Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok

HADAK ÚTJÁN XXIV.

A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája Esztergom, 2014. november 4–6.



Főszerkesztő

TÜRK ATTILA

ARCHAEOLINGUA

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Department of Archaeology

Volume 3.1

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok
3.1

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Department of Archaeology

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
nemzetközi szerkesztőbizottság

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen, D)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology of NUAS (Kiev, Ua)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus, Syr)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff, UK)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara, Ru)

MTA BTK MŐT
sorozatszerkesztők

Fodor Pál
MTA BTK
főigazgató

Vásáry István
MTA BTK MŐT
elnök

HADAK ÚTJÁN XXIV.

A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája
Esztergom, 2014. november 4–6.
1. kötet

Conference of Young Scholars on the Migration Period
November 4–6, 2014, Esztergom
Volume 1

PPKE BTK Régészeti Tanszék – MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport

Főszerkesztő
TÜRK ATTILA

Szerkesztők
BALOGH CSILLA – MAJOR BALÁZS

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar
Régészeti Tanszék

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Témacsoport

BUDAPEST – ESZTERGOM
2015

A kutatás, a konferencia és a kötet az
NKA 3208/00488, az OTKA/NKFIH 106369, a KAP15-107-1.8-BTK,
a MŐT 28.317/2012 és Esztergom város támogatásával valósult meg.

Első és hátsó borítókép
Részletek a nagyszentmiklósi kincs 2. számú korsójáról

Munkatársak
Ambrus Edit, Balogh-Bodor Tekla, Budai Dániel, Füredi Ágnes, Léhner Zita,
Jancsik Balázs, Langer Dániel, Petkes Zsolt, Polónyi Emese

Mesterházy Károly fotóját Szöllősi Mátyás készítette

© A szerzők és az Archaeolingua Alapítvány
© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar, Régészeti Tanszék
© Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Témacsoport

ISBN 978-963-9911-63-5
HU-ISSN 2064-8162

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

2015

ARCHAEOLINGUA

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY
H-1014 Budapest, Úri u. 49.

Nyelvi lektorálás és fordítás: Renner Zsuzsanna
Idennyelvű összefoglalók fordítása: Seleanu Magdaléna, Jevgenyija Nyikolajevna Szimonova
Tördelés és layout: Nemes Csaba Szilamér
Borítóterv: Hős Gergely

Nyomda: Prime Rate Kft.



Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatói
XXIV. konferenciájának szervezői, résztvevői és előadói,
valamint a kötet szerzői és készítői sok szeretettel
köszöntik Mesterházy Károlyt
75. születésnapja alkalmából!

Esztergom, 2014. november 4.

TARTALOM — INHALT — CONTENTS — СОДЕРЖАНИЕ

Mesterházy Károly publikációi 11

Prohászka Péter
Észrevételek néhány délnyugat-szlovákiai császárkori leletegyütteshez 21
Remarks about some finds of the Roman period from Southwest Slovakia 31

Ottományi Katalin
5. századi kerámia a Visegrád-Gizellamajorban feltárt kiserőd déli épületszárnyából 35
5th-century pottery from the southern wing of the fortlet of Visegrád-Gizellamajor 58

Gróh Dániel
A visegrád-diósi késő császárkori temető keresztény emlékeiről 71
Christian remains from the Roman imperial period cemetery at Visegrád-Diós 75

Tóth Gábor – Merczi Mónika
Ács-Öbölkúti-dűlő lelőhely római kori sírjainak embertani eredményei 81
Anthropological findings from the Roman-period cemetery at Ács-Öbölkúti-dűlő 84

Pásztókai-Szeőke Judit
Egy kis kampó két élete 87
The two lives of a small hook 94

Pópity Dániel
Horogra akadva – Egy új típusú kézi orsó felfedezése az alföldi szarmatáknál 97
Auffindung auf einem Haken – Also Entdeckung eines neuen Handspindeltyps bei den Ungarnland lebenden Sarmaten 118

Gulyás Gyöngyi
A balta alakú csüngők a szarmata leletanyagban 129
Axe-shaped pendants among Sarmatian finds 151

Korom Anita
A pesti-síkság barbaricumi lelőhelyeinek pecsételt kerámiatípusai 165
Stamped pottery types from the Barbaricum sites of the Pest Plain 188

Benedek-Bene Zsuzsanna – Benedek András
Szarmata edényégető kemencék az M43 autópálya nyomvonalán 205
Sarmatian pottery kilns on the trail of the M43 highway 218

Schilling László – Bendő Zsolt – Váczi Tamás
Rangos szarmata temetkezés Szolnok-Szűcs-tanya lelőhelyről 227
Ein sarmatisches Adelsgrab am Szolnok-Szűcs-tanya 243

Balogh Csilla
Szarmata temető Makó-Igási járandóban 257
Sarmatian cemetery at Makó-Igási járandó (County Csongrád, Hungary) 294

Marcsik Antónia
A Makó-Igási járandó I. lelőhely (M43 25. lh.) szarmata csontvázanyaga 321
Sarmatian skeletal material at Makó-Igási járandó (M43 Site 25) 328

Paja László
Szarmata sírok a magyar–horvát gázszállító vezeték nyomvonaláról
– Paleopatológiai elemzés 329
Sarmatian graves from the Hungarian-Croatian gas pipeline
– Palaeopathological analysis 336

Sóskuti Kornél
Gyermekmaradványok az alföldi szarmaták településein 341
Infant and child remains in the Sarmatian settlements
of the Great Hungarian Plain 358

Masek Zsófia
„Barbárok?" – A Rákóczifalvi késő szarmata – hun kori pusztulási
horizont értékelése 371
"Barbarians?" – Interpretation of the Late Sarmatian-Hunnic period
destruction horizon at Rákóczifalva 394

Masek Zsófia
Száz gepida ház – A rákóczifalvi gepida település szerkezete 407
"Hundred Gepid dwellings" – The structure of the Gepid
settlement at Rákóczifalva 429

Piros Réka Ágnes
„Éjt s nappalt lovon töltötték..." – A kora népvándorlás kori
lószerszámok vizsgálata a keleti leletanyag tükrében 447
„Tag und Nacht verbrachten sie zu Pferd..." – Oder die Untersuchung der
frühvölkerwanderungszeitlichen Pferdegeschirre anhand der östlichen Funden 463

Keresztes Noémi Ninetta
Fegyveres langobardok Magyarországon I. Típusok és fegyverkombinációk 469
Langobard warriors in Hungary I. Types and combinations 485

Gulyás Bence
Újabb adatok a kora avar kori Tiszántúl kelet-európai kapcsolataihoz 499
New results of the research concerning the relations between Eastern Hungary
and the Eastern European steppe in the Early Avar period 508

Hortsin Tamás – Magyar András
A kunszentmártoni avar mellpáncél-rekonstrukció tesztelése.
A fűzőanyagok és a fűzött szerkezet mérési eredménye és a lovas támadással szembeni védelem hatékonysága 513
Testing of the reconstructed Avar-period chest armour from Kunszentmárton.
About the measurements of the lacing materials, the laced structure and the efficiency of the armour in cavalry attacks 518

Pásztor Adrien
A Keszthely-Fenékpuszta, déli erődfal előtti korai Keszthely-kultúrás temetkezések gyöngyleletei 529
Bead finds from the Keszthely Culture burial site in front of the southern fortress wall of Keszthely-Fenékpuszta 560

Balogh Csilla – Pásztor Adrien
Az avar kori nagy gyöngycsüngős fülbevalók 581
Large bead-pendant earrings from the Avar period 625

Szentpéteri József
Ifjúkori feljegyzések az Ermitázs egy különleges kiállítási vitrinjéről.
Mala Perescsepino, 1912 – az úgynevezett „poltavai kincs" tulajdonjelei 649
Notes from long ago on an unusual display case in the Hermitage.
Mala Pereshchepina, 1912 – The runiform signs of the Poltava Treasure 656
Юношеские заметки об особенной витрине на выставке в Эрмитаже.
Малая Перещепина, 1912 – собственные знаки т.н. полтавского сокровища 656

Csuthy András
Az avar kori félgömb alakú és rozettás lószerszámveretek 669
Hemispherical horse harness mounts and rosettes from the Avar period 677

Kenéz Árpád – Pető Ákos
Szőlőmaradványok egy avar fegyveres férfi sírjából Dunaszentgyörgy-Kaszás-Tanya lelőhelyről 691
Grape remains from the grave of an Avar warrior at the Dunaszentgyörgy-Kaszás-tanya archaeological site (Tolna County, Hungary) 700

Siklósi Zsuzsanna – Lőrinczy Gábor
A Pitvaros-víztározói késő avar kori temető radiokarbon keltezése, Bayes analízise és régészeti értékelése 707
Radiocarbon dating, Bayesian analysis and archaeological evaluation of the Late Avar cemetery at Pitvaros-Víztározó 718

Füleki Orsolya
Kiskundorozsma-Daruhalom és Kiskundorozsma-Kettőshatár avar kori temetőinek gyöngyanyaga 737
Beads from the Avar-period cemeteries at Kiskundorozsma-Daruhalom and Kiskundorozsma-Kettőshatár 749

Samu Anita – Szalontai Csaba
Az avar kori sírrablásokról három kiskundorozsmai temető kapcsán 763
About Avar-period grave robbings in relation to three cemeteries at Kiskundorozsma 790

Gábor Fancsalszky
Typological classification of the cast belt mounts of the Late Avar period (late 7th – early 9th century) 813
A késő avar kori (7. század vége – 9. század eleje) öntött bronz övveretek tipológiai felosztása 821

Herendi Orsolya – Pető Ákos
Avar kori településnyom Hódmezővásárhely-Kopáncs I., Olasz-tanya lelőhelyen. Egy félig földbe mélyített épület régészeti és természettudományos értékelése 831
Remains of an Avar-age settlement at the Hódmezővásárhely-Kopáncs I, Olasz-tanya archaeological site (Csongrád County, Hungary). Archaeological and scientific assessement of a semi-subterranean feature 845

Олексій В. Комар
Новые тенденции в исследованиях археологии кочевников Юго-Восточной Европы VI–IX вв. 859
Új tendenciák Délkelet-Európa 6–9. századi nomád népeinek régészeti kutatásában 870

MESTERHÁZY KÁROLY PUBLIKÁCIÓI

1964

Sós, Á.: Die Ausgrabungen Géza Fehér's in Zalavár. Recenzió. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 2 (1964) 473–475.

1965

Az S-végű hajkarika elterjedése a Kárpát-medencében (Die Verbreitung des Haarringes mit S-Ende im Karpatenbecken). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1962–64 (1965) 95–113.

1966

A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 1962–65 (Leletkataszter) (The archaeoligical activity of the Déri Museum in the years 1962–65 [A survey of finds]). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1965 (1966) 19–59.

Beszámoló az 1965. évi Biharkeresztes-ártándi ásatásról (Excavations at Biharkeresztes-Ártánd in the year 1965). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1965 (1966) 61–67.

Die Ergebnisse der Ausgrabung von Biharkeresztes-Ártánd im Jahre 1965. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 10 (1966) 99–102.

1968

Daten zur Struktur der Familien des gemeinen Volkes in der Landnahmezeit. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1966–67:2 (1968) 115–119.

Adatok a honfoglalás kori magyar köznépi család szerkezetéhez (Some facts on the structure of Hungarian commonalty joint families at the time of the conquest). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1966–67 (1968) 131–175.

A nyíracsádi honfoglalás kori lelet. *Acta Iuvenum. Emlékkönyv az Eötvös József Kollégium hetvenedik évfordulójára* II. Budapest 1968, 340–359.

Az utrechti zsoltár avar ábrázolásai (The avar figures of the Utrecht psalm). *Alba Regia* 8–9 (1967–1968) 245–248.

Régészet és népművelés. *Alföld* 19:1 (1968) 45–46.

1969

Bartha A.: A IX–X. századi magyar társadalom. Budapest 1968. Recenzió. *Alföld* 20:1 (1969) 91–92.

Bizánci keresztény nyomok Berettyóújfalu határában (Vestiges du chrystianisme byzantin dans les confins de Berettyóújfalu). *Archaeologiai Értesítő* 96 (1969) 91–98.

Népvándorláskori csontcsatok (Boucles d'os de l'époque des grandes invasions). *Archaeologiai Értesítő* 96 (1969) 242–246.

1970

Beitrag zur Familienstruktur des ungarischen gemeinen Volkes der Landnahmezeit. *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 22 (1970) 183–218.

Adatok a bizánci kereszténység elterjedéséhez az Árpád-kori Magyarországon (The Spread of the Byzantine Christianity in Hungary during the Árpád Dynasty [11th–14th centuries]). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1968 (1970) 145–177.

A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 1966–68 (Leletkataszter) (The Archaeological Activity of the Déri Museum in the Years 1966–68 [A survey of finds]). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1968 (1970) 61–77.

1971

Hajdúdorog a honfoglalás utáni első századokig. In: *Hajdúdorog története.* Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 13. Szerk.: Komoróczy Gy. Debrecen 1971, 25–32.

Avarkori csonttégelyek (Bone-Jars from the Avar age). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1969–70 (1971) 109–113.

1972

A kéziratos térképek régészeti hasznosítása. In: *Hajdú-Bihari kéziratos térképek (Die handschriftlichen Landkarten im Archiv des Komitates Hajdú-Bihar).* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 1. Szerk.: Komoróczy Gy. Debrecen 1972, 191–196, 340.

A mai Hajdú-Bihar megye településtörténeti vázlata a tatárjárásig. In: *Hajdú-Bihari kéziratos térképek (Die handschriftlichen Landkarten im Archiv des Komitates Hajdú-Bihar).* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 1. Szerk.: Komoróczy Gy. Debrecen 1972, 160–170, 338–339.

Ismaelites, busurmans, bulgares de la Volga. Conf. Int. 1971 à Szeged. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Beiheft* 1. Budapest 1972, 195–211.

Sarkad a tatárjárásig. In: *Tanulmányok Sarkad múltjából.* Szerk.: Komoróczy Gy. h.n. 1972, 19–27.

Hadház a népvándorlás és korai Árpád-korban. In: *Hajdúhadház múltja és jelene.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 2. Szerk.: Komoróczy Gy. Gyula 1972, 25–30.

1973

Hajdúböszörmény földjének története a népvándorlás és honfoglalás korában. In: *Hajdúböszörmény története.* Szerk.: Szendrey I. Debrecen 1973, 14–28.

Izmaeliták, böszörmények, volgai bolgárok (Ismaeliten, Bösörmenien, Wolgabulgaren). *A Hajdúsági Múzeum Évkönyve* 1 (1973) 37–48.

A településtörténet régészeti forrásokkal való kutatásának tapasztalatai Hajdú-Bihar megyében. In: *A magyar középkor kutatóinak nagyvázsonyi találkozóján elhangzott előadások, hozzászólások (1971. május 6–8).* Szerk.: Éri I. Veszprém 1973, 75–79.

Dienes István: A honfoglaló magyarok. Budapest 1972. Recenzió. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 1 (1973) 367–369.

1974

Polgár története a népvándorlás és honfoglalás korában. In: *Polgár története.* Szerk.: Bencsik J. Polgár 1974, 23–40.

Székelyek és magyarok. A székelyföldi régészeti kutatások tanulságai (Sicules et Hongrois. Les enseignements tirés des recherches archéologiques de la terre sicule). *Archaeologiai Értesítő* 101 (1974) 260–262.

Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye területe IX–XIII. századi településtörténetéhez I. (Archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Komitates Hajdú-Bihar in den 9–13. Jahrhunderten I.). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1973 (1974) 95–174.

1975

Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye területének IX–XIII. századi településtörténetéhez II. (Archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Komitates Hajdú-Bihar in den 9–13. Jahrhunderten II.). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1974 (1975) 211–262.

Honfoglalás kori kerámiánk keleti kapcsolatai (Östliche Beziehungen der ungarischen landnahmezeitlichen Keramik). *Folia Archaeologica* 26 (1975) 99–117.

Friesinger, H.: Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich. Wien, 1971. Recenzió. *Somogyi Múzeumok Közleményei* 2 (1975) 286–288.

1976

Agyag kocsimodell Pocsajról (Clay car model from Pocsaj). *Archaeologiai Értesítő* 103 (1976) 223–230.

1977

A Tiszántúl IX–X. századi bolgár emlékei (Bulgarische Denkmäler der Theissgegend aus dem 9–10 Jahrhundert). *Folia Archaeologica* 28 (1977) 157–170.

Uráli népek. Szerk.: Hajdú P. Budapest 1975. Recenzió. *Archaeologiai Értesítő* 105 (1977) 135–136.

1978

Az Ártánd-Zomlin pusztai úz sírlelet (Grabfund eines Uz-Kriegers aus der puszta Ártánd-Zomlin). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1976 (1978) 69–80.

Die landnehmenden ungarischen Stämme. *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 30 (1978) 314–347.

Hitvilág és társadalom kapcsolata a honfoglaló magyaroknál. In: *Mítosz és történelem.* Előmunkálatok a magyarság néprajzához 3. Szerk.: Hoppál M. – Istvánovits M. Budapest 1978, 39–47.

A sárrétudvari (biharudvari) X–XI. századi temetők (Begräbnisstätten aus dem 10. und 11. Jahrhundert in Sárrétudvari/Biharudvari). *A Bihari Múzeum Évkönyve* 2 (1978) 29–44.

A régészeti kiállítás (Sz. Máthé Mártával és M. Nepper Ibolyával). In: *Vezető a Déri Múzeum kiállításaihoz.* Szerk.: Dankó I. Debrecen 1978, 11–42 (a vonatkozó rész 28–40).

1979

Beziehungen der Mythologie zur Gesellschaftsordnung bei den Ungarn zur Zeit der Landnahme. *Alba Regia* 17 (1979) 75–80.

A honfoglaló magyarok emlékei a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításán. Múzeumi Restaurátor és Módszertani Központ. Budapest 1978 (1979).

Die ethnische Probleme des Gebietes östlich der Theiss im IX. Jahrhundert. In: *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave* I. Ed.: Chropovsky, B. Bratislava 1979, 539–541.

1980

Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Budapest 1980.

Ein landnahmezeitlicher Sattel aus Ártánd. *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 295–308.

Vikingek és elődeik. In: *Vikingek és elődeik (Katalógus).* Budapest 1980, 17–19.

A vikingek és elődeik. Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban. *Magyar Hírlap* 1980. aug. 17. 197. szám 8.1.

1981

Berettyóújfalu földje a IX. századtól a XIII. századig. In: *Berettyóújfalu története.* Szerk.: Varga Gy. Berettyóújfalu 1981, 51–79.

Karoling-normann típusú kengyel a honfoglaló magyaroknál (Steigbügel karolingisch-normannischen Typs bei den landnehmenden Ungarn). *Folia Archaeologica* 32 (1981) 211–223.

Kristó Gyula: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest 1980. Recenzió. *Archaeologiai Értesítő* 108 (1981) 115–117.

1982

Településtörténeti kutatások Veresegyház határában (Siedlungsgeschichtliche Forschungen in der Gemarkung von Veresegyház) (Horváth Lajossal). *Archaeologiai Értesítő* 110 (1982) 111–124.

Honfoglalás kori nyereg Ártándról (Sattel aus der Landnahmezeit von Ártánd). *A Bihari Múzeum Évkönyve* 3 (1982) 51–67.

Hajdú-Bihar megye területének kora Árpád-kori településtörténeti vázlata. In: *Hajdú-Bihari kéziratos térképek II.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 18. Szerk.: Gazdag I. Debrecen 1982, 79–89.

A kéziratos térképek régészeti hasznosítása. In: *Hajdú-Bihari kéziratos térképek II.* Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 18. Szerk.: Gazdag I. Debrecen 1982, 103–107.

Corpus archäologischer Quellen zur Frühgeschichte auf dem Gebiet der DDR (7. bis 12. Jahrhundert) 1. Lief. Berlin 1973, 2. Lief. Berlin 1979, 3. Lief. Berlin 1979. Recenzió. *Archaeologiai Értesítő* 109 (1982) 161–162.

1983

Köznépi ékszerek nemesfém változata: arany S végű hajkarikák (Edelmetall-Varianten von Schmuckstücken des Gemeinvolkes: goldene Schläfenringe mit S förmigen Ende). *Alba Regia* 20 (1983) 143–151.

Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba. Szerk.: Hajdú P. – Kristó Gy. – Róna-Tas A. I–II. Budapest 1976–1977. Recenzió. *Archaeologiai Értesítő* 110 (1983) 139–140.

Régészeti adat kulcs szavunk eredetéhez (Archäologische Angabe zur Herkunft des ungarischen Wortes „kulcs" [Schlüssel]). *Folia Archaeologica* 34 (1983) 157–165.

Településásatás Veresegyház-Ivacson (Siedlungsausgrabung in Veresegyház-Ivacs). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 3 (1983) 132–162.

Chuvash Studies. Ed.: Róna-Tas A. Budapest 1982. Recenzió. *Archaeologiai Értesítő* 110 (1983) 319–320.

1984

Beiträge zu den gepidisch-thüringischen Beziehungen im 5–6. Jahrhundert. *Folia Archaeologica* 35 (1984) 77–85.

Giesler, J.: Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken. Praehistorische Zeitschrift 56. Berlin 1981. Recenzió. *Alba Regia* 21 (1984) 273–274.

Fragen der Ausbildung einer Organisation von Hof und Burg bei den Ungarn im 10. Jahrhundert. In: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6–10. Jahrhundert. Symposium Nové Vozokany 1983.* Eds.: Chropovsky, B. – Šalkovsky, P. Nitra 1984, 179–184.

Debrecen és környéke a népvándorlás és honfoglalás korában. In: *Debrecen története* I. Szerk.: Szendrey I. Debrecen 1984, 69–98, 611–615.

Hakasz (jeniszeji kirgiz) leletek Rakamazról (Hakas finds from Rakamaz). *Archaeologiai Értesítő* 111 (1984) 225–236.

Памятники аскизской культуры у с. Ракамаз (Венгрия). In: *Проблемы археологии степей Евразии.* Ред.: Мартынов, А. И. – Эрдели, И. – Молодин, В. И. Кемерово 1984, 55–63.

Kiss Attila: Baranya megye X–XI. századi sírleletei. Budapest 1983. Recenzió. *Archaeologiai Értesítő* 111 (1984) 287–289.

A népvándorlás és a honfoglaláskor kutatásának története a Nagysárréten. *Múzeumi Kurír* 43 (1984) 48–50.

1985

Hakaszok (jeniszeji kirgizek) a magyarországi tatárjárásban. *Élet és Tudomány* 40:8 (1985) II. 22. 227–228.
Népvándorlás kori cserépüstök (Völkerwanderungszeitliche Tonkessel). *Folia Archaeologica* 36 (1985) 149–163.

1986

Az Örsúr nemzetség Váralja faluja (The Örsúr clan's village: Váralja). In: *Falvak, mezővárosok az Alföldön. Az Arany János Múzeum Közleményei* 4. Szerk.: Novák L. – Selmeczi L. Nagykőrös 1986, 85–104.
Frühsarmatenzeitlicher Grabfund aus Veresegyház. *Folia Archaeologica* 37 (1986) 137–160.

1987

Korai avar részleges lovastemetkezések Ártándról és Biharkeresztesről (Frühawarische partielle Pferdebestattungen aus Ártánd und Biharkeresztes). *Folia Archaeologica* 38 (1987) 219–245.
László Gy. – Rácz I.: A nagyszentmiklósi kincs. Budapest 1983. Recenzió. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1986 (1987) 190–191.
Das Dorf des Geschlechtes Örsúr. In*: Труды 5-ого Международного конгресса славянской археологии.* Киев 1985. том I. вып. 2а. Москва 1987, 158–166.

1989

Ethnische- und Handelsbeziehungen zwischen der Weichselmündung und der ungarischen Tiefebene in der römischen Kaiserzeit. Peregrinatio Gothica. *Archaeologia Baltica* 8 (1989) 185–220.
Késő Árpád-kori földházak és a többosztatú falusi ház kialakulásának kérdése. In: *A Dunántúl településtörténete* VII. Szerk.: Somfai B. Veszprém 1989, 291–298.
Takács, Miklós: Die arpadenzeitlichen Tonkessel im Karpatenbecken. Varia Archaeologica Hungarica 3. Budapest 1986. Recenzió. *Századok* 122 (1988) 1989, 238–240.
Szőke Béla – Vándor László: Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője (Arpadenzeitliches Gräberfeld von Pusztaszentlászló). Fontes Archaeologici Hungariae 1987. Recenzió. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1988 (1989) 173–174.
Die Transalpinen Verbindungen der Bayern, Alemannen und Franken bis zum 10. Jh. Nationes 6. Hrsg.: Beumann, H. – Schröder, W. Sigmaringen 1987. Recenzió. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1988 (1989) 172–173.
A honfoglaló magyarok ötvössége. *Magyar Ötvös* 1989. január.

1990

Temetkezési rend az ártándi 10–11. századi temetőben (Bestattungsordnung im Gräberfeld von Ártánd aus dem 10–11. Jahrhundert). *Archaeologiai Értesítő* 117 (1990) 50–57.
A Felső-Tisza vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje (Хронология истории ювелирной мастерской на территории Верхней Тиссы и находок из времени приобретения венграми родины). *Agria* 25–26 (1989–90) 235–274.
Münzdatierter spätkaiserzeitlicher Gerätfund aus Tedej. *Alba Regia* 24 (1990) 53–66.
Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben I. (Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11. Jh. I.). *Folia Archaeologica* 41 (1990) 87–115.

1991

Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben II. (Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprunges in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11. Jh. II.). *Folia Archaeologica* 42 (1991) 145–177.

A többosztatú falusi ház kialakulása. *Századok* 125 (1991) 68–78.

1992

A honfoglaló magyarok hitvilága és a monoteizmus (Die Glaubenswelt der landnehmenden Ungarn und der Monotheismus). In: *Hiedelmek, szokások az Alföldön* I. Az Arany János Múzeum Közleményei 7. Szerk.: Novák L. Nagykőrös 1992, 89–120, képek: III. 27–30.

Probleme der sogenannter Bjelo-Brdo Kultur. In: *Четвърти международен конгрес по славянска археология София 1980. Доклади и съобщения* 1. Ред.: Ангелов, Д. и друг. София 1992, 197–201.

1993

A magyar honfoglaláskor régészetének ötven éve. *Századok* 127 (1993) 270–311.

Régészeti adatok Magyarország 10–12. századi kereskedelméhez. *Századok* 127 (1993) 450–468.

Die Keramik der Saltowo-Kultur und ihrer Varianten. Varia Archaeologica Hungarica 3. Budapest 1990. Recenzió. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1991 (1993) 211–212.

1994

Tegez és taktika a honfoglaló magyaroknál. *Századok* 128 (1994) 320–334.

Az ún. tokaji kincs revíziója (Revision des sog. Tokajer Schatzes). *Folia Archaeologica* 43 (1994) 193–242.

Der byzantinisch-balkanische Handel nach Ungarn im 10–11. Jahrhundert im Spiegel der Gräberfunden. In: *Byzance et ses voisins. Mélanges a la mémorie de Gyula Moravcsik a l'occasion du centiéme anniversaire de sa naissance. Acta Universitatis de Attila József Nominatae. Opuscula Byzantina* 9. Red.: Olajos, T. Szeged 1994, 117–128.

Die Landnahme der Ungarn aus archäologischer Sicht. In: *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters. Teil 2. Vorträge und Forschungen* 41:2. Hrsg.: Müller-Wille, M. – Schneider, R. Sigmaringen 1994, 23–65.

Pénzekkel keltezett későcsászárkori eszközlelet Hajdúnánás-Tedejről (Ein mit Münzen datierter spätkaiserzeitlicher Werkzeugsfund aus Hajdúnánás-Tedej). In: *Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére I.* Studia Comitatensia 23. Szerk.: Novák L. Szentendre 1994, 273–292.

Többgyökerű ősi vallásunk emlékei. In. *Honfoglalás és régészet.* Honfoglalásról sok szemmel 1. Szerk.: Kovács L. – Veszprémy L. Budapest 1994, 195–205.

Kovács, László: Münzen der ungarischen Landnahmezeit. Fontes Archaeologici Hungariae 1989. Recenzió. *Archaeologiai Értesítő* 119:1–2 (1992) 1994, 125–126.

1995

Die Beziehungen zwischen Byzanz und frühmittelalterlichen Ungarn im Lichte der materiellen Kultur. In: *Mitteldonaugebiet und Südosteuropa im frühen Mittelalter.* Hrsg.: Štefanovičová, T. – Šefčiková, Z. Bratislava 1995, 71–86.

A magyar fejedelem és kísérete a 10. században (The reigning princes of Hungary and their retinue in the 10th century). *Századok* 129 (1995) 1033–1052.

1996

A honfoglaló magyarok társadalma és a régészet. *Életünk* 1996:8 (1996) 768–795.

A királyföldi kincs és kapcsolatai (Der Königsbodener Schatz und seine Verbindungen). In: *A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei.* Szerk.: Wolf M. – Révész L. Miskolc 1996, 57–64.

Apatin, Arad-Földvári puszta, Ágcsernyő (Takács Miklóssal), Ártánd, Beszterec, Bély (Takács Miklóssal), Budapest-Erzsébet-híd, Budapest-Farkasrét, Budapest-Kispest-Szentlőrinc, Budapest-Rákospalota, Egyek, Gödöllő, Ismeretlen lh. (9 szócikk), Jászfényszaru, Karancslapujtő, Királyföld, Kunszentmárton, Mohács-Téglagyár, Nagyteremia, Nyíracsád, Orosháza, Orsova, Pusztadobos, Sály (Parádi Nándorral), Szabolcs m., Százhalombatta, Szeged-Szabadka határa, Székesfehérvár-Demkóhegy, Szob-Kiserdő, Szob-Vendelin, Szob-Ipoly-menti országút, Tiszanána, Tokaji kincs, Törtel, Vereb, Zsennye. In: *A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.* Főszerk.: Fodor I. Budapest 1996, 299, 299, 129, 211, 71, 136, 365, 367, 304, 305, 218, 390, 393, 321, 398, 239, 337, 37, 342, 244, 345, 346, 161431, 171, 365, 453, 373, 409, 410, 408, 412, 202, 356, 375, 378.

Gräber und Gräberfelder als Geschichtsquellen der Sozialstrukturen in Ungarn im 10–11. Jh. In: *Ethnische und Kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau von 6. bis zum 11. Jahrhundert.* Hrsg.: Bialeková, D. – Zábojnik, J. Bratislava 1996, 383–390.

Avarok, szlávok, magyarok a Bükk hegységben. *Századok* 130 (1996) 861–876.

1997

A honfoglaló magyarok tárgyi emlékei. *Életünk* 15:1 (1997) 30–57.

Die Kunst der landnehmenden Ungarn und die abbasidich-irakische Kunst. *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 49 (1997) 385–418.

Awaren, Slawen und Ungarn im Bükkgebirge. In: *Central Europe in 8th–10th centuries. Mitteleuropa im 8.–10. Jahrhundert.* Hrsg.: Čaplovič, D. – Dorul'a, J. Bratislava 1997, 67–73.

A honfoglaló magyarok művészete. In: *Honfoglalás és Árpádkor.* Szerk.: Makkay J. – Kobály J. Ungvár 1997, 39–51.

1998

A honfoglaló magyarok művészete és az abbaszida-iraki művészet. *Századok* 132 (1998) 129–159.

Társadalmi struktúrák régészeti vizsgálata (Die archäologische Untersuchung der gesellschaftlichen Strukturen). In: *Az Alföld társadalma.* Az Arany János Múzeum Közleményei 8. Szerk.: Novák L. Nagykőrös 1998, 19–45.

Új szempontok a törzsek és nemzetségek kutatásában Veszprém megyében. In: *Veszprém és környéke a honfoglalás korában*. Veszprémi múzeumi konferenciák 8. Veszprém 1998, 7–18.

Honfoglalás és néprajz. Szerk.: Paládi Kovács A. A honfoglalásról sok szemmel 4. Főszerk.: Györffy Gy. Budapest 1997. Recenzió. *Századok* 132 (1998) 960–962.

1999

Grossmährische Zierknöpfe aus altungarischen Grabfunden. In: *Slovensko a európský Juhovýchod. Zbornik životnemu jubileu Tatiany Štefanovičovej.* Red.: Avenarius, A. – Šefčiková, Z. Bratislava 1999, 223–249.

A gepidák kereskedelme és népi kapcsolatai. In: *A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön*. Gyulai katalógusok 7. Szerk.: Havassy P. Gyula 1999, 77–89.

2000

Nagymorva díszgombok honfoglalás kori sírokból (Great Moravian ornamental buttons in the Magyar graves Hungarian conquest period). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2000, 211–227.

2001

Fettich Nándor és magyar honfoglalás régészete. *Vasi Szemle* 55:4 (2001) 452–458.

Többosztatú felszíni házak az Árpád-kor építészetében (Häuser mit geteiltem Inneren in den Dörfern zu Arpadenzeit). In: *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig.* Szerk.: Cseri M. – Tárnoki J. Szentendre–Szolnok 2001, 55–61.

Havi 200 pengő fix-szel. Dokumentumok Méri István pályakezdéséhez. (Kovalovszki Júlia egyetlen példányos emlékkötete). Budapest 2001.

2002

Dunántúl a 10. században. *Századok* 136 (2002) 327–340.

Emlékeim László Gyuláról. *Honismeret* 30:4 (2002) 20–23.

A Régészeti Adattár. In: *A 200 éves Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményei.* Szerk.: Pintér J. Budapest 2002, 177–185.

Gödörház változatok Magyarországon térben és időben (Die Grubenhausvarianten in Ungarn in Raum und Zeit). In: *Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon.* Tudományos Füzetek 6. Szerk.: Kisné Cseh J. Tatabánya 2002, 85–93.

Ártánd-F/142. határkő, Ártánd-Platthy M. birtoka, Bakonszeg, Biharkeresztes-Lencséshát, Debrecen-Honvédbarakkok, Debrecen-Haláp, Debrecen-Kossuth ú. Debrecen-Lóversenytér, Debrecen vidéke, Egyek-Erzsébetkert, Egyek-Fő utca, Hajdúböszörmény-Vid, Nyíracsád, Polgár-Folyás, Polgár-Szolgáltatóház, Tiszaörvény, Debrecen-Nyulas, Egyek-Ohat-Kissziget. In: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. *Varia Archaeologica Hungarica* 13:1–2. Hrsg.: Szentpéteri, J. Budapest 2002, I/ 26, 26, 35, 58, 106, 107, 108, 126, 155, 267, 292, 202, 383, II/472, 474.

2003

A honfoglaló magyar nép régésze. *Turán* 6:3 (2003) 39–41.

A magyar honfoglalás kori emlékek kutatásának története. In: *Magyar régészet az ezredfordulón.* Szerk.: Visy Zs. – Nagy M. Budapest 2003, 321–325.

The archaeological research of the conquest period. In: *Hungarian archeology at the turn of the millennium.* Eds: Visy, Zs. – Nagy, M. Budapest 2003, 321–325.

Régészeti kutatások Veresegyházon. *Harang – helyismereti művészeti és kulturális évkönyv.* Veresegyház 2003, 37–40.

2004

Lengyel-magyar kapcsolatok a 10–11. században. *Századok* 138 (2004) 381–401.

Hacksilberfunde im Karpatenbecken. In: *Zbornik na počest Dariny Bialekovej.* Hrsg.: Fusek, G. Nitra 2004, 235–250.

The Archaeological Archives. In: *Two hundred years' History of the Hungarian National Museum and its Collections.* Ed.: Pintér, J. Budapest 2004, 117–120.

2005

Stilrichtungen in der Kunst der landnehmenden Ungarn. *Acta Archaeologica Carpathica* 40 (2005) 145–161.

2006

Die Kunst der landnehmenden Ungarn im Kraftfeld der iranischen, byzantinischen und islamischen Welt. In: *Trade, Journeys, Inter- and Intracultural Communication in East and West (up to 1250).* Eds.: Gálik, M. – Štefanovičová, T. Bratislava 2006, 218–231.

The Hortobágy in the Hungarian conquest period. In: *Enviromental Archaeology in North-Eastern Hungary.* Varia Archaeologica Hungarica 19. Eds.: Gál, E. – Juhász, I. – Sümegi, P. Budapest 2006, 387–393.

2007

Gödöllő földje a népvándorlás és a honfoglalás korában. In: *Gödöllő története* I. Főszerk.: Merva M. Gödöllő 2007, 53–72.

Bemerkungen zum gepidischen Corpus. *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 58 (2007) 265–293.

Taktika Mad'arov v čase prichodu do Karpatskej kotliny a ich zbrane so zvlaštnym zretelom na tulce. In: *Zbornik – Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej vyznam pre vyvoj Stedneho Podunajska*. Red.: Štefanovičová, T. – Hulinek, D. Bratislava 2008, 169–175.

2008

Prohászka Péter: Kincsek a levéltárból II. Budapest 2008. Recenzió. *Levéltári Közlemények* 79 (2008) 301–303.

Siedlungskontinutät im Bükk-Gebirge am Beispiel der Eisenerzeugung vom 8. bis 10. Jahrhundert. In: *Cultus deorum. Studia religionum ad historiam. Vol. III. Res medievalia et recentiora ab Oriens ad Europa. In memoriam István Tóth.* Eds.: Szabó, Á. – Vargyas, P. Pécs–Budapest 2008, 37–56.

2009

Eine Gräbergruppe mit nordsüdlicher Grablegung im gepidischem Gräberfeld von Biharkeresztes-Ártánd-Nagyfarkasdomb. *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 60 (2009) 73–95.

Numeri. Egy avar települési objektum leletstatisztikája (Die Fundstatistik eines awarischen Siedlungsobjektes. In: *„in terra quondam Avarorum". Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80. születésnapjára*. Archaeologia Cumanica 2. Szerk.: Somogyvári Á. – V. Székely Gy. Kecskemét 2009, 191–202.

Langó Péter: Amit elrejt a föld… A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében. L'Harmattan (Budapest 2007). Recenzió. *Századok* 143 (2009) 1491–1496.

P. Prohászka: Kincsek a levéltárból II. Tanulmányok Európa kora népvándorlás kori régészetéhez. Budapest 2008. Recenzió. *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 60 (2009) 461–462.

2011

Települési kontinuitás a Bükk-hegységben a 8–10. században a vasfeldolgozás példáján. In: *Sötét idők falvai. 8–11. századi települések a Kárpát-medencében.* Tempora Obscura 1. Szerk.: Kolozsi B. – Szilágyi K. A. Debrecen 2011, 15–32.

Lelőhelyek A-Z-ig. In: *Fél évszázad terepen. Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából.* Szerk.: Kővári K. – Miklós Zs. Budapest 2011, 303–326.

2012

Fésületlen dolgaink. Honfoglalás kori fésűk (Unsere ungekämmten Sachen. Landnahmezeitliche Kämme). In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére (Archaeological Studies in Honour of Éva Garam).* Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 813–822.

2013

A palmetta a honfoglaló magyarok művészetében (Palmette in der Kunst der landnehmenden Ungarn). In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei.* Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 447–456.

Das Gold der landnehmenden Ungarn (10. Jh.). In: *Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepresentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter* 2. Hrsg.: Hardt, M. – Heinrich-Tamáska, O. Weinstadt 2013, 483–497.

2014

Dejiny Bratislavy I. od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Red.: Šedívy, J.– Štefanovičová, T. Bratislava 2012. Recenzió. *Századok* 148 (2014) 531–536.

Lótuszbimbó és palmetta (Lotus bud and palmette). In: Révész L.: *A magyar honfoglalás kora. A Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállítása (The era of the Hungarian conquest. Permanent Exhibition of the Hungarian National Museum).* Budapest 2014, 107–109.

Mediterrane Elemente in der Kultur der Ungarn im 10–11. Jahrhundert. In: *A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc (The Carpathian Basin, the Hungarians and Byzantium).* Acta Universitatis Szegediensis Opuscula Byzantina 11. Szerk.: Olajos, T. Szeged 2014, 155–170.

ÉSZREVÉTELEK NÉHÁNY DÉLNYUGAT-SZLOVÁKIAI CSÁSZÁRKORI LELETEGYÜTTESHEZ

Prohászka Péter*

Absztrakt: *A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti gyűjteménye számos különféle régészeti korszak emlékanyagát őrzi, melyek a mai Délnyugat-Szlovákia területén kerültek elő. Ezek között, ha kis számban, de a római császárkor leletanyaga is képviseltetve van. Ugyan ezek egy részét több-kevesebb részletességgel már közreadták, azonban a leletkörülményekre és leletösszetételre vonatkozóan legnagyobbrészt a leltárkönyvben található igen szűkszavú bejegyzésekre voltak utalva a kutatók. A kérdések tisztázásához szerencsére sokszor segíthetnek a Nemzeti Múzeum Irattárában található levelek, jelentések. Az alábbi tanulmányban három olyan lelet együttes került feldolgozásra, amelyek ugyan a kutatás számára ismertek voltak, azonban részletes, mindenre kiterjedő közlésük a malackai urnatemetkezés és mellékletei kivételével nem történt meg.*

Kulcsszavak: *Délnyugat-Szlovákia, Magyar Nemzeti Múzeum, germánok, sírok, római leletek*

Bevezetés

A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye 1802-ben történt alapítását követően számos korszak régészeti és numizmatikai emlékeivel gyarapodott a Kárpát-medence területéről. A mai Szlovákia területéről elsősorban az őskori kultúrák kerámia és bronzleletei kerültek a múzeum Érem- és Régiségtárába az első világháború előtt. Ha kisebb számban is, azonban a gyűjtemény őriz római császárkori leleteket, melyek különféle körülmények között kerültek elő.[1] Már a Nemzeti Múzeum első nyomtatott leltárkönyvében (*Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici sive catalogus historico-criticus antiquitatum, raritatum et pretiosorum cum bibliotheca antiquaria, et numaria eiusdem instituti*) többször említést tesznek a területről származó római leletekről, mint például a Pozsony megyei Dévényben talált kétszarvú Faun, Mercurius, Genius és germánokat ábrázoló szobrokról.[2] A szobrok mellett római bronzedények is érkeztek a múzeumba, amelyről a gyűjtemény gyarapodási jelentéséből értesülhetünk:[3] „*Hr. V. Trucsányi, Grundherr in Hidegkut unweit Ofen, ein römisches sogenannten vasculum libatorium von Bronze, welches auf einem herrschaftl. Acker zu Krestyánfalva, im Neutraer Comitat gefunden und im Archiv der Familie Trucsányi aufbewahrt worden war.*" Ezen korai leletek nagy részének azonosítását azonban a történelem viharai és a leltározásban jelentkező hiányosságok megnehezítik.

A Kiegyezést követően a gyűjteménybe került leletek közreadása eltérő módon és több

* Archeologický ústav SAV v Nitre, Slovenskej akadémie vied, Akademická 2, SK-949 21 Nitra, Slovakia. prohaszkapeter1975@gmail.com

[1] A tanulmány elkészítését a SASPRO 0104/01/03 program tette lehetővé.

[2] Miller 1825, 110, Nr. 23, 115, Nr. 46, 117, Nr. 61, 118, Nr. 63, 119, Nr. 73–76.

[3] Vereinigte Ofner-Pester Zeitung Nr. 42. 23. Mai 1824, S. 594.

helyen történt.[4] Nagy előrelépést jelentett a Nemzeti Múzeumban őrzött kvád és délnyugat- és dél-szlovákiai császárkori germán leletanyag nagy részének közreadása Bóna István tanulmányában, melyeket az őskori, római és fegyvergyűjteményben gyűjtött össze.[5] E tanulmányból azonban számos lelet kimaradt, melynek okát a dokumentáltság hiányában kereshetjük. Mind Bónának, mind pedig számos más kutatónak ugyanis szembesülnie kellett azzal, hogy a leletkörülményekre vonatkozóan a leltárkönyvi bejegyzések meglehetősen szűkszavúak; így az előkerülési körülményekről, a lelőhelyről és a leletösszetételről alig szólnak valamit. Ezek tisztázásánál azonban segítségünkre lehetnek a Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának iratanyagában található levelek és jelentések. Az itt található jelentés és rajzok segítségével sikerült tisztázni a dunaszerdahelyi temető lelőhelyét, illetve meghatározni használatának korát.[6] Hogy ezek milyen fontos információkat hordoznak, azt az ebben a tanulmányban közlésre kerülő három lelet példáján keresztül szeretném bemutatni. Ugyan e leletek többé-kevésbé ismertek voltak a kutatás számára, azonban a malackai sír kivételével tudományos igényű közlésük nem történt meg,[7] így adódott a lehetőség feldolgozásukra a rájuk vonatkozó levelezések és iratanyag segítségével.

A szmolinszkói urnás temetkezés és mellékletei (1882)

A szmolinszkói (ma Smolinské, Senica járás) (*1. kép 1*) leletre elsőként E. Beninger hivatkozott könyvében, ahol azonban mindössze egyetlen bronzedény töredékeit említette meg:[8] „*Schmolnitz. Einzelfund, erworben 1882. MNBudapest: Bruchstücke eines Bronzegefäßes. Bronzekelle*.” Ennek ellenére Bóna István alapvető tanulmányában nem került felvételre és közreadásra.[9] A Nemzeti Múzeumban őrzött bronzedény töredékek meghatározását E. Krekovič végezte el, azonban a leltárkönyvi bejegyzés szűkszavúsága miatt többre nem jutott.[10]

Az előkerülési körülmények tisztázásához a Nemzeti Múzeum Adattárában található levelek kínálnak segítséget. Hampel József a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának őre Szilágyi Sándor könyvtárigazgató útján kapott levelet Szakolcáról, melynek szerzője Sasinek V. Ferenc Szmolinszkón előkerült leletekről számolt be.[11] Ugyan a levél eredeti példányát a mellékelt rajzokkal Pulszky Károlynak, az Archaeologiai Értesítő szerkesztőjének, küldték tovább, ám szerencsére másolatot készítettek róla, amely az aktában volt:[12]

„*Nyitra megyében, Holicsi járásban, Szmolinszké község melletti dombon, Sipold nevű paraszt, szántás közben bukkant egy nagy fekete urnára és bronz tárgyra, de miután pénzt nem talált benne szétverte. Az ottani tanító, Veszely György, rokonom, az urna két darabját és összezúzott bronztárgyakat hozzám küldötte. Megvizsgáltam, s nézetem szerint a tárgyak következők:*

1. *Az urna ily alaku volt: _____ 27 ctm. Átmérője_____ 30 ctm.*
2. *Egy bronztárgy, habkiszedőkanál alaku volt, de egészen meghatározni lehetetlen.*

---

4 Pl. EISNER 1933; BENINGER 1937; BÓNA 1963; KREKOVIČ 1987.
5 BÓNA 1963.
6 PROHÁSZKA–VARSIK 2009.
7 BÓNA 1963, 244–245.
8 BENINGER 1937, 37, Nr. 48.
9 BÓNA 1963.
10 KREKOVIČ 1987, 241, 274. Vö. HRNČIARIK 2013, 81, Nr. 1226–1227.
11 Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Érem- és Régiségtár iratai 126/1882.
12 Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Érem- és Régiségtár iratai 126/1882.

3. Második bronztárgy (bronzpléhtárgy) az urnának födele lehetett."

Ha érdemesnek tartja, beküldeném a muzeumba. Megy az portomentesen?
Jó volna ott kipróbálni az ásatást: de ki ád költséget?
Egyébiránt maradok kitűnő tisztelettel

Szakolczán 1882 apr. 14.

Sasinek V. Ferenc
Műeml. Biz. Kültag."

Hampel József válaszlevelében kérte a leletek Budapestre, a Nemzeti Múzeumba történő küldését, amely 1882 júniusában meg is történt. A beérkezett urna és bronzedény töredékeket a Nemzeti Múzeum megtartotta,[13] és Sasinek ajándékaként Szomolánka lelőhellyel lettek leltározva. Ma már azonban csak a bronzedény töredékek találhatóak meg a gyűjteményben.

Katalógus

1. *Agyag edény töredékei*. A leltárkönyv szerint tíz darab, melyek ma már nincsenek meg. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár ltsz: 59/1882.1.
2. A leltárkönyv szerint egy *bronzedény* tíz darabját leltározták, melyek közül ma már csak két darab fellelhető. Eggers 39–40 formájú bronzvödör feneke (*1. kép 3*). Ma.: 3,5 cm, átm.: 11,9 × 10,9 cm. A vödör nyakából és pereméből kitörött rész (*1. kép 4*), fenn kétszer átlyukasztva, ahol a díszítés volt. H.: 19,2 cm, sz.: 8,3 cm. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár ltsz.: 59/1882.2.
3. A leltárkönyv szerint egy *bronzedény* négy darabját leltározták, melyek közül ma már csak egyetlen lelhető fel. Eggers 160 típusú szűrő fejrésze (*1. kép 2*), a nyél letörve. A perforált rész közepén rozettás díszítés. Ma.: 5,6 cm, átm.: 9,4 × 8,3 cm. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár ltsz.: 59/1882.3.

Értékelés

A temetkezés értékelését megnehezíti, hogy a beküldött tárgyak nagy része a több mint egy évszázad alatt eltűnt, elkeveredett a Nemzeti Múzeum gyűjteményében. Így elkallódtak az agyagurna töredékei, ami miatt besorolásuk nem végezhető el. Mindössze feketés színéről emlékeznek meg és a méreteit adták meg, amely alapján a kora császárkori urnák sorába tartozhatott.[14] A mellette talált két bronzedénynek ma már csupán három töredéke található a múzeum gyűjteményében. Ezek közül kettő egy vödör fenekét- és nyakrészét alkotta, amely az Eggers 39–40 típusba, a hordóformájú vödrök közé sorolható.[15] E vödörtípus barbaricumi használatával kapcsolatban többféle elképzelés merült fel, így vízhordónak, keverőedénynek és főzésre egyaránt használhatták.[16] Az Östland vödörtípus a Kr. u. 1. század közepétől Itáliából terjedt el, későbbi formái azonban már a tartományokban készülhettek. A szlovákiaiakat még itáliai eredetűnek tartják,[17] és így megjelenésük a B2 időszakra esik.[18] Jellemzően az Eggers 39–40-es típusba tartozó vödrök fordulnak elő a legnagyobb számban Szlovákiában, amely típus a teljes leletanyag több mint felét teszi ki.[19]

A rozetta formájú perforálással díszített szűrő az Eggers 160 típusba tartozik és konyhai edényként volt használatban. Korai formái Itáliában, a későbbiek pedig Galliában és Alsó-Germániában készültek.[20] Megjelenésük a Kr. u. 1. század középső harmadától

---

13 Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Érem- és Régiségtár iratai 178/1882.
14 Halášová 2010.
15 Eggers 1951, 163, Beilage 19; Krasová 1998, 18–20.
16 Hrnčiarik 2013, 38.
17 Hrnčiarik 2013, 38.
18 Krasová 1998, 20.
19 Krekovič 1987, 237; Hrnčiarik 2013, 37–39.
20 Hrnčiarik 2013, 44.

figyelhető meg a szlovákiai leletanyagban. A kostolnái temető 53. sírjának további mellékletei a Claudius–Nero korszakra, a késő Flavius korig datálják az előkerült példányt.[21] Fő használatuk az 1. századra esik, azonban még a 2. század második felében is előfordulnak sírok mellékleteiként,[22] Szlovákiában az 1. és 2. századra, de főleg a B2 időszakra tehető megjelenésük.[23]

A megmaradt mellékletei alapján az 1882-ben előkerült urnás temetkezést a B2 időszakra datálhatjuk és valószínűleg egy nagyobb kora császárkori temetőhöz tartozhatott, amelyhez hasonlók Délnyugat-Szlovákia területéről ismertek.[24] A Morva folyó mindkét partján sorra kerülnek elő a kisebb-nagyobb temetőkre utaló sírok és leletek, amelyek jelzik a terület benépesedését a Kr. u. 1. század folyamán, melyben az úgynevezett Borostyánkő út fontos szerepet játszhatott.[25] Az itt előkerült leletanyag gazdagsága a területen megtelepedett germánoknak a Római Birodalomhoz fűződő szoros kapcsolatairól árulkodik, amely a kora császárkorban megfigyelhető volt.[26]

Üvegedény depólelet Deákiból (1891)

A második ismertetésre kerülő leletegyüttes darabjainak nagy része szintén nem lelhető fel a Nemzeti Múzeum régészeti gyűjteményében, pedig egy igen érdekes leletről van szó. Ugyan a leletekről E. Krekovič említést tett tanulmányában, azonban feldolgozásuk és értékelésük éppen a rendelkezésre álló források szűkössége miatt nem történt meg.[27] A leltárkönyvi bejegyzés alapján az üvegek 1891-ben Deáki (ma Diakove, Šal'a járás) községben (*2. kép 1*) kerültek elő, melyekből Krekovič egy balzsamáriumot és egy poharat említett, azonban további adat nem állt a rendelkezésére az előkerülési körülményekről.[28]

A Nemzeti Múzeum Adattárában található levelezésnek köszönhetően lehetőség van az előkerülési körülmények és a leletösszetétel tisztázására. Mint arra már a leltárkönyvi bejegyzés is utal, az üvegeket Jeney Szabó Árpád galántai kéményseprő küldte 1891-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak, aki nem volt ismeretlen a múzeum munkatársai számára. A galántai kéményseprő ugyanis számos esetben gyarapította a Magyar Nemzeti Múzeumot különböző korú leletekkel. 1891 májusának közepén római üvegedényeket, egy újkori sarkantyút és újkori érmeket küldött egy levél kíséretében Hampel Józsefnek, melyek Deáki községben kerültek elő.[29] A leleteket a kéményseprő felajánlotta a múzeum gyűjteménye számára. A kísérőlevélben a római üvegek előkerüléséről a következőképpen számolt be: „*Az üvegtárgyak találtattak egy gödör ásása alkalmával 1 méternyi mélységben – Deáki községben, Pozsony megyében. Sem cserépedények darabjai, sem emberi csontmaradványok nem voltak körülöttek, – de a föld súllya által össze nyomott, összetörött üveg darabok – csekély számban, – igen.*" Hampel válaszlevelében a hosszúnyakú olajtartót rómainak határozta meg, míg a másik pohár esetében velencei származását vélelmezte, ezért ismételten érdeklődött az előkerülési körülmények után.[30] Jeney válasza

---

21 KOLNIK 1980, 117, 273, Taf. CX. i.
22 KRASOVÁ 1998, 41.
23 KREKOVIČ 1987, 238.
24 KOLNIK 1980.
25 TEJRAL 1977; POLLAK 2006, 56–57; ELSCHEK 2006, 190.
26 ELSCHEK 2006, 193–194.
27 KREKOVIČ 1987, 247.
28 KREKOVIČ 1987, 247. Vö. HRNČIARIK 2009, 160; HRNČIARIK 2013, 81, Nr. 1517–1519.
29 Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Érem- és Régiségtár iratai 148/1891.
30 Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Érem- és Régiségtár iratai 148/1891.

azonban a következő volt:[31] „*...sietek becses tudomására és megnyugtatására hozni, hogy az általam beküldött Deáki-i üveglelet (olajtartó edényke, a korongos talpu kis pohárkával egyetemben) egy és ugyanazon helyen, s egészen egymás mellett találtattak*." Ráadásul beszámolóját a következőkkel egészítette ki: „*Azon a helyen, hol ezek az üvegtárgyak találtattak, vissza maradt még egy zöldes színű palaczküvegnek a feneke, – mit első ízben nem tartottam érdemesnek magamhoz venni; de ha ugy 14 nap múlva ismét Deákira megyek, nem fogom elmulasztani, ezt az üveg feneket magamhoz venni, s az igen tisztelt Tudós úrnak nagyobb tájékoztatás és teljes meggyőződés végett hogy mind a két üveg tárgy római eredetű leszen, – beküldeni*." Jeney csakugyan tartotta a szavát és június közepei levelében a következőket írta:[32] *„...hogy a Deáki községben talált, s általam a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott üveg pohárka az olajtartó üvegcsével egy és ugyanazon helyen találtatott, ide mellékelve küldöm még egy ott, ugyanabban a gödörben maradt üvegnek a fenekét – melyen szintén korong látható; s így biztosan feltehetjük, hogy a pohárka is római eredetű."* Ez utóbbi palackfenék későbbi leltározása miatt nem szerepel Krekovič katalógusában, pedig Jeney beszámolója alapján a lelethez tartozott.[33] Sajnos az elsőként beküldött üveg balzsamárium és pohár ma már nem található meg a múzeum gyűjteményében. Fényképük, rajzuk már a korábbi adatokra épülő katalógusszerű munkákban sem szerepelt.[34] Így leírásuk a múzeumi leltárkönyv szerint történik.

Katalógus

1. A leltárkönyv szerint római olajtartó *üvegedényke* rövid félgömbalakú s alul kúpalakúan behorpasztott testtel, aránytalanul hosszú henger alakú és felül meggörbült nyakkal, mely nyílásánál tölcséres peremű. Ma.: 13,9 cm. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár ltsz.: 41/1891.1.
2. A leltárkönyv szerint római *üvegpohárka*. Hatlapú és nyílásánál ugyanannyiszor csipkézett, kúp alakú pohara kerek spirálkorongot utánzó talpon áll. Zöld üveg. Ma.: 8,5 cm, perem átm.: 4,9 cm, fenék átm.: 4,6 cm. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár ltsz.: 41/1891.2.
3. Zöldes római *üvegedény alja*, talpgyűrűvel (*2. kép 2–3*). Ma.: 3 cm, legnagyobb sz.: 7,8 cm, fenék átm.: 6,5×6,3 cm. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár ltsz.: 58/1891.

Értékelés

Mivel a balzsamárium és az üvegpohár esetében fényképek, rajzok hiányában mindössze a leltárkönyvi leírásukra tudunk támaszkodni, ami azonban nem teszi lehetővé pontos besorolásukat, illetve elemzésüket. A leírás alapján a nyomott gömb formájú parfümös palack hosszú, hengeres nyakkal széles körben elterjedt és kedvelt forma volt a Kr. u. 2. és 3. században (Isings Form 82, B2).[35] A szlovákiai leletanyagban a különféle balzsamáriumok ugyan előfordulnak, számuk azonban csekély, mindössze kilenc ismert, melyek közül három sírból.[36] Két további töredék a Branč/Berencs II. késő császárkori telepen került elő.[37] A formát az egész császárkorban készítették és tárolóedényként volt használatban.

---

31 Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Érem- és Régiségtár iratai 148/1891.
32 Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Érem- és Régiségtár iratai 191/1891.
33 Krekovič 1987, 247.
34 Benkő 1962; Barkóczi 1988.
35 Barkóczi 1988, 117–118.
36 Hrnčiarik 2009, 160; Hrnčiarik 2013, 66.
37 Hrnčiarik 2013, 66.

A leírás alapján számos problémát okoz az üvegpohár azonosítása, mivel a kúp alakú forma hatlapú kialakítású és a nyílása csipkézett. A kúp alakú üvegpoharak a barbaricumi leletanyagban is megtalálhatóak,[38] a forma kétségtelenül inkább a késő császárkorra datálja a poharat.[39] A hatlapú kialakítás azonban unikálisnak számít, amely miatt nem hiába vetette fel Hampel jóval későbbi, esetleges velencei eredetét. E tekintetben mindenképpen nagy kára a római üvegművesség és a barbaricumi leletanyag kutatásának, hogy ma már nem található meg a gyűjteményben. A később beküldött – Jeney által palackfenéknek tartott – üveg a talpgyűrű kialakítása és a forma alapján az ovális formájú, talpgyűrűs korsók közé sorolható,[40] amely típus a 4. századra keltezhető. E csoportba különféle formavariációk tartoznak, melyek leginkább a római tartományok területéről ismertek.[41] Szlovákia területéről néhány tipológiailag közelebbről meg nem határozható töredék ismert.[42]

A levelezés segítségével tisztázódott, hogy Deáki községben egy üveg-lelet került elő, amelyből hármat küldött be a galántai kéményseprő a Nemzeti Múzeumba. A leletkörülményekre való utalása alapján bizonyosan nem sírból származnak, mint a délnyugat-szlovákiai üvegek nagy része, így itt talán telep vagy egy depóleletről lehet szó.[43] Az egyedül rendelkezésre álló korsótöredék alapján a lelet együttes földbekerülését a késő császárkorra datálhatjuk.

A MALACKAI URNASÍR ÉS MELLÉKLETEI (1914)

A három ismertetésre kerülő lelet közül egyedül a malackai (ma Malacky, Malacky járás) (*3. kép 1*) urnasír mellékleteinek közreadása történt meg. Bóna István 1963-ban megjelent tanulmányában fényképüket és részletes leírásukat közölte, aki következőképpen foglalta össze a leletekről a leltárkönyvben rendelkezésre álló információkat:[44] „*Malacka – Malacky (früher Komitat Pozsony, heute Bez. Bratislava, Slowakei). Im Jahre 1914 kaufte das Ungarische Nationalmuseum von Albert Blau einen dort entdeckten Urnengräberfund, der nach Inv. Nr. 34, 1914, aus folgenden Stücken bestand: 1. Schildbuckel, 2. entzweigebogenes Schwert, 3. Lanze, 4. Schere, 5. Wurfspitze, 6. Messerklinge, 7. «Bronzeblechverkleidung eines Messerheftes», 8. 2 St. bronzene Ösen, 9. Urne. Der zusammengehörige Grabfund kann als unbedingt authentisch und u. E. als vollzählig betrachtet werden. Die Urne war bis zum Rand mit den auch grössere Stücke enthaltenden verbrannten Knochenresten eines kräftigen Mannes angefüllt. Unter den Knochen fanden sich im Inventar nicht erwähnte Feuersteine. Mit Ausnahme von Nr. 8. gelang es mir den geschlossenen Grabbestand folgendermassen zusammenzustellen.*”

A malackai leletegyüttes megszerzésével kapcsolatban több levél is található a Nemzeti Múzeum Adattárában, amelyek fontos adatokat tartalmaznak a leletkörülményekkel és a lelőhellyel kapcsolatban.

A Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárát a Magyar Királyi Közlekedési Múzeum igazgatósága értesítette 1914 januárjában arról, hogy Albert Blau malackai lakos tévedésből nekik címezte levelét, melyet a Régiségtárnak átküldtek.[45] Blau levelében a következőképpen számol be régészeti leletek előkerüléséről lakóhelyén:

---

38 KREKOVIČ 1987, 247. Vö. HRNČIARIK 2013, 81, Nr. 1517–1519.
39 BARKÓCZI 1988, 82–101, Taf. IX–XVI.
40 BARKÓCZI 1988, 192–193.
41 BARKÓCZI 1988, 192.
42 HRNČIARIK 2013, 65–66.
43 KRASKOVSKÁ 1981, 377.
44 BÓNA 1963, 244–245.
45 Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Érem- és Régiségtár iratai 61/1914.

„*Malaczka 21 Januar 1914*
Löbliches
Kön. ung. Múzeum, Budapest

Auf einem Felde von mir, dessen Hälfte auf einem Hügel liegt der untere Theil schon ein Theil gegen Nagy-Lévárd bildet, wurden beim Regulieren des Feldes, wo ich vom höher gelegenen Theil cc. 1–2 fuß Erdreich ins Thal heruntergraben lies von meinen Arbeitern ein altes Grab ausgegraben und zwar 1 schwarze Urne in größe u. form eines großen Suppentopfes enthältend Beinreste /verbrannte/ ein größeres und ein kleineres Sper, 1 Art Sebel, 1 Schere /art kleine Wollschere, 1 Messer, 1 Theil vom Helm oben sammt Spitze alles aus Eisen oder Stahl.

Ein Sammler wollte nur K 100 und ein Budapester Händler 60 K geben.

Manche behaupten es ist ein keltisches u. andere werden das von Völkerwanderung herstammt.

Ich würde es am liebsten dem löbl. Múzeum überlassen und auf Verlangen zur Ansicht einsenden.

In der Erwartung genehme
Hochaustungsvoll
Albert Blau ”

A Régiségtár munkatársai levélben kérték a leleteknek beküldését, hogy véleményt mondjanak róluk.[46] Kérésüket Blau teljesítette és január 31-én kelt levelével együtt azok Budapestre érkeztek:[47]

„*An das Löbliche*
National Museum, Budapest
Malaczka 31. Januar 1914

Auf Grund Ihrer sehr geehrten Zuschrift 61/914 vom 29. dmts. Habe heute in einer Kiste, daß aufgefundene Grab sammt die verbrannten Bein die in der Urne enthalten waren, als auch mehrere Steine /:es waren auch Steine die versteinerten Holze ähnlich waren:/ an das löbl Museum absendet.

Ich habe nicht die Absicht gehabt, nachdem ein ähnlicher Fund in dieser Gegend ein gewacht wurdem dies wegzugeben, da ich stets in guten Verhältnissen war, denn ich bin schon mehr als 20 Jahre Kammermitglied der Pozsonyer Handels: Gewerbekammer, und da mir in folge dessen die Steuer dieser nach meinen 3 Häusern und Feldern doppelt gerechnet wurden, Virilist des Pozsonyer Comitates gewesen.

Leider bin ich durch Gutstehung für einen Holzhändler und Ziegeleienbesitzer, den die Pozsonyer Kereskedelmi és Hitelbank r. t. saniren versprach aber nicht eingehalten hat, und sich in Wien einfaber voriges Jahr erschloßen hat, demzufolge seine Verlassenschaft in Conkurs kam, um meine Vermögen gekommen, was mich bewog dies auch hauptsächlich wegzugeben.

Ich foffe Sie mitlerweile schon im Besitze der Sendung und zeichne mich

Hochachtungsvoll
Albert Blau ”

A levélen a következő megjegyzés: „*60 Kr-t ajánlhatunk neki. 914 II/6*.”

Röviddel később megérkezett Blau válaszleve a múzeumba:[48]

„*Löbl.*
Ung. Nat. Muzeum, Budapest
Malaczka 9. februar 1914.

Ihr sehr geehrtes Schreiben empfangen ersuche mir wenn möglich K 100- senden zu lassen, wie auch mir bekannt geben zu lassen waß für Grab daß ist, nachdem in dieser Gegend noch ein etwaß ausgegraben wurde, mithin auch wissenschaftlich einen Werth haben dürfte.

---

46 Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Érem- és Régiségtár iratai 61/1914.
47 Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Érem- és Régiségtár iratai 82/1914.
48 Magyar Nemzeti Múzeum (Budapest) Érem- és Régiségtár iratai 88/1914.

Ich habe es Nimander offeriert und hätte es auch nicht fortgegeben, sondern habe es laut beiliegenden Brief eines Budapester „Mautner Laszlo" der dieß in der Zeitung gelesen hat mir geschrieben und ihm die Waffenbestandtheile eingesandt um die Herkunft mehr zu erfragen, denn ich habe ihm darselbe trotzdem er mir 75 K anboth, nicht eingesandt.

Sollten Sie absolut nicht mehr als 60 K geben können, so ersuche mir den Betrag, als auch die Bekanntgabe, waß für Grab dies ist, mir einsenden zu lassen zeichne

Hochachtungsvoll
Albert Blau
2 Briefe"

Alatta a megjegyzés „*Nem adhatjuk olcsóbban, kelta lelet, visszamegy a két levél.*"

Így a második sír mellékletei nem jutottak a Nemzeti Múzeumba és az első kibontására is csak közel fél évszázaddal később, Bóna István múzeumbeli gyakornoksága alatt került sor.

KATALÓGUS

1. Kézzel formált *urna* (*3. kép 9*) szemcsés agyagból, feketén csillogó felülettel. A peremrész részben kiegészített. Ma.: 18,7 cm, perem átm.: 22,7 cm, fenék átm.: 12 cm. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár ltsz.: 34/1914.9.
2. Töredékes, tüskés *pajzsdudor* (*3. kép 2*). Az 1,6 cm széles peremen egymás mellett két szeglyuk. A 2,4 cm magas hengeres oldalrész egy 6,6 cm magas kúpformájú részben folytatódik, amely egy 2 cm hosszú, hegyes, tömör tüskében végződik. Erősen megégve. Ma.: 11 cm. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár ltsz.: 34/1914. 1.
3. Bronz *pajzsfogó* (*3. kép 5*). Félkörformára hajtott 0,5 mm vastag bronzlemezből, amit bevésett háromszögek díszítenek. Belső oldalán olvadt bronzcseppek. Bóna István szerint két fül ezen töredékekhez tartozott, amelyek a középső darabról az égetésnél leváltak. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár ltsz.: 34/1914.8.
4. Egyélű *kard* két 28 cm hosszú darabra hajlítva (*3. kép 3*). A valamennyire hajlott 10,2 cm hosszú markolaton három szeg maradványa. H.: 56 cm, felső részén sz.: 4,7 cm, alsó részén sz.: 4 cm. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár ltsz.: 34/1914.2.
5. *Döfőlándzsa* (*3. kép 8*). Az íves lapot csekély gerinc osztja két részre. A metszete rombusz formájú, a legszélesebb részén 5,1 cm. Az 5,5 cm hosszú köpű ehhez csatlakozik, végén kerek és 1,9 cm átmérőjű. H.: 56 cm. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár ltsz.: 34/1914.3.
6. *Dárdahegy* (*3. kép 6*). A lándzsához hasonló formájú, azonban tömzsibb. Penge sz.: 2,8 cm, köpű h.: 3,5 cm, átm.: 1,6 cm, h.: 11,7 cm. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár ltsz.: 34/1914.5.
7. *Vasolló* (*3. kép 7*). A 2,7 cm széles fogórészt kettős borda díszíti. A kengyelhez a végén 2 cm széles és 8,6 cm hosszú pengék csatlakoznak. H.: 18,8 cm. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár ltsz.: 34/1914.4.
8. Egyélű *vaskés* (*3. kép 4*). H.: 11,7 cm, legnagyobb sz.: 1,5 cm. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár ltsz.: 34/1914.6.

ÉRTÉKELÉS

Az 1914-ben a Nemzeti Múzeumnak megküldött urnasír és mellékletei ma is megtalálhatóak a múzeum gyűjteményében, sőt Bóna I. publikációjának köszönhetően a fényképük is közlésre került.[49] A széles szájú, kónikus vállú és a gyenge függőleges bordákkal díszített urnának a párhuzamai az ábrahámi 2. és 47. sírból ismertek, melyekhez szemesfibula és noricumi övgarnitúra társult.[50] A 87. sírból pedig trombita fibulával került elő hasonló példány.[51] E típushoz tartozó urnák voltak még a 75. és a 96.,[52] és a 210. sírban,[53] valamint a sládkovičovoi 69. sírban, mely mellett egy Almgren 68 típusú erősen profilált fibula volt.[54] Ezen példányok alapján a malackai urna használata az Kr. u. 1. századra esik.

---

49 BÓNA 1963, 244–245, Taf. XI.
50 KOLNIK 1980, 22, Taf. XI. a.
51 KOLNIK 1980, 41, Taf. XXVIII. a.
52 KOLNIK 1980, 43–44, Taf. XXXI. a.
53 KOLNIK 1980, 74, Taf. LIX. a.
54 KOLNIK 1980, 153, Taf. CLV. a.

A mellékletek legnagyobb részét kitevő fegyverek közül az egyélű kard a La Téne formából ered,[55] amely a császárkorban a keleti germánoknál is jelentkezik.[56] Egyélű kardok a Kostolná pri Dunaji 9. és 14,[57] valamint 23.[58] és 25. sírjából ismertek.[59] A sládkovičovoi temető 65. sírjában szemes fibulával fordul elő, amely a típust az Kr. u. 1. századra datálja.[60]

A tüskés vas pajzsdudor az F1 típusba tartozik,[61] melynek fő elterjedése Közép- és Kelet-Európára esik. Délnyugat-Szlovákiában, az Elba alsó folyásánál és Dél-Jütlandon figyelhető meg legnagyobb koncentrációja a B1 és még a B2 időszakban.[62]

A mellékletek közé tartozó két lándzsahegy különböző típusokhoz tartozik. Az 5. számú lapos fűzfalevél alakú és erős köpűjű példányhoz hasonló az ábrahámi 197. sírból ismert kettős kónikus, fésűs díszítésű urna melléről.[63] Ugyanitt a 205. sír 19 cm hosszú lándzsahegye mellett pajzs, kard és kerámiatöredékek voltak.[64] A Kostolná pri Dunaji 9. sírban pedig korai egyélű karddal, késsel, valamint Almgren 67 típusú fibula volt, melyek a Kr. u. 1. század második felére datálják a sírt.[65] A sládkovičovoi 13. sír 13,5 cm hosszú darabja mellett[66] még a 65. sírból került elő egy hasonló darab, szemes fibula és egyélű kard társaságában.[67] A Przeworsk-kultúra fegyverei között is megfigyelhető a típus előfordulása, amit a Kaczanowski V. típusába sorolhatunk. Ezek használata a B1–B2 időszakra tehető.[68]

A 7. számú széles, lapos lapú lándzsahegy párhuzamai az ábrahámi 93.[69] és 109. sírból ismertek.[70] A típust többek között datálja a Kostolná pri Dunaji 57. sír 14,6 cm hosszú példánya, amely mellett Almgren 68 fibula került elő.[71] A Prezeworsk-kultúra fegyverei között is megfigyelhető a forma, amit Kaczanowski I. típusába sorolhatunk, melynek használata a B1–B2 időszakra tehető.[72] Az olló és kés igen gyakran jelentkezik mellékletként a délnyugat-szlovákiai temetőkben.[73]

A mellékletek alapján a Kr. u. 1. század első felére (B1) datálhatjuk a malackai urnasírt. Mint azonban Albert Blau is jelezte, nem egyedüli lelet volt, mivel egy újabb sír is előkerült a környéken. Sőt 1955-ben két urnából cseréptöredékek és egy bronz fibula jutottak a pozsonyi múzeumba, majd 1955-ben újabb hamvasztásos sír került elő a lelőhelyen. E sír két urnája és erősen profilált fibulája a Kr. u. 1. századra, azonban már a B2 időszakra datálják a leleteket.[74] Ezen leletek az Od Huszára dzile dűlőben, a Velké Levára/Nagy-Lévárd felé vezető vasútvonal melletti kis magaslaton kerültek elő,[75] amely nagy valószínűséggel azonos a Blau által beküldött sír lelőhelyével, amely „*auf einem Hügel liegt der untere Theil schon ein Theil*

---

55 Jahn 1916, 134–145; Pieta 2005, 38–44.
56 Jahn 1916, 145–149.
57 Kolnik 1980, Taf. LXXIX. c. és Taf. LXXXIV. b.
58 Kolnik 1980, Taf. LXXXVIII. e.
59 Kolnik 1980, Taf. XCXXX. b.
60 Kolnik 1980, 151, Taf. CLIV. b.
61 Zieling 1989, 683–684.
62 Zieling 1989, 84–87.
63 Kolnik 1980, 70.
64 Kolnik 1980, 72–73, Taf. LVIII. c.
65 Kolnik 1980, 97–98, Taf. LXXIX. c.
66 Kolnik 1980, 133, Taf. CXXXI. d.
67 Kolnik 1980, 151, Taf. CLIV. c.
68 Kaczanowski 1998, 16–17.
69 Kolnik 1980, 43, Taf. XXXI. b.
70 Kolnik 1980, 48, Taf. XXXVII. a.
71 Kolnik 1980, 118, Taf. XXXI. b.
72 Kaczanowski 1998, 11–14.
73 Kolnik 1980.
74 Kraskovská 1956, 692, Obr. 275, 2–5, 731.
75 Kraskovská 1956, 731.

gegen Nagy-Lévárd bildet" volt. Ezek alapján egy kisebb temetővel mindenképpen számolni kell a lelőhelyen, amely a kora császárkorra datálható.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az adattári kutatások során feltárt leveleknek, jelentéseknek köszönhetően három szlovákiai császárkori lelet együttes előkerülési körülményeit sikerült tisztázni, valamint besorolásukat elvégezni. E példák is jól jelzik, milyen lehetőségek rejlenek a levéltári régészetben a különféle korú leletek azonosítására és az előkerülési körülményeik tisztázására.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Megköszönöm Debreczeni-Droppán Béla és Szabó Ádám segítségét, melyet a dolgozat elkészítéséhez nyújtottak.

IRODALOM

BARKÓCZI 1988: Barkóczi, L.: *Pannonische Glasfunde in Ungarn*. Studia Archaeologica 9. Budapest 1988.

BENINGER 1937: Beninger, E.: *Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei*. Leipzig 1937.

BENKŐ 1962: Benkő A.: *Üvegcorpus*. Régészeti Füzetek Ser. II. No. 11. Budapest 1962.

BERKE 1990: Berke, S.: *Römische Bronzegefässe und terra sigillata in der Germania Libera*. Münster 1990.

BÓNA 1963: Bóna, I.: Beiträge zur Archäologie und Geschichte der Quaden. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 15 (1963) 239–307.

EGGERS 1951: Eggers, H. J.: *Der römische Import im freien Germanien. Atlas der Urgeschichte*. Band 1. Hamburg 1951.

EISNER 1933: Eisner, J.: *Slovensko v pravěku*. Bratislava 1933.

ELSCHEK 2006: Elschek, K.: Die spätlatènzeitliche und römerzeitliche Besiedlung des linken Marchufers und das germanische Herrschaftzentrum von Zohor (Westslowakei). In: *Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole*. Textband. Hrsg.: Humer, F. Bad Deutsch-Altenburg 2006, 190–197.

HALÁŠOVÁ 2010: Halášová, L.: Germánska keramika zo žiarových hrobov 1. storočia N. L. v Čechách a na Slovensku. In: *Archeológia Barbarov 2009*. Hrsg.: Beljak, J. et al. Nitra 2010, 579–595.

HRNČIARIK 2009: Hrnčiarik, E.: Römische Glasgefässe aus der Slowakei. *Študijné Zvesti* 45 (2009) 151–174.

HRNČIARIK 2013: Hrnčiarik, E.: *Römisches Kulturgut in der Slowakei. Herstellung, Funktion und Export römischer Manufakturerzeugnisse aus den Provinzen in der Slowakei*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 222. Bonn 2013.

JAHN 1916: Jahn, M.: *Die Bewaffnung der Germanen in der älteren Eisenzeit etwa von 700 v. Chr. bis 200 n. Chr.* Mannus 16. Würzburg 1916.

KACZANOWSKI 1998: Kaczanowski, P.: *Klasyfikacja grotóv broni drzeucowej kultury przeworskiej z okreru rzymskiega*. Krakow 1998.

KOLNIK 1971: Kolnik, T.: Prehlad a stav bádania o dobe rímskej a stahovani národov (Übersicht und Stand der Erforschung der römischen Kaiserzeit und Völkerwanderungszeit) *Slovenská Archeológia* 19 (1971) 499–558.

Kolnik 1980: Kolnik, T.: *Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei* I. Bratislava 1980.

Kraskovská 1956: Kraskovská, L.: Popolnicové hroby v Malackoch. *Archeologické Rozhledy* 8 (1956) 692, 731.

Kraskovská 1976: Kraskovská, L.: Rímske bronzové nádoby na Slovensku. *Slovenská Archeológia* 24 (1976) 429–441.

Kraskovská 1978: Kraskovská, L.: *Roman Bronze Vessels from Slovakia*. British Archaeological Reports International Series 44. Oxford 1978.

Kraskovská 1981: Kraskovská, L.: Römische Glasgefässe in der Slowakei. *Slovenská Archeológia* 29 (1981) 377–392.

Krasová 1998: Krasová, Z.: *Die römischen Bronzegefässe in Böhmen*. Praha 1998.

Krekovič 1987: Krekovič, E.: Rímské importy na Slovensku. *Památky Archeologické* 78 (1987) 231–282.

Miller 1825: Miller, F. J.: *Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici sive catalogus historico-criticus antiquitatum, raritatum et pretiosorum cum bibliotheca antiquaria, et numaria eiusdem instituti*. Buda 1825.

Pieta 2005: Pieta, K.: Spätlatènezeitliche Waffen und Ausrüstung im nördlichen Teil des Karpatenbeckens. *Slovenská Archeológia* 53 (2005) 35–84.

Pollak 2006: Pollak, M.: Die Bersteinstrasse – Nord-Süd-Transversale Alteuropas. In: *Legionsadler und Druidenstab. Vom Legionslager zur Donaumetropole*. Textband. Hrsg.: Humer, F. Bad Deutsch-Altenburg 2006, 56–64.

Prohászka–Varsik 2009: Prohászka, P. – Varsik, V.: Nové poznatky o osídlení Veľkého Žitného ostrova v dobe rímskej (Neue Angaben zur Besiedlung der Grossen Schüttinsel in der römischen Kaiserzeit). In: *Archeologie Barbarzynców 2008. Powazania i kontakty w swiecie babarzynskim*. Eds.: Karwowski, M. – Droberjar, E. Collectio Archeologica Resoviensis 14. Rzeszow 2009, 187–209.

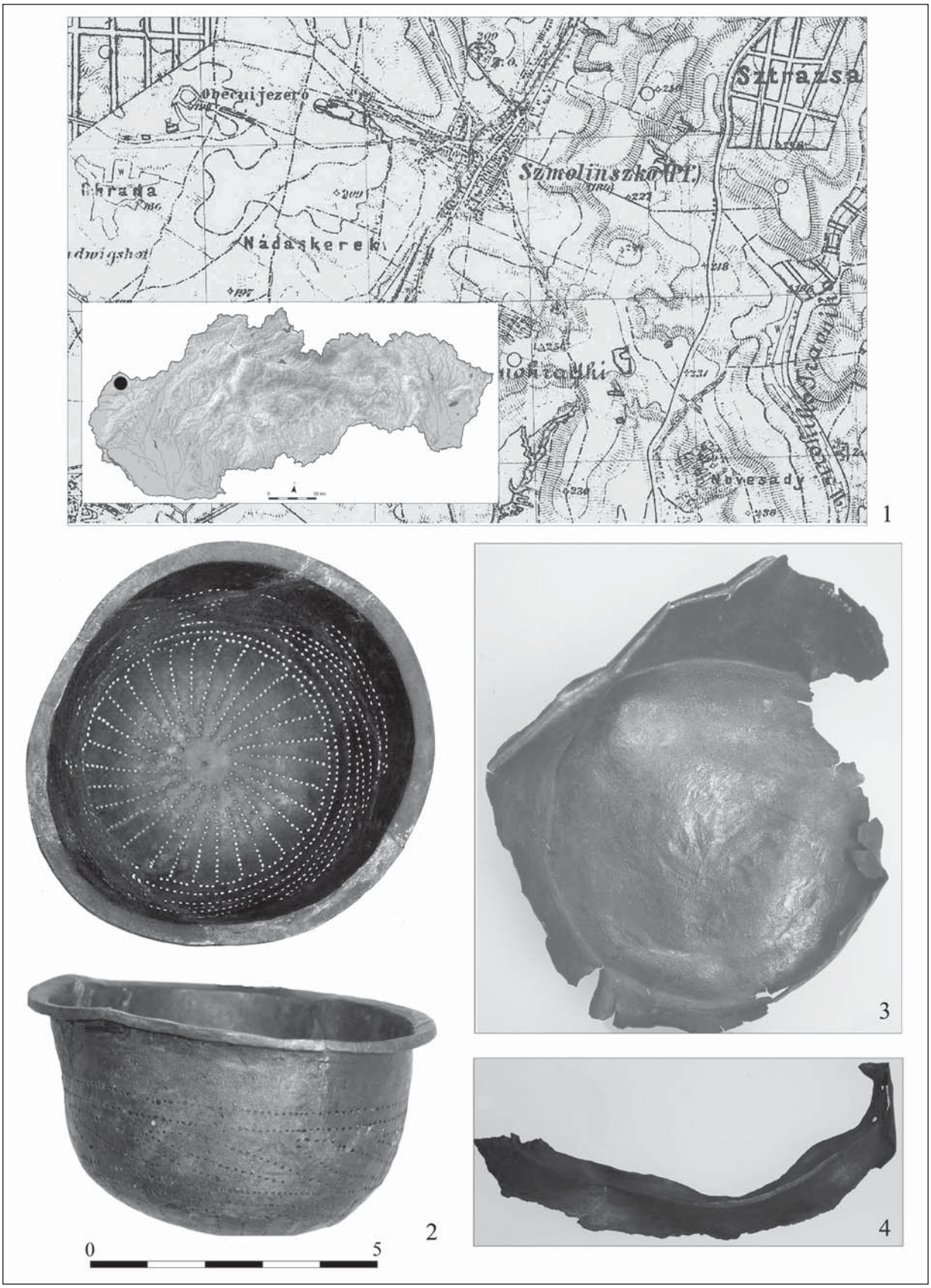
Švaňa 2010: Švaňa, K.: Germánska na kruhu točená keramika z kvádskych pohrebísk juhozápadného Slovenska. In: *Archeológia Barbarov 2009*. Hrsg.: Beljak, J. et al. Nitra 2010, 489–500.

Tejral 1977: Tejral, J.: Die älteste Phase der germanischen Besiedlung zwischen Donau und March. In: *Symposium Ausklang der Laténe-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im mittleren Donaugebiet*. Bratislava 1977, 307–342.

Zieling 1989: Zieling, N.: *Studien zu germanischen Schilden der Spätlatène- und der römischen Kaiserzeit im freien Germanien*. British Archaeological Reports International Series 505. Oxford 1989.

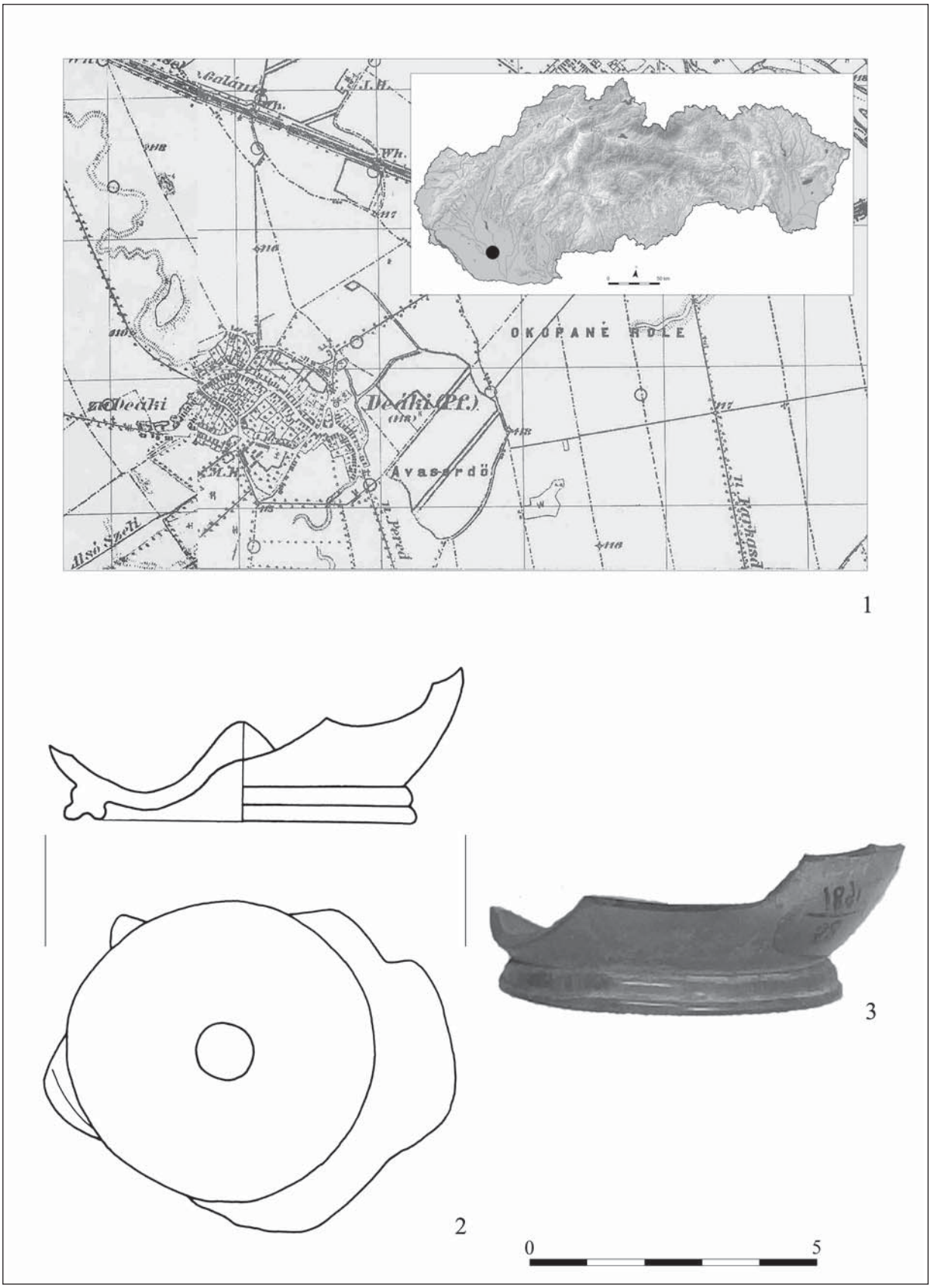
Remarks about some finds of the Roman period from Southwest Slovakia

The article deals with three Roman period finds in the collection of the Hungarian National Museum in Budapest. They were published more or less, but letters and reports in the archives of the Hungarian National Museum complete and specify the former records. The first find was found in Szmolinszko (today Smolinské) in 1882. Fragments of a black pottery urn and two Roman bronze vessels (Eggers 39–40 and 160) were sent in the museum. They belong to a German urn grave of the period B2. The second find consists of Roman glass vessels, which were digged in Deáki (today Diakovce). Only a fragment of a glass jug is in the collection of the National Museum today. According to the reports, only glass vessels (a cup, a jug and a bottle) as a depot were found in 1892. They had been hidden in the Late Roman period. The third find is an urn grave with grave goods (an urn, a shild, iron scissors, spears). It was found in Malacka (today Malacky). Letters and reports from the archives help us to identify the find place where further graves of the period B1-2 came to light in 1954.

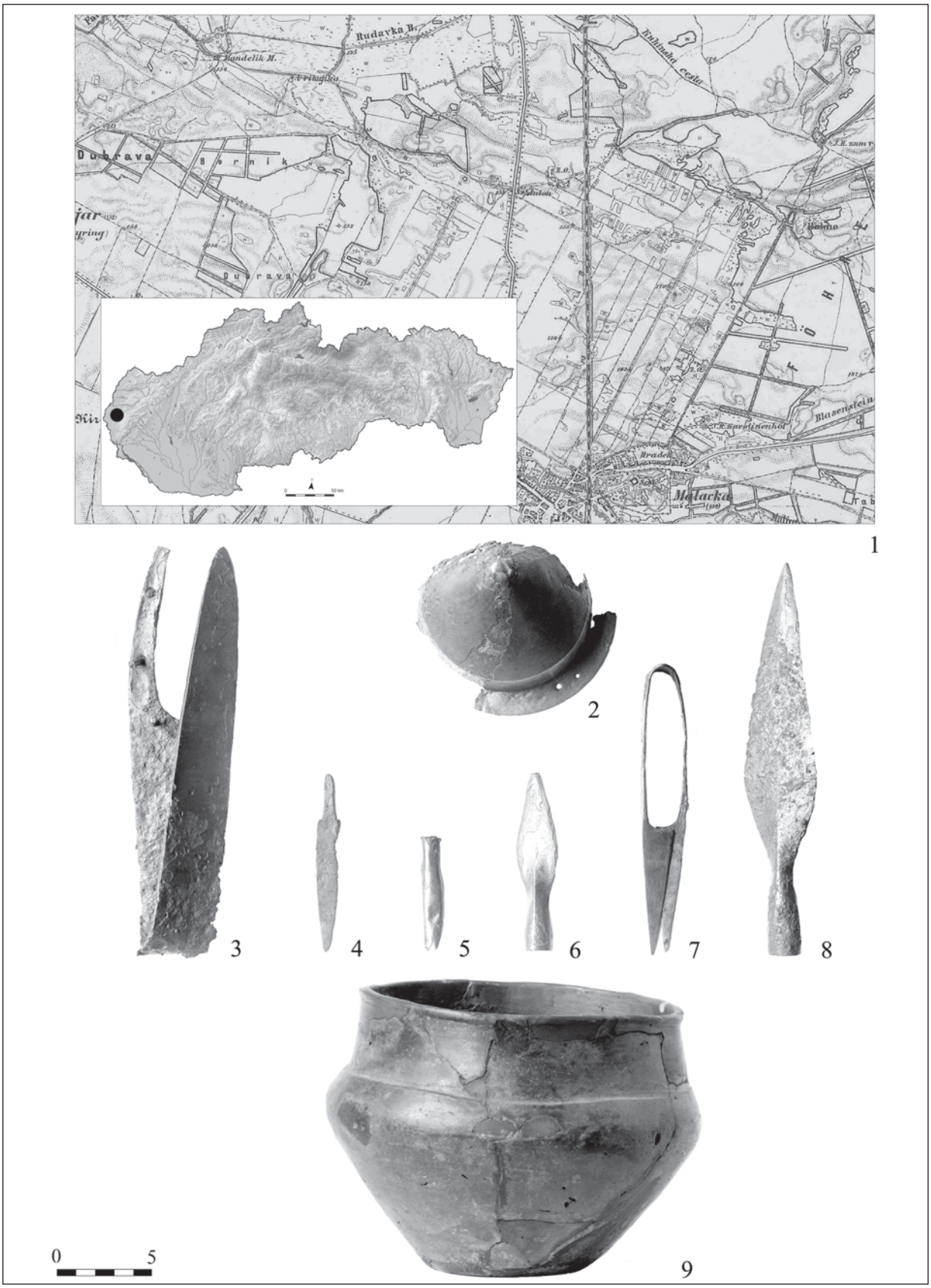


1. kép. 1: Szmolinszko (Smolinské) a harmadik katonai felmérés térképén; 2–4: Szmolinszkoi leletek

Fig. 1. 1: Smolinské on the map of the third military survey; 2–4: Finds from Smolinské



2. kép. 1: Deáki (Diakovce) a harmadik katonai felmérés térképén; 2–3: Deáki lelet
Fig. 2. 1: Diakovce on the map of the third military survey; 2–3: Find from Diakovce



3. kép. 1: Malacka (Malacky) a harmadik katonai felmérés térképén; 2–9: Malackai leletek
Fig. 3. 1: Malacky on the map of the third military survey; 2–9: Finds from Malacky

Hadak útján XXIV. Budapest – Esztergom 2015, 35–70.

5. SZÁZADI KERÁMIA A VISEGRÁD-GIZELLAMAJORBAN FELTÁRT KISERŐD DÉLI ÉPÜLETSZÁRNYÁBÓL

Ottományi Katalin*

Absztrakt: *A Visegrád-Gizellamajorban feltárt késő római kiserőd legfelső rétegében megfigyelhető átépítések és a pusztulási omladékból előkerült új típusú leletanyag már az 5. század első feléhez köthető. A déli épületszárnyon belül két helyiségben maradtak meg ilyen késői rétegek. A 4–5. század fordulójától a hagyományos római kerámiaformákon új díszítések jelennek meg, illetve új edényformák tűnnek fel. A rontott töredékek felvetik a helyi kerámiagyártás kérdését, ugyanakkor nagyon sok hasonlóság mutatható ki a Dunakanyar többi, ugyanilyen korú lelőhelyével, műhelyével, sőt a Duna túlsó partján élő szvébek, szarmaták kerámiájával is.*

Kulcsszavak: *Visegrád, késő római kiserőd, 5. század, kerámia*

Bevezetés

A késő római Valéria tartomány északkeleti *limes* szakasza a Római Birodalom egyik, táborokkal, őrtornyokkal, hídfőállásokkal legsűrűbben beépített része (*1. kép 1*).[1] Itt a Dunakanyarban, Visegrád-Gizellamajor területén 1988-ban egy új, késő római kiserőd került elő (*1. kép 2*). *Castra ad Herculem* (Pilismarót) tábora és a Visegrád-Sibrik dombi tábor között kb. félúton fekszik, látótávolságra a másik két erődtől.[2] Jelen tanulmányban a déli épületszárny legkésőbbi, 4. század végi – 5. század eleji kerámiaanyagát mutatom be.[3]

Helyiségek, rétegek[4]

A déli épületszárny eredetileg három helyiségből állt, majd a középsőt (D/I–II.) és a keletit (D/IV–V.) továbbosztották.[5] Az épületszárny rétegződése nem egységes. Van, ahol csak egy padlószint és rajta egységes omladékréteg található (D/II. helyiség, délkeleti torony), máshol viszont több, egymást gyors ütemben követő pusztulási réteg és kettős járószint figyelhető meg (D/III. helyiség, délnyugati torony). Ez utóbbi helyiségekben későbbi építkezések (kemencék, faszerkezetes épület) nyomai is kimutathatók.[6] Az erőd alatt egy késő

* Ferenczy Múzeum, H-2000, Szentendre, Kossuth L. u. 5. ottomanyi.katalin@gmail.com

1 Soproni 1985.

2 A kiserőd feltárását a Visegrádi Mátyás király Múzeum régészei, Gróf Péter és Gróh Dániel végezték 1988–2003 között.

3 A déli épületszárny teljes anyagának feldolgozása az NKA 3202/00370. számú alkotói pályázat támogatásával készült. Megjelent az *Altum Castrum* online magazin 2015 márciusi számában.

4 Az erőd építéstörténeti vonatkozásaival, szerkezetével, rétegződésével az ásatók több cikkben is foglalkoztak: Gróf–Gróh 1991; Gróf 1992; Gróf–Gróh 1995; Gróh 2000; Gróf–Gróh–Mráv 2001–2002; Gróf–Gróh 2006, 36–39.

5 A D/I. helyiséget aszalásra és szárításra használták. A D/II. helyiség, az apszisos záródású belső épülete alapján, szentély lehetett. A D/III. helyiség az erőd belső terét kötötte össze a délnyugati saroktoronnyal. Ugyanezt a funkciót töltötte be a D/V. helyiség a másik oldalon, a délkeleti saroktoronynál (Gróf–Gróh 1995; Gróh 2000, 29).

6 Az egyes helyiségek rétegződéséről részletesen ld. Ottományi 2015, Függelék 1. táblázat.

kelta – kora római, Kr. u. 1–2. századi kisebb település található.

1. Az erőd építését II. Constantius uralkodásának idejére teszik az ásatók. A padlószintről több helyen is kerültek elő e császár érmei, más, 4. század második felére tehető érmekkel együtt. Néhány érem esetleg ennél későbbi építést (Iulianus, Valentinianus) is lehetővé tesz.[7] Ezek a legalsó padlószintről előkerült érmek (kivéve a padlószint alattit) tartozhattak esetleg az erőd 1. periódusát követő feltöltődés, illetve újjáépítés időszakához is. Ez esetben az átépítést keltezik Valentinianus idejére. Ugyanakkor ez felveti azt a lehetőséget is, hogy az erőd kerámiaanyagának legkorábbi csoportja, mely ugyanerről a szintről került elő, szintén nem II. Constantius-, hanem Valentinianus-kori. A déli épületszárny anyagának 8%-a tartozik ide.

2. Egy későbbi átépítés, melyet Valentinianushoz kötnek, több helyen is kimutatható az erődben. Fűtőcsatornák, megemelt padlószintek, helyiségek kettéosztása, stb. kapcsolható ehhez a periódushoz. Az erődbe új, civil lakosság költözött be a szomszédos (az erőd délkeleti oldalán lévő) településről.[8] A déli szárnyban a kerámia 22%-a köthető ehhez a réteghez.

3–3a. Felül többrétegű (habarcsos, köves, paticsos) pusztulási omladék. Ebben az omladékrétegben több kisebb építkezés nyoma is kimutatható, melyek részben még a római felső járószintre épültek, de szerkezetük (kőalapozású faszerkezetes vagy paticsfalú építmények) jelzi, hogy valamikor a 4. század végén/az 5. század első harmadában keletkeztek (ld. D/III. helyiség belső válaszfala). A legkésőbbi építmények rétegtani helyzete (alatta és felette is omladékréteg) mutatja, hogy az erőd részleges pusztulása után épültek (ld. kemencék D/III. helyiség, délnyugati torony, stb.). A Valentinianus-dinasztia érmei még előfordulnak a pusztulási omladékban, bár már csak *terminus post quem* értékűek. Új, valószínűleg barbár lakosság beköltözésével lehet magyarázni e késői átépítéseket a 4. század végétől. Az itt előkerült, barbár katonasághoz köthető fegyverek is mutatják az erőd lakosságának változását.[9] Funkcionális használat vége: 430-as évek.

4. A hun kori új népesség sírjai áttörték az erőd járószintjeit az udvaron. Szórvány leleteik[10] a felső omladékréteghez köthetők (ugyanahhoz az omladékhoz, melyben az új típusú római kerámiaanyag is megtalálható még).

A déli épületszárny kerámiájának 70%-a a 3–4. omladékrétegből került elő.

A kerámiaanyag alapján az erőd fennállásának közel egy évszázadán belül pontosítani lehetne, hogy hol, melyik helyiségben történtek átépítések, az erőd mely részét használták még az 5. század elején is, és hol fedte vastag omladékréteg már ekkor a területet. A belső periodizációt azonban többnyire megcáfolják a restaurálás során összeillő edénytöredékek, melyek az erőd különböző rétegeiből kerültek elő. Végeredményben az erőd legalsó, építéssel egykorú padlószintjeiről maradt kevés leletanyag, s ezen kívül a többi általában

---

7 Ny/I. h. déli bejárat előtti, legalsó római szint tetejéről: Iulianus, 360–363; Ny/I. h. alsó padlószint alatt Valentinianus érem, 364–367; É/I. helyiség alapozási szintje: Iovianus, 363–364; É/I. helyiség, alsó padló feletti betöltés, a fűtőcsatorna aljának megfelelő rétegből: Valentinianus érmek, 364–378 között (6 db). Az éremmeghatározás Farkas Edit munkája (GRÓF–GRÓH 2006, 30).

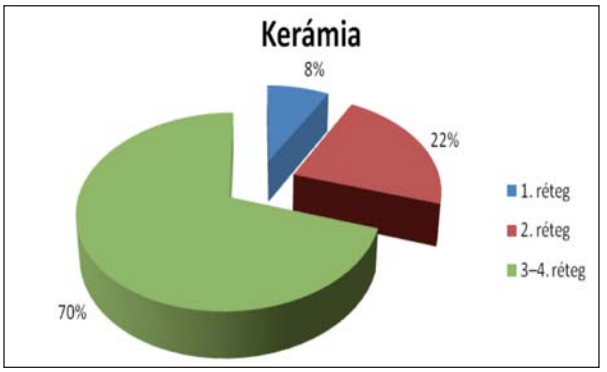
8 Érmek több helyen a legfelső padlószinthez kapcsolódva, pl. D/I. h. legfelső padló alatt Gratianus érem, 378–383 (GRÓF–GRÓH 2006, 21).

9 GRÓF 1992, 130–131, V. t.

10 Orsógomb, vasak, nomád ezüsttükör, ékkőberakású, aranyrekeszes gyűrűfej (GRÓF 1992, 130–134; GRÓF–GRÓH 2006, 22, 23. kép).

a legkésőbbi pusztulási omladékhoz tartozik.[11] Ez a helyzet a déli épületszárnyban is, ahol nemcsak az épületszárnyon belül, hanem gyakran a Ny/I. helyiség anyagával is találhatók összeillő töredékek.

Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk az új típusú, 5. századi kerámia mennyiségi megoszlását az egyes helyiségekben, a statisztika alapján mégiscsak kirajzolódnak a legkésőbbi építkezések helyszínei. Így pl. a déli épületszárnyban a D/III. helyiség és a délnyugati saroktorony 5. század eleji építkezéseit támasztja alá e két helyiség új típusú kerámiájának igen magas százalékaránya is.



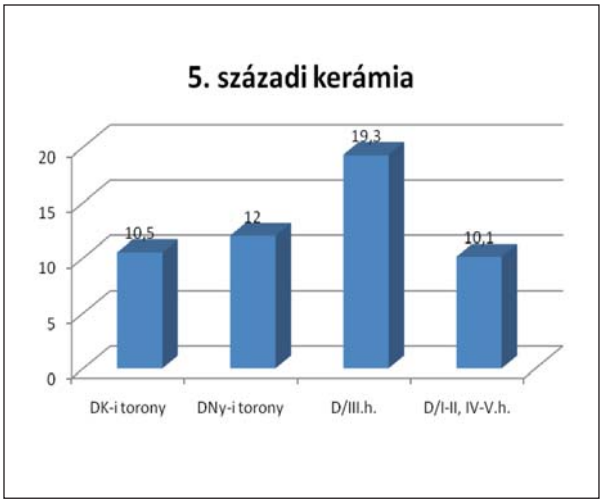
1. ábra. A déli épületszárny rétegenkénti kerámiamegoszlása[12]

Diagram 1. Distribution of pottery by layers, southern wing

Új típusú kerámia a 4. század végén – az 5. század első felében

A visegrád-gizellamajori erőd déli épületszárnyában talált kerámiaanyag[13] nagy részét a szokásos késő római, 4. század második felére jellemző pannoniai kerámia alkotja. Ezen belül a II. Constantius-, illetve Valentinianus-kori leleteket nem lehet elkülöníteni. Az anyag kisebbik részét a 4–5. század fordulójától feltűnő, új jellegű, a Kárpát-medencén belül máshol is egyre általánosabbá váló edényformák és díszítések teszik ki (kb. 400 db, 14,3%).[14]

A Valentiniánus-kori átépítéstől kezdve a legfelső pusztulási omladékig megtalálhatók (2–4. réteg), ezen belül csak a mennyiségük változik.[16] A kétféle kerámiaanyag keveredve, de egy egységet alkotva kerül elő az omladékrétegből, jelezve ezzel, hogy a továbbélő római népességhez csatlakoztak az új, szomszédos



2. ábra. Az új típusú kerámia mennyisége helyiségenként[15]

Diagram 2. Distribution of new type pottery by rooms

---

[11] A Nyugati/I. helyiségben – melynek kerámiáját egy korábbi OTKA pályázat (T-029973) keretén belül már feldolgoztam – hiába különíthető el több padlószint és réteg, mégis a különböző szintek összeillő anyaga alapján úgy tűnik, ugyanazzal a törmelékkel töltötték fel az egészet az alsó padlószinttől a tetejéig (Gróf–Gróh 2006, 26; Ottományi 2012, 376–377).

[12] Ez a szétválasztás csak tájékoztató jellegű, mivel vannak összeillő töredékek az 1b–3. (délkeleti torony), illetve a 2–3. réteg (délnyugati torony, D/III, IV. h.) között is (Ottományi 2015, Függelék 1–5. táblázat).

[13] A déli épületszárny teljes, beleltározott kerámiaanyaga 2822 darabból áll. Az egyes kerámiaformák és díszítések részletes leírását, analógiáit az irodalmi hivatkozásokkal együtt ld. Ottományi 2015.

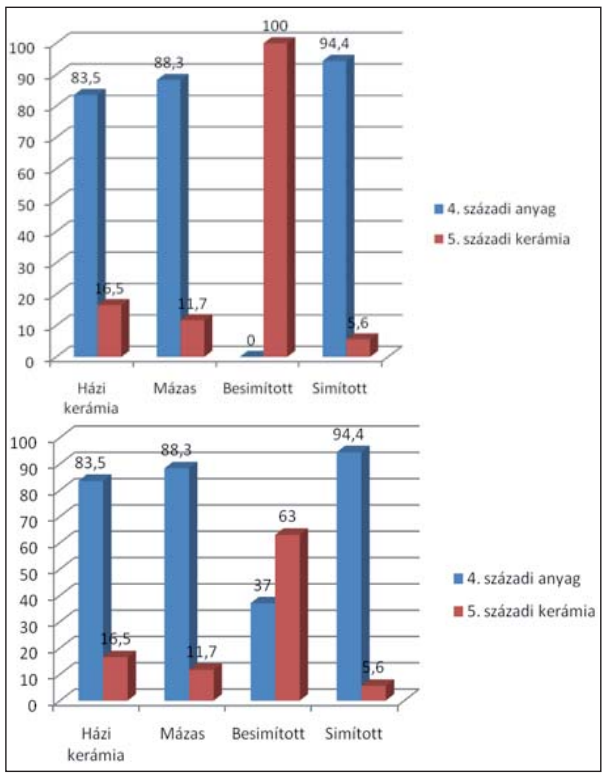
[14] Ezek a biztosan legkésőbbi töredékek (forma, anyag, díszítés alapján); mellettük még számtalan késő római, 4. századi típus is megérhette az 5. századot, hiszen az előkerült kerámiaanyag 70%-a a pusztulási omladékból származik.

[15] Százalék a helyiség anyagán belül.

[16] A rétegenkénti mennyiségi megoszlást ld. Ottományi 2015, Függelék III. 1–4. táblázatokban.

területről vagy keletről jött barbár katonák s családjaik. A kérdés már csak az, hogy mikor keletkezett ez az omladékréteg? A legkésőbbi formák s díszítésmódok megérték-e a hun kort, vagy az erőd teljes pusztulásához köthetők a 430-as években, s Attila hunjait csak a fémleletek jelzik?

Az új típusú leletanyaghoz tartozik a besimított kerámia, továbbá a fényes, fekete simítású edények, a mázas kerámián belül a szemcsés anyagú vagy bordázott felületű, illetve bekarcolt s bevagdosott díszítésű darabok,a házi kerámián belül a fehérre égett, korongolásnyomokkal bordázott, bekarcolt, bevésett díszítésű edények. Formailag a kónikus alsórészű, éles válltörésű és bikónikus tálak, S-profilú tálak, galléros peremű korsók, s az úgynevezett leányfalui bögre/fazék típusok sorolhatók e késői csoporthoz.[17] A kézzel formált kerámián belül nincsenek kifejezetten késői vagy barbár formák és díszítések. Mennyiségének növekedése jelzi az egyre későbbi rétegeket.

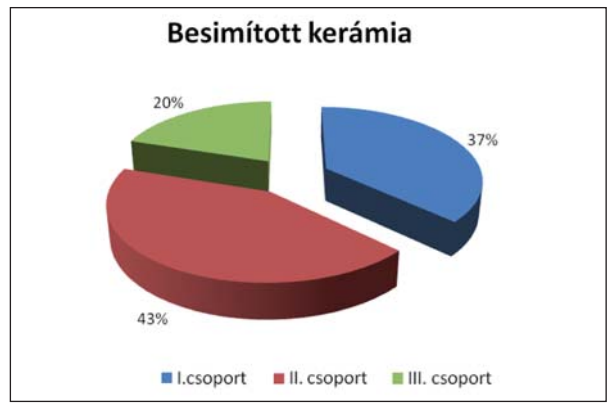


3. ábra. A hagyományos és új típusú leletanyag százalékos megoszlása kerámiafajtánként[18]

Diagram 3. Percentages of traditional and new type materials based on pottery forms

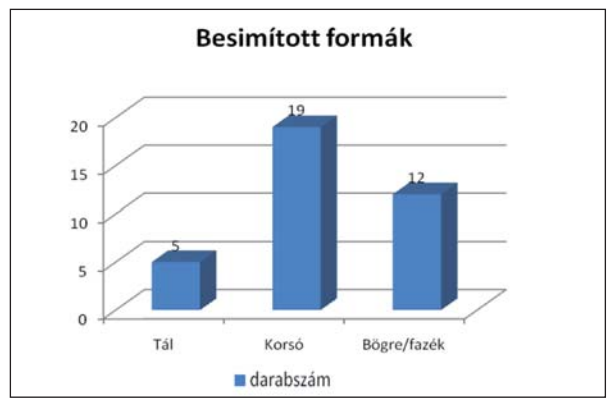
BESIMÍTOTT DÍSZÍTÉSŰ EDÉNYEK

46 db, 1,6%[19] (*2–4. kép; 11. kép 1–3*). Formához köthető a töredékek 77%-a (34 db). Legtöbb a korsó (19 db), kevesebb a bögre/fazék (12 db), s legkevesebb a tál (5 db). A perem



4. ábra. A besimított kerámián belüli csoportok százalékaránya

Diagram 4. Percentages of burnished ware groups



5. ábra. A besimított kerámia formai megoszlása

Diagram 5. Distribution of burnished ware forms

[17] Gyakran ugyanazok a formák többféle kivitelben (simított/besimított, mázas és házi kerámia) is megtalálhatók az erőd anyagában. Jelen tanulmányban a felületkezelési technika, illetve az anyagkidolgozás alapján elkülönített csoportokon belül tárgyalom a formákat.

[18] A besimított kerámia, mint díszítésmód 100%-ban az új típusú edények közzé tartozik, ugyanakkor I. csoportja időben még a 4. századhoz kapcsolódik. Így mind a két esetet bemutattam grafikonon.

[19] A déli épületszárny teljes kerámiaanyagának 1,6%-a (OTTOMÁNYI 2015, Függelék III. 1. táblázat).

nélküli válltöredékeknél néha nehéz különbséget tenni a korsó, illetve bögre/fazék formák között (pl. *2. kép 7, 9*).

Csoportosítás, formák

A besimított kerámián belül a formák (hagyományos római vagy új típus) és a motívumok elrendezése (önállóan vagy keretben), technikája (fényes fekete) és az anyag minősége (jól iszapolt vagy szemcsés, keményre égetett) alapján lehet belső csoportokat elkülöníteni. Ez időrendi elhatárolást is ad, de a határok az egyes csoportok között nem húzhatók meg élesen. Egy időben, egy lelőhelyen belül többféle technikával készült edény is előfordul.

A visegrádi besimított kerámián belül az I., illetve a II. csoport szétválasztása esetleges, mivel az I. csoportba sorolható, függőleges vonaldíszes nyaktöredékek (pl. *2. kép 2*) hiányzó váll és has részét esetleg már olyan minták díszítették, melyek a II. vagy a III. csoportba tartozhattak. Így, bár feltűnően magas az I. csoport edényeinek száma: 17 db, vagyis az összes edény 37%-a, ezek egyáltalán nem biztos, hogy korábbiak, mint a II. csoport.

Hagyományos, 4. századi formák a behúzott peremű tálak (*2. kép 1*),[20] a körte alakú bögrék (*2. kép 3*),[21] a szűknyakú, kihajló peremű korsók (*2. kép 2*),[22] a széles szájú kancsók (*2. kép 5).*[23] Azonban csak a forma és a keretelés nélküli minta alapján nem lehet az I. csoportba sorolni edényeket, mert vannak olyan töredékek, melyek anyaga szemcsés, kavicsos (*2. kép 4*),[24] esetleg rajta a besimítás fényes fekete (*2. kép 6, 8, 10*), s akkor már rögtön a II. vagy a III. csoportba tehetők.

Kicsivel több sorolható a II. csoportba (20 db, 43,5%). Még mindig dominálnak a római formák, pl. a széles szájú kancsók (*2. kép 14*), a tölcséresen kihajló (*3. kép 5*)[25] vagy osztott peremű korsók, bögrék/fazekak (*2. kép 11*),[26] rajtuk több sávba rendezett díszítéssel. A függőleges vonalakat rácsmintával, hullámvonallal kombinálják (*2. kép 12*). Ehhez a sávokba rendezett díszítéshez legjobb s legközelebbi analógia a Pilismarót-Malompatakon feltárt műhelyben található.[27] Van egy jellegzetes díszítésű nagy fazék, ahol a függőleges sávok szélét bemélyített, sötétebben fényes vonalak határolják.[28] Ugyanez a forma s díszítésmód egy dunabogdányi fazékon is feltűnik (*4. kép 1–2*).[29] Egy másik nagy fazék vállán besimított ívminta, alsó felén széles sávokból álló háromszögdíszítés. Az edény töredékeinek egy része a D/III. helyiségből (2. réteg), másik része pedig a Ny/I. helyiségből került elő.[30] Megjelenik az úgynevezett murgai motívum a korsók nyakán, a függőleges sávok között hullámvonallal (*2. kép 15*) vagy fenyőmintával (*3. kép 5*).

A hagyományos római formák a besimított kerámia III. csoportjánál is továbbélnek, rajtuk

---

20 Délnyugati torony: világosszürke, foltosan feketére égett. Nem keményre égetett, besimítása anyaggal egyszínű. Keltezése a 4–5. század fordulója (Grünewald 1979, Taf. 71. 2–3 (Fabr. B); Friesinger–Kerchler 1981, Abb. 3. 5, 13; Gassner 2000, Abb. 198; Groh–Sedlmayer 2002, 235–236, Abb. 144, 728, 1180 [4–5. század]).

21 Ottományi 1982, Taf. X. 3; Ottományi 1989, Fig. 120. 1 (II. Constantinus-kor); Groh–Sedlmayer 2002, 283–284, Abb. 158. 661 (Mautern, a tábor legkésőbbi, 6–7. periódusa).

22 Délnyugati torony 3a réteg: sötétszürke színű, keményre égetett, rajta anyagnál sötétebb simítás. Ép edény a Ny/I. helyiségből (Ottományi 2012, 382 [analógiákkal], 12. kép 6).

23 D/III. helyiség 4. réteg. Analógia pl. Leányfaluról, a 4–5. század fordulóján (Ottományi 1991, 37. t. 1).

24 D/III. helyiség 2.(?) réteg: belül vörös, kívül szürke színű. Füles változatban pl. a carnuntumi táborból ismert (Grünewald 1979, Taf. 78. 6. [Fabr. B]).

25 D/III. helyiség, 2. réteg: sötétszürke, törése vörösre égett, a besimítás anyaggal egyszínű. Keményre égetett.

26 Carnuntum (Grünewald 1979, Taf. 81–82, 83. 1–2); Wien-Leopoldau (Pollak 1980, Taf. 184. 1); mauterni tábor 6. periódus (Groh–Sedlmayer 2002, 282–283, Abb. 158. 694).

27 Ottományi 1996, Abb. 10. 1–2, Abb. 11–14.

28 D/III. helyiség 3. réteg: vörösesbarna színű, anyaga keményre égetett, csillámos, kavicsos. Ugyanilyen kis perem, nyakán besimított minta kezdeménnyel a délnyugati saroktoronyból (Ottományi 2015, 8. kép 7).

29 Ottományi 1999, 349, Pl. VIII.4 (további analógiákkal); Friesinger–Kerchler 1981, Abb. 26. 3 (Wien-Aspern: murgai motívum függőleges hullámvonalakkal, alatta vonalakból képzett háromszög).

30 Ottományi 2012, 14. kép 7. MKM ltsz.: 2013.5.24.14.+Zs/3 (zacskószám).

új típusú díszítéssel, ahol a besimított rácsmintát bekarcolt hullámvonallal kombinálják (*3. kép 9*).[31] Másik, késői díszítésmód a fényes, fekete besimítás. Perem nélküli korsótöredékek tartoznak ide, sávokba rendezett díszítéssel (*2. kép 13*) vagy rácsmintával a függőlegesen besimított nyak alatt (*2. kép 6, 8*),[32] esetleg fültöredék hullámvonallal (*2. kép 10*). Egy bikónikus, ugyancsak perem nélküli korsón fényes, fekete murgai motívum látható, fenyőmintával, illetve sűrű, vízszintes hullámvonalakkal a függőleges sávok között (*3. kép 6; 11. kép 3*).

Az új, 5. századi formák kisebb része már a II. csoportban megjelenik, de a besimított kerámia III. csoportját is ezek alkotják. Elsősorban bikónikus tálak rácsmintával (*3. kép 3*)[33] vagy hullámvonallal (*3. kép 1*).[34] Ilyen kihajló peremű, nyakán bordával tagolt mély tál, besimított díszítéssel mind Pannoniában,[35] mind a provincián kívül jellemző a késő római – kora népvándorlás kori átmeneti időszakban, pl. morva terület, Przeworks-kultúra, szarmaták,[36] az erdélyi Marosszentanna–Csernyahov-kultúra, Bulgária, stb.[37]

Egy másik, szintén bordával tagolt bikónikus tálon a besimított hullámvonal alatt bekarcolt hullám is látható (*3. kép 2).* Az edény egyik töredéke fényes feketére, másik pedig világosabb szürkére égett, tehát az égetési módtól függ ez a színhatás.[38]

A galléros peremű korsók nyakát az úgynevezett murgai motívum díszíti (*3. kép 4*).[39] Ennek a hosszú nyakú, karcsú formának a pontos párhuzama a szarmatáknál található meg.[40] A típus többféle variációban létezik (szűkebb vagy szélesebb nyakkal), díszítése a visegrádihoz hasonló murgai motívum[41] vagy gyakran csak függőleges sávok/vonalak.

A leányfalui vagy tokodi bögre/fazék típus is új, 4. század végén megjelenő forma, rajta minden esetben sávokba rendezett díszítés. A rontott töredék alapján helyben készült (*3. kép 7–8*).[42] Az egyik visegrádi fazék pontos párhuzama megtalálható Pilismarót-Malompatakon, a fazekasműhely anyagában (*4. kép 3–4*).

A besimított kerámia III. csoportjába mindössze 9 db (19,6%) töredék tartozik.

Ez a formák és a besimítás módja szerinti csoportosítás rétegek alapján nem válik el. Mind a három csoport a 2–4. rétegekben fordul elő. A rétegtanilag legkorábbi, D/II. helyiség átépítés kori padlója alatt lévő rontott töredék mind formája (leányfalui típus), mind sávokba rendezett díszítése alapján a besimított kerámia II. csoportjába tehető (*3. kép 8*).

Minták

A töredékeknek majdnem a felén függőleges vonal/sáv található (22 db, 47,8%), általában az

---

31 Délkeleti torony 3. réteg: sárgás-vöröses-barna, foltosan szürke színű, keményre égetett.

32 D/III. helyiség, 2. réteg: belül világos, kívül feketésszürke színű. Az egyik nyaktöredék a rácsmintás hashoz tartozhatott, a másik nagyobb korsó nyaka lehetett.

33 D/III. helyiség, 2. réteg: puhára égett, sárgásbarna színű.

34 D/V. helyiség, omladék alatt: világosszürke színű, foltosan sötétebbre égett, apró kavicsos anyagból. A besimítása matt, enyhén bemélyedő hullámvonal.

35 Pl. Biatorbágyon, egy hun kori telepről (OTTOMÁNYI 2008, 157, 14. kép 9, 11); illetve az arrabonai táborból (TOMKA 2004, Taf. 9 [a tábor feladása utáni 1B periódus]).

36 TEJRAL 1985, Abb. 17. 7; GODŁOWSKI 1984, Abb. 1. 5, 13. A szarmata bikónikus tálakhoz ld. MASEK 2011, 260.

37 Csíkjenőfalva (BOTÁR 2011, 3. t. 3); VAGALINSKI 2011, Fig. 5. 289, 297.

38 Délkeleti torony és D/IV. helyiség, 2–3. réteg: sötétszürke színű, törése világosabb. Egyik töredékén a besimítás fényes fekete, ez a darab sötétebbre is égett, a másik pedig világosabb szürke, anyagnál sötétebb, de nem fekete besimítással. A hullámvonal egyik ága vastagabb s bemélyedőbb, mint a másik fele.

39 D/III. helyiség, felső agyagszint felett: vörösesbarna színű, foltosan szürkére égett. A függőleges besimítás széle erősebb vonallal hangsúlyozva.

40 GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009, Abb. 53, 75–76 (03. 03. 01–02. típus; a kerámia 5–6. fázisa: 3–4. század).

41 OTTOMÁNYI 1982, Taf. VIII. 13; TEJRAL 1985, Abb. 14–15.

42 *3. kép 7*: egyik darabja a D/III. helyiség paticsos omladékából, másik darabja pedig a Ny/I. helyiség felső omladékából származik. *3. kép 8*: D/II. helyiség, 1–2. réteg között, buborékosra égett, rontott darab. Mind a kettő barna színű, foltosan szürkére égett töredék.

edények nyakán. Ha túl kicsi a töredék, nem lehet biztosan megállapítani, hogy önállóan szerepelt-e vagy kombinációban.[43] Hullámvonal 11 db (24%), önállóan vagy az edények vállán függőleges vonalak és sávok alatt. Gyakran szabálytalan hullámvonalak, néha ráfutnak egy másik mintára is (pl. *3. kép 6*). Jellegzetes az a hullámvonal, amelyiknek az egyik szára erősebben behúzott, mélyebb és fényesebb (*3. kép 2*). Ugyanezen a bikónikus táltöredéken a besimított hullámvonal alatti sávban enyhén bemélyedő hullámvonal is látható. A murgai motívum részeként alkalmazott, vízszintesen futó, sűrű hullámvonalak a gizellamajori erőd anyagában többször is feltűnő díszítések (részletesebben ld. a murgai motívumnál). Az egyik nagy fazék vállán lévő félköríves ívmintához láthatunk analógiát pl. Sommereinben, egy bikónikus edény vállán.[44] Rácsminta ugyanolyan gyakorisággal fordul elő, mint a hullám (11 db, 24%), többnyire kombinációban, bár néha önállóan díszíti a korsók, fazekak vállát vagy hasát, illetve bikónikus tálak vállát. Készülhet vastag vagy nagyon vékony vonallal egyaránt, sőt egy edénytöredéken, a délkeleti toronyban, a rács egyik szára vastag, másik szára pedig vékony vonalas besimítású.[45] A legkésőbbi változaton bekarcolt hullámvonallal együtt fordul elő a nagyon vékony vonalas rácsminta (*3. kép 9*). A besimított és a bekarcolt díszítésmód kombinálása a késő római lelőhelyek legkésőbbi rétegeire jellemző.[46]

A rácsminta a leggyakoribb besimított motívum Pannoniában. Mennyisége az 5. század folyamán egyre nő. A besimított kerámia használatának végén (5. század közepe–vége) szinte már csak rácsminta található,[47] a többi motívum csak pár darabbal képviselteti magát. A háromszög (3 db) lehet vastag vonalas (fazék alsó felén), illetve vékony vonalakból álló (*3. kép 7*). Mind a kettő a D/III. és a Ny/I. helyiségből került elő.[48] Továbbá van egy ferde vonalkázással kitöltött háromszögminta is a délnyugati toronyból.[49] Mindhárom változathoz találunk analógiát a pilismaróti műhelyben.[50] Fenyőminta 2 db; nem önállóan, hanem murgai motívum részeként szerepel mind a két esetben (D/II–III. helyiség). Hasonló elrendezésben több helyről ismerünk analógiát a visegrádihoz hasonló, felfelé álló ágakkal.[51] Murgai minta 4 db (8,7%). A függőleges sávok között általában függőleges hullámvonal szokott lenni (*2. kép 15; 3. kép 4*), de lehet fenyőminta, sőt vízszintesen futó sűrű hullámvonal is (D/II. és III. helyiségek; *3. kép 6*). Ez a fajta hullámvonal az erőd Ny/I. helyiségében többször is előfordul.[52] Hasonlók legközelebb a pilismaróti műhely anyagában találhatók, ahol ugyancsak fenyőmintával együtt szerepelnek.[53]

---

43 Vízszintes vonal/sáv 2 db; elválasztó vonalként vagy tálak külsején önállóan (délnyugati torony, D/III. helyiség). A bögrék és fazekak vállán lévő vízszintes simítást a simított felülethez soroltam. Ferde vonalkázás 1 db, de csak egy minta részlete (D/III. helyiség).

44 Ottományi 2012, 14. kép 7; Friesinger–Kerchler 1981, Abb. 29. 1.

45 Pl. MKM ltsz.: 2013.10.6.51.

46 Leányfalu (Ottományi 1991, 3. t. 19); Ács-Vaspuszta, 5. század eleji gödör (Ottományi 1989, Fig. 122. 19); Sopron, Városház u., Ságvár, Gyulafirátót, Fenékpuszta (Ottományi 1982, Taf. XXV. 8–9); Wien1-Kriegsministerium (Friesinger–Kerchler 1981, Abb. 27. 1); Budaörs (Ottományi 2009, 423, Abb. 6. 3); stb.

47 Ottományi–Sosztarits 1998, Taf. IV–V; Friesinger–Kerchler 1981, Abb. 34–40; Tomka 2004, Taf. 7 (3. fázis).

48 Ottományi 2012, 14. kép 3, 7. Analógiaként ld. Ács-Vaspuszta (Ottományi 1989, Fig. 134. 6); Leányfalu (Ottományi 1991, 37. t. 6a); Tokod, Tác (Ottományi 1982, XXI. 10a–b); stb.

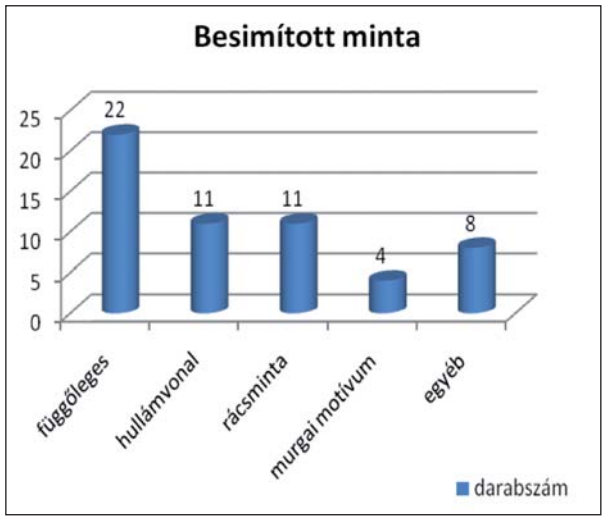
49 MKM ltsz.: 2013.6.18.41.

50 Ottományi 1996, Abb. 10. 2, Abb. 16. 9–13.

51 Leányfalu (Ottományi 1991, 40. t. 20); Pilismarót (Ottományi 1996, Abb. 11, 1–2, Abb. 17. 21–24); Mautern (Friesinger–Kerchler 1981, Abb. 4, 6, 8); Carnuntum (Grünewald 1979, Taf. 87. 15–16).

52 Ottományi 2012, 14. kép 4–5.

53 Ottományi 1996, Abb. 11. 3. Előzményei a karp kerámiában fedezhetők fel (Bichir 1973, Pl. CXLIII. 6). Kicsit hasonlókat a Velké Němčicében gyártott murgai korsók nyakán láthatunk (Tejral 1985, Abb. 15. 2). Függőleges sáv nélkül, bikónikus edények felső részén, pl. Iatrus erődjében (Vagalinski 1999, Abb. 6. 4), illetve az 5–6. századi gepida kerámiában, pl. Kengyel-Baghy-homok (Cseh 1993, 46, 37. kép 1).



6. ábra. A besimított motívumok megoszlása
Diagram 6. Distribution of burnished motifs

Egyedi motívum a déli épületszárnyban nincs. A minták arányát összehasonlítva a Ny/I. helyiséggel úgy tűnik, hogy a déli épületszárny anyaga valamivel korábbi, mivel itt a mintáknak majdnem a fele függőleges vonal és sáv, a nyugati szárnyban pedig legtöbb a rácsminta (38%). A motívumok kb. a töredékek felén sávokba rendezve, illetve keretelve fordulnak elő, de ez a szám nagyon bizonytalan, mivel nem ismerjük mindenhol az egész mintát. Bekarcolással kombinálva két töredéken láthatók a motívumok.

A besimítás módja, anyaga, színe

A besimítás egy kivétellel fényes (matt: *3. kép 1*).[54] Lehet anyaggal egyszínű (24 db) vagy annál sötétebb (18 db). Néha egy edényen belül is változik a besimítás színe, s ez kapcsolatban áll az anyag színével is, pl. a szürkére égett töredéken a besimítás az anyagnál sötétebb, a barna színűn anyaggal egyszínű (*2. kép 4; 3. kép 4*). Tehát az égetéstől függ nemcsak az anyag színe, hanem ezzel összefüggésben a besimítás színe is. A legkésőbbi csoportban fényes, fekete besimítás is előfordul (7 db, pl. *2. kép 6, 8, 9; 3. kép 6*).

A besimítás néha kissé belemélyed a felületbe, pl. délkeleti torony (*3. kép 1*), délnyugati torony.[55] Lehet vastag vagy vékony vonalas. Két esetben kombinálták e kettőt, mind a két darab a délkeleti toronyból való.[56] A besimítás egy kivétellel (*2. kép 1*) az edények külső felületén található.

Az anyag színe legtöbbször szürke (29 db).[57] Néha a szürke edény törése vörös (5 db; *11. kép 2*),[58] a barnás/vöröses szürke edények (7 db) felülete többnyire foltosan szürkére égett (*2. kép 11; 4. kép 3*). Közülük az egyik rontott (*3. kép 8*),[59] egy másikon pedig a besimítást bekarcolással kombinálják (*3. kép 9*). Az egyetlen sárgásbarna töredék anyaga puhára égett, besimítása anyaggal egyszínű (*3. kép 3*). Külön csoportot alkotnak a vörösesbarna, foltosan szürkére égett töredékek (3 db). Nemcsak az anyaguk, de a besimítás módja is teljesen egyforma (*3. kép 4; 4. kép 2*).[60] Ez a szélén mélyebb vonallal határolt besimítási mód egy barnásszürke korsónyakon is megfigyelhető (*2. kép 14*). Néha egy

---

54 A simított, fényes felületen matt, besimított hullámvonalak. Az edény kónikus alsó fele is fényesen simított.

55 MKM ltsz.: 2013.6.1.16.; 2013.6.18.41.

56 MKM ltsz.: 2013.10.6.51.: a rácsminta egyik fele vékony, a keresztező vonalak pedig vastag vonalasak; *3. kép 2*: a hullámvonal egyik ága vastagabb és mélyebb.

57 Ezen belül 6 esetben világosszürke, melyeknek anyaga fele részben keményre égetett vagy kavicsos, rajta a besimítás mindig anyaggal egyszínű. 4 db belül világos, kívül sötétebb szürke színű töredék, rajta a besimítás mindig sötétebb, többnyire fényes fekete (3 db). E fényes, fekete simítású töredékek kivitele két esetben szemcsés, keményre égetett. Középszürke 12 esetben, ebből mindössze 1 db keményre égetett, rajtuk általában anyaggal egyszínű (7 db) besimítás. Sötétszürke 7 esetben, többségén sötétebb (4 db) vagy fekete (2 db) a besimítás, és mindössze egy darabon anyaggal egyszínű (2 db keményre égetett).

58 Rajta a besimítás lehet anyaggal egyszínű (*2. kép 4; 3. kép 5*), sötétebb (*2. kép 5)* vagy fényes fekete (*2. kép 10, 13*).

59 Besimításuk egy kivétellel az anyaggal egyszínű, kb. a töredékek felének anyaga keményre égetett vagy kavicsos. Ide tartozik egy olyan fazék is, melynek nagyobbik része az Ny/I. helyiségből került elő (MKM ltsz.: 2013.5.24.14+17+Zs/16 [zacskószám]) (OTTOMÁNYI 2012, 14. kép 7).

60 Kettő a D/III. helyiségből, teljesen egyforma minta és a szélén bemélyített vonalakkal határolt függőleges sáv. A harmadik edény a délnyugati toronyból (MKM ltsz.: 2013.6.1.25.) vékony vonalas rácsmintával, de szintén hasonló.

edényen belül változik az anyag színe és a besimítás módja is.[61]

Ha megpróbáljuk időrendi sorrendbe tenni, akkor megállapíthatjuk, hogy a legkésőbbi, fényes, fekete simítású töredékek a belül világos, kívül sötétszürkére égett (3 db), sötétszürke (2 db), sötétszürke, törése vörös (2 db) csoportokba tartoznak.[62] A két bekarcolt díszítés a belül világos, kívül sötétszürke, illetve foltosan szürkére égett barnás/vörös színű csoportban van. A két szemcsés, keményre égetett anyagú darab is belül világos, kívül sötétszürke színű. A keményre égetett edények között mindenféle színűek vannak. A kavicsos anyagúak világosszürke, illetve vörösesbarna, vörösesszürke színűek. Ha a formát is hozzánézzük, akkor a világosszürke csoport mindenképpen késői (bikónikus tál).[63] A másik bikónikus tál sötétszürke, törése világosabb. Hasonló a helyzet a vörösesbarna csoporttal, ahol a murgai korsó van. A leányfalui fazekak a foltosan szürkére égett, barna színű csoportba sorolhatók. Érdekes módon szinte valamennyi simított, galléros korsóperem (melyen lehetett akár besimítás is) a barnásszürke csoportba tartozik (*5. kép 7–8*). Tehát csak a szín alapján nem lehet korábbi vagy későbbi csoportokat elkülöníteni, a besimítás módját és a formát is vele együtt kell nézni. Mindezek alapján későbbinek tarthatók a nem egységes színre égett, tehát rosszabbul égetett edények, melyeknek vagy a belseje/törése más színű, mint az edény felülete, vagy pedig foltosan égett más színűre – többnyire szürkére, feketére – a barna vagy vörös színű edény felülete.

A besimított edények anyaga általában közepesen keményre égett. Kifejezetten puhára égett mindössze 1 db (*3. kép 3*), keményre égetett 14 db (30,4%). Ezen belül a házi kerámiához hasonló szemcsés vagy kavicsos kivitel 6 db-nál figyelhető meg. A két szemcsés anyagún a besimítás is fényes, fekete (D/III. helyiség: *2. kép 6, 8*). A négy, apró kavicsos anyagú töredék között van egy profilált peremű bögre (*2. kép 4*), egy kihajló peremű fazék (*4. kép 1*), egy perem nélküli fazék[64] (mind a három vörösesbarnás/szürke színű), továbbá egy világosszürke bikónikus tál (*3. kép 1*).

Réteg, keltezés

Valamennyi besimított töredék késői rétegből származik, az erőd átépítésétől kezdve a pusztulásig (2–4. réteg). Mennyiségét tekintve a 2. rétegben van a legkevesebb (12 db), s ez gyakran össze is illik a 3. rétegben lévő töredékkel. Ennél mélyebb szinten, tehát az erőd legalsó padlóján nincs. Bár a délkeleti toronyban előfordul a legalsó kősarok felett, de ez összeillik egy felső paticsrétegben lévő töredékkel. A rontott töredék a D/II. helyiség padlója alatti köves omladékban van, de ez valószínűleg a Valentinanus-kori átépítéskor kettéosztott helyiség padlója. Az egyes helyiségeken belül a legtöbb a D/III. helyiségben, a legkevesebb a délkeleti saroktoronyban található.

A besimítás szokását Pannoniában kora római, Kr. u. 1. századi előzményekből levezetni nem lehet, bár mind a forma, mind a motívumkincs megtalálható a késő kelta – 1. századi kerámiában. Pannoniai megjelenése egyrészt a szomszéd népek, talán a karpok, a szarmaták[65] betelepítésével, továbbá újonnan jött keleti népek által hozott divattal magyarázható.[66] Elterjedése viszont sokkal szélesebb

---

61 Pl. a *3. kép 9.* edényének némelyik darabja sárgásvörös, némelyik szürke vagy foltosan feketésszürkére égett. A *2. kép 14.* korsójának egyik darabja sötétszürke (besimítása anyagnál sötétebb), a másik barnásvöröses, illetve szürkésbarna színű (besimítása anyaggal egyszínű).

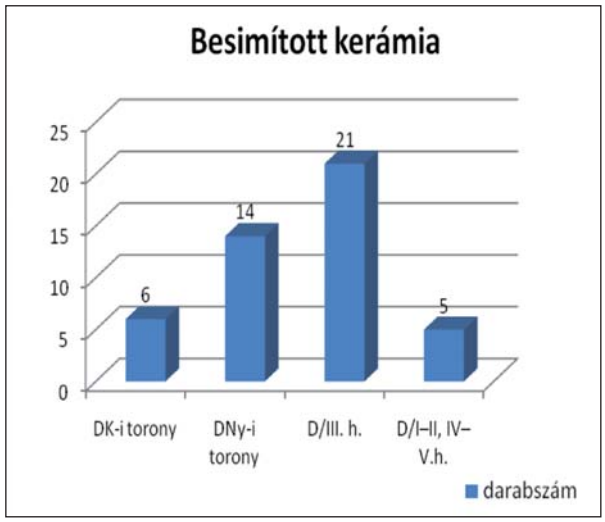
62 A felszín és a törésfelület eltérő színe alapján különített el csoportokat Masek Zsófia, a Rákóczifalva-Bagi földek szarmata telep fényes, fekete besimítású edényein belül (redukált és oxidált égetésű edények) (Masek 2011, 253–263).

63 Simított felülettel is van egy világosszürke bikónikus tál (*5. kép 6*).

64 Ottományi 2012, 14. kép 7.

65 Tóth 2005, 375–382: a besimított kerámia első csoportját karp, a másodikat pedig szarmata betelepítéshez kapcsolta. Szarmaták pl. Lussoniumban (Kiss 1993); Mautern (Gróh–Sedlmayer 2002, 313–321); stb.

66 Keleti gót–hun–alán *foederati,* a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra gótjai, stb. Összefoglalóan ld. Ottományi 1989, 530–536; Vagalinski 1999, 38–40; Horváth 2011, 625–628.



7. ábra. A besimított díszítésű kerámia mennyisége az egyes helyiségekben

Diagram 7. Number of burnished ware by rooms

körű annál, hogysem egyetlen betelepített népcsoporthoz kapcsoljuk.[67] Használatának közel egy évszázada alatt több hullámban érkezhettek különböző népek, amelyek igyekeztek átvenni a római készítési technikákat. Közben pedig a provinciális római népesség is barbarizálódott. Ennek eredményeképpen helyi, római műhelyek gyártották ezeket az új ízlésű, de gyakran római formákat követő edényeket. A díszítésmód a 4–5. század fordulóján már általános divat volt mind a provinciában, mind a határokon kívül, az egész Kárpát-medencében. Használata a hun korig nyomon követhető a provinciában, sőt egyes helyeken ennél később is bizonyítható.[68]

SIMÍTOTT FELÜLETŰ KERÁMIA

441 db (15,6%)[69] (*5. kép*). A kerámiaedények felületének simítása, a kora római előzmények után, a 4. század elején lép fel újból Pannoniában. A hagyományos római formák egy része megérte az 5. századot, pl. a behúzott peremű tálak (*5. kép 1*),[70] az élesen alávágott peremű fedőtálak (*5. kép 2*),[71] füles korsók és kihajló peremű bögrék/fazekak (*5. kép 9*).

Új formaként jelentkezik a 4–5. század fordulóján a tagolt felső részű tál egyenesen álló peremmel és válltöréssel (*5. kép 3–4*).[72] Az S-profilú tál lassú korongolt változata a D/III. helyiségből (*5. kép 5*) a korongolt táltípust utánozza. Bikónikus tál (7 db) a délnyugati toronyból és a D/III. helyiségből (*5. kép 6*).[73] Hasonló tálakat a *limes* mentén és a provincia belsejében egyaránt találunk a 4. század utolsó negyedétől egészen az 5. század közepéig.[74] A tálaknak több mint a fele új, a 4–5. század fordulóján feltűnő forma (13 db).

A korsókon belül a legkésőbbi forma a galléros peremű kisebb s nagyobb méretű, egy-, illetve kétfülű típus. Valamennyinek a vállán

---

67 OTTOMÁNYI 1982, 88–119, Taf. XXVI–XXVIII. A lelőhelyek száma azóta megsokszorozódott, de újabb összefoglalás még nem született.

68 Kr. u. 488-ig keltezik egyes helyeken, pl. Favianis („horreum" kerámia és murga stílus együtt) (GASSNER 2000, 241).

69 +19 db lassú korongolt, illetve kézzel formált. Nem mindig lehet biztosan elválasztani a besimított kerámiától, főleg ha csak egy kis perem-, fül- vagy talptöredék maradt meg. A besimított díszítésű edények alsó fele is többnyire vízszintesen vagy összefüggően simított.

70 Egyik késői változatát kívül vízszintes, bemélyített vonalak tagolják (D/III. helyiségből 4 db, a 2–4. rétegekből: sötétszürke színűek, törésük világosabb szürke vagy vörös). Kora a 4–5. század fordulója: Leányfalu (OTTOMÁNYI 1991, 2. t. 9a); Carnuntum: Fabr. B (GRÜNEWALD 1979, Taf. 71. 1, 5, 8); Mautern (FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb. 3. 3–4, 9); Mautern (GROH–SEDLMAYER 2002, 235–236, Abb. 144–145); Klosterneuburg: 5. századi égésrétegből (UBL 1986, Abb. 10); stb.

71 Keményre égetett, szürke színű anyagból készültek (D/III. helyiség, délkeleti torony felső omladékréteg).

72 3 db a felső omladékrétegből. Legkorábbi változata belül festett, kívül simított kis töredék a D/III. helyiség égett paticsrétegéből. Általában szürke, néha a törése világosabb, mint a felülete. Legközelebbi analógiák Leányfalun (OTTOMÁNYI 1991, 24–25, 2–3. t. 11–15); Budakalász-Luppacsárdán (OTTOMÁNYI 2004, 1. t. 4–8). Mauternben a simított díszítésű tálak fő csoportját alkotják a tábor legkésőbbi periódusában (GASSNER 2000, 217, Abb. 185, 197; GROH–SEDLMAYER 2002, 218–222, Abb. 140–141). A Közép-Dunavidék 5. századi leletegyütteseiben több helyen előfordul (STUPPNER 2008, Abb. 5. 5, Abb. 6. 1 [Zwingendorf, Straning]).

73 2–3a omladékrétegek: világosszürke, illetve világosbarna színűek; Ny/I. helyiség (OTTOMÁNYI 2012, 11. kép 4).

74 GRÜNEWALD 1979, 75, Taf. 76. 4 (Fabr. A); Budakalász (OTTOMÁNYI 2004, II. t. 1); Szombathely, kemence feletti törmelékből (OTTOMÁNYI–SOSZTARITS 1998, Taf. 6. 7).

lehetett akár besimítás is. A délnyugati torony (3 db)[75] és a D/III. helyiség (*5. kép 8*) felső omladékából. Barnásszürke színűek. A kétfülű, nagyméretű változat ugyancsak a D/III. helyiségből került elő (*5. kép 7*). Színe ugyanolyan, de keményre égetett, apró kavicsos, csillámos anyagból készült. Hasonló forma egy, illetve két füllel a Ny/I. helyiségben is volt simított és besimított díszítéssel egyaránt.[76] Ezek a nagyméretű, kétfülű korsók a 4. század végétől a Közép-Duna-vidéken, az Al-Dunánál, a provincián belül s kívül egyaránt előfordulnak.[77]

A fazekakon belül, a D/II. helyiségből az 5. századi edényekhez köthető 2 db bordázott felületű, simított töredék (formája bizonytalan, valószínűleg leányfalui típus).

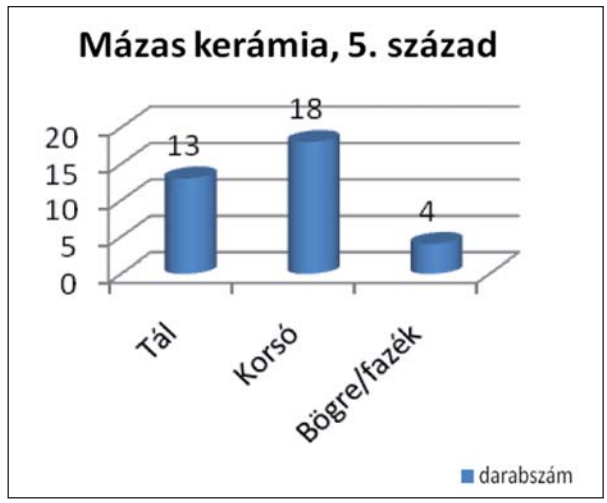
A legkésőbbi csoport fényes, fekete simítással (17 db, a simított kerámia 3,8%-a)[78] vagy szemcsés, keményre égetett anyagból, esetleg bordázott felülettel készült. Mindössze 25 db (5,6%) tartozik ide. Legtöbb a délnyugati toronyban (11 db) és a D/III. helyiségben (10 db) került elő.[79]

Gyártás – rontott edény

Van egy buborékosra égett, valószínűleg rontott darab a D/II. helyiségben. Ugyaninnen egy hullámvonalas besimított díszítésű, ugyancsak buborékosra égett töredék is előkerült. (Nem egy edény a kettő!) Az erőd nyugati épületszárnyában egy kavicsos anyagú, házi kerámiához sorolt, deformált fazékperemen is láthatók simításnyomok.[80]

MÁZAS KERÁMIA

298 db, 10,6% (*6–7. kép; 11. kép 4–7*). A mázas kerámián belül is elkülöníthető a szokásos, jól iszapolt, közepesen keményre égetett, többnyire díszítetlen, 4. századi edénycsoport a későbbi, szemcsés, keményre égetett, bevagdosásokkal, bekarcolásokkal, illetve korongolásnyomokkal bordázott, 4–5. század fordulójára tehető csoporttól. A legkésőbbi csoportba sorolható a mázas tálak 10–13%-a (13/18 db),[81] a korsók 11,7%-a (18 db) és a bögre/fazék formák 44%-a (4 db). A fém- és üvegedényeket, illetve *sigillata chiara* tálakat utánzó formákon túl gyakran mázazták a házi kerámiatípusokat is.



8. ábra. Az 5. századi mázas edények formai megoszlása
Diagram 8. Distribution of 5th century glazed ware forms

Az omladékrétegben meglévő, hagyományos római tálformákat is minden bizonnyal használták még az 5. század első harmadában.

[75] OTTOMÁNYI 2015, 8. kép 4.
[76] OTTOMÁNYI 2012, 382, 13. kép 1–2 (besimított).
[77] OTTOMÁNYI 2009, 418–421, Abb. 5. 1–2, Abb. 7. 2–3, Abb. 8 (további irodalommal); TEJRAL 1985, Abb. 15. 6.
[78] A fényes, fekete simítású edények készítési technikáját s kutatástörténetét legutóbb Masek Zsófia foglalta össze, a késő szarmata – hun kori kerámiával kapcsolatban (MASEK 2011).
[79] OTTOMÁNYI 2015, Függelék III. 2. táblázat.
[80] OTTOMÁNYI 2012, 5. kép 4 (Ny/I. helyiség, köves omladék alja).
[81] A hagyományos római formájú fedőtálakat és dörzstálakat nem vettem ide (kivétel a bekarcolt díszítés), bár köztük is van késői típus.

Ilyenek az élesen alávágott peremű fedőtálak, néha a perem alatt bekarcolt vonalakkal, amilyet már láttunk simított kivitelben is (*6. kép 1*).[82] A dörzstálakon belül a legkésőbbi, meredek falú, felfelé álló (madárcsőrszerű) gallérral ellátott típus (*6. kép 10*) néha a házi kerámiához hasonló, keményre égetett, fehéressárga színű kivitelben készült (pl. a délnyugati toronyból), esetleg bekarcolt hullámvonal díszítéssel (*6. kép 11*).[83] Van egy mázpettyes házi kerámiaváltozat is, melynek gallérosan befelé ívelő peremét bordázás tagolja (*8. kép 7*; *12. kép 1*).[84] A dörzstálakra hasonlítanak a vízszintes peremű, meredek falú mély tálak is, a perem szélén körbefutó bekarcolt vonalakkal (*6. kép 9*).[85] A mázas kerámián belül az egyik leggyakoribb tálforma a *sigillata*, illetve fémedények utánzatára visszavezethető vízszintes peremű tál és csésze. A későbbi változat peremének szélén benyomkodások, bevagdosások találhatók (*6. kép 5, 7*).[86] Egy galléros, vízszintes peremű lapos tál peremét pedig bekarcolt hullámvonalköteg díszíti (*6. kép 8*).[87]

Az új, 4. század végén feltűnő tálformák éles válltöréssel készültek, aljuk meredek, kónikus. Felső részük tagolt (*6. kép 2, 4*)[88] vagy vízszintesen kihajló peremű (*6. kép 6*). A közeli Budakalász-Luppacsárdán feltárt kiserőd táljainak vezető tálformáját alkotják ezek a kónikus, különböző peremű s kivitelű edények.[89] Van egy S-profilhoz hasonló tálforma a D/III. helyiségből (*6. kép 3*), sárgásbarna mázzal.[90]

A korsók hagyományos római formák, általában szűk nyakú, egyfülű típusok. Rajtuk viszont az 5. század elején bevagdosások, illetve bekarcolt hullámvonalak jelennek meg (*7. kép 3*).[91] Analógiákat a szomszédos Leányfalu, illetve Tokod erődjéből hozhatunk. Gyakoriak a nagyméretű korsók is egy, illetve két füllel, testükön gyakran korongolásnyomokkal (*7. kép 1, 4*).[92] A 4. század végén, más telepeken is feltűnnek a nagyméretű korsók mázas változatai különböző peremkiképzéssel. Gyakran pontosabb forma nélkül, csak oldal- és fültöredékek.[93]

Bögre, illetve fazékforma mindössze pár darab fordul elő, melyeknek csak a pereme mázas (*11. kép 7*),[94] illetve lefolyt mázcsíkok és pöttyök láthatók a külső oldalán

---

82 Ny/I. helyiség: OTTOMÁNYI 2012, 380 (további analógiákkal), 9. kép 1 (kívül simított); Mautern, a legkésőbbi fázisból: GASSNER 2000, 225, Abb. 188. d. és f.

83 Ld. még Ny/I. helyiségben (OTTOMÁNYI 2012, 9. kép 7–8); FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb. 9. 9 (4–5. század fordulója); CVJETIĆANIN 2006, 21–24, Lrg. 1 (Ende des 3. Jhs. – in der ersten Hälfte des 5. Jhs.), Lrg. 2 (4. Jh.), Lrg. 4 (Wende des 4–5. Jhs.); HORVÁTH 2011, Abb. 5 (Keszthely-Fenékpuszta); OTTOMÁNYI–SOSZTARITS 1998, Taf. IV. 1 (5. század közepe).

84 Hasonló bordázott peremű, de más formájú tálakat gyártott a tokodi műhely (BÓNIS 1991, Abb. 10. 8, Abb. 11. 10, Abb. 13. 10); CVJETIĆANIN 2006, 25, Lrg. 4 (mázas dörzstál).

85 Délnyugati torony: anyaga keményre égetett, sötétzöld máza lyukacsosra égett. Keltezése az analógiák alapján a 4. század második fele – vége és az 5. század eleje: pl. Dunabogdány, táborleszűkítés (OTTOMÁNYI 1999, PL. II. 3); Keszthely-Fenékpuszta (HORVÁTH 2011, Abb. 4. 6); Moesia, Dacia (CVJETIĆANIN 2006, 34, Lrg. 26).

86 CVJETIĆANIN 2006, 34–35, Lrg. 27a; OTTOMÁNYI 1991, 10. t. 52; BÓNIS 1991, Abb. 1. 17, Abb. 9. 1–7 (perem szélén bevagdosások és hullámvonal), stb.

87 Hasonlókat gyártott a mauterni kemence a 4–5. század fordulóján. Ugyanitt a tábor 6–7. periódusából került elő (FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb. 9. 2, 5; GROH–SEDLMAYER 2002, 184, Abb. 132. 802).

88 Mázuk mindig világos (sárgászöld, sárgásbarna, világoszöld), pl. Mautern (GASSNER 2000, 217). Legkésőbbi mázpettyes változat a Szombathely-Fő téri kemencéből (OTTOMÁNYI–SOSZTARITS 1998, Taf. IV. 9 [5. század]).

89 OTTOMÁNYI 2004, 269, I. t. 6–7, II. t. 2–6 (további analógiákkal); CVJETIĆANIN 2006, 39, Lrg. 28 (4. század második–harmadik negyede).

90 Kicsit hasonló tál, élesebben profilált peremmel, pl. Tokodról (BÓNIS 1991, Abb. 15. 7) és Gorneából (CVJETIĆANIN 2006, 34, Lrg. 25) ismert.

91 OTTOMÁNYI 2011, 268 (analógiákkal), 4. t. 9–10 (Budaörs: 4. század végi omladék, érmek 378-ig).

92 *7. kép 1*: fehéresvörös, szemcsés, keményre égetett anyagból, égett, világoszöld mázzal (D/III. helyiség); *7. kép 2*: világosszürke színű, törése rétegesen sötétebb, kívül világoszöld mázzal, amely helyenként sötétzöldre égett. Keményre égetett, szemcsés anyagból (délkeleti torony); nagyméretű korsóhoz tartozó töredékek több helyről is előkerültek a déli épületszárnyban.

93 Pl. Budaörs (OTTOMÁNYI 2011, 269).

94 Délkeleti torony, habarcsos omladék: szemcsés, keményre égetett anyagból.

(*7. kép 2*).[95] Ez lehetett szándékos díszítés is. Budakalász-Luppacsárdán kerültek elő ilyen edények, melyekre mintha ráspricceltek volna a mázat díszítésként.[96] De lehetett véletlen, mely a házi kerámia és a mázas edények közös égetésekor jött létre.

A máz színe többnyire zöld, világos vagy sötétebb (55,4%). Kisebbik része barna, sárgásbarna. A század végére és az 5. századra már dominálnak a sötétebb zöld színek. A déli épületszárnyon belül, pl. a D/III. helyiségben, ahol biztosan van 5. század eleji átépítés és késői anyag, a megállapítható színű mázas edények kétharmada a zöld valamely árnyalata (inkább sötétzöld és zöldesbarna), egyharmada pedig sárgásbarna/barna. Ugyanakkor a legkésőbbi, sárgásfehérre égett edényeken gyakran világoszöldre égett a máz (*7. kép 3*), ami jelzi, hogy a máz és az anyag színe egymással összefüggésben van. Hiszen általában a különböző égetés következtében alakulnak ki az alapvető mázszínek.[97]

Az 5. században már nem borítja mindenütt összefüggő máz az edényeket, gyakran csak foltokban mázasok. A tálakon kívül természetesen mindig is csak megfolyt máz található.

A mázas edények anyaga általában jól iszapolt, közepesen keményre égetett (62%). A 4. század vége felé nő a keményre égetett edények száma (38%), majd feltűnik a házi kerámiához hasonló, szemcsés, csengően kemény kivitel (8%). Ez már a legkésőbbi, 5. századi kerámia jellemzője.

Helyi gyártásra utalhatnak a rontott edények, a salakdarabok. Egy darab ilyen égési selejt található a délnyugati toronyban, és még egy a D/II–IV. helyiség előterében, az udvaron (*11. kép 6*). A mázpettyes edények pedig a mázas, illetve simított és házi kerámia együttes gyártásának bizonyítékai. A déli épületszárny valamennyi helyiségéből kerültek elő ilyen töredékek. Más lelőhelyeken, elsősorban műhelyeknél figyelhetők meg hasonló edények a közös égetés eredményeképpen.[98]

Réteg

Mázas kerámia a déli épületszárny valamennyi helyiségében található, a legalsó szinttől kezdve a legfelsőig. A legkorábbi, 1. rétegből formához köthető töredék szinte nem is került elő. A délnyugati toronyban lévő gödörből, melyet érem keltez *terminus post quem* a 4. század második felére (Kr. u. 346–361), származik egy vízszintesen kihajló peremű csésze és egy tagolt felsőrészű, kónikus aljú tál (*6. kép 4*). Ugyanakkor a délnyugati torony alsó, sárgásbarna betöltésében fehérre égett, késői, házi kerámiához hasonló anyagú, mázas edénytöredék van festett, galléros tálperemmel együtt. Tehát keverve kerül elő a korai és a késői leletanyag.

A legkésőbbi edényeken előforduló bekarcolt hullámvonalak, bevagdosások, illetve a szemcsés, keményre égetett anyagon történő mázazás mennyisége a déli épületszárnyon belül eltérő (35 db, 11,7%). A délkeleti saroktoronyban és a D/II. helyiségekben 3–8%, míg a délnyugati toronyban és a D/III. helyiségben ennek a duplája, 14–15%. A délkeleti toronyban csak a felső omladékban fordul elő. A délnyugati toronyban, az alsó 1. rétegben

---

95 Profilált peremű házi kerámia fazék sötétzöld mázpettyel és mázcsíkkal a délnyugati toronyból került elő. Kavicsos anyaga s keményre égetett kivitele is a házi kerámiára hasonlít. A formához ld. Leányfalu (Ottományi 1991, 19–20, 16. t. 29, 29. t. 42, 30. t. 50a, 31. t. 60); Budakalász (Ottományi 2004, V. t. 1); 5–6. század (Cvjetićanin 2006, 93, Lrg. 170a).

96 Ottományi 2004, IV. t. 1, 5, VI. t. 1 (Valentinianus-kortól).

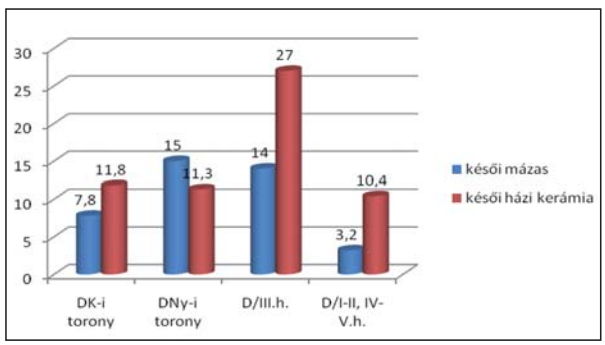
97 Az oxidációs égetés sárga (sárgásbarna, sárgászöld), míg a redukciós égetés zöld (zöldesbarna) színt eredményez. Ugyanez befolyásolja az anyag színének alakulását is. A sárga, sárgásbarna mázas edények anyaga oxidációsan vörösre égett, a redukciósan égetett edények anyaga szürke. Gyakran megfigyelhető a máz alatt egy vékony, más színűre égett réteg, melynek színe ugyancsak az égetés módjától változik. Pl. a szürke anyagú edényen vékony vörös réteg vagy a vörös anyagú edényen a máz alatt vékony szürke réteg látható, ld. Ottományi 1991, 14–15; Horváth 2011, 150; stb.

98 Tokod (Bónis 1991, 100, Abb. 6. 5); Carnuntum (Grünewald 1979, 69, Taf. 64. 6, 6a); Szombathely (Ottományi–Sosztarits 1998, 155–159, 174, Taf. III. 3, IV/6–9); Budaörs, kavicsos anyagú bögrén mázpötty (Ottományi 2011, 269); Mautern, belül besimításnyomok, kívül mázfoltok (Gassner 2000, 217); stb.

talán 1 db, a 2–2a rétegekben 3 db fordul elő, a többi a 3–4. rétegből. De mivel a 2+3a réteg anyaga összeillik, végül is 1 darabot kivéve a többi a felső omladékból került elő. A D/III. helyiségben a 2. szinten még csak 2 db van; egy dörzstál, peremén hullámvonallal, illetve egy sárgásvörösre s keményre égetett korsó töredék. A többi, szemcsés, keményre égetett anyagú, illetve bevagdosott díszű edény a 3a–4. felső omladékrétegekben volt.[99]

Keltezés[100]

A mázas kerámia Pannonián belül még igen sok helyen megtalálható az 5. század első harmadában is, erődök s telepek legfelső pusztulási rétegében,[101] illetve temetőkben



9. ábra. A legkésőbbi mázas és házi kerámia százalékos aránya a déli épületszárny helyiségeiben

Diagram 9. Percentages of the latest glazed and coarse ware in the rooms of the southern wing

besimított kerámiával vagy más, új típusú leletanyaggal együtt. Pannonia keleti felében a 430-as évekig, a provincia nyugati részén az 5. század közepéig kimutatható, ez utóbbi már csak igen kis mennyiségben.[102] A Tokodi erőd mázaskerámia-gyártásának vége kérdéses.[103]

HÁZI KERÁMIA

A teljes anyag 1820 db, 64,5% (*8–10. kép; 12. kép 1–5*). Időrendben a legkésőbbi, a 4. század végétől feltűnő és az 5. század első felére jellemző leletanyag a házi kerámia 16,3%-a (298 db). A sárgásfehér szín, erős korongolásnyomok, bekarcolt hullámvonal és bevagdosások jellemzik. Formailag elsősorban az S-profilú tál, a bikónikus tál, a galléros peremű korsó, a leányfalui bögre/fazék típus sorolható ide. Mennyisége az egyes helyiségeken belül 10–12% között mozog, kivéve a D/III. helyiséget, ahol az anyag 27%-át alkotja. Rétegtanilag kevert, pár darab már az 1–2. rétegekben is található, de a többség a felső omladékból került elő.[105]

A tálakon belül a hagyományos, kora római formák 4. századi változataihoz tartoznak a behúzott peremű tálak (*8. kép 2*),[106] egyik típusuk élesen alávágott peremmel fedőtálként is szolgált (*8. kép 1, 4*).[107] Importedények 4.

---

99 OTTOMÁNYI 2015, Függelék III. 3. táblázat.

100 A mázas kerámia keltezését összefoglalóan, részletes irodalommal együtt ld. HÁRSHEGYI–OTTOMÁNYI 2013, 497–498.

101 *Limes* táborok pusztulási omladékából besimított kerámiával együtt pl. Visegrád-Gizellamajor Ny/I. h. (OTTOMÁNYI 2012, 236); Ács-Vaspuszta (OTTOMÁNYI 1989, 537); Intercisa (BÓNA 1993, 237, 67. rajz). Belső erődökből pl. Keszthely-Fenékpuszta (HORVÁTH 2011, 605); vicusokból, telepekről pl. Budaörs (OTTOMÁNYI 2011, 276); Biatorbágy (OTTOMÁNYI 2008, 167–168). Ez utóbbi telep lehet, hogy megélte a hun kort is.

102 Ld. Szombathely-Fő téri fazekasműhely: házi kerámia 72%, besimított kerámia 23%, mázas kerámia 5% (OTTOMÁNY–SOSZTARITS 1998, 158).

103 Lányi Vera az 5. század második felére teszi a tokodi temető végét, melyben még igen sok mázas edény is található. Bónis Éva az 5. század első évtizedéig keltezi (BÓNIS 1991, 145).

104 Az egyes helyiségek mázas és házi kerámiaanyagán belüli százalék.

105 OTTOMÁNYI 2015, Függelék III. 4. táblázat.

106 Erősen szemcsés anyagból még az 5. század közepén és második felében is megtalálható: Carnuntum (GRÜNEWALD 1979, 64. Taf. 58. 3–13); Ács-Vaspuszta: a Constantinus dinasztiától az 5. század elejéig (OTTOMÁNYI 1989, Fig. 113–114, 115. 1, 16–20); Mautern (GASSNER 2000, 223–225, Abb. 188); Mautern (GROH–SEDLMAYER 2002, 235, Abb. 144); Tokod (LÁNYI 1981, Abb. 14. 1–6); Keszthely-Fenékpuszta (HORVÁTH 2011, 620–621, Abb. 7. 11); Szombathely-Fő tér, 5. század közepe (OTTOMÁNYI–SOSZTARITS 1998, Taf. 1–2); stb.

107 Nagyon gyakori edényforma (OTTOMÁNYI 1991, 8, 2. tábla 9–10; LÁNYI 1981, Abb. 9. 8–9; TOMKA 2004, Taf. 3. 6 [Arrabona táborának népvándorlás kori 1b fázisa]).

századi utánzatai a vízszintes peremű tálak, melyeknek legkésőbbi változatán bekarcolt hullámvonal a díszítés (*8. kép 6*).[108]

Az 5. századi új táltípusoknál (30 db, 43%)[109] tendenciaként megfigyelhető, hogy egyre kedveltebbek lesznek a kónikus aljú mély tálak, különböző perem kiképzéssel. Többségük római formákból is levezethető, ld. tagolt felsőrész, egyenesen álló perem (*8. kép 5*),[110] vízszintes perem (*8. kép 3*),[111] S-profil. Az S-profilú tálak két évszázados szünet után, a 4. század végi kerámiában ismét vezető helyet foglalnak el.[112] A sötétszürkétől a fehéressárgáig terjedő színben, mindenféle változatban megtalálható Visegrádon. Csengően keményre égetett, szemcsés anyagból készült, a legkésőbbi változat válla bordázott. A legtöbb a délnyugati saroktorony anyagában fordul elő (*8. kép 8–11*).[113] A Dunakanyarban különösen sok helyen található a Valentininus-kor utáni leletanyagban. A tokodi erődben az 5. század közepéig élt.[114] *Limes* menti táborokban,[115] belső pannoniai erődökben és 5. századi telepeken egyaránt előfordul.[116] Szlovéniai magaslati telepeken, germán és szarmata területen egyaránt megtalálható. A Közép-Duna-medence 5. századra egységesülő kerámia művességének egyik bizonyítéka.[117]

Új, 5. századra jellemző, interregionális típusok is megjelennek, pl. a bikónikus tálak.[118]

A korsók egy része ugyancsak hagyományos, római, szűknyakú, egyfülű forma sötétszürke, keményre égetett, szemcsés anyagból. Az 5. századi kerámiában a korábbi formákon bevagdosott s bekarcolt díszítés jelenik meg (*9. kép 1*),[119] néha erős korongolásnyomok (*9. kép 2*), anyaguk szemcsés, fehérre égett lesz. Két, majdnem ép ilyen korsó a D/III. helyiségből származik.

Formailag új típus a galléros peremű korsó. Ennek számtalan változata ismert Visegrádról. Egy majdnem ép kis edénynek (*9. kép 3*) az észak-itáliai Carlinóból ismerjük a párhuzamát mázas kivitelben, a 4–6. századból.[120] Hasonló, szűkszájú, galléros peremek

---

108 Tokod (Lányi 1981, Abb. 15. 4, 6); Dunabogdány, táborleszűkítés (Ottományi 1999, Pl. IX. 5); Ács-Vaspusztán főleg a Valentininus-korban, illetve utána találhatók vízszintes peremű tálak, de peremükön nincs bekarcolt díszítés (Ottományi 1989, 505–506, Fig. 116. 35–37).

109 A fedőtálakat nem számoltam ide, bár korukat tekintve többségük megérte az 5. századot. Velük együtt 41 db, vagyis 59%. Legtöbb új típus a D/III. helyiségből és a délnyugati toronyból került elő.

110 Anyaga lehet jól iszapolt, sima felülettel, illetve szemcsés, keményre égetett. A noricumi késő római kerámia egyik vezető formája. Pl. Mauternben négy formai variánst különítettek el, melyek használati ideje elsősorban a tábor 6. periódusára esik (Gassner 2000, 217–218, Abb. 185, analógiákkal; Friesinger–Kerchler 1981, Abb. 8. 7, 9, 11, 13). Leányfalu (Ottományi 1991, 8–9, 3. t. 13); Keszthely-Fenékpuszta (Horváth 2011, 615–617, Abb. 12). A 4–5. században germán területen is gyakori, pl. Jiřikovice (Tejral 1985, 118, Abb. 7. 5).

111 A nyugati épületszárnyban jóval nagyobb számban (a tálak 38%-a) fordul elő (Ottományi 2012, 2. kép 4–5); Ottományi 2004, II. t. 3, 5 (válltöréssel), 8 (laposabb tál).

112 4. század végi megjelenésüket több kutató idegen, barbár hatásnak – germán hatás szarmata közvetítéssel – tulajdonítja (Horváth 2011, 161).

113 9 db, a tálak 13%-a. A nyugati I. helyiségben a tálak 20%-a ilyen (Ottományi 2012, 378, 2. kép 2–3).

114 Leányfalu (Ottományi 1991, 9, 6–8. t.); Pilismarót (Ottományi 1996, 83, Abb. 3–4, 8–16); Tokod: gyakran hullámvonallal díszítve (Lányi 1981, Typ XXIII–XXIV, Abb. 11–13).

115 Intercisában egy, valószínűleg 430-as években elpusztult ház padlójáról került elő, a visegrádihoz hasonlóan, alsó felén erős korongolásnyomokkal (Bóna 1993, 67. rajz 4); Arrabona táborában, a tábor feladása utáni 1b–2. fázisban lép fel (Tomka 2004, Taf. 4. 3–4, Taf. 6. 10).

116 Keszthely-Fenékpuszta (Horváth 2011, 617–620, Abb. 13); Biatorbágy, 5. század első fele–közepe (Ottományi 2008, 14. kép 1–4); Ordacsehi-Kis-töltés: 5. század közepéig germán jellegű kerámiával és besimított edényekkel együtt (Bocsi 2008, Abb. 13. III/b). A 6. század közepéig fennálló Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő telepén már nem fordul elő (Bocsi 2008, Abb. 14).

117 Cigleneči 2000, Sl. 82. 10–12; Tejral 1985, 140–141, Abb. 21, 2–6; Cseh 1999, 51, 11. kép.

118 Bikónikus tálhoz köthető, éles has- vagy válltörésű kerámia, perem nélkül mindössze pár darab van, elsősorban a D/III. helyiségből és a délnyugati toronyból. Formájuk bizonytalan.

119 Bevagdosás és bekarcolt hullámvonal: Ny/I. helyiség (Ottományi 2012, 4. kép 1–3); Leányfalu (Ottományi 1991, 42. t. 5); Pilismarót (Ottományi 1996, Abb. 18. 1–2); Arrabona 1B periódusa (Tomka 2004, Taf. 5. 1); stb.

120 Teste erős korongolásnyomokkal bordázott, fehéressárga színű, foltosan szürkére égett, pl. Carlino (Magrini–Sbarra 2005, Tav. 6a).

Leányfalun kerültek elő változatos korsóformákkal. A tokodi erődben is gyártották.[121] A nyugati I. helyiségben fellépő klasszikus, kicsit szélesebb szájú peremtípus[122] a déli épületszárnyra nem jellemző. Kétfülű, széles szájú, galléros peremű korsó (*9. kép 4*) a D/III. helyiségben díszítetlen, a Ny/I. helyiségben bekarcolt hullámvonalakkal és bevagdosott peremszéllel fordul elő (válla kiugrik, mint az úgynevezett leányfalui fazékformának).[123] Kb. 9 db, a korsók 19%-a tartozik ezekhez az 5. századi edényekhez.

A bögre- és fazékformákon belül a 4. század végétől új díszítések jelennek meg a hagyományos formákon, pl. bevagdosások a délkeleti torony egyik fazekán (*10. kép 1; 12. kép 4*), illetve korongolásnyomok a profilált peremű bögréken, fazekakon (*10. kép 2*, *4*). Kavicsos, szemcsés, vékonyfalú, nagyon keményre égetett anyagból készültek ez utóbbi edények.[124] A 4. század végétől lesz egyre gyakoribb a leányfalui vagy tokodi forma is, melynek nyaka lefelé szélesedik, válla kiugrik, testét pedig erős korongolásnyomok díszítik. Pereme lehet kihajló (*10. kép 3*) vagy fedőnek profilált (*10. kép 5–6*). Néha füles, karcsúbb, korsóhoz hasonló változatban is előfordul (*10. kép 8*), de leginkább bögre s fazék méretben készült. Az épületszárny bögre/fazék anyagának mindössze 16,4%-a ilyen, ami jóval kevesebb, mint a Ny/I. helyiségben, ahol a bögrék fele és a fazekak 66%-a ide tartozik.[125] A leányfalui és tokodi műhely egész készleteket gyártott belőle, de a szomszédos Pilismarót-Malompatakon vagy a távolabbi intercisai táborban is előfordul.[126] A másik terület Dél-Pannonia, ahol gyakori.[127] A provincia belsejéből csak elszórtan kerül elő, gyakran a formája is átalakul. Pl. Keszthely-Fenékpusztán egy rövidebb nyakú fazékforma a jellemző.[128] Hun kori, majd langobárd s gepida telepeken is továbbél az 5–6. században.[129] Morva területen és a szarmatáknál is előfordul.[130]

A délnyugati toronyból került elő egy gallérral tagolt nyakú, a leányfalui típushoz hasonlóan kiugró vállú fazékforma ferde bevagdosásokkal díszítve (*9. kép 5)*. A leányfalui analógián bekarcolt hullámvonalak vannak, bár előfordul díszítetlen kivitelben is.[131] Iatrus erődjében díszítetlenül és besimított peremmel egyaránt jellemző a forma.[132]

Ha megnézzük a hagyományos, illetve az új formák arányát, láthatjuk, hogy a házi kerámián belül mindenütt a 4. századi típusok dominálnak.[133] A legtöbb 5. századi forma a tálaknál (43%) és a bögre/fazék formáknál található (kb. 39%), korsó mindössze 19%. A korongolásnyomokkal rendelkező töredéket perem hiányában nem mindig lehet

---

121 OTTOMÁNYI 1991, 16. t. 10; LÁNYI 1981, Abb. 3. 7–8.

122 Ny/I. helyiség (OTTOMÁNYI 2012, 379, 2. kép 9–10).

123 OTTOMÁNYI 2012, 2. kép 11.

124 A Duna túlsó partján lévő germán és szarmata telepeken is feltűnik a 4. század végén a profilált perem, szemcsés anyag és bordázott fal. Gyakran már a népvándorlás kori kerámiához sorolják: műhely Üllőn (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2005; TEJRAL 1985, Abb. 20. 2–6; VADAY 1989, Abb. 46. 1–6; KULCSÁR–MÉRAI 2011; MASEK 2012, 11. ábra 2–5).

125 OTTOMÁNYI 2012, 279 (további analógiákkal), 3. kép 6–7, 9–10. A szám egyik esetben sem pontos, miután csak a jellegzetes válltöredékek sorolhatók ide, a kisebb peremek vagy oldalak formája bizonytalan.

126 OTTOMÁNYI 1991, 11–12, 28–34. t., 5. térkép; LÁNYI 1981, Typ I. és VII, Abb. 1–2, 8. 4–6; Pilismarót-Malompatak (OTTOMÁNYI 1996, Abb. 8–9); Intercisa (BÓNA 1993, 153, 67. rajz); stb.

127 BRUKNER 1981, 9–10, 29–30. típus, T/112/39, 45, T/123/145, 149–150, stb; Gradec bei Prapetno, Rifnik (CIGLENEČKI 2000, Sl. 81. 7–8, 83. 9); Šćitarjevo-Andautónia (JELINČIĆ 2009, T. 104).

128 HORVÁTH 2011, 624, Abb. 11.

129 Biatorbágy (OTTOMÁNYI 2008, 16. kép 6–15); 5–6. századi telepen: Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő (BOCSI 2008, Abb. 14. Ie).

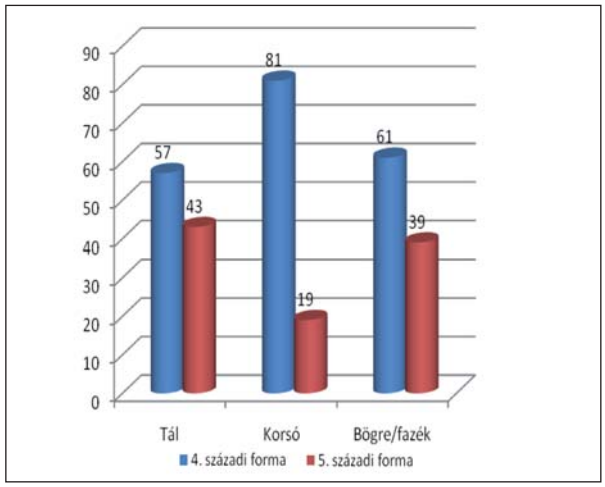
130 Novy Šaldorf, Otnice, Velké Němčice (TEJRAL 1985, Abb. 19. 1, 3, 5–6); STUPPNER 2008, Abb. 5. 4; GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009, Abb. 51 (5. fázis); MASEK 2012, 55, 11. ábra 7 (D/2–3 fázis).

131 OTTOMÁNYI 2012, 2. kép 11; OTTOMÁNYI 1991, 16. t. 12. és 32. t. 63.

132 VAGALINSKI 1999, Abb. 6. 5; VAGALINSKI 2011, Fig. 6. 284, 285.

133 A nyugati épületszárnyban máshogy alakult a kép. Itt majdnem mindenütt több az új forma. A tálaknál 56%, a korsóknál 38%, a bögréknek a fele, a fazekaknak 66%-a sorolható az 5. századra jellemző formák közé, ld. OTTOMÁNYI 2012.

típushoz kötni (ezek többsége a fazekak számát növelné).[134]



10. ábra. A régi és új típusú házi kerámia edényformák százalékaránya (a formán belül)

Diagram 10. Percentages of old and new coarse ware forms (within typological categories)

Új, 4. század végén megjelenő díszítések

Bordaszerű korongolásnyom (230 db) a házi kerámia 12,6%-án. Bögrék/fazekak vállát/oldalát díszíti (*10. kép 2–8*) általában, néha S-profilú tálakon vagy korsókon is előfordul (*8. kép 8, 10*). Vékonyfalú, keményre égetett, szemcsés anyagú edényeken jelenik meg. A bordázott felületű házi kerámia általánosan elterjedt stílus a késő császárkorban és a kora népvándorlás korban az egész Kárpát-medencében.[135]

Bekarcolt hullámvonal (6 db), általában vízszintesen kihajló peremű tálakon (*8. kép 6*) vagy korsók vállán található. Ez utóbbit kombinálhatják bevagdosással (5 db; *9. kép 1*), illetve kör alakú bepecsételésekkel (*12. kép 2*).[136] E legkésőbbi díszítésmódok szinte kizárólag csak a D/III. helyiségben fordulnak elő. Újból feléled a hombárok s fazekak vállán, peremén korábban alkalmazott hullámvonalkötegdíszítés kavicsos, szemcsés, rossz minőségű edényeken.[137]

Perem szélének bevagdosása (*10. kép 1*) néha korongolt, de gyakrabban lassú korongolt vagy kézzel formált edényeken fordul elő. A provinciában ritkább, germán területen gyakoribb, mellette változatos beszurkált, bevagdosott plasztikus díszítések láthatók.[138] Az 5. században, az úgynevezett horreum kerámiában tűnik fel.[139]

Színe, anyaga

A legkésőbbi, 4–5. század fordulójára tehető edényekre jellemző, hogy fehérre, sárgára vagy fehéresszürkére égtek (9%, vagyis 165 db).[140] Általában nagyon vékony falúak. Többségük a D/III. helyiségből való (124 db). A szürke színű edényeken (81,2%) belül a legkésőbbi darabokat csak forma vagy díszítés alapján lehet elkülöníteni.

A töredékek 65%-a (1181 db) szemcsés, keményre égetett anyagból készült. A kvarchomokos-kavicsos soványítású, szemcsés felületű kerámia a római kori edényművesség sajátossága. Az edények tűzállóságát növelték ezzel az anyagösszetétellel. A késő római

---

134 A bögre/fazék formákon belül a leányfalui típus számát csak akkor tudjuk, ha megmaradt a jellegzetes válltöredék. A profilált peremeknek kb. a fele készülhetett korongolásnyomokkal (a kettő együtt kb. 100 db, az összes bögre/fazék 39%-a). Ehhez jönnek még a bordázott oldaltöredékek, úgyhogy elképzelhető, hogy a fazekak fele is már az új formákhoz tartozott.

135 Raetia, Noricum (Christlein 1982, 233, Abb. 13; Gattringer–Grünewald 1981); szarmata fazekaskemencék (Kulcsár–Mérai 2011); Morva terület, Lengyelország, Przeworks-kultúra vége (Tejral 1985, Abb. 20. 2–6; Loskotová 2011, 251); stb.

136 D/III. helyiség: fehér színű, szemcsés, keményre égetett anyagú töredékek (2 db); a díszítés elsősorban a mázas kerámiára jellemző, házi kerámián ritka (ld. kígyós edények), pl. Grünewald 1979, Taf. 102. 2; Bónis 1991, 141, Abb. 12. 7.

137 Horváth 2011, 624–625, Abb. 14. 16–19; Cigleneči 2000, Sl. 83–84; stb.

138 Győr, Martinovics tér (Szőnyi 1984, 348, Abb. 5. 1); Ács-Vaspuszta (Ottományi 1989, Fig. 123. 8a); Pilismarót-Malompatak (Ottományi 1996, Abb. 7. 7–8); Leányfalu (Ottományi 1991, 22. t. 3); Maiersch, Rothensee, Straning, Wien-Leopoldau (Pollak1980, Taf. 41. 9, Taf. 43. 1, Taf. 55. 5, Taf. 56. 1, Taf. 104. 1, Taf. 119. 2, Taf. 160. 4); stb.

139 Christlein 1982, Abb. 13. 6–7 (Boiotro).

140 A nyugati épületszárnyban ez 15% (Ottományi 2012, 6. kép).

korban megnő az ilyen kivitelű edények száma, és faluk a század vége felé egyre vékonyabb lesz. A rosszabbul iszapolt, kavicsos anyagú, keményre égetett edények (88 db, 4,8%) is a legkésőbbi időszak jellemzői.

Rontott házi kerámia edény nem került elő a déli épületszárnyból, a Ny/I. helyiségben viszont több is volt az omladékrétegben.[141]

KÉZZEL FORMÁLT ÉS LASSÚ KORONGOLT KERÁMIA

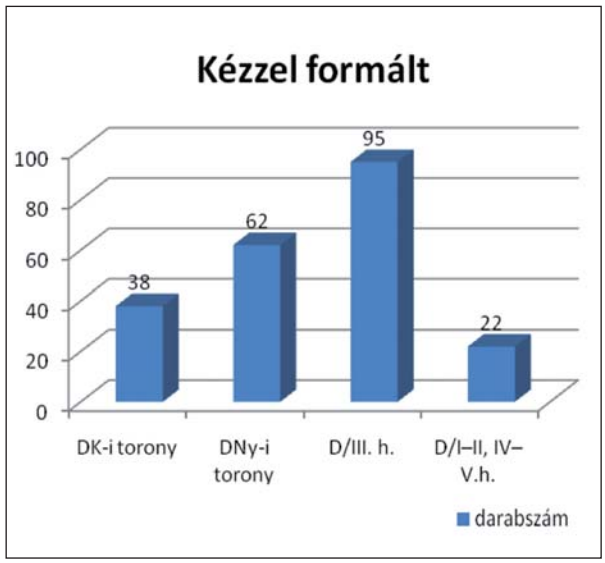
217 db, 7,7% (*9. kép 6–8; 12. kép 6*).[142] Egyrészt a technikai feltételek romlása, a sok kis helyi műhely működése, másrészt a lakosság barbárosodása eredményezte a 4. század második felében a lassú korongolt, illetve kézzel formált kerámia számának növekedését Pannoniában.

A kézzel formált kerámián belül a déli épületszárnyban kifejezetten barbárnak tartható forma nincs.[143] A hagyományos, római és germán területen egyaránt előforduló típusok találhatók meg:[144] behúzott peremű tálak, gyakran simított felülettel (*9. kép 6*); a korongolt formát utánzó, lassú korongolt, S-profilú tál, szintén simított felülettel (*5. kép 5*); egyenesen álló peremű kis pohár, oldalán bütyökdísszel (*9. kép 7*); kihajló peremű bögrék (14 db) és fazekak (46 db) enyhén vagy erősebben kihajló peremmel (*9. kép 8*).

A délkeleti saroktorony omladékrétegében egy nagy, ép tárolóedény került elő (*12. kép 6*), egyenes végű fedő vagy tálperem a délnyugati toronyból. Színük változatos, a rossz égetés következtében foltosra égett, a feketétől kezdve a szürkén át a vörösesbarnáig terjed. Másodlagosan feketére égett töredékek is találhatók (kb. 10 db). Durva, kavicsos anyagból (41%) és simított felülettel (9%) egyaránt gyártották. Bekarcolt hullámvonal vagy plasztikus díszítés csak egy-két darabon fordul elő. Seprűs, egész felületre kiterjedő vonalkázás elsősorban a lassú korongolt edények jellemzője.

Szinte valamennyi rétegben megtalálható,[145] hiánya általában a véletlen műve. A legtöbb a D/III. helyiségben van (9%), a többiben kb. egyforma arányban (6,5–7,7%) szerepel.

Önmagában nem köthető konkrét barbár népességhez, inkább mennyiségének növekedése jelzi a lakosság megváltozott ízlését s technikai színvonalát.



11. ábra. A kézzel formált/lassú korongolt kerámia mennyiségi megoszlása az egyes helyiségekben

Diagram 11. Distribution of hand-made/slow-wheeled pottery by rooms

141 OTTOMÁNYI 2012, 384, 5. kép 3–4 (köves, paticsos, habarcsos omladékból).

142 Kézzel formált 175 db (6,2%), a maradék (42 darab) lassú korongon készült.

143 Formához köthető az edények egyharmada (69 db, 32%) (OTTOMÁNYI 2015, 15. kép).

144 OTTOMÁNYI 1989, Fig. 123. 5 (Valentinianus-kor), 10a (Constantinus-dinasztia, II. Constantius); OTTOMÁNYI 1999, 361, Pl. XIII. 3–9 (további analógiákkal); BOCSI 2008, Abb. 13, I/a–d; ELSCHEK 2004, Abb. 2. 15, 17, Abb. 3. 12, Abb. 7. 11 (behúzott peremű tál), Abb. 8. 17.

145 A töredékek kétharmada a felső omladékrétegből került elő (62%). Viszonylag sok volt még az átépítéshez köthető szinten (30%) és legkevesebb az építés korabeli rétegekben, mindössze 8% (bár itt az egész erődben kevés anyag került elő).

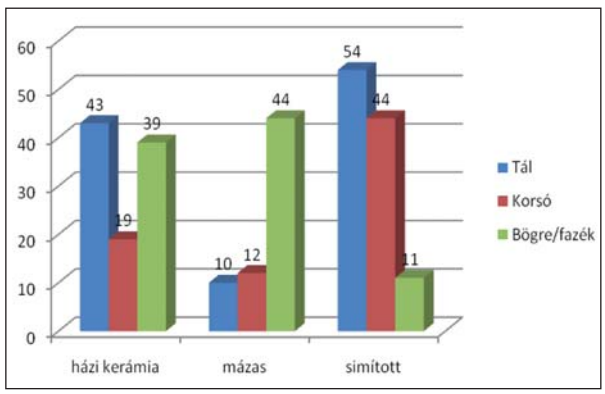
Kerámiagyártás – műhelyek

Rontott edény mind a házi kerámiánál, mind a mázas edényeknél, mind a simított és besimított díszítésű töredékeknél előfordul. Ez a helyi gyártás bizonyítéka lehet akkor is, ha kemence nem került elő. A mázpöttyös edények pedig a különböző kivitelű kerámiafajták együttes gyártását bizonyítják.

Ugyanakkor számos olyan edény, forma s díszítőmotívum található, amelyik nagyon nagy hasonlóságot mutat a Dunakanyar más, közeli műhelyeinek vagy erődjeinek anyagával. Ilyenek a sávos besimítású pilismaróti edények, a dunabogdányi, ugyancsak besimított fazék. A bekarcolt díszítésű, fehérre égett s korongolásnyomokkal díszített házi kerámia, és kisebb részben a mázas formák Tokod és Leányfalu kerámiájával mutatnak rokonságot. Itt felmerülhet nemcsak a közös műhely, de egy vándormester lehetősége is.

Összefoglalás

Az erőd házi kerámia, mázas és simított/besimított edényformái között nagy a hasonlóság, gyakran ugyanazokat a típusokat használták más-más felületdíszítéssel. Ez az egész 4. század végi kerámiagyártásra jellemző Pannoniában.

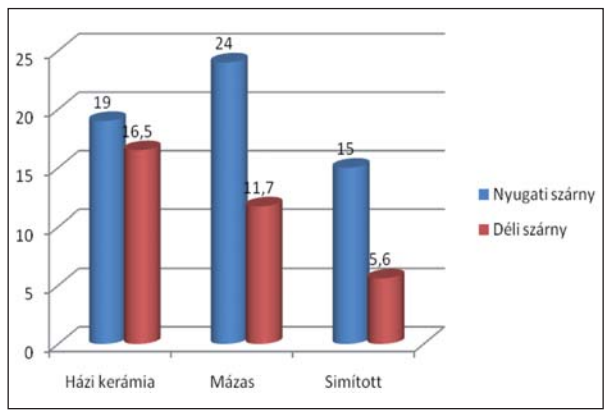


12. ábra. 5. századi edények százalékos aránya az egyes edényformákon belül

Diagram 12. Percentages of 5th century vessels within pottery form groups

Ha összehasonlítjuk a különböző anyagcsoportokon belül az új típusú kerámiaedények mennyiségét,[146] érdekes eredményre jutunk. A tálakon belül legtöbb a simított és a házi kerámia tál az 5. században, s elenyésző mennyiség készül mázas felülettel. A korsóknál a simított edények száma a legnagyobb, s jóval kevesebb a házi kerámia és a mázas korsó. A bögréken belül a házi kerámia és a mázas kivitel vezet, de ez utóbbiak többnyire csak mázpettyes és mázcsíkos edények, anyaguk alapján a házi kerámiához sorolhatók.

A déli épületszárnyban, az erőd többi részéhez viszonyítva, aránylag kevés a késői, 5. század elejére tehető kerámia, mindössze 10–19%-a a teljes leletanyagnak. A nyugati épületrészben 19%, tehát kb. annyi, mint a



13. ábra. A déli és nyugati szárny új típusú kerámia anyagának százalékos aránya

Diagram 13. Percentages of the new type pottery material from the southern and western wing

[146] A százalék az egyes edényformákon belüli új típusú töredékek százalékarányát jelzi. A besimított kerámia nem szerepel, hiszen itt a 4. századi formákon is új díszítés található. A kézzel formált edényeknél pedig nem különíthetők el a 4., illetve 5. századi formák.

D/III. helyiségben, az északi épületszárnyban és az udvarban pedig jóval több.

Ezek a különbségek elsősorban a késői átépítésekkel magyarázhatók. A déli épületben mindössze a D/III. és a délnyugati saroktoronyban voltak Valentinianus utáni, sőt még későbbi építkezések. Az északi oldalon viszont több helyiség csak ekkor épült, pl. az É/IIb. Az udvaron pedig a legkésőbbi, talán hun kori periódus ideiglenes épületei és beásott sírjai találhatók. Az egyes épületszárnyak anyagának összehasonlítása csak a teljes anyag ismeretében valósulhat meg. Egyelőre azt látjuk, hogy a többséget alkotó késő római, 4. század második felére–végére tehető anyag mellett megjelenik egy új típusú, más formákkal s díszítésekkel jelentkező kerámiaművesség az erőd leletanyagában, ami egyértelműen az erőd lakosságában bekövetkezett változást jelzi. A régi formákon feltűnő új díszítések, a besimítás és bekarcolások, bevagdosások, illetve az új edényformák, mind a házi kerámiában, mind a díszkerámiának számító mázas edényeknél, mind a finomabb, simított felületű árukon jelentkeznek. A kézzel formált kerámia számának növekedése is a fenti etnikumváltást s elbarbárosodást tükrözi, még ha ez külön formákon nem is fogható meg. Hasonló folyamat zajlott le a Dunakanyar többi, Valentinianus-kort túlélő erődjében és őrtornyában. A sok hasonló kerámia alapján közös műhelyek vagy vándormesterek készíthették e hasonló termékeket a 4. század végétől az 5. század első harmadáig. A távolabbi analógiák alapján számos *limes* menti erődben és városban, Dél-Pannonia magaslati erődjeiben, sőt a szarmata s germán Barbaricumban is hasonló kerámiaművesség alakult ki – más-más alapokon fejlődve – az 5. század első felében.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Az anyagfeldolgozás során nyújtott segítséget Gróf Péternek és Buzás Gergelynek köszönöm. A tárgyrajzokat Mali Antal, a fotókat Deim Péter és Mali Antal készítette. Munkájukat ezúton is köszönöm.

IRODALOM

BICHIR 1973: Bichir, Gh.: *Cultura Carpică.* Biblioteca de Arheologie 20. Bucureşti 1973.

BOCSI 2008: Bocsi Zs.: Die Keramik aus zwei spätantiken Siedlungen am Balaton: Ordacsehi Kis-töltés und Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő, Komitat Somogy, Ungarn. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte* 11. Hrsg.: Bemmann, J. – Schmauder, M. Bonn 2008, 415–430.

BÓNA 1993: Bóna I.: *A hunok és nagykirályaik (Das Hunnenreich).* Budapest 1993.

BÓNIS 1991: Bónis, É.: Glasierte Keramik der Spätrömerzeit aus Tokod. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 43 (1991) 87–150.

BOTÁR 2011: Botár I.: A Marosszentanna–Csernyahov-kultúra régészeti emlékei a Csíki-medencében I (Urmele arheologice ale culturii Sântana de Mureş–Cerneahov în bazinul Ciucului I. Archaeological finds of the Sântana de Mureş–Cerneahov [4th century] culture in the Csík-Basin I.). In: *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában.* Molnár István Múzeum Kiadványai 3. Szerk.: Körösfői Zs. Székelykeresztúr 2011, 15–38.

BRUKNER 1981: Brukner, O.: Rimska Keramika u Jugoslovenskom delu provincije donje Pannonie (Roman Ceramic Ware in the Yugoslav Part of the Province of Lower Pannonia). *Dissertationes et*

Monographiae Saveza Arheoloških Društava Jugoslavije 24 (1981) 194–176.

CHRISTLEIN 1982: Christlein, R.: Die rätischen Städte Severins (Quintanis, Batavis und Boiotro und ihr Umland im 5. Jh. aus archäologischer Sicht). In: *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung. Austellung des Landes Oberösterreich, 24. April–26. Oktober 1982 im Stadtmuseum Enns*. Hrsg.: Oberösterreichische Landesregierung. Linz 1982, 217–253.

CIGLENEČKI 2000: Ciglenečki, S.: Beziehung des Materials vom Tinje zum zeitgenössischen Vorkommen der Grobkeramik in Slowenien und im weiteren Ostalpenraum (Vpetost tinjskega gradiva v sočasno podobo grobe keramike v Sloveniji in širšem vzhodnoalpskem prostoru). *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 4 (2000) 69–138.

CSEH 1993: Cseh J.: Kengyel-Kiss-tanya. Előzetes jelentés az 1990 őszén végzett régészeti föltárásokról (Kengyel-Kiss-tanya. Preliminary report about the archeological excavations finished in the autumn of 1990). *Tisicum – A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 8 (1993) 137–161.

CSEH 1999: Cseh J.: Régészeti adalékok egy Zagyva-parti gepida településről: falusi parasztgazdaságok a Tisza mentén az V–VI. század fordulóján. In: *A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön*. Gyulai Katalógusok 7. Szerk.: Havassy P. Gyula 1999, 47–57.

CVJETIĆANIN 2006: Cvjetićanin, T.: *Late Roman Glazed Pottery (Glazed pottery from Moesia Prima, Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea and Dardania).* Archaeological Monographies 19. Belgrade 2006.

ELSCHEK 2004: Elschek, K.: Siedlungslandschaft des 4. Jhs. n. Chr. nördlich von Carnuntum im Lichte von systematischer Prospektion und Grabung. *Študijné Zvesti Archeologický ústav SAV* 36 (2004) 239–255.

FRIESINGER–KERCHLER 1981: Friesinger, H – Kerchler, H.: Töpferofen der Völkerwanderungszeit in Niederösterreich. Ein Beitrag zur völkerwanderungszeitlichen Keramik (2. Hälfte 4.–6. Jahrhundert n. Chr.) in Niederösterreich, Oberösterreich und dem Burgenland. *Archaeologia Austriaca* 65 (1981) 193–266.

GASSNER 2000: Gassner, V.: Die Keramik mit Ausnahme der Terra Sigillata. In: *Das Kastell Mautern-Favianis. Der Römische Limes in Österreich* 39. Hrsg.: Gassner, V. – Groh, S. – Jilek, S. – Kaltenberger, A. – Pietsch, W. – Sauer, R. – Stieglitz, H. – Zabehlicky, H. Wien 2000, 184–314.

GATTRINGER–GRÜNEWALD 1981: Gattringer, A. – Grünewald, M.: Zur Typologie der „Horreumkeramik". *Bayerische Vorgeschichtsblätt* 46 (1981) 199–210.

GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009: Gindele, R. – Istvánovits, E.: *Die römerzeitliche Siedlung von Csengersima-Petea (Rezumat. Kivonat).* Satu Mare 2009.

GODŁOWSKI 1984: Godłowski, K. Bemerkungen zur spätkaiserzeitlichen und frühvölkerwanderungszeitlichen Drehscheibenkeramik der Przeworks-Kultur. *Archaeologia Austriaca* 68 (1984) 328–335.

GRÓF 1992: Gróf P.: Népvándorláskori vonatkozások egy késő római erőd és temető feltárásának kapcsán. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 1987–1989 (1992) 129–144.

GRÓF–GRÓH 1991: Gróf P. – Gróh D.: Előzetes jelentés a visegrád-gizellamajori római erőd feltárásáról (Vorläufiger Bericht über die Freilegung der römischen Festung von Visegrád-Gizellamajor). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1991 (1993) 85–95.

GRÓF–GRÓH 1995: Gróf P. – Gróh D.: Római építészeti emlékek Visegrád térségében (The Roman monuments of Visegrád). *Műemlékvédelem* 39 (1995) 61–68.

GRÓF–GRÓH 2006: Gróf P. – Gróh D.: Visegrád római emlékei. *Altum Castrum* 6 (2006) 15–42.

GRÓF–GRÓH–MRÁV 2001–2002: Gróf P. – Gróh D. – Mráv Zs.: Sírépítményből átalakított küszöbkő a visegrád-gizellamajori későrómai erődből (Aus einem Grabbauelement umgeänderter Schwellenstein aus dem spätrömischen Kastell von Visegrád-Gizella major). *Folia Archeologica* 49–50 (2001–2002) 2002, 247–262.

GRÓH 2000: Gróh D.: A visegrád-gizellamajori római erőd rétegviszonyainak építéstörténeti vonatkozásai. In: *Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 27–33.

GROH–SEDLMAYER 2002: Groh, St. – Sedlmayer, H.: *Forschungen im Kastell Mautern-Favianis. Die Grabungen der Jahre 1996 und 1997.* Der Römische Limes in Österreich 42. Wien 2002.

GRÜNEWALD 1979: Grünewald, M.: *Die Gefäßkeramik des Legionslagers von Carnuntum*. Der Römische Limes in Österreich 29. Wien 1979.

HÁRSHEGYI–OTTOMÁNYI 2013: Hárshegyi, P. – Ottományi, K.: Imported and local Pottery in late Roman Pannonia. In: *Local Economies? Production and Exchange of Inland Regions in Late Antiquity.* Late Antique Archaeology 10. Ed.: Lavan, L. Leiden 2013, 471–528.

HORVÁTH 2011: Horváth, F.: Das spätantike Keramikspektrum in Keszthely-Fenékpuszta – erste Ergebnisse. In: *Keszthely-Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia.* Castellum Pannonicum Pelsonsee 2. Hrsg.: Heinrich-Tamáska, O. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden 2011, 597–652.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2005: Istvánovits, E. – Kulcsár, V.: Gritty pots, a characteristic type of Roman provincial import and barbarian pottery on the barbarian settlements of the Great Hungarian Plan. In: *Limes XIX, Proceedings of the XIXth International Congress of Roman Frontier Studies.* Ed.: Visy, Zs. Pécs 2005, 987–997.

JELINČIĆ 2009: Jelinčić, K.: *Rimska Keramika Localne Proizvodnje na Produčju Hrvatskog dijela Rimske Provincije Gornje Panonije.* Doktorska disertacija. Zagreb 2009.

KISS 1993: Kiss M.: Lussonium erődje a 4. század végén, 5. század elején (Die Festung Lussonium Ende des 4. – Anfang des 5. Jahrhunderts). *A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31:2 (1993) 89–106.

KULCSÁR–MÉRAI 2011: Kulcsár, V. – Mérai, D.: Roman or Barbarian? Provincial Models in a Sarmatian Pottery. Center on the Danube frontier. In: *The Roman Empire and Beyond: Archaeological and Historical research on the Romans and Native Cultures in Central Europe.* British Archaeological Reports International Series 2236. Eds.: De Sena, E. C. – Dobrzanska, H. Oxford 2011, 61–80.

LÁNYI 1981: Lányi, V.: Die graue spätrömische Keramik von Tokod. In: *Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod*. Hrsg.: Mócsy, A. Budapest 1981, 73–120.

LOSKOTOVÁ 2011: Loskotová, Z.: Die Töpferofen der Przeworks-Kultur in der Umgebung von Opava. In: *Drehscheibentöpferei im Barbaricum. Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009.* Hrsg.: Bemmann, J. – Hegewisch, M. – Meyer, M. – Schmauder, M. Bonn 2011, 241–257.

MAGRINI–SBARRA 2005: Magrini, Ch. – Sbarra, F.: *Le Ceramiche invetriate di Carlino.* Ricerche di Archeologia Altomedievale e medievale 30. Firenze 2005.

MASEK 2011: Masek Zs.: Adatok a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra és az alföldi késő szarmata – hun kori kerámiaanyag kapcsolataihoz (Angaben zu den Beziehungen der Sîntana de Mureš-Černjachov-Kultur und des spätsarmatisch-hunnenzeitlichen Keramikmaterials auf dem Ungarischen Tiefebene). In: *Erdély és kapcsolatai a kora*

népvándorlás korában. Molnár István Múzeum Kiadványai 3. Szerk.: Körösfői Zs. Székelykeresztúr 2010, 249–292.

Masek 2012: Masek Zs.: Kora népvándorlás kori települések kutatása Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8a lelőhelyek területén. In: *Hadak útján XX. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak XX. összejövetelének konferenciakötete.* Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2010, 43–58.

Ottományi 1982: Ottományi, K.: *Fragen der spätrömischen eingeglätteten Keramik in Pannonien.* Dissertationes Archaeologicae ex Instotuto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae. Ser. II. No. 10. Budapest 1981.

Ottományi 1989: Ottományi, K.: Late Roman pottery. In: *The Roman fort at Ács-Vaspuszta (Hungary) on the Danubian Limes.* British Archaeological Reports International Series 1981 (1982) 531:I–II. Ed.: Gabler, D. Oxford 1989, 482–571.

Ottományi 1991: Ottományi K.: Késő római kerámia a leányfalui őrtoronyból. *Studia Comitatensia* 22 (1991) 5–144.

Ottományi 1996: Ottományi, K.: Eine Töpferwerkstatt der spätrömischen Keramik mit Glättverzierung in Pilismarót-Malompatak. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 48 (1996) 71–133.

Ottományi 1999: Ottományi, K.: Late Roman pottery in the Dunabogdány camp. *Antaeus* 24 (1997–1998) 333–373, 726–738.

Ottományi 2004: Ottományi K.: A Budakalász-Luppacsárdai őrtorony késő római kerámiája. *Studia Comitatensia* 28 (2004) 265–295.

Ottományi 2008: Ottományi K.: Késő római – kora népvándorlás kori település részlet Biatorbágyról. *Archaeologiai Értesítő* 133 (2008) 133–197.

Ottományi 2009: Ottományi, K.: Eingeglättete Gefässe aus der letzten Periode der Siedlung von Budaörs. In: *Ex officina... Studia in honorem Dénes Gabler.* Szerk.: Bíró, Sz. Győr 2009, 411–442.

Ottományi 2011: Ottományi K.: Késő római mázas kerámia a budaörsi telepen. *Arrabona* 49:1 (2011) 263–290.

Ottományi 2012: Ottományi K.: A Visegrád-Gizellamajori erőd Ny/I. helyiségének késő római kerámiája. In: *Fiatal Római Koros Kutatók II. Konferenciakötete.* Szerk.: Bíró Sz. – Vámos P. Győr 2012, 383–418.

Ottományi 2015: Ottományi K.: A Visegrád-Gizellamajorban feltárt késő római kiserőd keltezése a kerámiaanyag alapján (déli épületszárny). *Archaeologia, Altum Castrum* – online magazin 2015, 1–93. (http://archeologia.hu/ottomanyi-visegrad-gizellamajor-keramia-anyaga)

Ottományi–Sosztartits 1998: Ottományi, K. – Sosztartits, O.: Spätrömischer Töpferofen im südlichen Stadtteil von Savaria. *Savaria* 23:3 (1996–1997) 1998, 145–215.

Pollak 1980: Pollak, M.: *Die germanischen Bodenfunde des I–IV. Jahrhunderts n. Chr. Im nördlichen Niederösterreich.* Wien 1980.

Soproni 1985: Soproni, S.: *Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes.* München 1980.

Stuppner 2008: Stuppner, A.: Bemerkungen zu den vorlangobardischen Funden im mittleren Donauraum. In*: Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen.* Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11. Hrsg.: Bemmann, J. – Schmauder, M. Bonn 2008, 286–297.

Szőnyi 1984: Szőnyi, E.: Die Keramik des 4. und 5. Jahrhunderts n. Chr. aus Arrabona. *Archaeologia Austriaca* 68 (1984) 345–350.

Tejral 1985: Tejral, J.: Spätrömische und Völkerwanderungszeitliche Drehscheibenkeramik in Mähren. *Archaeologia Austriaca* 69 (1985) 105–140.

Tomka 2004: Tomka, P.: Kulturwechsel der spätantiken Bevölkerung eines Auxiliarkastells: Fallbeispiel Arrabona. In: *Zentrum und Peripherie — Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte.* Hrsg.: Friesiger, H. – Stuppner, A. Wien 2004, 389–409.

TÓTH 2005: Tóth, E.: Karpen in der Provinz Valeria. Zur Frage der spätrömischen eingeglätteten Keramik in Transdanubien. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2005, 363–391.

UBL 1986: Ubl, H.: Tulln, Zeiselmauer, Klosterneuburg. Neue Forschungsergebnisse zu drei Hilfstruppenlagern im norisch-pannonischen Grenzbereich des österreichischen Limesabschnitts. *Der Römische Limes in Österreich* 33 (1986) 293–332.

VADAY 1989: Vaday, A.: *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok*. Antaeus 17–18. Budapest 1989.

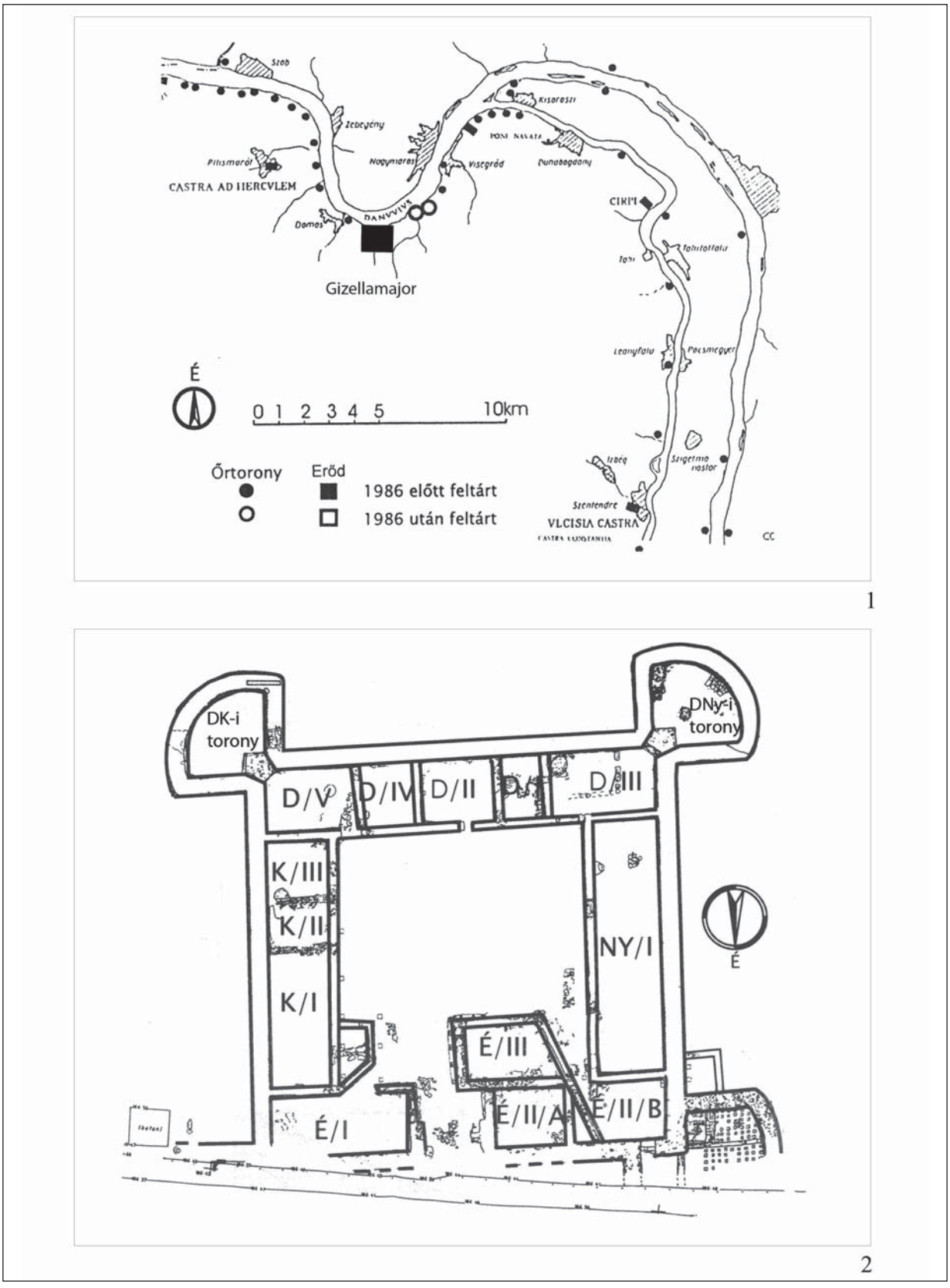
VAGALINSKI 1999: Vagalinski, L.: Spätrömische und völkerwanderungszeitliche Drehscheibenkeramik mit eingeglätteter Verzierung südlich der unteren Donau (Bulgarien). In: *Die Sîntana de Mureş–Černjachov-Kultur. Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh vom 20. bis 24. Oktober 1995*. Hrsg.: Gomolka-Fuchs, G. Bonn 1999, 153–178.

VAGALINSKI 2011: Vagalinski, L.: Late antique Barbarian wheel-made Pottery south of the Lower Danube. In: *Drehscheibentöpferei im Barbaricum. Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009.* Hrsg.: Bemmann, J. – Hegewisch, M. – Meyer, M. – Schmauder, M. Bonn 2011, 485–489.

5TH-CENTURY POTTERY FROM THE SOUTHERN WING OF THE FORTLET OF VISEGRÁD-GIZELLAMAJOR

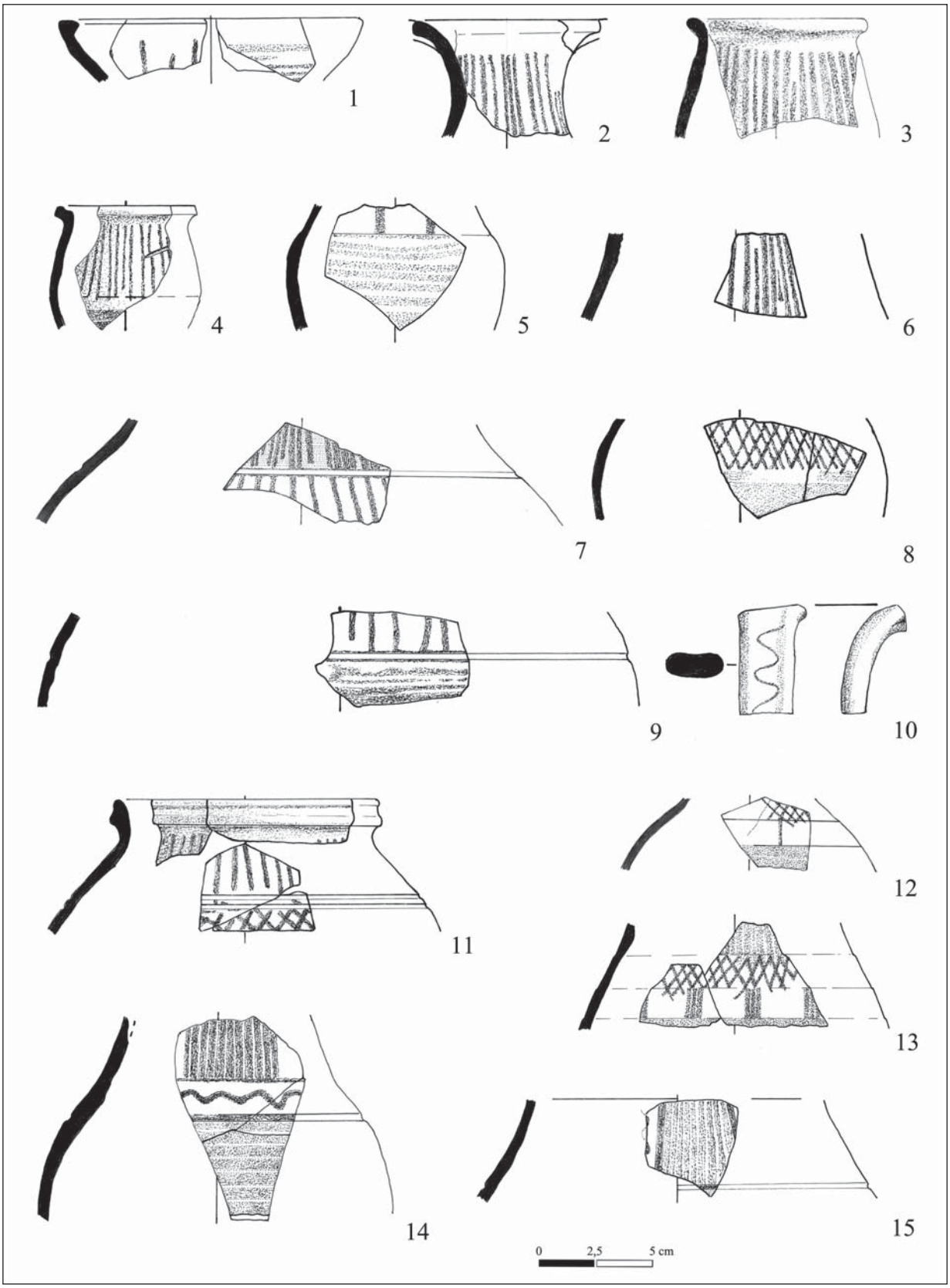
Most of the material found next to the usual Late Roman Pannonian pottery in the southern wing of the Visegrád-Gizellamajor fort can be dated to the second half of the 4th century. A smaller part consists of new forms and new kinds of decoration, which became common from the turn of the 4th–5th centuries in the Carpathian Basin (10–19%). These can be found in the Valentinian-era reconstructions and the uppermost rubble (layer 2–4) in various quantities. The two pottery traditions are mixed in the rubble layers, showing that the surviving Roman population was joined by neighbouring or eastern Barbarian soldiers and their families.

The new material consists of burnished pottery and bright black polished ware. Among glazed pottery, the grainy material, the ribbed surface or the cut decoration are the main characteristics. Among coarse ware, the grainy material, yellow-white burn, wheeling decoration, cut and incised decoration are the main features. The forms with conical lower part and sharp shoulder, together with profilated and biconical bowls, bowls with S-profile, jugs with collared rim and the so called Leányfalu type cup/pot belong to this late group. The hand-made pottery does not have any particular late forms or decoration, only the increase in its quantity is observable in the later layers.



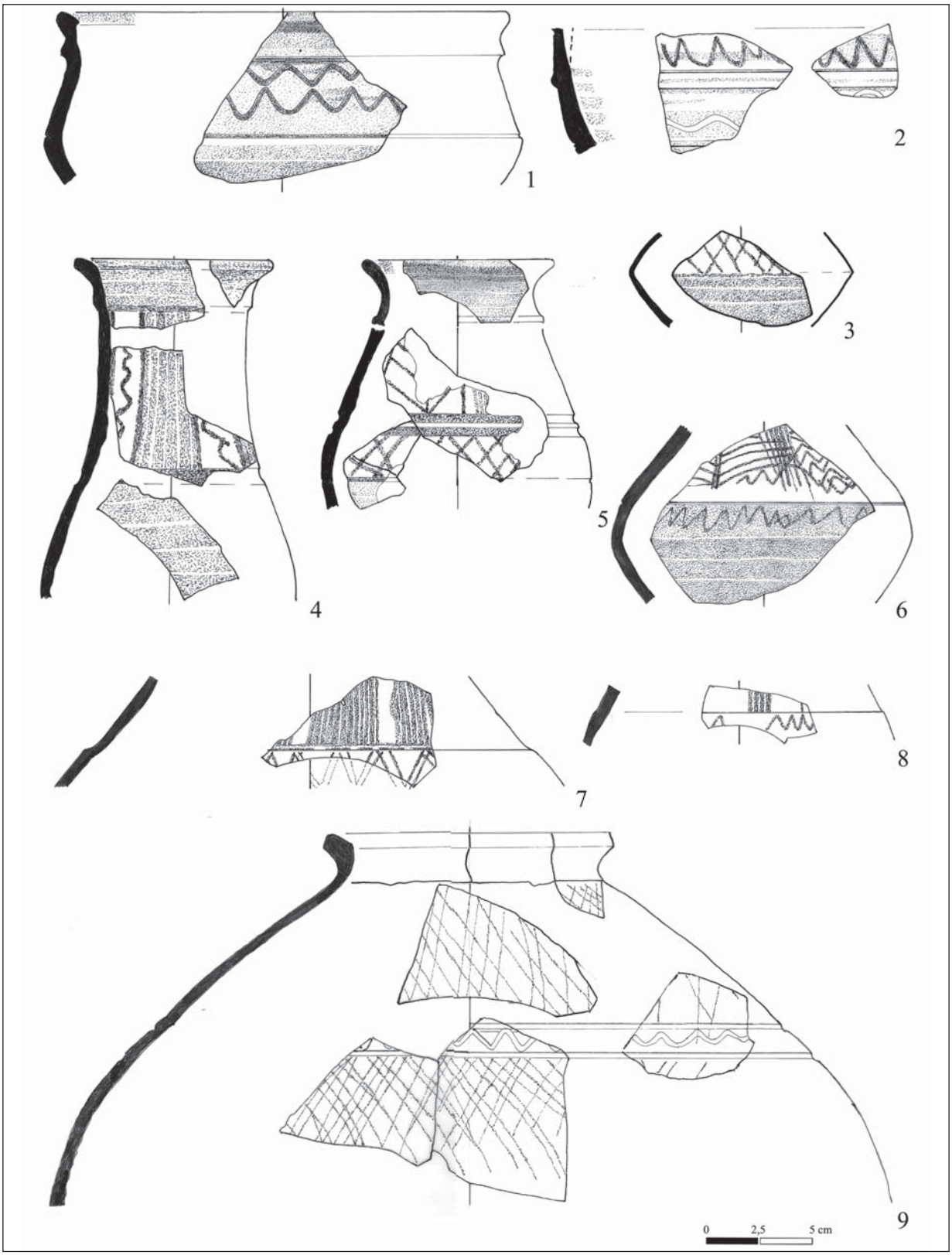
1. kép. 1: A Pilismarót és Szentendre közötti, késő római limes szakasz;
2: A Visegrád-Gizellamajorban feltárt kiserőd alaprajza

Fig. 1. 1: The Late Roman limes between Pilismarót and Szentendre; 2: Plan of the Visegrád-Gizellamajor fortlet



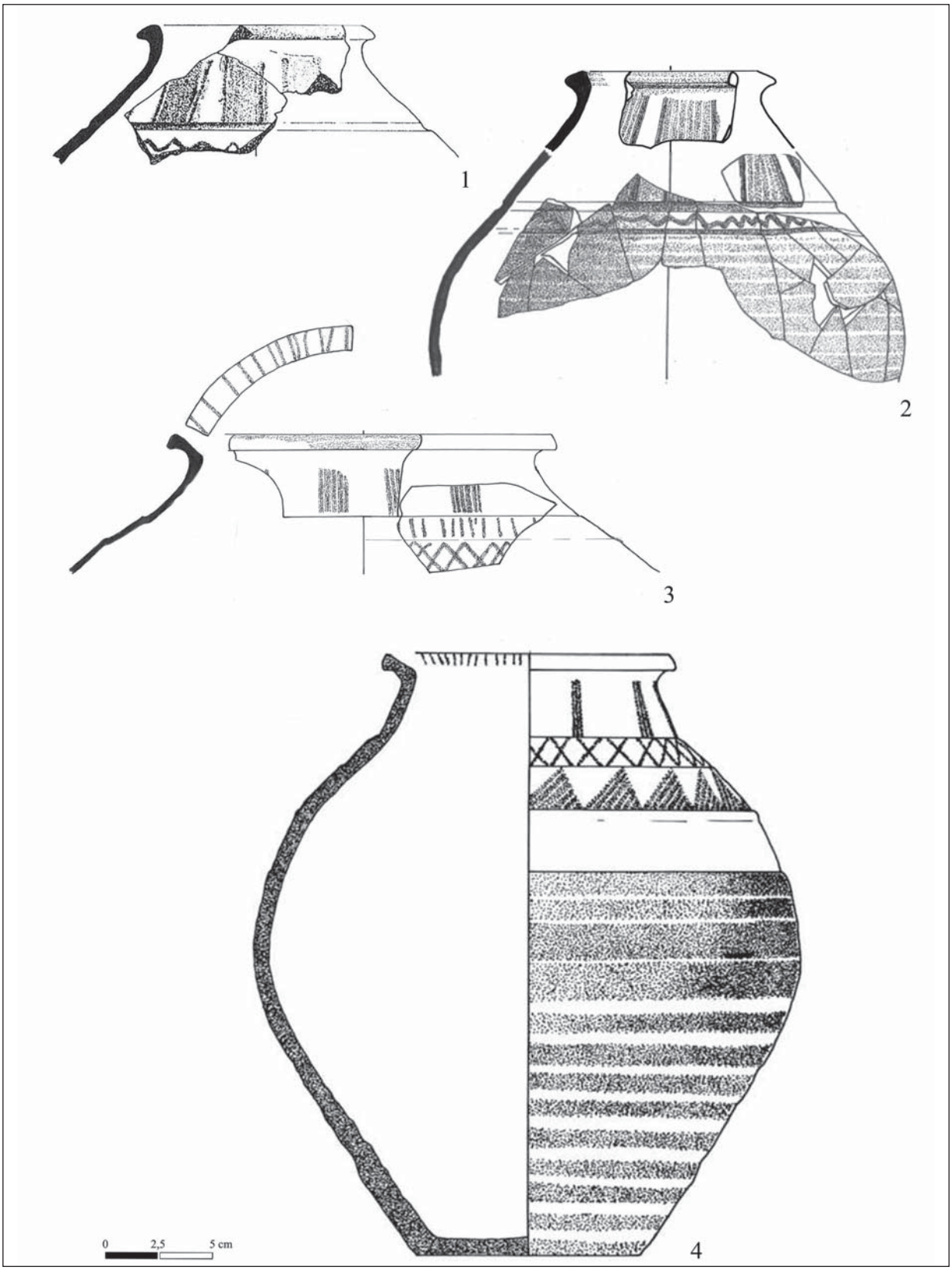
2. kép. Besimított díszítésű kerámia, római formák. 1–3, 7, 9, 12, 15: délnyugati torony; 4–6, 8, 13, 14: D/III. helyiség; 10–11: délkeleti torony

Fig. 2. Burnished ware, Roman forms. 1–3, 7, 9, 12, 15: SW tower; 4–6, 8, 13, 14: D/III room; 10–11: SE tower



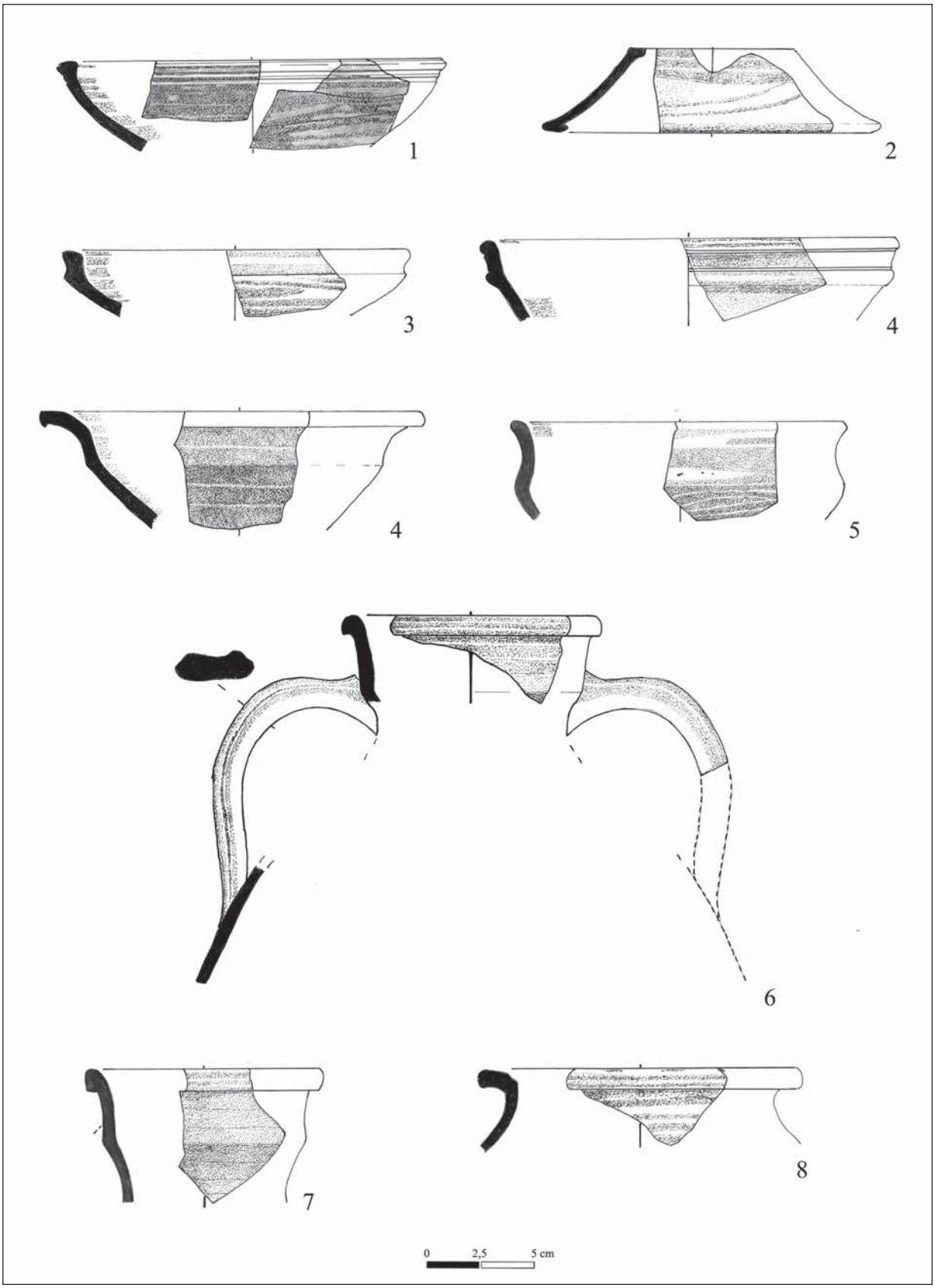
3. kép. Besimított díszítésű kerámia, új, 5. századi formák és díszítések. 1: D/V. helyiség; 2: D/IV. helyiség+délkeleti torony; 3–5, 7: D/III. helyiség; 6, 8: D/II. helyiség; 9: délkeleti torony

Fig. 3. Burnished ware, new 5th century forms and decorations. 1: D/V room; 2: D/IV room+SE tower; 3–5, 7: D/III room; 6, 8: D/II room; 9: SE tower

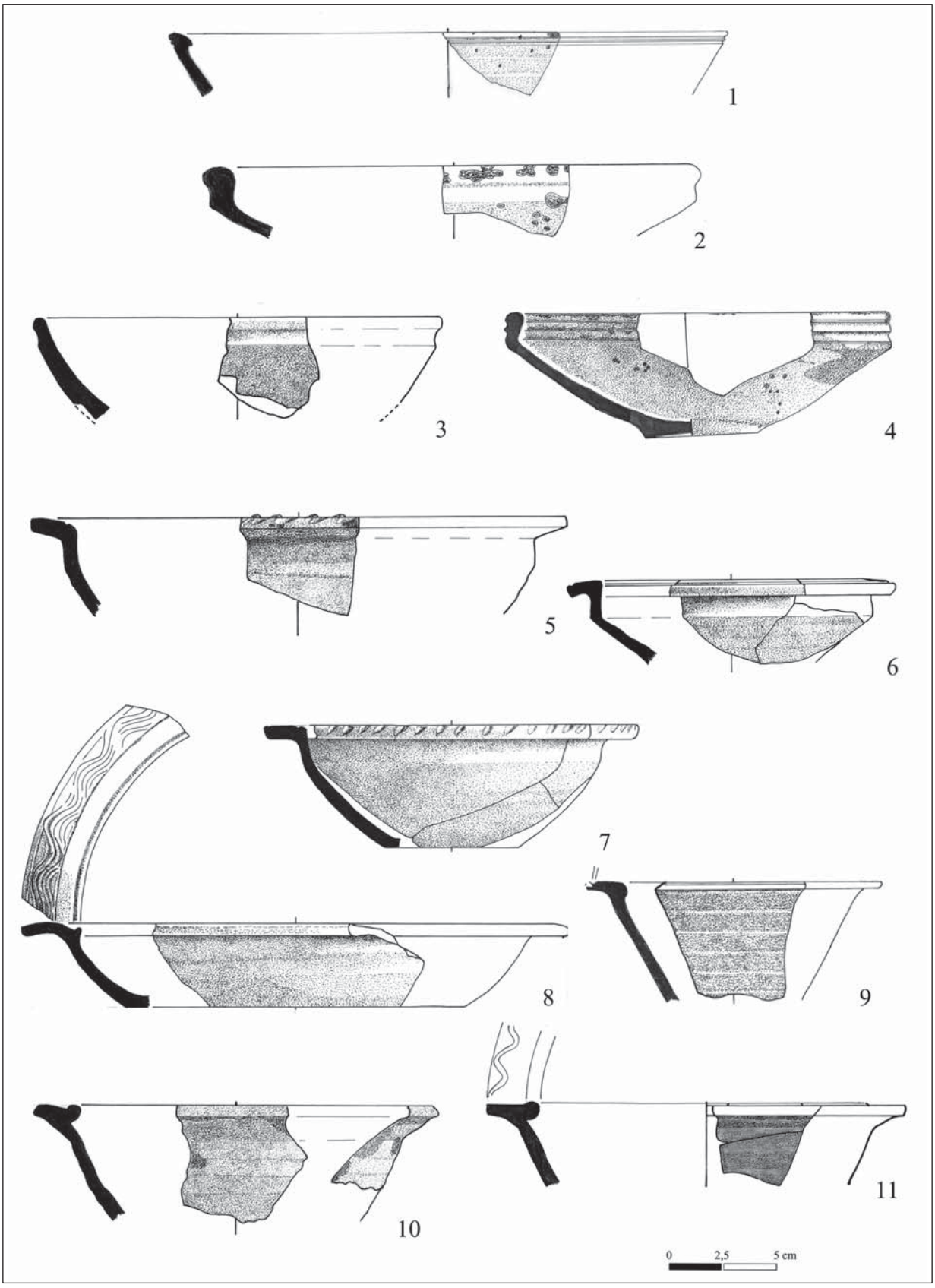


4. kép. Besimított díszítésű fazekak és analógiáik. 1: Dunabogdány, táborleszűkítés; 2: D/III. helyiség; 3: D/II. helyiség; 4: Pilismarót-Malompatak

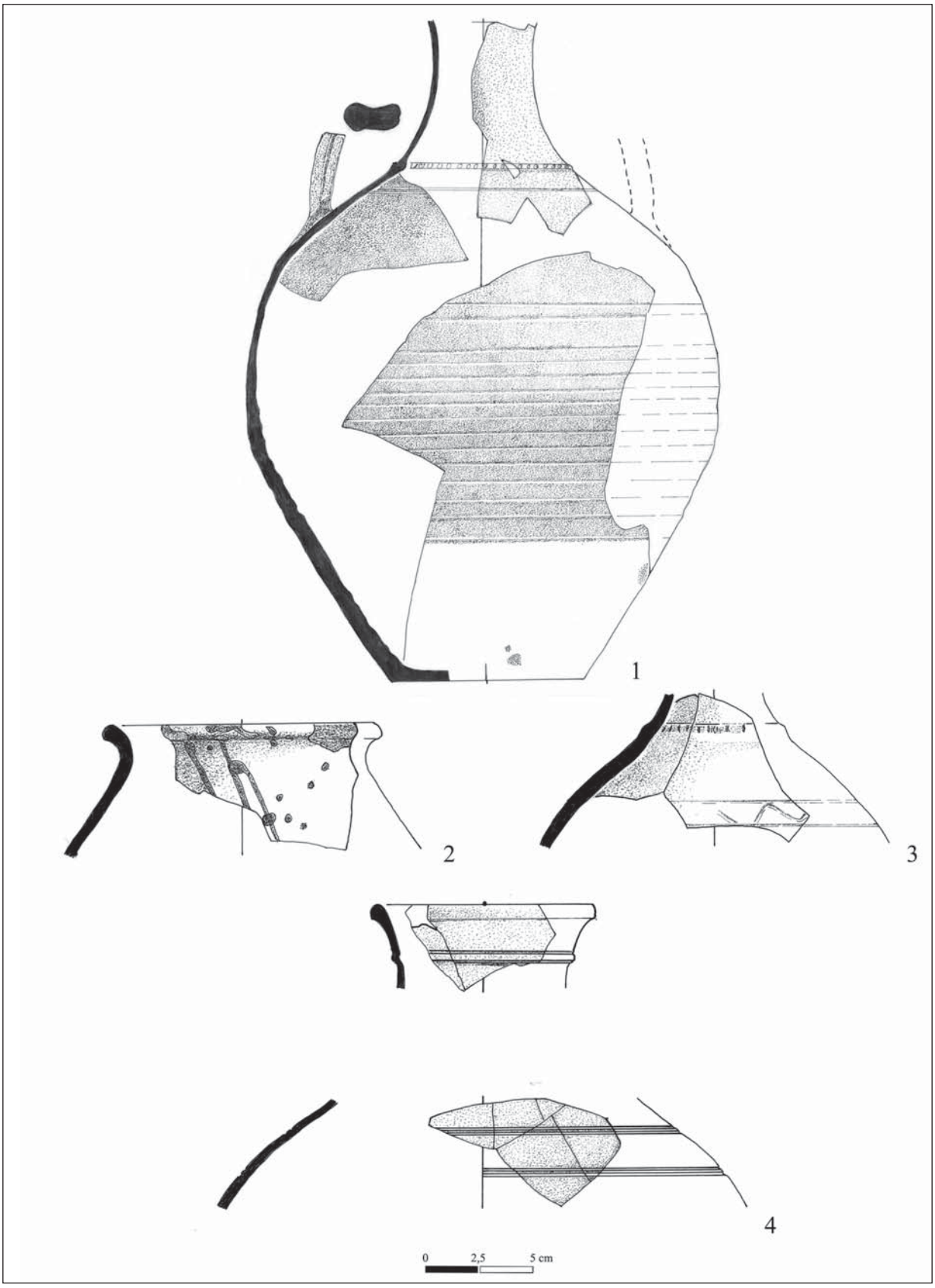
Fig. 4. Burnished ware jars and their parallels. 1: Dunabogdány, camp narrowing; 2: D/III room; 3: D/II room; 4: Pilismarót-Malompatak



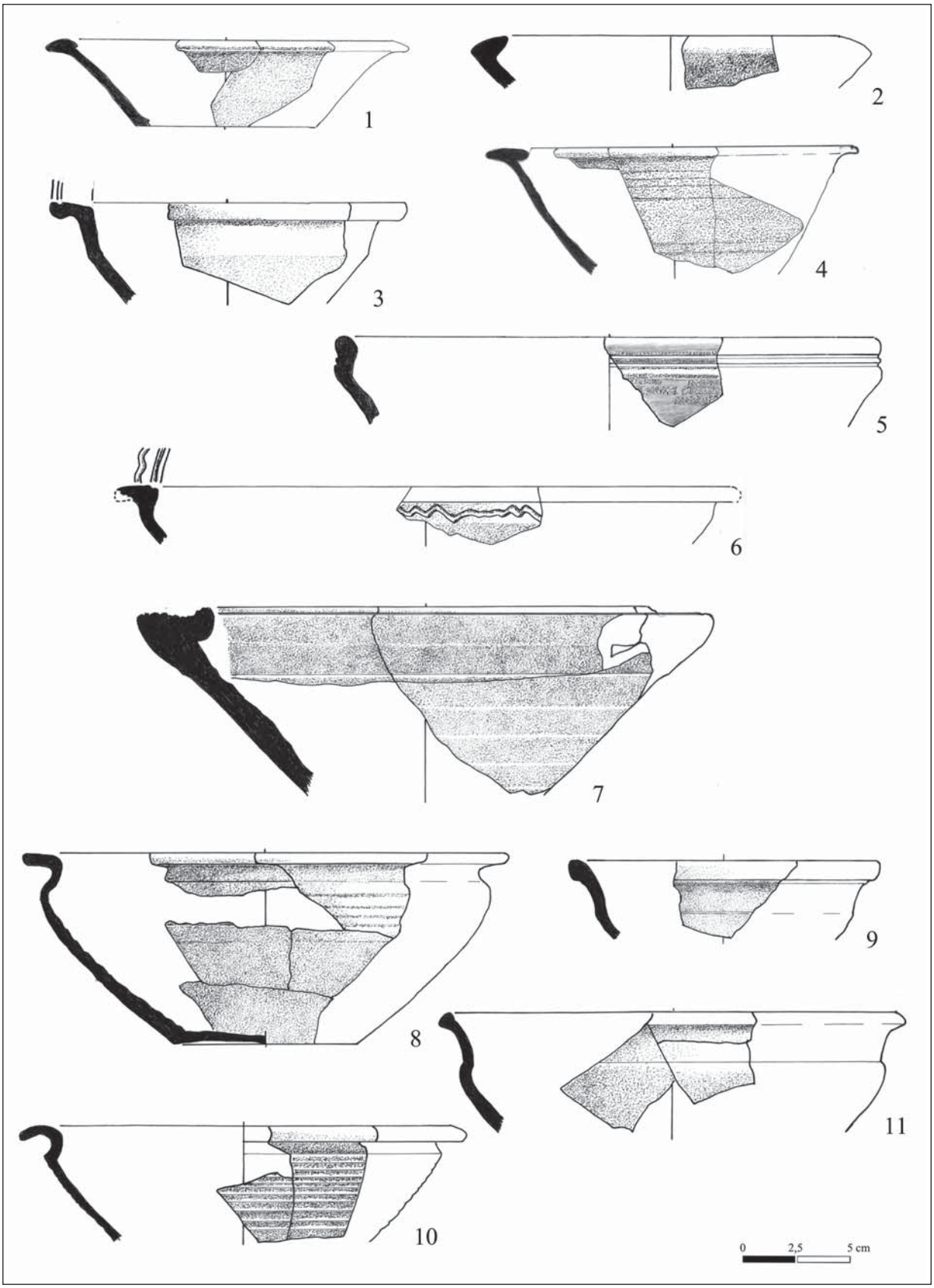
5. kép. Simított felületű kerámia. 1, 5, 7, 8: D/III. helyiség; 2–4: délkeleti torony; 6, 9: délnyugati torony
Fig. 5. Polished ware. 1, 5, 7, 8: D/III. room; 2–4: SE tower; 6, 9: SW tower



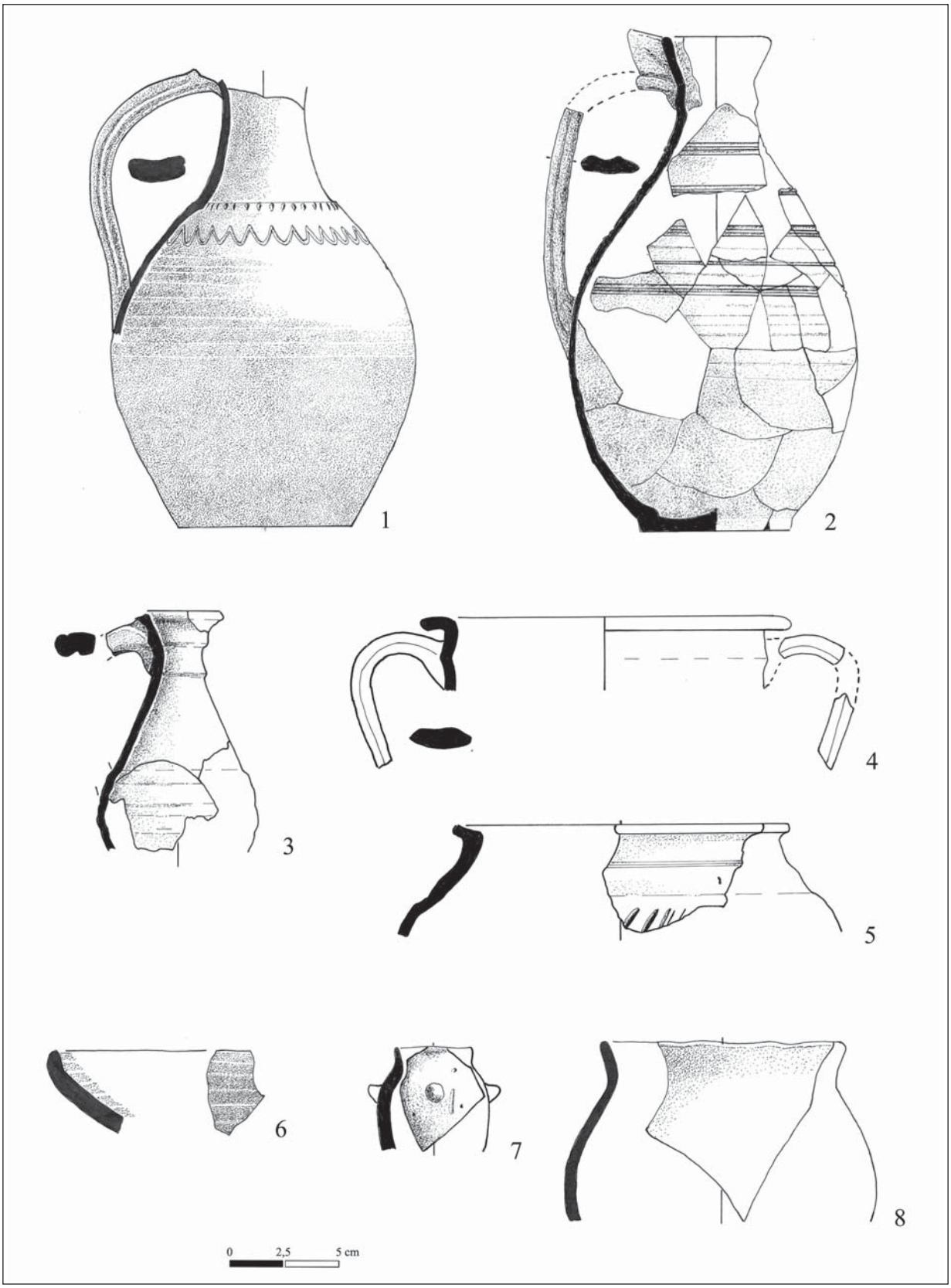
6. kép. Mázas tálak. 1, 3, 6–8, 11: D/III. helyiség; 2: délkeleti torony; 4–5, 9–10: délnyugati torony
Fig. 6. Glazed ware bowls. 1, 3, 6–8, 11: D/III. room; 2: SE tower; 4–5, 9–10: SW tower



7. kép. Mázas kerámia. 1–3: D/III. helyiség; 4: délkeleti torony
Fig. 7. Glazed ware. 1–3: D/III. room; 4: SE tower

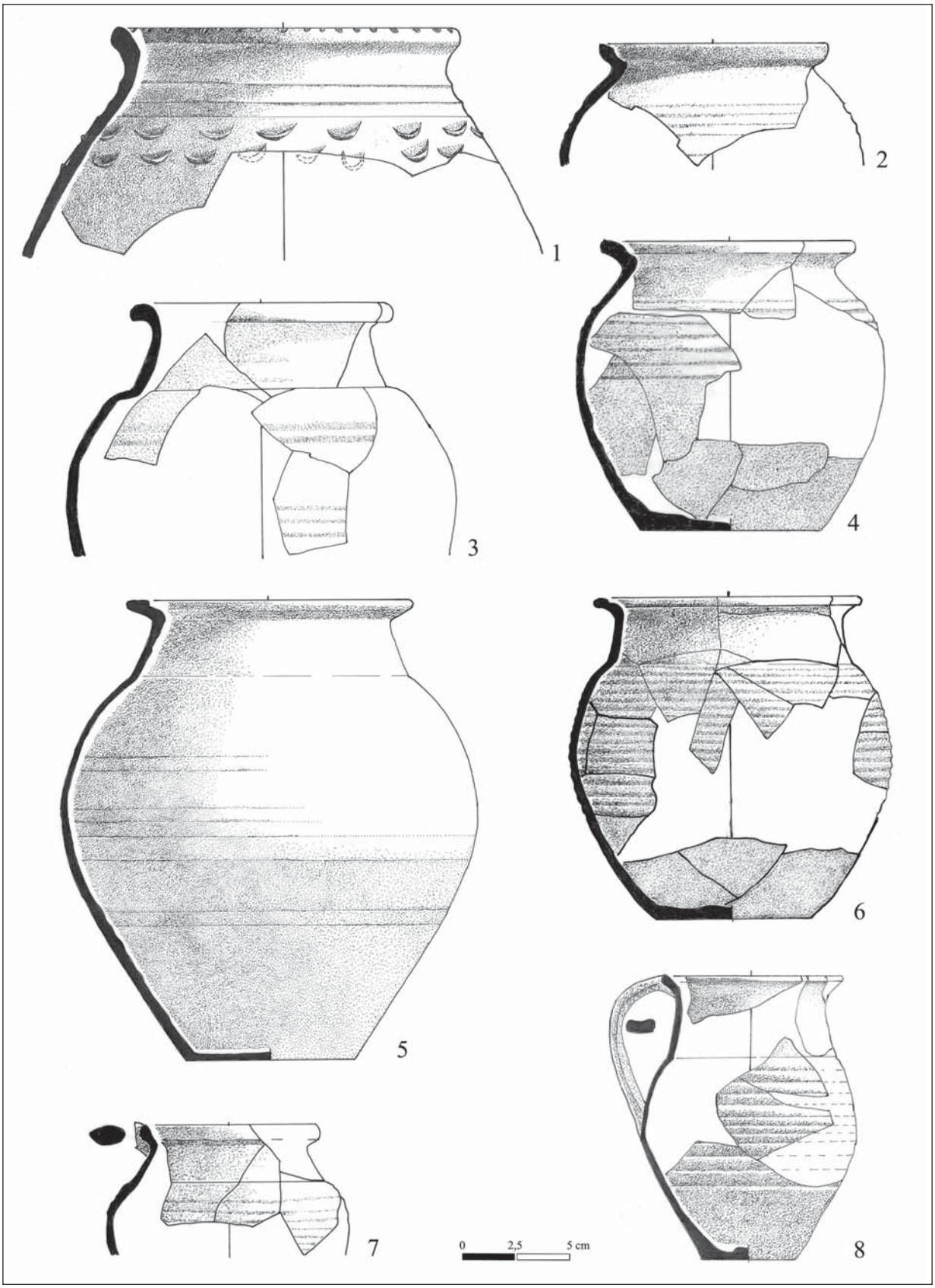


8. kép. Házi kerámia tálak. 1: délkeleti torony; 2, 6–11: délnyugati torony; 3–5: D/III. helyiség
Fig. 8. Coarse ware bowls. 1: SE tower; 2, 6–11: SW tower; 3–5: D/III. room



9. kép. 1–5: Házi kerámia korsók. 1–4: D/III. helyiség; 5: délnyugati torony; 6–8: Kézzel formált kerámia a D/III. helyiségből

Fig. 9. 1–5: Coarse ware jugs. 1–4: D/III. room; 5: SW tower; 6–8: Hand-made pottery from D/III. room



10. kép. Házi kerámia bögre/fazék. 1, 3: délkeleti torony; 2, 4, 6–8: D/III. helyiség; 5: D/II. helyiség
Fig. 10. Coarse ware cups/jars. 1, 3: SE tower; 2, 4, 6–8: D/III. room; 5: D/II. room



11. kép. 1–3: Besimított edények. 1–2: D/III. helyiség; 3: D/II. helyiség; 4–7: Mázas kerámia. 4–6: D/II–IV. helyiség előtere; 7: délkeleti torony

Fig. 11. 1–3: Burnished ware. 1–2: D/III. room; 3: D/II. room; 4–7: Glazed ware. 4–6: D/II–IV. anteroom; 7: SE tower



12. kép. Házi kerámia. 1: délnyugati torony; 2–3, 5: D/III. helyiség; 4: délkeleti torony; 6: kézzel formált fazék (délkeleti torony)

Fig. 12. Coarse ware. 1: SW tower; 2–3, 5: D/III. room; 4: SE tower; 6: hand-made jar (SE tower)

A VISEGRÁD-DIÓSI KÉSŐ CSÁSZÁRKORI TEMETŐ KERESZTÉNY EMLÉKEIRŐL

GRÓH DÁNIEL*

Absztrakt: *A Dunai Vízlépcső építését megelőző régészeti kutatások során kerültek napvilágra Visegrád-Gizellamajorban egy 4. századi római kiserőd maradványai és a hozzá tartozó temető. A temetőben a kereszténységhez köthető többféle emlékanyagot ismertetjük és próbáljuk értékelni a jelen munkában.*

Kulcsszavak: *4. század, római, kereszténység, sírkamra, freskótöredék*

BEVEZETÉS

A Drávától északra fekvő két pannoniai tartomány kereszténveiről kevés adattal rendelkezünk, ezért a régészeti kutatás eredményei fokozott jelentőséggel bírnak. Eszerint Észak-Pannonia tehát nem tekinthető üres területnek, de egyelőre nagyon hiányos az ismeretanyagunk az itteni keresztény szervezettségről. Valeria provinciában, amely a 3. század végén alakult ki a korábbi Pannonia Inferiorból,[1] Iovia városában működött püspökség.[2] Sopianae gazdag leletanyaga, a nagyszámú ókeresztény síremlék, sírkamra és templomépítmény alapján joggal feltételezzük, hogy ebben a városban is püspökség volt. Az aquincumi püspökség létét is alátámasztják a kettős bazilika romjai, amely a Dunántúlon feltárt egyetlen ókeresztény templom maradványa.

A VISEGRÁD-DIÓSI TEMETŐ

A Duna menti *limes* katonai temetőiből ismert, keresztényekhez köthető emlékek száma nagyon csekély. Említésre méltó a dunapentelei ládikaveret, egy ószőnyi agyagmécses, amelyet a 12 apostol mellképe díszít, discusán stilizált constantini Krisztus monogram látható,[3] illetve a szekszárdi szarkofág. Az Aquincumtól északra, illetve nyugatra eső *limes* szakaszról eddig csak néhány, inkább tárgyi emlék tartozhatott a keresztényekhez.

A 4. századtól a római temetőkben az elhunytat égetés nélkül, testi valóságában temették el, amit a régészek csontvázas temetkezésnek neveznek. A síroknak nagyjából két alapvető típusa különíthető el: a földsírok és az épített sírok.

* Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeum, H-2025 Visegrád, Fő u. 23. grohdani@t-online.hu

1 Kr. u. 295 után Pannonia Inferor Valeria-ra és Pannonia II-ra lett felosztva. Valeria Diocletianus császár leányáról kapta nevét, aki a császár társuralkodójának, Galeriusnak a felesége volt.

2 TÓTH 1991, 126–130.

3 IVÁNYI 1936, 106, LXXVIII. t. 1.

A következőkben a visegrád-diósi temető[4] három sírját mutatjuk be. A temető épített sírjai közül ismertetett két sírkamra egymástól kb. 5 m-re volt, talán némi közük lehetett egymáshoz.

A SÍROK LEÍRÁSA

128. sír (*1. kép*): H.: 180 cm, sz.: 105 cm (belvilág), fal v.: 20–30 cm. Félig földbe ásott, eredetileg dongaboltozatos sírkamra, bejárata fülkeszerűen kiképzett, kívül kőlappal záródott. A sírkamra bontásakor nagyobb mennyiségű vörös festésű vakolatdarab került elő, néhol összefüggő csoportokban (*2. kép 5–6*). A sírkamrában több csontváz maradványai figyelhetők meg. A délkeleti sarokban, egy kupacban emberi és állati csontok voltak, az északnyugati sarokban vastag, 2–3 cm-es zöldessárga agyagréteg fedte a felületet. „A" csontváz: A sírkamrában legmagasabban, a bejárattól balra feküdt. Erősen bolygatott váz, a koponya és néhány csonttöredék, valamint a további bontás során előkerült a jobb combcsont, a jobb kéz ujjai, bordacsontok és a bal medence (*1. kép 2, 4*). Mell.: A medence alatt *vascsat* (*2. kép 1*). H.: 5 cm. „B" csontváz (*1. kép 3–4*): T.: K–Ny, É felé 2 vonás. A bejárat előtt fekvő nyújtott váz. A koponya balra billent, jobb kar behajlítva, kézfej a medencén, balkar derékszögben behajlítva, kézfej a bordáknál. „C" csontváz (*1. kép 4*): Erősen bolygatott, hiányos váz, a „B" váz bal válla alatt. Bal lapocka, balkar, néhány bordatöredék és talán az alsó lábszárak, valószínűleg a lábnál lévő csontkupac csontjai is hozzátartoznak. A szárkapocscsontokon vele született rendellenesség figyelhető meg.[5]

A sírkamrában szórvány leletek kerültek elő: 1. *Bronzlemez* (*2. kép 3*). H.: 3,5 cm. 2. Kétsoros *csontfésű* (*2. kép 4*), töredékes. H.: 9,7 cm. 3. *Ezüstcsat* (*2. kép 2*), madárcsőrös pecekkel. H.: 2,8 cm.

134. sír (*3. kép 1–2*): T.: K–Ny, É felé két vonás. A nagyméretű sírt őskori gödörbe ásták bele, a gödör betöltésétől a sír körvonalainak elválása nehezen figyelhető meg, 50–70 cm után a világosbarna föld sárgába váltott. A sírba 30–40 év körüli nőt temettek. Jó megtartású női váz, erősen előreálló fogsorral, karok könyökben behajlítva, bal kéz a medence felett, jobb a medence alatt, lábak bokában egymásra téve. Mell.: 1. A jobb lábfej mellett hosszú, vékony *üvegedény* (*urgventarium*) (*3. kép 5*) fenékkel felfelé. H.: 39 cm. 2. Mellette gömbtestű, hosszú nyakú, két díszes füllel ellátott *üvegpalack* (*3. kép 6*). H.: 22,3 cm. 3–4. A lábtól jobbra 2 *bronzérem*. 5. A jobb alkar mellett *bronzérem*. 6. A bal alkar mellett széttört *üvegpohár*. 7. Mellette *bronzérem* (I. Constantinus AE3 (330–333) Constantinopolis RIC 59 Gloria exercitus típus). 8. A jobb felkar mellett *bronzérem*. 9. A nyakon *bronzszálon gyöngyszemek*. 10–11. A bal csuklón bronz és vas *karperec*. 12. Bronz *gyűrű* (*3. kép 7*) a bal csuklónál. 13. A medence felett kb. 20 cm-re *vaspánt* és két falenyomatos *szeg* (*3. kép. 3*). H.: 7,7 cm. 14. A jobb alkarnál *bronzérem*.[6] 15. A sír földjéből *bronzlemez töredéke* (*3. kép 4*). H: 9,7 cm.

163. sír (*4. kép*): H.: 220 cm, sz.: 93 cm. A sírépítményt a felszínre alapozták hosszanti oldalfalait kővel erősítették meg, kívülről vakolták, a belső felületét elsimították. A nyugati oldalán, egymás fölött kb. 30 cm-re két vastag habarcscsík figyelhető meg. Az enyhén ívelő falakat hosszabb, hasáb alakú kövekkel fedték le. Középen a nagyjából négyzetes nyílást egy kőlappal zárták le, itt tették be az elhunytakat. Az építmény északkeleti vége jól láthatóan megbolygatott, ez a köveken is látszik. A rablójárat kibontása során néhány lábcsonttöredék és egy *üvegtalp darab* került elő. A sír közelében egy *érem* (Constantinus dinasztia AE 3 (337–340 Hereclea v. Nikomedeia RIC? *Gloria exercitus//SMHC….]* VSMN *[……])* feküdt.

A SÍRKAMRÁK SZERKEZETE

A 134. sír leletei közül a mi szempontunkból a 12. sz. melléklet, a bronz gyűrű méltó említésre. A gyűrű Krisztus-monogramja egyértelmű keresztény szimbólum, mint ilyen a legkorábbi, kereszténységhez köthető emlék Visegrád történetében.

A két sírkamra közül az egyik, a 163. számú sajnos teljesen ki volt rabolva; a

---

4 GRÓF–GRÓH 1991, 85–95; GRÓF–GRÓH 1994, 112–113; GRÓF–GRÓH 2006, 23–33.

5 Merczi Mónika előadása, elhangzott 2009 júliusában Visegrádon, a Hadak útján – A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXII. konferenciáján.

6 Az érmek igen kopott állapotban kerültek elő, ezért csak az egyik volt meghatározható. A temető emlékanyaga feldolgozás alatt áll.

sírépítmény északnyugati sarkát megbontották, így tudtak behatolni a belsejébe. Néhány csonttöredéken kívül más ebben a sírkamrában nem volt. A sírépítményt a felszínre alapozták, hosszanti oldalfalait kővel erősítették meg, kívülről vakolták, a belső felületét elsimították. Az enyhén ívelő falakat hosszabb, hasáb alakú kövekkel fedték le. Középen, a nagyjából négyzetes nyílást egy kőlappal zárták le, itt tették be az elhunytakat. Az építmény északkeleti vége jól láthatóan megbolygatott, ez a köveken is látszik. A rablójárat kibontása során néhány lábcsonttöredék és egy üvegtalp darab került elő. Ez a sírkamra elsősorban méretei és építése miatt érdemel említést, a kereszténységgel való esetleges kapcsolatára utaló minden adat hiányzik.

A diósi temető kiemelkedő jelentőségű sírja a 128-as számú. Ez az eredetileg dongaboltozatos, fülkés bejáratú, nagyméretű sírkamra ugyanis belül vakolva és festve volt. Az ismert pécsi ókeresztény sírkamráktól eltekintve erre igen kevés példa akadt eddig a kisebb építmények esetében (pl. Kővágószöllős[7]). A Pécs-Geisler Eta utcai temető kettős sírjának festett falai is e ritkaságok közé tartoznak.[8] Ennél a sírnál a festésnél *al fresco* technikát alkalmaztak, a még nedves vakolatra festettek, mésztejes vízben oldott festékkel. A száradáskor visszamaradt mész a szintén meszes alapozó habarccsal egyesül, így a festés az alapról nem válhat le. A sírépítmény minden bizonnyal ládaszerűen volt kialakítva. Az ásató szerint a kettős sír tetejét háztetőszerűen egymásnak döntött nagy téglák fedhették, amelyek érintkező élük mentén össze voltak csapolva.[9] A kettős sír, akárcsak a diósi sírkamrák, elég pontosan Ny–K irányban volt tájolva.

A keresztény sírkamrák festésének szokása csak a 4. század második felében jelenik meg Pannoniában. Eredete nem vezethető vissza helyi hagyományokra, valószínűleg balkáni hatásra terjedt el,[10] ezzel szemben a figurális festések ikonográfiája egyértelműen itáliai kapcsolatokat mutat.[11] A diósi temető feltárása során legújabb kori vandálok a már részben feltárt sírkamra maradványait szétverték.

A félig földbe ásott, eredetileg dongaboltozatos sírkamra, bejárata fülkeszerűen kiképzett, kívül kőlappal záródott. A sírkamra bontásakor nagyobb mennyiségű vörös festésű vakolatdarab került elő, néhol összefüggő csoportokban (*2. kép 5–6*). A sírba többször is temetkeztek. A sírkamra délkeleti sarkában, egy kupacban emberi és állati csontok voltak, ezeken kívül még 2–3 csontváz maradványait találtuk meg. A bolygatások alapján valószínűleg csak az ide temetkező, utolsó halott örök nyugodalmát zavarták meg a sírrablók, de nem tudjuk, hogy sikerült-e zsákmányra szert tenniük. A sírföldben nagyon kevés tárgyi anyagot találtunk: egy-egy vascsatot (*2. kép 1*), illetve bronzcsatot (*2. kép 3*), és egy kis ezüst csatot (*2. kép 2*).

Az eddigi kutatás szerint a sírkamra kifestése elsősorban geometriai mintákkal történt. Biztosan megállapíthatjuk a rácsminta, az íves vonalvezetés és a nagyobb felületeket kitöltő kifestés megvalósulását. Egyelőre kérdéses, hogy volt-e négyzetes hálódísz, vagy pontszerű, telekör díszítéses festés is. A többféle ecsetkezelési technika és a színárnyalatok valamivel bonyolultabb mintakincs meglétét sem zárják ki egyértelműen.[12]

A festés technológiai szempontból nem más, mint a kis festékrészecskék egymáshoz, valamint a festőalaphoz való rögzítése.

---

7 Fülep–Burger 1979, 221–328.

8 Fülep 1969, 3–5, 33, 50. kép, 34, 51. kép; Fülep 1984, 76, XLII. kép 8.

9 Fülep 1969, 4.

10 Tóth 1991, 125.

11 Kádár 1939, 52.

12 A leírás alapján némileg hasonló lehetett az 1927-ben a pécsi Széchenyi téren előkerült sírkamra (Gosztonyi 1939, 118), ahol a festés állatalakokat ábrázol. Aquincum katonavárosból ismert lábazati rész piros festéssel mezőkre osztott, az egyik mezőben girlandként megkomponált drapériát láthatunk (Gáspár 2008, 219).

A festékeket tehát minden festőrendszerben valamilyen kötőanyaggal felhígítják, s így hordják fel a festőfelületre. A tiszta freskótechnika ilyen szempontból kivétel. A pigmenteket csupán vízzel pasztásítják, s felületre való felkenéskor csak vizet használnak hozzájuk hígítószerként. A „kötés" ebben az esetben a festőalapból indul ki, vagyis a mész megkötési folyamata rögzíti a festékrészecskéket, méghozzá annyira megbízhatóan, hogy erőszakos eszközök alkalmazása nélkül nem is lehet őket onnan eltávolítani.[13]

A pécsi 2. sz., szintén dongaboltozatos sírkamra két hosszanti oldalán, a lábazati részen a festés márványlapokat utánoz, az ajtóhoz közelebbi részen rácsmintát ábrázol, ugyanez a festett rács díszíti a bejárati ajtó melletti falfelületeket. A paradicsomkert kerítését ábrázoló rácsminta[14] nagy valószínűséggel megvolt a visegrád-diósi temető sírkamrájában is. Ez a keresztény jelkép a sírkamrában eltemetettek hitét bizonyítja, talán annak ellenére is, hogy az egyik csontváz egyetlen melléklete egy poliéderes díszű ezüstgyűrű elsősorban a 4. század végi – 5. század eleji betelepült barbárok jellegzetes ékszere. Az úgynevezett *foederati* a birodalomba befogadott, elsősorban katonai feladattal megbízott, a *limes*en kívül élőkből kikerült népesség a fogyatkozó római katonaság határvédelmi szerepét vette át. Nem tartható valószínűnek, hogy a 128. sír „pogány" jelkép világú lehetett, mivel eddig ilyen példát nem ismerünk.

ÖSSZEFOGLALÁS

A *limes* menti katonai temetők emlékanyagát figyelembe véve, az egyedülállónak mondható visegrád-diósi festett sírkamra és a Krisztus-monogramos gyűrű alapján esetleg feltételezhetjük a római erőd katonái és betelepültjei egy részének keresztény hitét. Ebben az esetben elképzelhető, hogy az idetemetkezők közül valakinek egyházi funkciója is lehetett,[15] hiszen a festett sírkamra olyan ritkaság, ami önmagában is bizonyíték az elhunytak emlékének fokozottabb megőrzési szándékára, illetve megbecsülésére.[16] További bizonyítékok hiányában azonban ennél tovább nem merészkedhetünk.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A feldolgozás alatt álló diósi leletek bemutatásának lehetőségéért Gróf Péternek köszönettel tartozom.

IRODALOM

FÜLEP–SZ. BURGER 1979: Fülep F. – Sz. Burger A.: Baranya megye az ókorban (Die Römerzeit im Komitat Baranya). In: Bándi G. – Sz. Burger A. – Fülep F. – Kiss A.: *Baranya megye története az őskortól az Árpádkorig* (*Die Geschichte der Komitat Baranya von der Urzeit bis zur Epoche der Arpaden*). A Janus Pannonius Múzeum Füzetei 15. Pécs 1979, 221–338.

FÜLEP 1969: Fülep F.: Későrómai temető Pécs-Geisler Eta utca 8. sz. alatt (Early Christian

[13] WELLNER 1970, 330.

[14] WELLNER 1970, 396; FÜLEP ET AL. 1988, 12–13. kép.

[15] Vö. FÜLEP 1969, 39.

[16] A keresztény közösségek vezetését a limes mentén is vándorpüspökök végezhették (GÁSPÁR 2008, 123).

cemetery at Pécs, No. 8. Geisler Eta Street). *Archaeologiai Értesítő* 96 (1969) 3–42.

Fülep 1984: Fülep, F.: *Sopianae: The History of Pécs during the Roman Era, and Problem of the Continuity of the Late Roman Population*. Budapest 1984.

Fülep Et Al. 1988: Fülep F. – Bachmann Z. – Pintér A.: *Sopianae – Pécs keresztény emlékei*. Budapest 1988.

Gáspár 2008: Gáspár D.: *Pannonia régészete*. Budapest 2008.

Gosztonyi 1939: Gosztonyi Gy.: *A pécsi Szent Péter székesegyház eredete*. Pécs 1939.

Gróf–Gróh 1991: Gróf P. – Gróh D.: Előzetes jelentés a Visegrád-Gizellamajori római erőd feltárásáról (Vorläufiger Bericht über die Freilegung der römischen Festung von Visegrád-Gizellamajor). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1991 (1993) 85–95.

Gróf–Gróh 1994: Gróf P. – Gróh D.: Visegrád legújabb római kori emléke. In: *Pest megyei krónikás*. XXII. Országos Honismereti Akadémia. Vác 1994, 111–114.

Gróf–Gróh 2006: Gróf P. – Gróh D.: Visegrád római emlékei (Roman Military Sites in Visegrád). *Altum Castrum* 6. Visegrád 2006.

Iványi 1936: Iványi D.: *A pannoniai mécsesek (Die pannonische Lampen)*. Dissertationes Pannonicae Ser. II. No. 2. Budapest 1936.

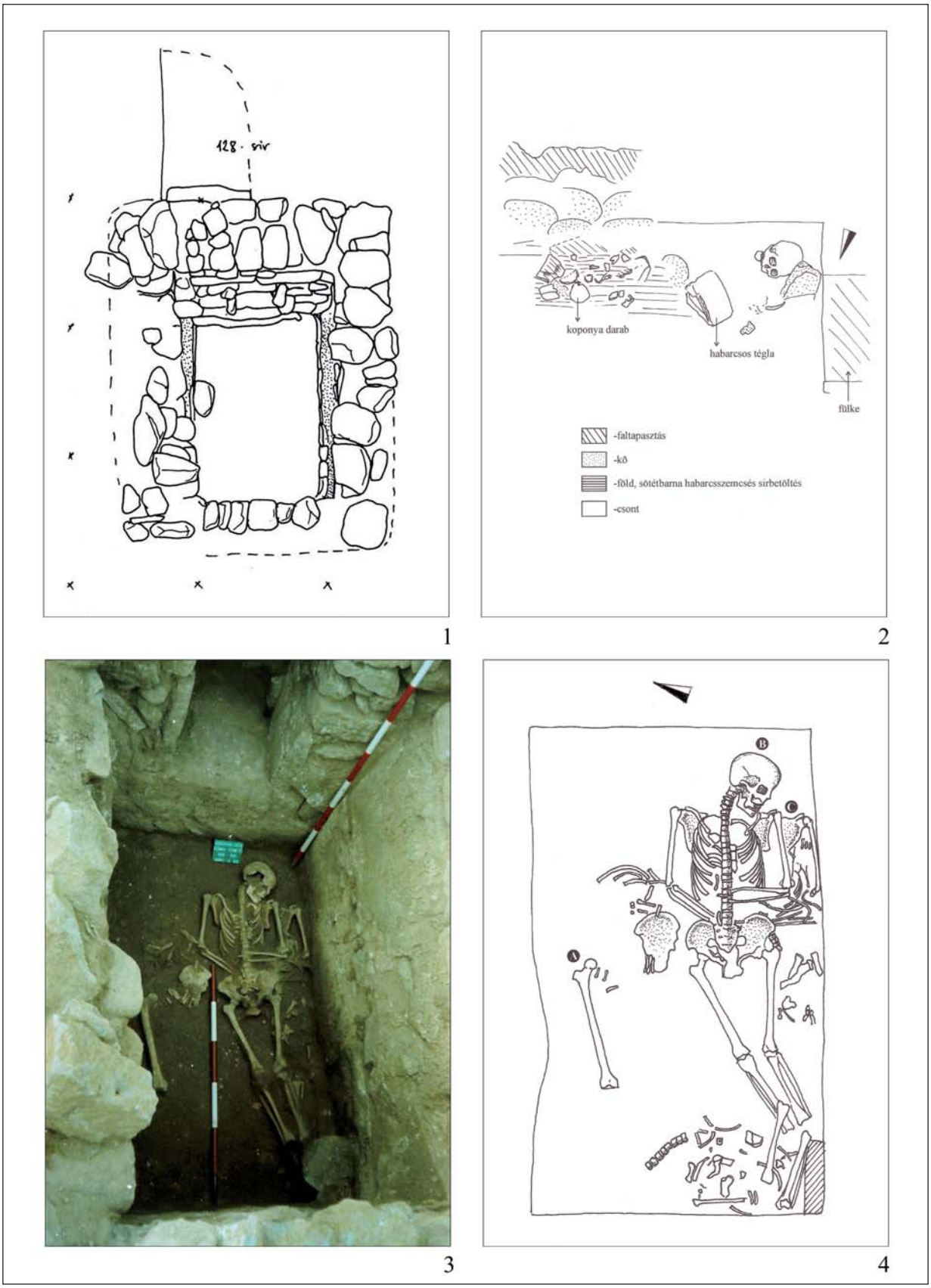
Kádár 1939: Kádár Z.: *Pannonia ókeresztény emlékeinek ikonográfiája (L' Iconografia dei monumenti paleocristiani della Pannonia)*. A budapesti kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Kereszténytörténeti Intézetének dolgozatai 59. (Különnyomat a Regnum egyháztörténeti évkönyv 1938–1939. évi kötetéből). Budapest 1939.

Tóth 1991: Tóth E.: Adalékok Valeria tartomány kereszténységének történetéhez. In: *Szent István és Európa*. Szerk.: Hamza G. Budapest 1991, 119–139.

Wellner 1970: Wellner I.: A magyarországi római kori épületek belső díszítő művészete. *Építés-Építészettudomány* 2 (1971) 327–400.

Christian remains from the Roman imperial period cemetery at Visegrád-Diós

The information gained about the cemetery in Visegrád-Diós belonging to the fortress of Visegrád-Gizellamajor is being processed. From among the finds of more than 226 excavated graves we present here several artifacts and remnants of structures that can be linked to Christianity. When describing Grave 128, we touch upon the possible ways of mural making, since the closure wall as well as perhaps the interior of the barrel-vaulted burial chamber with cab entrance had been painted. Unfortunately, the fragments are not sufficient for the identification of the images but allow for their interpretation. Since the *limes* has only provided some scattered remnants that can be linked to Christianity, the finds from the cemetery of Diós may offer a new field of research in this respect.

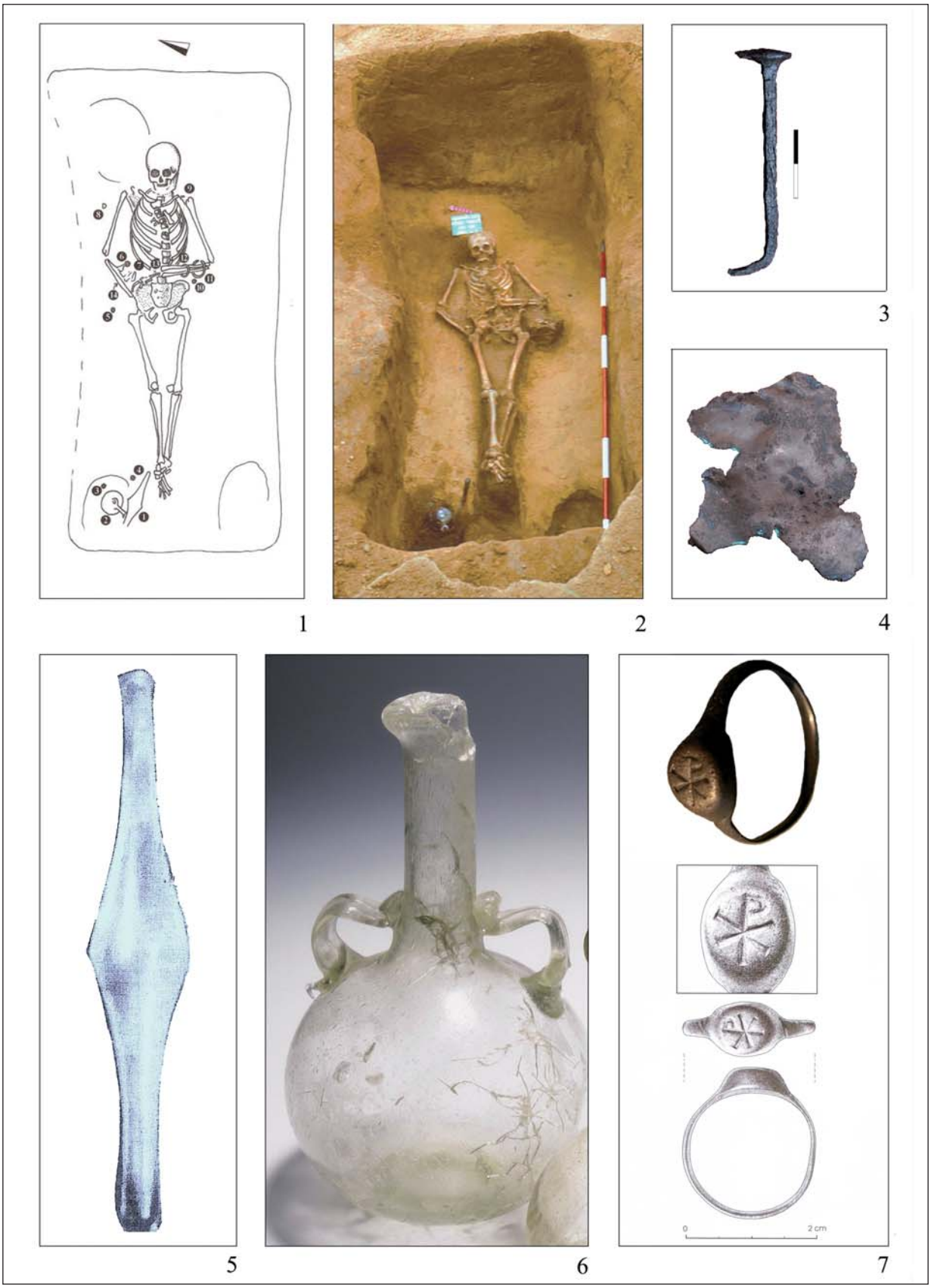


1. kép. Visegrád-Diós római temető 128. sír

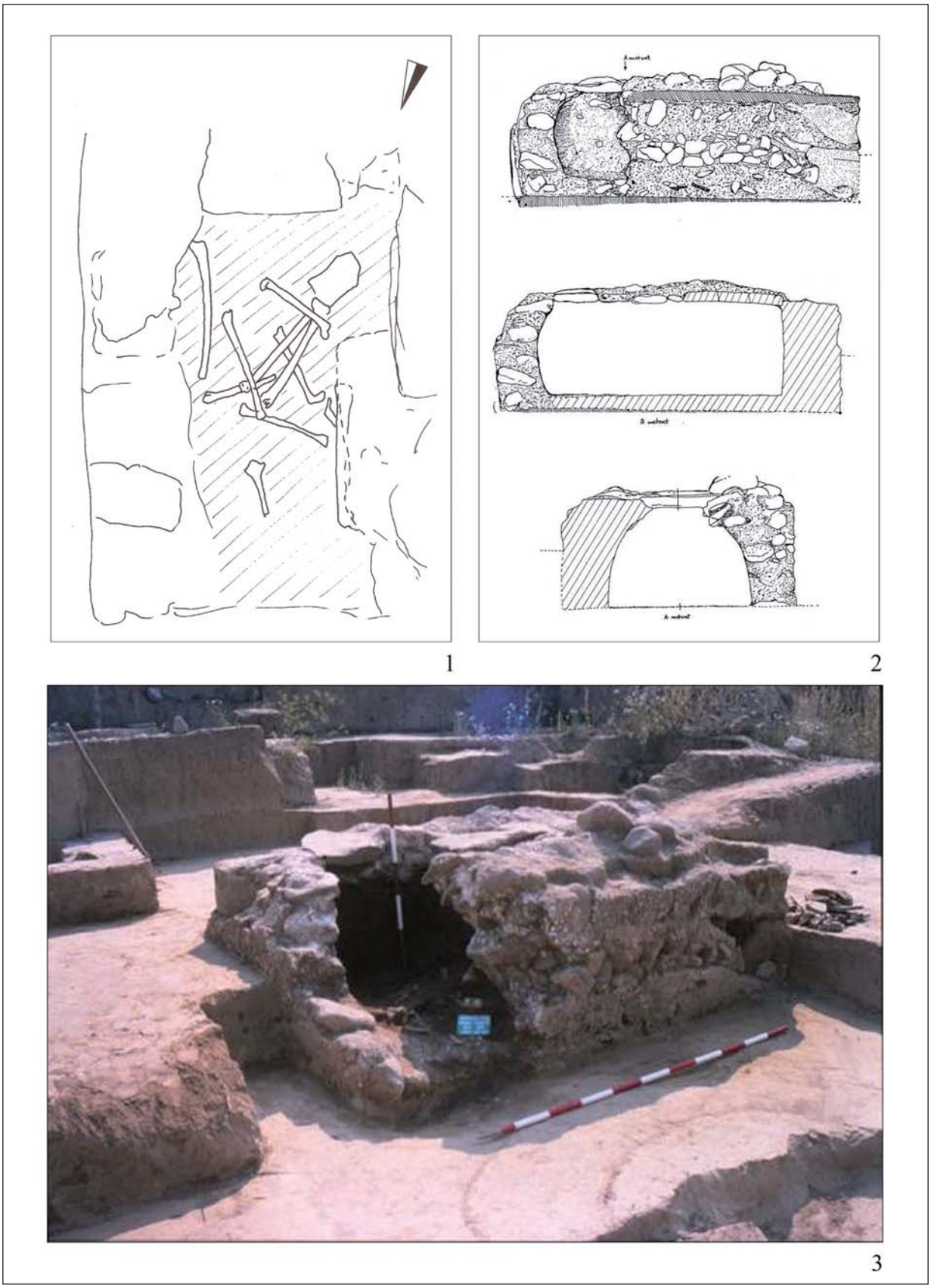
Fig. 1. Grave 128 from Roman imperial period cemetery at Visegrád-Diósd



2. kép. Visegrád-Diós római temető 128. sír
Fig. 2. Grave 128 from Roman imperial period cemetery at Visegrád-Diósd



3. kép. Visegrád-Diós római temető 134. sír
Fig. 3. Grave 134 from Roman imperial period cemetery at Visegrád-Diósd



4. kép. Visegrád-Diós római temető 163. sír
Fig. 4. Grave 163 from Roman imperial period cemetery at Visegrád-Diósd

ÁCS-ÖBÖLKÚTI-DŰLŐ LELŐHELY RÓMAI KORI SÍRJAINAK EMBERTANI EREDMÉNYEI

TÓTH GÁBOR* – MERCZI MÓNIKA**

Absztrakt: *2008 novembere és 2009 áprilisa között a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat megbízásából a Scott és Csoma szélerőmű-park területén, az Ács-Öbölkúti-dűlő lelőhelyen Fűköh Dániel vezetésével végeztek régészeti feltárást. A helyszínen egy késő római (3–4. századi) telep és a hozzá tartozó temető részletét sikerült feltárni. A feltárt 38 római kori sír a Magyar Nemzeti Múzeum leltározott gyűjteményébe tartozik. A nemi eloszlás alapján 18 esetben férfi, 13 esetben nő nyugodott a sírban. Az alacsony sírszám és a mennyiségében és minőségében nem reprezentatív temetőrészlet ellenére, a szükséges korrekciók után, kísérlet történt a halandósági viszonyok meghatározására. Mindenképpen figyelemre méltó a rövidfejűség magas aránya. Ha ezt a népességet is a római korban általános hosszúfejűség jellemezné, akkor azoknak a vizsgálható koponyák között is meg kellene jelenni. Ez az embertani megfigyelés mindenesetre szükségessé teszi a régészeti leletanyag körültekintő és alapos vizsgálatát.*

Kulcsszavak: *Pannonia, római kor, antropológia*

BEVEZETÉS

2008 novembere és 2009 áprilisa között a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat megbízásából a Scott és Csoma szélerőmű-park területén, az Ács-Öbölkúti-dűlő lelőhelyen Fűköh Dániel vezetésével végeztek régészeti feltárást. A helyszínen egy késő római (3–4. századi) telep és a hozzá tartozó temető részletét sikerült feltárni. A régészeti beszámoló alapján, a temető anyaga a korabeli viseletre vonatkozóan jelentett számos információt.[1] Az Ács és Bábolna között elhelyezkedő lelőhely egy egykori vízfolyás észak–déli irányú völgyében feküdt a terület legmélyebb részén, az M1-es autópálya közelében.

A feltárt 38 római kori sír a Magyar Nemzeti Múzeum leltározott gyűjteményébe tartozik (1.67073.126.001–1.67073.276.002). Embertani vizsgálatára Kreiter Attila osztályvezető megbízása alapján került sor.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A csontanyagot mosás és csomagolás után, a hitelesség megőrzése mellett szállították Szombathelyre, a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ Regionális Bázisára az embertani vizsgálat elvégzése céljából. A vizsgálat Éry Kinga[2] és Rainer

* Nyugat-magyarországi Egyetem, Savaria Egyetemi Központ, TTK, Biológia Intézet, H-9700 Szombathely, Károlyi G. tér 4. tgabor@ttk.nyme.hu

** Magyar Nemzeti Múzeum Balassa Bálint Múzeuma, H-2500 Esztergom, Mindszenty tér 5. moni.merczi@gmail.com

1 FŰKÖH 2011.

2 ÉRY 1992, 1–42.

Knußmann[3] ajánlásait követve 38, rendkívül rossz megtartású csontváz anyagán történt meg. Az összehasonlításokat Merczi Mónika római korra vonatkozó számítógépes antropológiai adatbázisa és a szerzők korábbi közlése alapján kíséreltük meg.[4] A paleodemográfiai modellezést Bernert Zsolt ajánlásai alapján[5] végeztük.

EREDMÉNYEK ÉS MEGBESZÉLÉS

Az embertani alapadatokat az *1. táblázat* tartalmazza. A nemi eloszlás alapján 18 esetben férfi, 13 esetben nő nyugodott a sírban. A felnőttek közül további 5 esetben nem sikerült egyértelműen eldönteni a nemi hovatartozást, mivel a 23 informatív jellegből csupán néhányat sikerült a vizsgálatba bevonni. Az életkori megoszlás alapján szembeötlő a fiatal korban eltemetettek szinte teljes hiánya; mindössze két gyermekkorban elhunytat lehetett azonosítani. Közülük az egyik (SNR 249), egy 11–14 éves gyermek, rendellenes testhelyzetben került a sírba (*1. kép 1*). Míg a többi esetben a holttesteket hanyatt fekvő helyzetben temették el, addig őt hasra fektették.

Az alacsony sírszám és a mennyiségében és minőségében nem reprezentatív temetőrészlet ellenére, a szükséges korrekciók után, kísérlet történt a halandósági viszonyok meghatározására (*1. kép 2*). A felnőttkori halálozási csúcs az *adultus* időszakra tehető. Ez a korai felnőttkori magas halandóság egészségtelen környezeti tényezőkre utalhat. A leletanyag alapján a születéskor várható élettartam 29,6 év. A halandóságitábla-modellek alkalmazásával, az újszülöttek pótlása után ez az érték azonban csupán 19,9 év. A kis elemszám miatt a nemenkénti bontásnak és értékelésnek nincs értelme, de 15 éves kort elérve a két nem összevont adatai alapján már csupán további 15,7 év volt a várható élettartam.

A csontanyag rendkívül rossz megtartása miatt a metrikus értékelés alaposabb összehasonlításokat nem tesz lehetővé. A temetőben eltemetett 18 férfi közül a koponyajelzőt csak 4 esetben lehetett meghatározni. A koponyajelző alapján közülük 3 férfi rövid, illetve igen rövid fejű (*brachykran*, illetve *hyperbrachykran*) volt, egy pedig közepesen hosszú fejűnek (*mesokran*) bizonyult. A vizsgált korszakot tekintve ez a megoszlás a leletanyag töredékessége ellenére is meglepő, mert a késő római kor mérsékelten kevert népességén belül a férfiak több mint felét hosszúfejűség (*dolichokrania*) jellemezte (Kelet-Dunántúl: 55,5%; Nyugat-Dunántúl: 67,9 %), rövidfejűség (*brachykrania*) pedig mindösszesze ötödrészüknél (Kelet-Dunántúl: 17,9%), illetve negyedrészüknél (Nyugat-Dunántúl: 25,0%) fordult elő.

A vizsgált temetőben a rövid fejűek átlagos testmagassága[6] általában a nagy közepes/magas mérettartományba sorolható, de egy esetben a rövidfejűség alacsony termettel párosult.[7] További három férfinél csak a termet vizsgálatára volt lehetőség, de közöttük is többségben vannak a magas termetűek. A nagy közepes, illetve magas termetűek átlagos testmagassága minden esetben meghaladta a római korra számított átlagértéket (Kelet-Dunántúl: 166,48 cm; Nyugat-Dunántúl: 168,30 cm).

---

3 KNUSSMANN 1988, 160–232, 421–496.
4 MERCZI–TÓTH 2014.
5 BERNERT 2005.
6 SJØVOLD 1990.
7 Ez utóbbi férfinél a testmagasságot a combcsont M2-es mérete alapján becsültük.

A temetőben eltemetett 13 nő közül a koponyajelző kiszámítására csak 5 esetben adódott lehetőség. Közöttük a közepesen hosszú és a rövid fejűek aránya azonosnak bizonyult, de egy esetben hosszúfejűség is előfordult. A férfiakhoz hasonlóan ez az arány is eltér a római kori nőkre jellemző megoszlástól, ugyanis közöttük a hosszú fejűek aránya még magasabb (Kelet-Dunántúl: 62,9%; Nyugat-Dunántúl: 76,2%), a rövid fejűek aránya pedig alacsonyabb volt (Kelet-Dunántúl: 8,8%; Nyugat-Dunántúl: 4,8%), mint a férfiaknál.

A nők termete[8] koponyajelzőtől függetlenül nagy közepes, a római kori átlagnál (Kelet-Dunántúl: 155,89 cm; Nyugat-Dunántúl: 158,60 cm) ugyanúgy magasabbak, mint a férfiak.

A mérhető koponyák alacsony aránya miatt a népesség embertani párhuzamai nem vizsgálhatók. Kérdés, hogy ez a néhány koponya mennyiben reprezentálja az egész népességet, de mindenképpen figyelemre méltó a rövidfejűség magas aránya. Ha ezt a népességet is a római korban általános hosszúfejűség jellemezné, akkor azoknak a vizsgálható koponyák között is meg kellene jelenni. Ez az embertani megfigyelés mindenesetre szükségessé teszi a régészeti leletanyag körültekintő és alapos vizsgálatát. A mellékletekről a régészeti közlés alapján annyit lehet tudni,[9] hogy a férfiakat a korszakra jellemzően hagymafejes fibulákkal temették el. Nőknél számszerűj alakú fibulák vannak, amelyeket idegen eredetűnek tekinthetünk.

Embertani típus[10] mindössze három esetben határozható meg; 2 férfi esetében a nordikus, 1 nő esetében pedig a gracilis mediterrán jellegek dominálnak.

Paleopatológiai szempontból felnőtt korban vizsgálhatók a fizikai igénybevétel okozta degeneratív elváltozások a gerincen és a végtagok csontjain. Több esetben a lovaglással összefüggésben kialakult combcsontelváltozások is igazolhatók.

Az SNR 233. sírban eltemetett férfinél a bal *ulna* középső harmadában megvastagodással, tengelyeltérés nélkül gyógyult törés látható. Az SNR 256. sírban nyugvó férfi esetében hasonlóan gyógyult az előzővel azonos területen megfigyelhető törés, de esetében a gyógyulás csonthártyagyulladásos szövődménnyel zajlott. Az SNR 240. sírban eltemetett férfinél a jobb oldali sípcsont középső harmadában valószínűleg fiatalkori törés utáni kerületnövekedés, minimális tengelyeltérés és a csontvelőgyulladásra utaló elváltozások láthatók. Az SNR 255. sírban eltemetett nőnél a jobb oldali kulcscsont megvastagodással gyógyult törése a középső és külső harmad határán vizsgálható. Ezt a törést nála az *extremitas acromialis* ízfelszíni degenerációja kíséri.

Vashiányos vérszegénységre utaló *cribra orbitalia* (I-es stádium) az SNR 271. számú nő esetében alakult ki.

A *post mortem* foghiányok magas száma mellett a 440 vizsgálható fogból 58 esetben *caries*, 18 esetben *radix* volt vizsgálható. Ezen kívül 37 esetben életbeni fogvesztést lehetett azonosítani. Érdekességként egy bal alsó 4-es fogon a fogszuvasodáson kívül a gyökércsúcson *hypercementosis*t is sikerült meghatározni.

Több esetben epigenetikus jellegként azonosítani lehetett Worm-féle csontokat, *sutura metopicá*t, *os incaé*t, *lambda* csontot és *sutura mendosá*t.

---

8 Esetükben a testmagasságot ugyancsak a combcsont M2-es mérete alapján becsültük.

9 Fűköh 2011, 114.

10 Lipták 1980, 258–262.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A vizsgálatok elvégzésének lehetőségéért Kreiter Attilának és Ilon Gábornak mondunk köszönetet.

IRODALOM

BERNERT 2005: Bernert Zs.: Paleoantropológiai programcsomag (Paleoanthropological program package). *Folia Anthropologica* 3 (2005) 71–74.

ÉRY 1992: Éry K.: *Útmutató csontvázleletek vizsgálatához*. Budapest 1992.

FŰKÖH 2011: Fűköh D.: Előzetes jelentés az Ács-Öbölkúti-dűlő – a Csoma & Scott Szélerőműpark – területén végzett régészeti feltárásról. *Agria* 47 (2011) 109–120.

KNUSSMANN 1988: Knußmann, R.: *Anthropologie: Handbuch der Vergleichenden Biologie des Menschen* I. Stuttgart 1988.

LIPTÁK 1980: Lipták P.: *Embertan és emberszármazástan*. Budapest 1980.

MERCZI M.–TÓTH G 2014: Merczi M. – Tóth G.: Kelet- és Nyugat-Dunántúl népessége a római korban. In: *Fiatal Római Koros Kutatók III. konferenciakötete*. Szerk.: Balázs P. Szombathely 2014, 33–50.

SJØVOLD 1990: Sjøvold, T.: Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Human Evolution* 5 (1990) 431–447.

ANTHROPOLOGICAL FINDINGS FROM THE ROMAN-PERIOD CEMETERY AT ÁCS-ÖBÖLKÚTI-DŰLŐ

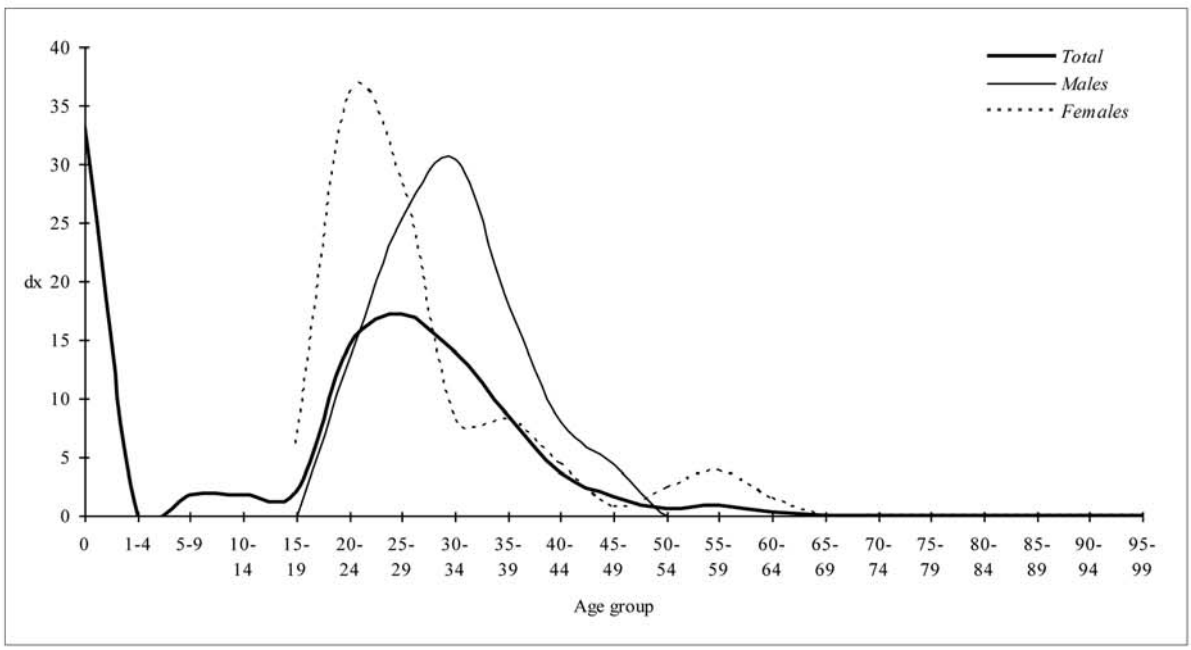
The paper presents the data revealed by the anthropological examination of the remains of 38 persons excavated in Komárom-Esztergom County. Mortality conditions were attempted to be determined. Due to the low percentage of skulls suitable for measuring, the anthropological parallelisms of the population could not be analyzed. Based on the few skulls we were able to measure, the high percentage of brachycephaly is conspicuous. If this population, too, were characterized by dolichocephaly widely characteristic in the Roman period, this must have been represented among the measurable skulls. Thus, the watchful and thorough investigation of the archaeological remains is needed.

Sorszám	*SNR (Sírszám)*	*Nem*	*Életkor*
1.	126.	férfi	22–28 év
2.	226.	indiff.	20–30 év
3.	231.	nő	35–45 év
4.	233.	férfi	20–30 év
5.	234.	férfi	25–40 év
6.	235.	férfi	31–35 év
7.	239.	nő	52–61 év
8.	240.	férfi	40–49 év
9.	242.	férfi	25–35 év
10.	243.	indiff.	27–36 év
11.	246.	nő	20–30 év
12.	247.	indiff.	19–21 év
13.	248.	férfi	26–35 év
14.	249.	indiff.	11–14 év
15.	251.	férfi	30–40 év
16.	252.	nő?	19–21 év
17.	253.	férfi?	20–30 év
18.	254.	férfi?	20–23 év
19.	255.	nő	20–25 év
20.	256.	férfi	34–40 év
21.	257.	férfi?	27–36 év
22.	258.	nő?	20–25 év
23.	259.	indiff.	25–34 év
24.	259.	férfi	23–40 év
25.	260.	férfi?	31–40 év
26.	261.	nő	23–30 év
27.	262.	férfi?	25–35 év
28.	263.	férfi	38–47 év
29.	264.	indiff.	7–9 év
30.	265	férfi	26–35 év
31.	266.	nő	25–40 év
32.	267.	nő	25–40 év
33.	268.	nő	23–26 év
34.	269.	nő?	15–30 év
35.	270.	nő	20–30 év
36.	271.	nő?	18–30 év
37.	276.	férfi	25–34 év
38.	276.	indiff.	25–40 év

1. táblázat. Nemi és életkori alapadatok
Table 1. Individual sex and age data



1



2

1. kép. 1: Hason fekvő helyzet (SNR 249); 2: Halandósági görbe

Fig. 1. 1: Buried in prone position (SNR 249); 2: Mortality curves

Hadak útján XXIV. Budapest – Esztergom 2015, 87–95.

EGY KIS KAMPÓ KÉT ÉLETE

Pásztókai-Szeőke Judit*

Absztrakt: *Jelen tanulmány középpontjában azok a huzalból készült, apró római kori kampók állnak, melyeket a Római Birodalom tartományainak anyagi kultúráját kutatók orsókampónak, míg a birodalom határain túl élőkét faggatók elsősorban ruhatűnek tartanak. A dolgozatban a Dunántúlról ismert példányokat és leletkontextusukat, valamint eredetük és funkciójuk kérdéseit vizsgáljuk.*

Kulcsszavak: *Római Birodalom, Savaria, orsókampó, szarmata, ruhajavító és tisztító műhely*

Bevezetés

Jelen tanulmány középpontjában azok a rézötvözet (esetenként vas) huzalból készült, apró római kori kampók állnak, melyeket a Római Birodalom tartományainak anyagi kultúráját kutatók orsókampónak,[1] míg a birodalom határain túl élőkét faggatók elsősorban ruhatűnek tartanak (*1. kép 2*).[2] A dolgozat célja a Dunántúlról ismert leletanyag és előkerülési kontextusának bemutatása (elsősorban egy ruhaneműk megújításával, javításával és tisztításával is foglalkozó, Kr. u. 1–2. századi műhely hagyatékából), illetve a tárgyak orsókampóként való használatával kapcsolatosan felmerülő egyes kérdések megválaszolása, például hogy megjelenésük a római kori leletanyagban valóban egy technológiai változás indikátoraként értelmezhető-e.

Egyik élet – A szarmata sírok

Vörös Gabriella 2013-ban megjelent összefoglaló cikkében a szarmata temetők női sírjaiból ismert, rézötvözetből készült kampós végű tűket a korábbi hagyományokat követve nemcsak ruhatűzőként határozza meg, de a temetkezésekben dokumentált elhelyezkedésük alapján (a jobb és a bal vállaknál, a mellkason, a csípőknél és a kézfejek körül) több rajzos rekonstrukciót is közöl ruhatűző funkciójukra vonatkozóan (*1. kép 1*). Véleménye szerint az idő előrehaladásával a tűk válltól a térdekig „vándoroltak", miközben változott a funkciójuk is: a ruha zárására a 2. század végétől inkább fibulákat kezdtek használni, a kampós tűket pedig inkább a textilövek rögzítésére alkalmazták.[3] Szerinte a „*17/18–20 körül az Alföldre betelepülő jazigok asszonyai viseletében a ruhatűző tűk a rómaiakéhoz hasonló szerepet játszhattak, használatuk kezdete náluk is a fibulák széles körű elterjedésének időszakát előzte meg*".[4] Elképzelésével szemben még ugyanebben az évben Pópity Dániel kritikát

* pszeoke23@gmail.com

1 Gostenčnik 2000; Gostenčnik 2000a; Gostenčnik 2001; Gostenčnik 2003; Pásztókai-Szeőke 2007, 186.
2 Vörös 2013.
3 Vörös 2013.
4 Vörös 2013, 36.

fogalmazott meg, és a szarmata sírokból ismert példányokat is orsókampókként értelmezte.[5]

Vörös Gabriella érvelése érthetően a népvándorlás kori régészetkutatás hagyományait követi, hiszen mind a római császárkori Barbaricumból,[6] mind térségünk kora népvándorlás kori leletanyagából[7] ismertek az itt tárgyalt tárgytípushoz morfológiailag nagyon hasonló, sok esetben a vállakon párban viselt, gyűrűben vagy szemben végződő, nem egyszer nemesfémből, gyakrabban rézötvözetből készült, kisméretű tűk. Itt szeretnék azonban két dolgot megjegyezni. Egyrészt ezek zártabb szerkezetűek: nem kampóban, hanem szemben végződnek; másrészt a fenti, pár centiméter hosszú, apró tűket nem feltétlenül kell ruhatűzőként értelmezni, még ha a vállakon kerülnek is elő. Az úgynevezett peplosszerű csőruhákat ugyanis a vállakon össze is lehet varrni, nem feltétlen van szükség tűkre a rögzítésükhöz,[8] továbbá ezeket az apró tűpárokat gyakorta láncocskák, gyöngysorok kötik össze.[9] Nem elképzelhetetlen, hogy a tűk ezeknek a rövid, mellkason futó füzéreknek a vállakon való rögzítésére szolgáltak, és nem a ruha összetartására.

MÁSIK ÉLET – EGY PANNONIAI MŰHELY

A Római Birodalom más tartományaihoz hasonlóan[10] Pannoniából sem ismeretlenek a rézötvözetből készült apró kampók: pl. az Aquincumi Múzeum gyűjteményéből ismert példányok mellett számos darabot őriz régészeti gyűjteményében a szombathelyi Savaria Múzeum és az Iseum Savariense is. Az utóbbiban található példányok részletesebb bemutatására vállalkozom itt.[11]

A mai Szombathely alatt húzódó ókori Savaria jelenleg is sűrűn beépített déli elővárosában 2001-ben indultak meg ismét a feltárások (Iseum projekt), melyeket további ásatási évadok is követtek. A feltárások során a kb. Kr. u. 70 és 120 közé keltezhető rétegekből a kisméretű feliratos ólomcímkéken (*tesserae*) kívül számos textilművességhez kapcsolható eszköz is napvilágra került. A textilműves szerszámok (gyapjúfésű, orsószárak, orsógombok, nehezékek, szövőkés, varrótűk) között számos fémkampó (*1. kép 3*) is ismert.[12]

AZ ORSÓKAMPÓK KATALÓGUSA

1. *Iseum, V. szelvény*: Sosztarits Ottó ásatása, 2001. 08. 17. KE: 101. Anyaga: rézötvözet. Típus: ? Leírás: apró, behajlított bronzhuzal-töredék, talán egy orsókampó töredéke. Kora: Kr. u. 1–2. század. Átm.: 1 mm, h.: 10 mm. Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház.

2. *Iseum, 21. négyzet*: Sosztarits Ottó ásatása, 2002. 10. 02. KE: 443. Anyaga: rézötvözet. Típus: tordírozott. Leírás: huzalból készült orsókampó, ép, szára teljes hosszában menetszerűen meg van csarvarva (Z-sodrat) és hegyben végződik. Kora: római. H.: 39 mm, átm.: 1 mm, kampó átm.:

---

5 *Horogra akadva! Azaz egy új típusú szarmata kézi orsó bemutatása* című előadás, amely 2013. október 2-án hangzott el a Hadak útján – A népvándorlás kor fiatal kutatóinak XXIII. konferenciáján.

6 PRZYBYŁA 2012, 17–23.

7 OTTOMÁNYI 2001, 59–60.

8 MANNERING 2011; MANNERING–RÆDER KNUDSEN 2013, 160.

9 OTTOMÁNYI 2001, 59–60; PRZYBYŁA 2012, 17 és 29.

10 COTTICA 2001, 266; GOSTENČNIK 2000; GOSTENČNIK 2000a; GOSTENČNIK 2001; GOSTENČNIK 2003; TRINKL 2007, 84. és Fig. 13. 5.

11 Az aquincumi és a szombathelyi példányok katalógusát ld. PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2015.

12 PÁSZTÓKAI-SZEŐKE 2014; PÁSZTÓKAI-SZEŐKE–RADMAN-LIVAJA 2013.

4,2 mm. Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház, nyilvántartási szám: 1247.

3. *Iseum, 28/C. négyzet*: Sosztarits Ottó ásatása, 2003. 07. 24. KE: 361.Anyaga: rézötvözet. Típus: tordírozott. Leírás: huzalból készült orsókampó, hegyben végződő szára teljes hosszában csavart (S-sodrat). Kora: Kr. u. 2. század első fele. H.: 30 mm, átm.: 2 mm, kampó átm.: 5 mm, t.: 1 g. Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház, nyilvántartási szám: 2741.
4. *Iseum, 39/A. négyzet déli része, metszetfalból*: Sosztarits Ottó ásatása, 2007. 07. 12. KE: 1098 (=361). Anyaga: rézötvözet. Típus: köpűs. Leírás: köpűs orsókampó töredéke, köpűje megsérült. Kora: Kr. u. 2. század első fele. H.: 30 mm, a szár és a kampó vége között 1 mm-es hézag, t.: 2 g. Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház, nyilvántartási szám: 8292.
5. *Iseum, 39/B. négyzet nyugati rábontás déli része*: Sosztarits Ottó ásatása, 2007. 11. 09. KE: 1782. Anyaga: rézötvözet. Típus: tordírozott. Leírás: huzalból készült orsókampó sodort szárral (S-sodrat). Kora: Kr. u. 2. század első fele. H.: 27 mm, 2mm-es hézaggal a szár és a kampó vége között, t.: 1 g. Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház, nyilvántartási szám: 8298.
6. *Iseum, 36. szelvény északi rábontás*: Sosztarits Ottó ásatása, 2007. 08. 06. KE: 1234. Anyaga: rézötvözet. Típus: tordírozott. Leírás: huzalból készített, sodrott szárú (S-sodrat) orsókampó töredéke. Kora: Kr. u. 1–2. század. H.: 17 mm, 2 mm-es rés a szár és a kampó vége között. Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház, nyilvántartási szám: 8281.
7. *Iseum, 36. szelvény északi rábontás az „A"`platni felett*: Sosztarits Ottó ásatása, 2007. 07. 13. KE: 1175 és 1196 („A" platni felett). Anyaga: rézötvözet. Típus: tordírozott. Leírás: huzalból sodrott (Z-sodrat) ép orsókampó. Kora: Kr. u. 1. század vége – 2. század eleje. H.: 28 mm, a kampó vége és a szár között 3 mm-es rés, t.: 1 g. Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház, nyilvántartási szám: 8280a.
8. *Iseum, 36. szelvény északi rábontás az „A"`platni felett*: Sosztarits Ottó ásatása, 2007. 07. 13. KE: 1175 és 1196. Anyaga: rézötvözet. Típus: tordírozott. Leírás: huzalból készült ép orsókampó, szára menetszerűen megsodorva (Z-sodrat). Kora: Kr. u. 1. század vége – 2. század eleje. Méret: h.: 24 mm, a kampó vége és a szár között 3 mm-es rés, t.: 1 g. Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház, nyilvántartási szám: 8280b.
9. *Iseum, 36. szelvény északi rábontás*: Sosztarits Ottó ásatása, 2007. 07. 12. KE: 1197. Anyaga: rézötvözet. Típus: tordírozott. Leírás: huzalból készült orsókampó, szára menetszerűen megsodorva (S-sodrat), hegye hiányzik. Kora: Kr. u. 1–2. század. H.: 18 mm, v.: 2 mm, a kampó vége és szára között 2 mm-es rés. Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház, nyilvántartási szám: 8285.
10. *Iseum, 39/B. négyzet nyugati rábontás*: Sosztarits Ottó ásatása, 2007. 10. 17. KE: 1711. Anyaga: rézötvözet. Típus: tordírozott. Leírás: huzalból készült orsókampó, szára menetszerűen sodrott (Z-sodrat). H.: 28 mm, v.: 1 mm, a kampó vége és a szár közti rés 1 mm, t.: 1 g. Kora: Kr. u. 2. század. Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház, nyilvántartási szám: 8300.
11. *Iseum, 40. szelvény 7. helység*: Sosztarits Ottó ásatás, 2007. 09. 05. KE: 1208. Anyaga: rézötvözet. Típus: köpűs. Méret: ? Kora: római. Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház, nyilvántartási szám: 8335.
12. *Iseum, 39/A. szelvény, olajtartály helye*: Sosztarits Ottó ásatása, 2007. 06. 28. KE: 1098=361. Anyaga: rézötvözet. Típus: ? Méret: ?. Kora: Kr. u. 2. század első fele. Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház, nyilvántartási szám: 8168.
13. *Iseum, 50. szelvény keleti széle, északi fal*: Sosztarits Ottó ásatása, 2008. 10. 17. KE: 2405. Anyaga: rézötvözet. Típus: ? Méret: ? Kora: római. Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház, nyilvántartási szám: 16835.

A római költő, Catullus (LXIV, 311–314) szavaival jól illusztrálható a fonalkészítés, a fonás művelete: *„Baljuk a lágy gyapjú gomolyával jól beborított / guzsalyt fogta s a szálat a jobbkéz húzta vigyázva, / fölfele fordított ujjal sodrotta, leszegzett, / fürge hüvelykujjal pergette a gömbölyü orsót"* (Devecseri Gábor fordítása).

A rézötvözet huzalból készült kampókat a fonásra használt orsók tengelyét alkotó fapálca felső végébe csavarták be, illetve köpűjüknél fogva húzták fel, s ezek így kapaszkodtak a készülő fonalba (*1. kép 4*).[13] Egyes vélemények szerint a köpűs változat elsősorban a Földközi-tenger keleti részére volt jellemző, és birodalom szerte innen terjedt el.[14] Újabban

[13] Andrzejowski 1998, 80; Cottica 2001, 266; Gostenčnik 2000a; Gostenčnik 2000b; Gostenčnik 2001; Gostenčnik 2003; Trinkl 2007, 84, Fig. 13. 5.

[14] Gostenčnik 2001.

felvetődött annak a lehetősége is, hogy mindkét típus a római hódítást követően jelenik meg térségünkben, és jelenlétük a fonás technikájának megváltozását jelzi: a térségünkben már a rómaiakat megelőzően őshonos alsógombos orsókhoz ugyanis – ahol az orsópálca alsó felén van a lendítőnehezékként funkcionáló orsógomb vagy orsókarika – nem lehet ezeket az orsókampókat használni, csak a Földközi-tenger vidékére jellemző felsőgombos típushoz.[15] Utóbbi vélemény megalapozatlanságát két tény is mutatja. Egyrészt mind a régészeti leletanyag, mind a néprajzi tárgyak egyértelműen azt tanúsítják, hogy fém orsókampót alsó- és felsőgombos orsókhoz egyaránt használtak és használnak ma is.[16] Másrészt a Dunántúlról ismert római kori orsók, illetve ábrázolásaik (*1. kép 5*) mind kizárólag az alsógombos változat használatát bizonyítják: előbbiek közt akad kampóval ellátott darab is (*1. kép 4*).[17]

Egy adott területen folyó kézműves tevékenységnek sohasem a késztermék, esetünkben a textil vagy a ruhadarab a csalhatatlan, elsődleges bizonyítéka, hanem a munkafolyamat egyes munkafázisai során használt szerszámok. Az iseumi feltárások során talált eszközök minden kétséget kizáróan tanúsítják, hogy az itteni textilműhelyben az alapanyag kifésülésétől a megfonásán és a szövésén keresztül a varrásáig számos munkafolyamat zajlott. Az itt feltárt eszköztípusok jelentős része – vasból készült gyapjúfésű, csont orsópálcák, orsókampók (*1. kép 3*), csont szövőkés, nehezékpárok – nem rendelkezik helyi vaskori előzményekkel, hanem térségünkben a római foglalással együtt jelenik meg.

A hasonló korú rétegekből, sokszor az eszközökkel együtt felbukkanó ólom *tesserá*k is minden kétséget kizáróan az itt folyó textilművességhez köthetők, hiszen a mindkét oldalukra karcolt, latin nyelvű rövidítésekből álló szövegek többek között gyapjút, illetve különböző ruhadarabokat is említenek. A savariai, ólomból készült feliratos azonosító címkéken szereplő kis mennyiségekből egyértelműen egyéni megrendelőkre, magánjellegű megrendelésekre lehet következtetni.[18] Római kori jogi szövegek, valamint a pannoniai és más tartományokból is ismert ólomcímkék tanúsága szerint a használt ruhadarabok tisztítását, felújítását végző szakemberek és a javítást, foltozást végző kézművesek közt szoros együttműködés alakulhatott ki.[19] A textilipar újkori kialakulását megelőző történeti időszakokban, így a római korban is a textil- és ruhaneműk – a mai ember számára talán meglepő módon – jelentős értéket képviseltek. Ennek tulajdonítható, hogy javítgatták őket, amint arról az írásos adatok mellett a fennmaradt textilleletek is egyértelműen tanúskodnak.[20]

A Kr. u. 70–120 közé keltezhető régészeti jelenségekből származó textilműves eszközök meggyőző számának (különösen, ha a régészetileg feltárt korai rétegek nagyságát is figyelembe vesszük),[21] valamint a szolgáltató szektorban használt ólomcímkék jelenlétének köszönhetően jelen esetben egyértelműen kizárható, hogy egy saját szükségleteit ellátó háztartás maradványairól lenne szó. A leletegyüttes jelentőségét az is jelzi, hogy mindezidáig a magyar kutatás – elsősorban női sírokban talált fonó- és szövőeszközökre,

---

15 GRÖMER 2010, 18.

16 CLASSEN-BÜTTNER 2009, 53, Abb. 36.

17 Pl. az Aquincumi Múzeum gyűjteményében őrzött bronz (alsógombos) orsó kampóval (R 2291 gyarapodási szám alatt).

18 PÁSZTÓKAI-SZEŐKE–RADMAN-LIVAJA 2013.

19 FLOHR 2011, 233; RADMAN-LIVAJA 2010; RADMAN-LIVAJA 2013.

20 DIETHART 1992; GRANGER-TAYLOR 2008.

21 A régészeti leletképződés és a feltárás itteni körülményeiből adódóan – hogy ti. egyrészt az Iseum területén a későbbi, egymást követő építési periódushoz tartozó területrendezések, illetve épületalapozások sokszor elpusztították ezeket a korábbi régészeti jelenségeket, másrészt az Iseum jelenlegi épületrekonstrukcióját megelőzően folytatott, területileg korlátozott kutatások sok helyütt el sem érhették ezeket az esetenként fennmaradt korábbi rétegeket – a feltételezett textilműhely építészeti maradványai egyelőre nem ismertek. Vagyis a műhely épített maradványai egyrészt valószínűleg a római korban élt későbbi építők által pusztulhattak el, másrészt feltételezhető, hogy egyes fennmaradt részei máig sincsenek feltárva.

illetve sírköveken nők kezében ábrázolt fonóeszközökre alapozva megállapítását – a pannoniai textilművességet a háziipar körébe sorolta.[22] Az előkerült leletek azonban egy jól szervezett és működtetett, ügyfelek megbízásait teljesítő, komplex szolgáltató egység jelenlétéről tanúskodnak. A Savaria déli városfala előtti terület ipartelepítő tényezők tekintetében tökéletes választás volt egy textilműhely számára, hiszen a római korban a közelben futó Savaria-folyó (Perint)[23] nemcsak a működtetéséhez elengedhetetlen jó minőségű és bőséges vizet biztosította, hanem a jelentős mennyiségű elhasznált vizet a várostól messze el is vezette. Továbbá a vízfolyás az alapanyagok, valamint az elkészült termékek szállítását is megkönnyíthette. Egy nagy vízigényű iparág esetében a vízfolyás közelsége tekinthető az elsődleges és legfontosabb telepítő tényezőnek. A Savaria előterében található terület presztízse ennek köszönhetően rendkívüli módon felértékelődhetett, hiszen jelenlegi ismereteink szerint a tárgyalt műhely működése idején még sem a várost ellátó vízvezeték, sem a városi szennyvízhálózat nem épült ki.[24] Így egy nagy vízigényű és nagy mennyiségű szennyvizet termelő létesítmény csak természetes vízfolyás közvetlen közelében jöhetett létre, legalábbis a városi vízvezeték és a csatornahálózat egyidejű megépítése előtt. Feltétlenül említésre méltó még további két telepítő tényező is: egyrészt a korszak és a térség legfontosabb útjának, a Borostyánkő útnak, másrészt legfontosabb római településének, Savaria alapított városának jelenléte. A térség legjelentősebb városának előterében és legfőbb kereskedelmi útvonala melletti telke(ke)n megépült műhely pusztán elhelyezkedésének köszönhetően elsőrangú lehetőségekhez, ügyfelek népes táborához juthatott: nemcsak a városban megtelepülő, a helyi lakosokétól eltérő igényű öltözködési kultúrával rendelkezők közelíthették meg könnyedén a kiépített főútvonal melletti műhelyt, hanem a *coloniá*tól távolabbi birtokokon élő, ám ügyeik intézése végett a térség itteni adminisztratív központjába beutazók is. Továbbá nem elhanyagolható a Borostyánkő út alapanyagok szállításában betöltött szerepe sem.

Összegzésként tehát elmondható, hogy Savaria déli elővárosában egy olyan műhely is működött, amely használt ruhák felújításával (javításával, tisztításával, újrafestésével stb.) is foglalkozhatott. Ez a létesítmény az újonnan alapított római városban, illetve annak közigazgatási területén az oda jelentős számban betelepedő római polgárok római stílusú öltözetének római módon történő helyreállítását is elvégezhette. A római stílus alatt itt azt értjük, amelyhez az újonnan megtelepedők korábbi otthonukban hozzászoktak, és amely lényegesen különbözhetett az itteni helyi őslakosok szokásától. E megállapítást a leletanyag számos jellemzője is alátámasztja. A műhely Pannonia, római polgárok letelepítésével létrehozott első számú városában működött; az innen ismert eszközök nagy többségének csak itáliai előzményeit ismerjük, a római hódítást megelőző vaskori előzményeit nem; az azonosító címkék rövidítései az idegenből érkezők közvetítő nyelvén, latinul íródtak, ami alapján egyértelműnek tűnik, hogy mind az ügyfelek és a műhely képviselője, mind a műhelyben dolgozók közti kommunikáció is ezen a nyelven folyt, nem az őslakosokén. Végül megemlítendő, hogy a feliratokban szereplő ruhaneműk is itáliai eredetűek.

---

22 Madarassy 1997, 194–195; Bíró 2000; Gömöri 2003, 243–247; Barkóczi 2010, 41, 45. Ettől eltérő vélemény ld. Pásztókai-Szeőke 2012; Pásztókai-Szeőke 2014; Pásztókai-Szeőke–Radman-Livaja 2013.

23 Kiss et al. 1998, 10–12; Tóth 2001, 9, 25; Tóth 2011, 11–12; Pásztókai-Szeőke 2014, 10.

24 Anderkó 2006, 36; Mladoniczki–Sosztarits 2010, 57.

ÖSSZEFOGLALÁS

Összefoglalásként elmondható, hogy a rómaiak lakta Dunántúlon a szarmata sírokból megismert apró fémkampók egy népesebb csoportja (köpűs változataikkal együtt) műhelykontextusból, egy savariai ruhajavító- és tisztító műhely régészeti hagyatékából származik, ahol egyértelműen nem ruhatűző tűkként, hanem orsókampókként azonosíthatók.

IRODALOM

ANDERKÓ 2006: Anderkó K.: Savaria vízvezetéke. *Savaria* 30 (2006) 9–46.

ANDRZEJOWSKI 1998: Andrzejowski, J.: *Nadkole 2. A Cemetery of the Przeworsk Culture in Eastern Poland.* Monumenta Archaeologica Barbarica 5. Krakow 1998.

BARKÓCZI 2010: Barkóczi L: Megjegyzések pannoniai kőemlékek kocsiábrázolásaihoz (Bemerkungen zu den Wagendarstellungen auf den pannonischen Steindenkmälern). *Budapest Régiségei* 42–43 (2010) 39–52.

BÍRÓ 2000: Bíró M.: *Pannoniai csontművészet.* Budapest 2000.

CLASSEN-BÜTTNER 2009: Claßen-Büttner, U.: *Spinnst Du? Na klar! Geschichte, Technik und Bedeutung des Spinnens von der Handspindel über das Spinnrad bis zu den Spinnmaschinen der Industriellen Revolution*. Isenbrunn 2009.

COTTICA 2001: Cottica, D.: Dalla "lana altinata" al prodotto finito: filature e tessitura in Altino romana alla luce dei resti della cultura materiale. In: *Produzioni, merci e commerci in Altino preromana e romana. Atti del Convegno Venezia 12–14 dicembre Altinum.* Eds.: Cresci Marrone, G. – Tirelli, M. Studi di Archeologia, Epigrafia e Storia. Roma 2001, 261–283.

DIETHART 1992: Diethart, J: Beobachtungen an Adjektiven und Wendungen für „gebraucht" aus dem Textilbereich in den Papyri. *Analecta Papyrologica* 4 (1992) 57–64.

FLOHR 2011: Flohr, M.: Consumption, not production. Understanding the fullonicae of Pompeii. In: *Purpureae Vestes. III. Symposium Internacional sobre Textiles y Tintes del Mediterráneo en el mundo antiguo.* Eds.: Alfaro, C. – Brun, J-P. – Borgard, Ph. – Pierobon Benoit, R. Valencia–Naples 2011, 229–235.

GARCÍA 2005: Garcia de Juan, M. T.: *La actividad agraria. Villas Romanas. La pervivencia del mundo romano en Castilla y León.* Junta de Castilla y León-Consejería de Educación 2005.

GOSTENČNIK 2000: Gostenčnik, K.: Die Geräte zur Textilerzeugung und Textilverarbeitung vom Magdalensberg in Kärnten. *Instrumentum* 11 (2000) 18–19.

GOSTENČNIK 2000a: Gostenčnik, K: Römische Spindelhaken vom Magdalensberg in Kärnten, Österreich. *Archaeological Textiles Newsletter* 31 (2000) 9–12.

GOSTENČNIK 2001: Gostenčnik, K: Die Spindelhaken aus Kupferlegierung vom Magdalensberg und aus Virunum in Kärnten. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 31 (2001) 571–579.

GOSTENČNIK 2003: Gostenčnik, K: Some Additional Remarks Concerning the Magdalensber Spindle-hooks with Twisted Shanks. *Archaeological Textiles Newsletter* 36 (2003) 9–11.

GÖMÖRI 2003: Gömöri J.: Kézművesség emlékei. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. Főszerk: Visy Zs. Budapest 2003, 243–247.

GRANGER-TAYLOR 2008: Granger-Taylor, H.: A fragmentary Roman cloak probably of the 1st c. CE and off-cuts from other semicircular cloaks. *Archaeological Textiles Newsletter* 46 (2008) 6–16.

GRÖMER 2010: Grömer, K.: Cloth Qualities from 800 BC–AD 800 in Austria:

Context- Development-Handcraft. *Archaeological Textiles Newsletter* 51 (2010) 14–22.

Kiss–Tóth–Zágorhidi 1998: Kiss G. – Tóth E. – Zágorhidi Czigány B.: *Savaria – Szombathely története a város alapításától 1526-ig*. Szombathely 1998.

Madarassy 1997: Madarassy O.: Házimunka: a textilkészítés példája (Hausarbeit: zum Beispiel die Textilherstellung [Aquincum]). In: *Augusta Raurica/Aquincum. Das Leben in Zwei römischen Provinzstädten*. Szerk.: Furger, A. R. – Guggisber, M. – Korb, K. – Zsidi, P. Basel 1997, 191–194.

Mannering 2011: Mannering, U.: Dragt og design i romersk jernalder på Herningegnen. *Museum Midtjylland. Midtjyske fortællinger*. Herning 2011, 87–102.

Mannering–Ræder Knudsen 2013: Mannering, U. – Ræder Knudsen, L.: Hammerum: The Find of the Century. In: *The North European Symposium for Archaeological Textiles XI. 10–13 May 2011 in Esslingen am Neckar*. Eds.: Banck-Burgess, J. – Nübold, C. Baden-Würtenberg 2013, 157–160.

Mladoniczki–Sosztarits 2010: Mladoniczki R. – Sosztarits O.: A Borostyánkőút városi szakasza és szerepe Savaria településszerkezetében. *Ókor* 4 (2010) 54–60.

Ottományi 2001: Ottományi K.: „Hunkori" sírok a pátyi temetőben („Hunnenzeitliche" Gräber im Gräberfeld von Páty). *Archaeologiai Értesítő* 126 (2001) 35–74.

Pásztókai-Szeőke 2007: Pásztókai-Szeőke J.: Római textilművesség régészeti hagyatéka Pannoniában. In: *FiRKÁK I. Fiatal Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete*. Szerk.: Bíró Sz. Győr 2007, 185–189.

Pásztókai-Szeőke 2012: Pásztókai-Szeőke J.: "Míg az anya fogy, a gyermek hízik. Mi az?" Gondolatok ókori nőkkel kapcsolatos társadalmi elvárásokról a scarbantiai borostyán guzsalyok kapcsán. *Soproni Szemle* 66:1 (2012) 5–19.

Pásztókai-Szeőke 2014: Pásztókai-Szeőke J.: A római *toga* viselése Pannoniában – egy mítosz és a valóság. *Korall* 55 (2014) 5–21.

Pásztókai-Szeőke 2015: Pásztókai-Szeőke J.: *Following a Clew from Tools to Textile Production in Roman Pannonia*. 2015, in press.

Pásztókai-Szeőke–Radman-Livaja 2013: Pásztókai-Szeőke J. – Radman-Livaja, I.: A savariai Iseum területén feltárt római textilműhely. In: *Iseum – Isis savariai temploma Szombathelyen. Kiállítási katalógus*. Sistrum – Serie A. No. 2. Szerk.: Balázs P. – Csapláros A. – Sosztarits O. Szombathely 2013, sa.

Przybyła 2012: Przybyła M. J.: Jünger-und spätkaiserzeitliche Metallnadeln aus dem Südteil Nordeuropas: regionale Differenzierung, Verwendung und sozialer Kontext. *Recherches Archéologiques* NS 4 (2012) 5–67.

Radman-Livaja 2010: Radman-Livaja, I.: *Plombs inscrits de Siscia*. PhD disszertáció. École Pratique des Hautes Etudes. Paris 2010.

Radman-Livaja 2013: Radman-Livaja, I.: Craftspeople, Merchants or Clients? The Evidence of Personal Names on the Commercial Lead Tags from Siscia. In: *Making Textiles in pre-Roman and Roman Times. People, Places, Identities* Ancient Textiles Series 13. Eds.: Gleba, M. – Pásztókai-Szeőke, J. Oxford–Oakville 2013, 87–108.

Tóth 2001: Tóth E.: A császárkultusz főoltára Pannonia Superiorban. *Archaeologiai Értesítő* 126 (2001) 5–33.

Tóth 2011: Tóth E.: *Lapidarium Savariense. Savaria római feliratos kőemlékei*. Savaria 34:2. Szombathely 2011.

Trinkl 2007: Trinkl, E.: Artifacts Related to Preparation of Wool and Textile Processing Found Inside the Terrace Houses of Ephesus, Turkey. In: *Ancient Textiles. Production, Craft and Society*. Eds.: Gillis, C. – B. Nosch, M-L. Oxford 2007, 81–86.

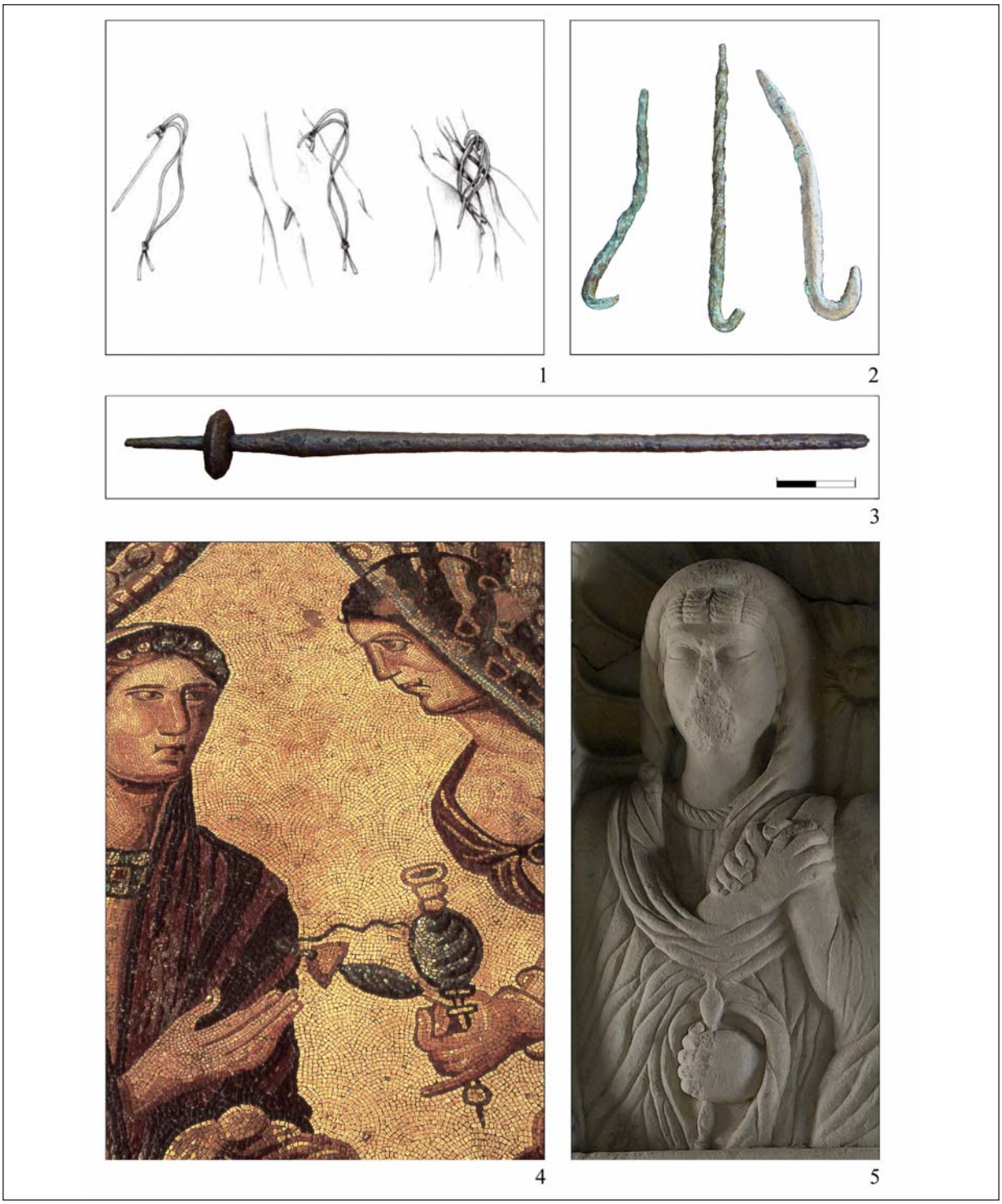
Vörös 2013: Vörös G.: Tűk a szarmata sírokban. 1. Kampós végű tűk a női viseletben. In: *Negyven – hatvan. Tanulmányok Labádi Lajos 60. születésnapjára*. Szerk.: Georgiádes I. – Tánczos R. Csongrád 2013, 23–45.

THE TWO LIVES OF A SMALL HOOK

This paper focuses on the tiny Roman hooks made of copper alloy (occasionally of iron) that are described as spindle hooks by those studying the material culture of the Roman Empire and considered as safety pins by others interested in the artifacts of peoples that had lived beyond the borders of the empire.

Following earlier traditions, in her summary article published in 2013 Gabriella Vörös not only defined the hooked pins made of copper alloy and unearthed from the women's graves of Sarmatian cemeteries as safety pins but published several drawings based on their location in the burials (at the right and left shoulders, on the chest, at the hips and next to the hands), reconstructing their use as dress pins.

The aim of this paper is to present the above group of Transdanubian finds (primarily from a 12th-century workshop refurbishing used garments) and their excavation context as well as to answer questions raised in relation to their use as spindle hooks. Such a question is whether their appearance in the Roman context indicates indeed a change in the technology of spinning or not.



1. kép 1: A kampós végű „ruhatűző” tűk használatának, rögzítésének rekonstrukciója (Vörös 2013, 45. és 12–14. kép alapján); 2: A szombathelyi Iseum-rekonstrukciót megelőző feltárások során előkerült orsókampók; 3: Aquincumi bronzorsó kampóval; 4: Részlet a spanyolországi Villa de la Olmeda (Palencia) római mozaikjának ábrázolásából (García de Juan [é.n.] 34. alapján); 5. Iulia Urbana Soproni Múzeumban őrzött sírköve

Fig. 1. 1. Reconstruction of the use and fastening of hooked “safety pins” (after Vörös 2013, 45. and Figs. 12 to 14); 2. Spindle hooks unearthed during the excavations preceding the reconstruction of the Iseum in Szombathely; 3. Bronze spindle with hook from Aquincum; 4. Detail of the Roman mosaic of Villa de la Olmeda (Palencia, Spain) (after García de Juan [s.a.] 34); 5. Tombstone of Iulia Urbana preserved in the Sopron Museum

HOROGRA AKADVA – EGY ÚJ TÍPUSÚ KÉZI ORSÓ FELFEDEZÉSE AZ ALFÖLDI SZARMATÁKNÁL

PÓPITY DÁNIEL*

Absztrakt: *A tanulmány egy nemrég előkerült szarmata kori sír sajátos leletösszefüggésére alapozva egy új típusú kézi orsó bemutatásával foglalkozik. A szerző bemutatja a tárgytípus felismeréséhez vezető utat, annak funkcióját, korszakokon átívelő síron belüli helyzetét és változásait. A magyar kutatás által eddig nem azonosított tárgy felismerése részben új megvilágításba helyezi a szarmata viselettörténet egy vitatott pontját, a tűhasználatot is.*

Kulcsszavak: *Kárpát-medence, szarmata kor, fonás, kézi orsó, szálvezető horog, orsóhorog*

BEVEZETÉS

A Kárpát-medence éghajlati és talajtani adottságai közel sem kínálnak kedvező feltételeket a textilmunkákhoz szükséges eszközök és termékek fennmaradásának. Az ehhez kapcsolódó szerszámok és végtermékek, mint a fából készült orsók, a különféle szálas anyag felhasználásával készült fonalak és zsinegek, továbbá a szövőszékek és a segítségükkel készült különféle minőségű szőttesek maradványai a környezeti viszonyok hatására lebomlanak, így alig hagynak maguk után nyomot. Következésképpen régészeti módszerekkel csak igen szerencsés esetekben lehet ezeket azonosítani a leletanyagban. Mindemellett a fonás és a szövés régészeti emlékei már az újkőkortól megtalálhatóak a Kárpát-medencében.[1] A különféle korokra vonatkozó adatok jelentősebb része e tekintetben azonban csak közvetett bizonyítékot szolgáltat. A textilek például legtöbbször kerámiafelületeken, vagy különböző tárgyakon kialakult lerakódásokon lenyomatként, vagy speciális helyzetben, pl. nagyon nedves vagy extrém száraz környezetben, különösen olyan anaerob rétegben maradhatnak fenn, ahol nem túl savas a befogadó közeg pH értéke. De a textilek fennmaradását segítheti a fémek közelsége is, amelyek korrózió ja védelmet jelenthet a talajban élő mikroorganizmusok tevékenysége ellen, amelyek egyébként a hidrolízissel együtt a szálas anyagok pár év alatti teljes pusztulását okozzák.[2] A lenyomatok elsősorban a fonás és a szövés során alkalmazott technikák szerkezetének negatív formáit őrzik meg, amelyek az esetleges anyagmaradványokkal együttesen járulnak hozzá az alapanyag és a technika rekonstruálásához. Nemkülönben nehéz feladat a textilek előállításához szükséges eszközök pontos szerkezetének megrajzolása.

Összességében elmondható, hogy a különféle szálasanyag-feldolgozó kézműves technológiákról a legtöbb régészeti korszakban többnyire csak korlátozott mennyiségű ismeretanyag áll a rendelkezésünkre. A fenti megállapítások érvényesek az iráni nyelvet beszélt, sztyeppei származású, Kárpát-medencei szarmaták vonatkozásában is, ahol

* Móra Ferenc Múzem, H-6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3. popitydani@gmail.com

1 RICHTER 2005.
2 CRONYN 1996, 252–259.

igen ritkák azok a konkrét bizonyítékok, amelyek kapcsolatba hozhatóak a textilkészítéssel, szőttesekkel.[3]

Jelen tanulmány keretében egy Csanádpalota közelében feltárt női sír leleteinek speciális leletösszefüggésére támaszkodva új típusú kézi orsó (*fusus*) azonosítására teszek kísérletet. A csanádpalotai 2. sír leleteinek előzetes közlését követően bemutatom az új típusú kézi orsó rekonstruált szerkezetét. Egy speciális leletösszefüggés korszakokon átívelő párhuzamai után nyomozva a szerző azokat a törvényszerűségeket kívánja meghatározni, amelyek az új kéziorsó-típus síron belüli helyzetét, paramétereit, térbeli elterjedését, leletkörülményeit jellemzik. A dolgozat további szakasza tárgyalja az orsótípus használati módját, annak eredetét. Végül, mint látni fogjuk, az új orsótípus jelenléte a szarmata tűkről a szakirodalomban olvasott eddigi állásfoglalásokat, valamint az ezekből kiinduló viseleti rekonstrukciókat is új megvilágításba helyezi.

EGY FELISMERÉS ALAPJA: AZ M43 57. LELŐHELY, CSANÁDPALOTA-SULYOK-TANYA 2. SÍRJA

Az új orsótípus alföldi létezésére a Csanádpalotától (Csongrád megye) 5 km-re délre található Sulyok-tanya elnevezésű lelőhelyen feltárt temető 2. számú sírjában megfigyelt sajátos leletkontextus hívta fel a figyelmet. A szóban forgó lelőhelyet az M43 autópálya Makó és Csanádpalota közötti nyomvonalszakaszának régészeti kutatása kapcsán vizsgáltuk meg 2010 és 2012 között. A mintegy 10 962 m^2 alapterületen egy késő szarmata kori település 34 objektuma, valamint két csoportban 11 bolygatatlan (!) késő szarmata kori sír került elő (*1. kép 1*). Az egymástól mintegy 250 m-re fekvő déli és északi temető sírjainak leletanyaga jelenleg feldolgozás alatt van. Az alábbiakban a déli, öt sírból álló temető leggazdagabb, 2. számú temetkezését és leleteit mutatom be. A leletek részletes leírásától jelen esetben eltekintek. Erre, valamint a többi sír leleteinek részletes leírására egy későbbi tanulmány keretében kerül sor.

A 2. SÍR LEÍRÁSA

T.: D–É (170–350°), h.: 260 cm, sz.: 82–77 cm, m.: 75 cm. Rönkkoporsó h.: 244 cm, sz.: 60–70 cm. A sírban egy fiatal, 16–18 éves lány háton fekvő, nyújtott testhelyzetű, jó megtartású csontváza feküdt (*1. kép 2*). A nőt ünnepi viseletben, vaskapcsok nélküli vájt rönkfakoporsóban temették el. A síraknát egykor csaknem teljesen kitöltő rönkfa teknőszerűen kivájt fedelének lenyomata barnás, száradáskor fehéres, alig 1 mm vastag lenyomatként, 35–37 cm mélyen jelentkezett, csaknem összefüggő, jól követhető rétegben. A teknő ívelt alja, amelyen a vázcsontok és a leletek egy része feküdt, szintén nagyon jól követhető volt. A leletek fejtől a láb felé haladva kerülnek bemutatásra. Mell.: 1. A koponya bal oldalán, a csecsnyúlvány alatt egy feltekercselt végű, hurkos-kampós záródású *fülbevaló* (*2. kép 1*) került elő. 2. A koponya felszedésekor annak jobb oldalán, szorosan a halántékcsonton, gyakorlatilag a koporsó alján egy erősen korrodált, hurkos-kampós *fülbevaló* (*2. kép 2*) került elő. 3. A nyak tájékán, a kulcscsontok sávja között, részben a koponya alatt egy bronzból öntött, kör keresztmetszetű huzalból készített, körte alakú zárszerkezettel ellátott *nyakperec* (*2. kép 4*) feküdt viseleti helyzetben. 4. A torquesen kívül, a nyak tájékán a koponya körül, nagyrészt az alatt egy *nyaklánc* 58 tagból álló, anyag (korall, üveg, borostyán, bronz) szerint különféle csoportba osztható elemeit találtuk (*2. kép 12*). A gyöngyök és csüngők mellett két fülezett római ezüst *denarius* is a nyaklánc részét képezte. 5. Az áll alatt, a csigolyán egy apró, kéttagú, oldalt aláhajlított lábú *bronzfibula* (*2. kép 5*) feküdt. 6. Az előző fibula mellett, a jobb kulcscsont gerinc felőli végén egy nagyobb méretű, egytagú, aláhajlított lábú *bronzfibula* (*2. kép 6*) feküdt. 7. A bal csukló csontjai körül, szorosan a medencelapát mellett 18 elemből álló *karlánc* különféle anyagú (korall, üveg, borostyán) gyöngysorát (*2. kép 13*) bontottuk ki. A sorba egy pettyes *Cyprea csigaház* is illeszkedett, amelynek felfüggesztését feltekercselt végű *bronzhuzallal* oldották meg. Ugyanitt egy lemezes szerkezetű, rombikus *vastárgy* (*2. kép 9*) is feküdt a csontok alatt, amelyen textillenyomat

[3] VADAY ET AL. 1989; KŐHEGYI–VÖRÖS 1992, 113; KULCSÁR 1998, 53; HENDZSEL ET AL. 2008.

őrződött meg. 8. A jobb csuklón ezüstből öntött, ovális átmetszetű, kiszélesedő végű *huzalkarperec* (*2. kép 3*) volt. 9. A jobb alkar külső oldalán, a csukló környékén, a karperec alatt közvetlenül egy hengeres *borostyángyöngy* feküdt. Felszedéskor elporladt. 10. A lábfejek előtt, talpával a koporsó aljára helyezve, ovális szájával kissé északkelet felé billent helyzetben egy korongolt, fényezett felületű, szürke színű lapos *tálka* (*2. kép 11*) került elő. 11. A koporsó északi végén, az edénytől 5 cm-re, a bal lábszár vonalában egy apró, pirosas színű *kerámia(?)rög* (*2. kép 10*) feküdt a koporsó alján. 12. A bontás során a sír betöltéséből további 5 *gyöngy* (borostyán, karneol, korall) került elő. 13. Az edény északi oldala mellett, közvetlenül a koporsó alján fekve, északi végén hegyes és falenyomatos, edény felőli, azaz déli végén kampósan kialakított végű *vashorog* (*1. kép 3–4; 2. kép 7; 3. kép 1–3*) feküdt. Hossza a sírban mérve 4 cm (restaurálás után: 3,8 cm); v.: 0,2 cm; falenyomat nélküli horgos rész h.: 1 cm. 14. A sír alján, a sír hossztengelyén oldalára fordult helyzetben, furattal az előző falenyomatos vashorog hegyes vége felé néző pozícióban egy barna színű, kézzel formált, töredékes állapotban megmaradt, kettős kúpos, kissé hullámos felszínű *orsógomb* (*1. kép 3–4; 2. kép 8; 3. kép 2*) került elő. Az orsógomb a lábfejtől 26 cm-re, a vashorogtól 11,5 cm-re feküdt. Ma.: 2,6 cm, sz.: 2,6 cm, furatátm.: 0,7 cm.

A 2. SÍR RÍTUSA ÉS KELTEZÉSE

A temetkezési rítus, valamint a leletek alapján a sír egyértelműen szarmatának határozható meg. A szabályos téglalap alakú, a mai felszíntől számítva 150 cm mélyre ásott sír leleteit kivétel nélkül a rönkkoporsóba helyezték. A fehéres elszíneződés alapján kirajzolódó, 244 cm hosszú és közel 60–70 cm átmérőjű, kívül kéreggel borított, a lenyomatok alapján tölgyfából teknőszerűen kivájt rönkkoporsó két felét vaskapcsok felhasználása nélkül illesztették egymásra. Ehhez hasonló, vasalás nélküli rönkkoporsók a markomann háborúkat közvetlenül követő korszaktól, a Kr. u. 2–3. század fordulójától terjedtek el a szarmata előkelők körében.[4]

A leletek formai és technikai kialakítása, valamint a szakirodalmi adatok összevetése alapján a 2. sír korát a legtöbb lelet a 3. század második felénél fiatalabb korra keltezi. Erre leginkább a kúpos falú tál, a *Cyprea* csüngő, a nagyobb, hurkos-kampós, nódusszal ellátott fülbevalópár, valamint az egytagú fibula jelenléte utalt. Míg az orsógomb, valamint a korallgyöngyök a legrosszabb keltező értékkel bírnak, addig a körte alakú zárótaggal ellátott zárt nyakperec keltez a legjobban. Utóbbi a csanádpalotai 2. sírt egyértelműen a késő szarmata periódusra datálja, azaz a 4. század közepe és az 5. század eleje közötti időszakra.

A 2. SÍR KÉZI ORSÓJA

A dolgozatom fókuszában álló kézi orsó maradványát közvetlenül a rönkkoporsó alján, annak északi végéhez közel, a lábfejek elé helyezett tálka oldala mellett, attól északra találtuk meg (*3. kép 2*). A feltárás során tapasztalt leletkörülmények pontos közreadása tanulmányom egyik sarokkövét jelenti.

A sír teljes épségének köszönhetően a feltárt leletkontextus egyértelműen jelezte a fa orsószár síron belüli helyzetét, fekvésének irányát, sőt – egy apró észrevételnek köszönhetően – lehetőség volt rekonstruálni a fa orsószár hozzávetőleges hosszát is. Következtetésemet a sírban két különálló tárgy egymáshoz való viszonyára alapoztam: a tálka északi oldala mellett közvetlenül, a koporsó alján, fekvő helyzetben előkerült egy kampós végű, falenyomatos, 3,8 cm hosszú vashuzal (*3. kép 1–3; 2. kép 7*). A huzal falenyomatos végével a sír észak-északkeleti oldala felé, a tőle pontosan 11,5 cm távolságra fekvő, barna színű, szimmetrikus, kettős kónikus orsógomb felé nézett. A vashuzal másik, 1 cm hosszú, falenyomat nélküli kampós vége ugyanakkor dél-délnyugat felől csaknem az edény oldalát érintette. Az orsógomb és a kampós végű huzal kibontásakor megfigyeltük, hogy az orsógomb furatának hossztengelye pontosan egybeesik az

[4] VADAY–SZŐKE 1983, 122; ISTVÁNOVITS 1990, 85; KULCSÁR 1998, 28.

orsógomb felőli végén falenyomatos, másik végén kampósan végződő huzal hossztengelyével (*3. kép 2*). A két tárgy síron belüli helyzete alapján merült fel a két tárgy összetartozásának lehetősége. Azaz, az orsóban benne hagyott fa orsószár alsó, orsógombbal terhelt végével ellentétes, azaz felső végébe egy vasból készült, kampós végű huzalt erősítettek. A vashuzal végén megfigyelt határozott falenyomat ennek a fából készült, mára elporladt orsószárnak a lenyomatát jelzi. A fa orsószár hossza közelítő értékkel kiszámítható a horog sírban mért (restaurálás előtti) hosszának (4 cm), az orsógomb magasságadatának (2,6 cm), valamint a horog és az orsó egymástól mért, korábban már említett, pontosan 11,5 cm-t kitevő távolságának összértékéből (*3. kép 5*). Ezen értékek összeadása alapján a sírban egy minimum 18,1 cm hosszú orsószár feküdt. Tekintettel azonban arra, hogy a fa orsószár általában túlnyúlik az orsógomb testén, ehhez az értékhez legalább 2–3 cm-t bátran hozzászámolhatunk. A végső orsószárméret ezek alapján elérhette a 20–21 cm-t, de nem kizárt egy ennél hosszabb, akár 25 cm-es érték, mivel a gomb alatti szár hossza bizonytalan. Ez az érték reális lehet, hiszen bolygatásra utaló nyomot nem figyeltünk meg a vizsgált területen. Az orsószár alsó végének átmérőjére az orsógomb furata utal, amely 0,7 cm volt. A 0,2 cm vastag huzal körül megmaradt falenyomat 0,6 cm átmérőjű volt, azaz az orsó felső végén minimum ekkora orsóátmérővel kell számolni. E két érték igen közeli, ami egy csaknem hengeres testű fa orsószárra utalt (*3. kép 5*).

A kampós végű kézi orsó nyomában

Mint említettem, a kézi orsóra utaló fenti megfigyelések részletes leírása képezi további vizsgálatom kiindulópontját. Joggal merült fel ugyanis, vajon kezelhetjük-e az itt megfigyelt orsó–kampós végű vastárgy leletkontextusból következtetett rekonstrukciót valósnak. Megfordítva: valóban egy új típusú kézi orsó típusra bukkantunk-e a szarmatáknál? Igazolást, a leletek *in situ* helyzetén túl, elsősorban a kézi fonásra vonatkozó néprajzi adatok elemzésétől, valamint a hasonló leleteket adó szarmata sírok vizsgálatától vártam. Ezzel elkerülhetjük, hogy feltevésemet indok nélküli tényként adjam közre. A hasonló szarmata sírleletek bemutatása előtt a tisztánlátás céljából mindenekelőtt szükségesnek tartom a kézi orsó működésének bemutatását.

Fonás egyszerű kézi orsón

A textilek alapanyagát a természetes szálas anyagok adják, amelyek lehetnek növényi és állati eredetűek, azaz cellulóz vagy fehérje alapúak. A szálas anyagokból fonalat sodornak. Akár növényi (kender, len, csalán), akár állati (gyapjú) az alapanyag, annak általában átfésüléssel rendezett rostos, szálas anyagát fonallá kell sodorni. A nyersanyagok előkészítése után e munka alapvető, legősibb eszköze a kézzel pödrött kézi orsó. A függőleges állású orsó előnye, hogy egyszerű az orsóról a szál le- és felvétele. A fonalat az orsószár felső végébe vágott horony, ékszerű bevágás és egyéb kifaragott tagolás akasztotta meg. A szárra húzott röpsúly a forgási sebességért, és így vele a fonás hatékonyságáért felelt. A készre font szálat az orsóra lehet tekerni. A típust számos kultúrában, a kora neolitikumtól kezdve használták.[5]

A fonás három összefolyó mozzanatból állt: a szálhúzásból (egyik kézzel a szösztartó guzsalyba tűzött rostcsomóból), az alapsodrásból (ugyanezen kéz első három ujjával) és a fonal teljes besodrásából, ami a másik kéz pörgette orsóval történt. A kézi orsó vagy más néven gyalogorsó a háziiparosok készítménye

[5] Baume 1968.

volt. A néprajzi adatok alapján ez egy 20–35 cm hosszú, két végén elhegyesedő pálca volt.[6] Alsó végén gyakran kis fa- vagy agyagkorong (orsókarika/gomb) volt, amely lendítősúlyként szolgált, főleg addig, amíg az orsó szárára bizonyos mennyiségű kész fonalat fel nem tekertek. Az orsón lévő gomb tehát tömeget adott a fa orsószárnak, ami segítette a forgást. Minél nagyobb volt a nehezék, annál gyorsabb volt a forgás. Ezzel a fonás sebessége is nőtt, hiszen az orsó minden egyes pörgetés után még egy ideig forgásban maradt. Az orsó nem csak a fonás eszköze volt. Később, az összegyűlt fonálnak vetülékként a láncfonalak között való átbújtatásában is szerepet kaphatott.

A kézi orsókat csoportosítani lehet aszerint is, hogy a lendítősúly hol helyezkedik el az orsószáron. Ennek alapján beszélhetünk alsó- és felsőtárcsás orsóról. A felsőtárcsás orsókat a Közel-Keleten, Ázsiában és Afrikában használták, illetve használják ma is. Az alsótárcsás megoldás Európában terjedt el. Utóbbi lassabban forog, mint a felsőtárcsás, de stabilabbnak számít.[7]

Fonás kampós végű kézi orsóval

Mint ahogy a néprajzi adatok is mutatják, mind az alsó-, mind a felsőtárcsás orsók között előfordulnak olyan típusok, amelyeknél az orsó felső végére egy kampót erősítettek. Kezelésük igen hasonló módon történt, mint ahogyan azt az egyszerű horog nélküli típusnál olvashattuk. Ezeknél szintén ki kellett húzni egy szálat a szöszcsomóból, majd e pár centiméter hosszú kezdőszálat kézzel meg kellett sodorni, majd a horogra akasztani. Ezután az orsó pörgetésével kellett a szöszt megfonni. Azaz a horog itt szálvezetőként működött. Abban az esetben, ha lefogyott a guzsalyról az anyag, akkor a fonál végét fel kellett bolyhosítani, hogy rá lehessen dolgozni az újabb szöszt. A kampós végű orsók jelentősége abban áll, hogy a fonáson kívül egy másik célra is alkalmasak. Ez nem más, mint hogy két szálból képesek fonott zsinórok és cérnák előállítására. Ezek készítésénél egy-egy fonott szálat fonnak össze az eredeti fonásiránnyal ellentétes irányban. A magyar néprajzi kutatás ezt az orsótípust jól ismeri, és viszáló orsónak, cérnaviszálónak, cérnasodrónak, sodróorsónak, sirittő, serittő vagy sodorító orsónak nevezi (*3. kép 4*). A már megfont fonalakból összeállított vászoncérnát főleg vászonzsákok varrására használták. A két egyenlő nagyságú gombolyagba tekert fonalat a viszáló orsó segítségével összefonták, viszálták.[8] A zsineg készítésére a feje alatt horogban végződő orsót előszeretettel használták a halászok több fonalnak az összeadására.[9] Tekintettel arra a tényre, hogy az arasznyi kézi orsó alakjában lényegi változásról nem beszélhetünk, recens példák alapján lehetséges rekonstruálni ennek az orsótípusnak a hajdani teljesítményét is. Endrei Walter a bukovinai és az olaszországi példákra hivatkozva megállapítja, hogy míg sima orsóval egy óra alatt 60–80 m fonál készíthető, addig kampós orsóval közel 110 m hosszú fonál sodorható meg.[10] A fonál az elemi szálak összesodrásakor keletkezik. Az elemi szálak sodrásának irányát két betűvel, „S”-sel és „Z”-vel jelölik (S: az elemi anyagszálak balról jobbra, a Z sodratnál jobbról balra csavarodnak). Cérnának a két- vagy többágú, sodrással egyesített fonalat nevezzük. A szarmatáknál a sodrás Z irányú is lehetett. Ezt Knotik Márta az Algyő 69. sírjának textilvizsgálata alapján igazolta.[11] Hasonló, Z-sodratú szálból álló textilek jellemzik az avar kori textileket.[12] A Római Birodalom európai részére azonban a textilleletek alapján az S-sodratú fonál volt a jellemző.[13]

---

6 Ortutay 1981, 111–112; Szolnoky 1991, 355.
7 Füzes 2012.
8 Szabó 1988, 85–86.
9 Herman 1887, 471.
10 Endrei 1964, 125.
11 Kőhegyi–Vörös 1992, 113.
12 Költő–Rostás 2006, 127.
13 Szu 2002, 12.

A HOROGBAN VÉGZŐDŐ KÉZIORSÓ-TÍPUS SZARMATA KORI ELŐFORDULÁSAI

A következő fejezetek korszakos bontásban olyan sírban megfigyelt eseteket mutatnak be, amelyek igen hasonlatosak a példaként szolgáló csanádpalotai 2. sírban megfigyelt leletösszefüggéshez. A gyűjtésbe csak olyan sírokat hoztam példának, amelyekben kampós végű huzal került elő. A 42 sír adatairól katalógusszerű összeállítás készült, amelynek elemzése lehetőséget kínált bizonyos tendenciák, összefüggések, törvényszerűségek megállapítására is. Megfigyeléseimet a szakirodalomban gyakran használt korszakolásokat követve három részfejezetben összegzem. Az idézett sírrajzok esetében az érthetőség kedvéért A betű jelzi a horog, B betű a röpsúly (orsógomb vagy karika) síron belüli pozícióját.

1–2. SZÁZAD

A vizsgált időszakban mindösszesen 6 lelőhely 14 sírjából sikerült kimutatni a kampós szálvezetővel záródó orsó nyomát (*8. kép*). Ezek a következők voltak: Endrőd-Szujókereszt 88. sír (*4. kép 1; 6. kép 1*); Füzesabony-Kastély-dűlő I. 60. sír (*4. kép 2; 6. kép 2*); Füzesabony-Kastély-dűlő I. 65. sír (*4. kép 3; 6. kép 3*); Füzesabony-Kastély-dűlő I. 150. sír (*6. kép 4*); Szeged-Csongrádi út 25. sír (*6. kép 5*); Szentes-Nagyhegy 20. sír; Szentes-Schweidel utca 5. sír; Szeged-Felsőpusztaszer 16., 17., 20., 24. (*6. kép 6*), 25., 33. (*6. kép 7*), 34. sírja. A legtöbb ide tartozó sír az 1–2. század fordulójára keltezhető (Füzesabony-Kastély-dűlő I. temető 60., 65., 150. sír; Szentes-Nagyhegy 20. sír; Szeged-Felsőpusztaszer 16., 17., 20., 24., 25., 33., 34. sír; Szentes-Schweidel utca 5. sír). A kartográfiai felmérés alapján ezeknek a lelőhelyeknek a döntő része a Tisza és a Körös mentén helyezkedik el, ami alól a füzesabonyi lelőhely a kivétel (*8. kép*). Feltűnő a szeged-felsőpusztaszeri temető esete, ahol 7 sírban is volt ilyen szálvezető horog. Ha az orsókat jelző szálvezető horgok anyagát nézzük, akkor kiderül, hogy a 14 sírból 13 esetben bronz, egy esetben vas volt az alapanyag. A vas és a gyakoribb bronz példányok alakjában és méretében nincs lényegi különbség. A horgok minden esetben sima, kerek átmetszetű huzalok voltak. Száruk egyenes, elhegyesedő véggel. Az átellenes horgos rész lehet ívesen vagy szögben visszahajló, esetleg kérdőjel alakú. Hosszuk 1,7–3,3 cm között ingadozott, ahol a vas példány 1,8 cm, a bronzok 1,7–3,3 cm hosszúak. A huzalok átmérőjére egy esetben sem közöltek adatot, de a rajzok alapján 1–2 mm közötti értékek a legvalószínűbbek.

Az orsóhoz tartozó röpsúlyok minden esetben orsógombok voltak. 15 esetből csak 7 esetben került elő az orsógomb, amelyek ebben az időszakban kizárólag aszimmetrikus testűek voltak. Néha tetejük kimetszett, mint pl. Füzesabony-Kastélydűlő 150 sír (*6. kép 4*) és Endrőd-Szujókereszt 88. sír (*6. kép 1*). Az orsógombok magassága 1,8–2,5 cm, míg átmérőjük 2,8–3,7 cm között ingadozott. Két esetben díszített volt az orsógomb (Szeged-Felsőpusztaszer 20. sír; Füzesabony-Kastély-dűlő I. 65. sír [*6. kép 3*]).

15 esetből 7 esetben sikerült *in situ* orsó–horog pozíciót megfigyelnem, amely alapján a fa orsók rekonstruált hossza 20–30 cm közé tehető ebben az időszakban. A Füzesabony-Kastély-dűlő 60., 65., 150. sírjában a jobb felkar külső oldala mellé helyezték az orsót. Szeged-Csongrádi út 25. sírjában a mellkas közepére, Szentes-Nagyhegy 20. sírjában a bal alkar mellé került az orsó. Szentes-Schweidel utca 5. sírjában a bal felkar mellett, Endrőd-Szujókereszt 88. sírjában a jobb alkar külső oldala mellé helyezték az orsót (*4. kép 1*). Általános tendenciának tűnik tehát ebben a periódusban, hogy az orsót többnyire a jobb, de néha a bal kar mellé tették. A karok melletti dominanciát az is jelzi, hogy 3 esetben kívül a jobb felkar (váll–könyök), egy esetben a jobb alkar (könyök–kézfej) mellé, egy esetben kívül a bal felkar, egy esetben belül a bal alkar mellett találjuk az orsót. Az eddigi adatok alapján e korszakban tehát az orsó

elhelyezésében a felsőtest dominált. Ebben a korszakban egy esetben sem sikerült orsómaradványt megfigyelni a combcsontok vagy a láb környékén, amely azonban a későbbi korszakban uralkodó szokássá vált (*8. kép*).

2–3. SZÁZAD

A szakirodalmi adatok áttekintése alapján a korszak 15 lelőhelyéről 16 esetben sikerült megfigyelnem olyan horog–orsó leletösszefüggést, amely szálvezetős orsóra utalt (*9. kép*). Ezek a következők: Abony 39. lelőhely 14. sír (*4. kép 4; 6. kép* 8); Csongrád-Határút 7. sír (*6. kép 9*); Debrecen-Hortobágy híd (Mátai határ) 12. sír (*6. kép 10*); Hódmezővásárhely-Kakasszék 2. sír (*6. kép 11*); Madaras-Halmok 597. sír (*4. kép 5; 6. kép 12*); Makó-Dáli ugar, M43 40. lelőhely SNR 80 sír; Makó-Járandó, M43 37. lelőhely 63. és 408. sír; Nagybánhegyes-Tatár-árok 37. sír; Orosházi-tanyák 19. sír; Szeged-Csongrádi út 24. sír (*4. kép 6; 6. kép 13*); Szentes-Jaksor 1. sír (*6. kép 14*); Szentes-Kistőke, Vasútállomás 141. sír; Szolnok-Szandaszőlős-Netovább-Csárda/Szanda-Netovább 3. sír (*7. kép 1*); Tápiószele-Pedagógusilletmény-földek 4. sír (*7. kép 2*); Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag 7. sír (*6. kép 15*).

A lelőhelyek zöme továbbra is a Maros–Körös folyók közötti területen, valamint a Közép-Tisza völgyében található, ahol sajátos csomópontot képez Szolnok tágabb környéke (*9. kép*). Magányos pontként tűnik fel a térképen a Duna–Tisza közén a madarasi, valamint a Csörsz árok melletti debreceni és a tiszavasvári lelőhely.

A legtöbb idézett sírt a kutatók a 2. század végére, a 3. század elejére keltezik. A vizsgált sírok közül tíz esetben bronz, öt esetben vas, egy esetben bronz és vas szálvezető horog volt a sírban. A horgok nyolc esetben mérhető hossza 1,8 és 4,2 cm között váltakozott, amelyen belül a bronzok 2 és 4,2 cm, a vaspéldányok pedig 1,8 és 3,5 cm hosszúak voltak.

Tizenkét esetben agyag röpsúly is kísérte a horgot. Az orsógombok az 1–2. század eleji formákat idézik. Méretüket a legtöbb esetben sajnos nem adták meg. A ritka kivételek alapján (Madaras-Halmok 597. sír és Abony 39. lelőhely 14. sír) ezek furata 1 cm, magasságuk 2 és 3,2 cm, szélességük 3,2 és 4,5 cm között változott. E korszakban jelenik meg az orsókarika az ilyen jellegű orsón, amelyet a nemrég közölt Aboly 39. lelőhely 14. sírja (*6. kép 8*) bizonyít. Díszített orsógombot e korszakból nem ismerek.

A vizsgált sírokban öt olyan esetet idézhetünk, ahol biztonsággal mérhető az orsószár hossza. Abony 39. lelőhely. 14. sírjában 20 cm (*4. kép 4*); Madaras-Halmok 597. sírjában 25–30 cm (*4. kép 5*); Szeged-Csongrádi út 24. sírjában 20 cm (*4. kép 6*); Makó-Dáli ugar SNR 80. sírjában 21 cm, Makó-Járandó SNR 408. sírjában 27–30 cm volt a kiszerkeszthető orsószárhossz az orsó és a horog távolsága alapján. A szélső értékek alapján tehát 20–30 cm hosszúak lehettek a korszak orsói. A némi növekedést nem számítva úgy tűnik, az orsók méretében nem volt elmozdulás a korábbi időszakban mért értékhez képest.

Ha az orsók és a horog sírban való helyzetét vizsgáljuk, már más a helyzet ebben a korszakban. Határozott eltolódás indul meg a láb irányába, továbbra is jobb oldali dominanciával. Azaz a felsőtest végtagjai mellé még mindig helyeznek orsószárakat, uralkodóvá válik azonban a combok mellé való elhelyezés szokása. Számokban kifejezve a vizsgált 13 esetből 6 esetben kívül, a jobb combcsontnál, egy esetben annak belső oldalán került elő az orsómaradvány. Egy esetben a jobb comb belső oldalán lehetett az orsó (Madaras-Halmok 597. sír; *4. kép 5*). Ritkábban mutatkozott az orsó a karoknál. A jobb felkar belső oldalán és a jobb alkar belső oldalán egy-egy esetben, a bal alkar külső oldala mellett két esetben fordult elő orsó. Egy esetben a fej mellé helyeztek orsót (Hódmezővásárhely-Kakasszék 2. sír). Újdonság a 2. századra keltezett Szeged-Csongrádi út 24. sír esetében megfigyelt orsó pozíciója, ahol kívül, a bal térdnél került elő a horog, a bal bokacsontnál az orsógomb (*4. kép 6*). Ennek alapján a közel 20 cm-es kézi orsót kívül, a bal lábszár mellé

helyezték. Ennek az időszaknak a végén jelenik meg az orsószár lábfejek elé helyezésének szokása, amelyet a 3. század közepére keltezett Tápiószele-Pedagógusilletmény-földek 4. sírja bizonyít. Ugyanebben a sírban egy vas és egy bronz kampós huzal is előkerült, igaz, orsónehezékek nélkül.

4–5. SZÁZAD

A szóban forgó időszakból 12 lelőhelyről 12 olyan leletösszefüggést gyűjtöttem fel, amely a vizsgált orsótípus sírban való jelenlétét bizonyítja (*10. kép*). Ezek a következők voltak: Apátfalva-Nagyút-dűlő 139. sír (*5. kép 1; 7. kép 3*); Budapest-Sashalom, Zalavár utca (*5. kép 2; 7. kép 4*); Bugac-Pusztaháza 4. és 8. sír; Csanádpalota-Sulyoktanya 2. sír (*1. kép 2; 7. kép 5*); Füzesabony-Pusztaszikszói-gyümölcsös 1. sír (*5. kép 3; 7. kép 6*); Hódmezővásárhely-Gorzsa 20. sír (*7. kép 7*); Szeged-Kiskundorozsma-Daruhalom-dűlő III. 381. sír (*5. kép 6; 7. kép 8*); Makó-Mikócsa-dűlő 245. sír (*7. kép 9*); Mezőszemere-Kismari-Fenék 35. sír (*5. kép 4; 7. kép 10*); Mezőszemere-Kismari-Fenék 44. sír (*5. kép 5; 7. kép 11*); Óföldeák-Ürmös 161. sír; Tiszaföldvár-Téglagyár 84. sír.

A listán szereplő sírok többsége a 4. század végére, az 5. század elejére keltezhető. A 12 sír lelőhelyeinek térképi ábrázolása némi eltolódást mutat a korábbi századokhoz képest. A Körös–Maros közötti súlypont helyett a Maros folyótól közvetlenül északra húzódó sávban találunk nagyobb lelőhelycsoportot (*10. kép*). Északon a Szolnok környéki csomópont északra tolódik Mezőszemere és Füzesabony környékéig. A Tisza és a Maros völgyi lelőhelyek dominanciáját csak kis mértékben ellensúlyozza a bugac-pusztaházi és a budapest-sashalmi leletegyüttes.

A korszak vizsgálat alá vont 12 sírjában 13 szálvezető horognak tartható tárgy került elő. Ezek anyagában határozott elmozdulás vehető észre, hiszen a 13 példányból már 10 vasból készült. A horgok hossza 1,2–3,6 cm között ingadozik, ahol a vashorgok 1,2–3,6 cm, a bronzpéldányok 2,5–3,2 cm hosszúak. A legtöbb esetben a horgok mellett orsógombot (9 eset), ritkán orsókarikát találunk (egy eset). Az orsószárra húzott röpsúlyok méretadatainak alapján a zömök gombok furata 0,7–1,5 cm között, a magasságuk 1,5–3 cm között, szélességük 2,6–3,9 cm körül mozgott. A szeged-kiskundorozsma-daruhalmi orsókarika furata 1,5 cm, átmérője 5,1 cm volt. A gyűjtés alapján a furatának környékén rovátkolt orsógomb csak ebben a korszakban tűnt fel. Ilyen példányok ismertek Füzesabony-Pusztaszikszói-gyümölcsös 1. sírjából (*7. kép 6*) és Hódmezővásárhely-Gorzsa (*7. kép 7*) sírjából. A fa orsószár hosszát 6 esetben lehetett megközelítőleg kimérni. Ezek alapján az orsó mindig nagyobb 20 cm-nél. Eltérés mutatkozik a korábbi időszak orsószáraihoz képest abban, hogy a 20–30 cm-es átlagokhoz képest két bolygatatlan, gondosan megfigyelt esetben is igen nagy, közel 40 cm körüli orsószárhossz mérhető (Mezőszemere-Kismari-Fenék 35. sír (*5. kép 4*); Budapest-Sashalom, Zalavár utca [*5. kép 2*]).

A horgok és a röpsúlyok helyzete alapján további eltolódás figyelhető meg az elhelyezésben a lábfejek irányába, a megszokott jobb oldali dominanciával (*10. kép*). Bár még továbbra is tartotta magát az orsó jobb külső alkarhoz (egy eset), a bal külső alkarhoz és bal belső felkarhoz (egy-egy eset) helyezésének archaikus szokása, ám továbbra is a jobb comb külső oldala volt a legnépszerűbb hely az orsók számára (3 eset), amely mellett a talán balkezességre utaló bal külső comb körüli helyzet csak elvétve fordult elő (egy eset). Emelkedett ebben a korban a lábfejek elé helyezett orsók előfordulása (2 eset), amelynek variánsa lehet a lábszárak közé helyezés szokása (egy eset). Akárcsak a 3. század közepére keltezett Tápiószele-Pedagógusilletmény-földek 4. sírja kapcsán, úgy a Tiszaföldvár-Téglagyár temetője 84. sírjának egy-egy vashorga kapcsán is felmerült, hogy két szálvezetős orsó került a sírba. Ebben az eseten az adatok arra utalnak, hogy mind a lábszárak közé, mind a jobb lábszár külső oldalához helyeztek orsót. Ez a megoldás azonban ritkaságnak számított.

Következtetések

Az egyes korszakok ide vonatkozó sírjainak vizsgálataiból nyert adatok alapján összegzésképpen megállapítható tehát, hogy a szálvezető kampóval felszerelt kézi orsók már a szarmata honfoglalást követően megjelentek a Kárpát-medencében. Határozottan állíthatjuk, hogy használatuk töretlen és bizonyítható a késő szarmata kor legvégéig. A felgyűjtött sírszámok alapján is úgy tűnik, hogy használatuk egyenletes volt az egyes korszakokban. A most kimutatott orsótípus, ahogy bizonyára a horog nélküli orsók is, funkcionális okokból alakjukban nem sokat változhattak. Akárcsak a sima orsók esetében, ezeknél is igaz, hogy a korai időszakban aszimmetrikus testű orsógombokkal szerelik fel a szálvezetős orsókat. Ezeket fokozatosan felváltják a szimmetrikus kialakítású orsógombok. Egyedül a horog és a röpsúly (orsógomb vagy karika) sírban mért távolságából számított orsószárméret mutat némi növekedést. Ha elfogadjuk a sírokban mért távolságukat, akkor a korai időszakban még 20–30, a 2–3. században már 20–38, a kései, 4–5. századi időszakban pedig 20–40 cm közötti távolságokat mérhetünk. Az orsószár alsó átmérője az orsógomb vagy karika furatának átmérője alapján 0,7–1,5 cm körüli volt, amely végigkíséri az egyes korszakokat. Fontos tendencia bontakozik ki a szálvezető horog anyagával kapcsolatban is. A vas és a bronz együtt jelenik meg, de kezdetben a bronz nyersanyag dominált. Az anyagválasztás később egyre kiegyenlítettebbé vált, majd a kései, 4–5. századi időszakban többnyire vasból készültek a szálvezető horgok. Ezek minden korszakban kerek átmetszetű huzalból lettek kialakítva, alakjukban pedig nem érzékelhető változás. Fába ütött végük hegyesedő, szabad végük minden korszakban lehet szögben vagy ívelten visszahajtott, ritkábban kérdőjel alakú. A hosszadatok alapján a vaspéldányok 1,2–3,6, a bronzok 1,2–4,2 cm hosszúak voltak. A leghosszabb szálvezetők (4,2 cm) a 2–3. században bronzból, a legkisebbek (1,2 cm) a 2–5. században vasból készültek. Ahogy fentebb utaltunk rá, határozott tendencia mutatkozik meg a szálvezetős orsók elhelyezésében is.

Az orsó sírba helyezésének módját gyakoriság szerint vizsgálva egyértelmű, hogy minden korszakban a jobb oldali elhelyezés dominált. Ezen belül a röpsúly, legyen az gomb vagy karika, az esetek döntő hányadában a láb felé, a horog kampós véggel a fej felé állt. Kivételnek tűnik ez alól az 1–2. századi Szentes-Schweidel utcai és a 2–3. századi nagybánhegyesi eset. Előbbinél a koponya bal oldalán, utóbbinál a bal alkar külső oldalánál került elő orsógombbal a fej, horoggal a láb felé néző állapotban. E két pont által kirajzolt képzeletbeli egyenes (azaz maga a fa orsószár helye) azonban mindig párhuzamos volt a test hossztengelyével. Az 1–2. század fordulóján a jobb felkar és alkar külső oldala a legnépszerűbb helye ennek a tárgynak. E szokást megtartják a 2–3. század fordulóján is, de gyakorisága idővel csökkent. Ekkor leginkább a jobb comb külső oldalán fordult elő, amelyet jól jelez a kézcsontok között előkerülő horgok nagy száma. Törvényszerűségnek tűnik, hogy az 1–2. században soha nem teszik a kézfej–térd közé, vagy a lábhoz a kézi orsót. Viszont csak a 2–3. századra keltezett sírokban találtam adatot arra, hogy az orsót a combok közé helyezik. Ekkortól adatolható az orsó lábfejek közé, illetve gyakrabban azok elé helyezése. A 2. század második felétől, végétől megjelenő megoldás a kézhez, különösen a jobb kézhez történő elhelyezés (kézfej–térd vonal), amelynek gyakorlata a késő szarmata korban is töretlen maradt. Ekkora viszont a felkar, vagy alkar mellé már szinte soha nem helyeztek szálvezetős orsót.

Végül még egy észrevétel: a szálvezetők az 1–2. század fordulóján, a 2. század elején sokszor önállóan kerülnek elő a sírokból (7 eset a 15-ből). Ekkor bizonyára fából alakították ki a nehezéket. Később, a 2–3. század fordulójától egyre ritkább a magányos horog (csupán 4 eset a 16-ból). A késő szarmata korban pedig szinte mindig agyag röpsúlyt találni a szálvezető horog mellett. Tizenkét esetből csupán két esetben nem került elő agyagnehezék a sírból.

A csanádpalotai sírban megfigyelt leletösszefüggés és ennek további, 41 sír általi megerősítése alapján körvonalazott szálvezetős orsótípus felismerését elfogadva új megvilágításba kell helyezni a szarmata viselettörténet egyik vitatott pontját, mégpedig a tűhasználatot. A szarmata tűk viseletben betöltött szerepét Vaday Andrea foglalta össze először, megemlítve, hogy ezek ruhaujjat vagy övet rögzítettek a férfi, de inkább a női viseletben.[14] Elemzése kapcsán megjegyzi, hogy e kör átmetszetű, 2–3 cm hosszú huzalok hegyükön gyakran falenyomat maradványával kerülnek elő. Farkas Csilla a Füzesabony-Kastély-dűlő I. temető közlése kapcsán tesz említést kampós fejű tűkről a jazig női viseletben. Hivatkozva a korábbi szakirodalomból már ismert eredményekre, a Füzesabony-Kastély-dűlő 60. sírból előkerült fiatal nő aranyflitteres viseletéről rekonstrukciós rajzot is publikált. A rajzon a szálvezető horog a jobb vállnál záródó tű szerepében látható.[15] Vaday Andrea a mezőszemerei temető leleteinek közlése kapcsán ismét kitér e tárgytípusra, ahol megemlíti, hogy megfigyelése alapján a ruhatűző darabok végére azért került fa tok, hogy a tű hegye ne okozzon sérülést viselőjének.[16] A közelmúltban Nagy Margit a Budapest-Sashalom, Zalavár utcai sír leleteinek bemutatása kapcsán tesz említést a bal felkarcsont mellett, és feltehetően a könyök mellől kissé kimozdult horogfejű vastűről, amelyhez közel, a bal kézfejnél ott találjuk az orsógombot is. A szerző számos példára hivatkozva viselethez tartozó tárgyként, hajtűként, ruhaujjat vagy övet összefogó „biztosítótűként" kezeli a tűszerű vastárgyat. Mindezek mellett, tekintve a huzal egyik végén látható famaradványokat, felmerült, hogy ezek bizonyos esetekben hurkolt technikájú kézműves termékek előállítására szolgáló horgolótűk maradványai is lehetnek.[17] E kiragadott példák is mutatják, hogy a horgos fejű tárgy szerepének tűként való értelmezése töretlen volt a 80-as évektől gyakorlatilag napjainkig.

Amennyiben elfogadjuk az orsók és falenyomatos, vagy akár lenyomat nélküli horgok összetartozásának fent bemutatott, *in situ* helyzetek alapján is alátámasztott modelljét, akkor ezek alapján úgy vélem, hogy a kampós fejű tűk egy jelentős csoportjának szerepét újra kell értelmezni. A lelet szerepének átértelmezését különösen ott látom indokoltnak, ahol a kampós fejű vas- vagy bronzhuzalok megközelítőleg 1,2–4,2 cm hosszúak, egyik végükön hegyesek, másik végükön kampósan vagy kérdőjel alakban visszahajtottak, a horgos végük pedig nem éles. Ezen kritériumok alapján ezek valójában az orsószár felső végébe tűzött szálvezető horgok maradványaival azonosíthatóak. Különösen akkor tűnik ez a megállapítás helytállónak, ha a vashuzalok hegyes végén vaskos lenyomatként, a bronzok esetében inkább elszíneződésben mutatkozó famaradványok is megmaradtak. A horgok közel 20–40 cm-es sugarában, mindig a csontváz tengelyével közel azonos irányban felbukkanó orsógombok, ritkábban orsókarikák szerencsés esetben egyértelműen jelzik a már elporladt fatárgy két végpontját. Szerencsés esetben tehát lehetőség nyílhat egy római kori fatárgy, azaz fa orsószár síron belüli azonosítására, felmérésére.

---

14 VADAY 1989, 122.
15 FARKAS 1998, 75, 6. kép; FARKAS 2000, 27.
16 VADAY–DOMBORÓCZKY 2001, 108.

Az orsótípus nyugati és keleti kapcsolatai és a sírba kerülésének problematikája

Az orsótípus alföldi előzményére a helyi kelta anyagban nem találtam példát, valamint a későbbi korok anyagában sem bukkantam hasonló tárgyra. Egyedül a fóti késő avar kori temetőben egy horgos fejű, tordírozott szárú bronzhuzal kapcsán merült fel a szálvezető horog azonosításának lehetősége (*7. kép 12*).[18] E bizonytalan és elszigetelt, 8–9. századi esetet leszámítva azonban jelenleg úgy tűnik, fém szálvezetős orsókat az Alföldön kizárólag a szarmaták használtak nagyobb mennyiségben.

A Csanádpalota-Sulyok-tanya lelőhelyen megfigyelt orsógomb és vashorog helyzete alapján párhuzamként idézett 41 analóg eset meglehetősen csekély számnak tűnik az Alföld nagy számban feltárt szarmata temetkezéseihez képest. E csekély esetszám arra utalhat, hogy a tárgytípus bár elterjedt a szarmaták körében, de divatja, használata, de legalábbis sírba kerülése ritkának számított. Mindez meglepő, tekintve, hogy alakja egyszerű és a tárgy elkészítése háziipari keretek között megoldható. Hiányát magyarázhatjuk a sírrablások okozta elmozdulással, valamint a régi feltárások rossz vagy hiányos dokumentációja miatt kialakult adatvesztéssel is. A jelenlegi gyűjtés alapján kibontakozó kép azt sugallja, hogy ez az orsótípus nem vált elterjedt típussá a szarmaták körében. Eredete kapcsán két területet kell vizsgálat alá vennünk: a nyugati és a keleti régiók szerepét.

A szomszédos Pannonia provinciában zajló fonásról, a guzsalyok és orsógombok kapcsán Müller Róbert 2009-ben írt összefoglaló tanulmányt.[19] Ez a tanulmány bár nem említ pannoniai szálvezető horgokat, felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a tárgytípus ismert volt a mai Ausztria területén létezett Noricum provincia területén.[20] Ezt Kordula Gostenčik gyűjtése bizonyítja.[21] A karintiai Virunum és Magdalensberg településekről a sima kampós végű huzal mellett a szarmata anyagban eddig meg nem figyelt római típusok is felbukkantak. Ilyen a köpűs-kampós, a tordírozott szárú kampós változat és a ritka, állatfejes végű változat.[22] Gostenčik a Kr. e. 50 és Kr. u. 50 között virágkorát élő Magdelensberg településen előkerült szálvezető horgokat részletesen elemzi. Munkájából kiderül, hogy ezek egy vas példány kivételével mind rézötvözetből készültek, a horog pedig minden esetben tompa végű volt. A 2,5–4,5 cm hosszú köpűs típust, amelyet a fa orsószárra húztak, a görög térségből eredezteti. A másik, gyakoribb, 2,8–3,8 cm hosszú, tordírozott szárú példányokat egyszerűen belecsavarozták a fába. A tárgyat a szerző a Mediterrán térségből eredeztette. A legújabb kutatások alapján e szálvezető horgok Pannoniában is használatban voltak. Erre Pásztókai-Szeőke Judit talált bizonyítékot Szombathelyen, az egykori Savaria település területén. A város déli részén elterülő Iseum szentély leletei között legalább 13 szálvezető kampó is található. Ezek anyagban és típusban a szarmata típusokkal azonosak.[23] A Kr. u. 1. század végétől a Kr. u. 4. század elejéig használt Isis szentély területéről előkerült horgok az orsótípus szarmatákkal egy időben történő pannoniai használatának bizonyítékát jelentik.

A római szálvezető formák részbeni különbözősége, a típus korai szarmata sírokban való megjelenése azonban arra utal, hogy az Alföld jelentős részét benépesítő szarmata törzsek a keleti szállásterületeikről hozhatták magukkal ennek az orsótípusnak az ismeretét. Figyelemre

---

18 Tettamanti 1985, 368, 14. kép 6.
19 Müller 2009, 39–54.
20 Müller 2009, 45, 35. j.
21 Gostenčik 2001, 571–579.
22 Gostenčik 2001, 573, Abb. 1.
23 Pásztókai Szeőke Judit: *Egy kis kampó két élete.* Előadás a Hadak útján – A népvándorlás kor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciáján. Esztergom, 2014. november 4–6.

méltó jelenség, hogy a keleti gót kultúrkörben, így a Visztula folyó alsó szakaszát körülölelő síkságon élő, majd onnan déli irányban elmozduló császárkori germán Wielbark-kultúra Kr. u. 1. századi leletei között szintén ismertek ilyen kampós fejű szálvezető horgok. Ezek kisebb számban, de felbukkannak a mai Ukrajna, Moldávia és Románia területén élt Marosszentanna–Csernyahov-kultúrában és az előző két kultúra között egyfajta átmenetet képező, a Hrubieszow-medencében megtelepedett Masłomęcz csoport leleteiben is.[24] Ezek között a sima huzalok mellett a rómaiaknál is megfigyelt, csavart szárú típus is felismerhető.[25] Az alföldi szarmatáknál most kimutatott szálvezetős orsótípus e keleti germán körhöz jól kapcsolható, mind korban, mind térben.

A szálvezetőnek meghatározott kampós huzaldarab vizsgálata kapcsán feltűnő, hogy a szálvezetős orsótípus meglehetősen ritkán bukkant fel a szarmata temetőkben, településekről pedig eddig nem ismerem előfordulását. E hiányosság részben betudható a tárgy igen apró méretének is, hiszen megfigyelése csak aprólékos munkával lehetséges mindkét területen. Pannonia és Noricum provinciákban azonban fordítottnak tűnik a helyzet. Itt a jelek alapján a települések anyagában megvan, míg a sírok leletanyagából hiányzik a szálvezető horog.

Müller Róbert a pannoniai törékeny, jelképes bronzguzsalyok és orsók kapcsán megjegyzi, hogy azok egy része kifejezetten gazdag sírokból került elő. Ezekben az esetekben e tárgyak jelképek, a háziasság, a házi szorgalom szimbólumaiként is kerülhettek a sírba.[26] Szimbolikus jelentéstartalom a szarmata sírok kapcsán is felmerülhet, különösen azoknak a síroknak az esetében, ahol a sírokat a publikálók maguk is a temető leggazdagabb temetkezéseként értékelik (Szeged-Csongrádi út 24. sír; Füzesabony-Kastély-dűlő I. 150. sír; Szentes-Nagyhegy 20. sír; Szentes-Schweidel utca 5. sír; Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag 7. sír; Mezőszemere-Kismari-Fenék 35. sír; Makó-Mikócsa-dűlő 245. sír; Csanádpalota-Sulyok-tanya 2. sír).

A sírok katalogizálása során a temetkezési szokások és a kísérőleletek is feljegyzésre kerültek. Az elhunytak minden esetben nők vagy fiatal lányok voltak. 14 esetben az elhunyt korára is vannak adatok, amely alapján a 16 és 60 év közötti egyének mellé tettek ilyen kézi orsót. Ahogy az életkorban, úgy a temetkezési szokásban sem sikerült összefüggéseket találni. A sírok hossz- (195–318 cm), szélesség- (55–120 cm) és mélységadatai (26–180 cm) igen nagy szórást mutattak. A felgyűjtött 41 orsós sír közül csupán kettő volt körárkos (Szentes-Schweidel utca 5. sír; Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag 7. sír). 3 sír ezekből rönkkoporsós, 6 pedig deszkakoporsós volt. Gyakori ezekben a sírokban a gyöngy nyaklánc (26 eset) és a fibula (19 eset), illetve az edény (20 eset), ami azonban általános a szarmatáknál. Általános tendenciát a leletek kiválasztásában tehát nem lehetett megfigyelni. Ezt a korabeli rablás okozta adatvesztés sem tette lehetővé. Az orsótípus síron belüli helyzetének tendenciáját rögzíteni ugyan lehetett, de szerepének, sírba kerülésének esetleges szimbolikus hátteréről csak sejtéseink vannak. Mivel a fonás számos kultúrában vallási jelentőséggel is bírt, a szarmatáknál is számolhatunk a tárgy szimbolikus, többek között bajelhárító szerepével.[27] A legtöbb esetben azonban mint egyszerű munkaeszköz kerülhetett a kézi orsó a sírba.

---

[24] KOKOWSKI 1998, 733, Abb. 59.
[25] KOKOWSKI 1998, Abb. 12, 17.
[26] MÜLLER 2009, 41.
[27] EIBNER 1984, 39–48; MAKKAY 2003, 59.

Összefoglalás

Korábban az alföldi szarmata Barbaricumban mindösszesen egy lelőhely kapcsán merült fel, hogy ott egy ép orsószár került volna elő. A szóban forgó lelet az 1947 és 1955 között feltárt Nagyszénás-Vaskapu szarmata temetőjének 7. számú sírjából előkerült csont orsószárnak meghatározott tárgy. A 2. századra, a 3. század elejére keltezett sírban horgonyfibula és üveggyöngyök mellett az elhunyt nő bal kezénél egy vaskés mellett egyik végén kanálszerűen lekerekített, míg másik végén kihegyezett, 18,9 cm hosszú csonttárgy helyezkedett el. A találók leírása alapján erre ráhúzva találták a sárgásbarna színű, aszimmetrikus, bikónikus típusba sorolható orsógombot (ma.: 2,2 cm, átm.: 4,4 cm, furat átm.: 1 cm). Utóbbi felső része vágott, az alsó kúposan bemélyített, rövidebb palástján pedig szimmetrikus elrendezésben két bekarcolt, zászló formájú tamga jel figyelhető meg.[28] Bár a csonttárgy helyzete és mérete megerősíti a tárgy kézi orsóként történő meghatározását, annak kiszélesedő alsó része és az elhajló hegyes szára megkérdőjelezi e funkciót.

A most közzétett Csanádpalota-Sulyoktanya, M43 57. lelőhely 2. sírjában fekvő fiatal lány lába elé helyezett orsógomb és egy vasból készült, kampós végű tárgy *in situ* pozíciója alapján azonban sikerült összefüggést találni két, eddig külön és önállóan kezelt tárgytípus között. E megfigyelések új megvilágításba helyezik a szarmata kézi orsókról való eddigi ismereteinket. Úgy vélem, hogy a csanádpalotai sírral kapcsolatos feltevéseinket tényekkel sikerült igazolni, hiszen 41 szarmata sírleletben sikerült e tárgytípust azonosítani, a leletösszefüggést újraértelmezni. Az orsó létezését a hazai néprajzi példák is igazolták. Az elemzések azt mutatták, hogy ezek a kompozit tárgyak keleti eredetűek és a szarmata kor minden periódusában megtalálhatóak voltak. Az orsóra húzott gomb, ritkán karika és a hurkos végű huzal alapján a tárgy hossza is kiszámítható volt. Ennek alapján kiderült, hogy ezek a fatárgyak közel 20–40 cm hosszúak voltak. Méretük a késő szarmata korban néhol nagyobbá vált. A szálvezető kampós végű huzal (idegen nyelvű szakirodalomban: *spindle hook*, *Spindelhaken*) szerkezete és mérete időben állandó volt: szára egyenes, vége kampós, hossza 1,2–4,2 cm között mozgott. Anyagát azonban rézötvözetről idővel vasra cserélték.

A sírba helyezés szokása is sajátos képet mutatott: az értékelés alapján határozott elmozdulás tapasztalható a váll és fej régióból a medence, kezek, lábfej irányába. Egyes síron belüli orsópozíciók az eddigi gyűjtés alapján kizárólagosnak tűnnek. Ez a megfigyelés akár a sír keltezésében is segítségünkre lehet. E megállapítások tendenciák, amelyek azonban viszonylag kevés sírszám adatai alapján kerültek megállapításra. Reményeink szerint a jövőbeni kutatások megerősítik a most bemutatott modellt, és támpontként szolgálnak ezen apró tárgy körültekintő feltárásához, dokumentálásához és helyes értelmezéséhez.

Az orsó végére erősített kampós végű vas vagy bronz szálvezető a szarmata viseletben használt és tűként kezelt tárgyak meghatározását is átgondolásra készteti. Ez különösen ott lehet indokolt, ahol orsógomb található az 1,2–4,2 cm hosszú vas- vagy bronzkampó közelében, valamint ahol falenyomatot észlelünk a huzal hegyes végén. Utóbbi esetben szinte biztos, hogy szálvezető horoggal van dolgunk.

Végezetül még egy megjegyzés: a szarmata orsók kapcsán a szerzőben felmerült az igény a fa orsószár faanyagának fajszintű meghatározására. E célból a Makó-Mikócsa 31. lelőhely 245. sírjából és a Csanádpalota-Sulyok-tanya 2. sírjából előkerült vastárgyakat vizsgáltuk meg (*7. kép 5, 9*). A vastól átkorrodálódott famaradvány szöveteinek kutatása csak annyit derített ki, hogy a maradványok lombos fából származtak. Az orsó súlyának

[28] Zalotay 1952, 7–8; Havassy 1998, 171; Nagy 2003, 56, 3. kép 6.

növelése céljából keménylombos fát használhattak e célra (tölgy, bükk, kőris, juhar). Érdemes a jövőben ezen tárgyakról a feltárás pillanatában vagy a restaurálás előtt mintát venni, amelynek alapján a jövőben az orsószár fafajának kérdésére is választ kaphatunk.

A KÉZI ORSÓT TARTALMAZÓ SÍROK KATALÓGUSA[29]

1–2. század

Endrőd-Szujókereszt 88. sír (*4. kép 1; 6. kép 1*): Bolygatatlan (!) felnőtt női temetkezés (2. század első fele). T.: D–É. Akna h.: 195 cm, sz.: 55 cm, m.: 70 cm. A sírban a jobb alkar külső oldala mellé helyezhették az orsót. Erre a pozícióra a jobb könyöknél előkerült, hajlított fejű bronztű (h.: 2,5 cm), valamint a jobb kézfej csontjain nyugvó, aszimmetrikus, kettős kónikus testű, fekete foltos, téglaszínű orsógomb utal (átm.: ~3,5 cm, m.: ~2,5 cm, furatátm: ~1,5 cm). A sírrajz alapján távolságuk 20–25 cm. A sírban vaskés, vastű, gyöngy nyaklánc (üveg, korall, kalcedon), karlánc (rajta gyöngyök és csengő), övcsüngő (bronzkarika és gyöngyök), valamint láb környéki gyöngyök voltak.[30]

Füzesabony-Kastély-dűlő I. 60. sír (*4. kép 2; 6. kép 2*): Bolygatatlan(!) kora szarmata kori sír (1–2. század fordulója, 2. század eleje). T.: D–É. Akna h.: 218 cm, sz.: 80 cm, m.: 46 cm. A sírban egy 23–40 év körüli nő nyugodott. Az orsót a jobb felkar külső oldala mellé helyezték. Erre utalt a jobb kulcscsont mellett, a lapocka felett előkerült 2,8 cm hosszú, kampós végű bronztű, valamint a jobb könyök külső oldalán fekvő, aszimmetrikus orsógomb (átm.: 3,7 cm, m.: 2,2 cm). A köztük mért távolság alapján az orsószár hossza 25–30 cm lehetett. A sírban ónozott bronztükör, edény, arany fülbevaló, nyaklánc (karneol), aranyflitterek, karlánc (karneol) volt.[31]

Füzesabony-Kastély-dűlő I. 65. sír (*4. kép 3; 6. kép 3*): Bolygatatlan (!) kora szarmata sír (1–2. század fordulója, század eleje). T.: D–É. Sírakna h.: 195 cm, sz.: 80 cm, m.: 90 cm. A sírban egy 40–60 év körüli nő nyugodott deszkakoporsóban. Az orsót a jobb felkar külső oldalára helyezték. Az orsó felső végét a jobb vállnál előkerült 1,8 cm hosszú, szerves anyag lenyomatával fedett, kampós végű vastű jelölte. A karcolt díszű, aszimmetrikus orsógomb a jobb könyök külső oldalán került elő (átm.: 3,7 cm, m.: 2,1 cm). A két tárgy távolsága alapján az orsószár 25–30 cm lehetett. A sírban ezeken felül edény, nyaklánc (karneol és borostyán) volt.[32]

Füzesabony-Kastély-dűlő I. 150. sír (*6. kép 4*): Bolygatatlan(!) kora szarmata sír (1–2. sz. fordulója, 2. sz. eleje). T.: D–É. Sírakna h.: 183 cm, sz.: 58 cm, m.: 67 cm. A sírban egy 16–20 év közötti fiatal lány nyugodott. Az orsót a jobb felkar külső oldalához helyezték. Erre utalt a jobb vállnál előkerült kampós végű bronz tű (h.: 3,3 cm) és a váll felső végén talált aszimmetrikus testű orsógomb (átm.: 3,3 cm, m.: 2,5 cm). A sírban bronztükör, arany fülbevaló, csüngős gyöngy nyaklánc (üveg, borostyánkő, aranygyöngyök), karlánc (üveg, mészkő, pixis), huzalkarperec, lábkörnyéki gyöngyök voltak.[33]

Szeged-Csongrádi út 25. sír (*6. kép 5*): Bolygatatlan temetkezés (Kr. u. 1–2 század fordulója, 2. század eleje). A publikációból hiányoznak a sírra és az elhunytra vonatkozó metrikus adatok! Az orsót a mellkasra helyezhették. Erre utalt a mellkas közepén előkerült kampós végű bronztű (h.: 3,2 cm, v.: 0,15 cm), amely mellett azonban orsógomb nem került elő. A sírban nyaklánc (lunula, veder alakú csüngő, korall-, üveg-, mészkő-, és borostyángyöngyök), bronzkarika, fibula, ruhaujj kivarrásra utaló gyöngyök, övcsüngő (gyöngyök, csengő), két edény, vaskés, láb környéki gyöngyök voltak.[34]

Szeged-Felsőpusztaszer: Móra Ferenc 1930-ban 40 sírt tárt fel a területen. A temető 7 sírjában került elő kampós orsóra utaló nyom. A sírok a leleteik alapján az 1. század végére, illetve a 2. század elejére keltezhetők.

16. sír: Női sír. Sírakna m.: 100 cm. A sírból egy kampós végű bronztű került elő. Emellett egy csiholó acéltöredéke, fülbevaló, vaskés és gyöngyök voltak a sírban.[35]

17. sír: Női sír. Sírakna m.: 125 cm. A sírban lévő orsóra egy kampós végű bronztű utalt. A sírban

---

[29] A lelőhelyeket korszakos bontásban, azon belül ábécé sorrendben közlöm a kézi orsóra utaló leletek részletes leírásával, valamint a kísérőleletekkel együtt.

[30] VADAY–SZŐKE 1983, 88, 9. kép 3, 5, 18. kép

[31] FARKAS 1998, 71–72, 3. kép, I. tábla 7, 10; FARKAS 2000, 15, 10. kép 7, 10.

[32] FARKAS 2000, 16, 11. kép 4–5.

[33] FARKAS 1998, 73, 4. kép 3–4, III. tábla 12; FARKAS 2000, 17, 13. kép 10, 14. kép 12.

[34] VÖRÖS 1981, 128, 7. kép 6.

[35] PÁRDUCZ 1941, 17, XIII. t. 12.

ezen kívül gyöngy nyaklánc (karneol), karperec, fibula, edény és láb környéki gyöngyök voltak.[36]

20. sír: Női sír. A sírból származó kampós végű bronztű, valamint egy kettős kónikus, dőlt kereszt díszű orsógomb utalt a horoggal ellátott orsóra. A sírból fibula, vaskés és gyöngyök kerültek még elő.[37]

24. sír: Női sír. Sírakna m.: 115 cm. A leletek között egy kampós végű bronztű utalt az orsóra (*6. kép 6*). Emellett térdfibula, gyöngyök, bronzkarika került még elő a sírból.[38]

25 sír: Női sír. Sírakna m.: 90 cm. A sírban egy kampós végű bronztű utalt az orsóra, amely mellett egy vasár, gyöngyök és egy edény is volt.[39]

33 sír: Női sír. Sírakna m.: 90 cm. A sírból előkerült, kampósan hajlított bronztű (*6. kép 7*) alakja alapján orsószárhoz tartozhatott. A sírban vaskés és gyöngyök voltak.[40]

34 sír: Női sír. Sírakna m.: 120 cm. A sírból előkerült, kampósan hajlított bronztű alakja alapján orsószárhoz tartozhatott. A sírban vaskés, vaskarika, egy bronztárgy, bronzlemez és gyöngyök voltak.[41]

Szentes-Schweidel utca 5. sír: Impozáns, rabolatlan női sír (1–2. század fordulója, 2. század eleje). A körárkos sírban, a koponya bal oldalán került elő egy orsógomb (átm.: 2,8 cm, m.: 1,8 cm). Az ehhez tartozó bronz szálvezető horog szintén a bal oldalon, a felkarcsont közepe táján, annak belső oldalán, a bordák mellett feküdt, keresztben (h.: 1,7 cm). A gazdag, körárkos sírban többek között négy fibula és tükör is volt.[42]

Szentes-Nagyhegy 20. sír: A temető leggazdagabb (!), bolygatatlan, kora szarmata kori női sírja (1–2. század fordulója, század eleje). T.: DK–ÉNy. M.: 160 cm. A sírban nem kizárt, hogy két kézi orsót helyeztek. A kampós végű bronzhuzal a bal könyök mellett került elő. Egy másik, egyszerű kézi orsóra utaló orsógomb a jobb kézcsontok belső oldalán feküdt. A sírban edény, vaskés, fülbevaló, nyaklánc (karneol, üveg, borostyánkő), aranyflitterek, aranylemezes diadém, fibula, övcsüngő, ládika, láb környéki gyöngyök voltak.[43]

2–3. század

Abony 39. lelőhely 14. sír (*4. kép 4; 6. kép 8*): Részben rabolt női sír (2. század vége, 3. század). T.: D–É. H.: 272 cm, sz.: 95 cm, m.: 37–39 cm. A sírból, a jobb kézcsontoknál egy, a lábak felé falenyomatos, fej felől kampós végű vashuzal került elő (h.: 2,5 cm). A jobb combcsont térdhez közeli végén egy barna mázas edény talpgyűrűs fenéktöredékéből faragott orsókarika feküdt (átm.: 4,5 cm, m.: 2 cm). A két tárgy *in situ* került elő egymástól 20 cm-re. A sírban ezeken felül nyaklánc (lunula, mészkő, aranyfóliás üveg, karneol), edény, vastű, 2 fibula, karlánc (karneol, mészkő, üveg), vas övkarika és láb környéki gyöngyök voltak.[44]

Csongrád-Határút 7. sír (*6. kép 9*): Felnőtt nő sírja (3. század). A sírból ismeretlen helyről egy kampós végű bronztű származik, amely mellett egy vaskés, fülbevaló, fibula volt. Orsógombról, orsókarikáról nincs adat.[45]

Debrecen-Hortobágy híd (Mátai határ) 12. sír (*6. kép 10*): Bolygatatlan felnőtt női temetkezés (2. század vége, 3. század eleje). T.: D–É. Sírakna h.: 210 cm, sz.: 75 cm, m.: 80 cm. Az orsót a jobb kézhez rakhatták. Erre utalt a jobb kézfejnél, a combtő felett előkerült kampós végű vashuzal, valamint szintén a jobb kézfej külső oldalán kibontott orsógomb. A sírból ezen kívül üveggyöngyből készült nyak- és karlánc, vaskés, egy kézzel formált edény, láb környéki gyöngyök, valamint egy kis bronzkarika került még elő.[46]

Hódmezővásárhely-Kakasszék 2. sír (*6. kép 11*): Felnőtt nő 1958-ban előkerült bolygatatlan sírja (2. század második fele). T.: D–É. A sírban a koponya jobb oldalához helyezték az orsót. Erre utal a jobb fülnél előkerült kampós végű bronzhuzal (szár h.: 2 cm, horog h.: 0,5 cm). Ugyanitt, a jobb váll mellett egy kettős kúpos, aszimmetrikus testű orsógomb került elő. A sírban bronzcsengő, nyaklánc (borostyán, korall, üveggyöngyök), 2 fibula, vasár, karlánc (üveggyöngyök), vaskés, vasszeg, láb környéki gyöngyök, vödör alakú csüngő volt.[47]

Madaras-Halmok 597. sír (*4. kép 5; 6. kép 12*): 20–30 év körüli fiatal nő bolygatatlan sírja (2–3. század). T.: D–É. Akna h.: 152 cm. Az orsót a jobb comb

---

36 Párducz 1941, 17, XIV. t. 3.
37 Párducz 1941, XV. t. 5: 2a–b.
38 Párducz 1941, 18, XIII. t. 3.
39 Párducz 1941, 18, XV. t. 8.
40 Párducz 1941, 18, XX. t. 2.
41 Párducz 1941, 18, XIII. t. 19.
42 A temető közlés alatt van. Az adatok Vörös Gabriella szíves szóbeli közlése alapján kerülhettek a jelen gyűjtésbe.
43 Párducz 1956, 140−144; Kőhegyi 1982, 323.
44 Gulyás 2011, 127−128, 22. tábla 2, 8.
45 Párducz 1944, 19, XXX. t. 2.
46 Párducz 1941, 11−12, VII. t. 10; Istvánovits 1990, 94, XI. t. 3.
47 Gazdapusztai 1960, 47, XIII. t. 2, 6.

belső oldalára helyezhették, a kéz közelébe. Az erre utaló apró, kampós végű bronztű a jobb combcsont felső végén feküdt (h.: 2,1 cm). Az aszimmetrikus testű, szélesebbik végén homorú aljú orsógomb a combcsontok között, középtájon került elő (átm.: 3,2 cm, m.: 3,2 cm). A sírrajz alapján a két tárgy távolsága 25–30 cm. A sírból gyöngy nyaklánc (korall, üveg, karneol), fibula, huzalkarperec és láb környéki gyöngyök voltak.[48]

Makó-Dáli ugar, M43 40. lelőhely, SNR 80. sír: Női sír (2–3. század). A 2012–2014 között kutatott lelőhelyen előkerült szarmata temető SNR 80. sírjában került elő szálvezetős horoggal felszerelt orsó. A sírban a jobb comb külső oldala mellé helyezték az orsót, amelyre a kézcsontok között előkerült bronzhorog és a tőle 21 cm-re fekvő, a jobb combcsont mellett előkerült bikónikus orsógomb utalt.[49]

Makó-Járandó, M43 37. lelőhely

SNR 63. sír: Női temetkezés (2–3. század). A sírban a jobb alkar belső oldala mellé helyezték az orsót, amelyre az itt előkerült bronz horog utalt.[50]

SNR 408. sír: Női temetkezés (2–3. század). A sírban a jobb comb külső oldala mellé helyezték az orsót, amelyre a kézcsontok között előkerült bronzhorog és a jobb combcsont mellett előkerült bikónikus orsógomb utalt.[51]

Nagybánhegyes-Tatár árok 37. sír. (Kunágota MOL vezeték 9. lh.): Női temetkezés (2–3. század). A 2010-ben előkerült sírban a bal könyöknél orsógomb, a bal kézfejnél vas szálvezető horog került elő. A sírban ezeken kívül egy pár bronz fülbevaló, karneol, borostyán- és mészkőgyöngyök, ezüstfibula, vasfibula, korsó is volt.

Orosházi-tanyák 19. sír: Feltehetően bolygatatlan női sír (2–3. század). T.: D–É. Sírakna h.: 185 cm, sz.: 86 cm, m.: 120 cm. A sírban talán két orsó feküdt. A kampós típus a jobb felkar belső oldalán, egy másik, sima végű a combok között, kézközelben lehetett. Az elsőre egy kampós végű bronztű utalt a jobb kulcscsontnál (h.: 4 cm). A másikra egy bikónikus testű, cikkcakkmintás orsógomb utalt a combcsontok között. A sírban ezeken kívül edény és nyaklánc (üveggyöngyök) előkerüléséről van adatunk.[52]

Szeged-Csongrádi út 24. sír (*4. kép 6; 6. kép 13*): Bolygatatlan temetkezés (2. század). T.: É–D. A temető leggazdagabb (!) koporsós sírjában egy 30 év körüli nő feküdt. A kézi orsót a bal lábszár külső oldalához helyezték. Erre utalt a bal térd külső oldalán előkerült, visszahajtott végű, falenyomatos végű vastű (h.: 3,5 cm, v.: 0,3 cm), valamint a bal boka mellett kívül előkerült aszimmetrikus testű orsógomb (átm.: 3,5 cm, m.: 2,4 cm). Az orsó és horog távolsága 20 cm volt. A sírban vaskés, félhold alakú aranycsüngővel díszített gyöngy nyaklánc (üveg, arany), karlánc (karneol- és paszta gyöngyök), övcsüngő (rajta csengő, gyöngyök, bronz- és csontpixis), láb környéki gyöngyök voltak.[53]

Szentes-Jaksor 1. sír (*6. kép 14*): Bolygatatlan felnőtt nő temetkezése (2. század vége, 3. század eleje). T.: D–É; m.: 80 cm. A sírban a (jobb?) csípőnél kampós végű bronz „tű" került elő (h.: 4,2 cm). A jobb kéznél szimmetrikus átmetszetű, téglapiros színű orsógomb feküdt. A sírban edény, vaskés, nyaklánc (üveg, mészkő), fibula, karlánc (karneol), övkarika és láb környéki gyöngyök kerültek elő.[54]

Szentes-Kistőke, vasútállomás 141. sír: Felnőtt nő 1936-ban előkerült sírja (2–3. század közepe). Sírakna h.: 177 cm, sz.: 74 cm. Az orsót a bal kézhez helyezhették. Erre utal a bal alkarnál előkerült kampós vashuzal, valamint a bal combcsont mellett fekvő orsógomb. A sírból ezeken kívül edény, vaskés, vaskarika, gyöngy nyaklánc, a láb környékén pasztagyöngyök is előkerültek.[55]

Szolnok-Szandaszőlős-Netovább-Csárda/Szanda-Netovább 3. sír (*7. kép 1*): Részben feldúlt, felnőtt női sír (2–3. század). T.: D–É. H.: 160 cm, sz.: 70 cm, m.: 180 cm. A betöltésből egyik végén ívelt, másik, hegyes végén falenyomatos vastű volt. A sírból gyöngy nyaklánc, fibula, bronzcsengő és láb környéki gyöngyök voltak.[56]

Tápiószele-Pedagógusilletmény-földek 4. sír (*7. kép 2*): Feldúlt felnőtt női sír (3. század közepe). Sírakna h.: 235 cm, sz.: 68 cm, m.: 90 cm. A sírból, a mellkas tájáról egy kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, egyik végén hegyes, másik végén félkörívben meghajlított, a cikkben tűnek leírt tárgy tartható orsóhorognak (h.: 2,2 cm, v.: 0,15 cm). A sírban, a bolygatatlan lábujjcsontok között egy másik vastű is feküdt, rajta hosszirányú falenyomattal (h.: 1,8 cm, v.: 0,4–0,45 cm). Mérete alapján nem kizárt, hogy ez is orsóhorog volt. A sírból egy Drag. 33. típusú *terra sigillata* csésze, vaskés, vasár, fülbevaló,

---

48 KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 157–158, 117. t. 13, 16.
49 A sír közöletlen. Sóskuti Kornél szíves szóbeli közlése.
50 A sír közöletlen. Sóskuti Kornél szíves szóbeli közlése.
51 A sír közöletlen. Sóskuti Kornél szíves szóbeli közlése.
52 NAGY 2005, 16, 15. kép 1.
53 VÖRÖS 1981, 127, 5. kép 7–8; KŐHEGYI 1982, 318, 14. rajz, XII. 1–2.
54 PÁRDUCZ 1950, 19, LVII. t. 4, LVII. t. 6.
55 PÁRDUCZ 1944, 16, XIX. t. 3, 6.
56 VADAY 1989, 267, Taf. 94. 5.

bronzfibula, karneol, üveg- és pasztagyöngyök voltak.[57]

Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag 7. sír (*6. kép 15*): Felnőtt nő bolygatatlan, körárkos sírja (2. század vége, 3. század eleje). T.: D–É. H.: 260 cm, sz.: 110 cm, m.: 140 cm. A rönkkoporsóban eltemetett felnőtt nő mellett talán két orsó is lehetett. Az erre utaló bronz, kampós végű tű a jobb oldalon, a medence mellett került elő (h.: 2,5 cm). Egy orsógomb a bal felkarcsont külső oldalán feküdt (átm.: 3,5 cm). A sírban bronztű és tűtartó, vaskés, fülbevaló, nyaklánc (üveg és karneol), féltorques, gyűrű, övcsüngő (rajta római veretek, gyöngyök, pixis, rugós gyűrű), huzalkarperec, láb környéki gyöngyök voltak.[58]

4–5. század

Apátfalva-Nagyút dűlő 139. sír, M43 43. lelőhely (*5. kép 1; 7. kép 3*): 2011 júniusában előkerült rabolatlan női sír (5. század). T.: D–É. Sírakna h.: 236 cm, sz.: 119 cm, m.: 28 cm. A *maturus* korú nő sírjában az orsó *in situ* helyzetben maradt meg. A jobb kézcsontokon, kampós véggel a koponya felé feküdve került elő a bronz szálvezető horog (h.: 3 cm, v.: 0,2 cm). A tű egyenes, elvékonyodó szárán látható korrodálódás mutatta, hogy mely rész érintkezett az orsó fa szárával. Az elporladt orsógomb tőle 16 cm-re, a jobb combcsont mellett, a külső oldalon feküdt. A sírban bronz fülbevalópár, nyaklánc, bronzfibula, csont tűtartó, vaskés, a lábnál üveggyöngyük és egy edény került elő.[59]

Budapest XVI., Sashalom, Zalavár utca 7 (*5. kép 2; 7. kép 4*): 45–50 év körüli nő rabolatlan, magányos sírja (5. század első fele). T.: DK–ÉNy. M.: 96 cm. Koporsó nem volt. A bal felkarcsont mellett kívül egy kerek vashuzalból készült, kampós végű szálvezető horog került elő (h.: 2,6 cm). A bal alkarcsontnak szintén a külső oldalán bikónikus orsógomb feküdt. A távolságuk 40 cm körüli a sírrajz alapján. A sírban ezeken kívül kézi korongolt, fejhez pakolt edény, bronzkarikával záródó gyöngy nyaklánc (borostyán, karneol, üveg), vaskés volt.[60]

Bugac-Pusztaháza 4. sír: Feldúlt női sír (4–5. század). T.: DNy–ÉK. H.: 330 cm, sz.: 95 cm, m.: 125 cm. A sírból két kampós végződésű vastű került elő, közelebbről meg nem határozott helyről. A sírban gyöngyök és bronzcsüngő volt.[61]

Bugac-Pusztaháza 8. sír: Vaskapcsos koporsóba temetett felnőtt nő sírja (4–5. század). T.: DNy–ÉK. H.: 238 cm, sz.: 98 cm, m.: 115 cm. A bal kéz ujjai között kampós végű vastű került elő. Orsógombról nincs adat. A sírban ezen kívül üveggyöngy, vaskés, vasár (?) és bronz huzalfülbevaló volt.[62]

Csanádpalota-Sulyok tanya 2. sír, M43 57. lelőhely (*1. kép 2; 2. kép 7–8; 7. kép 5*)*:* Bolygatatlan késő szarmata kori sír (4. század vége, 5. század eleje).

Füzesabony-Pusztaszikszói-gyümölcsös 1. sír (*5. kép 3; 7. kép 6*): Bolygatatlan késő szarmata kori sír (4. század vége, 5. század eleje). T.: D–É. Sírakna h.: 263 cm, sz.: 111 cm, m.: 138 cm. A sírban egy 42–50 év körüli nő nyugodott. Az orsót a bal felkar belső oldalához helyezték. Erre utalt a bal vállnál előkerült 3 cm hosszú, kampós végű vastű, valamint a bal könyök belső oldalán fekvő szimmetrikus testű, kettős kónikus orsógomb, amelynek furatát rovátkolások díszítik (átm.: 3,9 cm, furat átm.: ~1,5 cm). A köztük mért távolság, azaz az orsószár hossza minimum 30 cm volt. A sírban gyöngy nyaklánc (üveg, karneol, borostyánkő, ezüst lunula, fülezett érmék, ezüst- és bronzkarikák), fibula, huzalkarperec, aranyozott bronzcsat, edény és vaskés volt.[63]

Hódmezővásárhely-Gorzsa 20. sír (*7. kép 7*): Felnőtt nő késő szarmata kori bolygatatlan sírja (4. század vége, 5. század eleje). T.: D–É. A leírás szerint a sírban vastű került elő fatokban. Ez a táblán közölt rajz méreténél fogva is orsóhorogra utal. Ennek valószínűségét erősíti, hogy egy szimmetrikus átmetszetű orsógomb is volt a sírban. Pontos helyük ismeretlen volt. Az orsó furatának pereme irdalt szélű. A sírban kiöntőcsöves edény, fülbevaló, torques, kovakő, huzalkarperec, üveg és borostyángyöngyök voltak.[64]

Makó-Mikócsa-dűlő 245. sír, M43 31. lelőhely (*7. kép 9*): Bolygatatlan késő szarmata kori sír (4. század vége, 5. század eleje). T.: DNy–ÉK. Sírakna h.: 318 cm, sz.: 109 cm, m.: 42 cm. A koporsós sírban egy felnőtt nő nyugodott. Az orsószárat a jobb alkar külső oldala mellé helyezték. Erre a 2,8 cm hosszú, a kéz felőli oldalán falenyomatos, kampós végű vashuzal utalt, amely az alkarcsont középső harmadában került elő. Az orsógomb fából készülhetett és a kézfej környékén lehetett. A sírban tükör, veretes ládika, edény, fülbevaló, nyaklánc (üveg, borostyán, mészkő, lunula), bronz fátyolveretek, levél alakú

---

57 Dinnyés 1980, 188, 13. t. 1, 7.
58 Istvánovits 1990, 85, II. t. 6−7.
59 A sír közöletlen. Ásatásvezető: Paluch Tibor.
60 Nagy 2006, 6. kép 1, 8. kép 3−4, 9. kép 4−5.
61 Párducz 1972, 127, III. t. 4−5.
62 Párducz 1972, 127, III. t. 32.
63 Szabó 1990, 176, 4. kép 9, 5. kép 5.
64 Vaday 1994, 107−108, V. Tab. 7−8.

csüngő, bronzcsövek, fibula, huzalkarperec, láb környéki gyöngyök voltak kísérőleletként.[65]

Mezőszemere-Kismari-Fenék

35. sír (*5. kép 4; 7. kép 10*): Rabolatlan gazdag női sír a temető I. csoportjában (4. század vége, 5. század eleje). T.: D–É. H.: 237 cm, sz.: 100 cm, m.: 32 cm. A sírból a leírás szerint a jobb kézfejen kör átmetszetű bronzhuzalból készült, „pödrött végű tű" (*Rollenkopfnadel*), azaz orsóhorog került elő. A kampós vég a fej felé nézett. Vége letörött (h.: 2,5 cm). Szintén a jobb lábszár külső oldala és a sírfal között egy bikónikus testű, világosszürke orsógomb feküdt. Egyik vége kimetszett végű. Méretadatok nincsenek megadva, de a rajz alapján magassága 4 cm, szélessége 3 cm, a furat átmérő 1 cm közeli. A sírrajz alapján az orsógomb furatának tengelye azonos a bronzhorog tengelyével. Távolságuk eléri 40 cm-t. A sírban ezen kívül karneol nyaklánc, többtagú bronzfibula, bronz övcsat, a jobb alkarnál egy 13–14 cm magas üvegpohár és vasdarabok kerültek elő.[66]

44. sír (*5. kép 5; 7. kép 11*): Deszkakoporsóba temetett kislány sírja a temető II. csoportjában került elő (4. század vége, 5. század eleje). T.: D–É. H.: 220 cm, sz.: 100 cm, m.: 62 cm. A sír betöltéséből kampós végű vastű került elő csont tűtartóban. A közölt rajz alapján egyértelműen orsóhorog (feltehetően a jobb kéz tájáról). A jobb sípcsont külső oldalán bikónikus testű, kicsi, barnásfekete orsógomb feküdt. A sírban gyöngy nyaklánc (karneol, csont, üveg, ezüstcsengő, római fülezett érme), bronz övcsat és szíjvég, gyöngy karlánc (karneolból és csontból), a bal combcsont mellett kívül két sorban övcsüngő gyöngyei (mészkő, üveg, Cyprea csiga bronzhuzalon, bronzcsüngő), láb környéki gyöngyök (karneol), két római érme, vaskés voltak.[67]

Óföldeák-Ürmös, M43 9. lelőhely 161. sír: Bolygatatlan (!) késő szarmata kori sír (4–5. század). T.: DNy–ÉK. H.: 250 cm, sz.: 95 cm, m.: 35 cm. A deszkakoporsóban eltemetett felnőtt nő lábához helyezték az orsót. Itt, a lábfejek előtt volt egy falenyomatos, kampós végű vashuzal (h.: 3,4 cm). Közelében egy kettős kónikus orsógomb is előkerült, amely elporladt. A sírban fülbevaló, nyaklánc (korall), fibula, karlánc (borostyánkő, üveg, Cyprea csiga), tükör, ládika, edény volt. A sír közöletlen.

Szeged-Kiskundorozsma, Daruhalom-dűlő III. M5 82. lelőhely 381. sír (*7. kép 8*): késő szarmata kori sír (4. század vége, 5. század eleje). T.: D–É. H.: 257 cm, sz.: 116 cm, m.: 26 cm. A deszkakoporsós sírban egy 60 évnél idősebb korú nő nyugodott. Az orsót a jobb comb mellé helyezték. A 3,2 cm hosszú, kampós végű bronztű a jobb kézfej egyik csontján került elő. A horog a külső oldal felé nézett. A szürke színű edényfalból faragott orsókarika (átm.: 5,1 cm, furat átm.: 1,5 cm) a jobb combcsont mellett, kívül került elő. A köztük mért távolság, azaz az orsószár hossza minimum 20 cm volt. A sírban edény, huzalkarperec, bronzcsat, vaskés, bronzkarika, korall- és karneolgyöngyök és bronzcsövecskék voltak.

Tiszaföldvár-Téglagyár 84. sír: Bolygatatlan (!) női sír (4. század vége, 5. század eleje). T.: D–É. A sírba helyezett egy, talán két orsóra utalt a két lábszár között talált, a jobb lábszárhoz közelebb fekvő két falenyomatos, kisméretű vastű (az első h.: 3,6 cm, a második h.: 1,2 cm). A jobb lábszár külső oldalának közepén egy fekete színű, bikónikus testű orsógomb feküdt (átm.: 3,7 cm, m.: 1,2 cm). A sírban fülbevaló, gyöngy nyaklánc (korall, karneol, borostyánkő, fém, levél alakú csüngők, bronzkarika), zárt torques, tükörtöredék, karlánc (karneol), huzalkarperec, falenyomatos vasár, veretek, fibula és láb környéki gyöngyök voltak.[68]

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A sírt Takács Gábor régész technikus tárta fel és rajzolta le 2011 szeptemberében. A leleteket Nagy Norbert és Gyűrösi Tímea csomagolta el, leltározta be. A tárgyakat a Móra Ferenc Múzeum restaurátora, Fekete Lajosné konzerválta. A rajzokat Czabarka Zsuzsanna, a térképet Zoltán Sándor Péter készítette. A faminták mikroszkopikus vizsgálatát Náfrádi Katalin, az antropológiai vizsgálatokat Marcsik Antónia végezte el. Munkájukért valamennyien fogadják köszönetemet.

Több kolléga közöletlen ásatási anyagát bocsátotta rendelkezésemre. Sóskuti Kornél a Makó-Dáli ugarban, Makó-Járandóban és az Óföldeák-Ürmösön, Benedek András a Nagybánhegyesen,

---

65 PÓPITY 2014, 168, 10. kép 13.

66 DOMBORÓCZKI 1997, 99–101; VADAY–DOMBORÓCZKI 2001, 16, Abb. 21. 3, Abb. 21. 5.

67 VADAY–DOMBORÓCZKI 2001. 29, Abb. 48. 11–12.

68 VADAY 1980, 232; SCHWARZ 2011, 59.

Paluch Tibor az Apátfalván, Vörös Gabriella a Szentes-Schweidel utcában, Mészáros Patrícia, illetve Sóskuti Kornél a Kiskundorozsma-Daruhalom-dűlő III. lelőhelyen feltárt, közöletlen adataiért fogadja köszönetemet. Az Abony 39. lelőhelyről publikált adatra Gulyás Gyöngyi hívta fel a figyelmem, amiért köszönettel tartozom. Végezetül Pásztókai-Szeőke Juditnak mondok köszönetet, hogy értékes gondolataival, a közös eszmecserével hozzájárult e dolgozat megírásához.

Irodalom

Baume 1968: Baume, W.: Gebrauch der Handspindel vom Altertum bis zur Neuzeit. In: *Studien zur europischen Vor- und Frühgeschichte*. Hrsg.: Martin, C. – Werner, H. – Klaus, R. Neumünster 1968, 431–437.

Cronyn 1996: Cronyn, J. M.: *Régészeti leletek konzerválásának alapjai*. Budapest 1996.

Dinnyés 1980: Dinnyés I.: I–III. századi sírok Tápiószelén (Sarmatische Gräber aus dem 2–3. Jahrhundert von Tápiószele). *Studia Comitatensia* 9 (1980) 187–234.

Domboróczki 1997: Domboróczki L.: Mezőszemere-Kismari-fenék. Szarmata telep és temető a IV. századból. In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései (Paths into the Past. Rescue Excavation on the M3 Motorway)*. Szerk.: Raczky P. – Kovács T. – Anders A. Budapest 1997, 99–101.

Eibner 1984: Eibner, A: Die Frau mit der Spindel. Zum Aussagewert einer Archäologische Quelle. *Antaeus* 3. Hallstatt Kolloquium. Hrsg.: Jerem, E. Veszprém 1984, 39–48.

Endrei 1964: Endrei W.: A fonás és szövés termelékenységeinek alakulása az ipari forradalomig (Messung der Produktivität Spinnens und Webens). *Technikatörténeti Szemle* III:1–2 (1964) 125–144.

Farkas 1998: Farkas Cs.: Korai szarmata temető aranyleletes sírjai Füzesabony határából. – Újabb adatok a szarmata kori viselet problémaköréhez. In: *Jazigok, Roxolánok, Alánok. Szarmaták az Alföldön*. Gyulai Katalógusok 6. Szerk: Havassy P. Gyula 1998, 67–81.

Farkas 2000: Farkas Cs.: Kora szarmata sírok Füzesabony határában – Füzesabony-Kastély-dűlő I. (Frühsarmatische Gräber in der Gemarkung von Füzesabony [Füzesabony-Kastély-dűlő I.]). *Heves megye Régészeti Közleményei* 2 (2000) 15–47.

Füzes 2012: Füzes Zs.: *Fonás rokkán és kézi orsón*. Budapest 2012.

Gazdapusztai 1960: Gazdapusztai Gy.: Dák-szarmatakori temető és telep Hódmezővásárhely-Kakasszéken (Могильник и стоянка эпохи великого переселения народов Какашсеке). *Archaeologiai Értesítő* 87 (1960) 47–51.

Gostenčik 2001: Gostenčik, K.: Die Spindelhaken aus Kupferlegierung vom Magdelensberg und aus Virunum in Kärnten. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 31. Mainz 2001, 571–579.

Gulyás 2011: Gulyás Gy.: Szarmata temetkezések Abony és Cegléd környékén. *Studia Comitatensia* 31 (2011) 125–253.

Havassy 1998: Havassy P.: Katalógus. In: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Gyulai Katalógusok 6. Szerk.: Havassy P. Gyula 1998, 67–81.

Herman 1887: Herman O.: *A magyar halászat könyve*. Budapest 1887.

Hendzsel et al. 2008: Hendzsel, I. – Istvánovits, E. – Kulcsár, V. – Ligeti, D. – Óvári, A. – Pásztókai-Szeőke. J.: "On the Borders of East and West": A Reconstruction of Roman Provincial and Barbarian Dress in the Hungarian National Museum. In: *Dressing the Past. Ancient Textiles* 3. Ed.: Margarita, G. – Cherine, M. – Maria, L. N. Oxford 2008, 29–42.

Istvánovits 1990: Istvánovits E.: A Felső-Tiszavidék legkorábbi szarmata leletei. 2–3. századi sírok Tiszavasváriból (The earliest Sarmatian finds of the Upper Tisza region. 2nd–3rd century burials in Tiszavasvári.

A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve 27–29 (1984–1986) 1990, 83–133.

KOKOWSKI 1998: Kokowski, A.: Die Masłomęcz-Gruppe. Ihre Chronologie und Beziehungen innerhalb des gotischen Kulturkreises – Ein Beispiel für den kulturellen Wandel der Goten im Verlauf ihrer Wanderungen. *Bericht der Römisch Germanischen Komission* 78 (1997) 641–833.

KŐHEGYI 1982: Kőhegyi M.: Kora szarmata aranyleletes női sírok az Alföldön (Frühsarmatische Frauengraber mit Goldfunden in der großen Ungarischen Tiefebene). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 63 (1982) 267–355.

KŐHEGYI–VÖRÖS 1992: Kőhegyi M. – Vörös G.: 3–4. századi temető és 4–5. századi település Szeged-Algyőn (Friedhof aus dem 3. und 4. Jh. und Siedlung aus dem 4. und 5. Jh. in Szeged-Algyő). *Móra Ferenc Múzeum. Évkönyve* 1989–1990:1 (1992) 63–116.

KÖLTŐ–ROSTÁS 2006: Költő L. – Rostás Zs.: Avar kori textilmaradványok vizsgálata. *Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek* 8 (2006) 125–152.

KULCSÁR 1998: Kulcsár V.: A Kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai (Burial rite of the Sarmatians of the Carpathian basin). *Múzeumi Füzetek* 49. Aszód 1998.

MAKKAY 2003: Makkay J.: *A vasorrú bába. Ősi hettita-ősszláv és ószláv-magyar kapcsolatok. A fémarcú istenszobor, a balta mint isteni attributum és a rituális fonás (Die Hexe Eisennase. Uralte hethitische-urslawische und altslawisch-ungarische Kontakte. Das metallgesichtige Götterstandbild, die Axt als Götterattribut, und das ritualle Spinnen).* Budapest 2003.

MÜLLER 2009: Müller R.: Guzsalyok és orsógombok Pannoniában. *Zalai Múzeum* 18 (2009) 39–54.

NAGY 2003: Nagy D. S.: Nagyszénás-Vaskapu lelőhely szarmata sírjai. *Barbaricumi Szemle* 1 (2003) 53–65.

NAGY 2005: Nagy D. S.: Az Orosházi-tanyák, MÁV-homokbánya szarmata temetője (Sarmatische Gräberfeld aus der MÁV-Sangrube von Orosházi-tanyák). *A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve* 7 (2005) 11–48.

NAGY 2006: Nagy M.: Kora népvándorláskori sírleletek Budapest területéről (Grabfunde aus der Frühen Völkerwanderungszeit im Gebiet von Budapest). *Budapest Régiségei* 40 (2006) 95–155.

ORTUTAY 1981: Ortutay Gy.: *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. Szerk.: Ortutay Gy. Budapest 1981.

PÁRDUCZ 1941: Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon I.* (*Denkmäler der Sarmatenzeit Ungars I*). Archaeologica Hungarica 25. Budapest 1941.

PÁRDUCZ 1944: Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon II.* (*Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns*). II. Archaeologica Hungarica 28. Budapest 194).

PÁRDUCZ 1950: Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon III.* (*Denkmäler der Sarmatenzeit Ungars III*). Archaeologica Hungarica 34. Budapest 1950.

PÁRDUCZ 1956: Párducz, M.: Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn im II. und III. Jahrhundert. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 7 (1965) 139–182.

PÁRDUCZ 1972: Párducz, M.: Hunkori szarmata temető Bugac-Pusztaházán (Sarmatisches Gräberfeld aus der Hunnenzeit von Bugac-Pusztaháza). *Cumania* 1 (1972) 115–131.

PÓPITY 2014: Pópity D.: Szarmata temetőrészlet és ismeretlen korú sír Makó-Mikócsa dűlőben (M43 31. lelőhely) (Sarmatian cemetery and a grave of unknown date at Makó-Mikócsa dűlő [Site M43 31]). In: *Avarok Pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára (Avarum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday).* Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Budapest 2014, 161–182.

RICHTER 2005: Richter É.: Textil- és négyzetrendszeres fonatlenyomatok az Alföld neolitikumából (Woven and plaited fabrics in the neolithic of the Great Hungarian Plain). In: *Hétköznapok Vénuszai*.

Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. Hódmezővásárhely 2005, 123–144.

SCHWARZ 2011: Schwarz D.: Szarmata fémművesség a Tiszaföldvár-Téglagyár temető 84. sírjában található ékszerek tükrében. In: *Hadak Útján. A népvándorlás kor kutatóinak XIX. konferenciája. Győr 2008. október 20–22*. Szerk.: Bíró Sz. Győr 2011, 57–70.

SZABÓ 1988: Szabó J. J.: Kenderfeldolgozás és vászonfelhasználás egy szamosmenti faluban (Hanfbearbaitung und Leinenverwendung in Fülöpösdaróc). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 21–23 (1978–1980) 1988, 77–99.

SZABÓ 1990: SZABÓ S.: Késő római kori–kora népvándorlás kori sír és teleprészlet Füzesabony határában (Grab und Siedlungsteil aus der späten Römerzeit-frühen Völkerwanderungszeit in der Gemarkung von Füzesabony [Nordungarn]). *Agria* 25–26 (1989–1990) 1990, 175–193.

SZOLNOKY 1991: Szolnoky L.: A kender, a len és a gyapjú népi feldolgozása. In: *Magyar Néprajz* III. Anyagi kultúra 2. Kézművesség. Szerk.: Domonkos O. Budapest 1991, 355–356.

SZU 2002: Szu A.: *Kelta Asszonyok – római hölgyek (Celtic Women – Roman Ladies). Időszaki kiállítás a BTM Aquincumi Múzeumában. Temporary exhibition in the Aquincum Museum. 2000. május–2001. október.* Szerk.: Szu A. Budapest 2002.

TETTAMANTI 1985: Tettamanti S.: Avar kori sírok Fótról. Régészeti tanulmányok Pest megyéből. *Studia Comitatensia* 17 (1985) 345–368.

VADAY 1980: Vaday A: Tiszaföldvár, Ziegelei (Téglagyár) (Szolnok megye). *Antaeus* 8–9 (1978–1979) 1980, 231–233.

VADAY 1989: Vaday A.: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. *Antaeus* 17–18. Budapest 1989.

VADAY 1994: Vaday, A.: Late Sarmatian Graves and their connections within the Great Hungarian Plain. *Slovenská Archeológia* 42:1 (1994) 105–124.

VADAY–DOMBORÓCZKY 2001: Vaday A. – Domboróczky L.: Mezőszemere-Kismarifenék. Késő-császárkori–kora-népvándorláskori temetőrészlet (Mezőszemere-Kismari-fenék. Spätkaiser-frühvölkerwanderungszeitliches Gräberfeldsdetail). *Agria* 37 (2001) 5–206.

VADAY ET AL. 1989: Vaday, A. – Istvánovits, E. – Kulcsár, V.: Sarmatian Costume in the Carpathian Basin. *Klio* 71 (1989) 107–114.

VADAY–SZŐKE 1983: Vaday A. – Szőke B. M.: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókereszten (Sarmatischen Gräberfeld und gepidisches Grab in Endrőd-Szujókereszt). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1983, 79–132.

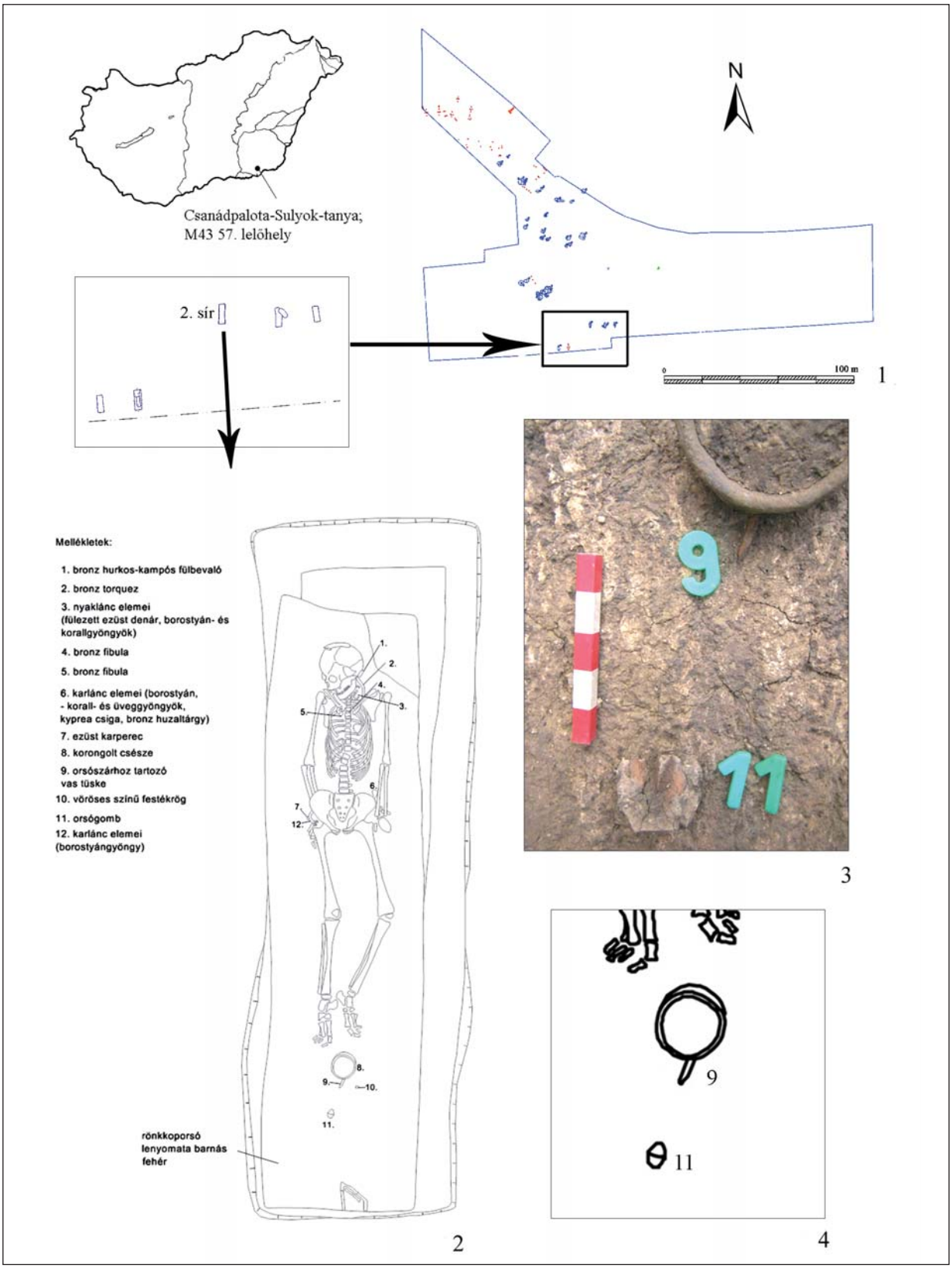
VÖRÖS 1980: Vörös G.: Adatok a szarmatakori női viselethez (Angaben zur sarmatenzeitlichen Frauentracht). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1980, 121–134.

VÖRÖS 2011: Vörös G.: Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető. *Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről* 1. Szerk.: Felföldi Sz. Szeged 2011.

ZALOTAY 1952: Zalotay E.: Nagyszénási-Vaskapu jazyg leletei. *Csongrád Megyei Könyvtár* 57. Szeged 1952.

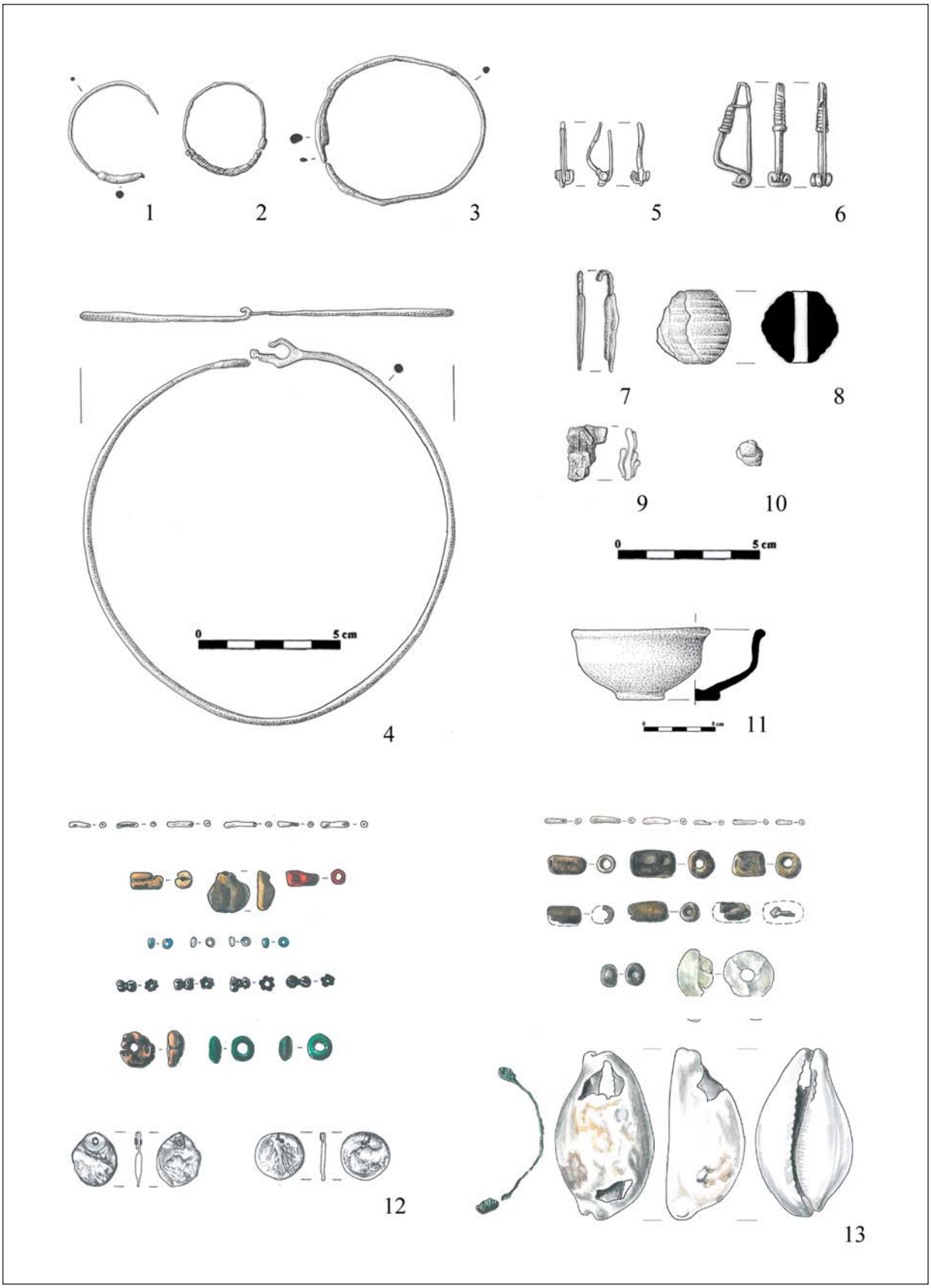
AUFFINDUNG AUF EINEM HAKEN – ALSO ENTDECKUNG EINES NEUEN HANDSPINDELTYPS BEI DEN UNGARNLAND LEBENDEN SARMATEN

Diese Artikel begründet sich auf neuerlich entdeckte sarmatische Grabfunde. Dieser Fund beschäftigt sich mit einem neuen Handspindeltyp bei einem der Sarmaten. Diese Handspindel besteht aus einem Holzspindelstab, einem Spinwirtel aus Ton oder Holz, und einem eisernen oder bronzen Spindelhaken. Die Spinnwirteln in den Gräber sind meist kegelig oder doppelkegelig, manchmal scheibenförmig aus gebranntem Ton. Diese sind die unteren Teile der Spinnwirteln. Auf dem oberen (meist spitzen) Ende des Spindelstabes befinden sich die Spindelhacken. Diese 1,2–4,2 cm langen fragezeichenförmigen Haken dienen zur Befestigung des Fadens. Die frühere Forschung in Ungarn interpretiert diesen Fund als Nadel. Von der Abmessen in der Gräber in situ Abstand liegende Spinnwirtel und Haken weisen aus, dass diese Handspindel war 20–40 cm Lang. In der 1.–2. Jahrhundert die Sarmaten legen diese Gegenstand in die Nähe des Oberkörpers. Später, in der 4.–5. Jahrhundert wir finden diese Handspindeltyp größtenteils neben, oder vor der Beine. Diese Handspindeln waren fähig spinnen und auch zwirnen, also zusammendrehen von mehreren Fäden zu einem Faden.



1. kép. 1: Csanádpalota-Sulyok-tanya lelőhely helyzete és a feltárt szelvény a 2. sír helyzetével; 2: A 2. sír rajza; 3–4: A lábfejek elé helyezett kézi orsó helyzete

Abb. 1. 1: Die Lage der Fundort Csanádpalota-Sulyok-tanya und die Ausgrabungs-fläche mit der Positionen der Grab 2; 2: Zeichnung der Grab 2; 3–4: Position der Handspindel



2. kép. A Csanádpalota-Sulyok-tanya 2. sír leletei
Abb. 2. Die Funde der 2. Grab von Csanádpalota-Sulyok-tanya



1



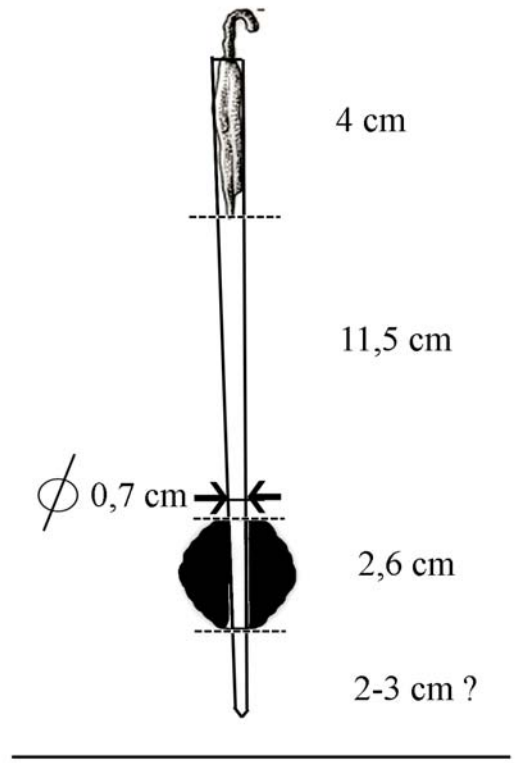
4



2



3

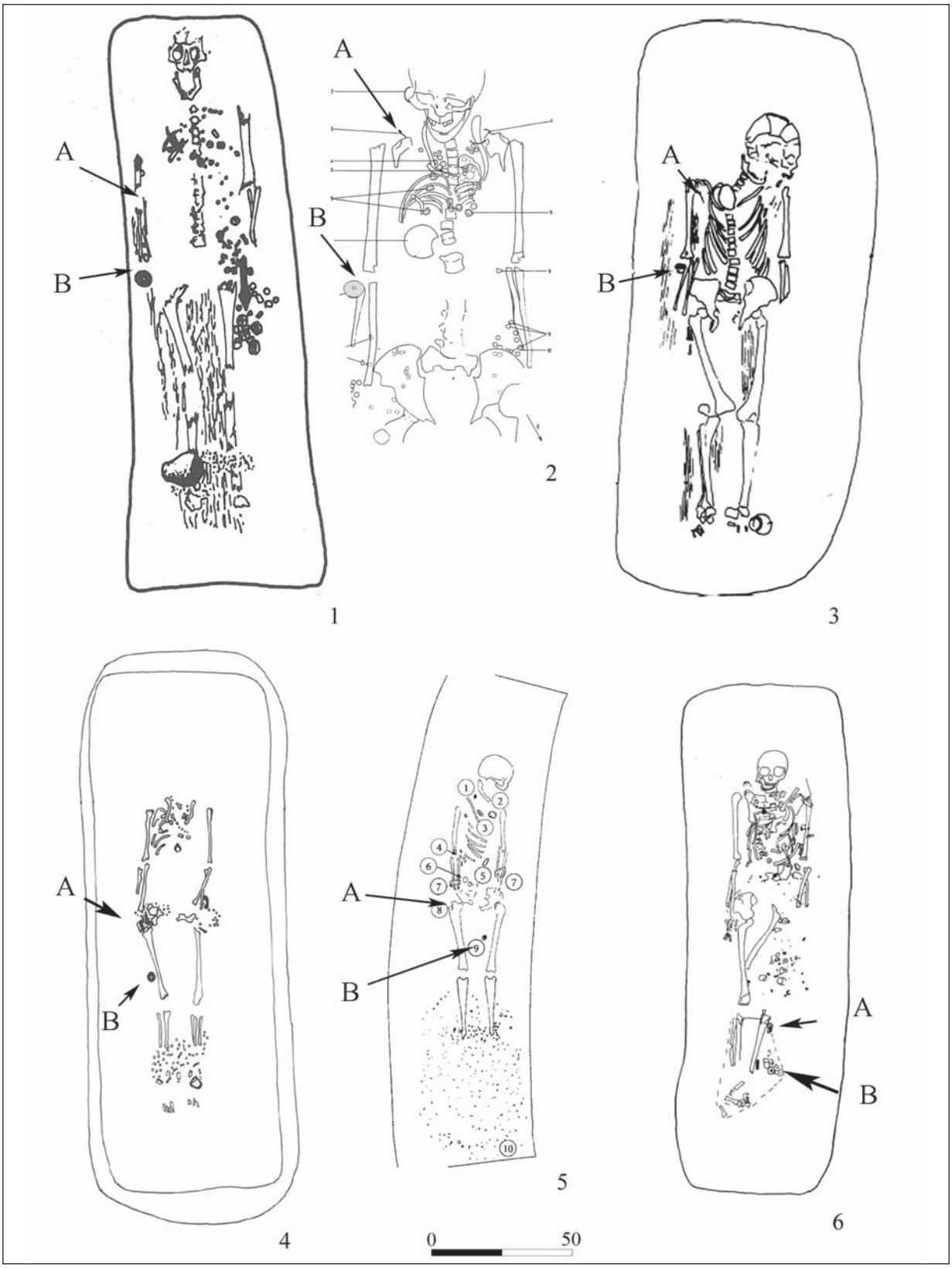


H teljes: 18,1 + 2-3 cm:~ 20,3 - 21,3 cm

5

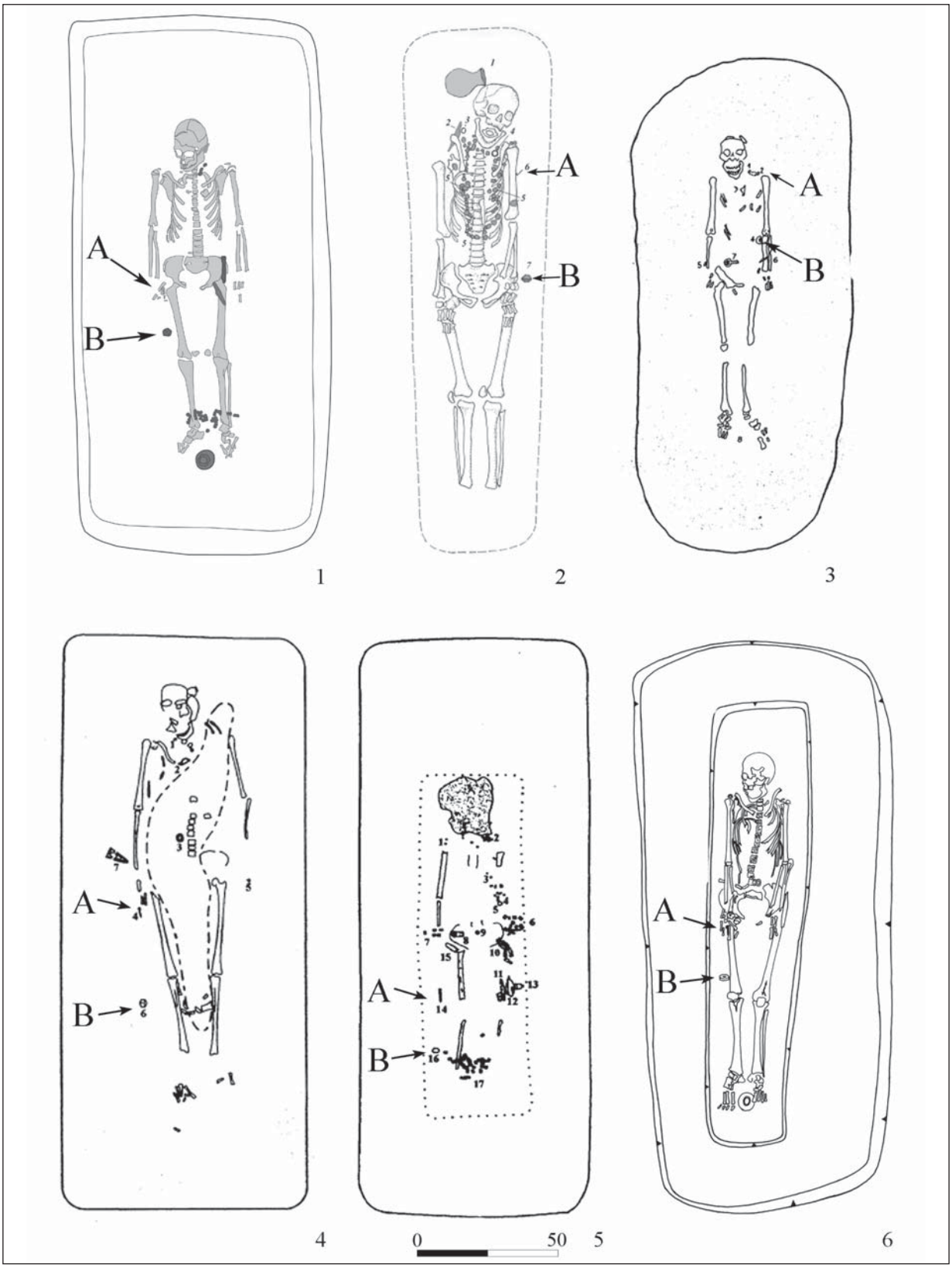
3. kép. 1–3: A kézi orsó síron belüli helyzete; 4: Szálvezetős kézi orsó a Magyar Néprajzi Múzeum gyűjteményéből; 5: A csanádpalotai 2. sír szálvezetős kézi orsójának rekonstrukciós rajza

Abb. 3. 1–3: die Lage der Handspindel in der Grab 2; 4: Handspindel mit der Spindelhaken von der Sammlung der Ungarisches Volkskundemuseum; 5: Rekonstruktionszeichnung der Handspindel in der 2. Garb von Csanádpalota



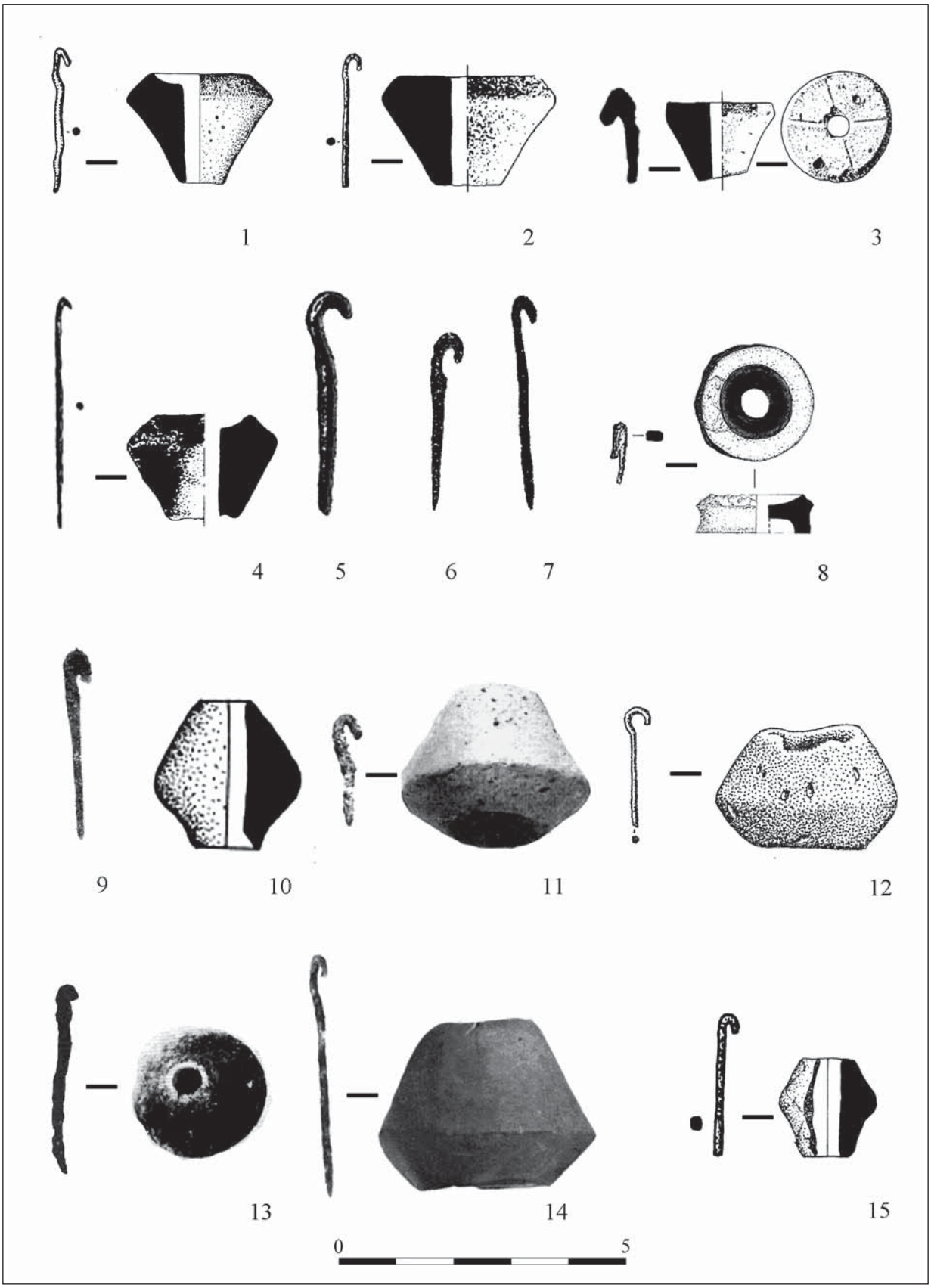
4. kép. Szálvezetős horoggal ellátott kézi orsók síron belüli helyzete (1–3. század).
Jelmagyarázat: A: a szálvezető helye; B: az orsógomb/karika helye

Abb. 4. Die Position der Spindeln mit Spindelhaken in der Gräber. Zeichenerklärung: A: Die Lage der Spindelhaken; B: Die Lage der Spinnwirtel

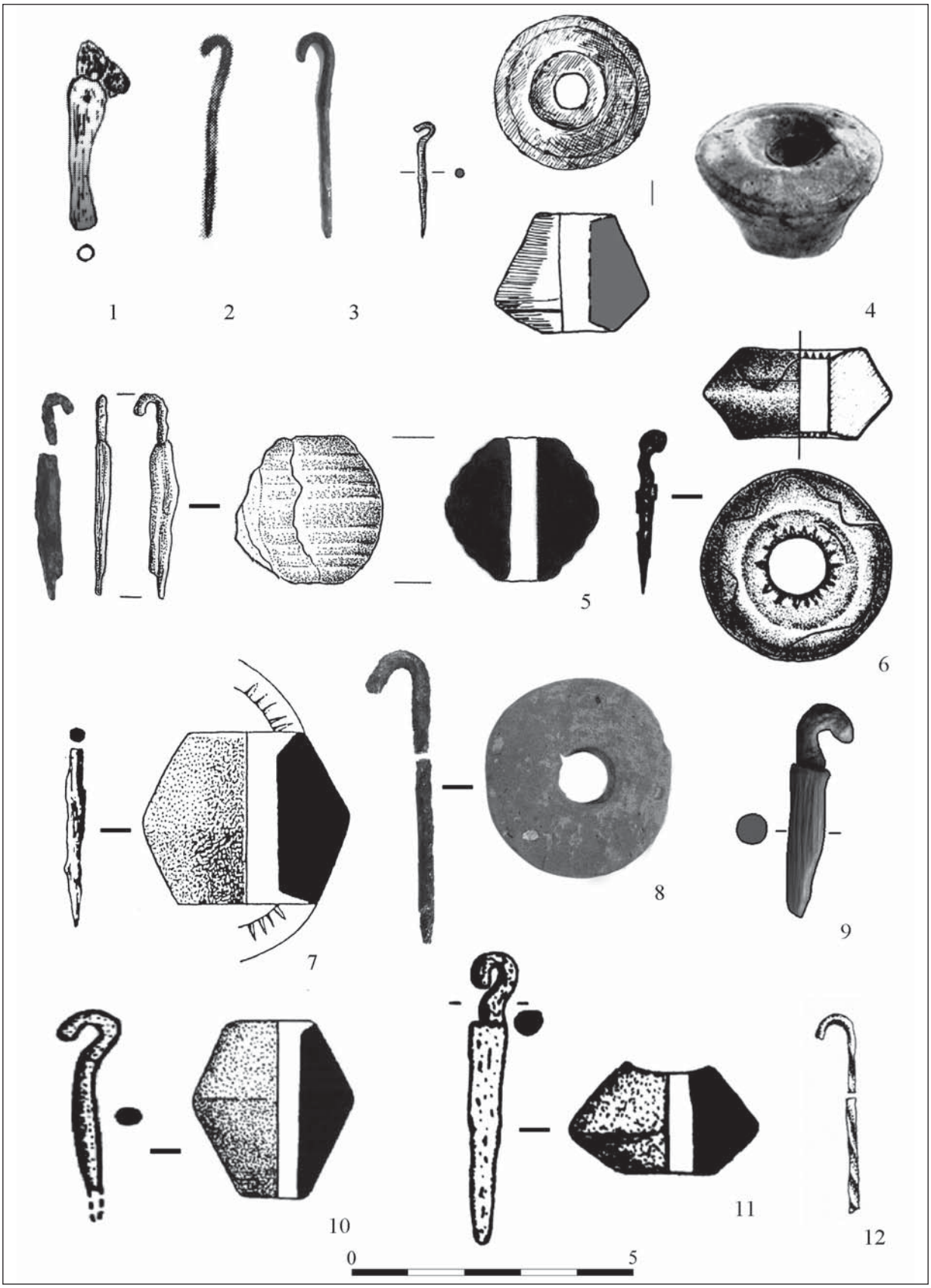


5. kép. Szálvezetős horoggal ellátott kézi orsók síron belüli helyzete (4–5. század).
Jelmagyarázat: A: a szálvezető helye; B: az orsógomb/karika helye

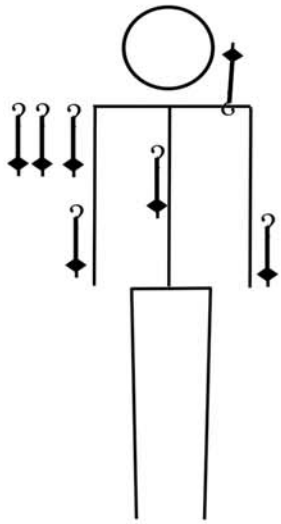
Abb. 5. Die Position der Spindeln mit Spindelhaken in der Gräber.
Zeichenerklärung: A: Die Lage der Spindelhaken; B: Die Lage der Spinnwirtel

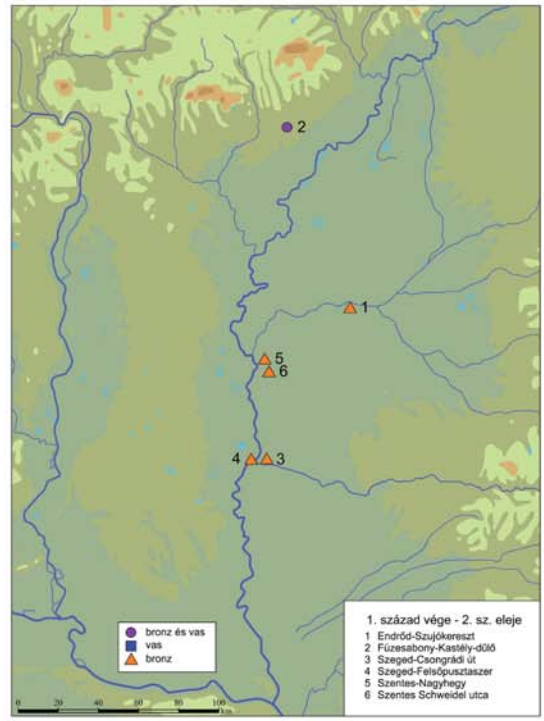


6. kép. Szarmata kori szálvezető horgok és orsók
Abb. 6. Sarmatische Spindelhaken und Spinnwirteln



7. kép. 1–11: Szarmata kori szálvezető horgok és orsók; 12: Avar kori szálvezető horog Fótról
Abb. 7. 1–11: Sarmatische Spindelhaken und Spinnwirteln; 12: Awarenzeitliche spindelhaken aus Fót

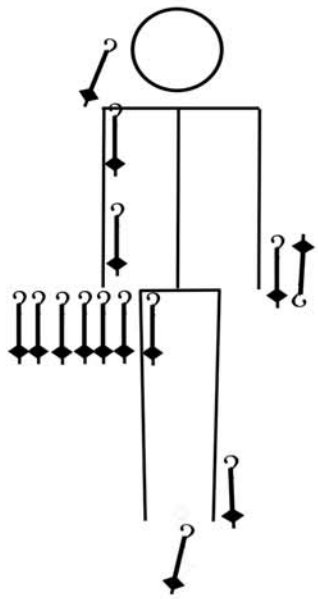


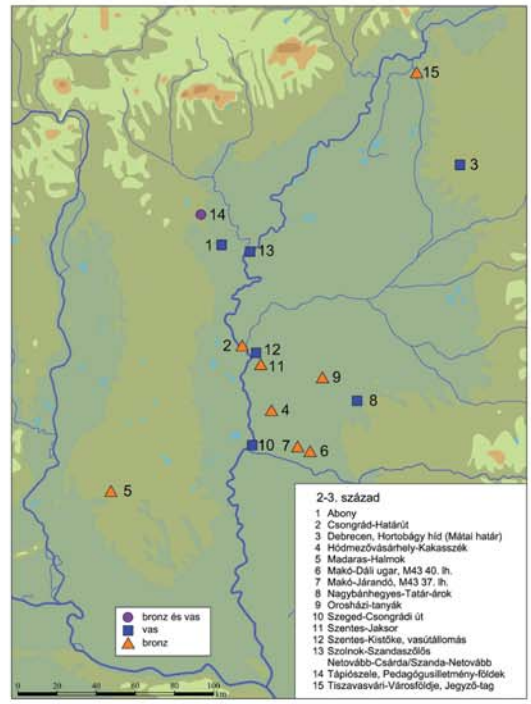


Lelőhely neve a sír számával	Korszak	Szálvezető horog anyaga	Szálvezető hossza (cm)	Rőpsúly típusa	Rőpsúly furat átmérője (cm)	Rőpsúly magassága (cm)	Rőpsúly átmérője (cm)	kéziorsó szerkeszett hossza (cm)	kéziorsó a sírban pozíciója a horog és rőpsúly helye alapján	megjegyzés
Endrőd-Szujókereszt 88. sír	2. sz. első fele	bronz	2,5	gomb	~1,5	~2,5	~3,5	20-25	jobb alkar külső oldala	-
Füzesabony-Kastély-dűlő I. 60. sír	1-2. sz. fordulója – 2. sz. eleje	bronz	2,8	gomb	?	2,2	3,7	25-30	jobb felkar külső oldala	-
Füzesabony-Kastély-dűlő I. 65. sír	1-2. sz. fordulója – 2. sz. eleje	vas	1,8	gomb	?	2,1	3,7	25-30	jobb felkar külső oldala	díszes orsógomb
Füzesabony-Kastély-dűlő I. 150. sír	1-2. sz. fordulója – 2. sz. eleje	bronz	3,3	gomb	?	2,5	3,3	?	jobb felkar külső oldala	-
Szeged-Csongrádi út 25. sír	1-2. sz. fordulója – 2. sz. eleje	bronz	3,2	Nincs	-	-	-	-	mellkas közepe	-
Szentes-Nagyhegy 20. sír	1-2. sz. fordulója – 2. sz. eleje	bronz	?	gomb	?	?	?	?	bal alkar	2 darab?
Szentes Schweidel utca 5. sír	1-2. század fordulója – 2. század eleje	bronz	1,7	gomb	?	1,8	2,8	~30	fej bal oldal, mellett	-
Szeged-Felsőpusztaszer 16. sír	1-2. sz. fordulója – 2. sz. eleje	bronz	?	nincs	-	-	-	-	?	-
Szeged-Felsőpusztaszer 17. sír	1-2. sz. fordulója – 2. sz. eleje	bronz	?	nincs	-	-	-	-	?	-
Szeged-Felsőpusztaszer 20. sír	1-2. sz. fordulója – 2. sz. eleje	bronz	?	gomb	?	?	?	?	?	díszes
Szeged-Felsőpusztaszer 24. sír	1-2. sz. fordulója – 2. sz. eleje	bronz	?	nincs	-	-	-	-	?	-
Szeged-Felsőpusztaszer 25. sír	1-2. sz. fordulója – 2. sz. eleje	bronz	?	nincs	-	-	-	-	?	-
Szeged-Felsőpusztaszer 33. sír	1-2. sz. fordulója – 2. sz. eleje	bronz	?	nincs	-	-	-	-	?	-
Szeged-Felsőpusztaszer 34. sír	1-2. sz. fordulója – 2. sz. eleje	bronz	?	nincs	-	-	-	-	?	-

8. kép. Szálvezető horoggal szerelt kézi orsók az Alföldön az 1–2. században

Abb. 8. Spinnwirtel mit dem Spindelhaken in 1.–2. Jahrhundert von dem Tiefebene

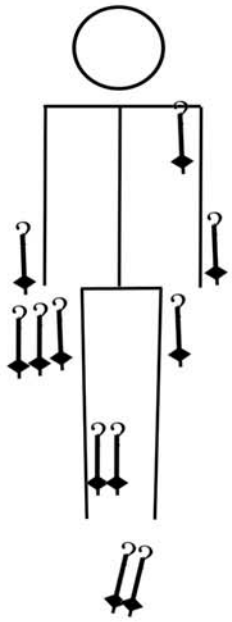


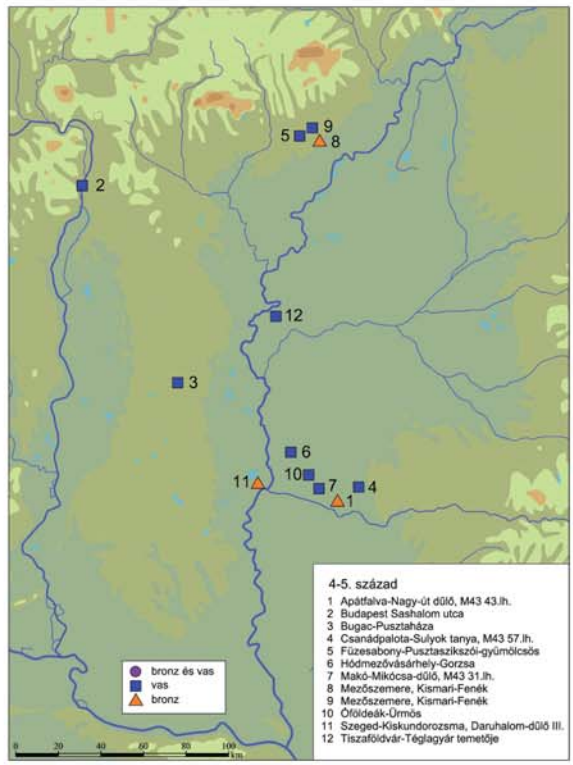


Lelőhely neve a sír számával	Korszak	Szálvezető horog anyaga	Szálvezető hossza (cm)	Röpsúly típusa	Röpsúly furat átmérője (cm)	Röpsúly magassága (cm)	Röpsúly átmérője (cm)	kéziorsó szerkeszett hossza (cm)	kéziorsó a sírban pozíciója a horog és röpsúly helye alapján	megjegyzés
Abony 39. lh. 14. sír	2. század vége – 3. század	vas	2,5	karika	~1	2	4,5	20	jobb comb külső oldala	-
Csongrád-Határút 7. sír	3. század	bronz	?	Nincs	-	-	-	-	?	-
Debrecen, Hortobágy híd (Mátai határ) 12. sír	2. sz. vége – 3. sz. eleje	vas	?	gomb	?	?	?	?	jobb kézfej-térd	-
Hódmezővásárhely-Kakasszék 2. sír	2. sz. vége – 3. sz.	bronz	2	gomb	?	?	?	?	fej mellett jobbról	-
Madaras-Halmok 597. sír	2-3. század	bronz	2,1	gomb	?	3,2	3,2	25-30	jobb combcsont belső oldala	-
Makó-Dáli ugar, M43 40. lh; SNR 80. sír	2-3. század	bronz	?	gomb	?	?	?	21	jobb comb külső oldala	-
Makó-Járandó, M43 37.lh; SNR 63	2-3. század	bronz	?	gomb	?	?	?	?	jobb comb külső oldala	
Makó-Járandó, M43 37.lh; SNR 408	2-3. század	bronz	?	nincs	-	-	-	?	jobb alkar belső oldala	
Nagybánhegyes-Tatár-árok 37. sír	2-3. század	vas	?	gomb	?	?	?	?	bal kézfej-bal könyök	-
Orosházi-tanyák 19. sír	2-3. század	bronz	4	gomb	?	?	?	?	jobb váll belső oldala/combok között	2 darab orsó
Szeged-Csongrádi út 24. sír	2. század	vas	3,5	gomb	?	2,4	3,5	20	bal lábszár külső oldala	-
Szentes-Jaksor 1. sír	2. sz. vége – 3. század eleje	bronz	4,2	gomb	?	?	?	?	jobb comb külső oldala	-
Szentes-Kistőke, vasútállomás 141. sír	2–3. század	vas	?	gomb	?	?	?	?	bal comb mellett	-
Szolnok-Szandaszőlős-Netovább-Csárda 3. sír	2–3. század	vas	?	Nincs	-	-	-	-	?	-
Tápiószele, Pedagógusilletmény-földek 4. sír	3. század közepe	bronz és vas	2,2 és 1,8	Nincs	-	-	-	?	egy a lábfejek előtt	2 darab orsó
Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag 7. sír	2. sz. vége – 3. sz. eleje	bronz	2,5	gomb	?	?	2	?	jobb comb mellett	2 darab orsó

9. kép. Szálvezető horoggal szerelt kézi orsók az Alföldön a 2–3. században

Abb. 9. Das Vorkommen der Spinnwirtel mit dem Spindelhaken in 2.–3. Jahrhundert auf der Tiefebene





Lelőhely neve a sír számával	Korszak	Szálvezető horog anyaga	Szálvezető hossza (cm)	Röpsúly típusa	Röpsúly furat átmérője (cm)	Röpsúly magassága (cm)	Röpsúly átmérője (cm)	kéziorsó szerkeszett hossza (cm)	kéziorsó a sírban pozíciója a horog és röpsúly helye alapján	megjegyzés
Apátfalva-Nagyút-dűlő 139. sír	5. század	bronz	3	gomb	?	~3	~3	23-25	jobb comb külső oldala	-
Budapest–Sashalom, Zalavár utca	5. század első fele	vas	2,6	gomb	0,7	2	3,2	40	bal alkar külső oldala	-
Bugac-Pusztaháza 4. sír	4– 5. század	vas	?	nincs	-	-	-	?	bal comb kívül	-
Bugac-Pusztaháza 8. sír	4– 5. század	vas	?	nincs	-	-	-	?	bal comb mellett	-
Csanádpalota-Sulyok tanya (M43 57. lh). 2. sír	4. század vége – 5. század eleje	vas	2,5	gomb	0,7	2,6	2,6	20-25	lábfejek elé középre	-
Füzesabony-Pusztaszikszói-gyümölcsös 1. sír	4. század vége – 5. század eleje	vas	3	gomb	1,5	?	3,9	<30	bal felkar belső oldala	díszes orsó
Hódmezővásárhely-Gorzsa 20. sír	4. század vége – 5. század eleje	vas	~ 3,2	gomb	~1	~3	~3,5	?	?	-
Makó-Mikócsa-dűlő (M43 31. lelőhely) 245. sír	4. század vége – 5. század eleje	vas	2,8	Nincs	-	-	-	-	jobb alkar külső oldala	-
Mezőszemere, Kismari-Fenék 35. sír	4. század vége – 5. század eleje	bronz	2,5	gomb	~1	~3	~4	40	jobb comb külső oldala	-
Mezőszemere, Kismari-Fenék 44. sír	4. század vége – 5. század eleje	vas	~3,2	gomb	~1	1,5	2,2	?	?	-
Öföldeák-Ürmös 161. sír (M43 9. lelőhely)	4. század vége – 5. század eleje	vas	3,4	gomb	?	?	?	?	lábfejek elé középre	-
Szeged-Kiskundorozsma, Daruhalom-dűlő III. 381. sír (M5, 82. lh. 26/97a).	4. század vége – 5. század eleje	bronz	3,2	karika	1,5	?	5,1	<20	jobb comb külső oldala	-
Tiszaföldvár-Téglagyár temetője 84. sír	4. század vége – 5. század eleje	vas és vas	3,6 és 1,2	gomb	?	1,2	3,7	?	lábszárak között	2 darab orsó

10. kép. Szálvezető horoggal szerelt kézi orsók az 4–5. században

Abb. 10. Spinnwirteln mit dem Spindelhaken in 4.–5. Jahrhundert

Hadak útján XXIV. Budapest – Esztergom 2015, 129–163.

A BALTA ALAKÚ CSÜNGŐK A SZARMATA LELETANYAGBAN

Gulyás Gyöngyi*

Absztrakt: *A tanulmány egy viszonylag kis számú, de a szarmata leletanyag jellegzetes ékszertípusával, a balta alakú csüngőkkel foglalkozik. A csüngőtípus az antik görög, valamint a Pontus-vidéki műveltséghez visszanyúló gyökerekkel rendelkezik, amely a szarmaták Kárpát-medencei betelepedésével, illetve a későbbi vándorlási hullámoknak köszönhetően Közép-Európa területén is elterjedt. A tanulmány kitér a balta szimbolikájára, a csüngőtípus tipológiai vizsgálatára, illetve más népcsoportoknál betöltött szerepének vázlatszerű bemutatására is.*

Kulcsszavak: *balta, baltacsüngők, Kárpát-medence, szarmata temetkezések, viseleti szokások*

Bevezetés

A Kárpát-medencei szarmata sírokból előkerült tárgytípusok közül az egyik legjellegzetesebb csoportot a különféle alakú csüngők alkotják.[1] A csüngőknek két csoportját lehet megkülönböztetni: egyrészt beszélhetünk a kultikus jelentéssel rendelkezőekről (pl. balta, vödör, félhold, üllő alakú csüngők), másrészt a viselethez tartozó ékszertípusokról (pl. lemezből kivágott rombusz- vagy szögletes ékítmények, gömbös gyűrűk, átfúrt vagy függesztőfüles pénzcsüngők). A számos csüngőtípus közül egyedül a félhold alakú csüngő eredetéről, elterjedéséről és típusairól születtek részletesebb közlemények.[2] Az egyéb alakú csüngőkkel ez idáig Vaday Andrea 1989-ben megjelent tanulmánya, továbbá néhány, e témát érintő szakdolgozat és TDK dolgozat foglalkozott.[3] Jelen tanulmány ennek a hiátusnak egy részletét szeretné kitölteni a balta alakú csüngő szimbolikus jelentésének és a szarmata leletanyagban betöltött szerepének ismertetésével.

A munkám célja elsősorban a hazai szarmata leletanyagban fellelhető baltacsüngők összegyűjtése és formai szempontból történő besorolása, illetve a tárgytípus viseletben betöltött szerepének bemutatása. A gyűjtés a déli határrészhez közel eső Középső-Bácska és Észak-Bánát lelőhelyeit is érintette, azonban az ettől délre eső lelőhelyek (Nagykárolyfalva/Versec/Hertelendyfalva) már csak az *1. tábláza*tban szerepelnek a felsorolás szintjén.

A steppei népek életében és a szarmatáknál is jelentős befolyással rendelkeznek a sírokban talált amulettek, mivel viszonylag nagy számban és sokféle formában kerülnek elő.[4] Az amulettek olyan babonás tartalommal rendelkező, óvó-védő tárgyak, amelyek megóvják viselőjüket a szerencsétlenségtől, illetve erőt kölcsönöznek neki. Rengeteg fajtája ismert, mivel a régi néphit szerint minden amulettnek csak egy bizonyos területre terjed ki a mágikus hatása.[5]

* Ásatárs Kft., 6000 Kecskemét, Futár u. 12. gulyasgyongyi@freemail.hu

1 A tanulmány az OTKA 104980. számú pályázatának támogatásával készült.

2 Kőhegyi 1982; Vaday 1983, 173–174; Vaday 1989, 55–57; Vaday 1994, 110–111; Werner 1988, 241–285.

3 Vaday 1989, 54–63; Gulyás 2002; Schwarcz 2009; Kujáni 2014; Kujáni 2015.

4 Kokowski 2001, 201.

5 Thrane 1973, 268–269.

A balta szimbolikus jelentése

A baltacsüngőknek két formája különböztethető meg: az egy- és a kétélű típus. A balta a valóságban és a szakrális életben egyaránt használt eszköz. A kultikus szférában egyrészt tisztelt, mágikus eszköz, másrészt személyhez kötött istenség szimbóluma. Ezt a kettős szerepet a régészet segítségével a neolitikumtól kezdve nyomon lehet követni. A következőkben a balta szimbolikus szerepének szemléltetésére csak néhány példát emelnék ki, melyek segítségével láthatóvá válik, hogy a balta a világ minden részén, különféle korszakokban milyen jelentős szereppel rendelkezett.

A Baltikum neolitikumában mocsárba dobott áldozati eszközként került elő, többek között Seelandról. Ebben az időszakban itt a kétélű balták terjedtek el. Ezek egy része biztos, hogy a szakrális életben kapott szerepet, mivel rövid nyelük vagy eltompított élük miatt használhatatlanok voltak a valós életben. Egyes baltákon a Nap szimbolikus sugárdíszítéseit lehet megfigyelni.[6] A hazai anyagban a hódmezővásárhely-kökénydombi telep egyik házában álló agyagláda sarkaiba élével felfelé állított kőbaltákat tapasztottak védő, bajelhárító céllal.[7] Ehhez hasonlóan egy korabeli troldebjergi ház agyagpadlójában, egy edény mellé téve, éllel felfelé fordítva látott napvilágot egy balta.[8]

A bronzkorban születnek meg Svédországban[9] és Dániában[10] az első olyan sziklarajzok és kisplasztikák, ahol férfialakok tartják kezükben a kétélű baltákat. J. Brøndsted szerint itt lehet elsőként találkozni az ember alakú istenség alakjával.[11] A szakértők véleménye szerint a baltát a férfi princípium, a termékenység vagy az erő, harc szimbólumaként értelmezhetjük.[12] A bronzkori kultusz nyomai a Hallstatt- és a La Téne-korban is megmaradnak.[13]

A labrys típusú (kétélű) baltacsüngők és a Thor-amulettek szimbolikája és elterjedése

A kétélű balta vagy bárd többnyire ellentétes képességeket, pl. a teremtés–rombolás, a Föld–Ég, a szellem–anyag fogalmait szimbolizálja.[14] A görög és a római mitológiában gyakran találkozhatunk ezzel az eszközzel. Krétán a Holdistennő teremtő és romboló erejének szimbóluma. A görög mitológiában a Héphaisztosz által kovácsolt kalapács/balta csapására pattant ki Zeusz fejéből Athéné.[15] Várkonyi Nándor kutatásai során fény derült arra, hogy olyan istenségek szimbólumaként jelenik meg a kettős balta Mexikótól Egyiptomon keresztül az antik görög területekig, akiknek a szerepe a harcban, a rendfenntartásban, az időjárás szabályozásában és a földművelésben teljesedik ki.[16] A földművelés-, időjárás- és viharistenek szent állata a bika és jelvényük a kettős balta. Általában bikán állva ábrázolják őket, és vagy az istenek tartják kezükben a mellkasuk előtt a szent baltát, vagy a bika szarvai között jelenik meg.[17]

---

6 JANKUHN 1973, 562–563.
7 KALICZ 1970, 37.
8 JANKUHN 1973, 562.
9 Skogstorp (JANKUHN 1973, 563).
10 Vejle (JANKUHN 1973, 563).
11 JANKUHN 1973, 564.
12 JANKUHN 1973, 563–564.
13 JANKUHN 1973, 565.
14 VÁRKONYI 1972, 163.
15 SZEMADÁM 1997, 31.
16 VÁRKONYI 1972, 163–164; WAMERS 1997, 85. Germaniában: Thór/Donár; Közép-Afrikában, a jorubák földjén: Sango; a Római Birodalomban és Pannonia provinciában: Jupiter Dolichenus; Indiában: Indra; Mexikóban: Quetzalcoatl (VÁRKONYI 1972, 179).
17 VÁRKONYI 1972, 177–179.

Közép- és Észak-Európában a legelterjedtebb amulettek közé tartozik a Herkules-buzogány[18] és a Thor-kalapács,[19] amelyekről B. Svoboda megállapította, hogy hellenisztikus-római gyökerekkel rendelkeznek.[20] A dunai és az elbai germánok leletanyagában a Kr. u. 4. században jelennek meg.[21] J. Werner részletesebben foglalkozott a germán sírokban talált, csontból készült, szögletes gúla és kúp alakú csüngőkkel. Egy Kölnben talált amulett *Deo Her[cvli]* felirata alapján hozta a csontcsüngőket és a Herkules-buzogányokat kapcsolatba egymással, amelyek a germán viseletnek a Kr. u. 4–7. század között jellegzetes elemét alkották.[22] Ugyancsak J. Werner tételezte fel elsőként, hogy Thornak a germán népeknél egységes tisztelete lehetett, és a germánok a nemesfémből készített római-hellén Herkules-buzogányoknak készítették el csontból a másolatait.[23] Az általa felgyűjtött amulettek a medence környékéről kerülnek elő rendszeresen, ami azt jelenti, hogy azokat vagy övön, vagy karon hordták. Néhány esetben a koponya mellől előkerült darabokat fülbevalódíszként határozta meg.[24]

A magyarországi gepida leletanyagban is megtalálhatóak a csontból készült, kúp vagy gúla alakú csüngők. A Kiszombor B temető 279. sírjában 5 db, a 131. sírban 2 db, a szentes-kökényzugi temető 81. sírjában, a magyarcsanád-bökényi 15. sírban és a tápé-széntéglaégetői 658. sírban pedig egy-egy csontcsüngő feküdt, illetve még Szentes-Berekhátról került elő szórványként egy hasonló amulett.[25] A szórvány kivételével elmondható, hogy a csüngők a medence környékén feküdtek. B. Tóth Ágnes hívta fel a figyelmet a tápé-malajdoki temető 52. női sírjában talált akasztófüles csonthengerre, amelynek párhuzamai a germán leletanyagban találhatóak meg.[26] A Kr. u. 4. századra keltezhető szarmata női sírban ugyancsak a medence alól, gyöngyök közül, egy ezüstkarikára felfűzve került elő a csüngő.[27] Hasonló csontamulettek a késő római kori ságvári 131. sírban, a csákvári 58. sírban és a faddi Arany J. utcában talált temetkezésben fordultak elő.[28] A langobard leletanyagból is ismerünk fémből készült Thor alabárdokat, többek között a szentendrei 25. sírból, a tamási 48. sírból és a kranji 633. sírból. Ez utóbbi temető 243. sírjából csontból készült amulett került felszínre.[29] Egészen a Kr. u. 6. századig a germánok lakta közép-európai régióban megtalálhatóak ezek az amulettek.[30]

A prizma vagy gúla alakú csontcsüngők a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra területén is elterjedtek germán hatásra a Kr. u. 3–4.

---

18 Herkules (Héraklész) a tizenkét munka végrehajtása előtt az istenektől ajándékként fegyvereket – íjat, kardot, vértet, peplost – kapott, de buzogányát ő maga vágta ki Nemea erdejében (Trencsényi-Waldapfel 1960, 201).

19 *„...övé a csodakalapács, a Morzsoló, amellyel az istenek a jégóriások ellen küzdenek. Ha erős kalapácsát megforgatja, az emberek azt mondják, dörög az ég."* (Dömötör 1965, 21) Egy alkalommal az óriások ellopták a kalapácsot azért, hogy jeges földjükből termékeny szántóföldet varázsolhassanak (Dömötör 1965, 36–38).

20 A görög és római kultúrában a Kr. u. 1. században jelenik meg először a Herkules-buzogány mint csüngő (Ioniță 1969, 558).

21 Vágó–Bóna 1976, 201.

22 Ioniță 1969, 555–556. A Herkules-buzogány és a Donár-csüngő kapcsolatáról ld. Haraszti 2011, 14–17.

23 Vágó–Bóna 1976, 201.

24 Ioniță 1969, 557.

25 Tóth 1994, 294–295.

26 Tóth 1994, 294–295.

27 Párducz 1931, 114; Párducz–Korek 1948, 296, LX. t. 5; Párducz 1950, 87; Tóth 1994, 294–295. A malajdoki csontcsüngő barbaricumi párhuzamaként említhetjük meg a jászdózsa-tatárhányási és a nagykőrüi tagolt bronzcsüngőket, amelyeket Vaday Andrea a mellettük fekvő keleti leletanyag és a római importok alapján a Kr. u. 2. századra keltezett (Párducz 1931, 114, 117, XXII. t. 12–14; Párducz 1941, 19; Párducz 1944, XXXVII. t. 22; Párducz 1950, 56; Vaday 1989, 61). A tápéi darabbal azonos korú, Kr. u. 4–5. századi példány is ismert a bugac-pusztaházi 4. sírból, ahol egy bekarcolt ívvel díszített bronzcsüngő került elő a nyakék gyöngyei között (Párducz 1972, 125, 127, III. t. 3).

28 Vágó–Bóna 1976, 201; Tóth 1994, 294–295.

29 Gallina 1999, 96.

30 Werner 1988, 263.

században.[31] Ezeket az amuletteket helyben készítették, amint azt a moldvai Bîrlad-Valea Seacă lelőhelyen feltárt csontmegmunkáló műhely félkész termékei is mutatják.[32] A csontcsüngőket általában felső részüknél átfúrják és karikára felfűzve erősítik az övekre.[33]

A skandináv területeken a késő viking korban, a Kr. u. 9–12. század között továbbra is főleg a női, de olykor a férfi viselet részei maradnak a Thor-amulettek. A miniatűr kalapácsokat más csüngőkkel együtt a nyakban hordták, sőt a Kr. u. 10. századtól kezdve kisméretű bronzból vagy csontból készült Thor-szobrocskákat is elhelyeztek a sírokba, amelyek E. Wamers szerint óvó-védő funkciót töltöttek be.[34]

A SECURIS TÍPUSÚ (EGYÉLŰ) BALTACSÜNGŐK ELTERJEDÉSE

A szarmatáknál nem a *labrys*, hanem a *securis* típusú (egyélű) baltacsüngők terjedtek el. A legkorábbi példányok Kr. e. 4. századból a Pontus nyugati és északi területeiről, a görög városokból ismertek. Az itt talált példányok drágakőből, borostyánból, üvegből, csontból, féldrágakőből készültek és nyakban hordták őket. A Kr. e. 1. századból már fémből készült darabokat is ismerünk Scythica Neapolis, Szevasztopol, Tiritaki és Tanaisz vidékéről.[35] A Duna vonala mentén jutottak el a balta alakú csüngők a Kárpát-medencébe is. Az Alföldön a szarmaták betelepedése után, a Kr. u. 2. században jelennek meg, és egészen a Kr. u. 5–6. századig jellegzetes viseleti tárgyai maradnak a női öltözetnek.[36] A szarmata leletanyagon kívül a dák-karp Poineşti-kultúrában,[37] a gót, a gepida hagyatékban és a Marosszentanna–Csernyahov-kultúrában[38] is elterjednek ezek a csüngőtípusok,[39] sőt a középső és a késő avar leletanyagban is megtalálhatóak. G. Diaconu véleménye szerint a dák[40] és a Przeworsk-kultúrában[41] ezek az amulettek csak a szarmaták megjelenése után tűnnek fel.[42] Hasonló

---

31 IONIŢĂ 1969, 557. Pl. Dančeny 352. és 366. sírjában, botoşani-i temetőben (WERNER 1988, 263; DIACONU 1966, 362).

32 BOBROVSKAIA 2001, 222.

33 DIACONU 1966, 362.

34 WAMERS 1997, 83–87.

35 VADAY 1985, 369; VADAY 1989, 54.

36 TEJRAL 1973, 43; VADAY 1989, 54.

37 A Poineşti–Vîrteşko-kultúrát az északi thrák karp népesség hozta létre a Kr. u. 2–3. század között a Keleti-Kárpátok és a Prut bal partja között elterülő területen. A karpok egy része szövetségre lépett a gótokkal és a „szkíta háború" alatt (Kr. u. 238–270) megtámadták a Római Birodalmat. A 295-ös vereséget követően Galerius császár Pannoniába telepítette be őket. A népesség elenyésző százaléka beolvad a Marosszentanna–Csernyahov-kultúrában, nagy részük a Moldva északi részén és a Dnyeszter–Prut felső folyásánál létrejött Karpatenhügel-kultúrába asszimilálódott (MAGOMEDOV 2001, 229–231).

38 Pl. A marosszentannai 43. sírban 3 db ezüstből készült, „fejsze alakú" csüngő feküdt egy-egy feltekercselt végű karikán a vállcsontoknál (KOVÁCS 1912, 293–294). A Marosszentanna–Csernyahov-kultúra etnikai összetételét nehéz pontosan meghatározni, annyi bizonyos, hogy gótok/germánok, thrák típusú népelemek (karpok), korai szlávok, illetve késő szkíta-szarmata népesség egyaránt jelen volt a kultúra összetételében. A szarmaták a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra nyugati–délnyugatiperemén éltek a Kr. u. 2–3. század között, majd nyugat felé, Pannoniába vagy a Római Birodalom irányába vándoroltak (DIACONU 1966, 358).

39 TEJRAL 1973, 42.

40 A poianai geto-dák telepen egy tagból kiképzett, bronzból készült balta alakú csüngők kerültek elő. Az amulettek felső harmada át volt fúrva, illetve két példány egy-egy feltekercselt végű karikára volt felfűzve (TEODOR–NICU-ŢAU 1997, Fig. 10. 1, 2, 12, 16, 27, 32, 36).

41 A Przeworsk-kultúrához tartozó jakuszowicei telep ásatásán, az egyik gödörből három fémből készült, balta alakú csüngő került elő, amelyeket a Kr. u. 3. század elejére kelteztek. A díszítetlen amulettek közül csak az egyiknek volt átfúrva a felső része, a másik kettő félkész állapotban került a földbe (RADZIŃSKA–NOWAK 2001, 320–321, Abb. 7. 2–4). A cikk szerzője megjegyzi, hogy ezeknek az amuletteknek a viseleti szokása a szarmatákkal hozható kapcsolatba. A leletanyag alapján kimutatható, hogy a település lakói nemcsak a szarmatákkal, hanem a Római Birodalommal és a Marosszentanna–Csernyahov-kultúrával is aktív kapcsolatban álltak (RADZIŃSKA–NOWAK 2001, 311–321).

42 IONIŢĂ 1969, 558.

véleményt képvisel A. Kokowski is, aki megerősíti, hogy a szarmaták közvetítésével jutottak el ezek a csüngőtípusok a Kr. u. 3. század második felétől az Elba vidékére[43] és a Masłomęcz-csoport[44] területére. Ez utóbbi kultúrkörben azonban csak borostyánból készült, kisméretű példányok kerültek elő ez idáig.[45] A Kr. u. 5. században a keleti germán sírokban is megjelennek, illetve Pannonián keresztül eljutnak ezek az amulettek Itália és Franciaország területére is.[46]

A szarmata baltacsüngők

A Kárpát-medencéből jelen ismereteim szerint 64 lelőhelyről kerültek elő baltacsüngők, melyek közül 56 lelőhely esik Magyarország területére (*1. kép*). Ez a szám jóval meghaladja az eddig ismert csüngős lelőhelyek számát, hiszen Vaday Andrea 1989-ben még csak 23 Kárpát-medencei, és ezen belül 19 hazai lelőhelyet említ meg.[47] A csüngők számarányának hirtelen növekedése az elmúlt 15 év alatt végbement megelőző feltárások (autópálya építések, útszélesítések, célkitermelő helyek, bányaművelés alá vont területek, gázszállító vezetékek, stb.) számának emelkedésével is magyarázható.

A csüngők alapanyaga, előállítása

A baltacsüngőket ásványi anyagból (borostyán, mészkő, egyéb kő) vagy fémből készítették. Az összegyűjtött 126 db csüngő közül 63 db rézalapú, 38 db ezüstalapú, 9 vas, 2 db mészkő, 1 db arany, 1 db fehér kőzet, 1 db kálcium és 1 db borostyán, míg további 10 darabnál az alapanyag ismeretlen volt.

A vasból készített csüngőket minden esetben lemezből vágták ki, míg a réz- és ezüstalapú tárgyak nagyobb részét öntötték, a kisebb részüket pedig lemezből vágták ki. Schwarcz Dávid a tiszaföldvár-téglagyári temető csüngőinek készítéstechnikájával is foglalkozott a szakdolgozatában. A szerző a munkájában megemlíti, hogy az öntött darabok minden esetben sokkal szebben kidolgozottak a lemezből kivágottaknál. Ettől csak a vaslemezből készített példány tért el. Az öntött csüngőkhöz hasonló minőségű tárgy azért volt olyan jól kialakítva, mert anyagából kifolyólag kovácsolással állították elő, tehát nagyobb odafigyeléssel készítették.[48] Ez a megállapítás az összes baltacsüngőre érvényes, az öntött darabok mindig szebbek, jobb megtartásúak és karakteresebbek, mint a lemezből kivágott társaik. A vascsüngők a vastag korrózióréteg miatt általában rosszabb állapotban kerülnek elő.

---

43 Pl. Bosauban (Holstein) egy 12 éves kislány sírjában, illetve Haßleben-Leuna lelőhelyen egy türing hercegnő sírjában találtak aranyból és bronzból készült, feltekercselt végű karikára felfűzött, bárd alakú csüngőket (Jankuhn 1973, 565, Abb. 125; Werner 1988, 262).

44 A Masłomęcz-csoport a Hrubieszów-medencében, Lengyelország délkeleti és Ukrajna északnyugati szegletében, a Volhíniai-hátság nyugati részén élt 150/160-tól a 4. század vége/5. század elejéig. A csoport kulturális összetételében megtaláljuk a Wielbark-kultúra, a Marosszentanna–Cserhanyov-kultúra és a szarmata kultúra népességét egyaránt, illetve a Kr. u. 4. század végétől a balti kultúra népeivel is közelebbi kapcsolatba kerül. A szarmaták jelenléte a 230–260-as évektől mutatható ki (pl. madár alakú fibulák, *Cypraea* kagylók, kettős kónikus orsógombok, csengők, baltacsüngők). Amikor a szarmaták a gótokkal együtt megtámadták a Római Birodalmat, akkor szarmata asszonyok telepedtek át a Hrubieszów-medencébe. A jelenlétük a csoport fennállásáig kimutatható (Kokowski 1998, 704–731).

45 Kokowski 1998, 712–713, 722–723; Kokowski 2001, 207.

46 Aquasantában gazdag női sírokból kerültek elő ezüstből készült, felső részükön átfúrt csüngők (Annibaldi–Werner 1963, 362). A franciaországi Balleure-ben előkerült gazdag női temetkezésben 12 db balta alakú ezüstcsüngőt találtak (Annibaldi–Werner 1963, 370).

47 Vaday 1989, Abb. 6.

48 Schwarcz 2009, 41.

Az öntött és az ásványi anyagból készült csüngők köpűrészét átfúrták, míg a lemezből kivágott darabok végét egyszerűen visszahajlították. A csüngők felülete a legtöbb esetben díszítetlen, csupán néhány darabon figyelhető meg díszítés. Az Ócsa-Inárcs szőlő 4. sírban lelt példány mindkét oldalán 3-3 pontkör (*3. kép 1*),[49] a reçasi kincslelet két csüngőjén (*5. kép 14–15*) és a Szőreg-Iván téglagyári darabon (*5. kép 12*) pedig tremolírozott díszítés látható.[50] A Bükkábrány-Bánya XII. lelőhelyen szórványként lelt ezüstcsüngő fokrésze alatt egy félkör alakú mélyedés, a nyakrészén vízszintes irányú vésett vonaldíszek, a legalsó és a legfelső vonalkák két oldalán pedig egy-egy pontmotívum látható (*2. kép 16*).[51]

A CSÜNGŐK FORMÁJA ÉS TÍPUSAI

A szakirodalom és a leltárkönyvek a legtöbb esetben balta, ritkábban bárd vagy ásó[52] alakú jelzővel írják le ezt a csüngőtípust. A baltacsüngők formai szempontból történő besorolása a tárgy részeinek formajegyei alapján történhet meg. A baltaféléknek az él, éllap, nyak, penge, a penge vastagsága, a köpű formája és a nyéllyuk alakja alapján számos variációja van.[53] A baltacsüngők típusainak szétválasztásában az egyik legfontosabb szempont a penge formája. A penge vagy lap formacsoportjainak meghatározásában Szücsi Frigyesnek az avar kori baltafélékről írt tanulmányát használtam fel.[54] A pengék formáit bemutató ábra alapján a szarmata csüngők esetében balta és bárd jellegű pengék fordulnak elő.[55] A két típus mellett azonban egy újabb, ezektől teljesen elkülönülő, egyedi jellegzetességeket magán viselő típust is elkülönítettem.

A baltacsüngők osztályozása előtt lényegesnek tartom hangsúlyozni azt, hogy nem lehet egy-egy altípuson belül szigorúan vett határokkal körülírt csoportokat létrehozni, hiszen itt nem nagyméretű fegyverekről vagy mezőgazdasági eszközökről, hanem apró, néhány centiméteres tárgyakról van szó. A csüngők között nincs két teljesen egyforma darab, ami az előállításukkal, az alapanyaguk összetételével, a használatuk idejével (kopottság, sérülés), méretükkel és készítőjük egyéni ízlésével is összefügghet.

I. Balta alakú csüngők

A szarmata csüngők nagy része a balta alakúak közé tartozik. A balta és a bárd alakúak közötti legszembetűnőbb különbség az él kialakításában figyelhető meg. A baltacsüngőknél az él kevésbé ívelt, mint a bárdoknál.[56]

I.1. Egyszerű, tagolatlan testű baltacsüngők, amelyeknek további csoportjai különíthetők el a nyakrész szélessége és hosszúsága, valamint a penge mérete és formája alapján.

I.1.1. Széles háromszögletes pengéjű, enyhén lekerekített élű, lekerekített sarkú csüngők: Budapest-Rákoscsaba, Péceli út 51. sír (*2. kép 2*); Bükkábrány-Bánya XV. lelőhely, szórvány (*2. kép 11*); Ecser 7. lelőhely 2997. sír (*2. kép 14*); Endrőd-Kocsorhegy 41. sír (*2. kép 5*); Ernőháza-Bótos, Kollinger-féle föld 4. sír (*2. kép 9*); Hajdúnánás-Nagy Vidi-halom, szórvány (*2. kép 15*); Kiskőrös-Csukás-tó, Rácz kút 6. sír (*2. kép 6*); Mezőkövesd-Kettős kút-tava (*2. kép 4*); Nyíregyháza-Oros 464.

---

49 SALAMON 1959, VII. t. 8.

50 TÉGLÁS 1892, 9. kép 4–5. A szőregi lelet a szegedi Móra Ferenc Múzeumban 53.317.15. ltsz. alatt található meg.

51 Kalli-Tutkovics Eszter szóbeli közlése.

52 Szarmata mezőgazdasági eszközök mindezidáig csak Orosról kerültek elő (PETŐ 1971, 29). A legyező alakú, köpűs, alsó végükön félkörívesre hajló élű eszközöket Pető Mária ásónak határozta meg és formai párhuzamai között a vizesdpusztai balta alakú csüngőket is megemlítette (PETŐ 1971, 31). Azonban az ásóleletek csak a penge formája alapján hasonlítanak egyes baltacsüngőkre, a köpűrészük teljesen eltér tőlük. A baltacsüngők nyéllyukai minden esetben merőlegesek a köpűre.

53 SZÜCSI 2014, 116–120.

54 SZÜCSI 2014, 113–186.

55 SZÜCSI 2014, 3. ábra.

56 Az egyes csüngőkre vonatkozó adatokat és az irodalmi hivatkozását ld. az 1. *táblázat*ban.

objektum (*2. kép 1*); Pusztataskony 3. lelőhely, szórvány; Szabadka-Veresegyháza 77. sír (*2. kép 3*); Szeged-Öthalom 19. sír (*2. kép 13*); Tázlár-Templomhegy 301. sír (*2. kép 12*); Törökszentmiklós-Surján Újtelep, homokbánya 78. sír (*2. kép 7*); Üllő 5. lelőhely 5978. és 7521. sír (*2. kép 8, 10*).

Összesen 16 db csüngő sorolható ide, amelyek közül hatot lemezből vágtak ki (*2. kép 1–2, 5–7, 15*), a többit pedig öntéssel állítottak elő. Ez a forma a lemezből kivágott daraboknál a második legkedveltebb. Az alapanyaguk réz, ezüstalapú fém, arany és vas. A penge vastagsága a lemezes testűeknél a tárgyak előállításából kifolyólag egyenletes, az öntötteknél az él felé fokozatosan összeszűkülő. A nyéllyuk ovális alakúra van hajlítva vagy kerek alakúra átfúrva.

Viseletük változatos, a Péceli úti temetőben további négy baltacsüngő mellett, a jobb kar gyöngyei között volt,[57] mint az ernőházi sír esetében is.[58] Ugyancsak a karlánc elemeként került elő az endrődi sírból, ahol összesen 3 db baltacsüngőt találtak, melyek közül a vaslemezből készített a bal csuklón, a másik két darab a jobb csuklón volt.[59] Az üllői temető 5978. sírjában és az ecseri 2997. sírban a bal kéz környékén feküdt.[60] A kiskőrösi,[61] a törökszentmikósi[62] és a mezőkövesdi[63] sírokban levő darabok a nyak környékéről kerültek elő. A csüngőtípus általánosan elterjedt, és használata a sírleletek keltezése alapján a Kr. u. 2–4. század közé tehető.

I.1.2. Hosszú nyakú, megnyúlt éllapú darabok, amelyek nyakrésze jól elválik a pengétől. A penge magassága a tárgy fele vagy kevesebb. Az élük lekerekített. A következő lelőhelyekről kerültek elő (11 db): Bükkábrány-Bánya XII. lelőhely, szórvány (*2. kép 16*); Endrőd-Kocsorhegy 41. sír (*2. kép 23–24*); Érsekhalma-Hild-puszta, szórvány (*2. kép 26*); Hajdúnánás-Mályvás, szórvány (*2. kép 17*); Hajdúnánás-Polgár szórvány (*2. kép 18*); Kiskundorozsma-Nagyszék 26/72. lelőhely 1322. sír (*2. kép 19*); Madaras-Halmok 13. sír (*2. kép 20–22*); Sándorfalva-Eperjes, Ivótavak 6. sír (*2. kép 25*).

Ez a forma csak az öntéssel előállított, rézés ezüstalapú csüngőknél jelent meg, egyedül a sándorfalvi darabot faragták ki borostyánból. A fokrészük lekerekített, egyenesen levágott vagy bütykös, megvastagodó. A vastagságuk az él felé fokozatosan szűkül, csak az endrődi daraboknál szűkült össze hirtelen a nyak alatti részen. A nyéllyuk kerek vagy ovális. A viseleti helyük meghatározásába három temetkezés vonható be. A kiskundorozsmai sírból a bal csukló mellett,[64] a sándorfalvi sírban a nyaklánc gyöngyei között,[65] az endrődi sírban pedig két darab a jobb, egy darab a bal csukló mellett feküdt.[66] Díszítés csak a bükkábrányi ezüst alapú tárgyon figyelhető meg. Ez a csoport tág időhatárok között (Kr. u. 2–5. század) és területen terjedt el viszonylag alacsony számban.

I.1.3. Nyújtott testű, hosszúkás háromszög alakú, alig kiszélesedő pengéjű, lekerekített élű csüngők: Békés-Vizesbánom (*3. kép 11*); Budapest-Soroksár, Vető VII. dűlő 255. sír (*3. kép 5*); Bükkábrány-Bánya XV. lelőhely, szórvány (*3. kép 3*); Domaszék-Nagy Mátyás-dűlő 82. sír (*3. kép 4*); Nagyút-Göböly-járás 5. sír (*3. kép 7*); Madaras-Halmok 143. sír (*3. kép 8*); Ócsa-Inárcs szőlő 4. sír (*3. kép*

---

57 Nagy Margit szóbeli közlése.

58 Párducz 1940, 262.

59 A másik két csüngő az I.1.2. csoportba tartozik.

60 Kulcsár Valéria szóbeli közlése. Az üllői csüngő a ceglédi Kossuth Múzeumban a 2006.3.2237.22. ltsz. alatt található meg.

61 Párducz 1941, 20; Kőhegyi 1982, 309.

62 Vaday 1985, 352; Vaday 1989, 287.

63 Patay Róbert szóbeli közlése.

64 A csüngő egy torzított koponyás, gödörbe dobott egyén mellől került elő. Szalontai Csaba és Tóth Katalin szóbeli közlése. A csüngő a szegedi Móra Ferenc Múzeumban a 2002.1.16824. ltsz. alatt található meg.

65 Vörös 1985, 144.

66 Juhász 1978, 99–100.

1); Ócsa, szórvány (*3. kép 2*); Tápiószele-Pedagógusilletmény-földek 14. sír (*3. kép 10*); Tiszaeszlár-Ócskafalu, szórvány (*3. kép 6*); Törökszentmiklós-Surján Újtelep, homokbánya 36. sír (*3. kép 9*).

12 db öntött és egy lemezből kivágott (*3. kép 4*) csüngő tartozik ebbe a csoportba. Az öntéssel készített darabok közül négy ezüst-, a többi rézalapú. A fokrészük lekerekített vagy egyenesen levágott, a nyakrészük viszonylag rövid és keskeny, jól elválik a háromszögletű testtől. A vastagságuk az él felé egyenletesen szűkül, csak a tápiószelei darabok vastagsága szűkül össze hirtelen az él felett. A nyéllyuk kerek vagy ovális. Az ócsai 4. sírban lelt darab mindkét oldalán 3-3 poncolt díszítés figyelhető meg (*3. kép 1*).

Viseletüket egyedül a tápiószelei sírban figyelték meg, itt a jobb alkarcsontok között bontották ki a három egyforma, apró csüngőt.[67] A nagyút-göböly-járási sírban esetleg az egyik kar,[68] az ócsai sírban pedig a nyak ékítménye lehetett.[69]

A típus elterjedése nem koncentrálódik egyes területekre és viszonylag széles időhatáron belül (Kr. u. 2. század–5. század eleje) fordul elő.

I.1.4. Viszonylag széles nyakú, egyenes köpűfalú, hosszúkás, nyújtott, keskeny háromszög pengéjű csüngők: Budapest-Rákoscsaba, Péceli út 65/3 és 253. sír (*3. kép 14–15*); Ecser 7. lelőhely 480. sír (*3. kép 19*); Kiskundorozsma-Subasa 138. sír (*3. kép 22*.) Madaras-Halmok 170., 287. és 471. sír (*3. kép 13, 16–17*); Pócspetri-Nyírjes, Felső-Erdőszél 200. épület (*3. kép 20*); Tiszaföldvár-Téglagyár 66. sír (*3. kép 18*); Törökszentmiklós-Surján Újtelep, homokbánya 41. sír (*3. kép 12*); Üllő 5. lelőhely 5619. sír (*3. kép 21*).

8 lelőhelyről összesen 13 db lemezből kivágott és 2 db öntött (*3. kép 13, 20*) példány került elő. Általában rézalapúak, de egy ezüstalapú és három vasból készített darab is előfordult. Ez a csüngőforma a legáltalánosabban elterjedt a lemezes testűek között. Az élük enyhén lekerekített vagy egyenesen levágott. A Pócspetriből előkerült tárgy vastagsága az él felé egyenletesen szűkül, míg a madarasi temető 287. sírjában lelt darab a nyakrészen hirtelen összeszűkül. A csüngők nyéllyuka kerek vagy ovális.

Az ebbe a csoportba tartozó csüngők általánosan elterjed formát képviselnek, ez idáig csak a Tisza–Maros–Körös vidékéről nem került elő egyetlen példánya sem. Használatának ideje a Kr. u. 2. század közepétől egészen a 4. század végéig nyomon követhető.

I.1.5. Széles, rövid, egyenes nyakú, az alsó részükön enyhe ívben kiszélesedő lapú, lekerekített élű csüngők: Budapest-Rákoscsaba, Péceli út 51. sír (*4. kép 1–2*); Csárdaszállás 12. sír (*4. kép 6*); Tiszaföldvár-Téglagyár 14. és 70. sír (*4. kép 3–5*).

Három lelőhelyről összesen 5 db rézalapú és egy ismeretlen alapanyagú, öntött darab került elő. A fokuk enyhén lekerekített, a nyéllyukaik kerek, hosszúkás ovális vagy lencse alakú. A vastagságuk eltérő, a csárdaszállási és a Péceli úti darabok az él felé fokozatosan szűkülnek, a tiszaföldváriak viszont a nyak alatt hirtelen összeszűkülnek. Viseletük is eltért, a Péceli útiak az elhunyt jobb csuklóját,[70] a tiszaföldváriak pedig a nyakat díszítették.[71]

I.1.6. Keskeny, rövid nyakú, trapézos testű, lekerekített élű csüngő, amely eddig csak két lelőhelyről került elő: Kiskundorozsma-Daruhalom III. lelőhely 250. sír (*4. kép 8*); Nyíregyháza-Felsősima, Gyebrás-tanyától északkeletre 175. sír (*4. kép 7*).

Mindkét darab rézalapú, az egyiket lemezből vágták ki (*4. kép 7*), a másikat pedig öntötték (*4. kép 8*). A daruhalmi öntött példány foka egyenesen levágott, a vastagsága

---

67 DINNYÉS 1980, 195.
68 ÁCS 1997, 103.
69 SALAMON 1959, 78.
70 Nagy Margit szóbeli közlése.
71 SCHWARCZ 2009, 40.

az él felé egyenletesen szűkül össze. A nyéllyuka kerek. Ezt a darabot esetleg karon hordhatták,[72] a nyíregyháza-felsősimai lelet viseleti helye ismeretlen.[73]

I.2. Háromszögletes testű, nyakrészén, a nyéllyuk alatt mindkét irányban kinyúló, a nyakra merőleges kiugrással tagolt, úgynevezett szárnyas balta alakú csüngők. Kevés lelőhelyről kerültek elő: Apátfalva-Nagyút-dűlő 182., 189., 200. sír (*4. kép 14–16*); Csanádpalota-Sulyok-tanya, szórvány (*4. kép 17*); Hódmezővásárhely-Erzsébet, Új község 4. sír (*4. kép 9*); Makó-Innenső Jángor, szórvány (*4. kép 13*); Óföldeák-Ürmös I. lelőhely, szórvány (*4. kép 10–12*); Üllő 5. lelőhely. 4903. és 4925. sír (*4. kép 18–25*).

A legelső példány az 1980-as évektől ismert és közel 20 évig egyedi darabnak számított. A Hódmezővásárhely-Erzsébet, Új község területén feltárt sírok a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra késő időszakához tartozó, keleti germán jellegű leletekkel rendelkeznek.[74] A 4. sz. gyermek sírjában, az elhunyt jobb kézfejénél, az egyik karperecen volt a bronzcsüngő. A sír és a temetőrészlet a Kr. u. 4. század végére keltezhető.[75] A következő darabok a 2001–2006 között feltárt Üllő 5. lelőhelyen kerültek felszínre. A területen összesen 108 sírt tártak fel, melyek közül a 4903. sírban 5 db, a 4925. sírban pedig 3 db szárnyas baltacsüngőt leltek.[76] A kis családi temetőrészletek használatát a feltárást vezető régészek a Kr. u. 4. századra helyezték.[77] Az M43-as autópálya Makót elkerülő szakaszának megelőző feltárása során az Óföldeák-Ürmös I. lelőhelyen három bronzból készített példány szórványleletként, fémdetektoros vizsgálat során került elő.[78] Az óföldeáki lelőhelytől mintegy 1,5 km-re, a Makó-Innenső Jángor határrészből, egy szarmata telephez köthető felszíni szórványleletből egy újabb darab került felszínre.[79] További csüngőket leltek az Apátfalva határában feltárt késő szarmata temető néhány sírjában.[80] Az apátfalva-nagyút-dűlői 47 síros temető 182., 189. és 200. sírjában feküdtek az említett csüngők. A 182. sírban a jobb karcsontok között, a 200. sírban pedig másodlagos helyen, a térdek között voltak a tárgyak.[81] A legkésőbbi csüngő a Csanádpalota-Sulyok-tanya lelőhelyen végzett fémdetektoros keresés során került felszínre.[82]

A csüngők közös jellemzője, hogy bronzból készültek és öntéssel állították elő őket. A kiszélesedő élük általában egyenesen le van vágva vagy enyhe ívű. Egyedül az apátfalvi temető 200. sírjában talált darab éle középső részén látható kiugrás. A penge vastagsága általában fokozatosan összeszűkül az él felé haladva, csak az apátfalvi temető 182. és 189. sírjából és az üllői 4903. sírból felszínre került daraboknál figyelhető meg a nyak alatti rész hirtelen összeszűkülése. A tárgyak fokrésze lekerekített vagy egyenesen levágott. A nyéllyuk kerek vagy enyhén ovális.

Viseleti helyük vizsgálatába csupán két sír vonható be. A hódmezővásárhelyi 4. sírban és az apátfalvi temető 182. sírjában fekvő elhunytak a jobb csuklójukon hordták a csüngőket.

A csüngőtípus Üllő környékén (8 db) és a Dél-Alföld területén (9 db) terjedt el a Kr. u. 4. század második fele és az 5. század eleje között. A szárnyas baltacsüngők használata a Maros-vidéki sírok sajátosságaként (is) értelmezhető. Azonban nem ez az egyetlen

---

72 Sóskuti Kornél szóbeli közlése.
73 Istvánovits Eszter szóbeli közlése.
74 B. Nagy 1984, 209.
75 B. Nagy 1984, 212.
76 A csüngők a ceglédi Kossuth Múzeumban a 2006.3.1393.12–16. és a 2006.3.1403.15–17. ltsz. alatt találhatók meg.
77 Batizi et al. 2006, 42.
78 Sóskuti 2013, 509, II. t. 2–4.
79 Sóskuti 2013, 509.
80 Kujáni 2014.
81 Kujáni 2014, 14.
82 Pópity Dániel szóbeli közlése.

jellegzetesség, amely a Kr. u. 3. század vége és az 5. század eleje közötti időszakra keltezett női sírokra jellemző. Több Maros-menti női temetkezést megvizsgálva azt fedezhetjük fel, hogy az említett időszakban általánossá válik a ruhák aljának sötétbarna színű, téglalap alapú, lecsapott sarkú, hasábos alakú üveggyöngyökkel való kivarrása, amelybe néhány hasonló alakú karneol és sötétkék üveggyöngyöt is elhelyeznek. Továbbá ezekben a női sírokban a legtöbb esetben nadrágviseletet lehetett megfigyelni.[83] Az említett körülmények alapján úgy tűnik, hogy a késő szarmata időszakban a Tisza–Maros szegletében egy helyi viselettel/divattal bíró, talán eltérő etnikumú népesség élt.[84]

A szárnyas baltacsüngő előfordulása ritka, egy borostyánból készült példány az Aranyhegyi-patak melletti, Kr. u. 1–2. századi temetőrészletből ismert, ahol egy csecsemő sírjában számos csont- és borostyán csüngő között feküdt.[85]

II. Bárd alakú csüngők

A bárd alakú csüngőknek két altípusa különböztethető meg a penge formája alapján:

II.1. Keskeny köpűvel és fokrésszel rendelkező, az él felé ívesen kiszélesedő pengéjű és félkörívszerűen lekerekített élű darabok. Ez a típus az avar kori T alakú bárdokkal mutat hasonlóságot, azonban a csüngők éle sokkal ívesebb kialakítású.[86] Bárd alakú csüngők a következő lelőhelyeken kerültek elő: Abony-Fábián-tanya 9. sír (*5. kép 1*); Csanádpalota-Országhatár 221. sír (snr. 422) (*5. kép 5*); Dóc 6. sír (*5. kép 2*); Felsőjózsa 1. vagy 2. sír (*5. kép 7*); Hajdúnánás-Béres-dűlő, szórvány (*5. kép 6*); Kétegyháza (*5. kép 8*); Nagykálló-Ipari park 164. sír (*5. kép 9*); Nyíregyháza-Oros, Megapark, szórvány (*5. kép 4*); Rékás (*5. kép 14–15*); Szentes-Ecser 1. sír (*5. kép 13*); Szőreg, szórvány (*5. kép 11*); Szőreg-Iván téglagyár (*5. kép 12*); Tiszaföldvár-Téglagyár 14. sír (*5. kép 10*); Tiszaföldvár-Téglagyár, szórvány (*5. kép 3*).

Ezek a darabok az esetek nagy részében szimmetrikus kialakításúak. Az aszimmetria a tárgy sérüléséből vagy kopásából (is) származhat. A szimmetrikus pengék esetében a penge vastagsága a köpűtől nem válik el, hanem az él irányában fokozatosan keskenyedik el.[87] A hazai anyagban előforduló csüngők a fokrész alakja alapján további csoportokra oszthatók: tompa, vízszintesen levágott, kiszélesedő, lekerekített, lekerekített és bütykös végűek. A köpűfal formája lehet egyenes és tagolt, azaz a nyéllyuk melletti rész szögletes vagy íves kiugrással tagolt. Ez utóbbi forma csak három tárgynál volt megfigyelhető (Csanádpalota, Hajdúnánás, Kétegyháza). A nyéllyukak alakja igen változatos képet mutat, egyaránt megtalálható a kerek, a hosszúkás ovális és a lekerekített sarkú téglalap alakú nyéllyuk is.[88]

13 lelőhelyről összesen 16 db bárd alakú csüngő került elő, de sajnos csak 4 darab esetében lehet az egykori viselet helyét meghatározni. Az abonyi sírban az elhunyt jobb csuklóját,[89] a dóci[90] és a felsőjózsai sírban fekvő nők nyakát díszítette a csüngő, ez utóbbi esetben egy torquesre felhúzva.[91] A tiszaföldvár-téglagyári 14. sírban egy másik típusú baltacsüngővel együtt ugyancsak a nyaklánc része

---

83 GULYÁS 2014, 49-51.

84 A viselet mellett fontos megemlíteni azt is, hogy e terület két temetőjéből is felszínre kerültek Kr. u. 4. század vége – 5. század eleje közé datálható kiöntőcsöves korsók (GULYÁS 2014, 49–51).

85 LASSÁNYI–BECHTOLD 2006, 75, 2. kép.

86 SZÜCSI 2014, 123, 8. ábra.

87 SZÜCSI 2014, 119.

88 A vizsgálatba csupán 4 csüngőt lehetett bevonni.

89 A csüngő a ceglédi Kossuth Múzeumban a 79.2.34. leltári szám alatt található meg.

90 TROGMAYER 1960, 59.

91 PÁRDUCZ 1950, 23, LXX. t. 10.

volt.[92] A többi esetben felszíni szórványként vagy bolygatott temetkezések mellékleteiként kerültek elő. Az alapanyagukat tekintve készülhettek réz- vagy ezüstalapú fémből. A rékási tremolírozott díszítésű példányoktól eltekintve öntéssel állították elő őket. A rékási darabokat rézalapú lemezből vágták ki.[93] A csüngők a Kr. u. 2. század második fele és 4. század közötti időszakra keltezett sírokból vagy leletegyüttesekből ismertek.

II.2. Keskenyebb vagy szélesebb köpűs, fokrész nélküli, a tárgy középső vagy alsó harmadától az él felé hirtelen kiszélesedő pengéjű lekerekített élű, L alakú bárd.[94] Ez a típusú csüngő csupán két lelőhelyről került elő: Óföldeák-Ürmös I. lelőhelyről 4. és 114. sír (*5. kép 16–18*); Tápé-Malajdok A 29. sír (*5. kép 19*).

A fémből készült csüngők pengemagassága és pengevastagsága is változó. Az egyik darab köpűből induló pengéje a nyéllyuk alatt elkeskenyedett, a másik két példány az él felé fokozatosan elkeskenyedik. A nyéllyukak alakja az óföldeáki csüngőnél kerek vagy ovális. A 4 db csüngő közül kettő egy sírból (Óföldeák-Ürmös I. lelőhely 114. sír) került felszínre. A tápé-malajdoki, kalciumból (mészkőből) készített példány a nyaklánc gyöngyei között,[95] az óföldeáki 4. sírban a jobb alkarnál a gyöngyök között, a 114. sírban pedig mindkét darab a karcsontok között – talán a jobb csukló mellett – feküdt.[96] A réz- és ezüstalapú darabokat öntéssel állították elő. A ritkán előforduló csüngőtípus a Dél-Alföld területén került elő idáig Kr. u. 4–5. századra keltezett sírokból.

A bemutatott L alakú bárdformához hasonló típusú tárgy került felszínre Tiszadob-Ókenéz lelőhelyről egy hunkori temetkezésből is[97] és számos avar sírból.[98]

III. Egyedi típusú, a baltáktól és a bárdoktól eltérő formájú csüngők

III.1. Keskeny nyakú, ívesen vagy egyenesen kiszélesedő, legyezőszerű pengéjű darabok, amelyek éle egyenes vagy enyhén ívelt. Közös jellemzőjük, hogy a köpűjuk falak mindig egyenes, tagolatlan, és a nyakrész alatt hirtelen szélesednek ki. Ez a típus csupán 5 lelőhelyen került elő: Madaras-Halmok 148., 164. és 204. sír (*6. kép 2–6*); Budapest-Rákoscsaba, Péceli út 51. sír (*6. kép 1*); Szeged-Öthalom 20. sír (*6. kép 7*); Óföldeák-Ürmös I. lelőhely 159. sír (*6. kép 8*); Üllő 5. lelőhely 7509. sír (*6. kép 9*).

A legtöbb darab fokrésze lekerekített, az óföldeáki darab ferdén levágott. A penge vastagsága is változó, az óföldeáki és a Péceli úti darab pengéje a nyéllyuk alatt hirtelen összeszűkül. Hasonló a madarasi 164. sírból származó csüngő is, azonban itt az összeszűkülő rész nem annyira hangsúlyos. A többi tárgy az él felé fokozatosan szűkül. A nyéllyukak alakja változatos, egyaránt megtalálható a kerek, a lekerekített sarkú téglalap, az ovális és a csak ennél az altípusnál megfigyelhető kulcslyuk alakú lyuk.

A tárgyakat réz- vagy ezüstalapú fémből öntötték, egyedül az öthalmi példányt faragták mészkőből. Viseletük tekintetében igen változatosak. Madarason a 164. sírban a bordákon, a 204. sírban két egyforma darab a jobb felkar felső végénél feküdt.[99] Ennek alapján az elhunytak a nyakukban hordták őket. A Péceli úti temetőben a csüngő további négy baltacsüngővel együtt a jobb csuklót ékítette a gyöngykarkötőre felerősítve.[100] Hasonló viselet rekonstruálható az óföldeáki sír esetében is, ahol talán a jobb csukló dísze volt a csüngő

---

92 Vaday 2006, 46–47; Schwarcz 2009, 40, 42.
93 Téglás 1892, 190.
94 Szücsi 2014, 123, 8. ábra.
95 Párducz–Korek 1948, 294.
96 Sóskuti Kornél szóbeli közlése.
97 Csallány 1958, II. t. 6.
98 Szücsi 2014, 124–125.
99 Kőhegyi–Vörös 2011, 66, 77.
100 Nagy Margit szóbeli közlése.

egy karperec és 2 db borostyángyöngy mellett.[101] Az üllői darab a gerincoszlop jobb oldalán, a hastájékon volt.[102] Az öthalmi sírban a lábi gyöngyök között került elő a balta alakúra faragott mészkőgyöngy.[103] A Péceli úti, az üllői és a szeged-öthalmi sír a Kr. u. 4. századra, az óföldeáki temető a Kr. u. 4. század végére datálható, míg a madarasi temetőt Vörös Gabriella a Kr. u. 2–3. század fordulója és az 5. század eleje közötti időszakra keltezte.[104]

III.2. Hosszú, keskeny, majdnem párhuzamos falú és lekerekített élű csüngők. Nagyon ritka típus, amely két lelőhelyről ismert: Kompolt-Kistéri tanya 25. objektum (*6. kép 11*); Nyíregyháza-Felsősima, Gyebrás-tanyától északkeletre lh. 350. sír (*6. kép 10*).

Közös jellemzőjük, hogy rézalapú lemezből vágták ki őket, akasztójukat pedig körívben hajlították vissza. Mindkét darab nagyon egyszerű, a baltákra csak távolról emlékeztető csüngő. A kompolti lelőhelyről származó darab a Kr. u. 3. század második harmadára keltezhető szarmata település egyik gödréből,[105] a másik a Kr. u. 2–3. századi temető egyik rablott sírjából került felszínre.[106]

III.3. Lekerekített sarkú, trapéz alakú, mészkőből vagy egyéb kőzetből faragott, felső részükön átfúrt csüngők: Ecser 7. lelőhely 1902. sír (*6. kép 12*); Kiskundorozsma-Subasa 121. sír (*6. kép 15);* Kiszombor B temető 74. sír (*6. kép 13*).

A kiszombori leletről annyit tudunk, hogy a gyöngyök között került elő,[107] míg az ecseri darab sírban elfoglalt helye ismeretlen.[108] A kiskundorozsma-subasai tárgy a nyak környékén, két gyöngynyaklánc és egy torques mellett feküdt.[109] Mindkét temetkezés D–É-i tájolású és a mellékletei alapján a Kr. u. 3–4. századra keltezhető.

III.4. A balták és a bárdok közötti átmeneti forma, amely mindezidáig egyetlen lelőhelyről ismert: Bugac-Bimbó, Juhász-tanya, szórvány (*6. kép 14*).

A tárgy formája aszimmetrikus, így részben hasonlít a II.2. altípusú, L alakú bárdokra, a pengéje azonban ferde, enyhén ívelt vonalú. Foka egyenesen levágott, a vastagsága az él felé fokozatosan összeszűkül. A rézalapú, öntött csüngő fémdetektoros keresés alkalmával került elő egy Kr. u. 2. század második felére, a 3. század első felére keltezett település területéről.[110]

A baltacsüngők előfordulása életkor és nemek szerint

A baltacsüngők közül 91 db került elő sírból, 22 db szórványleletként vált ismertté, a többi 13 db tárgy előkerülési körülménye ismeretlen vagy településobjektum betöltésében volt. A szarmata sírokból elsősorban női és gyermek vázak mellől kerülnek elő a csüngők, így a baltacsüngők is. Pontos életkor szerinti megoszlást a jelen adatok tükrében nem tudok felállítani, mert a gyűjtésben szereplő sírok antropológiai vizsgálata erre nem mindig terjedt ki. A legtöbbször csak annyit tudunk a beszámolókból, hogy az elhunyt nő vagy gyermek. Abban a kevés esetben, amikor találkozunk az életkor meghatározásával, a *juvenis* és a *senium* korcsoport között oszlik meg a nők életkora. Az antropológiai vizsgálatokon átesett sírok

101 Sóskuti Kornél szóbeli közlése.
102 Kulcsár Valéria szóbeli közlése.
103 Párducz 1960, 78.
104 Kőhegyi–Vörös 2011, 358, 360.
105 Bánffy et al. 1999, 56. t. 1; Vaday–Horváth 1999, 207.
106 Istvánovits Eszter szóbeli közlése.
107 Párducz 1950, 15.
108 Nagy Andrea szóbeli közlése.
109 Bozsik 2003, 5. kép, 10. kép.
110 Sóskuti Kornél szóbeli közlése.

többségében a *juvenis–adultus* korcsoportba tartozóknál fordulnak elő nagyobb számban a baltacsüngők.[111]

A gyermeksíroknál valamivel szerencsésebbek vagyunk, mert azokat már szemre is könnyebb megkülönböztetni a felnőttekétől (pl. sírgödör nagysága, vázcsontok mérete). Összesen 5 gyermeksírból került elő a tárgyalt csüngőtípus.[112] Madaras-Halmok 164. sírjában egy 1–2 éves,[113] a péceli úti temető 253. sírjában egy 3–4 éves,[114] az üllői 5619. sírban egy 5 éves,[115] a hódmezővásárhelyi sírban egy gyermek[116] és az ecseri temető 1902. sírjában egy leánygyermek[117] mellett találtak egy-egy darabot. A gyermeksírokban három esetben bronzból, egy alkalommal vasból készített baltacsüngő, az ecseri leány mellett viszont fehér kőzetből faragott darab feküdt. A csüngők típusai különbözőek. Viseletük két esetben egyezett meg. A péceli úti és a vásárhelyi gyermek is a jobb csuklóján hordta a csüngőt, de míg az első esetben az a karperec mellett, addig a második esetben a karperecre ráhúzva került elő. Az üllői gyermek a bal csuklóján hordta csüngőjét. A madarasi 1–2 éves gyermeknél a bordák között találták meg egy félhold alakú csüngő mellett.

Mindösszesen négy férfi sírban volt egy-egy baltacsüngő. A nyíregyháza-felsősimai 175. sír sajnos bolygatott volt, azonban az Ecser 7. lelőhely 2997. sírja érintetlennek bizonyult. Az ecseri temetkezés körárokkal kerített, az elhunytat pedig gazdag melléklettel temették el. A férfi nyakperecet és mindkét csuklóján karperecet viselt, mellé pedig áttört bronzveretekkel díszített római kardját és egy római edényt helyeztek.[118] A kiskundorozsma-nagyszéki 1200. gödörbe dobott, torzított koponyás egyén (1322. sír) az antropológiai vizsgálat alapján ugyancsak férfi. Az állkapcsa alatt egy sárga üveggyöngy és egy hordó alakú mészkőgyöngy, a baloldali medencéje mellett egy vaskés, illetve a bal csukló mellett egy baltacsüngő feküdt.[119] A Kiskundorozsma-Subasa 138. sírban fekvő adultus korú férfi, akit vieletei- és használati tárgyaival együtt temettek el, jobb csuklóján hordta a baltacsüngőjét.[120]

A baltacsüngők viseletének hitvilági háttere

A fenti számadatok alapján jól látható, hogy a baltacsüngők nem jellegzetes elemei a gyermekek és a férfiak viseletének sem, tehát ilyen módon feltételezhetjük, hogy a sírba kerülésüknek különleges szerepe lehetett. A csüngők előfordulásával és azok lehetséges patológiai összefüggéseivel legutóbb Kujáni Yvett foglalkozott, aki teljesen új szemszögből közelítette meg a csüngők használatának feltételezett okait. Az apátfalvi temető embertani anyagának paleopatológiai vizsgálata alapján kiderült, hogy olyan egyének mellett fordultak elő csüngők, akiknél csonttani elváltozásokat lehetett megfigyelni. Így a csüngők – nem csak a balta alakúak – mint betegségelhárító, gyógyulást előidéző amulettek jelentek meg az apátfalvi temetőben. A szerző számos temető további sírjait vonta vizsgálat alá, melynek eredménye,

---

111 Ez a megállapítás csak hozzávetőleges, hiszen nem történt meg az összes női temetkezés korcsoport szerinti meghatározása.

112 Gyermeksírnak tartom azt a temetkezést, ahol a gyermek vagy az életkor pontos meghatározása szerepel. A fiatal vagy fiatal nő megnevezést nem sorolom ide.

113 Kőhegyi–Vörös 2011, 66.

114 Nagy Margit szóbeli közlése.

115 Kulcsár Valéria szóbeli közlése.

116 A hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeum Adattára III. 1349–1350.

117 Nagy Andrea szóbeli közlése.

118 Kővári et al. 2006, 21.

119 Szalontai Csaba és Tóth Katalin szóbeli közlése.

120 Bozsik 2003, 2–3. kép.

hogy a csüngős sírok 16%-ban lehetett betegségre utaló csonttani elváltozásokat megfigyelni.[121] Ez a vizsgálati szemszög mindenképen újszerű, de nem feltétlenül fogadható el az, hogy a csüngőkkel eltemetett egyének minden esetben betegségtől szenvedtek volna. Nem tartom valószínűnek, hogy beteg egyének hordtak volna csak csüngőt, hiszen maga a csüngőviselet elsősorban a női és a gyermeksírok sajátja. Férfi temetkezésekből nagyon ritkán kerülnek elő. Azt azonban elképzelhetőnek tartom – mint ahogy azt a szárnyas baltacsüngőkkel foglalkozó részben megemlítettem –, hogy a Maros-menti késő szarmata temető(k)ben egy helyi szokásokkal és viselettel rendelkező népesség élt, amelynek körében a csüngők vagy bizonyos csüngőtípusok valóban a betegségek elhárításában is segíthettek.

A baltacsüngő viseletének pontos oka tisztázatlan. A baltaszimbólum a férfiasság és az erő jelképe, és ebből kifolyólag úgy gondolhatnánk, hogy elsősorban férfi vázak mellől kerülnek elő. Azonban a leletek nem ezt a képet mutatják. Hasonló probléma merült fel a germán kultúrkörben elterjedt Herkules-buzogányok hitvilági életben betöltött szerepéről is. Ugyanis ott is női és gyermeksírok viseleti elemeiként kerülnek elő ezek az amulettek. J. Werner azonban hangsúlyozta, hogy Herkules nemcsak a férfiasság, hanem a vegetáció és a termékenység szimbóluma is volt.[122] A baltacsüngőnek a termékenységgel történő összekapcsolása sem fogadható el egyértelműen, hiszen a gyermekeknél és az idősebb nőknél nem töltheti be ezt a szerepet. Ráadásul a szarmata csüngők között a félhold alakú tárgyakat és a *Cypraea* csigákat is a termékenységkultusszal hozzák kapcsolatba.

A sírok leleteinek áttanulmányozása során 20 olyan temetkezést találtam, ahol más kultikus jelentéssel rendelkező tárgyat is hordott az elhunyt (*1. táblázat*). További 6 sírban feltekercselt végű vagy öntött, zárt karikák feküdtek, melyek a nyaklánc részei vagy karikacsüngők lehettek. A sírok közül egybe férfit, kettőbe gyermeket, a többibe nőket temettek el. Az egyéb csüngők között fülezett érmék, *Cypraea* csigák, félhold és vödör alakú, illetve lemezből kivágott, kerek, szív vagy levél alakú csüngők említhetők meg. Egyedül a sándorfalvaeperjesi sírból került felszínre egy kicsinyített piperekészlet.

A baltacsüngős síroknál megfigyelt temetkezési szokások

A sírok tájolása általában D–É-i vagy attól néhány fokkal eltér keleti vagy nyugati irányban. Ez a tájolási irány a Kárpát-medencei szarmata temetkezések kétharmadánál megtalálható.[123] Néhány sírnál azonban az eddigiektől eltérő tájolás is megfigyelhető volt. Az Ecser 7. lelőhelyen a 2997. sír KÉK–NyDNy-i, a kiskundorozsma-subasai 148. sír és a szabadkai sír É–D-i, az üllői temető 4925. sírja ÉK–DNy-i, az üllői 4903. temetkezés pedig ÉÉK–DDNy-i tájolású volt. A szokásostól eltérő, ellentétes tájolású sírok semmiben sem különböztek a többitől, minden esetben D–É-i síros többséggel rendelkező temetőkben fordultak elő.[124] Az említett temetkezések nagy részét ugyanúgy kifosztották, mint a többit, így a bennük maradt leletanyag alapján nem lehet az elhunytak társadalmi helyzetét kideríteni. Mindezek ellenére az bizonyos, hogy az Ecser 7. lelőhely 2997. sírját és a két üllői temetkezést körárok övezte, sőt a 4903. sírban ácsolt sírszerkezet nyomait is megfigyelték.[125] Az ecseri sírban férfi bolygatatlan vázát

121 KUJÁNI 2014, 22–26; KUJÁNI 2015, 42–43.
122 WERNER 1964, 178.
123 KULCSÁR 1998, 16
124 BOZSIK 2003, 97; KŐVÁRI ET AL. 2006, 21; SZEKERES–SZEKERES 1996, 20.
125 Kulcsár Valéria szóbeli közlése.

bontották ki, akit felékszerezve és kardjával együtt helyeztek örök nyugalomra.[126] Ugyancsak viseleti- és használati tárgyakkal együtt temették el a subasai nőt (148. sír) és a férfit (138. sír) is.[127]

A tárgyalt csüngőtípus egyaránt fellelhető jelöletlen aknasírba és körárokkal övezett sírba temetett személyek mellett. A nyújtott helyzetű, háton fekvő temetkezések mellett a baltacsüngők megtalálhatóak kettős temetkezéseknél (Szabadka-Veresegyháza 77. sír,[128] Szeged-Öthalom 19. sír[129]), zsugorított váz mellett (Budapest-Rákoscsaba, Péceli út 65/3. sír[130]) vagy „gödörhullánál" (Kiskundorozsma-Nagyszék 1322. sír[131]).

Összességében elmondható, hogy a temetési rítus (sírok iránya, halott fektetése, a sír körülárkolásának szokása) és az elhunytak társadalmi szerepe nem függ össze a baltacsüngők viseletének elterjedésével.

A baltacsüngők a viseletben

A viselettörténeti vizsgálatba csak azokat a csüngőket lehetett bevonni, amelyek olyan sírokból kerültek felszínre, amelyeket bolygatás nem vagy csak részben ért. A sírok közel 70%-nál – 38 esetben – lehet rekonstruálni a csüngők eredeti helyét. Síronként általában egy-egy baltacsüngő kerül felszínre, ritkaságnak számít a több, azonos típusú csüngő viselete.

Az egy baltacsüngő viseletében a legáltalánosabb mód a jobb csukló (12 sírnál) vagy a nyak (12 esetben) környéke. Három sírban (Kiskundorozsma-Nagyszék 1322. sír, Üllő 7. lelőhely 5619. és 5978. sír) volt a csüngő a bal csukló mellett. A madarasi temető 287. sírjában az elhunyt jobb medencéjén,[132] a szegedöthalmi temető 20. sírjában pedig a lábi gyöngyök között feküdt egy mészkőcsüngő.[133]

Az alkar környékén lelt csüngőknek háromféle használata figyelhető meg: gyöngyök közé felfűzve, karperecre felhúzva vagy külön zsinórra felerősítve.[134] Ha gyöngy karlánc része, akkor vagy sűrűn fűzött gyöngyök közé vagy néhány gyöngyszem közé helyezik. Azoknál a síroknál, ahol a baltacsüngő a karcsontok mellett feküdt, az esetek több mint felében megfigyelhető volt az egy vagy két karperec viselete.

A mellkasnál, a bordáknál, valamelyik felkar alsó végénél vagy a koponya mellett kibontott csüngők nyaki viseletre utalnak, amit összesen 12 sírnál lehetett megfigyelni. A csüngőket a legtöbb esetben a gyöngy nyaklánc közé fűzve hordták. Két sírleletben (Felsőjózsa, Kórószentgyörgy)[135] a torquesre felhúzva kerültek elő. Ritkán, de az is előfordul, hogy a nyak környékén sem gyöngyöket, sem nyakperecet nem találnak (pl. Törökszentmiklós-Surján 78. sír, Dóc 6. sír).[136]

5 sírból és további két ismeretlen leletkörülményű leletegyüttesből került elő 2-2 db csüngő: Madaras-Halmok 148. és 204. sír; Óföldeák-Ürmös I. lelőhely 114. sír; Saágh; Tiszaföldvár-Téglagyár 14. és 70. sír; Törökkanizsa.

---

126 Kővári et al. 2006, 21.
127 Bozsik 2003, 100–101, 2–3. kép.
128 Szekeres–Szekeres 1996, 11.
129 Párducz 1960, 74.
130 Nagy Margit szóbeli közlése.
131 Szalontai Csaba és Tóth Katalin szóbeli közlése.
132 Kőhegyi–Vörös 2011, 97.
133 Párducz 1960, 78.
134 A baltacsüngő külön zsinórral történő használatát először Dinnyés István vetette fel a tápiószelei csüngők kapcsán (Dinnyés 1980, 200).
135 Párducz 1950, 23; Párducz 1931, 94.
136 Vaday 1989, 287; Trogmayer 1960, 59. A kiskundorozsma-subasai 121. sírban lelt csüngő pontos viseleti helye ismeretlen, a rekonstrukciós rajzon nem szerepel a nyak környéki ékítmények között (Bozsik 2003, 10. kép).

A madarasi 148. sírban 2 db réz-, a 204. sírban 2 db ezüstalapú, az óföldeáki sírban egy réz- és egy ezüstalapú csüngő feküdt. A tiszaföldvári 14. sírból egy rézalapú és egy vas-, a 70. sírból pedig 2 db rézalapú balta került elő. A saághi és a törökkanizsai példányok anyagát nem ismerjük. A két baltacsüngős sír közé nem soroltam a Sándorfalva-Eperjes, Ivótavak 6. sírját, mivel a nyaklánc gyöngyei között fekvő két borostyántárgy közül csak az egyik tekinthető baltacsüngőnek, a másik lekerekített sarkú, rombusz alakú gyöngy.[137] A sírokban lelt csüngők minden esetben női sírok mellékletei. A csüngők a tiszaföldvári és a madarasi 204. sírban a nyak vagy a felkar környékén feküdtek,[138] a saághi leletek pedig egy torquesre felhúzva kerültek elő.[139] Egyedül az óföldeáki darabok voltak az alkarcsontok közelében.[140] A tiszaföldvári temető 14. sírjában a csüngők a 7 db rugóskarikából összefűzött lánc alatt, a 70. sírban pedig a gyöngyök között kerültek elő.[141]

A párosával hordott csüngők formáit megvizsgálva az derül ki, hogy általában azonos típusúakat hordtak, csupán a törökszentmiklósi 14. sírban voltak teljesen különbözőek: egy balta és egy bárd alakú. A két baltacsüngő viselete a Kr. u. 2. és az 5. század eleje közötti időszakban bármikor előfordul, azonban a Felső-Tisza-vidékén egyáltalán nem került még elő ilyen temetkezés.

4 sírból és egy kincsleletből került elő 3 db baltacsüngő: Endrőd-Kocsorhegy 41. sír; Madaras-Halmok 13. sír; Rékás; Tápiószele-Pedagógusilletmény-földek 14. sír; Üllő 5. lelőhely 4925. sír.

A madarasi és a rékási leletből ezüstalapú, az üllői és a tápiószelei sírokból rézalapú, az endrődi sírból pedig réz-, ezüstalapú és vascsüngő is előkerült. Az egy sírból származó csüngők azonos típusúak voltak, csak az endrődi darabok képviseltek kétféle formát.

Az endrőd-kocsorhegyi 41. sírban fekvő nő jobb csuklója mellett lelt két csüngő között egy kalcedon gyöngyszem volt. A vasból készült harmadik csüngő a bal csuklónál feküdt, melyet eredetileg az egyik, vasból vagy ezüstből készült karperecre fűzve viselhette az elhunyt.[142] A tápiószelei sírban, a jobb alkaron fekvő bronz karperec alól került elő mind a három csüngő, amelyek Dinnyés István szerint egy közös zsinórra lehettek felfűzve.[143] A madarasi sírban lelt csüngők helye ismeretlen. A bolygatatlan tápiószelei és endrődi sírok mellékletei között hasonlóság figyelhető meg. Mindkét sírban volt ezüst torques, illetve egynél több karperec. Hasonlóságot mutat továbbá az is, hogy a bronzból készült karpereceket a jobb, a vasból készülteket a bal karon viselték.[144] A bal kéz és a vas hitvilági hátterének kapcsolatára Kulcsár Valéria hívta fel a figyelmet.[145]

A rékási 80 cm hosszú, 39 db feltekercselt végű karikából álló láncra 3 db ezüst baltacsüngő volt felfűzve.[146] A szarmaták leletanyagában nem ismeretlen az úgynevezett rugós gyűrűkből álló fém nyakláncok viselete, így feltételezhetjük, hogy a kincslelet ezüstlánca egykor talán női ékszerként funkcionált.[147]

A háromcsüngős sírok a Kr. u. 2. és a 4. század vége közötti időszakra keltezhetők

---

137 VÖRÖS 1985, VII. t. 3.
138 SCHWARCZ 2009, 41; KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 77.
139 PÁRDUCZ 1931, 79–80.
140 Sóskuti Kornél szóbeli közlése.
141 SCHWARCZ 2009, 41.
142 JUHÁSZ 1978, 97–100.
143 DINNYÉS 1980, 200.
144 Az endrődi sírban, a jobb karon két bronz, egy ezüst karperec és gyöngy karék, a bal karon egy vas, két ezüst és ugyancsak gyöngy karék; a tápiószeleiben a bal karon egy vas, a jobb karon egy bronz karperec volt (JUHÁSZ 1978, 97–100; DINNYÉS 1980, 195).
145 KULCSÁR 1998, 55.
146 TÉGLÁS 1892, 190.
147 VADAY 1989, 47.

és – ugyanúgy, mint a kétcsüngős síroknál – csak a Felső-Tisza-vidéki területeken hiányoznak.

Nagyon ritkán fordul elő az, hogy 5 db baltacsüngő kerüljön elő egy sírból, de erre is van példa:[148] Budapest-Rákoscsaba, Péceli út 51. sír; Tiszaföldvár-Téglagyár 66. sír; Üllő 5. lelőhely 4903. sír.

Mindhárom sírban levő csüngők rézalapú példányok. A Péceli úti sírban lemezből kivágott és öntéssel előállított, a tiszaföldvári sírban csak lemezből kivágott, az üllői sírban pedig csak öntött csüngők voltak. Alakjukat tekintve Tiszaföldváron mindegyik baltaformájú (I.1.5.), a Péceli útiak balta- és egyedi típusúak (I.1.1, I.1.5, III.1), az üllői csüngők pedig szárnyas balták (I.2) voltak. A baltacsüngőket az első két temetkezés esetében a gyöngyök közé felhúzva, a jobb csuklón hordták.

Az említett sírok a Duna–Tisza közének északi részén helyezkednek el. Az ásatók a Péceli úti és az üllői sírokat a Kr. u. 4. századra, a tiszaföldvári temetőt a Kr. u. 2. század második felére és a 4. századra keltezték.

A baltacsüngő viseletének hazai párhuzamai

A több baltacsüngő viselete egy, a Kr. u. 3. század elejére keltezett, szalacska-szőlőhegyi pannoniai *eraviscus* vagy *hercuniates* papnő sírleletében is megtalálható. A sírban a római importtárgyak mellett 7 db kúp alakú ezüstdíszt, 5 db sugaras díszítésű, félhold alakú díszt és 8 db ezüstlemezből kivágott, balta alakú csüngőt találtak.[149] A balta vagy a szerző által „bojt" alakúnak nevezett csüngők közül 7 melldíszként funkcionált.[150]

Ehhez hasonlóan nagyszámú csüngő került elő a Kr. u. 5. század második felére keltezhető szekszárd-palánki 217. sírból. A keleti germán női váz koponyája környékéről 18 db ezüstből készült, balta alakú csüngőt, 2 db lunulát, illetve gyöngyöket bontottak ki. Salamon Ágnes úgy gondolta az 1960-as években, hogy az eredeti helyzetben talált csüngők és a gyöngyök egy része fejdíszhez tartozó ékítmény lehetett.[151] Valószínűbb, hogy a csüngők és a gyöngyök egy nyaklánc darabjai voltak. Mind a germán, mind a közép és késő avar sírokban általában egy-egy db csüngőt találnak. Ezek nagyrészt női vagy gyermek sírokban, a nyak környékén fekszenek. A keleti germán női csüngős temetkezésekre jellemző, hogy az elhunytakat igen gazdagon felszerelkezve temették el.[152]

Az avar korban női, gyermek- és férfi sírokban egyaránt megtalálhatók a baltacsüngők. A többi között a gátéri, a kiskőrös-vágóhíd-dűlői, a Kiskőrös-Város alatti, a tiszafüredi és a zsélyi/Želovce közép és késő avar kori temetők egyes sírjaiban, a nyak környékén találtak balta/bárd alakú csüngőket.[153]

---

148 A Dél-Bánát területéről ismerünk még ismerünk 5 csüngőt tartalmazó sírt. A verseci 11. sírban ugyancsak 5 db egyforma baltacsüngőt találtak (Vaday 1989, 370, Abb. 6).

149 Thomas 1963, 58–72.

150 A 7,5 és 8 cm nagyságú, melldíszként rekonstruált tárgyakon négyféle díszítés látható. A labirintus motívum mellett két olyan darab is van, amelyiken szimbolikusan a négy évszakot és a hozzájuk tartozó 3-3 hónapot mintázták meg. A nyolcadik csüngőt, amelynek mérete megegyezik a többiével, a nyakában hordhatta a papnő. Ennek felületén egy sugaras fővel ellátott emberi alak látható, aki valószínűleg a napistenség lehet. A szerző a csüngők, illetve a félhold és kúp alakú fejdíszek kapcsán úgy gondolja, hogy itt egy olyan emlékanyag került elő, amely a pannoniai napkultusz létét támasztja alá (Thomas 1963, 58–60, Abb. 7, 8, 14).

151 Kiss 1996, 55–57.

152 Pl. Kapolcs 1. sír (15–18 éves lány), ahol az ezüstcsüngő a koponya alatt feküdt (Dax 1980, 97–99); Mád 1. sír, ahol a csüngő egy feltekercselt végű ezüstkarikán volt (Kovrig 1951, 113–114).

153 Gátér 150. női sír (Kada 1906, 145–146); Kiskőrös-Vágóhídi dűlő 53. gyereksír (László 1990, 86); Kiskőrös-Város alatt 126. női sír (László 1990, 86, 88, 3. kép); Tiszafüred 701. női, 926. férfi, 972. női sír (Garam 1995, 88, Taf. 29: 3, Taf. 113. 701: 7; 111, Taf. 132. 926: 5; 115, Taf. 136. 972: 5); Zsély 276. gyerek, 705. női sír (Szentpéteri 1986, 160, 171, Abb. 8).

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a Kárpát-medencei szarmata sírokból előkerült tárgytípusok közül az egyik legjellegzetesebb csüngővel, a balta alakúval foglakozott. A cél elsősorban a hazai szarmata leletanyagban fellelhető baltacsüngők összegyűjtése és formai szempontú besorolása, illetve a tárgytípus viseletben betöltött szerepének bemutatása.

Az összegyűjtött 126 db csüngőt a penge vagy lap formacsoportjainak meghatározása szerint soroltam be különböző típusokba, altípusokba és csoportokba. A baltacsüngők nagy része a balta alakúak közé tartozik, melyeknek két altípusa (I.1, I.2) és további 6 csoportja (I.1.1–6) különböztethető meg. A csüngők kisebb része a bárd (II.1–2) és az egyedi típusokba (III.1–4) tartozik.

A csüngők viseletének szokása a Kr. u. 2. századtól az 5. század elejéig kimutatható, azonban vannak olyan altípusok, amelyek használata egy adott területre vagy rövidebb időszakra jellemző. Az úgynevezett szárnyas baltacsüngők (I.2.) vagy az aszimmetrikus bárd alakú csüngők (II.2.) a Kr. u. 4. század második fele és az 5. század eleje közötti temetkezésekből kerülnek felszínre. Ugyancsak a késő szarmata (Kr. u. 4. századi) sírokból származnak a legyezőszerűen kiszélesedő pengéjű baltacsüngők (III.1.) is. Az I.2. altípusú csüngők a Maros vidékén és az üllői lelőhelyen fordulnak elő, míg a II.2. altípusúak eddig csak a Tisza–Maros vidékéről ismertek.

A baltacsüngők általában női, ritkábban gyermeksírból kerülnek elő, de néhány esetben férfi temetkezésekben is megtalálhatóak. Viseleti helyük a nyak (gyöngy nyaklánc része, torquesre ráhúzva vagy gyöngyök nélkül) és a jobb alkar (gyöngy karék része, karperecre ráhúzva, külön zsinórra felkötve). Ritkán a bal csukló környékén találjuk meg őket, de arra is van példa, hogy a lábi gyöngyök között feküdt egy balta alakúra faragott mészkőcsüngő. Többnyire egy-egy darab található a vázak mellett. Ritkán két, három vagy öt példány is felszínre kerül egy-egy váz mellől. A több baltacsüngő viseletére utaló temetkezés ez idáig a Felső-Tisza-vidéken nem került elő.

A legkorábbi egyélű baltacsüngők a Kr. e. 4. századból, a Pontus nyugati és északi területeiről, a görög városokból ismertek. A csüngők a Duna vonala mentén jutottak el a Kárpát-medencébe. Az Alföldön a szarmaták betelepedése után, a Kr. u. 2. században jelennek meg, és egészen az 5–6. századig jellegzetes viseleti tárgyai maradnak a női öltözetnek.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönettel tartozom Bacskai Istvánnak, Bálint Mariannának, Gallina Zsoltnak, Istvánovits Eszternek, Kalli-Tutkovics Eszternek, Korom Anitának, Kujáni Yvettnek, Kulcsár Valériának, Nagy Andreának, Nagy Margitnak, Patay Róbertnek, Pánya Istvánnak, Pintye Gábornak, Polgár Zoltánnak, Pópity Dánielnek, Schwarcz Dávidnak, Sóskuti Kornélnak, Szalontai Csabának, Szolnoki Lászlónak, Tóth Katalinnak és Wilhelm Gábornak, akik a még közöletlen baltacsüngőiket rendelkezésemre bocsátották.

IRODALOM

ÁCS 1997: Ács Cs.: Nagyút-Göböly-járás. Szarmata telep és temető a II–IV. századból. In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya leletmentései (Paths into the Past. Rescue excavations on the M3 motorway).* Szerk.: Raczky P. – Kovács T. – Anders A. Budapest 1997, 103–105.

ARNIBALDI–WERNER 1963: Arnibaldi, G. – Werner, J.: Ostgotische Grabfunde aus Acquasanta, Prov. Ascoli Piceano (Marche). *Germania* 41 (1963) 356–373.

BÁNFFY ET AL. 1999: Bánffy E. – Gogâltan, F. – Horváth F. – Nagy A. – Vaday A.: Régészeti objektum- és anyagleírások. In: *Kompolt-Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán.* Heves Megyei Régészeti Közlemények 1999, 13–128.

BATIZI ET AL. 2006: Batizi Z. – Dinnyés I. – Kővári K. – Kulcsár V. – Nagy A. – Patay R. – Rácz T. – Simon L. – Tari E.: Üllő 5. – Üllő 9. lelőhely. In: *Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében 2001–2006.* Pest Megyei Múzeumi Füzetek 7. Szerk.: Simon, L. Szentendre 2006, 42–48.

BOBROVSKAIA 2001: Bobrovskaia, O. V.: Belt amulet sets in the female costume of the Cherniakhov Culture. *Múzeumi Füzetek* 51 – *Jósa András Múzeum Kiadványai* 47. Szerk: Istvánovits E. – Kulcsár V. Aszód–Nyíregyháza 2001, 221–225.

BOZSIK 2003 Bozsik K.: Szarmata sírok a Kiskundorozsma–subasai 26/78. számú lelőhelyen (Sarmatian Graves at Site 26/78. in Kiskundorozsma–Subasa). In: *Úton-útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán.* Szerk. Szalontai Cs. Szeged 2003, 97–106.

CSALLÁNY 1958: Csallány D.: Hamvasztásos és csontvázas hun temetkezések a Felső-Tisza vidékén (Die hunnenzeitlichen Brand- und Skelettgräber in den Gebieten am oberen Lauf der Theiss). *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 2 (1958) 85–101.

DAX 1980: Cs. Dax M.: Keleti germán női sírok Kapolcson (Ostgermanische Frauengräber in Kapolcs). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 15 (1980) 97–106.

DIACONU 1966: Diaconu, Gh.: Spätsarmatische Elemente in der Sintana de Mureş-Tschernjahow-Kultur. *Dacia* 10 (1966) 357–364.

DINNYÉS 1977: Dinnyés I.: Tápiószele-Pedagógus-földek (Pest-megye). *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 30 (1977) 72.

DINNYÉS 1980: Dinnyés I.: II–III. századi szarmata sírok Tápiószelén. (Sarmatische Gäber aus dem 2–3. Jahrhundert von Tápiószele). *Studia Comitatensia* 9 (1980) 187–234.

DÖMÖTÖR 1965: *Germán, kelta regék és mondák*. Szerk.: Dömötör T. Budapest 1965.

GALLINA 1999: Gallina Zs.: A gepidák hitvilága. In: *A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön (Die Gepiden. Ein frühmittelalterliches germanisches Königreich auf den grossen ungarisches Tiefebene).* Gyulai Katalógusok 7. Szerk.: Havassy P. Gyula 1999, 91–106.

GARAM 1995: Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 3. Budapest 1995.

GULYÁS 2002: Gulyás Gy.: *A balta- és a vödör alakú csüngők elterjedése a szarmata Barbaricum területén.* Szakdolgozat SzTE BTK. Szeged 2002.

GULYÁS 2014: Késő szarmata temetőrészletek Óföldeák-Ürmös II. lelőhelyen (M43 autópálya 10. lelőhely). (Late Sarmatian cemetery at Óföldeák-Ürmös II [Motorway M43,Site 10]). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 56 (2014) 15–104.

HARASZTI 2011: Haraszti L.: *Gepida amulettek a Kárpát-medencében.* Szakdolgozat. SzTE BTK. Szeged 2011.

IONIŢĂ 1969: Ioniţă, I. (rec.): Joachim Werner: Herkuleskeule und Donar-Amulett. *Dacia* 13 (1969) 555–559.

JANKUHN 1973: Jankuhn, H.: Axtkult. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band I.* Eds.: Beck, H. – Steuer, H. – Timpe, D. Berlin–New York 1973, 562–566.

JUHÁSZ 1978: Juhász I.: Szarmata temető Endrődön (Sarmatisches Gräberfeld in Endrőd). *Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 5 (1978) 87–112.

KADA 1906: Kada E.: Gátéri (Kun-Kisszállási) temető a régibb középkorból. *Archaeologiai Értesítő* 26 (1906) 135–155.

KALICZ 1970: Kalicz N.: *Agyag istenek. A neolitikum és a rézkor emlékei Magyarországon*. Budapest 1970.

KISS 1996: Kiss, A.: Das Gräberfeld von Szekszárd-Palánk aus der zweiten Hälfte des 5. Jh. und der ostrogotische Fundstoff in Pannonien. In: *Chronologische Fragen der Völkerwanderungszeit. Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreiches IV. Traismauer, 11.–13. 10. 1993.* Zalai Múzeum 6 (1996) 53–87.

KOKOWSKI 1998: Kokowski, A.: Die Maslomęcz-Gruppe. Ihre Chronologie und Beziehungen innerhalb des gotischen Kulturkreises (Ein Beispiel für den kulturellen Wandel der Goten im Verlauf ihrer Wanderungen). *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 78 (1998) 641–835.

KOKOWSKI 2001: Kokowski, A.: Zur Herkunft einiger Amulette im Kreis der Gotenkultur. *Múzeumi Füzetek* 51 – *Jósa András Múzeum Kiadványai* 47. Szerk: Istvánovits E. – Kulcsár V. Aszód–Nyíregyháza 2001, 201–219.

KOVÁCS 1912: Kovács I.: A marosszentannai népvándorlás kori temető (Cimetière de l'époque de la migration des peuples à Marosszentanna). *Dolgozatok* az *Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából* 3 (1912) 250–368.

L. KOVRIG 1951: L. Kovrig I.: A tiszalöki és mádi lelet (Находки в сс. Тиссалёк и Мад). *Archaeologiai Értesítő* 78 (1951) 113–120.

KŐHEGYI 1982: Kőhegyi M.: Kora szarmata aranyleletes női sírok az Alföldön (Frühsarmatische Frauengräber mit Goldfunden in der Großen Ungarischen Tiefebene). *Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1982 (1985) 267–355.

KŐVÁRI ET AL. 2006: Kővári K. – Kulcsár V. – Mérai D. – Nagy A. – Pesty K. – Voicsek V.: Ecser 7. lelőhely. In: *Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében 2001–2006.* Pest Megyei Múzeumi Füzetek 7. Szerk.: Simon L. Szentendre 2006, 21–25.

KUJÁNI 2014: Kujáni Y.: *A női és a gyermek viseletei elemek egy 4–5. századi délalföldi temetőben. Az amulettek jelentősége a paleopatológia tükrében.* TDK dolgozat. Szeged 2014.

KUJÁNI 2015: Kujáni Y.: A női és a gyermek viseletei elemek egy 4–5. századi délalföldi temetőben. Az amulettek jelentősége a paleopatológia tükrében (Female and child costume elements in a 4th–5th century cemetery from the Great Hungarian Plain Importance of the amulets in the light of paleopatology). *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Iuvenum Sectio Archaeologica* Tomus II (2015) 33–62.

KULCSÁR 1998: Kulcsár V.: *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai*. Múzeumi Füzetek 49. Aszód 1998.

LASSÁNYI–BECHTOLD 2006: Lassányi G. – Bechtold E.: Újabb feltárások az Aranyhegyi-patak menti temetőben (Budapest, III. ker., Keled utca, Hrsz.: 19600/3) (Recent excavations in the cemetery along the Aranyhegyi Stream [Budapest, III, Keled Street, Lrn: 19600/3]). *A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései 2005-ben*. Aquincumi Füzetek 12 (2006) 75–81.

LÁSZLÓ 1990: László Gy.: *Őseinkről*. Budapest 1990.

MAGOMEDOV 2001: Magomedov, B. V.: Die Černjachov-Marosszentanna/Sîntana de Mures-Kultur in der Karpatenregion. *Múzeumi Füzetek* 51 – *Jósa András Múzeum Kiadványai* 47. Szerk: Istvánovits E. – Kulcsár V. Aszód–Nyíregyháza 2001, 227–233.

MASEK 2012: Masek Zs.: Római császárkori települések Kántorjánosi és Pócspetri határában (Kaiserzeitliche Siedlungen in den Gemarkungen von Kántorjánosi und Pócspetri). In: *Ante Viam Stratam. A Magyar Nemzeti Múzeum megelőző*

feltárásai Kántorjánosi és Pócspetri határában az M3 autópálya nyírségi nyomvonalán. Szerk.: Szabó Á. – Masek Zs. Budapest 2012, 179–342.

Mészáros–Sóskuti 2005: Mészáros P. – Sóskuti K.: Megjegyzések a szarmata kori sírrablásokhoz. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében* 2005. Szeged 2006, 117–132.

B. Nagy 1984: B. Nagy K.: Az i. e. I – i. sz. VI. század. A dák és a szarmata-jazig uralom. In: *Hódmezővásárhely története*. Szerk.: Nagy I. Hódmezővásárhely 1984, 190–213.

Párducz 1931: Párducz M.: A Nagy Magyar Alföld római kori leletei (Römerzeitliche Funde des Großen Ungarischen Alföld). *Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből* 7 (1931) 74–186.

Párducz 1940: Párducz M.: Ernőházi jazig leletek (Les trouvailles jazyges d'Ernőháza). *Archaeológiai Értesítő* 3:1 (1940) 261–269.

Párducz 1941: Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon I (Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I)*. Archaeologia Hungarica 25. Budapest 1941.

Párducz 1944: Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon II (Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns II)*. Archaeologia Hungarica 28. Budapest 1944.

Párducz 1950: Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon III (Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III)*. Archaeologia Hungarica 30. Budapest 1950.

Párducz 1960: Párducz M.: Hunkori szarmata temető Szeged-Öthalmon (Sarmatischer Friedhof aus der Hunnenzeit in Szeged-Öthalom). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1958–59 (1960) 71–99.

Párducz 1972: Párducz M.: Sarmatisches Gräberfeld aus der Hunnenzeit von Bugac-Pusztaháza. *Cumania* 1 (1972) 115–129.

Párducz–Korek 1948: Párducz M. – Korek J.: Germán befolyás a Maros-Tisza-Körösszög késő szarmata emlékanyagában (Les Éléments germaniques dans la Civilisation sarmatique Récente de la région limitée par les fleuves Maros, Tisza et Körös). *Archaeologiai Értesítő* 8–9 (1946–1948) 1948, 291–311.

Pető 1971: R. Pető M.: Szarmata kori ásólelet Orosról. *Folia Archaeologica* 22 (1971) 29–34.

Radzińska-Nowak 2001: Radzińska-Nowak, J.: Transkarpatische Kontakte der Bevölkerung der Przeworsk-Kultur in der römischen Kaiserzeit am Beispiel der Funde aus der Siedlung in Jakuszowice, Gde. Kazimierza Wielkea, Woiw. Świętokrzyskie. *Múzeumi Füzetek* 51 – *Jósa András Múzeum Kiadványai* 47. Szerk: Istvánovits E. – Kulcsár V. Aszód–Nyíregyháza 2001, 311–323.

Salamon 1959: Salamon, Á.: Sarmatische Funde in Ócsa. *Folia Archaeologica* 11 (1959) 75–89.

Schwarcz 2009: Schwarcz D.: *Szarmata ékszerek a Kárpát-medencében. Tiszaföldvár-Téglagyár*. Szakdolgozat. ELTE BTK. Budapest 2009.

Sóskuti 2013: Sóskuti K.: Szórvány fémleletek az Óföldeák–Ürmösön (M43, 9–10. lelőhely) feltárt késő szarmata településrészletről (Metal stray finds from the Late Sarmatian settlement part investigated at Óföldeák–Ürmös [Motorway M43, Site 9–10]). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 55 (2013) 499–522.

Szalontai–Tóth 2000: Szalontai Cs. – Tóth K.: Előzetes jelentés a Szeged-Kiskundorozsma határában végzett szarmata kori település- és temetőfeltárásról (Vorbericht über die sarmatenzeitlichen Siedlungs- und Gräberfeldsfreilegungen in der Gemarkung von Szeged-Kiskundorozsma). In: *Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 59–78.

Szekeres–Szekeres 1996: Szekeres L. – Szekeres Á.: *Szarmata és XI. századi temetők Verusicson*. Szabadka 1996.

SZEMADÁM 1997: Szemadám Gy.: Balta. In: *Jelképtár*. Szerk.: Hoppál M. – Jankovics M. – Nagy A. – Szemadám Gy. Budapest 1997, 31–32.

SZENTPÉTERI 1986: Szentpéteri, J.: Gesellschaftliche Gliederung des awarenzeitlichen Gemeinen Volkes von Želovce II. Innere Gruppen der Bevölkerung (Schmuck und sonstige Rangbezeichnende Beigaben). *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 38 (1986) 147–184.

SZÜCSI 2014: Szücsi F.: Avar kori balták, bárdok, szekercék és fokosok. Baltafélék a 6–8. századi Kárpát-medencében (Awarenzeitliche Streitäxte und Beile Äxte im 6–8. Jahrhundert aus dem Karpatenbecken). *Alba Regia* 42 (2013–2014) 2014, 113–186.

TÉGLÁS 1892: Téglás G.: Római korabeli ezüstláncz. *Archaeologiai Értesítő* 12 (1892) 190–191.

TEJRAL 1973: Tejral. J.: *Mähren im 5. Jahrhundert: die Stellung des Grabes XXXII aus Smolín im Rahmen der donauländischen Entwicklung zu Beginn der Völkerwanderungszeit.* Studie Archeologického Ústavu Československolovenské Akademie VĚD v Brně 1:3. Praha 1973.

TEODOR–NICU–ŢAU 1997: Teodor, S. – Nicu, M. – Ţau, S.: Aşezare geto-dacică de la Poiana (Jud. Galaţi). Obiecte de port şi podabă (II). Oglinzi, ace, abiecte de os. (Tracht- und Schmuckgegenstände von der geto-dakischen Siedlung aus Poiana (II). – Spiegeln, Nähnadeln, Beingägenstände). *Archeologia Moldovei* 20 (1997) 27–88.

B. THOMAS 1963: B. Thomas, E.: Ornat und Kulturgeräte einer Sol- und Luna-Pristerin aus Pannonien. *Acta Antiqua* 11:1–2 (1963) 49–80.

THRANE 1973: Thrane, H.: Amulett. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde.* 1. Eds.: Beck, H. – Steuer, H. – Timpe, D. Berlin–New York 1973, 268–269.

TÓTH 1994: B. Tóth Á.: Kora népvándorláskori sírok Tápé-Széntéglaégetőn (Gräber aus der frühen Völkerwanderungszeit in Tápé-Széntéglaégető). In: *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára.* Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 285–310.

TRENCSÉNYI-WALDAPFEL 1960: Trencsényi-Waldapfel I.: *Mitológia*. Budapest 1960, 194–207.

TROGMAYER 1960: Trogmayer O.: Szarmata temető Dócon (Sarmatischer Friedhof in Dóc). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1958–1859 (1960) 59–69.

VADAY 1983: H. Vaday, A.: Das Gräberfeld der Jazyges Metanastae in Mezőcsát-Hörcsögös. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 12–13 (1982–1983) 1983, 167–188.

VADAY 1985: H. Vaday, A.: Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós-Surján-Újtelep. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 37 (1985) 345–390.

VADAY 1989: H. Vaday, A.: *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok.* Antaeus 17–18. Budapest 1989.

VADAY 1994: H. Vaday A.: Late sarmatian graves and their connections within the great Hungarian Plain (Neskorosarmatské hroby o ich vzt1ahy v rámci Velkej vhorskej nížiny). *Slovenská Archeológia* 42:1 (1994) 105–124.

VADAY 2006: Vaday A.: Emailos fibulák a Tiszaföldvár-téglagyár szarmata lelőhelyén. Tiszavilág. *Tiszazugi Földrajzi Múzeum Közleményei* 1 (2006) 45–49.

VADAY–HORVÁTH 1999: Vaday A. – Horváth F.: A szarmata telep értékelése. In: *Kompolt-Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán.* Heves Megyei Régészeti Közlemények 1999, 179–231.

VÁGÓ–BÓNA 1976: B. Vágó, E. – Bóna, I.: *Die Gräberfelder von Intercisa I. Der spätrömische Südostfriedhof.* Budapest 1976.

VÁRKONYI 1972: Várkonyi N.: A kettősbalta, a Kos és a Bika. In: *Sziriat oszlopai.* Budapest 1972, 163–183.

VÖRÖS 1985: Vörös G.: Hunkori szarmata temető Sándorfalva-Eperjesen. – Eine sarmatische Begräbnisstätte aus der

Hunnenzeit in Sándorfalva-Eperjes. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1982–83:1 (1985) 129–172.

WERNER 1964: Werner, J.: Herkuleskeule und Donar-amulett. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 11 (1964) 176–197.

WERNER 1988: Werner, J.: Dančeny und Brangstrup. Untersuchungen zur Černjachov-Kultur zwischen Sereth und Dnester und zu den 'Reichtumszentren' auf Fünen. *Bonner Jahrbücher* 88 (1988) 241–286.

AXE-SHAPED PENDANTS AMONG SARMATIAN FINDS

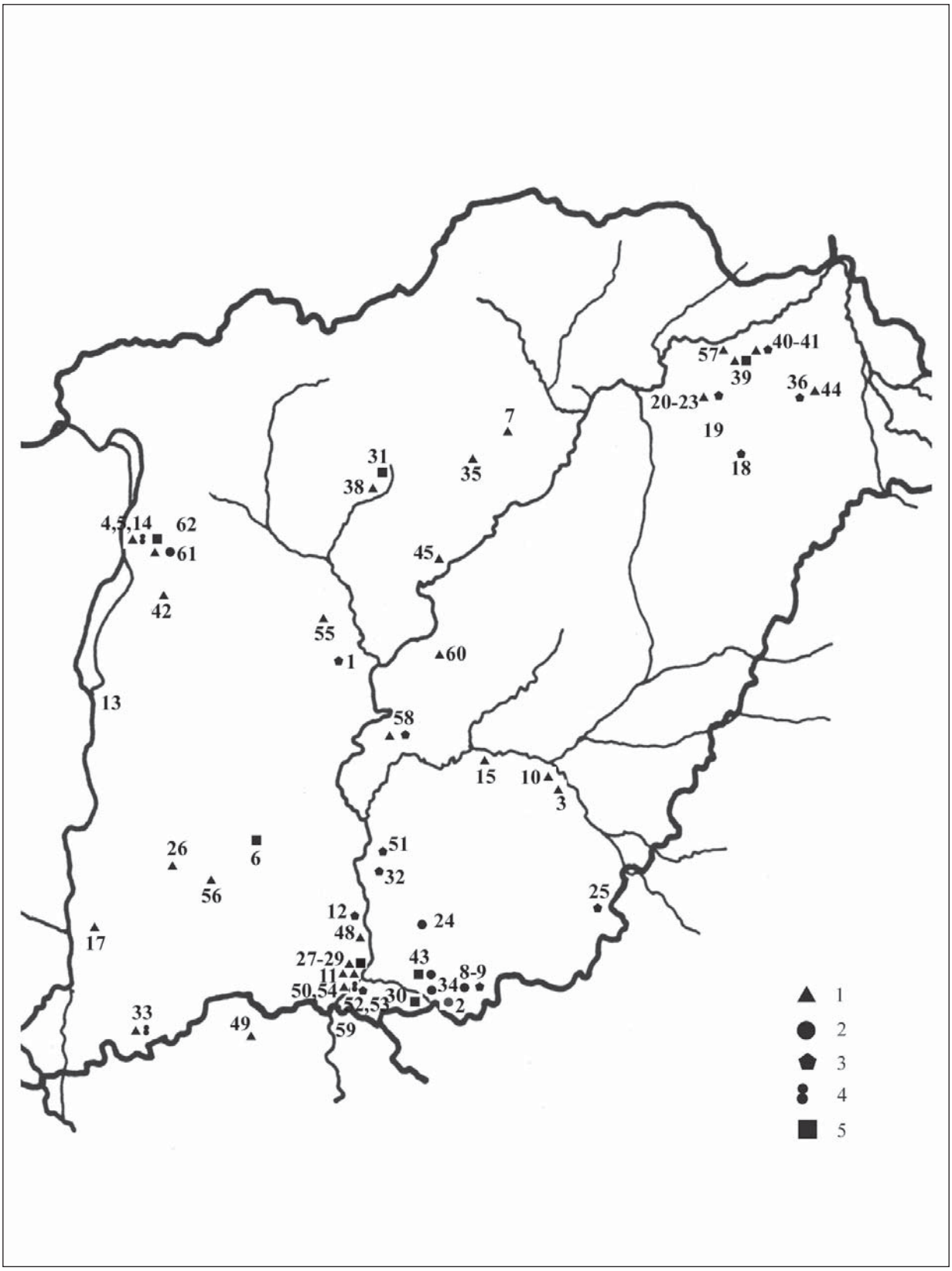
One of the most characteristic object types unearthed from Sarmatian graves in the Carpathian Basin is a group of objects consisting of pendants of various shapes. The aim of the present study is to make a survey of the axe pendants found among Sarmatian finds in Hungary and classify them according to their shapes as well as to show their role in Sarmatian wear. My survey covers the sites of Central Bačka and North Banat in the vicinity of the southern border of Hungary but sites further to the south (Banatski Karlovac, Vršac, Vojlovica-Pančevo) are merely listed in Table 1.

Two forms of axe pendants can be distinguished, the single-edged and the double-edged types. Among Sarmatians the securis-type (single-edged) axe pendant became current. This pendant type has been recovered from 64 sites in the Carpathian Basin and 56 of these are in the territory of Hungary. I classified the 124 pendants that have been assembled into types, subtypes and groupes according to the shape of blades or boards. The majority of axe pendants can be classified as axe-shaped and are further subdivided into six groups. A lesser part of the pendants belong to the poleaxe and single item types.

The use of the axe-shaped pendants is detectable from the 2nd to the early 5th century, there are, however, types that characterize a specific area or a shorter period. The so-called winged axe pendants (type I.2) or the asymmetric poleaxe-shaped pendants (type II.2) have been unearthed from burials of the latter half of 4th–early 5th century. Likewise, axe pendants with fan-like blades also come from late Sarmatian (4th-century) graves. While pendants of subtype I.2 occur in the Maros River region and the Üllő site, those belonging to subtype II.2 are only known so far from the region of the Tisza and Maros Rivers.

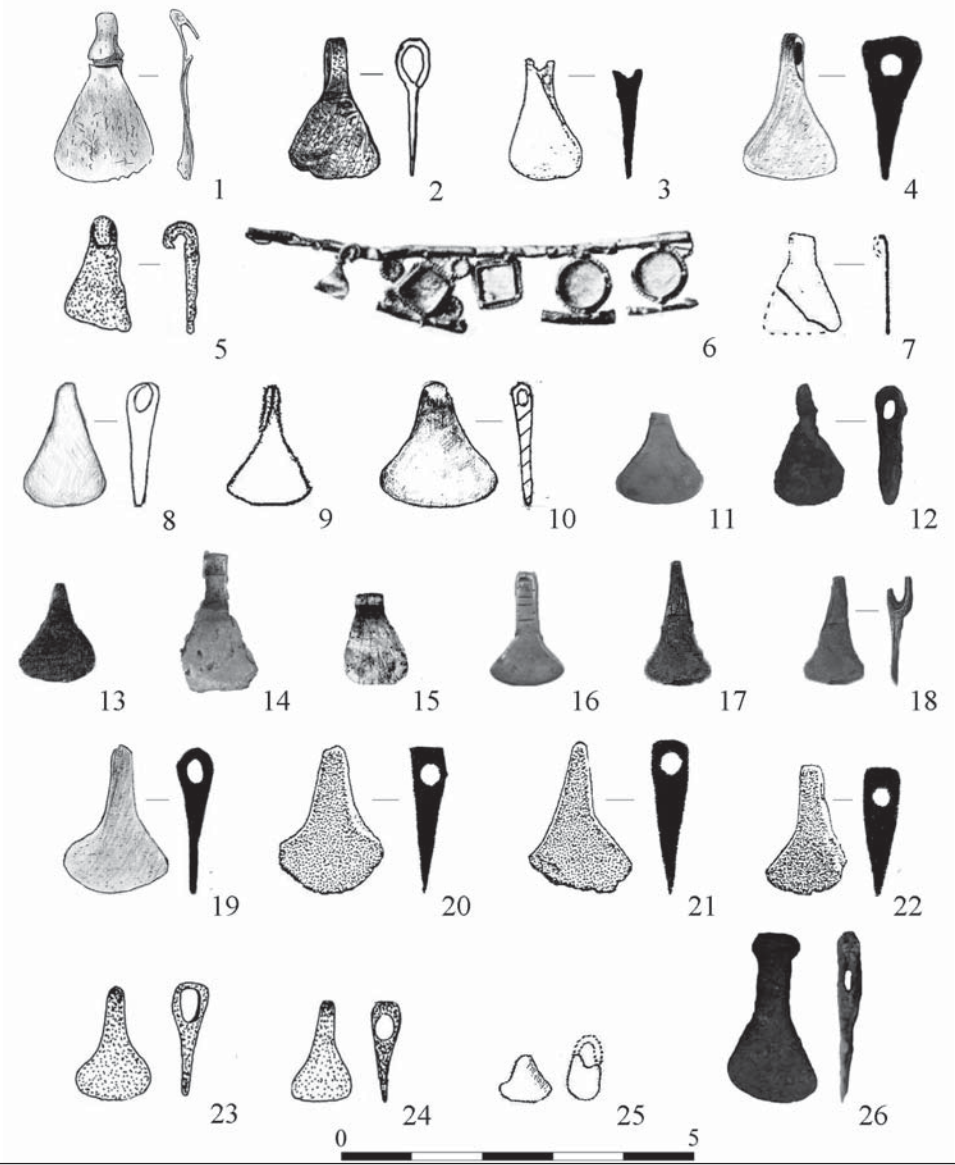
Axe pendants are generally found in women's graves, less often in children's graves and in a few cases they also occur in male burials. They are worn in the neck (as part of a bead necklace, fixed on a torques or without beads) and on the right forearm (as part of a bead bracelet, attached to a bangle, or tied on a separate cord). They are rarely located around the left wrist, but there is also an instance of a limestone pendant carved in the shape of an axe that has been found among beads at the feet. In most cases single pieces are found beside the skeleton, sometimes, however, two, three or even five specimens are observed.

The earliest single-edged axe pendants are known from 4th-century Greek cities of the west and north parts of the Pontus region. The pendants reached the Carpathian Basin along the Danube. They appeared in the Great Plains in the 2nd century, after the settlement of the region by the Sarmatians and remained a characteristic feature of female costume well into the 5th and 6th centuries.



1. kép. A baltacsüngők lelőhelyei. 1: balta alakúak (I. típus); 2: szárnyas balta alakúak (I.2. altípus); 3: bárd alakúak (II. típus); 4: legyezőszerű pengéjűek (III.1. altípus); 5: egyedi darabok (III.2–3. altípus)

Fig. 1. Sites with axe-shaped pendants. 1: Axe-shaped specimens (Type I); 2: Winged axe-shaped items (Subtype I.2); Poleaxe-shaped items (Type II); Items with fan-like blades (Subtype III.1); Single items (Subtype III.2–3)



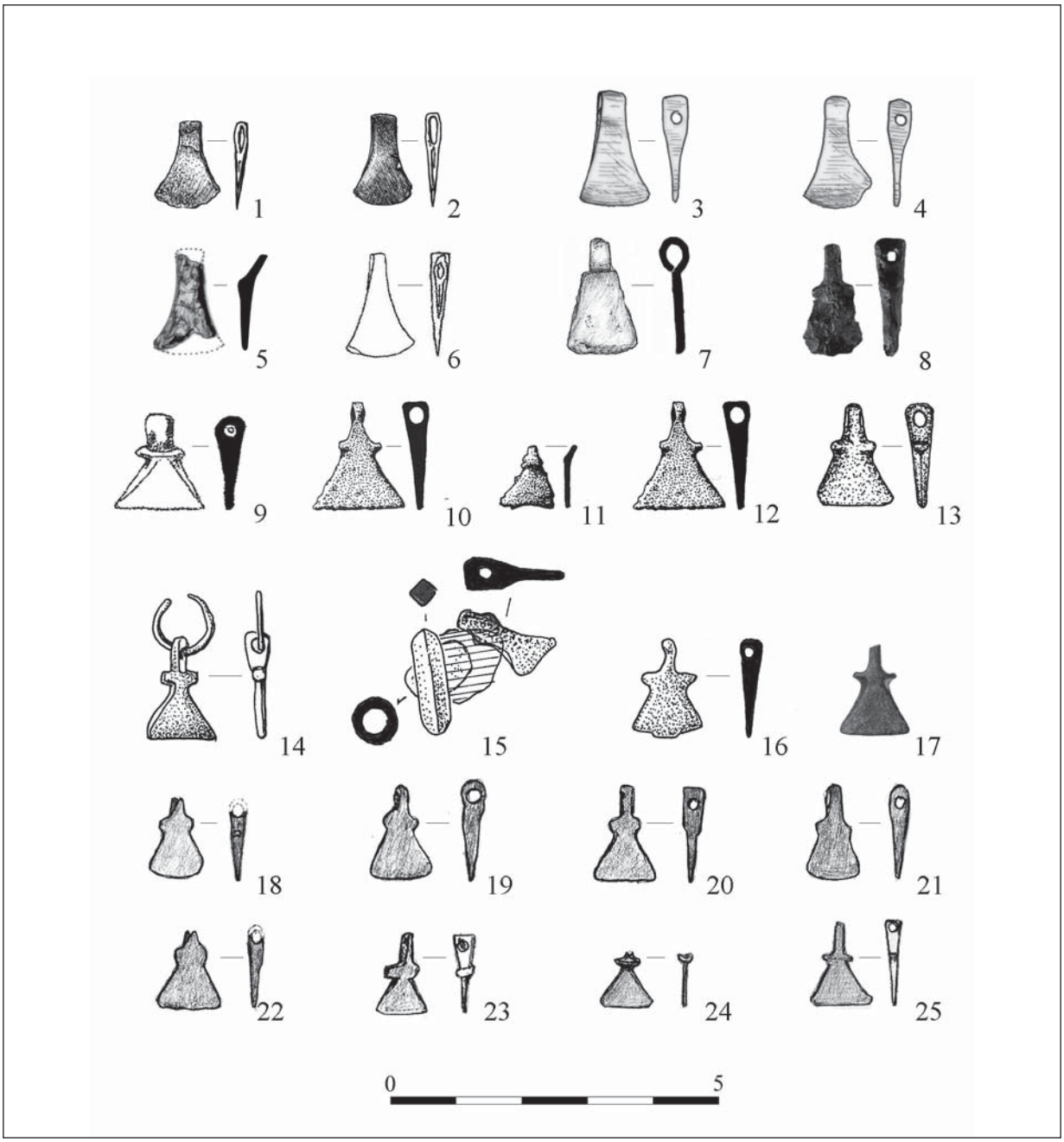
2. kép. 1–15: I.1.1. csoportba tartozó csüngők. 1: Nyíregyháza-Oros, szórvány; 2: Budapest-Rákoscsaba, Péceli út 51. sír; 3: Szabadka-Veresegyháza 77. sír; 4: Mezőkövesd-Kettős kút tava 1. sír; 5: Endrőd-Kocsorhegy 41. sír; 6: Kiskőrös-Csukás-tó, Rácz-kút 6. sír; 7: Törökszentmiklós-Surján, Újtelep, homokbánya 78. sír; 8: Üllő 5. lh. 7521. sír; 9: Ernőháza-Bótos, Kollinger-féle föld 4. sír; 10: Üllő 5. lh. 5978. sír; 11: Bükkábrány-Bánya XV. lh., szórvány; 12: Tázlár-Templomhegy 301. sír; 13: Szeged-Öthalom 19. sír; 14: Ecser 7. lh. 2997. sír; 15: Hajdúnánás-Nagy Vidi-halom, szórvány. 16–26: I.1.2. csoportba tartozó csüngők. 16: Bükkábrány-Bánya XII. lh.; 17: Hajdúnánás-Mályvás, szórvány; 18: Hajdúnánás-Polgár, szórvány; 19: Kiskundorozsma-Nagyszék 1322. sír; 20–22: Madaras-Halmok 13. sír; 23–24: Endrőd-Kocsorhegy 41. sír; 25: Sándorfalva-Eperjes, Ivótavak 6. sír; 26: Érsekhalma-Hild-puszta, szórvány

Fig. 2. 1–15: Pendants belonging to group I.1.1. 1: Stray find, Nyíregyháza-Oros; 2. Grave 51, Budapest-Rákoscsaba, Péceli út 51; 3: Grave 77, Szabadka-Veresegyháza; 4: Grave 1, Mezőkövesd-Kettős kút tava; 5: Grave 41, Endrőd-Kocsorhegy; 6: Grave 6, Kiskőrös-Csukás-tó, Rácz-kút; 7: Grave 78, Törökszentmiklós-Surján, Újtelep, homokbánya; 8: Grave 7521, Site 5, Üllő; 9: Grave 4, Ernőháza-Bótos, Kollinger-féle föld; 10: Grave 5978, Site 5, Üllő; 11: Stray find, Site XV, Bükkábrány-Bánya; 12: Grave 301, Tázlár-Templomhegy; 13: Grave 19, Szeged-Öthalom; 14: Grave 2997, Site 7, Ecser; 15: Stray find, Hajdúnánás-Nagy Vidi halom; 16–26: Pendants belonging to Group I.1.2. 16: Site XII, Bükkábrány-Bánya; 17: Stray find, Hajdúnánás-Mályvás; 18: Stray find, Hajdúnánás-Polgár; 19: Grave 1322, Kiskundorozsma-Nagyszék; 20–22: Grave 13, Madaras-Halmok; 23–24: Grave 41, Endrőd-Kocsorhegy; 25: Grave 6, Sándorfalva-Eperjes, Ivótavak; 26: Stray find, Érsekhalma-Hild-puszta



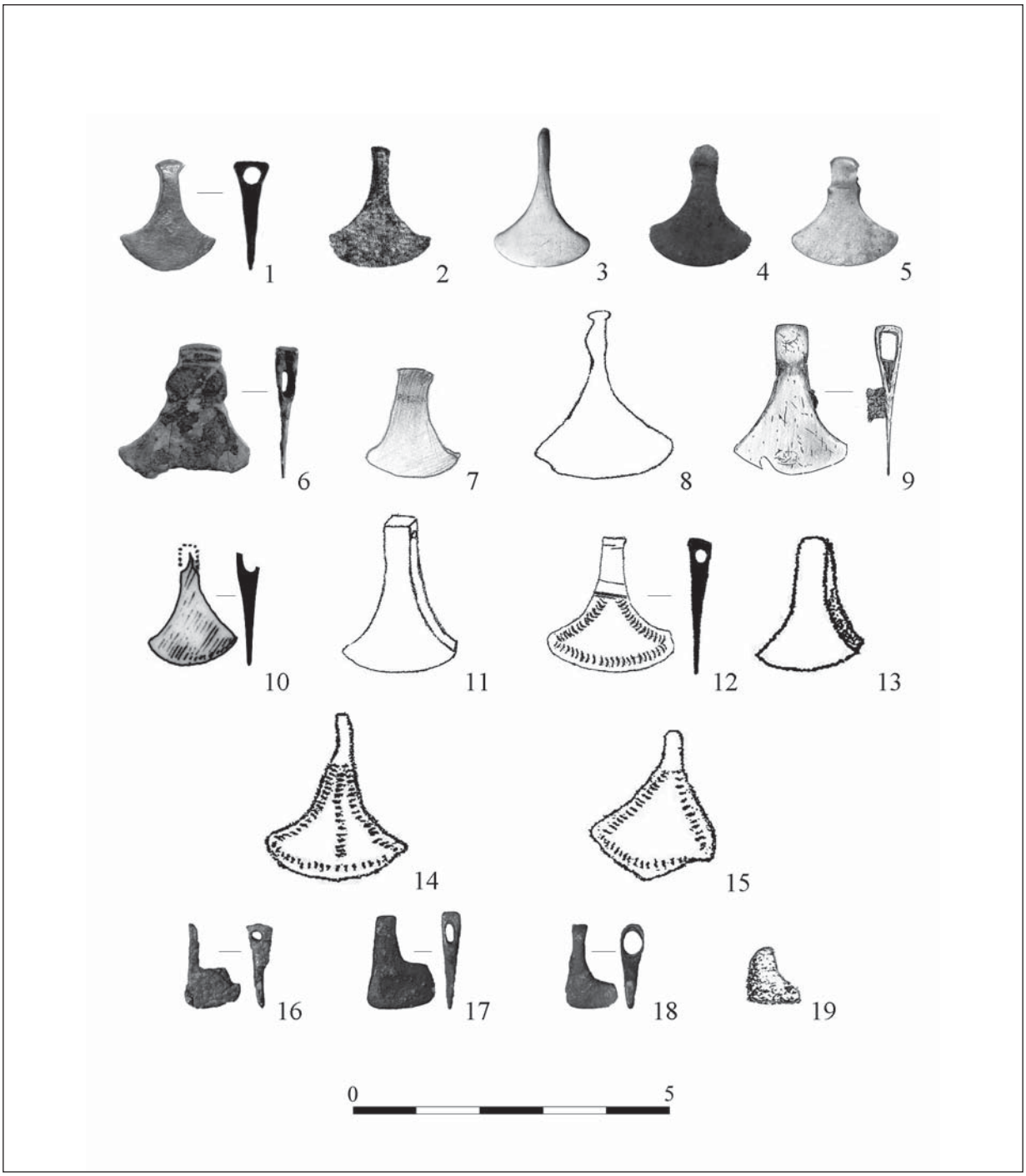
3. kép. 1–11: I.1.3. csoportba tartozó csüngők. 1: Ócsa-Inárcs szőlők 4. sír; 2: Ócsa, szórvány; 3: Bükkábrány-Bánya XV. lh., szórvány; 4: Domaszék-Nagy Mátyás-dűlő 82. sír; 5: Budapest-Soroksár, Vető VII. dűlő 255. sír; 6: Tiszaeszlár-Ócskafalu, szórvány; 7: Nagyút, Göböly-járás 5. sír; 8: Madaras-Halmok 143. sír; 9: Törökszentmiklós-Surján, Újtelep-homokbánya 36. sír; 10: Tápiószele-Pedagógusilletmény-földek 14. sír; 11: Békés-Vizesbánom. 12–22: I.1.4. csoportba tartozó csüngők. 12: Törökszentmiklós-Surján, Újtelep-homokbánya 41. sír; 13: Madaras-Halmok 287. sír; 14: Budapest-Rákoscsaba, Péceli út 65. sír; 15: Budapest-Rákoscsaba, Péceli út 253. sír; 16: Madaras-Halmok 170. sír; 17: Madaras-Halmok 471. sír; 18: Tiszaföldvár-Téglagyár 66. sír; 19: Ecser 7. lh. 480. sír; 20: Pócspetri-Nyírjes, Felső-Erdőszél 200. ház; 21: Üllő 5. lh. 5619. sír; 22: Kiskundorozsma-Subasa 138. sír

Fig. 3. 1–11: Pendants belonging to group I.1.3. 1: Grave 4, Ócsa-Inárcs szőlők; 2: Stray find, Ócsa; 3: Stray find, Site XV, Bükkábrány-Bánya; 4: Grave 82, Domaszék-Nagy Mátyás-dűlő; 5: Grave 255, Budapest-Soroksár, Vető VII. dűlő; 6: Stray find, Tiszaeszlár-Ócskafalu; 7: Grave 5, Nagyút, Göböly-járás; 8: Grave 143, Madaras-Halmok; 9: Grave 36, Törökszentmiklós-Surján, Újtelep-homokbánya; 10: Grave 14, Tápiószele-Pedagógusilletmény-földek; 11: Békés-Vizesbánom. 12–22: Pendants belonging to group I.1.4. 12: Grave 41, Törökszentmiklós-Surján, Újtelep-homokbánya; 13: Grave 287, Madaras-Halmok; 14: Grave 65, Budapest-Rákoscsaba, Péceli út; 15: Grave 253, Budapest-Rákoscsaba, Péceli út 65; 16: Grave 170, Madaras-Halmok; 17: Grave 471, Madaras-Halmok; 18: Grave 66, Tiszaföldvár-Téglagyár; 19: Grave 480, Site 7, Ecser; 20: House no. 200, Pócspetri-Nyírjes, Felső-Erdőszél; 21: Grave 5619, Site 5, Üllő; 22: Grave 138, Kiskundorozsma-Subasa



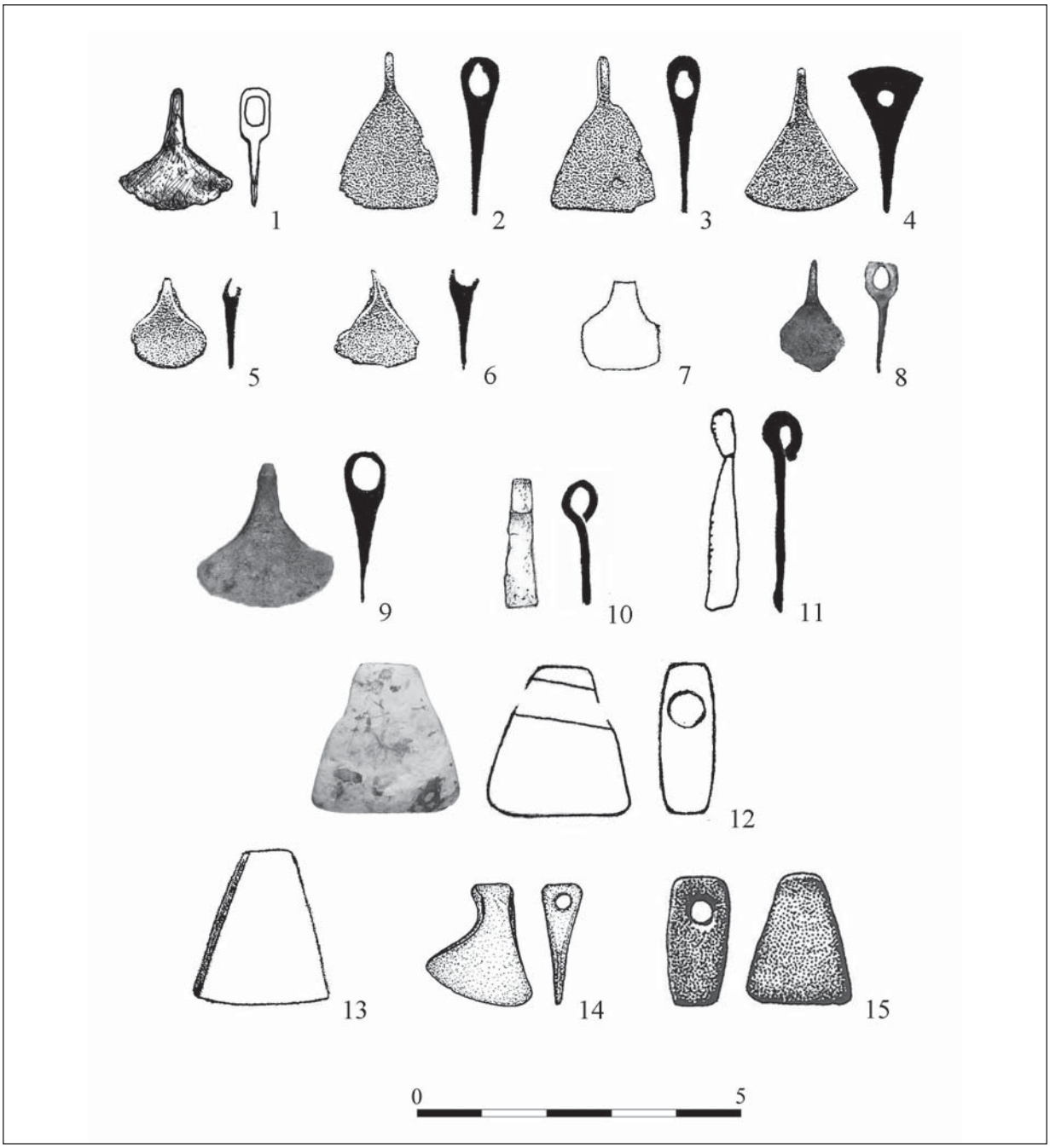
4. kép. 1–6: I.1.5. csoportba tartozó csüngők. 1–2: Budapest-Rákoscsaba, Péceli út 51. sír; 3–4: Tiszaföldvár-Téglagyár 70. sír; 5: Tiszaföldvár-Téglagyár 14. sír; 6: Csárdaszállás 12. sír. 7–8: I.1.6. csoportba tartozó csüngők. 7: Nyíregyháza-Felsősima, Gyebrás-tanyától északkeletre 175. sír; 8: Kiskundorozsma-Daruhalom III. 250. sír. 9–25: I.2. altípusba tartozó csüngők. 9: Hódmezővásárhely-Erzsébet, Új község 4. sír; 10–12: Óföldeák-Ürmös I. lh., szórványok; 13: Makó-Homokbánya II, Innenső Jángor, szórvány; 14: Apátfalva, Nagyút-dűlő 182. sír; 15: Apátfalva, Nagyút-dűlő 189. sír; 16: Apátfalva, Nagyút-dűlő 200. sír; 17: Csanádpalota-Sulyok-tanya, szórvány; 18–22: Üllő 5. lh. 4903. sír; 23–25: Üllő 5. lh. 4925. sír

Fig. 4. 1–6: Pendants belonging to group I.1.5. 1–2: Grave 51, Budapest-Rákoscsaba, Péceli út; 3–4: Grave 70, Tiszaföldvár-Téglagyár; 5: Grave 14, Tiszaföldvár-Téglagyár; 6: Grave 12, Csárdaszállás. 7–8: Pendants belonging to group I.1.6. 7: Grave 175, Nyíregyháza-Felsősima, NE of Gyebrás-tanya; 8: Grave 250, Kiskundorozsma-Daruhalom III. 9–25: Pendants belonging to subtype I.2. 9: Grave 4, Hódmezővásárhely-Erzsébet, Új község; 10–12: Stray find, Site I, Óföldeák-Ürmös; 13: Stray find, Makó-Homokbánya II, Innenső Jángor; 14: Grave 182, Apátfalva, Nagyút-dűlő; 15: Grave 189, Apátfalva, Nagyút-dűlő; 16: Grave 200, Apátfalva, Nagyút-dűlő; 17: Stray find, Csanádpalota-Sulyok-tanya; 18–22: Grave 4903, Site 5, Üllő; 23–25: Grave 4925, Site 5, Üllő



5. kép. 1–15: II.1. altípusba tartozó csüngők. 1: Abony, Fábián-tanya 9. sír; 2: Dóc 6. sír; 3: Tiszaföldvár-Téglagyár, szórvány; 4: Nyíregyháza-Oros, Megapark, szórvány; 5: Csanádpalota-Országhatár 221. sír; 6: Hajdúnánás-Béres-dűlő, szórvány; 7: Felsőjózsa; 8: Kétegyháza; 9: Nagykálló-Ipari park 164. sír; 10: Tiszaföldvár-Téglagyár 14. sír; 11: Szőreg, szórvány; 12: Szőreg-Iván téglagyár; 13: Szentes-Ecser 1. sír; 14–15. Rékás. 16–19: II.2. altípusba tartozó csüngők. 16: Óföldeák-Ürmös I. lh. 4. sír; 17–18: Óföldeák-Ürmös I. lh. 114. sír; 19: Tápé-Malajdok A 29. sír

Fig. 5. 1–15: Pendants belonging to subtype II.1. 1: Grave 9, Abony, Fábián-tanya; 2: Grave 6, Dóc; 3: Stray find, Tiszaföldvár-Téglagyár; 4: Stray find, Nyíregyháza-Oros, Megapark; 5: Grave 221, Csanádpalota-Országhatár; 6: Stray find, Hajdúnánás-Béres-dűlő; 7: Felsőjózsa; 8: Kétegyháza; 9: Grave 164, Nagykálló-Ipari park; 10: Grave 14, Tiszaföldvár-Téglagyár; 11: Stray find, Szőreg; 12: Szőreg-Iván téglagyár; 13: Grave 1, Szentes-Ecser; 14–15. Rékás. 16–19: Pendants belonging to subtype II.2. 16: Grave 4, Site I, Óföldeák-Ürmös; 17–18: Grave 114, Site I, Óföldeák-Ürmös; 19: Grave 29, Tápé-Malajdok



6. kép. 1–9: III.1. altípusba tartozó csüngők. 1: Budapest-Rákoscsaba, Péceli út 51. sír; 2–3: Madaras-Halmok 148. sír; 4: Madaras-Halmok 164. sír; 5–6: Madaras-Halmok 204. sír; 7. Óföldeák-Ürmös I. lh. 159. sír; 8: Üllő 5. lh. 7509. sír; 9: Szeged-Öthalom 20. sír. 10–11: III.2. altípusba tartozó csüngők. 10: Nyíregyháza-Felsősima, Gyebrás-tanyától északkeletre 350. sír; 11: Kompolt-Kistéri tanya 25. gödör. 12–13: III.3. altípusba tartozó csüngők. 12: Ecser 7. lh. 1902. sír; 13: Kiszombor B 112. sír. 14–15: III.4. altípusba tartozó csüngő. 14: Bugac-Bimbó, Juhász-tanya, szórvány ; 15: Kiskundorozsma-Subasa 121. sír

Fig. 6. 1–9: Pendants belonging to subtype III.1. 1: Grave 51, Budapest-Rákoscsaba, Péceli út; 2–3: Grave 148, Madaras-Halmok; 4: Grave 164, Madaras-Halmok; 5–6: Grave 204, Madaras-Halmok; 7. Grave 159, Site I, Óföldeák-Ürmös; 8: Grave 7509, Site 5, Üllő; 9: Grave 20, Szeged-Öthalom. 10–11: Pendants belonging to subtype III.2. 10: Grave 350, Nyíregyháza-Felsősima, NE from Gyebrás-tanya; 11: Pit 25, Kompolt-Kistéri tanya. 12–13: Pendants belonging to subtype III.3. 12: Grave 1902, Site 7, Ecser; 13: Grave 112, Kiszombor B. 14: Pendants belonging to subtype III.4. 14: Stray find, Bugac-Bimbó, Juhász-tanya; 15: Grave 121, Kiskundorozsma-Suba

Függelék – Appendix

1. táblázat. A balta alakú csüngők lelőhelyeinek áttekintő táblázata (158–163. oldal)

Table 1. Overview of the sites with axe-shaped pendants (pp. 158–163)

	Lelőhely	*A sír tájolása*	*Az elhunyt neme és életkora*	*A sír állapota*	*A tárgy helye a sírban*	*A csüngők száma, anyaga*	*Egyéb csüngők a sírban*	*A sír keltezése*	*Típus*	*Irodalom*	*Képi hivatkozás*
1.	Abony, Fábián-tanya 9. sír	DDNy–ÉÉK	fiatal nő	bolygatott	jobb csukló belső oldalán, a gyöngyök és két karperec mellett	1 db (ezüst alapú)	2 db ezüst kör alakú csüngő, 1 db gömb alakú bronz csüngő	3. század közepe/ máso-dik fele	II.1.	közöletlen	5. kép 1.
2.	Apátfalva, Nagyút-dűlő 182. sír	D–É	nő (16–18 éves)	bolygatatlan	jobb alkarcsontok között egy karperec mellett	1 db (réz alapú)	–	4–5. század	I.2.	Kujáni 2014, 39–40, 10. tábla 2; Kujáni 2015, 6. t. 2, 9. t. 4.	4. kép 14.
2.	Apátfalva, Nagyút-dűlő 189. sír	–	nő (23–25 éves)	bolygatott	–	1 db (réz alapú)	borostyán, vas és bronz csüngő	4–5. század	I.2.	Kujáni 2014, 11. tábla 3D; Kujáni 2015, 7. t. 6, 9. t. 8.	4. kép 15.
2.	Apátfalva, Nagyút-dűlő 200. sír	–	nő (mat.)	bolygatott	térdek között	1 db (réz alapú)	bronz és ezüst karikacsüngők	4–5. század	I.2.	Kujáni 2014, 12. t. 9; Kujáni 2015, 7. t. 14.	4. kép 16.
3.	Békés-Vizesbánom	–	nő	ismeretlen leletkörül-mény	–	1 db (ezüst alapú)	1 db *Cypraea* csiga, 2 db gömbös gyűrű	2–3. század (?)	I.1.3.	Párducz 1944, 25, LIV. t. 4.	3. kép 11.
4.	Budapest XVII. Rákos-csaba, Péceli út 51. sír	DDK–ÉÉNy	nő (sen.)	bolygatott	jobb alkar és a keresztcsont között	5 db (réz alapú)	–	4. század	I.1.1. I.1.5. III.1.	közöletlen	2. kép 2; 4. kép 1–2; 6. kép 1.
4.	Budapest XVII. Rákos-csaba, Péceli út 65/3. sír	DDK–ÉÉNy	nő (ad.–mat.) zsugorított	bolygatatlan	bordák között	1 db (vas)	–	4. század	I.1.4.	közöletlen	3. kép 14.
4.	Budapest XVII. Rákos-csaba, Péceli út 253. sír	DDK–ÉÉNy	leány (3–4 éves)	bolygatott	jobb csuklón, két karp-erec alatt	1 db (réz alapú)	–	4. század	I.1.4.	közöletlen	3. kép 15.
5.	Budapest XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő 255. sír	DK–ÉNy	nő (30–34 éves)	bolygatott	a sír közepéről	1 db (réz alapú)	–	2–4. század	I.1.3.	közöletlen	3. kép 5.
6.	Bugac-Bimbó, Juhász-tanya, szórvány	–	–	–	–	1 db (réz alapú)	–	2. század 2. fele–3. század első harmada	III.4.	közöletlen	6. kép 14.
7.	Bükkábrány-Bánya XII. lh., szórvány	–	–	–	–	1 db (ezüst alapú)	–	–	I.1.2.	közöletlen	2. kép 16.
7.	Bükkábrány-Bánya XV. lh., szórvány	–	–	–	–	2 db (ezüst alapú)	–	–	I.1.1. I.1.3.	közöletlen	2. kép 11; 3. kép 3.
8.	Csanádpalota-Sulyok tanya, szórvány	–	–	–	–	1 db (réz alapú)	–	–	I.2.	közöletlen	4. kép 17.
9.	Csanádpalota-Országhatár 221. sír (Snr. 422)	DDK–ÉÉNy	felnőtt	bolygatott	betöltésből	1 db (ezüst alapú)	–	–	II.1.	közöletlen	5. kép 5.

10.	Csárdaszállás 12. sír	D–É	nő	bolygatott	–	1 db	–	4–5. század	I.1.5.	VADAY 1994, 109, Tab. VIII. 2.	4. kép 6.
11.	Domaszék-Nagy Mátyás-dűlő 82. sír	D–É	nő (ad.)	bolygatott	bolygatott csontok között	1 db (vas)	bronzkarika	4. század vége–5. század eleje	I.1.3.	MÉSZÁROS–SOSKUTI 2005, 118.	3. kép 4.
12.	Dóc 6. sír	DK–ÉNy	felnőtt nő	bolygatott	mellkason, eredetileg a nyakban	1 db (réz alapú)	–	3–4. század	II.1.	TROGMAYER1960,59, 61, XI. t. 7.	5. kép 2.
13.	Dunavecse-Merdzsán-dűlő, szórvány	–	–	–	–	1 db (réz alapú)	–	–	–	közöletlen	–
14.	Ecser 7. lh. 1902. sír	D–É	leány gyermek	bolygatatlan	–	1 db (fehér kőzet)	érme csüngő, bronzcsengő, levél alakú bronz csüngők	4. század vége (?)	III.3.	közöletlen	6. kép 12.
14.	Ecser 7. lh. 2997. sír	KDK–NyÉ-Ny	férfi	bolygatatlan	jobb csuklón két karperec mellett	1 db (ezüst alapú)	2 db ezüst kör alakú csüngő	4. század vége (?)	I.1.1.	KŐVÁRI ET AL. 2006, 21, 23.	2. kép 14.
14.	Ecser 7. lh. 480. sír	DK–ÉNy	gyermek	bolygatott	jobb csukló mellett, gyöngyök között	1 db (vas)	–	4. század vége (?)	I.1.4.	közöletlen	3. kép 19.
15.	Endrőd-Kocsorhegy 41. sír	D–É	nő	bolygatatlan	jobb és a bal csuklón, karperecek mellett	3 db (réz alapú, ezüst alapú, vas)	kauri csigák bronzkarikán, 8 db egymás-ba fűzött ezüstkarika	2–4. század	I.1.1. I.1.2.	JUHÁSZ 1978, 97–100, VI. t. 2a, VI. t. 5a, VI. t. 4a.	2. kép 5, 23–24.
16.	Ernőháza-Bótos, Kollinger-féle föld/Banatski Despoto-vac 4. sír	D–É	–	bolygatatlan	jobb karon, egy gyöngy mellett	1 db (ezüst alapú)	–	3–4. század	I.1.1.	PÁRDUCZ 1940, 262, XLIV. t. 16; VADAY 1985, 370.	2. kép 9.
17.	Érsekhalma-Hild-puszta, szórvány	–	–	–	–	1 db (réz alapú)	–	–	I.1.2.	közöletlen	2. kép 26.
18.	Felsőjózsa/Debrecen-Józsa 1. vagy 2. sír	D-É	nő	bolygatott	nyakban, torquesen	1 db (réz alapú)	4 db bronzka-rika	3–4. század	II.1.	PÁRDUCZ 1950, 23, LXX. t. 10; KULCSÁR 1998, 124.	5. kép 7.
19.	Hajdúböszörmény-Hetven-egyháza	–	–	–	–	1 db (réz alapú)	–	–	–	közöletlen	–
20.	Hajdúnánás-Béres-dűlő, szórvány	–	–	–	–	1 db (ezüst alapú)	–	–	II.1.	közöletlen	5. kép 6.
21.	Hajdúnánás-Mályvás, szórvány	–	–	–	–	1 db (ezüst alapú)	–	–	I.1.2.	közöletlen	2. kép 17.
22.	Hajdúnánás-Nagy Vidi-halom, szórvány	–	–	–	–	1 db (ezüst alapú)	–	–	I.1.1.	közöletlen	2. kép 15.
23.	Hajdúnánás-Polgár, szórvány	–	–	–	–	1 db (ezüst alapú)	–	–	I.1.2.	közöletlen	2. kép 18.
24.	Hódmezővásárhely-Erzsébet, Új község 4. sír	D–É	gyerek	bolygatott	jobb kézfejnél, az egyik karperecen	1 db (réz alapú)	–	3–4/5. század	I.2.	B. NAGY 1984, 209–211, 12. ábra 7–7a.	4. kép 9.
25.	Kétegyháza	–	–	nem hiteles leletkörülmé-nyek	–	1 db (ezüst alapú)	–	3–4. század (?)	II.1.	PÁRDUCZ 1931, 110, XVII. t. 4; PÁRDUCZ 1950, 27, 90, LXXXII. t. 3.	5. kép 8.
26.	Kiskőrös-Csukás-tó, Rácz kút 6. sír	–	nő	bolygatatlan	nyakban, gyöngyök között	1 db arany	bronz vödör alakú csüngő, arany csüngődíszek	2–3. század	I.1.1.	PÁRDUCZ 1941, 20, XXIV. t. 1; KŐHEGYI 1982, 308–310, IX. t.	2. kép 6.

27.	Kiskundorozsma-Daruhalom III. 250. sír	DK–ÉNy	nő (sen.)	bolygatott	csigolyák és combcson között (másodlagos)	1 db (réz alapú)	–	4–5. század	I.1.6.	közöletlen	4. kép 8.
28.	Kiskundorozsma-Nagyszék 26/72. lh. 1322. sír	DDNy–ÉÉK	férfi gödörhulla	bolygatatlan	bal csukló mellett	1 db (réz alapú)	–	2. század vége–3. század első fele	I.1.2.	Szalontai–Tóth 2000, 66.	2. kép 19.
29.	Kiskundorozsma-Subasa 121. sír	–	nő (ad.)	–	nyakban	1 db	*Cypraea* csiga, 2 db bronz csengő, szkíta nyílhegy karikára fűzve	4. század	III.3.	Bozsik 2003, 101–102, 5. kép	6. kép 15.
29.	Kiskundorozsma-Subasa 138. sír	ÉNy–DK	férfi (ad.)	bolygatott	jobb csukló mellett	1 db	ezüst félhold alakú csüngő	4. század	I.1.4.	Bozsik 2003, 100, 3. kép 16.	3. kép 22.
29.	Kiskundorozsma-Subasa 148. sír	É–D	nő	bolygatott	jobb csuklón, két karperec mellett	1 db (réz alapú)	–	4. század	–	közöletlen	–
30.	Kiszombor B 74. sír	D–É	–	–	gyöngyök között	1 db (kálcium)	szív alakú csüngő	3–4. század	III.3.	Párducz 1950, 15, XXXVIII. t. 4.	6. kép 13.
30.	Kiszombor B 112. sír	D–É	nő	bolygatatlan	jobb kézfejnél, gyöngyök között	1 db (réz alapú)	akasztófüles római érme, *Cypraea* csiga akasztóval, 2 db bronzcsengő, 7 db egymásba fonódó ezüstkarika	3–4. század	–	Párducz 1950, 17, XLV. t. 3.	–
31.	Kompolt-Kistéri-tanya 25. gödör	–	–	–	–	1 db (réz alapú)	–	3. század második harmada	III.2.	Bánffy et al. 1999, 33, 56. t. 1.	6. kép 11.
32.	Kórószentgyörgy	–	nő	–	torquesen	1 db	–	4. század	II.1.	Párducz 1931, 94, XVII. t. 4; Párducz 1950, 41.	
33.	Madaras-Halmok 13. sír	DK–ÉNy	nő	bolygatott	–	3 db (ezüst alapú)	–	2/3–5. század eleje	I.1.2.	Kőhegyi–Vörös 2011, 4. tábla 6–8.	2. kép 20–22.
33.	Madaras-Halmok 143. sír	DK–ÉNy	nő	bolygatott	–	1 db (ezüst alapú)	▪ akasztófüles római érme	2/3–5. század eleje	I.1.3.	Kőhegyi–Vörös 2011, 30, tábla 15.	3. kép 8.
33.	Madaras-Halmok 148. sír	D–É	nő	bolygatott	–	2 db (réz alapú)	–	2/3–5. század eleje	III.1.	Kőhegyi–Vörös 2011, 32. tábla 13–14.	6. kép 2–3.
33.	Madaras-Halmok 164. sír	DK–ÉNy	1–2 éves gyermek	bolygatott	bordákon	1 db (réz alapú)	ezüst félhold alakú csüngő	2/3–5. század eleje	III.1.	Kőhegyi–Vörös 2011, 37. tábla 13.	6. kép 4.
33.	Madaras-Halmok 170. sír	DK–ÉNy	nő	bolygatott	–	1 db (vas)	–	2/3–5. század eleje	I.1.4.	Kőhegyi–Vörös 2011, 38. tábla 13.	3. kép 16.
33.	Madaras-Halmok 204. sír	DK–ÉNy	nő (mat.)	bolygatott	jobb felkar alsó végénél	2 db (ezüst-alapú)	–	2/3–5. század eleje	III.1.	Kőhegyi–Vörös 2011, 46. tábla 11–12.	6. kép 5–6.
33.	Madaras-Halmok 287. sír	DK–ÉNy	nő (ad.)	bolygatatlan	jobb medencelapáton	1 db (vas)	–	2/3–5. század eleje	I.1.4.	Kőhegyi–Vörös 2011, 65. tábla 6.	3. kép 13.

33.	Madaras-Halmok 477. sír	D–É	nő (ad.)	bolygatott	–	1 db (réz alapú)	gyöngy vagy csüngő	2/3–5. század eleje	I.1.4.	Kőhegyi–Vörös 2011, 105. tábla 3.	3. kép 17.
34.	Makó-Homokbánya II, Innenső Jángor, szórvány	–	–	–	–	1 db (réz alapú)	–	–	I.2.	Sóskuti 2013, 509.	4. kép 13.
35.	Mezőkövesd, Kettős kút tava 1. sír	D–É	nő	bolygatott	mellkas jobb oldalán	1 db (réz alapú)	–	2–4. század	I.1.1.	közöletlen	2. kép 4.
36.	Nagykálló-Ipari park 164. sír	D–É	nő	bolygatott	koporsó K-i szélénél	1 db (ezüst alapú)	–	2–4. század	II.1.	közöletlen	5. kép 9.
37.	Nagykárolyfalva/Banatski Karlovac	–	–	–	gyöngyök alatt, huzalra felfűzve	1 db (mészkő)	–	–	–	Vaday 1985, 370.	–
38.	Nagyút, Göböly-járás 5. sír	D–É	nő	bolygatott	másodlagos helyen, a medencén	1 db (réz alapú)	akasztófüles római érme	3–4. század	I.1.3.	Ács 1997, 103.	3. kép 7.
39.	Nyíregyháza-Felsősima, Gyebrás-tanyától észak-keltere, 175. sír	D–É	férfi (30–60 év közötti)	bolygatott	láb helyén	1 db (réz alapú)	–	2–3. század	I.1.6.	közöletlen	4. kép 7.
39.	Nyíregyháza-Felsősima, Gyebrás-tanyától észak-keletre, 350. sír	D–É	–	bolygatott	térd helye felett	1 db (réz alapú)	–	2–3. század	III.2.	közöletlen	6. kép 10.
40.	Nyíregyháza-Oros, Megapark, szórvány	–	–	–	–	1 db (ezüst alapú)	–	–	II.1.	közöletlen	5. kép 4.
41.	Nyíregyháza-Oros 464. gödör	–	–	–	–	1 db (ezüst alapú)	–	–	I.1.1.	közöletlen	2. kép 1.
42.	Ócsa-Inárcs szölő 4. sír	DNy–ÉK	nő	munkások által boly-gatott	mellkason, a felkar végénél	1 db (réz alapú)	–	3–4. század	I.1.3.	Salamon 1959, 77–78, VII. t. 8.	3. kép 1.
42.	Ócsa, szórvány	–	–	–	–	1 db (réz alapú)	–	–	I.1.3.	Salamon 1959, 78, VI. t. 4.	3. kép 2.
43.	Óföldeák-Ürmös I. lh. 4. sír	DK–ÉNy	nő (sen.)	bolygatatlan	jobb alkarnál karperec és 2 db gyöngy között	1 db (réz alapú)	–	4. század vége	II.2.	közöletlen	5. kép 16.
43.	Óföldeák-Ürmös I. lh. 114. sír	DK–ÉNy	nő (ad.)	bolygatott	karcsontok közelében	2 db (réz alapú, ezüst alapú)	*Cypraea* csiga, ólomcsüngő	4. század vége	II.2.	közöletlen	5. kép 17–18.
43.	Óföldeák-Ürmös I. lh. 159. sír	DNy–ÉK	nő (ad.)	bolygatott	jobb csuklón, 4 db gyöngy mellett	1 db (ezüst alapú)	–	4. század vége	III.1.	közöletlen	6. kép 8.
43.	Óföldeák-Ürmös I. lh., szórvány	–	–	–	–	3 db (réz alapú)	–	–	I.2.	Sóskuti 2013, 509, II. tábla 2–4.	4. kép 10–12.
44.	Pócspetri-Nyírjes, Felső-Erdőszél 200. ház	–	–	–	–	1 db (réz alapú)	–	2. század második fele–3. század	I.1.4.	Masek 2012, 237–238, 35. t. 5.	3. kép 20.
45.	Pusztataskony 3. lh., szórvány	–	–	–	–	1 db (réz alapú)	–	–	I.1.1.	közöletlen	–
46.	Rékás (Reças), kincslelet	–	–	ároktisztí-tás közben került elő	ezüst karikára felfűzve	3 db (ezüst alapú)	–	3. századnál későbbi	II.1.	Téglás 1892, 190; Párducz 1950, 34.	5. kép 14–15.
47.	Saágh	–	nő	–	torquesen	2 db	–	2–3. század (?)	–	Párducz 1931, 79–80.	–
48.	Sándorfalva-Eperjes, Ivótavak 6. sír	D–É	fiatal nő	bolygatatlan	mellkason, gyöngyök között	1 db (borostyán)	kicsinyített pipereszközök	4–5. század	I.1.2.	Vörös 1985, 144–145, VII. t. 3.	2. kép 25.

49.	Szabadka-Veresegyháza / Subotica-Verusić 77. sír	D–É	kettős temetkezés (nők)	bolygatott	–	1 db (réz alapú)	félhold alakú csüngő, 9 db egymásba fűzött rugós karika	4–5. század	I.1.1.	Szekeres–Szekeres 1996, 11, XI. t. 4.	2. kép 3.
50.	Szeged-Öthalom 19. sír	DK–ÉNy	kettős temetkezés (nők)	bolygatatlan	–	1 db (ezüst alapú)	3 db zárt karika, 1 db feltekercselt végű karika	4. század	I.1.1.	Párducz 1960, 74, 78, XXVII. t. 9; Varázséji 1880, 326.	2. kép 13.
50.	Szeged-Öthalom 20. sír	–	nő	–	lábszárakon fekvő gyöngyök között	1 db (mészkő)	–	4. század	III.1.	Párducz 1960, 78, 94, XXVIII. t. 10.	6. kép 7.
51.	Szentes-Ecser 1. sír	–	nő	–	–	1 db	5 db feltekercselt végű karika	–	II.1.	Párducz 1931, 104, XVII. t. 4; Párducz 1950, 45; Vaday 1985, 370.	5. kép 12.
52.	Szőreg	–	–	földút építésénél került elő	–	1 db (réz alapú)	–	–	II.1.	Vaday 1985, 370.	5. kép 11.
53.	Szőreg-Iván téglagyár	–	nő	–	–	1 db (ezüst alapú)	–	3. századnál későbbi	II.1.	Vaday 1985, 370.	5. kép 11.
54.	Tápé-Malajdok A 29. sír	DDK–ÉÉNy	nő	bolygatott	–	1 db (mészkő)	–	4–5. század	II.2.	Párducz–Korek 1948, LV. t. 2; Vaday 1985, 370.	5. kép 19.
55.	Tápiószele-Pedagógusilletmény földek 14. sír	DK–ÉNy	nő (ad.–mat.)	bolygatatlan	jobb alkarcsontok alatt	3 db (réz alapú)	–	2–3. század	I.1.3.	Dinnyés 1977, 31; Dinnyés 1980, 194–195, 21. t. 9.	3. kép 10.
56.	Tázlár-Templomhegy 301. sír	ÉK–DNy	nő	bolygatott	–	1 db (réz alapú)	–	2–4. század	I.1.1.	közöletlen	2. kép 12.
57.	Tiszaeszlár-Öcskafalu, szórvány	–	–	–	–	1 db (ezüst alapú)	–	–	I.1.3.	közöletlen	3. kép 6.
58.	Tiszaföldvár-Téglagyár 14. sír	–	nő	bolygatatlan	mellcsonton	2 db (réz alapú, vas)	–	2. század második fele–4. század közepe	I.1.5. II.1.	Vaday 2006, 46–47; Schwarcz 2009, 40, 42, V. tábla III. 14: 1–2.	4. kép 5; 5. kép 10.
58.	Tiszaföldvár-Téglagyár 66. sír	–	nő	–	jobb csuklón, gyöngyök között	5 db (réz alapú)	–	3. század második fele–4. század közepe	I.1.4.	Schwarcz 2009, 40, 42, V. tábla III. 66: 1–5.	3. kép 18.
58.	Tiszaföldvár-Téglagyár 70. sír	–	nő	–	koponya jobb oldalán	2 db (réz alapú)	7 db rugós karika	4. század második fele–4. század közepe	I.1.5.	Schwarcz 2009, 40, 42, V. tábla III. 70: 1–2.	4. kép 3–4.
58.	Tiszaföldvár-Téglagyár, szórvány	–	–	–	–	1 db (ezüst alapú)	–	–	II.1.	Vaday 1980, 231, Taf. 136. 3; Schwarcz 2009, V. tábla III. 1974/D: 1.	5. kép 3.

59.	Törökkanizsa/Novi Knezevac	–	–	–	egy huzalkarkötőn és egy feltekercselt végű karikán	2 db	–	–	–	Vaday 1985, 370.	–
60.	Törökszentmiklós-Surján Újtelep, homokbánya 36. sír	D–É	nő	bolygatott	–	1 db (ezüst alapú)	akasztófüles római érme	2–3. század	I.1.3.	Vaday 1985, 348, Abb. 6. 11; Vaday 1989, 285, T. 137.	3. kép 9.
60.	Törökszentmiklós-Surján Újtelep, homokbánya 41. sír	D–É	–	bolygatott	–	1 db (ezüst alapú)	–	2–3. század közepe	I.1.4.	Vaday 1985, 348, Abb. 6. 21; Vaday 1989, 286, T. 137.	3. kép 12.
60.	Törökszentmiklós-Surján Újtelep, homokbánya 78. sír	D–É	–	bolygatatlan	nyakcsigolyánál	1 db (vas)	–	2–3. század közepe	I.1.1.	Vaday 1985, 352; Vaday 1989, 287, T. 143. 4.	2. kép 7.
61.	Üllő 5. lh. 4903. sír	ÉÉK–DDNy	nő (ad.)	bolygatott	lábvégi mélyedésben	5 db (réz alapú)	–	4. század	I.2.	közöletlen	4. kép 18–22.
61.	Üllő 5. lh. 4925. sír	ÉNy–DK	nő (18–23 éves)	bolygatott	–	3 db (réz alapú)	–	4. század	I.2.	közöletlen	4. kép 23–25.
61.	Üllő 5. lh. 5619. sír	DK–ÉNy	gyermek (5 éves)	gép által bolygatott	bal csukló mellett	1 db (vas)	–	4. század	I.1.1.	közöletlen	3. kép 21.
61.	Üllő 5. lh. 5978. sír	DK–ÉNy	nő (ad.)	bolygatott	bal kéz környéke	1 db (ezüst alapú)	–	4. század	I.1.1.	közöletlen	2. kép 10.
61.	Üllő 5. lh. 7509. sír	DK–ÉNy	nő (ad.)	bolygatott	gerinc jobb oldalán	1 db (ezüst alapú)	–	4. század	III.1.	közöletlen	6. kép 9.
61.	Üllő 5. lh. 7521. sír	DK–ÉNy	nő (ad.–mat.)	bolygatott	–	1 db (ezüst alapú)	félhold alakú csüngő	4. század	I.1.1.	közöletlen	2. kép 8.
62.	Valkó	–	–	–	–	1 db	–	–	–	Vaday 1985, 370.	–
63.	Versec/Vršac 11. sír	–	–	–	–	5 db	–	–	–	Vaday 1985, 370.	–
63.	Versec/Vršac 16. sír	–	–	–	–	1 db (mészkő)	–	–	–	v 1985, 370.	–
64.	Hertelendyfalva/Vojlovica-Pančevo	–	–	–	–	temetőspecifikus tárgy	–	4. század	–	Kulcsár 1998, 84.	–

Hadak útján XXIV. Budapest – Esztergom 2015, 165–203.

A PESTI-SÍKSÁG BARBARICUMI LELŐHELYEINEK PECSÉTELT KERÁMIATÍPUSAI

Korom Anita*

Absztrakt: *A tanulmány a pesti oldal szarmata lelőhelyeinek bepecsételt edénytípusai közül a kónikus aljú tálak kérdéskörével foglalkozik, a táltípus eredetével, datálásával, a motívumok elemzésével, felhasználva az eddig publikált párhuzamokat is. A régészeti megfigyeléseket archaeometriai vizsgálatok eredményei egészítik ki.*

Kulcsszavak: *Budapest, Aquincum, Üllő 5. lelőhely, szarmata, pecsételt kerámia, kónikus aljú tál, archaeometria*

Bevezetés

Az elmúlt évtizedek nagy felületű ásatásainak értékelése során újabb, eddig szórványosan előforduló leletcsoportok körvonalazódnak, melyek rávilágítanak a szarmata Barbaricum lokális különbségeire. Ilyen csoport a bepecsételt kerámiák köre is.[1]

A római bepecsételt edények már Rómer Flóris révén a kutatás középpontjába kerültek, ezzel szemben a provincián kívüli darabokkal elsőként Gabler Dénes foglalkozott érintőlegesen, a szarmata Barbaricum *terra sigillata* anyagának összegyűjtése kapcsán.[2]

A Barbaricumban viszonylag kis mennyiségben előforduló leletcsoportot a pannoniai pecsételt kerámiák vizsgálatával foglalkozó Maróti Éva határolta körül. A Pest megyei anyag értékelése során külön fejezetben foglalkozott a Barbaricum területéről előkerült töredékekkel, párhuzamokkal alátámasztva a pannoniai vagy a feltételezett barbaricumi eredetüket.[3]

A szarmata Barbaricumban előkerült, a római pecsételt típustól markánsan elkülönülő darabok elsőként az üllői lelőhely leletanyagának feldolgozásakor kerültek a figyelem középpontjába. Szebenyi Tamás OTDK dolgozata keretében 49 pecsételt töredék részletes elemzését végezte el.[4] Érintőlegesen foglalkozott a kérdéskörrel Sóskúti Kornél egy gázszállító vezeték Csongrád megyei telepeinek értékelése kapcsán,[5] és Wilhelm Gáborral közösen tartott előadásában.

Teljesen más kört képvisel a Felső-Tisza-vidék edénytípusában és mintakincsében elkülönülő csoportja, mely a daciai műhelyek termékeivel mutat erős rokonságot. A

* Budapesti Történeti Múzeum, Aquincum, H-1031 Budapest, Záhony utca 4. anita.korom@gmail.com

1 A tanulmány az OTKA K-104980 pályázat támogatásával készült.

2 Gabler 1968, 236.

3 1985-ös munkájában 6 lelőhely anyagát ismerteti (Maróti 1985, 123–124), 2004-ben újabb 15 barbaricumi lelőhelyet sorol fel, ezekről átlagban 1–3 pecsételt töredék került elő ásatás vagy terepbejárás során (Maróti 2004, 212–215).

4 Szebenyi 2013a.

5 Sóskuti 2010, 178–179.

Beregsurány-Barátságkert fazekas központ feltárásakor ismertté vált szürke, bepecsételt kerámia és elterjedési köre a szarmata Barbaricum más területével ellentétben jobban fel van dolgozva.[6]

RÓMAI IMPORT ÉS DRAG. 37-ES UTÁNZATOK

A fővárost is érintő nagy felületű feltárások jelentős mennyiségű leletanyaga unikális tárgyak tárháza. Ilyennek tekinthetők az eddig csak a pesti oldalról, Aquincumból és annak vonzáskörzetéből előkerült pecsételt edénytípusok is, melyek formájukban és díszítésükben is eltérnek a Barbaricum területéről ismert, bepecsételt díszű Drag. 37-es utánzatoktól és a pannoniai pecsételtektől. Munkámban ennek a kevésbé ismert, kónikus aljú bepecsételt edénytípusnak az elemzésével és értelmezési lehetőségeivel foglalkozom.

A feldolgozás során a Budapest XXIII. kerületében lévő Soroksár, Vető VII. dűlő lelőhely anyagát vizsgáltam át szisztematikusan, a többi esetben csak a leltárkönyvben pecsételtként jelzett töredékeket emeltem ki.[7] Összesen 28 darabot vontam bele az elemzésembe. Három csoportba soroltam őket: (1) római importanyag, (2) Drag. 37-es utánzat és egyéb formák, valamint a (3) kónikus aljú edények.

Az anyag, a forma, a díszítésmód alapján 4 töredék római import, feltehetően aquincumi műhely terméke (*1. kép 1–4*). A III. kerület Szőlő közben előkerült kígyómotívumos edénytöredéken[8] a bepecsételt motívumok között látható ovális minta párhuzama megtalálható a Péceli úti töredékünkön is (*1. kép 1; 13. kép 1*). A kígyós edény bepecsételt motívumai Vámos Péter szerint a Kiscelli utcai fazekasműhely anyagával mutatnak hasonlóságot. Ugyanez az ovális motívum fedezhető fel egy edényfogón is, melyet Póczy Klára a kiscelli fazekas műhely leletanyaga között ismertet.[9] Az Antonius Pius koráig működő műhely alapján az 1. század végére – 2. század elejére keltezhető a Szőlő utcai töredék.[10] A Péceli úti rozetta (*13. kép 1*) pontos mása a bepecsételt, horpasztott falú poháron is megjelenik (*1. kép 4; 13. kép 2*). Az ezen alkalmazott tagolt, fordított U alakú pecsétlés más aquincumi lelőhelyű, horpasztott falú poháron is megtalálható,[11] a tagolt lécelem pedig a kónikus aljú tálak motívumaként is feltűnik (*3. kép 6; 6. kép 3*). A Vető dűlői (*1. kép 2; 13. kép 3*) töredéken látható motívum díszíti több sorban egy Albertfalváról előkerült szürke pohár oldalát.[12] Barbaricumi környezetből párhuzamát az Üllő 5. lelőhelyről ismerjük, itt már rozettával kombinálva (*6. kép 6*).

A szarmata Barbaricumból ismert töredékek többsége formai szempontból két csoportba osztható. A Pesti-síkságon – az Üllő 5. lelőhelyhez képest – kisebb számban van jelen a Drag. 37-es formát utánzó tál. Ezek és a feltételesen ehhez a csoporthoz sorolható

---

6 Legutóbb a Csengersima-Petea fazekas központ feldolgozása történt meg (GINDELE–ISTVÁNOVITS 2011). A Hernád és a Bodrog völgyének összefoglalását Soós Eszter végezte el egy Garadna melletti telep értékelése kapcsán (SOÓS 2014).

7 Emiatt természetesen a gyűjtésem nem teljes körű.

8 Budapesti Történeti Múzeum, Aquincum ltsz.: RO 55566.

9 PÓCZY 1956, 85, Taf. II. 3. A töredék Aquincumban található, ltsz.: RO 30.260.

10 VÁMOS 2009, 545, Abb. 5. A kísérő leletanyag töredékeink keltezését biztonsággal nem támasztja alá. A Péceli úti töredék (*1. kép 1*) mellett narancsvörös bevonatos, feltehetően egy edényhez tartozó jellegtelen darabok kerültek elő (Budapesti Történeti Múzeum, Aquincum ltsz.: 2006.1.85.2–4.). Mivel a gödör nem tartalmazott szemcsés soványítású, 4–5. század elejére keltezhető, amúgy a telep kerámiaanyagára is jellemző darabokat, feltételesen a település korai fázisához sorolhatjuk. Hasonló mondható el az *1. kép 6.* töredékről, a maroknyi, kézzel formált és korongolt, jellegtelen töredék az objektum pontosabb keltezésére nem alkalmas (Budapesti Történeti Múzeum, Aquincum ltsz.: 2012.3.828.1–5.). A díszített faltenbecher (*1. kép 4*) a gödör egyedüli leletanyaga volt.

11 Nagy Alexandra szóbeli közlése.

12 NAGY 2012, 4. kép: Albertfalva-Kincsesbánya (Budapest Történeti Múzeum, Aquincum ltsz.: A56.6.617.620.).

darabok kivétel nélkül téglavörös színűek, sajnos töredékes voltuk miatt a teljes mintakincs csak egy esetben egyértelmű (*1. kép 10*), a többi apró darabon csak a tojásléc részlete látható. A motívumok jól beleilleszkednek az Üllő 5. lelőhely alapján felállított tipológiai rendszerbe.[13] A nagyméretű Drag. 37-es utánzat tagolt ívű girland díszének (*1. kép 10; 13. kép 8*) legjobb párhuzama Kiskundorozsma-Nagyszék II. lelőhelyről ismert.[14] Négyzetes elemekből álló rombuszmintát pecsételtek két sorban egy ívelt oldalú, vörös oldaltöredékre (*1. kép 5; 13. kép 4*), melynek egyetlen párhuzama az üllői anyagban található.[15]

A publikációkban fellelhető pecsételt római import és Drag. 37-es leletek elterjedési térképét (*11. kép 2*) a lelőhelyjegyzékkel összevetve szembetűnő,[16] hogy az ismert lelőhelyek többségéről minimális mennyiségű – átlagosan 3–4 darab – pecsételt töredék került elő a felület nagyságától függetlenül.[17] Az elemzésem tárgyát képező Vető dűlői és az Üllő 5. lelőhelyről – feltehetően a provinciahatár közelségének és az áthaladó kereskedelmi útnak köszönhetően – lényegesen több töredéket ismerünk, Üllő 5. lelőhelyről 49, a Vető dűlőről pedig 15 bepecsételt edényhez tartozó töredék került napvilágra.[18]

A térképre vetített lelőhelyek közül kuriózumnak számít egy kiskundorozsmai, bepecsételt tojásfüzérsorral díszített tárolóedény töredéke.[19] A szarmata Barbaricumban eddig szinte csak tálakon megjelenő díszítésmód Pannoniában más edénytípusokon (pohár, korsó) is megfigyelhető, de a szarmata anyaghoz hasonlóan elsősorban a tálak kedvelt díszítésmódja volt.[20] A pecsételt kerámiákat gyártó műhelyek újabb – 3. század első felére tehető – fellendüléséhez köti Gabler Dénes a díszített barbaricumi, főleg Drag. 37-es utánzatok megjelenését.[21] Az Üllő 5. lelőhely *sigillata* anyaga alapján Szebenyi Tamás szerint a 3. század

---

13 Kat. 40 (*1. kép 6*), I.b. (1); Kat. 38 (*1. kép 7; 13. kép 6*), I.c. (1); Kat. 43 (*1. kép 8*), I.c3; Kat. 44 (*1. kép 9*), II.b. (1); Kat 45. (*1. kép 10*), I.c3. és IX.c1. Szebenyi 2013, 30, 7. tábla.

14 Szalontai–Tóth 2003, 10. kép.

15 Szebenyi 2013, 15.

16 A térképen nem ábrázoltam a Felső-Tisza-vidék lelőhelyeit, a beregsurányi típusú pecsételt edények körét. A feltüntetett lelőhelyek jegyzéke: 1. Áporka-Homokbánya (1db) (Maróti 2004, 212–213, III. t. 1); 2. Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő (5 db); 3. Budapest, XVII. Pécel-Pesti út, szlovák-magyar gázvezeték (2 db); 4. Budapest, XVII. M0 Keleti Szektor 06 lelőhely, Péceli út (3 db); 5. Cegléd-Huszár-dűlő (1 db) (Maróti 1985, 23); 6. Csemő-Hosszú-dűlő (1 db) (Maróti 2004, 213, VIII. t. 8); 7. Dunakeszi-Alagi major (1 db) (Maróti 2004, 213, XXI. t. 4); 8. Felgyő-Kettőshalmi dűlő (7 db) (Sóskuti K. szóbeli közlése); 9. Fót 8/22. lelőhely (11 db) (Maróti 2004, 213–214, XXI. t. 9, 11, XXII. t. 1–8, XXIII. t. 1–4); 10. Hévízgyörki templom (1 db) (Maróti 2004, 214, VIII. t. 9); 11. Hódmezővásárhely-Solt-Palé II. (3 db) (Gabler–Vaday 1986, Abb. 31); 12. Hódmezővásárhely-Fehértópart, Farkas A. földje (Gabler 1968, 236, 71. j.); 13. Kiskunfélegyháza-Pap dűlő, 451/3. lelőhely (1 db) (Sóskuti 2005, 248, 3. kép 1); 14. Kondoros (1 db) (Gabler–Vaday 1986, Abb. 31); 15. Makó 32. lelőhely (1 db) (Szebenyi 2013a, 31. kép); 16. Nagykőrös (1 db) (Maróti 1985, 123, XV. t. 10); 17. Nagymágocs-Lászlótelek (1 db) (Nagy 1942, 257, 94. j.); 18. Őrszentmiklós-Harasztok (1 db) (Maróti 1985, 123, XV. t. 12); 19. Pécel 2. lelőhely (1 db) (Maróti 2004, 214–215, XXI. t. 10); 20. Pusztaszer-Szárnyékhalmi dűlők (1 db) (Sóskuti 2010, 3. kép 14); 21. Pusztaszer-Csöngölei oldal II. (2 db) (Sóskuti 2010, 3. kép 15–16); 22. Rád (1 db) (Maróti 1985, 123, XV. t. 13); 23. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely (1 db) (Masek 2012, 9. kép 4); 24. Szeged-Kiskundorozsma, Tóth János dombja (5 db) (Sóskuti 2010, 3. kép 8–9, 11–13); 25. Szeged-Kiskundorozsma-Nagyszék II. (8 db) (Sóskuti K. szóbeli közlése); 26. Szokolya, Fő út 44. (1 db) (Maróti 1985, 124); 27. Tázlár-Temlomhegy (1 db) (Gallina–Wilhelm 2006, 188); 28. Tiszaföldvár-Téglagyár (1 db) (Gabler–Vaday 1986, Abb. 31. 2); 29. Törökszentmiklós, Lenin utca (1 db) (Vaday 1989, Abb. 122. 8); 30. Újhartyán (1 db) (Vaday–Szekeres 2001, 11. kép 3); 31. Üllő 5. lelőhely (37 db) (Szebenyi 2013); 32. Vác-Csörögi-rét (2 db) (Maróti 2004, 215, XXI. t. 8); 33. Vecsés 83. lelőhely (1 db) (Szebenyi 2013a, 30. kép); 34. Veresegyház-Álomhegy (3 db) (Maróti 1985, 124); 35. Verseg, Kökényesi utca 16. (1 db) (Maróti 1985, 124, XV. t. 11).

17 Kiemelkedik a fóti lelőhely, ahonnan a feltárt objektumok mennyiségéhez képest (50 db) viszonylag sok, 11 db töredék került elő. Ezek mindegyike anyaga, a forma és a díszítéstechnika alapján pannoniai készítmény (Maróti 2004, 215).[24]

18 2008–2009-ben 23 235 m^2-en 2351 objektumot, ezen belül 146 sírt tártunk fel (Korom et al. 2010, 124–146), 7440 db a leltározott telepleletek száma. Összehasonlítva ezt a leletanyagában hasonló jellegzetességgel bíró Üllő 5. lelőhellyel, 350 000 m^2 felületen 8750 objektum került elő, 600 000 leltározott tétellel (Szebenyi 2013a, 7).

19 Szeged-Kiskundorozsma, Tóth János dombja (Sóskuti 2010, 3. kép 8).

20 Nagy 2014a, Fig. 3.

21 Gabler 1968, 236.

első harmadától a 4. század elejéig használhatták ezt az edénytípust.[22] A barbaricumi pecsételt anyag 1986-os közlésekor Gabler Dénes a kísérő leletek alapján a 2. század végére – 3. század elejére datálja az ismert töredékeket.[23] Hangsúlyozta, hogy mivel az Alföldön nincs kerámiaműhely, így ezeket az edényeket valószínűleg a környező provinciákban (Pannoniában, Daciában) és Szlovákiában gyárthatták.[24] A Pesti-síkság Drag. 37-es utánzatai kivétel nélkül gödörből kerültek elő. A kevés datáló értékű kísérőlelet alapján az *1. kép 6, 9–10*-es töredékei a telep korábbi fázisához tartoztak, míg az *1. kép 5, 7–8*. tárgyai a szemcsés kerámia alapján a késői fázis horizontjába sorolhatók.

KÓNIKUS ALJÚ TÁLAK

Munkámban a bepecsételt edények közül a kónikus aljú tálak kérdéskörével foglalkozom részletesebben. Az összehasonlító vizsgálat során felhasználom az Üllő 5. lelőhely 12 töredékét, továbbá a Pannonia területéről eddig publikált 3 párhuzamot is (Balatonvilágos; Budapest, III. Bécsi út; Budapest, III. Harrer Pál utca),[25] így összesen 35 darab alapján végzem az elemzést.[26]

A pecsétlés egyszerű díszítéstechnika: egy pecsétlő segítségével égetés előtt a már megformázott, de még alakítható edény felületére vitték fel a motívumokat. Egy Péceli úti töredék belső oldalán lévő ujjlenyomat jól szemlélteti a folyamatot. A fazekas a deformálódás elkerülése miatt belül megtámasztotta az edényt, ha ezt nem tette meg, az erősen besüppedő díszítést eredményezett (*14. kép 5*). Minden motívumot egyesével, nem pedig pecsétlőhengerrel vittek fel az edény oldalfalára, emiatt ezek nem teljesen igazodnak egymáshoz, nem a középtengelyen fekszenek. A kónikus testű tálak díszítéséhez két pecsétlőt használtak, először az egyik mintát vitték fel, majd a köztük lévő üres zónákat töltötték ki a másik segítségével. A pecsétlők nem szabályosak, ugyanazok a formai „hibák" figyelhetők meg minden motívumnál, ugyanazon a helyen, vagyis az eszköz forgatása nélkül dolgozott a fazekas. Ez pedig csak úgy képzelhető el, ha munka közben nem tette le a pecsétlőt. A profil és a pecsételt minták alapos vizsgálata alapján sikerült két különböző objektumból származó töredék összetartozását igazolni, egyiken csak az egyik, a lécelem látható (*3. kép 4; 3. kép 2; 14. kép 1–2*).[27]

A töredékek kopottsága nehezíti a díszítési és felületkezelési folyamat sorrendjének megállapítását. A kevésbé kopott Vető dűlői sírkerámián a pecsételt motívumokon törés nélkül megfigyelhető a bevonat (*15. kép 5*), tehát a díszítőelemek elkészítése után történhetett a felület festése vagy az agyagbevonat felvitele.[28] A pesti 18 darab közül két téglavörös töredék kivételével a feldolgozott leletanyag mindegyikén megfigyelhető a bevonat nyoma is, 10 esetben mindkét oldalon, két esetben csak kívül. A többi töredék a kopottsága miatt

---

22 SZEBENYI 2013, 20.

23 Három lelőhely egy-egy darabját elemzi: Kondoros; Hódmezővásárhely; Solt-Palé és Törökszentmiklós, Lenin utca (GABLER–VADAY 1986, 63).

24 GABLER–VADAY 1986, 63.

25 Balatonvilágos (MARÓTI 2002, 112, 3. ábra 5); Budapest, III. Bécsi út 166. (TOPÁL 1993, 30, Pl. 40. 56: 5); Budapest, III. Harrer Pál utca 42. (SZIRMAI 1988, 54, 5. kép 3).

26 8 darab a motívumok töredékessége miatt nem vonható be a teljes vizsgálatba. Elemzésembe nem vettem bele az újhartyáni szarmata telep egy szürke, igen töredékes pecsételt darabját, mert a kép alapján nem dönthető el biztonsággal, hogy a vizsgált táltípushoz tartozik-e (VADAY–SZEKERES 2001, 11. kép 3).

27 Az egymástól jelentős távolságban található 2285. (Kat. 18; *3. kép 4*) és 717. gödrökből kerültek elő. (Kat. 14; *3. kép 2*).

28 Hasonló következtetésre jutott Szebenyi Tamás is az üllői anyag vizsgálata során (SZEBENYI 2013a, 6).

nem értékelhető. Simított felületkezelést vagy besimított mintát ezen az edénytípuson nem használtak.[29]

A kónikus aljú tálak motívumkincsének elemzése

A kónikus tálak nemcsak formailag, hanem díszítéstechnika szempontjából is markánsan elkülönülnek a bonyolultabb és összefüggő motívumsorokat használó pannoniai pecsételt daraboktól és a Drag. 37-es utánzatokon alkalmazott motívumoktól. Minden esetben csak két mintát pecsételtek váltakozva az edény hangsúlyos, meredek vagy kissé ívelt nyakvonalára. A felhasznált díszítőelemeket 6 főcsoportba soroltam, és az egyes csoportokon belül feltüntettem a variánsokat is (*10. kép 1*).[30] Ha összehasonlítjuk az üllői és a pesti motívumkincset, akkor szembetűnik, hogy a motívumok egyezősége ellenére markáns különbségek is felfedezhetők a két lelőhely anyaga között. A budapesti anyag egyik fő motívumának tartható, négyzetekből álló lécminta teljesen hiányzik az üllői anyagból. Az üllői edényeken is szerepelnek eltérő díszek, ezek viszont nem tömegesen jellemezték a leletanyagot, általában csak egy-egy darabon tűnnek fel.

A motívumok egyezése mellett közös műhelyre utalhat az edényforma és a méret hasonlósága is. A vizsgált töredékek alapján elmondható, hogy mindkét színtípus sajátos formai jegyekkel bír. A szürke töredékek közül a lécmintával pecsételtek egységesebbek mind díszítésben, mind formában. Peremátmérőjük 12–15 cm között van, peremkiképzésük is hasonló, kifelé megvastagodó, lekerekített.[31] Az osztott, egyedi motívumokat tagolt, vízszintesen kihajló peremű, az átlagnál nagyobb, 24 cm-es szájátmérővel jellemezhető edénytípusokon figyeltem meg.[32]

A téglavörös edények peremátmérője nagyobb szórást mutat, 13–26 cm között váltakozik. Peremkiképzésük is változatos, de egy hasonlóság mindenképpen van közöttük: többségükön a perem alatt 0,3–0,6 cm széles horony húzódik, ami csak ritkán figyelhető meg a szürke darabokon. A csoportokat nézve a legegységesebbnek a fordított „S" és bibés rozettavariáció tűnik (*8. kép 1. csoport*). Peremük kifelé megvastagodó, lekerekített, átmérőjük viszonylag nagyobb, 22–31 cm között mozog.

Megvizsgáltam az értékelhető 29 darab alapján az egyes motívumok kombinációjának előfordulási gyakoriságát, a színüket és a profilokat is figyelembe véve. Fontosnak tartom ezeknek a felgyűjtését, mivel feltevésem szerint az egyes motívumsorok műhelyeket határozhatnak meg,[33] esetleg kronológiai jelentőségük is lehet. A leggyakrabban használt díszítőelem a rozetta, az „S" és a lécelem, lelőhelyenként különböző arányban. A kombinációk alapján is különbség fedezhető fel az üllői és a pesti leletanyag között. Közös vonás, hogy az „S" és rozetta kettős elsősorban a téglavörös edények jellemzője, szürke alapon az

---

[29] Eddigi példák alapján a kónikus testű bepecsételt edényeken nem alkalmazták ezt a felületkezelést, mindössze két, más típusba sorolható darabról van tudomásom. Az üllői lelőhely egy ívelt oldalú táltöredékének felületét simították (Szebenyi 2013, 11, 2. kép 3), a másik publikált darab Csongrád megyéből származik (Sóskuti 2010, 179).

[30] A Szebenyi Tamás által készített tipológiai tábla logikus alapkoncepcióját vettem alapul, szűkítettem le, hiszen az Üllő 5. lelőhely Drag. 37-es utánzatainak és kónikus aljú táltípusainak elemzését együttesen végezte el, közös tipológiai táblázatban ábrázolva az előforduló motívumokat (Szebenyi 2013, 30, 7. t.). Katalógusomban az üllői daraboknál minden esetben a lábjegyzetben utalok a cikkében szereplő tipológiai besorolására is.

[31] Egyedül a Péceli úti temető területéről származó edény peremkiképzése tér el, megvastagodó, kifelé ferdén, élesen levágott formájával teljesen egyedi (*2. kép 1; 12. kép 2*).

[32] A Péceli úti tagolt „S" és rozettadíszes darab (*2. kép 5; 14. kép 5*); a Vető dűlői egyedi motívumpáros, az „S" és tagolt lécmintás töredék (*3. kép 6; 15. kép 9*); az üllői tagolt „S" és tagolt rozetta mintás (*6. kép 1*) és egy tagolt lécmotívumos töredék sorolható ide (*6. kép 2*).

[33] Csengersima-Petea kerámia műhelyének feldolgozása során a motívumok tipologizálásával sikerült műhelykörzeteket elkülöníteni. Minden műhely sajátos, jól körülhatárolható motívumsorral rendelkezik (Gindele–Istvánovits 2011, 263).

alapforma bonyolultabb variációja tűnik fel vízszintesen kihajló, tagolt peremmel. A léc-rozetta kombináció egyenlő arányban fordul elő Pesten mindkét színtípuson, viszont teljesen hiányzik az üllői lelőhelyről. Hasonlóan a léc és „S" páros is, mely a pesti anyagban kisszámú, de mindkét színtípusra jellemző motívum. Érdekes, hogy a táblázat végén található unikális variációk mindegyike téglavörös edényen jelenik meg (*9. kép 14–18. csoport*).

Annak ellenére, hogy a vörös és a szürke tálak közös jegyekkel rendelkeznek, nem szabad a két színt egymástól elválasztva elemezni. Célravezetőbb, ha a motívumok és profilok alapján csoportosítunk, és nem a színt helyezzük előtérbe.

A pecsétlések elemzését a *10. kép 1. táblázat*ában elkülönített tipológiai csoportok alapján mutatom be, továbbá felhasználom a tálakon szereplő motívumpárok és peremkiképzések előfordulási gyakoriságát is – itt minden esetben jelzem az általam elkülönített motívumpár-csoportokat is (*8–9. kép*).

I. Rozetta

A kónikus aljú edények leggyakrabban alkalmazott díszítése a rozetta, amely a 35 közül 27 darabon tűnik fel, 10 alkalommal „S" motívummal, 8 alkalommal lécelemmel kombinálva.[34] A számarányok alapján egyértelműen a rozettát tarthatjuk edényeink főmotívumának, a közéjük pecsételt „S" és lécelemvariánsok térelválasztó/térkitöltő funkcióval bírtak.

I/1. Lekerekített szirmú, bibés rozetta
A csoportba csak a Bécsi úti (*6. kép 10; 15. kép 4*), ívelten kihajló, lekerekített peremű sírkerámia tartozik. A lekerekített szirmú, bibés rozetta motívumpárja a lécelem (*9. kép 10. csoport*). Két üllői töredék ebbe a csoportba sorolása kétséges, egyrészt a töredékeken csak a rozettaelem szerepel, másrészt a peremkiképzésük is jelentősen eltér, vízszintesen kihajló (*5. kép 2–3*). Megfigyeléseim szerint a vízszintes peremkiképzés leggyakrabban a rozetta és „S" pecsétléssel fordul elő.

I/2. Téglalap alakú szirmok bibével
Egy Péceli úti (*2. kép 3; 15. kép 3*), egy dunakeszi töredék (*6. kép 5*) és az Ócsai úti edény (*4. kép 2*) tartozik ebbe a csoportba (*9. kép 9. csoport*). Mindhárom téglavörös és lécelemekkel van kombinálva. Az Ócsai úti tál és a péceli töredék a profilt és a méretet tekintve is nagyon hasonló.

I/3a. Háromszög alakú szirmok bibe nélkül
Egyedi típust képvisel mind a három darab. Egy lekerekített peremű, téglavörös üllői töredéken fordított „S" motívummal fordul elő (*5. kép 5; 8. kép 2. csoport*), ugyanerről a lelőhelyről egy szintén vörös, de vízszintes peremű darabon „S" pecsétléssel van párban (*6. kép 4; 8. kép 4. csoport*). A harmadik szürke, Vető dűlői töredéken pedig lécelemmel van kombinálva (*2. kép 2; 8. kép 8. csoport*). Profiljuk, peremátmérőjük is nagyfokú szórást mutat.

I/3b. Háromszög alakú szirmok bibével
Ez a leggyakrabban előforduló rozettatípus. A térkitöltő díszek és a profilok vizsgálata alapján elmondható, hogy a fordított „S" motívummal kombinált díszítésmód fordul elő a legtöbbször, egyben ez a legegységesebb csoport is (*8. kép 1. csoport*). Egy üllői töredéktől eltekintve (*5. kép 4*) vörös színűek, és szokatlanul nagy peremátmérő és vízszintes peremkiképzés a domináns (*2. kép 6; 4. kép 3; 12. kép 5*). Egy Vető dűlői (*3. kép 5*) és egy üllői téglavörös töredék (*5. kép 7*) hasvonala a díszítősáv alatt erős bordával van tagolva.

Egy Vető dűlői (*3. kép 2*) és egy Péceli úti tálon (*2. kép 1; 12. kép 2*) függőleges lécminta a motívumpár, ezek a profilt és a peremátmérőt tekintve is igen különbözőek. A Péceli úti tál ferdén levágott peremkiképzése unikális a bepecsételt tálaink között (*8. kép 7. csoport*).

Egy üllői vörös hastöredéken „S" a kísérőmotívuma (*5. kép 6; 8. kép 3. csoport*), egy

[34] Öt töredéken csak rozetta van, nem ismerjük a motívumpárját.

szürke, szintén üllői lelőhelyű, vízszintesen kihajló peremű tálon tagolt lécelem a térkitöltő (*6. kép 3; 9. kép 13. csoport*).

I/3c. Háromszög alakú szirmok osztott bibével
Egy Péceli úti szürke, nagyméretű táltöredéken látható ez az osztott bibés rozettatípus, motívumpárja nem ismert (*2. kép 4; 15. kép 8*).

I/4a. Háromszög alakú szirmok bibével és fogaskerék kereteléssel
Az alapot jelentő bibés rozettát fogaskerékkel keretelték egy szürke, Péceli úti (*2. kép 5*) és egy üllői darabon (*6. kép 1*). Ez a befoglaló motívum önálló elemként is jelentkezik egy üllői táltöredéken (ld. VI/1. csoport). Egységes csoport: vízszintesen kihajló perem, hasonló átmérő, szürke szín, hornyolattal tagolt oldal és egyedi, osztott „S" minta a fő jellemzőjük (*8. kép 5. csoport*). A nagyfokú hasonlóság ellenére, ha a mintát részletesebben megvizsgáljuk, kiderül, hogy nem készülhettek ugyanazon eszközzel. A Péceli úti darab belső rozettája kevesebb szirmot tartalmaz, „S" motívuma több tagból áll (*2. kép 5; 14. kép 5*). A minta párhuzama Kiskundorozsma-Nagyszék II. lelőhely ívelt oldalú táljáról ismert bibe nélküli variációban.[35]

I/4b. Kétsoros rozetta szögletes szirmokkal, bibe nélkül
Mind díszítésben, mind a profilt tekintve egyedi kiképzésű a csoport egyetlen vörös, üllői töredéke (*6. kép 6; 9. kép 17. csoport*). A szögletes sziromsort belülről egy hasonló követi. Unikális a motívum párja is, egy amorf levél. Az edény kissé kihajló peremkiképzése és inkább ívelt, mint meredek oldala alapján csak feltételesen sorolom a kónikus testű edények csoportjába, hiszen alsó része nem maradt meg. A kónikus testű edényekre jellemző, ismétlődő páros motívum viszont megfigyelhető a darabon. Az elemzést végző Szebenyi Tamás a kihajló peremű, egyenes falú tálak közé helyezi.[36]

I/5a. Stilizált rozetta
Ebbe a csoportba a Vető dűlői temető két sírkerámiája tartozik (*4. kép 1; 12. kép 3; 15. kép 5; 4. kép 4; 15. kép 12*). Erősen stilizált rozetták közé az egyik edényre hosszúkás (*9. kép 14. csoport*), a másikra szőlőlevélre emlékeztető levéldíszt pecsételtek (*9. kép 15. csoport*). Profiljukat és kidolgozásukat tekintve is teljesen különböznek. A tölcséresen kihajló, elvékonyodó peremű, fémes fényű, narancsvörös bevonatos, meredekebb falú, hosszúkás levélmotívummal és rozettával díszített tál (*12. kép 3*) az üllői szórvánnyal mutat rokonságot (*5. kép 1*).

I/5b. Amorf rozetta
Az amorf rozettaként elemzett pecsétlés párja egy stilizált levélmotívum, egyetlen téglavörös üllői tálon jelenik csak meg (*5. kép 1*). Tölcséresen kihajló, elvékonyodó pereme, aranyos fényű bevonata az előbbi csoportban bemutatott, Vető dűlői sírkerámia párhuzama (*12. kép 3*); a peremátmérője viszont nagyobb. Párhuzamát a törökszentmiklósi Drag. 37-es utánzat rozettájában találhatjuk meg.[37]

II. „S" motívum

A kónikus testű edények második leggyakoribb díszítő motívuma az „S" különböző változata, a 35 darab közül 15 példányon tűnik fel, 11 alkalommal rozettával kombinálva. Az eddig ismert darabok alapján elmondható, hogy a fő motívumnak tartható rozetta közé általában „S" motívumot pecsételtek.

II/1. Fordított „S" pecsétlés
A fordított „S" dísz 9 tálon látható, 6 esetben rozettával, háromszor pedig lécmintával együtt. A rozetták közül a háromszög alakú

---

35 Szalontai–Tóth 2003, 10. kép.
36 Szebenyi 2013, 20, 2. csoport.
37 Gabler–Vaday 1986, Abb. 31. 3.

szirmos, bibés típussal fordul elő a legtöbbször (*2. kép 6; 3. kép 5; 4. kép 3; 5. kép 4, 7*). A csoport eléggé egységes típusjegyekkel rendelkezik, az I/3b. típusnál erre már kitértem (*8. kép 1. csoport*). Egy üllői, vörös, lekerekített peremű darabon bibe nélküli rozettával szerepel (*5. kép 5; 8. kép 2. csoport*). Szokatlan, csak a pesti anyagra jellemző a fordított „S" kombinálása a szintén elválasztó funkcióként értelmezett lécmintával (*9. kép 11. csoport*). A vörös, duzzadt peremű Péceli úti töredék (*2. kép 8*) formailag is elkülönül a két szürke, szinte teljesen egyforma, kissé duzzadt peremű táltöredéktől, melyek a Vető dűlői (*3. kép 1*) és a Péceli úti (*2. kép 7*) lelőhelyről származnak. Ezek profiljuk, díszítéstechnikájuk alapján feltehetően egy műhely termékei. Érdekes, hogy az „S" és rozettadíszes tálak peremkiképzése általában vízszintesen kihajló, míg a lécmotívummal kombináltaké lekerekített.

II/3a. „S" pecsétlés
Mindhárom töredéken más-más motívummal szerepelnek, így sok következtetést nem lehet levonni. Egy vörös hastöredéken bibés rozettával (*5. kép 6; 8. kép 3. csoport*), egy szintén vörös, vízszintesen kihajló peremű töredéken bibe nélküli rozettával fordul elő (*6. kép 4; 8. kép 4. csoport*); mindkettő az Üllő 5. lelőhely leletanyaga. Egy Vető dűlői szürke, erősen duzzadt peremű, nagy peremátmérőjű töredéken tagolt lécelemmel van kombinálva (*3. kép 6; 15. kép 9; 9. kép 12. csoport*).

II/3b. Tagolt „S" pecsétlés
Két szürke, vízszintesen kihajló peremű, hasonló átmérőjű töredék tartozik ebbe a csoportba (*8. kép 5. csoport*), mindkettő az I/4a. típusú rozettát kíséri, részletesebb leírására ott már kitértem. Egyik Üllőről (*6. kép 1*), a másik a Péceli útról került elő (*2. kép 5; 14. kép 5*).

II/3c. Négyzetekből álló „S" pecsétlés
Csak egy üllői töredék sorolható ebbe a csoportba (*6. kép 2*), szürke színű, vízszintes, tagolt peremű, unikális fogaskerék motívummal (*8. kép 6. csoport*). A pecsétléseknek a kónikus aljú tálak között párhuzama nincs, viszont a peremkiképzés, a profil a *8. kép 5. csoport*jának párhuzama, ahol az „S" és rozettaminta összetettebb variációi tűnnek fel. Feltehetően ezek a bonyolultabb mintakincsek kronológiai különbséget is jelenthetnek.

III. Lécminta

Csak a budapesti anyagra jellemző, Üllőn nem használták ezt az elválasztó motívumot. Térkitöltő funkciójából adódóan elsősorban rozettadísszel kombinálva tűnik fel. A motívum általában dupla sorban és ferdén alkalmazva Csengersima-Petea lelőhely kedvelt összekötő eleme is,[38] ezzel szemben lelőhelyeinken önálló, függőleges motívumként jelenik meg. Variánsának tarthatjuk a tagolt lécelemet, mely csak két edénytöredéken látható.

III/1. Különálló négyzetes elemek függőleges sorba rendezve alkotják a díszt
Tulajdonképpen az összetettebb rozettaelemektől eltekintve (I/4a–4b) mindegyik típussal megtalálható (*2. kép 1–3, 7–8; 3. kép 1–2, 4; 4. kép 2; 6. kép 5, 10*), hasonlóan az „S" pecsétléshez. Mindkét színtípusnál előfordul, általában 15 cm-es peremátmérő és lekerekített perem a jellemzője (*8. kép 7–8. csoport; 9. kép 9. csoport*), de a csoportokon belül a profil tekintetében eltérések vannak. Az egyes motívumoknál részletesen elemeztem a csoportokat.

Pontos párhuzammal csak a Bécsi úti, lekerekített szirmú bibés rozettás tál (*6. kép 10*) rendelkezik, az Ócsai útról (*4. kép 2*). Szürke és vörös színűek, lekerekített peremmel

[38] GINDELE–ISTVÁNOVITS 2011, Abb. 83.

és megegyező peremátmérővel (*9. kép 10. csoport*).

III/2. Tagolt lécelem
A vízszintes vonalakkal tagolt, szélesebb lécelem egy Vető dűlői töredéken „S" dísszel (*3. kép 6; 15. kép 9; 9. kép 12. csoport*) és egy üllőin bibés rozettával együtt található meg (*6. kép 3; 9. kép 13. csoport*). Mindkettő szürke, peremkiképzésük teljesen más. A díszítésmód emlékeztet a pannoniai pecsételt tálakon megjelenő, vonalakkal osztott T alakú idomokhoz.[39]

IV. Hosszúkás levél

A sajátos, ritka, eddig csak vörös edénytöredékeken megfigyelt pecsételt mintának a kis darabszám ellenére három variánsa is van, ugyan mindegyik csak egy-egy töredéken szerepel.

IV/1. Amorf levélmotívum
Erősen stilizált levél(?)dísz, mely szintén egyedi rozettamotívummal (I/4b.) együtt látható egy szürke, ívelten kihajló peremű üllői edényen (*6. kép 6*), részletes jellemzésével a rozetta leírásakor foglalkoztam (*9. kép 17. csoport*). Nem teljesen ismeretlen, párhuzama a Vető dűlői római import anyagon is megtalálható (*13. kép 3*). *Planta pedis* motívumként elemzi üllői dolgozatában Szebenyi Tamás,[40] véleményem szerint ez az ismert párhuzamok alapján nem igazolható.[41]

IV/3a. Stilizált levél vízszintes erezettel
A pannoniai pecsételt edényeken (*5. kép 1; 15. kép 5*) gyakran feltűnnek az egyszerűbb és összetettebb, különböző méretű levélmotívumok.[42] A kónikus aljú edényeken megjelenő stilizált változat előzményét jelentő levéltípus biztonsággal nem állapítható meg. A variánst egy-egy unikális motívumpárral rendelkező, fémes fényű vörös tál képviseli (*9. kép 14, 16. csoport*), részletes elemzésükkel az I/5a. és az I/5b. rozetták kapcsán foglalkoztam.

IV/3b. Stilizált levél ferde erezettel
Balatonvilágosról került elő ez a párhuzam nélküli, vörös, duzzadt peremű töredék (*6. kép 9*). Jelen esetben nemcsak a motívum unikális, hanem a díszítésmód is, hiszen ugyanazt a motívumot pecsételték, nem két mintát váltogattak (*9. kép 18. csoport*).

V. Szőlőlevél

Egy Vető dűlői sírmelléklet kisméretű táljának oldalára pecsételték (*4. kép 4; 15. kép 12*) stilizált rozettával kombinálva (*9. kép 15. csoport*). Az érdekessége, hogy két kör alakú díszt váltogattak, ami által kissé monoton a képszerkesztés, szemben a függőleges, nyújtott léc vagy „S" elemekkel, melyek jobban kiemelik a rozettákat.

VI. Fogaskerék

A motívum négyszögletes elemekből kialakított kör, a Drag. 37-es típusú tálak kedvelt pecsétlése. Egy üllői, szürke, kónikus aljú, vízszintesen kihajló peremű tálon használták, tagolt „S" motívummal kombinálva (*6. kép 2; 8. kép 6. csoport*). Részletes leírást lásd a II/3c. elemzésnél.

---

39 Maróti 2012, 455–456. A vonalkákkal kitöltött „U" és „T" idom apró kerek rozettákkal fordul elő, a csoport gyártási helyét a szerző Aquincumban jelöli meg.
40 Szebenyi 2013, 16.
41 Nagy 2014, 122, Fig. 2.
42 Nagy 2014, 125, Fig. 7.

AZ ELŐÁLLÍTÁSI HELY MEGHATÁROZÁSA

A kutatás a pecsételt edényeket *terra sigillata* utánzatoknak tartja,[43] mellyel a drágának számító luxusterméket válthatták ki. Ezt nem támasztja alá sem a római, sem a barbaricumi lelőhelyek *sigillata*-pecsételt kerámiáinak arányszáma, az esetek többségében ugyanis a *terra sigillata* felülreprezentált.[44] Kocztur Éva a táci leletanyag feldolgozásakor a *terra sigillatá*k jóval nagyobb jelenléte alapján szintén elveti a luxuskerámia kiszorításának lehetőségét.[45] Hasonló kép bontakozik ki, ha a szarmata Barbaricum telepanyagait vizsgáljuk.[46] A Vető dűlői lelőhely kivételt képez, itt szinte darabra pontosan egyforma a két lelettípus aránya.[47]

Véleményem szerint a kérdést árnyaltabban kellene kezelni a Barbaricum területén. Az import anyag összetétele nagyban függ a közösség igényétől, az adott periódus import összetételétől, a lelőhely elhelyezkedésétől, a helyi kerámiagyártás lehetőségétől és nem utolsó sorban a telep korától.

Gabler Dénes szerint az egyedi mintakincs kialakulásában a *terra sigillatá*kon kívül más hatásokkal is számolnunk kell, helyi hagyományok, stukkók is befolyásolhatták a lokális igényt.[48] A 2. század közepétől helyi fejlődés következtében a korábban átvett motívumok átdolgozása fedezhető fel,[49] ami a motívumkincs egyszerűsödéséhez vezet a 3. században.[50]

A kónikus aljú edények feltételezett gyártási helyének meghatározása összetett feladat. A legfontosabb kérdés, hogy római importként értékeljük-e ezt a csoportot vagy szarmata fazekasok termékeként. Ha az edényprofilt vizsgáljuk, sem a szarmata, sem a római anyagban nem találunk pontos párhuzamot. Kónikus aljú, meredek felső részű, lekerekített és duzzadt peremű tálak ismertek a kiskundorozsma-nagyszéki, 2–4. századi telepről.[51] Csengersima-Petea fazekas központ termékei közt is megtalálhatjuk ezt a táltípust, meredek felső részén pecsételt motívummal díszítve.[52] A pannoniai táltípusok közül az 1–2. századra keltezett gyűrűs peremű tálak állnak hozzá formailag a legközelebb. Egy későbbi horizonttal is számol Ottományi Katalin, aki a budaörsi telep alapján ezt lelettípust későbbre keltezi, minden esetben 2. századi rétegsor feletti szintről kerültek elő a meredek felső részükön tűzdeléssel díszített tálak.[53] A Vető dűlői anyagban négy – a pecsételt edénytípusokkal formailag teljesen megegyező – díszítetlen, téglavörös töredék és egy ép darab is előkerült (*7. kép*). Közülük a nagyobb méretűek telepobjektumok leletei, egy kisebb változat pedig egy bolygatott sír melléklete volt (*7. kép 4*).[54] Anyagában és kidolgozásában csak az egyik, hasán erős bordával tagolt töredék tér el (*7. kép 3*),[55] mely az előbb említett

---

43 PÓCZY 1952, 102–103; MARÓTI 1991.

44 Pátyon az 1997–1999-es ásatáson 100 pecsételt töredék és 450 *sigillata* került elő (MARÓTI 2002, 127).

45 KOCZTUR 1974, 121–122.

46 Az Üllő 5. lelőhelyen 49 darab pecsételt darab került elő és 750 darab *terra sigillata* (SZEBENYI 2013, 20). A Péceli úti szarmata telep eddig beleltározott 38 000 tétele 69 darab *terra sigillatát* tartalmazott. Sajnos a leltározási adatok pontatlansága miatt a pecsételt töredékek pontos száma nem ismert, a cikkben 8 darab adatait használtam fel. Valószínűleg itt is a *terra sigillata* mennyiségi fölénye várható.

47 15 darab pecsételt töredék és 16 darab *terra sigillata* került elő a beleltározott 7440 db tárgy közül.

48 GABLER 1976, 34.

49 GABLER 2006, 99–100.

50 KOCZTUR 1974, 121–122.

51 SZALONTAI–TÓTH 2003, 262, Kat. 120, 128.

52 GINDELE–ISTVÁNOVITS 2011, Taf. 2. 12, Taf. 65. 2, 8, 16, Taf. 68. 13.

53 OTTOMÁNYI 2012, 212, 170. kép 6–8, 12.

54 A 255. bolygatott női sírba egy balta alakú csüngőt, számos gyöngyöt és egy kézzel formált kis edényt helyeztek.

55 Az archaeometriai elemzés során a hivatkozott tárgy a kiscelli agyaggal való összehasonlításnál tartományon kívülre esett.

gyűrűsperemű tálak párhuzamának tekinthető. Talán ez a pannoniai gyűrűsperemű, éles hastörésű, gyakran bordával tagolt edény tartható a díszített táljaink formai előzményének.

A készítési hely meghatározását nehezíti, hogy kevés pecsételt kerámiát előállító műhely vagy műhelyre utaló nyom ismert,[56] a szarmata Barbaricumból pedig nincs tudomásunk ilyen fazekas központ létezéséről, a beregsurányi kört leszámítva. A pecsételt edények *terra sigillata* utánzatokat előállító műhelyek termékei is lehetettek, hiszen pecsétlőkre a formatálak készítéséhez is szükség volt. Nem támaszkodhatunk a műhely meghatározásnál az ismert pecsétlőkre sem, hiszen egy motívum sem ismert késztermékről.[57]

Maróti Éva szisztematikus gyűjtőmunkája során nemcsak a pannoniai pecsételteket gyűjtötte össze, hanem a meredek falú, kónikus aljú típusok leírását és rajzát is közölte,[58] minden esetben ugyanazzal a véleménnyel kiegészítve: „*a típus anyaga, díszítése és az edényforma alapján egyértelműen nem sorolható a pannoniai pecsételt kerámiák közé*." Nézete szerint eredetét Dacia provinciában kell keresnünk, a porolissumi edényformákkal és motívumokkal való nagyfokú hasonlóság alapján.[59]

A mintakincs hasonlósága önmagában nem mérvadó, hiszen egyező egyszerű motívumok egyidejű felbukkanása más lelőhelyeken (esetünkben akár Pannonia és Dacia területén) egymástól függetlenül előforduló jelenség, egyfajta belső fejlődés eredménye is lehet.[60] A kónikus aljú tálak egyszerű motívumkincsével szemben a római edényeken bonyolultabb díszítéseket alkalmaztak, de Pannonián belül is lokális különbségek mutathatók ki. Maróti Éva a puritánságot sugárzó kevés motívum alkalmazását a kelet-pannoniai csoport jellemzőjének tartja, melynek képviselői Aquincumból is ismertek. Kiemeli a 2. század elejére datálható XI. Kende utcai műhelyt is, melynek termékein a rozetta kedvelt díszítőelem.[61]

A törökszentmiklósi Drag. 37-es formát utánzó táltöredék elemzésekor Vaday Andrea felvetette, hogy a gyöngyökhöz hasonlóan nem lehet kizárni a bepecsételt edények daciai eredetét sem.[62] A publikált, pecsételt kerámiát előállító műhelyek közül a kónikus aljú tálak motívumkincsével a porolissumi termékek mutatnak erős rokonságot.[63] Fazekas kemencéiben a *terra sigillata* jegyek utánzása mellett saját stílusú termékeket is előállított, erősen befolyásolva a környező fazekas központokat, így a Barbaricumot is. A motívumkincs és az edényformák közötti nagyfokú hasonlóság alapján a csengersimai központra is erős hatást gyakorolt. Leletanyagában porolissumi termékek is feltűnnek, bizonyítva a két térség élénk kereskedelmi kapcsolatát.[64] Feltehetően szintén daciai import anyagnak tarthatjuk az apagyi, balsai, besztercei, kálmánházi, nyíregyházi, tiszadobi, tiszavasvári és tímári leleteket.[65] A Felső-Tisza-vidéken kívül viszont a szarmata Barbaricumból nem ismerünk daciai eredetű pecsételt kerámiát. Véleményem szerint a porolissumi műhelyt a motívumkincs és az edényformák hasonlósága ellenére sem lehet edényeink előállító műhelyének tartani, hiszen Aquincum vonzáskörzetén kívül eddig az Alföldről, a feltételezett kereskedelmi út nyomvonaláról nem ismerünk hasonló leleteket (*8. kép*).

---

[56] Edényégető kemence mellett kerámiagyártásra utalnak a pecsétlők, a rontott példányok és egy edénytípus nagy előfordulási aránya.

[57] A brigetiói Gerhát fazekastelepen egy formatálon és pecsételt tálakon egyforma motívumok szerepeltek (Maróti 1991, 377). Pecsétlők lelőhelyei: Vindobona, Singidunum, Savaria, Gorsium, Keszthely, Maroskeresztúr (Maróti 1991, 380).

[58] Dunakeszi-Alagi major, MRT 9, 5/1. lelőhely és MRT 7, 5/17. lelőhely (Maróti 2004, 213) és Balatonvilágos, MRT 2, 11/4. lelőhely (Maróti 2002, 112, 3. ábra 5).

[59] Maróti 2004, 213.

[60] Maróti 1991, 373.

[61] Maróti 2012, 458.

[62] Vaday 1989, 170.

[63] Gudea–Filip 1997.

[64] Gindele–Istvánovits 2011, 282.

[65] Gindele–Istvánovits 2011, 282.

Az eredetkérdés vizsgálatánál a bersegsurányi kör is felmerülhetne, de Istvánovits Eszterék véleménye szerint semmilyen kapcsolat sincs a csengersimai és a barbaricumi pecsételt anyag között.[66] A barbaricumi műhelyek kutatástörténeti összefoglalásakor hangsúlyozzák, hogy az alföldi anyagban megjelenő pecsételt típus minden tekintetben különbözik a Felső-Tisza-vidék termékeitől. Véleményük szerint az ilyen típusú – *terra sigillatá*kat imitáló – pecsételt kerámiákat nem a szarmata Barbaricumban, hanem római műhelyekben gyárthatták.[67]

A barbaricumi műhelyek létezését feltételezi Sóskuti Kornél. Nézete szerint a római eredetű termékek mellett számolnunk kell a helyi, szarmata műhelyekben készített pecsételt edények csoportjával is. Az általa feldolgozott, gázszállító vezeték nyomvonalán talált 4 töredék mindegyikét anyaga, égetése, festése alapján barbár terméknek tartja.[68] A pecsétlés nem idegen a szarmata Barbaricumban, de kétségtelen, hogy nagyobb számban csak a késő szarmata időszakban tűnik fel a Dél-Alföldön, a lassú korongolt edényeken, zömében fazekakon. A geometrikus motívumokat általában az edények vállán, bekarcolt vonalkötegek alatt alkalmazták.[69] A technika ismerete ellenére, amíg egyértelmű bizonyítékát nem találjuk a pecsételt kerámiák gyártásának, a szarmata eredet mellett nem lehet határozottan állást foglalni. Nem utal belső „termelésre" az eddig ismert leletek kis száma, és az alkalmazott díszítések széles spektruma sem.

Szebenyi Tamás szintén felvetette a szarmata gyártás lehetőségét.[70] Nem az üllői fazekas központot feltételezi előállító helyként, hiszen a régészeti leletanyag ellentmond a felvetésnek, mivel ott pecsételt edények kis számban kerültek elő, nem ismert egy rontott példány sem, és gyakorlatilag nincs formai és díszítésbeli egyezés sem a leletek között, ami logikailag nem támasztja alá a helyi gyártás feltételezését. A kérdés eldöntéséhez archaeometriai vizsgálatokat végeztek el 15 töredéken, közte 6 kónikus aljú tálon, mely érdekes eredménnyel zárult. A szemcsés soványítású, helyben készített áru anyagától teljesen eltér a pecsételtek összetétele.[71] További érdekesség, hogy a vizsgált 6 kónikus darab közül 5 töredék kalcium-oxid (CaO)[72] tartalma miatt markánsan elkülönül az összes bepecsételt darabtól. Véleményem szerint a kónikus töredékek anyagának ilyen mértékű elkülönülése a Drag. 37-es formát utánzó tálaktól más nyersanyagot és így más előállítási központot is feltételez.

Az Üllői 5. lelőhelyen elvégzett archaeometriai vizsgálat során megfigyelt határozott elkülönülés, a földrajzi közelség, az elterjedi térkép (*8. kép*), a pannoniai párhuzamok kis számának ellenére is felveti az aquincumi gyártás lehetőségét. Ennek bizonyítása céljából archaeometriai vizsgálatot végeztünk el 8 töredéken.[73] Az elemzés során a kónikus aljú táltöredéket a kiscelli agyaggal és a korábbi üllői töredékeken elvégzett mérések eredményével hasonlítottuk össze.

---

66 GINDELE–ISTVÁNOVITS 2011, 282.

67 GINDELE–ISTVÁNOVITS 2011, 280.

68 SÓSKUTI 2010, 178–179.

69 SÓSKUTI 2010, 179.

70 *„A kutatás jelenlegi állása szerint az Üllőn megjelenő típust barbár eredetűnek kell tartani"* (SZEBENYI ET AL. 2014, 40). Nem derül ki egyértelműen, hogy ez a kónikus aljú csoportra, a Drag. 37-es utánzatokra vagy mindkettőre vonatkozik.

71 Az üllői központ termékeinek nyersanyaga alumíniumban gazdag, a pecsételteké viszont kalciumban (SZEBENYI ET AL. 2014, 39).

72 A petrográfiai elemzések a bepecsételt edényeknél hasonló eredményeket mutattak (SZEBENYI ET AL. 2014, 39). A 6 vizsgált töredék: Kat. 26–28, 30, 31, 32 (*5. kép 1, 2, 4, 6; 6. kép 3, 4*).

73 A vizsgált pecsételt töredékek: Kat. 3, 6–8, 13–14, 20 (*2. kép 2, 5–6; 3. kép 1–2, 5; 6. kép 7*). Díszítetlen darabok: Kat. 47–48 (*7. kép 1, 3*).

Az archaeometriai vizsgálat eredménye[74]

Az archaeometriai vizsgálatokból két jellemző, geokémiai ujjlenyomatként értelmezhető paraméterrel mutatjuk be a kerámiatöredékek viszonyát a jellegzetes aquincumi kerámia-nyersanyaghoz, illetve az Üllő 5. számú lelőhelyen talált pecsételt kerámiákhoz viszonyítva.[75]

A helyi vagy nem helyi készítés eldöntéséhez a cirkónium (Zr) mennyiségének vizsgálata a CaO függvényében nagyon hasznos mutatónak bizonyul. Nagy mennyiségű aquincumi elemzés adataival vetettük össze a vizsgált mintákat, melyben az „aquincumi tartomány"[76] jól megfeleltethető a Schneider által publikált adatoknak.[77] Az aquincumi kerámiák tartománya Zr ~ 100–250 (ppm); CaO ~ 7–25 (%).[78] Mint az a *10. kép 2 ábrá*ján megfigyelhető, a vizsgált anyag két minta kivételével beleesik ebbe a tartományba. Az aquincumi nyersanyag legfőképp kiscelli típusú agyag: meszes (kalcit, dolomit), illit-szericit-kloritos agyagásványok jellemzik, kvarc és földpát-tartalma 45–70% között változik, vastartalma nem kiemelkedő. A vizsgált minták Zr vs. CaO értékei beleesnek az „aquincumi tartományba". Két töredékre más érték adódott,[79] de az eltérés nem olyan mértékű, hogy ezt import idegen anyagként bizonyítottnak tekintenénk. Az mindenképpen megállapítható, hogy ez a két kerámia az átlagtól eltérő, gyakorlatilag mészszegény nyersanyagból készült. Zr tartalma a 100–250 (ppm) tartományban van.

A pecsételt kerámiák karbonátos, illetve homokos jellegének elkülönítésére szolgáló CaO/Al2O3 vs. SiO2/Al2O3 diagramban (*10. kép 3*) jól láthatóan elkülönül 3 csoport. A diagramon ábrázoltuk az Üllő 5. lelőhelyről publikált pecsételt kerámiatöredékek adatait,[80] illetve az általunk vizsgált anyag értékeit. Az üllői lelőhely anyagában, az idézett publikációban elkülönített két csoport – helyi készítésre jellemző, illetve nem helyi nyersanyag jelleget mutató – adatait vetettük össze a mi anyagunk adataival. Az általunk vizsgált kerámiatöredékek tulajdonképpen egy harmadik csoportot képeznek, nem származtathatók az üllői lelőhely anyagához hasonló nyersanyagból. A fentebb már említett „aquincumi tartománytól" kissé eltérő két minta közel esik az üllői minták karbonát-szegény, homokosabb tartományához (*2. kép 6; 7. kép 3*). Ez nem jelenti természetesen azt, hogy a nyersanyaguk azonos lenne.

Összegzésként megállapítható, hogy a geokémiai bélyegek alapján a vizsgált kerámiatöredékek aquincumi nyersanyag-eredetűnek tekinthetők.

Keltezés

A *terra sigillata* utánzatokkal szemben a kónikus aljú pecsételt tálak elsősorban telepobjektumok leletei, hasonlóan a pannoniai és a Felső-Tisza-vidéki pecsételtekhez.[81] Az esetek 90%-ban gödör betöltéséből, egy-egy esetben házból és árokból, illetve 3 darab kemence platnijából került elő.

Az üllői pecsételt edények használati idejét a feldolgozást végző Szebenyi Tamás a *terra sigillata*k alapján a 3. század elejére,

---

74 Az elemzést és az összefoglalót Dr. Tóth Mária készítette.

75 Az archaeometriai kutatás eredményeit részletesen egy később megjelenő tanulmányban mutatjuk be.

76 *10. kép 2*: szaggatott vonallal körbevett fekete háromszögek jelölik ki.

77 Schneider et al. 2007.

78 Schneider et al. 2007.

79 Egy Péceli úti pecsételt (Kat. 7; *2. kép 6*) és egy díszítetlen kónikus aljú táltípus (Kat. 47; *7. kép 3*) anyaga tért el.

80 Szebenyi et al. 2014.

81 A Felső-Tisza-vidék egyetlen ismert pecsételt sírmelléklete Nyíregyháza-Rozsrétszőlő körárkos temetőjéből került elő (Pintye 2006).

feltételesen a 4. század elejére tette.[82] A pecsételt töredékek közül csak egy unikális díszítésű darab keltezhető pontosabban az objektumból előkerült két westendorfi töredék alapján, a 200–233 utáni időszakra (*6. kép 6*).[83] A Dunakeszi-Alagi majori és a balatonvilágosi leleteket a publikáló a 3. századra datálta.[84] A Soroksár-Ócsai úti dózerolt telep korát a 3–4. századra tette a leletmentést végző Nagy Margit.[85]

A 3–5. század elejéig lakott Péceli úti és Vető dűlői lelőhelyek leletanyagát vizsgálva a következő mondható el a pecsételt töredékeket tartalmazó objektumokról: a kísérő kerámiák az újhartyáni telep anyagával mutatnak rokonságot.[86] A kézzel formált töredékek nagy aránya, a behúzott és duzzadt peremű tálak, a római importanyag a telep korai fázisához sorolja a legtöbb pecsételt és díszítetlen, kónikus aljú tálat. A *2. kép 4, 6.* töredékek a szemcsés kerámia jelenléte miatt a késői horizonthoz tartozhattak. Érdekes, hogy az utóbbi volt az egyik töredék, amelyik az archaeometriai vizsgálatok során elkülönült az aquincumi mintáktól.

Négy tálat sírba helyeztek, ezek mind formailag, mind a pecsételt mintákat tekintve igen különbözőek (*12. kép 2–3; 4. kép 4; 6. kép 10*).[87] A Bécsi úti 56. női sírt Topál Judit a 3. század első harmadára keltezte,[88] a pecsételt töredéket helyi gyártmánynak tartotta a 3. század első feléből.[89] A Vető dűlői temető két sírjába formailag két különböző, a díszítést tekintve viszont párhuzamot jelentő kónikus aljú tálat helyeztek. A 163. feldúlt női sír kézzel formált pohara, gyöngyanyaga és balta alakú csüngője pontosabb keltezést nem tesz lehetővé. A másik tálat a 2424. kettős temetkezés mellékleteként dokumentáltuk. A nyújtott csontvázas, bolygatott mellkasú felnőtt férfi lábfejéhez helyezték a tálat. A sírt az egytagú, aláhajlított lábú, téglalap metszetű kengyellel rendelkező fibula, a körte alakú zárótagos torques és a szélesen feltekercselt végű fülbevaló a párhuzamok alapján a 3–4. századra datálja.[90]

ÖSSZEFOGLALÁS

A Pesti-síkság bepecsételt leletanyagának bemutatásával arra szerettem volna rávilágítani, hogy a provincia közelsége miatt a barbaricumi leletanyag feldolgozásánál nagy hangsúlyt kap az aquincumi fazekasműhelyek leletanyagának ismerete. A párhuzammal rendelkező import anyagon túl számos, csak a térségre jellemző kerámiatípus esetében is feltételezhetjük a provincia hatását, mint ez a kónikus aljú tálak esetében megerősítést nyert.

Az aquincumi *limes* közelében feltárt szarmata telepek sajátos, a szarmata Barbaricum más területein ismeretlen táltípusának elemzése során megpróbáltam a színek és a motívumkincs alapján kapcsolódási pontokat találni az egyes töredékek között. Talán a profil, a méret és a mintakincs együttes vizsgálata

---

82 SZEBENYI 2013, 20.
83 SZEBENYI 2013a, 22.
84 MARÓTI 2002, 112; MARÓTI 2004, 213.
85 NAGY 1970, 43.
86 Az említett telepek feldolgozása folyamatban van.
87 A Budapest, XVII. Péceli úti tálat földmunka során találták, de az ásatást vezető Nagy Margit szerint biztosan sírmellékletnek tarthatjuk (NAGY 1996, 22).
88 A sír további leletei: szemcsés soványítású fazék, 2 db kis szemcsés bögre, szemcsés lapos tál, vasszeg (TOPÁL 1993, 30, Pl. 40).
89 TOPÁL 1993, 30, Pl. 40. 5.
90 A körte alakú zárótaggal rendelkező torques párhuzamát a 3. század második felétől a 4. századig használt temetőrészben tárták fel Madarason (KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 302). Az egytagú, aláhajlított lábú, téglalap metszetű kengyellel rendelkező kisméretű fibula a párhuzamok alapján a 2. század második felére – 3. század elejére keltezhető (VADAY 1989, 87).

segíthet a műhely/műhelyek és a kronológiai különbségek megállapításában. A két vizsgált térség töredékei sokban hasonlítanak, viszont a motívumok tekintetében lokális jegyek is elkülöníthetőek. A kónikus aljú tálak alapmotívuma egyértelműen a rozetta, amit „S" vagy – csak Budapest területén – négyzetekből álló lécelem választ el. Csak a Bécsi úti és a pesti oldal táljain találkozunk a két térelválasztó minta együttes alkalmazásával.

Az archaeometriai vizsgálat – melynek során a kónikus aljú pecsételt töredékeket a nagyszámú aquincumi mérés eredményével hasonlítottuk össze – az aquincumi nyersanyag mellett foglalt állást. A feltételezett gyártási központ további kérdéseket vet fel. Köthetők-e egy már ismert aquincumi műhelyhez/műhelyekhez vagy még egy eddig ismeretlen fazekas központ termékei? A kisszámú töredék alapján vagy egy szűkebb időhorizonttal kell számolnunk, vagy egy hosszabb ideig működő, de nem túl nagy mennyiségben termelő kis műhellyel, melynek felvevő piacát Aquincum vonzáskörzetének barbár települései jelentették. A kutatás régóta feltételezi, hogy a provinciális műhelyekben a szarmata felvevőpiac számára állítottak elő edényeket,[91] de a *sigillata* anyagon kívül ezt meggyőzően eddig bizonyítani nem tudták. Gabler Dénes megfigyelései szerint a barbaricumi *terra sigillata* anyag összetételében teljesen különbözik a pannoniai anyagtól, lényegesen több a Drag. 33-as típus, a lapos tálak pedig hiányoznak. Kimondottan a Barbaricumra jellemzőek az egy vagy még egy térkitöltő elemmel kombinált westerndorfi és pfaffenhofeni *sigillata*k is.[92] Ez utalhat arra is, hogy a gyártásnál figyelembe vették a piac speciális igényeit. A *sigillata*khoz hasonlóan a kónikus aljú tálaknál is feltételezhetjük, hogy kimondottan szarmata igényre készülhettek.

A töredékek kis száma mindenképpen óvatosságra int a következtetések levonásakor. Remélhetőleg a jövőbeni publikációk újabb adalékokkal fognak szolgálni a jelenleg még csak egy szűk körre lokalizált edénytípus elterjedési köréhez, tipológiájához és datálásához.

Katalógus

1. Balatonvilágos, MRT 2 11/4. lelőhely (Maróti 2002, 112, 3. ábra 5): 1951-ben Bónis Éva telep ásatása során került elő. Téglaszínű, felületén kissé fémes fényű *tál perem-és oldaltöredéke* (*6. kép 9*). A duzzadt perem alatt, a tál függőleges oldalán ovális pecsétlés, egymást metsző vonalakkal díszítve (IV/3b). 2–3. század. Perem átm.: 15 cm, h.: 4,3 cm, sz.: 5,3 cm, v.: 0,4–0,8 cm. Ltsz.: 55.251.320.

2. Budapest, III. Bécsi út 166., 56. sír (Topál 1993, 30, Pl. 40, 56, 5): Az 56. sír mellékleteként került elő egy korongolt, jól iszapolt, szürke, kónikus testű, duzzadt, profilált peremű *tál töredéke* (*6. kép 10; 15. kép 4*). Kiegészített. Díszítő motívumok: lekerekített szirmú rozetták (I/1), köztük négyzetekből álló lécminta (III/1). Alja profilált. 3. század első fele. Rozetta: 145 × 145 mm, lécminta h.: 200 mm, v.: 17 mm. Perem átm.: 15 cm, ma.: 7,7 cm, fenék átm.: 5 cm. Ltsz.: BTM RO 84.2.198.

3. Budapest, III. Harrer Pál utca 4 (Szirmai 1988, 54, 5. kép 3): Az aquincumi 2–3. századi légiós tábortól északra fekvő terület 1975-ös ásatási publikációjában szerepel, „K–Ny-i faltól D-re" megjelöléssel (1. munkahely, 4 felület). Rétegből került elő.[93] Korongolt, jól iszapolt, törésfelülete nyers színű, barnásvörös, fémes fényű, pereménél sötétbarna bevonatos, vastag falú, kónikus testű *tál töredéke* (*6. kép 7; 15. kép 10*). Pereme kifelé megvastagodó, lekerekített. Díszítő motívumok: háromszögletes szirmokból álló rozetta (I/3a). Rozetta h.: 210 mm, sz.: 90 mm. Perem átm.: 22 cm, h.: 3,1 cm, v.: 0,7 cm. Ltsz.: BTM RO 81.1.195.

---

91 Kőhegyi–Vörös 2011, 337.

92 Gabler 2006, 109–110.

93 Szirmai 1988, 49–54.

4. *Budapest, XVII. B1-DN400, Barátság kőolajvezeték, 11. gödör:* A 2014 májusában feltárt 2/3–5. század elejéig lakott teleprészleten több pecsételt töredék is napvilágra került.[94] Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, narancsvörös bevonatos, kónikus testű *tál*, pereme duzzadt, kifelé megvastagodó (*2. kép 3; 15. kép 3*). Díszítő motívumok: rozetta, téglalap alakú szirmokkal, bibével (I/2), köztük négyzetekből álló lécminta (III/1). Rozetta h.: 120 mm, mérhető sz.: 70 mm, lécminta mérhető h.: 70 mm, sz.: 20 mm; díszítősáv h.: 1,9 cm. Perem átm.: 13 cm, h.: 2,7 cm, sz.: 2,9 cm, v.: 0,5 cm. Ltsz.: BTM 2015.1.11.57.
5. *Budapest, XVII. B1-DN400, Barátság kőolajvezeték 11. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, szürke, kívül-belül is sötétszürke bevonatos, kónikus testű *tál töredéke* (*2. kép 7; 12. kép 4; 15. kép 7*). Pereme duzzadt, kifelé megvastagodó, alatta mélyebb hornyolattal tagolt. Díszítő motívumok: fordított „S" alakú minta (II/1), köztük négyzetekből álló lécminta (III/1). „S" minta h.: 160 mm, sz.: 5–10 mm; lécminta h.: 220 mm, sz.: 20 mm; díszítősáv h.: 2,9 cm. Perem átm.: 15 cm, ma.: 8,4 cm, fenék átm.: 5,2 cm. Ltsz.: BTM 2015.1.11.56.
6. *Budapest, XVII. M0 Keleti Szektor 06 lelőhely, Péceli út,*[95] *réteg:* Korongolt, jól iszapolt, sötétszürke, kónikus *tál töredéke* (*2. kép 2; 4. kép 3*). Pereme megvastagodó, egyenesen levágott, perem alatt sekély horonnyal tagolt. Díszítő motívumok: háromszögletes szirmokból álló bibe nélküli rozetta (I/3a), köztük négyzetekből álló lécminta (III/1). Rozetta átm.: 170 mm; lécminta h.: 220 mm, sz.: 20 mm; díszítősáv h.: 2,7 cm. Perem átm.: 12 cm, h.: 3,3 cm, sz: 6,9 cm, v.: 0,4 cm. Ltsz.: BTM 2006.1.419.52.
7. *Budapest, XVII. M0 Keleti Szektor 06 lelőhely, Péceli út, 713., 1222., 1272. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, koromfoltos, kónikus testű *tál töredéke* (*2. kép 6; 14. kép 8*). Pereme duzzadt, kifelé megvastagodó, alatta széles horonnyal tagolt, öt darabból ragasztott. Díszítő motívumok: háromszögletes szirmokból álló bibés rozetta (I/3b), köztük fordított „S" alakú minta (II/1). Rozetta átm.: 240 mm; „S" minta h.: 220 mm, sz.: 10–20 mm; díszítősáv h.: 3,7 cm (+0,5 cm a horony). Perem átm.: 24 cm, h.: 9 cm, sz.: 17 cm, v.: 0,7 cm. Ltsz.: BTM 2008.1.713.1., 1222.4., 1272.1.[96]
8. *Budapest, XVII. M0 Keleti Szektor 06 lelőhely, Péceli út, 2269. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, szürke, kívül-belül is sötétszürke bevonatos, kónikus testű *tál töredéke* (*2. kép 5; 14. kép 5*). Pereme duzzadt, felfelé húzott, sekély, de széles hornyolattal tagolt. Hátulján a rozetta vonalában ujjlenyomat látható. Díszítő motívumok két sekély hornyolat között találhatók: háromszögletes szirmokból álló, bibés rozettát háromszögű elemekből álló keret övezi (I/4a), köztük tagolt „S" alakú minta (II/3b). Rozetta h.: 260 mm, sz.: 270 mm; „S" minta h.: 280 mm, sz.: 30 mm; díszítősáv h.: 3,7 cm (+0,2 cm a horony). Perem átm.: 17 cm, h.: 5,6 cm, sz.: 8,1 cm, v.: 0,7 cm. Ltsz.: BTM 2012.28.2269.27.
9. *Budapest, XVII. Pécel-Pesti út, szlovák-magyar gázvezeték,*[97] *27. gödör:* Korongolt, rosszul kidolgozott felületű, sötétszürke, kónikus *tál oldaltöredéke* (*2. kép 4; 15. kép 8*). Díszítő motívumok: háromszögletes szirmokból álló, tagolt bibés rozetta (I/3c). A motívum alatt sekély horony. Rozetta mérhető h.: 180 mm, sz.: 320 mm. H.: 3,2 cm, sz.: 5,7 cm, v.: 0,6 cm. Ltsz.: BTM 2014.2.27.11.
10. *Budapest, XVII. Pécel-Pesti út, szlovák-magyar gázvezeték, 64. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, narancsvörös bevonatos, kónikus *tál töredéke* (*2. kép 8; 15. kép 2*). Pereme duzzadt, lekerekített. Díszítő motívumok: fordított „S" alakú minta (II/1), köztük négyzetekből álló lécminta (III/1). „S" mérhető h.: 120 mm, sz.: 10 mm; lécminta mérhető h.: 120 mm, sz.: 20 mm. Perem átm.: nem mérhető, h.: 2,7 cm, sz.: 2,7 cm, v.: 0,7 cm. Ltsz.: BTM 2014.2.64.13.
11. *Budapest, XVII. Rákoscsaba, Péceli út, sír* (NAGY 1996, 5. kép 1): 1969-ben került elő földmunka közben a Péceli úti temető területéről, egy feldúlt sírból.[98] Korongolt, jól iszapolt, szürke, kónikus testű ép *tál* (*2. kép 1; 12. kép 2; 14. kép 4*). Pereme kifelé megvastagodó, ferdén levágott, alja profilált. Díszítő motívumok: két hornyolat között háromszögletes szirmokból álló, bibés rozetta (I/3b), köztük négyzetekből álló lécminta (III/1). Rozetta átm.: 215 mm; lécminta h.: 225 mm, sz.: 24 mm. Perem átm.: 13 cm, ma.: 6,7 cm, fenék átm.: 4,6 cm. Ltsz.: BTM 74.1.1.

---

94 A Budapest, XVII. B1-DN400, Barátság kőolajvezeték (2014), a Budapest, XVII. M0 Keleti Szektor 06. lelőhely, Péceli út (2005–2006) és a Budapest, XVII. Pécel-Pesti út, szlovák-magyar gázvezeték (2013) egy 2/3–5. század elejére datálható telep különböző években feltárt részletei. Az eltérő lelőhelynevek a szerződésben szereplő aktuális projektet követték (KOROM 2006; KOROM 2007; SZILAS 2015). Munkámban a XVII. Péceli út megnevezést használom. A telep délnyugati szélén 1971–1983 között Nagy Margit egy ugyanerre az időszakra keltezhető 270 síros temetőt tárt fel (NAGY 2014, 115).

95 Ld. 94. jegyzet.

96 A 719., 1222. és 1272. gödör leletanyagából kerültek elő az összeillő töredékek.

97 Ld. 94. j.

98 NAGY 1996, 22. Az 1971–1983 között feltárt, 270 síros, 2–4. századra keltezhető temető (NAGY 2014) északi felén tártuk fel a hasonló időszakra datálható telepet több szakaszban (Ld. 94. j.)

12. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 163. sír:* 2008–2009-ben 2/3–4. századra keltezhető 146 síros temetőt és egy 5. század elejéig lakott telepet tártunk fel.[99] Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, narancsvörös bevonatos, kónikus *tál* (*4. kép 4; 15. kép 12*), külső oldalán ujjlenyomatokkal. Pereme megvastagodó, profilált, perem alatt sekély horonnyal tagolt. Díszítő motívumok: stilizált bibés rozetta (I/5a), köztük levélminta (V/1). Rozetta 140 × 130 mm, levélminta 173 mm × 178 mm, díszítősáv h.: 2,9 cm. Perem átm.: 15 cm, h.: 6,7 cm, sz.: 13,2 cm, v.: 0,5 cm. Ltsz.: BTM 2013.1.163.1.
13. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 524. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, sötétszürke, belül fekete bevonatos, kónikus *tál töredéke* (*3. kép 1; 15. kép 6*). Pereme megvastagodó, profilált, perem alatt sekély horonnyal tagolt. Díszítő motívumok: fordított „S" alakú minta (II/1), köztük négyzetekből álló lécminta (III/1). Lécminta h.: 230 mm, sz.: 20 mm; „S" minta h.: 170 mm, sz.: 5–10 mm; díszítősáv h.: 2,9 cm. Perem átm.: 15 cm, h.: 6,7 cm, sz.: 13,2 cm, v.: 0,5 cm. Ltsz.: BTM 2012.3.524.17.
14. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 717. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, kívül-belül narancsvörös bevonatos, erősen kopott, kónikus *tál töredéke* (*3. kép 2; 14. kép 1*). Pereme duzzadt, lekerekített, alatta széles horonnyal tagolt, oldalán összeerősítést szolgáló furattal. Díszítő motívumok: háromszögletes szirmokból álló, bibés rozetta (I/3b), köztük négyzetekből álló lécminta (III/1). Rozetta átm.: 170 mm; lécminta h.: 200 mm, sz.: 20–30 mm; díszítősáv h.: 2,5 cm (+0,5 cm a horony). Perem átm.: 20 cm, h.: 6,6 cm, sz.: 6,7 cm, v.: 0,7 cm. Ltsz.: BTM 2012.3.717.9.
15. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 798. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, narancsvörös bevonatos, erősen kopott, nagyméretű kónikus *tál* (*4. kép 3; 12. kép 5; 14. kép 7*). Pereme vízszintesen kihajló, lekerekített. Kónikus hasvonalát bordadísz tagolja, alja egyenesen levágott. Díszítő motívumok: háromszögletes szirmokból álló rozetta (I/3b), köztük fordított „S" alak (II/1). Rozetta h.: 210 mm, sz.: 240 mm; „S" minta h.: 240 mm, sz.: 15–20 mm; díszítősáv hossza: 3,5 cm. Perem átm.: 26 cm, ma.: 13,5 cm, fenék átm.: 10 cm. Ltsz.: BTM 2012.3.798.21.
16. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 2276. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, kónikus testű *tál* (*3. kép 3; 15. kép 11*), pereme duzzadt, profilált, alatta széles horonnyal tagolt. Díszítő motívumok: háromszögletes szirmokból álló rozetta, pontos típus nem határozható meg. Rozetta mérhető h.: 170 mm, sz.: 70 mm. Perem átm.: 26 cm, h.: 2,7 cm, sz.: 4,4 cm, v.: 0,5 cm. Ltsz.: BTM 2012.3.2276.4.
17. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 2280. ház:* Korongolt, jól iszapolt, sötétszürke, belül barna bevonatos, kónikus *tál töredéke* (*3. kép 6; 15. kép 9*). Pereme duzzadt, lekerekített, alatta sekély besimított hornyolattal tagolt. Díszítő motívumok: „S" alakú minta (II/3a), köztük tagolt lécmotívum (III/2). Lécminta mérhető h.: 70 mm, sz.: 50 mm; „S" mérhető h.: 50 mm, v.: 15 mm. Perem átm.: 24 cm, h.: 3,2 cm, sz.: 4,7 cm, v.: 0,7 cm. Ltsz.: BTM 2012.3.2280.17.
18. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 2285. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, kívül-belül narancsvörös bevonatos, erősen kopott, kónikus *tál töredéke* (*3. kép 4; 14. kép 2*). Pereme kifelé megvastagodó, profilált, alatta széles horonnyal tagolt. Díszítő motívumok: négyzetekből álló lécminta (III/1). Lécminta h.: 200 mm, sz.: 20–30 mm; díszítősáv h.: 2,5 cm (+0,7 cm a horony). Perem átm.: 20 cm, h.: 4,7 cm, sz.: 4,7 cm, v.: 0,7 cm. Ltsz.: BTM 2012.3.2285.10.
19. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 2424. sír:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, kívül és belül is narancsvörös bevonatos, kónikus testű *tál* (*4. kép 1; 12. kép 3; 15. kép 5*), alja egyenesen levágott. Elvékonyodó, tölcséresen kihajló pereme alatt sekély hornyolattal tagolt. Díszítő motívumok: stilizált bibés rozetta (I/5a), köztük levélminta (IV/3a). Rozetta átm.: 140 mm; levélminta h.: 210 mm, sz.: 70–90 mm; díszítősáv h.: 2,6 cm (+0,4 cm a horony). Perem átm.: 14 cm, ma.: 8,8 cm, fenék átm.: 5 cm. Ltsz.: BTM 2015.7.2424.4.
20. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 2526. gödör:* Korongolt, rosszul kidolgozott anyagú, téglavörös, kívül-belül narancsvörös bevonatos, erősen kopott, kónikus *tál töredéke* (*3. kép 5; 14. kép 6*). Pereme szélesen kihajló, profilált. Díszítő motívumok: háromszögletes szirmokból álló, bibés rozetta (I/3b), köztük fordított „S" alakú minta (II/1). Rozetta h.: 170 mm, sz.: 160 mm; „S" minta h.: 150 mm, sz.: 10–20 mm, díszítősáv h.: 2,7 cm. Perem átm.: 22 cm, h.: 7 cm, sz.: 8,2 cm, v.: 0,7 cm. Ltsz.: BTM 2012.3.2526.6.
21. *Budapest, XXIII. Soroksár, Ócsai út 17. sz. km kőnél* (Maróti 2004, 213, XXI. t. 5): 1969-ben felszíni leletmentés során került a múzeum

[99] Bencze et al. 2009; Korom et al. 2010.

gyűjteményébe.[100] Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, kívül és belül is erősen kopott narancsvörös bevonatos, kónikus testű, kiegészített *tál* (*4. kép 2; 12. kép 1; 15. kép 1*). Pereme kifelé megvastagodó, alatta széles horony, alja profilált. 3–4. század. Díszítő motívumok: téglalap alakú szirmokból álló, bibés rozetta (I/2), köztük négyzetekből álló lécminta (III/1). Rozetta átm.: 170 mm; lécminta h.: 196 mm, sz.: 17 mm; díszítősáv h.: 2,1 cm (+0,4 cm a horony). Perem átm.: 15,3 cm, ma.: 9 cm, fenék átm.: 6 cm. Ltsz.: BTM 70.1.30.

22. *Dunakeszi-Alagi major 445. objektum* (*= MRT 9, 5/1. lelőhely*)*:* 1996-ban, a 2-es út megelőző ásatása során egy telepobjektumból került elő. Korongolt, jól iszapolt, nyersszínű, megvastagodó peremű *tál perem- és oldaltöredéke* (*6. kép 8*). Külső oldala kopott, rajta piros festés nyoma. Datálás: 3. század. Díszítő motívumok: lekerekített szirmú rozetta, töredékes, pontos típus nem határozható meg. H.: 2,1 cm, sz.: 3,6 cm, v.: 1,0–1,2 cm. Ltsz.: VTM U.98.380.8.
23. *Dunakeszi-Alagi major 314. objektum (= MRT 7, 5/17. lelőhely) (*MARÓTI 2004, 213, XXI. t. 6)*:*[101] 1996-ban, a 2-es út megelőző ásatása során egy telepobjektumból került elő. Korongolt, jól iszapolt, téglaszínű, kissé csillámos anyagú, kopott, fénytelen, sötétebb felületű, duzzadt peremű *tál peremtöredéke* (*6. kép 5*). Díszítő motívumok: rozetta téglalap alakú szirmokkal, bibével (I/2), köztük négyzetekből álló lécminta (III/1). 3. század. H.: 3,3 cm, sz.: 6,4 cm, v.: 0,5–1,1 cm. Ltsz.: VTM U.99.297.1.
24. *Üllő 5. lelőhely, 1138. árok* (SZEBENYI 2013, 6. kép 1): 2001 és 2006 között feltárt szarmata fazekas telep.[102] Korongolt, jól iszapolt, téglaszínű, narancsvörös bevonatos, kopott, tölcséresen kihajló, lekerekített peremű *tál töredéke* (*6. kép 6*). Díszítő motívumok: háromszögletes szirmokból álló dupla rozetta bibe nélkül (I/4b), köztük stilizált levél(?) minta (IV/1).[103] Perem átm.: 20 cm, sz.: 12,1 cm, h.: 5,6 cm, v.: 0,6 cm. Ltsz.: CKM 2003.1.536.119.[104]
25. *Üllő 5. lelőhely, 4470. objektum* (SZEBENYI 2013, 4. kép 2): Korongolt, jól iszapolt, nagyon finom anyagú, szürke, kopott felületű *tál* vízszintesen kihajló, szögletes keresztmetszetű *peremtöredéke* (*6. kép 1*). Díszítő motívumok: háromszögletű szirmokból álló keretelt, bibés rozetta (I/4a), köztük tagolt „S" minta (II/3b). Perem átm.: 14 cm, sz.: 11 cm, h.: 4,9 cm, v.: 0,5 cm. Ltsz.: CKM 2006.3.1060.8.[105]
26. *Üllő 5. lelőhely, 5753. gödör* (SZEBENYI 2013a, 7. kép 28)*:* Korongolt, jól iszapolt, nagyon finom anyagú, téglaszínű *tál oldaltöredéke* (*5. kép 6*). Díszítő motívumok: háromszögletű szirmokból álló bibés rozetta (I/3b), köztük „S" minta (II/3a). H.: 5,1 cm, sz.: 5,9 cm, v.: 0,6 cm. Ltsz.: CKM 2006.3.2059.1.[106]
27. *Üllő 5. lelőhely, 5904. gödör* (SZEBENYI 2013, 6. kép 5)*:* Korongolt, jól iszapolt, szürke, kopott felületű, vízszintesen kihajló *peremtöredék* (*5. kép 4*), perem alatt széles hornyolattal tagolt. Díszítő motívumok: háromszögletű szirmokból álló bibés rozetta (I/3b), köztük fordított „S" minta (II/1). Perem átm.: 31 cm, h.: 5,8 cm, sz.: 6,1 cm, v.: 1,1 cm. Ltsz.: CKM 2006.3.2188.1.[107]
28. *Üllő 5. lelőhely, 6078/a sütőkemence rostélya* (SZEBENYI 2013, 5. kép 3): Korongolt, jól iszapolt, téglaszínű *tál* megvastagodó, lekerekített *peremtöredéke* (*5. kép 2*), perem alatt horonnyal tagolt. A külső felület erősebb színű, mint a belső, fényes kopású, rétegesre égett. Díszítő motívumok: lekerekített szirmokból álló bibés rozetta (I/1). Perem átm.: 26 cm, sz.: 8,5 cm, h.: 5 cm, v.: 0,8 cm. Ltsz.: CKM 2006.3.2310.1.[108]
29. *Üllő 5. lelőhely, 6173. kemence platnija* (SZEBENYI 2013a, 8. kép 31): Korongolt, jól iszapolt, téglaszínű, durva tapintású *tál* erősen megvastagodó, lekerekített *peremtöredéke* (*5. kép 5*), a perem alatt horonnyal és bordával tagolt. Díszítő motívumok: háromszögletű szirmokból álló, bibe nélküli rozetta (I/3a),

---

100 A leletmentést végző Nagy Margit 3–4. századi telepobjektumok leletanyagát gyűjtötte össze a dózerolt felszínről, és két sírt azonosított (NAGY 1970, 43).

101 Az ásatást vezető Kulcsár Valéria szerint a Kat. 22. és 23. lelőhely egy telephez tartozott.

102 SZEBENYI 2013, 9.

103 Planta pedis másolatnak tartja Szebenyi Tamás (SZEBENYI 2013, 16).

104 SZEBENYI 2013a, 37, 3. sorszám. Szebenyi Tamás tipológiai rendszerében a motívumok besorolása: III/c2+VIII/b (SZEBENYI 2013, 30, 7. t.).

105 SZEBENYI 2013a, 41, 20. sorszám. Szebenyi Tamás tipológiai rendszerében a motívumok besorolása III/c1+VII/a2+horony (SZEBENYI 2013, 30, 7. t.).

106 SZEBENYI 2013a, 42, 28. sorszám. Szebenyi Tamás tipológiai rendszerében a motívumok besorolása III/b1+VII/a1 (SZEBENYI 2013, 30, 7. t.).

107 SZEBENYI 2013a 42, 29. sorszám. Szebenyi Tamás tipológiai rendszerében a motívumok besorolása III/b1+VII/b (SZEBENYI 2013, 30, 7. t.).

108 SZEBENYI 2013a, 43, 30. sorszám. Szebenyi Tamás tipológiai rendszerében a motívumok besorolása III/a (SZEBENYI 2013, 30, 7. t.).

köztük fordított „S” minta (II/1). H.: 6 cm, sz.: 6,2 cm, v.: 1,2 cm. Ltsz.: CKM 2006.3.2382.2.[109]

30. *Üllő 5. lelőhely, 6173. kemence platnija* (Szebenyi 2013, 4. kép 3)*:* Korongolt, jól iszapolt, szürke, kopott felületű *tál* ferdén kihajló, szögletes keresztmetszetű *peremtöredéke* (*6. kép 3*). Díszítő motívumok: háromszögletű szirmokból álló bibés rozetta (I/3b), közte tagolt lécelem (III/2). Perem átm.: 14 cm, sz.: 7,5 cm, h.: 4,5 cm, v.: 0,7 cm. Ltsz.: CKM 2006.3.2382.3.[110]
31. *Üllő 5. lelőhely, 6319. gödör* (Szebenyi 2013a, 9. kép 33): Korongolt, jól iszapolt, téglaszínű, kopott narancsvörös bevonatos, vékony falú *edény* vízszintesen kihajló *peremtöredéke* (*6. kép 4*). Díszítő motívumok: háromszögletű szirmokból álló, bibe nélküli rozetta (I/3a), köztük „S” minta (II/3a). Sz.: 9,6 cm, h.: 3,3 cm, v.: 0,4 cm. Ltsz.: CKM 2006.3.2497.1.[111]
32. *Üllő 5. lelőhely, 6172. gödör* (Szebenyi 2013, 5. kép 1)*:* Korongolt, jól iszapolt, téglaszínű, nagyméretű *tál* vízszintesen kihajló *peremtöredéke* (*5. kép 7*), a has vonala bordával tagolt, oldalán összeerősítésre szolgáló lyuk. Díszítő motívumok: háromszögletű szirmokból álló bibés rozetta (I/3b), köztük fordított „S” minta (II/1). Perem átm.: 26 cm, sz.: 21,6 cm, h.: 9 cm, v.: 0,6 cm. Ltsz.: CKM 2006.3.2814.4.[112]
33. *Üllő 5. lelőhely, szórvány* (Szebenyi 2013, 5. kép 2): Korongolt, jól iszapolt, téglaszínű, porózus anyagú *tál* szögletes *peremtöredéke* (*5. kép 3*), alatta horonnyal tagolt. Díszítő motívumok: lekerekített szirmokból álló bibés rozetta (I/1). Sz.: 6,5 cm, h.: 5,4 cm, v.: 1 cm. Ltsz.: CKM 2006.3.3704.699.[113]
34. *Üllő 5. lelőhely, szórvány* (Szebenyi 2013, 4. kép 1): Korongolt, jól iszapolt, téglaszínű, aranyos fényű barna bevonatos, kónikus testű *tál* (*5. kép 1*). Pereme tölcséresen kiszélesedő, elvékonyodó, alja profilált. Kónikus hasán ujjlenyomatok láthatók. Díszítő motívumok: erősen stilizált rozetta (I/5b), köztük levélminta (IV/3a). Perem átm.: 19 cm, ma.: 10,1 cm, fenék átm.: 6,5 cm, v.: 0,6 cm. Ltsz.: CKM leltári szám nélkül.[114]
35. *Üllő 5. lelőhely, 7689. gödör* (Szebenyi 2013a, 10. kép 38): Korongolt, jól iszapolt, szürke, vékony falú *tál* vízszintesen kihajló, árokkal tagolt *peremtöredéke* (*6. kép 2*). Díszítő motívumok: fogaskerék (VI/1), köztük téglalap alakú elemekből álló „S” minta (II/3c). Perem átm.: 16 cm, sz.: 4,7 cm, h.: 4 cm, v.: 0,5 cm. Ltsz.: CKM 2006.3.3577.20.[115]

A cikkben szereplő pecsételt római, Drag. 37-es utánzatú és díszítetlen edények

36. *Budapest, XVII. M0 Keleti Szektor 06 lelőhely, Péceli út, 85. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, kívül és belül is barnásvörös bevonatos, vékony falú *edény oldaltöredéke* (*1. kép 1; 13. kép 1*). Pereme vízszintesen kihajló, profilált, perem alatt hornyolattal tagolt, két darabból ragasztott. Díszítő motívumok: rozetta motívum, közte ovális elem. Rozetta h.: 150 mm, sz.: 160 mm; ovális elem h.: 145 mm, sz.: 70 mm. Perem átm.: 9 cm, h.: 4 cm, sz.: 8,7 cm, v.: 0,3 cm. Ltsz.: BTM 2006.1.85.1.
37. *Budapest, XVII. M0 Keleti Szektor 06 lelőhely, Péceli út, 597. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, kívül és belül is narancsvörös bevonatos, gömbös testű *edény oldaltöredéke* (*1. kép 5; 13. kép 4*), sekély hornyolattal tagolt. Díszítő motívumok: dupla sorban szabálytalan alakú pontsorból álló rombuszmotívum. Minta h.: 110 mm, sz.: 90 mm, v.: 10 mm. H.: 4 cm, sz.: 8,8 cm, v.: 0,6 cm. Ltsz.: BTM 2006.1.597.2.
38. *Budapest, XVII. M0 Keleti Szektor 06 lelőhely, Péceli út, 1442. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, erősen kopott *edény oldaltöredéke* (*1. kép 7; 13. kép 6*), narancsvörös bevonat nyomával. Feltehetően Drag. 37-es utánzat. Díszítő motívumok: két belső köríves tojásfüzér.[116] Minta h.: 165 mm, sz.: 140 mm, v.: 10 mm. H.: 4 cm, sz.: 3,7 cm, v.: 0,7 cm. Ltsz.: BTM 2008.1.1442.24.

---

109 Szebenyi 2013a 43, 31. sorszám. Szebenyi Tamás tipológiai rendszerében a motívumok besorolása III/b2+VII/b (Szebenyi 2013, 30, 7. t.).

110 Szebenyi 2013a, 43, 32. sorszám. Szebenyi Tamás tipológiai rendszerében a motívumok besorolása III/b1+VIII/a+horony (Szebenyi 2013, 30, 7. t.).

111 Szebenyi 2013a 43, 33. sorszám. Szebenyi Tamás tipológiai rendszerében a motívumok besorolása III/b2+VII/a+horony (Szebenyi 2013, 30, 7. t.).

112 Szebenyi 2013a 44, 35. sorszám. Szebenyi Tamás tipológiai rendszerében a motívumok besorolása III/b1+VII/b (Szebenyi 2013, 30, 7. t.).

113 Szebenyi 2013a, 45, 41. sorszám. Szebenyi Tamás tipológiai rendszerében a motívumok besorolása III/a (Szebenyi 2013, 30, 7. t.).

114 Szebenyi 2013a, 47, 49. sorszám. Szebenyi Tamás tipológiai rendszerében a motívumok besorolása VI+IV/a (Szebenyi 2013, 30, 7. t.).

115 Szebenyi 2013a, 45, 38. sorszám. Szebenyi Tamás tipológiai rendszerében a motívumok besorolása II/a+VII/a2 (Szebenyi 2013, 30, 7. t.).

116 Szebenyi Tamás tipológiai besorolásában I/c1. motívum. Az üllői töredékek leggyakrabban alkalmazott pecsétlése (Szebenyi 2013, 13).

39. *Budapest, XVII. Pécel-Pesti út, szlovák-magyar gázvezeték, 151. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, szürke, kívül sötétszürke bevonatos *faltenbecher töredéke* (*1. kép 4; 13. kép 2*). Díszítő motívumok: rozetta, tagolt lécminta és tagolt, fordított „U" alakú dísz. Rozetta átm.: 115 mm; tagolt lécminta h.: 100 mm, sz.: 35 mm; fordított „U" minta h.: 100 mm, sz.: 80 mm, v.: 25 mm. H.: 4,2 cm, sz.: 4,3 cm, v.: 0,5 cm. Ltsz.: BTM 2014.2.151.1.
40. *Budapest, XVII. Pécel-Pesti út, szlovák-magyar gázvezeték, 148. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, narancsvörös bevonatos, erősen kopott *edény töredéke* (*1. kép 6*). Díszítő motívumok: egy belső köríves tojásfüzér.[117] H.: 2,5 cm, sz.: 3 cm, v.: 0,5 cm. Ltsz.: BTM 2014.2.148.16.
41. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 828. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, narancsvörös bevonatos, erősen kopott *edény töredéke* (*1. kép 2; 13. kép 3*). Díszítő motívumok: ovális hosszanti tengelyében egymást keresztező négyágú minta. Minta h.: 144 mm, sz.: 75 mm. H.: 2 cm, sz.: 3,7 cm, v.: 0,7 cm. Ltsz.: BTM 2008.1.828.6.
42. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 690. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, szürke, sötétszürke bevonatos, erősen kopott *edény oldaltöredéke* (*1. kép 3*). Díszítő motívumok: rozetta, tagolt ívek. H.: 3,7 cm, sz.: 2,4 cm, v.: 0,4 cm. Ltsz.: BTM 2012.3.690.86.
43. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 1911. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, kívül és belül is barnásvörös bevonatos *edény oldaltöredéke* (*1. kép 8*). Díszítő motívumok: két belső köríves tojásfüzér kiegészítő dísszel.[118] H.: 3,6 cm, sz.: 3,6 cm, v.: 0,7 cm. Ltsz.: BTM 2012.3.1911.10.
44. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 2642. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, erősen kopott, ívelt *oldaltöredék* (*1. kép 9; 13. kép 5*). Díszítő motívumok: két belső körös fogaskerék,[119] háromszögű szirmokból álló, bibe nélküli rozetta. Rozetta átm: 230 mm. H.: 6,5 cm, sz.: 4,3 cm, v.: 1 cm. Ltsz.: BTM 2012.3.2642.1.
45. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 581. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, narancsvörös bevonatos, kopott *Drag. 37-es utánzat* (*1. kép 10; 13. kép 7–8*). Díszítő motívumok: egy belső köríves tojásfüzér kiegészítő dísszel felül,[120] girland stilizált rozettával. Tojásfüzér h.: 160 mm, sz.: 220 mm, v.: 15–20 mm; rozetta átm.: 20 mm, ív h.: 320 mm. H.: 9,5 cm, sz.: 19 cm, v.: 0,9 cm. Ltsz.: BTM 2012.3.581.42.
46. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 255. sír:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, közepesen kiégetett, kónikus, díszítetlen, kiegészített *tál* (*7. kép 4*), felülete lemezesen válik. Pereme vízszintesen kihajló, lekerekített. Díszítősáv h.: 1,7 cm; Perem átm.: 12,8 cm, ma.: 6,7 cm, fenék átm.: 4,9 cm, v.: 0,7 cm. Ltsz.: BTM 2015.7.255.1.
47. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 751. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, jól kiégetett, kónikus, díszítetlen *tál peremtöredéke* (*7. kép 3*). Pereme vízszintesen kihajló, lekerekített, perem alatt sekély horony. Az oldaltörésnél erős bordával, felette keskeny hornyolattal tagolt. Díszítősáv h.: 3,2 cm; perem átm.: 24 cm, h.: 6 cm, sz.: 14,1 cm, v.: 0,7 cm. Ltsz.: BTM 2012.3.751.4.
48. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 2262. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, kívül narancsvörös bevonatos, erősen kopott, kónikus, díszítetlen *tál peremtöredéke* (*7. kép 1*). Pereme vízszintesen kihajló, lekerekített, a perem alatt 0,5 cm széles horony. Díszítősáv h.: 2,1 cm (+0,3 cm a horony). Perem átm.: 24 cm, h.: 4,6 cm, sz.: 10,2, v.: 0,7 cm. Ltsz.: BTM 2012.3.2262.1.
49. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 2493. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, erősen kopott, kónikus, díszítetlen *tál peremtöredéke* (*7. kép 2*). Pereme vízszintesen kihajló, lekerekített. Díszítősáv h.: 2,4 cm. Perem átm.: 25 cm, h.: 4,7 cm, sz.: 10,4 cm, v.: 0,7 cm. Ltsz.: BTM 2012.3.2493.3.
50. *Budapest, XXIII. Soroksár, M0 Déli Szektor, 002–003. lelőhely, Vető VII. dűlő, 2689. gödör:* Korongolt, jól iszapolt, téglavörös, erősen kopott, lemezesen leváló felületű, kónikus, díszítetlen *tál perem- és aljtöredéke* (*7. kép 5*). Pereme vízszintesen kihajló, lekerekített. Díszítősáv h.: 2,9 cm (+0,7 cm a horony). Perem átm.: 27 cm, h.: 6,2 cm, sz.: 9,1 cm, v.: 0,7 cm, fenék átm.: 10 cm. Ltsz.: BTM 2012.3.2689.1.

---

117 Szebenyi Tamás tipológiai besorolásában I/b1. motívum (SZEBENYI 2013, 8–9).
118 Szebenyi Tamás tipológiai besorolásában I/c3. motívum (SZEBENYI 2013a, 9).
119 Szebenyi Tamás tipológiai besorolásában II/c1. motívum (SZEBENYI 2013a, 10).
120 Szebenyi Tamás tipológiai besorolásában nem szerepel, I/c3. motívum variánsa. A girland motívum rozettája is eltér az Üllő 5. lelőhely anyagától (SZEBENYI 2013, 7. t.).

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom Nagy Alexandrának, aki a tárgyrajzok nagy részének elkészítésén túl hasznos tanácsaival is segítette munkámat. A grafikai munka egy részét és a rajzok másik felét Csernus Erzsébet, a fotókat Tóth Csilla készítette. Szebenyi Tamásnak köszönöm, hogy az OTDK kéziratát és archaeometriai eredményeit felhasználhattam. Sóskuti Kornélnak és Sz. Wilhelm Gábornak az előadásuk anyagának megtekintéséért, Nagy Margitnak a publikálatlan Péceli úti tárgyrajzért és fotóért és hasznos tanácsaiért vagyok hálás. Végezetül szeretném megköszönni Tóth Mária gyors közreműködését az archaeometriai vizsgálatok elvégzésében.

Irodalom

Bencze et al. 2009: Bencze Z. – Korom A. – Terei Gy. – Tézer Z.: Régészeti kutatások az M0 autópálya soroksári nyomvonalán (Archaeological investigations in the Soroksár section of the M0 motorway). *Aquincumi Füzetek* 15 (2009) 130–149.

Gabler 1968: Gabler D.: Terra Sigillaták a Kelet-Pannóniával szomszédos Barbaricumban. A birodalom importjának néhány kérdése (Sigillaten im Ostpannonien benachbarten Barbaricum). *Archaeologiai Értesítő* 95 (1968) 211–219.

Gabler 1976: Gabler D.: Importált reliefdíszű sigillaták és pannoniai utánzataik (Moulded imitations of Samian ware in Pannonia). *Archaeologiai Értesítő* 103 (1976) 34–52.

Gabler 2006: Gabler D.: *Terra Sigillata, a rómaiak luxuskerámiája*. Budapest 2006.

Gabler–Vaday 1986: Gabler, D. – Vaday, A.: *Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien*. Fontes Archaeologici Hungariae 27. Budapest 1986.

Gallina–Wilhelm 2006: Gallina Zs. – Wilhelm G.: Tázlár-Templomhegy 2003–2004. évi feltárása (Előzetes közlemény). In: *„Hadak útján..." XV. A népvándorlás kor fiatal kutatói 15. konferenciájának előadásai. Tatabánya, 2004. október 4–6.* Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 8. Szerk.: László J. Tatabánya 2006, 187–202.

Gindele–Istvánovits 2011: Gindele, R. – Istvánovits, E.: *Die Römerzeitlichen Töpferöfen von Cengersima-Petea*. Satu Mare 2011.

Gudea–Filip 1997: Gudea, N. – Filip, C.: Die gestempelten Gefässe von Porolissum II. Die gestempelten Gefässe aus dem Kastell auf dem Hügel Pomet (Vasele stampilate de la Porolissum II. Vasele stampilate din castrul roman de pe vârful dealului Pomet). *Acta Musei Porolissensis* 21 (1997) 9–219.

Istvánovits 1993: Istvánovits E.: Az apagyi császárkori telep (Die Kaiserzeitliche Siedlung in Apagy). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 33–35 (1993) 9–31.

Korom 2006: Korom A.: Régészeti kutatások az M0 körgyűrű K-i szektorának 06. lelőhelyén (Archaeological investigations at site no. 06 in the eastern sector of the M0 ring highway). *Aquincumi Füzetek* 12 (2006) 181–195.

Korom 2007: Korom A.: Budapest XVII. ker., Péceli út (M0 kelet, Budapest 06. lh.). *Aquincumi Füzetek* 13 (2007) 272–273.

Korom et al. 2010: Korom A. – Szilas G. – Terei Gy.: Kr. u. 3–5. századi temető és település, valamint Árpád-kori falu az M0 körgyűrű nyomvonalán (3rd–5th century AD cemetery and settlement, and Árpád period village along the path of M0 motorway). *Aquincumi Füzetek* 16 (2010) 129–151.

Kőhegyi–Vörös 2011: Kőhegyi M. – Vörös G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi temető.* Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szerk.: Felföldi Sz. Szeged, 2011.

MARÓTI 1985: Maróti É.: Római kori pecsételt díszű edénytöredékek Pest megyéből (Römerzeitliche Gefässfragmente mit Stempelmuster aus dem Komitat Pest). *Studia Comitatensia* 17 (1985) 97–157.

MARÓTI 1991: Maróti É.: A római kori pecsételt kerámia és a Resatus-kérdés (Römerzeitliche gestempelte Keramik und die Resatus-Frage). *Studia Comitatensia* 21 (1991) 365–427.

MARÓTI 1997: Maróti É.: Római kori, pecsételt edénytöredékek Komárom-Esztergom megyéből I. (Gestempelte Gefässbruchstücke der Römerzeit aus der Komitat Komárom-Esztergom I). *Komárom-Esztergom megyei Múzeumok Közleményei* 5 (1997) 287–348.

MARÓTI 2002: Maróti É.: Pannoniai pecsételt kerámia Balácán és Veszprém megyében (Pannonische gestempelte Keramik von Baláca und im Komitat Veszprém). *Balácai Közlemények* 7 (2002) 109–151.

MARÓTI 2004: Maróti É.: Újabb római kori pecsételt edénytöredékek Pest megyéből (Neue gestempelte Gefässfragmente der Römerzeit aus dem Komitat Pest). *Studia Comitatensia* 28 (2004) 199–245.

MARÓTI 2012: Maróti É.: Pecsételt kerámia Budaörsről. In: *Római vicus Budaörsön. Régészeti Tanulmányok*. Szerk: Ottományi K. Budapest 2012, 455–472.

MASEK 2012: Masek Zs.: Kora népvándorlás kori települések kutatása Rákócziföldek-Bagi-földek 5.–8.–8.A lelőhelyek területén (Settlements surveys from early phase of the migration period at Rákóczifalva-Bagi földek [Sites 5.–8.–8.A]). In: *Hadak útján XX. Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XX: Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.* Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 43–61.

NAGY 1970: Nagy M.: XXIII. Soroksár, Ócsai út 17. In: Az 1969. év régészeti kutatásai. *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 23 (1970) 43.

NAGY 1996: Nagy M.: Rákosmente története a római és a népvándorlás korban. In: *Évszázadok a Rákosmentén*. Szerk.: Kézdi Nagy G. Budapest 1996, 20–31.

NAGY 2012: Nagy A.: *Forging Samian Ware in the Pannonian way: the case of stamped pottery. Poster for the 28th Congress of RCRF, Catania, Italy 23–30 September 2012.*

NAGY 2014: Nagy A.: Forging Samian Ware in the Pannonian way: the case of stamped pottery. *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta* 43 (2014) 119–127.

NAGY 2014a: Nagy M.: Megjegyzések a Budapest, XVII. Rákoscsaba-Péceli út mellett és a Madaras-Halmokon (Bács-Kiskun m.) feltárt császárkori temetők temetkezési szokásaihoz (Remarks on the burial custom noted in the Roman period cemeteries uncovered at Budapest, District XVII, Rákoscsaba-Péceli út and Madaras-Halmok [County Bács-Kiskun]). In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára (Avarum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday).* Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Budapest 2014, 115–160.

PINTYE 2006: Pintye G.: Egy beregsurányi típusú pecsételt edény szarmata sírból (M3 autópálya 148/b lelőhely, Nyíregyháza-Rozsrétszőlő, Szelkó-dűlő) (A Beregsurány type vessel with stamped decoration from a Sarmatian grave [Motorway M3, site 148/b, Nyíregyháza-Rozsrétszőlő, Szelkó-dűlő]). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 50 (2006) 271–279.

SCHNEIDER ET AL. 2007: Schneider, G. – Daszkiewicz, M. – Zsidi, P. – Újlaki Pongrácz, Zs.: Analyses of roman pottery and lamps from Aquincum and Intercisa. In: *Vessels: inside and outside. Proceedings of the conference EMAC '07.* Eds.: T. Bíró, K. – Szilágyi, V. – Kreiter, A. Budapest 2007, 123–131.

SOÓS 2014: Soós E.: Adatok a barbaricumi bepecsételt díszítésű kerámia elterjedési köréhez. Garadna-Elkerülő út 1.

lelőhely pecsételt töredékei (The distribution of stamped pottery in the Barbaricum. The stamped pottery fragments from Garadna-Bypass, Site 1). In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára (Avarum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday).* Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Budapest 2014, 183–192.

Sóskuti 2005: Sóskuti K.: Szarmata településrészlet Kiskunfélegyháza – Pap-dűlő (451/3.) lelőhelyen (Sarmatische Siedlung in Kiskunfélegyháza, Pap-dűlő [451/3]). *A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve 7 (2005) 253–273.*

Sóskuti 2010: Sóskuti K.: Szarmata településleletek egy gázszállító vezeték Csongrád megyei szakaszáról, Pusztaszertől Algyőig. In: *Pusztaszertől Algyőig. Régészeti lelőhelyek és leletek egy gázvezeték nyomvonalának Csongrád megyei szakaszán.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 2 (2010) 171–191.

Szalontai–Tóth 2003: Szalontai Cs. – Tóth K.: Szeged-Kiskundorozsma-Nagyszék II. In: *Úton, útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán*. Szerk.: Szalontai Cs. Szeged 2003, 69–81.

Szebenyi 2013: Szebenyi T.: Pecsételt kerámia Üllő 5. lelőhely szarmata telepéről. *Acta Iuvenum Sectio Archaeologica Tomus* I *(2013) 9–22.*

Szebenyi 2013a: Szebenyi T.: *Barbaricumi pecsételt kerámia Üllő 5–9. lelőhelyen*. OTDK pályamunka. Kézirat 2013.

Szebenyi et al. 2014: Szebenyi T. – Fintor K. – Raucsik B. – Bozsó G.– Tóth M.: Archaeometriai vizsgálatok Üllő 5. lelőhelyről származó pecsételt töredékeken (Archaeometric analysis of potsherds with stamped ornamentation from Üllő 5). *Archaeometriai Műhely* XI:1 (2014) 39–46.

Szilas 2015: Szilas G.: Újabb régészeti kutatások a rákoscsabai szarmata településen (Recent archaeological excavations at the Sarmatian settlement in Rákoscsaba). *Aquincumi Füzetek* 20 (2015) sa.

Szirmai 1988: Szirmai K.: Statigráfiai megfigyelések az aquincumi késő római erőd északi körzetében (Stratigraphische Beobachtungen in Bereich der spätrömischen Festung von Aquincum). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1988, 49–70.

Topál 1993: Topál, J.: *Roman cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western Cemetery (Bécsi Road)* I. Budapest 1993.

Vaday 1989: Vaday, A.: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus* 17–18. Budapest 1989.

Vaday–Szekeres 2001: Vaday A. – Szekeres Á.: Megjegyzések az Alföld kora szarmata telepeinek kérdéséhez (A jazyg bevándorlás és a megtelepedés kérdésköre) (Bemerkungen zur Frage der Frühsarmatischen Siedlungen in der Tiefebene [Der Fragen der Jazygischen Einwanderung und Ansiedlung]). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 8. (2001) 231–298.

Vámos 2009: Vámos P.: Schlangengefässe in Aquincum (Kígyós edények Aquincumban). (Schlangengefäße in Aquincum). In: *Ex Officina... Studia in honorem Dénes Gabler.* Szerk.: Bíró Sz. Győr 2009, 537–560.

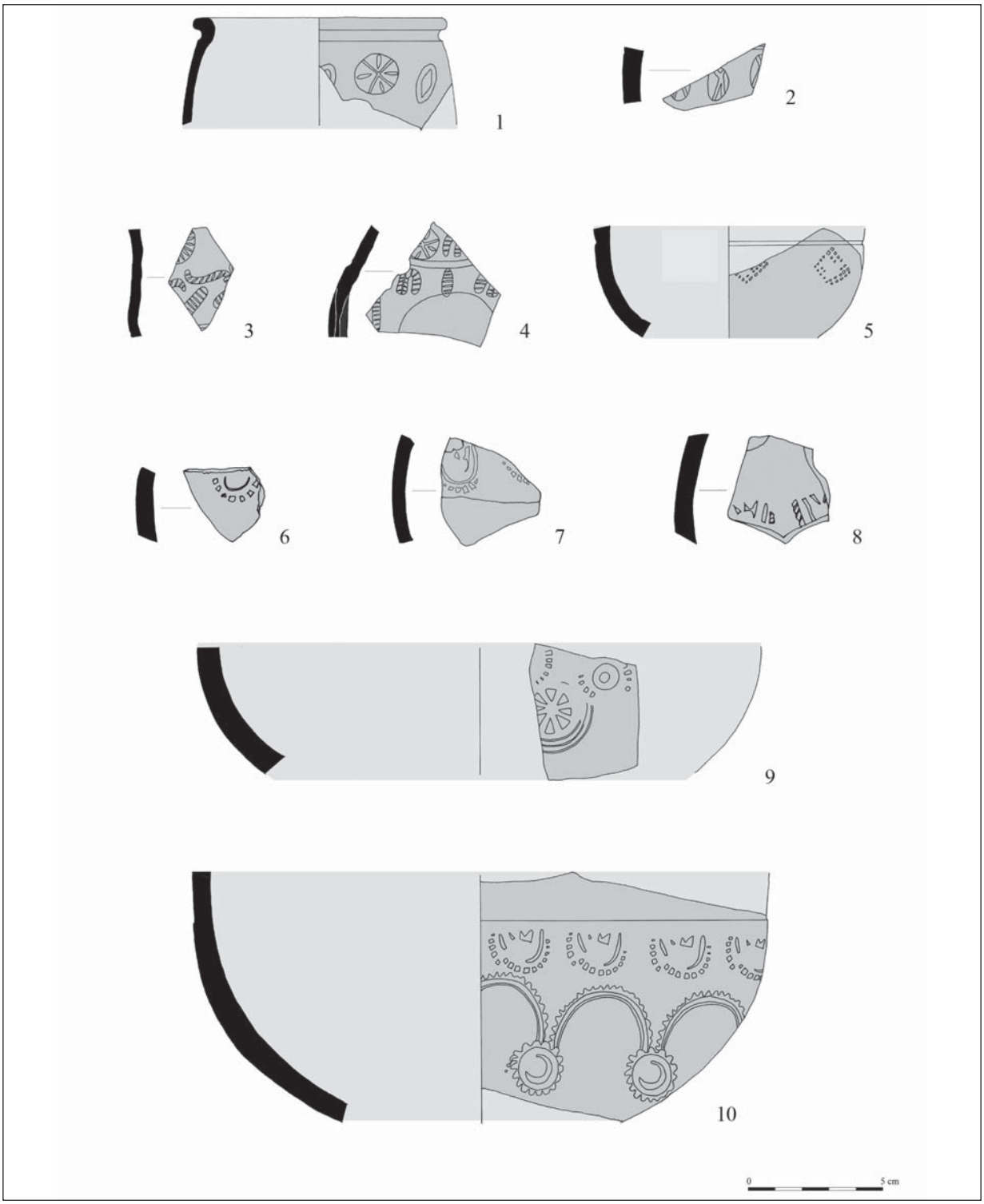
STAMPED POTTERY TYPES FROM THE BARBARICUM SITES OF THE PEST PLAIN

During the rescue excavations of the last few decades, new types of objects have been separated that reveal the local differences of the Sarmatian Barbaricum. Stamped pottery is one of them. The article focuses on the conical shape bowls which are really different from the Pannonian ones and from the imitation of Drag. 37 vessels both in their profile and ornamentation. In my analysis I used the already published twelve sherds from Üllő and three from Pannonia, so I worked with 34 fragments altogether.

In all cases, only two motives were stamped alternately on the steep, accentuated neck of the vessels. The motives of the 34 sherds were classified into five main groups and the variants of each group were also identified. In the course of the analysis, I tried to find links between the fragments on the basis of colour and decoration. The examination of the profile, dimension and ornaments might help in finding the workshop and detecting chronological differences. The stamped ceramic sherds from Budapest and Üllő are very similar, but on the basis of motives local differences could be identified. The main motif of the conical bowls, which could be dated to the 3rd–4th centuries, is clearly the rosette. They were separated by the „S" ornament or—in the area of Budapest—by vertical lines. These two ornaments only appear together on the finds from Budapest in separating function.

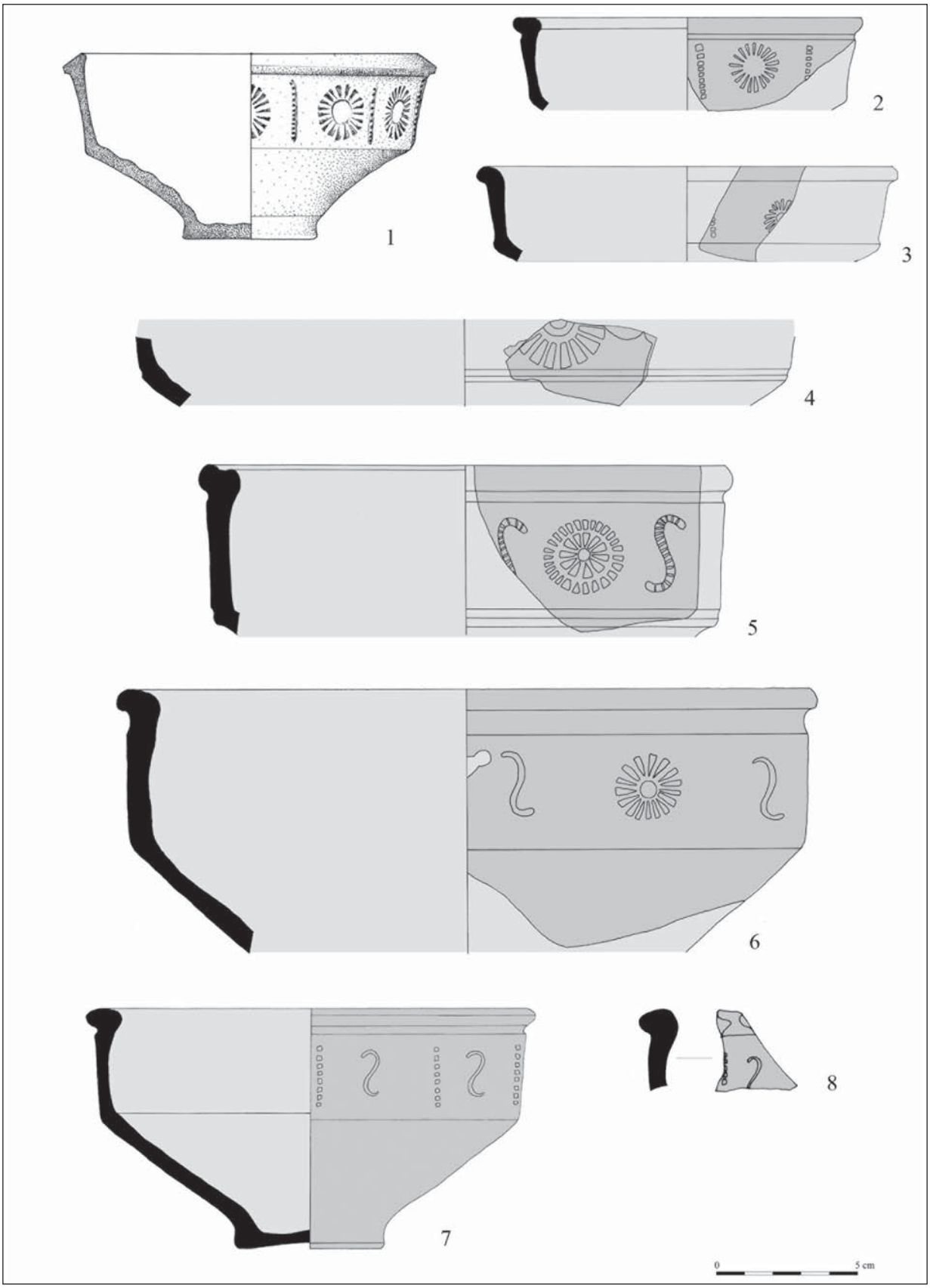
The archaeometrical tests, in the course of which the conical shaped fragments were compared to the results of numerous measurements on Aquincum ceramics, testify to a raw material from Aquincum. The hypothetical manufacturing centre raises further questions. Can the products be connected to an already known Aquincum workshop or were they produced in a yet unknown workshop? On the basis of the small amount of the sherds we could assume a limited time horizon or a longer operating small workshop producing small amounts for the barbarians living within the Aquincum area.

The small number of fragments warns us to be cautious when drawing conclusions. Hopefully, future publications will provide further contribution to the typology, dating and distribution of this vessel type which can only be localized to a small area today.



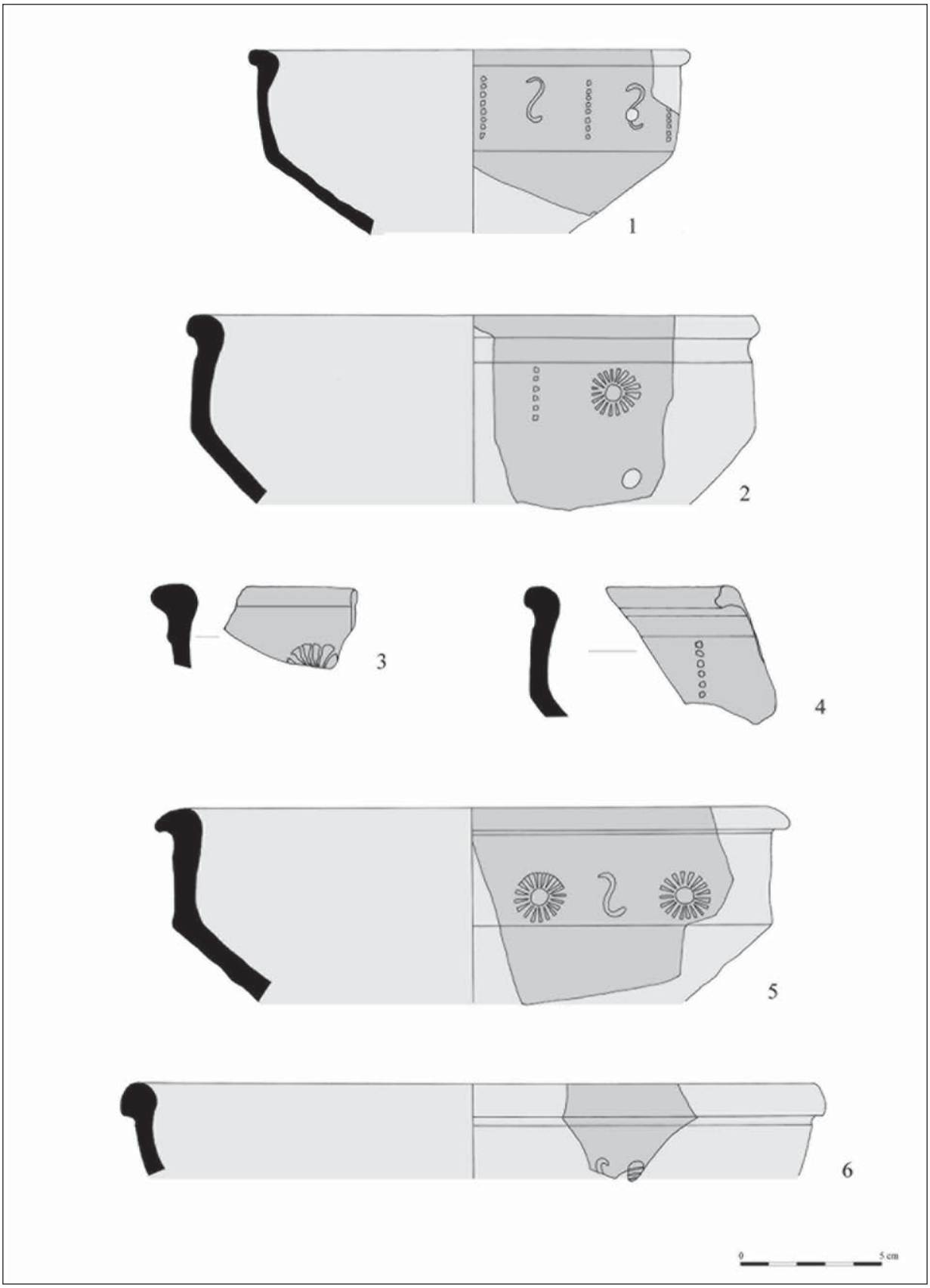
1. kép. 1–4: Római import kerámiák a Pesti-síkság területéről. 1, 4: Budapest, XVII. Péceli út (Kat. 36, 39); 2–3: Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Kat. 41–42). 5–10: Ívelt oldalú tálak és Drag. 37-es utánzatok a Pesti-síkság területéről. 5–7: Budapest, XVII. Péceli út (Kat. 37–38, 40); 8–10: Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Kat. 43–45)

Fig. 1. 1–4: Roman import vessels from the Pest plain. 1, 4: Budapest, XVII. Péceli Street (Cat. 36, 39); 2–3: Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Cat. 41–42). 5–10: Curved-sided bowls and imitation of Drag. 37 type from the territory of Pest plain. 5–7: Budapest, XVII. Péceli Street (Cat. 37–38, 40); 8–10: Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Cat. 43–45)

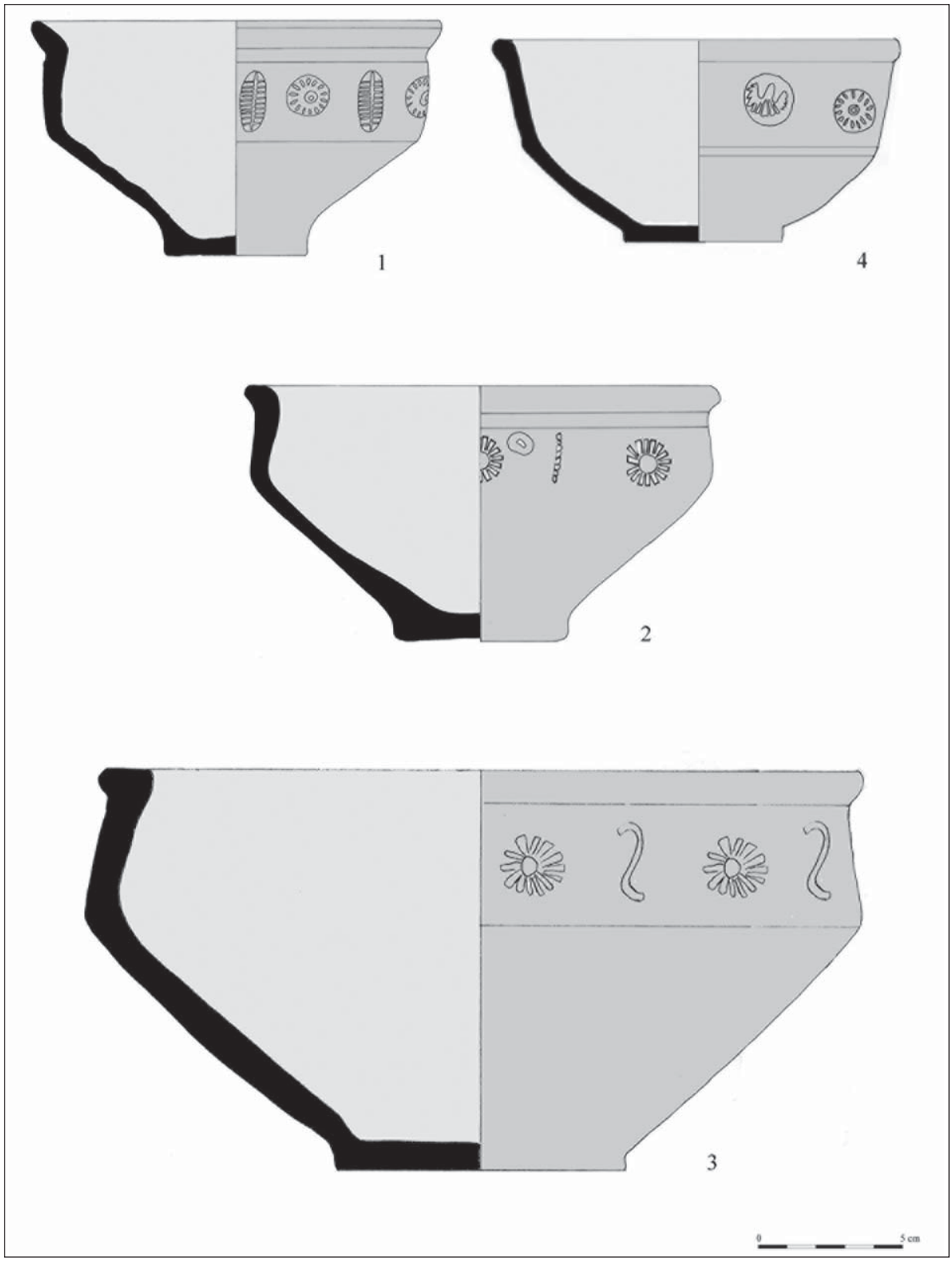


2. kép. Kónikus aljú tálak Budapest, XVII. Péceli úti lelőhelyről (Kat. 4–11)

Fig. 2. Conical shaped bowls from the site Budapest, XVII. Péceli Street (Cat. 4–11)

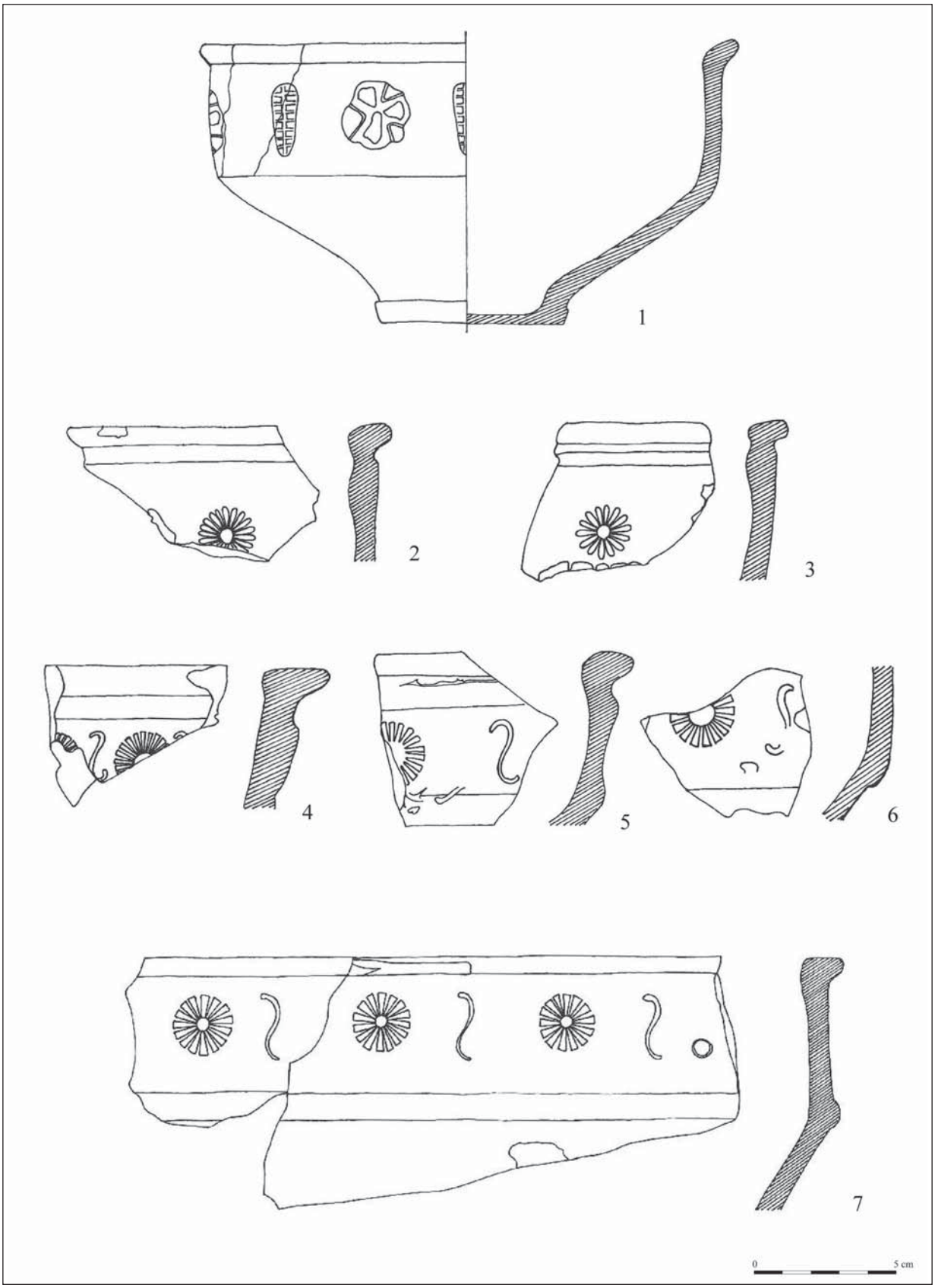


3. kép. Kónikus aljú tálak Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő lelőhelyről (Kat. 13–14, 16–18, 20)
Fig. 3. Conical shaped bowls from the site Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Cat. 13–14, 16–18, 20)

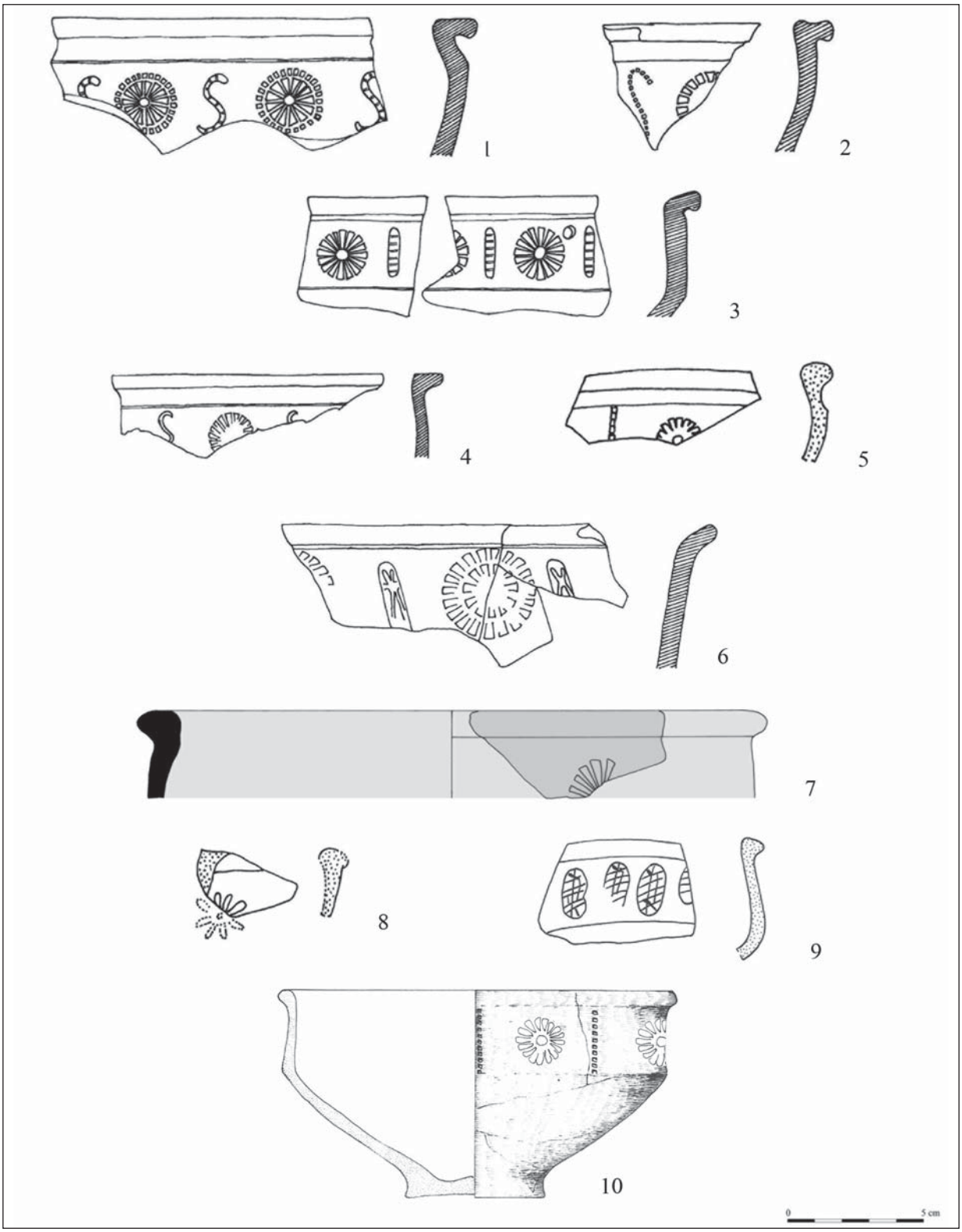


4. kép. Kónikus aljú tálak a Pesti-síkságról. 1, 3–4. Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Kat. 12, 15, 19); 2. Budapest, XXIII. Soroksár, Ócsai út (Kat. 21)

Fig. 4. Conical shaped bowls from the Pest plain. 1, 3–4. Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Cat. 12, 15, 19); 2. Budapest, XXIII. Soroksár, Ócsai Street (Cat. 21)

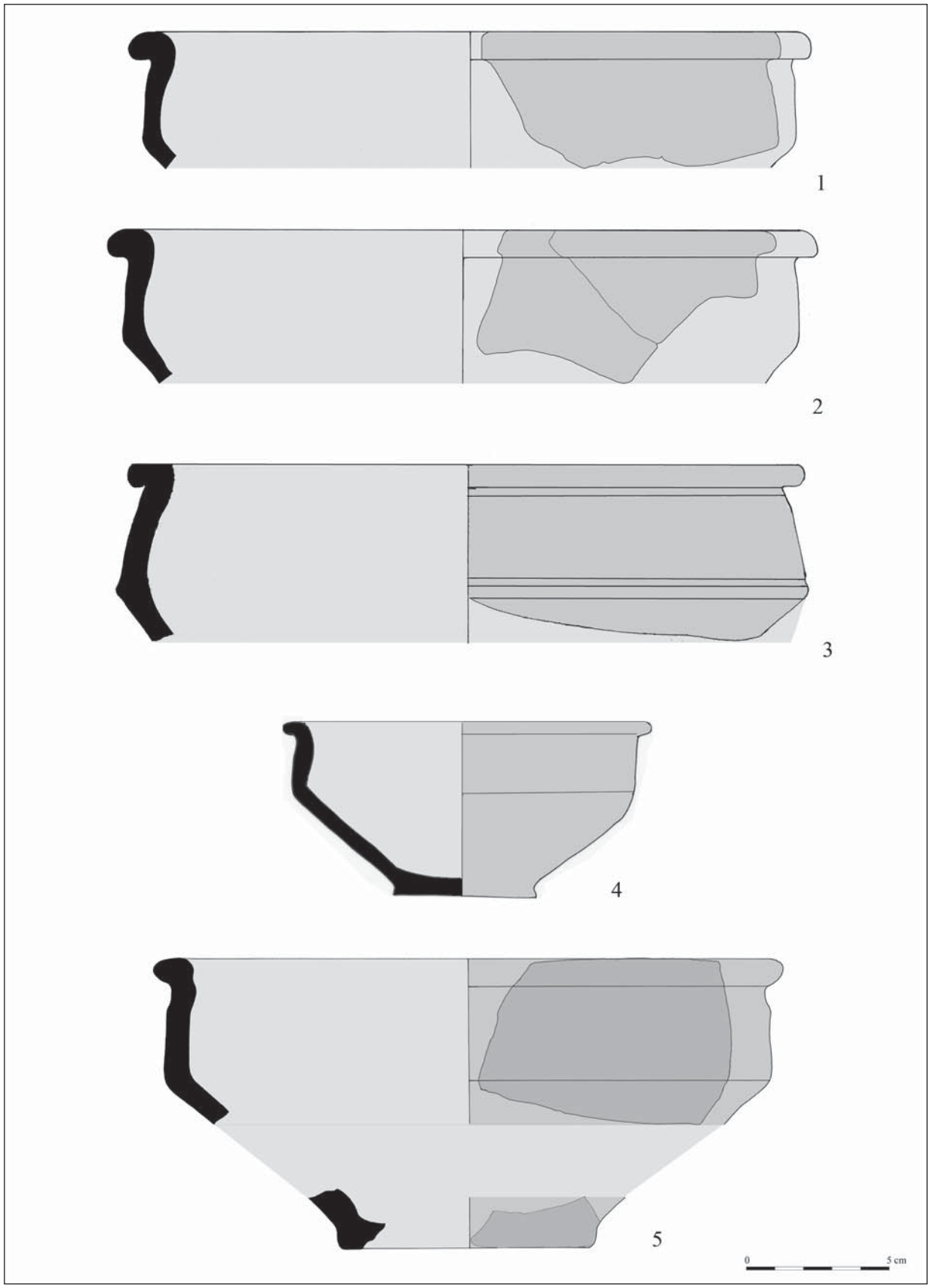


5. kép. Üllő 5. lelőhely kónikus aljú töredékei (Kat. 26–29, 32–34)
Fig. 5. Conical shaped bowls from the site Üllő 5. (Cat. 26–29, 32–34)

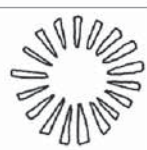


6. kép. Kónikus aljú töredékek. 1–4, 6: Üllő 5. lelőhely kónikus aljú töredékei (Kat. 24–25, 30–31, 35); 5, 8: Dunakeszi-Alagi major (Kat. 22–23); 7: Budapest, III. Harrer Pál utca (Kat. 3); 9: Balatonvilágos (Kat. 1); 10. Budapest, III. Bécsi út (Kat. 2)

Fig. 6. Conical shaped fragments. 1–4, 6: Conical shaped bowls from the site Üllő 5. (Cat. 24–25, 30–31, 35); 5, 8: Dunakeszi-Alagi major (Cat. 22–23); 7: Budapest, III. Harrer Pál Street (Cat. 3); 9: Balatonvilágos (Cat. 1); 10. Budapest, III. Bécsi Street (Cat.2)

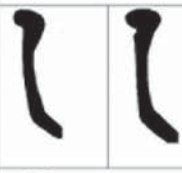
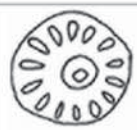


7. kép. Díszítetlen kónikus aljú tálak Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő lelőhelyről (Kat. 46–50)
Fig. 7. Undecorated conical shaped bowls from the site Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Cat. 46–50)

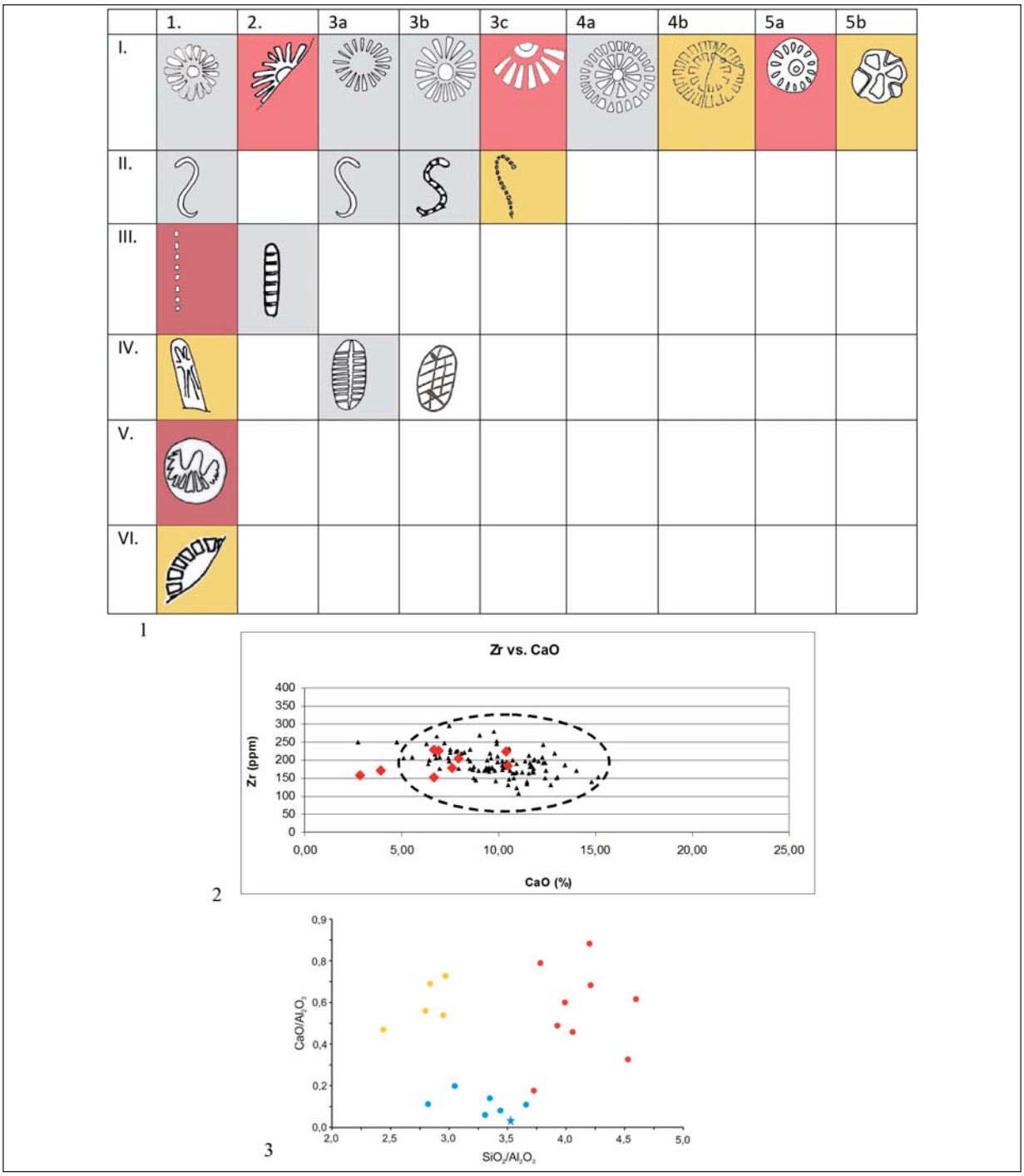
	Motívum 1.	Motívum 2.	Vörös	Szürke	Vörös	Szürke
1			2. kép 6 4. kép 3 3. kép 5 5. kép 7	5. kép 4		
2			5. kép 5			
3			5. kép 6		nincs pereme	
4			6. kép 4			
5				6. kép 1 2. kép 5		 
6				6. kép 2		
7			3. kép 2	2. kép 1		
8				2. kép 2		

8. kép. Kónikus aljú tálak: motívumkombináció a kapcsolódó edényprofilokkal

Fig. 8. Combination of motives and profiles of conical shaped bowls

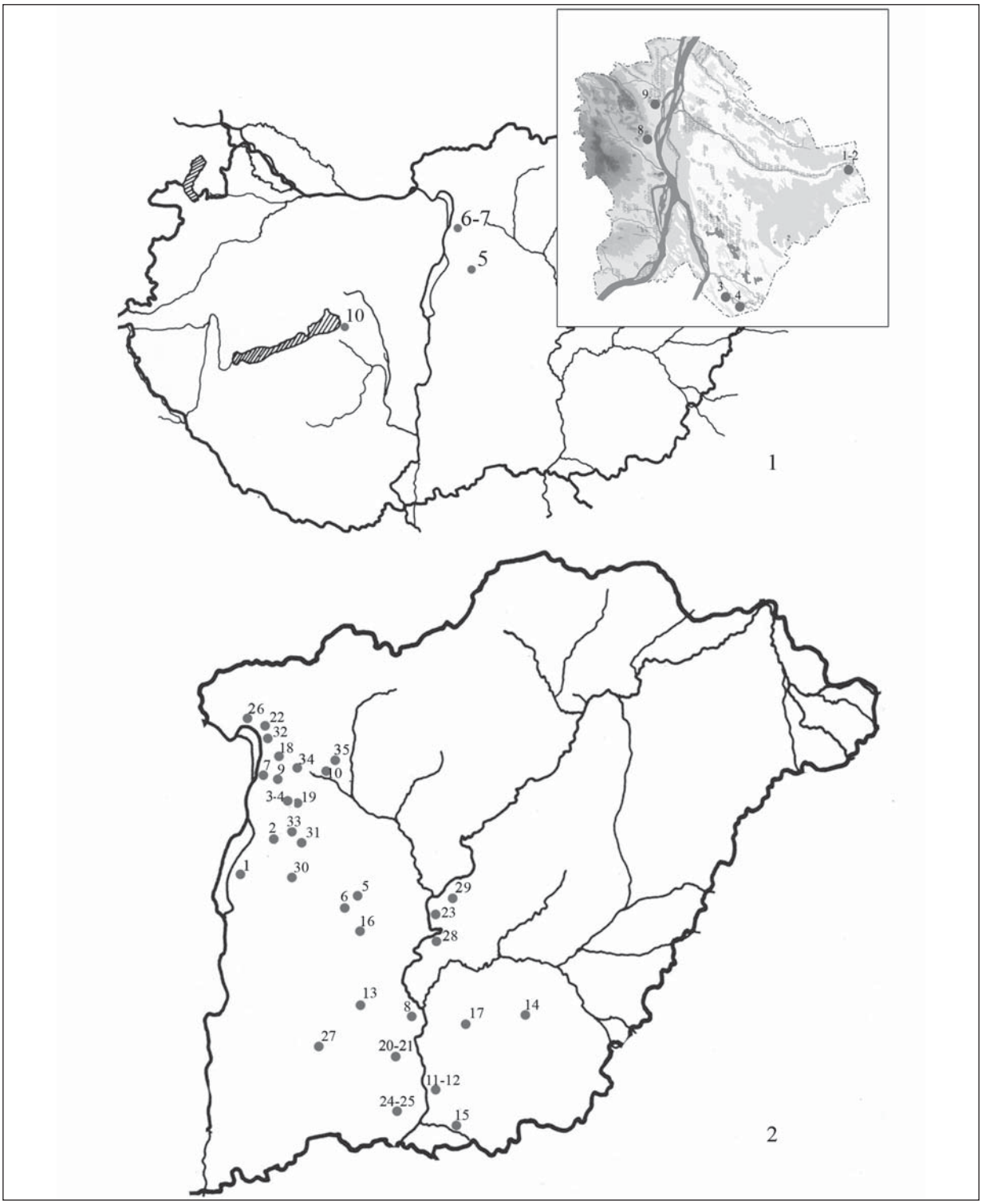
	Motívum 1.	Motívum 2.	Vörös	Szürke	Vörös	Szürke
9			2. kép 3 6. kép 5 4. kép 2			
10				6. kép 10		
11			2. kép 8	3. kép 1 2. kép 7		
12				3. kép 6		
13				6. kép 3		
14			4. kép 1			
15			4. kép 4			
16			5. kép 1			
17			6. kép 6			
18			6. kép 9			

9. kép. Kónikus aljú tálak: motívumkombináció a kapcsolódó edényprofilokkal
Fig. 9. Combination of motives and profiles of conical shaped bowls



10. kép. 1: Kónikus aljú tálak motívumainak tipológiai táblája. Szürke – az Üllő 5. lelőhely és a budapesti anyag közös mintái; vörös – csak a Pesti-síkságon fordul elő; sárga – csak az Üllő 5. lelőhely jellemző motívuma. 2: Pecsételt kerámiák Zr vs. CaO diagramja. Fekete – aquincumi kerámiák; vörös – pecsételt kerámiák. 3: Az Üllő 5. lelőhelyen talált pecsételt kerámiák CaO/Al2O3 vs. SiO2/Al2O3 diagramja (SZEBENYI ET AL. 2014), az általunk vizsgált minták adataival. Kék – biztosan helyi kerámiák; sárga – nem helyi kerámia; vörös – az általunk vizsgált kerámiák

Fig. 10. 1: Typology of the motives. Grey – common motives in site Üllő 5 and sites of Budapest; red: occurs only in Budapest; yellow – feature of the site Üllő 5. 2: Zr. vs CaO diagram of the stamped pottery. Black triangles – pottery from Aquincum; red triangles – stamped pottery. 3: CaO/Al2O3 vs. SiO2/Al2O3 diagram of the sherds found in Üllő 5 (SZEBENYI ET AL. 2014) with our measures. Blue – local pottery; yellow – not local pottery; red – newly examined fragments



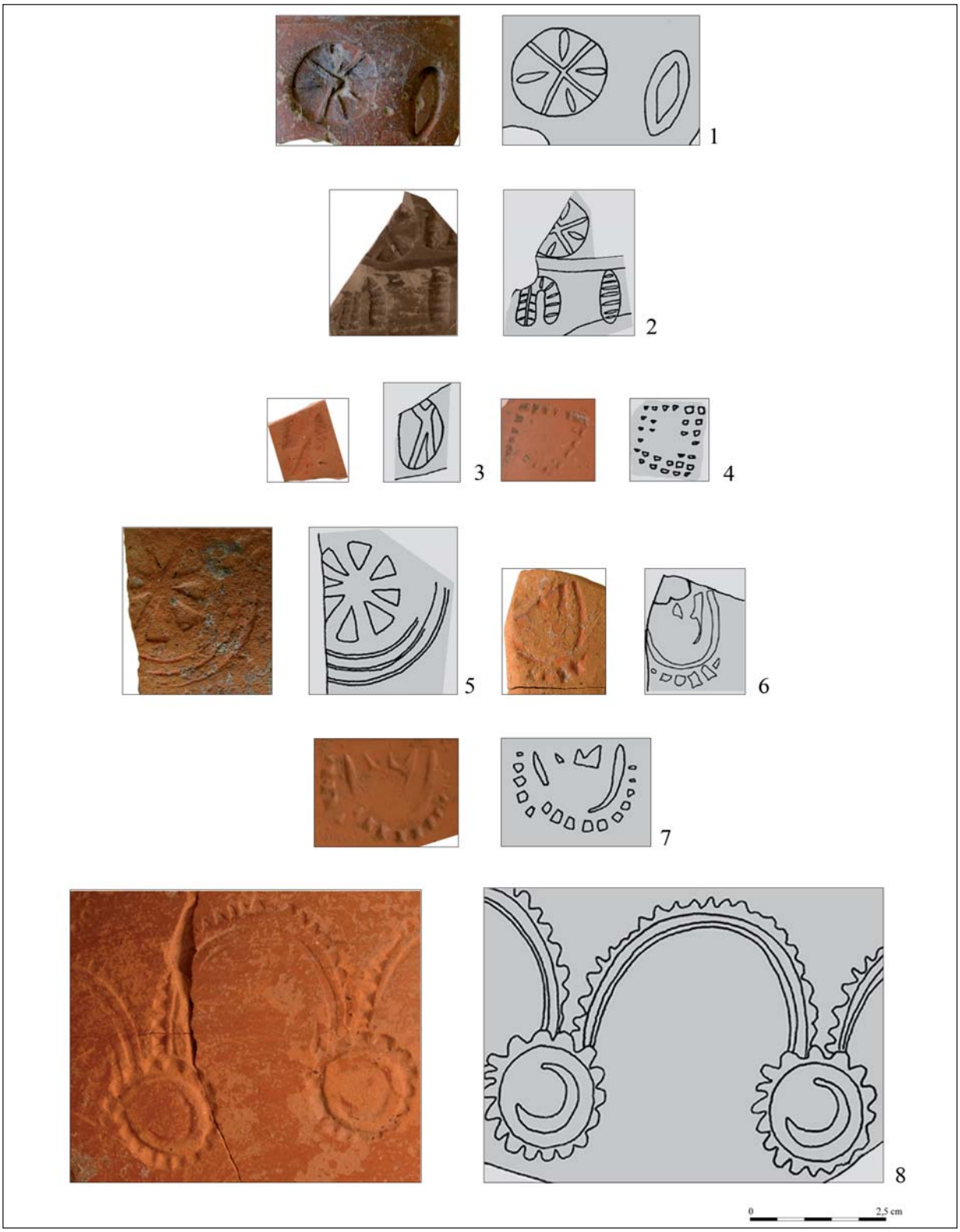
11. kép. 1. A kónikus aljú tálak elterjedési térképe: 1–2: Budapest, XVII. Péceli út; 3: Budapest, XXIII. Soroksár, Ócsai út; 4: Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő; 5: Üllő 5. lelőhely; 6–7: Dunakeszi-Alagi major; 8: Budapest, III. Bécsi út 166.; 9: Budapest, III. Harrer Pál utca 42.; Balatonvilágos. 2: A Drag 37-es utánzatok és egyéb formák elterjedési térképe (a lelőhelylistát ld. 16. j.)

Fig. 11. 1: Distribution map of conical shaped bowls: 1–2: Budapest, XVII. Péceli Street; 3: Budapest, XXIII. Soroksár, Ócsai Street; 4: Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő; 5: Üllő 5. site; 6–7: Dunakeszi-Alagi farm; 8: Budapest, III. Bécsi Street 166.; 9: Budapest, III. Harrer Pál Street; 42.; Balatonvilágos. 2: Distribution map of Drag. 37 imitations and other types (see list in footnote 16)



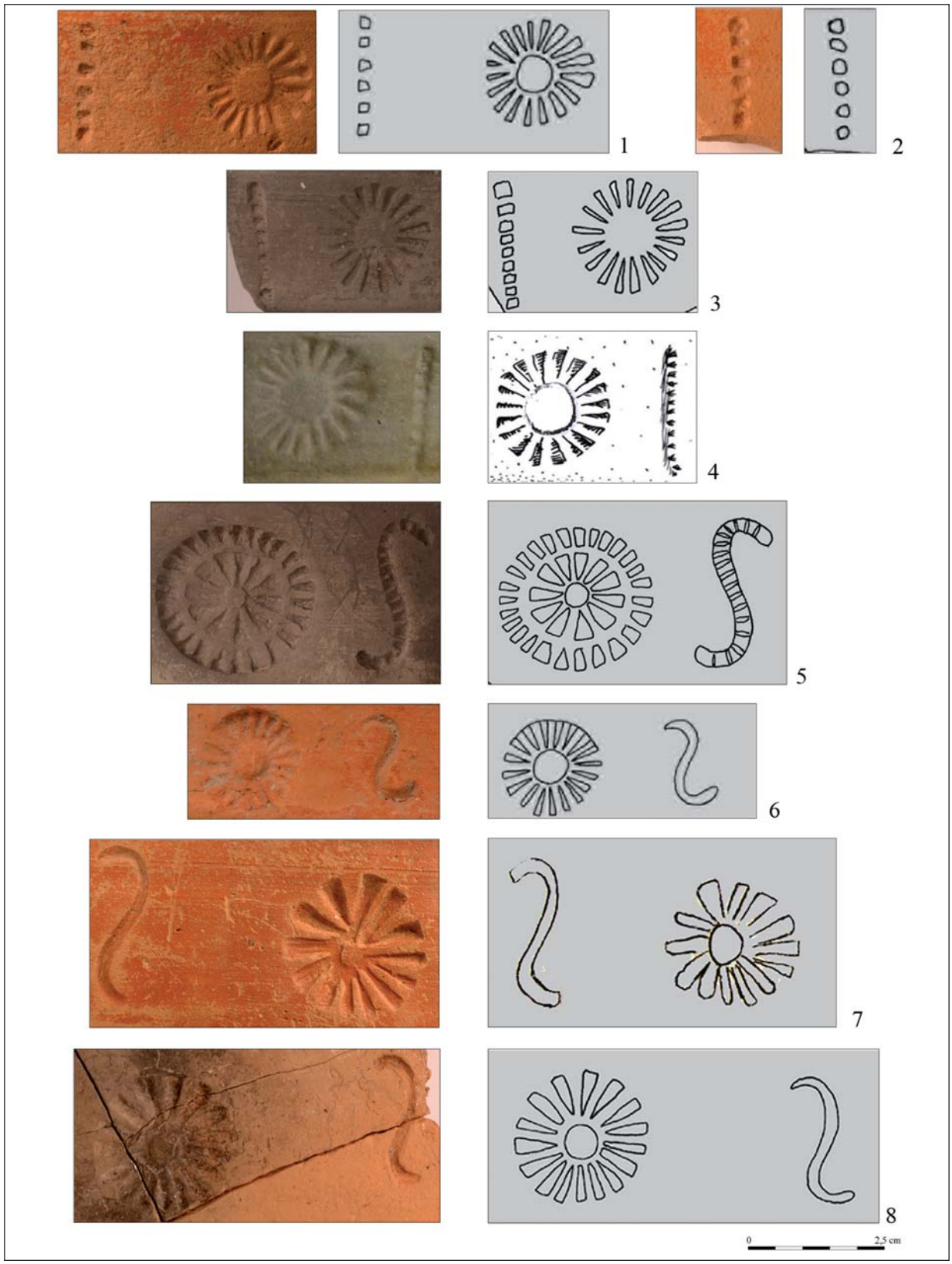
12. kép. Kónikus aljú tálak a Pesti-síkságról. 1: Budapest, XXIII. Soroksár, Ócsai út (Kat. 21); 2, 4: Budapest, XVII. Péceli út (Kat. 5, 11); 3, 5: Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Kat. 15, 19)

Fig. 12. Conical shaped bowls from the Pest plain. 1: Budapest, XXIII. Soroksár, Ócsai Street (Cat. 21); 2, 4: Budapest, XVII. Péceli Street (Cat. 5, 11); 3, 5: Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Cat. 15, 19)



13. kép. 1–3: A római import kerámiák motívumai. 1–2: Budapest, XVII. Péceli út (Kat. 36, 39); 3: Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Kat. 41). 4–8: Ívelt oldalú tálak és Drag. 37-es utánzatok motívumai. 4, 6: Budapest, XVII. Péceli út (Kat. 37–38); 3, 5, 7–8: Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Kat. 41, 44–45)

Fig. 13. 1–3: Motives from imported bowls. 1–2: Budapest, XVII. Péceli Street (Cat. 36, 39); 3: Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Cat. 41). 4–8: Motives from curved-sided bowls and the imitation of Drag. 37 type. 4, 6: Budapest, XVII. Péceli Street (Cat. 37–38); 3, 5, 7–8: Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Cat. 41, 44–45)



14. kép. Kónikus aljú tálak motívumai. 1–2, 6–7: Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Kat. 14–15, 18, 20); 3–5, 8: Budapest, XVII. Péceli út (Kat. 6–8, 11)

Fig. 14. Motives from conical shaped bowls. 1–2, 6–7: Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Cat. 14–15, 18, 20); 3–5, 8: Budapest, XVII. Péceli Street (Cat. 6–8, 11)



15. kép. Kónikus aljú tálak motívumai. 1: Budapest, XXIII. Soroksár, Ócsai út (Kat. 21); 2–3, 7–8: Budapest, XVII. Péceli út (Kat. 4–5, 9–10); 4: Budapest, III. Bécsi út (Kat. 2); 5–6, 9, 11–12: Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Kat. 12–13, 16–17, 19); 10: Budapest, III. Harrer Pál utca (Kat. 3)

Fig. 15. Motives from conical shaped bowls. 1: Budapest, XXIII. Soroksár, Ócsai Street (Cat. 21); 2–3, 7–8: Budapest, XVII. Péceli Street (Cat. 4–5, 9–10); 4: Budapest, III. Bécsi Street (Cat. 2); 5–6, 9, 11–12: Budapest, XXIII. Soroksár, Vető VII. dűlő (Cat. 12–13, 16–17, 19); 10: Budapest, III. Harrer Pál Street (Kat. 3)

Hadak útján XXIV. Budapest – Esztergom 2015, 205–225.

SZARMATA EDÉNYÉGETŐ KEMENCÉK AZ M43 AUTÓPÁLYA NYOMVONALÁN

Benedek-Bene Zsuzsanna* – Benedek András**

Absztrakt: *A tanulmány célja elsősorban az M43 autópálya 38. lelőhelyének feltárása során előkerült két, 2–3. századi, szarmata kori edényégető kemence ismertetése és párhuzamainak bemutatása. A szerzők elemzik és értékelik a kemencék készítésének módjait, a kemencék formai sajátosságait, felépítését és a települések szélén történő elhelyezkedésének okait.*

Kulcsszavak: *Makó-Dáli ugar, M43 autópálya, szarmata, edényégető kemence*

Bevezetés

A kelta La Tène-műveltség által kialakított ipari újítások, a fazekaskorong és az összetett, épített edényégető kemencék használatával a Kárpát-medencében először a vaskor folyamán számolhatunk. A korábbi gödörégetésnél jóval hatékonyabb, ún. alsóhuzatú, vertikális, kétosztatú edényégető típust, melyet a rostély oszt két részre, a Pannoniát elfoglaló rómaiak is átvették az őslakos kultúra hordozóitól,[1] majd, hogy ipari méretű igényeiket ki tudják elégíteni, tovább is fejlesztették.[2] Az eredeti működési elven azonban ők sem változtattak, ahogyan azt a népvándorlás kori fazekasok sem tették[3] (pl. avar edényégető kemencék: Szekszárd,[4] Kompolt-Kistéri-tanya[5]). Sőt, egyes esetekben az ilyen típusú kemencék használata még az Árpád-kor folyamán is megfigyelhető.[6]

A hazánkban előkerült kelta típusú edényégető kemencék száma az elmúlt években, évtizedekben a különböző nagyberuházásokat, elsősorban az autópálya-építéseket megelőző leletmentések nyomán jelentősen megemelkedett (pl. Ecser 7. lh.,[7] Üllő 5. és 9. lh.,[8] Balatonlelle-Rádpuszta,[9] Sávoly-Balatonring 7. lh.,[10] Bátaszék-Körtvélyes-dűlő[11]).

Az M43 autópálya második szakaszának (Makótól Nagylakig) építését megelőző feltárások során összesen öt fazekaskemence (M43 36. lh. – 1 db; M43 38. lh. – 2 db; M43 40. lh. – 2 db), és egy fazekaskemence omladéka (M43 39. lh.) került elő (*1. kép 1*). Ezen

* Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, H-1014 Budapest, Táncsics M. u. 1. zsuzsa.bene@forsterkozpont.hu

** Móra Ferenc Múzeum, H-6721 Szeged, Roosevelt tér 1–3. benedek.79@gmail.com

1 Kelemen 1980, 55.
2 Ottományi 1990, 26–27; Bónis 1981, 11.
3 Szöllősi 2008, 326.
4 Rosner 1978; Rosner 1981.
5 Takács–Vaday 2004.
6 Vágner 2002, 314, Fig. 9.
7 Kővári et al. 2006, 22.
8 Batizi et al. 2006, 42; Kulcsár–Mérai 2011.
9 Honti 2007, 27.
10 Gutay 2010, 19; Kis–Gutay 2012, 101.
11 Czifra 2008, 45.

a szakaszon az összes előkerült darab római kori, s ez jelentősen növeli a szarmatákhoz köthető, fazekassággal foglalkozó települések eddig ismert számát, hiszen a közismerten nagy mennyiségű szarmata településnyom ellenére a fazekas tevékenységre utaló nyomok viszonylag csekély számú lelőhelyen összpontosulnak.

Az elmúlt évtizedekben feltárt kemencék közül kevésről jelent meg részletekben gazdag leírás és feldolgozás, a legtöbb ismert adat a *Régészeti Füzetek* vagy a *Régészeti Kutatások Magyarországon – Archaeological Investigations in Hungary* rövid, szűkszavú jelentéseiből ismert. Azonban, szerencsés módon, a párhuzamként használható vaskori és pannoniai edényégetőkkel foglalkozó publikációkban tett technikai és technológiai megfigyelések alapján az újonnan előkerülő, átlagos részletességgel dokumentált régészeti objektumok hasonlóságot mutató jelenségei is könnyen értelmezhetőek.

Jelen tanulmányunk célja elsősorban az M43 autópálya 38. lelőhelyén előkerült két szarmata kori edényégető kemence ismertetése, a teljes közlésre való törekvés nélkül, hiszen a leletanyag feldolgozása, mosása és restaurálása még folyamatban van.

A LELŐHELY RÖVID LEÍRÁSA

A Makó és Nagylak között épült M43 autópálya építése kapcsán 2013. április 11. és június 27. között megelőző feltárást végeztünk a nyomvonal 38. lelőhelyén, Makó-Dáli ugar területén (*1. kép 1*). A lelőhely Makó északkeleti részén, a Dáli ugarnak nevezett határrészben, a Száraz-ér meanderei által körbevett, félszigetszerűen kiemelkedő, két ÉK–DNy-i irányú, a környezetből jelentősen kimagasodó dombhát területén helyezkedik el. Ebből a nyomvonallal érintett, lehumuszolt terület elérte a 15 045 m^2-t, amely területen a 20 és 125 cm között váltakozó humusztakaró alatt 370 objektum került elő (*1. kép 2*).

A feltárás során láthatóvá vált, hogy a terület délkeleti oldalán elhelyezkedő magaspart az északnyugati részhez képest jóval intenzívebben volt lakott. A munkálatokat a terület délkeleti végén kezdtük meg, ahol sűrűn elhelyezkedő bronzkori és római kori településobjektumokat és egy szarmata temetőrészletet tártunk fel. Ez az objektumsűrűség a teljes délkeleti magasparti részen, egészen a lelőhely közepén elhelyezkedő meder széléig érzékelhető volt. E szakasz után egy mederrel tagolt rész következett, ahol csak egy égetőkemencével és egy füstölővel, illetve egy sütőkemencével és egy füstölővel összekapcsolt objektum került elő. Ezzel szemben, a terület északnyugati magaspartos szakaszán csak elszórtan kerültek elő főleg bronzkori kerámiával datálható tároló vermek. A délkeleti magasparti részen előkerült egy 2–3. századi szarmata temető- és településrészlet, illetve egy középső bronzkori (Szőreg–Perjámos-kultúra) teleprészlet is. A terület e részén 15 félig földbe mélyített, Ny–K-i tájolású épületet tártunk fel. A házak környékén 287 kisebb-nagyobb vermet is dokumentáltunk. A szarmata gödrök betöltéséből nagy mennyiségű omladék, hamu és patics, illetve többségében a helyi hagyományos kerámiaművesség emlékei kerültek elő (tál, hombár, korsó, fazék, fedő). 15 objektumból *terra sigillata* és amfora töredékei is napvilágot láttak, melyek a Római Birodalommal történő kereskedelmi kapcsolatokra utalnak.

A bronzkori objektumokból nagy mennyiségben és nagyon jó állapotban kerültek elő a kisméretű, vékony falú, perem fölé magasodó, kétfülű, gömbös testű, tipikus középső bronzkori edények. Ezekben a gödrökben nagy mennyiségben jelentkeztek állatcsontok is, azon belül szarvas, őz és vaddisznó csontjai.

A terület északkeleti részén került elő a három sírsorból, 20 sírból álló 2–3. századi szarmata temetőrészlet. A sírok D–É-i tájolásúak voltak. Három sírgödör kivételével a sírokat kirabolták, a korabeli rablógödröket pedig szinte minden esetben a sír közepére

ásták rá. A sírokból bronz fülbevalók, gyöngy nyakláncok, bronz- és vasfibulák, vascsatok és vaskések kerültek elő. Egy sírban (296. objektum) szép, szabályos sorokban szoknyára varrt gyöngyöket tudtunk megfigyelni.

Öt méhkas alakú bronzkori gödörből kerültek elő – valószínűleg egy támadás nyomait magukon hordozó – őskori csontvázak és vázrészek. Több csontváz esetében, főleg a hosszú csontokon, megfigyelhető volt egy éles tárgyal történt csonkítás nyoma.

A terület két, közel legmélyebben fekvő részén, amelyek egyben a szarmata település két szélét is jelölték, előkerült egy-egy különböző méretű és formájú kerámiaégető kemence (275. és 363. objektum).

Az edényégető kemencék leírása

363. objektum (*4. és 7. kép*): A lelőhely középső, legmélyebben fekvő részén (*1. kép 2*), a humuszolás során előkerült egy edényégető kemence tapasztott, keményre kiégett rostélya és az égetőtér falának egy kisebb részlete a rostély északi oldalán, illetve a hozzá kapcsolódó munkagödör foltja. A kemencéhez északról csatlakozott egy közepes méretű (258 × 422 cm), ovális alaprajzú munkagödör. A munkagödör legnagyobb mélysége a nyesett felszíntől számítva 66 cm volt. Keleti oldalát padkásra alakították, ahol a mélysége 37 cm volt, míg az északi oldalát rézsűsre, alját pedig egyenesre képezték ki. A bontása során a gödör falának nyugati oldalában egy újabb, ovális alakú átégés foltját figyeltük meg. Ebből egyértelművé vált, hogy egy többfunkciós objektumról van szó.

A munkagödör nyugati oldalába egy füstölő kürtőjét (376. snr) vájták, melynek hossza 220 cm volt. A kürtő a munkagödör irányából 128 cm hosszúságban volt átégve. Betöltéséből leletanyag nem került elő. Az ovális keresztmetszetű kürtő a foltban téglalap, 14 cm mélységben ovális alakúra összeszűkülő, meredek falú és egyenes aljú füstölőtérhez (375. snr) csatlakozott, melynek hossza 213 cm, szélessége 137 cm, mélysége 68 cm volt. Betöltéséből kis mennyiségű kerámia és állatcsont került elő (*4. kép 2; 7. kép 1*). A kibontott objektumrészek dokumentálását követően „pozitívban" kezdődött meg az égetőkemence kibontása. A teljes épségben megmaradt rostély megtisztítása után láthatóvá vált, hogy a talajművelés csak az égetőteret sértette meg. A konstrukció égetőteréről sajnos bővebb információval nem rendelkezünk, hiszen csak egy 20 cm magas és 12 cm vastagságban (kívül 6 cm vörösre, belül pedig 6 cm szürkére) átégett részlete volt megfigyelhető.

A kemence 120 × 120 cm átmérőjű, 20–25 cm vastagságú, lyukakkal szabdalt rostéllyal rendelkezett, mely az alépítmény déli végében kapott helyet. Az erőteljesen átégett, szürke színű rostélyt a támasztófalra keresztben elhelyezett gallyak segítségével tapasztották a tűztér fölé. Rajta kb. 5–6 cm átmérőjű, a hő egyenletes áramlását biztosító, szabálytalanul elhelyezett lyukakat lehetett megfigyelni. A legtöbb lyuk függőleges állású volt. Kivételt képeztek azok, melyek közvetlenül a támasztófal mellett helyezkedtek el, ezek ferde futásúak voltak. Az ily módon kialakításra került lyukak egyébként a falba fúródtak volna és ezáltal elvesztenék a funkciójukat. A rostély közepén félig átfúrt lyukakat figyeltünk meg, melyek kialakítását a helytelen elhelyezés miatt félbehagyták (*4. kép; 7. kép 3–4*).

A kemence bontását az alépítmény hossz-, majd keresztirányban történő metszetelésével folytattuk (*4. kép 1, 3; 7. kép 4–6*). A feltárás során kiderült, hogy egy két fűtőcsatornás fazekaskemence alépítményéről van szó, melyet a rostély alátámasztására szolgáló, a kemence szájára merőlegesen kialakított támasztófal oszt ketté. A központi támasztóborda érdekessége, hogy nem húzódott el a tűztér hátsó faláig. Ezen a részen egy 40 × 40 cm átmérőjű lyukat hagytak az építők, melynek segítségével cirkulálni tudott a hő a fűtőcsatornákon keresztül (*4. kép 3; 7. kép 5–6*). A csatornák legnagyobb szélessége 86 cm, hosszuk pedig 216 cm volt. A közel ovális alakú, „laposan elterülő" alépítmény legnagyobb szélessége 252 cm, hosszúsága 358 cm. Tapasztásra utaló nyomokat lehetett megfigyelni a tűztérben (mind az oldalán, mind az alján) és a támfalon is, vastag, szürkére égett réteg formájában. Az alépítmény hátsó falán jól megfigyelhető volt a korabeli építőmester ujjainak a lenyomata, ahogyan a tapasztást vitte fel a falra. A kemence alja a tűztér hátsó falától a tüzelőcsatornák kezdeti szakaszáig folyamatosan lejtett. Itt egy fekete, kormos réteg volt észlelhető, majd enyhe emelkedés volt dokumentálható az objektum szájnyílásáig. Utóbbit az alépítmény északi oldalán alakították ki, szélessége 72 cm, magassága 44 cm volt. A konstrukció felfűtése a szájnyílás előtt, illetve a tüzelőcsatornák kezdeti szakaszában zajlott, ahol a már említett fekete kormos réteg volt dokumentálható. Sem a kemence, sem a hozzá kapcsolódó munkagödör környékén nem sikerült olyan jelenségeket megfigyelni, melyek a műhely esetleges befedésére, tetőszerkezet meglétére utaltak volna. A kemencéből leletanyag nem került elő, és a hozzá kapcsolódó munkagödörből is csak csekély mennyiségű

anyag látott napvilágot. Elmondható tehát, hogy a jelenség felhagyása után, melyre indokot nem sikerült megfigyelnünk, természetes módon töltődött fel.

275. objektum (*2–3. és 5–6. kép*): A lelőhely délkeleti, mélyebb fekvésű részén (*1. kép 2*) került elő egy alsóhuzatú edényégető kemence, melyhez keletről csatlakozott egy nagyméretű (320 × 370 cm), ovális alaprajzú, ívelt oldalfalú munkagödör. A munkagödör legnagyobb mélysége, a nyesett felszíntől számítva 190 cm volt. Bontása során a gödör nyugati falának alján, kb. 190 cm mélységben egy ovális alakú, erősen átégett elváltozás nyomát figyeltük meg. Sajnos a gyorsan feltörő talajvíz miatt egy időre fel kellett hagynunk a gödör bontásával, és így nem tudtuk értelmezni a megfigyelt jelenséget. Azonban a gödör nyugati végétől 20 cm-re, a nyesett felszínen egy kerek, gödörszerű objektumra lettünk figyelmesek. A területet újra átnyesve a kemence égetőterének agyaggal kitapasztott, szürke színű, 2 cm vastagságú oldalfala és paticsos, faszenes, kormos, fekete humuszos betöltődésű foltja rajzolódott ki. A két megfigyelést összekapcsolva már egyértelművé vált, hogy egy edényégető kemencét rejt a föld. A talajvíz mélyebbre húzódásával és a nyári melegek beköszöntével kezdődhetett meg a kemence „pozitívba" bontása, amelynek során kb. 160 cm mély munkagödröt kellett kialakítani, hogy a kemencéhez teljes egészében hozzá lehessen férni. A bontás után egy hengeres égetőteret, egy „körte" alakú alépítményt és az őket összekötő, az altalajból kialakított „furatokat" sikerült dokumentálni.

E konstrukció esetében az égetőtérről több információ maradt meg. Az égetőtér nyesett felszínen mért átmérője 162 × 160 cm volt. Ebben az esetben megfigyelhető volt az égetőtér nyesett felszíntől számítva 60 cm-es mélysége és a közel 6 cm-es – kívül 4 cm vörösre és belül 2 cm szürkére átégett – vastagsága is. A nyesett felszíntől számítva kb. 60 cm mélységben alakították ki a kemence égetőrácsát, melynek átmérője 163 × 170 cm, vastagsága 3–4 cm volt. A rostélyon 6 darab, megközelítőleg kerek (23 × 30 cm) lyukat képeztek ki (*5. kép 2*).

A kemence égetőrácsának délnyugati oldalán egy felnőtt csontváza feküdt. A hason fekvő váz koponyája a jobb oldalán nyugodott. Bal karja könyökben behajlítva a vállánál, míg a jobb a testétől kicsit távolabb, azonban könyökben szintén behajlítva volt megfigyelhető. A lábak térdben behajlítva, a kemence égetőterének falát követve feküdtek. A koponyán az égetőtér oldalfalának szürke darabjait figyeltük meg (*3. kép 4; 5. kép 3*). A rostélyt az alépítménnyel 5, sugarasan kialakított és egy központi járat kötötte össze, melyeket az agyagos altalajból alakítottak ki. A tűztérből ezeken a járatokon keresztül áramlott a meleg levegő az égetőtérbe. Ezek hossza változó volt, a szélsők elérték a 70 cm hosszúságot, míg a központi járat ezzel szemben csak 40 cm volt. Mindez azzal magyarázható, hogy a középen elhelyezett furat függőleges állású volt, míg a szélen megfigyelt 5 másik enyhén befelé dőlt. A furatok átmérője az alépítménynél volt a legkisebb (kb. 15 cm), majd fokozatosan a rostély felé szélesedtek, itt enyhén tölcséres kiképzésűvé váltak. Ez alól a szájnyílás fölött elhelyezett furat képez kivételt, amely éppen fordított kialakítású volt (*3. kép 2–3; 6. kép*). A „körte" alakú alépítmény, melyben központi rostélytámasztó fal nem volt megfigyelhető, az aljától a rostélyig (a furatokkal együtt) elérte a 130 cm-es magasságot. Szélessége 80–210 cm között váltakozott, hosszúsága 240 cm volt. Az alépítmény középmagasságban két oldalon „szögletesen" kiszélesedett. E kiszélesedések funkciója egyelőre ismeretlen (*3. kép 1; 5. kép 1–3*).

A kemence teljes belső részében, az alépítménytől egészen az égetőtérig vastag, szürkére égett réteg volt megfigyelhető. A szürke agyagréteg teljes felületén szerszám nyomait figyeltük meg. A kemence szájnyílását 61 cm szélességűre és 85 cm magasságúra alakították ki. Szájánál az átégés vastagsága 3–9 cm között váltakozott. Sem a kemence, sem a hozzá kapcsolódó műhely környékén nem sikerült olyan jelenségeket dokumentálni, melyek arra utaltak volna, hogy a konstrukciót védték az időjárás viszontagságaitól.

Mind a fazekaskemencéből (első sorban a kemence alépítményéből), mind a hozzá kapcsolódó munkagödörből rengeteg kerámia és állatcsont került elő, melyek mosása és restaurálása jelenleg is folyik. A kemence szerkezetileg teljesen ép, felhagyására indokot nem sikerült megfigyelnünk (hacsak a benne talált csontvázat nem tekintjük annak).

A MAKÓI LELŐHELYEN FELTÁRT EDÉNYÉGETŐ KEMENCÉK FORMAI SAJÁTOSSÁGAI

A 363. sz. kemence (*4. kép 2; 7. kép 1–3*) az úgynevezett kelta típusú edényégetők „ideáltípusához" tartozik.[12] Az alsóhuzatú kemencében az áttört rostély választotta el egymástól az alsó tűzteret és a felső égetőteret. A laposan elterülő, földbe mélyített alépítményen belül képezték ki a rostély alátámasztására szolgáló, a kemence szájnyílására merőlegesen

[12] BÓNIS 1981, 11; SZÖLLŐSI 2008, 345.

álló támfalat, melyet az altalajból alakítottak ki. Ez a konstrukció a T. Szőnyi Eszter által meghatározott A/1 típusba sorolható, mivel a középső tartófal a tüzelőnyílást nem osztotta ketté.[13] Ilyen típusú fazekaskemencék már több szarmata lelőhelyről előkerültek (pl. Sándorfalva-Eperjes,[14] Gyula-Kálvária-dűlő 4.,[15] Gyula, Gyulavári[16]). A makói kemence érdekességét az adja, hogy a központi alátámasztó fal nem ért el az alépítmény hátsó faláig, hanem egy 40 × 40 cm-es nyíláson (*4. kép 3; 7. kép 5–6*) szabadon áramolhatott a forró levegő a fűtőcsatornák között. Elképzelhető, hogy ezzel a technikai megoldással próbáltak hasonló hatást elérni, mint amilyet a két tüzelőtérrel rendelkező kemencék esetében feltételez a kutatás. Az ilyen kialakítású kemencéknél a rostélytartó fal két részre osztotta a tüzelőnyílást, így alakítva ki két tüzelőteret, melyek segítségével a hő áramlását egyenletesebbé lehetett tenni.[17]

Ezzel ellentétben a 275. sz. kemence jelenlegi tudásunk szerint egyedülálló az alföldi szarmata Barbaricum területén. Legközelebbi párhuzama az a 12–13. századra keltezhető edényégető kemence, amely a batidai IX. homokbánya leletmentése során került elő (Pópity Dániel ásatása, közöletlen). A két kemence között szembetűnő méretbeli különbség figyelhető meg, illetve, feltehetően ebből adódóan, míg a makói lelőhelyen előkerült szarmata kemencénél 6 furat kötötte össze a tűzteret és az égetőteret (*6. kép 1*), addig az Árpád-kori kemencénél csupán 5 ilyen furatot alakítottak ki.

A makói lelőhelyen előkerült két kemence felépítésbeli különbsége miatt felmerült a lehetőség, hogy a két különböző konstrukció esetlegesen nem azonos funkciót töltött be. Ugyan véleményünk szerint a két kemencét azonos módon használhatták, azonban egészen valószínűnek látszik, hogy a két eltérő felépítésű kemencében, már csak méretükből és az égetőrácson kiképzett lyukak helyzetéből adódóan is, másfajta edényeket égethettek ki. Ezen kívül különbözőségükre magyarázat lehet, hogy a Kárpát-medencében helyi előzményekhez nem köthető, idegen hatást mutató fazekaskemencetípust[18] a keletről ideköltöző szarmaták hozhatták magukkal. Természetesen a kérdés további, átfogó kutatást igényel, amelybe a szarmaták keleti szállásterületein előkerült, és a szomszédos törzsek által használt edényégető kemencetípusokat is be kell vonni.

A kerámiaégető kemence megépítése

Egy fazekaskemence megépítésének első lépése a hozzá kapcsolódó munkagödör kiásása volt. Ezt a műveletet minden valószínűség szerint egyszerre kezdték meg a kemencéhez kapcsolódó munkagödör oldalánál és a későbbi égetőtér felől. Gyakran megfigyelhető jelenség az edényégető kemencéknél is, ahogyan azt már a sütőkemencék esetében is számos alkalommal dokumentálta a kutatás (pl. Kecskemét-Belsőnyír[19]), hogy egy munkagödörhöz több kemence is csatlakozott (Kazár,[20] Csengersima-Petea,[21] Kunszentmárton, Szelevény-Telekpart,[22] Tiszafüred-Tiszaszőlős, Aszópart[23]). Ez egyrészt hatékonyabb

13 Szőnyi 1981, 19.
14 Vörös 1982, 28.
15 Implom 1935, 234.
16 Nikolin 1982, 59.
17 Szőnyi 1981, 19.
18 Bónis–Gabler 1990, 167.
19 Gallina 2000, 39.
20 Vaday 2004, 205.
21 Gindele–Istvánovits 2011, 85.
22 Madaras 2007, 58.
23 Tárnoki et al. 1988, 23.

munkabeosztást tett lehetővé,[24] másrészt elég volt csak egy munkagödröt kiásni. Hasonlóan gyakori megoldás lehetett, amikor egy korábban kiásott, de már nem használt objektum (gödör vagy ház) oldalába vájták bele a kemencét (pl. Szentes, Schweidel József utca,[25] Doboz-Hajdúirtás[26]). A makói lelőhelyen a 363. fazekaskemence munkagödre egy füstölő tüzelőtereként is szolgált (*4. kép 2; 7. kép 1*). Hasonló jelenség volt megfigyelhető az M43 autópálya 40. lelőhelyén is, ahol egy munkagödörből működtettek két edényégető kemencét és egy füstölőberendezést is.

Következő lépésként a kemence tűztereként szolgáló gödröt kellett kialakítani a rostélytámasztóként szolgáló fal meghagyásával, már amennyiben azt nem külön építették fel. Néhány esetben külön építették agyagból és esetleg kővel (pl. Esztergom, Kossuth L. utca, 2. kemence,[27] Kazár[28]) vagy más anyagokkal megerősítették (pl. egy korábbi kemence rostélyával, mint ahogyan azt Ordacsehi-Csereföldön, az 570. kemence esetében megfigyelték[29]). A rostély megtámasztására alapvetően a berakott kemence rakományának megtartása végett volt szükség. A fűtőtér alját és az oldalát, illetve a központi alátámasztó falat gyakran kitapasztották, és még a rostély megépítése előtt ki is égethették. Mindez a szerkezet tartósságát szolgálta.[30] A 363. kemence esetében a szerkezet alépítményét vastagon kitapasztották, sőt a kemence tűzterének hátsó falán az egykori építőmester ujjainak a lenyomata is megfigyelhető volt. A 275. sz. kemence belső részén szintén egy vastag, szürkére égett réteg volt dokumentálható, melyről azonban egyértelműen nem állapítható meg, hogy tapasztás vagy csak egy, az égetés során kialakult jelenség. A réteg érdekessége, hogy vastagsága az alépítménytől az égetőtérig fokozatosan nő. Mindez a hőmérséklet változásával függhet össze, hiszen a tűztér az égetés redukciós szakaszában jobban lehűl, mint a kerámiákkal megrakott, lefedett égetőtér. Azonban a mindkét kemencében megfigyelt szürke szín meglétére egyféle magyarázat adható: mindkét edényégetőben redukciós égetés történt. Ebben az esetben a kemencék belső falai ugyanúgy viselkedtek, mint a kiégetni kívánt edények, és az égetés redukciós szakaszában ugyanazok a kémiai folyamatok zajlottak le a falakban, mint az edényekben.

Ezután kerülhetett sor a rostély, majd pedig az égetőtér végleges kialakítására. A régészeti leletek tanulsága alapján az égetőrácsot a rostélytámasztóra és az alépítmény szélén kialakított peremre helyezett deszkákból és/vagy ágakból kialakított zsaluzatra tapasztották rá. Természetesen ez a fajta szerves anyag tartószerkezet a kemencekonstrukció megszilárdítása érdekében végzett tüzelés folyamán elégett, a rostély pedig a helyére került.[31] A 363. kemence rostélyának az alján jól megfigyelhetőek voltak a gallyak lenyomatai. Ugyan ez volt tapasztalható az M43 40. lelőhelyen feltárt kemencéknél is. A rostély alsó felén vastagabb, 3–4 cm szélességű águlenyomatok, illetve az arra keresztbe helyezett nádkötegek kiégett nyomai voltak megfigyelhetőek. A központi tartó bordára először a vastagabb ágakat fektették, majd erre helyezték a nádat. A rostélyon, hogy a forró levegő szabad áramlását biztosítani tudják, lyukakat kellett kialakítani, melyeket feltehetően valamilyen kerek átmetszetű tárggyal, például kihegyezett végű bottal végeztek el.[32] Ezeknek az átfúrásoknak az elrendezése változatos

[24] KATONA 1983, 68.
[25] SZABÓ 2007, 283.
[26] KOVALOVSZKI 1989, 127.
[27] KELEMEN 1999, 90.
[28] VADAY 2004, 205.
[29] HONTI ET AL. 2002, 20.
[30] IMPLOM 1935, 235.
[31] KREITER 2008, 142; VÖRÖS 1982, 29.
[32] SZŐNYI 1981, 19.

képet mutat. Leggyakrabban a kerek átmetszetű lyukakat koncentrikus körökben helyezik el, az első sort az égetőrács fala mentén, egymástól nagyjából szabályos távolságra (pl. Ózd,[33] Balatonfűzfő, 1. kemence,[34] Sándorfalva-Eperjes[35]). Hasonlóan gyakori, hogy a lyukak minden rendszer nélkül, nagyjából egyenletesen elszórva helyezkednek el a rostélyon (pl. Vršac-Crvenka[36]). A 363. kemencénél a lyukak rendszertelen elhelyezése volt megfigyelhető (*4. kép 2*).

A 275. kemence esetében a megépítés folyamata egy kicsit másféleképpen rekonstruálható. Az égetőtér gödrének kiásása után alakíthatták ki a rostély helyét zsaluzat segítsége nélkül. Ezután kerülhetett sor az 5 szélső és az egy központi furat kialakítására. A furatok felülről való leásását bizonyítja azok tölcséres kiképzése az égetőrács felé eső részükön (*6. kép 1*). Ezt követően történhetett a tűztér gödrének kivájása a rostély alátámasztására szolgáló tartófal meghagyása nélkül, a kemencéhez kapcsolódó munkagödör felől. Utolsó lépésként kerülhetett sor a kemence boltozatának a megépítésére. Attól függően, hogy az égetőberendezés milyen mélyen volt a földbe ásva, a boltozat egészét vagy csak az alsó szakaszát a számára kiásott gödör oldalához tapasztották,[37] ami a 275. kemence esetében is megfigyelhető volt.

A kupola további részének a megépítését különbözőképpen rekonstruálta már a kutatás. Sajnos a régészeti korú kemencék boltozata többnyire nagyon rossz állapotban, beomolva vagy egyáltalán nem kerül elő – egyrészt a talajművelésnek, másrészt a nagyberuházások során használt munkagépek tevékenységének tulajdoníthatóan –, ezért egyértelműen nem foglalhatunk állást egyik lehetőség mellett sem. Az egyik rekonstrukció szerint a kupola önálló részét gyékény- vagy vesszőfonat segítségével alakíthatták ki, tetején lyukat hagyva. Azonban az ilyen támasztékok meglétére egyelőre nincs konkrét bizonyíték.[38] Egy másik elképzelés szerint az égetőtér földbe ásott része fölé már nem építettek önálló boltozatot, hanem a már összetört edények cserépdarabjaival fedték le.[39] Talán ezt a lehetőséget támasztják alá a 275. kemence alépítményéből előkerült kerámiatöredékek, melyek az égetés során eshettek a tűztérbe. A törött cserépdarabok tűztérben való előkerülésére egy másik lehetséges magyarázat az, hogy az égetőrácson kialakított 6 nagyobb méretű lyukat kerámiákkal részben le kellett fedni. Erre egyrészt azért volt szükség, hogy a tűz közvetlen hatását tompítsák, másrészt hogy a lyukak fölé is tudjanak edényeket helyezni. Ha mindezt nem tették volna, az égetőtér jelentős részét szabadon kellett volna hagyni, és így nem lett volna gazdaságos a konstrukció működtetése. Egy épített kerámiaégető kemence működtetéséhez jóval több tüzelőanyagra volt szükség, mint a korábban évezredekig alkalmazott gödörégetéshez. A tüzelőanyag mennyiségének és a hőveszteség csökkentésének egyik módja a hőszigetelés, amely a konstrukció földbe mélyítésével oldható meg. A földbe mélyítés mértékéről azonban különbözőképpen foglalnak állást a kutatók.[40] Sajnos a nagyberuházások során alkalmazott humuszolási technikák sem kedveznek a pontos régészeti megfigyeléseknek, ahogyan a Kárpát-medencében folyó intenzív földművelés, esetleges mélyszántás sem. Azzal is számolnunk kell, hogy a legjobb esetben is a kemencék égetőtere már az elhagyásukat követően beomlott, hacsak nem azért hagyták fel őket, mert beszakadtak akár a helytelen égetés, akár az elhasználódás

---

33 Korek 1958, 79, 1. kép.
34 Kelemen 1980, 6–7. ábra.
35 Vörös 1982, 36, 1. kép 5. alaprajz.
36 Rasajszki 1957, Plan Nr. III.
37 Szöllősi 2008, 353.
38 Szöllősi 2008, 354.
39 Rosner 1981, 44.
40 Szöllősi 2008, 346.

következtében. Úgy tűnik, hogy az M43 autópálya 38. lelőhelyén is különböző mértékű földbe mélyítéssel számolhatunk a két kemence esetében. A 275. kemence égetőterének egy kb. 60 cm mély és 6 cm vastagon átégett, az altalajban kialakított falát sikerült dokumentálni. Ennek alapján kijelenthetjük, hogy a kemence legnagyobb hányadát a föld alá ásták. Ezzel szemben a 363. kemence égetőrácsát kb. 40 cm-rel a nyesett felszín fölött, a humuszban alakították ki, ami arra mutat, hogy kevésbé volt a földbe mélyítve, mint a terület másik szélén előkerült fazekaskemence.

Ahogyan más szabadban álló műhelyekkel kapcsolatban (például szabadtéri kemencék), úgy a fazekaskemencék esetében is felmerülhet egy esetleges műhelyépület meglétének a kérdése. Ez a műhelyépület egyrészt védhette a fazekast az időjárás viszontagságaitól, másrészt csökkenthette a hirtelen légmozgás okozta hőingadozás lehetőségét, amely akár edénytörés vagy az egyenetlen kiégetés okozója is lehetett. E műhelyépületeket már számos alkalommal és különbözőképpen rekonstruálták (pl. Sárvár, Móka-dűlő 2. objektum,[41] Ordacsehi-Csereföld 567. számú objektum[42]) a kemencékhez kapcsolódó munkagödör körül feltárt cölöphelyek és egyéb jelenségek alapján.[43] Ilyen nyomokat azonban sem az M43 autópálya 38., sem a 40. lelőhelyén nem sikerült megfigyelnünk.

A KEMENCÉK ELHELYEZKEDÉSE A LELŐHELYEN

Egy gölöncsérműhely felépítéséhez és működtetéséhez elengedhetetlen néhány, a természetben könnyen beszerezhető nyersanyag.[44] Az egyik ilyen nyersanyag a jó minőségű agyag, amelyet egyaránt használtak az edények elkészítéséhez és a fazekaskemence egyes részeinek a megépítéséhez. Több lelőhelyen (pl. Sándorfalva-Eperjes[45]), ahogyan az M43 autópálya 38. lelőhelyén is, a fazekasműhelyek mellett amorf formájú gödörkomplexum helyezkedett el, melyet a fazekasok által használt agyagnyerő helyként tartja számon a kutatás. Azonban úgy gondoljuk, hogy a természettudományos vizsgálatok korában bátor kijelentés volna bármelyik ilyen objektum összekapcsolása az edényégető kemencével. Egy nemzetközileg elfogadott tézis szerint ugyan a 7 km-en belülről szerzett nyersanyag már helyinek számít,[46] felmerül a kérdés, hogy ha helyben, a falu határában is hozzá tudtak jutni a jó minőségű agyaghoz, miért hozták volna azt messzebbről, hiszen Magyarország szinte egész területén található kerámiagyártására alkalmas agyag (ha nem is minden típusú edény készítéséhez).[47]

Az agyag előkészítéséhez, megformázásához mindenképpen szükség volt vízre, illetve a tűzveszélyesség miatt sem volt elhanyagolható szempont a víz közelsége. Megszerzésére több módszert dokumentált a kutatás. Talán a legkézenfekvőbb megoldás az, amikor jelentősebb vízfolyások mellé – legyenek azok természetesek vagy mesterségesen kialakított árkok – telepítette a fazekas a műhelyét. Egy másik, több energia befektetésével járó megoldás, amikor az edényégető kemencék mellé kutakat, ciszternákat ástak.[48] Esetünkben a 275. kemence munkagödrének közvetlen közelében is egy nagyobb méretű kút (99. objektum) helyezkedett el. Bár az

41 SZILASI 2006, 249, 37. tábla.
42 HONTI ET AL. 2002, 23.
43 SZÖLLŐSI 2008, 339–340.
44 OTTOMÁNYI 1990, 26; BÓNIS–GABLER 1990, 166; SZÖLLŐSI 2008, 329.
45 VÖRÖS 1982, 28; VÖRÖS 1987, 186.
46 SZAKMÁNY 2008, 55.
47 SZAKMÁNY 2008, 49.
48 SZÖLLŐSI 2008, 329–330.

objektumokból előkerült leletanyag feldolgozása még nem kezdődött meg, valószínűsíthető, hogy összetartozó jelenségekről beszélhetünk. Hasonló kapcsolatot feltételezett a Sándorfalván feltárt kút és edényégető között Vörös Gabriella is.[49]

A kemence megépítése során használt galylyak és deszkák mennyisége csak egy kis töredékét teszi ki annak a famennyiségnek, amely a műhely működtetéséhez szükséges volt. Mivel az edények szakszerű kiégetése mindenképpen időigényes folyamat, rengeteg tüzelőanyagra volt szükség.[50] Ráadásul mérésekkel igazolták, hogy a különböző égetőanyagok (eltérő fafajták, szalma, tőzeg) használata jelentősen befolyásolja az égetőkemencében lezajló kémiai folyamatokat, és ezáltal a kiégetett edények színét is.[51] A makói két kemence felépítésének különbözőségéből adódóan arra is gondolhatunk, hogy a 275. kemence működtetéséhez, felfűtéséhez jóval több tüzelőanyagra volt szükség. Mindez abból következik, hogy a kemence tűzterét és égetőterét 6 furat kötötte össze (*6. kép 1–4*), és ezáltal lassabban történhetett a hőátadás, mint a 363. objektum esetében, ahol az alépítményt csak a rostély választotta el az égetőtértől (*4. kép 1*). Így, ugyan több tüzelő elégetésére volt szükség ugyanannak az eredménynek az eléréséhez, azonban a lassabb hőátadásnak köszönhetően biztosabban elkerülhető volt a helytelen tüzelés okozta edénytörés.

Az úgynevezett kelta típusú fazekaskemencék működési elve a huzaton alapult. Az égetés egyes fázisainak megfelelően szükséges volt a kellő hőmérséklet elérésére és fenntartására, amit az egyenletes tüzelés mellett a légmozgás tett lehetővé. Természetesen a kemence felépítéséből adódóan bizonyos intenzitású légáramlás mellett a folyamat beindult magától, és a meleg levegő a rostélyon kiképzett lyukakon keresztül az égetőtérbe áramlott.

Tehát a fentebb említett természeti források, az agyag, a víz és a fa mellett fontos kérdés lehetett a kerámiaégető kemencék szájának irányítása, tájolása is egy-egy gölöncsér műhely telepítése során.[52] A rendelkezésünkre álló adatok alapján úgy tűnik, hogy a szarmata Barbaricumban előkerült edényégető kemencék tájolása és a Kárpát-medencében uralkodó széljárás között semmiféle összefüggés sem mutatható ki. Előfordulnak az előtérgödör keleti oldalán nyíló szájnyílású kemencék (Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag[53]), ahogyan nyugati (Vršac-Crvenka[54]) irányú, de déli (M43 38. lelőhely 363. objektum) és északi tájolású (Sándorfalva-Eperjes[55]) konstrukciók is. Feltehetően a helyi adottságoknak, esetleg az adott mikrorégióban uralkodó széliránynak megfelelően, illetve a munkagödör tájolásához igazodva építették meg őket. Akár egy lelőhelyen belül is megfigyelhető több tájolási irány, ahogyan az az M43 38. lelőhelyén is előfordult (275. objektum: nyugati, 363. objektum: déli tájolás). Logikusan az egy munkagödörből működtetett konstrukciók esetében a hatékony munkabeosztás és a kényelem szempontjait is szem előtt kellett tartani a kemence elkészítése során.

A fentebb említett, üzemeltetéshez szükséges feltételek mellett természetesen egy műhely telepítésekor több, nem természeti tényezőt is figyelembe kellett venni: a műhely helyzetét a település más, már meglévő épületeihez, objektumaihoz képest, illetve a kereslet és értékesítés lehetőségeit is.[56] A fazekaskemencéknek a telephez viszonyított elhelyezkedésében megfigyelhető tendencia – ahogyan azt már számos

---

49 Vörös 1982, 28.
50 Szöllősi 2008, 337.
51 Masek 2011, 253.
52 Szöllősi 2008, 337.
53 Istvánovits 1999, 3. kép.
54 Rasajszki 1957, Plan Nr. III.
55 Vörös 1982, 36, 1. kép 5. alaprajz.
56 Bónis–Gabler 1990, 166; Kelemen 1980, 61; Ottományi 1990, 26.

alkalommal dokumentálta a kutatás egyéb tűzveszélyes műhelyek és komplexumok (pl. füstölők, külső kemencék) esetében[57] –, hogy azokat a lakóépületektől távolabb vagy elkülönítve, rendszerint a település szélén építik fel. E jelenség mögött elsősorban tűzvédelmi okok keresendők.[58]

A makói lelőhelyen a 363. fazekaskemencéből, füstölőből és közös munkagödrökből álló objektumot minden oldalról széles, üres sáv fogta körbe (*1. kép 2*); minden bizonnyal ezek a szabadon hagyott zónák is a könnyen lángot fogó lakó- és egyéb épületek védelmét szolgálták egy esetleges műhelytűz esetén. Ezzel szemben a 275. kemence ugyan a falu másik szélén került kialakításra, azonban számos más objektum fogta közre (*1. kép 2*). Ezeknek egy része biztosan nem a szarmata korra keltezhető (középső bronzkor), míg a többi kemencéhez viszonyított időbeli helyzete nem határozható meg a leletanyag vizsgálata nélkül.

Éppen a fazekasműhelyek település szélén való elhelyezkedése, telepítése nehezíti meg a kereslet és értékesítés kérdésének vizsgálatát. A kereskedelmi céllal nagyobb mennyiségű kerámiát gyártó fazekastelepek (pl. Üllő 5. és 9. lelőhely[59]) mellett minden bizonnyal léteztek csak a helyi igényeket kielégítő, egy-két kemencét működtető kis gölöncsérműhelyek is. Ezek azonosítását nehezíti, hogy kevés az olyan teljesen feltárt szarmata település, amelyről biztonsággal elmondható, hogy nem tartozott hozzá a feltárt(ak)nál több, a telep perifériájára telepített edényégető kemence.[60] Hasonló a helyzet a régi ásatásokból, leletmentésekből ismerté vált kemencék esetében is (pl. Hódmezővásárhely-Újváros, Franciszti-téglagyár,[61] Gyula-Kálvária-dűlő 4. lelőhely[62]), ahol sok esetben csupán a földmunkák során előkerült kemencék kerültek feltárásra, dokumentálásra, és a hozzájuk kapcsolódó telep vagy már a munkagödrük sem került kibontásra.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az elmúlt évek nagyberuházásaihoz kapcsolódóan az Alföld területén számos új szarmata településrészlet látott napvilágot, melyeken több, kézművességre és egyéb ipari tevékenység űzésére utaló nyom került elő. Ezek számos gazdasági és társadalomtörténeti kérdést vetnek fel, ezért a lelőhelyek feldolgozása mindenképpen közelebb juttathat a jelenleg kevéssé ismert társadalmi struktúrák egyes elemeihez. Elmondható, hogy az M43 38. lelőhelyen feltárt kemencék segítségével tovább tudtuk bővíteni a szarmatákhoz köthető edényégető kemencék számát, illetve egy, az alföldi szarmata területeken eddig teljesen ismeretlen, új típust dokumentálhattunk. Mindkét kemence az előzetes ásatási megfigyelések alapján a 2–3. századra keltezhető, azonban sem a felhagyásukra utaló jelet, sem a felépítésükből adódó esetleges funkcióbeli különbséget nem sikerült megfigyelnünk. Természetesen a leletanyag vizsgálata és az esetleges természettudományos vizsgálatok eredményei tovább tudják majd árnyalni az itt előzetesen felvázolt képet.

---

57 GALLINA 2000, 43.
58 MADARAS 2007, 58; KELEMEN 1980, 61.
59 KULCSÁR–MÉRAI 2011; BATIZI ET AL. 2006, 42.
60 SZÖLLŐSI 2008, 336.
61 PÁRDUCZ 1937.
62 IMPLOM 1935.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ez úton is szeretnénk megköszönni az M43 autópálya feltárási munkáiban részt vevő régész kollégáknak (Pópity Dániel, Szarka József és Sóskuti Kornél), hogy a területükön előkerült edényégető kemencékről információt nyújtottak, Bóka Péternek és Pópity Richárdnak áldozatos munkáját, Koncz Margitnak kiváló rajzait, valamint Varga Róbertnek és Zoltán Sándor Péternek a képtáblák elkészítésében nyújtott segítséget. Véninger Péternek a kemencék felépítésével és működésével kapcsolatos építő jellegű megjegyzéseiért tartozunk köszönettel.

IRODALOM

BATIZI ET AL. 2006: Batizi Z. – Dinnyés I. – Kővári K. et al.: Üllő 5. – Üllő 9. lelőhely. In: *Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében.* Pest Megyei Múzeumi Füzetek 7. Szerk.: Simon L. Szentendre 2006, 42–43.

B. BÓNIS 1981: B. Bónis É.: A pannoniai rómaikori fazekaskemencék (Roman pottery kilns in Pannonia). In: *Iparrégészeti kutatások Magyarországon. Égetőkemencék régészeti* és interdiszciplinális kutatása *(Research in Industrial Archaeology in Hungary. Archaeological and Interdisciplinary Researches on Kilns and Furnaces).* Szerk.: Gömöri J. Veszprém 1981, 11–18.

B. BÓNIS–GABLER 1990: B. Bónis É. – Gabler D.: Fazekasság. In: *Pannonia régészeti kézikönyve.* Szerk.: Mócsy A. – Fitz J. Budapest 1990, 166–184.

CZIFRA 2008: Czifra Sz.: Bátaszék-Körtvélyesdűlő (Tolna megye). In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. évi feltárásairól (Field Service for Cultural Heritage 2008 Yearbook and Review of Archaeological Investigations).* Szerk.: Kvassay J. Budapest 2008, 44–45.

GALLINA 2000: Gallina Zs.: Tüzelőberendezések egy szarmata településen (Kecskemét-Belsőnyír, M5 autópálya 52/E lelőhely) (Feuerungsanlagen einer sarmatischen Siedlung [Kecskemét-Belsőnyír, Autobahn M5, Fundort 52/E]). In: *Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája.* Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 35–57.

GILDELE–ISTVÁNOVITS 2011: Gildele, R. – Istvánovits, E.: The Roman-age Settlement at Csengersima – Petea and Pottery Workshops from the Upper Tisza Basin. In: *The Roman Empire and Beyond: Archaeological and Historical Research on the Romans and Native Cultures in Central Europe.* British Archaeological Reports, International Series 2236. Eds.: De Sena, C. E. – Dobrzanska, H. Oxford 2011, 85–104.

GUTAY 2010: Gutay M.: Késő római bennszülött telep Sávolyban. *Örökség* 14:2 (2010) 18–19.

HONTI 2007: Honti Sz.: Régészeti kutatások az M7-es autópálya nyomvonalán Somogy megyében (Archaeological Research on the Track of the Planned M7 Motorway in Somogy). *Magyar Múzeumok* 1 (2007) 25–30.

HONTI ET AL. 2002: Honti Sz. – Belényesy K. – Gallina Zs.: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán 2000–2001-ben végzett megelőző régészeti feltárások. Előzetes jelentés II. (Rescue Excavations in 2000–2001 on the Planned Route of the M7 Motorway in Somogy County. Preliminary Report II). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 15 (2002) 3–36.

IMPLOM 1935: Implom J.: Érdekes gyulai lelet (Ein interessanter Fund in Gyula). *Dolgozatok* 11 (1935) 234–237.

ISTVÁNOVITS 1999: Istvánovits, E.: Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag. A settlement of

the 5th century (Hunkori település maradványai Tiszavasváriban, a Városföldjén). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 41 (1999) 173–254.

KATONA 1983: Katona Gy. Zs.: Római kori edényégető kemencék Pécs belvárosában (Töpferöfen in der Innenstadt von Pécs). *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 28 (1983) 61–82.

H. KELEMEN 1980: H. Kelemen M.: Római kori fazekaskemencék Balatonfűzfőn (Töpfereiöfen aus der Römerzeit in Balatonfűzfő). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 15 (1980) 49–72.

H. KELEMEN 1999: H. Kelemen M.: Az Esztergom-Kossuth Lajos utcai későkelta fazekaskemencék (Die spätkeltischen Töpferöfen in der Lajos Kossuth Straße in Esztergom). *A Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 6 (1999) 89–118.

KIS–GUTAY 2012: Kis A. – Gutay M.: Sávoly-Kerekes-kúti- és Basa-réti-dűlő (Somogy megye, Balatonring 7. lelőhely). In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól (Field Service for Cultural Heritage 2009 Yearbook and Review of Archaeological Investigations).* Szerk.: Kvassay J. Budapest 2012, 101.

KOREK 1958: Korek J.: Kelta edényégető kemence Ózdon. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 2 (2012) 79–82.

KOVALOVSZKI 1989: Kovalovszki J.: Doboz történetének vázlata a legrégibb időktől a középkor végéig. Dobozi tanulmányok. *Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 14 (1989) 115–147.

KŐVÁRI ET AL. 2006: Kővári K. – Kulcsár V. – Mérai D. et al.: Ecser 7. lelőhely. In: *Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében*. Pest Megyei Múzeumi Füzetek 7. Szerk.: Simon L. Szentendre 2006, 21–22.

KREITER 2008: Kreiter, A.: A Celtic Pottery Kiln and Ceramic Technological Study from Zalakomár-Alsó Csalit (S-W Hungary) (Kelta edényégető kemence és kerámia technológiai megfigyelések Zalakomár-Alsó Csalit lelőhelyről). *Zalai Múzeum* 17 (2008) 131–148.

KULCSÁR–MÉRAI 2011: Kulcsár, V. – Mérai, D.: Roman or Barbarian? Models in a Sarmatian Pottery Center on the Danube Frontier. In: *The Roman Empire and Beyond: Archaeological and Historical Research on the Romans and Native Cultures in Central Europe.* British Archaeological Reports, International Series 2236. Eds.: De Sena, C. E. – Dobrzanska, H. Oxford 61–80.

MADARAS 2007: Madaras L.: Régészeti feltárások Szelevény-Telekparton (Előzetes ásatási beszámoló a Kunszentmártoni Szilárd Hulladéklerakó területén végzett kutatásokról). Tiszavilág. *A Tiszazugi Földrajzi Múzeum Közleményei* 2 (2007) 54–68.

MASEK 2011: Masek Zs.: Adatok a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra és az alföldi szarmata – hun kori kerámiaanyag kapcsolataihoz (Date privind relaţiile ceramicii culturii Sântana de Mureş–Cerneahov şi a ceramicii sarmatice târzii – epocii hunice din Câmpia Maghiară. Angaben zu den Beziehungen der Sîntana de Mureš–Černjavhov-Kultur und des spätsarmatisch-hunnenzeitlichen Keramikmaterials auf der Ungarischen Tiefbene). In: *Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korban.* Molnár István Múzeum Kiadványai 3. Szerk.: Körösfői Zs. Székelykeresztúr 2011, 249–292.

NIKOLIN 1982: Nikolin E.: Gyula, Gyulavári, Gelvács I. (Békés megye). *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 35 (1982) 59.

OTTOMÁNYI 1990: Ottományi K.: Késő római kerámiagyártás a Dunakanyarban. Kutatások Pest megyében. Tudományos Konferencia II. *Pest Megyei Múzeumi Füzetek* 5 (1990) 25–47.

PÁRDUCZ 1937: Párducz M.: Újabb jazig leletek Hódmezővásárhely határában (Neuere Jazygenfunde bei Hódmezővásárhely). *Dolgozatok* 13 (1937) 78–88.

Rasajszki 1957: Рашајски, Р.: Сарматска лончарска радионица из Црвенке крај Вршца (Die sarmatische Töpferwerkstatt in Crvenka bei Vršac). Рад Музеја Војводине 6 (1957) 39–56.

Rosner 1978: Rosner Gy.: Avar kerámiaközpont Szekszárd környékén (Keramisches Zentrum der Awaren in der Umgebung von Szekszárd). *Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve* 8–9 (1977–1978) 1978, 97–108.

Rosner 1981: Rosner Gy.: Fazekaskemencék a Szekszárd-Bogyiszlói úti avar faluban (Pottery kilns in an Avar village beside the Szekszárd-Bogyiszló road). In: *Iparrégészeti kutatások Magyarországon. Égetőkemencék régészeti és interdiszciplinális kutatása (Research in Industrial Archaeology in Hungary. Archaeological and Interdisciplinary Researches on Kilns and Furnaces).* Szerk.: Gömöri J. Veszprém 1981, 43–49.

Szabó 2007: Szabó J. J.: Szentes, Schweidel József utca (Csongrád megye). In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 – Archaeological Investigations in Hungary 2006*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 283.

Szakmány 2008: Szakmány Gy.: Kerámia nyersanyagok, kerámiák a mai Magyarország területén a neolitikumtól a XVIII. század végéig. *A Miskolci Egyetem Közleménye* 74 (2008) 49–90.

Szilasi 2006: Szilasi A. B.: Kelta település részlete Sárvár határában (Parts of a Celtic Settlement on the Edge of Sárvár). *Savaria* 30 (2006) 231–290.

Szöllősi 2008: Szöllősi Sz.: Egy kelta edényégető műhely működése a régészeti leletek tanulsága alapján. *Első Század* 1 (2008) 325–374.

T. Szőnyi 1981: T. Szőnyi E.: Kora római fazekaskemencék Mursellán (Early Roman pottery kilns in Mursella). In: *Iparrégészeti kutatások Magyarországon. Égetőkemencék régészeti és interdiszciplinális kutatása (Research in Industrial Archaeology in Hungary. Archaeological and Interdisciplinary Researches on Kilns and Furnaces).* Szerk.: Gömöri J. Veszprém 1981, 19–26.

Takács–Vaday 2004: Takács M. – Vaday A.: Avar edényégető kemencék Kompolton (The Avar kilns at Kistéri-tanya, Kompolt. Awarenzeitliche Töpferöfen in Kompolt-Kistéri-tanya). *Dobó István Vármúzeum Évkönyve* 40 (2004) 5–102.

Tárnoki et al. 1988: Tárnoki J. – Siklódi Cs. – Cseh J.: Tiszafüred–Tiszaszőlős, Alsórétipart és Aszópart (Szolnok megye). *Régészeti Füzetek* Ser. I. No. 41 (1988) 23.

Vaday 2004: Vaday A.: Kazár (többkorszakú régészeti lelőhely feltárásának előzetes jelentése). *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* 27–28 (2004) 203–215.

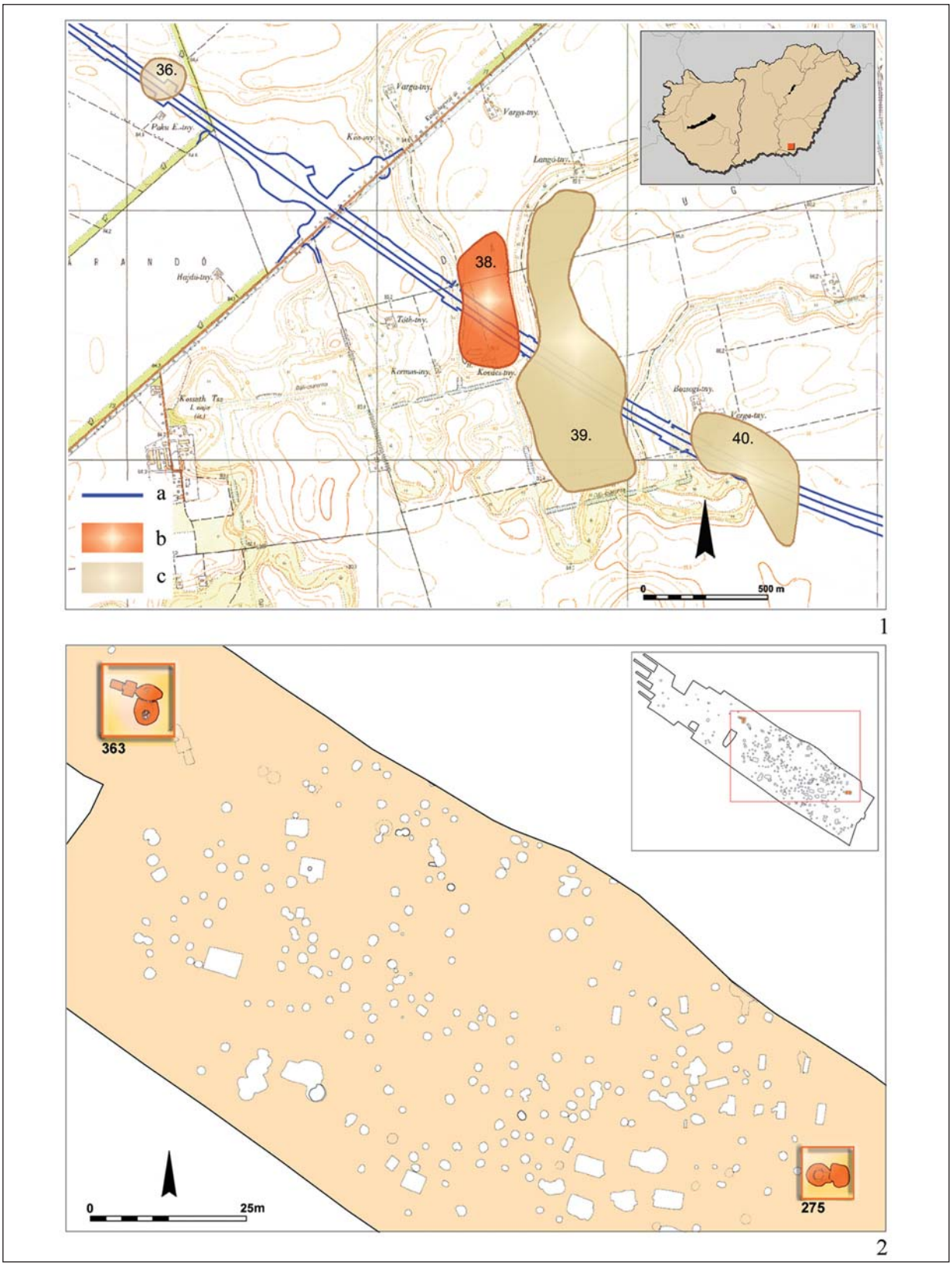
Vágner 2002: Vágner, Zs.: Medieval pottery kilns in the Carpathian Basin. *European Journal of Archaeology* 53:2 (2002) 309–341.

Vörös 1982: Vörös G.: Késő szarmata fazekasműhely Sándorfalva-Eperjesen. *Múzeumi Kutatások Csongrád megyében* 1982. Szeged 1982, 27–36.

Vörös 1987: Vörös G.: A Late Sarmatian Pottery Kiln at Sándorfalva-Eperjes, Hungary. *Masca Journal* 4:4 (1987) 185–189.

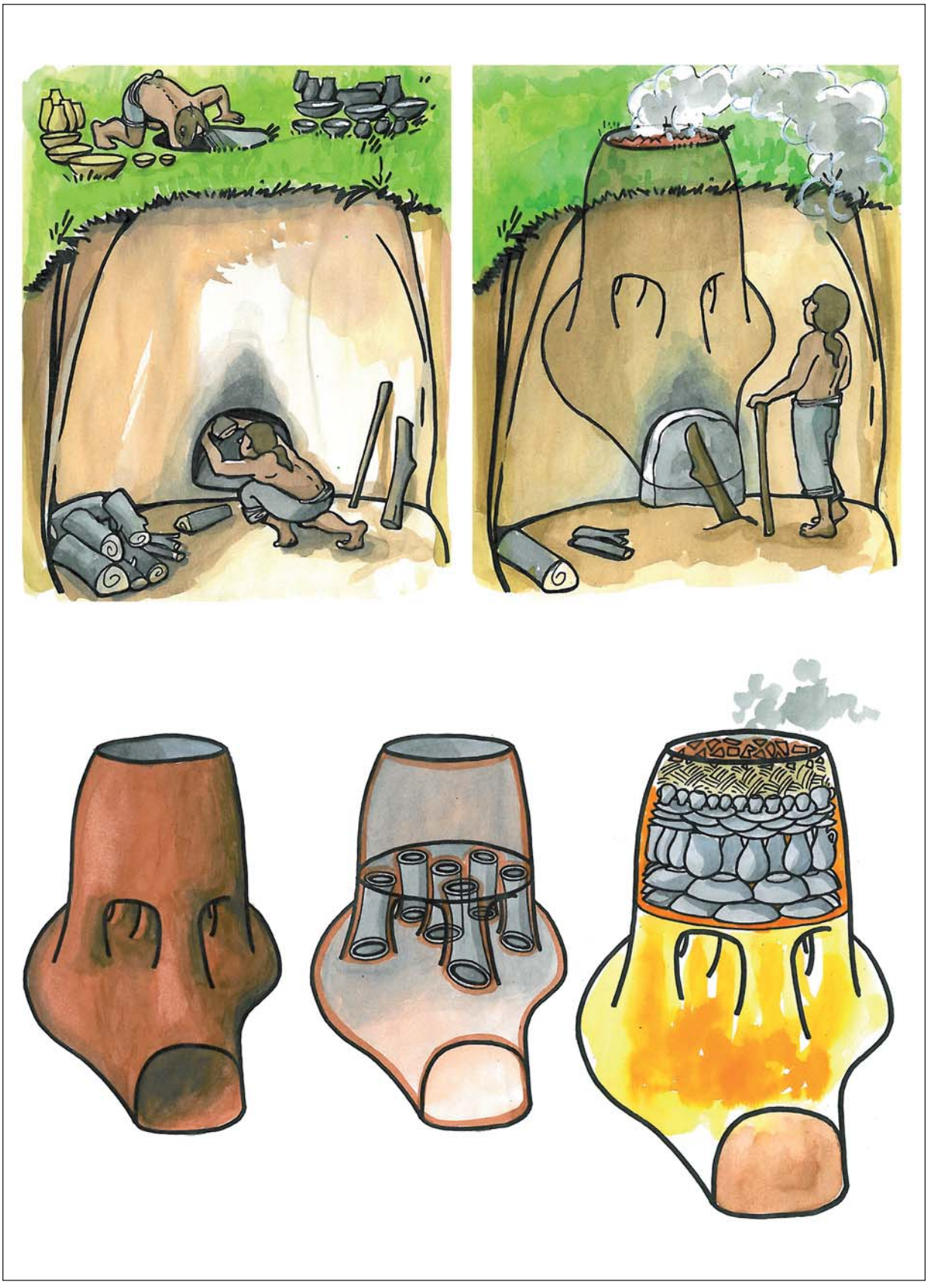
SARMATIAN POTTERY KILNS ON THE TRAIL OF THE M43 HIGHWAY

Our study principally presents and discusses the similarities between two pottery kilns originating from the Sarmatian Age and found during the excavations of archaeological site no. 38 on the M43 highway. During our work, we analyzed and interpreted the methods of kiln-making, the formal features and structure of the kilns, and the reasons behind their location in the outskirts of settlements. The kiln feature no. 363 belongs to the group of the so-called Celtic-type pottery kilns. The particularity of this kiln in Makó is that the central supporter wall does not hit the back wall of the substructure. By contrast, the kiln feature no. 275 is, to the best of our knowledge, a unique piece in the territory of the Sarmatian Barbaricum in the Great Hungarian Plain. The construction's muffle is developed approximately 60 cm deep beneath the subsoil. There are 6 near-round holes in the muffle connected to the substructure through a central tube with 5 radial tubes. The hot air flowed through these tubes from the firebox to the firing chamber. In our opinion, the two kilns were used in the same way, but it seems quite possible that the different structures of the two pieces—deriving from their size and the position of the holes in the muffles—served for burning different types of pots.

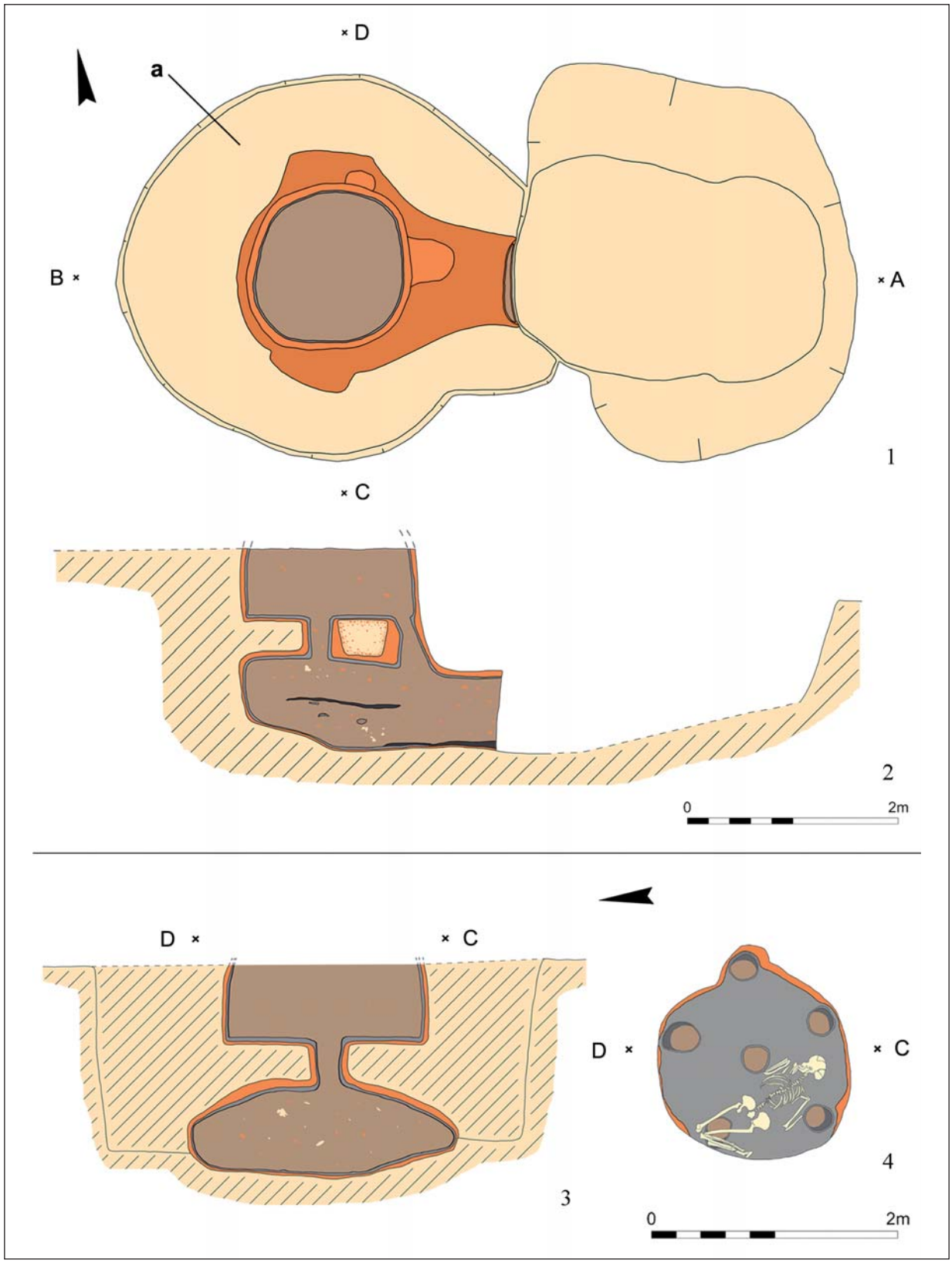


1. kép. 1: A lelőhelyek földrajzi elhelyezkedése; 2: Makó-Dáli ugar: A feltárt terület összesítő felszínrajza. Jelmagyarázat: a – Az M43 autópálya nyomvonala; b–c – Lelőhely kiterjedése

Fig. 1. 1: The geographical position of the archaeological sites; 2: Makó- Dáli ugar: Summarized topography of the excavated area. Notation: a – Trace of the M43 highway; b–c – Extent of the archaeological site

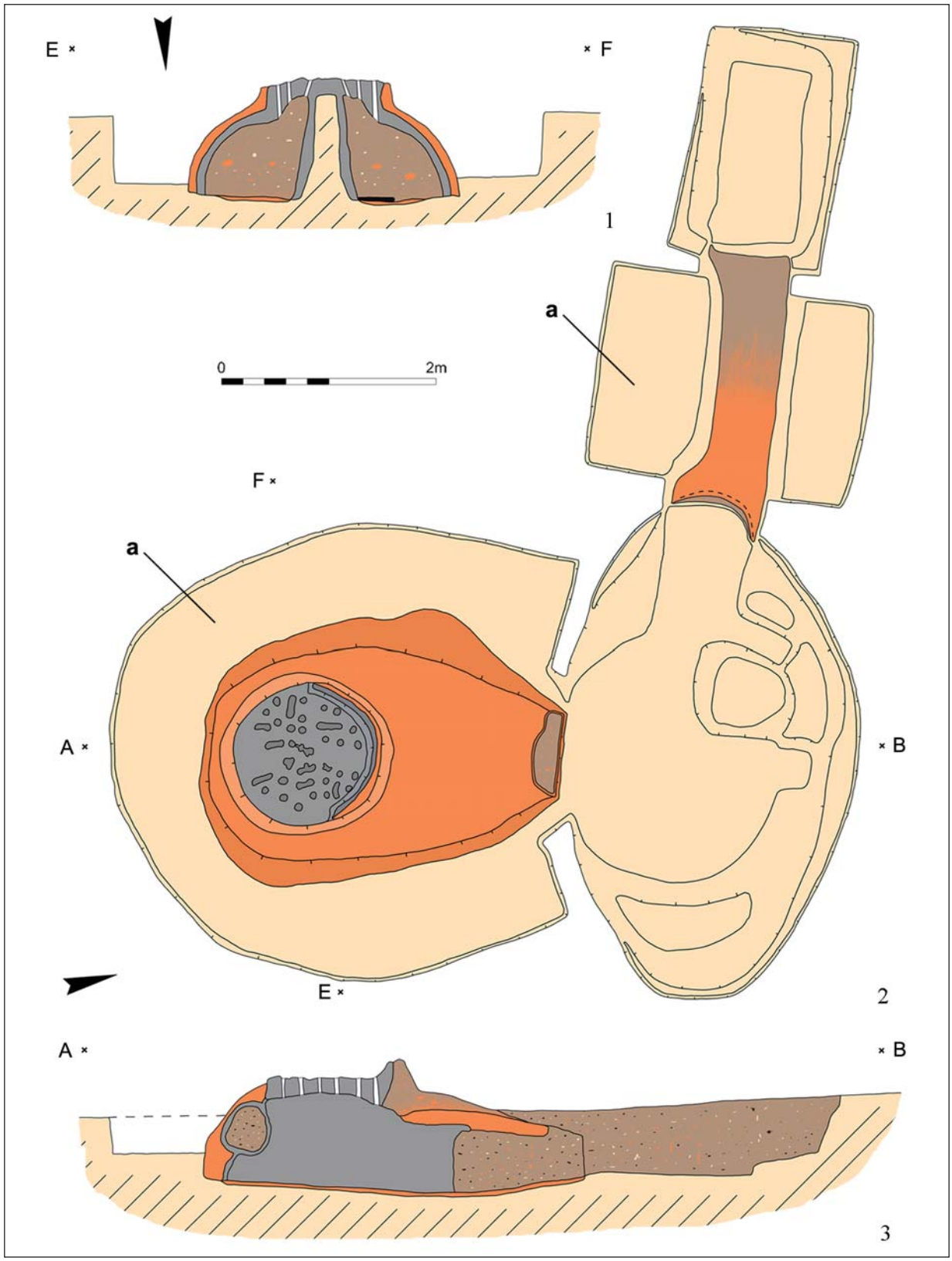


2. kép. A 275. égetőkemence rekonstrukciós rajzai
Fig. 2. Reconstruction drawings of the pottery kiln no. 275



3. kép. A 275. égetőkemence metszet-, részlet- és bontás utáni rajzai.
Jelmagyarázat: a – A „pozitívba" bontás során kialakított mesterséges munkagödör

Fig. 3. Profile, detail and full-digging drawings of the pottery kiln no. 275
Notation: a – Artificial pit excavated during digging into "positive"



4. kép. A 363. égetőkemence metszet és bontás utáni rajzai.
Jelmagyarázat: a – A „pozitívba" bontás során kialakított mesterséges munkagödör

Fig. 4. Profile and full-digging drawings of the pottery kiln no. 363
Notation: a – Artificial pit excavated during digging into "positive"



5. kép. A 275. égetőkemence részletfotói
Fig. 5. Details of the pottery kiln no. 275



6. kép. A 275. égetőkemence részlet- és metszetfotói
Fig. 6. Detail and profile of the pottery kiln no. 275



7. kép. A 363. égetőkemence metszet-, részlet- és bontás utáni fotói
Fig. 7. Profile, detail and full-digging photos of the pottery kiln no. 363

RANGOS SZARMATA TEMETKEZÉS SZOLNOK-SZŰCS-TANYA LELŐHELYRŐL

Schilling László* – Bendő Zsolt** – Váczi Tamás***

Absztrakt: *A tanulmány egy 2–3. századi szarmata temetőrészletben feltárt sírral foglalkozik. A sír körárkos, halmos, férfitemetkezés, mely rablottsága ellenére újabb adatokkal szolgál a fa sírkamrák szerkezetére vonatkozóan. A sír jellegzetes leletei: egy gyűrűs markolatú kard töredéke és a lábbeli szíjazatának berakásokkal díszített ezüstveretei. A berakások anyagát természettudományos vizsgálatok során variszcitként azonosítottuk.*

Kulcsszavak: *Szolnok, szarmata kor, körárok, halom, fa sírkamra, gyűrűs markolatú kard, úgynevezett szarmata csatok, pásztázó elektronmikroszkóp (SEM) vizsgálat, Raman mikrospektrometriai vizsgálat, variszcit*

Bevezetés

2013 őszén a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ az M4 gyorsforgalmi út Abony–Fegyvernek között tervezett szakaszán több helyszínen végzett próbafeltárásokat. Szolnok-Szűcs-tanya lelőhely a város határától 3,35 km-re északnyugati irányban, a Zagyva folyó egyik oldalágának partjától 450 m-re, nyugatra fekszik, és a Jászberény felé vezető 32-es út osztja két részre (*1. kép 1*).[1] A terepbejárási adatok alapján a tervezett felhajtó építési munkái a lelőhely központi részét érintették, ahol késő bronzkori, szarmata és Árpád-kori jelenségekre lehetett számítani.[2] A 32-es út közvetlen közelében, annak nyugati oldalán egy kisebb északi és egy nagyobb déli árok segítségével összesen 479,71 m^2 nagyságú felületen végeztünk kutatást.[3] Néhány ismeretlen korú jelenség között két vaskori, valószínűleg szkíta,[4] valamint egy Árpád-kori (kb. 11–12. század) ház[5] mellett egy szarmata (előzetesen 2–3. századra keltezett) temető 20 sírját tártuk fel (*1. kép 2*).[6] A sírok egyike bolygatott, a többi – két kivételtől eltekintve – rablott volt.[7]

* Magyar Nemzeti Múzeum, H-1113 Budapest, Daróczi út 3. schilling.laszlo@hnm.hu
** Eötvös Loránd Tudományegyetem TTK, Földrajz- és Földtudományi Intézet, Földtudományi Központ, Kőzettan-Geokémia Tanszék, H-1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/C. bendozs@caesar.elte.hu
*** Eötvös Loránd Tudományegyetem TTK, Földrajz- és Földtudományi Intézet, Ásványtani Tanszék, H-1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/C. vaczitamas@caesar.elte.hu

1 A lelőhely szerződés szerinti neve: M4–4. lelőhely, M4–RL 04; nyilvántartási azonosító száma: 81413.
2 A terepbejárást 2013-ban a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ I. sz. Regionális Iroda Topográfiai Osztályának munkatársai végezték.
3 A területet a humuszolást követően vettük át. A humuszolási munkákat Bóka Gergely régész, terepi koordinátor felügyelte. A próbafeltárást György Lászlóval közösen vezettük.
4 A vaskori anyag feldolgozását Czifra Szabolcs vállalta.
5 Az Árpád-kori anyag feldolgozását Skriba Péter végzi.
6 A szarmata anyag feldolgozását a 2014-ben zajlott megelőző feltárás vezetőjével, Szakos Évával közösen tervezzük. Az ismeretlen korú sírokat előzetesen a szarmata temető sírjai közé soroltam.
7 A bolygatott sír alig 40 cm-es mélységben, a mezőgazdasági művelés által érintett humuszrétegben feküdt.

A lelőhely kutatása 2014 nyarán megelőző feltárás keretei között folytatódott. Ennek során, más jelenségek mellett, a szarmata temető további sírjai kerültek napvilágra.[8]

A RANGOS SZARMATA TEMETKEZÉST TARTALMAZÓ OBJEKTUMCSOPORT

A próbafeltárás nagyobb, ÉNy–DK-i irányú árkának déli végén, a humuszolást követően egy kisebb területre koncentrálva, több objektum foltja rajzolódott ki. A csoport északnyugati tagja az O26/S26, szabálytalan alakú jelenség, amely megközelítőleg Ny–K-i irányban, a próbaárok délnyugati és északkeleti fala között feküdt. Ettől délkeleti irányban, a próbaárok délnyugati fala által részben fedve feküdt az O27/S27 kerek jelenség. Ehhez északkeleti irányból kapcsolódva, a próbaárok északkeleti fala által részben fedve feküdt az O28/S28 jelenség. A jelenségek bontása során tisztázódott, hogy az O26/S26 jelenség valójában két, egymást vágó sír. Az új jelenség az O40/S45 számot kapta. Az O28/S28 és az O40/S45 jelenség között egy újabb, a próbaárok északkeleti fala által részben fedett további folt került elő, mely az O41/S46 számot kapta.

A próbafeltárás eredményei alapján az objektumcsoport időrendje az alábbi módon rekonstruálható (*2. kép*):

1. Az O26/S26 egy Ny–K tájolású, melléklet nélküli, ismeretlen korú, valószínűleg szarmata sír. Az objektumcsoport legkorábbi tagja, melyet az O40/S45 sír a halott könyökének vonalától bolygatott. 2. Az O40/S45 egy ÉK–DNy tájolású, melléklet nélküli, ismeretlen korú, valószínűleg szarmata sír. Lábszárcsontjainak középső vonalától az O41/S46 sír bolygatta. 3. Az O41/S46 D–É-i tájolású, fa sírkamrás, rönkkoporsós, rangos szarmata férfisír. A sírgödör délkeleti oldalához csatlakozott a próbaárok ÉNy–DK-i fala által részben fedett O28/S28 rablógödör. A sárga altalaj színétől alig különböző betöltése a rablógödör betöltésétől határozottan elvált. 4. Az O28/S28 amorf, ismeretlen korú, minden bizonnyal szarmata rablógödör. Érintette az O41/S46 sír déli felét, valamint északkeleti oldalát, és a próbaárok ÉNy–DK-i falában folytatódott.[9] Többnyire humuszos talajjal volt kitöltve, fekete színű, rendkívül kötött betöltése a sír betöltésétől egyértelműen elkülönült. 5. Az O27/S27 egy kerek, sekély, leletanyag nélküli, ismeretlen korú, méhkas alakú gödör. Az O41/S46 sír délnyugati sarkára ásták. A gödröt a próbaárok délnyugati fala részben fedte. Az objektumcsoport legkésőbbi tagja.

Jelenleg nem tudjuk meghatározni, hogy az O26/S26 és az O40/S45 sír, illetve e két sír és az O41/S46 sír között lehetett-e akár rokoni vagy egyéb kapcsolat, vagy az általuk okozott bolygatás a véletlen eredménye. A próbafeltárás jellege miatt a kutatóárok alapján nem meghatározható, hogy az O41/S46 sír a temetőn belül hol helyezkedett el. Annyi azonban kétségtelen, hogy nem a temető legszélére ásták, mivel az objektumcsoporttól északnyugatra és délkeletre is tártunk fel további sírokat. Ez a kérdés a 2014-ben végzett megelőző feltárás eredményeinek ismeretében válik jobban vizsgálhatóvá.

---

[8] Szakos Éva szíves szóbeli közlése.

[9] A próbafeltárás keretei között a rablógödör teljes feltárására nem kaptunk engedélyt. Erre a 2014-ben végzett megelőző feltárás során került sor. A rablógödör kelet–északkeleti irányban folytatódott. Északkeleti nyúlványa a felszín felé vezető, lépcsős kialakítással zárult. Szakos Éva szíves szóbeli közlése.

Az o41/s46 sír leírása

T.: D–É (183–3°).[10] H.: 292–334 cm, sz.: 178–196 cm, m.: 120–132/178–182 cm.[11] Oldalfalai lefelé haladva enyhén szűkültek,[12] téglalap alakú sírgödör, sarkain kisméretű ívelt „fülekkel". A sírgödörben talált maradványok és elszíneződések ácsolt fa/deszka sírkamraszerkezetre utaltak. Ehhez tartozhatott a sírgödör hosszabbik oldalának középső tengelyében, közvetlenül a sír oldalfala mellé ásott egy-egy 12 cm átmérőjű, 30 cm mélységű oszlopgödör is. A rönkkoporsót a sírgödör rövidebbik oldalának tengelyétől nyugati irányban helyezték el, maradványaiból – valószínűleg – nyújtott helyzetű, háton fekvő, 30–45 éves (*adultus/maturus*) férfi töredékes, rossz megtartású csontjai kerültek elő. A férfi becsült testmagassága 159 cm. A sírindex 313 cm-es átlagos hosszúsággal és 187 cm-es átlagos szélességgel számolva alacsony: 1,67.[13] A sír nagysága azonos adatok alapján 5,85 m^2 felületű (*2. kép*).[14]

A bontás során a faelemek három különböző elszíneződéssel jelentkeztek. Fekete volt a sír délnyugati negyedében előkerült oldalfal, a nyugati oldalfalnál eredeti helyzetében megfigyelt oszlop, a sír északi végéből induló széles, hosszanti deszka; fehér színű elszíneződéssel borított fekete betöltéssel jelentkezett a sír északnyugati oldalfalánál eredeti helyzetben megfigyelt, hosszanti gerenda vagy deszka; és sárgás szürkék voltak a sír északnyugati sarkában megfigyelt keresztirányú deszka, a rönkkoporsó maradványai és a koporsó alatti, annak tengelyére merőleges, K–Ny irányban elhelyezkedő deszkák.[15]

A bontás során a különböző megjelenésű famaradványokból vettünk mintát a későbbi természettudományos vizsgálat céljára. Sajnálatos módon a faanyag a több mint másfél évezred alatt lebomlott, eredeti szerkezetét és anatómiai bélyegeit elvesztette, így a sírban felhasznált fa vagy fák faj- és/vagy nemzetségszintű meghatározása nem volt lehetséges, de így is számos információval szolgált. A fekete színű maradványok részben a fa egykori kérgének nyomaiként értelmezhetők. Az egyes esetekben megjelenő fehér színű lerakódás, a lebomlott fa helyére beépülő sárgásszürke anyag, a talajban vízzel mozgó és kiváló mészként ($CaCO_3$) azonosítható.[16]

Mikroszkópos vizsgálat során megállapíthattuk, hogy egyes faelemek valószínűleg hasítással kerültek megmunkálásra. A sárgásszürke maradványok felületén megfigyelt kisebb járatok a szú faanyagban tett károsítására emlékeztetnek.[17]

A rablott sírból kevés, de jellegzetes leletanyag került elő. Északi felében, a rönkkoporsón belül mindössze a bal lábszár és lábfej, valamint a jobb lábfej csontjai maradtak meg a rablás során bolygatatlan állapotban. Mell.: 1. A halott bal lábszárának és lábfejének találkozásánál, csatkarikával a jobb boka irányában, viseleti helyzetben lábbeli szíjazatához tartozó, csuklós *ezüstcsat* (*5. kép 1; 6. kép 1; 7. kép 1*). A téglalap alakú csattestet három hosszanti, téglalap alakú foglalatban elhelyezett kőberakással díszített elem képezi, melyeket rovátkolt drót keretez. H.: 5,1 cm, sz.: 0,9 cm, legnagyobb sz.: 1,5 cm, v.: 0,3–0,5 cm, tömeg: 8,532 g. 2. A halott bal lábfejének külső oldalánál, ívelt végével a lábujjak irányában, viseleti helyzetben lábbeli szíjazatához tartozó, csuklós ezüst *szíjvég* (*5. kép 2; 6. kép 2; 7. kép 1*). Felső tagját 5 keresztirányú, téglalap alakú foglalatban elhelyezett kőberakással díszített, alsó tagját 5 keresztirányú, téglalap alakú és egy félkör alakú kőberakással díszített elem képezi, melyeket rovátkolt drót keretez. H.: 6,3 cm, sz.: 0,8 cm, v.: 0,3–0,5 cm, tömeg: 7,195 g. 3. A halott bal lábszárának és lábfejének találkozásánál, csatkarikával a jobb boka irányában, viseleti helyzetben lábbeli szíjazatához tartozó, csuklós *ezüstcsat* (*5. kép 4; 6. kép 4; 7. kép 1*). A téglalap alakú csattestet három hosszanti, téglalap alakú foglalatban elhelyezett kőberakással díszített elem képezi, melyeket rovátkolt

---

10 A Kárpát-medencei szállásterületen időben és földrajzilag általánosan elterjedt, hagyományos szarmata tájolási irány (Kulcsár 1998, 16–17). A Kulcsár Valéria által vizsgált sírok többsége (65%) ide tartozik.

11 A feltüntetett méretek a humuszolási/jelentkezési szinten és a mai felszínen mért adatok.

12 A feltüntetett méretek mindkét esetben a sírgödör alján és a humuszolási/jelentkezési szinten mért adatok.

13 A módszert szarmata környezetben elsőként alkalmazta Istvánovits 1991, 35. Ez az alacsony index főként a halmok alatti sírokra jellemző.

14 *„A sírgödör mérete tehát, az árokkal jelöléshez hasonlóan utal a halott kiemelt (társadalmi?, családi?) helyzetére."* (Kulcsár 1998, 24–25). A sír méretével kapcsolatban azonos véleményt fogalmazott meg Nagy Margit, kiegészítve azzal a megállapítással, hogy a sírnagyság az eltemetett életkorával is kapcsolatban lehet (Nagy 2014, 120).

15 Fontos megjegyezni, hogy különböző fa, illetve fára utaló elszíneződés csak a sírrablás által érintetlenül hagyott részeken volt megfigyelhető, ahogy ez pl. a Kiskunfélegyháza-Kővágóér 485. sírjának esetében is tapasztalták (Gallina 1999, 12, 21, 13–14. ábra).

16 Hasonló vizsgálatot a szegvár-oromdűlői szarmata temetőből vett meszes anyagon végeztek; a vizsgálat eredménye szerint kalcium-hidroxid, $Ca(OH)_2$, azaz mész (Kőhegyi–Vörös 2011, 94. j.).

17 Azon kevés esetben, ahol sikerült vizsgálatra alkalmas faanyagot feltárni, ott minden esetben tölgyet (kocsányos *syn.* mocsári tölgyet, *Quercus robur*, illetve molyhos tölgyet, *Quercus pubescens*) azonosítottak (Kulcsár 1998, 29).

drót keretez. H.: 5,1 cm, sz.: 0,9 cm, legnagyobb sz.: 1,5 cm, v.: 0,3–0,5 cm, tömeg: 7,975 g. 4. A halott bal lábfejének külső oldalánál, ívelt végével a lábujjak irányában, viseleti helyzetben lábbeli szíjazatához tartozó, csuklós ezüst *szíjvég* (*5. kép 3; 6. kép 3; 7. kép 1*). Felső tagját 5 keresztirányú, téglalap alakú foglalatban elhelyezett kőberakással díszített, alsó tagját 5 keresztirányú, téglalap alakú és egy félkör alakú kőberakással díszített elem képezi, melyeket rovátkolt drót keretez. H.: 6,4 cm, sz.: 0,9 cm, v.: 0,2–0,4 cm, tömeg: 7,667 g. 5. A halott bal combcsontjának feltételezett felső végnél, látszólag másodlagos helyzetben *vaspenge töredéke* (*5. kép 6; 6. kép 6*). Mandula metszetű, felületén hosszanti irányú famaradványokkal. H.: 4,5 cm, sz.: 1,9 cm, v.: 0,7 cm, tömeg: 7,701 g. 6. Azonosíthatatlan *vastárgy töredéke* (*5. kép 8; 6. kép 8*). H.: 3,5 cm, sz.: 2,5 cm, v.: 1,3 cm, tömeg: 9,582 g. 7. A halott jobb könyökének feltételezett külső oldalánál, látszólag másodlagos helyzetben gyűrűs végű *vastárgy töredéke* (*5. kép 5; 6. kép 5*), a karika felületén textil-, a markolat felületén hosszanti irányú famaradványokkal. Teljes h.: 8,9 cm, gyűrű 3,7 × 3,4 cm, v.: 0,7–0,9 cm; markolat h.: 5,3 cm, átm.: 1,1 × 0,5 cm, tömeg: 25,273 g. 8. Az O28/S28 rablójárat betöltéséből lapos, háromszög alakú, töredékes *vastárgy* (*5. kép 7; 6. kép 7*). A sír egykori mellékletei közé sorolása bizonytalan. H.: 3,7 cm, sz.: 3,4 cm, v.: 0,2–0,3 cm, tömeg: 9,582 g. 9. A sír és a rablójárat betöltéséből szórványosan előkerült *állatcsont-töredékek* nem azonosíthatóak ételmellékletként vagy áldozati céllal sírba helyezett állati maradványokként, mivel nem köthetőek egyértelműen a temetéshez. Sem vágás, sem rágás nyoma nem volt a felszínükön megfigyelhető.[18]

A sírkamra rekonstrukciója

A sírban előkerült maradványok helyzete alapján lehetőség adódott a sírkamra szerkezetének elméleti rekonstrukciójára, valamint az építés lehetséges menetének meghatározására.[19] A sírgödör kiásását követően[20] a hosszanti oldal tengelyében egy-egy oszlopgödröt ástak.[21] A sírgödör alján, annak rövidebbik oldalával párhuzamosan, 10 cm távolságra egymástól 14 db 10 cm szélességű, 160 cm hosszúságú deszkát helyeztek el.[22] Az oszlopgödrök között nem, vagy talán egy rövidebb deszkát fektettek le (*3. kép 1*).[23] Miután az oszlopgödrökbe elhelyezték az oszlopokat, először a hosszanti, majd a rövidebb oldalon a sír oldalfalával azonos síkban

---

18 Mivel többségében nem fogyasztható állati maradványok kerülnek a sírba, a vágás- és rágásnyomok hiánya nem lehet perdöntő (KULCSÁR 1998, 70). A sír betöltéséből előkerült töredékek: ló, juh/kecske, sertés, kispatás, nagypatás, kagyló, kisemlős. A rablógödör betöltéséből előkerült töredékek: szarvasmarha, kisemlős. A kisemlős csontok a temetkezéssel nem állnak kapcsolatban, a megfigyelt számos állatjárattal hozhatók összefüggésbe.

19 Vörös Gabriella a gerendakamrás sírok esetében úgy véli, hogy a sírkamra, azaz a halott háza hasonlíthatott a településen álló, fából épült házakhoz (VÖRÖS 2002, 165). Rekonstrukciós javaslatait ld. VÖRÖS 2002, 175–176, 8–9. kép.

20 A sírgödör szélére kitermelt föld valószínűleg a sírnak legalább egyik, feltehetőleg valamely hosszanti oldalát szabadon hagyta, hogy az a későbbiekben – a fa sírkamra készítése, illetve a temetés során – ne jelentsen akadályt. Amennyiben a rönkkoporsót kötelek segítségével engedték le, akkor mindkét hosszanti oldalt szabadon kellett hagyniuk, vagy olyan állapotúra alakítani, hogy onnan a koporsót a sírkamrába akadály nélkül le tudják engedni.

21 A kötött, sárga altalaj az oszlopok leverését valószínűleg nem, vagy csak nehezen teszi lehetővé.

22 Ez a lépés a sírkamra oldalfalainak emelésével felcserélhető! A deszkák lenyomata a sír északnyugati részén, a rönkkoporsó nyugati oldalán és alatta jól megfigyelhető volt. A bolygatott részen ilyen lenyomatok nem kerültek elő, a sír aljának teljes felületben történő deszkaborítása, a sír alját borító deszkák, illetve a köztük lévő távolság nem feltétlenül állandó. A rekonstrukciós rajzon látható szabályosság kiszerkesztés eredménye. A deszkák vastagsága szintén ismeretlen. „*…ezeknek a kamráknak nem volt aljuk, sőt több alkalommal megfigyelhető volt, hogy egy meszes, máshol hamus rétegként leírt, többször tapasztásnak nevezett réteg borította a kamra alját… a gerendakamrának nem volt feneke. A sír alján 1–2 cm vastagságú pernyés-hamus mészréteg volt, amely megfigyelés szerint, szilárd réteggé állott össze.*” (VÖRÖS 2002, 164). Utóbbi ismétlődik: KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 260–261. További meszelt felületre utaló sírok említése: KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 251–252.
A tanulmány témájául szolgáló szolnoki sír feltárása során tett megfigyelések, valamint a minták természettudományos vizsgálata alapján egyes esetekben elképzelhetőnek tartom, hogy az ásatók, a lebomlott fa helyére beépült meszes lerakódást értelmezték ilyen rétegként. A rekonstrukciós javaslattal kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a gerenda- és a deszkakamrák eltérő módon épültek, valamint előfordulhattak egyedi megoldások is.

23 Erre utaló nyom a sírrablás okozta bolygatás miatt nem került elő. A rekonstrukciós rajzon közel azonos távolságra fekszik a többi hosszanti deszka között, szélessége is azokkal megegyező, 10 cm.

deszkákat helyeztek el, melyek sarkait valószínűleg csapolással rögzítették (*3. kép 2*).[24] A sírkamra minimum magassága a rönkkoporsó magasságával azonos vagy azt meghaladó lehetett.[25] Ezt követően helyezték el a rönkkoporsót a sírkamrában.[26] Megválaszolhatatlan kérdés, hogy a rönkkoporsót a halottal együtt vagy esetleg külön-külön, elemenként helyezték-e el a sírba. Kétségtelen, hogy könnyebb lehetett elemenként és a holttest nélkül mozgatni. Elképzelhető-e, hogy a sírkamrába először a koporsó alsó részét engedték le, majd a halott elhelyezését követően tették rá a koporsó felső részét?

A sírból vas koporsókapocs nem került elő, ami esetleg arra utalhat, hogy a koporsót nem koporsókapocs segítségével zárták le, hanem esetleg más módon, vagy nem is zárták le.[27]

A rönkkoporsó, illetve a halott a sír nyugati oldalfalához közelebb került elő. Ennek egyik oka lehet, hogy a koporsó a sír középső tengelyéből a rablás során elmozdult, vagy esetleg a koporsót a temetés során szándékosan ott helyezték el, hogy a keleti oldalon nyert szabad térben maradjon hely a további mellékletek, a halottnak szánt útravaló számára.[28] Az oldalsó oszlopok felső végeit vízszintesen összekötő elemre utaló nyomot nem tártunk fel, a rekonstrukción ez statikai okból szerepel (*3. kép 3*).

A következő lépésben megkezdődött a sírkamra tetejének keresztirányú deszkákkal történő befedése (*3. kép 4*).[29] Ezt követően a

---

[24] Ez a lépés a sírkamra aljának deszkaborításával felcserélhető! Az oszlopok kezdetben az ácsolt sírkamra hosszanti deszkáit tarthatták. A sír oldalfalának esetleges beomlás elleni védelemére nem volt szükség, mivel az altalaj rendkívül kötött. A sírgödör sarkain található „füleket" értelmezhetjük a sarkokon történt csapolás nyomaiként. A deszkák hossza a sír méretével azonos vagy azt alig meghaladó, kb. 304–308 cm lehetett. Vastagságuk és szélességük nem ismert. A sír délnyugati oldalfalán dokumentált maradványok alapján széles, egyes esetekben talán kéreggel borított deszkákat használtak fel.

[25] Az ácsolt sírkamra eredeti magasságára vonatkozó adattal nem rendelkezem. Az ásatási megfigyelések szerint, a nyugati oszlop fekete színű elszíneződése alapján a 90 cm-t biztosan elérte. A rönkkoporsó sírban mért, sírföld súlya által torzított szélessége 95 cm. Nem tudjuk, hogy a rönkkoporsó átmérője állandó volt-e. 95 cm-es átmérővel számolva a fatörzs kerülete 298,3 cm (ennél valójában kisebb lehetett, ahogy a törzs és a koporsó átmérője is), a koporsó hosszát figyelembe véve pedig a fatörzs hossza jóval meghaladta a 220 cm-t. A rönkkoporsó készítéséhez tehát közelben kitermelhető, nagyméretű fa (szarmata környezetben vizsgált rönkkoporsó maradványok alapján) tölgyfa törzsét használták fel (ld. 19. j.), amit valószínűleg a temetés előtt röviddel vágtak, majd alakítottak ki. A kivágott fa kora, 284 cm-t meghaladó törzskerület, azaz kb. 90 cm törzsátmérő esetében min. 85 év lehetett (http://bocs.hu/kornev/halozat/knh0/7OLDAL.HTM [elérés ideje: 2015.01.06.]). Utóbbi számítás több bizonytalansági tényező miatt kizárólag tájékoztató jellegű!

[26] A keresztmetszetében ívelt rönkkoporsó megmaradt részének sírban mért hossza 107 cm, teljes becsült hossza 220 cm. Ez az adat, a halott lábánál előkerült koporsó maradványok és a sírfaltól való távolság kiszerkesztésén alapul. A rönkkoporsó hosszát, a halott becsült testmagassága nem indokolja. Hasonló arányok figyelhetőek meg Kiskunfélegyháza-Kővágóér 207. sírjának esetében is (Gallina 1999, 20, 10. ábra). Bár a koporsó hossza a halott életkorával, testmagasságával volt összefüggésben, a Vörös Gabriella által vizsgált lelőhelyeken több esetben is jóval meghaladta a sírgödör a koporsó hosszát, valamint a koporsóban fekvő halott testmagasságát is (Vörös 2002, 162–163). Érdekes kérdés, hogy a koporsó hossza milyen okból haladta meg több esetben ilyen nagymértékben a holttest hosszát? *„E koporsó úgy készült, hogy egy kívánt méretűre fűrészelt nagyobb rönkfát hosszában kettévágtak, teknőszerűen kivájták, majd a halott és mellékleteinek elhelyezése után összekapcsolták."* (Gallina 1999, 11) Összekapcsolásra utaló bizonyíték nem került elő.

[27] *„A markomann háborúkat közvetlenül követő korszakból, a II. század végéről–III. század elejéről vasalkatrész nélküli rönkkoporsót több lelőhelyen is sikerült megfigyelni: Tiszavasvári-Városföldje-Jegyző-tag, Szeged-Csongrádi út stb."* (Kulcsár 1998, 28). Elképzelhető, hogy a – kronológiai jelentőséggel bíró – vasból készült koporsókapcsok is a sírrablás áldozatául estek (Kőhegyi–Vörös 2011, 254). Vaskapocs nélküli rönkkoporsóra ld. Vörös 2002, 175, 8. kép = Kőhegyi–Vörös 2011, 256, 251. kép. Azoknál a síroknál, ahol a sírgödör kis mérete nem tette lehetővé, hogy a koporsót/koporsó végeit vaskapcsok segítségével a sírgödörben zárják le, ott ez a lezárás kétségtelenül a koporsó sírgödörbe történő leengedését megelőzően történt.

[28] Mindkét lehetőség esetén érdekes egybeesés, hogy a rablógödröt kelet–délkeleti irányból nyitották a sírra. Tehát a koporsó a sír rablása során is elmozdulhatott, vagy a sírrablók szándékosan a feltételezett mellékleteket tartalmazó oldalon ástak rá a sírra. Természetesen az is elképzelhető, hogy olyan irányból közelítettek a sírhoz, amelyik egy közeli útról, településről, stb. nem volt (könnyen) észlelhető. További szempontok ld. Kőhegyi–Vörös 2011, 238.

[29] A sír északnyugati sarkában, térben a rönkkoporsó felett, keresztirányú lefedésre utaló deszka lenyomata került elő. A deszkák szélessége lehetett változó, hosszuknak minimum a sírkamra szélességével (164 cm) kellett megegyeznie. A deszkák végei vagy a sírkamra hosszanti oldalfalának deszkáira, esetleg a sírgödör oldalában kialakított lépcsőre vagy a sírgödör felső szélére támaszkodhattak. A Vörös Gabriella által készített rekonstrukción a lefedés első lépése ezzel megegyező, keresztirányú (Vörös 2002, 176, 9. kép 3).

sírkamrát hosszanti irányban is deszkákkal borították (*3. kép 5*), végül földdel fedték be. A sír méretéből és sírkamrás szerkezetéből adódik, hogy a sír felett nagyobb hantot vagy halmot emelhettek. A hant/halom mérete részben a sírkamra magasságának függvénye.[30] Nagyobb méretű hant/halom meglétére utal a rablógödör helyzete is; azt ugyanis nem a sír „foltjára", hanem annak oldalából kiindulva nyitották. Ennek magyarázata az lehet, hogy a hant/halom oldalát megbontva kevesebb földmunkát kellett végezni, valamint ebből az irányból a fa sírkamra tetejét és oldalát megbontva valószínűleg sem a halom, sem a sírkamra nem szakadt be és nem omlott a rablókra.[31]

A halmos temetkezési mód az elit sírjainak jellemzője, ebben a korszakban a jólét és a hatalom egyfajta kifejezője. Alföldi szarmata környezetben az árokkal keretelt halmok alatti sírok, fa sírkamrák átlagos mérete 2–4×2 m, 4–8 m^2 közötti. A sír mérete az eltemetett rangjának és életkorának függvénye.[32] A Nagy Margit által a sírok mérete alapján végzett elemzés eredménye szerint az O41/S46 számú sír 5,85 m^2-es nagyságával a Budapest-Péceli úti temető legrangosabb, míg a Madaras-Halmok esetében a felső társadalmi réteg alsóbb rétegének felel meg.[33] Mivel a próbafeltárás során a temető területének csak egy részét ismertük meg, így nem tudunk következtetni arra, hogy a korabeli társadalom temetőre vetített képe szerint a halott milyen pozíciót foglalt el, illetve hogy a Madaras-Halmok temetőjéhez hasonlóan sírja egy külön sírcsoport részét képezi-e. Annyi azonban bizonyos, hogy a 2013-ban feltárt sírok közül ez a legnagyobb alapterületű. A Budapest-Péceli úti temetőben a hasonló méretű sírok a 20–40 éves nők és férfiak nyughelyei, akik a helyi, megbecsülésnek örvendő, férfiak esetében a hadra fogható elit tagjai lehettek. Madaras-Halmok temetőjében ez a sírméret az alacsonyabb rangú vezetőkhöz és családtagjaikhoz köthető. Az 1–2 közötti index, ahogy ebben az esetben az 1,67, a sírkamrás temetkezések arányait jelenti.[34]

AZ O41/S46 SÍR KÖRÁRKA

A próbafeltárás során az O41/S46 sírtól közel azonos távolságra két kisebb, ÉK–DNy-i irányú árokszakasz került elő. A sírtól északnyugati irányban az O24/S24 235 cm hosszú, 110–140 cm széles, 28 cm mély, részben kettős árkot (*4. kép 1*), a sírtól délkeleti irányban az O29/S29 210 cm hosszú, 60 cm széles, 14 cm mély, északkeleti végén lekerekített végű árokszakaszt tártuk fel (*4. kép 2*). Akkor még sem korukat, sem funkciójukat nem tudtuk meghatározni. A megelőző feltárás során napvilágra került további szakaszaik alapján egyértelműen a rangos sír körárkának részleteként azonosíthatóak.[35] A

---

30 A sírkamra szerkezetének rendkívül masszívnak kellett lennie, mivel nagy tömegű földet kellett elbírnia: a sírt részben a sírgödör ásásakor, részben pedig a körárokból kitermelt földdel fedték. A sírkamra hossza kb. 304 cm, szélessége kb. 164 cm, magassága pedig minimum 90 cm lehetett. A sírkamra térfogata ezen adatok alapján 4,48 m^3. 1 m^3 föld tömege kb. 1,3–1,4 tonna. Csak a sírkamrából tehát kb. 5,824–6,272 tonna föld nehezedett a faszerkezetre. Ha a sír mélységét a mai felszínhez képest határozzuk meg, akkor 180 cm-es átlagmélységgel számolva 8,96 m^3 föld tömege kb. 11,648–12,544 tonna. Ehhez hozzá kellene adnunk a körárokból kitermelt föld egy részének tömegét is. A hant/halom méretével kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy a fellazított föld térfogata nagyobb. A számítás több bizonytalansági tényező miatt (pl. a csapadéktól nedves föld tömege nagyobb) kizárólag tájékoztató jellegű.

31 A sírrablók „ismereteiről" ld. KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 238. A sírrablás idejére vonatkozóan közvetett adat, hogy a bal láb térdtől, a jobb láb pedig bokától lefelé érintetlen maradt, a holttestet nem egyben mozgatták, tehát már bomlási fázisban vagy azt követő állapotban volt.

32 Ld. 16. j. és ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2014, 437–445.

33 Az 5–6 m^2 közötti kategória a Péceli úton a 4., Madarason a 7. helyen szerepel a rangsorban (NAGY 2014, 148, 5. táblázat).

34 NAGY 2014, 119–123.

35 A próbafeltárás során dokumentált árokszakaszok további részleteit 2014-ben, a megelőző feltárás során Szakos Éva tárta fel.

körárok kiszerkesztett átmérője 24 m. A körárokból kitermelt földdel minden bizonnyal a középső, sírkamra felett emelkedő halom méretét növelték.[36] Bejárata bizonytalan, valószínűleg délkeleti irányból nyílhatott.[37] Az árokszakaszokból korhatározó lelet nem, mindössze bizonytalan korú állatcsont töredékek kerültek elő.[38] Az árok funkciója a halott elhatárolása lehetett,[39] mérete pedig a halott kiemelt helyzetére utal.[40]

A gyűrűs végű vastárgy

A halott jobb könyökének feltételezett külső oldalánál, látszólag másodlagos helyzetben egy gyűrűs végű, töredékes vastárgy került elő.[41] A jellegzetes, enyhén ovális, kerek átmetszetű, közel egyenlő vastagságú, gyűrűs kiképzéssel ellátott tárgyat nagy valószínűséggel egy szarmata típusú, gyűrűs markolatú kard vagy tőr töredékeként azonosíthatjuk.[42] A gyűrű felületén három ponton korrózió által megőrződött textilmaradványok láthatóak.[43]

A gyűrűhöz kapcsolódó hosszanti, egyenes, téglalap metszetű nyúlvány a kard/tőr markolatának töredékeként értelmezhető. A markolatra korrodálódott famaradványok az egykori faborítás nyomai (*5. kép 5; 6. kép 5*).[44] Bár egyenes, rövid keresztvasa nem maradt ránk, az analógiák alapján a gyűrűvel és a markolattal együtt, a pengével egyben kovácsolhatták.[45] Pengéje az eddigi leletek alapján rövid lehetett.[46] Jelenleg nem tudjuk megválaszolni

---

36 A halomemelés szokása a 2. század végétől a szarmata kor végéig követhető, többségük a 3. századra tehető (Vörös 2002, 161). A jelöletlen sírokhoz képest jóval kisebb arányban fordulnak elő, valószínűleg az arisztokráciához köthetők (Kulcsár 1998, 43–46).

37 *„Leggyakoribb alakjuk kör, ...a bejárta általában D-ről van, tehát a D–É-i tájolású halottak feje felől. [...] Az Alföldön egyenletesen elterjedt rituselem a II. század elejétől az V. század elejéig folyamatosan jelen van."* (Kulcsár 1998, 35–36) Kőhegyi Mihály Madarason tett megfigyelései alapján a szokványos sírok árokkeretei délkeleten mindig nyitottak (Kulcsár 1998, 39).

38 Szarvasmarha, juh/kecske, valamint kis- és nagypatás csontok töredékei. *„Az árok... szerepet kapott a temetést kísérő vagy követő rituális cselekményekben, a halotti torban... [erre utal] magában az árokban előkerülő állatcsont[anyag]... [mint] egyetlen olyan temetkezéssel összefüggő régészeti jelenség, amely utal az eltemetés utáni – halotti tor?, áldozatok? – rituális cselekményekre."* (Kulcsár 1998, 39)

39 Kulcsár 1998, 39.

40 Kulcsár 1998, 24–25, 34. j.

41 A síron belüli látszólag másodlagos helyzete ellenére valószínűsíthető, hogy a temetés során a rönkkoporsón belül, a halott jobb oldalán helyezték el. Az eddig feltárt sírok többségében is a halott jobb oldalán kerültek elő (Kulcsár 1998, 65; Istvánovits–Kulcsár 2008, 63; Istvánovits–Kulcsár 2011, 95). A boszporuszi sírsztélék figurális ábrázolásain a gyűrűs markolatú kardot/tőrt a könnyűlovasok minden esetben a jobb combjuknál viselik (Istvánovits–Kulcsár 2008, 96, Fig. 4. 1–2; Istvánovits–Kulcsár 2011, 63, 71, 4. kép).

42 Felhívja a figyelmet a típus elnevezésének félrevezető voltára (Miks 2009, 136). Véleménye szerint a kardok/tőrök besorolásának alapjául elsősorban a pengét, illetve annak jellemzőit kell tekinteni. Ez jelen esetben nem lehetséges.

43 A kard/tőr vagy annak töredéke(i) valószínűleg a halott ruházatának közelében, esetleg textilbe csomagolt állapotban került(ek) elhelyezésre. Férfisírok esetében a fegyverek rituális törése kultikus szerepet tölthetett be (Kulcsár 1998, 65). Szándékosan megrongált kard sírba tételéről egy késő szarmata sír kapcsán ld. Istvánovits 1993, 137. Talán a rablás során került a tárgy valamilyen textília, esetleg a kardhüvely belső textilborítása közelébe (Istvánovits–Kulcsár 2008, 95; Istvánovits–Kulcsár 2011, 63).

44 E faborítás – ahogy a mainzi lelet esetében is – eredetileg két hengeres félből állhatott, amelyet bőrrel vonhattak be (Miks 2009, 134, 142–143).

45 Az üllői gyűrűs markolatú tőr/kés nem rendelkezik keresztvassal. 20 cm körüli pengehosszát figyelembe véve az eddigi legrövidebb, fontos különbség továbbá, hogy pengéje egyélű (Istvánovits–Kulcsár 2008, 98–99, Fig. 9; Istvánovits–Kulcsár 2011, 64–65, 75, 9. kép).

46 Eddig egyetlen szarmata gyűrűs markolatú kard/tőr hosszúsága sem haladta meg az 50 cm-t (Istvánovits–Kulcsár 2008, 95; Istvánovits–Kulcsár 2011, 63). A római változatok pengehossza is rövid. Többségük a tőrök és gladiusok, kisebb számban az úgynevezett semispathák közé sorolható (Miks 2009, 136).

azt a kérdést sem, hogy a sírból előkerült pengetöredék lehet-e a kard/tőr pengéjének részlete, vagy egy másik tárgy, esetleg egy fatokos kés pengéjének a töredékeként azonosítható (*5. kép 6; 6. kép 6*).

A gyűrűs markolatú kard/tőr földrajzilag és időben egyaránt széles körben ismert, ázsiai eredetű fegyvertípus, mely a szarmaták megjelenésével került a Kárpát-medence keleti felébe, ahol igen ritka leletnek számít.[47] Fontos megjegyeznünk, hogy a rómaiak valamikor a 2. század elején átvették a szarmatáktól ezt a fegyvertípust. A szarmata és a római változatok azonban eltérő technikai kivitelük miatt jól elkülöníthetőek egymástól.[48] A sírban talált töredék tipológiai jellegzetességei alapján a szarmata gyártmányok közé sorolható.[49]

A fegyvertípus időrendje bizonytalan. A legkorábbi példány az 1–2. század fordulójáról származik, a legkésőbbi darabok a 4. századig maradtak használatban.[50] A legnagyobb számban azonban – elsősorban a római változat képviselői – 2. századi környezetből kerültek elő.[51] Kárpát-medencei szarmata lelőhelyekről többségük, ahogy az itt bemutatott töredék is, az Aquincum–Porolissum útvonal közeléből ismert.[52]

A lábbeli szíjazatának rekonstrukciós javaslatai[53]

In situ helyzetüknek köszönhetően lehetőség nyílt a lábbeli és a szíjazat elméleti rekonstrukciójának rajzos elkészítésére.[54] A férfisírokból a láb környékéről előkerülő csat–szíjvég együttesek nem a lábbeli, hanem a lábbeli szíjazat részei.[55]

A minden bizonnyal bőrből készült, magas szárú lábbeli a boka környékén lehetett jelen esetben veretes szíjjal rögzítve, mai funkcióját tekintve egyfajta cipőfűzőként.[56] A szíj szabadon körbefuthatott a boka környékén, így

---

47 Eredetéről ld. ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2008, 95; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2011, 63; MIKS 2009, 143–144. A fegyvertípus ritkaságának okát nem a szűk körű használatban, hanem a temetkezési szokásokban látják (vö. ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2008, 96, 101; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2011, 63–64, 67). A fegyver ebben a környezetben általában ritka. A katonai arisztokrácia, illetve kiemelkedő katonai szerepet játszó harcosok melléklete (VADAY 1989, 117).

48 A két típus közti különbségre korábban már Vaday Andrea is felhívta a figyelmet (VADAY 1989, 111). A jóval nagyobb számban ismert római változat önálló eleme a markolatra utólag rögzített, megvastagodó gyűrű és az eltérő kialakítású keresztvas. Mindkét elemen előfordulhat díszítés is, ld. ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2008, 100–101, Fig. 10–11; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2011, 66, 76, 10–11. kép; MIKS 2009, 136–143, 152, Abb. 14, 156, Abb. 15, 159, Abb. 16.

49 A markolattöredék az úgynevezett „A" formai csoportba tartozik, melynek jellemzői: kerek, azonos vastagságú gyűrű, lapos, rövid keresztvas, minden elem egy alapanyagból került kialakításra (azaz nem különálló elemekből állították össze), szarmata településterületre jellemző (ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2008, 95–96, 102; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2011, 63, 67; MIKS 2009, 137–138, 144).

50 ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2008, 98–99; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2011, 65; MIKS 2009, 143–148.

51 A típus átvételét egyfajta divatjelenségként értelmezték, melyre a markomann–szarmata háborúk által létrejött kapcsolat lehet a magyarázat (MIKS 2009, 147–148).

52 ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2008, 97, Fig. 5; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2011, 67, 72, 5. kép. A fegyverleletek száma a stratégiailag fontos helyeken, pl. a határvidéken vagy folyami átkelők közelében magasabb. Többnyire körárkokkal övezett halomsírokból kerültek elő (VADAY 1989, 109).

53 A rekonstrukció alapjául – az O41/S46 sír leletei mellett – a Budapest XVII. Rákoscsaba-Péceli út 40. sír leletei és az ott tett megfigyelések szolgáltak.

54 A szolnoki leletekkel azonos korú kunszentmárton-bábockai leletek alapján az „Y" alakú veretekkel és sarkantyúval ellátott szarmata lábbeli szíjazat rajzos rekonstrukcióját ld. VADAY–KULCSÁR 1984, 258, ris. 8, valamint egy rekonstruált változat látható a Magyar Nemzeti Múzeum „Kelet és Nyugat határán" c. kiállításában (ÓVÁRI ET AL. 2002, 150–151; LIGETI 2003, 60). A 300 körüli, díszes korongokkal és sarkantyúval ellátott, előkelő germán lábbeli rekonstrukciója, a leunai 3. sír leletei alapján (SCHULZ 1953, 24, Abb. 41).

55 Ahogy manapság, úgy a szarmata korszakban is többféle megoldással, többféle lábbeli (férfi/női, nyitott/zárt, stb.) lehetett használatban (VADAY 1989, 106–107). Az itt bemutatott rekonstrukció az előkerültek leletek alapján felvázolható három lehetőséget mutatja be. Természetesen ezen megoldásokon kívül más viseleti/használati lehetőség is elképzelhető.

56 Vaday Andrea szerint a szarmata lábbeli szára – a szkíta lábbelihez hasonlóan – boka fölé magasodott, ahogy erre az endrődi leletek is utalnak (VADAY–SZŐKE 1983, 116–117), valamint ahogy az egyes szkíta ábrázolásokon is látható (VADAY–KULCSÁR 1984, 257, ris. 3, ris. 10; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2003, 57).

azonban viselet/mozgás közben elcsúszhatott, elmozdulhatott a lábszár irányába (*7. kép 2.1*).

A szíj rögzítésének egy módja lehetett, ha azt közvetlenül (pl. varrással) a lábbeli szárához rögzítették.[57] Így a szíj ugyan nem mozdult el, a hátránya mégis az volt, hogy a lábbeli és a szíj nem vagy csak nehezen volt egymástól elválasztható, ami megnehezítette, esetleg akadályozta bármelyik elem cseréjének lehetőségét (*7. kép 2.2*).

A szíjat egy (vagy több), függőleges állású bújtatón is átvezethették. A bújtató – melyet a lábbeli anyagából alakíthattak ki vagy a lábbelihez utólag rögzítettek – feladata volt, hogy megakadályozza a szíj elcsúszását a lábszár irányába, valamint így a szíj és a lábbeli akár külön-külön cserélhetővé vált (*7. kép 2.3*). A szíj szélessége 0,9 cm lehetett, azaz feltehetően megegyezett a veretek szélességével. Hossza – a lelőkörülmények alapján – a veretekkel együtt kb. 40 cm, vastagsága 0,1–0,2 cm között lehetett. A szíjazat csatjai a 0,9 cm szélességű szíjvégeknek az 1 cm belső szélességű csatkarikákon történő átvezetését követően a jobb és a bal láb esetében is a csattüske segítségével befelé záródtak.[58] A csat és a szíjvégek esetében is a csuklós kialakítás a csatkarikán történő átvezetést könnyíthette meg.

Készítéstechnikai megfigyelések a lábbeli szíjazat veretein

Bár a szarmata Barbaricumból több hasonló készlet ismert,[59] jól dokumentált lelőkörülményei, és átlagon felüli kivitele miatt érdemes e tárgyakat a szokásostól eltérő módon, részletesen leírni.

A készlet készítésekor felhasznált anyagok: nagy tisztaságú ezüst, kőberakások és a berakásokat rögzítő, ismeretlen összetételű masszsa(?). A csuklós csatok három fő részből állnak: csattest, csatkarika, csattüske. A csatkarika vastag, masszív, szögletes metszetű. A csattüske a csatkarika hosszanti tengelyében kialakított vájatba illeszkedik. A csattüske töve rendkívül pontosan illeszkedik a csatkarikába, valószínűleg egy függőleges tengelyen mozog.[60] Hasonló, nagyobb méretű, ezzel párhuzamos, függőleges, süllyesztett tengelyhez kapcsolódik a csattest is. A csattüske metszete téglalap alakú, a hegy felé elvékonyodik. A csattüske bőrszíjon átbújtatott fele ötszög alakban van megmunkálva, hegye téglatest alakban végződik. A csattest alapja egy ezüstlemez, melynek szélessége a csatkarikával történő találkozási pontnál elkeskenyedik, a csatkarika tengelyén visszahajlítva a csattest végéig nyúlik. Ezt a nyelvet a csattest két hosszanti felülete közé fogott bőrszíjra hajtották vissza. A bőrszíjat a csattesttől legtávolabbi berakás alatt induló, visszahajtott alsó lapon átvezető szegeccsel rögzítették. Az elkalapálás nyoma jól látszik az elvékonyodó és enyhén kiszélesedő, visszahajlított lapon. A csattest felületét három, hosszú, keskeny lapokból hajlított, megközelítőleg téglalap alakú foglalatba illesztett kőberakással díszítették. A foglalatok minden esetben egy darabból készültek, a hajlítás következtében három sarkuk enyhén ívelt, a negyedik, illesztési ponton – ahol a lapok végei összeérnek – szögletes. A foglalatok minden esetben egyedileg, a kövek méretéhez igazodva kerültek kialakításra. A foglalatokat rovátkolt drótszegély veszi körül; a foglalatok között és a csattest végein négy rövidebb, a csattest hosszanti oldalán két hosszabb drótdarab. A csatpár kialakítása azonos technikával készült (*5. kép 1, 4; 6. kép 1, 4*).

---

[57] Másik lehetőség, hogy a szíjat magából a bőr lábbeli anyagából, attól elválaszthatatlan módon alakítják ki. Ez azonban a szíjak 0,1–0,2 cm-es vastagságát figyelembe véve kevéssé valószínű. A kérdésre egy újabb lelet, vagy a kísérleti régészet segítségével kipróbálható, esetleg használható rekonstrukció készítésével lehetne pontosabb választ adni.

[58] A szíjazat, valamint a csat és a szíjvég szélessége nem feltétlenül állandó (Vaday–Szőke 1983, 116–117).

[59] Vaday–Kulcsár 1984, 239–261. A 2014-es megelőző feltárás során további lábbeli szíjazat-veretek kerültek elő. Szakos Éva szíves szóbeli közlése.

[60] A csattüske tengelyének vége(i) a csatkarika hosszanti külső oldalán nem látható(ak).

A csuklós szíjvégek két fő részből állnak: egy felső szögletes és egy alsó félköríves végződésű tagból. A szíjvég felső és alsó tagjának alapja egy-egy ezüstlemez. A felső tag szélessége az alsó taggal történő találkozási pontnál elkeskenyedik. Az alsó tag a felső részén kialakított téglalap alakú nyíláson át visszahajlítva a felső tag végéig nyúlik. Ezt a nyelvet a felső tag két hosszanti felülete közé fogott bőrszíjra hajtották vissza. A bőrszíjat a felső tag alsó tagtól legtávolabbi berakása alatt induló, visszahajtott alsó lapon átvezető szegeccsel rögzítették. Az elkalapálás nyoma jól látszik az elvékonyodó és enyhén kiszélesedő, visszahajlított lapon. Az alsó és a felső tag felületét hosszú, keskeny lapokból hajlított foglalatokba illesztett kőberakásokkal díszítették. A felső tag 5, megközelítőleg téglalap alakú, az alsó tag szintén 5 azonos alakú, valamint az ívelt lezárásnál egy félkör alakú berakással van díszítve. A foglalatok minden esetben egy darabból készültek, a hajlítás következtében három sarkuk enyhén ívelt, a negyedik, illesztési ponton – ahol a lapok végei összeérnek – szögletes. A félkör alakú foglalatok eltérő módon készültek. Az egyik szabályos D-alakú, egy egyenes és egy ívelt elemből áll, két illesztési pontja jól látható, a berakás pontosan illeszkedik a foglalatba. A másik szabálytalanabb, egy átalakított téglalap alakú foglalat lehet, mely egy darabból áll, egyetlen illesztési ponttal, és a berakás alakja inkább ötszögre emlékeztet. A foglalatokat minden esetben egyedileg, a kövek méretéhez igazodva alakították ki. A felső tag esetében a foglalatokat az egyes foglalatok között és a test végein 6 rövidebb, a test hosszanti oldalán két hosszabb, rovátkolt drót szegélyezi. Az alsó tag esetében a felső taghoz kapcsolódó, téglalap alakú nyílás egyik rövidebb oldalát egy rovátkolt drót szegélyezi,[61] a foglalatokat az egyes foglalatok között 5 rövidebb és a test hosszanti oldalán két hosszabb rovátkolt drót szegélyezi, mely az ívelt vég esetében ívelt, rovátkolt drótlezárással egészül ki. A szíjvégpár kialakítása szinte azonos technikával készült. Egyetlen különbség a szíjvégek alsó tagjainak alsó záródásában látható: míg az egyik esetben ez félkör (*5. kép 2; 6. kép 2*), addig a másik esetben szögletes kialakítású, ami a berakásokon és az ezüstlemez alapon is jól látható (*5. kép 3; 6. kép 3*).

A lábbeli szíjazat veretei részben az úgynevezett szarmata csatok, illetve a készlethez tartozó szíjvégek csoportjába tartoznak. A Vaday Andrea és Kulcsár Valéria által létrehozott csoportosítás szerint a csatok az I. típus 2. csoportjába, azaz a kéttagú, ovális keretes csatok közé tartoznak.[62] A kéttagú szíjvégek a szíjvégek II. típusába sorolhatók.[63] Hasonló készletek gazdagabb, valószínűleg katonai szerepet is betöltő férfiak sírjaiból egyes esetekben kardmelléklettel együtt kerültek elő.[64] Hasonló készlet, bár későbbi időszakból, előkelő germán temetkezésből is ismert.[65] Párducz Mihály 141 és 222 közé keltezte darabjait, ezt a datálást később a 2. század utolsó két évtizedére és a 3. század első

[61] Mindkét szíjvég esetében a szögletes nyílás rövidebbik oldalán egy rovátkolt drót található. A felület vizsgálata alapján nem dönthető el egyértelműen, hogy ezen a ponton szándékosan egy rovátkolt dróttal díszítették a tárgyat, vagy pedig a rovátkolt drót párja mindkét esetben elveszett.

[62] Tipológiájukat 54 lelőhely anyagának gyűjtése alapján hozták létre (VADAY–KULCSÁR 1984, 246–260, ris. 8). A rekonstrukciós rajzot ld. VADAY–KULCSÁR 1984, ris. 3; kéttagú csatokat ld. VADAY–KULCSÁR 1984, ris. 4. 1, 2, 4, 6, 8, 11, 13, 14, 16, 17, 19, 20, 22, 26, 28, 30, 32, 35, 36, 38; hiányos darabok is, csak alsó résszel: VADAY–KULCSÁR 1984, ris. 4. 7, 9, 23, 25, 29, 33, 39.

[63] A kéttagú szíjvégek az úgynevezett szarmata csatokkal együtt 2. és 3. századi anyagból kerülnek elő. Számuk a 3. század közepétől csökken, a 4. századra helyüket római típusok veszik át (VADAY 1989, 70).

[64] Előfordulásuk általános az alföldi szarmata területeken (VADAY–KULCSÁR 1984, 259, ris. 9 = VADAY 1989, 301, Abb. 9).

[65] Későbbi, de szemléletes példa a 300 körüli időszakból származó, 1926-ban Leunában feltárt, rangos 3. sír, szintén viseleti helyzetben előkerült ezüstcsat, szíjvég, díszkorong és sarkantyú párral (SCHULZ 1953, 23–25, Taf. XVIII).

negyedére szűkítették.[66] Gyártásukat római műhelyekhez kötötték.[67]

Rendkívül finom ötvösmunka, a csatok és a szíjvégek készítésénél azonos technikai megoldásokat alkalmaztak. A rovátkolt drót díszítést a természettudományos vizsgálat szerint öntéssel alakították ki (*9. kép 2*).[68] Egy időben, egy műhelyben, egy mesterkéz által készülhetett. Nincs nyoma javításnak vagy pótlásnak, eredeti állapotú készlet.[69]

A berakások anyaga

A lábbeli szíjazat veretei előkerülésük pillanatában eredeti színükben bukkantak elő. A fémalap ezüstösen csillogott, a berakások pedig zöld színűek voltak. A tárgyak felülete a bontást követően, a levegővel érintkezésbe lépve rövid idő alatt – kb. egy-két perc elteltével – megváltozott: a fém alapon sötétlila, a berakásokon pedig hófehér színű korróziós réteg jelent meg (*7. kép 1*). Eredeti színüket a restaurálásnak köszönhetően nyerték vissza (*6. kép 1–4*).

Eddigi tapasztalataim alapján, a jelenséget látva biztos voltam benne, hogy a berakások anyaga üveg. Ezt a megállapításomat pásztázó elektronmikroszkóp (SEM) és Raman-mikrospektroszkópiai mérésekkel kívántam igazolni. A természettudományos vizsgálatok során nem volt lehetőségünk mind a 4 veret, valamint a teljes 28 berakás vizsgálatára. A vizsgálat céljára a restaurálást követően egy csatot választottunk ki, és a csatkarikától legtávolabbi berakást vizsgáltuk (*5. kép 1; 6. kép 1*), így a levont következtetések ezen az egy tárgyon alapulnak. Mindkét vizsgálat eredménye alapján a berakások anyaga variszcit. A vizsgálatok részletes leírása később olvasható.

Mi a variszcit? A díszítés céljára felhasznált variszcit egy kékeszöld színű ásvány.[70] Sok tulajdonsága megegyezik a türkizzel, gyakran azonos a természetes előfordulásuk.[71] Tudományos igénnyel első ízben 1837-ben írták le. Elnevezését németországi lelőhelye, (Vogtland, korábbi nevén Variscia) után kapta. Képletét – $AlPO_4 \cdot 2H_2O$, hidratált alumínium foszfát – 1896-ban határozták meg. A variszcit jól faragható, csiszolható, színének köszönhetően régóta kedvelt alapanyag. Belőle készült ékszerek (gyöngyök, nyakláncok, csüngők) Spanyolország, Portugália és Franciaország területéről számos újkőkori lelőhelyről ismertek. Kitermelése Kr. e. 4500–3000 közötti időszakra, az

---

66 A szarmata csatok a 2. században jelentek meg (Vaday–Szőke 1983, 117; Vaday–Kulcsár 1984, 258; Vaday 1989, 66).

67 Az úgynevezett szarmata csatokat római műhely(ek) termékének tartják (Vaday–Kulcsár 1984, 252), de a Tiszaföldvár-Téglagyár lelőhelyen azonosított, ötvöstechnológiai eljárások alapján szarmata ötvösműhelyként meghatározott együttes leletei (Schwarcz 2011, 57–66; Schwarcz 2013, 121–138) alapján elképzelhetőnek tartom, hogy ilyen készleteket – római mintára – helyi ötvösök is gyárthattak. A veretek akár római, akár szarmata műhelyben készültek, a berakásként felhasznált kőanyag előre megmunkált formában, importként, távolsági kereskedelem révén került az ötvösműhelybe. Hemel Hempsteadben (*1. táblázat Nr. 7*) előkerült gyűrűtöredék anyagának feltételezett lelőhelye Közép-Európa (Szászország, Ausztria, Csehország) (Neal 1974, 138). Az újkőkori környezetben előkerült darabokat Spanyolországból származtatják (Middleton et al. 2007, 32). Római kori környezetből legnagyobb számban szintén a mai Spanyolország területén kerültek elő (*1. táblázat Nr. 8–9, 11, 13*).

68 A rovátkolt drót öntéssel történő készítése szokatlan megoldás. A rovátkolt drótot (Kerbdraht) általában egyélű eszközzel készítik oly módon, hogy a „gyöngyök" közötti felületet munkálják meg, ezáltal két „fél részt" – egy gyöngy első és egy másik gyöngy második felét – hozva létre, majd haladnak folyamatosan tovább. Így jön létre a kissé szabálytalan, nyomott gyöngysor. Ezekre a technikai részletekre Schwarcz Dávid hívta fel a figyelmem.

69 A tárgyak felületén látható javítások nem korabeliek, hanem a restaurálás nyomai.

70 A variszcit színe világostól a smaragdzöldig, kékeszöld, színtelentől a fehérig, barna vagy a sárga halvány árnyalata, ritkán vörös, átvilágítva színtelentől a halványzöldig (http://www.mindat.org/min-4156.html [elérés ideje: 2015. 01. 06.]).

71 Díszítésre nem használható, gyengébb minőségű változata gyakori (Willig et al. 2008, 122). Ma szerte a világon 284 lelőhelyről ismert (http://www.mindat.org/show.php?id=4156&ld=1#themap [elérés ideje: 2015. 01. 06).

Ibériai-félszigetre vezethető vissza, ahol egészen a középkorig bányászták. Római kori környezetben előfordulása ritka.[72]

Legnagyobb számban a mai Spanyolország területéről, természetes lelőhelyének közeléből ismert, de variszcitból, illetve variszcit felhasználásával készült ékszerekkel Britanniától Cyprusig találkozunk. Eddigi a tanulmányunkban szereplők az első és egyetlen római kori, birodalmon kívül előkerült darabok.[73] Többségük önállóan került elő, különböző metszetű gyöngyök formájában (*1. táblázat Nr. 5, 8–9, 13–15*), vagy ugyanilyen gyöngyök nemesfém ékszerek elemeiként (*1. táblázat Nr. 1–4, 6, 10, 16*) fordulnak elő. Korabeli elnevezése vitatott. Talán *Caius Plinius Secundus: Naturalis Historia, Liber* XXXVII. LVI, 151: *callais* kövével azonosítható.[74] Régészeti és korai ásványtani munkák egyaránt használták e kifejezést.[75]

Azonosítása nehéz. Minden mikroszkópos vizsgálatot pásztázó elektronmikroszkópos (SEM) és röntgendiffrakciós (XRD) vizsgálattal kell megerősíteni.[76] Szabad szemmel könnyen összetéveszthető az üveggel vagy más ásványokkal.[77]

ÖSSZEFOGLALÁS

Jász-Nagykun-Szolnok megye római kori leletanyaga, a Vaday Andrea által negyedszázaddal ezelőtt végzett feldolgozásnak köszönhetően mind a mai napig könnyebben áttekinthető, mint az ezen kívül eső területeké.[78] Bár a Szolnok-Szűcs-tanya lelőhelyen végzett próbafeltárásunk során ismertté vált felületen több korszak mellett, a szarmata temetőnek is csak egy részét ismerhettük meg, egy rangos temetkezésnek köszönhetően mégis újabb, egyedi adatokkal gyarapodott tudásunk. A bemutatott sírkamra és lábbeli szíjazat rekonstrukciók sokkal inkább ösztönző, mint egyedüli és végleges megoldásként kerültek bemutatásra.

A tanulmány témáját adó temetkezés pontos időrendjének meghatározása számos nehézségbe ütközik. Ennek oka részben kutatástörténeti, részben a szarmata temetkezések

---

72 Ritkasága lehet a magyarázata, hogy természettudományos vizsgálat nélkül biztosan nem határozható meg (WILLIG ET AL. 2008, 111–112). Erre utal nagyon találóan MIDDLETON ET AL. 2007 tanulmányának címében az 'elusive', azaz 'nehezen megfogható' kifejezés használata is.

73 A variszcit természetes lelőhelyén, illetve annak közelében, ahogy a leletek mennyiség is mutatja, nem volt ritkaság, valószínűleg nem képviselt akkora értéket sem. Innen távolodva a kövek egyre ritkábbak és megítélésüket tekintve értékesebbek lehettek. Ez lehet a magyarázata annak, hogy többségük nemesfém ékszerek elemeiként került elő.

74 Pliniusi forráshely azonosításáról SANZ MÍNGUEZ ET AL. 1990, 747; MIDDLETON ET AL. 2007, 29, 31; WILLIG ET AL. 2008, 114. A forráshelyek fordítását és feldolgozását ld. GÁBLI 2004, 82, 72, 81. *„A callais („halványzöld kő") a zafírt utánozza, csak fehérebb és a partszéli tengerhez hasonló színű."* Plinius művében a callais mellett szerepel a callaica (XXXVII. LVI, 151. *„világoszöld kő",* a callainum zavaros változata), valamint a callaina (XXXVII. XXXIII, 110. *„tengerzöld kő",* zöld kövekhez képest halvány, szennyeződésekkel és likacsokkal teli, legjobb változata smaragdszínű) is. Utóbbitól sok tekintetben nem tér el az augitis (XXXVII. LIV, 147. *„nagyobbító kő"*), hogy miben hasonlítanak, arra a forrás nem tér ki. A felsoroltak közül részletesebb leírása miatt egyedül a callaina azonosítható a malachittal. Érdekes adat, hogy a callainat a római korban üveggel helyettesíthették. Plinius leírása jól érzékelteti, hogy a különböző zöld színű köveket a római korban megkülönböztették egymástól, ezek azonosítása azonban manapság a malachit kivételével nem lehetséges vagy rendkívül bizonytalan. További kérdés, hogy a római korban a gyakran türkiz kíséretében előforduló variszcitet meg tudták-e különböztetni, illetve az egyedi vagy hasonló megjelenés mennyire befolyásolta meghatározásukat. A lábbeli szíjazat veretek berakásain is jól látható, hogy a berakások színe nem egységes (6. kép 1–4). Mint fentebb a *callainá*val kapcsolatban olvasható, egyes esetekben ezeket a köveket a megjelenésben hasonló, könnyebben beszerezhető, olcsóbb üveggel is helyettesíthették. Ezek meghatározása, illetve megkülönböztetése természettudományos vizsgálatok nélkül a mai napig nehézséget okoz.

75 WILLIG ET AL. 2008, 114.

76 WILLIG ET AL. 2008, 116; valamint ld. az *1. táblázat* vizsgálat típusa oszlopát.

77 MIDDLETON ET AL. 2007, 29. A Metropolitan Múzeumban őrzött tárgyakat a természettudományos vizsgálat elvégzése előtt tévesen üvegként vagy kalcedonként határozták meg és vették leltárba (FRANTZ ET AL. 2009, 24).

78 VADAY 1989.

nagy számban rablott voltával magyarázható. A halmos, körárkos temetkezések szarmata környezetben a 2. század végétől a korszak végéig általánosak.[79] Amennyiben a vas koporsókapcsok nem estek a rablás áldozatául, úgy a rönkkoporsó a 2. század végére, 3. század elejére jellemző típus.[80] A látszólag másodlagos helyzetből előkerült gyűrűs markolatú kard/tőr, és talán ennek pengetöredéke az analógiák alapján önmagában tág időhatárok közé, az 1. század vége és a 4. század közötti időszakra keltezhető.[81] A viseleti helyzetben megőrződött, variszcit berakásokkal díszített lábbeli szíjazat vereteinek használatát a 2. század végére, 3. század elejére teszi a szarmata korral foglalkozó kutatás.[82] Minden felsorolt elem figyelembevételével a síregyüttes a „közép szarmata, római felügyelet időszakára", a markomann–szarmata háborúk lezárását követő, katonai és gazdasági érdekek által meghatározott, s a 3. század elejéig, közepéig terjedő fél–háromnegyed évszázadra tehető.[83]

A Szolnok-Szűcs-tanya lelőhelyen feltárt O41/S46 sír egy olyan fegyveres férfi nagyméretű körárokkal övezett, halmos, fa sírkamrás, rönkkoporsós temetkezése, aki egyedi kivitelű lábbeli szíjazat veretei alapján a helyi arisztokrácia tagja lehetett.

A berakások anyagának azonosítása révén, újabb természettudományos vizsgálatok elvégzésével remélhetőleg további variszcit vagy egyéb anyagok felhasználásával készült tárgy pontosabb meghatározása válik lehetővé.

A lábbeliveretek berakásának műszeres vizsgálata

A fém, illetve a berakások vizsgálatára a leletek jó állapota és egyedi kivitele miatt kizárólag roncsolásmentes vizsgálati módszereket használtunk. Egy tárgy (*5. kép 1; 6. kép 1*) vizsgálatára adódott lehetőség.

Pásztázó elektronmikroszkópos vizsgálatok

Ezzel a vizsgálattípussal mind a fém, mind a berakás anyaga vizsgálható. Segítségével a nagy felbontású morfológiai és rendszámkontrasztos (visszaszórt elektron) képi információn kívül elemi kémiai összetételi információt kaphatunk. Utóbbi rutinszerűen a 11-es rendszámtól (Na) képes detektálni az elemeket, körülbelül 0,1% kimutatási határral.

A pásztázó elektronmikroszkópi vizsgálatok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar Földrajz- és Földtudományi Intézetének Kőzettan-Geokémiai Tanszékén készültek. A vizsgálatok során használt műszer egy AMRAY 1830 típusú volfrámkatódos pásztázó elektronmikroszkóp, mely EDAX PV9800 típusú energiadiszperzív spektrométerrel van felszerelve. A vizsgálatok során alkalmazott gyorsítófeszültség 20 kV, a sugáráram 1 nA, a sugárátmérő megegyezik a fókuszált elektronsugár átmérőjével (~50 nm). A mérési idő 100 másodperc (livetime). Minden bemutatott kép visszaszórt elektron (BSE) detektorral készült. Az ásványkémiai elemzések kiértékelése nemzetközi sztenderdek segítségével történt (Wilbeforce apatit, Glen Innes kaersutit, kromit: Australia, C. M. Taylor Company; titanit: C. M. Taylor Company). A vizsgálatok vákuumban, 10^{-3} Pa nagyságrendű nyomáson történtek, ezért a minták felületét vezető szénréteggel kellett ellátni. Ehhez a művelethez egy JEOL JEE-4B típusú vákuumgőzölőt

[79] Vörös 2002, 161.
[80] Kulcsár 1998, 28.
[81] Istvánovits–Kulcsár 2008, 95; Istvánovits–Kulcsár 2011, 63; Miks 2009, 143–144.
[82] Vaday–Szőke 1983, 117; Vaday–Kulcsár 1984, 258; Vaday 1989, 66.
[83] Ebben az időszakban – a római importtárgyak mellett – éppen a gyűrűs markolatú kardok és az úgynevezett szarmata csatok megjelenését hangsúlyozza (Vaday 1989, 206–207; Istvánovits 1990, 92–93).

használtunk. A leletekre gőzölt szénréteget a vizsgálat után azonnal eltávolítottuk vattapamacs, illetve szerves oldószer (petroléter) segítségével.

A vizsgálat során mind a fém alkatrészek, mind a berakás elemzése megtörtént (*8. kép 2*). A fémek vizsgálata során kiderült, hogy a tárgyat készítő ötvös nagy tisztaságú ezüsttel dolgozott. A fém ezüsttartalma az összes mérési pontban meghaladta a 97 tömegszázalékot, egyes esetekben pedig csak ezüstöt tudtunk kimutatni (*9. kép 1; 2. táblázat*). Az eltérő nyomelemtartalom utalhat arra, hogy a fém két különböző forrásból származhatott, amelyek közül az egyikből nagyon tiszta ezüst érkezett. A másik csoportra kis mennyiségű réz- és aranytartalom volt jellemző, de ezek együttes mennyiség sem haladta meg a 3 tömegszázalékot (*2. táblázat*). Néhány helyen egy kevés klórtartalom is megfigyelhető volt, utóbbi az ezüst átalakulására utal.

A fémtárgyat keretező rovátkolt drót vizsgálata során feltűnő volt az öntéses készítésre utaló dendrites szerkezet jelenléte (*9. kép 2*).

A berakások vizsgálata is több eredményt hozott. A visszaszórt elektron (rendszámkontrasztos) képen – a berakás zöld és fehér sávos megjelenése ellenére – nem volt látható különbség a kémiai összetételben, amit később az EDX mérések is megerősítettek. Utóbbiak szerint a berakás anyaga alumínium-foszfát. A képen látható kálium és klór csúcsok valószínűleg utólag a berakás felszínére kristályosodott sókból származtak (*10. kép 1; 3. táblázat*). Analógiák alapján arra következtettünk, hogy az ásvány a római korban sem ismeretlen variszcit lehet.[84] Feltételezésünket a kémiai számítások is megerősítették. Ennek ellenére további vizsgálatokra volt szükség, mivel az ásványtan jelenleg 12 ásványfajt ismer, amelyeknek fő elemei az alumínium és a foszfor.

A berakások felszínén látható függőleges, mély karcok valószínűleg a tárgy készítése vagy annak viselése során keletkeztek (*10. kép 2*).

RAMAN-SPEKTROSZKÓPIA

A Raman-spektrum a Raman-aktív (látható fénnyel kölcsönható) rezgésekről szóródó fény összessége, a teljes spektrum egyedi azonosítója minden anyagnak, ezért ujjlenyomat-technikaként alkalmazható ismeretlen anyagok fázisazonosítására.

A vizsgálatokat az Eötvös Loránd Tudományegyetem Természettudományi Kar Központi Kutató és Műszer Centrumában végeztük el egy HORIBA JobinYon LabRAM HR típusú készüléken. A vizsgálatok során 532 nm-es lézert használtunk. A kapott eredmények értelmezéséhez használt referenciaspektrumot az University of Arizona Mineral Museum 12853 számú variszcit példányán mérték (532 nm unoriented adatsor) (http://rruff.info/variscite/display=default/R040180 [elérés ideje: 2015. 01. 06.]).

A mérések során a restaurálást követően felvitt paraloidtól megtisztított berakást mértük meg több helyen. A mérések igazolták feltételezésünket, a berakások variszcitnek bizonyultak. A variszcit-1 spektrum a megtisztított kő zöld, a variszcit-2 a fehér területének spektrumát mutatja be. A harmadik spektrumot ellenőrzésként, az ásvány másik részén mértük. Készült egy spektrum az egyik paraloiddal borított kőről is. Utóbbi esetben megállapítottuk, hogy felismerhető ugyan a variszcit spektruma, de a csúcsintenzitások sokkal alacsonyabbak voltak, mint a megtisztított berakás esetében, illetve a paraloidnak is megjelent csúcsa a spektrumban, ezért ezt nem illesztettük be az ábrába.

A *8. kép 1.* ábrán a berakáson mért spektrumokat látjuk egy hasonló mérési körülmények között mért, referenciának használt variszcit spektrumával összehasonlítva. Látható, hogy az egyezés – néhány kisebb csúcstól eltekintve – szinte teljes. A különbségeket valószínűleg a kristályok eltérő orientációja okozza.

---

[84] WILLIG ET AL. 2008, 112–114; http://www.mindat.org/min-4156.html (elérés ideje: 2015. 01. 06.).

Köszönetnyilvánítás

A bemutatott szarmata sír antropológiai anyagának meghatározását László Orsolya antropológus, a sírból és a körárokból származó állatcsontokét Biller Anna Zsófia archeozoológus, a faanyag vizsgálatát Saláta Dénes környezetgazdálkodási agrármérnök végezte. A próbafeltárásból származó leletanyag restaurálása Cserepkei Csilla és Péter-Hóbor Szabina restaurátorok munkája. Az ásatási rajzokat Ritly Jenő és Zsiga Zsolt, a tárgyrajzokat Kazsóki Ágnes, a tárgyfotókat Bicskei József készítette. Munkájukat ezúton is köszönöm. Köszönettel tartozom Szakos Éva régésznek a lelőhely általa feltárt részére vonatkozó adatokért, Nagy Margitnak a publikálatlan kéziratából a Budapest XVII. Rákoscsaba-Péceli út 40. sír leletei alapján készített rekonstrukciós rajzának rendelkezésemre bocsátásáért, mely a lábbeli szíjazat vereteinek rekonstrukciójához alapul szolgált. A vereteken lévő rovátkolt drót készítéstechnikai sajátosságai meghatározásában Schwarcz Dávid volt segítségemre. A vereteken lévő berakások anyagával kapcsolatban rendkívül hasznosnak bizonyult természettudományos vizsgálatok elvégeztetésére ösztönöztek Masek Zsófia baráti észrevételei. Segítségükért mindketten fogadják köszönetemet.

Irodalom

Crummy 1983: Crummy, N.: *Colchester Archaeological Report 2. The Roman small finds from excavations in Colchster 1971–9.* Colchester 1983.

Frantz et al. 2009: Frantz, T. – H. Abramitis, D. – Borsch, L. – T. Wypiski, M.: Roman Variscite Beads: In Situ Analysis by X-ray Microdiffraction. *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 62:1 (2009) 20–25.

Gallina 1999: Gallina Zs.: Késő szarmata temetőrészlet Kiskunfélegyháza-Kővágóéren. Adalék a szarmata sírszerkezetek és a korabeli sírrablások kérdéséhez. In: *A népvándorláskor fiatal kutatói 8. találkozójának előadásai*. Szerk.: S. Perémi Á. Veszprém 1999, 7–27.

Gábli 2004: Gábli C.: *Caius Plinius Secundus Természettudományának 37. könyve.* Fordítás és feldolgozás. Szeged 2004.

Istvánovits 1990: Istvánovits E.: A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei. 2–3. századi sírok Tiszavasváriból (The earliest Sarmatian finds of the Upper Tisza region – 2nd–3rd century burials in Tiszavasvári). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 27–29 (1984–1986) 1990, 83–133.

Istvánovits 1991: Istvánovits E.: Adatok a Felső-Tisza-vidék 4–5. századi történetéhez a tiszadobi temető alapján (Beiträge zur Geschichte des Oberen Theißgebietes in dem 4–5. Jahrhundert). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984–1985:2 (1991) 29–54.

Istvánovits 1993: Istvánovits, E.: Das Gräberfeld aus dem 4.–5. Jahrhundert von Tiszadob-Sziget. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 45 (1993) 91–146.

Istvánovits–Kulcsár 2003: Istvánovits E. – Kulcsár V.: Szarmata viseletrekonstrukciók a Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállításán. A viseletrekonstrukció forrásai. *Ókor* 2:4 (2003) 55–57.

Istvánovits–Kulcsár 2008: Istvánovits, E. – Kulcsár, V.: Sarmatian swords with ring-shaped pommels in the Carpathian Basin. In: *The enemies of Rome.* Journal of Roman Military Equipment Studies 16 (2008) 95–105.

Istvánovits–Kulcsár 2011: Istvánovits E. – Kulcsár V.: A Kárpát-medencei szarmaták gyűrűs markolatú kardjai. In: *A Barbaricum ösvényein. A 2005-ben Kecskeméten tartott tudományos konferencia*

előadásai. Archaeologia Cumanica 1. Szerk.: Somogyvári Á. – V. Székely Gy. Kecskemét 2011, 63–78.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2014: Istvánovits, E. – Kulcsár, V.: Sarmatian chamber graves in the Great Hungarian Plain and their steppe antecendents. In: *Kammergräber im Barbaricum*. Hrsg.: Abegg-Wig, A. – Lau, N. Schriften des Archäologischen Landesmuseums. Ergänzungsreihe 9 (2014) 437–446.

KŐHEGYI–VÖRÖS 2011: Kőhegyi M. – Vörös G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető.* Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szerk.: Felföldi Sz. Szeged 2011.

KULCSÁR 1998: Kulcsár V.: *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai (The burial rite of the Sarmatians of the Carpathian basin).* Múzeumi Füzetek 49. Aszód 1998.

LIGETI 2003: Ligeti D.: Szarmata viseletrekonstrukciók a Nemzeti Múzeum állandó régészeti kiállításán. A szarmata pár öltözékének kiegészítői. *Ókor* 2:4 (2003) 59–60.

MIDDLETON ET AL. 2007: Middleton, A. – La Niece, S. – Ambers, J. – Hook, D. – Hobbs, R. – Seddon, G.: An elusive stone: the use of variscite as a semi-precious stone. *The British Museum Technical Research Bulletin* 1 (2007) 29–34.

MIKS 2009: Miks, C.: Ein römisches Schwert mit Ringknaufgriff aus dem Rhein bei Mainz. *Mainzer Archäologische Zeitschrift* 8 (2009) 129–165.

NAGY 2014: Nagy M.: Megjegyzések a Budapest, XVII. Rákoscsaba-Péceli út mellett és a Madaras-Halmokon (Bács-Kiskun m.) feltárt császárkori temetők temetkezési szokásaihoz (Remarks on the burial custom noted in the Roman period cemeteries uncovered at Budapest, District XVII, Rákoscsaba-Péceli út and Madaras-Halmok [County Bács-Kiskun]). In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára. – Avarum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrincy on his sixtieth birthday.* Opitz Archaeologica 6. – MTA BTK MŐT Kiadványok 2. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Budapest 2014, 115–160.

NEAL 1974: Neal, D. S.: *The excavation of the Roman Villa in Gadebridge Park. Hemel Hempstead 1963–8*. London 1974.

ÓVÁRI ET AL. 2002: Óvári A. – Hendzsel I. – Ligeti D. – Szeőke J.: Öltözékrekonstrukciók. Reconstruction of Attires. In: *Kelet és Nyugat határán. On the Borders of East and West.* Szerk.: Vasáros Zs. – Rezi Kató G. Budapest 2002, 116–165.

SANZ MÍNGUEZ ET AL. 1990: Sanz Mínguez, C. – Campano Lorenzo, A. – Rodríguez Marcos, J. A.: Nuevos datos sobre la dispersión de la variscita en la Meseta Norte: Las explotaciones de época romana. *Primer congreso de historia de Zamora*. Zamora, marzo 1988. Prehistoria e Historia Antigua 2. Zamora 1990, 747–764.

SCHULZ 1953: Schulz, W.: *Leuna ein germanischer Bestattungsplatz der spätrömischen Kaiserzeit*. Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte 1. Berlin 1953.

SCHWARCZ 2011: Schwarcz D.: Szarmata fémművesség a Tiszaföldvár-téglagyári temető 84. sírjában található ékszerek tükrében. In: *Hadak útján. A népvándorlás kor kutatóinak XIX. konferenciája*. Győr-Moson-Sopron Megyei Igazgatósága Tanulmányok 3. Szerk.: Bíró Sz. Győr 2011, 57–70.

SCHWARCZ 2013: Schwarcz D.: Buntmetallverarbeitung in der sarmatischen Siedlung in Tiszaföldvár-Téglagyár – Fragen zum Beginn der sarmatischen Buntmetallverarbeitung im Karpatenbecken. In: *Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum*. Hrsg.: Hardt, M. – Heinrich-Tamáska, O. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2 (2013) 121–138.

H. VADAY 1989: H. Vaday, A.: *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und*

Geschichte des sarmatischen Barbaricums. Antaeus 17–18. Budapest 1989.

VADAY–KULCSÁR 1984: H. Vaday, A. – Kulcsár, V.: К вопросу о так называемых сарматских пряжках. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 36 (1984) 239–261.

H. VADAY–SZŐKE 1983: H. Vaday A. – Szőke B. M.: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókereszten (Sarmatischen Gräberfeld und gepidisches Grab in Endrőd-Szujókereszt). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1983, 79–132.

VÖRÖS 2002: Vörös G.: A vaskúti szarmata halmok leletei. Adatok a szarmata koporsók és gerendakamrák köréhez (Die Funde der sarmatischen Hügel von Vaskút. Angaben zum Kreis der sarmatischen Särge und Balkenkammern). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei – Studia Archaeologica* 8 (2002) 157–176.

WILLIG ET AL. 2008: Willig, M. – Stöcklmayer, S. – Wells, M.: Ornamental variscite: A new gemstone resource from Western Australia. *The Journal of Gemmology* 31:3–4 (2008) 111–124.

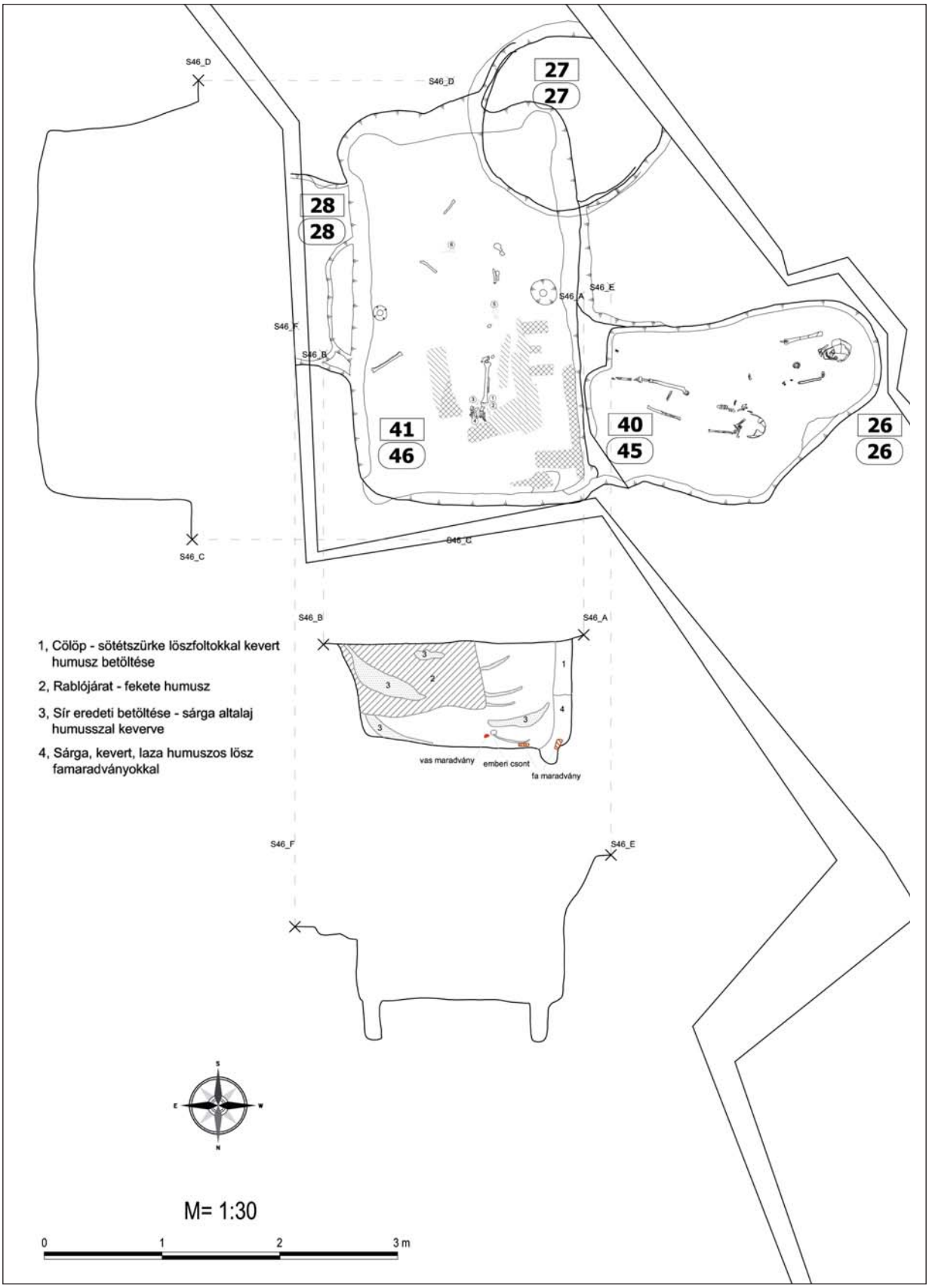
EIN SARMATISCHES ADELSGRAB AM SZOLNOK-SZŰCS-TANYA

Während der Probegrabung am Szolnok-Szűcs-tanya (Komitat Jász-Nagykun-Szolnok, Ungarn) wurde ein Teil eines sarmatenzeitlichen Gräberfeldes aus dem 2.–3. Jahrhundert mit einem Adelsgrab eines Mannes freigelegt. Das Grab war ursprünglich mit einem Grabhügel bedeckt und mit einem Kreisgraben versehen. Das Grab – trotz der zeitgenössischen Plünderung – liefert neue Angaben zu den hölzernen Grabkammerkonstruktionen. Charakteristische Grabfunde waren das Bruchstück eines Eisengegenstands mit Ringknauf – wahrscheinlich Fragment eines Ringknaufschwertes – und mit Steineinlagen verzierten Schuhriemenwerkbeschläge, die glücklicherweise in originaler Tragweise erhalten worden sind. Die naturwissenschaftlichen Untersuchungen mit Rasterelektronenmikroskop und Raman-Mikrospektrometrie haben ermöglicht, das Steinmaterial der Einlagen als Variscit ($AlPO_4 \cdot 2H_2O$) zu identifizieren.

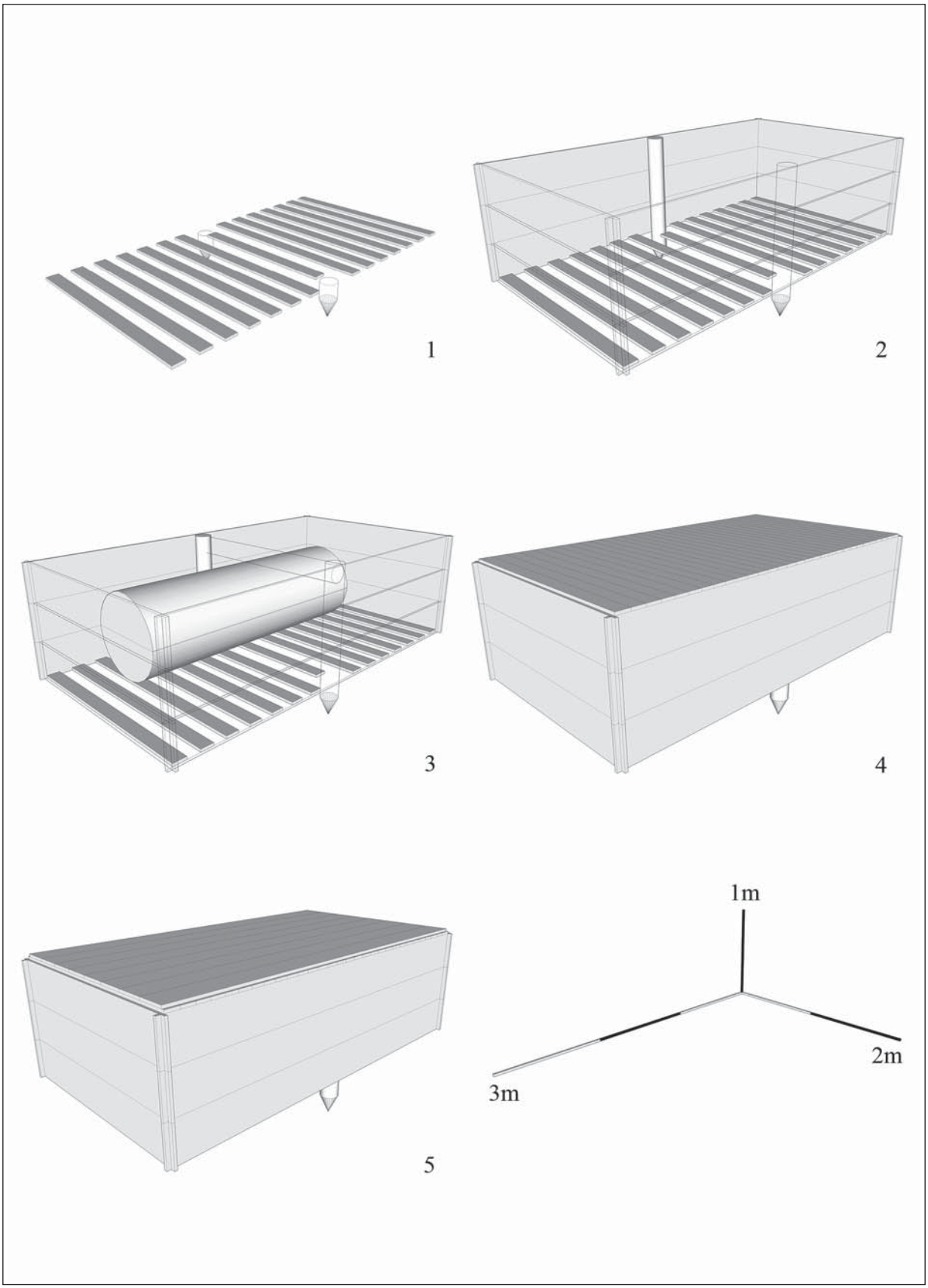


1. kép. 1: Szolnok-Szűcs-tanya lelőhely földrajzi fekvése; 2: A próbafeltárás összesítő térképe (Az O41/S46 sír és az O24/S24–O29/S29 körárok vörös színnel jelölve); 3: Római kori variszcit vagy variszcit felhasználásával készült ékszerek elterjedési térképe

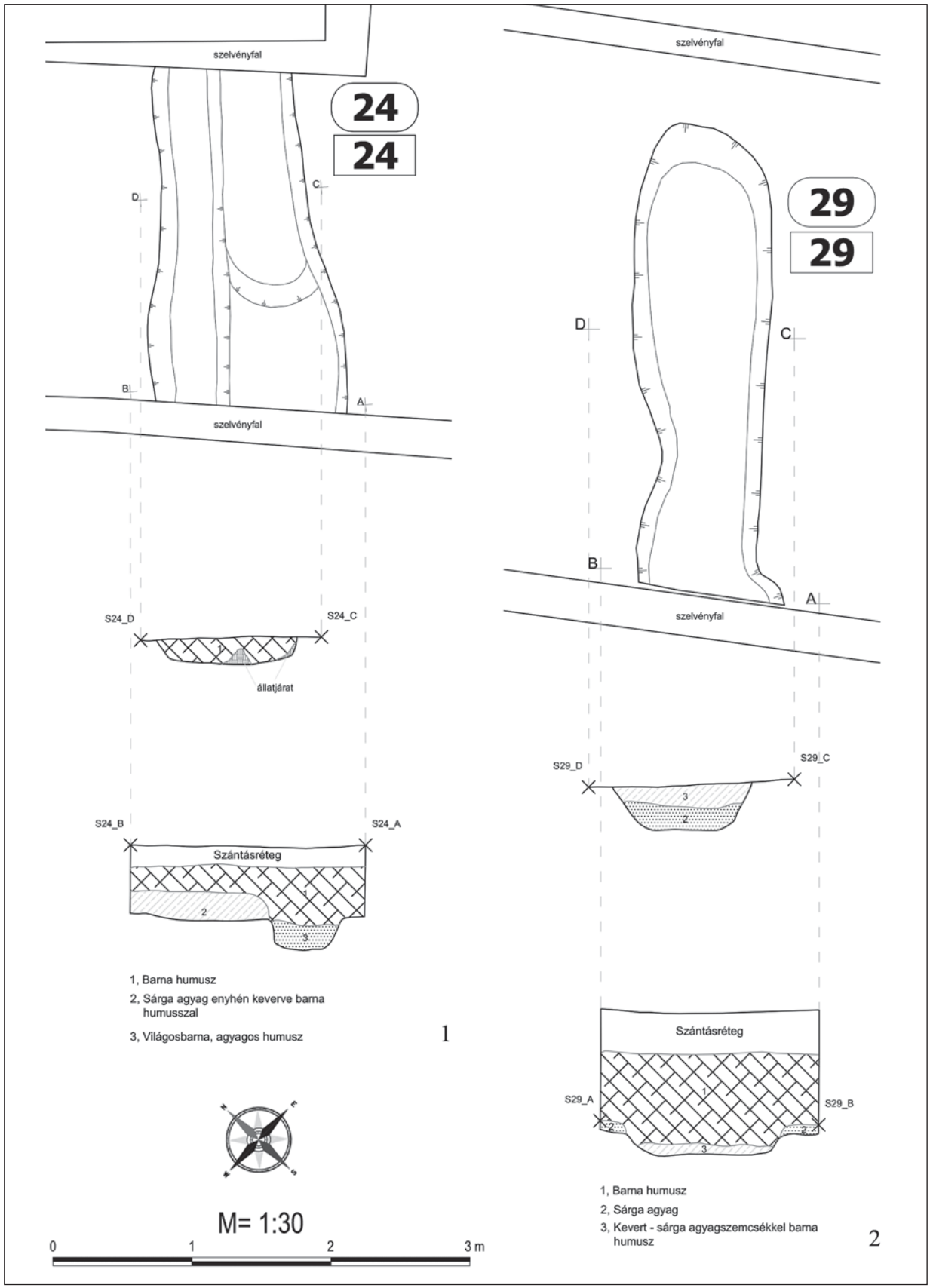
Abb. 1. 1: Die geographische Lage des Fundortes Szolnok-Szűcs-tanya; 2: Übersichtskarte der Probegrabung (Das Grab O41/S46 und der O24/S24–O29/S29 Kreisgraben sind rot markiert); 3: Verbreitungskarte römerzeitlichen Schmuckes aus Variscit oder mit Variscitelementen



2. kép. Szolnok-Szűcs-tanya O26/S26–O27/S27–O28/S28–O40/S45–O41/S46 objektumcsoport
Abb. 2. Szolnok-Szűcs-tanya, Objektgruppe O26/S26–O27/S27–O28/S28–O40/S45–O41/S46

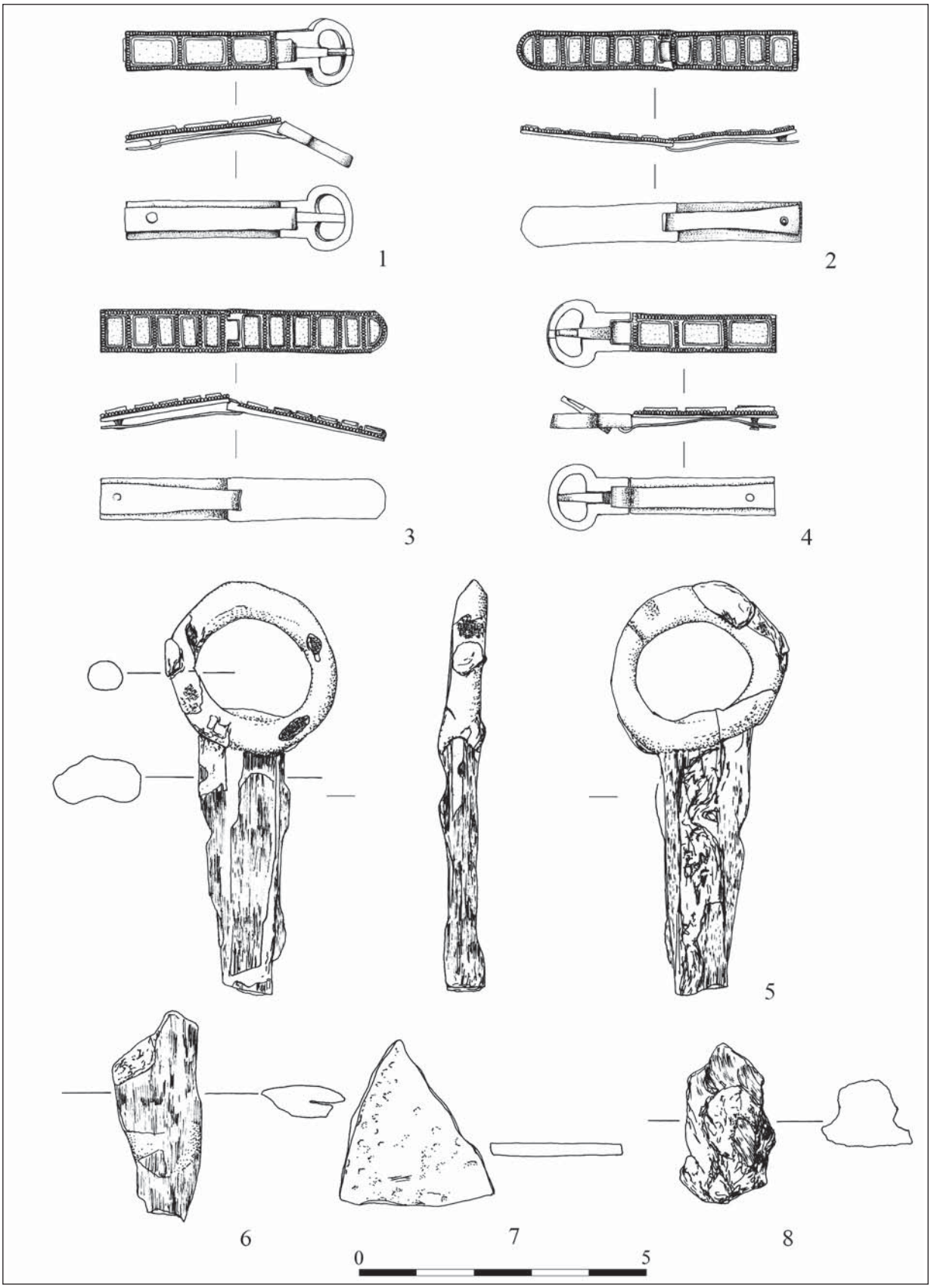


3. kép. Szolnok-Szűcs-tanya O41/S46 sírkamra szerkezetének elméleti rekonstrukciója
Abb. 3. Szolnok-Szűcs-tanya, O41/S46 theoretische Rekonstruktion der Grabkammerstruktur



4. kép. Szolnok-Szűcs-tanya O24/S24–O29/S29 körárok szakaszai

Abb. 4. Szolnok-Szűcs-tanya, die Strecken des O24/S24–O29/S29 Kreisgrabens



5. kép. Szolnok-Szűcs-tanya O41/S46 sír leletei

Abb. 5. Szolnok-Szűcs-tanya, die Funde des Grabes O41/S46

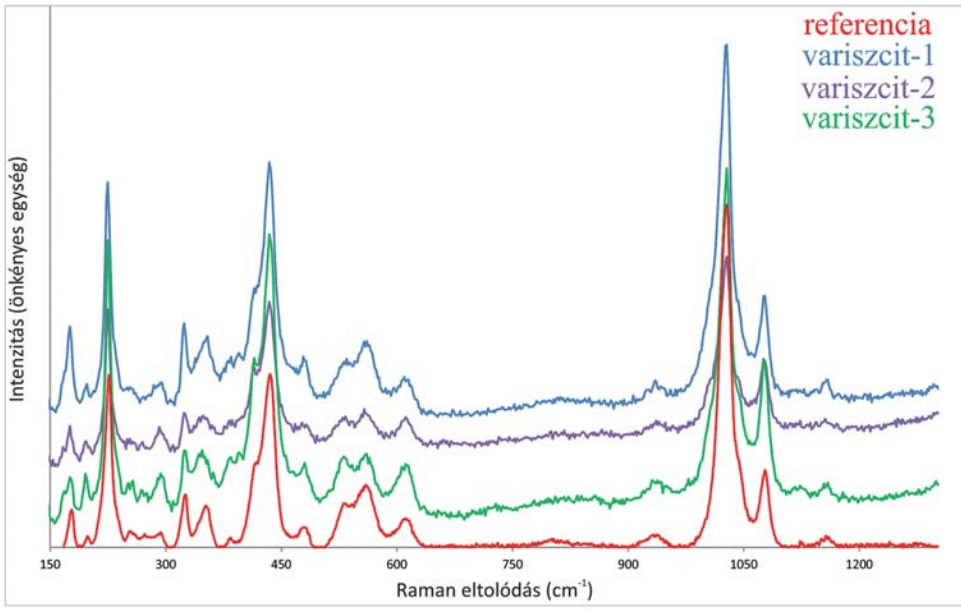


6. kép. Szolnok-Szűcs-tanya O41/S46 sír leletei
Abb. 6. Szolnok-Szűcs-tanya, die Funde des Grabes O41/S46

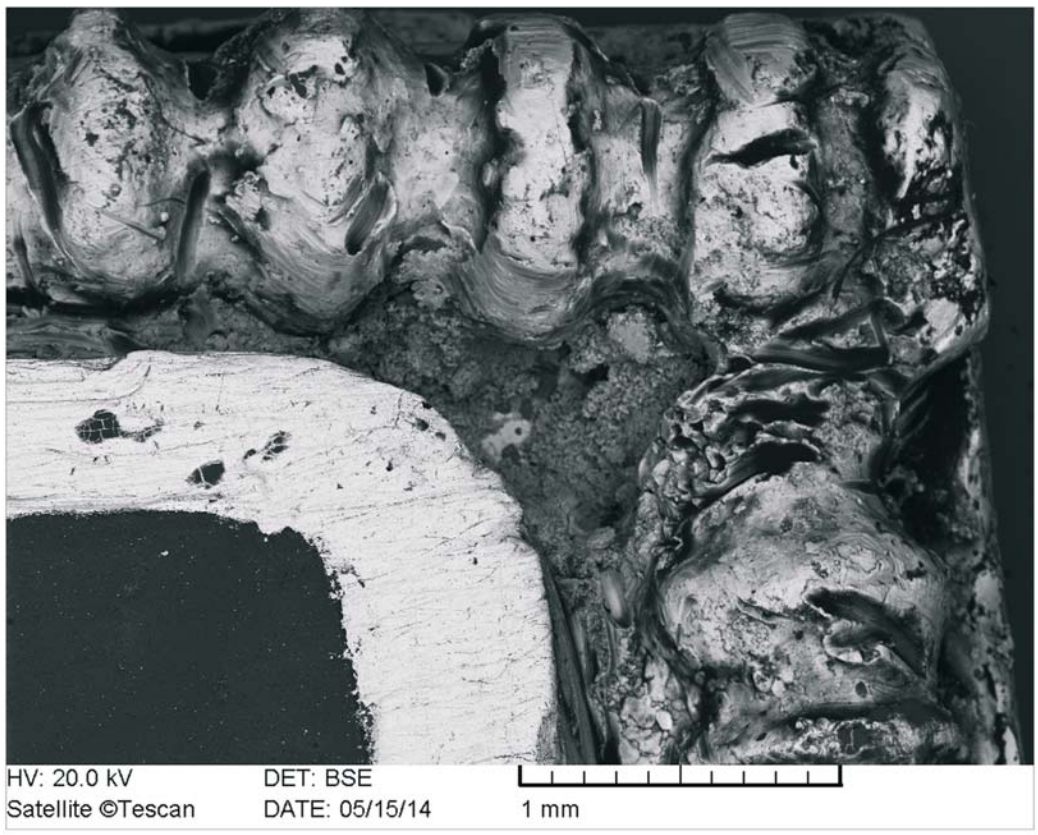


7. kép. Szolnok-Szűcs-tanya O41/S46 szarmata sír. 1: Részletfotó a lábbeli szíjazat in situ vereteiről; 2: A lábbeli szíjazat rekonstrukciós javaslatai (Nagy Margit, Budapest XVII. Rákoscsaba-Péceli út 40. sír leleteinek rekonstrukciós rajza nyomán)

Abb. 7. Szolnok-Szűcs-tanya, sarmatenzeitliches Grab O41/S46. 1: Detailaufnahme von den Beschlägen des Schuhriemenwerkes in situ; 2: Rekonstruktionsvorschläge des Schuhriemenwerkes (anhand der Rekonstruktionszeichnung des Fundes von Budapest XVII. Rákoscsaba-Péceli út, Grab 40 von Margit Nagy)



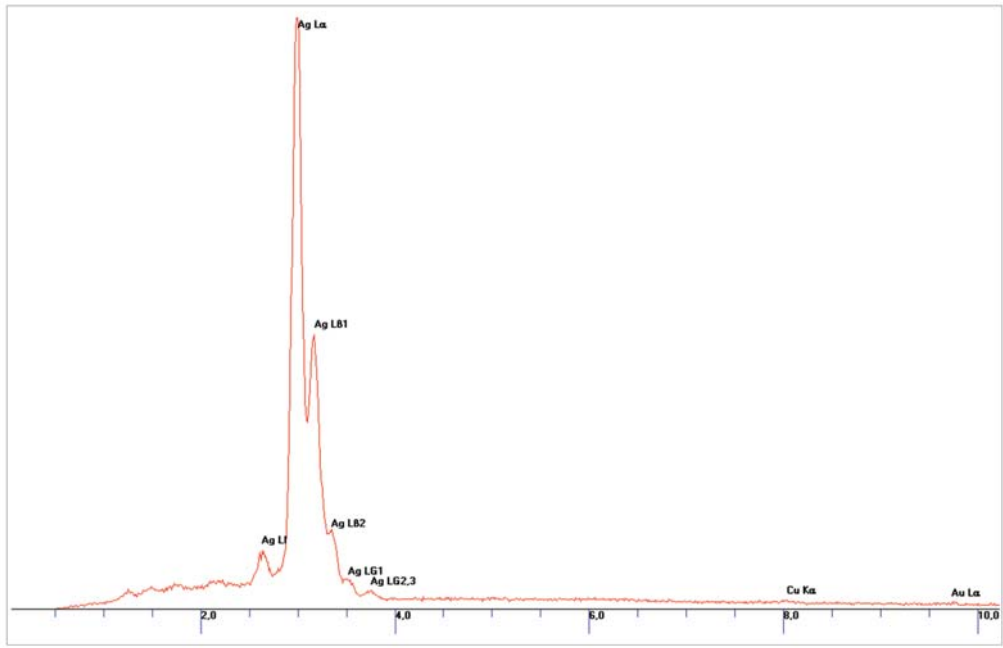
1



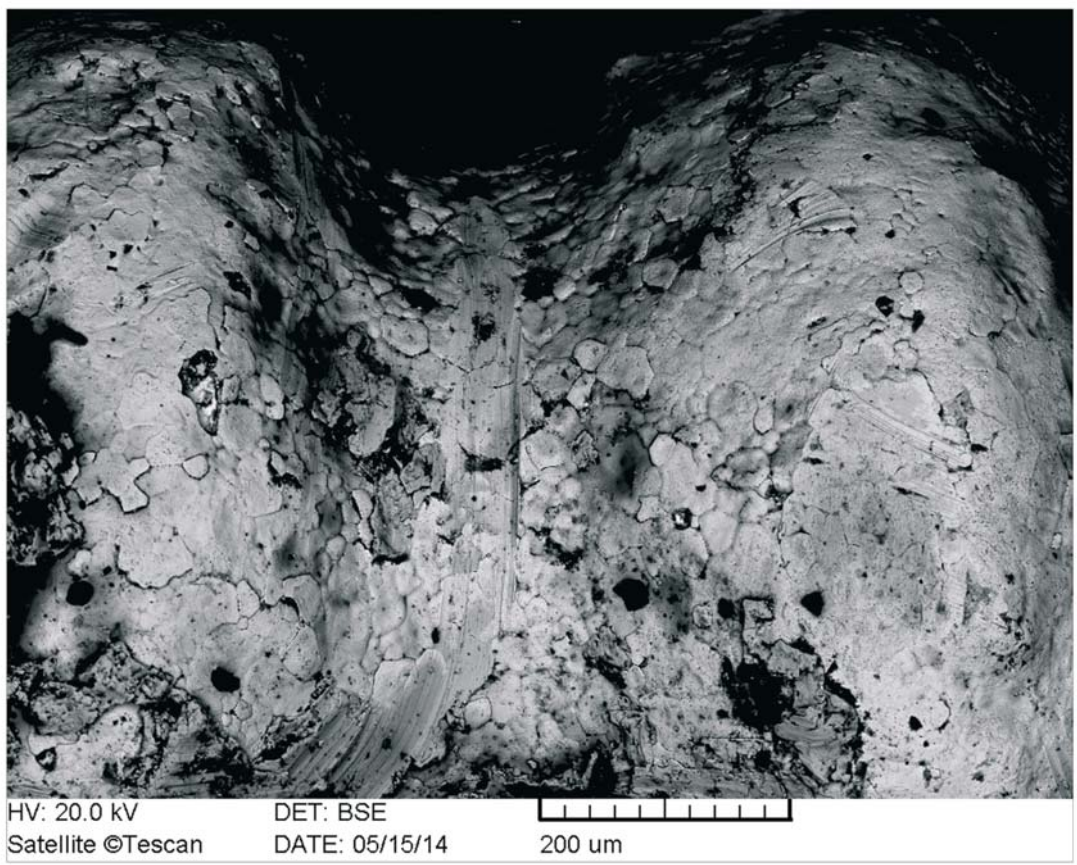
2

8. kép. Szolnok-Szűcs-tanya, lábbeli szíjazat-csatja. 1: A variszcit berakáson végzett Raman-spektroszkópiai vizsgálat eredményei és referencia spektrum; 2: Visszaszórt elektron kép a csat sarkáról. A bal alsó sarokból jobbra haladva a következő részletek láthatók: a kőberakás; a berakás ezüstkerete; a berakást keretező rovátkolt ezüstdrót

Abb. 8. Szolnok-Szűcs-tanya, Schuhriemenwerkschnalle. 1: Das Raman-Mikrospektrometrie Resultat der Variscit-Einlage und die Referenzspektren; 2: Rasterelektronenmikroskop-Aufnahme der Ecke der Schnalle. Von links nach rechts sind die folgenden Details sichtbar: Steineinlage; Silberrahmen der Einlage; Silberumrahmung aus Kerbdraht



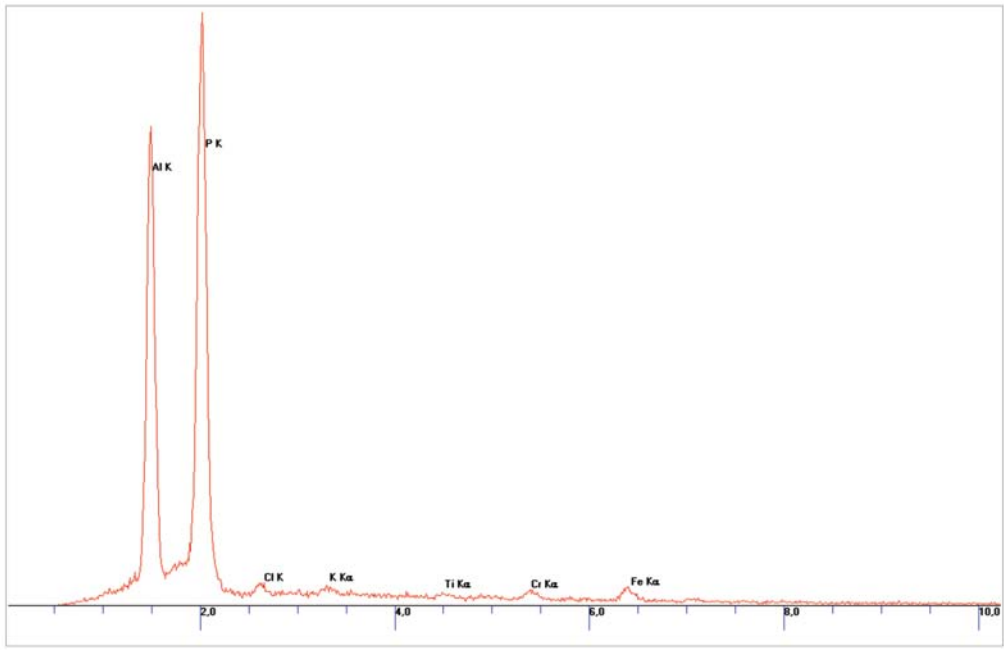
1



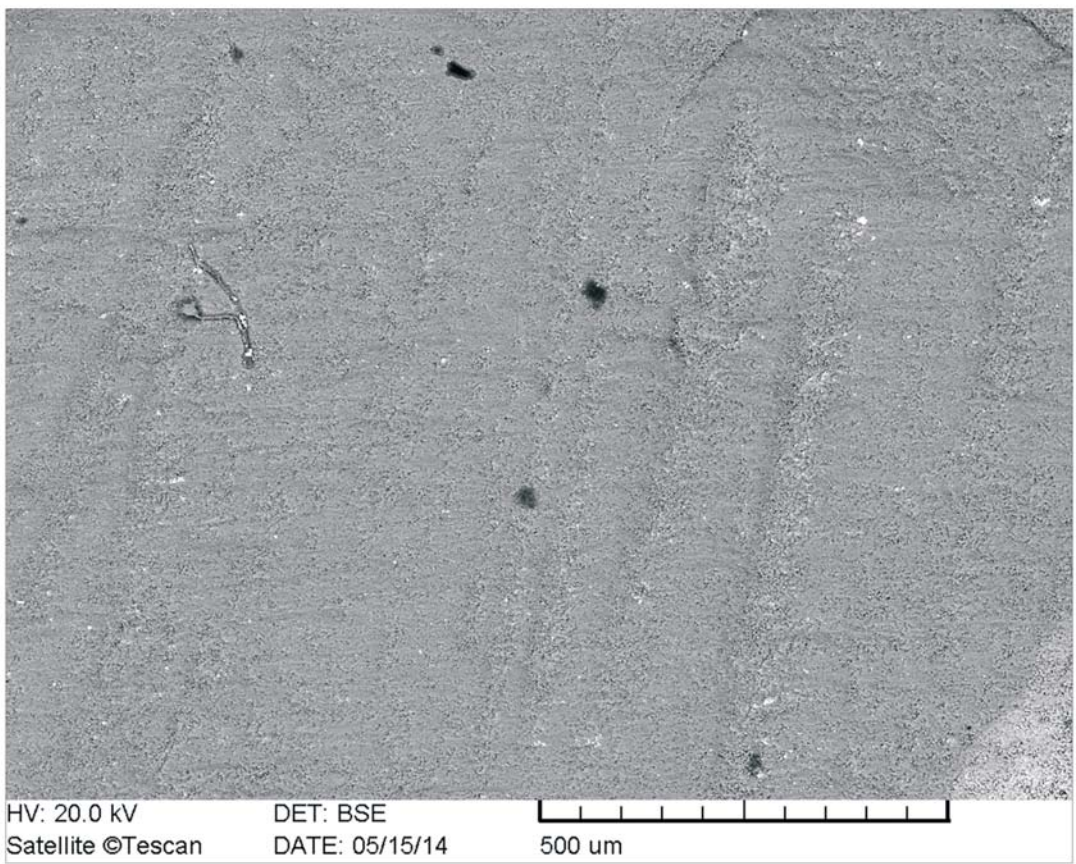
2

9. kép. Szolnok-Szűcs-tanya, lábbeli szíjazat csatja. 1: A tárgy fém alapjának tipikus spektruma; 2: Visszaszórt elektron kép a berakást keretező rovátkolt ezüstdrótról

Abb. 9. Szolnok-Szűcs-tanya, Schuhriemenwerkschnalle. 1: Auf dem Bild ist das typische Spektrum des Grundmetalls sichtbar; 2: Rasterelektronenmikroskop-Aufnahme der Silberumrahmung aus Kerbdraht



1



2

10. kép. Szolnok-Szűcs-tanya, lábbeli szíjazat csatja. 1: A variszcit anyagú berakás tipikus spektruma; 2: Visszaszórt elektron kép a variszcit berakásról

Abb. 10. Szolnok-Szűcs-tanya, Schuhriemenwerkschnalle. 1: Typische Spektrum der Variscit Einlage; 2: Rasterelektronenmikroskop-Aufnahme der Variscit Einlage

Nr.	Lelőhely	Tárgytípus	Anyag	Keltezés	Vizsgálat típusa	Őrzési hely	Hivatkozás
1.	*"Ciprus"*	fülbevaló pár	arany, üveg, variszcit	2. század vagy később	röntgen mikrodiffrakció, SEM	Metropolitan Museum, New York (USA)	Frantz et al. 2009, 20–25.
2.	*"Ciprus"*	fülbevaló pár	arany, variszcit	3. század	röntgen mikrodiffrakció, SEM	Metropolitan Museum, New York (USA)	Frantz et al. 2009, 20–25.
3.	*"Ciprus"*	fülbevaló	arany, karneol, variszcit	3. század	röntgen mikrodiffrakció, SEM	Metropolitan Museum, New York (USA)	Frantz et al. 2009, 20–25.
4.	*"Ciprus"*	fülbevaló pár	arany, variszcit	2. század	röntgen mikrodiffrakció, SEM	Metropolitan Museum, New York (USA)	Frantz et al. 2009, 20–25.
5.	*Colchester–Balkerne Lane, Essex (GB)*	gyöngyök	variszcit	kb. 150–250, kb. 100/125–400+	nincs adat	Colchester and Essex Museum, Colchester (GB)	Crummy 1983, 34, Fig. 36. 1444–1446; Middleton et al. 2007, 31.
6.	*Gillingham–Grange Farm, Kent (GB)*	kar- vagy nyaklánc töredék	arany, variszcit	3. század eleje–3. század közepe	Raman spektroszkópia, XRD, XRF	Maidstone Museum, Kent (GB)	Middleton et al. 2007, 29–33; http://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/491752 (elérés ideje: 2014.12.27.)
7.	*Hemel Hempstead–Gadebridge Park, Hertfordshire (GB)*	gyűrű töredék	variszcit	4. század második negyede	qualitative spectrographic analysis, XRD	nincs adat	Neal 1974, 136, Fig. 60. 151, 138; Middleton et al. 2007, 31.
8.	*Moreruela de Tábara–Dehes de Misleo, provincia de Zamora (E)*	gyöngyök, lapocska	variszcit	2–3. század	nincs adat	nincs adat	Sanz Mínguez et al. 1990, 750, 751, Fig. 2. 6–11, 752.
9.	*Palazuelo de las Cuevas–El Castro, provincia de Zamora (E)*	gyöngyök, lapocska, töredékek	variszcit	2. század–3. század második felének eleje	nincs adat	nincs adat	Sanz Mínguez et al. 1990, 752–753, 754, Fig. 3. 16–44.
10.	*Pouilly-sur-Saône, Côte-d'Or (F)*	nyaklánc	arany, variszcit	gallo-római	nincs adat	Saint-Germain-en-Laye, Musée d'Archéologie Nationale (F)	Middleton et al. 2007, 29; http://www.culture.gouv.fr/public/mistral/joconde_fr?ACTION=RETROUVER&FIELD_98=TOUT&VALUE_98=variscite&NUMBER=1&GRP=0&REQ=%28%28variscite%29%20%3aTOUT%20%29&USRNAME=nobody&USRPWD=4%24%2534P&SPEC=5&SYN=1&IMLY=&MAX1=1&MAX2=1&MAX3=100&DOM=All (elérés ideje 2014.12.27.)
11.	*San Vitero–El Castro de las Viñas, provincia de Zamora (E)*	töredékek	variszcit	római	nincs adat	nincs adat	Sanz Mínguez et al. 1990, 755, 756, Fig. 4. 52–53.
12.	*Szolnok-Szűcs-tanya, Jász-Nagykun-Szolnok megye (H)*	lábbeli szíjazat veretei	ezüst, variszcit	2. század második fele, 3. század eleje	Raman mikrospektrometria, SEM	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest (H)	közöletlen
13.	*Viñas de Aliste–El Castrico, provincia de Zamora (E)*	gyöngyök, töredék	variszcit	1–5. század	nincs adat	nincs adat	Sanz Mínguez et al. 1990, 759, 760, Fig. 6. 91–93, 761.
14.	*York, North Yorkshire (GB)*	gyöngy	variszcit	2. század vége, 3. század eleje	XRF, XRD	nincs adat	Middleton et al. 2007, 31.
15.	*York–Rougier Street, North Yorkshire (GB)*	gyöngy	variszcit	4. század közepe, vagy később	nincs adat	nincs adat	Middleton et al. 2007, 31.
16.	*Ismeretlen lelőhely*	nyaklánc	arany, smaragd, variszcit	3. század	röntgen mikrodiffrakció, SEM	Metropolitan Museum, New York (USA)	Frantz et al. 2009, 20–25.

1. táblázat. Római kori variszcit vagy variszcit felhasználásával készült ékszerek

Tabelle 1. Römerzeitliche Schmuck aus Variscit oder mit Variscitelementen

	Ag1	*Ag2*	*Ag3*	*gyöngy1*	*gyöngy2*	*gyöngy3*	*keret1*	*keret2*	*keret3*	*keret4*
Cu	0,51	–	0,25	–	2,66	0,98	–	–	0,85	–
Ag	98,34	98,38	97,84	100	97,34	98,62	100	100	97,78	100
Au	1,15	1,62	1,92	–	–	0,39	–	–	1,37	–
total	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

2. táblázat. Szolnok-Szűcs-tanya, lábbeli szíjazat csatja: fémösszetétele
Tabelle 2. Szolnok-Szűcs-tanya, Schuhriemenwerkschnalle: Metallzusammsetzung

	TiO_2	*Al_2O_3*	*Cr_2O_3*	*FeO*	*P_2O_5*	*total*	*Ti*	*Al*	*Cr*	*Fe*	*P*	*sumcat*
berakas1	0,19	30,18	0,63	1,12	44,89	77	0	0,95	0,01	0,02	1,01	2
berakas2	0,31	30,32	0,63	1,13	44,62	77	0,01	0,95	0,01	0,03	1,01	2
berakas3	0,28	30,07	0,76	1,16	44,74	77	0,01	0,94	0,02	0,03	1,01	2

3. táblázat. Szolnok-Szűcs-tanya, lábbeli szíjazat csatja: a variszcit kémiai összetétele
Tabelle 3. Szolnok-Szűcs-tanya, Schuhriemenwerkschnalle. Chemische Zusammensetzung des Variscits[85]

[85] A számolás során 77 tömegszázalékra normáltuk a mért értékeket, hogy a magas kristályvíztartalom ellenére az adataink összehasonlíthatók legyenek az irodalmi adatokkal. (Der Messwert wurde rechnerisch auf 77 Gewichtsprozent normalisiert, um unter Ausklammerung des hohen Kristallwasser-Gehalts die Werte mit anderen fachliterarischen Angaben vergleichbar machen zu können).

Hadak útján XXIV. Budapest – Esztergom 2015, 257–320.

SZARMATA TEMETŐ MAKÓ-IGÁSI JÁRANDÓBAN

BALOGH CSILLA*

Absztrakt: *A tanulmány egy Makó határában található, kis sírszámú, teljesen feltárt szarmata temetővel foglalkozik. A temetkezési szokások elemzésén túl bemutatjuk a temető különleges ékszeranyagát, a viseletre vonatkozó megfigyeléseinket. A leletanyag kiemelkedő darabjai, elsősorban a fibulák, az üveg orsógombok és a változatos gyöngyanyag alapján vizsgáljuk a temető leletanyagának kapcsolatrendszerét. A Kr. u. 2. század második fele és a 3. század első évtizedei közötti időszakban használt, a Maros közelében létesült temető egy olyan szarmata közösség tagjainak temetkezőhelye, akiknek emlékanyagában a Fekete-tenger melléki kapcsolatok mellett a felső-germaniai–raetiai limes menti és a dél-pannoniai, dalmatiai területekkel is szoros kapcsolatok tükröződnek.*

Kulcsszavak: *Kárpát-medence, Barbaricum, szarmata temető, dobozos csüngő, erősprofilú fibula, csüngős övviselet, üveg orsógomb*

BEVEZETÉS

Az M43 autópályához kapcsolódó, Makót észak–északkelet felől elkerülő út nyomvonalán, Makó, Igási járandó elnevezésű határrészében 2008-ban egy nagy kiterjedésű, több korszakos lelőhely feltárására került sor (*1. kép 1–3*).[1] 16 500 m^2-t kutattunk meg, 467 objektum került elő. Az intenzíven fedett lelőhelyen a kora bronzkort a Makó-kultúra, a későit a halomsíros kultúra telepjelenségei képviselték, valamint szkíta, kelta és Árpád-kori településobjektumok is előkerültek. Ezeken kívül feltártunk egy kora Árpád-kori szállástemetőt[2] és egy szarmata temetőt is (*1. kép 4*). A következőkben ez utóbbi bemutatására kerül sor.

A SÍROK LEÍRÁSA

1. sír (261. snr): T.: D–É (178–358°). H.: 242 cm, sz.: 67–55 cm, m.: 59 cm. Egy Árpád-kori ház (287. snr) bontása közben keskeny, ívelt végű, sötétbarna betöltésű folttal jelentkezett a rönkkoporsó, melynek ívelt alját is sikerült megfigyelni (*2. kép 7*). A sírgödör nem volt megfogható. A koporsóban hanyatt, nyújtott helyzetben *40–45 éves nő* csontváza nyugodott (*2. kép 1, 6*). Koponyája jobbra előrebillent, állkapcsa leesett. Vállai kissé felhúzott helyzetben voltak. Karjai a felsőtesthez szorultak, alkarjai a medencében nyugodtak. Lábai párhuzamosan feküdtek. A csigolyák, a lábfejcsontok és a hosszúcsontok ízületi részei, valamint a medencecsontok nagy része felszívódott. Mell.: 1. 15 db *gyöngy* (*2. kép 2*) hevert elszórtan a mellkason és a nyakcsigolyák körül, valamint néhány gyöngy állatjárattal a bal könyök tájára került: 1-1 db koralл- és hordó alakú

* Szegedi Tudományegyetem TTIK Földtani és Őslénytani Tanszék, H-6722 Szeged, Egyetem utca 2./ İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 34080 Fatih-Istanbul, Horhor Cad. Kavalalı Sok. 5/4. csillabal@gmail.com

1 Makó-Igási járandó I., M43 25. lelőhely. A feltárásról rövid jelentés BALOGH 2009, 223; BALOGH 2009a, 30–33.

2 A temető feldolgozása: Balogh Csilla: *Kora Árpád-kori szállástemető Makó-Igási járandóban (A Campsite Burial Ground from the Early Árpádian Age).* Kézirat.

borostyángyöngy töredéke; 3 db zöldeskék, hasáb alakú; 1 db lilásbarna színű, lecsapott sarkú hasáb alakú; 1 db sárgászöld, rövid henger alakú; 1 db halványzöld színű, apró hengeres; 1-1 db apró gömb és hosszú henger alakú, fehér és 2 db fehér, irizáló felületű, nyújtott gömbös alakú monokróm gyöngy. 3 db gyöngy elporladt. 2. A koponya jobb oldala mellett vörösesbarna színű, szürke foltos, kerámiazúzalékkal soványított agyagból kézzel formált, aszimmetrikusan bikónikus *orsógomb* (*2. kép 3*) feküdt. Ma.: 2,7 cm, átm.: 3,9 cm. 3. A lábfejek végénél barna színű, koromfoltos, kerámiazúzalékkal soványított, kézzel formált *fazék* (*2. kép 4–5, 8*) állt. Pereme lekerekített, rövid nyaka tölcséres, nyújtott hengeres teste aszimmetrikus, alja egyenesen levágott. Ma.: 13 cm, perem átm.: 8 cm, fenék átm.: 7 cm. 4. A sír betöltéséből *vaskés* töredékei kerültek elő, melyek a konzerválás során szétmorzsálódtak.

2. sír (265. snr): T: D–É (170–350°). H.: 235 cm, sz.: 98 cm, m.: 32–40 cm. Egy Árpád-kori árok (254. snr) bontása során, a nyesett felszíntől 30 cm mélységben a koponya került elő, majd annak szintjétől még 5 cm-rel lejjebb nagyméretű, téglalap alakú, sötétbarna betöltésű sírfolt jelentkezett. A sírakna oldalai függőlegesen haladtak, alja egyenes volt. A gödör közepén hanyatt, nyújtott helyzetben *35–39 éves nő* csontváza nyugodott (*3. kép 1, 7–8*). A koponya balra hátrabillent. A vállak erőteljesen felhúzott helyzetben voltak. Jobb karja a felsőtesttől kissé távolabb, nyújtva feküdt, a bal kar könyökben enyhén behajlítva a medencében nyugodott. Lábai párhuzamosan helyezkedtek el. A csontváz alatt 3–5 cm vastagságú barnás, kevert, szerves betöltés húzódott. Mell.: 1. Az állkapocs alatt ismeretlen rendeltetésű *vastöredék* (*3. kép 3*) került elő. 2. A bal könyöknél kerek átmetszetű, vas *huzalkarperec* (*3. kép 2*) töredékei voltak, felületükre textil korrodálódott. 3. A bal combtő külső oldalánál világosszürke, koromfoltos, kerámiazúzalékkal soványított, kézzel formált, aszimmetrikusan bikónikus *orsógomb* (*3. kép 4*) hevert. Ma.: 3,9 cm, átm.: 4 cm. 4. A lábfejek végénél egy *fazék* (*3. kép 5–6*) állt. Világosbarna színű, felső harmadában és a belsejében fekete koromfoltos, kerámiazúzalékkal és durva szemcséjű homokkal soványított, kézzel formált edény. Perem ívelten kihajlik, ferdén levágott. Rövid nyaka ívelt. Teste aszimmetrikus, tojásdad alakú, alja egyenesen levágott. Az edénytest felső harmadánál egy utólag rátett, függőleges bevagdosással tagolt, egyenetlen bordadísz fut. Ma.: 15 cm, perem átm.: 10,8 cm, fenék átm.: 9 cm.

3. sír (266. snr): T.: DNy–ÉK (220–40°). H.: 225 cm, sz.: 83 cm, m.: 16 cm. Szabálytalan téglalap alakú, függőleges oldalú, egyenes aljú aknasír közepén szűk koporsóba eltemetett *50–59 éves nő* csontváza nyugodott hanyatt fekve, nyújtott helyzetben (*4. kép 1, 5*). A koponya a bal oldalán feküdt. A vállak felhúzott helyzetben voltak. A felsőtest kissé balra fordult, ezért a bal karcsontok a mellkas alá szorultak. A jobb kar nyújtva, a törzs mellett feküdt. A lábak párhuzamosan nyugodtak. A csontváz alatt barna, szerves betöltés húzódott. Mell.: 1. A bal vállnál kéttagú, öntött *bronzfibula* (*4. kép 2–4*) volt. A fibula kengyele félkör alakú, felső oldalán hosszanti borda húzódik, a láb felőli végét keresztben két borda tagolja. A fejlap háromszögletű, olyan kicsi, hogy a rugótekercset nem fedi el. A lábrész a kengyelnél rövidebb, trapéz alakú. A tűtartója hosszirányú, magas, a tűfészek visszahajlított. A rugótekercs alsó húrozású, egy része letört. A fibula tűje hiányzik. H.: 4,5 cm, fej sz.: 1,6 cm, láb sz.: 2,1 cm. 2. A jobb térd külső oldalánál egy kisebb *kődarab* (*4. kép 6*) hevert. 3. A jobb medencén, a szeméremcsontokon keresztben, a jobb combcsonton és a bal combcsont és a sír fala között *ló lábcsont* töredékei feküdtek, nem anatómiai rendben.

4. sír (291. snr): Sírgödör T.: DDNy–ÉÉK (210–30°), váz T.: DDNy–ÉÉK (210–30°). H.: 258 cm, sz.: 90 cm, m.: 97 cm. A sárgásbarna löszös altalajban a sír foltja kevert szürkésbarna, humuszos betöltéssel jelentkezett. A jelentkezési szinttől 65 cm mélységben, a sír hossztengelyétől dél–észak irányba elmozdult, 230 cm hosszú és 63 cm széles koporsóban hanyatt, nyújtott helyzetben *35–39 éves nő* rossz megtartású csontváza nyugodott (*5. kép 1–2, 13*). A koponyája jobbra billent, állkapcsa a nyakcsigolyákra leesett. Karjai szorosan a törzs mellett nyugodtak. Lábai párhuzamosan feküdtek. A bordák, csigolyák és a jobb medencelapát felszívódott. Mell.: 1. A jobb felkarcsont alatt kerek átmetszetű bronz *fülkarika* (*5. kép 3*) feküdt. Átm.: 2,1 cm, v.: 0,2 cm. 2. A koponya alatt keskeny, ívelt *bronzpánt* töredéke (*5. kép 4*) volt. H.: 0,9 cm, sz.: 0,2 cm. 3. Az állkapocs alatt, a nyakcsigolyák mellett egy öntött *bronzlunula* (*5. kép 7*) feküdt. Szára középen megvastagodik, a szemben lévő oldalon, a szárak vége bordával tagolt és tölcséresen kiszélesedik. A két szárvéget vékony bronztengely köti össze, melyre egy vöröses színű, lecsapott sarkú hasáb alakú opakgyöngyöt húztak. A csüngő bordázott bronzpántból hajlított füle (*5. kép 6*) letört, és a csüngő közelében, a nyakcsigolyák alatt hevert. H.: 2,1 cm, sz.: 1,8 cm. 4. A nyakcsigolyák körül vastag, négyszögletes átmetszetű ezüst huzalból készült, tordírozott *torques* (*6. kép 1–2; 10. kép 1–2*) került elő töredékes állapotban. A két vége egy darabon nincs megcsavarva, hurkosan végződik, melynek tövére a huzalvéget feltekercselték. Átm.: 14,2 cm, v.: 0,3–0,1 cm. 5–8. Az állkapocs jobb oldalánál és a bal halánték mellett két-két kerek, dobozos *bronzcsüngő* (*6. kép 3–6*) volt. Vékony bronzlemezből készültek, az elő- és a hátlapok egy lemezből lettek kinyírva, s az ezeket összekötő, keskenyebb lemezrész képezte a függők fülét. A csüngők oldala vékony szalagból készült. Az egyik elülső oldala beütögetett pontokkal díszített. Átm.: 1,7 cm, v.: 0,4 cm. 9–10. A jobb kéznél

és a koponya vonalában, a sírgödör nyugati falánál egy-egy *bronzgyűrű* (*5. kép 8–9*) került elő, mindkettő töredékes állapotban. A gyűrűk vékony, kerek átmetszetű huzalból készültek, melyet a két szél felé fokozatosan kiszélesedő pánttá kalapáltak. Az így kialakult pántot többszörösen feltekerték. A kiszélesedő szakaszok két szélét hátulról beütögetett pontokból álló gyöngysor keretezi, melyek között a legszélesebb részeken egy köztes gyöngysort is beütöttek. Sz.: 0,7 cm. 11. A nyakcsigolyák alatt és a mellkas felső részén, valamint ezek fölött, a koporsó szintjében elszórtan 44 db *gyöngy* (*7. kép 1*) került elő: 4 db korallgyöngy; 1 db hordó alakú, pusztult mészkőgyöngy; 1-1 db fehér és világoskéken irizáló, nagyobb méretű, nyomott gömb alakú; 2 db vörös, szintén nyomott gömb alakú; 1 db fehér színű, rövid henger alakú; 1-1 db apró, gömbös és bikónikus, lila színű; 5 db kisebb, henger alakú, fehér színű és 2 db lilás; 6 db nagyméretű, zöld; 1 db lilásan irizáló és 2 db barnás lila, hasáb alakú; 3 db nagyobb méretű, hatszög átmetszetű, zöld színű; 1 db nagyméretű, zöld színű, kékesen irizáló felületű; 5 db közepes méretű, szabálytalan gömb alakú és 7 db kisebb, nyújtott gömbös opakgyöngy. 12. A torquesen belül, középen a nyakcsigolyákon egy ötkorongos emailos *fibula* (*6. kép 7; 10. kép 1–2*) feküdt, előlappal felfelé. A fibula alapja bronzból öntéssel készült. A két, egymást keresztező bronztengely középpontjában egy kis négyzet alakú mező van, a tengelykarok végén négy nagyobb, tömör, kerek mező, melyek külső ívét 3-3 kis tüske tagolja. Ezeket 4 kisebb, 8-as alakú tag köti össze, melyek alsó, nagyobb része áttört, felső, kisebb része tömör, zöld email-betéttel van kitöltve. Az ötödik, középső, a többinél kissé nagyobb korong a fibulaalap közepén lévő négyzetes talpra forrasztott nyakon ül, külső ívét 8 kis tüske tagolja. A fibula 5 kerek mezejét sötétkék email tölti ki, középen kisebb kerek, zöld betétes mezővel, amelyet körben apró, sárgásfehér színű pontbetétek vesznek körül. A fibula hátoldalán az egyik korongra egy négyzet alakú lemezre forrasztott két, párhuzamos állású fület applikáltak, amely a csuklós tűszerkezetet tartotta. A bronztű a szemben lévő korong hátoldalára forrasztott, bronzlemezből hajlított tűtartóba járt. Átm.: 5,2 cm. 13. A bal kulcscsont alatt egy kéttagú, rugós *T-fibula* (*7. kép 2*) volt. A fibula bronzból készült, a kengyel erőteljesen ívelt, a kengyelnél rövidebb láb a vége felé elhegyesedik, ennek oldalra hajlításával alakították ki a tűtartót. A bronz rugótekercs ívelten hajlik. A fibula rossz állapotú, erősen korrodálódott. H.: 3,8 cm. 14. A bal alkarcsontok alatt nagyméretű, kerek átmetszetű, öntött *bronzkarika* (*7. kép 4; 10. kép 3*) feküdt. Átm.: 5,4 cm, v.: 0,8 cm. 15. A derékcsigolyáknál, a váz körül, kisebb csoportokban, négysoros elrendezésben apró, erősen pusztult *gyöngyök* (*7. kép 7*) hevertek, melyek közül csak 27 db-ot tudtunk megmenteni: 6 db gömb és 2 db rövid hasáb alakú, zöld színű; 11 db kékeszölden irizáló, ugyancsak rövid hasáb alakú; 2-2 db világoskék és lila színű, apró gömb alakú és 4 db narancsszínű, gyűrű alakú opakgyöngy. 16. A bal medencecsont és a combcsont külső oldala mellett további 32 db *gyöngy* (*9. kép 1, 9; 10. kép 4*) feküdt: 9 db bordó, 4 db kék és 6 db fehér, irizáló felületű, nagyméretű, lecsapott sarkú hasáb alakú; 3 db nagyobb, henger és 1 db gömbös, fehér színű; 2 db kisebb, henger alakú, fehér színű; 3 db apró, gömb alakú, zöldesen irizáló felületű; 1-1 db nagyméretű, fehér és zöld színű, barázdált felületű opakgyöngy (ma.: 1,3–1,8 cm, átm.: 1,3 cm, furat átm.: 0,6–0,5 cm); 1 db nagyméretű, kopott fekete színű, gömb alakú gyöngy (ma.: 1,8 cm, átm.: 2 cm, furat átm.: 0,7 cm) és 1 db nagyméretű, henger alakú mészkőgyöngy (h.: 1,7 cm, átm.: 1,2 cm, furat átm. 0,4 cm). 17. Ugyanitt került elő egy nagyméretű, türkizzöld színű, bikónikus, két szélén bemélyedő, körbefutó vonalpárral, középen két hullámvonallal díszített üveg *orsógomb* (*9. kép 8*). Ma.: 2,7 cm, átm.: 2,8 cm, furat átm.: 0,6 cm. 18–19. A bal combcsont külső oldalánál, a gyöngyök között két sárgás színű, nagyméretű *üveggömb* (*9. kép 4–6*) volt. Az egyik gömböt vékony, egymást keresztező bronzpánt fogja körbe. Átm.: 3,7–3,8 cm, bronzpánt sz.: 0,7 cm. 20. Közvetlenül mellettük egy rossz megtartású, átfúrt *kauri* (*9. kép 3*) került elő. 21. Alatta egy kerek átmetszetű huzalból készített, bronz *rugóskarika* (*9. kép 2*) töredéke volt. Átm.: 3,2 cm. 22. A jobb kéztőcsontok helyén 11 db *gyöngy* (*7. kép 5*) volt: 2 db fehér és 1 db zöld színű, apró gömb alakú; 1 db zöld színű, apró és 2 db nagyobb, hasáb alakú; 1 db irizáló, nagyobb méretű, hasáb alakú; 1 db fehér, nagyobb, nyomott gömb alakú opakgyöngy és 3 db korallgyöngy. 23. A bal kéztőnél 8 db *gyöngy* (*7. kép 6*) hevert: 4 db fehér, kisebb henger alakú; 1-1 db kisebb és nagyobb hasáb alakú, zöld színű opakgyöngy és 2 db pusztuló felületű korallgyöngy. 24. A lábszárak alsó végénél, a bokák körül 391 db *gyöngy* (*8. kép*) került elő: 90 db zöld, 11 db világoskék, 119 db lila és lilásbarna, 2 db narancssárga és 9 db halványsárga színű, apró gömb alakú; 1-1 db fehér és lila színű, apró, bikónikus alakú és 149 db okker, valamint 9 narancs színű, gyűrű alakú opakgyöngy. 25. A sír betöltésében vékony *bronzdrót* töredéke (*5. kép 5*) volt. 26. A bal combtő külső oldalánál *vaskés* pengetöredéke (*5. kép 10*) feküdt. 27–28. A bal combtő külső oldalánál csont *tűtartó* és benne *bronztű* (*9. kép 7*) volt. A tűtartó apró szilánkjait nem sikerült megmenteni. A tűnek mindkét vége letörött. Tű h.: 4,1 cm, átm.: 0,15 cm. 29. A jobb lábfej végénél, szájával a lábujjcsontokra dőlve narancssárga színű, homokkal soványított agyagból készített, korongolt kis füles *bögre* (*5. kép 11–12*) feküdt. Pereme ívelten kihajlik, párnásan megvastagodik. Az edény nyaka ívelt, teste nyújtott, tojásdad alakú, alja egyenesen levágott. A peremből félkör

átmetszetű fül indul, mely a has vonala fölött támaszkodik meg az edény testén. Felületén kopott vöröses festés nyoma látható. Ma.: 6,7 cm, perem átm.: 5,2 cm, fenék átm.: 4,1 cm.

5. sír (297. snr): T.: DDNy–ÉÉK (195–15°). H.: 240 cm, sz.: 107 cm, m.: 73 cm. A sír foltja a löszös altalajban bizonytalan körvonalú, világosbarna betöltéssel jelentkezett. A gödör déli vége bizonytalan volt. A sírban rönkkoporsóba eltemetett, *25–35 éves nő* jó megtartású csontváza feküdt, hanyatt, nyújtott helyzetben (*11. kép 1; 13. kép 1*). A koponyája jobbra billent, állkapcsa előre, a nyaki csigolyákra leesett. Vállai enyhén fel voltak húzva. Karjai a törzs mellett nyugodtak, a bal karcsontok egészen szorosan a bordák mellett voltak. A lábak párhuzamosan feküdtek. Mell.: 1. A nyaknál 20 db *gyöngy* (*11. kép 4*) hevert elszórtan: 2 db nagyobb és 6 db egészen apró, bordó színű, hasáb alakú; 1 db fehér, 2 db világoskék és 5 db narancssárga színű, hasáb alakú; 1 db fehér, kisebb, gömbös; 2 db zöld színű, hosszúkás, hatszög átmetszetű opakgyöngy és 1 db nagyméretű, henger alakú mészkőgyöngy (h.: 1,2 cm, átm.: 0,9 cm, furat átm.: 0,3 cm). 2. A bal könyök körül 7 db *gyöngy* (*11. kép 9*) került elő: 1 db lapos, hatszög átmetszetű, téglalap alakú, vörösesbarna színű; 2 db nagyobb méretű, gömb alakú, fehér színű; 1 db kisebb, gömb alakú, szintén fehér; 1 db henger alakú, zöld színű és 1-1 db zöld és kék színű, hatszög átmetszetű, hosszúkás opakgyöngy. 3. A derékcsigolyák bal oldalán nagyméretű, bikónikus *kalcedongyöngy* (*11. kép 5–6; 13. kép 3*) volt. Ma.: 1,8 cm, átm.: 2,7 cm, furat átm.: 0,7 cm. 4. A bal kulcscsonton bronz *térdfibula* (*11. kép 2–3; 13. kép 2*) került elő. Öntött bronz, kéttagú. A rugótekercset hengeres tok borítja, melyen a kengyel tövénél keskeny gallér húzódik. A rugója alsó húrozású. A tűtartója hosszirányú, magas, a tűfészek visszahajlított. H.: 3,5 cm, rugótok sz.: 2,3 cm. 5. A bal medencecsonton kerek átmetszetű *vaskarika* (*12. kép 3*) feküdt. Átm.: 3,4 cm, v.: 2,4 cm. 6. Egy kisebb méretű, ovális átmetszetű, öntött *bronzkarika* (*11. kép 7–8*) a jobb oldali bordák mellől került elő. Átm.: 2,5 cm, v.: 0,5 cm. 7. A bokák körül és a lábszárcsontok környékén 249 db *gyöngy* (*12. kép 5; 13. kép 4*) feküdt: 17 db sötétbarna, 14 db fehér és 33 db zöld, apró, hasáb alakú; 9 db zöld és 7 db világoskéken irizáló, apró, lecsapott sarkú hasáb alakú; 1 db apró, lila, bikónikus; 14-14 db fehér és zöld, 3 db bordó és 24 db világoskéken irizáló, apró, nyomott gömb alakú; 27 db lilás bordó, 3 db zöld, 7 db kékesen irizáló, 7 db barnásbordó, nagyobb, hasáb alakú; 3 db barnáslila és 6 db zöld, nagyobb, hatszög átmetszetű; 1 db kékesen irizáló zöld, 12 db zöld és 3 db fehér, nagyobb, henger alakú; 10 db sötétbarna, 7 db zöld, 5 db fehér és 22 db erősen pusztuló felületű, irizáló, nagyobb, lecsapott sarkú hasáb alakú opakgyöngy. 8. A sírgödör délkeleti sarkánál, másodlagos helyzetben (állatjáratban) egy kerek átmetszetű *vastű* (*12. kép 4*) feküdt, melynek mindkét vége letörött. H.: 4,6 cm. 9. A jobb lábfejtől kb. 20 cm-re észak felé, kissé az oldalára dőlve egy barnásszürke színű, finom szemcséjű homokkal soványított anyagú, gyorskorongolt, kívül felfényezett felületű füles *edény* (*12. kép 1–2*) feküdt. Pereme lekerekített, rövid nyaka ívelten kihajló. Az edény bikónikus, a has törésvonala nagyjából középre esik. Az edény alsó fele gömbszelet, felső része csonka kúp alakú. A perem alól vastag hurkafül indul, amely a has vonalára támaszkodik. Alja egyenesen levágott. Ma.: 8,1 cm, perem átm.: 6,1 cm, fenék átm.: 3,4 cm.

6. sír (312. snr): T.: DNy–ÉK (220–30°). H.: 255 cm, sz.: 126–97 cm, m.: 58 cm. A sírgödör foltja szabálytalan alakú volt, a déli felénél gödörszerűen kiszélesedett. Ezen a részen, az erősen kevert betöltés a rablógödörre utalt. A sír jelentkezési szintjétől 48 cm mélységben, a gödör közepén 210 cm hosszú és 70 cm széles koporsó foltja látszódott (*14. kép 1*). A koporsóban hanyatt, nyújtott helyzetben eltemetett, *60 évesnél idősebb nő* csontvázának maradványai voltak (*15. kép 5*). A sír bolygatása a medencétől felfelé a vázat megsemmisítette. A koponyatető kis töredéke *in situ* helyzetben feküdt. Ezen kívül néhány csigolya és egy karcsont másodlagos helyzetben került elő. A lábcsontok nagyon gyenge megtartásúak voltak, a bokák felé összetartottak. A medence tájékról a bal lapát kisebb darabja maradt meg. Mell.: 1. A jobb mellkas helyén kéttagú, öntött *bronzfibula* (*14. kép 4–5; 15. kép 7*) került elő. A fibula kengyele félkör alakú, felső oldalán hosszanti borda húzódik. A fejlap háromszögletű, amely eltakarja a rugótekercset. A lábrész a kengyelnél rövidebb, rombusz alakú. A tűtartója hosszirányú, magas, a tűfészek visszahajlított. A rugótekercs alsó húrozású. H.: 4,4 cm, fej sz.: 2,8 cm, láb sz.: 2,2 cm. 2. Körülötte 13 db *gyöngy* (*14. kép 2*) hevert elszórtan: 2 db zöld színű, apró bikónikus; 7 db bordósbarna és 1 db fehér színű, lecsapott sarkú hasáb alakú; 1 db kék színű, hasáb alakú és 2 db fehér, pusztuló felületű, nyomott gömb alakú monokróm gyöngy. 3. A koporsó délnyugati sarkában nagyméretű, pusztuló felületű, nyomott gömb alakú *borostyángyöngy* (*14. kép 3*) volt. Ma.: 1,8 cm, átm.: 2,3 cm, furat átm.: 0,7 cm. 4. A bokák és a lábszárcsontok környékén 332 db *gyöngy* (*14. kép 6; 15. kép 8*) került elő: 5 db zöld színű, apró bikónikus; 3 db sárgásbarna színű, apró, többtagú rúdgyöngy; 68 db zöld, 85 db barna, és 6 db barnásvörös színű, gyűrű alakú; 78 db sárgásfehér és 63 db kék és késeszöld színű, apró gömb alakú; 1-1 db fekete, narancssárga és barna színű, kisebb, szabálytalan gömb alakú; 4 db világoskék, irizáló felületű, hasáb alakú; 17 db sötétkék, lecsapott sarkú hasáb alakú, monokróm gyöngy. 5. A mellkas közepén ívelt hátú, egyélű, széles pengéjű *vaskés* (*14. kép 7*) volt. Nyele letört, a penge egyik oldalához nagyobb felületen textil korrodálódott. H.: 11 cm, sz.: 2 cm. 6. A bal combtő

belső oldalán kerek átmetszetű *bronztű* kis töredéke (*14. kép 9*) került elő. 7. A jobb combtő alatt szögletes átmetszetű *vasár* darabjai (*14. kép 8*) hevertek a fanyél maradványával. 8. A térdek között sötétbarna színű, foltos felületű, durva szemcséjű homokkal soványított, kézzel formált, aszimmetrikusan bikónikus *orsógomb* (*15. kép 3*) volt. Ma.: 2,8 cm, átm.: 3,3 cm. 9. A sír betöltéséből egy *kova* (*15. kép 4*) került elő. H.: 4 cm, sz.: 2 cm. 10. A koporsón belül, a jobb lábfej végénél füles kis *bögre* (*15. kép 1–2*) feküdt oldalára dőlve. Narancssárga színű, finom szemcséjű homokkal soványított agyagból készített, korongon formált csupor. Pereme elvékonyodik, rövid nyaka ívelten kihajlik, teste nyomott gömbös. A perem alól vastag hurkafül indul, mely a hasvonal fölött támaszkodik meg az edénytesten. Alacsony korongtalpon áll. Ma.: 8,4 cm, perem átm.: 6 cm, fenék átm.: 3,8 cm. 11. A térdek között égett *szerves maradványt* (magvakat) figyeltünk meg.

7. sír (340. snr): T.: DDNy–ÉÉK (210–30°). H.: 263 cm, sz.: 88 cm, m.: 80 cm. A sárgásbarna löszös altalajban a sír nagyméretű, szabályos téglalap alakú, barnásszürke betöltésű folttal jelentkezett. A gödör oldalai függőlegesek voltak, az alja egyenes. A sír jelentkezési szintjétől 78 cm mélységben, a gödör hossztengelyétől dél–észak irányba elmozdult, 235 cm hosszú, 80 cm széles koporsó foltja jelentkezett. A koporsó közepén, hanyatt, nyújtott helyzetben *50–59 éves nő* rossz megtartású csontváza nyugodott (*16. kép 1, 6*). A váz alatt foltokban deszkamaradványokat figyeltünk meg. A koponya a jobb oldalára fordult. A koponyatető állatjárattal kimozdult. Az állkapocs gyenge megtartású volt, felszedni nem lehetett. A bal karcsontok a test mellett nyugodtak, a lábak bokánál összezártak. A bordák felszívódtak és a csigolyák is rendkívül gyenge megtartásúak voltak. A jobb karcsontokat állatjárat bolygatta, kimozdultak eredeti helyzetükből. Töredékes állapotban találtuk őket. Mell.: 1. A gerincoszlopon, a szegycsont helyén tekercselt bronz *fülkarika* töredéke (*16. kép 4*) volt. Átm.: 2 cm, v.: 0,15 cm. 2. A jobb váll környékén és a mellkas felső részén 17 db *gyöngy* (*20. kép 3*) feküdt: 2 db nagyméretű, kékesen irizáló, hasáb alakú és 1 db világoskék és 8 db téglaszínű, kicsi, lecsapott sarkú hasáb alakú; 1 db nagyobb, világoskék, henger alakú és 1-1 db, piros, kék és zöld, hatszög átmetszetű, lapos hasáb alakú és 2 db bordó, apró, henger alakú opakgyöngy. 3. A jobb könyök helyén 2 db nagyméretű, hordó alakú és egy kisebb hengeres *mészkőgyöngy* (*20. kép 5*) volt. H.: 1,5–1,3 cm, átm.: 1,3–1–1 cm, furat átm.: 0,5 cm. 4–5. Mellettük 2 db kerek, ezüst *dobozos csüngő* (*16. kép 2–3, 5*) feküdt. A kerek csüngők vékony lemezből készültek, az elő- és a hátlapok egy lemezből lettek kinyírva, s az ezeket összekötő, keskenyebb lemezrész képezte a függők fülét. A két lap közé vékony bronzszalagból készült az oldalpánt. Az egyik kisebb. Átm.: 1,7 cm, 1,9 cm, v.: 0,3 cm. 6. A jobb medencecsont felett és a kéztőcsontok helyénél 21 db *gyöngy* (*20. kép 1*) került elő: 4-4 db gömb és hasáb alakú, fehér színű; 1 db kisebb, nyomott gömb alakú, szintén fehér színű; 1 db kék, apró, nyomott gömbös; 2 db kék, kicsit nagyobb méretű, henger alakú opakgyöngy és 9 db korallgyöngy. 7. A lábszárak felett és alatt 130 db *gyöngy* (*20. kép 2, 4*) volt: 1 db nagyméretű, vörös színű, nyomott gömb alakú; 1 db nagyméretű és 5 db kisebb, henger alakú, fehér színű; 5 db fehér, 7 db kék és 1 db világoszöld színű, apró, gömb alakú; 30 db narancssárga, 5 db kék és 1 db bordó, lecsapott sarkú hasáb alakú; 5-5 db bordó és kék, hasáb alakú; 1 db kék, nagyobb henger alakú; 18 db narancssárga, 7 db bordóslila, 1 db sötétbarna színű, kisebb, szabálytalan hasáb alakú; 5 db okkersárga, orsó alakú; 3 db sötétbarna, 12 narancssárga és 15 db bordó színű, apró, szabálytalan hasábos, monokróm opakgyöngy és 2 db korallgyöngy. 8. A jobb medencecsont felső szélénél öntött *bronzkarika* (*16. kép 10*) került elő. Átm.: 3,5 cm, v.: 0,6 cm. 9. A bal comb külső oldalánál és a jobb combcsont mellett 15 db *gyöngy* (*19. kép 1–2, 4*) hevert: 3 db kisebb, fehér színű, henger alakú; 1 db nagyméretű, élénkzöld színű, forgatott felületű, lapos gyűrű alakú (ma.: 0,5 cm, átm.: 1,6 cm, furat átm.: 0,4 cm); 1 db nagyméretű, vörös színű, orsó alakú (h.: 3,6 cm, átm.: 2,2 cm, furat átm.: 0,8 cm); 2 db sötétbarna, sárga-kékfehér inkrusztációval díszített, orsó alakú (h.: 1,7–2,1 cm, átm.: 1,2–1,4 cm, furat átm.: 0,4 cm), 2 db nagyméretű, erősen pusztuló felületű, szürkésbarna színű, irizáló felületű, nyomott gömb alakú (ma.: 1,5–1,8 cm, átm.: 1,8–2,5 cm, furat átm.: 0,7–0,8 cm); 1-1 db nagyméretű, zöld, kék és fehér színű, nyomott gömb alakú üveggyöngy (ma.: 1–1,2–1,5 cm, átm.: 1,7–1,5–1,7 cm, furat átm.: 0,7–0,6–0,5 cm); 1 db nagyméretű, nyomott gömb alakú kalcedongyöngy (ma.: 1,5 cm, átm.: 2,4 cm, furat átm.: 0,8 cm); 2 db henger alakú mészkőgyöngy (h.: 1,5–1,7 cm, átm.: 1,2–1,1 cm, furat átm.: 0,4–0,6 cm). 10. A bal combcsont mellett, a gyöngyök között egy nagyméretű, sötétbarna alapon fehér vonal és hullámvonal-, valamint vörös-fehér pontdíszes, nyomott gömb alakú üveg *orsógomb* (*19. kép 3*) volt. Ma.: 2,2 cm, átm.: 2,9 cm, furat átm.: 0,7 cm. 11. A koporsó délkeleti sarkában, előlappal lefelé öntött, kéttagú, kereszt alakú *bronzfibula* (*16. kép 8–9*) feküdt. A fibulatest egyenlő szárú, ívelt oldalú keresztforma, az ágak vége vízszintes barázdával tagolt, félgömbös végződésű. A keresztszárakon hosszanti borda húzódik, melyek a fibula közepén lévő, ívelt oldalú rombusz alakú központi mezőbe futnak bele. A fibulatest hátoldalán, az egyik szárvégen egybeöntött fül tartja a rugótekercset. A szemben lévő szárvégre forrasztással egy bronzpántból hajlított tűtartó került. A rugó egy része és a fibula tűje hiányzik. H.: 3 cm, sz.: 3 cm. 12. A bal vállnál nagyméretű, erősprofilú *ezüstfibula* (*17–18. kép*) volt. A magasan ívelődő kengyel

fej felőli része széles, két oldalt rövid karral tagolt. A kengyel ívének közepét két keskeny bordával keretezett, kiemelkedő, vastag gyűrű tagolja. Innentől a láb végéig a szár közepén hosszanti él húzódik. Közvetlenül a gyűrűdísz mögött egy öntött, stilizált madár van, kissé a fibula tengelyétől elfordult helyzetben. A csőre tagolt, a testét és a farkát vésett vonalak díszítik. A figura egy öntött gömbös fejű ezüstcsavarral van a fibulára rögzítve. Ehhez hasonló módon, szintén csavarozással került a fibula lábvégére is egy nagyobb, öntött gömbdísz. A hosszú, vastag ezüsthuzalból készített rugótekercset vastag lemezből hajlított tok takarja, amelynek két végét külön felforrasztott, préselt félgömbös taggal zárták le. A lemeztok két végére egy-egy öntött gömbdísz került, melyek velük egybeöntött, keresztben bordázott, kúpos nyakon ülnek. Ezek is csavarozással kerültek rögzítésre. A tűtartója hosszirányú, magas, a tűfészek visszahajlított. A tűtartó oldala apró, beütögetett poncokból áll geometrikus sormintával, az alsó része vésett párhuzamos vonalpárok között húzódó ferde vonalpárokkal van díszítve. H.: 10,4 cm, fej sz.: 11 cm. 13. A jobb combcsont mellett apró *bronzlemez* töredéke (*16. kép 11*) hevert. 14. A bal combcsont külső oldalánál, hegyével a lábak felé fordulva egy ívelt hátú, egyélű *vaskés* (*16. kép 7*) feküdt. A lapos téglalap átmetszetű nyéltüskén a famarkolat maradványa látható. H.: 12,7 cm, sz.: 1,6 cm. 15. A koporsón belül, a lábfejek és a koporsó vége között kis füles *bögre* (*16. kép 12–13*) került elő oldalára dőlve. Szürkésbarna színű, homokkal soványított agyagból készült, korongolt edény. Pereme lekerekített, az edény nyaka hosszú, ívelt, teste nyomott gömb alakú, a hasvonala enyhe töréssel hangsúlyozott. Alja egyenesen levágott. Az edény perem alól induló vastag hurkafüle a has vonala fölött támaszkodik meg az edénytesten. Ma.: 7,7 cm, perem átm.: 5,5 cm, fenék átm.: 3,5 cm.

8. sír (362. snr): T.: D–É (170–350°). H.: 194 cm, sz.: 77 cm, m.: 21 cm. A sírgödör kevert, szürkésbarna humuszos betöltésű, szabálytalan téglalap alakú folttal jelentkezett. Az akna oldalai függőlegesek voltak, az alja egyenes. A sír északi felében elszórtan *20–22 éves egyén* néhány csontja (koponya- és állkapocstöredék, 2-2 borda, csigolya, valamint karcsont) hevert (*24. kép 1*).

9. sír (400. snr): D–É (175–355°). H.: 215 cm, sz.: 112–80 cm, m.: 47 cm. A sír nagyméretű, szabálytalan téglalap alakú, déli része felé kiszélesedő, ívelt végű, szürkésbarna humuszos betöltésű foltja jól elvált a sárgásbarna löszös altalajtól. A sír oldalai függőlegesek voltak, alja egyenes. A teljesen feldúlt és kirabolt sírban *25–30 éves nő* összedobált csontjai hevertek, nagyrészt a sírgödör déli felében (*22. kép 1*). A koponya a nyugati sírfal közelében, középtájon, a két medencelapát a gödör déli végében feküdt. A hosszúcsontok és a bordák egymásra hányva kerültek elő. A bokacsontokat azonban *in situ* helyzetben találtuk. A sír északi felét vágta egy kora Árpád-kori sír (*22. kép 2*). Azonban valószínű, hogy a szarmata temetkezés bolygatása még e sír ásása előtt történt. Mell.: 1. A sír keleti fala mellett öntött bronz, kúp alakú *csengő* (*22. kép 4*) hevert. A tetején kör alakú áttörés van, valószínűleg ez a fül számára kialakított nyílás. A palástját az alján és a felső harmadában körbefutó vonalpárok díszítik. Ma.: 1,2 cm, átm.: 2 cm. 2. A sír betöltéséből egy vékony ezüst *pánttöredék* (*22. kép 3*) került elő. 3. Az összedobált csontok között egy négyszögletes keresztmetszetű *vasár* töredéke (*22. kép 5*) volt a fanyél maradványával. 4. A sír délnyugati sarkából egyélű, középső nyélállású, kisméretű *vaskés* (*22. kép 7*) került elő. A nyélnyúlvány tövénél és a penge alsó részénél egy-egy vaspánt húzódik körben, melyek a késtok merevítői és díszei voltak. A nyélnyúlványon az egykori famarkolat maradványai maradtak meg. Hegye letörött. H.: 9,1 cm, sz.: 1,5 cm.

10. sír (491. snr): T.: D–É (180–0°). H.: 207 cm, sz.: 87 cm, m.: 19 cm. A sárgásbarna löszös altalajban homogén sötétbarna betöltésű folttal jelentkezett a sír. A gödör rövidebb oldalai íveltek voltak, falai függőlegesen haladtak, alja egyenesen húzódott. A sírban hanyatt, nyújtott helyzetben *30–35 éves nő* rossz megtartású csontváza feküdt (*21. kép 1, 3*). A váz a sírgödör tengelyétől dél–észak felé elcsúszva helyezkedett el. A koponya jobb oldalra fordult, a föld súlya alatt összeroppant. A felsőtest enyhén a jobb oldalára dőlt. A jobb kar nyújtva, a törzs mellett feküdt, a bal könyökben enyhén be volt hajlítva, a váll erőteljesen felhúzva. A lábak a bokánál összezártak, a jobb térd kissé be volt hajlítva. A bordák, csigolyák és a lábfejcsontok nagyrészt felszívódtak. Mell.: 1. A két kulcscsonton, a csontváz felszedésekor 4 db *gyöngy* (*21. kép 4*) került elő: 1-1 db nyomott gömb és lecsapott sarkú hasáb alakú, vörösesbarna színű, és szintén 1-1 db keskeny henger és zömök hasáb alakú monokróm gyöngy. 2. A bokák környékén 474 db *gyöngy* (*21. kép 5–6*) hevert: 1-1 db lila és vörös színű, nagyobb orsó alakú; 4 db barnásvörös és 1 db lila színű, lecsapott sarkú hasáb alakú; 33 db zöld és kék színű, gyűrű alakú; 1 db zöld színű, apró bikónikus; 433 db zöld, kék, barna és fekete színű, kisebb gömbös és hasáb alakú monokróm gyöngy, valamint 1 db barna színű, összetett rúdgyöngy. 3. A lábszárcsontok között, a bal láb csontjaira dőlve egy világosbarna színű, durva szemcséjű homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, kézzel formált *edény* (*21. kép 2*) volt. Az edény összeroppant a föld súlya alatt és eldeformálódott, ezért összeállítására nem volt lehetőség. Pereme lekerekített, ívelten kihajlik. Az edény alsó része gömbszelet alakú, a felső részén az edényfal függőleges. Az edény alacsony, profilált talpon áll, alja egyenesen lehúzott. Ma.: 14,5 cm, perem átm.: 10,4 cm, fenék átm.: 8,2 cm.

11. sír (492. snr): T.: DDNy–ÉÉK (195–15°). H.: 203 cm, sz.: 56 cm, m.: 14 cm. A sárgásbarna löszös altalajban a sír foltja szabályos téglalap alakú, homogén, szürkésbarna betöltéssel jelentkezett. A sírgödör oldalai függőlegesek voltak, alja egyenes. A gödör közepén, a tengelytől kissé dél–észak irányba elcsúszva, hanyatt, nyújtott helyzetben *10–12 éves gyermek* csontváza feküdt (*24. kép 2, 5*). A koponyája előrebillent, állkapcsa a nyakcsigolyákra leesett. A karjai a felsőtesttől kissé távolabb feküdtek, a bal válla erőteljesen fel volt húzva. A jobb alkarcsontot állatjárat kimozdította az eredeti helyéről, a bal lábszárcsonton keresztben került elő. Néhány borda ugyancsak emiatt a jobb térd és a bal lábszár mellé került. A lábai párhuzamosan nyugodtak.

12. sír (507. snr): T.: DDNy–ÉÉK (210–30°). H.: 239 cm, sz.: 76 cm, m.: 6 cm. A sárgás löszös altalajban barna betöltésű, szabályos téglalap alakú folttal jelentkezett a sír. A gödör oldalai meredeken haladtak, alja egyenes volt. A sírban a déli vége felé csúszva, hanyatt, nyújtott helyzetben *35–39 éves nő* gyenge megtartású csontváza feküdt (*24. kép 3, 6*). A koponyája előretekintett, összeroppant. A jobb karja enyhén behajlított helyzetben feküdt. Valószínűleg a bal is hasonló helyzetben volt, azonban csak a felkarcsontot találtuk *in situ*, az alkarcsontok nem kerültek elő. A lábcsontok párhuzamosan nyugodtak. A bordák, a csigolyák és medencecsontok felszívódtak.

13. sír (519. snr): T.: DDNy–ÉÉK (200–20°). H.: 236 cm, sz.: 98–107 cm, m.: 14. cm. A sírgödör foltja kevert betöltésű, barnás folttal jelentkezett. A gödör oldalai függőlegesek voltak, az alja egyenesen haladt. A feldúlt sírban *fiatal felnőtt nő* koponyamaradványai kerültek elő (*23. kép 1*). Mell.: 1. A koponyatöredékek jobb oldalánál *bronzkarika* (*23. kép 7*) került elő. Átm.: 2,1 cm, v.: 0,3 cm. 2. A koponyacsontok közelében bronz *rugósgyűrű* (*23. kép 3–4*) volt. Átm.: 2,3 cm, v.: 0,15 cm. 3. Ugyanott egy öntött *bronzkarika* (*23. kép 10, 12*) is előkerült. Átm.: 2,6 cm, v.: 0,3 cm. 4. A bal medence táján nagyméretű, öntött *bronzkarika* (*23. kép 11, 13*) feküdt. Átm.: 7,4 cm, v.: 1 cm. 5. A sír közepén nagyméretű, nyomott gömb alakú *kalcedongyöngy* (*23. kép 5–6*) volt. Ma.: 1,5 cm, átm.: 2,2 cm, furat átm.: 0,7 cm. 6. A sír délnyugati részéből, a koponyatöredékek közeléből 6 db *gyöngy* (*23. kép 2*) került elő: 2 db nagyobb, hatszög átmetszetű mészkőgyöngy, az egyik töredékesen (h.: 1,9 cm, sz.: 1 cm, furat átm.: 0,3 cm); 1 db fehér színű, henger és 3 db barnás színű, lecsapott sarkú hasáb alakú monokróm gyöngy. 7. A sírgödör északkeleti végében egy *bögre* (*23. kép 8–9*) volt, félig az oldalára dőlve. Narancssárga színű, homokkal soványított agyagból korongon formált kisméretű edény. Pereme elvékonyodik, szája széles, rövid nyaka tölcséres. Az edény teste nyomott gömb alakú, alacsony korongtalpon áll. A perem alól vastag hurkafül indul, mely a has vonalára támaszkodik. Ma.: 6,5 cm, perem átm.: 6,5 cm, fenék átm.: 3 cm.

14. sír (530. snr): T.: DDNy–ÉÉK (210–30°). H.: 221 cm, sz.: 62 cm, m.: 14 cm. A keskeny és hosszú téglalap alakú, sekély aknasír foltjának betöltése nem vált el a sárgásbarna löszös altalajtól. A sírban hanyatt, nyújtott helyzetben *40–50 éves férfi* (?) igen rossz megtartású csontváza nyugodott (*24. kép 4, 7*). A koponya jobbra fordult, a föld súlya alatt összeroppant. Az állkapocs a vállra leesett. A karjai behajlítva, a hason feküdtek. Lábai párhuzamosak voltak.

15. sír (299. snr): T.: NyÉNy–KDK (300–120°). H.: 85 cm, sz.: 50 cm, m.: 7 cm. A sárgásbarna löszös altalajban szürkésbarna, homogén betöltésű, rövid téglalap alakú folt jelentkezett. A sekély, függőleges oldalú, egyenes aljú gödröt részben a 8. sír keleti oldalára ásták rá. A gödörben *23 évesnél idősebb egyén* bordacsontjai hevertek.

16. sír (304. snr): T.: ÉNy–DK (315–135°). H.: 103 cm, sz.: 66 cm, m.: 53. A 303. újkori gödör aljában egy kevert betöltésű, szabálytalan beásás jelentkezett, melyben egy *infans I. életkorú gyermek* alkarcsontja került elő. Mell.: 1. Egy fehér, henger alakú mészkő (h.: 1,5 cm, átm.: 1,2 cm, furat átm.: 0,5 cm) és egy pusztuló felületű, rövid henger alakú, fehér fóliás *gyöngy* (*25. kép 1*). 2. Sötétszürke színű, foltos, finom szemcséjű homokkal soványított, gyorskorongon formált *edény* (*25. kép 2–3*) szájával lefelé fordulva. Pereme ívesen kihajló, enyhén megvastagodó. Alatta bekarcolt párhuzamos vonalpár fut. Teste bikónikus, alja egyenesen levágott. Ma.: 8,1 cm, perem átm.: 8 cm, fenék átm.: 7 cm.

411. obj. (522. snr): gödör. Átm.: 167 cm, m.: 89 cm. A sárga löszös altalajban szabályos kerek folttal jelentkezett az objektum. Oldali íveltek voltak, alja teknős. Az aljától 36 cm-rel magasabban, DK–ÉNy irányban hasra fektetett, nyújtott helyzetű, *12–14 éves gyermek* csontváza feküdt (*25. kép 4–5*). A csontváz jó megtartású volt. A váz enyhén a jobb oldalára billent, vállai fel voltak húzva, karjai könyökben behajlottak, de a test mellett feküdtek. Lábai térdben kissé be voltak hajlítva, balra fordultak, míg lábfejei a gödör szélénél támaszkodtak. A csontváz alatt homogén világosbarna betöltés jelentkezett, közvetlenül a váz felett pedig vékony fekete, égett, keményre döngölt réteget találtunk. E felett a gödör betöltése világosszürke, humusszal kevert löszös talaj volt. A gödör betöltéséből régészeti anyag nem került elő.

A LELŐHELY ÉS A SÍROK ELHELYEZKEDÉSE

A lelőhely Makó belterületétől északra, az Igási úttól dél–délkeletre, az út és a vasút kereszteződésétől 400 m-re délkeletre, az egykori Jángor-ér (ma Jángori-csatorna) ÉK–DNy-i irányú, időszakosan vízzel teli szakaszának nyugati magaspartján, a környezetből erőteljesen kiemelkedő, nagy kiterjedésű löszplatón terül el, és lehúzódik a hát nyugati lejtőjére is (*1. kép 1–3*).

A lelőhely lokalizálására az M43-as gyorsforgalmi autóút és a Makót elkerülő út nyomvonalának tervezési fázisában került sor az örökségvédelmi hatástanulmány készítéséhez kapcsolódó terepbejárások során.[3] A régészeti feltárás a lelőhely déli szélét érintette (*1. kép 3*). A tanulmányban bemutatott szarmata sírok és a lelőhelyről származó Árpád-kori temetkezések is a tervezett út nyomvonalának déli szélénél kerültek elő. A Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat együttműködésével és a nyomvonal melletti, kisajátítás alá már nem eső terület tulajdonosának engedélyével a sírok közelében a feltárt területet kb. 600 m^2-rel bővítettük ki annak érdekében, hogy megbizonyosodjunk arról, nincs arrafelé több temetkezés.

A kis sírszámú temető vagy sírcsoport a környezetből markánsan kiemelkedő löszplató legmagasabb részén és a Jángor-ér felé lejtő oldalon helyezkedett el, a magaspart ÉK–DNy vonulatára keresztben, ÉNy–DK irányban húzódott. A temetőnk közvetlenül élővíz mellett létesült, mert a Jángor-ér minden bizonnyal állandó jellegű vízfolyás lehetett még a szárazabb éghajlatú szubatlanti fázisban is, mely a római kort és a kora népvándorláskort is magába foglalja.

A Jángor-ér medrének déli oldalán, hasonló természetföldrajzi adottságú helyen, közvetlenül az egykori víz partján létesült a lelőhelyünktől légvonalban kb. 2 km-re, nyugatra lévő Makó-Innenső Jángor 3. lelőhelyen ismertté vált szarmata temető is.[4] A Maros egykori mederágainak magaspartjain további szarmata temetőrészletek, temetkezések is előkerültek az elmúlt években.[5]

A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

TÁJOLÁS

A 16 sírból 14 a Kárpát-medencei szarmata Barbaricum szarmata temetkezései körében általános,[6] fejjel délnek fektetett vagy annak változata. D–É tájolású 5 sír (31%), további két sír (12%) déltől nyugat felé nagyobb mértékben tér el, DNy–ÉK tájolású, míg 7 temetkezés (44%) eltérése csak kisebb mértékű, ezek DDNy–ÉÉK irányításúak (*1. ábra*).

A főégtájtól való kisebb-nagyobb mértékben eltérő tájolás okát eddig nem sikerült a kutatásnak tisztáznia. Kulcsár Valéria – a Kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásait átfogóan tárgyaló munkájában – a DK–ÉNy és DNy–ÉK irányítást a D–É tájoláshoz sorolta, mint annak változatát tekintette, és úgy vélte, hogy a fő égtájtól 45°-on belüli eltérések mögött nem kell a temetés szellemi hagyományának különbségét keresni.[7]

---

3 A Makót elkerülő út nyomvonalának bejárását 1998-ban Harkai István és Türk Attila, majd 2002-ben Szalontai Csaba végezte. A terepbejárási dokumentációk a Móra Ferenc Múzeum Régészeti Adattárában 2298/98–2300/98, 3858/2002 és Ad/4809-2005 leltári számokon találhatók.

4 SÓSKUTI 2012, 297.

5 Makó-Igási járandó II., MOL 26. lelőhely (GULYÁS 2012, 270) és Makó-Mikócsa dűlő, M43 31. lelőhely (PÓPITY 2014, 161).

6 VADAY 1987, 354–358; KULCSÁR 1998, 16.

7 KULCSÁR 1998, 15.

A szarmata temetkezések körében a tájolási szokás, a mögöttük meghúzódó etnikai különbségek, a tájolás változása egyelőre nehezen kutatható kérdés, részben a régi feltárások során nem vagy csak nagyon ritkán feljegyzett fok pontosságú tájolás, a teljes temetők feltárásának hiánya és természetesen a feltárt temetkezések nagyfokú közöletlensége miatt. Addig, amíg nagyobb szériák közzétételén alapuló újabb elemzésekre lehetőség nyílik, magunk is elfogadhatónak véljük Kulcsár Valéria megállapítását, hogy a szarmata temetkezések körében a fő égtájaktól való kisebb-nagyobb eltéréseket, mint változatokat tekintsük.

A D–É iránytól két sír (15. és 16. sír) esetében jelentkezett eltérő tájolás; a 15. sír gödre NyÉNy–KDK, a 16. síré ÉNy–DK irányban volt megásva.

A 15. sír esetében két probléma merül fel, amely az objektum értelmezését terheli: az egyik a sírgödör szokatlan rövidsége (a hossza mindössze 85 cm), és a másik, hogy belőle csak emberi bordamaradványok kerültek elő. A gödör a 8. sír délkeleti oldalára volt részben ráásva, mégis önálló sírmaradványként értelmeztük, mert a gödör határozott folttal jelentkezett, s az elvált nemcsak az altalajtól, hanem a 8. sír foltjától is. A gödör betöltése teljesen homogén volt, ezért nem tartottuk megalapozottnak, hogy a 8. sír rablógödre lenne. A benne talált csontok 23 évesnél idősebb felnőtt vázmaradványai voltak, így azok nem valószínű, hogy a 8. – egyébként rabolt – sírból származtak, melyben egy fiatalabb, *juvenis* életkorú egyén csontjait találtuk. A helyszíni megfigyeléseink alapján úgy gondoljuk, hogy a 15. objektum a mezőgazdasági munkák során teljesen elpusztított temetkezés maradványa, a rövid gödör alapján feltehetően zsugorított helyzetben volt eltemetve benne a felnőtt egyén.

A 16. gyermeksírt a 303. recens gödör ásásakor megbolygatták, így a sírban maradt karcsonton és a másodlagos helyzetben talált 2 db gyöngyön és edényen kívül más adatunk e temetkezésről nem maradt.

A Ny–K és az ettől kisebb-nagyobb mértékben eltérő tájolás gyakorta előfordul a korszakban, de általában egy vagy csak néhány jelenik meg egy-egy temetőben.[8] Előfordulásuk főként a Barbaricum Balkán felé eső részén jellemző. Kulcsár Valéria Csongrád környékén, Bácskában és Bánát egyes részein figyelte meg gyakoribb előfordulásukat.[9] Ezt a fektetési irányt egyesek a továbbélő La Tène lakossághoz,[10] mások a szarmatákkal együtt bevándorolt keleti néptöredékhez kötötték.[11] A kérdést ma még nem tekinthetjük eldöntöttnek, ahogyan azt sem, hogy mivel magyarázható, hogy a 4. századtól e tájolás fokozatosan kiszorította a D–É fektetést, majd az 5. századtól az egész Kárpát-medencében általánossá vált. Ezt egyes kutatók a kereszténység terjedésével magyarázták.[12]

A Maros környékéről az elmúlt évtized nagyberuházásainak következtében több új, korszerűen feltárt és dokumentált szarmata temetőrészletet, sírcsoportot is megismertünk. Ezek megbízható, fokpontosságú tájolásai alapján ezen a területen inkább a déltől keletre való kisebb-nagyobb eltérés jellemzi a temetkezéseket.[13] Az Igási járandói sírokhoz hasonló, déltől nyugatra való eltérés csak ritkábbnak mondható.[14]

---

8 Kulcsár 1998, 20; újabban Kőhegyi–Vörös 2011, 249; Béres–Cselédes–Rácz-Szabó 2014, 92.

9 Kulcsár 1998, 20.

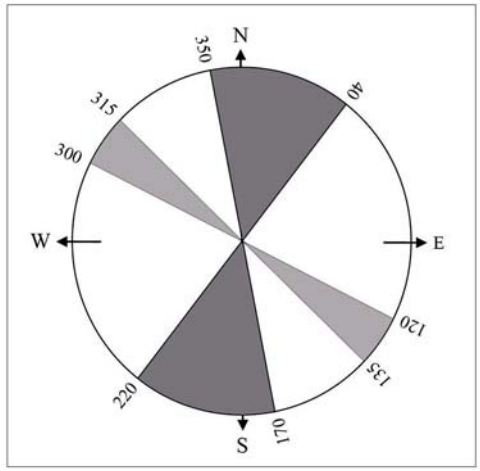
10 Párducz 1956, 182.

11 Kulcsár 1998, 22.

12 Ioniță 1971, 59; Bóna 1986, 114.

13 Pl. Makó-Innenső Jángor 3. lelőhely (Sóskuti 2012); Makó-Pap-hát I., MOL 19. lelőhely (Gulyás 2012, 253–270); Óföldeák-Ürmös I. lelőhely (Sóskuti 2009, 22); Óföldeák-Ürmös II. lelőhely (Gulyás 2009, 24).

14 Makó-Mikócsa dűlő, M43 31. lelőhely (Pópity 2014); Makó-Pap-hát I., MOL 19. lelőhely 6., 7., 11. és 14. sír (Gulyás 2012, 253–270).



1. ábra. A tájolások foktartománya
Diagram 1. The orientation of the graves

Sírszám	*Sírgödör*		
	alapterület (m^2)	*paraméterindex*	*köbtartalom (m^3)*
1.			
2.	2,30	2,39	0,92
3.	1,86	2,71	0,29
4.	2,32	2,86	2,25
5.	2,56	2,24	1,87
6.	2,46	2,02	1,86
7.	2,31	2,98	1,85
8.	1,49	2,51	0,31
9.	2,40	1,91	0,80
10.	1,80	2,37	0,34
11.	1,13	3,62	0,15
12.	1,81	3,14	0,10
13.	2,31	2,20	0,35
14.	1,37	3,56	0,19
15.	0,42	1,70	0,02
16.	0,67	1,56	0,36
átlag	1,78	2,56	

1. táblázat. A sírok méretei
Table 1. The size of the graves

A sírgödrök alakja, mérete

A sír gödre az 1. sír kivételével, valamennyi esetben dokumentálható volt. A 10. sír ovális alakú, a többi téglalap formájú, függőleges oldalú és egyenes aljú aknasír volt.

A sírgödrök jellegéről a méreteik és az azokból számolt paraméteradatok (*1. táblázat*) elemzésével alkothatunk képet. A sírgödrök mérhető adataiból számított értékek közül a köbtartalomra vonatkozó adatok csak tájékoztató jellegűnek tekinthetők, mivel a korabeli felszínről nincsen információnk. A sírok többsége a humusz és a szubhumusz eltávolítása után az altalajban jelentkezett, illetve az 1. és 2. sírok magasabban jelentkező Árpádkori objektumok bontása közben kerültek elő. Ezért a sírok mélységadatait csak a jelentkezési szinttől ismerjük. Az egykori humusz vastagsága a környezetből markánsan kiemelkedő löszplató erősen erodált felszíne miatt nem becsülhető.

A sírok mélységadataiból tendenciaként az olvasható ki, hogy a leletekben leggazdagabb 4. és 7. sír mélysége jelentősen meghaladja a többiét, illetve a melléklet nélküli sírokat alig mélyítették az altaljba.

A sírgödörméretek elemzése azt mutatja, hogy kiemelkedik a 4. sír, amely köbtartalma alapján a legnagyobb, s alapterülete szerint is a legnagyobbak közé sorolódik. Közel azonos az alapterülete és a köbtartalma az 5., 6. és 7. sírnak, melyek közül a 6. sír esetében a magasabb érték a rablógödör sírgödörnél nagyobb szélességének tudható be. Ugyancsak a rablógödör okozta a 9. sír torzulását, az alapterület növekedését. A 4., 5. és 7. sír nagyobb alapterülete és köbtartalma annak a következménye, hogy e sírgödrök a többinél hosszabbak.

A sírok felének alapterülete meghaladja az alföldi szarmata sírok 1,5–2 m^2-es átlagát,[15] 6 síré az átlagos mérettartományba esik. A 15. és 16. sír alapterülete azonban jóval elmarad az átlagtól; az előbbi a gödör szokatlan rövidségének, az utóbbi pedig a bele eltemetett kisgyermek méretének következménye.

Az aknák hosszúságának és szélességének hányadosából képzett paraméterindex és ezeknek a sírok egészére vonatkozó átlaga (2,56) jól mutatja, hogy a temető sírjainak többsége hosszú és keskeny, néhány pedig közepes szélességű gödör.

Tűznyomok a sírban

A 6. sírban nyugvó *senium* korú nő térdei között nagyobb felületen égett szerves maradványt dokumentáltunk. A fekete hamu között szenült magvak is voltak, azonban ezek meghatározására eddig sajnos nem került sor.

A szarmata sírokban a temetés előtt a gödör előkészítő rítusaként értelmezett tűznyomokat, égett szerves maradványokat már más lelőhelyeken is megfigyeltek, kizárólag úgynevezett jelöletlen, azaz halom és/vagy körárok, árokkeret nélküli sírokban.[16] Máig igen kevés esetet ismerünk,[17] ami azt mutatja, hogy a rítus nem volt általánosan alkalmazott. A makói lelőhelyünkhöz legközelebb esik a Kiszombor B temetőben való előfordulása, ahol három sírnál figyelték meg.[18] Az eddig ismertté vált adatok többsége a dél-alföldi régióban található.[19]

---

15 Kulcsár 1998, 25.

16 Kulcsár 1998, 27; Kőhegyi–Vörös 2011, 251.

17 Kulcsár Valéria mindössze 4 lelőhely 7 sírját sorolta fel (Kulcsár 1998, 27), újabb adatokat Madaras-Halmok temetőjéből tettek közzé (Kőhegyi–Vörös 2011, 144, 251).

18 Vö. Kulcsár 1998, 27.

19 Számolnunk kell azzal is, hogy e regionalitás elsősorban a korszak kutatási helyzetének és a leletek közöletlenségének tudható be. A hivatkozott irodalmakban szereplő adatokon túl faszén és pernyenyomokat az alábbi lelőhelyekről ismerünk: Abony 39. lelőhely, Tatárhányás-dűlő 34. sír (Gulyás 2006, 89); Orosháza-Tanyák, MÁV-homokbánya 8., 10. és 23. sírjából (Nagy 2005, 18); Hajdúdorog, Csárda-domb (Fodor 1997, 111).

A nagyobb számú és változatos keleti szarmata példáknál a hasonló jelenséget általában a tűzkultusszal kapcsolták össze.[20]

RABLÁS, BOLYGATÁS

Három sír (8., 9. és 13. sír) teljesen, a 6. sír részlegesen volt bolygatva. További két sír (15. és 16. sír) esetében recens bolygatásról van szó.

A 8. és 13. sír esetében pontosan a gödörre ástak rá, ezek teljes betöltése kevert föld volt. A rablógödör pontos sírra ásása arra utal, hogy a rablók számára valamilyen jelzés, pl. sírhant pontosan mutatta a sír helyzetét.

A 6. és 9. sír esetében a rablógödör a déli, délnyugati részt érintette, a sírok északi felének betöltése homogén volt. Mindkét esetben a rablógödör túllógott a sírgödör szélén. A 6. sírnál a rablógödörrel érintett medencét és felsőtestet rabolták ki.

A 9. sír esetében a sírgödör déli felében összedobálva heverő csontok arra utalnak, hogy a csontokat a sír északi részéből valamilyen eszközzel húzhatták a rablógödör felé. A lábfejek *in situ* helyzetben maradtak, s ez alapján a sír feldúlására feltehetően akkor került sor, amikor az izmok és az inak már elbomlottak.

KOPORSÓHASZNÁLAT

Három sírban (4., 6. és 7. sír) deszkakoporsók nyomát figyeltük meg, melyek barnás elszíneződéssel jelentkeztek. Mindhárom esetben a koporsók hossza lényegesen meghaladta a váz hosszát, 210, 230 és 235 cm hosszúak voltak.

Az 1. és az 5. sír esetében rönkkoporsót feltételezünk, az előbbi sír esetében a koporsó ívelt vége, az utóbbinál a váz alatt megfigyelt íves koporsóalj alapján. Az 1. sír rönkkoporsója igen szűk lehetett, mert a csontváz karjai erőteljesen a mellkashoz szorultak.

Az eddigi kutatások alapján a hasonló, vasalat nélküli rönkkoporsók alkalmazása csak a Kr. u. 2. század végétől/3. század elejétől terjedt el a szarmata kori Barbaricumban.[21]

Koporsó nyomát ugyan nem sikerült megfigyelnünk, de a 3. sírban a csontváz alatt húzódó barna, szerves betöltés és a váz helyzete arra utal, hogy a sírba eltemetett *maturus* korú nőt szintén koporsóba fektették. A 2. sír esetében az erőteljesen felhúzott vállak helyzete alapján szintén gondolhatunk koporsóba való temetésre.

A VÁZAK HELYZETE

A sírokba csak egyetlen halottat temettek el, mind hanyatt, nyújtott helyzetben feküdt. 6 sírnál (1., 4., 5., 7., 10. és 14. sír) a koponya jobbra billent, illetve jobbra fordult, a 3. sírban balra. Ezek esetében valószínűnek tartjuk, hogy nem a halott sírba helyezésekor vagy a bomláskor történő elmozdulásról van szó, hanem a halott fektetési módjával, az oldalra billent koponyáknál valamilyen alátámasztással hozható összefüggésbe a koponyák helyzete. A Szeged-Csongrádi úti sírok esetében megfigyelt, romlandó anyagból lévő párnához hasonlatosra gondolhatunk.[22]

5 sírban a karokat behajlított helyzetben találtuk. A 12. sírnál a jobb kar enyhén hajlítva volt, a 14. sírban nyugvó halott mindkét karját a hasra fektették. Az 1. sírnál mindkét kéz a medencén nyugodott, azonban ebben az esetben valószínűnek tartjuk, hogy a karok helyzete a túl szűk koporsóval volt összefüggésben. A 2. és a 10. sírban a bal kar kissé hajlított helyzete is inkább a halott sírba helyezésével hozható kapcsolatba.

---

20 SZMIRNOV 1975; SZMIRNOV 1989.
21 KULCSÁR 1998, 28.
22 VÖRÖS 1983, 126.

A karok behajlított helyzete nem egyedi jelenség, az alföldi szarmatáknál[23] és sztyeppei rokonaiknál a középső és a késő szarmata időszakban (Kr. e. 2. – Kr. u. 4. század)[24] is előfordul.

Kerámia a sírban

Edény 9 női sírban volt (1., 2., 4., 5., 6., 7., 10., 13. és 16. sír), melyeket a lábfejek végében, a 10. sírban a lábszárakra téve találtuk. A szarmata temetkezések körében ez az edények „megszokott" helye.[25] Az edények a koporsóba kerültek. Az edények földtartalmának vizsgálata nem adott arra választ, hogy ezekbe került-e valamilyen étel vagy ital halotti útravalóként. Néhány virágpollenen kívül egyebet e vizsgálatok során nem sikerült azonosítani.[26]

A három, kézzel formált edényt tartalmazó sír (1., 2. és 10. sír) egymás közelében, a temető északnyugati sarkában helyezkedett el. A kézzel formáltak között két fazék és egy széles szájú, merőleges falú tál található. Ezek az edényformák a szarmata temetkezések minden kronológiai fázisában megtalálhatók, ugyanakkor a 2. sír fazekának oldalát díszítő, függőleges bevagdalásokkal tagolt, rátett bordadísz a szarmata tárgyi hagyaték régebbi csoportjára jellemző, a dák kultúrkörből táplálkozik.[27] A késő szarmata anyagban már nem fordul elő.

A korongolt edényeket a gyöngyös viseletet és/vagy csüngős öveket tartalmazó sírokban találtuk. Köztük 5 kisméretű füles bögre van, a 4., 6. és 13. sírból származó téglaszínű edények római formák barbár utánzatai. Festés nyomát egyedül a 4. sír bögréjén sikerült felfedeznünk. Ezek az edények gyengébb minőségűek, felületük porózus, mállékony. Az 5., 7. és 16. sírból szürkés árnyalatú edények kerültek elő. Az 5. sír bögréjének felső, csonka kúpos részén függőleges simításnyomok láthatók.

Állatcsont a sírban

Egyetlen sírban találtunk állatcsontot: a 3. sírban nyugvó *maturus* korú nő medencéjén és jobb combcsontján, valamint a bal combcsont külső oldalánál ló lábközépcsontjának darabjai hevertek, nem anatómiai rendben.

Az alföldi szarmatáknál az esetek döntő többségében nem találunk állatcsontot, a síroknak alig egy tizedében fordul elő.[28] Ez jelentős különbség a keleti szarmata sírokra jellemző temetkezési szokásokhoz képest, ahol a legtöbb esetben került állati melléklet a halott mellé.[29]

A 3. sírban a lócsontok értelmezése nem egyértelmű, nehéz eldönteni, hogy ételmelléklet vagy áldozati állat volt-e. A lábközépcsont nem tartozik a húsos csontok közé, ehetetlen állati rész. Ezért valószínűleg nem ételmellékletként, húsadományként tették a sírba. Ezt némileg alá is támasztja, hogy az alföldi szarmata temetkezések esetében általában az ételmellékletként sírba helyezett hús csontmaradványát a lábfejek környékén találták.[30] A szarmata telepek állatcsont anyagában csak kis arányban tűnik fel lócsont, ami arra enged

---

23 Kulcsár 1998, 31.

24 Moszkova 1989, 192.

25 Zoltai 1941, 322; Párducz 1950, 104–106; Kulcsár 1998, 67.

26 A földminták vizsgálatát a Szegedi Tudományegyetem Földtani és Őslénytani Tanszék munkatársai végezték.

27 Párducz 1941, 34–35; Visy 1970, 20, 1. típus. Hasonló edényekre kiragadott példa a Kr. u. 1–3. századból: Békéscsaba-Fényesi szőlők; Debrecen; Szeged-Alsótanya; Szeged-Kenyérváró-halom (Párducz 1941, 12, 15, VIII. t. 9, 18, XX. t. 8–9); Békéssámson, Erdőháti-halom 4. sír (Rózsa 2005, 11. kép 4); Hódmezővásárhely-Gorzsa (Párducz 1944, 17, XXV. t. 4); Hódmezővásárhely-Kakasszék (Gazdapusztai 1960, 49, XVI. t. 1, 10); Jánosszállás 5. sír (Párducz 1956, 16, III. t. 8); Martfű-Új homokbánya 192. sír (Vaday 1989, Taf. 67. 2); Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (Srb) 61. sír (Bugarski 2009, Сл. 116); Tápiószele-Pedagógusföld 8. sír (Dinnyés 1980, 16. t. 1).

28 Kulcsár 1998, 70.

29 Kulcsár 1998a, 114.

30 Kulcsár 1998, 71.

következtetni, hogy a lóhúst ritkán fogyasztották,[31] inkább a kultikus cselekedetekben volt szerepe.

A szarmata temetkezésekben a hasonló, ehetetlen állati részeket (fej, állkapocs, szarvtöredék, lábcsont, ujjcsontok) általában attribútumként értelmezik.[32] A sírunk esetében azonban az, hogy a csontok darabokra törve és a koporsón belülre kerültek, az áldozati állat szerepet is kérdésessé teszi.

A LELETANYAG ÉRTÉKELÉSE

A 16 sír közül 3 (11., 12. és 14. sír) melléklet nélküli volt, melyek a temető szélső sírjai között helyezkedtek el (*26. kép 1*). Leletet ezeken kívül csak a teljesen feldúlt 8. és 15. sírban nem találtunk.

ÉKSZEREK

A feltárt temetőt változatos ékszeranyag jellemzi. A 8 sír között, melyben ékszer volt, a temetőben előforduló valamennyi életkorcsoportú halott képviselve volt. Mindkét, a leletanyag gazdagságában és összetételének változatosságában a többi közül kiemelkedő sírban (4. és 7. sír) az idősebb korosztály képviselői (*adultus–maturus* korúak) nyugodtak.

FÜLBEVALÓK

Csak két sírban volt fülkarika. A 4. sír sima bronzhuzalból hajlított karikaékszere (*5. kép 3*) ritka típusnak számít a szarmata emlékanyagban. Ezzel szemben a 7. sírban lévő tekercselt fülkarika (*16. kép 4*) az egyik legáltalánosabb fülbevalótípus. A bontáskor a hurkos-kampós záródását még meg tudtuk figyelni, de a letört végeket a felszedéskor nem tudtuk megőrizni.

A keleti sztyeppe szarmata ékszerei között is nagyszámban előforduló[33] hurkos-kampós zárszerkezetű fülbevalókat a hazai szakirodalomban egyesek kizárólag a késő szarmata időszakra tették,[34] azonban jó néhány, a Kr. u. 2. század közepétől kezdődő időszakra keltezhető darab is ismert.[35]

NYAKÉKSZEREK

A 4. női sírban torquest és gyöngynyakláncot is találtunk, további 6 nő (1., 5., 6., 7., 10. és 13. sír) csak gyöngyökből fűzött láncot viselt.

Torques

A 4. sírban nyugvó *adultus* korú nő nyakában vastag ezüsthuzalból készített féltorques volt (*6. kép 1–2*). A tordírozott nyakperec mindkét vége hurokban végződött, azonban eltérően a gyakoribb, rövid ívet alkotó féltorquesektől, ebben az esetben a karika két vége majdnem összeért. A két vég között gyöngyök nem voltak, az alsó nyakcsigolyák alatt lelt gyöngyök a mellkason elszórva találtakkal együtt a gyöngynyakláncchoz tartoztak. Valószínűleg a torques két végét csak egy egyszerű zsinórral, szalaggal zárták össze, de a masszív tartású nyakperecnél ilyen összekötésre nem is feltétlenül volt szükség.

Hasonló, a hurkos végekkel majdnem teljes karikát alkotó torques volt a Kunhegyes, Szondy L. kertjéből származó női

---

31 BÖKÖNYI 1976, 62; VÖRÖS 1993.
32 KULCSÁR 1998, 73; VÖRÖS 2011, 445.
33 SZIMONYENKO 1977, 226.
34 VÖRÖS 1986, 28.
35 DINNYÉS 1980, 199; VADAY 1985, 361, 367; VADAY 1987, 26; VADAY 1989, 45–46; ISTVÁNOVITS 1990, 90.

sírleletben.[36] A féltorquesek között viszonylag ritka típus. A háromnegyednyi karikaívet kitevő változat a leggyakoribb, mint amilyen a Törökszentmiklós-Surján, Újtelep 54.,[37] Abony 29. lelőhely 23. és Cegléd 4/12. lelőhely A temető 42. sírjában,[38] illetve a tiszalökvásárhalmi leletben[39] fordult elő.

A féltorquesek felbukkanásánál felmerült egy viszonylag kései, Kr. u. 3. századi keltezés lehetősége,[40] de korábbi megjelenésüket számos példával támasztotta alá a kutatás.[41]

Gyöngynyakláncok

7 sírban találtunk gyöngyöket a mellkas és a nyakcsigolyák táján. Egyik esetben sem tudtuk a gyöngyök felfűzésének sorrendjét, mikéntjét megfigyelni, így azt sem állíthatjuk, hogy minden esetben nyakláncok voltak és nem a ruha nyakkivágásának díszítményei. Talán azokban az esetekben épp ez utóbbi a valószínű, amikor csak néhány szem gyöngy került elő, mint a 10. sírban.

A mellkasi részen és környékén talált gyöngyök száma 4–47 között változott, igen eltérő számban kerültek elő. Egyetlen esetben sem tudjuk biztosan megmondani, hogy eredetileg hány gyöngyből álltak a gyöngysorok, mert a bolygatatlan sírokban is az állatjáratok következtében igen sok gyöngy másodlagos helyzetben volt.

A gyöngysorokat vegyes összetétel és változatos színösszeállítás jellemzi. A gyöngyök között dominálnak a monokróm opakok, főként a hasábos formák és változataik. A fehér mellett a téglavörös és a lilásbordó színek az uralkodóak. A 4. sír nyakláncán a fehér mellett a zöld szín a hangsúlyos, s így a nyaklánc és a fehér-zöld összeállítású karláncok szépen harmonizáltak.

Nagyobb méretű gömbös formák csak a 4. sír füzérébe kerültek (4 db). Szintén csak elvétve találkozunk az apró, bikónikus formájú üveggyöngyökkel; a 4. sírban 1 db, a 6. sírban 3 db fordult elő.

Az opakgyöngyökön kívül egyetlen hengeres borostyán (1. sír), két esetben 1–3 korallgyöngy (1. és 4. sír) és 3 sírban (5., 7. és 13. sír) 1–3 mészkőgyöngy fordult elő.

Az 1. sírban a borostyán a mellkas közepén feküdt, a gyöngysor közepén helyezkedett el. Az ókorban a borostyánt nemcsak díszként, hanem a neki tulajdonított mágikus gyógyító erő miatt amulettként is viselték.[42] Valószínűleg a makói sírban nyugvó nő nyakláncára is amulettként került.

A 7. sír mészkőgyöngyei – és a közvetlen mellettük lelt két kerek, dobozos függő – a nyaklánchoz és a karlánchoz is tartozhatott. Hasonló a helyzet a feldúlt 16. gyermeksír két mészkőgyöngyével is, melyek viseleti helyét nem ismerjük.

Csüngők

A temető anyagában három csüngőtípus fordult elő: kerek, dobozos csüngő, félhold alakú csüngő és bronzcsengő.

A 4. sírban négy, a 7. sírban két dobozos csüngő volt (*6. kép 3–6; 16. kép 2–5*), melyek közül 5 méretben megegyezik, a 7. sír egyik darabja kissé nagyobb. A csüngők azonos módon, egyetlen lemezből kinyírt, piskóta alakú lemezdarab összehajlításával készültek, s az így kialakított elő- és hátlap közé vékony pántot forrasztva alakult ki a belül üreges, alacsony falú, kerek doboz.

A kerek, dobozos csüngők ritka leletek a szarmata anyagban, s hogy egy sírban több is van, ahhoz hasonló jelenségre nem ismerünk

---

36 Párducz 1944, 22, XL. t. 3.
37 Vaday 1989, 286, Taf. 141. 3.
38 Gulyás 2011, 23. t. 10, 52. t. 8.
39 Istvánovits 1990, XXIII. t. 1.
40 Párducz 1957, 106; Párducz 1967, 124; Kőhegyi 1985, 337.
41 Dinnyés 1980, 199; Vaday 1983, 172–173; Vaday 1985, 367–368; Vaday 1987, 32–35.
42 Plinius XXXVII. könyv 44–51.

példát. A makóiakhoz hasonló csüngőt Kecskemét-Mária városi téglagyárból,[43] Kiskunfélegyházáról,[44] Csongrád-Határútról,[45] Madaras-Halmok 597.[46] és Szeged-Tápé 21. sírjából[47] ismerünk, ezüstből Törökszentmiklós-Surján, Újtelep 54. sírjából látott napvilágot egy fazettált díszítésű darab.[48] A makói 4. sír egyik csüngőjének előlapja beütögetett pontokkal van díszítve, amely a tápéi sír csüngőjének díszítésével rokon.

A csüngők formailag a római lapított gömb alakú bullákkal rokoníthatók. Vaday Andrea ezeket a csüngőket kanna formájú (*dosenförmig*) csüngőnek nevezte és előképeiket a Przeworks-kultúrában vélte felfedezni. Úgy vélte, hogy ezek a csüngők a Przeworks-kultúrának a szarmatákra gyakorolt hatása egyik mutatójaként értékelhetők.[49]

A lapított gömbös bullatípus Pannoniában a Kr. u. 2. századtól tűnt fel, de az akkor még meghatározó hamvasztásos temetési rítus következtében korai példányok csak kevés számban ismertek.[50] Etruszk eredetűek, a fiúgyermekek nyakába szabad születésük kifejezéseként kerül.[51] Később nemcsak a gyermekek, de a nők körében is általánossá vált a viseletük. A 3. századtól a római kor végéig a csontvázas temetkezésekben és a településleletek között is nagyobb számban találhatók meg. Belsejükben varázsfeliratok, apotropikus tulajdonságokkal felruházott növények, magvak (szőlőszem, koriander, oroszlánszáj termése), illóolajjal átitatott textildarabok voltak,[52] így a bullák bajelhárító szerepet töltöttek be. Ezzel szemben azonban az alföldi barbaricumi anyagban felbukkanó kerek csüngők belseje üres, ezért a római bullákkal való formai hasonlóságuk ellenére sem lehetünk biztosak abban, hogy ezek is bullák voltak.

A lapított gömb alakú bulla és a kerek dobozos csüngő forma is hosszú életű volt, még a Kárpát-medence 6–7. századi avar kori lelethorizontjában is felbukkan mindkettő.[53]

A Makó-Igási járandói 4. sír négy kerek csüngőjét állatjárat kimozdította eredeti helyéről, de valószínű, hogy a torquesre voltak felfűzve. A római bullák többsége gyöngyök között csüngött,[54] de Albertfalva *limes* menti auxiliáris tábor *vicus*ából is ismerünk torquesre fűzött példányt.[55] A római anyagban találunk példát arra is, hogy egy nyakperecre több bulla is került.[56]

A 7. sírunk két csüngőjének *in situ* helyét nem ismerjük, mert a felsőtest jobb oldalát több állatjárat is bolygatta. A csüngők egymás mellett, a jobb karcsont töredékeinél, a jobb könyök környékén kerültek elő hordó alakú mészkőgyöngyök társaságában, de közelükben további színes, apró gyöngyök is hevertek elszórtan. Így nem dönthető el, hogy a csüngők a mellkason talált gyöngyökkel együtt a nyaklánc vagy a jobb kéztő helyének környékén talált, karláncot alkotó gyöngyök közé fűzve ékesítették a sírba eltemetett idősebb nőt.

A 4. sírban nyugvó nő nyakcsigolyái mellett egy félhold alakú, öntött bronzcsüngő is volt (*5. kép 7*). A külön felforrasztott, bordázott bronzlemezből hajlított füle letört és a

---

43 PÁRDUCZ 1931, 128, XV. t. 12.
44 PÁRDUCZ 1931, 131.
45 PÁRDUCZ 1944, Taf. XXXI. 15.
46 KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 117. t. 15.
47 VÖRÖS 1983, 115, 2. kép.
48 VADAY 1989, 286, Taf. 141. 1.
49 VADAY 1989, 54.
50 Ld. SZILÁGYI 2005, 3. j.
51 GEOTTE 1986, 133–164; FACSÁDY 2009, 63.
52 SZILÁGYI 2005, 25–26.
53 VIDA 2002, Taf. 9. 1, 4–6, Taf. 12. 1–3.
54 SZILÁGYI 2005, 154.
55 SZIRMAI 1995, Kat. 24; SZILÁGYI 2005, 6. kép. További római példa: MARSCHALL 1911, Nr. 2766.
56 MARSCHALL 1911, Nr. 2271.

lunulától kissé távolabb került elő. A csüngő sírbéli helyzete alapján nem tudjuk eldönteni, hogy a lunula a dobozos csüngők mellett, a torquesen volt-e, vagy a nyaklánc gyöngyei között csüngött. Csak annyit tudunk biztosan, hogy a nő a nyakában viselte.

A félhold alakú csüngőket amulettként viselték a kelta-eraviszkusz bennszülött nők és a rómaiak is,[57] egészen a késő császárkorig népszerűek voltak. Viseletmódjuk ábrázolását az egyiptomi múmiaportrékról ismerjük.[58] Ez a csüngőtípus nagyobb arányban a Kr. u. 1. századra keltezett korai szarmata lelethorizontban tűnik fel[59] préselt változatban, gyakran granulációval, illetve üveg, email vagy kőbetéttel ékesítve. A mi csüngőkhöz hasonló öntött darabot csak keveset ismerünk, a Szeged-Csongrádi úti temető 25.,[60] Orosházitanyák, MÁV-homokbánya 11.,[61] Abony 39. lelőhely 14. sírjában,[62] a geleji női[63] és Budapesten, a Rákos-patak északi partján előkerült férfi sírban[64] fordul elő.

A makói lunula végei közé egy lecsapott sarkú hasáb alakú gyöngyöt foglaltak. Analógiái római, arany példányok között találhatóak meg.[65]

Már Kőhegyi Mihály rámutatott arra, hogy a lunulák öntött, általában gömbös végű változatai a Fekete-tenger vidéki görög lakosság viseletében tűntek fel.[66] A szarmaták ezeket a lunula-amuletteket így akár a Fekete-tenger vidéki görögöktől, vagy a Kaukázus előterének alánjaitól, de akár a pannóniai bennszülött eraviszkuszoktól is átvehették.

A 9. feldúlt sírból származik egy öntött bronz, csonka kúpos csengő (*22. kép 4*). A hasonlók elsősorban a korai és a középső szarmata időszak női és gyermeksírjainak jellegzetes leletei, a bronz példányok valószínűleg római gyártmányok.[67] A csengőknél megszokott, hogy a palásttal egybe van öntve a fülük. A makói csengő esetében azonban a palást tetején egy kerek áttörést alakítottak ki, valószínűleg a csengő felfüggesztését szolgáló fül számára. Ez a szokatlan megoldás és a csengő gyengébb minősége alapján inkább barbár gyártmányról lehet szó.[68]

A kisméretű bronzcsengők a nyakban,[69] a csuklón, gyöngyök közé fűzve[70] vagy az övről lecsüngő gyöngyök között[71] is előfordultak. Sajnos a makói csengő esetében a teljesen feldúlt és kirabolt sírban a viselet helyéről és miként jéről nem nyerhettünk információt.

Karékszerek

Három sírban találtunk gyöngyből fűzött karláncot. A 4. sírban mindkét csuklónál (*7. kép 5–6*), a 7. sírban a jobb kéztőnél kerültek elő annak gyöngyei (*20. kép 1*), az 5. sírban a bal könyököt vették körül (*11. kép 9*).

Karláncok

A temetőnkben e karláncokat 7–21 db gyöngyből fűzték. Gyöngyeik vegyes összetételűek, dominál közöttük az opakgyöngyök száma

---

57 Gabelmann 1985, 521.
58 Doxiadis 1995, Nr. 48., 52., 54., 76. és 80.
59 Kőhegyi 1985, 332; Istvánovits–Kulcsár 2006, 211–229.
60 Vörös 1983, 20. grafikai melléklet.
61 Nagy 2005, 13, 9. kép 1.
62 Gulyás 2011, 21. t. 9.
63 Hatházy–Vaday 1980, 94, Taf. I. 1.
64 Nagy 2006, 95, 1. kép 1–1a, 2. kép 1.
65 Marshall 1911, 315, Nr. 2719–2720., 2723., 2743., 2935.
66 Kőhegyi 1985, 332.
67 Vaday 1989, 59.
68 Önálló barbár fémművesség kialakulásával a Kr. u. 2. századtól számolhatunk. A témáról Vaday 2005; Schwarz 2013.
69 Pl. Szentes-Sárgapart 22. sír (Párducz 1950, XI. t. 4); Szentes-Rákóczi u. 2. (Párducz 1950, LXXI. t. 1).
70 Pl. Kiskundorozsma-Subasa 121. sír (Bozsik 2003, 6. kép, 8. kép 5); Madaras-Halmok 590. sír (Kőhegyi–Vörös 2011, 274); Szentes-Sárgapart 3. és 35. sírok (Párducz 1950, 7, II. t. 1, XXIII. t. 1).
71 Pl. Endrőd-Szujókereszt 88. és 93. sírok (Vaday–Szőke 1983, 88, 93, 9. kép 2, 12. kép 7).

(33 db), a 4. és a 7. sír esetében is jellegzetes a korallgyöngyök előfordulása (14 db).

Színösszetételük kevésbé tarka, dominál közöttük a fehér és annak árnyalatai. A 4. sír két karláncán a fehér opak- és a halvány rózsaszínes árnyalatú korallgyöngyök egyhangúságát zöld színű gyöngyökkel törték meg. A 7. sír karláncán a fehér opakgyöngyök és a korallok közé 3 db kék gyöngy került.

A karláncok esetében egy-egy szín dominanciája feltehetőleg közösségfüggő lehetett; míg itt jellemzően uralkodó a fehér szín, Madaras-Halmok szarmata sírjaiban pl. a kék szín dominanciáját figyelték meg.[72]

A temető gyöngynyakláncainak kisebb méretű, élénk tégla és bordósbarna színű, hasáb alakú gyöngyei nem fordulnak elő a karláncokon.

A gyöngyökből álló karékszerek nem általánosak a szarmata ékszerdivatban, de ritkább előfordulásuk valószínűleg azzal is összefüggésbe hozható, hogy a korszak temetkezései között nagy a bolygatott, feldúlt sírok aránya, ami megnehezíti a gyöngyleletek értelmezését, rekonstrukcióját.

Karperec

A 2. sírban nyugvó nő bal könyökénél kerek átmetszetű vas huzalkarperec került elő több darabra törve. Általánosan megfigyelt jelenség a szarmata gyermek és női sírok esetében is, hogy a vaskarpereceket gyakrabban viselték a bal karon.[73]

GYŰRŰK

A 4. sírból származó két, töredékes állapotban megmaradt bronzgyűrű (*5. kép 8–9*) közül egyik a viseleti helyén, a jobb kéz ujjcsontjainál feküdt, a másik másodlagos helyzetben volt, valószínűleg állatjárat következtében került a koponyától balra, a nyugati sírfalhoz.

A drótból kialakított és a két vége felé széles szalaggá kalapált, majd spirálosan feltekert gyűrűtípus ritka lelet az alföldi szarmata anyagban. Martfű-Zsófia major 1. sír[74] és Tiszavasvári-Városföldje, Jegyzőtag 7. sír[75] leletei között találunk egy-egy formailag hasonló darabot, valamint Vaday Andrea Zomborról említ még egy gyűrűt. A párhuzamos példányok keltezése a kísérőleleteik alapján a Kr. u. 2. század vége/3. század eleje.[76]

A martfűi és a tiszavasvári gyűrűk díszítése hasonló, kiszélesedő részük vésett halszálka mintás. A makói gyűrűkön sorokba rendezett, hátulról beütögetett pontokból áll a díszítés. Ez sem idegen a szarmata emlékanyagtól, feltűnik a legkorábbi horizont arany ruhaflitterein, a korongfibulák fedlapján, pixisek, doboz alakú kerek csüngők előlapján, mint amilyen a 4. sírunk egyik példánya, és pl. a törökszentmiklós-surjáni 12. sír nagy üveg gömbcsüngőjét átfogó bronzpántokon.[77]

VISELETI ELEMEK

6 sírban nyílt lehetőségünk a viselettel, annak egyes részeivel kapcsolatos megfigyelésre, és nemcsak bolygatatlan, hanem a 6. és 13. bolygatott sírokban is. Ugyanakkor az egykori ruházat nyomát nemcsak a melléklet nélküli sírokban, hanem a bolygatatlan 1. és 2. sírban sem találtuk.

A viselettel kapcsolatba hozható leletek köre a fibulákra és ruhatűre, az övekre és a ruházat gyöngyös díszítményeire terjedt ki.

---

72 KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 274.
73 KULCSÁR 1998, 55; KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 273, 304.
74 VADAY 1989, 64, Taf. 68. 1.
75 ISTVÁNOVITS 1990, 85, II. t. 5.
76 ISTVÁNOVITS 1990, 91.
77 VADAY 1989, Taf. 131. 6.

Tű és fibulák

A 6. sírból származó apró bronz tűtöredék *in situ* helyzetben feküdt, a bal combcsont belső oldalánál (*14. kép 9*). Feltehetően ebben az esetben a tű a ruházat összetűzésére szolgált.

A ruhatűk, bár elsősorban az első betelepülők emlékanyagára, a Kr. u. 1. századi lelethorizontra jellemzők,[78] s viseletük szokását a 2. századtól a szarmaták körében egyre inkább kedveltté vált fibulák visszaszorították, használatukkal szórványosan a korszak végéig számolhatunk.[79]

A ruha megtűzésére 5 sírban fibula szolgált. A legegyszerűbb típust a 4. sírból származó kéttagú, oldalt hajlított lábú, rugós T-fibula (*7. kép 2*) képviselte. Hosszú ideig használt típusról van szó, melynek feltűnése a szarmata emlékanyagban a 3. század közepe tájára tehető, amikor a római gyártmányok eltűnésével váltás történt a barbaricumi fibulaviseletben.[80] Míg előtte a római fibulák széles választéka előfordult, ezután az egyszerűbb és barbár gyártmányok lettek a meghatározók.

A 4. sírban nyugvó nő mellkasának közepén lévő ötkorongos fibula (Almgren 222 típus = Riha I.7.20 típus; *6. kép 7*) az alföldi szarmata anyagban 18 lelőhelyről ismert.[81] A lelőhelyeik súlypontja a Tisza mentére, a Köröstől délre és a Duna–Tisza köze középső harmadára esik. A Makó melletti, Maros menti előfordulás jól beleillik a barbaricumi elterjedéséről eddig kialakult képbe.

A fibulatípus nagyobb számú barbaricumi példányaival szemben Pannoniából csak egyetlen sisciai töredéket ismerünk.[82] A Birodalom területéről Galliából, a felső-germaniai–raetiai *limes* mentéről kerültek elő hasonló darabok. A legkeletibb előfordulása Damaszkuszból származik.[83] A Rajna mentén kialakult fibulatípust a Kr. u. 2–3. századra keltezik.[84]

Az 5. sírban lévő öntött bronz, rugótokos térdfibulát (*11. kép 2–3*) a nyaki csigolyákon, a gerincoszlopra merőleges helyzetben leltük, a tű állása szerint balról jobbra tűzte össze a ruhaszárnyat vagy a ruha nyakát.

A térdfibula a középső császárkorban volt különösen kedvelt forma, mely nagy területen elterjedt, Britanniától Syriáig.[85] A szarmata Barbaricumba legnagyobb számban a félkörös fejlapú típusa jutott el, főként a Kr. u. 2/3. század fordulójáig, de ritkán későbbi leletkörnyezetben is feltűntek.[86]

Az 5. sír példánya nem ez a félkörös fejlapú típus, hanem hengeres tok fedi a rugót. Ezek ritkák a szarmata emlékanyagban, elsősorban a szarmata szállásterület déli részén fordulnak elő.[87] A típus elsősorban a germaniai–raetiai limes mentén és a noricumi–pannoniai térségben, valamint Daciában volt elterjedt.[88] A makói fibulán a kengyel és a rugótok találkozásánál egy gallérszerű tagolás látható, ami a noricumi és a pannoniai példányok felé mutat.[89] A típus elterjedését a Kr. u. 2. század közepe és a 3. század első évtizedei közé teszik.[90]

---

78 Vaday 1989, 122; Farkas 2000, 13, 27.

79 Vaday–Domboróczky 2001, 16.

80 Vaday 1989, 89–90.

81 A barbaricumi lelőhelyeik listáját elsőként Vaday Andrea állította össze, 16 lelőhelyről 17 db-ot sorolt fel (Vaday 2003, 356). Listáját a makói darabon kívül egyetlen darabbal egészíthetjük ki: Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (Srb) 26. sír (Bugarski 2009, 15–16, T. V. 26: 1).

82 Sellye 1939, Pl. VIII. 26.

83 Katalógus Linz 1993, Kat. 21.

84 Feugére 1985, 372.

85 Jobst 1975, 59; Bojović 1983, 52–53.

86 Sellye 1939, 40; Thomas 1963, 347; Böhme 1972, 19–21, 52–53.

87 Vaday 1989, 79. Néhány további példa: Békéssámson-Erdőháti-halom 1. sír (Rózsa 2005, 3. kép 2); Madaras-Halmok 157. és 165. sír (Kőhegyi–Vörös 2011, 34. t. 8, 38. t. 2).

88 Merczi 2011, 25.

89 Merczi 2011, 26.

90 Vaday 1989, 79; Cociș 2004, 94–96.

A 3. és a 6. sírban két nagyon hasonló kéttagú, öntött bronz, felső húrozású fibula volt (*4. kép 3–4; 14. kép 4–5*). Mindkettő háromszögletű fejlappal rendelkezik, az egyiké teljesen elfedi a rugót, a másiké viszont olyan kicsi, hogy mindkét oldalon kilóg a rugótekercs. A fibulák kengyele ívelt, melyen hosszanti gerinc fut. Az egyik fibula kengyelének láb felőli végét két párhuzamos, keresztirányú borda zárja. A lábrész mindkettőnél rövidebb, mint a kengyel, trapézformán kiszélesedik. A magas, középszéles tűtartón a tűfészek egyszerűen csak vissza van hajlítva.

A fibulákhoz sem a római tartományok, sem a Barbaricum anyagában igazán jó párhuzamot nem sikerült fellelni. A háromszögletű fejlapjukhoz hasonló a lelőhelyünktől légvonalban néhány km-re, északnyugatra lévő Makó-Pap-hát I., MOL 19. lelőhely 9. férfisírjából előkerült, nem túl gondos kivitelű fibula lekerekített háromszögletű fejlapja.[91] A kengyelének íve, a kengyel közepén húzódó él és a háromszögletű átmetszete is hasonló a mieinkhez. Ugyanakkor ennek a fibulának lábrésze nincs, a kengyel két sekély barázdában végződik.

Háromszögletű fejlapja van a Békéssámson, Erdőháti-halom 13. és 64. sírjaiból származó fibuláknak.[92] Ezeknél is ívelt, középen éllel tagolt a kengyel, amelynek vége öntött, tömör gombban végződik.

Mindhárom fibulát térdfibulaként írták le, azonban ezek egyikén, s a most bemutatott két Igási járandói darabon sem fedezhető fel a térdfibulák jellegzetes, erősen profilált ívű kengyele.

A két sírunk fibuláin a trapézszerűen kiszélesedő láblemezhez sem könnyű analógiát találni. A barbaricumi anyagban csak egyetlen példányt sikerült fellelni; Kunszentmárton-Péterszög, Szabó J. földje lelőhelyről. A kengyel íve, háromszög átmetszete, az azon hosszában húzódó él rokonítja a mi fibuláinkkal, azonban feje a kengyellel egybeöntött, hosszú, ívelt tokkal takart.[93]

A római analógiák hiányában nemcsak a két fibulánkat, de a felsorolt további háromszögfejlapos darabokat és a trapéz láblemezes kunszentmártonit is barbár készítménynek tartjuk.

A temető fibulái közül kiemelkedik a 7. sír különleges, kiváló minőségű ezüstből készült darabja (*17. kép*). Méretében és a kengyel és a láb együttes hosszát meghaladó, extra hosszúságú, 11 cm-es rugótekercsével unikális példány a szarmata Barbaricum leletei között. Összképében és egyes részleteiben – mint pl. a hosszú, lemeztokkal fedett rugótekercs és az annak végén egykor felforrasztott dísztag és a kengyel hátán ülő, kacsacsőrű madárfigura – a Szarvas 23. lelőhely 9. sírjának ezüstfibulájához[94] hasonlít.

A fibulánk formailag az erősprofilú fibulák (*Kräftige Profilierte Fibeln*: Almgren IV. típus) csoportjába tartozik, melyeket a Kr. u. 1. század elejétől a 3. század közepéig kelteznek.[95]

A fibula fejének alsó része trapéz alakú. A kialakításhoz pontos analógiáit Asseria (Dalmatia) fibulaanyagában találtunk,[96] bár ezek a bronzfibulák méretben és a kivitelezés minőségében is nagyon elmaradnak a mi példányunktól.

Az ezüstfibulánk és a dalmatiai darabok morfológiailag az Okorag-típusú fibulákra emlékeztetnek. Markáns különbség a fejrészek kialakításában jelentkezik, mert ez utóbbiak fejrészének alsó része lapos. Az Okorag fibulák főként Dél-Pannoniában, azon belül is Siscia környékén voltak különösen elterjedtek,[97] ahol gyártásukat is valószínűsítik. Pannonián kívül elsősorban attól délre, illetve keletre terjedt el,

---

91 GULYÁS 2012, 257, II. ábra 2.
92 RÓZSA 2005, 51, 55, 5. kép 1, 13. kép 1.
93 PÁRDUCZ 1950, 47, CXXIV. t. 15–16.
94 HAVASSY 1998, Kat. 22.
95 IVČEVIĆ 2009, 95.
96 IVČEVIĆ 2009, Kat. 11, 12, T. II. 11–12.
97 KOŠČEVIĆ 1980, 21–22, 48–50, T. XI. 74–79, T. XII. 80–88, T. XIII. 89–94, T. XIV. 95–100, T. XV, 101–105.

így Felső-Moesiában,[98] Dalmatiában[99] és Daciában[100] fordul elő nagyobb számban. A változatot a Kr. u. 1. század közepe és a 2. század közepe közötti időszakra keltezik.[101]

A makói fibula egyenes vezetésű lábrésze és magas tűtartója, valamint zárszerkezetének kialakítása ugyanakkor a horgonyfibulákkal is hasonlóságot mutat. A horgonyfibulák az Okorag-típusú fibulákkal azonos területen terjedtek el (Dél-Pannonia, Észak-Dalmatia, Északnyugat-Moesia Superior), azonban Dél-Pannoniában nem tűnik olyan népszerűnek, mint az Okorag-típus.[102] Használatát a Kr. u. 2. századra és a 3. század elejére teszik.[103]

Bár a fibulánk pontos tipológiai meghatározását – szoros analógiák hiányában – egyelőre nem adhatjuk meg, de azok a típusok, melyekkel kapcsolatba hozható, arra mutatnak, hogy a kivételes szépségű ezüstfibulánk a Kr. u. 2. század és a 3. század első évtizedei közötti időszakban készülhetett.

A Makó-Igási járandó 7. sírból származó másik fibula analógiáinak és kapcsolatainak feltárása sem könnyű feladat. A bronzból öntött, kereszt alakú, a végén félgömbösen kiszélesedő fibulához (*16. kép 8–9*) hasonlót a Barbaricum fibulaanyagában nem ismerünk. Egyetlen hasonló kivitelű, de nyolckarú fibulát Singidunumból közöltek,[104] melynek zárszerkezete is azonos a makói példányéval. Ennek gömbös szárvégei nem tagoltak.

A négyágú fibula formájával rokon darabokat a római militáris lószerszámveretek közötti szíjelosztók körében találtunk. A makói fibulánkkal gyakorlatilag minden részletében azonos szíjelosztó veretet közöltek a felső-germaniai–raetiai *limes* menti weissenburgi római erőd anyagából.[105] Területileg távol esnek a mai Szíria keleti csücskében található Dura Europosból előkerült, teljesen azonos felépítésű veretek.[106] A szárak végén árkolással tagolt, félgömbös díszítésű, az egykori Raetia területén található Miltenberg-Altstadt római erőd mellett feltárt egyik lovassírból származó szíjelosztó is, de ennek közepét a veret síkjából kiemelkedő félgömb díszíti.[107]

A pannoniai római anyagban félgömbös végződésű, kereszt alakú szíjelosztó veretet csak Brigetio anyagából ismerünk.[108]

A 7. sír keresztfibulája eredetileg is ruhatűnek készült, a fibulatest tengelyével párhuzamos állású, a rugóját tartó szerkezet a fibulával egybe van öntve. Formai analógiái alapján római készítmény.

A Makó-Igási járandóban feltárt sírokból származó változatos és különlegesnek mondható fibulaanyagban sokoldalú kapcsolatrendszer mutatkozik meg. Az 5. sírból való rugótokos térdfibula és a 7. sír unikális, erősprofilú ezüstfibulája Dél-Pannonia és Dalmatia, a 4. sír ötkorongos emailos és a 7. sír keresztfibulája pedig a Rajna menti tartományok felé mutat kapcsolatot. A 4. sír oldalt hajlított lábú T-fibulája és a 3. és 6. sírok háromszög fejlemezű, trapéz lábú darabjai pedig a barbár fémművesség emlékei.

A fibulák helyzete alapján három sírban (3., 4. és 7. sír) a bal vállon megtűzött felsőruházatot feltételezhetünk. A 4. sírban a gyenge megtartású, rugós T-fibula szolgálhatott a felsőruha rögzítésére. Kérdéses a 7. sír esetében a nagyméretű, masszív ezüstfibula pontos viseleti módja, mert a fibulát a bal vállnál találtuk ugyan, de felfordított helyzetben, a kengyelén

---

98 Bojović 1983, 35, 105, T. IX. 78.
99 Busuladžić 2010, 53–54, 163–172, Kat. Nr. 144–190.
100 Cociș 2004, 52–53, 170, Pl. XII. 168–178, Pl. XIII. 179–191, 171, Pl. XIV. 202, Pl. XVI. 226.
101 Bojović 1983, 35; Busuladžić 2010, 54.
102 Cociș 2004, 105–111, Type 20.
103 Cociș 2004, 111.
104 Bojovic 1983, 137–138, T. XXIX. 280. Тип. 25/4.
105 Fabricius et al. 1914, Taf. 72. 23.
106 James 2004, Fig. 45. Dura Europost 255–256-ban rombolták le a szasszanida-perzsa hadak, s az ott előkerült leletekről Simon James úgy véli, hogy a megostromolt rómaiak felszereléséhez tartoztak (James 2004, 99, 353–354).
107 Beckmann 2004, 183.
108 Sely 2010, Kat. 12, 2. t. 4.

állt, vagyis a tű felőli alsó része nézett felfelé (*18. kép*). A helyszíni megfigyelések nem adtak magyarázatot arra, miként kerülhetett ebbe a helyzetbe, a fibula súlyára való tekintettel az állatjárat általi bolygatást kizárhatjuk. Csak úgy tudjuk egyelőre magyarázni a jelenséget, hogy feltevésünk szerint a fibulát eleve megfordítva helyezték a halottra.

Az alföldi szarmatákra döntő többségében az egy fibula viselete a jellemző, ezért külön érdekesség, hogy itt két sírban is két-két fibula került elő. Hasonló kétfibulás viseletet figyeltek meg Abony 39. lelőhelyen,[109] Madaras-Halmok temetőjében egy gyermek és 8 női sírban.[110] Egészen ritka a tiszadobi temető 18. és 19. sírja, ahol pedig 3-3 fibula volt.[111]

Az ismert kettős fibulaviseletes leletegyüttesek többsége esetén az egyik, de gyakrabban mindkét fibula római gyártmány. Így van ez a makói példáknál is. A 4. sírban a jó minőségű, igényes kivitelezésű ötkorongos emailos fibula – annak ellenére, hogy a Barbaricumban nagyobb számú előfordulásuk alapján helyi másolásuk lehetősége is felmerült[112] – biztosan római műhelyben készült. Ez a fibula a mell közepén balról jobbra a ruha nyakkivágásának szárnyait tűzte össze. A sír T-fibulája viszont a felsőruhát rögzítette, mégpedig a bal vállon.

A 7. sír esetében mind az erősprofilú ezüstfibula, mint a kereszt alakú bronzfibula római készítmény volt. Helyzete alapján az előbbi szolgált a vállnál a felsőruha megtűzésére. A kereszt alakú fibulát a koporsó délkeleti sarkában találtuk, azonban a 4. sír analógiájára elképzelhető, hogy eredetileg az is a mellkas közepén volt.

A Barbaricumban a kétfibulás viseletnél a római fibulák előfordulásának magas aránya arra utal, hogy a szarmaták körében ezzel a viseleti móddal gyakrabban a 3. század közepe tájáig számolhatunk, a korszak késői szakaszában csak kivételesen ritkán jelenik meg – mint pl. a példaként idézett tiszadobi síroknál –, hiszen nagyjából ekkor van vége az alföldi szarmata emlékanyagban a római fibuladömpingnek.

Övek és övcsüngők

A szarmata nők övviseletének nyomát 5 sírban figyeltük meg. A 4., 7. és 13. sírban öntött bronz-, az 5. sírban vasból készült karika kapcsolta az övet. A karikák gyakrabban a medence, illetve a derék bal oldalán kerültek elő, a 7. sírban a jobb medence felső szélénél találtuk. A karikákkal záródó övekről többféle rekonstrukció készült már eddig,[113] melyekkel a makói megfigyeléseink is összecsengenek.

A 4. sírban a derék körül apró gyöngyöket is találtunk, amelyek az övet díszítették. Az öv anyagának nem maradt nyoma a sírban, de az apró gyöngyökkel való díszítés textilszalagra enged következtetni. Megfigyelésünk szerint az övre az apró gömbös és gyűrű alakú gyöngyöket négyes sorokba, kettős és hármas oszlopokba, váltakozva varrták fel (*7. kép 3*).

Az övzáró karikák feltűnésével az alföldi Barbaricum anyagában a Kr. u. 2. század vége/3. század eleje időszakától számol a hazai kutatás. Az övkarikás, de gyöngyözés nélküli övek viseletének divatja valamivel tovább, a 4. század végéig követhető nyomon.[114]

Mind a 4 övkarikás sírban az övekhez gyöngyös csüngők is tartoztak. A 6. sírban az öv fémszerelék nélküli volt. A sírban lelt nagyméretű borostyángyöngy arra utal, hogy ebben a sírban is volt öv, amelyről a gyöngy csüngött. A füzéres övek divatját a Kr. u. 1–3. századra tartják jellemzőnek.[115]

A 4. és 7. sírokban a medencék és a combcsontok környékén nagyobb számban találtuk

---

109 RÉGKUT 2006, 89.
110 148., 162., 174., 285., 291., 421., 597. és 622. sírok (KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 297).
111 ISTVÁNOVITS 1991, 90.
112 BERECZ 2008, 133.
113 VÖRÖS 1981, 9. kép; VADAY–SZŐKE 1983, 22. kép.
114 ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2002, 95.
115 VÖRÖS 1996, 127.

az övről lecsüngő díszeket. A 4. sírban a bal comb külső oldalánál 32 db gyöngy került elő (*9. kép 1*). A gyöngyök monokrómok, többségük opak, kevesebb az üveg. Anyaga szerint csak az egyetlen mészkőgyöngy lóg ki a sorból. Nagyrészük hasábos és hengeres forma.

A temető gyöngyanyagában csak ebben a sírban találunk gerezdelt gyöngyöt. Hasonló gyöngyök díszítették a Szeged-Csongrádi út 24. sírban az övről lecsüngő zsinórt is.[116]

A szarmaták leletanyagában leggyakrabban fehér és halványzöld, áttetsző színekben feltűnő gerezdelt üveggyöngyök kereskedelmi áruk voltak, s az alföldi szarmatákhoz a Fekete-tenger keleti partjain lévő üvegműhelyek termékeiként kerültek.[117] Az átlátszatlan egyiptomi fajanszgyöngyök utánzataként készültek, és a Kr. u. 2. századtól egészen a 6. századig népszerűek voltak a császárkori germánok, a Fekete-tenger keleti partvidékén az alánok és később a germán népek körében is. Egyes elképzelések szerint ezek többségét szerencsehozó amulettként viselték.[118]

A 4. sírban a gyöngyökkel együtt talált, rugósgyűrűvel felfüggesztett kauri és a két nagy üveggömb is az övről csüngő díszek közé tartozott (*9. kép 2–3, 4–6*).

A kauri csüngők nemcsak a Kárpát-medence szarmata, hanem a dák és a germán anyagában is feltűnnek. A szarmata emlékanyagban a Kr. u. 2. századtól terjedtek el és vált később általánossá viselésük.[119]

A nagyméretű üveggömbök a korszak nagyon ritka leletei közé tartoznak. A bemutatott anyagban lévő egyik gömböt különlegessé teszi, hogy vékony bronzpánt fogja körbe (*9. kép 5–6*). Ennek párhuzamát Törökszentmiklós-Surján 12. sírjából ismerjük,[120] ahol szerencsésen a felfüggesztését szolgáló dróttekercs is megmaradt. Makón nem sikerült megfigyelnünk a gömb felfüggesztésének módját, de legkézenfekvőbbnek az tűnik, hogy a gömböt a bronzpántoknál fogva egyszerűen ráhurkolták az övről lecsüngő zsinórra vagy egy vékony bőrszíjra.

A sír másik gömbcsüngője sokkal rosszabb állapotban került elő. Ezt nem vette körül fémpánt, függőleges furatán keresztül volt felfüggesztve (*9. kép 4*).

A 7. sírban eltemetett 50–59 éves, idős nő övét 15 db gyöngyből fűzött csüngő díszítette (*19. kép 1*). A gyöngyök között egy nyomott gömb alakú kalcedon és két kisebb, henger alakú mészkőgyöngy mellett három, kék és zöld színű, áttetsző üveggyöngy és monokróm, valamint inkrusztációs opakok találhatók. Az élénk, forgatott felületű üveggyöngyök és a hordó alakú inkrusztált darabok is Fekete-tenger melléki eredetű kereskedelmi áruk,[121] melyek csak ritkán bukkannak fel a szarmaták emlékanyagában, és akkor is általában csak egyesével. Jászdósa-Hosszúhát, Kunhegyes-Vörös Csillag TSz, Kunszentmárton-Péterszög és Tiszaigar lelőhelyeket említjük kiragadott példaként.[122]

A nagyméretű, élénk korall színű, hordó alakú gyöngy közvetlenül a kés markolata mellett feküdt, esetleg annak díszgombja lehetett.

Mindkét csüngős öv kiemelkedő darabja az övcsüngők között lelt egy-egy üveg orsógomb. Ezeket a kivételes leleteket a temető többi, agyag orsógombjával együtt alább érintjük.

A szarmata női övekről lecsüngő, gyöngyös díszeket több lelőhelyen megfigyelték, azokat különböző módokon rekonstruálták; 1–3 vagy több bőrszalagra, más anyagból lévő

---

116 Kőhegyi 1985, 321, XI. t. 1–2.

117 Ivanišević et al. 2006, 72–73.

118 Nagy 2005, 100–101.

119 A csüngőtípus részletes tárgyalását és katalógusát ld. Kovács–Vaday 1999; Kovács 2001.

120 Vaday 1989, 283, Taf. 131. 6. Hasonló lemezpántokkal vagy fémszerelékekkel körbevett hegyikristály és opál csüngőket a Kárpát-medence 5. századi germán anyagában Balatonszemes-Szemesi berek 150. sírjából (Bondár et al. 2007, 116. kép), a langobard leletek közül Szentendre-Pannoniatelep 40., 54. és 56., valamint Tamási-Csikólegelő 52. sírjából (Bóna–B. Horváth 2009, 113, Taf. 44. 40: 1, 119, Taf. 49. 13, 122, Taf. 50. 17, 166, Taf. 79. 11) ismerünk.

121 Alekszejeva 1979.

122 Vaday 1989, 239, Taf. 30. 9, 249, Taf. 51. 4, 251, Taf. 53. 13, 275, Taf. 102. 8.

szálra felfűzve,[123] textilszalagra felvarrva.[124] A makói sírokban az előbbi megoldás előfordulását tartjuk valószínűbbnek.

A 4. sírban az öv lecsüngő díszeinek mindegyike a baloldalon függött. Legalább három, de inkább négy külön futó szálat feltételezünk, melyek közül egynek-egynek a végét a két üveggömb zárta, a másik kettő végén a kauri és egy üveg orsógomb csüngött (*9. kép 9*). Elképzelhetőnek tartjuk, hogy a tűtartó is az övcsüngők között volt felfüggesztve, ugyanis a bal combtő mellett találtuk.

A 4. sírral ellentétben a 7. sírban a csüngők gyöngyei részben a jobb combcsont külső oldalánál, részben a jobb combcsont mellett, a térd felett feküdtek (*19. kép 4*). A gyöngyök helyzetéből a csípő két oldalán lelógó övcsüngőkre gondolhatunk, a baloldalon csak egy, a jobb oldalon legalább két szálra. Ez utóbbiak egyikével lehetett a kés is felfüggesztve.

Az 5., 6. és 13. sírban is csüngős övviselet volt, azonban szerényebb díszítéssel: ezeken a 6. sír nagy, nyomott gömb alakú borostyángyöngye (*14. kép 3*), valamint az 5. és 13. sírok kalcedon gyöngyei (*11. kép 5–6; 23. kép 5–6*) lógtak. Az utóbbi sírban valószínűleg a sírban lelt rugósgyűrű is az öv csüngőjéhez tartozott.

Ezeknek a borostyán- és kalcedon gyöngyöknek bajelhárító funkciója volt, és mellesleg a szépen csiszolt kövek díszítettek is.[125]

Gyöngyös viselet

A sírok közül ötben, a lábszárak környékén a ruházat gyöngydíszítésének maradványát találtuk. Három sírban (6., 7. és 10. sír) a gyöngyök helyzete alapján a halottat szoknyás viseletben temették el; köztük két idős asszony mellett a harmadik egy középkorú nő volt. A 4. és 5. sírban a lábi gyöngyöket csak szorosan a bokák körül leltük, így ezekben az esetekben nadrágviseletre gondolunk.

Gyöngyös viseletbe a felnőtteket és az idősebb korosztály képviselőit temették. Ezek a sírok a temető északi sávjában helyezkedtek el (*26. kép 3*). Az 5 sírból négyben a ruhát derékon övkarikás–csüngős övek fogták körbe.

A 4. sírban a lábszárak környékéről 391 db gyöngy került elő (*8. kép*), melyek között dominálnak az apró gömbös formák, főként zöld és lilásbarna és fehér árnyalatú színekben, és az okkersárgás, szabálytalan gyűrű alakúak. Csak kis részleteken maradt meg az egykori gyöngyhímzés *in situ* helyzetben, mert a lábvégeket állatjárat bolygatta. A jobb bokánál négy vízszintes gyöngysor részletét figyeltük meg. Két sorban a zöld és lilásbarna gömbös gyöngyök hármasával váltakoztak. A gyöngyhímzés alsó záró sora hasonló fehéres gyöngyökből állt. Az okkersárga, gyűrű alakú gyöngyök szorosan egymás mellé fűzve a legfelső sort alkották.

Az apró gömbös gyöngyök dominanciája jellemzi a temető legidősebb halottja, a 6. sírban nyugvó nő ruháját díszítő gyöngyanyagot is (*14. kép 6*). A 332 db gyöngyből fűzött sorok számát nem tudtuk megállapítani, de a gyöngyök száma alapján legfeljebb három sorral számolhatunk. A hímzés felső sorát a különböző árnyalatú fehér, kis gömbös gyöngyök alkották. A kissé nagyobb méretű, sötétkék, lecsapott sarkú hasáb alakú gyöngyöket és a kék, apró gömbösöket egymás közelében találtuk. Az okkersárga, gyűrű alakú gyöngyök unalmát az élénkzöld színűek törték meg.

A 10. sírban találtuk a legtöbb, szám szerint 474 db gyöngyöt, melyek között zöld, bordós és barnáslila, valamint fekete színű, gömbös formák domináltak (*21. kép 6*). Nem tudtuk megfigyelni ezek és a néhány, méretben és formában is eltérő darab (lecsapott sarkú hasáb, lapított gömb, orsó alakú és egyetlen többtagú rúdgyöngy) rendszerét. A bolygatatlan sírban a váz nyakánál előkerült 4 db gyöngy kettesével a jobb és a bal

[123] VÖRÖS 1981, 129, 9. kép; DINNYÉS 1991, 147.
[124] VADAY–SZŐKE 1983, 22–23. kép.
[125] A borostyánokról már feljebb Plinius munkájára hivatkoztunk. A kalcedon amulettként való viselésére ld. SCHUMANN 2004, 126.

kulcscsontoknál feküdt. Helyzetük alapján valószínűnek tartjuk, hogy ezeket nem nyakláncként felfűzve viselték, hanem a ruha nyakának a szegélyét díszítették.

Az 5. és a 7. sírból származó lábi gyöngyök színüket és jellegüket tekintve is eltérőek voltak az eddigiektől. A pasztell árnyalatok helyett ezeket döntően a markáns, élénk színek jellemzik, s a gömbös gyöngyformák helyett a hasábos és hengeres típusok a meghatározók.

Az 5. sírban 249 db gyöngyöt számoltunk. Közöttük a barnásbordó és a zöld színű apró hasábok és nagyméretű henger, hasáb és lecsapott sarkú hasáb alakú gyöngyök az uralkodók (*12. kép 5*).

A 7. sírban találtuk a legkevesebb gyöngyöt a lábszáraknál, csak 130 db került elő. Az előző sír komor árnyalatú gyöngyeivel ellentétben ezeket az élénk téglaszín uralja (*20. kép 4*). Emellett kék, bordó, valamint fehér színűek fordulnak még elő. A gyöngyök többsége kisebb, rövid lecsapott sarkú hasáb és apró, szabálytalan hasáb. A fehér színű gyöngyöket ezzel ellentétben a gömbös és hengeres formák jellemzik. A gyöngyök között a legfeltűnőbb darab az egyetlen nagyméretű, szabálytalan, nyomott gömb alakú, bordó gyöngy.

A lábi gyöngyök között találtunk néhány korallgyöngyöt is, ami azért érdekes, mert ez a gyöngytípus a ruha aljának gyöngyözésében szokatlan. A sírunkon kívül csupán egyetlen példát ismerünk arra, hogy a ruházat aljának díszeként alkalmazták: a Csongrád-Kettőshalom 55. sírban a nadrág alján voltak.[126]

A többsoros gyöngyös díszítés a Krímben, az Al-Duna és a Prut vidéken már a Kr. u. 1. századtól általánosan jellemzővé vált,[127] azonban a Kárpát-medencében a Kr. u. 2. századtól számolhatunk a ruházat ilyen díszítésének divatjával, virágkora pedig a 2–3. század időszaka volt.[128]

A temető gyöngykészletének nagy részét, az ékszerként és a ruha, illetve öv díszeként alkalmazott gyöngyöket is tekintve, a szarmata emlékanyagot általánosan jellemző típusok alkotják. A gyöngyök döntő többsége opak, a hosszú életű hasáb, hengeres és gömbös formák is nagyobb számban fordulnak elő, de a lecsapott sarkú hasábforma a meghatározó. Ez is hosszú életű típus, a Kr. u. 2. századtól egészen az 5. századig kedvelt volt, azonban divatjának virágkora csak a 2–3. századot íveli át.[129]

Színüket tekintve az ékszerként viselt gyöngyök között a fehér, és emellett a kék és zöld színek az uralkodók. A ruhák aljának gyöngydíszei között a kisebb gömbös és a nagyobb hasáb és lecsapott sarkú hasáb alakú, fehér, zöld és lilásbordó színű gyöngyök a meghatározók. Csak egyetlen sír (7. sír) gyöngyös viseletében uralkodnak az élénk téglavörös és bordó színű, apró hasábos és kisebb lecsapott sarkú hasábos formák.

Az opakgyöngyök között a döntően a 4. századtól jellemző,[130] rövid hengeres formájúakat nem találjuk meg. Hiányoznak a karneolgyöngyök, s borostyánból is mindössze egyetlen darab fordul elő, az 1. sír nyakláncán.

A kevés mészkőgyöngy – melyeket a nyakban, talán a 7. sírban a karon viseltek – hengeres formájúak, közepes nagyságúak. A 16. sírban lévő két mészkőgyöngy hatszög átmetszetűre van csiszolva.

A korallgyöngyök a nyak- és karláncokban is felbukkannak, de arányuk nem jelentős, azonban érdekesség, hogy néhány darab egy esetben (7. sír) a ruhaalj gyöngyhímzésében is megjelenik.

A gyöngyök között kb. 25%-ot tesznek ki a római készítmények. Ezek közé tartozik 4. és a 6. sírban, a nyakláncon és a ruha gyöngydíszei között is megbújó néhány darab apró, kettős csonka kúpos, áttetsző zöld színű és

---

126 Béres–Cselédes–Rácz-Szabó 2014, 86–87, 3. kép 5–6.

127 Gudkova–Fokejev 1984, 29.

128 Kulcsár 1992, 10. A gyöngyös viselettel eddig már többen foglalkoztak, pl. Párducz 1931, 143; Vörös 1981; Vaday–Szőke 1983, 107–113; Istvánovits 1986; Vaday et al. 1989, 111–114; Dinnyés 1989, 70; Kulcsár 1992.

129 Párducz 1950, 51; Vaday 1981, 8.

130 Vaday 1989, 103; Dinnyés 1991, 158.

egyetlen lilás árnyalatú üveggyöngy. A szarmata gyöngyanyagban ez a Kr. u. 2–3. századi füzérekben csak ritkán, a késői szakaszban gyakrabban fordul elő kísérőgyöngyként.[131]

Szintén római készítmények a 7. és 10. sírban a lábak környékén feltárt gyöngyök között található, világosbarna, narancssárga és lilásbordó árnyalatú, hólyagos gyöngyök és a legapróbb, köles méretű gyöngyök,[132] melyek a 4. sírban a textilövet és a 6. sírban a ruhaaljat díszítő gyöngyök között fordulnak elő.

A 6. és 10. sír gyöngykészletében felbukkan pár darab összetett, fóliás rúdgyöngy is. tt számuk elenyésző, s más lelőhelyek gyöngyanyagában is csak ritkán feltűnő és kis számban előforduló gyöngytípus. Békéssámson-Erdőhátihalom 1.,[133] Jászdózsa-Hosszúhát, Kápolna-halomtól északra 6., Törökszentmiklós-Surján 5. sírokban,[134] Nagyrév-Zsidóhegy[135] és Tiszaföldvár-Lenin TSz[136] lelőhelyű sírleletekben találjuk meg ezeket.

Az ezekkel együtt szintén a ruhaaljra varrt okkersárga és zöldes színű, gyűrű alakú gyöngyök is római gyöngyműhelyek termékei. A szarmata emlékanyagban Kenderes,[137] Jászberény-Csegelapos, Martfű-Zsófia major 1. sír és Tiszaigar[138] gyöngysorai között leltük fel további előfordulásukat.

A temető gyöngyei keleti kapcsolatot mutatnak, elsősorban a Fekete-tenger környékére vezetnek a 7. sírban az övről csüngő díszgyöngyök közt fellelhető inkrusztált darabok és a nagyméretű, áttetsző, zöld és kék színű üveggyöngyök. A hosszúkás, hordó vagy orsó alakú betétes gyöngyeink a korszakban a ritka gyöngytípusok közé tartoznak, más lelőhelyeken is legfeljebb egy-egy, főként gömbös, nyomott gömbös formájú példány tűnik fel. Jászdózsa-Hosszúhát, Kunhegyes-Vörös Csillag TSz, Kunszentmárton-Péterszög és Tiszaigar[139] lelőhelyek gyöngyanyagában akadhatunk rájuk. Hosszúkás orsó alakjával a makói darabokhoz a tiszaszőlős-császárszegi lelet gyöngye a legjobb párhuzam.[140]

A 4. sírban hasonló funkcióban szereplő gerezdelt üveggyöngyök is a Fekete-tenger keleti partvidéke felé vezetnek,[141] a nagyméretű, nyomott gömbös formájú kalcedongyöngyök pedig az Észak-Kaukázus csiszolóműhelyeiből kerülhettek ki.[142]

ESZKÖZÖK

7 sírból 14 db eszköz került elő, három sírban (1., 2. és 5. sír) egy-egy, szintén háromban (4., 7. és 9. sír) kétféle és a 6. sírban négyféle volt.

Vaskés

4 sírban találtunk kést. A 4. és 9. sírban egyenes hátú, a 6. és 7. sírban ívelt hátú és pengéjű kések voltak. A 4. és 7. sírban a bal combcsont külső oldalánál feküdtek. Helyzetük alapján az övről voltak lelógatva, bár a tokra és a felfüggesztés miként jére semmi nem utalt. A 9. sír késén, a peremen és középtájon vaspánttal körbefogott fatok maradványa maradt meg, s ennek alapján szintén arra gondolunk, hogy a kés eredetileg a toknál függesztve volt

131 DINNYÉS 1991, 158.
132 PREDA 1980, 73.
133 RÓZSA 2005, 3. kép 3, 11. kép 2.
134 VADAY 1989, 240, Taf. 31. 3, 282, Taf. 132. 5.
135 PÁRDUCZ 1950, XC. t. 3.
136 VADAY 1989, 272, Taf. 106. 5.
137 PÁRDUCZ 1944, 23, XLVII. t. 1–4.
138 VADAY 1989, 236, Taf. 23. 5, 256–257, Taf. 69. 1, 275, Taf. 102. 8.
139 VADAY 1989, 239, Taf. 30. 9, 249, Taf. 51. 4, 251, Taf. 53. 13, 275, Taf. 102. 8.
140 VADAY 1989, 277, Taf. 120. 8.
141 IVANIŠEVIĆ ET AL. 2006, 72–73.
142 MASTYKOVA 2009, 314, ris. 114. 1–2.

viselve. A 6. sírban a kés a bolygatott mellkasi részen feküdt. Mivel e sírban a lábak *in situ* feküdtek, a bolygatás csak a medencéket és attól felfelé érte a vázat, ezért valószínűnek tartjuk, hogy a kés eredetileg is valahol a felsőtesten vagy annak környékén volt.

Orsógomb

Legnagyobb számban az orsógombok voltak képviselve a leletek között. Az 1., 2. és 6. sírba agyagból készült darabok kerültek. A 2. sírból származó szimmetrikusan, a másik két darab aszimmetrikusan bikónikus, kézzel formált.

Az alföldi szarmata temetkezésekben leggyakrabban a kéz mellett vagy a jobb térd külső oldalánál fordulnak elő az orsógombok,[143] a makói temetkezésekben kevésbé megszokott helyen – a jobb halántéknál (1. sír), a bal combtőnél (2. sír) és a térdek között (6. sír) — találtuk őket.

A 4. és 7. sírban az öv csüngői között egy-egy üveg orsógomb volt. A 4. sírban lévő darab áttetsző, türkizzöld színű, bikónikus alakú (*9. kép 8*). A két vízszintes és a köztük futó, bemélyedő hullámvonalpárban is foltokban fehér és/vagy sárgás színű betétek nyoma látszik. A 7. sírból származó darab nyomott gömb alakú. A sötétbarna alapot fehér betétes egyenes és hullámos vonalak és berakott vörös pontok díszítik (*19. kép 3*).

Az üvegből készült orsógombok rendkívül ritka tárgytípust képviselnek, olyannyira, hogy a szarmata anyagban hasonlót nem is sikerült fellelnünk. Formailag ezekkel csak nehezen rokonítható a hajdúböszörményi, bizonytalan lelőkörülményű, gömbszelet alakú darab és a Kr. u. 2. század végére – 3. század elejére tehető tiszalök-rázompusztai üveg kardgomb.[144]

Az üvegből és féldrágakövekből, ritkán mészkőből készített kardgombok a Kárpát-medence hun kori, gepida és langobard emlékanyagában tűnnek fel nagyobb számban.[145] Ezeknek és az üveg orsógomboknak is az eredetét Keleten kereshetjük.[146] Joachim Werner a szarmaták fegyverzetében való feltűnésüket a Kr. e. 1. században perzsa hatással magyarázta, nyugati elterjedését pedig a hunokkal hozta összefüggésbe.[147] Nyugati elterjedésüknél az alföldi szarmatáktól a római auxiliáris alakulatok közvetítésével történt 2. századi megjelenés lehetősége is felvetődött,[148] amit különösen most a két makói üveg orsógomb fényében érdemes komolyabban fontolóra venni.

A 4. és 7. sírban az üveg orsógombok az övről egyéb gyöngyök és csüngők társaságában lógtak lefelé. Viseleti helyzetük az amulettgömbökét és kapszulákét idézi, s így azok analógiájára az üveg orsógombok esetében mágikus szereppel is számolhatunk.[149]

Bronz- és vastű

A 4. és az 5. sírból egy-egy tű, pontosabban tűtöredék került elő. Az 5. sír vastűje állatjáratból származik, vége letörött. Eldönthetetlen, hogy varrótű vagy a ruházat rögzítésére szolgáló tű volt-e.

A 4. sírban nyugvó nő bal combtövének külső oldalánál feküdt egy bronztű, eredetileg csontból készített tűtartóban, melyet azonban nem sikerült megmentenünk. A felszedéskor szétporladt vékony csontszilánkok alapján valószínűleg madár csöves csontjából készült a tűtartó. Hasonló csont tűtartók a szarmata leletanyagban ritkán fordulnak elő, főként a

---

143 Vaday 1989, 126.
144 Kovács 2001a, 15–16.
145 Korszakonként példákat hoz Kovács 2001, 22–26.
146 Lichter 1998, 44.
147 Werner 1956, 26–37.
148 Hagberg 1967, 45. Ezen kívül a kelta eredeztetés (Meaney 1981, 196) és a hun közvetítés (Raddatz 1958, 84) lehetősége is felmerült.
149 Werner 1956, 36.

3. század végétől mutatható ki használatuk, és gyakorivá a 4. században váltak.[150]

Vasár

A 6. és a 9. sírban egy-egy négyszögletes átmetszetű vasár apró töredékét találtuk. Az előbbi *in situ* helyzetben, a jobb combcsont alatt hevert, az utóbbi a feldúlt csontok között feküdt. A korszak temetkezéseiben az árak inkább a férfiak mellékletei között tűnnek fel, de a női sírokban sem ritkák.[151]

Kova

A kovák gyakrabban kerülnek elő férfi sírokból, de a mi esetünkben a 6. sírban nyugvó, *maturus* korú nő melléklete volt. Női sírban való feltűnése nem egyedi jelenség.[152]

A TEMETŐ DEMOGRÁFIAI KÉPE ÉS SZERKEZETE

A Makó-Igási járandóban feltárt 16 sírból 13-ban nyugodott nő és két sírban gyermek. A 14., melléklet nélküli sír váza kérdőjelesen lett férfinek meghatározva. Nemcsak a nemek szerint kiegyensúlyozatlan ez a közösség, de életkorok szerint is. Az *infans* I. és II., a *juvenis* és a *senium* életkorcsoportot csak egy-egy váz képviseli, a három *maturus* korú egyén mellett 8 váz *adultus* életkorú volt. Annak ellenére, hogy a temető teljesen feltárt, DNS vizsgálatok hiányában a közösség értelmezésére, családi kapcsolatok feltérképezésére nem tehettünk kísérletet.

A sírok egy kb. 20 m hosszú és 12–14 m széles területen belül helyezkedtek el. A sírok közül 7 két Ny–K irányú, szabálytalan sort alkotva feküdt. Az északi, első sorban lévő négy sír (1., 2., 6. és 11. sír) közötti távolság megközelítőleg azonos volt, 5,5–6 m. Az ezektől délre, alig 1 m-re húzódó második sorban csak három sír volt (3., 5. és 10. sír) egymástól 9,5 és 7 m távolságra. Ettől délre helyezkedett el egymástól 3 m-re a 4. és a 7. sír, amelyek mellékletekben a legváltozatosabbak, a temetőben a leggazdagabbak voltak. Rablás nem bolygatta őket. Ezektől délkeletre, egymás közelében három fiatal felnőtt sírja helyezkedett el szabálytalan rendben (8., 9. és 13. sír), melyekben az a közös, hogy mindhármat teljesen feldúlták, kirabolták. A 4. és 7. sírtól délre, több mint 4 m-re, közel egymáshoz két melléklet nélküli temetkezés volt (12. és 14. sír).

A sírok látszólag szabálytalan, hol sorokba, hol csoportokba rendeződött helyzete ellenére a temető koncentrikus szerkezetű, a temetkezések a 4. és a 7. sír köré szerveződtek. Körülöttük melléklet nélküli (11., 12. és 14. sír; *26. kép 1*) és egyszerűbb mellékletű temetkezések (1., 2., 3. sír) voltak.

---

150 VADAY–DOMBORÓCZKY 2001, 108. Néhány példa: Füzesabony-Kettőshalom 1. sír (KŐHEGYI 1985, VIII. t. 6); Makó, Mikócsa-dűlő 215. sír (PÓPITY 2014, 168, 8. kép 2–3); Sándorfalva-Eperjes 6. sír (VÖRÖS 1983, 159, VI. t. 1); Tiszadob-Sziget 11. és 28. sír, valamint egy szórvány (ISTVÁNOVITS 1991, 38).

151 Madaras-Halmok szarmata temetőjének monografikus feldolgozásakor Vörös Gabriella az árakat a pásztorkészségek között tárgyalja, bár az idézőjel használatával utal a kifejezés bizonytalanságára (KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 314). Szerintünk az árak nem tartoznak a hagyományosan a tűzgyújtáshoz szükséges eszközök együttesét (kova, acél, tapló) jelölő pásztorkészség körébe (vö. LÜKŐ 1938, 107), annak ellenére, hogy gyakorta azok közelében kerülnek elő; feltehetőleg azokkal együtt, közös erszényben, tarsolyban voltak.

152 Pl. Madaras-Halmok 88., 160. és 614. sír (KŐHEGYI–VÖRÖS 2011, 314); Orosházi-tanyák, MÁV-homokbánya 22. sír (NAGY 2005, 21); Törökszentmiklós-Surján, Újtelep 54. sír (VADAY 1989, 286, Taf. 141. 8).

A temető használati ideje

A bemutatott temető használatának idejét a változatos ékszertípusok analógiái, a megfigyelt viseleti elemek eddig kimunkált kronológiai helyzete és elsősorban az import tárgyak, főként a fibulák alapján határozhatjuk meg.

A gyönggyel kivarrt ruházat és a gyöngyanyag összetétele, az övkarikával záródó és füzérekkel díszített övek, az ékszerek közül a kerek, dobozos csüngők és a féltorques alapján a temető Kr. u. 2–3. századi keltezése látszik megalapozottnak, e tárgyaknak és divatjelenségeknek ez az időszak a virágkora.

E két évszázados, tág intervallum alsó határát az ötkorongos emailos és a rugótokos térdfibula-típusok elfogadott, 2. század vége – 3. század elejére való keltezése által rövidíthetjük le. Ezzel egybevág a 7. sír keresztfibulájához felsorolt római militáris lószerszámveretek datálása, valamint az erősprofilú ezüstfibulánkkal formai kapcsolatba hozható Okorag-típusú fibulák kronológia helye is. Bár az igaz, hogy a horgonyfibulákat, amelyekkel ez a fibula ugyancsak kapcsolatba hozható, csak a 2. század közepe tájáig keltezik.

Az előkerült fibulák közel azonos időszakra keltezhetőek, ami arra utal, hogy a temetőnél viszonylag rövid használati idővel számolhatunk. A fibulák 2. század végén/3. század elején való készülését és a viselőik *adultus–maturus* életkorát is figyelembe véve úgy gondoljuk, hogy a temetkezéseket legfeljebb a 3. század közepe tájáig áshatták meg. Ezt az időpontot jól alátámasztja, hogy nagyjából eddig számolhatunk a szarmaták körében a római fibulák „dömpingjével", a változatos, többnyire római fibulákkal kombinált kettős fibulaviselettel. A 3. század közepe táján a fibuladivat átalakul, az egyszerűbb kivitelű, helyi (barbár) készítmények kiszorítják a római gyártmányokat. Amint fentebb azt érintettük, a temetőnk három, egyszerűbb kivitelű fibuláját (a 3. és a 6. sír háromszög fejlapos és rombusz lábú, öntött darabjait és a 4. sír T-fibuláját) már barbár gyártmánynak, a szarmaták önálló fémművessége termékének tartjuk. Ennek feltűnésével ugyancsak a század közepe tájától számol a hazai kutatás.

A temető tárgytipológiai érvek által kimunkált, a Kr. u. 2. század közepétől a 3. század közepe tájáig terjedő használatát a ^{14}C kalibrált adataink kellőképpen támogatják. A leletekben leggazdagabb két sírból, a temető 4. és 7. központi temetkezéséből és az 5. és 9. sírból[153] származó humán csontanyagból került sor mintavételre és mérésre. A sírok embertani anyaga viszonylag jó megtartású volt, a temetkezések pedig bolygatatlanok.

A kétszigmás értékek mindhárom sírnál Kr. u. 50/60–240 közötti tartományokat adtak meg (*10. kép 5; 13. kép 5; 20. kép 6; 22. kép 6*). Az eddig ismertté vált történeti adatok, a Dél-Alföldön a legkorábbi szarmata emlékanyagcsoport hiánya, valamint a jazigok Dél-Alföldre való betelepülésének elfogadott, 2. századi meghatározása alapján a kalibrált értékek által megrajzolt két évszázados intervallumból a Kr. u. 1. századra eső periódust kizártuk. A megmaradó másfél évszázadot felölelő időszakon belül a pontosítást a tárgytipológiai érvek alapján el lehetett végezni. A ^{14}C adatainkat más dél-alföldi méréssel nem tudtuk harmonizálni, a megbízhatóságukat nem tudtuk vizsgálni, mert ebből a régióból publikált adatot nem találtunk.

A temető és a „gödörhulla" viszonya

A feltárt temető délkeleti szélén, a Jángor-ér felé lejtő partfalban került elő a 411. objektum, és a jelentkezési szintjétől kb. 50 cm mélységben egy hason fekvő, kissé behajlított térdű, 12–14 éves gyermek csontváza (*1. kép 4; 25. kép 4–5*). A gyermek fogain jelentkező zománcfejlődési rendellenesség feltehetően hosszantartó, magas lázzal járó megbetegedés következtében alakult

ki. Nem sikerült megállapítani, hogy a halálát ez a betegség okozta-e.[154]

A szarmata telepeken – főként a korszak késői szakaszában – gyakran előforduló jelenség a gödörbe hajított holttest. A jelenség értelmezésében nem alakult ki egységes álláspont: egyesek az Alföld területén lezajlott politikai események nyomait vélik felfedezni bennük,[155] mások a gödörbe bedobott hullát áldozatnak tartják.[156]

A gödör és a bele dobott gyermekváz, valamint a szarmata temető viszonyát és a gödör korát a feltárás során nem tudtuk megállapítani, mivel a gödörből egyéb régészeti leletanyag nem került elő. A gödör környezetében a szarmata sírokon kívül szkíta és Árpád-kori településobjektumokat találtunk. Az Árpád-korból nem ismert hasonló jelenség, ezért a gödör e kései keltezését kizártuk. Szkíta településeken azonban találunk példát hasonló jelenségre,[157] ezért felvetődött a gödör és a „gödörhulla" vaskori keltezésének lehetősége. Ezt részben azért is lehetségesnek tartottuk, mert a gödörbe dobott vázak a szarmata lelőhelyek közül csak a telepek velejárói, temetőben való előfordulására példát eddig nem találtunk.

Ugyanakkor a Makó-Igási járandó I. lelőhelyen és a közelében lévő M43 24. és 23. lelőhelyen szarmata településobjektum nem került elő, a feltárandó nyomvonalnál nagyobb területre kiterjedő terepbejárás során sem utalt semmi a közelben szarmata településre. Így, ha a gödör és benne a váz szarmata kori, akkor telephez nem, csak a temetőhöz tartozhat. Szarmata temetőkben lévő gödrökre egyéb lelőlelőhelyekről is ismerünk példát.[158]

A szkíta és a szarmata kori „gödörhullák" is általában hulladékgödörként hasznosított objektumokban fordulnak elő. A mi esetünkben szokatlan jelenségnek tűnik, hogy a gödörből más lelet nem került elő.

A váz alatt homogén barnás betöltés, felette viszont egy keményre taposott, égett réteg jelentkezett. Mivel a csontvázon égésnyomok nem jelentkeztek, ezért ez utóbbi réteg biztosan nem a gödörbe dobott halott felett gyújtott tűz maradéka, hanem az égett anyagot utólag rádobták a hullára, majd ledöngölték. A jelenséghez ugyancsak nem találtunk a korszakból analógiát.

Azt reméltük, hogy a gödör és benne a csontváz szarmata temetőhöz való tartozását ^{14}C méréssel tisztázhatjuk. Azonban a mérés eredménye és a kalibrált értékek nem hozták meg a várt eredményt, ugyanis a kétszigmás érték Kr. e. 40–Kr. u. 130 közötti intervallumot adott meg (*25. kép 6*). Összességében tehát sem kizárni, sem bizonyítani nem tudjuk a jelenleg rendelkezésre álló adataink alapján a szarmata temető és a „gödörhulla" viszonyát.

ÖSSZEFOGLALÁS

Makó-Igási járandóban egy rövid ideig használt temető egésze került feltárásra. A temetőben a Kr. u. 2. század közepe – 3. század közepe közötti intervallumban került sor a sírok megásására. A 16 sírból álló temetőbe főként egy jazig közösség nőtagjait temették. Különösen a temető centrumában elhelyezkedő két női sírban (4. és 7. sír), de a többi temetkezésben

153 A 9. sír mérése hibás értéket eredményezett, mely szerint a temetkezés újkori. Ezt a lehetőséget a leletanyag és a statigráfia alapján is egyértelműen kizárhatjuk.

154 Ld. Marcsik Antónia munkáját jelen kötetben!

155 VADAY 1997.

156 ISTVÁNOVITS 1999, 177. Ezt látszik alátámasztani – még ha egy esetből nem is lehet általánosítani – a Tiszabura-Pusztataskony I. 3. lelőhelyről közzétett késő szarmata gödörben lelt három férfi vázmaradvány, mert mindegyik koponyán traumanyomok láthatók (HAJDU–MARCSIK 2012).

157 Pl. Ecser 6. lelőhely 632. obj., Gyál 9. lelőhely 433. obj., Maglód 1. lelőhely (RÉGKUT 2006, 18, 31, 37).

158 Pl. Madaras-Halmok (KŐHEGYI 1971, 210–211) és Szeged-Tápé (VÖRÖS 1996, 111).

is számos, az alföldi Barbaricum anyagában ritka vagy eddig ismeretlen tárgytípus fordult elő, pl. kerek, dobozos csüngők, szalagfejes spirálgyűrűk, üveggömbamulettek, üveg orsógombok, inkrusztált gyöngyök és különleges fibulák.

A sokszínű régészeti anyag és a temetkezések bolygatatlansága lehetővé tette a viselet egyes részleteinek rekonstruálását, megfigyeltük a gyöngyökkel kivarrt szoknyát és nadrágot, a gyöngyökkel kivarrt textilövet és az övekről lecsüngő, díszes füzéreket.

A temetőnek az ad igazán jelentőséget, hogy a fibula és gyöngyanyag sokszínűsége széles kapcsolatrendszer feltárását tette lehetővé, ugyanis ezek között a helyi/barbár készítményeken kívül távoli tartományok felé mutató jelenségek mutatkoztak. A sírok gyöngyanyagának egy része a római, egy része a Fekete-tenger keleti partvidékének üvegműhelyeiből kerülhetett ki. A fibulák között egyes darabok a helyi fémművesség emlékeinek tarthatók. Különleges viszont, hogy más darabok a felső-germaniai–raetiai *limes* menti és dél-pannoniai–dalmatiai területek felé mutatnak kapcsolatokat. Feltehetően a temető anyagában feltűnt idegen tárgyak kereskedelmi áruként kerültek ide.

A temető anyagában kibontakozó összetett kapcsolatrendszer részben a Maros és környéke római korban betöltött, frekventált geopolitikai helyzetével, a Marostól délre húzódó, Erdélyből Pannoniába haladó szárazföldi és a marosi vízi út e korszakban betöltött jelentős szerepével hozható kapcsolatba.

Köszönetnyilvánítás

A lelőhely feltárása során Heipl Mónika, Kerekes Orsolya és Törőcsik István régésztechnikusok voltak segítségemre. A 24. és a 25. lelőhely közötti terület kutatását az Ásatárs Kft. végezte. A szarmata temetkezések embertani anyagát Marcsik Antónia antropológus, a 33. sír állatcsontjait Kőrösi Andrea archeozoológus határozta meg. A tárgy és részletrajzokat Szabó Zsanett, a 7. sír ezüstfibulájának viseleti rekonstrukcióját Koncz Margit grafikus készítette. Munkájukért mindannyian fogadják köszönetemet. Külön köszönet illeti Merczi Mónika régészt, aki a fibulák közti eligazodásban nyújtott segítséget.

Irodalom

Forrás

Plinius: id. Plinius: *Természetrajz. Az ásványokról és a művészetekről*. Ford.: Darab Á. és Gesztelyi T. Budapest 2001.

Alekszejeva 1978: Алексеева, Е. М.: *Античные бусы северного Причерноморя*. Археология СССР. Москва 1978.

Almgren 1897: Almgren, O.: *Studien über nordeuropäischen Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*. Stockholm 1897.

Balogh 2009: Balogh Cs.: Makó, Igási járandó I. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2008 (Archaeological Investigations in Hungary 2008)*. Szerk./Ed.: Kisfaludi J. Budapest 2009, 223.

Balogh 2009a: Balogh Cs.: Telepek és temetők Makó, Igási járandó I. lelőhelyen. In: *Nyomvonalba zárva. Régészeti kutatások az M43-as autóút és a Makót elkerülő út nyomvonalán*. Szerk.: Balogh Cs. Szeged 2009, 30–33.

Beckmann 2004: Beckmann, B.: *Neuere Untersuchungen zum römischen Limeskastell Miltenberg-Altstadt*. Materialhefte

zur Bayerischen Vorgeschichte A 85. Kallmünz 2004.

BERECZ 2008: Vida Tivadarné Berecz K.: *Aucissa és emailos fibulák Pannoniában és a szomszédos Barbaricumban*. Doktori Disszertáció. Budapest 2008.

BÉRES ET AL. 2014: Béres M. – Cselédes Sz. – Rácz-Szabó K.: Újabb szarmata sírok Csongrád megye északi részében (New Sarmatian graves in northern County Csongrád). In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára (Avarorum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy of his sixtieth birthday).* Opitz Archaeolgoica 6. – MTA BTK MŐT Kiadványok 2. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Szeged 2014, 85–114.

BOJOVIĆ 1983: Bojović, D.: *Rimske fibule Singidunuma. Muzej grada Beograda serija – zbirke i legati*. Katalog XII. Beograd 1983.

BÓNA 1986: Bóna I.: Dáciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben. In: *Erdély története* I. Főszerk.: Köpeczi B. Budapest 1986, 107–234.

BONDÁR ET AL. 2007: Bondár M. – Honti Sz. – Márkus G. – Németh P. G.: Balatonszemes-Szemesi berek. In: *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között (Rolling Time. Excavations on the M7 Motorway in County Somogy between Zamárdi and Ordacsehi).* Szerk.: Belényesy K. – Honti Sz. – Kiss V. Kaposvár–Budapest 2007, 123–133.

BOZSIK 2003: Bozsik K.: Szarmata sírok a kiskundorozsma-subasai 26/78. számú lelőhelyen (Sarmatian Graves at site 26/78 in Kiskundorozsma-Subasa). In: *Úton, útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán*. Szerk.: Szalontai Cs. Szeged 2003, 97–106.

BÖHME 1972: Böhme, A.: Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel. *Saalburg Jahrbuch* 29 (1972) 5–112.

BÖKÖNYI 1976: Bökönyi, S.: Animal remains of Sarmatian sites from Bács-Kiskun county. *Cumania* 4 (1976) 41–72.

BUGARSKI 2009: Bugarski, I.: *Nekropole iz goda antike i ranoj sredn'ej veka na lokaliteti Čik. – Cemeteries from Antiquity and Early Middle Ages at Čik.* Belgrad 2009.

BUSULADŽIĆ 2010: Busuladžić, A.: *Morfologija antičkih fibula iz zbirke zemalskog muzeja Bosne i Hercegovine (The morphology of antique fibulae in the collection of the National Museum of Bosnia and Hercegovina).* Sarajevo 2010.

COCIŞ 2004: Cociş, S.: *Fibulele din Dacia Romană. The Brooches from Roman Dacia. Institutul de Arheologie şi Istoria Artei Cluj-Napoca*. Bibliotheca Ephemeris Napocensis 3. Cluj-Napoca 2004.

DINNYÉS 1980: Dinnyés I.: II–III. századi szarmata sírok Tápiószelén (Sarmatische Gräber aus dem 2–3. Jahrhundert von Tápioszele). *Studia Comitatensia* 9 (1980) 187–234.

DINNYÉS 1989: Dinnyés I.: Szarmata sírok a templom alatt (Sarmatengräber unter der Kirche). In: *A hévízgyörki középkori templom*. Múzeumi Füzetek 39. Aszód 1989, 67–76.

DINNYÉS 1991: Dinnyés I.: A hévízgyörki szarmata sírok (Sarmatian Graves from Hévízgyörk). *Studia Comitatensia* 22 (1991) 145–223.

DOXIADIS 1995: Doxiadi, E.: *The Mysterious Fayum. Portrait Faces from Ancient Egypt*. London 1995.

FABRICIUS ET AL. 1914: Fabricius, E. – Kohl, W. – Tröltsch, J.: Das Kastell Weissenburg. In: *Der obergermanisch-raetische Limes des Römerreiches*. Abt. B. Band 7. Heidelberg 1914, 71–75.

FACSÁDY 2009: R. Facsády A.: *Aquincumi ékszerek (Jewellery Aquincum).* Az Aquincumi Múzeum Gyűjteménye 1. Sorozatszerk.: R. Facsády A. Budapest 2009.

FARKAS 2000: Farkas Cs.: Korai szarmata temető aranyleletes sírjai Füzesabony határából. Újabb adatok a szarmata kori viselet

problémaköréhez. In: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Gyulai katalógusok 6. Szerk.: Havassy P. Gyula 1998, 67–81.

Feugére 1985: Feugére, M.: *Les fibules en Gaule Méridionale de la conquête à la fin du Ve s. ap. J.-C.* Revue archéologique de Narbonnaise Suppl. 12. Paris 1985.

Fodor 1997: Fodor I.: Hajdúdorog-Csárdadomb. Szarmata temetkezések a II–III. századból (Sarmatian burials from the A.D. 2nd–3nd century). In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései (Paths into the Past. Rescue excavations on the M3 motorway).* Budapest 1997, 110–113.

Gabelmann 1985: Gabelmann, H.: Römische Kinder sin tiga praetexta. *Jahrbuch des Deutchen Archäologischen Instituts* 100 (1985) 521.

Gazdapusztai 1960: Gazdapusztai Gy.: Dák-szarmatakori temető és telep Hódmezővásárhely-Kakasszéken. *Archaeologiai Értesítő* 87 (1960) 47–51.

Geotte 1986: Geotte, H. R.: Die Bulla. *Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande* 186 (1986) 133–164.

Gudkova–Fokejev 1984: Гудкова, А. В. – Фокеев, М. М.: *Земледельцы и кочевники низовьях Дуная I–V. вв. н.э.* Киев 1987.

Gulyás 2009: Gulyás Gy.: Szarmata temetők Óföldeák-Ürmös II. lelőhelyen. In: *Nyomvonalba zárva. Régészeti kutatások az M43-as autóút és a Makót elkerülő út nyomvonalán*. Szerk.: Balogh Cs. Szeged 2009, 24–25.

Gulyás 2011: Gulyás Gy.: Szarmata temetkezések Abony és Cegléd környékén. *Studia Comitatensia* 31 (2011) 125–285.

Gulyás 2012: Gulyás Gy.: Szarmata temetőrészletek Makó környékéről (Csongrád megye) (Sarmatian cemetery sections in the vicinity of Makó [Csongrád County]). In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól (2009 Field Service for Cultural Heritage Yearbook and Review of Archaeological Investigations).* Szerk./ Ed.: Kvassay J. Budapest 2012, 253–296.

Hagberg 1967: Hagberg, U. E.: *The archaeology of Skedemoose* I. Stokholm 1967.

Hajdu–Marcsik 2012: Hajdu T. – Marcsik A.: Késő szarmata/hunkori gödör embertani leleteinek vizsgálata Tiszabura-Pusztataskony I. 3. lelőhelyről (The Study of date Sarmatian/Hunnic Period Anthropological Finds of the Pit from Tiszabura-Pusztataskony, Site Nr. I. 3). In: *Hadak útján XX: Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.* Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 61–70.

Hatházy–Vaday 1980: Hatházy, G. – Vaday, A.: Neuere Angaben zur Frage der Verbreitung des sog. Schildkopfarmringes. *Slovenská Archeológia* 38 (1980) 91–100.

Havassy 1998: Havassy P.: Katalógus. In: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön.* Gyulai katalógusok 6. Szerk.: Havassy P. Gyula 1998, 147–174.

Ioniţă 1971: Ioniţă, I.: Contribuţii cu privire la cultura Sîntana de Mureş-Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialista România. *Archeologie Moldovei* 4 (1966) 189–259.

Istvánovits 1986: Istvánovits E.: *Északkelet-Magyarország területének római kori története.* Kandidátusi értekezés. Budapest 1986.

Istvánovits 1990: Istvánovits E.: A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei. 2–3. századi sírok Tiszavasváriból (The earliest Sarmatian finds of the Upper Tisza region). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 27–29 (1984–1986) 1990, 83–133.

Istvánovits 1991: Istvánovits E.: Adatok a Felső-Tisza-vidék 4–5. századi történetéhez a tiszadobi temető alapján (Beiträge zur Geschichte des Oberen Theißgebiets in dem 4–5. Jahrhundert). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984–85:2 (1991) 29–53.

ISTVÁNOVITS 1999: Istvánovits E.: Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag. A settlement of the 5th century (Hunkori település maradványai Tiszavasváriban, a Városföldjén). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 41 (1999) 173–254.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2002: Istvánovits E. – Kulcsár V.: Csat a szarmata viseletben és a temetési rítusban (Buckles in the Sarmatian costume and burial rite). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 44 (2002) 95–111.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006: Istvánovits E. – Kulcsár V.: Az első szarmaták az Alföldön. Gondoltok a Kárpát-medencei jazig foglalásról (The first Sarmatian in the Great Hungarian Plain. Some notes on the Jazigian immigration onto the Great Carpathian Basin). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 48 (2006) 203–237.

IVANIŠEVIĆ ET AL. 2006: Ivanišević, V. – Kazanski, M. – Mastykova, A.: *Les nécropoles de Viminacium à l'époque des Grandes Migration*. Collège de France–CNRS, Monographies 22. Paris 2006.

IVČEVIĆ 2009: Ivčević, S.: Neobjavljene fibule iz Aserije u Arheološkom Muzeju u Splitu. – Unpublisched fibulae from Asseria in the Archaeological Museum in Split. *Asseria* 7 (2009) 81–114.

JAMES 2004: James, S.: *Excavations at Dura Europos 1928–1937. Final Report VII. The Arms and Armour and other Military Equipment*. Oxford 2004.

JOBST 1975: Jobst, W.: *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*. Forschungen in Lauriacum 10. Linz 1975.

KATALÓGUS LINZ 1993: *Syrien. Von den Apostolen zu den Kalifen. Ausstellungskatalog.* Hrsg.: Ruprechtsberger, E. Linz 1993.

KOŠČEVIĆ 1980: Koščević, R.: *Antičke fibule s područja Siska*. Zagreb 1980.

KOVÁCS 2001: Kovács, L.: Sarmatenzeitliche Glaskauri aus der Gemarkung von Hajdúböszörmény. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 52 (2001) 283–302.

KOVÁCS 2001a: Kovács L.: Szarmata kori üvegkauri Hajdúböszörmény határából (Glaskauri aus der Sarmatenzeit in der Gemarkung Hajdúböszörmény). *Hajdúsági Múzeum Évkönyve* 10 (2001) 5–46.

KOVÁCS–VADAY 2000: Kovács, L. – Vaday, A.: On the problem of the marine gastropod shell pendants in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin. *Anteus* 24 (1997–1998) 2000, 246–277.

KŐHEGYI 1971: Kőhegyi M.: Előzetes jelentés a Madaras-Halmok késő szarmata-hunkori temetőjének ásatásáról (Vorläufige Mitteilung über die Freilegung des Spätsarmatisch-hunnenzeitlichen Gräberfeldes von Madaras-Halmok). *Archaeologiai Értesítő* 98 (1971) 210–215.

KŐHEGYI 1985: Kőhegyi M.: Kora szarmata aranyleletes női sírok az Alföldön (Frühsarmatische Frauengräber mit Goldfunden in der Grossen Ungarischen Tiefebene). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1982 (1985) 267–355.

KŐHEGYI–VÖRÖS 2011: Kőhegyi M. – Vörös G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető.* Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szerk.: Felföldi Sz. Szeged 2011.

KULCSÁR 1992: Kulcsár V.: Megjegyzések a szarmata gyöngyös viselet kérdéséhez. Gyöngyös viseletű kislány sírja Kiskunfélegyháza, Pákáról. *Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun megyében. Kecskemét 1990.* Kecskemét 1992, 6–12.

KULCSÁR 1998: Kulcsár V.: *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai (The burial rite of the Sarmatians of the Carpathian basin).* Múzeumi Füzetek 49. Aszód 1998.

KULCSÁR 1998a: Kulcsár V.: A szarmaták temetkezési rítusának jellegzetességei az Alföldön. In: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön.* Gyulai katalógusok 6. Szerk.: Havassy P. Gyula 1998, 105–115.

LÜKŐ 1938: Lükő G.: A hortobágyi pásztorművészet. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 35 (1938) 101–130.

Marschall 1911: Marschall, F. H.: *Catalogue of the jewellery, Greek, Etruscans and Roman in the Departments of Antiquities, British Museum*. London 1911.

Mastykova 2009: Mastykova, B. A.: *Female Costume of the Central and Western Ciscaucasia in the late 4th–mid 6th centuries A.D.* Moszkva 2009.

Meaney 1981: Meaney, A. L.: *Anglo-Saxon amulets and curing stones*. British Archaeological Reports – British Series 96. Oxford 1981.

Merczi 2011: Merczi M.: Térdfibulák Komárom-Esztergom megyéből. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 17 (2011) 7–79.

Moszkova 1989: Москова, М. Г.: Позднесарматская культура. In: *Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время*. Отв. ред.: Рыбаков, Б. А. Археология СССР. Москва 1989, 191–202.

Nagy 2005: Nagy D. S.: Az Orosházi-tanyák, MÁV-homokbánya szarmata temetője (Sarmatisches Gräberfeld aus der MÁV-Sandgrube von Orosháza-tanyák). *Szántó Kovács Múzeum Évkönyve* 7 (2005) 11–48.

Nagy 2006: Nagy M.: Kora népvándorláskori leletek Budapest területéről. *Budapest Régiségei* 40 (2006) 95–155.

Párducz 1931: Párducz M.: *A nagy magyar Alföld római kori leletei* (*Römerzeitliche Funde des Grossen Ungarischen Alföld*). Dolgozatok 7. Budapest 1931.

Párducz 1941: Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon I* (*Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I*). Archaeologia Hungarica 25. Budapest 1941.

Párducz 1944: Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon II* (*Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns II*). Archaeologia Hungarica 28. Budapest 1944.

Párducz 1950: Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon III* (*Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III*). Archaeologia Hungarica 30. Budapest 1950.

Párducz 1956: Párducz, M.: Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 7 (1956) 139–182.

Párducz 1957: Párducz, M.: Der spätsarmatische Friedhof von Törökkanizsa. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1957, 93–106.

Párducz 1967: Párducz M.: Cegléd környékének régészeti emlékei. *Ceglédi Füzetek* 16–17 (1967) 93–142.

Preda 1980: Preda, C.: *Callatis. Necropola romano-bizantina*. Bucurest 1980.

Pópity 2014: Pópity D.: Szarmata temetőrészlet és ismeretlen korú sír Makó-Mikócsa dűlőben (M43 31. lelőhely) (A Sarmatian cemetery and a grave at Makó-Mikócsa dűlő [Site M43 31]). In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára (Avarorum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy of his sixtieth birthday)*. Opitz Archaeolgoica 6. – MTA BTK MŐT Kiadványok 2. Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Budapest 2014, 161–182.

Raddatz 1958: Raddatz, K.: Zu den „magischen" Schwertanhängern der Thorsberger Moorfundes. *Offa. Berichte und Mitteilungen des Museums Vorgeschichtlicher Altertümer in Kiel* 16 (1957–1958) 1958, 81–84.

RégKut 2006: *Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest Megyében 2001–2006*. Pest Megyei Múzeumi Füzetek 7. Sorozatszerk.: Simon L. Szentendre 2006.

Riha 1979: Riha, E.: *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*. Forschungen in Augst 3. Augst 1979.

Rózsa 2005: Rózsa Z.: Szarmata telep- és temetőrészlet Békéssámson, Erdőháti-halom lelőhelyen (Sarmatische Siedlung und Sarmatisches Gräberfeld in Békéssámson, Erdőháti-halom). *A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve* 7 (2005) 49–83.

Schwarz 2013: Schwarz, D.: Buntmetallverarbeitung in der sarmatischen Siedlung in Tiszaföldvár-Téglagyár (Ungarn). Fragen zum Beginn der sarmatischen

Buntmetallverarbeitung im Karpatenbecken. In: *Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum*. Forschungen zu Spätantike und Mittelalter 2. Hrsg.: Hardt, M.– Heinrich-Tamáska, O. Weinstadt 2013, 211–229.

SCHUMANN 2004: Schumann, W.: *Drágakő Biblia. A világ összes drágaköve és ékköve egy kötetben 1500 kő színes fényképével*. Budapest 2004.

SELY 2010: Sely N.: Brigetiói áttört bronzveretek a Sellye-hagyatékból (Durchbrochene Bronzebeschläge aus Brigetio im Sellye-Nachlass). *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 16 (2010) 7–12.

SELLYE 1939: Sellye I.: *Császárkori emailmunkák Pannoniából* (*Les bronzes émaillés de la Pannonie romaine*). Dissertationes Pannonicae Ser. II. No. 8. Budapest 1939.

SÓSKUTI 2009: Sóskuti K.: Késő szarmata temetők és kora népvándorlás kori sírok Óföldeák-Ürmös I. lelőhelyen. In: *Nyomvonalba zárva. Régészeti kutatások az M43-as autóút és a Makót elkerülő út nyomvonalán*. Szerk.: Balogh Cs. Szeged 2009, 22–23.

SÓSKUTI 2012: Sóskuti K.: Szarmata temetkezés Makó-Innenső Jángor 3. lelőhelyen (Csongád megye) (Sarmatian cemetery sections at Makó-Innenső Jángor 3 [Csongrád County]). In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól* (*2009 Field Service for Cultural Heritage Yearbook and Review of Archaeological Investigations).* Szerk./Ed.: Kvassay J. Budapest 2012, 297–307.

SZILÁGYI 2005: Szilágyi M.: Bullák és amulettkapszulák az aquincumi múzeum gyűjteményében (Bullae and tubular amulet capsules in the collections of the Aquincum Museum). *Budapest Régiségei* 39 (2005) 151–171.

SZIMONYENKO 1977: Симоненко, А. В.: Новые сарматские погребение Нижнего Поднепровья. In: *Скифы и сарматы.* Отв. ред.: Тереножкин, А. И. Киев 1977, 221–230.

SZIRMAI 1995: Szirmai, K.: Small Bronze and Iron Finds from the Vicus of the Military Fort Budapest-Albertfalva. *Nederlandse Archeologische Rapporten* 18 (1995) 427–433.

SZMIRNOV 1975: Смирнов, К. Ф.: *Сарматы на Илеке*. Москва 1975.

SZMIRNOV 1989: Смирнов, К. Ф.: Савроматская и раннесарматские культуры. In: *Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время*. Отв. ред.: Рыбаков, Б. А. Археология СССР. Москва 1989, 165–177.

THOMAS 1963: Thomas, S.: Zur Verbreitung und Zeitstellung der fünfscheibigen Emailfibeln. *Germania* 41 (1963) 344–350.

VADAY 1981: H. Vaday A.: Szarmata sírok Martfű-Zsófia majorban. *Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 1981, 5–9.

VADAY 1983: H. Vaday, A.: Das Gräberfeld der Jaziges Metanastae in Mezőcsát-Hörcsögös. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 12–13 (1982–1983) 1983, 167–188.

VADAY 1985: H. Vaday, A.: Sarmatisches Gräberfeld in Törökszentmiklós-Surján-Újtelep. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 37 (1985) 345–390.

VADAY 1987: Vaday A.: *A Közép-Tiszavidék a római korban*. Kandidátusi disszertáció. Budapest 1987.

VADAY 1989: Vaday, A.: *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums*. Anteus 17–18 (1988–1989). Budapest 1989.

VADAY 1997: Vaday A.: Atipikus szarmata telepjelenségek Kompolt, Kistéri-tanya 15. lelőhelyen (Eine atypische sarmatische Siedlungserscheinung auf dem Fundort Kompolt, Kistéri-Gehöft 15.) *Agria* 33 (1997) 77–107.

VADAY 2003: Vaday, A.: Cloisonné brooches in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian Basin. *Acta Archaeologica*

Academiae Scientiarum Hungaricae 54 (2003) 315–421.

VADAY 2005: Vady A.: Adatok a szarmaták fémművességéhez (Tiszaföldvár-téglagyár) (Angaben zur Metallurgie der Sarmaten [Tiszaföldvár-Téglagyár/Ziegelei]). *A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve* 7 (2005) 151–197.

VADAY–DOMBORÓCZKY 2001: Vaday, A. – Domboróczky, L.: Mezőszemere, Kismarifenék. Spätkaiser-frühvölkerwanderungszeitliches Gräberfeldsdetail (Mezőszemere-Kismarifenék. Késő császárkori, kora népvándorláskori temetőrészlet). *Agria* 37 (2001) 5–206.

VADAY ET AL. 1989: Vaday, A. – Istvánovits, E. – Kulcsár, V.: Sarmatian costume in the Carpathian Basin. *Klio* 71:1 (1989) 107–114.

VADAY–SZŐKE 1983: Vaday A. – Szőke B. M.: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókereszten (Sarmatischen Gräberfeld und gepidisches Grab on Endrőd-Szujókereszt). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1983, 79–132.

VIDA 2002: Vida, T.: Heidnische und christliche Elemente der awarenzeitlichen Glaubenswelt. Amulette in der Awarenzeit. *Zalai Múzeum* 2002, 179–209.

VISY 1970: Visy, Zs.: Die Daker am Gebiet von Ungarn. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1970/1 (1970) 5–29.

VÖRÖS 1981: Vörös G.: Adatok a szarmata kori női viselethez (Angaben zur sarmatenzeitlichen Frauentracht). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1981, 121–135.

VÖRÖS 1983: Vörös G.: A korai szarmata időszak tárgyi hagyatéka. In: *Szeged története* I/1. Szerk.: Kristó Gy. Szeged 1983, 124–131.

VÖRÖS 1996: Vörös G.: Temetkezési szokások és viselet egy dél-alföldi szarmata temetőben (Szeged-Tápé) (Bestattungssitten und Trachten eines sarmatischen Gräberfeldes in der Südlichen Tiefebene [Szeged-Tápé]). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 2 (1996) 111–176.

VÖRÖS 1993: Vörös I.: Apagy barbaricumi császárkori település állatcsontmaradványai (Animal bones from the Roman Imperial Period Settlement at Apagy in Barbaricum). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 33–35 (1990–1992) 1993, 33–65.

VÖRÖS 2011: Vörös I.: Madaras-Halmok szarmata temető állatcsont leletei. In: Kőhegyi M. – Vörös G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető.* Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szerk.: Felföldi Sz. Szeged 2011, 445–457.

ZOLTAI 1941: Zoltai, L.: *Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy.* Dissertationes Pannonicae Ser. II. No. 11. Budapest 1941.

SARMATIAN CEMETERY AT MAKÓ-IGÁSI JÁRANDÓ (COUNTY CSONGRÁD, HUNGARY)

On the border of Makó, Igási járandó (SE-Hungary) we excavated a Sarmatian cemetery consisting of sixteen graves. Its special finds, i.e. box-pendants worn around the neck, cast bronze lunula and unique strap rings highlight this cemetery, only consisting of a few graves, among Sarmatian cemeteries known to date. Besides, we observed pearl embroidered clothing characteristic for Sarmatian women as well as their special belts and exotic hanging ornaments. Beads, a marine gastropod shell pendant (kauri), glass-amulets and a glass-spindle were attached to the threads hanging from the belts.

The high quality of the silver "kraeftige profile" brooch (Almgren IV) from Grave 7 is particularly significant. It can be formally related to the Okorag-type brooches. It may have been manufactured, therefore, in their spread area (i.e. in South-Pannonia, North-Dalmatia, Upper Moesia, Dalmatia, Dacia), and concurrently with them, i.e. between the 2nd and 3rd centuries AD.

The cast bronze cruciform brooche from Grave 7 is a rare type. The parallels of the cross shape can be found among Roman type military harness mounts along the limes in Upper Germania and Raetia and in Dura Europos.

The brooches of the cemetery show a variety of relationships; besides local metalwork, contact with South-Pannonia, Dalmatia and the provinces along the Rhine are indicated.

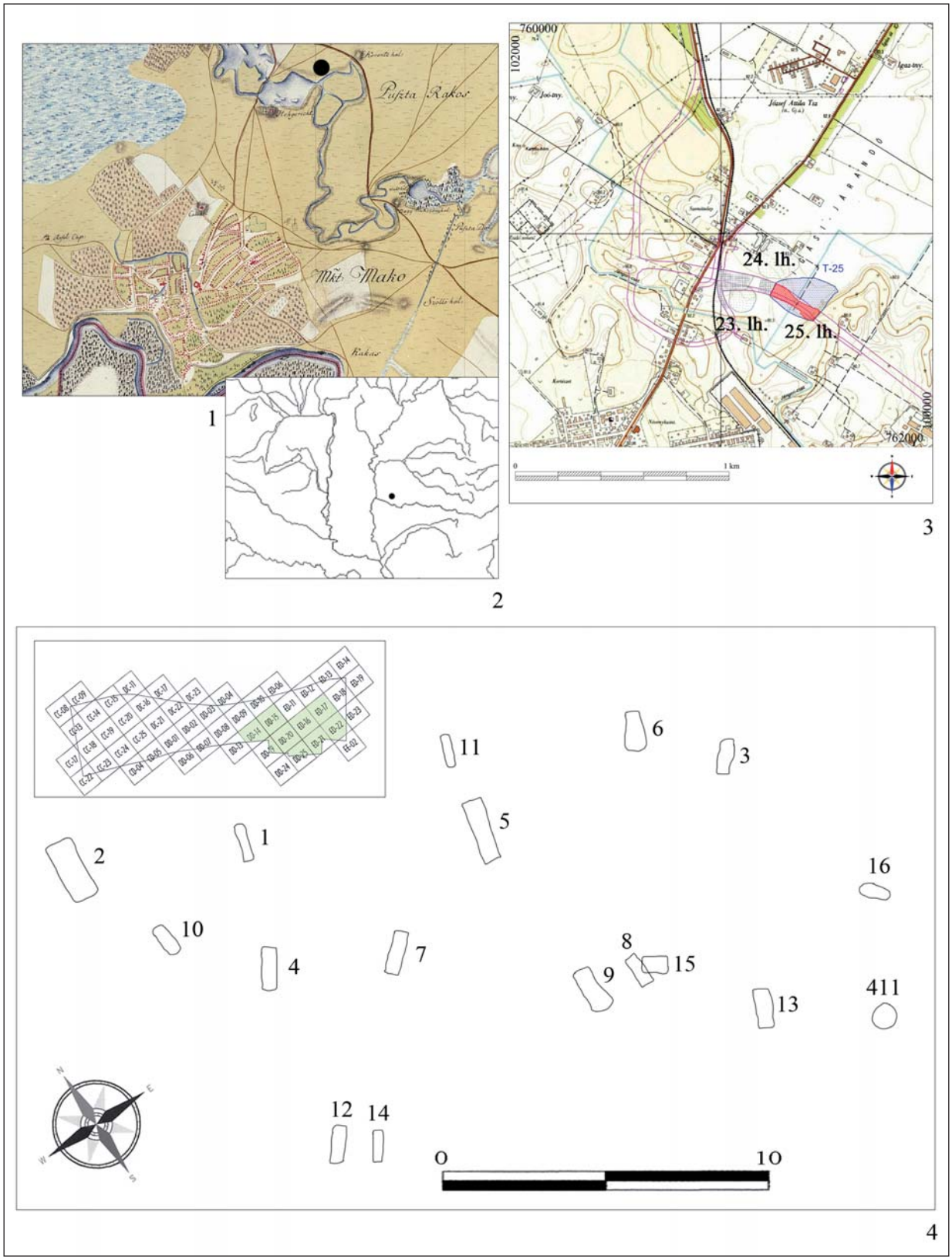
The burial customs observed in these graves show the general rites of the period. The orientation of the graves is SW–NE. On the basis of their parameter index they are long and narrow. Some of them, however, are pit graves of medium width. There was a general tendency of coffin burials. Apart from those at the feet, we observed vessels placed in the coffin for the journey of the deceased. Bone in meat can be found only in one grave (Grave 3). In this grave we also observed traces of a custom that can be associated with fire cult. Namely, we found traces of organic material and seeds burning at the bottom of the grave.

The gender distribution in the cemetery was uneven. Thirteen women's and two children's graves and an uncertain male grave have been excavated. Most of the buried people belonged to the adultus and maturus age range.

The cemetery was centrally structured. The burials were located around two rich tombs (Graves 4 and 7). The children's graves were without any goods. Poor burials were located at the edge of the cemetery.

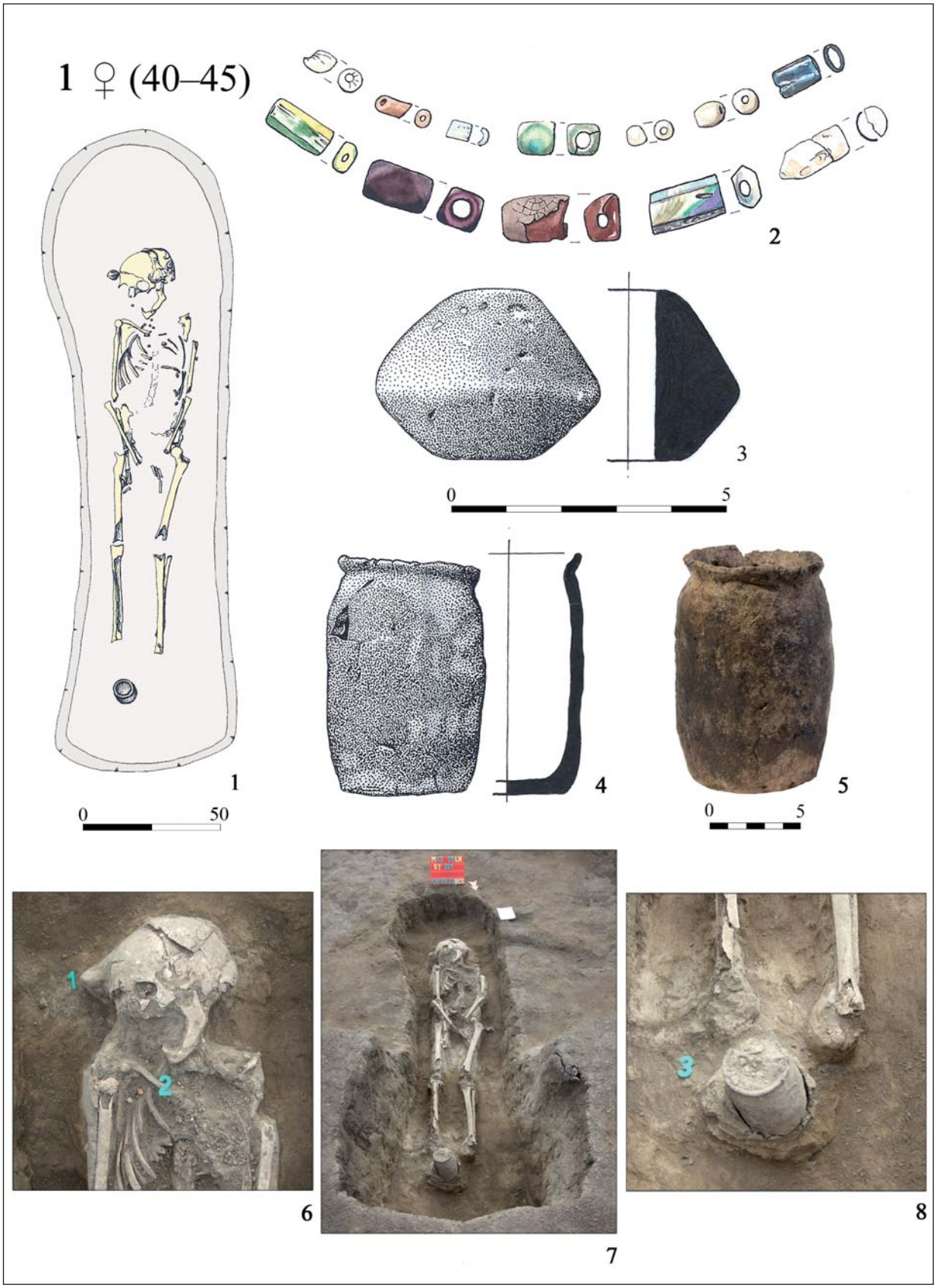
The usage time of the cemetery can be dated on the basis of the archaeological material to the period between the second half of the 2nd century and the first decade of the 3rd century AD. ^{14}C data also support this dating.

Based on the grave goods it was a burial place of the female members of a community who came from the East during the 2nd century AD to the southern part of the Great Plain in today's Hungary. They preserved the heritage brought from the East in their costumes and burial habits and also maintained their eastern relations. They settled down along the Maros River, close to the road connecting Dacia and Pannonia. Due to the frequented nature of the region and the proximity of a commercial and military road, there is a connection between the grave goods of the cemetery and the archeological materials of the remote Roman provinces.

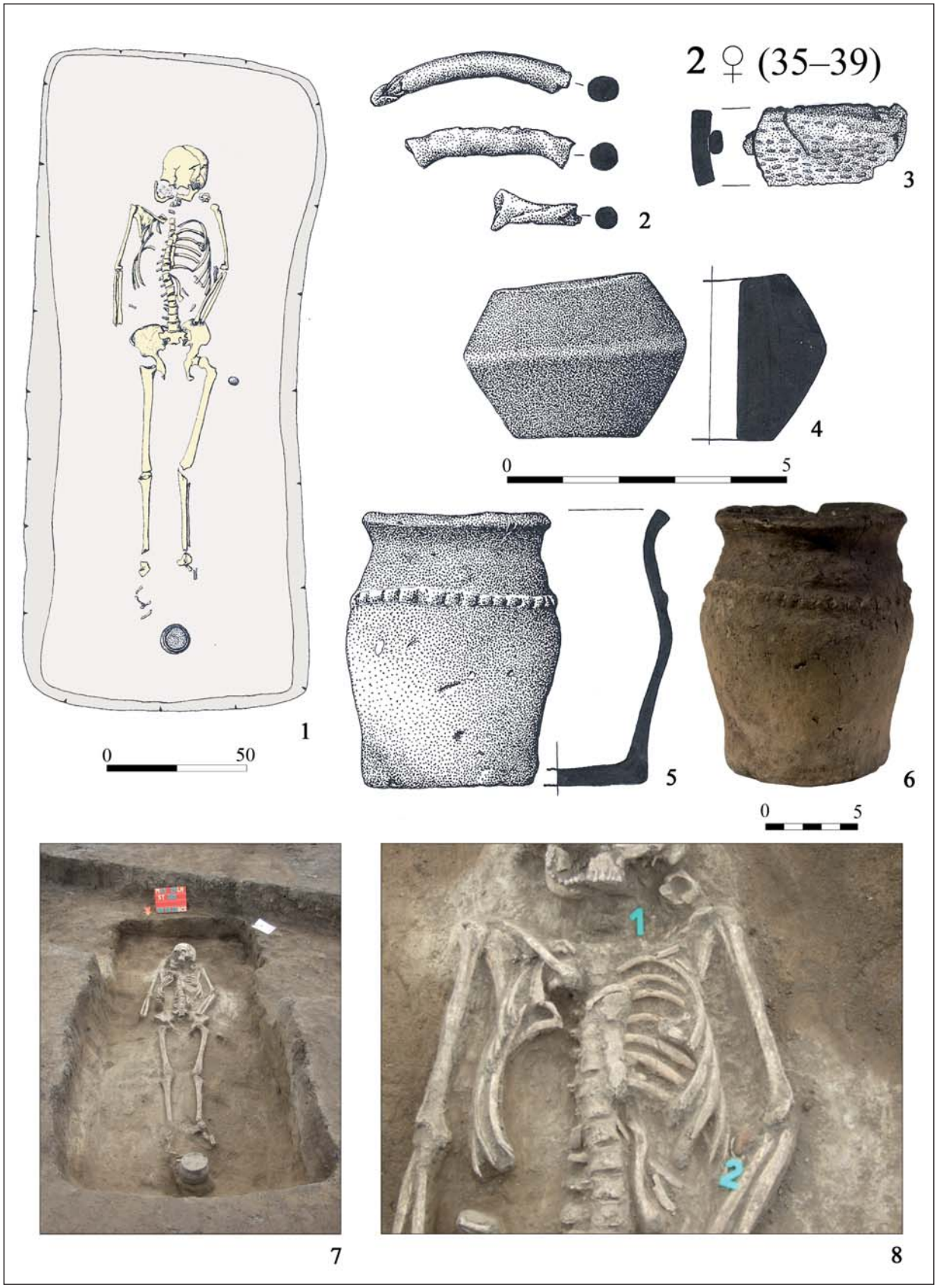


1. kép. 1: A lelőhely az első katonai felmérésen; 2: A lelőhely elhelyezkedése; 3: A lelőhelyből feltárt terület; 4: A temető térképe

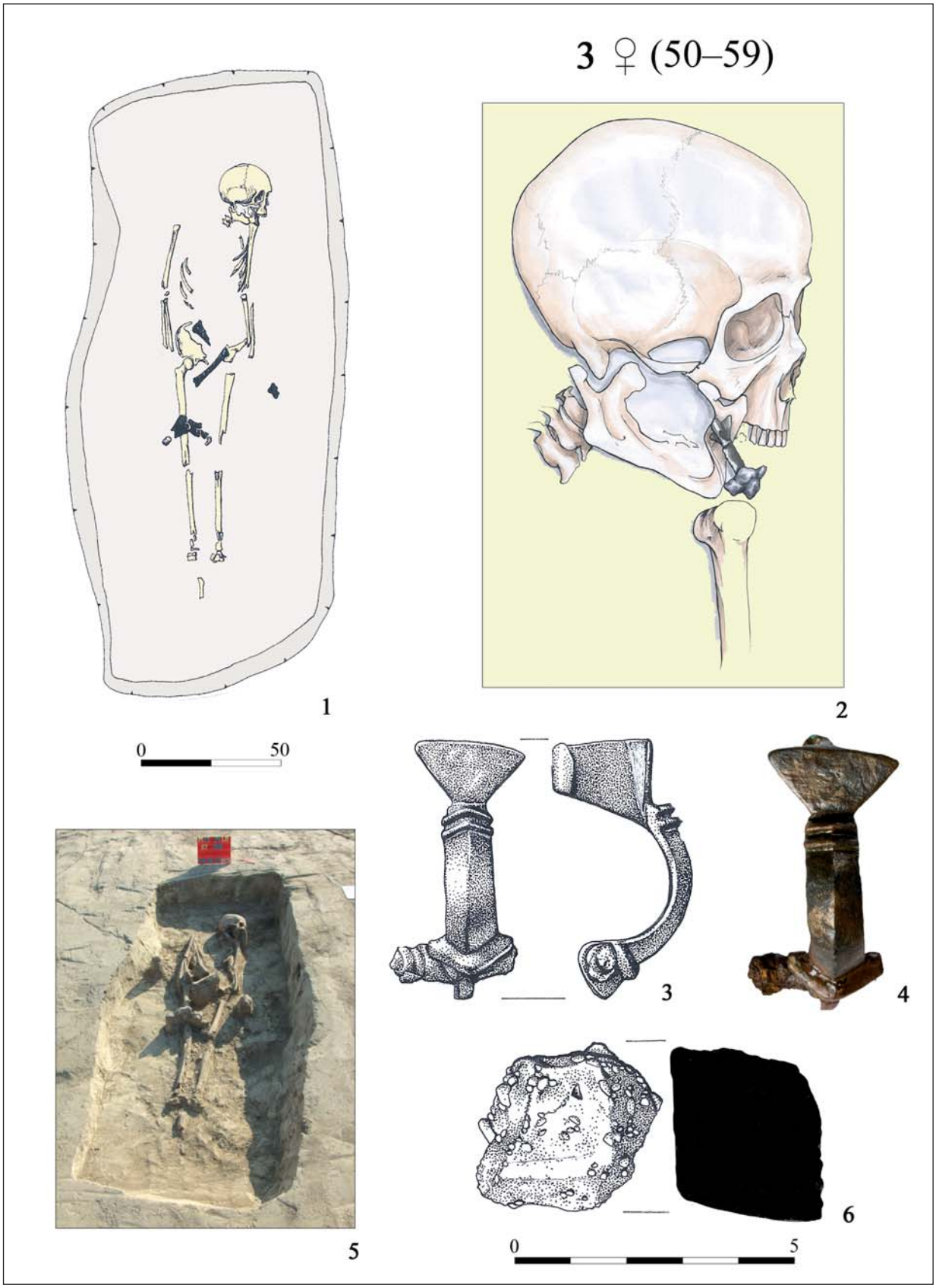
Fig. 1. 1: Archaeological site on the map of the first military survey; 2: Location of the archaeological site; 3: The excavated area of the archaeological site; 4: Map of the cemetery



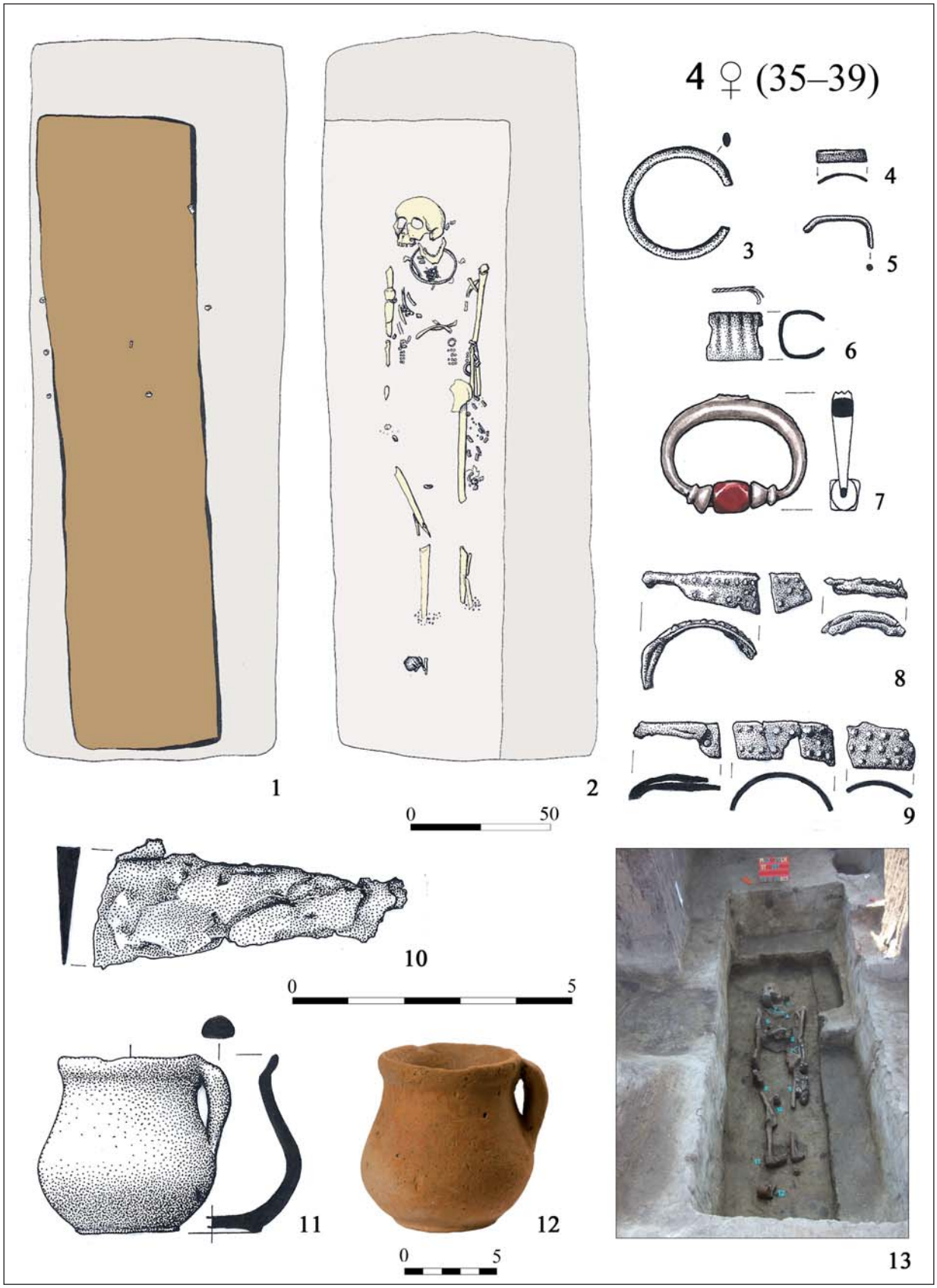
2. kép. Makó-Igási járandó 1. sír
Fig. 2 Makó-Igási járandó, Grave 1



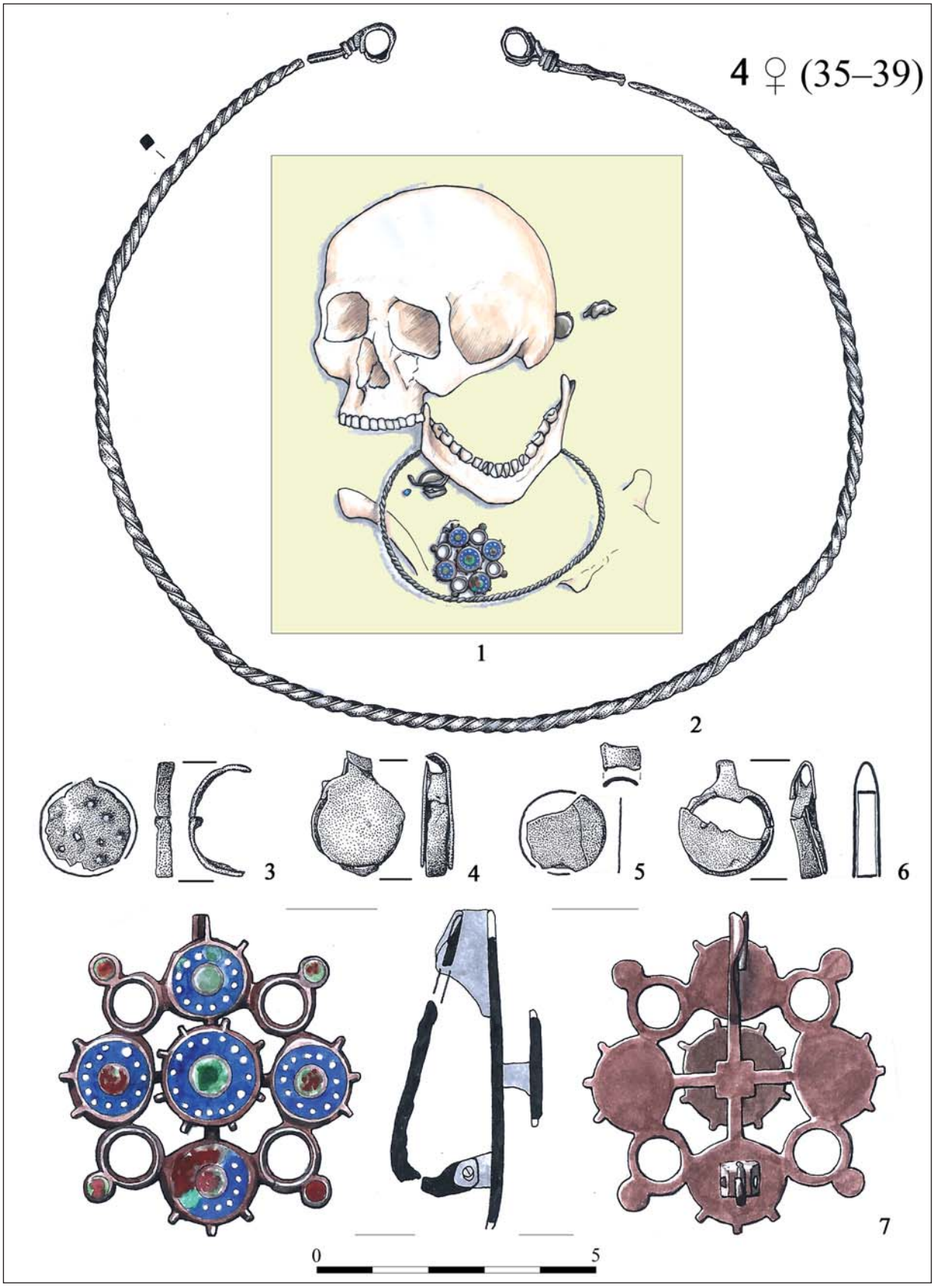
3. kép. Makó-Igási járandó 2. sír
Fig. 3. Makó-Igási járandó, Grave 2



4. kép. Makó-Igási járandó 3. sír
Fig. 4. Makó-Igási járandó, Grave 3



5. kép. Makó-Igási járandó 4. sír
Fig. 5. Makó-Igási járandó, Grave 4



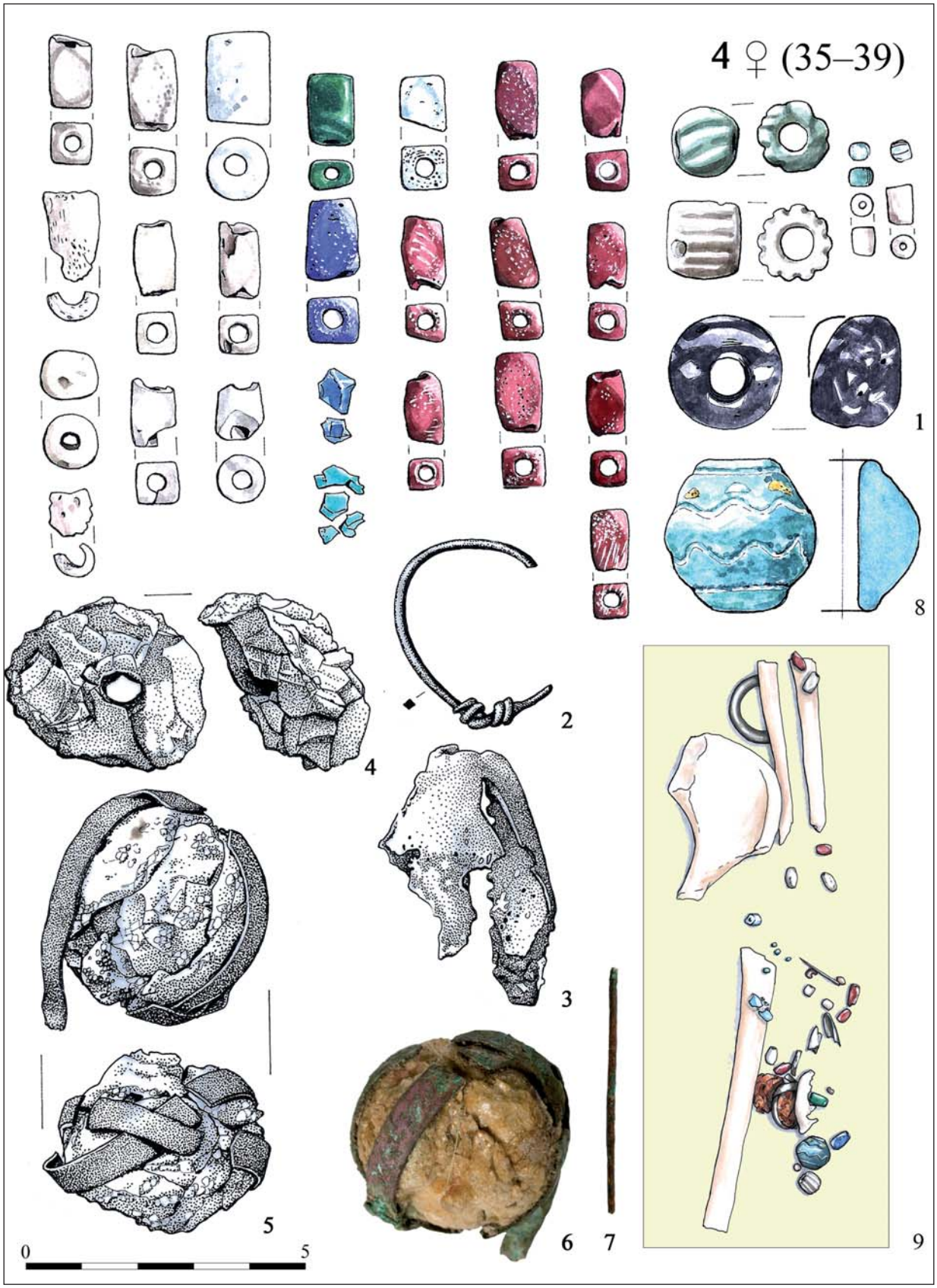
6. kép. Makó-Igási járandó 4. sír
Fig. 6. Makó-Igási járandó, Grave 4



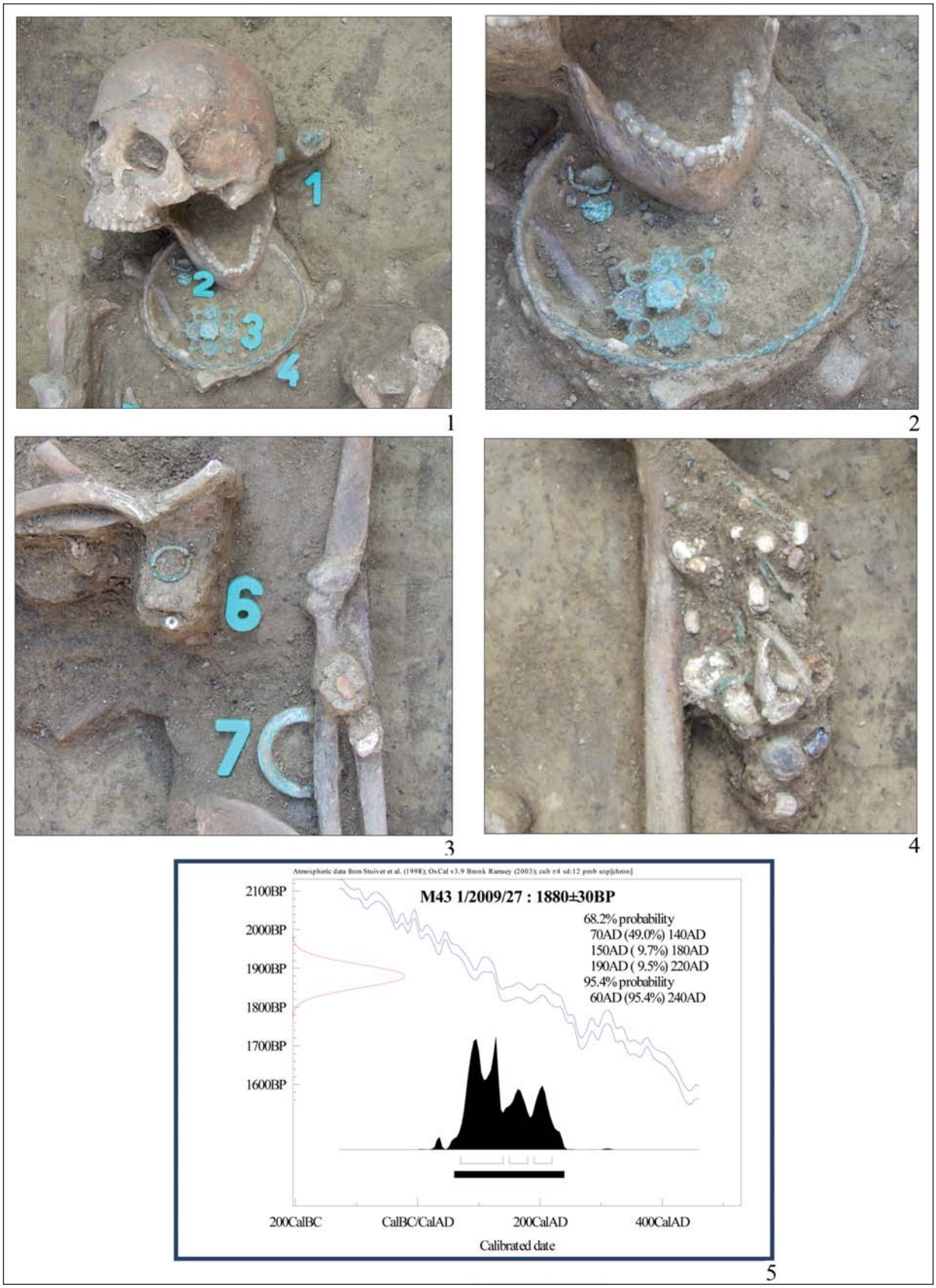
7. kép. Makó-Igási járandó 4. sír
Fig. 7. Makó-Igási járandó, Grave 4



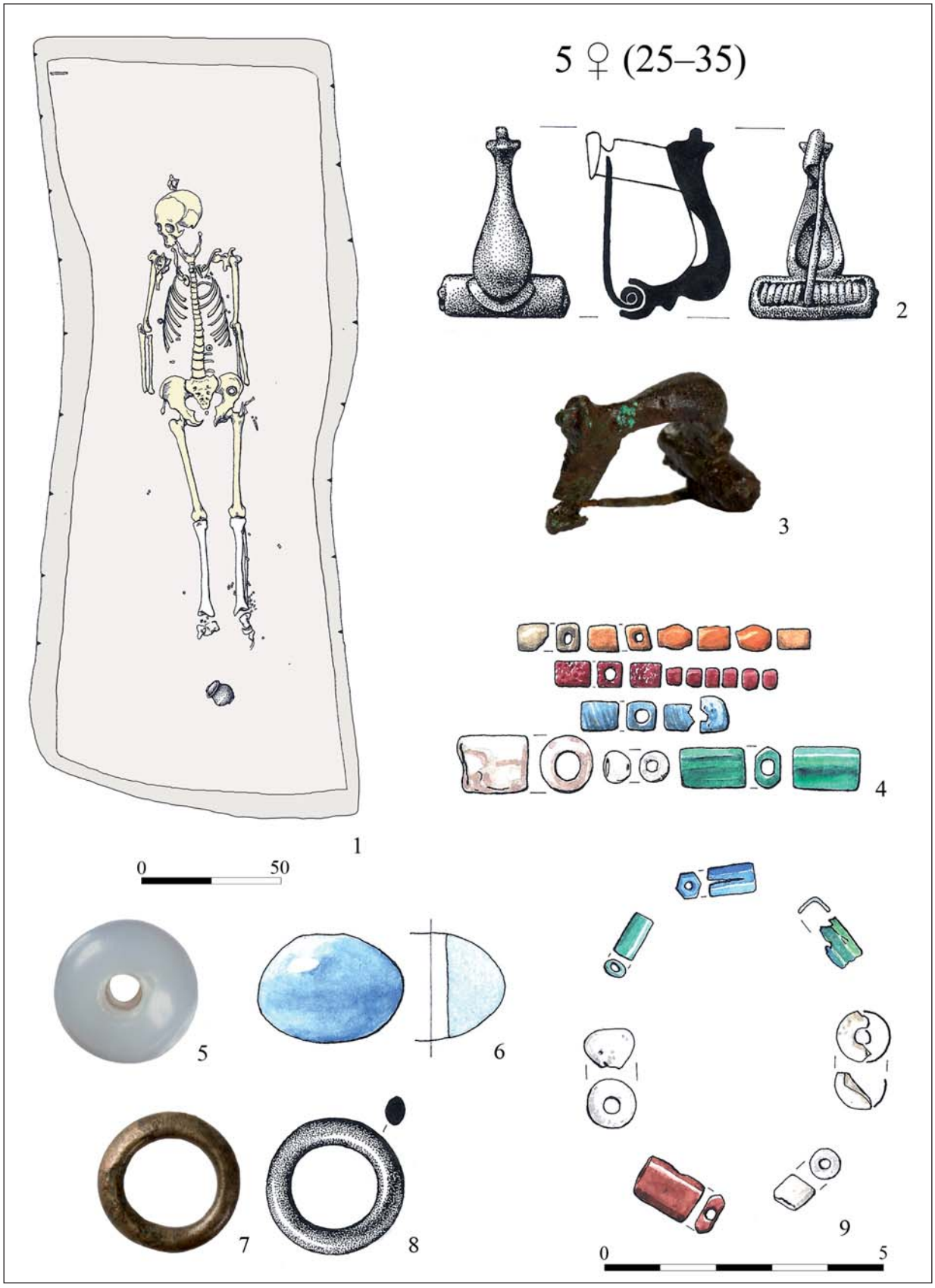
8. kép. Makó-Igási járandó 4. sír
Fig. 8. Makó-Igási járandó, Grave 4



9. kép. Makó-Igási járandó 4. sír
Fig. 9. Makó-Igási járandó, Grave 4



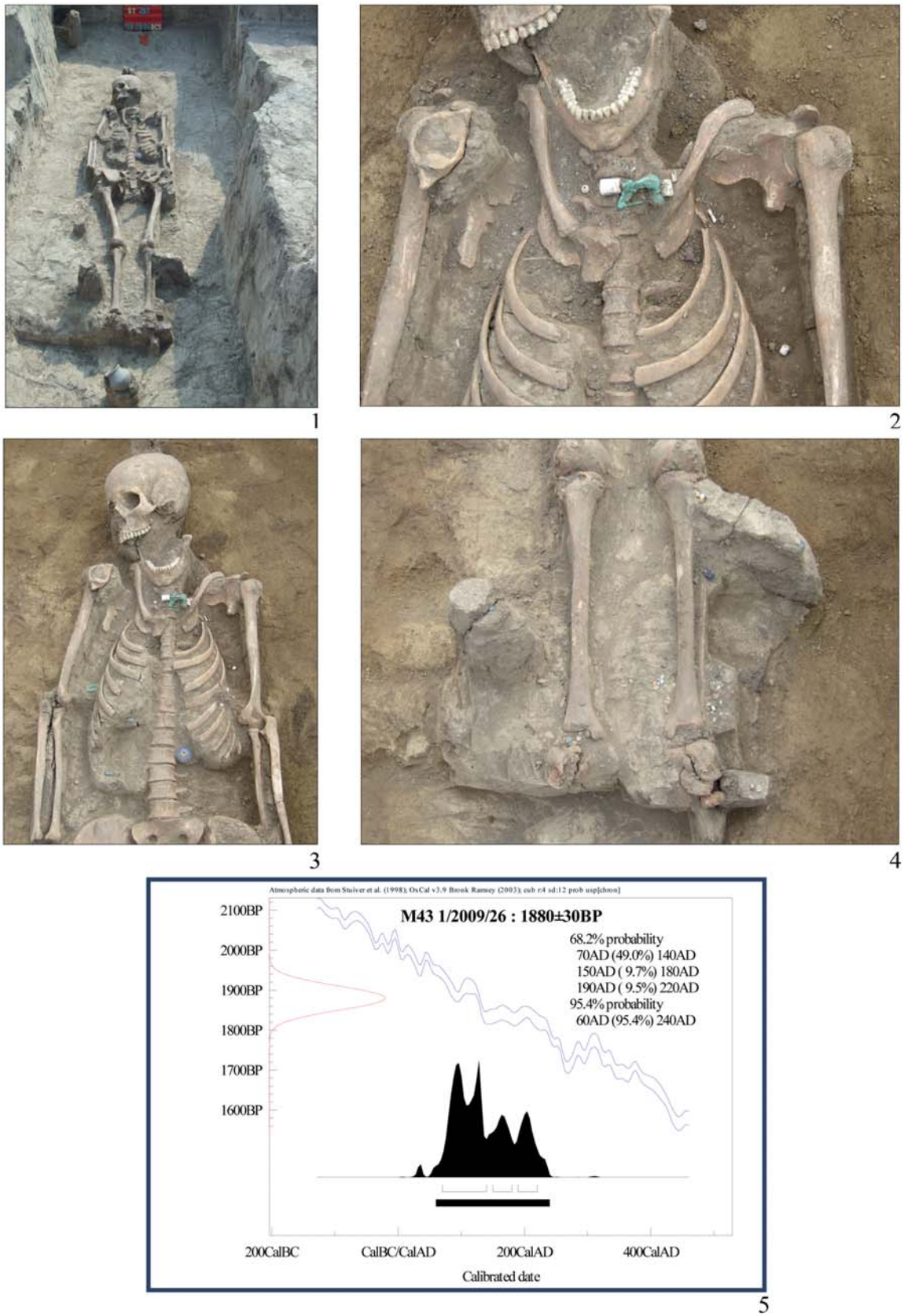
10. kép. Makó-Igási járandó 4. sír
Fig. 10. Makó-Igási járandó, Grave 4



11. kép. Makó-Igási járandó 5. sír
Fig. 11. Makó-Igási járandó, Grave 5



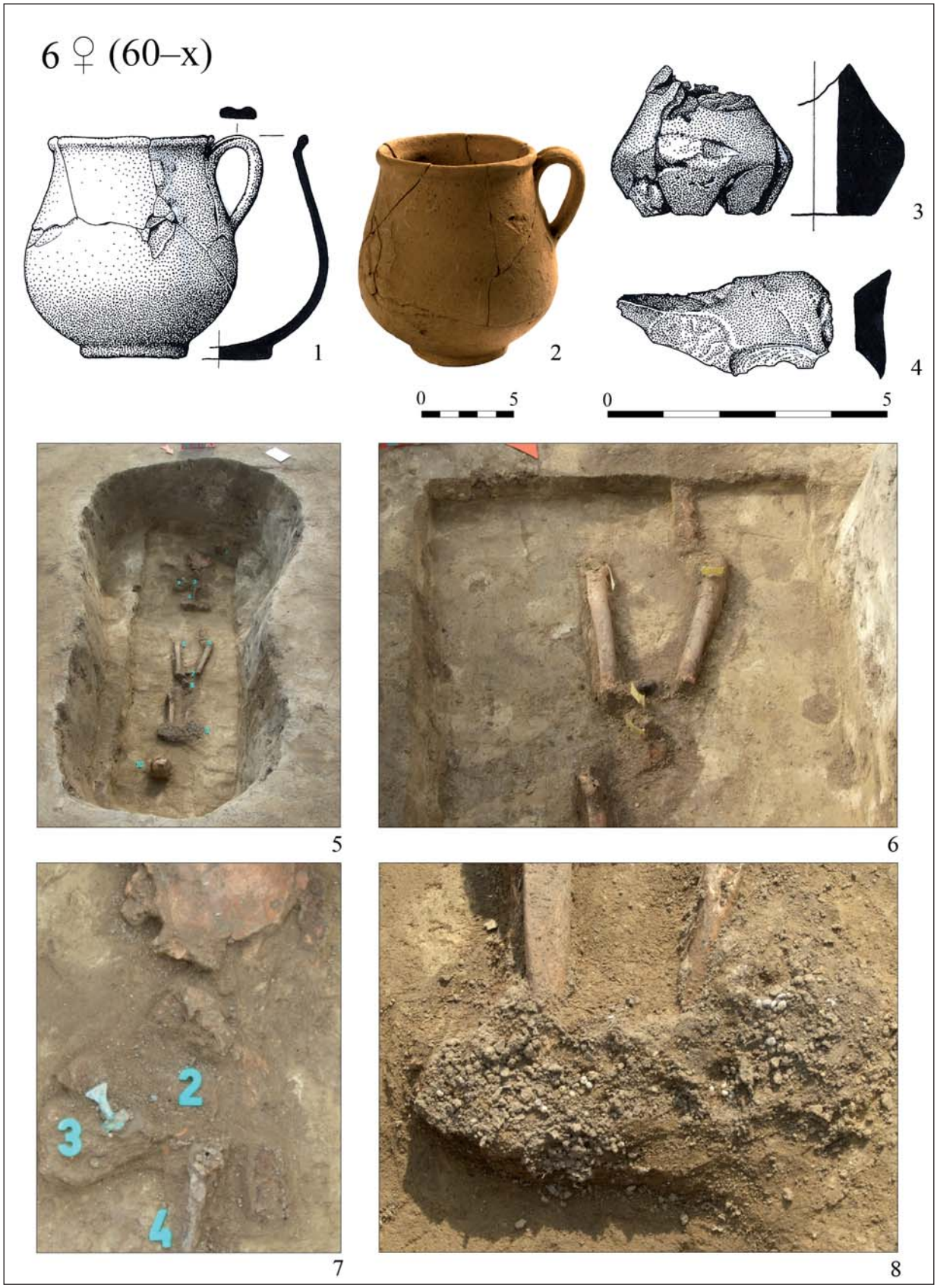
12. kép. Makó-Igási járandó 5. sír
Fig. 12. Makó-Igási járandó, Grave 5



13. kép. Makó-Igási járandó 5. sír
Fig. 13. Makó-Igási járandó, Grave 5



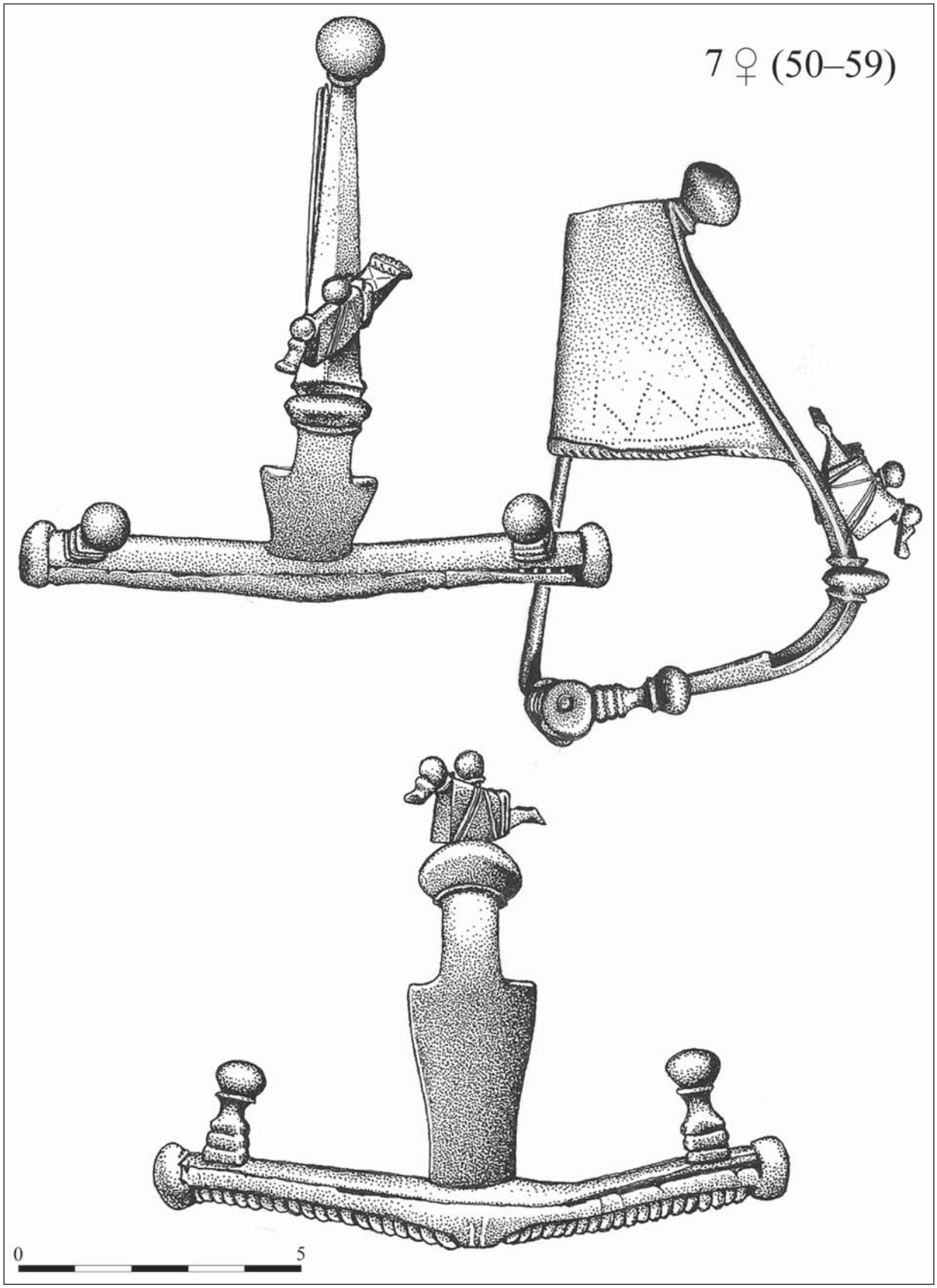
14. kép. Makó-Igási járandó 6. sír
Fig. 14. Makó-Igási járandó, Grave 6



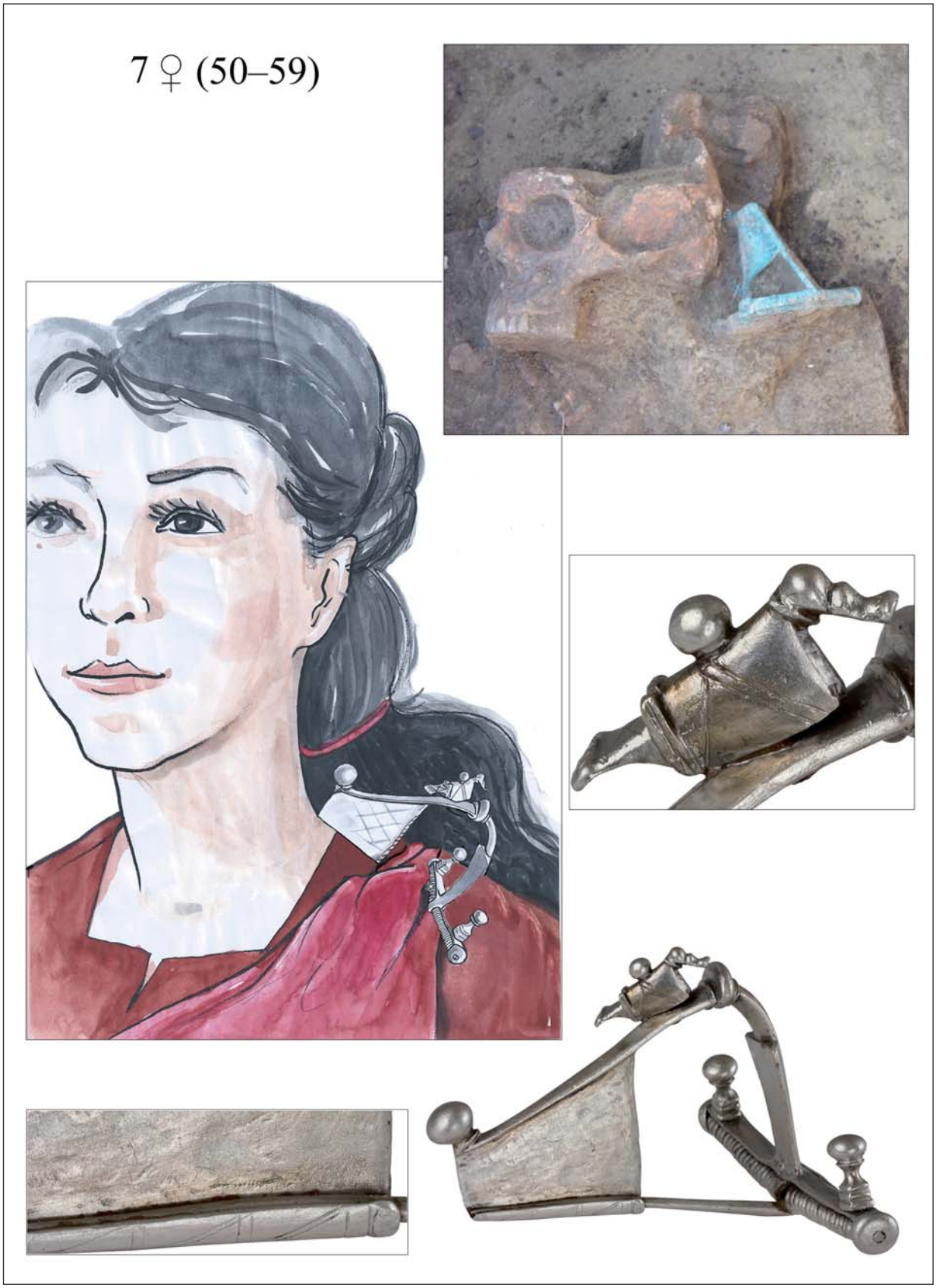
15. kép. Makó-Igási járandó 6. sír
Fig. 15. Makó-Igási járandó, Grave 6



16. kép. Makó-Igási járandó 7. sír
Fig. 16. Makó-Igási járandó, Grave 7



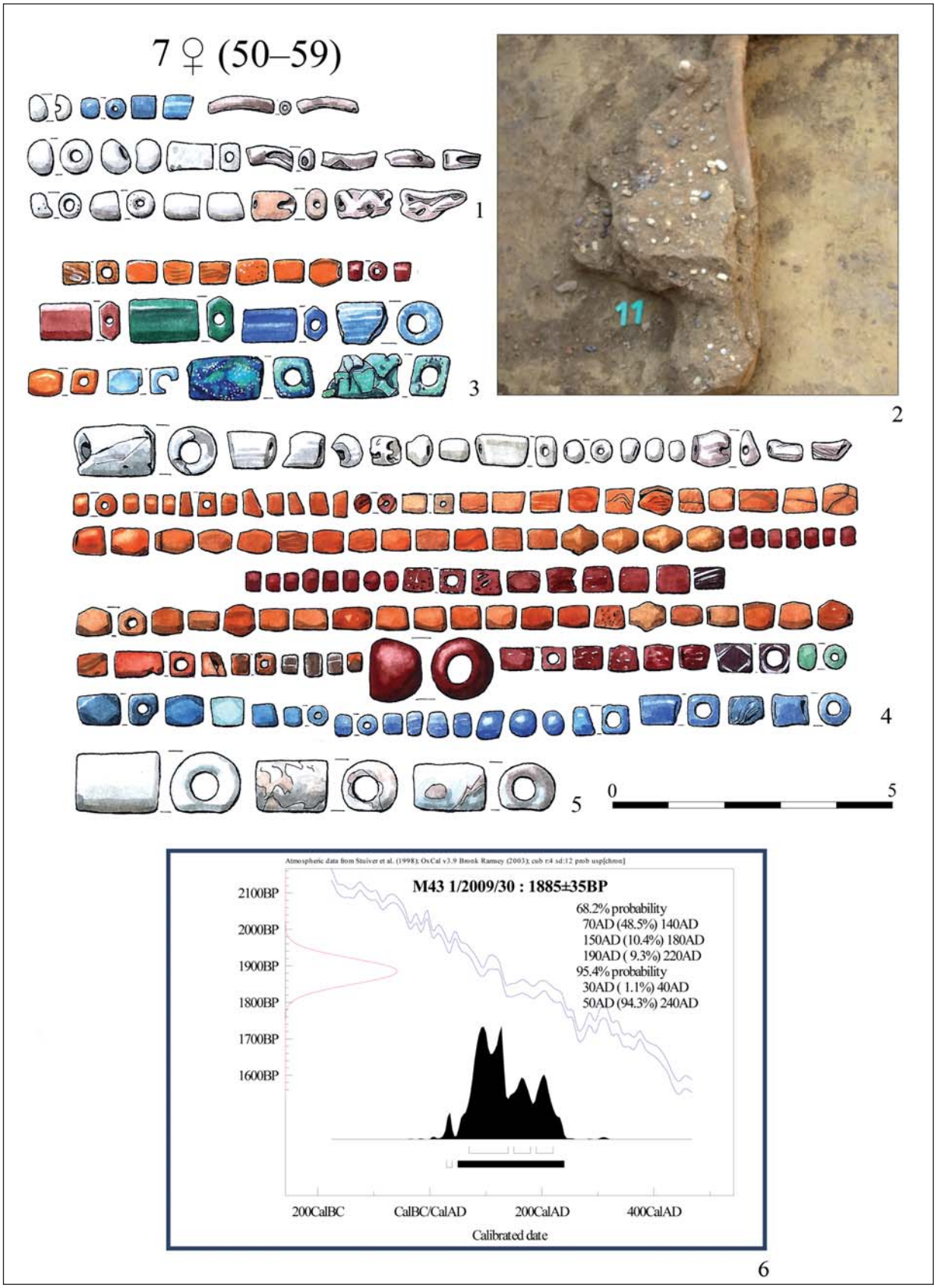
17. kép. Makó-Igási járandó 7. sír
Fig. 17. Makó-Igási járandó, Grave 7



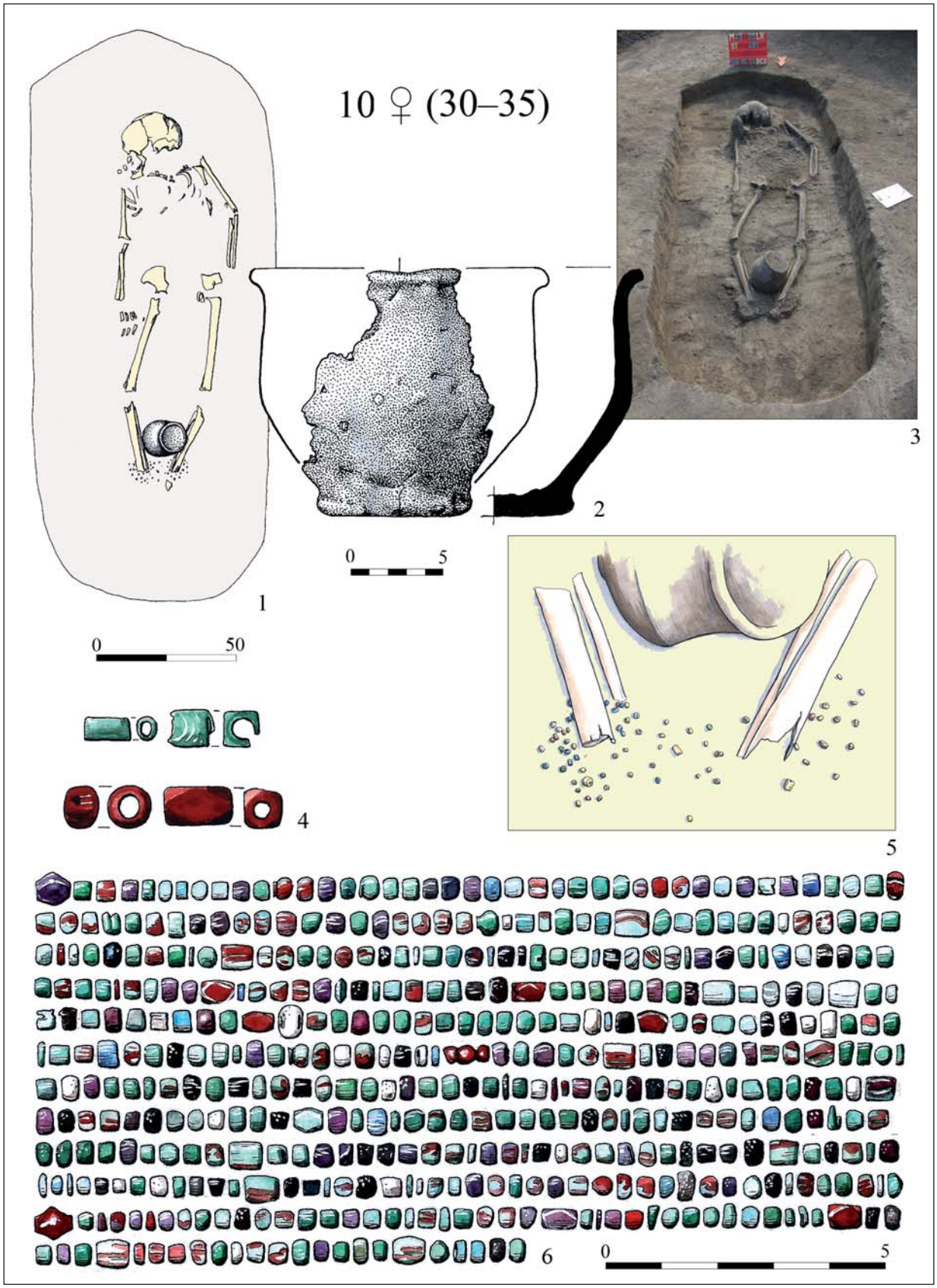
18. kép. Makó-Igási járandó 7. sír
Fig. 18. Makó-Igási járandó, Grave 7



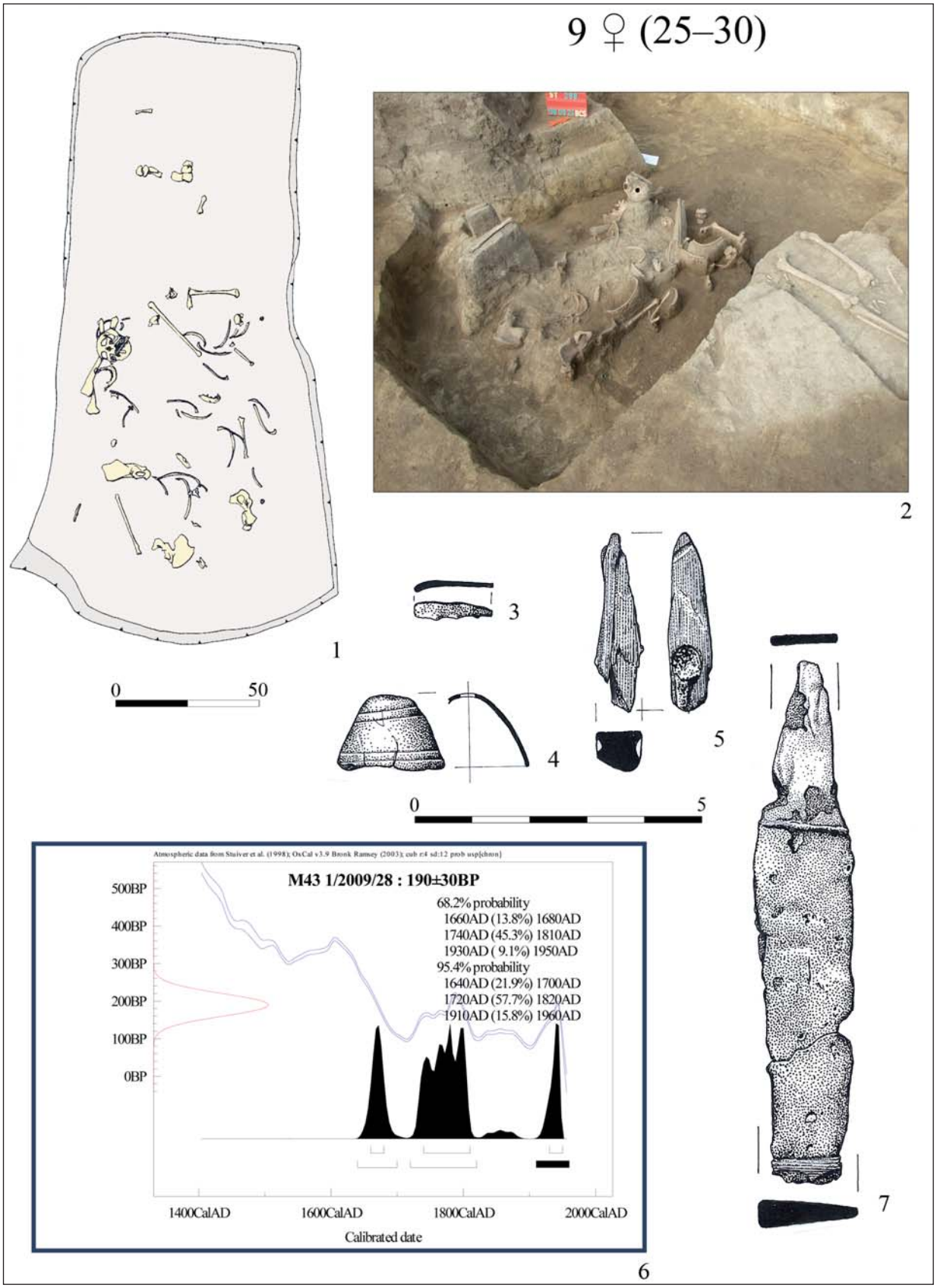
19. kép. Makó-Igási járandó 7. sír
Fig. 19. Makó-Igási járandó, Grave 7



20. kép. Makó-Igási járandó 7. sír
Fig. 20. Makó-Igási járandó, Grave 7



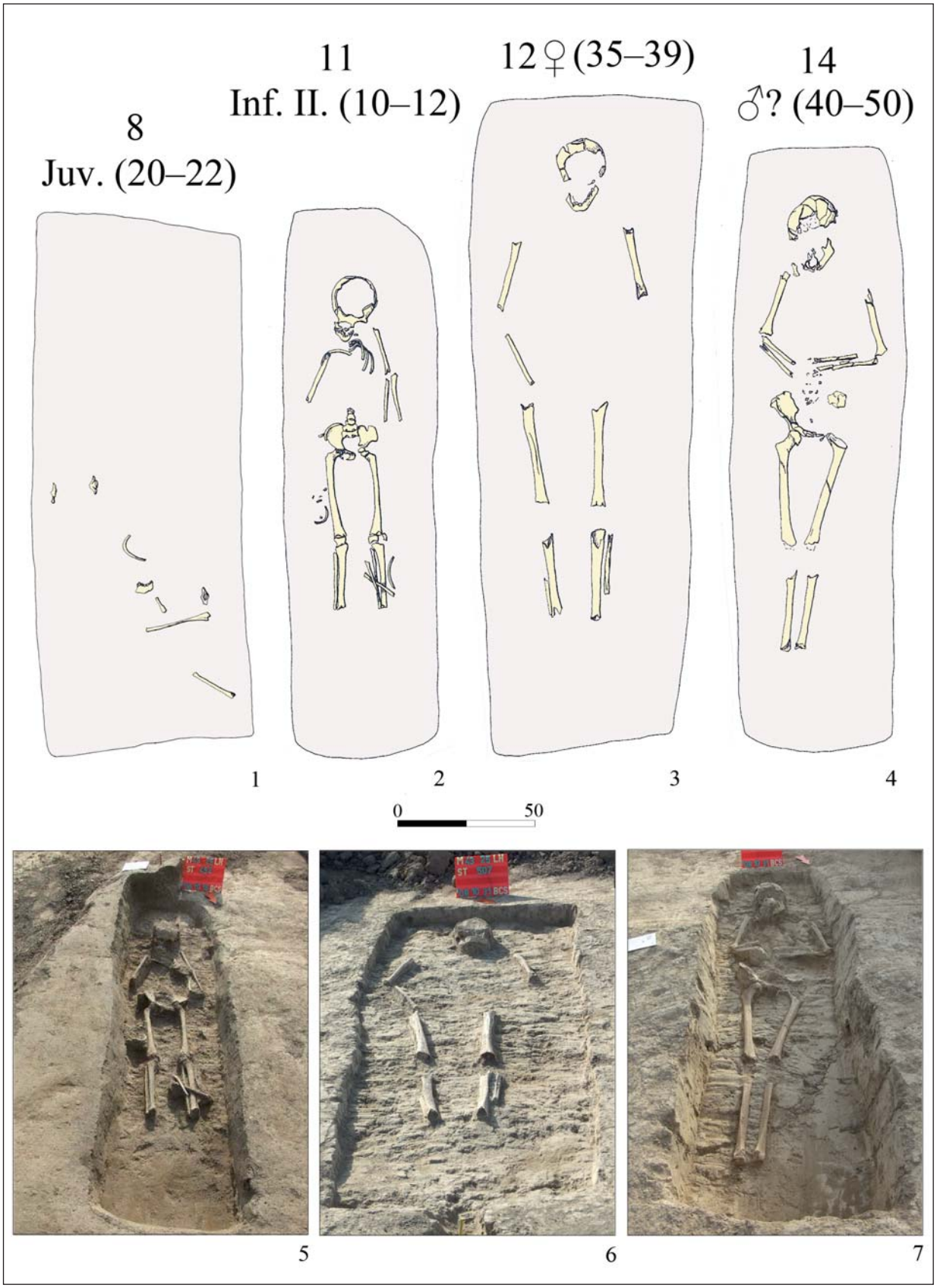
21. kép. Makó-Igási járandó 10. sír
Fig. 21. Makó-Igási járandó, Grave 10



22. kép. Makó-Igási járandó 9. sír
Fig. 22. Makó-Igási járandó, Grave 9

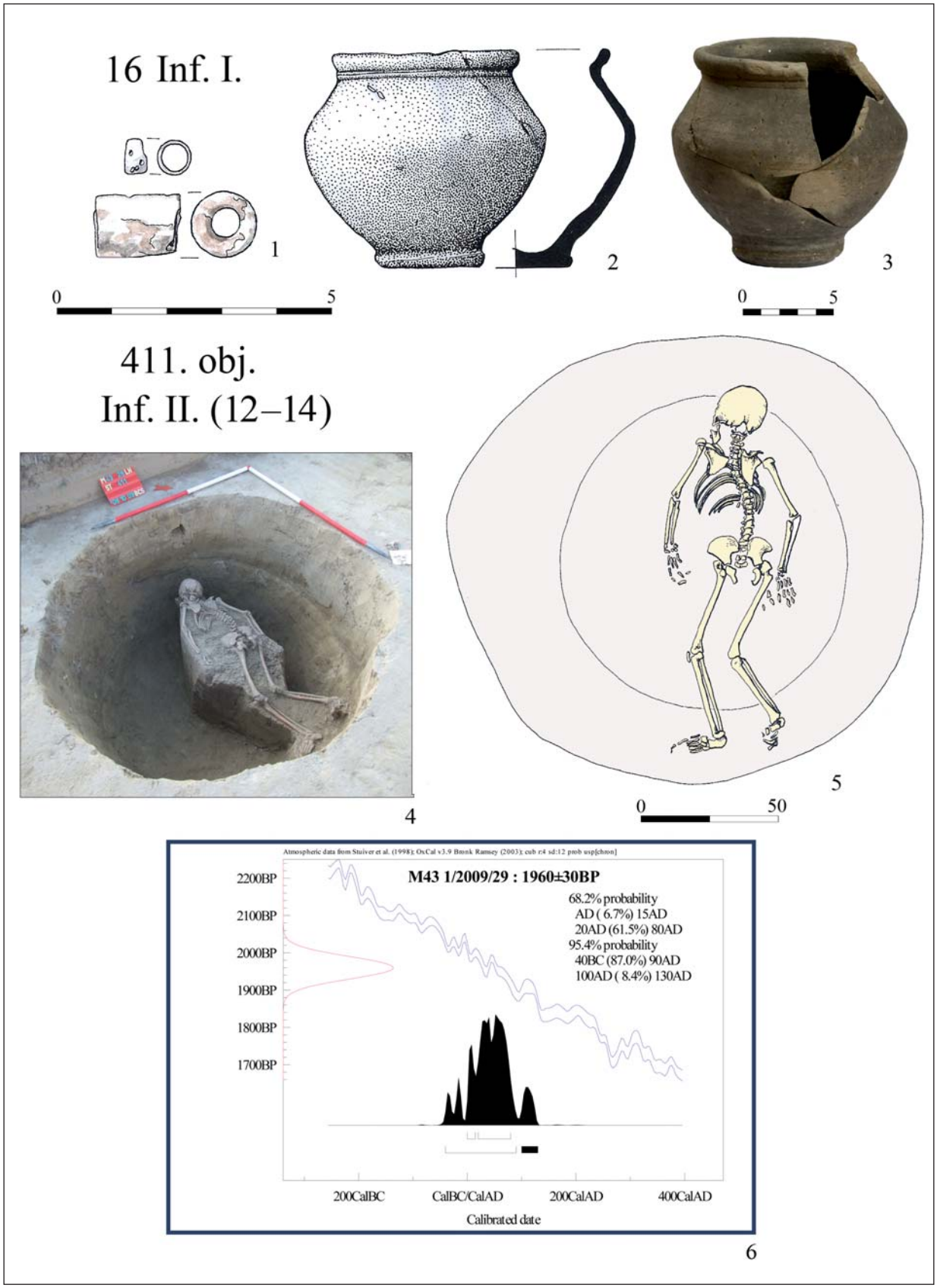


23. kép. Makó-Igási járandó 13. sír
Fig. 23. Makó-Igási járandó, Grave 13

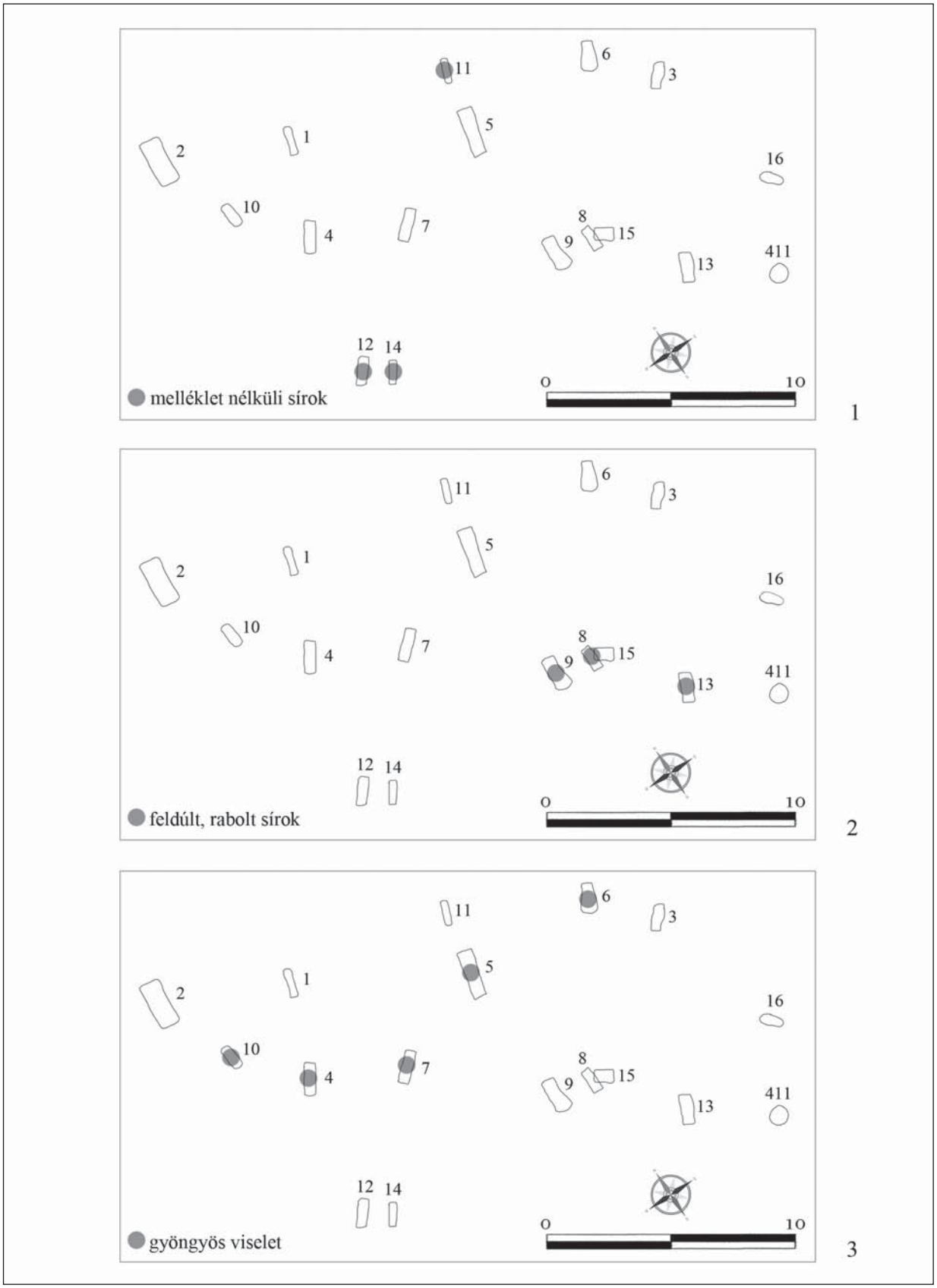


24. kép. Makó-Igási járandó. 1: 6. sír; 2, 5: 11. sír; 3, 6: 13. sír; 4, 7: 14. sír

Fig. 24. Makó-Igási járandó. 1: Grave 6; 2, 5: Grave 11; 3, 6: Grave 13; 4, 7: Grave 14



25. kép. Makó-Igási járandó. 1–3: 16. sír; 4–6: 411. obj.
Fig. 25. Makó-Igási járandó. 1–3: Grave 16; 4–6: 411. obj.



26. kép. Elemző térképek. 1: Melléklet nélküli sírok; 2: Rabolt, feldúlt sírok; 3: Gyöngyös viselet

Fig. 26. Analytic maps. 1: Graves without archaeological finds; 2: Robbed graves; 3: Dress decorated with pearls

A MAKÓ-IGÁSI JÁRANDÓ I. LELŐHELY (M43 25. LH.) SZARMATA CSONTVÁZANYAGA

Marcsik Antónia*

Absztrakt: *A rövid tanulmányban egy Makó mellett feltárt, 16 sírból álló, a 2–3. századra keltezhető szarmata temető és egy gödörbe dobott csontváz általános embertani feldolgozására és az antropológiai anyag részletes leírására kerül sor.*

Kulcsszavak: *Kárpát-medence, embertani anyag, szarmata, Europid*

Bevezetés

Az Alföldön feltárt szarmata kori szériák embertani arculatának bemutatása egy összefoglaló munka keretében történt meg.[1] Ez a tanulmány tartalmazza a Madaras-Halmok 2–5. századi szarmata temető embertani anyagának vizsgálati eredményét, továbbá kisebb lelőhelyek anyagának feldolgozását, néhány régészeti közleményben megjelent embertani adatot, és – megemlítve – a nagyobb, általános következtetést levonó munkákat is. Ezen kívül további kisebb jellegű szériák feldolgozására és publikálására is sor került.[2]

Ezekről a lelőhelyekről származó csontvázanyag megtartása általában megegyezik a 3–4. századi szarmatákra jellemző, hiányos és töredékes megtartással. Kivételt képez a dusnoki telepen előkerült, a Nemesnádudvar-Papföldről (különösen a gödörbe dobott nő), a Solt-Csukáshátról és a Kiskunfélegyháza környékéről származó csontvázanyag. Feltehetőleg más csoporthoz (vagy etnikumhoz) tartozhattak, más környezeti hatás érhette őket, és/vagy szokásaik eltérőek lehettek a 3–4. századi szarmatákétól. Az is elképzelhető azonban, hogy kronológiailag korábbi csoportot képviselnek.

Metrikus értékek alapján agykoponyájuk általában rövid (*brachykran*), arckoponyájuk hosszú (*leptoprosop*). Kisebb gyakoriságban előfordul a hosszú (*dolichokran*) koponya széles (*euryprosop*) arccal, valamint némely esetben a *dolichokrania* a feltűnően magas agykoponyával (*hypsikran*) és keskeny (*stenometop*) homlokrégióval. Termetük megegyezik az időszakban élt népességek termetátlagával. A metrikus és a formai elemzések eredménye alapján általában europidok, jelentős a pamíri típus (rövid agykoponya hosszú arckoponyával), és némely esetben a cromagnoid (crA) jellegtípus (hosszú agykoponya és széles arckoponya). Alaposabb morfológiai elemzés alapján rendkívül fontos az a tény, hogy a mongoloid típussal kapcsolatos variánsok is – néhány esetben – megfigyelhetők, azonban a rendkívül

* Szegedi Tudományegyetem TTIK Embertani Tanszék, H-6726 Szeged, Közép fasor 52. antonia.marcsik@gmail.com

1 Marcsik 2011a, 419–436.

2 Balástya, Sóspál-halom (Marcsik 2010, 168–170); Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát és Kistelek M5 57. lelőhely (27/71.) (Marcsik 2011a); Dusnok-Szúnyogosi dűlő, Kecskemét-Belsőnyír 52/c és 52/e lelőhelyek, Nemesnádudvar-Papföld, Solt-Csukáshát, Kiskunfélegyháza környéke (Marcsik 2011b); Pócspetri, Tiszabura-Pusztataksony I. 3. lelőhely (Hajdu et al. 2012; Hajdu–Marcsik 2012); Kiskunfélegyháza-Félegyházi tanyák (MOL 5. lh.), Kiskunfélegyháza-Csányi tanya (MOL 7 lh.), Kiskunfélegyháza (MOL 2. lh.) és Kiskunfélegyháza-Pajkos tanya (MOL 8. lh) (Marcsik 2013). A megjelent tanulmányokon kívül meg kell említenünk a Makó-Igási járandó M43 33. lelőhely szarmata sírjainak régészeti és antropológiai feldolgozását is egy szakdolgozat keretében (Lipták 2013).

robusztus (archaikus) koponyaforma (feltűnően hajlott homlok, *linea nuchae superior*t/*inferior*t „helyettesítő" *torus occipitalis*, erősen kiemelkedő *glabella*, *arcus superciliaris*, nagy abszolút méretek) ezen temetők anyagában nem figyelhetők meg.

Ezen szériákban a patológiás elváltozások nem mutatnak gyakoriságot.[3] Fontossága miatt megemlíthetjük a kiskundorozsmai 296. sír egyénének kalcifikálódott *pleura* maradványát, amely feltehetőleg tuberkulotikus eredetű lehet. Általában megállapítható, hogy több esetben a *femur*ok, *tibiá*k elvékonyodtak[4] és némely esetben meggörbültek. Ezek a jelenségek anyagcsere megbetegedéssel (táplálkozással) állhatnak összefüggésben. Bár nem tartozik a patológiás elváltozások közé, de jelentős a kiskundorozsmai 359. sír (nő, *maturus*) enyhén torzított koponyája, mivel növeli a szarmata kori torzított koponyák számát.[5]

Az M43-as autópálya építését megelőző feltárások során a 25. lelőhelyről a szarmata korra datálható csontvázak is előkerültek. E tanulmány célkitűzése ezen csontvázak bemutatása.[6]

ÁLTALÁNOS EMBERTANI FELDOLGOZÁS

Az M43 25. lelőhely szarmata időszakából 17 egyén töredékes megtartású csontváza került elő. Jobb megtartású koponyának mondható a 4. (291. snr), 5. (297. snr) és a 9. (400. snr), míg a vázcsontok közül az utóbbi két sír anyaga.

Módszerként felhasználtuk az elhalálozási életkor (életkorcsoport) becslésére a gyermekek és fiatalkorúak esetében J. Schour és M. Massler, valamint M. Stloukal és H. Hanáková,[7] a felnőtteknél Acsádi Gy. és Nemeskéri J., valamint M. Y. Isçan, S. Loth és R. Wright, továbbá R. S. Meindl és C. O. Lovejoy munkáit,[8] a nemek meghatározásánál Acsádi Gy. és Nemeskéri J.[9] összefoglaló tanulmányát.[10] A koponyák és vázcsontok mérésénél és értékelésénél R. Martin és K. Saller,[11] a termet megállapításánál T. Sjøvold,[12] a taxonómiai elemzésnél Lipták P.[13] és a morfológiailag észlelhető patológiás elváltozások megállapításánál D. J. Ortner[14] munkája volt az elsődleges.

Az elhalálozási életkor és a nem meghatározásának eredményét az *1. táblázat* mutatja, amely alapján kitűnik, hogy a szériát elsősorban *adultus* és *maturus* korcsoportba tartozó nők alkotják,[15] míg a 14. (530. snr) férfi és a 12. (507. snr) női sírból származó váz nemi hovatartozása kétséges. A gyermekek száma nagyon kevés, a 16. sír (304. snr) feltételesen tartozik az *infantia* I. korcsoportba. A gödörből származó egyén (411. obj.) elhalálozási életkora 12–13 évre tehető.

---

3 Meg kell azonban említenünk, hogy a csontok töredékes megtartása határt szabott a vizsgálatnak.
4 A *tibia* esetében kicsi a *transversalis* szélesség értéke a *sagittalis* átmérő rovására, a *femur*nál fordítva.
5 BERECZKI–MARCSIK 2006; HAJDU–BERNERT 2007.
6 Az egyének csontvázainak leírását lásd lejjebb!
7 SCHOUR–MASSER 1941; STLOUKAL–HANÁKOVÁ 1978.
8 ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970; IŞÇAN ET AL. 1984; MEINDL–LOVEJOY 1985.
9 ACSÁDI–NEMESKÉRI 1970.
10 Külön említést érdemel, hogy a sok módszer ellenére több esetben a csontvázak általános és egymáshoz viszonyított állapota alapján döntöttünk azok nemiségének és életkorának megállapításánál.
11 MARTIN–SALLER 1957.
12 SJØVOLD 1990.
13 LIPTÁK 1965.
14 ORTNER 2003.
15 Három csontváz esetében a nagyobb életkorcsoportokat sem lehetett megállapítani.

Nem	*Életkor*						
	infantia I.	*infantia II.*	*juvenis*	*adultus*	*maturus*	*senium*	*meghatlan*
Férfi					14		
Nő				2, 4, 5, 9, 10	1, 3, 7	6	12, 13
Meghatlan	16	11, 411	8				15

1. táblázat. Nemek és életkorcsoportok megoszlása

Table 1. Distribution of the age at death and sex

A metrikus értékeket a *2.* és a *3. táblázat*-ban foglaltuk össze. A néhány koponya és vázcsont értékei alapján az alábbi rövid összefoglalást adhatjuk a szériáról: Koponyájuk általában rövid (*brachykran* tendencia), kivétel a 1. és 3. sír vázainak hosszú (*dolichokran*), illetve magas (*hypsikran*) vagy közepesen magas (*orthokran*) koponyája.[16] A homlok területe közepesen széles (*metriokran*), kivétel a 2. sírban nyugvó keskeny (*stenometop*) homloka, az arckoponya változó (széles – *euryprosop* és keskeny – *leptoprosop*), a szemüreg nagy (*hypsikonch*), az orr régió inkább keskeny (*leptorrhin*). A termet értéke a nőkre vonatkozólag 153 és 156 cm közötti.

Méretszám (Martin)	*Sírszám*					
	1. (261. snr)	2. (265. snr)	3. (266. snr)	4. (291. snr)	5. (297. snr)	9. (400. snr)
1	(191)	(170)	193!	(175)	172	168
5	-	-	-	-	96	96
8	(140)	(145)	130!	140	139	132
9	-	94	87	95	93	89
17	-	-	-	-	134	126
40	-	-	-	-	92	88
45	-	-	-	-	(122)	126
46	-	-	-	(90)	90	92
47	-	-	-	(115)	111	105
48	-	-	-	75	69	65
51	-	-	40	38	39	37
52	-	-	35	28	34	32
54	-	-	25	28	25	24
55	-	-	47	52	49	48
62	-	-	-	41	44	40
63	-	-	-	37	35	36
65	-	125	-	-	115	-
66	-	98	85	-	94	-
69	-	28	28	33	30	30
70	53	62	52	60	55	-
71	30	26	30	36	30	-

2. táblázat. Metrikus értékek (koponya)

Table 2. Measurements of the skulls

[16] A 3. (266. snr) koponya kitűnik az átlagos méretektől eltérő értékekkel: rendkívül hosszú, keskeny és magas (20. méret=115), feltehetőleg idegen etnikum lehet.

sírszám	humerus		radius		ulna		femur		tibia		fibula		termet
	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	
2. (265. SNR)								407					(156)
5. (297. SNR)	281		215	217	238		416	418	332				156
9. (400. SNR)	282	280	209	207	-	227	412	409	-	-	-	-	153

3. táblázat. Metrikus értékek (vázcsontok)
Table 3. Measurements of the postcranial bones

A morfológiai jellegek közül anatómiai variáció a *lambda* mérőpontnál fellépő „csúcscsont" (*os apicis*), amely a 2. sírnál figyelhető meg, míg a *lambda* varratban jelentkező járulékos csontok (*ossa Wormiana*) három koponyán (3., 4. és 9. sír) észlelhetők. A *processus mastoideus* kettéosztottsága egy esetben (14. sír) figyelhető meg, a *trigonum mentale* fordított T alakja erősen kiemelkedő két esetben (3. és 14. sír).

Taxonómailag europidok (közelebbről meghatározhatatlan europid az 1., meghatározhatatlan *brahcykran* a 2., pamíri a 4. és 5., gracilis mediterrán a 9. sír). Enyhe mongoloid jelleg figyelhető meg a 7. (*foramen infraorbitale* felett *exostosis*, lapát alakú metszők, félköríves lefutású kemény szájpad) és a 9. (sekély *fossa canina*) sír koponyáján.

Kóros elváltozások nem jellemzőek, csupán 5 esetben figyelhetünk meg súlyosabb elváltozásokat. Az 1. női koponya az *os parietale* és az *os frontale* területén (főleg a *tubera parietalia et frontalia* régióban) meglehetősen vastag, az *endocranialis* felszínen a *crista interna* mentén lencse nagyságú vagy annál kisebb kiemelkedések (*„en plaque"*) figyelhetők meg. Ezek a morfológiai elváltozások a HFI (*hyperostosis frontalis interna*) csonttani tüneteihez tartoznak. Ugyanilyen csonttünetekkel jellemezhető a 6. női koponya is azzal a különbséggel, hogy a *crista interna* mentén az új csont képződése jóval nagyobb. Minor fejlődési rendellenességek figyelhetők meg a 9. váz keresztcsontján és *lumbalis* csigolyáján (részleges *sacralisatio* +L5, valamint kétoldali *spondylolysis* az L4-en), valamint koponyáján, a *sutura sagittalis* mentén (közel a *lambda* ponthoz) trauma (ütés?) utáni gyulladás nyoma.

Fontosnak ítélhetők a 411. gödörbe dobott, 12–14 éves gyermek koponyáján lévő elváltozások. A koponya belső felszínén, a *sulcus sagittalis* mentén nagyon sok a „gödör" (*„pit"*) képződmény. Fiatal életkora ellenére több a Pacchioni-féle benyomódás és megfigyelhető a *cribra orbitalia poroticus* típusa. Az első *molaris occlusios* felszínén *tuberculum*ok és barázdák sokasága (*„mulberry" molaris*), valamint a *buccalis* felszínen különálló gödrös képződmények (*zomanchypolasia*) észlelhető, melyek a gyermek kb. 5–6 éves korában alakultak ki.[17]

ÖSSZEFOGLALÁS

Összefoglalásként a következőket említhetjük. Anyagunk – 2–3 csontváz kivételével – rendkívül töredékes és hiányos. A széria demográfiai profilja deformált: a csontvázak felnőttekre (női nemre és egy feltételes férfire), kisebb számban gyermekekre és egy fiatalkorúra oszlanak. A rendkívül kis esetszámra korlátozódó metrikus elemzés rövid és magas koponyát

[17] A *zomanchypoplasia* kialakulása különböző életkorokban történik (KERR 1988).

mutat, a két hosszú (*dolichokran*) koponya feltűnő. A hosszú koponya ritka a szarmata időszakban, általában az europid csoporton belül a rövid vagy közepes méretű (*brachykran–metriokran*) koponyájú pamíri rasszkomponens a domináló hosszúkás arckoponyával és magasabb termettel. Ebben az anyagban az úgynevezett *archeomorph* típus – az utóbbi időkben publikált szériákhoz hasonlóan – hiányzik, amely a szarmata időszakban, kisebb gyakoriságban, de megfigyelhető.[18] Taxonómiai kép alapján a 4. és az 5. sír csontváza teljesen hasonló, mindkettő pamíri típusú.

Patológiai szempontból az 1. és a 6. sírból való koponyán lévő elváltozás (*endocranialis* felszínen) a *hyperostosis frontalis interna,* amely anyagcsere/hormonális megbetegedésre vezethető vissza. Ez a megbetegedés elsősorban a nőket érinti érett/idősebb felnőtt korban. Általában történeti embertani anyagban kisebb gyakoriságban szerepel.[19] A gödörben eltemetett gyermek (411.) első *molaris* foga súlyos *zomanchypoplasiá*t mutat, durva, szabálytalan bemélyedések, kiemelkedések formájában (*„mulberry" molaris*). A jelenség kialakul kongenitális szifiliszben, *rachitisben* és egyéb fertőző megbetegedésekben. Anyagunkban a kongenitális szifilisz további megjelenési formája a *Hutchinson's incisivus* hiányzik, és hiányzik a *rachitis* csontokra vonatkozó morfológiai jellegegyüttes is (görbült *tibiá*k, *femur*ok, *quadrát* koponya).[20] Esetünkben feltételezhető etiológiai faktorként egy magas, hosszantartó lázzal járó fertőző megbetegedés (vagy egyéb megbetegedés).[21] Történeti anyagban – irodalmi adatok alapján – ennek a súlyos *zomanchypoplasiá*nak a megjelenése rendkívül ritka.[22]

A röviden bemutatott anyag nagy általánosságban megegyezik a dél-alföldi 3–4. századi temetők csontvázanyagával, elsősorban a Balástya, a Szeged és a Kiskundorozsma környékiekkel.[23]

A szarmatákkal foglalkozó eddigi embertani munkák, megjelent tanulmányok sok szempont szerint történt jelentős feldolgozások. Tény azonban, hogy a szarmata időszak csontvázai nagy többségükben töredékes megtartásúak, így a legkisebb esetszámú feldolgozás is jelentőséggel bír.

A csontvázak leírása

1. sír (261. snr): nő, *maturus* (40–50) nagyon töredékes megtartású koponyája és vázcsontjai; sex jelző: -1.4 (*mandibula* jellegei -1, *glabella* +1); *obliteráció*: III–IV (fogak nagyrésze *ante*, illetve *post mortem* hiány a *mandibulá*ban I1-től); metrikus értékek: agykoponya hosszú (*dolichokran*); morfológiai jellegek: nyakszirt lekerekített (*curvoccipital*), homlok egyenes lefutású. Taxon: europid. Patológia: HFI (*hyperostosis frontalis interna – en plaque*), vastagabb koponyafal a *tubera parietalia* és a *frontalia* területeken.

2. sír (265. snr): nő, *adultus* (35–39) jó/közepes megtartású koponyája és vázcsontjai; sex jelző: -2 (11 jelleg alapján); *obliteráció*: I–II, fogkopás enyhe; a koponya rövid (*brachykran/hyperbrachykran*), homlok keskeny (*stenometop*); anatómiai variáció: *os apicis*; morfológiai jellegek: nyakszirt lekerekített (*curvoccipital*), homlok egyenes lefutású. Termet: 156 cm. Taxon: europid (*brachykran*). Fogstátusz: *post mortem* hiány 13, 21–23, 26, 41–48, 31–32, 38, *ante mortem* hiány 18, 28, *caries*: 36 (*profunda*).

3. sír (266. snr): nő, *maturus* (50–59) közepes megtartású koponyája és nagyon töredékes vázcsontjai; sex jelző: -1.7 1 (1 jelleg alapján), *trigonum mentale* +2(!); *obliteráció*: IV, fogkopás közepes/erős; agykoponya nagyon hosszú (*hyperdolichokran*), keskeny (eu-eu: 130), magas (*hypsikran*), szemüreg nagy (*hypsikonch*), orr régió széles (*chamaerrhin*); anatómiai variáció: *ossa Wormiana*; morfológiai jellegek: nyakszirt lekerekített (*curvoccipital*), *apertura piriformis anthropin*, *fossa canina* sekély, *alveolaris prognathia* mérsékelt, homlok

---

18 Madaras-Halmok, valamint a tanulmányban ismertetett (publikált) szarmata kori szériák (Marcsik 2011).
19 Hajdu et al. 2009.
20 Ortner 2003, 289–297, 393–398.
21 Marcsik–Kocsis 1992; Marcsik–Kocsis 2002.
22 Marcsik–Kocsis 2002.
23 Ld. 2–3. j.

egyenes. Fogstátusz: *post mortem* hiány: 12–13, 22–23, 44–45, 34–35–36, *ante mortem* hiány: 17–18, 27–28, 48, 37–38.

4. sír (291. snr): nő, *adultus* (35–39) közepes megtartású koponyája és vázcsontjai; néhány jelleg *feminin*, a *facies malaris*, az *angulus mandibulae* és a *caput mandibulae masculin*; a *clavicula extremitas sternalis* felszíne alapján 35–39 éves; agykoponya rövid (*brachykran*), homlok közepes (*metriometop*), szemüreg alacsony (*chamaekonch*), orr régió széles (*chamaerrhin*); anatómiai variáció: *ossa Wormiana* (*multiplex*), nyakszirt lekerekített (*curvoccipital*), *apertura piriformis anthropin*, *alveolaris prognathia* nincs. Taxon: europid (pamíri-x). Patológia: *cribra orbitalia* (*poroticus*). Fogstátusz: *post mortem* hiány: 14, 21–22, 33–34, 44–45.

5. sír (297. snr): nő, *adultus* (25–35) jó megtartású koponyája és vázcsontjai; sex jelző: -2 (19 jelleg alapján); *obliteráció*: I, *facies symphysialis*: III, abrázió nincs; agykoponya rövid (*brachykran*), magas (*hypsikran*), homlok közepes (*metriometop*), arckoponya hosszú (*leptoprosop-lepten*), szemüreg nagy (*hypsikonch*), orr régió széles (*chamaerrhin*); nyakszirti régió lekerekített (*curvoccipital*), *apertura piriformis anthropin*, *fossa canina* sekély, *alveolaris prognathia* kifejezett, homlok egyenes. Termete: 156 cm. Taxon: europid (pamíri-x). Fogstátusz: *post mortem* hiány 11–12, 22, 41.

6. sír (312. snr): nő, *senium* (60–x) koponya (*os frontale*, *os parietale* db) és vázcsontok (2 *femur*, 2 *tibia corpusának corticalis* állománya); *obliteráció* V; *femur*on a *linea aspera* nagyon erőteljes és kettős lefutású. Fogstátusz: *post mortem* hiány valamennyi fog. Patológia: *os frontale* belső felszínén HFI (*hyperostosis frontalis interna* 0151 – kifejezett).

7. sír (340. snr): nő, *maturus* (50–59) koponyacsontok (*maxilla*, *os zygomaticum*, *os temporale* darabjai) és vázmaradványok; arckoponya széles (*euryprosop*), *alveolaris prognathia* mérsékelt. Fogstátusz: *post mortem* hiány 41–48, 31–38. Taxon: europid? (+mongoloid jellegek: *foramen infaorbitale* felett „nyelv" alakú *exostosis*, ívelt szájpad az *incisivus*ok területén, lapát alakú metszők, kitöltött *fossa canina*). Patológia: dsp (degeneratív *spondylitis* a *lumbalis* csigolyákon – közepes fokú).

8. sír (362. snr): *juvenis* (20–22) koponyacsontok, vázmaradványok; M3 csontban. Fogstátusz: *post mortem* hiány: 11–18, 21–28, 31–38, 41, 42, 43.

9. sír (400. snr): nő, *adultus* (25–30) jó megtartású koponyája (*mandibulá*ból mindkét oldali *ramus* felső része hiányzik) és vázcsontjai; sex jelző: -2 (16 jelleg alapján); *obliteráció*: I–II, *facies symphysialis*: III, abrázió: enyhe (M3 csontban); agykoponya közepesen hosszú (*mesokran*), magas (*hypsikran*), homlok közepes (*metriometop*), arckoponya széles/közepes (*euryprosop/mesen*), szemüreg nagy (*hypsikonch)*, orr régió közepes (*mesorrhin*); *ossa Wormiana*, nyakszirti régió lekerekített (*curvoccipital*), *apertura piriformis anthropin*, *fossa canina* sekély, *alveolaris prognathia* nincs, homlok egyenes. Termete: 153 cm. Taxon: europid (gracilis mediterrán-x). Patológia: L5 részleges *sacralisatio*, L4 kétoldali *spondylolysis*; *sutura coronalis* mentén (közel a *sutura lambdoidea* találkozásához) gyulladás, érbevágódás nyoma (trauma, ütés utáni elváltozás). Fogstátusz: minden fog (M3 csontban).

10. sír (491. snr): nő, *adultus* (30–35) koponya és hosszú csontok darabjai (koponyából bal *os temporale*, 2 *os zygomaticum*, *os frontale*, *os occipitale*, *mandibula* darab, *humerus*, *radius*, *ulna*, *femur*, *tibia* darab *corticalis* állományok). Fogstátusz: *post mortem* hiány: 32–33, 37–38, 42–43, 47–48.

11. sír (492. snr): gyermek (*infantia* II. 10–12) koponya és vázcsontok darabjai (*os frontale*, *os parietale*, *os temporale*, *mandibula* darab, bordák, csigolya maradványok, 2 *femur*, *tibia*, *humerus*, *ulna*, *radius* darab); *synchondrosis sphenooccipitalis* nyitott, M2, PM2 csontban.

12. sír (507. snr): nő?, *adultus* (35–39) koponya és vázmaradványok, + 33, 36–38.

13. sír (519. snr): nő, felnőtt (23–x) koponyacsontok maradványai (*os temporale*, bal *ramus mandibulae*, bal *os zygomaticum*, *os occipitale* alapi része, *maxilla* darab); *basis ossis occipitalé*n vízszintes mély, hosszanti barázdák. Fogstátusz: *ante mortem* hiány 36–38, *post mortem* hiány: 11–18, 21–28, 31–35, 41–48.

14. sír (530. snr): férfi?, *maturus* (40–50) koponyacsontok és vázcsontok maradványai és néhány fog; sex jelző: +2 (*trigonum mentale* erőteljes, fordított T-alak kifejezett); *obliteráció*: IV–III, fogkopás közepes; kettős *processus mastoideus*, *mandibula* belső felszínén M1–M3 alatti területen hosszanti *linea* kiemelkedés; hosszú csontok maradványai magas termetre utalnak. Taxon: europid (?).

15. sír (299. snr): felnőtt (23–x) borda maradványok.

16. sír (304. snr): gyermek (*infantia* I?), egy *femur* (?) középső része (csak *corticalis* állomány).

411. obj. (gödör): gyermek (*infantia* II. 12–14) hiányos, de jó megtartású koponya és vázcsontjai (*humerus* = 219, *radius* = 172, *femur* = 325, *tibia* = 258). Patológia: „gödör" (*„pit"*) képződmények a koponya *endocranialis* felszínén a *sulcus sagittalis* mentén, *cribra orbitalia* (*poroticus*), sok Pacchioni-féle *granulum*; M1 (alsó–felső) *occlusios* felszínén *zomanchypoplasia* („mulberry" típus) *buccalisan „pit"* képződménnyel, a zomanchypoplasia 5–6 éves korban alakulhatott ki). Fogstátusz: *post mortem* hiány 15, 11, 21, 22, 24, 45–35 (M3 csontban).

Irodalom

Acsádi–Nemeskéri 1970: Acsádi, Gy. – Nemeskéri, J.: *History of Human Life Span and Mortality*. Budapest 1970.

Bereczki–Marcsik 2006: Bereczki, Zs. – Marcsik, A.: Artificial cranial deformation in Hungary. In: *Artificial deformation of human head in Eurasian past*. Ed.: M. Mednikova. OPUS Moskva 5 (2006) 96–114.

Éry 1998: Éry, K.: Length of limb bones and stature in ancient populations in the Carpathian Basin. *Humanbiologia Budapestinensis* 26 (1998) 11–88.

Isçan et al. 1984: Isçan, M. Y. – Loth, S. – Wright, R.: Age estimation from the rib by phase analysis: White Males. *Journal of Forensic Sciences* 29 (1984) 1094–1104.

Hajdu–Bernert 2007: Hajdu T. – Bernert Zs.: Embertani adatok a Tisza-vidék szarmata és gepida korához (Anthropological data to Sarmatian and Gepid age of the Tisza region). *Tisicum* 16 (2007) 327–344.

Hajdu–marcsik 2012: Hajdu T. – Marcsik A.: Késő szarmata/hunkori gödör embertani leleteinek vizsgálata Tiszabura-Pusztataskony I. 3. lelőhelyről. In: *Hadak Útján XX. A Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.* Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 61–70.

Hajdu et al. 2009: Hajdu, T. – Fóthi, E. – Bernert, Zs. – Molnár, E. – Lovász, G. – Kővári, I. – Köhler, K. – Marcsik, A.: Appearance of hyperostosis frontalis interna in some osteoarchaeological series from Hungary. *Homo* 60:3 (2009) 185–205.

Hajdu et al. 2012: Hajdu T. − Balassa T. − Pap I.: A Pócspetri határában feltárt római császárkori szarmata sírok embertani leletei. In: *Ante viam stratam. A Magyar Nemzeti Múzeum megelőző feltárásai Kántorjánosi és Pócspetri határában az M3 autópálya nyírségi nyomvonalán*. Szerk.: Szabó Á. – Masek Zs. Budapest 2012, 395–406.

Kerr 1988: Kerr, N. W.: Childhood health of two Scottish Mediaeval populations as revealed by enamel (hypoplastic) defects. *Journal of Paleopathology* 2:1 (1988) 23–32.

Lipták 2013: Lipták G.: A Makó-Igási járandó M43/33. lelőhely szarmata sírjainak régészeti és antropológiai elemzése. Szakdolgozat. Szeged 2013.

Lipták 1965: Lipták, P.: On the taxonomic method in paleoanthropology (Historical Anthropology). *Acta Biologica* 11 (1965) 169–183.

Marcsik 2010: Marcsik A.: A Balástya, Sóspál-halom mellett feltárt szarmata sírok humán csontvázanyagának rövid ismertetése. Appendix Balogh Cs – Heipl M.: Szarmata temetőrészlet Balástya, Sóspál-halom mellett. Új adatok a Dél-Alföld árokkeretes szarmata temetőihez és a rendellenes temetkezéseihez (Sarmatisches Gräberfeldteilstück bei Balástya, Sóspál-halom. Neue Ergebnisse zu sarmatischen, von einem Graben umgebenem Gräberfeldern, und zu irregulären Bestattungen der südlichen Tiefebene). In: *Pusztaszertől Algyőig. Régészeti lelőhelyek és leletek egy gázvezeték nyomvonalának Csongrád megyei szakaszán.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 2 (2010) 168–170.

Marcsik 2011: Marcsik A.: Szarmaták az Alföldön. Újabb adatok a szarmata időszak embertani arculatához (Madaras-Halmok). In: Kőhegyi M. – Vörös G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető.* Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szerk.: Felföldi Sz. Szeged 2011, 419–436.

Marcsik 2011a: Marcsik A.: Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát és Kistelek M5 57. (27/71.) lelőhelyen feltárt humán csontvázanyag. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 12 (2011) 493–504.

MARCSIK 2011b: Marcsik A.: „Millió fehér csont meséli…”. Történeti embertani elemzések. *Múzeumőr* IX:1 (2011) 21–23.

MARCSIK 2013: Marcsik A.: Kiskunfélegyháza környéki szarmata lelőhelyek humán csontvázanyagának rövid jellemzése. *Cumania* 26 (2013) 81–84.

MARCSIK–KOCSIS 1992: Marcsik, A. – Kocsis, S. G.: Occurrence of enamel hypoplasia in prehistoric and historic skeletal samples (Hungary). *Journal of Paleopathology – Monographic Publications* 2 (1992) 219–229.

MARCSIK–KOCSIS 2002: Marcsik A. – Kocsis S. G.: Fogak alaki anomáliái a 8. századból (Balmazújváros-Hortobágy-Árkus). *Anthropologiai Közlemények* 43 (2002) 39–46.

MARTIN–SALLER 1957: Martin, R. – Saller, K.: *Lehrbuch der Antropologie.* Stuttgart 1957.

MEIND–LOVEJOY 1985: Meindl, R. S. – Lovejoy, C. O.: Ectocranial Suture Closure: A Revised Method for the Determination of Skeletal Age at Death Based on the Lateral-anterior Sutures. *American Journal of Physical Anthropology* 68 (1985) 57–66.

ORTNER 2003: Ortner, D. J.: *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains.* Amsterdam–Tokyo 2003.

SJØVOLD 1990: Sjøvold, T.: Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. *Journal of Human Evolution* 5 (1990) 431–447.

SCHOUR–MASSLER 1941: Schour, J. – Massler, M. 1941: The Development of the Human Dentation. *Journal of American Dental Association* 28 (1941) 1153–1160.

STLOUKAL–HANAKOVÁ 1978: Stloukal, M. – Hanáková, H.: Die Länge der Längsknochen altslawischer Bevölkerungen. Unter besonderer Berücksichtigung von Washstumsfragen. *Homo* 29 (1978) 53–69.

SARMATIAN SKELETAL MATERIAL AT MAKÓ-IGÁSI JÁRANDÓ (M43 SITE 25)

At the Makó-Igási járandó (site no. 25 on the M43 highway), 16 specimens were excavated (and one from the pit-grave) by Csilla Balogh, archaeologist at the Móra Ferenc Museum, Szeged. The material has been dated to the Sarmatian Period. The skeletons have been identified as European types by general anthropological investigation, however, two specimens show Mongolian characteristics too. The material contributes to the Sarmatian period in the Great Hungarian Plain and shows similarity to the 2nd–3rd centuries.

SZARMATA SÍROK A MAGYAR–HORVÁT GÁZSZÁLLÍTÓ VEZETÉK NYOMVONALÁRÓL – PALEOPATOLÓGIAI ELEMZÉS

Paja László*

Absztrakt: *A tervezett magyar–horvát gázszállító vezeték Bács-Kiskun megyében húzódó nyomvonala mentén 8 lelőhely esetében kerültek feltárásra embertani maradványokat is tartalmazó szarmata objektumok. A humán csontanyag zöme temetkezésekhez köthető, de bizonyos esetekben települési objektumok is szolgáltattak csontmaradványokat. Az igen hiányos és rossz-közepes megtartási állapotú oszteoarcheológiai minták elemzése során az elhalálozási kor becslését és a csonttani nem meghatározását követően többek között olyan, a csontokon megfigyelhető patológiás léziók (cribra orbitalia et cranii, hosszúcsontok és bordák csonthártya elváltozásai, koponya endocraniális léziói, vonalas zománc hypoplázia) vizsgálata történt meg, amelyek valamely stresszfaktor (pl. éhezés, parazitizmus, ásványi anyagok felszívódási zavarai, nem specifikus és specifikus fertőzések) jelenlétére utalhatnak.*

Kulcsszavak: *szarmata, paleopatológia, stresszfaktorok, tuberkulózis, spondylarthritis ankylopoetica*

Bevezetés

A tervezett magyar–horvát gázszállító vezeték Drávaszerdahely és Városföld között húzódó nyomvonalának Bács-Kiskun megyei szakasza mentén 2009 és 2010 között zajlottak a leletmentő feltárások, amelyek során 76 lelőhely nyomvonalba eső részének feltárására került sor. A feltárások eredményeként előkerült leletek az őskor és középkor közti összes korszakot felölelték.[1] 8 lelőhely esetében szarmatákhoz köthető antropológiai anyag is előkerült (*1. kép*).[2] Az oszteoarcheológiai minták egy szériát (Jánoshalma-Hergyevicza, Mátételkei-Kígyós csatornától K-re, HT 40. lh.) leszámítva igen kis egyénszámú vizsgálati anyagot

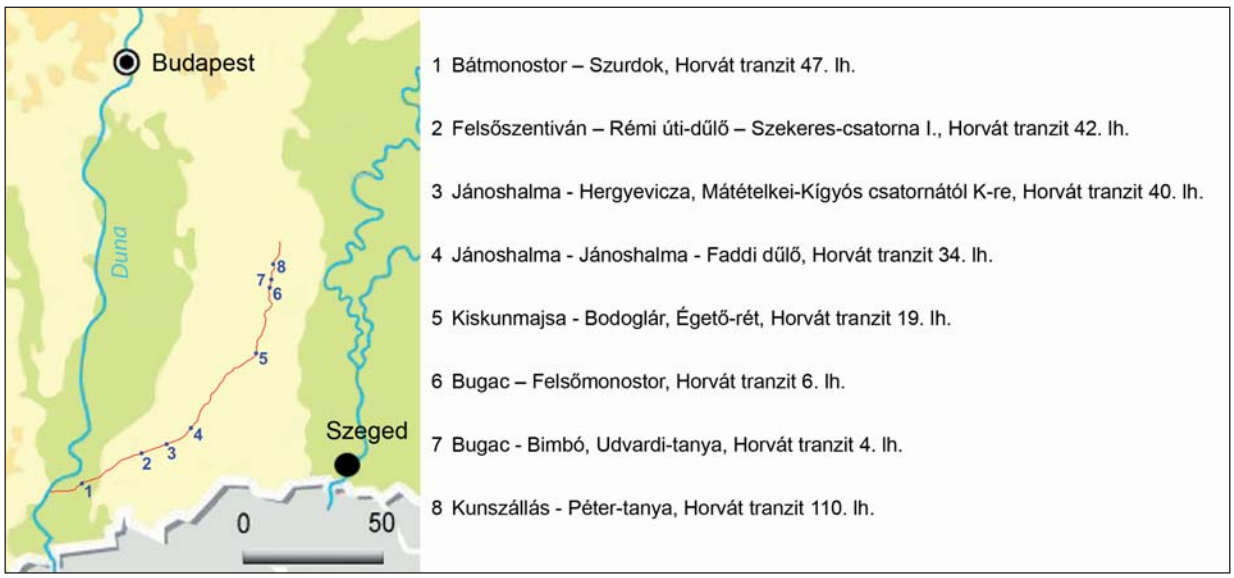
* Szegedi Tudományegyetem TTIK Embertani Tanszék, H-6726 Szeged, Közép fasor 52./Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Örökségvédelmi Központ IV. Regionális Iroda, H-6724 Szeged, Árvíz utca 61. pajalaca2000@yahoo.com

1 Gergely et al. 2013.

2 Deák A.: Összefoglaló jelentés. Kiskunmajsa-Bodoglár-Égető rét lh.; Horvát tranzit 19. lh. 2009. október 2–2009. november 6. 2009; Deak A.: Összefoglaló jelentés. Kunszállás-Péter tanya, HT-110. lh. 2009; Gulyás Gy.: Szakmai zárójelentés Városföld-Drávaszerdahely DN 800-as földgáz szállítóvezeték, a horvát tranzit gázvezeték nyomvonalán található Bugac-Bimbó, Udvardi-tanya, HT-4 lelőhelyen (KÖH: 69213) a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat által végzett régészeti feltárások eredményeiről. 2009; Gulyás Gy.: Szakmai zárójelentés Városföld-Drávaszerdahely DN 800-as földgáz szállítóvezeték, a horvát tranzit gázvezeték nyomvonalán található Bugac-Felső-Monostor, HT-6. lelőhelyen (KÖH: 69213) a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat által végzett régészeti feltárások eredményeiről. 2009; Gulyás Gy.: Szakmai zárójelentés Városföld-Drávaszerdahely DN 800-as földgáz szállítóvezeték, a horvát tranzit gázvezeték nyomvonalán található Felsőszentiván, Rémi-úti-dűlő, Szekeres-csatorna I., HT-42. lelőhelyen (KÖH: 69465) a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat által végzett régészeti feltárások eredményeiről. 2009. szeptember 2–11. 2009; Gulyás Gy.: Az ásatás rövid leírása. Bátmonostor-Szurdok, HT-47. lelőhely. 2009. szeptember 15–október 2. 2009; Gulyás Gy.: Az ásatás rövid leírása. Bátmonostor-Szurdok, HT-47 lelőhely. 2010. május 12–június 14. 2010; Pópity D.: Összefoglaló Jelentés. Jánoshalma-Faddi-dűlő, Horvát tranzit 34. régészeti lelőhely feltárása. 2009; Pópity D.: Összefoglaló jelentés. Jánoshalma-Hergyevicza, Mátételkei-Kígyós-csatornától K-re, HT-40. (Bővítés). 2010. március 29–április 1. 2010.

jelentenek (*1. táblázat*). A maradványok a legtöbb esetben sírokból kerültek elő, de 7 esetben települési objektumok (pl. gödrök, füstölő kürtő) is rejtettek csontelemeket. A humán csontanyag a szarmatákhoz köthető számos, egyéb lelőhelyhez hasonlóan (pl. Madaras-Halmok,[3] M5 autópálya Csongrád megyei szakaszának szarmata lelőhelyei[4]) igen rossz megtartású. Az emberi maradványok sokszor csak pár csonttöredékre korlátozódnak, a minőségi állapot rossz–közepesnek mondható. A tafonómiai folyamatoknak köszönhetően az antropológiai elemzés nehezebbé, bizonytalanabbá vált, ez vizsgálataink mind a négy szintjét (elhalálozási életkor becslése, csonttani nem meghatározása, metrikus elemzés, paleopatológiai megfigyelések) érintette.

Jelen dolgozat a 8 lelőhely antropológiai anyagát a földrajzi távolság ellenére együtt vizsgálja. Közös paleodemográfiai profilt a minta széttagolt volta miatt nem készítettünk, de az azonos korszak és a hasonló környezeti tényezők okán a paleopatológiai vizsgálatok statisztikai elemzését – noha több kisebb, és részlegesen előkerült populációról van szó – együtt végeztük.



1. kép. A magyar–horvát gázszállító vezeték Bács-Kiskun megyei nyomvonala mentén feltárt, szarmata antropológiai anyagot tartalmazó lelőhelyek elhelyezkedése és elnevezése

Fig. 1. Localization and name of archaeological sites containing anthropological remains dated to the Sarmatian period

PALEODEMOGRÁFIA

A 8 lelőhely esetében 42 egyén csontmaradványait sikerült azonosítani (*1. táblázat*). A demográfiai eredmények elemzésére nem került sor. A lelőhelyek részleges feltártságának és a kis esetszámnak az esetlegesen jelentkező torzító hatása ugyanis nem teszi lehetővé pontos következtetések levonását.

[3] MARCSIK–PAJA 2009; MARCSIK 2011.
[4] PAJA 2003; PAJA 2003a; PAJA–MARCSIK 2009.

	magzat / újszülött	Inf I	Inf II	Inf I-II.	Juvenis			Adultus			Ad-Mat			Maturus			Senium			felnőtt			Összes
					F	N	I	F	N	I	F	N	I	F	N	I	F	N	I	F	N	I	
1. HT 47 lh.	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	1	7
2. HT 42 lh.	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2
3. HT 40 lh.	-	1	1	-	-	4	2	-	2	-	1	-	-	1	1	-	-	1	-	2	1	-	17
4. HT 34 lh.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
5. HT 19 lh.	-	2	-	-	-	-	-	-	2	-	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	7
6. HT 6 lh.	-	-	-	-	-	-	1	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	4
7. HT 4 lh.	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	3
8. HT 110 lh.	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
Összes	2	3	5	0	0	4	3	1	5	1	1	1	0	6	3	0	0	1	0	2	2	2	42

1. táblázat. A szarmata lelőhelyekről előkerült embertani maradványok elhalálozási életkor becslésének és csonttani nem-meghatározásának eredményei

Table 1. Palaeodemographical data of anthropological remains belonging to Sarmatian sites

Paleopatológia

A paleopatológiai vizsgálatok során makroszkópos elemzésre volt lehetőségünk, a csontokon megfigyelhető elváltozások alapján történő diagnózis felállítása a szakirodalmi források alapján (pl. Barnes 1994;[5] Pálfi et al. 1999;[6] Roberts-Manchester 2010;[7] Aufderheide–Rodríguez-Martín 1998;[8] Waldron 2009[9]) történt.

Fejlődési rendellenesség egyetlen esetben fordult elő: a Jánoshalma-Hergyevicza, Mátételkei-Kígyós csatornától K-re, HT 40. lelőhely 38. objektumában (SNR 85) azonosított 15–16 éves (*juvenis* korcsoport) nőies vázmaradványok koponyáján a nyílvarrat teljes hosszában elcsontosodott. Az elváltozás mind az ekto- és endokraniális oldalon megfigyelhető, de a koponya formája nem torzult (*2. kép 1*).

Traumás elváltozások kis számban láthatók a csontokon, egyik sem utal a népességhez köthető erőszakos cselekedetekhez. A Jánoshalma-Hergyevicza, Mátételkei-Kígyós csatornától K-re, HT 40. lelőhely 94. objektumából (SNR 161) előkerült idős női váz esetében a jobb singcsont könyökízületi nyúlványa torzult, ami gyógyult törésre utal. Ugyancsak törés állhat az OBNR 64/SNR 125 sírból származó, 18–19 éves nő vázmaradványain, a bal sípcsont disztális ízfelszínén megfigyelhető elváltozásnak a hátterében (bár a fejlődési rendellenesség sem kizárt). A bokaízületi végdarab erősen torzult, és ennek következtében az egyén fiatal kora ellenére peremképződmények jelentkeztek az alsó végtagi csontok ízfelszínein.

A Felsőszentiván-Rémi úti-dűlő, Szekerescsatorna I., Horvát tranzit 42. lelőhely egyetlen egyénének (40–45 éves férfi) robusztus vázán is gyógyult törésre utaló jel látható, a folyamat a jobb 1. kézközépcsont kismértékű torzulását eredményezte.

A legnagyobb számban a degeneratív, kopásos eredetű ízületi elváltozások jelentkeztek a vázmaradványokon. 10 egyén vázán figyelhető meg az ízfelszínek torzulása; felritkulások, peremképződmények formájában jelentkeznek az elsősorban az alsó végtagokon és a nyaki csigolyák kis ízületeinél megfigyelhető elváltozások. A léziók egy kivétellel az idősebb személyeket érintik, ez utóbbi esetben (HT 40. lelőhely, OBNR 64/SNR 125) trauma degeneratív hatása okozhatta másodlagos

[5] Barnes 1994.
[6] Pálfi et al. 1999.
[7] Roberts–Manchester 2010.
[8] Aufderheide–Rodríguez-Martín 1998.
[9] Waldron 2009.

formaként az *osteoarthrosis*t. Különösen erőteljes torzulás jelentkezik a Bátmonostor-Szurdok, Horvát tranzit 47. lelőhely egyik, 40–50 éves férfi vázának bal combízületi vápájánál; az *acetabulum* részben kitöltött, sekélyebb, a *periacetabularis* részeken jelentős mértékű újabb csontképződés is jelentkezik (*2. kép 2*). A bal combcsonti fej erőteljesen torzult, rajta kifejezett peremképződmények alakultak ki. Az elváltozás nem önállóan jelenik meg, torzult ízfelszínek észlelhetők a két kulcscsont sternális végén, a jobb kulcscsont acromiális végénél. A két térdkalács hátsó oldalán, a C3–C4 nyakcsigolyák közti bal oldali és a T3–T4 hátcsigolyák közti jobb oldali kisízületeken és egy jobb lábujjperc disztális végén ugyanilyen léziók láthatók; mindezek degeneratív eredetű kopásos folyamatokra utalnak.

Vizsgálataink során számos könnyen felismerhető, nem specifikus stresszmarker: *cribra orbitalia et cranii*, a koponya endocraniális felszínének csontképző és csonthiányt okozó léziói, a bordák és hosszúcsontok *periostitis*e (csonthártyagyulladás) (*2. kép 3–4*), a csigolyatestek oldalsó és elülső területein megjelenő, apró nyílások (*hypervascularisatio*), vonalas *zomanchypoplasia* jelenlétét és fokozatait, megjelenési formáit is szisztematikusan feljegyeztük. Ezek az elváltozások sokféle kórfolyamatokhoz kapcsolhatóak, többek között okozhatja ezeket beviteli hiány vagy felszívódási probléma okozta hiánybetegség, fertőzés (nem specifikus és specifikus – pl. tbc – fertőzések), parazitizmus. Ezen elváltozások jelenléte valamely, az egyén életében jelenlévő betegségre utalhat, szisztematikus elemzésükkel a populáció életkörülményeire, táplálkozási mintáira, megbetegedéseire, azok fokozataira, megjelenési formáira következtethetünk.

A vizsgált 42 egyén megtartási állapotából következően sok esetben az egyes elváltozástípusok lokalizációs területei nem voltak megfigyelhetőek, de a kisebb mintaszám ellenére számos esetben sikerült leírni a fenti léziókat (*2. kép 5*).

A legnagyobb gyakorisággal a vonalas *zomanchypoplasia* jelentkezik (40%), ezt követi a *hypervascularisatio* (36,4%) és a *cribra orbitalia* (35,7%). Ugyanakkor mindegyik általunk feljegyzett marker az anyag rossz mennyiségi és minőségi megtartási állapota ellenére jelentős számban van jelen. Noha a sok helyen hiányzó predilekciós helyekből adódó kis esetszám miatt a mintára vonatkozó gyakoriságok torzak lehetnek, de mindenképpen meg kell említeni a fentiek ellenére is jelentős számban megjelenő léziókat. Sajátos trend jelentkezik az elváltozások és az érintett korcsoportok között. Míg a *cribra orbitalia* és a vonalas *zomanchypoplasia* elsősorban a felnőtt vázakon látható, addig a fertőzésekkel közvetlenebb kapcsolatba hozható, négy lokalizációban leírt, sokszor aktív periosztális patológiás folyamatok nagyobb gyakorisággal jelentkeznek fiatal gyermekeken vagy ifjú, *juvenis* korcsoportú egyéneken. Az elváltozások gyakran nem önállóan, hanem egymás mellett jelennek meg; ez a jellegzetesség különösen a Jánoshalma-Hergyevicza, Mátételkei-Kígyós csatornától K-re, HT 40. lelőhely anyagán ismerhető fel.

A Bátmonostor-Szurdok, Horvát tranzit 47. lelőhely anyagából a vázon megfigyelhető patológiás elváltozások közül több is említésre érdemes lehet, de ezek közül is kiemelkednek az SNR 258 szarmata gödörből előkerült, igen töredékes, hiányos gyermekváz elváltozásai. A váz több csontján erőteljes, és a szervezet egészére kiterjedő fertőzés nyomait lehet felismerni, mely a bal csípőlapátra, három bal oldali bordára, a bal singcsontra lokalizálható (a többi csont nincs meg) a csonthártyára ráépülő újcsontképzés (*periostitis*) formájában. A singcsont esetében elnyújtott nyílás is látható a csont középdarabján, ami akár egy erőteljesebb, a csont belső területét érintő fertőzés (*osteomyelitis*) során felhalmozódó genny eltávozásának pontjaként is értékelhető. Ugyancsak fontos megemlíteni, hogy az előkerült koponyatető darab mindkét oldalán erőteljes elváltozások ismerhetők fel: az ektokraniális oldalon *pitting*, illetve néhol egybeolvadó csoportos lyukak jelentkeznek. Emellett az endokraniális oldalon szintén *pitting* és néhol szabálytalan alakú, de sima

szélű apró nyílások láthatók, illetve a cseppkőfüggönyökre hasonlító, egy adott területről sugárirányban kifelé futó, illetve egymással párhuzamos újcsont-képletek is kialakultak. A sok csontot érintő folyamatok hátterében valamiféle fertőzés állhat.

Ugyancsak fertőzés jelenlétét valószínűsítik a Jánoshalma-Hergyevicza, Mátételkei-Kígyós csatornától K-re, HT 40. lelőhely két egyénéhez tartozó vázmaradványok léziói. A vizsgált anyagban két esetben figyelhetők meg olyan elváltozások, amelyek összefüggésben állhatnak csonttuberkulózissal. Noha a tbc patognomikus (az adott betegségre egyértelműen utaló) jele, a csigolyatestek elülső részének kimaródásából, kollapszusából, és gyógyulás esetén bizonyos esetekben a csigolyák fúzióját is eredményező elváltozásból adódó kifejezett gerincgörbület (*Pott-gibbus*)[10] nem látható ezeken a maradványokon, több minor/atipikus elváltozás együttes jelenléte mégis a tbc diagnózisát veti fel.[11]

A tuberkulózis nem ismeretlen a Kárpát-medence népességeinél. A régészeti szempontból legkorábbra datált eset Hódmezővásárhely-Gorzsa neolit temetőjéből került elő, az egész vázon megfigyelhető periosztális reakciók hátterében álló patogént molekuláris biológiai módszerek segítségével is sikerült kimutatni.[12] A betegség számos régészeti periódusból ismert, de a szarmatákhoz kapcsolható kontextusból eddig egy esetben publikáltak tbc-s megbetegedést.[13]

Az OBNR 39/SNR 86 sírban fekvő, közepes megtartású váz egy 14–15 éves emberhez tartozik, a medence nőies jelleget mutat. A maradványokon számos patológiás elváltozás látható (*3. kép 1*). A jobb első borda sternális vége felritkult, vastagabb csontgerendákkal tagolt. A borda több helyen kis kerekded–ovális, lekerekített szélű nyílásokkal átlyuggatott (*3. kép 2–3*). Három jobb oldali borda nyakának tüdő felé mutató felszínén erőteljes, 2–3 mm vastagságban megjelenő *periostitis* figyelhető meg; az eredeti csontfelszín és az újonnan képződött csont közötti határvonal felismerhető (*3. kép 5*).

Ugyanezen jobb oldali bordák testének elülső felszínein, közelebb a sternális véghez mintegy 5–6 cm hosszúságú benyomódások láthatóak. Ezek a léziók valószínűleg nem a fertőzéshez kapcsolódnak, hanem attól független elváltozások, valamilyen trauma eredményei lehetnek.

A szegycsont testének viscerális oldalán, az egész csontelemre kiterjedő mikro- és makroporozitás jelenik meg. Valamely ágyéki csigolya (L2–L4?) testének alsó része üregekkel kimart (*3. kép 6–7*), amely a csigolyalyuk felé is kiterjed, illetve a test elülső–oldalsó felszínén csontráépülés és erőteljes mértékben megnövekedett litikus léziók (*hypervascularisatio*) láthatók (*3. kép 7*).

A gerincoszlop és a bordaketrec mellett, a medenceöv és az alsó végtag hosszú csontjai is mutatnak fertőzésre utaló elváltozásokat. A bal sípcsont középdarabján (*facies medialis*) és a bal szárkapocscsont középdarabján szivacsos-lemezes csontújképzés utal a *periosteum* érintettségére. A jobb csípőcsonti lapáton, annak laterális felszínén, mintegy 3×1,5 cm-es területen mikroporotikus felritkulás és vékony szivacsos újcsontképzés látható. *Cribra orbitalia et cranii*, illetve endocraniális elváltozás nem észlelhető. A fenti elváltozás-együttes alapján a diagnózisunk csonttuberkulózis.

Az OBNR 102/SNR 167 objektumban beazonosításra került 50–60 éves (*maturus*) férfi csontja számos elváltozást mutat (*4. kép 1*). A homlokcsont belső oldalán csoportos granuláris felritkulások fedezhetők fel. A keresztcsont felső lemeze és két másik ágyéki csigolya egymás felé tekintő lemezei hullámos lefutásúak, kissé „szuvas" jelleget mutatnak (*4. kép 3, 6*). A csigolyatestek elülső

[10] Waldron 2009.
[11] Maczel 2003; Sorrel–Dejerine 1932; Ortner 2008.
[12] Masson et al. 2013.
[13] Szelekovszki–Marcsik 2010.

felszínén szivacsos csontráépülés jelentkezik és szabálytalan alakú litikus léziók csoportja (*hypervascularisatio*) is felismerhető (*4. kép 2, 4*). Az 1. keresztcsonti csigolya felső lemezén, a test elülső részének bal oldalán, éles szélű, kb. 3 cm magas csontképlet figyelhető meg (*4. kép 5–6*). Ez jellegzetesen az SPA-ra jellemző görbülettel jellemezhető, a törött csigolyák miatt a test belseje felől is feltárul a csontos híd. Így látható. hogy az L5 felé mutató intervertebrális rés ép, beszűkülés nem észlelhető (*4. kép 6*). Két bordatöredék sternális végénél kismértékű szivacsos csontráépülés látható. A fentiek alapján a diagnózis *spondylarthritis ankylopoetica* vagy csonttuberkulózis, bár ezen kórfolyamatok együttes előfordulása sem kizárt. Erre korábbi vizsgálatok már bizonyítékkal szolgáltak, recens és régészeti anyagon is megfigyelték a két betegség együttes jelenlétét.[14]

ÖSSZEGZÉS

A magyar–horvát gázszállító vezeték tervezett Bács-Kiskun megyei szakaszának nyomvonala mentén elvégzett leletmentő ásatások eredményeként 42 szarmata egyént sikerült megvizsgálni. Annak ellenére, hogy a minta nem egyazon populáció tagjait képviselte, az antropológiai vizsgálatok eredményeinek paleopatológiai szempontból történő értékelését elvégeztük. A más temetők anyagához több szempontból hasonló mintázatot (magas degeneratív eredetű ízületi elváltozásszám, gyógyult, erőszakra nem utaló traumás elváltozások jelenléte) mutató minta két tényező szempontjából fontos leletanyagnak minősül. Az azonos szempontok alapján végzett, nem specifikus stresszmarkerek vizsgálata viszonylag rossz életkörülményekről, a népesség erőteljes érintettségéről árulkodik, ahol a fertőzések jelen voltak.

A csontvázmaradványok vizsgálata során két esetben feltételezhető a csonttuberkulózis, amely betegség a korábbi antropológiai beszámolókban, e korszakban csak egyszer fordult elő. Ez részben a szarmata csontmaradványok általános rossz megtartási állapotával, hiányos voltával magyarázható, de vizsgálataink arra is rámutattak, hogy a korábban csak részleteiben feljegyzett nem specifikus és/vagy minor elváltozások együttes leírásával és elemzésével pontosabb képet kaphatunk az adott népesség életkörülményeiről, egészségi állapotáról. A fentiek ismeretében a korábban már megvizsgált antropológiai szériák újraellenőrzése szükséges a minél pontosabb és teljesebb biológiai rekonstrukció érdekében.

IRODALOM

AUFDERHEIDE–RODRÍGUEZ 1998: Aufderheide, A. C. – Rodríguez-Martin, C.: *The Cambridge encyclopedia of human paleopathology*. Cambridge 1998.

BARNES 1994: Barnes, E.: *Developmental Defects of the Axial Skeleton in Paleopathology*. Denver 1994.

GERGELY ET AL. 2013: Gergely O. – Gulyás Gy. – Gyucha A, – Wilhelm G.: Horvát Tranzit gázvezeték megelőző régészeti feltárás, szakfelügyelet (Bács-Kiskun megye). *Tájékoztató az MNM NÖK 2010–2011. évi tevékenységéről*. Budapest 2013, 29.

HO ET AL. 2009: Ho, H-H. – Lin, M-C. – Yu, K-H. – Wang, C-M. – Jan Wu, Y-J. – Chen, J-Y.: Pulmonary Tuberculosis and Disease-Related Pulmonary Apical Fibrosis

[14] PÁLFI ET AL. 1999; HO ET AL. 2009.

in Ankylosing Spondylitis. *J Rheumatol* 36:2 (2009) 355–360.

Maczel 2003: Maczel, M.: 'Sur les Traces de la Tuberculose'. Critères diagnostiques des atteintes infectieuses du squelette humain et leur application dans des séries anthropologiques francaises et hongroises. *PhD Thesis, University of Szeged–University of La Mediterranée.* Szeged 2004.

Marcsik 2011: Marcsik A.: Szarmaták az Alföldön. Újabb adatok a szarmata időszak embertani arculatához (Madaras-Halmok). In.: Kőhegyi M. – Vörös G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető.* Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szerk.: Felföldi Sz. Szeged 2011, 419–444.

Marcsik–Paja 2009: Marcsik A. – Paja L.: Examination of Sarmatian Age Human Skeletal Remains from the Madaras Graves. In.: *Social History and Anthropology. Proceedings of the Symposium.* (Acta Universitatis Carolinae CLVI) Eds.: Smrcka, V. – Walker, PhL. 2009, 65–72.

Masson et al. 2013: Masson, M. – Molnár, E. – Donoghue, H. D. – Besra, G.S. – Minnikin, D. E. – Wu, H. H. T. – Lee, O. Y. C. – Bull, I. D. – Pálfi, Gy.: *Osteological and Biomolecular Evidence of a 7000-Year-Old Case of Hypertrophic Pulmonary Osteopathy Secondary to Tuberculosis from Neolithic Hungary.* Public Library of Science ONE 8(10) 2013.

Ortner 2008: Ortner, Dj.: Differential diagnosis of skeletal lesions in infectious disease. In.: *Advances in Human Palaeopathology.* Eds.: Pinhasi, R. – Mays, S. Chicester 2008, 191–214.

Paja 2003: Paja L.: Kiskundorozsmai 26/78-as számú lelőhely embertani anyagának rövid ismertetése. In.: *Úton-útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán*. Szerk.: Szalontai Cs. Szeged 2003, 157–163.

Paja 2003a: Paja L.: Röszkei (48/60, 48/75) és kiskundorozsmai (26/60, 26/72) szarmata kori embertani maradványok rövid ismertetése. In.: *Úton-útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán*. Szerk.: Szalontai Cs. Szeged 2003,165–168.

Paja–Marcsik 2009: Paja, L. – Marcsik, A.: Paleopathological and Paleodemographical Analysis of Sarmatian Osteological Series Originating from Southern Hungary. In.: *Social History and Anthropology. Proceedings of the Symposium*. Eds.: Smrcka, V. – Walker, PhL. Acta Universitatis Carolinae 156 (2009) 57–64.

Pálfi et al. 1999: Pálfi, Gy. – Ardagna, Y. – Molnár, E. – Dutour, O. – Panuel, M. – Haas, CJ. – Zink, A. – Nerlich, A. G.: Coexistence of tuberculosis and ankylosing spondylitis in a 7–8th century specimen evidenced by molecular biology. In: *Tuberculosis: Past and Present*. Eds.: Pálfi, Gy. – Dutour, O – Deák, J. – Hutás, I. Szeged 1999, 401–409.

Pálfi et al. 1999: Pálfi, Gy. – Dutour, O. – Deák, J. – Hutás, I.: *Tuberculosis: Past and Present.* Budapest–Szeged 1999.

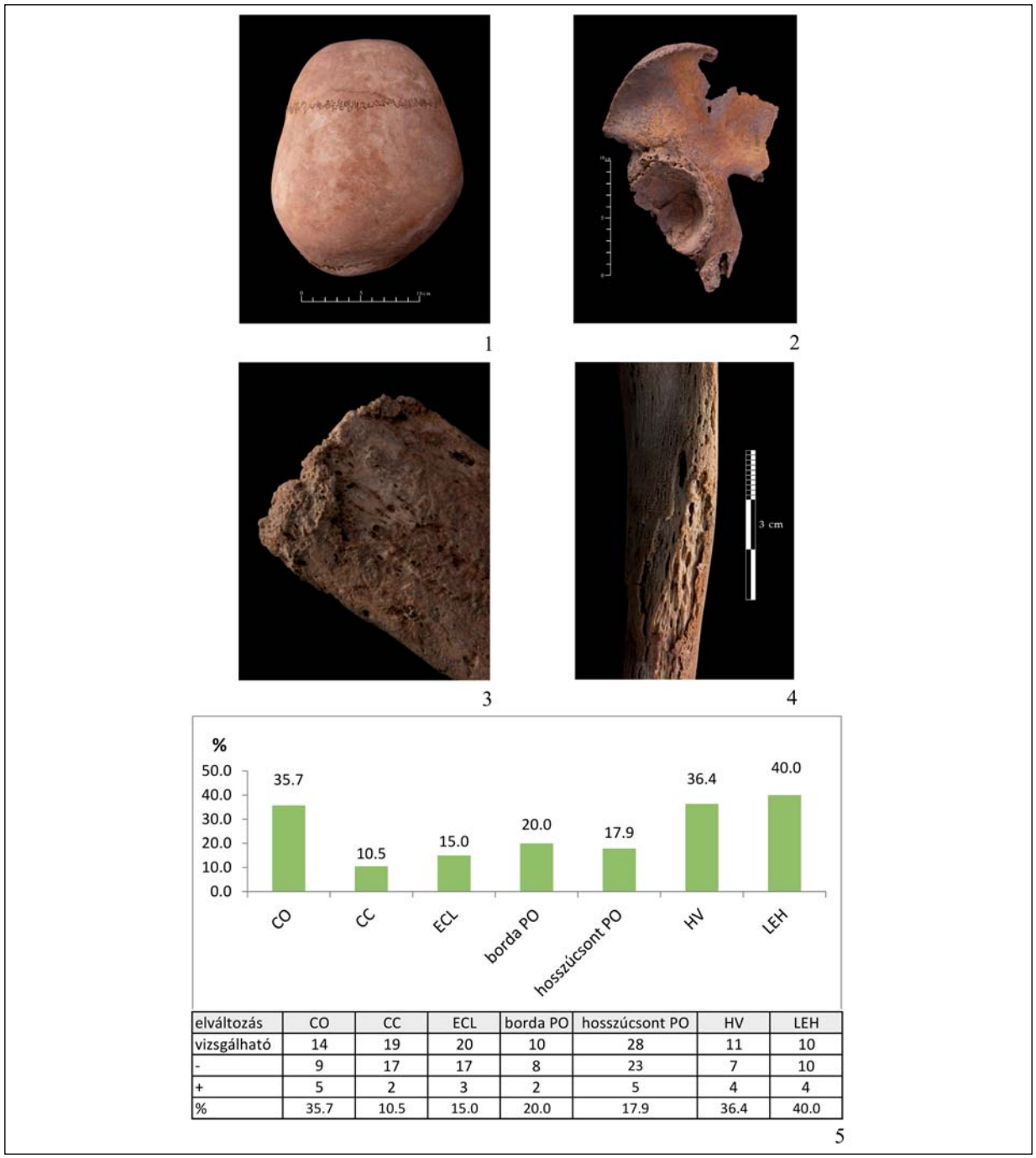
Sorrel–Dejerine 1932: Sorrel, É. – Sorrel-Dejerine, Y.: *Tuberculose osseuse et ostéo-articulaire* 1–3. Paris 1932.

Szelekovszki–Marcsik 2010: Szelekovszki, M. – Marcsik, A.: Anthropological analysis of human skeletal material (7–9th century AD, East Hungary). *Annuaire Roumain d'Anthropologie* 47 (2010) 3–15.

Waldron 2009: Waldron, T.: *Paleopathology. Cambridge Manuals in Archaeology.* Cambridge 2009.

SARMATIAN GRAVES FROM THE HUNGARIAN-CROATIAN GAS PIPELINE – PALAEOPATHOLOGICAL ANALYSIS

Osteoarchaeological material belonging to Sarmatian objects were excavated at 8 sites along the planned track of the Hungarian-Croatian gas transport pipeline crossing Bács-Kiskun County. The majority of human remains are linked to inhumations, but settlement objects (e.g. pits) also included anthropological material in some cases. During the analysis of bones of moderate/bad state of preservation, both classical anthropological examinations (determination of sex, estimation of age at death) and systematic palaeopathological analyses were carried out. Among pathological bony changes we focused on the group of those lesions (cribra orbitalia et cranii, periosteal changes of long bones and ribs, endocranial alterations, linear enamel hypoplasia) that might be in association with some kind of stress factors (e.g. starvation, parasitism, failure in absorption of minerals, non-specific and specific infections).



elváltozás	CO	CC	ECL	borda PO	hosszúcsont PO	HV	LEH
vizsgálható	14	19	20	10	28	11	10
-	9	17	17	8	23	7	10
+	5	2	3	2	5	4	4
%	35.7	10.5	15.0	20.0	17.9	36.4	40.0

5

2. kép. 1: Nyílvarrat idő előtti záródása (HT-40. lelőhely, OBNR 38/SNR 85, juvenis nő); 2: Bal medencecsont combízületi vápájának erőteljes, degeneratív eredetű torzulása (HT-47. lelőhely, OBNR 177/SNR 221, maturus férfi); 3–4: A bordákon és a hosszúcsontokon megjelenő periostitis (csonthártyagyulladás) (HT-47. lelőhely, OBNR 203/SNR 258, infantia II); 5: A nem specifikus stresszmarkerek előfordulási gyakorisága a mintában (CO – cribra orbitalia, CC – cribra cranii, ECL: endokraniális lézió, PO: periostitis, HV: hypervascularisatio, LEH: vonalas zománc hypoplasia)

Fig. 2. 1: Premature obliteration of the sagittal suture (site HT-40, OBNR 38/SNR 85, juvenile, female); 2: The advance-stage destortion of the left acetabular region is suggestive of degenerative processes (site HT-47, OBNR 177/SNR 221, Mature, male); 3–4: Periostitis of ribs and long bones may suggest different pathologies (site HT-47, OBNR 203/SNR 258, Infans II); 5: Prevalence of non-specific stress markers in the sample (CO – cribra orbitalia, CC – cribra cranii, ECL: endocranial lesion, PO: periostitis, HV: hypervascularisation, LEH: linear enamel hypoplasia)



3. kép. Feltételezett tuberkulózis csonttani tünetei (HT 40. lh. lelőhely, OBNR 39/SNR 86, juvenis, nő). 1: Az elváltozások lokalizációja; 2–3: A jobb 1. borda sternális végének kerekded-ovális nyílásai és mély felritkulása; 4: A szegycsont testének hátsó oldalán lévő litikus léziói; 5: Periostális képződmények egy jobb borda tüdő felőli felszínén; 6–7: Ágyéki csigolya testének oldalán hypervascularisatioja és az alsó felszín „szuvas" kimaródása

Fig. 3. Osseous alterations suggestive of tuberculosis (site HT 40, OBNR 39/SNR 86, juvenile, female). 1: Localization of bony changes; 2–3: Rounded/oval shaped openings and deep lytic lesions in the sternal end of the 1st right rib; 4: Lytic lesions on the sternal body's posterior surface; 5: New periostal bone-formation on the visceral surface of a right side rib; 6–7: Superficial lytic lesions and carious alterations in a lumbar vertebra



4. kép. Feltételezett tuberkulózis csonttani tünetei (HT 40. lelőhely, OBNR 102/SNR 167, maturus, férfi).
1: Az elváltozások lokalizációja; 2: Ágyéki csigolya testének hypervascularisatioja és felszíni újcsontképződményei; 3–4: Ágyéki csigolya testének plusz csontképletei és a zárólemez nagy csontgerendákkal jellemzett, hullámos lefutása; 5–6: Az 1. keresztcsonti és az 5. ágyéki csigolya fúziója

Fig. 4. Osseous alterations suggestive of tuberculosis (site HT 40, OBNR 102/SNR 167, mature, male).
1: Localization of bony changes; 2: Lytic superficial alterations and periostal new bone formations of a lumbar vertebral body; 3–4: Newly formed osseous lesions of lumbar vertebral body, and undulated vertebral plate of irregular structure; 5–6: Fusion of 1st sacral and 5th lumbar vertebrae

Hadak útján XXIV. Budapest – Esztergom 2015, 341–370.

GYERMEKMARADVÁNYOK AZ ALFÖLDI SZARMATÁK TELEPÜLÉSEIN

Sóskuti Kornél*

"A gyermekek számának korlátozását vagy egyetlen megszületettnek a megölését is gyalázatnak tartják,..."
Tacitus, Germania, 19.

Absztrakt: *A szarmata településjelenségek egy speciális csoportját képezik azok az objektumok, melyekben emberi maradványok fordulnak elő. Az ilyenformán előkerülő emberi maradványok több csoportba sorolhatók. Egyik alcsoportjukként értelmezhetők a gyermekcsontvázak. Jelen tanulmány célja, hogy a Felgyő-Kettőshalmi dűlőben 2006–2007 során feltárt eseteket bemutassa és megkísérelje azok értelmezését. Az összegyűjtött adatok bemutatásával és elemzésével, valamint a feltárt temetőkben megfigyelt gyermeksírok előfordulásával válaszokat keres a szarmata gyermekek közösségen belül betöltött szerepére, társadalmi helyzetére.*

Kulcsszavak: *szarmata településjelenségek, gyermekmaradványok, emberáldozat, erőszakos cselekmények, szarmata gyermekek társadalmi helyzete*

Bevezetés

A Duna–Tisza közén, a Tisza jobb parti vízgyűjtő területéhez kapcsolódó homokhátságon (*1. kép 1–2*), Felgyő-Kettőshalmi dűlő lelőhelyen egy hulladéklerakó telep építését megelőzően 2006–2007 során nagyszabású régészeti feltáró munka elvégzésére került sor.[1] A több mint 100 000 m² nagyságú területen több korszakhoz sorolható (újkőkori, bronzkori, római kori, népvándorláskori és újkori) településnyomok kerültek elő (*1. kép 3*).[2] A településobjektumok jelentős részét egy 2–3. századi szarmata település jelenségei képezték. Ezek közül 10 emberi maradvány is előkerült, melyekből kettő felnőtt temetkezés, a többi 8 korábban használt településjelenség betöltésébe elföldelt gyermek volt.

Jelen tanulmány célja, hogy a településen feltárt gyermekmaradványokat bemutassa és más lelőhelyeken előkerült hasonló jelenségek segítségével megpróbálja értelmezni azokat.

A jelenségek leírása

225. objektum: A jelenség egy kemence munkagödre volt. Bontása során a felső betöltési rétegben, 5–6 cm mélységben[3] egy *9 hónapos csecsemő* állatjárattal bolygatott csontváza került elő (*1. kép 4; 3. kép 1, 3*).

* Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, H-6721 Szeged, Szent Mihály utca 4. soskuti.kornel@gmail.com

1 A tanulmány az OTKA K-104980 pályázat támogatásával készült.

2 Mészáros et al. 2007, 199–200; Sóskuti 2007, 212.

3 A mélységadatok a humuszolási felszíntől mért adatot jelentik.

Beásási foltja nem látszott. A csontváz T.: Ny–K, h.: 40 cm. A koponya az oldalára billent. A gerincoszlop a helyén volt. A többi vázcsont rendezetlenül feküdt. A csontvázhoz sem viseleti tárgy, sem melléklet nem tartozott. A munkagödör betöltésében szarmata edénytöredékek voltak. A munkagödör átm.: 254 × 265 cm, m.: 61–66 cm. A munkagödröt két, későbbi objektum is átvágta (220. és 226. árok), azonban a csontvázat egyik sem érintette (*3. kép 1*).

321. objektum: Árokszakasz, melynek bontása során, a felső betöltési rétegben, 2–3 cm mélységben egy csecsemő bolygatott csontváza került elő (*1. kép 4; 3. kép 4*). A bolygatás állatjárás során történhetett. Beásási foltja nem látszott. A csontváz T.: Ny–K, h.: 28 cm. A hanyatt fekvő gyermek koponyája töredékes volt. A gerincoszlop, a bal mellkas és kar csontjai anatómiai rendben feküdtek. A többi csont hiányzott. A csontvázhoz sem viseleti tárgy, sem melléklet nem tartozott. A csontváz fekvésének iránya nem azonos az árkokéval. Az objektumhoz kapcsolódott a 320., 323., 325. és 376. számú árok is. Egymáshoz viszonyított helyzetük nem volt meghatározható.

440. objektum: A *csecsemőcsontváz* a 213. árok bontása során került elő a betöltésből, 15–22 cm mélységben. Az objektum egy többszörösen megújított, egyenetlen vonalvezetésű vízelvezető árok lehetett a terület egy mélyen fekvő pontján (*1. kép 3–4*). A csontváz T.: DK–ÉNy (a 213. árok irányával megegyező), h.: 58 cm (*2. kép 1*). Beásási foltja nem látszott. A csontváz eredetileg hanyatt, nyújtott testhelyzetben feküdt. A vázcsontok rendkívül gyenge megtartásúak, a töredékes koponyán és a bal lábszárakon kívül kevés maradt meg azokból. A leletei alapján kislány lehetett. Mell.: 1. Az áll alatt egy kisméretű, egytagú, felső húros, aláhajlított lábú *bronzfibula* (*2. kép 2*) helyezkedett el. A visszahajlított láb négyszeresen a kengyelre van tekercselve. H.: 2,4 cm, m.: 1,1 cm, átm.: 0,8 cm. 2. A fejtől balra egy lapos fehér *üveggyöngy*, a jobb alsó lábszár alatt narancssárga, hasáb alakú *üveggyöngy* volt. Sz.: 0,2 cm, h.: 0,5 cm.

680. objektum: A jelenség eredetileg egy füstölő tüzelőtere volt (*1. kép 4; 3. kép 2*). Funkciójának megszűnte után hulladékkal töltötték fel. A betöltés bontása során, 30–35 cm mélységben került elő egy *9–10 hónapos csecsemő* csontváza. A csontváz T.: DK–ÉNy, h.: 48–50 cm. Beásási foltja nem látszott. A csontváz hanyatt, nyújtott testtartásban feküdt. Megtartása gyenge, töredékes volt. A váz koponyája feljebb, a lábai mélyebben feküdtek, a váz vonalvezetése a jelenség lejtős betöltéséhez igazodott. A csontvázhoz sem viseleti tárgy, sem melléklet nem tartozott. A gödör betöltésében szarmata edénytöredékek voltak. Gödör átm.: 94×86 cm, m.: 72 cm. A gödröt a későbbi 231. árok vágta, ez a csontvázat nem érintette.

690. objektum: A 213. árok bontása során került elő egy *csecsemő* csontváza, 10 cm mélységben, a betöltésből (*1. kép 4*). A csontváz T.: DK–ÉNy (a 213. árok irányával megegyező), h.: 45 cm (*2. kép 5*). Beásási foltja nem látszott. A csontváz hanyatt, nyújtott testtartásban feküdt. A csontok gyenge megtartásúak, töredékesek, a koponya, néhány borda és a két lábszárcsont maradt meg. Mell.: 1. A gyermek deréktáján összekorrodálódva egy *vas-* és *bronzkarika* került elő. Talán az övet/pólyát(?) fogta össze. Átm.: 3 cm.

753. objektum: A gödör bontása során, az alján, az északi sarokban egy zsugorított helyzetű, *1,5–2 éves gyermek* csontváza került elő (*1. kép 4; 2. kép 3–4*). A csontváz T.: ÉNy–DK, a zsugorított váz h.: 42 cm. A váz a jobb oldalán feküdt, háttal a gödör falának, a karok enyhén felhúzva, könyökben behajlítva, a kezek az arc előtt. A térdek a könyékig felhúzva. A csontvázhoz sem viseleti tárgy, sem melléklet nem tartozott. A koponya fölött egy kettéroppant ló(?)állkapocs volt, ami valószínűleg a gödör betöltődése során került oda. A gödörben kerámia- és állatcsont töredékek voltak. A gödör eredetileg egy terménytároló verem volt. A gödör átm.: 223 × 160 cm, m.: 62 cm.

3458. objektum: A *csecsemő* csontváza a 3420. árok bontása során, 3–5 cm mélységben került elő (*1. kép 5*). A váz a részben feltöltődött árok nyugati oldalán feküdt. A csontváz T.: ÉNy–DK (a 3420. árok irányával megegyező), h.: 39 cm (*2. kép 6*). Beásási foltja nem látszott. A csontváz hanyatt, nyújtott testtartásban feküdt. Karok nyújtva, a test mellett, a kéz a medencében, a lábszárak nyújtva, az alsó lábszárak egymást keresztezték. A koponya a gépi humuszoláskor sérült meg. A koponya a mellkas csontjaival együtt magasabban feküdt, mint a lábszárcsont. Az egész váz az árok alja felé dőlt, amely azt jelezte, hogy az ívesen, részben beiszapolódott vagy feltöltődött árok még látszó mélyedésébe került a holttest. A csontvázhoz sem viseleti tárgy, sem melléklet nem tartozott. Az árok betöltéséből kerámia és állatcsont került elő.

4330. objektum: A *csecsemő* bolygatott csontváza a 4190. árok bontása során került elő, 10 cm mélységben (*1. kép 5*). A csontváz T.: DNy–ÉK (a 4190. árok irányával megegyező), h.: 62 cm (*2. kép 7*). Beásási foltja nem látszott, bolygatása állatjárás során keletkezhetett. A megmaradt koponya és a lábszárcsontok alapján valószínűleg nyújtott tartásban feküdhetett. A csontvázhoz sem viseleti tárgy, sem melléklet nem tartozott. Szintén ebben az árokban, a gyermekvázhoz közel helyezkedett el a 4329. felnőtt csontváz. Az árok eredetileg egy sekély, keskeny, szögletes kerítőárok volt.

A lelőhelyen előkerült gyermekmaradványok

Gyermekmaradványok a feltárt település teljes területén megtalálhatók voltak. A nyugati részen volt 5 temetkezés (225., 321., 440., 680., 690. objektum), a középső területen egy (753. objektum), míg a keleti–északkeleti részeken további két váz fordult elő (3458., 4330. objektum) (*1. kép 4–5*).

5 gyermekváz árokban volt, a tájolásuk a legtöbbször az árok irányát követte. Az árkok eltérő méretűek és funkciójúak voltak: egy részük gazdasági egységet keríthetett, a többség azonban vízelvezetésre szolgálhatott. Szögletesen megtörő vonalú kerítőárok volt a 4330. számú csontvázat tartalmazó jelenség (4190. objektum), melybe egy felnőttet is eltemettek (4329. objektum). Gyermekvázak egy-egy esetben előfordultak füstölő munkagödrében (*3. kép 2*), kemence előtérgödrében (*3. kép 1, 3*) és egy tárolóveremben (*2. kép 3*). A településjelenségek minden esetben használaton kívül voltak, már részben betöltődtek.

A fiatalabb gyerekek 4 esetben hanyatt fekvő pozícióban voltak (*2. kép 1, 6–7; 3. kép 2*), egy 1–1,5 év körüli gyermek zsugorított testtartásban feküdt a gödör alján (*2. kép 4*). Három esetben a csontokat állatjáratok bolygatták meg, így ezek eredeti pozíciójáról nincs pontos információ.

Tájolásukkal kapcsolatosan következetesség nem figyelhető meg. Amint az fentebb már említettük, általában az árkok irányát követte a fektetésük, így előfordult, hogy a koponya DK, DNy, ÉNy és Ny-i irányban helyezkedett el. Az egyéb jelenségekben elföldelt vázaknál Ny, ÉNy és DK irányok figyelhetők meg. Egy esetben sem állt a koponya É-i vagy K-i irányban.

Földbe helyezésükre külön beásást nem lehetett megfigyelni. Megjegyzendő, hogy az árkok esetében a betöltés rendkívül egységes volt, melyben beásások foltja nem biztos, hogy élesen jelentkezett volna. Koporsóra vagy halotti lepelre utaló nyomot egy esetben sem lehetett megfigyelni.

A jelenségekből majdnem minden esetben került elő leletanyag, mely főként az objektumok betöltéséhez kapcsolható. A 440. csontváz mellett azonban egy fehér és egy narancssárga üveggyöngy, továbbá egy egytagú, aláhajlított lábú fibula volt (*2. kép 2*). A 680. gyermekváz medence környéki részéről egy összekorrodálódott vas- és bronzkarika került elő. Ezek minden bizonnyal a ruházatához tartozhattak, vagy esetleg a gyermek pólyáját rögzítették vele.

A Felgyő-Kettőshalmi dűlő lelőhelyen előkerült gyermekcsontvázakkal kapcsolatosan számos kérdés felmerül. Ezek sorban a következők: A tapasztalt jelenség egyedülálló-e a korszakban vagy más lelőhelyen is megfigyelhető? Csak gyermekvázak fordulnak-e elő településeken? Csak településeken fordulnak-e elő gyermekmaradványok? Lehetséges-e társadalomtörténeti konklúziók levonása a településeken előforduló gyermekvázakkal kapcsolatosan? Az ezekre adható válaszokat röviden tekintsük át az alábbiakban.

A korábbi szakirodalmi adatok és az ásatási beszámolók áttekintésén, valamint a témával kapcsolatosan folytatott konzultáción alapuló eddigi anyaggyűjtés során 27 településről 46 csecsemő vagy gyermek csontváza vált ismertté (*1. táblázat*). Ezek alapján kijelenthető, hogy a Felgyőn tapasztalt jelenségek nem egyedülálló, lelőhelyspecifikus elemként értelmezhetők, hanem alföldi elterjedésükkel szélesebb körben számolni lehet. Az újabb lelőhelyek feltárásával, valamint a korábbi leletegyüttesek feldolgozásával ezek száma emelkedik, további esetek előkerülése várható.

A gyermekmaradványokat tartalmazó lelőhelyek jelentős része eddig közöletlen, az adatok egy része a rövid szöveges kutatási összefoglalókból ismert. A szűkszavú jelentések sokszor csak minimális információt szolgáltatnak, illetve a lelőhelyek részletes feldolgozásának hiányában azok teljes mértékű hitelessége is megkérdőjelezhető; csak egy példát említve, ilyen a lelőhelyek 2–5. századon belüli pontosabb keltezésének lehetősége.

Az alábbiakban szereplő adatok könnyebb áttekinthetőségének érdekében a lelőhelyeken tapasztalt fontosabb információk az *1. táblázat*ban is megtalálhatók.

TELEPÜLÉSEKEN ELŐFORDULT GYERMEKMARADVÁNYOK[4]

Az alábbiakban rövid összefoglaló található azokról a lelőhelyekről, ahol szintén kerültek elő a Felgyőn megfigyelt gyermekmaradványokhoz hasonló jelenségek. Ezek egy része már a korábbi szakirodalomból ismert, de jelentősebb hányaduk eddig közöletlen, új feltárásokból származó adat.

1. Apátfalva, Nagyút-dűlő, M43 43. lelőhely:[5] A lelőhely az M43-as autópálya nyomvonalán helyezkedik el. Az útépítést megelőző régészeti munkálatok során több korszak emlékeit tárták fel. A nyomvonal több késő szarmata településrészletet, valamint egy szintén késő szarmata temetőt érintett. A feltárt lelőhelyrészen több településobjektumból kerültek elő felnőtt és gyermekmaradványok. Gyermekvázak az alábbi objektumokban voltak:

OBNR 215/SNR 284: gödör. A lelőhelyen feltárt temetőtől nyugatra, a temetőárok külső oldalán előkerült, ovális, É–D hossztengelyű, meredek falú gödör betöltésében találtak egy *infans I.* korú, 3–4 éves gyermek csontvázat. A váz elhelyezkedéséről közelebbi adat nem ismert.

OBNR 313/SNR 425: épület. A feltárt lelőhelyrész közepén található, félig földbe mélyített négyszögletes épület közepén található egyik cölöplyuk betöltéséből került elő a magzat vagy újszülött maradványa. A váz elhelyezkedéséről közelebbi adat nem ismert. Az épületben 7 cölöplyukat bontottak ki. Ebből kettő középen, kettő az északi oldalon, kettő a délkeleti sarokban, egy pedig a keleti oldal közepén helyezkedett el.

OBNR 363/SNR 432: A lelőhely északi részén található ovális, lapos, sekély gödörben egy hanyatt fekvő, ÉNy–DK irányban, nyújtott testtartásban eltemetett *infans I.* korú, 3–4 éves gyermek csontváza került elő.

2. Arad-B 05 lelőhely:[6] A lelőhely az Arad–Temesvár közötti autópálya (E671/DN69) nyomvonalán, Aradtól délre található. A szarmata településen a Cx 061(a) jelzetű, elhagyott, részben feltöltődött lakóházba egy temetkezést ástak (Cx 061b), melybe két gyermeket fektettek (*6. kép 1*). A sír h.: 100 cm, sz.: 80 cm, m.: 20 cm. A vázak D–É tájolásban, hanyatt fekvő, nyújtott testtartásban helyezkedtek el. Az egyik medencéje és a combok kissé nyugati irányba dőltek, a másik, fiatalabb váz lábai kissé behajlítva helyezkedtek el. Az egyik váz mellett egy bronz karkötő, a másiknak a szájában egy gyöngy volt. Az egyik váz *infans I* (1,5–2 év körüli), a másik *infans II.* (4,5–6 éves) lehetett. A leletegyüttes a 4. század második felére keltezhető.

3. Berettyóújfalu, Nagy Bócs-dűlő:[7] A lelőhelyen egy kút (1668. objektum) felső betöltési rétegében egy fiatal gyermek (nem csecsemő) zsugorított testhelyzetű csontvázát bontották ki. A testtartás rendellenes volt, a karok és a lábak is teljesen felhúzva helyezkedtek el, valószínűleg össze lehettek kötözve(?). Az objektum betöltésében egy másik, felnőtt vázat is kibontottak. A feltárók a jelenséget a település 2–3. századi fázisának végére keltezték. További *infans I.* korú, 1,5–2 éves gyermek csontváza került elő az 1172. objektum betöltéséből.

4. Bugac-Bimbó, Udvardi-tanya:[8] A lelőhely Bugac külterületén, egy Ny–K irányú homokháton helyezkedik el. Gázvezeték építése tette szükségessé a megelőző feltárás elvégzését. A lelőhely egy kisebb kiterjedésű, tanyajellegű késő szarmata település lehetett. A 35. objektum (gödör) betöltéséből egy magzati/újszülött korú (38–40 hetes) gyermek koponyatöredéke került elő. A lelet a feldolgozó munka során

---

4 Az egyes lelőhelyek sorszáma a *4. kép 1 térkép* számozásával megegyező.
5 Paluch Tibor ásatása.
6 GRUMESA ET AL. 2013.
7 DANI ET AL. 2006, 13.
8 GULYÁS 2010a, 171–172.

került elő az állatcsontok közül. Az antropológiai maradványokon fertőzésre utaló nyomok figyelhetők meg. Nem dönthető el egyértelműen, hogy a fertőzés vagy más esemény lehetett a halál oka. A bontás során egyéb vázrészeket és a koponyatöredék elhelyezkedését sem lehetett megfigyelni. A gödör betöltéséből a településleletekre jellemző kerámia- és állatcsonttöredékek kerültek elő.

5. Bükkábrány-Vasúti-dűlő (*Bánya, VI. lelőhely*):[9] A lelőhely feltárására egy bánya terjeszkedése miatt került sor. A nagy kiterjedésű szarmata település északnyugati részén lévő egyik tároló gödörben több emberi csontváz volt. Az egyik egy DK–ÉNy tájolású, bal oldalára fektetett, felhúzott lábú, behajlított karú egyed volt. Vállánál egy másik koponya, valamint egy kisgyermek (újszülött) rossz megtartású vázmaradványai helyezkedtek el. A gödörben késő szarmata leletek voltak.

6. *Cegléd, Városi-dűlő*:[10] A több korszak emlékét magában foglaló, nagy kiterjedésű lelőhelyen a 4. sz. főút építését megelőzően vált szükségessé a régészeti feltárás. A lelőhelyen a több fázisban zajlott feltárási munkák során két ásatási szezonban is került elő településobjektumból csecsemőváz. Az egyik egy épület betöltéséből. A lábszárai hiányoztak, melléklete nem volt.[11] A másik a 468. gödör aljában eltemetett, hanyatt fekvő, Ny–K irányba tájolt, nyújtott vázas csecsemősír volt. Melléklete ennek sem volt.[12] A település egyéb objektumában hiányos felnőtt csontvázat is megfigyeltek. A lelőhely nagyobb része 2–3. századi, de későbbi időre keltezhető leletanyagok is előkerültek.

7. Dunakeszi-Alagi major, 5/17. lelőhely:[13] A településen a 138. enyhén méhkasos formájú gödör betöltéséből kutyák csontvázaival együtt egy gyermek vázmaradványa került elő. A vázak a gödör felső betöltési rétegében feküdtek. Az egyik kutya a gyermekváz mellett, a fejhez közel volt, míg a másik, természetellenesen kitekert helyzetben fekvő állat feje a gyermekváz hasán nyugodott.[14] A csontváz T.: É–D (*7. kép 4*). A gyermekváz háton feküdt, a koponya a bal oldalára billent. A jobb kar a testen keresztben, a bal kar a test mellett feküdt. A lábak kissé behajlítva helyezkedtek el. Az objektum betöltéséből a szokványos településleleteknek számító kerámiatöredékek és állatcsontok mellett egy római érme is előkerült.

8. Ebes-Zsong-völgy:[15] A lelőhelyen feltárt, többszörösen felülrétegzett településnyom között szarmata objektumok is voltak. Több objektum betöltésében voltak gyermekvázak vagy vázrészek (pl. OBNR 45/SNR 12) (*7. kép 1*). Ezek közül több kút betöltésében bontottak ki gyermekmaradványokat. Az egyik kút felső rétegében egy *infans I.* korú, 1–2 éves gyermek csontváza feküdt. Egy másik kút betöltéséből állatcsontváz és egy felnőtt férfi váza mellett egy gyermek koponyatöredéke került elő. A lelőhely egyik, nagyméretű árkának betöltésében egy kisgyermek bolygatott váza helyezkedett el. A feltárás során tett megfigyelés alapján a váz mellett elhelyezkedő edény a melléklete volt. A lelőhelyen több olyan sekély, kerek gödör került elő, melyekben gyermekek csontvázát figyelték meg. Keltezésük a leletanyag hiányában nem volt egyértelműen lehetséges, mert csak paticsos omladékkal voltak lefedve a vázak. A lelőhelyen elfoglalt helyük, illetve a betöltés jellege alapján a feltáró kora vaskorinak vagy császárkorinak véli azokat.[16]

---

9 Simon 2012, 201.
10 Rajna–Dinnyés 2004, 196; Rajna 2005, 200–201.
11 Rajna 2005, 200.
12 Dinnyés–Rajna 2004, 196.
13 Kulcsár Valéria ásatása.
14 Istvánovits 1999, 176.
15 Istvánovits 1999, 176.
16 Dani 2004, 205–209.

9. Felgyő-Kettőshalmi dűlő (*20/77*)*, Nr. 85. lelőhely*: Az előkerült gyermekvázak adatai jelen tanulmányban, fentebb szerepelnek.

10. Gyoma-Ailer téglagyár, Gyoma 133. lelőhely:[17] A feltáráson összesen két emberi csontváz került elő. Az egyik a humuszban elhantolt felnőtt sír, mely a feltáráson kívülre eső temető szélső sírjaként értelmezhető. A másik a 127. gödör felső betöltési rétegében elhelyezett csecsemő volt. A gyermekváz Ny–K tájolásban, hanyatt fekvő, nyújtott testtartásban helyezkedett el (*6. kép 5*). A gyermek mellkasán néhány üveggyöngy volt, mely a viseletéhez tartozó nyaklánchoz vagy ruhahímzéshez tartozhatott. A gyermekváz a település 2. századi horizontjához tartozott, a kutatás áldozatként értelmezte.[18]

11. Harta-51. út, 96–97 km:[19] A szarmata település 226. gödrének betöltéséből egy csecsemő csontváza került elő. A lelőhely egyéb településobjektumában felnőtt csontvázat is kibontottak.

12. Hódmezővásárhely-Erzsébet:[20] Az útépítéshez kapcsolódóan elvégzett megelőző feltárás során egy 4. század végére/5. század elejére keltezhető, feltételezhetően tanyajellegű településrészlet került elő. A 19. hosszúkás, lekerekített végű, egyenes aljú, sekély, lapos objektum délkeleti részén egy összetört fazék feküdt (*5. kép 4–8*), szája délkeleti irányba nyílt. Az edénybe fejjel lefelé, nyújtott testtartásban egy csecsemőt fektettek. A hosszú csontok hozzávetőlegesen eredeti helyükön maradtak, néhány vázrész bolygatottan helyezkedett el. A váz gyenge megtartású, töredékes állapotú volt. A test tájolása: ÉNy–DK. Melléklete nem volt. A fazék egy téglaszínű, koromfoltos, lassú korongon készített, csillámos kőzúzalékkal soványított, ívesen kihajló, síkokkal tagolt peremű, széles szájú, vállában öblösödő testű, alja felé szűkülő darab volt. Vállát fésűsen bekarcolt vonallal és hullámvonalsorral, valamint bepecsételt sormintával díszítették. Az 5–7 fogas fésűs eszközzel az edény nyaka alatt egy körbefutó, vízszintes vonalköteget, alatta egy hullámvonalas mintát képeztek ki. A két bekarcolt vonalköteg közötti felületre háromszögekből álló sormintát pecsételtek. A mintát a fésűs eszközzel alakították ki. Perem átm.: 23 cm, fenék átm.: 12 cm, ma.: 33 cm (*5. kép 1*). Az edény alapján a jelenség a 4. század végére, az 5. század első harmadára keltezhető. Az objektum betöltéséből további csillámmal és kőzúzalékkal soványított, lassú korongolt fazéktöredékek kerültek elő (*5. kép 2–3*).

13. Hódmezővásárhely-Solt-Palé:[21] A lelőhelyen 1938-ban, kis felületen végzett feltárás során előkerült 17. objektum egy cölöpszerkezetes épületnyom volt (*6. kép 3*). Padlóján egy bal oldalára fektetett, zsugorított testhelyzetben eltemetett gyermek csontváza helyezkedett el.

14. Jánoshalma-Faddi-dűlő, Horvát tranzit 34. lelőhely:[22] Gázvezeték építéséhez kapcsolódó munkálatok alkalmával került sor a lelőhelyen végzett megelőző feltárásra. Ennek során 2–3. századi szarmata településrészlet 20 objektuma került feltárásra. A 17. gödör betöltéséből egy 40 holdhetes korú újszülött vázmaradványai kerültek elő. A váz elhelyezkedéséről közelebbi adat nem ismert, a megmaradt vázrészek alapján feltételezhető, hogy egészben került a gödör betöltésébe. A csontokon patológiás elváltozás nem volt megfigyelhető. A jelenség betöltésében kerámia- és állatcsonttöredékek, valamint néhány fémtárgy volt.

15. Kecskemét-Mercedes-Benz gyár, RL-11. lelőhely:[23] A gyárépítést megelőző feltárási munkálatok során egy több korszakú lelőhely nyomai kerültek elő. A római kori megtelepedés

---

17 VADAY 1996, 152.
18 VADDAY 1997, 78–79, 9. kép.
19 WICKER 2003, 228.
20 BALOGH 2007, 212.
21 PÁRDUCZ 1938, 103, Abb. 1.
22 PÓPITY 20109, 228–229.
23 WILHELM 2009, 241.

a 2–3. században volt a legintenzívebb, de a lelőhelyen egy 4–5. századi, tanyajellegű településnyom is előkerült. A lelőhely keleti széléhez közel, az egyik méhkas alakú gödörben egy kisgyermek csontváza került elő. Teste szorosan az objektum falához volt fektetve, felhúzott lábakkal, zsugorított pózban helyezkedett el. A jelenség a 2–3. századi településrészhez tartozott.

16. Kecskemét-Északi elkerülő:[24] Az elkerülő út építése során előkerült késő szarmata település két objektumából került elő gyermekcsontváz. A vázak zsugorított testhelyzetben voltak eltemetve.

17. Makó-Dáli-ugar, M43 40. lelőhely:[25] Az M43 autópálya építéséhez kapcsolódóan vált szükségessé a 3–4. századra keltezhető településrészlet feltárása. Több jelenség betöltéséből kerültek elő emberi vázmaradványok. Az egyik füstölő (SNR 156, valamint egy nagyméretű, földbe mélyített tárolóhelyiség (SNR 215) bontása során került elő egy-egy gyermek csontváza. A füstölőből előkerült gyermek pontos elhelyezkedéséről nem tudunk bővebb információt, a vázrészek bontás során kimozdultak. A másik, idősebb korú gyermek háton fekve helyezkedett el. Lábai térdben hajlítva, enyhén felhúzva, a karjai könyökben behajlítva, a bal kar a mellkason, a jobb a hason (*7. kép 5*). Valószínűleg lány lehetett, mert néhány gyöngyből álló nyaklánca volt.

18. Makó-Dáli-ugar VIII. lelőhely:[26] Gázvezeték építése során került sor a lelőhelyrészlet feltárására 2009 folyamán. A szarmata településrészletről egy gödörből és egy árokból ismertek emberi vázmaradványok. Az árokban egy felnőtt töredékes vázmaradványai voltak. A gödörből (OBNR 33/SNR 45) egy *infans I.* korú, 1–2 éves gyermek töredékes vázmaradványai kerültek elő. A vázrészek elhelyezkedéséről közelebbi adat nem ismert. A patológiai elemzés során a következőek voltak tapasztalhatók: a két szemüreg felső falának felritkulásai (*poroticus* és *cribroticus cribra orbitalia*), a jobb falcsont hátsó területének lyukacsossága (*cribra cranii*), valamint a nyakszirtcsont *endocranalis* felszínének szivacsos felritkulásai egyaránt fertőzésre utalnak. Ebben az életkorban a szervezet igen érzékeny a fertőzésekre, ezen elváltozások hátterében álló folyamatok a gyermek halálát is okozhatták.

19. Makó-Pap-hát III. lelőhely, MOL-17:[27] Gázvezeték építése során került sor a lelőhelyrészlet feltárására 2009 folyamán. Az előkerült néhány településobjektum között volt egy félig földbe mélyített épületrészlet (OBNR 3/SNR 4). A jelenség betöltéséből a kerámia-, állatcsont- és kőzettöredékek közül került elő egy *infans I.* korú gyermek hosszú csontja. A váz elhelyezkedéséről közelebbi adat nem ismert, lehetséges, hogy további részletei a feltáráson kívüli objektumrészben helyezkednek el. A csonton patológiás elváltozás nem volt megfigyelhető.

20. Nagyszénás-Sváb-dűlő, Szennyvíztisztító:[28] A római kori és Árpád-kori lelőhelyen 2013 során egy szennyvíztelep létesítéséhez kapcsolódóan került sor megelőző feltárásra. A munkálatok során előkerült 29 objektum nagyobb része egy késő szarmata településhez tartozott (4. század vége/5. század eleje), néhány jelenség a 2–3. századra keltezhető. A 17. gödör betöltéséből egy *infans I.* korcsoporthoz sorolható, 5 év körüli gyermek hiányos vázrészei kerültek elő. A váz elhelyezkedésének pontos részletei ismeretlenek. A szemüreg tetején korai (*poroticus*) *cribra orbitalia* nyomai figyelhetők meg, amelyet általában vashiányos állapotokkal hoznak összefüggésbe, a vashiány okaként fertőző betegség, megváltozott endokrin működés vagy éhezés jelölhető meg. Ezen elváltozások hátterében álló folyamatok a gyermek halálát is okozhatták.

---

[24] Sz. Wilhelm Gábor ásatása.
[25] A szerző saját feltárása.
[26] Gulyás 2010, 267.
[27] Gulyás 2010c, 272–273.
[28] Jászberényi 2014.

A lelőhelyről ezen kívül ismert egy további, szórványként előkerült *infans I.* korú, 6 év körüli gyermek lábszárcsontja.

21. Nemesnádudvar-Hajósi úti dűlő II. lelőhely:[29] Az M9 autópálya építéséhez kapcsolódóan vált szükségessé a megelőző feltárás. A nagy kiterjedésű, több korszak emlékeit tartalmazó lelőhelyen két szezonon keresztül folytak feltárási munkálatok. Ennek során 43 049 m² nagyságú felületen 1892 objektum feltárása történt meg. Az ásatás teljes területén megtalálhatók voltak egy 2–3. századi település nyomai. 4–5. századi, tanyajellegű településjelenségek elszórtan helyezkedtek el a felületen. A valószínűleg 2–3. századi szarmata település egyik épületének felső betöltési rétegéből került elő egy gyermek koponyatöredéke (OBNR 30/SNR 30). A betöltés felső rétegét, így a koponyát is talajművelés rongálta meg. Lehetséges, hogy a gyermekváz nem az objektumhoz, hanem a felette lévő talajrétegekhez köthető.[30] Egy további gödör (OBNR 179/SNR 224) betöltésének felső rétegéből szintén gyermekkoponya töredéke került elő (*7. kép 2*). Egyéb vázrészek hiányoztak, a betöltésben állatcsont-, kő- és kerámiatöredékek voltak mellette. Az antropológiai vizsgálatok alapján a koponyatöredék egy *infans I.* korcsoporthoz sorolható, kb. 3 éves gyermek vázához tartozott. A vázcsontokon látható paleopatológiás elváltozások a következőek voltak: a szemüreg felső lemezein és a koponyatető nyílvarrat menti területein felritkulások és a koponya *endocranialis* oldalának litikus léziói és a nyakszirtcsont területén lévő csontképzés, melyek valamilyen fertőzésre utalnak. A rendelkezésre álló információk alapján nem dönthető el, hogy ez vagy egyéb dolog okozhatta a gyermek halálát.

22. Polgár-Varga-halmi-dűlő:[31] A lelőhelyen az M3 autópálya építéséhez kapcsolódóan került sor a megelőző feltárásra. A késő szarmata, 4–5. századi településen egy É–D tájolású kislány erősen bolygatott csontváza került elő. A jelentésből pontosan nem derül ki, hogy egy korábbi településobjektumhoz kapcsolható-e vagy külön temetkezésként értelmezhető a jelenség. A többi lelőhely tanúsága szerint lehetett magányos temetkezés vagy a településhez kapcsolható gyermekváz is.

23. Szihalom-Pamlényi-tábla:[32] A lelőhelyrészlet feltárására az M3 autópálya építése okán került sor több ütemben 1995–1997 és 2002 folyamán. A munkálatok alkalmával 1643 településjelenség került elő, melyek jelentős része egy több fázisú (2. század vége – 3. század közepe, 4. század vége – 5. század eleje) szarmata és kora népvándorlás kori faluhoz tartozott. A 957. objektum betöltéséből egy *infans I.* korú, 1–1,5 éves gyermek koponya- és vázcsont töredékei kerültek elő. A váz elhelyezkedéséről közelebbi adat nem ismert. A csontokon patológiás elváltozás nem volt megfigyelhető.

24. Szőreg-Iván-téglagyár:[33] A lelőhelyen feltárt szarmata településrészlet 55. objektumából több emberi csontváz/vázrész került elő. A csontok a részben feltöltődött korábbi tárolóverem betöltésében voltak. Két kitekert testhelyzetű felnőtt vázát és egy hanyatt fektetett, nyújtott testhelyzetű gyermek csontvázát bontották ki (*7. kép 4*).

25. Tiszaeszlár-Bashalom:[34] A feltáráson előkerült 3. számú, részben feltöltődött szarmata épületben, 110 cm mélységben egy csecsemő melléklet nélküli csontváza helyezkedett el (*6. kép 2*).

26. Tiszaföldvár-Téglagyár:[35] Az 1982-ben feltárt 26. méhkas alakú verem betöltésében (1982/26. objektum) egy 10 éves gyermek csontváza feküdt, hason, kicsavart testhelyzetben. A csontváz feletti betöltési réteg

---

29 SOMOGYVÁRI 2009, 292; SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2010, 301–302.
30 SOMOGYVÁRI 2009, 292.
31 DANI 2003, 204–205.
32 VÁRADY 1997, 117–119; VÁRADY 2002, 276.
33 CSALLÁNY 1962, 147; VADAY 1997, 82–83.
34 KOVALOVSZKI 1980, 18.
35 VADAY 1997, 83.

homogén volt, a vázat egy hamuval kevert égett réteg fedte, mely alatt kormos fekete betöltést figyeltek meg. A váz a gödör keleti oldalán helyezkedett el az objektum oldalához fektetve, É–D tájolással. A koponyája egy kutya csontvázán nyugodott, a gödör délnyugati harmadában egy másik kutyaváz volt. A csontváz mellett és részben a vázon kőzettöredékek és egy őrlőkő feküdt. A gödör aljából több gázlómadár tojása került elő. A gyerekváz szintjén állatcsont- és kerámiatöredékek voltak (*7. kép 3*).

27. Vác-Csörögi-rét:[36] A 74. és a 99. gödör betöltésében egy-egy gyermek és egy rendellenes pozícióban fekvő felnőtt csontváza helyezkedett el.

A településeken előforduló gyermekvázak összefoglaló áttekintése

Az eddig felgyűjtött 27 lelőhely topográfiai elhelyezkedését végigtekintve szembeötlő, hogy a településeken fellelhető gyermekmaradványok előfordulása nem egy szűk földrajzi régióra jellemző sajátosság, hanem az Alföld egész területén megfigyelhető (*4. kép 1*). Néhány területen tapasztalható a lelőhelyek sűrűsödése, mint például a Közép-Alföldön, de ez feltételezhetően az eltérő kutatottsági szintekkel magyarázható.

Az esetek jó részében lelőhelyenként egy-egy csecsemő vagy gyermekváz található, de több településen ettől eltérő volt a jelenségek száma. Ezek mértéke nagyban függ a feltárt településnyomok változó nagyságától. Mint az fentebb látható volt, több esetben csak egy gázvezeték nyomvonalán végzett kisebb felületű feltárás eredményéből kerültek elő a gyermek maradványok (pl. Jánoshalma és Makó környéki lelőhelyek), más alkalmakkor a nagyobb ásatási felszínen több csontváz került elő (pl. Felgyő). Aradon, Cegléd-Váróczi-dűlőben, Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dűlőben, Makó-Dáli-ugaron, Nagyszénáson, Nemesnádudvaron és Vác-Csörögi-réten 2-2, Apátfalván 3, Ebes-Zsong-völgyön több mint 4, míg Felgyőn 8 gyermekmaradvány került elő.

A vázak közel fele gödörben volt, az eddig megismert leletek másik fele épületekből, árkokból, kutakból, kemencékből vagy füstölőből került elő (*4. kép 2*). Az árkok és felhagyott épületek gyakori használatán kívül más rendszer nem állapítható meg az elhelyezkedésükben.

Több esetben csak egy-egy koponyatöredék, hosszúcsont vagy egy felsőtest részlete maradt meg a vázakból (pl. Bugac-Bimbó, Udvardi-tanya; Nemesnádudvar-Hajósi úti dűlő II.). Az ismert esetek jelentős részénél a teljes csontváz az objektumban lehetett, a hiányos vázrészek feltételezhetően a feltárás következtében vagy a korábbi talajművelési munkálatok során keletkezhettek, illetve a kicsi, törékeny antropológiai anyaggal rendelkező egyedeknél a talajtani adottságok mellett nem ritka a csontok felszívódása sem.

Az ismert eseteket végigtekintve a csecsemők és a valamivel idősebb, de még mindig *infans I.* korcsoporthoz tartozó gyermekek egy részénél a földbehelyezésük között különbség tapasztalható. Az értékelhető esetekben a csecsemőket minden alkalommal hanyatt fektetve helyezték el, az idősebb gyermekeket több esetben zsugorított testtartásban (pl. Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dűlő, 1668. objektum, Felgyő-Kettőshalmi dűlő 753. objektum, Kecskemét-Mercedes-Benz gyár, RL-11. lelőhely). Néhány leletegyüttesnél a lábak és a karok is erőteljesen felhúzott állapotban voltak, mintha a végtagokat összekötözték volna. Ennek ellenére ezekben sem lehet szabályszerűséget megfigyelni, hiszen a Tiszaföldváron vagy Dunakeszin feltárt objektumokban a gyermekek hozzávetőlegesen nyújtott vázzal feküdtek. Megjegyzendő, hogy ezekben az esetekben a gyermekvázak mellett kutyavázak is feküdtek, a zsugorított pozícióban fekvők mellett nem.

---

[36] Istvánovits 1999, 177.

A csecsemővázak esetében több alkalommal volt tapasztalható, hogy a csontváz horizontális vonalvezetése az objektum betöltődésének vonalát követte (pl. Felgyő-Kettőshalmi dűlő 680. és 3458. objektum). Ezeknél az eseteknél ez annyit jelent, hogy a már feltöltődés alatt álló jelenségekbe külön gödröt nem áshattak, hanem annak felszínére helyezve földelték el a testet, s ennek során a váz elhelyezkedése az objektum betöltődésének vonalvezetését vehette fel.

Az ismert 27 lelőhely esetében az egyik csecsemőváz elhelyezése különleges formát képvisel. A Hódmezővásárhely-Erzsébeten feltárt településrészlet egyik sekély, földbe mélyített objektumában egy fazék került elő. Az egészben elföldelt edény összeroppant a föld súlya alatt, ezért a feltárás során töredékeit részenként lehetett eltávolítani. A felszedés alkalmával rajzolódott ki az edény belsejében fejjel lefelé elhelyezett csecsemő csontváza. A váz nyújtott testtartású, ÉNy–DK tájolású volt. Az unikális temetési forma eddig párhuzam nélküli jelenség a római kori Alföld területéről.

A településeken feltárt gyermek vázmaradványok mellett az esetek túlnyomó többségében más leletek is előfordultak. Ezek általában a településről származó állatcsont- és kerámiatöredékek; ritka, de nem egyedülálló esetben fordul elő olyan lelet, amely az elhunyt viseletéhez, ékszerezettségéhez tartozott. Ilyen például a Felgyőn, Gyomán, Makón (M43 40. lelőhely) vagy Aradon, illetve Ebesen feltárt egy-egy temetkezés. Felgyőn két csecsemő váza mellett voltak leletek (440. és 690. objektum), Gyoma 133. lelőhelyen, ugyanúgy, mint az egyik makói esetnél, a kislány mellkasán néhány üveggyöngyből álló nyaklánc volt.[37] Aradon az egyik vázon (S1) egy bronz karperec szerepelt, míg a másik szájából (eredetileg lehet, hogy a nyakáról?) egy üveggyöngy került elő. Az egyik ebesi csontváz mellett egy edényt bontottak ki, mely a feltárási megfigyelés alapján az elhunyt melléklete lehetett.

A szarmata településeken gyakori, de mégsem tipikus jelenségek az objektumokból előkerülő emberi vázak/vázmaradványok. A felhagyott, már részben vagy esetenként teljesen feltöltődött településjelenségekben (pl. tárolóverem, földbe mélyített épület, szabadtéri kemence, kerítőárok, stb.) gyakran kerülnek elő teljes vagy részleges emberi csontvázak, esetenként csak emberi vázrészek. Az objektumok a legtöbb esetben a feltöltődés során a jelenségbe került egyéb leleteket (pl. állatcsont, kerámiatöredék) is tartalmaznak.

A jelenségtípus a 2. századtól kezdve (pl. Szegvár-Oromdűlő) a legkésőbbi időszakig megtalálható az alföldi szállásterületek egészén (pl. Tiszaföldvár-Téglagyár).[38] Az eddigi vizsgálatok alapján a 4–5. századi településeken magasabb számban fordulnak elő, mint a korszak korábbi lelőhelyein.

A használaton kívüli településobjektumokban fellelhető emberi maradványok több kategóriába sorolhatók. Esetenként egy-egy gödörben vagy árokban előfordul a teljes csontváz, melyeknél a fektetés formája is sok alkalommal megegyezik a temetőkben tapasztalható rítusokkal. Esetenként bizonyos végtagok a telepjelenség szabta szűk hely miatt kissé rendezetlenül állhatnak. Ritka alkalmakkor egyértelműen a vázrészekhez kapcsolódóan viseleti elemek, ékszerek is előfordulnak, csakúgy, mint a temetkezéseknél megszokott mellékletadás szokása (*8. kép 1–2, 4*). Az ilyen jellegű, településen belüli temetkezések száma a legalacsonyabb, mint pl. Tiszaladány 1–2. sír (*8. kép 3*),[39] Kiskundorozsma-Nagyszék,[40] Makó-Dáli-ugar, M43 40. lelőhely (*8. kép 1–2*).

Egy másik csoportot képviselnek a teljes, de rendezetlen, kicsavart testhelyzetben elföldelt csontvázak. Ezeknél nem látható a földbe

[37] VADAY 1997, 78.
[38] ISTVÁNOVITS ET AL. 2005; VADAY 1997.
[39] LOVÁSZ 1992, 38–39, 6. kép.
[40] SZALONTAI–TÓTH 2000; PAJA 2003, 1. kép

helyezés gondos kivitelezése, ezért nem minősíthetők szabályos temetkezésnek, mint pl. Szőreg-Iván-téglagyár esetében (*6. kép 4*).[41]

Számos esetben előfordulnak olyan leletegyüttesek, ahol csak egy-egy, anatómiai rendben elhelyezkedő vázrész található meg, például egy felsőtest, egy-egy kar, egy-egy lábszár, mint pl. Kiskundorozsma-Daruhalom II. lelőhelyen.[42]

Végezetül a jelenség egyik extrém változata, amikor csak egy-egy embercsonttöredék fordul elő a település hulladékanyaga között (egy-egy végtagcsont, csigolya, állkapocs, koponyadarab, stb.), pl. Kiskundorozsma-Daruhalom III.[43] és Makó-Dáli-ugar, M43 40. lelőhelyen. Ez utóbbi típusnak az egyik különlegesebb változata, amikor koponyák kerülnek elő gödörből, mint Kecskemét-Mercedes gyár, RL-05. lelőhelyen (*7. kép 3*).[44] A Régészeti Kutatások Magyarországon jelentéseiből számos olyan településnyom ismeretes (pl. Bükkábrány-Vasúti-dűlő (Bánya, VI. lh.),[45] Polgár-Varga-halmi-dűlő[46]) ahonnan csak emberi koponyák kerültek elő. Ezek a legtöbb esetben hiányosak, töredékesek. Esetenként utalhatnának más népeknél ismert koponyakultuszra, de alacsony számuk alapján ennek általánossága nem valószínűsíthető.

A vázmaradványok nem és korcsoport alapján változatos képet mutatnak, megtalálhatók férfi, női és gyermekcsontvázak egyaránt. Ezek pontos aránya a megfelelő mennyiségű antropológiai meghatározás hiányában nem ismeretes.

Korcsoport szempontjából a legfiatalabb magzati vagy csecsemőkortól elkezdve, egészen a *maturus* korosztályig minden életkorcsoport fellelhető. Ezek pontos aránya azonban szintén nem ismert a megfelelő vizsgálatok hiányában. Az előzetes szakirodalmi adatok alapján annyi megállapítható, hogy a felnőtt korú egyedek előfordulása gyakoribb, mint a csecsemők vagy gyermekek jelenléte.

A jelenség előfordulása területi egységre sem szűkíthető le, a gyermekmaradványokhoz hasonlóan az egész alföldi szarmata szállásterületen általánosan előfordul.

A korábbi kutatások során a jelenség értelmezésére több magyarázat született. Bizonyos elképzelések szerint hátterében erőszakos cselekedetek, idegen támadások állhattak.[47] Az előkerülő, rendezetlenül földbe hajított csontvázakban a katonai akciók során lemészárolt emberek maradványai láthatók, melyeket a településen hosszabb ideig tartózkodó ellenségnek kellett gyorsan elföldelnie. A vázak mellett található nagyobb mennyiségű leletanyag is a település tisztogatására utaló tevékenység során került a gödrökbe. Az erőszakos cselekedeteket támasztják alá a csontokon ritka esetekben előforduló gyógyulatlan sérülések (pl. koponyát ért vágások), hiányos vázrészek és az önmagukban előforduló egész vázrészek.

Más elképzelések szerint a településeken fellelhető emberi maradványok hátterében szakrális tevékenység áll.[48] Ennek bizonyítására is előfordulnak példák. Több olyan teljes csontvázat tartalmazó együttes ismeretes, ahol esetenként az emberi vázzal egy szintben kutyacsontváz, madártojás vagy például egész edények fordultak elő, mint pl. Dunakeszi-Alagi-major vagy Tiszaföldvár-Téglagyár lelőhelyeken. Ezen feltételezés cáfolására is említhető több olyan példa, ahol semmiképpen sem lehet szó áldozatról, de ez nem zárja ki a különleges szakrális esetek előfordulását.

A gyermekvázak esetében mindkét értelmezési lehetőséghez található megfelelő példa. A településen előkerült 27 gyerekváz vagy

---

41 Csallány 1962, 147; Vaday 1997, 82–83.
42 Paluch–Szalontai 2004, 293–294.
43 Mészáros–Sóskuti 2006, 315–316.
44 Füköh–Sóskuti 2009, 238.
45 Simon 2012, 201.
46 Dani 2003, 205.
47 Vaday 1997.
48 Vaday 1997, 78; Istvánovits 1999, 177.

vázrészlet közül 5 olyan eset említhető, ahol a gyermek mellett felnőtt csontvázak vagy vázrészek is előkerültek a jelenség betöltéséből, és további 4 olyan lelőhely, ahol a település másik objektumában szintén voltak felnőtt vázak. Ezekben az esetekben feltételezhetően a gyermekvázak nem különálló temetkezésekként értékelhetők, hanem erőszakos eseményhez köthetők. Ilyen például a Szőregen előkerült leletegyüttes, ahol a gyermekváz mellett a gödörben több felnőtt maradványa is volt.[49]

A legtöbb alkalommal azonban a gyermekvázak a használaton kívüli településen elhelyezett különálló temetkezések lehettek. A gyomai lelőhely esetében Vaday Andrea a településen a 2. század során megjelenő szabad dákokhoz köthető áldozati szertartásnak véli a korábbi településobjektumba történt gyermektemetkezést.[50]

A gyermekek településen történő elföldelése a dák kultúrkörben ismert jelenség.[51] Nyomai a Kr. e. 4. századtól egészen a Kr. u. 1. századig nyomon követhetők. Az egyik legkülönlegesebb gyermekekkel kapcsolatos dák szakrális jelenségnek egy Vajdahunyadon/Hunedoara-Grădina Castelului (Ro) feltárt leletegyüttes tartható. Itt a településtől elkülönülve közel 100 csecsemő csontvázát tárták fel.[52] A római hódítás utáni időszaktól a jelenség eltűnik Dacia területéről.[53]

A gyermekek településeken történő eltemetése azonban nemcsak a dákoknál, hanem más vaskori népeknél, valamint a Római Birodalomban is megfigyelhető.[54] Ismertek esetek pl. Germaniából is, ahol például a Schlesswig-Holstein tartományban található Tofting közelében egy fateknőben eltemetett 4–6 hónapos csecsemő maradványa került elő településnyomok közül. Ez a leletegyüttes a 2. századra keltezhető.[55] A településeken eltemetett gyermekek a római kori Dobrudzsában is előfordulnak, mint ahogyan az Ibidán/Slava Rusă, Histrián és Callatisban feltárt lelőhelyeken is tapasztalható volt.[56] Az Ibidán feltárt M23 gyermektemetkezés – a hódmezővásárhely-erzsébeti lelethez hasonlóan – egy edénybe (amphora) volt elhelyezve.[57] A leletet a feltárók a 4. századra keltezték.[58]

Más kultúrákból ismert szokások alapján[59] a Hódmezővásárhely-Erzsébeten az edénybe eltemetett csecsemő akár áldozatnak is tekinthető volna, azonban a leletegyüttes egyedisége okán ez nem tartható általánosnak a szarmata kultúrkörben.

Amint az említett esetekből látható, a településeken előforduló gyermekmaradványok a vaskor és a római kor időszakában egy viszonylag tágabb földrajzi térségben, eltérő kulturális és vallási háttérrel rendelkező területi egységeken belül egyaránt megtalálhatók. Ezek alapján az Alföldön előforduló esetek nem kizárólag dák hatásra jelentkezhettek a szarmata településeken, és azok áldozatként történő értékelésére sem találhatók egyértelmű bizonyítékok.

A gyűjtésben szereplő lelőhelyek között több alkalommal épületből kerültek elő a gyermekmaradványok. Ezeket könnyűszerrel építési áldozatnak lehetne minősíteni, de az eseteket alaposabban megvizsgálva szembeötlővé válhat, hogy a vázak elhelyezkedése nem az épület szerkezetével, hanem annak használat utáni feltöltődésével hozható kapcsolatba. A legelsőként megfigyelt ilyen lelet

---

49 CSALLÁNY 1961, 147, 256, Taf. 2; VADAY 1997, 82–83.
50 VADAY 1997, 78.
51 SÎRBU 2008, 72; SÎRBU ET AL. 2006, 187–207.
52 SÎRBU ET AL. 2006, 187–207.
53 SÎRBU 2008, 87.
54 RUBEL 2013, 238; RUBEL–SOFICARU 2012, 163–165.
55 RUBEL 2013, 238–239.
56 RUBEL–SOFICARU 2012, 166–167.
57 RUBEL–SOFICARU 2012, 166, Fig. 2.
58 RUBEL 2013, Fig. 1.
59 RUBEL–SOFICARU 2012, 166, Fig. 2.

a Hódmezővásárhely-Solt-Palén feltárt épület (*6. kép 3*). A jelenségről ugyan készült rajz, de ezen nincsen feltűntetve a zsugorított pozícióban eltemetett gyermek maradványa, a leírás mindössze annyit említ, hogy az épület padlójára fektették a bal oldalára.[60] Szintén épületben voltak eltemetve az Arad mellett feltárt lelőhelyen előkerült gyermekek (*6. kép 1*). A feltárók szerint ezeket külön, a már részben feltöltődött épületbe ásták be.[61] Szintén az épület betöltésében volt a Tiszaeszlár-Bashalmon[62] feltárt gyermek, valamint a Nemesnádudvaron (*7. kép 2*) és Makó-Pap-háton előkerült vázmaradványok. Az épületben elhelyezett gyermekvázak közül mindössze az Apátfalván feltárt egyik eset bizonyul különlegesebbnek. Itt a 313. épület közepén kibontott egyik kerek cölöplyuk (vagy kicsi gödör?) (425. snr) betöltéséből kerültek elő egy újszülött vázmaradványai. Az Alföld szarmata településein a leletegyüttes egyedinek számít, ennek folytán nem tekinthető általánosan előforduló építési áldozatnak.

A településeken előforduló gyermekmaradványok értelmezéséhez további adatokat jelenthetnek az antropológiai vizsgálatok eredményei, melyek az újonnan előkerült leletek egy részénél rendelkezésre állnak. Ezen vizsgálatok egy része olyan paleopatológiás elváltozásokat állapított meg a gyenge megtartású csontanyagon, amelyek a gyermekek elhalálozásához is vezethettek. Ennek ellenére a kevés esetszám és az alacsony életkor miatt a számos egyéb élettani tényezőnek kiszolgáltatott gyermekeknél nem jelenthető ki, hogy ez lehetett a haláluk egyértelmű oka.

Az alföldi szarmata települések esetében feltételezhető, hogy a legtöbb tetem egyedi esetnek minősíthető, és az emberi vázak településen történő előfordulására egy egyszerű modellt nem lehet ráilleszteni.

Gyermeksírok előfordulása a temetőkben

A Felgyő-Kettőshalmi dűlő lelőhelyen feltárt csecsemősírok értelmezéséhez szükséges áttekinteni, hogy kizárólag településeken fordulnak-e elő vagy a temetőkben is megtalálhatók a legfiatalabb korcsoporthoz sorolható egyének maradványai.

A temető publikációkat végigtekintve egyértelművé válik, hogy gyermeksírok minden nem- és korcsoportban megtalálhatók a szarmata temetőkben. A temetkezésekkel kapcsolatosan fontos megemlíteni, hogy az Alföldi szarmata szállásterületen kevés a teljesen feltárt temető. A több száz ismert temetkezési hely közül mindössze a Madaras-Halmok[63] és Sándorfalva-Eperjes[64] tekinthetőek teljes mértékben feltártnak. Ebből következően kevés olyan lelőhely ismert, ahol egy-egy közösség temetkezési szokásait egészében lehet vizsgálni. Az előforduló gyermeksírokkal a nagyobb sírszámú temetőrészletek is nyújtanak információt, de ezek csökkent értékűek.

A temetkezések vizsgálatát tovább nehezíti a sírok jelentős mértékű rablottsága. Számos temetőben ez 63–85% közötti arányban figyelhető meg.[65] A gyermeksírok esetében ez az arány alacsonyabb, illetve a sírok kicsi mérete az esetleges bolygatottság ellenére is utal az elhunyt korcsoportjára.

A korábbi kutatások során történt elemzések megállapították, hogy egy temetőn belül a gyermeksírok átlagosan az összes sírszám 10–15%-át képezik.[66] A feltételezett magas

---

60 Párducz 1938, 103.
61 Grumesa et al. 2013.
62 Kovalovszki 1980, 18.
63 Kőhegyi–Vörös 2011.
64 Vörös 1982.
65 Vaday–Domboróczky 2001, 36, Mészáros–Sóskuti 2006, 119–120.
66 Vörös 2005, 138.

gyermekhalandóság alapján ez az arány rendkívül alacsony. A számadat értelmezésére kézzelfogható magyarázat nem adható. Felmerült a gyermekek külön temetőbe történt elhelyezésének, valamint az alacsony mélységű sírok könnyebb pusztulásának a lehetősége egyaránt.[67] Megnyugtatóan egyik lehetőség sem bizonyítható vagy cáfolható.

A gyermeksírok igazodnak a temető rendszeréhez, azok szerves részét képezik, ahogyan az látható például a Sándorfalva-Eperjesen (*9. kép 1*) vagy az Óföldeák-Ürmösön feltárt temetőkben (*9. kép 2*). A legtöbb esetben a gyermekeket különálló sírba helyezték (*10. kép 1*), de előfordulnak kettős temetkezések is. Ezekben általában az anyát a gyermekkel együtt helyezték a földbe, amint az megfigyelhető volt az Óföldeák-Ürmösön feltárt 158. sír esetében (*10. kép 6*). A gyermeksírok sok esetben felnőtt temetkezések közelében helyezkednek el (*9. kép 2*), azonban az ezek közötti rokoni kapcsolatok felderítésére idáig nem irányultak vizsgálatok.

A temetkezési és mellékletadási szokások a felnőtt korú elhunytakéhoz hasonlók (*10. kép 2–5*),[68] azoktól csak néhány részletükben térnek el. Ezek között találhatók olyan elemek, melyek minden bizonnyal a felnőtté válás folyamatához kapcsolhatók. Ilyen például a férfisírokban a fegyver vagy a női temetkezésekben a gyöngyhímzéses alsóruházat előfordulása.

Az ismert esetek alapján az látható, hogy a szarmata gyermekek a társadalom teljes jogú tagjai voltak, ezért haláluk esetén helyük a közösség temetőjében volt. Ennek alapján feltételezhető, hogy a településeken előkerülő gyermekvázak valamilyen oknál fogva a társadalom bevett szokásaival ellentétes módon, a közösségtől elkülönítve kerültek elhelyezésre.

Összegzés

A fentiek alapján a felgyői, valamint a többi településen előkerült római kori csecsemő- és gyermekvázról összességében az alábbiak állapíthatóak meg.

Amint az látható, a csecsemő- és gyermeksírok ugyan alacsony számban, de megtalálhatók a temetőkben, ami azt jelenti, hogy a temetkezési szokások alapján a közösség teljes jogú tagjaiként kezelték őket nemtől, kortól függetlenül. A korszak gyermekeinek egy részét haláluk után – a felnőttekhez hasonlóan – az általános szokásoktól eltérő bánásmódban részesítették: a korábban használatos, de már felhagyott településobjektumok jelentettek számukra végső nyughelyet.

A településeken előforduló gyermekvázak értelmezésével kapcsolatosan számos kérdés felmerül. A kérdésekre adható válaszok sora hosszadalmas. A lehetséges magyarázatok között szerepelhet a haláluk okaként az idegen támadás vagy a szakrális áldozat lehetősége, de ezek mellett felmerül a betegség vagy a születési rendellenesség, a társadalmi/családi rendszeren való kívülállás, továbbá a bűncselekmény lehetősége is. A jelenlegi ismereteink alapján bizonyítani vagy cáfolni teljes mértékben egyiket sem lehet. Az eltemetett egyedek minden bizonnyal a megszokott társadalmi renden kívülállók voltak, amit a közösség általános temetkezési helyétől és szokásaitól eltérő temetésük jelez. Amint azt láthattuk, a jelenség nem csak a gyermekek esetében fordul elő, a településeken jóval nagyobb számban találhatók meg a felnőttek. A felgyői és a hozzá hasonló településeken megfigyelt gyermekek a társadalmi rendből kirekesztve, elkülönítve kerültek végső nyugalomra. Az elkülönülésük pontos oka ismeretlen.

---

67 FODOR 1997, 112.
68 VÖRÖS 2005, 139.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány elkészítése során az antropológiai anyag meghatározásáért Marcsik Antóniának (Berettyóújfalu és Szihalom), Balázs Jánosnak (Nagyszénás) és Paja Lászlónak (Bugac, Jánoshalma, Makó-Dáli ugar, Makó-Pap-hát, Nemesnádudvar) tartozom köszönettel. Ezúton mondok köszönetet Paluch Tibornak az apátfalvi, Kulcsár Valériának a dunakeszi, Balogh Csillának a hódmezővásárhely-erzsébeti és Sz. Wilhelm Gábornak a kecskeméti közöletlen adataik feldolgozásának, közlésének lehetőségéért. A Felgyő-Kettőshalmi dűlőben végzett feltárás összeítő térképe Hajdú Olga, Kamarási András, Kovács Sándor és Redenczky Antal munkája. A tanulmányban szereplő sírrajzokat Kulcsár Kornél, Koncz Margit és Kovács Sándor készítette. Munkájukért mindannyian fogadják köszönetemet.

Irodalom

Balogh 2007: Balogh Cs.: Hódmezővásárhely, Erzsébet. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2006* (*Archaeological Investigation in Hungary 2006*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 212.

Csallány 1961: Csallány, D.: *Archäologishe Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken* (*454–568. u. Z.*). Archaeologia Hungarica 38. Budapest 1961.

Dani 2003: Dani J.: Polgár, Varga-Halmi-dűlő. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2001* (*Archaeological Investigations in Hungary 2001*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2003, 204–205.

Dani 2004: Dani J.: Ebes, Zsong-völgy. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003* (*Archaeological Investigations in Hungary 2003*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2004, 205–209.

Dani et al. 2006: Dani J. – Szilágyi K. A. – Szelekovszky M – Czifra Sz. – Kisjuhász V.: Előzetes jelentés a Berettyóújfalu, Nagy Bócs-dűlő lelőhelyen 2004–2005 során végzett megelőző feltárásról (Preliminary report of the excavations preceding investment at the Berettyóújfalu, Nagy Bócs-dűlő site in 2004–2005). In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2005* (*Archaeological Investigations in Hungary 2005*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2006, 5–31.

Dani 2008: Dani J.: Ebes, Zsong-völgy. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2007* (*Archaeological Investigations in Hungary 2007*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2008, 209–210.

Fodor 1997: Fodor I.: Hajdúdorog-Csárdadomb. Szarmata temetkezések a 2–3. századból (Hajdúdorog-Csárdadomb. Sarmatian burials from the AD 2nd–3rd century) In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései* (*Paths into the Past. Rescue excavations on the M3 motorway*). Szerk.: Raczky P. – Kovács T. – Anders A. Budapest 1997, 110–113.

Füköh–Sóskuti 2009: Füköh D. – Sóskuti K.: Kecskemét, Mercedes-Benz gyár, RL-05 lelőhely. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2008* (*Archaeological Investigations in Hungary 2008*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2009, 238.

Grumesa et al. 2013: Grumesa, L. – Ursuţiu, A. – Copos, G.: Arad "Barieră". Cercetări Archaeologice Preventive Într-un Sit de Epocă Sarmatică (Arad "Barieră" Rescue Excavation in a Sarmatian Period Site). Forthcoming.

Gulyás 2010: Gulyás Gy.: Bugac, Bimbó, Udvardi-tanya. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009* (*Archaeological Investigations in Hungary 2009*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2010, 171–172.

Gulyás 2010a: Gulyás Gy.: Makó, Dáli-ugar VIII. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009* (*Archaeological Investigations in Hungary 2009*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2010, 267.

GULYÁS 2010b: Gulyás Gy.: Makó, Pap-hát. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009* (*Archaeological Investigations in Hungary 2009*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2010, 272–273.

ISTVÁNOVITS 1999: Istvánovits E.: Tiszavasvári-Városföldje, Jegyzőtag (A settlement of the 5th century). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 41 (1999) 173–254.

ISTVÁNOVITS ET AL. 2005: Istvánovits E. – Lőrinczy G. – Pintye G.: A szegvár-oromdűlői császárkori telep (Die frühkaiserzeitliche Siedlung von Szegvár-Oromdűlő). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei – Studia Archaeologica* 11 (2005) 51–114.

JÁSZBERÉNYI 2014: Jászberényi M.: *Nagyszénás-Sváb-dűlő, Szennyvíztisztító régészeti lelőhely késő szarmata teleprészletének feldolgozása*. Szakdolgozat. Szeged 2014.

KOVALOVSZKI 1980: Kovalovszki J.: *Településásatások Tiszaeszlár–Bashalmon* (*bronzkor, 3–4. és 9–13. század*). Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest 1980.

KŐHEGYI–VÖRÖS 2011: Kőhegyi M. – Vörös G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szerk.: Felföldi Sz. Szeged 2011.

LOVÁSZ 1992: Lovász E.: Adatok Észak-Magyarország római kori történetéhez (Neuere Angaben zur römerzeitlichen Geschichte Nordungarns). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1987–1989) 1992, 31–46.

MÉSZÁROS ET AL. 2007: Mészáros P. – Paluch T. – Sóskuti K. – Sz. Wilhelm G.: Felgyő, Kettőshalmi-dűlő. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2006* (*Archaeological Investigations in Hungary 2006*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 199–200.

MÉSZÁROS–SÓSKUTI 2006: Mészáros P. – Sóskuti K.: Szeged-Kiskundorozsma, Daruhalom-dűlő. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2005* (*Archaeological Investigations in Hungary 2005*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2006, 315–316.

MÉSZÁROS–SÓSKUTI 2006: Mészáros P. – Sóskuti K.: Megjegyzések a szarmata kori sírrablásokhoz. *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 2005*. Szeged 2006, 117–132.

PAJA 2003: Paja L.: Röszkei (48/60, 48/75) és kiskundorozsmai (26/60, 26/72) szarmata kori embertani maradványok rövid ismertetése (Athropological Study of four Sarmatian Osteological Series [Röszke, Sites 48/60 nd 48/75 and Kiskundorozsma Sites 26/60 and 26/72]) In.: *Úton útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán* (*On the Road! Museum research along the route of the M5 motorway*). Szerk.: Szalontai Cs. Szeged 2003, 165–168.

PALUCH–SZALONTAI 2004: Paluch T. – Szalontai Cs.: Szeged, Kiskundorozsma, Daruhalom-dűlő II. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003* (*Archaeological Investigations in Hungary 2003*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2004, 293–294.

PÁRDUCZ 1938: Párducz M.: Római kori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt-Palében (Römerzeitlicher Fundort in Solt–Palé bei Hódmezővásárhely). *Dolgozatok* 14 (1938) 90–123.

PÓPITY 2010: Pópity D.: Jánoshalma, Faddi-dűlő. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009* (*Archaeological Investigations in Hungary 2009*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2010, 228–229.

RAJNA 2005: Rajna A.: Cegléd, Váróczi-dűlő. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2004* (*Archaeological Investigations in Hungary 2004*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 200–201.

RAJNA–DINNYÉS 2004: Rajna A. – Dinnyés I.: Cegléd, Váróczi-dűlő. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003* (*Archaeological Investigations in Hungary 2003*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2004, 195–196.

RUBEL 2013: Rubel, A.: Infant Burials in Iron-Age and Roman Europe. Prolegomena to a comparative analysis Roman Dobrudja and Iron-Age Germany. *European Journal of Science and Theology* 9:6 (2013) 233–241.

RUBEL–SOFICARU 2012: Rubel, A. – Soficaru, A. D.: Infant Burials in Roman Dobrudja.

A report of work in progress: The case of Ibida (Slava Rusă). In: *Homines, Funera, Astra. Proceedings of the International Symposium on Funerary Antropology, 5–8 June 2011 Alba Iulia*. British Archaeological Reports International Series 2410. Eds.: Kogălniceanu, R. – Curcă, R. G. – Gligor, M. – Stratton, S. Oxford 2012, 163–168.

Sîrbu et al. 2006: Sîrbu, V. – Luca, S. A. – Roman, C. – Purece, S. – Diaconescu, D.: Dacian Settlement and Children Necropolis of Hunedoara. A Unique Discovery in the Dacian World. Archaeological Approach. *Acta Terrae Septemcastrensis* 5:1 (2006) 187–207.

Sîrbu 2008: Sîrbu, V.: Ritual Inhumations and 'Deposits' of Children among the Geto-Dacians. In: *Deviant Burial in the Archaeological Records*. Ed.: Murphy, E. M. Oxbow Books, 2008, 71–90.

Simon 2012: Simon, L.: Bükkábrány, Vasúti-dűlő (Bánya, VI. lh.) In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2010* (*Archaeological Investigations in Hungary 2010*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2012, 201.

Somogyvári 2010: Somogyvári Á.: Nemesnádudvar, Hajósi-úti-dűlő II. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009* (*Archaeological Investigations in Hungary 2009*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2010, 292–293.

Sóskuti 2008: Sóskuti K.: Felgyő, Kettőshalmi-dűlő. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2007* (*Archaeological Investigations in Hungary 2007*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2008, 212.

Sóskuti–Sz. Wilhelm 2012: Sóskuti K. – Sz. Wilhelm G.: Nemesnádudvar, Hajósi-úti dűlő II. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2010* (*Archaeological Investigation in Hungary 2010*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2012, 301–302.

Szalontai–Tóth 2000: Szalontai Cs. – Tóth K.: Előzetes jelentés a Szeged-Kiskundorozsma határában végzett szarmata kori település- és temetőfeltárásról (Vorbericht über die sarmatenzeitlichen Siedlungs- und Graberfeldsfreilegungen in der Gemarkung von Szeged-Kiskundorozsma). In: *Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája*. Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 59–78.

Vaday 1996: Vaday, A.: Roman Period Barbarian settlement at the site of Gyoma 133. In: *Cultural and Landscape Changes in South East Hungary II. Prehistoric, Roman Period Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133* (*Békés County Microregion*). Ed.: Bökönyi, S. Budapest 1996, 51–305.

Vaday 1997: Vaday A.: Atipikus szarmata telepjelenségek Kompolt, Kistéri-tanya 15. lelőhelyen (Eine atypische sarmatische Siedlungserscheinung auf dem Fundort Kompolt, Kistéri-Gehöft 15). *Agria* 33 (1997) 77–107.

Vaday–Domboróczky 2001: Vaday, A. – Domboróczky, L.: Mezőszemere, Kismari-fenék. Spätkaiser-frühvölkerwanderungszeitliches Gräberfeldsdetail (Mezőszemere. Kismari-fenék. Késő-császárkori – kora-népvándorláskori temetőrészlet. Mezőszemere. Kismari-fenék. Late-Imperial – Early Migration Period Cemetery fragment). *Agria* 37 (2001) 5–206.

Váradi 1997: Váradi A.: Szihalom-Pamlényi-tábla. Késő szarmata–kora népvándorláskori telep és temető a IV–V. századból (Szihalom-Pamlényi-tábla. Late Sarmatian–Early Migration Period Settlement and Cemetery from the A.D. 4th–5th Century). In: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései* (*Paths into the Past. Rescue excavations on the M3 motorway*). Szerk.: Raczky P. – Kovács T. – Anders A. Budapest 1997, 117–119.

Várady 2002: Várady A.: Szihalom, Pamlényi-tábla. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2010* (*Archaeological Investigations in Hungary 2010*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2012, 276.

VÖRÖS 1985: Vörös G.: Hunkori szarmata temető Sándorfalva-Eperjesen (Eine sarmatische Begrabnisstätte aus hunnenzeit in Sándorfalva-Eperjes). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1982–83:1 (1985) 129–172.

VÖRÖS 2005: Vörös G.: A szarmata kori gyermek temetkezések jellemzői néhány temető adatai alapján (Die Merkmale der sarmatischen Kinderbestattungen aufgrund von Angaben einiger Gräberfelder [Vorarbeit zum Gräberfeld Madaras-Halmok]). *A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve* 7 (2005) 127–150.

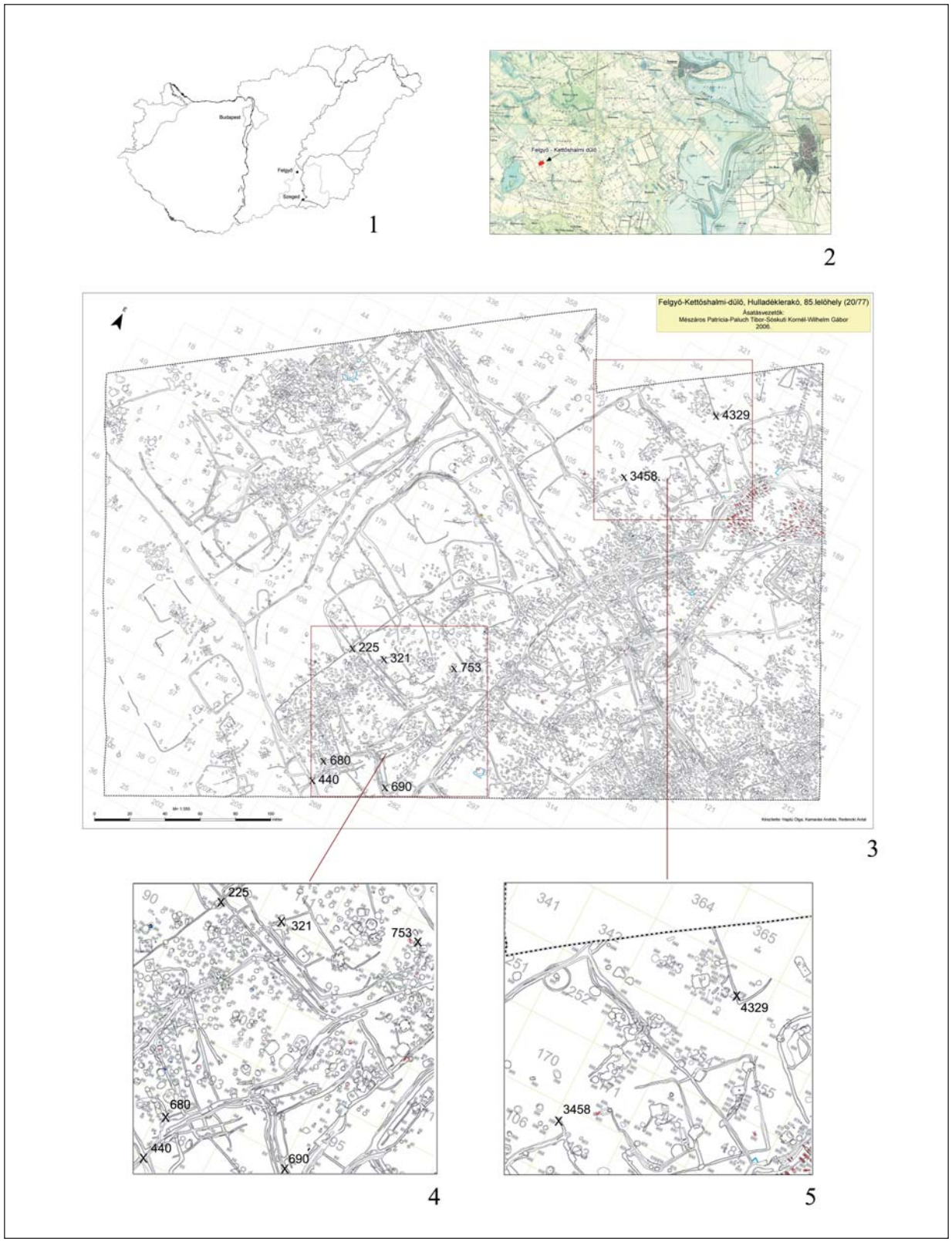
WICKER 2004: Wicker E.: Harta, 51. út, 96–97. km. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2003* (*Archaeological Investigations in Hungary 2003*). Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2004, 228.

WILHELM G. 2010: Sz. Wilhelm G.: Kecskemét, Mercedes-benz gyár, RL–11 lelőhely. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2009 (Archaeological Investigations in Hungary 2009).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2010, 240–241.

INFANT AND CHILD REMAINS IN THE SARMATIAN SETTLEMENTS OF THE GREAT HUNGARIAN PLAIN

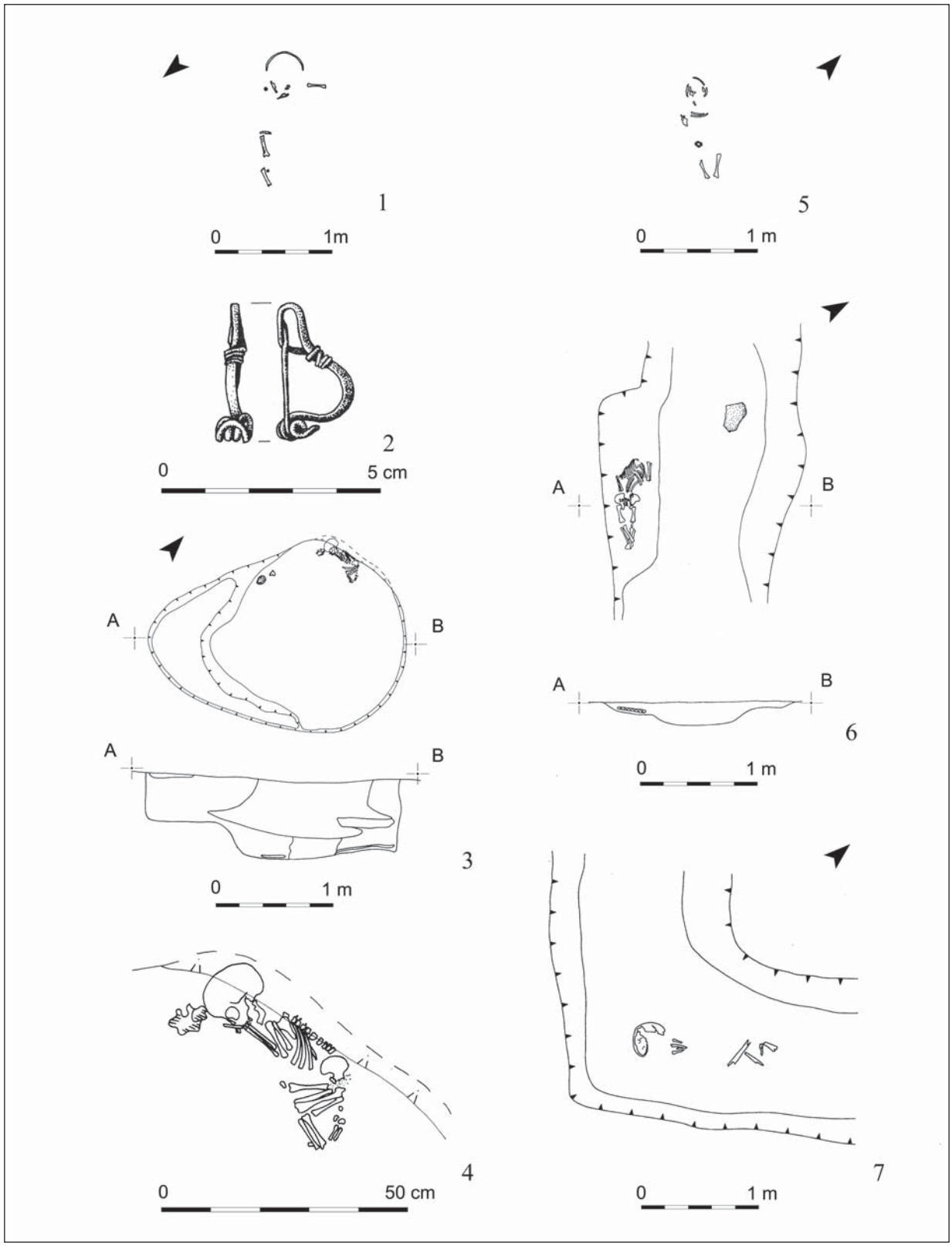
Special phenomena of Sarmatian settlements are those features which contain human skeletons and bones. Human remains found in such circumstances can be classified into several groups, and their occurrences are explained by several theories. Some authors consider that the remains belong to people killed in violent assaults, whereas others support the idea of ritual sacrifices.

Infant skeletons can be interpreted as a subgroup of human burials discovered in settlements. In most cases, regularly buried children can be found in numerous settlements. The aim of this paper is to introduce some of the above mentioned burials excavated in the past years and present interpretations of them. Special attention has been paid to the Felgyő-Kettőshalmi dűlő site, where the remains of 8 infants were discovered. It is also attempted to define the social status and communal role of children by introducing and analysing all relevant information available, including the occurrence of child burials disinterred in the excavated cemeteries.



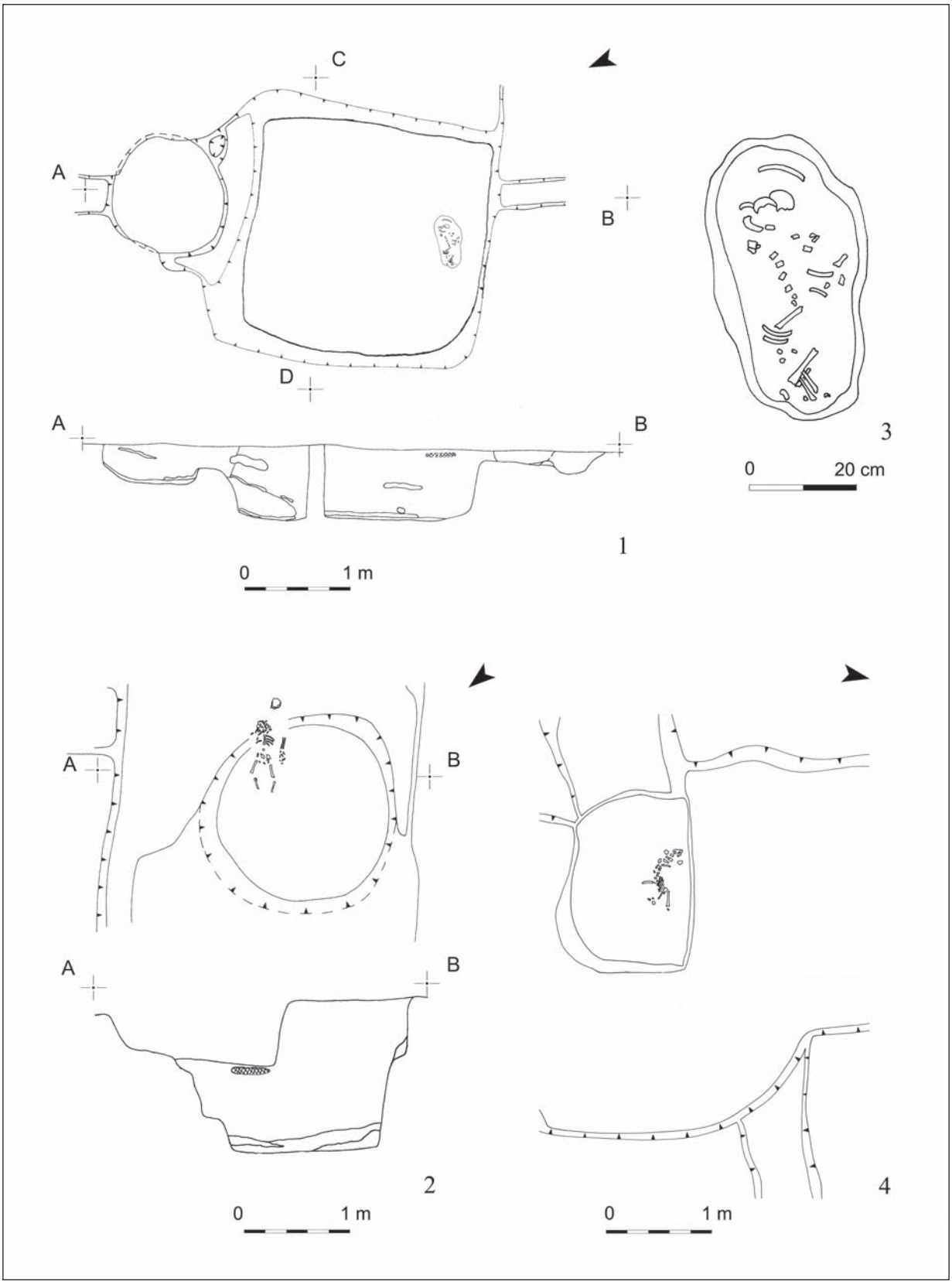
1. kép. 1: A lelőhely elhelyezkedése; 2: A lelőhely elhelyezkedése a második katonai felmérés térképén; 3: Felgyő-Kettőshalmi dűlő lelőhely összesítő térképe; 4–5: A gyermekmaradványok elhelyezkedése a feltárt településrészleten belül

Fig. 1. 1: Location of the site; 2: Location of the site on the map of the Second Military Survey; 3: Site map of Felgyő-Kettőshalmi dűlő; 4–5: Location of the infant skeletons



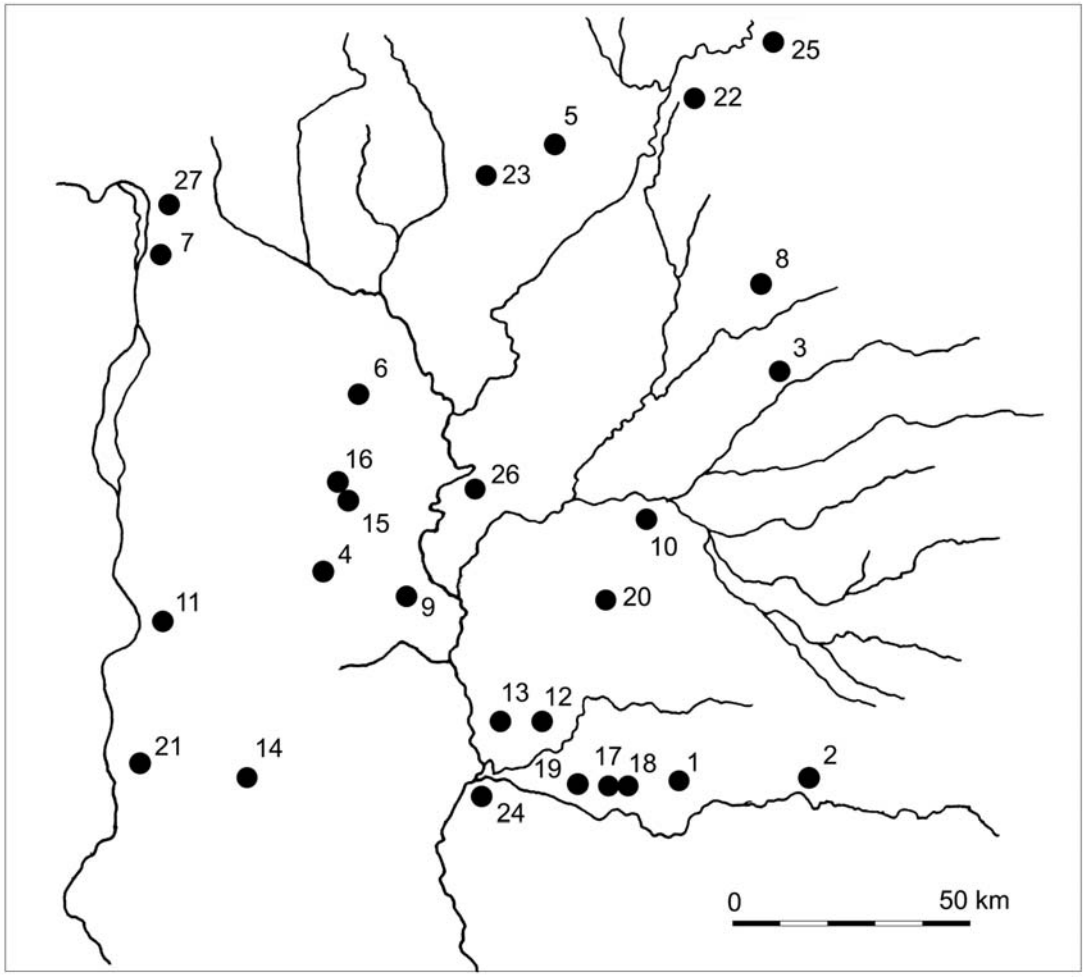
2. kép. Gyermekcsontvázak és a mellettük talált leletanyag Felgyő-Kettőshalmi dűlő lelőhelyről. 1: 440. objektum; 2: A 440. objektumból előkerült fibula; 3–4: 753. objektum; 5: 690. objektum; 6: 3458. objektum; 7: 4330 objektum

Fig. 2. Infant skeletons and find material in the settlement of Felgyő-Kettőshalmi dűlő. 1: Feature 440; 2: Brooch from the feature 440; 3–4: Feature 753; 5: Feature 690; 6: Feature 3458; 7: Feature 4330

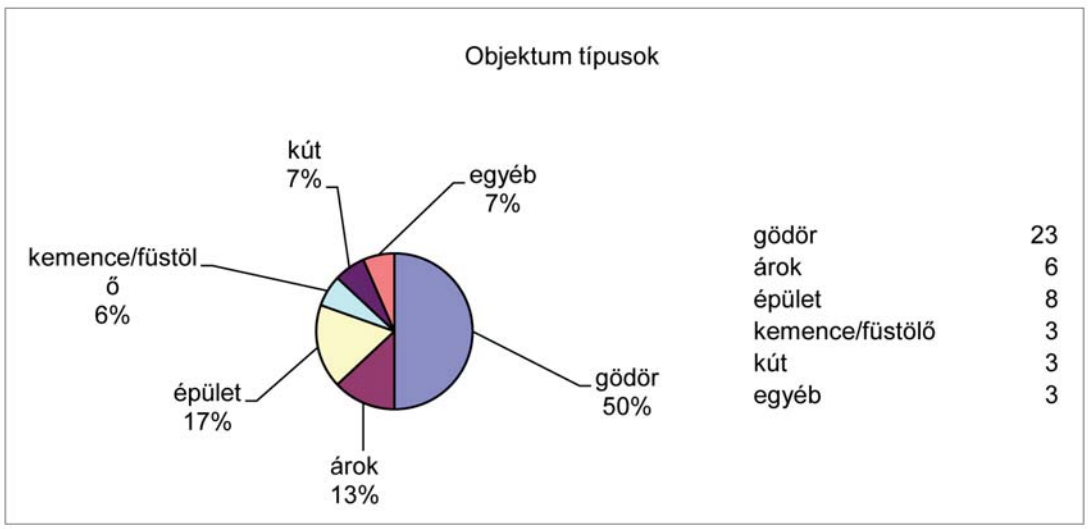


3. kép. Gyermekcsontvázak Felgyő-Kettőshalmi dűlő lelőhelyen. 1, 3: 225. objektum; 2: 680. objektum; 4: 321. objektum

Fig. 3. Infant skeletons in the settlement of Felgyő-Kettőshalmi dűlő. 1, 3: Feature 225; 2: Feature 680; 4: Feature 321



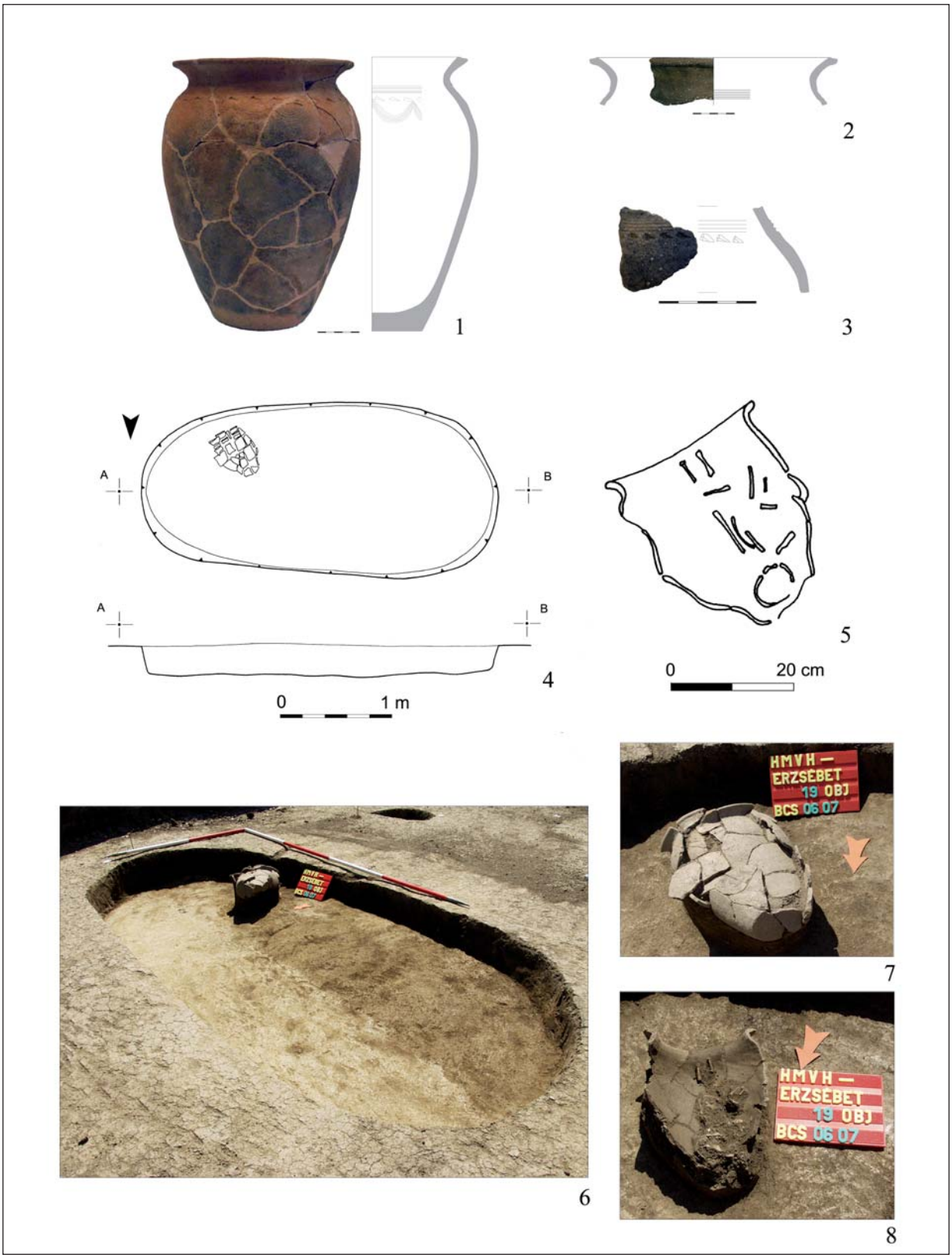
1



2

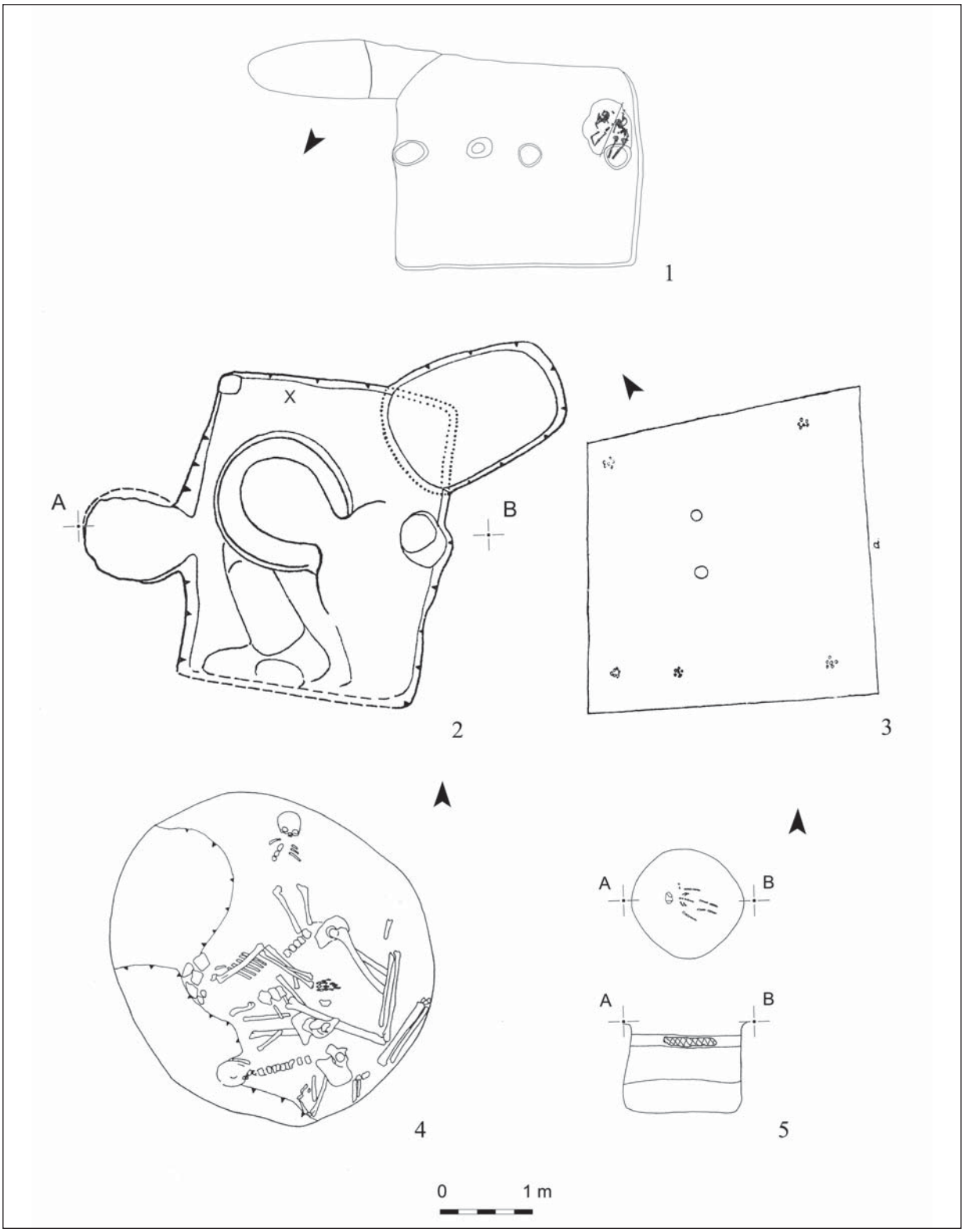
4. kép. 1: Csecsemő- és gyermekmaradványok előfordulása az alföldi szarmata településeken; 2: Gyermekmaradványok objektumtípusonkénti megoszlása

Fig. 4. 1: Infant and child remains in the Sarmatian settlements of the Great Hungarian Plain; 2: Distribution by object type of children's skeletal remains



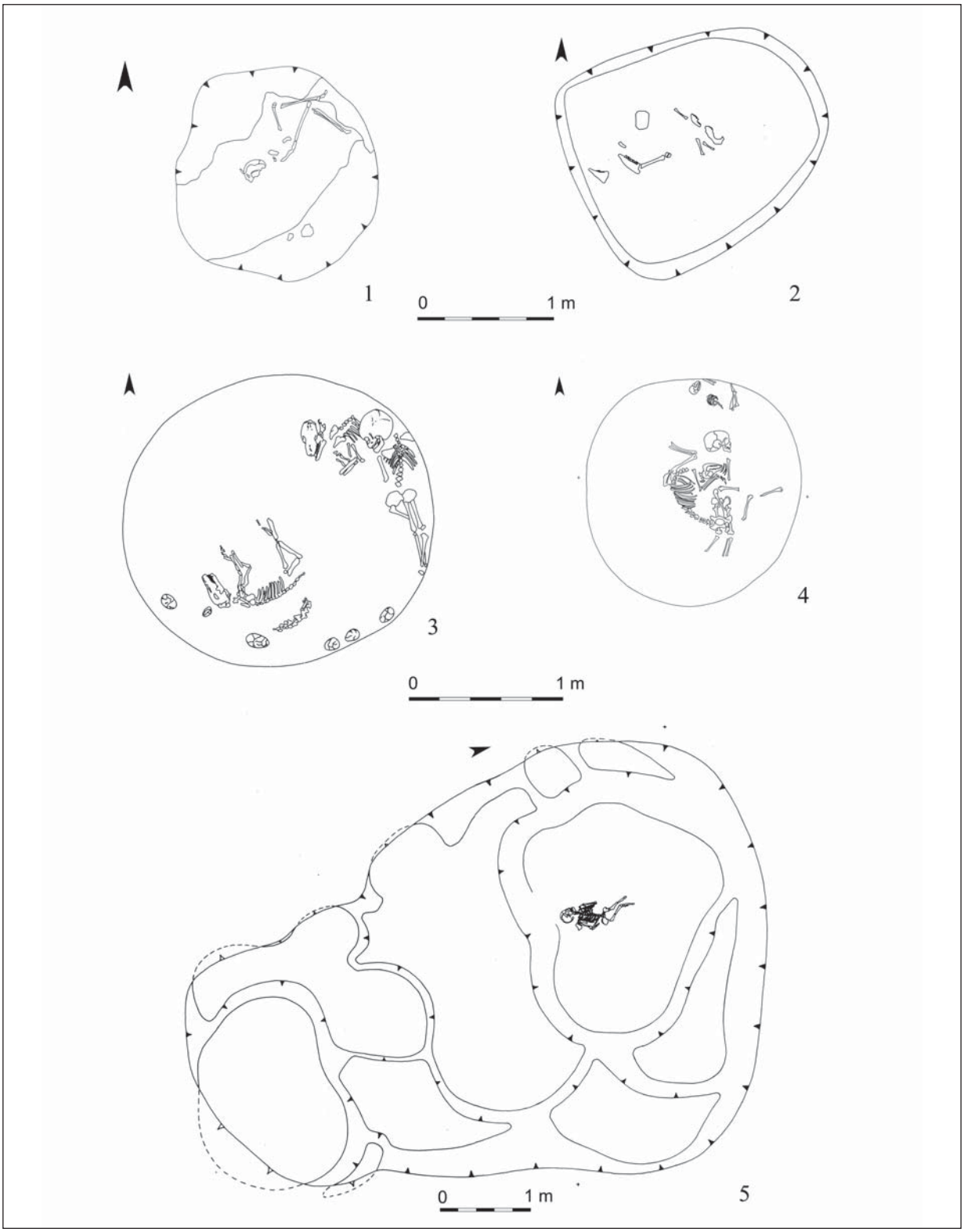
5. kép. Hódmezővásárhely-Erzsébet 19. objektum. 1, 6–8: A gyermekcsontvázat tartalmazó fazék; 2–3: Az objektum betöltéséből származó kerámiatöredékek

Fig. 5. Site Hódmezővásárhely-Erzsébet, feature 19. 1, 6–8: Pottery with the child skeleton; 2–3: Find material from feature 19



6. kép. 1: Arad-B 05 lelőhely (*GRUMESA–URSUŢIU–COPOS 2013 nyomán*)*; 2: Tiszaeszlár-Bashalom 3. objektum* (*KOVRIG 1980 nyomán*)*; 3: Hódmezővásárhely-Solt-Palé 17. objektum* (*PÁRDUCZ 1938 nyomán*)*; 4: Szőreg-Iván-téglagyár* (*VADAY 1997 nyomán*)*; 5: Gyoma 133 lelőhely 127. objektum* (*VADAY 1997 nyomán*)

Fig. 6. 1: Site Arad B-05 (*after GRUMESA–URSUŢIU–COPOS 2013*)*; 2: Site Tiszaeszlár-Bashalom, feature 3* (*after KOVRIG 1980*)*; 3: Site Hódmezővásárhely, Solt-Palé, feature 17* (*after PÁRDUCZ 1938*)*; 4: Site Szőreg-Iván brick factory* (*after VADAY 1997*)*; 5: Site Gyoma Nr. 133, feature 127* (*after VADAY 1997*)



*7. kép. 1: Ebes-Zsong-völgy 45. objektum (*Dani *2007 nyomán); 2: Nemesnádudvar-Hajósi úti dűlő II. lelőhely 179. objektum; 3: Tiszaföldvár-Téglagyár 1982/26. objektum (*Vaday *1997 nyomán); 4: Dunakeszi-Alagi major 5/17. lelőhely 138. objektum; 5: Makó-Dáli-ugar, M43 40. lelőhely SNR 215*

Fig. 7. 1: Site Ebes-Zsong-völgy, feature 45 (after Dani *2007); 2: Site Nemesnádudvar-Hajósi úti dűlő site II, feature 179; 3: Site Tiszaföldvár-brick factory, feature 1982/26 (after* Vaday *1997); 4: Dunakeszi-Alagi major, Nr. 5/17, feature 138; 5. Site Makó-Dáli-ugar, M43, Nr. 40, SNR 215*



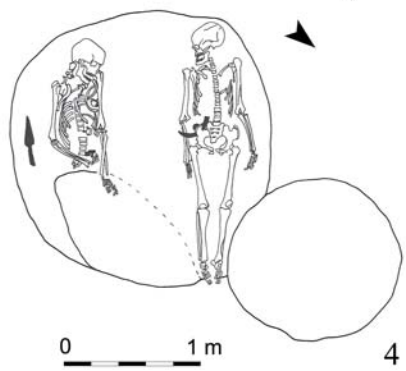
1



2



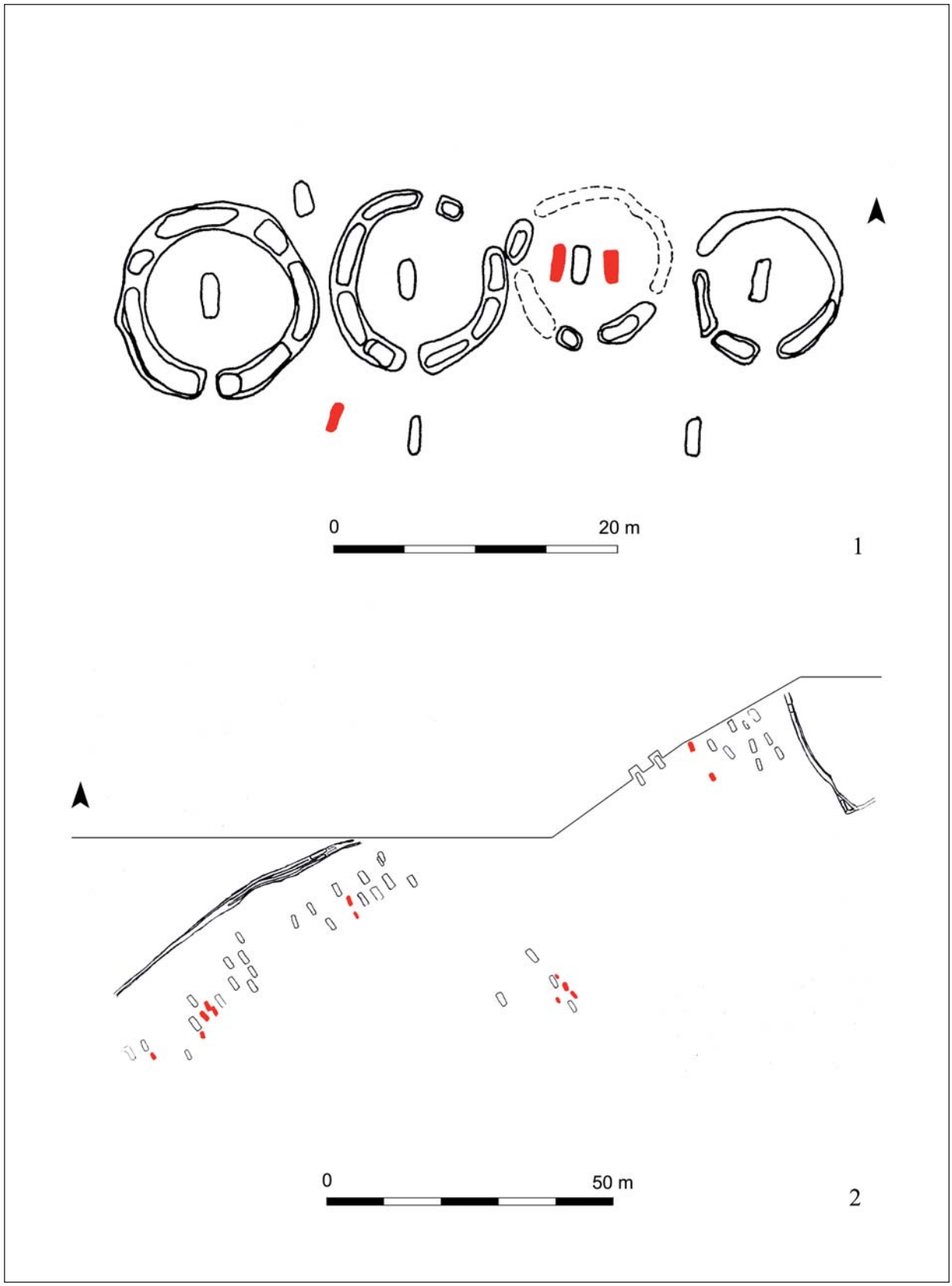
3



4

8. kép. Eltérő jellegű emberi maradványok településnyomokról. 1–2: Makó-Dáli-ugar M43 40. lelőhely; 3: Kecskemét-Mercedes-gyár, RL-05. lelőhely; 4: Tiszaladány 1–2. sír (*Lovász 1992 nyomán*)

Fig. 8. Different kinds of pit corpses. 1–2: Site Makó-Dáli-ugar, M43 Nr. 40; 3: Site Kecskemét-Mercedes-gyár, RL-05; 4: Tiszaladány, Graves Nr. 1–2 (*after Lovász 1992*)



9. kép. Csecsemő- és gyermeksírok a temetőkben. 1: Sándorfalva-Eperjes (Vörös 2005 nyomán); 2: Óföldeák-Ürmös

Fig. 9. Infant graves in the cemeteries. 1: Sándorfalva-Eperjes (after Vörös 2005); 2: Óföldeák-Ürmös

1. táblázat. Gyermekvázak áttekintése (368–369. oldal)
Table 1. Overview of infant and child skeletons (pp. 368–369)

Lelőhelyek	*Életkor*	*Csontváz helyzete*	*Csontvázat tartalmazó objektum típusa*	*Viseleti elem/ melléklet*	*Csontváz kísérő jelensége*	*Keltezés*	*Meghatározás*	*Paleopatológiás elváltozás*
Apátfalva-Nagyút-dűlő 215. obj./ 284 snr.	Inf. I. (3–4 év)	nincs adat*	gödör	–	–	4–5. század	Marcsik A.	
Apátfalva-Nagyút-dűlő 313. obj./ 425 snr.	újszülött/magzat	nincs adat	épület (cölöplyuk)	–	–	4–5. század	Marcsik A.	
Apátfalva-Nagyút-dűlő 363. obj./ 432 snr.	Inf. I. (3–4 év)	nincs adat	gödör	–	–	4–5. század	Marcsik A.	
Arad-B 05 lelőhely (Cx 061b) 1	Inf. I. (1,5–2 év)	T.: D–É, hanyatt fekvő, lábak kissé behajlítva	épület	gyögy	–	4. század	ismeretlen	
Arad-B 05 lelőhely (Cx 061b) 2	Inf. II. (4,5–6 év)	T.: D–É, hanyatt fekvő	épület	bronz karperec	–	4. század	ismeretlen	
Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dűlő 1172. obj.	Inf. I. (1,5–2 év)	nincs adat	gödör	–	–	2–3. század	Marcsik A.	
Berettyóújfalu-Nagy Bócs-dűlő 1668. obj.	gyermek	zsugorított (kötözött)	kút	–	felnőtt váz	2–3. század	Marcsik A.	
Bükkábrány-Vasúti-dűlő (Bánya VI. lelőhely)	csecsemő	ismeretlen**	gödör	–	felnőtt vázak	4–5. század	ismeretlen	
Bugac-Bimbó, Udvardi-tanya	újszülött/magzat	nincs adat, csak koponya	gödör	–	–	4–5. század	Paja L.	fertőzésre utaló nyomok
Cegléd-Váróczi-dűlő 1	csecsemő	felső test	épület	–	–	2–5. század	ismeretlen	
Cegléd-Váróczi-dűlő 2 (468. obj.)	csecsemő	T.: Ny–K, hanyatt fekvő	gödör	–	–	2–5. század	ismeretlen	
Dunakeszi-Alagi major 138. obj.	gyermek	T.: É–D, hanyatt fekvő, kezek, lábak kissé behajlítva	gödör	–	kutyavázak	2–5. század	ismeretlen	
Ebes-Zsong-völgy 1	gyermek	ismeretlen	kút	–	–	2–5. század	ismeretlen	
Ebes-Zsong-völgy 2	gyermek	nincs adat, csak koponya	kút	–	felnőtt váz (férfi), állatváz	2–5. század	ismeretlen	
Ebes-Zsong-völgy 3	gyermek	bolygatott	árok	edény	–	2–5. század	ismeretlen	
Ebes-Zsong-völgy 4 (45. obj./ 12. snr.)	gyermek	hanyatt	gödör	–	patics omladék	2–5. század	ismeretlen	
Felgyő-Kettőshalmi dűlő 1 (225. obj.)	Inf. I. (9 hónap)	T.: Ny–K, bolygatott	kemence előtere	–	–	2–3. század	Marcsik A.	
Felgyő-Kettőshalmi dűlő 2 (321. obj.)	Inf. I.	T.: Ny–K, bolygatott felső test	árok	–	–	2–3. század	Marcsik A.	
Felgyő-Kettőshalmi dűlő 3 (440. obj.)	Inf. I.	T.: DK–ÉNy, hanyatt fekvő	árok	fibula, gyöngy	–	2–3. század	Marcsik A.	
Felgyő-Kettőshalmi dűlő 4 (680. obj.)	Inf. I. (9–10 hónap)	T.: DK–ÉNy, hanyatt fekvő	füstölő	–	–	2–3. század	Marcsik A.	
Felgyő-Kettőshalmi dűlő 5 (690. obj.)	Inf. I.	T.: DK–ÉNy, hanyatt fekvő	árok	övkarika	–	2–3. század	Marcsik A.	
Felgyő-Kettőshalmi dűlő 6 (753. obj.)	Inf. I. (1,5–2 év)	T.: ÉNy–DK, zsugorított	gödör	–	–	2–3. század	Marcsik A.	

Felgyő-Kettőshalmi dűlő 7 (3458. obj.)	Inf. I.	T.: ÉNy–DK, hanyatt fekvő	árok	–	–	2–3. század	Marcsik A.	
Felgyő-Kettőshalmi dűlő 8 (4330. obj.)	Inf. I.	T.: DNy–ÉK, bolygatott	árok	–	felnőtt váz (férfi), másik obj.	2–3. század	Marcsik A.	
Gyoma-Ailer-téglagyár, Gyoma 133. lelőhely 127. obj.	Inf. I.	T.: Ny–K, hanyatt fekvő	gödör	nyaklánc gyöngyei	–	2. század	ismeretlen	
Harta-51. út, 96–97 km, 226. obj.	csecsemő	ismeretlen	gödör	–	–	2–5. század	ismeretlen	
Hódmezővásárhely-Erzsébet 19. obj.	csecsemő	hamyatt, edényben	gödör	–	–	4–5. század	Marcsik A.	
Hódmezővásárhely-Solt-Palé 17. obj.	gyermek	zsugorított	épület	–	–	2–5. század	ismeretlen	
Jánoshalma-Faddi-dűlő 17. obj.	újszülött (40 holdhét)	nincs adat	gödör	–	–	2–3. század	Paja L.	
Kecskemét-Mercedes 11. lelőhely 874. snr.	gyermek	zsugorított (kötözött)	gödör	–	–	2–3. század	ismeretlen	
Kecskemét-Északi elkerülő	gyermek	zsugorított (kötözött)	gödör	–	–	2–5. század	ismeretlen	
Makó-Dáli-ugar, M43 40. lelőhely 156. snr.	gyermek	nincs adat, csak koponya	füstölő	–	felnőtt vázrészek, másik obj.	3–4. század	ismeretlen	
Makó-Dáli-ugar, M43 40. lelőhely 215. snr.	gyermek	zsugorított	tároló hely-ség	gyöngyök	felnőtt vázrészek, másik obj.	3–4. század	ismeretlen	
Makó-Dáli-ugar VIII. lelőhely 33. obj./45. snr.	Inf. I. (1–2 év)	nincs adat	gödör	–	felnőtt vázrészek, másik obj.	2–5. század	Paja L.	fertőzésre utaló nyomok
Makó-Pap-hát III. lelőhely 3. obj./4. snr.	Inf. I.	nincs adat, csak hosszúcsont	épület	–	–	2–5. század	Paja L.	
Nagyszénás-Sváb-dűlő, Szennyvíztisztító 17. obj.	Inf. I. (5 év)	nincs adat	gödör	–	–	4–5. század	Marcsik A.–Balázs J.	fertőzésre utaló nyomok, éhezés
Nagyszénás-Sváb-dűlő, Szennyvíztisztító, szórvány	Inf. I. (6 év)	nincs adat, csak hosszúcsont	szórvány	–	–	4–5. század	Marcsik A.–Balázs J.	
Nemesnádudvar-Hajósi úti dűlő II. 30. obj./30. snr.)	gyermek	nincs adat, csak koponya	épület	–	–	2–5. század	ismeretlen	
Nemesnádudvar-Hajósi úti dűlő II. 179. objektum/224. snr.	Inf. I. (3 év)	nincs adat, csak koponya	gödör	–	–	2–5. század	Paja L.	fertőzésre utaló nyomok
Polgár-Varga-halmi-dűlő	gyermek	T.: É–D, hanyatt fekvő	ismeretlen	gyöngyös ruha	–	4–5. század	ismeretlen	
Szihalom-Pamlényi tábla 957. obj.	Inf. I. (1,5–2 év)	nincs adat	ismeretlen	–	–	2–5. század	Marcsik A.	
Szőreg-Iván-téglagyár 55. obj.	csecsemő	hanyatt	gödör	–	felnőtt vázak	4–5. század	ismeretlen	
Tiszaeszlár-Bashalom 3. obj.	csecsemő	ismeretlen	épület	–	–	3–4. század	ismeretlen	
Tiszaföldvár-Téglagyár 1982/26. obj.	gyermek	hason fekvő, kicsavart helyzetben	gödör	–	elnőtt vázrészek, másik obj., kutyavázak, madártojás	2–5. század	ismeretlen	
Vác-Csörögi-rét 1 (74. obj.)	gyermek	ismeretlen	gödör	–	–	2–5. század	ismeretlen	
Vác-Csörögi-rét 2 (99. obj.)	gyermek	ismeretlen	gödör	–	felnőtt váz	2–5. század	ismeretlen	

*Nincs adat: A feltárás során nem lehtett megfigyelni a váz elhelyezkedését.
**Ismeretlen: A publikációból vagy feltárási jelentésből egyértelműen nem derül ki a test földbehelyezésének formája.



10. kép. 1–5: A 149. gyermeksír és a belőle előkerült leletanyag Óföldeák-Ürmös lelőhelyről; 6: A 158. számú, anyát és gyermekét tartalmazó kettős sír Óföldeák-Ürmös lelőhelyről

Fig. 10. 1–5: Child's grave and grave goods in the cemetery of Óföldeák-Ürmös, Grave 149; 6: Double grave of mother and child at the site Óföldeák-Ürmös, Grave 158

„BARBÁROK?" – A RÁKÓCZIFALVI KÉSŐ SZARMATA – HUN KORI PUSZTULÁSI HORIZONT ÉRTÉKELÉSE

Masek Zsófia*

„Mire a hold feljött, akkorra be volt kaparva a vendéglátó gazda fiastól és három kutyájával.
Tüzet raktak a sírra ganéból s megsütötték a szalonnájukat. Jóízűen megvacsoráztak
– No e megvan, – mondta a veres juhász – akkor ballagjunk."

Móricz Zsigmond: Barbárok

Absztrakt: *Az elemzett lelőhely (Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely) késő szarmata – hun kori településén nagy kiterjedésű pusztulási réteg húzódik másodlagos helyzetben. A tanulmány célja a település tárolóvermeiben talált emberi vázak teljes közlése, valamint kontextusuk felvázolása a településszerkezeti kutatások segítségével.*

Kulcsszavak: *Kárpát-medence, Jász-Nagykun-Szolnok megye, késő szarmata – hun kor, településkutatás, „gödörhullák", módszertan*

Bevezetés[1]

Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely (*1. kép*) késő szarmata – hun kori településének pusztulási horizontjáról röviden már korábban beszámoltam.[2] A pusztulási réteg vizsgálata lett az alapja a lokális késő szarmata – hun kori leletanyag meghatározásának, térképre vitele pedig a településszerkezeti vizsgálatok kiindulópontjává vált.[3] Szintén röviden érintettem a település tárolóvermeibe dobott emberi vázakat, amelyek a pusztulási réteggel egykorúnak bizonyultak.[4] Jelen tanulmány a pusztulási réteg elemzését tűzte ki célul, elsősorban azokra a tárolóvermekben talált emberi vázakra koncentrálva, amelyek részletes közlése mindmáig elmaradt. Bemutatásuk után röviden a településszerkezeti kutatások eredményeit is összegzem, amelynek célja elsősorban annak szemléltetése, hogy a tárolóvermekbe dobott emberi vázakkal csak kontextusuk, településszerkezeti összefüggéseik kutatásával együtt érdemes foglalkoznunk.

A települési objektumokban feltárt emberi vázak

A rákóczifalvi 5. lelőhelyről 6 késő szarmata – hun kori anyagot tartalmazó, méhkas alakú tárológödörből került elő 9 emberi váz. Ezek az emberi maradványok – egy kivételével (5/14/15. gödör, 35. váz) az 5. lelőhely központi területén sűrűsödő, méhkas alakú gödrökből kerültek elő.

* MTA BTK Régészeti Intézet, H-1014 Budapest, Úri u. 49. masek.zsofia@btk.mta.hu és masekzso@gmail.com

1 A tanulmány az NKFI/OTKA NK-111-853 sz. pályázat keretei közt készült.

2 Masek 2012, 45–48, 7. ábra; Masek 2015.

3 Masek 2012, 55.

4 Masek 2012, 47.

1–3. 5/543/661. gödör[5] (DJ-10 négyzet): Az objektumban három teljes váz helyezkedett el (*2. kép; 3. kép 1*). A legfelső, 841. váz (*2. kép 3; 5. kép 2–3*) lábszára szinte kiállt a gödörből. Háton fekvő, kicsavarodott helyzetben találtuk, felsőteste a gödör széle felé fordult. Koponyája hátracsuklott és bal oldalán feküdt. A jobb kar könyökben behajlítva, felemelt pózban, a kéz a fej előtt; a bal kar a test alá került; a karcsont a test mellett, az alkar erősen behajlítva az arc irányába. A lábak a combcsontnál keresztezve feküdtek, a gödör szája felé álltak. A jobb láb a bal lábon nyugodott, a bal lábszára a bontás során megsérült, míg a jobb lábszár a bal combcsont alá került. Talpa a lábszár alá szorult, és a 842. váz térdei fölött feküdt.

A 842. váz (*2. kép 4; 5. kép 4*) a bal oldalára, és félig hasra fordulva feküdt. A vázat nagyrészt takarta a fölé dobott 841. váz. A 669. váz fölött helyezkedett el, annak lábfeje a gerincoszlop közepe alá került. Arca a bal vállon, a gödör alja felé fordítva feküdt. Koponyája az öreglyukkal felfelé nézett, az első pár nyakcsigolyával együtt a gerincoszlopról leválasztódott és lefordult. Az állkapocs a jobb karcsont vége alatt, a gödör alja felé fordulva helyezkedett el, fölötte egy-két nyakcsigolyával. A többi nyakcsigolya és a gerinc többi része az állkapocs mellett indult és a bal oldalára fordult. Jobb karja vállból kifordulva, a gödör szélén kinyújtva, keze tenyérrel felfelé, ujjai a gödör falán támaszkodnak. Bal karja a test alá került, könyöke behajlítva, kézfeje kitekerve-behajlítva, ujjai a jobb alkar felett. Lábai felhúzva, a két medencelapát egymáson feküdt. A jobb láb teljesen felhúzott, a lábszár a combcsont alatt, a jobb térd a bal alkar alatt, lábfej a jobb medencénél. Az alsó, bal lába kevésbé felhúzott, lábfeje hiányzott (talán a bontás miatt).

A 669. váz a gödör északkeleti oldalán, legalul feküdt (*2. kép 2; 5. kép 5–6*). Félig háton, félig a bal oldalára fordult. A koponya arccal a bal vállra hajlott, arca a gödör alja felé nézett. A bal kar a gödör szélén kinyújtva, alkarja kicsavarodva; a jobb kar a test mellett nyújtva. Jobb kézfeje a bontás során sérülhetett meg. A lábak kissé felhúzva, a bal oldalra fordulva feküdtek; a lábszárak vége és a lábfejek a 669. és a harmadik, 842. váz alá szorultak (*5. kép 2*).

A gödör betöltése a vázak felett és alatt homogén volt: szürkésbarna agyagos humusz és sárga agyag keveréke, patics- és faszénszemcsékkel közepesen keverve. A 669. váz medencétől lefelé, a 842. váz szinte teljesen a gödör alján feküdt, ezzel szemben a 669. jobb válla és koponyája magasabb feltöltési rétegbe fúródott (*5. kép 6*). A 841. váz alkarjának közvetlen a 842. koponyája melletti helyzete és erősen, szinte a 842. váz szintjéig visszahajlott bal lába bizonyítja, hogy a három test egy időben került a gödörbe. Az, hogy ennek ellenére néhol alattuk is vastagabb feltöltési rétegek keletkeztek a gödör szélein, azt bizonyítja, hogy a gödröt hamar feltöltötték, mert a vázrészek szétesésére nem maradt idő. A 842. váz koponyájának és nyakcsigolyáinak helyzete viszont arra utalhat, hogy a test már a bomlás bizonyos fázisában került a gödör aljára.

4–5. 5/630/754. gödör (DJ-05 négyzet): Két váz feküdt egymásra hajítva (*3. kép 1; 5. kép 7–8*). A 818. emberváz (*6. kép 1*) hanyatt, részben bal oldalára fordulva feküdt a tárológödör északkeleti oldalán. Feje balra fordult, felsőteste hanyatt feküdt, mellkasa a gödör bontása során sérült. A jobb kar könyökben visszahajlott a nyakhoz, az ujjak szorosan a nyak mellett. A bal kéz a test mellett nyújtva, kissé kifelé, a tenyérrel felfelé fordult kézfej a 854. váz jobb térdén nyugodott. A bal láb balra kidőlt, erősen felhúzott, térde a 854. váz ölében, a lábfejcsontok annak álla előtt. A jobb láb a bontás során kimozdult, de térdben szintén visszahajlott, felfelé állt. A térd a 854. váz koponyájára támaszkodott, a lábfej pedig a koponya mögött, a gödör alján húzódott. Valószínűleg az övről lóghatott a deréktól balra, részben a 854. váz jobb térdén talált közepes méretű vaskés. A bontás során kimozdult csontrészek: a felsőtest középső része, a jobb medencelapát, a teljes jobb láb és a jobb felkar, illetve a jobb alkar *proximalis*ának kétharmada.

A 854. alsó váz (*6. kép 2*) a gödör délkeleti felében, bal oldalára feküdve nyugodott. A váz fekvése követte a gödör alját. Feje balra dőlt, a törzsnél kissé lentebb helyezkedett el. A jobb kar a gerincoszlop mellett feküdt, ujjak a medence alatt, ráhajolva. A jobb kar a test alá csavarodott. Derékszögben felhúzott lábai a 818. váz arckoponyája mellett végződtek. A vázon keresztbe, fordított tájolásban feküdt a 818. halott, amelynek felhúzott bal térde a 854. váz fején helyezkedett el, jobb talpa a 854. váz álla alá támaszkodott. A bal térde a 854. váz „ölében", bal keze annak jobb lábán nyugodott.

Az 5/630. gödör betöltése tömör barna agyagos humusz, sárga agyagfoltokkal keverve. A vázak felszedése közben egy közepes méretű vascsat is előkerült.

6. 5/683/810. gödör (DJ-09 négyzet): A gödörben fekvő 822. váz (*3. kép 2; 6. kép 5*) előkerülésére magasan fölfelé nyúló bal lábszára figyelmeztetett a gödör bontásának kezdetén. Feje hátracsuklott, karjai erősen a vállához hajlítva; bal kézfeje behajlítva, jobb kézfeje erősen kicsavarodva, szinte ökölbe szorulva feküdt. A felsőtest és a medence hanyatt helyezkedett el, míg a lábak a méhkasos rész keleti szélébe torlódtak. A jobb láb erősen felhúzva, jobbra a gödör aljára kidőlt; a bal térd a méhkas keleti falának támaszkodott. A bontás során kimozdult lábszár ettől is fentebb, a gödör pereme felé helyezkedett el.

---

[5] A feltárásokon objektumszám/stratigráfiai egység dokumentációs rendszert használtak. Mivel a jelenségek számozása lelőhelyenként újraindult, ezért előtagként a lelőhely azonosítóját is feltüntetem.

A váz a szűk, méhkas alakú gödör betöltésének közepén, vastag, szenes rétegben feküdt. Ez az egyetlen váz, mely nem a gödör alján, hanem egy, már félig feltöltődött gödörből került elő. A gödör betöltése puha, fekete, paticcsal kevert faszenes humusz volt.

7. 5/361/471. gödör (EJ-06 négyzet): A gödörben fekvő 628. embervázat az előzőektől kissé eltérően kell értelmeznünk (*4. kép 1; 6. kép 3–4*). Ez a váz szintén teljes, de kinyújtott testhelyzetben került elő. Koponyája előre nézett, kezei, lábai nyújtva, tenyere a gödör alján, lábfejei kifelé fordultak. Bal kézcsontjai és lábfeje a gödör bontása során mozdultak ki, koponyája mellé egy rágcsáló mozdította ki egyik bordáját. A váz részben a méhkas alatt feküdt. A nagyméretű, meneteles lejárattal rendelkező méhkas alakú tárolóverem aljába a halottat közvetlenül felülről nem dobhatták bele. A későbbi beásást a kör alakú verem peremének bolygatatlansága és a rétegviszonyok sem teszi lehetővé. A váz a gödör alján, néhány cm szenült réteg fölött feküdt vízszintes helyzetben; ezért kizárható, hogy a testet oldalról gurították bele a gödörbe, és ilyen szabályos pozícióba terült volna el. Helyzete csak úgy jöhetett létre, hogy valaki – a gödör nyugati oldaláról leereszkedve – a gödör aljába fektette és gondosan kinyújtóztatta a testet. A váz tájolása ÉK–DNy, 38°. Melléklete nem volt.

A váz fölött egy keskenyebb humuszréteg húzódott (elföldelés?), majd teljes szélességében 30–40 cm vastagon égett, paticstörmelékes omladékréteg borította a gödör felszínét, mely viszonylag gazdag leletanyagot szolgáltatott. Az omladék akkor került a verembe, amikor az még részben ellátta funkcióját: a lejtős nyugati részbe ugyanis még nem húzódik át, csak a mélyebb méhkasban volt jelen. Ez a holttest elföldelése után igen kevés idővel történhetett. E fölött a gödör betöltése fekete, paticsos humusz volt.

8. 5/532/647. gödör (DJ-20 négyzet): A gödörről metszetrajz nem készült, és a 648. csontváz helyzetéről sem áll rendelkezésre információ. Csak annyi biztos, hogy egy teljes emberi váz származik belőle, emiatt feltételezhetjük, hogy ez is antropológiai összefüggéseiben került a gödörbe.[6]

9. 5/14/15. gödör (FJ-23 négyzet): Az 5. lelőhely északkeleti sarkában kirajzolódó kisebb települési egység egyik tárolóverme (*4. kép 2; 6. kép 6–7*).[7] A 35. váz a gödör aljához közel, sekély feltöltődési rétegen, a méhkas északi szélén került elő, fejjel nyugatnak. A váz a jobb oldalán feküdt, bal karja az arc előtt, kinyújtott pózban, a jobb karja a testen, könyökben meghajlítva. A lábak erőteljesen felhúzva, térdek a medence előtt, a bokák közvetlen a medence alatt. A bontás során megsérült a koponya, a jobb alkar és a térd. A 361/628. vázhoz hasonlóan fektetési helyzete csak úgy jöhetett létre, ha valaki a gödör alján állva az elhunytat elrendezte. A gödör délnyugati oldalán egy ép edény – egy üllői típusú szemcsés fazék – helyezkedett el a méhkas alatt, oldalára dőlve.

A gödör egyrétegű, szürkésbarna agyagos humuszos betöltésű volt, kevés sárga agyagfolttal keverve.

További két, gepida kori gödörbe dobott váz került elő a 8. lelőhely területén, azaz az 5. lelőhely intenzív szarmata telepétől délkeleti irányban, több mint fél kilométer (550–580 m) távolságra. Ezek értelmezését a gepida kori település elemzésével kell majd összekapcsolnunk.

Az embertani vizsgálatokkal megerősített esetekben a késő szarmata – hun kori településeken talált emberi maradványok gyermekek, nők, vagy idős emberek vázai voltak. Ez a kép is hozzájárult ahhoz, hogy egy, háborús időszakban otthon maradt lakosság áldozatait lássuk bennük, akiket nem tudtak megvédeni a településeket ért támadástól.[8] A rákóczifalvi maradványok vizsgálata azonban teljesen más eredménnyel járt.

---

6 A váz feltehetőleg a bedobott vázak közé tartozik. Az ásatási munkások valószínűleg könnyebben tudtak állatcsontnak vélni és kilapátolni egy teljes emberi vázat, ha az nem nyújtott vagy zsugorított testhelyzetben, hanem a gödör – elmondásuk szerint – „egész területén" került elő. Ugyan állításuk szerint a váz nem feküdhetett anatómiai rendszerben, de ez természetesen megkérdőjelezhető, már csak a vázrészek mennyisége, egy egyénhez tartozása, és a lelőhely párhuzamos jelenségei alapján is. Sajnos mindezen következtetések csak feltételezések maradnak.

7 Bővebben ld. Masek 2015.

8 Vaday 1997, 86.

Objektum	*Stratigráfiai egység*	*Nem*	*Életkor (év)*
14.	35.	nő	35–40
361.	628.	férfi	25–30
532.	648.	férfi	35–40
543.	669.	férfi	35–40
543.	841.	férfi	35–45
543.	842.	férfi	45–50
630.	818.	férfi	35–40
630.	854.	?	12–14
683.	822.	férfi	35–40

1. táblázat. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. A tárolóvermekben talált emberi maradványok főbb embertani adatai (Hajdu Tamás meghatározása alapján)

Table 1. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. Main anthropological data of the human remains found in storage pits (definition by Tamás Hajdu)

A települési objektumokban feltárt vázak két kivétellel felnőtt, érett korú férfiakhoz tartoztak. A hét 25–50 éves férfi közül négyen is 35–40 éves korukban vesztették életüket – ez köztük a leggyakoribb életkor. Ugyanennyi idős volt az egyetlen nő, de egyéb okokból is bizonytalan, hogy az ő esetét a férfiak sorsával azonos módon értékelhetjük-e. Rajtuk kívül egy 12–14 éves gyermek váza került elő a gödrökből (5. váz), amely egy 35–40 éves férfival feküdt a 630. gödörben. A csontokon egyik esetben sem voltak megfigyelhetőek halált okozó, *perimortem* sérülések nyomai. Ez azonban erőszakos halálukat nem zárhatja ki; azaz a halál körülményei minden esetben bizonytalanok.[9]

A korábbi szarmata kori leletekkel kapcsolatban megjegyezték, hogy a vázak nem mindig teljesek. Ki kell emelnünk, hogy ezen a településen minden váz anatómiai összefüggésben került elő.[10]

A pusztulási réteg és az emberi vázak kapcsolata

A rákóczifalvi lelőhely települési jelenségeiből előkerült emberi maradványok esetében az értelmezést több tényező rögtön leszűkíti. Egyrészt itt nem csak egyetlen régészeti jelenséget kell értékelnünk, ezért nyilvánvaló volt, hogy megoldást csak a település átfogó elemzése hozhat. Csak így dönthető el, hogy az elföldelés helyszínéül kiválasztott jelenségek speciális szerepet töltenek-e be a településszerkezetben, vagy sem. Másrészt már a feltárás során is egyértelmű volt, hogy ezen a területen nagy kiterjedésű pusztulási horizont húzódik, amely nagyrészt másodlagos helyzetben, tárolóvermekben található. Erre az objektumok égett omladékrétegei, gazdag, gyakran erősen égett kerámiaanyaga és a nagyszámú összeilleszthető edény is utalt (*7. kép*). Emellett azonban azt is láttuk, hogy a lelőhelyen mind szarmata, mind gepida kori települési jelenségekkel számolni kell. Ezért az első kérdés az kellett legyen, vajon a lelőhelynek hány pusztulási rétege van, és melyikhez tartoznak az emberi maradványok?[11]

Az első lépést a tárolóvermekbe dobott emberi vázak kerámiaanyagának meghatározása

---

9 Az 5–8–8A. lelőhely kora népvándorlás kori antropológiai anyagának meghatározását Hajdu Tamás végezte. Az eredmények publikálása folyamatban van.

10 Az 5/532/648. (7.) váz kivételével, amelynél ez bizonytalan.

11 A kérdéseket talán jól érzékelteti, hogy a helyszínen még az összes „gödörhulla" – a település nagy részéhez hasonlóan – gepida kori keltezést kapott.

jelentette. Sajátos módon ezekben a gödrökben egy kivétellel nem található sem másodlagos helyzetű törmelékréteg, sem nagy mennyiségű leletanyag. Anyaguk a finombontás során előkerült, erősen töredezett cserepekre korlátozódik. Ennek ellenére késő szarmata – hun kori keltezésük valószínűsíthető volt a gepida ellenében. Ezt megerősítette a további leletanyag átnézése is, melynek során számos, a helyszínen gepidának keltezett jelenség késő szarmata – hun korinak bizonyult.

Ezek után nyilvánvaló volt, hogy a feldolgozás a szarmata kori településsel kell, hogy meginduljon, annak érdekében, hogy a későbbi gepida horizonttal való kapcsolatát értelmezni lehessen. Csak a két horizont elkülönítése tisztázhatta megnyugtatóan az emberi vázak korát is. A késő szarmata – hun kori horizontot az úgynevezett csillámos-szemcsés lassúkorongolt kerámia, majd a különböző jelenségekből összeillesztett edénytöredékek segítségével építettem fel. Az edények száma, amelyeknek töredékei két – vagy több – stratigráfiai egységből kerültek elő, jelenleg 111.[12] Ebből 90 edénykapcsolat tartozik az 5. lelőhely szarmata kori anyagához, illetve azokhoz az esetekhez, amelyek szarmata és gepida kori objektumokat kötnek össze.

Röviden korábban is érintettem,[13] hogy a szarmata kori település területén az összetartozó edénytöredékek szóródása kezdetben is strukturáltnak tűnt, és az anyagfeldolgozás előrehaladásával a leletszóródás jellegzetességei felerősödtek. A horizontba sorolható objektumok egy része a településrészlet közepén sűrűsödik, s ezt a zónát sugárszerű irányokba rendeződve veszi körbe a többi gödör. Az egymással közvetlenül összekapcsolható gödrök hosszú sorainak kialakulása mellett mások párosával maradtak, azonban a strukturáltság ezeknek az eseteknek a többségében is egyértelmű. A leletszóródás, vagyis a sugár irányú vonalak alapján valószínű, hogy ezek is egykorúak a több gödörből álló nagyobb rendszerekkel. Ezt az is megerősíti, hogy két-két gödröt több esetben több edénykapcsolat is összeköt, ami a véletlenszerű elhelyezkedés ellen szól, és inkább strukturált depozícióra utal.[14]

Az összeillesztett edénytöredékek segítségével kialakult kép egyetlen kiterjedt pusztulási horizont létezését támasztotta alá. A feldolgozás során az egyik, emberi maradványt tartalmazó verem kerámiaanyagát közvetlenül is sikerült hozzákapcsolni ehhez a rendszerhez (5/361/471. objektum, 9. váz, 83. edénykapcsolat). Ez a töredék csak a gödör alján fekvő váz szintjéről, vagy a fölötte lévő rétegből származhat. Ez összeköttetésben áll az 5/366/476. objektummal, amely egy további olyan gödörrel kapcsolható össze (5/346/456. objektum, 37. edénykapcsolat), amely már a másodlagos helyzetű pusztulási réteg központi magjával tart közvetlen kapcsolatokat (5/323/433., 5/334/444., 5/363/473. gödrök, 35. és 38. edénykapcsolat; *8. kép 1*). Amennyiben elfogadjuk, hogy a szarmata településszerkezetbe illeszkedő gödrökbe elföldelt halottak azonos időben kerülhettek a tárolóvermek mélyére, ez az időpont a késő szarmata – hun kori települési fázis pusztulásával azonos kellett, hogy legyen.

Valószínűleg nem véletlen, hogy csak egyetlen gödröt sikerült összekötni a másodlagos helyzetű települési horizonttal, hiszen ez az egyetlen, amelyből jelentősebb mennyiségű leletanyag származik. A többi gödör rétegviszonyai mások, és leletanyag alig akadt belőlük. Nem várhatjuk el, hogy pl. az 543. gödör (1–3. vázak) 23 kisméretű töredékét – köztük mindössze négy, rajzolásra is alig méltó peremtöredékkel – össze lehessen illeszteni a jóval gazdagabb anyagú gödrök anyagával. A pusztulási horizontba is tartoznak szegényesebb leletanyagú gödrök (pl. 5/216/319. gödör, mindössze 7 töredék a 18. és 65. sz. edénykapcsolat nélkül). Nagyobb anyagban nagyobb esélyünk van olyan jellegzetes töredékeket vagy jellegtelenebb, de nagyobb edényrészeket találni, amelyeket sikerrel tudunk összenézni a horizont leletanyagával.

---

12 Az 5–8–8A. lelőhelyek összevont adata.

13 Masek 2012, 47–48.

14 A térképeken ezeket a többszörös (kétszeres–ötszörös) kapcsolatokat a gödrök között vastagabb vonalakkal jelöltem.

TOVÁBBI MÓDSZERTANI GONDOLATOK

Szintén érintettem már röviden a problémát,[15] hogy az edénykapcsolatok segítségével meghatározott objektumok betöltési rétegeinek egykorúsága nem bizonyítható közvetlenül, hiszen egy edény töredékei különböző időpontokban is a gödrökbe kerülhettek. Az sem bizonyítható, hogy a gödrök leletanyaga az utolsó cseréptöredékig egy adott pillanatban használt edények töredékeiből áll, sőt, ez véleményem szerint általában valószínűtlen egy régészeti településanyagban. Az összeillő edénytöredékek segítségével mégis egy, azonos régészeti fázisba sorolható, viszonylag zárt leletanyagot különíthetünk el, mely a horizontális telepek feldolgozását jelentősen megkönnyíti. Segítségükkel kijelölhetjük az adott időpontban nyitva állt gödröket, másrészt a gödrök további leletanyaga alapján jelentősen tágíthatjuk a régészeti horizonthoz tartozó kerámia mennyiségét.

Természetesen minden korszak esetében előfordulhat, hogy egy edény darabjai különböző gödrökből kerülnek elő. Ennek számos oka lehet, ezért a jelenség minden esetben egyéni vizsgálatra szorul, melyet legkönnyebben a rákóczifalvi lelőhelyről őskori példákkal támaszthatunk alá. Az 5. lelőhely egy neolit edénykapcsolata például két szomszédos neolit gödör egykorúságát mutathatja. Más esetben a neolit gödröt csak a ráásott későbbi, szarmata objektum anyagával kötötte össze az edénytöredék, ezért ez csak a két korszak anyagának keveredését illusztrálja.

Éppen ezért a feldolgozás kezdetén az esetleges korábbi vagy későbbi leletegyüttesek keveredésének elkerülése végett, csak azokat a kora népvándorlás kori edénykapcsolatokat vettem figyelembe, amelyek közül legalább az egyik gödör tartalmazott csillámos-szemcsés soványítású, lassúkorongolt kerámiát.[16] A feldolgozás előrehaladásával világossá vált, hogy a lassúkorongolt kerámiát nem tartalmazó edénykapcsolatos gödrök egy része valószínűleg szintén a vizsgált horizonthoz tartozik, mert az anyagtípus mennyisége a lelőhelyen túl kicsi ahhoz, hogy minden gödörbe belekerüljön. A lelőhely bizonyítja azt a logikus feltevést, hogy az egy korszakba sorolható jelenségek nem mind tartalmaznak a régészeti fázisra jellemző anyagot.

Az edénykapcsolatok edényeinek egy része a pusztulási rétegnél korábbi is lehet. A lelőhely egyetlen reliefes *terra sigillata* táljának töredékei például két közeli gödörből voltak összeilleszthetők. Az egyik gödör anyaga korábbi is lehet a szarmata korszak végénél, de a másik számos tipológiailag késő szarmata – hun kori anyagot tartalmazó gödörhöz kapcsolódik. Ezért a *sigillata* az objektumok – és az edénykapcsolat – keltezésére csak *terminus post quem* adatot szolgáltat.

A szarmata településrészlet felső időhatárával kapcsolatban pedig azok az edénykapcsolatok bírnak a legnagyobb jelentőséggel, melyek szarmata és gepida anyagú objektumokat kötnek össze. Ezek egy része azzal magyarázható, hogy a két telep egymás felett létesült, és vagy kb. 1500 évvel ezelőtt vagy a feltárás során az objektumok anyaga egymással keveredett (*7. kép 1*). Ezeket módszertanilag ma már nem választhatjuk el a szuperpozíció nélküli, vegyes anyagú jelenségektől, amelyek ráadásul valójában akár egy-egy szarmata és gepida kori, a helyszínen el nem különített stratigráfiai egységből is állhatnak. A két korszak anyagát szétválasztani, „szétdobálni" „megfelelő" helyre, vagy új stratigráfiai számot adni utólag pl. a szarmata gödörben jelentkező gepida anyagnak, járható út lett volna, de erősen determinálta volna a kontinuitáskérdések eredményeit, ráadásul egy jövőbeli, objektívebb értékelés lehetőségét is megszüntetné. Ezért ezeket minden esetben az ásatáson elkülönített leletegyüttesek szerint értékeltem.

---

15 MASEK 2012, 48.

16 Az anyagtípusról és keltezéséről ld. VADAY 1984; VADAY 1985.

A késő szarmata – hun kori horizont amellett, hogy a lelőhely történetének sorsfordulóját tükrözi, jó alapot szolgáltatott a további feldolgozáshoz is. A késő szarmata – hun kori leletanyag az alföldi települések képébe szervesen illeszkedik, de önálló jegyeket is hordoz. Ezek valószínűleg nem egyedi, hanem kevéssé ismert regionális jegyek. A leletanyag elsődleges átnézése alapján nem volt eldönthető, hogy a pusztulási horizontba be nem sorolható szarmata anyag ugyanabba a kerámiahorizontba tartozik-e, mint a planírozási réteg. Jelenleg úgy tűnik, hogy a pusztulási réteg és az azon kívüli, nagy valószínűséggel annak keletkezése előtt betöltött objektumok leletanyaga jellegzetesen nem tér el egymástól. A lelőhelyen található teljes szarmata telepanyag egy régészeti fázisba tartozhat. Ez arra utal, hogy a településrészlet élete olyan rövid lehetett, amelynek során a kerámiaanyagban nem történtek számottevő változások. A pusztulási horizont kiemelt jelentősége természetesen így is megmarad. Ezek a gödrök nagyobb biztossággal jelzik a leletanyag felső időrendi határát, mint a rendszerbe be nem sorolható objektumok. Másrészt nagy szerepe van a településszerkezet rekonstruálásában is, hiszen segítségével a telepen nagy mennyiségű, egy időben nyitva álló objektum különíthető el.

Településszerkezeti következtetések

A középső, intenzív településrészlet egységes településszerkezete, a szuperpozíciók viszonylag kis száma és számos objektum egykorú betöltődése arra utal, hogy viszonylag rövid ideig folyhatott az élet a lelőhelyen.

A település széle három oldalról tisztázott. Keleten a már betöltődött ér határolhatta, s északnyugaton ezzel nagyjából párhuzamos vonalat adva zárul a szarmata objektumok intenzív elhelyezkedése. Déli irányban, a Tisza felé szintén lezártnak tekinthető a település. A lelőhely északi határa az előzetes terepbejárások és a településszerkezet alapján sem esik egybe a nyomvonallal, s az edénykapcsolatok iránya azt mutatja, hogy a pusztulási horizont is folytatódhat észak felé.

A településen elsősorban a mezőgazdaság szerepére utaló objektumok kerültek elő. A jelenségek legnagyobb része tárolóverem, s a területen a szarmata településszerkezetbe illeszkedő, leletanyag nélküli méhkas alakú gödrök is előkerültek. A vermek nagy száma részben biztosan annak köszönhető, hogy felhagyásuk után közvetlen közelségükben ásták meg a következőt. Az edénykapcsolatok azonban jól mutatják, hogy nagyon sok gödör azonos időpontban funkcionálhatott.

Ezekhez képest kevés a félig földbe mélyített épületek száma, melyek a település nyugati szélén egymás mellett állnak, de nem adnak utcás szerkezetet. Ezek a gödrök sorai által kiadott főbb irányokkal azonos irányításúak (ÉNy–DK). Néhány további épület húzódik a nyomvonal északi oldalán is, egymástól nagyobb távolságban (*8. kép 2*). A nyugati házsortól nyugatra néhány további gödörcsoport húzódik, valamint egy deszkabéléses kút a településrészlet északnyugati szélén. A házak és a tárolóvermek mögött, a feltöltődött ér szomszédságában, korabeli objektumoktól viszonylag mentes területen helyezkedik el 6 szabadtéri kemence. A falurészlethez árkokat nem lehetett kötni a területen.

Kisebb mértékű szerkezeti változással számolhatunk a telepen. A szabadtéri kemencék közül többet például másodlagosan lemélyítettek, és tárolóveremmé alakították át. Ehhez minden esetben az eredeti objektum körvonalait használták fel, a gödröket a munkagödör közepén létesítették, azaz sok idő a funkcióváltás közben nem telhetett el.

A lelőhelytérképet elemezve fontosnak tűnt, hogy az emberi vázakat tartalmazó gödrök a település nyugati házsorát csaknem minden irányból körbeveszik (*8. kép 2*). A földbe mélyített épületek betöltése minden esetben homogén, égésrétegek nem fordultak bennük elő, és kevés leletanyaguk sem tette lehetővé a pusztulási horizonthoz való kötésüket. Ez

azonban nem zárja ki, hogy a település azonos horizontjához tartozhattak. Mindezek alapján felmerült az a lehetőség, hogy éppen ezen házak omladékrétege és a háztartások leégett anyaga helyezkedik el a házakat körbevevő pusztulási horizontban.

TELEPÜLÉSSZERKEZETI KÖVETKEZTETÉSEK A PUSZTULÁSI RÉTEG TÉRINFORMATIKAI VIZSGÁLATA ALAPJÁN

Van azonban egy másik megoldás is, amely a pusztulási réteg jelenléte nélkül valószínűleg fel sem merült volna, tekintve, hogy a lelőhelyen félig földbe mélyített épületek is jelen vannak. A településszerkezeti következtetések e vizsgálat során sem választhatók el a lelőhely speciális adottságaitól.

A KERÁMIAMENNYISÉG SZÓRÓDÁSA (*9. kép 1–2*)

A kerámiamennyiség eloszlásának vizsgálata alátámasztja az edénykapcsolatok által kialakított képet. A kerámia több gócpontban koncentrálódik a településen. Ezek megegyeznek a pusztulási réteg csomópontjaival, amelyeket az edénykapcsolatok jelöltek ki. A legnagyobb mennyiségű anyag csoportokban, vagy inkább rövid sorokban elhelyezkedő gödrökben van jelen a település közepén. Ez összevetve az edénykapcsolatok irányával, egy olyan képet tár elénk, hogy a planírozás során a kerámiát és egyéb hulladékanyagot a település különböző pontjairól hordták össze középre. Eközben egyéb nyitott gödrökbe is jutott a település törmelékanyagából.[17]

A PATICS SZÓRÓDÁSA (*10. kép 1–2*)

Ezt a képet a paticsanyag szóródása tovább árnyalja.[18] Egyrészt megállapítható volt, hogy az edénykapcsolatok és a kerámiamennyiség által kialakult sűrűsödési pontok a paticsszóródás térképén is megfigyelhetőek: a sok kerámiaanyagot tartalmazó gödrök sokszor nagy mennyiségű épülettörmeléket is tartalmaztak. Másrészt az adatok mintegy kiegészítik egymást: vannak például olyan kisebb zónák, ahonnan sok gödör a pusztulási horizontba tartozik, de összességében kevés kerámia származik belőlük; ellenben nagyon sok bennük a patics. A paticsmennyiség legnagyobb gócpontjai a település déli-délnyugati részén jöttek létre, amely a félig földbe mélyített épületek térségétől viszonylag messze esik.

Mivel a településen csak egyetlen kisméretű kemencével ellátott (műhely?)épületet és néhány közepes méretű, egy tűztérrel rendelkező szabadtéri kemencét tártunk fel, ezért a patics nagyrészt biztosan épületomladéknak tartható. Módszertanilag fontos kiemelni, hogy számos gödör metszetében olyan vastag, vörösesbarna égett és hamus földrétegek voltak dokumentálhatók, amelyek szinte biztosan a pusztulási réteghez tartoztak, de e puha, omlékony anyag nem volt elcsomagolható. A jól kiégett paticsok alapján felállított kép emiatt torzít.

A GÖDRÖK BETÖLTÉSE (*11. kép 1–2*)

A torzítás kiküszöbölése érdekében osztályoztam a gödrök rétegviszonyait (*11. kép 1*). Néhány kategóriánál többet kialakítani – ami például figyelembe veszi a planírozási réteg helyzetét a gödör rétegsorán belül – nem lát-

---

[17] A legnagyobb mennyiségű anyagot egy kút tartalmazta (5/515. objektum). Ezt a százalékarányos vizsgálatnál (*10. kép 2*) kizártam, mert jelentősen torzította az arányokat.

[18] Az elcsomagolt paticsot a feltárás után leselejtezték, majd a teljes, a selejtezett és a megmaradt súlymennyiséget selejtezési naplóban rögzítették. A selejtezési naplót Sebők Katalin bocsátotta rendelkezésemre. A feltárás során nem a teljes megtalált anyagot csomagoltuk, a nagyobb leletegyüttesekből már a helyszínen selejtezni kényszerültünk. Ez a képet jelentősen valószínűleg nem torzítja, mert csak az egyébként is kiugróan magas értékek súlyát csökkentettük.

szott érdemesnek. A kisebb égésréteget vagy nagyobb paticsos törmelékréteget (4–5. kategória; *11. kép 2*) tartalmazó gödrök eloszlása kiegyenlítettebb képet mutat a nyomvonalon belül annál, mint ami az elcsomagolt paticsok alapján kirajzolódott. A törmelékréteges gödrök a középső, sűrű zónában sűrűsödnek, illetve tőle északnyugati és délkeleti irányban egy-egy szabálytalan sávban vannak jelen. A félig földbe mélyített épületek körül semmilyen struktúrát nem mutatnak. Ezzel szemben a település központjában olyan ÉNy–DK irányú, téglalap alakú üres foltok rajzolódnak ki, amelyeket minden oldalról körbevesz a település törmelékrétege.

A gödörtípusok megoszlása

Az edénykapcsolatos szarmata objektumok túlnyomó része gödör, azon belül is kb. 85% a tárolóvermek különböző típusaihoz tartozik (jelenleg 81-ből 69 tárolóverem). Ezért térképre vetítettem a gödrök főbb kategóriáit is (*12. kép 1*). Úgy tűnik, hogy a gödörtípusok egy része csoportosan, mások sorokban jelentkeznek, emellett olyan kis területek is elkülöníthetők, melyeken minden gödörtípusból egy-kettő van jelen. A kép tehát bizonyos szintig strukturált, de ennek háttere bizonytalan. Az azonos típusú gödrökből álló, valószínűleg – vagy a kapcsolatok miatt biztosan – egykorú gödörsorok különböző zónákat rajzolnak ki a településen.

Az erősen méhkas alakú vermek nagyrészt a település középső, ÉK–DNy irányú sávjában csoportosulnak, illetve a külső kemencés keleti oldalon vannak jelen nagy számban. Ezzel szemben a nagyon jellegzetes, mély, szűk, hordó (vagy „zsák") alakú vermek a középső rész keleti oldalán és az északnyugati sarokban sűrűsödnek. Figyelembe véve a településszerkezetet, megállapítható, hogy a leégett település maradványai nagyrészt abban a középső zónában találhatók, ahol a legnagyobb űrtartalmú gödrök álltak.

Az emberi vázak helyzete

Az 1–6. számú holttesteket az 543., 630. és 683. gödrökbe egyértelműen beledobták. Mivel a vázakhoz később nem nyúltak, többnyire látszanak rajtuk a dobás lendületének nyomai; így megállapítható, hogy ez melyik irányból történt. Az 543. gödör esetében a halottakat nyugatról és északról dobálták be. A 630. gödör esetében nyugat felől dobták be mindkét tetemet. A 683., egy ember számára is meglehetősen kicsi gödörbe a halottat keletről lökhették be. A 361. gödör esetében, a gödör alján, félig a keleti méhkas alatt fekvő, nyújtott helyzetű halottat csak a gödör nyugati oldaláról rendezhették el, és a mély gödörből csak a nyugati, meneteles oldalán lehetett kijönni.

A vázakat tehát különböző irányokból helyezték a gödrökbe. Ez természetesen nem jelenti feltétlenül azt, hogy a halottat csak az említett irányokból hozhatták. Azonban a gödörbe dobált emberek esetében – és a pusztulási horizont értékelésénél is – figyelembe kell vennünk, hogy logikus feltételezés, miszerint az omladékot és a maradványokat a legközelebbi, nyitva álló jelenségekbe földelték el és nem vitték szándékosan messzire. Abból, hogy a 683. gödör kivételével több ember is elfért volna egy gödörben, arra következtethetünk, hogy a holttestek a település különböző pontjain hevertek. Az edénykapcsolatok helyzetét figyelembe véve megállapítható, hogy a vázak nem a planírozási réteg központi magjában találhatók, hanem annak nyugati peremét szegélyezik. A másodlagos helyzetű törmelékréteghez hasonlóan az emberi maradványok nem köthetők szorosabban a földbe mélyített épületekhez, illetve semmilyen egyéb, régészeti nyomot hagyott települési struktúrához sem.

A pusztulási horizont másodlagos helyzetének szóródása alapján felmerül a lehetőség, hogy a település intenzív részén, a tárolóvermek közötti üres területeken egykoron olyan épületek állhattak, amelyeknek semmilyen felszíni nyoma nem maradt. Ezeket elsősorban lakóépületekként értelmezhetjük.[19] Ebben az esetben a

[19] Hasonló értékelés egy 2–3. századi kiskunhalasi település esetében is felmerült (Rosta–Lichtenstein 2011, 86).

félig földbe mélyített épületek inkább gazdasági funkciót tölthettek be, vagy esetleg egy másik periódushoz tartozhattak. Amennyiben ez a következtetés helyes, akkor mintegy 6–7 felszíni épülettel számolhatunk a területen, amelyek egyszerre pusztulhattak el. Azonban az is lehetséges, hogy a településrészlet magján kívül további felszíni épületek álltak, amelyeket nem vettek körbe tárolóvermek. Ez elsősorban – a nagy mennyiségű patics alapján – a település délnyugati oldalán képzelhető el.

A településen állt egykori épületek vizsgálata a paticsanyag elemzésével (*7. kép 8*), a településszerkezeti elemzések pedig a kerámiatípusok szóródási vizsgálataival tehetők majd teljessé.

A MIKROREGIONÁLIS TELEPÜLÉSSZERKEZET

A középső, intenzív településrészlet egy nagyjából 130×80 méter területű részen, azaz kb. egy hektárnyi területen tömörül az 5. lelőhely közepén (I.), de a településrész észak felé folytatódik a homokháton. Szarmata objektumok ezen kívül világosan elkülönülnek néhány további kisebb egységben is. Északnyugaton éppen beleesik a nyomvonal sávjába egy másik települési egység, amely néhány kisebb-nagyobb gödörből, tárolóveremből és egy gödörbe telepített külső kemencéből áll (II). Nagyságát nem ismerjük. Annyit azonban tudunk róla, hogy leletanyaga a központi településrészlethez hasonló, sőt egy tál egymástól 158 méterre előkerült két peremtöredéke közvetlen egykorúságukat bizonyítja (82. edénykapcsolat; *12. kép 2*). Az 5. lelőhely északkeleti sarkában elhelyezkedő objektumcsoport, amelyhez a 9. váz is tartozik, a 8A. lelőhelyen folytatódik, és egy földbe mélyített épület tartozik hozzá (III). Leletanyaga késő szarmata – hun kori (gepidával keveredve), a gödrök feltöltődése az edénykapcsolatok alapján részben egykorú.[20] Ennek keleti szélétől 100–150 méter távolságban egy további, közepes méretű objektumcsoport (IV.) húzódik a 8A. lelőhely közepén (*1. kép 2*).

A kerámiaanyag alapján ezek az egységek azonos korszakra keltezhetők, azaz az 5. lelőhely településrészét egy intenzív településszerkezeti háló elemének tarthatjuk. Az ártér peremén, az északnyugat felé eső homokhátakon további szarmata kori településrészleteket ismerünk (*1. kép 1*). Ezeket ugyanazon projekt keretében a Damjanich János Múzeum munkatársai tárták fel.[21] Közülük az 1/c. és a 3. lelőhely teleprészlete az előzetes jelentések alapján késő szarmata – hun kori. Utóbbi, szintén gazdag leletanyagú település az 5. lelőhely településével azonos nagyságrendű lehet (230 hulladékgödör, 11 földbe mélyített épület feltárt). Gazdasági szerepét jelzi, hogy itt egy 23 gödörből álló füstölőrendszert is feltártak. Néhány gödörben „sebtében eltemetett halottak" kerültek elő. Vajon véletlen, hogy ugyanezen a lelőhelyen húzódik a bivaly-tói ártér másik gepida települése is?[22]

A szarmata lelőhelyeken több esetben megfigyelhető a települések nagyméretű árokkal kerítése. Ezek vízvédelmi szerepe több esetben valószínű. Hasonló objektum létezése a rákóczifalvi 5–8–8A. lelőhelyek esetében is feltételezhető a lelőhelyek szélét képező szintvonal magasságában.[23] A 8–8A. lelőhelyek hármas árokrendszere az 5. lelőhelyen nem jelentkezett, de a hullámtér határa nem is esett bele a nyomvonalba. Valószínűleg vízelvezetéssel kapcsolatos nagyméretű árkokat, illet-

---

20 Értékelését ld. MASEK 2015.

21 Rákóczifalva-Bagi-föld 1/c. lelőhely (CSÁNYI 2007); Rákóczifalva-Rokkant-föld I. (3. lelőhely) (CSÁNYI 2007a); Rákóczifalva-Rokkant-föld II. (4. lelőhely) (TÁRNOKI 2007). Az 1/c. és a 4. lelőhely összeér. Rákóczifalva-Rokkant-föld I. és II. lelőhelyekhez még ld. HAJDU–BERNERT 2007.

22 CSÁNYI 2007a.

23 A rákóczifalvi árokrendszer keltezéséről ld. MASEK 2015.

ve védművet tártak fel a szomszédos szarmata településeken is.[24] Lehetséges, hogy nagyobb szervező erőre utaló, egykorú rendszerrel van dolgunk a Bivaly-tó árterében, de ennek megállapításához további vizsgálatok szükségesek.

A kutatás már régebben rámutatott a rákóczifalvi 5. lelőhelyhez hasonló felépítésű, a korábbiaknál jóval nagyobb mennyiségű gabona tárolására berendezkedett késő szarmata – hun kori települések létezésére. Ez az objektumok sűrűségében és a nagyobb, mély, méhkasos vagy hengeres vermek tömeges jelenlétében is megnyilvánul. A megváltozó településszerkezet hátterében életmódbeli, gazdasági, demográfiai okok, esetleg az új politikai hatalom, vagyis a hunok kiszolgálása állhat.[25]

A topográfiai munkák megindulása óta nyilvánvaló, hogy a késő római korban az Alföld nagyon sűrűn lakott volt, s e képnek csak részben lehet az oka a kerámia rossz keltező értéke. A késő szarmata – hun kori településhálózat elaprózott, a gepida kori struktúránál jóval sűrűbb.[26] A rákóczifalvi lelőhelyek egykorú, differenciált településhálózat képét sejtetik. A kérdés azonban valójában még mindig fenn áll, hogy regionálisan valóban egykorú, kisebb-nagyobb gazdasági egységek sűrű hálójával számolhatunk-e, vagy hamar helyet változtató közösségekről van szó. Amíg erre nem irányulnak regionális vizsgálatok, addig kérdés marad az is, hogy a korszak végén egy sűrűn lakott kultúrtáj pusztulásával számolhatunk-e a centrális Barbaricum területén, vagy a rákóczifalvihoz hasonló példák földrajzilag elszigetelt jelenségek lehettek, esetleg csak bizonyos nagyságrendű településeket érintettek.

A szarmata települési objektumokban feltárt emberi vázak problematikája

A Vaday Andrea által atipikus települési jelenségnek nevezett objektumok körül az utóbbi évtizedekben vita bontakozott ki a magyar kutatásban. Vaday Andrea a szőreg-téglagyári és tiszaföldvár-téglagyári telepanyagok párhuzamai alapján e települések pusztulását a hun kor végére, az 5. század közepére keltezte; a gödörbe dobott halottakat a háborús eseményekhez kötötte.[27] A szarmata települések széles körű pusztulására más települések anyaga is utal, hiszen ugyanezen horizont leletanyaga gyakran planírozási rétegből kerül elő, vagy egyes lelőhelyeken (pl. Szabadka, Bag, Kiskundorozsma, Jánosszállás) egy-egy gödörből számos ép edény került elő (edénydepók). Véleményéhez Vörös Gabriella is csatlakozott.[28] Kulcsár Valéria a jelenségeket rendellenes temetkezéseknek tartotta.[29] Istvánovits Eszter Vaday Andrea elméletét több szempontból is bírálta.[30] A korábbra keltezhető, 2–3. századi „gödörhullák" felgyűjtésével kétségbe vonta a történeti értékelést. Megkérdőjelezte a szarmata–gepida etnikumváltás bizonyosságát, hiszen a gödörbetöltések homogén anyagot mutatnak, vagyis a vázak fölül nem került elő gepida kerámia. A történeti hipotézist csak nagyobb tömegsírokkal vélte bizonyíthatónak. A történeti értékelés helyett szakrális magyarázatot részesített előnyben: a hasonló jelenségeket áldozati gödörnek tartotta.[31]

Azóta több új példa került közlésre vagy rövid ismertetésre, de még több maradt közöletlenül. Ennél azonban talán még nagyobb gond, hogy a kontextus még a közölt „gödörhullák" eseté-

[24] Csányi 2007; Tárnoki 2007.
[25] Vaday 1989, 209; Vaday 1994; Vaday 1996a.
[26] Vaday 1994, 105; B. Tóth 1991.
[27] Vaday 1997.
[28] Vörös 1998, 64.
[29] Kulcsár 1998, 32, 35. j.
[30] Istvánovits 1999, 177.
[31] Istvánovits–Kulcsár 2008, 283; Istvánovits 2012, 309.

ben is ismeretlen, ritka kivételektől eltekintve.[32] Rendellenes települési jelenségeket a települések ismerete nélkül megnyugtatóan elemezni azonban nem lehetséges.

A teljesség igénye nélkül a következő lelőhelyekről ismerünk szarmata kori települési objektumokból előkerült emberi vázakat. Biztosan 2–3. századi a szegvár-oromdűlői gödörbe dobott váz.[33] Késő szarmata – hun korinak határozták meg a következő lelőhelyek maradványait: Kiskunfélegyháza-Pap-dűlő,[34] Kompolt-Kistéri-tanya (15. lelőhely),[35] Nyíregyháza-Oros, Kánya-hegy-dűlő,[36] Orosháza-Vásárhelyi út, Szűcs tanya (Tesco),[37] Ófödeák-Ürmös I. (M43 9. lelőhely),[38] Rákóczifalva-Rokkant-föld I. (3. lelőhely),[39] Sándorfalva-Eperjes,[40] Szőreg-Téglagyár,[41] Tápé-Széntéglaégető,[42] Tiszaföldvár-Téglagyár,[43] Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag.[44] Pontos keltezése bizonytalan a következő szarmata lelőhelyek párhuzamos jelenségeinek: Arad-Barieră (Ro),[45] Balmazújváros-Kisszeg III. lelőhely,[46] Besenyőtelek-Tepélypuszta,[47] Budapest-Péceli út,[48] Bükkábrány-Vasúti-dűlő,[49] Cegléd-Váróczi-dűlő (4/3. lelőhely),[50] Dunakeszi-Alagimajor,[51] Ecser 6. lelőhely,[52] Ecser 7.

---

32 Pl. Kiskunfélegyháza-Pap-dűlő (SÓSKUTI 2005).

33 ISTVÁNOVITS ET AL. 2005, 70, 23. kép 1.

34 230. objektum (SÓSKUTI 2005, 240, 11. kép 2). Egyenes oldalú és aljú gödör, alján rendellenesen fekvő, bedobott emberi vázzal. Késő szarmata – hun kori lelőhely, erőszakos pusztulásra utaló nyom nem volt megfogató, a településrészletet fokozatosan hagyták fel (SÓSKUTI 2005, 244).

35 VADAY 1997, 83–84, 1–2, 6. kép; VADAY 2003, 277. Hulladékbetöltésű gödörbe dobott emberi váz. A lelőhely nem azonos a VADAY–HORVÁTH 1999 által közölt 3. századi Kompolt-Kistéri-tanya 13–14. lelőhellyel (VADAY 1999).

36 ISTVÁNOVITS 2012, 309. Kb. tucatnyi emberi maradvány.

37 RÓZSA 2005; TUGYA–RÓZSA 2012, 225. Erős szarmata kor végi pusztulási réteggel, az ide sorolható gödrök egyikében csontvázzal.

38 SÓSKUTI 2009; BALOGH 2009, 21–23, 31, 35. kép. Négy korábban felhagyott, hulladékkal töltött települési objektumból származó ép, vagy csonkolt váz, zsugorított vagy nyújtott helyzetben. Egyikük mellől több ép kutyaváz is előkerült. Kezdetét a 4. század középső harmadára keltezték, mellette késő szarmata temetőrészlet, valamint egy hun kori sírcsoport is előkerült.

39 CSÁNYI 2007a.

40 VÖRÖS 1992, 19, 8. j. A település és a közelében fekvő 11 síros, teljesen feltárt temető valószínűleg összetartozik. Mindkettő a késő szarmata – hun korra keltezhető. A temető, egy edényégető kemence és a lelőhely agyagbográcsai közöltek, ld. VÖRÖS 1982; VÖRÖS 1983; VÖRÖS 1984.

41 CSALLÁNY 1961, 147, CCLVI. t.; VADAY 1997, 5. kép; NAGY 2005, 197, 4. j. Egy már részben feltöltődött méhkas alakú gödörbe dobott két felnőtt és egy gyermek váza (55. gödör). A településrészlet egy nagy kiterjedésű soros gepida temető alatt húzódik. A telep kiterjedése és jellege ismeretlen, az 55. gödrön kívül csak szórványanyag származik Csallány ásatásaiból (ÁCS 1989, 98). Csallány Dezső hun kori szolgacsalád sírjaként értékelte a jelenséget (CSALLÁNY 1961, 300–302, 342–343).

42 VÖRÖS 1992, 19. Legalább két gödörbe dobott váz szarmata kori, további kettő esetlegesen ugyanehhez a korszakhoz tartozik.

43 VADAY 1997, 82–83, 3–4, 7–8. kép. 5 gödörből kerültek elő embercsontok: három teljes váz (két felnőtt, egy gyermek), a másik két gödörből részben összefüggő vázrészek. Az összes gödör betöltése erősen hamus, égett, vastag hulladékrétegekkel; a csontvázak egy része is égésnyomokat mutatott.

44 ISTVÁNOVITS 1999, 176–177, Fig. 5–7. Egy edényégető kemence tetejére, a rostélyra dobott váz, illetve egy gödörbe dobott, koponya nélküli emberi vázrész. Két fiatal nő maradványa.

45 GRUMEZA ET AL. 2013, 26–28, Pl. XV–XVI, Pl. XXXI. 1–3. Egy gödörbe dobott alsó vázrész (medence, lábak) anatómiai összefüggésben, amelyek két nőhöz tartoztak. A települést a 4. századra keltezték.

46 SZOLNOKI 2008, 167. Egy emberi váz maradványai, anatómiai összefüggés nélkül.

47 SZABÓ 1962, 330. *„Kerek gödörben csontvázas sír, két edénnyel."* Közöletlen.

48 KOROM 2007. Három gödör betöltésében emberi maradványok.

49 SIMON 2012. Egy tárológödörben egy emberi váz, egy másik koponya, valamint egy újszülött maradványai. 3–5. századi település.

50 RÉGKUT 2006, 83; RAJNA 2005. Több „hulladékgödörben" csecsemő-, illetve felnőtt vázakat tártak fel. Csecsemő ugyaninnen egy szarmata ház padlószintjéről is előkerült. A település a 2–4. századra keltezhető.

51 ISTVÁNOVITS 1999, 176. Egy gödörből gyermek és két kutya váza. A település keltezése a nagyszámú *sigillata*-anyag alapján túlnyomórészt 2–3. század (KULCSÁR 1997, 376–377; GABLER 2001).

52 PATAY 2007, 194. Több váz. A kiemelkedő anyagú, hosszú életű település feltárt objektumainak száma többezres nagyságrendű. A lelőhelyhez még ld. BÓKA ET AL. 2006; RÉGKUT 2006, 16–20.

lelőhely,[53] Felgyő-Kettőshalmi-dűlő,[54] Hajdúdorog-Szállásföldek, közép,[55] Kiskundorozsma-Nagyszék II. lelőhely,[56] Makó, Dáli-ugar VIII. lelőhely (MOL 44. lelőhely),[57] Makó-Igási járandó I. (M43 25. lelőhely),[58] Makó-Járandó (MOL 39. lelőhely),[59] Nemesnádudvar-Hajósi-úti dűlő II. lelőhely,[60] Nyíregyháza-Oros, Lévai tag,[61] Ófehértó-Almezői-dűlő (M3 253. lelőhely),[62] Piskolt-Agyagbánya,[63] Polgár-Kengyelköz,[64] Szolnok-Papp-tanya (M4 3. lelőhely),[65] Tiszabura-Pusztataskony 3. lelőhely,[66] Tiszadob-Sziget,[67] Tiszaladány-Nagyhomokos,[68] Törökszentmiklós-Kenderpart (M4 20–22. lelőhely),[69] Üllő 5.–Üllő 9. lelőhely,[70] Vác-Csörögi-rét,[71] Vecsés 83. lelőhely.[72]

A magyarországi összkép áttekintésére a kutatási helyzet miatt jelen tanulmány nem vállalkozhat. Célom csupán a kutatásban felmerült kérdések, érvek összehasonlítása, újraértékelése elsősorban a rákóczifalvi település tanulságai alapján. Vaday Andrea a hun kori példákat elemezve azt állapította meg, hogy azok nem értelmezhetők szakrális jelenségekként. Az érveket az ő sorrendje szerint, az azóta közölt ismeretanyag alapján veszem sorra.

---

53 RégKut 2006, 21–25, fényképen a 4624. objektum vázával. Több telepobjektumban találtak *„bedobott emberi vázakat, néhány esetben viselettel, melléklettel eltemetve."* A település a 2–5. (6.?) századig keltezhető. Ld. Kulcsár et al. 2006; Tari et al. 2007.

54 Mészáros et al. 2007, 199. 7 csecsemő és gyermek, illetve két felnőtt került elő települési objektumokba dobálva. A nagy kiterjedésű, többkorszakos lelőhelyhez ld. Sóskuti 2008; Sóskuti–Sz. Wilhelm 2014, 61.

55 Fodor 2005. Méhkas alakú gödörben *„zsugorított helyzetű csontváz"*. 4. század.

56 Szalontai–Tóth 2000, 62; Pintye et al. 2003, 224. Két váz, a közelben feltárt (körülbelül 2–3. századi) temető sírjain kívül. Egyikük rendellenes helyzetben, egy szarmata ház padlóján feküdt (Paja 2003, 165, 1. kép). A másik nyújtott helyzetű, koponya nélkül. A nagyméretű település keltezése 2–5. század, a települést fokozatosan hagyták fel.

57 Gulyás 2012, 125. Egy gödörben emberi koponya. Késő szarmata telep.

58 Balogh 2009, 32, 83. kép. 2–3. századi szarmata temető mellett feltárt, kerek gödör betöltésének közepén, hason fekvő női csontváz. Szarmata települési objektumokat nem tártak fel a helyszínen. Értékelése bizonytalan, az előzetes közlés a temetőhöz tartozó jelenségként értékeli.

59 Gulyás 2012a, 74. Emberi koponya és lábszárcsontok egy gödörből.

60 Sóskuti–Sz. Wilhelm 2012, 302. Egy gödörben hiányos gyermekváz, illetve települési árkokban több nyújtott és egy zsugorított váz.

61 Marta et al. 2005. Két gödörben egy-egy csontváz.

62 Cséki–Majerik 2013. Három gödörben három temetkezés, egyik zsugorított váz mellett egy kutyával.

63 Gindele Róbert szíves szóbeli közlése. Egy ház padlójára fektetett fiatal férfi és fiatal nő váza, a férfi mellett íjcsontlemezekkel. 1999. évi tervásatás, közöletlen. A szarmata lelőhelyhez ld. Gindele 2010, 94–97.

64 Raczky–Anders 1997, 5. kép. A 3–5. századi település pusztulási réteget nem tartalmazott (Utak a múltba 1997, 108).

65 György László, Czifra Szabolcs és a szerző 2014–2015. évi megelőző feltárása. Egy bedobott helyzetű, teljes emberi vázat tartalmazó gödör került elő a javarészt 4. századi település szélén.

66 A 157/180. gödörből három, halálos sérülésekkel ellátott egyén, egy *juvenis* korú és két fiatal férfi váza származik (Hajdu–Marcsik 2010). A gödörről ld. még Veres Zs.: *Tipikus jelenségek a szarmata Alföldön? A szarmata „gödörhullák" értelmezésének lehetőségei a Tiszabura-Pusztataskony késő szarmata telepén előkerült lelet kapcsán*. OTDK kézirat, 2014. Két másik szarmata veremben is feltártak kicsavart helyzetű, bedobott emberi vázat; a két gödör egymással szomszédos, az „áldozati gödörtől" kb. 65 méterre találhatók. A lelőhely összesítő térképét a Damjanich János Múzeum munkatársai bocsátották rendelkezésemre.

67 Istvánovits 1999, 177, Fig. 8. Méhkas alakú gödörbe dobott emberi váz.

68 Lovász 1989, 38–39, 6–7. kép. Egy félig feltöltődött tárolóverembe (63. gödör) fektetett két, Ny–K irányítású férfiváz. Egyikük deréktól lefelé bolygatott, jobbján vas lándzsahegy, derekánál vastárgy. A másik medencéjén egy nagyméretű, ismeretlen rendeltetésű csonttárgy. A házak feltárása során észlelt hamu- és faszénrétegek alapján a kettős sírt a telep pusztulásával hozták összefüggésbe.

69 Egy-egy méhkas alakú gödör aljára fektetett emberi váz. A vázak nyújtottak, viseleti elemekkel ellátottak, egyikük lába mellé edénymellékletet helyeztek. D–É, illetve K–Ny tájolásúak. 2015. évi megelőző feltárás. Schilling László ásatásvezető régész szíves közlése; a jelenségek fényképeit ő bocsátotta rendelkezésemre.

70 RégKut 2006, 45. Fényképen a 7573. kútba dobott váz, és talán ide sorolható a 7536. számú rendellenes helyzetű halott. Számuk, keltezésük bizonytalan. A szemcsés kerámiát gyártó fazekastelephez összefoglalóan ld. Istvánovits et al. 2011.

71 Kulcsár 1997, 375; Kulcsár–Horváth 2002, 319. Két gödörben két-két szabálytalan helyzetű váz, mindkét esetben egy gyermek és egy felnőtt maradványai. Közöletlenek. A *sigillata*-anyag alapján a település keltezése túlnyomórészt 2–3. század, de 4. századi fibula is található a lelőhelyen.

72 Patay–Rácz 2005. Egy gödörből melléklet nélküli emberi váz.

1. A telepekhez szarmata rítusú temetők tartoznak, ezért temetkezésként a telepjelenségekben talált vázak nem azonosíthatók.[73] Az a kép természetesen nem változott, hogy a szarmata kori Alföldön a halottak nyughelyei a településektől jól elkülönülnek. Az egymás közvetlen közelében megtalált települési objektumok és temetőrészletek egy elemzett ásatás esetében sem tartoztak azonos kronológiai fázishoz. Ezek a temetők a „gödörhullás" települések többségének esetében ismeretlenek, kisebb részük közöletlen. A rákóczifalvi 8A. lelőhely szarmata temetője már a 2–3. századtól indítható.[74] Jelenleg nem zárható ki azonban, hogy az 5. lelőhely településén élő közösség is ide temetkezett, már csak azért sem, mert a temető nem teljesen feltárt.

Az, hogy léteznek szarmata temetők, önmagában nem zárhatja ki a településeken talált jelenségek rituális értékelését. A rendellenes temetkezés definíciója azonban elsősorban azokat a jelenségeket illeti meg, amelyek bizonyíthatóan szarmata temetők területéről, környezetéből származnak, és általában hagyományos sírgödörrel rendelkeznek.[75] Ezeket fogalmilag nem szabad összemosnunk a települési jelenségekből előkerült vázakkal, éppen azért, mert azok nem a jól elkülönülő, több esetben árokkal is kerített, rituális tér területén találhatók, hanem más térhasználati kontextusból származnak.

Ugyanezen okokból önálló kategóriát képeznek azok az emberi maradványok, amelyek a temetőkhöz tartozó jelenségekből, elsősorban a körárkokból kerülnek elő. Ezeket nem atipikus települési jelenségeknek, hanem a temetkezésekkel összefüggő speciális leleteknek tarthatjuk.

Átmeneti esetek természetesen létezhetnek. Erre utal az is, hogy a településeken feltárt gyermekvázakat valószínűleg önállóan kell kezelnünk. Egyéb rendellenes példák mellett néhány esetben például szarmata házak padlószintjéről előkerült csecsemőkről rendelkezünk adatokkal, melyek körül általában nem tudtak megfigyelni sírfoltot az ásatók, és biztosan nem szarmata temető területén feküdtek.[76] A jelenségnek talán köze van ahhoz, hogy a szarmata temetőkben a többi népvándorlás kori kultúránál jóval kisebb arányban találkozunk gyermeksírokkal.[77]

2. A vázak rendellenes pozíciója kizárja a temetési rítus kontextusát.[78] A rákóczifalvi lelőhely példázza, hogy a rendellenes pozíció nem törvényszerű.

A rákóczifalvi vázak között kétféle elhantolást különböztethetünk meg. Az 1–6. számú vázakat és talán a 8. vázat is a tárolóvermekbe beledobálták. A sűrű településrészen megtalált 7. és a jóval keletebbre feltárt 9. váz értékelését fektetési helyzetük nehezíti. Kérdés, hogy a települési hulladékkal borított 7. „sírt" tarthatjuk az elhunytnak a teljes végső tiszteletet megadó temetkezésnek? Annyit biztosan állíthatunk, hogy az elföldelők valamilyen speciális okból a halottal másképpen bántak, mint a többi, bedobált emberrel.

A további értékeléshez az objektum kontextusa ad szempontokat. Ez alapján biztos, hogy a váz a pusztulási horizonthoz tartozik. Ezért a jelenséget egy krízishelyzetre adott sajátos, egyéni válasznak tekinthetjük. Esetében

---

73 VADAY 1997, 77–78, 84.

74 MASEK 2014.

75 Típusaikat ld. KULCSÁR 1998, 32–33; BALOGH–HEIPL 2010, 151–153.

76 ISTVÁNOVITS 1999, 177; GRUMEZA ET AL. 2013, 24–26. Épületek padlójára vagy a padló alá temetett vázak: Hódmezővásárhely, Solt-Palé II. lelőhely (PÁRDUCZ 1938, 103), Tiszaeszlár-Bashalom (KOVALOVSZKI 1980, 18), Cegléd-Váróczi-dűlő (RÉGKUT 2006, 83), Arad-Barieră (GRUMEZA ET AL. 2013, Pl. XIV). Gyomán egy gyöngysorral ellátott gyermek nyújtott helyzetű váza került elő egy egységes betöltésű gödörből, alatta egy szarvasmarha részleges vázával (VADAY 1996, 152; VADAY 1997, 9. kép). Hódmezővásárhely-Erzsébet lelőhelyen fazékban eltemetett csecsemővázat találtak az egyik gödörben (BALOGH 2007). Talán ehhez a körhöz köthető Makó-Mikócsa-dűlőn egy szarmata temető szélén, cölöplyukban talált, zsugorított gyermekváz (BALOGH 2009, 114). A témához ld. még Sóskuti Kornél tanulmányát jelen kötetben.

77 VÖRÖS 2005.

78 VADAY 1997, 84.

a kinyújtóztatás miatt, a teljes deszakralizáció vitatható. Az viszont a pusztulási horizont kontextusa és éppen a testhelyzet miatt biztosan kizárható, hogy áldozati jelenségként értékeljük.

A 9. váz más szempontból alkot határesetet. Ez a legkeletibb (7.) „gödörhullától" 160 méterre keletre, egy önálló települési egység egyik tárolóverméből került elő. A településrész ugyanarra a horizontra keltezhető, de bizonytalan, hogy ez a jelenség is párhuzamosan értékelhető-e a nagy településen találtakkal. A zsugorított helyzetű női váz, mellette az ép edénnyel, rendellenes temetésként is értékelhető. Pontos párhuzammal nem rendelkezik a korszakból, mivel azonban az előzetes jelentésekben, több esetben is zsugorított gödörtemetkezésekről esik szó, ezért talán általánosabb jelenséget példáz.

A közölt anyagból hasonlóan összetett a tiszaladányi objektum értékelése is. Ez a kinyújtóztatott rákóczifalvi példától annyiban különbözik, hogy a félig betöltődött verembe temetett két váz mellett még mellékleteket is találtak. A nyújtott, háton fekvő helyzet és a mellékletadás a korszak szabályos temetkezési szokásait tükrözi. Ezt is a település pusztulásához kötik.[79]

A nyújtott, esetleg zsugorított helyzetű, gödörbe fektetett vázak esetében tehát felmerülhet, hogy speciális temetésekként értékeljük őket. Ezek azonban ritka kivételek a közölt anyagban, és az ismert példák a települések krízishelyzeteihez kötődnek. Értékelésük – egyéb bizonyítékok híján – a szabálytalan helyzetű vázak megítélésre nem terjeszthető ki.

3. A halottaknak nincsenek mellékletei, de viseleti elemek néha előkerülhetnek mellőlük[80] (Arad,[81] Tiszaföldvár,[82] Tápé,[83] Felgyő,[84] Rákóczifalva[85]). A rákóczifalvi pusztulási réteg gödreibe is mellékletadás nélkül helyezték a holtakat. Amennyiben a mellékletadás lehetősége mégis felmerül, úgy az értékeléssel óvatosabban kell bánnunk.

A tiszaladányi objektum esetében a sírmellékletek a császárkori barbár temetők csontvázas sírjainak mellékletadási szokásaival párhuzamba állíthatók. Bizonytalanabb az értékelése a rákóczifalvi 9. edénymellékletes (?) zsugorított sírnak (?), és az egyéb hasonló, közöletlen jelenségeknek. Ettől eltekintve elmondható, hogy a mellékletadás jelenléte – a szabályos testhelyzethez hasonlóan – megengedi, hogy a leletegyütteseket a speciális temetkezések egy változatának tartsuk.

Ezektől el kell választanunk azokat a jelenségeket, amelyek a korszak mellékletadási szokásaitól eltérő leletegyüttessel rendelkeznek. Ilyen a tiszabura-pusztataskonyi gödör, amelynek esetében a bedobált halottak mellett talált nagyszámú ép edény semmiképpen nem állítható párhuzamba a szarmata temetők mellékletadási szokásaival. E különleges leletegyüttesek értékelése a problémakör legnagyobb kihívása lesz.

4. A halottak félig betöltődött tárolóvermekből kerültek elő, amely szintén a szakrális értékelés ellen szól.[86]

Alattuk a betöltés Tiszaföldváron hulladékgödör-jellegű, velük egy szinten égéstermékek és számos kerámiatöredék helyezkedett el, betöltésük a vázak fölött egyrétegű. A többi, nagyrészt közöletlen, vagy csak fényképről is-

---

79 A közöletlen, itt említett anyagból a piskolti és a törökszentmiklósi vázak tartozhatnak ugyanebbe a kategóriába. Tiszaladány (ld. a 68. jegyzetnél) a szarmata anyagi kultúra határán kívül esik, kerámiaanyaga kevert szarmata–germán jellegű. Mivel földrajzilag a szarmata területhez nagyon közel esik, szintén a császárkor végére keltezhető, és a császárkori germán telepeken ugyanúgy szokatlan a feltárt jelenség, ezért párhuzamba állítható a rákóczifalvival.

80 Vaday 1997, 84, 3–4.

81 Az egyik női láb mellett, a boka környékén 101 üveggyöngyöt találtak, amelyek ruha gyöngyözéséhez tartozhattak. A gödörből előkerült egy bronz torques töredéke is (Grumeza et al. 2013, 26, Pl. XV–XVI).

82 Az egyik váz mellett viseleti helyzetben egy fél pár késő szarmata fülbevaló került elő (Vaday 1997, 3. kép).

83 Az egyik váz kezén egy vas fejesgyűrűt találtak (Vörös 1992, 19), a tárgytípusnak szarmata kori párhuzama nem ismert.

84 Mészáros et al. 2007, 199.

85 Ld. az 5/630/818. váz leírását.

86 Vaday 1997, 84, 5–7.

mert objektum esetében is gyakran találkozunk a hulladékgödör fogalmának megjelenésével, több esetben pedig félig feltöltődött gödrökről esik szó. Ezek az adatok megerősítik a tiszaföldvári leletek alapján felállított képet. Más lelőhelyek esetében azonban hasonló jelenséget a feltárók nem emeltek ki, mert a települések fokozatos elhagyásával számolnak (pl. Kiskunfélegyháza-Pap-dűlő, Kiskundorozsma-Nagyszék, Polgár-Kengyel-köz).

A rákóczifalvi lelőhely esetében egy kivétellel a vermek alján helyezkedtek el a vázak. Amint láthattuk, itt egy olyan forgatókönyv a legvalószínűbb, hogy a település éppen funkcionáló, használatban lévő jelenségeit a pusztulás – a gödrök esetében esetleg tartalmuk kiürítése után – töltötték fel a település hulladékával: égéstermékkel, használati tárgyakkal és emberekkel. A pusztulási horizont égett törmelékrétegénél is megfigyelhető, hogy az a gödrök alján, közepén és tetején is előfordulhat, ugyanígy a teljes gödröt is kitöltheti (*7. kép*). Amennyiben az égett törmelék csak a gödör egy részét borítja be, akkor sem zárhatjuk ki, hogy az objektumot egy tevékenység során, rövid idő alatt töltötték fel. Ez az emberi maradványokat tartalmazó gödrökre is igaz. Ugyanebből az okból, a kontextus miatt az sem számít, hogy nem minden emberi váz fekszik égett törmelékrétegben. Az értékelés szempontjából tehát – a planírozott települések esetében – nem számít, hogy a gödrök mely rétegeiben feküdtek a vázak.

5. A leletanyag kulturális besorolása. A vitában felmerült kérdésként, hogy a kizárólag szarmata leletanyag mire utal a késő szarmata – hun kori objektumokban? Ismét a rákóczifalvi lelőhelyet hozva példaként, a maradványok elföldelése ebben az esetben arra utal, hogy a településre annak pusztulása után nem sokkal térhetett vissza valamilyen közösség, hiszen a vázak minden esetben teljes anatómiai összefüggésükben kerültek elő. Az egykorú planírozási réteg valószínűsíti, hogy ez a közösség időszakosan vagy tartósabban az elpusztult település területén, vagy annak közelében élt.

Amennyiben így történt, ez a régészeti anyagból nem biztos, hogy kimutatható, még akkor sem, ha ez az új közösség gyökeresen más anyagi kultúrával rendelkezett. Ezt az új település rövid élete, hirtelen, pusztulás nélküli felhagyása, a régészeti hagyaték jellege és az ásatási felszínhatár is okozhatja. Lehetséges lenne az is, hogy a visszatérő közösség a település korábbi lakóival teljesen azonos kerámiát használt, de erre csak a település tüzetes vizsgálatával és részletes tipokronológia kialakításával felelhetünk. A rákóczifalvi telep az utóbbi értékelés ellen szól, de ez a kép nem általánosítható. Másrészt a pusztulási réteg jelenségeiben feltűnik gepida jellegű kerámiaanyag, de ez nem olyan jelenségekből származik, amelyekben embervázat is találtunk. Mindez elsősorban arra bizonyíték, hogy a jelenségeket nem kiszakítva, hanem tágabb települési kontextusban kell értékelnünk.

ÉRTÉKELÉS

Az elmúlt évtizedekben feltárt hatalmas mennyiségű településanyag szervezett keretek közt történő feldolgozása nélkül a szarmata „gödörhulla”-problematikát nem fogjuk tudni megoldani. E jelenségek kutatása a népvándorlás kori régészeti kultúrák esetében módszertanilag nem kidolgozott, és értékelésükben a római császárkorral vagy a népvándorlás korral foglalkozó nemzetközi kutatás sem egységes. A kérdés részletes nemzetközi és hazai vizsgálatáig csak néhány módszertani megállapítást tehetünk.

A fentebbiek tükrében a szarmata lelőhelyeken talált, de a szarmata temetők ismert temetkezési szokásait nem tükröző emberi maradványok a következőképpen csoportosíthatók:

1. Temetők területén előkerült
a) sírgödörrel rendelkező rendellenes temetkezések
b) temetőjelenségekhez (általában körárkokhoz) köthető emberi maradványok

2. Települések területén előkerült
a) speciális leletanyaggal vagy leletkörnyezettel ellátott jelenségek
b) deszakralizált környezetben jelentkező emberi maradványok

A jövőbeli kutatás feladata, hogy e jelenségtípusok elválasztását, értékelését módszertanilag megalapozza és elemezze. Szintén kutatás tárgyát képezheti, hogy ugyanezek a csoportok az állatvázaknál, elsősorban a kutyavázaknál is megfigyelhetők-e a szarmata lelőhelyeken?[87]

Az elsődleges kérdés az, hogy hogyan választható el egy-egy jelenség esetében módszertanilag, hogy különleges temetkezésnek, rituális jelenségnek értékeljük-e őket, vagy teljesen deszakralizált, gyakorlatias cselekvésnek, „elföldelésnek"? A rákóczifalvi település pusztulása szerencsés lehetőséget adott az értékelésre, de ez csak egy a módszertani lehetőségek közül. Egy olyan régészeti kultúra esetében, mely a halottait ismereteink szerint a településektől szigorúan elkülönülten helyezte végső nyugalomra, csak akkor merülhet fel a települési jelenségek rituális értékelése, ha erre az objektum jellege, a településszerkezetben betöltött szerepe, vagy a leletanyag utal. Előbbire példaként állhat tágabb korszakunkból egy bulgáriai eset,[88] a másodikra az Istvánovits Eszter által idézett lengyelországi áldozati hely.[89] A szarmata területeken ezzel szemben csak a harmadik esetre vannak bizonytalan példáink, amikor felmerül, hogy az emberi vázak viseleti elemként nem értelmezhető melléklettel rendelkeztek.

Az áldozati leletek köréből biztosan kizárhatók azok az objektumok, ahol az egyértelműen deszakralizáló háztartási hulladék és törmelékréteg jelenléte kimutatható, mint például a rákóczifalvi vagy tiszaföldvári esetben. A teljes település rituális elpusztítását természetesen elméletben nem zárhatjuk ki, de erre a korszak egyik kultúrköréből sem rendelkezünk sem történeti, sem egyértelmű régészeti utalással. Cáfolható a rituális jelleg véleményem szerint például a tiszavasvári esetben is, ahol az egyik emberváz egy felhagyott edényégető kemence égetőteréből került elő, melynek műhelyhulladékát munkagödrében és fűtőterében halmozták fel.

A második – és az elsőtől lehetőség szerint külön kezelendő – kérdés az objektumok keltezését érinti. Ezt két részre bonthatjuk: egyrészt felmerült kérdésként, hogy azonos keltezésűek-e a szarmata kori gödörbe dobott emberi maradványok? Erre az ismert példák alapján (pl. Szegvár-Oromdűlő) ma már nemmel kell felelnünk. A lelőhelyek anyaga vagy régi, illetve kisebb ásatásokból származik, vagy közöletlen; de a különböző jellegű, földrajzi elhelyezkedésű és korszakú települések alapján ma már nem tartható valószínűnek, hogy mindegyik lelet a hun korhoz, vagy akár bármelyik, a történeti forrásokból ismert háborúhoz köthető.

A hagyományos rítus megadása nélkül elföldelt halottak jelenléte mögött kisebb válságok, elszigetelt események („hatalmaskodások") is állhattak, amelyek feltehetően minden korszakban jelen voltak, csak mennyiségük függött a társadalmi, morális, politikai értékektől és a stabilitástól. Amennyiben a régészeti maradványok történeti eseményekkel hozhatók összefüggésbe, abban az esetben pedig nem csak egy hadjárat emlékeinek tarthatók, hanem képezhetik hosszabb folyamatok, esetünkben például a hun kori vagy hun kor végi, instabil, „polgárháborús" korszaknak a nyomait is. De arra a kérdésre, hogy ezek a profán értékelések vajon mennyire általánosíthatók, a rengeteg közöletlen anyag miatt megbízható válasszal nem rendelkezünk.

A keltezéssel kapcsolatos kérdés második része a késő szarmata – hun kori, erőszakos úton elpusztult, esetleg elföldelt emberi maradványokat is tartalmazó lelőhelyek felső időhatára. A fentebb felsorolt lelőhelyek közül a legkésőbbiek biztosan a szarmata kerámia-

87 Vö. Kulcsár 1998, 72–73.
88 Fiedler 1992, 316–319.
89 Istvánovits 1999, 178.

anyag legkésőbbi horizontjával egykorúak. Tehát a kérdést ma sem választhatjuk el a késő szarmata – hun kori települések tágabb értékelésétől.

A késő szarmata – hun kori telepek egy része úgy égett le, hogy lakóik vagy elpusztítóik a területre nem tértek vissza a romokat eltakarítani, a leégett maradványok *in situ* helyzetben találhatóak. Erre a legjobb példa az örménykúti telep, melyen a mélyszántás hiányában és a kézi humuszolásnak köszönhetően ezt pontosan dokumentálni lehetett.[90]

Vaday Andrea 1997. évi tanulmánya óta kerültek közlésre azok a dél-alföldi telepanyagok, melyek szintén erre a korszakra keltezhetőek, de intenzív pusztulási réteget nem tartalmaznak.[91] Példaként a kiskundorozsma-nagyszéki települést idézhetjük, amely a sárkányos tálak, kiöntőcsöves korsó alapján megérte a korszak végét, de fokozatosan hagyták fel.[92] A Kiskundorozsma környéki késő szarmata – hun kori lelőhelyekről általánosabban is megállapítható, hogy a települések erőszakos pusztulásának nincs nyoma.[93] Egyetlen olyan értékelhető lelőhelyünk van (Kiskunfélegyháza-Pap-dűlő), melyen ennek ellenére gödörbe dobott halott is előfordult. Az újabb értékelések annak jelentőségét is kiemelik, hogy e lelőhelyek egy részén a kerámia a szarmata anyagtól eltérő vonásokat is mutat. Ezek alapján, elsősorban a Duna–Tisza közén, a gepida korban is továbbélő szarmata telepekkel számolnak.[94]

Csak a harmadik településpusztulási típust alkotják a sokszor vitatott, elplanírozott települések, amelyek esetében a leégett törmelékrétegek másodlagos helyzetben helyezkednek el. Tiszaföldvár-Téglagyár és Rákóczifalva-Bagiföldek egyértelműen ebbe a típusba tartozik. Vaday Andrea megállapítása szerint ezek a lelőhelyek a Tisza vonalának közvetlen közelében húzódnak. Ez az elmélet ma is megállja a helyét, azzal a megszorítással, hogy nem általánosítható sem minden hun kori szarmata településre, sem minden „gödörhullás" településre. A valódi kérdés inkább az, hogy mely lelőhelyeket sorolhatjuk ebbe a körbe, meg tudjuk-e határozni a jelenség földrajzi kiterjedését, és hogy a Tisza-vidéken mennyire általános ez a folyamat. Bármi is legyen a válasz, az értékelést minden lelőhely esetében módszertanilag és a települési kontextus figyelembe vételével is alá kell támasztani.

KÖSZÖNETNYILVÁNTÁS

Ez úton is köszönöm Szabó Gábornak, Kovács Katalinnak, Sebők Katalinnak és Váczi Gábornak, hogy a lelőhely feldolgozását számomra lehetővé tették. A lelőhelyről bemutatott fotókat Dankó Szabolcs és Hegedűs Sándor készítette. Az emberi vázak antropológiai meghatározását Hajdu Tamás végezte. Munkájukért fogadják köszönetem. Köszönettel tartozom a Damjanich János Múzeum munkatársainak a Tiszabura-Pusztataskony 3. lelőhely összesítő térképének és Schilling Lászlónak a Törökszentmiklós-Kenderpart M4 20–22. lelőhely gödörbe fektetett emberi vázmaradványai fotóinak rendelkezésemre bocsátásáért.

---

90 VADAY 2011, 409–411.

91 SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006, 106; VADAY 2011, 234. Természetesen ilyen leletanyagok korábban is ismertek voltak. Az utóbbi évtized közlései során inkább e jelenség hangsúlyozása erősödött fel, valószínűleg éppen az említett vitának köszönhetően.

92 PINTYE ET AL. 2003, 224.

93 SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006, 106.

94 SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006, 106.

Irodalom

Ács 1989: Ács Cs.: Megjegyzések a késő szarmata kerámia kérdéséhez. *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1987–1989) 1992, 97–112.

Balogh 2007: Balogh Cs.: Hódmezővásárhely, Erzsébet. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 212.

Balogh 2009: Balogh Cs.: Telepek és temetők Makó, Igási járandó I. lelőhelyen. In: *Nyomvonalba zárva. Régészeti feltárások az M43-as autóút és a Makót elkerülő út nyomvonalán*. Szerk.: Balogh Cs. Szeged 2009, 30–33.

Balogh–Heipl 2010: Balogh Cs. – Heipl M.: Szarmata temetőrészlet Balástya, Sóspál-halom mellett. Új adatok a Dél-Alföld árokkeretes szarmata temetőihez és a rendellenes temetkezéseihez (Sarmatisches Gräberfeldteilstück bei Balástya, Sóspál-halom. Neue ergebnisse zu sarmatischen, von einem Graben umgebenen Gräberfeldern, und zu irregulären Bestattungen der südlichen Tiefebene). In: *Pusztaszertől Algyőig. Régészeti lelőhelyek és leletek egy gázvezeték nyomvonalának Csongrád megyei szakaszán.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 2. Szeged 2010, 149–167.

Bóka et al. 2006: Bóka G. – Fekete Z. – Kis A. – Patay R.: Ecser, 6. sz. lelőhely. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2005 (Archaeological Investigations in Hungary 2005).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2006, 230–231.

Csallány 1961: Csallány, D.: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken*. Archaeologia Hungarica 38. Budapest 1961.

Csányi 2007: Csányi M.: Rákóczifalva, Bagiföld I. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 259–260.

Csányi 2007a: Csányi M.: Rákóczifalva, Rokkant-föld I. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 264.

Cséki–Majerik 2013: Cséki A. – Majerik V.: Ófehértó-Almezői-dűlő, M3 253 (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye). In: *Tájékoztató az MNM NÖK 2010–2011. évi tevékenységéről.* Szerk.: Kvassay J. – Schilling L. Budapest 2013, 38.

Fiedler 1992: Fiedler, U.: *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau.* Universitätforschungen zur Prähistorischen Archäologie 11. Bonn 1992.

Fodor 2005: Fodor I.: Hajdúdorog, Szállásföldek, közép. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 226–227.

Gabler 2001: Gabler, D.: Terra sigillata-Funde aus der sarmatischen Siedlung Dunakeszi-Alagi-major. *Slovenská Archeológia* 49 (2001) 119–138.

Gindele 2010: Gindele, R.: *Die Entwicklung der kaiserzeitlichen Siedlungen im Barbaricum im nordwestlichen Gebiet Rumäniens.* Satu Mare 2010.

Grumeza et al. 2013: Grumeza, L. – Ursuţiu, A. – Copos, G.: *Arad „Barieră". Cercetări arheologiçe preventive într-un sit de epocă sarmatică. – Arad "Barieră". Rescue Excavation in a Sarmatian Period Site.* Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 6. Cluj-Napoca 2013.

Gulyás 2012: Gulyás Gy.: Makó-Dáli-ugar VIII. (Csongrád megye, MOL 44. lelőhely). In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól.* Szerk.: Kvassay J. Budapest 2012, 78.

Gulyás 2012a: Gulyás Gy.: Makó-Járandó, Makó 39. lelőhely (Csongrád megye, MOL). In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009.*

évi feltárásairól. Szerk.: Kvassay J. Budapest 2012, 74–75.

HAJDU–BERNERT 2007: Hajdu T. – Bernert Zs.: Embertani adatok a Tisza-vidék szarmata és gepida korához (Anthropological Data to Sarmatian and Gepid Age of the Tisza region). *Tisicum – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok évkönyve* 16 (2007) 327–344.

HAJDU–MARCSIK 2010: Hajdu T. – Marcsik A.: Késő szarmata/hunkori gödör embertani leleteinek vizsgálata Tiszabura-Pusztataskony I. 3. lelőhelyről (The Study of Late Sarmatian/Hunnic Period Anthropological Finds of the Pit from Tiszabura-Pusztataskony, Site Nr I. 3). In: *Hadak Útján. A Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.* Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 61–70.

ISTVÁNOVITS 1999: Istvánovits E.: Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag (A settlement of the 5th century). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 41 (1999) 173–254.

ISTVÁNOVITS 2012: Istvánovits E.: Nyíregyháza-Oros, Kánya-hegy-dűlő. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2010 (Archaeological Investigations in Hungary 2010).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2012, 308–309.

ISTVÁNOVITS ET AL. 2005: Istvánovits E. – Lőrinczy G. – Pintye G.: A szegvár-oromdűlői császárkori telep. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaelogica* 11 (2005) 51–115.

ISTVÁNOVITS ET AL. 2011: Istvánovits, E. – Kulcsár, V. – Mérai, D.: Roman Age Barbarian Pottery Workshops in the Great Hungarian Plain. In: *Drehscheibentöpferei im Barbaricum: Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Akten Internat. Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009.* Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie 13. Hrsg.: Bemmann, J. – Hegewisch, M. – Meyer, M. Bonn 2011, 333–355.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2008: Istvánovits E. – Kulcsár V.: Az ún. „meót" típusú kardok/tőrök a Kárpát-medencében. *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 50 (2008) 281–290.

KOROM 2007: Korom A.: Budapest, XVII. Péceli út. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 182.

KOVALOVSZKI 1980: Kovalovszki J.: *Településásatások Tiszaeszlár–Bashalmon: Bronzkor, III–IV. és XI–XIII. század.* Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest 1980.

KULCSÁR 1997: Kulcsár V.: Császárkori településásatások a 2. sz. főút nyomvonalában. In: *Pest megyei múzeumi füzetek* 4. Szentendre 1997, 374–378.

KULCSÁR 1998: Kulcsár V.: *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai (The Burial Rite of the Sarmatians of the Carpathian basin).* Múzeumi Füzetek 49. Aszód 1998.

KULCSÁR ET AL. 2006: Kulcsár V. – Nagy A. – Pesti K. – Patay R. – Rácz T. Á. – Voicsek V.: Ecser, 7. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2005 (Archaeological Investigations in Hungary 2005).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2006, 231–233.

KULCSÁR–HORVÁTH 2002: Kulcsár, V. – Horváth, F.: Die Terra Sigillata-Funde der kaiserzeitlichen Siedlung Vác-Csörögirét im Barbaricum. In: *Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für T. Kolník zum 70. Geburtstag.* Hrsg.: Kuzmová, K. – Pieta, K. –Rajtár, J. Nitra 2002, 313–324.

LOVÁSZ 1989: Lovász E.: Adatok Észak-Magyarország római kori történetéhez. *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1987–1989) 1992, 31–46.

MARTA ET AL. 2005: Marta, L. – Kádas Z. – Astalos, C.: Nyíregyháza-Oros, Lévai tag. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 255.

MASEK 2012: Masek Zs.: Kora népvándorlás kori települések kutatása

Rákóczifalva–Bagi-földek 5–8–8A. lelőhelyek területén (Settlement surveys from the Early Migration Period at Rákóczifalva–Bagi-földek [Sites 5–8–8A]). In: *Hadak Útján. A Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.* Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 43–59.

Masek 2014: Masek Zs.: Cikádafibulás szarmata sír Rákóczifalváról. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2011–2013 [2014] 101–122.

Masek 2015: Masek Zs.: Száz gepida ház. A rákóczifalvi gepida település szerkezete. In: *Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája.* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 5 – MTA BTK MŐT Kiadványok 4. Szerk.: Balogh Cs. et al. Budapest–Esztergom 2015, 351–386.

Mészáros et al. 2007: Mészáros P. – Paluch T. – Sóskuti K. – Sz. Wilhelm G.: Felgyő, Kettőshalmi-dűlő. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 199–200.

Nagy 2005: Nagy, M.: Szőreg-Téglagyár. In: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet 2*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Hrsg.: Bóna, I. – Garam, É. – Vida, T. Budapest 2005, 120–203.

Paja 2003: Paja L.: A röszkei (48/60., 48/75.) és kiskundorozsmai (26/60., 26/72.) szarmata kori embertani maradványok rövid ismertetése. In: *Úton-útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán*. Szerk.: Szalontai Cs. Szeged 2003, 165–168.

Patay 2007: Patay R.: Ecser, 6. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 193–194.

Patay–Rácz 2005: Patay R. – Rácz T. Á.: Vecsés, 83. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 303.

Párducz 1938: Párducz M.: Római kori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt-Palében. *Dolgozatok* 14 (1938) 90–123.

Pintye et al. 2003: Pintye G. – Sóskuti K. – Sz. Wilhelm G.: A kiskundorozsmanagyszéki szarmata település legkésőbbi fázisa. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében* 2003. Szeged 2004, 215–234.

RégKut 2006: *Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében 2001–2006*. Szerk.: Tari E. Szentendre 2006.

Raczky–Anders 1997: Raczky P. – Anders A.: Autópálya a múltba. Gondolatok az M3-as autópálya leletmentései eredményeit bemutató kiállítás kapcsán. *Magyar Múzeumok* 3:2 (1997) 3–8.

Rajna 2005: Rajna A.: Cegléd, Váróczi-dűlő. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 200–201.

Rosta–Lichtenstein 2011: Rosta Sz. – Lichtenstein L.: Egy szarmata telep a 2–3. század fordulóján. In: *A Barbaricum ösvényein… A 2005-ben Kecskeméten tartott tudományos konferencia előadásai*. Archaeologia Cumanica 1. Szerk.: Somogyvári Á. – V. Székely Gy. Kecskemét 2011, 85–117.

Rózsa 2005: Rózsa Z.: Orosháza, Vásárhelyi út, Szűcs tanya. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 260.

Simon 2012: Simon L.: Bükkábrány, Vasúti-dűlő. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2010 (Archaeological Investigations in Hungary 2010).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2012, 201.

Sóskuti 2005: Sóskuti K.: Szarmata településrészlet Kiskunfélegyháza-Pap dűlőben. *A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve* 7 (2005) 235–272.

SÓSKUTI 2008: Sóskuti K.: Felgyő, Kettőshalmi-dűlő. I. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2007 (Archaeological Investigations in Hungary 2007).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2008, 212.

SÓSKUTI 2009: Sóskuti K.: Óföldeák, Ürmös I. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2008 (Archaeological Investigations in Hungary 2008).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2009, 247.

SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006: Sóskuti K. – Sz. Wilhelm G.: A Maty-ér mente történeti képe az 5. században. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében* 2005. Szeged 2006, 99–115.

SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2012: Sóskuti K. – Sz. Wilhelm G.: Nemesnádudvar, Hajósi-úti dűlő II. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2010 (Archaeological Investigations in Hungary 2010).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2012, 301–302.

SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2014: Sóskuti K. – Sz. Wilhelm G.: Felgyő-Kettőshalmi-dűlőben (20/77, Nr. 85. lelőhely) feltárt szarmata településrészlet római eredetű leletanyaga. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* Új folyam 1 (2014) 61–99.

SZABÓ 1962: Szabó J. Gy.: Tíz év régészeti feltárásai Heves megyében. *Egri Múzeum Évkönyve* 1962, 327–333.

SZALONTAI–TÓTH 2000: Szalontai Cs. – Tóth K.: Előzetes jelentés a Kiskundorozsma határában végzett szarmata kori település- és temetőfeltárásról. In: *Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak konferenciája. Domaszék 1999. szeptember 27–30.* Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 59–79.

SZOLNOKI 2008: Szolnoki L.: Balmazújváros határa. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2007 (Archaeological Investigations in Hungary 2007).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2008, 166–168.

TARI ET AL. 2007: Tari E. – Mérai D. – Rosta Sz.: Ecser, 7. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 194–196.

TÁRNOKI 2007: Tárnoki J.: Rákóczifalva, Bivaly-tó, Rokkant-föld II. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 263.

TUGYA–RÓZSA 2012: Tugya B. – Rózsa Z.: A szaru, mint nyersanyag felhasználása Orosháza-Községporta-Szűcs-tanya szarmata lelőhelyen. Régészeti, archaeozoológiai, néprajzi vonatkozások. In: *Környezet – Ember – Kultúra. A természettudományok és a régészet párbeszéde. Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ 2010. október 6–8-án megrendezett konferenciájának tanulmánykötete*. Szerk.: Kreiter A. – Pető Á. – Tugya B. Budapest 2012, 225–230.

B. TÓTH 1991: B. Tóth Á.: Gepida településnyomok a Körös-Tisza-Maros közén. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984-1985:2 (1991) 97–104.

UTAK A MÚLTBA 1997: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései*. Szerk.: Raczky P. – Kovács T. – Anders A. Budapest 1997.

VADAY 1984: Vaday A.: Késő szarmata agyagbográcsok az Alföldön. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1980–1981 (1984) 31–42.

VADAY 1985: Vaday A.: A bagi lelet: Újabb adat a későszarmata besimított kerámia kérdéséhez. *Archaeologiai Értesítő* 112 (1985) 25–36.

VADAY 1989: Vaday A.: *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums*. Antaeus 17–18. Budapest 1989.

VADAY 1994: Vaday, A.: Late Sarmatian Graves and their Connections within the Great Hungarian Plain. *Slovenská Archeológia* 42:1 (1994) 105–124.

VADAY 1996: Vaday, A.: Roman Period Barbarian settlement at the site of Gyoma 133. In: *Cultural and Landscape Changes*

in South-East Hungary II. Prehistoric, Roman Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133 (Békés County Microregion). Ed.: Bökönyi, S. Budapest 1996, 51–307.

VADAY 1996a: Vaday A.: Hun kori kulacs Tiszafüreden. *Múzeumi Levelek*. Szolnok 1996, 53–66.

VADAY 1997: Vaday A.: Atipikus szarmata telepjelenség a Kompolt-Kistéri tanya 15. lelőhelyén. *Agria* 33 (1997) 77–107.

VADAY 1999: Vaday A.: Bevezetés. In: *Kompolt-Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán*. Heves Megyei Régészeti Közlemények 1. Szerk.: Petercsák T. – Szabó J. J. Eger 1999, 7–8.

VADAY 2003: Vaday A.: Szarmaták a hun korban. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. Főszerk.: Visy Zs. Budapest 2003, 287–288.

VADAY 2011: Vaday A.: Excavations at Örménykút (Site No. ÖRM0052) – Late Sarmatian settlement at ÖRM0052. In: H. Vaday, A. – Jankovich, B. D. – Kovács, L. with contributions of Bartosiewitcz, L. – Choyke, A. M. – Gyulai, F.: *Archaeological Investigations in County Békés 1986–1992*. Varia Archaeologica Hungarica 25. Budapest 2011, 405–587.

VADAY–HORVÁTH 1999: Vaday A. – Horváth F.: A szarmata telep értékelése. In: *Kompolt-Kistér. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán.* Heves Megyei Régészeti Közlemények 1. Szerk.: Petercsák T. – Szabó J. J. Eger 1999, 179–253.

VÖRÖS 1982: Vörös G.: Késő szarmata fazekasműhely Sándorfalva-Eperjesen. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében* 1982. Szeged 1982, 27–36.

VÖRÖS 1983: Vörös G.: Hunkori szarmata temető Sándorfalva-Eperjesen. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1982–1983:1 (1983) 129–172.

VÖRÖS 1984: Vörös G.: Késő szarmata edényégető kemence Sándorfalva-Eperjesen. In: *Iparrégészet* II. Szerk.: Gömöri J. Veszprém 1984, 147–154.

VÖRÖS 1992: Késő szarmata falu emlékei Tápé–Széntéglaégető lelőhelyről. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1991–1992:1 (1992) 11–30.

VÖRÖS 1998: Vörös G.: Településszerkezet és életmód az alföldi szarmaták falvaiban. In: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Gyulai Katalógusok 6. Szerk.: Havassy P. Gyula 1998, 49–66.

VÖRÖS 2005: Vörös G.: A szarmata kori gyermek temetkezések jellemzői néhány temető adatai alapján (Előtanulmány a Madaras – Halmok temető feldolgozásához). *A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve* 7 (2005) 127–150.

"BARBARIANS?" – INTERPRETATION OF THE LATE SARMATIAN-HUNNIC PERIOD DESTRUCTION HORIZON AT RÁKÓCZIFALVA

The Late Sarmatian-Hunnic phase of the Rákóczifalva-Bagi-földek 5 site includes a redeposited destruction layer of a burnt-down settlement. This destruction horizon constituted the base material for defining the local Late Sarmatian-Hunnic period pottery. The spatial analysis of this horizon provided the starting point for research of the settlement structure. Remains of nine individuals thrown into six storage pits were excavated. These proved to be contemporaneous with the destruction horizon. The main goal of this paper is to introduce these features and briefly summarise their context. The reason for summarizing the research of the settlement structure is to show that this type of analysis cannot be avoided in such cases when human remains appear in the settlement features.

Since according to the available anthropological data the fragmented human remains of the Late Sarmatian-Hunnic settlements belong to females, children or elderly men, they may well have been victims of military events. With two exceptions, the human remains of Rákóczifalva came into light in anatomical context and were identified as belonging to adult males.

The settlement mostly consists of archaeological features of agricultural nature. Most of the features are storage pits, while the number of pit-houses is somewhat less. There are a few wells and free standing ovens too. The destruction horizon mostly came to the surface in the bell-shaped storage pits. As for the interpretation of the settlement structure I analysed the following characteristics: the scatter of the ceramic fragments belonging together but found in different features; quantitative distribution of the ceramic material; the scatter of burnt daub fragments; distribution of the pits with main filling layer-types such as burnt debris layers; distribution of the main forms of pits and the location of human remains in the settlement.

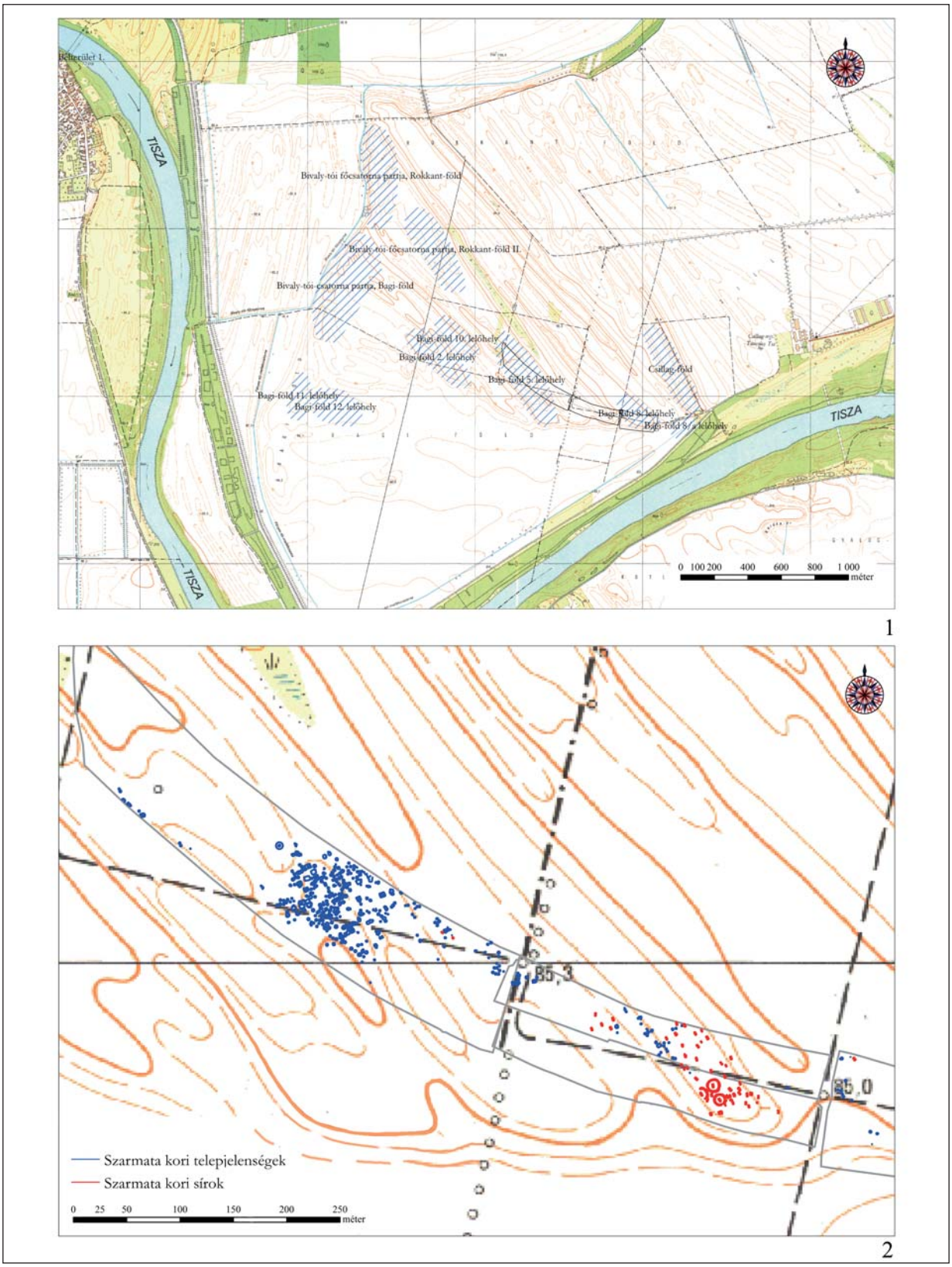
Considering the occurence of this horizon, the debris could not belong to the pit-houses of the settlement. The scatter of the destruction horizon in secondary position gives way to the assumption that above-surface buildings could have stood in the intensive central area of the settlement but they left no archaeological traces at all. These can primarily be interpreted as dwellings. If it is so, the pit-houses might have had other functions, such as farm buildings or workshops.

The appearance of human remains in Sarmatian settlements raised a debate in Hungarian research in the last decades, variously interpreted as belonging to casualties of military events, as atypical burials or as evidence for sacrificial activity. While large-scale surface excavations multiplied the number of similar features explored over the last decades, most of them remain unpublished. Based on older publications, preliminarily records and the Rákóczifalva site these human remains, found on Sarmatian archaeological sites but not reflecting the burial rites of the population, can be grouped as follows:

1. Remains in cemetery areas:
a) irregular burials with regular grave pits;
b) human remains connected to burial features (mostly round ditches surrounding the graves).

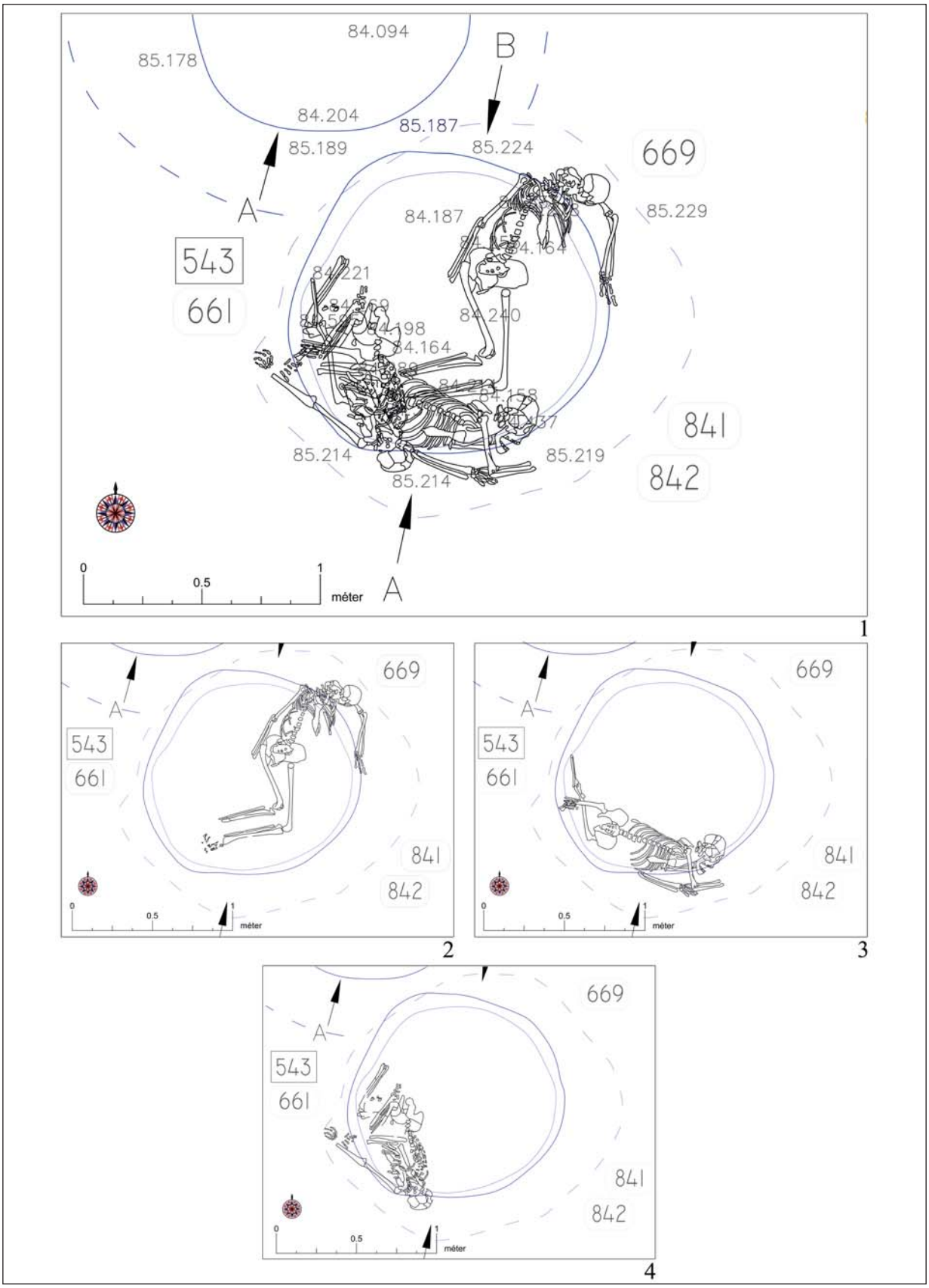
2. Remains in the settlement areas:
a) features with specific material or within specific context;
b) features in desacralised context without any special characteristics (Tiszaföldvár-Téglagyár, Rákóczifalva-Bagi-földek 5).

The exact definition and distinction of these groups and their detailed analysis will be the task of future research.

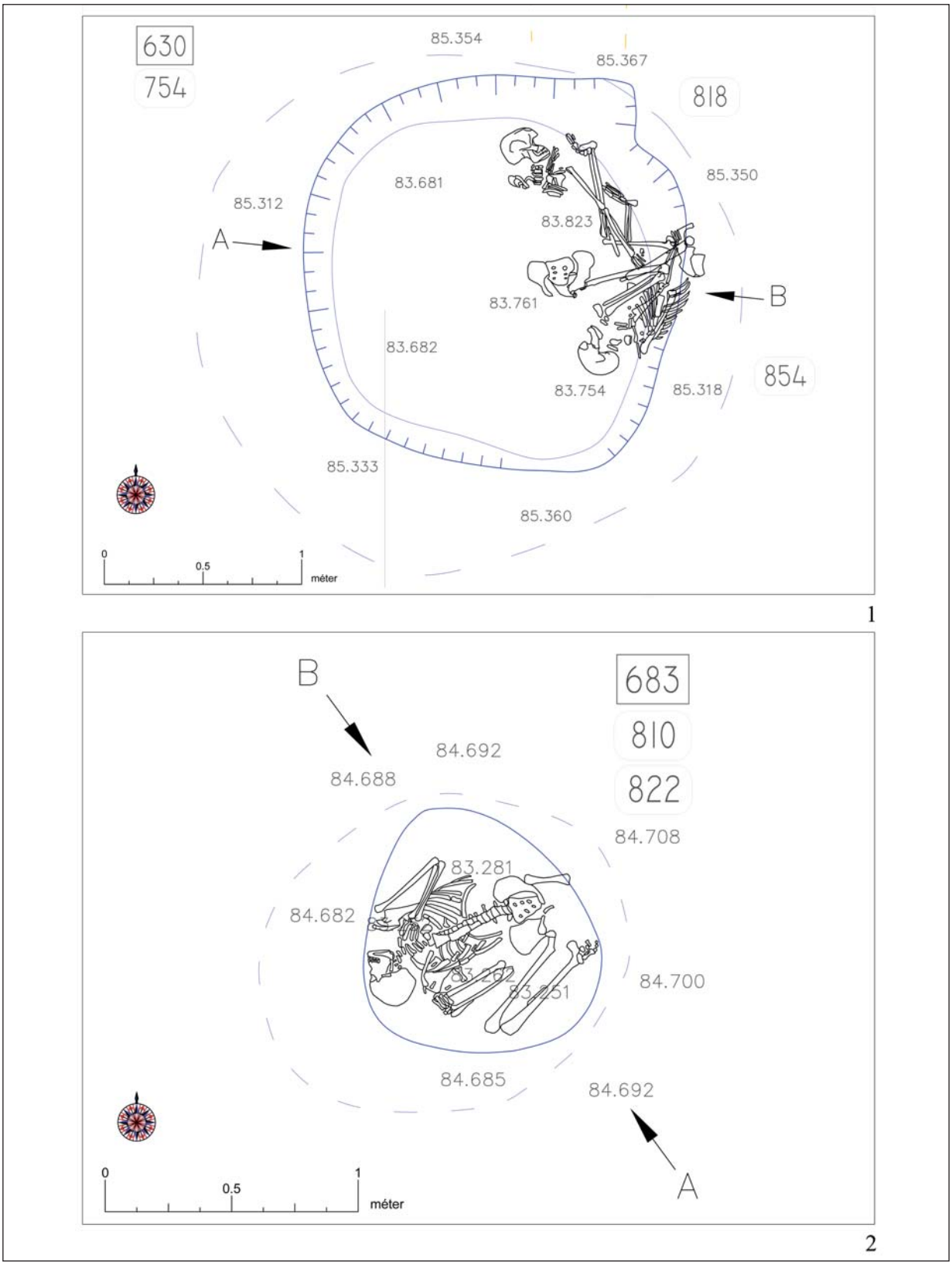


1. kép. 1: Régészeti lelőhelyek a rákóczifalvi bivaly-tói árvízvédelmi töltésszakasz környezetében; 2: Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely, a nyomvonal szarmata kori jelenségei

Fig. 1. 1: Archaeological sites in the vicinity of the Rákóczifalva, Bivaly-tó flood control dam; 2: Sarmatian age features along the dam at Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A site

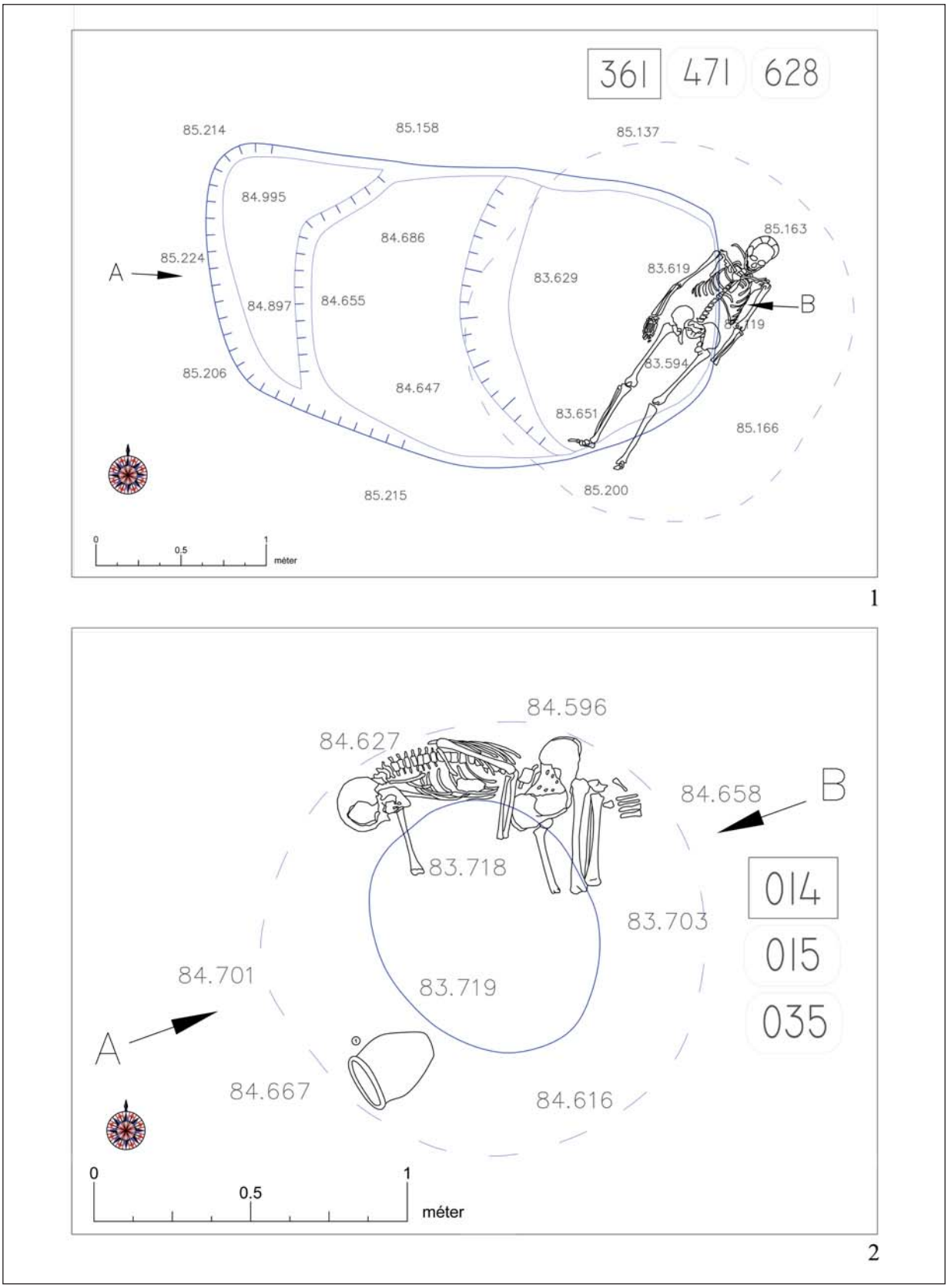


2. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely. 1: 543/661. gödör; 2: 543/669; 3: 543/841; 4: 543/842. emberi vázak
Fig. 2. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. 1: Feature 543/661; Human remains: 2: 543/669; 3: 543/841; 4: 543/842



3. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely. 1: 630/754. gödör, 630/818 és 630/854. emberi vázak; 2: 683/810. gödör, 683/822. emberi váz

Fig. 3. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. 1: Feature 630/754, human remains: 630/818 and 630/854; 2: Feature 683/810, human remains 683/822



4. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely. 1: 361/471. gödör, 361/628. emberi váz; 2: 14/15. gödör, 14/35. emberi váz

Fig. 4. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. 1: Feature 361/471, human remains 361/628; 2: Feature 14/15, human remains 14/35



5. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely. 1–6: 543/661. gödör; 2–3: 543/841. váz; 4: 543/842. váz; 5–6: 543/669. váz; 7–8: 630/754. gödör, 630/818 és 630/854. vázak

Fig. 5. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. 1–6: Feature 543/661; 2–3: Human remains 543/841; 4: Human remains 543/842; 5–6: Human remains 543/669; 7–8: Feature 630/754, human remains 630/818 and 630/854



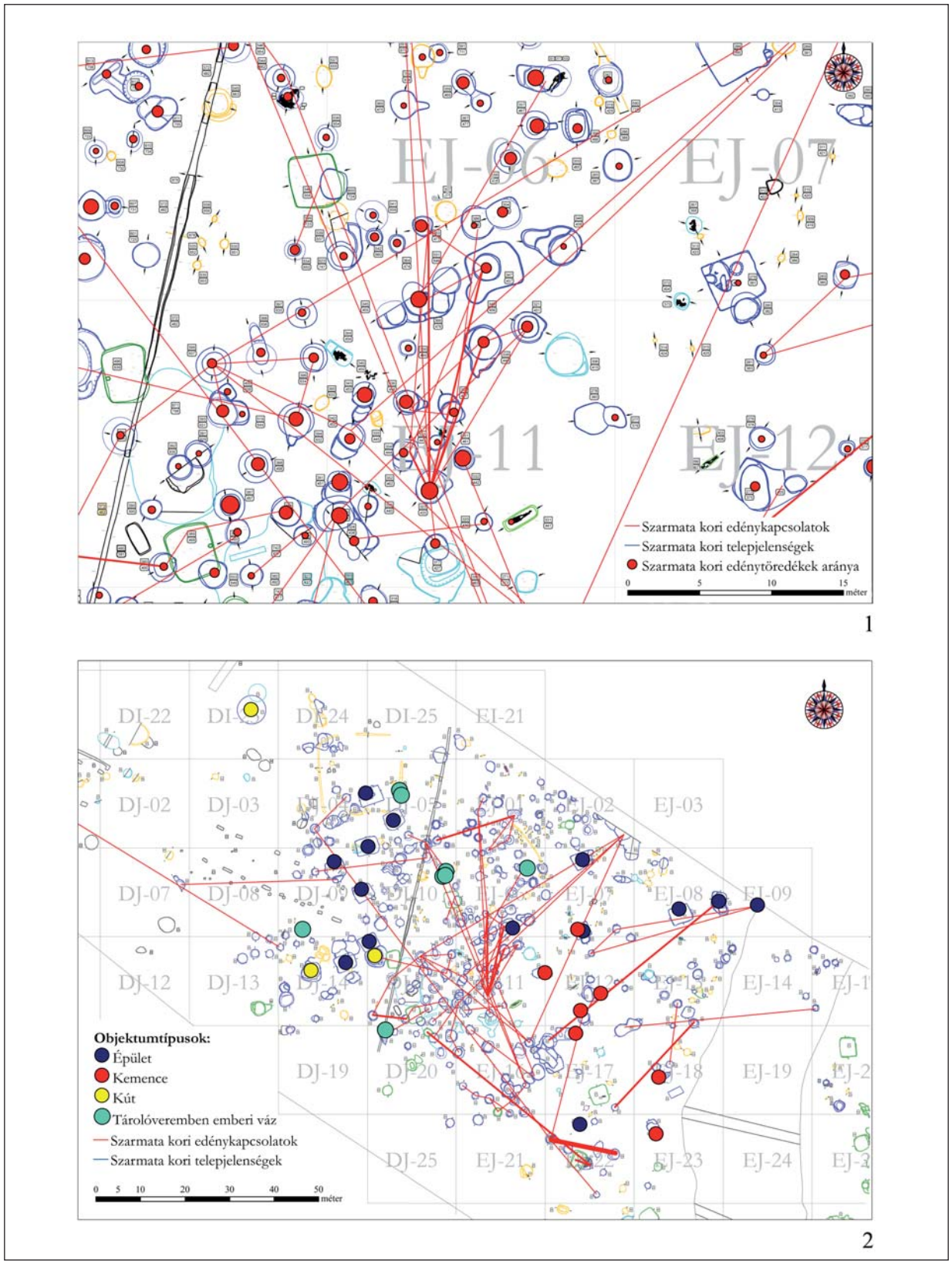
6. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely. 1–2: 630/754. gödör; 1: 630/818. váz; 2: 630/854. váz; 3–4: 361/471. gödör, 361/628. váz; 5: 683/810. gödör, 683/822. váz; 6–7: 14/15. gödör, 14/35. váz

Fig. 6. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. 1–2: Feature 630/754; 1: Human remains 630/818; 2: Human remains 630/854; 3–4: Feature 361/471, human remains 361/628; 5: Feature 683/810, human remains 683/822; 6–7: Feature 14/15, human remains 14/35



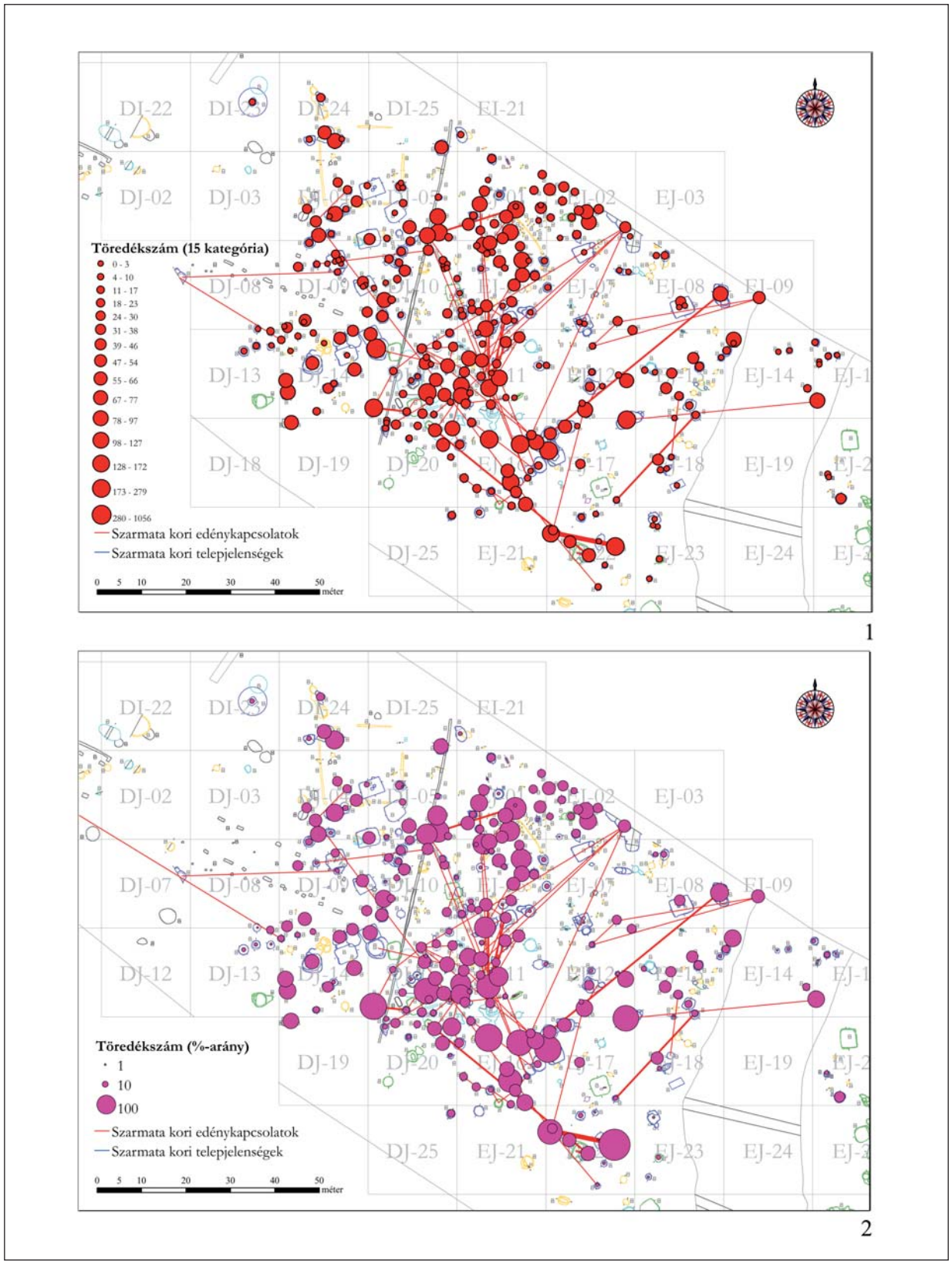
7. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely. Példák az edénykapcsolatokkal kialakított pusztulási horizont objektumaira. 1: Épületomladékkal borított gödör és ráásott gepida kori épület (209/302, 209/332); 2: Égésréteg nélküli, kevert betöltésű gödör (631/755); 3–8. Tárolóvermek égett törmelékréteggel; 3: 244/353; 4: 323/433; 5: 376/486; 6: 710/839; 7–8: 520/645

Fig. 7. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. Examples for the features of the destruction horizon created by links of pot-sherds. 1: Sarmatian pit covered by debris of a building and a Gepid pit-house cut through it (209/302, 209/332); 2: Pit with mixed filling without burnt layers (631/755); 3–8: Storage pits with burnt debris layers; 3: 244/353; 4: 323/433; 5: 376/486; 6: 710/839; 7–8: 520/645



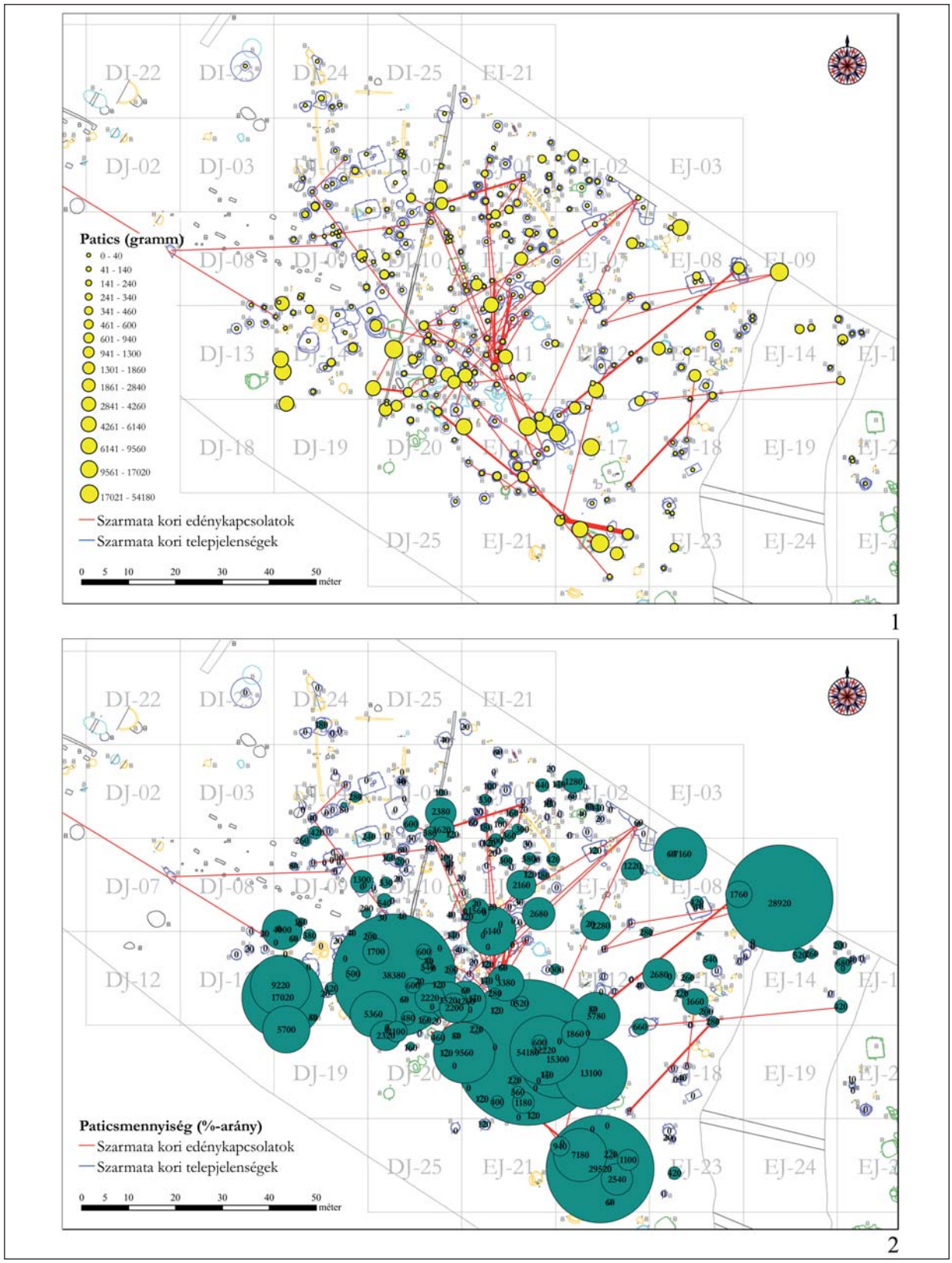
8. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely. 1: A 361/628. váz viszonya a pusztulási horizont középső zónájához; 2: Jelentősebb objektumtípusok és az emberi vázak elhelyezkedése

Fig. 8. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. 1: Relations between human remains 361/628 and the central area of the destruction horizon; 2: Significant feature types and the location of human remains



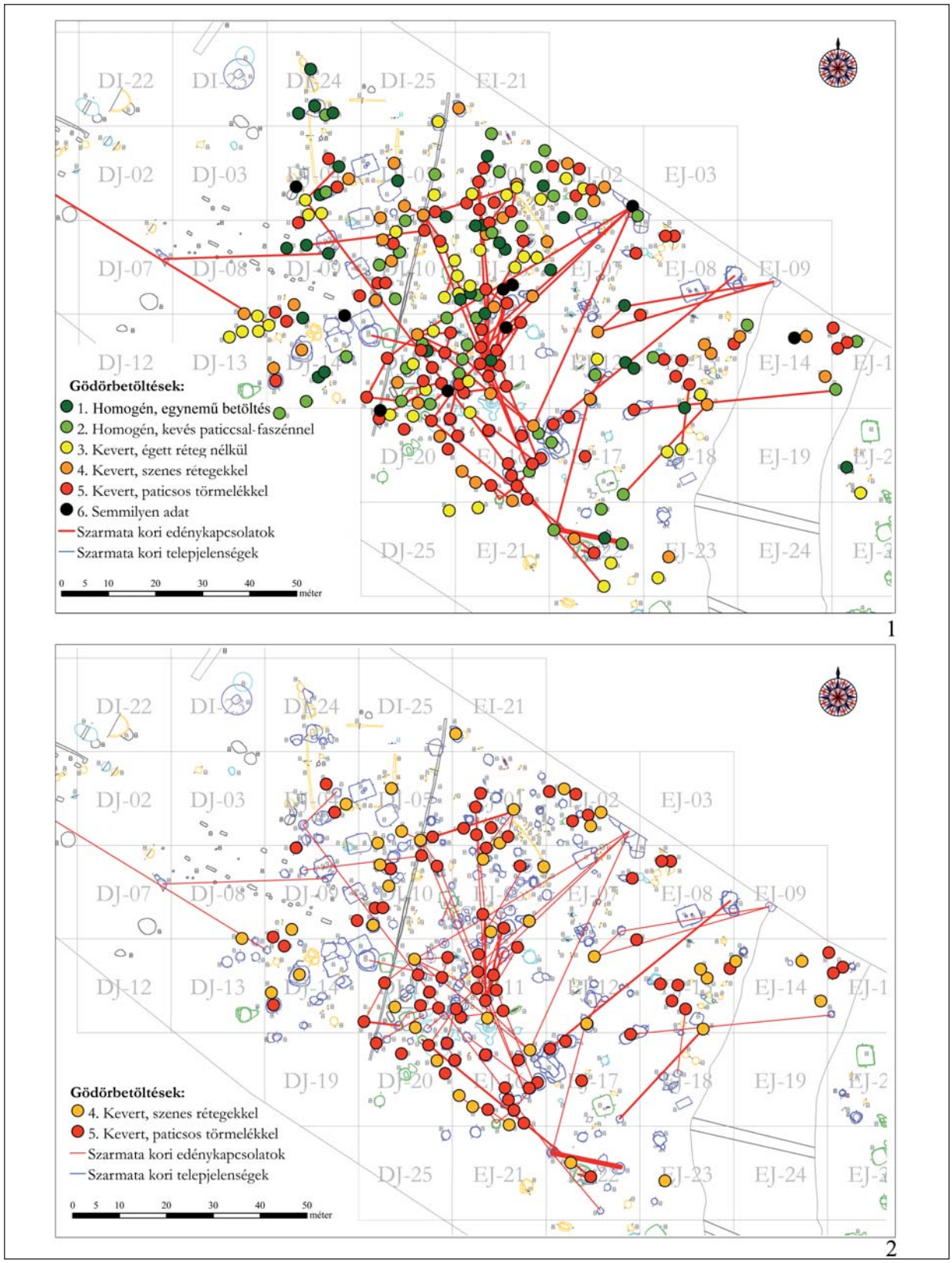
9. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely. 1: A kerámia szóródása mennyiség (töredékszám) alapján; 2. A kerámia szóródása százalékarányos alapon

Fig. 9. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. 1: Scatter of ceramic fragments according to quantity (number of fragments); 2: Scatter of ceramic fragments according to percentage



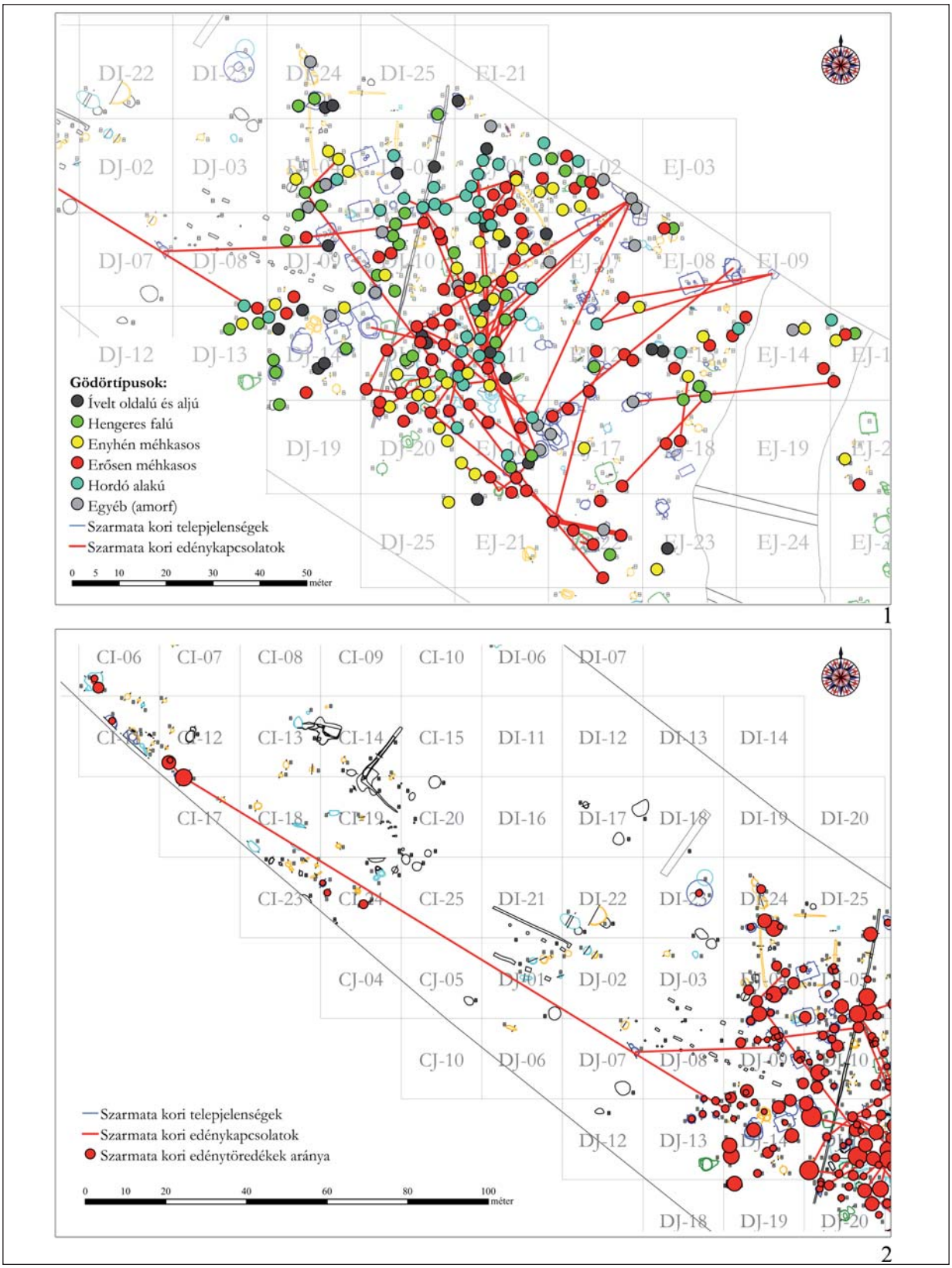
10. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely. 1: A patics szóródása mennyiség (gramm) alapján; 2: A patics szóródása százalékarányos alapon

Fig. 10. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. 1: Scatter of burnt daub according to weight (gramms); 2: Scatter of burnt daub according to percentage



11. kép. Rákóczifalva.Bagi-földek 5. lelőhely. 1: A különböző típusú gödörbetöltések elhelyezkedése; 2: A pusztulási horizont helyzete az égett betöltésű gödrök alapján

Fig. 11. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. 1: Distribution of pits with main filling layer types; 2: Distribution of the destruction horizon according to pits with burnt filling



12. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely. 1: Főbb gödörtípusok szóródása; 2: A központi településrész és az északnyugati településrész kapcsolata

Fig. 12. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. 1: Distribution of the main types of pit forms; 2: Relation between the central settlement area and the northwestern settlement fragment

SZÁZ GEPIDA HÁZ – A RÁKÓCZIFALVI GEPIDA TELEPÜLÉS SZERKEZETE

Masek Zsófia*

Absztrakt: *Az elemzett lelőhely (Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely) gepida kori településének feldolgozása nagy kiterjedése miatt új módszertani megközelítéseket igényel. A tanulmány célja a település szerkezetének vizsgálata, kiemelve a részben földbe mélyített épületek szerkezeti sajátosságait, amely számos önálló szempontot adhat a település kronológiai fázisainak meghatározásához is.*

Kulcsszavak: *Kárpát-medence, Jász-Nagykun-Szolnok megye, gepida kor, településkutatás, veremházak, módszertan*

Bevezetés

A Rákóczifalvától (Jász-Nagykun-Szolnok megye) délre elterülő tiszai árteret a Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése részeként a Tisza hullámteréhez kapcsolták. A töltésáthelyezés miatt szükséges megelőző régészeti feltárások során az ELTE Régészettudományi Intézete 2006–2007 során tárta fel Rákóczifalva-Bagi-földek 5. és 8. lelőhelyek nyomvonalba eső területét.[1] Ezek egy nagy kiterjedésű, összefüggő felszínné váltak, a köztük húzódó fiatal akácos területe a 8A. megjelölést kapta.[2] A több korszakos lelőhelyen összesen 2062 régészeti jelenség 2611 stratigráfiai egységét tárták fel 94 979 m^2-en. A régészeti jelenségek keltezése neolit kori (AVK 3–4. fázis és szakálháti kultúra), rézkori (bodrogkeresztúri–tiszapolgári kultúra, kisrétparti csoport, hunyadihalmi kultúra), késő bronzkori, szarmata, gepida, avar, késő középkori és kora újkori – újkori volt (*1. kép 1; 6. kép 2*).[3]

Szakdolgozatomban a nyugati (5.) lelőhelyrészen feltárt késő szarmata – hun kori település pusztulási horizontjának kerámiaanyagát elemeztem.[4] A sűrű késő szarmata – hun kori településrésztől, valamint az avar kori településtől eltekintve, a településobjektumok bizonytalan helyszíni keltezése miatt korábban nem volt átlátható a lelőhely népvándorlás kori településszerkezete. Az anyagfelvétel előrehaladtával jelenleg arra tehetek kísérletet, hogy a gepida kori települést egy egységként kezelve, annak szerkezetét elemezzem. A gepida településen a szuperpozíciók alapján több horizont mutatható ki, és ugyanez tükröződik a leletanyagban is. Azonban a gepida koron belüli kronológiai szempontokat az elemzéshez jelenleg még nem lehet figyelembe venni, mert a kerámiaanyag elemzése még nem készült el. A tanulmány eredményei ennek fényében előzetesnek tekintendők. Ezt talán ellensúlyozza, hogy körvonalaiban így is megismerhető annak a lelőhelynek a képe, amely vagy a legnagyobb, vagy a második legna-

* MTA BTK Régészeti Intézet, H-1014, Budapest, Úri u. 49. masek.zsofia@btk.mta.hu és masekzso@gmail.com

1 A tanulmány az NKFI/OTKA NK-111-853 sz. pályázat keretei közt készült.

2 A továbbiakban a teljes feltárt területet, mint egy lelőhelyet említem.

3 Szabó–Sebők 2007, 260–261; Kovács–Váczi 2007, 261; Kovács et al. 2007, 261–262; Kovács et al. 2008, 266–267.

4 Összefoglalóan ld. Masek 2012.

gyobb feltárt 5–6. századi település az Alföldön és a Kárpát-medencében is.[5]

A lokális késő szarmata kerámiaanyag tüzetes ismerete nélkül a gepida településhorizont leválasztása megoldhatatlan feladat lett volna. Ez elsősorban a késő szarmata házi kerámia anyagtípusainak ismeretére vonatkozik, de a finomkerámia, valamint a kézzel formált kerámia között is akadnak olyan töredékes, illetve átmenetinek tűnő anyagok, amelyek besorolása csak a helyi szarmata anyag feldolgozása után tisztázható megnyugtatóan.

Kisebb mértékben ez az avar korral való kapcsolatra is igaz, de ezt a helyzetet megkönnyítette, hogy az avar kori települést Kondé Zsófia 2012-ben szakdolgozat keretében feldolgozta.[6] Ezért azt a megoldást választottam, hogy amely leletegyüttes nem keltezhető biztosan az avar korra, azt a gepida településhez soroltam (az összesítő térképen természetesen jelölve a feltételes besorolást). Erre egyrészt azért volt szükség, hogy megelőzzük a leletanyag egy részének „elkallódását", amely reális lehetőség lenne, ha ezek mind az avar, mind a gepida település elemzéséből kimaradnának. Másrészt, a leletanyag előzetes vizsgálata során felmerült a gyanú, hogy a lelőhelyen kora avar kori településréteg is kimutatható lesz.[7] Jelenleg ezeket az „avargyanús" objektumokat gepida korinak soroltuk be, és a lenti településszerkezeti értékelés tartalmazza az adataikat. Leválasztásukra a téma összetettsége miatt csak a gepida leletanyag teljes anyagfeldolgozása során lesz lehetőség.

A gepida kori megtelepedéshez mindezek alapján 266 objektum 485 stratigráfiai egysége tartozik, amelyből 10 temetkezés, 105 jelenség pedig földbe mélyített épület (*1. kép 2*).

A TELEPFELDOLGOZÁS MÓDSZERTANA

Az intenzív őskori megtelepedés miatt a későbbi jelenségek nagyon nagy mennyiségű korábbi szórványanyagot tartalmaznak. Egy ilyen lelőhely esetében a helyszíni keltezés természetesen csak előzetes tájékozódásra alkalmas. A népvándorlás kori megtelepedés kontinuitásának vizsgálata miatt különösen fontosnak éreztem, hogy a településjelenségek a lehetőségekhez mérten pontosan legyenek keltezve. Az értékeléshez az is fontos információkkal járulhat hozzá, hogy egy adott lelőhelyrészen például őskori vagy középkori-újkori megtelepedéssel számolhatunk-e, és ha igen, milyen típusú jelenségekkel. Így az ismeretlen korú objektumok értelmezése is bevonható bizonyos szinten a vizsgálatba; könnyebben értékelhetők a szuperpozíciók és a más korszak objektumaiba belekeveredett kerámiaanyag is.

Ezért a következő módszereket alkalmaztam a lelőhelyek anyagának átnézéséhez: 1. A szarmata, gepida, avar és népvándorlás kori anyagok szinte teljes átnézése, figyelembe véve az avar telep feldolgozásának eredményeit. 2. Az őskorinak keltezett leletegyüttesek anyagának ellenőrzése a leltárkönyv segítségével, és amennyiben népvándorlás kori vagy későbbi anyagot tartalmaz, akkor a leletanyag ellenőrzése. 3. A késő középkori – újkori jelenségek anyagának átnézése – mert előfordultak köztük késő szarmata és gepida leletegyüttesek is (és viszont). 4. Az ismeretlen korúként meghatározott jelenségek ellenőrzése a leltárkönyben

---

5 Máig a legnagyobb publikált gepida falu az erdélyi Malomfalva/Moreşti települése (HOREDT 1979). A két legnagyobb alföldi település feltárására egymással párhuzamosan került sor a Vásárhelyi-terv megelőző feltárásai során, 2006–2007-ben. Tiszagyenda-Lakhatom gepida telepe szintén egy elpusztult késő szarmata kori falusias település fölött létesült. Előzetes ismertetései alapján bizonytalan, hogy a gepida korra hány objektum keltezhető, de mindenképpen a rákóczifalvival azonos nagyságrendű, ha nem még nagyobb településrészletről van szó (HAJNAL 2007, 10; BÁRÁNY–HAJNAL 2010, 85–86). A legnagyobb ismert kora népvándorlás kori, dunántúli település Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő, ahol egyéb jelenségek mellett 28 épületet tártak fel (BOCSI 2008, 415; BOCSI 2012, 187–189).

6 KONDÉ 2012.

7 Tiszagyenda-Lakhatom lelőhelyéhez hasonlóan (HAJNAL 2007, 10–11).

– számos esetben ugyanis csomagoltak el belőlük keltezhető leletanyagot. 5. Végül a népvándorlás kori jelenségeket ellenőriztem végig, hogy valóban leltároztunk-e belőlük leletanyagot. Több esetben ugyanis ez nem történt meg, így amennyiben a stratigráfiai egység leírása a keltezést nem indokolja, úgy az objektumot ismeretlen korúnak vettem.

A raktári munka szakaszai után a lelőhely összesítő térképét átkelteztem, s ahol „gyanús" tendenciák jelentkeztek, ott újabb objektumokat vontam be a revízióba. Jellemzően népvándorlás kori telepjelenségek közé illeszkedő, de őskorinak tűnő jelenségekről kiderült, hogy egy-két népvándorlás kori töredék mégis található az anyagukban. Visszakeltezésre is bőven akadt példa, azaz, hogy egy-két népvándorlás kori töredék ellenére a jelenség morfológiája és topográfiai helyzete alapján inkább őskori. Tehát a „sok őskor, kevés népvándorlás kor" kombináció alapvetően többféle keltezéssel is járhatott.

Ezzel szemben a népvándorlás kori együttesek keltezésénél óvatosabban jártam el. Esetükben a leletegyüttesben előforduló legutolsó korszakhoz kötöttem az anyagot, akkor is, ha például nagyon sok szarmata anyaghoz kevés gepida és/vagy avar jellegű anyag társult. Több esetben felmerülhet, hogy ilyenkor a keltezés nem az objektum létesítését, hanem valójában csak teljes feltöltődésének időszakát jelzi. Ez azonban a településszerkezeti elemzéseknél is használható, fontos adat; és ezek az esetek – az őskorral ellentétben – nem választhatók el egyértelműen a „későbbi objektumba bekeveredett szórvány" fogalmától.

Amennyiben a jelenség végleges keltezése a leletanyag keltezésétől eltér, úgy azt a jelenségek leírásánál megjegyzésként rögzítettem. Például az árkok jellemzően töredékes anyaga általában nem keltező értékű,[8] és a félig földbe mélyített veremházak neolit/rézkorra keltezése sem fogadható el, annak ellenére, hogy kizárólag őskori anyagot csomagoltunk el belőlük.

A késő szarmata – hun kori lelőhely értékelését nagyban segítették azok az összeillő edénytöredékek, amelyek segítségével a pusztulási horizont horizontális stratigráfiája kirajzolódott.[9] Azonos edények töredékeit gepida kori objektumokból is sikerült összeilleszteni, néhányat már a restaurálás, néhányat pedig az anyagfeldolgozás során. Számuk ugyan – érthetően – messze elmarad a szarmata telep planírozási rétegénél tapasztalt mennyiségtől, azonban így is fontos adatokkal szolgálnak a településszerkezet vizsgálatához. A jelenség legjobban az 5. lelőhely keleti, illetve a 8A. lelőhely nyugati oldalán elterülő, nagyméretű, kétperiódusú árokszerkezet környezetében található házakkal szemléltethető. Itt az árokrendszer leágazásai és a közeli gepida épületek feltöltési rétegeinek egykorúsága rajzolódott ki már az előzetes vizsgálatok során is (*4. kép 1*).[10]

A gepida kori települési egységek vázlata

A gepida település az 5. lelőhely nyugati oldalának kivételével a teljes lelőhelyre kiterjedt, feltárt területe megközelítőleg 7 hektár. Keleti irányban a lelőhely a mai élő-Tisza hullámterének pereméig tart (ez a mai élővíztől 320 m). Nyugati irányban egy kissé mélyebb fekvésű terület szélén éppen ott ér véget, ahol a késő szarmata megtelepedés legsűrűbb zónája is lezárul. Ettől nyugatra csak neolit, szarmata és avar jelenségek tűnnek fel szórványosan a területen.

A gepida település kiterjedése a nyomvonalon kívül bizonytalan. Az 5. és 8. lelőhely te-

---

8 Ráadásul az újkori leletanyag nem is lett minden esetben elcsomagolva, ezért ebben az esetben a helyszíni megfigyelések nem bírálhatók felül.

9 Masek 2012, 45–48, 7. ábra.

10 Az összesítő térkép keltezése csak a teljes anyagfelvétellel lesz lezárható. Ugyanez vonatkozik a feltárási dokumentáció adatbázisára. Ezért a térinformatikai feldolgozást olyan GIS-programmal végzem, amely képes .dwg és .mdb/.mxd állományokat háttéradatbázisként kezelni. Így a dokumentáció folyamatosan javítható és a térinformatikai feldolgozáshoz aktualizálható marad.

repbejárással meghatározott területe északi és déli irányban csak a több korszakos lelőhelyhatárokat rögzíti. Az erdősávban elhelyezkedő és a kivitelezés közben feltárási területté minősített 8A. lelőhely széleit nem vizsgálták. A nagy kiterjedésű településen számos kisebb egység határolódik el egymástól. Ezek vagy térben különülnek el, vagy különlegesebb szerkezeti jegyek emelik ki a környezetükből.

Nyugatról kelet felé haladva az első egységet a késő szarmata – hun kori telep fölötti-melletti gepida objektumok alkotják, amelyek egy, az intenzív szarmata telep keleti szélét alkotó fekete humuszlencséig terjednek. A területen két laza bokorba rendeződve 6 épület található, amelyek biztosan felülrétegezik a szarmata telepet (*2. kép 1*). Ez nem mondható el egyértelműen azokról a gödrökről, amelyek gepida leletanyagot is tartalmaztak. A méhkas vagy hengeres alakú, több esetben meneteles lejáratú gödrök a szarmata település gödreivel azonos jellegűek, néhány közülük egyértelműen a szarmata tárolóvermek sorába illeszkedik, és anyaguk nagyobbrészt szarmata. A legjobb példa a jelenségre az 5/245/354. gödör (*2. kép 2*).[11] Feltöltődése az edénykapcsolatok alapján szinte az összes szomszédos gödörével egykorú, amelyek mind a szarmata pusztulási horizontba tartoznak. A 245. anyaga nagyrészt szarmata, de néhány töredéke biztosan a gepida kerámia körébe tartozik. Ezek a gödrök többnyire a gepida házak környezetében találhatók, néhány azonban elszórva, az épületektől távolabb helyezkedett el, így tulajdonképpen a sűrű szarmata teleprész területén mindenhol feltűntek.

Ott, ahol a szarmata telep már kevésbé intenzív, egy valódi települési egység is kirajzolódott a humuszlencse nyugati szélén: ez egy épületből, két kútból és legalább három gödörből állt (*3. kép 1*).

Az 5. lelőhely nyugati részének gepida anyagú objektumok között szuperpozíciók nem fordultak elő. Elsősorban ez különbözteti meg őket az 5. lelőhely középső zónájában, a humuszlencse túloldalán található jelenségektől. Itt két nagyobb gödörkomplexumban és közvetlen közelükben 9 épület található. A szuperpozíciók, edénykapcsolatok és egyéb jelenségek alapján – egyes házakat használat után „szétástak", mások leégtek – két gepida kori horizont volt elkülöníthető ezen a területen.

Önálló tárgyalást érdemel az 5. lelőhely északkeleti sarkában található települési egység (*3. kép 2*). Kezdetben úgy tűnt, itt egy szarmata gödörcsoporttal van dolgunk, amelynek délnyugati oldalára később egy szarmata épületet ástak (5/7/9.). A kis területen szabályszerűen, szuperpozíció nélkül sorakoztak a méhkas alakú gödrök. Egyikükben, az északi középsőben egy 35–40 éves nő[12] váza hevert, mellette egy teljesen ép, úgynevezett üllői típusú szemcsés szarmata fazék került elő (5/14/15., 35.). A 7/9. ház alatt húzódott három gödör, egyikben állatváz részei hevertek egy púpos hátú csontfésű fogólemezeinek társaságában (5/26/32., 40.). A déli (5/7/24.) gödör felső rétegében nagy mennyiségű paticsomladék hevert, részben a ház betöltésével egy szintben. Az anyagfelvétel során kiderült, hogy ezen a területen is számos edénykapcsolat köti össze a gödröket. Három egykorú gödör csak szarmata anyagot tartalmazott, ahogyan a gödrök többsége, és az épület alatti három objektumból kettő is. Egyéb gödrökben azonban a gepida töredékek szarmata anyaggal keveredtek. Közéjük tartozik a ház alatti-melletti 5/7/24. gödör is, amelyről felmerülhet, hogy anyaga bontás során keveredett a ház anyagával. A kerámiatöredékek két vegyes anyagú gödröt, valamint a 7/9. épület betöltését kapcsolták össze.

Kérdés ezek után, hogy az épület a szarmata kerámiahorizonttal záródik-e, vagy a gepida anyaggal egykorú? Az edénykapcsolatok „szarmaták", az épület betöltéséből „gepida" anyag nem került elő. Mégis, mivel egykorú két olyan gödörrel, amelyben szarmata és gepida anyag keveredik, valamint mert egy egységesen elrendezett gödörcsoport fölé épült,

---

[11] A feltárásokon objektumszám/stratigráfiai egység dokumentációs rendszert használtak. Mivel a jelenségek számozása lelőhelyenként újraindult, ezért előtagként a lelőhely azonosítóját is feltüntettem.

[12] Hajdu Tamás meghatározása (MASEK 2012, 56).

valószínűnek tartom, hogy az épületet már a gepida korban létesítették és használták. Ez megmagyarázhatja azt is, hogy hogyan kerül egy „gepida" gödör egy „szarmata" ház alá. Ebben az esetben a környékbeli szórványos gepida cserépanyag az épület használatával állhat összefüggésben, a környéken ugyanis más gepida kori földbe mélyített épület nincsen.[13] Már csak arra a kérdésre kellene választ kapnunk, hogy mennyi idő telhetett el a késő szarmata – hun kori gödörcsoport „élete" és a gepida kori megtelepedés között?

Az 5. lelőhely középső egységéhez hasonlóan szintén két fő horizontja van a következő települési egységnek, amely az 5. lelőhely keleti szélén és a 8A. nyugati részén terül el (*4. kép 1*). Itt egy korábbi, egyenesebb vonalú, ÉK–DNy-i irányú kettős árokrendszert egy íveltebb, dél felé erősebben visszakanyarodó árok vágott át. Belőlük az árkokra merőleges mellékárkok indultak dél-délkeleti irányba, amelyek egymástól szabályos távolságokban (15–20 m) elhelyezkedő épületekhez igazodtak. A település ezen részén szinte szabályos telekrendszer rajzolódik ki az árkok és épületek egymáshoz viszonyított helyzete alapján. További két, merőlegesen ívelő árokszakasz a 8A. lelőhely délnyugati részén – bár rengeteg őskori szórványt tartalmaznak – talán ugyanehhez a települési rendszerhez köthető. Érdemes kiemelni, hogy a feltárási szelvény szélén részben feltárt házak sarkai sorakoznak, amely arra utal, hogy az épületek a magaspart pereméig tovább folytatódhatnak dél felé.

Ezen a területen is előfordulnak egymáshoz igen közel eső épületek a szabályosabb házsorok között. Tovább keletre az egyesével elhelyezkedő épületeket épületbokrok váltják fel a 8A. lelőhely keleti felén. Ezek szerkezete, tájolása különböző. Három, egymáshoz közel álló, ÉK–DNy-i tájolású épület csoportját érdemes kiemelni közülük, amelyek a lelőhely – egyúttal a gepida kori Alföld – legnagyobb alapterületű feltárt épületei (*4. kép 2*). Oldalhosszuk 4,80–5,80 m között, területük 26,5–28,6 m^2 között változik. Speciális szerepüket erősíti, hogy nem rendszertelenül, hanem egy csoportban találjuk őket, de jelentőségükre csak a relatív kronológia kialakítása után érdemes visszatérni.

Tőlük keletre, immár a 8. lelőhelyen, a térbeli szeparáció újabb formáival találkozunk. A lelőhelyen két épület is árokkal kerített. A nyugati (8/12/14.) helyzete egyértelmű, mert gepida kori szuperpozíciók a környéken nincsenek (*5. kép 1*). Az árkot (8/7/7–158.–8/31/47.) csak egy avar épület vágja, míg valószínűleg az árokkal egykorú a cölöpszerkezetes épület az árokkal kerített terület délnyugati negyedében. Utóbbi épület oszlophelyeiből a gepida kornál későbbi anyag nem származik. Esetleg egy olyan könnyűszerkezetes építményként rekonstruálható, amelyet a cölöpök között elhelyezett két tárolóverem fölött létesítettek. Sajnos a két méhkas alakú veremből leletanyag nem került elő, így a gödrök a környező jelenségek alapján neolit koriak is lehetnek.

A másik nagyméretű kerítőárok (8/173/268–491.) értékelése bonyolultabb (*5. kép 2*). Közepén egy épület állt (8/269/407.). Az árokra nyugaton egy gepida épületet (8/176/271.), északkeleti oldalán több gödröt, délkeleti oldalán egy további gepida házat (8/315/490.) ástak; utóbbi egy további kemencés gepida épülettel is szuperpozícióban áll. Az árok tehát egy korai gepida fázishoz kapcsolódik. A környező épületek szabályos sorai miatt felmerülhet, hogy a központi 407. épület is ugyanahhoz a periódushoz tartozik, mint a környező házak; ebben az esetben a körárok funkciója egyedülálló a lelőhelyen és tisztázásra szorul. A helyzetet a leletanyag elemzése tisztázhatja.

Valószínűleg mindkét árok dél, illetve délkelet felé nyitott volt. A szerkezeti hasonlóság egykorúságra vagy azonos szervező erőre utal, de ezt a kérdést szintén csak a településhorizontok felrajzolása után érdemes részleteznünk.

A 8/173. ároktól keletre indul a település legsűrűbb része: a magaspart délkeleti pere-

[13] A helyzetet az is bonyolítja, hogy a gödörcsoporttól nyugatra egy négyzet alakú, közepes méretű cölöpszerkezetes épület található, amely valószínűleg népvándorlás kori, de azon belül keltezhetetlen, mert a környékén avar épületek is húzódtak

mét sűrűn fedték a gepida kori épületek (*6. kép 1*). Különösebb rendszer elhelyezkedésükben nem mutatkozik, de foltokban és egymáshoz igen közel állnak; többször úgy tűnik, egymáshoz tájoltak, de egy esetben hármas szuperpozíció is előfordul. Ezen a keleti területen helyezkedik el a lelőhely összes – 15 darab – kemencés épülete.[14] Az épületek funkciója kérdéses, ahogyan egyelőre az is, hány településhorizontba rendezhetők. Egyes épületek funkciójáról a kemencéken kívül központi tüzelőhelyek, vasfeldolgozásra utaló leletanyag, szövőházra utaló jelenségek, valamint az épületek jellemzően kis- vagy közepes alapterületei is árulkodhatnak (*8. kép 4–8*).

A 8. lelőhely keleti felén kevés gepida gödör található. Ezek azonban a keltezés szempontjából mindenképp fontosak, mert az anyag előzetes átnézése alapján ezen a részen 2-3 gepida kori kerámiahorizont is megjelenik. Ezen a területen igen sok árok futott, amelyek fő irányításai az épületekével azonosak voltak. Egy részük őskori (rézkori) lehet, de a többségük vágta a gepida objektumokat, vagy újkori anyag került elő belőlük. Tüzetes ellenőrzésük után úgy vélem, hogy köztük népvándorlás kori nincsen, azaz a gepida település térszerkezetének vizsgálatához nem használhatók fel.

Végül szólni kell a magaspart déli peremén végighúzódó hármas árokrendszer keltezéséről (*1. kép 2; 6. kép 3–4*). Az árkok kerámiaanyaga főként neolit és rézkori töredékekből áll. Ehhez nagyobb mennyiségű gepida, valamint minimális mennyiségű szarmata, kézzel formált avar (?) és középkori szórvány leletanyag társul. Utóbbiak erősen lekopottak, töredékesek – a keltezéshez valószínűleg nem használhatók fel. A topográfia annyiban segít a keltezésben, hogy megállapíthatjuk, egyes korszakok „megállnak" az árokrendszertől északra. Ez a szarmatákra (körárkos temető a 8A. lelőhelyen) és az avarokra (8A. lelőhely temetője)[15] is igaz. Ezzel szemben az árokrendszer ágai közé szórványosan neolit, rézkori és gepida objektumok is behúzódnak. Nem messze onnan, ahol az északi árok nyugat felé kifut a szelvényből, egy Ny–K tájolású sírt ástak az északi árokba (8A/837/975.). Melléklete egy bikónikus orsógomb; keltezése gepida (a közeli, szórt gepida kori temetkezések alapján), esetleg avar (talán a közeli temető szélső, rendellenes temetkezése) lehet. A leletanyaghoz hasonlóan a szuperpozíciók is csak korlátozottan segítenek a keltezésben, ugyanakkor a népvándorlás kori keltezést valószínűsítik.

A párhuzamok alapján megállapítható, hogy a rákóczfalvihoz hasonló, ártér felé létesített, talán árvízvédelmi funkciót is betöltő védműveket elsősorban a szarmata Alföldről ismerünk.[16] Gepida kori párhuzam a jelenségre nincsen. Ugyanakkor a százas nagyságrendű gepida leletanyag arra utal, hogy az árkok a gepida korban még részben nyitottak lehettek. Ezért legvalószínűbb megoldásnak azt tarthatjuk, hogy az árokrendszer a szarmata korban létesült, de feltöltődésére valószínűleg csak a gepida, esetleg az avar korban került sor. Bármelyik is igaz, a gepida falu településképét mindenképpen befolyásolta a védmű. A nagyszámú gepida leletanyag, a szuperpozíciók és a későbbi korszakok minimális anyaga viszont azt sejtetik, hogy feltöltődése a gepida korban nagyrészt befejeződhetett, azaz nagyobb közösségi erőt igénylő használatával és karbantartásával valószínűleg nem törődtek.

AZ 5. LELŐHELY KONTINUITÁS-KÉRDÉSEI A SZARMATA ÉS GEPIDA KERÁMIA ARÁNYAINAK TÜKRÉBEN

Az 5. lelőhely közepére eső gepida településrészlet objektumainak anyaga kevert, vagyis igen nagy mennyiségű szarmata kerámiát tartalmaztak.[17] A kontinuitás-kérdések tisztázásának

[14] Egy kétperiódusú épületnek köszönhetően a gepida kemencék száma 16.
[15] MÁCSAI 2012.
[16] VÖRÖS 1998, 54; VÁRADI 2000, 128–129; SZALONTAI–TÓTH 2000, 64–65; WICKER–KNIPL 2011, 79.

érdekében az anyagfelvétel során elkülönítettem a „szarmata", a „gepida" és a „bizonytalan" kategóriájú töredékeket. Erre azért volt szükség, mert már az első pillanattól fogva valószínű volt, hogy a leletanyagra nem tekinthetünk zárt gepida kori leletegyüttesként. A töredékadatok egyszerű összesítése mellett (mindössze 22% gepida) vizsgáltam az egyes objektumok anyagának arányát[18] is (30% gepida). Leválasztottam a szuperpozíciós objektumokat; külön vizsgáltam az épületek és a gödrök anyagát; szétválasztottam a szarmata településszerkezetbe látszólag illeszkedő gödröket a valószínűleg a gepida korban kiásott objektumoktól, de minden esetben 20–30% körüli arányokat kaptam.[19] Az eltérés a „szétásott", a különböző típusú és elhelyezkedésű objektumok anyaga között tehát nem releváns, a gepida kori anyagot is tartalmazó objektumok anyagának kétharmada-háromnegyede a szarmata kori fazekashagyományt követő kerámiából áll.

A szarmata és a gepida kerámia arányát az 5. lelőhely anyagfelvételének lezárása után összehasonlítottam azzal a területtel, ahol a szarmata település már nem „szennyezi" intenzíven a gepida településszerkezetet, azaz a széles átfolyástól keletre eső terület gepida jelenségeinek anyagával.[20] Utóbbi területen a gepidának meghatározott kerámia aránya 54%. Ez nem túl meggyőző különbség, ezért a házak anyagát önállóan is összehasonlítottam. A gödrök egy részénél ugyanis bizonytalan lehet, hogy a gepida korban létesültek-e vagy csak akkor töltődtek fel, de a szarmata településszerkezettől idegen épületekről ez már elvileg nem mondható el. A nyugati teleprészhez képest (6 eset, 21% gepida) a keleti oldal épületeiben jóval nagyobb arányeltolódást tapasztalunk (11 eset, 78%), mint az összes objektumtípus együttes vizsgálatánál.

A gödrök esetében tehát valóban érdemes számolnunk nemcsak a szarmata kerámia kontinuitásával, valamint a korábbi szórványanyag nagyfokú bekeveredésével, hanem egyes jelenségek későbbi kronológiai horizontban történő feltöltődésével is. Ez a keleti és a nyugati lelőhelyrészre is igaz. A gepida épületek közt szuperpozíciós jelenségek is előfordultak, ezeket a vizsgálatokból nem zártam ki, mert az eredmény e nélkül is kiugróan megváltozott. Ez arra utalhat, hogy a két kerámiacsoport arányában mutatkozó különbségek nem közvetlenül az objektumok szuperpozíciójából adódnak; a döntő a környezet volt, vagyis az intenzív szarmata településrész távolsága a gepidától.

A gepida kori épületek jellemzői[21]

Terület[22]

Az épületek alapterülete 4,7–28,7 m^2 között változik, ami igen nagy szóródást jelent. Az ismert alföldi gepida épületek alapterülete eddig 5–16 m^2 között mozgott.[23] Az Alföldön átlagos értékek Rákóczifalván is gyakran előfordulnak (*9. kép 1*). A kisebb és közepes nagyságú épületek területe között folyamatos az átmenet. Ezzel szemben a három leg-

---

17 Masek 2012, 56.

18 Ez a leletegyüttesek százalékos arányának átlaga.

19 A szempontokat kombinálni, illetve összetett statisztikai módszereket alkalmazni a kis esetszám miatt nem érdemes.

20 Mivel a gepida településrészlet kelet felé a lelőhely szélén nem ér véget, ezért ez a vizsgálat lényegében egy véletlenszerű mintavétel értékelését jelenti.

21 Jelen tanulmány az épületek értékelésére koncentrál; a gödrök, kutak és árkok részletesebb elemzésétől eltekintek.

22 A házak területi adatait, amennyiben mérhetőek voltak, közvetlenül m^2-ben határoztam meg szoftveres segítséggel. Az oldalhosszakat önállóan mértem le, így a két adatsor matematikailag nem feltétlenül egyezik pontosan. Szuperpozíciós objektumok esetében, ha az épület egy része elpusztult, a meglévő oldalhosszak szorzatából számoltam területet.

23 B. Tóth 2006, 48.

nagyobb épület (26,5–28,6 m^2) erősen kiugró értékeket mutat, a következő ház csak 22 m^2 nagyságú volt. A legnagyobb három épület egy csoportban található a 8A. lelőhely közepén, egymáshoz hasonló irányításban (*4. kép 2*). Ez is megerősíti azt, hogy olyan önálló nagyságrendi kategóriát alkotnak, amely eddig nem volt ismert az alföldi gepida települések épülettípusai között.

A területi adatokat térképre vetítve további szabályszerűségekre is felfigyelhetünk (*10. kép 1*).[24] Legfeltűnőbb, hogy a legkisebb épületek a keleti oldalon, a 8. lelőhely szélén csoportosulnak. A sűrű, apró épületekből álló teleprész több más szempontból is jól elválasztható a lelőhely többi egységétől.

A házbokrok és házsorok épületeit is érdemes szemügyre vennünk. A házbokrok épületei több esetben hasonló méretűek (az 5. lelőhely nyugati oldalán, a 8A. déli, középső és keleti oldalán, és ebbe a rendszerbe illik a három legnagyobb épület csoportja is). Ezt az információt a kronológiai horizontok kialakítása után lehet majd értékelni. Ezzel szemben erősen eltérő méretű épületek találhatók az 5–8A. lelőhely találkozásánál, az árokszerkezettel tagolt településrészen, amelynek magyarázata szintén további kutatást igényel, valamint az 5. lelőhely középső részén. A 8. lelőhely két, árokkal kerített épülete átlagos területű.

A Kárpát-medencei gepida és langobard teleprészletek részletes összehasonlításra Malomfalva kivételével nem alkalmasak. Eddig egy alföldi gepida lelőhelyről sem ismertek értékelhető számban különböző nagyságrendű épületek, aminek oka az általában kis felületű feltárások és a szórt településszerkezet lehet. A Körösöktől délre az épületek nem lépték túl a 12 m^2-t;[25] a 15–16 m^2-es épületek Cseh János kutatásaiból váltak ismertté a Tiszazugból, Kengyelről és Szelevényről.[26] A baráthelyi településen a legnagyobb épületek területe sem lépte túl a 15 m^2-t.[27]

Egyedül a malomfalvi településen tapasztalunk a rákóczifalvihoz hasonló tendenciákat. A feltárt épületek területe 4–18 m^2 között ingadozik, kivéve két épületet, amelyek 25 és 34,7 m^2 területűek voltak.[28] A kutatóárkos feltárás miatt a település szerkezete nem igazán vizsgálható, mindenesetre a két nagy ház nem egymás közelében került elő.[29] Mindkét épületben több készlet szövőnehezéket találtak, ezért szövőháznak értékeli őket a kutatás.[30] A rákóczifalvi és a malomfalvi adatok alapján a nagy gepida házak alsó határát 18/22 m^2 körül kell meghúznunk.

A langobard épületek esetében néhány (3 db) ordacsehi és zamárdi ház területe haladja meg a 20 m^2-t.[31] A mohácsi ház 18 m^2,[32] a balatonlelleiek 15–17 m^2 területűek voltak.[33] A rákóczifalvi adatokat a kölkedi teleppel összehasonlítva egyelőre annyi állapítható meg, hogy a 20 m^2-nél nagyobb házak ott is elszórtan helyezkedtek el,[34] és nem alkottak csoportot. A

---

[24] A térképen jelölt területi és mélységi kategóriákat a standard eltérés (SD) meghatározásával alakítottam ki. A területi adatok esetében 6 osztályra (kategóriára) oszthatók az épületek, amelyek közül a leggyakoribb a 3. nagyságrendi kategória (45 eset, értékük 9,8–14 m^2).

[25] B. TÓTH 2006, 39, Tab 5. 1.

[26] Kengyel-Kiss-tanya „A" és 153. („F") objektum (B. TÓTH 2006, 44; CSEH 1993, 145). Szelevény-Sárga partoldal 1. ház (B. TÓTH 2006, 46; CSEH 1997, 115–116, 4. kép). Cseh János utóbbi területét 16–18 m^2-re becsüli, ugyanakkor az épületnek csak egyik, 4 m hosszú oldala feltárt.

[27] BÂRZU 1994–1995, 240; B. TÓTH 2006, 59.

[28] HOREDT 1979, 100, Abb. 43. 3.

[29] HOREDT 1979, Abb. 38 (a 13. sz. legnagyobb épülettel), vö. HOREDT 1979, 96–97 (a 27. épület a római temető területén terült el).

[30] HOREDT 1979, 93–94, Abb. 41 (13. épület), 97, Abb. 42 (27. épület).

[31] A zamárdi és ordacsehi épületek területe 4–24 m^2, a 8 m^2 alattiakat műhelyként határozta meg Bocsi Zsófia a lelőhelyek monografikus feldolgozásának kéziratában.

[32] PÁRDUCZ 1949, 85.

[33] SKRIBA–SÓFALVI 2004. Az adatok alapján a dunántúli 5–6. századi házak átlagos területe néhány m^2-rel nagyobb a gepidáknál adatolt tendenciáknál.

[34] HAJNAL 2009, 99, 6. kép 2. Pontos méretük az összefoglaló értékelésben nem szerepel.

rákóczifalvi jelenségre tehát Kárpát-medencei párhuzamunk nincsen.

A részben földbe mélyített épületek átlagosan 10–16 m^2 alapterületűek, és a 20 m^2-t igen ritkán lépik túl mind a császárkori germán településeken,[35] mind a szláv világban.[36] Ezzel szemben a római császárkorban a 30 m^2-ig terjedő területű épületek koncentrációja kimutatható a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra területén.[37] Peter Donat szokatlanul nagy területe miatt kiemel egy heuneburgi, 28,8 m^2-es 10. századi földbe mélyített épületet, amely a malomfalvi épületekhez hasonlóan szintén szövőműhelyként volt meghatározható.[38] Mindezen adatok alapján a nagy házak hátterében egyelőre szociális és funkcionális jelentőséget is feltételezhetünk.

Mélység

Az épületek mélysége 0,05–1,20 m relatív mélység között változik (*9. kép 2*). Az adat felvételével kapcsolatban módszertani kérdés nem merült fel, legfeljebb annyi, hogy érdemes-e ezt az adatsort a következtető statisztikai vizsgálatokhoz felhasználni. A választ erre az adatok térbeli szóródásának vizsgálata adta meg (*10. kép 2*). Látható, hogy egymáshoz közel eső épületek esetében is nagy szórás tapasztalható amellett, hogy a nyugati és a keleti lelőhelyrészeken hangsúlyos tendenciák jelentkeznek. Ez alapján úgy vélem, hogy a különböző relatív mélységek nem írhatók kizárólag a szántás és a humuszolás lokálisan különböző mélységeinek számlájára, amely egy 9,5 hektáros területen nyilvánvalóan szintén olyan tényező, amellyel számolni kell.

A lelőhely keleti oldalán sekély és közepesen mély épületek sűrűsödnek, míg a nyugati oldalon inkább közepesen mély és mély relatív mélységek mérhetők. Emellett a 8A. lelőhely területén mind a házsorok, mind a házbokrok esetében vegyes a kép: az épületek mélysége itt a házbokrok esetében is változó, bár lényegében a középértékeken – a 2–4. mélységi kategóriákon – belül szóródik.

A relatív mélységekből levonható további következtetések a szerkezettől függetlenül nem vizsgálhatók. Ezért itt csak arra hívom fel a figyelmet, hogy a malomfalvi gepida településen az értékek a rákóczifalvi telephez képest jóval kisebb változatosságot mutattak. Kurt Horedt vizsgálatai szerint a különböző mélységek az épületek méretével vagy a szerkezeti típusokkal nem álltak összefüggésben.[39]

Irányítás

Az adatfelvétel során szembesültem azzal a problémával, hogy a házak irányításának egységes szempontok szerinti megadása bonyolultabb feladat, mint amilyennek tűnik. A szakirodalomban a házak tájolásának megadására számos megoldást találhatunk, amelyek az épületek különböző jelenségeire építenek. A kérdés módszertanilag általában nem kidolgozott, mert erre kisebb lelőhelyek vagy kevésbé változatos szerkezetű házak esetén nincs is szükség. Ebben az esetben azonban a házak nagy száma miatt objektív szempontrendszert kellett kialakítanom.

Az épületek tájolásához általában a leggyakoribb szerkezet irányát szokás figyelembe venni.[40] Értelmezhetnénk azonban úgy is a házak irányítását, hogy az a bejárat valódi irá-

---

35 B. Tóth 2006, 62; Donat 1980, 57; Leube 2009, Abb. 121. A földfelszíni lakóépületek természetesen ennél jóval nagyobb méretűek voltak, a császárkorban akár a 300 m^2-t is elérhették (Donat 1980, 20; Brabandt 1993, 59; Kokowski 1998, Abb. 2; Leube 2009, 112).

36 Šalkovský 2001, Abb. 18.

37 Magomedov 1999, 70–71; B. Tóth 2006, 67.

38 Donat 1980, 87.

39 Horedt 1979, 99 (0,90–1,65 m), Abb. 43. 1.

40 Pl. B. Tóth 2006, 39; Horedt 1979, 109–111. Ezeken a gepida telepeken a módszer kevés problémát vet fel. Ezzel szemben pl. Hajnal 2009, 99. szintén a tetőszerkezet tengelyének tájolására épít, de nem derül ki, hogy milyen módszerrel értékelte ki a szerkezet nélküli házak és számos más, szimmetrikus szerkezetű típus tájolását (1., 4a–b., 6a–c., 7. típusok). Természetesen az objektumok teljes közlése és részletes értékelése ezen a képen változtathat.

nyát jelzi. Erre a házak oszlopszerkezete, kemence jelenléte vagy bejáratként értelmezhető jelenség sokszor tájékoztatást adhat. Tekintve, hogy a rákóczifalvi épületeknél számos esetben nem utal oszlopszerkezet a ház tengelyére, és általában a bejárat valódi irányára utaló nyomunk sincsen, ezért ezek a szempontrendszerek nem alkalmazhatók az összes épületre. A házak irányítása téglalap alakú épületek esetében értelmezhető úgy is, hogy a hossztengely a mértékadó. De mivel számos négyzet alakú épület található a lelőhelyen, itt ez a rendszer sem használható. Az épületek változatos szerkezete miatt a fentebbi szempontok összeegyeztetése sem bizonyult hatékonynak.

Ezért kénytelen voltam a kérdéshez egyszerű matematikai úton hozzányúlni, remélve, hogy a többi szerkezeti jelenséggel való együttes vizsgálat majd objektívebb eredményekre vezet. Az irányítást egységesen, fokokban adom meg annak alapján, hogy melyik középtengely mutatja az É–D-i, illetve a Ny–K-i iránytól való nagyobb, meghatározó eltérést. Például, ha az egyik tengely 336, míg a másik 65 fokos, akkor a tájolás értéke 336°, mivel a ház ÉNy–DK-i tájolásúnak tekintendő (*9. kép 3*).[41]

Ez azt is jelenti, hogy a házak irányításának adata nem ad tájékoztatást sem a bejárat irányáról, de még az épület hossztengelyének tájolásáról sem. A téglalap alakú házak tájolása és – ha van – az oszlopszerkezet iránya önálló adatsorok, így a ház tájolásától független értékelésre szorulnak.

Az adatokat térképre vetítve a következők állapíthatók meg (*11. kép 1*). Az ÉNy–DK-i irányítású épületek az 5. lelőhely keleti felén és a 8A. lelőhelyen, lényegében két ÉNy–DK-i irányú sávban húzódnak. Az enyhén északabbra, észak/északnyugat–dél/délkelet irányítású épületek velük átfedésben, inkább a nyugati oldalukon és tőlük nyugatra, az 5. lelőhelyen csoportosulnak. A kevés, szinte pontosan É–D-re tájolt épület elszórtan, de főként keleten helyezkedik el, míg az enyhe észak/északkelet–dél/délnyugatiak szinte kizárólag a 8. lelőhelyen, keleten sűrűsödnek. Az erősen ÉK–DNy-i tájolású házak két csoportban, a 8. és a 8A. lelőhelyek közepén találhatók. Ezeket a tendenciákat részben biztosan a közvetlen környezet, elsősorban az ÉNy–DK-i irányú átfolyások és enyhe dombhátak befolyásolták. Ugyanakkor egyes jelenségek talán a kronológiai horizontok kialakításában is segíthetnek majd. Ilyen például az ÉK–DNy-i tájolású épületek csoportos elhelyezkedése különböző irányítású épületek között.

A szerkezeti típusok rendszerezése

A szakirodalomban különböző szempontok alapján készült tipológiák tűnnek fel,[42] amelyek azonban nem felelnek meg azoknak a feltételeknek, amelyeket a sokszínű rákóczifalvi lelőhely megkíván. Alapvető probléma, hogy a különböző cölöpstruktúrákat nem érdemes túlságosan sok típusra bontani egy olyan lelőhelyen, ahol a házak felénél semmilyen alátámasztási nyom nincsen, hiszen a statisztikai vizsgálatoknál – a nagyon eltérő esetszámok miatt – torz képet kaphatunk. Kérdés azonban, hogy akkor melyek azok a fő tipológiai jegyek, amelyek alapján a rendszerezést megkísérelhetjük?

Figyelembe vehetjük például az épület alakját,[43] ezért kísérletet tettem a szerkezet és a há-

---

41 A tengelyek nem mindig pontosan merőlegesek egymásra, ezért mindkettőt lemértem, de csak a fontosabb adatot rögzítettem. A középtengelyre mérés CAD-program használatával könnyen elvégezhető. Statisztikai értékeléshez az adatokat át kellett alakítani, mert a kapott értékeket (1–48°, illetve 315–358°) minden statisztikai módszer két nagy csoportra bontaná, holott valójában az északnyugat–északkelet irányok közötti fokozatos átmenetről van szó. Ezért a nyugati irányba való eltérést negatív értékekké alakítottam.

42 Áttekintésükhöz ld. LEUBE 2009, 133, 143, Abb. 99, Tab. 12.

43 Pl. ŠALKOVSKÝ 2001, 12–13, 17, Abb. 1 (tipológia a négyzetes vagy téglalap-alak alapján); HAJNAL 2009, 97–98, 5. kép (a szerkezeti tipológiában a hosszanti, illetve a rövidebb tengelyen álló oszlopszerkezetek önálló típusokat alkotnak).

zak alakjának együttes vizsgálatára. Azonban a leggyakoribb szerkezeti típusoknál a négyzet és a téglalap alakú épületek nagyjából egyenlő arányban voltak, azaz a fő szerkezeti típusok között az épületek alakját illetően jelentős különbség nincsen. Ráadásul a lelőhelyen gyakoriak az enyhén téglalap alakú épületek, amelyek szigorú elkülönítése a négyzetestől szubjektív megítélés kérdése.[44] Ezért az épület alakját végül nem vettem figyelembe a tipologizálásnál.

Mivel az épületek irányítását a szerkezeti leírásnál nem mindig veszik figyelembe, megpróbáltam a szerkezetet és a tájolást együtt tipologizálni: elkülönítettem az épület irányításával párhuzamos tengelyben álló oszlopszerkezeteket azoktól, amikor az oszlopszerkezet az épület irányítására merőleges tengelyben állt. Utóbbi ritka konstrukciók egy négyzetes alakú épület kivételével téglalap alakú épületek hosszanti oszlopszerkezetének bizonyultak (5 esetben). Mindkét típusban előfordultak két-, ritkábban háromoszlopos épületek és egyedi variációk. Ez a rendszerezés a kis esetszám miatt nem bizonyult különösebben hasznosnak.

Az első kísérletek során elkülönítettem a többcölöpös aszimmetrikus megoldásokat, amelyek feltűnően gyakran fordulnak elő a kemencés épületek esetében. A 2. és 3. típus altípusainak kialakításával azonban ezek a szerkezetek már típusokhoz rendelhetők voltak; sokszínűségük és térbeli kötöttségük így is kiugróan jelentkezik a vizsgálatokban. A kemencés épületeket önállóan tárgyalni nem volt érdemes,[45] hiszen nem lakóház-, hanem műhelyjellegük felvetődött már a feltárás során is, de környezetükben hasonló jellegű, kemence nélküli építmények is akadtak.

Végül a típusokat úgy alakítottam ki, hogy a szerkezet iránya nem számít, sem az épület alakja az irányítása szempontjából, sem abból a szempontból, hogy a rövidebb vagy a hosszabb tengelyben álltak-e az oszlopok. A rendszerezés végével arra jutottam, hogy a szerkezettípusok és a tájolás összefüggéseinek szempontjából a szerkezet alapvető iránya tűnik a legfontosabbnak az oszlophelyek számától, az épület irányításától, alakjától és méretétől, illetve a tüzelőberendezéstől függetlenül. Ezért a szerkezet tájolását önálló, a szerkezettípustól is független változóként szükséges vizsgálni.

Az épülettípusok mindezek alapján a következők:

1. Alátámasztási nyom nélküli épületek (49 eset)
2. Középoszlopos épületek (9 eset)
   - 2/1. Egyetlen középoszloppal
   - 2/2. Egy középoszloppal, valamint kiegészítő sarok- és/vagy oldalsó cölöppel
3. Úgynevezett ágasfás-szelemenes épületek (39 eset)
   - 3/1. Az oldalfalak mellett, egyik tengely közepén 1-1 oszlophely
   - 3/2. Az oldalfalak mellett, egyik tengely közepén egy-egy oszlophely, valamint középoszlop
   - 3/3. Az oldalfalak mellett, egyik tengely közepén egy-egy oszlophely, valamint kiegészítő (általában sarok-) cölöp
   - 3/4. Az oldalfal mellett, egyik tengely közepén egyetlen oszlophely
   - 3/5. Egyik tengelyben 4–5 oszlophely, valamint kiegészítő oldalsó- vagy sarokcölöp(ök)
   - 3/6. Csak az oldalfal mentén, az egyik (vagy mindkét) tengelyben elhelyezett 2–3 cölöp
4. Hat- vagy többoszlopos épületek (4 eset)
   - 4/1. Hatoszlopos épületek
   - 4/2. Hétoszlopos épület, az egyik oldalfal közepén kiegészítő cölöppel

---

[44] Az oldalhosszak közti 50 cm-es vagy annál nagyobb eltérést vettem téglalap alakúnak. Šalkovský a 2:1 aránynál nagyobb oldalhosszak közti eltérést vette téglalap alakúnak (Šalkovský 2001, 34). Ilyen a rákóczifalvi lelőhelyen csak egy esetben fordult elő.

[45] Vö. Donat 1980, 56–57. A kemence megléte vagy hiánya alapján egyértelműen elhatárolja a lakó- és melléképületeket.

1. Alátámasztási nyom nélküli épületek

A leggyakoribb rákóczifalvi épülettípus területe igen szórt, 4,7–22,1 m² közötti. Relatív mélységük 5 cm–1,2 m, azaz a legsekélyebb és a legmélyebb épület is ebbe a típusba tartozik (*13. kép 3*). 28 épület négyzetes, 20 téglalap alakú. A feltárási terület teljes területén megtalálhatók (*11. kép 2*).

A cölöphely nélküli épületek a gepida Alföldön és Erdélyben is széles körben megjelentek.[46] Malomfalván az épületek durván harmada volt alátámasztás nélküli.[47] Ezzel szemben a korabeli dunántúli településeken a típus egyáltalán nem adatolt.[48] Kölkeden viszont nagyon elterjedt, de arányaiban nem éri el a rákóczifalvit: a kétoszlopos házak után csak a második legelterjedtebb típus. A kölkedi és a rákóczifalvi telepen főbb morfológiai jellemzőik teljesen különböznek,[49] a malomfalvi és a rákóczifalvi telep jellemzői jóval közelebb állnak egymáshoz.[50] A császárkori germán településeken, valamint a kora középkori szláv és germán világban is igen elterjedt.[51]

2. Középoszlopos épületek

A rákóczifalvi példányok (*7. kép 1*) szinte mind négyzetes alakúak, viszonylag kis területűek (6,1–12,9 m²), és feltűnően sekélyek (0,15–0,50 m). Morfológiailag tehát egy jól körülhatárolható típust alkotnak, és egy épület kivételével a 8. lelőhely keleti oldalán koncentrálódnak (*11. kép 2*). Ritkaságuk ellenére egyrészt ezért is nagy figyelmet érdemelnek. Másrészt azért, mert a Kárpát-medencei germán lelőhelyeken az alföldi szállásterület kivételével, azaz sem Erdélyben, sem a Dunántúlon nem tűntek fel eddig hasonló épületek. Az Alföldön is igen ritkák.[52]

Az egy középoszlopos, földbe mélyített épület az alföldi szarmata települések egyik leggyakoribb épülettípusa,[53] ellenben a szomszédos kvád és a távolabbi germán településterületekre már egyáltalán nem jellemző.[54] A szláv településeken ritkán és szórványosan jelenik meg, egyedül a Prut–Dnyeszter vidékén tekinthető regionálisan jellemzőnek a népvándorlás korban,[55] amelynek szintén nem zárható ki római kori hagyománya. A gepida kori példányok kapcsolatai további kutatásokat igényelnek. Ugyan felvethető a szarmata gödörház-építészet hatása a kora népvándorlás kori Alföld építészeti kultúrájára, de a különbségekre is rögtön fel kell hívni a figyelmet. Például a rákóczifalvi középoszlopos szarmata veremházak jellemzően különböznek gepida kori változataiktól: nem négyzetes, hanem erősen téglalap alakúak és viszonylag nagy területűek is lehetnek (18,4 m²-ig). Ennek alapján az épülettípus lokális kontinuitása nem bizonyítható.

3. Úgynevezett ágasfás-szelemenes épületek

Rákóczifalván csak az oszlophely nélküli házak száma múlja felül az ágasfás-szelemenes épületek (*7. kép 2–4, 6–7*) mennyiségét.

---

46 B. Tóth 2006, 48, 58; Cseh 2004, 77, 8. j.

47 Horedt 1979, 100.

48 Skriba–Sófalvi 2004; Ódor 2009; valamint Bocsi Zsófia kéziratos munkája alapján.

49 Hajnal 2009, 97–98. Ott többnyire kőkemencével ellátottak, általában négyzetesek és kisméretűek (9 m² alatt).

50 Malomfalván kemence nélküliek, általában szintén négyzetesek, de – Horedt megállapításával szemben – többségük közepes (8–14 m²) méretű (Horedt 1979, 100–101).

51 Donat 1980, 60, 87; Droberjar 1997, Typ D1; Kolník 1998, 145, Typ I; Šalkovský 2001, 17–22. Utóbbi alapján átlagos területük 9–12 m², a kisebbek a kelet-európai térségben, míg a nagyobbak az északnyugati területeken gyakoribbak. A korai szláv időszakban arányuk a keleti és nyugati régiókban hasonlóan magas (Šalkovský 2001, Abb. 15).

52 Pl. Cseh 1999, 74. Kengyel-Baghy-major, Kengyelpart I. 1995/„A" objektum, csak említés. A lelőhely összefoglalását további irodalommal ld. B. Tóth 2006, 43; összesítő alaprajzát Cseh 2009, 1. kép.

53 Vörös 1998, 56–58.

54 Droberjar 1997, Abb. 11; Kolník 1998, 145.

55 Šalkovský 2001, 23, Abb. 16.

A típus számos variációban megjelenik a lelőhelyen (3/1–6., *11. kép 2; 13. kép 3*). Ezek összességét tekintve az épületek területe (4,7–28,6 m^2), mélysége (0,1–1 m) és térbeli elhelyezkedése az 1. típushoz hasonlóan nagy szórást mutat. A téglalap és a négyzet alakú épületek szinte egyenlő arányban oszlanak meg köztük.

A 3.1. altípusként meghatározott, „tiszta" kétoszlopos szerkezetből viszonylag kevés fordult elő a lelőhelyen. A 3/2., háromoszlopos típus önálló típusként való szerepeltetése[56] a lelőhelyen nem volt indokolt, mert nagyon ritka, és semmilyen más morfológiai jegy nem választja el az ágasfás-szelemenes főtípustól. Az altípusok kialakításánál feltűnt, hogy a tengelyben elhelyezett háromoszlopos szerkezet (3/2.) nem fordult elő oldalsó kiegészítő cölöpökkel. A 3. típusba sorolható, kiegészítő cölöpös épületek esetében a tengelyben vagy két oldalsó oszlop nyoma maradt meg (3/3.), vagy 4–5 oszlopot kellett oldalról „megtámogatni" (3/5). 4–5, tengelyben elhelyezett oszlop kiegészítő cölöpök nélkül nem fordult elő.

A kétoszlopos épülettípus gepida kori példáinak felgyűjtését elsőként Cseh János végezte el.[57] Eszerint – és az újabb közlések alapján – a gepida kori Alföld leggyakoribb és általánosan elterjedt típusának tarthatjuk.[58] Az altípusok közül az egyoszlopos 3/4. változatra már Cseh János felfigyelt, ő is a kétoszlopos szerkezetű épületek variációjának tartotta.[59] Osztom a véleményét, hogy a gepida Alföldön túl sok a jól megfigyelt példa ahhoz, hogy létezését pusztán pontatlan terepi megfigyeléseknek köszönhessük.[60] Malomfalván középoszlop nem fordult elő, és az épületek tengelyében kettőnél több cölöp soha nem állt, azaz a rákóczifalvi 3/3–6. altípusok ott egyáltalán nem jelennek meg. Ezzel szemben az aszimmetrikus alátámasztási nyomok helyi változatai szép számban feltűnnek.[61]

Az alaprajzi típus a dunántúli településeken egyelőre csak Ordacsehi-Kis-töltés és Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő anyagában tűnt fel, de ott az egyik legfontosabb szerkezeti típust képezi.[62] Kölkeden a legelterjedtebb típust a hasonló kétágasos házak alkotják; az épületek közel fele (46%) tartozik közéjük.[63]

A kétágasos szerkezet nemcsak az 5–6. századi Kárpát-medencében, hanem Európa-szerte is általánosan elterjedt a késő vaskor óta.[64] Gyakorisága regionálisan eltér, a római császárkorban az Északi-tenger-parti, a Rajna-vidéki vagy a csehországi területekkel szemben például az Elba és az Odera között csak kis mennyiségben van jelen.[65] Változatai a népvándorlás kori szláv területeken általánosan elterjedtek, területükre a 9–12 m^2-es átlagérték jellemző.[66] A kétoszlopos konstrukció az észak-németországi síkságon a 7–12. század-

---

56 Pl. a kölkedi településsel ellentétben (Hajnal 2009, 97–98). Ld. még Šalkovský 2001, 27, 1Ba2 típus.

57 Cseh 1996, 73–74, 92.

58 B. Tóth 2006, 48. A Nagykunsági Árapasztó Tározó építéséhez kapcsolódó megelőző régészeti feltárások során Tiszabura-Bónishát (5.) lelőhelyen egy közepes méretű gepida települést tárt fel az ELTE Régészettudományi Intézete 2009-ben, amelynek feldolgozása szintén a szerző doktori disszertációjának részét képezi. Ezen a településen is ez a szerkezet az uralkodó: a feltárt 13 gepida épület közül 8 tartozott a kétoszlopos épülettípusba.

59 Cseh 1999, 45; Cseh 2004, 74, 4. j.

60 Ennek ellenére e szerkezet esetében fordulhat elő legnagyobb valószínűséggel, hogy valójában a kétoszlopos változat rosszul megfigyelt példányai; vö. Horedt 1979, 100, aki a hasonló aszimmetrikus szerkezeteket „befejezetlennek" határozta meg. Az egyoszlopos változat elsősorban a császárkori északi germán és a nyugati szláv régiókban terjedt el (Šalkovský 2001, 27, 1Ba1 változata, Abb. 16; Leube 2009, 144).

61 Tíz esetben, ezek 3, 5 vagy 7 oszlophellyel bírtak az épületek oldalain és sarkain elhelyezve (Horedt 1979, 100, Abb. 39–40).

62 Bocsi Zsófia kéziratos munkája alapján.

63 Hajnal 2009, 97, 99. Méretadataik és alakjuk jellegzetesen különbözik a rákóczifalvi házakétól, és mintegy felük kőkemencével ellátott.

64 Donat 1980, 88, Typ A; Droberjar 1997, 19–20, Typ A1; Kolník 1998, 145–146, Typ II; Leube 2009, 143–145, Typ A.

65 Leube 2009, 143–144.

66 Šalkovský 2001, 23–27 (1Ba2 egyes változatai), Abb. 16, Abb. 18.

ban is ritkaságszámba megy; nagyobb számban elsősorban a Német-Középhegységtől délre fordul elő, ahol általában sarokoszlopos háztípusokkal együtt, utóbbiak túlsúlyával jelentkezik.[67]

4. Sarokcölöpös épületek: hat- vagy többoszlopos szerkezetek

Ebbe a csoportba (*7. kép 5*) tartozik három közepes méretű épületen kívül (9,15–15,7 m^2) a lelőhely egyik legnagyobb épülete (28,5 m^2). Mélységük átlagos (0,3–0,8 m), alakjuk, szerkezetük irányítása különböző, és elszórtan helyezkednek el a lelőhely középső harmadában (*11. kép 2; 13. kép 3*). Az azonos szerkezeten túl nem alkotnak markánsan elkülönülő csoportot az épületek között. Kiemelendő közülük a legnagyobb, 7 különböző méretű oszlophellyel ellátott épület (8A/34/60.), amelynek legközelebbi rokona a kölkedi 5a vagy 6c épülettípus.[68]

A korábbi irodalom szerint ezek az épülettípusok – elsősorban a hatoszlopos szerkezet – a germán népeknél általánosan elterjedtek, így a gepidáknál is nagy számban számolhatunk velük.[69] Az utóbbi két évtized közlései alapján azonban kijelenthető, hogy ez nem így van, valójában a gepida területeken ez az épülettípus viszonylag ritkán jelenik meg. Erre a jelenségre először Cseh János figyelt fel,[70] majd Takács Miklós is hangsúlyozta.[71]

Elsőként szintén Cseh János végezte el felgyűjtésüket, amely alapján a szerkezeti típus szórványosan a Gepida Királyság minden régiójában jelen van.[72] A gepida Alföldről ismert, de eddig is ritkának tűnő,[73] négy sarokoszlopos háztípus viszont egyáltalán nem jelenik meg Rákóczifalván.[74] Hasonló a helyzet Malomfalván, ahol szintén nem tűnik fel,[75] gyakori viszont a hatoszlopos ház.[76] A malomfalvi aszimmetrikus szerkezetek e típus változatainak is tekinthetők, ez esetben a lelőhelyen ez az uralkodó épülettípus. A Baráthelyen feltárt 56 épületben sem a négy-, sem a hatoszlopos szerkezetek nem jelennek meg.[77]

A Dunántúlon, a mözsi 5–6. századi településrészen szinte kizárólag hatoszlopos szerkezetű házak vannak jelen, a mohácsi ház szintén hatoszlopos.[78] A balatonlellei teleprészlet mindhárom épülete a nyolcoszlopos típusba tartozik.[79] A zamárdi és ordacsehi településeken a két-, négy- illetve hatoszlopos szerkezetek dominálnak, és szinte minden épületben található oszlopszerkezet.[80] Négy sarokoszlopa lehetett a Blay Adrienn által elemzett soproni, agyagba rakott kőfallal és fűtőcsatornával ellátott 5. századi épületnek.[81] Ezek a te-

---

67 DONAT 1980, 84. Ez a kép elsősorban a magyarországi langobard településképre emlékeztet, ld. lejjebb.

68 HAJNAL 2009, 98. Ezek a 6–7. századra keltezettek.

69 VÉKONY 1985, 90; SZABÓ 1978, 73; BÓNA 1988, 407; SKRIBA–SÓFALVI 2004, 147. Fordított tendencia hangsúlyozása is felmerült, amely szerint a Kárpát-medencei települések általános képéhez tartozik, hogy kevés a hatoszlopos ház (HAJNAL 2009, 99). Ez az elmúlt évek 5–6. századi dunántúli településközlései alapján a langobard időszakra nem általánosítható.

70 CSEH 1996, 74; CSEH 1999, 56, 7. j.

71 TAKÁCS 2002, 278.

72 CSEH 1996, 73–74, 92. A típushoz ld. még B. TÓTH 2006, 48, 58; SKRIBA–SÓFALVI 2004, 145–147.

73 SZABÓ–VÖRÖS 1979, 227; B. TÓTH 2006, 48. Ilyen épületek: Battonya-Sziondai gyep 1. ház (SZABÓ–VÖRÖS 1979, 219–221, 3–4. kép), vagy Egerlövő-Homokpart kisméretű (5 m^2-es) építménye (LOVÁSZ 1987).

74 A jelzett tendenciákat erősíti Tiszabura-Bónishát gepida települése, ahol sem a négy-, sem a hatoszlopos szerkezet nem jelenik meg. Vö. 58. lj.

75 Csak két, három sarokoszlopos épület (HOREDT 1979, 100, E típus). Közülük a 6. épület (HOREDT 1979, Abb. 21) két sarokoszlopa kettőzött, azaz erősen aszimmetrikus alátámasztási nyomokkal rendelkezik.

76 Nyolc oszlop csak egyetlen esetben jelenik meg, de éppen a legnagyobb, 13. szövőház esetében, amelynek egy kivétellel minden oszlopa kettőzött volt. A megerősített szerkezet itt egyértelműen a nagy területtel lehet összefüggésben (HOREDT 1979, 103–104, Abb. 41, Abb. 43).

77 BÂRZU 1994–1995, 240–241, Fig. 2–3.

78 ÓDOR 2009, 24, 3. t.; PÁRDUCZ 1949; vö. VÉKONY 1985, 90.

79 SKRIBA–SÓFALVI 2004, 121–132.

80 BOCSI 2008, 415; BOCSI 2012, 187; Bocsi Zsófia kéziratos munkája alapján.

81 BLAY 2012, 27.

lepülésképek egyértelmű eltérést mutatnak az azonos régióban elhelyezkedő későbbi kölkedi településen megjelenő tendenciáktól,[82] és a gepida szállásterülettől.

A négy-, hat-, nyolcoszlopos épületeket a közép-európai kutatás változatos tipológiai rendszerekben értékeli.[83] A négy sarokoszlopos változat a gepida területhez hasonlóan a római császárkori germán településeken, köztük a markomann és kvád területeken is igen ritkán jelenik meg.[84] A Duna-vidéki Barbaricumban kifejezetten késő császárkori és kora népvándorlás kori elterjedésük jellemző.[85] A szláv területeken szintén viszonylag ritka, de tőlünk keletre és északnyugatra is általánosan elterjedt.[86]

A szvéb területeken a sarokcölöpös, hatoszlopos épülettípus a késő császárkorban tűnik fel először,[87] és a négycölöpös épületekhez hasonló keltezésével számolhatunk, szemben az északabbi germán kulturális tömbökkel, ahol kronológiailag jóval tágabb horizontra jellemzők.[88] Peter Šalkovský az értékelésnél nem különítette el a hat- és nyolcoszlopos típusokat. A kettőt együtt tekintve egyértelmű tendenciának tűnik, hogy ezek az összetett háztípusok a népvándorlás kori szláv világban keleten a leggyakoribbak, számarányuk az északnyugati és nyugati régiók felé haladva csökken.[89] Peter Donat gyűjtése alapján ugyanakkor általánosan elterjedtek a vizsgált közép-európai területen.[90]

A szerkezeti típusok tájolásának kapcsolatrendszere

Az épületek tájolását a szerkezet alapján mindössze az épületek felénél vizsgálhatjuk (3–4. szerkezeti típusok; *14. kép 1*). Az ágasfás-szelemenes típus (3.) uralkodó tájolása a Ny–K-i tengelyhez áll közel. A 3/1. altípusban hosszanti tájolások is előfordulnak (a 2. altípusban nem). A 3. és 5. altípus esetében kiegészítő cölöpök északnyugat vagy északkelet felől helyezkedtek el, kivéve két esetben a 8. lelőhely keleti felén, ahol dél felől. A 4. altípusnál az egyetlen cölöp általában a Ny–K-i tengelyen található, amennyiben nem, az a 8. lelőhely keleti felén, a kemencés épületek között állt. A 6. aszimmetrikus szerkezetek csak a 8. lelőhely keleti felén találhatók meg, szinte mind nyugati vagy déli cölöpökkel. Az altípusok ugyanazokat a tendenciákat erősítik. A Ny–K-i irányítás uralkodása mellett a nyugati lelőhelyrészeken inkább észak felől megerősített szerkezeteket találunk, míg a 8. lelőhely keleti felén megugranak a főként déli támasztékú aszimmetrikus szerkezetek.

A sarokoszlopos épületek (4.) szerkezeti tájolása vegyes: két É–D-i tájolásún kívül egy ÉNy–DK-i és egy DNy–ÉK-i található köztük, azaz ebből a szempontból sem alkotnak egységes csoportot.

Ha térképre vetítjük a 3–4. épülettípus alapvető szerkezeti tájolásait,[91] megállapítható, hogy a Ny–K-i tengelyű épületek a lelőhely teljes területét lefedik (*12. kép 1*). Ez általánosabb érvényű szabálynak tűnik, mint a házgödör irányításának finom változásai (amely ezzel szemben az összes épületről információt szolgáltat, ezért nem elhanyagolható vizsgálat!). A DNy–

---

82 Hasonló szerkezetek Kölkeden is viszonylag ritkák (Hajnal 2009, 98–99, 6a–c. típus).

83 Legjobb kutatástörténeti összefoglalóját ld. Leube 2009, 146.

84 Leube 2009, 145, Typ B1.

85 Droberjar 1997, 20, Typ C1.

86 Šalkovský 2001, 27, Karte 5, Abb. 16 (1Bb4).

87 Kolník 1998, 150, Typ IV.

88 Droberjar 1997, 20, Typ C2; Leube 2009, 146–148, Typ C2. Jóval ritkábban fordul elő a császárkorban a nyolcoszlopos típus (Leube 2009, 149–150, Typ D2).

89 Šalkovský 2001, 26, Karte 6, Abb. 16.

90 Igaz, hogy ő a négy–hatoszlopos típusokat elemezte együtt, míg a nyolcoszloposokat önállóan értékelte, és regionális jelentőséget tulajdonított nekik (Donat 1980, 57–58, 85–87).

91 Az DNy–Ny és ÉNy–Ny irányokat a Ny–K irányokhoz soroltam, annak egyértelmű dominanciája miatt.

ÉK-i, illetve ÉNy–DK-i tájolású szerkezetek – a szerkezeti altípusoktól függetlenül! – néhány kisebb csoportot alkotnak, amelyeket a további feldolgozásnál érdemes lesz szem előtt tartani. A szerkezet É–D-i irányítása többnyire esetlegesnek tűnik. Ez ellentétben áll a házgödrök tájolásával, ahol az É–D-i csoport – amelyet egyben Ny–K-inek is tarthatunk – keleten koncentrálódik cölöphely nélküli vagy középoszlopos épületekben (*11. kép 1*).

TÜZELŐBERENDEZÉSEK

A településszerkezet vázolásánál érintettem, hogy a lelőhelyen 15 kemencés gepida ház is napvilágra került, és ezek egy csoportban, a Tisza-parthoz legközelebb eső lelőhelyrészen sűrűsödtek (*12. kép 2*). A leletanyag feldolgozásáig, pusztán morfológiai alapon nem dönthető el a kemencés épületek szerepe, mert alapterületük (4,66–16,5 m^2), mélységük (0,05–0,9 m) és szerkezetük igen nagy változatosságot mutat (*14. kép 2*). A kemencék egy épített kemencétől eltekintve az altalajba vájt, az épület területén kívül eső kemencék voltak (*8. kép 5–7*).[92] Több épületben a földbe vájt kemence mellett egy központi, kisméretű tüzelőhely is megfogható volt (*8. kép 8*). Ilyen nyitott tüzelőhely néha kemence nélküli házakban is jelentkezett, de erre is csak a 8. lelőhely intenzíven gepida házakkal borított keleti oldalán, a kemencés épületek között találtam példákat.

Régóta ismert jelenség, hogy a császárkori és kora népvándorlás kori földbe mélyített veremházakban viszonylag ritkán fordulnak elő kemencék.[93] Ez a gepidákra is igaz,[94] erdélyi szállásterületükön is ritkaság,[95] és a dunántúli 5–6. századi telepeken sem jellemző.[96] Alapvetően különbözik a felsoroltaktól a kölkedi településkép, ahol az épületekből nagyszámú és különböző típusú kemencék ismertek.[97] Amennyiben a rákóczifalvi kemencés épületek a környező épületekkel egykorúnak bizonyulnak, úgy lehetséges, hogy egy műhelykörzetet tártunk fel. Az is előfordulhat azonban, hogy a kemencéknek kronológiai jelentősége lesz, még úgy is, hogy kemencés épületek egymással is szuperpozícióban álltak. Jelenleg még nem tartom eldönthetőnek a kérdést, hogy vajon lakóépületekként is vagy kizárólag műhelyként használhatták-e őket.

Kölkeden megfigyelték, hogy a kemencék irányítása viszonylag egységes, elsősorban a déli irányok felé, azaz a Duna-part felé néztek.[98] A rákóczifalvi kemencés épületek kemencéi az északtól keleten át, délkeletig terjedő irányokba, esetleg nyugat felé nyílnak. Az „összevisszaság" talán részben annak köszönhető, hogy a területet az északi (–északnyugati) irány kivételével szinte körbeveszi a Tisza ártere. A kemencék az épület tengelye mentén, vagy azzal párhuzamosan, oldalról nyíltak. Általános szabályként sikerült megfigyelni azt, hogy a cölöphelyes szerkezetű kemencés épületek esetében a cölöpök a kemencétől nyugatra jelentkeztek, annak tájolásától függetlenül. Egyedül két esetben találunk a kemencétől délre elhelyezett cölöpöket, a két legdélebbi ház esetében. A harmadik kivétel (8/577.) erősíti a szabályt: ez az egyetlen nyugat felé néző kemencéjű épület, amely abból a szempontból is kilóg a többi közül, hogy hozzá szabályos, két ágasfás szerkezet tarto-

---

92 A típus elterjedését a szláv világban ld. ŠALKOVSKÝ 2001, Karte 14.

93 BÓNA 1988, 407; B. TÓTH 2006, 60, 63; LEUBE 2009, 157.

94 B. TÓTH 2006, 48.

95 HOREDT 1979, 112; BÂRZU 1994–1995, 244; B. TÓTH 2006, 58.

96 SKRIBA–SÓFALVI 2004; ÓDOR 2009, 24. Egyedül Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő településén került elő néhány kemencés épület, ezek szintén földbe vájt külső kemencék (Bocsi Zsófia kéziratos munkája alapján).

97 A település kemencéinek 80%-a kőkemence (HAJNAL 2009, 99). A földbevájt külső kemencék ráadásul sarokba vájtak, amely Rákóczifalván nem fordul elő (HAJNAL 2009, 8. kép 1: 3. típus).

98 HAJNAL 2009, 99.

zott. Mindezek arra utalnak, hogy az épületek kialakításakor elsősorban a közvetlen környezetre voltak tekintettel. A látszólagos összevisszaság mögött rendező elvek húzódnak, és ez még akkor is felfedezhető, ha szinte minden esetben egyedi megoldásokra jutottak.

Szövőműhelyek

Az egyik rákóczifalvi épület (8/109/169.) egy leégett gepida kori szövőműhely volt (*7. kép 7; 8. kép 1–3*).[99] A közepes méretű (9 m^2), kétoszlopos épületben két készlet szövőnehezék őrződött meg. A ház délnyugati oldalán egy szövőszék leégett maradványai terültek el *in situ*. Ez mintegy 30 db nehezékből állt. A ház északkeleti sarkában, egy kis szegletben legalább 25 db nehezéket helyeztek el egy kupacban. Gyenge megtartásuk miatt feltételezhető, hogy csak a ház leégése során égtek ki.[100]

Elsőként Cseh János gyűjtötte fel a gepida szövőszék-nehezékek lelőhelyeit.[101] Ezekről a lelőhelyekről jelenségenként többnyire mindössze egy-két darab ismert; B. Tóth Ágnes szintén egy-egy példányt közölt Eperjesről, Ártándról és Szarvasról.[102] Szövőszékek *in situ* agyagnehezékei leégett épületekből két gepida lelőhelyen kerültek elő: Malomfalváról,[103] valamint Kengyel-Baghy-homokról.[104] Több párhuzamunk van arra, hogy az épületek egyik sarkában vagy oldalsó „fülkében" a használaton kívüli nehezékeket felhalmozták. Ilyen jelenséget figyeltek meg Tiszafüred-Morotvapart, Szolnok-Zagyva-part, Alcsi, Kengyel-Baghy-homok, valamint Kengyel-Kiss-tanya lelőhelyeken, esetenként több épületben is.[105]

A gepida szövőházak komplex értelmezését B. Tóth Ágnes végezte el nemrégiben.[106] Az eddig rendelkezésre álló rákóczifalvi adatok ezt a – meglepően egységes – képet egy újabb lelőhellyel egészítik ki. A gepida szövőnehezékek kivétel nélkül kúpos, piramis alakúak, amelyek antik előzményeit tételezi fel a kutatás. Különböznek a dunántúli anyagtól, ahonnan kizárólag kezdetlegesebb, gömbölyded formájú, úgynevezett cipó alakú példányok kerülnek elő.[107] A kengyeli és rákóczifalvi leégett házakban feltárt nehezékek alapján egy készlet a gepida Alföldön 25–30 nehezékből állhatott.[108]

---

[99] A paticsanyag, köztük az agyagnehezékek átnézése még nem történt meg, ezért csak azt a három épületet elemzem, amelyek szinte biztosan műhelyek voltak. A feldolgozás e fázisában az sem zárható ki, hogy további műhelyeket is sikerül majd meghatározni a lelőhelyről.

[100] A szerző saját helyszíni megfigyelése szerint a nehezékek padló felé néző oldala kevésbé égett át. Az északkeleti kupac ezért a szövőszék mentén szétszórt példányoknál jóval rosszabb állapotban volt. Csak a felső nehezékek voltak felszedhető állapotban, ezek alja és alattuk még néhány nehezék tömör, sárgás agyagfoltokként jelentkezett a betöltés alján. Eredetileg az északkeleti kupac száma is 30 körül lehetett, de pontos számukat nem lehetett megállapítani. A kiégetetlen nehezékekre a gepida szövőházak leírása során Kurt Horedt és Cseh János is utalt (Horedt 1979, 94, 97; Cseh 2000, 95).

[101] Cseh 1997, 129, „C" függelék és 10. kép 1. (a képaláírással ellentétben!); Cseh 2000, 99–100.

[102] A szarvasi kisméretű töredéket ld. B. Tóth 2006, 72, Taf. 1. 8, Taf. 2. 8. Cseh János legutóbbi leletközlésének lelőhelye Kengyel-Kiss-tanya „A" objektum (Cseh 2013, 91, 6. kép, 14–15. kép). A 16 m^2-es épület betöltéséből 6 db szövőszéknehezék mellett 10 bikónikus orsógomb is előkerült (Cseh 2013, 96, 20. kép, 31–32. kép [„F" objektum]).

[103] Horedt 1979, Abb. 41–42, Abb. 93–94, Abb. 97, Abb. 115–117.

[104] Cseh 2000, 96, 7. t. („H" objektum).

[105] Cseh 2000, 98–99; B. Tóth 2006, 72–73; Cseh 2007, 346, 1. kép, 5. kép 2. Összekupacolt nehezékek langobard településekről Balatonlellén és Zamárdiban kerültek elő nagyobb számban, utóbbi lelőhelyről sorba rendezett agyagnehezékek is származnak (Skriba–Sófalvi 2004, 151; Bocsi Zsófia kéziratos munkája). Egy kupac agyagnehezéket egy kölkedi házban is megfigyeltek (Hajnal 2009, 104–105, 10. kép 2).

[106] B. Tóth 2006, 72–74.

[107] Skriba–Sófalvi 2004, 151; Bocsi Zsófia kéziratos munkája.

[108] A balatonlellei langobard telep esetében 40–50 nehezékes szövőszékeket feltételeznek, amelyek 2–3 önálló súlykategóriájú nehezékekből állhattak össze (Skriba–Sófalvi 2004, 151).

Cseh János hívta fel a figyelmet egy másik jelenségre, amelynek köszönhetően a leégett 109. épületen kívül további objektumok is szövőházként azonosíthatók. Két kisebb, négyzetes épületben (5/147/235. és 8/429/670.) egy téglalap alakú, hosszúkás, lekerekített végű jelenség húzódott, mindkettőben az északi oldallal párhuzamosan (*7. kép 8*). Hasonló épületet Cseh János Szolnok-Zagyva-part, Alcsi gepida településén tárt fel,[109] és nyugat-európai párhuzamok alapján ezt a jelenséget a szövőszék helyének értékelte.[110] A 147. épület oszlophely nélküli, a 429. épületben a hosszúkás jelenséggel szemben egy kerek oszlophely állt. A két épület egymástól 605 m távolságra esett (*12. kép 2*).

AZ ÉPÜLETEK TÖBBVÁLTOZÓS STATISZTIKAI ELEMZÉSE

Az épületek elemzésekor a térbeli szóródások vizsgálata az egyik legfontosabb szempont. Más típusú összefüggésekre mutathatnak rá a többváltozós statisztikai vizsgálatok. Az épületek adatait ezért főkomponens-elemzéssel is vizsgáltam. A módszert azért választottam, mert a cél elsősorban nem a csoportalkotás volt, hanem a változók összefüggéseinek vizsgálata egyes esetek (épületek) között. Az arányskálán nem kifejezhető adatsorok, a diszkrét változók bevonására ez a vizsgálat nem alkalmas, illetve a folytonos (pl. méretadatok) és diszkrét változók (pl. tipológiai csoportok) együttes kiértékelése az eredményeket torzíthatja. Utóbbiak összefüggései ezért csak a szórásdiagramon való megjelenítéssel szemléltethetők. Az eredményeket azért is szükségesnek tartom bemutatni, mert a településszerkezet vizsgálatának eredményei a statisztikai analízis folyamatos használata során alakultak ki.

A felhasznált adatsorok az oldalhosszak, a terület, a mélység és a fokokban megadott tájolás folytonos változói voltak.[111] Megállapíthatjuk, hogy a terület, a mélység és a tájolás a teljes adatsort tekintve nem függ erősen egymástól. Ezután megvizsgáltam a különböző, egyéb jellegzetességek szóródását az arányskálán kifejezhető értékek szórásdiagramján. A módszer lényege például a tájolási adatok kategorizálásával és megjelenítésével szemléltethető (*13. kép 1*).

Az adatszórás alapján az épületek négyzet- vagy téglalap alakja nem függ a metrikus változóktól, sem a szerkezettől (*13. kép 2*). A szerkezet szempontjából a legzártabb csoport a sekély, viszonylag kis területű középoszlopos épületeké (*13. kép 3*). Az oszlopszerkezet nélküli épületekről korábban felmerült, hogy sekélyebbek az átlagnál.[112] A szórásdiagram alapján túlsúlyuk valóban sekély vagy közepes mélységű volt itt is. A 3/1. altípus a diagram közepén csoportosul, elsősorban közepes méretű területekkel jellemezhető. A főkomponens-elemzés megerősítette, hogy a 3/2. és a 3/4. altípusba tartozó épületek nem alkotnak önálló csoportot. A 3/3., 5., 6. altípusok ellenben két nagyobb egységre tagolódtak. A 3/5., tengelyben többoszlopos, aszimmetrikus szerkezetű házak közepesen nagyméretűek (15,5–18,3 m^2), viszonylag mélyek (0,8–0,9 m), tájolásuk északnyugat–észak/északnyugati (337–350°). A 3/6. csoport legjellemzőbb eleme a hasonló tájolás (355–11°). A sarokcölöpös 4. típus épületei nem rendeződnek csoportba, de a felső átlagnál nagyobb méreteik feltűnőek. Malomfalván az összetett szerkezet K. Horedt szerint a nagyobb mérettel egyenes arányban állt.[113] A rákóczifalvi épületek ezt az összefüggést, ha nem is egyenes

[109] CSEH 2000, 92–95, 2. t.
[110] CSEH 2000, 95–96; B. TÓTH 2006, 72–73; ZIMMERMANN 1982, 134–141.
[111] A vizsgálatot PAST 3.0 programmal végeztem, korrelációs mátrixot használva, amely normalizálja a különböző mértékegységekben felvett adatokat (HAMMER 2013, 77). Az első főkomponens sajátértéke: 2,9, variancia: 58,3%; 2. komponens sajátértéke 1,1, variancia: 21,4%.
[112] ŠALKOVSKÝ 2001, 21.
[113] HOREDT 1979, 101.

arányban, de lényegében megerősítik (elsősorban a 3/5. és 4. típusok esetében).

Megvizsgáltam a szerkezet tájolását (*14. kép 1*), valamint a kemencés épületek, műhelyek szóródását is (*14. kép 2*). Végül szemléltetés céljából megjelenítettem a vizsgálatok során elkülönülő térbeli egységeket (*14. kép 3*). A 8. lelőhely keleti felén elhelyezkedő épületek viszonylag zárt csoportot alkotnak. Az általuk kijelölt halmazon belül találhatók többnyire a középoszlopos szerkezetű épületek, a kemencés épületek és a szövőműhelyek is. Jól elválnak tőlük például az 5. lelőhely szarmata telepe fölött álló épületek, és határozottan elkülönül a három legnagyobb alapterületű épület (*15. kép*).[114]

Összefoglalás

A gepida településekre és köztük a Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhelyre is igaz, hogy a földbe mélyített házak egyes elemei önmagukban szinte minden területen jó párhuzamokkal rendelkeznek.[115] A lelőhelyen kirajzolódó tendenciákat tekintve azonban körvonalazható egy olyan kép, legalább az épülettípusok szempontjából, amely összességében egyelőre egyedinek tűnik. Ez a kép megerősíti azt, amelyet az elmúlt két évtized kutatásai alapján a Gepida Királyság területére jellemzőnek tartottunk,[116] azonban egy új minőséget képvisel: egy nagy kiterjedésű, tagolt, mégis bizonyos fokig szervezett struktúrájú falusias települését.

A rákóczifalvi telep megerősíti, hogy a gepida településeken általában a kétoszlopos, ágasfás-szelemenes szerkezettípus és ennek változatai uralkodnak. A hatoszlopos szerkezet jóval kisebb arányban tűnik fel, mint a Dunántúlon, és még ritkábbak a négy sarokcölöpös épületek. Feltűnően nagy számban jellemzik a településterületet különböző aszimmetrikus szerkezetek, amely szintén eltérő jelenség a dunántúli anyaghoz képest. Gyakoriak az alátámasztás nélküli épületek, amelyek a Dunántúlon eddig nem adatoltak. A képet az alföldi szállásterület esetében az egyetlen középoszlopos épülettípus árnyalja.[117]

Ezek a világos tendenciák azonban az úgynevezett *intra-site* vizsgálatok szempontjából szinte teljesen érdektelenek. A lelőhely történetének felvázolásához összetettebb módszerekhez kell folyamodnunk, amelyek felé jelen tanulmány csak az első lépés volt. Alapvető kiindulópont lehet a statisztikai módszerek alkalmazása, amelyek ilyen adatmennyiség esetén kikerülhetetlenek, akkor is, ha csak a települések értékelésekor általánosan vizsgált alapvető jellemzőket (terület, mélység, stb.) szeretnénk értékelni. A kapott információk részletes elemzésre szorulnak, hiszen a régészetileg fontosnak tartott, jellemző tulajdonságok egy része közvetlenül nem írható le statisztikai módszerekkel.

Az elemzés során megállapítható volt, hogy az épületek egyszerű morfológiai tulajdonságok alapján nem alkotnak élesen elváló csoportokat. Azonban ha az adatokat térképre vetítjük, az összefüggések egy része erősebben kirajzolódik. Egyes tulajdonságok a 7 hektáron elterülő településrészleten nagy foltokban, inkább tendenciákban jelentkeznek (pl. mélységadatok, az épület irányítása), más esetekben kisebb csoportokat alkotnak (pl. területi adatok vagy a szerkezet tájolása), megint mások szinte véletlenszerűnek tűnnek (pl. néhány kivételtől eltekintve a szerkezeti típusok

---

[114] Az összefüggéseket más szempontból megjelenítő hierarchikus klaszteranalízis a Paired group (csoportátlag) algoritmussal, PAST 3.0 programmal készült.

[115] B. Tóth 2006, 59–60.

[116] B. Tóth 2006, 60.

[117] Az összképet torzíthatja a dunántúli telepek jóval kisebb száma, bár az eddig megismert falusias települések meglehetősen egységes képet alkotnak. A kölkedi település képe a rendelkezésre álló adatok alapján, azaz a teljes avar időszakot tekintve, az épülettípusok szempontjából nem hasonlít erősen sem a langobard, sem a gepida hagyományokra.

előfordulása a lelőhelyen). E szóródások egy része véletlen is lehet, más esetekben azonban túl sok változó csoportosul egy kisebb területen. Ennek legfeltűnőbb példája a sűrű keleti településrész, ahol kiugróan sok a kis területű, sekély mélységű, É–D-i vagy ÉÉK–DDNy-i tájolású, középoszlopos vagy aszimmetrikus szerkezetű, illetve kemencés épületek száma. Ezek a tulajdonságok együttesen, komplex módon különítik el ezt a lelőhelyrészt, még akkor is, ha egyes épületekre a fentebbiekből csak néhány tulajdonság jellemző.

A részletekbe menő elemzés a lelőhely kronológiai horizontjainak felrajzolásában is segíthet, amely az anyagfelvétel lezárulása után még komplexebb feladat lesz. S ha az is megvan, akkor lesz érdemes funkcionális kérdésekkel, térszerveződéssel és azok változásaival, háztartásvizsgálatokkal és társadalmi következtetésekkel foglalkoznunk.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ez úton is köszönöm Szabó Gábornak, Kovács Katalinnak, Sebők Katalinnak és Váczi Gábornak, hogy a lelőhely feldolgozását számomra lehetővé tették. A légifelvételeket Czajlik Zoltán, az objektumok fotóit Dankó Szabolcs és Hegedűs Sándor készítette. A zamárdi és az ordacsehi telepek monografikus feldolgozásának kéziratát Bocsi Zsófia bocsátotta rendelkezésemre. Valamennyien fogadják köszönetemet.

IRODALOM

BÁRÁNY–HAJNAL 2010: Bárány A. – Hajnal Zs.: Agancsfeldolgozó műhely és csontfésűk Tiszagyenda-Lakhatom koraközépkori lelőhelyről. In: *Csont és bőr. Az állati eredetű nyersanyagok feldolgozásának története, régészete és néprajza.* Szerk.: Gömöri J. – Kőrösi A. Budapest 2010, 85–92.

BÂRZU 1994–1995: Bârzu, L.: La station no. 1 de Bratei, dép. de Sibiu (IVe–VIIe siècles), avec une expertise de Maria Bulai-Ştirbu. *Dacia* 38–39 (1994–1995) 239–295.

BLAY 2012: Blay A.: Későrómai ház Scarbantiában. *Soproni Szemle* 66 (2012) 20–31.

BOCSI 2008: Bocsi, Zs.: Die Keramik aus zwei spätantiken Siedlungen am Balaton: Ordacsehi-Kis-töltés und Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő, Komitat Somogy, Ungarn. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Bonn 25–28. Februar 2008*. Hrsg.: Bemmann, J. – Schmauder, M. Bonn 2008, 415–430.

BOCSI 2012: Bocsi Zs.: Ordacsehi-Kis-töltés és Zamárdi-Kútvölgyi-dűlő 5–6. századi telepeinek kerámiái. In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére (Archaeological Studies in Honour of Éva Garam).* Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 187–204.

BÓNA 1988: Bóna I.: Vázlat a lakóházak történetéről a Kárpát-medencében. *Ethnographia* 1988:3–4 (1988) 401–411.

BRABANDT 1993: Brabandt, J.: *Hausbefunde der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. Ein Forschungsstand.* Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologische Denkmalpflege Sachsen-Anhalt, Landesmuseum für Vorgeschichte 46. Halle (Saale) 1993.

CSEH 1993: Cseh J.: Kengyel-Kiss-tanya (Előzetes jelentés az 1990 őszén végzett régészeti föltárásokról) (Kengyel-Kiss-tanya /-homestead/ /preliminary report about the archaeological excavations finished in the autumn of 1990/). *Tisicum – A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 8 (1993) 137–161.

CSEH 1996: Cseh J.: Kora népvándorlás kori házak Tiszaszőlős környékén (Egy

leletmentés tanulságai). *Múzeumi Levelek* 75:1 (1996) 67–92.

Cseh 1997: Cseh J.: Kora népvándorlás kori teleprészlet a Tiszazugban (Szelevény-Sárga-partoldal) (Early Migration Period settlement remains from the Tiszazug region). *Archaeologiai Értesítő* 121–122 (1994–1995) 1997, 115–129.

Cseh 1999: Cseh J.: Régészeti adatok egy Zagyva-parti gepida településről. In: *A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön (Die Gepiden. Ein frühmittelalterliches germanisches Königreich auf den grossen ungarisches Tiefebene).* Gyulai Katalógusok 7. Szerk.: Havassy P. Gyula 1999, 41–57.

Cseh 2000: Cseh J.: Gepida-ház szövőszék helyével Szolnok-Zagyvapartról (A szerkezet nyomai az 5–6. századi Kelet-Kárpát-medencében) (Gepida house with place of hand-loom from Szolnok-Zagyvapart. Marks of the machine in the East-Carpathian basin of the 5th–6th century). *Jászsági Könyvtár* 4. A Jász Múzeum Évkönyve 1975–2000. Szerk.: Kiss E. – Hortiné dr. Bathó E. Jászberény 2000, 91–111.

Cseh 2004: Cseh J.: Szelevény-Schweigertanya. Egy VI. századi gepida település a Tiszazugban (Szelevény-Schweiger-homestead. A Gepid Settlement of the 6th century in the Tiszazug). *Tisicum – A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 14 (2004) 71–165.

Cseh 2007: Cseh J.: Újabb régészeti ásatás Kengyel-Kiss-tanyánál. *Tisicum – A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 16 (2007) 345–375.

Cseh 2009: Cseh J.: Kereskedelmi áru importált mázas kerámia a Kr. u. 4–6. századból kengyeli lelőhelyeken (Baghy-homok és Kengyelpart I.). *Tisicum – A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 19 (2009) 323–332.

Cseh 2013: Cseh J.: Gepida település régészeti nyomai Kengyel-Kiss tanya mellett – 1990. Függelék: a gót–gepida nyelv házra vonatkozó szavainak köréből. *Tisicum – A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 22 (2013) 91–143.

Donat 1980: Donat, P.: *Haus, Hof und Dorf in Mitteleuropa vom 7–12. Jahrhundert*. Berlin 1980.

Droberjar 1997: Droberjar, E.: *Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren*. Fontes Archaeologici Pragenses 21. Pragae 1997.

Hajnal 2007: Hajnal Zs.: Tiszagyenda-Lakhatom 14. lelőhely. In: *Új szerzemények a Magyar Nemzeti Múzeumban, 2006–2007.* Szerk.: Pallos L. Budapest 2007, 10–11.

Hajnal 2009: Hajnal Zs.: Házak a kölked-feketekapui avar kori telepen (Häuser in der awarenzeitlichen Siedlung Kölked-Feketekapu). *Archaeologiai Értesítő* 134 (2009) 91–116.

Hammer 2013: Hammer, Ø.: *PAST. Paleontological Statistics Version 3.0, Reference manual*. Oslo 2013.

Horedt 1979: Horedt, K.: *Moreşti. Grabungen in einer mittelalterlichen Siedlung in Siebenbürgen* 1. Bukarest 1979.

Kokowski 1998: Kokowski, A.: Zur Frage sogenannter „großer Häuser" in Mittel- und Osteuropa. In: *Haus und Hof im östlichen Germanien: Tagung, Berlin vom 4. bis 8. Oktober 1994*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 50. Hrsg.: Leube, A. Bonn 1998, 14–25.

Kolník 1998: Kolník, T.: Haus und Hof im quadischen Limesvorland. In: *Haus und Hof im östlichen Germanien: Tagung, Berlin vom 4. bis 8. Oktober 1994*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 50. Hrsg.: Leube, A. Bonn 1998, 144–159.

Kondé 2012: Kondé Zs.: *Avar kori települések Rákóczifalva-Bagi-földek lelőhelyen*. Szakdolgozat. Budapest 2012.

Kovács et al. 2007: Kovács K. – Sebők K. – Szabó G. – Váczi G.: Rákóczifalva, Bagi-föld (8/a sz. lh.). In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 261–262.

KOVÁCS ET AL. 2008: Kovács K. – Sebők K. – Szabó G. – Váczi G.: Rákóczifalva, Bagiföld, 8/a sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2007 (Archaeological Investigations in Hungary 2007).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2008, 266–267.

KOVÁCS–VÁCZI 2007: Kovács K. – Váczi G.: Rákóczifalva, Bagi-föld (8. sz. lh.). In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 261.

LEUBE 2009: Leube, A.: *Studien zu Wirtschaft und Siedlung bei den germanischen Stämmen im nördlichen Mitteleuropa während des 1.-5./ 6. Jhd. n. Chr.* Römisch-Germanische Forschungen 64. Mainz am Rhein 2009.

LOVÁSZ 1987: Lovász E.: Gepida ház Egerlövőn (Haus der Gepiden in Egerlövő). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 25–26 (1986–1987) 1987, 127–140.

MÁCSAI 2012: Mácsai V.: *A Rákóczifalva-Bagiföldek 8A. lelőhely avar temetőjének feldolgozása.* Szakdolgozat. Budapest 2012.

MAGOMEDOV 1999: Magomedov, B.: Siedlungen der Černjachov-Sîntana-Kultur. In: *Die Sîntana de Mureš-Černjachov-Kultur: Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh vom 20. bis 25. Oktober 1995 zum Gedenken an Kazimierz Kozłowski /9.12.1934–9.7.1995/.* Hrsg.: Gomolka-Fuchs, G. Bonn 1999, 69–83.

MASEK 2012: Masek Zs.: Kora népvándorlás kori települések kutatása Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhelyek területén (Settlement surveys from the Early Migration Period at Rákóczifalva-Bagi-földek /Sites 5–8–8A/). In: *Hadak Útján. A Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.* Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 43–59.

ÓDOR 2009: Ódor J. G.: Langobard telepnyom Mözsről (Langobarden Siedlungspuren von Mözs). *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 31 (2009) 23–35.

PÁRDUCZ 1949: Párducz M.: Népvándorláskori ház Mohácson (Дом вг. Мохач из времён переселение народов). *Archaeologiai Értesítő* 76 (1949) 85–89.

ŠALKOVSKÝ 2001: Šalkovský, P.: *Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt.* Nitra 2001.

SKRIBA–SÓFALVI 2004: Skriba P. – Sófalvi A.: Langobard település Balatonlelle határában (Eine langobardensiedlung in der Gamarkung von Balatonlelle). *Archaeologiai Értesítő* 129 (2004) 121–163.

SZABÓ–SEBŐK 2007: Szabó G. – Sebők K.: Rákóczifalva, Bagi-föld (5. sz. lh.). In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 260–261.

SZABÓ 1978: Szabó J. J.: Népvándorláskori teleprészlet és Árpád-kori településnyomok Battonya határában (Völkerwanderungszeitlicher Siedlungsteil und arpadenzeitliche Siedlungsspuren in der Nähe von Battonya). *Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 5 (1978) 61–84.

SZABÓ–VÖRÖS 1979: Szabó J. J. – Vörös I.: Gepida lelőhelyek Battonya határában. *Archaeologiai Értesítő* 106 (1979) 218–229.

SZALONTAI–TÓTH 2000: Szalontai Cs. – Tóth K.: Előzetes jelentés a Kiskundorozsma határában végzett szarmata kori település- és temetőfeltárásról. In: *Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak konferenciája. Domaszék 1999. szeptember 27–30.* Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 59–79.

TAKÁCS 2002: Takács, M.: Der Hausbau in Ungarn vom 2. bis zum 13. Jahrhundert n. Chr. – ein Zeitalter einheitlicher Grubenhäuser? In: *The Rural House, from the Migration Period to the Oldest Still Standing Buildings. Ruralia* 4. Ed.: Klapste, J. Praha 2002, 272–290.

B. TÓTH 2006: B. Tóth, Á.: *Gepidische Siedlungen im Theissgebiet.* Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 4. Budapest 2006.

VÁRADI 2000: Váradi A.: Előzetes jelentés a Nagyút határában feltárt római és késő népvándorlás kori teleprészletekről. In: *Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak konferenciája. Domaszék 1999. szeptember 27–30.* Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 125–153.

VÉKONY 1985: Vékony G.: Koranépvándorláskori telepnyomok Pilismaróton (Frühvölkerwanderungszeitliche Siedlungsspuren in Pilismarót*) Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1985, 85–96.

VÖRÖS 1998: Vörös G.: Településszerkezet és életmód az alföldi szarmaták falvaiban. In: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön (Die Gepiden. Ein frühmittelalterliches germanisches Königreich auf den grossen ungarisches Tiefebene).* Gyulai Katalógusok 6. Szerk: Havassy P. Gyula 1998, 49–66.

WICKER–KNIPL 2011: Wicker E. – Knipl I.: Árkok, sáncok, kérdések (Előzetes jelentés Apostag-Szilas-Kelet lelőhelyen végzett feltárásról). In: *A Barbaricum ösvényein… A 2005-ben Kecskeméten tartott tudományos konferencia előadásai.* Archaeologia Cumanica 1. Szerk.: Somogyvári Á. – V. Székely Gy. Kecskemét 2011, 79–85.

ZIMMERMANN 1982: Zimmermann, W. H.: Archäologische Befunde frühmittelalterlicher Webhäuser. Ein Beitrag zum Gewichtswebstuhl. *Jahrbuch Männer Morgenstern* 61 (1982) 111–144.

"HUNDRED GEPID DWELLINGS" – THE STRUCTURE OF THE GEPID SETTLEMENT AT RÁKÓCZIFALVA

The excavations of a huge continuous archaeological site at Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A in 2006–2007 have produced altogether 2062 archaeological features from different periods at the area of 94,979 m^2. 266 features (485 stratigraphic units), including 10 burials and 105 pit-houses, can be dated to the Gepid phase. In this paper I evaluate these pit-house-like structures according to different aspects. The chronological aspect could not be used in the analysis yet, since the overall evaluation of the pottery finds is still under way. Thus, the results of this paper should be considered as preliminary. Nevertheless, even this preliminary evaluation gives a rough picture of what is most probably the largest 5th-6th century excavated settlement in the Great Hungarian Plain or even in the Carpathian Basin.

The first part of the study presents the outline of the main structural units of the settlement. The structure of the excavated settlements is spread and it covers a territory of approx. 7 ha. A larger part of it consists of dwellings separated by a ditch network renewed at least once. Another part can be characterised by rows of houses located at regular distance from each other; elsewhere the dwellings form small groups. Two average-size pit-houses opened to south-southeast and surrounded by circular ditches are situated at the eastern part of the site. The densest part of the settlement is at the eastern side of the excavated area. All the pit-houses with ovens (15) are located here. This may be interpreted as a workshop area.

In the next part of the paper I evaluate the size, depth and orientation of the buildings and create a typology of the structural features of the houses. The conclusions show a more or less similar picture to the one based on the results of the investigations carried out during the last two decades, thought to be characteristic for the Kingdom of the Gepids. The settlement at Rákóczifalva confirms that Gepid settlements can be characterised by pit-houses with two posts or their variations. The solution with six posts is much rarer than in Transdanubia, and even rarer is the type with posts in the corners. Different asymmetric structures appear in relatively high numbers again as compared to Transdanubia. Many dwellings have no traces of supporters, a phenomenon which has not been documented yet in Transdanubian excavations. In case of the Great Hungarian Plain the situation is slightly different, due to the presence of houses with a single post in the middle.

The settlement at Rákóczifalva with its huge territory, structuring and some kind of regularity represents a new stage of quality among the rural Germanic settlements in Hungary. Its evaluation requires the so-called intra-site analysis, involving more complex methods. The main starting point in this case is the use of several statistical methods, which is inevitable in dealing with such amount of data, even in the analysis of simpler settlement features such as territory, depth, etc.

The statistical analysis (Principal Component Analysis) showed that there were no significantly different groups among the houses according to their main morphological characteristics. However, the distribution of the data on the map emphasises some of the relations. Some categories of the attributes turn up in larger groups, showing particular tendencies (e.g. depth, orientation); in other cases the groups are smaller (e.g. territories or structural orientations); some other categories, at the same time, seem to be rather occasional (for example, the appearance of structural types on the site). Some of these distributions can be accidental. Sometimes, however, too many independent variables are concentrated in small areas. The most striking example for this is the dense eastern part of the settlement where the number of different houses with specific attributions is the highest. Among these attributions such characteristics as small size, shallow depth, presence of the oven, asymmetrical structure or a single post in the middle as well as north–south or north-northeast–south-southwest orientation can be emphasized. Certainly, these attributes are not valid for each of the dwellings but together they collectively detach this part of the site.

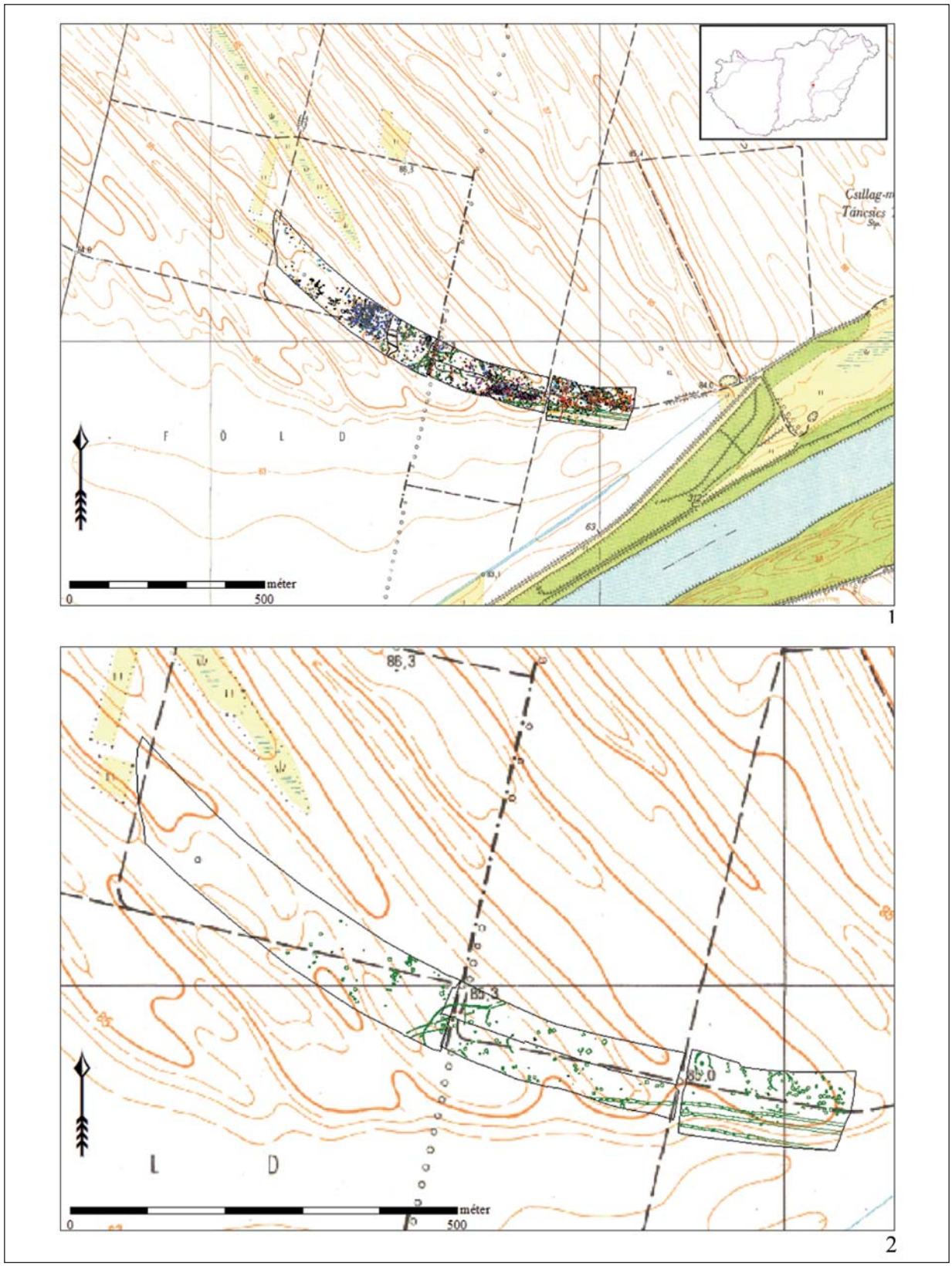
The detailed evaluation helps in outlining the chronological spectrum of the site, which will be even more complex after the completion of the database. As soon as it will have been done, research can be focused on such questions as the spatial structure of the settlement and its changes, household analysis and social differentiation.

JELMAGYARÁZAT AZ 1–7. KÉPEKHEZ

Világoskék: neolitikum; barna: rézkor; sötétkék: szarmata kori telepjelenségek; piros: szarmata kori temetkezések; sötétzöld: gepida kori telepjelenségek; világoszöld: gepida kori temetkezések; lila (magenta): avar kor; sötétlila: népvándorlás kor; sötét narancsszín: késő középkor – kora újkor; sárga: ismeretlen kor; fekete: természetes jelenség, illetve feltárás határa; piros vonal: összeillő edénytöredékek kapcsolatai.

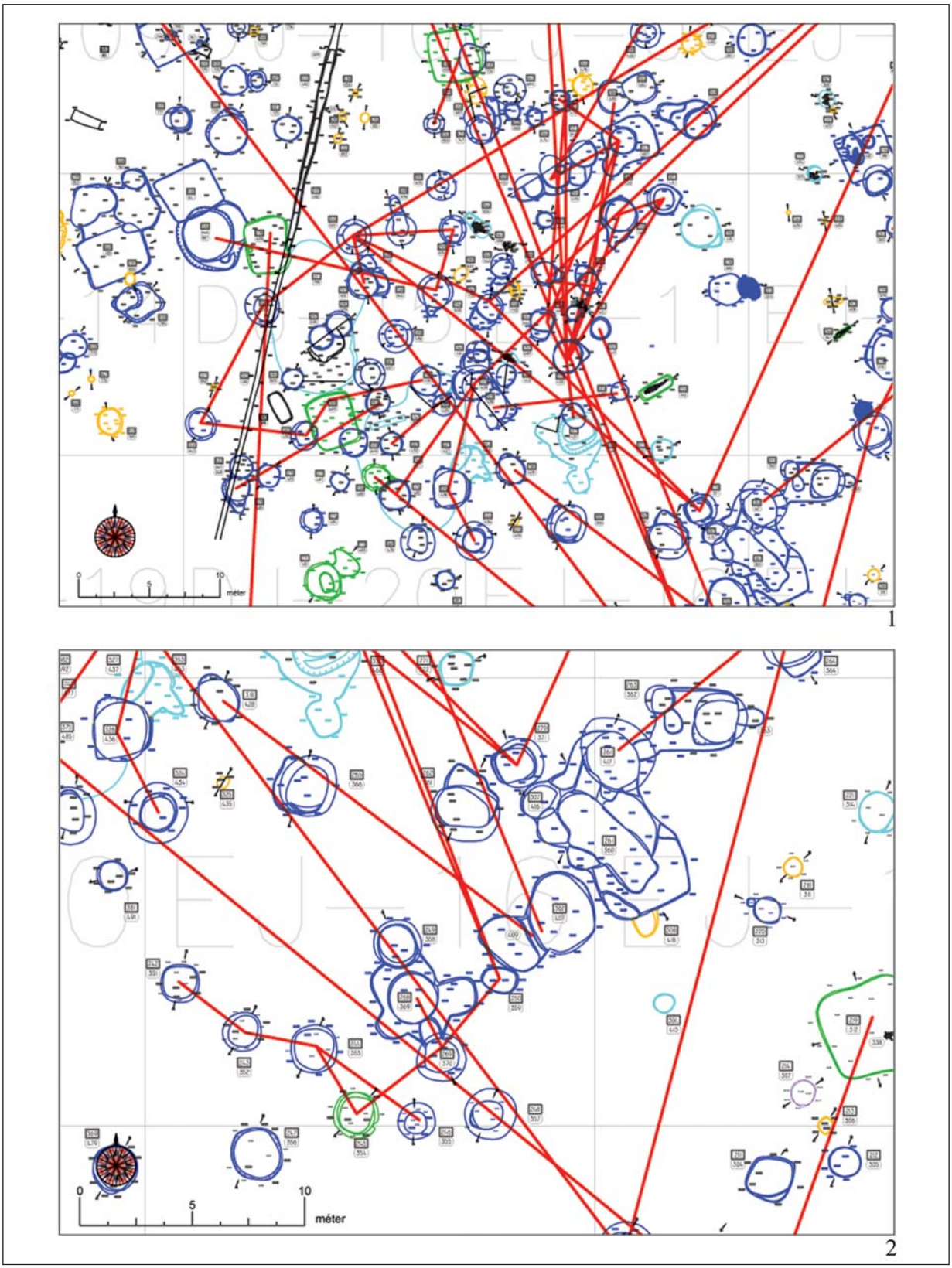
SYMBOLS FOR FIGS 1–7

Light blue: neolithic; brown: Copper Age; dark blue: Sarmatian settlement features; red: Sarmatian burials; dark green: Gepid settlement features; light green: Gepid burials; magenta: Avar Age; purple: Migration Period ; dark orange: Late Middle Ages–Early Modern Age; yellow: unknown; black: natural features btw. excavation border; red lines: links of connectable potsherds.



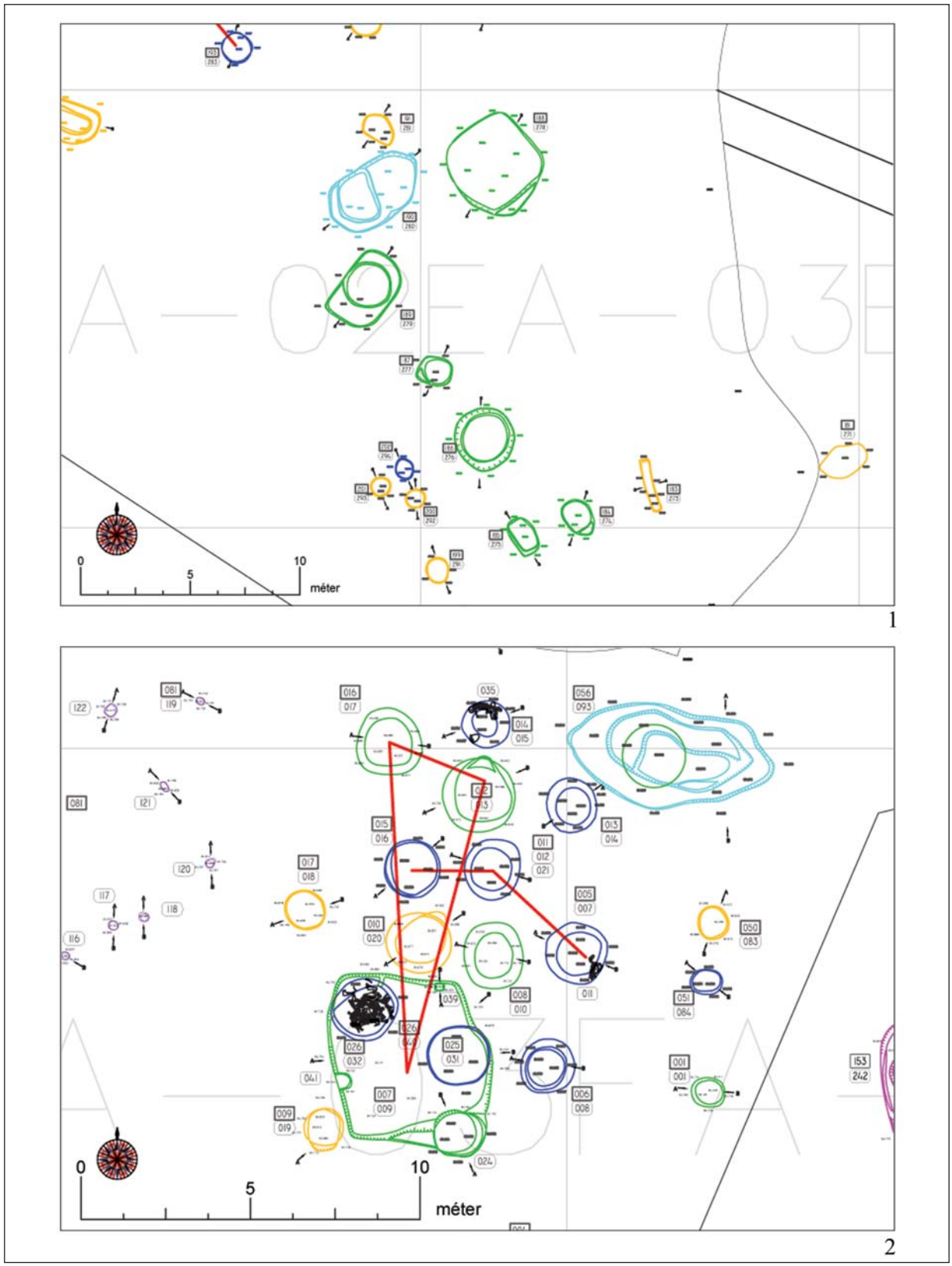
1. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely. 1: Összesítő térkép a lelőhely környezetével; 2: A gepida kori település összesítő térképe

Fig. 1. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. 1: Overview map with the environment of the site; 2: Overview map of the Gepid settlement



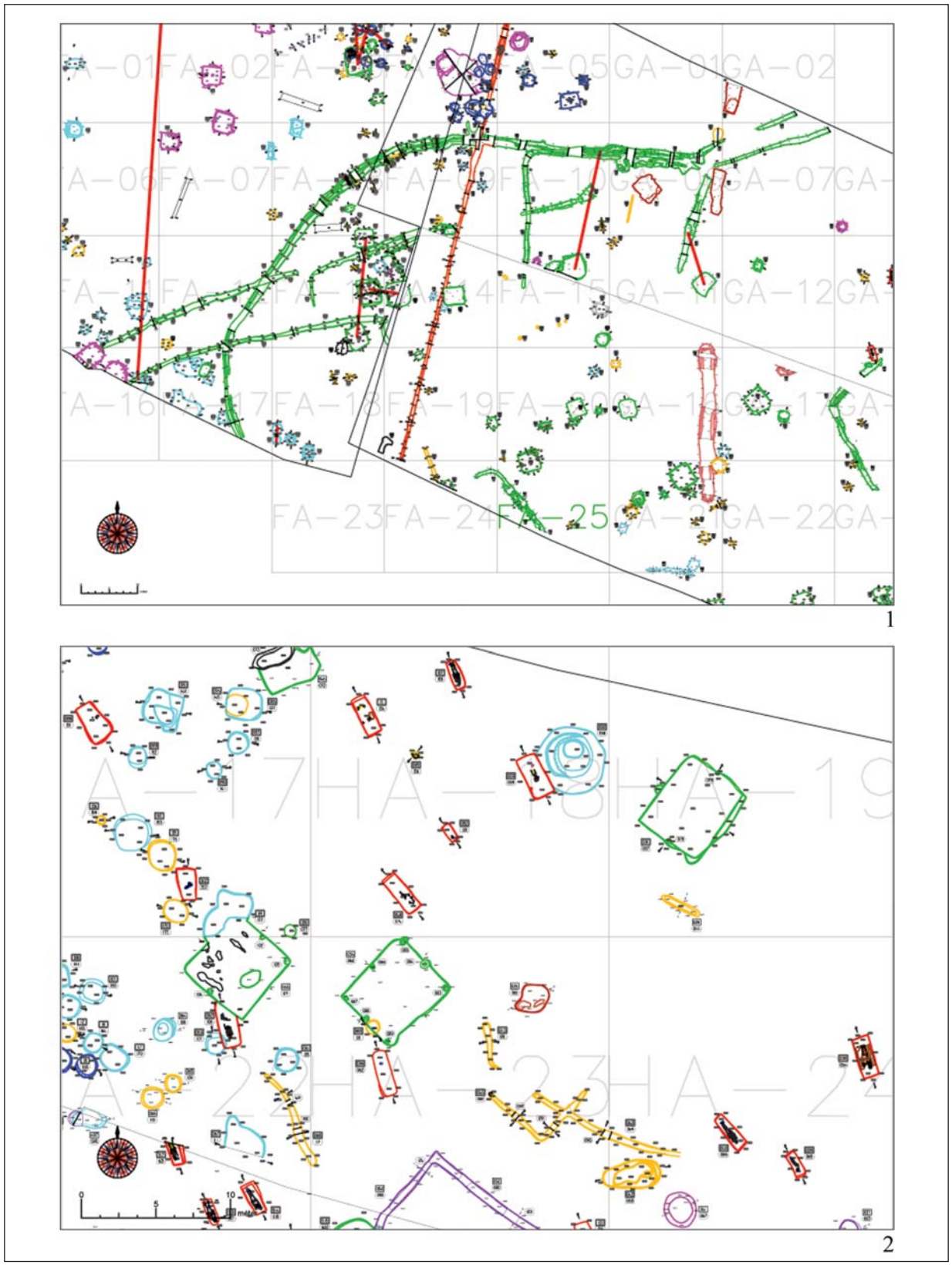
2. kép. Gepida kori településnyomok a település késő szarmata – hun kori pusztulási rétegének környezetében, Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely

Fig. 2. Traces of the Gepid settlement in the vicinity of the destruction horizont of the former Late Sarmatian-Hunnic period settlement, site Rákóczifalva-Bagi-földek 5



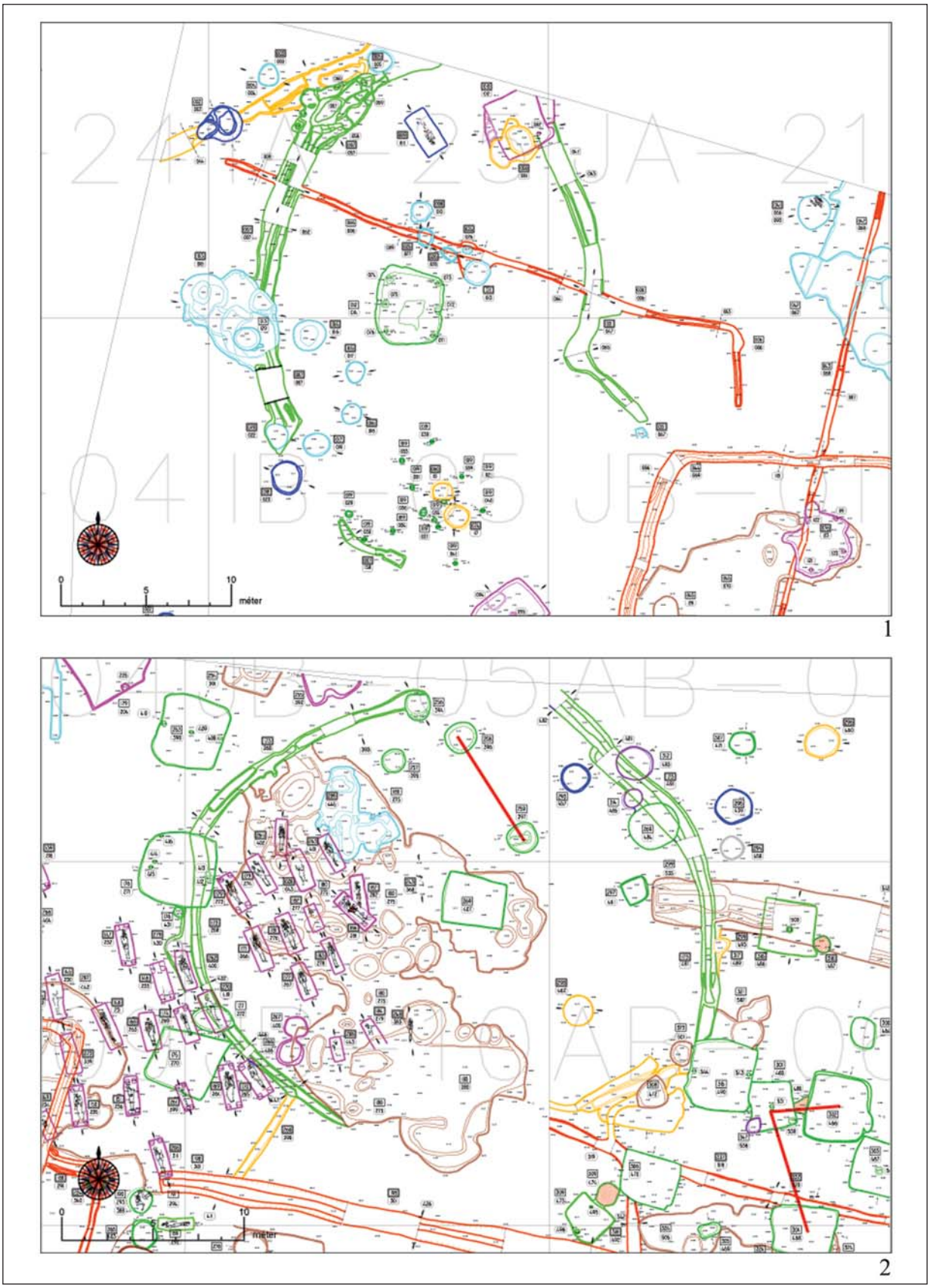
3. kép. 1: Gepida kori települési egység, Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely, középső rész; 2: Kontinuitás-problémák: szarmata és gepida kori megtelepedés nyomai, Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely, északkeleti oldal

Fig. 3. 1: Gepid settlement unit in the central part of Rákóczifalva-Bagi-földek 5; 2: Problems of continuity between the Late Sarmatian and the Gepid settlement, northeastern part of the site Rákóczifalva-Bagi-földek 5

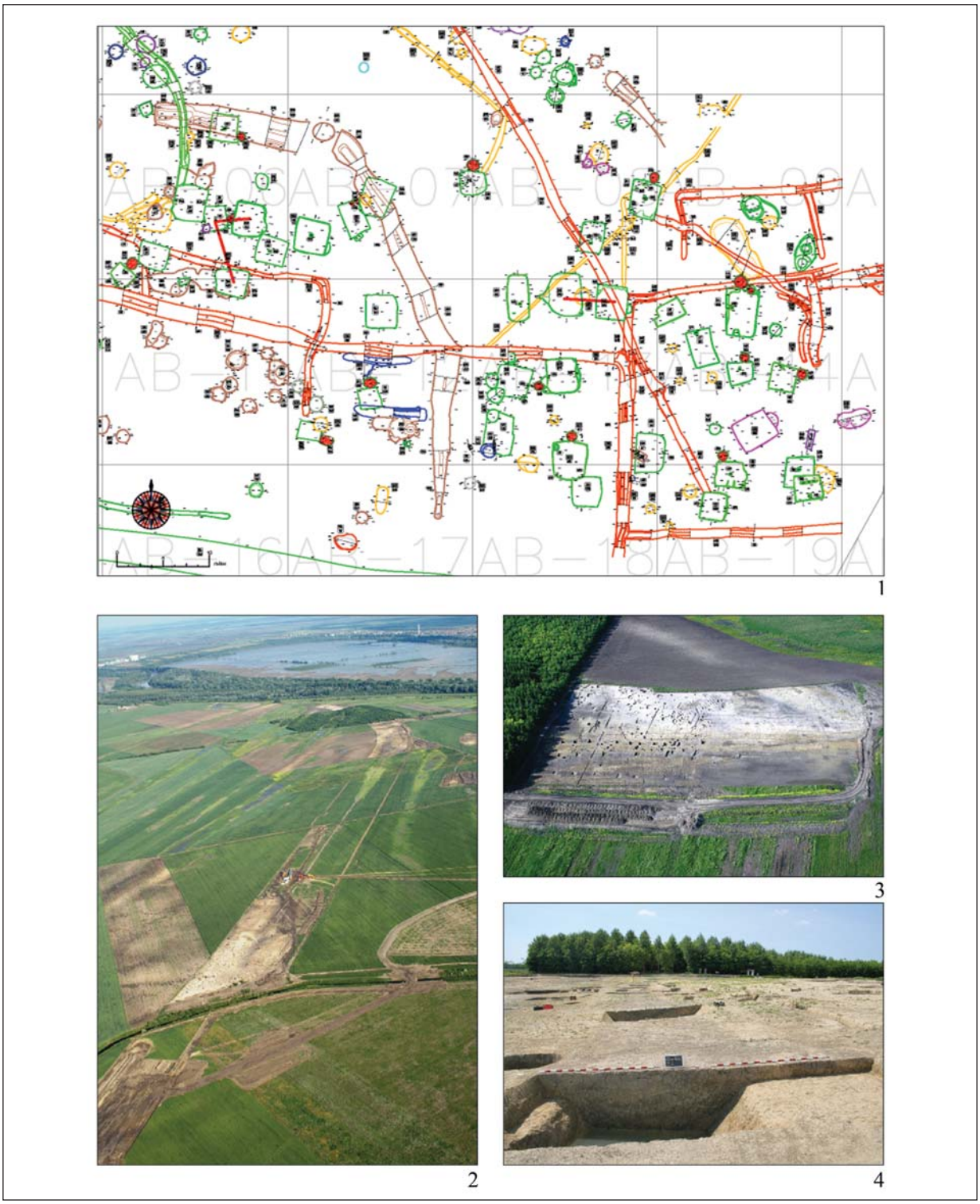


4. kép. 1: Árokrendszerrel tagolt településrészlet, Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8A. lelőhely; 2: A legnagyobb (26,5–28,6 m²) gepida kori épületek elhelyezkedése, Rákóczifalva-Bagi-földek 8A. lelőhely

Fig 4. 1: Settlement unit divided by the ditch system, site Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8A; 2: Location of the largest Gepid dwellings (26,5–28,6 m²), site Rákóczifalva-Bagi-földek 8A

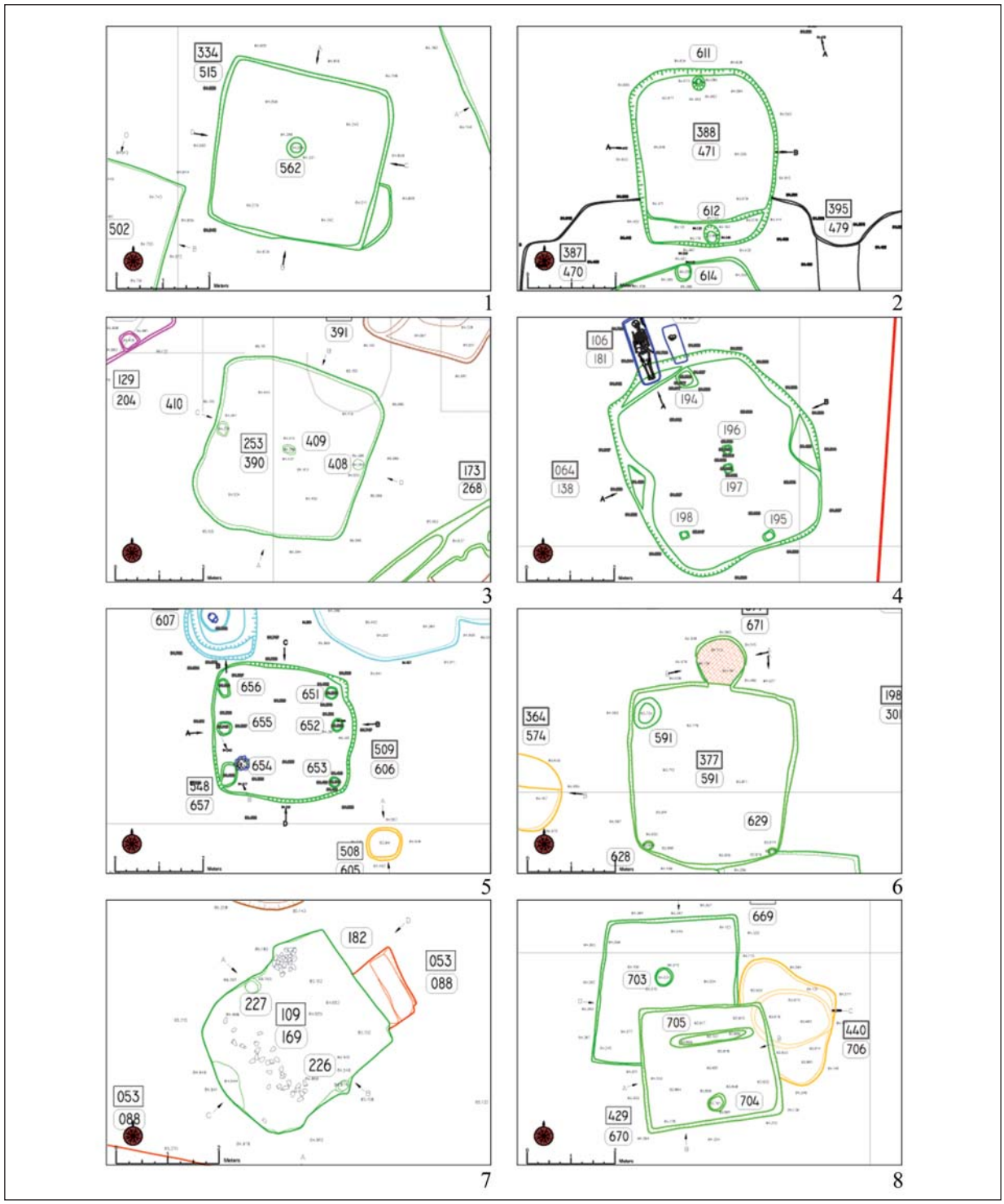


5. kép. Árokkal körülvett gepida kori épületek elhelyezkedése, Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lelőhely
Fig 5. Location of Gepid dwellings surrounded by ditches, site Rákóczifalva-Bagi-földek 8



6. kép. 1: Gepida kori településrész kemencés épületekkel, Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lelőhely keleti oldala; 2: Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely a gát nyomvonalában, háttérben a Tisza és az elárasztott vezseny-martfűi kanyar a 2006. évi zöldár idején; 3: A 8. lelőhely az ártér felé eső hármas árokrendszerrel, feltárás alatt; 4: Az árokrendszer északi ága (8/156/440.)

Fig. 6. 1: Part of the Gepid settlement with dwellings with ovens, eastern part of the site Rákóczifalva-Bagi-földek 8; 2: Sites Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A in the track of the new dam; in the background, the flooded Tisza River in the spring of 2006; 3: Site 8 during the excavation with the triple ditch-system located near the flood basin; 4: The northern branch of the ditch (8/156/440)



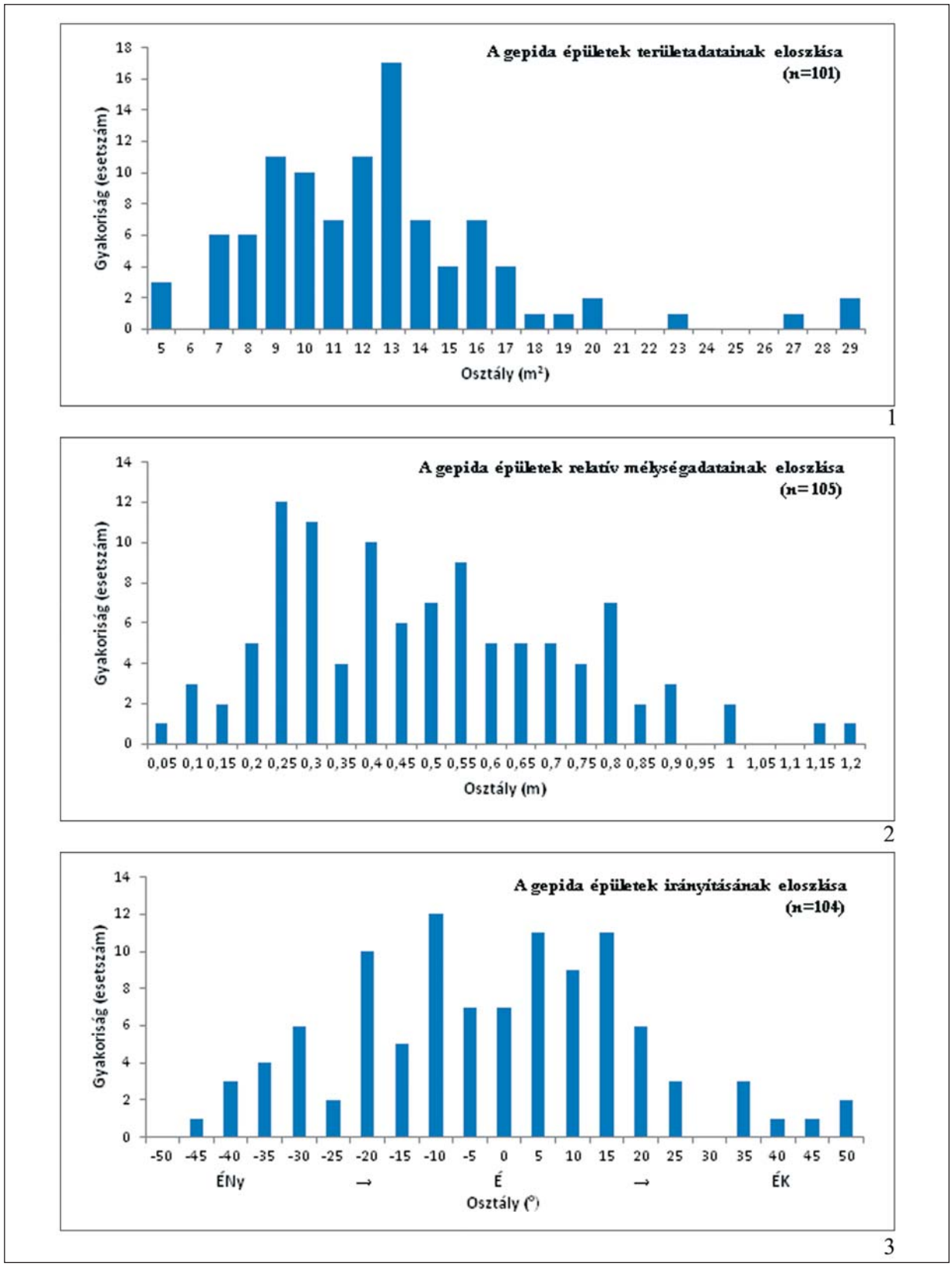
7. kép. 1–6: Példák a gepida kori épületek szerkezeti típusaira. 1: Középoszlopos épület (2. típus, 8/334/515.); 2: Két ágasfás épület (3/1. típus, 8A/388/471.); 3: A tengelyben három cölöphely (3/2. típus, 8/253/390.); 4: A tengelyben több cölöphely, oldalsó kiegészítővel (3/5. típus, 5/64/138.); 5: Hatoszlopos épület (4. típus, 8A/509/606.); 6: Az oldalfal mentén elhelyezett aszimmetrikus cölöpök (3/6. típus, 8/377/591.). 7–8. Szövőházak. 7: 8/109/169.; 8: 8/439/670.

Fig 7. 1–6: Some structure types of the Gepid dwellings, 1: With one post in the middle (Type 2, 8/334/515); 2: Two posts in the axis (Type 3/1, 8A/388/471); 3: Three posts in the axis (Type 3/2, 8/253/390); 4: More posts in the axis with lateral entrance (Type 3/5, 5/64/138); 5: Six posts (Type 4, 8A/509/606); 6: Posts on the sidewalls in asymmetric arrangement (Type 3/6, 8/377/591). 7–8: Weaving workshops. 7: 8/109/169.; 8: 8/439/670



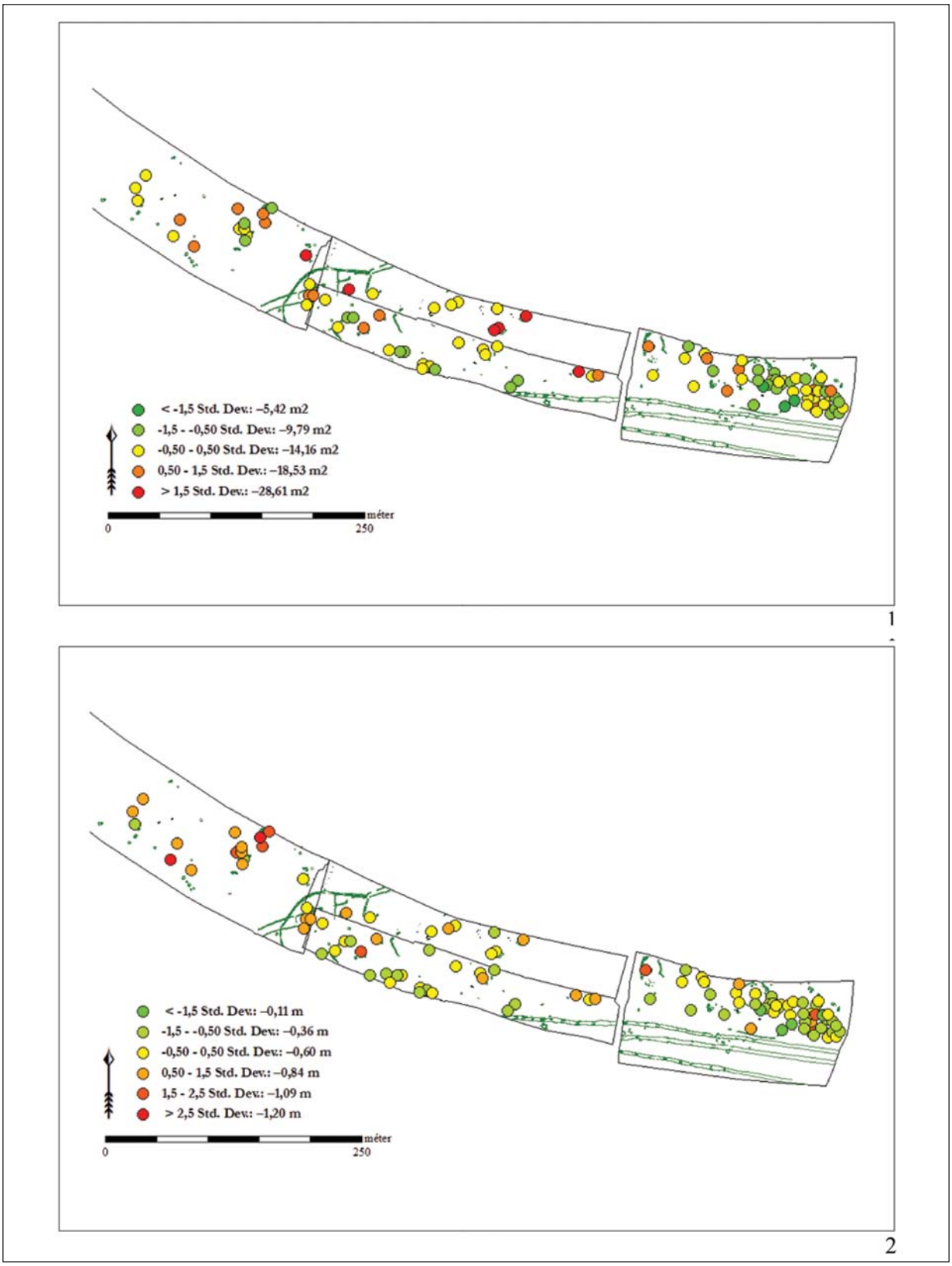
8. kép. 1–3: A 8/109/169. leégett szövőház; 4: 8/431/673. gödör; 5: 8/316/486. épület; 6: 8/422/657. épület; 7–8: 8/336/517. épület

Fig. 8. 1–3: Burnt weaving workshop, 8/109/169; 4: Pit 8/431/673; 5: Dwelling 8/316/486; 6: Dwelling 8/422/657; 7–8: Dwelling 8/336/517



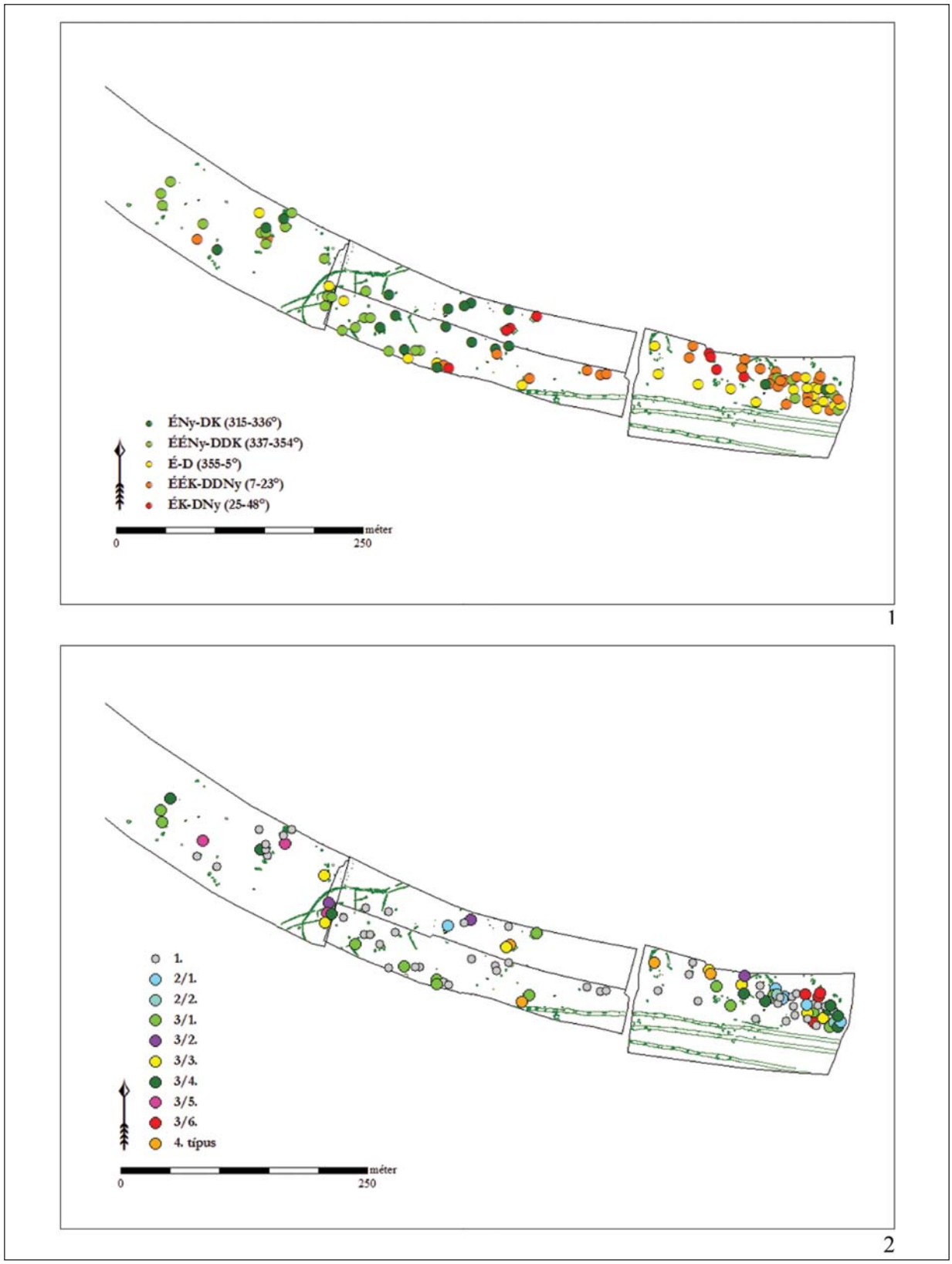
9. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely. 1: Az épületek területadatai; 2: Az épületek mélységadatai; 3: Az épületek irányítása

Fig. 9. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. 1: Spatial data of the dwellings; 2: Depth data of the dwellings; 3: Orientation of the dwellings



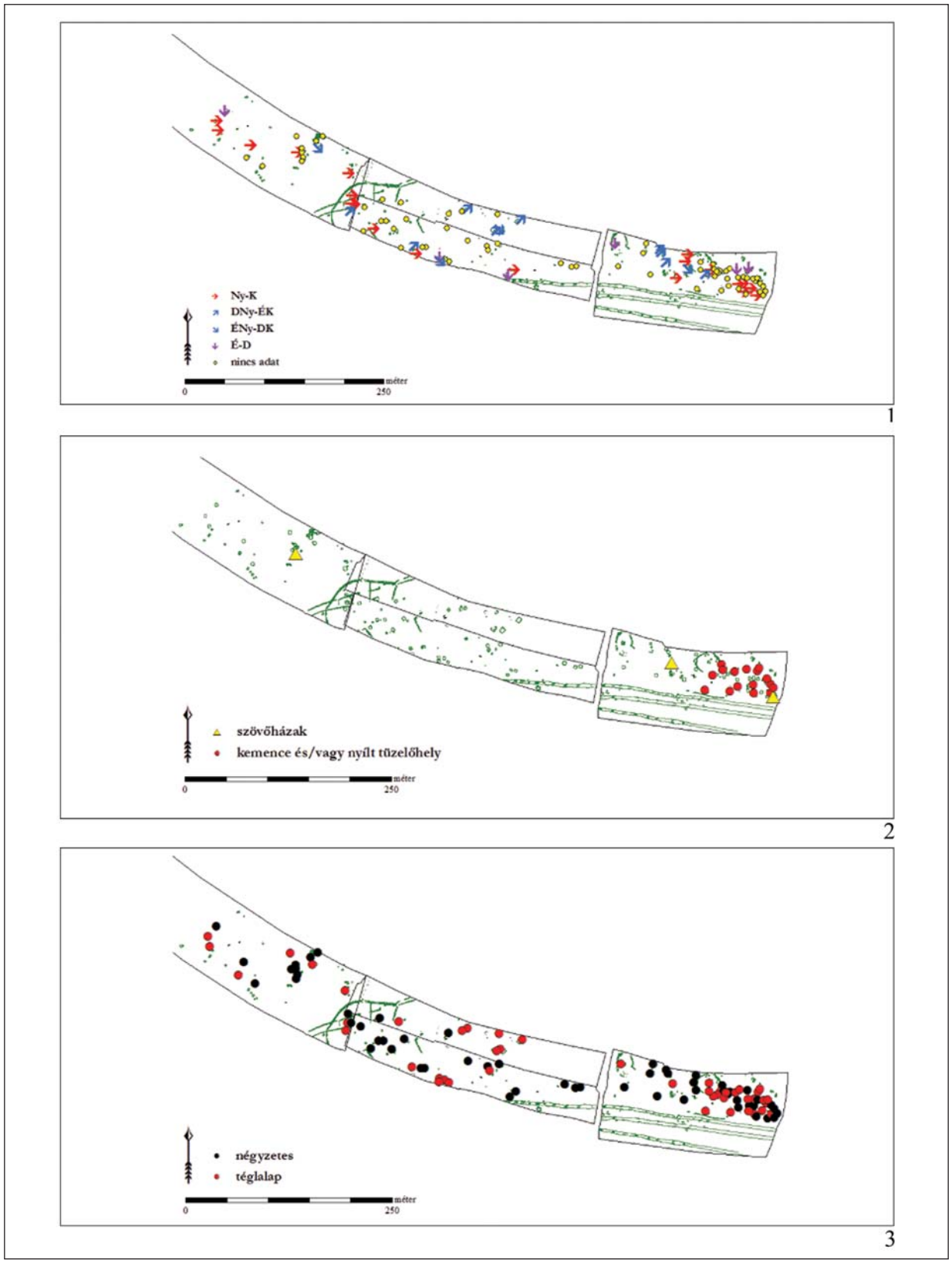
10. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely. 1: A gepida épületek területi csoportjainak eloszlása; 2: Az épületek mélységi csoportjainak eloszlása

Fig. 10. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. 1: Distribution of the spatial groups of the dwellings; 2: Distribution of the depth groups of the dwellings



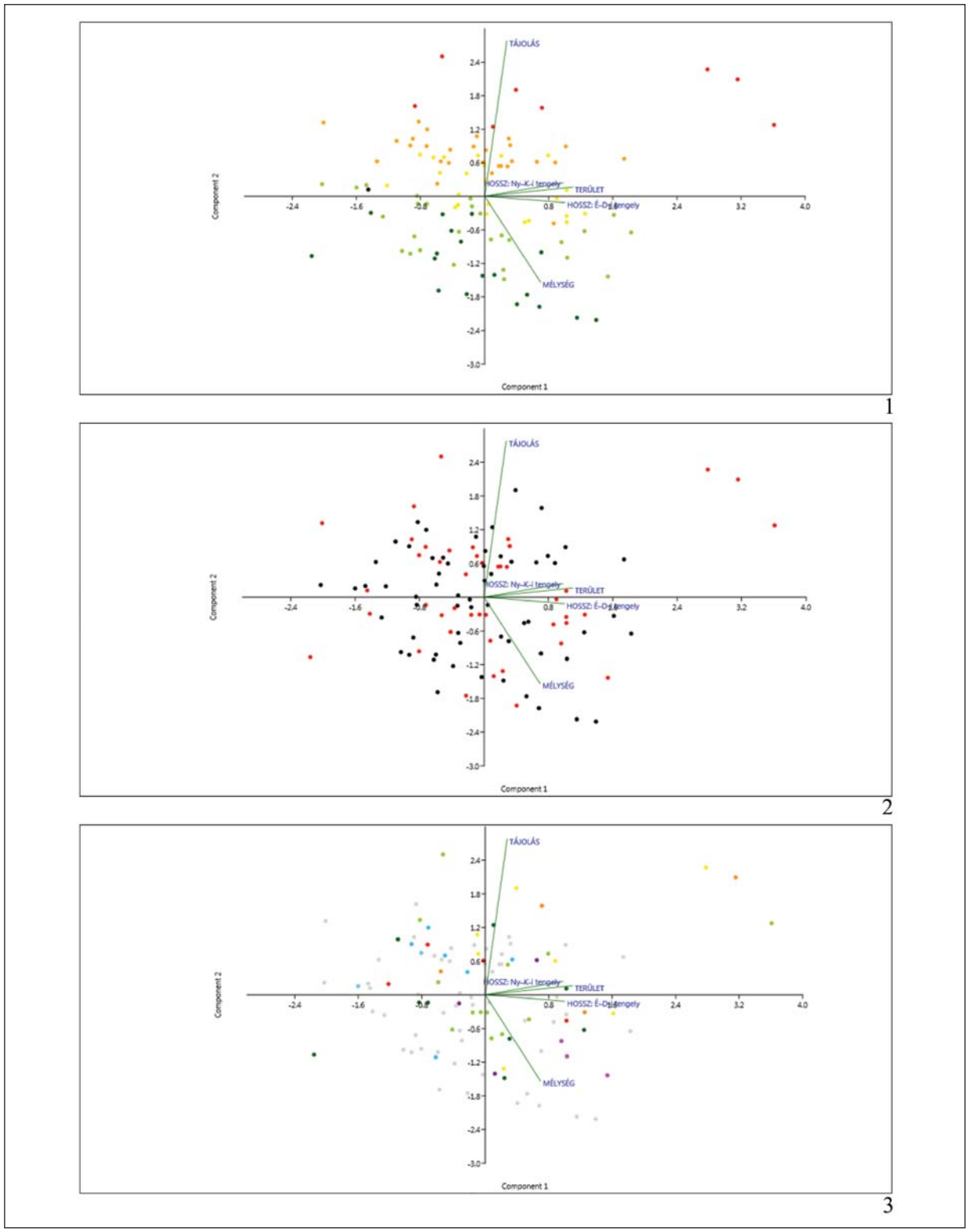
11. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely. 1: A gepida épületek irányítási csoportjainak eloszlása; 2: Az épületek szerkezettípusainak elhelyezkedése

Fig. 11. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. 1: Distribution of the orientation groups of the dwellings; 2: Distribution of the structure types of the dwellings



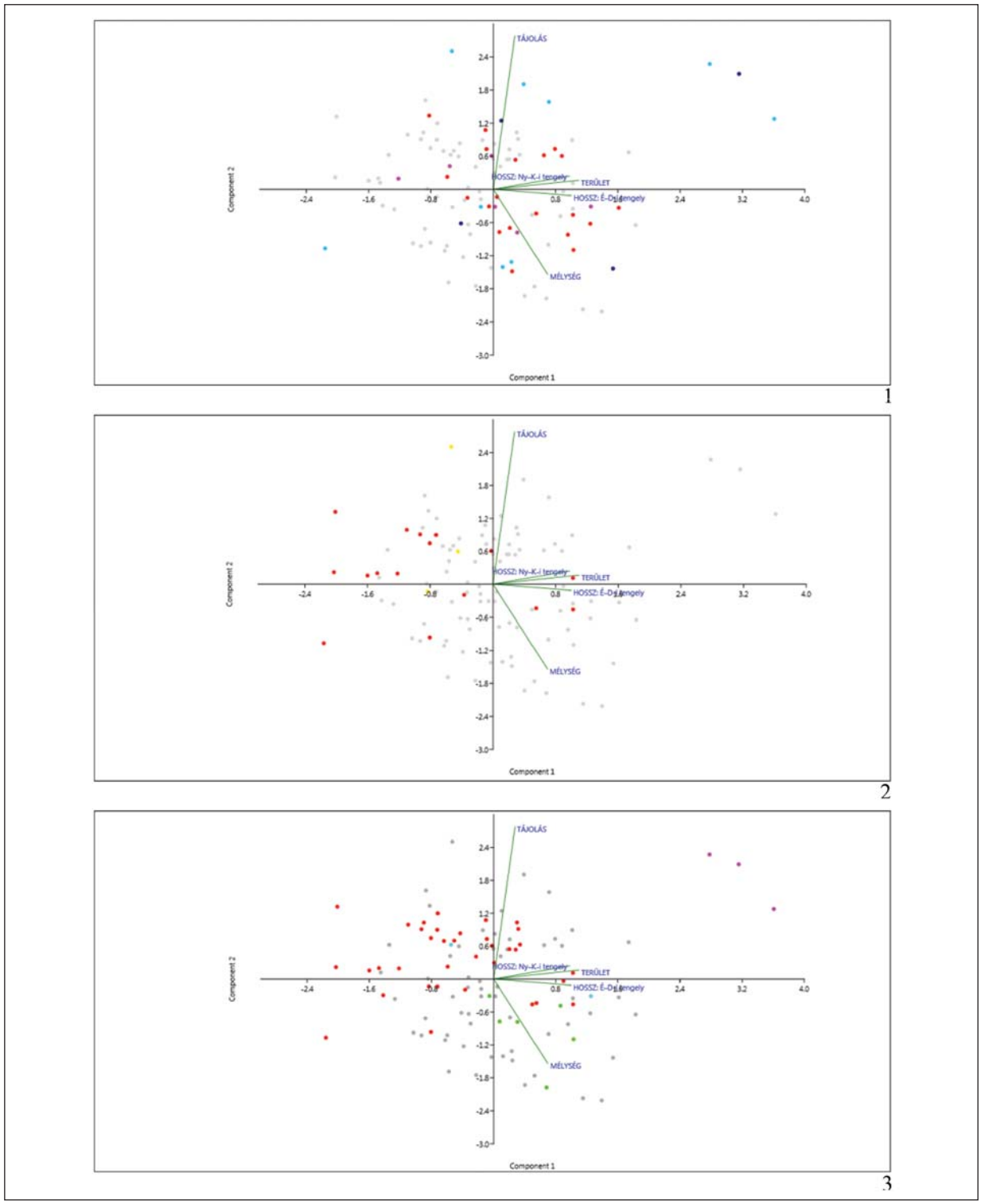
12. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely. 1: A gepida épületek szerkezeti tájolásai; 2: Kemencés épületek és szövőházként azonosítható épületek elhelyezkedése; 3: Négyzetes és téglalap alakú épületek eloszlása

Fig. 12. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. 1: Structural orientation of the dwellings; 2: Location of the dwellings with oven (red) and weaving activity (yellow); 3: Distribution of the square (black) and rectangular (red) dwellings



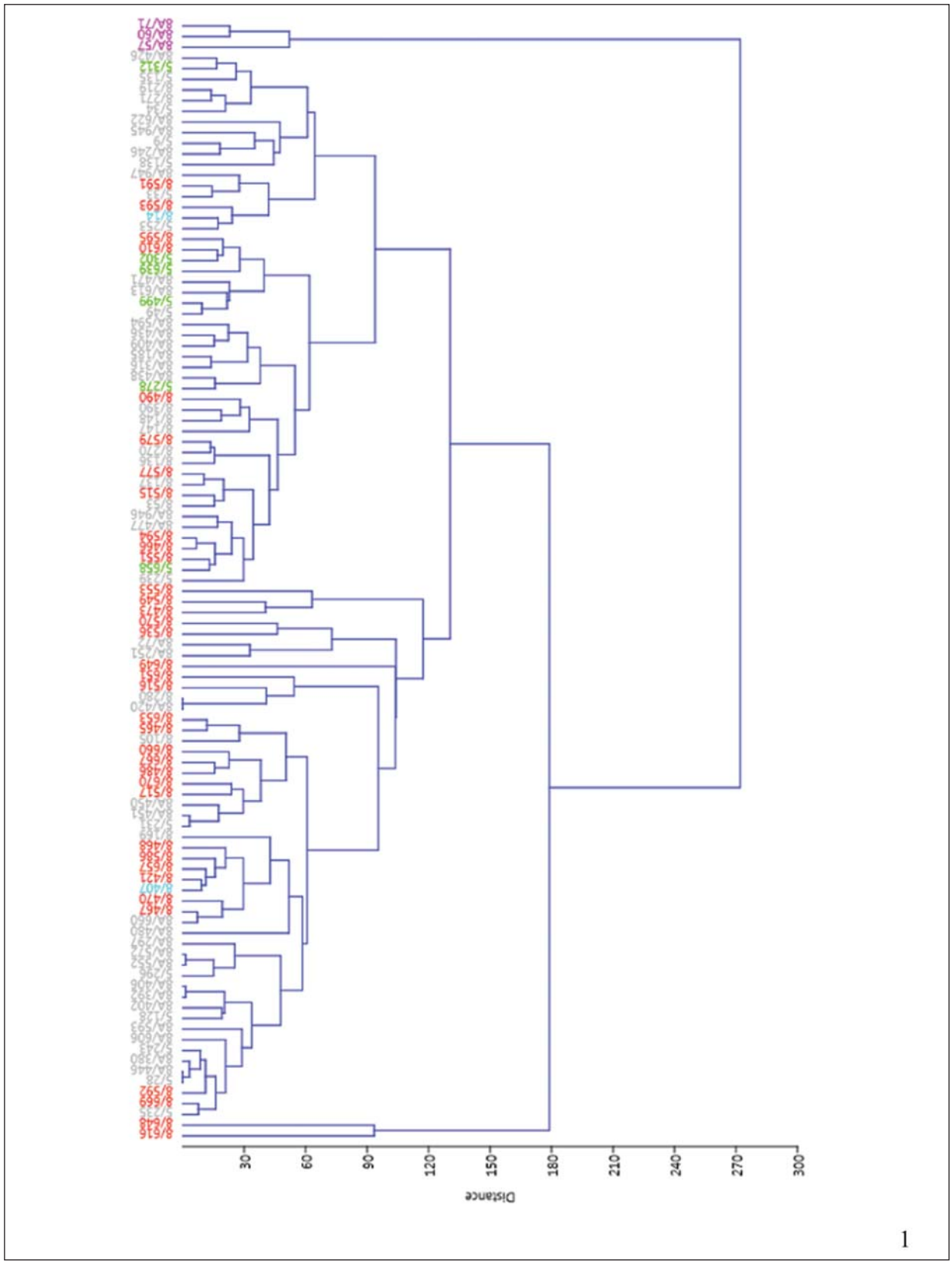
13. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely: főkomponens-elemzés az épületek metrikus adatai alapján. 1: Az épületek irányítása szerint (jelmagyarázat: vö. 11. kép 1); 2: Az épületek alakja szerint (vö. 12. kép 3); 3: Szerkezeti típusok szerint (vö. 11. kép 2)

Fig. 13. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. Principal Component Analysis on the ground metric data of the dwellings. 1: According to orientation (see the legend of fig. 11. 1); 2: According to shape (see fig. 12. 3); 3: According to structure types (see fig. 11. 2)



14. kép. Főkomponens-elemzés az épületek metrikus adatai alapján. 1: Az épületek szerkezetének tájolása szerint (vö. 12. kép 1); 2: Kemencés épületek és szövőházak (vö. 12. kép 2); 3: Térbeli csoportok kiemelésével (piros: Rákóczifalva-Bagi-földek 8. lelőhely keleti oldala; zöld: 5. lelőhely nyugati oldala, szarmata település fölött; lila: „nagy épületek" csoportja, 8A. lelőhely; kék: körárokkal kerített épületek, 8. lelőhely)

Fig. 14. Principal Component Analysis on the ground metric data of the dwellings. 1: According to structure orientation (see fig. 12. 1); 2: According to dwellings with oven and weaving activity (see fig 12. 2); 3: According to some groups (red: eastern part of site 8; green: western part of site 5, above the Late Sarmatian settlement; magenta: largest buildings, site 8A; blue: dwellings surrounded by ditches, site 8)



15. kép. A gepida kori épületek összefüggései hierarchikus klaszteranalízis (csoportátlag-algoritmus) alapján (kiemelések vö. 14. kép 3), Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely

Fig. 15. Relations of the Gepid dwellings according to hierarchical cluster-analysis (Paired Group algorithm, see the legend of fig. 14. 3), site Rákóczifalva-Bagi-földek 5–8–8A

Hadak útján XXIV. Budapest – Esztergom 2015, 447–468.

„ÉJT S NAPPALT LOVON TÖLTÖTTÉK…” – A KORA NÉPVÁNDORLÁS KORI LÓSZERSZÁMOK VIZSGÁLATA A KELETI LELETANYAG TÜKRÉBEN

Piros Réka Ágnes*

Absztrakt: *A késő császárkorból és kora népvándorlás korból származó lószerszámokat általában csak egy adott lelőhely publikálásánál ismertetik, illetve korszakolják. Érdemes azonban ezeket a tárgyakat együtt elemezni, mivel sok mindent elárulhatnak az összehasonlítás során. Az analógiáik felkutatásával bizonyossá válhat, mely területeken keresztül érkeztek a leletek a Kárpát-medencébe, illetve milyen hatások érhették őket. Feltűnő, hogy a tárgytípusok zöme keleti területekről származtatható. Az analógiák alapos vizsgálata fontos lehet a népek vándorlásának, a kereskedelemnek és az egymásra hatásnak az alaposabb megismeréséhez.*

Kulcsszavak: *Kárpát-medence, késő császárkor, hun kor, lószerszámzat*

Bevezetés: A tárgyak korszakolásának problematikája

Az írott források és a leletek segítségével megállapítható, mennyire fontos szerepet töltöttek be a lovak az egyes nomád népek életében.[1] A nemesfém veretekkel és csüngőkkel felékesített hátasok felszerelése rang- és korszakjelző. Az általam megvizsgált 16 késő császárkori, valamint kora népvándorlás kori lelet/leletegyüttes fontos adatokkal szolgál a különböző népek szállásterületével, a népesség származásbeli összetételével és a divattal kapcsolatban. A régóta ismert hun kori vezérleleteken kívül (pl. Szeged-Nagyszéksós) kiterjesztettem kutatásomat a késő császárkori és az újonnan előkerült lószerszámokra. Ezek alapján kirajzolódott egy olyan statisztika, amely merőben megváltoztathatja a kutatás hozzáállását a tárgyak keleti eredetéhez. Az eltemetett lószerszámok technikai és formai szempontból eltérőek lehetnek, s ez választ adhat a származás, illetve a keltezés kérdésére. Az egyes tárgytípusok hiánya vagy megléte szintén nagy jelentőséggel bírhat.

A leletanyag alapos megfigyelése során feltűnik, hogy némely tárgy szoros kapcsolatot mutat a Belső-Ázsiából, illetve az iráni területekről származó népekkel. Ugyanakkor felfedezhető az antikvitás és a germán Sösdala-stílus jelenléte is. Mindezen stílusok elemeinek keveredése előfordulhat egy tárgyon, amely utalhat a népcsoportok együttélésére, a stílusok egymásra hatására.

A leletek datálásához a legalkalmasabb fogódzót Jaroslav Tejral kronológiája adja,[2] azonban ezt mindenképpen szükséges kritikával kezelni, mivel vizsgálata nem csak a Kárpát-medence területére terjed ki. Továbbá szükséges kitekinteni a keleti régiók leletanyagára, ahol a lószerszámok analógiáinak többsége megtalálható. A leleteket J. Tejral kronológiája alapján két fő csoportba soroltam

* Szegedi Tudományegyetem BTK Régészeti Tanszék, H-6722 Szeged, Egyetem u. 2. pirosreka@hotmail.com

1 Hasonló témájú dolgozatom megjelenés alatt áll az Acta Iuvenum Sectio Archaeologica Tomus 2. kötetében, amellyel második helyezést értem el az OTDK-n.

2 Tejral 2010, 81.

(a hun kor korai szakaszára és a kései szakaszára keltezhetőség alapján). J. Tejral általában az egész leletegyüttest korszakolta, nem mindig fordítva elegendő figyelmet a lószerszámokra. Kutatásom során ezeknek a vizsgálata volt elsődleges, így előfordulhat, hogy az adott szempontok alapján némely felszerelési tárgy az előbb felsorolt horizontok közül a másikba helyezhető (vagy azon belül például a préselt aranylemezes horizontba helyezhető). A csoportosítás elsősorban a készítés technikája, a díszítés módja, valamint a tárgytípus származási helye szerint történt.

Az elemzés során láthatóvá vált, hogy az általam vizsgált korszakban a lovakhoz köthető leletanyag több periódusra osztható, azonban nem különíthetők el időben élesen, mivel a késő császárkorban és a kora népvándorlás korban földbe helyezett tárgyakat nagyon nehéz egy vagy több etnikumhoz kötni, ami megkönnyíthetné pontos keltezésüket. Mindemellett a párhuzamok nagy része Kelet felé mutat (pontosabban a Krím, illetve a dél-orosz sztyepp felé), s ezek segítségével felkutatható a tárgytípusok származási helye.

A lószerszámos leletegyüttesek lelőhelyei[3]

1. Apahida (HOREDT–PROTASE 1972, 174–220)
2. Árpás (TOMKA 2001, 161–188)
3. Bátaszék (BÓNA 1993, 249–250)
4. Buda (NAGY 2004, 259)
5. Budapest-Újlak (NAGY 2004, 231–315)
6. Budapest-Zugló (NAGY 2003, 297–325)
7. Göd-Bócsaújtelep (MRÁV 2003, 83–114)
8. Keszthely-Gátidomb (BÓNA 1993, 251)
9. Lengyeltóti (BAKAY 1978, 149–172)
10. Léva (BÓNA 1993, 251)
11. Nyíregyháza-Oros (KULCSÁR–ISTVÁNOVITS 2013, 117–123)
12. Pannonhalma (TOMKA 1986a, 423–488)
13. Pécsüszög (BÓNA 1993, 248–249)
14. Szeged-Nagyszéksós (ALFÖLDI 1932, 65–70; FETTICH 1953, 19–23)
15. Untersiebenbrunn (KUBITSCHEK 1911, 32–74)
16. „Magyarország” (ARBMAN 1959, 9–11)

A lószerszámok és a leletegyüttesek vizsgálata

Az 5. század első felétől a lószerszámok a női és férfi elit tagjainak sírjában jelentek meg. A hun depókat, halotti áldozatokat a fegyverek és a lószerszámzat alapján ismerik fel a kutatók. A mellékletadás szokásának előképe a lovas nomád alán vezetőrétegnél keresendő, amelynek egy része a hunok, másik része pedig a rómaiak szolgálatában állt. Az 5. század legelején poncolt veretek és csatok jellemezték ezt a csoportot, azonban a divat a század folyamán megváltozott. Megjelentek a színes kőbetétek és a *cloisonné* díszes tárgyak.[4] Vizsgálatom során arra próbálok választ kapni, milyen kulturális hatások érték a tárgyakat, illetve mely időszaktól számolhatunk megjelenésükkel.

Az általam összegyűjtött és megvizsgált 16 lelőhely[5] előfordulását elemezve megállapítható, hogy a leletek többsége a Dunántúlról került elő (*1. kép 1*). Helytálló lenne tehát az elmélet, hogy a hunok és csapataik ezen a helyen, a korábbi Pannonia provincia területén telepedtek le, azonban a nyíregyháza-orosi és a szeged-nagyszéksósi leletek miatt ez átértelmezendő.[6] Ezek alapján vélhetően az egész Kárpát-me-

[3] A lelőhelyek számozása megegyezik az *1. kép 1* lelőhelyszámaival.
[4] KOCH 2003, 45–46.
[5] Ebből 15 vetíthető térképre.
[6] Az apahidai kilóg ebből, hiszen a hun kort közvetlenül követő időszak ötvöstechnikáját tükrözi, viszont nagy hasonlóságot mutat a nagyszéksósi lószerszámokkal formailag és technikailag.

dencét elfoglalták, s még várható több hasonló lelet előkerülése a keleti régióban.

Áttekintettem az előkerülés körülményeit és a leletek gyakoriságát. Összesen 8 leletegyüttes származik sírból, három halotti áldozatból, egy telepről (Nyíregyháza-Oros) és négynek kérdéses az előkerülési körülménye (*1. kép 2*).[7]

Megfigyelhető, hogy a leggyakrabban előforduló tárgytípus a zabla (10), a kantár- (9) és a nyeregveret (10). A szíjvégek, a csatok viszonylag gyakoriak, míg a nagajkák (lovagló korbácsok) ritkák. Lószoborból egy darab található a Kárpát-medencében (*1. kép 3*). Következésképp minden hátaslóhoz tartozhatott díszes kantár és nyereg, azonban nem minden esetben társultak hozzá díszes csatok, szíjvégek, valamint nagajka és lójelkép.

ZABLA

A zabla a ló fékezésének és irányításának legfontosabb eszköze. Általában csuklósan egymáshoz kapcsolódó vasrudakból áll. Ez a része, a szájvas kerül a ló szájába, és ehhez csatlakozik egy karika, amelyhez a kantárszíjat rögzítik. A népvándorlás korban előszeretettel díszítették a zablák oldalát bronzból, illetve ezüstből készült pálcákkal. Ezeket az oldalpálcákat aranyfóliával vonhatták be, lyukaszthatták, bordázhatták. A pálcának emellett az is szerepe volt, hogy a zabla egy erős rántást követően ne tudjon átcsúszni a ló száján.[8]

A hunok *„éjt s nappalt lovon töltötték és gondoskodtak róluk"*[9] írta róluk Ammianus Marcellinus, így nem meglepő, hogy a Kárpát-medencei hun kori temetkezések jellemző lelete a zabla. Kérdés, hogy ez a zablatípus honnan származik. A leletek többsége jellegzetes, továbbá hasonló a boszporuszi gazdag, illetve az előkelő sztyeppi temetkezésekben megjelenőkhöz, viszont a számunkra kulcsfontosságú egyenes zablapálca a hunokkal jelent meg Közép-Európában.[10]

I. R. Ahmedov szerint a pálcás zablán található poliéder végződés a zoomorf formát helyettesítheti, s ez alapján a lengyeltóti[11] és az untersiebenbrunni[12] zablát alán-germán hatásúnak határozta meg, mivel használata náluk a legelterjedtebb (*2. kép 1–3*). Mindazonáltal a Kárpát-medencében gyakoribb a bordázott aranylemezzel bevont pálcás zabla, amely a préselt aranylemezes horizont egyik jellemzője (*2. kép 4*).[13] Ezek a típusok a hunok megérkezésével jelentek meg, s Belső-Ázsiából származtathatóak.[14]

KANTÁR, CSATOK, SZÍJVÉGEK

A kantár alapvető rendeltetése, hogy a zablát a ló szájában megfelelő helyen tartsa, biztosítsa a ló fékezhetőségét és irányíthatóságát. A szár két végét a zablakarikához csatolták, vagy zablafeszítőkkel rögzítették. A hun korban veretekkel díszítették a kantárt, de előfordult, hogy csengőt, kolompot[15] akasztottak rá. Gyakori a szügyelő és a farhám használata, amelyek a nyereg megfelelő helyen tartásánál játszottak szerepet.[16] A problémásabb lovakat könnyebb volt ezzel fegyelmezni.

---

7 Bátaszék, „Buda", Göd-Bócsaújtelep, Magyarország.

8 Szőllőssy 1993, 566.

9 Ammian. XXXI. 2. 7, 19.

10 Ahmedov 2001, 363–365.

11 Párhuzamok: Krím: Beljausz (Ajbabin 2011, Abb. 27. 10), Kercs (Bemmann 2010, Abb. 3. 1–2); Abházia (Grúzia): Cibilium-erőd (Ahmedov 2007, Pl. 60. 2).

12 Párhuzamok: Krím: Lermontovszkaja Szkala-2 10. sír (Kazanski–Mastykova 2007, Abb. 5. 4, 8); Abházia (Grúzia): Cibilium 377. sír (Ahmedov 2007, Pl. 58. 4), Cibilium-erőd (Ahmedov 2007, Pl. 58. 6).

13 Párhuzamok: Budapest-Zugló (Nagy 2003, 3. kép 11), Pannonhalma (Tomka 1986, Abb. 3), Szeged-Nagyszéksós (Alföldi 1932, XVI. t. 31); Oroszország: Brut (Gabujev 2007, 297).

14 Ahmedov 2002, 23.

15 A kolomp esetében, súlyát tekintve valószínűbb, hogy a szügyelőre helyezték.

16 Szőllőssy 1993, 564, 568.

A kantárt leggyakrabban a szárra felvarrt aranyveretekkel díszítették. A vereteken préselt geometrikus minták vagy akár emberi maszkok is lehettek. Gyakran megfigyelhető a tárgyakon almandin berakás.[17] I. P. Zaszeckaja 9+1 csoportba sorolta a dél-orosz sztyeppén előkerült kantárdíszeket. A Kárpát-medencei kantárdíszek ezek közül 8 csoportba illenek bele.[18]

A Kárpát-medencei kantártartozékok igen sokszínűek. Fejlődési vonal figyelhető meg az antik, illetve szarmata-alán hatásútól (Lengyeltóti)[19] a germán díszítésűn (Untersiebenbrunn) és a dél-orosz sztyeppein (Pécsüszög)[20] át az érett *cloisonné*s (Apahida) veretekig.

A csatok – a nagyszéksósiak kivételével – általában egyszerűek, aranyból, ezüstből vagy bronzból készültek. A szíjvégek közül inkább a préselt aranylemezes, s a megnyúlt, poncolt díszítésűek terjedtek el a Kárpát-medencében. Az érett *cloisonné* technika (Apahida) előfutárai a nagyszéksósi ívelt szíjvégek.

Nyereg

A nyereg a ló hátára erősített eszköz, amely biztosabbá és kényelmesebbé teszi az ülést. Készítésénél, alakja meghatározásánál tekintettel kellett lenni arra, hogy a ló olyan részeire helyezzék a nyereg és a rajta ülő lovas súlyát, amelyek alkatuknál fogva teherviselésre alkalmasak, tehát nem a hátgerincre, hanem az oldalbordákra, amelyek a rajtuk fekvő izomzatnál fogva erre kiválóan alkalmasak. A 4–5. században Európába érkező lovas nomádok (hunok és segédnépeik) egy belső-ázsiai nyeregtípust hoztak magukkal, amelyet a kínaiaktól vehettek át,[21] és ezeket aranylemez veretekkel díszítették (az Altajtól a Duna-vidékig követhető ezek elterjedése, a legtávolabbit Mundolsheimban találták).[22] Nagyon ritkán kerültek elő *in situ*, azonban a melitopoli és a djurszói leletkörülményeknek hála A. V. Dmitrijev rekonstruálni tudta a nomád nyerget, majd ez alapján A. K. Ambroz rekonstruált több 5–6. századi nyerget.[23]

Zaszeckaja a délorosz sztyeppi nyeregdíszítő fémlemezeket sajátságos formájuk szerint tipologizálta. A típusokat a méretük és a típusok variációit a hosszúság–magasság viszony alapján 4 csoportba osztotta. A lemezek a háromszög és a háromszögszerű variációktól a körívesekig fejlődnek. Díszítésükben a pikkelymotívum a legáltalánosabb, s ez jelenik meg préselve vagy poncolva. Az egyetlen

---

17 WERNER 1956, 54.

18 ZASZECKAJA 1994, 42.

19 Párhuzamok: Tihany (PALÁGYI 1990, Abb. 13); Oroszország: Brut – 85 db szív alakú (GABUJEV 2007, 297), Bylym-Kudinetov – 104 db (QUAST 2007, 57), Zdvizsenszkoje – 66 db (ZASZECKAJA 1994, tabl. 11. 2).

20 Párhuzamok: Léva (ALFÖLDI 1932, XIV. t. 1–9), Pannonhalma (TOMKA 1986, Abb. 6. 5–9); Románia: Conceşti (HARHOIU 1997, Taf. XIX. 6); Ukrajna: Novogrigorjevka 9. sír (ZASZECKAJA 1994, tabl. 1. 3); Krím: Ust'-Al'ma 635. sír (PUZDROVSZKIJ–ZAJCEV–NENEVOLJA 1999, ris. 3, 7–8, 12), Ust'-Al'ma 957. sír (PUZDROVSZKIJ 2010, ris. 11. 1–16); Oroszország: Nyizsnyaja Dobrinka (ZASZECKAJA 1994, tabl. 30. 6–7, 9); kőbetétesek: Szeged-Nagyszéksós; Ukrajna: Melitopol (ZASZECKAJA 1994, tabl. 7. 5–6), Novogrigorjevka 8. sír (ZASZECKAJA 1994, tabl. 4. 5), Novogrigorjevka 9. sír (ZASZECKAJA 1994, tabl. 1. 2–3, 6, 12); Krím: Feodoszija (CHARDAEV–PRICHODNJUK 2004, Abb. 6. 4–5), Kapulovka (CHARDAEV–PRICHODNJUK 2004, Abb. 8. 6, 8), Szovhoz Kalinyina (CHARDAEV–PRICHODNJUK 2004, Abb. 1, Abb. 2. 4–5), Saga (ZASZECKAJA 1994, tabl. 16. 1), Ust'-Al'ma 635. sír (PUZDROVSZKIJ–ZAJCEV–NENEVOLJA 1999, ris. 3, 5), Ust'-Al'ma 957. sír (PUZDROVSZKIJ 2010, ris. 3. 4–7); Oroszország: Zdvizsenszkoje (ZASZECKAJA 1994, tabl. 11. 5–7).

21 Kínai területeken már a 4. században jelen volt ez a típus (NAWROTH 2004, 531).

22 NAWROTH 2004, 531.

23 DMITRIJEV 1979, ris. 5; AMBROZ 1979, ris. 1.

24 Párhuzamok: Léva (ALFÖLDI 1932, XIII. t. 11–17), Nyíregyháza-Oros (KULCSÁR–ISTVÁNOVITS 2013, ris. 3–7), Pannonhalma (TOMKA 1986, Abb. 17. 10), Szeged-Nagyszéksós (FETTICH 1953, IX. t.); Franciaország: Mundolsheim (ZEISS 1933, Abb. 1); Románia: Conceşti (HARHOIU 1997, Taf. XIX. 20–21); Moldova: Sobari (POPA 2007, Fig. 108. 1); Ukrajna: Kubej 2. sír (TEJRAL 2010, Abb. 9. 12), Melitopol (ZASZECKAJA 1994, tabl. 7. 9), Novogrigorjevka 8. sír (ZASZECKAJA 1994, tabl. 4. 15), Novogrigorjevka 9. sír (ZASZECKAJA 1994, tabl. 2. 10); Krím: Lermontovszkaja Szkala-2 10. sír (KAZANSKI–MASTYKOVA 2007, Abb. 5. 2), Szovhoz Kalinyina (CHARDAEV–PRICHODNJUK 2004, Abb. 5. 2); Oroszország: Djurszo (KAZANSZKI 2002, Abb. 12. 1, 13, 16); Kazahsztán: Borovoje (TOMKA 2008, Abb. 6b), Szoloncsanka I 1. kurgán (TEJRAL 2010, 95).

eltérő díszítés, amelyre I. P. Zaszeckaja is felhívta a figyelmet, a Pécsüszögön előkerült, hálómintásan poncolt nyereglemez (*3 kép 1–3*).[24] Az említett 4 típus fém rátétei az 5. század első fele és a 6. század első fele között jellemezték a lovas nomád népek nyergeit.[25]

A sárvízi nyeregveret elemzését J. Kleemann végezte el. A vizsgálata során megállapította, hogy a lapos, filigrán díszítésű lemezcsíkok az elülső nyeregkápa alsó részét díszíthették.[26] Ennek segítségével a lévai, az orosi, a pécsüszögi és az untersiebenbrunni vékony, átlyukasztott ezüst, illetve bronzcsíkokat sikerült merevítőként meghatározni.

A legkorábbi horizontba a keleti típusú, nyeregtakarót díszítő szíjvégek sorolhatók. Ezeket követte a préselt, pikkelyesen poncolt aranylemezek horizontja. Átmenetként kezelhető Nagyszéksós, ahol még jelen lehettek az arany nyereglemezek, azonban már *cloisonné*s vereteket is használtak.[27] Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a pikkelyes poncolás esetében nagy valószínűséggel nem halpikkelyt kívántak ábrázolni. Ha az apahidai nagyméretű sasokat jobban szemügyre vesszük, felismerhető a madár mellkasán ugyanaz az ívelt minta, amely a tollazatát hivatott jelképezni.[28] Jogosan feltételezhető, hogy a nyereglemezek mintái a lovas nomád népek kedvelt állatalakját szimbolizálták (*3. kép 4*).

Egyéb lovakhoz kapcsolható tárgyak

A lovagló korbács, más néven nagajka a lehetett az egyetlen eszköz, amellyel a lovakat ösztökélhették, mivel a hunok nem használták a görögöknél, rómaiaknál, keltáknál és germánoknál elterjedt sarkantyút.[29]

A lójelképek nagy valószínűséggel Belső-Ázsiából eredeztethetőek, mivel ott találhatók legkorábbi, kevésbé kidolgozott párhuzamai. A Kárpát-medencei szobrocska[30] legközelebbi, hasonlóan finoman megmunkált párhuzama a Krímben, Ust'-Al'mában került elő (*4. kép 1–2*).

Elemzés és korszakolás

A késő császárkori és kora népvándorlás kori lószerszámok datálásához a legalkalmasabb fogódzót J. Tejral kronológiája adja. Talán ez a tanulmánya tekinthető a Duna-vidék hun kori leleteiről írt legátfogóbb munkának.[31] Tejral megvizsgálta az írott forrásokat (Marcellinus Comes, Jordanes) és megállapította, hogy a legkorábbi hun megjelenés a provinciális római területen a 4. század végére tehető, amikor az alánokkal és a gótokkal együtt Pannoniába telepítették őket. Ezekhez a korai csapatokhoz köti az untersiebenbrunni horizontot, amelyben a késő antik elemek összefonódtak a boszporuszi, görög–szarmata elit anyagi kultúrájával. Ez a divat a D1 (370/380–400/410) periódusban kerülhetett át az alán, germán vezető rétegtől Közép-Európába. Az egyidejű keleti és késő antik hatásra Pannoniában olyan elit-kultúra alakult ki, amely eljutott a nyugati provinciák határvidékére, valamint Közép-, Kelet-Közép-Európában és az északi Barbaricumban is nyomon követhető. Ezeknél

---

25 Zaszeckaja 1994, 46–48.

26 Kleemann 2007, 134.

27 A nagyszéksósi veretek nyergen való elhelyezkedését Kürti Béla rekonstruálta hitelesen, amely elképzelés még ma is elfogadott a régészek körében (Kürti 2007, 260).

28 Nagy 2007, 77.

29 Werner 1956, 53–54.

30 Párhuzamok: Ukrajna: Novogrigorjevka (Ahmedov 2001, Fig. 5. 4); Krím: Beljausz (későbbi), Ust'-Al'ma 957. sír (Puzdrovszkij 2010, ris. 12); Oroszország: Kokel' 26. nagykurgán XXXVIII 1. sír, 37. nagykurgán XXIX (Kenk 1984, Abb. 35. B: 6, Abb. 51. A: 5–6); Kazahsztán: Kyzyl Kainar (Tomka 2008, Abb. 1b), Szoloncsanka I 1. kurgán (Tejral 2010, 95).

31 A hun kori leletegyüttesek korszakolásával átfogóan Bóna István foglalkozott 1993-as munkájában, amelyben összegyűjtötte az összes lehetséges ide sorolható Kárpát-medencei lelőhelyet, s bár nehéz a tárgyak alapján hiteles rekonstrukciót készíteni, az általa közétettek ma is elfogadottak (Bóna 1993).

észrevehető a barbár, alán, keleti germán és a hun vezető réteg betagozódása a késő római katonai struktúrába.[32]

J. Tejral szerint még nagyon sokan Joachim Werner álláspontját képviselik, tehát a kiemelkedő leleteket, így az untersiebenbrunnit is hunnak vallják. Figyelembe kell azonban venni, hogy nagy különbség van az untersibenbrunnihoz hasonló leletegyüttesek és a ténylegesen hun[33] között.[34] A (később) Attila hunjaiként ismert csoport 412/413 körül még csak a Fekete-tenger partvidékét érte el, s csak 420/430 körül jelent meg tárgyi kultúrájuk a Kárpát-medencében.[35] Keltezési módszerét kritikával kell kezelni, hiszen nehéz ennyire pontosan datálni a leletegyütteseket. Továbbá nem elemezte mindegyik Kárpát-medencei leletegyüttest, amelyeket a kronológiai szempontok alapján illesztettem be a meglévő csoportokba.

KELTEZÉS

A HUN KOR KORAI SZAKASZÁRA KELTEZHETŐ LELETEGYÜTTESEK

Az árpási fiatal férfi sírjánál jól megfigyelhető, hogyan fér meg egymás mellett a keleti, lovas nomádokra jellemző tárgy (lószobor) és a késő római, provinciális edény. A korábbi római településen való temetkezés szokása és az É–D tájolás jellemző az 5. század elejére.[36] Tomka Péter nem tartotta valószínűnek, hogy az ifjú az első hullámban ideérkezett keleti *foedus* tagja volt, mivel mellékletei és a temetkezési szokás sztyeppei eredetű, ennél fogva az 5. század második harmadára keltezte a sírt. Sok olyan hunokhoz köthető tárgy (pikkelyes nyereglemez, arany lószerszámveretek, stb.) hiányzik a sírból, amely az 5. század második harmadára keltezhető temetkezéseknél megvan, így lehetséges, hogy a gazdagabb tárgyakat egy halotti áldozatban temették el.[37] Lehetségesnek tartom, hogy egy olyan ifjúról van szó, aki nem a 380-as években ideérkezettek leszármazottja volt, és nem is a nagy hun hullámmal érkezett a provinciába, hanem valamikor a kettő között. Ugyanígy a keszthelygátidombi bronzba foglalt vas szájrészes zabla is az 5. század első évtizedeire datálható.[38] A hasonló típusok szintén erre a korszakra jellemzőek.

A „budai" és az újlaki 2. sírban talált nyeregtakarót díszítő szíjvégek szintén a 4. század végére/5. század elejére keltezhetők.[39] A hun kori keskeny szíjvégtípus közvetlen előzményei lehetnek ezek a keleti, téglalap alakú csöves szíjvégek, amelyek a lószerszámzathoz tartoztak. A keleti szarmata kurgánok anyagában már a 3–4. században megtalálhatók, s megjelentek a Kárpát-medencei Barbaricum területén (pl. Madaras-Halmok).[40] Nagy Margit szerint a rovátkolt, csöves aljú szíjvégeket a késő római korban készítették és a Duna-vidéken már a hun kort megelőzően lószerszámdíszként használhatták. Az újlaki férfi nem feltétlenül kapcsolható a hunokhoz, s inkább egy, a hun foglalást megelőző magas rangú, barbár származású katona lehetett.[41]

---

32 TEJRAL 2010, 82–85.

33 Tejral szerint ide sorolhatóak a sztyeppei és Kárpát-medencei halotti áldozatok, deponálások. Jellemzőjük a préselt aranylemezes stílus és a késő antik tárgyak hiánya (TEJRAL 2010, 83).

34 TEJRAL 2010, 82–99.

35 TEJRAL 2010, 116.

36 TEJRAL 2010, 99.

37 TOMKA 2001, 172.

38 TEJRAL 2010, 102.

39 NAGY 2004, 258.

40 AMBROZ 1989, 31–47.

41 NAGY 2004, 257.

A Lengyeltótiban előkerült férfi sír az 5. század korai szakaszára keltezhető.[42] Hasonlóan a többi *foederati* lelőhelyhez, itt is megjelentek a késő antik és a hun kori elemek. Az üvegpohárnak és a kantár aranyozott ezüst vereteinek főleg római, illetve provinciális területeken vannak analógiái. Keleten a hasonló díszek más formában jelentek meg, de a kutatók többsége (pl. A. Ajbabin) azon a területen szintén antik műhelyekhez kötik ezeket a lelettípusokat.[43]

A feltételezhetően Magyarországról Berlinbe került kantárzatot (*4. kép 3–4*) H. Arbman az Untersiebenbrunn-csoporttal rokonította, viszont felhívta a figyelmet a díszítés különbözőségére.[44] A díszítés mintája alapján én inkább a krími alán területekhez kötném.[45] A kerék alakú réz karikájú vaszabla az 1–4. századi, keleti leletekkel hozható összefüggésbe, s hasonlóak találhatók a krími szarmaták lelőhelyein,[46] így az együttest a hun kort közvetlenül megelőző fázisra, a 4. század végére keltezném.

Az untersiebenbrunni sír nagy valószínűséggel egy keleti germán hercegi család tagjának temetkezése lehetett. A lószerszámveretek ponc- és pecsétlő díszeire a Sösdala-stílus jellemző, azonban nem köthető teljes mértékben az északi stílushoz, mivel a tárgyakon késő római kézműipari befolyás fedezhető fel. M. Nothnagel szerint az Untersiebenbrunn-csoport tárgyai olyan provinciális római műhelyekben készülhettek, amelyek a keleti *foederati*knak dolgoztak.[47] A balta alakú csüngők egyaránt előfordultak római erődökben, barbaricumi és keleti lelőhelyeken.[48] A forma legkorábbi megjelenése (Kr. e. 4–3. sz.) az iráni eredetű szarmatákhoz köthető. Ezek általában bronzból készültek, keskenyebb testük volt és hurokkal akasztották fel a kantárra.[49] Némely csüngőt bekarcolt tamgával jelöltek meg (*4. kép 5–6*).[50]

A hun kor kései szakaszára keltezhető leletegyüttesek (Attila kora)

A kutatók általában ide sorolják a préselt, aranylemezes leletegyütteseket (lószerszám, csatok, szíjvégek, stb.), illetve az 5. század második harmadában megjelenő halotti áldozatokat (Pannonhalma, Pécsüszög, Szeged-Nagyszéksós). A korábban egyszerű motívumokkal és szabálytalan kőbetétekkel díszített vereteket a későbbiekben felváltották a *cloisonné* technikával készültek (Apahida).[51]

A zuglói rombusz alakú csüngő[52] díszítése, hasonlóan a bruti lelet kantárvereteihez, stilizált cikádaként értelmezhető.[53] A cikáda motívum fontosságát bizonyítja, hogy a pannonhalmi kantárvereteken szintén díszítő-

---

42 Tejral 2010, 83.

43 Ajbabin 2011, 36.

44 Arbman 1959, 10. Felmerült bennem, hogy esetleg egy szarmata tamgáról lehet szó. Azonban hasonlót nem találtam az analógiák között, viszont a balta alakú csüngőkön gyakori volt egy-egy tamga elhelyezése. Például Kercsről került elő hasonló (Sarov 1994, Abb. 2. 8–9).

45 A tárgyról részletesebben a megjelenés alatt álló tanulmányomban esik szó (Piros 2016).

46 Párhuzamok: Ukrajna: Gorodszkoj (Ahmedov 2007, Pl. 56. 1–2); Oroszország: Komarov II, 8. kurgán (Zaszeckaja–Sarov 2008, Kat. 81); Krím: Kercs (Ahmedov 2007, Pl. 56. 5); Abházia: Cibilium-8, 448. sír (Ahmedov 2007, Pl. 56. 6).

47 Nothnagel 2008, 167.

48 Párhuzamok: Magyarország (Arbman 1959, Taf. 1. 2–3); Németország: Dahmker (Geisslinger 1961, Abb. 1. 1), Gundremmingen (Bersu 1964, Taf. 8. 2); Románia: Coşovenii de Jos (Harhoiu 1997, Taf. XXXIV. 1–4); Ukrajna: Kacsin (Tejral 1995, Abb. 16. 7–8); Krím: Kercs (Sarov 1994, Abb. 2. 8–9); Bulgária: Gigen/Oescus (Welkov 1936, Abb. 1. 1, 4).

49 Szimonyenko 2009, 191.

50 Sarov 1994, 426.

51 Tejral 2010, 110–111.

52 Párhuzam: Pécsüszög (Alföldi 1932, V. t. 1, 4); Ukrajna: Novogrigorjevka 9. sír (Zaszeckaja 1994, tabl. 1. 5); Krím: Feodoszija (Chardaev–Prichodnjuk 2004, Abb. 6. 2–3), Szovhoz Kalinyina (Chardaev–Prichodnjuk 2004, Abb. 3. 2–3), Ust'-Al'ma 635. sír (Puzdrovszkij–Zajcev–Nenevolja 1999, ris. 3); Oroszország: Nyizsnyaja Dobrinka (Nagy 2003, 6. kép 5).

53 Quast 2007, 57.

elemként jelenik meg, míg a lévai szíjvégeket ilyen alakúra formálták (*5. kép 1–3*). A préselt veretek lelőhelyeinek elhelyezkedése arra mutat, hogy a hunok ezt a leegyszerűsített formáját (hurokforma) a Kaszpi- és a Fekete-tenger közti területen vették át, s főleg a lószerszámokon alkalmazták.[54] Némely balta alakú csüngőnél lehetségesnek tartják, hogy balta helyett inkább cikádát ábrázolnak, azonban úgy gondolom, ez az elképzelés a Krisztus előtti eredet miatt elvethető.

A korai leletegyüttesekkel ellentétben ekkor már nemcsak jelképes lovas temetkezésekkel kell számolni, hanem nyúzott lóbőrössel, illetve előfordul az egész ló sírba helyezése is. Az embertani vizsgálatot követően megállapították, hogy a zuglói sírba helyezett férfi 20–25 éves, europo-mongoloid típusú volt. Ezzel egyértelműen kizárható a provinciális római népek többsége.[55]

A gödi, lévai, nyíregyháza-orosi, pannonhalmi, pécsüszögi és nagyszéksósi pikkelyes aranylemezek arra utalnak, hogy ezeken a lelőhelyeken már a hun hullámmal érkező népekkel kell számolni. Ugyanígy köthetők a 420/430-as évekhez a téglalap alakú, préselt, aranyozott szíjveretek díszítés nélküli, *cabochon* és *cloisonné* berakásos változatai. Emellett az aranylemezzel borított zablapálcát is e korszak jellemzőjeként tüntetném fel. Ezek megtalálhatóak Zuglóban, Pannonhalmán, Pécsüszögön és Nagyszéksóson, bár itt csak az arany hüvely utal meglétére. A stilizált kereszt alakú (négykaréjos) szíjelosztók[56] egyedül a Kárpát-medencében jelentek meg ebben a korszakban. A keleti és a nyugati térségekben a tényleges keresztforma volt elterjedt (*5. kép 4–5*). A bátaszéki szíjvéget nehéz egyértelműen lószerszámként értelmezni, mivel csak egy darab került elő, viszont a pécsüszögi szíjvégekhez való hasonlósága miatt megalapozott a feltételezés.

A gödi töredékek előkerülési helyük miatt hasonlíthatók az árpási és az újlaki lelőhelyekhez. Mindegyikük egy korábban rómaiak által lakott vagy használt területen került elő. Eddig egyedülálló a Kárpát-medencében a nyíregyháza-orosi veret előkerülési helye, mivel egy szarmata település gödrében találták. Eltemetése bizonyára szakrális célból történt.[57] Látható tehát, hogy nem minden esetben köthetők a tárgyak kizárólagosan a hun néphez. Mindazonáltal óvatosan kell bánni az etnikum kérdésével, mivel *quid pro quo* módon cserélődhettek a tárgyak és díszítési módjuk a népcsoportok között.

Néhány kutatóban felmerült, hogy a nagyszéksósi leletegyüttes tulajdonosa Ruga vagy Attila volt,[58] azonban biztosan nem köthetők ezek a tárgyak egy-egy személyhez, hiszen nem áll rendelkezésre egy hozzájuk kapcsolható tárgy (mint például a Childerich vagy a korábban Kuvrathoz kapcsolt sír esetében). Nyilvánvalóan egy katonai vezetőnek vagy előkelő, akár királyi származású személynek a tulajdonában lehettek. Fettich Nándor véleménye nyomán úgy gondolom, hogy legalább két vagy több különböző lószerszámgarnitúrát temettek el a gödörbe, ugyanis élesen elkülöníthetők egymástól a *cloisonné* és *cabochon* technikával készült tárgyak.[59]

Az apahidai leletegyüttest mindenképpen a D2b–D3[60] időszakra kell keltezni, de ezen

---

54 NAGY 2003, 302.

55 NAGY 2003, 297.

56 Párhuzamok: Szeged-Nagyszéksós – kőbetétes (ALFÖLDI 1932, XV. t. 59–60); kereszt alakú: Németország: Gundremmingen (BERSU 1964, Taf. 8. 5); Lengyelország: Jakuszowice (GODŁOWSKI 1995, Abb. 2. 2–3); kerék alakú: Románia: Coşovenii de Jos (HARHOIU 1997, Taf. XXXVII. 5–8); Ukrajna: Novogrigorjevka 9. sír (ZASZECKAJA 1994, tabl. 1. 1); Krím: Feodoszija (CHARDAEV–PRICHODNJUK 2004, Abb. 6. 1), Lermontovszkaja Szkala-2 10. sír (KAZANSKI–MASTYKOVA 2007, Abb. 5. 7), Saga (ALFÖLDI 1932, XXV. t. 17–20), Szovhoz Kalinyina (CHARDAEV–PRICHODNJUK 2004, Abb. 3. 1), Ust'-Al'ma 957. sír (PUZDROVSZKIJ 2010, ris. 10. 5–8); Oroszország: Zdvizsenszkoje (ZASZECKAJA 1994, tabl. 11. 4).

57 ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2014, 271.

58 BÓNA 1993, 174.

59 FETTICH 1953, 79.

60 A D2b és a D3 relatív kronológiai időszak a 420–480-as évekre tehető, bővebben a témáról ld. Bierbrauer 1995. Azonban az apahidai lelet a D3 (450/460–480/490) 480-as éve előtt kellett a földbe kerüljön (HOREDT–PROTASE 1972, 220).

belül, a gyors népmozgások okán pontos abszolút keltezést nem lehet alkalmazni.[61] Ez mindegyik itt tárgyalt Kárpát-medencei leletnél későbbi, viszont sok formai és technikai hasonlóság található a nagyszéksósi lószerszámokkal, így valamiféle kapcsolat feltételezhető a két leletegyüttes között.

Megvizsgáltam, mennyiben következne be változás a kronológiai csoportokban, ha a leletegyüttesek helyett csak a lószerszámokat és jelképeket venném figyelembe. Ez alapján az árpási és a keszthely-gátidombi – J. Tejral véleményével ellentétben – a későbbi korszakhoz kapcsolható. Az aranyfólia a keleti analógiáknál a préselt aranylemezes horizontnál jelenik meg (pl. Ust'-Al'ma), míg a gátidombi zabla az egyenes pálca miatt inkább köthető a későbbi horizonthoz.[62]

Következtetés: keleti hatások és párhuzamok

Jól megfigyelhető, hogy a tárgyakra gyakorolt hatások igen változatosak. A balta alakú csüngőknek és a magyarországi zablának a párhuzamai a boszporuszi szarmata–alán területekről származnak, s bár a megmunkálásukban jelentkeznek különbségek, mégis ezekkel mutatnak nagyfokú rokonságot. A keleti típusú, csöves aljú szíjvégeknek a legközelebbi analógiái a Kárpát-medencéből, a szarmata kori Barbaricumból származnak, s így ezt a tárgytípust szintén a szarmatákhoz kötném (*5. kép 6–7*).

A Sösdala-stílus főleg az untersiebenbrunni lószerszámok díszítésén figyelhető meg, ám formájukból adódóan inkább az antikvitáshoz és az alánokhoz kapcsolható.[63] Az untersiebenbrunni felszerelés így jó példája annak, miként ötvözték több nép stílusát a kor ötvösei.

A préselt, pikkelyesen poncolt, aranylemezes nyeregveretnek, illetve az aranyfóliás szobrocskának Belső-Ázsiában találhatók meg a legtávolabbi, közvetlen formai párhuzamai. A megmunkálás szempontjából, hasonlóan a balta alakú csüngőkhöz, a krími alán tárgyakkal mutatnak rokonságot. A hunokhoz leginkább köthető, préselt lemezes veretek és szíjvégek formailag, illetve technikailag a dél-orosz sztyeppről eredeztethetőek. A Kárpát-medencei anyagban csak kisebb változások figyelhetők meg, mint például a négykaréjos szíjelosztók megjelenése.

Az ábrán látható, hány Kárpát-medencei lelőhelyen fordulnak elő a különböző hatások (*1. kép 4*). Bizonyos értelemben az adat torz, hiszen egy lelőhelyen vagy akár egy tárgyon több stílus is kimutatható, azonban látszik, hogy a belső-ázsiai, a dél-orosz sztyeppi és a boszporuszi szarmata-alán hatásúak dominálnak.

A Kárpát-medencei leletek keleti párhuzamainak összegyűjtése után megfigyelhető, hogy hasonló tárgytípusok és díszítési módok leggyakrabban a krími területeken találhatók meg (*1. kép 5*). Ez nem meglepő, hiszen a hunok és segédcsapataik a 4. század végén először az Észak-Kaukázust, majd a Krímet özönlötték el, ahol találkoztak az ott élő alán és germán[64] lakossággal.[65] Az Ust'-Al'mai temető két hun kori sírja alkalmas a steppei és belső-ázsiai eredetű tárgyak tanulmányozására, s ezek mintájára elkülöníthetjük a Kárpát-medencei leletegyüttesek ilyen eredetű leleteit (préselt aranylemezes veretek, nyereglemez, lószobor).

---

61 Horedt–Protase 1972, 220.

62 Azonban ez kérdéses, mivel a krími szarmata leletanyagban a korai időszakra is jellemző volt.

63 Az untersiebenbrunni leletegyüttesből előkerült aranyflitterek úgyszintén a Krímben élő alánokkal rokoníthatóak. Így a mellékletek okán nem csak a germán származás valószínűsíthető, hanem az alán is (Nothnagel 2008, 197). Ez nem meglepő, ismerve a krími kultúrák nagymértékű összeolvadását.

64 A korábban itt letelepedett germánokra és alánokra nagy hatással volt az antik lakosság. Ezt tükrözik a területről származó leletek.

65 Ajbabin 2011, 49.

A jakuszowicei hun kori leletegyüttesben megjelenik a nielló technika, valamint a pelta alakú csüngő, amely inkább római hatást tükröz. Ha az együttest nézzük, feltűnik, hogy egyedül a félhold alakú, egyszerűbb kivitelezésű aranylemezes tárgy belső-ázsiai eredetű.[66] A zabla és a veretek egyértelműen az antikvitás jeleit hordozzák magukon. Ha megvizsgáljuk a nyugati párhuzamokat,[67] egyedül a mundolsheimi nyereglemez vezethető vissza a belső-ázsiai sztyeppig. A németországi kantárdíszek inkább antik jellegűek (*5. kép 8–9*).[68]

A balta alakú csüngők esetében többször felmerült a kérdés, hogy a forma tulajdonképpen mit jelképezhet. A. V. Szimonyenko a legkorábbi formát a szkítáktól eredezteti, mivel Mithridatész seregében együtt harcoltak a szarmatákkal, amely folyamán átvehették a tárgytípust.[69] Ezek minden esetben a lószerszámzat részei voltak. Kisebb méretű baltás csüngőket talizmánként helyeztek a szarmaták sírjaiba, főként gyermekek és asszonyok mellé.[70] Elképzelhető, hogy a lovakat óvó szándékkal díszítették ezekkel a csüngőkkel.

Összegzés és távlati célok

A hunok és alávetett népeik, bár alig néhány évtizedet töltöttek a Kárpát-medencében, mégis nagy mennyiségű leletanyagot hagytak maguk mögött. A nehézség a leletegyüttesek vegyes összetétele. A népek keveredése, a kulturális egymásra hatás miatt nem lehet pontosan megmondani, mi jellemző kizárólag a hun leletanyagra és mi az, amit a már itt élő vagy a velük érkező népektől vettek át.[71]

A lelőhelyek elemzése során a Kárpát-medencei késő császárkori és kora népvándorlás kori lovakhoz köthető leletanyagot két fő szakaszra, azon belül pedig több alperiódusra osztottam. A Tejral-féle kronológia szerint az első az 5. század legelejére keltezhető, keleti és provinciális elemeket vegyítő jelképes lovas temetkezéseket foglal magába. A későbbi a 420/430-as évektől megjelenő lelethorizont, amelynek a préselt, aranylemezes tárgyak, az egész ló sírba helyezése, valamint a halotti áldozatok a jellemzői. Számolni kell azonban egy korábbi, 4. század végi periódussal, amikor letelepítették a provinciában a *foedus* tagjait. Természetesen nem minden esetben különíthetők el időben ilyen élesen a lelőhelyek, ugyanis nagyon nehéz az ebben a korszakban földbe helyezett tárgyakat egy vagy több etnikumhoz kötni, ami megkönnyíthetné a pontos keltezést.

Annyi biztosan megállapítható, hogy az általam megvizsgált 16 lelőhely mindegyikénél észrevehető az a változás, amely a *foederati* érkezésével és a népvándorlás megindulásával kezdetét vette a Kárpát-medencében.

A továbbiakban olyan archaeometriai vizsgálatokat végzek el a tárgyakon, amely kimutatja az anyagösszetételüket. A kézi XRF (röntgenfluoreszcens) analízis hozzásegíthet a leletek alaposabb megismeréséhez, amely által kimutathatóvá válik, hogyan történt a felület megmunkálása (pl. tűzaranyozás), illetve milyen tisztaságúak az alapanyagok. Fontos lenne elkészíteni egy olyan adatbázist, amelyben a keleti területek nyersanyagainak az anyagösszetétele megtalálható, mivel így hozzávetőlegesen megállapítható lenne a származási hely. Bár előfordulhat, hogy más népcsoport képviselője viselte az egy adott területről származtatható tárgyat, mégis jelentős előrejutás lenne a kutatásban.

---

66 GODŁOWSKI 1995, 157.

67 Párhuzamok: Németország: Dahmker (GEISSLINGER 1959/1961, Abb. 1); Gundremmingen (BERSU 1964, Taf. 8); Franciaország: Mundolsheim (ZEISS 1933, Abb. 1).

68 A gundremmungeni rozetta és az untersiebenbrunni hasonló kis korong egyértelműen ide sorolható.

69 SZIMONYENKO 2009, 191.

70 MASZTIKOVA 2009, 79–80.

71 TOMKA 1986, 43.

Katalógus

1. Apahida II. sír (Cluj, Románia, 1968) (Harhoiu 1997; Horedt–Protase 1972, 174–220)

T.: Ny–K. A sír 500 m-re az I. sírtól. Férfi. Lószerszám: 1. 3 db darab pálcás, vas *csikózabla* töredéke, karikájában „szemmel". Ebbe helyezték az arany csövecskét (összesen 6 db), amelybe az arany fóliával borított fapálca került. Szájvas h.: 5,7–6,3 cm, csövecskék h.: 3–4,5 cm, átm.: 1,2–1,6 cm. 2. 12 db ezüsttel tausírozott *zablaveret*. H.: 1,6–3,0 cm, sz.: 1,2–1,7 cm. 3. 4 db kerek, almandinnal díszített arany *gomb*. Átm.: 0,7 cm. 4. 5 db csillag alakú, hatszögű almandinnal díszített *gomb*. Átm.: 0,7–0,9 cm. 5. 8 db korona formájú, almandinnal díszített *veret*, középükön zöld pasztabetéttel. Két nagyobb (2,1 × 2 cm) és 6 kisebb példány (1,3 × 1,5 cm). 6. 3 db hegedű alakú, almandinnal díszített *veret*. H.: 4,5 cm, sz.: 2,5 cm. 7. 10 db sziromhoz hasonló szélű, almandin berakású *rozetta*. 3 kisebb (átm.: 2,9–3,1cm) a kantáron, 3 nagyobb (átm.: 4,1–4,3 cm) a nyergen és 4 nagy veret (átm.: 6,1–6,3 cm) a szügyelőn lehetett. 8. 4 db kerek, három madárfejjel díszített, almandinos *veret*. Átm.: 1,9–2,1 cm. 9. 27 db almandinnal és sas fejjel díszített *veret*. H.: 3,4 cm, sz.: 3,8 cm. 10. 4 db téglalap alakú, csuklós taggal ellátott *veret*, amit almadninnal díszítettek. H.: 2,6 cm, sz.: 3,2 cm. 11. 7 db poliéder formájú, almandinnal díszített *gyöngy*. Nyílásuk gyöngyözött dróttal keretelt. H.: 1,3 cm, sz.: 1,3–1,35 cm. 12. 2 db nagyméretű, azonos formájú, egymással szembefordított fejű *sasfigura*. Szemüket kivéve (zöld paszta), almandinnal vannak kirakva. H.: 11,5 cm, váll sz.: 5,2 cm. 13. 3 db ezüst (karika: 1,7–3,1 × 1,7–2,6 cm) és 2 db ovális karikájú (karika sz.: 0,9 cm, h.: 1,4 cm) *aranycsat*.

2. Árpás (1981) (Tomka 2001, 161–188)

T.: ÉÉNy–DDK. Magányos sír 90 cm mélyről. Fiatal férfi (~ 20 év) mellől előkerült *állatszobrocska,* aranyfólia borítású. H.: 11,3 cm, sz.: 7 cm. Ltsz.: 85.5.7. A sírleletben lévő *bronzpálcika* a szobrocska nyakrészének merevítése lehet. H.: 7,6 cm. Ltsz.: 85.5.8.

3. Bátaszék-Iskola (1965) (Kovrig 1982, 6–13; Bóna 1993, 249–250)

Vízvezetékárokban 70 cm mélyen, rablott sír. A nem és a tájolás nem ismert. A sírból arany lemezből préselt, ólom bélésű s*zíjvég* került elő. H.: 4,8 cm. Ltsz.: 65.1.3.

4. „Buda" (Bóna 1993, 258; Nagy 1973; Nagy 2004, 259)

Sírlelet, férfi. A tájolása nem ismert. A sírból öntött, egyik oldalán összeforrasztott, arany, négyzet alakú, tokos *szíjvég* származik. Felső végét egy elkalapált fejű aranyszög tartja össze, másik vége csőszerűen kiszélesedik. 1,8 × 1,7 cm. Ltsz.: 5.1886.3.

5. Budapest-Újlak, Bécsi út 42. 2. sír (1993) (Nagy 2004, 231–315)

135,5 cm mélyről előkerült sírlelet. T.: É–D. Férfi háton fekvő, nyújtott váza mellől 8 db, nyeregtakaró szélét díszítő öntött, téglalap alakú, zárt oldalú ezüst *szíjvég* került elő. H.: 1,7–1,8 cm, sz.: 1,2 cm. Ltsz.: 96.3.1003.10.

6. Budapest-Zugló, Egressy út–Vezér utca sarka (1961) (Nagy 2003, 297–325)

60–70 cm mélyről sírlelet. T.: ÉK–DNy. Délnyugati sarkában, állkapoccsal felfelé lókoponya és néhány csigolyacsont. 20–25 éves europo-mongolid férfi. Lószerszám: 1. Vas *zabla* összehajtva. Két töredéke és a töredékes zablapálcák kerültek elő. Megfigyelhető a bordázott díszítés nyoma. H.: 7,8 és 3,6 cm. 2. Kerek metszetű, bordázott díszű *vaspálca töredéke* (zablapálca?), 1,5 cm hosszan aranylemezzel bevonva. H.: 2 cm, v.: 0,5 cm. 3. Aranylemezzel bevont, hátlap felől préselt, rombusz alakú *bronzcsüngő*, melynek másik fele díszítetlen volt. A két lemezt bronzszegecs fogta össze. H.: 4 cm, sz.: 2 cm. 4. Egymásra hajtott szélű bronz *lemezkúp* (feltételezhetőleg *csengő* volt) került elő, melyet hátoldalán négy, elkalapált fejű szöggel erősítettek össze. Belsejében megfigyelhető egy vasnyelv töredéke. Ma.: 6 cm, alsó átm.: 3 cm. 5. *Vaskolomp*. Csonka kúp alakú, lefelé szélesedő, vastag bronzlemezből készült. A két alsó szögfej kontúrja kivehető. Nincs nyelve. Ma.: 17,6 cm, sz.: 12–10 cm, v.: 4–8 cm.

7. Göd-Bócsaújtelep, római kori erőd (2000–2001) (Mráv 2003, 83–114)

Római kori szennyvízelvezető árokban, lócsontok mellől egy pikkelydíszes, aranyozott *ezüstlemez töredékei* kerültek elő.

8. Keszthely-Gátidombi kőfejtő (1894) (Bóna 1993, 251)

Kőlappal, kőtörmelékkel borított férfi sírból többsíkú bronzpálcába és karikába foglalt vas szájrészes *zabla* került elő. H.: ~10 cm. Ltsz.: 76.1895.5–6.

9. Lengyeltóti-Gyógyszertár (1976) (Bakay 1978, 149–172)

Földmunka során 260 cm mélyen férfi csontváza kerül elő. T.: É–D. Lószerszám: 1 Átlyukasztott szárú, ívelt pálcás vas *zabla*. Ezüst zablapálca végein poliéder gombbal, 8-as alakú karikákkal. Pálca h.: 8,4 cm, zabla h.: 12 cm. Ltsz.: 76/83, 76/89. 2. 43 db nagyobb és 72 db kisebb, aranyozott *ezüstveret*. A nagyobb átm.: 0,8 cm, h.: 9,5 mm. Ltsz.: 76/80. 3. *Bronzcsat* vastövissel. H.: 3 cm, sz.: 2,65 cm.

10. Léva-Meisel-téglagyár (Levice, Ro, 1904) (Alföldi 1932; Bóna 1993; 251)

Sírlelet, férfi csontváza, rajta lókoponya. Lószerszám: 1. Karikákban végződő vas *csikózabla*. 2. Nyeregdeszka végének pikkelydíszes, aranyozott bronz *lemezborítása*. Kannelúrázott bronzpánttal szegélyezték. H.: 13,5 cm. Ltsz.: 1.1924a–b. 3. Téglalap alakú, cikk-cakk mintával díszített *veretek*. Préselt aranyozott bronzból készültek. H.: 5,5 cm. Ltsz.: 1.1924c. 4. Cikáda formájú *szíjvégek*. H.: 4,7 cm. Ltsz.: 1.1924a.

5. Kerek, préselt díszítésű, töredékes, egyik oldalukon tűzben aranyozott *falerák,*4 bronz kapoccsal felerősítve. Átm.: 3,9 cm, ma.: 0,7 cm. Ltsz.: 1.1924d. 6. Díszített, ezüst *korbácsnyél*. 7. Kannelúrázott *bronzszalag töredékek* szeghellyel. Sz.: 0,4 cm.

11. Magyarország, ismeretlen lelőhely (ma a Berlini Vor- und Frühgeschichte Múzeumban) (ARBMAN 1959, 9–11)

Sír? Lószerszám: 1. *Vaszabla* kerék alakú rézkarikával egybeforrasztva. 2. Zabla vékony, aranyozott ezüstlemezzel borított *zablafeszítői*, gyöngyszalag szegéllyel. H.: 9,5 cm, sz.: 1,4–1,5 cm. Ltsz. (zablával együtt): IV d. 43.386a–b. 3. 2 db balta alakú *rézcsüngő* aranyozott ezüstlemezzel borítva. Gyöngyszalaggal körülvett, poncolt páfrányág minta, középen tamga. H (fül nélkül): 8,3 cm. Ltsz.: IV d. 43.386c–d.

12. Nyíregyháza-Oros 207. gödör (2004) (KULCSÁR–ISTVÁNOVITS 2013, 117–123)

Szarmata település tároló gödréből előkerült leletek. 1. Pikkelydíszes, poncolt, aranyozott *ezüstlemez* és több apró *lemeztöredék*. Legnagyobb lemezek: 15,4 × 7,2 cm, 10,8 × 6,8 cm. 2. Ezüst *szegecsek*. H.: 2,1 cm, fej átm.: 2 cm. 3. Vékony, bronzból készült *merevítőlemezek töredékei*. V.: 0,2 cm.

13. Pannonhalma-Széldomb (1979) (TOMKA 1986a, 423–488)

80–100 cm mély gödörből származó leletek. Lószerszám: 1. Ép pálcás *zabla*. Vasból készült, a bordázott pálcákat aranylemezzel vonták be. Átm.: 11,6 cm, h.: 11,6–11,3 cm. Ltsz.: 82.10.1.1. 2. Ugyanolyan *zabla*, mint a fenti, csak fél darab. Másik fele a máglyán veszhetett el, erre utalnak az égésnyomok. Ltsz.: 82.10.1.2. 3. Pikkelyesen díszített *aranylemez*, ami nyeregkápa dísz lehetett. H.: 5,1 cm, sz.: 2,5 cm. Ltsz.: 82.10.6.1. 4. 12 db ép és sok töredékes préselt *aranyveret*. Téglalap alakúak, bronzlemez betéttel. H.: 5 cm. Ltsz.: 82.10.3. 5. 3 db aranyból préselt, négykaréjos *szíjelosztóveret*. A hátlapjukon kereszt alakban felerősített merevítő bronzlemezkék találhatók. Átm.: 3,7 cm. Ltsz.: 82.10.2.

14. Nagykozár-Üszögpuszta (Pécsüszög, 1900) (ALFÖLDI 1932, 5. t. 4; BÓNA 1993, 248–249; ATTILA UND DIE HUNNEN 2007, 298–301)

70 cm mély gödörből származó leletek, melyben emberi csontokat vagy kalcinált csontmaradványokat nem találtak (BÓNA 1993, 232). Ugyanakkor Hampel József férfi csontjairól és lócsontokról tett említést, melyeket tönkretettek a munkások (HAMPEL 1900, 99). Lószerszám: 1. Aranyozott, bordázott pálcás *vaszabla*. H.: 15,5 cm, rúd h.: 10,1–10,2 cm. Ltsz.: 956/2. 2. 2 db rombusz alakú *aranycsüngő.* Levélerezetet utánzó, préselt bordadíszítés figyelhető meg. Bronz alátéttel merevítették és felső szélén két szegeccsel erősítették a szíjhoz. H.: 8 cm. Ltsz.: 956/5a. 3. Arany *lemezborítás* a nyeregdeszka elülső végéről. Préselt, zsinegszerű vonalakból álló hálómintával díszített. A lemez szélein megfigyelhetőek a szöglyukak. H.: 16 cm, sz.: 6,5 cm. Ltsz.: 956/6a. 4. Hasonló mintával díszített „banán" alakú *lemeztöredékek*. H.: 18,6 cm, sz.: 2 cm. 5. Vékony *ezüstlécek/bordák*, kannelúrázott széllel. H.: 3,5 cm, 3,6 cm, 13 és 14,5 cm. 6. 4 db *szíjvég*, aranylemezből préselve, gyöngyszalagdísszel. H.: 5,4–5,6 cm. 7. Min. 13 db *veret*. Néhányat szabálytalan rekeszben almandinok, üvegbetétek díszítettek. H.: 4,5 cm, 3,5 cm, 3,1 cm. Ltsz.: 956/7b. 8. 4 db arany, préselt, félhold alakú *csüngő*, szélén gyöngyszalag díszítéssel. Sz.: 3 cm. Ltsz.: 956/5b.

15. Szeged-Röszke-Nagyszéksós (1912, 1926-ban 93 darab aranytárgy) (ALFÖLDI 1932, 65–70; FETTICH 1953, 19–23)

40–50 cm mély gödörből származó leletek. Lószerszám: 1. Bordázott *hüvely*, mely feltehetőleg zabla pálcáját boríthatta. H.: 3,8 cm, átm.: 0,7 cm. 2. 3 db „rókafej" alakú *kantárveret*. Aranyból, almandin berakással (*cloisonné*). H.: 2,5 cm. 3. 2 db almandin berakásos *szíjelosztó*. Négykaréjos, felül keskeny, lapos gyűrűt forrasztottak a rekeszekre. Átm.: 2,9 × 2,9 és 2,9 × 2,6 cm (+1 db egy tagból álló). 4. Több préselt, pikkelydíszítésű *aranylemeztöredék* (egynél felismerhető a háromszög), mely a nyeregkápát vagy a deszka szárnyait díszíthette. Legnagyobb h.: 13 cm. 5. Ívelt, préselt arany *bádoglemez*. Fehéres kvarc kőbetétekkel. A nyereg elülső kápáját díszíthette. H.: 6,2 cm, sz.: 1,2 cm. 6. 44 db elektron bádogból préselt, négyzetes *veret*. Szélükön filigránt utánzó dísz figyelhető meg, mindegyiknek a négy sarkán egy-egy lyuk található. 7. Madárfej alakú *szíjvég*, almandin betéttel (*cloisonné*). H.: 2 cm, sz.: 9 mm. 8. Arany *szíjvég* és két kerek fejű arany szeg. Almandin betétes, de a felső rekeszből hiányzik a betét. H.: 3 cm, sz.: 1,1 cm. 9. *Szíjvég töredéke,* almandin berakás, a keretén kannelúrázott arany szalag. H.: 3,2 cm, sz.: 0,9 cm. 10. Hajló *szíjvégek*: almandin a rekeszekben és ezüstfejes ezüstszeg. H.: 2,2 cm, sz.: 7 cm. 11. 3 db szíjvég alakú *díszítmény*. Almandin rekeszes, hátoldalán 4 szeghely. H.: 2,3–3,3 cm, sz.: 1,1–1,5 cm. 12. 4 db *aranylemez*, melyre önálló rekeszeket forrasztottak két–három sorban, bennük almandin (*cabochon*). H.: 5,2–5,3 cm, sz.: 1,6–2,4 cm. 13. 3 db téglalap alakú *aranylemez* kerek rekeszekben kvarc betétekkel (*cabochon*), szegélyén filigrán utánzat. H.: 4,6 cm, sz.: 1,4–1,5 cm. 14. 4 db hasonló rekeszekkel díszített, szegély nélküli *aranylemez*. H.: 4,1–6,4 cm, sz.: 1,5 cm (több töredékes példány van belőle). Több hasonló, töredékes példány (kb. 12 db). 15. *Nagajka* nyelének arany borítása. Préseléssel, bordás szalagból készült. 16. 3 db *aranycsat*, melyet rekeszesen díszítettek. Egyiken körszelet alakú rekeszben, feketésszürke üvegpaszta betét. H.: 3,6 cm, átm.: 1,7 cm, h.: 2,2 cm, sz.: 1,2 cm.

16. Untersiebenbrunn (1876) (KUBITSCHEK 1911, 32–74; NOLL 1958, 68; NOTHNAGEL 2008, 26–30)

Fiatal nő sírja. T.: É–D. Lószerszám: 1. 2 db karikás, ezüsttel bevont vas *csikózabla*. Poncolt és bekarcolt dísz a feszítőkön. H.: 10,4 cm, sz.: 4,5 cm, h.: 11,6 cm, sz.: 4,5 cm. Ltsz.: KHM Wien U 28/1–2. 2. Átlyukasztott

szárú, ívelt, poliédergombos, bronz pálcás *zabla* 2–2 zablafeszítővel. A szájvas nem maradt meg. H.: 12,8–13,2 cm. Ltsz.: KHM Wien U 29–30. 3. *Ezüst lemezek*. Ltsz.: KHM Wien U 31–34. 3. 18 db lemez: 4 db négyzet alakú (h.: 0,8–1 cm között), 4 db korong alakú (átm.: 5,4–5,45 cm között), 2 db kisebb korong alakú (átm.: 3,3 cm, 3,5 cm), 8 db téglalap alakú (h.: 8,9–9,3 cm között). 4. 3 db vékony ezüst *lemezcsík töredéke*. M.: 5,3 × 0,4 cm, 11,8 × 0,5 cm, 4,8 × 0,5 cm. 5. 2 db aranyozott ezüst, balta alakú *csüngő*. Függesztő füllel ellátott, poncolt és bekarcolt dísz. H (fül nélkül): 9,1 cm, sz.: 5,7 cm. Ltsz.: KHM Wien U 48. 6. 3 db kis, aranyozott *ezüstcsat*. Ovális csatkarika, négyzetes test, poncolással díszített. H.: 4,4 cm, test sz.: 1,7 cm, karika sz.: 2,4 cm.

Köszönetnyilvánítás

A cikk lektorálásáért és a megíráshoz nyújtott hasznos tanácsaikért B. Tóth Ágnesnek és Kulcsár Valériának tartozom köszönettel.

Irodalom

Forrás

Ammian: Ammianus Marcellinus: *Römische Geschichte IV. Lateinisch und Deutsch*. Kommentar von: Seyfarth, W. Darmstadt 1971.

Ahmedov 2001: Ahmedov, I. R.: New data about the origin of some constructive parts of the horse-harness of the Great Migration Period. In: *International Connections of the Barbarians of the Carpathian Basin in the 1st–5th century A. D.* Múzeumi Füzetek 51. Eds.: Kulcsár, V. – Istvánovits, E. Aszód 2001, 363–388.

Ahmedov 2002: Ahmedov, I. R.: Cheek-pieces and elements of harness with zoomorphic decoration in the Great Migrations period. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum*. Spisy Archelogického 19. Hrsg.: Tejral, J. Brno 2002, 11–30.

Ahmedov 2007: Ahmedov, I. R.: Le harnachement de Tsibilium. A propos de la formation du type « pontique » de harnachement de l'époque des Grandes Migrations. In: Kazanski, M. – Mastykova, A.: *Tsibilium II. La nécropole apsile de Tsibilium. L'étude du site*. British Archaeological Reports International Series 1721. Oxford 2007, 67–73.

Ajbabin 2011: Ajbabin, A. I.: *Archäologie und Geschichte der Krim in byzantinischer Zeit*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 98. Mainz 2011.

Alföldi 1932: Alföldi A.: *Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk*. Archaeologia Hungarica 9. Budapest 1932.

Ambroz 1979: Амброз, А. К.: К статье А. В. Дмитриева. *Советская археология* 1979:4 (1979) 229–231.

Ambroz 1989: Амброз, А. К.: *Хронология древностей Северного Кавказа V–VII вв.* Москва 1989.

Arbman 1959: Arbman, H.: Ein ungarisches Zaumzeug. In: *Gandert-Festschrift*. Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 2. Hrsg.: Müller, A. von. Berlin 1959, 9–11.

Attila und die Hunnen 2007: *Attila und die Hunnen* (*zur Ausstellung Attila und die Hunnen).* Hrsg.: Anke, B. Speyer 2007.

Bakay 1978: Bakay, K.: Bestattung eines vornehmen Kriegers vom 5. Jahrhundert in Lengyeltóti. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 30 (1978) 149–172.

Bemmann 2010: Bemmann, J.: Völkerwanderungszeitliche Artefakte aus dem Schwarzmeergebiet in der Sammlung Pierre Mavrogordato. In: *Terra Barbarica. Monumenta Archaeologica Barbarica, Series Gemina* 2. Red.: Urbaniak, A. – Prochowicz, R. – Jakubczyk, I. – Levada, M. – Schuster, J. Łódź–Warszawa 2010, 41–56.

BERSU 1964: Bersu, G.: *Die spätrömische Befestigung „Bürgle" bei Gundremmingen*. München 1964.

BIERBRAUER 1995: Bierbrauer, V.: Das Frauengrab von Castelbolognese in der Romagna (Italien): zur chronologischen, ethnischen und historischen Auswertbarkeit des ostgermanischen Fundstoffs des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa und Italien. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 38:2 (1991) 541–592.

BÓNA 1993: Bóna I.: *A hunok és nagykirályaik*. Budapest 1993.

CHARDAEV–PRICHODNJUK 2004: Chardaev, V. M. – Prichodnjuk, O. M.: Hunnenzeitlicher Schmuck aus der Schatzkammer des Höhlenklosters „Pečerskaja Lavra" in Kiev (Ukraine). *Eurasia Antiqua* 10 (2004) 333–358.

DMITRIJEV 1979: Дмитриев, А. В.: Погребения всадников и боевых коней в могильнике эпохи переселения народов на р. Дюрсо близ Новороссийска. *Советская археология* 1979:4 (1979) 212–232.

FETTICH 1953: Fettich N.: *A szeged-nagyszéksósi hun fejedelmi sírlelet*. Archaeologia Hungarica 32. Budapest 1953.

GABUJEV 2007: Gabujev, T.: Ein hunnenzeitliches Fürstengrab aus dem Kaukasusgebiet. Kurgan 2 des Gräberfeldes Brut. In: *Attila und die Hunnen*. Hrsg.: Anke, B. Speyer 2007, 293–297.

GEISSLINGER 1961: Geißlinger, H.: Frühvölkerwanderungszeitliches Zaumzeugzubehör von Dahmker, Kreis Herzogtum Lauenburg. *Offa* 17–18 (1959–1961) 1961, 175–181.

GODŁOWSKI 1995: Godłowski, K.: Das „Fürstengrab" des 5. Jahrhunderts und der „Fürstensitz" in Jakuszowice in Südpolen. In: *La noblesse romaine et les chefs barbares du IIIe au VII siècle*. Red.: Vallett, F. – Kazanski, M. Saint-Germain-en-Laye 1995, 155–179.

HARHOIU 1997: Harhoiu, R.: *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*. Archaeologia Romanica 1. Bukarest 1997.

HOREDT–PROTASE 1972: Horedt, K. – Protase, D.: Das zweite Fürstengrab von Apahida (Siebenbürgen). *Germania* 50 (1972) 174–220.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2014: Istvánovits, E. – Kulcsár, V.: New Find of Hun Age Saddle Plates from Nort-East Hungary. In: *Archäologische Beiträge – Gedenkenschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*. Eds.: Cociş, S. – Ursuţiu, A. Cluj-Napoca 2014, 269–278.

KAZANSKI 2002: Kazanski, M.: Die Chronologie der Anfangsphase des Gräberfeldes von Djurso. In: *Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum*. Spisy Archelogického 19. Hrsg.: Tejral, J. Brno 2002, 137–157.

KAZANSKI–MASTYKOVA 2007: Kazanski, M. – Mastykova, A.: Machtzentren und Handelswege in Westalanien im V–VI. Jahrhundert. In: *Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit*. Spisy Archelogického 26. Hrsg.: Tejral, J. Brno 2007, 173–197.

KENK 1984: Kenk, R.: *Das Gräberfeld der hunno-sarmatischen Zeit von Kokel', Tuva, Süd-Siberien*. Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie 25. München 1984.

KLEEMANN 2007: Kleemann, J.: Bemerkungen zum cloisonnierten Goldbeschlag vom Sárvíz. *Archaeologiai Értesítő* 132 (2007) 123–141.

KOCH 2003: Koch, J. K.: Pferdegeschirr. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Band* 23. Hrsg.: Beck, H. – Geuenich, D. – Steuer, H. New York–Berlin 2003, 35–50.

KOVRIG 1982: Ковриг, И.: Погребение гуннского князя в Венгрии. In: *Древности епохи великого переселения народов V–VIII веков*. Ред.: Амброз, А. К. – Эрдели, И. Ф. Москва 1982, 6–13.

KUBITSCHEK 1911: Kubitschek, W.: Grabfunde in Untersiebenbrunn (auf dem Marchfeld). *Jahrbuch für Altertumskunde* 5 (1911) 32–74.

Kulcsár–Istvánovits 2013: Кульчар, В. – Иштванович, Э.: Новая находка седельных обкладок гуннского времени из Северо-Восточной Венгрии. *Stratum plus* 4 (2013) 117–123.

Masztikova 2009: Мастыкова, А. В.: *Женский костюм центрального и западного Предкавказья в конце IV–середине VI в. н.э.* Москва 2009.

Mráv 2003: Mráv, Zs.: Archäologische Forschungen 2000–2001 im Gebiet der spätrömischen Festung von Göd–Bócsaújtelep (Vorbericht). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2003, 83–114.

Nagy 2003: Nagy M.: Hunkori férfisír Budapest-Zuglóból. In: *Vándorutak – Múzeumi Örökség.* Szerk.: Viga Gy. – Holló Sz. A. – Cs. Schwalm E. Budapest 2003, 297–325.

Nagy 2004: Nagy M.: Két késő római kori fegyveres sír az aquincumi canabae nyugati szélén. *Budapest Régiségei* 38 (2004) 231–315.

Nagy 2007: Nagy M.: *Állatábrázolások és az 1. germán állatstílus a Közép-Dunavidéken (Kr. u. 3–6. század).* Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 5. Budapest 2007.

Nagy 1973: Nagy T.: *Budapest története* 1. Budapest 1973.

Nawroth 2004: Nawroth, M.: Sattel. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde Band* 26. Hrsg.: Beck, H. – Geuenich, D. – Steuer, H. New York–Berlin 2004, 525–537.

Noll 1958: Noll, R.: *Vom Altertum zum Mittelalter.* Wien 1958.

Nothnagel 2008: Nothnagel, M.: *Die völkerwanderungszeitlichen Bestattungen von Untersiebenbrunn, Niederösterreich*. Diplomarbeit, Universität Wien. Wien 2008.

Palágyi 1990: Palágyi S. K.: Römerzeitliches Pferdegrab in Tihany. *Alba Regia* 24 (1990) 17–45.

Piros 2016: Piros, Réka Á.: Das Zaumzeug aus Ungarn. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 47 (2016) in press.

Popa 2007: Popa, A.: Frühhunnenzeitliche Besiedlung zwischen Ostkarpaten und Dnjestr. In: *Attila und die Hunnen* (*zur Ausstellung Attila und die Hunnen).* Hrsg.: Anke, B. Speyer 2007, 169–173.

Puzdrovszkij et al. 1999: Пуздровский, А. Е. – Зайцев, Ю. П. – Неневоля, И. И.: Погребение воина гуннского времени на Усть-Альминском могильнике. *Херсонесский сборник* 10 (1999) 194–207.

Puzdrovszkij 2010: Пуздровский, А. Е.: Воинское погребение гуннской эпохи из Усть-Альминского некрополя. In: *Древняя и средневековая таврика.* Археологический альманах 22. Ред.: Дюличев, В. П. Донецк 2010, 285–310.

Quast 2007: Quast, D.: Zwischen Steppe, Barbaricum und Byzanz. Bemerkungen zu prunkvollem Reitzubehör des 5. Jahrhunderts n. Chr. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 39 (2007) 35–64.

Sarov 1994: Sarov, O.: Ein reiches Pferdegeschirr aus Kerc. In: *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten.* Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg. Hrsg.: Carnap-Bornheim, C. von. Marburg 1994, 417–427.

Simonenko 2009: Симоненко, А. В.: *Сарматские всадники Северного Причерноморья*. Серия «Historia Militaris». Санкт-Петербург 2009.

Szőlőssy 1993: Szőlőssy G.: Javaslat a lószerszámok és részeik egységes névhasználatára. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 31–32 (1993) 563–596.

Tejral 1995: Tejral, J.: Neue Aspekte der frühvölkerwanderungszeitlichen Chronologie im Mitteldonauraum. In: *Neue Beiträge zur Erforschung im mittleren Donauraum.* Spisy Archelogického 8. Hrsg.: Tejral, J. – Friesinger, H. – Kazanski, M. Brno 1995, 321–362.

Tejral 2007: Tejral, J.: Das Hunnenreich und die Identitätsfragen der barbarischen „gentes" im Mitteldonauraum aus der Sicht der Archäologie. In: *Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit.* Spisy Archelogického 26. Hrsg.: Tejral, J. Brno 2007, 55–119.

TEJRAL 2010: Tejral, J.: Zur Frage der frühesten hunnischen Anwesenheit in donauländischen Provinzen am Beispiel des archäologischen Befundes. *Slovenská Archeológia* 58:1 (2010) 81–122.

TOMKA 1986: Tomka, P.: Der hunnische Fürstenfund von Pannonhalma. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 38 (1986) 423–488.

TOMKA 1986a: Tomka P.: A sztyeppei temetkezési szokások sajátos változata: a hun halotti áldozat. *Arrabona* 22–23 (1986) 5–34.

TOMKA 2001: Tomka P.: Az árpási 5. századi sír. *Arrabona* 39 (2001) 161–188.

TOMKA 2008: Tomka, P.: Zwischen Hsiungnu und Hunnen aus archäologischer Sicht. In: *Hunnen zwischen Asien und Europa*. Aktuelle Forschungen zur Archäologie und Kultur der Hunnen. Hrsg.: Externbrink, H. Speyer 2008, 91–99.

WELKOV 1936: Welkov, I.: Ein frühvölkerwanderungszeitliches Pferdegeschirr von Oescus, Bulgarien. *Germania* 20 (1936) 203–204.

WERNER 1956: Werner, J.: *Beiträge zu Archäologie des Attila-Reiche*s. München 1956.

ZASZECKAJA 1994: Засецкая, И. П.: *Культура кочевников южнорусских степей в гуннскую эпоху (конец IV–V вв.)*. Санкт-Петербург 1994.

ZASZECKAJA–SAROV 2008: Засецкая, И. П. – Шаров, О. В.: Декоративные наборы конского снаряжения. In: *Сокровища сарматов: каталог выставки*. Санкт-Петербург 2008, 62–64.

ZEISS 1933: Zeiß, H.: Ein hunnischer Fund aus dem Elsaß. *Germania* 17 (1933) 127–128.

„Tag und Nacht verbrachten sie zu Pferd…" – Oder die Untersuchung der frühvölkerwanderungszeitlichen Pferdegeschirre anhand der östlichen Funden

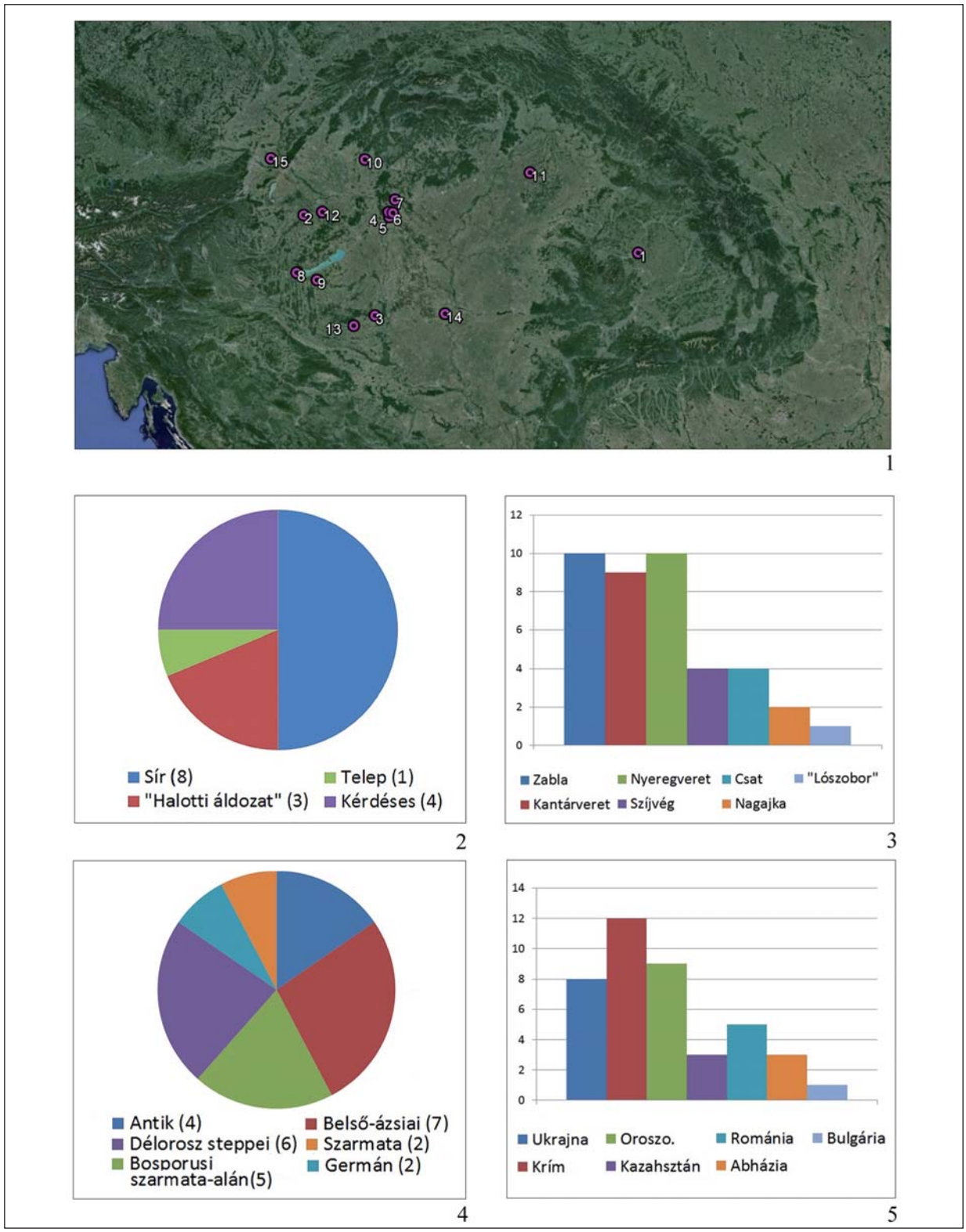
Mit Hilfe der schriftlichen Quellen und der Funden kann festgestellt werden, was für eine wichtige Rolle die Pferde in dem Leben der Nomaden spielten. Die mit metallen Beschlägen und Anhänger verzierten Pferdegeschirre sind Statussymbole, bzw. Merkmale der Periode. Die sechszehn analysierten spätkaiserzeitlichen und frühvölkerwanderungszeitlichen Fundkomplexe können bedeutsame Informationen bezüglich der Herkunft der einzelnen Völker und der Mode geben. Neben den bekannten hunnenzeitlichen Leitfunden (z.B. Szeged-Nagyszéksós) wurden auch die neugefundenen Gegenstände in die Forschung eingenommen. Aufgrund dieser Funde wurde eine starke Verbindung mit der eurasischen Steppe erkennbar. Die bestatteten Pferdegeschirre können technisch und formlich unterschiedlich sein, was die Frage der Herkunft und Datierung beantworten könnte.

Zeit der Beobachtung fällt auf, dass einige Gegenstände enge Verbindung mit Zentralasien und den aus iranischem Bereich stammenden Völker (z.B. Alanen) zeigen. Mittlerweile sind auch Spuren der Antiquität und des germanischen Sösdala-Stil erkennbar. Die Elemente dieser Stile können oft auf einem Gegenstand vorkommen. Dieses Phänomen deutet auf Verschmelzung der Kulturen hin.

Die chronologischen Gruppen Jaroslav Tejrals kann man gut für die Datierung der Funde benutzen, aber es muss kritisch behandelt werden, indem er nicht nur das Bereich des Karpatenbeckens erforschte. Die Gegenstände wurden aufgrund dieser Chronologie in zwei Grundgruppen (laut der Datierung: frühhunnenzeitlich und späthunnenzeitlich) eingeordnet. J. Tejral hat die Pferdegeschirre nicht besonders interpretiert, weil er immer den ganzen Fundkomplex datiert hat.

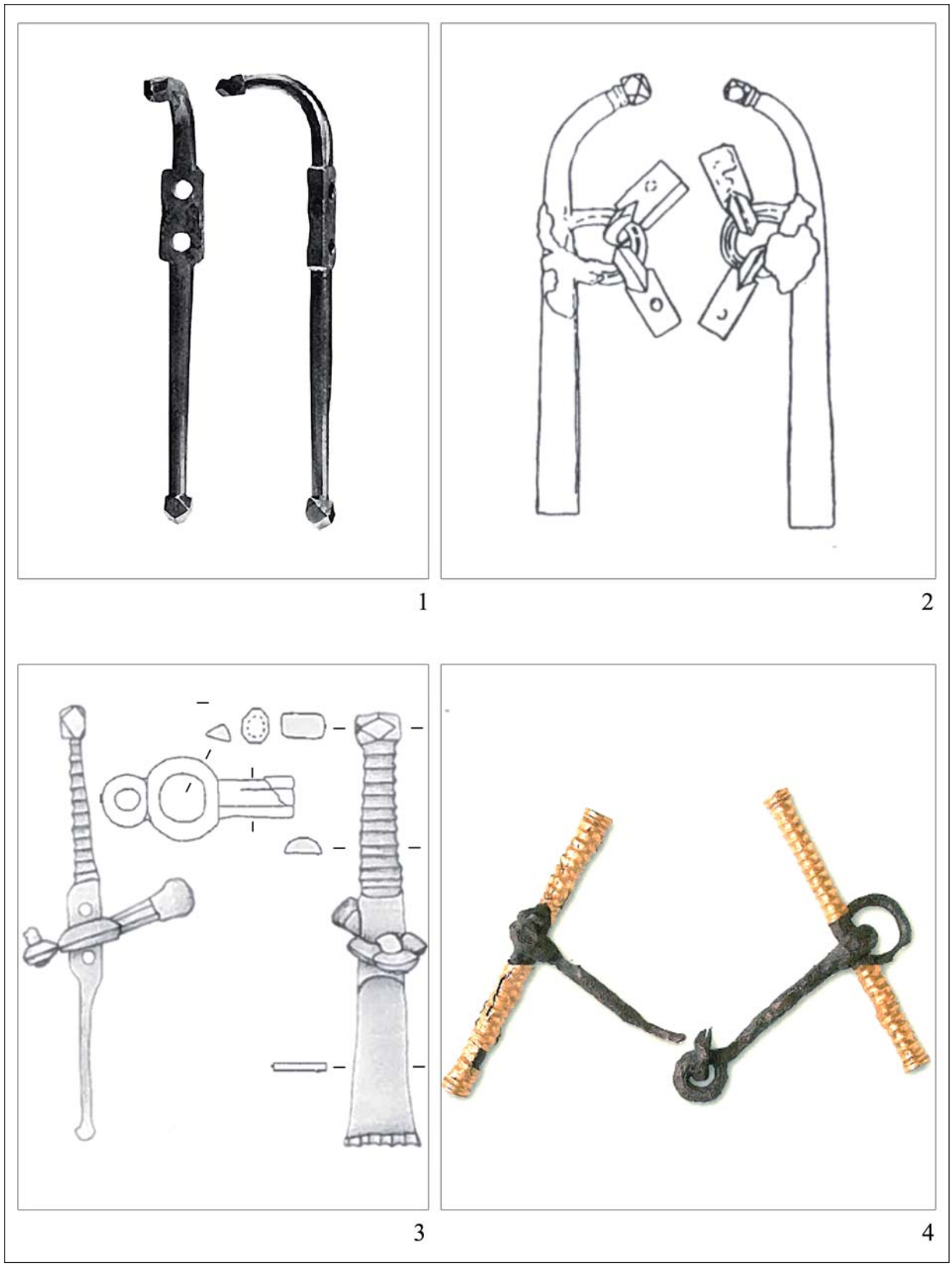
In der Forschung war die Analyse der Pferdegeschirre primär, so ist es möglich, dass wegen der gegebenen Hinsicht manche Geschirrteile in eine andere Phase (oder in einen anderen Horizont, z.B. gepresster Goldblechhorizont) datiert werden. Die Funde wurden gemäß der Herstellungstechnik, der Verzierungsmethode, bzw. der Herkunft des Fundtyps angeordnet.

Es kann festgestellt werden, dass die Pferdegeschirre in der untersuchten Epoche in mehrere Phasen eingeteilt werden können, aber sie können zeitlich nicht genau getrennt werden. Eine ethnische Interpretation ist wegen der Vermischung der Kulturen nicht möglich, aber die in den meisten Fällen aus Osten stammende Analogien (aus der Krim, bzw. der südrussischen Steppe) können bei der Datierung viel helfen.



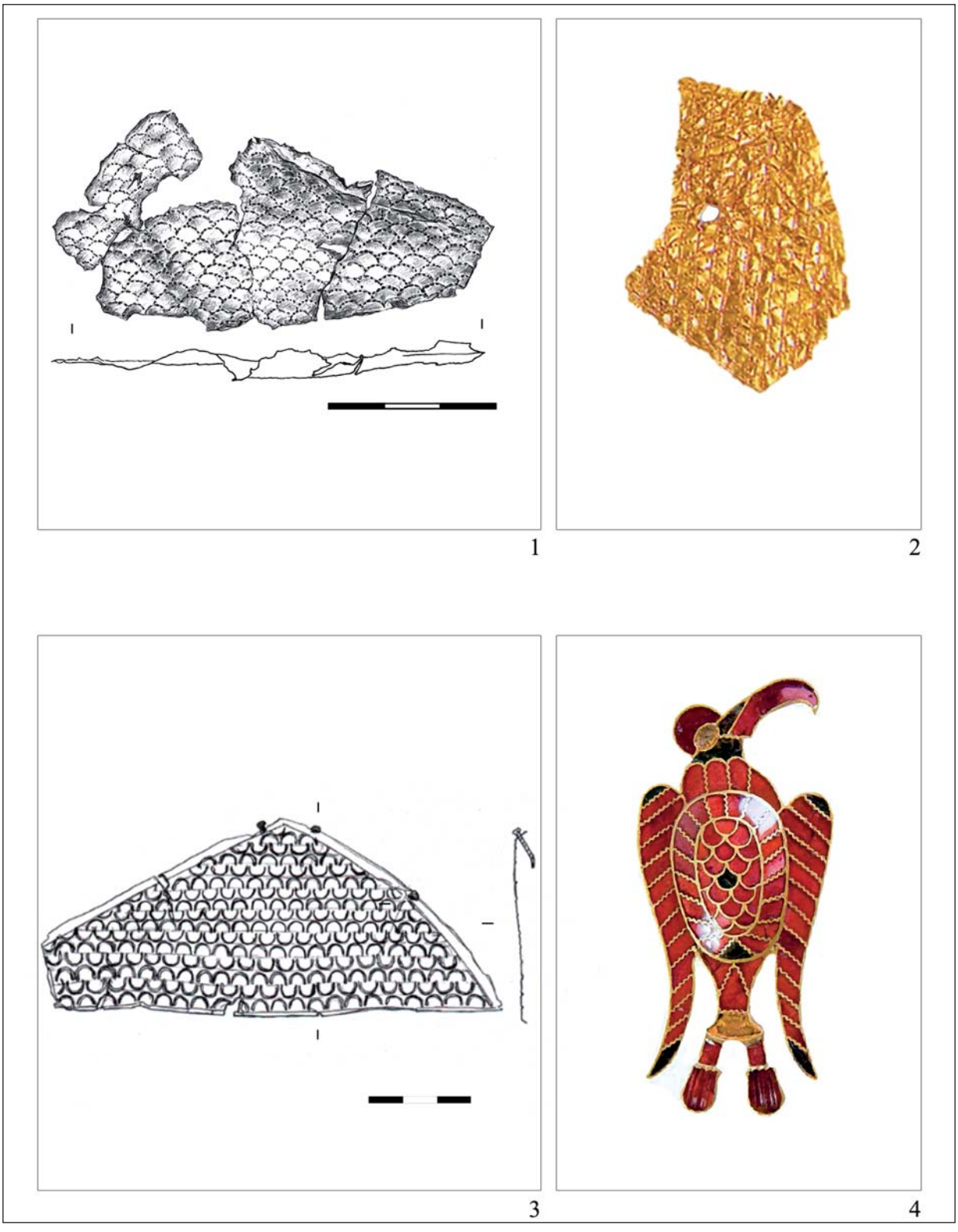
1. kép. 1: Lószerszámok a Kárpát-medencéből; 2: Az előkerülés körülményei; 3: A leletek gyakorisága; 4: Különböző hatások előfordulása a Kárpát-medencei lelőhelyeken; 5: A Kárpát-medencei tárgyak keleti párhuzamainak területi eloszlása

Fig. 1. Pferdegeschirre aus dem Karpatenbecken; 2: Umstand des Vorkommens; 3: Häufigkeit der Funden; 4: Das Vorkommen der verschiedenen Einflüsse in dem Karpatenbecken; 5: Die regionale Verbreitung der östlichen Analogien der Gegenstände aus dem Karpatenbecken



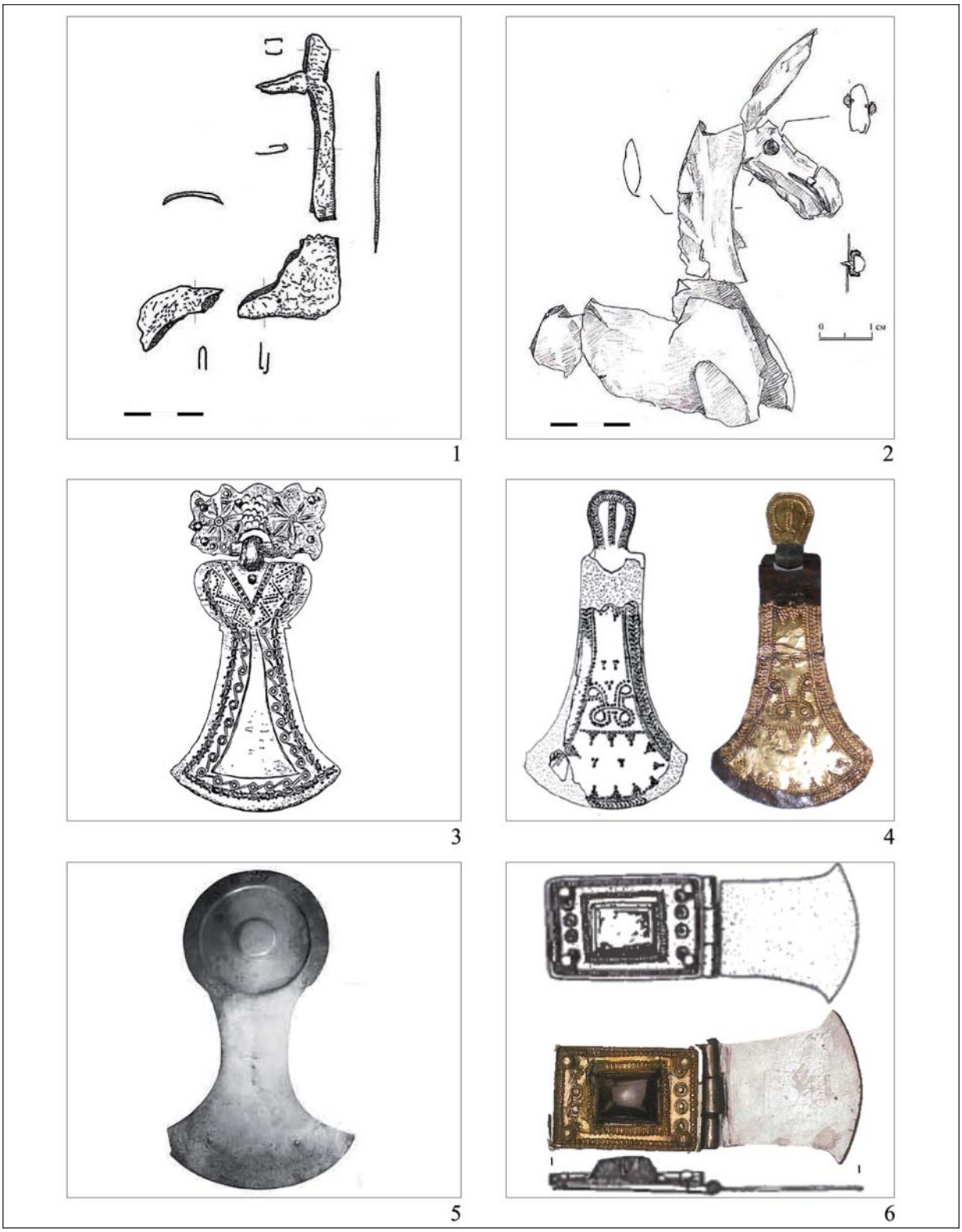
2. kép. Zablák. 1: Lengyeltóti (Quast 2007 nyomán); 2: Untersiebenbrunn (Nothnagel 2008 nyomán); 3: Kercs (Bemmann 2010 nyomán); 4: Pécsüszög (Attila und die Hunnen 2007 nyomán)

Abb. 2. Trensen. 1: Lengyeltóti (laut Quast 2007); 2: Untersiebenbrunn (laut Nothnagel 2008); 3: Kercs (laut Bemmann 2010); 4: Pécsüszög (laut Attila und die Hunnen 2007)



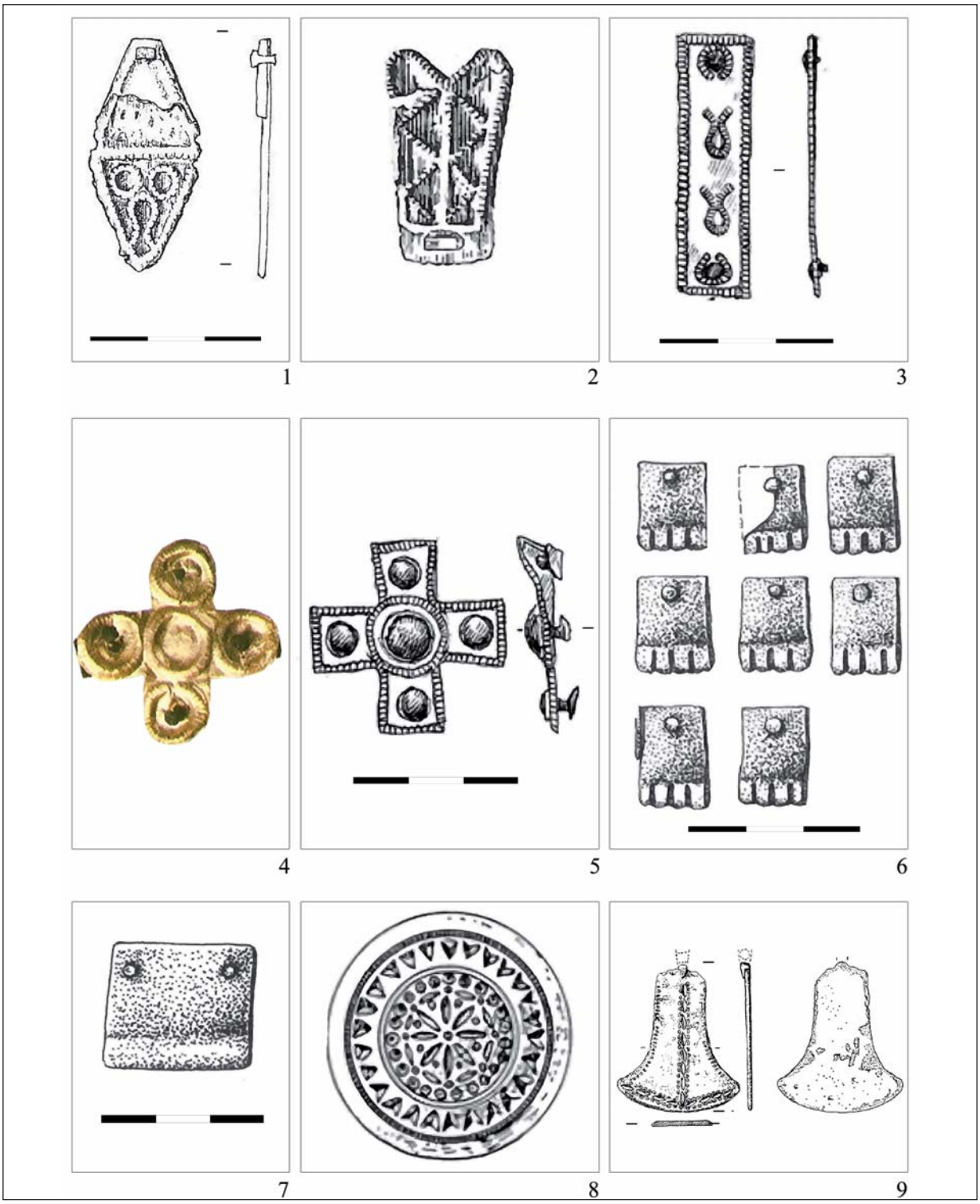
3. kép. Nyeregveretek. 1: Nyíregyháza-Oros (KULCSÁR–ISTVÁNOVITS 2013 nyomán); 2: Pécsüszög (ATTILA UND DIE HUNNEN 2007 nyomán); 3: Ust'-Al'ma 957. sír (PUZDROVSZKIJ 2010 nyomán); 4: Apahida (http://alfahir.hu/szenzacios_lelet_kolozsvar_mellol-20120706)

Abb. 3. Sattelbeschläge. 1: Nyíregyháza-Oros (laut KULCSÁR–ISTVÁNOVITS 2013); 2: Pécsüszög (laut ATTILA UND DIE HUNNEN 2007); 3: Ust'-Al'ma 957. sír (laut PUZDROVSZKIJ 2010); 4: Apahida (http://alfahir.hu/szenzacios_lelet_kolozsvar_mellol-20120706)



4. kép. 1–2. Lószobor. 1: Árpás (Tomka 2001 nyomán); 2: Ust'-Al'ma 957. sír (Puzdrovszkij 2010 nyomán). 3–6. Balta alakú csüngő. 3: Untersiebenbrunn (Nothnagel 2008 nyomán); 4: Magyarország; 5: Nikopol (Simonenko 2009 nyomán); 6: Kercs (Zaszeckaja–Sarov 2008 nyomán)

Abb. 4. 1–2. Pferdfigürchen. 1: Árpás (laut Tomka 2001); 2: Ust'-Al'ma 957. sír (laut Puzdrovszkij 2010). 3–6. Beilförmige Anhänger. 3: Untersiebenbrunn (laut Nothnagel 2008); 4: Magyarország; 5: Nikopol (laut Simonenko 2009); 6: Kerc (laut Zaszeckaja–Sarov2008)



5. kép. 1–5, 8–9. Kantárveretek. 1: Budapest-Zugló (NAGY 2003 nyomán); 2: Léva (TEJRAL 2007 nyomán); 3, 5: Ust'-Al'ma 957. sír (PUZDROVSZKIJ 2010 nyomán); 4: Pannonhalma (BÓNA 1993 nyomán); 8: Gundremmingen (BERSU 1964 nyomán); 9: Dahmker (NOTHNAGEL 2008 nyomán). 6–7. Nyeregveretek. 6: Budapest-Újlak (NAGY 2004 nyomán); 7: Madaras–Halmok 653. sír (NAGY 2004 nyomán)

Abb. 5. 1–5, 8–9. Zaumzeugbeschläge. 1: Budapest-Zugló (laut NAGY 2003); 2: Léva (laut TEJRAL 2007); 3, 5: Ust'-Al'ma 957. sír (laut PUZDROVSZKIJ 2010); 4: Pannonhalma (laut BÓNA 1993); 8: Gundremmingen (laut BERSU 1964); 9: Dahmker (laut NOTHNAGEL 2008). 6–7. Sattelbeschläge. 6: Budapest-Újlak (laut NAGY 2004); 7: Madaras-Halmok 653. sír (laut NAGY 2004)

Hadak útján XXIV. Budapest – Esztergom 2015, 469–498.

FEGYVERES LANGOBARDOK MAGYARORSZÁGON I. TÍPUSOK ÉS FEGYVERKOMBINÁCIÓK

Keresztes Noémi Ninetta*

Dr. Kiss Éva emlékére

Absztrakt: *A tanulmány a magyarországi langobard sírokból előkerült fegyverek osztályozásával és a fegyverkombinációkkal foglalkozik. A típusok vizsgálata során a szerző kitér a tárgyak (főként Meroving területekről származó) párhuzamaira, valamint néhány esetben funkcionális kérdésekre is választ keres.*

Kulcsszavak: *Magyarország, langobard, fegyverek, fegyverkombinációk*

Bevezetés

Régóta ismert tény, hogy a langobard sírokban általában nagy mennyiségű fegyvert helyeztek el mellékletként, és nincs ez másképp a mai Magyarország határain belül előkerült temetkezések esetében sem. Jelen cikkben 22 lelőhely 101 sírjának 228 fegyvere[1] alapján készült tipológiát ismertetek,[2] amely szinte teljes egészében lefedi a vizsgált terület leletanyagát.[3] Természetesen célszerűbb lenne a szomszédos langobard szállásterületek anyagával együtt értelmezni az egyes típusokat, azonban itt a közlések hiánya vagy igen szűkös mivolta miatt erre nem igazán volt lehetőség. A típusok ismertetése mellett megvizsgálom azt is, hogy milyen kombinációkban fordulnak elő ezek a tárgyak a sírokban.

A langobard fegyverek és fegyverszerelékek típusai

Mindenféle fegyver tipológiájának felállításánál mindig a funkciónak kellene alapszempontnak lennie. Mivel azonban ezt sokszor nem lehetséges megállapítani, így a legtöbb esetben a pengék formáját használtam a főcsoportok kialakításához, majd ezeken belül különítettem el további variánsokat. Amennyiben azonban lehetőségem volt rá – mert olyannyira egyértelmű a funkció – túlléptem a formai alapokon és ez utóbbi szempont alapján osztályoztam a fegyvert. Minden egyes fegyvertípus után felsorolom és jellemzem a hozzájuk kapcsolódó szerelékeket is.

* Szegedi Tudományegyetem BTK Régészeti Tanszék, H-6722 Szeged, Egyetem u. 2–6. keresztes.ninetta@gmail.com

1 A tanulmány végén található *1. táblázat* ezeket a fegyvereket tartalmazza sírszám, fegyvertípus, illetve a tárgyak darabszáma szerint.

2 A cikk alapját képező MSc szakdolgozat témavezetője, illetve a tanulmány szakmai lektora Dr. B. Tóth Ágnes volt.

3 Kivételt képez ez alól Szólád-Kertek mögött lelőhely, melynek a cikk megírásának időpontjában még csak előzetes publikációi láttak napvilágot (Freeden–Vida 2007; Freeden 2008).

LÁNDZSÁK

A leggyakoribb fegyvertípust a vizsgált leletanyagban a lándzsák képviselik. A fentebb már vázolt alapelvek szerint összesen 5 alaptípust, egy egyedi esetet, és egy funkció alapján meghatározott típust lehet elkülöníteni.[4] Szintén fontos csoportosítási szempont a pengék átmetszete, amelyből összesen négyféle fordult elő a vizsgált területen. Mindezeken túl pedig három altípus alakítható ki a penge–köpű arány alapján.

I. típus: Hosszú, fűzfalevél alakú vagy „spitzoval" típusú lándzsák (1. kép 1–2, 5–6)

Az egyik leggyakrabban előforduló csoport a langobard lándzsák között mind Pannoniában, Alsó-Ausztriában és a Morva-medencében is. A típus igen változatos méretekben fordul elő, hosszuk 24–44 cm közötti. A penge és köpű arányára jellemző, hogy a penge hosszabb, mint a köpű. A penge átmetszete lehet lencse alakú, lapított ovális, vagy pedig rombusz átmetszetű. Csiky Gergely azt valószínűsíti, hogy a laposabb átmetszetű pengéjű példányokat akár vágásra is használhatták.[5] Mint a langobard lándzsák nagy többségének, általában ezeknek is zárt köpűjük van, amelyhez egykor nittel rögzítették a nyelet. Ehhez a csoporthoz tartoznak például a gyönki, a pilisvörösvári, illetve a szentendrei 44. sírban feltárt lándzsák (*1. kép 1, 5*). Mint azt Jaroslav Tejral 1976-os művében is említette, a típus az egész Meroving-kultúrkörben, de még az avar korban is elterjedt, ráadásul igen hosszú időn keresztül (6–8. század), így pontosabb korhatározása önmagában nem lehetséges.[6]

II. típus: Babérlevél alakú lándzsák (1. kép 3–4)

Nem annyira gyakoriak a langobard leletanyagban, mint az előző típus. Méretük átlagosan kisebb, mint az előző típusé, 23,8–24,5 cm közötti tartományba esik. A pengék átmetszete főleg lencse alakú, de előfordul rombusz átmetszetű is (Hegykő, Mező u. 64. sír, Kajdacs-Homokbánya 22. sír). A pengék általában hosszabbak, mint a köpűk, de ismert fordított változat is. Itt talán felmerülhet a lehetőség, hogy kisebb méretük miatt bizonyos példányaikat dobófegyverként használhatták.[7]

III. típus: Nádlevél alakú lándzsák (2. kép 1–2)

Magyarországon elég ritkának mondhatóak. Az ilyen típusú fegyverek hossza 29,7–42,7 cm közötti. Ennél a típusnál a penge mindig lényegesen hosszabb, mint a köpű. A forma sajátja, hogy csak rombusz alakú átmetszettel fordul elő, amiből egyértelműen következik, hogy ezt a formát döfőfegyverként használták. Ennek oka, hogy a vastag nyak és a rombusz átmetszet biztosította a fegyver számára, hogy törés nélkül elviselhesse a frontális behatásokat.[8] A köpűk általában kör átmetszetűek és zártak, gyakran szöggel rögzítve.

Ehhez a típushoz tartozik a jelenleg vizsgált területről származó egyetlen díszített lándzsa is, amely a Hegykő, Mező utca 1. sírból került elő (*2. kép 2*).[9] Pengéjének alsó harmadán bevésett rombusz alakú, vagy két egymással szembefordított halszálka minta látható.[10]

---

4 A kérdéses lándzsák mindmáig egyetlen tipológiáját Bóna István készítette el azon cikkében, amelyben lefektette a magyarországi langobard kutatás alapjait (BÓNA 1956, 205–206). Azonban az akkor ismert alig pár példány elkülönített négy fő típusa ma már nem helytálló, illetve hiányoznak belőle egyes, ma már ismert formák.

5 CSIKY 2012, 75.

6 TEJRAL 1976, 53.

7 CSIKY 2012, 75.

8 CSIKY 2012, 75.

9 BÓNA–B. HORVÁTH 2009, Taf. 4.

10 BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 31.

IV. típus: Rombuszhoz vagy deltoidhoz közelítő alakú pengéjű lándzsák (2. kép 3–4)

Ez a típus elsősorban a mai Magyarország határain kívül fordul elő, főként a Morva-medencében gyakori. J. Tejral mutatott rá arra, hogy az ilyen lándzsák főleg a Morva-medencére jellemzők, így talán korai típusként értelmezhető ez a forma.[11] A vizsgált területen csak két ilyen darab került elő, mindkettő a hegykői temetőből (26. és 67. sír; *2. kép 3–4*).

Hosszúságuk 30,5–36,7 cm közötti. A penge általában hosszabb, mint a köpű, de előfordul fordított változat is. A pengék átmetszete minden esetben rombusz alakú. A köpű az egyik esetben zárt, a másiknál sliccelt.

V. típus: Lángcsóva alakú vagy Helmitzheim-típusú lándzsák (3. kép 1–2)

Antik hagyományokra visszavezethető típus, melyet Bóna István az egyik legkorábbi típusként értelmezett.[12] Vele szemben Ursula Koch a pleidelsheimi temető leletei alapján a típust a 6. század második–harmadik harmadára keltezte.[13] Ugyanez a forma a gepidáknál is megjelent, de főként a kései sírokban (pl. Hódmezővásárhely-Kishomok 1. sír).[14]

A Helmitzheim-típus a rombusz alakú pengékhez hasonlóan ritkának számít, a vizsgált területen mindössze két darab került elő belőle. Hosszúságuk 29–38 cm közötti. A penge szélei középtájon minden esetben befelé ívelten, a penge átmetszete középen bordázott, és a penge mindig hosszabb, mint a köpű (Szentendre-Pannóniatelep 14. és 15. sír; *3. kép 1–2*). A köpű ennél a típusnál is zárt, azonban szemben a többi lándzsával, itt mindig egyenes, nem bővül lefelé.

VI. típus: Angók (3. kép 3)

A vizsgált területen mindössze két darab van belőle, az egyik egy pomázi szórvány, a másik pedig a Szentendre-Pannoniatelep 45. sírból került elő (*3. kép 3*). Méretüket tekintve az *angó*k jóval hosszabbak, mint más lándzsatípusok, a szentendrei darab hossza 45 cm. A forma jellegzetessége, hogy a köpű hossza mindig sokszorosa a pengének és a penge középen bordázott kialakítású. Köpűik majdnem teljes hosszukban egyenesek, csak a fegyver alja előtt nem sokkal kezdenek el bővülni. Ziegmar von Schnurbein szerint csak azok a fegyverek tekinthetők *angó*nak, amelyeknek szakállas pengéje van.[15] Ez a vizsgált területen kívül valóban szinte minden esetben igaz, sőt az is, hogy a Meroving környezetből származó darabok akár a 90 cm hosszúságot is meghaladhatják. A két magyarországi példány minden tekintetben ugyanazt a formát követi, mint a többi *ango,* de azoknál kisebbek. Mindezeket figyelembe véve *angó*ként kezelem őket, de kiemelve azt, hogy itt helyi variációja alakulhatott ki a fegyvertípusnak.

VII. típus: Egyedi darab (3. kép 4)

Az előző csoportok egyikébe sem tartozik bele a Hegykő, Mező utca 40. sír lándzsája, így ez sem formáját, sem méretét tekintve nem illik a többi típus közé, hiszen alig több mint 14 cm-es hosszúságával meg sem közelíti az átlagos 30–35 cm-t, illetve szakállas pengéje sem hasonlít a többi leletre. Az *angó*k között más területeken gyakori ugyan a szakállas penge, de ezek egészen más formájúak (pl. Freundorf).[16] Maga a feltáró, Bóna István sem tudta besorolni a leletet, hanem *„Jungendlanze"* néven

---

11 Tejral 1976, 53.
12 Bóna 1993, 125–126.
13 Koch 2001, 62–75.
14 Bóna–Nagy 2002, 280.
15 Schnurbein 1975, 411–433.
16 Blesl 2008, 328–329.
17 Bóna–B. Horváth 2009, 44.

írta le.[17] A többi lándzsával összevetve, illetve azt a tényt is figyelembe véve, hogy ez egy 7–14 éves gyermek sírjából származik, az a lehetőség látszik valószínűnek, hogy ez valójában egy „lekicsinyített" dobólándzsa.[18]

A Dunántúlon előkerült, valódi langobard lándzsákon túl meg kell említeni, hogy Bóna három, gepida területen előkerült fegyvert is a langobardokhoz próbált kötni (Hódmezővásárhely-Kishomok 96. sír, Kisköre-Paptanya 43. sír).[19] A kiskörei lándzsapárról úgy gondolta, hogy egy olyan langobard harcosé lehettek, aki Wacho (kb. 510–540) uralma elől menekült gepida területre. Az itt feltárt lándzsáknak az Elba-vidéki langobard leletanyagban kereste a párhuzamait.[20] Habár ezek a lándzsák bizonyos tekintetben – elsősorban a penge formájában – valóban hasonlítanak az Elba-vidéki leletekre, mégsem egyeznek meg azokkal. Bizonyítja ezt, hogy ezeket a típusokat a langobardoknál már a Morva-medencéből származó leletanyagban sem találták meg, tehát már ekkor sem használtak ilyen fegyvereket. Ellenben a kora avar korban a Dunántúlon ugyanilyen formájú lándzsák kettesével, sőt hármasával is előfordulnak és a kiskörei sír egyéb mellékletei alapján szintén átnyúlhat az avar korba is.[21] A másik, a Hódmezővásárhely-Kishomok 96. sír fegyvere, melynek pengéje ugyan valóban fűzfalevél alakú, de – mint már fentebb jeleztem – a hosszú, levél alakú penge rendkívül nagy területen és hosszú időn keresztül szinte változatlan formában létezett, így etnikumhoz kötése már csak ezért sem lehetséges. Ez a lándzsa méretében szintén nem hasonlít a langobard darabokra, hiszen mindössze 28 cm-es hosszúságával jóval alatta marad az előbbiek átlagos nagyságának. Ezek alapján tehát nem langobard fegyverekről van szó egyik esetben sem.

LÁNDZSANYELEK

A langobard lándzsák nyeléről egyelőre nem sokat tud a kutatás. Az egyetlen ilyen irányú archeobotanikai vizsgálat a Vörs-Tótok dombja 5. sír lándzsájának köpűjébe rozsdált nyélmaradvány alapján készült, ahol az derült ki, hogy kőrisfából készült.[22]

A nyelek hosszúságáról többféle elképzelés született, a legtöbb kutató 200 és 230 cm körüli méretre becsülte.[23]

A fentebb említett méretbecslések között tapasztalt differencia oka minden bizonnyal a használatban keresendő, vagyis a lovas és gyalogos harcmodor eltéréseivel magyarázható: a gyalogosokhoz tartozhattak a nagyjából 2 m hosszúságú nyéllel ellátott fegyverek, míg a lovasoknak ezt a hosszat akár egy méterrel is megtoldhatták. A nagyon rövid, alig másfél méteres nyeleket pedig esetleg a hajító- vagy dobófegyverekhez használhatták.

A nyelek esetleges díszítettségére mindössze egyetlen adat áll rendelkezésre. A vörsi 5. sírban feltárt lándzsától egy méterre találtak egy apró félgömbös fejű vasszöget, mely a fakorhadék vonalán feküdt. Sági Károly szerint ez az egykori fanyél díszítésére szolgálhatott.[24]

A környező területeken gyakorinak számító lándzsapapucsokból Magyarországon egyetlen darab sem ismert. Erre megoldásként felmerülhet, hogy törött nyéllel helyezték sírba a lándzsákat, és éppen a lándzsapapucsos vég maradt ki a temetkezésből.

KARDOK

A vizsgált leletanyagban kivétel nélkül egyenes, kétélű kardok (*spatha*) fordulnak elő,[25] így

---

[18] Lohrke több esetben is kimutatta, hogy a gyermek mellé tett fegyverek gyakran a gyermekhez vannak méretezve, a *sax*ok között például kimondottan jellemző ez, de lándzsáknál is van rá példa (LOHRKE 2004, 103).

[19] BÓNA–NAGY 2002, 73, 191.

[20] BÓNA 1993a, 145.

[21] CSIKY 2009, 87, 274.

[22] FÜZES 1964, 413.

[23] SÁGI 1960, 55; WERNER 1962, 79; BÓNA 1993a, 125.

[24] SÁGI 1963, 45.

[25] Kutatástörténeti szempontból ki kell emelni Bóna István mellett Wilfried Menghin nevét, aki a fegyvertípus egész Európára kiterjedő összefoglalását elkészítette (BÓNA 1956, 203–204; MENGHIN 1983).

tehát valójában egy nagy főtípuson belül altípusokat lehet elkülöníteni a penge, illetve a pengető kialakítása alapján. Típustól függetlenül jellemző rájuk, hogy – a gyirmóti kardtól eltekintve – nincs rajtuk fémből készült keresztvas,[26] kb. 85–100 cm hosszúak, egyenes markolatuk[27] mérete általában 10–12 cm és pengéjük szélessége 3–5 cm között mozog. A kardszerelékek különböző darabjaival, úgymint a markolatgombokkal, a koptatókkal, illetve a *spatha*öv elemeivel a következő fejezetben foglalkozom, itt nem tekintettem osztályozási szempontnak a meglétüket.

Mindezek alapján tehát a *spathá*kon belül két jellemző alapján különíthetőek el alcsoportok: egyrészt a penge kialakítása,[28] illetve a pengető formája alapján.

I. típus: Vércsatornával ellátott, damaszkolt pengék (4. kép 1)

A csoportnak kevés példánya ismert a vizsgált leletanyagban. Az ide tartozó fegyvereknél a vércsatorna mellett a damaszkolás nyoma is minden esetben megfigyelhető, két hegykői darab és a szekszárdi szórvány mellett a gyirmóti díszkardon[29] és még összesen három helyen, Kajdacs-Homokbánya 31., Kádárta-Ürgemező 7., valamint a Tamási-Csikólegelő 2. sírokban.[30]

A markolattüske viszonylag keskeny, négyzet vagy téglalap átmetszetű, és végén megtalálhatók a később részletezésre kerülő markolatgombok. A pengető mindig derékszögű.

Bóna István azt feltételezte, hogy az ilyen fegyverek nem helyi készítmények, hanem a Meroving területekről érkezett importok.[31]

II. típus: Vércsatorna nélküli, egyszerű pengék (4. kép 2–3)

A típus jóval gyakoribb, tagjai minden szempontból egyszerűbb kiképzésűek, mint az előzőek (*4. kép*). A markolat hasonló kialakítású, mint az I. csoportnál, de itt néha előfordulnak szélesebb darabok is (Tamási-Csikólegelő 28. sír),[32] ellenben nem túl gyakoriak a markolatgombok. A pengető az előbbiekhez hasonlóan általában derékszögű, de három esetben enyhén ívelt volt. Nem érdektelen megjegyezni, hogy minden ilyen fegyver a hegykői temetőben került elő (1., 30. és 33. sír; *4. kép 3*).

Ringschwert (4. kép 7–8)[33]

A markolat kialakítása alapján külön csoportként kezelendők az úgynevezett *Ringschwert*-ek, melyeknek két példája ismert a kérdéses területről. Az ilyen típusú fegyverek a 6. század elejétől a 8. század elejéig léteztek Európában, nem csak a germán világban, de Angliában, valamint Skandináviában is. Az egyes területeken az ilyen kardok gyakorisága az idők során változott, ugyanakkor éppen a 6. században a Meroving világban fordulnak elő gyakrabban.[34]

A típus ideológiai hátteréről úgy tartja a kutatás, hogy a gyűrűk a testvériséget és a har-

---

[26] Csiky Gergely az avar *spathá*k vizsgálatánál feltételezett fából készült keresztvasakat (Csiky 2009, 108), egyes esetekben talán itt is lehet szó ilyesmiről.

[27] Kivételt képez a Várpalota-Unio homokbánya 25. sírból származó kard, ahol a markolat enyhén hajlított (Bóna 1956, 203).

[28] Már Bóna is felhívta a figyelmet arra, hogy a pengék kialakítását több esetben azért nem lehet megfigyelni, mert a kard tokban került sírba, amelyet a konzerválás során sem távolítottak el róla (pl. Kajdacs-Homokbánya 40. sír; Bóna 1956, 203).

[29] A gyirmóti kard első közlésében Börzsönyi Arnold azt írja, hogy a penge „*Damaszkusz-féle aczélból készült. ... Tarka köröcskék, mintha elmosódott alakok volnának ..., keleti íráshoz hasonló rajzolatok, göndör, majdnem kígyószerű alakzatok mutatkoznak a pengén; azért nem csodálkozhatunk ha ... azt hitték, hogy török írás van rajta ...*” (Börzsönyi 1912, 36). Természetesen nem írásról van szó, hanem a damaszkolásnál használt technikából adódó fenyőág- vagy halszálkamintáról, aminek egyébiránt semmi köze a Szíriában, Perzsiában és Indiában készülő damaszkuszi acélhoz.

[30] Bóna–B. Horváth 2009, 70–71, 81, 150.

[31] Bóna 1993a, 125.

[32] Bóna–B. Horváth 2009, 152–153.

[33] A *Ringschwert*ek tulajdonképpen nem tekinthetőek a szó szoros értelmében markolatgombnak, sokkal inkább a markolat végét díszítő elemnek, ugyanakkor elhelyezésük és szerepük miatt mégis nagyon közel állnak az előbbi tárgycsoporthoz.

[34] Evison 1967, 63.

cos vagy király és kísérete közötti kapcsolatot és hűséget jelképezik. Ugyanakkor mentesek mindenféle vallási alaptól, hiszen keresztény (pl. Észak-Itália) és pogány (pl. Skandinávia) területeken egyaránt előfordulnak.[35]

A magyarországi példányok közül az egyszerűbb kialakítású darabnál (Rácalmás-Újtelep 15. sír) a markolat végére egy arra merőleges irányú vaslemezt illesztettek, amelynek egyik vége félkörívben be van hajlítva, amire korábban egy mozgó karikát szereltek (*4. kép 7*). Ez nem tartozik a valódi *Ringschwert*ek közé, kialakításában sokkal inkább a női sírokban megtalálható takácskésekhez hasonló, amely ép formájában az eredetihez hasonló szerkezetet eredményezett.

Ezzel szemben igazi *Ringschwert* a már említett gyirmóti díszkard (*4. kép 8*).[36] A granulációs díszítés alapján a markolatgomb kronológiailag a Menghin-féle C-fázisba és az úgynevezett Krefeld–Gellep–Stora Sandviken-típusba tartozik. Párhuzamai többek között délnémet területekről, Schretzheimből és Norvégiából, Ødebergből is ismertek.[37]

A forma későbbi változata (D-fázis) a Beckum–Vallstenarum-típus. Ebbe tartozik a nocera umbrai temető 1. sírjából előkerült – a gyirmótihoz igen hasonló – díszkard markolatgombja,[38] amelynek keltezése némiképp problémás, minthogy kontextusa sem ismert, azonban valószínűleg az első generációs bevándorlókhoz köthető.[39]

A KARDSZERELÉKEK TÍPUSAI

A langobard kardokon többféle szerelék is felismerhető, amelyek a fentebb meghatározott típusoktól függetlenül előfordulnak a fegyvereken.

Markolatgombok (4. kép 4–6)

A leletanyagban megfigyelhető markolatgombok nagyobbrészt bronzból készültek. Formájukat tekintve trapéz, mandula vagy gömb alakúak. A leggyakoribbak a trapéz alakú bronz gombok (*4. kép 4*), melyek a vércsatornával ellátott, damaszkolt fegyvereken is előfordulnak (pl. Kajdacs-Homokbánya 31. sír). A forma nagyon sok helyen létezik a korszakban, nem csak a Tisza-vidéki gepidáknál és a kora avar korban, de a Meroving világban is, és ott is elsősorban a 6. század második felére datálhatóak. Ugyanakkor megtalálhatóak már a Menghin-féle B-fázistól egészen az E-fázis elejéig, azaz még az itáliai időszakban sem tűnnek el.[40]

Ennél jóval ritkábbak a mandula vagy csónak alakú markolatgombok (*4. kép 5*), amelyek az előbbivel szemben egyszerű, hajlított vaslemezből készültek (pl. Hegykő, Mező u. 30. sír). Ennek párhuzamai szintén ismertek a kora avar korból.[41] Két esetben fordul elő gömb alakú markolatgomb, amelyek közül az egyszerűbb a Hegykő, Mező u. 64. sírból került elő (*4. kép 6*).[42]

Szegek (5. kép 1)

Egyetlen esetben fordult elő, hogy a markolat felső harmadában egy kisebb méretű, kerek fejű szög figyelhető meg (Szentendre-Pannoniatelep 25. sír), amely a markolatot borító fát rögzíthette.

Keresztvas/ellenző (5. kép 2)

A penge tövén elhelyezkedő, fémből készült keresztvas szintén csak egyetlen esetben jelenik meg a vizsgált területen. A gyirmóti kardon látható ellenző célja egyrészt egy ütköző funk-

35 STEUER 1987, 216, 219–220.
36 FETTICH 1943, 10.
37 KOCH 1977, 42.
38 DIE LANGOBARDEN 2008, 376.
39 MENGHIN 1983, 311–315.
40 MENGHIN 1983, 76–77, 319–320; KOCH 2001, 84–85.
41 CSIKY 2009, 157.
42 BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 50.

ció, hogy a penge ne tudjon túl mélyre csúszni a tokba és esetleg beleszorulni, másrészt – bár ez főleg a későbbi, hosszabb keresztvassal ellátott pengékre igaz – a kard tulajdonosának kezét óvta a felcsúszó vágásoktól. Hasonlóan a markolatgombhoz, az ellenző is két részből állt, amelyek között eredetileg fa lehetett. Mindkét lemez szélén megtalálhatóak az összeerősítéshez szükséges szögek helyei.[43]

Koptató (5. kép 3)

Egyetlen ismert példája a Hegykő, Mező u. 64. sírban került elő.[44] Rendkívül egyszerű kialakítású, U alakú, vaslemezből hajlított koptató, melynek átmetszete is U alakú. Hasonló darabok többféle típusban (pl. Lavoye, Bülach-Valsgärde) az egész Meroving világban ismertek; a Menghin-féle B-fázistól egészen a D-fázisig léteztek.[45]

Kardgyöngy (5. kép 4)

A Hegykő, Mező u. 30. sírban került elő egy egyszerű, henger alakú krétagyöngy, amely közvetlenül a kardon helyezkedett el.[46] Az ilyen anyagú gyöngyök párhuzamai nem csak gepida környezetből – ahol egyébként jóval gyakoribbak, mint a langobardoknál – de délnémet területekről, sőt még a Baltikumból és Angliából is ismertek.

Keltezésüket tekintve már Menghin A-fázisától előfordulnak, egészen az F-fázisig, de messze a vizsgált korszakot lefedő C-fázisban a leggyakoribbak.[47]

Meg kell még itt említeni, hogy Szentendre-Pannoniatelep 14. sírjában is találtak egy lapított gömb alakú, szürke színű, agyagból készült tárgyat a medencén, habár ez anyagában és formájában is inkább orsógombra emlékeztet (*5. kép 5).*

Spathaöv-veretek (5. kép 6)

A *spathá*val eltemetett férfiak sírjaiban néha megtalálható egy-egy téglalap alakú, négy sarkában apró szögekkel átütött veret, amellyel az öv és a *spatha* közötti szíjat rögzítették. A kérdéses területen mindössze egy esetben találtak ilyesmit, Szentendre-Pannoniatelep 34. sírjában, amelyben a rablás ellenére megmaradt egy téglalap alakú, két egymással szembefordított maszkot ábrázoló, úgynevezett Bülach–Nocera Umbra-típusú[48] övveret.[49] A kérdéses területen kívül például Bratislava-Rusovce lelőhelyen is került elő hasonló veret, amelyen viszont már a 2. germán állatstílus elemei láthatóak, azaz valószínűleg túllépi a vizsgált korszak 568-as záródátumát.[50]

Függesztőveretek (5. kép 7–8)

Unikális a magyarországi anyagban a Hegykő, Mező u. 30. sírból származó fegyver pengéjének felső harmadában, két oldalt lévő, hosszú, U átmetszetű bronzlemez, melyek a kard függesztéséhez tartozhattak (*5. kép 7*).[51] Az ilyen típusú veretek a kard vállon átvetett, egypontos felfüggesztéséhez szükségeltettek. A felfüggesztés olyan módon történt, hogy a két oldalsó veret mellett valószínűleg volt még kettő a tok közepén is, amelyek az oldalsókkal párhuzamosan álltak. Ezeken bújtatták át a függesztőszíjat, amelyet oldalról a hosszú, U alakú veretek fogtak le (*5. kép 8*).[52] Párhuzamai a koptatókkal azonos területekről kerültek elő,

---

43 Fettich 1943, 10.
44 Bóna–B. Horváth 2009, 50.
45 Menghin 1983, 140.
46 Bóna–B. Horváth 2009, 41.
47 Menghin 1983, 143–144.
48 Ugyanennek a típusnak egy későbbi változata az avar korban előforduló Weihmörting-típus (Menghin 1983, 360).
49 Menghin 1983, 145–148, 358–359; Bóna–B. Horváth 2009, 110–111, 152–153, 160–162.
50 Schmidtová–Rutkay 2008, 383–385.
51 Bóna–B. Horváth 2009, 41.
52 Martin 1989, 126; Csiky 2009, 175.

keltezésük pedig még hosszabb időspektrumot ölel fel, hiszen a Menghin-féle B-fázistól egészen az utolsó, F-fázisig előfordulnak, habár akkor már jóval hosszabb kivitelben.[53]

SAXOK

A *sax*ok képviselik az egyetlen olyan fegyvertípust, amelyhez nem készült jelen tanulmányban önálló tipológia, hiszen több kutató is átfogóan foglalkozott a fegyver típusaival. Legbővebben Jo Wernard foglalkozott a kérdéssel, aki több mint 1600 fegyver vizsgálata alapján, metrikus alapon különítette el főtípusait, valamint a penge formája alapján altípusokat is meghatározott.[54] Ezeket alkalmazom változtatás nélkül a magyarországi langobard *sax*okra.

Elöljáróban le kell szögezni, hogy a *sax*okra típustól teljesen függetlenül jellemző, hogy minden esetben egyélűek. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert Bóna István több munkájában is tőrnek/tőrkésnek nevezi őket, azonban ez a kifejezés csak kétélű fegyvereket jelölhet.[55]

Bóna szerint kizárólag a legnagyobb példányokat használhatták harc közben, azonban ezt nem támasztja alá, hogy rengeteg sírban fordulnak elő a kisebb típusok – sőt ezek a leggyakoribbak – más fegyverekkel kombinálva is.

Wernard főtípusaiból összesen három fordul elő a vizsgált területen: a *Kurzsax*ok, a *Schmalsax*ok és a *Leichtsax*ok, ezzel szemben a valódi *Breitsax*ok és a *Langsax*ok ismeretlenek a langobard leletanyagban.

A 18–30 cm hosszúságú és 2,5–3,5 cm szélességű pengével ellátott[56] *Kurzsax*ok (*6. kép 1–2*) messze a leggyakoribbak, a 25 magyarországi *sax* közül 19 ebbe a típusba tartozik (pl. Hegykő, Mező utca 14. és Tamási-Csikólegelő 53. sír). Azonban a vizsgált leletanyagban már 13–14 cm-es méretben is előfordulnak, de a leggyakoribbak a 16–17 cm hosszúságúak (pl. Hegykő, Mező u. 75. sír), vagyis az *angó*hoz hasonlóan itt is lehet számolni egy helyi változat kialakulásával. Ez a típus nem csak Meroving környezetben, hanem gepida temetőkben – a Tisza-vidéken és Erdélyben is – és a kora avar kor első felében a Dunántúlon is előfordul.[57] A pengék főként egyenes hátúak, de előfordulnak szimmetrikus darabok is, ahol a penge csúcsa középen helyezkedik el (pl. Hegykő, Mező u. 33. és Tamási-Csikólegelő 48. sír).

A következő kategória a *Schmalsax* (*6. kép 3–4*), amiből mindössze néhány példány ismert Magyarországról. Itt a penge hossza 30–35 cm-ig terjed, de szélessége a 2,5–3,5 cm-en belül marad (Szentendre-Pannoniatelep 44. sír).[58] A pengék egyenes hátúak, a csúcs pedig a penge hátánál van. Kivételt képez ez alól a Tamási-Csikólegelő 31. sírban talált sax, mivel ott a penge szimmetrikus, a csúcs pedig a közepén található. *Schmalsax*ok léteznek még a közép avar kor folyamán is, ugyanakkor ezek már nem feltétlen állnak kapcsolatban a Meroving világból eredeztethető darabokkal.[59]

A legnagyobb méretű *sax*, ami még előfordul a vizsgált leletanyagban a *Leichtsax* (*6. kép 5*), de ebből is mindössze egyetlen darab van a kérdéses területen. Az ilyen fegyvereknél a penge hosszúsága szintén 30–35 cm, de szélessége már 3,5–4 cm közötti. A magyarországi példány esetében a penge szimmetrikus, azaz a hát és az él egy vonalban fut, a csúcs pedig a penge közepén helyezkedik el (Szentendre-Pannoniatelep 49. sír). Ilyen módon egyfajta átmeneti típust képez a *Schmalsax*ok mellett és után.[60]

---

53 MENGHIN 1983, 117–118, 139.

54 WERNARD 1998, 769–782.

55 BÓNA 1993, 125–126.

56 Az egyes kutatóknál némiképp eltérnek a típusok méretbeli határai, így pl. Ursula Koch szerint csak 20–25 cm hosszúságú és 2,8–3 cm szélességű pengéknél lehet *Kurzsax*okról beszélni (KOCH 1977, 106).

57 CSIKY 2009, 141–142.

58 Itt újfent tapasztalható némi eltérés a méretekben. Kurt Böhner szerint a 26–48 cm hosszúságú és 2,4–3,4 cm szélességű pengével ellátott fegyverek tekinthetők *Schmalsax*nak, Ursula Koch szerint pedig a 29–36 cm hosszú és 3 cm széles pengéjű darabok tartoznak e fegyvertípushoz (BÖHNER 1958, 136; KOCH 1977, 106).

59 CSIKY 2009, 143.

60 KOCH 1977, 87, 107; WERNARD 1998, 769–782.

Balta

A jelenleg vizsgált leletanyagban mindössze egyetlen balta ismert, a Hegykő, Mező u. 34. sírból (*7. kép 1*). Hosszú, kissé ívelt fokához keskeny nyak kapcsolódik, amely enyhén kiszélesedő, végén egyenes élben zárul. Ez a forma a Meroving világban is ismert, H. Hübener tipológiájának E csoportjába tartozik, amely a 6. század első harmadára datálható.[61] Ebben az esetben azonban megkérdőjelezhető a tárgy funkciója is,[62] mivel semmilyen más fegyver nem származott a sírból. Előfordulhat tehát az is, hogy egyszerű használati tárgyról van szó, amelyet azonban szükség esetén nyilván lehetett fegyverként is használni.

Nyílhegyek

Az előkerült nyílhegyeket – a lándzsákhoz hasonlóan – elsősorban pengeforma és átmetszet, ezeken belül pedig köpűkiképzésük alapján lehet csoportosítani. Ezzel a módszerrel összesen négy főtípust és egy variánst különítettem el a magyarországi leletanyagban, amit a pengeátmetszet alapján két további alcsoporttal lehet bővíteni.

I. típus: Kétélű, babérlevél alakú, köpűs nyílhegy (7. kép 2–4)

A leggyakoribb típus, melyek mérete általában 9–12 cm között mozog.[63] A köpű általában sliccelt, de néha zárt is előfordul, bár ez jóval ritkább. A pengék főleg lencse átmetszetűek, kivétel a Kádárta-Ürgemező 7. sírból származó egyik nyílhegynél, ahol az átmetszet rombikus volt (*7. kép 4*).

I/A. variáns: Kétélű, babérlevél alakú, középen kivágott pengéjű, köpűs nyílhegy (7. kép 4)

Az altípushoz tartozó Kádárta-Ürgemező 7. sírjából származó, 7,1 cm méretű darab unikális, mert bár alapformája szerint az I. típus képviselője, de a penge közepe az élek vonalát követve áttört (*7. kép 4)*.[64] Hagyományosan az ilyen típusú nyílhegyeket gyújtónyílhegyként szokás értelmezni, például az avar korban is,[65] azonban újabb kísérleti régészeti vizsgálatok arra mutatnak, hogy a tárgy mégsem alkalmas erre.

II. típus: Szakállas pengéjű, köpűs nyílhegyek (7. kép 5)

Ennél jóval ritkábbak a szakállas pengéjű, ugyancsak köpűs darabok. Méretük 7–10 cm között alakul, köpűjük zárt. A pengék átmetszete lencse alakú. Bóna István szerint az ilyen nyílhegyek *„a langobardok előtti kor örökségei”*.[66] Azonban H. Riesch szerint ezt a típust – amely úgy a Meroving világban, mint a gepidáknál szintén jelen van – vadászatra használták, amit az is bizonyít, hogy főként a békésebb időszakokból származó leletek között jelentek meg sűrűn. Keltezését tekintve viszont kiemelhető, hogy a germánok előtt nem használtak ilyen típusú nyílhegyeket, helyette majd a kora avar kori Dunántúlon jelentek meg nagyobb számban.[67]

---

61 Hübener 1980, 82, 119.

62 A kérdéses időszakban, Meroving környezetben gyakoriak a hajítóbalták, azaz *franciská*k, ellenben a hegykői darab biztosan nem az, mivel azok nyaka és pengéje a röppálya megtartása miatt mindig ívelten felfelé nyúlik (Dahmlos 1977, 142–144), szemben a mi példányunkkal, ami teljesen egyenes.

63 A típusnak vannak olyan ritka darabjai is, ahol a penge kissé hosszabb, megnyúltabb formát mutat (pl. Kajdacs-Homokbánya 5. és Tamási-Csikólegelő 48. sír) (Bóna–B. Horváth 2009, 62, 163, Taf. 21, Taf. 76).

64 Bóna 1993a, 125–126; Bóna–B. Horváth 2009, 49–50, 81, 115–116.

65 Kalmár 1945, 285–286.

66 Bóna 1993a, 126.

67 Bóna 1993a, 126; Riesch 2002, 50, 53–54; Bóna–B. Horváth 2009, 49–50; Csiky 2012, 113.

III. típus: Háromélű, nyéltüskés nyílhegyek (7. kép 6)

Előfordulnak még kisebb méretű, általában 5 cm körüli, háromélű és az előzőektől eltérően nyéltüskés kialakítású nyílhegyek is. Egyes daraboknál a három él közötti bemélyedés sekélyebb (pl. Szentendre-Pannoniatelep 82. sír) (*7. kép 6*).[68] Bóna ezt a típust hun előzményűnek tartotta, mivel a hun nyílhegyek véleménye szerint mind átlagos méretükben, mind formájukban megegyeznek a langobard példányokkal.[69] Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a langobard háromélű nyílhegyek általában hosszúkás, vékony formájúak, ellentétben a hunokéval, ami kisebb és pengéje kiszélesedik. Az ilyen nyílhegyek dél-németországi, kora avar kori párhuzamainak vizsgálata során Uta von Freeden a fegyvertípus bizánci eredetét feltételezte,[70] de szintén fontos, hogy a kora avar kori dunántúli lelőhelyeken is megtalálható.[71]

IV. típus: Levél alakú, nyéltüskés nyílhegy (7. kép 7)

Unikális darab a vizsgált leletanyagban, amely Kajdacs-Homokbánya 24. sírjából[72] került elő. Levél alakú pengéjű, de nyéltüskés darab. Hasonló nyílhegyek gepida környezetben is előfordulnak.

NYÍLTEGEZEK – TEGEZGYŰRŰK ÉS CSATOK

A nyílhegyek tárolásához szükséges tegezekből alig maradt tárgyi emlékanyag, valószínűleg teljes egészében szerves anyagból készültek. Kivételt képez ez alól a tamási temető három sírja (Tamási-Csikólegelő 20., 34. és 40. sír), ahol a nyílhegykötegek alatt 5–10 centivel bronzból vagy ritkábban vasból készült karikák kerültek napvilágra, melyek tegezgyűrűk (*Köcherring*) lehettek (*7. kép 8*). Átmérőjük 3,6–4,6 cm között mozog. A két utóbbi sírban a tegezgyűrű mellett egy-egy kisebb, ovális alakú vascsat is előkerült, melyek talán a tegez függesztőszíjához tartoztak.[73]

A korabeli Meroving párhuzamok alapján – habár ott több szerelékkel oldották meg a felfüggesztést – a tegezgyűrűt az övhöz szerelték, majd erről lógatták le a tegezt és ennek szíjához használták az apró ovális csatokat (*7. kép 9*).[74]

PAJZSOK ÉS PAJZSFOGÓK

A magyarországi langobard sírokból előkerülő leggyakoribb és tulajdonképpen egyetlen védőfegyver – nem számítva itt a Dunából kihalászott egyetlen sisakleletet – a pajzs, melynek megmaradó részei a pajzsdudor és a pajzsfogó.[75]

A pajzsdudorok csoportosításához átvettem Bóna István eredeti felosztását, azonban ahol lehetett, kiegészítettem a további verziók alapján.[76] Összességében tehát a pajzsdudorok között három főtípus különíthető el, amelyek egyben többé-kevésbé időrendi sorrendet is alkotnak.

Az 1. csonkakúpos típusra (*8. kép 1*) jellemző, hogy a karima keskeny, a karima és a csonkakúpos alakú boltozat között erősen profilált az összekötő rész (pl. Hegykő, Mező utca 1. és 80. sír, Szentendre 44. és 84. sír). A

---

68 BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 130–132.
69 BÓNA 1993, 163.
70 FREEDEN 1991, 601–609.
71 BÓNA 1993a, 126.
72 Ugyanebben a sírban 6 másik, babérlevél alakú, lencse átmetszetű pengével ellátott nyílhegy is előkerült, azonban ez az egy a többitől távol, a medence környékén helyezkedett el.
73 A gepidáknál és az avaroknál is ismert tegezfüggesztő horgoknak (KALMÁR 1943, 149–159) a langobard leletanyagban nincs nyoma, azaz ettől eltérő módon oldották meg a felfüggesztést.
74 BEILHARZ 2005, 14–15.
75 A pajzs többi része fából készült, amely az esetek többségében kerek, néha azonban ovális alakú lehetett (pl. Rácalmás-Újtelep 8. sír; BÓNA 1993a, 125).
76 BÓNA 1993a, 125–126.

pajzsok esetében a forma egyben fejlődési sort is jelöl, így az 1. típus képviselői a korai temetőkből származnak. A 2. átmeneti típusban (pl. Hegykő, Mező utca 64. és Szentendre 49. sír; *8. kép 2*) a karima még mindig nem túl széles, viszont a csonka kúp alakú boltozat egyre inkább gömbölyűvé alakul, de még mindig nem teljesen félgömbös alakú. A 3. félgömbös típus (*8. kép 3*) a legkésőbbi temetőkben jelenik meg elsősorban (Kádárta-Ürgemező 7. és Tamási-Csikólegelő 24., 42. sír). Itt a karima lényegesen szélesebb lesz, a pajzs boltozata pedig szinte teljesen félgömb alakúvá válik. Ez a típus már igen ritkának tekinthető a vizsgált leletanyagban, inkább az itáliai időszakban elterjedtebb.[77]

A pajzsok karimáján sok esetben megfigyelhető a felerősítéshez szükséges 5 szeg, amelyek főleg a 2. és 3. típusnál már bizonyos esetekben díszítő funkciót is elláthattak: méretük jelentősen megnő, néha domborúvá válnak és vas helyett bronzból, vagy ritkábban ezüstből készültek. Kivételt képez ez alól a mosonszentjánosi II. sír,[78] ugyanis ott a szögek aranyozottak, valamint a pajzs boltozatának tetején egy kerek alakú, poncolt díszítésű, szintén aranyozott gomb is megfigyelhető. Bóna István szerint ez arra utal, hogy a pajzs igen korai, hiszen hasonló szögecsek és díszkorong már kora császárkori langobard leleteken is előfordul, valamint skandináviai párhuzamai is jól ismertek (pl. Morken-Harff 2; Niederstotzingen 9).[79] Ezzel komoly ellentétben áll ugyanakkor az a tény, hogy egyrészt a pajzs alakja már a legkésőbbi, azaz 3. típusú (a Menghin-féle D-fázisban vannak párhuzamai), valamint az, hogy a díszgombnak tökéletes párhuzama található meg Hódmezővásárhely-Kishomokon, gepida környezetben, szintén a 6. század második felére keltezhető leletanyaggal.[80]

A pajzsfogók minden esetben egyenlőszárúak, közepükön többé-kevésbé kiszélesedőek. Hosszuk nagyjából 60–70 cm átmérőjű pajzsra utal.[81] Széleiket – a pajzs karimáján láthatóakhoz hasonló – szegecsekkel erősítették a fához, amelyek néha szintén bronzból készültek (pl. Kádárta-Ürgemező 7. sír).[82] Bóna István feltételezte, hogy a Szentes-Berekhát 66. sírban esetleg – a lándzsáknál már említettekhez hasonlóan – langobard harcosról beszélhetünk a pajzs formája alapján.[83] Azonban a pajzs formája nem tökéletes párhuzam, a történeti megközelítés (mely szerint 300 langobard harcos került gepida területre) pedig a vegyes érvelés veszélyét rejti magában. Mindezek miatt tehát a lándzsák esetéhez hasonlóan, itt sem valószínű, hogy ténylegesen langobard fegyverről lenne szó.

Páncélok

A vizsgált területen összesen két sírban ismerhető fel láncpáncél jelenléte. A Tamási-Csikólegelő 37. és 52. sírjáról van szó, ahol az egyik esetben a bal térd mellett, a másikban pedig a bal medencecsonton egy-egy apró láncpáncélrészlet került elő. Az 52. sír páncélja nagyobb, kerek alakú szemekből áll, itt egy-egy karikához 2–3 másik csatlakozik.[84] A 37. sír páncélja apróbb és kissé ovális szemű, ellenben lényegesen nagyobb darab, itt egy láncszemhez 3–4 másik kapcsolódik.[85] Ez a két sír azért érdekes igazán, mert női, illetve kislánysír, azaz semmiképp sem lehet szó róla, hogy az egyén életében valóban használta volna védőfegyverként a páncélt. Talán óvó-védő céllal kerültek

77 Bóna 1993a, 125–126.
78 Busch 1989, 94.
79 Menghin 1983, 251, 253; Bóna 1993b, 125–126.
80 Menghin 1983, 40–43; Bóna-Nagy 2002, 43–44.
81 Bóna 1956, 205–206.
82 Bóna–B. Horváth 2009, 81.
83 Bóna 1956, 205–206.
84 Bóna–B. Horváth 2009, 166.
85 Bóna–B. Horváth 2009, 158.

a sírokba. A másik lényeges dolog pedig, hogy csak itt fordul elő, hogy nem az egész fegyver és nem épen kerül a sírba, hanem a *pars pro toto* elv alapján csak egy részét helyezték el a halott mellett.[86] A jelenségre egyébként Meroving párhuzamot is lehet találni: a pleidelsheimi 167. sírban a Tamási 52. sírhoz hasonló lánctöredéket találtak, bár a pleidelsheimi csak három szemből állt. Ebben az esetben is női sírról van szó (20–40 éves), azaz itt is ugyanazzal a céllal és ugyanazon az elven került a temetkezésbe, mint a tamási esetekben.[87]

FEGYVERKOMBINÁCIÓK, TÚLFEGYVERKEZÉS

A vizsgált sírok közel felében, összesen 45 esetben egyetlen fegyver kerül elő (*9. kép 1*)[88] és ezek közül is a leggyakoribbak a lándzsák (27 sír), illetve ettől lényegesen elmaradva a *spathá*k (8 sír) és a nyílhegyek (9 sír). Abban az esetben, ha egy temetkezésben mégis több fegyver került elő, fegyverkombinációról van szó (*9. kép 2*), amelynek több variációja lehet. Egyrészt az, amikor egy fegyvertípusból több darab van a sírban, ez értelemszerűen a nyílhegyeknél történik meg a leggyakrabban, akár 8–10 darab is (pl. Tamási-Csikólegelő 34. sír). A lándzsáknál egyetlen esetben fordul elő, hogy egy sírba több kerül belőlük, a Hegykő, Mező u. 1. sír, ahol egy fűzfalevél alakú lándzsa mellett találták az eddigi egyetlen díszített lándzsahegyet.[89] A *sax*oknál szintén egy esetben jelzi azt Bóna István, hogy esetleg még egy *sax* töredéke is lehet a tarsoly tartalma között, azonban ez a töredék apró mérete miatt kétséges. A *spathá*knál és pajzsoknál pedig egyszer sem fordult elő, hogy egy sírba több került volna belőlük.

A másik lehetőség, hogy egy sírba több fegyvertípus is bekerüljön. Ennek szélsőséges változata a túlfegyverkezés,[90] amikor a síron belül közel- és távolharci fegyverek kombinálódnak, amelyet a harcos élete folyamán biztosan nem tudott volna egyszerre használni – még vadászatok során sem. Robert Reiß vizsgálatai azt bizonyítják, hogy a Meroving világban az Alsó-Rajna-vidéken is általában különválnak a közel- és távolharci fegyverek, ami véleménye szerint azt is bizonyítja, hogy a valós harcok során is ezt a két fő hadászati mintát alkalmazták,[91] amely kiegészíti egymást.[92] A kettős kombinációkból van a vizsgált anyagban a legtöbb (26, ebből 1 szórvány), ezek közül pedig a leggyakoribbnak a nyílhegy és a *sax* (7), ezután következik a lándzsa és a kard (6) és szinte ugyanilyen arányban kerül egymás mellé a lándzsa és a pajzs (5). A hármas kombinációk már lényegesen ritkábbak (16, ebből 1 szórvány), ahol kiugróan magas a kard-lándzsa-pajzs arány (10). A legkevesebb a négyes kombináció aránya (4), amely már a túlfegyverkezés kategóriájába tartozik, hiszen itt a kard mellé pajzs, lándzsa és nyílhegyek is kerülnek (pl. Szentendre-Pannoniatelep 44. sír). Valamint egyetlen példa ismert az ötös kombinációra (Tamási-Csikólegelő 42. sír): lándzsa, *spatha*, *sax*, nyílhegy, *umbo*. Szintén előfordul a közel- és távolharci fegyverek keveredése a kettes, kard-nyílhegy (pl. Rácalmás-Újtelep 4. sír), illetve a hármas, kard-pajzs-nyílhegy (pl. Kádárta-Ürgemező 7. sír) kombinációkban is, azonban ezek nagyon ritkák, mindössze egy-egy esetről van szó.

---

86 KISS P. 2012, 146.
87 KOCH 2001, 484.
88 Ebből 5 szórvány.
89 BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 31–33.
90 BÓNA 1993a, 125–127; VIDA 2008, 74–75.
91 Ugyanezen kritériumok alapján Heiko Steuer négy csoportot állított fel a fegyverkombinációkat tekintve: 1. közelharci (test-test elleni) harc fegyverei (kard); 2. alakzatban harcolók fegyverei (gyalogsági döfőlándzsák); 3. távolsági fegyverek (íj és nyíl); 4. lovasfegyverzet/lovas felszerelés (lovassági döfőlándzsák) (STEUER 1968, 60–61).
92 REISS 2007, 212, 230–231.

A magányos fegyverek magas aránya azt bizonyíthatja, hogy a legtöbbször nem az életben használt fegyverek mindegyikét helyezték sírba, hiszen elég valószínűtlennek tűnik, hogy egy ember egyetlen fegyverrel rendelkezzen. Azt is fontos megjegyezni, hogy ilyenkor fából készült, fémszerelék nélküli fegyverekről is lehet szó, ami például egy pajzs esetében teljesen elképzelhető.[93] Ugyanez igaz egyébként a nyílhegyekre is, hiszen természetesen ezekhez kellettek az íjak, amelyeknek maradványai azonban mindeddig nem kerültek elő a kérdéses területen. Ezért például Heinrich Härke szerint (de magam szerint sem) nem vezet helyes eredményre a fegyverkombinációkat teljes egészében visszavetíteni az egykori társadalomra, hiszen számolni kell az ilyen „láthatatlan" kombináció lehetőségével, valamint azzal is, hogy egyik-másik fegyver nem tartozott a temetkezési rítushoz.[94] Mindezekhez társul még az is, hogy esetleg egy-egy fegyver az értéke miatt nem került a sírokba, hanem inkább generációkon keresztül öröklődött.[95] Erre a langobard írott forrásokban is találunk példát, habár gepida vonatkozásút: Turisind gepida király halott fia, Thorismod fegyvereivel ajándékozta meg Alboin langobard királyt.[96]

A fegyverkombinációk tekintetében tehát az összes temetőt figyelembe véve a legtöbb a közelharci fegyverek dominanciájára utal (kard-lándzsa, kard-lándzsa-pajzs), ezzel szemben ritkábbak a könnyű és távolsági fegyverrel felszerelt harcosok (nyíl-*sax*, lándzsa-nyíl-*sax*), ugyanakkor bizonyos temetőkben ez az arány teljesen kiegyenlítődhet, vagy meg is fordulhat (*9. kép 3*). Ilyen szempontból a legérdekesebbek a déli, vagyis a Vörs–Kajdacs fázis temetői, azon belül is elsősorban a kajdacsi és a tamási temető, mivel az előbbiben a fegyveres férfiak 50%-a csak nyílheggyel temetkezett, illetve Tamásiban is a 15 fegyveres sír közül kilencben a könnyűfegyverzet elemei jelentek meg.[97]

Összefoglalás

A sokféle elkülönített langobard fegyvertípus azt bizonyítja, hogy ezek a tárgyak fontos szerephez jutottak a vizsgált korban és helyen. A technikai jellegű megfigyelések több esetben magas szintű kovácsismereteket (damaszkolás) és jó minőségű alapanyagokat bizonyítanak. A típusok vizsgálata során néhány esetben fény derült a formákból adódó különböző funkciókra is, mint pl. *angó*k esetében. A Meroving-kultúrkörben megtalálható párhuzamok ellenére egyértelművé vált az is, hogy az *angó*k és a *sax*ok esetében kialakultak formájukban szinte azokkal megegyező, de méretükben az eredetieknél kisebb – akár feleakkora – helyi jellegű változatok is. A fegyverkombinációk bizonyítják azt, hogy a Bóna István által elkülönített északi (Szentendre) és a déli (Vörs–Kajdacs) fázisok nem csak temetkezési szokások és időrend szempontjából, de haditechnikai aspektusból is eltérnek egymástól. A déli fázisban lényegesen több nem csak az íjászmellékletes, de egyáltalán a könnyűfegyverzetű harcosok száma. Mindazonáltal sem a langobard fegyverek, sem pedig a fegyveresek témáját nem lehet itt lezárni, hanem foglalkozni kell a fegyverekhez kapcsolódó temetkezési szokásokkal, a temetőszerkezetekkel. A fegyver, mint tárgy keltezése nem könnyű feladat, tekintettel arra, hogy funkcionális dolog, aminek egy-egy jól bevált formája nagyon hosszú időn keresztül fennmarad, akár teljesen változatlanul, ezért

---

93 Kiss P. 2012, 148–149.
94 Härke 1992, 117–120.
95 Kiss P. 2012, 149.
96 Paulus Diaconus I.24.
97 A Cseh-medence vidékén is igen magas a fegyverrel temetkezők aránya (70%), de teljes fegyverzetű szinte alig található közöttük. Ellenben sok íjászmelléklettel ellátott sír ismert a területről (Tejral 2005, 155).

nagyon fontos a kísérőleletek vizsgálata is. Megint más nézőpontot jelent az antropológia, valamint igen fontos az életkorok, illetve a nemek kérdése és a fegyveres sírok vázain megfigyelhető traumás sérülések értelmezése is. Mindez azonban túlnyúlik jelen tanulmány keretein és egy következőnek a témáját képezi.

IRODALOM

FORRÁS

PAULUS DIACONUS Paulus Diaconus: *A langobardok története (Historia Langobardorum).* Középkori Krónikások. Szerk.: Gombos F. A. Brassó 1901.

BEILHARZ 2005: Beilharz, D.: Vergangenes Inventar. Formale und interpretative Überlegungen zur Köcherbeigabe in merowingenzeitlichen Gräbern Mitteleuropas. In: *Reliquiae Gentium. Festschrift für Horst Wolfgang Böhme zum 65. Geburtstag* I. Wien 2005, 9−36.

BLESL 2008: Blesl, C.: Gräber des 6. Jahrhunderts zwischen der Traisen und dem Wienerwald in Niederösterreich. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen.* Hrsg.: Bemmann, J. – Schmauder, M. Bonn 2008, 319−330.

BUSCH 1989: *Die Langobarden von der Unterelbe nach Italien (Katalogteil).* Hrsg.: R. Busch. Hamburg 1989, 82–335.

BÓNA 1956: Bóna, I.: Die Langobarden in Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 7 (1956) 183−244.

BÓNA 1993: Bóna I.: *A hunok és nagykirályaik.* Budapest 1993.

BÓNA 1993a: Bóna I.: A langobardok régészeti emlékei. Langobard temetkezés. Langobard fegyverzet. Langobard viselet. Langobard társadalom. In: Bóna I. – Cseh J. – Nagy M. – Tomka P. – Tóth Á.: *Hunok – gepidák − langobardok. Történeti régészeti tézisek és címszavak.* Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. Szeged 1993.

BÓNA–B. HORVÁTH 2009: Bóna I. − B. Horváth J.: *Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn.* Monumenta Germanorum Archeologica Hungariae 6. Monumenta Langobardica. Budapest 2009.

BÓNA–NAGY 2002: Bóna I. − Nagy M.: *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet* I. Monumenta Germanorum Archeologica Hungariae 1. Monumenta Gepidica. Budapest 2002.

BÖHNER 1958: Böhner, K.: *Die fränkischen Altertümer des Trieres Landes. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit.* Serie B, Band 1. Berlin 1958.

BÖRZSÖNYI 1912: Börzsönyi A.: Győri díszkard a régibb középkorból. *Archaeologiai Értesítő* 32 (1912) 34−38.

CSIKY 2009: Csiky G.: *Az avar kori szúró és vágófegyverek. Osztályozás – tipológia – kronológia – technológia*. Doktori disszertáció. Budapest 2009.

CSIKY 2012: Csiky G.: Az avar közelharci fegyverek története. Funkcionális megközelítés. *Erdélyi Dolgozatok* 6−7 (2011–2012) 2012, 71–91.

DAHMLOS 1997: von Dahmlos, U.: Francisca – bipennis – securis. Bemerkungen zu archäologischem Befund und schriftlicher Überlieferung. *Germania* 55 (1997) 141–165.

DIE LANGOBARDEN 2008: *Die Langobarden. Das Ende der Völkerwanderung* (Katalogteil). Hrsg.: Rheinisches Landesmuseum Bonn. Darmstadt 2008.

EVISON 1967: Evison, V. I.: The Dover ringsword and other sword-rings and beads. *Archaeologia* 101 (1967) 63–118.

FETTICH 1943: Fettich N.: *Győr története a népvándorlás korában.* Győr története a XIII. század közepéig 3. Győr 1943.

FREEDEN 1991: von Freeden, U.: Awarische Funde in Süddeutchland? *Jahrbuch der Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 38 (1991) 598–627.

FREEDEN–VIDA 2007: von Freeden, U. – Vida, T.: Ausgrabung des langobardenzeitlichen Gräberfeldes von Szólád, Komitat Somogy, Ungarn. *Germania* 85 (2007) 359–384.

FÜZES 1964: Füzes, F. M.: Die Pflanzenfunde des langobardischen Gräberfeldes von Vörs. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 16 (1964) 409–442.

HÄRKE 1992: Härke, H.: *Angelsächsiche Waffengraber des 5. bis 7. Jahrhunderts.* Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 6. Köln 1992.

HÜBENER 1980: Hübener, H.: Eine studie zu den Beilwaffen der Merowingenzeit. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 8 (1980) 65−127.

KALMÁR 1943: Kalmár J.: Népvándorlás korabeli akasztóhorgok és veretek. *Archaeologiai Értesítő* 4 (1943) 149−159.

KALMÁR 1945: Kalmár J.: Az avar nyílhegy. *Archaeologiai Értesítő* 5–6 (1944–1945) 1945, 283−293.

KISS 2012: Kiss P. A.: *„Nem a hadnak sokasága…”* – Megjegyzések a Tisza-vidéki gepida fegyveres réteg összetételéhez. In: *Középkortörténeti Tanulmányok* 7. Szerk.: Kiss P. A. – Piti F. – Szabados Gy. Szeged 2012, 135–164.

KISS–NEMESKÉRI 1964: Kiss, A. – Nemeskéri, J.: Das langobardische Gräberfeld von Mohács. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 9 (1964) 95–128.

KOCH 1977: Koch, U.: *Das Reihengräberfeld bei Schretzheim*. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit 2. Serie A, Band 13. Berlin 1977.

KOCH 2001: Koch, U.: *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 60. Stuttgart 2001.

LOHRKE 2004: Lohrke, B.: *Kinder in der Merowingenzeit. Gräber von Mädchen und Jungen in der Alemannia*. Freiburger Beiträge zur Archäologie und Geshichte des ersten Jahrhunderts 9. Freiburg 2004.

MARTIN 1989: Martin, M.: Bemerkungen zur chronologischen Gliederung der frühen Merowingerzeit. *Germania* 67 (1989) 121–141.

MENGHIN 1983: Menghin, W.: *Das Schwert im Frühen Mittelalter. Chronologisch-typologische Untersuchungen zu Langschwerten aus germanischen Gräbern des 5. bis 7. Jahrhunderts n. Chr.* Stuttgart 1983.

REISS 2007: Reiß, R.: Nahkampf und Fernkampf in der Merowingenzeit. Eine Studie über Waffentechnik und Kampfeweise der Franken vom ausgehenden 5. bis zur Mitte des 8. Jahrhunderts n. Chr. In: Festschrift für Wilfried Menghin zum 65. Geburtstag. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 39 (2007) 211–244.

RIESCH 2002: Riesch, H.: *Pfeil und Bogen zur Merowingenzeit. Eine Quellenkunde und Rekonstruktion des Frühmittelalterlichen Bogenschißens.* Karfunkel-Verlag, Weld-Michelbach 2002.

SÁGI 1960: Sági K.: A vörsi langobard temető. *Archaeologiai Értesítő* 87 (1960) 52–60.

SÁGI 1963: Sági K.: A vörsi langobard temető újabb ásatási eredményei. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1 (1963) 39–80.

SCHMIDTOVÁ–RUTTKAY 2008: Schmidtová, J. – Ruttkay, M.: Das langobardische Gräberfeld von Bratislava-Rusovce. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen.* Hrsg.: Bemann, J. – Schmauder, M. Bonn 2008, 377–398.

SCHNURBEIN 1975: von Schnurbein, Z.: Zum Ango. In: *Studien zur Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie. Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag.* Szerk.: Kossack, G. – Ulbert, G. München 1975, 411–433.

SŐTÉR 1893: Sőtér Á.: Népvándorláskori sírmező a bezenyei papréti birtokon Mosony megyében. *Archaeologiai Éresítő* 13 (1893) 210–222.

STEUER 1968: Steuer, H.: Zur Bewaffung und Sozialstruktur der Merowingerzeit. Ein Beitrag zur Forschungsmetode. *Nachrichten aus Niedersachsens Urgeschichte* 37 (1968) 18–87.

STEUER 1987: Steuer, H.: *Helm und Ringschwert. Prunkbewaffnung und Rangabzeichen germanischer Krieger. Eine Übersicht*. Studien zur Sachsenforschung 6 (1987) 190–236.

TEJRAL 1976: Tejral, J.: *Grundzüge der Völkerwanderungszeit in Mähren*. Studié Archeologickéno ústavu československé akademie věd n brně 2. Praha 1976.

TEJRAL 2005: Tejral, J.: Zum Unterscheidung des vorlangobardischen und elbgermanisch langobardischen Nachlasses. In: *Die Langobarden. Herrschaft und Identitat.* Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9. Hrsg.: Pohl, W. – Erhardt, P. Wien 2005, 103–200.

TOMKA 2005: Tomka, P.: Langobardenforschung in Nordwestungarn. In: *Die Langobarden. Herrschaft und Identitat.* Hrg.: Pohl, P. – Erhardt, P. Wien 2005, 247–264.

VIDA 2008: Vida, T.: Die Langobarden in Pannonien. In: *Die Langobarden. Das ende der Völkerwanderung.* Hrsg.: Rheinisches Landesmuseum Bonn. Darmstadt 2008, 72−89.

VADAY 2008: Vaday A.: A ménfőcsanaki langobard temető. In: *Jöttek-mentek. Langobardok és avarok a Kisalföldön (Kiállításvezető).* A Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Kiállításvezetője 3. Szerk.: Molnár A. – Nagy A. – Tomka P. Győr 2008, 46–54.

WERNARD 1998: Wernard, J.: Hic scramasaxi loquuntur. Typologisch-chronologische Studie zum einschneidigen Schwert der Merowingerzeit in Süddeutschland. *Germania* 76 (1998) 747–787.

WERNER 1962: Werner, J.: *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*. München 1962.

Langobard warriors in Hungary I. Types and combinations

This study classifies the Langobard weapons in Hungary and examines their combinations. In some cases the function is obvious, or at least deducible. Among the spears, we can find five main and several subtypes where the angos were certainly used as throwing weapons. The two main types of the swords vary mostly in the quality – the better ones have pattern damascened blades. Almost every swordmount (such as the rings of Ringschwerts, lintels, etc.) have accurate Merovingian analogies. From the three existing types of sax, the most common one is the Kurzsax in the examined area. There is an interesting phenomenon among the angos and Kurzsaxes: these weapons are more or less perfect replicas of Merovingian weapons but their size is reduced, up to the half of the original ones. The only axe that was found in the examined area does not relate to the Merovingian franciskas neither in shape, nor in function; moreover, it is not even sure that the finding was used as a weapon, it could be a simple household object as well.

The shapes of the arrowheads are almost as varied as in the case of spears: altogether there are four main types. Those arrowheads which have barbs could be used as hunting weapons. The only punched-bladed arrowhead is not sure to have been used as lighting, and experimental archaeological data do not definitely support this theory. In some cases, especially when the arrowheads were in one pile in the grave, tiny buckles and quiverrings were observed near the piles. This could indicate the presence of quivers in the grave.

There are three main forms of shields, from the former tapered ones to the later hemispherical weapons. We only know two cases where a little piece of hauberk was found. Neither were man's graves but a woman's and a child's (little girl's) grave. Apparently they did not use the hauberk as a weapon but kept it with a protective purpose. By the pars pro toto principle the piece represented the protection of the whole object.

Almost half of the analysed graves contained only one weapon but this does not necessarily equal the number of weapons that were used in real life. The langobards put several arrowheads into the graves (up to 8-10 pieces), but there is only one case where the spears were doubled (Hegykő). There are no reports about any doubled swords or saxes in the examined area. The most common weapon combinations consist of two or three types (mainly spears, swords and shields). In some rare cases, the German habit of "overweaponing" is recognizable in the Langobard graves too; there is an example even for a five-type combination. Considering all of the analysed cemeteries, the graves with heavy male weapons dominated mostly. Considering the cemeteries that belong to the southern phase, this proportion can be balanced or even turned, which may indicate technical differences in military between the northern and southern phases.

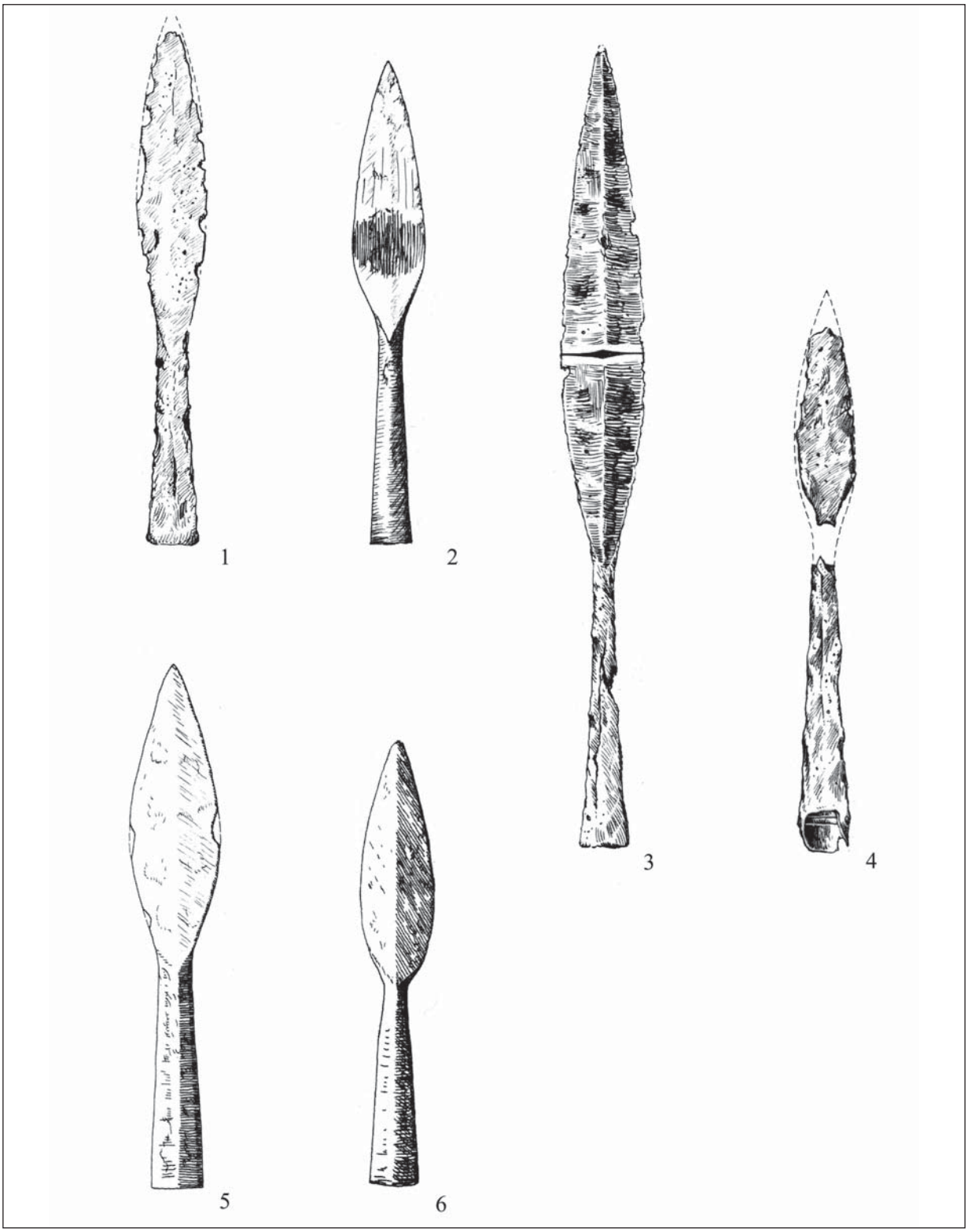
1. táblázat. A magyarországi fegyveres langobard sírok katalógusa (486–489. oldal)
Table 1. Catalogue of Langobard warriors' graves in Hungary (pp. 486–489)

Lelőhely	*Lándzsa*	*Spatha*	*Sax*	*Nyílhegy*	*Balta*	*Umbo/ pajzsfogó*	*Irodalom*
Bezenye-Paprét, szórvány	x						BÓNA 1956, 193.
Bezenye-Paprét 3. sír		x					SŐTÉR 1893, 214.
Bezenye-Paprét 4. sír	x						SŐTÉR 1893, 214.
Bezenye-Paprét 15. sír	x	x					SŐTÉR 1893, 216, 3. kép, 7. kép
Bezenye-Paprét 23. sír	x						SŐTÉR 1893, 218, 1. kép
Bezenye-Paprét 24. sír	x						SŐTÉR 1893, 218, 2. kép
Bezenye-Paprét 28. sír	x						SŐTÉR 1893, 218, 5. kép
Bezenye-Paprét 56. sír	x						SŐTÉR 1893, 222, 3. kép
Bezenye-Paprét 64. sír		x					SŐTÉR 1893, 222, 10. kép
Gyirmót, szórvány		x					BÖRZSÖNYI 1912, 34–38; FETTICH 1943, 9–11.
Gyirmót-Homokdomb 9. sír	x						TOMKA 2005, 250, Abb. 5. 9: 3.
Gyirmót-Homokdomb 17. sír	x						TOMKA 2005, 250, Abb 5. 17: 10.
Gyönk-Vásártér u. 2. sír	x						BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 28, Taf. 2.
Gyönk-Vásártér u. 6. sír			x			x	BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 30, Taf. 3.
Hegykő-Mező u. 1. sír	2 db	x				x	BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 31–32, Taf. 4.
Hegykő-Mező u. 6. sír			x	x			BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 34, Taf. 5.
Hegykő-Mező u. 14. sír	x		x				BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 36–37, Taf. 6.
Hegykő-Mező u. 26. sír	x	x					BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 41, Taf. 9.
Hegykő-Mező u. 30. sír	x	x					BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 41, Taf. 9.
Hegykő-Mező u. 33. sír		x	x				BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 41, Taf. 11, Taf. 88, Taf. 130.
Hegykő-Mező u. 34. sír					x		BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 42–43, Taf. 10, Taf. 119–122, Taf. 131.
Hegykő-Mező u. 40. sír	x						BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 44, Taf. 11, Taf. 128.
Hegykő-Mező u. 49. sír			x				BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 45, Taf. 11.
Hegykő-Mező u. 55. sír				x			BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 47, Taf. 12.
Hegykő-Mező u. 56. sír			x				BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 47, Taf. 12, Taf. 126, Taf. 128.
Hegykő-Mező u. 60. sír				x			BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 48, Taf. 12, Taf. 91, Taf. 126.
Hegykő-Mező u. 61. sír				3 db			BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 48–49, Taf. 13. 90.
Hegykő-Mező u. 62. sír				9 db			BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 49, Taf. 13, Taf. 90, Taf. 92, Taf. 124, Taf. 126, Taf. 132–133.
Hegykő-Mező u. 64. sír	x	x	x			x	BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 50, Taf. 14, Taf. 90, Taf. 129, Taf. 131.

Hegykő-Mező u. 67. sír	x		x				Bóna–B. Horváth 2009, 51, Taf. 14, Taf. 92, Taf. 128.
Hegykő-Mező u. 70. sír	x	x					Bóna–B. Horváth 2009, 52–53, Taf. 16, 126, 128, 130.
Hegykő-Mező u. 73. sír	x	x				x	Bóna–B. Horváth 2009, 53–54, Taf. 17, 93, 128–130.
Hegykő-Mező u. 75. sír			x	2 db		x	Bóna–B. Horváth 2009, 55, Taf. 16, 126.
Hegykő-Mező u. 80. sír	x					x	Bóna–B. Horváth 2009, 56, Taf. 18, 95, 127, 131, 134.
Kajdacs-Homokbánya 5. sír				2 db			Bóna–B. Horváth 2009, 62, Taf. 21, Taf. 139.
Kajdacs-Homokbánya 21. sír				2 db			Bóna–B. Horváth 2009, 66, Taf. 23, Taf. 139.
Kajdacs-Homokbánya 22. sír	x						Bóna–B. Horváth 2009, 66–67, Taf. 24, Taf. 138, Taf. 140.
Kajdacs-Homokbánya 24. sír				7 db			Bóna–B. Horváth 2009, 68–69, Taf. 23, Taf. 138, Taf. 140.
Kajdacs-Homokbánya 31. sír	x	x	x			x	Bóna–B. Horváth 2009, 70–72, Taf. 26, Taf. 82, Taf. 137–138.
Kajdacs-Homokbánya 35. sír				x			Bóna–B. Horváth 2009, 73, Taf. 25, Taf. 137.
Kajdacs-Homokbánya 40. sír	x	x				x	Bóna–B. Horváth 2009, 75, Taf. 27, Taf. 138, Taf. 140, Taf. 177.
Kádárta-Ürgemező 1. sír	x						Bóna–B. Horváth 2009, 78–80, Taf. 29.
Kádárta-Ürgemező 3. sír			x				Bóna–B. Horváth 2009, 80, Taf. 29.
Kádárta-Ürgemező 7. sír		x		2 db		x	Bóna–B. Horváth 2009, 81, Taf. 29, Taf. 177.
Kápolnásnyék-Kastélykert 3. sír	x						Bóna–B. Horváth 2009, 84, Taf. 30, Taf. 141.
Máza 2. sír	x						Bóna 1993a, 125.
Mohács-Farostlemezgyár "A" sír				4 db			Kiss–Nemeskéri 1964, 95, 118, Abb. 12.
Ménfőcsanak-Bevássárló központ 227. sír				5 db			Vaday 2008, 50, 51/2. kép
Mosonszentjános-Kavicsbánya II. sír	x	x				x	Busch 1989, 288–290.
Nagytétény		x					Bóna 1993a, 125.
(Bicske-)Óbarok	x						Bóna 1993a, 125.
Pilisvörösvár	x	x				x	Bóna 1956, 194, Taf. XLVII. 5.
Pomáz	x						Bóna 1993a, 125.
Rácalmás-Újtelep 4. sír		x		7 db			Bóna–B. Horváth 2009, 88, Taf. 33, Taf. 145.
Rácalmás-Újtelep 15. sír		x				x	Bóna–B. Horváth 2009, 90, Taf. 35, Taf. 145.
Szekszárd környéke		x				x	Bóna 1956, 194, Taf. LIII–LIV.
Szentendre-Pannóniatelep 8. sír	x						Bóna–B. Horváth 2009, 95–96, Taf. 37, Taf. 155, Taf. 160.

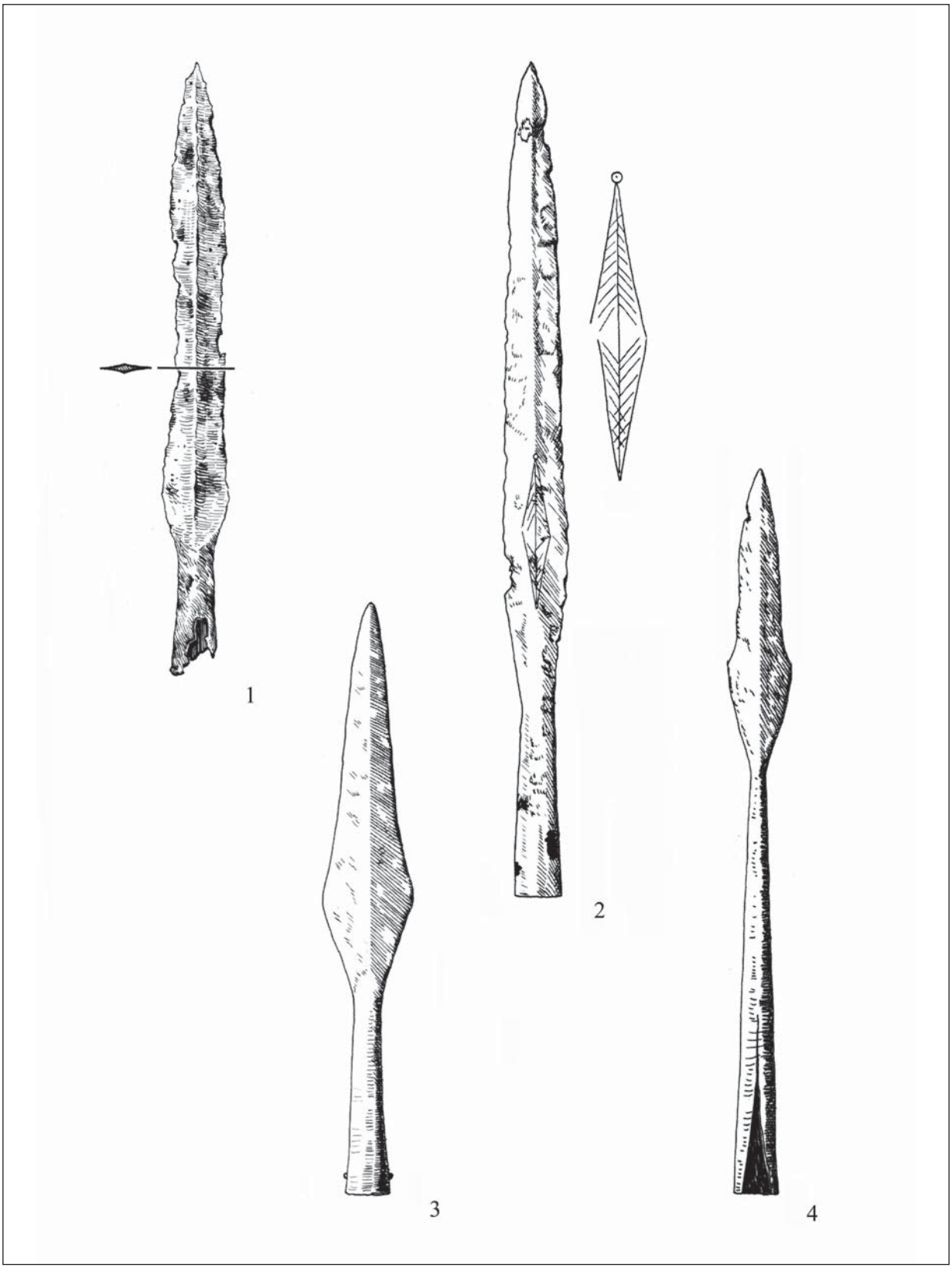
Szentendre-Pannóniatelep 9. sír	x						BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 96, Taf. 27, Taf. 105, Taf. 155–160.
Szentendre-Pannóniatelep 14. sír	x	x	x				BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 98–99, Taf. 38, Taf. 105, 158–159.
Szentendre-Pannóniatelep 15. sír	x						BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 99–100, Taf. 38, Taf. 105, Taf. 155, Taf. 159, Taf. 162.
Szentendre-Pannóniatelep 17. sír	x						BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 101, Taf. 39, Taf. 105, Taf. 160.
Szentendre-Pannóniatelep 25. sír	x	x					BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 101–102, Taf. 40, Taf. 106, Taf. 156, Taf. 158, Taf. 160.
Szentendre-Pannóniatelep 32. sír	x						BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 107–108, Taf. 43, Taf. 155–156, Taf. 160.
Szentendre-Pannóniatelep 44. sír	x	x	x			x	BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 113, Taf. 46, Taf. 159.
Szentendre-Pannóniatelep 45. sír	x						BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 115, Taf. 45, Taf. 108, Taf. 159.
Szentendre-Pannóniatelep 46. sír			x	3 db			BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 115–116, Taf. 47, Taf. 58, Taf. 156.
Szentendre-Pannóniatelep 49. sír	x	x	x			x	BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 117–118, Taf. 48, Taf. 109, Taf. 156–159.
Szentendre-Pannóniatelep 50. sír			x			x	BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 118, Taf. 47.
Szentendre-Pannóniatelep 81. sír	x	x				x	BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 130, Taf. 54, Taf. 156, Taf. 158, Taf. 160–161.
Szentendre-Pannóniatelep 82. sír			x	2 db			BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 130–132, Taf. 55, Taf. 156, Taf. 158, Taf. 160.
Szentendre-Pannóniatelep 83. sír	x	x				x	BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 132–133, Taf. 55, Taf. 156–157.
Szentendre-Pannóniatelep 84. sír	x	x				x	BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 133, Taf. 56, Taf. 84.
Szentendre-Pannóniatelep 89. sír				3 db			BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 133, Taf. 56, Taf. 84, Taf. 159.
Szólád-Kertek mögött 1. sír	x						VIDA 2008, 79, Abb. 6.
Szólád-Kertek mögött 3. sír		x					VIDA 2008, 79.
Szólád-Kertek mögött 5. sír		x					VIDA 2008, 79.
Szólád-Kertek mögött 13. sír	x						FREEDEN–VIDA 2007, 366.
Szólád-Kertek mögött 16. sír	x	x					FREEDEN–VIDA 2007, 366.
Szólád-Kertek mögött 18. sír		x					FREEDEN–VIDA 2007, 366.
Szólád-Kertek mögött 20. sír		x					FREEDEN–VIDA 2007, 366.
Tamási-Csikólegelő 2–3. sír	x						BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 137, Taf. 59, Taf. 174, Taf. 178.
Tamási-Csikólegelő 9. sír	x						BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 143, Taf. 59, Taf. 98, Taf. 178.

Tamási-Csikólegelő 11. sír			x				Bóna–B. Horváth 2009, 144, Taf. 62, Taf. 98.
Tamási-Csikólegelő 14. sír				x			Bóna–B. Horváth 2009, 145–146, Taf. 62, Taf. 174, Taf. 178–179.
Tamási-Csikólegelő 20. sír			x	10 db			Bóna–B. Horváth 2009, 147–148, Taf. 64, Taf. 100, Taf. 178.
Tamási-Csikólegelő 24. sír	x	x				x	Bóna–B. Horváth 2009, 150, Taf. 66, Taf. 101, Taf. 173, Taf. 176–177.
Tamási-Csikólegelő 28. sír		x	x			x	Bóna–B. Horváth 2009, 152–153, Taf. 68, Taf. 102, 174–175.
Tamási-Csikólegelő 31. sír	x		x	3 db			Bóna–B. Horváth 2009, 154, Taf. 72, Taf. 174, Taf. 176, Taf. 178.
Tamási-Csikólegelő 34. sír			x	10 db			Bóna–B. Horváth 2009, 155, Taf. 68–70, Taf. 102, Taf. 175, Taf. 178.
Tamási-Csikólegelő 39. sír	x						Bóna–B. Horváth 2009, 159, Taf. 73, Taf. 103, Taf. 174.
Tamási-Csikólegelő 40. sír				4 db			Bóna–B. Horváth 2009, 159–160, Taf. 70, Taf. 103, Taf. 173, Taf. 178.
Tamási-Csikólegelő 41. sír				3 db			Bóna–B. Horváth 2009, 160, Taf. 75, Taf. 103, Taf. 174.
Tamási-Csikólegelő 42. sír	x	x	x	x		x	Bóna–B. Horváth 2009, 160–162, Taf. 74–75, Taf. 103, Taf. 173–174, Taf. 176–177, Taf. 180.
Tamási-Csikólegelő 48. sír			x	2 db			Bóna–B. Horváth 2009, 163, Taf. 76, Taf. 174.
Tamási-Csikólegelő 53. sír			x	4 db			Bóna–B. Horváth 2009, 166–168, Taf. 76, Taf. 178.
Várpalota-Unio homokbánya "A" sír	x					x	Bóna 1956, 191, Taf. XXXIX. 8.
Várpalota-Unio homokbánya 3. sír	x					x	Bóna 1956, 187, Taf. XXXIX. 6.
Várpalota-Unio homokbánya 11. sír	x	x				x	Bóna 1956, 189, Taf. XXX.
Várpalota-Unio homokbánya 25. sír	x	x				x	Bóna 1956, 190, Taf. XXXIX.
Vörs-Tótok dombja 3. sír	x					x	Sági 1960, 53.
Vörs-Tótok dombja 5. sír	x					x	Sági 1960, 55.



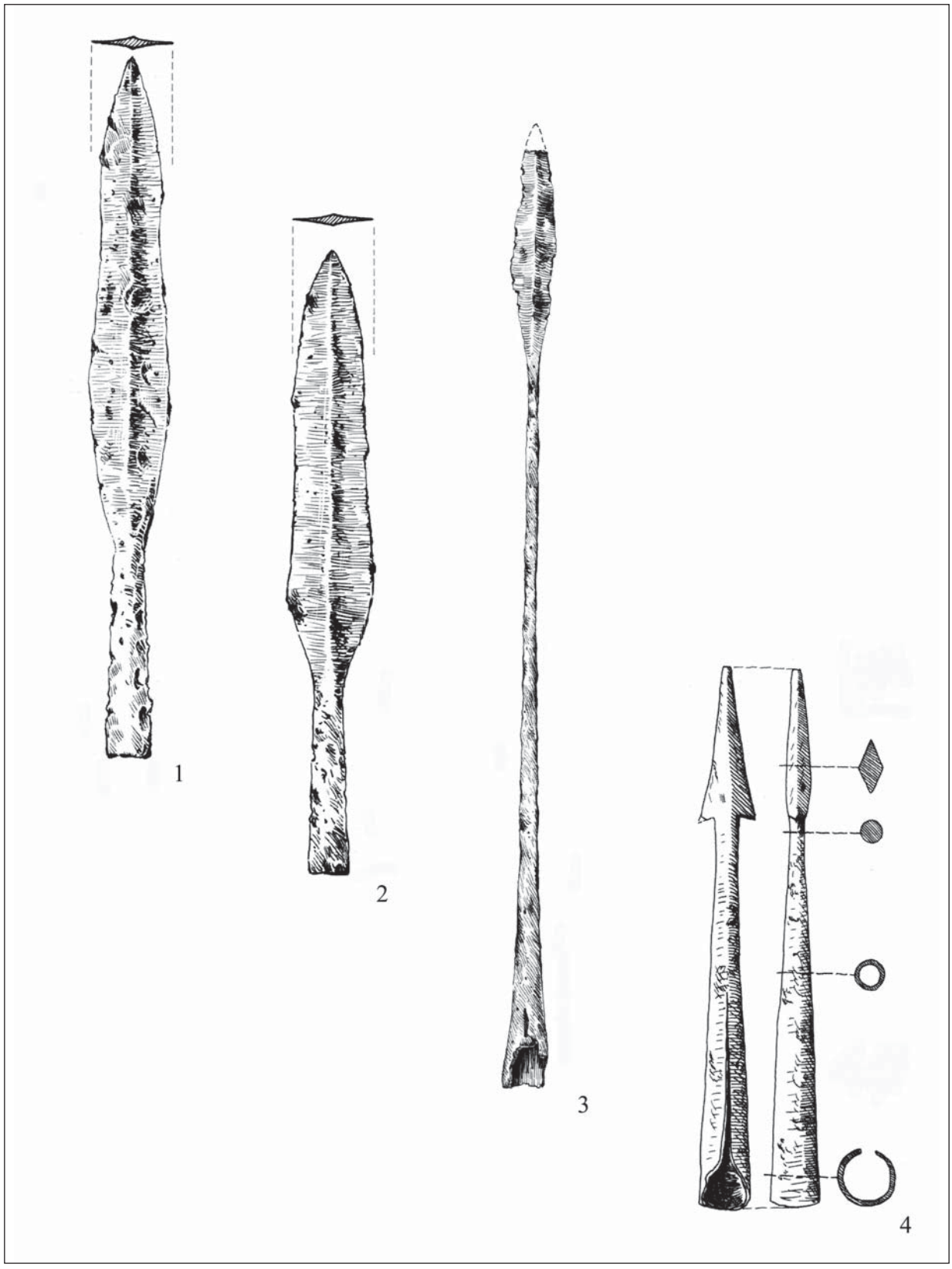
1. kép. 1–4. Fűzfalevél alakú lándzsák. 1: Gyönk, Vásártér utca 2. sír; 2: Hegykő, Mező utca 80. sír; 3: Szentendre-Pannóniatelep 44. sír; 4: Tamási-Csikólegelő 24. sír. 5–6. Babérlevél alakú lándzsák. 5: Hegykő, Mező utca 70. sír; 6: Hegykő, Mező utca 64. sír

Fig. 1. 1–4. Willowleaf-shaped spears. 1: Gyönk, Vásártér utca, Grave 2; 2: Hegykő, Mező utca, Grave 80; 3: Szentendre-Pannoniatelep, Grave 44; 4: Tamási-Csikólegelő, Grave 24. 5–6. Bay leaf-shaped spears. 5: Hegykő, Mező utca, Grave 70; 6: Hegykő, Mező utca, Grave 64



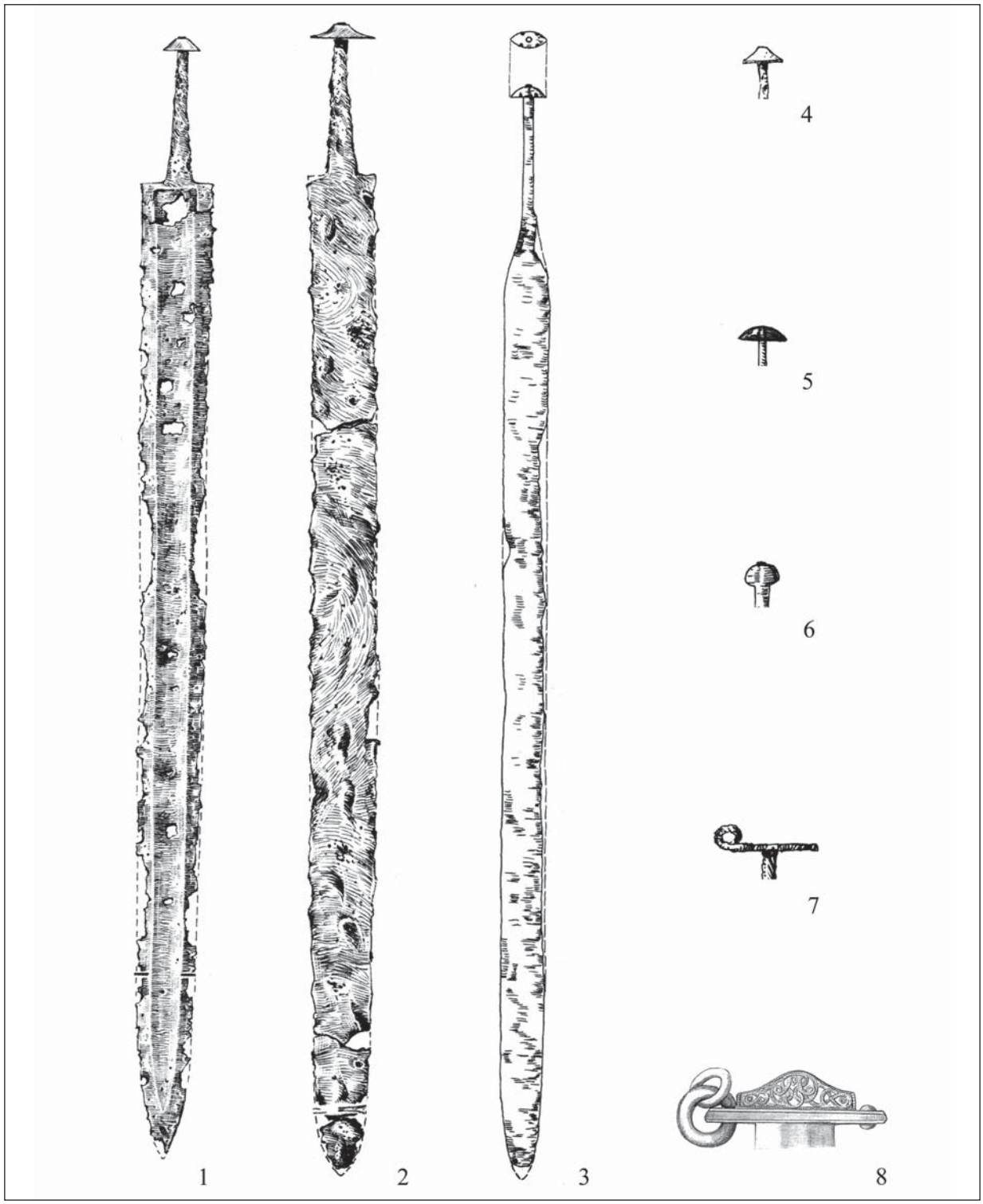
2. kép. 1–2. Nádlevél alakú lándzsák. 1: Szentendre-Pannóniatelep 49. sír; 2: Hegykő, Mező utca 1. sír. 3–4. Rombikus alakú lándzsák. 3: Hegykő, Mező utca 26. sír; 4: Hegykő, Mező utca 67. sír

Fig. 2. 1–2. Reedleaf-shaped spears. 1: Szentendre-Pannoniatelep, Grave 49; 2: Hegykő, Mező utca, Grave 1. 3–4. Rhombic-shaped spears. 3: Hegykő, Mező utca, Grave 26; 4: Hegykő, Mező utca, Grave 67



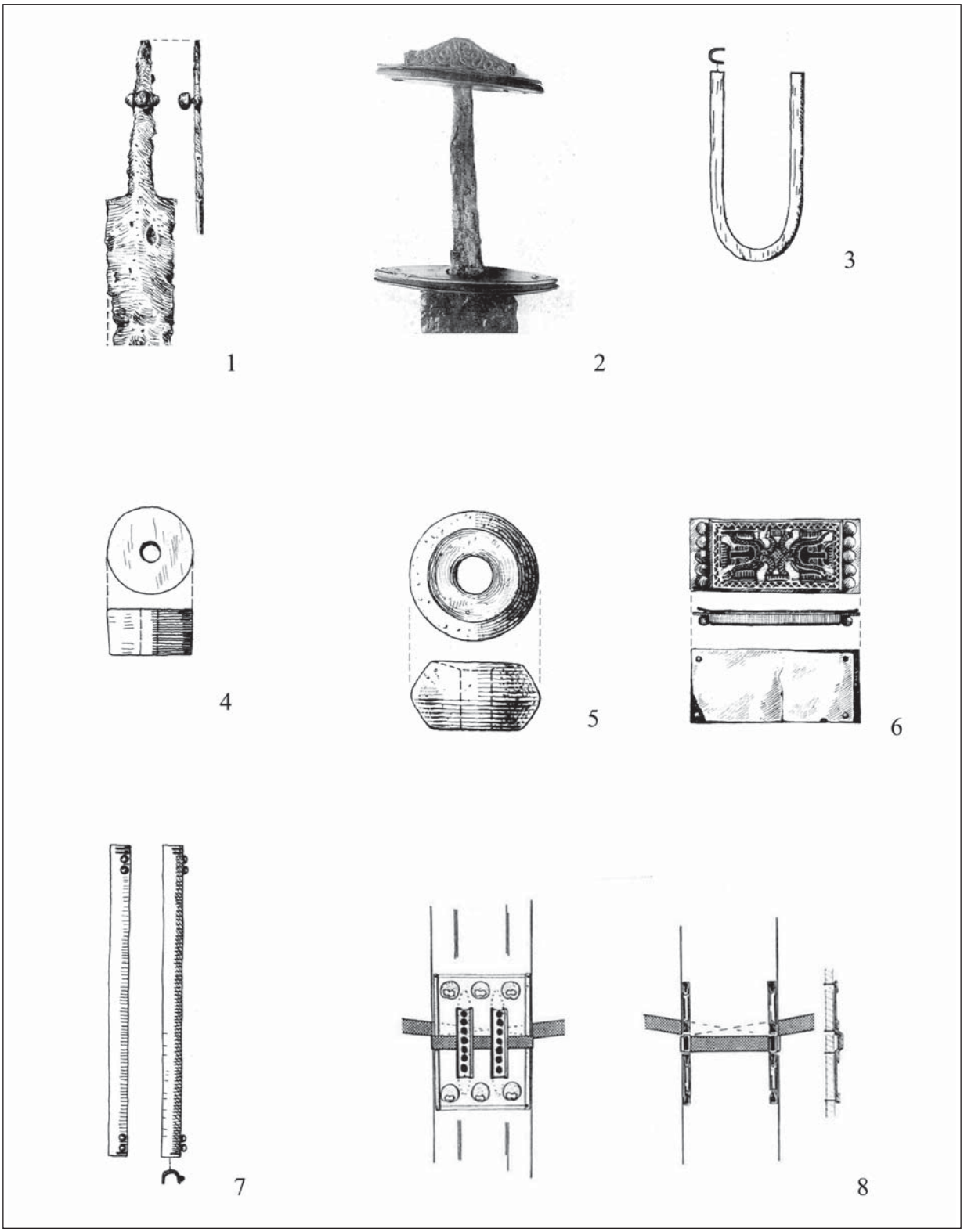
3. kép. 1–2. Helmitzheim-típusú lándzsák. 1: Szentendre-Pannóniatelep 14. sír, 2: Szentendre-Pannóniatelep 15. sír. 3: Ango: Szentendre-Pannóniatelep 45. sír. 4: Egyedi típus: Hegykő, Mező utca 40. sír

Fig. 3. 1–2. Helmitzheim-type spears. 1: Szentendre-Pannoniatelep, Grave 14; 2: Szentendre-Pannoniatelep, Grave 15. 3: Ango: Szentendre-Pannoniatelep, Grave 45. 4: Unique type spear: Hegykő, Mező utca, Grave 40



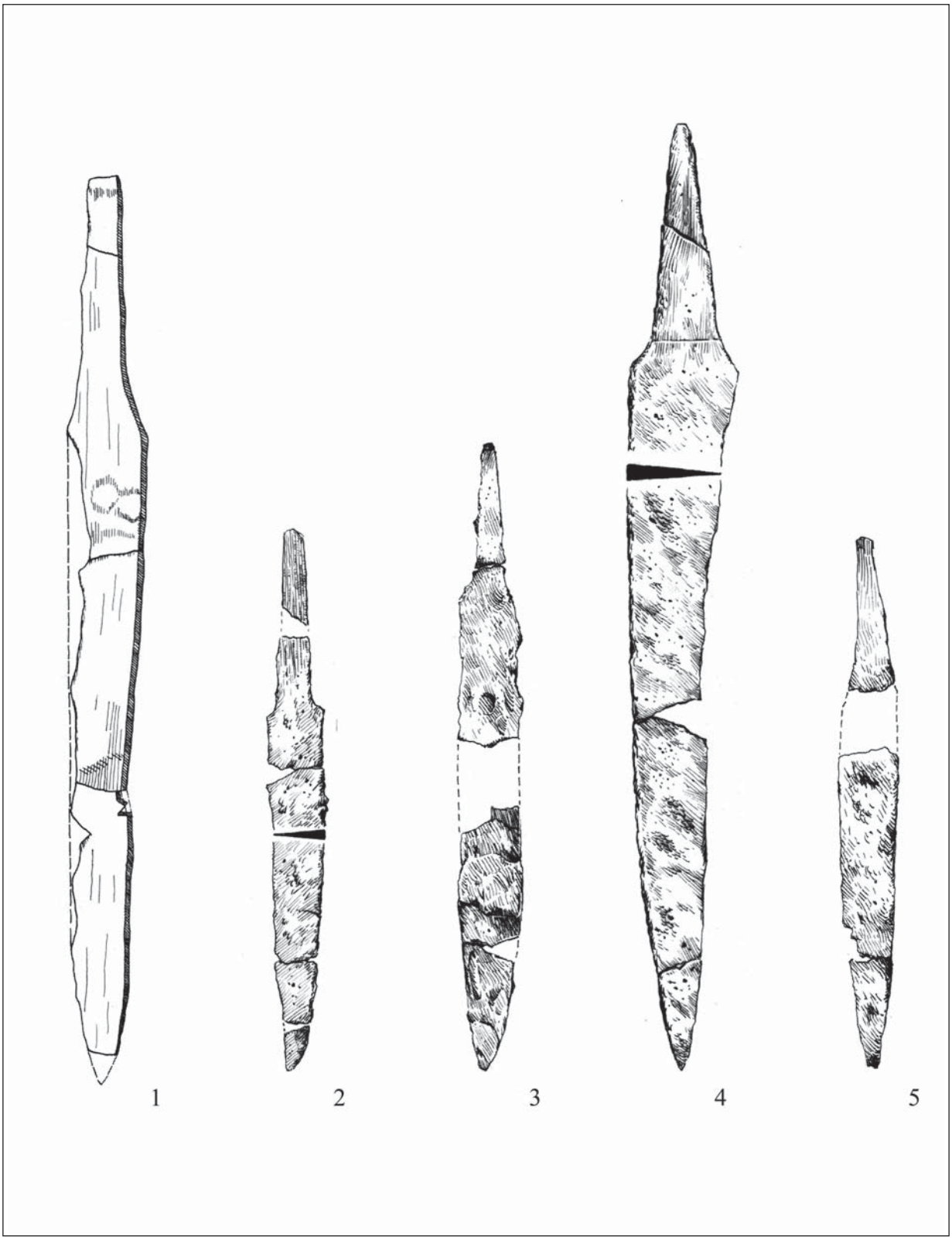
4. kép. 1. Vércsatornával ellátott pengéjű kard: Kádárta-Ürgemező 7. sír. 2–3. Vércsatorna nélküli kardok. 2: Szentendre-Pannóniatelep 44. sír; 3: Hegykő, Mező utca 33. sír. 4–6. Markolatgombok. 4: Kajdacs-Homokbánya 31. sír; 5: Hegykő, Mező utca 30. sír; 6: Hegykő, Mező utca 64. sír. 7–8. Ringschwert. 7: Rácalmás-Újtelep 15. sír; 8: Gyirmót, szórvány

Fig. 4. 1. Sword with fuller: Kádárta-Ürgemező, Grave 7. 2–3: Sword without a fuller. 2: Szentendre-Pannóniatelep, Grave 44; 3: Hegykő, Mező utca, Grave 33. 4–6. Pommels. 4: Kajdacs-Homokbánya, Grave 31; 5: Hegykő, Mező utca, Grave 30; 6: Hegykő, Mező utca, Grave 64. 7–8. Ringschwert. 7: Rácalmás-Újtelep, Grave 15; 2: Gyirmót, stray find



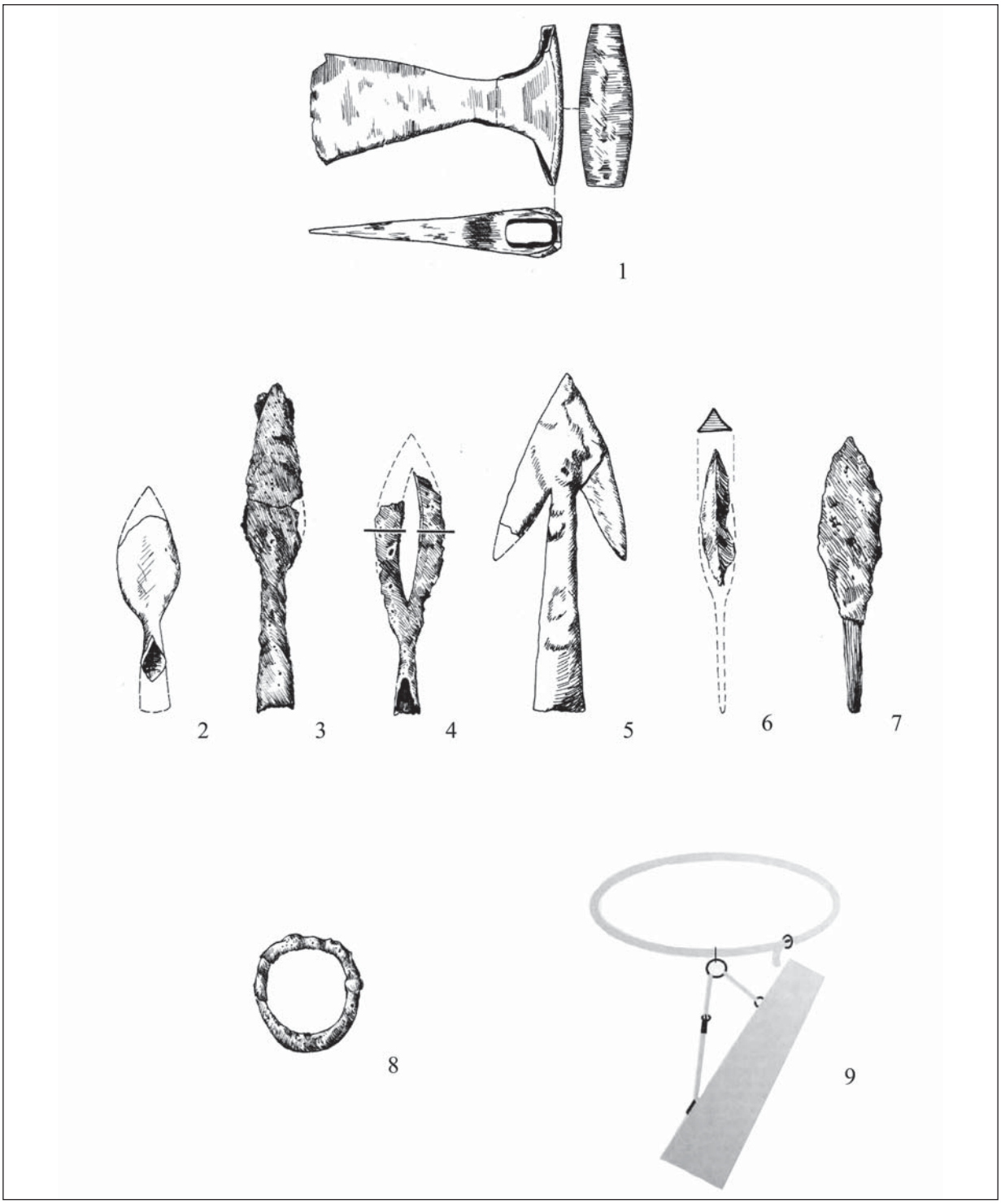
5. kép. Kardszerelékek. 1: Szentendre-Pannóniatelep 25. sír; 2: Gyirmót, szórvány; 3: Hegykő, Mező utca 64. sír; 4: Hegykő, Mező utca 30. sír; 5: Szentendre-Pannóniatelep 14. sír; 6: Szentendre-Pannóniatelep 34. sír; 7: Hegykő, Mező utca 30. sír; 8: A kard felfüggesztésének módja (MARTIN 1989 nyomán)

Fig. 5. Sword mountings. 1: Szentendre-Pannóniatelep, Grave 25; 2: Gyirmót, stray find; 3: Hegykő, Mező utca, Grave 64; 4: Hegykő, Mező utca, Grave 30; 5: Szentendre-Pannóniatelep, Grave 14; 6: Szentendre-Pannóniatelep, Grave 34; 7: Hegykő, Mező utca, Grave 30; 8: Way of sword-hanging (after MARTIN 1989)



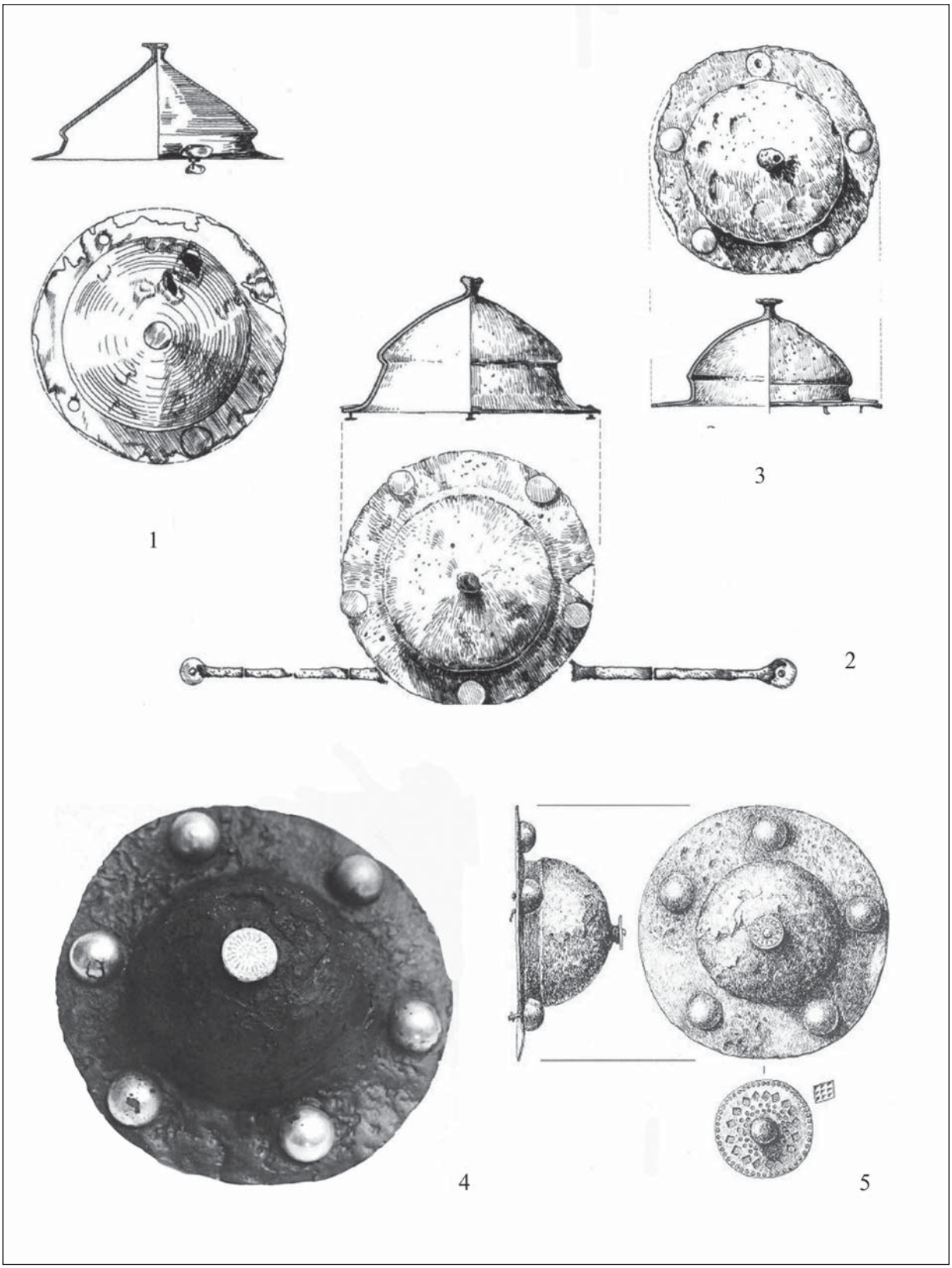
6. kép. 1–2. Kurzsax. 1: Hegykő, Mező utca 33. sír; 2: Tamási-Csikólegelő 48. sír. 3–4. Schmalsax. 3: Szentendre-Pannóniatelep 44. sír; 4: Tamási-Csikólegelő 31. sír. 5. Leichtsax: Szentendre-Pannóniatelep 49. sír

Fig. 6. 1–2. Kurzsax. 1: Hegykő, Mező utca, Grave 33; 2: Tamási-Csikólegelő, Grave 48. 3–4. Schmalsax. 3: Szentendre-Pannóniatelep, Grave 44; 4: Tamási-Csikólegelő, Grave 31. 5. Leichtsax: Szentendre-Pannóniatelep, Grave 49



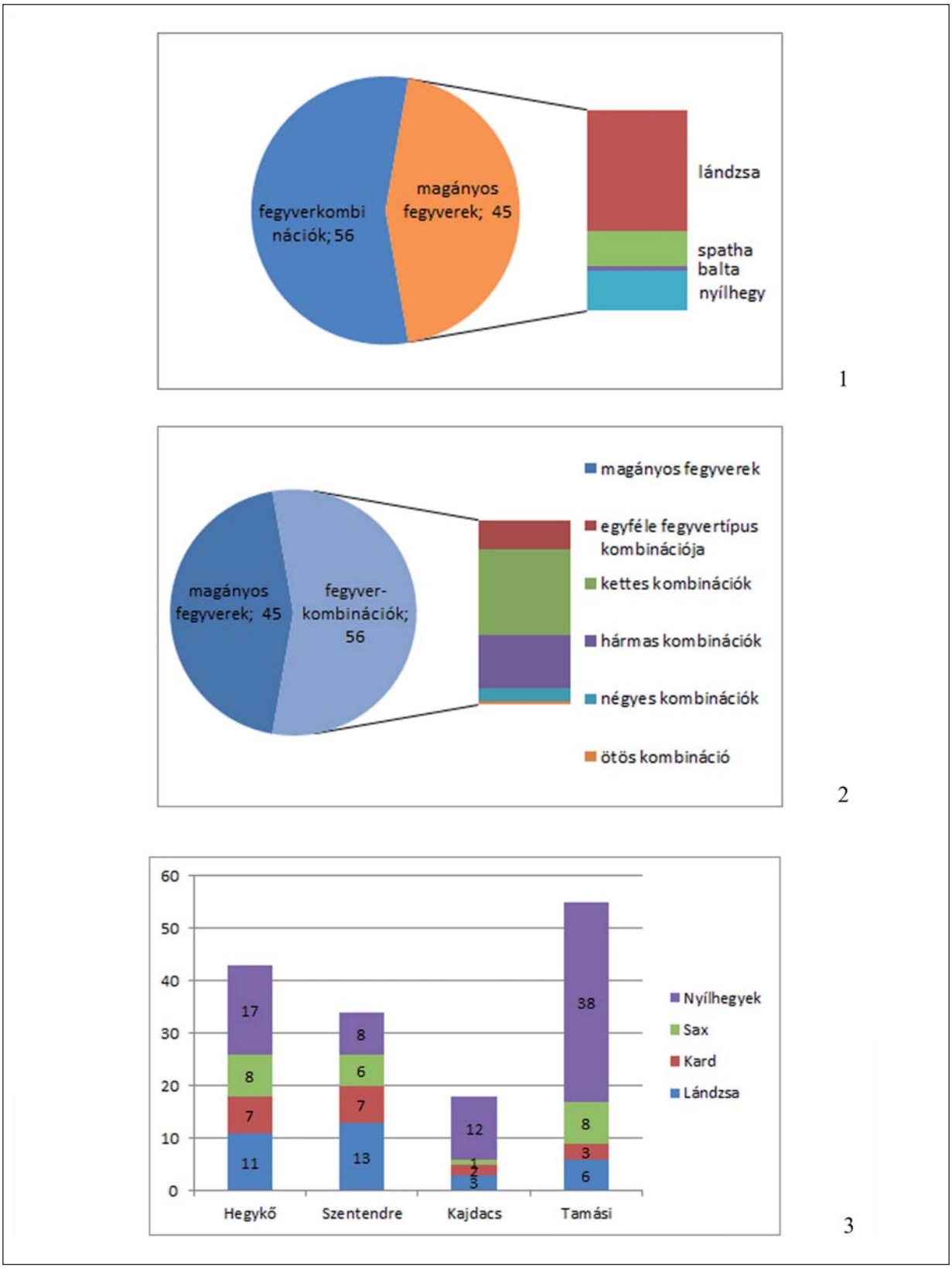
7. kép. 1: Balta: Hegykő, Mező utca 34. sír. 2–4. Babérlevél alakú nyílhegyek. 2: Hegykő, Mező utca 6. sír; 3: Kajdacs-Homokbánya 5. sír; 4: Kádárta-Ürgemező 7. sír. 5. Szakállas nyílhegy: Hegykő, Mező utca 62. sír. 6: Háromélű nyílhegy: Szentendre-Pannóniatelep 82. sír. 7: Egyedi típusú nyílhegy: Kajdacs-Homokbánya 24. sír. 8: Tegezgyűrű: Tamási-Csikólegelő 40. sír; 9: A tegez felfüggesztésének módja (BEILHARZ 2005 nyomán)

Fig. 7. 1: Axe, Hegykő-Mező utca, Grave 34. 2–4. Arrowheads with bay leaf-shaped blades. 2: Hegykő, Mező utca, Grave 6; 3: Kajdacs-Homokbánya, Grave 5; 4: Kádárta-Ürgemező, Grave 7. 5: Arrowheads with barbs: Hegykő-Mező utca, Grave 62. 6: Three-bladed arrowheads: Szentendre-Pannóniatelep, Grave 82. 7: Unique type arrowhead: Kajdacs-Homokbánya, Grave 24. 8: Ring for quiver hanging, Tamási-Csikólegelő, Grave 40; 9: Suspension of the quiver (after BEILHARZ 2005)



8. kép. Pajzsdudorok. 1: Hegykő, Mező utca; 2: Szentendre-Pannóniatelep 49. sír; 3: Tamási-Csikólegelő 42. sír; 4: Mosonszentjános-Kavicsbánya 13. sír; 5: Hódmezővásárhely-Kishomok 1. sír

Fig. 8. Shields. 1: Hegykő, Mező utca, Grave 1; 2: Szentendre-Pannóniatelep, Grave 49; 3: Tamási-Csikólegelő, Grave 42; 4: Mosonszentjános-Kavicsbánya, Grave 13; 5: Hódmezővásárhely-Kishomok, Grave 1



9. kép. 1: Magányos fegyverek; 2: Fegyverkombinációk; 3: Közel- és távolharci fegyverek megoszlása az egyes temetőkben

Fig. 9. 1: Single weapons; 2: Weapon combinations; 3: The scale of short- and long-ranged weapons in some cemeteries

ÚJABB ADATOK A KORA AVAR KORI TISZÁNTÚL KELET-EURÓPAI KAPCSOLATAIHOZ

Gulyás Bence*

Absztrakt: *A kora avar kori Kárpát-medencében számos etnikum azonosítására sor került. A Tiszától keletre eső területeken egy, az avaroktól temetkezési szokásaiban élesen elkülönülő népcsoport telepedett le. A korábbi kutatások egyértelműen kimutatták ennek a közösségnek a Fekete-tengertől északra található Szivasovka-horizonttal való kapcsolatát. Tanulmányomban a kapcsolat újabb bizonyítékai közül mutatok be néhányat.*

Kulcsszavak: *Tiszántúl, kora avar kor, Szivasovka-horizont, temetkezési szokások*

Bevezetés

A kora avar kor kutatása az elmúlt évtizedekben rohamosan fejlődött, aminek köszönhetően mára nagy vonalakban kezdenek körvonalazódni a Baján-féle államalakulat etnikai viszonyai. Kutatók fáradságos munkájának érdeme, hogy az avar lakosság mellett sikerült kimutatni egy késő antik jellegű népességet,[1] egy kelet-dunántúli germán tömb,[2] a Tisza középső folyásánál továbbélő gepidák,[3] valamint a szlávok[4] régészeti hagyatékát. Bár az írásos források egyértelműen bizonyítják az avarokhoz csatlakozott keleti törzsek jelenlétét,[5] régészeti meghatározásuk nehézségekbe ütközik. Anyagi kultúrájuk, keletről jött népekről lévén szó, teljes egyezést mutat az avarokéval, ezért az elkülönítés csak a temetkezési szokások részletes vizsgálatával valósítható meg. E terén a legjelentősebb eredmény a tiszántúli kora avar kori népesség meghatározása volt. Ez Csallány Dezső nevéhez köthető, aki saját és Móra Ferenc kutatási eredményeinek felhasználásával írta le ezt a népcsoportot.[6] Az ő eredményeit később Lőrinczy Gábor több cikkben finomította.[7] Munkássága nyomán ez a népesség, a temetkezési szokásai alapján, a Kárpát-medence többi népcsoportjától egyértelműen különválasztható. E megkülönböztető jegyek közé tartozik az ÉK–DNy-i, valamint a K–Ny-i tájolás dominanciája, a részleges állatáldozatok csonkolt változatának megléte, az elhunyt és az áldozati állat térbeli elválasztása céljából az összetett sírformák (padmalyos, kétoldali padkás, fülkesírok) gyakori előfordulása, edény elhelyezése a fej, ritkábban a láb mellett, valamint ételmelléklet gyanánt juh hosszúfartő sírba tétele.[8]

A népesség keleti kapcsolataira a volgográdi területen található zinojevkai sír kapcsán szintén Csallány Dezső mutatott rá, aki ennek

* Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Régészettudományi Intézet, H-1088 Budapest, Múzeum krt. 4/b. gbence55@hotmail.com

1 Vida 2008, 31–38.
2 Kiss 1992.
3 Fodor–Vida 2013, 169–170.
4 Stanciu 2008, 427–429.
5 Pohl 1988, 215–223.
6 Csallány 1939, 132–134.
7 Lőrinczy 1992; Lőrinczy 1992a; Lőrinczy 1994; Lőrinczy 1996; Lőrinczy 1998; Lőrinczy–Straub 2006.
8 Lőrinczy 1998, 344.

alapján a tiszántúli népességet az írott forrásokból ismert kutrigurokkal azonosította.[9] 1939-es összefoglaló munkájában módosította e véleményét, és a sír állítólagos mongóliai párhuzamai alapján már az avarok hagyatékának tekintette azt.[10] Harmatta János ugyanakkor a hasonló volgai bolgár temetkezések alapján kutrigur-bolgárként határozta meg e népességet.[11] Török Gyula a kerepesi padmalyos sírok kapcsán vizsgálta érintőlegesen a témát. A sírformáknak I. V. Szinicin és K. F. Szmirnov Alsó-Volga-vidéki ásatásai nyomán előkerült szarmata párhuzamai alapján amellett érvelt, hogy a padmalyos sírkialakítás egy magát kutrigurnak nevező, szarmata eredetre visszavezethető népcsoporthoz köthető.[12] Kürti Béla a Szir-Darja mentén kialakuló Dzseti-Aszar kultúrában megfigyelhető párhuzamok alapján Közép-Ázsiából eredeztette a szóban forgó népességet.[13] Somogyi Péter a Fekete-tenger északi partvidékén a 6–7. században kialakuló Szivasovka-horizont temetkezései esetében megfigyelt párhuzamok alapján a népességet az írott források által ide lokalizált kutrigurokkal kapcsolta össze.[14] Lőrinczy Gábor cikkeiben elfogadta Somogyi érvelését, az etnikai azonosítás tekintetében azonban már sokkal óvatosabb volt: a tiszántúli népesség kapcsán kelet-európai sztyeppei eredetről ír.[15] Raso Rasev a szentes-lapistói sír kapcsán szintén a Szivasovka-horizont és a Tiszántúl kapcsolata mellett érvelt.[16] A párhuzamok megértését elősegítendő, a következőkben röviden összefoglalom a 6–7. századi kelet-európai sztyeppe leletanyagának, azaz a Szivasovka-horizontnak a főbb jellemzőit.

A Szivasovka-horizont

A Szivasovka-horizont fogalmát R. Sz. Orlov alkotta meg. A Szivas-lápvidék környékén feltárt kurgánokban több olyan temetkezést is feltártak, amelyek a bennük talált tárgyak, elsősorban a maszkos veretek alapján a 6. század második felére – a 7. század elejére keltezhetők. Orlov szerint e sírok az ÉK–DNy-i tájolással, a részleges lómaradványokkal, illetve a padmalyos és padkás sírformával jellemezhetők. A mellékleteket tekintve e sírokban nagy számban fordulnak elő veretes övek, edények és kések.[17] Ezeket a sírokat a bolgárokkal azonosította.[18] Természetesen már jóval korábban is előkerültek ebbe a kultúrkörbe tartozó sírok. A kutatástörténetüket O. V. Komar, A. I. Kubisev és R. Sz. Orlov vetette papírra.[19] Az első temetkezés 1893-ban Pecsena lelőhelyen került elő, de az első „tömeges" feltárásuk a Volga mentén a 1920–30-as évekre tehető. Ezeket a korabeli publikációk padmalyos sírokként írták le, valamint az ÉK–DNy-i tájolás miatt a legkésőbbi, hun kort túlélő szarmata népesség leletanyagának tartották.[20] Elsőként M. I. Artamonov kapcsolta össze ezeket a sírokat török eredetű törzsekkel.[21] A Fekete-tenger északi partvidékén a feltárások már az 1960-as években elkezdődtek, de a legjelentősebb a kherszoni kurgánkutató expedíció

9 CSALLÁNY 1934, 211–212.
10 CSALLÁNY 1939, 133–134.
11 HARMATTA 1954, 205.
12 TÖRÖK 1973, 130.
13 KÜRTI 1996, 128–130.
14 SOMOGYI 1987, 145–147.
15 LŐRINCZY 1998, 355.
16 RASEV 2007, 90.
17 ORLOV 1985, 100–101.
18 ORLOV 1985, 104–105.
19 KOMAR–KUBISEV–ORLOV 2006, 349–355.
20 RYKOW 1928, 228; SZMIRNOV 1959, 321–322.
21 ARTAMONOV 1962, 79–102.

volt. P. P. Tolocsko a leletek Kárpát-medencei párhuzamai alapján arra a következtetésre jutott, hogy az itt feltárt sírok az avar etnikumhoz köthetőek.[22]

O. V. Komar több munkájában érintette a kora középkori sztyepp kronológiai és etnikai kérdéseit. Véleménye szerint a Szivasovka-horizont a 7. század közepén alakult ki, és a korábbiakhoz képest belső-ázsiai jellegzetességek is megjelentek benne. A kapott adatokat a történeti forrásokkal összevetve arra a következtetésre jutott, hogy a csoport a Krímfélsziget környékén megtelepült nyugati türkök, majd a később megjelenő, velük rokon kazárok emlékanyaga lehet.[23] A klasszikus Szivasovka-csoport legkorábbi temetkezéseit Szuhanovo-horizont néven különítette el, és etnikailag az utigurokkal azonosította. Meg kell jegyeznem, hogy ez az elmélet több pontos is problémás. A legnagyobb gondot az okozza, hogy O. V. Komar kronológiája megalkotása során kijelölt néhány, az elmélete szerint történeti adatokkal jól datálható sírt, és ezekhez viszonyítva állapította meg az egyes temetkezések abszolút kronológiáját. Az egyik ilyen temetkezés a híres madarai sír, amelyet az Aszparuh-féle bolgár honfoglaláshoz igazítva 680 utánra keltezett.[24] A történeti forrásokból azonban egyértelműen kiderül, hogy nomád betelepüléssel az Al-Duna vidékén a 6. század második felében is számolhatunk. Hasonló keltezést támogatnak a sírban övveretként rekonstruált hajdúszoboszlói típusú függők is. A fenti érvekre rámutatva Florin Curta is 6. századi keltezést javasolt a sírral kapcsolatban.[25] A másik probléma inkább módszertani jellegű. Lőrinczy Gábor a tiszántúli emlékanyagot elemezve már hangsúlyozta, hogy a kutatásnak több figyelmet kellene szentelnie a centrum és a periféria közötti eltérésekre, hiszen az egyes tárgytípusok használati ideje régiónként más és más lehetett.[26] Ez a megállapítás a Szivasovka-csoportra hatványozottan igaz, hiszen nem valószínű, hogy az egyes övgarnitúrák használata évtizedekre pontosan megegyezett volna a Krímben és a Volga-vidékén.

Raso Rasev a bolgár-törökökkel foglalkozó monográfiájának legutóbbi kiadásában újra a csoport iráni eredetére hívta fel a figyelmet. Elmélete szerint az eredetileg iráni alapnépességre valamikor a hunok által kiváltott népvándorlások idején, egy török nyelvű elit rétegződött.[27] Elena Angelova részletes áttekintésében kitért a bolgárokhoz kötött különböző kelet-európai népességek szokásaiban fellelhető iráni elemekre. Elemzése során szintén arra a megállapításra jutott, hogy a kora középkori, bolgárnak tartott közösségben a törökségi népek mellett kimutatható egy szarmata komponens is.[28]

A csoport területi felosztását a korszak kutatói alig több mint száz sír alapján végezték el.[29] Mindenekelőtt azt kell leszögeznem, hogy a Szivasovka-csoport csupán egy, a régészek által kreált mesterséges képződmény, ebben a formában semmiképpen nem takarhatott egyetlen kulturális egységet. Erre már számos kutató rájött, ezért újra és újra megpróbáltak különböző területi csoportokat elkülöníteni. Ahogy O. V. Komar is megállapította, míg a korai, általa Szuhanovo-horizontként meghatározott népesség a korabeli félsivatagos területeken és folyóvölgyekben telepedett le, addig a Szivasovka-horizont temetkezései már jóval szélesebb körben, a száraz és a félszáraz éghajlatú területeken is egyaránt jelen voltak.[30] Ez a szállásterület fokozatos bővülésére utalhat.

---

22 Tolocsko 2003, 13–16.
23 Komar–Kubisev–Orlov 2006, 360–373.
24 Komar 2006, 235.
25 Curta 2008, 162–163.
26 Lőrinczy 1998, 352.
27 Rasev 1993.
28 Angelova 1995.
29 A legnagyobb gyűjtést Raso Rasev publikálta, ebben 119 sír adatát sorolta fel (Rasev 2007).
30 Komar 2008, 130–131.

Elsőként Somogyi Péter említendő, aki a leletanyagot Volga- és Bug–Szivas–Dnyeper-csoportra osztotta. A Volga-csoport jellemzői közé tartozik, hogy esetükben mindig részleges lovastemetkezések és padmalyos sírok figyelhetők meg. Ezzel szemben a Bug–Szivas–Dnyeper-csoportban az oldallépcsős sírgödrök dominálnak, és esetükben a részleges mellett a teljes lóváz is elterjedt.[31]

E. V. Kruglov a volgai temetkezéseket Avilovka-típusú temetkezések néven különítette el. A több lelőhelyen is megfigyelt, lábhoz tett, összehajtogatott lóbőrös temetkezések alapján felvetette, hogy esetleg ezek a sírok a honfoglalás előtti magyarsággal kapcsolhatók össze.[32]

Raso Rasev Dnyeper-menti, krími, Kubán-vidéki, doni és volgai csoportokat különített el. Az első csoportra az elhunyt fölé helyezett teljes vagy részleges lóváz jellemző. A Krímben csupán egy esetben figyelhető meg teljes ló, itt leginkább a nyúzott lóbőrnek a sírpadkára való helyezése terjedt el. A Kubán-vidéki csoportban a részleges lovat az elhunyt mellé, közös sírgödörbe rakták. A volgai csoportnál az összegöngyölt vagy kiterített lóbőrt szintén a sír padkájára helyezték. Raso Rasev rámutatott az Avilovka-típusú temetkezések és az Urálban létezett lomavatovói kultúra lovas temetkezései közötti hasonlóságra.[33]

Véleményem szerint nem szerencsés ezekre a sírokra a csoport elnevezést alkalmazni, ehelyett a O. V. Komar által is használt Szivasovka-horizont fogalmat javaslom. A fent leírt területi csoportokból is látszik, hogy itt nem egységes népességgel van dolgunk. A sírok közötti különbséget a köztük lévő térbeli távolság mellett az időbeli szóródás is okozhatja. A horizonttal kapcsolatos egyik legnagyobb probléma ugyanis éppen az, hogy éremleletek és egyéb karakteres importtárgyak hiányában nem tudunk pontos kronológiát felállítani, amely a temetkezési szokások változásának időbeliségét mutatná meg számunkra.

Amiben ezek a sírok egységes képet mutatnak, azok a következő tulajdonságok: a tájból kiemelkedő, régebbi kurgánokba történő temetkezés; az elhunytak északkeletre, keletre való tájolása; padmalyos és kétoldali padkás sírkialakítás; a részleges lovak lószerszám nélküli sírba helyezése; egyszerű lemezes szíjvégek és áttört, öntött, úgynevezett maszkos veretek és fémveretes csizma.

A Fekete-tenger környéki sztyeppi régészetnek még számos problémával kell megbirkóznia. A legégetőbb kérdés a Szivasovka-csoporthoz tartozó temetők hiánya. Az orosz és az ukrán kutatás elsősorban kurgánásatásokat folytat, ezért is írhatta Raso Rasev, hogy a Szivasovka-horizont temetkezéseire a régebbi halmokba való temetkezés jellemző.[34] Ugyanakkor egy izolált temetkezés vagy 2–3 sír nem utalhat egy egész közösségre; a temetőiket máshol kell keresni. Ezek, hasonlóan a Tiszántúlon feltételezett elrendezéshez, a kurgánok körül lehetnek, csak éppen azokat a területeket nem tárták fel. Jó példa erre, hogy O. O. Tortika – igaz, módszertanilag nem túl helyesen – a mai környezeti adatokat felhasználva próbálta rekonstruálni a Fekete-tenger északi peremvidékének és az Azovi-tenger környékének 6–8. századi demográfiai adatait. Számításai szerint a vizsgált korszakban 140 000–200 000 fő közé tehető a lakosság száma.[35] Ezzel szemben Raso Rasevnek mindössze 119, a Szivasovka-horizonthoz tartozó temetkezést sikerült összegyűjtenie.[36] A két szám közötti ellentmondás még O. O. Tortika adatainak lehetséges pontatlansága mellett is szembetűnő, ezért érdemes lenne a kurgánok közötti területeket is feltárni.

---

31 SOMOGYI 1987, 145.
32 KRUGLOV 1990.
33 RASEV 2007, 90–91.
34 RASEV 2007, 70.
35 Tortikát idézve KOMAR 2008, 125.
36 RASEV 2007, 71–89.

A másik problémát a jellegtelen mellékletű sírok datálása jelenti. Már utaltam rá, hogy a Szivasovka-horizont számos temetkezési szokása megegyezik a régió késő szarmata sírjai esetében tapasztalt jelenségekkel, aminek köszönhetően az egyértelmű mellékleteket, például maszkos vereteket nem tartalmazó sírokat automatikusan 2–4. századiként határozták meg. Emiatt szükségessé vált a temetkezési szokások minél aprólékosabb elemzése, hogy ennek segítségével újabb, korábban „félrekeltezett" sírokat is bevonhassunk a további vizsgálatainkba.

Újabb hasonlóságok a Szivasovka-horizont és a tiszántúli kora avar népesség temetkezési szokásaiban

Somogyi Péter munkásságának köszönhetően mára közismertté vált, hogy a két terület halotti rítusai között számos hasonlóság figyelhető meg, többek között az ÉK–DNy-i és K–Ny-i tájolás, a padmalyos sírforma és a részleges lovastemetkezések megléte. Az alábbiakban ezeket újabbakkal egészíthetjük ki.

Lőrinczy Gábor kutatása szerint a Tiszántúlra az ÉK–DNy-i, illetve a K–Ny-i tájolás jellemző, az ettől eltérő irányt más népesség hagyatékaként értelmezi.[37] A Szivasovka-horizont tájolásra vonatkozó adatait O. V. Komar foglalta össze. Kimutatása szerint a sztyeppen minden irányítás megfigyelhető, igaz, a DNy–ÉK-i tájolás számbelileg elhanyagolható.[38] Éppen ezért véleményem szerint a tájolást nem tekinthetjük a Tiszántúl esetében sem etnikumjelzőnek. Ez inkább azt bizonyítja, hogy bár mindkét népesség esetében az ÉK–DNy-i és a K–Ny-i tájolás volt domináns, ez egyik területen sem tartozott a túlzottan releváns rítuselemek közé. Ezt megerősíti, hogy a krasznodári körzetben például körvonalazható egy olyan csoport, amelynél az ÉNy–DK-i orientáció figyelhető meg.[39]

A tiszántúli népesség eredetének tisztázását ez idáig nagyban megnehezítette, hogy a sztyeppövezetből nem volt ismert fülkesír. A O. M. Prihodnyuk és I. Formenko által publikált Khrisztoforovka 7. kurgánjának 12. temetkezése (*2. kép*) az általam talált legjobb analógia. Ugyanakkor ez sem tekinthető fülkesírnak, ugyanis a fülke az akna hossztengelyétől balra eltolva helyezkedett el.[40] Ennek alapján ez a sírforma a padmalyos és a fülkés kialakítás keresztezésének tekinthető. A sír a Martinovka-típusú veretek alapján a 6. század második felére, talán a 7. század elejére keltezhető.[41]

Az avar kori temetkezési szokások vizsgálatakor a kutatás eddig kevés figyelmet szentelt az aknasíroknak. A tiszántúli kora avar síroknál legnagyobb arányban a hosszúkás, nagyon keskeny aknasírok fordulnak elő. A hazai szarmata kutatásban első ízben meghonosított hossz–szélesség arány ezeknél a temetkezéseknél 3:1. A Gyula, Dobos I. u. lelőhelyen előkerült sír méretei 225–235 × 68 cm,[42] Békéssámson, Móricz Zs. u. 12. lelőhelyen 215 × 60 cm.[43] A Fekete-tenger északi partvidékén található Malaja Tyernovka 22. kurgánjának 1. temetkezése 210 × 70 cm,[44] a seljugi 3. kurgán 1. sírja 190 × 50 cm méretű volt.[45]

A halottak földbe helyezésének speciális módja a vaskapcsok nélküli rönk- vagy ácsolt ládakoporsók használata. A Tiszántú-

---

37 Lőrinczy 1998, 351.
38 Komar et al. 2006, 362, ris. 50.
39 Keleti-Malaj (Limberisz–Marcsenko 2011), Puhjakov-tanya (Bezuglov–Paruszimov 2013), Greki 1/6 (Cshaidze 2011).
40 Prihodnyuk–Formenko 2003, 111, Fig. 1.
41 Ezzel szemben a szerzők a 7. század második felére keltezik (Prihodnyuk–Formenko 2003, 112).
42 Lőrinczy 1998, 348.
43 Lőrinczy 1998, 344.
44 Komar et al. 2006, 338.
45 Komar 2008, 96.

lon erre legtöbbször a talaj barnás elszíneződéseiből következtethetünk, mint például Ártánd-F/142. határkő lelőhely esetében.[46] Ezzel szemben a Szivasovka-horizont lelőhelyein számos esetben – a kedvező talajadottságok miatt – famaradványokat is meg lehetett figyelni; a már fentebb említett Khrisztoforovka 7. kurgánjának 12. temetkezése alatt például deszkák nyomait dokumentálták.[47]

Az állattemetkezések közül – a Szekszárd-Bogyiszlói úti temetőt leszámítva – a részleges szarvasmarhát tartalmazó sírok (*3. kép*) a Kárpát-medence területét nézve egyedül a Tiszántúlon fordulnak elő. Sokáig ennek sem ismerték keleti párhuzamait, holott a Volga bal partján található politotdelszkojei sír már régóta közismert volt, azt azonban más korszakra datálták.[48] A Fekete-tenger északi partvidékéről ez idáig egyetlen ilyen temetkezésről van tudomásom, a poltavai körzetben lévő Topila 1. kurgánjának 3. sírjában is hasonló jelenséget dokumentáltak.[49]

Mindkét területen, ha elszórtan is, de több esetben észlelt szokáselem, hogy a sírgödörbe a ló koponyáját és lábvégeit nem anatómiai rendben, hanem a honfoglalás kori temetkezésekhez hasonlóan, a lábhoz pakolva helyezik (*4. kép*). Ennek a legismertebb Kárpát-medencei példája a Maros mentén feltárt németszentpéteri (Sânpetru German, Ro) lovas sír.[50] Ennek a rítusnak Kelet-Európában elsősorban a Volga mentén találjuk meg a párhuzamait, mint az avilovkai[51] vagy a bereznovkai sír esetében, ahol a lovakat a padmaly előterébe, de a láb környékére helyezték.[52]

Az étel és italmellékletekre rátérve, a tiszántúli kora avar kori népesség meghatározásánál egyik alapvető szempont a fej mellett előkerülő edény. A sírkerámiák között az egyszerű fazekak mellett kancsók is előfordulnak. Az edény legtöbbször a fej, ritkábban a láb mellé kerül.[53] Mint ahogy arról fentebb már szó volt, a Tiszától keletre gyakori mellékletnek számít a juh hosszúfartő (*5. kép*). Ezzel a Szivasovka-horizont esetében is számolhatunk, amire többek között Szivasovka 3. kurgánjának 2. temetkezésében és Szivasszkoje 2. kurgánjának 2. sírjában találunk bizonyítékot.[54]

A tiszántúli kora avar kori népesség és a Szivasovka-horizont kapcsolata

A temetkezési szokások nagyfokú egyezése véleményem szerint kétségtelenné teszi a Tiszántúl és a Fekete-tenger tágabb partvidéke közötti kapcsolatot, azonban ahhoz, hogy ezt az összefüggést megértsük, meg kell vizsgálnunk a Szivasovka-horizont kronológiai kereteit. Mint ahogy arra már fentebb utaltam, az időrend tisztázását az egyértelműen datálható leletek hiánya nagyban megnehezíti. Az O. V. Komar által javasolt kései, és a kutatók többsége által elfogadott korai kronológiák közül a Kárpát-medencei párhuzamok alapján egyértelműen a korai, tehát az 550–650 közötti datálást tarthatjuk valószínűnek. Az adatok tükrében azonban két, egy időben élt, egymással szoros kapcsolatban álló népességet feltételezhetünk, amelyek minden bizonnyal közös eredetre vezethetők vissza.

Véleményem szerint a kérdés megválaszolásához a két világháború közötti szovjet szakirodalom vezethet közelebb. I. V. Szinyicin, K. F. Szmirnov és P. Sz. Rikov a Volga alsó folyásá-

---

46 MESTERHÁZY 1987, 219.
47 PRIHODNYUK–FORMENKO 2003, 107.
48 SZMIRNOV 1959, 321.
49 KOMAR ET AL. 2006, 263.
50 DÖRNER 1960, 424, Fig. 2.
51 RASEV 2007, 287, ris. 1.
52 RASEV 2007, 252, ris. 1.
53 RASEV 2007, 100–101.
54 KOMAR ET AL. 2006, 264.

nál végzett ásatásaik eredményeként előkerült, ma már a Szivasovka-horizonthoz kötött sírokat – Avilovka, Bereznovka, Zinojevka, stb. – a helyi késő szarmata népesség legkésőbbi képviselőinek tekintette.[55] A Kr. u. 2–4. században új népesség jelent meg a Volga vidékén. A korszak temetkezéseit vizsgálva M. G. Moszkova kimutatta, hogy a területen ekkor kezdett elterjedni az É–D-i, ÉK–DNy-i tájolás.[56] A keskeny, hosszúkás aknasírok mellett a padmalyos és a kétoldali padkás sírok jellemzők.[57] Tipikus ételmelléklet a juhhús, ezen kívül gyakran találni edényeket is a temetkezésekben, melyeket a fej környékére, ritkábban a lábhoz tettek.[58] A területen ekkor terjedt el a koponyatorzítás szokása, mely a későbbiekben is megmaradt.[59]

A hunok által kiváltott nagy 4. századi népmozgások alapjaiban változtatták meg Kelet-Európa etnikai és politikai térképét. A Volga-vidéki temetkezési szokásokban ekkor jelentek meg a részleges ló- és szarvasmarha temetkezések, illetve az embertani anyagban a mongolid elemek.[60] A lokális késő szarmata kori alaplakosság és az új jövevények keveredéséből olyan népesség alakult ki, mely a Szivasovka-horizont közvetlen előzményének tekinthető.[61] A Volga bal partján található Leninszk lelőhelyen például egy É–D-i tájolású padmalyos temetkezést tártak fel. Az aknarészben egy bika koponyáját és végtagcsontjait figyelték meg. Az elhunyt koponyája mögött egy edény feküdt.[62] Verhnye Pogromnoje lelőhelyen egy É–D-i tájolású, gazdag női sír került elő. A padmalyos sír aknarészében egy ló részleges vázmaradványai feküdtek.[63]

Összegzés

A kora avar kori Tiszántúlon a temetkezési szokások alapján olyan népesség körvonalazható, amelynek emlékanyaga markánsan elüt a Kárpát-medence többi korabeli etnikumáétól. A temetkezési szokások párhuzamai egyértelműen a Fekete-tenger északi partvidékére, a Dnyepertől a Volgáig terjedő hatalmas síkságra mutatnak. Somogyi Péter hívta fel a figyelmet arra, hogy a tájolás, a sírformák és a részleges lovas temetkezések mellett újabb hasonlóságok is kimutathatóvá váltak. Ezek közé tartozik az ÉNy–DK-i tájolás, a részleges szarvasmarha-temetkezés, az edény és juh hosszúfartő mellékletként adása, valamint a vájt és szögek nélküli, csapolt koporsók elterjedése. Az itteni nomád jellegű temetkezéseket a kutatás Szivasovka-horizont néven ismeri. A sírokban lévő leletanyag alapján ez a leletcsoport a 6. század második – a 7. század első felére keltezhető, ami kizárja annak a lehetőségét, hogy a tiszántúli kora avar kori népességet ebből a horizontból vezessük le. Sokkal inkább feltételezhetjük, hogy a két népesség eredetileg közös szállásterülettel rendelkezhetett. A sztyeppi temetkezési szokásokat áttekintve azt tapasztalhatjuk, hogy a legnagyobb hasonlóság a Volga–Don és a Kaukázus északi előhegyei által határolt terület szarmata–hun leletanyagával mutatkozik. Ez a szarmata alaplakosság a hun korban Ázsiából beköltöző csoportokkal keveredve nyerte el az általunk is ismert képét, mely a tiszántúli emlékanyagtól szinte kizárólag csak a leletanyagban különbözik. Az Európa keleti peremén élő népesség az 500-as évek

---

55 Rykow 1928, 228; Szmirnov 1959, 321–322; Szinyicin 1959, 203.
56 Moszkova 2009, 92–94.
57 Moszkova 2009, 91–92.
58 Moszkova 2009, 95–96.
59 Moszkova 2009, 93.
60 Fljorova 2001, 183.
61 Szmirnov 1962, 70.
62 Rasev 2007, 66.
63 Rasev 2007, 65.

közepén kerülhetett kapcsolatba az avarokkal, majd ezek nyugatra történő vándorlása során csatlakozhattak is hozzájuk. Ennek során egy részük a Fekete-tenger északi partvidékét választotta új lakóhelyéül, míg a maradék követte Baján népét a Kárpát-medencébe.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A cikk lektorálásáért Csiky Gergelynek tartozom köszönettel.

IRODALOM

ANGELOVA 1995: Ангелова, Е.: Сарматски елементи в езическите некрополи от Североизточна България и Северна Добруджа. *Археология* 1995:2 (1995) 5–17.

ARTAMONOV 1962: Артамонов, М. И.: *История хазар.* Ленинград 1962.

BEZUGLOV–PARUSZIMOV 2013: Безуглов, С. И. – Парусимов, И. Л.: Раннесредневековое погребение из хут. Пухляковский на Нижнем Дону. In: *Хазарские древности.* Отв. ред.: Ключников, В. В. – Кулаков, А. А. Аксай 2013, 256–261.

CSALLÁNY 1934: Csallány D.: A Szentes-lapistói népvándorláskori sírlelet (Der Grabfund von Szentes-Lapistó aus der Völkerwanderungszeit). *Dolgozatok a Szegedi Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből* 9–10 (1934) 206–214.

CSALLÁNY 1939: Csallány D.: Kora-avarkori sírleletek (Grabfunde der Frühawarenzeit). *Folia Archaeologia* 1–2 (1939) 121–180.

CSHAIDZE 2011: Чхаидзе, В. Н.: Раннесредневековые кочевнические погребения из Восточного Приазовья. *Материалы и исследования по археологии Северного Кавказа. Международный сборник научных трудов* 12. Армавир 2011, 115–140.

CURTA 2008: Curta, F.: The North-Western Region of the Black Sea During the 6th and the Early 7th Century AD. *Ancient West & East* 7 (2008) 149–185.

DÖRNER 1960: Dörner, E.: Mormînt din epocă avară la Sînpetru German. *Studii şi Cercetări de Istorie Veche* 11 (1960) 423–433.

FLJOROVA 2001: Флёрова, В. Е.: Подкурганные погребения восточноевропейских степей и пути сложения культуры Хазарии. *Степи Европы в эпоху средневековья* 2. Донецк 2001, 163–190.

FODOR–VIDA 2013: Fodor L. – Vida T.: Kora avar kori temetőrészlet Szihalom-Budaszögről (Section of an early Avar period cemetery from Szihalom-Budaszög). *Archaeologiai Értesítő* 138 (2013) 157–173.

HARMATTA 1954: Harmatta J.: Beszámoló Fettich Nándor „Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez" c. könyvének megvitatásáról. *Archaeologiai Értesítő* 81 (1954) 204–206.

KISS 1992: Kiss, A.: Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. In: *Awarenforschungen* 1. Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 35–134.

KOMAR 2006: Комар, А. В.: Перещепинский комплекс в контексте основных проблеми истории и культуры кочевников в Восточной Европы в VII. – нач. VIII в. In: *Степи Европы в епоху средневековя* 5. Донецк 2006, 7–244.

KOMAR 2008: Komar, A. V.: The factor of climate in the life of the nomads of the North Black Sea region. From the end of the fifth to the seventh century. *Chronica* 7–8 (2008) 125–133.

KOMAR ET AL. 2006: Комар, А. В. – Кубышев, А. И. – Орлов, Р. С.: Погребения кочевников VI–VII вв. из Северо-Западного

Приазовья. In: *Степи Европы в эпоху средневековя* 5. Донецк 2006, 245–374.

KRUGLOV 1990: Круглов, Е. В.: Памятники авиловского типа и проблема их этнокультурной атрибуции. In: *Вопросы этнической истории Волго-Донья в эпоху средневековья и проблема буртасов.* Пенза 1990, 46–50.

KÜRTI 1996: Kürti B.: Régészeti párhuzamok a Kárpát-medencei avar kori fülkesírok (Stollengräber) keleti eredetéhez (О проблеме восточного происхождения «катакомбных погребений» [Stollengräber] европейских аваров). *Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 9 (1996) 125–135.

LIMBERISZ–MARCSENKO 2011: Лимберис, Н. Ю. – Марченко, И. И.: Погребения эпохи великого переселения народов и раннего средневековья из курганов степного Прикубанья In: *Петербургский Апокриф. Послание от Марка.* Ред.: Казанский, М. – Рабинович, Р. – Ткачук, М. Санкт-Петерсбург–Кишинёв 2011, 417–441.

LŐRINCZY 1992: Lőrinczy G.: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz (A tájolás) (Anmerkungen zu den frühawarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung). *Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1992) 161–172.

LŐRINCZY 1992a: Lőrinczy G.: Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6–7. Jh. in Szegvár-Oromdűlő. *Communicationes Archaeologicae Hungaricae* 1992, 81–124.

LŐRINCZY 1994: Lőrinczy G.: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz (Fülkesíros temetkezés). In: *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 311–335.

LŐRINCZY 1996: Lőrinczy G.: Kora avar kori sír Szentes-Borbasföldről (Ein frühawarenzeitliches Grab in Szentes-Borbásföld). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 2 (1996) 177–189.

LŐRINCZY 1998: Lőrinczy G.: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez (Osteuropäische Steppenbevölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Einsiedlung des Gebietes jenseits der Theiß). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 343–372.

LŐRINCZY–STRAUB 2006: Lőrinczy G. – Straub P.: Az avar kori padmalyos temetkezésről. Szempontok a Kárpát-medencei padmalyos temetkezések értékeléséhez (Über die awarenzeitlichen Nischengräber. Angaben zur Bewertung der Nischengräber des Karpatenbeckens). *Arrabona* 44:1 (2006) 277–314.

MESTERHÁZY 1987: Mesterházy K.: Korai avar részleges lovastemetkezések Ártándról és Biharkeresztesről (Frühawarische partielle Pferdebestattungen aus Artánd und Biharkeresztes). *Folia Archaeologica* 38 (1987) 219–245.

MOSZKOVA 2009: Мошкова, М. Г.: *Статистическая обработка погребальных памятников Азиатской Сарматии.* Вып. IV. *Позднесарматская культура.* Москва 2009.

ORLOV 1985: Орлов, Р. С.: Культура кочевников IV–VIII вв. In: *Этнокультурная карта территории Украинской ССР в I тыс. н.э.* Отв. ред.: Баран, В. Д. Киев 1985, 98–105.

POHL 1988: Pohl, W.: *Die Awaren – Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* München 1988.

PRIHODNYUK–FORMENKO 2003: Prihodnyuk, O. – Formenko, V.: Early medieval nomads' burials from the vicinity of the village of Hristoforovka, the district of Noklaevo, Ukraine. *Archaeologica Bulgarica* 7:2 (2003) 107–116.

RASEV 1993: Рашев, Р.: К вопросу о происхождении праболгар. *Материалы по Археологии Истории и Этнографии Таврии* 3 (1993) 250–254.

RASEV 2007: Рашев, Р.: *Прабългарите през 6–7. век.* Велико Търново 2007

RYKOW 1928: Rykow, P. S.: Aknasír a Sinojewka (Petrovi kerület, Saratow-i kormányzóság) falu melletti dombban. *Archaeologiai Értesítő* 42 (1928) 225–228.

SOMOGYI 1987: Somogyi, P.: Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. *Archaeologia Austriaca* 71 (1987) 121–154.

STANCIU 2008: Stanciu, I.: Gepiden, Frühawaren und Slawen im Westen und Nordwesten Rumäniens. *Antaeus* 29–30 (2008) 415–448.

SZINYICIN 1959: Синицын, И. В.: Археологические исследования Заволжского отряда (1951–1953 гг.) In: *Памятники нижнего Поволжья* 1. Материалы и исследования по археологии СССР 60. Отв. ред.: Крупнов, Е. И. Москва 1959, 39–205.

SZMIRNOV 1959: Смирнов, К. Ф.: Курганы у сел Иловатка и Политотдельское. In: *Памятники нижнего Поволжья.* Том I. Материалы и исследования по археологии СССР 60. Отв. ред.: Крупнов, Е. И. Москва 1959, 206–322.

SZMIRNOV 1962: Смирнов, К. Ф.: Археологические статы в Трудаж Саратовского областного музея краеведения 1–3. *Советская археология* 1962:4 (1962) 270–273.

TOLOCSKO 2003: Толочко, П. П.: *Кочевые народы степей и Киевская Русь.* Санкт-Петербург 2003.

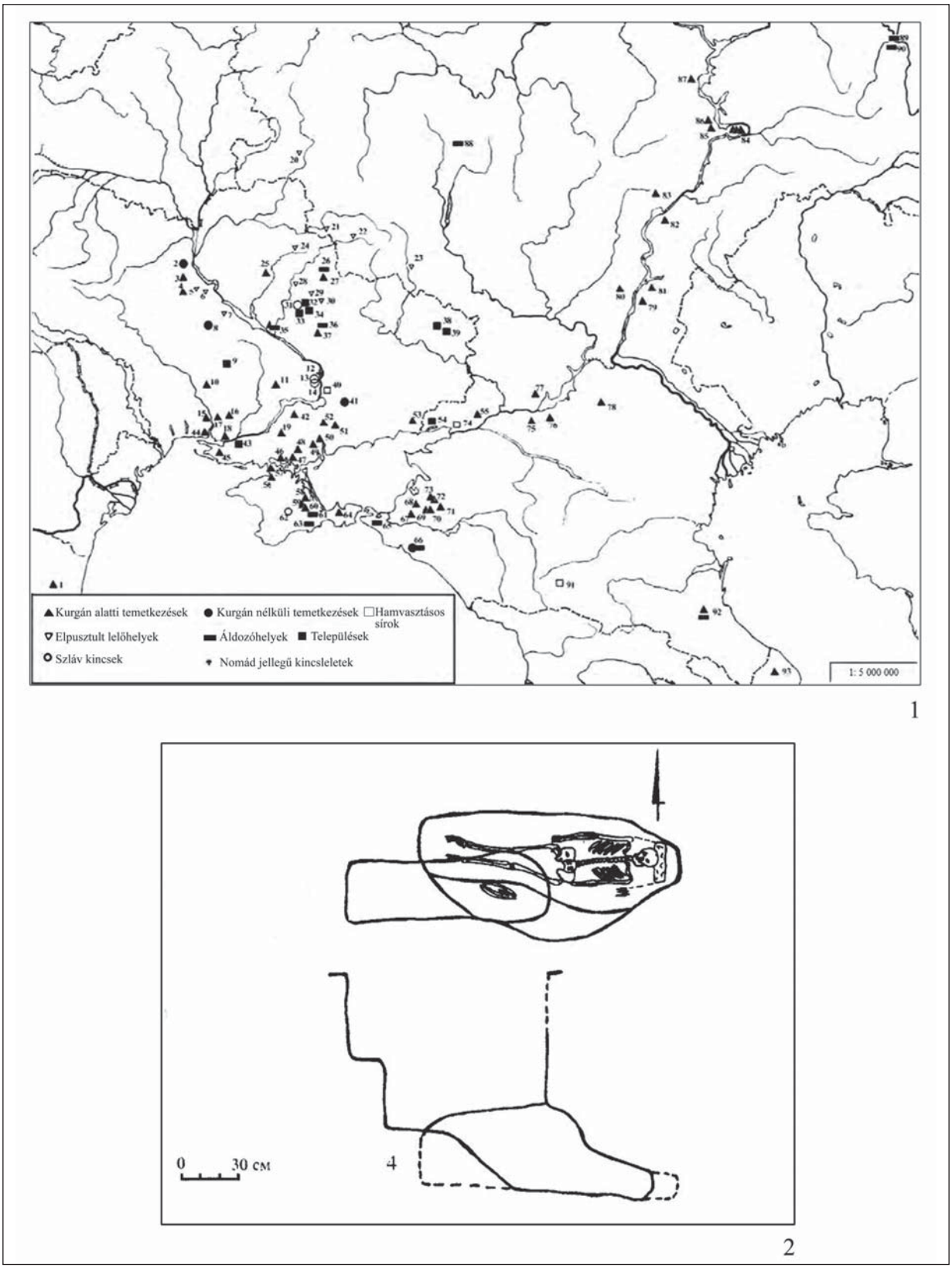
TÖRÖK 1973: Török Gy.: VII. századi sírok Kerepesről (Gräber aus dem 7. Jahrhundert in Kerepes). *Folia Archaeologica* 24 (1973) 113–134.

VIDA 2008: Vida, T.: Conflict and Coexistence: The local population of the Carpathian Basin under Avar rule (sixth to seventh century). In: *The Other Europe in the Middle Ages – Avars, Bulgars, Khazars and Cumans.* Eds: Curta, F. – Kovalev, R. Leiden–Boston 2008, 13–46.

NEW RESULTS OF THE RESEARCH CONCERNING THE RELATIONS BETWEEN EASTERN HUNGARY AND THE EASTERN EUROPEAN STEPPE IN THE EARLY AVAR PERIOD

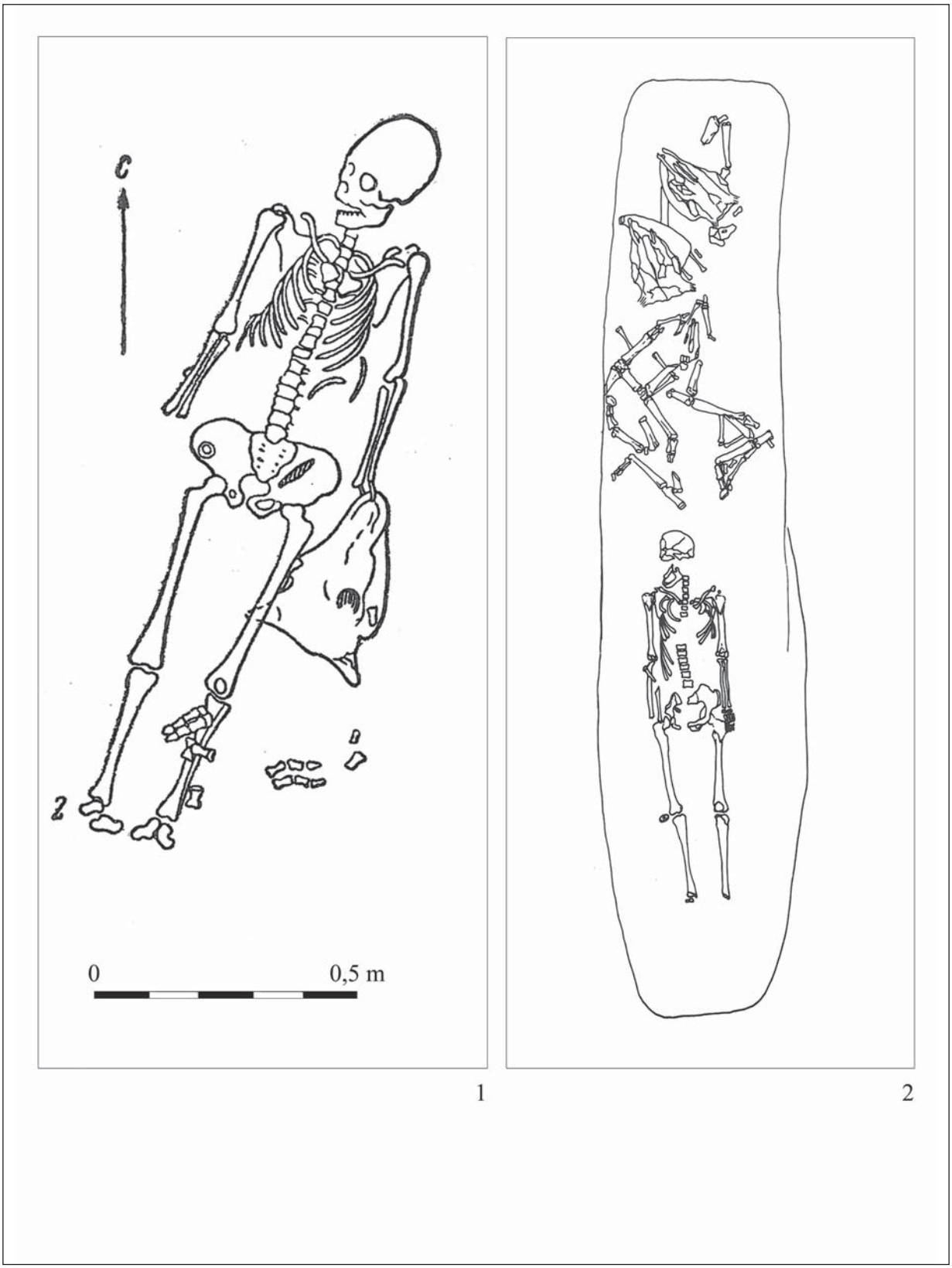
In the Early Avar Age, on the left bank of the Tisza River, settled a certain population which clearly differed from other contemporary ethnic groups of the Carpathian Basin. The trail of the funeral rites undoubtedly leads to the vast plains between the Dnepr and the Volga, on the Northern coastline of the Black Sea. Péter Somogyi pointed out that apart from the orientation, grave forms and partial horse burials, further similarities have been revealed. Among these are the rare presence of NW–SE orientation; partial cattle burial; putting a vessel or some meat, mostly sacrum of a sheep; and the carved, nailless coffins. The local, nomad-like burial rites are known as the Sivašovka-horizon. As indicated by the grave goods, this horizon dates back to the second half of the 6th century and the first half of the 7th century. Thus, the population of the Early Avar Age in Eastern Hungary could not have its ancestry in this horizon. A much probable theory is that once both of these ethnicities settled in the same region.

If we look at the steppe burial customs, this population shows the greatest similarity to the Sarmatian-Hunnic monuments of the area between the Volga and the Don Rivers and the northern foothills of the Caucasus Mountains. This Sarmatian base population gained its form known to us by merging with immigrant groups from Asia, and it only differs from the Tiszántúl population in material culture. This population, living on the eastern fringes of Europe, may have come into contact with the Avars in the mid-6th century and could later join them in their migration. Thus, some of them settled on the northern coastline of the Black Sea, while others followed Bajan's people into the Carpathian Basin.



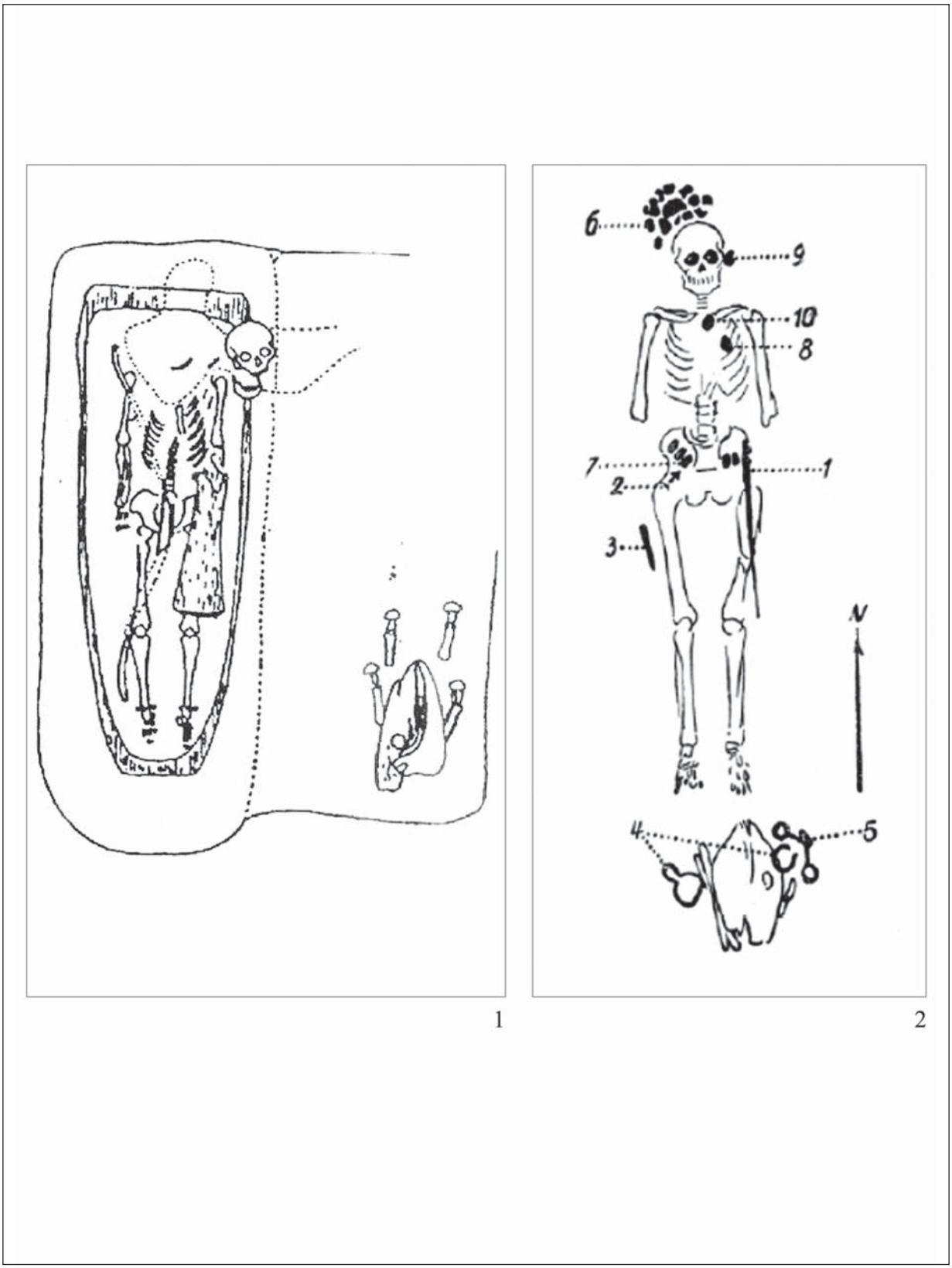
1. kép. 1: A Szivasovka-horizont lelőhelyei (Komar 2006 nyomán); 2: Hrisztoforovka 7. kurgán 12. temetkezés (Prihodnyuk–Formenko 2003 nyomán)

Fig. 1. 1: The sites of the Sivašovka-horizon (after Komar 2006); 2: Hristoforovka, Kurgan 7, Grave 12 (after Prihodnyuk–Formenko 2003)



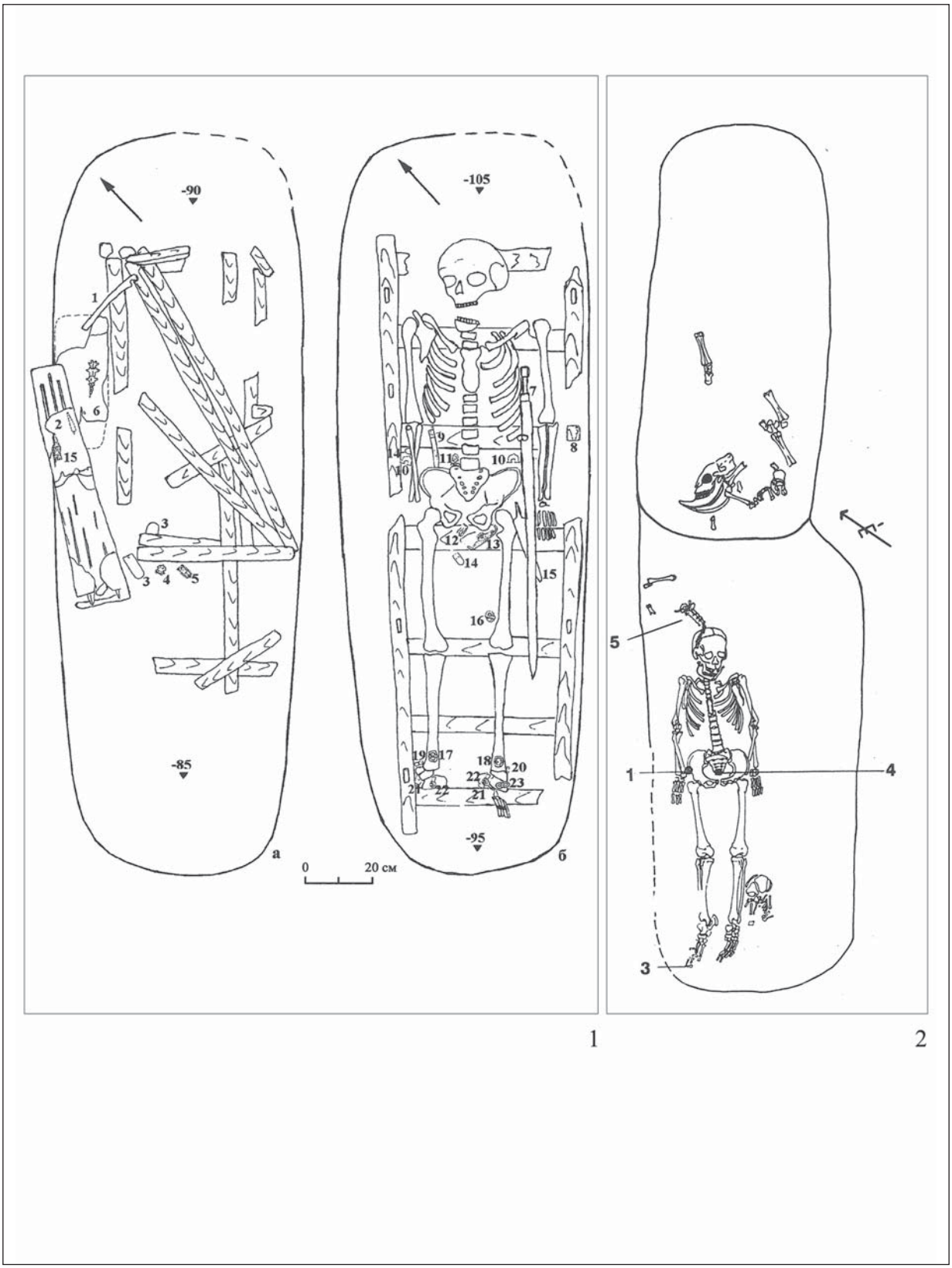
2. kép. Részleges szarvasmarha temetkezések. 1: Politotdelszkoje (SZMIRNOV 1959 nyomán); 2. Szegvár-Oromdűlő 196. sír (LŐRINCZY 1995 nyomán)

Fig. 2. Partial cattle burials. 1: Politotdelsko'e (after SMIRNOV 1959); 2: Szegvár-Oromdűlő Grave 196 (after LŐRINCZY 1995)



3. kép. Lábhoz tett lovas temetkezés. 1: Avilovka 1. kurgán (Rasev 2007 nyomán); 2: Németszentpéter/Sânpetru German (Ro) (Dörner 1960 nyomán)

Fig. 3. Horses placed towards the feet of the deceased. 1: Avilovka, Kurgan 1 (after Rasev 2007); 2: Sânpetru German (Ro) (after Dörner 1960)



4. kép. Juh hosszúfartő, mint ételmelléklet. 1: Szivasovka 3. kurgán 2. sír (KOMAR ET AL. 2006); 2: Szegvár-Oromdűlő 109. sír (LŐRINCZY 1995 nyomán)

Fig. 4. Sheep sacrum as food. 1: Sivašovka, Kurgan 3. Grave 2 (after KOMAR ET AL. 2006); 2: Szegvár-Oromdűlő, Grave 109 (after LŐRINCZY 1995)

A KUNSZENTMÁRTONI AVAR MELLPÁNCÉL-REKONSTRUKCIÓ TESZTELÉSE. A FŰZŐANYAGOK ÉS A FŰZÖTT SZERKEZET MÉRÉSI EREDMÉNYE ÉS A LOVAS TÁMADÁSSAL SZEMBENI VÉDELEM HATÉKONYSÁGA

Hortsin Tamás* – Magyar András**

„Mert mire jó a macska, ha nem fog egeret?”
Japán közmondás

Absztrakt: *A dolgozatban bemutatjuk azt a felkészülési és tesztfolyamatot, amellyel a kunszentmártoni páncéllelet egyfajta rekonstrukcióját vizsgáltuk: lovas támadásnak vetettünk alá egy előre- és hátrahajolni és törzsben megfordulni képes tesztbábura szerelt tesztvértet. A teszt eredményei azt mutatják, hogy amennyiben a lamellák ívei befelé néznek, támadás esetén sem történik meg a vért felületének nagyarányú megbontása úgy, hogy az a továbbiakban ne töltse be védőfunkcióját.*

Kulcsszavak: *Kárpát-medence, Kunszentmárton, avar kor, lamellás páncél, lovas harcos rekonstrukció*

Bevezetés

A kunszentmártoni páncéllelet rekonstrukciója kapcsán tett új megfigyeléseink[1] bizonyítása tette szükségessé, hogy a tesztelés gyakorlati megvalósíthatóságának lehetőségén gondolkozzunk. Tökéletes és megkérdőjelezhetetlen eredményt ugyan nem lehet felmutatni, de a helytálló szakmai megállapításoknak nem lehet akadálya. Belátható és érthető, hogy a kunszentmártoni ötvössír feltárásának hiányosságai miatt a szó szoros értelmében vett rekonstrukcióról nem beszélhetünk, de a páncélelemek egymáshoz való viszonyát jól és értelmezhetően rekonstruálhatjuk, és így biztos alapot teremthettünk a próbáinkhoz. Írásunk második felében beszámolunk egy új tesztelési módról is, amely manapság még nem terjedt el a „kísérleti régészet” körében. A hasonló tárgykörbe tartozó régészeti rekonstrukciók vizsgálata statikus felületre helyezve történt. Feltételezhetően azért választják ezt a szemléltetési lehetőséget, mert a nagy felvételi sebességre képes kamerák csak rögzített felületbe csapódó tárgyaknál képesek éles felvételek készítésére a fókuszpont elmozgása miatt. Ez a módszer is jó és megfelelő egy speciális nézőpont megvilágítására és bemutatására. Ezen azonban szükséges volt változtatni, hogy olyan részletek is feltárulhassanak, amelyek egy mozdulatlan test esetében nem biztos, hogy megnyilvánulnának. A cél az volt, hogy a vizsgálat révén bebizonyítsuk – és nem csak elméleti szinten –, hogy az ívekkel a kö-

* H-3434 Mályi, Szeder utca 15. lovasijasz@freemail.hu
** Móra Ferenc Múzeum, H-6720 Szeged, Roosevelt tér 1–3. magyar.andras65@gmail.com

[1] Magyar 2012.

zép felé néző lamellákból felépülő avar páncél nem csak a rálőtt nyilak ellen nyújt megfelelő biztonságot, de hatékony védelmet nyújthat egy kopjás lovas támadása esetén is.

ELŐKÉSZÜLETEK

A magunk elé tűzött cél eléréséhez alkalmas szerkezet megalkotása előtt szükséges volt három pontot tisztázni annak érdekében, hogy a munka elindulhasson és szakmailag is megalapozott legyen: (1) fel kellett tárni a lamellák anyagminőségét (leletek), (2) kipróbálni a számításba vehető fűzőanyagokat és azok teherbírását, (3) megvizsgálni a lamellák és a fűzőanyagok közötti együtthatást.

Ezen pontokon túl modellezhetővé kellett tenni a viselési állapotot. Ehhez két darab torziós bábu készült. Az egyik súlyterhelésű volt, míg a másik kialakítása rugósterheléssel történt. Ezzel, a mások által még nem alkalmazott „életszerű" vizsgálattal nem csak a vért teherbírását kívántuk tesztelni, hanem a rátámadó lovas harcos (Hortsin Tamás) által tapasztalt visszahatásokat is. Sajnos, ezeket az ellenerőket még nem sikerült mérhetővé tennünk.

A VÉRTHEZ FELHASZNÁLT LAMELLÁK MÉRETE

A rekonstrukció elkészítését megelőzte a leletanyag vizsgálata. 2011-ben megtörtént három lelőhelyről (Tiszavasvár-Koldusdomb 4 db, ltsz.: 63.280.1–4; Kunszentmárton-Habranyitelep 2 db, ltsz.: 55.84.16–17; Szegvár-Oromdüllő 1 db, ltsz.: 81.1.58) származó 7 db lamella archaeometallurgiai anyagvizsgálata Torma György (BME, Gépészmérnöki Kar) segítségével. A vizsgált elemek közül két lamelláról sikerült értékelhető darabot leválasztani a csiszolat elkészítéséhez. Ezekből egy darabban sikerült fémet kimutatni (a leleteket nem lehetett nagymértékű roncsolásnak alávetni, így csak a szélekről lehetett a mintát venni). A többi teljesen „átrozsdásodott". Röviden értékelve: „*ferrit-perlites szövetszerkezet látszik feltűnni, ami alacsony karbontartalmú, nem edzéssel hőkezelt alapanyagra utal. Ebből következően a rekonstrukciókhoz felhasználhatóak a kereskedelemben kapható lágyvas lemezek.*" (*1. kép 1*)

A lehetséges lemezvastagság megállapításához nagy szükség lett volna a leletek helyéről származó talajmintára, hogy az oxidációs folyamatokról és az oxid-képződéséről többet megtudjunk. Sajnos talajmintával nem rendelkeztem, így a rekonstrukció anyagául szolgáló lamellák vastagságát – feltételes módon – 2 mm-ben határoztam meg.

A következő indokok alapján döntöttem az anyagvastagságról: Feltételezem, hogy az elemeket kovácsolás útján készítették és nem hengerítéssel, tehát nem lehetett egyenletes az anyagvastagság. Ha nem egyenletes az anyag vastagsága, akkor egy minimum vastagságot is meg kell határoznunk, amelynek mértéke ugyanakkor nem ronthatja a védőfelület sebezhetőségét. Ezt a minimumot – szintén feltételezéssel – 1,5 mm-ben határoztam meg. Ezen a félmilliméternyi tűréshatáron belül, szemmérték útján is tud dolgozni egy kovács. Az ennél vékonyabb méretben készült elemeknél nagyban növekszik a hajlíthatóság, és az egy pontban ható erők könnyebben megbonthatják a páncél egységes felületét. Az oxidálódott és még nem restaurált leletek anyagvastagsága is megfelelő támpontul szolgált ezen méret feltételezéséhez. Az elfedett lyukak méretének meghatározásánál is hasonló logikát követtem, és így döntöttem a 2,5 mm átmérőjű furatok mellett. Ezt a restaurált leletek is alátámasztják. Ez a méret lehet nagyobb, de ennél kisebb valószínűleg nem, mert a lamellák egymáshoz rögzítése nagyon legyengülne a fűzőanyagok kis keresztmetszete miatt.

A VÉRTHEZ HASZNÁLT FŰZŐANYAGOK

A rekonstrukció felületét adó lamella méreteinek meghatározása után, a lehetséges fű-

zőanyag-minták tesztelésre előkészítése volt soron. A következő fűzőanyagokkal dolgoztam: gyapjú, kender, bél nedvesen és bél szárazon, bőr, selyemzsinór, szövött kender. Az utóbbiakat a kereskedelemben is lehet kapni és csak az összehasonlíthatóság miatt vizsgáltam. A vizsgálatban Dr. Vass Csaba (SZTE Fizika Tanszék) volt a segítségemre. A fűzőanyagok (*1. kép 2*) vizsgálata az úgynevezett „elemi szálnál" kezdődött, ahol ez lehetséges volt. A vizsgálatot egy szakítógépen végeztük (*1. kép 3–5*), amely diagrammban rögzítette a szakítás folyamán bekövetkező eseményeket. A koordinátarendszer jelölte a megtett utat (mm) és a húzás erejét (N). Elsőnek az elemi szálakat vizsgáltuk, és ezek után a lamellák furatainak megfelelő átmérőben összesodort szálak (2,5 mm) szakítása történt meg. Végül a különböző fűzőanyagokkal összefűzött négy lamellával nyírási igénybevételnek vetettük alá az egyes mintaelemeket (*2. kép*).

A szakítóvizsgálathoz három próbatestet készítettem, minden vizsgálati ponthoz hármat. Az összefűzött lamellák szakításánál jó lett volna feljegyezni a húzás időtartamát is, hogy a különböző anyagok esetében, mikor történik meg a szakadás. Sajnos ez a szempont csak később (a lovas támadásnál) merült fel mint lehetséges fontos adat. A gyakorlati tesztelés során jöttünk rá ugyanis, hogy nem mindegy mennyi ideig tartja rugalmasan egyben a fűzőanyag a lamellákat, és az sem, hogyan válnak szét a szakítás után. Minél tovább tart időben a szakítási folyamat, annál biztosabb és hatékonyabb a vért védelmi képessége.

Szükséges néhány szóban magyarázatot fűznöm az „elemi szálakhoz" is. A gyapjú és kender esetén ezek a fizikai jellemzők közismertek s így egyértelműek, de a bél esetében némi kiegészítésre szorulnak. A „bél nedvesen" annyit jelent, hogy a bél nedvesen lett kifeszítve és úgy lett megszárítva. Ebből a megszáradt húrból lett sodorva a megfelelő vastagságú fűzőanyag. A „bél szárazon" pedig azt jelenti, hogy a nyers bél (sertés vékonybél) fel lett fújva és úgy kiszárítva, majd hosszában elhasítva. Utána ebből a szalagból lett sodorva a megfelelő vastagságú zsinór, illetve fűzőanyag. A rostszerkezete hasonló a bőréhez, így az is feltételezhető, hogy a leletek felszínén keletkező oxidban is hasonló nyomokat hagyhat. A bőrfűző anyagául agyvelővel kikészített („zsíros" bőrkikészítés) szarvasbőrt használtunk, amelyet az állat nyúzása után nem sóztak be, és így egészen más tulajdonságokkal rendelkezik, mint a kereskedelemben kapható – a bőrkikészítés folyamatában sóval, cserzőanyagokkal kezelt – hasonló kinézetű bőrök.

Ezen a módon 54 mérés lett elvégezve és kielemezve. A táblázatban a mért értékek jól mutatják, hogyan viselték a terhelést a különböző fűzőanyagok (*1. táblázat*). A lamellával fűzött méréseknél az átlag is jelölve van, mert ezek az igazán jelentős és összehasonlításra alkalmas statisztikai adatok a vértek tekintetében. Sajnos a vizsgált elemek (próbatestek) száma igen kevés, de ennek ellenére jól értelmezhetőek és összehasonlíthatóak, s így a lehetséges jövőbeni kutatások alapjául szolgálhatnak.

A vértfelület rekonstrukciója

Az egyes lamellák kivágása, illetve kialakítása nagynyomású vízsugár segítségével történt. Az elkészítésre szánt tesztvért minden egyes lamelláját sorjáztam és domborítottam, a jobb- és a baloldali lamellákat egyaránt. Sok kísérletező ezt a folyamatot mellőzi, pedig nem lehet elhagyni, mert nagyban befolyásolja a vért flexibilitását és energiaelnyelő képességét. Az elméletem teljes bizonyításához három vértet kellett volna elkészítenem, azért, hogy a különböző fűzésmódok teherbírását is összehasonlíthassuk. Sajnos anyagi források híján a tesztre csak egy vért készült el (*7. kép*). Az általam „leggyengébb" változatnak ítélt lehetőséget valósítottam meg. Itt a lamellák csak soronként kapcsolódnak egymáshoz és egy bőrmellényre vannak rögzítve a felső két furatuknál fogva (*3. kép 1–2*). A páncél 220 darab lamellából épült fel, és összsúlya 4,434 kg lett. Ez egy pikkelyszerű felületet ad úgy, hogy az ívek befelé néznek. Összehasonlításul bemutatom a Kunszentmártoni Helytörténeti Múzeumban látható és felvehető vért kétféle fűzésmódját (*3. kép 3*). Ezen jól látszanak a kü-

lönbségek és a lehetséges szerkesztési módozatok is az összehasonlításhoz.

Fűzőanyagul szövött kendert választottam, ami annak idején valószínűleg nem lehetett használatban, de a kísérlet elvégzése után kiderült, hogy ez a választás mégis jó döntésnek bizonyult, mert nem lett „erősebb" az elképzeltnél. Az Excel táblázatban látható, hogy 2,5 milliméteres vastagságnál a szakítószilárdságok a szövött kender javára írhatók a bőrrel szemben, de ez az érték nagymértékben megváltozik a lamellával fűzött méréseknél. Az összefűzött elemeknél a bőr, közel ugyanazt a terhelést bírja, mint a szövött kenderrel fűzött lamellák. A kenderes fűzésnél, a megnyúlás mértéke kisebb és ezt jól követhettük a szakítások folyamán. Tehát a megnyúlási szakasz rövidebb és ebből következik, hogy hamarabb megtörténik a teljes elszakadás. (A kísérlet itt igényelte volna a szakítás időtartamának a mérését.) Ebből az következik, hogy a lamellák egymástól való eltávolodása a bőrrel fűzött páncél esetén nagyobb mértékű lehet. Ez a mérték arra jó, hogy a becsapódó eszközök a megnyúlási időn belül jelentős energiát vesztenek és ezzel a nagymértékű energiavesztéssel már nem képesek a vérten áthatolni. Ehhez a „sebezhetetlenséghez" még hozzájárul a tesztbábu mozgási lehetősége is.

A TESZTBÁBU

A hasonló kísérleteknél alkalmazott statikus vizsgálati alap helyett egy dinamikusan viselkedő „tesztalanyt" kellett megalkotni. A bábunak tudnia kellett előre-hátra hajolni, és minimum törzsben elfordulni. Ez azért volt fontos, mert harc közben a legritkább esetben történhet meg az, hogy a becsapódásokra nem reagál az azt elszenvedő. Jelen esetben, a korhoz tartozó szúró és vágófegyverek becsapódási sebességének „alacsony" értékére alapozódott ez a döntés. A páncélok dinamikus volta két helyzetben észlelhető: a vérten belül és a használója által. A vérten belül a torziós rétegek és a fűzőanyag biztosítják ezt a flexibilitást („elnyelő képességet"). A viselője pedig a mozgékonysága révén segíti a páncélja hatékonyságát. Ezek a megállapítások később be is igazolódtak a lovas teszt során.

Két helyszínen zajlott a kísérlet lovas megvalósítása, először 2011 márciusában Miskolcon, majd 2011 júliusában Szegeden. A miskolci próbán egy súlyok által „vezérelt" bábu szimbolizálta a vértet viselő harcost (*3. kép 4*), Szegeden pedig egy „rugóvezérelt vitéz" állta a próbákat (*3. kép 5*).

A LOVAS TESZT

Korábban több alkalommal vettem részt páncélok tesztelésében, melyek között egyaránt megtalálhatóak voltak sodrony-, pikkely- vagy lamellás páncélok. Ezek a láncpáncél kivételével mind olyan kialakításúak voltak, hogy a várható támadás irányából érkező fegyvert kitérítsék, annak mozgási energiáját elvezessék. Nagy érdeklődéssel tekintettünk a tesz elé, mert ilyen kialakítással még nem találkoztunk, noha előttünk is ismert volt, hogy bizonyos japán szamuráj páncélok esetében is megfigyelhető ez a fűzési rendszer, amely szembe helyezkedik az esetleges agresszió irányával.

A korábbi tesztek rávilágítottak arra, hogy fontos a körülmények körültekintő kialakítása. Számos ismeretterjesztő filmben lehet látni deszkára szegezett sodronyt, amit íjjal könnyedén átlőnek. Ez csak arra jó, hogy bemutassa: a „deszkának" nem érdemes sodronyt viselni…

A megfelelő körülmények magukba foglalják a páncélon kívül a szükséges védőöltözetet, valamint tekintetbe kell venni, hogy azt egy ember viseli, aki mozog, kitér, elmozdul az ellenséges fegyver hatására. Ezeknek a figyelembevételével készült el egy tesztbábu, amely képes a függőleges és vízszintes tengely körül is elmozdulni. A megfelelő torziós mozgás eléréséhez súlyok szolgáltatták az ellenerőt. Ezeket a kor átlagához mérten 70 kg-ban határoztuk meg (a sírok tanulsága szerint a férfiak átlagmagassága nem haladta meg a 170 centimétert, amihez kb. ekkora testsúly

párosul). Ebből 50 kg a vízszintes tengely, 20 kg pedig a függőleges tengely körüli elfordulást szabályozta (*6. kép 1*).

A védőöltözet kialakításánál a későbbi korok kínai és arab krónikáit vettük figyelembe. A sztyeppei népek esetén gyakorta említik a birkabőrből készült kaftánt a páncél alatt, amit viselője az időjárás függvényében hol be-, hol pedig kifordítva hordott. Ezért tettünk a páncél alá birkabőrt.

A korábbi, kifelé néző illesztésekkel kapcsolatos tapasztalatainkat vettük alapul és annak alapján állítottuk fel a hipotézisünket. Annak előnye az erő elvezetése, de ugyanakkor hátránya is, mert az elcsúszó fegyver vagy lövedék sebezheti a kart vagy a szomszéd lovast is.

Ennek a vértnek ismertük a korábbi, Csallány Dezső által készített rekonstrukcióját, amely egy középen záródó változat volt. Abban a formában biztosan nem nyújtott kielégítő védelmet. Ha egy páncél ellene megy a behatásoknak, akkor a fegyver teljes energiájának ellen kell, hogy álljon. De megvan az az előnye, hogy megtöri a fegyver mozgási energiáját és nincs számottevő lecsúszó vagy lepattanó sebzés.

A tesztet rögzítettük egy 600 képkocka/másodperc teljesítményre képes kamerával, ami lehetővé tette a nagyfokú lassítást és a mozzanatok későbbi kiértékelését. Ennek révén nem csak a páncél viselkedését tanulmányozhattuk a becsapódási pontokon, hanem minden más egyéb körülményt is. A felvétel jól dokumentálja azt is, hogy mennyivel nagyobb energia átadására képes egy lovas, mint egy gyalogos. A 120 kg össztömegű bábut sikerült többször is feldönteni annak ellenére, hogy az képes volt a kitérésre. A legszemléletesebb azonban az a képsor, amelyiken leszerelt lándzsahegygyel, gyakorló támadásokat hajtunk végre a páncél nélküli fatáblára és egy esetben a hegy nélküli farúd átüti a 2,5 centiméteres falapot, úgy hogy az szinte el sem mozdul a nyugvópontjáról (*4. kép 1–8*). Ez is a sok véletlenül megmutatkozó tapasztalatok egyike.

Az „éles" próbák egy nádlevél alakú kopjaheggyel folytak. Találat esetén a lándzsahegy még a szerkezet tagoltsága ellenére is megcsúszik a felületen, sok esetben be sem akad. Ha mégis, akkor többnyire behatol a lemezek közé, rést nyit (*5. kép 1–5*)**,** de a fűzés és a szerkezet rugalmassága ellenáll a mélyebb behatolásnak. Egy esetben, az ütközés következményeként a kopjahegy le is tört a nyélről.

Jól megfigyelhető a páncél és az alatta lévő védőöltözet együttes működése. A lemezek és a fűzés rugóként működnek. A védőöltözet pedig tovább csillapítja a becsapódás energiáját (*6. kép 1–3*). Első próbálkozáskor elmulasztottuk alá tenni a birkabőrt és ennek következményeként a lamellákat hordozó mellényt is átszúrta a lándzsahegy, de így sem tudott a testfelületbe hatolni.

Természetesen egy pontos találat, ha be nem is hatol, de az emberi testre gyakorolt hatása révén komoly károkat okozhat. Zúzódásokkal, a csont törésével számolni lehet.

Összefoglalás

Bármilyen erős íjból lőttünk rá a vértrekonstrukciónkra, az avar kori hegyek mind lepattantak. Vékonyabb, későbbi hegyekkel sikerült behatolni a páncél rései közé, de a testet egyik sem érte el. A lepattanó vesszők mozgási energiája általában annyira megtörik, hogy veszélyt nem jelent már semmire. Az előzetes feltételezések megerősítést nyertek. Támadás esetén a befelé néző ívek miatt sem történik meg a vért felületének nagyarányú megbontása úgy, hogy az a továbbiakban ne töltse be védőfunkcióját (*7. kép*). A kunszentmártoni ötvös vértje ebben a formában is alkalmas arra, hogy íjászok ellen hatékony védelmet nyújtson, de közelharc esetén is kielégítő védelmet jelenthetett a viselője számára.

IRODALOM

MAGYAR 2012: Magyar A.: A kunszentmártoni avar mellpáncél új rekonstrukciós lehetőségéről. A rekonstrukció szerepe egy régészeti lelet újabb szempontú vizsgálatában (Proposal for a New Reconstruction of the Avar Breastplate Armour from Kunszentmárton: the Role of Reconstruction in the Interpretation of an Archaeological Find). In: *Hadak útján XX. Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.* Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 139–149.

TESTING OF THE RECONSTRUCTED AVAR-PERIOD CHEST ARMOUR FROM KUNSZENTMÁRTON. ABOUT THE MEASUREMENTS OF THE LACING MATERIALS, THE LACED STRUCTURE AND THE EFFICIENCY OF THE ARMOUR IN CAVALRY ATTACKS

The theory presented at the 20th conference entitled "Hadak útján" (On the Path of War) and also included in the conference proceedings raised the necessity of testing the "armour of Kunszentmárton" in practice. Even though definitive or irrefutable results cannot be provided, there is certainly room for relevant professional observations. Our aim was to prove – not just on the theoretical level – that the Avar armour, which is made of lamellae arching toward the centre, not only provided adequate protection against arrows, but against lance-wielding cavalry too.

Before creating a device suited to achieve our goal, three points had to be drawn up in order to ensure that the task is realized in a professionally sound manner: (1) The material of the lamellae had to be analyzed; (2) possible lacing materials and their bearing capacity had to be tested; (3) the interrelationship between the lamellae and the lacing materials had to be examined. We worked with the following lacing materials: wool, hemp, "wet" and dry guts, leather, silk cord and woven hemp.

The test was performed on a tensometer, which recorded the results in a diagram. The coordinate system indicated the distance (mm) and the force of pulling (N). Fifty-four measurements were carried out and analyzed using this method. The values shown in the charts clearly indicate the differences in the tensile strength of the materials. Measurements carried out on lamella lacing also include averages, since with regard to armours these are clearly significant pieces of statistical information which can be used in comparisons. The test armour consisted of 220 individual lamellae and its total weight was 4.434 kilograms. The inward-facing arcs created a scaly-looking surface. For comparison I also present the possibility of using two different lacing methods as seen in the armours kept at the Museum of Local History in Kunszentmárton, both of which are on display and available for wearing.

The test that required a horse was conducted at two locations, in Miskolc (March 2011) and Szeged (July 2011). A weight-controlled dummy substituted for the warrior in Szeged and a spring-controlled one in Miskolc. The test was recorded with a camera of 600 frames/s performance, which enabled the use of extensive slowing of the recording and the subsequent analysis of the dummies' movements. By means of this test we were not only able to observe the behavior of the armour at the impact points but all other conditions and circumstances as well. In addition, the recording also shows us that a horseman is capable of transferring a much larger amount of energy than a foot soldier. The interaction of the armour and the protective clothing underneath could clearly be observed. The plates and lacing work together as springs and the protective clothing reduces the force of the impact even further.

Regardless of the strength of the testing bow, all of the Avar-period arrowheads glanced off

the armour. The kinetic energy of the arrows glancing off was so much reduced that they no longer presented any kind of danger. Our preliminary assumptions have been confirmed. In case of an attack the surface of the armour, due to its inward-facing arcs, cannot be damaged so much as to be deprived of its protective function. Even in this form, the armour of the "smith of Kunszentmárton" is capable of providing effective protection against archers as well as melee attackers.

Gyapjú

	szimpla N	*sodrott (2,5 mm) N*	*lamellával N*	*lamellával átlag (N)*
1	30,35	158,2	398	
2	36	137,6	583	474,3
3	10,15	108,5	442	

Bél nedvesen feszítve

	szimpla N	*sodrott (2,5 mm) N*	*lamellával N*	*átlag (N)*
1	60,7	160,4		
2	75,2	201,8		
3	109,9	154,4		

Bél szárazon

	szimpla N	*sodrott (2,5 mm) N*	*lamellával N*	*lamellával átlag (N)*
1	105,5	189,6	215,0	
2	112,9	-- sérült --	239,8	267
3	114,5	119,0	346,4	

Bőr

	száraz N	*nedves N*	*lamellával N*	*lamellával átlag (N)*
1	125,9	108,4	645,0	
2	128,1	144,6	495,5	593,83
3	184,0	191,4	641,0	

Kender

	szimpla N	*sodrott (2,5 mm) N*	*lamellával N*	*lamellával átlag (N)*
1	165,8	218,5	524,0	
2	129,0	298,8	422,5	400
3	132,2	215,5	253,6	

Selyemzsinór

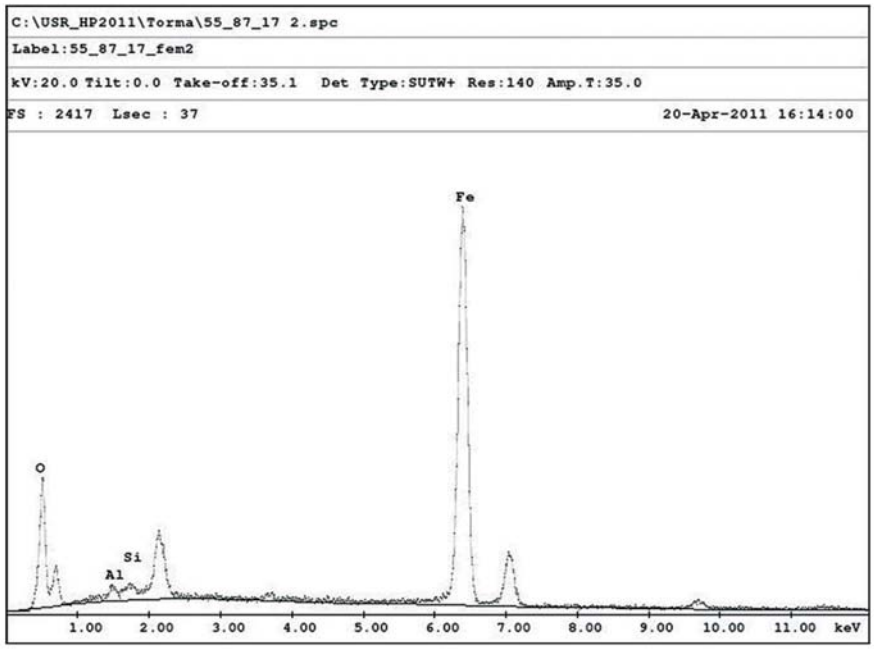
	szimpla	*sodrott (2,5 mm) N*	*lamellával N*	*lamellával átlag (N)*
1		133,10	461,0	
2		34,35	474,5	448,6
3		91,30	410,5	

Szövött kender

	szimpla	*szövött (2,5 mm) N*	*lamellával N*	*lamellával átlag (N)*
1		261,6	503	
2		241,8	591	589,3
3		226,5	674	

1. táblázat. Excel táblázat a szakítási értékekkel

Table 1. Excel spreadsheet containing the tensometer reading



1



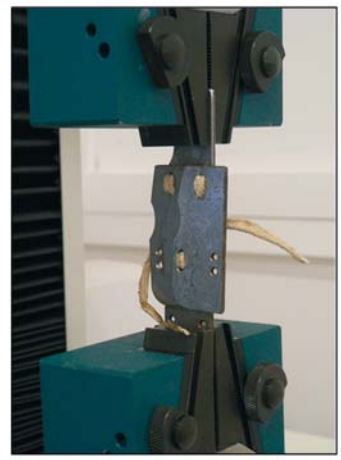
2



3



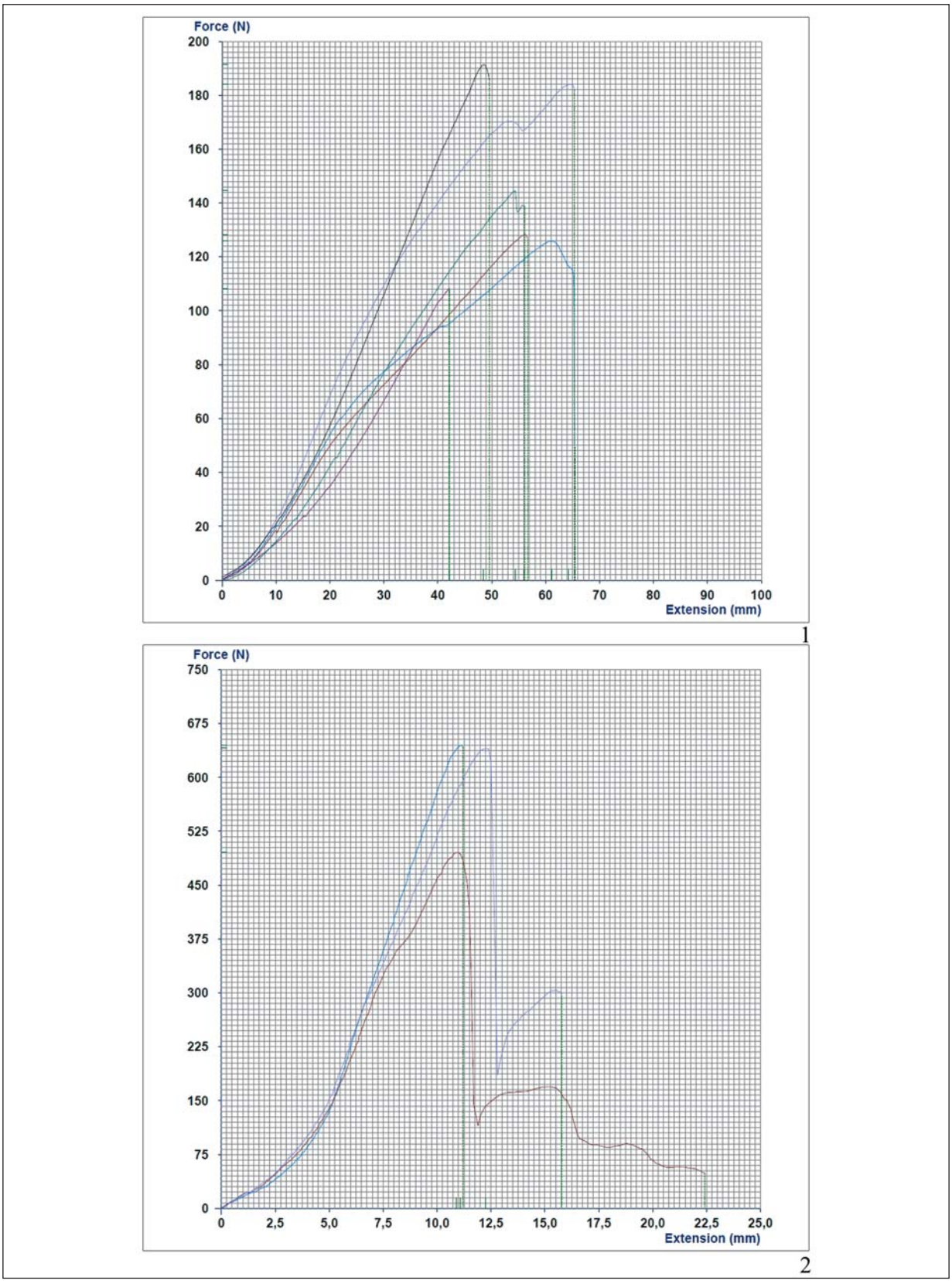
4



5

1. kép. 1: Anyagvizsgálati diagramm; 2: Bőrfűző, gyapjúszál, sodrott gyapjú, bél „nedvesen", bél szárazon; 3–5: A szakítógépben

Fig. 1. 1: Diagram of the material analysis; 2: Leather lacing, woolen thread, spun wool, "wet" and dry guts; 3–5: In the tensometer



2. kép. 1: A nedves és a száraz bőr 3-3 szakítása; 2: Száraz bőrrel fűzött lamellák szakítása

Fig. 2. 1: Individually conducted tests, three each, to determine the tensile strength of wet and dry leather; 2: Determining the tensile strength of lamellae laced with dry leather



3. kép. 1–2: A tesztpáncél fűzésmódja; 3: A Kunszentmártoni Helytörténeti Múzeumban látható páncél; 4: Súlyvezérelt bábu; 5: Rugóvezérelt bábu

Fig. 3. 1–2: Lacing method of the test armour; 3: Armour on display at the Museum of Local History, Kunszentmárton; 4: Weight-controlled dummy; 5: Spring-controlled dummy



4. kép. Próbadöfések vashegy nélkül
Fig. 4. Test jabs without iron spearhead



5. kép. Találatok a vérten
Fig. 5. Hits on the armour



1



2



3

6. kép. Találatok a vérten
Fig. 6. Hits on the armour



7. kép. A tesztpáncél
Fig. 7. The test armour

Hadak útján XXIV. Budapest – Esztergom 2015, 529–579.

A KESZTHELY-FENÉKPUSZTA, DÉLI ERŐDFAL ELŐTTI KORAI KESZTHELY-KULTÚRÁS TEMETKEZÉSEK GYÖNGYLELETEI

Pásztor Adrien*

Absztrakt: *A keszthely-fenékpusztai késő császárkori erőd déli fala előtti temetőkben feltárt 6–7. századi temetkezések gyöngyanyagának tipológiai és tipokronológiai elemzése készült el. A feldolgozás elsődleges célja a gyöngyök rendszerezése, a fenékpusztai gyöngylelet-csoportok anyag-, forma- és típusbesorolása, illetve a típusok, típusvariációk és gyöngysorok jellemzése.*

Kulcsszavak: *Kárpát-medence, Keszthely-Fenékpuszta, avar kor, gyöngytipológia*

Bevezetés

Keszthely és környékének temetőrészletei – összességében mintegy 5000 sír[1] – már az 1879 és 1886 között Lipp Vilmos által vezetett ásatások óta[2] ismertté váltak a kutatás számára.[3] Napjainkig a fenékpusztai erőd területéről, illetve annak közeléből már több mint 1000 sírt ismerünk a 4–9. századi közötti időszakból.[4]

A Balaton nyugati végében, a Keszthelyt érintő kb. 30–40 km sugarú körben feltárt temetők[5] sajátos, jól körülhatárolható emlékanyagát Keszthely-kultúrának nevezte el a szakirodalom.[6] Eredetét, kialakulásának idejét és etnikai összetételét vizsgálva a kutatás gyakran eltérő álláspontot képvisel.[7] Azonban az újabb kutatások eredményei alapján a kutatók többségének véleménye szerint a korai Keszthely-kultúrába sorolt heterogén népcsoportoknak két fő összetevője lehetett. Egyrészt a romanizált lakosság leszármazottai, másrészt főleg a délkeleti Alpok vidékéről származó nyugati-germán néptöredékek. Viseletüket elsősorban bizánci eredetű, illetve a Meroving-kultúrkörben elterjedt ékszerek jellemezték.[8]

Jelen dolgozatban a keszthely-fenékpusztai késő császárkori erőd déli fala előtti temetőkben 1963 óta feltárt 140, 6–7. századi temetkezés[9] közül 33 sír 1394 db gyöngyének

* adrien0318@gmail.com.

1 Bóna 1983, 117–118; Straub 1999a, 195.

2 Lipp 1884; Lipp 1885; Lipp 1886.

3 Főbb kutatástörténeti összefoglalók: Kovrig 1960, 136; Bakay et al. 1966, 81–87; Müller 1987, 105–110; Müller 1992, 251–252; Müller 1999, 153–154, 168–169; Müller 2002; Müller 2010; Straub 1999a, 181; Straub 2000, 205.

4 Straub 2000, 205. Müller Róbert tájékoztatása szerint *„a déli erődfal előtt több temető van, amelyek részben térben is elválnak, ill. egymást is fedik. 1885 és 2000 között 1075 sír lett feltárva, a temető nagysága legalább 5000 sír. Korai Keszthely-kultúrás sírok kerültek elő a Lipp által feltárt temetőkben (...), egy kisebb csoport Csák Árpád 1901-ben feltárt temetőrészletében, és a fal előtt közvetlenül van egy köznépi temető (részben késő római késő antik, a K-i végén pedig Karoling-kori temetkezésekkel együtt).”*

5 Heinrich-Tamáska 2008, 435, Abb. 3.

6 Alföldi 1926; Kovrig 1958, 66–68; Kovrig 1960, 136; Müller 1996; Bóna 1983.

7 Pl. Kovrig 1958; Kovrig 1960; Straub 1999a, 195–197, 206–207; Bierbrauer 2004; Kiss 2008, 265–266; Heinrich-Tamáska 2008, 431–432.

8 Kiss 2008, 266.

9 Adam 2002, 192; Müller 2002, 95.

tipológiai és tipokronológiai elemzése készült el (*1. táblázat*).[10] A feldolgozás elsődleges célja a gyöngyök rendszerezése, a fenékpusztai gyöngylelet-csoportok anyag-, forma- és típusbesorolása, illetve a típusok, típusvariációk jellemzése.

Az elemzett gyöngyök néhány darabból álló rövid nyakékeket és hosszabb nyakfüzéreket is díszítettek, amelyeket női, lányka- és gyereksírokban találtak. Közülük néhányat két sorba fűztek (pl. 1963/26., 1999/56. sír). A korábban elemzett avar kori nyakláncoknál[11] már megfigyelt módon, a leggyakrabban apró vas- vagy bronzkarikákkal (pl. 1967/97. sír), láncocskákkal és zárótagokkal rögzítették őket.[12]

A KESZTHELY-FENÉKPUSZTA, DÉLI ERŐDFAL ELŐTTI KESZTHELY-KULTÚRÁS SÍROK GYÖNGYEINEK TIPOLÓGIAI RENDSZERE[13]

A 36 sírban talált 1394 db gyöngyöt anyaguk szerint 6 csoportba különítettünk el: többségük üveg (közöttük millefiorik), ritkábbak közöttük a drágakő, szerves drágakő (borostyán, korall), kagyló-, csont- és fémgyöngyök. Formájuk szerint 10 főtípusba (I., II., III., V., VII., VIII., IX., X., XII. és XIII.), 9 típusba és 210 típusváltozatba csoportosíthatók (*2. táblázat*).

A már korábban elemzett temetők formacsoportjait a keszthelyi gyöngyök főtípusaival összehasonlítva megállapíthatjuk,[14] hogy jelentős a gömbfélék túlsúlya, és magas a hengeresek aránya. A rátétdíszes lapított gömbösök között – a korábban vizsgált leletanyagokhoz képest – viszonylag nagy az ikergyöngyök (II.) száma (67). Ugyanakkor jellemző a dinnyemag alakúak (XI.) teljes hiánya és a sajátos a kúpfélék (V.) alacsony száma (38).

Fényáteresztés szempontjából az elemzett üveggyöngyök döntően opakok (1100 db – köztük 8 db millefiori), jóval kevesebb a fényáteresztő (11) és az áttetsző (191), illetve az arany- (48) és ezüstfóliás (16).

MONOKRÓM, DÍSZÍTETLEN FELÜLETŰ ÜVEGGYÖNGYÖK

Lelőhelyünkön jelentős a gömbfélék (I.) aránya: 953 db, ezen belül a díszítetlen gömbfélék (671), s közöttük az egy- (176) és többtagú (100), díszítetlen felületű lapított gömbösök (232), kölesméretűek (441) jelenléte jellemző.

Díszítetlen gömbfélék (2. táblázat I. főtípus)

Lapított gömbös, díszítetlen egytagúak

Az egytagú díszítetlen, lapított gömbösök mennyisége aránylag csekély: 147 db opak, 29 db áttetsző üveg. Leggyakoribbak a sárga árnyalatúak (97), ritkábbak a színtelen, fehér, kék, zöld, barna és a fekete színűek, amelyek már a legkorábbi avar kori nyakláncok kedvelt kísérőgyöngyei.[15] Ezek a monokróm, lapított gömb alakúak – a rövid henger alakú üveggyöngyökhöz hasonlóan – római kori gyöngykészítő műhelyhagyományok hordozói.[16] A

---

[10] A Keszthelyi Balatoni Múzeumban 2001-ben és 2003-ban végzett anyaggyűjtéssel – a Keszthely-Fenékpuszta, Horreum és Keszthely-Fenékpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlői temetők mellett – a Keszthely-Fenékpuszta, déli erődfal lelőhelyről 1500 db gyöngy adatfelvételére és adatbázisba rendezésére került sor. Azonban nem volt lehetőség az összes korai Keszthely-kultúrás sír gyöngyleleteit felkutatni, de remélhető, hogy a vizsgált gyöngyök nagy mennyisége és azok változatossága alapján így is eredményesen mutatható be az emlékanyag.

[11] PÁSZTOR 2008, 7. j., 310–311, Abb. 1, Tab. 1. Jelen tanulmány is e leletanyagok párhuzamainak felhasználásával készült, ezért a hivatkozások csak új vagy konkrét adatok esetében kerülnek megjelölésre.

[12] MÜLLER 1999, 177, 97/2; PÁSZTOR 2010, 2. j.

[13] A gyöngyök csoportjai, típusai egy korábban kidolgozott rendszer és módszer szerint (PÁSZTOR 1995; PÁSZTOR 1996) LOTUS 1–2–3, majd Access ’97 adatbáziskezelő program felhasználásával, bővíthető adatbázisba lettek rendszerezve, és az új gyöngytípusok felvételekor a kódrendszer továbbfejlesztésére került sor.

[14] PÁSZTOR 1996, 1. ábra 2; PÁSZTOR 2001, 116; PÁSZTOR 2003, 2. kép 2.

[15] PÁSZTOR 1995, 72, 78, 1. t. 1.2–5, 8, 14, 15.

[16] TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 1. 1–12, 17–41.

langobard[17] és gepida, bajor, alamann, frank és észak-itáliai langobard[18] emlékanyagban is gyakori fényes fekete, illetve okkersárga és világossárga színűek az avar gyöngyfüzérek legkorábban felbukkanó típusaihoz sorolhatók. Nagyobb méretű példányaik az avar emlékek között a rátétdíszes színes gyöngyökkel együtt tűntek fel. A 7. század végéig viseletük általános volt, majd a 7. század második harmadának végétől egyre inkább háttérbe szorultak. A füzéreken ekkor már inkább a kisebb, világossárga, lapított gömb, korong alakú és a fekete, illetve kék változatuk[19] élt tovább, még a 8. század első harmadában is. A kék színű, lapított gömb alakú gyöngyök különböző árnyalatai, köztük a világoskék, türkizkék színű opak és fényáteresztő példányok[20] már a kora avar kori leletek között is feltűntek, de viseletük a 7. század középső harmadában – második felében vált általánossá.[21] A legkorábbi avar kori nyakláncokon megjelent fekete színű, lapított gömbösök virágkora a 7. század utolsó harmadától a korszak végéig töretlen volt.

A zöld, fehéres zöld színű, monokróm lapított gömb (1967/97. [2], 1966/79., 1963/18. [*1. kép 3a–b*], 1999/1. sír) és ezek rövid hengeres változata (1966/63. [*3. kép 3*], 1980/2. [5], 1999/1. és 1999/4. sír) szintén római hagyományú gyöngytípus, amely a késő szarmata, gepida, langobard[22] és a 7. század első felére – középső harmadára keltezhető avar kori[23] sírokból is megemlíthető. Néhány példánya a 8. századi, valamint a 8. század vége – 9. század első harmada közötti késő avar kori gyöngysorokon ugyanúgy felbukkan,[24] mint egyes honfoglaló magyar női nyakláncon.[25]

Az általunk jelenleg vizsgált keszthelyi anyagban a lapított gömbös, sötétvörös színűekből csak 3 db található (1967/96., 1999/1., 1999/4. sír). Ez a színarány figyelhető meg az egytagú, díszítetlen, rövid hengeresek esetében is (5 db vörös, narancssárga pedig 1 db: 1980/2. sír). Ezek szintén megtalálhatóak a gepida és langobard nyakláncokon (jóval nagyobb arányban), illetve a kora avar kori füzéreken is, mint ahogy az például a bizánci érmet tartalmazó temetkezéseknél látható.[26] A keszthelyi nyakdíszek között nem találunk azonos formájú, színű, homogén anyagú gyöngyökből összeállítottakat. Az egytagú, színes példányok az élénk színű, általában változatos formájú és rátétdíszű gyöngyökből fűzött nyakláncok kísérőgyöngyei. Az egytagú, lapított gömb alakúak többségükben 1 cm vagy annál kisebb átmérőjűek.[27] Kisebb méretű párjaikhoz hasonlóan említésre méltók az 1967/96., az 1999/1. és 1999/4. sír sötétvörös opak példányai (átm.: 1,22 cm), amelyek leginkább a germán emlékanyagból ismertek.[28] Hasonlót a szentendrei és a jutasi 116. sír éremmel

---

17 Fertőszentmiklós 9. sír (I Longobardi 1990, 60, I. 53c).

18 Pl. I Longobardi 1990, 203, IV. 86: rátétes opak színes gyöngyök között világoskék, sárga, lapított gömb és gyűrű alakú opak kísérőgyöngyök találhatók.

19 I Longobardi 1990, I. t. 4.1, 4.2.

20 Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal 1963/12., 196313., 1966/40.,1966/49., 1966/54., 1966/56. sír (Pásztor 1995, I. t. 1.6, 1.7, 1.9, 1.11).

21 Pásztor 2012.

22 I Longobardi 1990, 61, 1.54b; Nagy 2012, 15. kép 1–2, 16. kép 58–64.

23 Pl. Pásztor 2008, Tab. 2. 15. sor: Csákberény 55. és 367. sír (Pásztor 1996, 1. színes tábla 3.30–3.33; Pásztor 2015).

24 Pl. Pásztor 2003, 336, 368, 4. kép 15.1, 15.2; Müller 1996, 272, 5.136, 273.

25 Pl. Honfoglaló magyarság 1996, 267, 269, 23. kép.

26 A szentendrei, Jutas 116. sír, Tác-Gorsium 7. sír türkizkék és türkizzöld, lapított gömbös példányai leginkább a késői germán emlékanyaghoz köthetők (Pásztor 1995, 72).

27 Kivételek: 1999/56. sír – okkersárga opak (átm.: 1,11 cm), 1966/54. sír – áttetsző sötétkék (átm.: 1,28 cm), 1966/79. sír – szürkésfekete opak (átm.: 1, 33 cm), 2000/69. sír – áttetsző világoszöld színű, áttetsző üveggyöngy.

28 Pl. Bezenye 2., 8. (2), 13. (2), 18. (2), 21. (5), 34. (9) sír (Bóna 1956, Taf. XLIII); Várpalota-Únió homokbánya 5., 8., 13., 18., 21. sír (Bóna 1956, Taf. XXVIII. 12, Taf. XXXIII. 16, Taf. XXXIV. 13, Taf. XXXIV. 5, Taf. XXXIII. 12); Szentes-Berekhát 7. sír (Csallány 1965, Taf. LXXVII. 7: 116).

keltezhető gyöngysorain [29] és más kora avar kori gyöngyök között is találhatunk.[30]

Lapított gömbös és gyűrű alakú, többtagú díszítetlenek

A két-, három- és négyszeresen összetett típusoknál (hasonlóan a kölesméretű rúdgyöngyöknél is) zömmel a sárga színűek és árnyalataik, illetve a fekete opakok dominálnak. Ritkábban keki (1999/13. sír), kék (1966/54. és 1999/13. sír), világoszöld (1999/56. sír), zöld (1999/26. és 1999/56. sír), barna (1967/87. sír)[31] és arany-, illetve ezüstfóliás (1963/3., 1971/46. [*1. kép 1*], 1971/85., 1999/12. és 1999/40. sír) változatban is felbukkannak. Az egytagúakhoz és a kölesméretűekhez hasonlóan (1999/12. [4], 1963/18. [*1. kép 3a*], 1999/12. és 2000/69. sír) ezek a típusok is római, késő antik és kora bizánci üveggyártó műhelytermékek változatai.[32] A jellegzetes sárga, többtagú, összetett gyöngyök a bajor és alamann vegyes összetételű nyakláncokon mutathatók ki, és leginkább a Rajna-vidéken, Dél- és Délnyugat-Németországban terjedtek el.[33] Ez a gyöngytípus a 7. század második felétől – a helyi üveggyártó központok termékeiként – a narancssárga, bikónikus opak, illetve a gyöngyház és gömb, henger, bikónikus fém- és csövecskés, áttetsző, színtelen vagy fehér mandulaforma gyöngyökkel együtt jelent meg.[34]

Az avar kori nyakláncokon a korai összetett üveggyöngyök átlátszatlan világossárga, sötétzöld[35] vagy fényáteresztő türkizkék, világos- és sötétkék színű változatai[36] a csövecskés, gömbös és korai dinnyemag alakú üveggyöngyökkel egy időben, 7. század második negyedében – második harmadában kezdtek gyakrabban feltűnni. Ezt az összetett formát az avar kor végéig kedvelték, a kobalthoz hasonló, sötétkék színű „rúdgyöngyök" előzményének tekinthetjük.[37]

Kölesméretű, díszítetlen üveggyöngyök

A vizsgált gyöngyfüzéreink egyik jelentős csoportját (a gömbös formák közel felét: 442 db) az apró, kölesméretű (átm.: > kb. 0,4 cm), többnyire sötét árnyalatú üveggyöngyök alkotják. 17 sírban található ez a gyöngyfajta. A keszthelyiek önálló kölesgyöngysort nem viseltek, nagyobb mennyiségű egytagú kölesgyöngy a 1963/18. (65) (*1. kép 3a–b*), 1966/49. (82), 1967/87. (26),[38] 1999/4. (20), 1999/12. (32), 1999/40. (64) és 2000/69. (59)[39] sír nyakláncait díszíti. Az 1963/18. (*1. kép 3a*), 1999/12, 2000/69. sír kölesei között még a 2, illetve 3–4–5 tagú, színtelen, sárga, kék, világosbarna vagy keki színű, kisméretű, összetett vagy rúdgyöngyök is előfordultak. E monokróm gyöngyszemek késő antik műhelytermékeinek[40] párhuzamait a 4. század végéről – az

---

29 PÁSZTOR 1995, I. t. 5.1, 5.2.

30 Pl. Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 11. sír, Szekszárd-Bogyiszlói út 75. sír, Szegvár-Oromdűlő 88., 118., 165., 166. (4 db), 174. (2 db), 299. (2 db), 571., 607., 692., 739., 741. sírok, Deszk H 15. sír (MFM N ltsz.: 53.15.39.), Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont 619. sír (Tomka Péter szíves közlése).

31 PÁSZTOR 2010, Taf. 1a.

32 PREDA 1980, M319, M358.

33 KATZAMEYER 1997, 151–152, 159, Abb. 5.

34 KATZAMEYER 1997, 154, 157, Abb. 3, 160, Abb. 6.

35 Szegvár-Sápoldal 2. sír (PÁSZTOR 1996b, 216, 2. kép).

36 Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal 12., 13., 40., 49., 54. és 56. sír (MÜLLER 1999, 155, 159–161, 165, 174 és 5. kép 49: 14, 6. kép 54: 3); Keszthely-Sörkert 9., 11., 39., 44., 51. és 58. sír (KOVRIG 1960, 15. kép 9: 4, 11: 6, 17. kép 39: 12, 18. kép 44: 17, 18. kép 51: 23, 58: 27); Szegvár-Oromdűlő 60., 80., 349., 551., 555., 655., 730., 819., 862., 931., 938. sír; Hajós-Cifrahegy 127., 140., 156. sír (PÁSZTOR 2008, 324, 6. kép); Lesencetomaj-Piroskereszt 39. sír (PÁSZTOR 2012, 1. kép).

37 PÁSZTOR 2008; PÁSZTOR 2012.

38 PÁSZTOR 2012, 356, 362, Taf. 1a.

39 MÜLLER 1999, 156, 172, 3. kép 18: 3, 160, 174, 5. kép 49: 1, 163, 176, 7. kép 87. 3; MÜLLER 2010, Taf. 82. 4: 1, Taf. 82. 12: 17, Taf. 85. 40: 17, 19, Taf. 89. 69: 1.

40 PREADA 1980, M319, M176, M356.

41 IVANIŠEVIĆ ET AL. 2006, 119, Fig. 53. 41–51.

5. század első harmadából Viminaciumból[41] és Singidunumból[42] származó temetkezésekben is megtalálhatjuk.

A kora avar kori nyakláncokon a kék és a zöld színű, áttetsző anyagú gyöngyök mellett a barna és a fekete színű, kölesméretű opakgyöngyök különböző variációi a leggyakoribbak. Közöttük ritkábbak az áttetsző anyagúak és a fehér, sárga színű, világos tónusú opakok.

A kölesgyöngyök az avar korban a korai időszaktól[43] a legkésőbbre keltezhető lelethorizontig megfigyelhetők.[44] Meg kell azonban különböztetnünk a római kori formák között megtalálható,[45] késő antik hagyományú[46] darabokat – amelyek a gepida,[47] a langobard[48] és a nyugati-germán[49] anyagban is feltűnnek, sötét színűek, szabályos, többnyire lapított gömb vagy korong alakúak, egy- és többszörösen összetettek, fényes, gyakran sávosan pusztuló felületűek, behúzódó bázisúak[50] –, és az avar kori gyöngyök között általánosan elterjedt, a késői időszakban uralkodóvá váló sárga és sötét (barna, fekete) színárnyalatú, több formacsoportba sorolható, rosszabb minőségben kivitelezett[51] kölesméretű gyöngyöket. Az előbbiek leginkább a 7. század közepéig – utolsó harmadáig voltak divatban a gyöngyfüzéreken. Az avar kori sárga, barna és fekete színű kölesgyöngyök túlsúlyát pedig a kutatás a 7. század második felére – utolsó harmadára keltezi.[52] A késői, fekete színű, kölesméretűek fényes, gyakran rusztikus felületűek, s az avar kor végéig többnyire a sötét színű, dinnyemag alakú gyöngyökből fűzött láncokon maradtak divatban.

Az egyéb, fehér, zöld, kék, vörös színű, illetve arany- és ezüstfóliás, kölesméretű üveggyöngyök felbukkanása a késő avar kori temetőkben elenyésző. A jelenleg elemzett füzéreinket 5 db ezüst- és 49 db egy- és kéttagú, apró aranyfóliás gyöngy is tarkítja. Ezek mennyisége hasonló arányú a szegvár-oromdűlői temető kölesgyöngyöket is tartalmazó füzéreihez, mert bennük – pl. a horreumi, a csákberényi, a szekszárdi, a hajós-cifrahegyi és a szegvár-szőlőkaljai temetőkével ellentétben – magasabb az egyéb színűek aránya.[53] Ez az élénkebb színvilág a 6. század vége – 7. század első fele és a 7. század harmadik negyede időszakának Meroving-kori germán gyöngyviseletének egyik jellemzője,[54] mint ahogy ezt a 7. század második negyedére, illetve második felére keltezhető kora középkori alamann

---

42 28–29. sír (Ivanišević et al. 2006, Fig. 61. 18–33).

43 A gyöngytípust az egész avar korszakban használták (Kiss–Somogyi 1984, 85; Pásztor 1995, 73). Egyik legkorábbi példánya a szegvár-sápoldali 1. sírban talált, sötétbarna színű, kölesméretű opak üveggyöngy (Bóna 1979, 30; Pásztor 1995, 5. j.; Pásztor 2015, 37. j.). Az apró méretű, zöld, hengeres üveggyöngyök pl. a schrezheimi temetőben a 6. század harmadik harmadára keltezett leletanyagban tűntek fel először (Koch 1990, 121).

44 Kovrig 1963, 112, 143, 175; Čilinská 1975, 86; Szőke 1992, 874; Pásztor 1995, 73.

45 Tempelmann-Mączyńska 1985, Taf. 2. 91c, 92b, 93b, Taf. 1, Gruppe I. 27, Gruppe III. 51. és 54.

46 PL. Viminacium 6., 16., 63., 134., 2083. sír (Ivanišević et al. 2006, Fig. 49. 6, 18–20, Fig. 51. 27, Fig. 53. 47–51, Fig. 57. 24, Fig. 58. 15–19); Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 6. és 9. sír (Barkóczi 1968, Pl. LVII, Pl. LX; Pásztor 2011, 1. kép 1–2).

47 Pl. Ártánd-Nagyfarkasdomb 185. sír – 5. század (Gyulai katalógusok 1999, Kat. 188).

48 Pl. Budapest, III. Vályog u. 8. (Nagy 2015, 15. kép 2, 16. kép 67, 70, 71).

49 Pleidelsheim 89. sír (Koch 2001, 444, Taf. 36. 2).

50 Pásztor 2000. A zömmel apró kölesméretű gyöngyökből fűzött egy- és többsoros nyakláncok, melyek az avar kor második felében, de leginkább a 7. század harmadik harmadában – a 8. század elején voltak divatosak, a késő antik és italobizánci műhely- és divathagyományokból eredeztethetők. Ezeket a nyakdíszeket többnyire áttetsző anyagú sötétkék, sötétzöld vagy fekete színű opak, illetve ezüst- és aranyfóliás üveggyöngyökből fűzték (pl. Cs. Dax 1980, 97, 101, 6. ábra 32; Barkóczi 1968, Pl. LX). A Keszthely-Fenékpuszta, horreumi temetőt, s a 9. lánykasír (*infans* I.) emlékanyagát Straub Péter legutóbb a korai Keszthely-kultúra italo-langobard kapcsolataival hozta összefüggésbe (Straub 1999a, 203, 219, 1. táblázat). Az úgynevezett korai fekete kölesgyöngyök a 7. század utolsó harmadától már csak elvétve vagy egyáltalán nem láthatók az avar nyakláncokon (Pásztor 2001, 141; Pásztor 2003, 346).

51 Az egytagú, kölesméretűek általános típusai a lapított gömb, gyűrű, henger, korong és kúp, csonka kúpos formák.

52 Kovrig 1963, 143; Čilinská 1975, 86; Szabó 1975, 270; Kiss–Somogyi 1984, 144; Pásztor 2003, 346.

53 Pásztor 2007, 4. kép, 3. táblázat.

54 Pásztor 2000.

viseletben is megfigyelhetjük.[55] A Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal előtti sírokhoz hasonlóan a horreumi nyakláncokon is feltűnő a sárga árnyalatú kölesek kis száma, a fekete és az egyéb színű, zömében fóliás, kölesméretű gyöngyök túlsúlyával szemben.[56] E keszthelyi példák a kora avar időszak gyöngydivatjának tradicionális római, késő antik, bizánci és italo-langobard kapcsolatait mutatják. A kölesméretű gyöngyök azonban csak morfológiailag rokoníthatók a közép és késő avar kori kis gyöngyökkel.

Hengeres, díszítetlen felületű, monokróm üveggyöngyök

1. Hosszú hengeresek (46) – opakok: fehér: 1967/97., 1999/26., 2000/69. sír; kristályosodott: 1971/34. (2), keki: 1966/45., zöld: 1966/45. (*2. kép 1*), sötétvörös 1999/40. sír; zöld: 1966/54. (2), hosszabb henger: 1999/40., világoszöld: 1966/54., hosszabb henger: 1999/96., világoskék: 1999/12., hosszabb henger 1971/85. (2), sötétzöld: 1963/18. (*1. kép 3a–b*), türkizzöld: 1966/53. sír.

2. Rövid hengeresek (38) – 1963/4., 1966/49. (2), 1966/54. (3), 1966/59., 1966/63. (2) (*3. kép 3*), 1967/97. (3), 1967/98. (3) (*2. kép 2*), 1976/1., 1971/34., 1980/2. (12), 1999/1., 1999/4. (2), 1999/12. (2), 1999/26, 1999/40. (2), 2000/69. sír: opak (24): fehér (3), sárga (2), narancssárga (1), drapp (1), világosbarna (1), sötétbarna (1), sötétvörös (5), kék (1), zöld (8), fekete (1), áttetsző, fényáteresztő: fehér (1), keki (1), zöld (6), kék (6).

3. Háromszorosan összetett, díszítetlen rövid henger (2), áttetsző sötétbarna: 1966/45. (*2. kép 1*), világos türkizzöld: 2000/69. sír.

4. Korong alakú, díszítetlen egytagúak (12) – 1966/45. (*2. kép 1*), 1966/54. (2), 1966/79., 1967/87., 1967/98. (*2. kép 2*),1999/4., 1999/12., 1999/40. (2), 2000/69. (2) sír: fehér, világossárga (2), barna, sötétbarna, fekete (3) színű opakok és színtelen, világosbarna, világoszöld, sötétkék színű, áttetsző anyagúak.

5. Hengeres végtöredék, díszítetlen (1) – 1999/1. sír: fehér színű fényáteresztő.

6. Hordó alakú, díszítetlen üveggyöngyök (3) – 1999/40. sír: színtelen, 1967/98. sír: zöld (*2. kép 2*), 1999/12. sír: világoszöld színű, áttetsző üveg.

7. Lapos hordó, kék színű, díszítetlen, áttetsző üveg (1) – 1963/18. sír (*1. kép 3a–b*).

8. Orsó alakú, kék színű, díszítetlen, áttetsző üveg (1) – 1967/98. sír (*2. kép 2*).

A monokróm hengeres formájúak (104) a korai Keszthely-kultúrás nyakláncok jellegzetes kísérőgyöngyei. Formájuk szerint 8 típust különítettünk el. Közöttük számottevő a hosszú és rövid hengeresek aránya (*2. táblázat III. főtípus*). A rövid hengereseket és a korong alakúakat kivéve a hengeres formák többsége sötét tónusú: kék, sötétkék, zöld, barna, fekete színű. Közülük az egyik legsajátosabb az áttetsző világoskék és sötétkék hosszabb és hosszú hengeres változat néhány példánya. Fenékpusztán csak olyan füzéreken láthatóak, amelyeket zömében római, illetve késő antik hagyományú gyöngytípusokból[57] állítottak össze (1971/34. [4] [*3. kép 2*], 1971/46. [*1. kép 1*], 1971/85., 1967/ 98., 1999/40. sír). Az orsóformák a kora avar kori gyöngysorokon ritkábban megjelenő gyöngytípusok.[58]

A világosabb, élénkebb színű, rövid hengeresek a sötétebbekhez hasonló arányúak. E gyöngytípusok római hagyományokra visz-

---

[55] Pl. BUCHTA-HOHM 1996, Abb. 18. 2 (Gr. 53/65), Abb. 18. 4 (Gr. 54/139), Abb. 19. 1 (Gr. 53/77), Abb. 19. 2 (Gr. 53/72a), Abb. 19. 3 (Gr. 54/119), Abb. 19. 4 (Gr. 54/130), Abb. 20. 2 (Gr. 37/70), Abb. 20. 3 (Gr. 54/137); Fridigen/Donau Gr. 75. (SCHNURBEIN 1987, Taf. 17. 3–8); MOTSCHI 2007 Oberbuchsiten Perlen Gruppe C, Phase 3 (MOTSCHI 2007, Taf. 48. 25.1, 36.1, 64.1, 104.1, 110.3, 112.3); Perlen Gruppe D, Phase 4 (MOTSCHI 2007, Taf. 48. 21.2, Taf. 49. 48.1, 50.1, 81.1, 90.1, 137.6).

[56] Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 6. és 9. sír (BARKÓCZI 1968, Pl. LVII., Pl. LX; PÁSZTOR 2011, 1. kép 1–2).

[57] Észak-itáliai langobard párhuzam pl. Cividaleból (I LONGOBARDI 1990, 401–402, X. 65: a színes gyöngysoron sötétkék hosszú hengeresek és vörös, narancssárga opak monokróm, rövid hengeresek a kísérőgyöngyök).

[58] Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 8. sír (MÜLLER 1996, 269, 5. kép 116); Szekszárd-Bogyiszlói út 314. sír (PÁSZTOR 2001, 144, 153, 6. kép; PÁSZTOR 2014, 223).

szamutató formák,[59] amelyek mind a késő antik, mind a gepida és langobard,[60] mind pedig a Meroving-kori germán és az avar kori[61] emlékek között is tovább élnek. A germán – főleg frank, alamann, bajor – gyöngyviseletben az egyik meghatározó gyöngytípust képviselik, ahol a fehér, zöld, sárga darabok mellett jelentősen dominálnak a vörös, narancssárga színű, díszítetlen hengeresek.[62]

Fenékpusztán önálló gyöngysort nem alkottak belőlük. Az avar kori nyakláncokat többnyire fehér, sárga, narancssárga, vörös, zöld és kék színű példányaik tarkítják a legkorábbi és a késői viseletben is. A lapított gömbös, azonos színű példányokhoz hasonlóan kedveltségük a gyöngysorokon újraéled.

Kúpfélék (2. kép 1)

A díszítetlen kúpfélék (38) közé tartoznak az 1966/54., 1967/97., 1971/46. (*1. kép 1*), 1999/12. (3), 1999/40. és a 2000/69. (5) sírban lévő kúp alakú gyöngyök (13). Az 1 db zöldes fehér példányon kívül mind zöld, kék, kobalt, illetve fekete árnyalatú. Az 1966/53. sír négyszög átmetszetű, kúp alakú gyöngye pedig áttetsző sötétkék színű.[63]

A teljes eddig vizsgált avar kori leletanyagban ritkán figyelhető meg a kúpfélék ilyen alacsony számaránya (*2. táblázat V. főtípus*).[64] A fehér, sárga, szürke, kék, vörös és barna színű variánsok az avar nyakláncok jellegzetes alkotóelemei. Karakteres változataik a 6. század második felére – 7. századra datált nyugati – germán, frank, alamann, bajor és ritkán észak-itáliai langobard füzéreken található zömök testű, hordószerű monokróm és folyatott rátétdíszes, bikónikus alakú üveggyöngyökkel mutatnak formai rokonságot. Az avarokhoz észak-itáliai, illetve nyugati-germán területekről juthattak el.[65] Azonban ezek a típusok egyáltalán nincsenek a vizsgált gyöngyfüzéreinken.

A kisszámú, különböző formájú, kékes és zöldes árnyalatú, egyszínű kúposok és bikónikusok előzményeit a római és késő antik,[66] illetve az 5. századi germán üveggyöngysorok között találhatjuk meg. Néhány példányuk az észak-itáliai langobard[67] és avar kori gyöngysorok között is felbukkan.[68]

Hatszög átmetszetű díszítetlen hasábosok

A gyöngysorainkon ritkábbak az áttetsző, fényáteresztő anyagú, zöld (1966/45. [*2. kép 1*], 1999/12., 1999/56. sír), sötétkék (1966/54. sír) és fehér színű (1967/97. sír), egyenlő oldalú, hatszög átmetszetű, hosszú, illetve rövid (1966/54. sír) hasáb (*2. táblázat VIII. főtípus*) alakú üveggyöngyök. Szintén zöld színűek a nem egyenlő oldalú, hatszög átmetszetű, hosszú hasáb alakúak (*2. táblázat IX. főtípus*) is: 1963/18. (3) (*1. kép 3a–b*), 1966/45. (3) (*2. kép 1*), 1967/98. (*2. kép 2*), 1976/1. és 2000/69. sír.

Önálló láncot nem fűztek belőlük, a gyöngysoraink kísérőgyöngyei. A főleg zöld színű, hatszög átmetszetű, hasáb alakú üveggyöngyök olyan jellegzetes római kori típu-

---

59 Tempelmann-Mączyńska 1985, Taf. 1. 1, 4–5, 9–12, Taf. 3. 140–141, 145–147.

60 Fehér, vörös, vörösesbarna rövid és hosszú hengeres, monokróm opak üveggyöngyök pl. Cividale, 6. század vége (I Longobardi 1990, 390, X. 49d, 401, X. 64, 401–402, X. 65–66); többségükben vörös, rövid és hosszú hengeresek, hasábosok egyes vegyes gyöngysoron pl. Isonzo 79. sír (I Longobardi 1990, 434–435, X. 95c és X. 96b).

61 Pl. Pásztor 2003, 368, 4. kép 15–15.2.

62 Pl. Koch 1982, 61, Taf. 4. Gr. 5., Taf. 11. Gr. 44.

63 Müller 2010, Taf. 38. Gr. 1966/53: 29; Pásztor 2010, 355.

64 Hasonlóan csekély a kúposok aránya Keszthely-Fenékpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlői temető gyöngyleleteinél, ahol a 777 db vizsgált gyöngy között csak 7 db fordult elő (itt rátétdíszesekkel együtt is csak 22 db kúpos példány található).

65 Kovrig 1960, 163; Kovrig 1963, 112.

66 Pl. Preda 1980, M319, M331, M350.

67 Pl. I Longobardi 1990, 452, 454, X. 138.

68 Szekszárd-Bogyiszlói út 314. sír (Pásztor 2001, 153, 5. kép); Székkutas-Kápolnadűlő 120., 523., 163. sír (Pásztor 2003, 368, 4. kép 25–25.2).

sok, amelyek leginkább a 3–4. században váltak közkedveltté.[69] A késő római kori temetők ékszerei között az 5. századig gyakoriak maradtak. Bizánc peremterületein ezeket a gyöngyöket a 6. század utolsó harmadáig is viselték.[70] Divatjuk – a négyszögű hasábosokhoz hasonlóan – többször felvirágzott. Egy-egy példányuk a korszak végéig általánosan felbukkant az avar kori nyakláncokon,[71] leginkább a közép és késő avar kori gyöngysorokat és fülbevalókat díszítették velük.[72]

Lecsiszolt sarkú és hasábos gyöngyök

Az elemzett gyöngysorok kísérőgyöngyei között kedveltek a különböző monokróm hasábos formák is (*2. táblázat VII.* [32] *és X.* [24] főtípus). A kocka és a rövid, illetve hosszú hasábok, a különböző négyszögűek és lecsapott sarkú hasábosok között is népszerű formák. Jelentős hányaduk kék és zöld színű, fényáteresztő, áttetsző anyagú üveg: 1966/45. (2) (*2. kép 1*), 1966/49. (1), 1966/53. (1), 1966/54. (5), 1967/97. (2), 1976/1. (1), 1976/1. (1), 1971/46. (2) (*1. kép 1*), 1971/85. (1), 1980/2. (2), 1999/4. (3), 1999/12. (3), 1999/40. (5),1999/56. (1), 2000/69. (3) sír. Ritkán sötétbarna: 1967/97. (1) sír; sötétlila fényáteresztő: 2000/69. (1) sír; fehér: 1980/2. (2) sír; narancssárga: 1980/2. (2) és okkersárga: 1966/45. (1) (*2. kép 1*), 1980/2. (1) sír; gyakrabban vörös árnyalatú opak változatban bukkannak fel: 1980/2. (10), 1999/1. (2), 1999/4. (1), 1999/12. (1) sír.

A lecsiszolt sarkú, hasáb formájú gyöngyök olyan keleti készítmények, amelyek a 2. században már a Marosszentanna–Csernyahov-kultúra vázas temetkezéseiben, majd a 3–4. században a hamvasztásos sírokban feltűntek. Ebben az időszakban az Észak-Kaukázus területén is megtalálhatók. Először a szarmaták és a jazigok hozták magukkal Európába.[73] A késő római korban a hasábosok különböző típusai voltak jelen karneolból és üvegből.[74] A szarmata leletanyagban a négyszög átmetszetű, lecsapott sarkúak kisebb példányait a 2. századtól az 5. századig viselték, a nagyobb méretű, fehér, vörös, zöld, lila és fekete színű, téglalap átmetszetű hasábosok a 3. századtól és a 4. században jellemezték a gyöngysorokat.[75]

A lecsiszolt forma igen hosszú életű: divatja az 5. századtól a 10. századig többször felvirágzott.[76] A Kárpát-medencében a hun kori ékszerek között is elterjedt forma volt,[77] amelynek divatja az 5. században élte virágkorát gyöngysorokban és fülbevalók díszeként.[78]

---

69 A zöld hat- és nyolcszögű hasábos gyöngyök langobard sírokban való elterjedéséről, párhuzamok összegyűjtésével (TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, 35, Taf. 2. 116–117, Gruppe XII; NAGY 2012, 43. j.).

70 NAGY 2012; IVANIŠEVIĆ ET AL. 2006, 83–84.

71 PÁSZTOR 2014, 293. A teljesség igénye nélkül az avar kori anyagból a hosszú, hasábos példányok közül párhuzamként említjük a következőket: zöld színű – Csákberény-Orondpuszta 397. sír (PÁSZTOR 1996a, 6. színes t. 44), Deszk A 9. sír, Deszk L 5. sír, Lesencetomaj-Piroskereszt 125. sír, Szekszárd-Bogyiszlói út 342. sír, Székkutas 310. (2) sír, Szegvár-Oromdűlő 126., 177. (2), 555., 557., 571. (5), 585., 898. sír, Tác-Gorsium 2/1995. sír; sötétkék – Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 9. sír (PÁSZTOR 2011, 1. kép 1), Szegvár-Oromdűlő 898. sír; drapp – Szegvár-Oromdűlő 880. sír. Hatszögű rövid hasábosok: zöld – Szegvár-Oromdűlő 915. sír; kék – Szegvár-Oromdűlő 555. sír. Nem egyenlő oldalú, hatszögű hosszú hasábosok: zöld színű – Budakalász-Dunapart 107. és 355. sír, Deszk T 60. sír, Gyenesdiás 23. és 161. sír; Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 29. és 30. sír (PÁSZTOR 2011, 237); Keszthely-Fenékpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő 30. és 126. (olajzöld: 164. sír); Szekszárd-Bogyiszlói út 301. sír, Székkutas 310. sír (PÁSZTOR 2003, 368, 4. kép 31–32); Szegvár-Oromdűlő 349. sír; Tác-Gorsium II. temető 22. sír; Várpalota-Gimnázium 1963/205. sír (ERDÉLYI–NÉMETH 1969, 191, XVIII. t. 1); sötétkék – Gyenesdiás 161. (3) sír; Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 6. sír (PÁSZTOR 2011, 1. kép 2); Keszthely-Fenékpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő 1. és 137. sír; lila – Hajós-Cifrahegy 63. sír.

72 ČILINSKÁ 1975, 87; KISS 1984, 144–146.

73 ČILINSKÁ 1976, 159; KOVRIG 1963, 123.

74 ALFÖLDI 1957, 442–443, Abb. 94. 22–33; PREDA 1980, M331, M335, M350, M356, M360.

75 VADAY 1989, 103.

76 ČILINSKÁ, 1975, 87; ČILINSKÁ 1976, 158–159.

77 Pl. a lévai sírban karneolból készült darab látható a nyakfüzéren (BÓNA 1991, 86, Taf. 33. 3).

78 Kiragadott példaként Kercsről (FETTICH 1953, XX. t. 4), alamann sírból (FISCHER–GEISLER 1988, Abb. 32), a bakodpusztai szkír női sírból rekeszdíszes fülbevalón (FETTICH 1951, XVII. t. 3–4), vagy a regölyi poliéder végű arany fülbevalón (BÓNA 1991, 100, 160 és 288) említhetjük.

A gepida[79] és langobard[80] leletekben, illetve a Meroving-kori temetőkben is megtalálható,[81] még ha nem is olyan nagy számban, mint azt a szarmata–jazig időszak emlékei között látni lehetett. Viseletük a 7. század első harmadában is kimutatható,[82] kék vagy zöld példányaik a kora avar sírokban is jelen vannak.[83] Egyes kutatók véleménye szerint a lecsiszolt sarkú hasábos gyöngyök megjelenése az avar leletekben a 7. század második felének beköszöntét jelzi,[84] és a 7. század közepétől láthatók először drágakőből (karneol), amelyeket a sötétkék és kék színű példányok követnek a 7. század utolsó harmadában.[85] Valamivel későbbiek azok a szemes gyöngyöket is tartalmazó sírok, amelyekben bikónikus, gömbölyű vagy kölesméretű gyöngyök találhatók.[86] A 7. század utolsó harmadában divatjuk újból feléledt. Ebben az időszakban a gyöngysorok összetétele megváltozott. Jellemzővé vált a kölesgyöngyök hangsúlyos szerepe mellett a korongos, hengeres, hasábos gyöngyök jelenléte is,[87] és a szemesgyöngy-típusoknak már csak néhány példánya látható.[88] A késő avar korban a hasábos alakú gyöngyök tömegesebb megléte nem mutatható ki.[89]

Bordadíszes egyszínű, egytagú lapított gömbösök

A vegyes összetételű nyakláncok egyik jellegzetes kísérő gyöngytípusa az 1967/97. sírban előforduló 8 db, sötétkék színű, bordadíszes példány. Jellegzetes római, késő antik gyöngytípus,[90] amely eredetileg fém vagy borostyán változataként, [91] illetve az egyiptomi fajanszgyöngyök utánzataként – többnyire kék és zöld színű változatban – terjedt el széles körben, és hosszú évszázadok során számos nép viseletében megjelent. A 2–3. századtól gót és alföldi szarmata gyöngysorokban ugyanúgy, mint a császárkori germánoknál vagy a 2. századtól a 6. századig a Fekete-tenger keleti partvidékének alán és germán lakosságánál is közkedvelt volt. A hun korban[92] és a későbbi időszakokban is leginkább amulett gyöngyökként viselhették. Ismert a gepida[93] és langobard[94] sírokból éppúgy, mint a nyugat- és délnyugat-németországi, Meroving-kori germánoknál.[95] Az avar kori gyöngyviseletben is felbukkan,[96] keltező érték nélkül.[97] Formája tovább él a honfoglalás kori emlékanyagban.[98]

---

79 Pl. Szentes-Nagyhegy 13. sír (Csallány 1961, Taf. XXV. 9), Kiszombor 118., 279., 350. sír (Csallány 1961, Taf. CXXVII. 118: 19, Taf. CXXXVI. 279: 10–11, Taf. CXXIV. 350: 13).

80 Pl. Vörs 8. sír (Sági 1964, XXV. t. 7).

81 Čilinská 1975, 87; Koch 1990, 118, Abb. 94. 18, 4, 19, 14, 20, 38 és 21, 35: monokróm gyöngytípusok.

82 Pásztor 2014, 294.

83 Egy-egy példány látható pl. a Pécs-köztemetői 59. sírban (Kiss 1977, Pl. XLI. 59. 4) vagy az alattyáni 57. sírban (Kovrig 1963, Taf. V. 34), granulált csillagdíszes fülbevalóval.

84 Kovrig 1963, 143.

85 Garam 1992, 152. A 7. század középső harmadából karneolgyöngyöt említhetünk a környei 86. sírból (Salamon–Erdélyi 1971, Taf. 86. 8), a szegvár-oromdűlői 48. sírból vagy a szerbkeresztúri (Krstur, Srb) 2. sír színes gyöngyökből álló füzéreiből (Milleker 1893, 48. kép). Sötétkék üvegből pl. a nagyharsányi 60. sírban gyöngydrótdíszes, felhúzott lemezgömbös fülbevalóval (Papp 1962, XI. t. 3; Kiss 1983, 107), a csákberényi 356. sírban préselt lemezű, címerdíszes, bizánci hatású, csuklós szerkezetű nagyszívvéggel vagy színes gyöngyök között a Kiskőrös-Város alatti temető 126. sírjában (László 1955, 134, Fig. 36).

86 Kovrig 1963, 143; Kiss 1984, 172.

87 Szabó 1975, 270, Fig. 7. 4.

88 Kovrig 1963, 143.

89 Pl. Pásztor 2003, 368, 4. kép 29–31; Pásztor 2014, 294.

90 Tempelmann-Mączyńska 1985, Taf. 3. 162–164, 171; Preda 1980, M317.

91 Alekszejeva 1978, Tab. 20. 45, Tab. 25. 25, Tab. 26, 43–44.

92 Nagy, 2006, 108, 9. kép 1, 10. kép 2–3.

93 Bóna 2002, 210, Taf. 36. 64: 4; Mesterházy 2007, 288, Abb. 5. 5.

94 Bordadíszes gyöngyök langobard párhuzamai pl. Cividale (I Longobardi 1990, 401, X. 64, 401 és 403, X. 68); Nagy 2012, 59. j., 15. kép 3, 17. kép 9.

95 Pl. Holzgerlingen 20. sír – 5. század második fele (Veeck 1931, Taf. 33, 2), 51. sír – 6. század második fele – 7. század (Veeck 1931, Taf. 33. 4); Siegmann 1997, 137, Taf./Pl. 3. 2; Sasse–Theune 1996, 225, 11. Perlentypen, Beilage 2. 10.

96 Pl. tarsolygyöngyök a csákberényi 293., 314. sír esetében (Pásztor 1996a, 46).

97 Pásztor 1995, 70–71, 79, 89, 91, 2. diagram, II. tábla 28; Pásztor 2008, Tab. 2. 21. sor.

98 Szilágyi 1994, Abb. 1a–b. 15, Abb. 2. 15.

Az 1967/97. sír gyöngysora a Meroving párhuzamok alapján a 6–7. század fordulójára keltezhető.

GEREZDELT FELÜLETŰ, EGYSZÍNŰ, EGYTAGÚ LAPÍTOTT GÖMB ÉS CSONKA KÚPOS FORMÁK

Az elemzett leletanyagban, a különböző vegyes összetételű nyakláncokon 7 db gerezddíszes üveggyöngy található: a 1966/45. sír áttetsző, sötétkék, csonka kúp alakú gyöngye (6) (*2. kép 1*), az 1966/45. sír sárga opak (*2. kép 1*), illetve az 1999/40. sír zöldessárga, áttetsző üveggyöngye (szintén 6 db), az 1999/40. és 1966/79. sír áttetsző, illetve fényáteresztő sötétkék, az 1966/56. sír barna opak, lapított gömb alakú 7 gerezdű (*3. kép. 1*) és az 1999/12. sír keki, 10 gerezdű, lapított gömbös, áttetsző üveggyöngye. Felületük kialakítása egyszerű technikájú, többnyire szabálytalanul gerezdelt. A barázdált felületűekhez hasonlóan ez a típus is római előzményekre vezethetők vissza.[99] A nyakláncokon kísérőgyöngyökként megtalálhatók mind a gepida,[100] a langobard,[101] a Meroving-kori germán,[102] mind pedig az avar kori emlékek között.[103]

A rácsmintás (keresztben barázdált felületű), egyszínű római üveggyöngyöt a 2000/69. sír színes gyöngyei közé fűzték fel.[104] Fekete színű, enyhén fényáteresztő üvegből gyártották. Eredeti funkciója szerint karkötő része lehetett.

A szakirodalom ezt a gyöngyfajtát (*Rippenglasperlen*) megkülönbözteti a hasonló anyagú, portré- vagy maszkábrázolásos üveg kámeáktól.[105] Mintázatát bevésték vagy pecsétlővel nyomták be. E gyöngyfajta formai előzménye elsősorban a nyugati importból származó gagátgyöngyökben[106] keresendő, amelyeknek gyógyító, védő erőt tulajdonítottak. Többnyire női és gyereksírokból kerültek elő. A gagátot imitáló üveggyöngyök mindig gyermek nyakláncára vagy karkötőjére voltak felfűzve.

Készítési helyük feltehetően a római kori kereskedelmi központokban (pl. Aquileia, Siscia, Sopianae) keresendő.[107] A keszthelyi példány egyik párhuzamát a Szekszárd-Bogyiszlói út 639. sírból,[108] töredékes párját pedig – az éremmel keltezhető avar kori síregyüttesek közül – a Jutas 116. sírból is említhetjük, ahol szintén színes, vegyes összetételű gyöngysor része lehetett.[109]

---

99 TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985, Taf. 3, Gruppe XVIII: 155–157, 160, 173.

100 Pl. BÓNA 2002, Taf. 34. 45: 5, Taf. 47. 139: 1; Ártánd-Nagyfarkasdomb 185. sír (GYULAI KATALÓGUSOK 1999, 145–146, Kat. 188).

101 Pl. Bezenye 8. sír (BÓNA 1956, Taf. XLIV. 8); 45. sír (BÓNA 1956, Taf. XLVI. 10); Budapest III. Vályog u. 8. és 30. sír (NAGY 2012, 15. kép 3, 17. kép 10–11); a Cividaleből származó egyik színes gyöngysoron sötétkék kúpos, lapított gömb, hosszú hengeres borda- és gerezdelt díszes üveggyöngyök találhatók (I LONGOBARDI 1990, 401–402, X. 65), ugyanott áttetsző keki, lapított gömb alakú gerezdelt kísérő gyöngy is előfordul (I LONGOBARDI 1990, 401, 403, X. 68).

102 SASSE–THEUNE 1996, 225, 11. Perlentypen; KOCH 1990, 118, Abb. 94.

103 Lapított gömbös, áttetsző világoszöld – Budakalász-Duna-part 692. (5 gerezd); sötétkék – Keszthely-Fenékpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő 2000/160. sír (8 gerezd); zöld – Keszthely-Fenékpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő 1999/10. sír (6 gerezd); sötétbarna – Hajós-Cifrahegy 48. sír (16 gerezd); áttetsző hosszú henger, világoskék, barnásfekete – Szekszárd-Bogyiszlói út 314. (8, illetve 7 gerezd); rövid henger, keki – Budakalász-Dunapart 372. sír (11 gerezd); áttetsző, hordó, világos zöldesbarna – Lesencetomaj-Piroskereszt 18. (2) sír (4 gerezd), keki – Keszthely-Sörkert 51. sír (4 gerezd); opak, gyűrű, barnászöld – Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 9. sír (15 gerezd); félgömb, okkersárga – Szekszárd-Bogyiszlói út 531. sír (5 gerezd); barnásfekete, fekete – Gyenesdiás 180. sír, Keszthely-Fenékpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő 76. sír (6, ill. 5 gerezd). Keltező értéke nem mutatható ki az avar kori gyöngysorok között. Elszórtan fordulnak elő a kezdetektől az avar kor késői időszakáig. Az egyik legkésőbbre keltezhető darab a Hajós-Cifrahegy 48. sír áttetsző, sötétbarna, lapított gömbös, gerezdelt díszű példánya, amely késői dinnyemag alakú gyöngyöket is tartalmazó, többsoros nyaklánc tagja. A sír kései keltezését az ovális karikájú, hasábos gyöngycsüngős fülbevalópár is jól mutatja.

104 PÁSZTOR 2008, 324, Abb. 5.

105 GESZTELYI 1997, 63.

106 GÁBLER 1990, 200.

107 GÁBLER 1990, 65, 67.

108 Leírását ld. PÁSZTOR 2001, 138.

109 RHÉ–FETTICH 1931; PÁSZTOR 1995, 71. Az I. Justinianus kori, 608–609-ben Nicomediában felülveretett follis csak tágabb értelemben keltezi a jutasi – határozottan késő római, frank, langobard, alamann párhuzamokat mutató – gyöngysort és a sír leletegyüttesét a 7. század első harmadára – első felére (irodalmi utalásokkal ld. PÁSZTOR 1995, 79).

Üvegpohár peremtöredéke

Az avar kori homogén vagy vegyes összetételű nyakláncokon ritkábban láthatók üvegedény-töredékek, melyek általában üvegpohár peremtöredékei (pl. Keszthely-Fenékpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő 126. és 147. sír, Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal 1967/96. sír,[110] Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 8. sír,[111] Tác-Gorsium 33. sír,[112] Szekszárd-Bogyiszlói út 639. sír,[113] Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont 720. és 741. sír, Székkutas 163. sír,[114] Pitvaros 219. sír, Pécsvárad 30. sír,[115] Szebény I. 301. sír[116]).

A peremek lekerekítettek, néha enyhén kihajlóak, belsejük ovális vagy kerek átmetszetű és üreges – így könnyen felfűzhetőek. Anyaguk általában színtelen, világoszöld vagy kék áttetsző üveg.

A nyakláncra fűzött üvegedény töredékek az avar kori nők és lánykák köznépi ékszerviseletének díszei közé tartoznak, viseletük nem köthető szűk időhatárok közé. A korai időszakban a nyakfüzéreken ugyanúgy viselték a csillag- és kúpos végű, kis kosaras fülbevalókkal, kiszélesedő végű, vésett díszű karperecekkel együtt (pl. Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal 1967/96. sír; Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 8. sír, Tác-Gorsium, keleti városfal melletti temető 33. sír), mint ahogy azt a kis gyöngycsüngős fülbevalókkal vagy a késői, ovális karikájú, hasábos üveggyöngycsüngős fülbevalókkal felékszerezettek is tették.

A déli erődfal melletti temetőben ezek a vegyes összetételű – általában több korai, sokáig továbbélő gyöngyformával tarkított – nyakláncok olyan sírokban találhatók, ahol az eltemetettek Keszthely-kultúrás, késő antik – kora bizánci eredetű ékszereket (pl. madárkás fibula, kosaras függő, stílustű, vésett díszű karperecek) is viseltek.

Az üvegtöredékeket feltehetően nem csak esztétikai okokból tették a gyöngysorokba, ugyanúgy talizmánok lehettek, mint a tarsolyokban őrizgetett üvegkarperecek vagy az apró mozaikkockák.[117]

Arany- és ezüstfóliás üveggyöngyök

A keszthelyi vegyes összetételű gyöngysorok különleges példányai az arany- (*gold-in-glass*) és ezüstfóliás üveggyöngyök, amelyek antik műhelyhagyományú, fejlett üvegműves technológiával készültek. Többségük egytagú, de gyakoriak az összetett többtagúak különböző típusok is. Aranyfóliás gyöngyök az 1963/3., 1966/45. (*2. kép 1*), 1967/87., 1971/34. (*3. kép 2*), 1971/85. 1980/2., 1999/11., 1999/40. és a 2000/69. sírban, ezüstfóliások pedig az 1967/87., 1971/46. (*1. kép 1*) és a 1999/40. sírok nyakláncain láthatók.

Korai változataik Egyiptomból származnak, és a Kr. e. 2. században Rhodesián keresztül jutottak el északra. A Kr. e. 1. – Kr. u. 1. században Tanais környékéről, a Dnyeper és a Bug vidékéről Nyugat-Pomerániában is felbukkantak. A Krímben és Ukrajnában a 2. és 3. században jelentek meg, és innen a déloroszországi területekről kerültek a Kárpát-medencébe. A római kori, szarmata, germán, frank, avar és honfoglalás kori emlékanyagból is ismerhetjük gyöngysorokra fűzött példányaikat.[118] Avarföldre is a távolsági kereskedelmi kapcsolatok útján kerültek viselőikhez. Az aranyfóliások egyik korai avar kori, egytagú változatát a Phocas arany solidusával keltezett

---

110 Müller 1999, 8. kép 96: 2.
111 Müller, 1996, 5. kép 116.
112 A táci gyöngyleletek feldolgozását Bánky Zsuzsanna, Fitz Jenő és Schilling László szívességéből ismerem.
113 Rosner 1999, Taf. 42.
114 B. Nagy 2003, 33, 61. kép 163; Pásztor 2003, 341–342.
115 Kiss 1977, Pl. XLIII. 30: 2.
116 Garam 1975a, Fig. 21. 301: 4.
117 Pásztor 2012, 482–483.
118 Boon 1977, 195–196.

Kiszombor O 2. férfi sírból ismerjük.[119] Divatjuk többször újraéledt, az avar kor végéig, sőt a 9–10. században is viselték a nyakfüzéreken.[120]

KARNEOLOK

Karneolból csiszolt gyöngyöt négy sírból említhetünk: az 1963/18. sírból lapított gömbös (*1. kép 3a–b*), az 1966/45. (*2. kép 1*), 1966/54. és 1999/40. sír nyakláncairól pedig téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú, hasábos formájúakat.

A császárkori római és a késő antik világban a karneolokból széles körben készítettek népszerű ékszereket (pl. a nyakláncokra leggyakrabban gömbölyű és hasábos formájú karneolgyöngyöket fűztek). Az ókorban a karneolt elsősorban vérzéscsillapítás és a harag enyhítése céljából viselték. Ugyanolyan értékes kereskedelmi árunak számított, mint a borostyánból csiszolt gyöngyök. [121]

A gömb és a hasáb alakú vörösesbarna karneolgyöngy a késő római gyöngyök közé sorolható típus. A szűk furatú gömbös forma a korai szarmata periódustól megjelenő jellegzetes gyöngytípus,[122] amely a 2–3. század fordulójáig a legelterjedtebb.[123] Divatjuk a 4. századi hun kori viseletben, majd az 5. század második felében is kimutatható, [124] és még a 6. század középső harmadából származó, római hagyományú divatgyöngyökből fűzött langobard nyakláncokon is felbukkan.[125] A különböző, karneolból csiszolt gyöngyszemek (főleg a lecsiszolt sarkú hasábosok és gömbös alakúak) az egész avar kori gyöngyviselet díszeiként megfigyelhetők. Kedveltségük többször felvirágzott. Egyes kutatók véleménye szerint a lecsiszolt sarkú hasábos gyöngyök megjelenése az avar leletekben a 7. század második felének beköszöntét jelzi.[126] Ez a forma drágakőből (karneol) a 7. század közepétől látható, a 7. század utolsó harmadában többnyire sötétkék, kék színű példányok követik őket.[127] A legkorábbi avar kori emlékanyaghoz köthető karneolok például az 1963/18. (*1. kép 3a–b*)[128] vagy a Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 6., 9. és 30. sírban[129] lévő példányok, míg a legkésőbbiek az avar kor végéről valók, pl. Székkutas 310. sír darabja.[130]

BOROSTYÁNOK

Az általunk vizsgált temetkezések közül 6 sírban volt borostyángyöngy: 1966/45. (1) (*2. kép 1*), 1967/97. (7), 1971/34. (1) (*3. kép 2*), 1971/46. (3) (*1. kép 1*), 1999/12. (4) és 1999/40. (2) sír. A gyöngysorokban lévő összesen 18 db borostyángyöngy 9 formacsoportba sorolható: (1) lapított gömb, (2) hosszú henger, (3) korong, (4) hordó, (5) lapos hordó, (6) mag alakú és (7–9) különböző, általában szabálytalan hasábos forma (10) (*2. táblázat*). Színük világosbarna, barna, felületük elérett, kopott, gyakran törött. A csiszolt felületű, megmunkált borostyánokat egyéb típusú gyöngyök közé fűzték fel. A borostyánnak – a karneolhoz hasonlóan – az őskortól napjainkig gyógyhatást tulajdonítanak. Idősebb Plinius szerint a borostyánokat az ókorban nemcsak díszként, hanem – a neki tulajdonított gyógyító ereje miatt – amulettként is viselték a nyakban.[131]

---

119 CSALLÁNY 1939, III. t. 3; PÁSZTOR 1995, 75, 90, I. t. 7.
120 Néhány irodalmi utalással ld. PÁSZTOR 2003.
121 SCHUMANN 1992, 126.
122 NAGY 2012, 59. j., 16. kép 12–13; VADAY 1989, 104–105.
123 ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006, 220–221.
124 Kapcsolódó irodalommal ld. NAGY 2006, 108, 143, 7. kép.
125 NAGY 2006.
126 KOVRIG 1963, 143; PÁSZTOR 2014, 223.
127 GARAM 1992, 152.
128 MÜLLER 1999, 156, 172, 3. kép 18. 3.
129 BARKÓCZI 1968, 279–281, 286, Pl. LVII. 8, Pl. LX, Pl. LXVII. 11.
130 B. NAGY 2003, 45, 178, 105. kép 310: 3; PÁSZTOR 2003, 342; PÁSZTOR 2014, 223.
131 ID. PLINIUS 2001, XXXVII. könyv 44.

A borostyánkő a távolsági kereskedelem egyik legfontosabb árucikke volt. A baltikumi borostyánkövet a neolitikumtól vízi utakon, majd a bronzkortól már a Borostyánkő utakon szállították.[132] Id. Plinius szerint a rómaiaknak a borostyánt is a barbároktól kellett megvenniük.[133] Kereskedelme a Kr. u. 1–2. században élte virágkorát és az árucsere-forgalomban még a 4. század második felében is kimutatható jelentősége.[134] Az 5. századtól a borostyánkereskedelem a Duna-vidéken és Észak-Galliában is észrevehetően fellendült. Az 5. század középső harmadára a nyakláncokon a borostyángyöngyök között a gömbös és korongos formák mellett a szabályosabb geometrikus formák és a félgömb, lapított gömb, illetve lencseformák váltak uralkodóvá.[135]

A különböző alakúra csiszolt borostyángyöngyök már a legkorábbi avar kori nyakláncokon megtalálhatók, és egy-egy példányuk még a 7. század utolsó harmadának viseletében is fel-felbukkant.[136] A borostyánok elterjedtsége a Dunántúlon, a Duna–Tisza-közén feltételezett fejedelmi központ, illetve a langobardok és a gepidák által lakott területeken volt leginkább jellemző.[137] Az e területekről származó, általunk vizsgált hazai párhuzamok közül a legtöbb kora avar kori borostyángyöngyöt a Keszthely-Fenékpuszta, Horreum, a Szekszárd-Bogyiszlói út és a Szegvár-Oromdűlő temetőkből említhetjük. Mindhárom lelőhely kora avar kori nyakláncai és a késő római – késő antik – kora bizánci, illetve a Meroving-kori germán gyöngyviselet között kimutatható kereskedelmi, illetve etnokulturális kapcsolat emléke.[138]

Rátétdíszes üveggyöngyök

Az elemzett fenékpusztai gyöngyanyag 27,55%-a (384) rátétes díszítésű. A legtöbb díszítést a lapított gömb (206), az iker (68) és a

---

132 Buora–Gömöri 1994.

133 Id. Plinius 2001, 43.

134 Gábler 1990, 204.

135 Vonatkozó irodalommal ld. Nagy 2006, 107; Veeck 1931, 51, Taf. 32. 1–2, Taf. 33. 1–2; Pásztor 2011, 21. j.

136 Megjegyzendő, hogy a gyöngy adatbázisban eddig (2009. augusztus 15-ig) felgyűjtött 20 684 db, zömmel kora és közép avar kori gyöngynek csak mintegy 10%-a borostyán.

137 H. Tóth–Horváth 1992, 205–206. Ezt a megállapítást a Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal előtt feltárt borostyángyöngyleletek párhuzamai is alátámasztják. Lapított gömb – Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal 1967/97. sír (Müller 1999, 177, 8. kép 97: 2), Szegvár-Oromdűlő 761. sír (Pásztor 1995, 91, II. t. B1), Budakalász-Dunapart 285. sír; hosszú henger – Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal 1967/97. sír (Müller, 1999), Szegvár-Oromdűlő 293. sír (Lőrinzy G. közöletlen feltárása), Kiszombor O. 6. sír (Lőrinczy 2003, 177–178, 6. kép 1), Keszthely-Fenékpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő 2000/126. sír (Pásztor 2014, Abb. 4b), Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 1959/9. (1), 13. sír (2) (Barkóczi 1968, Pl. LX. 9, Pl. LXII. 13: 10), Hajós-Cifrahegy 48. sír (2), Mélykút-Sáncdűlő 29. sír (4) (TIM ltsz. 75.17.116); korong – Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal 1971/34. sír (Müller 2010, Taf. 46. 34: 6; *3. kép 2*), Szegvár-Oromdűlő 130. sír (2), Szekszárd-Bogyiszlói út 617. sír (Pásztor 2001, 137), Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 6. és 9. sír (Barkóczi 1968, Pl. LVII. 8, Pl. LX.), Várpalota-Gimnázium 1963/201. sír (LDM ltsz.: 62.379.39), Várpalota-Unió 18. sír (LDM ltsz. 56.7.27), Lesencetomaj-Piroskereszt 82. sír (S. Perémi Ágota közöletlen feltárása), Budakalász-Dunapart 285. sír; hordó – Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 1959/14. sír (2) (Barkóczi 1968, 282, Pl. LXII. 10), Szegvár-Oromdűlő 325., 333., 717., 968. sír, Szekszárd-Bogyiszlói út 296. sír (Pásztor 2001, 137); lapos hordó – Keszthely-Fenékpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő 126. sír (Pásztor 2014, Abb. 4b), Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 6., 9. (2) és 13. sír (3) (Barkóczi 1968, Pl. LVII. 8, Pl. LX. 9, Pl. LXII. 15), Tác-Gorsium 1995/6. sír (feldolgozás alatt), Szekszárd-Bogyiszlói út 546. és 653. sír (Pásztor 2001, 137–138); téglalap átmetszetű hosszú hasáb – Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal 1967/97. (3), 1999/12., 1966/45. sír (Müller 1999, 159–160, 8. kép 97: 2, 5. kép 45: 5), Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 6., 9., 13. (2), 29., 30. (4) sír (Barkóczi 1968, Pl. LVII. 8, Pl. LX., Pl. LXII. 15, Pl. LXVII. 2–9, Pl. LXVII. 10), Keszthely-Fenékpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő 123. sír (Pásztor 2014, Abb. 3d), Mélykút-Sánc dűlő 29. sír (7), Szegvár-Oromdűlő 1. (2), 130., 196., 293., 628., 717., 761., 870. (2), 887., 968. sír (Pásztor 1995, B. 3.2), Budakalász-Dunapart 349. és 759. sír (Pásztor–Vida 1991, 242; Pásztor 1995, 91. II. t. B5), Deszk G. 53. sír, Szekszárd-Bogyiszlói út 546., 655., 713. sír (Pásztor 2001, 138), Tiszavasvári-Koldusdomb 18. sír (Pásztor 1997, 190, 196, 193, I. t. 20. 1–2); négyzetes átmetszetű rövid hasáb – Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal 1967/97. sír (Müller 1999, 8. kép 97: 1), Szekszárd-Bogyiszlói út 654. sír (Pásztor 2001, 138); mag alakú – Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal 1999/40. sír (Müller 2010, Taf. 85. 40: 17, 19), Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 14. sír (3) (Barkóczi 1968, Pl. LXII. 10), Keszthely-Sörkert 39. sír (Kovrig 1960, 54), Szegvár-Oromdűlő 870. és 968. (Lőrinczy 2004, 314–315) sír, Békéscsaba-Repülőtér (Garam 1991, 139, Taf. 14).

138 Pl. Veeck 1931, Taf. 32. 3, Taf. 33. 4.

háromszorosan összetett lapított gömb (1), illetve a rövid hengeresek (85) kapták. Jóval kisebb arányban díszítették a hosszú henger (11) és a hordó (8) formákat, illetve még kevésbé díszesek a gyűrű (2), a korong alakúak (2) és a hosszú hasábosak (1).

Az egy- és többtagú lapított gömbösökön találhatók a legváltozatosabb díszítésfajták. A domináns díszítések között a legkedveltebbek az egyrétegű dudoros rátétek.

Az egytagú lapított gömbös gyöngyöknél a 3 db dudoros díszekhez hétféle változatban egy-, két- és háromrétegű dudor, illetve vonal-, hurok- és hullámvonal-folyatott rátétdíszek kapcsolódnak, amelyek ötféle típusváltozatot alkotnak. A 4 db egyrétegű dudoros díszhez kétrétegű dudor, vonal- és hurokfolyatott rátét kapcsolódik, és együtt négyféle típusváltozatot alkotnak. Jellegzetes, hogy az 5 db dudoros rátéteseknél két változatban már csak az egyrétegű dudor és a hurokfolyatott rátétdísz variálódik. A hatdudoros lapított gömbösöknél jellegzetes a változatok variációs száma: négyféle változatot alkotnak a kétrétegű dudoros, vonal-, hurok- és hullámvonal-folyatott díszítésekkel. A 8 db egyrétegű dudorosoknál már csak a hurokfolyatott változat található meg. A kétrétegű dudoros rátétesek esetében a rátétes változatok száma lecsökkent: csak a hurokfolyatott rátétek kapcsolódnak ehhez a díszhez. Az egytagú lapított gömbösöknél a háromrétegű dudorok önálló díszek, a négyrétegű dudorosokon háromrétegű dudor és vonalfolyatott rátétdísz variálódik. (Ez utóbbi díszhez csoportosítható a négyrétegű betétdíszes kelta gyöngy is.)

A vonal-, hurok-, hullámvonal-, hullámvonalköteg- és sűrű hullámvonalköteg-folyatott rátétek önálló rátétdíszek. Itt az ötszörös vonalfolyatott rátétes a kivétel, amelyhez még hullámvonal-folyatott rátétdísz is tartozik.

Az iker lapított gömbösöknél jóval kevesebb a típusváltozat. Itt is a háromdudorosok a legdíszesebbek: kétrétegű dudoros, hurok- és hullámvonal-folyatott rátétek háromféle variációban jelennek meg. A négydudorosoknál csak a kétrétegű dudor a rátét, az öt- és hatdudorosoknál pedig csak a hurokfolyatott rátét a másodlagos dísz. Az iker lapított gömbösöknél a kétrétegű dudorok csak hurokfolyatott rátétekkel alkotnak típusvariációkat. A szórt pettyes díszítés két színben (vörös és világoskék) önálló rátét. Míg a gyöngytesteken a folyatott rátétdíszekkel csak a hurok- és hullámvonal-folyatott rátétek variálódnak, addig a hurok- és hullámvonal-folyatott díszek önálló rátétdíszek.

A rövid hengeresek esetében a folyatott rátétek is többnyire önálló díszítések. Csak a vonalfolyatott rátétesekhez kapcsolódnak hurok-, illetve hullámvonal-folyatott rátétdíszek. Közöttük leggyakoribb az ötszörös hurokfolyatott rátétdíszes változat; az összes folyatott díszes gyöngy mintegy fele kapott ilyen díszítést (43).

A hosszú hengeres formáknál a 3 db egyrétegű dudorosokhoz csak egyrétegű dudoros rátét, a 4 db dudorosokhoz vonalfolyatott, és a 7 db dudoroshoz hurokfolyatott rátét tartozik. Az egyrétegű szórt pettyes és a vonal-, illetve a hurokfolyatott rátétes változatok önálló díszítések. A 2 vonalfolyatottnál pedig a hullámvonalköteg-folyatott rátéttel együtt alkotják a típusváltozatot.

A hordóformáknál a 6 db kétrétegű dudorhoz hurokfolyatott rátét tartozik, a hurok-, hullámvonal- és hullámvonalköteg-folyatott rátétek önálló díszek.

A gyűrű és korong alakúaknál a hullámvonal-folyatás önálló rátétdísz. A hosszú hasáb alakú gyöngy díszei a vonal- és hurokfolyatott rátétek.

A rátétdíszes gyöngytestek főleg sötétvörös, vörösesbarna, szürkésbarna, gyakran szürkésfekete, fekete és ritkábban fehér, sárga, drapp, türkizkék és zöld színűek. Az egyrétegű dudoros rátétdíszek színei: fehér, sárga (és árnyalatai), drapp, kék, vörös; a kétrétegű dudorosoké: fehér + világoskék, fehér + világos türkizkék, fehér + sötétzöld, sárga + vörös, sárga + zöld, sárga + kék, sötétvörös + világosbarna, világosbarna + fekete.

Az általunk eddig vizsgált kora avar kori dudoros rátétdíszesek (és variációik) alapszínei gyakran vörös és fekete színárnyalatúak (*3. táblázat*),[139] amelyek a dudoros és a kétré-

tegű dudoros díszűeket is tartalmazó gyöngysorokon hasonló arányban fordulnak elő (17 és 16 sír). 11 sírban mindkét szín azonos arányú. Hasonló gyakoriságúak a barna és a fehér tónusú alapszínűek is (11 és 10), amelyek összesen 6 sír gyöngysorán találhatók meg. Ez a négy jelentősebb alapszín az 1966/59., 1966/63. (*3. kép 3*), 1967/96., 1999/26. és 1999/56. sírban együtt is előfordul, sőt az utóbbi kettőben még a türkizkék/zöld is megjelent. Az alapszínek közül a kobalt (1971/46. sír; *1. kép 1)*, a sárga (1971/37. sír), a drapp (1966/11., 1966/45. (*2. kép 1*), 1966/56. sír; *3. kép. 1*) gyöngyök aránya (15 és 8 sír) eltér az 1 cm-nél nagyobb átmérőjűekétől. A dudoros és a kétrétegű dudoros rátétesek esetében is az 1 cm-nél nagyobb példányok vannak többségben. Az eddigi elemzések eredményei azt mutatják, hogy a rátétdíszes üveggyöngyök átlagos átmérői a 7. század közepétől – második felétől 1 cm-nél kisebb, csökkenő méreteket mutatnak.[140] Ezzel szemben a fenékpusztai rátéteseknél ez a csökkenő folyamat nem mutatható ki, hiszen itt közel azonos a kisebb és a nagyobb méretűek számaránya. Ez azt is mutatja, hogy az elemzett leletanyagunk főleg a kora avar kori emlékekhez köthető. A 670 körüli időszakra keltezett 1966/79. sír[141] gyöngysorán is az egyrétegű dudoros rátétesek mindkét méretcsoportja megtalálható, és itt még a kétrétegű rátétes opak gyöngyök is nagyobbak 1 cm-nél *(3. táblázat).*

A Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal előtti temető gyöngysorainak csoportosítása

A 33 sír nyaklánca – összetételük alapján (kronológiai besorolással) – négy csoportba lett rendezve.[142]

Késő római és késő antik gyöngyökből álló nyakláncok

Az 1963/3. sír 13 darabos gyöngysorát késő római tradicionális formák,[143] 3 fekete, 1 fehér, 1 világoszöld, 3 kölesméretű zöld, 2 színtelen, 1 aranyfóliás lapított gömb, 1 kéttagú aranyfóliás, 1 hosszabb henger mellett egy fényes fekete alapon 6 db világossárga + fekete kétrétegű dudoros és áttetsző világoskék, hurokfolyatott rátétdíszes, hordó alakú opak üveggyöngy[144] alkotja. A gyöngysor összetétele alapján a 6. század második felére – harmadik harmadára keltezhető.[145]

Az 1971/46. sír 22 darabos gyöngysora 15 típusvariációból áll[146] (*1. kép 1*). Többségük késő római tradíciójú forma: egy- és kéttagú ezüstfóliás, világoskék lapított gömb, kétrétegű (tekercselt felületű) dudoros rátétes lapított gömb, 2 db hasábos borostyántöredék, rövid bikónikus és többtagú ezüstfóliás rúdgyöngy, 2 sötétkék hosszabb hengeres, világoskék, hosszú bikónikus, világoskék, vaskosabb hosszú henger.[147] A késő antik rövid gyöngysor a párhuzamok alapján tágabb időhatárok közé, a 6. század második fele – 7. század közepe, harmadik negyede közötti időszakra tehető.

---

139 Pásztor 2001, 140.

140 Pásztor 1996, 81, 3. j., 3. táblázat.

141 Müller 1999, 166, 176, 7. kép 79. 1–5.

142 Pásztor 2010, 353–362.

143 Pásztor 2010, 353.

144 Dudoros rátétek nélküli, hordóforma kék hurokfolyatással ld. Tempelmann-Mączyńska 1985, Taf. 3, Gruppe XXII: 328a.

145 A kék és zöld rövid hengeres kölesek a 6. században is kimutathatók (Siegmund 1998, 73, Taf. 1. 36.1, Komb. Gruppen C és G: 570–610, a C csoportban: 530–555 általános a jelenléte; Bierbrauer 2004, 72–73, 4. kép 4a.

146 Pásztor 2010, 353.

147 Siegmund 1998, Taf. 1. 1.6–65. Római hagyományú, világoskék, monokróm hosszú hengeresek pl. Wanten 44. sír (Siegmund 1998, 75, Taf. 1. 47.5, Komb. Gruppen H és I). Áttetsző kék, hosszú bikónikus formák pl. Xanten I. 46., 302. sír, Junkersdorf 128. sír (Stare 1980, Komb. Gruppen F és G), Krajn 31. sír (Stare 1980, Taf. 16. 64: 9, Taf. 28. 68: 3, Taf. 29. 292: 1; Taf. 88. 3). Rúdgyöngyök borostyánokkal és kölesméretűekkel Krajn 259. sír (Stare 1980, Taf. 79. 4).

Az 1971/85. sír rövid nyakláncának 13 db gyöngye 10 típusvariációt tartalmaz:[148] 2 fekete, lapított gömb alakú köles, 1 sárga, kölesméretű rövid henger, kisebb méretű, kéttagú fekete lapított gömbös opak, egy-, két- és háromtagú aranyfóliás lapított gömbösök, 2 db áttetsző világoskék, hosszabb henger, sötétzöld, téglalap átmetszetű, hosszú hasáb alakú, áttetsző üveggyöngy és egy nagyobb méretű, fekete alapon sűrű sárga hullámvonal-rátétdíszes opak[149] üveggyöngy. A gyöngysor az előző sírokhoz hasonlóan késő római, késő antik hagyományú gyöngyökből áll, keltezése tágabb időhatárok között értelmezve a 6. század.[150]

Az 1971/34. sír gyöngysora 20 + 1 (borostyán) szemből áll, amelyek 9 típusvariációt képviselnek.[151] Fekete és kék kisebb, egy nagyobb lapított gömb, háromtagú aranyfóliás rúd, 7 db kék, vaskosabb hosszú henger és vékonyabb kék, hosszabb henger, és egy sárga-kék többrétegű betétdíszes kelta gyöngy mellett egy nagyobb méretű, kék testű, sűrű fehér hullámvonal-folyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú opak üveggyöngy alkotja.[152] Ez utóbbi példány párjai a 1999/4. és 1966/45. sír (*2. kép 1*) fekete példányainál is láthatók. A gyöngysor gyöngyei római kori, késő antik hagyományú formák. A hosszú hengeresek példányokat a krajni temető nyakláncain is láthatjuk.[153] A gyöngysor összetétele és a párhuzamok ismeretében tágabb időhatárok közé, a 6–7. századra keltezhető.

KÉSŐ RÓMAI, ILLETVE KÉSŐ ANTIK HAGYOMÁNYÚ ÉS GERMÁN JELLEGŰ GYÖNGYÖKBŐL ÁLLÓ FÜZÉREK

Rövidebb gyöngysorok

Az 1967/87. sír egyszerű, rövid nyakláncára barna, fekete egy- és kéttagú, kölesméretű, barna apróbb egy- és kéttagú opak lapított gömb, egy- és kéttagú apróbb arany- és ezüstfóliás gyöngy közé 1 db háromtagú, fehér alapon türkizkék hurokfolyatott rátétdíszes opak gyöngyöt fűztek.[154] A sötét köles és apróbb, szabályos lapított gömbösök tradicionális késő antik műhelytermékek,[155] amelyek – a háromtagú türkiz rátétdíszes opak üveggyönggyel[156] együtt – a korai Meroving-kori germán nyakláncok kedvelt gyöngyfajtáihoz tartoznak. A gyöngysor a párhuzamai alapján a 6. század második fele – 7. század első harmada közötti időszakra tehető.

Az 1976/1/1. gyermeksír rövid nyakláncára kisebb méretű sötétbarna, illetve római hagyományú zöld, kék és vörös hasábos gyöngyök közé egy korai millefiori töredékgyöngyöt is felfűztek.[157] A kora középkori Mediterráneumban és a Rajna vidékén már a 6. században szélesebb körben elterjedt ez a sajátos készítési technológiával előállított „ezer virág" mintájú gyöngyfajta.[158] Kedveltsége töretlen a 6. század vége – 7. század első fele/közepe időszakának Meroving-kori germán gyöngyviseletében is.[159] A kora avar

---

148 PÁSZTOR 2010, 353.

149 Közeli formai párhuzamát ld. KOCH 1977, Farbtaf. 2. 27, Farbtaf. 27. 19; KOCH 1997, Taf. 9. 27, Taf. 32. 146. Párhuzamait Keszthely-Fenékpusztán az 1966/45. (*2. kép 1*), 1971/34. (*3. kép 2*), 1999/64. sír fekete és kék testű, sűrű hullámvonalfolyatott, rátétes példányai között találjuk meg.

150 Hasonló rövid nyakláncok említhetők pl. a bezenyei 11. langobard női sírból (BÓNA 1956, 192, Taf. XLIII. 9).

151 PÁSZTOR 2010, 353.

152 Pl. SIEGMUND 1998, 74, Taf. 1. 37: 3, Komb. Gruppe C, 4 fázis: 530–555.

153 STARE 1980, Taf. 16. 31: 9, Taf. 27. 61: 2, Taf. 80. 266: 5, Taf. 102. 336: 1.

154 PÁSZTOR 2010, 353–354, 362, Taf. 1a.

155 Pl. Viminacium 134. és 119. sír: A-fázis, 4. század vége – 5. század első harmada (IVANIŠEVIĆ ET AL. 2006, 119); SIEGMUND 1998, 40, Taf. 1. 1.1, 42.1–42.2.

156 KOCH 1977, 207, Farbtaf. 3.34, 5–6, Perlen Gruppe 34. Már az 525–526 közötti időszakban megjelenik ez a típus (Stufe 1–2) és tovább él a 7. század elején is (Stufe 3–4), ld. SIEGMUND 1998, 63, 68, Taf 1. 32.6–32.7, Komb. Gruppen E–F; Weingarten 755. sír (SASSE–THEUNE 1996, Abb. 12a–b). Ld. még a jelen tanulmány kölesgyöngyökről szóló részét.

157 STRAUB 2000, 205, 222, 3. kép 2–3; PÁSZTOR 2010, 354.

158 ANDRAE 1975, 159–162.

159 KOCH 1977, 218, Farbtaf. 8. Az 1976/1/1. sír példányához az M 60 példány áll a legközelebb.

kori nyakláncokon felbukkanásuk ritka. Az 1976/1/1. sír gyöngyei többségükben késő római, késő antik hagyományúak. A gyöngysor a korai millefiori gyöngy segítségével tágabb értelemben keltezhető a 6. század második fele – 7. század első harmada közötti időszakra.[160]

Az 1980/2. sír 39 darabból álló gyöngysorának összetétele eltér az eddig elemzett soroktól.[161] A gyöngysort lapított gömbös, erősen irizáló felületű, virágmintás millefiori, 3 db kölesméretű aranyfóliás üveggyöngy, késő római hagyományú – a pannóniai gepida és langobard, illetve a Meroving-kori germán (frank, alamann, bajor) és italo-langobard gyöngysorokon is gyakorta felbukkanó – fehér lapított gömb, fehér, zöld, vörös színű rövid henger, hasábos és lecsapott sarkú hasábos monokróm üveggyöngyök és egy mészkőkorong alkotja.[162] A legfiatalabb korú gyöngyszem a millefiori gömbös forma.[163] Így a nyakláncot a sír poncolt felületű ezüstfibulájának lelethorizontja[164] és a gyöngysor összetétele keltezi a 6. század harmadik harmadára – a 7. század elejére.

Az 1963/4. sír rövid sora késő római – késő antik sötétbarna, hosszabb hengeresek mellett többségében díszítetlen és néhány hurokfolyatott rátétdíszes, lapított gömbös, illetve hengeres[165] opakgyöngyből állt. Közülük kiemelendő a barna alapon barnássárga és vöröses, szabálytalanul hurokfolyatott, hosszú hengeres opak.[166] A gyöngysor – összetétele és az általunk fellelt Meroving-kori germán párhuzamok alapján – a 6. század harmadik harmadára – a 7. század elejére, első negyedére keltezhető.[167]

Az 1963/11. sír egyszerű gyöngysora (*1. kép 2*) többnyire egy- és kéttagú sárga, zöld, kék, fehér lapított gömb és gyűrű alakú gyöngyökből áll, amelyek közé egy áttetsző sötétkék római – késő antik hosszabb henger alakú, egy fekete alapon sárga dudoros rátétdíszes és egy sárgásfehér alapon vörös pont és türkizkék hurokfolyatott rátétes opak gyöngyöt is felfűztek. Ez utóbbi példány viszonylag ritka a rátétdíszesek között,[168] segítségével a gyöngysor keltezése a 6. század harmadik harmada és a 7. század első harmada.[169]

Az 1966/53. sír füzérét 2 db kék köles mellett többségében sárga, kék és fekete egy- és kéttagú, néhány korong, hengeres és kék színű hasábos monokróm gyöngy és pl. a 1963/18. síréhoz (*1. kép 3a–3b*) hasonlóan fehér alapú, türkizkék hurokfolyatott rátétes iker, illetve sárga dudoros rátétes, fekete, rövid henger alakú opak gyöngy alkotja. A gyöngysor a 6. század első harmada és a 7. század első harmada közé keltezhető.[170]

Az 1999/4. sír rövid gyöngysora az előző síréhoz hasonló összetételű nyakék. Itt is a vörös-

---

160 Pásztor 2010, 354.

161 Pásztor 2008, Abb. 4; Straub 1999, 181–182, 191, 3. kép 1–2.

162 Ld. még jelen tanulmány hengeresekről és hasábosokról szóló részét. Italo-langobard párhuzam: I Longobardi 1990, I. 54b. A mészkőből faragott korongot is a gyöngyök közé soroltuk (Straub 2000, 191, 2. kép 1). Hasonló formájú, nagyméretű korongokra borostyánból példa: Dél-Oroszország késő antik (Alekszejeva 1978, Tab. 23. 7–9); Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 9. sír (Barkóczi 1968, Pl. LX; Pásztor 2011, 1. kép 1); nagyméretű, áttetsző zöld, korong alakú üveggyöngy többsoros, kora avar kori színes nyakláncon: Zamárdi 518–519. sír (L'orodegli Āvar 2000, 117–118, cat. 124).

163 Koch 1977, Farbtaf. 6. M 23.

164 Straub 2000, 183, 2. kép 4, 3. kép 4. Hasonló összetételű gyöngysort említhetünk pl. a bezenyei 1. és 17. langobard női sírból is (Bóna 1956, 192, Taf. XLIII. 3, 13), vagy a kora avar kori ferencszállási 8. sírból (Pásztor 2008, 323, Abb. 4).

165 A gyöngytípus 525–590/600–620/630 között időszakra keltezhető a frank emlékek között (Koch 1977, Farbtaf. 3. 33: 12; Siegmann 1997, 137, Pl. 4. 1–2), a dudoros és hurokfolyatott hosszú hengeres 590/600 körül időszakra tehető (Koch 1977, 202, Farbtaf. 2. 20,2 és 20,7).

166 Schtrezheim 388. és 208. sír (Koch 1977, Farbtaf. 3. 29: 5: Stufe 3: 565–590/600 között, Farbtaf. 3. 37,4; Siegmund 1998, 73, Taf. 1. 35. 23, Komb. Gruppe G–H), Berghausen 11. és 37 sír, Komb. Gruppe A csoprtba tartozó gyöngyök között (Koch 1982, 60).

167 Pásztor 2010, 354.

168 Schrezheim: 590–630 között (Koch 1977, Farbtaf. 2. 21: 2–3); Csákberény 104. sír (Pásztor 1996, 2. színes t. 11.1, 49), 168. sír (Pásztor 1996, 3. színes t. 16.1); Pleidelsheim (Koch 2001, Pl. 4. 21, 15).

169 Pásztor 2010, 354–355.

170 Pásztor 2010, 355.

sárga hurok- (9), hullám- (3) és vonalfolyatott (1) rátétdíszes hengeresek dominálnak néhány fekete köles, három zöld rövid henger, sötétkék lecsapott sarkú hasábos és vörös hosszú hengeres kísérőgyöngyökkel tarkítva.[171] A nagyobb alakú, fekete alapon fehér hullámvonalfolyatott, rátétes lapított gömb alakú – keltező érték nélküli – késő római, késő antik hagyományú, a 6. és 7. században általánosan kedvelt példány (hasonló az 1966/45. sírban; *2. kép 1*) gyakran felbukkan a Meroving-kori germán és italo-langobard füzéreken is.[172] A lánc különlegesebb nyugati-germán gyöngye a vörös-sárga hurokfolyatott, kék vonallal áthúzott rátétdíszes fehér hasáb.[173] A gyöngyök közé 3 db átfúrt késő-római bronzpénzt és egy keresztdíszes bronzlemezt is felfűztek. Ez a nyakék a késő antik hatású, bizánci divatot is követő germán (főként gepida és langobard, illetve Meroving-kori germán és italo-langobard) viseletben elterjedt, drágakövek (pl. ametiszt, gránát, stb.), illetve színes üveggyöngysorok közé fűzött nemesfém brakteátákkal, bizánci érmekkel vagy medálokkal is díszített ékszerfajták egyszerűbb, köznépi változata.[174]

A virágkehely formájú, öntött bronzkosaras fülbevalópárral, nyakékkel felékszerezett, kétsoros csontfésűvel és orsógombbal eltemetett leányka kőpakolásos sírját a 6. század végére – 7. század első harmadára/felére keltezhetjük.

Az 1999/1. sír halottjának egyetlen ékszere volt az a 23 darabból álló színes gyöngysor,[175] amelyet 12 db sötétvörös alapon sárga, illetve fehér hurokfolyatott, 1 db fehér alapon türkizkék hurokfolyatott rátétes opak[176] és 1 db millefiori töredék közé kísérőgyöngyként illesztett monokróm fehér, zöld rövid henger, vörös, fehér, sárga, fekete lapított gömb és 2 db vörös hasábos gyöngyből fűztek. A lánc együttesen a 6. század harmadik harmadára – 7. század első harmadára keltezhető.

Hosszabb gyöngysorok

Az 1966/54. sír vegyes összetételű, 45 darabból álló gyöngysora 20 típusvariációt tartalmaz. A sárga, fekete, egy-, két- és háromtagú lapított gömbös, kölesméretű (2) opak mellett többnyire áttetsző sötétkék, zöld, fekete gyűrű, (keki) bordázott gömbös, hengeres, hasábos, lecsapott sarkú hasáb, rövid bikónikus alakú üveggyöngyök közé hasábos karneolt és gyűrű alakú kagylót is felfűztek. A gyöngysor mutatósabb darabjai a barna alapon fehér dudoros és fekete alapon fehér + sötét türkizzöld kétrétegű rátétes lapított gömb, a fekete alapon széles sárga dudoros iker opak és a fekete alapon világos drapp sűrűbb hullámvonalköteg-folyatott rátétes, hosszú henger alakú opak üveggyöngy.[177] A nyaklánc zömében kronológiailag nehezen besorolható, késő római formákból áll. A sárga dudoros rátétes iker opak szintén késő antik hagyományokkal bír. Korhatározónak a sötétbarna fehér dudoros és a fekete kétrétegű dudoros (szemes) opak gyöngyöket tekinthetjük,[178] amelyek segítségével a gyöngysort a 6. század második fele és a 7. század első harmada közé keltezhetjük.[179]

Az 1966/45. sír 74 darabos gyöngyfüzére 41 féle típusvariációból áll (*2. kép 1*).[180] Kísé-

---

171 PÁSZTOR 2010, 355.

172 KOCH 1977, 204–205, Farbtaf. 2. 27,7; KOCH 1997, 146; KOCH 2001, Farbtaf. 5. 27, 29; SIEGMUND 1998, 68, Komb. Gruppe B, Fazis 2: 420–485 között; SIEGMANN 1997, Taf. 3. 1. gyöngysor: 6. század első harmada – első fele; I LONGOBARDI 1990, 41–42, I. 24h.

173 Hasonló díszítés és forma pl. KOCH 2001, Farbtaf. 3. 67. 1–3; KOCH 1997, 145 és Farbtaf. 7. 67,1–67,3.

174 A drágakő (pl. ametiszt, gránát, stb.), illetve színes üveggyöngy soraiba nemesfém brakteátákat, bizánci érmeket vagy medálokat is fűztek, pl. BÓNA 1974, 56, 80. kép; Romans d'Isonzo 79. sír (I LONGOBARDI 1990, 434–435, X. 96b).

175 PÁSZTOR 2008, 323, Abb. 3; PÁSZTOR 2010, 355, Taf. 1c.

176 Pl. 1963/18. sír (*1. kép 3a–b*), 1966/51., 1966/56. (*3. kép. 1*) és 1966/57. sír.

177 KOCH 1977, Farbtaf. 5. R2; I LONGOBARDI 1990, 454, X. 138.

178 PÁSZTOR 1995, I. t. 12. 2, 73. Meroving-kori frank gyöngysorok között ld. KOCH 1977, Farbtaf. 2. 24,9 – első felbukkanása a Stufe 4 vége (620–630).

179 PÁSZTOR 2010, 355–356.

180 PÁSZTOR 2010, 356 (tévesen 1966/18. sírszámmal közölve).

rőgyöngyei között megtalálhatók a Keszthely-Fenékpusztán gyakoribb sárga monokróm lapított gömb alakúak mellett a késő római – antik hagyományú zöld és kék hosszabb hengeresek, hasábok, rövid bikónikusak, kék és sárga gerezdelt lapított gömbösök és az 1999/4. síréhoz hasonló, nagyobb, fekete, lapított gömbös példány világossárga, sűrű hullámvonalfolyatott rátétdísszel. Emellett az 1971/1/1. síréhoz hasonló hasábos millefiori töredéket, barna testű, fehér, illetve fehér alapon türkizkék hurokfolyatott rátétes, fekete alapon fehér dudoros és a fehér + kék kétrétegű dudoros rátétes opakot (pl. 1966/51., 1966/56. és 1966/57. sír), hasábos borostyánt és karneolgyöngyöt is felfűztek. A gyöngysor különlegesebb gyöngytípusát a fehér alapon kék hullámvonalköteg-folyatott rátétdíszes, lapított gömbös példányok (3) képviselik.[181] A gyöngysort valószínűleg 3 db apró bronzkarikával kapcsolták össze. Keltezése a 6. század második fele és a 7. század első harmada közötti időszak.

Az 1963/18. női sír 91 db gyöngyből álló füzérének (*1. kép 3a–3b*) forma- és színvilága eltér a Kárpát-medencei kora avar koriakétól. Jelentős hányadát (71) a sötétbarna és fekete egy-, két- és háromtagú kölesméretűek alkotják, amelyeket áttetsző zöld és kék lapított gömbösök (4), zöld hatszögű hasábosok (3), egy-egy kék hosszabb henger, zöld hosszú henger, zöld hosszú bikónikus, sötétkék gyűrű és hordó alakú gyöngyök és egy gömbre csiszolt karneol tarkít. E típusok késő római, illetve késő antik hagyományú gyöngytípusok, [182] amelyek az 5. századi germán, illetve gepida és langobard sírokban is előfordulnak. Keltező értéke a háromdudoros és hurokfolyatott rátétes opak mellett a vörösesbarna alapon sárga és fehér hurokfolyatott[183] és a vörös alapon okkersárga hurokfolyatott rátétes, illetve a fehér türkizkék rátétes iker opak gyöngyöknek van (ez utóbbi háromtagú változatát az 1967/87. sírból is ismerjük).[184] A gyöngysor összetétele alapján a 6. század harmadik és a 7. század első harmada közötti időszakra datálható.

Az 1966/49. sír jelentős részét a sötétbarna, fekete, többségükben korong alakú korai kölesméretűek (82 db egytagú, 6 db kéttagú), köztük egy-egy sárga, zöld és világoskék példány alkotja.[185] Viszonylag magas a monokróm világossárga (köztük 1 db világoskék) egy- (8), két- (9) és háromtagúak (1) aránya. A kísérőgyöngyök között egy áttetsző kék és egy fehér rövid hengeres díszítetlen opak gyöngy is szerepel. Rátétdíszes gyöngyök csak az egytagú fekete-sárga dudoros, az egy vonaldíszes lapított gömb (4), illetve a fehér alapú vörös-fehérkék háromrétegű dudoros rátétdíszes opakok. Ez utóbbi példány a Meroving-kori gyöngyök között a 6. század végén – 7. század első harmadában jelent meg.[186] A világossárga monokrómok a sárga dudoros rátétesekkel együtt az avar kori gyöngyfüzérek legkorábban felbukkanó típusaihoz sorolhatók. Az egy vonaldíszes rátéteseknek nincs keltező értékük.[187] A főleg római, illetve késő antik tradíciójú monokróm kölesekből, lapított gömbösökből és kevés keltező értékű rátétdíszesből álló nyakláncnak a 6. század harmadik harmada – 7. század eleje közötti időszakra való datálását a sír kora avar kori, rovátkolt gyönggyel díszített bronz fülbevalója is megerősíti.[188]

A 2000/69. sír 114 darabos gyöngysora[189] 55 db sötétbarna és fekete, 1-1 db fehér és zöld, 2 db keki színű egytagú korong, 2 db kéttagú keki, 1-1 db világosbarna és sárga három-

---

181 Siegmund 1998, Taf. 1, 46.6, 75. Komb. Gruppe C és D (530–570) bikónikus formában.

182 Ld. a jelen tanulmány kölesgyöngyökről, hengeresekről, hasábosokról, kúposokról és karneolokról szóló részét.

183 Koch 1977, 205, Farbtaf. 3. 33,15–16, Stufe 2–3 (545–590/600); Koch 1997, Pl. 9. 33: 24; Csákberény 349. és 55. sír: 7. század első harmada – közepe (Pásztor 1996a, 5. színes t. 35. 1–35.2).

184 Pásztor 2010, Taf. 1a.

185 Pásztor 2010, 356.

186 Koch 1977, 201, Farbtaf. 2. 15,2: korai felbukkanása Stufe 4 (590–630).

187 Koch 1977, 208, Farbtaf. 3. 40,3.

188 Müller 1999, 166, 174, 5. kép 2; Salamon–Erdélyi 1971, 92, Taf. 14. 88: 26, 37.

189 Pásztor 2008, 324, Abb. 5; Pásztor 2010, 356–358.

tagú és 1 db öttagú világoskeki, rúd alakú, kölesméretű gyöngy mellett 1 db sötétvörös alapon 4 db fehér-zöld-sárga háromrétegű dudoros és négyszeres sárga hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú opak, 7 db vörös alapon sárga hurokfolyatott, 6 db fehér alapon türkizkék hurokfolyatott, 1 db lapított gömb és 1 db hasábos millefiori, 1 db kettős csatornájú rácsmintás opak üveggyöngyből áll, Kísérőgyöngyként kék, világoszöld, kobalt színű lapított gömb, 2 db korong és 3 db sötétkék, lecsapott sarkú hasáb alakú opak gyöngyök jelennek meg. A folyatott rátétdíszesek a 1963/18. síréhoz (*1. kép 3a–3b*), a háromrétegű dudoros lapított gömb az 1966/49. síréhoz, a hasábos millefiori pedig a 1976/1/1. síréhoz hasonló gyöngytípus, amelyek a gyöngysort a 6. század harmadik és a 7. század első harmada közötti időszakra keltezik.

GERMÁN (TÖBBNYIRE MEROVING-KORI NYUGATI-GERMÁN) KAPCSOLATOKAT MUTATÓ, AVAR STÍLUSÚ GYÖNGYSOROK

Rövidebb gyöngysorok

Az 1966/51.,[190] az 1966/56.[191] (*3. kép 1*) és az 1966/57. sír[192] gyöngysorai jellegükben hasonló összetételűek: okkersárga egy- és kéttagúak mellett dudoros, hurok- és hullámvonal-folyatott, egytagú és iker lapított rátétdíszű opak üveggyöngyökből állnak. A 6. század végére – 7. század első negyedére, illetve középső harmadára keltezhető, vörösesbarna alapon és sárga és fehér-világoskék egy- és kétrétegű dudoros rátétes opak 1-1 példánya szintén két nyakláncon is látható.[193] Az 1966/51. és 1966/56. sír (*3. kép 1*) szürkésfehér alapon türkizkék, illetve vörösesbarna alapon szürkésfehér hurokfolyatott rátétes iker[194] és egytagú lapított gömbös példányainak kora avar kori felbukkanása a Kárpát-medencében nem széleskörű, a rátétes gyöngyökön ezek a díszítőelemek gyakran másodlagos díszítések.[195] E típusok általában sötétvörös, vörösesbarna, ritkábban barna testű felületen vonal-, hurok- vagy/és hullámvonal-folyatott rátétdíszítésűek. A színes rátétdíszes üveggyöngyök családjába tartozó folyatott és hurokfolyatott rátétes gyöngyök főleg a 6. század végétől a 7. század első feléig/középső harmadáig tartó időszak színes láncain láthatók.[196]

A nyugati, Meroving-kori kapcsolatokat hordozó élénk színűek, vörös, vörösesbarna, barna alapon fehér, sárga[197] rátétűek[198] Rajna-vidéki, dél-németországi üvegkészítő műhelyekből származó kereskedelmi áruként kerültek az avar kori gyöngysorokra. A fekete alapon 4-4 db fehér + áttetsző kék vagy zöld kétrétegű dudoros rátétes (szemes) jellegzetes, az avar kori nyakláncokon gyakori gyöngyfajta, amely Fenékpusztán 14 db egytagú (1966/45. (*2. kép 1*), 1966/51., 1966/56. (*3. kép 1*), 1966/57., 1966/63. (*3. kép 3*), 1966/96. és 1966/97. sír) és 3 db kéttagú (1966/45. (*2. kép 1*), 1966/57. és 1999/26. sír) változatban fordul elő. Kedveltségük a 6. század végétől a 7. század közepéig, második harmadáig volt a legnagyobb.[199]

---

190 PÁSZTOR 2010, 358.

191 PÁSZTOR 2010, 358, Taf. 1d.

192 PÁSZTOR 2010, 358.

193 KOCH 1977, 144; PÁSZTOR 1966, 3. színes t. 19.

194 Hasonló fehér-türkizkék iker az 1963/18. sírból is említhető (*1. kép 3a–b*). Háromtagú párhuzamát ld. KOCH 1977, 207, Farbtaf. 3. 34, Stufe 3–4, Gruppe 34, 565–620/630 között; itáliai romanizált leletanyagban pl. Romans d' Isonzo 42. sír (RIEMER 2000, Taf. 7. 2) és Bisaccia 1. sír (RIEMER 2000, Taf. 78. 10b).

195 PÁSZTOR 2001, 141–142.

196 PÁSZTOR 1995, 75; PÁSZTOR, 1996 46–47, 5. színes t. 31–37.

197 6. század harmadik harmadából frank párhuzam említhető pl. KOCH 1997, 145, Taf. 6. 34: 49.

198 PÁSZTOR 1996, 46, 5. színes t. 35. 1–4; PÁSZTOR 2008, 32. j. További példa Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal 18., 45., 79. és 87. sír (MÜLLER 1999, 3. kép 18. 3, 5. kép 45. 5, 7. kép 79. 3, 87. 3), Keszthely-Fenékpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő 100. a sír (MÜLLER, 2002, Taf. 6. 2), Szegvár-Oromdűlő 126., 134. sír (LŐRINCZY 2004, 306–309, 5. kép 2–7, 7. kép 3–27), Deszk D 170. sír (LŐRINCZY 2003,175–176, 3. kép 1).

199 PÁSZTOR 1995, 73, I. t. 12.2, 20; PÁSZTOR 1996, 4. színes t. 21. 8.

A fekete testű, sárga dudoros rátétű, lapított gömbös gyöngytípus hosszú életű (1966/51. és 1966/56. sír),[200] már a késő római, 4. század végi leletanyagban is megjelent. Előfordul a 6. századi germán (pl. langobard) és Meroving-kori frank temetőkben is. A schrezheimi temető leletanyaga alapján a fekete vagy sötétszürke sárga dudoros gyöngy főleg az 590–650/660 közötti időszakban virágzó, hosszú életű, [201] de a 8. század elején is kimutatható típus. E típus (ikerváltozata már kevésbé) széles körben elterjedt mind az avar viseletben,[202] mind a Meroving-kori nyugat-európai[203] vagy a tradicionális római kori központi gyöngykészítő műhelyek vonzáskörzeteiben is.[204] Az 1966/51., 1966/56. (*3. kép 1*) és az 1966/57. sírok rövid, színes gyöngysorai a 6. század harmadik harmada és a 7. század első fele közötti időszakra keltezhetők.

Az 1963/16. gyereksír sárga, lapított gömb alakú monokróm típusai az avar kori nyakláncokon általánosan elterjedt gyöngyfajták.[205] Türkizkék színű monokrómokkal együtt hasonlóak láthatók az 1963/26. sír rövid nyakláncán is. Az 1963/16. sír fekete alapon fehér egyrétegű dudoros ikergyöngye[206] – amelynek egytagú párja az 1966/56. sírban található – (*3. kép 1*) főleg a 6. század vége – 7. század első harmada, első fele időszakában volt divatban. A 3 db gyöngyöt vélhetően belső-ázsiai gyökerű rituális szokás szerint[207] bajelhárítás céljából fűzték a gyermek nyakába.[208]

Hosszabb gyöngysorok

Az 1966/63. sír[209] (*3. kép 3*) füzére, amely a vörös és sárga színűek dominanciája miatt látszólag homogén összetételű, többségében olyan kora avar kori dudoros és hurokfolyatott rátétdíszes példányokból áll, amelyekhez hasonlókat az 1966/56. (*3. kép 1*), 1966/59., 1966/63. (*3. kép 3*), 1966/79., 1966/96., 1966/97., 1999/13., 1999/26., 1999/40. és 1999/56. sírok gyöngysorain is láthatunk.[210] A fekete alapon fehér + türkizkék, zöld kétrétegű rátétdíszes és vörös alapon fehér hurok és azon egy sárga vonalfolyatott rátétes változatúak[211] mellett a sárga, zöld monokróm lapított gömb és rövid hengeres kísérőgyöngyök is megjelennek a fűzéren. A füzér dísze még egy nagyobb méretű, sűrű hullámvonal-folyatott és a furatainál is folyatott rátétes, hosszú hengeres gyöngy is.[212] A gyöngysor keltezése a 6. század második fele – a 7. század első harmada.

Az 1999/13. sír kislányának nyaklánca[213] sárga, fehér, keki, vörös, sötét türkizkék és fekete, kisebb méretű egy- és kéttagú lapított gömb alakúak közé fűzött 2 db egy- és kétrétegű dudoros rátétes opak üveggyöngyökből áll. A fehér alapon 5 vörös dudoros és ötszörös türkizkék hurokfolyatott rátétes üveggyöngy viszonylag ritka.[214] Viszont a vörös alapon 3 fehér dudoros és háromszoros hurokfolyatott rátétdíszes opak üveggyöngy (és ennek válto-

---

200 Fenékpusztán 54 db fekete testű, 3–4 sárga dudoros rátétes egytagú opak található a 1963/11. (*1. kép 2*), 1966/49., 1966/51., 1966/53., 1966/56., 1966/59., 1966/63., 1966/79., 1967/96., 1967/97., 1999/26., 1999/56.; iker a 1966/54., 1966/59., 1967/96., 1992/26. és az 1992/56. sírok anyagában.

201 Pl. Cividale (I Longobardi 1990, 452 és 454, X. 138; Koch 1977, 198, Farbtaf. 1. 1,91,10; Koch 1977, Farbtaf. 2. 24.7).

202 Budakalász: 1 db iker, Szegvár-Sápoldal 5. sír: 1 db, Tác: 2 db (Pásztor 1995, I. t. 8.3–8.5, I. t. 18).

203 Koch 1977, 198, Taf. 1. 1,9–10.

204 Tempelmann-Mączyńska 1985, Taf. 4, Gruppe XXI: 212c; Olldag 1994, Pl. 3, 2. sor 2; Preda 1980, Pl. XXVI. M352, M344, M329.

205 Müller 2010, Taf. 36. 1963/16: 23; Pásztor 2010, 359.

206 Egytagú változatát ld. Pásztor–Vida 1991, 250.3; Pásztor 1995. I. t. 18.

207 Bóna 1979, 30; H. Tóth–Horváth 1992, 202–201.

208 Müller 1999, 156, 178, 9. kép 16.

209 Pásztor 2010, 359.

210 Részletesebb ismertetést a gyöngytípusról ld. az 1967/87. sír gyöngysoránál, valamint Pásztor 2010, 356, 362, 143. j. Avar kori párhuzamait láthatjuk a csákberényi 55., 349., 387., 397. sír 7. század első fele – középső harmadára keltezett leletanyagban is (Pásztor 1996, 2. színes t. 11.21–23, 3. színes t. 11.20).

211 Csákberény 55. sír (Pásztor 1996a, 49); frank párhuzam: Koch 1977, 208, Farbtaf. 3. 39,1.

212 Meroving-kori frank párhuzama pl. Koch 2001, Farbtaf. 8. 58,6.

213 Müller 2010, Taf. 83. 1999/13: 3; Pásztor 2010, 359.

214 Pl. Csákberény 68. és 104. sír (Pásztor 1996, 3. színes t. 16. 1, 2. színes t. 11. 1, 49).

zatai) a fenékpusztai és az avar kori gyöngydivat egyik kedvelt típusa,[215] amely már a legkorábbi avar emlékekben is megtalálható. Ezt a típust a szentendrei, a táci és a jutasi bizánci éremleletes sírok lelethorizontja a 6. század vége és 7. század első harmada – első fele közötti időszakhoz sorolja.[216]

Az 1967/96. sír 39 darabos gyöngysorán 25 féle típusvariációt különítettünk el. Közöttük a kék monokróm gyűrű, lapított gömbös, illetve a késő antik áttetsző kék hosszabb henger és az áttetsző kékeszöld üvegpohár-töredéken kívül különböző, a kora avar kori gyöngysorokon általános, s főleg az 1966/51., 1966/56., 1966/57., 1966/63., 1999/4. sírhoz hasonló, dudoros és folyatott rátétdíszes, egy- és kéttagú opak üveggyöngyök sorakoznak. A nyaklánc összetétele a 7. század első harmada – második negyede (közepe) időszakára jellemző.[217]

Az 1967/97. sír 88 darabból álló nyaklánca 39 típusvariációból áll, köztük 6 db hengeres és hasábos borostyángyöngy van. A gyöngysor néhány fehér, sárga monokróm lapított gömbös, illetve késő római – késő antik hagyományú áttetsző zöld kúp, hasáb, henger, kék bikónikus, kék bordadíszes kísérőgyöngy mellett az 1967/96. sírhoz (és párhuzamaihoz) hasonló, jellegzetesen kora avar kori dudoros és folyatott díszítésvariációjú opak üveggyöngyökből áll. Kiemelendő az avar kori gyöngyviseletben is viszonylag ritkán előforduló, sötétvörös alapon fehér sűrű hullámvonalköteg-folyatott rátétes gyöngytípus.[218] A gyöngysor a gyöngytípusok lelethorizontja ismeretében a 7. század első harmadára – első felére keltezhető.

Az 1966/59. és 1967/79. sír nyakláncainak nagy része dudoros és vonal-, hurok-, hullám-, és hullámvonal-köteg folyatott rátétdíszes üveggyöngyből áll.[219] Kísérőgyöngyök a sárga és kék monokróm lapított gömbösök, fehér rövid henger és sötétkék gerezdelt üvegek. A rátétdíszesek a kora avar kori 1966/18. (*1. kép 3a–3b*), 1966/49., 1966/51., 1966/56., 1966/57. sír színes rátéteseihez hasonló típusúak. Említésre méltó az 1966/59. sír sötétbarna alapon sárga hullámvonalköteg-folyatott rátétdíszes, hordó alakú üveggyöngye, amelyhez hasonló mintázatú példányokat a schrezheimi frank temető díszes gyöngyei között találhatunk.[220]Az 1966/59. sír gyöngysorát a 7. század első felére keltezhetjük, az 1967/79. sírt pedig a gyöngysorral együtt előkerült, ékvésést utánzó szalagfonat díszes, préselt bronzlemezes fibula alapján a 7. század harmadik negyedére – harmadik harmadára.[221]

Kétsoros nyakláncok

Az 1999/26. sír 32 gyöngye 22 típusváltozatot mutat (felső sor 21 db + alsó sor 11 db). A

---

215 3, 4, illetve 5 dudoros és három-, négy-, illetve ötszörös hurokfolyatott rátétes egytagú és ikerváltozatban. Egytagú: 1999/26., 1999/56. (3), 1967/96., 1966/59. (5), 1967/96. (2), 1999/26. (3), 1999/63. (3) sírok: sötétvörös alapon sárga és fehér; 1967/96., 1966/59. (1), 1967/96. sír (1): sötétvörös alapon sárga és sárga; 1966/59., 1966/63. sír (1): sötétvörös alapon szürkésfehér és szürkésfehér színű rátétek (*3. kép 3*); 1966/56. sír (*3. kép. 1*): vörös alapon világos drapp és sárga rátétdíszes; 1966/59. sír: vörös alapon világos drapp; 1999/26. sír (1): türkizkék alapon apró sárga és szürkésfehér; 1966/63. sír (4): vörös alapon fehér és sárga (*3. kép 3*); 1999/13. sír (1): fehér alapon vörös és türkizzöld; 1966/63. sír (1): sötétbarna alapon fehér és fehér (*3. kép 3*); 1966/59. sír (1): sötétbarna alapon sárga és fehér rátétdíszes. Iker: 1966/63. sír: (10) (*3. kép 3*), 1966/79. sír (2), 1999/56. sír: sötétvörös alapon sárga és fehér; 3 db sárgásfehér színű rátétdíszek, 1967/96. sír: sárga és sárga színű rátétdíszes opak üveggyöngy. Az alapszíneik a vörös, a sötétbarna, illetve a fehér, rátétdíszeik fehér, sárga, drapp váltakozása.

216 PÁSZTOR 1995, I. tábla 11.1–11.5. Pl. a csákberényi gyöngysorokon is a leggyakrabban viselt típusvariáció: 72., 257., 349., 367., 395., 104., 414., 55., 138., 55., 69., 397., 349., 55., 104., 300. sír (PÁSZTOR 1996, 3. t. 16.5–6, 2. t. 11.7–11, 3. t. 16.7–8, 16.10, 16.12–13, 2. t. 11.13, 2. t. 11.14, 3. t. 16.16–19). A legkorábbi temetkezésekben (pl. 18. és 104. sír) ugyanúgy fellelhető egy-egy példánya, mint ahogy a 7. század folyamán eltemetettek ékszerei között is. A temető legfiatalabb gyöngyös temetkezése a 414. sír.

217 PÁSZTOR 2010, 360.

218 PÁSZTOR 2010, 360.

219 PÁSZTOR 2010, 360.

220 E sárga mintás gyöngyök már a 6. század második negyedében megjelentek (KOCH 1977, 213, Farbtaf. 5. 50,2 és 50,8, Stufe 1, Gruppe 50 mit Federmuster). Ld. még Várpalota 5. langobard női sír (BÓNA 1956, 187, Taf. XXVIII. 12).

221 MÜLLER 1999, 165, 176, 7. kép 2.

többségükben folyatott rátétdíszes opak gyöngyök közé 10 db monokróm fehér, sárga, zöld és kék, egy- és kéttagú lapított gömbös, henger alakú típust tettek. Az általánosan elterjedt és a Meroving-kori germán gyöngyleletekkel kapcsolatot mutató kora avar kori gyöngyfajták közül kiemelendő az egytagú, fehér alapon sötétvörös + okkersárga kétrétegű rátétdíszes és a fehér alapon sötétvörös dudoros, türkizkék hullámvonalas rátétdíszes opak ikergyöngy, amelyek a Kárpát-medencei avar gyöngyleletek ritkábban felbukkanó típusváltozatai.[222] A gyöngysor keltezése a 6. század harmadik harmada és a 7. század első fele – középső harmada (?) közötti időszak.[223]

Az 1999/56. sír láncáról összesen 51 db gyöngyöt ismerünk (felső sor 18 db + alsó sor 33 db), amelyek között 31 db típusvariáció található.[224] A nyaklánc élénk színhatású, pedig 12 db sötét alapú (fekete, szürke) egytagú, illetve iker rátétes opak van közöttük. A füzér kevés kísérőgyöngyöt tartalmaz, és jelentős többségben vannak a kora avar kori gyöngydivat általánosan elterjedt dudoros és folyatott változatai, amelyek a Meroving-kori germán (frank, alamann és bajor) gyöngyökkel rokoníthatók. A késő antik előzményű gyöngytípusok száma kevés, legfeljebb az 1 db háromtagú türkizkék rúdgyöngy és a fekete alapon sárga dudoros változatok sorolhatók ide. Az eddig elemzett késő római típusokból pedig egyetlen példányt sem találunk közöttük. A folyatott rátétdíszesek száma 5 és 15 db, a gyöngysoron az egy- és kétrétegű dudorosok (és változataik) dominálnak. Közülük kiemelendő a fehér alapon vörös és türkizkék szórt pettyes opak ikergyöngy, amely ritkaság az avar kori nyakláncokon.[225] A sír leletanyagából az öntött, aranyozott bronz, kosaras fülbevaló a frank területek irányába, a niello díszes, aranyozott ezüstfibula (*Bügelfibel*) pedig a korai Meroving-kultúrkör felé mutat. Tehát a 30–40 éves fenékpusztai nő ékszerei egyértelműen nyugati-germán kapcsolatokról tanúskodnak.[226] A gyöngysor keltezése az ismert párhuzamok alapján a 7. század első fele.[227]

Késő antik és germán (többnyire Meroving-kori nyugati-germán) kapcsolatokat mutató, „bizánci" stílusú gyöngysorok

Az 1999/12. sír színes, 91 darabos gyöngysorának 30 féle típusváltozata az 1999/40. síréhoz hasonló összetételű.[228] Megtalálhatóak a hengeres és hasábos borostyánok mellett a késő római – késő antik kék és zöld hengeres, hasábos, lapított gömbös formák, az aranyfóliás egy- és többtagúak között a fekete kölesek, illetve a kisebb méretű egytagúak és összetettek. A lánc egyetlen nagyobb alakú gyöngye egy világosbarna színű, gerezdelt felületű áttetsző üveg. A vegyes gyöngysoron azonban nincs egyetlen kora avar korra jellemző, színes rátétes opak üveggyöngy sem. Helyette 6 db, fekete alapon sárga hullámvonal-folyatott rátétdíszes, úgynevezett csurgatott opak gyöngy[229] került a gyöngyök közé. Kronológiai besorolása bizonytalan.

---

222 A fehér-vörös + sárga rátétes példányok többsége a schrezheimi emlékanyagban az 525–565 közötti időszakban tűnik fel (Koch 1977, 199, Farbtaf. 1. 5,1). A vörös dudoros és türkizkék hullámvonaldíszes iker opak gyöngy párhuzama ez idáig még nem ismert.

223 Pásztor 2010, 360.

224 Müller–Straub 2002, Taf. 6. 2, 27, Abb. 4; Pásztor 2010, 360–361.

225 Közeli, egytagú párhuzamát a schrezheimi 615. sírból említhetjük, a 7. század közepéig élő típus (Koch 1977, Farbtaf. 1. 3,2).

226 Straub 2002, 27.

227 A sír és a fibula pannóniai langobard kapcsolatairól ld. Quast 2008, 366.

228 Pásztor 2010, 361.

229 Korai avar kori gyöngytípusok között a fekete-sárga rátétes gömbös opak típus ez idáig nem ismert. Hasonló díszítésű, fekete alapon sárga hullámvonal-folyatott gyöngyökre a késői avar kori gyöngysorokból jó párhuzamok említhetők, pl. Székkutas 139., 310. sír (Pásztor 2003, 337, 368, 4. kép 17.1; B. Nagy 2003, 139. kép 2, 105. kép 3), Homokmégy-Halom 144., 151. sír (Garam 1975a, Fig. 12. 144: 5, Fig. 13. 151: 3). Azonban ezek a formák nem gömbösek, hanem kúposak, orsók vagy hengeresek. (A késői avar kori hurokfolyatott és dudorokkal is ellátott, fekete-sárga színű rátétes díszű késői típusok szélesebb körben elterjedtek).

A temető térképen a késő antik 1971/46. sír (*1. kép 1*) közelében található. Stílusában közel áll az 1999/40. és az 1999/12. sír gyöngysoraihoz.

Az 1999/40. sír színes gyöngysora 143 db gyöngy 40 féle típusvariációjából áll. A késő római – késő antik hosszabb henger, lecsapott sarkú hasáb, gerezdelt lapított gömb, aranyfóliás egy- és többtagú formák és az apró fekete, barna és világos, kölesméretű opakok, fényáteresztő, illetve aranyfóliások közé monokróm sárga, fehér, kék lapított gömböst, több hurokfolyatott rátétest, illetve egy-, két- és háromrétegű dudoros rátétdíszest, valamint egy (az 1980/1/1. síréhoz hasonló) millefiori töredéket fűztek.[230] Ebből a láncból sem hiányzott az 1967/98. sír áttetsző kék korongjához hasonló formájú, színtelen változat sem (*2. kép 2*). Keltezése a 6. század harmadik harmada – 7. század első harmada közötti időszak.[231]

Az 1967/98. sír 47 darabból álló, vegyes, monokróm és rátétdíszes, leginkább barnakék színhatású gyöngysorán 21 féle típusvariáció található (*2. kép 2*). Kísérő gyöngyök a késő római – késő antik sötétkék áttetsző kék kúp, hosszú henger és zöld hasábok mellett a fehér rövid henger, világosbarna, barna monokróm lapított gömbös opakok, s a közéjük fűzött világosbarna alapon sárgás és fehéres rátétdíszes, illetve fehér és fekete testű két- és háromrétegű dudoros opakok.[232] A lánc legfeltűnőbb darabja egy nagyméretű, világoszöldes, korongos, áttetsző üveggyöngy.[233] Keltezése a 7. század első harmada.[234]

ÖSSZEFOGLALÁS

Az általunk négy csoportba sorolt 33 db gyöngysor alapvető jellemzője az, hogy a 1963/16. és 1963/26. sír kivételével mindegyikben megtalálhatók a késő római, illetve a késő antik hagyományú gyöngyök. Az 1. csoport egyértelműen különbözik a többitől, hiszen ide csak a római-antik tradicionális gyöngyökből fűzött korai Keszthely-kultúrás nyakláncok sorolhatók. A 2–4. csoport nyakfüzérein ezek a korai elemek már változó számban tűnnek fel, s szerepük nem meghatározó. Pl. az 1980/1/2. sír[235] késő római hagyományú nyakláncán csak egy korai millefiori, vagy az 1967/87. sír[236] úgynevezett korai kölesgyöngysorán egy háromtagú rátétes gyöngy az újdonság, míg pl. az 1967/96. sír színes, főleg nyugati-germán kapcsolatokat hordozó füzérén 1-1 kékes színű gyűrű, hosszabb henger és üvegpohár töredéke utal az antik hagyományokra.

A 2. csoportba azok a nyakláncok tartoznak, amelyeken a római és a késő antik példányok mellett meghatározó a Meroving-kori germán (frank, alamann, bajor) temetők ékszereiből ismert, zömmel a dél-németországi és Rajna-vidéki tradicionális üveggyártó műhelyekből származó gyöngyök szerepe.

A nyugati-germán kapcsolatokat hordozó gyöngyszemek a 3. csoport nyakláncain is számottevőek, de a késő antik hagyományú típusok sem tűntek el közülük. Ugyanakkor összetéte-

---

230 MÜLLER 2010, Taf. 67. 1: 2; PÁSZTOR 2010, 354.

231 MÜLLER 2010, Taf. 85. Gr. 1999/40: 17, 19; PÁSZTOR 2010, 361.

232 Barna alapon sárga dudoros és fehér hurokfolyatott (SIEGMUND 1998, Taf. 1. 35.12); vörös-fehér hurokfolyatott (SIEGMUND 1998, 71–72, Taf. 1. 35.11, Komb. Gruppen F–G, ritkán Komb. Gruppen D); fehér-vörös + fehér + kék háromrétegű dudoros (KOCH 1977, Farbtaf. 2. 15.1, Stufe 4); fehér-kék + fehér kétrétegű dudoros (KOCH 1977, 201, Farbtaf. 2. 14,1, Stufe 4 [590–630]).

233 Hasonló példány szintén bizánci típusú nyakfüzérről Keszthely-Fenékpuszta, Horreum 9. sírból került elő (BARKÓCZI 1968, Taf. LX).

234 PÁSZTOR 2010, 361–362.

235 STRAUB 2002, 27; PÁSZTOR 2010, 354, 362.

236 PÁSZTOR 2010, 353–354, 362, Taf. 1a.

lükben olyan stílusú ízlésvilágot tárnak elénk, mint amilyeneket a Kárpát-medencei kora és közép avar kori gyöngysorai képviselnek.[237]

A 4. csoport három színes, hosszabb, vegyes összetételű gyöngysora tulajdonképpen az 1–3. csoportba tartozó gyöngyformák típusváltozatait tartalmazza. E gyöngyök olyan stílusú füzéreket alkotnak, mint amilyenek például a romanizált észak-itáliai vagy Juliai-Alpok-vidéki (pl. krajni) langobard köznépi és a Keszthely-Fenékpuszta, horreumi avar kori előkelők bizánci stílusú viseletében is láthatók.[238]

Az elemzett keszthely-fenékpusztai gyöngysorok sokszínű és összetett etnikai és kulturális kapcsolatokról tanúskodnak, kiegészítve a Keszthely-kultúra romanizált lakosságának gyöngyviseletéről eddig alkotott képet.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton köszönöm Müller Róbert együttműködését és támogatását, hogy lehetővé tette a keszthelyi gyöngyleletek kutatását. A múzeumi gyűjtőmunkát Straub Péter segítette, akinek a gyöngysorokról, illetve az elemanalitikai vizsgálatokra kiválasztott gyöngyökről készített fényképfelvételeit ezúton is köszönöm. A pitvarosi avar kori temető gyöngyleleteinek feldolgozási lehetőségét Bende Liviának (†) biztosította számomra. Köszönöm Lőrinczy Gábornak, hogy a Szegvár-Oromdűlő avar kori temető gyöngyeinek elemzését lehetővé tette. Köszönettel tartozom Nagy Margitnak a Budapest III. Vályog u. avar kori leleteiről szóló, kéziratban lévő munkájának rendelkezésemre bocsátásáért. A rajzokat Ambrus Edit készítette.

Irodalom

Forrás

Id. Plinius: *Természetrajz az ásványokról és a művészetekről.* C. Plinii Secundi Naturalis Historia XXXIV–XXXVII. Ford.: Darab Á. – Gesztelyi T. Budapest 2001.

Adam 2002: *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Varia Archaelogica Hungarica 13. Hrsg.: Szentpéteri, J. Budapest 2002.

Alekszejeva 1978: Алексеева, Е. М.: *Античные бусы Северного Причерноморья.* Археология СССР. Москва 1978.

Alföldi 1926: Alföldi, A.: *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien.* Ungarische Bibliothek 12. Berlin und Leipzig 1924.

Alföldi 1957: Alföldi, M.: Schmucksachen. Perlen-Ketten-Anhänger. In: R. Alföldi, M. – Barkóczi, L. – Fitz, J. – Sz. Póczi, K. – Radnóti, A. – Salamon, Á. – Sági, K. – Szilágyi, J. – B. Vágó, E.: *Intercisa II. (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit.* Archaeologia Hungarica 36 (1957) 440–444.

Andrae 1973: Andrae, R.: Mosaikaugenperlen. Untersuchungen zur Verbreitung und Datierung Karolingerzeitlicher Millefioriglasperlen in Europa. *Acta Praehistorica et Archaeologica* 4 (1973) 101–198.

Bakay et al. 1966: Bakay K. – Kalicz N. – Sági K.: *A keszthelyi és a tapolcai járás. Magyarországi Régészeti Topográfiája.* Veszprém megye régészeti topográfiája 1.

---

237 Pásztor 2008, 322, Tab. 2.

238 Pl. Cividale (I Longobardi 1990, 390, 392, X. 49d, és 436, X. 96c); Stare 1980, Taf. 42. 3; Barkóczi 1968, Taf. LX; Vida 2011, 397–456.

Magyarország Régészeti Topográfiája I. Szerk.: Sági K. Budapest 1966.

BARKÓCZI 1968: Barkóczi, L.: A 6th century cemetery from Keszthely-Fenékpuszta. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 20 (1968) 275–311.

BIERBRAUER 2004: Bierbrauer, V.: A Keszthely-kultúra és a késő római továbbélés kérdése Pannóniában (Kr. u. 5–8. század). Újabb gondolatok egy régi problémáról (Die Keszthely-Kultur und die romanische Kontinuität in Westungarn [5.–8. Jh.]. Neue Überlegungen zu einem alten Problem). *Archaeologiai Értesítő* 129 (2004) 67–82.

BÓNA 1956: Bóna, I.: Die Langobarden in Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 7 (1956) 183–244.

BÓNA 1974: Bóna I.: *A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében*. Budapest 1974.

BÓNA 1979: Bóna I.: A szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz (Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten). *Archaeologiai Értesítő* 106 (1979) 3–32.

BÓNA 1983: Bóna I.: A XIX. század nagy avar leletei (Die großen Awarenfunde des 19. Jahrhunderts). *Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* (1982–1983) 1983, 81–160.

BÓNA 1991: Bóna, I.*: Das Hunnenreich*. Budapest 1991.

BÓNA 2002: Bóna, I.: Szolnok-Szanda. In: Bóna, I. – Nagy, M.: *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet.* Monumenta Germanorum Archeologica Hungariae 1. Red.: Bóna, I. – Garam, É. – Vida, T. Budapest 2002, 197–237.

BOON 1977: Boon, G. C.: Gold in glass beads from the ancient world. *Britannia* 8 (1977) 193–202.

BUCHTA-HOHM 1996: Buchta-Hohm, S.: *Das alamannische Gräberfeld von Donaueschingen (Schwarzwald – Baar – Kreis).* Stuttgart 1996.

BUORA–GÖMÖRI 1994: Buora, M. – Gömöri J.: *Római kori borostyánkövek Aquileiából és Scarbantiából a Civici Musei, Udine és a Soproni Múzeum gyűjteményéből (Kiállításvezető).* Sopron 1994.

ČILINSKÁ 1975: Čilinská, Z.: Frauenschmuck aus dem 7.–8. Jahrhundert im Karpatenbecken. *Slovenská Archeológia* 23 (1975) 63–96.

ČILINSKÁ 1976: Čilinská, Z.: *Slawisch-awarisches Gräberfeld Nové Zámky.* Archaeologica Slovaca Fontes 7. Bratislava 1976.

CSALLÁNY 1939: Csallány D.: Kora avarkori sírleletek (Grabfunde der Frühawarenzeit). *Folia Archaeologica* 1–2 (1939) 121–155.

CSALLÁNY 1961: Csallány, D.: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.).* Budapest 1961.

CS. DAX 1980: Cs. Dax M.: Keleti germán női sírok Kapolcson (Ostgermanische Frauengräber in Kapolcs). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 15 (1980) 97–106.

ERDÉLYI–NÉMETH 1969: Erdélyi P. – Németh P.: A Várpalota-gimnáziumi avar temető (Awaren-Friedhof Várpalota-Gymnasium). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8 (1969) 167–198.

FETTICH 1951: Fettich N.: *Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez* (*Archäologische Studien der späthunnischen Metallkunst*). Archaeologia Hungarica 31. Budapest 1951.

FETTICH 1953: Fettich N.: *A Szeged-nagyszéksósi hun fejedelmi sírlelet (La trouvaille de tombe princiére hunnique á Szeged-Nagyszéksós).* Archaeologia Hungarica 32. Budapest 1953.

FISCHER–GEISLER 1988: Fischer, T. – Geisler, H.: Herkunft und Stammesbildung der Baiern aus archäologischer Sicht. In: *Die Bajuwaren von Severin bis Tassilo 448–788.* Hrsg.: Dannheimer, H. – Dopsch, H. München 1988, 61–69.

GÁBLER 1990: Gábler D.: Kereskedelem. In: *Pannónia régészeti kézikönyve.* Szerk.: Mócsy A. Budapest 1990, 185–208.

GARAM 1975: Garam, É.: The Homokmégy-Halom Cemetery. In: *Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries*

of the Avar Period (567–829) in Hungary. 1. Ed.: Kovrig, I. Budapest 1975, 11–48.

Garam 1975a: Garam, É. : The Szebény I–III. cemetery. In: *Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary* 1. Ed.: Kovrig, I. Budapest 1975, 49–120.

Garam 1992: Garam, É.: Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit. In: *Awarenforschungen* 1. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 135–250.

Garam 1991: Garam, É.: *Die awarenzeitlichen funde aus Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum*. Bonn 1991.

Gesztelyi 1997: Gesztelyi T.: Kettős csatornájú üvegkameók (Glaskameen mit zwei kanälen). *Archaeologiai Értesítő* 123–124 (1996–1997) 63–74.

Gyulai katalógusok 1999: *A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön.* Gyulai katalógusok 7. Szerk.: Havassy P. Gyula, 1999.

Heinrich-Tamáska 2008: Heinrich-Tamáska, O.: Bemerkungen zur Landschafts- und Raumstruktur auf dem Gebiet der „Keszthely-Kultur". In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen.* Hrsg.: Bemman, J. – Schmauder, M. Bonn 2008, 431–447.

Honfoglaló magyarság 1996: *Honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus.* Főszerk.: Fodor I. Budapest 1996.

I Longobardi 1990: *I Longobardi.* Ed.: Menis, G. C. Milano 1990.

Istvánovits–Kulcsár 2006: Istvánovits E. – Kulcsár V.: Az első szarmaták az Alföldön (Gondolatok a Kárpát-medencei jazig foglalásról) (The first Sarmatian in the Great Hungarian Plain [Some notes on the Jazygian immigration into the Carpatian Basin]). *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 48 (2006) 203–237.

Ivanišević et al. 2006: Ivanišević, V. – Kazanski, M. – Mastykova, A.: *Les nécropoles de Viminacium à l'époque des Grandes Migration.* Collège de France – CNRS, Monographies 22. Paris 2006.

Katzameyer 1997: Katzameyer, T.: Verbreitungsbilder ausgewählter Perlentypen des Frühmittelalters in Süd- und Westdeutschland. In: *Perlen, Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November. 1994.* Kolloquien zur Ur- und Frühgeschichte 1. Hrsg.: von Freeden, U. – Wiezorek, A. Bonn 1997, 149–160.

Kiss 1977: Kiss, A.: *Avar Cemeteries in County Baranya.* Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 2. Ed.: Kovrig I. Budapest 1977.

Kiss 1983: Kiss G.: Egy avarkori fülbevalótípusról (Über einen awarenzeitlichen Ohrgehängentyp). *Archaeologiai Értesítő* 109 (1983) 100–112.

Kiss–Somogyi 1984: Kiss G. – Somogyi P.: *Tolna megyei avar temetők (Awarische Gräberfeld im Komitat Tolna).* Dissertationes Pannonicae Ser. III. No. 2. Budapest 1984.

Kiss 2008: Kiss, G.: Umwandlungen im archäologischen nachlass der Keszthely-Kultur im Laufe des 7. und 8. Jahrhunderts. Versuche zur Periodisierung. *Antaeus* 29–30 (2008) 265–277.

Koch 1977: Koch, U.: *Das Reichengräberfeld bei Schretzheim* I–II. Germ. Denkmäler Völkerwanderungszeit. Seria A, Band 13. Berlin 1977.

Koch 1982: Koch, U.: *Die fränkischen Gräberfelder von Bargen u. Berghausen in Nordbaden.* Stuttgart 1982.

Koch 1990: Koch, U.: *Das frankische Gräberfeld von Klepsau im Hohenlohekreis.* Stuttgart 1990.

Koch 1997: Koch, U.: Polychrome Perlen in Württemberg/Nordbaden. In: *Perlen, Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November. 1994.* Hrsg.: von Freeden, U. – Wiezorek, A. Kolloquien zur Ur- und Frühgeschichte 1. Bonn 1997, 143–148.

Koch 2001: Koch, U.: *Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim.* Forschungen und Berichte zur Vor- und

Frühgeschichte in Baden-Württemberg Band 60. Stuttgart 2001.

KOVRIG 1958: Kovrig I.: Megjegyzések a Keszthely-kultúra kérdéséhez (Remarks on the Question of the Keszthely Culture). *Archaeologiai Értesítő* 85 (1958) 55–74.

KOVRIG 1960: Kovrig I.: Újabb kutatások a keszthelyi avar kori temetőben (Neue Forschungen im frühmittelalterlichen Gräberfeld von Keszthely). *Archaeologiai Értesítő* 87 (1960) 136–160.

KOVRIG 1963: Kovrig, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. Archaeologia Hungarica 40. Budapest 1963.

LÁSZLÓ 1955: László, Gy.: *Études archéologiques sur l' histoire de la societé des avares.* Archaeologia Hungarica 34. Budapest 1955.

LIPP 1884: Lipp V.: *A keszthelyi sírmezők*. Monumenta Hungariae Archaeologica Aevi Praehistorici. Budapest 1884.

LIPP 1886: Lipp V.: *A fenéki sírmező.* Budapest 1886.

L'ORO DEGLI ĀVAR 2000: *L'oro degli Āvar. Popolo steppe in Europa.* A cura di Arslan, E. A. – Buora, M. Milano 2000.

MENGARELLI 1902: Mengarelli, G.: *La Necropoli barbarica di Castel Trosino presso Ascoli Piceno.* Monumenti Antichi 12. Milano 1902.

MESTERHÁZY 2007: Mesterházy, K.: *Bemerkungen zum Gepidischen Corpus.* Acta Archaeologia Hungarica 58 (2007) 265–293.

MILLEKER 1893: Milleker B.: Szerb-keresztúri őstelep (Torontál m.). *Archaeologiai Értesítő* 13 (1893) 300–305.

MOTSCHI 2007: Motschi, A.: *Das spätrömisch-frühmittelalterliche Gräberfeld von Oberbuchsiten*. Collectio Archaeologica 5. Zürich 2007.

MÜLLER 1987: Müller R.: Megjegyzések Fenékpuszta történetéhez. *Zalai Múzeum* 1 (1987) 105–122.

MÜLLER 1992: Müller, R.: Neue archäologische Funde der Keszthely-Kultur. In: *Awarenforschungen* 1. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 251–307.

MÜLLER 1996: Müller, R.: Die Keszthely-kultur. In: *Hunnen + Awaren*. Hrsg.: Daim, F. Eisenstadt 1996, 265–274.

MÜLLER 1999: Müller R.: Sági Károly temetőfeltárása a Keszthely-fenékpusztai erőd déli fala előtt (1963–1967). *Zalai Múzeum* 9 (1999) 153–179.

MÜLLER 2002: Müller, R.: Die Bevölkerung von Fenékpuszta in der Frühawarenzeit (Fenékpuszta népessége a korai avarkorban). *Zalai Múzeum* 11 (2002) 93–101.

MÜLLER 2010: Müller, R.: *Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung Keszthely-Fenékpuszta.* Castellum Pannonicum Pelsonense 1. Hrsg.: Heinrich-Tamáska, O. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden/Westf. 2010.

MÜLLER–STRAUB 2002: Müller, R. – Straub, P.: *Germanen am Plattensee: Ausstellung des Balaton Museums Keszthely im Museum für Frühgeschichte des Landes Niederösterreich, Schloss Traismauer vom 6. April bis 1. November 2002*. Traismauer, 2002.

B. NAGY 2003: B. Nagy K.: *A székkutas-kápolnadűlői avar temető.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monographia Archaeologica 1. Szeged 2003.

NAGY 2006: Nagy M.: Kora népvándorláskori sírleletek Budapest területéről (Grabfunde aus der frühen Völkerwanderungszeit im Gebiet von Budapest). *Budapest Régiségei* 40 (2006) 95–155.

NAGY 2012: Nagy M.: Langobard sírok Budapest-Óbuda/Aquincumból (Langobardische Gräber aus Budapest-Óbuda/Aquincum). In: *Thesaurus avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére (Thesaurus avarorum. Archaeological studies in honor of Éva Garam).* Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 141–174.

OLLDAG 1994: Olldag, A. E.: Glasperler i danske fund fra romersk jernalder. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie.* Kobenhavn 1992, 193–280.

PAPP 1962: Papp L.: A bolyi avarkori temető I (Der awarenzeitliche Friedhof von Boly). *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1962, 163–193.

PÁSZTOR 1995: Pásztor A.: A kora és közép avar kori gyöngyök és a bizánci éremleletes sírok kronológiai kapcsolata (Die chronologische Beziehung der Perlen und byzantinische Münzen führenden früh- und mittelawarenzeitlichen Gräber). *Somogyi Múzeumok Közleményei* 11 (1995) 69–92.

PÁSZTOR 1996: Pásztor A.: A magyarországi kora és közép avar kori gyöngyök tipológiai vizsgálata (Typologische Untersuchung der früh- und mittelawarischen Perlen aus Ungarn). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 2 (1996) 195–220.

PÁSZTOR 1996a: Pásztor A.: A csákberény-orondpusztai avar kori temető gyöngyleleteinek tipokronológiai vizsgálata (The typochronological examination of the bead finds of the Csákberény-Orondpuszta cemetery from the Avar period). *Savaria Pars Archaeologica* 22:3 (1992–1995) 1996, 37–83.

PÁSZTOR 1997: Pásztor A.: A Tiszavasvári-koldusdombi avar kori temető gyöngyleleteiről (Über die Perlenfunde des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Tiszavasvári-Koldusdomb). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 37–38 (1995–1996) 1997, 189–203.

PÁSZTOR 2000: Pásztor A.: *A szegvár-oromdűlői avar kori temető gyöngyleleteinek tipológiai vizsgálata*. Kézirat. Székesfehérvár 2000.

PÁSZTOR 2001: Pásztor A.: A Szekszárd-Bogyiszló úti avar kori temető gyöngyleletei (Die Perlenfunde des Gräberfeldes an der Strasse Szekszárd Bogyiszló). *Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve* 23 (2001) 115–160.

PÁSZTOR 2003: Pásztor A.: A székkutas-kápolnadűlői avar kori temető gyöngyleletei (Die Perlen des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Székkutas-Kápolnadűlő. In: B. Nagy K.: *A Székkutas-kápolnadűlői avar temető.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monographia Archaeologica 1. Szeged 2003, 331–370.

PÁSZTOR 2007: Pásztor, A.: *Awarenzeitliche Perlentracht in Szegvár. I. Die Perlenfunde des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Szőlőkalja*. Kézirat. Szeged 2007.

PÁSZTOR 2008: Pásztor, A.: Ergebnisse der typochronologischen Untersuchung awarenzeitlicher Perlenfunde in Ungarn – Perlentracht in der Früh- und Mittelawarenzeit. *Antaeus* 29–30 (2008) 307–324.

PÁSZTOR 2010: Pásztor, A.: Die Perlenfunde aus dem Gräbern der Keszthely-Kultur in der Nekropole vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenékpuszta. In: Müller, R.: *Die Gräberfelder von der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenékpuszta*. Castellum Pannonicum Pelsonense 1. Hrsg.: Heinrich-Tamáska, O. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden/ Westf. 2010, 349–362.

PÁSZTOR 2011: Pásztor A.: A Keszthely-Fenékpuszta, Horreum melletti temető gyöngyleleteiről (Perlenfunde aus dem Horreum-Gräberfeld Keszthely-Fenékpuszta). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 12 (2011) 235–244.

PÁSZTOR 2012: Pásztor A.: Lesencetomaj-Piroskereszt avar kori temető 39. sírjának gyöngysora (Die Perlenkette aus Grab 39 des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Lesencetomaj-Piroskereszt). In: *Thesaurus avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére (Thesaurus Avarorum. Archaeological Studies in Honor of Éva Garam).* Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 477–488.

PÁSZTOR 2014: Pásztor A.: Tiszavasvári-Kashalom-dűlő avar kori sírjainak gyöngyleleteiről (Bead finds of Avarian graves from Tiszavasvári-Kashalom-dűlő). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 56 (2014) 219–228.

PÁSZTOR 2015: Pásztor A.: A Csákberény-orondpusztai avar kori temető ékszerei. Gyöngydivat a csákberényi avar kori viseletben. In: *A csákberény-orondpusztai avar kori temető.* Budapest 2015, in press.

PÁSZTOR–VIDA 1991: Pásztor A. – Vida T.: Bizánci éremleletes sír Budakalászról. In:

Régészeti tanulmányok Pest megyéből. Studia Comitatensia 22 (1991) 241–253.

PREDA 1980: Preda, C.: *Callatis Necropola romano-bizantină.* București 1980.

QUAST 2008: Quast, D.: Funde aus dem fränkisch-alamannischen Gebiet im langobardenzeitlichen Pannonien. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 2. bis 28. Februar 2008.* Hrsg.: Bemman, J. – Schmauder, M. Bonn 2008, 363–375.

RHÉ–FETTICH 1931: Rhé, Gy. – Fettich, N.: *Jutas und Öskü. Zwei Gräberfeld aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn.* Prag 1931.

RIEMER 2000: Riemer, E.: *Romanische Grabfunde des 5.–8. Jahrhunderts in Italien.* Rahden/Westf. 2000.

ROSNER 1999: Rosner, Gy.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói Strasse.* Monumenta Avarorum Archaeologica 3. Budapest 1999.

SALAMON–ERDÉLYI 1971: Salamon, Á. – Erdélyi, I.: *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe.* Studia Archaeologica 5. Budapest 1971.

SASSE–THEUNE 1996: Sasse, v. B. – Theune, C.: Perlen als Leittypen der Merowingerzeit. Mit einem Exkurs von Werner Vach. *Germania* 74 (1996) 187–231.

SCHUMANN 1992: Schumann W.: *Drágakő Biblia. A világ összes drágaköve és ékköve egy kötetben 1500 kő színes fényképével.* Budapest 1992.

SCHNURBEIN 1987: Schnurbein, v. A.: *Der alamannische Friedhof bei Fridigen an der Donau (Kreis Tuttlingen).* Stuttgart 1987.

SIEGMANN 1997: Siegmann, M.: Die Perlen des Frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Liebenau, Kr. Nienburg/Weser (Niedersachsen). In: *Perlen, Archäologie, Techniken, Analysen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November. 1994.* Hrsg.: von Freeden, U. – Wiezorek, A. Kolloquien zur Ur- und Frühgeschichte 1. Bonn 1997, 133–142.

SIEGMUND 1998: Siegmund, F.: *Merowingerzeit am Niederrhein. Die frühmittelalterlichen Funde aus dem Regierungsbezirk Düsseldorf und Kreis Heinsberg mit einem Beitrag v. U. Jux.* Köln–Bonn 1998.

STARE 1980: Stare, V.: *Kranj nekropola iz časapreseljevanja ljudstev (prispevkoma Zdenko Vinsim Ovrednotenjegrobnih pridatkov in I. Kiszely, Antropološki pogledi).* Ljubljana 1980.

STRAUB 1999: Straub P.: Újabb adalék a Keszthely-kultúra eredetéhez egy fenékpusztai sír kapcsán (Ein neuer Beitrag zum Ursprung der Keszthely-Kultur anhand eines Grabes von Fenékpuszta). *Zalai Múzeum* 9 (1999) 181–193.

STRAUB 1999a: Straub P.: A Keszthely-kultúra kronológiai és etnikai hátterének újabb alternatívája (Die neuere Alternative des chronologischen und ethnischen Hintergrundes der Keszthely-Kultur). *Zalai Múzeum* 9 (1999) 195–224.

STRAUB 2000: Straub P.: 6–7. századi temetőrészlet Keszthely-Fenékpusztán (Erdélyi István ásatása, 1976) (Gräber aus dem 6. und 7. Jh. in Keszthely-Fenékpuszta [Die Ausgrabung von István Erdélyi, 1976]). In: *Hadak útján. A népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája. Domaszék, 1999. szeptember 27–30.* Szerk.: Bende Lívia – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 205–229.

STRAUB 2002: Straub, P.: Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Fenékpuszta. In: *Germanen am Plattensee. Ausstellungskatalog. Katalog des NÖ Landesmuseums Neue Folge 438.* Red.: Dr. Windl, H. Traismauer 2002, 26–28.

SZABÓ 1975: Szabó, J. Gy.: The Pilismarót Cemetery. In: Garam, É. – Kovrig, I. – Szabó, J. Gy. – Török, Gy.: *Avar finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar period (576–829) in Hungary* 1. Ed.: Kovrig, I. Budapest 1975, 241–282.

SZILÁGYI 1994: Szilágyi, K.: Perlentypen aus dem X.–XII. Jahrhundert in Ungarn und ihre Archäologische Bedeutung (X–XIIth Century Bead-types in Hungary and their

Archaeological Significance). *Pamatky Archeologické* 85 (1994) 75–110.

Szőke 1992: Szőke, B. M.: Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck). In: *Awarenforschungen* 2. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 841–968.

Tempelmann-Mączyńska 1985: Tempelmann-Mączyńska, M.: *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*. Römisch-Germanische Forschungen 43. Mainz 1985.

H. Tóth–Horváth 1992: H. Tóth, E. – Horváth, A.: *Das Grab eines Awarenkhagans.* Kecskemét 1992.

Umria longobarda 1997: *La necropoli di Nocera Umbra nel centenario della scoperta. Ministero per i beni culturali e ambientali soprintendeza archeologica di Ostia*. Museo dell' Alto Medioevo 19 aprile–26 ottobre. Roma 1997.

Vaday 1989: H. Vaday, A.: *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums.* Anteaus 17–18. Budapest 1989.

Veeck 1931: Veeck, W.: *Die Alamannen in Württemberg. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit* 1. Berlin und Leipzig 1931.

Vida 2011: Vida, T.: Das Gräberfeld neben dem Horreum in der Innenbefestigung von Keszthely-Fenékpuszta. In: *Keszthely-Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätschforschung zwischen Noricum und Moesia*. Castellum Pannonicum Pelsonense 1. Hrsg.: Heinrich-Tamáska, O. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden/Westf. 2010, 397–456.

BEAD FINDS FROM THE KESZTHELY CULTURE BURIAL SITE IN FRONT OF THE SOUTHERN FORTRESS WALL OF KESZTHELY-FENÉKPUSZTA

This paper covers the typological and typochronological analysis of 1,394 beads from thirty-three graves of the 6th–7th century burial site, 140 burials of which have been excavated since 1963 in the cemeteries located in front of the southern wall of the Keszthely-Fenékpuszta fortress built in the late imperial period of Rome. The primary goal of this study is to classify the bead finds of Fenékpuszta by material, form and type and to describe the bead types and their variants.

The 1,394 beads unearthed from thirty-three burials have been classified into six groups according to their material. Most of them are made of glass (with millefioris among them), less frequently of gemstones, organic gemstones (ivy, coral), shell, bone and metal.

According to their shape, they have been grouped into ten main types, nine types and 210 type variants.

As a basic feature, all thirty-three necklaces, classified into four groups, have beads of the late Roman or late antique tradition, except for those found in the graves 1963/16 and 1963/26.

Group 1 is clearly different from the others since it only includes early Keszthely Culture necklaces made up of Roman or traditional antique beads.

In the necklaces belonging to Groups 2 to 4 these early elements appear in varying numbers and their role is no longer determining (while, for instance, only one early millefiori bead as a novelty is included in the late Roman tradition necklace of burial 1980/1/2 and a tripartite appliqued bead in the millet pearl necklace of grave 1967/87, in the colorful necklace from burial 1967/96 mostly revealing West-Germanic contacts a bluish ring, a longish cylinder and a drinking glass fragment refer to antique traditions.

In the necklaces belonging to Group 2, apart from Roman and late antique specimens, beads known from Germanic (Frank, Alaman and Bavarian) cemeteries of the Merovingian period and mainly originating from traditional glass manufacturing workshops in Southern Germany and the Rhineland have a defining role.

Beads testifying to West-Germanic contacts are also significant in the necklaces of Group 3, while types of the late antique tradition are still present too. At the same time, the style and tastes revealed by their composition is the same as represented by the necklaces of the Early and Middle Avar Age in the Carpathian Basin.

The three coloured longer necklaces of mixed composition in Group 4 contain in fact the type variants of beads belonging to Groups 1 to 3. These beads make up necklaces of the same style as can be observed in the Byzantine-style wear of Langobard commoners in Romanized Northern Italy and the Julian Alps region (eg. Krajn) and the Avar-age nobility in Keszthely-Fenékpuszta, Horreum.

The necklaces of Keszthely-Fenékpuszta analysed here bear witness to variegated ethnic and cultural origins, complementing our picture about the beads worn by the mixed population of the Keszthely Culture.

Függelék

A gyöngyleletek tipológiai besorolása

1. üveggyöngyök

1.1. Díszítetlen üveggyöngyök

I. Gömbfélék

Gömb alakú, díszítetlen egytagú (I.01.1/00) 1 db – 1999/12. sír: fekete, fényes felületű opak, egyik oldalon behúzódó kónuszos furattal. H.: 0,49–0,54 cm, dm.: 0,49–0,54 cm, fdm.: 0,17–0,19 cm.

Lapított gömbös, díszítetlen egytagúak (I.04.1/00) 176 db – 1999/1. (5), 1980/2. (2), 1963/4, 1999/4. (3), 1963/11. (9) (*1. kép 2*), 1999/12. (6), 1999/13. (5), 1963/16. (2), 1963/18. (4) (*1. kép 3a–b*), 1963/26. (12), 1999/26. (4), 1971/34. (2) (*3. kép 2*), 1999/40. (11), 1966/45. (24) (*2. kép 1*) 1971/46. (1) (*1. kép 1*), 1966/49. (8), 1966/51. (1), 1966/53. (12), 1966/54. (12), 1966/56. (1) (*3. kép. 1*), 1999/56. (5), 1966/57. (4), 1966/59. (1), 1966/63. (3) (*3. kép 3*), 2000/69. (3), 1966/79. (6), 1967/87. (3), 1967/96, 1967/97. (18), 1967/98. (8) (*2. kép 2*) sírok. H.: 0,16–1,01 cm, dm.: 0,39–1,39 cm, fdm.: 0,04–0,53 cm között.

a. Opak 147 db: fehér (7), sárga és árnyalatai (86), kék és árnyalatai (8), zöld (5), sötétvörös (3), barna (11), szürke (3), fekete (23), köztük 3 db sávosan pusztuló, behúzódott bázisú. H.: 0,18–1,01 cm, dm.: 0,1–1,33 cm, fdm.: 0,08–0,53 cm.

b. Áttetsző 29 db: színtelen (2), világoszöld (1), világoskék (2), sötétkék (10), kék (3), kobalt (3), türkizzöld (2), zöld (5), világosbarna (1). H.: 0,16–0,88 cm között, dm.: 0,4–1,39 cm között, fdm.: 0,6–0,47 cm között.

Lapított gömbös, díszítetlen kéttagúak (I.04.2/00) 51 db – 1963/11. (4) (*1. kép 2*), 1999/13. (21), 1999/26. (3), 1966/49. (9), 1966/53. (2), 1966/54. (4), 1966/56. (*3. kép. 1*), 1966/57., 1966/63. (*3. kép 3*), 1971/85., 1967/87., 1967/97. (3) sírok. H.: 0,42–1,27 cm, dm.: 0,29–1,03 cm, fdm.: 0,07–0,86 cm között.

a. Opak 43 db: sárga és árnyalatai (21), türkizkék (1), zöld (1), barna (2), fekete (18). H,.: 0,42–1,27 cm, dm.: 0,29–1,03 cm, fdm.: 0,09 cm–0,29 cm.

b. Áttetsző 8 db: keki (7), csavart sötétkék(1). H.: 0,44–0,76, dm.: 0,44–0,57 cm, fdm.:0,07–0,28 cm.

Lapított gömbös, díszítetlen háromtagúak (I.04.3/00) 4 db – 1966/49., 1999/12., 1999/40. sírok. H.: 0,49–1,00 cm között, dm.: 0,35–0,89 cm között, fdm.: 0,08–0,28 cm között.

a. Opak fekete, masniszerűen tekercselt (3).

b. Áttetsző világoszöld, masniszerűen tekercselt (1999/56. sír).

Lapított gömbös, díszítetlen négytagú (I.04.4/00) 1 db –1999/40. sír – fekete opak, tekercselt, széle elcseppentett. H.: 0,92–1,06 cm, dm.: 0,48–0,50 cm, fdm.: 0,50 cm.

Kölesméretű, díszítetlen egytagúak (I.07.1/00) 374 db – 1963/3. (8), 1963/18. (65) (*1. kép 3a*), 1966/49. (82), 1966/53. (2), 1966/54. (2), 1967/87. (26), 1967/98. (*2. kép 2*), 1971/34. (5) (*3. kép 2*), 1971/85. (3), 1976/1., 1980/2. (3), 1999/4.(20), 1999/12. (32), 1999/26, 1999/40. (64), 2000/69. (59) sírok.

Formájuk szerint: gömb (2), lapított gömb (147), gyűrű (21), hosszú henger (6), rövid henger (24), korong (171), hordó (2), rövid bikónikus/lencse (1). H.: 0,12–1,13 cm, dm.: 0,22–0,88 cm, fdm.: 0,04–0,41 cm között. A lapított gömb és a korong formák között a fekete színű, sávosan pusztuló felületű, behúzódott bázisú furatúak a leggyakoribbak.

a. Opak 352 db: fehér (2), sárga (2), kék (6), zöld (4), keki (1), barna (90), fekete (247).

b. Áttetsző 22 db: színtelen (3), világosbarna (1), világoskék (3), kék (9), keki (1), világoszöld (2), zöld (3).

Kölesméretű, díszítetlen kéttagúak (I.07.2/00) 33 db – 1963/18. (5) (*1. kép 3a*), 1966/49. (6), 1967/87. (2), 1999/4., 1999/12. (3), 1999/40. (5), 2000/69. (11) sírok. H.: 0,56–0,60 cm, dm.: 0,39–0,41 cm, fdm.: 0,07–0,10 cm között.

a. Opak (32): keki (1), barna (7), fekete – sávosan pusztuló felületű, behúzódó bázisúak (24).

b. Áttetsző: világoskék 1999/12. sír (1).

Kölesméretű, díszítetlen háromtagúak (I.07.3/00) 7 db – 1999/12. (4), 1963/18. (*1. kép 3a*), 2000/69. (2) sírok. H.: 0,40–1,03 cm, dm.: 0,24–0,42 cm, fdm.: 0,07–0,24 cm között.

a. Opak: 2000/69. sír: sárga (1), 1999/12. sír: kék (1), 1963/18. (1) (*1. kép 3a*), 2000/69. (2) sír: fekete (3).

b. Áttetsző: 1999/12. sír: színtelen (1), 2000/69. sír: világosbarna (1).

Kölesméretű, díszítetlen négytagúak (I.07.4/00) 2 db – 1999/12. sír. H.: 0,64–0,85 cm, dm.: 0,31–0,36 cm, fdm.: 0,16–0,18 cm. Színtelen, világoskék, törött, rúd alakban összetett.

Kölesméretű, díszítetlen öttagúak (I.07.5/00) – 2000/69. sír: világos keki, törött felületű, rúd alakban összetett opak. H.: 0,94–1,07 cm, dm.: 0,32–0,35 cm, fdm.: 0,08 cm.

Félgömb alakú díszítetlen

Félgömb, díszítetlen, egytagú (I.09.1/00) 1 db – 1967/98. sír: világoszöld színű, forgatott felületű, kristályosodó, nagyméretű félgömb alakú áttetsző üveggyöngy, kónu-

szos furata egyik oldalon behúzódott bázisú, másikon bázisos (*2. kép 2*). H.: 0,82–0,87 cm, dm.: 2,34–2,39 cm, fdm.: 0,41–0,43 cm.

Gyűrű alakú díszítetlenek

Gyűrű, egytagú (I.10.1/00) 23 db – 1963/11. (*1. kép 2*), 1963/18. (*1. kép 3a*), 1963/26. (3), 1966/53. (2), 1966/54. (2), 1967/98. (2) (*2. kép 2*), 1967/97. (8), 1999/13, 1967/96. (2), 2000/69. sír.

a. Opak: 15 db: sárga és árnyalatai (11), sötétkék (2), zöld, szürkésfekete.

b. Áttetsző 8 db: világoskék, kobaltkék, türkizkék, sötétkék (4), sötétzöld. Átlag h.: 0,2–0,61 cm, dm.: 0,48–1,32 cm, fdm.: 0,16–0,52 cm között.

Gyűrű, kéttagú (I.10.2/00) 1 db – 1966/53. sír: világossárga, forgatott felületű opak, kónuszos furata fekete elszíneződés. H.: 0,56 cm, dm.: 0,53–0,56 cm, fdm.: 0,18–0,22 cm.

III. Hengeres egytagú díszítetlenek

Hosszú hengeresek (III.01.1/00) 46 db – 1963/4.(8), 1963/11. (*1. kép 2*), 1963/18. (2) *(1. kép 3a–b)*, 1966/45. (2) (*2. kép 1*), 1966/53., 1966/54. (3), 1966/56. (*3. kép. 1*), 1967/98. (*2. kép 2*), 1967/97. (3), 1971/34. (7) (*3. kép 2*), 1971/46. (2) (*1. kép 1*), 1971/85. (2), 1999/12. (4), 1999/26., 1999/40. (5), 1967/96., 2000/69. (2) sírok.

a. Opak (23): fehér (3), kristályosodott (2), kék (1), keki (1), zöld (2), sötétvörös (3), barna (8), fekete (3).

b. Áttetsző (23): színtelen (3), kék (13), zöld (7). H.: 0,27–2,28 cm, dm.: 0,23–1,36 cm, fdm.: 0,03–0,90 cm.

Rövid hengeresek (III.02.1/00) 38 db – 1963/4., 1966/49. (2), 1966/54. (3), 1966/59., 1966/63. (2) (*3. kép 3*), 1967/97. (3), 1967/98. (3) (*2. kép 2*), 1976/1., 1971/34. (*3. kép 2*), 1980/2. (12), 1999/1., 1999/4.(2), 1999/12. (2), 1999/26., 1999/40. (2), 2000/69. sírok.

a. Opak (24): fehér (3), sárga (2), narancssárga (1), drapp (1), világosbarna (1), sötétbarna (1), sötétvörös (5), kék (1), zöld (8), fekete (1).

b. Áttetsző, fényáteresztő (14) fehér (1), keki (1), zöld (6), kék (6). Átlag h.: 0,21–0,88 cm, dm.: 0,31–1,08 cm, fdm.: 0,09–0,48 cm között.

Háromszorosan összetett, díszítetlen rövid henger (III.02.3/00) 2 db – 1966/45. sír: sötétbarna áttetsző üveg (*2. kép 1*). H.: 0,49–0,58 cm, dm.: 0,46–0,47 cm, fdm: 0,21 cm. 2000/69. sír: világos türkizzöld áttetsző. H.: 0,49–0,77 cm, dm.: 0,24–0,47 cm, fdm.: 0,06–0,21 cm.

Korong alakú, díszítetlen egytagúak (III.03.1/00) 12 db – 1966/45. (*2. kép 1*), 1966/54. (2), 1966/79., 1967/87., 1967/98. (*2. kép 2*), 1999/4., 1999/12., 1999/40. (2), 2000/69. (2) sírok.

a. Opak: fehér, világossárga (2), barna, sötétbarna, fekete (3).

b. Áttetsző: színtelen, világosbarna, világoszöld, sötétkék. Átlag h.: 0,21–0,82 cm, dm.: 0,43–1,55 cm, fdm.: 0,10–0,66 cm között.

Hengeres végtöredék, díszítetlen (III.04.1/00) 1 db – 1999/1. sír: fehér, egyik oldala behúzódott bázisú opak, másik oldal ferdén levágott. H.: 0,58–0,69 cm, dm.: 0,61–0,66 cm, fdm.: 0,21–0,23 cm.

Hordó alakú díszítetlen üveggyöngyök **(**III.05.1/00) 3 db – 1999/40. sír: színtelen, 1967/98. sír: zöld, 1999/12. sír: világoszöld színű áttetsző üveg (*2. kép 2*). Átlag h.: 0,59–1,04 cm, dm.: 0,47–0,61 cm, fdm.: 0,16–0,23 cm között.

Lapos hordó alakú, kék színű, díszítetlen áttetsző üveg (III.06.1/00) 1 db – 1963/18. sír (*1. kép 3a–b*). H.: 0,97 cm, dm.: 0,59–0,95 cm, fdm.: 0,07–0,10 cm.

Orsó alakú, kék színű, díszítetlen áttetsző üveg (III.07.1/00) 1 db – 1967/98. sír (*2. kép 2*). H.: 0,92–1,09 cm, dm.: 0,59 cm, fdm.: 0,11–0,14 cm.

V. Kúpfélék, díszítetlenek

Kúp alakú díszítetlenek (V.01.1/00) 13 db – 1967/97. (2) sír: kék és zöld opak; 1967/98. (11) sír: zöld áttetsző üveg (*2. kép 2*). H.: 0,54–1,46 cm, dm.: 0,45–0,75 cm, fdm.: 0,07–0,19 cm.

Hosszú bikónikus, díszítetlen áttetsző üvegek (V.03.1/00) 4 db – 1963/18. sír: zöld (*1. kép 3a–b*), 1971/46. sír: világoskék (*1. kép 1*), 1999/40. (2) sír: sötétkék, kék. H.: 0,8–1,47 cm, dm.: 0,40–0,60 cm, fdm.: 0,09–0,15 cm.

Rövid bikónikus díszítetlenek (V.04.1/00) 20 db – 1966/45. sír: 2 db kobaltkék (*2. kép 1*), 1 db sötétkék; 1966/54. sír: 2 sötétkék, 3 db kobaltkék; 1971/46. sír: világoszöldes fehér, áttetsző (*1. kép 1*); 1999/12. sír (3): sötétkék, áttetsző; 1999/40. sír: 1 db sötétkék, áttetsző, 1 db fekete, opak; 2000/69. sír (5); kobalt, kék, sötétkék, fekete; 1967/97. sír: sötétkék, áttetsző. Átlag h.: 0,13–0,51 cm, dm.: 0,42–0,73 cm, fdm.: 0,05–0,19 cm között.

Négyszög átmetszetű díszítetlen kúp (V.05.1/00) 1 db – 1966/53. sír: áttetsző sötétkék. H.: 0,49 cm, dm.: 0,45 cm, fdm.: 0,08–0,18 cm.

VII. Szabályos négyoldalú, díszítetlen hasábok

Négyszög átmetszetű díszítetlen hasábosok

Négyzetes átmetszetű rövid hasáb/kocka (VII.01.1/00) 2 db – 1966/54. sír: sötétkék fényáteresztő, 2000/69. sír: világoszöld áttetsző üveg. Átlag h.: 0,25–0,70 cm, sz.: 0,36–0,63 cm, v.: 0,36 –0,61 cm, fdm.: 0,07–0,29 cm között.

Négyzetes átmetszetű hosszú hasáb (VII.02.1/00) 8 db – 1966/45. sír: sötétkék opak (*2. kép 1*); 1967/97. sír (2): fehéres világos türkizkék és sötétbarna opak, 1980/2. sír (3): sötétvörös, sávosan pusztuló opak; 1999/1. sír: lilásvörös opak; 1999/12. sír: sötét vörösesbarna opak. Átlag h.: 0,41 –1,99 cm, sz.: 0,34 –1,12 cm, v.: 0,33 –1,19 cm, fdm.: 0,13–0,42 cm között.

Téglalap átmetszetű, négyzetes oldalú, hosszú hasáb (VII.03.1/00) 1 db – 1976/1. sír: sötétzöld irizáló áttetsző. H.: 0,55 cm, sz.: 0,55 cm, v.: 0,52 cm, fdm.: 0,23 cm.

Téglalap átmetszetű hosszú hasáb (VII.04.1/00) 11 db – 1966/54., 1967/97., 1971/46. (*1. kép 1*), 1971/85.,

1980/2., 1999/12. sír: zöld színű áttetsző; 1999/40., 1976/1. sír: sötétkék, áttetsző üveg; 1980/2. sír: narancssárga opak; 1980/2., 1999/4. sír: sötét vörösesbarna opak. Átlag h.: 0,36–1,42 cm, sz.: 0,30–0,83 cm, v.: 0,26–0,67 cm, fdm.: 0,08–0,30 cm között.

Négyzetes átmetszetű rövid hasáb (VII.05.1/00) 4 db – 1966/45. sír: zöldes okkersárga áttetsző (*2. kép 1*); 1980/2. sötét okkersárga és sötétvörös opak; 1999/4. zöld áttetsző. Átlag h.: 0,41–0,63 cm, sz.: 0,53 –0,75 cm, v.: 0,53 –0,74 cm, fdm.: 0,22–0,43 cm között.

Téglalap átmetszetű rövid hasáb (VII.06.1/00) 5 db – 1980/2. sír: fehér, fehéres sötétvörös (3), kék opak. Átlag h.: 0,38 –0,65 cm, sz.: 0,58–0,89 cm, v.: 0,48 –0,76 cm, fdm.: 0,25 –0,46 cm között.

VIII. Szabályos, nem négyoldalú, díszítetlen hasábok

Hatszög átmetszetű díszítetlen hasáb

Egyenlő oldalú hatszög átmetszetű hosszú hasáb (VIII.04.1/00) 5 db –1967/97. sír: fehér opak; 1966/45. (*2. kép 1*), 1999/12., 1999/56. sír: zöld áttetsző; 1966/54. sír: sötétkék. Átlag h.: 0,77 –1,75 cm, sz.: 0,45 –0,68 cm, v.: 0,44–0,68 cm, fdm.: 0,14–0,22 cm között.

Egyenlő oldalú hatszög átmetszetű rövid hasáb (VIII.06.1/00) 1 db –1966/54. sír: zöld áttetsző üveg. H.: 0,51–0,6 cm, sz.: 0,65 cm, v.: 0,65 cm, fdm.: 0,13–0,18 cm.

IX. Szabálytalan oldalú díszítetlen hasábok

Nem egyenlő oldalú hatszög átmetszetű hosszú hasáb **(**IX.04.1/00) 9 db – 1963/18. (3) (*1. kép 3a–b*), 1966/45. (3) (*2. kép 1*), 1967/98., 1976/1, 2000/69. sír *(2. kép 2)*. H: 0,5–1,16 cm, sz.: 0,4–0,6 cm, v.: 0,41–0,6 cm, fdm.: 0,14–0,26 cm.

X. Négyoldalú, lecsapott sarkú díszítetlen hasábok

Lecsapott sarkú hasábosak

Négyzetes átmetszetű, lecsapott sarkú hasáb/kocka **(**X.01.1/00) 1 db – 2000/69. sír: kobaltkék áttetsző üveg. Átlag h.: 0,53–0,72 cm, sz.: 0,55–0,66 cm, v.: 0,53–0,65 cm, fdm.: 0,17–0,27 cm között.

Négyzetes átmetszetű, lecsapott sarkú hosszú hasáb (X.02.1/00) 8 db – 1980/2. sír: fehéres sötétvörös opak, 1999/4., 1999/12., 1999/40. sír: sötétkék áttetsző; 1966/49., 1980/2. sír: zöld; 1966/54., 2000/69. sír: kobalt áttetsző üveg. H.: 0,43–0,92 cm, sz.: 0,33–0,72 cm, v.: 0,33–0,72 cm, fdm.: 0,13–0,42 cm.

Téglalap átmetszetű, lecsapott sarkú hosszú hasáb (X.04.1/00) 15 db – 1966/53., 1966/54., 1999/40. (2), 1999/56., 2000/69. sír: kék áttetsző, illetve opak; 1966/45. (*2. kép 1*), 1971/46. (*1. kép 1*), 1999/12. sír: kobalt áttetsző; 1980/2. (2), 1999/1. sír: sötétvörös opak; 1980/2. sír: zöld opak, fényáteresztő; 1980/2. sír: narancssárga opak; 2000/69. sír: sötétlila fényáteresztő. H.: 0,42–1,18 cm, sz.: 0,40–0,92 cm, v.: 0,34–0,68 cm, fdm.: 0,14–0,31 cm.

XII. Amfora alakú díszítetlen (XII.01.1/00) 1 db – 1966/45. sír: átlátszó, színtelen töredékes (2. kép 1).

1.2. Díszített gömbfélék

Lapított gömb alakú, egytagú díszítettek (*3. táblázat*)

Pont vagy dudoros rátétdíszes, lapított gömb alakú opak üveggyöngyök és változataik

3 db egyrétegű dudoros rátétes (I.04.1/01.03) 35 db – 22 db: 1966/49. (2), 1966/51., 1966/59. (5), 1966/79., 1967/96. (7), 1967/97. (3), 1999/56. (3) sírok: fekete alapon 3 db sárga egyrétegű dudoros rátétes opak; 1999/56. sír (2): fekete alapon 3 db sötét vörösesbarna, illetve 3 db világosdrapp dudoros rátétes opak; 1967/97. sír: fekete alapon 3 db világoskék dudoros rátétes opak; 1966/59. sír: barna alapon 3 db fehér dudoros rátétes opak; 1966/56. sír (*3. kép. 1*): fekete alapon 3 db drapp dudoros rátétes; 5 db: 1966/49, 1967/97, 1999/96. (3) sír: barna alapon 3 db sárga dudoros rátétes opak; 2 db: 1966/53, 1966/63. sír (*3. kép 3*): világosszürke alapon 3 db sárga dudoros rátétes opak. Átlag h.: 0,29–1,07 cm, dm.: 0,70–1,46 cm, fdm.: 0,16–0,60 cm között.

3 + 3 db egyrétegű dudoros és 1-1 vonalfolyatott rátétes (I.04.1/01.03/01.03/03.02) 1 db – 1966/79. sír: sötétvörös alapon 3 db fehér dudoros és köztük 3 db okkersárga dudoros, illetve a kónuszos furatok körül 1-1 fehér hurokfolyatott rátétes opak. H.: 0,70–0,78 cm, dm.: 0,87–1,17 cm, fdm.: 0,40–0,42 cm.

3 db egyrétegű dudoros és 3 db kétrétegű dudoros (szemes) rátétes (I.04.1/01.03/02.03) 5 db – 1966/79. sír: sötétvörös alapon 3 db világossárga dudoros és 3 db fehér + világoszöld kétrétegű dudoros; 1967/97. (2) sír: fekete alapon 3 db okkersárga dudoros és 3 db fehér + sötétvörös kétrétegű dudoros rátétes; 1967/98. sír: sötétvörös alapon 3 db világossárga dudoros és 3 db fehér + világoskék kétrétegű dudoros (*2. kép 2*); 1999/26. sír: fekete alapon 3 db okkersárga dudoros és 3 db fehér + türkizzöld kétrétegű dudoros rátétdíszes opak. Átlag h.: 0,48–0,90 cm, dm.: 0,93–1,26 cm, fdm.: 0,04–0,50 cm között.

3 db egyrétegű dudoros és 3 db három rétegű dudoros (pávaszemes) rátétes (I.04.1/01.03/02.1.03) 1 db – 1966/98. sír: világoskékes fehér alapon 3 db világosdrapp dudoros és 3(–2) db kikopott három rétegű dudoros rátétes opak. H.: 0,72–0,93 cm, dm.: 1,26–1,41 cm, fdm.: 0,43 cm.

3 db egyrétegű dudoros és négyszeres vonalfolyatott rátétes (I.04.1/01.03/03.04) 1 db – 1999/56. sír: fekete alapon 3 db okkersárga dudoros és négyszeres fehér vonalfolyatott rátétes opak. H.: 0,84–0,92 cm, dm.: 1,21–1,34 cm, fdm.: 0,48 cm.

3 db egyrétegű dudoros és ötszörös vonalfolyatott rátétes (I.04.1/01.03/03.05) 1 db – 1966/59. sír: sötét vörösesbarna alapon ötszörös fehér, csigavonalban folyatott és rajta 3 db dudoros rátétes opak. H.: 0,47–0,97 cm, dm.: 1,14–1,17 cm, fdm.: 0,39–0,44 cm.
3 db egyrétegű dudoros és háromszoros hurokfolyatott rátétdíszes (I.04.1/01.03/04.03) 9 db – 1966/56. (*3. kép 1*), 1967/96. (2), 1967/97. (2), 1999/40. sír: sötétvörös alapon 3 db sárga egyrétegű dudoros és háromszoros sárga hurokfolyatott rátétes opak; 1999/13. sír: sötétvörös alapon 3 db fehér egyrétegű dudoros és háromszoros sárga hurokfolyatott rátétes opak; 1967/97. sír: sötétbarna alapon 3 db sárga egyrétegű dudoros és háromszoros sárga hurokfolyatott rátétes opak; 1963/18. sír: világosdrapp alapon 3 db drapp egyrétegű dudoros és háromszoros drapp hurokfolyatott rátétes opak (*1. kép 3a–b*); 1966/45. sír: sötétvörös alapon 3(–1) db világos türkizkék egyrétegű dudoros és háromszoros világos türkizkék hurokfolyatott rátétes opak (*2. kép 1*). Átlag h.: 0,44–0,87 cm, dm.: 0,83–1,53 cm, fdm.: 0,17–0,54 cm között.
4 db egyrétegű dudoros rátétes (I.04.1/01.04) 17 db – 1963/11. (*1. kép 2*), 1966/45. (1) (*2. kép 1*), 1966/51., 1966/54., 1966/59., 1966/79. (3), 1967/96., 1967/97. (2), 1999/26., 1999/56. (2) sír: fekete alapon okkersárga egyrétegű dudoros rátétes; 1966/45. (2) db (*2. kép 1*), 1999/56. (1): fekete alapon fehér egyrétegű dudoros rátétes; 1966/45. sír: feketés sötétbarna alapon fehér egyrétegű dudoros rátétes opak (*2. kép 1*). Átlag h.: 0,42–0,98cm, dm.: 0,82–1,31 cm, fdm.: 0,12–0,47 cm között.
4 + 4 db egyrétegű dudoros és négyszeres hurokfolyatott rátétdíszes (I.04.1/01.04/01.04/04.04) 1 db – 1967/97. sír: sötét vörösesbarna alapon 4 db okkersárga dudoros, 4 db türkizzöld dudoros és négyszeres fehér hurokfolyatott rátétes opak. H.: 0,78–0,90 cm, dm.: 1,11 cm, fdm.: 0,38–0,41 cm.
4 db egyrétegű dudoros és 2 vonalfolyatott rátétdíszes (I.04.1/01.04/03.02) 1 db – 1966/79. sír: sötétvörös alapon 4 db világossárga apró dudoros, furatai körül 1-1 fehéres világossárga vonalfolyatott rátétes opak. H.: 0,83–0,87 cm, dm.: 1,10–1,33 cm, fdm.: 0,39–0,49 cm.
4 db egyrétegű dudoros és 4 vonalfolyatott rátétdíszes (I.04.1/01.04/03.04) 1 db – 1999/56. sír: sötétvörös alapon 4 csigavonalban vonalfolyatott, rajta 4 db türkizzöld dudoros rátétes opak. H.: 0,84–0,92 cm, dm.: 1,21–1,34 cm, fdm.: 0,48 cm.
4 db egyrétegű dudoros és 2 hurokfolyatott rátétdíszes (I.04.1/01.04/04.02) 1 db – 1966/59. sír: világosszürke alapon 4 sárga dudoros és kétszeres fehér hurokfolyatott rátétes opak. H.: 0,92–0,98 cm, dm.: 1,21–1,27 cm, fdm.: 0,38–0,41 cm.
4 db egyrétegű dudoros és 4 hurokfolyatott rátétdíszes (I.04.1/01.04/04.04) 8 db – 1999/26., 1999/56. (2), 1967/96. sír: sötétvörös alapon sárga egyrétegű dudoros és fehér hurokfolyatott rátétes opak; 1967/96. sír: sötétvörös alapon sárga egyrétegű dudoros és sárga hurokfolyatott rátétdíszes opak; 1966/59. sír: sötétvörös alapon szürkésfehér dudoros és szürkésfehér hurokfolyatott rátétes opak; 1966/56. sír: vörös alapon világosdrapp egyrétegű dudoros és sárga hurokfolyatott rátétdíszes opak (*3. kép 1*); 1966/59. sír: vörös alapon világosdrapp egyrétegű dudoros és világosdrapp hurokfolyatott rátétes opak. Átlag h.: 0,6–1,02 cm, dm.: 0,82–1,23 cm, fdm.: 0,32–0,52 cm között.
4 db egyrétegű dudoros és négyszeres hullámvonal-folyatott rátétdíszes (I.04.1/01.04/05.04) 1 db – 1967/97. sír: sötét vörösesbarna alapon 4 db okkersárga dudoros és négyszeres fehér hullámvonal rátétes opak. H.: 0,89–0,98 cm, dm.: 1,14–1,19 cm, fdm.: 0,47–0,50 cm.
5 db egyrétegű dudoros rátétdíszes (I.04.1/01.05) 2 db – 1966/56. (*3. kép 1*), 1999/56. (2) sír: sötét vörösesbarna, ill. világosbarna alapon 5 db okkersárga dudoros rátétes opak. Átlag h.: 0,83–1,02 cm, dm.: 0,96–1,23 cm, fdm.: 0,24–0,41 cm között.
3 + 2 egyrétegű dudoros és 3 + 3 db egyrétegű dudoros rátétdíszes (I.04.1/01.05/01.06) 1 db – 1966/51. sír: sötét vörösesbarna alapon 3 + 3 szürke + sötétkék kétrétegű dudoros és 3 + 2 sárga egyrétegű dudoros rátétdíszes opak. H.: 0,75–0,82 cm, dm.: 0,03–1,27 cm, fdm.: 0,39–0,41 cm.
5 db egyrétegű dudoros és ötszörös hurokfolyatott rátétdíszesek (I.04.1/01.05/04.05) 25 db – 13 db: 1966/59. (5),1967/96. (2), 1999/26. (3), 1999/63. sír (3): vörös alapon sárga dudoros és fehér hurokfolyatott rátétes opak; 2 db: 1966/59. (1), 1967/96. sír (1): vörös alapon sárga dudoros és sárga hurokfolyatott rátétes opak; 1999/26. sír (1): türkizkék alapon apró sárga dudoros és szürkésfehér hurokfolyatott rátétes opak; 1966/63. sír (4) (*3. kép 3*), vörös alapon fehér dudoros és sárga hurokfolyatott rátétes; 1966/63. sír (1): vörös alapon fehér dudoros és fehér hurokfolyatott rátétes (*3. kép 3*); 1999/13. sír (1): fehér alapon vörös dudoros és türkizzöld hurokfolyatott rátétes opak; 1999/56. sír (1) sárga alapon sárga dudoros és fehér hurokfolyatott rátétes opak; 1966/63. sír (1): sötétbarna alapon fehér dudoros és fehér hurokfolyatott rátétes opak (*3. kép 3*); 1966/59. sír (1): sötétbarna alapon sárga dudoros és fehér hurokfolyatott rátétes opak. Átlag h.: 0,66–1,03 cm, dm.: 0,8163–1,27 cm, fdm.: 0,33–0,60 cm között.
6 db egyrétegű dudoros és 3 db kétrétegű dudoros (szemes) rátétdíszes (I.04.1/01.06/02.03) 5 db – 1967/97. (4) sír: sötét vörösesbarna alapon a furatok közelében 3 + 3 db okkersárga dudoros és a gyöngytesten 3 db fehér + zöld kétrétegű dudoros (szemes) rátétes opak; 1966/57. sír: sötétvörös alapon a furatok közelében 3-3 db sötét okkersárga dudoros és a gyöngytesten 3(–1) db drapp + áttetsző zöld kétrétegű dudoros (szemes) rátétes opak. Átlag h.: 0,60–0,92 cm, dm.: 1,01–1,27 cm, fdm.: 0,34–0,54 cm között.
6 db egyrétegű dudoros, 5 db vonal- és ötszörös hurokfolyatott rátétdíszes (I.04.1/01.06/03.05/04.05) 1

db – 1967/96. sír: sötétvörös alapon 5 db csigavonalban folyatott rátéten 6 db zöldessárga dudoros és ötszörös áttetsző szürkéskék hurokfolyatott rátétes opak. H.: 0,96–1,03 cm, dm.: 1,31–1,35 cm, fdm.: 0,38–0,40 cm.

6 db egyrétegű dudoros és hatszoros hurokfolyatott rátétdíszesek (I.04.1/01.06/04.06) 5 db – 1999/26. sír: türkizzöld alapon 6 sárga apró dudoros és hatszoros szürkésfehér hurokfolyatott rátétes; 1966/59., 1966/63. (*3. kép 3*), 1967/96. sír: vörös alapon 6 db sárga dudoros és hatszoros fehér hurokfolyatás; 1999/26. sötétvörös alapon fehér dudoros és sárga hurokfolyatott rátétes opak. Átlag: h.: 0,64–1 cm, dm.: 0,94–1,55 cm, fdm.: 0,34–0,53 cm között.

6 db egyrétegű dudoros és háromszoros hullámvonalfolyatott rátétdíszes (I.04.1/01.06/05.03) 1 db – 1966/57. sír: fekete alapon 6 db sárga dudoros és háromszoros fehér hullámvonal-folyatott rátétes opak. H.: 0,91–0,95 cm, dm.: 1,01 cm, fdm.: 0,32–0,35 cm.

8 db egyrétegű dudoros és nyolcszoros hurokfolyatott rátétdíszes (I.04.1/01.08/04.08) 1 db – 1967/98. sír: világosbarna alapon 8 db lapos világossárga apró dudoros és nyolcszoros fehér hurokfolyatott rátétes opak (*2. kép 2*). H.: 0,93 cm, dm.: 1,2–1,24 cm, fdm.: 0,34 cm.

6 db dudoros, 10 db vonal- és öt, illetve hétszeres hurokfolyatott rátétdíszes **(**I.04.1/01.10/03.07/04.10) 2 db – 1999/26. sír: sötét vörösesbarna alapon 5, illetve 7 fehér csigavonalban folyatott rátéten 10, illetve 7 db világossárga dudoros és tíz-, illetve hétszeres türkizkék hurokfolyatott rátétdíszes opak. Átlag h.: 0,8–1,07 cm, dm.: 1,22–1,28 cm, fdm.: 0,46–0,52 cm között.

Kétrétegű dudoros (szemes) rátétdíszes, lapított gömb alakú opak üveggyöngyök és változataik

3 db kétrétegű dudoros rátétdíszesek (I.04.1/02.03) 9 db – 1966/51. sír: világosbarna alapon 3 sötétvörös + világosbarna kétrétegű dudoros; 1966/54., 1966/57. sír: szürkésfekete alapon 3 fehér + türkizzöld kétrétegű dudoros, 1966/63. (*3. kép 3*), 1967/96. sír: fekete alapon 3 fehér + zöld kétrétegű dudoros; 1967/98. sír: fehér alapon 3 világoszöld + fehér kétrétegű dudoros; 1967/97. sír: barnásfekete alapon 3 fehér + kék kétrétegű dudoros (*2. kép 2*); 1971/46. sír: kobaltkék alapon 3 világosbarna + világosbarna kétrétegű dudoros (*1. kép 1*); 1999/56. sír: sötét türkizzöld alapon 3 fehér + vörös kétrétegű dudoros. Átlag h.: 0,56–1,02 cm, dm.: 0,75–1,41 cm, fdm.: 0,16–0,48 cm között.

3 db kétrétegű dudoros (szemes) és háromszoros hurokfolyatott rátétdíszesek (I.04.1/02.03/04.03) 4 db – 1966/49, 1966/79. sír (3): sötét vörös alapon 3 fehér + kék kétrétegű dudoros és háromszoros sárga, ill. fehér hurokfolyatott rátétdíszes opak; átlag h.: 0,78–0,9 cm, dm.: 1,11–1,46 cm, fdm.: 0,32–0,46 cm között.

4 db kétrétegű dudoros (szemes) rátétdíszes (I.04.1/02.04) 8 db – 1966/45. sír (2) (*2. kép 1*), 1967/97. sír: fekete alapon fehér + kék kétrétegű dudoros rátétes opak; 1966/51. sír: fekete alapon világosbarna + fekete kétrétegű dudoros rátétes opak; 1966/56. sír: szürkés fekete alapon barnás okkersárga + sötétzöld kétrétegű dudoros rátétes opak (*3. kép. 1*); 1966/63. sír: barnásfekete alapon sárgásfehér + áttetsző világoszöld kétrétegű dudoros (*3. kép 3*); 1999/26. sír: fehér alapon vörös + okkersárga kétrétegű dudoros; 1999/56. sír: zöld alapon fehér + sötétvörös kétrétegű rátétes opak. Átlag h.: 0,59–1,02 cm, dm.: 0,8–1,22 cm, fdm.: 0,23–0,44 cm.

4 db kétrétegű dudoros (szemes) és négyszeres hurokfolyatott rátétdíszes (I.04.1/02.04/04.04) 1 db 7 + 1 db – 1999/56. (2). sír: sötétvörös alapon sárga dudoros és négyszeres fehér hurokfolyatott rátétes opak; 1967/96. sír: sötétvörös alapon 4 sárga egyrétegű dudoros és négyszeres sárga hurokfolyatott rátétes opak; 1966/59. sír (2): sötétvörös alapon szürkésfehér egyrétegű dudoros és négyszeres fehér, illetve sötétvörös alapon 4 db drapp dudoros és négyszeres drapp hurokfolyatott rátétes; 1963/11. sír: drapp alapon sárga + vörös kétrétegű dudoros és türkizzöld hurokfolyatott rátétes opak (*1. kép 2*); 1967/97. sír: sötétvörös alapon fehér + zöld kétrétegű dudoros és fehér hurokfolyatott rátétes opak. Átlag h.: 0,58–1,18 cm, dm.: 0,80–1,47 cm, fdm.: 0,34–0,52 cm között. Ide soroljuk a 1999/1. sír (I.04.1/02.?/04.?) erősen kopott gyöngyét is: sötétvörös alapon fehér + vörös rátétes és kikopott hurokfolyatású rátétes opak. H.: 0,58–1,18 cm, dm.: 0,8–1,47 cm, fdm.: 0,34–0,52 cm.

5 db kétrétegű dudoros (szemes) és ötszörös hurokfolyatott rátétdíszes (I.04.1/02.05/04.05) 5 db – 1966/59., 1967/96. sír: sötétvörös alapon 5 db sárga + zöld kétrétegű dudoros és ötszörös hurokfolyatott rátétes; 1999/40. sír (2): sötétvörös alapon sárga + kék kétrétegű dudoros és fehér hurokfolyatott, illetve fehér + okkersárga kétrétegű dudoros és fehér hurokfolyatott rátét; 1967/98. sír: sötétvörös alapon okkersárga + türkizzöld kétrétegű dudoros és fehér hurokfolyatott rátétes opak (*2. kép 2*). Átlag h.: 0,83–1,16 cm, dm.: 1,14–1,44 cm, fdm.: 0,33–0,45 cm között.

3 db háromrétegű dudoros (pávaszemes) rátétdíszes (I.04.1/02.1.03) 1 db – 1967/96. sír: szürkésfehér alapon 3 db sötétvörös + szürkésfehér + világoszöld háromrétegű dudoros rátétes opak. H.: 0,64–0,73 cm, dm.: 1,12–1,17 cm, fdm.: 0,43–0,50 cm.

4 + 4 db háromrétegű betétdíszes (I.04.1/02.1.04/02.1.04) 1 db – 1971/34. sír: sárga alapon 4 + 4 db kék + fehér + kék háromrétegű betétdíszes kelta opak (*3. kép 2*). H.: 0,89 cm, dm.: 1,03 cm, fdm.: 0,33–0,35 cm.

4 db háromrétegű dudoros, 2 db vonalfolyatott és 5 vonalfolyatott rátétdíszes (I.04.1/02.1.04/03.02/03.05) 1 db – 1967/97. sír: sötétvörös, erősen irizáló alapon 4 db okkersárga + zöld + fehér háromrétegű dudoros (pávaszem), amelyek 5 fehér vonalfolyatású rátéten ülnek, a furatok körül 1-1 db okkersárga vonalfolyatott rátétes opak. H.: 0,79–0,94 cm, dm.: 1,19–1,43 cm, fdm.: 0,39 cm.

4 db háromrétegű dudoros és négyszeres vonalfolyatott rátétdíszes (I.04.1/02.1.04/04.04) 1 db – 2000/69.

sír: sötét vörösesbarna alapon 4 db fehér + zöld + sárga lapos háromrétegű dudoros és négyszeres hurokfolyatott rátétes opak. H.: 1,00–1,05 cm, dm.: 1,26–1,30 cm, fdm.: 0,33–0,38 cm.

Folyatott rátétdíszes, egytagú lapított gömb alakú opak üveggyöngyök és változataik

1 db vonalfolyatott rátétdíszes (I.04.1/03.01) 4 db – 1966/49. sír: fekete alapon drapp rátétes opak. Átlag h.: 0,36–0,55 cm, dm.: 0,73–0,84 cm, fdm.: 0,24–0,31 cm.

2 db vonalfolyatott rátétdíszes (I.04.1/03.02) 1 db – 1999/56. sír: sötétbarna alapon 2 fehér rátétes opak. H.: 0,59 cm, dm.:1,10 cm, fdm.: 0,30–0,39 cm.

5 db vonalfolyatott és nyolcszoros hullámvonal-folyatott rátétdíszes (I.04.1/03.05/05.08) 1 db – 1999/26. sír: sötét vörösesbarna alapon 5 db csigavonalban folyatott és rajta áttetsző türkizkék hullámvonalas rátétes opak. H.: 1,02–1,11 cm, dm.: 1,30–1,33 cm, fdm.: 0,54 cm.

7 db vonalfolyatott és négyszeres hullámvonalköteg-rátétdíszes (I.04.1/03.07/05.04) 1 db – 1999/56. sír: sötétvörös alapon 7 fehér, csigavonalban folyatott és áttetsző világos türkizkék hullámvonalköteg-rátétdíszes opak. H.: 1,73–1,75 cm, dm.: 0,98–1,11 cm, fdm.: 0,42–0,51 cm.

Kétszeres hurokfolyatott rátétdíszes (I.04.1/04.02) 1 db – 1963/4. sír: sötétvörös alapon kétszeres világosbarna rátétes opak. H.: 0,54–0,63 cm, dm.: 0,85 cm, fdm.: 0,23 cm. 1966/51. sír hasonló töredéke.

Háromszoros hurokfolyatott rátétdíszesek (I.04.1/04.03) 5 db – 1963/4., 1967/97., 1999/1. (2). sír: sötétvörös alapon okkersárga, illetve fehér rátétes, 1963/4. (1) okkersárga alapon világosbarna rátét. Átlag h.: 0,45–0,78 cm, dm.: 0,72–0,93 cm, fdm.: 0,16–0,36 cm között.

Négyszeres hurokfolyatott rátétdíszesek (I.04.1/04.04) 5 db – 1967/97., 1999/40. (2) sír: fehér alapon türkizzöld rátétes opak; 1999/4. (2) sír: sötétbarna alapon fehér rátétes opak. Átlag h.: 0,37–0,85 cm, dm.: 0,75–0,97 cm, fdm.: 0,17–0,35 cm.

Ötszörös hurokfolyatott rátétdíszesek (I.04.1/04.05) 6 db – 1999/40., 1999/56. (2) sír: vörös alapon fehér, illetve sárga rátétes opak; 1966/63. (*3. kép 3*), 1999/40. sír: fehér alapon fehéres sárga, illetve világos szürkéskék rátét; 1999/56. fekete alapon fehér rátét. Átlag h.: 0,53 –1,26 cm, dm.: 0,71–1,22 cm, fdm.: 0,19–0,42 cm között.

Hatszoros hurokfolyatott rátétdíszesek (I.04.1/04.06) 5 db – 1999/40. (3): fehér alapon türkizzöld rátétes, sötétbarna, sötétvörös alapon sárga rátét, 1967/98. (2) sír: sötétvörös alapon fehér rátétes opak (*2. kép 2*). Átlagh.: 0,46–0,75 cm, dm.: 0,74–0,92 cm, 0,27–0,36 cm között.

Kétszeres hullámvonal-folyatott rátétdíszes (I.04.1/05.02) 4 db + 1 – 1966/45. (2) sír: világosdrapp alapon világosbarna rátétes opak (*2. kép 1*); 1999/12. (2) sír: fekete alapon sárga rátétes opak. H.: 0,33–0,69 cm, dm.: 0,67–73 cm, fdm.: 0,21–0,28 cm között. Hasonló kopott felületű, szürkésbarna alapon világoszöld rátétes opak: (I.04.1/05.??) 1db – 1966/45. sír (*2. kép 1*). H.: 0,47–0,53 cm, dm.: 0,72 cm, fdm.: 0,11–0,17 cm.

Négyszeres hullámvonal-folyatott rátétdíszes (I.04.1/05.04) 2 db – 1967/97. sír: sötétvörös alapon négyszeres fehér rátétes, ill. fehér + áttetsző világos türkizkék rátétes opak; átlag h.: 0,74–0,91 cm, dm.: 1,13–1,27 cm, fdm.: 0,46–0,55 cm között.

Ötszörös hullámvonal-folyatott rátétdíszes (I.04.1/05.05) 1 db – 1967/96. sír: feketésbarna felületen ötszörös fehér rátétdíszes opak. H.: 1,05–1,11 cm, dm.: 1,15–1,17 cm, fdm.: 0,37 cm.

Nyolcszoros hullámvonal-folyatott rátétdíszes (I.04.1/05.08) 1 db – 1999/4. sír: sötétvörös alapon 8 fehér rátétes opak. H.: 0,60–0,67 cm, dm.: 0,85–0,87 cm, fdm.: 0,24–0,27 cm.

Kétszeres hullámvonalköteg-folyatott rátétdíszes (I.04.1/06.02) 2 db – 1966/45. (*2. kép 1*), 1999/56. sír: sárgásfehér alapon kétszeres rátétes opak. H.: 0,63–0,89 cm, dm.: 0,83–0,88 cm, fdm.: 0,23–0,29 cm.

Háromszoros hullámvonalköteg-folyatott rátétdíszes (I.04.1/06.03) 2 db – 1966/45. sír: fekete alapon áttetsző világoskék rátétes opak (*2. kép 1*). H.: 0,79–0,86 cm, dm.: 1,06–1,11 cm, fdm.: 0,39–0,43 cm.

Négyszeres hullámvonalköteg-folyatott rátétdíszes (I.04.1/06.04) 1 db – 1967/97. sír: sötétvörös alapon négyszeres fehér rátétes opak. H.: 0,81–0,90 cm, dm.: 1,05–1,22 cm, fdm.: 0,48–0,51 cm.

Nyolcszoros sűrű hullámvonal-folyatott rátétdíszes (I.04.1/07.08) 1 db – 1971/34. sír: kék alapon fehér rátétdíszes áttetsző üveg (*3. kép 2*). H.: 0,68–0,74 cm, dm.: 1,22 cm, fdm.: 0,55–0,57 cm.

Hússzoros sűrű hullámvonal-folyatott rátétdíszes (I.04.1/07.20) 1 db – 1966/45. sír: sötétkék alapon sárgászöld rátétes opak (*2. kép 1*). H.: 0,88–1,03 cm, dm.: 1,42–1,46 cm, fdm.: 0,44–0,48 cm.

Bordadíszes egyszínű, egytagú lapított gömb

Sötétkék felületen 8 db bordadíszes opak (I.04.1/14.08) 1 db – 1967/97. sír. H.: 0,83 cm, dm.: 1,33 cm, fdm.: 0,44 cm.

Gerezdelt, egyszínű, egytagú lapított gömb

Hatgerezdű (I.04.1/15.06) 2 db –1966/45. sír: sárga hatgerezdű díszes opak (*2. kép 1*); 1999/40. sír: zöldessárga hatgerezdű áttetsző üveg. H.: 0,5–0,64 cm, dm.: 0,85–1,03 cm, fdm.: 0,30–0,42 cm között.

Hétgerezdű (I.04.1/15.07) 3 db – 1966/56. sír: barna 7 gerezd díszes opak (*3. kép. 1*); 1966/79., 1999/40. sír: fényáteresztő sötétkék 7 gerezd díszes. H.: 0,83–1,1 cm, dm.: 1,09–1,45 cm, fdm.: 0,31–0,41 cm között.

Tízgerezdű (I.04.1/15.10) 1 db – 1999/12. sír: 10 gerezd díszes, keki színű áttetsző üveg. H.: 1,04 cm, dm.: 1,52–1,58 cm, fdm.: 0,35–0,41 cm.

Lapított gömb, egytagú, egyik furatánál gallérdíszes (I.04.1/16.01) 1 db – 1967/87. sír: barnás fekete, matt fe-

lületű, kónuszos furata behúzódott bázisú. H.: 0,24 cm, dm.: 0,46 cm, fdm.: 0,12–0,16 cm.
Rácsmintás, egyszínű üveg kámea (I.06.1/15.06) 1 db – 2000/69. sír: fekete, fényes, törött test egyik felületén 6 db rácsminta, másik lapja lapos, díszítetlen opak, oldalain 2-2 db párhuzamos fűzőcsatorna. H.: 1,20–1,30 cm, sz.: 1,85 cm, v.: 0,80 cm, fdm.: 0,24–0,30 cm.

Gyűrű alakú, egytagú rátétdíszes és változatai
3 db dudoros rátétdíszes (I.10.1/01.03) 2 db – 1966/45. (*2. kép 1*), 1967/97. sír: fekete alapon 3 db fehér dudoros rátétes opak. H.: 0,34–0,47 cm, dm.: 0,78–1,04 cm, fdm.: 0,28–0,34 cm között.

1 db vonalfolyatott rátétdíszes (I.10.1/03.01) 1 db – 1966/79. sír: sötét vörösesbarna alapon 1 db sárgásfehér vonalfolyatott rátétdíszes opak. H.: 0,36–0,50, dm.: 0,80 cm, fdm.: 0,40–0,42 cm.

II. Ikergömbfélék

Díszített, többszínű, iker lapított gömbös rátétdíszesek
Pont vagy dudoros rátétdíszes, iker lapított gömb alakúak és változataik
3-3 db dudoros rátétdíszes (II.04.2/01.03) 9 db – 1966/54., 1966/79., 1967/97., 1999/26., 1999/56. sír (4): fekete alapon 3-3 db okkersárga egyrétegű dudoros rátétes iker opak; 1966/59. sír: feketésbarna alapon 3-3 sárga egyrétegű dudoros rátétes iker opak. H.: 0,81–1,76 cm, dm.: 0,8–1,23 cm, fdm.: 0,2–0,49 cm között.
3-3 db dudoros és 3-3 db kétrétegű dudoros (szemes) rátétdíszes (II.04.2/01.03/02.03) 1 db – 1967/96. sír: sötétvörös alapon 3 okkersárga dudoros és 3 fehér + zöld kétrétegű dudoros rátétes opak. H.: 1,83–1,94 cm, dm.: 1,29–1,36 cm, fdm.: 0,42–0,52 cm.
3-3 db dudoros és két-kétszeres hullámvonal-folyatott rátétdíszes (II.04.2/01.03/05.02) 1 db – 1999/26. sír: fehér alapon 3-3 db sötétvörös dudoros és két-kétszeres hullámvonal-folyatott rátétes opak. H.: 1,76 cm, dm.: 1,08–1,10 cm, fdm.: 0,45 cm.
4-4 db dudoros rátétdíszes (II.04.2/01.04) 3 db – 1963/16., 1967/96. sír: fekete alapon 4-4 db fehér, illetve zöldessárga dudoros rátétes; 1999/56. sír: világosdrapp felületen 4-4 db okkersárga dudoros rátétes opak. H.: 1,31–1,73 cm, dm.: 0,79–1,23 cm, fdm.: 0,48–0,55 cm között.
4-4 db dudoros és 4-4 db kétrétegű dudoros (szemes) rátétdíszes (II.04.2/01.04/04.04) 2 db – 1999/56. sír: fehér alapon 4 db áttetsző kék színű, egyrétegű dudoros és négyszeres áttetsző világos türkizkék hurokfolyatott rátétes opak; sötétbarna alapon 4 db világosdrapp dudoros és négyszeres drapp hurokfolyatott rátétes opak. H.: 1,24–1,82 cm, dm.: 0,96–1,17 cm, fdm.: 0,29–0,46 cm között.
5-5 db dudoros és öt-ötszörös hurokfolyatott rátétdíszes (II.04.2/01.05/04.05) 14 db – 1966/63. (10) (*3. kép 3*), 1966/79. (2), 1999/56. sír: sötétvörös alapon 5-5 db sárga dudoros és öt-ötszörös fehér hurokfolyatott; 3 db 5-5 db sárgásfehér dudoros és öt-ötszörös hurokfolyatott, illetve 1967/96. sír 5-5 db sárga dudoros és öt-ötszörös sárga hurokfolyatott rátétes opak. H.: 1,05–1,72 cm, dm.: 0,87–1,22 cm, fdm.: 0,26–0,55 cm között.
3-3 db dudoros és három-háromszoros hurokfolyatott rátétdíszes (II.04.2/01.06/04.03) 1 db – 1966/59. sír: fekete alapon 3-3 db sárga dudoros és három-háromszoros fehér hurokfolyatott rátétes iker opak. H.: 1,62 cm, dm.: 1,05–1,17 cm, fdm.: 0,37–0,40 cm.
6-6 db dudoros és hat-hatszoros hurokfolyatott rátétdíszes (II.04.2/01.06/04.06) 2 db – 1966/63. *(3. kép 3)*, 1966/79. sír: sötétvörös alapon 6-6 sárga dudoros és hat-hatszoros szürkésfehér hurokfolyatott, fehér alapon 6-6 db világos türkizkék dudoros és hat-hatszoros világos türkizkék hurokfolyatott rátétes opak. H.: 1,10–1,45 cm, dm.: 0,74–0,97 cm, fdm.: 0,24–0,34 cm között.
Pont, dudoros vagy kétrétegű dudoros (szemes) rátétdíszes, iker lapított gömb alakúak és változataik
3-3 db kétrétegű dudoros (szemes) rátétdíszes (II.04.2/02.03) 1 db – 1999/26. sír: fekete alapon 3-3 db fehér + áttetsző kék kétrétegű dudoros rátétes opak. H.: 1,23 cm, dm.: 0,84–0,90 cm, fdm.: 0,31–0,36 cm.
3-3 db kétrétegű dudoros és három-háromszoros hurokfolyatott rátétdíszes (II.04.2/02.03/04.03) 1 db – 1999/56. sír: sötétbarna alapon 3-3 db fehér + türkizkék kétrétegű dudoros és három-háromszoros fehér hurokfolyatott rátétes iker opak. H.: 1,38–1,45 cm, dm.: 1,089–1,1 cm, fdm.:0,28–0,37 cm.
4-4 db kétrétegű dudoros (szemes) rátétdíszes **(**II.04.2/02.04) 2 db – 1966/45. (*2. kép 1*), 1966/57. sír: fekete alapon 4-4 db fehér + világos türkizkék, illetve világoszöld rátétes opak. H.: 0,94–1,21 cm, dm.: 0,76–1,22 cm, fdm.: 0,27–0,35 cm között.
5-5 db kétrétegű dudoros (szemes) és öt-ötszörös hurokfolyatott rátétdíszes (II.04.2/02.05/04.05) 1 db – 1966/63. sír: sötétvörös alapon 5–5 db sárgásfehér + világossárga kétrétegű dudoros és öt-ötszörös sárga hurokfolyatott rátétes opak (*3. kép 3*). H.: 1,32–1,41 cm, dm.: 0,94–1,14 cm, fdm.: 0,31–0,38 cm.

Iker lapított gömb alakú, vonalfolyatott rátétdíszesek és változataik
1-1 db vonalfolyatott rátétdíszes (II.04.2/03.01) 1 db – 1966/49. sír: fekete alapon 1-1 db drapp vonalfolyatott rátétes opak. H.: 0,86–0,92 cm, dm.: 0,65–0,69 cm, fdm.: 0,22–0,28 cm.
1 db vonalfolyatott és hat-hatszoros hurokfolyatott rátétdíszes (II.04.2/03.01/04.06) 1 db – 2000/69. sír: sötét vörösesbarna alapon hat-hatszoros okkersárga hurokfolyatott, és az egyik furat körül 1 db okkersárga folyatott rátétes opak. H.: 0,95–1,05 cm, dm.: 0,75–0,79 cm, fdm.: 0,35–0,37 cm.
1 db vonalfolyatott és hét-hétszeres hurokfolyatott rátétdíszes (II.04.2/03.01/04.07) 2 db – 1999/56. sír (2): sötétvörös alapon hét-hétszeres fehér rátétes opak. H.:

0,93–1,06 cm, dm.: 0,65–1,19 cm, fdm.: 0,27–0,37 cm között.
1-1 db vonalfolyatott és öt-ötszörös hurokfolyatott rátétdíszes (II.04.2/03.02/04.05) 1 db – 1999/26. sír: sötét vörösesbarna alapon öt-ötszörös fehér hurokfolyatott és rajta 1-1 okkersárga vonalfolyatott rátétes opak. H.: 1,53–1,56 cm, dm.: 0,97–1,02 cm, fdm.: 0,38–0,44 cm.
1-1 db vonalfolyatott és hét-hétszeres hurokfolyatott rátétdíszes (II.04.2/03.02/04.07) 1 db – 1999/26. sír: sötét vörösesbarna alapon 7-7 db széles, fehér hurokfolyatott, rajtuk 1-1 db fehér vonalfolyatott rátétes opak. H.: 1,57–1,62 cm, dm.: 1,04–1,10 cm, fdm.: 0,31–0,40 cm.
2-2 db vonalfolyatott és hét-hétszeres hullámvonal-folyatott rátétdíszes (II.04.2/03.02/05.07) 1 db – 1966/63. sír – 1 db sötétvörös alapon sárga vonalfolyatott és szürkésfehér hullámvonal-folyatott rátétes opak (*3. kép 3*). H.: 1,28–1,38 cm; dm 1,096–1,02 cm, fdm.: 0,39–0,40 cm.
3-3 db vonalfolyatott rátétdíszes (II.04.2/03.01/03.02) 1 db – 1966/59. sír: barnás fekete alapon középen 1 db széles világossárga vonalfolyatott és a furatok körül 1-1 – 1-1 db fehér vonalfolyatott rátétes opak. H.: 1,46 cm, dm.: 0,90–0,94 cm, fdm.: 0,24–0,36 cm.
5-5 db vonalfolyatott és három-háromszoros hullámvonal-folyatott rátétdíszes **(**II.04.2/03.05/05.03) 1 db – 1999/56. sír: sötét vörösbarna alapon 5-5 db csigavonalban folyatott és rajtuk háromszoros türkizzöld hullámvonal-folyatott rátétes opak. H.: 1,37–1,44 cm, dm.: 0,90–1,20 cm, fdm.: 0,25–0,37 cm

Iker lapított gömb alakú, hurokfolyatott rátétdíszesek és változataik
Négy-négyszeres hurokfolyatott rátétdíszes (II.04.2/04.04) 1 db – 1967/96. sír: szürkésbarna felületen fehér rátétdíszes opak. H.: 1,75–1,93 cm, dm.: 1,02–1,18 cm, fdm.: 0,40–0,51 cm.
Öt-ötszörös hurokfolyatott rátétdíszes (II.04.2/04.05) 8 db – 1967/97. sír: szürkésfekete alapon öt-ötszörös fehér, illetve 1966/59. sír: öt-ötszörös drapp, 1966/56. sír: drapp alapon öt-ötszörös türkizzöld (*3. kép. 1*), 2000/69. 1999/1. sír (2): sötétvöröses alapon öt-ötszörös okkersárga hurokfolyatott, 1999/56. sír (2): fehér alapon öt-ötszörös világos türkizkék, ill. barnásszürke alapon fehér rátétes opak. H.: 0,94–1,87 cm, dm.: 0,76–1,17 cm, fdm.: 0,18–0,5 cm között.
Hat-hatszoros hurokfolyatott rátétdíszes (II.04.2/04.06) 2 db – 1966/51. sír: sötétvörös alapon hat-hatszoros okkersárga rátétes opak. H.: 0,78–1,01 cm, dm.: 0,58–0,65 cm, fdm.: 0,24–0,33 cm között.
Hét-hétszeres hurokfolyatott rátétes (II.04.2/04.07) 5 db – 1963/18. (2) (*1. kép 3a–b*), 1966/53. sír: fehér alapon hét-hétszeres áttetsző világos türkizkék, illetve világosbarna alapon hét-hétszeres világosdrapp hurokfolyatott rátétes opak; 1999/4. sír: sötét vörösesbarna alapon hét-hétszeres fehér, illetve 1967/96. sír: világossárga hurokfolyatott rátétes opak. H.: 0,94–1,72 cm, dm.: 0,74–1,05, fdm.: 0,23–0,47 cm között.
Hat-hatszoros hullámvonal-folyatott rátétes (II.04.2/05.06) 1 db – 1999/56. sír: sárga alapon szürkésfehér rátétes opak. H.: 1,08–1,17 cm, dm.: 0,6–0,64, fdm.: 0,3–0,35 cm.
Kilenc-kilencszeres hullámvonal–folyatott rátétdíszes (II.04.2/05.09) 3 db – 1967/98. sír: 2 db fehéres világoszöld felületen kilenc-kilencszeres világosdrapp, illetve világosbarna, és 1 db vörös felületen kilenc-kilencszeres világossárga hullámvonalvonal-folyatott rátétdíszes iker rövid henger alakú opak (*2. kép 2*). H.: 1,62–1,78 cm, dm.: 1,12–1,22 cm, fdm.: 0,31–0,56 cm között.

Szórtpettyes rátétdíszes (II.04.2/09.01) 1 db – 1999/56. sír: fehér alapon zöld + sötét vörösesbarna színű szórtpettyes iker rátétes opak, kónuszos furatában fekete elszíneződés. H.: 0,59 cm, dm.: 1,10 cm, fdm.: 0,30–0,39 cm.

Háromtagú, rövid henger alakú rátétdíszes
Ötszörös hurokfolyatott rátétdíszes (II.04.3/04.05) 1 db – 1967/87. sír: fehér alapon áttetsző zöld rátétes opak. H.: 1,59–1,69 cm, dm.: 0,82–0,92 cm, fdm.: 0,28–0,36 cm.

Díszített, többszínű hengeres rátétdíszesek
Hosszú hengeres díszítettek
Dudoros és pontrátétesek és változataik
3 + 3 + 3 db dudoros rátétdíszes (III.01.1/01.03/01.03/01.03) 2 db – 1967/98. sír: fehéres világoszöld alapon 3 + 3 + 3 db világosdrapp rátétes opak és sötétbarna alapon 3 + 3 + 3 db világossárga dudoros rátétes opak (*2. kép 2*). H.: 1,03–1,28 cm, dm.: 0,64–0,73 cm, fdm.: 0,18–0,35 cm között.
4 db dudoros és 2 db vonalfolyatott rátétdíszes (III.01.1/01.04/03.02) 1 db – 1963/4. sír: sötétvörös alapon 4 db irizáló barna dudoros, a furatok körül 1-1 db kopott vonalfolyatott rátétes opak. H.: 0,79 cm, dm.: 0,57 cm, fdm.: 0,19–0,25 cm.
7 db dudoros és hétszeres hurokfolyatott rátétdíszes (III.01.1/01.07/04.07) 1 db – 1967/97. sír: sötétvörös alapon 7 okkersárga dudoros és hétszeres fehér hurokfolyatott rátétes opak. H.: 1,45–1,53 cm, dm.: 1,24–1,27 cm, fdm.: 0,40–0,46 cm.

Szórt pettyes rátétdíszes (III.01.1/09.01) 1 db – 1963/4. sír: sötét vörösesbarna alapon világosbarna rátétes opak. H.: 1,23 cm, dm.: 0,72 cm, fdm.: 0,29–0,33 cm.

Folyatott rátétesek és változataik
2 db vonalfolyatott és háromszoros hullámvonalköteg-rátétdíszes (III.01.1/03.02/06.03) 1 db – 1966/63. sír: fekete alapon háromszoros világossárga, páfránylevélszerűen vonalköteg-folyatott és a kónuszos furatok körül 1-1 db világossárga vonalfolyatott rátétes opak (*3. kép 3, 3a*). H.: 1,35–1,40 cm, dm.: 1,25–1,28 cm, fdm.: 0,26–0,35 cm.

3 db vonalfolyatott rátétdíszes (III.01.1/03.03) 2 db – 1967/97., 1999/1. sír: sötétvörös és sötétbarna alapon 3 db fehér és okkersárga csigavonalban vonalfolyatott rátétes opak. H.: 0,63–0,71 cm, dm.: 0,64–0,78 cm, fdm.: 0,30–0,36 cm között.
4 db vonalfolyatott rátétdíszes (III.02.1/03.04) 1 db – 1999/4. sír: sötét vörösesbarna alapon 4 fehér csigavonalban folyatott rátétes opak; h.: 0,74–0,76 cm, dm.: 0,95–0,97 cm, fdm.: 0,23–0,30 cm.
Négyszeres hurokfolyatott rátétes (III.01.1/04.04) 1 db – 1963/4. sír: sötét vörösesbarna felületen négyszeres világosbarna rátétes opak. H.: 0,75–0,87 cm, dm.: 0,68 cm, fdm.: 0,32–0,33 cm.
Háromszoros hullámvonalköteg-folyatott rátétdíszes (III.01.1/06.03) 1 db – 1966/54. sír: fekete alapon háromszoros hullámvonalköteg-folyatott rátétes opak. H.: 2,03–2,14 cm, dm.: 1,00 cm, fdm.: 0,26–0,32 cm.

Bordadíszes hosszú henger
4 db bordás, áttetsző üveg (III.01.1/14.04) 1 db – 1999/40. sír: sárgászöld 4 bordás hosszú hengertöredék, aranyfóliás? H.: 0,72–0,90 cm, dm.: 0,29–0,31 cm, fdm.: 0,11 cm.

2 gallérdíszes, áttetsző üveg (III.01.1/16.02) 1 db – 1971/34. sír: sötétkék, sávosan pusztuló felületű hosszú henger, furatainál 1-1 gallérdísz (*3. kép 2*). H.: 1,58 cm, dm.: 0,62 cm, fdm.: 0,17–0,20 cm.

Rövid hengeres díszítettek
Folyatott rátétdíszesek és változataik
1 db vonalfolyatott és négyszeres hurokfolyatott rátétdíszes (III.02.1/03.01/04.04) 1 db – 1966/57. sír: sötétvörös alapon négyszeres fehér hurokfolyatott és rajta 1 szürkésfehér vonalfolyatott rátétes opak. H.: 0,76–0,83 cm, dm.: 0,99–1,03 cm, fdm.: 0,29–0,34 cm.

1 db vonalfolyatott és ötszörös hurokfolyatott rátétdíszes (III.02.1/03.01/04.05) 1 db – 1999/56. sír: sötétvörös alapon ötszörös fehér hurokfolyatott és rajta 1 db okkersárga vonalfolyatott rátétes opak. H.: 1,66 cm, dm.: 0,98–1,07 cm, fdm.: 0,39–0,47 cm.
1 vonalfolyatott és hatszoros hurokfolyatott rátétes (III.02.1/03.01/04.06) 2 db – 1966/56. (*3. kép. 1*), 1966/63. sír: sötét vörösesbarna alapon 1 sötét okkersárga vonalfolyatott és hatszoros világosbarna hurokfolyatott rátétes opak (*3. kép 3*). H.: 0,59–0,71 cm, dm.: 0,99–1,01 cm, fdm.: 0,42–0,45 cm.
1 vonalfolyatott és hétszeres hurokfolyatott rátétes (III.02.1/03.01/04.07) 2 db – 1966/57, 1967/96. sír: sötét vörösesbarna alapon 1 sötét okkersárga vonalfolyatott és hétszeres fehér hurokfolyatott rátétes opak. H.: 0,67–0,90 cm, dm.: 0,6–1,11 cm, fdm.: 0,45–0,46 cm.
1 vonalfolyatott és négyszeres hullámvonal-folyatott rátétdíszes (III.02.1/03.01/05.04) 1 db – 1967/96. sír: sötétvörös alapon 1 vonalfolyatott és négyszeres hullámvonal-folyatott rátétes opak. H.: 0,73–0,93 cm, dm.: 1,08–1,13 cm, fdm.: 0,44–0,51 cm.
3 db vonalfolyatott és négyszeres hurokfolyatott rátétdíszes (III.02.1/03.03/04.06) 1 db – 1963/26. sír: sötétvörös alapon 3 világossárga folyatott és négyszeres fehér hurokfolyatott rátétes opak.
4 db vonalfolyatott rátétdíszes (III.02.1/03.04) 1 db – 1999/4. sír: sötét vörösesbarna alapon 4 fehér csigavonalban folyatott rátétes opak. H.: 0,74–0,76 cm, dm.: 0,95–0,97 cm, fdm.: 0,23–0,30 cm.
4 db vonalfolyatott és négyszeres hullámvonal-folyatott rátétdíszes (III.02.1/03.04/05.04) 1 db – 1999/56. sír: sötétvörös alapon 4 db türkizzöld vonalfolyatott rátéten négyszeres hullámvonal-folyatott rátétes opak. H.: 0,91 cm, dm.: 1,07 cm, fdm.: 0,43–0,47 cm.
4 db vonalfolyatott és ötszörös hullámvonal-folyatott rátétdíszes (III.02.1/03.04/05.05) 1 db – 1999/26. sír: sötétvörös alapon 4 db fehér vonalfolyatott rátéten ötszörös hullámvonal-folyatott rátétes opak. H.: 0,85–0,92 cm, dm.: 1,04–1,08 cm, fdm.: 0,46–0,48 cm.
4 db vonalfolyatott és nyolcszoros hullámvonal-folyatott rátétdíszes (III.02.1/03.04/05.08) 1 db – 1999/26. sír: sötétbarna alapon 4 db fehér vonalfolyatott rátéten nyolcszoros hullámvonal-folyatott rátétes opak. H.: 0,84–0,94 cm, dm.: 1,12–1,17 cm, fdm.: 0,43–0,51 cm.
5 db vonalfolyatott rátétdíszes (III.02.1/03.05) 1 db – 1999/26. sír: sötétbarna alapon sárgásfehér rátétes opak. H.: 0,75–0,83 cm, dm.: 1,21–1,26 cm, fdm.: 0,54–0,58 cm.
5 db vonalfolyatott és ötszörös hurokfolyatott rátétdíszes **(**III.02.1/03.05/04.05) 1 db – 1966/63. sír: sötétvörös alapon 5db vonalfolyatott és rajta ötszörös hurokfolyatott rátétes opak (*3. kép 3*). H.: 0,75–0,78 cm, dm.: 0,93–1,01 cm, fdm.: 0,38–0,41 cm.

Hurokfolyatott rátétesek
Háromszoros hurokfolyatott rátétdíszesek (III.02.1/04.03) 7 db – 1966/45. (7) sír: 3 db világosdrapp alapon szürkészöld rátétdíszes opak (*2. kép 1*); 1 db világos drapp alapon világosdrapp rátétes opak; 3 db sötét vörösesbarna alapon fehér rátétes opak. H.: 0,31–0,43 cm, dm.: 0,67–0,75 cm, fdm.: 0,23–0,34 cm.
Négyszeres hurokfolyatott rátétdíszesek (III.02.1/04.04) 4 db – 1966/57., 1999/1. sír: 2 db sötét vörösesbarna alapon okkersárga rátétdíszes opak; 1999/40. sír: szürkésfehér alapon kikopott bemélyedő rátétdíszes opak;1966/59. sír: barna alapon fehér rátétdíszes opak. H.: 0,52–0,89 cm, dm.: 0,78–1,11 cm, fdm.: 0,19–0,34 cm között.
Ötszörös hurokfolyatott rátétdíszesek (III.02.1/04.05) 46 db – 1966/51. (2), 1966/57., 1966/79. (5), 1967/98. (*2. kép 2*), 1999/1.(3), 1999/4. (4), 1999/56. (3), 2000/69. sír (6): sötétvörös alapon sárga rátétes; 1966/79. (1), 1999/4. (2), 1967/96. (1) sírok: sötétvörös alapon fehér rátétes; 1963/18. sír (*1. kép 3a–b*), sötétvörös alapon drapp rátétes; 1963/18. (3) (*1. kép 3a–b*), 2000/69. sír: barna alapon sárga rátétes; 1999/40. sír: sötétbarna alapon fehér rátétes; 1999/1., 1999/40. (2), 2000/69. (1). sír: fehér ala-

pon zöld rátétes; 1966/57. sír: drapp alapon barna rátétes; 2000/69. (3): fehér alapon sötétkék rátétes; 1966/59. sír: fehér alapon drapp rátétes; 1967/97. sír: fekete alapon fehér rátétes; 1967/97. sír: sötétvörös alapon világossárga + sötétzöld rátétdíszes opak. H.: 0,31–1,04 cm, dm.: 0,71–1,16 cm, fdm.: 0,17–0,44 cm között.

Hatszoros hurokfolyatott rátétes (III.02.1/04.06) 4 db – 1999/1., 1999/40. sír: 2 db sötét vörösesbarna alapon fehér rátétes opak; 1999/40., 2000/69. sír: 2 db fehér alapon türkizzöld rátétes opak. H.: 0,33–0,9 cm, dm.: 0,7–0,96 cm, fdm.: 0,29–0,35 cm.

Hétszeres hurokfolyatott rátétes (III.02.1/04.07) 5 db – 1963/4., 2000/69. sír: sötét vörösesbarna alapon drapp, illetve sárga rátétes opakok; 1999/40., 2000/69. sír: fehér alapon türkizkék rátétes opak; 1967/97. sír: barnás okkersárga alapon türkizzöld rátétes opak. H.: 0,41–0,65 cm, dm.: 0,73–0,96 cm, fdm.: 0,25–0,35 cm.

Nyolcszoros hurokfolyatott rátétdíszes (III.02.1/04.08) 5 db – 1999/4. (2), 1999/1. sír: sötétvörös alapon fehér rátétes; 1999/40. sír: fehér alapon türkizzöld rátétes; 1999/4. sír: sötét vörösesbarna alapon okkersárga rátétes opak. H.: 0,42–0,82 cm, dm.: 0,73–0,95 cm, fdm.: 0,18–0,33 cm.

Kilencszeres hurokfolyatott rátétdíszes (III.02.1/04.09) 1 db – 1967/97. sír: fehér alapon áttetsző zöld rátétes opak. H.: 0,72 –0,8 cm, dm.: 0,90–0,99 cm, fdm.: 0,24–0,25 cm.

Tizenegyszeres hullámvonal-folyatott rátétdíszes (III.02.1/05.11) 3 db – 1967/98. sír (3): sötétvörös alapon okkersárga rátétes opak; világosbarna felületen világossárga rátétes opak; h.: 0,78–1,02 cm, dm.: 1,18–1,24 cm, fdm.: 0,38–0,51 cm (*2. kép 2*).

Nyolcszoros sűrű hullámvonal-folyatott rátétdíszes (III.02.1/07.08) 1 db – 1971/85. sír: fekete alapon nyolcszoros világossárga széles sűrű hullámvonal-folyatott rátétes opak. H.: 0,89–1,06 cm, dm.: 1,26–1,33 cm, fdm.: 0,55–0,57 cm.

Korong alakú díszített

Korong alakú, hatszoros hullámvonal-folyatott rátétdíszes (III.03.1/05.06) 2 db – 1999/4. (2) sír: fekete alapon fehér rátétes; sötétkék alapon fehér rátétes opak. H.: 0,58–0,77 cm, dm.: 1,28–1,49 cm, fdm.: 0,42–0,46 cm között.

Hordó alakú rátétdíszes opak üveggyöngyök

6 db kétrétegű dudoros (szemes) és hatszoros hurokfolyatott rátétdíszes (III.05.1/02.06/04.06) 1 db – 1963/3. sír: fekete alapon sárgásfehér + fekete kétrétegű dudoros és hatszoros áttetsző világoskék, vékony hurokfolyatott rátétes opak. H.: 1,48–1,58 cm, dm.: 1,15 cm, fdm.: 0,32–0,35 cm.

Négyszeres hurokfolyatott rátétdíszes (III.05.1/04.04) 1 db – 1999/26. sír: sötét vörösesbarna alapon négyszeres sárga hurokfolyatott rátétes opak. H.: 0,83–0,85 cm, dm.: 0,82–0,85 cm, fdm.: 0,30–0,31 cm.

Ötszörös hurokfolyatott rátétdíszes (III.05.1/04.05) 1 db – 1999/56. sír: barnásszürke alapon fehér hurokfolyatott rátétes opak. H.: 1,04–1,1 cm, dm.: 1,1 –0,85 cm, fdm.: 0,43–0,46 cm.

Négyszeres hullámvonal-folyatott rátétdíszes (III.05.1/05.02) 4 db – 1999/12. (4) sír: fekete alapon okkersárga rátétes opak. H.: 0,57–0,85 cm, dm.: 0,51–0,59 cm, fdm.: 0,14–0,19 cm között.

Háromszoros hullámvonalköteg-folyatott rátétdíszes (III.05.1/06.03) 1 db – 1966/79. sír: sötétbarna alapon háromszoros világossárga rátétes opak. H.: 1,22–1,33 cm, dm.: 1,00–1,06 cm, fdm.: 0,28–0,34 cm.

V. Kúpfélék

Csonkakúp (V.02.1/15.06) 1 db – 1966/45. sír: sötétkék, 6 gerezddíszes áttetsző üveg (*2. kép 1*). H.: 0,48–0,54 cm, dm.: 0,85–0,91 cm, fdm.: 0,40 cm.

VII. Hosszú hasáb rátétdíszes

Négyszög átmetszetű, 1 vonalfolyatott és négyszeres egymást keresztező hurokfolyatott rátétdíszes hosszú hasáb **(**VII.04.1/03.01/04.1.01) 1 db – 1999/425. sír: szürkésfehér alapon négyszeres, egymást keresztező sötétvörös + sárga hurokfolyatás és 1 db türkizkék vonalfolyatott rátétes opak. H.: 0,92–0,96 cm, sz.: 0,90 cm, v.: 0,59 cm, fdm.: 0,24–0,26 cm.

XIII. Üvegpohár peremtöredéke

XIII.01.1/00 –1967/96. sír: áttetsző zöld. H.: 1,88–2,37 cm között, sz.: 0,97 cm között, v.: 0,64 cm között, fdm.: 0,32–0,35 cm között.

Millefiorik

Lapított gömb alakú millefiori, folyatott, 2 db szemes és 2 db virágdíszes (M:I.04.1/02.02/03.02/08.02) 1 db – 1967/96. sír: a furatok körül vörös sáv, köztük a zöldes felületen 2 db világoszöld színű, négyszirmú virág, 2 sárga + sötétvörös szemes dísz. H.: 0,95–1,01 cm, dm.: 1,38–1,46 cm, fdm.: 0,42 cm.

Lapított gömb alakú millefiori szemes és virágdísszel (M:I.04.1/02.11/03.02/08.04) 1 db – 2000/69. sír: furatok körül 1 sötétvörös sáv, melyek közrefognak egy fekete felületet, amelyen 2 négylevelű, világoszöld virág között fehér + sötétvörös szem, körülötte 9 db szürkésfehér + sötétvörös pontkör és mellettük 6 db fehér + sötétvörös szemes dísz. H.: 1,18–1,22 cm, dm.: 1,25–1,29 cm, fdm.: 0,35–0,39 cm.

Lapított gömb alakú, négyszirmú virágdíszes millefiori (M:I.04.1/03.02/08.02) 1db – 1980/2. sír: a furatok körül vörös sáv, az erősen irizáló zöld felületen világoszöld négyszirmú virágdísz. H.: 0,95–1,02 cm, dm.: 1,07–1,10 cm, fdm.: 0,36–0,42 cm.

Hosszú henger alakú, 4 db szemes + 4 db virágdíszes millefiori (M:III.01.1/02.04/08.04) 1 db – 2000/69. sír: sötétkék alapon 4 db fehér+sötétvörös szemes és

4 db ötszirmú világoszöld + sárga szirmú virágdíszes millefiori töredék. H.: 0,70–1,20 cm, dm.: 0,76 cm, fdm.: 0,11–0,23 cm.

Nem egyenlő oldalú, nyújtott hatszög átmetszetű, hosszú hasábos, díszített millefiori **(**M:IX.04.1/02.1.04/03.02/08.04) 1 db – 1999/40. sír: furatainál sötétvörös sávval szegélyezett mezőben 4 db sötétvörös + fehér + kék háromrétegű szemes és 4 db virágsziromdíszes opak töredék. H.: 1,43–1,46 cm, sz.: 0,65 cm, v.: 0,71 cm, fdm.: 0,23–0,27 cm.

Hatszög átmetszetű, díszített hosszú hasábos millefiori (M:VIII.15.1/03.02/08.02) 1 db töredék – 1999/1. sír: sötétvörös alapon irizáló virágszirom minta, a furat mellett széles okkersárga sáv. H.: 0,86–1,26 cm, sz.: 0,68 cm, v.: 0,72 cm, fdm.: 0,20–0,24 cm.

Hétszög átmetszetű, hosszú hasáb alakú, szemes, 2 db virágdíszes millefiori (M:IX.03.1/02.01/03.01/08.02) 1 db – 1966/45. sír: egyik szélén széles vörös sáv, a gyöngytesten téglalap alakú sötétkék alapon világoszöld + sötétvörös szemes és mellette 4 világoszöld-zöld virágszirmos millefiori díszű töredék (*2. kép 1*).

Hét egyenlő oldalú átmetszetű, díszített hosszú hasábos millefiori (M:IX.05.1/08.04/08.04) 1 db töredék – 1976/1. sír: sötétkék színű alapon az egyik furatánál 1 db sötétvörös vonalfolyatott dísz; a gyöngytesten 4 virágszirom: a virág széle sötétvörös, belül fehér és világoskék négyszögű meander dísz. H.: 1,17–1,21 cm, sz.: 0,72 cm, v.: 0,72 cm, fdm.: 0,11–0,17 cm.

Fóliás gyöngyök

Aranyfóliások

Gömb alakú egytagú (I.01.1/10.01) – 1966/45. sír (1) (*2. kép 1*). H.: 0,49 cm, dm.: 0,49 cm, fdm.: 0,19–0,21 cm.

Lapított gömb alakú egytagú (I.04.1/10.01) 14 db – 1963/3. (3), 1966/45. (2) (*2. kép 1*), 1980/2. (3), 1999/12. (5), 1999/40. sír. H.: 0,23–0,65 cm, dm.: 0,33–0,63 cm, fdm.: 0,05–0,28 cm.

Lapított gömb alakú egytagú, 1 gallér díszes (I.04.1/10.01/16.01) 1 db – 1971/46. sír. H.: 0,29 cm, dm.: 0,43 cm, fdm.: 0,13–0,14 cm (*1. kép 1*).

Lapított gömb alakú egytagú, 2 gallér díszes (I.04.1/10.01/16.02) 1 db – 1999/12. (2); 1999/40. sír. H.: 0,41–0,48 cm, dm.: 0,44–0,5 cm, fdm.: 0,12–0,21 cm.

Kéttagú lapított gömb alakú (I.04.2/10.01) 3 db – 1963/3., 1999/12., 1971/85. sír. H.: 0,67–1,06 cm, dm.: 0,36–0,60 cm, fdm.: 0,06–0,18 cm között.

Háromtagú lapított gömb alakú rúdgyöngy (I.04.3/10.01) 1 db – 1971/85. sír. H.: 0,79–0,94 cm, dm.: 0,29–0,45 cm, fdm.: 0,16 cm.

Kölesméretű, egytagú lapított gömb alakúak (I.07.1/10.01) 11 db – 1999/12. (3), 1999/40. (8) sír. H.: 0,26–0,46 cm, dm.: 0,30–0,45 cm, fdm.: 0,06–0,16 cm között.

Kölesméretű, egytagú hosszú henger alakú, egyik furatnál gallérdíszes (I.07.1/10.01/16.01) 1 db – 1967/87. sír: feketésbarnás, sávosan pusztuló felületű. H.: 0,36, dm.: 0,36, fdm.: 0,10 cm.

Kölesméretű, egytagú hosszú henger alakú, 2 gallér egyik furatnál gallérdíszes **(**I.07.1/10.01/16.02) – 1999/40., 1971/85. sír. H.: 0,32–0,46 cm, dm.: 0,40–0,41 cm, fdm.: 0,06–0,09 cm között.

Kölesméretű, kéttagú lapított gömb alakúak (I.07.2/10.01) 3 db – 1999/40. (2), 2000/69. sír. H.: 0,56–0,65 cm, dm.: 0,30–0,38 cm, fdm.: 0,06–0,13 cm között.

Kölesméretű, lapított gömb alakú kéttagú, furatnál 1 gallér díszes (I.07.2/10.01/16.01) 1 db – 1971/85. sír. H.: 0,70 cm, dm.: 0,39 cm, fdm.: 0,06 cm,

Kölesméretű, háromtagú lapított gömb-rúd alakú (I.07.3/10.01) 1 db – 1971/34. sír (3. kép 2). H.: 0,97 cm, dm.: 0,37–0,40 cm, fdm.: 0,07 cm.

Hosszú henger alakú (III.01.1/10.01) 2 db – 1966/45. sír (2. kép 1). H.: 0,54–0,84 cm, dm.: 0,39–0,54 cm, fdm.: 0,24–0,27 cm között.

Hordó alakú, egytagú (III.05.1/10.01) 2 db – 1999/12. (2) sír. H.: 0,47–0,63 cm, dm.: 0,46–0,55 cm, fdm.: 0,11–0,17 cm.

Hordó alakú, egytagú, 2 gallér díszes (III.05.1/10.01/16.02) 1 db – 1999/12. sír: világosbarnás, sávosan pusztuló felületű, behúzódott bázisú furatánál 1-1 gallér. H.: 0,58–0,63 cm, dm.: 0,45–0,46 cm, fdm.: 0,15 cm.

Ezüstfóliások

*Lapított gömb alakú egytagúak (*I.04.1/10.1.01) 1 db – 1971/46. sír (1. kép 1). H.: 0,28 cm, dm.: 0,44 cm, fdm.: 0,14 cm.

Lapított gömb alakú egytagúak, 2 gallér dísszel (I.04.1/10.1.01/16.02) 4 db – 1971/46. sír (1. kép 1). H.: 0,33–0,71 cm, dm.: 0,36–0,64 cm, fdm.: 0,06–0,18 cm között.

Kéttagú lapított gömb alakúak, furatnál 2 gallér díszes (I.04.2/10.1.01/16.02) 4 db – 1999/40., 1971/46. (2) (1. kép 1), 1967/87. sír. H.: 0,64–0,71 cm, dm.: 0,30–0,51 cm, fdm.: 0,07–0,16 cm között.

Kölesméretű, egytagú lapított gömb alakúak (I.07.1/10.1.01) 2 db – 1999/40. sír. H.: 0,25–0,36 cm, dm.: 0,30–0,43 cm, fdm.: 0,06–0,14 cm között.

Kölesméretű, lapított gömb alakú kéttagú (I.07.2/10.1.01) 3 db – 1999/40., 1971/46. (2) sír (*1. kép 1*). H.: 0,55–0,70 cm, dm.: 0,31–0,41 cm, fdm.: 0,06–0,13 cm.

Hosszú henger alakú egytagúak, 1 gallér dísszel (III.01.1/10.1.01/14.01) 1 db – 1971/46. sír: áttetsző üveg (*1. kép 1*). H.: 1,50 cm, dm.: 0,30 cm, fdm.: 0,09–0,12 cm.

Rövid henger alakú (III.02.1/10.1.01) – 1971/46. sír: sávosan pusztuló felületű (*1. kép 1*). H.: 0,27 cm, dm.: 0,32 cm, fdm.: 0,05–0,07 cm.

2. Borostyángyöngyök

Lapított gömb – csiszolt (B:I.04.1/00) – 1967/97. sír. H.: 0,53–0,55 cm, dm.: 1,05 cm, fdm.: 0,20 cm;

Hosszú henger – csiszolt (B:III.01.1/00) 2 db – 1967/97. sír. H.: 1,89–2,29 cm, dm.: 0,91–1,27 cm, fdm.: 0,37–0,43 cm között.

Korong (B:III.03.1/00) 1db – 1971/34. sír: h.: 0,33–0,90 cm, dm.: 1,65–1,71 cm, fdm.: 0,50–0,83 cm (*3. kép 2*);
Hordó (B:III.05.1/00) 1 db – 1999/12. sír. H.: 0,80 cm, sz.: 0,42 cm, v.: 0,26 cm, fdm.: 0,12 cm.
Lapos hordó (B:III.06.1/00) 2 db – 1999/12. sír (2). H.: 0,81–1,12 cm, sz.: 0,48–0,66 cm, v.: 0,29–0,36 cm, fdm.: 0,12–0,17 cm.
Téglalap átmetszetű hosszú hasáb (B:VII.04.1/00) 5db – 1966/45. (1), 1967/97. (3), 1999/12 sír (1) (*2. kép 1*). H.: 0,48–1,92 cm, sz.: 0,50–1,34 cm, v.: 0,37–1,36 cm, fdm.: 0,13–0,32 cm között.
Négyzetes átmetszetű rövid hasáb (B:VII.05.1/00) 1db – 1967/97. sír. H.: h.: 0,57–0,64 cm, sz.: 1,22 cm, v.: 1,21 cm, fdm.: 0,36 cm.
Téglalap átmetszetű rövid hasáb töredéke (B:VII.06.1/00) 1 db – 1971/46. sír (*1. kép 1*). H.: 0,33 cm, sz.: 0,50 cm, v.: 0,38 cm, fdm.: 0,15 cm.
Négyzetes, ill. nem egyenlő oldalú háromszög átmetszetű hosszú hasáb (B:VIII.04.1/00) 3 db – 1971/46. (2) (*1. kép 1*), 1999/40. sír (1). H.: 0,50–1,08 cm, sz.: 0,48–0,76 cm, v.: 0,41–0,73 cm, fdm.: 0,11–0,32 cm között.
Mag alakú (B:XI.02.1/00) – 1999/40. sír. H.: 0,67 cm, sz.: 0,75 cm, v.: 0,48 cm, fdm.: 0,13–0,23 cm.

3. KARNEOLOK

Lapított gömb alakú csiszolt karneol (K:I.04.1/00) 1 db – 1963/18. sír: deformált, csiszolt felületű, behúzott bázisú kónuszos furattal (*1. kép 3a–b*). H.: 0,78–0,99, dm.: 1,23, fdm.: 0,09–0,18 cm.
Négyzet átmetszetű, lecsiszolt sarkú, hosszú hasáb karneol (K:X.02.1/00) 1 db – 1966/45. sír (*2. kép 1*). H.: 0,86 cm, sz.: 0,68 cm, v.: 0,38 cm, fdm.: 0,04–0,09 cm.
Téglalap átmetszetű, lecsiszolt sarkú, hosszú hasáb karneol (K:X.04.1/00) 2 db – 1999/40., 1966/54. sír. H.: 0,89–1,13 cm, sz.: 0,59–0,82 cm, v.: 0,43–0,44 cm, fdm.: 0,05–0,18 cm között.

4. KAGYLÓGYÖNGY

Kagylóból csiszolt korong alakú gyöngy **(**Kagy: III.03.1/00) 1 db – 1966/54. sír: világosbarna. H.: 0,29 cm, dm.: 1,37 cm, fdm.: 0,46 cm.

5. KORALLGYÖNGY

Korallból csiszolt, hosszú, henger alakú gyöngy (Ko:III.01.1/00) 1 db – 1999/12. sír. H.: 0,56–0,60 cm, dm.: 0,25–0,33 cm, fdm.: 0,08–0,13 cm.

6. MÉSZKŐGYÖNG

Mészkőből csiszolt, korong alakú gyöngy (Mé:III.03.1/00) 1 db – 1980/2. sír. H.: 0,15–0,16 cm, dm.: 0,28 cm, fdm.: 0,08 cm.

7. BRONZ

Bronzgyűrű (Br:I.10.1/00) 3 db – 1966/45. sír (*2. kép 1*): apró nyitott karikájú bronzgyűrű. Dm.: 0,8 cm.

1. táblázat. A Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal előtti temető gyöngy adatbázisába felvett, gyöngyleleteket is tartalmazó sírjainak listája (573–574. oldal)

Table 1. List of graves yielding bead finds and included into the beads database of the cemetery in front of the southern wall of Keszthely-Fenékpuszta fortress (pp. 573–574)

Sorszám	*Sírszám*	*„Gyöngysorok időrendi besorolása / korszak / kultúra”*	*Táblarajzok*	*Adatbázis-ba felvett gyöngy db szám*	*Sírleírás-ban közölt gyöngy db szám*	*Leltári szám*
1.	1963/3.	6. sz. 2. fele – 3. harmada	Müller 1999, 154, 172, 3. kép 3. 3; Müller 2010, 50, Taf. 36. 4.	13	15	KBM.Ltsz. 71.2.4.
2.	1963/4.	6. sz. 3. harmad – 7. sz. eleje / 1. negyede	Müller 1999, 154, 172, 3. kép 4. 3; Müller 2010, 50, Taf. 36. 8.	17	17	KBM Ltsz. 71.3.4.
3.	1963/11.	6. sz. 3. harmad – 7. sz. 1. harmad	Müller 1999, 155, 172, 3. kép 11. 3; Müller 2010, 51, Taf. 36. 18; Pásztor 2015, 1. kép 2.	17	17	KBM Ltsz. 71.8.4.
4.	1963/16.	6. sz. 3. harmad – 7. sz. 1. harmad / 1 . fele	Müller 1999, 156, 172, 3. kép 16. 3; Müller 2010, 51, Taf. 36. 23.	3	3	KBM Ltsz. 71.11.3.
5.	1963/18.	6. sz. 3. harmad – 7. sz. 1. harmad	Müller 1999, 156, 172, 3. kép 18. 3; Müller 2010, 52, Taf. 36. 26; Pásztor 2010, Taf. 1b; Pásztor 2015, 1. kép 3a-b.	91	89	KBM Ltsz. 71.12.2.
6.	1963/26.	7. sz. 1. harmad – 7. sz. 1. harmada / fele	Müller 1999, 157, 173, 4. kép 26. 3–4; Müller 2010, 53, Taf. 37. 2.	18	15	"felső gysor: KBM Ltsz.71.20.2. + 3 db: KBM Ltsz. 70.20.4.”
7.	1966/41.*	késő római*	Müller 1999, 159, 174, 5. kép 41, 2*; Müller 2010, 55, Taf. 38. 12.	9*	9*	KBM Ltsz. 71.30.2.*
8.	1966/45.	6. sz. 2. fele – 7. sz. 1. harmad	Müller 1999, 159–160, 174, 5. kép 45. 5; Müller 2010, 55, Taf. 38. 20.	74	96	KBM Ltsz.71.32.5.
9.	1966/49.	6. sz. 3. harmad – 7. sz. eleje	Müller 1999, 160, 174, 5. kép 49. 1; Müller 2010, 56, Taf. 38. 23; Pásztor 2015, 2. kép 1.	118	128	KBM Ltsz. 71.33.1.
10.	1966/51.	6. sz. 3. harmad – 7. sz. 1. fele	Müller 1999, 160. 51; Müller 2010, 56.	10	10	KBM.Ltsz. 71.35.1.
11.	1966/53.	6. sz. 3. harmad – 7. sz. 1. harmad	Müller 1999, 160, 174, 5. kép 53. 2; Müller 2010, 56, Taf. 38. 29.	24	24	KBM.Ltsz. 71.37.2.
12.	1966/54.	6. sz. 2. fele – 7. sz. 1. harmad	Müller 1999, 160, 174, 6. kép 54. 3; Müller 2010, Taf. 39. 3.	45	24	KBM.Ltsz. 71.38.3.
13.	1966/56.	6. sz. 3. harmad – 7. sz. 1. fele	Müller 1999, 161, 174, 5. kép 56. 2; Müller 2010, 56, Taf. 38. 31; Pásztor 2010, Taf. 1d; Pásztor 2015, 3. kép 1.	14	14	KBM.Ltsz. 71.39.2.

*A *-gal jelölt 1966/41., 1966/81. és 1967/84. késő római korra keltezett sír gyöngyeinek elemzésére a jelen tanulmányban nem került sor.*

14.	1966/57.	6. sz. 3. harmad – 7. sz. 1. fele	MÜLLER 1999, 161, 175, 6. kép 57. 2; MÜLLER 2010, 56–57, Taf. 39. 6.	14	14	KBM.Ltsz. 71.40.1.
15.	1966/59.	7. sz. 3. negyed / 3. harmad	MÜLLER 1999, 161, 175, 6. kép 59. 3; MÜLLER 2010, 57, Taf. 39. 11.	31	32	KBM.Ltsz. 71.41.2.
16.	1966/63.	6. sz. 2. fele – 7. sz. 1. harmad	MÜLLER 2009, Taf. 39. 63. 11; MÜLLER 2010, 57.	35	35	KBM Ltsz. 71.41.1(43.1)
17.	1966/79.	7. sz. 3. negyed / 3. harmad	MÜLLER 1999, 162, 176, 7. kép 79. 3; MÜLLER 2010, 58, taf. 40. 8; PÁSZTOR 2015, 3. kép 3, 3a-b.	30	30	KBM Ltsz. 71.53.3.
18.	1966/81.*	késő római*	MÜLLER 1999, 162–163, 176, 7. kép 81. 2–3*; MÜLLER 2010, 58, Taf. 40. 12.	33*	59*	KBM Ltsz. 71.54.1–2.*
19.	1967/84.*	késő római*	MÜLLER 1999, 163, 176, 7. kép 84. 2*; MÜLLER 2010, 56, Taf. 38. 31.	62*	66*	KBM Ltsz. 71.55.3.*
20.	1967/87.	6. sz.2. fele	MÜLLER 1999, 163, 176, 7. kép 87. 3; PÁSZTOR 2010, Taf. 1a.	37	38	KBM Ltsz. 71.58.4.
21.	1967/96.	7. sz. 1. harmad – 7. sz. 1. fele	MÜLLER 1999, 164, 177, 8. kép 96. 1.	39	37	KBM Ltsz. 71.66.1.
22.	1967/97.	7. sz. 1. harmad – 7. sz. 1. fele	MÜLLER 1999, 164, 177, 8. kép 97. 2.	88	50	KBM Ltsz. 71.67.1.
23.	1967/98.	7. sz. 1. harmad	MÜLLER 1999,164, 177, 8. kép 98. 2; MÜLLER 2010, 60, Taf. 41. 15; PÁSZTOR 2015, 2. kép 2.	47	50	KBM Ltsz. 71.68.1.
24.	1971/34.	6–7. század	MÜLLER 2010, Taf. 46. 6; PÁSZTOR 2015, 3. kép 2.	20	23	KBM Ltsz. 72.70.4.
25.	1971/46.	6. sz. 1. fele	MÜLLER 2010, Taf. 47. 8; PÁSZTOR 2015, 1. kép 1.	22	27	KBM Ltsz. 72.76.3.
26.	1971/85.	6. század	MÜLLER 2010, Taf. 51. 11.	13	14	KBM Ltsz. 72.101.4.
27.	1976/1/1.	6. sz. 2. fele – 7. sz. 1. harmad	MÜLLER 2010, Taf. 61. 2–3.	6	24	KBM Ltsz. 1999.1.2.
28.	1980/1/2.	6. sz. 3. harmad / 7. század eleje	MÜLLER 2010, Taf. 67. 1–2.	40	40	KBM Ltsz. 1999.17.1.2.
29.	1999/1.	6. sz. 3. harmad – 7. sz. 1. harmad	MÜLLER 2010, Taf. 82. 1; PÁSZTOR 2010, Taf. 1c.	23	22	KBM Ltsz. 2001.3.1.
30.	1999/4.	6. sz. vége – 7. sz. 1. harmad / 1. fele	MÜLLER 2010, Taf. 82. 4. 1.	44	37	KBM Ltsz.2001.5.4.
31.	1999/12.	késő antik – bizánci stílusú	MÜLLER 2010, Taf. 82. 17; PÁSZTOR 2010, Taf. 1e.	91	90	KBM Ltsz. 2001.9.1.
32.	1999/13.	6. sz. vége – 7. sz. 1. harmad / 1. fele	MÜLLER 2010, Taf. 83. 3.	29	29	KBM Ltsz. 2001.10.2.
33.	1999/26.	7. sz. 1. fele – 7. sz. 1. fele / 2. harmad (?)	MÜLLER 2010, Taf. 84. 26. 6–7.	32	20	KBM Ltsz. 2001.19.7.
34.	1999/40.	6. sz. 3. harmad – 7. sz. 1. harmad	MÜLLER 2010, Taf. 85. 40. 17, 19.	143	140	KBM Ltsz. 2001.28.5
35.	1999/56.	7. sz. 1. fele	MÜLLER 2010, Taf. 87. 12–13.	51	52	KBM Ltsz. 2001.39.5. felső + alsó gyöngysor
36.	2000/69	6. sz. 3. harmad – 7. sz. 1. harmad	MÜLLER 2010, Taf. 89. 1.	114	113	KBM Ltsz. 2001.49.1.
Összesen:				1500	1503	KBM Ltsz. 2001.49.1.

Üveggyöngyök			
Sorszám	*Főtípus*	*db*	*%*
1.	I. Gömbfélék	953	68,36
2.	II. Iker gömbfélék	69	4,95
3.	III. Hengeresek	224	16,2
4.	V. Kúpfélék	39	3,8
5.	VII. szabályos négy oldalú hasábok	32	2,3
6.	VIII. Szabályos nem négy oldalú hasábok	6	0,43
7.	IX. Szabálytalan oldalú hasábok	9	0,7
8.	X. Négy oldalú, lecsapott sarkú hasábok	24	1,72
10.	XII. Amfóra alakúak	1	0,07
11.	XIII. Atipikus	1	0,07
12.	Millefiorik: I., III., VIII., IX.	8	
Drágakő-, szerves drágakő-, kagyló-, csont- és fémgyöngyök			
13.	Karneol: I., X.	4	
14.	Borostyán: I., III., VII., VIII., XI.	18	
15.	Korall: III.	1	0,07
16.	Kagyló: III.	1	0,07
17.	Mészkő: III.	1	0,07
18.	Bronz: I.	3	0,22
Összesen		1394	100

2. táblázat. A Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal előtti temetők korai Keszthely-kultúrás sírjainak gyöngyleletei főtípus, darabszám szerinti és %-os megoszlásban

Table 2. Distribution by main types, number and percentage of bead finds yielded by the early Keszthely culture graves of the cemeteries in front of the southern wall of Keszthely-Fenékpuszta fortress

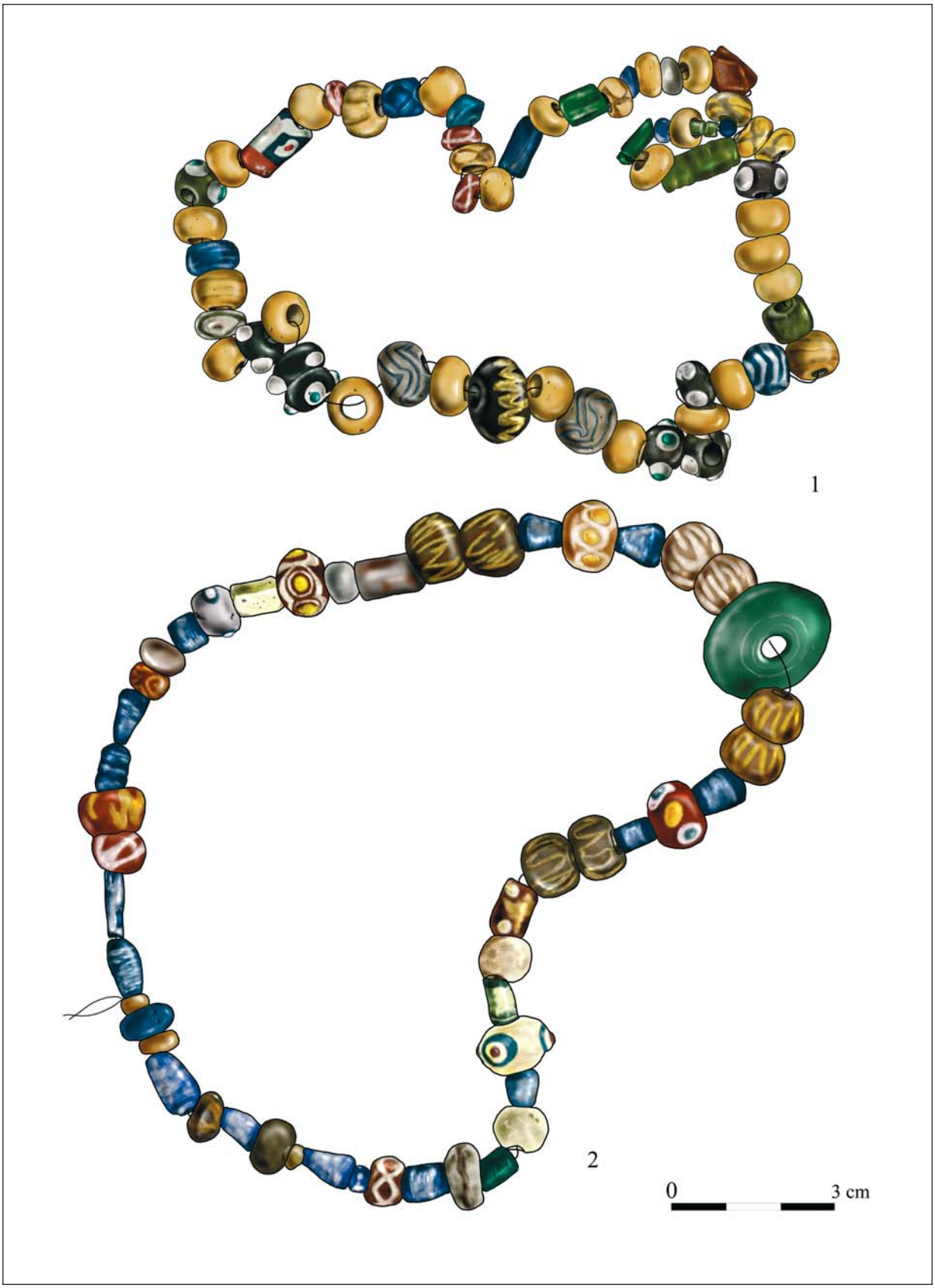
Sírszám	*Pont vagy egy-rétegű dudoros rátétdíszes (dm.)*		*Két- és három-rétegű dudoros rátétdíszes (dm.)*		*Lapított gömb, iker lapított gömb, hengeres alakú gyöngytestek alapszínei*							
	< 1 cm	*≥ 1 cm*	*< 1 cm*	*≥ 1 cm*	*vörös*	*fekete*	*barna*	*fehér*	*drapp*	*türkizkék/zöld*	*sárga*	*kobalt*
1963/3.				X		X						
1963/11.	X			X		X			X			
1963/16.	X					X						
1963/18.	X						X					
1963/41.	X				X							
1966/45.	X	X	X	X		X		X	X			
1966/49.	X	X				X	X					
1966/51.		X	X	X	X	X	X					
1966/53.		X						X				
1966/54.	X	X	X		X	X	X					
1966/56.	X	X		X	X	X			X			
1966/57.		X	X		X	X						
1966/59.		X	X	X	X	X	X	X				
1966/63.	X	X		X	X	X	X	X				
1966/79.	X	X		X	X	X		X				
1967/96.	X	X		X	X	X	X	X				
1967/97.	X	X	X	X	X	X	X					
1967/98.	X	X		X	X		X	X		X		
1971/34.				X							X	
1971/46.				X								X
1999/1.			X		X							
1999/13.		X			X			X		X		
1999/26.	X	X	X	X	X	X	X	X		X		
1999/40.		X		X	X							
1999/56.	X	X		X	X	X	X	X		X		
2000/69.				X	X							

3. táblázat. Egytagú és iker lapított gömb, rövid henger, hordó és orsó alakú pont/dudoros és kétrétegű szemes rátétdíszű opak üveggyöngyök az átmérő nagysága, illetve a gyöngytestek főbb alapszínei szerint

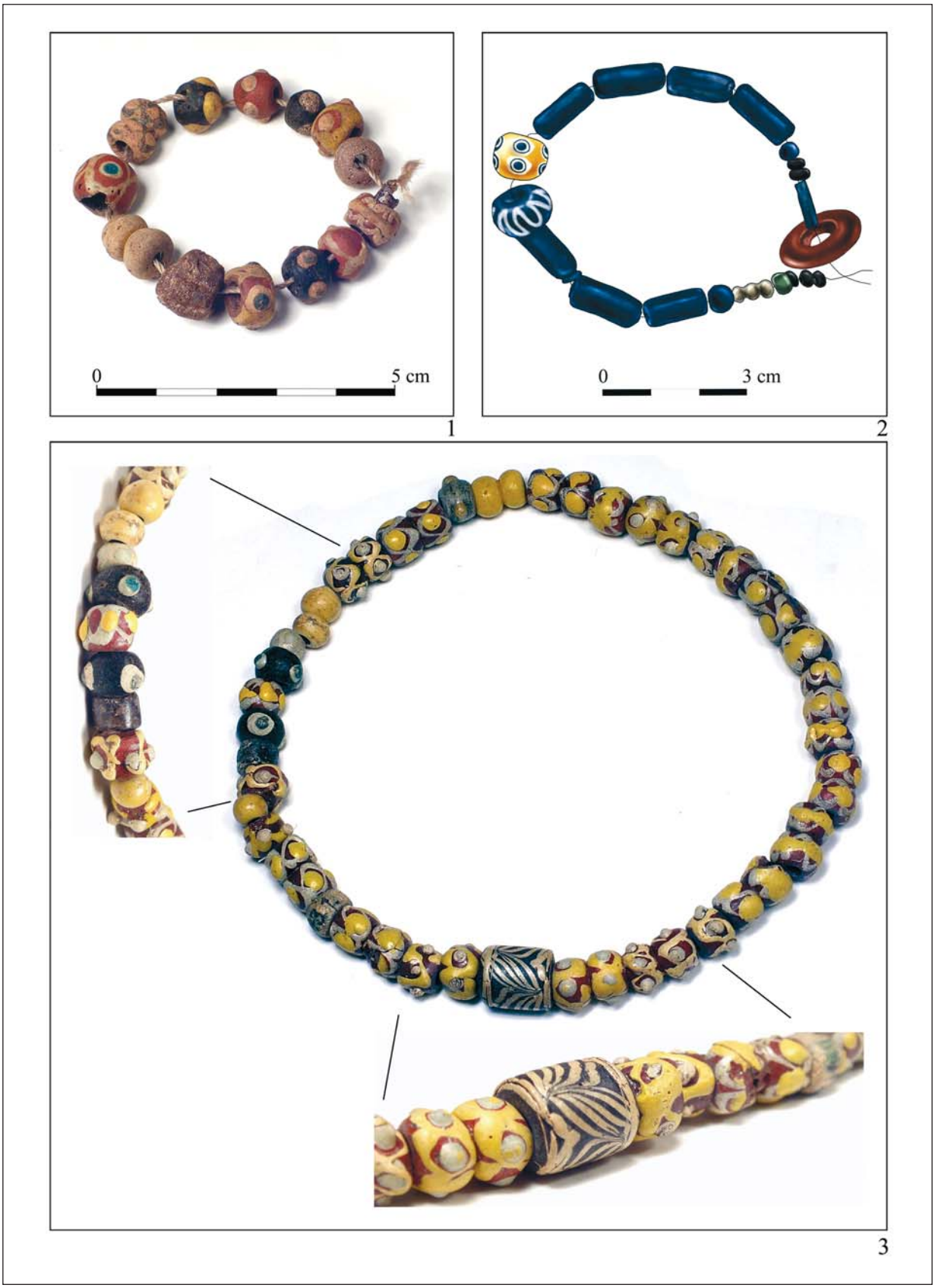
Table 3. Distribution by diameter and main base colours of single and twin flat globe, short cylinder, barrel and spindle-shaped glass beads with dot/knot and double-layered eye appliqué decoration



1. kép. Az 1971/46., 1963/11. és az 1963/18. sír gyöngysora
Fig. 1. Bead necklaces from Graves 971/46, 1963/11 and 1963/18



2. kép. Az 1966/45. és az 1967/98. sír gyöngysora
Fig. 2. Bead necklaces from Graves 1966/45 and 1967/98



3. kép. Gyöngysorok az 1966/56., 1971/34. és az 1966/63. sírból
Fig. 3. Bead necklaces from Graves 1966/56, 1971/34 and 1966/63

Hadak útján XXIV. Budapest – Esztergom 2015, 581–648.

AZ AVAR KORI NAGY GYÖNGYCSÜNGŐS FÜLBEVALÓK

Balogh Csilla* – Pásztor Adrien**

Absztrakt: *Az avar kori fülbevalók közül a 8 mm-nél nagyobb méretű gyöngycsüngős példányokkal, az úgynevezett nagy gyöngycsüngős fülbevalókkal foglalkozik jelen tanulmány. A fülbevalótípus előképei elsődlegesen a késő antik – bizánci műhelyek féldrágakövekből készített csüngőjű, többnyire arany fülbevalói között keresendők, ugyanakkor az avar emlékanyagban fellelt példányok helyi készítmények.*

A típus avar kori példányainak teljességre törekvő összegyűjtése után elvégezzük rendszerezésüket, vizsgáljuk az egyes típusok, változatok területi elterjedését, eredetük kérdését és a kísérőleletek részletes elemzésével a fülbevalók kronológiai helyzetét.

A Kárpát-medence avar kori emlékanyagában való megjelenésük része a 7. század második negyedében/közepén meginduló lassú divatváltozásnak, amely az üveggyönggyel díszített ékszerek készítéstechnológiájában is markáns változásokkal járt együtt.

Kulcsszavak: *Kárpát-medence, avar kor, késő antik – bizánci eredetű fülbevaló, tipológia, kronológia*

Bevezetés

Az avar kori fülbevalók között számos olyan típust ismerünk, amelyeken különböző módon felapplikált gyöngydíszek fordulnak elő; főként elsődleges díszítményként a csüngőtagot alkotják, de másodlagos, kiegészítő elemként is gyakorta megjelennek a fülkarikához kapcsolva. Ebben a tanulmányban a gyöngycsüngős fülbevalók népes családján belül azokkal foglalkozunk, melyeket 8 mm-nél nagyobb átmérőjű gyöngycsüngők díszítenek. Ezeknek külön típusként való elválasztása a többi gyöngycsüngős fülbevalótól elsősorban eltérő kronológia helyzetük, illetve szerkezeti sajátosságaik és másodlagos díszítésük alapján indokolt.

A fülbevalótípus legmarkánsabb jellemzője a nagyobb méretű, általában gömb alakú, ritkábban nyújtottabb ovális vagy cseppforma üveggyöngy, ezért a tárgytípus képviselőinek kiválasztása során a gyöngy mérete volt a kizárólagos szempont. Az anyaggyűjtés során leginkább problémásnak az tűnt, hogy mekkora gyöngymérettől sorolhatók e körbe a függők. A lemezgömbös fülbevalók esetében hagyományosan az 1 cm-nél nagyobb gömbbel díszített darabokat soroljuk a nagy lemezgömbös fülbevalók közé,[1] ezért ezt a mérethatárt alkalmazva kezdtük meg az anyaggyűjtést. Mivel azonban azt tapasztaltuk, hogy egyes esetekben a fülbevalópár egyik tagja 1 cm körüli vagy nagyobb méretű, azonban a másik csak 8 vagy 9 mm átmérőjű gyönggyel van díszítve, ezért végül a 8 mm átmérőnél jelöltük ki a gyöngyméret határát. Ennél kisebb gyöngyös fülbevaló ugyanis egyszer sem fordult elő nagyméretű gyönggyel díszített függő párjaként.

* Szegedi Tudományegyetem TTIK Földtani és Őslénytani Tanszék, H-6722 Szeged, Egyetem u. 2./ İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 34080 Fatih-Istanbul, Horhor Cad. Kavalalı Sok. 5/4. csillabal@gmail.com

** adrien0318@gmail.com

1 Čilinská 1975, 64.

A tárgytípus gyűjtését alapvetően a szakirodalom alapján végeztük, és kiegészítettük azon lelőhelyek anyagával, melyek feldolgozásában közreműködünk, illetve melyekről baráti-kollegiális szívesség alapján tudunk.

A fülbevalótípus tipologizálását két tényező nehezítette. Az egyik objektív gátló tényező: az ékszer sérülékenysége, az üveggyöngyök nagyfokú pusztultsága. Ez általában a fémrészek hiányában mutatkozott meg, amelynek következtében több esetben nem lehetett rekonstruálni a függő egykori szerkezetét, és ezért nem volt mód típusba sorolásra sem. Ehhez a fülbevalótípushoz soroltuk azokat a függőket (Zamárdi-Rétiföldek 1137. és Kölked-Feketekapu A 634. sírok [*2. kép 4; 9. kép 16*]), ahol a gyöngydísz ugyan elpusztult, de a hosszan lecsüngő, hurkos végződésű huzaltengelyen egykor – az ép analógiák alapján – minden valószínűség szerint nagy gyöngycsüngő lógott. Szintén elpusztult a gyöngydísze az aradkai/Aradac (Ro) 85. sír arany fülbevalójának (*9. kép 6*). A csonka kúpos kötőtag alól kinyúlik egy rövid huzaltengely, ami kizárja, hogy lemezgömbös fülbevalóról legyen szó.

A kutathatóságot akadályozó másik tényező viszont az a hazai avar kori szakirodalmat általánosan uraló szemlélet, amelynek következtében a tárgyleírásokat a legtöbb esetben adathiány (akár a fülbevaló fémszerelékeinek anyagára, akár a gyöngy színére és méretére vonatkozó adatok tekintetében is) és a képi illusztráció hiánya vagy nem megfelelő minőségű, azonosíthatatlan méretarányú ábrázolása jellemzi.[2]

Az összegyűjtött esetszámot nem tekinthetjük ugyan teljesnek, de mégis elég reprezentatív ahhoz, hogy az eddig fel nem dolgozott fülbevalótípusról jelen ismereteink alapján képet alkossunk. Az előbb említett nehézségek miatt arra kényszerültünk, hogy a fülbevalók egykori szépségét, a színes gyöngyök és fémrészek egymással harmonizáló egységét úgy próbáljuk meg érzékeltetni, hogy típusonként néhány fülbevalóról színes rekonstrukció készült, melyek a típustáblákba kerültek.

KUTATÁSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Ezen ékszertípus teljes körű felgyűjtésére és elemzésére ez idáig nem került sor. Általában egy-egy példány közlése kapcsán foglalkoztak a fülbevalótípussal, elsősorban a legismertebb párhuzamok felsorolására szorítkoztak, illetve a függők kronológiai helyzetére is némi figyelmet fordítottak.[3]

Bóna István az ürbőpusztai 7. sír aranyozott ezüst fémszerelékes, nagy gyöngycsüngős fülbevalóit – felépítésük, ezüst díszeik bemutatása és párhuzamaik ismertetése mellett – a láncos gyöngycsüngős fülbevalók csoportjába sorolta, amelyet az alattyáni 14. sír tengelyes csüngőjű, a tengely végébe beakasztott huzalkarikával ellátott fülbevalópárjának szerkezeti azonosságára alapozott.[4] Felismerte, hogy a fülbevalópár felépítése rokon vonásokat mutat a lemezpántos díszítésű nagy lemezgömbös fülbevalókéval. Az ürbőpusztai fülbevalók rovátkolt pántdíszeinek párhuzamai alapján (Alattyán 14. sír, a tiszakécske-óbögi szórvány pántdíszes fülbevalók és a gátéri 11. ötvössír préselőmintája)

---

[2] Az avar leletkorpuszokra és legnagyobb sírszámú és fontosságú temetők monográfiájára is sajnos tendenciaszerűen igaz, hogy mind az elnagyolt sír- és tárgyleírások, mind a sematikus és jelölt méretarány nélküli tárgyrajzok megkérdőjelezik e munkák használhatóságát, és nemhogy megkönnyítenék, de inkább akadályozzák a tárgytipológiai kutatást. Egy-egy tárgytípus vizsgálatakor arra kényszerítik a kutatót, hogy vagy elégedjen meg a hiányos adatokkal, s ezzel már az anyaggyűjtése során mondjon is le az ismert anyag alapján elvégezhető legalaposabb vizsgálatról, vagy maga járjon végig több gyűjteményt és vegyen kézbe minden darabot újra, hogy a tárgytípus kielégítő, elvárható pontosságú vizsgálatát elvégezhesse.

[3] BÓNA 1957; KOVRIG 1963; KISS–SOMOGYI 1984; GARAM 1995.

[4] BÓNA 1957, 157, XXX. t. 15–16.

jellegzetes készítési technológiájukra is rávilágított.[5] Megfigyelte, hogy az ürbőpusztai üvegből készült csüngők kampós végződésű huzaltengelye az üveggyöngybe lett beleöntve.[6]

Az ürbőpusztai függők körte alakú gyöngydíszét a Bágyog-Gyűrhegy 7. sír fülbevalójának gyöngycsüngőjéhez vélte hasonlónak, s e síregyüttes alapján tette az ürbőpusztai függőket a temető korai fázisára, a 660-as évekre keltezve.[7] Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az általa hozott párhuzam nem helytálló, mivel a bágyog-gyűrhegyi 7. sírból előkerült láncos fülbevalón csupán egy kisméretű, gömb alakú gyöngycsüngő látható.[8]

Kovrig Ilona az alattyáni 14. és 150. sír nagy gyöngycsüngős fülbevalóit – Bóna Istvánhoz hasonlóan – a láncos fülbevalók köréhez sorolta.[9] Mindkét kutató a nagy gyöngycsüngős fülbevalók divatjának feltűnését a kora avar kor kései lelethorizontjához kötötte.[10]

Szabó János Győző a tarnamérai 3. sír tengelyes, lemezgömbös fülbevalójának lelethorizontjába sorolta a tengelyes szerkezetű nagy gyöngycsüngős fülbevalókat.[11] Az első, nagyméretű üveggömbdíszes példányok feltűnését a 7. század második harmadára keltezte. Véleménye szerint e tengelyes függők semmiképpen sem mutathatók ki az avar kor legkorábbi szakaszának leletanyagaiban.[12]

A dormánd-hanyipusztai 20. sír függői kapcsán arra is felhívta a figyelmet, hogy a nagy gyöngycsüngős fülbevalók fémabroncscsal díszített példányai az alattyáni 153. és 176. sír fémpántos díszítésű, nagy lemezgömbös fülbevalóinak üveggyöngydíszes változatai.[13] Ugyanerre jutott Garam Éva is.[14]

Szabó János Győző a leletanyag elemzése során megállapította, hogy a dormánd-hanyipusztai 20. sír tengelyes lemezgömbcsüngős fülbevalójának viseleti divatja a kora avar kor végén, a 7. század második harmadában kezdett elterjedni. Ezáltal a dormándi 20. sír fülbevalóival rokon alattyáni 14. sír tengelyes, nagy üveggyöngycsüngős példányait a temetőben elfoglalt helyzetük szerint a 7. század első felére vagy a 7. század közepére keltezte.[15]

Somogyi Péter a cikói, Kiss Gábor a závodi temető nagy gyöngycsüngős fülbevalói kapcsán foglalkozott ezekkel az ékszerekkel; viseletük elterjedését mindkét kutató alapvetően a kora avar korra tartotta jellemzőnek.[16] Somogyi Péter szerint e fülbevalók használata a kora avar kor végével meg is szűnt. [17]

Legutóbb Garam Éva a tiszafüredi temető anyagában lévő darabok közül a 166. sír három lemezgömbbel kombinált arany példányát a temető második, a 7. század közepén induló kronológiai fázisába tette.[18] További három sír (196., 747. és 792. sír) fülbevalójáról jegyezte meg, hogy azok gyöngycsüngője nagyobb, mint a többi fülbevalóé. Köztük kronológiai különbséget nem tett, hanem a temető többi gyöngycsüngős fülbevalójával együtt a 3–4. kronológiai fázis (7. század vége – 8. század) jellegzetességei között sorolta fel.[19]

Pásztor Adrien – a kora és közép avar kori gyöngyök tipokronológiai elemzése során – bizonyítottnak találta Kovrig Ilona és Szabó

---

5 *„Az ürbőpusztai fülbevaló tehát a gátéritől abban különbözik, hogy a három kicsi gömb külön van mind egymáshoz, mind a karika gömbjéhez, mind pedig a csüngő gömbhöz forrasztva…”* (Bóna 1957, 163).

6 Bóna 1957, 163.

7 Bóna 1957, 163, 165.

8 Lovas 1929, 124. kép 25.

9 Kovrig 1963, 110–111.

10 Bóna 1957, 163, 173; Kovrig 1963, 111.

11 Szabó 1965, 48.

12 Szabó 1965, 48, 70. j. Szabó 1966, 49.

13 Szabó 1966, 49, 38. j.

14 Garam 1992, 138.

15 Szabó 1966, 38. j.

16 Somogyi 1984, 84; Kiss 1984, 171–172.

17 Somogyi 1984, 84.

18 Garam 1995, 263, 398.

19 Garam 1995, 276, 400–412.

János Győző megfigyeléseit. Megfigyelése szerint a 7. század második negyedében – középső harmadában szórványosan felbukkanó, áttetsző világoszöld, kék, illetve opak sötétbarna és fekete színű, gömb alakú csövecskés üveggyöngyökkel[20] közel egy időben, a század közepe táján jelentek meg a nagyobb méretű, világoszöld, világoskék és színtelen, korai dinnyemag alakú csövecskés üveggyöngyök, s ekkor tűntek fel a tengelyes csüngőjű, ezüstlemezes és a nagy üveggyöngycsüngős fülbevalók is.[21]

A FÜLBEVALÓTÍPUS ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

Az avar kori emlékanyagban 128 zárt síregyüttesben fordul elő a vizsgált fülbevalótípus, s ezeken kívül még további darabok 4 avar temető anyagában található szórványleletek, melyek nagy valószínűséggel ugyancsak sírokból származnak. A balatonszemesi egyik fülbevaló Árpád-kori telepobjektumból származó másodlagos szórvány, de a lelőhelyen előkerült avar sírok alapján ez is feltehetően temetkezésből került ki (*1. táblázat*).

Nagy gyöngycsüngős fülbevalót 61 lelőhelyről ismerünk, melyek döntő többsége az avar szállásterület középső részén található (*1. kép 1*). A lelőhelyek főként a Tisza mentén és a Duna–Zala–Rába által határolt térségben helyezkednek el, illetve a Fertő tótól kissé nyugatabbra, a Lajta és a Keleti-Alpok nyugati pereme térségében egy kisebb, területileg elkülönülő lelőhelycsoport rajzolódik ki.

Ha az egyes lelőhelyeken belüli előfordulási gyakoriságukat is figyelembe vesszük, akkor megállapíthatjuk, hogy 34 lelőhely esetében csak egy-egy sírban találtuk meg az ékszertípust. Azon temetők többsége, melyekben 4 vagy ennél több sírban is megtalálható a típus, a Közép-Tisza mentén húzódik. Északról dél felé haladva ezek Tiszafüred-Majoros, Alattyán-Tulát, Jászapáti-Nagyállási út, Szegvár-Oromdűlő, Szeged-Fehértó A és Szeged-Kundomb. A Dunántúlon gyakoribb előfordulásukat Zamárdi-Rétiföldek, Lesencetomaj-Piroskereszt és Kölked-Feketekapu A lelőhelyeken találjuk. Kiemelkedően magas az előfordulás gyakorisága Zamárdiban (9) és a Szeged-Fehértó A (8) temetőben. Vagyis a nagy gyöngycsüngős fülbevalók nagyobb számban a Tisza-tó, a Zagyva és a Tarna által határolt területen, a Tisza Csongrád és Szeged közötti szakasza mentén és a Dunántúlon a Balaton és a Duna között, nagyjából a mai Sió-csatorna irányában egy 20 km-es északnyugat–délkelet irányú sávban terjedtek el.

Az ismert darabok valamivel több, mint fele (75 db, 60%) női sírból került elő, a rendelkezésre álló adatok alapján *juvenis–adultus* életkorúak viselték. Emellett csak kicsi a férfi sírokból származó darabok aránya (9 db, 6%). A fülbevalók negyede (33 db, 25%) gyermeksírból származik, melyek a leletegyüttesek jellege alapján leánygyermekek temetkezései voltak. Közülük kivétel a zamárdi 513. sír, melybe fiatal fiút temettek.[22] 11 esetben nem ismerjük a halott nemét, de a mellékletek jellege alapján egy részük biztosan nőnemű halott mellől való.

A nagy gyöngycsüngős fülbevalók közel azonos arányban fordultak elő párosan és páratlanul, illetve más típusú fülbevalókkal (pl. nagy- és kislemezgömbös, aprógömbös fülbevalóval, kifli alakú fülbevalóval, fülkarikával) együtt való viseletükre is több példa akad.

4 sírnál másodlagos felhasználásukra találtunk adatot: a Felgyő-Ürmös tanya 92. és a Csákberény-Orondpuszta 240. sírban talált fülbevalók valószínűleg tönkrementek, de a viselőik gyöngysorában még helyet kaptak (*4. kép 3; 13. kép 3*). Ugyancsak csüngőként, a gyöngy nyakláncra volt felfűzve a Kölked A 388. sírban

---

20 KOVRIG 1963, 164–165; PÁSZTOR 2008, 316.
21 VIDA–VÖLLING 2000, 85; PÁSZTOR 2008, 316–317.
22 BÁRDOS–GARAM 2009, 75.

lelt két, egymásba akasztott karikájú fülbevaló és a Kölked B 343. sír fülbevalója is (*8. kép 11–12; 6. kép 2*).[23] Ez utóbbi sírban egyébként egy másik, a karikájuknál fogva egymásba akasztott nagy gyöngycsüngős fülbevalópár is előkerült (*6. kép 3*), a sírban nyugvó gyermekváz jobb bokájának külső oldalánál.[24]

A zamárdi 543. sírból előkerült 4 nagy gyöngycsüngős fülbevaló sem eredeti viseleti helyzetében látott napvilágot (*7. kép 10–11; 9. kép 6*). A függők a jobb combtő mellett szemesgyöngy, bronz karikatöredék és két ólomcső töredékkel együtt kerültek elő,[25] talán tarsolyban hordta egykor magánál az apró holmikat a sírba eltemetett felnőtt.

A fülbevalóknak a nagyméretű gyöngycsüngők adnak sajátos jelleget. Valamennyi áttetsző üveggyöngy, néhány esetben a furatban bronzcsövecskével.[26] Gyakoribb a gömbforma, emellett csepp alakú és nyújtott, ovális forma is fellelhető. Közöttük dominál a sötétkék és a fekete szín, emellett színtelen, sárga, a zöld árnyalatai és barna színű gyöngyök is előfordulnak.

11 esetében (8,6%) nincs adat a fémszerelékek anyagára vonatkozóan. 96 fülbevalónál a fémrészek bronzból készültek (72%), továbbá 17 ezüst, egy aranyozott ezüst és egy ezüsttel kombinált arany példány (együtt 14,6%), valamint 6 arany (4,8%) fülbevaló vált eddig ismertté.

A fülkarika 18 esetben nem került elő. Ide tartoznak a Felgyő-Ürmös tanya 92. és a Csákberény-Orondpuszta 240. sír másodlagosan gyöngyök közé fűzött példányai is.

A fülkarikák többsége kerek átmetszetű huzalból készült, nem ismert közöttük a rombusz átmetszetű vagy a sodrott karika. Formájuk többnyire kerek, csak a Kecel-Határdűlő 38. és a Párkány 11. sír fülkarikái ovális alakúak (*6. kép 18–19*). Mindkettő esetében a fülkarika drótgyűrűkkel van díszítve. Ezeken kívül a sommereini 48. sír kerek karikájú fülbevalópárjánál és a Budapest-Tárogató utcai szórvány fülbevalónál találunk példákat hasonló drótgyűrűkre *(5. kép 14; 6. kép 11)*. A Kölked A 634. sír hiányos fülbevalója esetében tokos fülkarikához, míg a homokmégyhalomi 119. sírban megvastagodó, úgynevezett kifli alakú fülkarikához kapcsolódott a gyöngycsüngő (*9. kép 16; 13. kép 7*).

Díszítésként két fülkarikán belső gyöngydíszt alkalmaztak. A Budapest-Tárogató utcai fülbevalónál *(6. kép 11)* a gyöngycsüngővel egy tengelyen, a fülkarika belső oldalán, két drótkarika között kisebb gyöngydísz lehetett, amely a nagy gyöngycsüngőhöz hasonlóan megsemmisült. A másik belső gyöngydíszes példány a Makó-Mikócsa-halomi kora avar temető 101. sírjából származik. Az ezüst fülkarika belső oldalára, a gyöngycsüngő irányában, egy ezüstlemezből készített rövid hengert forrasztottak, melyre valószínűleg gyöngydíszt ültettek, amely azonban elpusztult (*4. kép 10–11*).

A fülbevalótípus általános jellemzője, hogy a csüngőrész huzaltengelyre van „építve", melynek mozgatható és merev változata is előfordul. A függők nagyobb részénél a csüngőtag huzaltengelye alul hurokban végződik, ez az egyik legegyszerűbb módja a gyöngydísz rögzítésének. Valószínű, hogy azoknál a daraboknál is eredetileg erről lehet szó, melyeknél ma már csak a gyöngy alól kilógó huzalvéget figyelhetjük meg.

A Tiszafüred 166. sír fülbevalóinál a nyújtott gyöngydíszt a dróttengely két végének széthajlításával rögzítették (*11. kép 3*). A Budapest-Tárogató utcai fülbevalónál a gyöngydísz huzaltengelyről való lecsúszását egy kétszeres drótgyűrű (*6. kép 11*), míg néhány darabon egy rövid hengeres tag akadályozta meg (*4. kép 12–15*). Ritka az a technikai megoldás, amikor a függő tengelye nem ér túl

---

23 Kiss 1996, 107; Kiss 2001, 117.

24 Kiss 2001, 118, Abb. 36.

25 Bárdos–Garam 2009, 81.

26 Kerepes D, Kiszombor E 108., Lesencetomaj-Piroskereszt 137. és 170. és Kölked-Feketekapu A 499. sír. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ennél valószínűleg több esetben lehet szó csövecskés gyöngyről, de a publikációk erre vonatkozóan általában nem közölnek adatokat.

a gyöngycsüngőn, vagyis a gyöngydísz alulról zárt. Ezeknél a huzaltengelyt az üveggyöngy készítésekor rögzítették.

A fülbevalók többi szerkezeti eleme már szorosan a tipológia kérdéskörébe tartozik, azokat az egyes típusoknál részletezzük.

A NAGY GYÖNGYCSÜNGŐS FÜLBEVALÓK TÍPUSAI

A gyöngycsüngőn kívül a csüngő tagot a fülkarikához kapcsoló összekötő tagot/tagokat találtuk olyan jellegzetességnek, amelynek alapján a fülbevalókat tipologizáltuk, típusokba és altípusokba soroltuk. A függőrészek huzaltengelye alapján megkülönböztetett lengő- és merev tengelyes példányokat egy-egy típus eltérő technikai megoldású változatának tekintettük.

Az összegyűjtött 132 fülbevaló közül 20 esetében nem volt lehetőség típusba sorolásra, mert a függőnek vagy csak a gyöngycsüngője került elő, vagy a fülbevalót szerkezeti elemeire szétesve lelték, ami nem teszi lehetővé a megalapozott rekonstrukciót (*13. kép*).

1. TÍPUS: ÖSSZEKÖTŐ TAG NÉLKÜLI NAGY GYÖNGYCSÜNGŐS FÜLBEVALÓK

A nagy gyöngycsüngős fülbevalók (*3–4. kép*) legegyszerűbb kivitelű csoportját azok a példányok alkotják, melyeknél a gyöngycsüngőt egyszerűen csak a fülkarikára hurkolt, szabadon mozgó dróttengelyre húzták fel. A típuson belül 4 fülbevalónál a gyöngycsüngő alatt egy lemezből hajlított hengeres záró tagot találunk (*4. kép 12–15*).

A típusba 32 sír fülbevalója tartozik, melyek között 16 párosan került elő, 15 egyesével, és egy függő másodlagos felhasználásban, gyöngysorba fűzve.

Nagyobb számban nők temetkezésében fordulnak elő (20), ritkábban gyermeksírokból származnak (8). Három esetben férfi sírból láttak napvilágot. A várpalotai függő esetében nem áll rendelkezésre a halott nemére vonatkozó adat, de a kísérőleletek (gyöngyök, köztük átfúrt római kisbronz) női viselőre utalnak.

A típus képviselőinek többsége a Tisza mentéről, valamint a Balaton környékéről származik (*14. kép 1*).

2. TÍPUS: DRÓTGYŰRŰ-KÖTŐTAGOS NAGY GYÖNGYCSÜNGŐS FÜLBEVALÓK

A nagy gyöngycsüngős fülbevalók (*5. kép*) egy részénél a huzaltengelyen csüngő gyöngydísz fölött egy drótgyűrűt találunk. Ebben a típusban csak lengőtengelyes kivitelű fülbevalók fordulnak elő.

A típust 11 lelőhely 16 sírjában találtuk meg. Gyakoribb a sima drótból készített gyűrűtag, de a kundombi 307., a hajós-cifrahegyi 101. és a sommereini 48. sírok fülbevalóin gyöngysordrótból alakították ki a gyűrűt (*5. kép 9, 12, 14*). Ez utóbbin és a tiszafüredi 725. sír fülbevalóin a drótgyűrűt nemcsak kötőtagként alkalmazták, hanem a gyöngycsüngő alá zárótagként is hasonló került (*5. kép 11, 14*).

Ebbe a típusba soroltuk, de valójában egyedi darabnak tekinthető a hajósi 101. sír fülbevalópárja, melyeknél a nagy gyöngycsüngő alá egy, az összekötő taghoz hasonló gyöngydrótgyűrű került, s záró tagként alá egy préselt félgömb alakú lemezt és az aljára egy kisebb gyöngydrót-gyűrűt húztak (*5. kép 12*).

Ezt a típust főként nők (11) viselték, gyermeksírban való előfordulásuk ritka (3). 7 sírban egyesével került elő, vagyis elég gyakran páratlanul viselt típusnak tekinthető. Mindösszesen csak 4 sírban volt két, ugyanezen típusba tartozó fülbevalóból álló pár, egy-egy fülbevaló dróttekercses, sima és bordázott hengeres kötőtagos példányokkal volt párban.

Területi előfordulásuk szórványos, Szeged környékének Duna–Tisza közi temetőiből és a Délkelet-Dunántúlról, főként Tolna és Baranya megye területéről ismert a többségük (*14. kép 2*).

3. TÍPUS: DRÓTTEKERCS-KÖTŐTAGOS NAGY GYÖNGYCSÜNGŐS FÜLBEVALÓK

14 lelőhelyről, 17 sírból került elő olyan nagy gyöngycsüngős fülbevaló, melynél a gyöngycsüngő és a fülkarika közé a tengelyre húzott dróttekercs került.

Ebbe a csoportba sorolható a Budapest-Tárogató utcai szórvány, melynél a tengely túlér a fülkarikán, és a fülkarika belső ívénél a végére egy belső gyöngydíszt rögzítettek (*6. kép 11*). Ennek fülkarikáján és a kecelhatárdűlői 38., valamint a párkányi 11. sír fülbevalóinak karikáin megjelenő drótgyűrű a késő avar kor gyöngycsüngős fülbevalótípusainak jellegzetességei felé mutat (*6. kép 18–19*).

Az egyszeres drótgyűrűs fülbevalókhoz hasonlóan ezek is a nők körében voltak inkább kedveltek. A 14 sírból 8 nő, 4 gyermek sírja, míg az aradkai 57., a péterrévei 74. és a Szarvas-Grexa-téglagyár 367. sírban felnőtt férfi nyugodott. Ezeken kívül a párkányi 11. sír halottjának neme ismeretlen, és a már említett Tárogató utcai fülbevaló szórvány.

Az ismert temetkezések alapján a nők párosan, a gyerekek egyesével viselték. A férfi sírokban párosan és páratlanul is előfordult.

Egy sírban drótgyűrűs (Jászapáti 71. sír) és három esetben (Gátér 161., Péterréve 74. és Szeged-Fehértó A 17. sír) sima, kötőtag nélküli fülbevalókkal volt párban. Az aradkai és a kishomoki fülbevalók egy-egy fülkarikával alkottak párt, az előbbi kifli alakú fülkarikával, az utóbbi egyszerű huzalkarikával.

Eddig főként a Tisza tágabb környékén lévő temetőkből ismerjük a dróttekercs-kötőtagos típust, kevesebb számban közvetlenül a Duna mentén lévő temetőkben is feltűnik (*14. kép 3*).

4. TÍPUS: HENGERES KÖTŐTAGOS NAGY GYÖNGYCSÜNGŐS FÜLBEVALÓK

A nagy gyöngycsüngős fülbevalók (*7–8. kép; 9. kép 1–6*) között a sima, kötőtag nélküli típus mellett az a típus a leggyakoribb, amelynél a gyöngycsüngő tengelyére, a gyöngydísz és a fülkarika közé egy lemezből készített hengeres összekötő tag került. 20 lelőhely 29 sírjából ismerjük.

A henger általában sima lemezből készült, ritkábban keresztben bordázott lemezből hajlították (Kölked A 661. (*8. kép 13–14*), Szegvár-Oromdűlő 80. és 862. sírok). A Dunaújváros-Simonyi-dűlői arany fülbevalónál és a Kölked A 388. sír bronz függőpárjánál a hengeres tag alsó szélét drótkarikával tagolták (*7. kép 15; 8. kép 11–12*).

A típus azokkal a kis lemezgömbös fülbevalókkal mutat formai rokonságot, melynél a lemezgömböt szintén hengeres tag kapcsolja a fülkarikához.

A hengeres kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalók között a tengely merevsége alapján két változatot különíthetünk el. A többségnél (19 lelőhelyről 25 sír fülbevalója) a fülkarikán szabadon mozgó huzaltengelyre került a rövid lemezhenger, és alá a gyöngycsüngő. 5 fülbevalónál a gyöngydíszt tartó huzaltengely nem mozgatható (*9. kép 1–6*). A gyöngycsüngőt ezeknél a függőknél is huzaltengelyre húzták fel, amelyet a tenaxszal kitöltött lemezhengerbe rögzítettek, így biztosítva a tengely merevségét. A hengeres kötőtag fülkarikához való fix rögzítésének két módjára találtunk példát. A zamárdi 543. sír fülbevalójánál a lemezhengert áthúzták a fülkarikán (*9. kép 6*), a többi esetben a hengertagot a fülkarikához forrasztották.

A Felgyő-Ürmös-tanyai 73. sírból származó fülbevalópárnál a gyöngycsüngő alá egy préselt félgömb alakú záró lemeztag is került (*8. kép 6*).

Az alattyáni 14. és a závodi 56. sírból származó függőknél a függő huzaltengelyének hurkos végébe egy-egy apró bronzkarika volt befűzve (*8. kép 1, 3*). Az alattyáni sír esetében Kovrig Ilona a csüngő végénél lévő 8-as alakú bronzkarika alapján teljes joggal gondolt arra, hogy abba további díszítmény lehetett befűzve. Ő az apró bronzkarika alapján láncra gondolt.[27]

---

[27] Kovrig 1963, 11.

Ennek alapján e két sír fülbevalóját Kiss Gábor a láncos fülbevalók között említette.[28]

Az alattyáni 14. sír két ólomkeresztjét Kovrig Ilona nem kapcsolta a nagy gyöngycsüngős fülbevalókhoz, hanem azokat az egyéb avar kori keresztekhez hasonlóan gyöngysorba fűzött dísznek, illetve a halotti rítus nyakcsigolyák alá elhelyezett emlékének tartotta.[29] Mi viszont elképzelhetőnek tartjuk, hogy ezek a kis ólomkeresztek a fülbevalók alján csüngtek (*1. kép 4–5*). Az átlyukasztott darab közvetlenül a fülbevaló mellől, a nyakcsigolyáknál került elő. A másik, a publikáció szerint át nem lyukasztott darab a nyakcsigolyák alatt volt. Az ólom pusztuló anyagának figyelembevételével nem tartjuk kizártnak, hogy esetleg ez is eredetileg át volt lyukasztva, csupán a vége letört vagy megsemmisült.

Bár az avar emlékanyagban keresztek fülbevalóra való függesztésére vonatkozóan nincs adatunk, de a bizánci 5–7. századi, drágakövekkel díszített fülbevalóknál találkozunk a fülbevalóról külön láncon függő apró keresztekkel (*1. kép 2*), illetve ismerünk egy szintén apró keresztekkel díszített fülbevalót az altenburgi bajor temető 459. sírjából (*1. kép 3*), melyet közlője a 7. századra keltezett.[30]

A hengeres kötőtagos típus gyakrabban került elő női sírokból (16), sokkal ritkább gyermeksírban (8). 4 esetben nem ismerjük a halott nemét.

Az összegyűjtött adatok alapján párosan és egyesével is viselték. 10 párban került elő, a Lesencetomaj 137. és a Szeged-Fehértó A 253. sír függőinek az egyszerűbb, drótgyűrűs típusok voltak a párjai. Három sírban teljesen más fülbevalótípussal együtt alkottak párt: a regöly 79. sírban felhúzott lemezgömbös fülbevalóval, a budakalászi 138. sírban aprógömbös, és a Kölked A 661. sírban kislemezgömbös fülbevalóval. A Kölked A 388. sírban, ahol a nagy gyöngycsüngős fülbevalópár a nyaklánc csüngőjeként tűnt fel, ezüst fülkarikapár volt. A zamárdi 543. sír fülbevalóját másik három hengeres összekötő tagos, lengőtengelyes darabbal és egyéb holmikkal együtt tarsolyban hordta magánál egykori tulajdonosa.[31]

A típus a Kelet-Dunántúlon fordul elő gyakrabban, kisebb mértékben a Duna–Tisza közén, annak is a Tisza menti keleti oldalán. A Tiszántúlon csak a tiszafüredi temetőből ismerjük, s a Keleti-Alpok peremén is csak szórványos a feltűnése (*15. kép 1*).

5. TÍPUS: KÚPOS ÉS FÉLGÖMBÖS ÖSSZEKÖTŐ TAGOS FÜLBEVALÓK

Kisszámú, szűk típusát képviselik a nagy gyöngycsüngős fülbevalóknak azok, melyeknél a gyöngydísz és a fülkarika között csonka kúp vagy félgömb alakú tagokat találunk (*9. kép 7–17*). Néhány esetben ezek további hengeres elemmel egészülnek ki (*9. kép 12–13*). Mindössze 9 példányt ismerünk. Ezek között a lengő- és a merev tengelyes változat is előfordul.

Az 5 lengőtengelyes fülbevaló közül a cikói 60. sír függőpárján az alsó peremnél drótkarikával tagolt, csonka kúpos lemezpalást tölti be a gyöngycsüngő fülkarikához való kapcsolásának szerepét (*9. kép 7*). A budakalászi 17. és a jánoshidai 182. sír fülbevalóinál, illetve a balatonszemesi szórványnál egy préselt félgömböt találunk (*9. kép 12–15*). Valószínű, hogy a kiskundorozsma-subasai 43. sír fülbevalójánál is eredetileg egy félgömbös lemezsapka került a gyöngycsüngő tetejére, de mára ennek csak egy darabja maradt meg (*9. kép 17*).

4 fülbevaló a típus merev tengelyes változatához tartozik. Az aradkai 85., a Szekszárd-Bogyiszlói úti 38. és a Kölked A 634. sír fülbevalójánál az összekötő tagot forrasztással rögzítették a fülkarikához, s a karikánál apró granulációkkal takarták el a forrasztás helyét (*9. kép 8, 11, 16*). A Szeged-Fehértó A 128.

---

28 KISS 1984, 172.

29 KOVRIG 1963, 113.

30 SAGE 1984, 133, Taf. 61. 2.

31 *„…Neben dem l. Oberschenkelkopf in einem Haufen…."* (BÁRDOS–GARAM 2009, 81).

sírból származó fülbevalók esetében a hullámos palástú, kúpos, foglalatszerű kötőtagot felhúzták a fülkarikára (*9. kép 9*).

A cikói 60. gyerek és az aradkai 85. férfi sír kivételével női sírokból kerültek elő, párosan és páratlanul is. A Kölked A 634. sírban kislemezgömbös ezüstfülbevaló párjaként fordult elő.

A fülbevalók lelőhelyei a Tisza és a Duna mentén helyezkednek el, mindkét folyónak a jobb oldalán. Az egyetlen tiszántúli előfordulása az aradkai sír arany példánya (*15. kép 2*).

6. TÍPUS: FELHÚZOTT LEMEZGÖMBÖS KÖTŐTAGOS NAGY GYÖNGYCSÜNGŐS FÜLBEVALÓ

A bugyi-ürbőpusztai 2. sír csepp alakú gyöngycsüngővel díszített fülbevalója egyedi darab (*10. kép 7*). A fülkarikára üreges lemezgömböt húztak, s ez takarta el a fülbevaló tengelyének találkozását a fülkarikával, s valószínűleg a tengely mozgását is valamelyest korlátozta. A karikára húzott lemezgömb az ürbőpusztai 7. sírból származó, összetett kötőtagos fülbevalóval (*12. kép 3*) rokonítja. Női sírból került elő, párosan. Az egyiknél a lemezgömb hiányzik.

7. TÍPUS: ÖSSZETETT KÖTŐTAGOS NAGY GYÖNGYGYCSÜNGŐS FÜLBEVALÓK

A nagy gyöngycsüngős fülbevalók eddigi típusaitól markánsan elválik az a csoport, melynél a gyöngycsüngő és a fülkarika közötti kötőtag több préselt elemből van összeállítva (*10. kép 1–6; 11–12. kép*). A típuson belül megtalálhatjuk a lengő- és a merev tengelyes változatot is. A gyöngycsüngőt körbefogó lemezpántos darabokat Ürbőpuszta-típusú fülbevalókként különítettük el.

6 lelőhely 7 sírjából ismerünk olyan nagy gyöngycsüngős fülbevalót, melynél a fülkarika alatt több alkatrészből összeállított kötőtag helyezkedik el, amely három vagy négy préselt lemezgömbből és esetleg ehhez kapcsolódó további hengeres és félgömb alakú részekből áll. A nagypalli fülbevalóknál csak négy lemezgömböt találunk (*10. kép 3*). A típus lengőtengelyes változatainál a lemezgömbök felett a tengelyre felhúzott henger és lemezgömb biztosította a függőrészek karikához való kapcsolódását.

A csókai 45. és a szegvári 134. sír fülbevalóinál – a többi lengőtengelyes, nagy gyöngycsüngős fülbevalóval ellentétben – a függőt tartó tengelyt nem egyetlen huzal alkotta, hanem legalább két hurkos végű dróthuzal egymásba kapcsolásával rögzítették a függő különböző részeit (*10. kép 1–2*).

A típushoz tartozó, merev tengelyes változatoknál a préselt lemezgömbök felett rövid hengeres összekötő tagok láthatók, melyek rögzítése vagy a fülkarikára felfűzve, vagy felforrasztva történt (*11. kép*).

Formailag e fülbevalók a nagylemezgömbös fülbevalókkal állnak közeli rokonságban. A Tiszafüred 166. sír gyöngycsüngős arany fülbevalóját (*11. kép 3*) Garam Éva egy korábbi nagygömbös fülbevalóból átalakított példánynak tartotta, melynél a hiányzó nagy lemezgömb helyét egy csepp alakú kék üveggyöngygyel pótolták.[32] A cikói temető hasonló függői alapján mi ezt kevésbé tartjuk valószínűnek.

Az összetett kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalók a csókai 45. férfi sír (*10. kép 1*) kivételével csak női sírban fordultak eddig elő, ezért valószínűnek tartjuk, hogy a tiszakécskeóbögi szórvány függőpár is női sírból származhat (*11. kép 6*). A Cikó 143–144. (*11. kép 5*) és 223. sír kivételével párosan kerültek elő.

A Dunától keletre, leginkább a Tisza-vidék avar emlékanyagában találkozunk velük, az Avar Kaganátus más területein felbukkanásuk szórványosabb (*15. kép 3*).

7A. TÍPUS: ÜRBŐPUSZTA-TÍPUSÚ FÜLBEVALÓK

A nagy gyöngycsüngős fülbevalók között a legösszetettebb típust képviselik az Ürbőpuszta-

[32] GARAM 1995, 263.

típusú fülbevalók (*12. kép*), melyeknél a több lemeztagból összeállított kötőtagon kívül a gyöngydísz bordás lemezpántokkal van díszítve. Ennek révén e fülbevalókat a hasonló bordás pántokkal díszített nagylemezgömbös fülbevalók[33] rokonainak tarthatjuk. Egy hasonló stílusú félkész fülbevaló egyik része a gátéri ötvössír leletei között került elő.[34]

Az Avar Kaganátus emlékanyagában ritkán előforduló típusról van szó, mindössze 4 lelőhelyről ismerjük, melyek a hasonlóságok ellenére számos részletben annyira különböznek, hogy egyedi daraboknak tarthatók.

Az alattyáni 153. sír fülbevalópárja bronzból készült (*9. kép 1*). A fülbevaló lengőtengelyes. A préselt három lemezgömbös kötőtagon kívül a gyöngydíszt két oldalról egy-egy gyöngydrót-gyűrű és félgömb alakú lemezdísz fogja közre.

A tiszakécske-óbögi fülbevalópárnál a nagy gyöngycsüngő felett két gyöngydrótkarikát húztak a tengelyre a három lemezgömbös kötőtag alá (*12. kép 6*). A gyöngydíszen túllógó huzaltengely végét egy gyöngydróttal szegélyezett, félgömb alakú lemezzel zárták le. A csüngőrésznek a fülkarikához való közvetlen kapcsolódását nem ismerjük, de a fémrészek nagy hasonlósága alapján az ürbőpusztai 7. sír aranyozott ezüst függőpárjához hasonlóan képzelhetjük el. Annál a fülkarikára felhúzott, két félből összeállított, a végein gyöngydrót-gyűrűvel zárt üreges lemezgömb takarta el a fülbevaló huzaltengelyének a fülkarikához való csatlakozását, ez egyben biztosította a tengely korlátozott mozgását, és ehhez került rögzítésre a lemezgömbökből álló kötőtag is (*12. kép 3*). Ennek a fülbevalónak a hurkos végződésű huzaltengelye hosszan kilóg a gyöngycsüngő alatt, ami arra utal, hogy a gyöngycsüngő alatt valamilyen záróelem lehetett. Bár az alattyáni és a tiszakécskei fülbevalók alapján préselt félgömbös tagra is gondolhatunk, de a hurkos végződés inkább egy felhúzott kisebb gyöngydíszre utal (*12. kép 5*).

Ezektől szerkezetében teljesen eltérő a vösendorfi 140. sír fülbevalópárja (*12. kép 9*). Valamennyi nagy gyöngycsüngős fülbevalótól eltér abból a szempontból, hogy ennél a függőrész nem egy, a fülkarikán lógó huzaltengelyen került „megépítésre". A bordázott pántokkal átfogott gyöngydíszhez a pántoknál hozzáforrasztva kapcsolódott az az összetett kötőtag, melyet egy gömbszelet alakú foglalatból, a tetejére illesztett három lemezgömbből, valamint egy rövid hengeres elemből állítottak össze. Az egyes elemek illeszkedésénél, valamint a kötőtag és a lemezpántok találkozásánál a forrasztás nyomait nagy granulációkból álló gyöngysorokkal fedték el. A gondosan összeépített függőrészt a felső, hengeres elem segítségével a fülkarikához forrasztották, amelynek nyomait piramis alakban elrendezett granulációkkal takarták el.

A FÜLBEVALÓTÍPUS EREDETE ÉS FORMAI ANALÓGIÁI

A nagy gyöngycsüngős fülbevalók legfontosabb szerkezeti sajátossága a huzaltengelyre felépített csüngőrész. E tekintetben formai előképei a római kori, mozgó huzaltengelyre húzott gyöngydíszes fülbevalók, melyek a Kr. u. 2–3. századtól népszerűek voltak és széles körben elterjedtek a Római Birodalomban és a provinciákban is. Többnyire aranyból készültek, még a köznépi változatok is, melyeket egyszerűbb üveggyöngyök díszítettek (*2. kép 2*). Gyakoriak és kedveltek voltak a féldrágakövekkel és igazgyöngyökkel ékesített darabok is (*2. kép 1, 3*).

Az antik ékszerdivatban gyökerező, lengőtengelyre húzott gyöngydíszes fülbevalótípusok a kora bizánci időszakban is kedveltségnek örvendtek. Az ékszertípus legismertebb

---

[33] Pl. Alattyán 176. (KOVRIG 1963, Taf. XIV. 67–68), Andocs-Újhalastó, szórvány (GARAM 1973, 6. ábra 23), Sükösd-Ságod 17. sír (közöletlen, Türr István Múzeum), Szárazd (KOVÁCS 2001, 4. kép 3), Vaskút-Homokbánya (BALOGH 2002, 21. kép 1).

[34] KADA 1905, 24, 11. kép 14.

ábrázolása a ravennai San Vitale Bazilikában található 6. századi mozaikon látható, melyen Theodóra bizánci császárné fülét ékesíti (*2. kép 4*).

A késő antik hagyományokban gyökerező, lengőtengelyre húzott gyöngycsüngős fülbevalók divatja egészen a 7. század végi lelethorizontig nyomon követhető. A frank-alemann temetők anyagában találhatók meg azok a fülbevalók, melyeknél a fülkarika hurkos részébe akasztották be a gyöngydíszeket tartó huzaltengelyt. E késői daraboknál a tengelyre már dinnyemag alakú gyöngyök kerültek. A nyugat-németországi Berghausen frank temetőjének 9. sírjából származó fülbevalópárnál a hurkos-kampós záródású fülkarika hurkos szárába akasztott hosszú huzaltengelyen hosszan lecsüng a ráhúzott sötétkék, dinnyemag alakú gyöngycsüngő (*2. kép 11*).[35] A fülbevalótípus lassú formai változásáról árulkodik a nyugat-olaszországi Grosettónál, a Casetta di Motte mellett előkerült 2. sírból származó fülbevalópár, amelynek dinnyemag alakú csüngődísze már csak rövid huzaltengelyre került (*2. kép 12*).[36] Azt, hogy ezek a fülbevalók késő római hagyományokat folytató műhelyek termékei, különösen jól mutatja a hurkos kialakítású fülkarikájuk.

A Kárpát-medence emlékanyagában a 7. században feltűnő, nagyméretű gyöngyökkel díszített, huzaltengelyes függőknek az előbb bemutatott nyugat-európai távoli rokonainál formailag közelebbi párhuzamait keleten, leginkább a Krím-félsziget késő antik és bizánci eredetű leletekben gazdag temetőiben találjuk meg. Ezek a fülbevalók a temetők 7. század második felére, inkább a végére keltezett horizontjában tűnnek fel.

Az avarföldi nagy gyöngycsüngős fülbevalókhoz szerkezetileg leginkább a lucsisztojei temető 10. és 39. kamrasírjaiból származó fülbevalók (2. *kép 5–6*) hasonlítanak. A 10. kamrasír függőpárját *post quem* IV. Constantinos (668–685) solidusa keltezi.[37]

A szkalisztojei temetőben lévő nagy gyöngycsüngős fülbevalók mind drótgyűrű-kötőtagos típusúak, hosszúkás, csepp alakú gyöngycsüngővel, melyek főként – a kísérőleleteik közt lévő bizánci csatok alapján – a 7. század végére, de inkább már a 8. század elejére keltezhetők, mint pl. a 262., 318., 364. és a 375. kripta példányai.[38]

E temetőben a lengőtengelyes nagy gyöngycsüngős fülbevalók együtt fordulnak elő az olyan kürtös-hornyos lengőcsüngős példányokkal, melyek szintén távoli rokonságba állíthatók többek között az avar kori nagy gyöngycsüngős függőkkel is. A kürtös-hornyos lengőcsüngős fülbevalótípust az orosz szakirodalomban a szaltovói típusú fülbevalók kazár változatának tartják.[39] Legismertebb képviselői az aranyból készült, többnyire ametisztcsüngős példányok Kelegejből, Jaszinovóból, Zacsepilovkából, Novije Senzsariból és Romanovszkaja Sztanyicából (*2. kép 7–10*). Általában a bizánci eredetük mellett érvelnek,[40] de emellett az iráni, szogd, illetve türk eredet is felvetődött a szasszanida fémedényeken és a szogd falfestményeken megjelenő gyöngy- és ékkőcsüngős függők ábrázolása kapcsán.[41]

Az avar kori nagy gyöngycsüngős fülbevalók az avar emlékanyag antik előképekre visszavezethető, késő antik – bizánci eredetű lelettípusainak csoportjába tartoznak. A Kárpát-medencei darabok olyan antik–bizánci mintára, de valószínűleg helyben készített darabok, melyek formálódásában a korszak egyéb népszerű fülbevalótípusai, mint a nagy- és kislemezgömbös fülbevalók is szerepet játszottak.

A kúpos és félgömbös, valamint az összetett kötőtagos típusok elkészítése komolyabb fémműves technológiai ismereteket igényelt

---

35 Koch 1973, Taf. 28. Gr. 9:1.
36 Riemer 2000, 378.
37 Ajbabin–Chajredinova 2009, Taf. 34. 10, Taf. 164. 21.
38 Vejmarn–Ajbabin 1993, ris. 29. 262: 2, ris. 47. 318: 5, ris. 55. 364: 24, ris. 59. 375: 26.
39 Stašenkov 1997, 63–64.
40 Ambroz 1971, 123; Stašenkov 1998, 220.
41 A típussal legutóbb részletesen foglalkozott Somogyi 2012.

(préselés, lyukasztás, tenax használata, forrasztás, granulálás), ezért ezek nagy valószínűséggel ötvös mesterek készítményei lehettek. A típusok területi szóródása alapján (vö. *15. kép 2–3*) részben a Közép-Tisza-vidék tágabb környékén, illetve a Balatontól délre működő mester/mesterek portékái voltak. De egyes típusok, mint pl. a legegyszerűbb, kötőtag nélküli és a hengeres kötőtagos példányok dunántúli koncentrációja inkább ottani mesterekre utal.

Az avar kori nagy gyöngycsüngős fülbevalókkal közel azonos időszakban, a 7. század második felében egymástól távoli területeken megtalálható, huzaltengelyre húzott gyönggyel díszített, de eltérő fülbevalótípusok divatja arra utal, hogy egy olyan divatjelenségről van szó, mely széles körben, nagy területen elterjedt, s melynek kialakulásában az antik gyökerek, széles körű elterjedésében pedig a bizánci kultúra játszhatott szerepet.

A NAGY GYÖNGYCSÜNGŐS FÜLBEVALÓT TARTALMAZÓ SÍREGYÜTTESEK

A TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

A nagy gyöngycsüngős fülbevalót tartalmazó temetkezések mindegyike tájolása és rítusa tekintetében is beleillik az adott temető rendjébe. Azokban a temetőkben, ahol több sírból is származik ilyen típusú fülbevaló, az ezeket tartalmazó sírok nem alkottak zárt tömböt. Egyedüli kivételként talán az ürbőpusztai temetőt említhetjük, ahol a három nagy gyöngycsüngős fülbevalós sír (2., 7. és 29. sír) egymás mellett helyezkedett el az É–D irányban elterülő temető közepe táján, a temető tengelyére merőlegesen, egy Ny–K irányú sort alkotva. A tiszafüredi temető 7 nagy gyöngycsüngős fülbevalós sírja a temető északi és keleti szélén félkörívben feküdt. A szeged-fehértói temető esetében – bár nem állítható teljesen össze a temetőtérkép, de – a 11., 17., 35. és 128. sír a temető keleti sávjában került elő. Jászapátin pedig ellenkezőleg, a temető feltárt részletének nyugati peremén húzódtak a vizsgált temetkezések. A Kölked-Feketekapu B temető DNy–ÉK irányban nyúlik el, melyben az e fülbevalót tartalmazó temetkezések a temető nyugati felének középső sávjában kerültek elő.

A nagy gyöngycsüngős fülbevalós sírok egyes temetőrészeken belüli koncentráltabb elhelyezkedése annyi tanulsággal mindenképpen szolgál, hogy ez az ékszertípus egyik esetben sem fordul elő a temető használatának teljes időszakában.

A legtöbb nagy gyöngycsüngős fülbevalót is tartalmazó temetkezés egyszerű aknasír. Egy padkás (Zamárdi-Rétiföldek 263. sír), egy cölöpös (Kölked A 533. sír) és egy padmalyos sír (Makó-Mikócsa-halom 101. sír) mellett a Csóka 45., a Szarvas-Grexa-téglagyár 367. és a szegvár-oromdűlői 134. sír[42] fülkesír.

A nagy gyöngycsüngős fülbevalót tartalmazó temetkezésekre nem jellemző sem a lóval való temetés, sem az állatmellékletek sírba helyezésének szokása. Ezek csak a már felsorolt három fülkesírban fordulnak elő. Az egyetlen lovastemetkezés a csókai fülkesírban volt, az aknában fejjel dél felé feküdt a felszerszámozott egész ló. A szegvári 134. sír aknájában két részleges marha és egy harmadik csonkolt lábvégei voltak.[43] A szarvasi sír fülkéjének szájában fekvő juh- és disznócsontokat is áldozati állatként értelmezte a sírt feltáró és közlő Juhász Irén.[44] A kundombi 290. sírból származó kutyakoponya értelmezése és meghatározása bizonytalan.[45]

A szarvasi fülkesír egyike a temető 15 lószerszámos temetkezésének. A késői típusú

---

42 LŐRINCZY–STRAUB 2004, 307–308, 6. kép 1.
43 LŐRINCZY–STRAUB 2004, 307.
44 JUHÁSZ 2004, 57.
45 SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 37.

fülkesír rövid, lépcsősen mélyülő aknája üres volt. A lószerszámok (zabla, kengyelpár és hevedercsatok) a fülke szájánál hevertek.[46] A 367. sír a többi lószerszámos temetkezéssel együtt a temető 7. század végi horizontjához tartozik.[47]

A 128 nagy gyöngycsüngős síregyüttes közül 25 sírba került edény. 23 esetben helyeztek a sírba kerámiát. A kölkedi sírok és a szeged-kundombi 307. sír korongolt edényein kívül a többi kézzel formált fazék, illetve a kanizsai 25. sírban lévő egy szűk nyakú palack. A csókai 45. sírba fémpántos favödör, a tiszafüredi 572. sírba bronz peremveretes faedény került.

Az edények helye többnyire a koponya környékén volt, néhány esetben azonban a felsőtest mellé kerültek. Említésre érdemes, hogy a zamárdi 7, nagy gyöngycsüngős fülbevalót tartalmazó temetkezés egyikében sem volt edénymelléklet.

A nagy gyöngycsüngős fülbevalók kísérőleletei

Az összegyűjtött avar kori nagy gyöngycsüngős fülbevalók döntően női és leánygyermekek temetkezésiből ismertek (110 db, 86%), 10 esetben azonban férfi és fiatal fiú mellől származnak. A következőkben a nagy gyöngycsüngős fülbevalók kísérőleleteit nemek szerint tekintjük át.

A női és leánygyermeksírok leletei

Fülbevalók

18 síregyüttesben fordultak elő a nagy gyöngycsüngős fülbevalókon kívül egyéb fülbevalótípusok is. 8 sírban volt fülkarika. Egyesével 5 sírban fordultak elő a nagy gyöngycsüngős fülbevalók párjaként: arany egy (Szegvár-Oromdűlő 333A sír), ezüst két (Nagypall 151. és Oroszlány-Borbálatelep 26. sír), és bronzból készült szintén két sírban (Tiszafüred 747. és Zamárdi 263. sír) volt. A csákberényi 240., a Kölked A 388. és A 533. sírban lévő ezüst fülkarikák párban kerültek elő. E sírokban ezek voltak a temetéskor a halott fülében. A csákberényi sírban a nagy gyöngycsüngős fülbevaló másodlagos felhasználásban, a gyöngynyaklánc részeként fordult elő, miként a Kölked A 388. sírban is. A Kölked A 533. sírban a nagy gyöngycsüngős fülbevaló és az ezüst fülkarikapár is a bal csecsnyúlvány alatt feküdt, ezért azt valószínűsíthetjük, hogy valamennyit egymásba akasztva a bal fülében viselte a sírba eltemetett felnőtt egyén.

Négy sírban a nagy gyöngycsüngős fülbevalók nagylemezgömbös ezüstfülbevalók párjaként tűntek fel[48] és négy sírban kislemezgömbösökkel alkottak párt.[49] Egyedül a Kerepes D sírban volt a nagy gyöngycsüngős fülbevalón kívül párban bronzból készített kislemezgömbös függő.[50] A nagy gyöngycsüngős fülbevalótípusok együttes használata a lemezgömbös fülbevalókkal nem véletlen, hiszen a lemezgömbös változatok a gyöngycsüngősök fejlődésére is hatással voltak.

A nagylemezgömbös fülbevalók főként az avar kor korai időszakában, a kislemezgömbösök pedig inkább a 7. század második felében voltak divatban, azonban mindkettő a hosszú életű függőtípusok közé sorolható. A nagylemezgömbösök granulációdíszes vagy pasztabetétes, hosszú hengeres kötőtagos késői változatai még a 7. század harmadik harmadában is biztosan használatban voltak. De a nagy gyöngycsüngős fülbevalók csakis mindig a korábbi, egyszerű, granuláció nélküli nagy lemezgömbös fülbevalótípussal fordultak elő.

---

46 Juhász 2004, 56.
47 Juhász 2004, 96.
48 Felgyő-Ürmös tanya 92.; Környe 143.; Pókaszepetk 381. és Szegvár-Oromdűlő 862. sírok.
49 Kerepes D; Kölked-Feketekapu A 634.; Kölked-Feketekapu A 661.; Lesencetomaj-Piroskereszt 121. és Závod 58. sírok.
50 Török 1973, 6. ábra 14.

A kislemezgömbös fülbevalók megjelenését főként a 7. század közepére,[51] s használatuk megszűnését a század végére teszi a kutatás,[52] de kisebb számban már kora avar kori, a 7. század második negyedében történő megjelenésükkel is számolhatunk. Erre jó példa a Kiszombor-Tanyahalom-dűlői 16. sír, amelyben az arany, hengerpalástos kötőtagos kislemezgömbös fülbevaló Heraclius 616–625 között vert, felfülezett solidusával[53] együtt került elő.

A regölyi 79. nagy gyöngycsüngős fülbevalós síregyüttesben lévő bronz fülbevalópár három felhúzott lemezgömbös típusú. A sírból a gyöngycsüngős fülbevaló fülkarika nélkül került elő, így viseletének helye vagy másodlagos funkciója biztosan nem eldönthető. A Kölked B 343. sírban ugyancsak volt egy felhúzott lemezgömbös fülbevaló, amely a nagy gyöngycsüngős függő párját alkotta. Mindkét sír felhúzott lemezgömbös fülbevalója a típus későbbi változatait képviseli, melyek főként a 7. század harmadik harmadától/végétől terjedtek el nagyobb arányban.[54]

A budakalászi 138. sírban a nagy gyöngycsüngős fülbevaló párja egy aranyozott bronz aprógömbös fülbevaló volt. A többnyire három vagy négy apró granulából felépített fülbevalók a kora avar kori anyagban nagyon ritkának számítanak, csak a Szegvár-Oromdűlő 1.,[55] tiszavasvár-koldusdombi 1.,[56] és Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő 52. sírjából[57] ismerjük. Az avar kor második felében, főként a késő avar viseletben viszont általánosnak számítanak.[58]

A fülbevalótípusok és a gyöngyviseletek kapcsolata

A vizsgált leletanyagban 76 gyöngyöket, gyöngysorokat és nagy gyöngycsüngős fülbevalókat is tartalmazó sírt ismerünk. A sírokban megfigyelt gyöngyviseleteket a nagy gyöngycsüngős függők típusainak figyelembevételével elemeztük.

Az összekötő tag nélküli fülbevalókat és gyöngyöket is tartalmazó 24 síregyüttesben az eltemetettek gyöngyviseleteire nem jellemző a csak néhány szem gyöngyből álló nyaklánc. A ritka előfordulás egyik példája a kundombi 117. női sír, amelyben mindössze két darab korai típusú, négyszeresen és ötszörösen összetett üveggyöngyöt találtak.[59]

E csoport nyakláncai többnyire kevés számú, monokróm és rátétdíszes gyöngyből felfűzött, rövid sorokból állnak, amelyek főleg női és leánygyerekek viseletét díszítették.[60] A legkorábbi időszakra, a 7. század második negyedére – a század közepére keltezhető láncokat általában lapított gömb alakú, hasábos monokróm és egy-, valamint kétrétegű dudoros rátétdíszes opak üveggyöngyök alkotják, amelyek közé olykor apotropikus mondanivalójú üvegpohár peremtöredéket[61] is felfűztek. A fűzéreken a többszörösen összetett kék és szürke, korai típusú rúdgyöngyök is megtalálhatók.

Későbbiek, a 7. század közepe tájára/harmadik negyedére keltezhetők a fehér, kék, zöld, vörös, barna és szürke színű bikónikusokból, a sárga és barna színű lapított gömbökből, a kék,

---

51 ORMÁNDY 1995, 161.
52 SZABÓ 1965, 46.
53 SOMOGYI 2005, 1. táblázat.
54 KISS 1983, 108.
55 LŐRINCZY 1991, III. t. 3.
56 CSALLÁNY 1960, 55.
57 TÖRÖK 1975, Fig. 4.
58 GARAM 1984, 99–101.
59 SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 22, Pl. 16. 117: 2; SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 38, Pl. 37. 296: 2.
60 Pl. Alattyán 29. sír; Kölked-Feketekapu A 533.; Péterréve 83. és Szeged-Kundomb 211. sír (KOVRIG 1963, 12, Taf. II. 11; KISS 1996, 133, Abb. 24, Taf. 92. A-533: 5; BUGARSKI 2009, T. XII. 83: 2; SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 37, Pl. 36. 291: 2).
61 KISS 1996, 133, Abb. 24, Taf. 92. A-533: 5.

vörös és barna hasáb és lecsapott sarkú hasábokból és a többnyire sárga színárnyalatú, köles méretű monokrómokból, valamint az egy- és kétrétegű dudoros, folyatott és hurokfolyatott rátétdíszes opak üveggyöngyökből fűzött rövid láncok. Ezek közé ritkán lecsiszolt sarkú karneolt vagy lemezgömböket fűztek.[62] A Felgyő-Ürmös tanyai 92. női sír gyöngysorát egy hengeres monokróm gyöngy mellett hosszú életű, egy- és kétrétegű dudoros rátétdíszes opak üveggyöngyök alkották.[63] Továbbra is jellemző alkotóelemek a többszörösen összetett gyöngyök, az apró korong és lapított gömbös monokrómok.[64] Ebben az időszakban már megjelent a nyakdíszeken a nagyméretű, világos színárnyalatú, csövecskés dinnyemag gyöngyök néhány példánya is.[65]

Sajátos, elsősorban a Meroving-kori nyugati germán, illetve langobard, gepida viseletben elterjedt, de emellett az avar kori ékszerdivatban is megjelenő, késő antik hagyományú, bizánci eredetű nyakdíszekhez köthetők a színes gyöngyökből álló rövid koliék közé fűzött, préselt bronz lemezcsüngők és átfúrt késő császárkori érmek, melyek három nagy gyöngycsüngős síregyüttesben is feltűntek.[66]

A csoport legfiatalabb keltezésű rövid gyöngysorát a Kanizsa-Kultúrotthon/Kanjiža-Centar, Dom Kulture (Srb) 25. női sírban 7 db dinnyemag alakú és egy köles méretű gyöngyből állították össze,[67] valamint a zamárdi 263. sírban[68] szemes, illetve fekete-sárga, fekete-vörös hurokfolyatott és zöld-sárga rátétdíszes opak üveggyöngyökből fűzték.

Hosszabb gyöngysorok kevés sírban fordultak elő, összetételük egymástól eltér. A budakalászi 551. sír nyaklánca számos apróbb méretű lapított gömb, korong, monokróm kölesgyöngy mellett egy- és kétrétegű dudoros rátétdíszes gyöngyökből áll.[69] A Szeged-Fehértó A 35. sír nyakláncát pedig korai dinnyemag alakú csövecskés gyöngyökből, néhány lapított gömbös, bikónikus formából és többszörösen összetett rúdgyöngyökből fűzték.[70] Mindkét nyaklánc a 7. század közepe tájára/harmadik negyedére keltezhető, a két temetkezés időrendben követi egymást, a budakalászi gyöngysor korábban kerülhetett eltemetésre.

Különböző hosszúságú és összetételű gyöngysor 9 drótgyűrű-kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalót is tartalmazó sírból ismert. Közöttük 4 sírból rövid gyöngysorok kerültek elő.

Ebben a csoportban a legkorábbi keltezésű a Pécs-Köztemető 55. sírban lévő hosszabb, kétsoros lánc; fekete, sárga és zöld gömbös monokróm és folyatott díszű, illetve vörös és fekete alapon fehér dudoros rátétdíszes opak üveggyöngyökből összeállított, kora avar kori nyaklánc ékesítette a halott gyerek öltözékét.[71]

Hasonló összetételű a hajós-cifrahegyi 101. sír 19 szemből álló nyaklánca. Ezt egy barna színű, gömb alakú opak üveggyöngyből,[72] 6 db kétszeresen összetett, lapított gömbösből, 4 db lapított gömbösből, egy-egy gyűrű, háromszorosan összetett és lecsapott sarkú hasáb alakú monokróm opak üveggyöngyből, egy hosszú hengeres, kétrétegű dudoros rátétdíszes, egy

---

62 Pl. Szeged-Kundomb 291. sír; Balatonszemes 359. sír; Felgyő-Ürmös tanya 92. sír; Kiszombor 108. sír; Zsély/Želovce (Sl) 448. sír (Salamon–Cs. Sebestyén 1995, Pl. 3. 17: 3, Pl. 36. 291: 2; Kiss 1996, Taf. 92. A-343: 1; Balogh 2010, 40. kép 92: 2; Čilinská 1973, Taf. LXXVI. 19–20).

63 Balogh 2010, 40. kép 2–3.

64 Pl. Szeged-Fehértó A 17. sír (Salamon–Cs. Sebestyén 1995, Pl. 3. 17: 3).

65 Pl. Szegvár Oromdűlő 333A sír (közöletlen Koszta József Múzeum Szentes, Lőrinczy Gábor szíves szóbeli közlése).

66 Makó-Mikócsa-halom 101. sír; Mélykút sáncdűlő 31. sír; Várpalota-Gimnázium 128. sír (közöletlen, MFM 2012.9.759.; Balogh 2013, 430–431. kép 2–3; Erdélyi–Németh 1969, III. t. 1).

67 Balogh 2013, 356. kép 5.

68 Bárdos-Garam 2009, Taf. 32. 263: 5.

69 Közöletlen, Ferenczy Múzeum, Szentendre, Pásztor Adrien és Vida Tivadar feldolgozás alatt lévő ásatása.

70 Madaras 1995, Pl. 6. 35: 1.

71 Kiss 1977, Pl. XLI. 55: 2.

72 A hajósi barna gömb alakú opak üveggyöngy valószínűleg a típusba nem sorolható, töredékes nagy gyöngycsüngős fülbevalók közé sorolható.

dudoros és hurokfolyatott rátétes opak üveggyöngyből fűzték, illetve egy lemezgömb fél töredékét tartalmazta még.[73] A sír a gyöngysor alapján a 7. század harmadik negyedére keltezhető.

A sommereini 48. sír nyakdíszét 4 szem köles méretű és egy fekete alapon világosbarna színű, egyrétegű dudoros rátétdíszes, lapított gömb alakú opak üveggyöngy alkotja.[74] Ez utóbbi gyöngytípus igen hosszú életű, ugyanakkor a kölesgyöngyök is mind a korai, mind a késő avar kori ékszereken megfigyelhetők.[75] A sommereini sárga és barna köles méretűek változatai a Kárpát-medencei avar kori gyöngyviseletben a 7. század közepe/második felétől a 8. század első harmadáig terjedtek el szélesebb körben.

Hasonló keltezésűek a Tiszafüred 472., 725. szegényes mellékletű, köznépi női és gyereksírok rövid gyöngysorai is. Egyik gömbös és többnyire színtelen dinnyemag alakú gyöngyöket, a másik hasábos, hengeres monokróm, illetve lecsiszolt sarkú hasábos, színes monokróm gyöngyöket is tartalmaz.[76]

A Závod 65. sír dinnyemag alakú gyöngy nélküli, rövid sora fekete, lecsapott sarkú hasáb, szürke bikónikus, barna henger alakú monokróm szemeket tartalmaz egy sárga színű dudoros rátétes gyönggyel együtt. E sír nyaklánca a 7. század harmadik harmadára keltezhető.[77]

7 sírban találtak a dróttekercses fülbevalókkal együtt gyöngyleleteket. Közülük a Fehértó A 17. sírban a nagy gyöngycsüngős fülbevalópár egyik tagja összekötő tag nélküli volt. A női halott rövid, színes gyöngysora kisméretű sárga és barna színű, egy-, két-, illetve háromszorosan összetett, lapított gömb alakú üveggyöngyökből állt.[78] A felnőtt nő sírmellékletei (csontlemezes skatulya, vaskés, orsógomb, 2 db vascsat, 2 db vaskarperec, vaskés, edény) kora avar koriak, amelyeket az összetett gyöngyök segítségével a 7. század második negyedére keltezhetünk.

Szintén kora avar kori rövid gyöngysor található a Kölked B 343. gyereksírban, ahol a két fekete színű monokróm, lapított gömb alakú gyöngy mellé vörösesbarna, barnásvörös, fekete alapon fehér vagy sárga dudoros és hurokfolyatott rátétdíszes opak üveggyöngyöket fűztek. A halott jobb medencecsontján pedig egy „mozaik" gyöngyöt, egy lapított gömb és egy apró köles alakú opak üveggyöngyöt is találtak. Ez utóbbiak valószínűleg tarsolyhoz tartozhattak.[79] A gyöngysor rátétdíszes opak gyöngyei a 7. század közepe tájáig általánosan elterjed gyöngytípusok. A szórt pettyes betétdíszes mozaikgyöngy pedig már a császárkori gyöngysorokról is ismert típus, amely az avar kori viseletben általában apotropikus mondanivalójú tárgyként említhető.[80]

A Topolya-Bánkert 51. gyermeksírban a nyaktájékon talált néhány szem opak üveggyöngy elporladt, ugyanakkor a jobb csuklócsontok melletti lapított gömb alakú kalcedon gyöngy szintén tarsolyhoz tartozhatott.[81]

A Jászapáti 71. sír női halottját a dróttekercsdíszes függők mellett rombuszfejű gyűrűkkel, bordázott díszű pántkarperecekkel is felékszerezték. A halott nyakába egy szem lecsiszolt sarkú, hosszú hasáb alakú karneol gyöngyöt fűztek, feltehetőn óvó-védő szándékkal, bajelhárítás céljából.[82]

A kecel-határdűlői 38. és a párkányi 11. sírban a késő avar korban divatos, rövid gyöngysorok kerültek napvilágra.[83] A keceli

---

73 BALOGH 2013, 430–431. kép 4.
74 DAIM–LIPPERT 1984, Taf. 32. 4.
75 KOVRIG 1963, 112, 143, 175; PÁSZTOR 1995, 73.
76 GARAM 1995, 63, 91, Taf. 94. 472: 2, Taf. 115. 725: 3.
77 KISS 1984, 166, 91. t. 65: 2.
78 MADARAS 1995, 16, Pl. 3. 17: 3.
79 KISS 2001, 117–118, Taf. 74. B-343: 14–17.
80 TEMPELMANN–MĄCZYŃSKA 1985, Gruppe XX; PÁSZTOR 2014, 73. j.
81 BALOGH 2013, 29. kép 2–3; GARAM 1975, 328–332.
82 MADARAS 1994, 30–31, Taf. IX. 71: 3. Az avar kori karneol gyöngyök viseletéről bővebben ld. PÁSZTOR 2014a, 294.
83 CS. SÓS 1958, IX. t. 9; TOČIK 1968, Taf. XIV. 11: 4–5.

gyöngysort különböző formájú dinnyemag és hasábos alakú üveggyöngyökből fűzték. A párkányi nyaklánc zömét pedig fekete színű, sárga dudoros rátétes, illetve úgynevezett csurgatott díszű opak üveggyöngyök alkotják. Ez utóbbi típusok a késői avar kor gyöngyviseletének jellegzetes alkotóelemei,[84] amelyek legkorábbi szórványos megjelenése a 7. század utolsó harmada – 8. század eleje időszakából ismert.[85]

A dróttekercsdíszes fülbevalókkal együtt hosszabb füzérek is előkerültek. A kora avar kori emlékek közé tartozik a hódmezővásárhelyi 35. sírba temetett leánygyermek bizánciás, illetve mediterrán stílusú füzére, amely számos apróbb, lapított gömb alakú monokróm és egy- és kétrétegű dudoros rátétdíszes darabból áll, közéjük fűzött nagyobb szemű, egytagú és iker dudoros és hurokfolyatott rátétesekkel és hosszú hengeres monokróm gyönggyel.[86]

A hengeres kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalók csoportjának 21 sírjában találtak gyöngyleleteket. Közülük több sírban lehetett megfigyelni a nyakba fűzött néhány gyöngyszem viseleti szokását.

A Tiszafüred 572. női sírban egy szem színtelen, a Pókaszepetk 381. kisgyermeksírban egy sötétkék monokróm, a Regöly 79. női sírban egy barna színű, fehér dudoros és hurokfolyatott rátétes lapított gömb és a Tiszafüred 543. felnőtt sírban egy fehér-vörös-sárga színösszetételű dudoros és hurokfolyatott rátétdíszes lapított gömb alakú üveggyöngy volt a halott nyakdísze.[87] A Bugyi-Ürbőpuszta 29. női sírban eredetileg négy darab gyöngy hevert a koponyacsontoktól jobbra.[88] A közülük megmaradt két szem, a vörös alapon három, illetve négy, kétrétegű dudoros és hurokfolyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú opak üveggyöngyök már a kora avar kori nyakláncokon, az avar honfoglalás első generációjának legkorábbra keltezhető leletei között is megjelentek.[89]

A fülbevalócsoportban 5 sírból említhető rövid gyöngysor. Három lánc összetétele késő római – késő antik kapcsolatokat mutató, kora bizánci stílusú gyöngysorokhoz hasonlítható, ahol a kevésbé díszes, többnyire monokróm gyöngyökből összeállított sorokat egy-egy nagyobb méretű, illetve színesebb példány vagy hasábosra csiszolt karneol színesíti. Az alattyáni 150. női sír nyakláncát zöld, sárga, fekete lapított gömb alakú gyöngyökből és egy nagyobb vörös színű töredékből állították össze.[90] A Kölked A 343. kisgyermek sír lánca 27 szemes, amelyre apró lapított gömbös, barna és fehér bikónikus, kicsi „szemes gyöngyök" voltak egy zöld gyönggyel együtt felfűzve.[91] A zamárdi 288. női sír gyöngysorán pedig egy-, illetve két- és háromtagú, összetett szemekkel kúpos, bikónikus és gyűrű alakú formák vegyesen alkottak füzért.[92]

Ezek a láncok kronológiailag korábbiak (7. század második negyede/közepe), mint a tiszafüredi 792. sír vegyes összetételű rövid nyaklánca (7. század harmadik negyede), amelyen egy csiszolt hasábos karneol mellett egy nagyméretű, korai típusú, színtelen csövecskés dinnyemag alakú üveggyöngy is látható.[93] A halott gyermek bal combcsontjánál előkerült egy tarsolygarnitúra, amelyet két szem késő római hagyományú,[94] fekete alapon fehér színű, folyatott díszű, lapított gömb alakú opak üveggyöngy is díszített.[95]

---

84 Szőke 1992, 880.
85 Pásztor 1996, 48–49, 6. színes t. 41.4.
86 Bóna–Nagy 2002, Taf. 13. 35: 3.
87 Garam 1995, Taf. 103: 3; Cs. Sós–Salamon 1995, Pl. XXIV. 381: 3; Kiss 1984, 69. t. 79: 9; Bárdos–Garam 2009, Taf. 71. 543: 2.
88 Bóna 1957, XXXVI. T. 4–5.
89 Pásztor 2011, 208. j.
90 Kovrig 1963, Taf. XII. 150: 39.
91 Kiss 1996, Taf. 70. A-343: 1.
92 Bárdos-Garam 2009, Taf. 34. 288: 1.
93 Garam 1995, Taf. 122. 792: 3.
94 Benea 1997, Abb. 8. 9.
95 Garam 1995, Taf. 122. 792: 7–8.

A szegvár-oromdűlői 141. sír rövid sorát szürkéskék lapított gömb és sárga gyűrű monokróm formák mellett egyrétegű dudoros és hurokfolyatott rátétdíszes, bikónikus és kétrétegű dudoros és hurokfolyatott rátétes, rövid henger alakú opak üveggyöngyök tarkították.[96]

A hengeres kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalókkal együtt különböző összetételű, hosszú gyöngysorok is előfordultak.

Közülük a legkorábbi a 7. század második negyede időszakára keltezhető Mélykút-Sánc dűlő 28. női sír nyaklánca, amelynek kétharmadát lapított gömb alakú, kevés kétszeresen összetett lapított gömb, korong, gyűrű és hasábos monokróm gyöngy alkotja. Közéjük 7 db különböző dudoros és hurokfolyatott, illetve kétrétegű dudoros iker lapított gömbös és egy különleges, vörösesbarna alapon ötszörös vonalfolyatott és 10 db sárga dudoros rátétdíszes lapított gömb alakú opak üveggyöngyöt is felfűztek.[97]

Az alattyáni 14. női sírban 64 db szemből fűzték össze a vegyes összetételű nyakláncot. Többsége monokróm (51), illetve csigavonalban vonalfolyatott rátétdíszes, bikónikus opak üveggyöngyökből áll, amelyek közé egy szem zöld színű, bikónikus formájú példányt, 12 db sárga színű, köles méretű gyöngyöt és egy darab hosszú hengeres alakú, sárga folyatott rátétdíszes opak üveggyöngyöt fűztek.[98]

A kora avar kori üveggyöngyök jellegzetes csoportját alkotják az egyszínű fehér, sárga, vörös, kék és fekete, illetve a többnyire vörös alapon vonal- és hullámvonalköteg rátétdíszes, kettős kúpos példányok, amelyek az avar viseletben már a legkorábbi emlékanyaggal együtt feltűntek.[99] Karakteres formájuk a 6. század második fele – 7. századi nyugati germán, frank, alemann, bajor és ritkán az észak-itáliai langobard füzérekben található zömök testű monokróm és folyatott rátétdíszes, bikónikus alakú üveggyöngyökkel mutat formai rokonságot. Az avarokhoz észak-itáliai, illetve nyugati-germán területekről juthatott el.[100]

A kisméretű, sárga színű kölesgyöngyök nagyobb számú elterjedése az avar kori gyöngydivatban a 7. század második felére – utolsó harmadára tehető. E későbbi korszakra jellemző a hosszú hengeres, vonalfolyatott díszű opak üveggyöngy megjelenése is.[101] Ezáltal az alattyáni 14. sír gyöngysora a 7. század második felének időszakára keltezhető.

A Kölked A 388. sír hosszú gyöngysora szintén vegyes összetételű, amely számos barna, sárga lapított gömb és gyűrű alakú opak üveggyöngy mellett színes, egy- és kétrétegű dudoros és folyatott, illetve hurokfolyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú opak gyöngyöt, lecsapott sarkú hasáb alakú, millefiori „szemes" díszes, és egy millefiori technikával készített opak üveggyöngyöt is tartalmaz.[102] A gyöngysor azon késő római, illetve késő antik és Meroving-kori nyugati-germán kapcsolatokat mutató, kora bizánci stílusú gyöngysorok csoportjába tartozik, mint amilyeneket pl. a Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal vagy a Pusztaszentegyházi-dűlői hasonló korú és stílusú gyöngysoroknál is megfigyelhetünk.[103]

A Kölked A 661. sír nyaklánca is az előző, késő római – késő antik stílusú gyöngysorok csoportjába tartozik, azonban összetétele a Kölked A 388. síréhoz képest jóval egyszerűbb, mert kisméretű zöldes fekete (61) és sárga (12) színű, lapított gömbös formák alkotják.[104]

A sír gyöngysorának összetételével rokonítható a lesencetomaji 74., 121., 137. és 170. sír

---

96 LŐRINCZY–STRAUB 2004, 7. kép 3.
97 BALOGH 2013, 430–431. kép 6.
98 KOVRIG 1963, Taf. I. 14: 40.
99 KOVRIG 1960, 163; KOVRIG 1963, 112; PÁSZTOR 2008, 315, 322, Tab. 2.
100 PÁSZTOR 2012, 482.
101 PÁSZTOR 1996, 48–49, 6. színes t. 40.5.
102 KISS 1996, Taf. 76. A-388: 7.
103 PÁSZTOR 2010, Taf. 1b; PÁSZTOR 2014, Abb. 3: a–e.
104 KISS 1996, Abb. 28, Taf. 104, Taf. 156, Taf. 164: 4.

füzérei.[105] Ezeket a hosszú láncokat a többnyire fekete, néha sárga, kékeszöld vagy kék színű köles méretűek, apróbb egy- és kéttagú lapított gömbösök és gyűrűk mellett bikónikus, hasábos monokróm formák, valamint egy- és kétrétegű dudoros, folyatott, hurokfolyatott rátétdíszes, lapított gömb alakú opak gyöngyök társaságában különböző formára csiszolt borostyánok alkotják. A lesencetomaji gyöngysorok időrendben követik a kölkedi füzéreket, sírba kerülésük a 7. század harmadik negyedére/második felére tehetők.

A lesencetomajiakkal megegyező időszakból, a 7. század harmadik negyedéből származik a Szeged-Fehértó A 253. sír vegyes összetételű, stílusában az előzőekhez hasonló, hosszú nyaklánca is. Ezt fehér és barna színű lapított gömb és köles méretű, illetve két-, három-, négy- és ötszörösen összetett, valamint egy hétszeresen összetett, lapított gömbös, egy hengeres és egy hasábos alakú monokróm, illetve két barna-sárga dudoros rátétdíszes üveggyöngyből és egy lecsiszolt sarkú hasábos karneolgyöngyből állították össze.[106]

A 9 kúpos és félgömbös kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalót tartalmazó síregyüttesből csak kettőben volt gyöngynyaklánc. A jánoshidai 182. női sírban a halott mellkasán 8 db gyöngyből fűzött rövid nyakláncot találtak. A két borostyánból csiszolt gyöngy mellett (az egyik nagyméretű korong alakú) három vonalfolyatott rátétdíszes, egy sárgakék szemes díszes, egy lapított gömb alakú monokróm és egy darab hullámvonal-folyatott rátétdíszes üveggyöngy alkotta a nyakdíszt.[107] A gyöngysor összetétele alapján a 7. század első felére keltezhető.

A Kölked A 634. sír 102 darabból álló, kétsoros, színes monokróm és egy-, illetve kétrétegű dudoros rátétes üveggyöngyökből fűzött nyakláncát egy ólom kereszt is díszíti.[108] A gyöngysor kora avar kori, az ólomkereszt feltehetően viselőjének keresztény hitét igazolja.[109]

Összetett kötőtagos fülbevalókkal együtt 4 női sírban kerültek elő gyöngyök. A szegvár-oromdűlői 134. sírban nyugvó fiatal nőt bizánci divat szerint, áttört, karéjos díszű boglárpárral összetűzött ruházatban, nagy gyöngycsüngős ezüst fülbevalópárral, vegyes összetételű gyöngyfüzérrel ékszerezték fel, és övére bronz, lemezes piperekanalat fűztek. Ezt a leletegyüttest a késő római hagyományokat hordozó, monokróm gyöngytípusokból és a nyugati germán műhelyhagyományú, rátétdíszes gyöngyfajtákból kialakított, kevert összetételű gyöngysora a 7. század második negyede időszakára keltezi.[110]

A Szeged-Fehértó A 11. sírban a *maturus* korú női halott nyaktájékán egyetlen darab sárga-barna színű, kétrétegű dudoros rátétdíszes, lapított gömb alakú gyöngyöt találtak.[111] Ez és a vaskarperece is vélhetően a halotti öltözékhez tartozó, rontás ellen védő, bajelhárító célból viselt ékszerek voltak. A barnasárga színű rátétdíszes gyöngy ritka az avar kori gyöngyleletek között, legközelebbi párhuzamai a dél-oroszországi antik gyöngyök közül említhetők.[112]

A Tiszafüredi 166. sír rövid, kék, illetve színtelen, nagyobb méretű dinnyemag alakú és hengeres üveggyöngyökből, lecsiszolt sarkú hasábos karneol gyöngyökből fűzött nyaklánca[113] – hasonlóan pl. a Szeged-Fehértó A 35. sír gyöngysorához – pontosabb keltező

---

105 S. Perémi 2003, 29. t. 8, 44. t. 3, 52. t. 3, 58. t. 9.

106 Madaras 1995, Pl. 27. 253: 4.

107 Erdélyi 1958, XXXV. t. 3.

108 Kiss 1996, Taf. 100. A-634: 2, 5, Taf. 155. A-634: 4–5.

109 Vida 2004, 341.

110 Lőrinczy–Straub 2004, 308, 7. kép 3. A szegvár-oromdűlői 134. sír gyöngysorát zömmel sárga és kék színű, gömbös, sötétvörös színű, hengeres és fehér, világoszöld és fekete színű, bikónikus, monokróm formájú, lecsiszolt sarkú karneol és hurok-, hullámvonal-folyatott rátétdíszes, hengeres és bikónikus alakú gyöngyökből fűzték (Pásztor 2015, 297).

111 *„Bossed glass bead (2), a brown one bossed in yellow...”* (Madaras 1995, Pl. 2. 11: 2).

112 Alekszejeva 1975, Tab. 14: 63.

113 Garam 1995, Taf. 122. 792: 3.

értékkel bír: ezek a gyöngytípusok a 7. század harmadik negyedétől terjedtek el nagyobb arányban. Azonban a sír leletegyüttese (aranyozott bronzveret, csuklós szerkezetű, fogazott díszű nagyszíjvég, emberalakos öntött bronzkorong) ennél fiatalabb, a 7. század utolsó harmadára való keltezést valószínűsít.[114]

A cikói 143–144.[115] gyöngy nyaklánca vegyes összetételű, azonban dinnyemag alakúakat nem tartalmaz. A két női halottat egyszerű köznépi viseletben temették el, sírmellékleteik alapján ezért csak tágabb időszakra, a közép avar korra és a késő avar kor elejére keltezték.[116]

A típusba nem sorolható, töredékes nagy gyöngycsüngős fülbevalós síregyüttesek közül három sírban volt gyöngysor. A csákberényi 240., a környei 143. és zamárdi 514. sírból kora avar kori színes, többségében rátétdíszes opak üveggyöngyökből összeállított nyaklán-cok kerültek elő.[117] Homokmégy-halomnál, a 119. sírban, melybe idős nőt temettek, egy barna színű agyaggyöngyöt[118] találtak a fülbevaló-töredék és egy vascsattöredék társaságában. A Szeged-Kundomb 296. sírban pedig a nagy gyöngycsüngős fülbevalópár töredékeivel két darab apró szegmentált rúdgyöngy került elő.[119]

Csüngők

A vizsgált leletegyüttesekben csak ritkán fordul elő a gyöngyök közé fűzött csüngő. Három sírban függőként egy-egy római érem került elő.[120] Az érmek gyöngysorba való fűzése késő antik hagyományokban gyökerezik, különböző intenzitással és területei gyakorisággal az egész avar korban, főként a szállásterület belső részén bukkan fel.

Szintén a csüngők közé sorolható a Kölked A 634. sír egyedi, keretbe foglalt, fülezett ólomkeresztje és a Zamárdi 514. sír füles, kis üreges, kerek csüngője. Ez utóbbi függőt Bárdos Edith és Garam Éva füles gombként írta le.[121] Ennek szakasztott mása a vaskúti kora avar kori sírleletekből ismert.[122] A félgömbös forma és az üreges jelleg alapján ezeket az 1 cm-nél kisebb csüngőket is inkább sorolhatjuk a bullák közé.

Lemezcsüngős nyakékek

A Makó-Mikócsa-halom 101. és a Mélykút-Sánc dűlői 28. sírban nyugvó nők nyakát lemezcsüngőkből álló nyakék díszítette. A makói sírban préselt korongokból és közéjük fűzött, rombusz alakú lemezcsüngőkből állították össze a nyakéket, melynek legjobb analógiáját a Pécs-Köztemető 18. sírjából[123] ismerjük.

A mélykúti sírban négy, 2,1 cm átmérőjű, kerek bronzcsüngő került elő, melyek a női csontváz nyakcsigolyáinál feküdtek a hosszú, vegyes gyöngysor közelében. Elöl és hátul két-két füles csüngő helyezkedett el, az elülsők között egy vastagabb bronzlemezből kinyírt, középen négyzetes áttöréssel ellátott, kerek csüngő is volt még.[124] A helyszíni megfigyelések nem voltak elegendőek annak megállapításához, hogy a csüngők biztosan a gyöngyök közé voltak-e felfűzve, de a Kölked A 491.[125] és

---

114 Vö. GARAM 1995, 306.

115 SOMOGYI 1984, 11. t. 143–144: 2. A cikói 144. női sír gyöngysora sárga, fehér, kék, barna bikónikus, piros alapon fehér vonalfolyatott rátétdíszes orsó alakú, sárga, fehér, piros alapon fehér egyrétegű dudoros és tarka hullámvonaldíszes hordó, sárga és áttetsző lapított gömb alakú, barnás fekete és fekete alapon sárga dudoros rátétes korong, köles alakú üveggyöngyökből és egy borostyángyöngyből lett összeállítva.

116 SOMOGYI 1984, 87.

117 SALAMON–ERDÉLYI 1971, Taf. 24. 143: 26, Taf. XII. 2; BÁRDOS–GARAM 2009, 75, Taf. 64. 514: 2.

118 GARAM 1975, Fig. 11. 119: 2.

119 SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, Pl. 37. 296: 2.

120 Kölked-Feketekapu A 533.; Szegvár-Oromdűlő 80. és Várpalota-Gimnázium 128. sírok.

121 BÁRDOS–GARAM 2009, 76.

122 BALOGH 2002, 312, 21. kép 5.

123 GARAM 2001, Taf. 21.

124 BALOGH 2013, 430–431. kép.

125 KISS 1996, Taf. 89. A-491:10.

a nagyharsányi 2. sír[126] lemezcsüngő–gyöngy kombinációból álló nyakláncai alapján nagyon is elképzelhetőnek tartjuk.

Mind technikában, mind díszítésben a mélykúti csüngők legközelebbi analógiája a nagyharsányi 2. sír ezüstből készített, kerek, kettős préselt gyöngysorral keretelt, középen kerek rekeszt utánzó csüngői, melyek kettős spirál alakú csüngőkre voltak akasztva.[127] Szintén közeli analógiaként említhető az előszállás-öreghegyi 27. sír négy, a szélénél háromszoros préselt gyöngysorkerettel díszített bronzcsüngője, melyek közepén szintén préselt, kerek rekeszutánzatok láthatók.[128]

A lemezes csüngők távolabbi párhuzamai a Zalesje-típusú cserkúti nyakék kerek ezüstcsüngői[129] és a Kisalföld avar anyagában idegen közösségnek tartott, Ménfőcsanak-Bevásárlóközpont lelőhelyen feltárt temető egyik női sírjából származó bronz nyakék.[130] Analóg darabok felbukkannak a čadjavicai[131] és a Közép-Dnyeper-vidéki pasztirszkojei kincsleletben is.[132] Bár a lemezcsüngős nyakékeink Közép-Dnyeper-vidéki közeli párhuzamai közös, antik–bizánci gyökerekre utalnak,[133] az avar kori emlékek között lévő nyakékek csak helyi utánzatok.[134] Viselőik ízlésére és kapcsolatrendszerére is utal, hogy az avar lemezcsüngős nyakékek kísérőleleteinek nagy része (kürtősvégű karperec, csillagcsüngős fülbevaló) is bizánci eredetű, illetve készítésű.

Keltezésük a kísérőleleteik alapján (kürtősvégű karperec, csillagos fülbevaló, tekercselt díszű fülbevaló, öntött, üvegbetétes, gúlás fülbevaló, kis gömbös fülbevaló, bizánci csat) alapján a 7. század első harmada – második negyede, viseletük legfeljebb a század közepéig tarthatott.

Gyűrűk

A nagy gyöngycsüngős fülbevalós síregyüttesek közül 10 sírban fordultak elő gyűrűk, főként a bronzhuzalból vagy pántból hajlított legegyszerűbb típusok.[135]

A gátéri 161.[136] és a kundombi 291. sírból[137] azonos típusú fejes bronzgyűrű került elő. A vékony pántkarikára rovátkolt peremű, kissé kidomborodó közepű, préselt gyűrűfejet forrasztottak. E gyűrűk a közép avar korszak gazdagabb temetkezéseiben lévő (pl. Kiskőrös-Vágóhíd A, 3., 12. és 8A sír, Igar II stb.), aranyból készített, kő- vagy üvegbetétes gyűrűk köznépi utánzatai.

A jászapáti 71. és a kecel-határdűlői 38. sírból olyan gyűrűk kerültek elő, melyek javarészt a Dunántúlra, ott is csak egyes temetőkre jellemzők: az előbbiben vékony bronzlemezből kinyírt, rombuszszerűen kiszélesedő fejű gyűrűpár,[138] míg az utóbbiban két huzalból hajlított spirálgyűrű volt.[139]

Egyedi a vösendorfi 140. sír ezüstből készített, kimagasodó fejű, körülötte kisebb üreges gömbökkel díszített gyűrűje, melynek a közepéről, a magas, hengeres falú rekeszbe foglalt kő- vagy üvegbetét kiesett.[140] Ez a gyűrű az

---

126 Papp 1964, 17.
127 Garam 2001, Taf. 23. 1.
128 Garam 2001, Taf. 17. 3.
129 Márkiné 1934, 60; Garam 2001, Taf. 22.
130 Tomka 2008, 127.
131 Fettich 1951, X. t.
132 Sčeglova 1995, 378.
133 Korábban ezeket a lemezcsüngős nyakékeket keleti szláv eredetűnek tartották, és az „ant régiségek" közé sorolták. A kérdésről Cs. Sós 1958, 105–128; Kiss 1977, 21–22; Bálint 1989, 86–88; Sčeglova 1995; Gavrituhin–Oblomskij 1996, 121–123.
134 Bálint 1989, 88.
135 Bácsandrásszállás 20.; Lesencetomaj-Piroskereszt 121.; Makó-Mikócsa-halom 101.; Zamárdi 543. sír és a Pécs-Köztemető 55. sírban négy darab.
136 Kada 1905, 148.
137 Salamon–Cs. Sebestyén 1995, Pl. 36. 291: 5.
138 Madaras 1994, Taf. IX. 71: 5–6.
139 Cs. Sós 1958, IX. t. 8a–b.
140 Sauer 2007, 83.

aranyból készített, granulációdíszes és ékkőbetétes bizánci fejesgyűrűk – mint pl. a gyulafehérvári szórvány és az ozorai női sír gyűrűje[141] – helyi gyártmányú, kései utánzata lehet.

Karperecek

A vizsgált leletegyüttesekben a gyűrűknél gyakrabban találkoztunk karpereccel: 17 sír leletei között fordult elő. Közöttük is – a gyűrűkhöz hasonlatosan – az egyszerű vasból és bronzból készített huzalkarperecek a leggyakoribbak (8), melyeket többségében párosan vagy más típusú karpereccel párban viselték.[142]

Nagyobb arányban voltak képviselve a pántkarperecek (8) is, melyek között a Jászapáti 71. sír hosszanti préselt bordákkal tagolt bronz karperecpárján[143] kívül az összes többi vaslemezből készült, és végeik többnyire kiszélesedőek voltak.[144]

A lesencetomaji 74. gyermeksírban a Keszthely-kultúra későbbi, 630-as évek utáni horizontjának jellegzetességeként ismert,[145] antik hagyományokban gyökerező, kígyófejes karperec tűnt fel.

A makói 101. sírban két eltérő típusú bronz karperec alkotott párt. Az egyik kerek átmetszetű vastag huzalból készült, melynek végét szélesre kalapálták, sűrű rovátkolással díszítették és kürtőszerűen összehajlították. A karperec analógiáját egyelőre nem találtuk meg az avar kori anyagban, arányait tekintve közelebb áll az öntött kürtős végű darabokhoz, mint a lemezből készítettekhez. A másik viszont egy kerek átmetszetű öntött bronz, a két végén utólag véséssel kialakított karperec volt, mely ritka típus a korszak emlékanyagában. A legközelebbi párhuzamai a Balatonfűzfő-Szalmássy telep 55. szűrőkanalas sír leletei között találhatók.[146] A karperectípus valószínűleg késő antik eredetű, formai előképeiknek a 4–5. századi hordós végű karperecek[147] tekinthetők. Feltehetően az sem véletlen, hogy a balatonfűzfői sírban a karperecpár mellett olyan öntött, rovátkolt, vastag bronz fülkarika volt, mely típus főként Pannonia 5–6. századi romanizált anyagában található, s avar kori előfordulása Keszthely-Fenékpuszta, Déli erődfal temetőjére jellemző.[148]

Boglárok

Két sír mellékletei között fordult elő boglárpár. A makói 101. sírban arany és bronzlemez együttes préselésével készült, koncentrikus díszítésű, késő antik mintakincsű boglár volt (Balogh 2000/1. típus). Analógiái Alatytyán 84.,[149] Csepel-Háros 14.,[150] Kiskőrös-Város alatt 2.[151] és Szeged-Fehértó B 41. sírjából[152] ismertek, de a korongfibulák körében is megtalálhatók.[153] Ezek a préselt boglárok legkorábban feltűnő csoportját alkotják, megjelenésükkel a 7. század első harmadában – második negyedében már számolhatunk.[154]

A makói boglárpáron feltűnik egy olyan díszítőelem, mely a préselt boglárokon nem

---

141 GARAM 1993, 65, 100, Taf. 40. 3, Taf. 85. 6.

142 Alattyán 150.; Budakalász 138.; Cikó 143–144.; Kölked-Feketekapu B 343; Mélykút-Sánc dűlő 28.; Szeged-Fehértó A 11. és 17. és Zamárdi 288. sír.

143 MADARAS 1994, Taf. IX. 71: 4.

144 Alattyán 29.; Felgyő-Ürmös tanya 92.; Lesencetomaj-Piroskereszt 74. és 121.; Mélykút-Sánc dűlő 28.; Pécs-Köztemető 55. és Závod 58. sír.

145 KISS 1987, 93–10.

146 LŐRINCZY–STRAUB 2004, 1. kép 5, 7.

147 Ld. FACSÁDY 2009, Kat. 173–174.

148 MÜLLER 2010. A Dunától keletre az egyetlen ismert darab Szeged-Kundomb 283. sírjából származik (SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, Pl. 33. 283: 4).

149 KOVRIG 1963, 16, Abb. VIII. 3.

150 NAGY 1998, Taf. 102. 14: 3.

151 HORVÁTH 1935, 35–36, XXIII. t. 1–2.

152 MADARAS 1995, 141, Pl. 9. 41: 2.

153 GARAM 1993a, Abb. 8. 5–9

154 BALOGH 2000, 226.

jellemző: a préselt gömbsorból álló peremen belül egy apró, váltakozó állású háromszögekből álló frízminta húzódik, amely az ékvésés préselt változata. Hasonló, már leegyszerűsített cikkcakkformában a szintén nagy gyöngycsüngős fülbevalós szegvár-oromdűlői 134. sír aranyozott bronz boglárpárján tűnik fel.[155]

A szegvári boglárt közepének áttört négykaréjos díszítése egyedivé teszi a préselt boglárok között. A motívum áttört kivitelű analógiái a kundombi 262. sír szintén egyedi, aranyozott bronz gúlacsüngős fülbevalópárján,[156] a péterrévei 101. sír korongdíszén[157] és a tépei arany kardvereteken[158] tűnnek fel. Hasonló kompozíciójú korongdíszeket csüngőként, tűszerkezettel ellátva fibulaként elsősorban a Fekete-tenger északi részéről, női sírok ékszerkollekcióinak részeként ismerünk, amelyek között áttört és rekeszes technikájú darabokat is találunk. A legismertebb köztük talán a glodosy hamvasztásos sírleletben lévő láncos csüngő.[159] A legkeletibb közép-ázsiai előfordulásukra az ufai 2. sírból (Baskíria)[160] és Altynyasar (Kz) kurgántemetőjéből ismerünk példákat.[161]

A kompozíció késő antik – bizánci eredetét jól illusztrálja a Ljubljanából (Slo) származó, 6. századi arany fejesgyűrűn filigrán technikával való megjelenése.[162]

A szegvári boglárpár egyedi megjelenésével az avar kori boglárok legkorábbi, kora avar kori csoportjába tartozik.[163] A síregyüttest a korai típusú (A típus A variáns) szűrőkanala,[164] valamint a boglár áttört karéjos motívumának analógiái alapján[165] a 7. század második negyedére tehetjük.

Fibulák

Négy sír leletei között találtunk fibulát, azonban csak a Kölked A 388. sír estében tűnt fel eredeti, ruhakapcsolótű funkciójában. E sírban a Pasztirszkoje-típusú öntött bronzfibula[166] a gerincoszlop közepén került elő, feltehetően a ruhaszárnyakat fent fogta össze. E fibulatípusból az avar kori anyagban Kölkeden kívül mindössze két további, díszítetlen darabot ismerünk (Óverbász-Polet téglagyár/Vrbas-ciglana Polet [Srb], szórvány[167] és Csákberény-Orondpuszta 172. sír[168]). Az általánosan a 7. századra keltezett, keleti eredetű fibulatípus analógiái főként a Közép-Dnyeper-vidékén fordulnak elő,[169] legismertebb közülük talán a martynovkai leletegyüttes darabja.[170]

A másik három sírban a fibulák, egyéb holmik társaságában tarsolytartalomként kerültek elő. A zamárdi 263. és 1137., valamint a tiszafüredi 792. sír római térd-, profilált és szvasztikás fibuláit érdekes tárgyként hordhatták magukkal.

Valószínűleg a „még jó lesz valamire" gondolat jegyében került a tiszafüredi 792. sírban nyugvó gyermek tarsolyába is egy törött maszkos fibula.[171] Az avar sírokból származó

---

155 Lőrinczy–Straub 2004, 7. kép 29–30.
156 Balogh 2014, 5. t. 7.
157 Bugarski 2009, 166, T. XIV. 101: 3.
158 Garam 1993, Taf. 92. 2.
159 Erdélyi 1982, 13. kép.
160 Ahmerov 1951, ris. 37. 6.
161 Levina 1994, ris. 165. 27.
162 Mrkobrad 1980, sl. XVIII. 4.
163 Lőrinczy–Straub 2005, 133. Az áttört karéjos motívum részletes áttekintése, stíluskritikai elemzése a szegvári boglár 7. század második negyedére való datálását eredményezte (vö. Balogh 2014, 126–128).
164 Lőrinczy–Straub 2005, 130.
165 Balogh 2014, 128.
166 Kiss 1996, Abb. 34. 28, Taf. 76. A-388:6. A fibulatípust Garam Éva Martynovka-típusú fibulaként foglalta össze, ld. Garam 2003, 111.
167 Nagy 1971, T. XXXV. 13.
168 Garam 2003, 16. kép 3.
169 Werner 1950, 158–159, Taf. 34–35.
170 Bálint 1989, 92.
171 Garam 1995, Taf. 122. 792: 11.

hasonló maszkos fibulák a kísérőleleteik alapján a 7. századra keltezhetők, kora és közép avar kori leletegyüttesekben egyaránt feltűnnek. Analógiáik nagy területen megtalálhatók a Krím környékén, a Balkánon és Közép-Németországban is.[172] Mivel a Kárpát-medencei darabokat főként a Kelet-Dunántúl olyan temetőiben találjuk meg, melyekben más, germán eredetű tárgyak is felbukkannak, illetve az Alföld, Erdély és Bánát azon részén, ahol korábban germán (gepida) népesség élt, valószínű, hogy germán kulturális jelenségként értelmezhetők az avar kori leletanyagban.

Övek

A 110 női és leánygyermek-temetkezés közül 48 sírból került elő öltözetet összefogó övre utaló lelet. Leggyakrabban mindössze egyetlen vascsat maradt meg az övből. 27 sírban ezek téglalap alakúak voltak, az egyetlen ovális alakú Kölked A 634. sírból került elő.[173] 5 sírban két-két vascsat volt.[174] Ezeken kívül három sírból a főként a kora avar korban gyakori, egybeöntött pajzstestű csatok kerültek elő.[175]

Az ürbőpusztai 29. és a cikói 143–144. sírban a csatokon kívül egy-egy bújtató is az öv tartozéka volt.

9 sírban volt fémdíszekkel ékesített öv, melyek többségét csak szíjvéggel szerelték fel. Három sírban fogazott állatstílussal díszített szíjvégek voltak. A Kölked A 388. és 661. sírban egyszerű lekerekített végű, kétlapú szíjvégek kerültek a szíjak végére.[176] A tiszafüredi 166. sírban nagyméretű, csuklós szíjbefogós szíjvég volt.[177] A temetőben a hasonló nagy szíjvéggel díszített női övek a gazdagabb mellékletű sírokból kerültek elő tarsolykorongok, felhúzott lemezgömbös fülbevalók, vegyes gyöngysorok és korai dinnyemag alakú gyöngyök, tordírozott torques, bronz stílustűk társaságában, amelynek alapján a tiszafüredi temetőt használó közösségben ezt az övviseletet a 7. század utolsó harmadára és a késői női sírok közül a korábbiakra tarthatjuk jellemzőnek.[178]

E sírokban az öltözetet összefogó öv vége hosszan, a térd vonalába vagy alá csüngött le, ami egyáltalában nem jellemző az avar kori női viseletre, csak egyes germán kapcsolatokat mutató temetőkben fordul elő. Ide sorolható még a Kölked B 343. sírban megfigyelt csüngős öv is, melynek lecsüngő részét szembeforduló madárpárral díszített, préselt négyszögletes veretek díszítették és végét sima szíjvég zárta.[179]

További négy sírban egyszerűbb szíjvégek kerültek elő. A csákberényi 240. sírban keresztben rovátkolt peremű kisszíjvég volt, mely típus jól ismert több kora avar kori, éremmel keltezett leletegyüttesből is, mint pl. a szegvár-sápoldali 1. sírból[180] vagy a Nyíregyháza-Kertgazdaság 3. sírból.[181]

Az oroszlányi 42. sírban bizánci mintakincsű, szakállas férfi arcot ábrázoló, préselt kisszíjvég volt. A típus képviselői csak a Dunántúlról ismertek, teljes garnitúrát ugyanennek a temetőnek a 41. sírjából ismerünk.[182] A kora avar kori leletanyag bizánci eredetű emlékanyagához tartoznak, főként a 7. század legelejére, ritkábban a század közepéig datálható leletegyüttesek részeként tűnnek fel.[183]

A mélykúti 28. sírban tagolt hosszoldalú, a zamárdi 514. sírban pedig sima lemezből

---

172 GARAM 2003, 107–109.
173 KISS 1996, Taf. 100. A-634: 1.
174 Jászapáti-Nagyállási út 73.; Kölked-Feketekapu A 388. és Szeged-Kundomb 296.; Szegvár-Oromdűlő 134. és 141. sírok.
175 Alattyán 14.; Tiszafüred 792. és Zamárdi-Rétiföldek 514. sírok.
176 KISS 1996, Taf. 76. A-388: 5, Taf. 164. A-661: 8.
177 GARAM 1995, Taf. 71. 166: 4.
178 GARAM 1995, 306.
179 KISS 2001, Taf. 74. B-343: 1–7.
180 BÓNA 1979, 2. kép 4, 4. kép 3–4, 6.
181 GARAM 1992, Taf. 26. 5–9, 13–14.
182 GARAM 2001, Taf. 97. 8.
183 GARAM 2001, 132.

kinyírt, kétlapú kis szíjvégek kerültek elő. Ezek is többnyire kora avar kori típusok. A tagolt hosszoldalú kisszíjvégek a Martynovka-típusú veretek nagy családjába tartoznak és a maszkos verettípusokkal is kapcsolatba hozhatók, az avar leletkörnyezetben feltűnő példányaik a 7. század első felére tehetők.[184]

Ténylegesen az övön lévő veretek csak a Topolya 51. sírból kerültek elő, ahol a 13–14 éves kislány derekát körbefogó öv elülső oldalára, egymás mellé sorban három darab préselt sugaras kerek veretet rögzítettek. A veretek két szélénél lévő kis lyukak arra utalnak, hogy a vékony kis díszek fel voltak varrva.[185] Ennek alapján vascsattal záródó, de textilből készített övre gondolhatunk.

Tarsolyalkatrészek és díszek

A megfigyelt övek számához képest elenyészően ritkán maradt nyoma az övre függesztett tarsolynak, annak ellenére, hogy a síregyüttesekben lévő kis eszközök és egyéb hasznos holmik arra utalnak, hogy majd minden sírban lehetett. A sommereini 48. sírba „*Altfunde*”-ként kerülhetett a csatkarika két oldalán szembe forduló kutyákkal díszített, öntött bronz tarsolycsat.[186] A hasonló állatalakos, szíjszorítós tarsolycsatok az avar leletanyag kora avar kori bizánci eredetű tárgytípusai közé sorolhatók, keltezésük a 6. század harmadik harmada és a 7. század közepe közötti időszak.[187]

Az ürbőpusztai 29. sírból egy bajuvár típusú szíjszorítós tarsolycsat került elő a medence jobb oldalán.[188] Az avar kori leletekben csak kis számban (4) ismertté vált csatok a Pápa- és Gátér-típusú csatokra vezethetők vissza, azok változatai. Keltezésüket a 7. század közepénél pontosabban egyelőre nem lehet meghatározni.[189]

A jászapáti 107. sír háromlyukas csont tarsolyzárója a Tobias Bendeguz által körülírt 3e típus képviselője, mely típus főként kora avar jellegű leletegyüttesekben tűnik fel.[190]

A tiszafüredi 166. sírból öntött bronz, áttört, emberalakos tarsolykorong került elő.[191] A főként a dunántúli és kiemelkedő arányban a tiszafüredi temető késő avar sírjaira jellemző öntött, áttört korongok között az emberalakos darabok száma olyannyira csekély, hogy egy ismeretlen lelőhelyű és a fent hivatkozott tiszafüredi darabon kívül mindössze még egy további ismert, a tiszafüredi 262. sírból.[192] Ez utóbbi sír filigrándíszes felhúzott lemezgömbös fülbevalója és sötét dinnyemag alakú gyöngyei mutatják ezen emberalakos korongok késő avar kori kronológia helyét (7–8. század fordulója).

Pipereeszközök

13 sír leletei között találtunk pipere- és/vagy higiéniás eszközöket, mely gyermekek temetkezéséből nem, csak felnőtt és fiatal felnőtt életkorú nők mellékletei között találhatók meg.

A legismertebb és egyben legjobban feldolgozott pipereeszköz, szűrőkanál két sírban volt. A szegvár-oromdűlői 134. sírban a kanálszár két oldalán ívelten kiszélesedő nyakrészű és kiemelkedő domború díszítésű bronz kanál volt, mely típus használata a kora avar kor második felére, a 7. század második negyedére – középső harmadára korlátozódik.[193]

A másik szűrőkanál a Makó-Mikócsa-halom 101. sírból származik, melynél a lapos

---

184 Balogh 2004, 263.
185 Balogh 2013, 29. kép 5–7.
186 Daim–Lippert 1984, Taf. 32. 5.
187 Uenze 1966, 156.
188 Bóna 1957, XXXVI. t. 1.
189 Garam 2001, 113.
190 Tobias 2011, 283, 9. kép 225.
191 Garam 1995, Taf. 71. 166: 5.
192 Garam 1995, Taf. 78. 262: 6.
193 A típus A variáns (Lőrinczy–Straub 2005, 130).

kanálszár két oldala a nyaktól a nyél végéig fokozatosan összetart. E típus előfordulása főként a Körös–Tisza–Maros vidékére jellemző.[194] Kora avar kori típus, a pártaveretes Kiszombor E 17. sír[195] és a Deszk-típusú gúlacsüngős fülbevalós Deszk D 170. sír[196] leletegyüttesei alapján e típus az előzőhöz hasonlóan főként a 7. század második negyedében/középső harmadában volt használatban.

Négy sírban bronz- vagy ezüstlemezből készített henger alakú tubusok fordultak elő.[197] Ezeknek ecsethüvelyként való azonosítása egyre elfogadottabb.[198] A késő antik és kevés számú 5. századi ecset után a 7. században jelent meg ismét e tárgytípus a Kárpát-medencében, s kisebb számban egészen a 9. századig előfordul.

A környei 143. és a zamárdi 514. sírban kétoldalas csontfésűk voltak. A kétoldalas fésűk jellemzően a gepida viselethez és temetkezési szokásokhoz tartoznak, s főként a Kelet-Dunántúl azon avar kori temetőiben fordulnak elő, melyekben egyéb germán eredetű tárgyak is nagyobb arányban találhatók, s melyek feltehetően továbbélő gepida közösségekhez köthetők.[199] Sírba helyezésük szokása e területen nagyjából a kora avar kor végéig követhető nyomon.

Egyetlen sírban volt csak csipesz (Szeged-Kundomb 291. sír).[200] Az avar kori emlékanyag egyszerű kivitelű bronz vagy vas csipeszei a gepida férfi sírokban való gyakori előfordulásuk alapján szintén az avar leletanyag germán eredetű tárgyai közé sorolhatók.

Két sírból került elő tükör. A hajós-cifrahegyi 101. sír füles tükre a bal combtőn feküdt, vasláncra függesztve, az övről lógott le, a sírba eltemetett 20–22 éves nő személyes használati tárgyaként kerülhetett a sírba. A tükör peremén és közepén is megvan a Karpovka–St. Sulpice-típusú tükrökre jellemző borda, de a hátoldalának átlós bordadíszei a sugaras díszű Csmi–Brigetio-típusú darabokkal is rokonítják. Párhuzam nélküli darab a korszakból. Két hasonló tükör Kelet-Európából, közelebbről ismeretlen lelőhelyről, ismeretlen körülmények között került a Mainzi Römisch-Germanisches Zentralmuseum gyűjteményébe, melyek keltezését a 4–6. században adták meg.[201]

A másik tükör a bácsandrásszállási 20. sírból került elő, amely a sírban nyugvó fiatal felnőtt bal felkarja és a sírgödör fala között hevert. Helyzete alapján arra gondolhatunk, hogy ebben az esetben a temetés során elhelyezett mellékletek egyikéről van szó. A tükör mindkét oldala sima. A hasonló tükrök főként a provinciális római[202] és a szarmata anyagban a bevándorlástól a hunkor elejéig fordulnak elő.[203] Keleten, az Észak-Kaukázusban, Oszétiában és Dagesztánban találunk hasonló darabokat, melyek között néhány Kr. u. 3–4. századi mellett főként a 8. század közepére, és még későbbre, a 9–10. századra keltezett darabok találhatók.[204] Közép-Ázsiában, a késő hun – korai türk emlékanyagnak tartott, a Dzhetyasar-kultúra területén nagyszámban előforduló, a női sírok többségében feltűnő melléklettípus.[205]

---

194 D típus A variáns (LŐRINCZY–STRAUB 2005, 3. kép 2).
195 LŐRINCZY–STRAUB 2003, 5. kép 46.
196 LŐRINCZY–STRAUB 2003, 2. kép 3.
197 Felgyő-Ürmös tanya 92. (BALOGH 2010, 40. kép 3); Kiskundorozsma-Kettőshatár I. 229.; Makó-Mikócsa-halom 101. és Oroszlány-Borbálatelep 47. sírok.
198 BROWN 1974, 151–154; QUAST 1993, 77; TOBIAS 2007, 333–334.
199 KISS 1992, 53, Liste 9, Karte 9.
200 SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, Pl. 36. 291: 6.
201 ANKE 1998, 73.
202 RADNÓTI 1957, 228.
203 ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 12–13.
204 KOVALEVSKAÂ ET AL. 2006.
205 LEVINA 1994, ris. 176–185.

Két sír leletei között bukkantak fel kis téglalap alakú csontlemezek, melyek dobozkát vagy skatulyát díszítettek.[206] A kis dobozkákat Bóna István a várpalotai darabok sírban lévő helyzete, illetve a 20. sír bronz pincettája alapján sorolta a piperekészlet tartozékai közé.[207] A legtöbb példány Duna–Tisza közi lelőhelyekhez köthető.[208] A dobozkák kísérőleleteik (nagylemezgömbös fülbevaló, szemesgyöngyök, ólomkereszt) alapján kora avar koriak, de nem tartoznak a legkorábbi leletek közé, hanem inkább a kora avar korszak második felére, a 7. század második negyedére – középső harmadára tehető leletegyüttesek részei.

Használati eszközök

A sírleletekben lévő eszközök között legnagyobb esetszámban a vaskések (56) és az orsógombok/karikák (34) fordultak elő. Ezeken kívül a csont tűtartók, vastűk és árak csak ritkán bukkantak fel. Egy-egy gyűszű (Kölked A 388. sír), lemezes tűtartó (Zamárdi 514. sír) és sarló (Zsély 246. sír) is található a vizsgált leletegyüttesek eszközei között.

Két sírban volt csont tömlővég (Bugyi-Ürbőpuszta 7. és Péterréve 73. sír[209]). Ezek különböző típusokat képviselnek, az ürbőpusztai esztergált, a péterrévei faragott példány.[210] Az elsősorban a Duna–Tisza köze avar kori emlékanyagára jellemző tömlővégek kronológiailag két csoportot alkotnak. Az egyszerűbb példányok a 7. század második negyedében tűntek fel, a szalagfonattal, hálómintával gazdagon díszített művészi példányok a 7. század végére, a 8. század elejére keltezhető leletegyüttesekben fordulnak elő. A két nagy gyöngycsüngős fülbevalós sírból származó tömlővég az egyszerűbb kivitelű, idősebb csoportba sorolható.

Az eszközök között említésre érdemesek a zamárdi 514. és a tiszafüredi 792. sírból származó aprítókések (*Hackmesser*). Ezek a kétkarú kések a Meroving-korban, a gepida és ritkábban a langobard női sírokban találhatók meg. A Tisza-vidéki gepida lelőhelyeken (Hódmezővásárhely-Gorzsa, Kiszombor B, Szentes-Berekhát, Szőreg-Téglagyár) és az erdélyi gepida temetőkben (Mezőbánd, Malomfalva) való gyakoribb előfordulásuk alapján Kelet-Panonnia, Erdély és a Tisza-vidék avar kori temetőiben való felbukkanásuk gepida kulturális elemként értékelhető.[211]

Ezeken kívül a legtöbb nagy gyöngycsüngős fülbevalós síregyüttesben megtalálhatók a vas- vagy bronzláncok, illetve az általában ezekhez kapcsolódó vaskarikák, melyek többnyire a kések, ritkábban pipereeszközök felfüggesztésére szolgáltak.

Fegyverek

Bár a fegyverek hagyományosan inkább a férfi sírok leletei körébe tartoznak, figyelemreméltó, hogy a nagy gyöngycsüngős fülbevalót is tartalmazó női és leánygyermeksírok közül 9 sírban fordultak elő.

7 sírban páncéllamella volt,[212] melyek száma 1–4 között változott. A keskeny, hosszúkás Kercs-típusú és a széles, téglalap alakú belső-ázsiai típusú lamellák is megtalálhatók közöttük. Sírbéli helyzetük alapján tarsolytartalmak voltak, de óvó-védő célzattal, illetve a

---

206 Kerepes D és Szeged-Fehértó A 17. sírok (Török 1973, 6. ábra 15; Madaras 1995, Pl. 3. 17: 1). A korábban hangszernek (Werner 1962, 28), illetve tarsolydísznek vélt (Madaras 1995, 70–71) csontlapok funkcióját a péterrévei 77. sírban előkerült, különböző méretű csontlapok alapján Jovan Kovačević határozta meg (Kovačević 1972, 68), majd elképzelését éppen a kerepesi sír példánya igazolta, melyben mind a négy lap ép állapotban került elő.

207 Bóna 2000, 150.

208 Részletes elemzésüket és teljességre törekvő felgyűjtésüket ld. Balogh 2013, 281–283, 541. kép.

209 Bóna 1957, XXX. t. 18; Bugarski 2009, T. XII. 73: 3.

210 A tárgytípus összefoglaló áttekintését ld. Balogh 2015.

211 Kiss 1992, 54, List 15, Kart 15.

212 Alattyán 14.; Budakalász 240.; Bugyi-Ürbőpuszta 29.; Felgyő-Ürmös tanya 92.; Kölked-Feketekapu A-661; Nagypall 151. és Závod 65. sírok.

pars pro toto elv alapján magának a vértnek a jelképeként való sírba helyezésük sem zárható ki. A lamellák rítusban betöltött szerepének meghatározását csak teljes anyaggyűjtésen alapuló, részletes elemzés után kísérelhetnénk meg, azonban erre jelen téma kapcsán nem vállalkozhatunk.

Egy-egy további sírban hajító lándzsa (Pécs-Köztemető 55. sír) és kétélű köpűs nyílhegy (Regöly 79. sír) került elő. Mindkét fegyvertípus avar kori előfordulása a kora avar kori *spatha*k és pajzsdudorok elterjedésével esik egybe (Kelet-Pannonia és Erdély), ezért valószínűleg azokkal együtt e fegyvertípusok eredete is a germán (gepida) kultúrkörben gyökerezik.[213]

A nagy gyöngycsüngős fülbevalós női és leánygyermeksírok általában egyszerű, mondhatni szegényes mellékletűek, az egyszerű és leggyakoribb ékszertípusok (fülkarikák, kis- és nagylemezgömbös, valamint felhúzott lemezgömbös fülbevalók, gyöngynyakláncok, egyszerű pánt- és huzalgyűrűk és karperecek) és többnyire általános használati tárgyak (vaskés, vaskarika, bronz- és vaslánc, orsógombok és karikák) kerültek elő belőlük. A leggazdagabb mellékletű a Makó-Mikócsa-halom 101. sír, amelyben a 18–22 éves fiatal nőt bizánci stílusú ékszeregyüttessel temették el: a nagy gyöngycsüngős fülbevalókon és a színes gyöngyökből fűzött rövid nyakláncon kívül veretekkel díszített hajpánttal, lemezcsüngős nyakékkel, kürtös végű és bordás végű karperecekkel, valamint bronz huzalgyűrűvel ékszerezték fel. Ruháját középen boglárpár kapcsolta össze.

A sírokban előforduló ékszerek, díszítmények között markáns a késő antik – bizánci eredetűek gyakorisága (felhúzott lemezgömbös fülbevalók, gyöngysorba felfűzött érmek, lemezcsüngős nyakékek, boglárok). A pipereeszközök között lévő szűrőkanalak és ecsetek is a bizánci kultúrához kötődő szépészeti-higiéniás kultúrára utalnak.

Ezeken kívül a Dunántúl néhány nagy gyöngycsüngős fülbevalós síregyüttesében és a tiszafüredi 166. sírban jellemzően feltűnő, az általános avar kori divattól eltérő, csüngős övviselet germán kulturális hatás. Emellett a leletek között számba vett aprítókések, a kétoldalas fésűk, a hajítólándzsa és a kétélű köpűs nyílcsúcs is e körbe sorolható.

A FÉRFI ÉS FIÚGYERMEKSÍROK LELETEI

Nagy gyöngycsüngős fülbevaló 9 férfi és mindössze egyetlen fiúgyermek sírjában (Zamárdi 513. sír) fordul elő. A 10 sír területi elhelyezkedése tanulsággal szolgál: a Kölked A 499. és a zamárdi 513., illetve a Szarvas-Grexa-téglagyár 367. sír kivételével a többi a Tisza közelében helyezkedik el.[214]

Fülbevalók

A férfi sírok felében a nagy gyöngycsüngős fülbevalók párban, négy esetben páratlanul kerültek elő. Csak az aradkai 57. sírban volt a gyöngycsüngős fülbevaló párja egy kifli alakú ezüst fülkarika. E fülbevalótípus 5. századi prototípusra vezethető vissza, a hun kori és gepida viselet kedvelt, tradicionális fülékszerei voltak, de főként a Kárpát-medence gepida leletanyagából ismerjük.[215] Az Erdélyi-medence avar kori germán temetőiben (Mezőbánd/Band (Ro) és Baráthely/Bratei 3 [Ro]) fordulnak elő, s emellett kora avar kori feltűnésük Kelet-Pannonia egyes temetőiben (Kölked-Feketekapu A, Zamárdi-Rétiföldek) gepida népmozgással hozható összefüggésbe.[216]

Haj- és süvegdíszek

A csókai 45. sírban a koponyánál három darab, arany- és bronzlemez együttes préselésével kialakított, félgömb alakú rozetta volt. Az

213 KISS 1992, 52.
214 Vö. *1. táblázat*.
215 KISS 1992, Liste 8, Karte 8.
216 KISS 1992, 52–53.

egyik a koponyatetőn és egy-egy a halánték két oldalánál feküdt.[217] A veretek valamilyen fejfedőt, hajpántot vagy inkább süveget díszítettek. Formájuk a lószerszám vereteivel megegyező. Legjobb analógiáját a szegvár-sápoldali 1. sírban találhatjuk meg, ahol szintén három, a lószerszám díszeivel hajszálpontosan megegyező rozetta volt a koponyán.[218]

Az avar kori férfi viselet ezen eleme csak ritkán fordul elő, a szegvári és a csókai síron kívül a Várpalota-Unió homokbánya 12. sírból egy[219] és a Környe 78. sírból három[220] préselt rozetta koponya környéki előfordulása említhető. Bóna István összegyűjtötte a hasonló veretes süvegek belső-ázsiai régészeti nyomait és képi ábrázolásait is felsorolta, értelmezte, s ezek alapján felvetette, hogy ezeknek a homlokdíszítményeknek rangjelző szerepe lehetett.[221] A csókai síron kívül a többi temetkezés biztosan keltezhető a kora avar korra. A csókai sír keltezése körüli bizonytalanságra lejjebb térünk majd ki.

A Kiskunfélegyháza-Pákapuszta A 3. férfi sírból egy ezüst lemezből készített, az előlapján tűzaranyozott, ívelt oldalú téglalap alakú varkocsszorítópár került elő, melyeknek peremére és a hosszanti tengelyébe rovátkolt ezüstdrótot forrasztottak.[222] A hasonló technikájú, téglalap alakú lemezes varkocsszorítók Andrási Júlia tipológiai csoportjai közül az I. típus A csoportjában találhatók.[223] A típus képviselői főként a Duna–Tisza köze északi felében és a Kisalföld–Bécsi-medence térségében fordulnak elő.[224] Bár ezeket a lemezes példányokat általában a tárgytípus korábbi, 7. század utolsó harmadában megjelenő típusának tartják, a kiskunfélegyházi sír öntött, áttört tokos kisszíjvége arra utal, hogy a típus késő avar kori felbukkanásával is számolnunk kell.

Övek

A 10 férfi/fiúgyermek sír felében csak egy csat utalt a ruházatot összefogó egykori övre. A Kölked A 499. sír egybeöntött pajzstestű bronzcsatja[225] kivételével ezek egyszerű téglalap alakú vascsatok.

Veretes öv csak négy sírleletben fordult elő. A csókai 45 fülkesírba temetett férfi övét elpusztult apró pitykék díszítették, a mellékszíjakat ezüst lemezből készített kisszíjvégek, az öv végét szintén ezüst, oldalpálcás nagyszíjvég zárta. Az öv tartozéka volt egy bronz pántból hajlított bújtató is.[226] A szíjvégek formája közismert, a kora és a közép avar kori sok-mellékszíjas övek esetében a legáltalánosabb forma. Ugyanez már nem mondható el a felső, szíjbefogó rész keresztben bordázott keskeny pántdíszéről; a legtöbb szíjvég esetében ugyanis vízszintesen húzódó préselt bordákat vagy bordás pántdíszeket láthatunk. A csókai szíjvégek pántdíszének párhuzamát a Hajdúnánás-Fürjhalom-járás 12. sír összetett hátveretein és szíjvégein találtuk meg.[227]

A jászapáti 208. nagy gyöngycsüngős fülbevalós férfi sírban egy ezüst, préselt szalagfonatos és két sima bronzlemezből kinyírt kisszíjvég, valamint egy szintén bronzlemezből készült téglalap alakú veret töredéke került elő.[228] A veretek töredékessége miatt ezekről annyit állapíthatunk meg, hogy a téglalap alakú lemezveret alapján valószínűleg a préselt technikával készített övdíszek kései csoportjába sorolhatók. Szintén nem tudunk

---

217 Korek–Kovrig 1965, 262.
218 Bóna 1980, 36–39.
219 Bóna 2000, 129–130, Abb. 8, Taf. III. 1.
220 Salamon–Erdélyi 1971, 21, Taf. 12. 10–12, Taf. 35.
221 Bóna 1980, 39.
222 Andrási 2000, 7. kép 40; Balogh 2013, 366. kép 7–8.
223 Andrási 2000, 111.
224 Vö. Andrási 2000, 17. kép.
225 Kiss 1996, Taf. 89. A-499: 3.
226 Korek–Kovrig 1965, 262, Pl. XCV. 8–10, 18–19.
227 Rácz–Szenthe 2009, 8. kép.
228 Madaras 1994, 60–61, Taf. XXXII. 16–18.

érdemi megállapítást tenni a péterrévei 74. sír töredékes övvereteiről.[229]

Az aradkai 85. sírból ezüst lemezes Fönlak-típusú övgarnitúra származik, mely egy lemezből kinyírt, ötszögletes, szíjszorítós testű csatból, három pajzs alakú, egy-egy négyszögletes és B-alakú veretből, 5 kis szíjvégből, két kettős pajzs alakú veretből és egy nagy szíjvégből áll.[230] Garam Éva megállapítása szerint a Fönlak-típusú övgarnitúrákban soha nem fordul elő félhold alakú,[231] de mint láthatjuk, elkerülte figyelmét az ebben a sírban lévő darab. Feltűnik a szerelékek között egy téglalap alakú, széles övbújtató is.[232]

A Fönlak-típusú veretek a pont-vonal díszes bizánci eredetű veretek nagy csoportjába tartoznak, általánosan elfogadott keltezésük – elsősorban a Mauricius Tiberius és Phocas érmék lenyomatával[233] *post quem* keltezett keszthely-fenékpusztai 8. sír, valamint a Heraclius 616–625 között vert érméjével[234] együtt lévő németszentpéteri veretek alapján – a 7. század első harmada.[235] Ez a tisztább vonalvezetésű dunántúli példányokra igaz is. Ugyanakkor a dél-alföldi gyengébb kivitelű daraboknál egy későbbi keltezés – a 7. század második vagy harmadik negyede – valószínűbb. Ezek a veretek közelebb állnak a névadó fönlaki/Felnak (Ro) ötvös sírban lévő mintákhoz. Az ötvös sír is inkább e későbbi keltezést teszi lehetővé.[236] A csókai sír esetében pedig a csatlemez ötszögletes formája és lemezből kinyírt jellege, a bújtató jelenléte, a B-alakú és a négyzetes veretforma is e későbbi, a 7. század harmadik negyedére való keltezés lehetőségét veti fel. Valószínű, hogy a csókai példányok a verettípus egyik legkésőbbi reprezentánsai.

A nagy gyöngycsüngős fülbevalót tartalmazó férfi sírok között a legkésőbbi a Kiskunfélegyháza-Pákapuszta A lelőhely 3. sírja, melynek leletei között vastag bronzlemezből kinyírt négyzet és kisebb téglalap alakú veretek voltak a szegecseket elfedő félgömbös szegecstakarókkal, és ezekhez egy öntött bronz, tokos, áttört griffes kisszíjvég tartozott.[237]

Használati eszközök

A férfi sírokban csak a korszakban általánosan megszokott hétköznapi eszközök fordultak elő: vaskés (6), vasár (1), csiholó (2) és kova (3).

Fegyverek

Fegyver és fegyverzetre utaló tartozék csak a férfi sírok felében volt. A zamárdi 513. fiú sírban[238] és a Szeged-Fehértó A 256. férfi sírban[239] két-két nyílcsúcs került elő, melyek az avar kor általános háromélű, tüskés nyílhegyeinek képviselői.

A jászapáti 208. sír két darab háromélű és egy csapott végű nyílhegye faragott csontlemezekkel díszített tegezben volt.[240] Az asztrahált, lekerekített leveles, ívelt szárú indával díszített torkolatlemez és az ívelt peremlemeztöredék a faragott tegezcsontok Straub Péter által szétválasztott típusai közül a 7/a–b motívumok körébe tartozik. Ezek a motívumok a 7. század első harmadától a század végéig kora és a közép avar kori leletegyüttesek tegezcsontjain fordulnak elő.[241] Ugyanakkor a tegezt alulról szegélyező keskeny, ívelt csontlemez S-formájú, középen pont-kör mintával

229 BUGARSKI 2009, T. XIV. 74: 6.
230 NAGY 1971, Таб. XXIII. 1–12.
231 GARAM 2001, 116.
232 NAGY 1971, Таб. XXII. 17–19, Таб. XXIII. 18.
233 BÓNA 1971, 297.
234 SOMOGYI 1997, 77.
235 BÓNA 1970, 57; MARTIN 1990, 67; KISS 1996, 215; GARAM 2001, 117–118.
236 Vö. RÁCZ 2014, 141.
237 BALOGH 2013, 366. kép 9–18.
238 BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 64. 513: 11–12.
239 MADARAS 1995, Pl. 28. 256: 2–3.
240 MADARAS 1994, Taf. XXXII. 8–11.
241 STRAUB 1997, 124–125.

kiegészített elemekből álló, frízszerű fonatmintája a 7. század végére jellemző motívumtípus képviselője (Straub 1997/15. motívum).[242] Ebben az időszakban tűnnek fel azok a többnyire állatfej alakú faragott csont tegeztartozékok is, mint amilyen pl. ebben a jászapáti sírban is megtalálható.[243]

Az aradkai 85. és a csókai 45. sírban volt kard. Az aradkai 85. sír kardja kétélű, keresztvasa rövid, ívelt közepű és lekerekített, gömbös végű.[244] Ezeket a rövid keresztvasakat Kiss Attila „bizánci" eredetűnek, a hozzájuk tartozó kardokat Bizáncból vásárolt fegyvereknek határozta meg.[245] A „bizánci" típusú, keresztvassal ellátott kardok a 7. század közepén, a hasonló keresztvasú szablyák a század második felében/utolsó harmadában voltak használatban.[246]

A csókai keresztvas nélküli, egyélű, keskeny pengéjű vaskard. Ez a típus különböző területi intenzitással, de az egész avar szállásterületen, az avar kor egészében előfordul.[247] A csókai kard félkör alakú, ezüst függesztő fülének párhuzamai pl. a Szeged-Fehértó A 26. és 34. sírból[248] és a maglódi vezéri sírból is jól ismertek.[249] A félkör vagy D-alakú kardfülek a P-, R- és D-alakú fülek legkésőbbi típusai, főként a 7. század közepére/második felére tehető leletegyüttesekben fordulnak elő.

A kardon kívül a csókai sírban keskenykarú íj volt.[250] Kovrig Ilona a férfi jobb vállától 20 cm-re fekvő, L-alakú, szétmállott vastárgyat tegezakasztónak határozta meg,[251] ugyanakkor nyílhegyekről nem tett említést.

Lószerszámok

A nagy gyöngycsüngős fülbevalót tartalmazó férfi sírok között háromban voltak lószerszámok. A Szarvas-Grexa-téglagyár 367. sír lószerszámos temetkezésről már a temetkezési szokás kapcsán szót ejtettünk.

Az aradkai 85. sír leletei között lévő két sima, préselt félgömb formájú veret övdíszként került leírásra.[252] Azonban ez feltehetően téves megfigyelés lehet, hiszen e verettípust csakis lószerszámveretként ismerjük, elsősorban az avar kor első feléből. A bronzveret mellett feltehetően az ugyancsak bronz, sima, csúcsos végű szíjvéggel is hasonló lehet a helyzet.[253] Mivel a sírleírásban lovas sírra nincs utalás, így feltételesen ebben az esetben is lószerszámos temetkezésre gondolhatunk. A lószerszámos temetkezések között nem ez lenne az egyetlen, amelyben a lószerszámból csak veret kerül a sírba. Hasonlóképpen csak két sima, félgömb formájú lószerszámveret volt a Szarvas-Grexa-téglagyár 420. fülkesírjában is,[254] a Tápé-Lebő-Kishomokos 11. sírban pedig a lószerszámból csak a nyeregkápa vasalása került a sírba.[255] Természetesen ezekben az esetekben a lószerszám többi részének hiányát sírrablással is kapcsolatba hozhatjuk – Bende Lívia emellett foglalt állást[256] –, de azt sem zárhatjuk ki, hogy itt már a lószerszámos temetkezésnek egy olyan „elcsökevényesedett" formájáról van szó, ahol egy-két verettel jelképezték a lószerszámot.

A csókai 45. fülkesír esetében a ló teljes szerszámzata a sírba került: csont oldalpálcás

---

242 Straub 1997, 127.
243 Madaras 1994, Pl. XXXII. 208: 12.
244 Nagy 1959, T. XXVII. 1.
245 Kiss 1987, 194–210.
246 Garam 1991, 145.
247 Csiky 2009, 119–121.
248 Madaras 1995, Pl. 4. 14, Pl. 6. 34: 11.
249 Garam 2005, 427–428, 10. kép.
250 Kovrig–Korek 1965, Pl. 3, 6, 8–11.
251 Kovrig–Korek 1965, 262.
252 Nagy 1959, 62, Таб. XXIII. 15a–16b.
253 Nagy 1959, 62, Таб. XXIII. 14.
254 Juhász 2004, 62, Taf. XLIX. 420.
255 Bende 2012, 17. j.
256 Bende 2012, 648.

zabla, két hevedercsat, két hosszú fülű kengyel, keskeny csontlemezekkel díszített nyereg és arany- és bronzlemezek együttes préselésével készült lószerszámveretek kerültek elő.[257]

A fej- és farhámot díszítő rozetták a kora és közép avar kori temetkezésekből egyaránt ismertek, hogy csak a legismertebbek említésére szorítkozzunk, megtalálhatók a szegvár-sápoldali 1.[258] és az iváncsai sírban[259] is. Hasonló a helyzet a háromszalagos fonatmintás, csúcsos végű szíjvégekkel is. Kora avar kori temetkezésben előfordul a csepel-hárosi 55.,[260] a törökbálinti 1. sírban,[261] a fönlaki ötvös préselőmintái között,[262] stb. Biztosan a 7. század második felére tehetők a Hajdúnánás-Fürj-halom-járás 12. sírjának lószerszámveretei,[263] hiszen a temetkezést *post quem* keltezi IV. Constantinus 662/663-ban Rómában vert érméje.[264]

A csókai nyerget díszítő keskeny, átlyuggatott csontlemezek legjobb párhuzama a dunapentelei 7. (I.)[265] sírban fordul elő. A zamárdi 455. kettős lósírban lévő nyereg csontlemezdíszei között is megtaláljuk a keskeny vereteket, melyeket beütögetett pontkörök díszítenek.[266] A keskeny csontlécek díszítetlen példányai az iváncsai lovas sírban,[267] a zamárdi 663.[268] és a Hajdúnánás-Fürj-halom-járási 11. lósírban[269] találhatók meg.

A nagy gyöngycsüngős fülbevalót tartalmazó férfi sírok egy részének keltezése eléggé bizonytalan. A Szeged-Fehértó A 256. sír leletei alapján még azt sem dönthető el, hogy az avar kor mely periódusába tartozhat. E sír esetében még a temetőn belüli helyzete sem nyújt fogódzót, mert a teljes temetőtérkép nem illeszthető össze. A Kölked A 499. és a Zamárdi 513. sír leletösszetétele – az előbbiben egybeöntött pajzstestű bronzcsat, az utóbbiban bronzlánc volt egyéb leletek mellett – inkább korai jelleget mutat. Az aradkai 57. sír a kifli alakú fülbevalója, a péterrévei 74. sír pedig a préselt övveretei alapján szintén kora avar kori lehet. Szintén nehezen keltezhető csak a leletanyaga alapján a Szarvas-Grexa-téglagyári temető 367. sírja, de a temető többi lószerszámos sírja, valamint a rítus Körös–Tisza–Maros közi előfordulásának jól lehatárolható időintervalluma alapján a temetkezést a 7. század második felére – utolsó harmadára tehető.[270]

A többi nagy gyöngycsüngős fülbevalós férfi sír karakteresebb leletanyagot mutat. Az aradkai 85. sír a késői Fönlak-típusú övgarnitúrájával és a „bizánci" típusú kétélű kardjával biztosan a 7. század közepe utánra, a század harmadik negyedére keltezhető.

A csókai 45. sír keltezése vitatott. A sírt közlő és elsőként elemző szerzőpáros a 7. század közepére keltezte.[271] Bóna István ezzel először egyetértett,[272] majd később a sír kora avar kori volta mellett érvelt.[273]

A sírt – a kétségtelen kora avar jellegű leletek, főként a lószerszámveretek ellenére – a

---

257 KOVRIG–KOREK 1965, Pl. XCVI–XCVII, Pl. XCVIII. 1–10, Pl. XCIX. 1–5, Pl. CV. 1–4, 6.
258 BÓNA 1979, 4. kép 1–2.
259 BÓNA 1970, 7. kép 1–32, 10. kép 12–13, 16.
260 NAGY 1998, Taf. 111. 55: 9.
261 KOVRIG 1957, 130–131.
262 FETTICH 1926, IV. t. 18.
263 RÁCZ–SZENTHE 2009, 21. kép 15, 21.
264 SOMOGYI 2008, 272–273.
265 GARAM 1995a, 134, 141, 10. kép.
266 BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 53a. 4–7.
267 BÓNA 1970, 6. kép, 9. kép 8–10. Bóna István a sír keskeny, átlyuggatott csontlemezeit (BÓNA 1970, 9. kép 8) a tegezre rekonstruálta, bár maga is megjegyezte, hogy a tegez rekonstrukciója bizonytalan. Elképzelhető, hogy ezek a keskeny lécek is – akár a dunapentelei 7. (I.) vagy a csókai 45. sír analógiájára – nem is a tegezt, hanem a nyerget díszítették.
268 BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 85. 37–38.
269 RÁCZ–SZENTHE 2009, 7. kép 11: 6–7.
270 JUHÁSZ 2004, 96; BENDE 2012, 648.
271 KOVRIG–KOREK 1965, 292.
272 BÓNA 1979, 22–23.
273 BÓNA 1980, 137. j.

legfiatalabb leletei – mint a lemezes övbújtató, a D függesztő füles, egyélű vaskardja és a nyereg keskeny csontdíszei, különösen pedig ez utóbbiak ismert analógiái a dunapentelei 7. (I.) sírban és az iváncsai lovas sírban – keltezik. Így a csókai sírt inkább tehetjük a 7. század harmadik negyedére.

A jászapáti 208. sír a tegezcsontok motívumai és a stilizált állatfej alakú tegeztartozék alapján még későbbre, a 7. század utolsó harmadára keltezhető.

A nagy gyöngycsüngős fülbevalós férfi sírok között a legfiatalabb a Kiskunfélegyháza-Pákapuszta A 3. sír, amelyben a díszszegecses négyzet alakú veretek mellett áttört, öntött, griffes díszítésű tokos kis szíjvég volt. A síregyüttes a 8. század első évtizedénél korábbra bizonyosan nem állhatott össze.

A nagy gyöngycsüngős fülbevalók használati ideje

A nagy gyöngycsüngős fülbevalók megjelenését az avar kori leletanyagban korábban a témával érdemben foglalkozó kutatók, elsősorban Bóna István, Kovrig Ilona és Szabó János Győző – a fenti részletes vizsgálataink alapján is – alapvetően jól határozták meg, azok megjelenését a kora avar kor későbbi horizontjára tették.[274] Azonban abszolút időhöz csak Szabó János Győző kötötte feltűnésük, azt a 7. század középső harmadában határozva meg.

Az általunk 61 lelőhelyről összegyűjtött 128 nagy gyöngycsüngős leletegyüttes részletes áttekintése után a korábbi keltezést annyiban pontosíthatjuk, hogy a fülbevalótípus legkorábbi megjelenésével már a 7. század második negyedében biztosan számolhatunk, míg a század végével/a 8. század első éveivel e típus előfordulása megszűnt. A Kecel-Határdűlő 38. és a Kanizsa-Kultúrotthon 25. sír ovális karikájú példányai e fülbevalótípus legkésőbbi szórvány képviselői, melyek a 8. század első évtizedeire tehetők.

A lengőtengelyes és a merev tengelyes változatok kronológiai helyzetében anomáliát nem találtunk.

Az egyes típusok használati ideje részben fedi egymást, megjelenésük között markáns különbséget nem sikerült a kísérőleleteik alapján feltárnunk. Ezt jól illusztrálja az is, hogy gyakran a fülbevalópár tagjai különböző összekötő tagos darabok, vagyis különböző típusok. Együttes előfordulásuk így egyidejűségük mutatója.

Az összekötő tag nélküli, a dróttekercses, a hengeres, a kúpos és félgömbös összekötő tagos típusok (1., 3–5. típus) feltűnésével – a kísérőleleteik számbavétele alapján – a 7. század második negyedétől számolhatunk, míg a drótgyűrű-kötőtagos darabok (2. típus) kicsit későbbinek bizonyultak, köztük nem sikerült a 7. század közepe elé keltezhető darabot találni. A drótgyűrű, a hengeres, valamint a kúpos és félgömbös kötőtagos típusok használata nem nyúlt tovább a 7. század végénél, míg a kötőtag nélküli legegyszerűbb darabok és a dróttekercses kötőtagos típusok használata még a 8. század elején is kimutatható.

A nagy gyöngycsüngős fülbevalók között kétségkívül a legimpozánsabbak az összetett kötőtagos darabok (7. típus), melyek a közös nagyméretű gyöngycsüngőn kívül más kapcsolatban nem állnak a többi nagy gyöngycsüngős fülbevalótípussal. Ezek sokkal közelebb állnak a nagy lemezgömbös fülbevalókhoz, azok egyik késői típusvariánsának is tarthatók. A típus kevés számú képviselőjének kísérőlelete alapján ezek használatának ideje egybeesik a nagy gyöngycsüngős fülbevalók többi típusával, a 7. század második negyedétől a század végéig keltezhetők. Köztük az egyetlen kora avar kori darab a szegvár-oromdűlői 134. sír függőpárja. A síregyüttest a szűrőkanala és a boglárpárjának áttört karéjos díszítése, pontosabban annak avarföldi analógiái alapján a 7. század második negyedére tettük.

---

274 Bóna 1957, 163, 173; Kovrig 1963, 111; Szabó 1965, 48; Szabó 1966, 49.

Az ehhez leginkább hasonló Nagypall 152. és Szeged-Fehértó A 11. sírok fülbevalóinak keltezése – a jellegtelen kísérőleletek (fülkarika, páncéllamella, vas karperecpár, orsógomb) alapján – sajnos teljesen bizonytalan.

Az összetett kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalók közül a tiszafüredi 166. sír arany függőpárja jelöli ki a típus előfordulásának felső időhatárát: a sírból származó világos színű, nagyméretű dinnyemag alakú gyöngyöket is tartalmazó gyöngyfüzére és a csuklós szíjbefogós, fogazott állatstílussal díszített nagyszíjvége időrendi helyzete alapján a 7. század utolsó harmadára keltezhető. Ehhez hasonló a formailag közel álló cikói példányok kronológiai helyzete is.

A korai szegvári és e késői fülbevalók között helyezkedik el a csókai 45. sír arany szerelékes fülbevalópárja. A kora avar jellegű leleteket is szép számmal tartalmazó síregyüttest a legfiatalabb leletei (övbújtató, D felkötőfüles kard, nyeregcsontok) alapján a 7. század harmadik negyedére keltezhetjük.

Az összetett kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalókon belül sajátos csoportot alkotnak a lemezpántokkal díszített darabok (7A. típus: Ürbőpuszta-típus). Bóna István az ürbőpusztai 7. sír függőpárját és annak analógiáit a 660-as évekre keltezte, főként a gátéri 11. ötvössír hasonló díszítésű, lemezgömbös félkész darabjára való hivatkozással.[275] Ma sem tudunk e típus kapcsán érvekkel előállni, amelyek Bóna István keltezését megerősítenék vagy cáfolnák. A vösendorfi 140. sír teljes leletegyütteséről nincs információnk, míg a Szeged-Kiskundorozsa, Kettőshatár I. 229. sírból származó kísérőleletek (bronztubus, tarsolyzáró, csont tűtartó) nem segíti a pontosabb keltezést.

Az ürbőpusztai 2. sír felhúzott lemezgömbös kötőtagos fülbevalóját (6. típus) egyedi, önálló típusként kezeltük. Sajnos a fülbevaló keltezésében a kísérőleletek (vascsat, orsókarika és edény) nem sokat segítettek. A karikára felhúzott lemezgömbje, mint a csüngő részt a karikához rögzítő technikai megoldás e temető 7. sírjának összetett kötőtagos, préselt pántdíszes fülbevalóján is megjelenik. Ennek alapján a jelenleg egyedinek tartott fülbevalót az Ürbőpuszta-típusú fülbevalókkal egy időre, a 7. század harmadik negyedére kelteztük.

A nagy gyöngycsüngős fülbevalók használatával a 7. század végéig – a 8. század elejéig számolhatunk. Ekkor már az ékszerek között megtalálhatók azok a gyöngycsüngős fülbevalók is, melyek a késő avar kori emlékanyagban nagy számban, változatos formában általánosan elterjedtek. Ennek ellenére a jelenleg ismert esetek egyikében sem fordul elő együtt nagy gyöngycsüngős és gyöngycsüngős fülbevaló. Bár a szerkezeti hasonlóság alapján kézenfekvőnek tűnik, hogy a nagy gyöngycsüngős fülbevalók szerepet játszottak a gyöngycsüngős fülbevalók kialakulásában, esetleg azok előzményei, előképei voltak, de ez jelenleg – épp az előbbiek következtében – még nem bizonyítható. Időben párhuzamos használatuk vizsgálata, a gyöngycsüngős fülbevalók hasonló részletességű elemzése többek között erre a kérdésre is választ adhat a jövőben.

ÖSSZEFOGLALÁS

A nagy gyöngycsüngős fülbevalók kísérőleleteinek vizsgálatából a használati idejükre vonatkozóan az derült ki, hogy ez az eddig kevésbé ismert és figyelemmel kísért fülbevalótípus nem is tekinthető annyira rövid életű ékszernek, hiszen a kora avar kor második felétől a közép avar kor legvégéig viselték őket, sőt szórványosan még a késő avar kor elején is felbukkant egy-egy példányuk. Ugyanakkor a fülbevalók viszonylag ritka előfordulása és az eddig megismert lelőhelyeik egyenetlen területi elhelyezkedése mindenképpen arra utal,

[275] BÓNA 1957, 163, 165.

hogy annak ellenére sem váltak e fülbevalók általános divatékszerré, hogy feltehetően nem tartoztak a drágán beszerezhető árucikkek közé, s valószínűleg helyben dolgozó mesterek készítették őket.

A 7. század második negyedében az avar kori ékszerdivatban lassú változás indult meg, melyet új típusú ékszerek – pl. a kislemezgömbös fülbevalók – feltűnése, illetve a korábbi típusok fejlődése, átalakulása – pl. a korai nagylemezgömbös fülbevalók granulációkkal gazdagon díszített, gyakran rekeszutánzatos díszítésű variációinak, illetve tengelyes csüngőjű változatainak megjelenése – fémjelez. Ekkor jelentek meg a nagy üveggyöngycsüngős fülbevalók legkorábbi darabjai is. Szórványosan felbukkantak az áttetsző világoszöld, kék, illetve opak sötétbarna, fekete színű, gömb alakú csövecskés üveggyöngyök,[276] melyek a vizsgált nagy gyöngycsüngős fülbevalókon is feltűnnek. Ugyancsak ekkor, nagyjából a 7. század közepe táján jelentek meg a nagyobb méretű, világoszöld, világoskék vagy színtelen, szintén csövecskés, korai dinnyemag alakú üveggyöngyök is.[277] A korai csövecskés dinnyemag alakú gyöngyök és a csövecskés, tengelyes szerkezetű nagy gyöngycsüngős fülbevalók legkorábbi együttes előfordulásának példáját a szegvár-oromdűlői 333A sírból említhetjük.

E gyöngytípusok a Kárpát-medencében legkorábban főként a Tiszától keletre eső területeken jelentek meg, de egy-egy példányuk a Duna–Tisza közén és a Balaton-felvidéken is már korán felbukkant.[278] A dinnyemag alakú gyöngyök korai, csövecskés típusai éremmel keltezett sírban is megtalálhatók. Világoszöld példányok kerültek elő a II. Constans éremutánzatával (648–652) keltezhető szegvársápoldali 2. gyermeksírban.[279] A korai típusú dinnyemag alakú gyöngyök eredetének tisztázása még megoldásra vár.

Mindezen ékszerfajták közel egyidejű felbukkanása egy olyan divatváltozás legkorábbi mutatója, amely együtt járt az üveggyöngygyel díszített ékszerek készítéstechnológiai változásával is. Az ekkortól elterjedő csövecskés szerkezetű, ritkábban áttetsző, gyakrabban monokróm gyöngyökből készített ékszerek (fülbevalók, gyöngy nyakláncok) rövid időn belül széles körben meghatározó szerepet kaptak a közép és késő avar kori ékszerviseletben.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány az OTKA K-109510 pályázat támogatásával készült. Köszönettel tartozunk Lőrinczy Gábornak a szegvár-oromdűlői, S. Perémi Ágotának a lesencetomaj-piroskereszti, Szalontai Csabának a kiskundorozsmai és Szentpéteri Józsefnek a csákberényi fülbevalók adataiért, s hivatkozásuk lehetőségéért. A fülbevalók színes rekonstrukcióit és az alattyáni 14. sír függőjének viseleti rekonstrukcióját Heipl Mónika készítette; rajzaiért fogadja köszönetünket.

276 Kovrig 1963, 164–165; Pásztor 2008, 316.
277 Vida–Völling 2000, 85; Pásztor 2008, 317.
278 Pásztor 2008, 316–317.
279 Somogyi 1997 85; Vida–Völling 2000, 631. j.

IRODALOM

AHMEROV 1951: Ахмеров, Р. Б.: Уфимские погребения VI–VIII веков нашей эры. *Краткие сообщения Института истории материальной культуры* 40 (1951) 125–137.

AJBABIN–CHAJREDINOVA 2009: Ajbabin, A. I. – Chajredinova, É. A.: *Das Gräberfeld beim Dorf Lučistoe 1. Ausgrabungen der Jahre 1977, 1982–1984*. Monographien der Römisch-Germanischen Zentralmuseums 83. Mainz 2009.

ALEKSZEJEVA 1975: Алексеева, Е. М.: *Античные бусы Северного Причерноморья*. Археология СССР 1–12. Москва 1975.

AMBROZ 1971: Амброз, А. К.: Проблемы раннесредневековой хронологии Восточной Европы. *Советская археология* 1971:2 (1971) 96–123.

ANDRÁSI 2000: Andrási J.: Avar kori varkocsszorítók (Awarenzeitliche Zopfspangen). *Archaeologiai Értesítő* 123–124 (1996–1997) 2000, 85–123.

ANKE 1998: Anke, B.: *Studien zur reiternomadischen Kultur des 4. bis 5. Jahrhunderts*. Weissbach 1988.

BÁLINT 1989: Bálint, Cs.: *Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert*. Köln 1989.

BALOGH 2000: Balogh Cs.: Az avar kori préselt, lemezes boglárok (Die awarenzeitlichen gepreβten blechernen Agraffen). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 6 (2000) 219–235.

BALOGH 2002: Balogh Cs.: Régészeti adatok Bács-Kiskun megye területének kora avar kori történetéhez. Előmunkálatok a Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének kérdéseihez (Archäologische Angaben zur Frühawarenzeitlichen Geschichte des Komitates Bács-Kiskun. Vorarbeiten zu den Problemen der Besiedlung des Donau–Theiß-Zwischenstromlandes in der Frühawarenzeit). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 8 (2002) 291–339.

BALOGH 2004: Balogh Cs.: Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája (Gürtelgarnitur des Typs Martinovka von Kecel. Die Typochronologie der Maskenbeschläge des Karpatenbeckens). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 10 (2004) 241–303.

BALOGH 2010: Balogh Cs.: A Felgyő, Ürmöstanyai avar kori temető (Avar Age Cemetery in Felgyő, Ürmös-tanya). In: Balogh Cs. – P. Fischl K.: *Felgyő, Ürmöstanya. Bronzkori és avar kori leletek László Gyula felgyői ásatásának anyagából*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 1 (2010) 185–381.

BALOGH 2013: Balogh, Cs.: *A Duna–Tisza köze avar kori betelepülésének problémái*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest 2013.

BALOGH 2014: Balogh Cs.: Az avar kori gúlacsüngős fülbevalók (Die awarenzeitlichen Pyramidenförmigen Ohrgehänge). *Kuny Domokos Múzeum Közleményei* 20 (2014) 91–157.

BALOGH 2015: Balogh Cs.: Az avar kori tömlővégek (Mouthpieces of hoses from the Avar period). In: *„Hadak útján." A népvándorlás kor fiatal kutatóinak XXIII. konferenciájának előadásai*. Szerk.: S. Perémi Á. Veszprém 2015, in press.

BÁRDOS–GARAM 2009: Bárdos, E. – Garam, É.: *Das awarenzeitlich**e** Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*. Monumenta Avarorum Archaeologica 9. Budapest 2009.

BENDE 2012: Bende L.: Lószerszámos temetkezések, áldozati állatok és ételmellékletek a Körös–Tisza–Maros köze késő avar kori temetőiben (Bestattungen mit Pferdegeschirr, Tieropfer und Speisebeigaben in den spätawarenzeitlichen Gräberfeldern des Gebietes zwischen Kreisch/Körös, Theiss/Tisza und Mieresch/Maros). In: *Thesaurus avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére*

(Archaeological Studies in Honour of Éva Garam). Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 645–676.

Benea 1997: Benea, D.: Die Glasperlenwerkstat von Tibiscum und die Handelsbeziehungen mit dem Barbaricum. In: *Perlen. Archäologie Techniken, Analisen. Akten des Internationalen Perlensymposiums in Mannheim vom 11. bis 14. November 1994*. Hrsg.: Feeden, U. von – Wiczorek, A. Bonn 1997, 279–291.

Bóna 1957: Bóna I.: Az ürbőpusztai avar temető (Le cimetière avar de Ürbőpuszta). *Archaeologiai Értesítő* 84 (1957) 155–173.

Bóna 1970: Bóna I.: Avar lovassír Iváncsáról (Grave of an avar horseman at Iváncsa). *Archaeologiai Értesítő* 97 (1970) 243–263.

Bóna 1971: Bóna I.: *A népvándorlás kora Fejér megyében*. Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig 5. Székesfehérvár 1971.

Bóna 1979: Bóna I.: A szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz (Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten). *Archaeologiai Értesítő* 106 (1979) 3–32.

Bóna 1980: Bóna, I.: Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 31–95.

Bóna 2000: Bóna, I.: Ein frühawarisches Gräberfeld in der Unio-Sandgrube von Várpalota. *Communicationes Archaeologiae Hungariae* 2000, 123–160.

Bóna–Nagy 2002: Bóna, I. – Nagy, M.: Hódmezővásárhely-Kishomok. Fundort und Fundumstände. In: Bóna, I. – Nagy, M.: *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet* 1. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 1. Budapest 2002, 34–77.

Brown 1974: Brown, D.: So-called „Needle Case". *Medieval Archaeology* 18. London 1974, 151–154.

Bugarski 2009: Bugarski, I.: *Nekropole iz goda antike i ranoj sredn'ej veka na lokaliteti Čik (Cemeteries from Antiquity and Early Middle Ages at Čik).* Belgrad 2009.

Čilinská 1973: Čilinská, Z.: *Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce.* Bratislava 1973.

Čilinská 1975: Čilinská, Z.: Frauenschmuck aus der 7–8. Jahrhundert im Karpatenbecken. *Slovenská Archeológia* 23:1 (1975) 63–96.

Csallány 1960: Csallány D.: Szabolcs-Szatmár megye avar kori leletei (Awarische Funde des Komitats Szabolcs-Szatmár). *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 1 (1958) 1960, 31–87.

Csiky 2009: Csiky G.: *Az avar kori szúró- és vágófegyverek*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest 2009.

Daim 1987: Daim, F.: *Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ.* Studien zur Archäologie der Awaren 3:1. Wien 1987.

Daim–Lippert 1984: Daim, F. – Lippert, A.: *Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ.* Studien zur Archäologie der Awaren 1. Wien 1984.

Erdélyi 1958: Erdélyi I.: *A jánoshidai avarkori temető (Das avarenzeitliche Gräberfeld von Jánoshida).* Régészeti Füzetek Ser. II. No. 1. Budapest 1958.

Erdélyi 1982: Erdélyi I.: *Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében*. Budapest 1982.

Erdélyi–Németh 1969: Erdélyi I. – Németh P.: A Várpalota-gimnáziumi avar temető. A Bakonyi Múzeum avarkori leletanyagának ismertetése I. (Awaren-Friedhof Várpalota-Gymnasium. Besprechung der im Besitz des Bakony-Museums zu Veszpém befindlichen Fundstücke aus der Awarenzeit I.). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 8 (1969) 167–198.

Facsády 2009: R. Facsády A.: *Aquincumi ékszerek (Jewellery in Aguincum).* Az Aquincumi Múzeum gyűjteményei 1. Szerk.: R. Facsády A. Budapest 2009.

Fettich 1926: Fettich N.: *Az avarkori műipar Magyarországon. – Das Kunstgewerbe*

der Awarenzeit in Ungarn. Archaeologia Hungarica 1. Budapest 1926.

FETTICH 1951: Fettich N.: *Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez (Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst).* Archaeologia Hungarica 31. Budapest 1951.

FETTICH 1965: Fettich, N.: *Awarenzeitliches Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc*. Studia Archaeologica 3. Budapest 1965.

FÜLÖP 1977: Fülöp Gy.: *A bakonycsernyei avar kori temető (La cimetière de l' èpoque avar à Bakonycsernye).* Az István Király Múzeum Közleményei D. sorozat 115. Székesfehérvár 1977.

FÜLÖP 1984: Fülöp Gyula: *Fejér megye az Avar korban. A dunaújvárosi avar telep és temető (Das Komitat Fejér in der Awarenzeit. Die awarische Siedlung und der Friedhof von Dunaújváros).* Az István Király Múzeum Közleményei D. sorozat 158. Székesfehérvár 1984.

GARAM 1973: Garam É.: Avar temetők Andocson (Avar cemeteries at Andocs). *Folia Archaeologica* 26 (1973) 129–183.

GARAM 1975: Garam, É.: The Homokmégy-Halom Cemetery. In: *Avar Finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary* I. Ed.: Kovrig, I. Budapest 1975, 13–48.

GARAM 1984: Garam É.: Spätawarenzeitliche Goldgegenstände im Ungarischen Nationalmuseum (Későavar kori aranytárgyak a Magyar Nemzeti Múzeum Népvándorláskori Gyűjteményében). *Folia Archaeologica* 35 (1984) 87–109.

GARAM 1991: Garam, É.: *Die awarenzeitlichen Funde aus Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum*. Bonn 1991.

GARAM 1991a: Garam É.: A tiszakécske-óbögi avarkori sírok. Adatok az avarkori szablyákhoz és az egyenes, egyélű kardokhoz (Awarenzeitliche Gräber von Tiszakécske-Óbög. Angaben zu den Säbeln und zu den Geraden, einschneidigen Schwertern der Awarenzeit). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1991, 129–166.

GARAM 1992: Garam, É.: Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit. In: *Awarenforschungen* 1. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 135–250.

GARAM 1993: Garam, É.: *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum*. Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archeologica 1. Budapest 1993.

GARAM 1993a: Garam, É.: Die awarenzeitliche Scheibenfiebeln. *Communicationes Archaeologiae Hungariae* 1993, 99–134.

GARAM 1995: Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred*. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 3. Eds.: Kiss, A. – Garam, É. Budapest 1995.

GARAM 1995a: Garam É.: A dunapentelei avar kori sírok katalógusa (Katalog der awarenzeitlichen Gräber in Dunapentele). *Archaeologiai Értesítő* 121–122 (1994–1995) 1995, 131–154.

GARAM 2001: Garam, É.: *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhundert*. Monumenta Avarorum Archaeologica 5. Budapest 2001.

GARAM 2003: Garam É.: Avar kori fibulák (Awarenzeitliche Fibeln). *Archaeologiai Értesítő* 128 (2003) 95–123.

GARAM 2005: Garam É.: Avar kori nemzetségfő sírja Maglódon (Das awarenzeitlichen Sippenhäuptlingsgrab von Maglód). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2005, 407–436.

GAVRITUHIN–OBLOMSKIJ 1996: Гавритухин, И. О. – Обломский, А. М.*: Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст (Gaponovo Hoard and its Cultural and Historical Context).* Раннеславянский мир 3. Москва 1996.

HORVÁTH 1935: Horváth T.: *Az üllői és a kiskőrösi avar temető (Die awarischen Gräberfelder von Üllő und Kiskőrös).* Archaeologia Hungarica 19. Budapest 1935.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993: Istvánovits E. – Kulcsár V.: Tükrök a császárkori és a kora népvándorlás kori barbár népeknél a Kárpát-medencében (Die Spiegel der Kaiser- und Frühvölkerwanderungszeitlichen Barbarenvölker im Karpatenbecken). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31:2 (1993) 9–59.

JUHÁSZ 2004: Juhász, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-Téglagyár, FO 68*. Monumenta Avarorum Archaeologica 7. Budapest 2004.

KADA 1905: Kada E.: Gátéri (Kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. *Archaeologiai Értesítő* 25 (1905) 360–384, 402–409.

KADA 1906: Kada E.: Gátéri (Kun-kisszállási) temető a régibb középkorból. *Archaeologiai Értesítő* 26 (1906) 135–155, 207–221.

KISS 1977: Kiss, A.: *Avar Cemeteries in County Baranya*. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 2. Ed.: Kovrig, I. Budapest 1977.

KISS 1987: Kiss, A.: Frühmittelalterliche byzantinische Schwerter im Karpatenbecken. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 39 (1987) 193–210.

KISS 1992: Kiss, A.: Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. In: *Awarenforschungen* 1. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 35−134.

KISS 1996: Kiss, A.: *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2. Studien zur Archäologie der Awaren 5. Innsbruck 1996.

KISS 2001: Kiss, A.: *Das Awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B*. Monumenta Avarorum Archaeologica 6. Budapest 2001.

KISS 1983: Kiss G.: Egy avar kori fülbevalótípusról (Über einen awarenzeitlichen Ohrgehängentypen). *Archaeologiai Értesítő* 109 (1983) 100–111.

KISS 1984: Kiss, G.: Funde der Awarenzeit aus Ungarn in Wiener Museen 1. Funde aus der Umgebung von Keszthely. *Archaeologia Austriaca* 68 (1984) 161–201.

KISS 2000: Kiss V.: Előzetes jelentés a Balatonszemes, Bagó-dombon végzett megelőző feltárásról (Somogy megye). *Régészeti Kutatások Magyarországon 2000 (Archaeological Investigations in Hungary 2000)*. Budapest 2003, 39–46.

KISS–SOMOGYI 1984: Kiss G. – Somogyi P.: *Tolna megyei avar temetők. – Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna*. Dissertationes Pannonicae Ser. III. No. 2. Budapest 1984.

KOCH 1973: Koch, U.: *Die fränkischen Gräberfelder von Berghausen, Kreis Karlsruhe*. Karlsruhe 1973.

KOVAČEVIĆ 1972 Kovačević, J.: Le tombes 73 et 77 de la nécropole de „Čik". *Balcanoslavica* 1 (1972) 65–72.

KOVÁCS 2001: Kovács F.: A szárazdi avar leletek (Die awarenzeitliche Funde fon Szárazd). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2001, 183–215.

KOVALEVSKAÂ ET AL. 2006: Ковалевская, В. Б. – Албегова, З. Х. – Пьянков, А. В. – Евсюков, А. Н.: *Компьютерное картографирование массовых типов раннесредневековых металлических зеркал с центральной петелькой*. Археология и геоинформатика 3. CD. Москва 2006.

KOVRIG 1957: Kovrig I.: Kora-avarkori sírok Törökbálintról (Deux tombes avares de Törökbálint). *Folia Archaeologia* 9 (1957) 119–133.

KOVRIG 1960: Kovrig I.: Újabb kutatások a keszthelyi avarkori temetőben (Neue Forschungen im frühmittelalterlichen Gräberfeld von Keszthely). *Archaeologiai Értesítő* 87 (1960) 136–168.

KOVRIG 1963: Kovrig, I.: *Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán*. Archaeologia Hungarica 40. Budapest 1963.

KOVRIG–KOREK 1965: Kovrig, I. – Korek, J.: Le cimetiére de l'époque avare de Csóka (Čoka). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 12. Budapest 1960, 257–297.

KŐVÁRI 2014: Kővári A.: *Ékszerek a kiskundorozsmai avar kori temetők sírjaiban. Kiskundorozsma-Kettőshatár út I–II. számú és Kiskundorozsma-Daruhalom dülő II. számú avar kori temetők fülbevalóinak elemzése.* Egyetemi szakdolgozat (Msc). Szeged 2014.

LEVINA 1994: Левина, Л. М.: *Джетыасарская культура. Частъ 3–4. Могилники Алтынасар 4.* Низовья Сырдарьи в древности 4. Москва 1994.

LOVAS 1929: Lovas E.: A bágyog-gyűrhegyi népvándorláskori temető (Eine Grabstätte aus der Völkerwanderungszeit bei Bágyog). *Archaeologiai Értesítő* 43 (1929) 248–258, 375–376.

LŐRINCZY 1991: Lőrinczy G.: A szegvár-oromdűlői kora avar kori temető 1. sírja (Das Grab 1 des frühawarenzeitlichen Gräberfeldes von Szegvár-Oromdűlő). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984–1985:2 (1991) 127–154.

LŐRINCZY–STRAUB 2003: Lőrinczy G. – Straub P.: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez I. (Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel I.). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 9 (2003) 171–187.

LŐRINCZY–STRAUB 2004: Lőrinczy G. – Straub P.: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez II. (Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel II.). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 10 (2004) 305–319.

LŐRINCZY–STRAUB 2005: Lőrinczy G. – Straub P.: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez III. (Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel III.). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 11 (2005) 127–140.

MADARAS 1994: Madaras, L.: *Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti.* Awarische Corpus II. (Avar Corpus Füzetek II.). Ed.: Madaras, L. Debrecen–Budapest. 1994.

MADARAS 1995: Madaras, L.: *The Szeged-Fehértó „A" and „B" Cemeteries.* Das Awarische Corpus III. (Avar Corpus Füzetek III.). Ed.: Madaras, L. Debrecen–Budapest 1995.

MÁRKINÉ 1934: Márkiné P. K.: Kürtősvégű karkötők az avarkorból (Armringe mit Trichterende aus der Awarenzeit). *Archaeologiai Értesítő* 47 (1934) 56–65, 198–199.

MARTIN 1990: Martin, M.: Awarische und germanische Funde in Männergräbern von Linz-Zizlau und Környe. Ein Beitrag zur Chronologie der Awarenzeit. *A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve* 15 (1990) 65–90.

MÉSZÁROS ET AL. 2006: Mészáros P. – Paluch T. – Szalontai Cs.: Avar kori temetők Kiskundorozsma határában. (Előzetes beszámoló az M5-ös autópályán feltárt lelőhelyekről). In: *„Hadak útján…" XV. A népvándorlás kor fiatal kutatói 15. konferenciájának előadásai. Tatabánya, 2004. október 4–6.* Tatbányai Múzeum Tudományos Füzetek 8. Szerk.: László J. – Schmidtmayer R. Tatabánya 2006, 97–109.

MITSCHA-MÄRHEIM 1957: Mitscha-Märheim, H.: *Der Awarenfriedhof von Leithaprodersdorf.* Eisenstadt 1957.

MRKOBRAD 1980: Mrkobrad, D.: *Archeološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji. – Archäologische Funde der Völkerwanderungszeit in Jugoslawien.* Fontes Archaeologiae Iugoslaviae 3, Monografije 6. Beograd 1980.

MÜLLER 2010: Müller, R.: *Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenékpuszta.* Castellum Pannonicum Pelsonense 1. Hrsg.: Heinrich-Tamáska, O. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden 2010.

NAGY 1959: Nađ, S.: Nekropola kod Aradca iz ranog szredneg veka (Die Nekropole bei Aradac aus dem Frühen Mittelalter). *Rad Vojvodjanskih Muzeja* 8 (1959) 45–102.

NAGY 1971: Nađ, Š.: Necropola iz srednjeg veka u ciglana „Polet" u Vrbasu (Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf Gelände der Ziegelei „Polet" bei Vrbas). *Rad Vojvodjanskih Muzeja* 20 (1971) 187–268.

NAGY 1998: Nagy, M.: *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebeit von Budapest.*

Monumenta Avarorum Archaeologica 2. Budapest 1998.

Ormándy 1995: Ormándy J.: Granulációs díszítés avar kori tárgyakon. Gúla- és lemezgömbcsüngős arany fülbevalók (Awarenzeitliche Gegenstände mit Granulationsverzierung. Goldene Ohrgehänge mit Pyramiden- und Kugelanhänger). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 1 (1995) 151–181.

Papp 1964: Papp L.: A nagyharsányi avar kori temető (Das awarenzeitliche Gräberfeld von Nagyharsány). *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 8 (1963) 1964, 113–141.

Pásztor 1995: Pásztor A.: A kora és közép avar kori gyöngyök és a bizánci éremleletes sírok kronológiai kapcsolata (Die Chronologische Bezeihung der Perlen und byzantinische Münzen führenden früh- und mittelawarenzeitlichen Gräber). *Somogy Megyei Múzeumok Közleményei* 11 (1995) 69–92.

Pásztor 1996: Pásztor A.: A csákberény-orondpusztai avar kori temető gyöngyleleteinek tipokronológiai vizsgálata (The Typochronological Examination of the Bead Finds of the Csákberény-Orondpuszta Cemetery from the Avar Period). *Savaria* 22:3 (1992–1995) 1996, 37–83.

Pásztor 2008: Pásztor, A.: Ergebnisse der typochronologischen Untersuchung awarenzeitlicher Perlenfunde in Ungarn. Perlentracht in der Früh- und Mittelawarenzeit. *Anteus* 29–30 (2008) 307–324.

Pásztor 2010: Pásztor, A.: Die Perlenfunde aus den Gräbern der Keszthely-Kultur in der Nekropole vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenékpuszta. In: Müller, R.: *Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenékpuszta.* Castellum Pannonicum Pelsonense 1. Hrsg.: Heinrich-Tamáska, O. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden 2010, 349–362.

Pásztor 2011: Pásztor, A.: Auswertung der Perlen aus dem Gräberfeld Keszthely-Fenékpuszta, Horreum. Beitrag. In: *Keszthely-Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*. Castellum Pannonicum Pelsonense 2. Hrsg.: Heinrich-Tamáska, O. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden 2011, 438–442.

Pásztor 2012: Pásztor A.: Lesencetomaj-Piroskereszt avar kori temető 39. sírjának gyöngysora (Die Perlenkette aus Grab 39 des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Lesencetomaj-Piroskereszt). In: *Thesaurus avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére (Archaeological Studies in Honour of Éva Garam).* Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 477–488.

Pásztor 2014: Pásztor A.: Die Perlenfunde aus dem frühawarenzeitlichen Gräberfeld von Keszthely-Fenékpuszta, Ödenkirche-Flur. In: Müller, R.: *Die Gräberfelder von Keszthely-Fenékpuszta, Ödenkirche-Flur.* Castellum Pannonicum Pelsonense 1. Hrsg.: Heinrich-Tamáska, O. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden 2014, 257–310.

Pásztor 2014a: Pásztor A: Gyöngyleletek a Szegvár-Oromdűlő avar kori temető szűrőkanalas sírjaiban. In: *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára (Avarum solitudines. Archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday).* Szerk.: Anders A. – Balogh Cs. – Türk A. Budapest 2014, 279–291.

Pásztor 2015: Pásztor A.: A csákberény-orondpusztai avar kori temető ékszerei. Gyöngydivat a csákberényi avar kori viseletben. In: *Csákberény-Orondpuszta avar kori temető.* Monumenta Avarorum Archaeologica 2015, in press.

Perémi 2000: S. Perémi Á.: A Lesencetomaj-Piroskereszt Keszthely-kultúrás temető fülbevalói. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 21 (2000) 41–75.

Perémi 2003: S. Perémi Á.: *A Keszthely-kultúra kutatása és a Lesencetomaj-Piroskereszt temető feldolgozása.* Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest 2003.

Quast 1993: Quast, D.: *Die merowingerzeitlichen Grabfunde aus Gültlingen.*

Foschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 52. Stuttgart 1993.

RÁCZ 2014: Rácz, Zs.: *Die Goldschmiedergräber der Awarenzeit.* Monographien der Römisch-Germanischen Zentralmuseums 116. Mainz 2014.

RÁCZ–SZENTHE 2009: Rácz Zs. – Szenthe G.: Avar temető Hajdúnánás határában (Awarisches Gräberfeld in der Gemarkung von Hajdúnánás). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2009, 310–335.

RADNÓTI 1957: Radnóti A.: Néhány megjegyzés a mártélyi avar szíjvégen látható ábrázoláshoz. *Archaeologiai Értesítő* 84 (1957) 79–81.

RHÉ–FETTICH 1931: Rhé, Gy. – Fettich, N.: *Jutas und Öskü. Zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn.* Prag 1931.

RIEMER 2000: Riemer, E.: *Romanische Grabfunde des 5.–8. Jahrhunders aus Italien.* Internationale Archäologie 57. Rhaden/Westf. 2000.

ROSNER 1999: Rosner, Gy.: *Das Awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói Straße.* Monumenta Avarorum Archaeologica 3. Budapest 1999.

SAGE 1984: Sage, W.: Das Reihengräberfeld von Alterding in Oberbayern I. *Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit* A-14. Berlin 1984.

SALAMON–ERDÉLYI 1971: Salamon, Á. – Erdélyi, I.: *Das Völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe.* Studia Archaeologica 5. Budapest 1971.

SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995: Salamon, Á. – Cs. Sebestyén, K.: The Szeged-Kundomb Cemetery. *Das Awarische Corpus* IV. (*Avar Corpus Füzetek* IV.). Ed.: Madaras, L. Debrecen–Budapest 1995, 8–109.

SALAMON–ERDÉLYI 1971: Salamon, Á. – Erdélyi, I.: *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe.* Studia Archaeologica 5. Budapest 1971.

SAUER 2007: Sauer, F.: *Die Archaeologischen Grabungen auf der Trasse der S1. Fundstelle Vösendorf-Luxemburg strasse.* Bad Vöslau 2007.

SČEGLOVA 1995: Sčeglova, O.: A Közép-Dnyeper-vidéki „ant régiségek" vagy „Martinovka típusú" kincsleletek tanulmányozásának néhány problémája. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 1 (1995) 375–397.

SOMOGYI 1984: Somogyi P.: A cikói temető (Das Gräberfeld von Cikó). In: Kiss G. – Somogyi P.: *Tolna megyei avar temetők (Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna).* Dissertationes Pannonicae Ser. III. No. 2. Budapest 1984.

SOMOGYI 1997: Somogyi, P.: *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit.* Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 5. Wien 1997.

SOMOGYI 2005: Somogyi P.: Újabb gondolatok a bizánci érmék avarföldi elterjedéséről. Numizmatikai megjegyzések Bálint Csanád közép avar kor kezdetére vonatkozó vizsgálataihoz (Neue Überlegungen über den Zustrom byzantinischer Münzen ins Awarenland. Numismatischer Kommentar zu Csanád Bálints Betrachtungen zum Beginn der Mittelawarenzeit). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 11 (2005) 189–228.

SOMOGYI 2008: Somogyi, P.: Neue Überlegungen über den Zustrom byzantinischer Münzer ins Awarenland (Numismatischer Kommentar zu Csanád Bálints Betrachtungen zum Beginn der Mittelawarenzeit). *Anteus* 29–30 (2008) 347–395.

SOMOGYI 2012: Somogyi P.: A közép avar kori lengőcsüngős fülbevalók eredetének kérdéséhez. In: *Thesaurus avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére (Archaeological Studies in Honour of Éva Garam).* Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 583–596.

CS. SÓS 1958: Cs. Sós Á.: *A keceli avar kori temetők (Die awarenzeitlichen Gräberfelder in Kecel).* Régészeti Füzetek Ser. II. No. 3. Budapest 1958.

CS. SÓS–SALAMON 1995: Cs. Sós, Á. – Salamon, Á.: *Cemeteries of the Early Middle Ages*

(6th–9th Centuries A.D.) at Pókaszepetk. Appendix by Bökönyi, S. and Matolcsi, J. Ed.: Szőke, B. M. Budapest 1995.

Stadler 2005: Stadler, P.: *Quantitative Studien zur Archäologie der Awaren.* Mitteilungen der Prähistorischen Komission 60. Wien 2005.

Stašenkov 1997: Сташенков, Д. А.: Об одной группе раннесредневековых украшении самаро-симбирского Поволъжя (серги салтовского типа). In: *Культуры степей Евразии второй половину I. тысячилетия н.э. (Вопросы хронологии).* Самара 1997, 60–64.

Stašenkov 1998: Сташенков, Д. А.: Евразийская мода в епоху раннего средневековя. In: *Культуры степей Евразии второй половину I. тысячилетия н.э. (Вопросы хронологии).* Самара 1998, 213–231.

Straub 1997: Straub P.: Avar kori tegezdíszítő csontlemezek. Motívumtipológia és kronológia (Awarenzeitliche Beinplatten als verzierungen von Köchern. Typologie der Motive und Chronologie). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 3 (1997) 117–151.

Szabó 1965: Szabó J. Gy.: Az egri múzeum avar kori emlékanyaga I. Kora avar kori sírleletek Tarnaméráról (Der awarenzeitliche Fundbestand des Museums von Eger I. Frühawarenzeitliche Grabfunde aus Tarnaméra). *Egri Múzeum Évkönyve* 3 (1965) 29–71.

Szabó 1966: Szabó J. Gy.: Az egri múzeum avar kori emlékanyaga II. Sírleletek Dormánd-Hanyipusztáról (Der awarenzeitliche Fundbestand des Museums von Eger II. Gräberfunde aus Dormánd-Hanyipuszta). *Egri Múzeum Évkönyve* 4 (1966) 29–69.

Szabó 1969: Szabó, J. Gy.: Az egri múzeum avar kori emlékanyaga III. Sírleletek Nagyréde-Ragyogóparton (Der awarenzeitliche Fundbestand des Museums von Eger III. Grabfunde aus Nagyréde-Ragyogópart). *Egri Múzeum Évkönyve* 6 (1969) 29–67.

Szalontai 2014: Szalontai Cs.: Újabb avar temető Kiskundorozsma határából. Megjegyzések a hurkos végű csavart bronzdrótok rekonstrukciójához. In: *„Sötét idők lakói". 6–11. századi temetők a Kárpát-medencében és környékén.* Szerk.: Kolozsi B. Debrecen 2014, megjelenés alatt.

Szőke 1992: Szőke, B. M.: Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck). In: *Awarenforschungen* 2. Studien zur Archäologie der Awaren 4. Hrg.: Daim, F. Wien 1992, 841–968.

Tempelmann–Mączyńska 1985: Tempelmann, M. – Mączyńska: *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*. Römisch-Germanische Forschungen 43. Mainz 1985.

Tobias 2007: Tobias, B.: Néhány érdekes tárgy a Zillingtal-Unterer Kapellenberg D 41 sírból. Csatfibulák és ecsetek (Einige interessante Gegenstände aus dem Grab D 41 von Zillingtal-Unterer Kapellenberg). Ringfibeln und Pinsel. *Archaeologiai Értesítő* 132 (2007) 325–341.

Tobias 2011: Tobias, B.: Avar kori tarsolyzárók a Kárpát-medencében (Awarenzeitliche Taschenverschlüsse im Karpatenbecken). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 12 (2011) 277–312.

Točik 1968: Točik, A.: *Slawisch-Awarisches Gräberfeld in Štúrovo.* Archaeologica Slovaca Catalogi 2. Bratislava 1968.

Tomka 2008: Tomka, P.: Die Lehre der Bestattungsgebräuche. *Anteus* 29–30 (2008) 233–265.

Török 1973: Török Gy.: VII. századi sírok Kerepesről (Gräber aus dem 7. Jahrhundert in Kerepes). *Folia Archaeologica* 8 (1973) 113–134.

Török 1975: Török, Gy.: The Kiskőrös Pohibuj-Mackó-dűlő Cemetery. In: *Avar Finds in the Hungarian National Museum*. Ed.: Kovrig, I. Budapest 1975, 283–304.

Uenze 1966: Uenze, S.: Die Schnallen mit Riemenschlaufe aud dem 6. und 7. Jahrhunders. *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 31 (1966) 142–181.

VEJMARN–AJBABIN 1993: Веймарн, Е. В. – Айбабин, А. И.: *Скалистинкий могильник.* Киев 1993.

VIDA 2004: Vida T.: Pogányság, kereszténység és szinkretisztikus világkép a kora középkorban. Régészeti megfigyelések a kora avar kori ember hitvilágáról (Pagan and Christian elements in the Avar-age believes. Avar-age charms). In: *Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról*. Analecta Mediaevalia II. Szerk.: Neumann T. Piliscsaba 2004.

VIDA–VÖLLING 2000: Vida, T. – Völling, T.: *Das slawische Brandgräberfeld von Olympia*. Rahden/Westf. 2000.

WERNER 1950: Werner, J.: *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*. Reinecke Festschrift. Mainz 1950, 150–172.

WERNER 1962: Werner, J.: *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der*

langobardischen Bodenfunde vor 568. München 1962.

YEROULANOU 2010: Yeroulanou, A.: Common Elements in „Treasures" of the Early Christian Period. In: Byzanz – das Römerreich im Mittelalter 1. *Monographien der Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 84, 1. Hrsg.: Falko, D. – Drauschke, J. Mainz 2010, 337–361.

LARGE BEAD-PENDANT EARRINGS FROM THE AVAR PERIOD

Among the bead-pendant earrings from the Avar period the pieces that are larger than eight millimeters are classified as large bead pendant earrings. The complete assamblage and comprehensive analysis of this type of jewelry has not been carried out yet and the problem of their chronological position has been only touched upon briefly by Ilona Kovrig, István Bóna, János Győző Szabó and Éva Garam.

Variants of this earring type are known from 128 graves (and 4 stray finds) in 61 Avar cemeteries. The archaeological sites where this earring type has been recovered from are concentrated in the central region of the area occupied by the Avars, principally along the Tisza River and Southern Transdanubia.

The large bead-pendant earrings were worn by males, females and children, in pairs or singly, sometimes with other types of earrings, for example with large or small spherical pendant earrings, half-moon or hoop earrings.

After setting up a complete register of the copies of this earring type, we classified them and examined the geographical distribution of some types, the question of their origin and chronology, together with the complex analysis of other costume accessories, jewelry, weapons and other grave goods.

The prototypes of large bead-pendant earrings are mostly found among the gold earrings with aquamarine pendants made in Byzantine goldsmith's workshops; the copies recovered from the territory of the Avar Khaganate, however, are mostly local products. The large bead-pendant earrings can be related to earrings with large and small spherical pendants as well as to earrings with wire-axled spherical pendants that are extremely rare in the Avar-period archaeological material of the Carpathian Basin.

Based on the connecting piece between the hoop earring and the bead pendant we identified seven types of earrings. In some cases, the earrings with flexible and inflexible axes may be regarded as versions of the same type.

Large bead-pendant errings became fashionable in the second quarter of the 7th century and remained current at the turn of the 7th–8th centuries. The appearance of this earring type was the result of a slow change in fashion, also related to technological changes in the making of glass bead decorated jewelry. From then on, the pieces of jewelry (earrings and necklaces) made of monochrome beads with tiny bronze tubes became widespread and came to dominate the jewelry fashion of the Middle and Late Avar periods.

1. táblázat. A nagy gyöngycsöngős fülbevalók összefoglaló táblázata (626–633. oldal)
Table 1. Summary table of the large bead-pendant earrings (pp. 626–633)

	Lelőhely	Halott neme	Fülbevaló db száma	Fülbevaló tengelye		Fém-részek anyaga	Gyöngy			Gyöngy díszítettsége	Összekötőtag jellege	Kísérőleletek	Irodalom
				Lengő	Merev		Színe	Forma/ jelleg	Méret (mm)				
1	Alattyán-Tulát 14. sír	nő	2	■		bronz	színtelen				henger	gyöngyök, vaskarperec, vaskés, bronzcsat, 2 db lamella, vaslánc, 2 db ólomkereszt	Kovrig 1963, 11, Taf. I. 36–37.
	Alattyán-Tulát 29. sír	gyerek	1	■		bronz	elpusztult					bronz karika, gyöngyök, orsókarika, vaskarperec, vaskés	Kovrig 1963, 12, Taf. II. 10.
	Alattyán-Tulát 150. sír	nő	2		■	bronz					henger	gyöngyök, 2 db vaskarperec, vascsat, vaskés, orsókarika	Kovrig 1963, 21, Taf. XII. 37–38.
	Alattyán-Tulát 153. sír	nő	2	■		bronz	kék			préselt pánt	lemezgömb + félgömb	vascsat	Kovrig 1963, 21, Taf. XIII. 6–7.
2	Aradi/Aradac (Srb) 57. sír	férfi	1	■		bronz					dróttekercs	ezüst kifli alakú fülbevaló, 2 db vascsat, ovális vascsat, 2 db vaskés, kova, bronz lemeztöredék, bronz rög	Nagy 1959, Tab. X. 4.
	Aradi/Aradac (Srb) 85. sír	férfi	1		■	arany					granulációk	Fönlak-típusú veretek, szíjbújtató, lemezes testű bronzcsat, félgömb alakú veret, csúcsos szíjvég, bronz "bizánci" típusú keresztvasú egyélű kard, vaskés, csiholó, fémpántos vödör	Nagy 1959, Tab. 3, Cl. 4.
3	Bácsandrásszállás-Moravicai út/Bački Sokolac, Moravicki put (Srb) 20. sír	nő	1	■		bronz	zöld		11		—	vascsat, orsókarika, tükör, vaskés, bronz karika, ezüst szerelékes vaskés, juhcsigolya	Balogh 2013, 92. kép 2.
4	Bakonycsernye	nő?	1	■		bronz	kék		1,4		henger		Fülöp 1977, IX. kép 4.
5	Balatonszemes, Bagó-domb 359. sír	nő (20)	2	■		bronz	kék		12			gyöngyök, vaskés	Kiss 2000, 42, 3. kép 18–19.
	Balatonszemes, Bagó-domb 361. sír	gyerek (7–8)	2	■		bronz	fekete		10		henger	—	Kiss 2000, 42, 3. kép 4–5.
	Balatonszemes, Bagó-domb 81/161. obj.	szórvány	1	■		bronz	kék		9		félgömb	—	Kiss 2000, 42, 3. kép 20.
6	Budakalász-Dunapart 17. sír	nő?	1	■		bronz	fekete		13		henger + félgömb		közöletlen, FM 96.1.18.1.
	Budakalász-Dunapart 138. sír	nő	1	■		bronz	fekete		8		henger	aranyozott bronz gömböcsös fülbevaló, vaskarika töredéke	közöletlen, FM 97.1.66.1.
	Budakalász-Dunapart 511. sír	nő?	2	■		bronz	zöld+fekete				henger alúl	gyöngysor, vascsat, vaskarika	közöletlen, FM
7	Budapest XV. Ferroglobus, Körvasút sor 110. 2. sír	gyerek	2	■		bronz	sötétkék					fazék	Nagy 1998, 125, Taf. 95. B. 2: 1–2.
8	Budapest II. Tárogató u. 78–80. szórány		1	■		bronz				belső gyöngydísz	dróttekercs		Nagy 1998, 18, Taf. 30. A: 5.

9	Bugyi-Ürbőpuszta 2. sír	nő	2			bronz	sötétkék	csepp				orsókarika, edény, állatgerinc és bordacsont	BÓNA 1957, 157, XXX. T. 2.
	Bugyi-Ürbőpuszta 7. sír	nő (25–30)	2			aranyozott ezüst	sötétbarna			préselt pánt	két gyöngydrót karika + 3 lemez-gömb + karikára felhúzott bikonikus lemezgömb	csont tömlővég, vascsat, vaskés, orsógomb, edény, állatcsont	BÓNA 1957, 157, XXX. T. 15–16.
	Bugyi-Ürbőpuszta 29.sír	nő (25–30)	1			bronz					henger	gyöngyök, Pápa-típusú tarsolycsat, vascsat, vas bújtató, kova, csiholó, vaskarika, edény, állatcsont	BÓNA 1957, 159, XXXVI. T. 2–3.
10	Cikó 48. sír	gyerek	2			bronz	fehér				huzalgyűrű	—	SOMOGYI 1984, 43, 5. tábla 48: 1.
	Cikó 60.sír	gyerek	2			bronz	fehér+kék				kúpos lemez szegéllyel	vascsat	SOMOGYI 1984, 44, 5. tábla 60: 1.
	Cikó 113–114. sír	?+nő	1			bronz	kék				huzalgyűrű	gyöngysor	SOMOGYI 1984, 46, 8. tábla 113–114: 1.
	Cikó 143–144. sír	nő	1			arany	kék				3 granulált lemezgömb	gyöngyök, vaskarika, trapéz alakú bronzcsat, kerek, közepén átfúrt bronzlemez, bronz huzal övbújtató (?)	SOMOGYI 1984, 47, 11. tábla 143: 1.
	Cikó 163. sír	gyerek	2			bronz	fehér				henger	—	SOMOGYI 1984, 50, 11. tábla 163: 1–2.
	Cikó 233. sír	nő	1				kék				3 granulált lemezgömb	—	SOMOGYI 1984, 47, 11. tábla 233: 1.
11	Csákberény-Orondpuszta 240. sír	nő	1			bronz	sötétzöld					2 db ezüst fülkarika, gyöngysor, bronzlánc, 3 db bronzlemez, ezüstpánt, 4 db lamella, vascsat, orsókarika, edény	közöletlen, SzIKM 10864
	Csákberény-Orondpuszta 257. sír	gyerek (Inf. II.)	1			bronz						lemezpáncél darabok, csont tűtartó, vaskés, disznócsont	közöletlen, SzIKM
12	Csóka/Čoka (Srb) 45.sír	férfi	2			arany					3 lemezgömb	ember: arany rozetta süveg/ pártaveret, vaskés, íj, vascsat, ezüst pityke, ezüst kis- és nagyszíjvég, P-füles ezüst szerelékes vaskard, faragott csontlemezes tegez; ló: rozetta alakú lószerszámveretek, szalagfonatos szíj-végek, vascsat, zabla, kengyel, csont nyeregdíszek	KOVRIG–KOREK 1965, Pl. XCV. 1–2, 6–7.
13	Dunaújváros-Simonyi dűlő					arany					henger + drótgyűrű		FÜLÖP 1984, 38. kép.
14	Dormánd-Hanyipuszta 20. sír	felnőtt	2			bronz	barnás-fekete		9			vaskés	SZABÓ 1966, 38, IX. t. 10–12.
15	Felgyő-Ürmös tanya 73. sír	nő	2			bronz	fekete+ sötétbarna		21		henger + alul félgömb	vascsat, öntött bronzcsat, vaskés, orsókarika	BALOGH 2010, 197, 33. kép 73: 2–3.
	Felgyő-Ürmös tanya 92. sír	leány-gyerek (Inf. II.)	1			bronz	zöldeskék		16			ezüst nagylemezgömbös fülbevaló, bronz lemezhenger, vaslánc, szemesgyöngyök, kiszélesedő végű vaskarperec, orsókarika, lamella, 3 lúd lábközépcsont, galambcsontok	BALOGH 2010, 199, 40. kép 4.

16	Gátér 161. sír	nő	2			bronz	fekete				dróttekercs	vascsat, orsókarika, vaskarika, vaskés, bronz fejesgyűrű, edény, állatcsont	Kada 1906, 148.
17	Hajós-Cifrahegy 101. sír	nő (20–22)	2			ezüst	szintelen				2 gyöngydrót gyűrű	gyöngyök, lemezgyöngy, 2 db vascsat, vaskarika, vaslánc, vaskarperec, vaskés, tükör	Balogh 2013, 267. kép. 2–3.
18	Hódmezővásárhely-Kishomok 35. sír	leány-gyerek	1			bronz	fekete		10		dtóttekercs	gyöngyök, bronz fülkarika	Bóna–Nagy 2002, 49, Taf. 13. 35: 1–2.
19	Homokmégy-Halom 119. sír	nő	1			bronz						vascsat, gyöngy	Garam 1975, 32, Fig. 11. 119: 1.
20	Jánoshida 172. sír	nő	2			ezüst	zöldesfekete				henger	bronz karika, orsógomb	Erdélyi 1958, 31, XXIX. tábla 5.
	Jánoshida 182. sír	nő	2			bronz	kék				félgömb	borostyángyöngy, vaskés, gyöngyök, marhacsigolyák	Erdélyi 1958, 33, XXXV. tábla 1–2.
21	Jászapáti-Nagyállási út 71. sír	nő	2			bronz	fekete		10		dróttekercs	koporsókapocs, vaskés, orsógomb, kubooktaéderes gyöngy, 2 db rombusz fejű pántgyűrű, 2 bordázott pántkarperec, vascsat	Madaras 1994, 30–31, Taf. IX. 71: 1–2.
	Jászapáti-Nagyállási út 73. sír	nő	1			bronz	sötétkék		12			2 db vascsat, vaskés, vaskarika, orsókarika	Madaras 1994, 31, Taf. IX. 73: 1.
	Jászapáti-Nagyállási út 107. sír	nő	2			bronz	kék		10		dróttekercs	vaskés, orsókarika, csont tarsolyzáró	Madaras 1994, 38–39, Taf. XVI. 107: 1–2.
	Jászapáti-Nagyállási út 206. sír	nő	2			bronz	fekete		11			ezüst obulus	Madaras 1994, 60, Taf.: XXX. 206: 1.
	Jászapáti-Nagyállási út 208.sír	férfi	2			bronz	világoszöld		11			szalagfonatos préselt kisszíjvég, sima bronz kisszíjvég, téglalap alakú bronz veret, vaskés, íj, 3 db nyílcsúcs, csontlemezes tegez, faragott csont tegeztartozék, 2 db csonttubus	Madaras 1994, 60–61, Taf. XXXII. 208: 15.
	Jászapáti-Nagyállási út 308. sír	nő	1			bronz	világoszöld		10			állatcsont	Madaras 1994, 79, Taf. XLII. 308: 1.
22	Jutas 109. sír	nő	1			bronz	?	csepp				vaskés, 5 db kovakő, 1 db nyílhegy	Rhé–Fettich 1931, 24; Fettich 1964, 6.
23	Kanizsa-Kulturotthon/ Kanjiža-Centar, Dom Kulture (Srb) 25. sír	nő	1			bronz	fekete					dinnyemag gyöngyök, orsógomb, vaskés, vasár, kézzel formált palack	Balogh 2013, 356. kép 2–3.
24	Kecel-Határdűlő 38.sír	nő (Juv.)	2			bronz	világoskék	csepp			dróttekercs	dinnyemag gyöngyök, csüngőként felfüzött fülbevaló, 2 db bronz spirálgyűrű, orsógomb	Cs. Sós 1958, 9, IX. t. 9.
25	Kerepes-Kavicsbánya D sír	nő	1			bronz	kékeslila	csövec-skés				bronz kislemezgömbös fülbevaló, csontlemezes skatulya, vascsat, orsógomb, sertés csont	Török 1973, 116, 6. ábra 13.
26	Kiskunfélegyháza-Páka-puszta B 3. sír	férfi	2			bronz	sötétkék					3 db gyöngycsüngős fülbevaló, eü téglalap alakú, lemezes varkocsszorító, trapéz alakú br csat, br téglalap alakú, félgömb fejű szegecstakarókkal ellátott veret, öntött br, áttört, tokos, griffes szíjvég, br karika, vaskés, orsógomb	Balogh 2013, 366. kép 5–6.

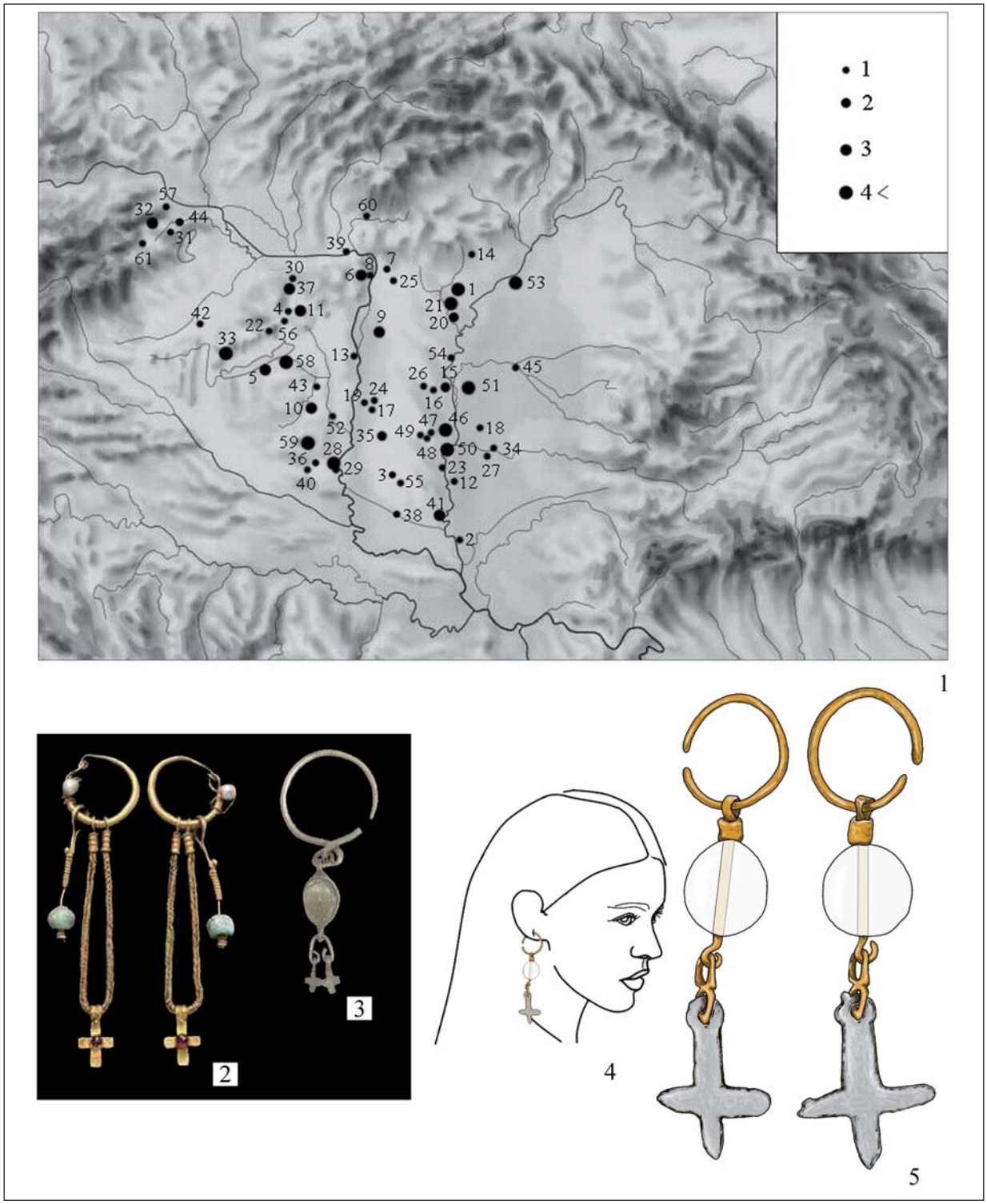
27	Kiszombor E 108. sír	nő	2			bronz	sötétkék	csövec-skés				gyöngyök, vascsat, edény, szárnyas csontok	közöletlen, MFM
28	Kölked-Feketekapu A 343. sír	gyerek (Inf. I.)	2				kék				henger	vaslánc, gyöngyök, edény	Kiss 1996, 141, Taf. 92. A-343: 2–3.
	Kölked-Feketekapu A 388. sír	nő	2			bronz	fehér				henger + alúl drótgyűrű	gyöngyök, ezüst fülkarikapár, Pasztirszkoje-típusú fibula, vaskarika, vaskés, bronzkarika, 2 vascsat, bronzlánc, vaslánc akasztóval, vaspálca, aranyozott bronz II. állatstílusú szíjvég, üvegkarperec töredéke, láncpáncél, bronz gyűszű, korongolt edény	Kiss 1996, 107, Taf. 76. A-388: 3.
	Kölked-Feketekapu A 499. sír	férfi (Juv.)	1			bronz	világoszöld	csövec-skés				öntött bronzcsat, vascsat, vaskés, tűzkövek, edény, bronzlemez, fenőkő	Kiss 1996, 133, Taf. 89. A-499: 1.
	Kölked-Feketekapu A 533.sír	felnőtt	1			bronz	kék					2 db fülkarika, gyöngyök, átfúrt római bronz pénz, csont tűtartó	Kiss 1996, 133, Abb. 24, Taf. 92. A-533: 3.
	Kölked-Feketekapu A 634. sír	nő	1			ezüst					préselt félgömb	ezüst kislemezgömbös fülbevaló, gyöngyök, füles ólomkereszt, ovális vascsat, vaskés	Kiss 1996, 162, Taf. 100. A 634: 3.
	Kölked-Feketekapu A 661. sír	gyerek (Inf. I.)	1			ezüst-karika + bronzhu-zal	kék				bordázott henger	ezüst kislemezgömbös fülbevaló, szemesgyöngyök, nagyszíjvég II. állatstílusú díszítéssel, lemezpáncél töredéke, szíjszorítós vascsat, vaskés, korongolt edény	Kiss 1996, 170, Abb. 28, Taf. 104, Taf. 156, Taf. 164. 6–7.
29	Kölked-Feketekapu B 343. sír	gyerek (Inf. II.)	1 + 2				zöldessárga				dróttekercs	felhúzott lemezgömbös fülbevaló, gyöngysor, vaskarika, bronz övfüggő veretei, vaskarika karperec (?), orsókorong	Kiss 2001, 117–118, Taf. 74. B-343: 8, 10–11.
	Kölked-Feketekapu B 528. sír	nő	2			arany	kékeszöld				dróttekercs	bikónikus orsógomb, edény	Kiss 2001, 162, Taf. 87. B-528: 2–3
30	Környe 143. sír	gy	1				?					ezüst nagylemezgömbös fülbevaló, csontfésű, bronz karika gyönggyel, gyöngyök	Salamon–Erdélyi 1971, Taf. 24. 143: 26, Taf. XII. 2.
31	Lajtapordány/ Leithaprodersdorf (A)	nő	1			ezüst	sötét üveg				dróttekercs	faszilánk, vastöredék, kör alakú bronzlemez	Mitscha-Märheim 1957, 27, Taf. VII. 25.
32	Leobersdorf (A) 153. sír	nő	1			bronz	?		11			orsókarika, vaskés, vascsat, állatcsontok	Daim 1987, 428, Taf. 150. 2.
	Leobersdorf (A) szórvány		1				fekete					—	Daim 1987, 435, Taf. 157. 37.
33	Lesencetomaj-Piroskereszt 74. sír	gyerek (Inf. I.)	2			bronz	fekete		8		henger	gyöngysor, kígyófejes karperec, vaskarika, bronzlemez	S. Perémi 2000, 50.
	Lesencetomaj-Piroskereszt 121. sír	nő	2			bronz	sárga + fekete		13, 11		henger	bronz kislemezgömbös fülbevaló, bronz fülkarika, gyöngysor, hajtű, kígyófejes karperec, vas huzalkarperec, bronzlemez	S. Perémi 2000, 50.
	Lesencetomaj-Piroskereszt 137. sír	gyerek (Inf. I.)	2			bronz	zöld+fekete	csövec-skés (zöld)	13, 11		henger + drótgyűrű	gyöngyök, vastöredék	S. Perémi 2000, 53–54. 21. ábra 13.
	Lesencetomaj-Piroskereszt 170.sír	nő	1			bronz	fekete	csövec-skés	1		henger	gyöngyök	S. Perémi 2000, 50.
	Lesencetomaj-Piroskereszt 353. sír	gyerek	2			bronz	fekete						S. Perémi 2000, 50.

34	Makó-Mikócsa halom 101. sír	nő (18–22)	1			ezüst	világoszöld		12	belső gyöngydísz		br huzalgyűrű, vaslánc, kürtősvégű karperec, öntött, bordás végű karperec, boglárpár, pártaveretek, lemezcsüngős nyakék, tubus, szűrőkanál vaskés, orsókarika	közöletlen, MFM 2012.9.759.
35	Mélykút-Sáncdűlő 28. sír	nő	2			ezüst-karika + bronzhuzal	sötétkék		12		henger	gyöngyök, lemezcsüngők, éremutánzat, kiszélesedő végű bronz pántkarperec, vaskarperec, vascsat, bronz kisszíjvég, ívelt oldalú bronz kisszíjvég, vaskés vaslánc, orsókarika	Balogh 2013, 430–431. kép 2–3.
	Mélykút-Sáncdűlő 32. sír	nő	2			bronz	sötétkék	ovális			—	gyöngyök, orsógomb, edény, állatcsont	Balogh 2013, 432. kép 4–5.
36	Nagypall 151.sír	nő	2			ezüst	?				4 lemezgömb	fülkarika, páncéllemez, vaskés	Kiss 1977, 78, Pl. XXXII. 152: 1.
37	Oroszlány-Borbálatelep (II) 26. sír	nő	1			bronz	sötétkék		10			ezüst fülkarika, gyöngyök, vascsat, vaskés	közöletlen, KDM 76.29.4.
	Oroszlány-Borbálatelep (II) 42. sír	nő	1			bronz	világoszöld		10			préselt bronz maszkos szíjvég, vastöredékek, vaskés, orsógomb	közöletlen, KDM 76.42.4.
	Oroszlány-Borbálatelep (II) 47.sír	nő	1			bronz	világoszöld		15			bronz rozetta, bronz csüngő (római?), bronz cső, madaras verettöredék	közöletlen, KDM 76.45.3.
38	Óverbász-Polet téglagyár/ Vrbas-Polet ciglana (Srb) szórvány		3				fekete						Nagy 1971, Tab. XXIX. 11–13.
39	Párkány / Šturovo (Sl) 11. sír	?	2			bronz	kék	ovális			2 gyöngydrótgyűrű	gyöngysor, vaskés, csont tűtartó	TOČIK 1968, 13, Taf. XIV. 11: 4–5.
40	Pécs-Köztemető 55. sír	gyerek (Inf. II.)	2								huzalgyűrű	gyöngysor, 4 db ezüst gyűrű, kiszélesedő végű lemezkarperec, vaslánc, nyílcsúcs	Kiss 1977, Pl. XLI. 55: 1.
41	Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (Srb)73. sír	gyermek (Inf. I.)	1			bronz	fekete		10			vaskés, csont tömlővég, edény	Bugarski 2009, 54–55, T. XII. 73: 4.
	Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (Srb)74. sír	férfi (46–52)	2			bronz	fekete		9		dróttekercs	vascsat, bronz verettöredékek, vasár, vaskés	Bugarski 2009, 55–56, T. XIV. 74: 4–5.
	Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (Srb) 83. sír	gyermek (Inf. I.)	1			bronz	fekete		10			köles gyöngyök, vaslánc, vaskés, edény	Bugarski 2009, 59–60, T. XII. 83: 1.
42	Pókaszepetk 381. sír	gyerek (0–3)	1			ezüst-karika + bronzhuzal	sötétkék		14		henger	ezüst nagylemezgömbös fülbevaló, vaskés, állatcsont	Cs. Sós–Salamon 1995, Pl. XXIV. 381: 1.
43	Regöly 79. sír	nő	1			bronz	zöld				henger	felhúzott 3-3 lemezgömbös bronz fülbevalópár, 4 db bronz huzalkarika, bronz huzalkarikára felfűzött gyöngydíszes fülbevaló, gyöngy, vaskés, vaskarika, vastöredékek, kavics, nyílcsúcs	Kiss 1984, 133, 69. tábla 79: 7.
44	Sommerein (A) 48. sír	nő	2				fekete	ovális			huzalgyűrű alul	üveggyöngyök, bronzcsat, vascsat, edény	Daim–Lippert 1984, 225–226, Taf. 32. 3/1–2.

45	Szarvas-Grexa téglagyár 367. sír	férfi	2	■		bronz	fekete		10		dróttekercs	2 db vascsat, vaskés, kova, zabla, hevedercsat, kengyelpár, birka és disznócsontok	Juhász 2004, 56–57, Taf. XLIII. 367: 1.
46	Szeged-Fehértó A 11.sír	nő	2		■	bronz	zöld	ovális	13		henger + 3 lemezgömb	szemesgyöngy, 2 db vaskarperec, vaskés, edény, orsógomb	Madaras 1995, 15, Pl. 2. 11: 1a–b.
	Szeged-Fehértó A 17. sír	nő	2	■		bronz	kék		9		dróttekercs	csontlemezes skatulya, orsógomb, 2 db vascsat, 2 db vaskarperec, 2 db vaskés, edény	Madaras 1995, 16, Pl. 3. 17: 2.
	Szeged-Fehértó A 35.sír	nő	2	■		bronz	kék		9		—	gyöngyök, edény, orsógomb, vascsat, 2 db vaskés, vaslánc	Madaras 1995, 18, Pl. 6. 35: 2a–b.
	Szeged-Fehértó A 128. sír	nő	2		■	ezüst	színtelen		12		henger	vascsat, edény, vaslánc, orsókarika, vaskés, állatcsont	Madaras 1995, 28, Pl. 17. 128: 1a–b.
	Szeged-Fehértó A 243. sír	nő	1	■		bronz	kék		13		huzalgyűrű	2 db vaskés, 2 db orsógomb, vaslánc, disznócsontok	Madaras 1995, 39, Pl. 25. 243: 1b.
	Szeged-Fehértó A 253. sír	nő	2		■	bronz	zöld+fekete		8, 12		henger	gyöngyök, bronz csengő, vascsat, vaskés, vaslánc, orsógomb, állatcsont	Madaras 1995, 40, Pl. 27. 253: 1a–b.
	Szeged-Fehértó A 256. sír	férfi	1	■		bronz	sötétkék		14			vascsat, vaskés, vasár, csiholó, 2 db nyílcsúcs	Madaras 1995, 40, Pl. 27. 256: 1.
	Szeged-Fehértó A 353. sír	?	2	■		bronz						vaskés, szárnyascsont	Madaras 1995, 49, Pl. 35. 353: 1a–b.
47	Szeged-Kiskundorozsma, Daruhalom-dűlő II. 194. sír	gyerek	1	■		bronz	sötétkék		12		huzalgyűrű	gyöngyök	közöletlen, MFM
	Szeged-Kiskundorozsma, Daruhalom-dűlő II. 355. sír	nő	2	■		bronz	sötétkék	ovális	9		huzalgyűrű	gyöngyök, vastöredék, orsógomb, vaskés, juhcsont	közöletlen, MFM
48	Szeged-Kiskundorozsma, Kettőshatár I. 229. sír	nő	2		■	ezüst + arany	kék		15	préselt pánt	5 lemezgömb	tarsolyzáró, bronz tubus, vastöredék, 2 db csont tűtartó, kerámia, állatcsont	Mészáros et al. 2006, 6. kép 3.
49	Szeged-Kiskundorozsma, Subasa 43. sír	nő	2		■	bronz	kékeszöld		15	préselt pánt	félgömb + alul félgömb	ezüst tárgy (elporladt), gyöngyök, vastöredékek, faragott csontlemez, tűtartó, orsógomb, vaskés, kagyló, szárnyascsont, tojás	Szalontai 2014
50	Szeged-Kundomb 117.sír	nő	2	■		bronz	sötétkék		10			gyöngyök, vaskés, orsókarika, vascsat, vaskarika, szárnyascsont	Salamon–Cs. Sebestyén 1995, 22, Pl. 16. 117: 1–2.
	Szeged-Kundomb 290. sír	nő	1	■		bronz	fekete		12			vascsat, szárnyascsontok, tojás, kutyakoponya?	Salamon–Cs. Sebestyén 1995, 37, Pl. 34. 290: 1.
	Szeged-Kundomb 291.sír	nő	2	■		bronz	fehér		12			gyöngyök vasláncal, ezüst préselt fejes gyűrű, vascsat, csipesz, vaskés, 2 db edény, szárnyascsontok	Salamon–Cs. Sebestyén 1995, 37, Pl. 36. 291: 1.
	Szeged-Kundomb 296. sír	nő	1	■		bronz	fekete		9			rúdgyöngyök, 2 db vascsat, orsóka-rika, vaskés, szárnyas- csontok, tojás	Salamon–Cs. Sebestyén 1995, 38, Pl. 37. 296: 1.
	Szeged-Kundomb 307. sír	nő	2	■		ezüst	sötétkék		10		gyöngydrótka-rika + drótkarika	vascsat, vaskés, orsógomb, vasdarab, kézzel formált palack, szárnyascsontok	Salamon–Cs. Sebestyén 1995, 39, Pl. 38. 307: 1.

51	Szegvár-Oromdűlő 80. sír	gyerek (9–10)	1			ezüst	sötétkék				bordázott henger	gyöngyök, átlyukasztott római kis-bronz, bronz lemez, bronz pánttöredék	közöletlen, KJM
	Szegvár-Oromdűlő 134. sír	nő (25–30)				ezüst	világoskék				4 lemezgömb + félgömb	gyönyök, aranyozott br áttört boglárpár, 2 db vascsat, szűrőkanál, orsókarika, vaskés, juh keresztcsont, 3 részleges marha	Lőrinczy–Straub2004, 308, 7. kép 1–2.
	Szegvár-Oromdűlő 141. sír	gyerek (15–16)	1			ezüst	fekete	csepp			henger	gyöngyök, préselt bronz szíjvég, vaskarika, 2 db vascsat, részleges juh és marha	közöletlen, KJM
	Szegvár-Oromdűlő 333/A sír	leány-gyerek (12–14)	2			bronz	sötétkék		12			arany fülkarika, pártaveretek, gyöngyök, orsógomb, vaskés, vaskarika, obszidián, 3 db részleges juh	közöletlen, KJM
	Szegvár-Oromdűlő 862. sír	gyerek (8–10)	1			ezüst	sötétkék		11		bordázott henger	nagylemezgömbös fülbevaló, gyöngyök, orsógomb, vaslánc	közöletlen, KJM
52	Szekszárd-Bogyiszlói út 38. sír	nő	1			ezüst	?				csonkakúp, alsó szélénél gyöngy-drót	—	Rosner 1998, 15, Taf. 71.6.
53	Tiszafüred-Majoros 166. sír	nő	2			arany	sötétkék				3 lemezgömb	gyöngyök, bronz veret, öntött bronz korong, vaskés, fogazott nagyszíjvég	Garam 1995, 26, Taf. 71. 166: 1–2.
	Tiszafüred-Majoros 196. sír	nő	1			bronz	kék					vaskés	Garam 1995, 30, Taf. 74. 196: 1.
	Tiszafüred-Majoros 472. sír	nő	1			bronz	fekete		8		huzalgyűrű	dinnyemag és kölesgyöngyök	Garam 1995, 63, Taf. 94. 472: 1.
	Tiszafüred-Majoros 572. sír	nő	1			bronz	fekete		9		henger	bronz edény peremveret, vaskarika, gyöngy, vaskés, vastű	Garam 1995, 75, Taf. 103. 572: 2.
	Tiszafüred-Majoros 725. sír	gyerek	2			bronz	fekete		9		huzalgyűrű alul-felül	gyöngyök	Garam 1995, 91, Taf. 115. 725: 1–2.
	Tiszafüred-Majoros 747. sír	nő	1			bronz	színtelen	csepp	10		henger	bronz fülkarika	Garam 1995, 93, Taf. 116. 747: 1.
	Tiszafüred-Majoros 792. sír	gyerek	1			bronz	szintelen					gyöngyök, bizánci csat, ujjas fibula, kengyelfibula, róma verettöredék, bronzveret, vaslánc, vasár, bronzkarika, 3 db vaskarika, vagdalókés, vaskés	Garam 1995, 97, Taf. 122. 792: 1.
54	Tiszakécske-Óbög szórvány		2				kék	ovális		préselt pánt	alul kettős gyöngydrót karika + félgömb	—	Garam 1991, 134, 8. kép 1–2.
55	Topolya-Bánkert, Vágóhíd/ Bačka Topola-Bankert, Klanica (Srb) 51. sír	gyerek (13–14)	2			bronz	fekete				dróttekercs	gyöngyök, kalcedon gyöngy, 3 db préselt sugaras lemezdísz, bronz karika, vascsat, vaslánc, vaskés, orsókarika, ólom orsógomb, fazék	Balogh 2013, 29. kép 2–3.
56	Várpalota-Gimnázium 128. sír	nő?	1			bronz	fekete?					átfúrt 4. századi római kisbronz, gyöngyök	Erdélyi–Németh 1969, 184, III. t. 1
57	Vösendorf (A) 140. sír	nő (Juv.)	2			ezüst	zöldeskék	ovális	10 x 12	préselt pánt	henger +3 lemezgömb + granuláció	ezüst fejesgyűrű	Sauer 2007, 83.

58	Zamárdi-Rétiföldek 263. sír	leány-gyerek	1	■		bronz	fekete					nyitott bronz fülkarika, rövid gyöngysor, térdfibula	Bárdos–Garam 2009, 45, Taf. 32. 263: 1.
	Zamárdi-Rétiföldek 288. sír	nő	1	■		bronz	?					gyöngysor, bronz karika	Bárdos–Garam 2009, 48, Taf. 34. 288: 2.
	Zamárdi-Rétiföldek 513. sír	fiúgyerek	1				kék				csonkakúp	bronz lánc, öntött bronz füles karikacsüngő, vaskés, vascsat, 2 db nyílhegy, római verettöredék, 3 db kova, láncpáncél	Bárdos–Garam 2009, 75, Taf. 64. 513: 1.
	Zamárdi-Rétiföldek 514. sír	leány-gyerek	1	■		bronz	?					gyöngysor, füles kis gömb alakú csüngő (bulla?), egybeöntött pajzstestű bronzcsat, lemezes szíjvég, tűtartó, darabolókés, vaskés, bronz-lánc, fésű	Bárdos–Garam 2009, 75, Taf. 64. 514: 2.
	Zamárdi-Rétiföldek 532. sír	?	1	■		bronz	színtelen				hurok + henger	—	Bárdos–Garam 2009, 80, Taf. 69. 532: 1.
	Zamárdi-Rétiföldek 543. sír	felnőtt	4 (2+2)	■			fekete				henger	gyöngyök, vaskés, vastöredék, bronz gyűrű, ólomtöredékek	Bárdos–Garam 2009, 81, Taf. 71. 543: 3–4.
	Zamárdi-Rétiföldek 544. sír	gyerek	1	■		bronz	fekete				henger	vascsat	Bárdos–Garam 2009, 81, Taf. 71. 546: 1.
	Zamárdi-Rétiföldek 546. sír	?	1	■		bronz	fekete					—	Bárdos–Garam 2009, 81, Taf. 71. 543: 3–4.
	Zamárdi-Rétiföldek 1137. sír	nő	1	■		bronz	?				henger	fibula, orsógomb, vascsat, bronzkarika,verettöredék, 1-1 kölesés rátétes gyöngy	Bárdos–Garam 2009, 148, Taf. 129. 1137: 1.
59	Závod 56. sír	?	1	■		bronz	sárga				henger	—	Kiss 1984, 166, 91. tábla 56: 1.
	Závod 58. sír	nő	1	■		bronz	kékesszürke				huzalgyűrű	bronz lemezgömcsüngős fülbevaló, elkalapált végű bronz huzalkarperec, edény	Kiss 1984, 166, 91. tábla 58: 1.
	Závod 65. sír	nő	1	■		bronz	fekete				huzalgyűrű	8 db gyöngy, vascsat, vaspánt, páncéllemezek,	Kiss 1984, 166, 91. tábla 65: 1.
60	Zsély/Želovce (Sl) 448. sír	gyerek	2	■		bronz						gyöngyök, edény	Čilinská 1973, 116, Taf. LXXVI. 19: 21.
61	Zillingtal (A) 15. sír	?	1		■	bronz	fekete				henger		Stadler 2005



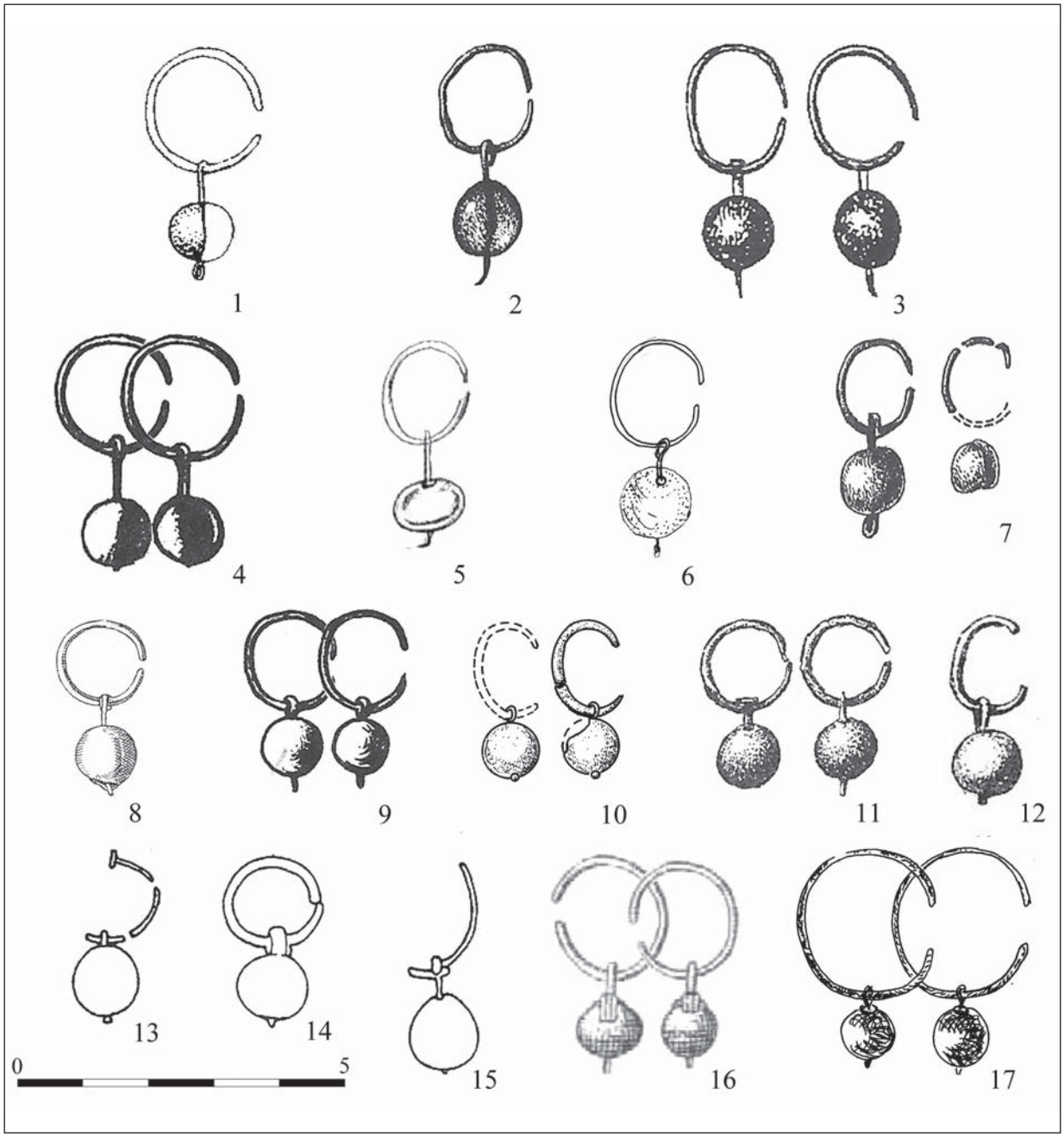
1. kép. 1: A nagy gyöngycsüngős fülbevalók elterjedése; 2: 5–6. századi bizánci arany fülbevalók kereszt alakú csüngővel (http://www.christies.com/lotfinder/ anci-ent-art-antiquities/a-pair-of-byzantine-gold-pearl-garnet-5509414-details); 3: 7 századi fülbevaló az Altenerding (D) 459. sírból (SAGE 1984 nyomán); 4–5: Az alattyáni 14. sír kereszt alakú ólomcsüngővel díszített fülbevalójának rekonstrukciója

Fig. 1. 1: Spread of large bead-pendant earrings; 2: 5th–6th century Byzantine gold earrings with cruciform pendant (http://www.christies.com/lotfinder/ancient-art-antiquities/a-pair-of-byzantine-gold-pearl-garnet-5509414-details.aspx); 3: 7th-century earring from Altenerding (D), Grave 459 (after SAGE 1984); 5–6: Reconstruction of the earring decorated with a cruciform pendant found at Alattyán, Grave 14



2. kép. 1: 2–3. századi arany fülbevalópár Aquincumból (Facsády 2009 nyomán); 2: Arany fülbevalópár a 3. század 2. feléből – 4. század 1. feléből Aquincumból (Facsády 2009 nyomán); 3: Bizánci fülbevalópár a Piazza della Consolazionei kincsleletből, Dumbarton Oaks Collection (Yeroulanou 2010 nyomán); 4: Theodóra császárné a ravennai San Vitale székesegyház mozaikján. 5–10: 7–8. századi gyöngycsüngős fülbevalók a pontuszi sztyeppről. 5: Lucsisztoje 10. kamrasír 2. temetkezés; 6: Lucsisztoje 39. kamrasír 4. temetkezés; 7: Jaszinovo; 8: Romanovszkaja Sztanyica; 9: Novije Szenzsari; 10: Kelegej. 11–12. 7. századi frank-alemann dinnyemag alakú gyöngycsüngős fülbevalók. 11: Berghausen (D) 9. sír; 12: Grosetto (I) 2. sír

Fig. 2. 1: 2nd–3rd century AD pair of gold earrings from Aquincum (after Facsády 2009); 2. Second part of the 3rd century – first part of the 4th century AD pair of gold earrings from Aquincum (after Facsády 2009); 3: Pair of Byzantine earrings from the Piazza della Consolazione Treasure, Dumbarton Oaks Collection (after Yeroulanou 2010); 4: Empress Theodora, detail of a Byzantine mosaic in the Basilica of San Vitale, Ravenna. 5–10: 7th–8th century earrings with bead pendants from the Pontic steppe. 5: Lučistoje 10. chamber grave, burial 2; 6: Lučistoje 39. chamber grave, burial 4; 7: Jasinovo; 8: Romanovskaja Stanica; 9: Novye Senžari; 10: Kelegey. 11–12. 7th-century earrings with melon pip-shaped bead pendants from Franco-Alemannic cemeteries. 11: Berghausen (D), Grave 9; 12: Grosetto (I), Grave 2



3. kép. Összekötő tag nélküli nagy gyöngycsüngős fülbevalók. 1: Budakalász 511. sír; 2: Jászapáti-Nagyállási út 308. sír; 3: Budapest XV. Ferroglobus, Körvasút sor 110.; 4: Szeged-Kundomb 117. sír; 5: Zamárdi-Rétiföldek 263. sír; 6: Bácsandrásszállás-Moravicai út/Bački Sokolac, Moravicki put (Srb) 20. sír; 7: Jászapáti-Nagyállási út 208. sír; 8: Gátér 161. sír; 9: Szeged-Kundomb 291. sír; 10: Kiskunfélegyháza-Pákapuszta A 3. sír; 11: Szeged-Fehértó A 35. sír; 12: Szeged-Fehértó A 17. sír; 13: Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (Srb) 73. sír; 14: Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (Srb) 74. sír; 15: Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (Srb) 83. sír; 16: Zsély/Zelovce (Sl) 448. sír; 17: Kanizsa-Kulturotthon/Kanjiža-Centar, Dom Kulture (Srb) 25. sír

Fig. 3. Large bead-pendant earrings without connecting parts. 1: Budakalász, Grave 511; 2: Jászapáti-Nagyállási út, Grave 308; 3: Budapest XV. Ferroglobus, Körvasút sor 110.; 4: Szeged-Kundomb, Grave 117; 5: Zamárdi-Rétiföldek, Grave 263; 6: Bački Sokolac, Moravicki put (Srb), Grave 20. sír; 7: Jászapáti-Nagyállási út, Grave 208; 8: Gátér, Grave 161; 9: Szeged-Kundomb, Grave 291; 10: Kiskunfélegyháza-Pákapuszta A, Grave 3; 11: Szeged-Fehértó A, Grave 35; 12: Szeged-Fehértó A, Grave 17; 13: Bačko Petrovo Selo, Čik (Srb), Grave 73; 14: Bačko Petrovo Selo, Čik (Srb), Grave 74; 15: Bačko Petrovo Selo, Čik (Srb), Grave 83; 16: Zelovce (Sl), Grave 448; 17: Kanjiža-Centar, Dom Kulture (Srb), Grave 25



4. kép. Összekötő tag nélküli nagy gyöngycsüngős fülbevalók. 1: Kölked-Feketekapu A 533. sír; 2: Várpalota-Gimnázium 128. sír; 3: Felgyő-Ürmös tanya 92. sír; 4: Jutas 109. sír; 5: Balatonszemes, Bagó-domb 359. sír; 6–7: Jászapáti-Nagyállási út 206. sír; 8: Kiszombor E 108. sír; 9: Mélykút-Sánc dűlő 31. sír; 10–11: Makó-Mikócsa-halom 101. sír; 12: Tiszafüred 747. sír; 13: Zamárdi-Rétiföldek 288. sír; 14: Budakalász 511. sír; 15: Tiszafüred 196. sír

Fig. 4. Large bead-pendant earrings without connecting parts. 1: Kölked-Feketekapu A, Grave 533; 2: Várpalota-Gimnázium, Grave 128; 3: Felgyő-Ürmös tanya, Grave 92; 4: Jutas, Grave 109; 5: Balatonszemes, Bagó-domb, Grave 359; 6–7: Jászapáti-Nagyállási út, Grave 206; 8: Kiszombor E, Grave 108; 9: Mélykút-Sánc dűlő, Grave 31; 10–11: Makó-Mikócsa-halom, Grave 101; 12: Tiszafüred, Grave 747; 13: Zamárdi-Rétiföldek, Grave 288; 14: Budakalász, Grave 511; 15: Tiszafüred, Grave 196



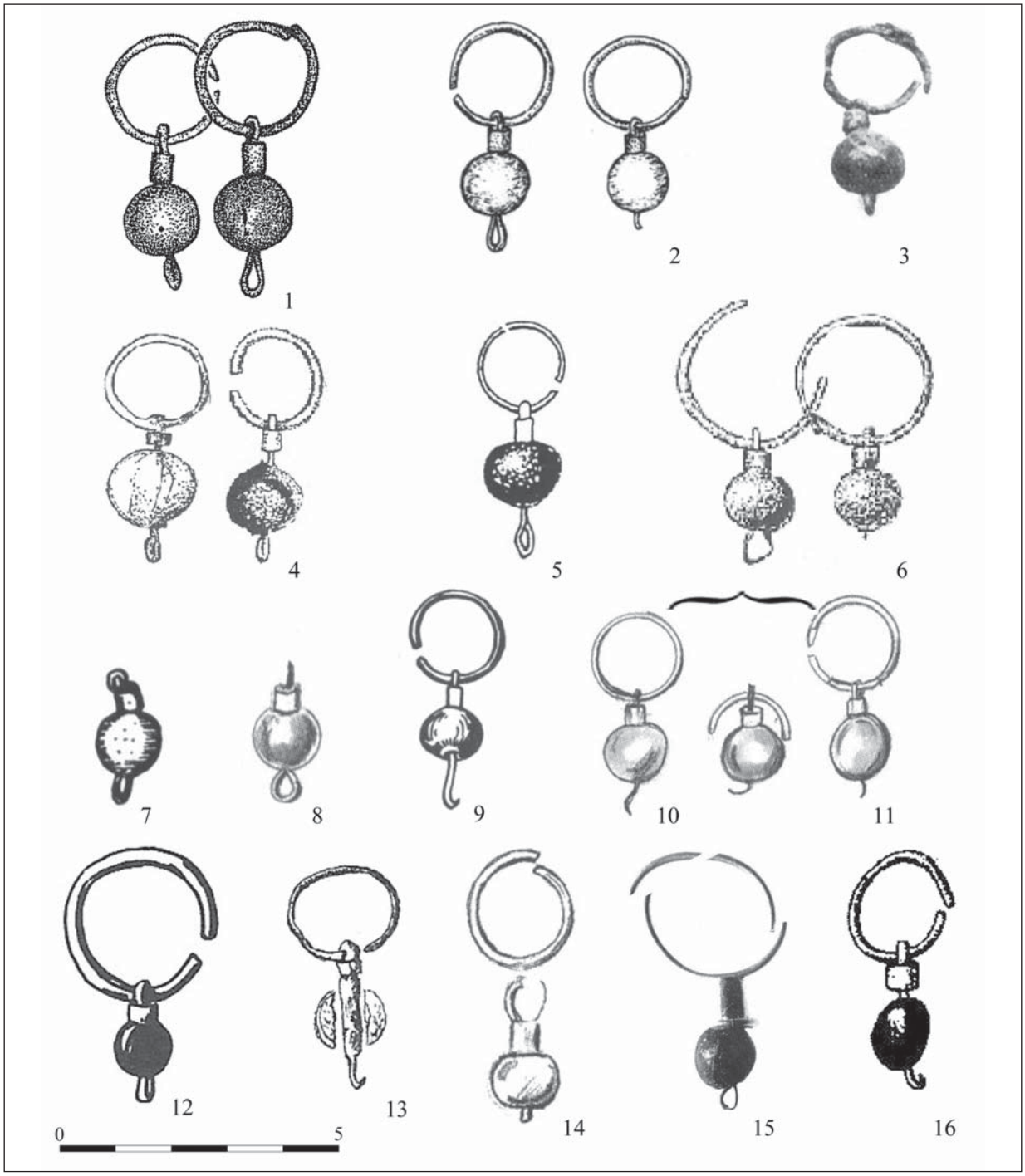
5. kép. Drótgyűrű-kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalók. 1: Cikó 48. sír; 2–3: Závod 65. sír; 4: Szeged-Fehértó A 253. sír; 5: Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő II. 194. sír; 6: Jászapáti-Nagyállási út 71. sír; 7: Cikó 113–114. sír; 8: Szeged-Fehértó A 243. sír; 9–10: Szeged-Kundomb 307. sír; 11: Tiszafüred 725. sír; 12–13: Hajós-Cifrahegy 101. sír; 14: Sommerein (A) 48. sír; 15: Lesencetomaj-Piroskereszt 137. sír; 16: Závod 58. sír; 17: Pécs-Köztemető 55. sír; 18: Tiszafüred 472. sír; 19: Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő II. 355. sír

Fig. 5. Large bead-pendant earrings with wire ring connecting parts. 1: Cikó, Grave 48; 2–3: Závod, Grave 65; 4: Szeged-Fehértó A, Grave 253; 5: Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő II, Grave 194; 6: Jászapáti-Nagyállási út, Grave 71; 7: Cikó, Graves 113–114; 8: Szeged-Fehértó A, Grave 243; 9–10: Szeged-Kundomb, Grave 307; 11: Tiszafüred, Grave 725; 12–13: Hajós-Cifrahegy, Grave 101; 14: Sommerein (A), Grave 48; 15: Lesencetomaj-Piroskereszt, Grave 137; 16: Závod, Grave 58; 17: Pécs-Köztemető, Grave 55; 18: Tiszafüred, Grave 472; 19: Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő II, Grave 355



6. kép. Dróttekercs-kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalók. 1: Aradka/Aradac (Srb) 45. sír; 2–3: Kölked-Feketekapu B 343. sír; 4: Szeged-Fehértó A 17. sír; 5: Tiszafüred 792. sír; 6: Jászapáti-Nagyállási út 107. sír; 7: Jászapáti-Nagyállási út 71. sír; 8: Hódmezővásárhely-Kishomok 35. sír; 9: Gátér 161. sír; 10: Szarvas-Grexa-téglagyár 367. sír; 11: Budapest II. Tárogató u. 78–80., szórvány; 12–13: Kölked-Feketekapu B 528. sír; 14: Szeged-Fehértó A 253. sír; 15: Lajtapordány/Leithaprodersdorf (A) 101. sír; 16: Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (Srb) 74. sír; 17: Topolya-Bánkert, Vágóhíd/Bačka Topola-Bankert, Klanica (Srb) 51. sír; 18: Párkány/Šturovo (Sl) 11. sír; 19: Kecel-Határdűlő 38. sír

Fig. 6. Large bead-pendant earrings with coiled wire connecting parts. 1: Aradac (Srb), Grave 45; 2–3: Kölked-Feketekapu B, Grave 343; 4: Szeged-Fehértó A, Grave 17; 5: Tiszafüred, Grave 792; 6: Jászapáti-Nagyállási út, Grave 107; 7: Jászapáti-Nagyállási út, Grave 71; 8: Hódmezővásárhely-Kishomok, Grave 35; 9: Gátér, Grave 161; 10: Szarvas-Grexa téglagyár, Grave 367; 11: Budapest II. Tárogató u. 78–80., stray find; 12–13: Kölked-Feketekapu B, Grave 528; 14: Szeged-Fehértó A, Grave 253; 15: Leithaprodersdorf (A), Grave 101; 16: Bačko Petrovo Selo, Čik (Srb), Grave 74; 17: Bačka Topola-Bankert, Klanica (Srb), Grave 51; 18: Šturovo (Sl), Grave 11; 19: Kecel-Határdűlő, Grave 38



7. kép. Hengeres kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalók. 1: Balatonszemes, Bagó-domb 361. sír; 2: Kölked-Feketekapu A-343. sír; 3: Bugyi-Ürbőpuszta 29. sír; 4: Lesencetomaj-Piroskereszt 121. sír; 5: Lesencetomaj-Piroskereszt 137. sír; 6: Lesencetomaj-Piroskereszt 74. sír; 7: Regöly 79. sír; 8: Zamárdi-Rétiföldek 546. sír; 9: Pókaszepetk 381. sír; 10–11: Zamárdi-Rétiföldek 543. sír; 12: Tiszafüred 572. sír; 13: Szeged-Fehértó A 353. sír; 14: Zamárdi-Rétiföldek 532. sír; 15: Dunaújváros-Simonyi dűlő; 16: Budakalász 138. sír

Fig. 7. Large bead-pendant earrings with cylindrical connecting parts. 1: Balatonszemes, Bagó-domb, Grave 361; 2: Kölked-Feketekapu A, Grave 343; 3: Bugyi-Ürbőpuszta, Grave 29; 4: Lesencetomaj-Piroskereszt, Grave 121; 5: Lesencetomaj-Piroskereszt, Grave 137; 6: Lesencetomaj-Piroskereszt, Grave 74; 7: Regöly, Grave 79; 8: Zamárdi-Rétiföldek, Grave 546; 9: Pókaszepetk, Grave 381; 10–11: Zamárdi-Rétiföldek, Grave 543; 12: Tiszafüred, Grave 572; 13: Szeged-Fehértó A, Grave 353; 14: Zamárdi-Rétiföldek, Grave 532; 15: Dunaújváros-Simonyi dűlő; 16: Budakalász, Grave 138



8. kép. Hengeres kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalók. 1–2: Alattyán 14. sír; 3: Závod 56. sír; 4: Cikó 163. sír; 5: Felgyő-Ürmös tanya 73. sír; 6: Bakonycsernye; 7: Lesencetomaj-Piroskereszt 170. sír; 8: Alattyán 150. sír; 9: Dunaszekcső 60. sír; 10–11: Kölked-Feketekapu A 388. sír; 12–13: Kölked-Feketekapu A 661. sír

Fig. 8. Large bead-pendant earrings with cylindrical connecting parts. 1–2: Alattyán, Grave 14; 3: Závod, Grave 56; 4: Cikó, Grave 163; 5: Felgyő-Ürmös tanya, Grave 73; 6: Bakonycsernye; 7: Lesencetomaj-Piroskereszt, Grave 170; 8: Alattyán, Grave 150; 9: Dunaszekcső, Grave 60; 10–11: Kölked-Feketekapu A, Grave 388; 12–13: Kölked-Feketekapu A, Grave 661



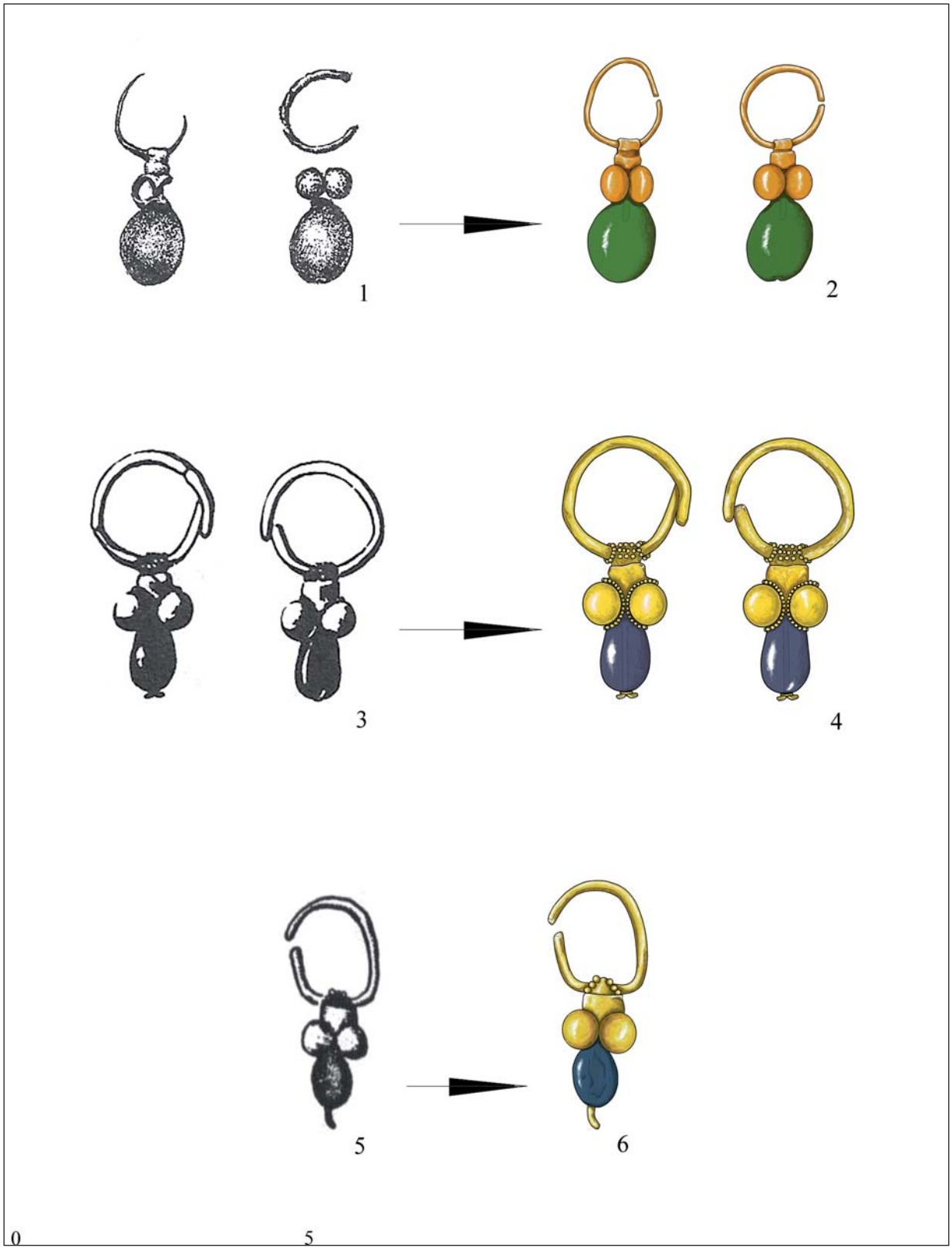
9. kép. 1–6. Hengeres kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalók. 1–2: Mélykút-Sánc dűlő 28. sír; 3: Zillingtal (A) 15. sír; 4: Jánoshida-Tótkérpuszta 172. sír; 5: Oroszlány-Borbálatelep 42. sír; 6: Zamárdi-Rétiföldek 543. sír. 7–17. Kúpos és félgömbös kötőtagos nagy-gyöngycsüngős fülbevalók. 7: Cikó 60. sír; 8: Aradka/Aradac (Srb) 85. sír; 9–10: Szeged-Fehértó A 128. sír; 11: Szekszárd-Bogyiszlói út 38. sír; 12: Jánoshida-Tótkérpuszta 182. sír; 13–14: Budakalász 17. sír; 15: Balatonszemes, Bagó-domb 81/161. obj.; 16: Kölked-Feketekapu A 634. sír; 17: Kiskundorozsma-Subasa 43. sír

Fig. 9. 1–6. Large bead-pendant earrings with cylindrical connecting parts. 1–2: Mélykút-Sánc dűlő, Grave 28; 3: Zillintal (A), Grave 15; 4: Jánoshida-Tótkérpuszta, Grave 172; 5: Oroszlány-Borbálatelep, Grave 42; 6: Zamárdi-Rétiföldek, Grave 543. 7–17. Large bead-pendant earrings with hemispherical and conical connecting parts. 7: Cikó, Grave 60; 8: Aradac (Srb), Grave 85; 9–10: Szeged-Fehértó A, Grave 128; 11: Szekszárd-Bogyiszlói út, Grave 38; 12: Jánoshida-Tótkérpuszta, Grave 182; 13–14: Budakalász, Grave 17; 15: Balatonszemes, Bagó-domb, Object 81/161; 16: Kölked-Feketekapu A, Grave 634; 17: Kiskundorozsma-Subasa, Grave 43



10. kép. Összetett kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalók. 1–2: Csóka/Čoka (Srb) 45. sír; 3–4: Szegvár-Oromdűlő 134. sír; 5–6: Nagypall 152. sír; 7–8: Bugyi-Ürbőpuszta 2. sír

Fig. 10. Large bead-pendant earrings with composite connecting parts. 1–2: Čoka (Srb), Grave 45; 3–4: Szegvár-Oromdűlő, Grave 134; 5–6: Nagypall, Grave 152; 7–8: Bugyi-Ürbőpuszta, Grave 2



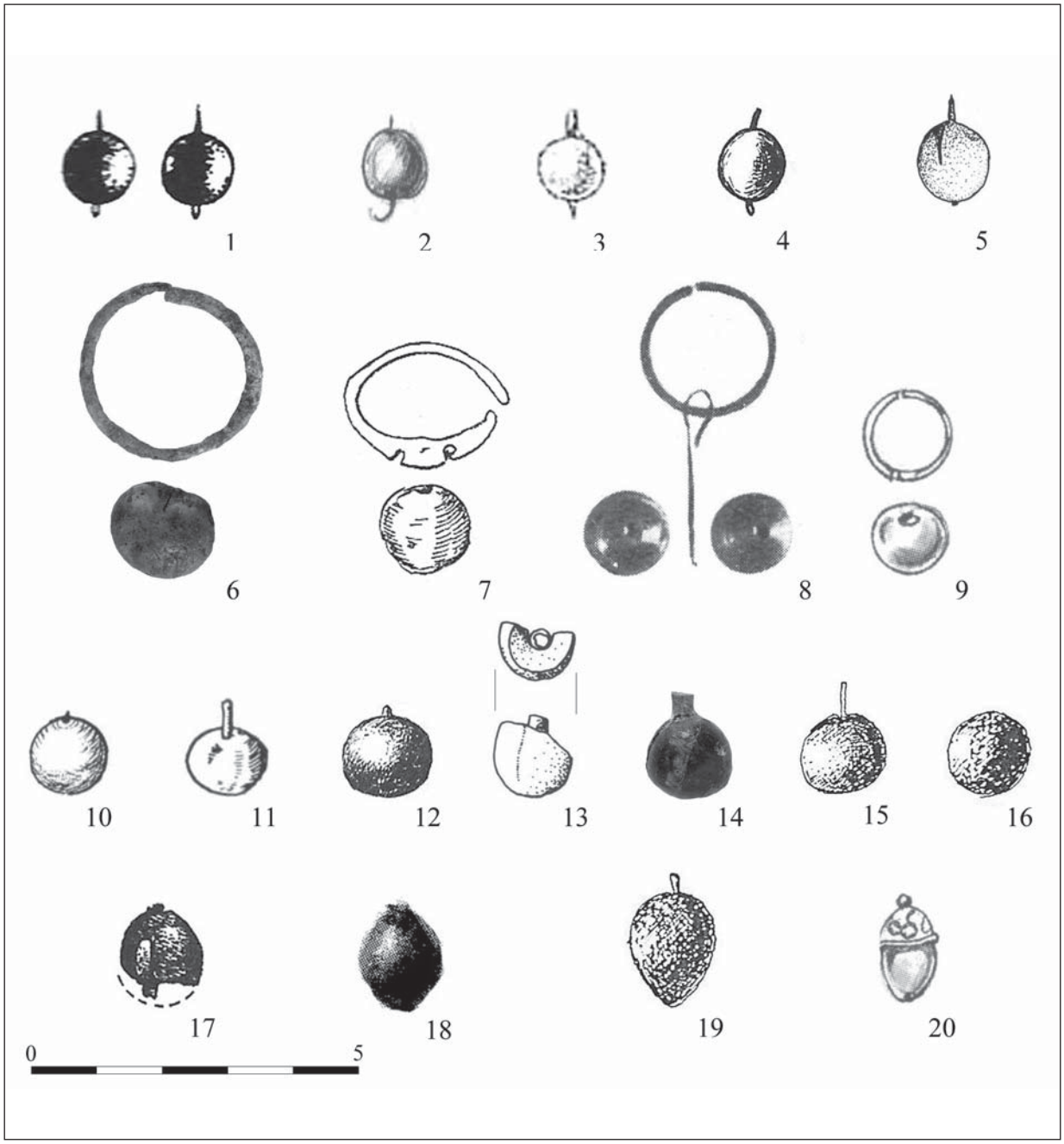
11. kép. Összetett kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalók. 1–2: Szeged-Fehértó A 11. sír; 3–4: Tiszafüred 166. sír; 5–6: Cikó 143–144. sír

Fig. 11. Large bead-pendant earrings with composite connecting parts. 1–2: Szeged-Fehértó A, Grave 11; 3–4: Tiszafüred, Grave 166; 5–6: Cikó, Graves 143–144



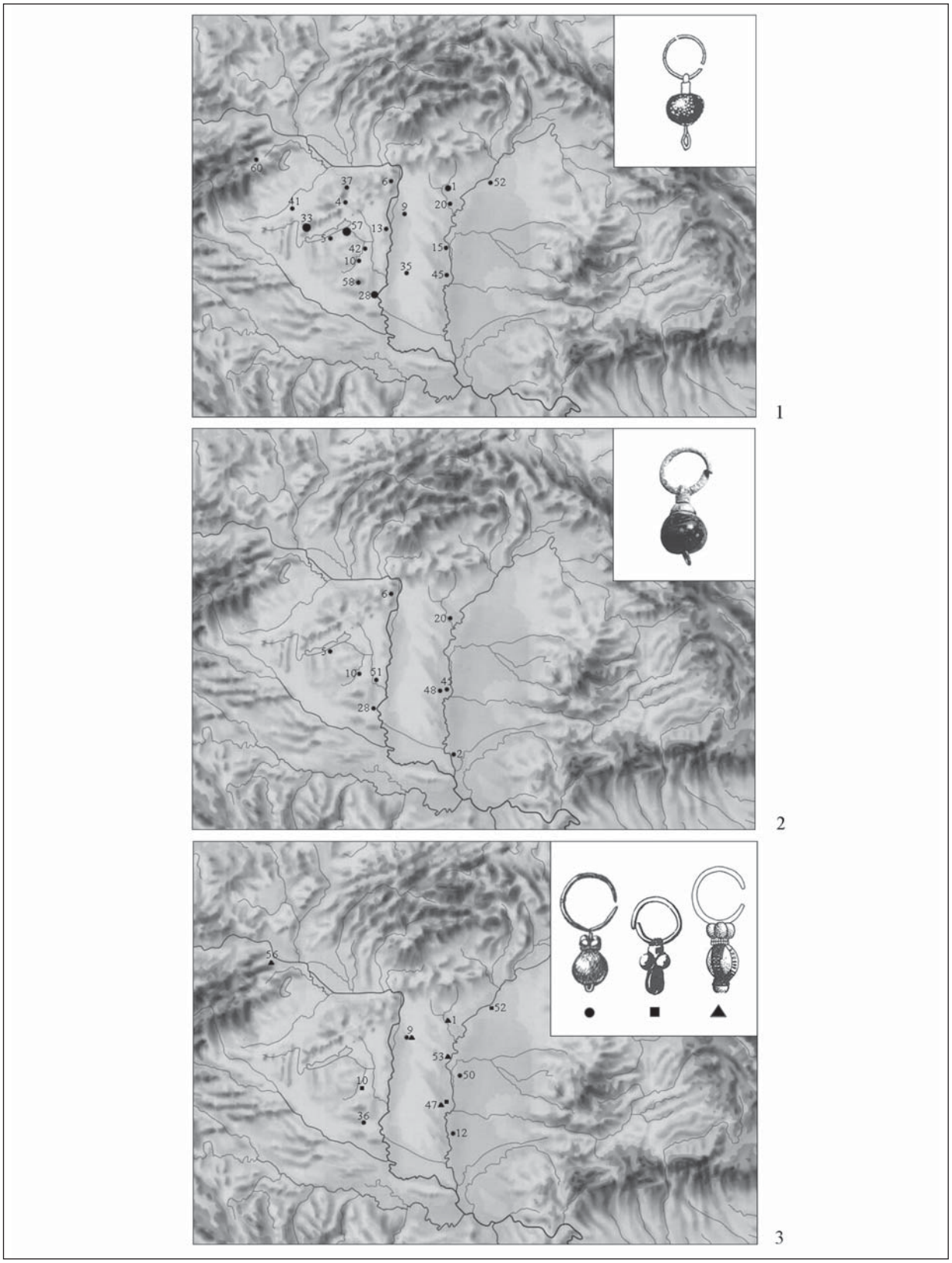
12. kép. Ürbőpuszta-típusú fülbevalók. 1–2: Alattyán 153. sír; 3–5: Bugyi-Ürbőpuszta 7. sír; 6–7: Tiszakécske-Óbög, szórvány; 8: Kiskundorozsma-Kettőshatár 229. sír; 9: Vösendorf (A) 140. sír

Fig. 12. Earrings of the Ürbőpuszta type. 1–2: Alattyán, Grave 153; 3–5: Bugyi-Ürbőpuszta, rave 7; 6–7: Tiszakécske-Óbög, stray find; 8: Kiskundorozsma-Kettőshatár, Grave 229; 9: Vösendorf (A), Grave 140



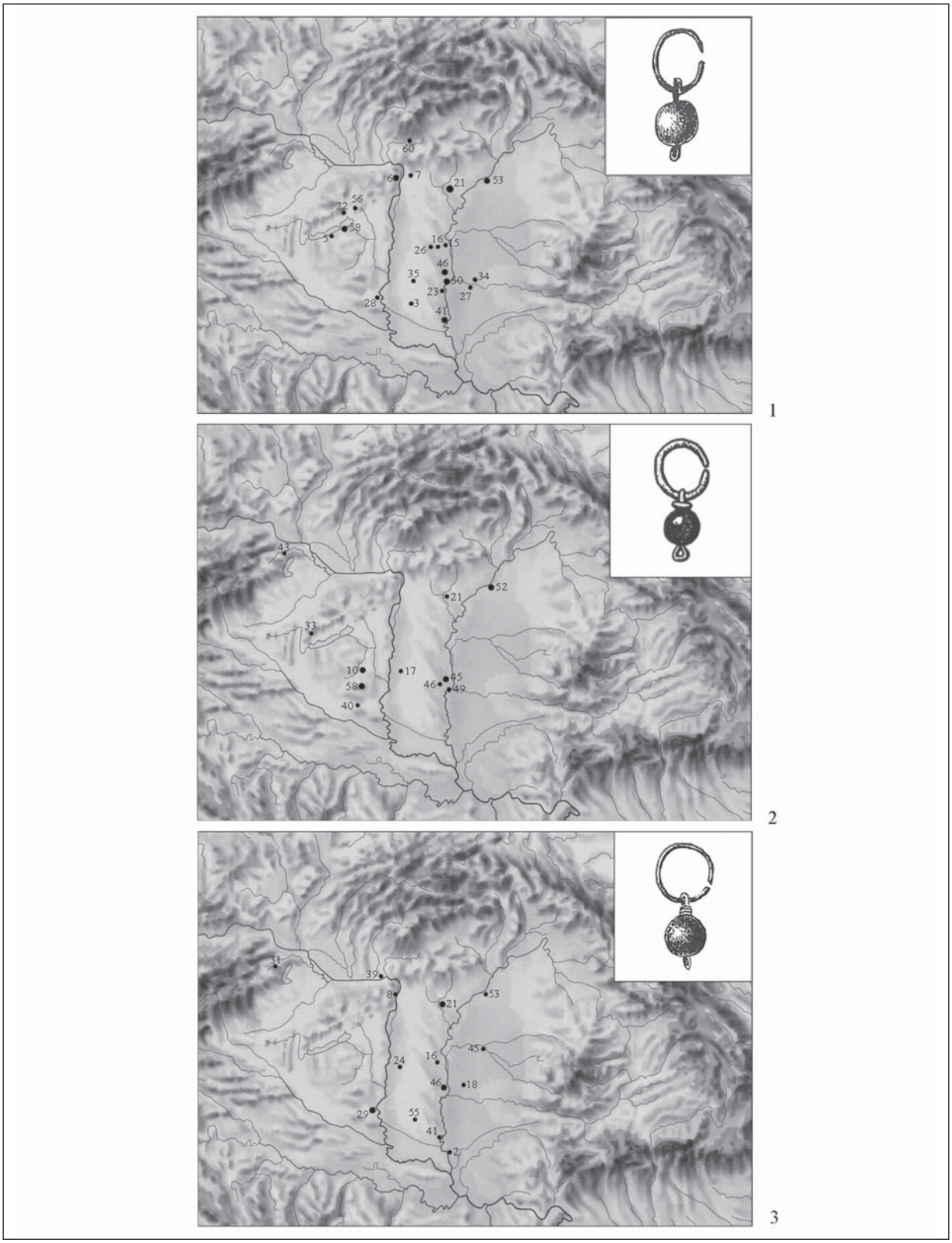
13. kép. Típusba nem sorolható, töredékes nagy gyöngycsüngős fülbevalók. 1: Szeged-Kundomb 296. sír; 2: Zamárdi-Rétiföldek 544. sír; 3: Csákberény 240. sír; 4: Szeged-Kundomb 290. sír; 5: Leobersdorf (A) 153. sír; 6: Oroszlány-Borbálatelep 47. sír; 7: Homokmégy-Halom 119. sír; 8: Dormánd-Hanyipuszta 20. sír; 9: Zamárdi-Rétiföldek 514. sír; 10: Kölked-Feketekapu A 499. sír; 11: Környe 143. sír; 12: Szeged-Fehértó A 256. sír; 13: Leobersdorf (A), szórvány; 14: Oroszlány-Borbálatelep 26. sír; 15–16: Óverbász/Vrbas-Polet téglagyár (Srb), szórvány; 17: Jászapáti-Nagyállási út 73. sír; 18: Kerepes-Homokbánya D. sír; 20: Zamárdi-Rétiföldek 513. sír

Fig. 13. Fragments of unclassifiable large bead-pendant earrings. 1: Szeged-Kundomb, Grave 296; 2: Zamárdi-Rétiföldek, Grave 544; 3: Csákberény, Grave 240; 4: Szeged-Kundomb, Grave 290; 5: Leobersdorf (A), Grave 153; 6: Oroszlány-Borbálatelep, Grave 47; 7: Homokmégy-Halom, Grave 119; 8: Dormánd-Hanyipuszta, Grave 20; 9: Zamárdi-Rétiföldek, Grave 514; 10: Kölked-Feketekapu A, Grave 499; 11: Környe, Grave 143; 12: Szeged-Fehértó A, Grave 256; 13: Leobersdorf (A), stray find; 14: Oroszlány-Borbálatelep, Grave 26; 15–16: Vrbas-Ciglana Polet (Srb), stray find; 17: Jászapáti-Nagyállási út, Grave 73; 18: Kerepes-Homokbánya, Grave D; 20: Zamárdi-Rétiföldek, Grave 513



14. kép. 1: Az összekötő tag nélküli nagy gyöngycsüngős fülbevalók elterjedése; 2: A drótkötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalók elterjedése; 3: A dróttekercs-kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalók elterjedése

Fig. 14. 1: Spread of large bead-pendant earrings without connecting parts; 2: Spread of large bead-pendant earrings with wire ring connecting parts; 3. Spread of large bead-pendant earrings with coiled wire connecting parts



15. kép. 1: A hengeres kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalók elterjedése; 2: A kúpos és félgömbös kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalók lelőhelyei; 3: Az összetett kötőtagos nagy gyöngycsüngős fülbevalók lelőhelyei

Fig. 15. 1: Spread of large bead-pendant earrings with cylindrical connecting parts; 2: Spread of large bead-pendant earrings with hemispherical and conical connecting parts; 3: Spread of large bead-pendant earrings with composite connecting parts

Hadak útján XXIV. Budapest – Esztergom 2015, 649–668.

IFJÚKORI FELJEGYZÉSEK AZ ERMITÁZS EGY KÜLÖNLEGES KIÁLLÍTÁSI VITRINJÉRŐL. MALA PERESCSEPINO, 1912 – AZ ÚGYNEVEZETT „POLTAVAI KINCS" TULAJDONJELEI

Szentpéteri József*

Absztrakt: *1978 tavaszán negyedéves régész–történész szakos egyetemi hallgatóként három hónapos részképzésen vettem részt a Moszkvai Lomonoszov Egyetem Régészeti Tanszékén. A tanszékvezető professzor, G. A. Fedorov-Davydov jóvoltából egy hétig a Szentpétervári Állami Ermitázs gyűjteményeit is tanulmányozhattam, ahol Z. A. Lvova engedélyével kézbe vehettem az 1912-ben napvilágra került poltavai kincs (a lelőhely mai ukrán nevén Mala Perescsepino) arany és ezüst étkészleteit. Csaknem két nemzedékkel a leletegyüttes megtalálása után 8 ezüstedény alján írásjeleket fedeztem föl. 1981 novemberében egy újabb leningrádi tanulmányút során, B. I. Marsakkal is konzultálhattam az Ermitázs Keleti Gyűjteményében. Tapasztalataimat 1984-ben egy Novoszibirszkben tartott ülésszakon ismertettem, de az 1985-ben megjelent konferenciakötetből kimaradtak a szóban forgó rajzok. Ez az érdekes jelcsoport azóta is publikálatlan maradt, pedig magával a kinccsel könyvtárnyi tanulmány foglalkozott.*

Kulcsszavak: *Mala Perescsepino, ezüstedények, írásjelek, avar kor*

Köszöntő gyanánt[1] – Bevezetés helyett

1978 télies tavaszán, egy három hónapos *stazsirovka*[2] vége felé az oroszországi régészet meghatározó személyisége, a nagy tekintélyű tanszékvezető professzor, German Alekseevics Fjodorov-Davydov (1931–2000) jóvoltából (biztonság okáért: hatásos ajánlólevelével a zsebemben) egy hétig tanulmányozhattam az akkor még Leningrádnak hívott Szentpétervárott az Állami Ermitázs Keleti Gyűjteményét. Mivel nagy-nagy szerencsémre éppen zárva volt a számomra legfontosabb kiállítás a laikus látogatók előtt, a világhírű részleg kezelője, Zlata Alekszandrovna Lvova engedélyével kézbe vehettem az 1912-ben napvilágra került poltavai kincs (a lelőhely akkori orosz nevén Malaja Perescsepina, mai ukrán nevén Mala Perescsepino) arany és ezüst étkészleteit. Mit csinál ilyenkor egy igazi László

* MTA BTK Történettudományi Intézet, H-1014 Budapest, Országház u. 30. szentpeteri.jozsef@btk.mta.hu

[1] Mesterházy Károlyt a leghitelesebb módon, a szakirodalmi munkásságán keresztül ismertem meg három és fél évtizeddel ezelőtt. Az az esztendő örökre emlékezetes marad számomra, hiszen az újévet egy fél státuszon az MTA Régészeti Intézetében kezdhettem el. Abban az időben jelent meg az a könyv, amelynek szerzője a magyar honfoglalás kori leletek alapján igyekezett bemutatni a 10. századi társadalmat (Mesterházy 1980). Mivel magam is erre törekedtem az avarok tekintetében, sokat és haszonnal forgattam a kötet lapjait. Azután személyesen is megtapasztalhattam a mindig humorral átszőtt jellegzetes stílusát, amikor a Kárpát-medencei avar lelőhelykataszter szerkesztésére vállalkoztam (Adam 2002): a Hajdú-Bihar megyei címszavak egy részét az ünnepelt készítette. Az azóta eltelt hosszú idő alatt sok-sok konferencián volt alkalmam hosszabb-rövidebb beszélgetést folytatni vele; ezek az eszmecserék mindig arról győztek meg, hogy így is lehet a szakmát művelni: jó hangulatban, segítőkészen, a nehézségeket mindig legyűrve és háttérbe szorítva.

[2] Az Eötvös Lorand Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar negyedéves régész-történész hallgatójaként három hónapos részképzésen vettem részt a Moszkvai Lomonoszov Egyetem Régészeti Tanszékén.

Gyula-tanítvány? Megemeli a poharát, illetve megnézi, mi van a fenekén… Biztos vagyok benne, hogy főként ennek az egyetemi szemináriumokon szerzett beidegződésnek volt köszönhető, hogy majd' mindegyik ezüstedény alján már az első ránézésre jeleknek tűnő vonalakat fedeztem föl. Mivel fényképezőgép „szakmai udvariasságból" nem volt nálam, a karcolatokat (egy magammal hozott nagyméretű milliméterpapírra) a helyszínen lerajzoltam – *nota bene*: csaknem két nemzedéknyi idő elteltével a leletegyüttes megtalálása után![3]

A történet három és fél évvel később úgy folytatódott, hogy – már az akadémiai intézet segédmunkatársaként – egy újabb leningrádi tanulmányút során, 1981. november 19-én személyesen találkozhattam az Ermitázs ugyanazon részlegének munkatársával, a számomra addig csupán a szakirodalomból ismert Borisz Ilics Marsakkal, és konzultációt folytathattam vele a saját munkahelyén még egyetemistaként készített rajzaimról, feljegyzéseimről. Mind ő, mind ismételten Zlata A. Lvova szívélyes segítségemre voltak szakmai tanácsaikkal, mint arról az egyetemi doktori disszertációmban is megemlékeztem.[4]

A Kárpát-medencei avar kori talpas kelyhekről gyűjtött tapasztalataimat egy 1982. október 18–22. között Novoszibirszkben tartott ülésszakon ismertettem. Korrektúraforduló nem lévén, utólag tapasztaltam csupán, hogy az 1985-ben közzétett konferenciakötetben már úgy szerepelt a cikkem,[5] hogy az illusztrációk végéről (bizonyára „helyhiány miatt") épp az írásjelekre vonatkozó felfedezésemet alátámasztó rajz kimaradt. *Summa summarum*: egyetlen kivétellel, azóta sem találkoztam a szakirodalomban olyan kutatóval, aki megemlítette volna ezt az érdekes jelcsoportot, pedig magával a kinccsel 1912 óta már könyvtárnyi adatközlés, tanulmánykötet és monográfia[6] foglalkozott – így lényegében ez az apró, de érdekes tény mindmáig ismeretlen maradt a szaktudomány előtt. Egyedül B. Marsak volt az, aki a perescsepinói kincsről 1997-ben oroszul, majd ennek bolgár fordításában a 2006-ban Szófiában megjelent tanulmánykötetben egyetlen mondattal – a Kárpát-medencei avar kelyheken megfigyelhető jelek analógiájának idézésével –, ha csak áttételesen is, de utalt a két évtizeddel korábban még pályakezdő fiatal (ráadásul külföldi) archeológus megfigyelésére, pontosabban a Novoszibirszkben hiányosan megjelent cikknek a jeleket említő, de ezt a megfigyelést bizonyítani szándékozó, rajz nélküli szövegére.[7] Végül is ez a mondat lett e sajátos *oral history* kiindulópontja, szándékom szerint egyfajta tudománytörténeti adalék az egymást követő régész generációk párbeszédjének etikájához.[8]

---

3 A helyszíni vázlataim alapján a tusrajzokat Léh Ernő készítette, melyek jelenleg az MTA BTK Régészeti Intézetének adattárában találhatók. A képek sorrendjében az illusztrációk leltári számai: 1b: 18.034; 2b: 18.023; 3b: 18.024; 4: 18.032; 5b: 18.019; 6b: 18.009; 7c: 18011; 8c: 18.019.

4 Bölcsészdoktori disszertációmat (Társadalmi rétegződés az avar korszak második felében) László Gyula és Bóna István professzoroknál védtem meg 1982-ben. Az Ermitázsban végzett kutatásaimról szóló feljegyzés a IV. fejezet (Az avarság szertartási edényei) 30–31. oldalának 38. jegyzetében található. A disszertáció kézirata jelenleg az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régészettudományi Tanszékén lelhető fel.

5 A főszerkesztő E. I. Ubrjatova egy lakonikus rövidségű lábjegyzet betoldásával egészítette ki a kissé megkurtított tanulmányom szövegét, anélkül, hogy utalt volna rá, mi is történt a hiányzó ábrával (magyar fordításban): *„A szerző hálás köszönetét fejezi ki Z. A. Lvovának és B. I. Marsaknak a jelek meghatározásában nyújtott segítségükért."* Vö. SZENTPÉTERI 1985, 21, csillagos jegyzet.

6 Válogatás a szerteágazó szakirodalomból: BOBRISZNKOJ 1914; MACULEVICS 1927; LÁSZLÓ 1955, 278–284; MARSAK–SZKALON 1972; EFFENBERGER ET AL. 1978; ERDÉLYI 1982, 30–53; WERNER 1984; BÁLINT 1989, 96–100; H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 142–144; ZALESSZKAJA ET AL. 1997; ZALESSZKAJA ET AL. 1997a; RÓNA-TAS 2001; BÁLINT 2004, 232–237; KOMAR 2006; BÁLINT 2010, 238–247.

7 ZALESSZKAJA ET AL. 2006, 294.

8 Ezt a tanulmányt egy kutatástörténeti adalék rögzítéseként, egyfajta *oral history*-ként készítettem.

Az a híres dél-oroszországi/ukrajnai lelőhely

Minden úgy kezdődött, mint ahogy az a legjelentősebb 20. századi régészeti felfedezéseknél lenni szokott: 1912. június 12-én (szerdán) Fodor Gyerkacs bojtárfiú lába alatt beszakadt a föld Oroszországban, a Poltavai Kormányzóság Konsztantinográdi kerület Malaja Perescsepina községének határában, a falu szélén. Az első aranyedény megtalálása után barátja, Ivan Madzsar segítségével még több tárgyat előkotort, majd híre kelt a dolognak, és másnap a falu apraja-nagyja elkezdte a szakszerűnek éppen nem mondható rablóásatást. A helyzet jól ismert számunkra.[9] A különbség azonban annyi, hogy míg nálunk szombaton történt a felfedezés, és a még aznap délutáni múzeumi bejelentés után már három napon belül (hétfő reggel) ott voltak a régészek a helyszínen, addig a Poltavai Tudományos Levéltári Bizottság képviseletében I. Zareckij csak egy hónappal később, július 14-én szállt ki helyszíni szemlére (bár ez a nap vasárnapra esett). Ezután azonban már az archeológusok is észbe kaptak, és a Cári Régészeti Bizottság képviselője, N. Makarenko is elkezdett vizsgálódni. Az eredmény ismert: összesen mintegy 800 tárgy(töredék) került múzeumba, és mindmáig ez a kelet-európai népvándorlás korának leggazdagabb kincslelete (hogy csak a durva számszaki adatokat említsük: súlyát tekintve mintegy 25 kg arany- és 50 kg ezüsttárgy alkotja az Ermitázs teljes mértékben még azóta sem feldolgozott leletanyagát). Mindenesetre ma már ott tartunk, hogy ez a temetkezés Kuvrat kán, az egykori Magna Bulgária leggazdagabb uralkodójával azonosítható.[10] Erre nemcsak az a körülmény utal, hogy a beszakadt föld alapján egy üreg lehetett a felszín alatt, hanem az is, hogy ez a hallatlan mennyiségű melléklet (eredetileg kb. félezer darab tárgy) el sem fért volna egy kisméretű gödörben. S hogy nem csupán kincsleletről van szó, ahogyan ezt a pompás leletegyüttest sokáig számon tartották, ahhoz legyen elégséges kiindulópont az a csupán szóban elhangzott adat, hogy Ivan Madzsar jó fél évszázad múltán határozottan csontokra (is) emlékezett, amelyek végül nem kerültek be a hivatalos feljegyzésekbe, tudományos feldolgozásokba.[11] Ebből is látszik, mennyire fontos dolog az *oral history*!

Írásjelek a mala perescsepinói lelet néhány ezüstedényén

László Gyula meglátása szerint bizonyos törvényszerűségek figyelhetők meg a tálaló és a közvetlenül étkezésre szolgáló edények számaránya között,[12] ehhez hasonló rendszer fedezhető fel a nagyszámú mala perescsepinói edény elemzésekor is: a szasszanida, szogd és bizánci készítmények több hasonló számú, önálló egységet alkottak.[13] Közülük itt csupán

---

9 Hasonló eset történt hazánkban 1971. február 20-án, szombat délelőtt a Duna–Tisza közi Homokhátság peremén, a Bács-Kiskun megyei Kunszentmiklós község bábonyi határában, amikor egy helybeli férfi észrevette a felhagyott homokbánya partjából kikandikáló bizánci amfora falát, amely az avar korszak leggazdagabb, mind az odáig bolygatatlan temetkezésének a falu teljes lakossága által való kíméletlen feldúlásához vezetett (H. Tóth–Horváth 1992, 13). A kunbábonyi lelőhelyről újabban Wicker 2014, 11–27.

10 Werner 1984. A mala perescsepinói leletegyüttes kincsként vagy sírként való meghatározásáról, valamint az ezekkel kapcsolatban felmerült kételyekről és ezek helyett egy kővel megjelölt rituális, szakrális emlékhely maradványaiként való értelmezéséről összefoglalóan ld. Komar 2006, 9–23.

11 A lelőhely megtalálásának körülményeiről és az utólag összegyűjtött leletek számáról többek között ld. Erdélyi 1982, 30–31.

12 A nagyszentmiklósi kincs vizsgálata során tapasztaltak leírása: László–Rácz 1977, 164–168.

13 Bobrisznkoj 1914 és Erdélyi 1982 nyomán.

az írásjeles edényekkel kívánok foglalkozni, az ezüst edények egy részén ugyanis ilyennek tartható bekarcolások láthatóak.[14]

Hogy végül is mit jelenthettek egykor ezek a jelek, csupán találgatásokra szorítkozhatunk: valószínűleg a türk rovásírás körébe sorolhatóak, és talán tulajdonjegy karcolataként értelmezhetők. Ezek alapján úgy vélem, hogy eredetileg talán azonos tulajdonban lehetett a két türk típusú ezüstkorsó közül az egyik (amelyiknek a fenekén a karcolat volt: S260; *1. kép*), valamint az ezüstkelyhek öt díszítés nélküli, valamint öt fonatos-kannelúrás díszítésű csoportja közül hét darab (*2–3. kép*), amelyek körébe még egy ékkövekkel felszerelt (ám tulajdonjel nélküli) talpas kehely is tartozhatott. Az összesen így 11 ezüstkehely közül megfigyelésem szerint hét kehely szárának a belsejében látszott valamilyen bekarcolt jel (*4. kép*).

De hogy végül is milyen lehetett e jelek korabeli hangértéke, annak eldöntése sajátos szakértelmet igényel, ezért az ezüstedényeken fellelt karcolatok hiteles feloldása céljából Hakan Aydemir turkológus nyelvészhez fordultam, akinek (kissé szerkesztett formában) szó szerint idézett szakvéleménye a következő:

„A jelek közül három azonosítható biztonsággal: Az S261 számúnál kétfajta jel van. Az egyiknek a teteje balra, a másiknak pedig jobbra irányul. Mind a kettő nagy egyezést mutat két olyan jellel, melyek megvannak a kelet-európai rovás jelei között. Azonban mivel a kelet-európai rovásfeliratok zöme nincsen megfejtve, ezért a két jel hangértékéről biztosat nem lehet mondani.

Ezek közül (1) az első és az utolsó jel azonosnak tűnik az elistai bikakoponya-felirat jelei között található jellel, amelynek származási helye Elista (Kalmük terület), melyet Klyashtornyj és Vásáry közösen adtak ki 1987-ben.[15] A szerzők azonban nem kísérelték meg a felirat olvasatát, így nem tudjuk a szóban forgó jel hangértékét. (2) A középső jel is, amelynek a teteje balra felfelé tovább van húzva, kimutatható a kelet-európai jelek között. Azonban jelenleg nem tudnám megmondani, hogy ez a jel melyik rovásos tárgynál fordul elő. Ezen két jel valamelyikét látjuk az S262, S263, S266, S267, S268, S269 számúnál. Az S263 számúban a fordított Λ jel biztonsággal azonosítható, amely a magyarban az s-nek felel meg. Ez a jel előfordul különböző kelet-európai rovásfeliratokban; de megtalálható a székely ábécében, egy Keszthelyről előkerült szíjvégen és az Ermitázs egyik ezüstcsészéjén is. Az utóbbi kettőt meg lehet nézni Harmatta János cikkében.[16] Ez a jel megvan a tabi aranybújtatón is.[17] A jel tehát igen elterjedt. A többi jelről nem tudok mit mondani, mivel párhuzamait nem ismerem; de az S268 számúnál az A jel sem tűnik rovásjelnek."

ADALÉKOK A KÁRPÁT-MEDENCEI AVAR KORI ÍRÁSJELEK ÉRTELMEZÉSÉHEZ

Kitekintéssel a Kárpát-medencei avar kori korsókon és talpas kelyheken megfigyelhető rovásjelekre, amelyek a mala perescsepinói írásjeles korsóhoz és kelyhekhez párhuzamul szolgálhatnak, ezek egyik értelmezési lehetőségeként a fájdalmasan korán elhunyt Vékony Gábor (1944–2004) néhány olvasási javaslatát sorolom föl tanulmányom végén. Ilyenek például az ozora-tótipusztai ezüstkorsó feliratai (*5. kép*),[18] a kunágotai ezüstkorsó peremén levő felirat (*6. kép*),[19] a rovásjeles talpas kelyhek közül pedig a Kiskőrös-Vágóhídi-dűlő I.

---

[14] Az egyes edényeken megfigyelt jelek egymástól való távolsága arra utal, hogy nem tartozhattak össze; ez alól csupán egyetlen kehely volt kivétel (S262), ahol a három jel szorosan egymás mellett volt megfigyelhető, így feltehetően ezek egy rövid, de összefüggő jelcsoportot (azaz feltételezhetően egy konkrét jelentéssel bíró szót) alkottak (*4. kép 4*).

[15] KLJASTORNIJ–VÁSÁRY 1987, 171–179.

[16] HARMATTA 1992, 21–30.

[17] HARMATTA 1986, 57–72.

[18] VÉKONY 1987, 81–84; olvasata: '10 fér bele'.

[19] VÉKONY 1987, 85; olvasata: 'N. (a) neve'.

sírjában talált (*7. kép*),[20] illetve a Budapest-Tihanyi tér lelőhely 5. sírjából származó kehely (*8. kép*),[21] és nem utolsó sorban a nagyszentmiklósi kincs 22. és 23. számú aranykelyhe (*9–10 kép*).[22]

Epilógus[23]

A novoszibirszki cikkben szereplő kelyhes táblák (*11–12. kép*)[24] az idők során széles körben ismertté váltak annak ellenére, hogy a szóban forgó orosz nyelvű kötet Magyarországon csak kevés példányban volt elérhető. Kezdetben különlenyomatként, majd másolatban adtam át – a pályakezdő fiatal természetes tévedéseit is nyilván tartalmazó – tanulmányomat az általam nagyra becsült pályatársaimnak. Az évek múltán azután mindenhol csupán a kissé átdolgozott, ám az eredeti forráshelyre utaló idézés nélküli használatát tudtam csak regisztrálni a szakirodalomban.[25] A Magyar Nemzeti Múzeumban egy kis ideig vendégeskedő nagyszentmiklósi kincs köré rendezett 2002. évi kiállítás reprezentatív katalógusának angol és német nyelvű verziója az ábrák külföldi szakkörökben való elterjedését is biztosította.[26] Ezek nyomán még többen átvették az ábrákat,[27] eredeti forráshelyük azonban így már végképp homályba veszett.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom Merva Szabinának és Langó Péternek, hogy egy 2013. évi bulgáriai konferenciaút során meggyőztek arról, hogy a 28 éves koromban írott tanulmány „technikai okokból" kimaradt részét közzétegyem. Ezen a helyen is köszönetemet fejezem ki Petkes Zsoltnak az illusztrációk digitalizációjánál nyújtott segítségéért. Az írásjelek vizsgálatáért Hakan Aydemirnak tartozom köszönettel. Az idegennyelvű összefoglalásokat Magdaléna Seleanu (angol) és Jevgenyija Nyikolajevna Szimonova (orosz) készítette.

---

20 Vékony 1987, 86–88; olvasata: 'Puta ~ Buta' (személynév).

21 Nagy 1988, 99, Taf. 91: 5; a kelyhek fotói: címlap és Taf. 164; olvasata: '5' (öt) (Vékony 1987, 88). Meg kell jegyeznem, hogy az azonos sírban talált két kehely megcserélt talppal lett közölve.

22 László–Rácz 1977a, 162–163, 83–84. kép, valamint a 166. oldalon az összes rovásjeles felirat egyetlen (számozatlan) ábrán. Német nyelvű kiadása László–Rácz 1977b. Olvasatuk: a 22. kelyhen: 'üríts hevülő', a 23. kelyhen: 'üríts hevülő' és 'vízzel (legyen) tiéd' (Vékony 1987, 31–55).

23 Néhány sor arról a bevezetőben említett körülményről, ami okulásul szolgálhat az utánunk következő nemzedékek számára az egymás közötti kapcsolattartás formáihoz (nevezzük egyszerűen tudomány-etikus kommunikációnak).

24 Szentpéteri 1985, 19–20, I–II. ábra.

25 Kovács–Garam 2002, 97, 22. kép (B, C).

26 Kovács–Garam 2002a; Kovács–Garam 2002b.

27 Bálint 2004, 313, 123. ábra: B (bócsai típusú poharak), C (ozorai típusú kelyhek). A könyv német nyelvű változatában: Bálint 2010, 321, Abb. 123/B–C; majd Prohászka 2012, 73, 28. kép.

IRODALOM

ADAM 2002: *Archäologische Denkäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Hrsg.: Szentpéteri, J. Varia Archaeologica Hungarica 13. Budapest 2002.

BÁLINT 1989: Bálint Cs.: *Die Archäologie der Steppe*. Wien–Köln 1989.

BÁLINT 2004: Bálint Cs.: A nagyszentmiklósi kincs. *Varia Archaeologica Hungarica* 16a. Budapest 2004.

BÁLINT 2010: Bálint, Cs.: *Der Schatz von Nagyszentmiklós. Archäologische Studien zur frühmittelalterlichen Metallgefäßkunst des Orients, Byzanz' und der Steppe*. Varia Archaeologica Hungarica 16b. Budapest 2010.

BOBRINSZKOJ 1914: Бобринской, А. А.: Перещепинский клад. *Материалы по археологии России* 34 (1914) 111–120.

EFFENBERGER ET AL. 1978: Effenberger, A. (Hrsg.) – Maršak, B. – Zalesskaja, V. – Zaseckaja, I. – Bank, A.: *Spätantike und frühbyzantinische Silbergefäße aus der Staatlichen Ermitage Leningrad. Staatliche Sammlungen zu Berlin*. Ausstellungskataloge der Frühchristlich-byzantinischen Sammlung 2. Berlin. 1978.

ERDÉLYI 1982: Erdélyi I.: *Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében*. Budapest 1982.

GARAM 1976: Sz. Garam É.: Adatok a középavar kor és az avar fejedelmi sírok régészeti és történeti kérdéseihez (Zu den archäologischen und historischen Fragen der mittleren Awarenzeit und der awarischen Fürstengräber). *Folia Archaeologica* 27 (1976) 129–147.

GARAM 1993: Garam, É.: *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus der Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum*. Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archeologica 1. Budapest 1993.

HARMATTA 1986: Harmatta J.: Avar rovásírásos tárgyfeliratok. In: *Antik Tanulmányok* 32 (1985–1986) 1986, 57–72.

HARMATTA 1992: Harmatta J.: Rovásírásos feliratok avar szíjvégeken. In: Sándor K.: *Rovásírás a Kárpát-medencében*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 4. Szeged 1992, 21–30.

KLYASHTORNY–VÁSÁRY 1987: Klyashtorny, S. G. – Vásáry, I.: A runic inscription on a bull-skull from the Volga region. In: *Between the Danube and the Caucasus: Oriental sources on the history of the peoples of South-Eastern and Central Europe*. Ed.: Kara, Gy. Budapest 1987, 171–179.

KOMAR 2006: Комар, А. В.: Перещепинский комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников Восточной Европы VII – начала VIII в. In: *Степи Европы в эпоху средневековья* 5. Донецк 2006, 7–244.

KOVÁCS–GARAM 2002: *Az avarok aranya. A nagyszentmiklósi kincs*. Szerk.: Kovács T. – Garam É. Budapest 2002.

KOVÁCS–GARAM 2002a: *Gold der Awaren. Der Goldschatz von Nagyszentmiklós*. Red.: Kovács, T. – Garam, É. Budapest 2002.

KOVÁCS–GARAM 2002b: *The Gold of the Avars. The Nagyszentmiklós Treasure*. Eds.: Kovács, T. – Garam, É. Budapest 2002.

LÁSZLÓ 1955: László, Gy.: *Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars*. Archaeologica Hungarica 34. Budapest 1955.

LÁSZLÓ–RÁCZ 1977: László Gy. – Rácz I.: *A nagyszentmiklósi kincs*. Budapest 1977.

LÁSZLÓ–RÁCZ 1977a: László Gy. – Rácz I.: *Der Goldschatz von Nagyszentmiklós*. Budapest–Wien–München 1977.

MACULEVICS 1927: Мацулевич, Л. А.: Большая пряжка Перещепинского клада и псевдопряжки. *Seminarium Kondakovianum* 1 (1927) 127–140.

MARSAK–SZKALON 1972: Маршак, Б. И. – Скалон, К. М.: *Перещепинский клад (к выставке «Сокровища искусства Древнего Ирана, Кавказа, Средней Азии»)*. Ленинград 1972.

Mesterházy 1980: Mesterházy K.: *Nemzetségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál.* Budapest 1980.

Nagy 1988: Nagy M.: *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest*. Monumenta Avarorum Archaeologica 2. Budapest 1988.

Prohászka 2012: Prohászka P.: *Az ozoratótipusztai avar fejedelmi sírok (Die awarische Oberschichtsgräber von Ozora-Tótipuszta).* Opitz Archaeologia 5. Budapest 2012.

Róna-Tas 2001: Róna-Tas A.: Hol volt Kuvrat Bulgáriája? In: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás.* Magyar Őstörténeti Könyvtár 15. Szerk.: Felföldi Sz. – Sinkovics B. Szeged 2001, 67–87.

Szentpéteri 1985: Сентпетери, Й.: Ритуальная посуда в аварских погребениях. In: *Урало-алтаистика. Археология – Этнография – Язык.* Отв. ред.: Убрятова, Е. И. Новосибирск 1985, 17–23.

H. Tóth–Horváth 1992: H. Tóth, E. – Horváth, A.: *Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhagans.* Kecskemét 1992.

Vékony 1997: Vékony G.: *Szkíthiától Hungáriáig*. Szombathely 1997.

Werner 1984: Werner J.: *Der Grabfund von Malaja Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren*. Philosophish-Historisch Klasse, Abhandlungen Neue Folge, Heft 91. München 1984.

Wicker 2014: Wicker E.: *Nagyurak és vezérek. Híres avar leletek a Kiskunságból. A Kecskeméti Katona József Múzeum régészeti állandó kiállítása. Katalógus.* Kecskemét 2014.

Zalesszkaja et al. 1997: Залесская, В. Н. – Львова, З. А. – Маршак, Б. И.: *Сокровища хана Кубрата. Перещепинский клад.* Санкт-Петербург 1997.

Zalesszkaja et al. 1997a: Zalesskaja, V. – Lvova, Z. – Maršak, B. – Telyashev, R.: *The treasures of Khan Kubrat.* Sankt-Peterburg 1997.

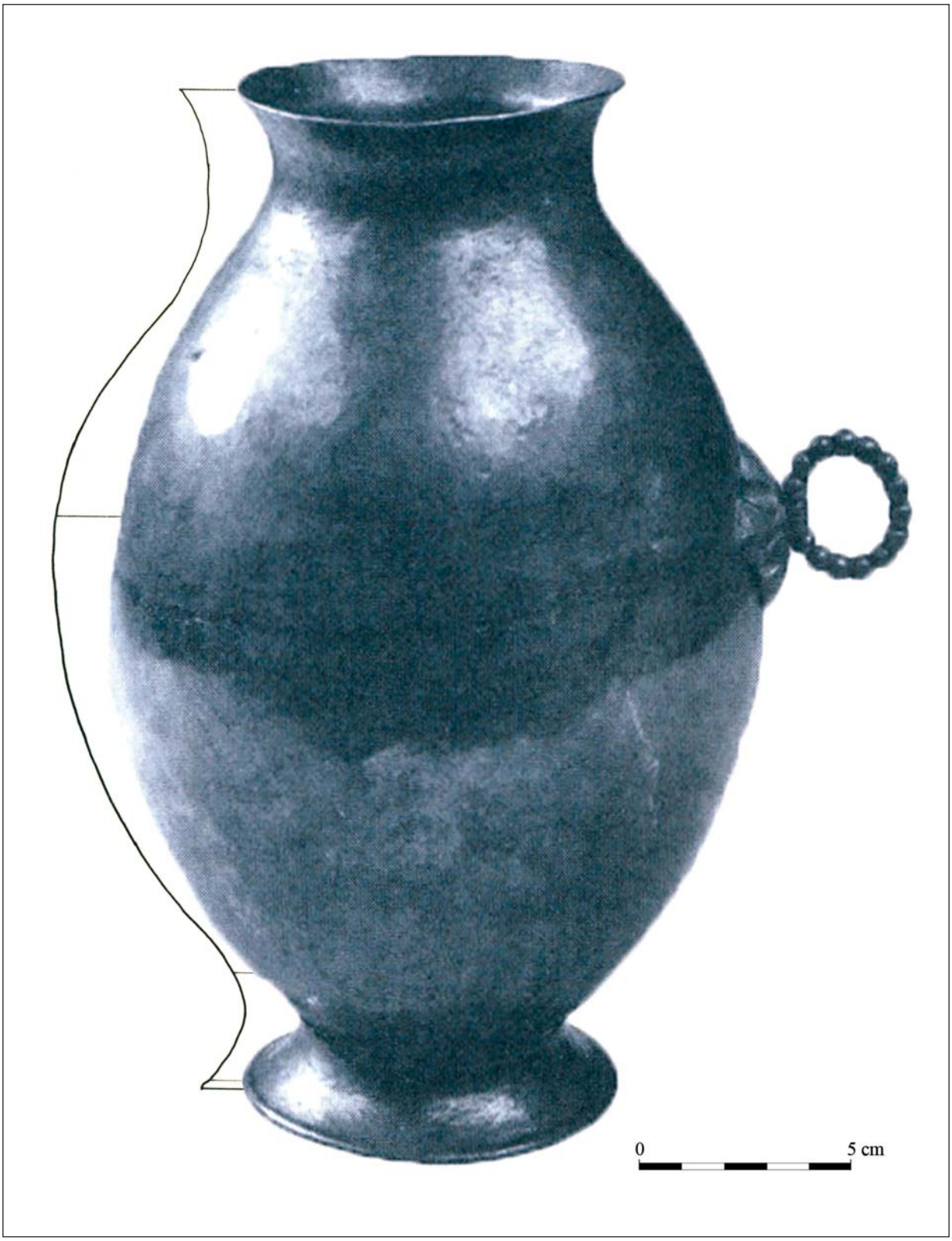
Zalesszkaja et al. 2006: Залеская, В. Н. – Лвова, З. А. – Маршак, Б. И. – Соколова, И. В. – Фонякова, Н. А.: *Златото на хан Кубрат. Перешчепинското съкровище. Държавен Ермитаж.* Санкт-Петербург–София 2006.

NOTES FROM LONG AGO ON AN UNUSUAL DISPLAY CASE IN THE HERMITAGE. MALA PERESHCHEPINA, 1912 – THE RUNIFORM SIGNS OF THE POLTAVA TREASURE

In spring 1978, when I was a fourth-year undergraduate student taking courses in archaeology and history at the Eötvös Lorand University in Budapest, I spent three months in Moscow at the Department of Archaeology of the Lomonosov University in Moscow. Towards the end of my stažirovka, German Alekseevič Fedorov-Davydov, the university's renowned and respected professor, provided me with a unique opportunity to take a study trip to the State Hermitage Museum in St. Petersburg (or Leningrad, as it was then called), where with permission from Zlata Aleksandrovna L'vova, I could examine the silver and gold tableware found at Poltava in 1912 (the site's modern Ukrainian name is Mala Pereshchepina). Two generations after the discovery of this magnificent treasure, I identified signs resembling the letters of runiform writing on the base of eight silver vessels. In November 1981, during another study trip, I met Boris Ilic Marshak, head of the Department of Central Asia and Caucasus of the Hermitage. I read a paper on my findings at a conference held in Novosibirsk in 1984; however, the conference volume published a year later did not include the drawings I had made of the runiform signs in question. This intriguing group of signs has remained unpublished despite the fact that the studies on the treasure would fill a smaller library. The study concludes with a discussion of the similar signs on the Avar-period jugs and goblets of the Carpathian Basin, which parallel the signs on the vessels of the Mala Pereshchepina Treasure.

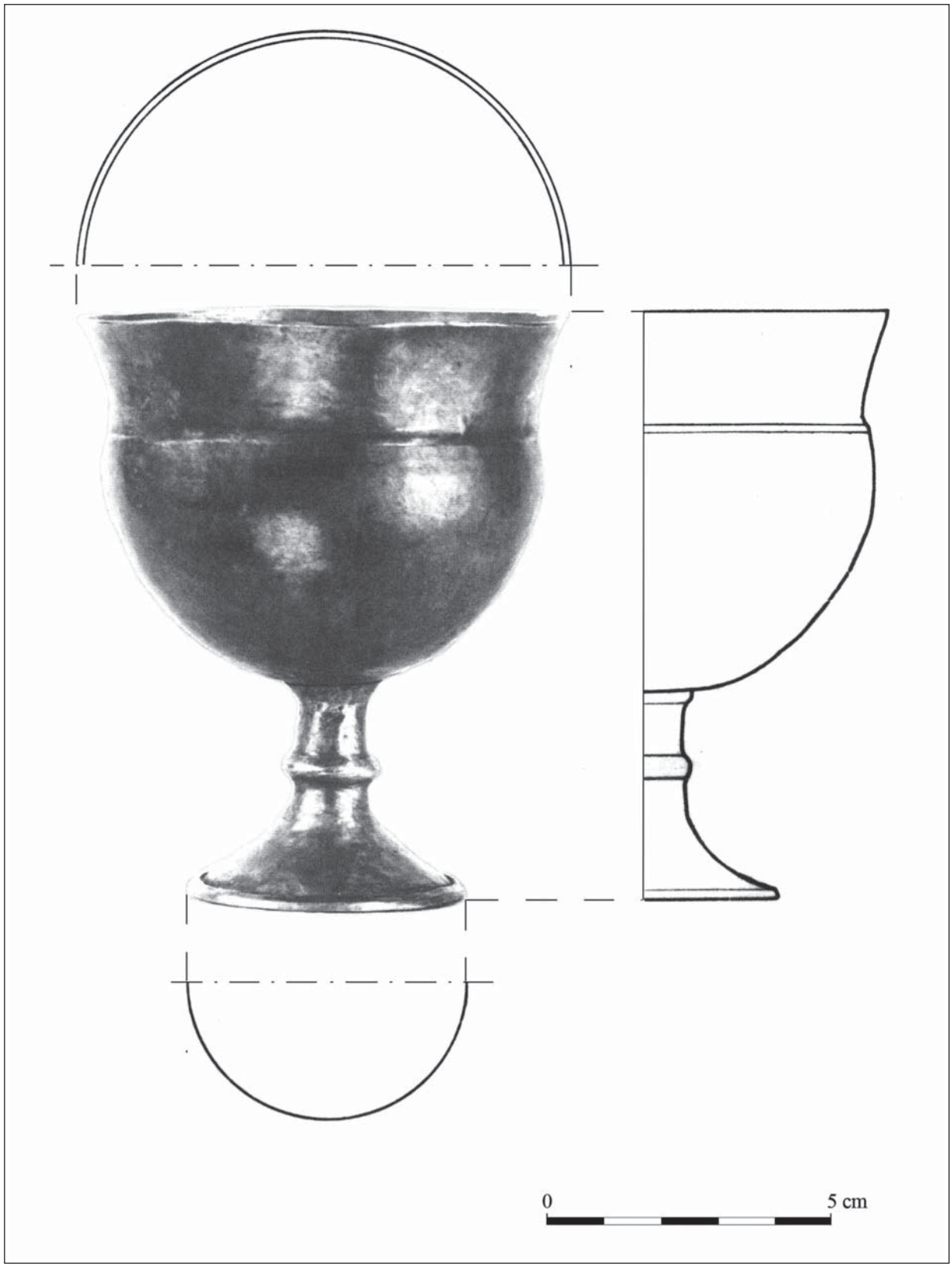
ЮНОШЕСКИЕ ЗАМЕТКИ ОБ ОСОБЕННОЙ ВИТРИНЕ НА ВЫСТАВКЕ В ЭРМИТАЖЕ. МАЛАЯ ПЕРЕЩЕПИНА, 1912 – СОБСТВЕННЫЕ ЗНАКИ Т.Н. ПОЛТАВСКОГО СОКРОВИЩА

Весной 1978 г., будучи студентом четвертого курса Научного университета имени Лоранда Этвёша, филологического факультета, кафедры археологии, я три месяца был стажером на кафедре археологии, Исторического факультета Московского Государственного Университета имени М. В. Ломоносова. В конце стажировки по инициативе известного профессора Г. А. Федорова-Давыдова я неделю провел в Ленинграде (в то время город носил это название), где изучал коллекции Государственного Эрмитажа. Именно тогда, получив разрешение З. А. Львовой, я ознакомился с сокровищем из Полтавы, которое увидело свет в 1912 г. (современное название по-украински Мала Перещепино) и состояло из золотых и серебряных столовых предметов. Причем, спустя 66 лет с момента их находки, на днищах 8 серебряных сосудов мною были обнаружены надписи. В ноябре 1981 г. во время следующей ленинградской командировки произошла моя встреча с Б. И. Маршаком в Отделе Восточных коллекций Государственного Эрмитажа. В 1984 г. на заседании в Новосибирске я сообщил собравшимся о своем открытии, между тем, в сборнике, вышедшем в 1985 г., отсутствовали изображения, приведенные мною в устной передаче. До сих пор эта чрезвычайно интересная группа знаков остается неопубликованной, между тем как самому сокровищу была посвящена обширная литература. В конце статьи я коротко коснусь аварских кувшинов и бокалов с руническими знаками с территории Карпатского бассейна, которые могут служить параллелями сосудам со знаками из Малого Перещепина.



1. kép. A mala perescsepinói írásjeles ezüstkorsó (S260) fotója (Zalesszkaja et al. 2006, Nr. 71. nyomán) és rajza (Bobrinszkoj 2014, tabl. 4. 4, illetve Marsak–Szkalon 1972, 14. nyomán rajzolta Léh Ernő)

Fig. 1. Photo (after Zalesszkaja et al. 2006, Nr. 71) and drawing (after Bobrinszkoj 2014, tabl. 1. 4 and Marsak–Szkalon 1972, 14 by Ernő Léh) of the silver jug with runiform signs (S260) of the Mala Pereshchepina Treasure



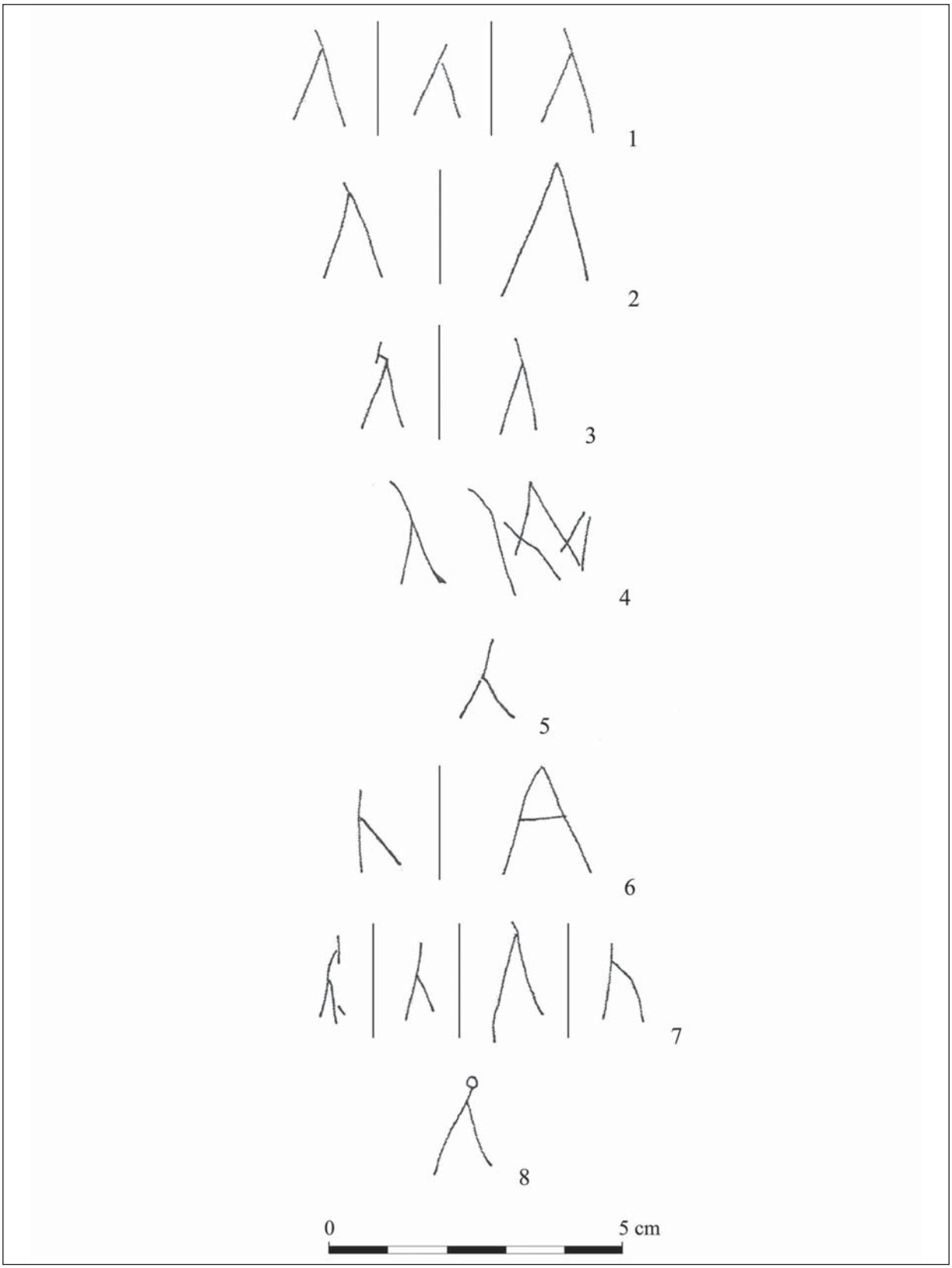
2. kép. A mala perescsepinói írásjeles, díszítés nélküli ezüstkelyhek (S261, S263, S267) egyikének fotója (ZALESSZKAJA ET AL. 2006, Nr. 78 nyomán) és típusrajza (BOBRINSZKOJ 2014, tabl. 7. 9. nyomán rajzolta Léh Ernő)

Fig. 2. Photo (after ZALESSZKAJA ET AL. 2006, Nr. 78) and drawing (after BOBRINSZKOJ 2014, Tabl. 7. 9 by Ernő Léh) of one of the plain silver goblets with runiform signs (S261, S263, S267) of the Mala Pereshchepina Treasure



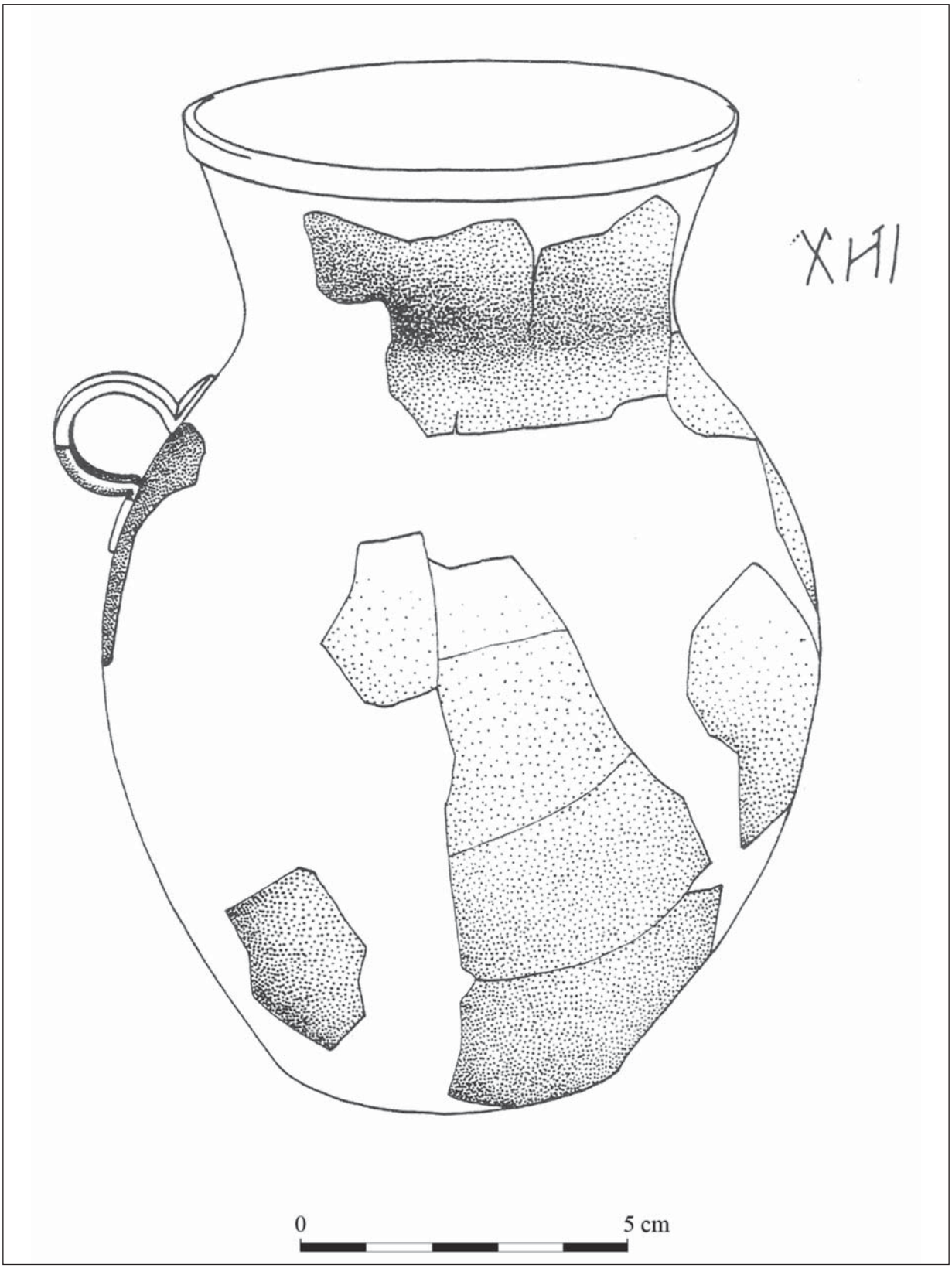
3. kép. A mala perescsepinói írásjeles, fonatos-kannelúrás díszű ezüstkelyhek (S262, S266, S268, S269) egyikének fotója (Zalesszkaja et al. 2006, Nr. 79. nyomán) és típusrajza (Bobrinszkoj 2014, tabl. 7. 12. nyomán rajzolta Léh Ernő)

Fig. 3. Photo (after Zalesszkaja et al. 2006, Nr. 79) and drawing (after Bobrinszkoj 2014, tabl. 7. 12 by Ernő Léh) of one of the tendril ornamented, fluted silver goblets with runiform signs (S262, S266, S268, S269) of the Mala Pereshchepina Treasure



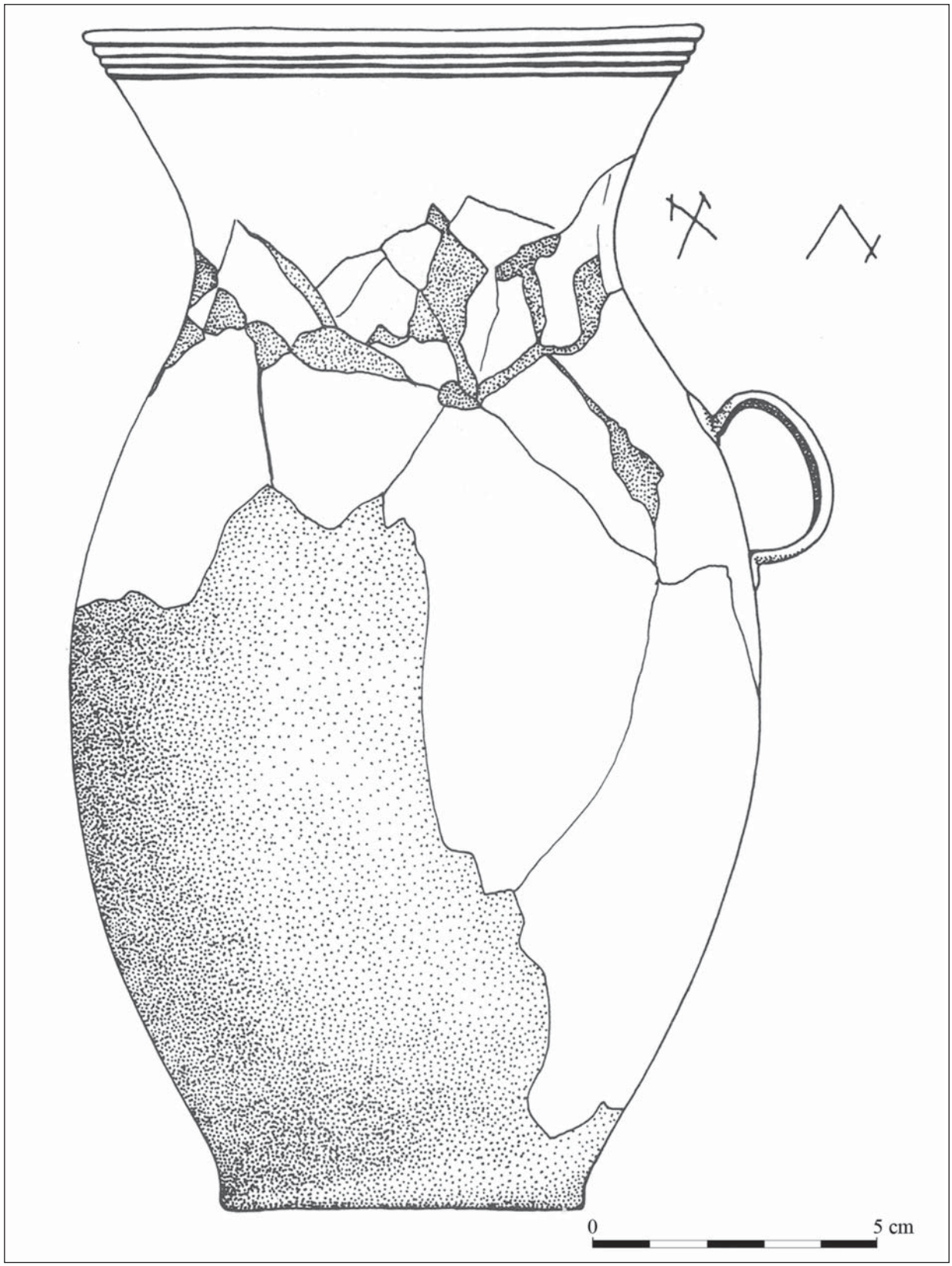
4. kép. A mala perescsepinói ezüstedényeken megfigyelt írásjelek összefoglaló rajza. 1: S261; 2: S263; 3: S267; 4: S262; 5: S266; 6: S268; 7: S269; 8: S260 (a szerző helyszínen készített rajzai alapján tussal kihúzta Léh Ernő)

Fig. 4. The runiform signs on the silver vessels of the Mala Pereshchepina Treasure. 1: S261; 2: S263; 3: S267; 4: S262; 5: S266; 6: S268; 7: S269; 8: S260 (drawn by Ernő Léh after on-spot drawings of the author)



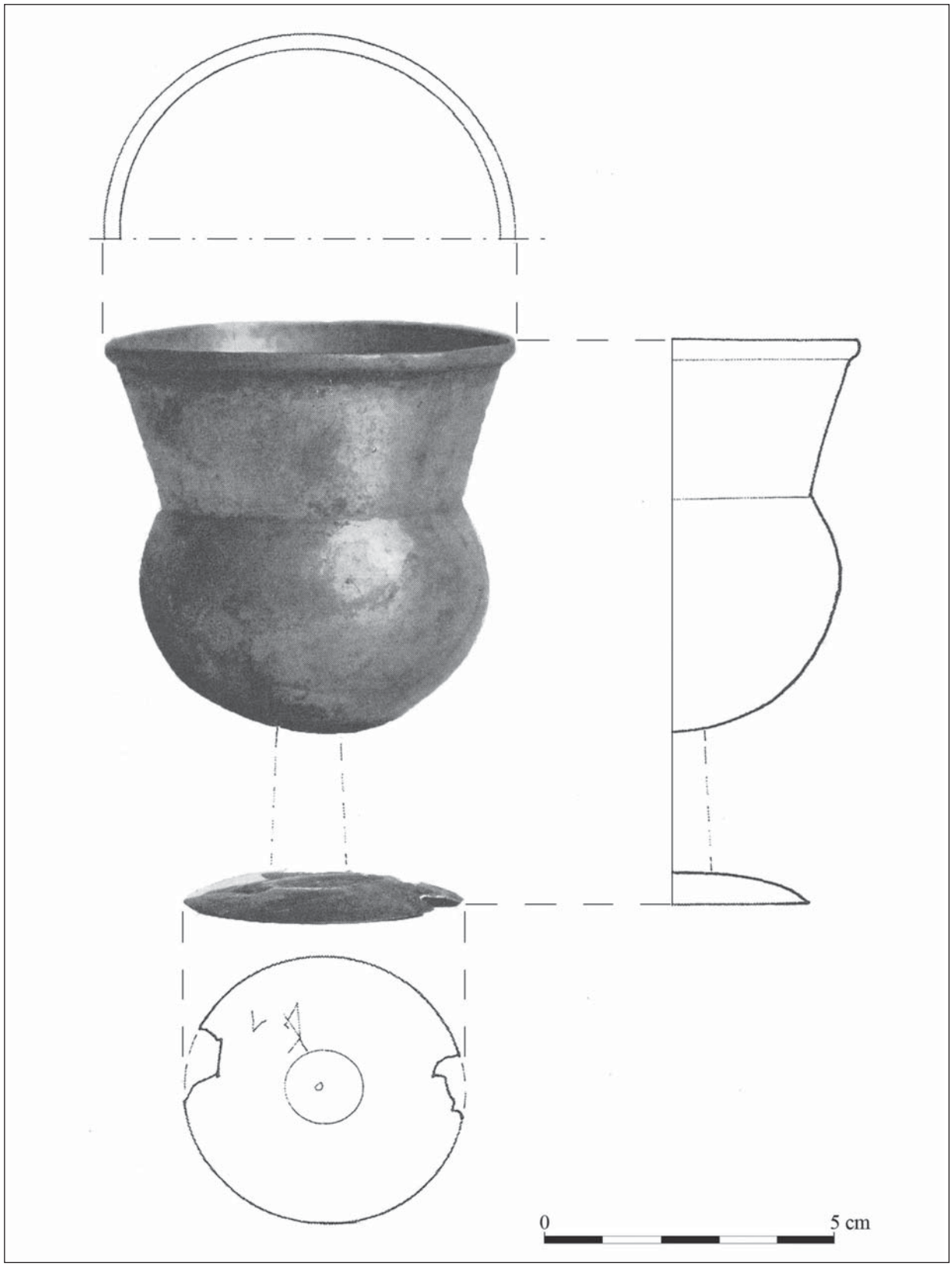
*5. kép. Az ozora-tótipusztai írásjeles ezüstkorsó rekonstrukciós rajza (*Prohászka *2012, 8. t. nyomán) és felirata (*Garam *1976, 144 és* Vékony *1997, 81 nyomán)*

Fig. 5. Photo (after Prohászka *2012, Fig. 8) and drawing (after* Garam *1976, 144 and* Vékony *1997, 81) of the silver goblet with runiform signs from Ozora-Tótipuszta*



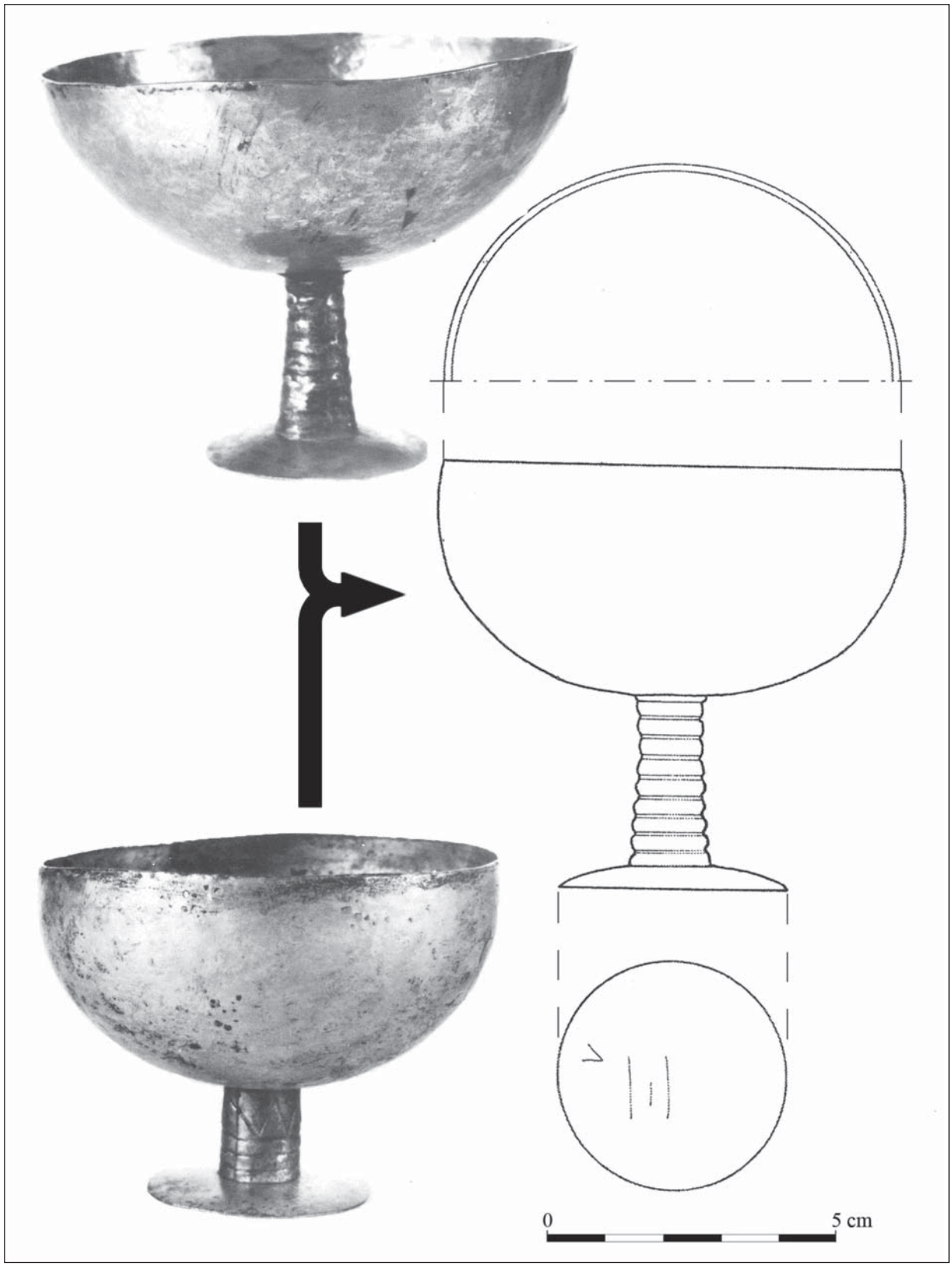
6. kép. A kunágotai írásjeles ezüstkorsó rekonstrukciós rajza (GARAM 1993, Taf. 163 nyomán) és felirata (VÉKONY 1997, 85 nyomán)

Fig 6. Reconstruction of the silver goblet with runiform signs from Kunágota (after GARAM 1993, Taf. 163) and the runiform signs (after VÉKONY 1997, 85)



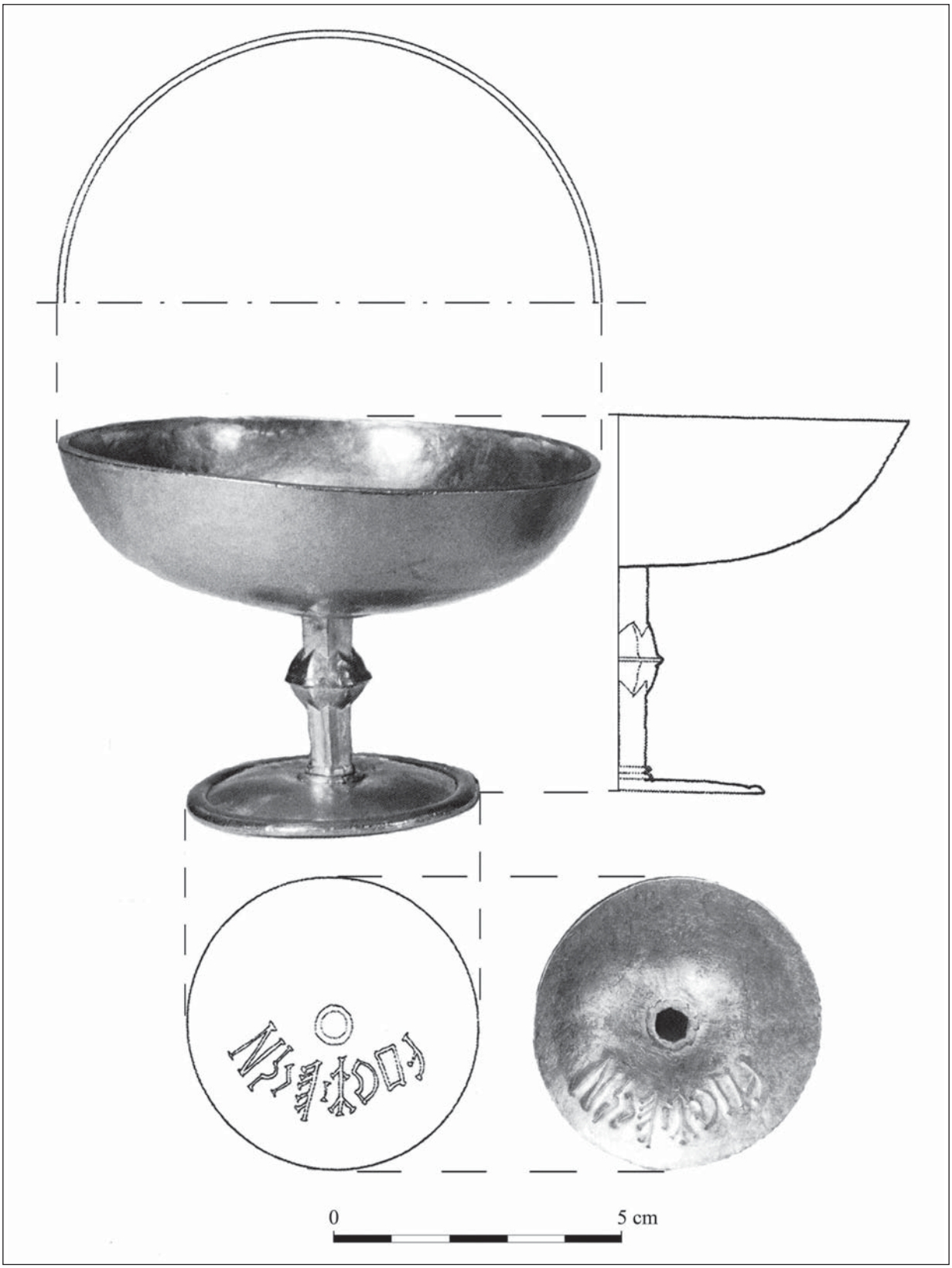
7. kép. A kiskőrös-vágóhídi-dűlői avar temető I. sírjában talált írásjeles ezüstkehely fotója (László 1955, Pl. I. 13a–b nyomán) és rajza (a szerző vázlata nyomán rajzolta Léh Ernő)

Fig. 7. Photo (after László 1955, Pl. I: 13a–b) and drawing (after the sketch of the author by Ernő Léh) of the silver goblet with runiform signs from Grave I of the Avar cemetery at Kiskőrös-Vágóhídi-dűlő



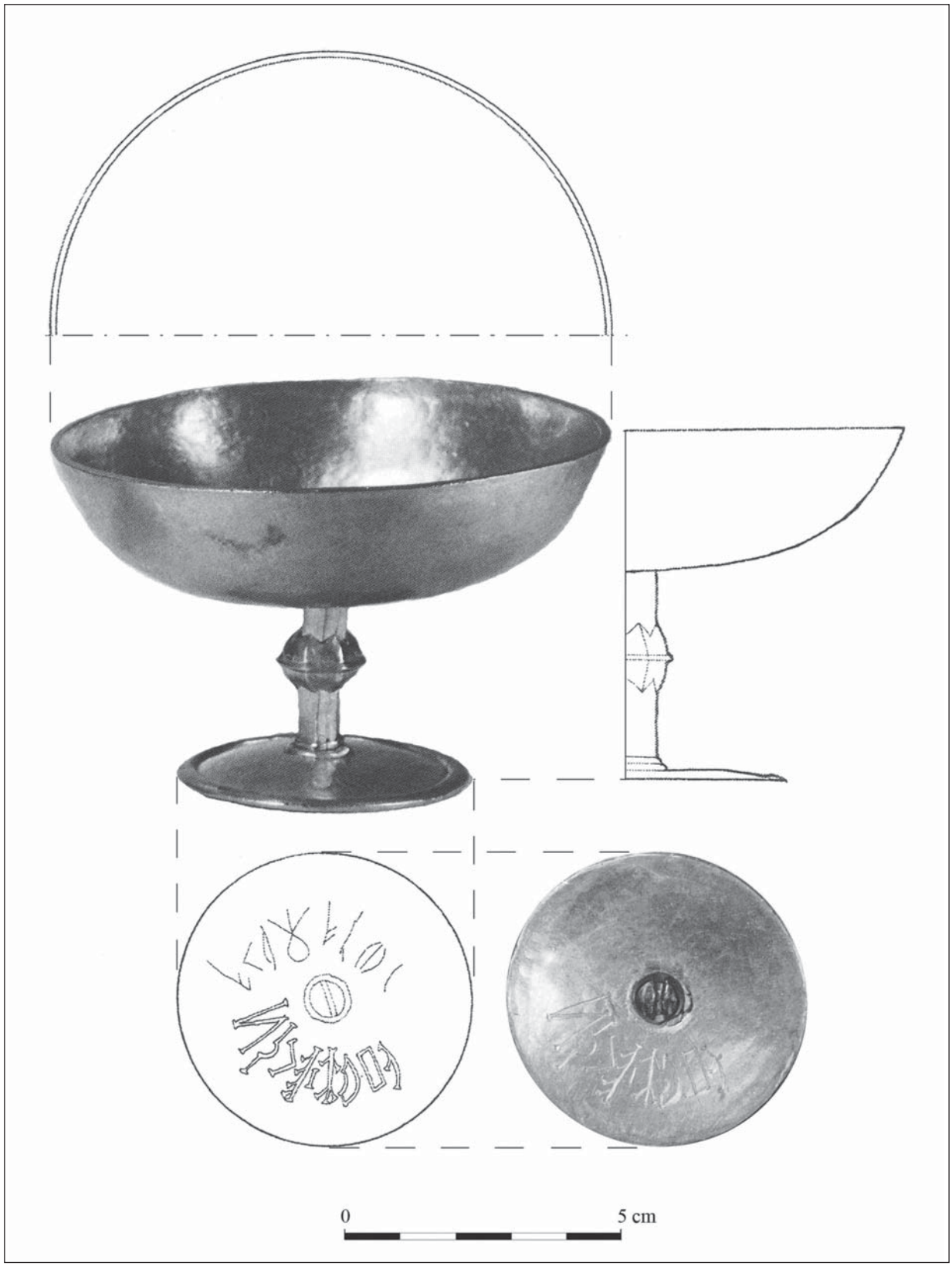
8. kép. A Budapest-Tihanyi téri avar lelőhely 5. sírjában talált írásjeles ezüstkelyhek fotói (NAGY 1988, Taf. 164. 1–2) és az egyik rekonstruált rajza (a szerző vázlata nyomán rajzolta Léh Ernő)

Fig. 8. Photo (after NAGY 1988, Taf. 164. 1–2) and drawing (after the sketch of the author by Ernő Léh) of one the silver goblets with runiform signs found in Grave 5 of the Avar burial site at Budapest-Tihanyi tér



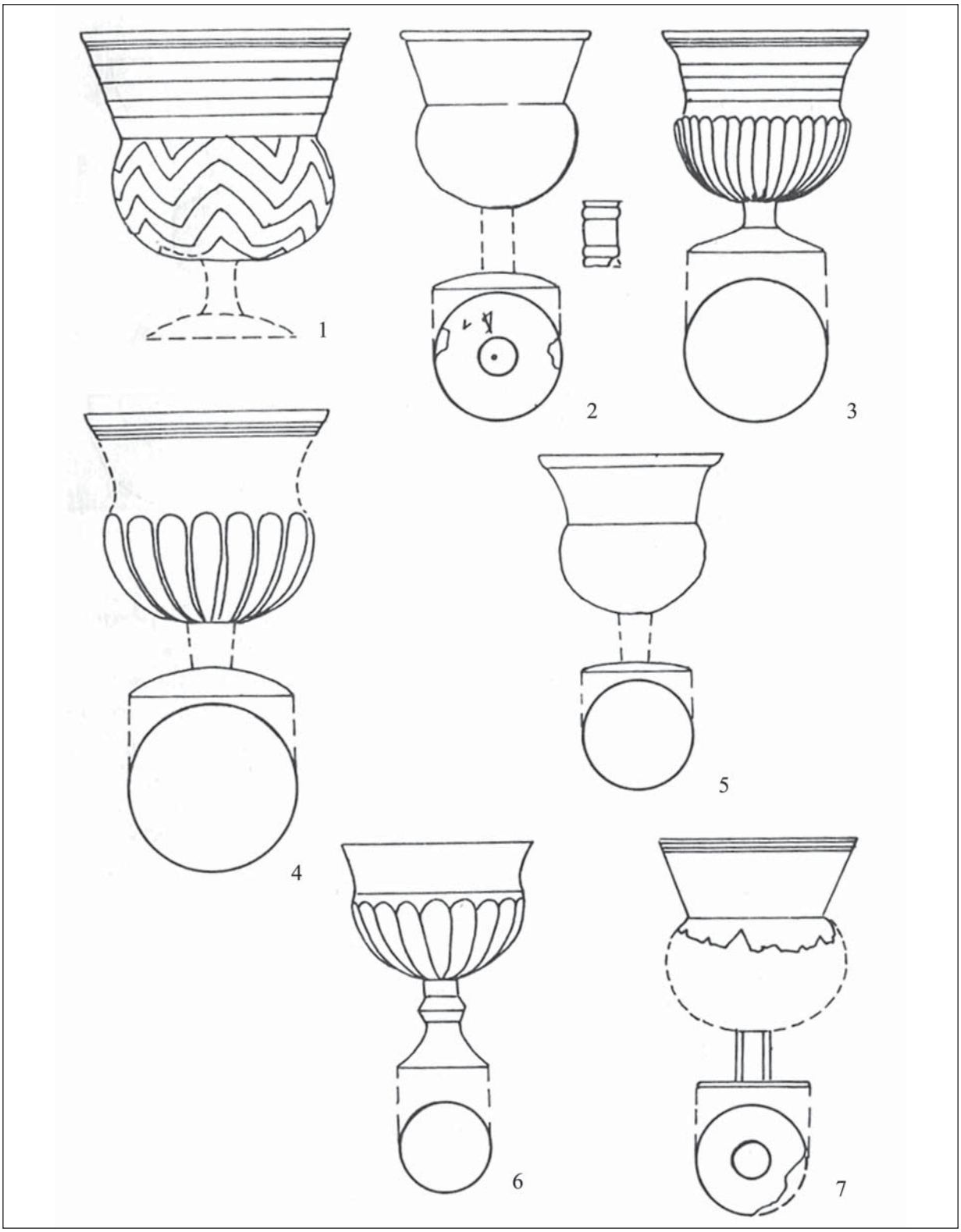
9. kép. A nagyszentmiklósi kincs 22. számú írásjeles arany kelyhének fotója (László–Rácz 1977a, 83–84. kép nyomán) és rajza (a szerző vázlata nyomán rajzolta Léh Ernő)

Fig. 9. Photo (after László–Rácz 1977a, Figs. 83–84) and drawing (after the sketch of the author by Ernő Léh) of the gold goblet with runiform signs (no. 22) of the Nagyszentmiklós Treasure



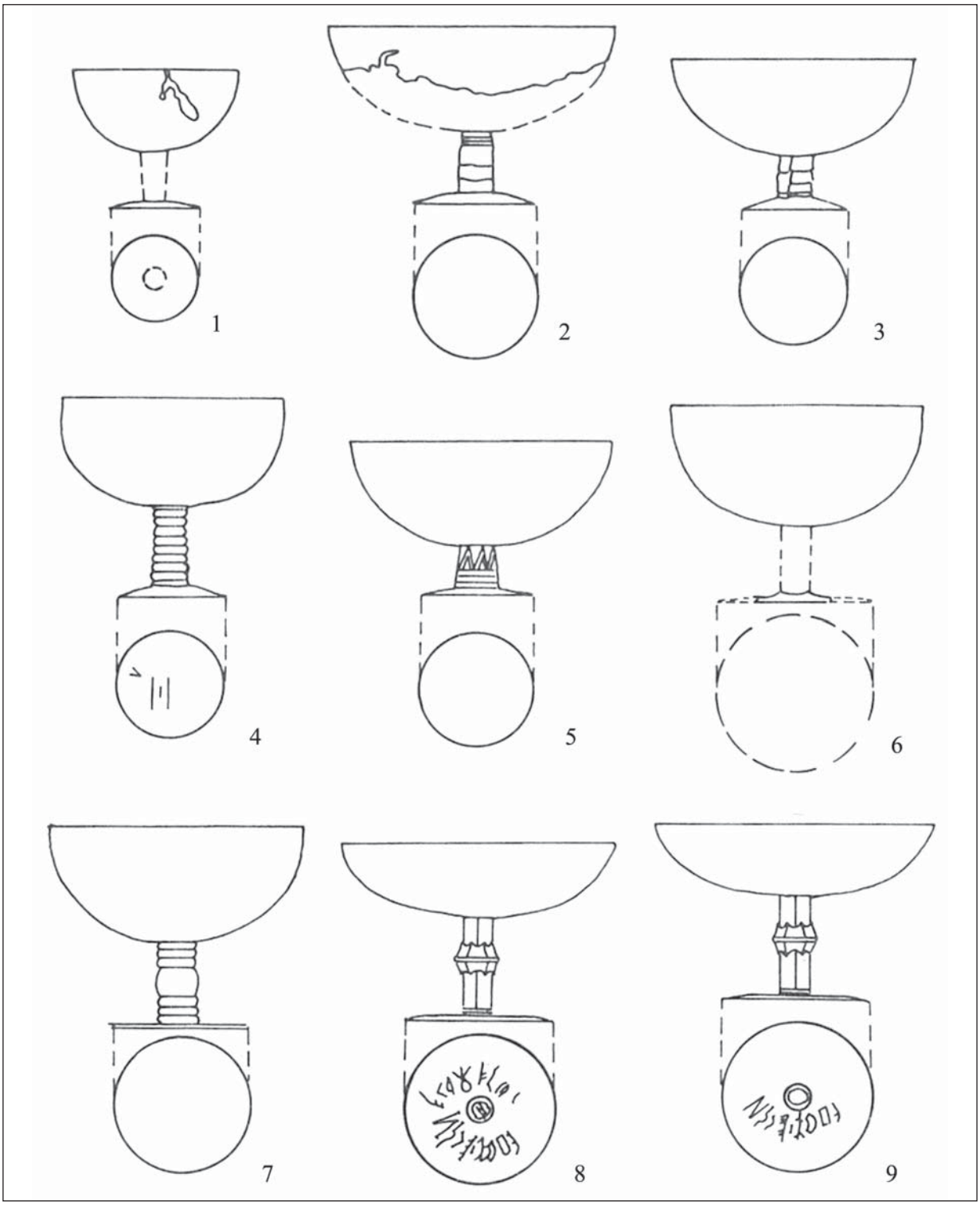
10. kép. A nagyszentmiklósi kincs 23. számú írásjeles aranykelyhének fotója (LÁSZLÓ–RÁCZ 1977a 162, 83–84. kép nyomán) és rajza (a szerző vázlata nyomán rajzolta Léh Ernő)

Fig. 10. Photo (after LÁSZLÓ–RÁCZ 1977a, Figs. 83–84) and drawing (after the sketch of the author by Ernő Léh) of the gold goblet with runiform signs (no. 23) of the Nagyszentmiklós Treasure



11. kép. A talpas kelyhek típustáblái az avar kori Kárpát-medencéből: kihajló peremű kelyhek. 1: Kunágota; 2: Kiskőrös-Vágóhídi-dűlő I. sír (a kehelyszár a IV. sírból került elő); 3: Bócsa; 4: Tépe; 5: Igar III. sír; 6: Zalésie; 7: Szeged-Átokháza (Szentpéteri 1985, I. ábra nyomán)

Fig. 11. Goblets of the Avar period from the Carpathian Basin: goblets with everted rim. 1: Kunágota; 2: Kiskőrös-Vágóhídi-dűlő, Grave I (the stem of the goblet was from the Grave IV); 3: Bócsa; 4: Tépe; 5: Igar, Grave III; 6: Zalésie; 7: Szeged-Átokháza (after Szentpéteri 1985, Fig. I)



12. kép. A talpas kelyhek típustáblái az avar kori Kárpát-medencéből: félgömb alakú kelyhek. 1: Ozora-Tótipuszta; 2: Želovce/Zsély 818. sír; 3: Želovce/Zsély 257. sír; 4–5: Budapest-Tihanyi tér 5. sír; 6: Szeged-Fehértó B 49. sír; 7: Zemianský Vrbovok/Nemesvarbók; 8: Nagyszentmiklós Nr. 23; 9: Nagyszentmiklós Nr. 22 (SZENTPÉTERI 1985, II. ábra nyomán)

Fig. 12. Goblets of the Avar period from the Carpathian Basin: goblets with semi-spherical cup. 1: Ozora-Tótipuszta; 2: Želovce, Grave 818; 3: Želovce, Grave 257; 4–5: Budapest-Tihanyi tér, Grave 5; 6: Szeged-Fehértó B, Grave 49; 7: Zemianský Vrbovok; 8: Nagyszentmiklós Nr. 23; 9: Nagyszentmiklós Nr. 22 (after SZENTPÉTERI 1985, Fig. II)

Hadak útján XXIV. Budapest – Esztergom 2015, 669–689.

AZ AVAR KORI FÉLGÖMB ALAKÚ ÉS ROZETTÁS LÓSZERSZÁMVERETEK

Csuthy András*

Absztrakt: *A cikk az avar kor egyik legáltalánosabb, elsősorban lószerszámdíszként funkcionáló verettípusához, a félgömbveretek és az egyszerűen csak rozettaként leírt veretek elemzéséhez nyújt támpontokat. Ezen kívül érinti a pajzs alakú, a piramis alakú és a háromkaréjos rozetták kérdéskörét is. Az anyaggyűjtés nem teljes, az értékelést egy nagyobb minta segítségével próbálom szemléltetni.*

Kulcsszavak: *Kárpát-medence, avar kor, lószerszámdísz*

Bevezetés

Félgömb alakú veretek alatt azon lószerszámdíszeket értem, melyek díszítetlenek, félgömb vagy gömbszelet formájúak és a lelőkörülmények alapján eredetileg a lószerszámzat egyes szíjait díszíthették. Ezzel szemben a rozetták különböző motívumokkal, esetleg áttörésekkel ellátott veretek, melyeknek az alakja is eltérhet a kör alakú veretektől olyannyira, hogy kivételes esetben négyzet is lehet. Elsősorban ezen utóbbiak a falerák közepén is előfordulhatnak, főként a felerősítő nitszeg eltakarásának céljából, illetve a díszítés fokozására.

Ezen veretek méreteikben is különbözhetnek egymástól, mind típusaikban, néha akár egy lószerszámzaton belül is. A késő avar kori öntött bronz és vasveretek között nagyméretű példányok is előfordulhatnak, melyeket nevezéktanilag nem különítettem el. Elemzésembe felvettem néhány a félgömbveretektől és rozettáktól eltérő verettípust, a gúla és a pajzs alakú rozettákat is. A keltezéseknél Jozef Zábojník relatívkronológiai rendszerét használtam.[1]

A félgömb alakú veretek és rozetták kérdéskörével ismereteim szerint eddig egyetlen kutató sem foglalkozott külön tanulmányban, különböző leletegyüttesek előkerülésekor azonban összefoglalták a kérdéskört. Ezek közül megemlítendő elsősorban a Csóka-Tűzköveshalom/Čoka (Srb) temetőjének,[2] illetve az iváncsai[3] és a szegvár-sápoldali lovas sírok[4] elemzése, amely során az egyes szerzők a kora avar kori lószerszám díszítését is rekonstruálták a nagy számban előkerült félgömb alakú veret és rozetta elhelyezkedése alapján. Ezen rekonstrukciókból kiindulva a kora és közép avar kori lószerszámzatra jellemző lehetett a nagyszámú veret kettős sorba való rendezése, melyet a belső-ázsiai ikono-

* Duna Menti Múzeum/Podunajské Múzeum v Komárne, 94505 Komárom/Komárno, Nádor u. 13./Palatinova 13. andraskn@gmail.com

1 Kora avar kor (FA) 650 előtt, közép avar kor I. (MA I) 650–675, közép avar kor II. (MA II) 675–700, késő avar kor I. (SPA I) 700–720, késő avar kor II. 720–750, késő avar kor III. 750–780, késő avar kor IV. 780–800 (825) (Zábojník 1991, 248).

2 Kovrig–Korek 1960.

3 Bóna 1970.

4 Bóna 1979; Bóna 1980, 55, 61–65.

gráfiai ábrázolások csak megerősíthetnek.[5] Ehhez hasonló félgömb alakú veretek kettős sorba való rendezése a Távol-Keleten legalább a Kr. e. 3. századtól ismert, ilyen elrendezésben tűnnek fel a veretek a terrakotta hadsereg lovain is.[6]

A veretek felosztása

Méreteik alapján nem különítettem el a félgömb alakú vereteket, ennek a rozetták esetében sem láttam szükségességét, hiszen a nagy késő avar kori példányoknak ugyan ismertek kisebb változatai ugyanabból a leletegyüttesből, de szinte mindegyik egyedülálló készletet képez. A préselt rozetták esetében azonban szükségesnek véltem bizonyos formai és díszítési jellegzetességek alapján típusok elkülönítését. Erre az egyszerű virágszirmot (?) ábrázoló préselt rozetták esetében – a szirmok száma alapján – már volt példa a korábbi szakirodalomban.[7]

Külön értékeltem tehát a félgömb alakú vereteket (A1; *1. kép 1*), a lapos fedelű, félgömb alakú vereteket (A2; *1. kép 2*), a préselt rozettákat (B; *1. kép 3–5*), az öntött rozettákat (C; *1. kép 6*), a vasvereteket (D; *1. kép 8*), az öntött, négyzet alaprajzú, gúla alakú vereteket (E; *1. kép 9–10*), illetve a pajzs alakú préselt rozettákat (F; *1. kép 14*). Ezeken kívül érintem még a háromkaréjos lószerszámvereteket is (G; *1. kép 11*).

A préselt rozetták díszítésük alapján felosztható a legelterjedtebb szirmos rozettákra (B1; *1. kép 3–5*), vörösmarti (B2; *1. kép 12*),[8] zsitvatői (B3; *1. kép 13*),[9] dunaújvárosi (B4; *1. kép 15*),[10] hortobágyi (B5; *1. kép 16*),[11] gadóci úti (B6; *1. kép 28*)[12] típusra, stb. Az öntött rozetták között teljes (C1) és áttört (C2; *1. kép 6–7*) darabok különböztethetőek meg.[13] Igaz ugyan, hogy a szirmos rozettákhoz nagyon közeli a Jutas 130. sírjában előkerült 10 darab rozetta, mégis enyhén eltérő a belső gyöngysoruk.[14] A tegezt díszítő rozetták[15] eddigi ismereteink szerint laposabbak[16] (*1. kép*), ezért ezeket a felosztásnál nem vettük figyelembe.

Kora avar kori veretek

A félgömb alakú veretek és rozetták nagy számban előbb a kora avar kori lovak szerszámzatának díszítéseként tűnnek fel.[17] Számos esetben ismert a félgömb alakú veretek

---

5 Ezt már Bóna István meggyőzően bizonyította és javította a korábbi rekonstrukciós hibákat, ld. az előző jegyzetet. Nem zárható ki a szasszanida származtatás sem, bár ebben az esetben az egyelőre kérdéses, hogy melyik kultúrkör hatott a másikra (BÁLINT 1990, 91).

6 XIAOCONG 2006, 102, 108–111.

7 JUHÁSZ 1995, 428.

8 Verőtöve Biskupija-Pliskovból ismert (*2. kép 2*).

9 Például Budakalász-Dunapart 93. sír, Dunaradvány-Zsitvató/Radvaň nad Dunajom-Žitavská Tôň (Sl) 1. és 3. sír, Solymár-Dinnyehegy 20. sír, Zamárdi-Rétiföldek 456b. sír. A motívum a lapos, öntött övvereteken is megjelenik, például Kölked-Feketekapu B 419. sírjában.

10 Pl. Dunaradvány-Zsitvató V. és 1. sír, Dunaújváros szórvány, Rákóczifalva-Kastélydomb 4. sír (?).

11 Pl. Dunaradvány-Zsitvató XXIV. sír, Hortobágy-Halastó.

12 Pl. Komárom-Gadóci út/Komárno-Hadovce (Sl) 12. sír.

13 Pl. a felsődiósi kincslelet/Horné Orešany (Sl); részleteiben közöletlen, ld. a 2014/2015-ös nagymorva kiállítást Brünnben, Prágában és Pozsonyban (Veľká Morava a počiatky kresťanstva), illetve a kiállítás katalógusát.

14 RHÉ–FETTICH 1931, 28, Fig. VI. 14–19.

15 KOVRIG 1957, 129–130.

16 Hajdúdorog-Városkert 1. sírjában csak egy darab szirmos rozetta került elő a tegezveretek között.

17 BÓNA 1980, 62; KISS 1996, 244, Fig. 38. 140: a préselt szirmos rozetták használatát a közép avar korig keltezte.

ezüstözése,[18] míg a rozettákat elsősorban aranyozták.[19]

Eddig a legnagyobb számban Gyönk-Vásártér 130. (96 db), Csóka-Tűzköveshalom 45. (77 db) és Deszk G 8. (74 db) sírjából ismertek; csak ezek után következnek számban például Iváncsa, Mezőfalva-Vasútállomás 20. sír (40 db, közöletlen), Rácalmás-Rózsamajor 121. sír (56 db, közöletlen), Szebény II. 9. sír (kb. 30–40 db) és Szegvár-Sápoldal (kb. 90+38 db) leletei.[20] Természetesen ezek nem feltétlenül a legnagyobb darabszámú leletegyüttesek, hiszen számos esetben a ló temetét is megbolygatták a sírrablók. Keltezésük szempontjából fontosak a préselt szíjvégek (például fonatmotívummal, rácsmintával, esetleg díszítetlenek, vagy rojtmintásak), melyek gyakori kísérőleleteik a lószerszámzaton.[21]

A félgömb alakú veretek préselőmintái, illetve bronzból és ólomból készült negatív formái[22] Fönlakról és Kunszentmártonról különböző méretekben, a rozettáké az említetteken kívül Biskupijából, Gátér-Vasútállomás 11. sírjából, Rákóczifalva-Kastélydomb B sírjából (szíjvég verőtővel), Ringelsdorfból és Szentesről szórványként ismertek (*2. kép 1–7*).

A préselt rozetták eredete egyelőre nem tisztázott. A Kárpát-medencétől keletre elsősorban Glodoszból, számos egyéb párhuzammal (rojtos végű veret, zabla- és kengyeltípus) és Mala Perescsepinoból ismertek.[23] Bóna István szerint a szirmos rozetták bonyolultabb mintái Közép-Ázsiában a 4–6. században elterjedő lótuszsziromdíszek változatai.[24] Az általa felhozott párhuzamok azonban ikonográfiai ábrázolások, melyek megfelelői egyelőre régészeti anyagból számomra nem ismeretesek.

Közép avar kori példányok

A közép avar korba elsősorban azokat a rozettákat sorolhatjuk, melyek díszítésében feltűnik az akantusz motívum (*1. kép 18*). A motívum megjelenésének ideje, Hajdúnánás-Fürj-halom-járás 12. sírjának ^{14}C-es eredményei és a II. Konsztansz és IV. Konstantin érme alapján a közép avar korra tehető.[25] Ezen motívum szórványosan a késő avar korban is megjelenik, de elsősorban mégis a közép avar korra jellemző.[26]

A közép avar kori veretek formailag is tarkább skálát alkotnak, mint a kora avar kori darabok, hiszen megjelenik a négyzet alapú tálas (gúla alakú) rozetta típusa[27] is, de nemcsak mint lószerszámveret. Ezen kívül az aranyozást is tovább alkalmazták rajtuk.

A préselt rozettákkal előfordulnak pajzs alakú rozetták is.[28] Ezek helyét – Mala Perescsepino László Gyula féle rekonstrukciójából kiindulva – a szügyelőszíjra feltételezték, ez

---

18 Pl. Budapest XXI. Csepel-Háros-Cementgyár, Cikó, Deszk G, Előszállás-Öreghegy, Gátér-Vasútállomás, Gerla-Szakácsföld, Gyönk-Vásártér, Törökbálint, Zamárdi-Rétiföldek stb.

19 Rácz–Szenthe 2009, 328. Pl. Csóka-Tűzköveshalom, Káptalantóti-Bodók, Törökkanizsa.

20 Ld. Bóna 1980, 63. A lista bizonyára bővíthető.

21 Rácz–Szenthe 2009, 328; vö. Csuthy 2013, 113. Pl. Verbász/Vrbas (Srb). Zamárdiban félgömb alakú veretekkel és rozettákkal is előfordulnak.

22 Negatív formák használatához ld. Radics 2008, 331.

23 Erdélyi 1982, Fig. 11. 13; Bálint 1995, 295.

24 Bóna 1980, 62, 213. j.

25 Rácz–Szenthe 2009, 329.

26 Pl. Bugyi-Ürbőpuszta (?), Budapest-Csepel-Háros (gúlaveretek), Hajdúnánás-Fürj-halom-járás, Pécs-Köztemető, Solymár-Dinnyehegy (gúlaveretek), Zamárdi-Rétiföldek.

27 Pl. Balmazújváros-Hortobágy-Árkus (?), Budapest XXI. Csepel-Háros II. Rákóczi F. útja, Komárom-Hajógyár/Komárno-Lodenica (Sl) 78. és 139. sír, Solymár-Dinnyehegy 20. sír, Zamárdi-Rétiföldek 1345. sír.

28 Bácsújfalu/Selenča (Srb), Gátér 193. sír, Mala Perescsepino, Rákóczifalva-Kastélydomb 19. sír, Törökbálint 1. sír, Zamárdi-Rétiföldek 1117. sír.

azonban az újabb leletek alapján kevésbé valószínű. Alkalmazásuk elsősorban a fejhámon lehetett.[29] A rákóczifalvi akantuszdíszes és a törökbálinti példányokat leszámítva valószínűleg mind aranyozott volt.

Ozora-Tótipuszta lószerszámvereteihez nem kívánok hozzászólni, hiszen ezt már a vezérleletet elemző számos kutató[30] megtette. Ezen lószerszámveretek ismereteim szerint azonban ma is ismert párhuzam nélküliek.

KÉSŐ AVAR KORI PÉLDÁNYOK

A késő avar kori példányok többsége öntött, áttört bronz rozetta, azonban számos esetben ismert aranyozásuk is. Ezüstözés helyett az ónozás bukkan fel a késő avar kor elején, főként a lapos vereteken.[31] Előfordulnak vasból készült példányok is,[32] ezek mindegyike a késő avar kor utolsó két fázisára keltezhető. Az áttört típusok közül számos esetben előfordulnak a kaganátus északnyugati peremén kívülről, Morva- és Csehország területéről szórványleletként.

Egyes veretek díszítése növényi formákat idéz, mint a négyes elrendezésű préselt példányok (*1. kép 17*),[33] míg az öntött példányoknál például palmetta díszítést alkalmaztak (*1. kép 20–21*).[34] Elképzelhető a pitvarosi veretek alapján (*1. kép 7*), hogy eredetileg a palmetta díszítés egyszerűsödött.

EGYÉB TÍPUSOK

Elsősorban előkerülési helye miatt érdekes a lapos fedelű, félgömb alakú veret (A2 típus; *1. kép 2*), melyet Biatorbágy-Budapark, Dunaradvány-Zsitvató, Komárom-Gadóci út és Komárom-Hajógyár temetőiből ismerünk, illetve Mikulčiceről. Ugyanilyen típus kerülhetett elő a híres kiscsepcsényi leletből[35] is, ezért ennek – ha nem is meggyőző – de keltező értéke lehetne.

Néhány kígyómotívumos öntött rozetta is előfordul a késő avar kori leletanyagban, elsősorban előkelők lovain.[36] Értelmezésük szerint, melyet nehezít a leletanyag többségének közöletlensége, óvó-védő szerepük lehetett.

Nem térek ki külön a kétkaréjos veretekre, melyeket szintén öntött, áttört rozetták, illetve lapos rozetták alkotnak. Ezen tárgytípust már Garam Éva, majd Kiss Gábor is elemezte.[37] Eddig csak egy ezüstveret ismert, a többi aranyozott lehetett. Különálló rozettákkal együtt is előfordulnak a késő avar kor II. és III. fázisában.

Nagy számban (54 db aranyozott rézveret) került elő Dunaradvány-Zsitvató XXVI. sírjából egy háromkaréjos préselt veretfajta (*2. kép 8*). A sírban való előkerülésük alapján valószínűleg a szíjazat minden részét díszíthették.

---

29 BÁRDOS 2000, 137 (helyes sírszám: 1117.). Más elhelyezést javasolt a szügy- és farhámon Bálint Csanád a Louvre, Dep. Antiquités orientales 21405. számú szasszanida lószerszámveret-készlet számára (BÁLINT 1990, 91–92).

30 Legutóbb Bóna István, illetve Garam Éva foglalkoztak alaposan a lelettel és összefüggéseivel.

31 Komárom-Hajógyár 107. sír sziromveretek (késő avar kor I; TRUGLY 2008, 100), 111. sír lapos veretek (késő avar kor II), 132. sír laposveretek (késő avar kor II).

32 Pl. Alsógellér-Halomdomb/Holiare (Sl) 115. (késő avar kor III), Dunaradvány-Zsitvató XXXI. (késő avar kor III), Komárom-Hajógyár 78. (késő avar kor IV), 79. (késő avar kor IV) és 134. (késő avar kor III), Pitvaros-Víztározó 51. (késő avar kor IV), Szentes-Kaján 134. (késő avar kor III) és Vörs-Papkert 307., valamint 347. sír, stb.

33 CSUTHY 2015, in print.

34 Vö. BUDINSKÝ-KRIČKA–TOČÍK 1984, Fig. 5. 4–6.

35 EISNER 1933, Fig. XCVI. 12.

36 SZENTPÉTERI 1993, 228, 233, 250, 268. Pl. Budakalász-Dunapart 200. sír (?), Kaposvár-Toponár Sz39. és Sz52. sír (1. kép 19), Királyhida/Bruckneudorf (A), Mikulčice-Valy.

37 KISS 1993.

Ilyen nagy számban még ennek a típusnak az esetében sem ismerek azonos vereteket a késő avar korból.

Háromkaréjos veretek nem csak a lószerszámdíszek közül kerültek elő (*2. kép*), számos példány az övgarnitúra részét képezhette.[38] Káptalantóti-Bodók 20. sírjában akantuszlevél díszítésű[39] veret is előkerült, ez a motívum is a típus korábbi megjelenését valószínűsítheti. A keltezésük alapján nem feltétlenül alkotnak egy verettípust. Többségük ezüstlemezből készült, némelyik leletegyüttesben aranyozott darabok is előfordultak.

Négykaréjos (esetleg öt-?) veretek is ismertek a lószerszámdíszek között, azonban értelmezésük gyakran nem egyértelmű. Mivel a témában nemrégiben egy leletegyüttes (Tiszavasvári-Kashalmi dűlő 34. sírja) közlésével tisztábban láthatunk, a részletes elemzéstől most eltekintek.[40]

Félgömb alakú veretek és rozetták alkalmazása falerákon

A falerák többségének közepén fellelhetőek a félgömb alakú díszek, illetve áttört rozetták, melyek a díszítés fokozására és a felerősítő nitszeg eltakarására szolgáltak. A félgömb alakú veretek díszítései közül kiemelendő a négyes elrendezésű, körbefutó növényi motívum (indavirág),[41] mely a kalapos falérák díszítésén is megfigyelhető.[42] Felbukkan azonban a négyosztatú palmetta díszítés is.[43] A tausírozott vasfalerák némely rozettája egyedi, az értékelhető leletek alapján a falera díszítését követi. Néhány esetben előfordult öntött áttört[44] és négyes elrendezésű rozetta is.[45]

Nem falerákon kerültek elő, de hagyományosan a kutatás hozzájuk rendeli a két blatnicai „gombot" is. Díszítésük két sor csavarodó ágacska. Egyetlen eddig ismert párhuzama Stará Kouřim 113A gyereksírjából származik. Maga a motívum első látásra a nagyszentmiklósi körbe utalná a leleteket (a 20. tál díszítőmotívumával mutat hasonlóságot), de sokkal szélesebb kultúrkörben is ismert, mint pl. a Hohenberg-típusú veretek között. Az eddigi előkerülési helyeik is nagyfokú óvatosságra intenek.

A kései példányok között figyelmet érdemelnek a gajari/Gajary (Sl) öntött falerákon lévő díszgombok is, melyek pontos párhuzamát eddig nem ismerem. Feltehetően a legkésőbbi példányok sajátja, hogy a késő avar kori övveretek miniatürizációjával ellentétben a rozetták méretei megnövekednek.[46]

---

38 Pl. Alsógellér, Aradi, Berekfürdő, Bóly-Sziebert puszta A, Halimba, Kiskőrös-Vágóhíd, Kölked-Feketekapu A, Pókaszepetk, Sály-Vízoldal, Solymár-Dinnyehegy, Zamárdi-Rétiföldek és Zsély (Želovce) lelőhelyeken. Verőtő Komárom-Váradi utca/Komárno-Rožná ul. (Sl) 23. sírjából ismert. A császárkőbányai/Kaisersteinbruch (A) háromkaréjos verőtő állítólag fülbevalók készítésére szolgálhatott.

39 A motívum keltezéséhez ld. Csuthy 2013, 111, 113.

40 Lőrinczy–Rácz 2015, 164–165. Az általam eddig ismert párhuzamok Bajáról, Győrből (?), Káptalantótiból, Királyhidáról, Soltról, Tiszavasvári-Koldusdombról, Újbesenyőről/Dudeştii Noi (Ro) ismertek, egy szórvány pedig ismeretlen lelőhelyű. Verőtövük a fönlaki ötvössírból került elő és egy díszítés nélküli példány Petronell-Tiergartenből (A) szórványként ismert. Hasonló verőtő található tovább a bulgáriai Bjala bizánci erőd anyagában is.

41 Szőke 2001, 115, 139; például Brno-Líšeň (Cz) (*1. kép 17*), Kaposvár-Toponár B57. sír, Kassa-Zsebes/Košice-Šebastovce (Sl) 67. sír, Komárom-Váradi u. 18. sír, Komárom-Hajógyár 108. sír, Pozsony-Dévényújfalu/Bratislava-Devínska Nová Ves (Sl) 760. sír.

42 Csuthy 2015. Pl. Szirák, Vösendorf (?).

43 Palmetta: Bošín (Cz) (*1. kép 21*), Kassa-Zsebes, Pitvaros-Víztározó (áttört öntött rozetták), Szentes-Berekhát (?), Szob (*1. kép 20*), Zalakomár-Lesvári dűlő 466. sír (*1. kép 22*).

44 Pl. Dunacséb/Čelarevo (Srb) 162. sír, Dunaradvány-Zsitvató XXXI. sír.

45 Pl. Pozsony-Dévényújfalu 842. sír.

46 Pl. Bošín (Profantová–Vích 2012, 202, 205), Gajar (Eisner 1933, Fig. XCIV. 2, 11), Komárom-Hajógyár 121. sír (Trugly 2008, Fig. 59. 1–5 [késő avar kor IV]).

A veretek felerősítése

A kora és közép avar kori préselt vereteknél számos esetben került elő hurkos drótdarab, melyek hurkai valószínűleg a veretek kitöltő anyagába ágyazódhattak, esetleg a verethez forrasztották őket. A drót végét a szíj lyukain átbújtatva visszahajthatták.[47] A késő avar kori példányok esetében nitszeget is alkalmazhattak, bizonyos esetekben többet is (Komárom-Váradi utca, Komárom-Hajógyár). Érdekes nitszeget alkalmaztak Bóly-Sziebert puszta A55. sírjának faleráján (*1. kép 23–27*).[48]

A benyomódás ellen is védő kitöltő anyag vizsgálatára ritkán kerül sor. Számos esetben említenek ólom tartalmú masszát (pl. a kora avar korból Hajdúdorog-Városkert, a késő avar korból Komárom-Hajógyár, Zamárdi), viasszal kevert kölesmagvakat,[49] porózus anyagot, mint az aszfalt és agyag (Kassa-Zsebes),[50] illetve valamiféle szilikátos tenax-keveréket (Pitvaros-Víztározó). Ezen kívül szerves anyagot tartalmaztak, mely eredetileg a kitöltőanyag eltakarására és az aranyozás kiemelésére szolgáló bőr lehetett.[51] Egy esetben, Ellőszállásról fa alapról szól a tudósítás.[52] Ennek a lehetőségnek a konzervátorok készítéstechnikai rekonstrukciói sem mondanak ellent.[53]

Ami a veretek elhelyezését illeti, nincs megkötés, még a kengyelszíjon is előfordulhatnak.[54] Egyes rozetták párhuzamai az övgarnitúra,[55] tegez-[56] és fegyveröv,[57] illetve a fejdísz részeiként[58] is előfordulnak. A késő avar kori nagy öntött rozetták feltételezhetően a kantár díszei lehettek.

Összefoglalás

A félgömb alakú és rozettás lószerszámveretek részletes elemzése új utakat nyithat a falerák, illetve a lószerszámdíszek fejlődésének felvázolásában. Számos altípusuk pontos kronológiai besorolása segíthet egész leletegyüttesek keltezésének alátámasztásában, illetve kisebb leletszámú típusok esetén a leletegyüttes Kárpát-medencén belüli kapcsolataihoz is eligazítást nyújthat. Ezen veretfajták végigkísérik az avar kori lószerszámdíszek fejlődését és az avar kori ötvösművészet legkésőbbi rétegének kérdéskörét is érintik. Ezért is fontos hogy ne maradjanak ki a kutatók látóköréből.

---

47 Költő 2009, 133.
48 Pásztor 1990, Fig. 2. 7; a falera sírhoz való tartozása megkérdőjelezhető.
49 Trugly 2008, 97, 100; Bárdos–Garam 2009, 56, 131.
50 Budinský-Krička–Točík 1984, 187.
51 Bende 1998, 196, 199.
52 Marosi 1931, 14.
53 Radics 2008, 331.
54 Salamon–Erdélyi 1971, 63.
55 Zábojník 2011, 329.
56 Bóna 1980, 63, 227. j. Véleményem szerint a törökbálinti 2. sírból származó 15 ezüstözött ólom rozetta nem a tegezt díszíthette (Kovrig 1957, 121, 129), mivel ugyanazt a típust képviseli, mint az 1. sírból előkerült szirmos rozetták. Az aradi veretek íves elhelyezkedése megkérdőjelezhető.
57 Bóna 1979, 6–7, Fig. 1–2; Bóna 1980, 62–63, 65.
58 Bóna 1957, 164–165, Fig. XLIII. 1–6, 7–13; Bóna 1979, 5–6, 24, 2. kép 1. Női sírokban is előfordulnak egyéb funkcióban, vö. a zamárdi-rétiföldeki 94. sír négyes elrendezésű díszítésével.

Irodalom

Bálint 1990: Bálint Cs.: Régészeti jegyzetek a VI–VII. századi avarok keleti kapcsolatairól. *Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve* 7 (1990) 87–121.

Bálint 1995: Bálint Cs.: *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai.* Szeged 1995.

Bárdos 2000: Bárdos, E.: La necropoli àvara di Zamárdi. In: *L'oro degli Àvara.* Eds.: Arslan, E. A. – Buora, M. Milano 2000, 76–141.

Bárdos–Garam 2009: Bárdos, E. – Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek* I. Monumenta Avarorum Archaeologica 9. Budapest 2009.

Bende 1998: Bende L.: A pitvarosi késő avar kori temető 51. sírja (Das Grab 51 im spätawarenzeitlichen Gräberfeld von Pitvaros). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 195–230.

Bóna 1957: Bóna I.: Az ürbőpusztai avar temető (Le cimetière avar de Ürbőpuszta). *Archaeologiai Értesítő* 84:1–2 (1957) 155–174.

Bóna 1970: Bóna I.: Avar lovassír Iváncsáról (Grave of an avar horseman at Iváncsa). *Archaeologiai Értesítő* 97 (1970) 243–263.

Bóna 1979: Bóna I.: A szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz (Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal). *Archaeologiai Értesítő* 106 (1979) 3–32.

Bóna 1980: Bóna, I.: Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 32 (1980) 31–95.

Budinský-Krička–Točík 1984: Budinský-Krička, V. – Točík, A.: Jazdecký hrob 94/1967 z doby avarskej ríše v Košiciach, časť Šebastovce. In: *Zborník prác Ľudmile Kraskovskej (Das Reitergrab No. 94/1967 aus der Zeit des Awarenreiches in Košice-Šebastovce).* Zost.: Studeníková, E. – Zachar, L. Bratislava 1984, 172–195.

Csuthy 2013: Csuthy A.: Az avar kori rojtos végű lószerszámveretek kiértékeléséhez (Data for the Evaluation of Horse Harness Mounts with Fringe Pattern from the Avar Period). *Iuxta Danubium* 15 (2013) 109–119.

Csuthy 2015: Csuthy A.: Az avar kori falerák kiértékeléséhez (New Considerations in the Evaluation of Avar Age Phalerae). In: *Hadak Útján. A népvándorlás kor kutatóinak XXII. konferenciája.* Visegrád 2015, in press.

Eisner 1933: Eisner, J.: Slovensko v pravěku *(Das Vor- und Frühgeschichte des Landes Slowakei).* Bratislava 1933.

Erdélyi 1982: Erdélyi I.: *Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében.* Budapest 1982.

Juhász 1995: Juhász I.: Fülkesíros temetkezés Békés megyében (Stollengräber im Komitat Békés). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 1 (1995) 417–452.

Kiss 1996: Kiss, A.: *Das awarenzeitliche gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A.* Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 2, Studien zur Archäologie der Awaren 5. Innsbruck 1996.

Kiss 1993: Kiss G.: A vasasszonyfai avar temető lovassírjai (Die Reiterbestattungen des awarischen Gräberfeldes von Vasasszonyfa). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31:2 (1993) 197–224.

Kovrig 1957: Kovrig I.: Kora-avarkori sírok Törökbálintról (Deux tombes avares de Törökbálint). *Folia Archaeologica* 9 (1957) 119–133.

Kovrig–Korek 1960: Kovrig, I. – Korek, J.: Le cimetière de l'époque avare de Csóka (Čoka) (Могильник аварской эпохи у с. Чока). *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 12 (1960) 257–297.

Költő 2009: Költő L.: Kora avar kori lósír Szőlősgyörökről (Horse burial of the Early Avarian Age from Szőlősgyörök). In: *„In terra quondam Avarorum…" Ünnepi tanulmányok H. Tóth Elvira 80.*

születésnapjára. Archeologica Cumanica 2. Szerk.: Somogyvári Á. – V. Székely Gy. Kecskemét 2009, 133–144.

MAROSI 1931: Marosi A.: A múzeum ásatása Előszálláson. *Székesfehérvári Szemle* 1 (1931) 10–12, 13–15.

PÁSZTOR 1990: Pásztor A.: A bólyi avarkori temető értékelése (Die Auswertung des Bólyer awarenzeitlichen Gräberfeldes). *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 34 (1989) 129–146.

PROFANTOVÁ–VÍCH 2012: Profantová, N. – Vích, D.: Zlacený vrchlík z Bošína (okr. Ústí nad Orlicí) a problém dokladů přítomnosti raně středověké elity ve východních Čechách (Gilded cap from Bošín (Ústí nad Orlicí district) and evidence of the presence of an early medieval elite in Eastern Bohemia). In: *Mezi raným a vrcholným středověkem*. Uspoř.: Doležel, J. – Wihoda, M. Brno 2012, 197–207.

RÁCZ–SZENTHE 2009: Rácz Zs. – Szenthe G.: Avar temető Hajdúnánás határában (Awarisches Gräberfeld in der Gemarkung von Hajdúnánás). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2009, 309–335.

RADICS 2008: Radics A.: Adalékok az avar kori ötvösséghez (Die Rekonstruktion einer spätawarenzeitlichen tauschierten Eisenphalera). *Savaria* 31 (2008) 311–341.

RHÉ–FETTICH 1931: Rhé, Gy. – Fettich, N.: *Jutas und Öskü*. Praha 1931.

SALAMON–ERDÉLYI 1971: Salamon, Á. – Erdélyi, I.: *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe*. Studia Archaeologica 5. Budapest 1971.

SZENTPÉTERI 1993: Szentpéteri J.: Kígyómotívum a griffes-indás népesség hagyatékában (Das Schlangenmotiv in der Hinterlassenschaft des Greifen-Ranken-Ethnikums). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31:2 (1993) 225–278.

SZŐKE 2001: Szőke B. M.: Egy avar kori indavirág (Eine awarenzeitliche Rankenblume). *Zalai Múzeum* 10 (2001) 103–140.

TRUGLY 2008: Trugly S.: *A komárom-hajógyári avar temető és telep* (Das awarenzeitliche Gräberfeld und Siedlung von Komárom-Schiffswerft). Budapest 2008.

XIAOCONG 2006: Xiaocong, W.: *Císařova statečná armáda před více než* 2200 lety. Erfurt 2006.

ZÁBOJNÍK 1991: Zábojník, J.: Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs (Beitrag zur Chronologie der Zeit des awarischen Kaganats) (Seriácia súprav opaskových kovaní z územia Slovenska a Rakúska [Príspevok k chronológii obdobia avarského kaganátu]). In: *K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnom stredoveku*. Nitra 1991, 219–321.

ZÁBOJNÍK 2011: Zábojník, J.: Hrob 1/68 na pohrebisku z obdobia avarského kaganátu v Radvani nad Dunajom, v časti Žitava I (Grab 1/68 auf dem Gräberfeld aus der Zeit des Awarischen Khaganats in Radvaň nad Dunajom, Teil Žitava I). *Slovenská Archeológia* 59:2 (2011) 319–335.

Hemispherical horse harness mounts and rosettes from the Avar period

This paper analyses the most typical mount type of the Avar period, that is, hemispherical mounts and rosettes, principally functioning as horse-harness ornaments. It also touches upon the issue of shield-shaped and pyramidal rosettes. The material collected is incomplete, assessment was carried out using a larger range of samples.

In the analysis separate assessement is made of hemisperical mounts and flat-topped hemispherical mounts (A), molded rosettes (B), cast rosettes (C), iron mounts (D), cast square-based pyramidal mounts (E), and shield-shaped molded rosettes and trilobate horse-harness mounts (F) are also covered.

Horse-harness mounts in the Early and Middle Avar period may well have been arranged in two rows; this assumption is corroborated by Central Asian iconographic representations. Press molds and negative forms of hemispherical mounts were found in Felnac (Romania) and Kunszentmárton; rosettes, in addition to those mentioned, in Biskupija-Pliskov (Croatia), in grave 11 at Gátér, in grave B at Rákóczifalva-Kastélydomb and as stray finds at Szentes.

Rosettes with the acanthus motif above all can be regarded as belonging to the Middle Avar period when square-based pyramidal rosettes and, with the molded rosettes, shield-shaped "rosettes" also appear. Presumably, the latter was used on the bridle.

The rest of the mounts from the Late Avar period are cast openwork bronze rosettes. Some specimens of iron occur as well, but all of these can be dated to the last two phases of the Late Avar period. Big-size cast ornaments can probably be regarded as the latest ones among the mounts. The dating of the rest of the mounts is problematic.

Filling materials have been rarely analysed. Pastes containing lead, wax mixed with millet seeds, porous materials such as bitumen and clay and a sort of siliceous tenax are often referred to. Besides this, wooden core and leather used for covering the filling material were also found.

1. táblázat. Félgömbveretek és rozetták (678–686. oldal)
Table 1. Hemispherical mounts and rosettes (pp. 678–686)

Lelőhely	*db*	*Anyag*	*Technika*	*Bevonat*	*Falera*	*Típus*	*Keltezés*	*Megjegyzés*
Veretek								
Bácsújfalu/Selenča (Srb)	5+32+1	ezüst, bronz	préselt	arany	–	A1, B1, F	kora avar	
Balmazújváros-Hortobágy-Árkus 27. sír	(?)				–	kígyó		közöletlen
Biatorbágy-Budapark 264. sír	5 (?)				–	A2		
Bošín (Cz), szórvány	1	bronz	öntött	arany	–	C1		
Bölcske-Kömlődre vezető út 1887/11. sír	–	bronz			–	A1(?)	kora avar	
Brno-Líšeň (Cz), szórvány	1	bronz			–	"négyes"		
Bruckneudorf-Heidwiesen, Chuningesbrunn (A), szórvány	1	bronz	öntött	arany	–	C1 kígyó		
Budakalász-Dunapart 81. sír	20	bronz	préselt		–	B7	közép avar 2 – késő avar 3	
Budakalász-Dunapart 85. sír	–	bronz		ón	–		késő avar 1–2	7+11 lapos korong
Budakalász-Dunapart 93. sír	–	bronz		ón	–	B3	késő avar 2–3	5 lapos rozetta
Budakalász-Dunapart 200. sír	–				–	kígyó		közöletlen
Budapest XXI Csepel-Háros, Cementgyár 25. sír	1				–	B1		
Budapest XXI Csepel-Háros, Dunagát 5. sír	5	ezüst	préselt		–	B1	kora avar	
Budapest XXI Csepel-Háros, II. Rákóczi F. útja 289–295. 39. sír	3(?)	bronz			–	A1	kora avar(?)	
Budapest XXI Csepel-Háros, II. Rákóczi F. útja 289–296. 40. sír	6	bronz	préselt		–	B1		
Budapest XXI Csepel-Háros, II. Rákóczi F. útja 289–296. 52. sír	18	bronz	préselt		–	B1		
Budapest XXI Csepel-Háros, II. Rákóczi F. útja 289–296. 55. sír	10+	bronz	préselt		–	B1		
Budapest XXI Csepel-Háros, II. Rákóczi F. útja 289–296. 73. sír	30	ólom			–	B1		
Budapest XXI Csepel-Háros, II. Rákóczi F. útja 289–296. 96. sír	23	ezüst	préselt		–	E	közép avar	akantusz
Bugyi-Ürbőpuszta 8. sír	-	bronz		arany	–			9 lapos korong
Bugyi-Ürbőpuszta 14. sír	6	bronz	préselt		–	B1	közép avar(?)	akantusz(?)

Cikó 552. sír	20	ezüst	préselt		–	A1	kora avar	
Cikó 553. sír	12+10	bronz	préselt		–	A1, A1	kora avar	
Cikó 555. sír	8	ezüst	préselt		–	A1	kora avar	
Cseklész/Bernolákovo-Šakoň (Sl) 53. sír	5 (?)	bronz(?)	préselt		2 falerán	B1(?), C2	késő avar 1	
Csóka/Čoka-Kremenjak (Srb) 45. sír	77+3	bronz	préselt	arany	–	B1	kora avar	
Deszk G 8. sír	74	ezüst	préselt		–	A1	kora avar	
Dévényújfalu/Bratislava, č. Devínska Nová Ves I (Sl) 116. sír	–	bronz(?)			1 falerán	A1	késő avar 2	6 lapos korong
Dévényújfalu/Bratislava, č. Devínska Nová Ves I (Sl) 131. sír	3	ezüst	préselt		–	A1	közép avar 2	
Dévényújfalu/Bratislava, č. Devínska Nová Ves I (Sl) 524. sír	2	ezüst			–		késő avar 3	
Dévényújfalu/Bratislava, č. Devínska Nová Ves I (Sl) 533. sír	–		öntött	arany	1 falerán	C2	késő avar 2	
Dévényújfalu/Bratislava, č. Devínska Nová Ves I (Sl) 760. sír	–			arany	2 falerán	"négyes"	késő avar 1	3 lapos korong
Dévényújfalu/Bratislava, č. Devínska Nová Ves I (Sl) 805. sír	6	bronz	préselt		–	B1	késő avar 2	
Dévényújfalu/Bratislava, č. Devínska Nová Ves I (Sl) 834. sír	–	bronz			–		késő avar 2–3	3 lapos korong
Dévényújfalu/Bratislava, č. Devínska Nová Ves I (Sl) 842. sír	3	bronz(?)			2 falerán	B1, "négyes"	késő avar 3	
Dévényújfalu/Bratislava, č. Devínska Nová Ves I (Sl) 878. sír	8	bronz			2 falerán	B1, B1	késő avar 3	
Dunacséb/Čelarevo (Srb) 40. sír	-				1 falerán	-		közöletlen
Dunacséb/Čelarevo (Srb) 162. sír	17+2	bronz	öntött	arany	2 falerán	C2+E, C2	késő avar 2–4	közöletlen
Dunaújváros, szórvány	1+1+2+2				–	B4, (?)		
Dunaújváros-Öreghegy 7. sír	7	bronz		arany	–	-	közép avar 2	akantusz
Dunaújváros-Öreghegy 10. sír	12+18(?)	bronz	préselt	arany	–	B8	közép avar 3	
Ebed/Obid I (Sl) 24. sír	9	bronz	préselt		–	A1	késő avar 1	
Előszállás-Öreghegy 28. sír	16+	ezüst			–	A1	kora avar(?)	
Érsekújvár/Nové Zámky I (Sl) 8. sír	6				2 falerán	B16, (?)	késő avar 2	
Erzsébet-Belterület	3	bronz	öntött		–	C2		
Gajar/Gajary (Sl), kincslelet	2	bronz	öntött		2 falerán	C1		
Gátér-Vasútállomás 193. sír	32+4(?)	bronz	préselt	arany	–	B1, F		
Gátér-Vasútállomás 212. sír	14+	ezüst	préselt		–	A1		

Gátér-Vasútállomás 239. sír	8				–	A1		
Gellér/Holiare (Sl) 115. sír	7+1+1	bronz,vas			–	(?), (?), D	késő avar 3	
Gellér/Holiare (Sl) 477. sír	–				–		közép avar 2	8 lapos korong
Gellér/Holiare (Sl) 710. sír	–	bronz			–		késő avar 2	2 lapos korong
Gerla-Szakácsföld 1. sír	20	bronz	préselt	ezüst	–	A1	kora avar(?)	
Gyöngyöspata-Előmály 142. sír	16	bronz	préselt		–	B1	késő avar 3	
Gyöngyöspata-Előmály 170. sír	14	bronz	préselt		2 falerán	(?), B9	késő avar 3	
Gyönk-Vásártér 97. sír	7+	vörösréz		ezüst	–	A1	kora avar	
Gyönk-Vásártér 130. sír	96	vörösréz	préselt	ezüst	–	A1		lapos
Hajdúdorog-Városkert 1. sír	20+6	bronz	préselt		–	A1	kora avar	
Igar-Vámszőlőhegy II. sír	9+9	bronz	préselt	arany	–	B10		
Iváncsa	64+6+(?)	bronz	préselt	arany	–	B1	közép avar 2	
Jois-Straßäcker (A), szórvány	1	bronz	öntött		–	C2		
Kaisersteinbruch-Ödes Kloster (A), szórvány	1	bronz	öntött		–	C2		
Kaposvár-Toponár B57. sír	22(?)	bronz	préselt	ezüst	1 falerán	A1/A2, (?)	késő avar	közöletlen
Kaposvár-Toponár Sz39	1+1(?)				–	C1, C2 kígyó(?)	késő avar	közöletlen
Kaposvár-Toponár Sz52	2+1(?)				–	C1, C2 kígyó(?)	késő avar	közöletlen
Kassa-Zsebes/Košice, č. Šebastovce I (Sl) 52. sír	11+4(?)	bronz	préselt		2 falerán	lóhere, (?)	késő avar 2	
Kassa-Zsebes/Košice, č. Šebastovce I (Sl) 67. sír	10+		préselt/ öntött		2 falerán	lóhere, "négyes"	késő avar 2	2+lapos korong
Kassa-Zsebes/Košice, č. Šebastovce I (Sl) 86. sír	6(?)	bronz	préselt		–	B1(?)	késő avar 3	
Kassa-Zsebes/Košice, č. Šebastovce I (Sl) 94. sír	16(?)	bronz	préselt		2 falerán	palmetta	késő avar 2	3 lapos korong
Kassa-Zsebes/Košice, č. Šebastovce I (Sl) 111. sír	8(?)	bronz			2 falerán		késő avar 2	
Kassa-Zsebes/Košice, č. Šebastovce I (Sl) 131. sír	–				–		késő avar 2	2+18 lapos korong
Kassa-Zsebes/Košice, č. Šebastovce I (Sl) 221. sír	1(?)				2 falerán		késő avar 2	
Kassa-Zsebes/Košice, č. Šebastovce I (Sl) 232. sír	12	bronz	öntött		2 falerán(?)	B1	késő avar 2	
Kassa-Zsebes/Košice, č. Šebastovce I (Sl) 238. sír	–		préselt		2 falerán(?)		késő avar 3	
Kassa-Zsebes/Košice, č. Šebastovce I (Sl) 254. sír	14	bronz	préselt		2 falerán	A1, (?)	késő avar 3	
Kassa-Zsebes/Košice, č. Šebastovce I (Sl) 292. sír	32	bronz	préselt		–	B1	késő avar 4	
Káptalantóti-Bodók 8. sír	10+5(?)	bronz		arany	–	A1, B11	kora avar(?)	akantusz(?)
Káptalantóti-Bodók 21. sír	10+1(?)	bronz		arany	–	?, B4	kora avar(?)	akantusz

Káptalantóti-Bodók 24. sír	18(?)	bronz		arany	–	B1	kora avar(?)	
Káptalantóti-Bodók 38. sír	6+9(?)	bronz			–	(?), B4	kora avar(?)	akantusz
Kenyhec/Kechnec (Sl) 41. sír	7	bronz			2 falerán	A1, (?)	késő avar 2	
Kenyhec/Kechnec (Sl) 81. sír	(?)	bronz			1 falerán		késő avar 3	
Kenyhec/Kechnec (Sl) 100. sír	4	bronz			–	C2	késő avar 3	
Kenyhec/Kechnec (Sl) 142. sír	7(?)				–	B1(?)	késő avar 4	
Komárom-Gadóci út/Komárno VIII (Sl) 12. sír	8	bronz			–	B6		
Komárom-Gadóci út/Komárno VIII (Sl) 22. sír	–	bronz			–		késő avar 1	1 lapos korong
Komárom-Gadóci út/Komárno VIII (Sl) 24. sír	1	bronz			–	A2	késő avar 4	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 63. sír	8+1	bronz	préselt	arany	–	B9, B1, (?)	késő avar 3	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 72. sír	1	bronz			–	B6	késő avar 3	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 74. sír	3	bronz	préselt		–	B13	késő avar 4	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 76. sír	2			arany	–	A2	késő avar 4	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 78. sír	1+1	bronz,vas	öntött(?)		1 falerán	C2, D (A2), C2	késő avar 4	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 79. sír	3+1	vas		arany	–	A2, D (B13)	késő avar 4	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 81. sír	2	bronz			–	B13	késő avar 4	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 85. sír	16	bronz			–	B13	késő avar 3	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 89. sír	6	bronz		arany	2 falerán	C2	késő avar 3	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 97. sír	34(?)	bronz		arany	–	B1	késő avar 2	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 100. sír	32(?)	bronz		arany	–	B1	késő avar 2	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 101. sír	10	bronz			–	B14	késő avar 3	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 105. sír	30(?)	bronz		arany	–	B1	késő avar 1	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 106. sír	33(?)	bronz		arany	–	B1	késő avar 1	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 107. sír	6	bronz	öntött	ón	–	lóhere	késő avar 1	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 108. sír	5(?)	bronz	öntött	arany	2 falerán	C1 "négyes"	késő avar 2	1 lapos korong
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 109. sír	2	bronz		arany	–		késő avar 1	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 111. sír	–	bronz		ón	–		késő avar 2	6 lapos korong
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 114. sír	–	bronz		arany	1 falerán ?		késő avar 2	3 lapos korong
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 118. sír	1	bronz		arany	–	C2	késő avar 3	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 119. sír	3(?)	bronz		arany	–		közép avar 2	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 120. sír	33(?)	bronz		arany	–	B1(?)	késő avar 2	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 121. sír	5+5	bronz	öntött	arany	–	C2, C2	késő avar 4	

Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 124. sír	28(?)	bronz		arany	–	B1	késő avar 2	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 125. sír	6(?)	bronz		arany	–	B1	késő avar 2	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 128. sír	10+14	bronz		arany	–	B1(?), C2	késő avar 3	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 132. sír	–	bronz		ón	–		késő avar 2	3 lapos korong
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 133. sír	12	bronz			–	B1(?)	késő avar 3	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 134. sír	1+2+2+4	vas		arany	–	(?), D (A1, B13)	késő avar 3	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 137. sír	1	bronz			–	B1(?)	késő avar 2	1 lapos korong
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 138. sír	26(?)	bronz			–	B1(?)	késő avar 3	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 139. sír	6			arany	–	E	késő avar 3	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 140. sír	1	bronz			–	B1	közép avar 2(?)	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 142. sír	1+4+9+4	bronz		arany	–	C2, C2, C1, A2	késő avar 4	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 145. sír	4(?)	bronz			–	B1(?)	késő avar 4	
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl) 153. sír	4+1	bronz		arany	–	A1, A1	késő avar 3	
Komárom-Munkásnegyed/Komárno VI (Sl) 23. sír	1	bronz	préselt(?)		–	A1	kora avar?	
Komárom-Váradi út/Komárno IV (Sl) 8. sír	–	bronz			–		késő avar 3	9 lapos korong
Komárom-Váradi út/Komárno IV (Sl) 9. sír	–	ezüst(?)			–		késő avar 1	12 lapos korong
Komárom-Váradi út/Komárno IV (Sl) 10. sír	–	ezüst(?)			–		késő avar 1	4 lapos korong
Komárom-Váradi út/Komárno IV (Sl) 16. sír	–	bronz			–		késő avar 1	4 lapos korong
Komárom-Váradi út/Komárno IV (Sl) 18. sír	–	bronz		arany	2 falerán	"négyes"	késő avar 3	7 lapos korong
Komárom-Váradi út/Komárno IV (Sl) 20. sír	1+1	bronz	préselt		–	B1, B9	késő avar 4	
Komárom-Váradi út/Komárno IV (Sl) 21. sír	3	ezüst(?)			–	B12	késő avar 4	
Komárom-Váradi út/Komárno IV (Sl) 26. sír	1+	ezüst(?)	préselt(?)		1 falerán	B13, (?)	késő avar 3	
Kölked-Feketekapu A 21. sír	10		öntött(?)	ón	–	A1	kora avar	
Kölked-Feketekapu A 22. sír	15+3	ezüst			–	A1, B1	kora avar	
Kölked-Feketekapu A 630. sír	–	bronz		ón	–		közép avar	3+5+7 lapos korong
Kölked-Feketekapu B 135. sír	26	bronz	préselt		–	B1	kora avar	
Kölked-Feketekapu B 166. sír	11	bronz	préselt		–	B15	közép avar 2–késő avar 1	
Kölked-Feketekapu B 194. sír	9	bronz		arany	–	B15	közép avar 2–késő avar 1	
Kölked-Feketekapu B 565. sír	–	bronz			–		közép avar 2–késő avar 1	2+4 lapos korong

Kölked-Feketekapu B 573. sír	4(?)	bronz			–	A1 ?	közép avar 2–késő avar 1	
Kölked-Feketekapu B 581. sír	–	bronz			–		közép avar 2–késő avar 1	5+1+7 lapos korong
Környe 62. sír	2	ezüst			–	A1	kora avar	
Környe 65. sír	3	ezüst			–	A1	kora avar	
Környe 90. sír	11	bronz	préselt	arany	–	B1	kora avar	
Környe 104. sír	12	bronz			–		kora avar	
Környe 124. sír	12	bronz			–	A1	kora avar	
Környe 129. sr	16(?)	bronz			–		kora avar	
Környe 131. sír	17+1(?)	bronz		ezüst	–	A1, (?)	kora avar	
Kunmadaras-Újvárosi temető	10	bronz	préselt	arany	–	A1	kora avar	
Lukácsháza-Hegyalja dűlő 8. sír	16	bronz	préselt		2+2 falerán	B9(?)	késő avar 1–3	
Lukácsháza-Hegyalja dűlő 61. sír	10	bronz	préselt	ezüst	2 falerán		késő avar	
Magyartés-Zalota	1 ?	bronz		arany	–	B1		
Mezőfalva-Vasútállomás 20. sír	40–48(?)	bronz			–			közöletlen
Mezőfalva-Vasútállomás 109. sír	?				1 falerán		késő avar	közöletlen
Mikulčice (Cz), szórvány	1				–	A2		
Mikulčice (Cz), szórvány	1				–	kígyó		
Nagymányok-Töpfner Á. telke	16(?)	ezüst			–	A1	kora avar(?)	
Németpereg/Peregu Mare (Ro)	1+	ezüst			–	A1	kora avar	
Párkány/Štúrovo(Sl) 5. sír	4(?)	bronz			–	A1(?)	késő avar 3	
Párkány/Štúrovo(Sl) 126. sír	6+8	bronz	préselt		–	B15(?), B1(?)	közép avar 2	3 lapos rozetta
Pécs-Köztemető 30. sír	8	bronz	préselt		–	B18	kora avar	akantusz
Pilismarót-Öregek-dűlő 82. sír	–	bronz			–		késő avar	10 lapos korong
Pitvaros-Víztározó 51. sír	16+1+3	bronz,vas	préselt	arany	4+2 falerán	"C2", A1, D, "C2"	késő avar 4	
Rácalmás-Rózsamajor 131. sír	56				–			közöletlen
Rákóczifalva-Kastélydomb 19. sír	20+6	bronz	préselt		–	B1, F	közép avar 2	
Rákóczifalva-Kastélydomb 26. sír	21(?)				–	B1		
Rákóczifalva-Kastélydomb 40. sír	12+2(?)				–	A1, B1		
Regöly-Kapuvár 1. sír	3(?)	bronz	préselt		–	B1(?)		
Regöly-Kapuvár 62. sír	57(?)	ezüst	préselt		–	A1	késő avar	

Regöly-Kapuvár 173. sr	24	ezüst	préselt		–	A1	késő avar	
Regöly-Kapuvár 175. sír	4	bronz	préselt		1 falerán	A1, A1	késő avar	
Sajópetri 46/B lh. Hosszúrét-dűlő 393. sír	1		préselt/ öntött	arany	2 falerán	(?), C2	késő avar 4	
Sajópetri 46/B lh. Hosszúrét-dűlő 541. sír	14+	bronz	préselt	ón	–	A1	késő avar 2	
Solymár-Dinnye-hegy 20. sír	7+52(?)	bronz	préselt	arany	–	B3, E	közép avar 2	akantusz
Solymár-Dinnye-hegy 25. sír	–	bronz			7 falerán	B1(?)	kora avar– közép avar 1	
Szarvas-Grexa téglagyár 200. sír	6(?)	bronz		ezüst	–	A1	kora avar	
Szarvas-Grexa téglagyár 245. sír	20	bronz	préselt		–	B1	kora avar	
Szebény II. 7. sír	10+2(?)	bronz	préselt		–		kora avar– közép avar 1	
Szebény II. 9. sír	40(?)	bronz	préselt	arany	–	"B1" lapos	kora avar– közép avar 1	
Szegvár-Oromdűlő 1. sír	10	bronz	öntött		–	"A1"	kora avar	
Szegvár-Sápoldal 1. sír	12+90(?)	ezüst,bronz	préselt	arany	–	A1, B1	kora avar	
Székkutas-Kápolnadűlő 51. sír	31	bronz			–	B1(?)	közép avar 1	
Szentes-Berekhát	1				–	C1		
Szentes-Kaján 33. sír	–	vas			–		közép avar 2– késő avar 1	9+2 lapos korong
Szentes-Kaján 134. sír	62+7	vas			2 falerán	D	késő avar 3(?)	
Szentes-Kaján 276. sír	–	vas			–		késő avar 2(?)	6 lapos korong
Szentes-Kaján 277. sír	76(?)	ezüst			–	"A1"	késő avar 2(?)	
Szob-Homokdűlő 90. sír	16+36	bronz	préselt		2 falerán	B1, B1, (?)	késő avar 3(?)	
Szőlősgyörök 1. sír	46	bronz	préselt	arany	–	B1	kora avar	
Tiszaderzs-Szentimrei út 29. sír	–	bronz			2 falerán	A1	késő avar 1	6+16 lapos korong
Tiszafüred-Majoroshalom 1062. sír	4	bronz	préselt		2 falerán	(?), A1	késő avar 2–3	
Tiszafüred-Majoroshalom 1123. sír	–	bronz	préselt		1 falerán		eltérő kelt.	10 lapos rozetta
Tiszavasvári 1. sír	21	bronz	préselt	arany	–	B1		
Törökbálint 1. sír	11+1	ezüst	préselt		–	B1, F	kora avar	
Törökkanizsa/Novi Kneževac-Budžak (Srb)	3+	ezüst			–	A1	kora avar	
Törökkanizsa/Novi Kneževac-Budžak (Srb)	34+8	bronz	préselt	arany	–	B1, B17		
Vác-Alsó-Csipkés dűlő 24/12 sír	26	ezüst	préselt		–	A1	közép avar 2– késő avar 1	
Valaliky-Všechsvätých (Sl) 42. sír	(?)	bronz			2+1 falerán	B1(?)	késő avar 3	

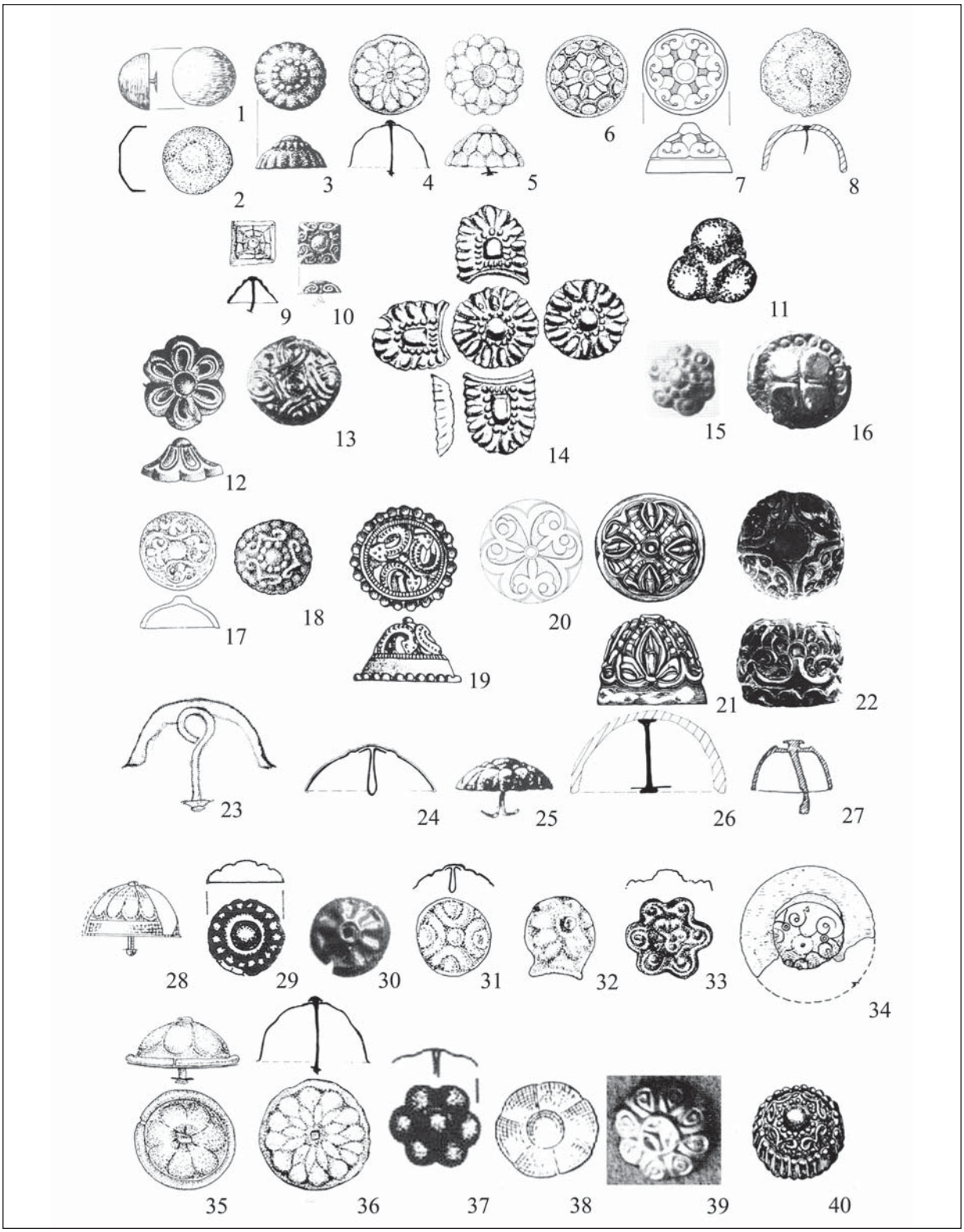
Várpalota-Gimnázium 141. sír	16(?)	ezüst	préselt		–	A1(?)	késő avar 3–4	2 lapos rozetta
Verbasz/Vrbas-ciglana Polet (Srb) lósír	8(?)	bronz	préselt		–	B1	kora avar(?)	
Vörösmart/Zmajevac (Hr)	22	bronz	préselt	arany	–	B2	közép avar 2	
Vörs-Papkert B 307. sír	2+15+2	vas			2 falerán	D, D, D, D	késő avar 3–4	
Vörs-Papkert B 352. sír	3+3+10(?)	vas			1 falerán	D, D, D, D	késő avar 3–4	
Vörs-Papkert B 449. sír	6+1(?)				–	E, E		
Wien 13-Unter St. Veit (A)	–		öntött		2 falerán	C1 "négyes"		
Zalakomár-Lesvári dűlő 466. sír	1	bronz		arany	–	C1		
Zamárdi-Rétiföldek 18. sír	36	ezüst	préselt		–	A1	kora avar	
Zamárdi-Rétiföldek 34. sír	15+13	ezüst	préselt		–	A1, A1	kora avar	
Zamárdi-Rétiföldek 73. sír	2	ezüst	préselt		–	A1	kora avar(?)	
Zamárdi-Rétiföldek 177. sír	26	bronz	préselt		–	A1		
Zamárdi-Rétiföldek 181. sír	1	bronz	préselt		–	A1		
Zamárdi-Rétiföldek 186. sír	16	ezüst			–	A1		
Zamárdi-Rétiföldek 348. sír	2	ezüst	préselt		–	A1	kora avar(?)	
Zamárdi-Rétiföldek 350. sír	26	ezüst			–	A1	kora avar	
Zamárdi-Rétiföldek 377. sír	1	ezüst			–	A1		
Zamárdi-Rétiföldek 455b sír	7+1+17	bronz	préselt	ezüst	–	?	közép avar(?)	akantusz
Zamárdi-Rétiföldek 456a sír	7	ezüst	préselt		–	A1		
Zamárdi-Rétiföldek 456b sír	7+3+14+4	ezüst	préselt		–	B15, E, B7(?), B3		akantusz
Zamárdi-Rétiföldek 463. sír	12	bronz	préselt	ón	–	B7	késő avar 1–2	
Zamárdi-Rétiföldek 511. sír	6(?)	ezüst	préselt		–	A1	kora avar?	
Zamárdi-Rétiföldek 559. sír	–	ezüst	préselt		–			8(?) lapos korong
Zamárdi-Rétiföldek 619. sír	6	bronz	préselt/ öntött	arany	–	B1	késő avar 2–3	4 lapos rozetta
Zamárdi-Rétiföldek 635. sír	6(?)	ezüst	préselt		–	A1		
Zamárdi-Rétiföldek 637. sír	–	bronz			–			5 lapos korong
Zamárdi-Rétiföldek 663. sír	6+7	bronz	préselt	ón	–	A1, A1		
Zamárdi-Rétiföldek 770. sír	1+8+2	bronz	préselt	ezüst	–	A1, A1, E		
Zamárdi-Rétiföldek 828. sír	4				–	A1		
Zamárdi-Rétiföldek 850. sír	1(?)				–	A1		
Zamárdi-Rétiföldek 929. sír	13	bronz		arany	–	B1	kora avar(?)	
Zamárdi-Rétiföldek 1003. sír	2	bronz		arany	–	B1		2 lapos "korong"

Zamárdi-Rétiföldek 1015. sír	2(?)	ezüst	préselt		–	A1		
Zamárdi-Rétiföldek 1042. sír	3(?)				–	A1		
Zamárdi-Rétiföldek 1093. sír	37	bronz	préselt	arany	–	A1	kora avar(?)	
Zamárdi-Rétiföldek 1117. sír	57+6	bronz	préselt	arany	–	B1, F		
Zamárdi-Rétiföldek 1159. sír	5				–	A1		
Zamárdi-Rétiföldek 1182. sír	19	bronz	préselt	arany	–	B1	kora/közép avar	
Zamárdi-Rétiföldek 1233. sír	4				–	A1		
Zamárdi-Rétiföldek 1324. sír	5	bronz	préselt		–	lapos rozetta		
Zamárdi-Rétiföldek 1338. sír	9	ezüst	préselt		–	A1		
Zamárdi-Rétiföldek 1345. sír	14+10	bronz	préselt	arany	–	B1, E	kora/közép avar	akantusz
Zamárdi-Rétiföldek 1388. sír	4(?)	ezüst	préselt		–	A1	kora avar(?)	
Zamárdi-Rétiföldek 1406. sír	3+2		préselt		–	A1, B4(?)		
Zamárdi-Rétiföldek 2345. sír	–				2 falerán			
Zsitvató/Radvaň nad Dunajom, č. Žitava I (Sl) 6. sír	13(?)	bronz			2 falerán	A1, (?)	késő avar 2	
Zsitvató/Radvaň nad Dunajom, č. Žitava I (Sl) 15. sír	–	ezüst(?)			–		késő avar 2	4 lapos korong
Zsitvató/Radvaň nad Dunajom, č. Žitava I (Sl) 31. sír	–	bronz			–		késő avar 2	4 lapos korong
Zsitvató/Radvaň nad Dunajom, č. Žitava I (Sl) 33. sír	–	bronz			2 falerán	"négyes"	késő avar 2	5 lapos korong
Zsitvató/Radvaň nad Dunajom, č. Žitava I (Sl) V. sír	3	bronz			2 falerán	B4, B17(?)	késő avar 1	13 lapos korong
Zsitvató/Radvaň nad Dunajom, č. Žitava I (Sl) X. sír	13(?)	bronz		arany	3 falerán	A2, B15	késő avar 3	
Zsitvató/Radvaň nad Dunajom, č. Žitava I (Sl) XXIV. Sír	8	bronz		arany	–	B5	közép avar 2	
Zsitvató/Radvaň nad Dunajom, č. Žitava I (Sl) XXIX. Sír	9 ?	bronz		arany	–	B17(?)	késő avar 3	
Zsitvató/Radvaň nad Dunajom, č. Žitava I (Sl) XXXI. Sír	21+4+1	bronz		arany	2 falerán	C2, B9, A1, "C2"	késő avar 3	
Zsitvató/Radvaň nad Dunajom, č. Žitava I (Sl) XXXVI. Sír	–	bronz		ezüst	–		késő avar 2	5+1 lapos korong
Verőtövek								
Biskupija-Pliskov (BIH)						B2		
Fönlak/Felnac (Ro)								
Gátér-Vasútállomás 11. sír								akantusz
Kunszentmárton								
Rákóczifalva-Kastélydomb B sír								
Ringelsdorf-Kuse (A)								

Lelőhely	*Sírszám*	*db*	*Anyag*	*Bevonat*	*Keltezés*
Veret					
Baja-Allaga O. Szőllője	-	3	ezüst	arany	kora avar
Bóly-Sziebert puszta A	55	7	ezüst		kora/késő avar
Gols (A)	szórvány	1	bronz		
Káptalantóti-Bodók	20	6	bronz	arany	kora avar(?)
Keszthely	?	2	ezüst		
Komárom-Váradi u./Komárno IV (Sl)	7	2	bronz		késő avar 1
Komárom-Munkásnegyed/Komárno VI (Sl)	23	3 (?)	ezüst		kora avar
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl)	10	8	bronz	arany	késő avar 3(?)
Komárom-Hajógyár/Komárno IX (Sl)	131	1	ezüst		közép avar 2
Nyíregyháza-Városi kertészet	1936/3	2	ezüst		
Radvaň nad D.-Žitava/Zsitvató I (Sl)	XXVI	54	réz	arany	késő avar 2(?)
Solymár-Dinnyehegy	20	3	bronz	arany	közép avar 2
Tiszavasvári-Koldusdomb	1	1	bronz	arany	kora avar
Verőtő					
Komárom-Váradi u./Komárno IV (Sl)	23	verőtő			késő avar 1
Kunszentmárton-Habranyi t.	1	verőtő			kora avar

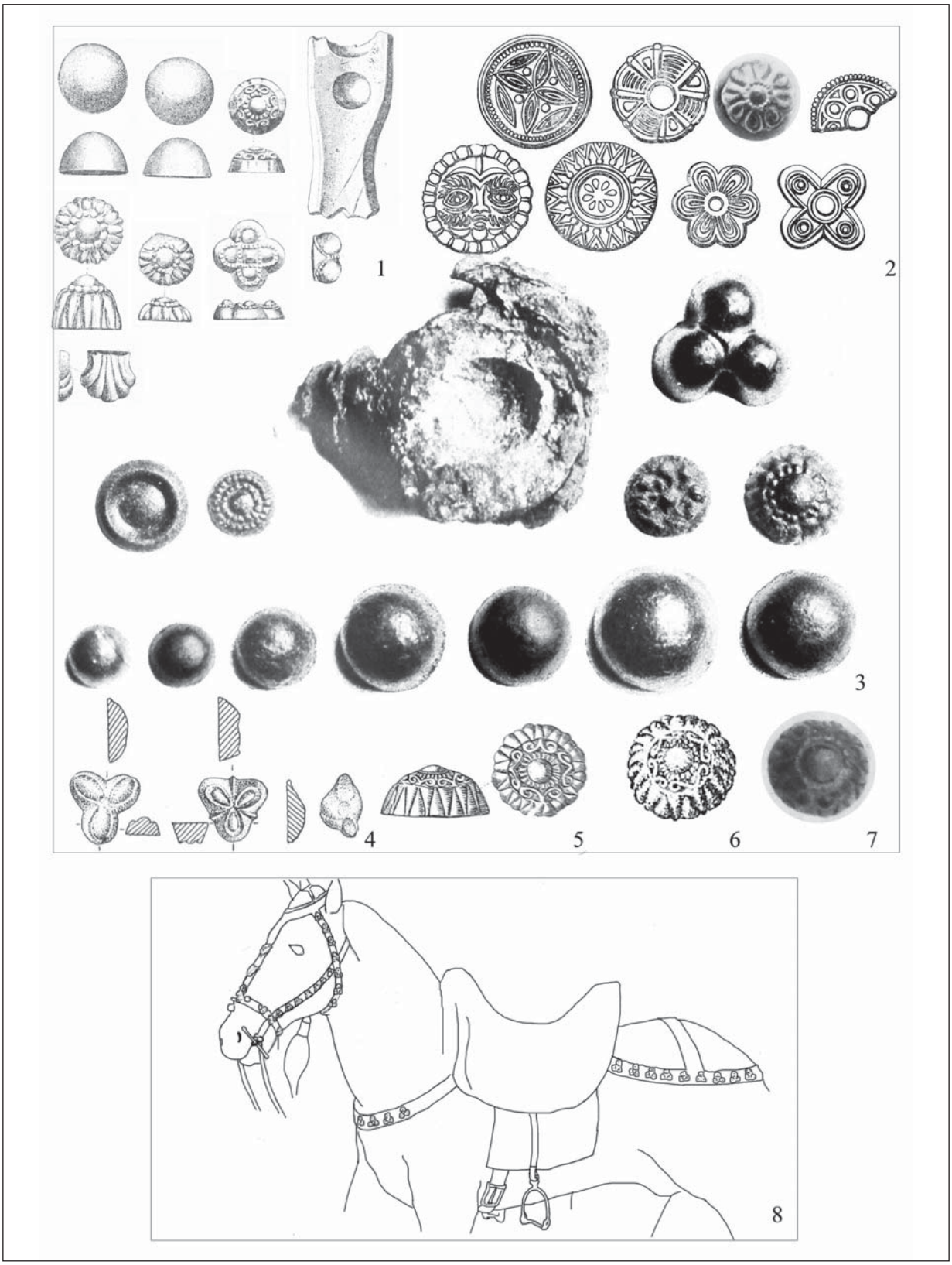
2. táblázat. Háromkaréjos lószerszámdíszek

Table 2. Trilobate horse harness mounts



1. kép. A félgömb alakú veretek és rozetták típusai. A1: Félgömb alakú veretek; A2: Lapos fedelű, félgömb alakú veretek; B: Préselt rozetták; C: Öntött rozetták; D: Vasveretek; E: Gúla alakú veretek; F: Pajzs alakú veretek; G: Háromkaréjos lószerszámveretek

Fig. 1. Types of hemispherical mounts and rosettes. A1: Hemispherical mounts; A2: Hemispherical mounts with flat tops; B: Pressed rosettes; C: Cast rosettes; D: Iron mounts; E: Pyramidal mounts; F: Shield-shaped rosettes; G: Trilobate mounts



2. kép. 1–7: Verőtövek és negatív formák; 8: Dunaradvány-Zsitvató XXVI. sír lószerszámjának rekonstrukciója

Fig. 2. 1–7: Press moulds and negative forms; 8: Theoretical reconstruction of horse harness from Radvaň nad Dunajom, časť Žitava I, Grave XXVI

SZŐLŐMARADVÁNYOK EGY AVAR FEGYVERES FÉRFI SÍRJÁBÓL DUNASZENTGYÖRGY-KASZÁS-TANYA LELŐHELYRŐL

Kenéz Árpád* – Pető Ákos**

Absztrakt: *Az M6-os autópálya építése során Dunaszentgyörgy-Kaszás-tanya lelőhelyen egy avar kori temető került feltárására, melyek nagy része a közép és késő avar korra keltezhető temetkezés. Az egyik férfi gazdag mellékletű sírjából, a medence tájékáról szőlőmagok kerültek napvilágra. Az avarok növénytermesztéséről nagyon keveset tudunk, éppen ezért az elmélyültebb, magasabb termesztéstechnológiai fejlettséget igénylő szőlő maradványainak előkerülése nagy jelentőséggel bír a hazai archaeobotanikai kutatás számára. A feltárt magokat részletes és precíz archeometriai (morfometriai) vizsgálatoknak vetettük alá a növénytani maradványok minél pontosabb meghatározása végett. A szőlőmaradványok szerencsés előkerülése számos információt közvetít az egykori temetkezési- és kulturális szokásokkal kapcsolatban.*

Kulcsszavak: *Kárpát-medence, avar temető, közép és késő avar kor, szőlőmaradványok, archaeobotanika, magmorfometria*

Bevezetés

A Dunaszentgyörgy-Kaszás-tanya RM20 (Tengelic RM 20) elnevezésű lelőhely az M6-os autópálya nyomvonalában került elő. A lelőhely egy, az avar kor középső, illetve késői szakaszára datálható temetőt rejtett. A lelőhelyről[1] összesen 89 db kis térfogatú (100 cm^3/db) talajminta[2] állt rendelkezésre az archaeobotanikai vizsgálat elvégzéséhez, amelynek célja az volt, hogy a temetkezésekhez kapcsolódó és a régészeti növénytan eszközeivel tetten érhető szokásokat, sírkialakításokat feltárja, meghatározza.

A vizsgálatra begyűjtött talajminták növényi anyagban egyáltalán nem voltak gazdagnak mondhatóak, ám azok részletes átvizsgálása során a 64/68. sír több mintájából szőlőmaradványok kerültek elő. Később az ásatásvezető régésszel konzultálva újabb talajminták érkeztek a laboratóriumba ugyanabból a sírból. Ezeket a mintákat a halott jobb csípőjétől, az övkészletének maradványai alól és mellől szisztematikusan gyűjtötték fel. A bőröv maradványait tartalmazó mintákban már szabad szemmel is láthatóak voltak a fémkorrózió által megőrzött és elszíneződött kékes-zöldes, feketés szőlőmagok. A fémes bevonat miatt tehát jó megtartásúak, informatívak, archaeobotanikai szempontból a magyarországi avar kor kutatása számára kimagasló értékkel bírnak. A *Vitis* (szőlő) nemzetség magjainak morfológiai vizsgálata kiemelten fontos, hiszen a mérések segítségével meghatározható, hogy vadon élő vagy termesztett szőlőfajokról van-e szó az adott lelőhely esetében.[3]

Gyulai Ferenc munkáiból kiderül, hogy Magyarországon az avar kori szőlőmaradvá-

* kenezarpad@gmail.com
** Szent István Egyetem, Természetvédelmi és Tájgazdálkodási Intézet, Természetvédelmi és Tájökológiai Tanszék, H-2100 Gödöllő, Páter K. u. 1. peetoako@gmail.com

1 Az ásatást Kiss Csaba Kálmán vezette.
2 Edények és sírok betöltésének anyagai.
3 Facsar 2000; Güner et al. 2009; Gyulai et al. 2009; Terral et al. 2010; Orrù et al. 2012.

nyok nagyon ritkák.[4] Mindösszesen 5 lelőhelyről említ szőlőre utaló maradványokat, és ehhez hozzájön a Hódmezővásárhely-Kopáncs II/11. számú lelőhely egyetlen, erősen töredékes szőlőmagja.[5] Már Keszthely-Fenékpuszta 6–7. századi sírjaiból ismertünk szenült szőlőmagokat.

A fonyód-bélatelepi (7–9. század) leletegyüttesben, amit Füzes Miklós gyűjtött fel, több mint 250 szőlőmag és töredéke fordult elő, amelyeken Gyulai Ferenc archaeobotanikus méréseket is végzett.[6] Az ezen a lelőhelyen egykoron élt lakosságot szláv etnikumúnak (Bjelo Brdo-kultúra) ítélték meg. Facsar Géza szerint[7] ezek a szőlőleletek egyértelműen termesztett szőlőre utalnak és minimum 3 különböző magtípus (tehát 3 termesztett fajta) található közöttük. Facsar további említést tett 2 szőlőmagról, amit a késő népvándorlás kori (9. század) Balatonszentgyörgy lelőhely két sírjában találtak és melyek – a dunaszentgyörgyi esethez hasonlóan – a „vas-sók" miatt őrződtek meg. E két magot ételmellékletként azonosították, ám a pontosabb feldolgozás (pl. morfometriai vizsgálat) már nem történt meg.[8]

Szintén 9. századi lelet a Főnyeg-Szegerdő lelőhely venyigedarabja, amit a tűz által elpusztult telep egyik házának falából tártak fel.[9] Ugyanebből a századból Zalavárról is ismerünk bortermő szőlőleleteket.[10]

Egy érdekes, osztrák párhuzam – nem a szőlő, hanem a temetkezési rítus kapcsán – is ide kívánkozik. Frohsdorf lelőhelyen a 8. századra datálható 34. sírban, melyben fiatal férfit temettek, fémkorrózió (a bronz övveretből kioldódó fémek hatására) által megőrződött gyümölcsök (alma, mogyoró és tölgymakk) maradványaira bukkantak a régészek a halott combcsontjának felső részénél. A cikk szerzői a tanulmány végén kitérnek e növényfajok magvainak az avar hiedelemvilágban betöltött szimbolikus jelentésére és szerepére is.[11]

A fent felsorolt szőlővel kapcsolatos maradványok arra utalhatnának, hogy a fejlett római szőlőtermesztés valamilyen formában tovább élt a népvándorlás korában a szlávok és az avarok között, ám Müller Róbert cáfolja ezt. Állítását arra alapozza, hogy Magyarország területén még nem találtak népvándorlás kori gyümölcs- és szőlőműveléshez szükséges vaseszköz leleteket, sőt véleménye szerint a kivadult kerti szőlő magjai kivadulást követően is megőrzik morfológiai bélyegeiket, így nem alkalmasak arra, hogy következtetést vonjunk le a szőlőművelés fejlettségi szintjére és eredetére vonatkozóan.[12]

A következő hivatkozással azonban ennek az ellenkezője bizonyítható: A ligeti szőlő (továbbiakban *V. sylvestris*) magja alapvetően kisebb, zömökebb, kerekdedebb a bortermő szőlő (továbbiakban *V. vinifera*) magjainál, de bizonyos esetekben (pl. a metszés hiánya, kivadulás, felhagyás) ez utóbbi faj bogyóinak, így magjainak mérete is csökken és arányai megváltoznak.[13] Facsar Géza szerint a magok külső tulajdonságaiból megállapítható a termesztés foka, többek között, hogy a közelmúltban művelték-e a szőlőültetvényt vagy sem.

Nem perdöntő bizonyíték a borkészítésre és a szőlőművelésre a 10. században íródott Suda-lexikon avarokra vonatkozó leírása, amely szerint a korban gyakoriak voltak a bortól való lerészegedések.[14] Olajos Teréz munkájában[15] szintén a Suda-lexikon sorait hozza

4 GYULAI 2001; GYULAI 2010.
5 PETŐ ET AL. 2012.
6 GYULAI 1987.
7 FACSAR 2000.
8 FACSAR 2000.
9 GYULAI 2001.
10 GYULAI 2001.
11 SCHARRER-LIŠKA–THANHEISER. 2007.
12 MÜLLER 1982.
13 FACSAR 2000.
14 KISS 1964; VÁCZY 1974; SZÁDECZKY-KARDOSS–FARKAS 1998.
15 OLAJOS 2001.

példának az Avar Kaganátus összeomlásának kérdéskörét fejtegetve. A lexikon ide vonatkozó sorai Krum bolgár kán avarok elleni győztes háborújában elejtett foglyok kikérdezését tartalmazza. Arra a kérdésére, hogy *„pusztult el uralkodótok és népetek?”,* egyértelműen a bor elterjedését és a részegeskedés okozta belső viszályokat adták válaszul.

A Kárpát-medence területén Morvaszentjánoson került elő egy gazdag kincslelet, amelyben több mezőgazdasági eszköz mellett analógiákkal alig rendelkező szőlőmetszőkéseket is találtak. A leleteket a bronz övveretek segítségével késő avar korúnak határozták meg (valószínűleg 9. század). Müller Róbert szerint azonban ezen avar szőlőmetszőkés nem mutat analógiát a római kori metszőkésekkel, így az avar kori Kárpát-medencén belüli szőlőművelést nem származtatja a rómaiból.[16] Véleménye szerint a 9. században meginduló keresztény térítők csak nagyon kevés helyen és kis fejlettségi fokú szőlőtermesztéssel találkozhattak a Kárpát-medencében, s ezt az is igazolja, hogy a középkori eszközleletek nem mutatnak párhuzamot és hasonlóságot a rómaival.

Látható tehát, hogy az avarok szőlőtermesztésével kapcsolatos tudásbázisunk igen hiányos és szövevényes. Ezt a problémakört már Pető Ákos és munkatársai is jól körüljárták.[17]

Összességében a fentiek tükrében egyértelmű, hogy mindennemű magyarországi és a Kárpát-medence területén előkerült, vagy más külföldi párhuzam szőlőleletei, de a fent is említett osztrák eset is kiemelt figyelmet érdemelnek e kérdéskör további felderítésében.

Anyag és módszer

Az M6 Dunaszentgyörgy-Kaszás tanya RM20 (Tengelic RM 20) régészeti lelőhely Dunaszentgyörgy külterületén található, a településtől délnyugati irányban. A feltárásra az M6-os autópálya kiépítése miatt került sor és felülete megközelíti a 0,6 ha-t. A munkálatok során 374 jelenség került napvilágra. Két árok kivételével mindegyik sír, amelyek egyértelműen a közép és késő avar időszakra keltezhetők. Több temetkezés esetén kerámia mellékletet figyeltek meg, a férfiak sírjaiban pedig a veretes övek megléte volt jellemző.[18]

A jelen cikkben tárgyalt sír a 64/68. azonosító számot viseli (*1. kép 1*). A feltárt sírok között ez az egyik leggazdagabb. A sírbetöltés két, jól elkülöníthető részre bontható. Az eltemetett személy egy *adultus* korú férfi volt. Szembetűnő volt az íjcsontok megléte és a bronz, valamint ezüst veretes öve, amely a sír bolygatatlan volta miatt könnyen rekonstruálható. A halottat feltételezhetően koporsóba, halotti ágyon helyezték el. A sír hossza 284 cm, a szélessége pedig 131 cm. A 185 cm hosszú csontváz anatómiai rendben került elő, egyenes, háton fekvő pozícióban, karjai a test mellett helyezkedtek el. Viseletéhez a következő tárgyak tartoztak: kölesgyöngyök, öntött, ónozott bronz övgarnitúra aranyozott szíjbújtatóval (indás övcsat, állatküzdelmi jelenetet ábrázoló nagyszíjvég, csüngős pajzs alakú, indás övveretek, övforgók, fonatmintás kisszíjvégek, szív alakú lyukvédő veretek), tordírozott öntött bronzgyűrű, négyszögletes vascsatok. Ezeken kívül továbbá előkerült még egy átlyuggatott ólomlemez (szűrő?), bronztubus, íj csontlemezei, háromszárnyú, köpűs vasnyílhegy a nyílvessző darabjával, vaskés a fahüvely maradványával, fémkorróziós megtartású textilmaradvány.

A sír földmintájából elkülönített szőlőmaradványok a fémkorrózió folyamata által őrződtek meg, vagyis a különböző fémek korróziója során kialakuló bevonat, illetve átitatódás óvta meg a szerves anyagokat a mikroorganizmusok hatásától. A lebontó szer-

[16] Müller 1982.
[17] Pető et al. 2012.
[18] Kiss 2012.

vezetek számára a fémoxidok toxikus hatásúak, így a réz-, bronz-, vastárgyak közelében nem ritka, hogy szerves maradványok (magok, fa, textil, bőr, stb.) igen jó állapotban maradnak meg.[19] Esetünkben a fémionok a bronz övveretekből, a vaskésből, a csatokból, késből és a nyílhegyekből is származhattak.

Az egyik, már töredékes szőlőmag egy kisebb darabkáján kémiai vizsgálatok is történtek. Ez a töredék, a cseppelemzéses ionkimutatás során tömény sósavval került megcseppentésre, hogy a színreakciók segítségével kiderüljön, milyen fémek játszottak szerepet a konzerválódásban.[20]

A 64/68. sírból több talajminta került begyűjtésre, ám mindösszesen négy bizonyult makroarchaeobotanikai szempontból érdekesnek (leletkísérő számok: 423., 439., 443., 475.). Ez utóbbi eredendően az archaeobotanikai feldolgozás miatt, míg a többi az övkészlet bőrmaradványainak vizsgálata céljából érkezett a laboratóriumba.

A minták előkészítése a Gyulai Ferenc által javasolt archaeobotanikai protokollt[21] követve történt, amely során nedves szitálással egy 1,5 mm-es és egy 0,5 mm-es lyukbőségű szitasorozaton eltávolítottuk a mintákból a talajanyag iszapfrakcióját. A szitákon visszamaradt alkotórészeket (pl. csont, csigaház, pikkely, ételmaradványok, termések, magvak, faszénszemcsék, valamint a *Gramineae* család szárai és virágzati részei) mikroszkóp alatt, csipeszek segítségével különítettük el a mintákból.

Mind az előkészítéshez, mind pedig a növényleletek meghatározásához Nikon SMZ800 típusú binokuláris sztereo-mikroszkópot használtunk. A határozási folyamat során különböző határozókönyveket,[22] illetve egy, az összehasonlítás célját szolgáló recens mag/termés gyűjteményt hívtunk segítségül. A növényfajok tudományos elnevezése Simon Tibor nomenklatúráját[23] követi.

A szőlőmagok elemzésének módszertana. E munkafolyamat során az alábbi paramétereket mértük meg a rendelkezésre álló szőlőmagokon (*1. kép 3*): maghossz (L); magszélesség (B); magvastagság (T); csőrhossz (S); csőrvastagság (TS); chalaza pajzs szélessége (BCH); chalaza pajzs tetejének távolsága a csőr tetejétől (PCH); chalaza pajzs hossza (LCH); csatorna szélessége (BF); csatorna hossza (F).

Ezt követően a kapott adatokat a következő indexek kiszámolásához szükséges képletekbe helyettesítettük be. Ezek a mutatószámok az elmúlt évtizedekben abból a célból kerültek kialakításra, hogy a szőlőmagok morfológiai tulajdonságai alapján megállapítható legyen, hogy a szőlő vad vagy termesztett, esetleg lehetségessé váljon az utóbbi esetben a fajták meghatározása is. Jelen vizsgálathoz az alábbi indexeket alkalmaztuk: (1) Stummer-index Terpó korrekcióval,[24] amely a szőlőmagok szélességi és hosszúsági paramétereiből számított arányszámmal kategorizálja a vizsgálati anyagot. (2) A mag hossza.[25] (3) Mangafa- és Kotsakis-formulák,[26] amelyek a termesztett és a vad szőlőfajok elkülönítését szolgálják, illetve a magok morfológiai bélyegein felvett adatokból kalkulált értékintervallumok alapján választják szét azokat; csőrhossz–maghossz arány.[27] (4) Csőrhossz.[28]

---

19 POTTS–READE 1993; HAMILTON 1997; KENÉZ ET AL. 2012.
20 SZABÓ 1975.
21 GYULAI 2001.
22 SCHERMANN 1966; RADICS 1998; CAPPERS ET AL. 2006; BRECHER 1960.
23 SIMON 2004.
24 RIVERA ET AL. 2007.
25 SCHERMANN 1966.
26 MANGAF–KOTSAKIS 1996.
27 JACQUAT–LE MARTINOLI 1996.
28 RIVERA ET AL. 2007.

Az alkalmazott indexek határértékeit a vad és termesztett kategóriák elkülönítéséhez a *2. kép* foglalja össze.

Magyarországon és egyben a Kárpát-medencében elsősorban a *Vitis vinifera* L. (*syn. Vitis vinifera* L. subsp. *vinifera*) és az őshonos ligeti szőlő (*Vitis sylvestris* C. C. Gmel. – *syn. Vitis vinifera* L. subsp. *sylvestris*) magjainak elkülönítése bír régészeti relevanciával.[29]

A növényi maradványok fotózása során DP25 digitális kamerával felszerelt Olympus SZX7 binokuláris sztereo-mikroszkópot használtunk, amelyhez CellA típusú számítógépes fényképező szoftver került telepítésre.

Eredmények

Az itt felsorolásra és tárgyalásra kerülő talajminták (leletkísérő számok szerint) már a válogatás során nagy hasonlóságot mutattak. Később kiderült, hogy a halott övének felszedése közben gyűjtötték be őket egy jól lehatárolható helyről (*1. kép 2*).

Lk. 423.: Összesen 6 db szőlőmagot és 3 db bogyótöredéket (benne magokkal; *1. kép 4*) sikerült elkülönítenünk.

Lk. 439.: Az előző mintához igen hasonló talajminta. Benne 3 db szőlőmaggal, 1db bogyótöredékkel és 1 db bogyókocsánnyal.

Lk. 443.: Szintén csak szőlőmag (6 db) és 3 bogyótöredék került elő.

Lk. 475.: Összesen 5 db töredékes szőlőmagot sikerült elkülönítenünk a szerves anyag (feltételezhetően bőr) maradványokban gazdag mintából.

A szőlőmagokon található fémes bevonat kémiai vizsgálatának eredményei szerint a sötétsárgás színűre változott sósavas oldatban vas(III) és mangán(II) ion volt kimutatható, tehát a vas-mangán sók mintegy átitatták az eredeti szerves szerkezetet, és egyben konzerválták is azt. Egyes maradványokon a kékeszöld elszíneződést pedig egyértelműen a réz adta.

A szőlőmagok morfometriai vizsgálata során a magokat 1–14-ig sorszámoztuk (*3.* és *4. kép*), majd elvégeztük a fent ismertetett indexekhez szükséges méréseket. Ezeket a dimenziókat és a számszerű eredményeket a *1. és 2. táblázatok*ban foglaltuk össze.

Stummer-index terpó korrekcióval

A mérések alapján mindegyik mag termesztett, *V. vinifera* fajhoz tartozik. Az index értéke 0,48 és 0,72 között ingadozik, ami a fejlett és közepesen fejlett termesztési szintet jelzi. Érdekes, hogy a más mutatók szerint egyértelműen vad kategóriába kerülő típusok itt 0,6 körüli értéket mutatnak, ami tehát igazolhatja, hogy vad jellegű, de már termesztett szőlőről van szó.

Külön figyelmet érdemelnek a 7. és 9. sorszámmal ellátott magok, hiszen csőrük sokkal hosszabb, mint a többié, és egyben testük karcsúbb is. Ez különösen igaz a 9. sorszámú magra, amely a római korban gyakori ún. *Apiana* típusú – a mostani Sárga muskotály fajtának megfelelő – szőlő magjainak leírásával mutat hasonlóságot.[30] Mindkét mag Stummer indexe 0,5 alatt van, amely csemegeszőlő típusra utal (*4. kép*).

Mag hossza (1. táblázat)

A töredékes szemek méreteinek becslését úgy végeztük el, hogy figyelembe vettük a szőlőmagok morfológiai sajátosságait. A csőr hiánya miatt a hossz nem becsülhető meg, de a minimális hossz a csőr tövéig vagy a mag válláig, a mag oldalainak lefutása alapján jól közelíthető.

A mérhető töredékek közül az 1., a 2. és 10. sorszámú vad és a termesztett határon helyezkedik el, az 5. sorszámú becsült minimá-

[29] Facsar 2000.
[30] Facsar 2000.
[31] Rivera et al. 2007.

lis mérettel is *V. vinifera*, a többi egyértelműen *V. vinifera*.

MANGAFA- ÉS KOTSAKIS-FORMULÁK

A formulák kiszámításához sok mért adatra és aránypárra van szükség. Esetünkben a töredékességük miatt csak kilenc magon tudtuk elvégezni ezeket a vizsgálatokat. A magok pontos méreteit a *1. táblázat*ban tűntettük fel, míg a formulák eredményeit a *2. táblázat* tartalmazza.

A formulák elemzése során arra jutottunk, hogy a 2., 10. és 14. sorszámú magok a vadon élő ligeti szőlő magjaihoz hasonlóak. A többi mag nagyobb méretű és hosszabb, fejlettebb csőrrel rendelkezik, így magukban hordozzák a nemesítés jegyeit, azaz a termesztett kerti szőlő magjairól beszélhetünk. A vadhoz hasonló alakon kívül még legalább két magtípust lehet elkülöníteni, tehát összesen hármat.

Fontos kiemelni, hogy a Mangafa és Kotsakis (1996) által meghatározott indexszámok szenült állapotú szőlőmagok esetében használatosak, ám a fémkorróziós megtartású magokon is igyekeztünk alkalmazni őket.

CSŐRHOSSZ–MAGHOSSZ ARÁNY (*1. táblázat*)

Csak azok a magok voltak mérhetőek, amelyek kevésbé töredékesek. Ennek megfelelően a mérhető magok mindegyike *V. vinifera* jelleget mutat.

CSŐRHOSSZ (*1. táblázat*)

Rivera és munkatársai cikkében[31] hivatkozott ún. „Terpó" csőrhossz méreteket is felvettük a szőlőmagleleteken. A kritériumok alapján mérhető szőlőmagok túlnyomó többsége vad formát mutat, de meg kell jegyeznünk, hogy szintén Rivera és munkatársai Negrul cikkére[32] hivatkozva megemlítik, hogy a csőr a szelekció, így a nemesítés hatására növekszik. A *3. képen* is jól látható, hogy a magok csőre többnyire rövid, kúpos, esetleg rövid és hengeres, de a 7., 9. és 11. sorszámmal jelöltek már nagyobb méretűek, hosszabbak, így a csőrük is hosszabb. Ezt a mérési adatok is alátámasztják. A kivadult, így nem metszett, szőlőfajták magjának mérete rövid időn belül csökken, arányaik változnak, így a nagyobb méretű magok minden esetben a rendszeres szőlőkezelés indikátoraiként foghatók fel.[33]

A MANGAFA-FORMULÁK SZERINTI VINIFERA MAGOK HOSSZ (L), SZÉLESSÉG (B) ÉS VASTAGSÁG (T) ARÁNYAINAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA AZ ISMERT FAJTÁKKAL (FACSAR ALAPJÁN)[34]

A mérések elvégzését, az aránypárok és formulák felállítását, és a különböző irodalmak tanulmányozását követően arra a következtetésre jutottunk, hogy a megtalált és mérhető, a fémkorrózió miatt megőrzött szőlőmagok/magtöredékek nagy része (kivéve 2., 10., 14.) kertiszőlő (*V. vinifera*) fajhoz tartozik.

Facsar cikkében[35] 50 kerti szőlő fajta magvait rendeli egymás mellé a hossz (L), szélesség (B) és a vastagság (T) arányait figyelembe véve. Ebbe a rendszerbe igyekeztünk beilleszteni az általunk mért, a Mangafa- és Kotsakis-formulák szerinti *V. vinifera* jellegű töredékeket.[36] Az összehasonlítás az alábbi eredményeket adta a dunaszentgyörgyi szőlőmagokra nézve:

6. mag: Piros kövidinka fajtával mutat nagyfokú hasonlóságot.

32 NEGRUL 1960.
33 FACSAR 2000.
34 FACSAR 1970.
35 FACSAR 1970.
36 Megjegyzendő, hogy a képelemzéses módszerekhez képest ez a vizuális összehasonlítás több bizonytalansági tényezőt hordoz magában.

7. mag: Apró fehér fajtával mutat nagyfokú hasonlóságot.
8. mag: Piros kövidinka fajtával mutat nagyfokú hasonlóságot.
9. mag: Sárga muskotály fajtával mutat nagyfokú hasonlóságot.
11. mag: Leányka, Sárga muskotály, Mézes (a vastagsági adatok eltérnek a mért-től, de ezek állhatnak a legközelebb) fajtával mutat nagyfokú hasonlóságot.
12. mag: Nagyon lapos mag, amely arányaiban a Kövidinka fajtához hasonló, de külalakra nagyban eltér a 6. és 8. magtól, amelyek szintén a Kövidinka arányaival rendelkeznek.

Következtetések

Mind régészeti növénytani értelemben, mind a magok által hordozott jelentés tartalma régészeti interpretációjának értelmében a dunaszentgyörgyi közép és késő avar harcos sírjából előkerült magok egyedülálló leletnek számítanak a vizsgált korszakból. Annak, hogy mikor, illetve milyen céllal kerülhettek a magok, bogyók, bogyókocsányok a sírba, több lehetséges magyarázata, értelmezése is lehet. Mi itt most csak két kézenfekvő lehetőséget vetünk fel: a fegyveres férfi még életében rakta el egy feltételezett tarsolyba a szőlőszemeket (ennek valószínűsége kicsi), vagy a fegyveres férfi számára ételmellékletként helyezték egy tarsolyba, a keze ügyébe a külön álló, akár különböző színű (pl. piros és zöld) héjú szőlőbogyókat.

A szőlőlelet mennyisége és összetétele alapján teljes szőlőfürtről egyértelműen nem beszélhetünk, hiszen a magok nagyon eltérőek, így biztosan nem egy fajtához, sőt akár nem egy fajhoz tartoztak.

A dunaszentgyörgyi leletek alapján nem tudunk pontos választ adni arra vonatkozóan, hogy a késő avarok termesztettek-e szőlőt, vagy csak a római korból visszamaradt, részben el- és kivaduló ültetvényeket használták-e. Ugyanakkor az bizonyos, hogy a szőlő kifejezett szereppel bírhatott legalább egyes egyedek szintjén. Ennek tanúbizonysága a dunaszentgyörgyi lelet. Mindenképpen kézzel fogható bizonyítékai annak, hogy a közép és késő avar korban az avar nép kapcsolatban állt a kerti szőlő több, termesztett (a nemesítés fejlettebb fokán álló) fajtájával, ezen belül is csemege- és borszőlőfajtákkal egyaránt (*4. kép*). Talán a helybeni szőlőtermesztést támaszthatja alá az a tény is, hogy a lelőhely más objektumaiból származó talajminták törpe búza (*Triticum aestivum* ssp. cf. *compactum* (Host) Mac Key) és kenyérbúza (*Triticum aestivum* ssp. *vulgare* L.) maradványokat is tartalmaztak. E két faj egyértelműen a letelepedett népek fejlett mezőgazdaságára jellemző.

A leletek alapján nem tudjuk megmondani, hogy a halott mellett friss és érett, vagy esetleg mazsola állapotra aszalt szőlőszemeket helyeztek-e el eredetileg.

Végezetül pedig olyan kérdések kerülnek felsorolásra, amelyek továbbra is megválaszolásra várnak: Volt-e kontinuitás a római szőlőtermesztés és a kora középkor között? Termesztettek-e szőlőt az avarok (már a kora avarokra gondolva is)? Ha termesztettek szőlőt az avarok, milyen (vas)eszközök segítségével művelték azt? Miért találunk késő népvándorlás kori sírokban szőlőmagokat, és szőlőművelésre utaló vaseszközöket pedig miért nem? Elvégezhetőek-e más vaseszközökkel azok a munkafolyamatok, műveletek, amelyekre más kultúrkörök szőlőmetszőkéseket használtak? Előfordulhat, hogy bizonyos avar vaseszközöket (pl. sarló), késeket nem hoztak összefüggésbe szőlőműveléssel (pl. mert formailag nem hasonlított a korábban ismert szőlőmetszőkésekre)?

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönetet mondunk Szilágyi Gáborné Ira kolléganőnknek, amiért segítséget nyújtott a szőlőmagok megtartásának kémiai elemzésében. Továbbá hálával tartozunk Kiss Csaba Kálmán és Skriba Péter régészeknek, akik naprakész információkkal segítették kutatómunkánkat.

IRODALOM

BRECHER 1960: Brecher Gy.: *A magismeret atlasza*. Budapest 1960, 223.

CAPPERS ET AL. 2006: Cappers, R. T. J. – Bekker, R. M. – Jans, J. E. A.: *Digital Seed Atlas of the Netherlands*. Barkhuis 2006, 502.

FACSAR 1970: Facsar G.: Összehasonlító morfológiai vizsgálatok kerti szőlőfajták magjain. *Botanikai Közlemények* 57 (1970) 221–231.

FACSAR 2000: Facsar G.: Régészeti szőlőmag-leletek Magyarország területéről. In: *Milleniumi szőlős-boroskönyv. A szőlő és bor Magyarországon*. Szerk.: Csoma Zs. – Balogh I. Budapest 2000, 9–18.

GÜNER ET AL. 2009: Güner, A. – Gyulai, G. – Tóth, Z. – Basli, G. A. – Szabó, Z. – Gyulai, F. – Bittsánszky, A. – Waters, Jr. L. – Heszky, L.: Grape (*Vitis vinifera*) seeds from Antiquity and the Middle Ages Excavated in Hungary – LM and SEM analysis. *Anadolu University Journal of Science and Technology* 10 (2009) 205–213.

GYULAI 1987: Gyulai F.: A gyümölcs és szőlőtermesztés emlékei Fogyód-Bélatelep Árpád-kori településéről. *Zalai Múzeum* 1 (1987) 123–159.

GYULAI 2001: Gyulai F.: *Archaeobotanika*. Budapest 2001, 240.

GYULAI 2010: Gyulai F.: *Archaeobotany in Hungary. Seed, Fruit, Food and Beverage Remains in the Carpathian Basin from the Neolithic to the Late Middle Ages*. Budapest 2010, 478.

GYULAI ET AL. 2009: Gyulai, G. – Tóth, Z. – Szabó, Z. – Gyulai, F. – Lágler, R. – Kocsis, L. – Heszky, L.: Domestication Events of Grape (Vitis vinifera) from Antiquity and the Middle Ages in Hungary from Growers' Viewpoint. *Hungarian Agricultural Research* 3–4 (2009) 8–12.

HAMILTON 1997: Hamilton, D. L.: *Basic Methods of Conserving Underwater Archaeological Material Culture*. Nautical Archaeology Program, Department of Anthropology, Texas A&M University, Prepared in partnership with the U.S. Department of Defense Legacy Resource Management Program Washington, D.C. Washington 1997.

JACQUAT–LE MARTINOLI 1996: Jacquat, C. – Le Martinoli, D.: *Vitis vinifera L.*: wild or cultivated? Study of the grape pips found at Petra, Jordan; 150 B.C. – A.D. 40. *Vegetation History and Archaeobotany* 8 (1996) 25–30.

KENÉZ ET AL. 2012: Kenéz Á. – Pető Á. – Grynaeus A.: Vác-Piac utca késő középkori régészeti lelőhely komplex archaeobotanikai értékelése. Kutatási jelentés. Magyar Nemzeti Múzeum, Nemzeti Örökségvédelmi Központ adattára: 2008-0089/7. Budapest 2012, in print.

KISS 1964: Kiss A.: A Kárpát-medence kora középkori szőlőművelésének kérdéséhez. *Agrártörténeti Szemle* 10 (1964) 70–78.

KISS 2012: Kiss Cs. K.: Dunaszentgyörgy-Kaszás-tanya (Tolna megye, RM20 lelőhely). In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól (Field Service For Cultural Heritage 2009 Yearbook And Review Of Archaeological Investigatioins)*. Szerk.: Kvassay J. Budapest 2012, 17.

MANGAFA–KOTSAKIS 1996: Mangafa, M. – Kotsakis, K.: A New Method for the Identification of Wild and cultivated Charred

Grape Seeds. *Journal of Archaeological Science* 23 (1996) 409–418.

Müller 1982: Müller R.: A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késő avar kortól a törökkor végéig 1–2. *Zalai Gyűjtemény* 19. Zalaegerszeg 1982.

Negrul 1960: Negrul, A.: Evolucija razmera semjan i jagod u vinograda. Izvaet. *TSHA* 2 (1960) 167–176.

Olajos 2001: Olajos T.: *Az avar továbbélés kérdéséről. A 9. századi avar történelem görög és latin nyelvű forrásai*. Tiszatáj 2001, 50–56.

Orrù et al. 2012: Orrù, M. – Grillo, O. – Lovicu, G. – Venora, G – Bacchetta, G.: Morphological characterisation of Vitis vinifera L. seeds by image analysis and comparison with archaeological remains. *Vegetation History and Archaeobotany* 22:3 (2012) 232–242.

Pető et al. 2012: Pető Á. – Kenéz Á. – Herendi O. – Gyulai F.: Ember és növény kapcsolata egy dél-alföldi késő avar kori településen. Mikro- és makro-archaeobotanikai adatok Hódmezővásárhely-Kopáncs II/11. lh. környezetrekonstrukciós elemzéséhez. In: *Környezet –Ember –Kultúra: az alkalmazott természettudományok és a régészet párbeszéde.* Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ 2010. okt. 6–8-án megrendezett konferenciájának tanulmánykötete. Szerk.: Kreiter A. – Pető Á. – Tugya B. Budapest 2012, 181–195.

Potts–Reade 1993: Potts, D. T. – Reade, W. J.: New evidence for late third millennium linen from Tell Abraq, Umm Al-Qaiwain, UAE. *Paléorient* 19 (1993) 99–106.

Radics 1998: Radics L.: *Gyommaghatározó*. Budapest 1998.

Rivera et al. 2007: Rivera, D. – Miralles, B. – Obón, C. – Carreño, E. – Palazón, J. A.: Multivariate analysis of Vitis subgenus Vitis seed morphology. *Vitis* 46:4 (2007) 158–167.

Scharrer-Liška–Thanheiser 2007: Scharrer-Liška, G. – Thanheiser, U.: Außergewöhnliche archäobotanische Funde aus Grab 34 des awarischen Gräberfeldes von Frohsdorf, NÖ. Bestimmung und Interpretationsmöglichkeiten. *Vienna Institute for Archaeological Science* 1. Wien 2007, 26–31.

Schermann 1966: Schermann Sz.: *Magismeret* I–II. Budapest 1966.

Simon 2004: Simon T.: *A magyarországi edényes flóra határozója. Harasztok-virágos növények*. Budapest 2004, 976.

Szabó 1975: Szabó Z.: A szervetlen eredetű festékek azonosítása cseppelemzéssel. *Múzeumi műtárgyvédelem* 2 (1975) 237–270.

Szádeczky-Kardoss–Farkas 1998: Szádeczky-Kardoss S. – Farkas Cs.: Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig. *Magyar Őstörténeti Könyvtár* 12. Budapest 1998.

Terral et al. 2010: Terral, J-F. – Tabard, T. – Bouby, L. – Ivorra, S. – Pastor, T. – Figueiral, I. – Picq, S. – Chevance, J-B. – Jung, C. – Fabre, L. – Tardy, C. – Compan, M. – Bacilieri, R. – Lacombe, T. – This, P.: Evolution and history of grapevine (Vitis vinifera) under domestication: new morphometric perspectives to understand seed domestication. *Annals of Botany* 105 (2010) 443–455.

Váczy 1974: Váczy P.: A frank és avar nép. *Századok* 108 (1974) 1041–1052.

GRAPE REMAINS FROM THE GRAVE OF AN AVAR WARRIOR AT THE DUNASZENTGYÖRGY-KASZÁS-TANYA ARCHAEOLOGICAL SITE (TOLNA COUNTY, HUNGARY)

During the preventive excavation conducted prior to the construction of the M6 motorway in Tolna county, an Avar-period cemetery was unearthed at the Dunaszentgyörgy-Kaszás-tanya archaeological site. The cemetery is situated in the southwest of the town Dunaszentgyörgy. Exploration works covered over four hundred archaeological features, most of which is dated to the Middle and Late Avar periods. The grave of an Avar warrior, rich in grave furniture, was also excavated. Around the pelvis of the deceased archaeobotanical remains of grapes were found. Archaeobotanical finds are infrequent and therefore our knowledge of the plant husbandry among the Avar population of the Carpathian Basin is also scarce. For this reason the recovery of grape residues—a plant the cultivation of which requires a high level of technological knowledge—is of great interest and importance for Hungarian archaeobotanical research. The grape seeds (pips) were subjected to morphometric analysis in order to determine whether the grapes in the grave represented one or more grape species and/or varieties. The results suggest that the grape selection carefully placed on the belt of the Avar warrior and recovered from the right side of the pelvis consisted of several grape species and varieties. This suggests an enhanced role of vine in the life (?) and/or occupation (?) of the Avar warrior.

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
		Csőrhossz (mm)	*Csőrhossz-maghossz arány*	*A chalaza pajzs tetejének távolsága a csőr tetejétől [mm]*	*Maghossz (mm)*		*Stummer-index*		*A chalaza pajzs hossza (mm)*	*A csatorna szélessége (mm)*		
Srsz.	*Töredékesség mértéke*	*LS*	*LS/L*	*PCH*	*L*	*LF/L*	*B/L*	*PCH/L*	*LCH*	*BF*	*BF/LF*	*T/L*
1.	csőr és a hasi oldal egy csatornával	1,00	0,20	X	5,00	0,40	0,72	X	X	0,40	0,20	X
2.	hosszában félbetört mag	1,20	0,24	2,80	5,00	0,44	0,60	0,56	1,50	0,30	0,14	0,40
3.	csőr vállal	1,90	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X
4.	csőr, egyharmad mag keresztben törve	1,50	X	X	X	X	X	X	X	0,30	X	X
5.	pajzs, egy csatorna, váll és csőr hiányzik	X	X	X	6,00	0,50	0,52	X	1,90	0,20	0,07	0,42
6.	egész	1,80	0,30	3,40	6,00	0,42	0,52	0,57	1,50	0,30	0,12	0,42
7.	egész	2,00	0,30	3,20	6,60	0,42	0,48	0,48	1,50	0,30	0,11	0,42
8.	egész	1,80	0,31	3,20	5,80	0,36	0,52	0,55	1,50	0,30	0,14	0,43
9.	csak a fél csatorna hiányzik	2,50	0,40	3,30	6,30	0,48	0,49	0,52	1,40	0,30	0,10	0,44
10.	két egész mag hasi oldallal egymáshoz tapadva	1,30	0,26	2,80	5,00	X	0,62	0,56	1,10	X	X	0,48
11.	hasi oldal hiányzik	2,30	0,37	4,00	6,30	X	0,60	0,63	1,30	X	X	0,33
12.	egész	1,60	0,29	3,30	5,50	0,40	0,64	0,60	1,20	0,40	0,18	0,36
13.	csőr vállal	1,80	X	X	X	X	X	X	X	0,40	X	X
14.	hosszában fébetört, töredékes csőr	1,30	0,28	2,30	4,60	0,35	0,65	0,50	1,00	0,30	0,19	0,48

		12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
		Csőrvastagság [mm]		*A chalaza pajzs szélessége [mm]*	*Magszéles-ség [mm]*	*Magvastagság [mm]*				*Csatorna-hossz [mm]*		
Srsz.	*töredékesség mértéke*	*TS*	*BF/B*	*BCH*	*B*	*T*	*TS/L*	*BCH/B*	*TS/T*	*LF*	*LCH/L*	*T/B*
1.	csőr és a hasi oldal egy csatornával	X	0,11	X	3,60	X	X	X	X	2,00	X	X
2.	hosszában félbetört mag	0,80	0,10	1,00	3,00	2,00	0,16	0,33	0,40	2,20	0,30	0,67
3.	csőr	1,20	X	X	X	1,90	X	X	0,63	X	X	X
4.	csőr, egyharmad mag keresztben törve	1,00	0,08	X	4,00	2,30	X	X	0,43	X	X	0,58
5.	pajzs, egy csatorna, váll és csőr hiányzik	X	0,06	1,20	3,10	2,50	X	0,39	X	3,00	0,32	0,81
6.	egész	1,10	0,10	1,10	3,10	2,50	0,18	0,35	0,44	2,50	0,25	0,81
7.	egész	1,00	0,09	1,00	3,20	2,80	0,15	0,31	0,36	2,80	0,23	0,88
8.	egész	1,10	0,10	1,10	3,00	2,50	0,19	0,37	0,44	2,10	0,26	0,83
9.	csak a fél csatorna hiányzik	1,00	0,10	1,00	3,10	2,80	0,16	0,32	0,36	3,00	0,22	0,90
10.	két egész szem hasi oldallal egymáshoz tapadva	1,00	X	1,00	3,10	2,40	0,20	0,32	0,42	X	0,22	0,77
11.	hasi oldal hiányzik	1,10	X	1,80	3,80	2,10	0,17	0,47	0,52	X	0,21	0,55
12.	egész	0,80	0,11	0,50	3,50	2,00	0,15	0,14	0,40	2,20	0,22	0,57
13.	csőr vállal	1,00	0,13	X	3,10	2,30	X	X	0,43	X	X	0,74
14.	hosszában fébetört, töredékes csőr	1,10	0,10	1,00	3,00	2,20	0,24	0,33	0,50	1,60	0,22	0,73

Megjegyzés:

Becsült minimum vagy tényleges minimum érték.

Egyszerű határozáshoz használható arányok.

1. táblázat. A Dunaszentgyörgy-Kaszás-tanya lelőhelyen megtalált szőlőmagokon elvégzett mérések és az indexek (kivéve a Mangafa- és Kotsakis-formulákat) tételes eredményei

Table 1. Results of the morphometric analyses carried out on the grape seeds (pips) found at the Dunaszentgyörgy-Kaszás-tanya archaeological site

Mangafa- és Kotsakis-formulák (1996)				
srsz.	*Formula 1.*	*Formula 2.*	*Formula 3.*	*Formula 4.*
1.	Nem mérhető	Nem mérhető	Nem mérhető	Nem mérhető
eredmény	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
2.	-0,358700	-0,043420	0,038000	-0,394700
eredmény	vad	90,1%, hogy vad	93,3%, hogy vad	91%, hogy vad
3.	Nem mérhető	Nem mérhető	Nem mérhető	Nem mérhető
eredmény	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
4.	Nem mérhető	Nem mérhető	Nem mérhető	Nem mérhető
eredmény	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
5.	Nem mérhető	Nem mérhető	Nem mérhető	Nem mérhető
eredmény	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
6.	2,390680	1,516373	1,677767	1,112233
eredmény	termesztett	termesztett	termesztett	76,5%, hogy termesztett
7.	3,025428	0,692157	1,312345	0,291862
eredmény	termesztett	63,8%, hogy termesztett	termesztett	76,5%, hogy termesztett
8.	2,221152	1,230568	1,415041	0,584012
eredmény	termesztett	termesztett	termesztett	76,5%, hogy termesztett
9.	5,478414	2,046726	2,405267	0,730236
eredmény	termesztett	termesztett	termesztett	76,5%, hogytermesztett
10.	-0,020310	0,149180	0,229200	-0,394700
eredmény	64,7%, hogy vad	90,1%, hogy vad	93,3%, hogy vad	91%, hogy vad
11.	5,191845	3,495737	3,396270	2,830358
eredmény	termesztett	termesztett	termesztett	termesztett
12.	1,523805	1,376985	1,430041	0,887600
eredmény	termesztett	termesztett	termesztett	76,5%, hogy termesztett
13.	Nem mérhető	Nem mérhető	Nem mérhető	Nem mérhető
eredmény	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
14.	-0,549693	-0,474608	-0,469811	-1,545080
eredmény	vad	vad	vad	vad

Megjegyzés:

sylvestris
vinifera

Formulák képletei:
Formula 1: (-0,3801+(-30,2*LS/L+0,4564*PCH-1,386*L+2,88*PCH/L+9,4239*LS))
Formula 2: 0,2951+(-12,64*PCH/L-1,6416*L+4,5131*PCH+9,63*LS/L)
Formula 3: (-7,491+(1,7715*PCH+0,49*PCH/L+9,56*LS/L))
Formula 4: 0,7509+(-1,5748*L+5,297*PCH-14,47*PCH/L)

2. táblázat. A Mangafa- és Kotsakis-formulák eredményei

Table 2. Results of the morphometric analyses carried out on the grape seeds according to the Kotsakis and Mangafa indices



1. kép. 1: Avar harcos sírja (64/68. sír) Dunaszentgyörgy-Kaszás-tanya lelőhelyen; 2: A 423., 429., 443. és 475. leletkísérő számmal ellátott minták előkerülésének helye; 3: A szőlőmag morfometriai méréseihez használt egyes paraméterek: 1: ép szőlőmag, 2: S – csőrhossz, F – csatorna hossza, 3: chalazapajzs, 4: úgynevezett „koponyásodott" szőlőmag endospermium; 4: Magokat tartalmazó bogyómaradványok (423., 439., 443.), valamint egy bogyókocsány (439.) a lelőhelyről (Lk – leletkísérő száma)

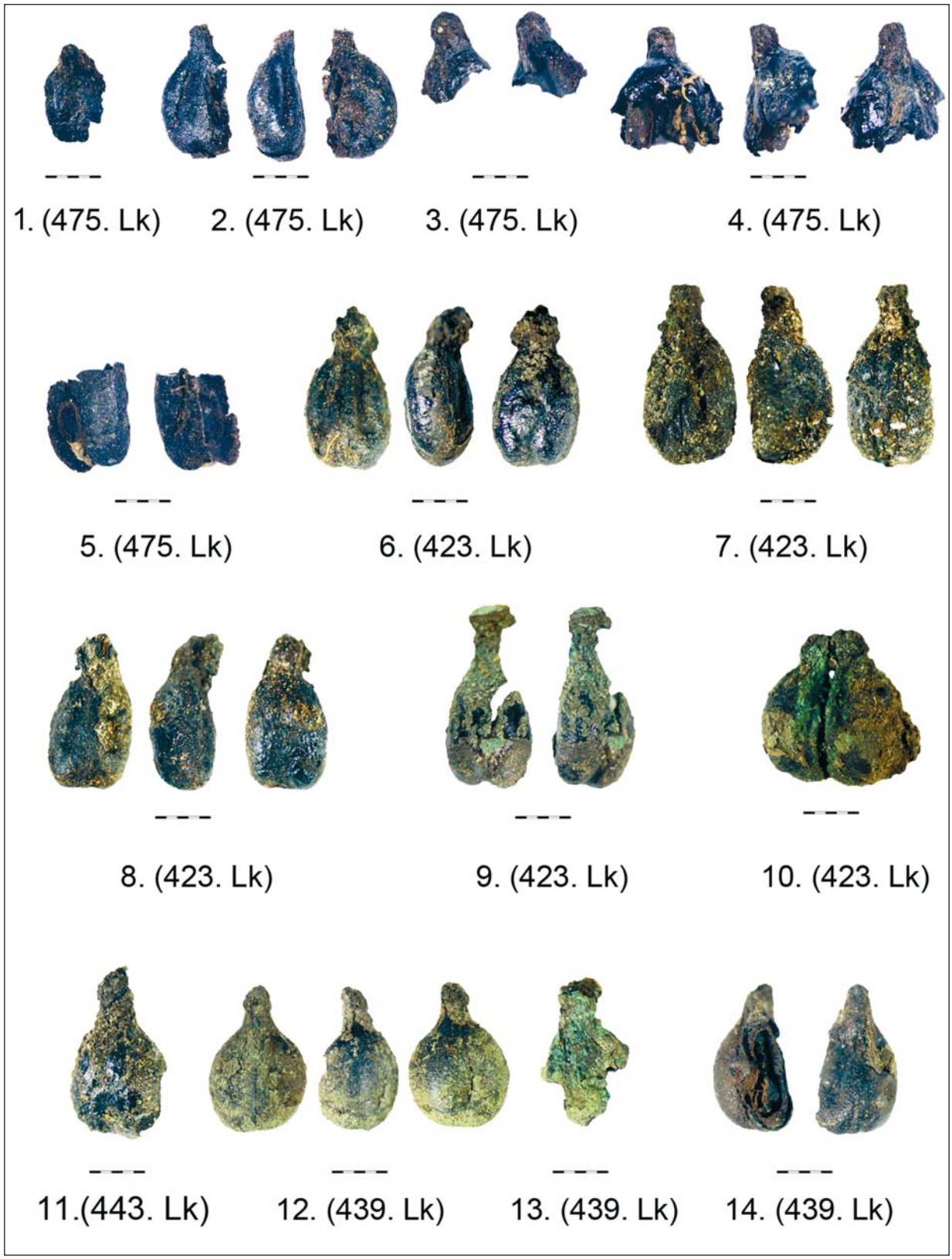
Fig. 1. 1: Grave (Nr. 64/68) of an Avar warrior at the Dunaszentgyörgy-Kaszás-tanya archaeological site; 2: Original position of archaeobotanical samples 423, 429, 443 and 475; 3: Selected parameters used for grape seed (pip) morphometry: 1: intact grape seed; 2: S – length of the beak, F – length of the fossettes, 3: Chalaza, 4: Mineralised endosperm; 4: Grape remains with embedded seeds (423, 439, 443) and a mineralised pedicel fragment (439) (Lk – sample number)

Alkalmazott morfometriai index megnevezése	jelleg	
	termesztett	vad
I. Stummer-index Terpó korrekcióval (B/L)		
>0,73		☑
<0,73	☑	
II. Mag hossza (L)		
<4,5-5 mm		☑
>4,5-5 mm	☑	
III. Mangafa- és Kotsakis-formulák		
1. formula: (-0,3801+(-30,2*LS/L+0, 4564*PCH-1,386*L+2,88*PCH/L+9,4239*LS))		
<-0,2		☑
-0,2-0,2		☑(64,7%)
0,2-0,8	☑ (76,2%)	
>0,8	☑	
2. formula: 0,2951+(-12,64*PCH/L -1,6416*L+4,5131*PCH+9,63*LS/L)		
<-0,2		☑
-0,2-0,4		☑(90,1%)
0,4-0,9	☑ (63,3%)	
>0,9	☑	
3. formula: (-7,491+(1,7715*PCH+ 0,49*PCH/L+9,56*LS/L))		
<0		☑
0-0,5		☑(93,3%)
0,5-0,9	☑ (63,3%)	
>0,9	☑	
4. formula: 0,7509+(-1,5748*L+5,297*PCH-14,47*PCH/L)		
<-0,9		☑
-0,9-0,2		☑ (91%)
0,2-1,4	☑ (76,5%)	
>1,4	☑	
IV. Csőrhossz-maghossz arány (LS/L*100)		
12-18		☑
18-30 vagy >30	☑	
V. Csőrhossz		
<2mm		☑
>2mm	☑	

A magok paramétereinek betűjelei: L=hossz, B=szélesség, T=vastagság, LS=csőrhossz, TS=csőr vastagsága, PCH=chalaza pajzs tetejének távolsága a csőr tetejétől, LCH=pajzs hossza, BCH=pajzs szélessége, LF=csatorna hossza, BF=csatorna szélessége

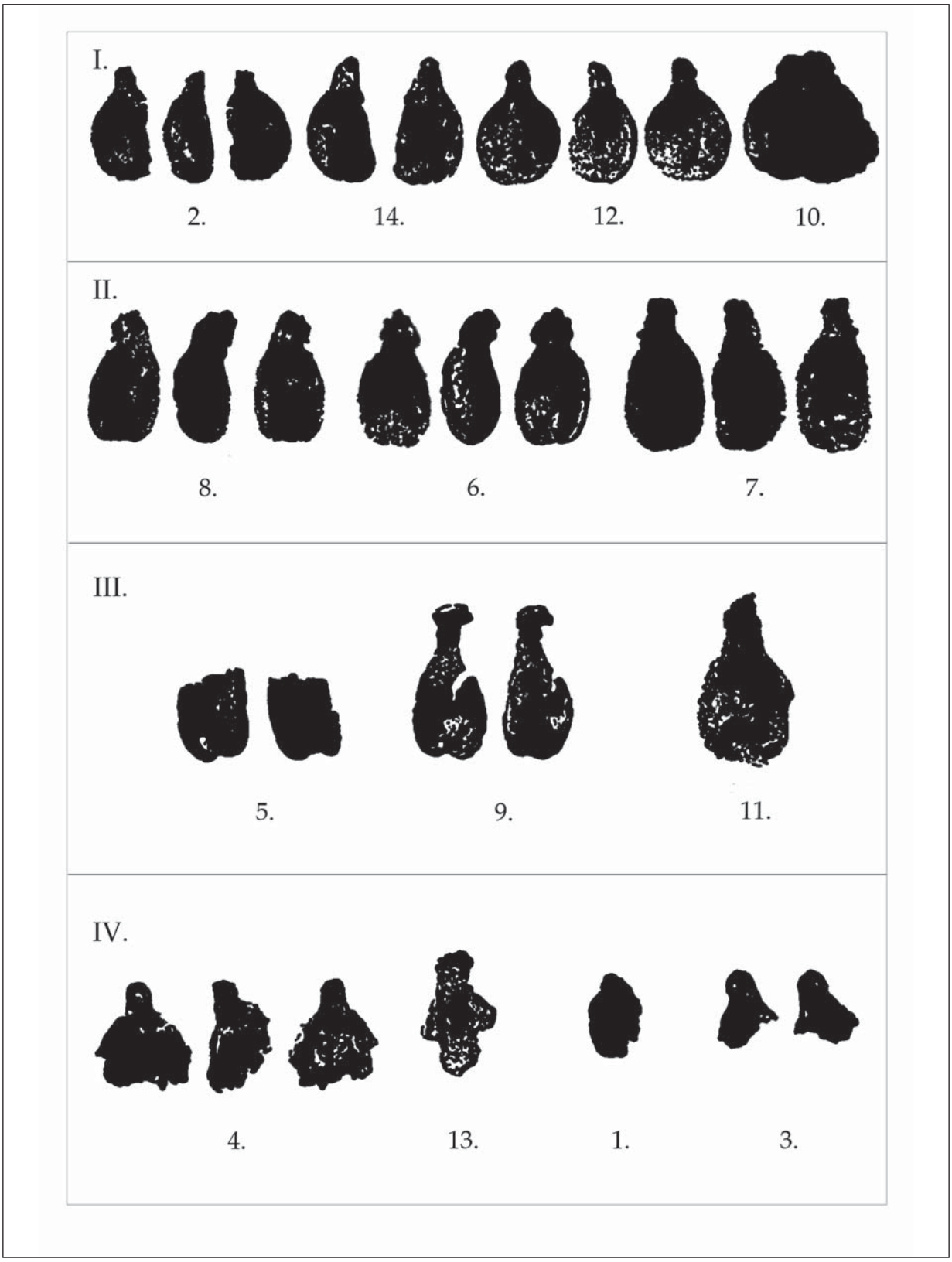
2. kép. A szőlőmag-morfológiában használatos indexek és azok referenciaértékei

Fig. 2. Reference intervals used for grape seed (pip) morphometric analysis



3. kép. Szőlőmagleletek Dunaszentgyörgy-Kaszás-tanya lelőhelyről (a magok 1–14-ig tartó számozása a 1–2. táblázatoknál is érvényes, és a könnyebb azonosítást szolgálja)

Fig. 3. Grape seed finds from the Dunaszentgyörgy-Kaszás-tanya archaeological site (the numbering of the seeds from 1 to 14 also applies to Tables 1 and 2)



4. kép. A Dunaszentgyörgy-Kaszás-tanya lelőhelyről előkerült szőlőmagok magtípuscsoportjai: I – kisméretű, vad jellegű, II – borszőlő típusok, III – csemegeszőlő, IV – csőrtöredékek

Fig. 4. Seed morphotype groups of the grape finds from the Dunaszentgyörgy-Kaszás-tanya archaeological site: I – small wild type, II – wine grape type, III – table grape type, IV – fragments of beaks

Hadak útján XXIV. Budapest – Esztergom 2015, 707–736.

A PITVAROS-VÍZTÁROZÓI KÉSŐ AVAR KORI TEMETŐ RADIOKARBON KELTEZÉSE, BAYES ANALÍZISE ÉS RÉGÉSZETI ÉRTÉKELÉSE

Siklósi Zsuzsanna* – Lőrinczy Gábor**

Absztrakt: *A 225 síros késő avar temető 10 sírjából származó embertani anyagon 1999-ben Debrecenben, 2010-ben Poznanban végeztek radiokarbon vizsgálatokat. Mivel hat sír anyagát mindkét laboratóriumban vizsgálták, ezért ez a sorozat módszertani szempontból is jó lehetőséget kínál a két laboratórium, a két mérési módszer egymással és a régészeti leletanyag alapján felállított kronológiával való összehasonlítására.*

A vizsgálatba bevont férfisírok időrendi helyzetét a temető övgarnitúrás sírjai alapján felállítható összefüggő relatív kronológiai sorrend adja meg. A temető használatának kezdetét a 650–670 közötti időre, a temető felhagyását a 835/850 körüli időszakra tételezhetjük fel. A régészeti keltezéshez képest a sírok radiokarbon keltezése alapján a temető használatának egy jóval rövidebb időszaka feltételezhető. Az abszolút dátumok szerint valószínűbb, hogy a temető használata már a 8. század végén befejeződött.

A tipokronológiai és a radiokarbon keltezés síronkénti, illetve a temető egészére vonatkozó összevetése után a mérésekből levonható néhány módszertani következtetésre hívnánk fel a figyelmet.

Kulcsszavak: *7–9. század, avar kor, tipokronológia, radiokarbon, abszolút és relatív kronológia*

Bevezetés

1993 és 1996 között Bende Lívia egy késő avar kori soros temető 225 sírját tárta fel Pitvarostól 1,5 km-re délkeletre, egy víztározó építését megelőzően. A temető északi, déli és keleti szélét is sikerült megtalálni.[1] A sírok egységesen ÉNy–DK irányításúak, változatos kialakításúak, leletanyaguk egységes, a korszakra jellemző.[2]

A temetőt a feltárást végző Bende Lívia több közleményben publikálta, a monografikus közlés folyamatban van.[3] Jelen tanulmányunkban a temető radiokarbon keltezésével foglalkozunk.

Kalibrált radiokarbon adatok és Bayes analízis

Bende Lívia 1999-ben Debrecenben, a Magyar Tudományos Akadémia Atommagkutató Intézetének Környezetanalitikai Laboratóriumában 10 sírból származó embertani anyagon végeztetett konvencionális radiokarbon méréseket, 8 sír embertani anyagán pedig Lőrinczy

* Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK Régészettudományi Intézet, H-1088 Budapest, Múzeum krt. 4/b. siklosi.zsuzsanna@btk.elte.hu

** Móra Ferenc Múzeum, H-6721 Szeged, Roosevelt tér 1–3. lorinczyg@gmail.com

1 Bende 1998, 195; Bende 2000, 241.

2 Bende 2000a, 199.

3 Bende 1998; Bende 2000; Bende 2000a; Bende 2012.

Gábor 2010-ben AMS keltezést a Poznan Radiocarbon Laboratoryban. Ez utóbbi minták esetében egyrészt az volt a cél, hogy a már megvizsgált síregyüttesek körét kiegészítsük; másrészt 6 sír anyagát mindkét laboratóriumban vizsgálták, ezért ez a sorozat módszertani szempontból is jó lehetőséget kínál a két laboratórium, a két mérési módszer egymással és a régészeti leletanyag alapján felállított kronológiával való összehasonlítására.

Mivel a radiokarbon mérések minden esetben embertani anyagon történtek, az eredmények értelmezése során nem hagyhatjuk figyelmen kívül a vízi élelemforrások nagyarányú fogyasztásából származó torzító hatás lehetőségét. Egyelőre sem a pitvarosi temetőből, sem a korszak más lelőhelyéről nem állnak rendelkezésre izotópvizsgálatok, ezért az egykori étrendre vonatkozóan nincsenek információink, azonban az eddigi eredmények alapján jelentős mértékű torzító hatás nem tűnik valószínűnek.

A méréseket az IntCal09 görbével és az OxCal 4.2.2. szoftverrel kalibráltuk,[4] a továbbiakban egységesen egy szigmás adatokat használunk.

Az individuálisan kalibrált mérések között csupán egy kiugró érték (outlier) volt (Deb-8033, 125. sír, 435 [68,2%] 607 cal AD), melyet a további elemzés során nem vettünk figyelembe (*1. táblázat; 1–3. kép*). Az individuálisan kalibrált radiokarbon adatok 596 (68,2%) 685 cal AD (Deb-8025, 72. sír) és 690 (68,2%) 809 cal AD (Deb-8016, 147. sír) közé esnek.

Laborszám	*Objektum*	*Nem*	*Életkor*	*BP*	*St. eltérés*	*cal AD (68.2%)*	*cal AD (95.5%)*
Deb-8032	12. sír	férfi	25–35 éves	1269	44	679–776	662–870
Poz-32929	51. sír	férfi	49–58 éves	1355	35	644–685	614–768
Deb-8024	51. sír	férfi	49–58 éves	1258	36	684–778	669–869
Deb-8025	72. sír	férfi	40–50 éves	1387	59	596–685	550–771
Poz-32967	72. sír	férfi	40–50 éves	1375	30	640–670	607–685
Poz-32968	116. sír	nő	25–30 éves	1250	30	688–800	676–870
Deb-8033	125. sír	férfi	50–60 éves	1519	73	435–607	400–655
Poz-32969	125. sír	férfi	50–60 éves	1390	35	620–664	591–684
Poz-32970	147. sír	férfi	52–61 éves	1315	35	660–766	653–773
Deb-8016	147. sír	férfi	52–61 éves	1242	28	690–809	685–871
Deb-8049	152. sír	férfi	50–60 éves	1327	42	653–766	641–776
Deb-8041	167. sír	férfi	45–50 éves	1301	38	665–768	651–800
Deb-8030	200. sír	férfi	50–60 éves	1297	41	666–770	650–852
Poz-32972	200. sír	férfi	50–60 éves	1295	35	670–768	655–779
Poz-32973	203. sír	nő	25–35 éves	1280	35	680–771	658–855
Deb-8057	205. sír	férfi	45–55 éves	1309	47	660–769	642–859
Poz-32974	205. sír	férfi	45–55 éves	1255	30	689–777	672–867
Deb-8040	218. sír	férfi	45–50 éves	1272	40	683–773	661–868

1. táblázat. Pitvaros-Víztározó: a sírok individuálisan kalibrált radiokarbon adatai

Table 1. Pitvaros-Víztározó: individual calibrated data for the graves

[4] REIMER ET AL. 2009; BRONK RAMSEY 2009. A tanulmány készítése folyamán publikálásra került az IntCal13 görbe (REIMER ET AL. 2013), ezzel újrakalibráltuk méréseinket, azonban egyik esetben sem találtunk különbséget a két görbe között.

A kalibrációs görbe egyenetlenségeiből adódó pontatlanságokat Bayes-analízis segítségével igyekeztük javítani. E módszerrel jobban becsülhető a temető használatának időtartama.[5] A temetőből származó radiokarbon mérések sorozatára 5 modellt építettünk (*2. táblázat*): (1) összes radiokarbon mérés alapján felállított modell, (2) csak a debreceni mérések alapján felállított modell, (3) csak a poznani mérések alapján felállított modell, (4) kombinált kalibrálás alkalmazásával felállított modell, ahol a több méréssel rendelkező sírokat a sorozaton belül az idősebb mérési eredmény alapján helyeztük el, és végül (5) kombinált kalibrálás alkalmazásával felállított modell, ahol a több méréssel rendelkező sírokat a sorozaton belül a fiatalabb mérési eredmény alapján helyeztük el.

A temető használatának	*Laborszám*	*Objektum*	*1. összes Bayes*	*2. csak Deb*	*3. csak Poz*	*4. kombinált (idős)*	*5. kombinált (fiatal)*
kezdete			641–667	659–749	629–665	637–666	636–666
	Deb-8032	12. sír				670–716	
	Poz-32929	51. sír				664–698	664–699
	Deb-8024	51. sír					
	Deb-8025	72. sír				650–670	649–670
	Poz-32967	72. sír					
	Poz-32968	116. sír				679–723	
	Deb-8033	125. sír				kiugró érték	kiugró érték
	Poz-32969	125. sír				647–675	
	Poz-32970	147. sír				677–718	677–720
	Deb-8016	147. sír					
	Deb-8049	152. sír				657–701	
	Deb-8041	167. sír				665–709	
	Deb-8030	200. sír				669–708	668–709
	Poz-32972	200. sír					
	Poz-32973	203. sír				670–715	
	Deb-8057	205. sír				675–718	675–719
	Poz-32974	205. sír					
	Deb-8040	218. sír				670–717	
vége			697–774	705–780	684–751	695–774	695–777
időtartama			40–116 év	0–50 év	25–97 év	34–114 év	36–118 év

2. táblázat. Pitvaros-Víztározó: a radiokarbon mérések Bayes analízisének eredményei

Table 2. Pitvaros-Víztározó: Bayesian models of the radiocarbon measurements

1. A rendelkezésre álló összes radiokarbon adatot egy szekvenciába, egy fázisba rendezve modelleztük. Mivel a temetőből egyetlen érme sem került elő és a sírok között nem volt szuperpozíció, ezért nem volt lehetőség ennél finomabb modellezésre. Ebben a modellben az egyes méréseket individuálisan kezeltük. Így a temető radiokarbon mérésekkel keltezett részének használatának kezdete 641 (68,2%) 667 cal AD utánra (*4. kép 1*), a temető használatának vége 697 (68,2%) 774 cal AD előttre keltezhető (*4. kép 2*). Vagyis a temető 40 (68,2%) 116 évig lehetett használatban (*4. kép 3*).

[5] Buck et al. 1991; Bayliss et al. 2007; Bayliss 2009.

2–3. A poznani (AMS) és a debreceni (konvencionális) radiokarbon laboratóriumok eltérő mérési módszere miatt külön-külön is modelleztük a két laboratórium sorozatát. Ez egyrészt jó lehetőséget kínált a két módszerrel kapott eredmények és azok pontosságának összehasonlítására, másrészt a két laboratórium összehasonlítására. A debreceni mérések alapján a temető használatának kezdete 659 (68,2%) 749 cal AD utánra tehető (*4. kép 4*), záródása 705 (68,2%) 780 cal AD előttre (*4. kép 5*), a temető használatának ideje 0 (68,2%) 50 évre becsülhető (*4. kép 6*). A poznani mérések alapján a temető használatának kezdete 629 (68,2%) 665 cal AD utánra tehető (*5. kép 1*), záródása 684 (68,2%) 751 cal AD előttre (*5. kép 2*), a temető használatának ideje 25 (68,2%) 97 évre becsülhető (*5. kép 3*). A konvencionális debreceni mérések alapján felállított modell szignifikánsan fiatalabbnak tűnik, ezzel együtt a poznani mérések sorozata rövidebb időintervallumot fed le. A különbség módszertani szempontból azért is kiemelendő, mert a sorozatokból 5 sírt mindkét laboratóriumban megmértek.[6] Bár nagy vonalakban a két laboratórium eredményei jól összevethetők, a debreceni laboratórium méréseinek enyhén tágabb standard eltérése miatt, az általuk mért adatok valamivel tágabb időintervallumot eredményeztek. A mindkét laboratórium által mért 5 sír közül csupán a 200. sír adata egyezik teljesen.

4–5. A mindkét laboratórium által mért sírok esetében kombinált kalibrálást használtunk a szekvencián belül. A sírok közti szuperpozíció hiányában nem volt olyan külső körülmény, mely a sírok sorozaton belüli helyzetét segített volna pontosítani, ezért két modellt állítottunk fel. Az elsőben a két méréssel keltezett sírokat az idősebb mérési eredmény alapján helyeztük el a sorozaton belül, míg a másodikban a fiatalabb mérési eredmény alapján. Összehasonlítva a két sorozatot azt tapasztaljuk, hogy e kombinált kalibrálások sorozaton belüli helyzete nem befolyásolta a teljes sorozat keltezését. Mindkét sorozat nagyjából 637 (68,2%) 666 cal AD utánra (*5. kép 4*) és 695 (68,2%) 774 cal AD előttre (*5. kép 5*) keltezte a temető használatát a vizsgált sírok alapján, 34 (68,2%) 114 évre becsülve használatának időintervallumát (*5. kép 6., 6. kép*).

Összefoglalva azt láthatjuk, hogy az összes mérést figyelembe vevő modellek között (1. és 4–5. modell) nincs különbség, azonban ha a két laboratórium mérési eredményeit külön kezeljük, akkor a poznani laboratórium pontosabb mérései miatt már jobban látszik különbség a sorozatok között.

RÉGÉSZETI KELTEZÉS

A temető 226 embertani lelete közül 78 nőnek és 83 férfinak volt meghatározható. Radiokarbon vizsgálatra 2 női és 10 férfisír embertani anyagából vett minta került átadásra (*1. táblázat; 7. kép*). A két *adultus* korú nő (116. és 203. sír) mellett egy *adultus* korú (12. sír) és 9 *maturus* korú férfi (51., 72., 125., 147., 152., 167., 200. 205. és 218. sír),[7] azaz csak felnőtt és idős korukban elhunyt emberek csontanyagából származó mintán végezték a vizsgálatokat.

A vizsgálatba bevont sírok régészeti jellemzői az alábbiakban foglalhatóak össze:

A 12. aknasírban feltárt, 25–35 éves korában elhunyt férfit, akinek ágyéki csigolyáin és a jobb csípőízületben jelentős kiterjedésű csontpusztulás és újcsontképződés nyomait figyelték meg – viszonylag fiatal kora ellenére – hiányos bronzveretekből álló, ónozott felületű, griffes, négy mellékszíjas övvel, rajta lapos indás-griffes díszítésű, csuklós nagyszíjvéggel,

---

6 A hatodik ilyen sír a 125. sír volt, melynek debreceni mérése kiugróan idős lett, ezért azt a modellezés során nem vettük figyelembe.

7 MOLNÁR 2000.

vájt koporsóban temették el a temető északi (korai) harmadában (*8. kép).*

Az 51. lovas fülkesírból előkerült hiányos, de megjelenésében egységes, liliomos díszű övgarnitúra valamikor a 8. század utolsó harmadában készülhetett. A lószerszám díszei az övnél rövidebb ideig lehettek használatban, tehát fiatalabbak annál. A sírban talált tárgyak közül feltehetően a magányos gyöngyszem jelzi a temetőt használó negyedik generáció vezetőjének – aki morfológiai jellegei alapján az europidokhoz sorolható és csigolyáin jelentős mértékű meszesedés nyomait dokumentáltak[8] – temetését valamikor a 9. század első harmadának végén,[9] a késő avar kor végén (*9–11. kép*).[10]

A 72. sír ezüsttel és sárgarézzel tausírozott övgarnitúrája a Max Martin-féle beosztás szerint, a 3. horizontba, tehát a Meroving-kori övek fiatalabb csoportjába, a sok darabból álló/többrészes övek közé tartozik, és készítése a késő Meroving-korra, a 650–670/80-as évekre keltezhető.[11] Figyelembe véve a 72. sírba temetett férfi idős korát – akinek ugyanolyan módon torzították a koponyáját, ahogyan az a szegvár-oromdűlői közösség nőtagjai között volt szokás –, az övgarnitúra sírba kerülésével a 7. század utolsó harmadában, legkésőbb a 7–8. század fordulóján számolhatunk (*12. kép 1*).[12]

A 116. aknasírban, ácsolt koporsóban eltemetett 25–30 éves nőt a bronzhuzalból hajlított, fekete színű üveggyöngycsüngős fülbevalóján kívül igen gazdag állatmelléklettel látták el: nem anatómiai rendben fekvő marha csontvázrészt, részleges bárány maradványát, valamint fiatal juh lábcsontját és egy tyúk két combját tartalmazta a sír (*12. kép 2*).[13]

A 125. fülkesírba temetett 50–60 éves férfi mellé lószerszámát és egy világosszürke színű, korongolt, beböködött mintasorral, fésűsen bekarcolt vonalsorral díszített edényt tettek a sírba. Ő lehetett a temetőt indító közösség egyik első vezetője (*13. kép 1*).[14]

A 147. fülkesírban feltárt *maturus* korú férfi hármas csoportosítású, hosszúkás pajzs alakú, öntött bronzveretekből álló övgarnitúrájának sírba kerülése – az eltemetett korát is figyelembe véve – legvalószínűbben a 9. század első harmadában történhetett (*13. kép 2*).[15]

A 152. aknasírban, vasalt koporsóban fekvő 50–60 éves férfit – kinek csigolyáin jelentős mértékű meszesedés nyoma volt megfigyelhető – ónozott felületű, griffes-indás, kéttagú öntött bronzveretekből álló övgarnitúrával a 8. század második és harmadik negyedében temethették el (*14. kép*).[16]

A pitvarosi közösség harmadik generációjának vezetője lehetett a 167. sírba temetett lovas férfi, korai liliomos övgarnitúrája a 8. század harmadik/negyedik negyedére keltezhető (*15. kép*).[17]

A 200. sír halottját lovával együtt, egy szokatlanul nagyméretű sírgödörben, a halott és az áldozati állat egymáshoz való helyzete alapján[18] a Körös–Tisza–Maros közén párhuzam nélküli módon[19] griffes övgarnitúrával és lemezes kantárveretekkel temették el (*16. kép*).

A nagyméretű 203. aknasírban, vájt koporsóban eltemetve 25–35 éves nőt fekete színű üveggyöngyökkel díszített, aranyozott bronz fülbevalópárral, döntően sötétzöld színű, cseppszerű, dinnyemag alakú üveggyöngyből álló vegyes gyöngysorral, lemezből készült, kettős csonkagúla alakú bronzgombbal és egy

---

8 Molnár 2000.
9 Bende 1998, 204.
10 Bende 2012, 77. j.
11 Martin 1996, 64.
12 Bende 2000, 247; Bende 2000a, 206.
13 Bende 2012, 657, 3. kép 5–6.
14 Bende 2000, 243, 254, 36. j.
15 Bende 2000, 248.
16 Bende 2006a.
17 Bende 2006a.
18 Bende 2012, 1. kép 8–10.
19 Bende 2006a.

narancsbarna színű, csillámos homokkal soványított, kézi korongon készült, gömbölyű hasú, lencseszerű bemélyítések–háromszög alakú bebödödött mintasorral és elnagyolt hullámvonallal díszített palackkal temették el a 8. század középső harmadában/második felében (*17. kép 1*).

A temetőt használó közösség egyik utolsó vezetőjét a 205., kirabolt lovas fülkesírba, ácsolt koporsóba, hosszúkás pajzs alakú, kéttagú, vésett-poncolt palmettás díszű, ónozott felületű, öntött bronzveretekből álló övgarnitúrával[20] – az eltemetett idős korát is figyelembe véve – a 9. század első harmadában, a késő avar kor végén temették el (*17. kép 2*).[21]

A nagyméretű, téglalap alakú, 218. aknasírban egy vas ácskapcsokkal ellátott koporsóban a 7. század utolsó harmadában vagy a 8. század elején temették el a 45–50 éves férfit, bronzlemezből préselt varkocsszorító párral és gyöngyberakással díszített, ívelt oldalú, négyzet alakú ezüstveretekből álló övgarnitúrával (*18. kép*).

Sírszám	*Az elhunyt életkora*	*Neme*	*A sír régészeti keltezése*	*Időrendi helyzet*
125.	50–60	férfi	7. század utolsó harmada	<670–700
72.	40–50	férfi	7. század utolsó harmada, 7–8. század fordulója	<670–700/710
12.	25–35	férfi	7. század utolsó harmada, 8. század eleje	<670–720
116.	25–30	nő	7. század utolsó harmada	<670–700
218.	45–50	férfi	7. század utolsó harmada, 8. század eleje	<670–720
200.	50–60	férfi	8. század első harmada	700–730
152.	50–60	férfi	8. század második/harmadik negyede	725–775
203.	25–35	nő	8. század középső harmada/második fele	730–790
167.	45–50	férfi	8. század negyedik negyede	775–800
147.	52–61	férfi	9. század első harmada	800–>830
51.	49–58	férfi	9. század első harmadának vége	825–>835
205.	45–55	férfi	9. század második negyede	825–>850

3. táblázat. Pitvaros-Víztározó: a sírok régészeti keltezése
Table 3. Pitvaros-Víztározó: archaeological dating of the graves

A vizsgálatba bevont férfisírok időrendi helyzetét a temető övgarnitúrás sírjai alapján felállítható összefüggő relatív kronológiai sorrend[22] adja meg, amihez érdemes néhány megjegyzést fűzni.

Bár az övek szeriációjában az 51. sír mindössze egy sír közbeékelődésével követi a 167. sírt, de az igencsak hiányos és töredékes, liliomos övgarnitúra, az övgarnitúránál fiatalabb típusú, kisméretű csat és szíjvég, illetve a rúdgyöngy miatt a közöttük lévő kronológiai különbség tetemes is lehet.[23]

A 147. és a 205. sír a szeriációs sorozat alapján időben közel állhatnak egymáshoz, az eltemetés idejeként ezekben az esetekben a 9. század első harmada a legvalószínűbb, nem feltételezve természetesen az egy időben történt elhantolást.[24]

[20] BENDE 2006a.
[21] BENDE 2000, 248; BENDE 2012, 77. j.
[22] BENDE 2014, 6. táblázat, 190. kép.
[23] BENDE 1998, 204; vö. SZŐKE 1992, 876–881.
[24] BENDE 2000, 248.

A régészeti és a radiokarbon kronológia összehasonlítása

Régészeti alapon egy-egy temetkezés idejét 30–50 éven belüli időszakra lehetett megbecsülni, a temető használatának kezdetét a 650–670 közötti időre, a temető felhagyását a 835/850 körüli időszakra tételezhetjük fel. A temetőt mintegy 170–180 évig használhatták, az ide temetkezők közel 6 „generációból" származhattak.

A radiokarbon vizsgálatba bevont sírok régészeti leletanyagának fenti ismertetése, a sírokban lévő tárgyak tipokronológiai keltezése alapján a pitvarosi temető betelepítésének kezdete a 7. század utolsó harmadára becsülhető, használatának legkésőbbi időszaka mélyen belenyúlhatott a 9. századba.[25] A régészeti keltezéshez képest a sírok radiokarbon keltezése alapján a temető használatának egy jóval rövidebb időszaka feltételezhető. Eszerint a temető használata 637 (68,2%) 666 cal AD után kezdődhetett, ami jól harmonizál a régészeti keltezéssel. Ezzel szemben a temető felhagyásának keltezése jóval problematikusabb. A régészetileg becsült 9. század helyett a radiokarbon mérések alapján a temető használata 695 (68,2%) 774 cal AD előtt érhetett véget.

A kalibrációs görbében 774–775-ben egy nagy ugrás található – majd 10 éven át folyamatos csökkenés[26] –, ami erősen befolyásolja a késő avar kor radiokarbon keltezését. E hirtelen ^{14}C arány növekedés oka a tejútrendszerben történt gammakitörés lehetett,[27] mely hatására lehűlhetett az éghajlat, károsodhatott az ózonréteg és megnőhetett az UVB sugárzás a Földön.[28]

Nem zárható ki, hogy a temető záródásának radiokarbon keltezését erősen befolyásolja a 774/775 évi gamma sugárzás hirtelen megnövekedése. Ugyanakkor a temető legfiatalabb kalibrálatlan BP adata a már eleve kiugróan fiatal Deb-8016 1242±28 BP, a 147. sírból származó adat, mely individuálisan kalibrálva 690 (68,2%) 809 cal AD. Ezzel szemben ahhoz, hogy nagy valószínűséggel a 9. század elejére vagy legalábbis a 8. és 9. század fordulójára keltezhető kalibrált eredményt kapjunk, a radiokarbon mérés kalibrálatlan BP értéke nem lehet magasabb 1210 BP-nél. A fentiek alapján a pitvarosi temető használata nagy valószínűséggel abbamaradt a 8. század vége előtt.

A tipokronológiai keltezés és a radiokarbon keltezés eredményeit az egyes temetkezések datálására vonatkozóan is összevetettük (*4. táblázat*).

Régészeti alapon a temető legkorábbi temetkezései közé tartozik a 125. sír.[29] Ezt a régészeti következtetést alátámasztja a radiokarbon keltezés is, mely a Bayes analízissel modellált poznani mérés alapján 647 (68,2%) 675 cal AD időszakra keltezhető.

A 72. sírban talált övgarnitúra készítése régészetileg a késő Meroving-korra, a 650–670/80-as évekre keltezhető.[30] A sírban eltemetett férfi érett felnőtt életkora és az övgarnitúra készítésének becsülhető időszaka alapján régészetileg a 7. század utolsó harmadára, legkésőbb a 7–8. század fordulójára keltezhető a temetkezés.[31] A sírból vett, két független laboratórium által vizsgált minták Bayes analízissel modellált radiokarbon eredménye alapján a sír megásását 650 (68,2%) 670 cal AD keltezhetjük, ami a sírban talált övgarnitúra készítési idejének felel meg.

A 12. sír régészetileg a 7. század harmadik harmadára – 8. század elejére keltezhető övgarnitúrája és a temetőben való helyzete alapján. Ezzel összhangban van a radiokarbon keltezés, mely 670 (68,2%) 716 cal AD teszi a sírt. Mind régészetileg, mind a radiokarbon

---

25 Bende 2000, 248.
26 Miyake et al. 2012.
27 Hambaryan–Neuhäuser 2013.
28 Melott–Thomas 2012.
29 Bende 2000, 243, 254, 36. j.
30 Martin 1996, 64.
31 Bende 2000, 247; Bende 2000a, 206.

keltezés alapján ugyanerre az időszakra tehető a 218. sír (670 [68,2%] 717 cal AD). Régészetileg szintén erre az időszakra datálható a 116. sír, mely radiokarbon adata nagy átfedéssel bár, de egy kissé fiatalabb időszakra teszi a temetkezést (679 [68,2%] 723 cal AD).

Az övgarnitúrák tipokronológiája alapján a 8. század folyamán temethették el egymást követően a 200., 152. és 167. sírban elhantolt férfiakat, valamint az időszak második felében a 203. sírban fekvő nőt. Ezek azok a temetkezések, melyek radiokarbon keltezését megnehezíti a 774/775. évi esemény. A radiokarbon mérések alapján e négy temetkezés közül a 152. sír a legidősebb, mely még a 7. század végére, 657 (68,2%) 701 cal AD keltezhető. A többi három sír a radiokarbon mérések szerint nagyjából egykorúnak tekinthető. A Bayes analízissel modellált, kombinált adatok alapján 670 (68,2%) 715 cal AD időszakra keltezhetők. Azonban e sírok keltezése esetében érvényesülhet a 774/775. évi esemény torzító hatása, ezért nem indokolatlan megfontolni annak lehetőségét, hogy e sírokat a kalibráció során a második hurok időszakára keltezzük, így mind a három sír nagyjából a 740 (68,2%) 770 cal AD időszakra tehető. A 152. sír esetében is felmerülhet ez a későbbre keltezés lehetősége, de a radiokarbon mérések alapján ez nem valószínű. A 8. századon belül a kalibrációs görbében lévő nagyobb hurok miatt egyéb kiegészítő információk hiányában ennél finomabb különbséget nem tudunk tenni.

Régészetileg a temető használatának utolsó időszakára, a 9. század elejére keltezhetők a 147., 51. és 205. sírok. Ezek radiokarbon keltezésére a 8. századi sírokhoz hasonlóan nagy hatással lehetett a 774/775. évi esemény. A Bayes analízissel modellált radiokarbon mérések alapján mindhárom sír a 670 (68,2%) 718 cal AD közötti időszakra tehető, vagyis jelentősen korábbra, mint ahogyan a tipokronológiai keltezés datálja őket. E komoly ellentmondás miatt érdemes ismételten figyelembe venni a kalibrációs görbében lévő hurok torzító hatását. Mindegyik sír esetében felmerül a nagyjából a 740 (68,2%) 770 cal AD időszakra való keltezés lehetősége, azonban az ennél későbbi időszakra való keltezés nagy valószínűséggel kizárható. Összegezve, a radiokarbon adatok nem támasztják alá a temető záródásának a 9. század elejére–közepére való keltezését. Az abszolút dátumok szerint valószínűbb, hogy a temető használata már a 8. század végén befejeződött.

Sírszám	*A sír régészeti keltezése*	*Radiokarbon keltezés*
125.	7. század utolsó harmada	647 (68,2 %) 675 cal AD
72.	7. század utolsó harmada, 7–8. század fordulója	650 (68,2 %) 670 cal AD
12.	7. század utolsó harmada, 8. század eleje	670 (68,2 %) 716 cal AD
116.	7. század utolsó harmada	679 (68,2 %) 723 cal AD
218.	7. század utolsó harmada, 8. század eleje	670 (68,2 %) 717 cal AD
200.	8. század első harmada	669 (68,2 %) 708 cal AD
152.	8. század második/harmadik negyede	657 (68,2 %) 701 cal AD
203.	8. század középső harmada/második fele	670 (68,2 %) 715 cal AD
167.	8. század negyedik negyede	665 (68,2 %) 709 cal AD
147.	9. század első harmada	677 (68,2 %) 718 cal AD
51.	9. század első harmadának vége	664 (68,2 %) 698 cal AD
205.	9. század második negyede	675 (68,2 %) 718 cal AD

4. táblázat. Pitvaros-Víztározó: a sírok régészeti és radiokarbon keltezésének összehasonlítása
Table 4. Pitvaros-Víztározó: comparison of the archaeological and radiocarbon dating

A tipokronológiai és a radiokarbon keltezés síronkénti, illetve a temető egészére vonatkozó összevetése után a mérésekből levonható néhány módszertani következtetésre hívnánk fel a figyelmet.

A radiokarbon keltezés alkalmazásakor – csakúgy, mint bármely más természettudományos módszer esetében – tisztában kell lennünk a módszer előnyeivel és korlátaival. E módszer természeténél fogva az egykori élőlény – esetünkben az elhunyt – halálának idejét tudja keltezni, azonban ezt sem naptári évre pontosan, hanem csak a kalibrálás és statisztikai valószínűség alapján egy időintervallumon belül. Ezzel szemben a régészeti, tipokronológiai alapú keltezés a tárgyak készítési, használati idejét próbálja becsülni – mely többnyire szintén egy időintervallumot jelent –, majd ebből következtet az adott tárgyakkal kísért elhunyt halálozási idejére.[32] Vagyis, csak közvetve keltezi a halál időpontját. Egyik módszer sem problémamentes, azonban a két, egymástól független keltezés összevetésével jól tudjuk tesztelni őket, a két módszer együttes használata megerősítheti vagy kizárhatja egy-egy keltezés helyességét.

Régészetileg többnyire a feltárt temető vagy temetőrészlet egészét (is) szeretnénk keltezni. A pitvarosi temető esetében a radiokarbon mérésekkel vizsgált 10 sír aránya olyan alacsony a feltárt 225 sírhoz képest, hogy óvatosnak kell lennünk az ezek alapján való, a teljes temetőre vonatkozó általánosításkor. Mivel a radiokarbon vizsgálatba bevont férfi síregyütteseket olyan szempontból választották ki, hogy azok a régészeti tipokronológia alapján lefedjék a temető használatának idejét, ezért a kis esetszám ellenére jogos lehet az eredményeket az egész temető használatára kivetíteni.

A népvándorlás kori régészet manapság tipokronológiai alapon 30–40 éves pontossággal igyekszik keltezni a leleteket, melyhez az avar kor vonatkozásában jól datálható érmeket is segítségül hívhat a korai időszakban. Ugyanakkor a kései avar korban éremleletek hiányában a radiokarbon keltezéssel szemben támasztott jogos elvárás lenne, hogy a régészeti keltezést pontosítani tudja. Ennek az elvárásnak a módszer csak részben tud megfelelni. Egyrészt a radiokarbon mérés pontatlansága – manapság az AMS laborok 25–30 éves szigmával tudnak mérni – és a kalibrálás szükségessége miatt ez a módszer többnyire az elvártnál legalább készer akkora időintervallumon belül tudja csak keltezni az adott régészeti jelenséget. Bayes analízis használatával, statisztikai módszerekkel és az esetlegesen rendelkezésre álló egyéb külső információforrások figyelembevételével – pl. szuperpozíció – ez az időintervallum jelentősen, akár 10 évre is csökkenthető. A pitvarosi temető esetében éremleletek és szuperpozíció híján Bayes analízis használatával 20 évnél pontosabban nem lehet keltezni az egyes sírokat, de az esetek többségében csak 40 éves időintervallum adható meg.

A temetkezések tipokronológiai vizsgálatakor előszeretettel alkalmaznak szeriációt, mely a síregyütteseket zárt egységként kezelve egy folyamatos, időrendi sorozatba rendezi a temetkezéseket. E módszer hátránya éppen ez a kényszerítő tényező, mely gyakorlatilag kizárja a temetkezések egykorúságát. Emiatt a temetkezések elemzésekor célravezetőbb lenne a korrespondencia analízis széleskörű alkalmazása, mely megengedi az egykorúságot minden kényszerítő tényező nélkül. A radiokarbon mérések eredményeivel összevetve jól láthatók, hogy melyek azok a tárgyegyüttesek, amelyek egyidejűleg használatban lehettek.

A radiokarbon keltezést és a tipokronológiát összevetve a temető használatának kezdetére vonatkozóan jól harmonizál a két módszer, azonban a temető záródásának idejére vonatkozóan komolyabb ellentmondások vannak. Ebben egyrészt szerepe lehet a 774/775 évi gamma kitörésnek, ennek torzító hatását – mely nem tartott tovább 10–20 évnél – figyelembe véve a temető záródása a 8. század végére tehető. Ugyanakkor a rendelkezésre álló radiokarbon adatok nem támasztják alá a temető záródásának 9. századra keltezését.

---

[32] Jensen–Nielsen 1997.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A radiokarbon mérésekhez az embertani anyagból a mintavételezést Molnár Erika végezte el. Segítségét ezúton is köszönjük.

IRODALOM

BAYLISS 2009: Bayliss, A.: Rolling out revolution: using radiocarbon dating in archaeology. *Radiocarbon* 51:1 (2009) 123–147.

BAYLISS ET AL. 2007: Bayliss, A. – Bronk Ramsey, Ch. – van der Plicht, J. – Whittle, A.: Bradshaw and Bayes. Towards a Timetable for the Neolithic. *Cambridge Archaeological Journal* 17:1 (2007) 1–28.

BENDE 1998: Bende L.: A pitvarosi késő avar kori temető 51. sírja. Adatok a késő avar kori lószerszámok díszítéséhez (Das Grab 51 im spätawarenzeitlichen Gräberfeld von Pitvaros. Beiträge zur Verzierung des spätawarenzeitlichen Pferdegeschirre). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 195–230.

BENDE 2000: Bende L.: Fülkesírok a pitvarosi avar kori temetőben. Adatok a fülkés és lószerszámos temetkezések kronológiájához (Stollengräber im awarenzeitlichen Gräberfeld von Pitvaros. Angaben zur Chronologie der Stollengräber und Bestattungen mit Pferdegeschirr). In: *„Hadak útján" A népvándorlás kor fiatal kutatóinak X. konferenciája, Domaszék, 1999. szeptember 27–30.* Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 241–279.

BENDE 2000a: Bende L.: Tausírozott díszű övgarnitúra a pitvarosi avar temetőből (Tauschierte Gürtelgarnitur im awarischen Gräberfeld von Pitvaros). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 6 (2000) 199–217.

BENDE 2006: Bende, L.: Bestattungssitten in der zweiten Hälfte der Awarenzeit in der durch die Flüsse Körös, Tisza und Maros umgebenen Landschaft (Burial customs in the second half of the avar age in the area bordered by the Körös, Tisza and Maros rivers). *Arrabona* 44:1 (2006) 87–110.

BENDE 2006a: Bende L.: *Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében.* PhD disszertáció kézirata. Budapest 2006.

BENDE 2012: Bende L.: Lószerszámos temetkezések, áldozati állatok és ételmellékletek a Körös–Tisza–Maros köze késő avar kori temetőiben (Bestattungen mit Pferdegeschirr, Tieropfer und Speisebeigaben in den spätawarenzeitlichen Gräberfeldern des Gebietes zwischen Kreisch/Körös, Theiß/Tisza und Mieresch/Maros). In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére (Archaeological Studies in Honour of Éva Garam).* Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 645–678.

BUCK ET AL. 1991: Buck, C. E. – Kenworthy, J. – Litton, C. D. – Smith, A. M. F.: Combining archaeological and radiocarbon information: a Bayesian approach to calibration. *Antiquity* 65 (1991) 808–821.

BRONK RAMSEY 2009: Bronk Ramsey, C.: Bayesian analysis of radiocarbon dates. *Radiocarbon* 51:1 (2009) 337–360.

HAMBARYAN–NEUHÄUSER 2013: Hambaryan, V. V. – Neuhäuser, R.: A Galactic short gamma-ray burst as cause for the ^{14}C peak in AD 774/5. *Monthly Notices of the Royal Astronomical Society* 430 (2013) 32–36.

JENSEN–NIELSEN 1997: Jensen, C. – Nielsen, K. H.: Burial data and correspondence analysis. In: *Burial & society. The chronological and social analysis of archaeological burial data.* Eds.: Jensen, C. – Nielsen, K. H. Aarhus 1997, 29–61.

MARTIN 1996: Martin, M.: Tauschierte Gürtelgarnituren und -beschläge des frühen Mittelalters im Karpatenbecken und ihre Träger. In: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6.*

bis zum 11. Jahrhundert. Hrg.: Bialeková, D. – Zábojnik, J. Bratislava 1996, 63–74.

Melott–Thomas 2012: Melott, A. L. – Thomas, B. C.: Causes of an AD 774–775 14C increase. *Nature* 491 (2012) E1–E2.

Miyake et al. 2012: Miyake, F. – Nagaya, K. – Masuda, K. – Nakamura, T.: A signature of cosmic-ray increase in AD 774–775 from tree rings in Japan. *Nature* 486 (2012) 240–242.

Molnár 2000: Molnár E.: *Egy avar kori temető (Pitvaros-víztározó) szisztematikus embertani feldolgozása*. PhD értekezés kézirat. Szeged 2000.

Reimer et al. 2009: Reimer, P. J. – Baillie, M. G. L. – Bard, E. – Bayliss, A. – Beck, J. W. – Blackwell, P. G. – Bronk Ramsey, C. – Buck, C. E. – Burr, G. S. – Edwards, R. L. – Friedrich, M. – Grootes, P. M. – Guilderson, T. P. – Hajdas, I. – Heaton, T. J. – Hogg, A. G. – Hughen, K. A. – Kaiser, K. F. – Kromer, B. – McCormac, F. G. – Manning, S. W. – Reimer, R. W. – Richards, D. A. – Southon, J. R. – Talamo, S. – Turney, C. S. M. – van der Plicht, J. – Weyhenmeyer, C. E.: IntCal09 and Marine09 Radiocarbon Age Calibration Curves, 0–50,000 Years cal BP. *Radiocarbon* 51:4 (2009) 1111–1150.

Reimer et al. 2013: Reimer, P. J. – Bard, E. – Bayliss, A. – Beck, J. W. – Blackwell, P. G. – Bronk Ramsey, C. – Buck, C. E. – Cheng, H. – Edwards, R. L. – Friedrich, M. – Grootes, P. M. – Guilderson, T. P. – Haflidason, H. – Hajdas, I. – Hatté, C. – Heaton, T. J. – Hoffmann, D. L. – Hogg, A. G. – Hughen, K. A. – Kaiser, K. F. – Kromer, B. – Manning, S. W. – Niu, M. – Reimer, R. W. – Richards, D. A. – Scott, E. M. – Southon, J. R. – Staff, R. A. – Turney, C. S. M. – van der Plicht, J.: IntCal13 and Marine13 radiocarbon age calibration curves 0–50,000 years cal BP. *Radiocarbon* 55:4 (2013) 1869–1887.

Szőke 1992: Szőke, B. M.: Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck). In: *Awarenforschungen* 2. Hrsg.: Daim, F. Wien 1992, 841–968.

RADIOCARBON DATING, BAYESIAN ANALYSIS AND ARCHAEOLOGICAL EVALUATION OF THE LATE AVAR CEMETERY AT PITVAROS-VÍZTÁROZÓ

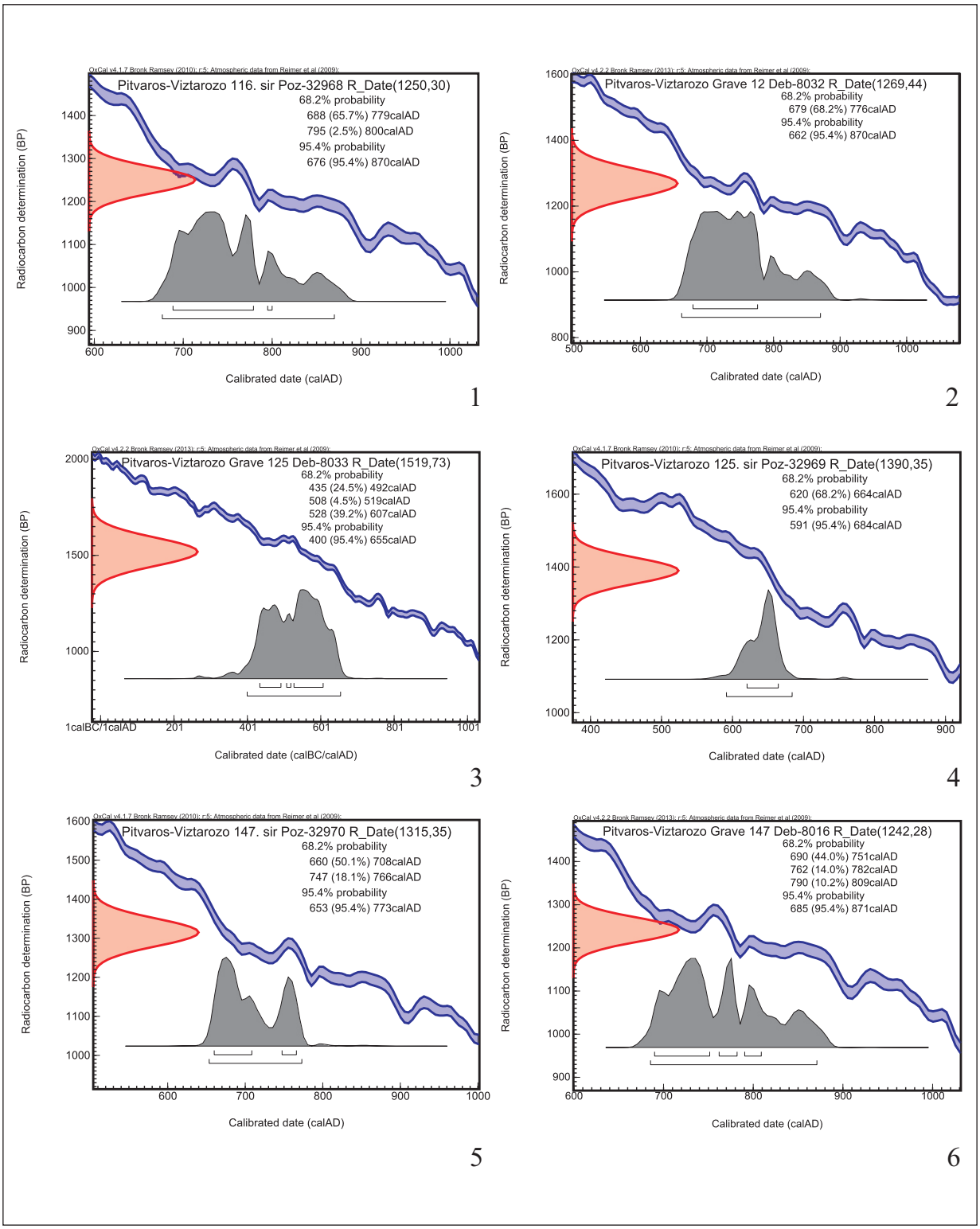
Ten samples taken from human skeletal remains of the Late Avar cemetery containing 225 graves were analyzed by conventional radiocarbon dating in the Laboratory of Environmental Studies, Institute for Nuclear Research of the Hungarian Academy of Sciences, Debrecen in 1999, and further eight AMS measurements on human skeletal remains were carried out in the Poznan Radiocarbon Laboratory in 2010. The latter measurements aimed to widen the range of radiocarbon analysed burials. Furthermore, samples were taken to both laboratories from six graves, therefore, this series of measurements provided an opportunity to compare the respective methods of the two laboratories and compare typochronology with radiocarbon chronology.

Samples deriving from two female and ten male graves were radiocarbon measured. Two *adultus* female (Graves 116 and 203), one *adultus* male (Grave 12) and nine *maturus* male burials (Graves 51, 72, 125, 147, 167, 200, 205, 218) were analysed.

Typochronologically-based relative chronology of male burials containing belt sets was established. Archaeological dating of burials can be estimated within 30 to 50 years long periods. It is supposed that the use of the cemetery began between 650 and 670 and it was abandoned around 835/850. The cemetery might have been used during 170–180 years and served six "generations".

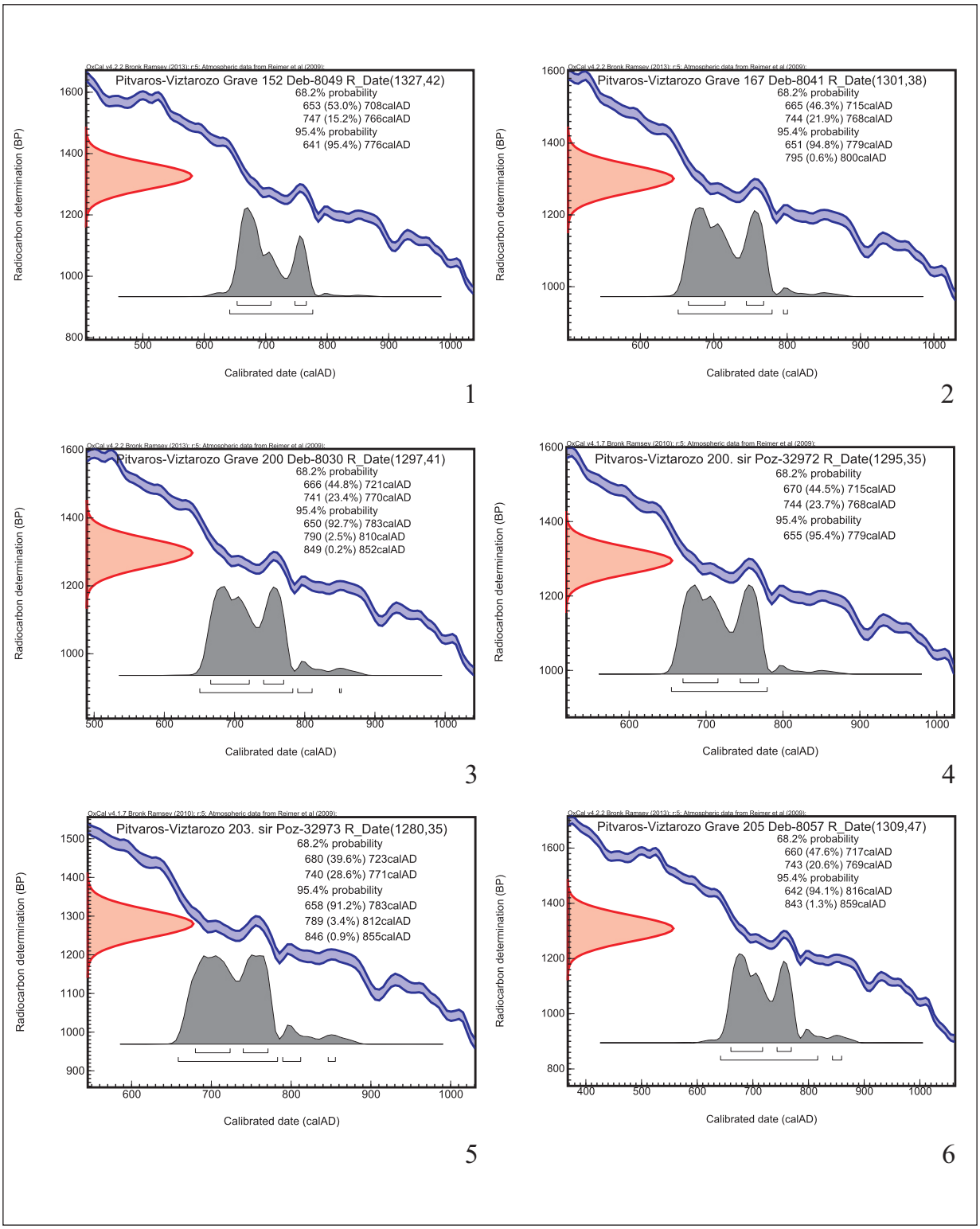
The measurements were calibrated using the IntCal09 curve and the OxCal 4.2.2. software, hereafter we publish one-sigma data as a rule. Individual calibrated dates for the cemetery are between 596 (68.2%) 685 cal AD (Deb-8025, Grave 72) and 690 (68.2%) 809 cal AD (Deb-8016, Grave 147). Imprecision due to the wiggles and plateaux of the calibration curve can be decreased by Bayesian analysis, and five different models were built from the sequences of radiocarbon measurements. There is no difference between the models (model 1 and models 4–5) that take into consideration all the measurements. However, if the results of the two different laboratories are handled separately, we can see a slight difference due to the more precise measurements of the Poznan Radiocarbon Laboratory. According to radiocarbon dating, the span of use of the cemetery can be estimated much shorter than it is suggested by typochronology. Accordingly, the probability distribution representing the boundary date of the start of the cemetery's use is 637 (68.2%) 666 cal AD which is in agreement with archaeological dating. Dating of the abandonment of the cemetery is much more difficult. Instead of the archaeologically estimated 9th century, the probability distribution for the boundary date of the end of the cemetery's use is 695 (68.2%) 774 cal AD. We also carried out a grave-by-grave comparison of the results of typochronological and radiocarbon dating. The radiocarbon dating of the Late Avar period is strongly influenced by a sudden increase in ^{14}C content between 774 and 775. It may be due to a short gamma-ray burst in the Galaxy that could inflict a fall in temperature, deplete the ozone layer and bring about an increase in the UVB radiation on Earth.

To sum up, radiocarbon data do not support the dating of the abandonment of the cemetery during the early or middle 9th century. According to the absolute dates it is more probable that the use of the cemetery had already finished by the end of the 8th century.



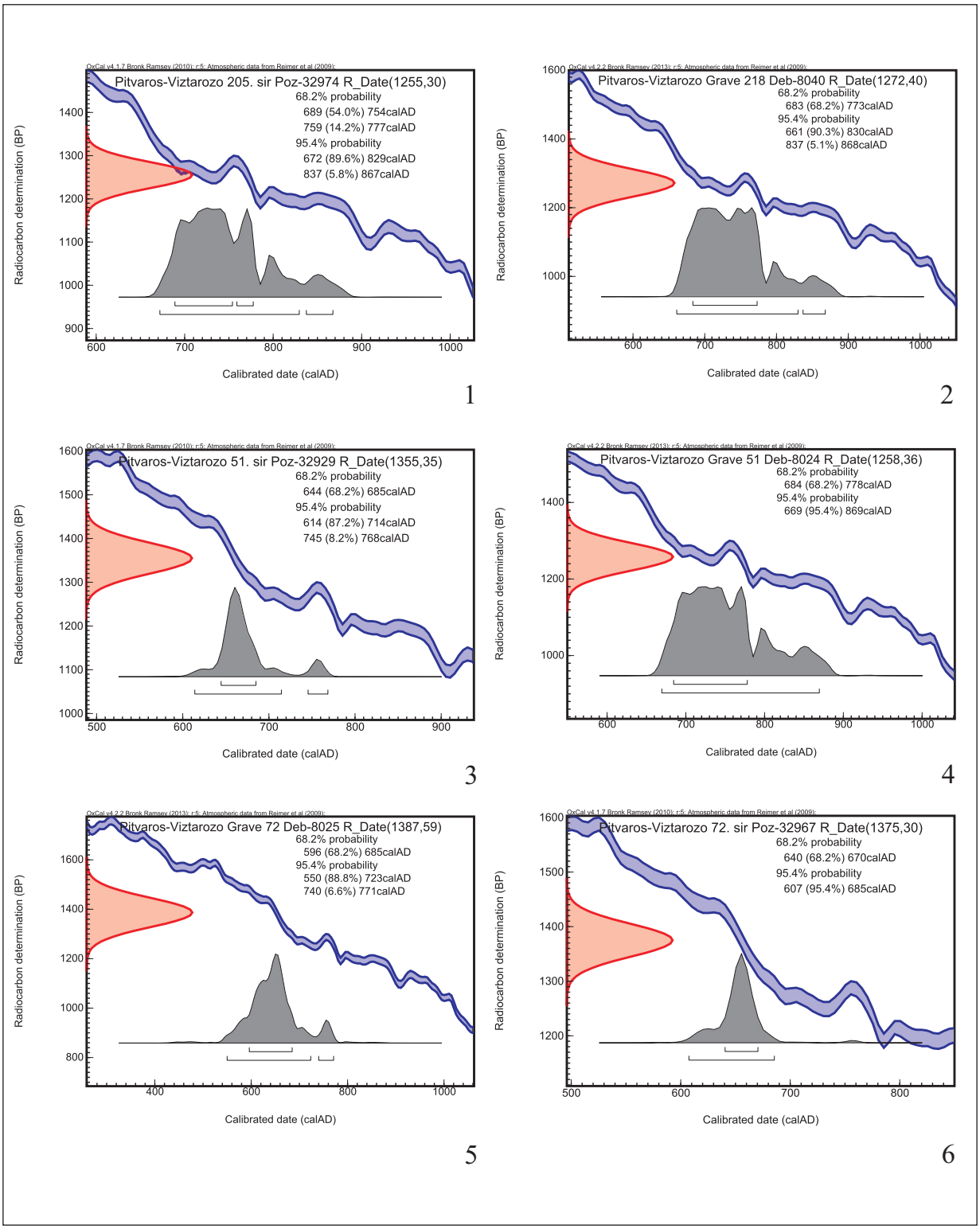
1. kép. Pitvaros-Víztározó. 1: A 116. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása; 2: A 12. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása; 3: A 125. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása; 4: A 125. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása; 5: A 147. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása; 6: A 147. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása

Fig. 1. Pitvaros-Víztározó. 1: Individual calibrated date for Grave 116; 2: Individual calibrated date for Grave 12; 3: Individual calibrated date for Grave 125; 4: Individual calibrated date for Grave 125; 5: Individual calibrated date for Grave 147; 6: Individual calibrated date for Grave 147



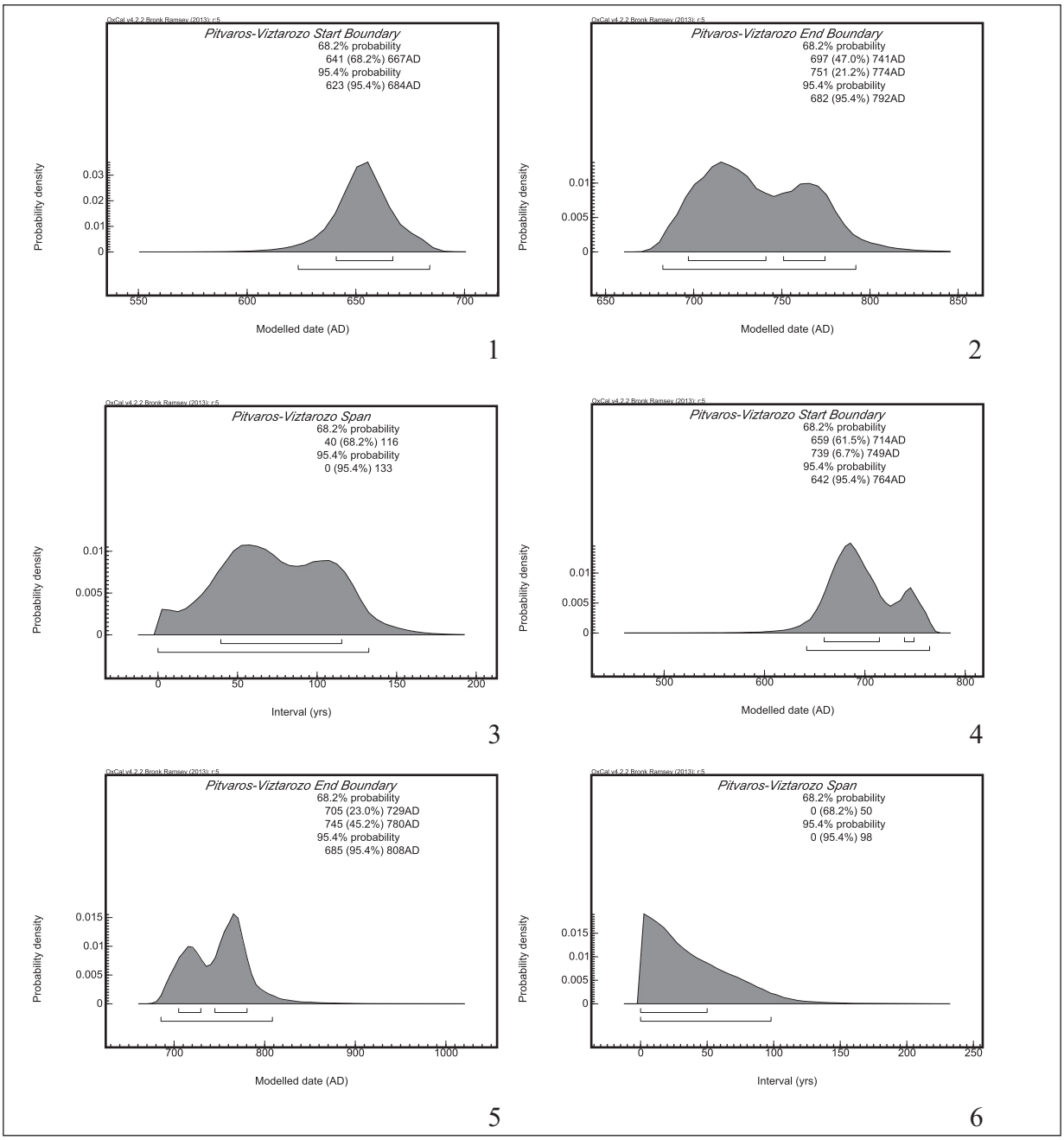
2. kép. Pitvaros-Víztározó. 1: A 152. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása; 2: A 167. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása; 3: A 200. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása; 4: A 200. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása; 5: A 203. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása; 6: A 205. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása

Fig. 2. Pitvaros-Víztározó. 1: Individual calibrated date for Grave 152; 2: Individual calibrated date for Grave 167; 3: Individual calibrated date for Grave 200; 4: Individual calibrated date for Grave 200; 5: Individual calibrated date for Grave 203; 6: Individual calibrated date for Grave 205



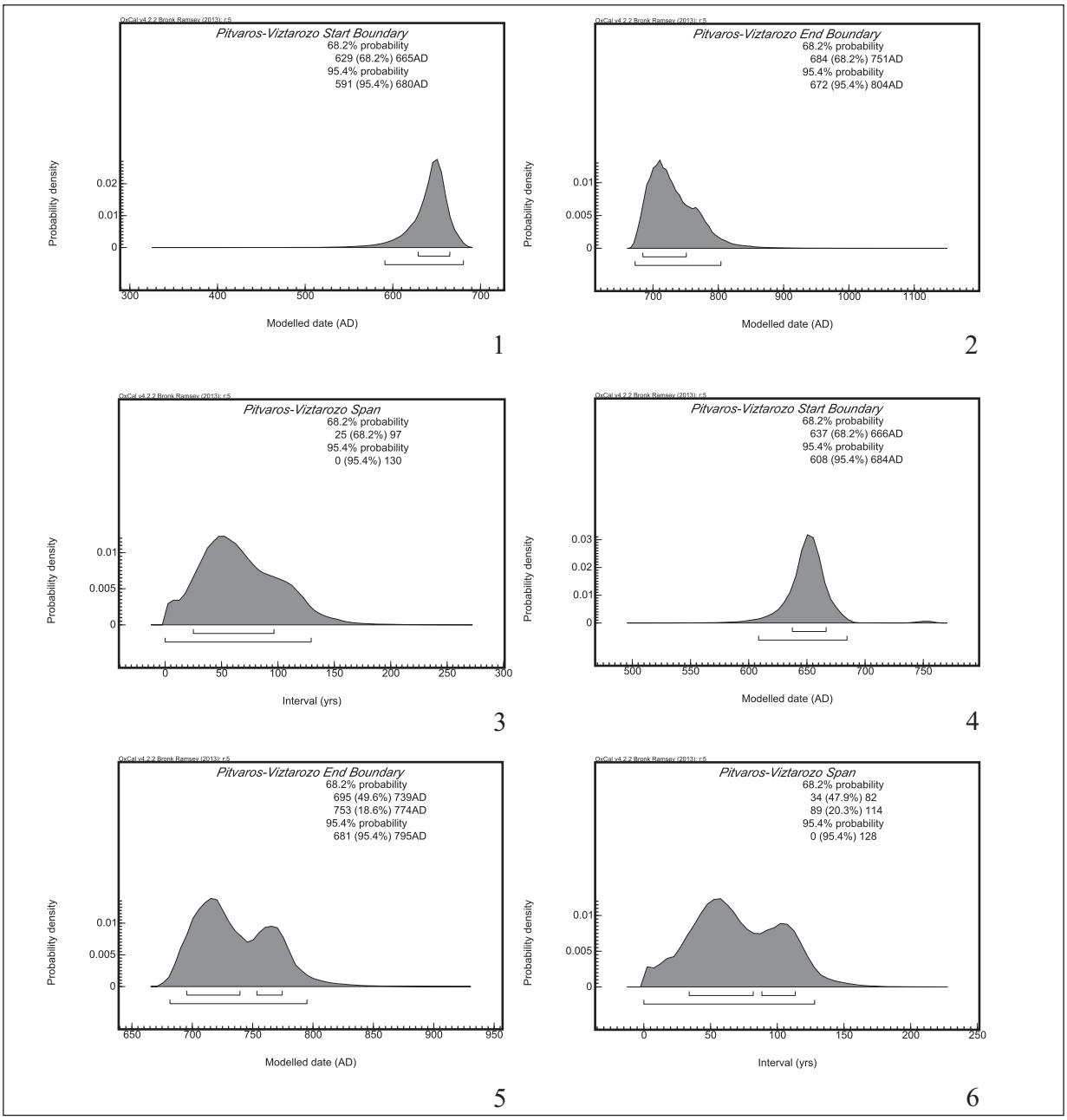
3. kép. Pitvaros-Víztározó. 1: A 205. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása; 2: A 218. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása; 3: Az 51. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása; 4: Az 51. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása; 5: A 72. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása; 6: A 72. sír radiokarbon mérésének individuális kalibrálása

Fig. 3. Pitvaros-Víztározó. 1: Individual calibrated date for Grave 205; 2: Individual calibrated date for Grave 218; 3: Individual calibrated date for Grave 51; 4: Individual calibrated date for Grave 51; 5: Individual calibrated date for Grave 72; 6: Individual calibrated date for Grave 72



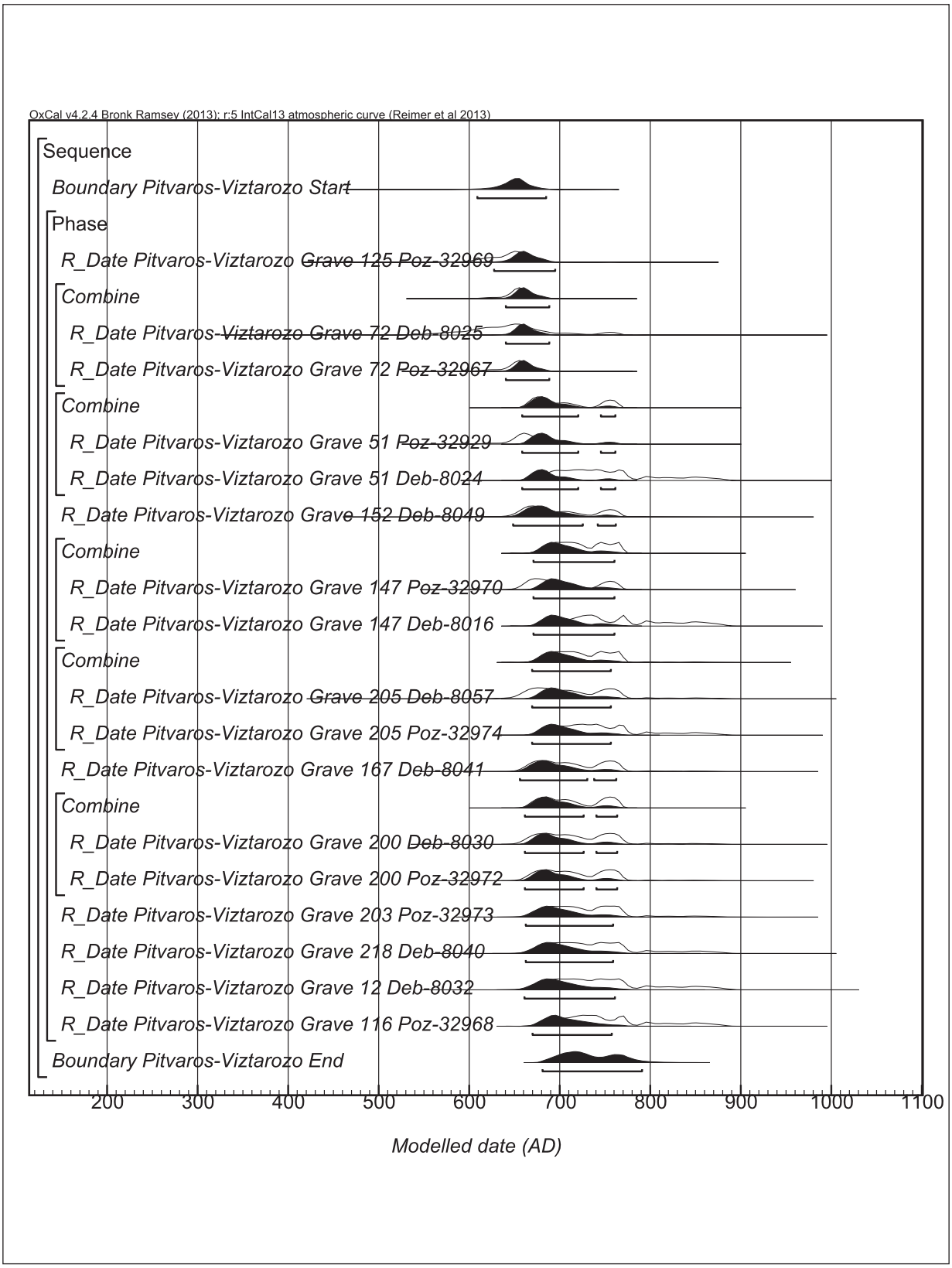
4. kép. Pitvaros-Víztározó. 1: A temető használatának kezdeti határértéke az összes radiokarbon mérés figyelembevételével készült Bayes analízis alapján; 2: A temető használatának záró határértéke az összes radiokarbon mérés figyelembevételével készült Bayes analízis alapján; 3: A temető használatának becsült időintervalluma az összes radiokarbon mérés figyelembevételével készült Bayes analízis alapján; 4: A temető használatának kezdeti, a debreceni mérések alapján modellezett határértéke; 5: A temető használatának záró, a debreceni mérések alapján modellezett határértéke; 6: A temető használatának becsült, a debreceni mérések alapján modellezett időintervalluma

Fig. 4. Pitvaros-Víztározó. 1: Probability distribution showing the start boundary of the Bayesian model based on all available measurements; 2: Probability distribution showing the end boundary of the Bayesian model based on all available measurements; 3: Probability distribution showing the span of the cemetery's use, Bayesian model based on all available measurements; 4: Probability distribution showing the start boundary of the Bayesian model based on measurements taken in Debrecen; 5: Probability distribution showing the end boundary of the Bayesian model based on measurements taken in Debrecen; 6: Probability distribution showing the span of the cemetery's use, Bayesian model based on measurements taken in Debrecen



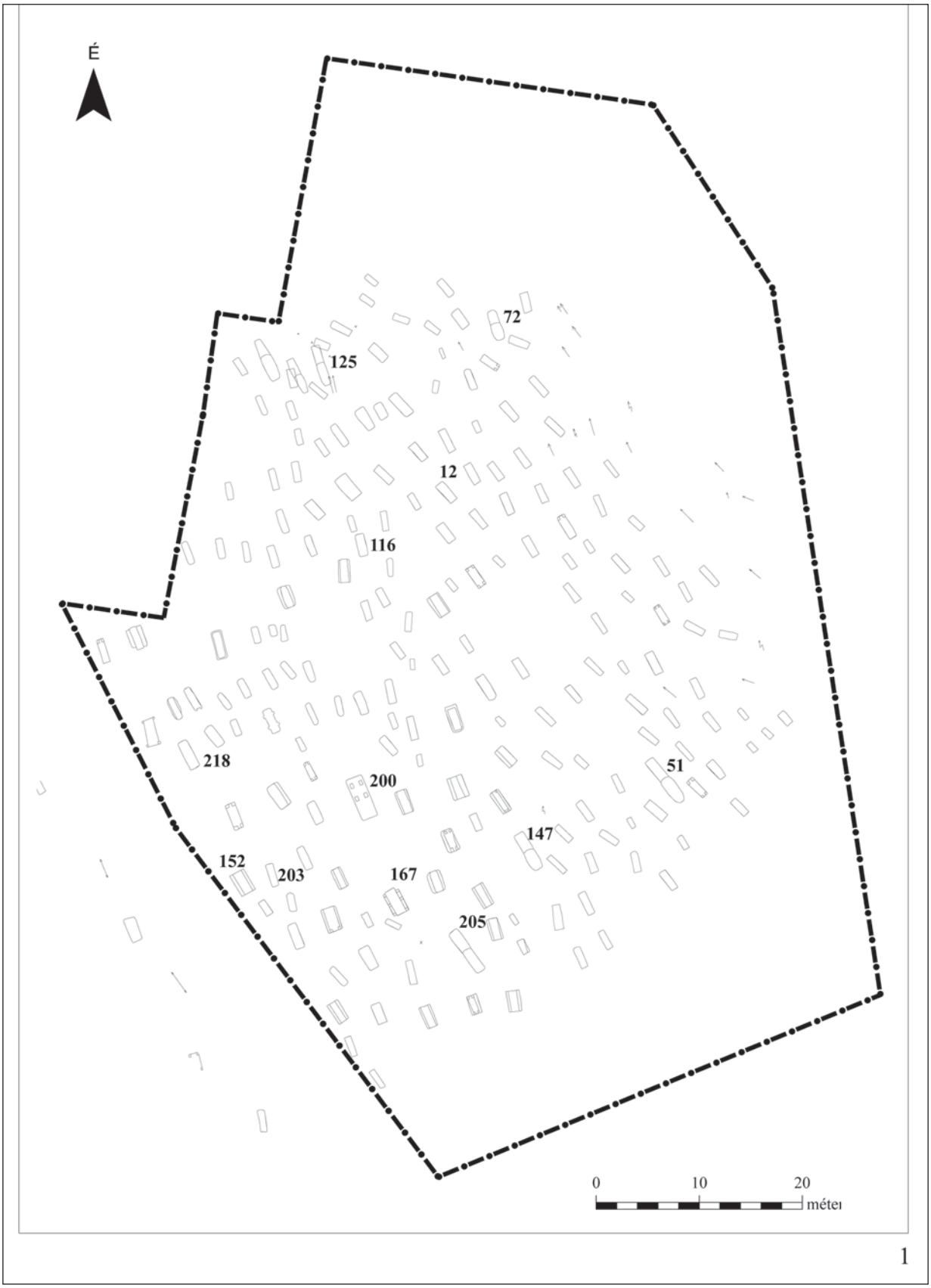
5. kép. Pitvaros-Víztározó. 1: A temető használatának kezdeti, a poznani mérések alapján modellezett határértéke; 2: A temető használatának záró, a poznani mérések alapján modellezett határértéke 3: A temető használatának becsült, a poznani mérések alapján modellezett időintervalluma; 4: A temető használatának kezdeti határértéke az azonos sírból származó mérések esetében kombinált kalibrálás alkalmazásával készült modell alapján; 5: A temető használatának záró határértéke az azonos sírból származó mérések esetében kombinált kalibrálás alkalmazásával készült modell alapján; 6: A temető használatának becsült időintervalluma az azonos sírból származó mérések esetében kombinált kalibrálás alkalmazásával készült modell alapján

Fig. 5. Pitvaros-Víztározó. 1: Probability distribution showing the start boundary of the Bayesian model based on measurements taken in Poznan; 2: Probability distribution showing the end boundary of the Bayesian model based on measurements taken in Poznan; 3: Probability distribution showing the span of the cemetery's use, Bayesian model based on measurements taken in Poznan; 4: Probability distribution showing the start boundary of the Bayesian model based on combine calibration in the case of graves dated by two radiocarbon data; 5: Probability distribution showing the end boundary of the Bayesian model based on combine calibration in the case of graves dated by two radiocarbon data; 6: Probability distribution showing the span of the cemetery's use, Bayesian model based on combine calibration in the case of graves dated by two radiocarbon data



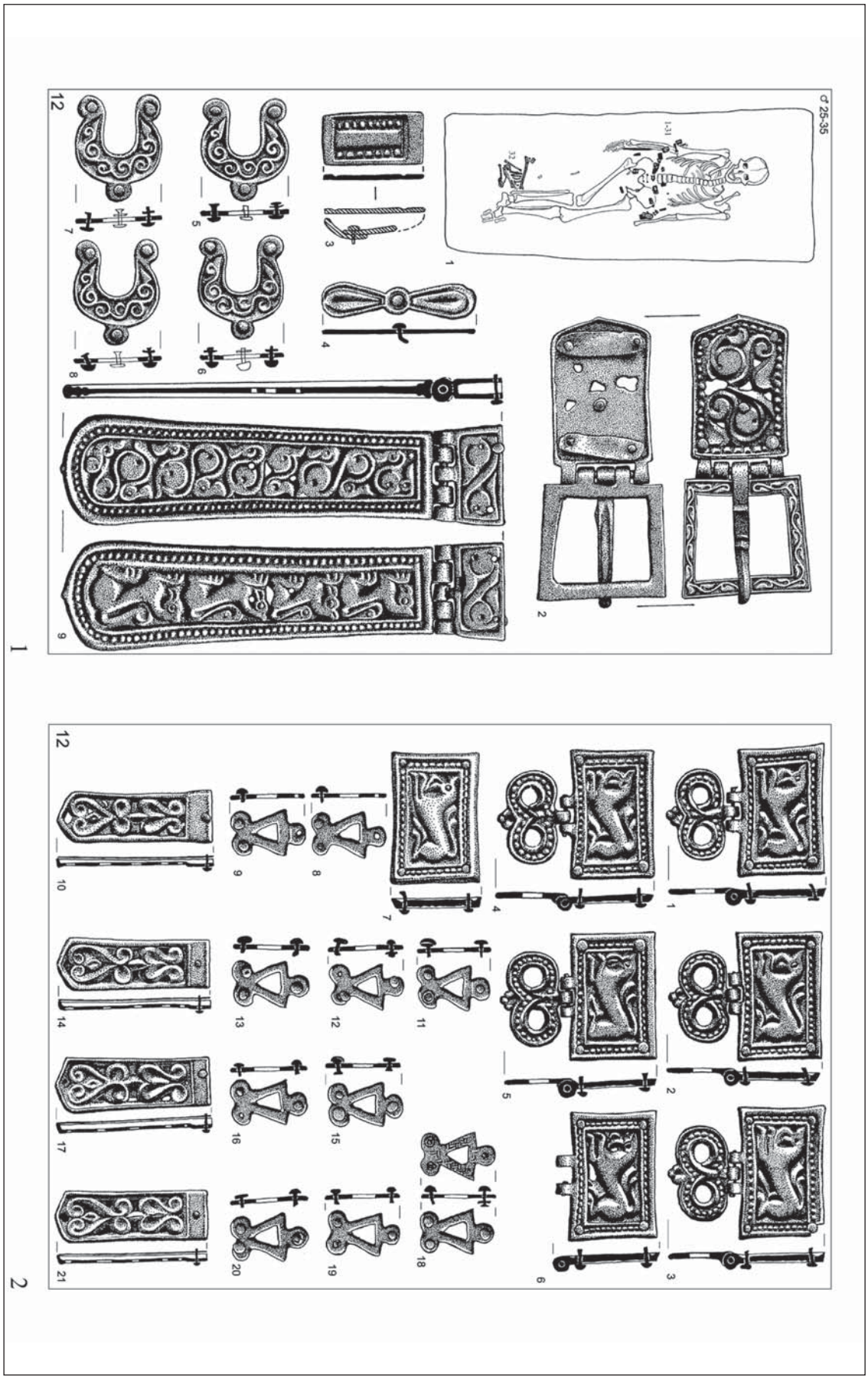
6. kép. Pitvaros-Víztározó. Az azonos sírból származó mérések esetében kombinált kalibrálás alkalmazásával készült modell

Fig. 6. Pitvaros-Víztározó. Bayesian analysis of calibrated radiocarbon dates based on combine calibration in the case of graves dated by two radiocarbon data

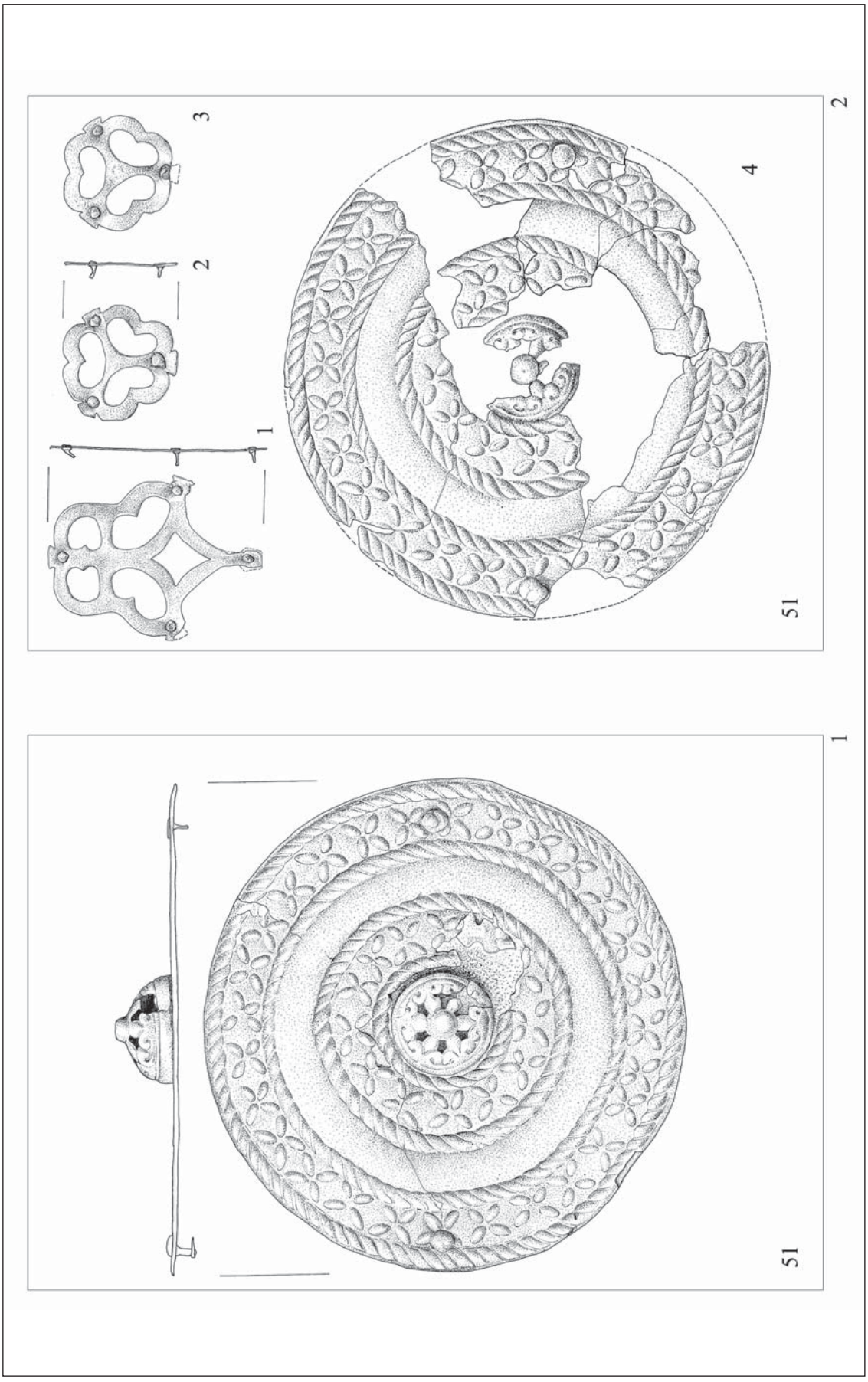


7. kép. Pitvaros-Víztározó. Az avar temető térképe a ^{14}C-es vizsgálatba bevont sírokkal

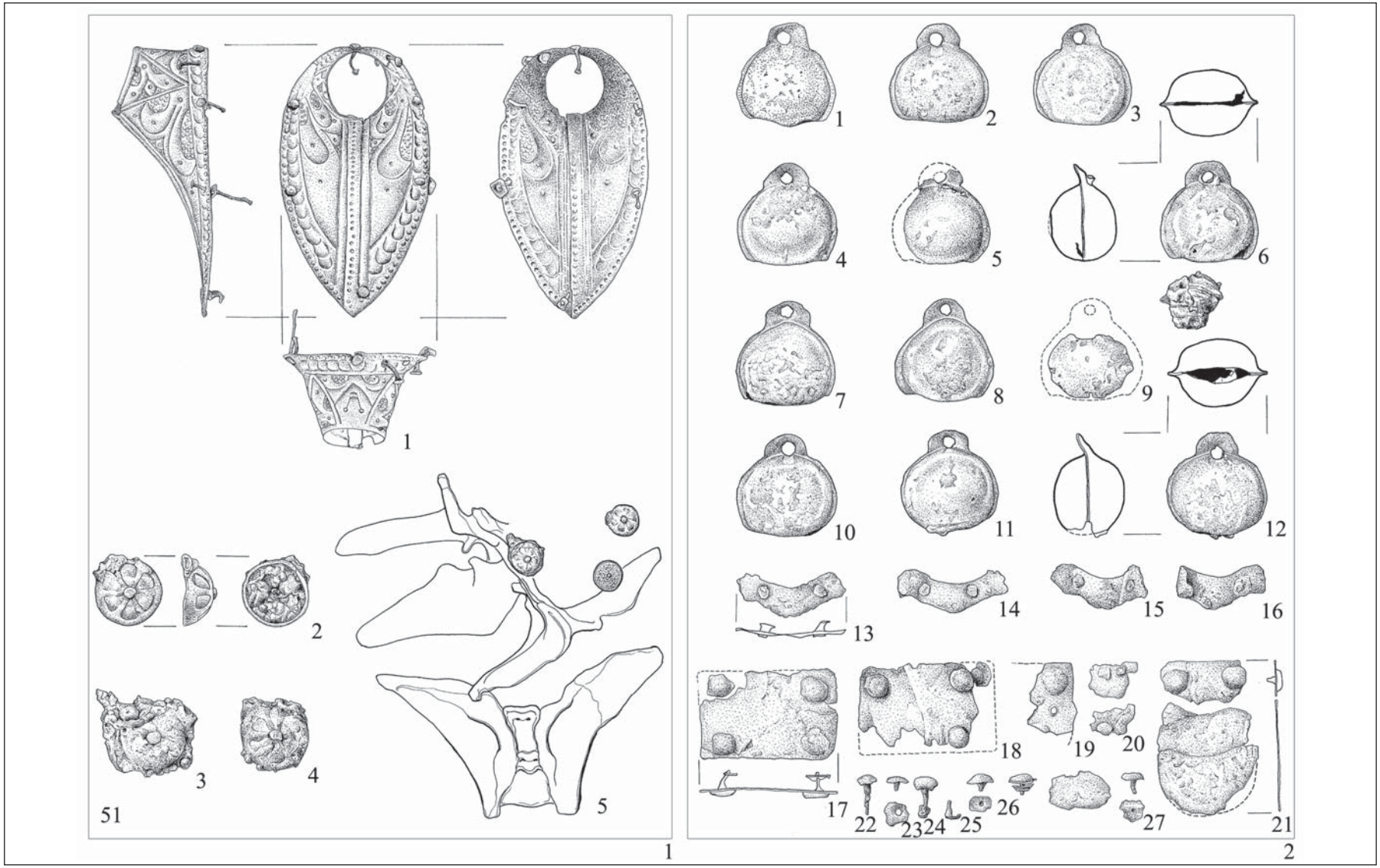
Fig. 7. Location of graves dated with calibrated radiocarbon measurement in the cemetery at Pitvaros-Víztározó



8. kép. Pitvaros-Víztározó 12. sír
Fig. 8. Pitvaros-Víztározó, Grave 12

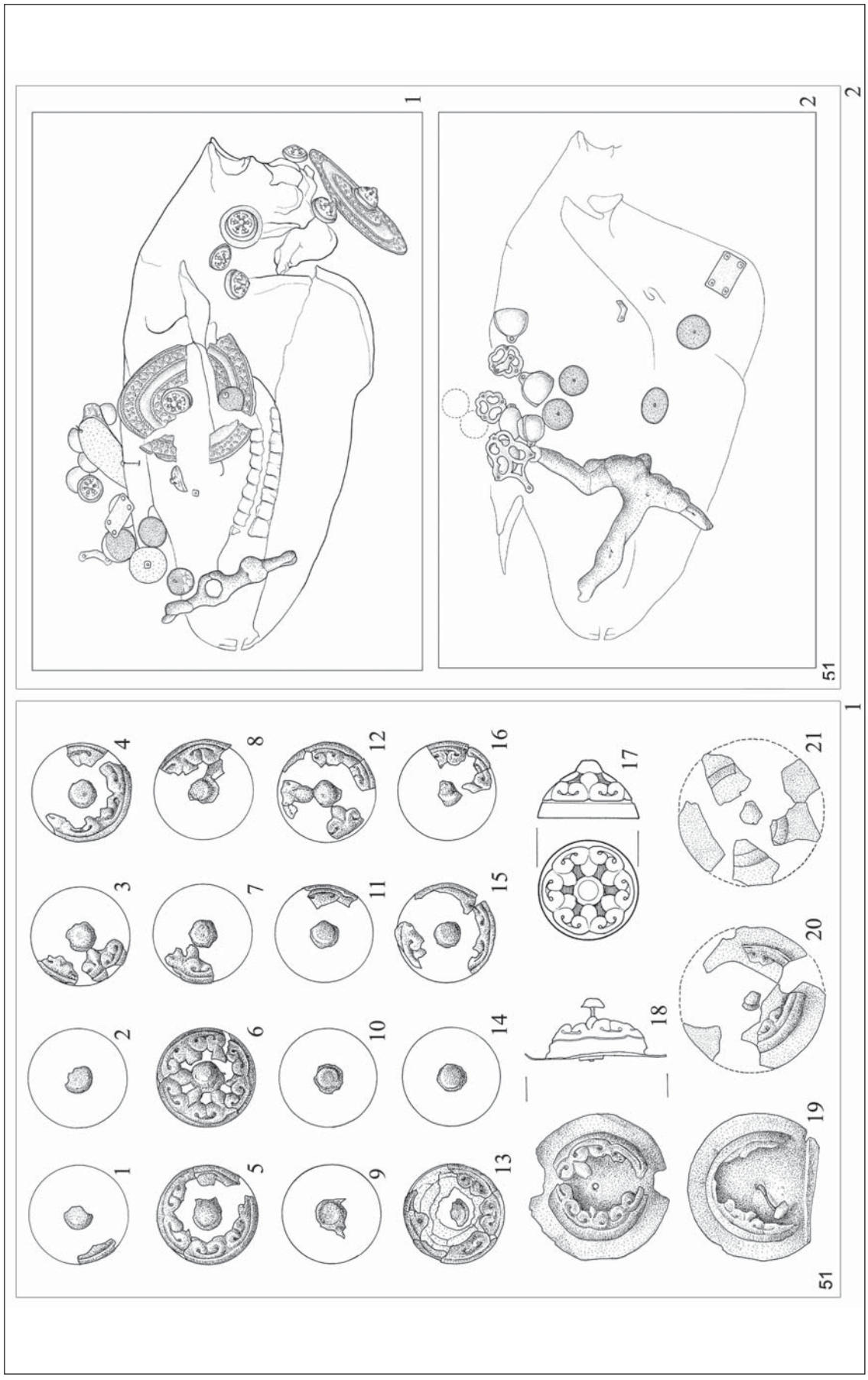


9. kép. Pitvaros-Víztározó 51. sír
Fig. 9. Pitvaros-Víztározó, Grave 51

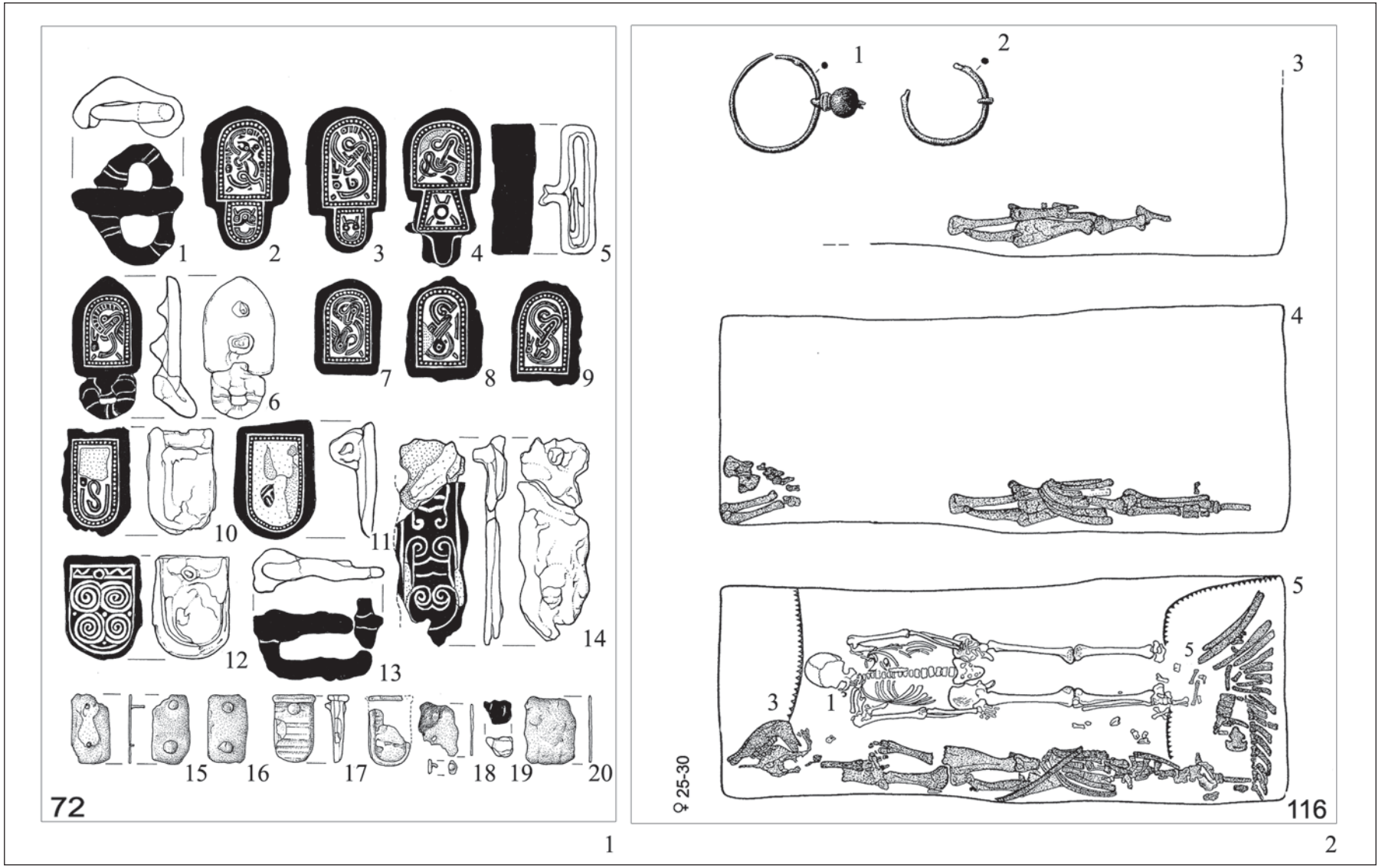


10. kép. Pitvaros-Víztározó 51. sír

Fig. 10. Pitvaros-Víztározó, Grave 51

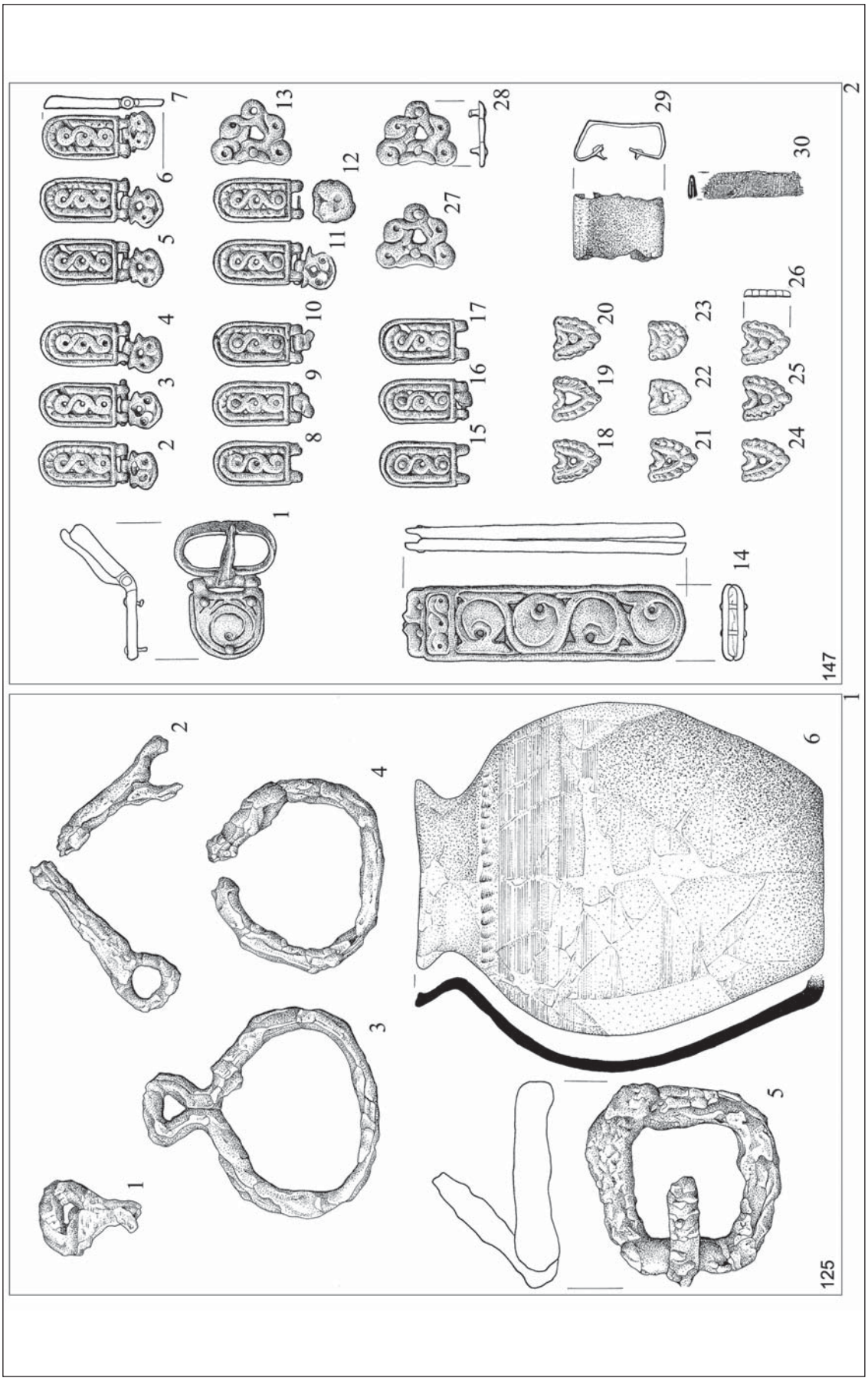


11. kép. Pitvaros-Víztározó 51. sír
Fig. 11. Pitvaros-Víztározó, Grave 51

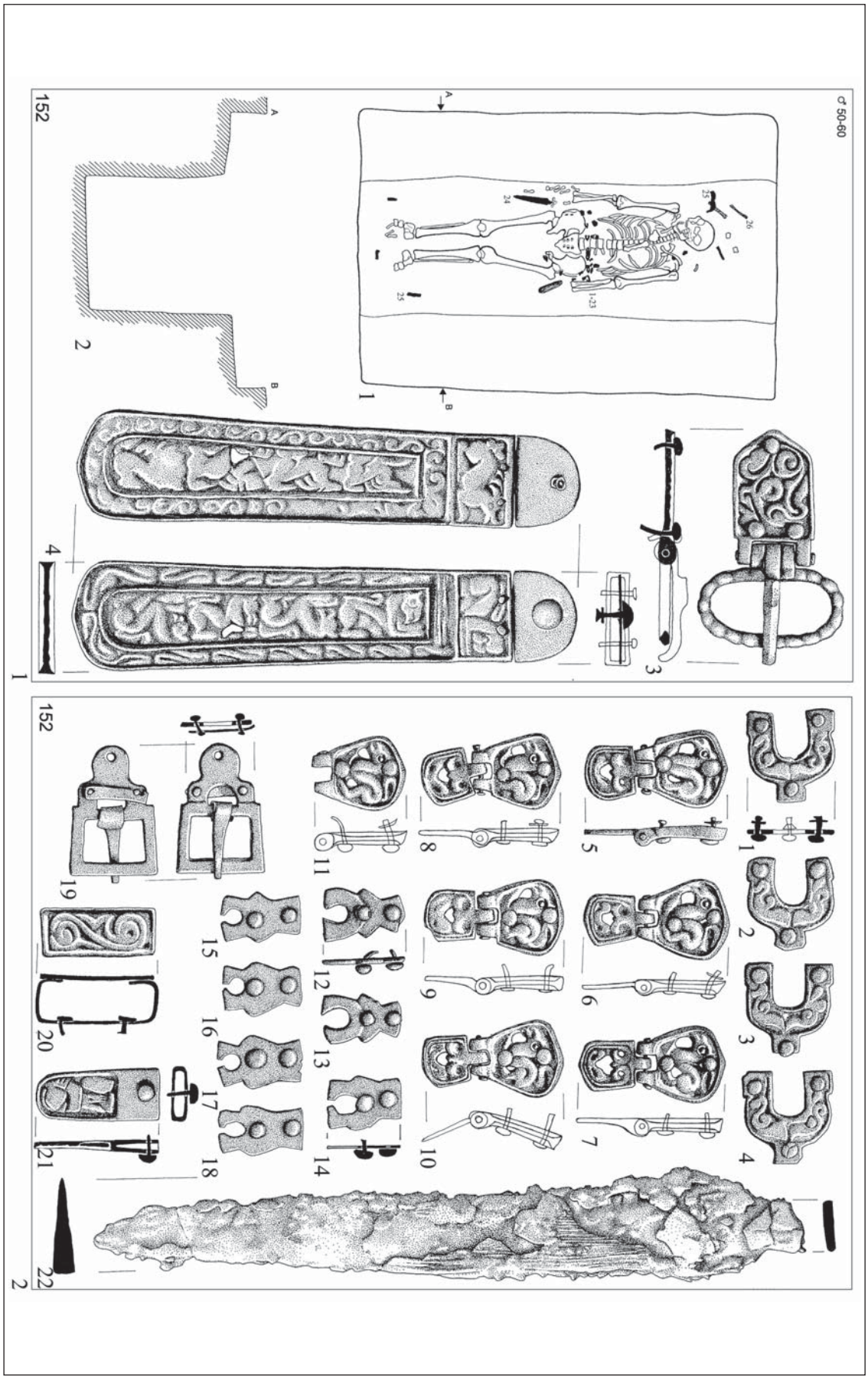


12. kép. Pitvaros-Víztározó. 1: 72. sír; 2: 116. sír

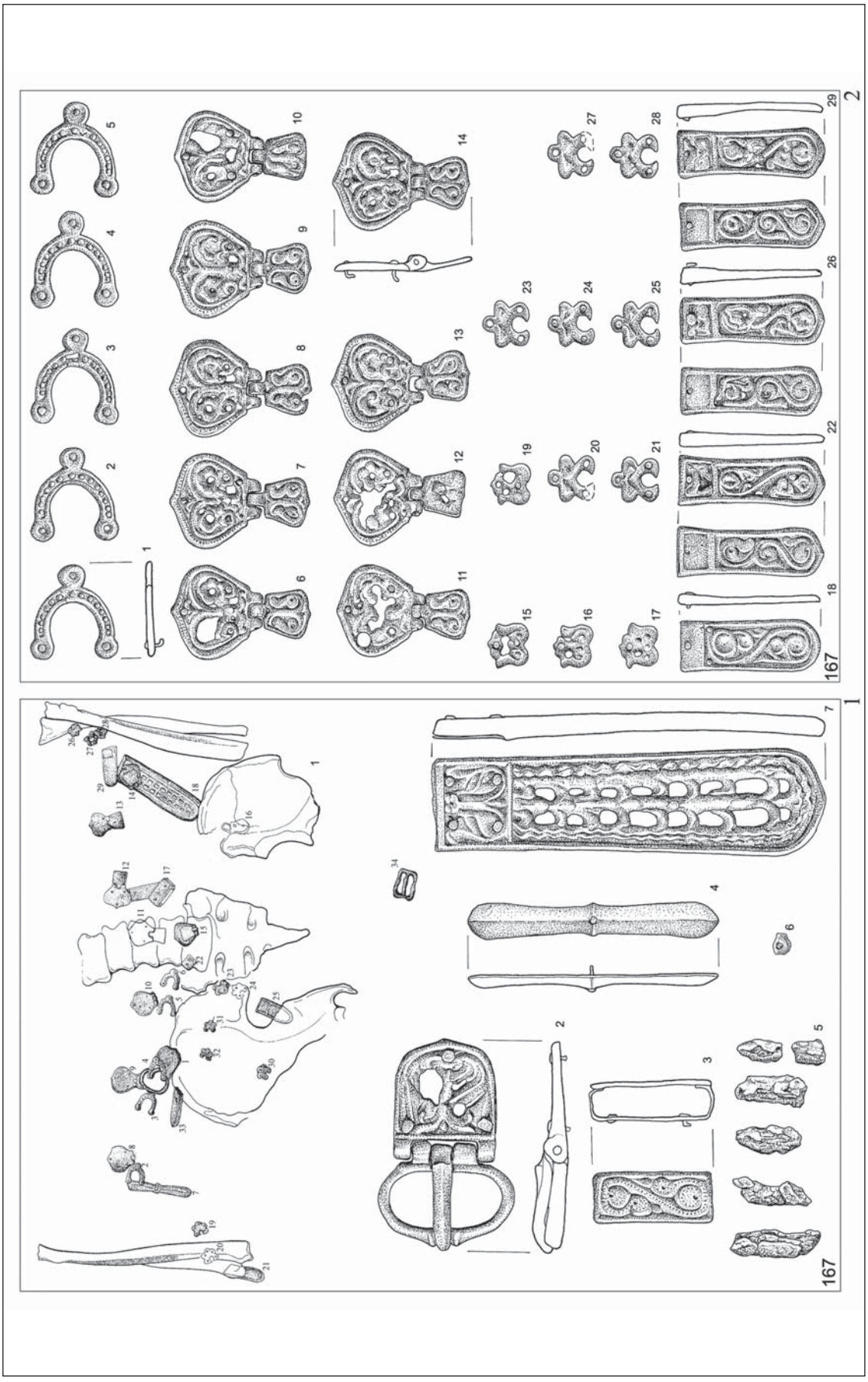
Fig. 12. Pitvaros-Víztározó. 1: Grave 72; 2: Grave 116



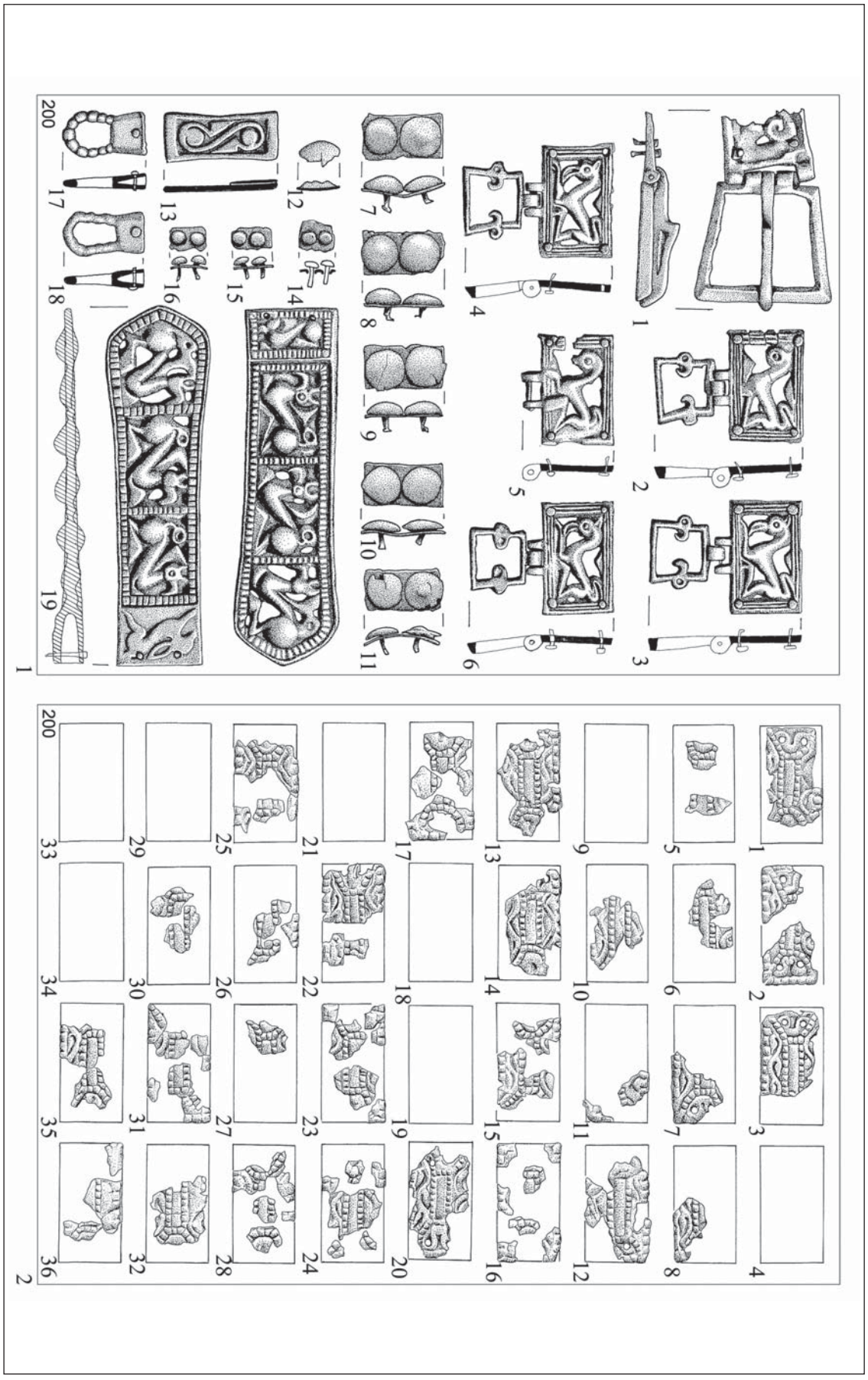
13. kép. Pitvaros-Víztározó. 1: 125. sír; 2: 147. sír
Fig. 13. Pitvaros-Víztározó. 1: Grave 125; 2: Grave 147



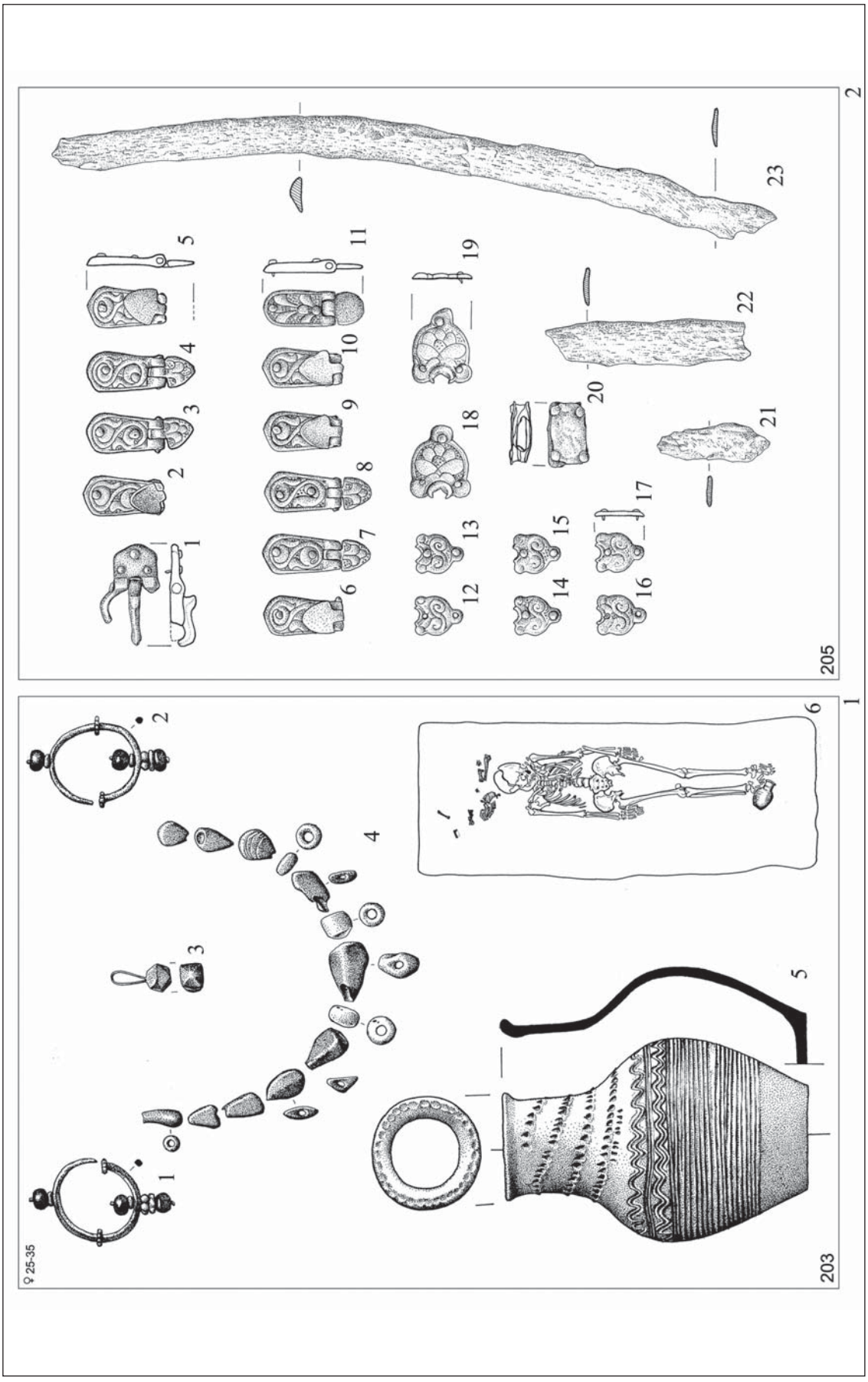
14. kép. Pitvaros-Víztározó 152. sír
Fig. 14. Pitvaros-Víztározó, Grave 152



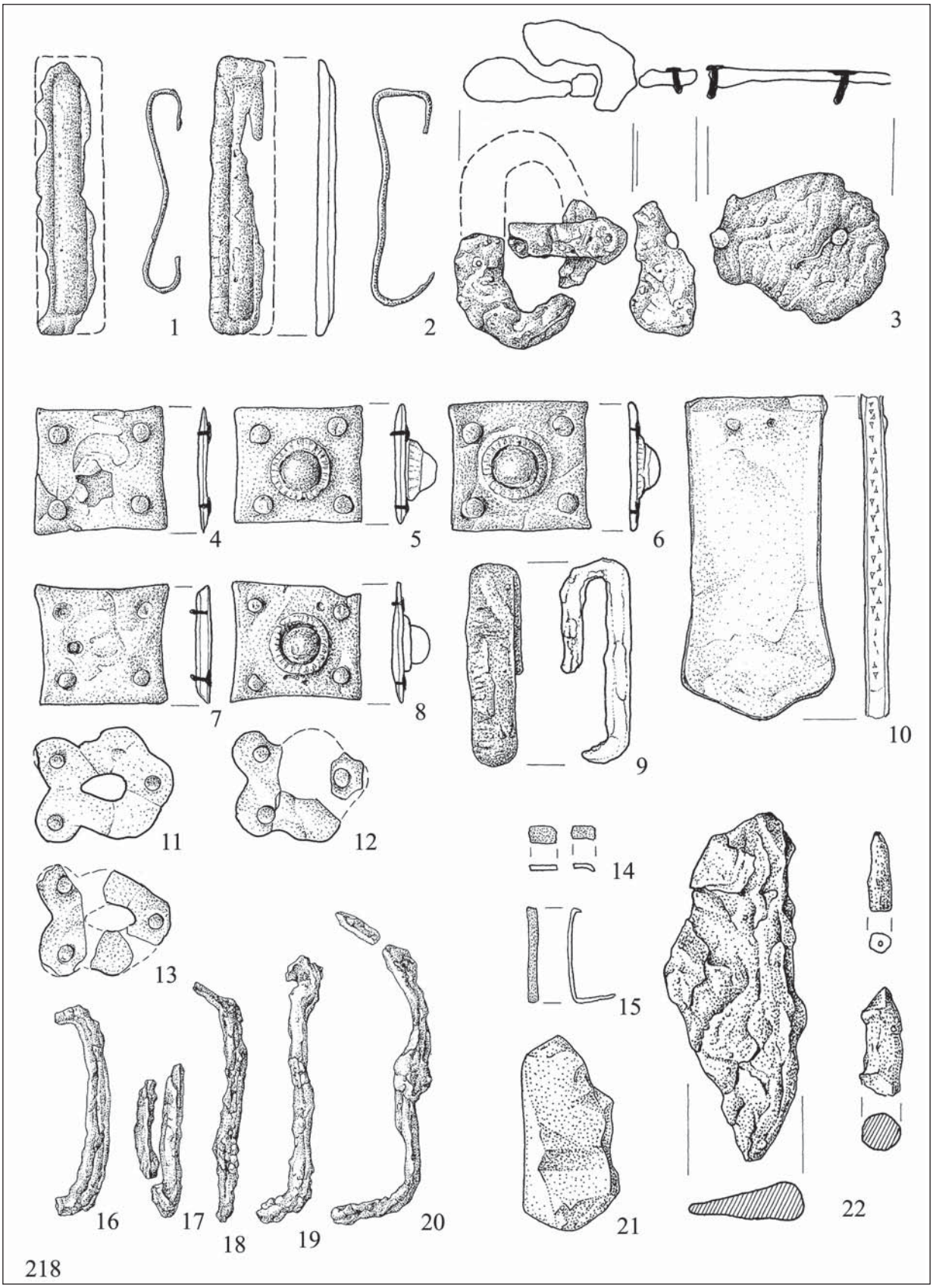
15. kép. Pitvaros-Víztározó 167. sír
Fig. 15. Pitvaros-Víztározó, Grave 167



16. kép. Pitvaros-Víztározó 200. sír
Fig. 16. Pitvaros-Víztározó, Grave 200



17. kép. Pitvaros-Víztározó. 1: 203. sír; 2: 205. sír
Fig. 17. Pitvaros-Víztározó. 1: Grave 203; 2: Grave 205



18. kép. Pitvaros-Víztározó 218. sír
Fig. 18. Pitvaros-Víztározó, Grave 218

KISKUNDOROZSMA-DARUHALOM ÉS KISKUNDOROZSMA-KETTŐSHATÁR AVAR KORI TEMETŐINEK GYÖNGYANYAGA

Füleki Orsolya*

Absztrakt: *A tanulmány a Kiskundorozsma határában 2003-ban és 2004-ben feltárt közép és késő avar kori temetők gyöngyanyagát ismerteti. A három temető mind időben, mind térben rendkívül közel áll egymáshoz. Elvégeztük a gyöngyök tipológiai osztályozását, a gyöngyöket tartalmazó sírok, valamint a temetőkön belüli gyöngyviselet elemzését, majd a gyöngysorok és gyöngyviselet alapján vizsgáltuk a gyöngyöket tartalmazó síregyüttesek kronológiai helyzetét, valamint a három temető viszonyát.*

Kulcsszavak: *Kiskundorozsma-Daruhalom, Kiskundorozsma-Kettőshatár, avar kor, viselet gyöngytipológia*

Bevezetés

Tanulmányomban a Kiskundorozsma-Daruhalom, illetve Kiskundorozsma-Kettőshatár I–II. lelőhelyeken feltárt közép és késő avar kori temetők gyöngyanyagát dolgozom fel.[1] A három vizsgált temető mind időben, mind térben rendkívül közel esik egymáshoz. A temetők mindössze néhány száz méterre fekszenek egymástól Kiskundorozsma határában; használati idejük alapján pedig könnyen feltételezhető, hogy egymás folytatásaiként létesültek.

A hazai kutatásban mindeddig példa nélküli, hogy három ilyen mértékben egymáshoz kötődő temető anyagát egyidejűleg dolgozzák fel. Így mindenképpen fontos feladatnak bizonyul egy ilyen ritka lehetőség kihasználása, a lelőhelyek anyagának mielőbbi vizsgálata. Az elemzés által ugyanis nemcsak az adott korszakról tudhatunk meg többet, de fontos lépés lehet a térség kutatásában, a mikrorégió történetének és kultúrájának a megrajzolásában.

A lelőhelyek összehasonlító feldolgozásán túl külön figyelmet érdemel a napvilágra került gyöngyök feldolgozása. Az avar kori – és más korszakbeli – gyöngyök kutatása ugyanis sokáig eléggé elhanyagolt területe volt a hazai tudományos munkának, vizsgálatuk csak az elmúlt egy-két évtizedben indult meg, annak ellenére, hogy ez a tárgytípus az egyik legnagyobb mennyiségben előkerülő lelettípusok közé tartozik. Pásztor Adrien nevéhez fűződik a kora- és közép avar kori gyöngyök egységes tipokronológiai rendszerének kialakítása,[2] illetve több avar kori temető gyöngyanyagának elemzése.[3] A gyöngyök fontos szerepet játszhatnak az adott időszak viseletének rekonstruálásán túl egy-egy lelőhely belső kronológiájának a pontosításában, valamint az egyes gyöngytípusok eredetének és időbeli-térbeli elterjedésének tisztázásával akár esetleges kapcsolatrendszereket, kereskedelmi vagy egyéb összeköttetéseket is

* Szegedi Tudományegyetem BTK Régészeti Tanszék, H-6720 Szeged, Egyetem u. 2. forsi1218@gmail.com

1 Jelenlegi munkám alapját a Szegedi Tudományegyetemen 2014-ben készült, azonos című MSc szakdolgozatom képezi.
2 Pásztor 1996a.
3 Pásztor 1996; Pásztor 1996b; Pásztor 2001; Pásztor 2003; Pásztor 2010; Pásztor 2011.

megvilágíthatunk, illetve megerősíthetjük, vagy éppen felülírhatjuk a korábbi feltevéseket.

Munkám során elvégeztem a három temetőben előkerült gyöngyök tipológiai osztályozását, a gyöngyöket tartalmazó sírok, valamint a temetőkön belüli gyöngyviselet elemzését; majd a gyöngysorok és gyöngyviselet alapján igyekeztem keltezni a gyöngyöket tartalmazó sírokat, és tisztázni a temetők egymáshoz való viszonyát.

Dolgozatommal próbáltam hozzájárulni a kutatásban összetartozásuk révén fontos szerepet elfoglaló lelőhelyek anyagának a feldolgozásához, azok kulturális és kronológiai kérdéseinek tisztázásához.

A GYÖNGYÖK TIPOLÓGIAI RENDSZEREZÉSE

A két temető 90 sírjából összesen 1620 db gyöngy látott napvilágot (ld. *Függelék*). Ezek nagy része üvegből készült (1606 db), de elvétve néhány szem borostyán-, mészkő-, karneol-, csont- és korallgyöngy is előkerült (*4. kép 1*). Az üveggyöngyök esetében a dinnyemag alakú, a lapított gömb formájú, valamint a kölesgyöngyök dominálnak. Nagyobb mennyiségben fordulnak elő még gömb-, henger-, hordó-, gyűrű-, csonka kúp alakú, valamint többtagú gyöngyök is. Ezen túl néhány cső-, hasáb-, lecsapott sarkú hasáb-, bikónikus alakú és csavart példány is előkerült. A gyöngyök számához képest a díszített darabok mennyisége elenyésző.

A tipológiai rendszerezés során az 1620 db gyöngyöt 14 főtípusba soroltam, elsődlegesen az anyaguk, a formájuk, a díszítettségük és az átlátszóságuk alapján. A főtípusokat pedig további alcsoportokra osztottam (*4. kép 2).*

I. ÜVEGBŐL KÉSZÜLT GÖMBFÉLÉK

I.1. Gömb alakúak

I.1.1. Egytagú, díszítetlen, opak gömbök: Kettőshatár 65. (1 db), 68. (1db), illetve 247. sír (16 db) (*1. kép 1–4*).

I.1.2. Egytagú, díszítetlen, fényáteresztő gömbök: Daruhalom 198. sír (1 db); Kettőshatár 498. sír (1 db) (*1. kép 5–6*).

I.1.3. Egytagú, díszítetlen, átlátszó gömbök: Kettőshatár 172. sír (4 db) (*1. kép 7*).

I.1.4. Egytagú, díszített, opak gömbök: Kettőshatár 486. sír (1 db) (*1. kép 8*).

I.2. Lapított gömb alakúak

I.2.1. Egytagú, díszítetlen, opak lapított gömbök: Daruhalom 130., 198. (2 db), 262. (2 db), 369. (2 db) sír (1 db); Kettőshatár 49. (1 db), 229. (1 db), 233. (1 db), 236. (1 db) 247. (70 db), 267. (5 db), 486. (14 db), 491. (1 db), 516. (1 db), 552. (9 db), 565. (2 db), 599. (1 db), 611. (4 db), 700. (1 db) sír (*1. kép 9–17*).

I.2.2. Egytagú, díszítetlen, fényáteresztő, lapított gömbök: Kettőshatár 249. sír (1 db) (*1. kép 18*).

I.2.3. Egytagú, díszítetlen, átlátszó, lapított gömbök: Daruhalom 52. sír (1 db); Kettőshatár 131. (4 db), 565. sír (2db) és 773. sír (3 db) *(1. kép 19).*

I.2.4. Egytagú, opak, díszített, lapított gömbök (szemes és pávaszemes gyöngyök): Daruhalom 524. sír (1 db); Kettőshatár 229. (1 db), 233. (1 db), 247. (9db), 267. (3 db), 486. (5 db), 516. (1 db), 565. (2 db) és 599. sír (1 db) (*1. kép 20–27*).

I.2.5. Kéttagú, díszítetlen, opak lapított gömbök: Kettőshatár 152. (2 db), 247. (8 db), 486. (2 db) sír (*1. kép 28–32*).

I.2.6. Háromtagú, díszítetlen, opak lapított gömbök: Kettőshatár 486. (1 db) és 491. sír (2 db) (*1. kép 33–34*).

I.2.7. Hattagú, díszítetlen, opak lapított gömbök: Kettőshatár 247. sír (1 db) (*1. kép 35*).

I.3. Kölesgyöngyök

A kölesgyöngyök a két kiskundorozsmai temető egyik leggyakrabban előforduló gyöngytípusai voltak, a két temetőből több változatuk is előkerült, gömb, lapított gömb, henger és gyű-

rű alakban. H.: 0,2–0,4 cm, átm.: 0,15–0,35 cm. Daruhalom 52. (40 db), 121. (9db), 130. (67 db), 131. (1 db), 154. (4 db), 158. (1 db), 189. (15 db), 194. (1 db), 198. (38 db), 355. (4 db), 369. (1 db), 435. (2 db) és 458. sír (11 db), 482. (1 db), 519. (1 db), 523. (2 db); Kettőshatár 53 (11 db) 65. (66 db), 68. (37 db), 72. (4 db), 233. (16 db), 263. (29 db), 267. (14 db), 367. (2 db), 274. (13 db), 388. (3 db), 395. (9 db), 500. (3 db), 505. (21 db), 552. (80 db), 564. (8 db), 565. (18 db), és 736. sír (10 db), 775. sír (12 db) (*1. kép 36–43*).

I.4. Gyűrű alakúak

I.4.1. Egytagú, díszítetlen, opak gyűrűk: Kettőshatár 49. (1 db), 65. (1 db), 68. (1 db), 247. (6 db), 270. (1 db), 486. (5 db), 564. (1 db), 611. (2 db) (*1. kép 44–50*).

II. Üvegből készült hengerfélék

II.1. Hosszú henger alakúak

II.1.1. Egytagú, díszítetlen, opak hosszú hengerek: Daruhalom 154. (1 db), 194. (2 db), 458. (1 db); Kettőshatár 68. (1 db), 172. (1 db), 249. (1 db), 270. (1 db), 274. (1 db), 390. (1 db), 552. (7 db), 565. (1 db) (*1. kép 51–58*).

II.1.2. Egytagú, díszítetlen, átlátszó hosszú hengerek: Kettőshatár 68. (1 db) és 500. sír (1 db) (*1. kép 59*).

II.2. Rövid henger alakúak

II.2.1. Egytagú, fehér szemekkel és négyszeres fehér hurokfolyatással díszített rövid hengerek: Kettőshatár 486. sír (1 db) (*1. kép 60*).

II.3. Hordó alakúak

II.3.1. Egytagú, díszítetlen, opak hordók: Daruhalom 117. sír (1 db); Kettőshatár 569. (2 db), 756. (1 db) és 759. sír (12 db) *(1. kép 61–63, 65).*

II.3.2. Egytagú, bordázott, opak hordók: Kettőshatár 599. sír (1 db) (*1. kép 64*).

II.3.3. Egytagú, opak, díszített hordók: Kettőshatár 270. sír (2 db) (*1. kép 66–67*).

II.4. Cső alakúak

II.4.1. Egytagú, díszítetlen, opak csövek: Kettőshatár 552. sír (1 db) (*1. kép 68*).

II.5. Csavartak

II.5.1. Díszítetlen, opak csavartak: Kettőshatár 552. sír (2 db) *(1. kép 69).*

II. 5.2. Díszítetlen, átlátszó csavartak: Kettőshatár 172. (1 db), 264. (1 db) és 500. sír (1 db) *(1. kép 70).*

III. Üvegből készült kúpfélék

III.1. Csonka kúp alakúak

III.1.1. Egytagú, díszítetlen, opak csonka kúpok: Kettőshatár 569. (2 db) és 756. sír (1 db) (*1. kép 71–72*).

III.1.2. Egytagú, opak, díszített csonka kúpok: Kettőshatár 565. sír (1 db) (*1. kép 73*). Kék színű, irizáló felületű, keresztben körülfutó, vékony, vörös vonalfolyatással díszített, matt, sima furatú üveggyöngy. H.: 0,8 cm, átm.: 0,5 cm.

III.1.3. Egytagú, díszítetlen, fényáteresztő csonka kúpok: Kettőshatár 131. (1 db) és 500. sír (1 db) (*1. kép 74*).

III.1.4. Egytagú, díszítetlen, átlátszó csonka kúpok: Kettőshatár 222. (1 db), 367. (1 db), 485. (1 db) és 565. sír (1 db) (*1. kép 75–76*).

III.2. Hosszú, bikónikus alakúak

III.2.1. Díszítetlen, opak hosszú bikónikus: Kettőshatár 270. (1 db), 599. (1 db) és 773. sír (1 db) (*1. kép 77–78*).

IV. Üvegből készült, szabályos négyszög átmetszetű hasábfélék

IV.1. Kocka alakúak

IV.1.1. Díszített, átlátszó kockák: Kettőshatár 264. sír (1 db) (*1. kép 79*). Ennek a gyöngytípusnak nem találtam párhuzamát az avar kori anyagban.

IV.2. Négyzet átmetszetű hasáb alakúak

IV.2.1. Díszítetlen, fényáteresztő, négyzet átmetszetű hasábok: Kettőshatár 156. sír (1 db) (*1. kép 80*).

IV.3. Téglalap átmetszetű hasáb alakúak

IV.3.1. Díszítetlen, fényáteresztő, téglalap átmetszetű hasábok: Daruhalom 369. sír (1 db) (*1. kép 81*).

V. ÜVEGBŐL KÉSZÜLT, SZABÁLYOS, NEM NÉGYSZÖG ÁTMETSZETŰ HASÁBFÉLÉK

V.1. Egyenlő oldalú hatszög átmetszetű, hasáb alakúak

V.1.1. Egytagú, díszítetlen, opak, egyenlő oldalú hatszög átmetszetű hasábok: Daruhalom 154. sír (1 db); Kettőshatár 565. sír (1 db) (*1. kép 82–83*).

V.1.2. Egytagú, díszítetlen, fényáteresztő, egyenlő oldalú hatszög átmetszetű hasábok: Daruhalom 369. sír (1 db); Kettőshatár 565. sír (1 db) (*1. kép 84*).

VI. ÜVEGBŐL KÉSZÜLT, NÉGYOLDALÚ, LECSAPOTT SARKÚ HASÁBFÉLÉK

VI.1. Lecsapott sarkú négyzet átmetszetű hasáb alakúak

VI.1.1. Díszítetlen, fényáteresztő, lecsapott sarkú négyzet átmetszetű hasábok: Daruhalom 194. (2 db), 369. (1 db), 523. sír (1 db); Kettőshatár 486. (2 db) és 522. sír (1 db) (*1. kép 86*).

VI.2. Lecsapott sarkú téglalap átmetszetű hasáb alakúak

VI.2.1. Díszítetlen, fényáteresztő, lecsapott sarkú, téglalap átmetszetű hasábok: Daruhalom 198. sír (1 db) (*1. kép 85*).

VII. ÜVEGBŐL KÉSZÜLT, DINNYEMAG ALAKÚ GYÖNGYÖK

A kölesek mellett a két temetőben a dinnyemag alakú gyöngyök különböző változatai fordultak elő a legnagyobb mennyiségben. A daruhalmi és kettőshatári temetőkben számtalan szín- és formabeli variációjuk megjelent: Daruhalom 187. (2 db), 188. (3 db), 194. (6 db) és 369. sír (2 db); Kettőshatár 42. (16 db), 49. (3 db), 53. (2 db), 55. (1 db), 65. (10 db) 68. (9 db), 131. (2 db), 143 (30 db), 145. (11 db), 152. (73 db), 156. (20 db), 160. (1 db), 166. (5 db), 172. (88 db), 174. (3 db), 188. (1 db), 249. (28 db), 259. (2 db), 265. (3 db), 361. (20 db), 367. (12 db), 368. (8 db), 370. (7 db), 375. (2 db), 390. (39 db), 402. (1 db), 485. (2 db), 498. (32 db), 522. (1 db), 552. (33 db), 565. (6 db), 566. (1 db), 568. (2 db), 569. (21 db), 572. (28 db), 574. (4 db), 599. (8 db), 666. (db), 700. (13 db), 756. (112 db), 757. (1 db), 759 (9 db), 773. (1 db), 790. (13 db), 842. sír (1 db) (*1. kép 87–98*).

VIII. ÜVEGBŐL KÉSZÜLT, ATIPIKUS ALAKÚ GYÖNGYÖK

VIII.1. Csepp alakúak: Daruhalom 194. sír (1 db) (1. kép 99).

IX. FÓLIÁS GYÖNGYÖK

Fóliás gyöngyök szinte minden formai variációban előfordultak a két kiskundorozsmai temetőben: Daruhalom 369. sír (1 db); Kettőshatár 49. (3 db), 53. (5 db), 65. (1 db), 72. (3 db), 152. (3 db), 156 (1 db), 247. (25 db), 249. (1 db), 361. (27 db), 375 (1 db), 390. (3 db), 486. (2 db), 491. (2 db), 552. (2 db), 565. (1 db),569. (1 db), 572. (10 db), 574. (1 db), 700. (1 db), 756. (1 db) és 773. sír (3 db) (*1. kép 100–116*).

X. BOROSTYÁNGYÖNGYÖK: Daruhalom 369. sír (1 db) (*1. kép 117*).

XI. MÉSZKŐGYÖNGYÖK: Daruhalom 369. (1)*;* Kettőshatár 247. (1 db), 522. (1 db), 559. (1 db) és 565. sír (2 db) (*1. kép 118–121*).

XII. KARNEOLGYÖNGYÖK: Kettőshatár 565. sír (4 db) (*1. kép 122*).

XIII. Csontgyöngyök: Kettőshatár 247. (1 db), 498. (1 db) és 559. sír (1 db) (*1. kép 123–125*).

Csontgyöngyöket már a szarmata korban is viseltek bajelhárító céllal,[4] és valószínűnek tartom, hogy az avar korban is hasonló funkciót tölthettek be, amit megerősít az a tény, hogy Kettőshatáron is férfi-, illetve gyereksírból kerültek elő.

XIV. Korallgyöngyök: Kettőshatár 155. sír (1 db) (*1. kép 126*).

Mivel ez a gyöngytípus az avar korban csak ritkán fordult elő, a szarmata korban azonban elterjedt volt, nem kizárt, hogy ez a példány az avar lelőhely alatt meghúzódó szarmata településről került avar tulajdonosához, akivel aztán – bajelhárító céllal – eltemették.

A gyöngyöket tartalmazó sírokról röviden

Daruhalmon a 93 sír közül 20 tartalmazott gyöngyöt (21,5%), míg a két kettőshatári temető 341 sírjából összesen 70 esetben került elő gyöngy (20,53%).[5] Daruhalmon a gyöngyviselet leginkább a gyerekekre volt jellemző (14 sír, ami a gyöngyös sírok 65%-át tette ki), míg női, illetve férfi sírokban nagyjából ugyanolyan arányban fordultak elő gyöngyök (4, illetve 3). A női sírok ilyen alacsony aránya meglepő a többi avar kori temetővel összehasonlítva. Kettőshatáron a gyöngyöt tartalmazó női és gyereksírok száma hasonló volt (33, illetve 26), férfi sírban pedig 11 esetben találtak gyöngyöt, ami kiemelkedőnek tekinthető az avar anyagban.

Nők esetében megfigyelhető, hogy leginkább *adultus* korban elhunyt egyének sírjába helyeztek gyöngysort (a két temetőben összesen 22 sír), ritkábban *maturus* (7) és *senium* korú (5 sír) halottak mellett fordultak elő gyöngyök, *juvenis* korú nőt pedig mindössze három esetben temettek el gyönggyel. A gyöngygyel eltemetett férfiak nagy része (9) szintén *adultus* korú volt, három esetben *maturus*, két alkalommal pedig *senium* korú halottal helyeztek gyöngyöt a sírba (*4. kép 3*).[6]

A daruhalmi temetőben a gyöngyös sírok a temető középső részén csoportosultak, ahol a Ny–K és az É–D irányú sírsorok találkoztak. Ezen túl 5 sír a temető nyugati felében alkotott nagyjából egy sort, valamint négy sír az északi részen helyezkedett el (*2. kép 1*). Kettőshatáron a gyöngyös sírok a temető egész területén elszórtan helyezkedtek el, de megfigyelhetőek voltak bizonyos csoportosulások: a temető délkeleti oldala mentén, a délkeleti és az északkeleti sarokban, valamint a középső terület északnyugati részén különült el néhány gyöngyös sírból álló csoport (*2. kép 2*).

Mindkét temető kapcsán elmondható, hogy ezek a csoportok pusztán elhelyezkedésük révén tartoztak össze, nincsen közöttük sem kronológiai, sem tipológiai összefüggés.

A gyöngyös sírok mindegyike téglalap alakú, gyakran lekerekített sarkú aknasír volt. Több esetben meg lehetett figyelni a sírok oldalai mentén körbefutó padkát, koporsót vagy valamilyen sírkonstrukció – általában Szent Mihály lova – nyomát. A 90 gyöngyös sírból 16 volt bolygatott. A legtöbb gyönggyel eltemetett csontváz háton fekvő, nyújtott helyzetben feküdt a sírgödörben.

A gyöngyöt is tartalmazó férfisírok általában szegényes mellékletűek voltak. A halottak mellé leggyakrabban vaskéseket és szögletes bronz- vagy vascsattal ellátott, egyszerű öveket helyeztek a sírba. A gyöngysoros női sírok leggyakoribb mellékletei a különböző

---

4 Vaday 1989, 106.

5 Mivel a Kettőshatár II. temetőből mindössze a 666. sír tartalmazott gyöngyöt, az elemzésnél ezt az I. temető sírjaival együtt kezelem.

6 A sírokon túl a 188. számú, meghatározhatatlan korú gödör tartalmazott egy nagyméretű, sötétkék színű dinnyemag alakú gyöngyöt.

típusú, fekete vagy sötétkék színű csüngővel ellátott, bronz gyöngycsüngős, illetve ezüst nagylemezgömbös fülbevalók, a vörös, barna vagy sötétszürke színű, bikónikus és gömb alakú, gyakran bekarcolt mintázattal díszített orsógombok, valamint a szögletes vagy kerek bronz- és vas övcsatok voltak. A legtöbb gyöngyöt tartalmazó gyereksír szintén szegényes mellékletű volt, a női sírokhoz hasonlóan leggyakrabban fülbevalók és orsógombok kerültek elő a gyermekek sírjaiból is.

GYÖNGYVISELET A KISKUNDOROZSMAI TEMETŐKBEN

A temetők kezdete arra az időszakra datálható, mikor az avar gyöngydivatban jelentős változások következtek be. A 6. század közepétől közel egy évszázadon át divatos, színes, a viseletben szinte teljesen egyeduralkodó szemesgyöngyök viselete ugyanis ekkoriban szorult vissza.[7] Helyüket a 7. század közepétől – utolsó harmadától új technológiával készült, más anyagösszetételű és formájú gyöngyök vették át: hasáb, lecsapott sarkú hasáb, világos színű gömb, valamint a későbbiekben nagy tömegben elterjedő dinnyemag alakú gyöngyök. E gyöngytípusok elterjedése – a korábbi erőteljes Meroving–frank hatással szemben – bizánci közvetítéssel a kelet-mediterráneumi gyöngykészítő központokból vagy a Pontusz-vidéken át a dél-oroszországi, Kubán-vidéki, észak-kaukázusi, esetleg a perzsa–szasszanida területekről eredeztethető.[8] A gyöngyviseletnek ez a változása figyelhető meg a daruhalmi és a kettőshatári temető gyöngyeinek összetételében is (*3. kép*).

A két temetőben a gyöngyök mind ékszerként, mind a viselet részeként megjelentek. A viselet részét képezték férfi sírokban a medencén vagy annak környékén előkerült gyöngyök.[9] A sírok többségében 1–3 db gyöngy került elő, amelyek a tarsoly zárására szolgálhattak vagy magában a tarsolyban tartották őket, bajelhárító céllal.[10] A tarsolyban őrzött gyöngyök között nincs tipológiai egységesség, viszont a Daruhalom 524. sírjában felbukkanó szemesgyöngy tovább erősíti e gyöngytípus bajelhárító jellegét.[11]

Egyetlen esetben, Kettőshatár 599. sírja kapcsán beszélhetünk arról, hogy a medencén talált gyöngyök a tarsoly díszítését, kivarrását szolgálhatták. Ebben a sírban egy kék színű, lapított gömb alakú, egy sötétvörös, bordázott, hordó alakú, egy sötétvörös, bikónikus, egy fekete alapon fehér-kék pávaszemmel díszített gyöngy, illetve 8 db sötétkék színű, dinnyemag alakú gyöngy helyezkedett el egy sorban, a medencén.

A legtöbb gyöngyöt nyaklánckénti felfűzve viselték, amely a két temetőben eltemetett nők és kislányok általános ékszerfajtájának számított. A nyakláncoknak több változatát használták: előfordultak egy- és kétsoros; rövid, kevés szemből álló és hosszú, sokszemes; il-

---

7 PÁSZTOR 1995, 76.

8 PÁSZTOR 1995, 76–77.

9 Daruhalom 117., 262. és 524. sír, illetve Kettőshatár 265., 522., 559. és 599. sír.

10 A férfi, női és a gyermeksírokban a tarsolyban amulettként hordott néhány szem gyöngyre Thea Elisabeth Haevernick figyelt fel, és ő gyűjtötte össze az ilyen célt szolgáló gyöngyöket egész Európa területéről, a császárkortól kezdve egészen a népvándorlás kor végéig. Vizsgálata során összesen 59 lelőhelyen figyelte meg a jelenséget. Gyűjtése alapján egyértelmű, hogy a szokás a császárkori Európa egészére kiterjedt, valamint érintette csaknem az összes népvándorlás kori népet is. Általánosan elmondható a szokásról, hogy mindig 1–3 szem gyöngy került a tarsolyba, gyakran ugyancsak óvóvédő célokat szolgáló kelta kori üvegtöredékekkel együtt, de gyakran maguk a gyöngyök is korábbi korszakból származtak (HAEVERNICK 1968).

11 A daruhalmi 117. sírban, a medence környékén egy hordó alakú, sárgásbarna színű üveggyöngyöt, a 262. sírban egy fehér, valamint egy kék színű, lapított gömb alakú üveggyöngyöt; a kettőshatári 522. sírban egy kék színű, lecsapott sarkú hasáb alakú, egy világoskék színű, dinnyemag alakú üveggyöngyöt és egy mészkő gyöngyöt, az 559. sírban egy mészkő gyöngyöt, valamint egy csigolyacsontból faragott gyöngyöt, és a 265. sírban pedig 3 db fehér színű, dinnyemag alakú gyöngyöt találtak.

letve többnyire egyfajta, általában kölesekből vagy dinnyemagokból fűzött és vegyes összetételű füzérek is.

Legáltalánosabbak a rövid, egy vagy két sorban viselt füzérek voltak; ilyen nyaklánc összesen 43 sírból került elő. Jóval kisebb volt a mellkason röviden lelógó, egysoros láncok száma, mindössze 9 sír halottja viselt ilyen gyöngysort. Ritka viseletnek számított az egy- vagy kétsoros, változatos fajtájú gyöngyökből fűzött, hosszú nyaklánc, ilyen típusú láncot mindössze három sírba helyeztek a halottal. Előfordult, hogy a gyöngyök úgy alkottak kétsoros nyakláncot, hogy egy rövidebb sor a nyak körül helyezkedett el, a másik pedig hosszan lelógott a mellkason (3 sír).[12]

A daruhalmi temető legáltalánosabb gyöngysor-típusa a kölesekből álló, legfeljebb néhány szem kísérőgyönggyel kiegészített, hosszabb-rövidebb gyöngysor volt. A két temetőben összesen 21 sír tartalmazott ilyen jellegű füzért, amelyek dominanciája a 7. század második felében figyelhető meg az avar temetőkben, tehát pontosan abban az időszakban, amikor a daruhalmi temetőt használták, és a kettőshatárit megnyitották. A dinnyemagokból álló, legfeljebb néhány kísérőgyönggyel tarkított, hosszabb-rövidebb füzérek használata a daruhalmi temetőben ismeretlen volt, a kettőshatári temetőben azonban nagy számban fordult elő, a temető uralkodó nyaklánc-típusa volt.[13]

A rövidebb-hosszabb gyöngysorok mellett a két temetőben többször is megfigyelhető volt a halott nyakcsigolyáin vagy az áll alatt elhelyezkedő egy, kettő vagy három szem gyöngy. Az 1–3 gyöngy nyakba fűzése ázsiai eredetű hagyományt őrző, bajelhárító rítus volt az avarok körében.[14] A szokás nem köthető egyetlen gyöngytípushoz sem, de megfigyelhető a szemesgyöngyök túlnyomó aránya.[15] A szemesgyöngyökön túl egyes színeknek (vörös, kék) szintén bajelhárító szerepet tulajdonítottak.[16] Ez a jelenség a két kiskundorozsmai temetőben férfi, női és gyermeksírokban egyaránt megfigyelhető volt, nagyjából azonos mértékben. A nyakba fűzött 1–3 szem gyöngy fajtájában nem figyelhető meg törvényszerűség, de legtöbb esetben a dinnyemag alakú üveggyöngyök különböző változatai találhatóak meg. [17]

A két kiskundorozsmai temetőben is megjelentek a bajelhárító céllal a sírba helyezett szemesgyöngyök. A daruhalmi temető 524. sírjában nyugvó férfi nyakába egy lapított gömb alakú, vörös alapon egyszeres fehér hullámvonal folyatással és két domború fehér szemmel díszített üveggyöngyöt akasztottak. Kettőshatár 264. gyereksírjában egy kocka alakú, világoskék színű, átlátszó, három sarkán egy-egy sárgásbarna alapon fehér és középen világoskék, domború pávaszemmel, valamint a pávaszemekkel szemközti

---

12 Ezen kívül 14 bolygatott sírban nem lehetett pontosan megállapítani a gyöngyök viseleti módját, két sír esetében pedig a dokumentáció alapján nem lehetett megállapítani a gyöngyök pontos helyét a síron belül. 5 esetben a gyöngyök úgy helyezkedtek el (a koponya mellett, a vállon, illetve a bordák alsó részén), hogy abból nem lehetett a viseleti módjukat pontosan meghatározni.

13 Összesen 23 temetkezés tartalmazott ilyen jellegű gyöngysort: a 42., 143., 145., 152., 156., 160., 166., 172., 174., 249., 265., 370., 390., 402., 498., 566., 568., 572., 700., 756., 757., 790. és 842. sírok.

14 A jelenségre elsőként Kovrig Ilona figyelt fel, a törökbálinti temető vizsgálata során. Ő a férfivázak nyakcsigolyáinál előkerült 1–2 szem gyöngyöt a ruha összefogására szolgáló gombnak tartotta, de már ő is felvetette a bajelhárító funkciót (Kovrig 1957, 122–123). Garam Éva már egyértelműen babonás szokásként értékelte a rangosabb férfisírokból előkerülő egy-egy szem gyöngyöt (Garam 1972, 171). Bóna István úgy vélte, hogy az a néhány szem gyöngy, amely a férfi csontvázak nyakában vagy ritkábban a test környékén került elő, csak a temetéskor került a halottra. Megállapította a szokás ázsiai eredetét (Bóna 1979, 27).

15 Ez annak köszönhető, hogy a különböző színösszetételű és díszítésvariációjú szemesgyöngyöknek szintén óvó-védő szerepet tulajdonítottak. Ez az elképzelés még az avarok ősi világképét tükrözi, amely egy széles körben elterjedt hiedelmi szokásból táplálkozik, miszerint a gyöngyökön megjelenített szemek a rontó pillantások ellen szolgáltak védelemül (Pásztor 1995, 74).

16 Pásztor 1996b, 47.

17 Férfi sírok: Daruhalom 117. és 524. sír, valamint Kettőshatár 155. és 174. sír; női sírok: Daruhalom 188. sír és Kettőshatár 160., 259., 375. és 485. sír; gyereksírok: Daruhalom 187. sír, illetve Kettőshatár 264. és 757. sír.

oldalakon egy-egy fehér alapon kék, lapos pávaszemmel díszített üveggyöngy függött a halott nyakában, egy színtelen, csavart üveggyöngy társaságában.

Összességében tehát elmondható, hogy Kiskundorozsmán a férfiakra, nőkre és gyerekekre egyaránt jellemző volt a gyöngyök használata. Míg a férfiak esetében a gyöngyök a medence környékén, a tarsolyhoz kapcsolódva helyezkedtek el, addig a nők és a gyerekek általában nyakláncként viselték őket. A néhány szem gyöngy bajelhárító céllal való viselete pedig felnőttekre és gyerekekre, illetve mindkét nemre jellemző volt.

A gyöngyök eredetének kérdése

A Kiskundorozsmán előkerült gyöngytípusok eredetüket tekintve négy nagy csoportba sorolhatóak. Túlnyomó többségük még antik–római eredetre vezethető vissza, és a császárkortól kezdve voltak használatban mind a Birodalom területén, mind a germán és szarmata Barbaricumban, majd az egész népvándorlás kor folyamán tovább éltek a Kárpát-medencében, így juthattak el az avarok közé is. Ilyenek a kisméretű, díszítetlen, opak és áttetsző gömbök,[18] a hullámvonallal díszített gömbök,[19] az opak és áttetsző, lapított gömbök,[20] a kisméretű dudoros gyöngyök,[21] az összetett gyöngyök,[22] a sötét színű kölesméretűek,[23] a hengeres és hordó alakú gyöngyök,[24] a négyszögletes hasábosok,[25] illetve a borostyángyöngyök.[26]

A gyöngyök másik része keleti gyökerekre vezethető vissza, amelyek a 7–9. század folyamán valószínűleg bizánci közvetítéssel jutottak el a Kárpát-medencébe a Pontusz-vidékről, a Krímből, illetve a Kaukázus vidékéről, esetleg perzsa területekről. Ilyen típusok az áttetsző, színtelen gömbök,[27] a világos színű, hatszögletes hasábok,[28] illetve a fóliás gyöngyök.[29] Szintén keleti eredetűek, de a Marosszentanna–Csernyahov-kultúrából származnak a lecsapott sarkú hasáb alakú

---

18 Tempelmann-Mączyńska 1985, 27–28.

19 Alföldi 1957, 441.

20 Tempelmann-Mączyńska 1985, 29–31.

21 Tempelmann-Mączyńska 1985, 62.

22 Az összetett gyöngyök a császárkor kései szakaszának és a kora népvándorlás kornak a tipikus gyöngyei voltak (Tempelmann-Mączyńska 1985, 35). Használatuk a szarmata területeken a 4. századig volt jellemző (Vaday 1989, 103). A Kaukázus északi részén a 4. században terjedtek el, és a 6–9. század folyamán is divatban maradtak, de használatuk ekkorra már a Pontusz-vidéken és a Krímben is elterjedt. Kereskedelmi kapcsolatok révén pedig kis számban Észak-Európában is felbukkantak, pl. a birkai temetőben (Čilinská 1966, 161).

23 Pásztor 2003, 346.

24 Alföldi 1957, 441; Tempelmann-Mączyńska 1985, 38.

25 Alföldi 1957, 441.

26 Kőhegyi 1974, 125.

27 Pásztor 1995, 76–77.

28 Čilinská 1975, 87.

29 A késő avar kor gyöngysorainak fóliás gyöngyei késő antik műhelyhagyományra vezethetőek vissza. A fóliás gyöngyök a Kr. e. 2. századtól kezdve Egyiptomból kiindulva kezdtek elterjedni észak felé. A Kr. e. 2–1. században megjelentek a Don- és Olbia-vidékén, ahonnan eljutottak a Dnyeper és a Bug vidékére, majd a Kr. e. 1. században egészen a mai Pomeránia területére (Pásztor 2003, 347). A Kr. u. 2–3. században a Krímben és a dél-orosz sztyeppén is megjelentek, először importként, majd helyi gyártmányként is. A Kárpát-medencébe valószínűleg erről a területről érkezhettek meg a szarmatákkal, akiknél megjelent ennek a gyöngynek a használata. Emellett viseletük megfigyelhető a római és a frank gyöngydivatban is. Divatjuk az avar kor végén éledt újjá a Kárpát-medencében, ahová valószínűleg kereskedelmi kapcsolatok útján jutottak el a kaukázusi vagy a szíriai–egyiptomi gyártóműhelyekből (Vaday 1989, 101; Pásztor 2003, 347).

gyöngyök is, amelyek ezen a területen már a 2. századtól kezdve felbukkantak.[30]

A gyöngytípusok másik része nyugati-germán eredetű. Ezek elsősorban a fekete, sötétbarna, sárga, vörös színű gömbösök, amelyek a Meroving-korban a Kárpát-medencei gepidák és langobardok között is népszerűek voltak.[31] Továbbá a barna alapon fehér szemes,[32] a vörös alapon fehér rátétdíszes, a barna vagy vörös alapon fehér-kék színösszetételű pávaszemes,[33] a sárga színű köles,[34] valamint a hosszú bikónikus gyöngyök.[35]

Emellett a szemesgyöngyök és a dinnyemag alakúak esetében Kárpát-medencei avar eredettel kell számolnunk. A tömeges előfordulásuk miatt a dinnyemag alakú gyöngyök Kárpát-medencei eredetűnek tarthatóak, és innen terjedtek tovább keleti és nyugati irányba is.[36] A szemesgyöngyök esetében – amelyek eredete sok irányba ágazik szét – arról beszélhetünk, hogy a korábbi formákból egy új formakincsű és színvilágú, minden korábbinál népszerűbb gyöngytípus alakult ki az avarok körében.[37]

---

30 A lecsapott sarkú, négyszögletes átmetszetű gyöngyök mind időben, mind térben széles körben elterjedtek voltak. Eredetük a keleti területekre vezethető vissza. A 2–4. század között jelen voltak a Marosszentanna–Csernyahov-kultúrában, majd a 3–4. század folyamán, a Kaukázus vidékén is megjelentek. Divatjuk a 2. és 10. század között többször is felvirágzott a Kárpát-medencében, ahová a beköltöző jazig–szarmata népességgel érkezhettek meg. Felbukkantak a késő római pannóniai temetőkben is. A késő római korszakban a 2. század második fele és a 4. század eleje között élték virágkorukat, ebben az időszakban mind a germán, mind a szarmata Barbaricumban nagy mennyiségben voltak jelen, majd a hun korban is továbbéltek. Igazi népszerűségnek az 5. században örvendtek, ahol nyaklánc mellett fülbevalók díszeként is alkalmazták őket. A gepida és longobárd kori anyagban már jóval ritkábban fordultak elő (Čilinská 1975, 87; Tempelmann-Mączyńska 1985, 37–38; Pásztor 1995, 75–76).
A kora avar korban elsősorban kék és zöld üvegből készült változataik kerültek a sírokba. A 7. század utolsó harmadától a 8. század közepéig divatjuk újból fellendült, a köles, a korong alakú, a hengeres és a hasábos, illetve a korai dinnyemag alakú gyöngyökkel együtt, de még ezután is használatban voltak, és felbukkannak az avar kor utáni anyagban is (Čilinská 1975, 87). Délkelet-Európában hosszú ideig, a 6–9. században voltak használatban. A 7–8. században a Fekete-tenger északi partvidékén és az Észak-Kaukázus térségében is használatban voltak még. Észak-Európában egészen a 11. századig alkalmazták őket. Ezzel szemben a Meroving területeken és a longobárd anyagban csak ritkán bukkantak fel (Pásztor 1995, 75–76).

31 Pásztor 1995, 72.

32 Pásztor 2003, 344.

33 Pásztor 1996c, 192.

34 Pásztor 2003, 346.

35 Tempelmann-Mączyńska 1985, 32.

36 Pásztor 1955, 77.

37 Szemesgyöngyöket az egyiptomi, föníciai és kínai üveggyártó központok már a Kr. e. 1. évezredben készítettek, és innen terjedhettek el az évezred második felében Közép-Európában, a Földközi-tenger térségében és Dél-Oroszországban. Ilyen gyöngyöket aztán a kelta üvegműhelyek is gyártottak. A színes szemesgyöngyök a 4. században jelentek meg a Római Birodalom területén, ahol tömegesen gyártották őket, de elsősorban a Birodalom belsejében terjedtek el, a határ menti területeken csak esetlegesen fordultak elő. Korai formáik a 4. század első felében jutottak el a szarmata területekre (Alföldi 1957, 443; Pásztor 1995, 74). Ezek a szemesgyöngyök lehettek a formai előzményei az úgynevezett avar szemesgyöngyöknek, amelyek a 6–7. században élték a virágkorukat, és a 7. század közepéig – harmadik harmadáig szinte egyeduralkodóak voltak az avar gyöngyviseletben. Ehhez hasonló, de nem teljesen egyforma gyöngyök előfordulnak a Meroving-kori és az észak-itáliai longobárd temetőkben is, de a Kárpát-medencei gepida és longobárd anyagtól idegen a használatuk. Az avar kori szemesgyöngyök megjelenését az avarok Kárpát-medencei beköltözésével hozzák kapcsolatba, miszerint az avarok a gyöngyviseletükben is sajátos etnikai és kulturális tradíciót hoztak magukkal, amely valószínűleg ázsiai hagyományból eredt, de hatással voltak rá a dél-oroszországi és a késő antik műhelyhagyományok is, illetve a közel-keleti (szíriai) és a nyugat-európai kapcsolatok is, amelyek bizánci közvetítéssel juthattak el hozzájuk. A legkorábbi avar emlékanyagban a szemesgyöngyök számtalan variációja megtalálható, amelyeknek bajelhárító szerepet, a rontó pillantás elleni védelmet tulajdonítottak. Legalapvetőbb színeik a kék és a vörös voltak, ahol maga a szín is óvó-védő funkcióval rendelkezett, de ritkábban előfordultak szürkésfekete, barnás fekete, szürkésbarna és barna változataik is. A rátétdíszek pedig általában fehér, kék, zöld, ritkábban sárga, vörös, barna és fekete színűek voltak (Pásztor 1995, 74–76). A szemesgyöngyök száma a 7. század utolsó harmadában csökkent le, helyüket ekkor vették át az újonnan feltűnő gyöngytípusok, de a színes gyöngyfüzérek divatjának továbbélése még érintette azt az időszakot, amikor már az új technológiájú, illetve új típusú gyöngyökből álló sorok kedveltté váltak; illetve erre a korszakra volt jellemző a szemesgyöngyök méretének csökkenése is. Néhány példányuk pedig még a 7. század végén – 8. század elején is előfordult (Pásztor 1995, 76; Pásztor 1996b, 48; Pásztor 2001,139–140).

A GYÖNGYÖS SÍROK KELTEZÉSE

A kiskundorozsmai temetőkben a gyöngyös sírok keltezését sokszor megnehezítette, hogy azok kísérőleletei szegényesek voltak, és a gyöngyökön kívül gyakran nem tartalmaztak a korhatározásra alkalmas tárgyakat. Így a sírok datálásánál elsősorban a gyöngytípusokra, illetve a gyöngysorok összetételére hagyatkozhatunk.

A daruhalmi temető gyöngyös sírjai között három kronológiai csoport különíthető el. A korai sírok közé tartozik a 198. és az 524. sír. Az előbbit ezüstgömbös fülbevalója,[38] míg az utóbbit vörös alapon fehér-zöld pávaszemmel és fehér hullámfolyatással díszített üveggyöngye keltezi a 7. század közepére.[39]

A temető legtöbb gyöngyös sírja a 7. század utolsó harmadára korhatározható.[40] Ezek a sírok általában citromsárga és fekete kölesekből álló hosszabb-rövidebb nyakláncokat tartalmaztak. E gyöngytípus tömeges előfordulása, gyöngysorokon belüli dominanciája a 7. század utolsó harmadára helyezhető.[41] A dinnyemag alakú gyöngyök legkorábbinak tekinthető, világos színű, illetve áttetsző változataira támaszkodva[42] a 187. és 369. sír szintén a 7. század közepe utánra keltezhető.

A 194. sír gyöngytípusai csak széles időhatárok között keltezhetőek. A dinnyemag alakú gyöngyök a 7. század utolsó harmadától kezdve az avar kor végéig meghatározó formának számítottak; a kölesek kis számban szintén felbukkantak még a 9. században is; a hasábos és hengeres formák pedig szintén végig jelen voltak a közép és késő avar periódusban.[43] Egyedül a sír fóliás dinnyemag alakú gyöngyei helyezhetőek szűkebb időkeretek közé: ezek csak az avar kor legvégén bukkantak fel a gyöngysorokban. Viszont ez a fajta kevés dinnyemag, gömbös és henger alakú, illetve kölesméretű gyöngyökből álló gyöngysor a 8. század második felében volt divatos.[44] A sírban talált kézzel formált, enyhén kihajló, legömbölyített peremű fazeka pedig a 8. század végéig volt elterjedt forma.[45] Ezeket figyelembe véve a sír kora a 8. század végére – 9. század elejére tehető, amivel a temető talán legkésőbb megásott egyik sírja lehet (*2. kép 3*).[46]

A kettőshatári temető gyöngyös sírjai 6 nagy időrendi csoportra oszthatóak. Az első csoport a 7. század utolsó harmadára helyezhető. Itt a legtöbb esetben – akárcsak Daruhalmon – a kölesméretű gyöngyökből álló sorok határozzák meg ezt a datálást; így a 65., 233., 263., 267., 388., 395., 505., 564., 736. és a 775. sír esetében. Az 55., 265., 375. sírt pedig az ebben az időszakban használt fehér dinnyemag alakú gyöngyök korhatározzák a 7. század utolsó harmadára.[47] Az 55., 265., 270., 375., 485. és 712. sírokat a fehér és világos, áttetsző dinnyemag alakú gyöngyök jelenléte helyezi ugyanerre az időszakra.[48] A 264., 486. és 565. sírokat a bennük található gyöngytípusok együttes használata alapján lehet erre a periódusra datálni.[49]

---

38 ČILINSKÁ 1975, 69.
39 PÁSZTOR 2011, 236.
40 Ide sorolható az 52., 121., 130., 154., 157., 158., 187., 188., 189., 355., 369., 458., 482., 519. és az 523. sír.
41 SZABÓ, 1975, 270; KISS 1984b, 144; PÁSZTOR 2003, 346.
42 PÁSZTOR 2003, 347.
43 SZABÓ 1975, 270; KISS 1984a, 85.
44 PÁSZTOR 2003, 350.
45 VIDA 1999, 247.
46 A temető 117., 262. és 435. sírja a pontosabban nem korhatározható gyöngytípusai és szegényes, korhatározásra szintén alkalmatlan leletanyaga miatt nem keltezhető.
47 PÁSZTOR 1995, 76.
48 PÁSZTOR 1995, 76; PÁSZTOR 2003, 347.
49 A kisméretű dudoros gyöngyök (PÁSZTOR 2001, 140), a hasábosak (PÁSZTOR 1995, 76; PÁSZTOR 2003, 347), a szemesgyöngyök kései felbukkanása (PÁSZTOR 1995, 75), a hullámvonalas díszítésű gyöngyök (ČILINSKÁ 1975, 87), illetve a sárga lapított gömb alakú gyöngyök (PÁSZTOR 1995, 72) együttes megjelenése erre az időszakra helyezhető.

A 68. és a 274. sírokban együttesen előforduló dinnyemag alakú, hengeres,[50] fényes fekete gömbök,[51] illetve sötétbarna, lapított gömb alakú gyöngyök[52] a két temetkezést a 7–8. század fordulójára keltezik, és így a temető gyöngyös sírjainak második kronológiai horizontját adják. Ugyanebbe a csoportba sorolható a 42. és a 145. sír is, a fehér és sötétkék színű dinnyemag alakú gyöngyök együttes előfordulása alapján. A 368. sírt pedig a kölesek és a dinnyemagok egy füzéren belül való használata keltezi erre az időszakra.

A temető harmadik időbeli horizontja a 8. század első negyedére tehető. Ide a 367. és 552. sír sorolható, ahol a kölesek számának csökkenése, és más formákkal való keveredése figyelhető meg.[53] A 143., 152., 160., 259., 370. és a 498. sírokat a bennük talált egy-egy szem dinnyemag alakú gyöngy, illetve sírok gyöngycsüngős fülbevalói alapján keltezhetjük valószínűleg a 8. század első negyedére.[54]

A 131., 569. és 759. sírokban található dinnyemagokból és más, vegyes típusú gyöngysorokból álló gyöngysorok a 8. század második felében voltak divatosak, így ezek a temetkezések erre a korszakra datálhatóak.[55]

A 247. sírban előforduló kisméretű, dudoros gyöngyök,[56] sötétkék, lapított gömb alakú gyöngyök, fényes, sötétbarna színű, lapított gömb alakú üveggyöngyök,[57] a sárga színű lapított gömbök,[58] összetett gyöngyök[59] pedig a temetkezést a 8–9. század fordulójára keltezik.

A hatodik csoportot a 9. századra keltezhető temetkezések adják.[60] Ezeket az avarok körében csak a 9. század elejétől megjelenő összetett, csavart és fóliás gyöngyök keltezik erre az időszakra.[61] Ezek a gyöngytípusok egyben azt is bizonyítják, hogy a temető megérte az avar kor legvégső periódusát is (*2. kép 4*).

Összefoglalás

A temetők időrendjét megvizsgálva úgy tűnik, hogy a két kiskundorozsmai temető egymás folytatásaként létesült. A daruhalmi temető legkorábbi sírjai a 7. század közepén – második harmadában kerülhettek a földbe, de a legtöbb temetkezés a 7. század utolsó harmadára keltezhető. Az ezt követő időszakra mindössze egyetlen, bizonytalanul keltezhető sír utal. A temető használata tehát valószínűleg legkésőbb a 7. század utolsó évtizedeiben lezárult. Viszont a kettőshatári temető legkorábbi sírjai pontosan ezekre az évtizedekre keltezhetőek, majd töretlenül folytatódtak az avar kor legvégéig.

A két temető anyagának az összehasonlításából pedig kitűnik, hogy a váltás arra a korszakra tehető, amikor a kölesgyöngyök és a belőlük fűzött nyakláncok voltak divatosak. Ez a nyaklánctípus a daruhalmi temető uralkodó típusa, de Kettőshatáron is nagy számban előfordult a temető korai periódusában. Kettőshatáron azonban megfigyelhető a kölesek számának jelentős csökkenése, és csak kis mennyiségben való továbbélése is.

---

50 Garam 1972, 177; Szabó 1975, 270.
51 Pásztor 1995, 75.
52 Pásztor 1996, 46.
53 Pásztor 2003, 345–348.
54 Čilinská 1975, 78.
55 Pásztor 2003, 350.
56 Pásztor 2001, 140.
57 Pásztor 1995, 75.
58 Pásztor 1995, 72.
59 Kovrig 1963, 165; Török 1975, 340; Kiss 1984, 85.
60 Ide tartozik a 49., 53., 72., 145., 156., 172., 249., 491., 500., 566., 700., 756. és 773. sír.
61 Čilinská 1966, 161; Pásztor 2003, 347; Szabó 1975, 270.

Daruhalmon kis számban már megjelentek a dinnyemag alakú gyöngyök korai példányai. Ezzel szemben Kettőshatár uralkodó típusa pontosan a dinnyemag alakú volt, melynek csaknem minden változata felbukkant a sírokban. Tehát a daruhalmi temető használata idején a dinnyemagok még éppen csak bekerültek az avar viseletbe, de a lelőhely már nem érte meg azok tömegessé válását, a kettőshatári temető idejében azonban már a virágkorukat élték.

Ezen túl megfigyelhető, hogy a kettőshatári temető gyöngyösszetétele sokkal színesebb, mint a daruhalmié. Daruhalmon a hordó alakú, hasábos, gömb, gyűrű, lapított gömb és hengeres gyöngyök jelentek meg kis számban. Ezzel szemben Kettőshatáron már sokkal nagyobb számban fordultak elő ezek a gyöngytípusok, és mellettük megjelentek a kúp alakú, a csavart, a kisméretű dudoros, az összetett, a bikónikus és a fóliás gyöngyök is, amelyek közül az összetettek, az áttetsző csavartak és a fóliásak a temető avar kor végéig való használatát bizonyítják.

Ezek a különbségek kronológiai okokra vezethetőek vissza, ugyanis a kettőshatári temető sokkal tovább élt, mint a daruhalmi, így a gyöngydivat többszöri átalakulásának is a tanúja lehetett, valamint sok olyan gyöngytípus használatát is megérte, amelyek már jóval a daruhalmi temető lezárulása, azaz a 7. század utolsó harmada után jelentek meg.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretném megköszönni az ásatás vezetőinek, Mészáros Patríciának, Paluch Tibornak és Szalontai Csabának, hogy engedélyezték számomra a lelőhely gyöngyanyagának feldolgozását; illetve a szegedi Móra Ferenc Múzeumnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a leletanyagot és a feltárás dokumentációját. A cikk lektorálását B. Tóth Ágnesnek köszönöm.

IRODALOM

ALFÖLDI 1957: Alföldi, M. R.: Schmucksachen. Perlen – Ketten – Anhänger. In: *Intercisa* II. Szerk.: Alföldi, M. R. – Barkóczi, L. – Fitz, J. – Sz. Póczy, K. – Radnóti, A. – Salamon, Á. – Sági, K. – Szilágyi, J. – B. Vágó, E. Archaeologia Hungarica Dissertationes Archaeologicae 36. Budapest 1957, 440–455.

BÓNA 1979: Bóna I.: A Szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz (Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beitrage zu den frühawarischen Bestattungssitten). *Archaeologiai Értesítő* 106 (1979) 3–32.

ČILINSKÁ 1966: Čilinská, Z.: *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky.* Archaeologica Slovaca Fontes 7. Pozsony 1966.

ČILINSKÁ 1975: Čilinská, Z.: Frauenschmuck aus dem 7–8. Jahrhundert im Karpatenbecken. *Slovenská Archeológia* 23:1 (1975) 63–96.

GARAM 1972: Garam É.: Avar temetők Andocson (Avar cemeteries at Andocs). *Folia Archaeologica* 23 (1972) 129–182.

HAEVERNICK 1968: Haevernick, Th. E.: Perlen und Glasbruchstücke als Amulette. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 15 (1968) 120–133.

KISS 1984: Kiss G.: A cikói temető (Das Gräberfeld von Cikó). In: *Tolna megyei avar temetők (Awarische Gräberfelder im Komitat Tolna).* Szerk.: Kiss G. Dissertationes Pannonicae Ser. III. No. 2. Budapest 1984, 37–101.

KOVRIG 1957: Kovrig I.: Kora-avarkori sírok Törökbálintról (Deux tombes avares de Törökbálint). *Folia Archaeologica* 9 (1957) 119–133.

KOVRIG 1963: Kovrig, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán.* Archaeologia Hungarica 40. Budapest 1963.

Kőhegyi 1974: Kőhegyi M.: Borostyángyöngyök szarmata sírokban (Bernsteinperlen aus Sarmatengräbern). *Savaria* 7–8 (1973–1974) 121–132.

Pásztor 1995: Pásztor A.: A kora és középavar kori gyöngyök és a bizánci éremleletes sírok kronológiai kapcsolata (Die cronologische Beziehung der Perlen und byzantinische Münzen führenden Früh- und Mittelawarenzeitliche Gräber). *Somogy Megyei Múzeumok Közleményei* 11 (1995) 69–92.

Pásztor 1996: Pásztor A.: A magyarországi kora és középavar kori gyöngyök tipológiai vizsgálata (Typologische Untersuchung der Früh- und Mittelawarischen Perlen aus Ungarn). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologia* 2 (1996) 195–220.

Pásztor 1996a: Pásztor A.: A Csákberény-orondpusztai temető gyöngyleleteinek tipológiai vizsgálata. *Savaria* 22:3 (1996) 37–83.

Pásztor 1996b: Pásztor A.: A Tiszavasvári-koldusdombi avar kori temető gyöngyleleteiről (Über die Perlenfunde des awarenzeitlichen Gräberfelder von Tiszavasvári-Koldusdomb). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 37–38 (1995–1996) 1996, 189–203.

Pásztor 2001: Pásztor A.: A Szekszárd-Bogyiszlói úti avar kori temető gyöngyleletei (Die Perlenfunde des Gräberfeldes an der Strasse Szekszárd-Bogyiszló). *Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 23 (2001) 115–160.

Pásztor 2003: Pásztor A.: A Székkutas-kápolnadűlői avar kori temető gyöngyleletei (Die Perlen des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Székkutas-Kápolnadűlő). In: *A Székkutas-Kápolnadűlői avar temető.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monographia Archaeologica 1. Szeged 2003, 331–370.

Pásztor 2011: Pásztor A.: A Keszthely-Fenékpuszta horreum melletti temető gyöngyleleteiről (Perlenfunde aus dem Horreum-Gräberfeld Keszthely-Fenékpuszta). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologia* 12 (2011) 235–244.

Szabó 1975: Szabó, J. Gy.: The Pilismarót Cemetery. In: *Avar Finds in the Hungarian National Museum*. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary 1. Eds.: Garam, É. – Kovrig, I. – Szabó, J. Gy. – Török, Gy. Budapest 1975, 241–281.

Tempelmann-Maczyńska 1985: Tempelmann-Mączyńska, M.: *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit in mitteleuropäischen Barbaricum*. Römisch-Germanische Forschungen 43. Mainz 1985.

Török 1975: Török, Gy.: The Visznek Cemetery. In: *Avar Finds in the Hungarian National Museum*. *Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary* 1. Eds.: Garam, É. – Kovrig, I. – Szabó, J. Gy. – Török, Gy. Budapest 1975, 321–345.

Vaday 1989: Vaday, A.: *Die sarmatischen Denkmäler der Komitat Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Gesichte des sarmatischen Barbaricums*. Antaeus 17–18. Budapest 1989.

Vida 1999: Vida, T.: *Die awarenzeitliche Keramik I. (6–7. Jahrhundert).* Varia Archaeologica Hungarica 8. Berlin–Budapest 1999.

Beads from the Avar-period cemeteries at Kiskundorozsma-Daruhalom and Kiskundorozsma-Kettőshatár

In the three cemeteries a total of 1,620 beads were found. Most of them (1,606 pieces) are made of glass, while a few specimens of amber, chalk, carnelian, bone and coral have also come to light. In the course of typological sorting I identified fourteen main types of beads, primarily based on their material, shape, ornaments and transparency.

As far as shape is concerned, spherical, melon seed-shaped and millet beads dominated. Barell and ring-shaped, cylindrical and conical beads were also numerous. The number of composite pearls was significant too. In addition, a few tubular, prismatic, biconical, and twisted beads as well as truncated prisms were found.

Twenty graves at the site of Daruhalom and seventy at the site of Kettőshatár contained beads. In all three cemeteries graves of males, females and children contained beads. In Kiskundorozsma we can observe three ways of using beads. Men used them to close or decorate their bags, and in some cases they kept beads inside their bags as amulets. Women and little girls wore many strings of beads of various compositions and length. In several graves one to three beads were found in the neck of the deceased which refers to an ancient apotropaic magic among the Avars. In the cemeteries at Kiskundorozsma, this phenomenon was equally observed in the graves of males, females and children. Based on their origin, I classified the beads into four large groups. The majority of them were of antique or Roman origin and they had been in use from the Late Antiquity to the end of the Migration period. Another part of the beads are traceable to eastern roots – the Pontus region, the Crimea, the Caucasus region, the Eastern Eurasian Steppes and the Chernyakhov culture. They arrived to the Carpathian Basin in the 7th and 8th centuries through the intermediary of Byzantium. The third group of beads is of West Germanic origin. In the cases of eye-beads and melon-seed shaped beads we have to count with an Avar origin in the Carpathian Basin.

Most bead types of the cemeteries appeared after the mid-7th century or in the Late Avar period. In case they had been in use in the Early Avar period, they became popular around 650–670. There are only a few exceptions such as eye-beads that had been fashionable in the Early Avar days and survived in small numbers until the end of the Avar period.

Graves at Daruhalom that cointained beads can be divided into three chronological groups: mid-7th century (two graves), last third of the 7th century (fourteen graves) and turn of the 8th–9th centuries (one grave). In Kettőshatár six chronological horizons could be observed: last third of the 7th century (twenty-one graves), turn of the 7th–8th centuries (five graves), first quarter of the 8th century (eight graves), second half of the 8th century (three graves), turn of the 8th–9th centuries (two graves) and the early decades of the 9th century (twelve graves).

The dominant type of the Daruhalom cemetery is the millet bead which appeared in large numbers in the Kettőshatár cemetery too. Here, however, we can observe a decrease in the number of millet beads which only survived in small numbers until the end of the Avar period. From the Daruhalom cemetery only a few specimens of the melon seed shaped beads were recovered. On the contrary, the melon-seed shaped bead was the dominant type in the Kettőshatár cemetery where almost all varieties of this type were present in the graves. Thus, melon seed beads were scarcely used in Avar clothing during the time span of the Daruhalom cemetery, the reason being that the site had ceased to be used before they became widespread. During the period of use of the Kettőshatár cemetery, however, this type of bead was in fashion.

The variety of beads in the Kettőshatár cemetery is also greater than in Daruhalom. In Daruhalom the barell-shaped, prismatic, spherical, flattened spherical and cylindrical beads only appeared in few numbers. In Kettőshatár, these types appeared in more significant amounts and conical, twisted, composite, biconical and foiled beads as well as small-size beads decorated with knots appeared too. Composite, twisted transparent and foiled beads attest that the cemetery had been in use until the end of the Avar period.

FÜGGELÉK

A GYÖNGYÖK SÍRONKÉNTI KATALÓGUSA

Kiskundorozsma-Daruhalom

52. sír: Gyermek, *infans* I. (3–4 év). 1. 6 db sárga színű, lapított gömb alakú kölesgyöngy, 36 db fekete színű, lapított gömb, gömb, henger és gyűrű alakú *kölesgyöngy* a nyak körül. Átm.: 0,15–0,35 cm. 2. 1 db lapított gömb alakú, színtelen, átlátszó *üveggyöngy* a kéz alatt. Átm.: 0,4 cm.

117. sír: Férfi, *adultus* (35–39 év). 1. Hordó alakú, sárgásbarna színű, kopott, érdes felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy* a jobb medencelapáton. H.: 1,3 cm, átm.: 0,8 cm.

121. sír: Nő, *juvenis* (20–22 év). 1. A szájban 1 db lapított gömb alakú, fekete színű *kölesgyöngy*. Átm.: 0,2 cm. 2. 8 db fekete színű, lapított gömb, illetve rövid henger alakú *kölesgyöngy* a nyakon. Átm.: 0,2–0,3 cm. 3. A mellkas jobb oldalán 3 db fekete színű, lapított gömb alakú *kölesgyöngy*. A csontváz felszedése után kerültek elő. Átm.: 0,3 cm.

130. sír: Gyermek, *infans* I. (6–7 év). 1. Az áll alatt rövid henger alakú, sárgásfehér színű *kölesgyöngy,* illetve 1db hordó alakú, citromsárga színű, porózus kölesgyöngy. Átm.: 0,2 cm, h.: 0,3 cm, átm.: 0,2 cm. 2. A mellkas bal oldalán lapított gömb alakú, fekete színű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*, illetve 1 db rövid henger alakú, fekete színű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,4 cm, átm.: 0,5 cm, h.: 0,4 cm, átm.: 0,3 cm. 3. A medence alsó részén gömb alakú, citromsárga színű, porózus *kölesgyöngy*. H.: 0,2 cm, átm.: 0,2 cm. 4. A koponya bal oldalánál 14 db citromsárga színű, gömb, lapított gömb és henger alakú alakú, porózus *kölesgyöngy*. Átm.: 0,15–0,3 cm. 9. A koponya jobb oldalánál 51 db citromsárga színű, lapított gömb és henger alakú, porózus, egy-, kettő- és háromtagú *kölesgyöngy*. Átm.: 0,15–0,3 cm.

154. sír: Gyermek, *infans* II. (7–8 év). 1. A koponya alatt, jobb oldalon 3 db gömb alakú, fekete színű, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. Átm.: 0,3 cm. 2. A szájban 1 db henger alakú, sötétszürke színű, porózus, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,45 cm, átm.: 0,4 cm. 3. Az állkapocs mellől 1-1 db hatszög átmetszetű hasáb alakú, citromsárga színű, opak, illetve henger alakú, fekete színű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,5 cm, sz.: 0,4 cm, v.: 0,4 cm, h.: 0,35 cm, átm.: 0,3 cm.

158. sír: Gyermek, *infans* I. (0,5–1 év). 1. A koponya alatt 1 db lapított gömb alakú, citromsárga színű, porózus *kölesgyöngy*. Átm.: 0,3 cm.

187. sír: Gyermek, *infans* I. (6–7 év). 1. A nyakon 2 db dinnyemag alakú, világoskék színű, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. Az egyik vöröses árnyalatú. H.: 1,3–1,45 cm.

188. sír: Nő, *adultus* (30–35 év). 1. A nyak körül 2 db dinnyemag alakú, sötétkék színű, fényes, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,8–1,4 cm.

189. sír: Gyermek, *juvenis* (15–16 év). 1. 15 db sárga és fekete színű, lapított gömb alakú, opak, díszítetlen *kölesgyöngy* a koponya alatt, a csigolyákon. Átm.: 0,3–0,35 cm.

194. sír: Gyermek, *infans* I. (1,5–2,5 év). 1. A koponya jobb oldalán 13 db gyöngy. 5 db dinnyemag alakú, sárgás színű, irizáló, opak, fóliás *üveggyöngy*, közülük négyben bronz fűzőhengerrel. H.: 1–1,25 cm. 1 db dinnyemag alakú, kékeszöld színű, irizáló felületű, fényáteresztő, fóliás *üveggyöngy*. H.: 1,1 cm. 1 db dinnyemag alakú, aranyszínű, irizáló, fényáteresztő, fóliás *üveggyöngy*, bronz fűzőhengerrel. H.: 1,5 cm. 1 db csepp alakú, sötétkék színű, fényáteresztő, szabálytalan ezüstös-fehéres vonalakkal díszített *üveggyöngy*. H.: 0,9 cm. 1 db henger alakú, sárgásbarna színű, fényes, sima felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,75 cm, átm.: 0,7 cm. 2 db lecsapott sarkú négyzet átmetszetű hasáb alakú, kék színű, fényes, sima felületű, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,75 cm. 1 db henger alakú, fehér színű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,55 cm, átm.: 0,5 cm. Illetve 1 db gömb alakú, fekete színű *kölesgyöngy*. Átm.: 0,35 cm.

198. sír: Nő, *maturus* (50–55 év). 1. A nyak környékéről 39 db gyöngy. 1 db gömb alakú, fehér színű, irizáló, töredékes, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,85 cm, átm.: 0,8 cm. 1 db lecsapott sarkú, téglalap átmetszetű, hasáb alakú, kék színű, irizáló, töredékes, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,55 cm, sz.: 0,5 cm, v.: 0,4 cm. 37 db gömb, lapított gömb, illetve gyűrű alakú, egy- és kéttagú, citromsárga és fekete színű, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. Átm.: 0,2–0,35 cm.

262. sír: Férfi, *adultus* (30–35 év). 1. 1 db lapított gömb alakú, fehér színű, irizáló, érdes felületű, töredékes, opak, díszítetlen *üveggyöngy* a bal medencelapát alatt. H.: 0,5 cm, átm.: 0,8 cm. 2. 1 db lapított gömb alakú, világoskék színű, érdes felületű, kopott, opak, díszítetlen *üveggyöngy* a gerinc alatt. H.: 0,7 cm, átm.: 0,8 cm.

288. sír: Gyermek, *infans* II. (9–10 év). 1. 3 db *gyöngy* a mellkas jobb oldalán, az állkapocs alatt.

355. sír: Nő, *adultus* (30–35 év). 1. A bal váll fölött 4 db gömb, illetve lapított gömb alakú, fekete színű, opak *kölesgyöngy*. Átm.: 0,3 cm.

369. sír Gyerek, *infans* II. (7–8 év). 1. A koponya bal oldalán zöld *mészkőgyöngy*. Elveszett. 2. A 2–3. csigolya mellett, a baloldalon 9 db gyöngy. 1 db lapított gömb alakú, világoskék színű, töredékes, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,45 cm, átm.: 0,6 cm. 1 db gyűrű alakú, fehér színű, töredékes, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,4 cm, átm.: 0,7 cm. 1 db lecsapott sarkú, négyzet átmetszetű, hasáb alakú, kék színű, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1 cm, sz.: 0,6 cm, v.: 0,6 cm. 1 db hatszög átmetszetű, hasáb alakú, kékeszöld színű, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,95 cm, sz.: 0,55 cm, v.: 0,65 cm. 1 db téglalap átmetszetű hasáb alakú, türkizkék színű, töredékes, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,5 cm, sz.: 0,5 cm, v.: 0,35 cm. 1 db lapított gömb alakú, citromsárga színű, töredékes, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,35 cm, átm.: 0,6 cm. 1 db dinnyemag alakú, sárgás színű, irizáló, töredékes, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*, bronz fűzőhengerrel. H.: 1,4 cm, sz.: 0,95 cm, v.: 0,4 cm. 1 db dinnyemag alakú, világoskék színű, töredékes, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*, bronz fűzőhengerrel. H.: 1,2 cm, sz.: 1,2 cm, v.: 0,45 cm. 1 db lapított gömb alakú, citromsárga színű *kölesgyöngy*. Átm.: 0,3 cm. 1 db hosszúkás, hosszában félbetörött *borostyángyöngy* fele. H.: 1,5 cm, átm.: 0,75 cm.

435. sír: Gyermek, *infans* II. (7–9 év). 1. 2 db lapított gömb alakú, szürke színű, opak, díszítetlen *kölesgyöngy* a nyakban. Átm.: 0,35–0,4 cm.

458. sír: Gyerek, *infans* I. (5–6 év). 1. A nyak körül 1 db henger alakú, kék színű, irizáló, töredékes, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,6 cm, átm.: 0,9 cm; 11 db lapított gömb, henger, illetve gyűrű alakú, citromsárga és fekete színű *kölesgyöngy*. Átm.: 0,2–0,4 cm.

482. sír: Gyermek, *infans* I. (2–2,5 év). 1. A halott szájában 1 db lapított gömb alakú, citromsárga színű, porózus, félbetörött, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. Nem mérhető.

519. sír: Gyermek, *infans* I. (2–3 év). 1. A bal vállnál 1 db lapított gömb alakú, citromsárga színű, porózus, opak, díszítetlen *kölesgyöngy töredéke*. Nem mérhető.

523. sír: Gyermek, *infans* I. (1,5–2 év). 1. 1 db lecsapott sarkú négyzet átmetszetű hasáb alakú, kék színű, fényes, sima felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy* az állkapocs alatt, a bordák felett. H.: 0,75 cm, sz.: 0,5 cm, v.: 0,5 cm. 2. 2 db sárga színű, lapított gömb alakú *kölesgyöngy*. Az egyik töredékes. Az állkapocs alatt, a csontváz felszedése közben kerültek elő. Átm.: 0,3 cm.

524. sír: Férfi, *adultus* (30–35 év). 1. Lapított gömb alakú, vörös alapon egyszeres fehér hullámvonal folyatással és két domború fehér szemmel, az egyik szemen fényes, zöld pöttyel díszített *üveggyöngy* a jobb medencelapáton. H.: 0,85 cm, átm.: 1 cm.

KISKUNDOROZSMA-KETTŐSHATÁR

42. sír: Nő, *senium* (60–x év). 1. 7 db dinnyemag alakú, fehér színű, irizáló, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,45–0,9 cm. 4 db dinnyemag alakú, kék színű, irizáló, kopott, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,6–1,4 cm. 2 db dinnyemag alakú, sötétkék színű, irizáló, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,75–0,95 cm. 1 db dinnyemag alakú, színtelen, irizáló felületű, átlátszó, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,6 cm. 1 db dinnyemag alakú, félig fehér, félig világoskék színű, irizáló, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,75 cm.

49. sír: Gyermek, *infans* I. (3–4 év). 1. A nyak körül 8 db gyöngy. 1 db gyűrű alakú, világoskék színű, irizáló felületű, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,3 cm, átm.: 0,55 cm. 1 db gyűrű alakú, világoskék színű, kopott, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,35 cm, átm.: 0,8 cm. 1 db dinnyemag alakú, kék színű, irizáló, kopott, opak, fóliás *üveggyöngy töredéke*. H.: 0,65 cm, sz.: 0,9 cm, v.: 0,35 cm. 1 db dinnyemag alakú, fehér színű, irizáló felületű, töredékes, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 1,2 cm, sz.: 0,65 cm, v.: 0,35 cm. 1 db dinnyemag alakú, sötét kékeszöld színű, irizáló felületű, kopott, töredékes, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 1,35 cm, sz.: 0,65 cm, v.: 0,35 cm. 1 db négyszeresen összetett, lapított gömb alakú, aranyszínű, fényáteresztő, fóliás *üveggyöngy*. H.: 1,2 cm, átm.: 0,5 cm. 1 db cső alakú, szögletes átmetszetű, színtelen, irizáló felületű, fényáteresztő, fóliás *üveggyöngy*. H.: 1,2 cm, sz.: 0,6 cm, v.: 0,5 cm. 1 db cső alakú, szögletes átmetszetű, aranyszínű, fényáteresztő, fóliás *üveggyöngy töredéke*. H.: 0,6 cm, átm.: 0,4 cm.

53. sír: Nő, *maturus*. 1. Az áll alatt 18 db gyöngy. 2 db henger alakú, aranyszínű, irizáló felületű, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,6–0,7 cm, átm.: 0,45 cm. 3 db dinnyemag alakú, aranyszínű, irizáló felületű, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,55–0,85 cm, sz.: 0,55–0,65 cm, v.: 0,3–0,45 cm. 1 db dinnyemag alakú, sárgásfehér színű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,8 cm, sz.: 0,5 cm, v.: 0,35 cm. 1 db dinnyemag alakú, fehér színű, irizáló felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1cm, sz.: 0,6 cm, v.: 0,35 cm. 11 db lapított gömb és henger alakú, sötétbarna színű, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. H.: 0,25–0,3 cm, átm.: 0,25–0,4 cm. A restaurálás során a gyöngyök közül fonálmaradvány került elő.

55. sír Gyermek, *infans* II. (9–10 év). 1. 1 db dinnyemag alakú, fehér színű, irizáló, erősen töredékes, opak, fóliás *üveggyöngy* kis *töredéke* a bordák alatt. Nem mérhető.

65. sír: Nő, *adultus* (30–35 év). 1. A nyak körül és a koponya alatt 64 db gyöngy. 29 db lapított gömb és henger alakú, citromsárga színű, porózus, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. H.: 0,2–0,35 cm, átm.: 0,2–

0,35 cm. 24 db gömb, lapított gömb, gyűrű, illetve henger alakú, fekete színű, díszítetlen *kölesgyöngy*. H.: 0,15–0,3 cm, átm.: 0,2–0,4 cm. 1 db dinnyemag alakú, kék színű, irizáló felületű, érdes, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,9 cm, sz.: 0,6 cm, v.: 0,4 cm. 1 db dinnyemag alakú, aranyszínű, irizáló felületű, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,8 cm, sz.: 0,75 cm, v.: 0,3 cm. 7 db dinnyemag alakú, fehér színű, irizáló felületű, fóliás *üveggyöngy*, némelyik bronz fűzőhengerrel. H.: 0,7–1,3 cm, sz.: 0,5–0,9 cm, v.: 0,25–0,45 cm. 2 db dinnyemag alakú, világoskék színű, irizáló, lukacsos felületű, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,8–1 cm, sz.: 0,6 cm, v.: 0,3 cm.

68. sír: Nő, *senium* (60–x év). 1. A nyak körül 53 db gyöngy. 40 db citromsárga, sötétkék és fekete, henger, gömb, illetve lapított gömb alakú, díszítetlen, opak *kölesgyöngy*. H.: 0,2–0,35 cm, átm.: 0,2–0,4 cm. 1db gyűrű alakú, fekete színű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,3 cm, átm.: 0,5 cm. 10 db dinnyemag alakú, sötétkék színű, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,6–1,6 cm, sz.: 0,4–0,7 cm, v.: 0,3–0,45 cm. 1 db henger alakú, színtelen, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,8 cm, átm.: 0,6 cm. 1 db henger alakú, fekete színű, érdes felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,5 cm, átm.: 0,4 cm.

72. sír: Nő, *adultus* (23–25 év). 1. A borda és a bal medencelapát között 7 db gyöngy. 4 db lapított gömb alakú, fehér, citromsárga, illetve barna színű *kölesgyöngy*. Átm.: 0,35 cm. 3 db fehéres színű, fóliás, kúp alakú *üveggyöngy*. H.: 0,4–0,5 cm.

131. sír: Nő, *adultus* (31–35 év). 1. A sír betöltéséből 6 db gyöngy. 3 db lapított gömb alakú, színtelen, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,35–0,4 cm. 1 db lapított gömb alakú, színtelen, töredékes, fényáteresztő, díszítetlen *kölesgyöngy*. Átm.: 0,3 cm. 2 db dinnyemag alakú, sötétkék színű, irizáló felületű, ahol a kék réteg lekopott, ott fehér, lukacsos felületű, opak *üveggyöngy töredéke*. H.: 0,5–0,6 cm.

143. sír: Gyermek, *infans* II. (12–14 év). 1. A nyak körül 30 db dinnyemag alakú, sötétkék színű, fényes felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,6–1,6 cm. Több darab csak töredékesen maradt meg.

145. sír: Gyermek, *infans* I. (5–6 év). 1. 7 db dinnyemag alakú, fehér színű, irizáló, lukacsos felületű, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,75–1,4 cm. 4 db dinnyemag alakú, sötétkék színű, ahol a kék réteg lekopott, ott fehér, lukacsos felületű, töredékes opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,8–1,35 cm.

152. sír: Nő, *adultus* (35–39 év). 1. Nyaklánc gyöngyei: 69 db dinnyemag alakú, kék színű, irizáló, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*, néhány darabot bronz fűzőhengerrel láttak el, egy részükből csak töredék maradt meg. H.: 0,45–1,7 cm, sz.: 0,4–1,4 cm, v.: 0,3–0,6 cm. 1 db dinnyemag alakú, sötétkék színű, irizáló, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1,4 cm, sz.: 0,6 cm, v.: 0,4 cm. 1 db dinnyemag alakú, világoskék színű, irizáló, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1,7 cm, sz.: 0,8 cm, v.: 0, 45 cm. 1 db dinnyemag alakú, fehér színű, irizáló, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,8 cm, sz.: 0,4 cm, v.: 0,45 cm. 2 db kétszeresen összetett, lapított gömb alakú, fehéres színű, töredékes, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,9–1 cm, átm.: 0,5–0,55 cm. 2 db gömb alakú, zöldesfehér színű, érdes felületű, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,4 cm, átm.: 0,5 cm. 1 db kúp alakú, fehér színű, irizáló, opak, díszítetlen, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,6 cm, átm.: 0,45 cm.

155. sír: Férfi, *adultus* (30–35 év). 1. A bal kulcscsonton 1 db négyzet átmetszetű hasáb alakú, narancssárga színű, fényes, sima felületű, opak, díszítetlen *korallgyöngy*. H.: 0,45 cm, sz.: 0,4 cm, v.: 0,4 cm.

156. sír: Gyermek, *infans* II. (13–14 év). 1. 3 db dinnyemag alakú, fekete színű, fényes, sima felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,9–1,5 cm, sz.: 0,75–0,8 cm, v.: 0,3–0,4 cm. 2 db dinnyemag alakú, sötétzöld színű, lukacsos felületű, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,9–1,2 cm, sz.: 0,8–0,85 cm, v.: 0,4 cm. 5 db dinnyemag alakú, sötétkék színű, ahol a kék réteg lekopott, ott fehér, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,8–1,4 cm, sz.: 0,35–0,8 cm, v.: 0,3–0,4 cm. 5 db dinnyemag alakú, kék színű, lukacsos felületű, töredékes, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,7–0,95 cm, sz.: 0,35–0,6 cm, v.: 0,35–0,4 cm. 2 db dinnyemag alakú, fehér színű, irizáló, keresztben félbetörött, fényáteresztő, fóliás *üveggyöngy fele*. H.: 0,6–0,95 cm, sz.: 0,35–0,6 cm, v.: 0,3–0,4 cm. 3 db dinnyemag alakú, színtelen, irizáló, fényáteresztő, fóliás *üveggyöngy töredéke*. H.: 0,6–0,95 cm, sz.: 0,35–0,4 cm, v.: 0,35 cm. 1 db négyzet átmetszetű hasáb alakú, kékeszöld színű, irizáló, töredékes, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,6 cm, sz.: 0,5 cm, v.: 0,5 cm. 1 db kúp alakú, fehér színű, irizáló, töredékes, opak, fóliás *üveggyöngy*, bronz fűzőhengerrel. H.: 0,75 cm, sz.: 0,75 cm, v.: 0,4 cm.

160. sír: Nő, *senium* (60–x év). 1. A nyakon 1 db dinnyemag alakú, fekete színű, fényes, sima felületű, hosszában félbetörött, opak, díszítetlen *üveggyöngy fele*. H.: 1,1 cm, sz.: 0,4 cm, v.: 0,4 cm.

166. sír: Gyermek, *infans* I. (1–1,5 év). 1. 3 db dinnyemag alakú, fekete színű, fényes, sima felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1–1,8 cm, sz.: 0,9–1,1 cm, v.: 0,45–0,5 cm. 2 db dinnyemag alakú, sötétkék színű, irizáló, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1,4–1,7 cm, sz.: 0,8–1 cm, v.: 0,5–0,6 cm.

172. sír: Nő, *adultus* (23–25 év). 1. A nyak körül és a bordák között 94 db gyöngy. 36 db dinnyemag alakú, fekete színű, fényes, sima felületű, opak, dísz-

tetlen *üveggyöngy*. H.: 0,75–1,7 cm, sz.: 0,4–1 cm, v.: 0,3–0,5 cm. 1 db dinnyemag alakú, sötétkék színű, irizáló, lukacsos, opak *üveggyöngy*. H.: 1,3 cm, sz.: 1 cm, v.: 0,45 cm. 47 db dinnyemag alakú, kék színű, irizáló, ahol a kék réteg lekopott, ott fehér, lukacsos felületű, porózus, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. Több darabból csak kisebb töredékek maradtak meg. H.: 0,4–1,6 cm, sz.: 0,4–1 cm, v.: 0,25–0,3 cm. 1 db dinnyemag alakú, színtelen, átlátszó, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1,6 cm, sz.: 0,9 cm, v.: 0,4 cm. 3 db dinnyemag alakú, barna színű, lukacsos felületű, porózus, keresztben félbetörött, opak, díszítetlen *üveggyöngy fele*. H.: 1–1,2 cm, sz.: 0,4–1 cm, v.: 0,3–0,45 cm. 1 db henger alakú, kék színű, ahol a kék réteg lekopott, ott fehér, opak, díszítetlen *üveggyöngy töredéke*. H.: 0,7 cm, átm.: 0,75 cm. 1 db csavart, színtelen, átlátszó, díszítetlen *üveggyöngy töredéke*. H.: 0,3 cm, átm.: 0,6 cm. 3 db gömb alakú, színtelen, irizáló felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,35–0,4 cm, átm.: 0,4–0,5 cm. Illetve 1 db lapított gömb alakú, színtelen, átlátszó, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,4 cm, átm.: 0,55 cm.

174. sír: Férfi, *adultus* (25–30 év). 1. 3 db dinnyemag alakú, kék színű, kopott, lukacsos felületű, opak *üveggyöngy*. H.: 1,2–1,7 cm, sz.: 0,4–1 cm, v.: 0,35–0,5 cm.

222. sír: Nő, *maturus* (50–59 év). 1. A sír betöltéséből 1 db kúp alakú, színtelen, irizáló, átlátszó, díszítetlen *üveggyöngy töredéke*. H.: 0,6 cm, átm.: 0,4 cm.

229. sír: Nő, *adultus* (23–25 év). 1. 1 db lapított gömb alakú, piros színű, opak, 4 db fehér szemmel, amelyek közül az egyik domború, a másik három pedig már lekopott, és a szemeket körülvevő egyszeres, fehér hurokfolyatással díszített *üveggyöngy*. H.: 0,75 cm, átm.: 1,15 cm.

233. sír: Gyermek, *infans* I. (3–4 év). 1. A mellkason 18 db gyöngy. 16 db fekete, szürke és citromsárga színű, lapított gömb, henger és gyűrű alakú *kölesgyöngy*. Átm: 0,25–0,35 cm. 1 db lapított gömb alakú, világoskék színű, fényes felületű, töredékes, fényáteresztő, barázdált *üveggyöngy*. H.: 0,6 cm, átm.: 0,8 cm. 1 db lapított gömb alakú, sötétbarna színű, kopott, opak, 4 db domború fehér szemmel díszített *üveggyöngy*. H.: 0,55 cm, átm.: 0,8 cm.

236. sír: Férfi, *adultus* (25–30 év). 1. A sír betöltéséből lapított gömb alakú, kék színű, ahol a kék réteg lekopott, ott fehér, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,4 cm, átm.: 0,55 cm.

247. sír: Gyermek, *juvenis* (14–15 év). 1. A koponya helyének bal oldalán, valamint a mellkason 107 db gyöngy. 7 db lapított gömb alakú, kétszeresen összetett, citromsárga színű, porózus, töredékes, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,3–0,6 cm, átm.: 0,5–0,6 cm. 12 db kétszeresen összetett, lapított gömb alakú, fehér színű, irizáló, kopott, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,5–0,7 cm, átm.: 0,5–0,6 cm. 5 db lapított gömb alakú, citromsárga színű, porózus, töredékes, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,3–0,6 cm, átm.: 0,5–0,6 cm. 1 db lapított gömb alakú, sárgásbarna színű, fényes felületű, töredékes, rücskös felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,4 cm, átm.: 0,6 cm. 5 db gömb alakú, világoskék színű, irizáló, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,4–0,45 cm, átm.: 0,45–0,5 cm. 10 db lapított gömb alakú, sötétkék színű, irizáló, opak, 1–4 db domború sárga szemmel díszített *üveggyöngy*. H.: 0,3–0,4 cm, átm.: 0,4–0,5 cm. 2 db háromszorosan összetett, lapított gömb alakú, fehér színű, irizáló, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,7–0,9 cm, átm.: 0,6 cm. 10 db gyűrű alakú, fehér színű, irizáló, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,2–0,4 cm, átm.: 0,4–0,6 cm. 9 db gömb alakú, sötétkék színű, irizáló, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,4–0,5 cm, átm.: 0,4–0,5 cm. 1 db kétszeresen összetett, lapított gömb alakú, sötétkék színű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,85 cm, átm.: 0,65 cm. 1 db henger alakú, díszítetlen *csontgyöngy*. H.: 1 cm, átm.: 1 cm. 27 db lapított gömb alakú, fehér színű, irizáló, kopott, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,2–0,4 cm, átm.: 0,4–0,7 cm. 1 db hatszorosan összetett, lapított gömb alakú, fehér színű, irizáló, töredékes, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1,6 cm, átm.: 0,6 cm. 2 db lapított gömb alakú, sötétkék színű, irizáló, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,35–0,4 cm, átm.: 0,5 cm. 4 db gyűrű alakú, kék színű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,3–0,4 cm, átm.: 0,5–0,6 cm. 1 db henger alakú, fehér színű, porózus, opak, díszítetlen *mészkőgyöngy*. H.: 1,2 cm, átm.: 0,7 cm. 2 db gyűrű alakú, citromsárga színű, porózus, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,3 cm, átm.: 0,5–0,6 cm. 3 db lapított gömb alakú, kék színű, enyhén irizáló, érdes felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,4 cm, átm.: 0,5–0,55 cm. Illetve 1 db gömb alakú, sötétbarna színű, fényes felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,6 cm, átm.: 0,8 cm.

249. sír: Nő, *adultus* (23–25 év). 1. 4 db dinnyemag alakú, színtelen, irizáló, áttetsző *üveggyöngy*. H.: 1,1–1,4 cm, sz.: 0,7–1,3 cm, v.: 0,3–0,5 cm. 1 db dinnyemag alakú, világoskék színű, irizáló, töredékes, áttetsző, díszítetlen *üveggyöngy*, illetve két ugyanilyen töredék. H.: 1,4 cm, sz.: 0,7 cm, v.: 0,4 cm. 13 db dinnyemag alakú, fekete színű, fényes, sima felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,9 1,8 cm, sz.: 0,5–0,9 cm, v.: 0,35–0,5 cm. 11 db dinnyemag alakú, sötétkék színű, irizáló, ahol a kék réteg lekopott, ott fehér, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,9–1,7 cm, sz.: 0,5–1 cm, v.: 0,35–0,5 cm. 1 db dinnyemag alakú, aranyszínű, irizáló, fényáteresztő, fóliás *üveggyöngy*. H.: 1,3 cm, sz.: 0,8 cm, v.: 0,5 cm. 1 db dinnyemag alakú, fehér színű, irizáló, töredékes, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 1,3 cm, sz.: 0,8 cm, v.: 0,4 cm. 1 db dinnyemag alakú, zöldeskék színű, átlátszó, díszítetlen *üveggyöngy*, il-

letve három ugyanilyen töredék. H.: 1,3 cm, sz.: 0,7 cm, v.: 0,4 cm. 1 db lapított gömb alakú, világoskék színű, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,5 cm, átm.: 0,6 cm.

259. sír: Nő, *maturus* (40–50 év). 1. A koponya alatt 2 db dinnyemag alakú, fekete színű, sima, fényes felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1,2–1,7 cm, sz.: 0,8–0,85 cm, v.: 0,35–0,4 cm.

263. sír: Gyermek, *infans* II. (6–7 év). 1. A koponya és a nyak környékéről 29 db gömb, lapított gömb, illetve henger alakú, citromsárga színű, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. Átm.: 0,3–0,35 cm.

264. sír: Gyermek, *infans* II. (6–7 év). 1. A nyakon 1 db csavart, színtelen, kopott, átlátszó *üveggyöngy töredéke*. H.: 0,35 cm, átm.: 0,5 cm. 1 db kocka alakú, világoskék színű, átlátszó, három sarkán egy-egy sárgásbarna alapon fehér és középen világoskék, domború pávaszemmel, valamint a pávaszemekkel szemközti oldalakon egy-egy fehér alapon kék, lapos pávaszemmel díszített *üveggyöngy*. A negyedik sarkon csak a pávaszem nyoma látszik. H.: 0,65 cm, sz.: 0,75 cm, v.: 0,8 cm.

265. sír: Férfi, *maturus* (50–59 év). 1. Dinnyemag alakú, fehér színű, irizáló, opak, fóliás *üveggyöngy* három töredéke a jobb csukló alatt. H.: 0,4–0,9 cm.

267. sír: Gyermek, *infans* II. (12–13 év). 1. A nyaknál 14 db lapított gömb és henger alakú, citromsárga színű, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. Átm.: 0,3–0,35 cm. 3 db lapított gömb alakú, fekete színű, fényes felületű, kopott, opak, egyszeres, sárga hullámvonal folyatással díszített *üveggyöngy*. Két esetben a díszítésnek csak kis nyoma látszik. H.: 0,3–0,4 cm, átm.: 0,5–0,6 cm. 1 db lapított gömb alakú, fekete színű, fényes felületű, kopott, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,35 cm, átm.: 0,55 cm. 4 db lapított gömb alakú, fekete színű, ahol a fekete réteg lekopott, ott világosbarna, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,3–0,4 cm, átm.: 0,45–0,5 cm.

270. sír: Nő, *adultus* (35–39 év). 1. Nyaklánc gyöngyei: 1 db dinnyemag alakú, kék színű, fényes, sima felületű, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,9 cm, sz.: 1 cm, v.: 0,3 cm. 1 db gyűrű alakú, világoszöld színű, irizáló, érdes, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,3 cm, átm.: 0,6 cm. 1 db henger alakú, kék színű, ahol a kék réteg lekopott, ott fehér, érdes felületű, töredékes, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,6 cm, átm.: 0,5 cm. 1 db hordó alakú, fekete színű, opak, egyszeres fehér, bemélyedő hullámvonal folyatással díszített *üveggyöngy*, H.: 0,6 cm, átm.: 0,6 cm. 1 db hosszú bikónikus alakú, vörös színű, opak, díszített *üveggyöngy*. H.: 0,7 cm, átm.: 0,5 cm. 1 db hordó alakú, vörös színű, opak, egyszeres fehér, bemélyített hurokfolyatással, és a hurkok közein egy-egy fehér, bemélyített szemmel díszített *üveggyöngy*. H.: 0,7 cm, átm.: 0,5 cm.

274. sír: Nő, *maturus* (40–45 év). 1. Az állkapocs alatt 12 db lapított gömb alakú, citromsárga színű, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. Átm.: 0,25–0,35 cm. 20 db lapított gömb alakú, fehér színű, ahol a fehér réteg lekopott, ott barna, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,25–0,3 cm, átm.: 0,35–0,45 cm. 1 db lapított gömb alakú, citromsárga színű, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. H.: 0,25 cm, átm.: 0,3 cm. 1 db henger alakú, sötétbarna színű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,45 cm, átm.: 0,4 cm.

361. sír: Gyermek, *infans* I. (3–4 év). 1. A nyaktól kezdve végig a mellkason: 20 db dinnyemag alakú, sötétkék színű, irizáló, ahol a kék réteg lekopott, ott fehér, lukacsos felületű töredékes, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1–1,9, sz.: 0,6–1,1 cm, v.: 0,4–0,5 cm. 27 db gömb alakú, fehér színű, irizáló, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,3–0,7 cm, átm.: 0,45–0,55 cm.

367. sír: Férfi, *adultus* (25–30 év). 1. 11 db dinnyemag alakú, sötétkék színű, illetve színtelen *üveggyöngy*. H.: 0,6–1,55 cm. 1 db kúp alakú színtelen, átlátszó *üveggyöngy*. H.: 0,8 cm. 2 db gömb alakú, fekete színű *kölesgyöngy*. Átm.: 0,3 cm.

368. sír: Nő, *adultus* (23–25 év). 1. Nyaklánc gyöngyei: 8 db dinnyemag alakú, kék színű, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*, többől csak töredék maradt meg. H.: 0,8–1,35 cm, sz.: 0,45–0,95 cm, v.: 0,3–0,4 cm. 1 db lapított gömb alakú, citromsárga színű, porózus, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. Átm.: 0,2 cm.

370. sír: Nő, *adultus* (30–35 év). 1. Az állkapocs és a koponya alatt 4 db dinnyemag alakú, kék színű, ahol a kék réteg lekopott, ott fehér, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,4–0,8 cm, sz.: 0,5–0,7 cm, v.: 0,25–0,4 cm. 3 db dinnyemag alakú, sötétkék színű, ahol a kék réteg lekopott, ott fehér, érdes, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1,1–1,25 cm, sz.: 0,75–1,2 cm, v.: 0,3–0,45 cm.

375. sír Nő, *adultus* (35–39 év). 1. A nyaknál 2 db dinnyemag alakú, fehér színű, irizáló, sima felületű, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,9 cm, sz.: 0,45–0,7 cm, v.: 0,4 cm. 1 db kúp alakú, fehér színű, irizáló, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,9 cm, átm.: 0,6 cm.

388. sír Gyermek, *infans* II. (vége). 1. A nyaknál 1 db citromsárga és 1 db fekete színű, gömb alakú, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. Átm.: 0,3 cm.

390. sír Gyermek, *infans* II. (eleje). 1. A nyakon és a mellkason: 31 db dinnyemag alakú, némelyik szivárványosan irizáló, világoskék színű, ahol a kék réteg lekopott, ott fehér, opak, díszítetlen *üveggyöngy,* több példányt bronz fűzőhengerrel láttak el. H.: 0,5–1,2 cm, sz.: 0,45–0,75 cm, v.: 0,2–0,35 cm. 6 db dinnyemag alakú, kék színű, irizáló, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,7–1,15 cm, sz.: 0,6–0,8 cm, v.: 0,3–0,4 cm. 2 db dinnyemag alakú, színtelen, irizáló, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*, az egyiket bronz fűzőhengerrel látták el. H.:

0,5–0,6 cm, sz.: 0,5–0,6 cm, v.: 0,35 cm. 1 db henger alakú, kék színű, irizáló, lukacsos felületű, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1,25 cm, átm.: 0,55 cm. 1 db kúp alakú, színtelen, irizáló, fényáteresztő, fóliás *üveggyöngy*. H.: 1,15 cm, átm.: 0,5 cm. 1 db kúp alakú, aranyszínű, irizáló, töredékes, opak, fóliás *üveggyöngy*, bronz fűzőhengerrel. H.: 1 cm, átm.: 0,3 cm. 1 db kúp alakú, ezüstszínű, irizáló, opak, fóliás *üveggyöngy töredéke*. H.: 0,5 cm, átm.: 0,4 cm.

395. sír: Gyermek, *infans* I. (4–5 év). 1. A bordák között és a koponyán 9 db lapított gömb alakú, citromsárga színű, porózus, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. Átm.: 0,25–0,3 cm.

402. sír: Nő, *adultus* (35–39 év). 1. A koponya mögötti csontok között 1 db dinnyemag alakú, kék színű, irizáló, lukacsos felületű, kopott, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1 cm, sz.: 0,7 cm, v.: 0,3 cm.

485. sír: Nő, *adultus* (25–30 év). 1. A nyakon 1 db dinnyemag alakú, sárgás színű, töredékes, átlátszó, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,75 cm, sz.: 0,5 cm, v.: 0,3 cm. 1 db dinnyemag alakú, színtelen, félbetörött, átlátszó, díszítetlen *üveggyöngy fele*. H.: 0,65 cm, sz.: 0,45 cm, v.: 0,15 cm. 1 db kúp alakú, világoskék színű, hosszában félbetörött, átlátszó, díszítetlen *üveggyöngy fele*. H.: 0,65 cm, átm.: 0,4 cm.

486. sír: Nő, *adultus* (23–25 év). 1. 2 db lecsapott sarkú, négyzet átmetszetű, hasáb alakú, sötétkék színű, irizáló, sima felületű, fényáteresztő *üveggyöngy*, az egyiken szabálytalan, irizáló ezüstszínű vonalak figyelhetőek meg. H.: 1 cm. 1 db kétszeresen összetett, lapított gömb alakú, színtelen, irizáló, töredékes, átlátszó, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,6 cm, átm.: 0,55 cm. 1 db kétszeresen összetett, lapított gömb alakú, sötét vörösesbarna színű, fényes, sima felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,6 cm, átm.: 0,6 cm. 1 db kétszeresen összetett, lapított gömb alakú, fehér színű, irizáló, opak, fóliás *üveggyöngy töredéke*. H.: 0,4 cm, átm.: 0,6 cm. 1 db kétszeresen összetett, citromsárga színű, fényes, sima felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,45 cm, átm.: 0,45 cm. 1 db háromszorosan összetett, lapított gömb alakú, citromsárga színű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,7 cm, átm.: 0,5 cm. 2 db gyűrű alakú, citromsárga színű, kopott, sima felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,3 cm, átm.: 0,5–0,65 cm. 1 db rövid henger alakú, vörös színű, kopott, opak, 3 db domború fehér szemmel és a szemek körül egyszeres fehér vonalfolyatással díszített *üveggyöngy*. H.: 0,55 cm, átm.: 0,5 cm. 1 db gömb alakú, vörös színű, lukacsos felületű, opak *üveggyöngy*, sárga díszítés nyomaival. H.: 0,7 cm, átm.: 0,8 cm. 1 db lapított gömb alakú, vörös színű, irizáló, opak, 3 db domború, fehér alapon világoskék pávaszemmel díszített *üveggyöngy*. H.: 0,55 cm, átm.: 0,65 cm. 4 db lapított gömb alakú, vörös színű, irizáló, opak, 1–4 db domború, sárga szemmel díszített *üveggyöngy*. H.: 0,35 cm, átm.: 0,5–0,6 cm. 2 db gyűrű alakú, világoskék színű, töredékes, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,25 cm, átm.: 0,5 cm. 11 db lapított gömb alakú, fehér színű, irizáló, sima felületű, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,3–0,45 cm, átm.: 0,6 cm. 2 db lapított gömb alakú, halványsárga színű, irizáló, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,25 cm, átm.: 0,4 cm. 1 db gyűrű alakú, világoskék színű, érdes felületű, töredékes, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,35 cm, átm.: 0,6 cm. 1 db lapított gömb alakú, világoskék színű, irizáló, érdes felületű, félbetörött, opak, díszítetlen *üveggyöngy fele*. H.: 0,35 cm, átm.: 0,5 cm.

491. sír: Gyermek, *infans* I. (2,5–3,5 év). 1. 2 db háromszorosan összetett, lapított gömb alakú, sárgásbarna színű, fényes, sima felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,6–0,8 cm, átm.: 0,4–0,55 cm. 2 db kétszeresen összetett, lapított gömb alakú, fehér színű, töredékes, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,95 cm. 1db gyűrű alakú, világoskék színű, irizáló, kettétörött, átlátszó *üveggyöngy*, két darabban. H.: 0,2 cm, átm.: 0,55 cm. A gyöngyök egy vastárgyhoz korrodálódtak.

498. sír: Gyermek, *infans* II. (12–13 év). 1. A nyak körül 32 db dinnyemag alakú, sötétkék színű, irizáló, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,6–1,6 cm. 1 db gömb alakú, kissé bikónikus, sötétkék színű, sima, fényes felületű, töredékes, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1 cm, átm.: 1,2 cm. 1 db téglalap átmetszetű hasáb alakú, sima felületű, kettétörött, opak, díszítetlen *csontgyöngy*, két darabban. H.: 1,5 cm, sz.: 0,8 cm, v.: 0,6 cm.

500. sír: Nő, *adultus* (35–39 év). 1. A koponya alatt és a bordák között 1 db kúp alakú, citromsárga színű, hosszában félbetörött, fényáteresztő, keresztben sötétebb sávokkal díszített *üveggyöngy*, két darabban. H.: 0,5 cm, átm.: 0,35 cm. 1 db csavart, színtelen, irizáló, töredékes, fényáteresztő, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,5 cm, átm.: 0,4 cm. 1 db henger alakú, színtelen, hosszában félbetörött, átlátszó, díszítetlen *üveggyöngy fele*. H.: 0,4 cm, átm.: 0,3 cm. 3 db lapított gömb alakú, citromsárga színű, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. Átm.: 0,25–0,3 cm.

505. sír: Férfi, *senium* (60–x év). 1. 20 db lapított gömb alakú, fekete színű, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. Átm.: 0,25–0,4 cm. 1 db citromsárga színű, lapított gömb alakú, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. Átm.: 0,25 cm.

516. sír: Férfi, *senium* (60–x év). 1. A betöltésből 1 db lapított gömb alakú, sötétbarna színű, lukacsos felületű, opak, 4 db lapos, fehér alapon irizáló világoskék pávaszemmel és a szemek körül egyszeres fehér hurokfolyatással díszített *üveggyöngy*. H.: 0,9 cm, átm.: 1,3 cm. 1 db lapított gömb alakú, világoskék színű, érdes felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,8 cm, átm.: 1,3 cm.

522. sír: Férfi, *maturus* (50–59 év). 1. A bal alkar és a kézfej alatt 1 db lecsapott sarkú négyzet átmetszetű hasáb alakú, kék színű, sima, fényes felületű, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,95 cm, sz.: 0,55 cm, v.: 0,55 cm. 1 db henger alakú, fehér, porózus, opak, díszítetlen *mészkőgyöngy*. H.: 0,55 cm, átm.: 0,45 cm. 2. Dinnyemag alakú, világoskék színű, irizáló, kopott, porózus, kettétörött, opak, díszítetlen *üveggyöngy* két darabban a bal csukló külső oldalán. H.: 0,8 cm, sz.: 0,75 cm, v.: 0,3 cm.

552. sír: Gyermek, *juvenis* (14–15 év). 1. 29 db dinnyemag alakú, világoskék színű, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,6–1,1 cm. 3 db dinnyemag alakú, színtelen, irizáló, opak, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,65 cm, sz.: 0,55 cm, v.: 0,35 cm. 2 db dinnyemag alakú, kék színű, irizáló, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,6–0,9 cm. 2 db lapított gömb alakú, kék színű, érdes felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,35–0,4 cm, átm.: 0,45–0,55 cm. 6 db henger alakú, kék színű, érdes felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,45–0,6 cm, átm.: 0,4–0,45 cm. 1 db cső alakú, kék színű, érdes felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,7 cm, átm.: 0,4 cm. 1 db kúp alakú, színtelen, irizáló, töredékes, fényáteresztő, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,5 cm, átm.: 0,55 cm. 2 db csavart, kék színű, lukacsos felületű, töredékes, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,45–0,6 cm, átm.: 0,4 cm. 6 db lapított gömb alakú, kék színű, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,35–0,6 cm, átm.: 0,45–0,6 cm. 1 db lapított gömb alakú, vörös színű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,35 cm, átm.: 0,55 cm. A gyöngyök a koponya bal oldalán és a bal felkar belső oldalán helyezkedtek el. 2. Az állkapocs mindkét oldalán 79 db lapított gömb és henger alakú, fekete színű, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. Átm.: 0,25–0,4 cm.

559. sír: Férfi, *maturus* (50–59 év). 1. A bal kézfej belső oldalán, a bal combcsonton 1 db henger alakú, fehér színű, sima felületű, opak, díszítetlen *mészkőgyöngy*. H.: 1,3 cm, átm.: 0,95 cm. 1 db *csigolyacsontból* csiszolt, kerek, sötétbarna színű *gyöngy*. H.: 0,9 cm, átm.: 1,3 cm.

564. sír: Gyermek, *infans* I. (2–3 év). 1. 8 db lapított gömb alakú, citromsárga színű, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. H.: 0,2–0,3 cm, átm.: 0,3–0,4 cm. 1 db gyűrű alakú, világoskék színű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,15 cm, átm.: 0,4 cm.

565. sír: Nő, *adultus* (30–35 év). 1. A lapockák között 1 db lapított gömb alakú, vörösesbarna színű, opak, 3 db domború, fehér szemmel és a szemek körül egyszeres fehér hurokfolyatással díszített *üveggyöngy*. H.: 0,6 cm, átm.: 0,85 cm. 1 db lapított gömb alakú, fekete színű, kopott, opak, 4 db domború, fehér alapon világoskék pávaszemmel díszített *üveggyöngy*. H.: 0,65 cm, átm.: 1,2 cm. 1 db lapított gömb alakú, sötétkék színű, fényes, lukacsos felületű, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,75 cm, átm.: 1, 4 cm. 1 db gömb alakú, világoskék színű, érdes felületű, töredékes, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,8 cm, átm.: 1 cm. 4 db lecsapott sarkú, téglalap átmetszetű, hasáb alakú, vörös színű, sima felületű, opak, díszítetlen *karneolgyöngy*. H.: 0,9–1,2 cm, sz.: 0,75–0,9 cm, v.: 0,4–0,55 cm. 2 db henger alakú, fehér színű, sima felületű, opak, díszítetlen *mészkőgyöngy*. H.: 1 cm, átm.: 0,5–0,6 cm. 1 db hatszög átmetszetű hasáb alakú, zöldeskék színű, irizáló, érdes felületű, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1 cm, sz.: 0,6 cm, v.: 0,5 cm. 1 db hatszög átmetszetű, hasáb alakú, világoskék színű, irizáló, érdes felületű, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,8 cm, sz.: 0,6 cm, v.: 0,5 cm. 1 db henger alakú, kék színű, irizáló, sima felületű, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,55 cm, átm.: 0,5 cm. 1 db dinnyemag alakú, színtelen, sima felületű, fényáteresztő, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1 cm, sz.: 0,6 cm, v.: 0,3 cm. 3 db dinnyemag alakú, sötétkék színű, irizáló, érdes felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,45–0,75 cm, sz.: 0,5–0,7 cm, v.: 0,35–0,4 cm. 17 db lapított gömb, illetve henger alakú, fekete színű, opak, díszítetlen *kölesgyöngy*. H.: 0,2–0,3 cm, átm.: 0,25–0,4 cm. 2 db lapított gömb alakú, színtelen, irizáló, fényáteresztő, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,2 cm, átm.: 0,4 cm. 1 db dinnyemag alakú, kék színű, irizáló, lukacsos felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1,8 cm, sz.: 0,8 cm, v.: 0,35 cm. 1 db gyűrű alakú, világoskék színű, irizáló, sima felületű, opak, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,55 cm, átm.: 0,9 cm. 1 db dinnyemag alakú, színtelen, irizáló, átlátszó, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 1 cm, sz.: 0,8 cm, v.: 0,45 cm. 1 db kúp alakú, kék színű, irizáló, fényáteresztő, keresztben piros vonalakkal díszített *üveggyöngy*. H.: 0,8 cm, átm.: 0,5 cm. 1 db kúp alakú, színtelen, sima felületű, átlátszó, díszítetlen *üveggyöngy*. H.: 0,4 cm, átm.: 0,45 cm.

566. sír: Nő, *adultus* (35–39 év). 1. Dinnyemag alakú, világoskék színű, irizáló, lukacsos felületű, félbetört, opak, díszítetlen *üveggyöngy* fele az alsó állkapocs alatt. H.: 0,65 cm, sz.: 0,4 cm, v.: 0,4 cm.

568. sír: Nő, *maturus* (40–45 év). 1. Az alsó állkapocs alatt két darab kék színű, dinnyemag alakú *üveggyöngy* és apró *gyöngytöredékek*. H.: 0,75–0,9 cm.

569. sír: Gyermek, *juvenis* (15–16 év). 1. 21 db sötétzöld és világoskék dinnyemag alakú *gyöngy*. H.: 0,55–1,8 cm. 3 db sötétzöld és fehér színű, kúp alakú *üveggyöngy*. H.: 0,4–0,6 cm, átm.: 0,5 cm. 7 db hordó alakú, sötétzöld színű *üveggyöngy*. H.: 0,3–0,6 cm, átm.: 0,35–0,55 cm. A gyöngyök az alsó állkapocstól a csigolyákon keresztül a mellkason helyezkedtek el.

572. sír: Nő, *senium* (60–x év). 1. 28 db dinnyemag alakú, sötétzöld színű fóliás *üveggyöngy*. H.: 1,15–1,9 cm. 10 db kúp alakú, színtelen, fóliás *üveggyöngy*.

H.: 0,35–0,6 cm, átm.: 0,35–0,5 cm. A gyöngyök a nyakban helyezkedtek el.

574. sír: Férfi, *adultus* (23–25 év). 1. Az állkapocs külső bal oldalán 4 db dinnyemag alakú, világoskék színű *üveggyöngy*. H.: 0,9–1,25 cm. 1 db dinnyemag alakú, ezüstszínű, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,8 cm.

599. sír: Férfi, *adultus* (30–35 év). 1. 1 db lapított gömb alakú, kék színű *üveggyöngy*. Átm.: 0,5 cm. 1 db hordó alakú, sötétvörös, bordázott *üveggyöngy*. H.: 0,7 cm. 1 db hosszú bikónikus alakú, sötétvörös színű *üveggyöngy*. H.: 0,65 cm. 1 db lapított gömb alakú, fekete színű, 4 db domború, fehér alapon világoskék pávaszemmel díszített *üveggyöngy*. Átm.: 1 cm. 9 db dinnyemag alakú, sötétkék színű *üveggyöngy*. H.: 0,5–1,7 cm. A gyöngyök a bal combcsont belső oldalán helyezkedtek el.

611. sír: Nő, *juvenis* (18–20 év). 1. 2 db citromsárga színű, gyűrű alakú, sima, fényes felületű *üveggyöngy*. Átm.: 0,5–0,6 cm. 4 db lapított gömb alakú, fekete színű, sima, fényes felületű *üveggyöngy*. Átm.: 0,4–0,45 cm. A gyöngyök a bal kulcscsontnál helyezkedtek el.

666. sír: Nő, *adultus* (23–25 év). 1. A sír betöltéséből 1 db dinnyemag alakú, fekete színű *üveggyöngy*.

700. sír: Nő, *adultus* (23–25 év). 1. A sír betöltéséből 13 db dinnyemag alakú, fekete, sötétkék és színtelen *üveggyöngy*. H.: 0,35–2,2 cm. 1 db kúp alakú színtelen, fényáteresztő, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,75 cm. 1 db gyűrű alakú, világoskék, irizáló *üveggyöngy*. Átm.: 0,75 cm.

712. sír: Neme és életkora nem volt megállapítható. 1. 1 db dinnyemag alakú, sötétkék színű, fényáteresztő *üveggyöngy* a betöltésből. H.: 0,85 cm.

736. sír: Gyermek, *infans* II. (12–13 év). 1. 2 db fekete és 8 db citromsárga színű *kölesgyöngy* az alsó állkapocsnál, a koponya alatt. Átm.: 0,25–0,35 cm.

756. sír: Nő, *juvenis* (20–22 év). 1. 91 db világoskék, sötétkék, illetve fekete színű, dinnyemag alakú *üveggyöngy*. H.: 0,5–1,9 cm. 1 db rövid bikónikus alakú, fóliás *üveggyöngy*. H.: 0,35 cm, átm.: 0,6 cm. 1 db kúp alakú, sötétkék színű, kopott *üveggyöngy*. H.: 0,9 cm. 1 db hordó alakú, fekete színű, sima, fényes felületű *üveggyöngy*. H.: 0,95 cm. A gyöngyök a női váz nyakrészénél, illetve 2 db a mellkason helyezkedtek el.

757. sír: Gyermek, *infans* I. (1,5–2 év). 1. Az alsó állkapocs alatt 3 db dinnyemag alakú, kék színű, irizáló *üveggyöngy*. H.: 0,75–1,5 cm.

759. sír: Gyermek, *infans* I. (6–7 év). 1. 8 db világoskék és fekete színű, dinnyemag alakú *üveggyöngy*. H.: 1,15–1,75 cm. 10 db hordó alakú, fekete színű, sima, fényes felületű *üveggyöngy*. H.: 0,35–0,55 cm. 1 db korong alakú, fekete színű, töredékes *üveggyöngy*. Átm.: 0,65 cm.

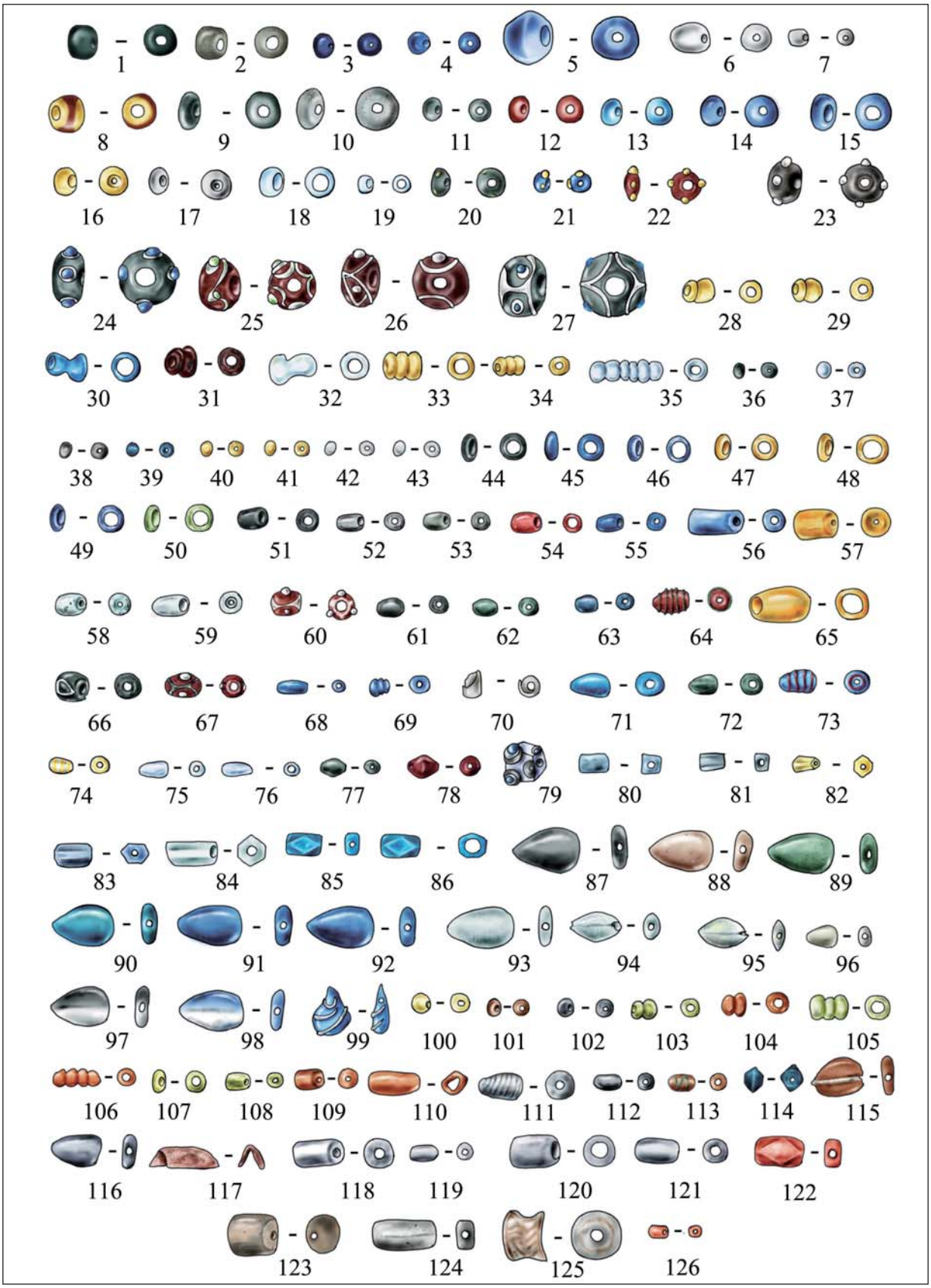
760. sír: Gyermek, *infans* I. (2–3 év). 1. A betöltésből 11 db zöld színű és 13 db fekete színű, ép állapotú, dinnyemag alakú *üveggyöngy*. H.: 0,6–1,8 cm.

773. sír: Nő, *senium* (60–x év). 1. 1 db dinnyemag alakú, világoskék színű *üveggyöngy*. H.: 0,85 cm. 3 db lapított gömb alakú, színtelen, fóliás *üveggyöngy*. Átm.: 0,45–0,5 cm. 1 db lapított gömb alakú, ezüstszínű, fóliás *üveggyöngy*. Átm.: 0,45 cm. 1 db lapított gömb alakú, aranyszínű, fóliás *üveggyöngy*. Átm.: 0, 45 cm. 1db dinnyemag alakú, ezüstszínű, fóliás üveggyöngy. H.: 0,55 cm. 1 db hosszú bikónikus alakú, fekete színű *üveggyöngy*. H.: 0,6 cm.

775. sír: Nő, *adultus* (35–39 év). 1. A nyakban 12 db citromsárga színű, porózus *kölesgyöngy*. Átm.: 0,3–0,35 cm.

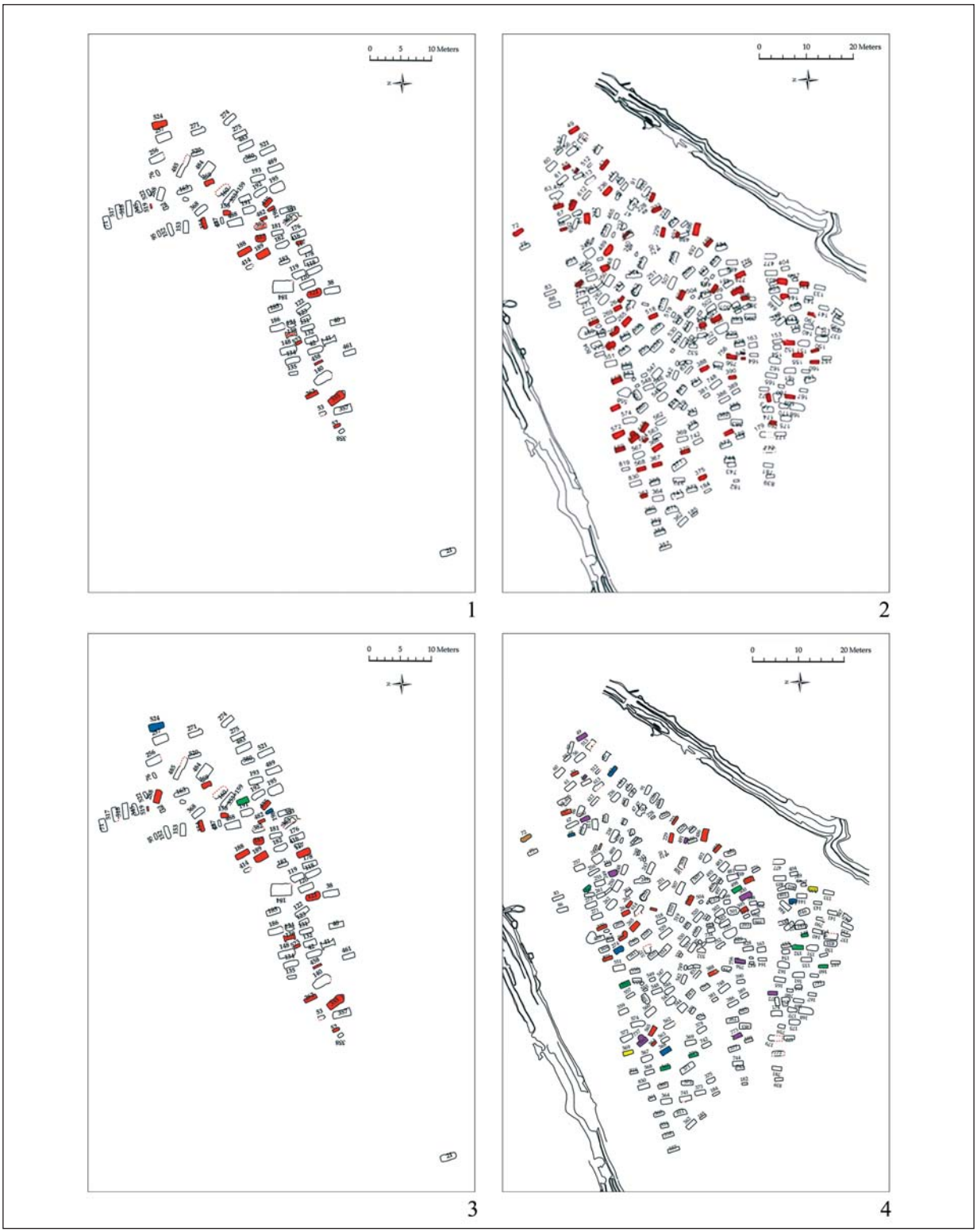
790. sír: Nő, *maturus* (50–59. sír). 1. A nyakon 13 db, fekete színű, illetve színtelen, irizáló felületű, dinnyemag alakú *üveggyöngy*. H.: 0,75–1,6 cm.

842. sír: Gyermek, *infans* I. (1–1,5 év). 1. 1 db dinnyemag alakú, kék színű, irizáló felületű *üveggyöngy* a jobb comb belső oldalán. H.: 0,9 cm.



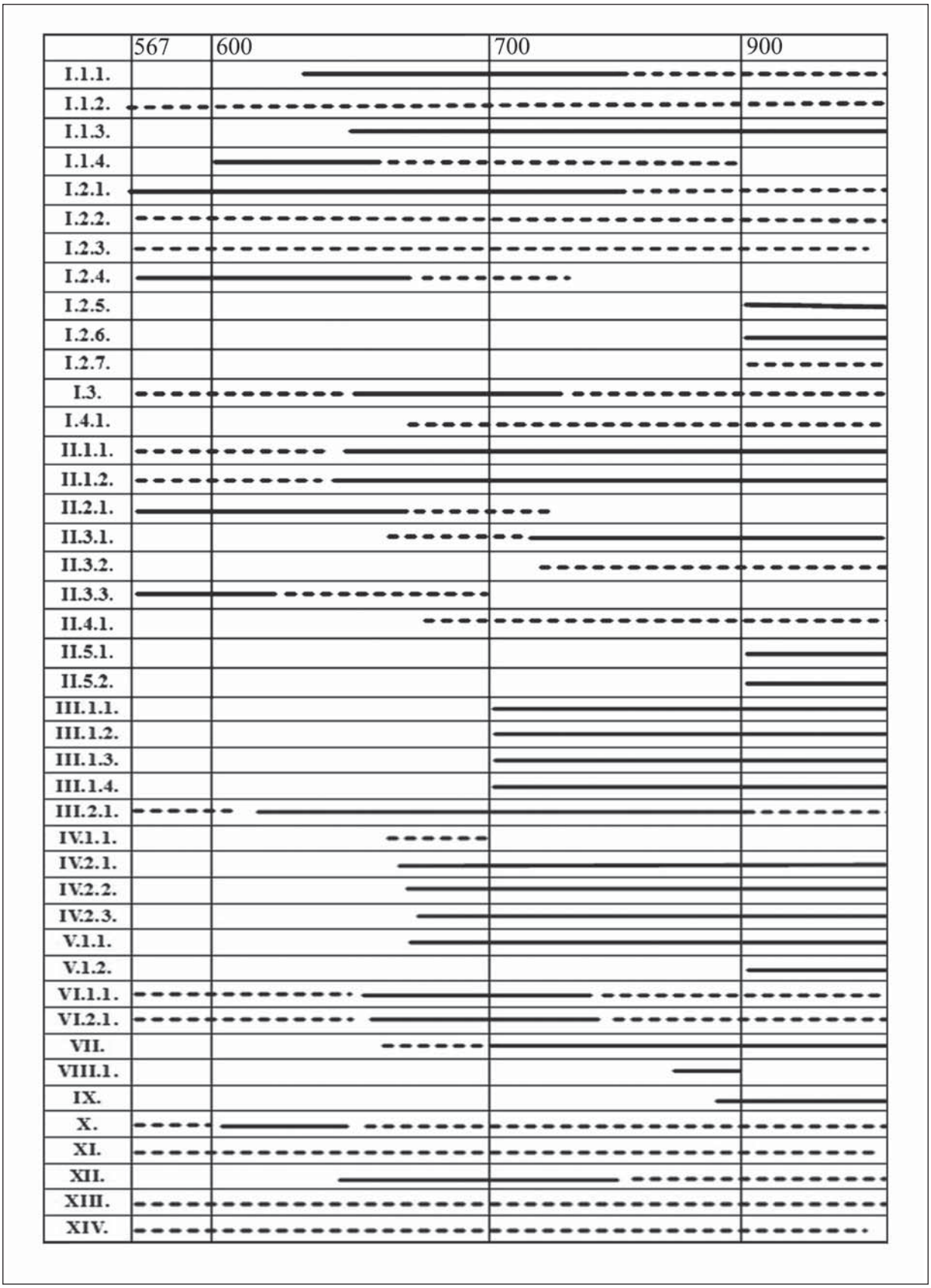
1. kép. A Kiskundorozsmán előforduló gyöngytípusok

Fig. 1. Bead types of Kiskundorozsma

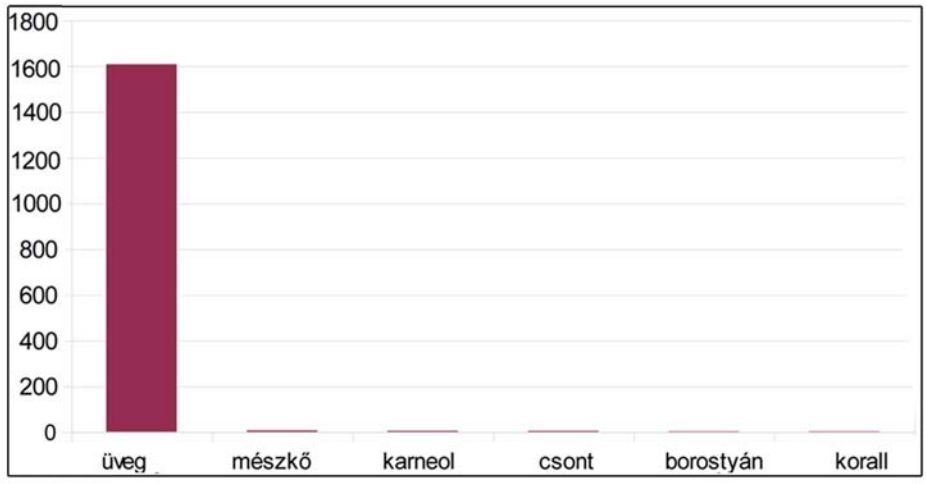


2. kép. 1: A gyöngyös sírok elhelyezkedése Daruhalmon; 2: A gyöngyös sírok elhelyezkedése Kettőshatár I. temetőjében; 3: A gyöngyös sírok kronológiai megoszlása Daruhalmon; 4: A gyöngyös sírok kronológiai megoszlása Kettőshatár I. temetőjében

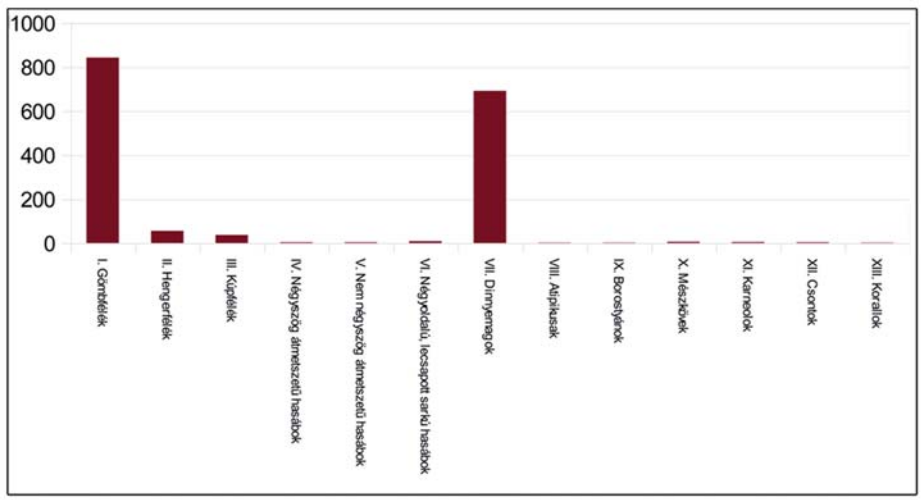
Fig. 2. 1: Position of graves containing beads at Daruhalom; 2: Position of graves containing beads in the cemetery Kettőshatár I; 3: Chronological distribution of graves containing beads at Daruhalom; 4: Chronological distribution of graves containing beads in the cemetery Kettőshatár I



3. kép. A Kiskundorozsmán előforduló gyöngytípusok kronológiai elterjedése
Fig. 3. Chronological spread of bead types in Kiskundorozsma



1



2

Kiskundorozsma-Daruhalom-dűlő						
	Férfi		*Nő*		*Gyerek*	
	Sírszám (db)	Arány (%)	Sírszám (db)	Arány (%)	Sírszám (db)	Arány (%)
Infans I.					9	64,29
Infans II.					3	21,43
Juvenilis			1	25	1	7,14
Adultus	3	100	2	50		
Maturus			1	25		
Senium						
Összesen	3	100	4	100	14	100
Kiskundorozsma-Kettőshatár						
	Férfi		*Nő*		*Gyerek*	
	Sírszám (db)	Arány (%)	Sírszám (db)	Arány (%)	Sírszám (db)	Arány (%)
Infans I.					12	46,15
Infans II.					10	38,46
Juvenilis			2	6	4	15,38
Adultus	6	54,55	20	60,6		
Maturus	3	27,27	6	18,8		
Senium	2	18,18	5	15,15		
Összesen	11	100	33	100	26	100

3

4. kép. 1: A gyöngyök anyag szerinti megoszlása; 2: A gyöngyök főcsoport szerinti megoszlása; 3: A daruhalmi és kettőshatári gyöngyös sírok nem és életkor szerinti megoszlása

Fig. 1. 1: Distribution of beads by material; 2: Distribution of beads by main types; 3: Distribution of graves at Daruhalom and Kettőshatár by sex and age

Hadak útján XXIV. Budapest – Esztergom 2015, 763–811.

AZ AVAR KORI SÍRRABLÁSOKRÓL HÁROM KISKUNDOROZSMAI TEMETŐ KAPCSÁN

Samu Anita* – Szalontai Csaba**

Absztrakt: *A szerzők három, a közelmúltban feltárt avar kori temető sírrablási szokásait elemzik, és ennek kapcsán a kérdéskör szakirodalmát áttekintve olyan általános érvényű eredményekre jutottak, amelyek jól hasznosíthatók a népvándorlás kor más népei esetében is a sírrablási szokások vizsgálatakor.*

Kulcsszavak: *Kárpát-medence, avar kor, kiskundorozsmai avar temetők, sírrablási szokások*

Bevezetés

A népvándorlás kori, és ezen belül az avar kori sírrablások kérdésével már a jelenség felfedezése óta foglalkozik a hazai és a nemzetközi régészeti irodalom. Jelen dolgozatunkban ehhez a kutatáshoz szeretnénk csatlakozni azzal, hogy három, nemrégiben feltárt avar kori temetőben megfigyelt sírrablások kapcsán áttekintjük a korszakra jellemző rablási technikákat, és ezek alapján általános érvényű megállapításokat is teszünk nemcsak az avar, hanem általában a népvándorlás kori sírrablásokkal kapcsolatban.

2003-ban és 2004-ben három avar kori temető feltárására került sor Szeged környékén az M5 és az M43 autópálya megelőző ásatásain.[1] A temetők a Maty-ér két partján helyezkedtek el (*1. kép 1*),[2] egymástól alig pár száz méterre, és ritka nagy szerencsének

* Szegedi Tudományegyetem BTK Régészeti Tanszék, H-6720 Szeged, Egyetem u. 2. samu-anita@hotmail.com
** H-6726 Szeged, Izabella u. 5. csaba.szalontai@gmail.com

[1] A feltárt temetőkről két előzetes közlemény jelent meg (Mészáros et al. 2005; Mészáros et al. 2006). Ezt követően a feldolgozás előrehaladásával került arra sor, hogy különböző tartalmú részelemzések is publikálásra kerüljenek. Elsőként az embertani kutatás fontos új eredményeinek bemutatására került sor (Donoghue et al. 2006; Donoghue et al. 2006a; Donoghue et al. 2006b; Szalontai 2012). A három közösségben felfedezett leprás megbetegedések és az embertani adatok segítségével sikerült igazolnunk azt a korábbi feltevésünket, hogy a három közösség tagjai között élő kapcsolat is létezett. Ezt követően a kettőshatári II. temető 434. sírjából előkerült, rovásjelekkel ellátott íjcsontlemezek paleográfiai és a leletek régészeti elemzésére került sor (Szalontai–Károly 2013; Szalontai et al. 2014). Ezzel párhuzamosan áttekintettük a Szeged környéki avar kori településtörténetet, és arra a következtetésre jutottunk, hogy a három közösség, de különösen a Kettőshatár út I. és II. temető népessége kiemelt fontosságú szerepet töltött be a mikrorégió életében (Bede–Szalontai 2013; Szalontai–Bede 2012).
Egyidejűleg megkezdődött a lelőhelyek részletes régészeti elemzése és feldolgozása is a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszéke hallgatóinak bevonásával. Így készült el Kővári Anita MSc szakdolgozata a három temető fülbevalóiról (Kővári 2014) és Füleki Orsolya ugyancsak MSc szakdolgozata a gyöngyökről (Füleki 2014). Ez utóbbi eredményei jelen kötetben olvasható. Samu Anita pedig folytatva korábbi kutatását a népvándorlás kori sírrablások kérdéséről, diákköri dolgozatában elemezte a három temetőben megfigyelt technikákat.

[2] A Maty-ér és annak mentén található magaspartok minden régészeti korszakban vonzónak számítottak a megtelepedni vágyók számára. A meder mentén található kiváló természetföldrajzi adottságokról és a mederhez kapcsolódó védelmi, stratégiai szempontokról részletes elemzés nemrégiben több dolgozatban is megjelent (Szalontai 2011; Szalontai 2012; Szalontai 2012a; Szalontai 2014), és a téma részletes kifejtése is elkészült (Szalontai 2014a). A Maty-ér olyan védvonalat alkotott Szeged előterében, melynek ellenőrzése, védelme minden kor népessége számára fontos lehetett, mivel ezzel az egész Tisza–Maros torkolatot ellenőrzés alatt lehetet tartani.

mondható, hogy az autópálya nyomvonala úgy érintette területüket, hogy közülük a daruhalmi és a kettőshatári II. temetőt teljesen sikerült is feltárni, és a kettőshatári I. temető feltártsága is valószínűleg eléri a 70–80%-ot.[3]

A hazai régészetben ritkán adódik olyan lehetőség, hogy egy korszakból egyszerre három, egymás melletti, de önálló temető kerüljön elő. Ezért tudományos szempontból is rendkívüli szerencse, hogy a temetők együttes elemzését is el lehet végezni. Ez ugyanis lehetőséget ad arra, hogy kilépjünk a hagyományos temetőelemzések megszokott rendjéből; a párhuzamos jelenségek és leletek, továbbá az eltérő jellegzetességek alapján a három közösség kapcsolatát és anyagi kultúrájának alakulását érdemben vizsgáljuk és ezek alapján újabb eredményekkel is gyarapítsuk az avar kori régészet eredményeit.

A Daruhalom-dűlőben előkerült 93 síros temető teljesen feltártnak tekinthető. A sírok négy, egymással párhuzamos sírsorban helyezkedtek el. Tájolásuk ÉNy–DK, azonban 15 sírt Ny–K vagy K–Ny irányban ástak meg. A gödrök zömmel téglalap alakúak, függőleges falúak, aljuk egyenesre kiképzett. Néhány esetben oldalpadkás sírgödröt is találtunk, illetve vannak olyan sírok, amelyeknek valószínűleg a felszín fölé emelkedő tetőszerkezete is lehetett. A sírok 62%-ában lehetett koporsóra utaló nyomokat megfigyelni, melyek a megfigyelések alapján ácsolt deszkából készülhettek. Igen gyakori volt a temetkezésekben az úgynevezett Szent Mihály lova. A halottak minden esetben hanyatt fekvő, nyújtott pozícióban feküdtek a sírban. A sírok 57%-ában fordult elő állatcsont. A mellékletek között a leggyakoribbak a személyes eszközök (pl. vaskés) és az edények voltak. A viseleti elemek között a nők esetében a vascsatok, illetve a kása és dinnyemag alakú gyöngyökből álló nyakláncok, valamint a karikaékszerek kerültek elő leggyakrabban. A férfi sírokban ugyancsak előfordultak bronz karikaékszerek, valamint veretes övek. A temető használatának ideje az előkerült leletanyag alapján a közép avar korra, a 7. század utolsó harmadára tehető.[4]

A Kettőshatár nevű lelőhelyen az I. számú avar temetőben 298 sír került elő; a temető nagyrészt feltártnak tekinthető. Nyugatról és Keletről a temetőt egy kb. 7-9 m széles, tagolt temetőárok határolta le. A sírok tájolása ÉNy–DK, alakjuk lekerekített sarkú téglalap, falaik leggyakrabban függőlegesek, aljuk egyenes. Előfordultak padkás és kétoldali padkás sírok is, valamint sírkamrás temetkezések. A sírok kisebb részében olyan gerendázatra utaló nyomok kerültek elő, melyek valószínűleg felszínen álló szerkezetet tarthattak. A sírgödröket általában mélyre ásták; 34%-ukban találtak koporsó használatára utaló nyomokat. Itt is sok esetben megfigyelhető volt az úgynevezett Szent Mihály lovának maradványa. A sírok leggyakoribb lelete a vaskés, illetve a vascsat volt, valamint a nőknél az orsógomb. A nők többségénél megtalálhatóak voltak a gyöngyök, a bronz vagy ezüst fülbevalók, hajkarikák és karperecek. A férfi sírok nagy részében előfordult bronz- vagy ezüst veretekkel díszített öv. Nagy számban került elő állat-, étel- és italmellékletek. A temető korát a 7. század végétől, illetve a 8. század elejétől a 8–9. század fordulójáig, néhány sír esetében pedig a 9. század első harmadáig keltezhetjük.[5]

A Kettőshatár I. és a daruhalmi temetőkben egyaránt előfordultak leprás egyének, amely alapján a két népesség közötti közvetlen kapcsolatra következtethetünk. Nagy a valószínűsége annak is, hogy a daruhalmi közösség talán éppen a lepra megjelenése miatt váltott lakhelyet, és nyitott új temetőt a Maty-ér másik oldalán, néhány száz méterre az addig használt temetőjüktől. Ezt a feltevésünket azok a régé-

---

3 A temető szélső sírjai a nyomvonalon kívül lehetnek. A lelőhely környezetének vízrajzi, morfológiai elemzése, valamint a temető két oldalán feltárt temetőárkok nyomvonalon kívüli kiszerkesztése alapján lehet arra következtetni, hogy a feltáratlan területen még körülbelül mennyi sír lehet.

4 MÉSZÁROS ET AL. 2006, 97–99. A temetőt valószínűleg igen rövid ideig használták, felhagyását összefüggésbe hozták a temetőt használó közösség körében megjelent lepra elterjedésével (SZALONTAI 2012b, 157).

5 MÉSZÁROS ET AL. 2006, 99–101.

szeti elemzések igazolták, melyek szerint a daruhalmi használatának vége kb. akkora tehető, amikor a kettőshatári I. temetőt megnyitották.[6]

Miközben a két, eddig említett temető népessége között igazolt kapcsolat létezett, addig a harmadik temető közössége fizikailag teljesen elkülönült tőlük. Ezt az elkülönülést jelzi, hogy temetőjüket a Kettőshatár I. temetőtől keletre, kb. 60 méterre, a dombhát legmagasabb pontján nyitották meg (Kettőshatár út II. temető), miközben a másik temető is használatban volt. De nemcsak fizikailag szeparálódtak el, hanem számos más adottságukkal is teljesen új elemet hoztak az eddigi közösségekkel párhuzamosan.[7] A közösség a mongolid dominanciája mellett, a hatalmas sírgödreivel, a sírok tájolásával és a sírok 100%-os raboltságával is elüt a két korábbi temetőtől. Sőt, ezen adottságai alapján a Kárpát-medencei avarság között sem találunk megfelelő párhuzamot.[8]

A temetőben 43 sír került elő és valószínűleg a kis közösség összes sírja beleesett a nyomvonalba, ezért teljesen feltártnak tekinthető. A sírok nem alkottak szabályos rendet; tájolásuk zömmel Ny–K. A sírgödrök általában téglalap alakú foltként jelentkeztek, falaik függőlegesek, aljuk pedig egyenes volt. Feltűnő nagy átlagmélységük, valamint hosszúságuk és szélességük is kiemelkedő.[9] Néhány sírban különböző sírkonstrukciók maradványait lehetett megfigyelni, pl. felszínen álló építményt, kis fülkéket, sírkamra tetejét és Szent Mihály lovára utaló nyomokat is. A sírok mindegyike koporsós temetkezés volt. Az intenzív sírrablás a vázakat, illetve a rajtuk és mellettük lévő leletanyagot is nagymértékben károsította. Gyakori leletek a koporsóvasalatok, valamint az edények. A temető eredeti gazdagságára utal a néhány előkerült nemesfém tárgy: aranylemezből préselt indás kisszíjvégek, rozetták, aranyozott bronz rozetta, arany fülbevalók, aranyozott ezüst pajzs alakú övveret. A temető korát a 8. század második felére tehetjük.[10]

Sírrablás

A dolgozatunkban használt rablás és bolygatás kifejezések közötti különbség abban áll, hogy míg a rablás kifejezett célja egy vagy több tárgy megszerzése, addig a bolygatás eredménye nem feltétlenül kézzel fogható. A legtöbb szakirodalomban mindkét értelmezéssel lehet találkozni, mivel ezeket a szavakat szinonimaként kezelik, hiszen sok esetben a bolygatás célja a sír kirablása lehetett.[11] E. Aspöck a sírbolygatás (*Grabstörung*) definícióját a következőképpen adja meg: a bolygatás magában foglalja az összes folyamatot, amely a temetés és a feltárás között végbement. A sírrablás (*Grabraub, Grabplünderung*) pedig egy sír törvénytelen felnyitása, mellékleteinek eltulajdonítása.[12]

A sírok kirablásának szokása igen hosszú múltra tekint vissza.[13] Célja a legtöbb esetben valamilyen értékes tárgy eltulajdonítása volt,[14] illetve kapcsolatba hozták különböző rituálék-

---

6 Szalontai 2012b, 157; Füleki 2014; Kővári 2014.

7 Szalontai et al. 2014.

8 A Jászapáti temető sírjainak 30%-a volt rabolt, amely közlésekor, az akkori ismeretekre való tekintettel, igen magas aránynak számított (Madaras 1994, 110).

9 A legnagyobb Kárpát-medencei avar sírok közé sorolhatók a Kettőshatár út II. temető sírjai (Szalontai et al. 2014, 161–162).

10 Mészáros et al. 2006, 101–102; Szalontai et al. 2014.

11 Vörös 2011, 238.

12 Aspöck 2003, 225–226.

13 Már az ókorban Nagy Sándor sírját is megbolygatták (Aspöck 2003, 227).

14 Változó, hogy adott esetben mi számított a sírt kirabló személy számára értékesnek, hiszen nemcsak pénzügyi értékkel, hanem egy tárgy eszmei értékével is lehetett számolni (pl. gyűjtők esetében). A bolygatott temetkezések kapcsolatban állhattak az ereklye-kultusszal is, a szentek csontjainak imádása a középkor óta elterjedt szokás. Bizonyos közösségekben a kardrablás szimbolikus jelentéssel bírt, hiszen ha valaki megszerezte egy halott kardját, akkor azzal együtt magáénak tudhatta az elhunyt hősiességét, bátorságát is (Aspöck 2003, 227–229).

kal is.[15] A rablás és a bolygatás nyomai hagyományos földsírok esetében mindig észlelhetők, igen gyakran már a feltárás előtt is, hiszen a sírrablók által kimozdított sírt tapasztó anyagok egy része kikerül a sírból és ott összekeveredik más anyagokkal, majd így kerül vissza a rablógödörbe, ami általában elüt a környezetétől. Szerencsés esetben ez alapján lehet a rablógödör méretét és szerkezetét, valamint a rablás módját és célját meghatározni. Gyakori azonban, hogy a feltárás során nem lehet semmilyen elszíneződést megfigyelni (mert pl. az egész betöltést kilapátolták, majd egyszerre temették vissza a gödörbe a rablás után), ilyenkor a csontok elhelyezkedése alapján lehet következtetni sírrablásra.[16] Önmagában a csontok elmozdulása azonban nem jelent automatikusan rablottságot, hiszen pl. felfújódás, állati bolygatás, vagy az inak felbomlása is okozhatja ezt (*3. kép 1*). Miként az sem törvényszerű, hogy a rabláskor mindig elmozdulnak a csontok, pl. ha a csontvázasodás előtt történik a rablás.[17] A csontok elmozdulása a koporsó egykori jelenlétével, bedőlésével is magyarázható.[18]

A három temető bolygatott temetkezéseit különböző szempontok alapján vizsgáltuk: milyen arányban vannak kirabolva a temetők, hogyan helyezkedtek el a csontok a sírokon belül, valamint a sírrablók milyen típusú rablógödrök segítségével szerezték meg a kívánt tárgyakat? Ezek után részletesen kitérünk a leletanyagra, illetve arra kerestünk választ, hogy milyen tárgyakat vihettek el a sírrablók a temetkezésekből. Végül pedig kerestük a választ arra a kérdésre is, hogy mikor és kik hajthatták végre a temetkezések kirablását.

Régóta köztudott, hogy a rabolt sírokban a csontok elhelyezkedéséből meg lehet állapítani, hogy a holttest a rablás idején milyen állapotban volt. Az első csoportba azok a sírok tartoznak, melyben a holttest felbomlása még nem ment végbe a rablásig, azaz a lágyrészek még összetartották azt. Ebben az esetben a csontváz nagyjából anatómiai rendben maradt meg.

A második csoportba azok a sírok kerültek, amelyek csak részben bolygatottak, pl. a felsőtest és a medence csontjai, ilyenkor a rablás lokális, egy jól meghatározott helyre irányult. Ekkor az izomzat még valamennyire összetarthatta a csontvázat (a végtagokat), azonban az sem kizárt, hogy a csontvázasodás addigra már megtörtént, hiszen a sírrablók kifejezetten a felsőtestre irányuló rablógödörrel is rááshattak a temetkezésre.

A harmadik csoportot olyan sírok alkotják, melyek esetében már nem lehet semmilyen összetartó izomzatot feltételezni a rablás időpontjában, ugyanis a csontok a sírban egy kupacban vagy szétszórva helyezkednek el, esetlegesen a váz egyes részei a betöltésből is előkerülhetnek.

Sági Károly szerint a vörsi langobard temető sírrablói tisztában voltak azzal, hogy melyek a fiatalabb és melyek az idősebb sírok, és annak megfelelően változtatták kirablási módszerüket. Azokat a temetkezéseket, amelyeknél még feltételezték a koporsó meglétét, de még nem szivárgott bele a föld, kútszerű aknán át közelítették meg, és amikor elérték a koporsófedelet, annak betörése után valamilyen eszközzel a nyíláshoz húzták az eltulajdonítani kívánt tárgyakat (*3. kép 2*). Ha a koporsó

---

15 Kísértetektől, visszajáró lelkektől való félelem miatt is felnyithatták a sírokat. Egy késő Karoling okiratgyűjtemény arról számol be, hogy a kísértetjárástól való félelem miatt rituálisan átszúrták egy halott koponyáját. Más társadalmakban viszont a nélkülözhetetlen testrészeket, pl. a lábakat szedték ki a sírból, hogy a halott ne térhessen vissza hozzájuk (ASPÖCK 2003, 234). A kirgizekkel kapcsolatos forrás arról számol be, hogy őseik csontjait azért ásták ki, hogy azok ne idegen, hanem hazai földben nyughassanak (TOMKA 1978, 50).
A honfoglaló magyarok pedig néha azért nyitották fel újra a sírokat, hogy valamilyen emléket szerezzenek az eltemetettől.

16 Ha a holttest lágyrészeinek felbomlása már végbement a rablás idejére, akkor a csontok kimozdulhatnak eredeti pozíciójukból a rablás folyamán.

17 ASPÖCK 2003, 241–242. A szóládi langobard temetőben több temetkezés esetében is megfigyeltek állatjárásokat. A járatokat a rágcsálóknál nagyobb testű állatok okozhatták, Uta von Freeden véleménye szerint egy borzcsalád bolygathatta meg a temetőt (FREEDEN 2008, 254).

18 TOMKA 1978, 48.

már megtelt földdel, akkor a sírt teljes egészében ki kellett ásni. A legfrissebb temetkezések esetében a koporsónál valamivel nagyobb aknát ástak, majd a koporsófedél leemelésével leszedhették a mellékleteket. A legrégibb sírok gödreit pedig teljesen feldúlták, átforgatták.[19]

Arra a kérdésre, hogy vajon mit tulajdoníthattak el a sírrablók, nem lehet pontos választ adni, csak feltételezni, találgatni lehet az ép és a bolygatott temetkezésekből előkerült leletanyag együttes vizsgálata alapján. H. Roth szerint a férfi sírokból legtöbbször a fegyvereket vitték el, a nők sírjaiból pedig az ékszereket. A merovingokkal kapcsolatban azt írja, hogy a lándzsa, illetve a gyöngyök elrablása tabunak számított, ezen kívül a sírrablók soha nem vitték el mind a négy fibulát valamilyen visszaütő átoktól való félelem miatt.[20]

Rablottság

A vizsgált temetők közül a Daruhalom, illetve a Kettőshatár I. temetők kiraboltsága arányaiban hasonló. A daruhalmi temető 93 sírjából 17 sorolható a rabolt temetkezések közé (18,3%), Kettőshatár I. temető 298 temetkezéséből viszont 58 tekinthető kiraboltnak (19,4%). A Kettőshatár II. lelőhelyen feltárt temető rablottsága nagyságrendekkel eltér a másik két temetőtől, valamint egyedülálló az egész Kárpát-medencében is, mivel a 43 sír mindegyike korabeli rablás áldozatául esett, azaz a temető 100%-a tekinthető raboltnak (*1. kép 2; 2. kép 1–2*).

A daruhalmi temetőben a nemek aránya a következőképpen oszlik meg: 34,4% férfi, 20,4% nő, 39,8% gyermek és 5,4% nem eldönthető nemű. A sírrablók főként férfi sírokat bolygattak meg, hiszen a rabolt sírok 64,7%-a férfi sír (11 sír), mindössze 11,8%-a női (2 sír) és 23,5%-a gyermeksír (4 sír). Kettőshatár I. temetőjében is többségben voltak a férfitemetkezések (38,2%), a női (28,9%) és a gyermeksírok (31,6%) nagyjából azonos arányban voltak jelen, továbbá a sírok 1,3%-ában nem eldönthető nemű csontváz feküdt. A rabolt sírokat tekintve hasonlóak az arányok, 41,4%-uk férfi (24 sír), 29,3%-uk női (17 sír) és 24,1%-uk gyermeksír (14 sír). A II. számú temetőben a nők voltak többségben (51,2%), a férfitemetkezések csak a temető 30,2%-át tették ki, a gyermeksírok pedig 11,6%-át. 7% neme nem volt meghatározható.

A Kettőshatár II. temető a 100%-os kiraboltságán kívül több szempontból is elkülönül a másik két temetőtől. Ezek a különbségek a temetkezési szokásokban is megmutatkoznak. A sírok méretei sokkal nagyobbak, valamint a tájolásuk is eltér. A II. számú temetőben a Ny–K irányítás a meghatározó, míg az I. temető sírjai döntően ÉNy–DK tájolásúak (de vannak É–D irányítású temetkezések is). Érdekes, hogy a két közösség nem ugyanazt a temetőt használta, ez is a temetők különállását jelzi. Ennek hátterében valószínűleg etnikai-társadalmi különbségek lehettek. A csontok vizsgálata után kiderült ugyanis, hogy míg az I. temetőben az egyének döntő többsége europid volt, és csak elenyésző számban fordult elő mongolid jellegű vagy mongolid vonásokkal is rendelkező europid egyén, addig a II. temetőben ez éppen fordítva van, a vázak közül csak két olyan volt, amely mongolid jellegű, de europid, az összes többi pedig mongolid volt.[21]

---

[19] Sági 1963, 68.
[20] Roth 1978, 67–69.
[21] Szalontai et al. 2014, 167.

A CSONTOK HELYZETE

DARUHALOM

A 17 sír mindegyikében megfigyelhető a csontok különböző szintű elmozdulása. Jellemző a koponya kibillenése jobb- vagy baloldalra, mely a bolygatatlan temetkezésekben is észlelhető jelenség.[22] A 121. sírban a koponya a feje tetejére állt, a 194. sírban az arckoponya összetört, a 345. sírban pedig hiányzik a koponya felső része. A koponya ilyen szintű kimozdulása azonban már nyilvánvalóan valamilyen külső beavatkozás hatására történt, melyet feltételezhetően rablás okozott. A felsőtestet minden temetkezésben erőteljes bolygatás érte, a csigolyák és a bordák nem anatómiai rendben helyezkedtek el (*4. kép 1*). A medence *in situ* helyzetből való kimozdulása 4 esetben figyelhető meg. A karok általában a test mellett, nyújtva helyezkedtek el, de a bolygatott temetkezések közül 8 sírban figyelték meg, hogy elmozdultak. A lábak általában anatómiai rendben maradtak, csak négy sírban mozdultak el, három esetben az alsó lábszárak, egyben viszont az egyik combcsont kimozdulásával lehetett számolni. A 118. sír betöltéséből két lábujjperc, a 119. sírból pedig a kézcsontok egy része került elő a betöltésből, amely arra utal, hogy a rablók visszatemették a sírgödröket.[23]

Külön vizsgálva a férfi, női és gyermek sírokat, nincs túl nagy különbség a rablás módszerét illetően, hiszen a rabolt sírok nagy része férfitemetkezés, valamint szinte az összes sírt a felsőtestre koncentrálódóan rabolták ki. Néhányszor a medencét is megbolygatták, azonban deréktól lefelé a csontok leggyakrabban *in situ* maradtak. A 152. sírt ezzel ellentétben teljesen feldúlták, a koponyát és a combcsontokat leszámítva egyetlen csont sem maradt eredeti helyzetében (*4. kép 2*).

KETTŐSHATÁR I.

A csontok nagyfokú elmozdítása, feldúlása jellemző a Kettőshatár I. temető sírrablóinak tevékenységére. A koponya 39 esetben nem anatómiai helyzetben került elő, leggyakrabban a többi csonttal egy kupacba volt dobálva. Néhány esetben csak kisebb fokú elmozdulást lehetett észlelni, azaz a koponya előre, hátra, vagy oldalra való kibillenését. 11 sírban hiányzott a koponya, a sírrablók vagy teljesen szétzúzták, vagy leginkább kidobták a sírgödörből. 5 temetkezés esetében nincs adat a koponya elhelyezkedését illetően, nem kizárt, hogy ezeknél a síroknál is a koponya hiányát kell feltételezni.

A rabolt sírokban a felsőtest csontjai nagyon ritkán maradtak *in situ*, ugyanis legtöbbször ezt bolygatták meg a sírrablók. 28 sírnál volt megfigyelhető, hogy a felsőtest csontjai hiányosak, elmozdultak, vagy teljesen össze voltak keverve, esetleg egy kupacba voltak pakolva, míg a lábszárcsontok eredeti helyzetben maradtak (*5. kép 1*). Előfordult, hogy a felsőtest csontjai teljesen hiányoztak (pl. 533. sír, 612. sír; *5. kép 2*). Ritkán a bolygatás a combcsontokra is kiterjedt, ilyenkor csak a lábszárak maradtak anatómiai helyzetben (pl. 224. sír; *6. kép 1*). Négy temetkezésben viszont pont a lábszárcsontok hiányoztak, míg a felsőtest többnyire ép állapotban megmaradt (pl. 776. sír; *6. kép 2*). 11 temetkezést dúltak fel teljesen a rablók, ezekben a sírokban csak néhány, azonban gyakrabban egyetlen csont sem maradt *in situ*, a gödörben össze-vissza helyezkedtek el a csontok, egy részük a betöltésből került elő (*7. kép 1*). A 482. és az 504. sírban csak a csontváz bal oldala lett megbolygatva. Három sír szinte teljesen üres volt (138., 420., 760. sír), a két utóbbiban néhány kisebb csontot figyeltek meg (*7. kép 2*).

---

[22] A koponya elmozdulása csak akkor következhet be, ha erre megfelelő hely áll rendelkezésre (üreg, azaz a koporsó belseje), vö. TOMKA 1978, 48.

[23] A már felhagyott temetők esetében ez nem tekinthető általános gyakorlatnak (KÖLTŐ ET AL. 1992, 285).

Ahhoz a kérdéshez, hogy lehetett-e valamilyen informatív jelentése a felszíni sírjelöléseknek, érdemes megvizsgálni, hogy a férfi és a női sírok rablási módszere között van-e valamilyen tendenciózus különbség, ami erősíthetné azt a felvetést, hogy a sírjelből kiderülhetett a halott neme is. Az I. temető esetében azt látjuk, hogy a teljesen feldúlt sírok között egyenlő arányban oszlanak meg a férfi, női illetve a gyermeksírok, tehát ebből nem lehet az informatív sírjelölésre következtetni. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy pl. a felsőtestre irányuló bolygatások hogyan érintették a különböző nemek sírjait, azt láthatjuk, hogy itt már a férfi sírok vannak többségben (13 sír), és a női és a gyermek sírok csak kisebb részét bolygatták meg ily módon. A szinte érintetlen vázak esetében is nagyjából azonos arányban találhatóak meg a férfi és a női rabolt temetkezések.

Összehasonlítva a daruhalmi és a Kettőshatár út I. temető adatait arra a következtetésre juthatunk, hogy mindkét temetőben főleg a felsőtestre koncentrálódott a rablás. Azonban a Kettőshatár I. temetőben lényegesen nagyobb rablás-intenzitás észlelhető, felfokozottabb volt a rablási vágy, amit jól mutat, hogy itt több alkalommal össze-vissza dobálva, vagy kupacba rakva kerültek elő a csontok, ami a daruhalmi temetőben egyáltalán nem volt jellemző. 11 sírban, illetve további három esetben, ha az üres temetkezéseket is hozzávesszük, a temetkezéseket teljesen feldúlták.

Kettőshatár II.

A temetőben még a Kettőshatár I. temetőnél is nagyobb mértékben dúlták fel a sírokat. 24 sírban nem találtak koponyát, azonban a 423. sírból két (*8. kép 1*), a 438. sírból pedig három is előkerült (*8. kép 2*). 34 temetkezés teljesen feldúlt volt, legtöbbjükben alig néhány csont maradt (14 sír szinte üres), és gyakran a betöltésből került elő a csontok zöme (*9. kép 1*). 8 temetkezés esetében a rablás csak a felsőtestre koncentrálódott (*9. kép 2*). A 670. sírban eltemetett egyén csontváza maradt meg legépebben, csak a koponya és a bal alkar volt bolygatott (*10. kép 1*).

A legtöbb sírból hiányoztak csontok, más temetkezésekben pedig (423., 424., 438. sír) másik egyénre utaló csontok is előkerültek. A 423. és a 438. sírban lévő koponyák eltérő mélységben helyezkedtek el, épek voltak, csak az alsó állkapcsuk hiányzott. A 424. sír keleti végében kb. 10 csigolyából álló gerincoszlop feküdt *in situ*, melyhez bordacsontok tartoztak (*10. kép 2*). A gerinc mellett előkerült egy combcsont, csigolyák és egy állkapocs, melyek egy másik egyénre utalnak. A sírban négy térdkalácsot találtak.

A nemek vizsgálata a rablási módszert illetően ennél a temetőnél nem hozott eredményt, hiszen a rablás során semmilyen szelektálás nem történt, sem nemre, sem rangra, sem korra való tekintettel. Mivel a sírok nagyobb része női temetkezés volt, ezért nem meglepő, hogy a teljesen feldúlt sírok (a temető több mint kétharmada) között szintén a női temetkezések voltak többségben. A szinte üres sírok esetében viszont, ahol a betöltésben is több csont került elő, a férfitemetkezések voltak többségben. Ez azt jelentheti, hogy a férfi sírok több, a sírrablók számára értékes melléklettel rendelkezhettek, ezért alaposabban át kellett őket forgatni. A felsőtesten megbolygatott sírok között azonban jóval több a női sír.

A Kettőshatár II. temetőre nagyfokú feldúltság jellemző: bizonyosak lehetünk abban, hogy a sírok többségét egyszerre rabolták ki, egyszerre több sír is nyitva lehetett. Csakis ezzel magyarázható az, hogy egyes sírokban több halott vázrészei is megjelentek. A rablók kidobálták a csontokat a sírokból, majd munkájuk végeztével egy részüket visszadobálták a kitermelt földdel együtt, olykor nem törődve azzal, hogy melyik sírba tartoznak. Mivel a sírgödrök egymáshoz nagyon közel voltak, ez a helyzet könnyen adódhatott. Ezzel magyarázható az a jelenség is, hogy a csontok sok esetben a betöltésből, különböző magasságból kerültek elő. Az előző két temetővel ellentétben itt már nem a felsőtestre koncentrálódó rablási módszer a meghatározó, hanem az egész temetkezés teljes felforgatása.

A RABLÓGÖDRÖK TÍPUSAI

DARUHALOM

A rablógödröket nem minden esetben lehet megfigyelni a feltárás közben. A daruhalmi rabolt sírok közül csak a 140. sírnál sikerült azonosítani a rablóaknát (*11. kép 1*). A sír közepének keleti oldalához és az északi végéhez egy-egy nagyobb folt kapcsolódott, melyek valószínűleg a sírra ráásott kutatóárkok foltjai lehettek. A többi temetkezés foltja – két kivétellel – szabálytalan alakú volt, majd a bontás során mindegyik szabályos, lekerekített sarkú, téglalap alakot vett fel. Ezek a szabálytalan alakú foltok akár a sírrablók tevékenységéhez is köthetők.

A csontok elhelyezkedése alapján – azaz a felsőtest gyakori bolygatottságából kifolyólag – arra lehet következtetni, hogy a sírrablók tudatosan egy, a felsőtestre koncentrálódó aknát ástak a sírokra, melyek akár fokozatosan szűkülhettek.

KETTŐSHATÁR I.

A Kettőshatár I. temetőben 8 sírnál van adat rablógödörre. Ezek közül 5 a felsőtestre koncentrálódott (*11. kép 2*), egy csak a sír fej felőli végére (222. sír; *12. kép 1–3*), a váll vonaláig terjedt ki, egyet pedig a halott derekára ástak rá (236. sír; *13. kép 1–3*). Mivel a temető bolygatott csontvázainak zömmel a felsőteste roncsolódott, ezért feltételezhető, hogy a többi temetkezést is hasonló rablóaknákkal nyitották fel a sírrablók. Kivételes az 501. sír, amely felett nagyméretű ovális folt jelentkezett, mely minden bizonnyal a rablógödör nyoma volt (*14. kép 1*). Érdekes, hogy kb. 20 cm mélyen már csak az eredeti sírgödrön belül folyt tovább a rablóakna ásása, mely a sírrablók nagyfokú precizitásáról tesz tanúbizonyságot.

Nyeséskor a sírok több mint a felének szabálytalan alakú foltja volt, és csak a feltárás során rajzolódott ki a sírgödör szabályos, téglalap alakja. Elképzelhető, hogy a szabálytalan alakot a sírrablás okozhatta, majd az 501. sírhoz hasonlóan a rablók az eredeti sírfalat követték.

KETTŐSHATÁR II.

A teljesen kirabolt temető 43 sírja közül 20 esetében áll rendelkezésre rablógödörre vonatkozó adat. Ennek fele olyan rablóaknáról számol be, amely nyesési szinten eltorzította a sírgödör foltját (ovális vagy szabálytalan alakú folt), majd 10–20–30 cm mélyen már az eredeti sírgödör falain belül folytatódott. Hasonló módszerrel rabolhatták ki a Kettőshatár I. temető 501. sírját is, továbbá azokat a temetkezéseket, melyeknek foltjai a nyesési szinten szabálytalan alakúak voltak (további 7 temetkezés), erre a daruhalmi temetőben is van példa.

Másként rabolták ki a 443. sírt, északnyugati sarkához kiugró rész csatlakozott, keleti vége pedig enyhén lejtett (*14. kép 2*). Ez lehetett a rablógödör, mely elvezette a rablókat a sírhoz. A 453. sír esetében is meg lehetett figyelni a sírgödör rablóakna által eltorzított, szabálytalan alakú foltját, azonban a rablógödör lefelé egyre jobban összeszűkült (*15. kép 1*).

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a sírrablók kutatóárkokkal kezdték el keresni a sírokat. A 443. sírhoz hasonlóan a 420. és 439. sírt is így fedezhették fel, hiszen mindkét temetkezéstől néhány méterre egy függőleges falú, egyenes aljú árok volt megfigyelhető. Ezek a kutatóárkok a temető szélét próbálták megkeresni, tehát a sírrablók sejthették meddig terjedtek a sírok, esetleg látszódhatott valamilyen jelzése a temető szélénél. A 717. rablóárok nem a temető szélén, hanem annak közepén lett ásva, mely talán a leggazdagabb temetkezést kereste.

Négy alkalommal lehetett megfigyelni, hogy egyetlen rablógödörrel több, szorosan egymás mellé ásott sírt is kiraboltak.[24] A 434.

[24] A szarmata temetőkben is megfigyelhető ritkán, hogy egy aknával kettő vagy több szomszédos sírt raboltak ki (KŐHEGYI 1994, 278).

és a 435. sír felett egy nagy folt körvonalazódott a nyesési szinten, ezt követően pedig a legtöbb temetkezéshez hasonlóan a sírrablók a sírgödrökön belül folytatták tevékenységüket. A 433. objektum is egy nagy rablógödör volt, mellyel egyszerre rabolták ki a 705., 706. és 707. sírokat (*15. kép 2*). A 426. objektum (rablógödör) pedig a 708. és a 709. sírt bolygatta meg (*16. kép 1*). A 680. objektum (rablógödör) feltárása során, 20 cm mélységben kirajzolódott a 711. és a 712. sír foltja *(16. kép 2*). A két sírt egyszerre rabolták ki, a csontvázakat – és valószínűleg a leleteket is – összekeverték.

A csontok helyzete arra enged következtetni, hogy a sírok többségét nagymértékben feldúlták a sírrablók, ezt olyan rablógödrök segítségével tehették meg, melyek kiterjedtek a sír teljes alapterületére. A sírok nagy mélysége miatt – tulajdonképpen „balesetvédelmi" okok miatt – is szükség volt a teljes felszín mélyítésére, hiszen csak így érhették el a sírgödör alját, anélkül, hogy a gödör rájuk omlott volna. Azért is szükséges lehetett a teljes felületen való ásás, mert a gödrökben nemcsak emberek, hanem állatok is lehettek, köztük lovak is, amelyeknél ugyancsak lehetett kiemelkedő értékekre számítani. Végül, a legfontosabb szempont az volt, hogy a teljes felületre kiterjedő rablógödrök ásása lehetővé tette, hogy a sír teljes tartalmát szabadon át tudják forgatni. Ez pedig hangsúlyosan kiemeli nemcsak a rablók tudatos és előre eltervezett akcióját, hanem azt is, hogy a rablók számára rendkívül fontos lehetett ez, mivel tudták, tudhatták, hogy a sírokban található tárgyak gazdagsága annyira kiemelkedő, hogy szükséges volt ezt az eljárást alkalmazniuk.

Mindhárom temetőben megfigyelhető volt, hogy a bolygatott sírok egy része a nyesési szinten szabálytalan alakú folttal jelentkezett, amely kb. 20 cm mélységben az eredeti sírgödörben folytatódott tovább. Ez arra enged következtetni, hogy a sírrablók tisztában voltak a sírok elhelyezkedésével a temetőn belül, illetve a sírok kirablását nagyon precízen vitték véghez.

A kirabolt sírok leletanyaga

Daruhalom

A temető kirabolt férfi sírjait (11 sír) tekintve leggyakrabban övhöz tartozó szerelékek kerültek elő, 15 db övcsat (zömében vascsat), 17 db veret, illetve három egyéb övtartozék (bújtató, szíjvég). Viszonylag nagy számban kerültek még elő vaskések (13 db), valamint vastárgyak, vastöredékek (11 db). Az ép temetkezésekben (21 sír) is nagy számban voltak jelen az övhöz kapcsolható tárgyak, 44 db övcsat került elő, melyekből 40 vascsat. Megfigyelhető, hogy szinte mindegyik temetkezésből került elő övcsat, gyakran 2–3 db is. A rabolt temetkezések esetében azonban csak egy-két vascsat volt átlagosan a sírokban. A csaton kívül 8 db veret és 7 db egyéb övtartozék került elő. Gyakori leletnek számít még az ép temetkezésekben a vaskés (15 db), valamint a különböző vastárgyak (14 db). Több edénytöredék is megtalálható volt a sírokban, azonban ezek nem köthetőek biztosan a temetkezésekhez. A rabolatlan sírokban 6 fülbevaló volt, míg a feldúltakban egyetlen egyet sem találtak. Alacsony számban jelen voltak még különböző eszközök, mint például fokos (2 db), vasár (2 db), bogozó (1 db), illetve egy bronz varkocsszorító, és két sír esetében gyöngyök is kerültek elő.

Mindössze két női temetkezés esett a sírrablók áldozatául, melyekből néhány kásagyöngy, egy vascsat és egy kézzel formált fazéktöredék került elő. Az ép temetkezésekben (17 sír) gyakori leletnek számított a vascsat (17 db), illetve a fülbevaló (10 db). Nagyobb számban még vaskések (5 db), orsógombok és gyöngyök (4–4 db) voltak a sírokban.

A négy kirabolt gyermeksír leleteit tekintve azt lehet megállapítani, hogy a kásagyöngyök és üveggyöngyök voltak a leggyakoribb

leleteik. Az ép temetkezésekben (33 sír) is legnagyobb számban gyöngyök kerültek elő. Emellett gyakorinak számítottak a fülbevalók (7 db) is.

A férfi sírok esetében megfigyelhető, hogy a rabolt sírokban egyáltalán nem került elő fülbevaló, valamint átlagosan kevesebb övcsat volt jellemző. Minden bizonnyal a sírrablók az ékszereket tulajdonították el, így a fülbevalókat, valamint az értékesebb (bronz, ezüst) övtartozékokat. Elképzelhető, hogy különböző eszközöket is magukkal vihettek, mivel ezen tárgyak teljes hiánya figyelhető meg a rabolt sírok esetében. Az ép női és gyermektemetkezésekben előforduló fülbevalók viszonylag nagy száma miatt ugyanaz feltételezhető, mint a férfi síroknál, az ékszereket ugyancsak elvitték a sírrablók (*17. kép 1–3*).

KETTŐSHATÁR I.

A rabolt férfi sírok (24 sír) legjellemzőbb leletei közé tartoztak a vascsatok (12 db), a vaskések (11 db) és a különböző vastárgyak (8 db). Egy temetkezésből került elő fegyver, a 47. sírban reflexíj merevítő csontlemezei (10 db) és tegezdíszítő csontlemezek (2 db) voltak. A temetkezésekből mindössze 3 db fülbevaló származik. Az épen maradt sírokban (91 sír) is nagyon gyakoriak voltak a vascsatok (101 db), a vaskések (78 db) és a vastárgyak (36 db). Jelentős számban voltak jelen az övveretek is (74 db), illetve előkerült 21 db kisszíjvég, valamint 13 db nagyszíjvég, ami azért érdekes, mert a rabolt sírokban ezek a leletek egyáltalán nem jellemzőek. 25 db fülbevaló került elő, melyek közül 5 aranyból készült. A daruhalmi temetőhöz hasonlóan itt is jelen voltak kisebb számban eszközök, pl. fokosbárd, sarló,[25] vasár. A fegyverek azonban nem jellemzőek az ép temetkezésekre sem, egy lándzsa és egy páncéllemez töredék került elő mindösszesen.

A kirabolt női temetkezésekben (17 sír) leggyakrabban előforduló leletek az üveggyöngyök (6 db), az övcsatok (5 db vascsat, 2 db bronzcsat), a vaskések (3 db) és a kásagyöngyök (3 db) voltak. A 700. sír betöltéséből előkerült egy granulált díszű, alsó részén nyitott, kerek alakú bronzfoglalatba ágyazott, fehér színű kőbetét, amely egy gazdagon díszített tárgy része lehetett. Valószínűleg a sír kirablása során eshetett le a tárgyról, melyet eltulajdonítottak a sírrablók. A rabolatlan temetkezésekben (70 sír) nagy számban fordultak elő fülbevalók, összesen 64 db, melyből három aranyból készült. 33 db orsógomb, 30 db gyöngy és 30 db vascsat került még elő. Kisebb számban még aranygyűrűk (2 db), tűtartók (2 db), valamint egy-egy ládikaveret, tubus, csont tömlővég, fibula, boglár, lemezgömb csüngő és páncéllemez található a sírmellékletek között.

A gyermeksírok közül 14 lett kirabolva, leleteik között leggyakrabban gyöngyök, vastárgyak (8 db), edények (4 db) fordultak elő. Az épen megmaradt temetkezésekben (81 sír) nagy számban kerültek elő fülbevalók (25 db), gyöngyök (25 db), valamint orsógombok (15 db), vascsatok (11 db), edények (9 db) és vaskések (7 db).

Az eltulajdonított fémtárgyakról sokszor árulkodhatnak a csontokon észlelhető zöld foltok, patinanyomok. Ezek az elszíneződések valamilyen réztartalmú fémtárggyal való érintkezés eredményei. A körülményektől függ, hogy mennyi idő alatt alakulnak ki a csontokon, elképzelhető, hogy viszonylag rövid idő alatt megjelennek, ha a közvetlen környezetükben lévő fémtárgy korróziója elindul. A temető négy sírjának csontjain lehetett zöld foltokat megfigyelni.[26] A 47. sír esetében az egyik orsócsonton, a singcsonton, a medencén és az egyik combcsonton voltak ilyen nyomok. A sírból előkerült leletek között viszont nincsen olyan tárgy, amely ezeket a foltokat

---

[25] A sarlót rituális okokból tehették a halott derekára (MÉSZÁROS ET AL. 2006, 101).

[26] Sági Károly a vörsi langobard temető 8. sírjában lévő csontváz koponyájának jobboldali járomcsontján figyelt meg hasonló zöld foltot, amely alapján ő is eltulajdonított tárgyat feltételezett, ugyanis véleménye szerint azt a tárgyat (fülbevaló?), amely az elszíneződést okozhatta, nem találták meg a temetkezésben (SÁGI 1960, 56).

okozhatta volna. A 252. sírban az ujjakon figyeltek meg zöld foltokat, azonban a sírban nincs olyan fémlelet, amely az ujjak környékén került volna elő. A 262. és a 613. sírokban viszont a medencén voltak elszíneződések, melyet akár a megmaradt leletek is okozhatták (övveretek, szíjvég). A 613. sírban még a bal alkarcsontokon is észlelhetőek voltak zöld foltok, amely akár egy, a sírrablók által elrabolt tárgytól is származhatott.

A sírrablók a férfi sírokból valószínűleg a fülbevalókat, és az övek értékes tartozékait rabolhatták ki. A néhány előkerült fegyver alapján nem zárható ki az sem, hogy a kirabolt temetkezésekben is lehetettek fegyverek. Az elszíneződött csontokkal rendelkező sírok közül mind a négy férfi temetkezése volt, melyek utalhatnak eltulajdonított övcsatokra, vagy akár a 252. sír esetében — ahol az ujjakon lehetett a zöld foltokat megfigyelni, — gyűrűre is. Az ép női és gyermektemetkezésekben előforduló fülbevalók nagy száma is arra enged következtetni, hogy a többi sírban is hasonló mennyiséggel lehetett számolni (*18. kép 1–4*).

Kettőshatár II.

A temető leletanyagának vizsgálata a másik két temetőhöz képest problémásabb feladat, hiszen a 100%-os kiraboltság miatt nincs olyan ép temetkezés, melyet alapul lehetne venni. Ennek ellenére érdemes megvizsgálni, hogy mit hagytak maguk után a sírrablók.

A férfi sírokban (13 sír) az edénytöredékek (29 db) és az ép edények (7 db) dominálnak, illetve találtak koporsóvasalatokat (7 db) és koporsókapcsokat (4 db) is. Mindemellett elvétve előkerültek értékes tárgyak, eszközök és fegyverek is: két-két íjkarcsont, íjcsont merevítő lemezei, nyílhegy, egy-egy arany övveret, indás lemezes aranyveret, balta, vaskengyel.

A női temetkezésekben (22 sír) szintén nagy számban voltak jelen az edénytöredékek (34 db) és az ép edények (8 db), ezen kívül előkerült 12 db vastárgy, 8 db vaspánt, 7 db koporsóvasalat és 6 db vaskés. Hasonlóan a férfi sírokhoz, a női temetkezésekben is előfordult néhány nemesfém tárgy, valamint fegyver: 4 db aranyveret, 2 db arany fülbevaló és egy-egy íjcsont, íjmerevítő csontlemez és balta.

A gyermeksírok (5 sír) leletei között az edénytöredékek (19 db) voltak a legnagyobb számban jelen, ezen kívül elenyésző mennyiségben előfordultak koporsókapcsok és vastárgyak is.

5 temetkezés esetében a csontokon zöld elszíneződések jelentkeztek. A 423. sírban az ujjakon, a 424. sírban a sarokcsonton, a sípcsonton és a szárkapocscsonton, a 430. sírban a koponya két oldalán, a 622. sírban szintén a sarokcsonton, a 709. sírban pedig az ujjakon lehetett elszíneződéseket megfigyelni. Egyik temetkezésben sem került elő olyan lelet, amely az elszíneződéseket okozhatta volna, így valószínűleg a sírrablók ezeket a tárgyakat magukkal vitték. Az ujjak esetében gyűrűt, a koponya két oldalán lévő foltok alapján pedig fülbevalókat lehet feltételezni.

A nagyméretű sírgödrök alapján nem kizárt, hogy állatok (köztük lovak) is voltak a sírokban, amelyeknél ugyancsak előfordulhattak értékes mellékletek. Egyedül a 711. sírból került elő lóra utaló melléklet: egy korrodált, erősen töredékes, hurkos fülű, ívelt talpalójú vaskengyel, és egy aranylemezből préselt, lekerekített végű, téglalap alakú lószerszámveret. A temetkezések archaeozoológiai vizsgálata[27] szerint csak 10 sírból származik lócsont, sironként átlagosan két-két darab. A 711. sírból viszont nem került elő lócsont, pedig a leletek alapján indokolt lenne. Tehát az intenzív rablás során a lócsontvázakat is szétzúzhatták a sírrablók, ugyanúgy, mint az emberi maradványokat, hiszen ezekben a temetkezésekben az emberi csontok is igen kis számban kerültek elő.

A temetőben előkerült kisszámú aranylelet és a fegyverek alapján azt lehet feltételezni, hogy ezekből a tárgyakból jóval több lehetett

---

[27] Tóth Anikó: *A Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. lelőhely állatcsont anyaga.* Kézirat. Szeged 2007. MFM RégAd 5143–2007.

(*19. kép 1–5*), tehát a temető teljes feldúlásának oka mindenképpen annak nagyfokú gazdagsága lehetett.

Mindhárom temetővel kapcsolatban kijelenthető, hogy a hátrahagyott leletek nem valamilyen babonás szokás, illetve tabu miatt maradtak a temetkezésekben, hanem a sírrablók a számukra értéktelen tárgyakat (pl. edények, vastárgyak, stb.) szándékosan nem vitték el, az értékes leleteket pedig véletlenül hagyták hátra. Ennek oka az lehet, hogy titokban és gyorsan kellett dolgozniuk, és bármennyire is anyagorientált a rablás, nem volt a rablóknak módja kiválogatni a leleteket.

A RABLÁSOK IDEJE

A sírrablások áttekintését a rablás lehetséges idejének és a feltételezhető végrehajtóinak vizsgálatával zárjuk. Két olyan kérdéssel, amelyre bizonyosan nem tudunk egyértelmű választ adni, de minden olyan korszakkal kapcsolatban felmerül, ahol a sírrablás szokása jelen volt. Olyan izgalmas kérdés ez, melynek számos eleme ma még nem tisztázott, ugyanakkor fontos történeti, népességtörténeti, nem ritkán lélektani vagy gazdasági aspektust is adhat egy-egy nép esetében.

Mielőtt azonban ismertetnénk konkrét eredményeinket, szükségesnek tartjuk röviden bemutatni azokat a vizsgálati szempontokat, amelyek ebben a kérdésben segítségünkre lehetnek.

A sírrablás lehetséges idejének vizsgálatakor egyaránt vizsgálnunk kell objektív és szubjektív elemeket. Az objektív elemek az egyéntől (rablótól) független, jórészt természetes körülmények által indukált folyamatok, melyek során az élő szervezetek, élő szövetek felbomlanak, átalakulnak (mint pl. a test felbomlása, koporsó elkorhadása). Ezek az átalakulási, vagy mondjuk inkább eltűnési folyamatok egyes stációi jól ismertek és jól ismert végeredményük is. Sajnos – mint kutatási nehézség – elmondható ugyanakkor, hogy ennek gyorsasága vagy lassúsága tulajdonképpen minden egyes lelőhelyen más és más lehet, hiszen az eltérő közeg mindenütt másként hat az elbomló anyagokra. Emiatt tehát nagyon nehéz olyan időfaktorokat meghatározni, amelyek használhatósága tájtól vagy lelőhelytől független, és ha ilyet használunk, azt akkor is csak hipotetikusan használhatjuk. Reméljük, hogy egyszer eljutunk odáig, hogy a bomlási folyamat speciális anyagai (emberi test, állati test, koporsó, sírépítmény, bőr, fa) esetében rendelkezésünkre fognak állni releváns adatok, amelyek hasznosításával közelebb kerülhetünk egy adott sír kirablásának lehetséges időpontjához.

Szubjektív elemnek számítanak a rablásban részt vevők viselkedése mellett magát a folyamatot is döntő módon befolyásoló tényezők (pl. motiváció, emlékezet stb.), továbbá az olyan kultikus elemek is (pl. sírjelölés, sírszerkezet stb.), amelyek sok esetben döntő szerepet kaphatnak a rablás menetében. Ezek mind fontos adalékkal szolgálhatnak. Ezen szempontok együttes és egyidejű értelmezése és áttekintése vihet minket legközelebb a rablás lehetséges idejének meghatározásakor.

Természetesen itt is rengeteg speciális, helyileg determinált kérdés vagy jellegzetesség merülhet fel, amelyek miatt itt sem tudunk egzakt adatokkal dolgozni. Nehezíti ennek kutatását az is, hogy a kérdéskör alapvetően forráshiánnyal küzd. Nincsenek ugyanis a régészeti korszakokkal kapcsolatos biztos adataink például arról, hogy a hozzátartozók ugyanúgy gondozták-e az elhunyt sírját, mint azt a néprajzi megfigyelésekből tudjuk vagy manapság is tesszük. Ha igen, akkor a felszíni sírjelölések élettartalma jelentősen megnő.

Ugyancsak nincsenek biztos adatainak az információt hordozó sírjelölések használatáról, vagy arról, hogy egy adott közösségen belül mennyire volt elítélendő cselekmény az ősök sírjainak kifosztása.

A forrás- és adathiányt jobb híján mai vagy néprajzi analógiákkal pótoljuk, ami – tekintettel az eltelt ezer évre és az eltérő szociokulturális helyzetre – nyilvánvalóan csak félmegoldás lehet. Éppen ezért végleges választ ezektől

sem kaphatunk, legfeljebb e kérdéskör megvizsgálásával differenciálhatjuk a kérdés vizsgálatát.

Az alább olvasható, általános érvényű megállapításaink természetesen nem csak kizárólag az avar korra lehetnek érvényesek, hanem minden olyan korszakra is, amikor a sírrablás szokásával találkozhatunk. Mivel még ezek alapos vizsgálata sem mindig adhat konkrét választ a „ki?" és „mikor?" kérdésre, ezért célunk az volt elsősorban, hogy részletesen áttekintsük az összes lehetséges elemzési szempontot, és ezzel a rablás lehetséges legkorábbi és legkésőbbi időpontjait kijelöljük.

Elsőként nézzük át azokat az objektív folyamatokat, amelyek nemcsak a rablás körülményeit és részleteit befolyásolják, de a folyamatok végeredményeként keletkező állapot régészeti értelmezése segíthet annak a pillanatnak a kijelölésben, amikor a rablás lezajlott.

Ezek között az első és legfontosabb a holttest bomlásának már jól ismert folyamata, a tafonómia.[28] A holttest felbomlása három fő fázisból áll. Az első fázisban az organikus alkotóelemek a szervezetben keletkező enzimek hatására felbomlanak (1), a második fázisban következik be a holttest felbomlása (2), a harmadik fázisban a lágyrészek szétesnek, ez vezet a csontvázasodáshoz (3).

Sági Károly három időszakot különböztet meg aszerint, hogy a holttest milyen állapotban volt a bolygatás időpontjában. Röviddel a temetés után, amikor a test rothadó állapotban van; hosszabb idővel a temetést követően, amikor a hulla lágy részeinek pusztulása már végbement, azonban üreg van a sírban, azaz a koporsó még nem roskadt össze. A harmadik időszak esetében már a bolygatás hosszú idővel a temetés után történt, ekkor már a koporsó is beszakadt, tehát nincs üreg a holttest körül.[29] J. Neugebauer elkülönít egy további időszakot, amikor a rablás közvetlenül a temetés után történik, a hulla ekkor még alig bomlott fel.[30]

A váznak azon részei maradnak legtovább anatómiai kapcsolatban, amelyeket erős ín- és szalagszerkezet tart össze; ez főleg a medenceövre és a gerincoszlopra igaz. A bomlás folyamatát különböző tényezők jelentősen is befolyásolhatják. Ezek között rendkívül fontos annak a közegnek a víztartalma, amelyben a holttest található. Ugyancsak fontos befolyásoló tényező a levegő mennyisége vagy a közegben lévő hőmérséklet is. Fontos az is, hogy a test milyen állapotban volt a halál időpontjában, milyen volt az egyén tápláltsága, alkata, mennyi idő telt el a halál és a temetés között, koporsóba temették e, ha igen mekkora és milyen fából készült, milyen öltözetben temették el a halottat, milyen a talaj típusa, illetve voltak-e olyan szerves anyagból készült mellékletek a sírban, melyek felgyorsíthatják a bomlás folyamatát. A kérdésnek számos aspektusa van, amely számos válaszlehetőség ad a kutatás számára.

Mivel konkrét helyszínre vonatkozó biztos adattal nem rendelkezünk, ezért olyan értéket használunk a holttest lágy részeinek felbomlás idejére (kb. 10 év), amely valószínűleg közel járhat a valósághoz, de tudjuk azt is például, hogy nedvesebb közegben ez a folyamat sokkal több időt is igénybe vehet.[31]

Miért van akkor jelentősége annak, hogy mennyi ideig tart a holttest felbomlásának folyamata? Amikor a rablógödör eléri a halott testét, azaz a rablók a temetés után először látják meg a holttestet, akkor ennek a több évig tartó folyamat idősíkjának egy adott pontján a holttestet külső hatás éri. Ez a pillanat azért rendkívül fontos a régészek számára, mert a behatolás következtében a holttesten és a sírban olyan elváltozások keletkeznek, amelyek a kutatók számára értékes információkkal szolgálnak. Ezeknek az elváltozásoknak a precíz megfigyelése és elemzése fontos információkat adhat a rablás lehetséges idejének vizsgálatakor.

---

28 A halált követő folyamatok részletes feldolgozását a korábbi irodalmakkal ld. Duday 2009.

29 Sági 1964, 389–392.

30 Neugebauer 1994, 132–137.

31 Aspöck 2003, 242–243.

A külső hatásra bekövetkező elmozdulás[32] egyértelműen utalhat arra, hogy a holttest a bomlás mely fázisában lehetett a bolygatás idején. Az 1–2. fázis alatti sírrablásoknál vagy egyáltalán nem jelentkeznek csont-elmozdulások, vagy csak kismértékű elváltozások keletkeznek a holttesten. Ilyenkor a sírrablás lehetséges idejét csak egyféle módon lehet meghatározni (ha más adat nem áll rendelkezésünkre): *terminus ante quem*, azaz akkor következett be, amikor a holttest bomlási folyamata még nem lépett át a 3. fázisába, azaz a testrészek közötti összekötő szövetek még annyira épek voltak, hogy a bolygatás nem járt az egyes részek leválasztásával.

Ha viszont a sírból előkerülő csontok alapján már egyértelmű, hogy lezárult a csontvázasodási folyamat, akkor onnantól kezdve a rablás lehetséges időpontját már csak *terminus post quem* lehet meghatározni: azután történt, miután már lezárult a bomlási folyamat, vagy a lezárulást közvetlenül megelőző időszakban volt.[33] Ha más adat nem áll rendelkezésünkre, akkor ennél közelebbi időpontot nem lehet meghatározni, legfeljebb szűkíteni lehet azt a lehetséges felső határt, ameddig az reálisan megtörténhetett.

Az első látásra egyszerűnek tűnő képlet mellett természetesen számos módosító elem is előfordulhat. Ilyen például az olyan eset, amikor a halott felső testének csontjai egy kupacban kerülnek elő a sírgödör egyik sarkából, de a combcsontokon egyértelműen vágásnyomok is láthatók, amelyek alapján egyértelműen következik, hogy a holttest alsó részein még nem zárult le a bomlási folyamat, ezért kellett a rablóknak a vágást alkalmazni. Az ilyen esetekben sem a *post*, sem a *terminus ante quem* nem alkalmazható, mert egy folyamat közbeni állapotot tükröz a feltárás. Viszont éppen ez az adottság segít ahhoz, hogy a *post* és *ante quem* keltezéshez képest viszonylag pontos időpontot jelöljünk meg a rablásnak. Ez pedig tulajdonképpen akár néhány hónapra is leszűkítheti a keresett időfázist, ami így fogalmazható meg: a rablás közvetlenül a teljes bomlási folyamat lezárása előtti időszakban történhetett meg.

Folytatva az objektív folyamatok hasznosításának lehetőségét, egy másik bomlási folyamatnak is fontos időjelző szerepe lehet a rablás időpontjának meghatározásában, ez pedig a koporsó és a fából épített sírkamrák és sírépítmények korhadási folyamata.

E kérdéskörben már korábban is felmerült, hogy ha a koporsó összeroppanása, elkorhadása miatt a holttest már föld alá került, akkor a rablóknak nagyobb aknát kellett ásniuk.[34] Ebben az esetben tehát egy nagyobb rablóakna akár azt is jelezheti (szintén csak *ante qeum*), hogy a koporsó már elkorhadt, tehát időrendi jelentősége is lehet.

A három dorozsmai temetőben gyakoriak voltak az ácsolt deszkakoporsók, melyeket általában 2 cm vastag deszkákból alakítottak ki. Egy ilyen deszkakoporsó – a fafajta ismerete nélkül – legalább 8–10 évet is kibírhatott, és csak ezután számolhatunk a deszkák elkorhadásával.[35] Hasonló korhadási idővel számolhatunk az épített sírkamrák esetében is, amikor ugyancsak deszkákkal fedték be a sírgödör felső részét. Ilyenkor vagy a sírgödör két hosszanti oldalába vésett vájatba vagy a sírgödör hosszanti falaiba berakott gerendára fektették a deszkákat, amelyek vastagsága ugyancsak 2–3 cm lehetett. Emiatt még a legerősebb sírépítménynél is ugyanezzel a korhadási, beszakadási idővel számolhatunk.[36]

Folytatva ezt a gondolatmenetet, meg kell jegyeznünk, hogy a sírkamrás sírokban a kamra beszakadása előtt a koporsóra egyáltalán nem nehezedett föld, ezért a deszkák

---

[32] De a mozdulatlanság is!

[33] Itt utalunk arra, hogy az utolsó pillanat előtt is el lehet érni fizikai erő alkalmazásával olyan eredményt, mintha a test részei maguktól váltak volna el.

[34] KŐHEGYI 1994, 287.

[35] A koporsók élettartama átlagosan kb. 10 év, bár ez nagyban függ a fa fajtájától. A bükkből készült koporsók tartanak ki a legtovább, akár 35 évig (ASPÖCK 2003, 243). A koporsó összeroppanása a fa fajtán kívül nagyban függ a talaj nedvességtartalmától, vagy a koporsóra nehezedő föld vastagságától (sírmélység), de természetesen a kivitelezés minőségétől, illetve a koporsókapcsok, koporsóvasak számától és erősségétől is.

tovább maradhattak épek. Csak amikor a sírkamra teteje beszakadt, akkor zúdult rá a föld a koporsó tetejére. Hogy a kamra beszakadása pontszerű volt-e, vagy teljes felületen történt, ma még nem tudjuk pontosan, de az tűnik valószínűnek, hogy ott történik meg először a beszakadás, ahol a legnagyobb fesztávú áthidalás volt a sírgödörben. A beszakadáskor lezúduló földtömeg jelentős erőhatást fejtett ki a koporsóra, de aligha vezetett annak összeroppanásához.[37]

A koporsók más szempontból is segíthetnek a rablás lehetséges idejének meghatározásában. Ha a rablás akkor történik, amikor a koporsó még nem roppant össze, akkor a rablók ráásva a sírra, könnyedén leemelhetik a koporsó fedelét és hozzáférhetnek a halott javaihoz. Ebben az esetben – ha kapcsokkal vagy pántokkal szerelt koporsóról van szó – a vas szerelékek eredeti helyzetben maradnak, mivel maga a koporsó szerkezete is ép volt. Ha viszont azt tapasztaljuk, hogy a rabolt sírban a koporsóvasak nem eredeti helyzetben, hanem össze-vissza, esetleg a betöltés különböző mélységében kerülnek elő, akkor bizonyosak lehetünk abban, hogy a koporsó nemcsak összeroppant, hanem maguk a deszkák is elkorhadtak, teljesen szétesett a szerkezet. Annak ugyanis igen kicsi a valószínűsége, hogy a rablók időt és energiát szánjanak arra is, hogy a koporsót szétzúzzák, ennek értelme sem sok lehetett. Ha tehát a koporsóvasak helyzetéből egyértelműen megállapítható, hogy a deszkák teljes korhadása előtt vagy után történt meg a rablás, akkor újabb *ante* és *post quem* keltezési szempontot tudtunk hasznosítani.

A temetkezés más elemei is tartalmazhatnak fontos időrendi vonatkozásokat, amelyek az objektív szempontok közé sorolható bomlási folyamat ismérveivel ugyancsak segíthetik a kérdés alaposabb vizsgálatát. Ilyen például a felszíni sírjelek és sírépítmények kérdése. Ezek használata ugyanis egészen addig egyértelműen jelzi a sír helyét, ameddig nem tűnik el teljesen a felszínről. Ráadásul feltehető az is, hogy a fejfák olyan információkat is hordozhattak, amelyek segíthettek a rablóknak abban, hogy melyik sírt érdemes kifosztani.

A felszíni jelek használata az avar korban ma már sokszorosan igazolt, hiszen számos helyről ismerjük a „halott házának" különböző megjelenési formáit, és a fejfákra, illetve más felszíni jelölési módokra is mind gyakrabban kerülnek elő régészeti bizonyítékok.[38] Ezeknél a felszíni jeleknél az idő tényezőt éppen az időtállóságuk hordozza, amit ma általában 60 évben szokás meghatározni, azaz kb. eddig lehet ezeket észlelni.[39]

---

[36] Az ilyen sírkamráknál a sír hosszanti falába keresztben bevájt gerendák átmérője ritkán ismert. Azok az ovális lyukak, amelyeket a sírgödör oldalában kettesével feltártunk, nem adnak pontos képet a gerenda méreteiről, mivel itt azt is figyelembe kell venni, hogy egy merev gerendát kellett keresztbe beilleszteni a sírgödör falába, és ehhez a gerendánál nagyobb átmérőjűre kellett azokat kivájni.
Fontos szempont továbbá a sírkamrák tartósságának vizsgálatakor, hogy a koporsó felett kiképzett kamratető deszkáit általában keresztben helyezték el, azaz a deszkák hossza alig volt nagyobb, mint a sírgödör szélessége. Ha a sírkamrát úgy alakították ki, hogy gerendákra tették a deszkákat, akkor azok minden esetben a sír hosszában voltak, azzal kb. azonos méretben. Noha itt a deszkák a két gerendával alá voltak támasztva, talán a hosszuk miatt könnyebben eltörhettek, mint akkor, amikor keresztbe tett deszkákat használtak.

[37] Ez a földtömeg azonban kisebb annál, mint ami a sírkamra nélküli temetés esetén a koporsó tetejére nehezedik. Míg az előbbi esetben csak a sírkamra teteje és a sírhant közötti föld vastagságával kell számolni, addig a kamra nélküli esetben a koporsó teteje és a sírhant közötti vastagsággal.

[38] A daruhalmi 132. sírban feltárt lábfa átmérője 23 cm volt. Az egymásra temetkezés hiánya vagy megléte egyértelműen igazolja ezek használatát, mellőzését vagy éppen az eltűnésüket.

[39] Tomka 1992, 71. A későbbiekben kitérünk arra is, hogy a szubjektív tényezők, a halott kultusszal kapcsolatos cselekvések miként befolyásolhatják ezt az időt, miként hosszabbíthatták meg a felszíni sírjelek láthatóságát.
2014. november 22-én a lónyai református templom déli falai mellett néhány elkorhadt csónak alakú fejfát láttam. A Tiszteletes Úr elmondása szerint ezek a lónyai temetőből kidobott fejfák voltak, melyeket megmentve a templomkertbe szállított. A fejfák kb. 1 méter hosszúak voltak, és a földben lévő aljuk erősen korhadt. A fejfa belső részei (leginkább a bél és a geszt) lényegében már kirohadtak, így belsejük kb. 30 cm hosszan üreges volt. A fák külső részei azonban még stabilak, erősek voltak, alakjukat tartották és a bekarcolt jelek is látható voltak rajtuk. Sajnos koruk nem volt megállapítható, de az nagyon valószínű, hogy eredetileg hosszabbak, magasabbak lehettek, csak az aljuk korhadásával kezdték el rövidíteni a hozzátartozók (Szalontai Cs.).

Más bomlási, korhadási folyamatnak is lehet időrendi szempontból jelentősége. Ilyen lehet az értékes leleteket is tartalmazó szerves anyagú viseleti elemek tartóssága és elbomlása. Ha egy kirabolt sírgödörben egy-két nemesfémből készült övveret kerül elő, és nem viseleti helyen, akkor a rablás egyik célja a veretes öv és tartozékainak megszerzése (is) lehetett. Ilyen esetben joggal gondolhatunk arra is, hogy a bőröv a testtel együtt elporladt, ezért a sírrablók már nem tudták egyszerűen lecsatolni és elvinni az övet, legfeljebb csak töredékes állapotában, és így könnyen előfordulhat, hogy a mozgatás közben egy-két övveret leesik róla.[40] Vagy már mozgatni sem kell, vagy lehet, mert az öv annyira elmállott, hogy már nem lehetett egyben kiemelni, és a vereteket sem tudta már megtartani.[41]

Egy veretes öv esetében nagyon nehéz pontosan meghatározni a bőr vastagságát, mivel kevés mérhető bőrmaradvány áll rendelkezésünkre. Ebben némiképp segítségünkre lehetnek a veretek hátoldalán látható kb. 4-5 mm hosszú kis szegecsek, melyek mutatják a marha- vagy lóbőrből készült öv vastagságát.[42] Egy ilyen masszív öv elbomlására jelenleg nem rendelkezünk konkrét adatokkal, de valószínűleg nem járhatunk nagyon messze a valóságtól, ha azt feltételezzük, hogy közel azonos időt vesz igénybe nagyjából, mint a holttest teljes lebomlása. Azaz a folyamat valószínűleg egyszerre zajlik, és közel egyszerre is érhet véget. Tehát minél később kerül sor egy öves sír kirablására, annál kisebb az esélye annak, hogy az övet teljes felszereltségével ki lehessen emelni a sírból, és így nőhet azoknak a vereteknek a száma, amelyek véletlenül a sírban maradnak.

A viseleti övekhez hasonló lehetett a lószerszámok szíjazatának elbomlása is. Abban az esetben, ha csak egy-két lószerszámveretet találunk egy sírban, szintén arra következtethetünk, hogy a rablás idejére valószínűleg már elporlad a bőrszíj.

A Kettőshatár út II. 434. sír kirablása lehetséges időpontjának meghatározásához hasznosíthatók voltak a sírból hiányosan előkerült íjtartozékok is, mint olyan elemek, amelynél a korhadási időnek ugyancsak lehet jelentősége.[43] A 434. és a mellette lévő 435. sírt egyszerre rabolták ki, és az eredetileg a 434. sírban lévő íj egyik íjkarcsontját a 435. sírban találtuk meg, amit minden valószínűség szerint a rablók dobhattak át. Ehhez az kellett, hogy az íj a rablás idején már vagy teljesen elkorhadjon, vagy a fája olyan állapotban legyen, hogy például rátaposás következtében könnyen eltörhetett.[44] Ebbe az állapotába egy átlagos íj kb. 5-10 év alatt kerül, ezzel az időponttal tehát, mint *terminus post quem* számolhatunk a sírrablás idejének vizsgálatkor.

---

40 Előfordulhat más eset is: tegyük fel, a rabló egy kisebb rablóaknán keresztül ráás a halott medencéjére azért, hogy az övét elvigye. Mivel a rablóakna szűk, nem biztos, hogy bele tud állni, ezért talán a sírgödör szélén feküdve hajol be a halott fölé. Ha az öv a derékon van összecsatolva, akkor ebben a kényelmetlen pozícióban kell kissé megemelni a halott derekát annak érdekében, hogy az övet ki tudja húzni. Ilyenkor könnyen előfordulhat, hogy a bőrre rögzített veret beleakad valamibe és leválik a bőrről.

41 Itt most hangsúlyosan utalnunk kell a Kettőshatár út II. 434. sírjának – az európai régészeti hagyatékban egyedülálló – császárportrés övveretére, amely a teljesen kirabolt sírgödör legalján került elő (SZALONTAI–BENEDEK–KÁROLY 2014). A sírban már csak néhány elszórt vázrész, koporsóvasak és edénytöredékek kerültek elő, de egyik sem eredeti helyzetben. Nagyon valószínű, hogy a teljesen átforgatott sírból a halott nagy részét kidobálták, az övről leesett vereteket összeszedhették, de ez a darab elkerülte a rablók figyelmét, így sikerült megtalálni.

42 Ebben a kérdésben minden valószínűség szerint releváns adat lehet a mai vagy a néprajzi anyagban fennmaradt övek bőrvastagságát használni.

43 SZALONTAI ET AL. 2014, 166.

44 Annak lehetőségét kizártuk, hogy az íjat már a temetéskor kettétörték, és egyik felét a férfinak, másik részét pedig a mellé temetett asszonyának adták. Nem tartottuk azt sem valószínűnek, hogy a rablás közben törték volna el a rablók, mivel itt egy sírrablási eseményről van szó, amikor nem az a cél, hogy bármilyen eszközzel vagy erőlködve szándékosan eltörjék az íjat, és ehhez felesleges erőket fejtsenek ki, hiszen nem ezért mentek oda rablók. Sokkal valószínűbb, hogy az csak a rablás közben véletlenül kerülhetett útjukba, korhadtsága alapján látták annak használhatatlanságát, vagy rátapostak, stb. és így törhették el, és dobhatták át az íj másik részét a másik sírba.

Áttekintve az objektív tényezőket, térjünk át azokra a szubjektív elemekre, melyek sokkal inkább az egyén akaratától és cselekedeteitől függnek, és amelyek értő értelmezése ugyancsak segíthet a rablás lehetséges időpontjának meghatározásában.

Fentebb említettük a felszíni sírjelek kérdését, melyek jelezhetnek egy *terminus ante quem* időpontot. Csakhogy elméleti megközelítésünkből kimaradtak azok a szubjektív elemek, amelyek ezt az időpontot döntő módon befolyásolhatják. Nem számoltunk ugyanis azzal, hogy a közösségnek a halottak irányába megnyilvánuló személyes kötődése akár évtizedeken át is tartós maradhatott. Egy olyan társadalomban, ahol a családi kötelékek, mint a társadalom alapelemei meghatározó szerepet töltöttek be, az ősök tisztelete és emlékeik ápolása minden valószínűség szerint igen erős lehetett. Ez pedig bizonyosan megnyilvánulhatott abban, hogy az elhunyt rokon sírját legalábbis karbantarthatták.

A szatmárcsekei csónakos fejfás református temető adatközlő gondnoka elmondta, hogy az elkorhadt részeket levágva a fejfákról, újra leásták a hozzátartozók. A fejfa mérete ennek követeztében jelentősen csökkent, de élettartama megnövekedett, és ennek köszönhetően még ma is állnak 19. század végi vagy 20. század eleji csónak alakú fejfák.[45] Ha ezt a feltevést elfogadjuk, akkor bizony a fejfák esetében számított kb. 60 évet, mint *terminus ante quem* jelentősen meg kell hosszabbítsuk, és ezzel meg kell nyújtsuk a temetés és a rablás között eltelt időintervallumot.

Ez azonban természetesen csakis abban az esetben tartható érv, ha azt feltételezzük, hogy a halott leszármazottai valóban több évtizeddel is túlélték őt, és helyben is maradtak, hiszen csak ebben az esetben maradt lehetőségük arra, hogy a sírt gondozzák, ápolják. Sajnos a kérdésre egyik temető esetében sem tudunk válaszolni. Az a megfigyelésünk, hogy a Kettőshatár út II. temető esetében a 43 sírt valószínűleg egyszerre és igen gyorsan rabolták ki, illetve a sírokat vissza is temették, arra enged következtetni, hogy a leszármazottak talán még élhettek, és vigyázhatták is az őseik temetőjét, és ebben az esetben akár ápolhatták is a sírokat.

Hogy a sírok feltételezett gondozása a sírhantra is kiterjedt-e, vagy csak a fejfákra (jutott-e minden sírra fejfa?) nem tudjuk, de azért nagy a valószínűsége, mivel a rablás idejére már a holttestek a felbomlás 3. fázisába kerültek, ezért eddig (ami akár a 10 évet is meghaladhatja) biztosan látszania kellett a síroknak, vagy felszíni jeleiknek.

Nagyon fontos szubjektív elemként tarthatjuk számon azt az emlékezetet, amely a rablókban élt arról a közösségről vagy halottról, akinek sírját ki akarták fosztani. Hogy ebben valamilyen eszköz is rendelkezésre állt-e, nem tudjuk. A kirabolt temetők esetében gyakran merül fel, hogy a rablók mindig azokat a sírokat támadják meg, amelyekről tudják, hogy ott gazdag kincsekre bukkanhatnak. Ennek a tudásnak a magyarázatát a kutatók abban látják, hogy a felszíni sírjelölések mintegy útmutatóként szolgáltak a rablók számára, mivel azokon olyan jegyek lehettek, amelyekből egyből leolvasható volt a halott rangja és gazdagsága.[46] Ez az értelmezés az adott temetők esetében azért születik meg, mert azokban voltak olyan sírok is, amelyek érintetlenek maradtak még akkor is, ha azokban nemcsak szegény, de tehetősebb halottak is nyugodtak. Ilyen esetekben joggal merülhet fel az információs tartalommal rendelkező sírjelölések használatának gondolata.

Azonban még az információs tartalommal ellátott fejfák sem szolgálnak a végtelenségig útmutatóul az ott eltemetett egyén gazdagságáról, így azok hasznosítása is korlátozott.[47] A

---

45 Nyárádi 1960, 195.

46 Madaras 1994, 111–112. Kőhegyi Mihály is felvetette, hogy *„Mindenképpen kellett tehát valamilyen jelnek lennie az egyes sírokon, méghozzá meghatározott helyen, nyilvánvalóan a fej felőli részen. Ez nem csak a tájolást árulta el, hanem a halott társadalmi rangját (esetleg nemét és életkorát) is jelezte."* (Kőhegyi 1994, 287).

47 Most olyan „részletkérdéssel", hogy milyen jelekkel, milyen írásjelekkel, milyen nyelven volt „olvasható", értelmezhető az az üzenet, amely a halott egykori gazdagságára vonatkozott, nem is tudunk foglalkozni.

szatmárcsekei fejfák 1956. évi kutatásakor például kb. 40 évre visszamenőleg lehetett a fába vésett információkat leolvasni, tehát a fejfákra vésett jelek, jelzések maximum eddig hordozhatnak információt. Az akkor 50–60 éves feliratoknál pedig már a vésés nyoma sem volt észlelhető.[48]

További hasznos segítsége lehetett a rablóknak a helyi közösség emlékezete is, mely azonban elsősorban a temetést követő időkben volt aktív, utána az emlékek halványulásával együtt információs tartalmuk is csökkent.

Egy gazdag, vagy gazdagabb leletekkel eltemetett egyén temetésén jelen lévőkben – miként ma is így van – bizonyára nagyon sokáig megmaradtak az elhunyttal kapcsolatos emlékek is, és ezek között ott lehettek a halottal eltemetett javak emlékképe is. Az emlékek aktivitása egészen addig megmaradt, ameddig a halott kortársai éltek, és így ezek „hasznosulhattak" a sírok kifosztásakor is, így motiválhatták ezt a cselekvést.

A kortársi emlékezés ilyen módon történő hasznosulásának azonban idő limitje is volt. Ha ugyanis egy fiatal felnőtt volt jelen a temetésen, akkor a várható élettartam alapján ő maga még kb. 20-30 évet élhetett, tehát ez idő alatt kellett megtörténnie a sír kirablásának. Ez a feltevés jóval megnyújtja a rablás lehetséges idejét.

De még ennél tovább is kitolható a lehetséges felső időhatár: az egykor elhunyt egyén gazdagságának emléke nemcsak addig élhetett, ameddig az őt ismerő emberek meg nem haltak, hanem sokkal tovább is. A temetésen jelen lévő kortársi emlékezés ugyanis tovább öröklődhet a leszármazottak között, így egy mesés gazdagságú lelet és halott emléke nagyon sokáig fennmaradhatott egy közösségen belül, és akár több évtizeddel a temetés után is aktivizálódhatott a sírrablás során. Ennek a végtelenségig nyújtható lehetséges időnek azonban mindenképpen gátat szab, hogy nincs az az emberi memória, amely segítene 20–30 évvel a temetés után kiválasztani a rablásra alkalmas sírt, ha nem lennének beszédes felszíni jelek. A Kettőshatár út II. temető esetében talán joggal merülhet fel annak a lehetősége is, hogy a sírrablók valójában nem tudták pontosan mely sírok a leggazdagabbak és ezért mindet, amit láttak és felkutattak, kirabolták.

Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk a sírok kirablásának idejéhez érdemes konkrétan is megvizsgálni, hogy voltak-e a dorozsmai temetőkben olyan felszínen is látszódó jelölések a rablás időpontjában, melyek segíthettek a sírrablóknak a tájékozódásban. Tekintettel kell lenni a koporsók korhadási idejére is, mivel a három temetőre különböző arányban jellemző a koporsóhasználat. A koporsónyomok alapján ácsolt deszkakoporsókba temetkeztek.

Ha rendelkezésre áll elég információ a rablási idő megállapításához, akkor fel lehet állítani egy bizonyos finom kronológiát a temetőn belül, azaz így a sírrablás nem csak információtól fosztja meg a régészeket, hanem gyarapíthatja a feltárt temetővel kapcsolatos ismereteket is.

DARUHALOM

A 17 temetkezést egy kivétellel a felsőtestre koncentrálódóan rabolták ki, tehát a holttestek hosszabb idővel a temetést követően lettek megbolygatva, amikor a lágyrészek pusztulása már végbe ment. A koporsókat a legtöbb esetben szépen meg lehetett figyelni, melyeket általában 2 cm vastag deszkákból alakítottak ki.[49] Ez alapján feltételezhetően a koporsók még jó megtartásúak voltak a rablás idején a 152. sír koporsójának kivételével, hiszen a sírt teljesen átforgatták, így a koporsó is megrongálódott, ha az még addigra nem esett szét. A 118. sír estében a lábujjcsontok, a 119. sírnál pedig a kézcsontok egy része a betöltésből ke-

[48] NYÁRÁDI 1960, 197. Az időjárás viszontagságainak kitett fejfák felülete folyamatosan kopik, pont azon élek halványulnak el, amelyeket a felületükbe vésett jelek képeznek, és egyre kevésbé lesznek érzékelhetők.

[49] A daruhalmi koporsók párhuzamos oldalúak voltak, általában szűkre tervezték őket, emiatt a halott testét szorosan be is csavarták valamilyen lepellel annak érdekében, hogy beférjen a koporsóba (MÉSZÁROS ET AL. 2006, 98).

rült elő, így elképzelhető, hogy e két temetkezés koporsója is széteshetett a kirablás idejére. Ezek a sírok lehetnek a temető legrégebbi temetkezései.

Azok a sírok, amelyeknél a föld felszíne fölé emelkedő, valószínűleg tetőszerű konstrukció is volt, minden bizonnyal tovább maradtak láthatók, mint a földkupacok. Ha a fából készített sírjelek időtartamát kb. 60 évre tesszük,[50] akkor ebből kifolyólag a felszíni faszerkezetek is elállhattak kb. 60 évig. A kirabolt sírok közül a 41. és a 130. sír esetében ugyanilyen oszlopnyomokat észleltek a feltárás során (*20. kép 1–2*). A vázak állapota alapján a kirablásuk legalább 10 évvel a temetés után következhetett be, ennek ellenére a sírrablók nagy valószínűséggel láthatták ezeket a konstrukciókat. Alátámasztja ezt a feltevést az is, hogy a sírok foltjai a nyesési szinten kevésbé voltak eltorzulva.

A temetőből fejfára[51] vonatkozó adat is van: a 132. rabolatlan temetkezés betöltésében a halott lábánál (a sírgödrön belül), a felszíntől egészen a halottig észlelhető volt egy hengeres, fekete betöltési réteg (*21. kép 1–3*).[52] Ez alapján feltehető, hogy más, esetleg a rabolt sírok is így lehettek megjelölve. Mivel azonban a sírrablók a bolygatott sírok betöltését a legtöbb esetben teljesen átforgatták, így célszerű volt a fejfa eltávolítása is, melynek visszahelyezésére minden bizonnyal nem fektettek hangsúlyt, ezért nem találjuk meg nyomait a rabolt sírokban.

Emellett más tényezők is közrejátszhatnak abban, hogy csak kevés sír esetében sikerül a fejfa maradványait megfogni. Az elszíneződés észlelhetősége függ a talaj típusától, a vízháztartástól, a sírgödör mikroklímájától, a felhasznált fafajtától, valamint a fa vastagságától is, nem is beszélve a feltárás közben tett megfigyelésekről.[53] Ezek szerint nem kizárt, hogy a 17 rabolt sír némelyikét is ellátták fejfával.[54] Az efféle sírjelölések jelezhették a halott nemét, korát, illetve társadalmi rangját is,[55] a megfelelő jelekkel ellátott fejfa magát a halottat jelképezte.[56]

A 132. sír fejfája valószínűleg látszódott a rablások időpontjában, azonban valamilyen okból kifolyólag mégsem nyitották fel a temetkezést. A sírból három vascsat, vaskés, kova, vaskarika, valamint egy bronz- és egy vastárgy került elő, amely azt igazolja, hogy a sírban eltemetett személy nem volt magas rangú. Ez megcáfolja Simon László azon elméletét, mely szerint csak kivételes esetben, kivételes személyek sírját jelölték ily módon.[57]

Kettőshatár I.

A csontok elhelyezkedése alapján 3 csoportba sorolhatók a temető rabolt sírjai. 28 esetben a felsőtestre koncentrálódó bolygatás figyelhető meg, 11 sírt teljesen feldúltak, azonban 9 temetkezésnél csaknem a teljes váz eredeti helyzetben maradt. Ha ugyancsak a 10 éves in-

---

50 Tomka 1992, 71.

51 A pusztai népek körében szokás volt a halott bábjának elkészítése, amit később a sírra állítottak. Máshol a halottat zászlós kopja helyettesítette, melyet a gyászidőszak leteltével a sírhoz vittek és azt a hantba szúrták. Ibn Fadlan a volgai bolgárokkal kapcsolatban számolt be hasonló jelenségről, azonban kirgiz néprajzi gyűjtésekben és számos más leírásban is felbukkannak analóg jelenségek (Tomka 1985, 298).

52 Néprajzi analógiák alapján a fejfa következetesen a fejnél, a sírgödrön belül helyezkedett el (Tomka 1992, 71). Hasonló, lábnál álló fejfát (lábfát) fedeztek fel a Daruhalom III. lelőhelyen, a 343. szarmata kori sírban (Mészáros–Sóskuti 2006, 124).

53 Tomka 1978, 48.

54 Simon László Nagykőrös-Szárazér-dűlő lelőhelyen szintén megfigyelt fejfára utaló jeleket. A temető 57. sírjában, a sír északi fala mellett, szabályos kör alakú, 22 cm átmérőjű, sötétbarna elszíneződésről számolt be, mely viszonylag nagy átmérője alapján jóval a földfelszín fölé nyúlt. A sír azért is érdekes, mert nemcsak a fejfára, hanem a rablógödörre vonatkozó adat is rendelkezésre áll, mely kikerülte a fejfát. Az oszlopot helyén hagyó sírrablók a fejfa alapján tájékozódhattak a temetőn belül (Simon, 1992, 56).

55 Trugly 1991, 258.

56 Tomka 1985, 298.

57 Simon 1992, 57.

tervallumot vesszük figyelembe a lágyrészek felbomlásánál, akkor a felsőtesten megbolygatott és a teljesen átforgatott csontvázakat a temetést követően min. 10 évvel rabolhatták ki. Azoknál a temetkezéseknél, ahol nagyjából *in situ* megmaradtak a vázak a bolygatás ellenére, arra következtethetünk, hogy a testet összetartó izomzat a rablás időpontjában még nem bomlott fel teljesen, így 10 évnél kevesebb időnek kellett eltelnie a temetés és a sír kirablása között.

A koporsómaradványok sajnos nem tesznek hozzá a rablási idő megfejtéséhez, hiszen annak ellenére, hogy a temetőben a sírok 34%-a koporsós temetkezés volt, a rabolt sírok között alig egy-két temetkezésben lehetett megfigyelni koporsóra vonatkozó adatokat. Ennek oka összefüggésbe hozható a bolygatásokkal is, hiszen ha egy sírt teljesen átforgatnak, akkor a temetkezésben lévő föld is átforgatásra kerülhet, tehát az igen nehezen megfogható elszíneződések a sír alján könnyen megsemmisülhetnek, illetve a még meglévő famaradványok súlyosan rongálódhatnak. Ennek ellenére a teljesen feldúlt 162. sírban sikerült koporsóra utaló nyomokat megfigyelni (*22. kép 1*).

Hasonlóan a daruhalmi temető közösségéhez, a Kettőshatár I. temetőben is ácsolt deszkakoporsóba temetkeztek. Ezeknek a koporsóknak az időtartama min. 8–10 év. Azonban, ha a 162. sírt vesszük alapul, melynek esetében azt kell feltételeznünk, hogy a csontváz hamarabb felbomlott, mint a koporsó, ugyanis ha maradványai a feltárás idején jól megfigyelhetőek voltak, akkor a rablás idején még nem korhadhatott el, így a koporsó időtartama hosszabb kell, hogy legyen 10 évnél. Tehát a 162. sírt több mint 10 évvel a temetés után rabolhatták ki.

Több temetkezésnél megfigyelhetőek voltak a sírgödörben gerendázatra utaló nyomok, amelyek a sírgödör aljától a nyesési szintig haladtak a sír négy sarkában (vagy a sírok közelében a hosszanti falon). Ezek az oszlopok minden valószínűség szerint felszínen álló szerkezetet tarthattak.[58] A rabolt sírok közül egyedül a 47. sírnál van adat oszlophelyek meglétéről (*22. kép 2*). Az ilyen felszínen álló faszerkezetek sokáig, több évtizeden keresztül megmaradhatnak (akár 60 évig), így valószínűleg több temetkezés esetében a kirablás ideje és a temetés között több mint 10 év telt el.

KETTŐSHATÁR II.

A temetőben a sírok többsége (34 temetkezés) teljesen fel lett dúlva, 8 sír esetében pedig csak a felsőtestet bolygatták meg a sírrablók. A csontok elhelyezkedéséből arra lehet következtetni, hogy a rablás olyan időszakban történt, amikor a test izomzata, lágy részei már nem tartották össze a holttestet; így ezeknél a temetkezéseknél is a rablások időpontjának alsó határa min. 10 évre tehető. Vannak azonban olyan sírok is (422., 678. sír), amelyeknél a csontokon durva vágás nyoma látható (*23. kép 1–2*). Ez arra utal, hogy a rablók csak így tudták a holttestet elmozdítani, tehát valószínűleg a csontvázasodás ezen két temetkezés halottjánál nem ment végbe a sírok kirablásáig.

Több temetkezés esetében megfigyelhető, hogy bizonyos vázrészek hiányoznak, vagy a megszokottnál több található a sírgödörben. Ebből az következik, hogy a sírok közötti átdobálás csak úgy volt lehetséges, ha a sírok egy része vagy mindegyike egy adott időpontban nyitva volt, azaz rablásukra egyszerre került sor. Ebben az esetben a 422. és 678. temetkezés − ahol még nem esett teljesen szét a holttest − lehetnek a temető legfiatalabb, legkésőbb megásott sírjai.

A sírok legalább kétharmada koporsós temetkezés volt a koporsóvasalások és a koporsókapcsok alapján. A csontok helyzetéből fakadóan biztos, hogy a koporsók maradványait is szétverték. Egyes koporsókapcsok a betöltésből kerültek elő, tehát a földdel együtt a koporsó maradványait is kidobálhatták a sír-

[58] MÉSZÁROS ET AL. 2006, 100.

gödrökből, majd visszatemetéskor egyes részek újra visszakerültek a gödörbe. A csontok keveredéséből kiindulva a koporsóvasalások/koporsókapcsok (szegek) aránya sem ugyanolyan a temetkezésekben. A legtöbb sírban 1–2 db koporsóvasalás került elő, némelyikből azonban az átlagosnál jóval több. Ez is alátámasztja azt a feltételezést, hogy egyszerre több sír lehetett nyitva. A koporsódeszkák ebben a temetőben sem voltak vastagabbak 2–3 cm-nél, ami azt jelenti, hogy a koporsók élettartama min. 8–10 év lehetett.

Tomka Péter a tápi temető kapcsán rendkívül érdekes megfigyelést tett. A temető 20. sírjában, a gerincoszlop egyben, balra tolva került elő, mely véleménye szerint csak üregben jöhetett létre. Kizártnak tartotta, hogy a sírrablók a csontvázat óvatosan feltárták volna, enélkül pedig a betöltetlen koporsó lehet az egyetlen magyarázat.[59]

A Kettőshatár II. lelőhely 424. sírjának keleti végében is a tápi temetkezéshez hasonlóan egy kb. 10 csigolyából álló gerincoszlop feküdt *in situ*, melyhez bordacsontok tartoztak. Ezen elmélet alapján a 424. sírban is kellett üregnek lennie a kirabláskor, tehát ha a koporsó időtartamát min. 8–10 évre tesszük, akkor ennél kevesebb idő telhetett el a temetés és a rablás között. A 424. temetkezés így minden bizonnyal a fiatalabb sírok közé tartozik.

Elképzelhető, hogy az I. temetőben is hasonló üregek meglétét kell feltételezni, ugyanis több temetkezés esetében nagyjából *in situ* megmaradtak a vázak. Ha a sírokban már nem volt üreg, aligha maradtak volna anatómiai helyzetben a csontok. Így ezek a temetkezések a temető kései sírjai közé tartozhatnak.

A Kettőshatár út II. temetőben a sírrablók kutatóárkokkal kezdték el keresni a sírokat,[60] ami azt jelenti, hogy a rablás időpontjára a sírok egy részének felszíni nyoma már eltűnt és ezért voltak kénytelenek ezt a technikát alkalmazni. A négy megfigyelt kutatóárok közül a 718. és a 681. kívülről próbálta megkeresni a temető szélét, vélhetően sejthették, hogy meddig terjedtek a sírok, talán lehetett még valamilyen jelzése az egykori temető szélének. E két árkot feleslegesen ásták ki, ugyanis nem sikerült sírt felfedezniük. Az árkok érdekessége, hogy keskenyek, oldaluk függőleges, és aljuk minden esetben egyenesre nyesett, ami jól jelzi a sírrablók felkészültségét.

A 717. rablóárok a temető közepét, talán a leggazdagabb sírt kereste, míg a 443. sír rablóárka szintén a perifériát vizsgálta. Megállapítható tehát, hogy a kutatóárkokkal megtalált, valamint kirabolt sírok lehettek a temető legrégebben megásott temetkezései.

A rablógödrök a legtöbb esetben a nyesési szinten eltorzították a sírgödör foltját, azonban lefelé mélyülve, kb. 20 cm után kizárólag a sírgödrön belül haladtak. E precizitás alapján, illetve, hogy a temető összes sírját megtalálták a sírrablók, arra lehet következtetni, hogy a sírok döntő többségénél még észlelhetők voltak a felszíni jelölések (sírhant, fejfa, tetőszerű konstrukció).

A másik két temetőhöz hasonlóan ezeknél a síroknál is találtak olyan cölöpnyomokat, melyek felszínen álló építményt tarthattak. Ezek a konstrukciók minden bizonnyal tovább maradtak láthatóak, mint a földből kialakított sírhant. Négy sír esetében (434., 439., 453., 707. sír) figyeltek meg felszínre épített szerkezetet, ebből kettő (434., 439. sír) mellett azonban kutatóárkot is húztak a rablók, ami azt jelenti, hogy a rablások idején már ezek a faszerkezetek sem látszódhattak. Így nem kizárt, hogy ezen néhány sír esetében 60 évnél több idő telt el a temetés és a sírok kirablása között, tehát ezek a sírok lehettek a temető legidősebb temetkezései.

A Kettőshatár II. temető esetében a rablásokra min. 10, max. 60 évvel a temetés után kerülhetett sor.

---

[59] Tomka 1978, 49.

[60] A *4. képen* zöld vonallal jelölt objektumok a rablók kutató árkai.

KIK RABOLHATTÁK KI A SÍROKAT?

Mindhárom temetőben megfigyelhető, hogy a rablásokat nagyon precízen, gyakorlatilag a sírgödrön belül hajtották végre. Ez arra utal, hogy a sírrablók ismerték a temetőket, valamint tudhatták, hogy melyek a leggazdagabb temetkezések, tehát minden valószínűség szerint avarok voltak. A saját közösség sírjainak kifosztása más népeknél is szokás volt (pl. langobardok, mongolok[61]), melyet minden bizonnyal a társadalom megvetett és elítélt, a germánok törvényei tiltották és súlyosan büntették is a sírrablást.[62] Ságí Károly a vörsi langobard temető kirablóit először avarnak hitte, azonban később belátta, hogy akik kirabolták a temetőt azok csak langobardok lehettek. Ezt azzal támasztotta alá, hogy a sírrablók ismerték a sírok helyét, valamint azt is tudták, hogy melyek az idősebb és fiatalabb temetkezések, ezen kívül tisztában voltak a langobard temetkezési szokásokkal is.[63]

A daruhalmi temetőt használó közösség a temető felhagyása után a Maty-ér túlsó partján, a Kettőshatár I. lelőhelyen feltárt temetőbe temetkezett, és feltehetőleg ezután lett kirabolva a daruhalmi 17 sír. Kőhegyi Mihály szerint egy temető sírjait csak akkor rabolhatták ki, mikor a nemzetség hatalmát megdöntötték, tagjai elpusztultak vagy elvándoroltak.[64] A sírok hasonló módszerrel vannak kirabolva, ezek szerint egy sírrabló csoport tevékenységéhez lehet kötni a temetkezések kifosztását, melyet közel egy időben hajthattak végre. A temetőn belül ez a 17 sír nem egy tömbben, hanem szétszórva helyezkedett el, ami azt is bizonyítja, hogy a sírrablók tudták, hogy mely sírokat érdemes felnyitni.

A „helyismeret” okán tehát elsődlegesen a Kettőshatár I. közösségbe beolvadó személyek között kereshetjük a daruhalmi sírok kifosztóit. Azt ma még nem lehet meghatározni, hogy az újonnan nyitott kettőshatári I. temetőt csakis kizárólag az eredetileg daruhalmi átköltözők alkották e, vagy számolhatunk újonnan érkező népességekkel is. Ez utóbbi esetben esetleg felvethető, hogy nem az „őslakos” daruhalmiak, hanem az érkezők voltak a kifosztói a síroknak. Ezt erősítheti némiképp az, hogy egy közösségen belüli leszármazottak tisztelték annyira őseiket, hogy azok temetkezéseit nem gyalázták meg annak kirablásával.

Felvethető továbbá, hogy egy ma még nem ismert másik avar közösség is temetkezett a környéken, akik közeli kapcsolatban állhattak a Kiskundorozsmán eltemetettekkel, olyannyira, hogy ismerték a temető belső rendjét.

A Kettőshatár I. temető esetében, hasonlóan a daruhalmi lelőhelyhez, ugyanezeket a lehetőségeket lehet számba venni. Vagy a saját közösség rabolta a temetőt, vagy egy közeli, még feltáratlan temetőt használó csoport.

A Kettőshatár II. temető sírrablói tudhatták egy fennálló szájhagyomány alapján, hogy az eltemetettek egy kiemelkedően gazdag közösség tagjai voltak. A rablás intenzív mivolta jelzi a rablók erős kutatási és kincskeresési vágyát. Módszertanilag alaposan felkészült sírrablók lehettek, alaposságukat bizonyítja a kutatóárkok használata, hatékonyságukat pedig az igazolja leginkább, hogy a temető összes sírját sikerült kirabolniuk. A rablások mértéke által jelzett felfokozott kutatási vágyukat jól jelzi, hogy minden esetben teljesen átforgatták a sír teljes tartalmát, nem bíztak semmit a véletlenre. Hatékonyságukat jelentősen növelte az is, hogy a maradványokat ki is dobták a sírból. Abból a kevés, igen rangos nemesfém le-

---

61 A mongoloknál is erősen jelen volt ez a szokás, ezt bizonyítja az is, hogy a temető őrzése külön nemzetség feladata volt (KŐHEGYI 1994, 279).

62 SÁGI 1963, 68. Az Itáliában írásba foglalt törvénykönyvben, az *Edictum Rothari*ban külön pontot szenteltek a sírrablásnak (VADAY 2008, 46). A sírok kifosztása a legsúlyosabb vétségek közé tartozott, 900 solidust kellett büntetésként fizetni érte, míg egy bennszülött paraszt meggyilkolásáért csak 16 solidus, egy pásztor megöléséért pedig a büntetés min. 50 solidus volt (BÓNA 1974, 40, 71).

63 SÁGI 1960, 59.

64 KŐHEGYI 1994, 279.

letből, amely az alapos dúlás után is előkerült a feltáráson, egyértelműen megérthető ez a felfokozott kincskereséséi vágy. Nem tartjuk kizártnak azt sem, hogy még az itteni közösség kiemelkedő gazdagságáról fennmaradó hagyományt is messze felülmúlhatta az elsőként kifosztott sírok gazdagsága, ami után sokkal intenzívebben és fokozottabban folytathatták a rablást. Ha elfogadjuk azt, hogy tényleg fennállt valamilyen hagyomány a temető gazdagságát illetően, akkor csakis régóta a közelben élő közösség tagjai merülhetnek fel, mint a II. temető kirablói.[65]

Sági a vörsi temetővel kapcsolatban azt feltételezte, hogy a temető kirablói a vörsi telep szolganépe lehetett, hiszen ezek az emberek ismerhették leginkább a jelölések alapján eltemetett személyeket és tisztában lehetettek a temető belső rendjével is.[66] Ehhez hasonló alá-fölérendeltségi viszonyt feltételezünk a Kettőshatár I. és a II. temető népessége között is. Az újonnan érkező II. temető közössége nem véletlenül temetkezett külön temetőbe, nem véletlenül készített magának hatalmas méretű sírokat, hiszen a közössége valószínűleg származási alapon (mongolid) és hatalmas vagyoni különbségei alapján is élesen elvált az I. temető közrangú népességétől.

Mivel a II. temetőt a 8. század második felében használták, az I. temetőt pedig tovább, a 8–9. század fordulójáig (néhány sír esetében akár a 9. század első harmada is felmerülhet), így nagy valószínűséggel a temető felhagyása után az I. temető népe rabolhatta ki a 43 síros gazdag temetőt. A betöltésből számos csont és lelet került elő, amely azt jelzi, hogy a sírokat visszatemették a rablás után.[67] Ennek oka az lehetett, hogy titokban és gyorsan kellett dolgozniuk, valamint el kellett tüntetni a nyomokat, mert a közösség megvetette a sírrablást. Lehetséges, hogy a germánokhoz hasonlóan a szokásjog nem fogadta el a sírok fosztogatását. Az sem kizárt, hogy csak az eltemetettek felé mutatott tiszteletből temették vissza a temetkezéseket, ugyanis a sír temetéskor fennálló helyzetének teljes visszaállítása a felszíni konstrukciók és az esetleges fejfák megléte miatt sem lehetett maradéktalan.

Összefoglalás

A Daruhalom és a Kettőshatár I. lelőhelyeken a Kárpát-medencében feltárt avar temetőkhöz hasonlóan a sírok kb. 1/5-e volt kirabolva. A Kettőshatár II. temető azonban 100%-os rablottságával egyedülálló az egész Kárpát-medencében. Ennek oka minden bizonnyal a temetőben eltemettek gazdagsága és a róluk fennmaradt szájhagyomány lehetett. A daruhalmi temetőben a férfi sírokat bolygatták meg leginkább, Kettőshatár I. lelőhelyen az eredeti arányokhoz képest hasonló arányban vannak kirabolva a férfi, a női és a gyermeksírok is.

Mindhárom temetőben megfigyelhető a csontok különböző szintű elmozdulása. A daruhalmi temetőben szinte az összes sírt a felsőtestre koncentrálódóan rabolták ki. A másik két temetőben a rablás már sokkal intenzívebb volt. A Kettőshatár I. temetőjében is főleg a felsőtestre irányult a rablás, mellyel kapcsolatban kimutatható, hogy főleg a férfitemetkezéseket bolygatták meg ily módon. Több alkalommal azonban a csontok szét voltak dobálva a sírfeneken, egy részük pedig a betöltésből került elő. 14 esetben a sírokat teljesen feldúlták. A legdurvábban a Kettőshatár II. temető sírjait rabolták ki. A sírrablók sokszor kidobálták a csontokat a sírokból, így azok gyakran a betöltésben voltak megfigyelhetők.

Rablógödörre utaló nyomokat nem minden temetkezésnél lehetett észlelni. Valószínűleg a

---

65 Szalontai et al. 2014, 167.

66 Sági 1963, 68–69.

67 A sírgödör visszatemetése nem tekinthető általános gyakorlatnak, inkább jellemző, hogy a már felhagyott temetők esetében nyitva hagyják a sírgödröt (vö. Költő et al. 1992, 285; Somhegyi 1995).

daruhalmi síroknál a legtöbbször a felsőtestre irányuló aknát áshattak. A Kettőshatár I. temetőben a nyeséskor a sírok több mint felének szabálytalan alakú foltja volt, amelyet a rablógödör torzíthatott el, és amelynek ásását 20–30 cm mélyen a sírrablók már csak az eredeti sírgödörben folytatták. Hasonlóan szabálytalan foltjai voltak a nyesési szinten a II. temetőben feltárt sírok kb. felének is. A sírrablók úgynevezett kutatóárkokat is ástak, amelyekkel a temető szélén, valamint a közepén található sírokat keresték. Négy esetben egy rablógödörrel több, 2–3 sírt is kiraboltak.

A bolygatatlan temetkezések leletanyaga alapján Daruhalom lelőhelyen a sírrablók az ékszereket, főként fülbevalókat tulajdonították el, illetve az értékesebb övtartozékokat. A Kettőshatár I. temetőben is hasonlóan a fülbevalók és az övek, övszerelékek hiányoznak a rabolt sírokból. Nem kizárt, hogy a férfi sírokban fegyverek is lehettek. A II. temető esetében csak a hátrahagyott leletekből lehetett az elrabolt tárgyakra következtetni. A temetőben előkerült aranyleletek és a fegyverek arra engednek következtetni, hogy ezekből a tárgyakból jóval több lehetett. Kettőshatár mindkét temetőjében néhány csontvázon zöld foltokat, patinanyomokat lehetett megfigyelni. Az I. temetőben a legtöbb övcsatra vagy valamilyen övveretre utalt, ugyanis a zöld foltok a medencén voltak észlelhetők. A II. temetőben ezek az elszíneződések gyűrűre és fülbevalóra utalhattak.

A daruhalmi sírokat min. 10 évvel a temetés után rabolhatták ki a csontok és a koporsómaradványok alapján. A temetés és a rablások között eltelt időintervallum felső határa a felszíni fakonstrukciók láthatósági ideje alapján kb. 60 év lehet.

A 132. sírban észlelt fejfa rámutat arra, hogy a rabolt sírokat is megjelölhették hasonló módon a temetéskor vagy a gyászidőszak leteltével. Ezek a sírjelek valahogyan jelezhették a halott nemét, korát, valamint rangját is. A 132. sír fejfája nagy valószínűséggel még látszódhatott a rablás időpontjában, azonban alacsony rangja miatt nem nyitották fel ezt a temetkezést.

A Kettőshatár I. temető rabolt sírjainál is min. 10 évnek kellett eltelnie a temetés után, hiszen a csontvázak szinte minden esetben teljesen felbomlottak már a kirablásig. Több temetkezésben szintén megfigyelhetőek voltak gerendázatra utaló nyomok, amelyek időtartama kb. 60 évre tehető.

A II. temetőben néhány sírban vágásnyomok voltak a csontokon, így ezeknél a temetkezéseknél 10 évnél kevesebb telhetett el a temetés és a rablás között. Szintén kevesebb, mint 10 év elteltével rabolhatták ki azt a sírt is, melyben a csontok helyzete alapján a sírgödörben még üregnek kellett lennie a rablás idején. Ezek alapján kijelenthető, hogy ezek a temető legfiatalabb temetkezései. A legtöbb sír azonban a másik két temetőhöz hasonlóan min. 10 év után eshetett rablás áldozatául. Legrégebben a kutatóárkokkal megtalált sírokat áshatták meg, mivel a kifosztás idején már nem látszódhattak, tehát akár több mint 60 évvel a temetés után rabolták ki ezeket.

Összefoglalva a rablási idővel kapcsolatos információkat, megállapítható, hogy az első két temető min. 10, max. 60 év elteltével lett kirabolva, a harmadik temetőben pedig vannak olyan sírok, melyeket 10 évnél kevesebb idő után bolygattak meg, valamint vannak olyanok is, amelyeket akár több mint 60 év leteltével dúltak fel.

Mindegyik temetőben jellemző, hogy a sírrablók igen precíz munkát végeztek, jól ismerték a temetőket, ezért minden bizonnyal avarok voltak a sírok kirablói. A daruhalmi közösség valószínűleg a temetőváltás után visszatért, hogy saját felmenőinek sírjait kirabolja. Bizonyosan a Kettőshatár I. temetőt is a saját közössége fosztogatta. A II. temetőt pedig a rangban alatta lévő I. temető közössége dúlta fel, hiszen a sírrablók tisztában voltak a II. temetőben eltemetettek nagyfokú gazdagságával, valamint azzal is, hogy körülbelül meddig terjedhettek a sírok.

A legtöbb írott forrás ambivalensen áll a sírrablásokhoz, a társadalom által elfogadhatatlan tevékenységnek állítja be, azonban a régészeti források arra utalnak, hogy a sírok kirablása nem minden esetben mondott ellent

a nép elképzeléseinek. Érdemes lenne a kora középkori emberek halálhoz való hozzáállását, a sírrablás érzelmi hátterét is boncolgatni, hiszen a tárgyközpontú régészet ezt mindeddig szinte teljesen figyelmen kívül hagyta. Felmerül a kérdés, hogy mi történt a leletekkel a rablás után, esetleg tovább használták a tárgyakat? Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk e kérdések megválaszolásához, fontos lenne nagyobb adatmennyiség kiértékelése, melynek fő problémáját a kevés információ okozza, ugyanis a legtöbb feltárást követően gyakran csak a rablás tényét említik ahelyett, hogy a sírrablást a temetkezési szokásokkal szoros összefüggésben vizsgálnák. Mindehhez az ásatások pontos és teljes körű dokumentációja szükséges, hiszen a kirabolt sírok ugyanolyan fontos régészeti források lehetnek, mint a bolygatatlan, leleteket tartalmazó temetkezések.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány megírása során Molnár Erika antropológus bocsátotta rendelkezésünkre a zöld patinanyomos csontmaradványokra vonatkozó adatokat. Segítségéért fogadja köszönetünket.

Irodalom

Aspöck 2003: Aspöck, E.: Graböffnungen im Frühmittelalter und das Fallbeispiel der langobardenzeitlichen Gräber von Brunn und Gebirge, Flur Wolfholz, Niederösterreich. *Archaeologia Austriaca* 87 (2003) 225–264.

Bede–Szalontai 2013: Bede, I. – Szalontai, Cs.: Archäologische Angaben über awarisches Verteidigungssystem entlang Flüssen der Umgebung Szeged (Süd-Ungarn). In: *Offene Landschaften. Archäologie–Geschichte–Geographie* 31. Hg.: Heinrich-Tamaska, O. – Hardt, M.–Révész, L. – Schenk, W. Bonn 2013, in press.

Bóna 1974: Bóna I.: *A középkor hajnala: a gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében*. Budapest 1974.

Donoghue et al. 2006: Donoghue, H. D. – Marcsik A. – Molnár E. – Paluch T. – Szalontai Cs.: Lepra nyomai a kiskundorozsmai avar temetőből. Előzetes beszámoló (Die Spuren der Lepra im awarischen Gräbereld von Kiskundorozsma. Vorbericht). In: *Hadak útján. Népességek és iparok a népvándorlás korában. A Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XVI. Konferenciáján Nagykovácsi, 2005. szeptember 26-28. elhangzott előadások.* Szerk.: Újlaki Pongrácz Zs. Nagykovácsi 2006, 173–189.

Donoghue et al. 2006a: Donoghue, H. D. – Marcsik A. – Molnár E. – Paluch T.– Szalontai Cs.: Lepra nyomai a kiskundorozsmai avar temetőből. *Rubicon* 2006:2–3 (2006) 112–114.

Donoghue et al. 2006b: Donoghue, H. D. – Marcsik A. – Molnár E. – Paluch T. – Szalontai Cs.: Lepra nyomai a kiskundorozsmai avar temetőből. Előzetes beszámoló. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 2005*. Szeged 2006, 155–175.

Duday 2009: Duday, H.: *The archaeology of the Dead. Lectures in archaeothanatology.* Studies in funerary archaeology 3. Oxford 2009.

Freeden 2008: Freeden, U. von.: Wer stört Gräber? Grabstörungen ohne Graböffnungen. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 59 (2008) 247–255.

Füleki 2014: Füleki O.: *Kiskundorozsma-Daruhalom és Kettőshatár avar kori temetőinek gyöngyanyaga*. Egyetemi szakdolgozat (MSc). Szeged 2014.

Kőhegyi 1994: Kőhegyi M.: Sírrablás a magyarországi szarmatáknál (Grabberabung bei den Sarmaten in Ungarn).

In: *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szerk.: Lőrinczy G. Szeged 1994, 277–283.

KÖLTŐ ET AL. 1992: Költő L. – Lengyel I. – Pap I. – Szentpéteri J.: Etnikumok, régészeti kultúrák a kora középkori Pannoniában. (Egy Somogy megyei régészeti ásatás előzetes eredményei – Vörs) (Ethnika, archologische Kulturen im frühmittelalterlichen Pannonien. [Vorlufige Ergebnisse einer archologische Ausgrabung im Komitat Somogy/Vörs]) *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1992) 283–307.

KŐVÁRI 2014: Kővári A.: Ékszerek a kiskundorozsmai avar kori temetők sírjaiban. Kiskundorozsma-Kettőshatár út I–II. számú és Kiskundorozsma-Daruhalom dülő II. számú avar kori temetők fülbevalóinak elemzése. Egyetemi szakdolgozat (MSc). Szeged 2014.

MADARAS 1994: Madaras, L.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti*. Das Awarische Corpus II (Avar Corpus Füzetek II). Szerk.: Madaras L. Debrecen 1994.

MÉSZÁROS ET AL. 2005: Mészáros P. – Paluch T. – Szalontai Cs.: Avar kori temetők Kiskundorozsma határában. Előzetes beszámoló az M5 autópályán feltárt lelőhelyről. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 2004*. Szeged 2005, 145–162.

MÉSZÁROS ET AL. 2006: Mészáros P. – Paluch T. – Szalontai Cs.: Avar kori temetők Kiskundorozsma határában. (Előzetes beszámoló az M5-ös autópályán feltárt lelőhelyekről). In: „*Hadak útján...*" XV. *A népvándorlás kor fiatal kutatói 15. konferenciájának előadásai, Tatabánya, 2004. október 4–6.* Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 8. Szerk.: László J. – Schmidtmayer R. Tatabánya 2006, 97–109.

MÉSZÁROS–SÓSKUTI 2006: Mészáros P. – Sóskuti K.: Megjegyzések a szarmata kori sírrablásokhoz. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 2005*. Szeged 2006, 117–132.

NEUGEBAUER 1994: Neugebauer J. W.: Zum Grabraub in der Frühbronzezeit Niederösterreichs, Vortr. Niederbayer. *Archäologentag* 12 (1994) 118–137.

NYÁRÁDI 1960: Nyárádi M.: A szatmárcsekei református temető fejfái (The Grave posts from the cemetery in Szatmárcseke). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 3 (1960) 193–214.

ROTH 1978: Roth, H.: Archäologische Beobachtungen zum Grabfrevel im Merowingerreich. In: *Zum Grabfrevel in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. Bericht über ein Kolloquium der Komission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas vom 14. bis 16. Februar 1977.* Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse 113:3 (1978) 40–79.

SÁGI 1960: Sági K.: A vörsi langobard temető. *Archaeologiai Értesítő* 87 (1960) 52–60.

SÁGI 1963: Sági K.: A vörsi langobard temető újabb ásatási eredményei (Neue Ergebnisse der Ausgrabungen auf dem langobardischen Gräberfeld von Vörs). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1 (1963) 39–78.

SÁGI 1964: Sági K.: Das langobardische Gräberfeld von Vörs. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 16 (1964) 359–408.

SIMON 1992: Simon L.: Adatok az avarkori sírjelölésről (Beiträge zur Markierung der awarenzeitlichen Gräber). In: *Hiedelmek, szokások az Alföldön* I. Az Arany János Múzeum Közleményei 7. Szerk.: Novák L. Nagykőrös 1992, 55–73.

SOMHEGYI 1995: Somhegyi T.: Teknős csontmaradványok avar kori sírokban (Knochenüberreste von Schildkröten in awarenzeitlichen Gräbern). In: *Altum Castrum IV. A visegrádi Mátyás Király Múzeum füzetei* 4. Visegrád 1995, 90–91.

SZALONTAI 2011: Szalontai Cs.: Az utolsó „védvonal". Gondolatok a Maty-érről. *Szeged. Várostörténet, kulturális és közéleti magazin* 23:5 (2011) 41–47.

SZALONTAI 2012: Szalontai Cs.: Az utolsó „védvonal". Gondolatok a Maty-érről II.

Szeged. Várostörténet, kulturális és közéleti magazin 24:2 (2012) 8–13.

Szalontai 2012a: Szalontai Cs.: A Maty-ér szerepe és jelentősége Szeged környékének településtörténetében (The role and importance of the Maty Stream in the settlement history of Szeged neighbourhood). In: *Környezet – Ember – Kultúra. Az alkalmazott természettudományok és a régészet párbeszéde.* Szerk.: Kreiter, A. – Pető, Á. – Tugya, B. Budapest 2012, 123–138.

Szalontai 2012b: Szalontai Cs.: Ismét az avar kori lepráról (Again, about the leprosy in the Avar period). In: *Hadak útján XX. Népvándorláskor Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.* Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 149–161.

Szalontai 2014: Szalontai Cs.: Két víz között. Hatalmi és stratégiai központ váltás Szeged környékének településtörténetében. In*: Vízhasználat, vízszabályozás és társadalom a 13–20. századi Magyarországon.* Szerk.: Horváth G. K. Budapest 2014, 37–78.

Szalontai 2014a: Szalontai Cs.: *A Maty-ér és a kapcsolódó vízrendszerének szerepe és jelentősége Szeged környékének településtörténetében*. Doktori disszertáció. Szeged 2014.

Szalontai–Bede 2012: Szalontai, Cs. – Bede, I.: Données archéologiques sur le système défensif des Avars le long des cours d'eau de la région de Szeged (Sud de la Hongrie). In: *Des fleuves et des hommes à l'époque mérovingienne. Territoire fluvial et société au premier Moyen Âge (Ve–XIIe siècle). XXXIIIe journées Internationales d'Archéologie mérovingienne.* De l'Association française d'Archéologie Mérovingienne. Strasbourg 2012, in press.

Szalontai–Károly 2013: Szalontai, Cs. – Károly, L.: Runiform fragments of the late avar period from Hungary. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* 66:4 (2013) 365–396.

Szalontai et al. 2014: Szalontai Cs. – Benedek A. – Károly L.: A Kiskundorozsma Kettőshatár úti II. avar temető 434. sírja (Grave Nr. 434 of the Avar Cemetery II in Kiskundorozsma, Kettőshatár Street). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* új folyam 1 (2014) 155–218.

Tomka 1978: Tomka P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz III. Koporsóhasználat a tápi temetőben (Angaben zum Bestattungsbrauchtum der Bevölkerung vom Kisalföld in der Awarenzeit. III. Sarggebrauch im Gräberfelde von Táp). *Arrabona* 19–20 (1978) 17–108.

Tomka 1985: Tomka P.: Kis avar néprajz. In: *Az őshazától a Kárpátokig.* Szerk.: Szombathy V. Budapest 1985, 270–313.

Tomka 1992: Tomka P.: Régészet és néprajz. Az interpretáció kérdései a temetkezési szokások kutatásában (Archeology and Ethnography. Questions of Interpretation in Searching Buriak Customs). In: *Hiedelmek, szokások az Alföldön* I. Az Arany János Múzeum Közleményei 7. Szerk.: Novák L. Nagykőrös 1992, 65–73.

Trugly 1991: Trugly S.: A Komárom-hajógyári avar temető feltárása 1979–1989 (Die Freilegung des awarischen Gräberfeldes von Komárom-Werft). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984–1985:2 (1991) 257–264.

Vaday 2008: Vaday A.: A ménfőcsanaki langobard temető. In: *Jöttek-mentek. Langobardok és avarok a Kisalföldön (Kiállításvezető).* Győr 2008, 45–54.

Vörös 2012: Vörös G.: A sírok rablása. In: Kőhegyi M. – Vörös G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető.* Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1. Szerk.: Felföldi Sz. Szeged 2012, 236–243.

ABOUT AVAR-PERIOD GRAVE ROBBINGS IN RELATION TO THREE CEMETERIES AT KISKUNDOROZSMA

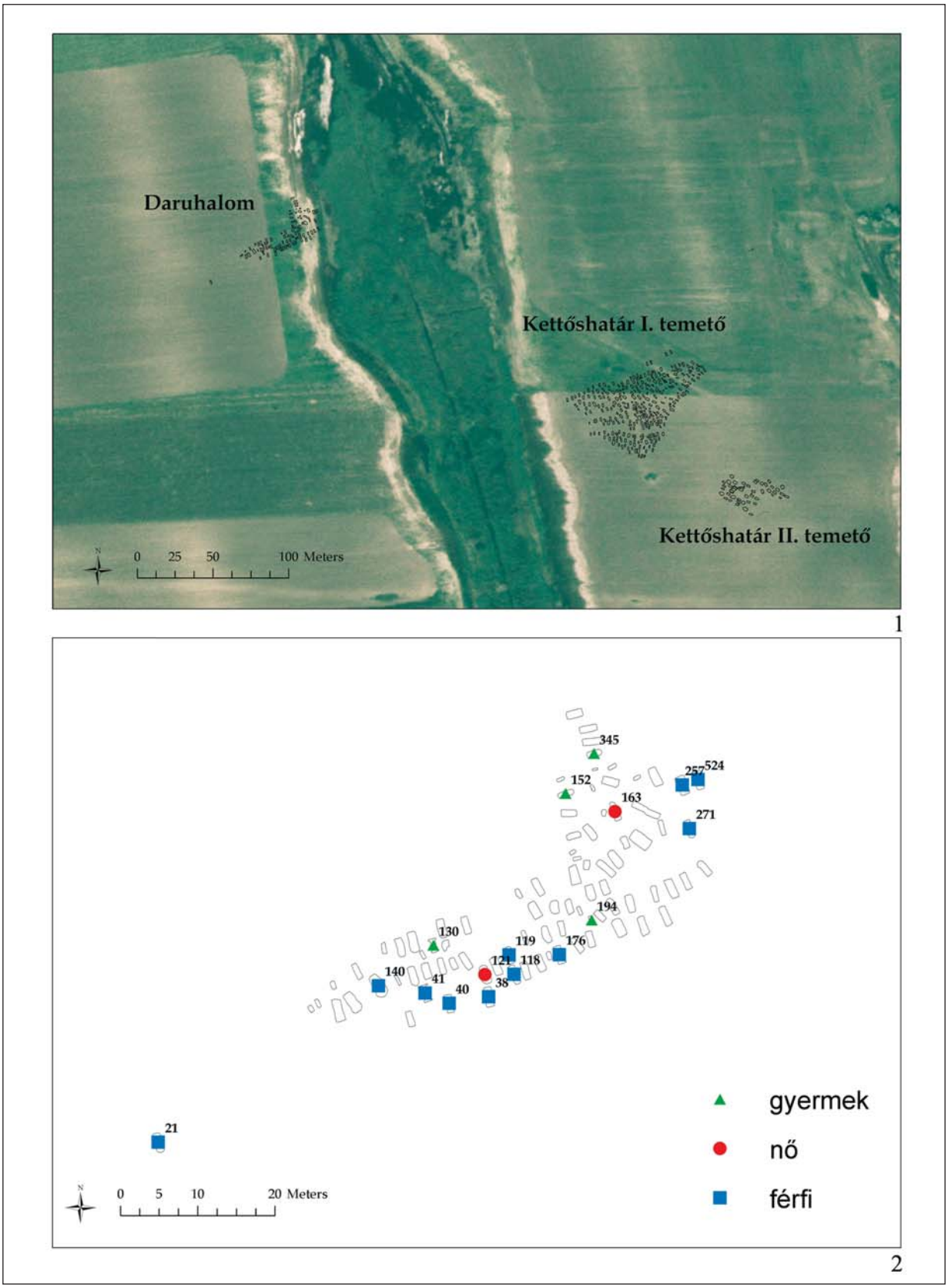
In this paper we examine the methods of grave robbery in three Avar-period cemeteries located close to each other in the vicinity of Szeged, explored in the course of the preventive excavations preceding the construction of the M5 motorway. In the cemetery at Daruhalom on the west bank of the streamlet Maty ninety-three graves were discovered (Middle Avar period I–II). On the opposite bank of the bed, in the cemetery at Kettőhatár út I 298 graves were discovered (Middle Avar period II – Late Avar period IV), while sixty meters away in the cemetery at Kettőshatár út II forty-three graves were found (Late Avar period III).

At the sites of Daruhalom and Kettőshatár I, similar to other Avar cemeteries explored in the Carpathian Basin, about one-fifth of the graves had been robbed; thus, the cemetery at Kettőshatár II robbed to hundred percent, is in this sense unique.

In the cemetery at Daruhalom mostly male graves were dug up, whereas at the site Kettőshatár I male, female and children's graves were robbed in a proportion similar to the original distribution of graves. While grave robberies at Daruhalom were focussed on the upper body, robberies were much more intense in the other two cemeteries. In the cemetery at Kettőshatár I, robbery was also mainly focused on the upper body and primarily concerned male graves. In fourteen cases the graves were completely raided. The fourty-three graves of the cemetery at Kettőshatár II were robbed at the same time and also reburied quickly.

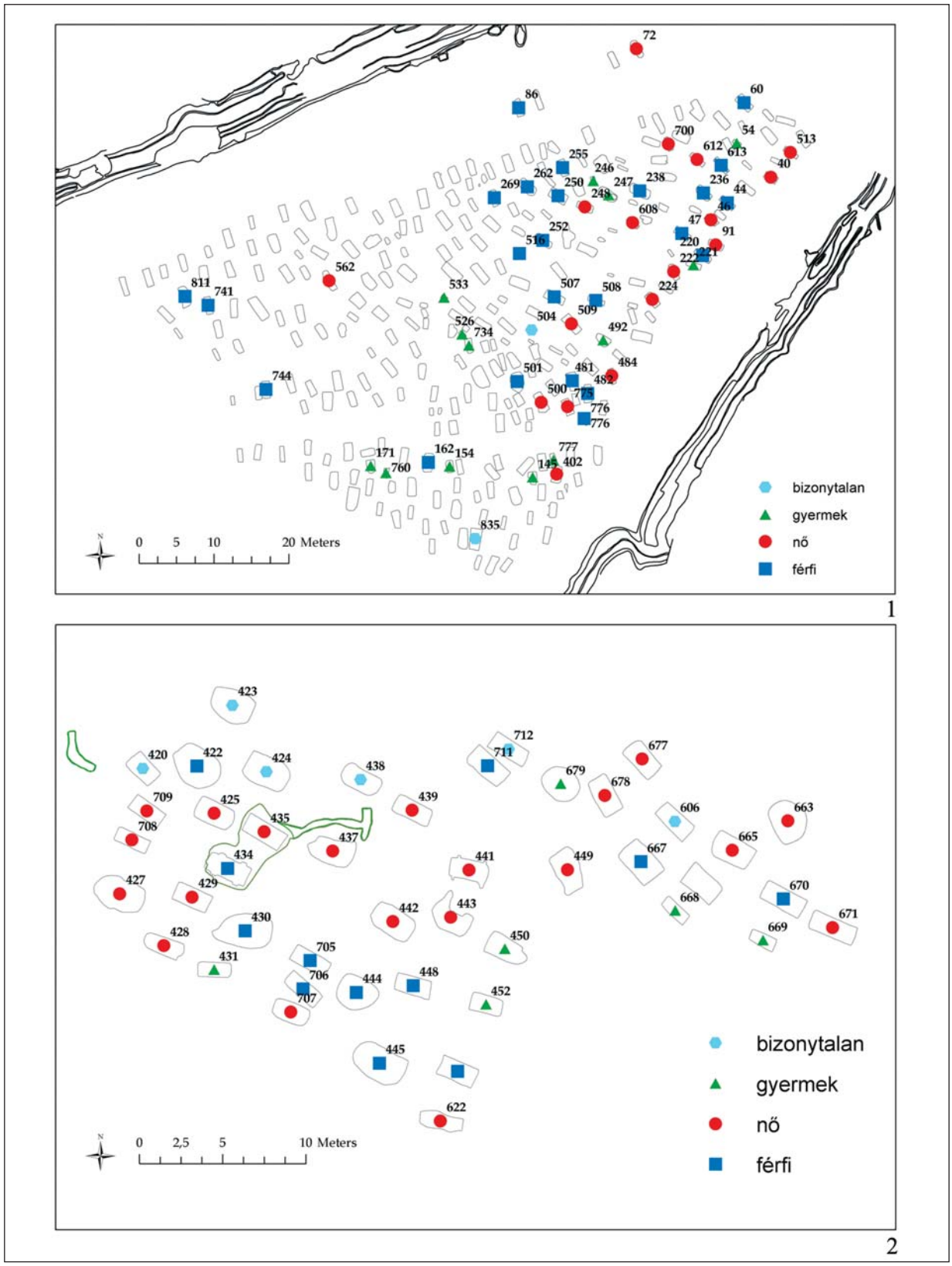
In the case of most graves at Daruhalom, pits were directed to the upper body. In the cemeteries Kettőshatár I and II, robbed graves had irregular patches which had been disfeatured by robber pits. In cemetery II, however, robbers also dug trial trenches so to say, to locate graves at the edge and in the middle of the cemetery. In four cases they looted two or three graves with a single robber pit.

In order to determine the time of robbery, we considered objective and subjective factors that were helpful in answering this question. Objective circumstances are the decomposition process of dead bodies and the decay time of the coffin, headboard, burial chamber and tomb structure; subjective factors include the care for graves which can significantly prolong their visibility or the memory that preserves the graves worth robbing. On this basis we can conclude that the first two cemeteries were robbed within at least ten but not more than sixty years, while in the third cemetery there are graves that were dug up within less then ten years and there are also some which might have been robbed after more than sixty years. In all probability, the robbers were Avars in all cases.



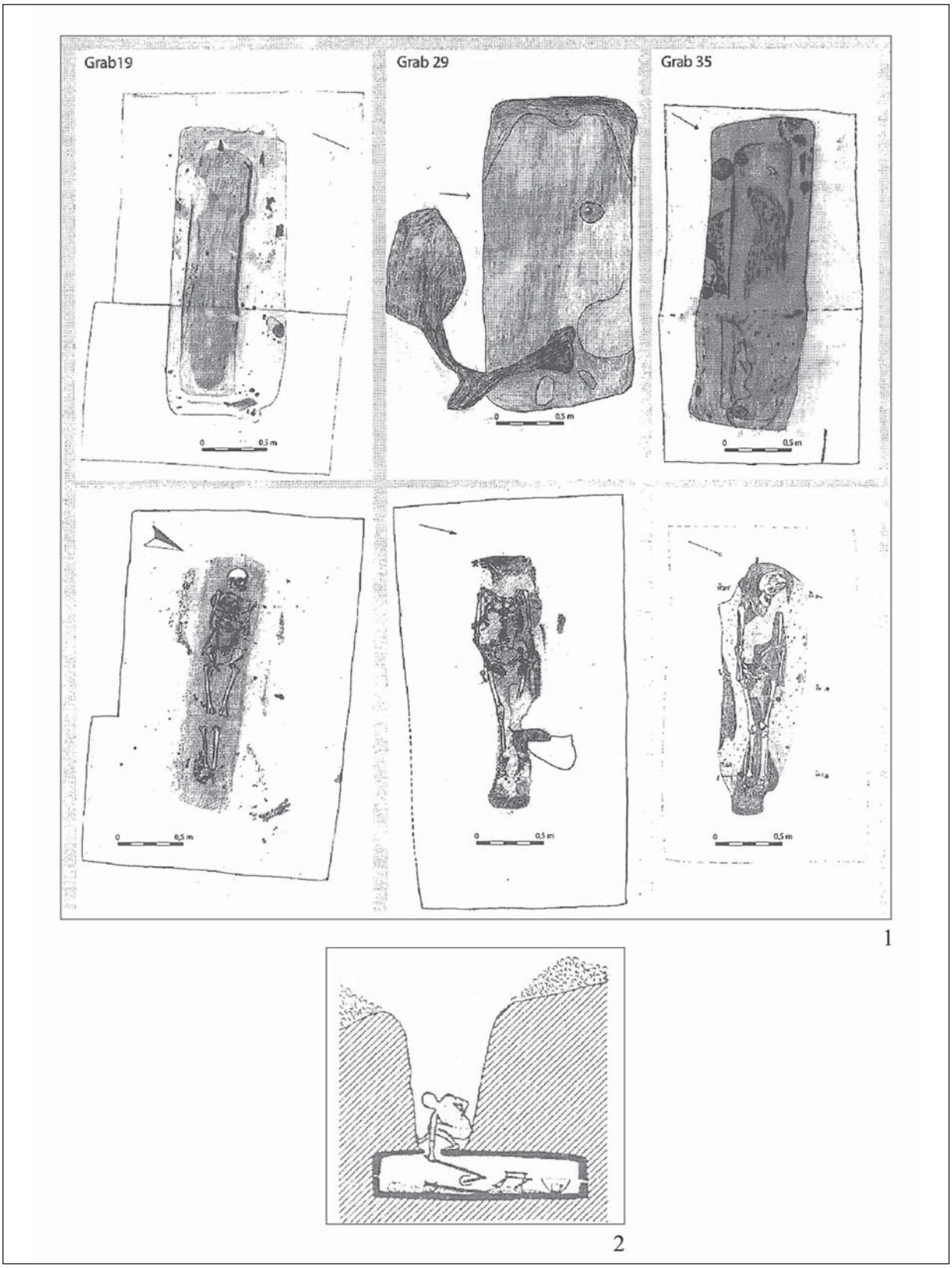
1. kép. 1: A három avar kori temető áttekintő térképe; 2: A Kiskundorozsma-Daruhalom dűlői temető rabolt sírjai

Fig. 1. 1: Overview map of the three Avar-period cemeteries; 2: Robbed graves of the cemetery at Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő



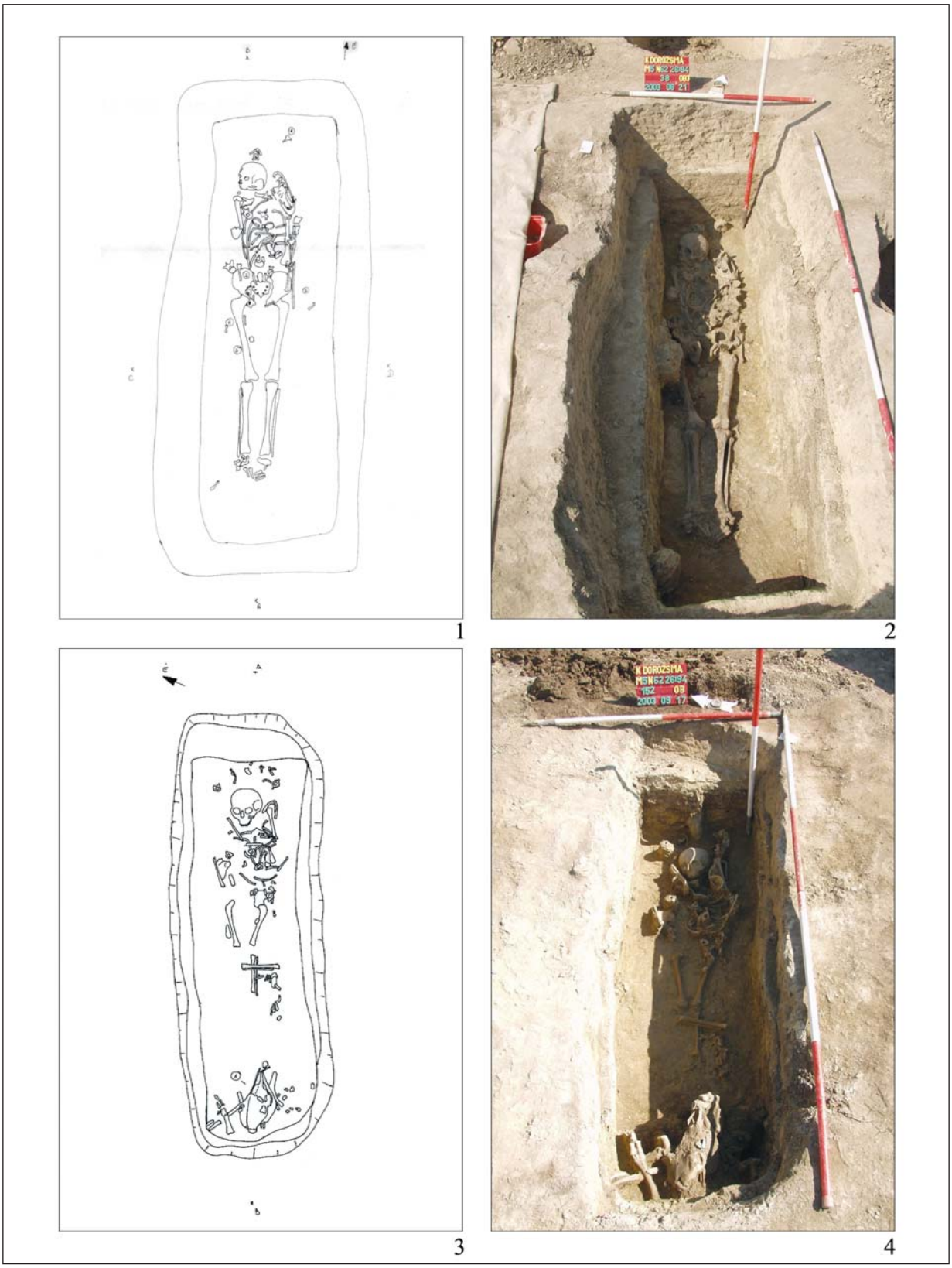
2. kép. 1: A Kiskundorozsma-Kettőshatár úti I. temető rabolt sírjai;
2: A Kiskundorozsma-Kettőshatár út II. temető rabolt sírjai

Fig. 2. 1: Robbed graves of the cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I;
2: Robbed graves of the cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út II



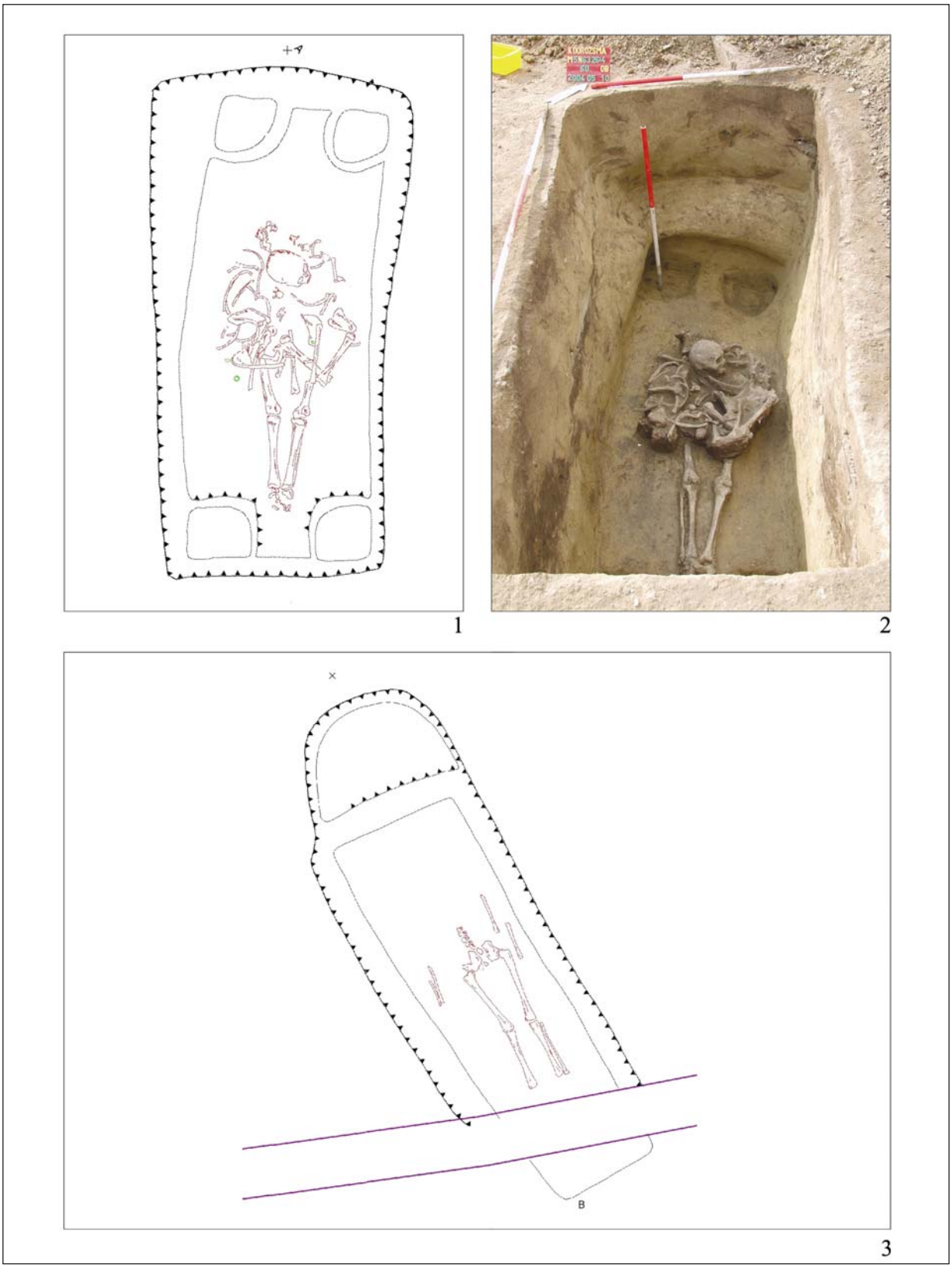
3. kép. 1: Állatjárások a szóládi langobard temető sírjaiban (Freeden 2008 nyomán);
2: Kútszerű akna ásása (Aspöck 2003 nyomán)

Fig. 3. 1: Animal tunnels in the graves of the Langobard cemetery at Szólád (after Freeden 2008);
2: Digging of a well-like pit (after Aspöck 2003)



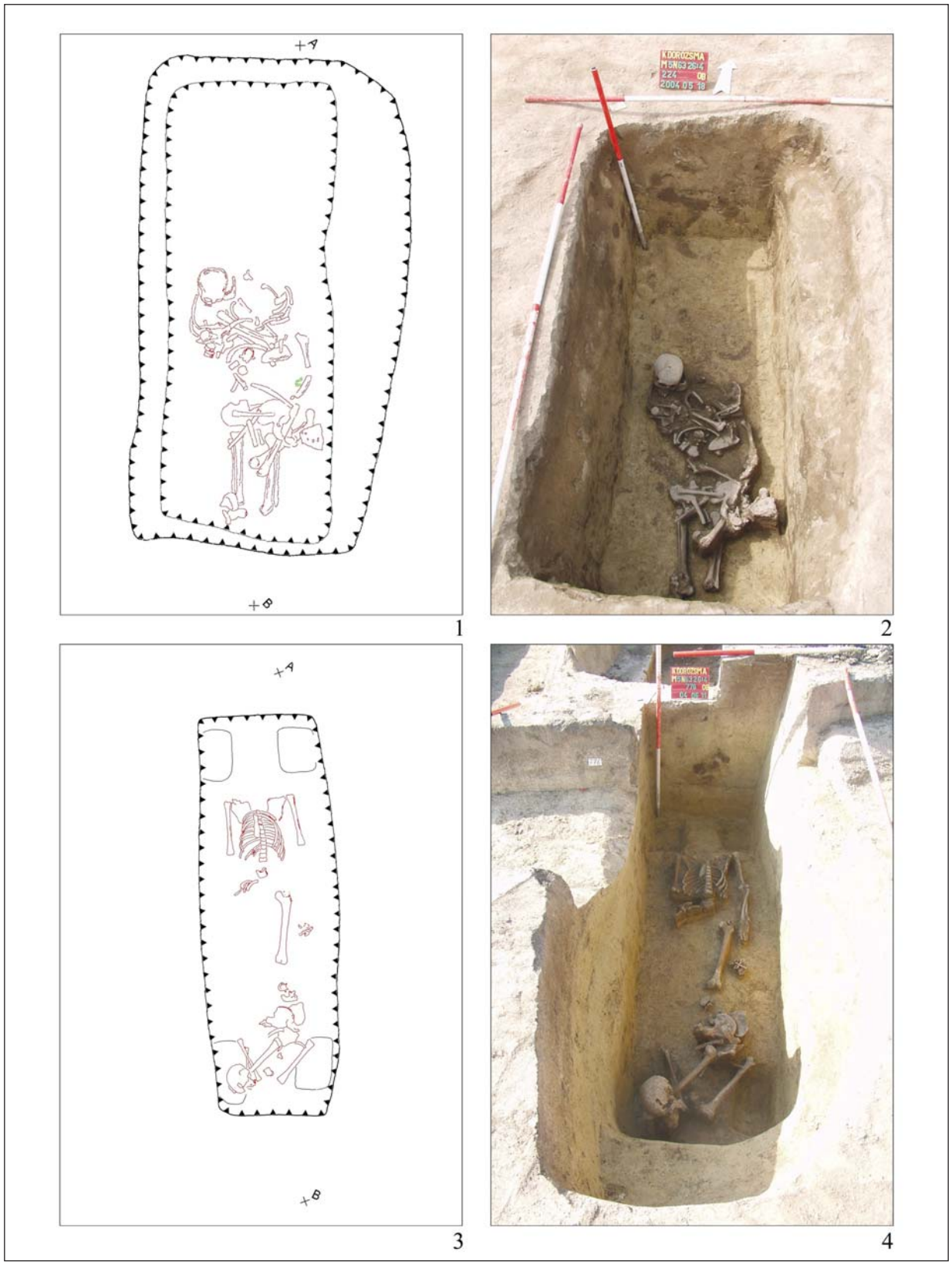
4. kép. Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő. 1–2: A sírrablók a felsőtest csontjait bolygatták meg (38. sír); 3–4: Teljesen feldúlt temetkezés (152. sír)

Fig. 4. The site of Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő. 1–2: Bones of the upper body displaced by robbers (Grave 38); 3–4: Completely raided burial (Grave 152)



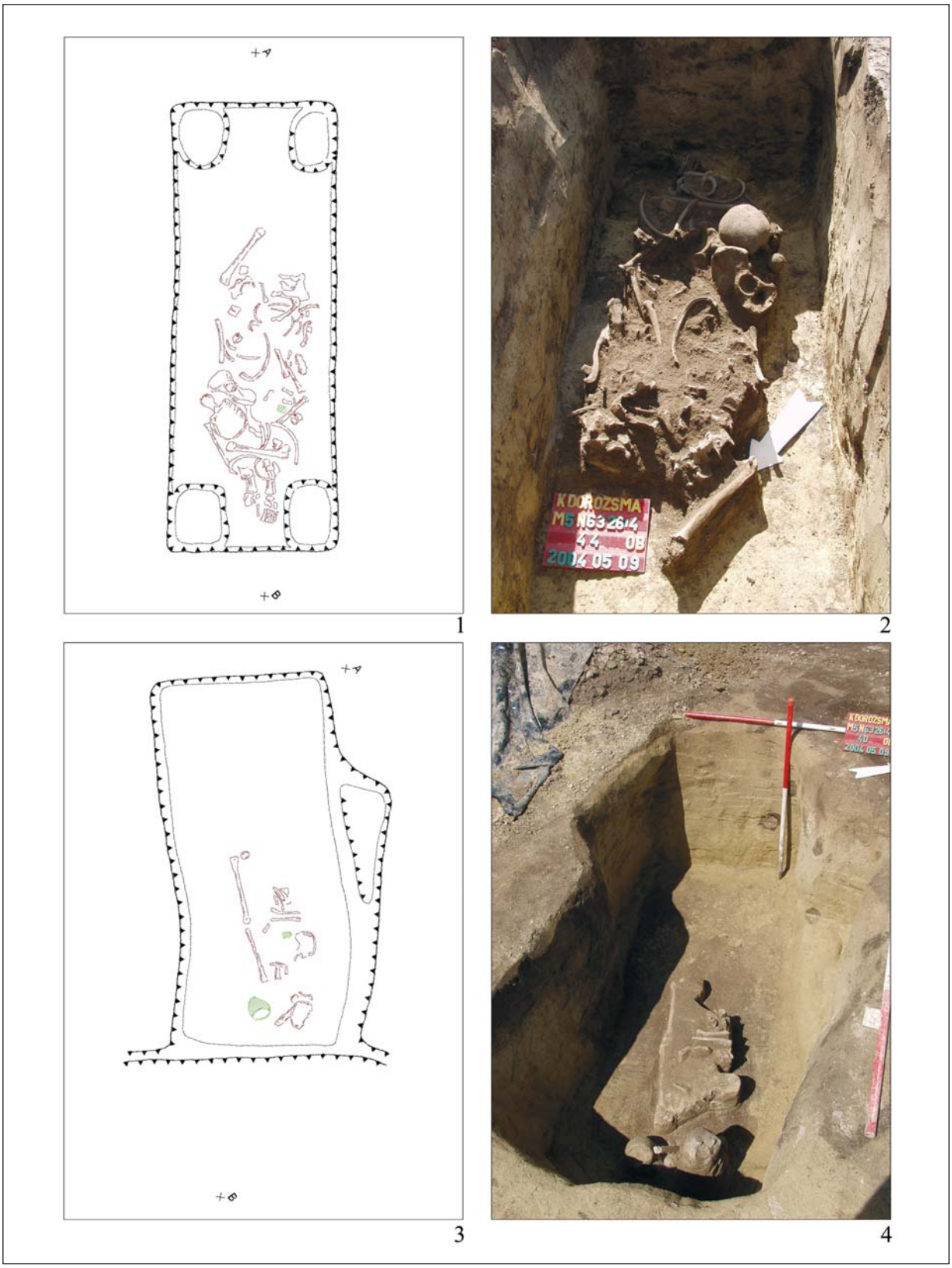
5. kép. Kiskundorozsma-Kettőshatár úti I. temető. 1–2: A felsőtest csontjai bolygatottak (60. sír); 3: A felsőtest csontjai teljesen hiányoznak (562. sír)

Fig. 5. The cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. 1–2: The bones of the upper body are displaced (Grave 60); 3: The bones of the upper body are completely missing (Grave 562)



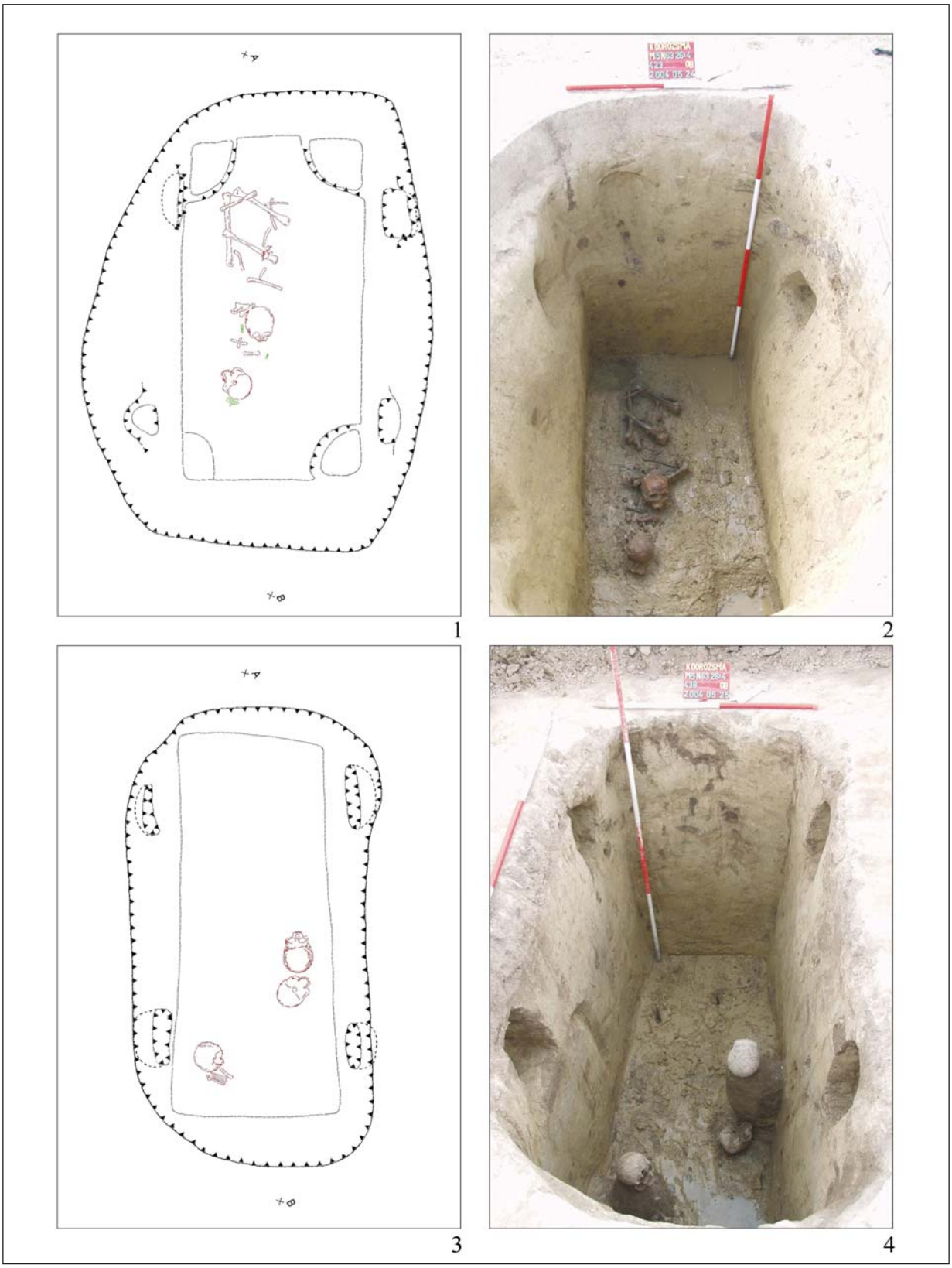
6. kép. Kiskundorozsma-Kettőshatár úti I. temető. 1–2: Csak az alsó lábszárak maradtak anatómiai rendben (224. sír); 3–4: A lábszárcsontok hiányoznak (776. sír)

Fig. 6. The cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. 1–2: Only the lower leg bones remained in anatomical order (Grave 224); 3–4: Lower leg bones are missing (Grave 776)



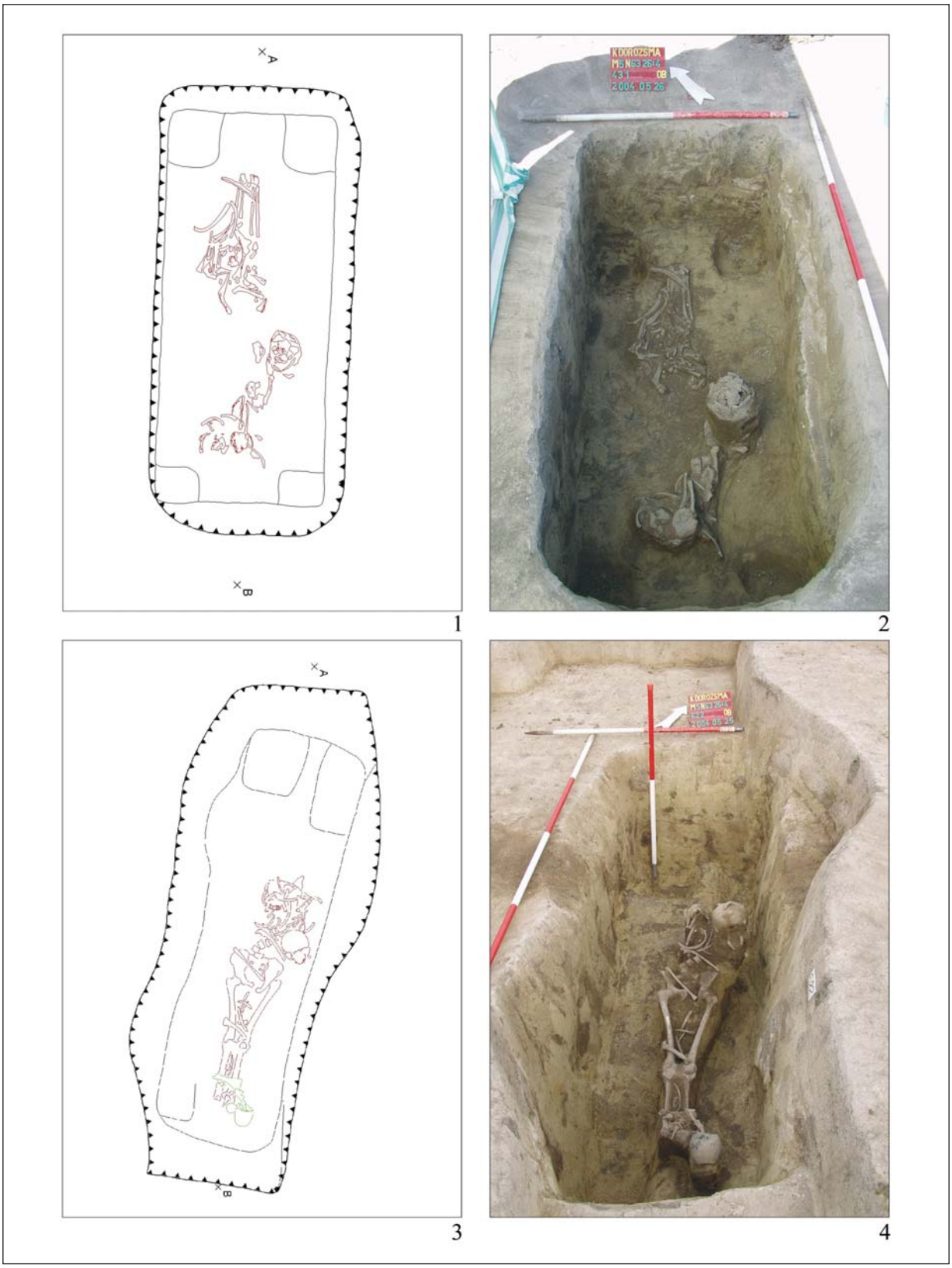
7. kép. Kiskundorozsma-Kettőshatár úti I. temető. 1–2: A csontok a sírfenéken össze-vissza helyezkednek el (44. sír); 3–4: Csak kevés csont maradt a sírgödörben (40. sír)

Fig. 7. The cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. 1–2: Displaced bones at the grave bottom (Grave 44); 3–4: Only a few bones remained in the grave (Grave 40)



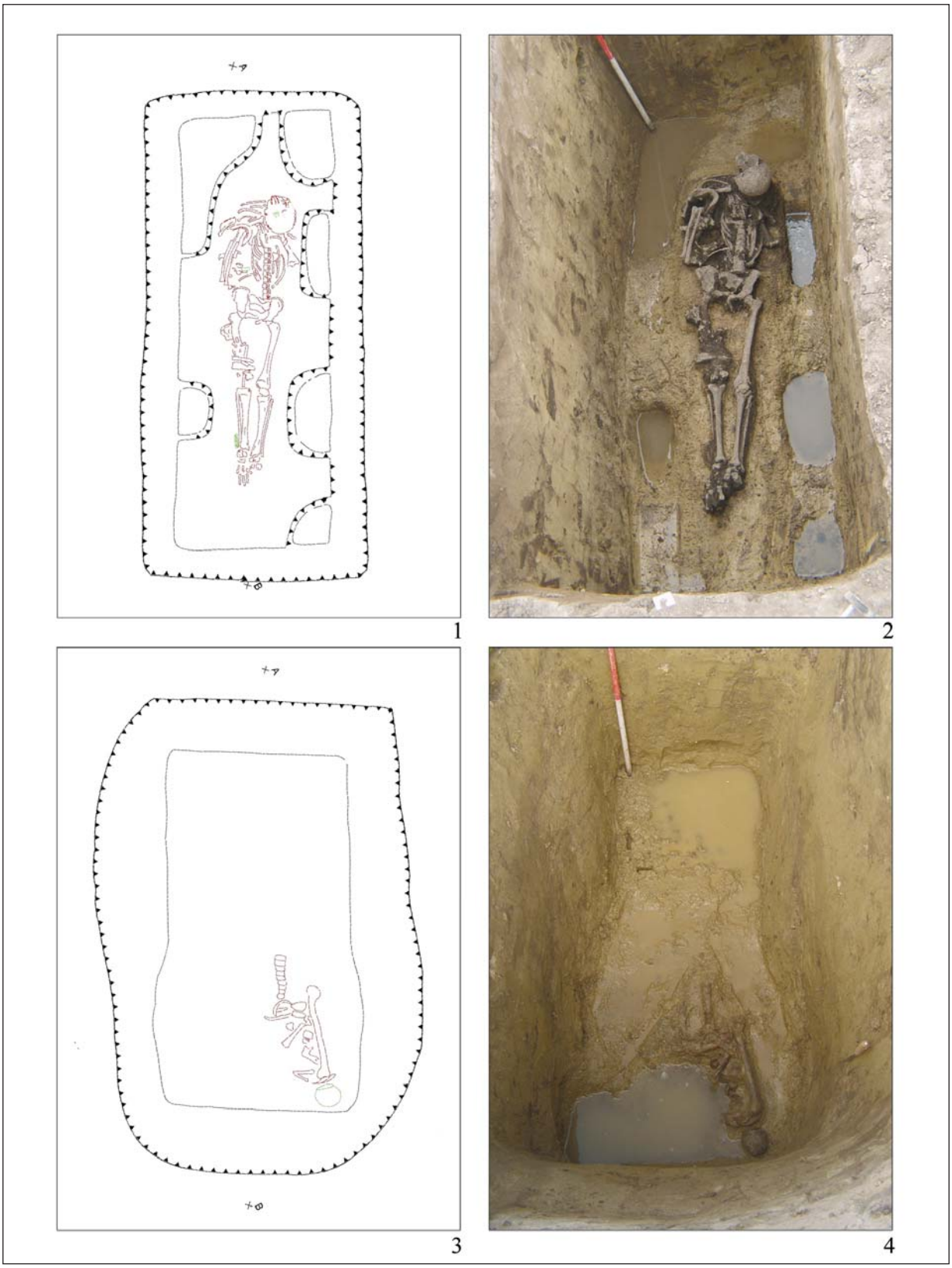
8. kép. Kiskundorozsma-Kettőshatár úti II. temető. 1–2: A sírból két koponya került elő (423. sír); 3–4: Három koponya került elő (438. sír)

Fig. 8. The cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út II. 1–2: Two skulls were unearthed from the grave (Grave 423); 3–4: Three skulls were unearthed (Grave 438)



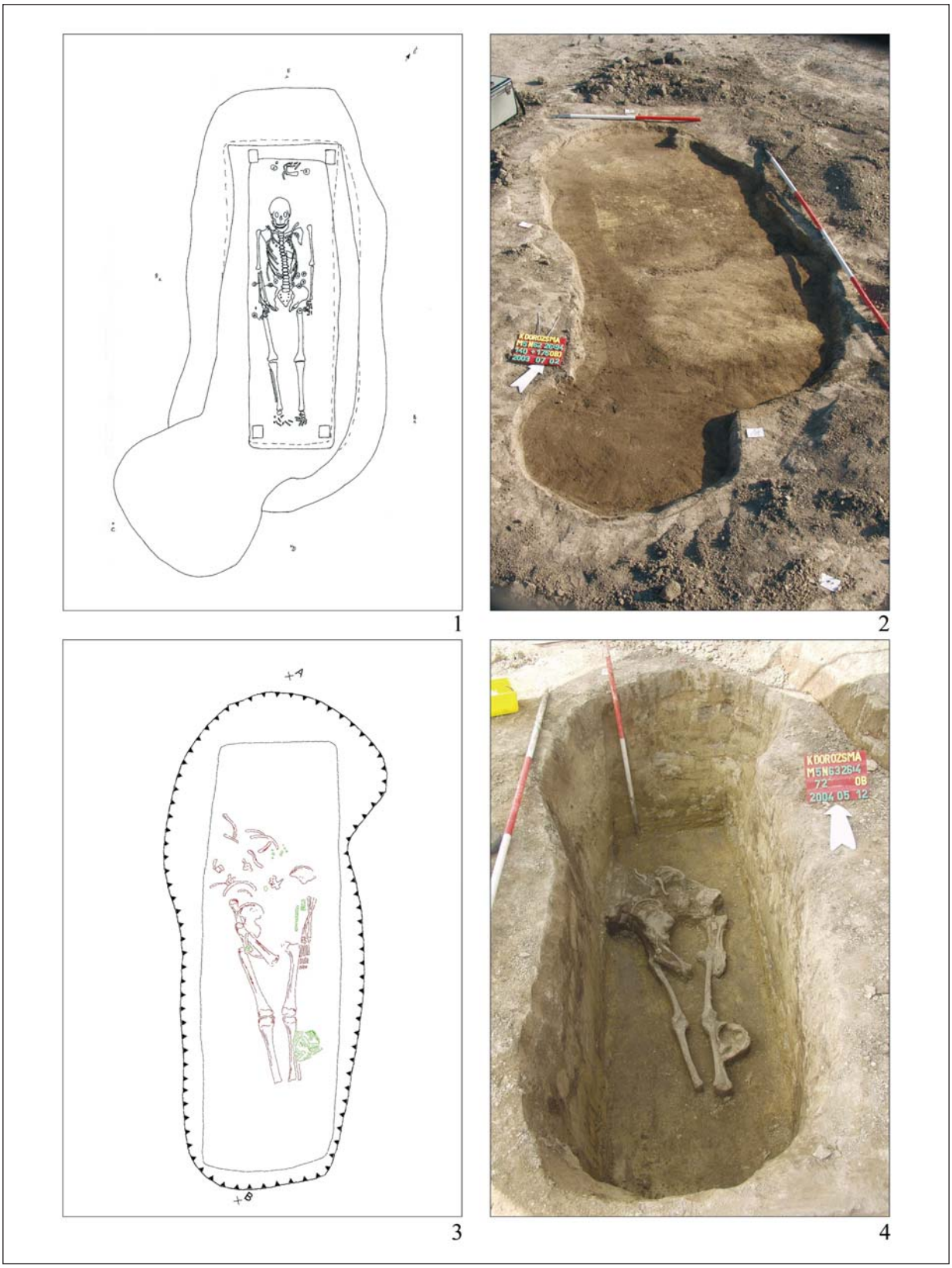
9. kép. Kiskundorozsma-Kettőshatár úti II. temető. 1–2: Teljesen feldúlt temetkezés (431. sír); 3–4: A rablás a felsőtesre irányult (622. sír)

Fig. 9. The cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út II. 1–2: Completely raided burial (Grave 431); 3–4: Robbery focused on the upper body (Grave 622)



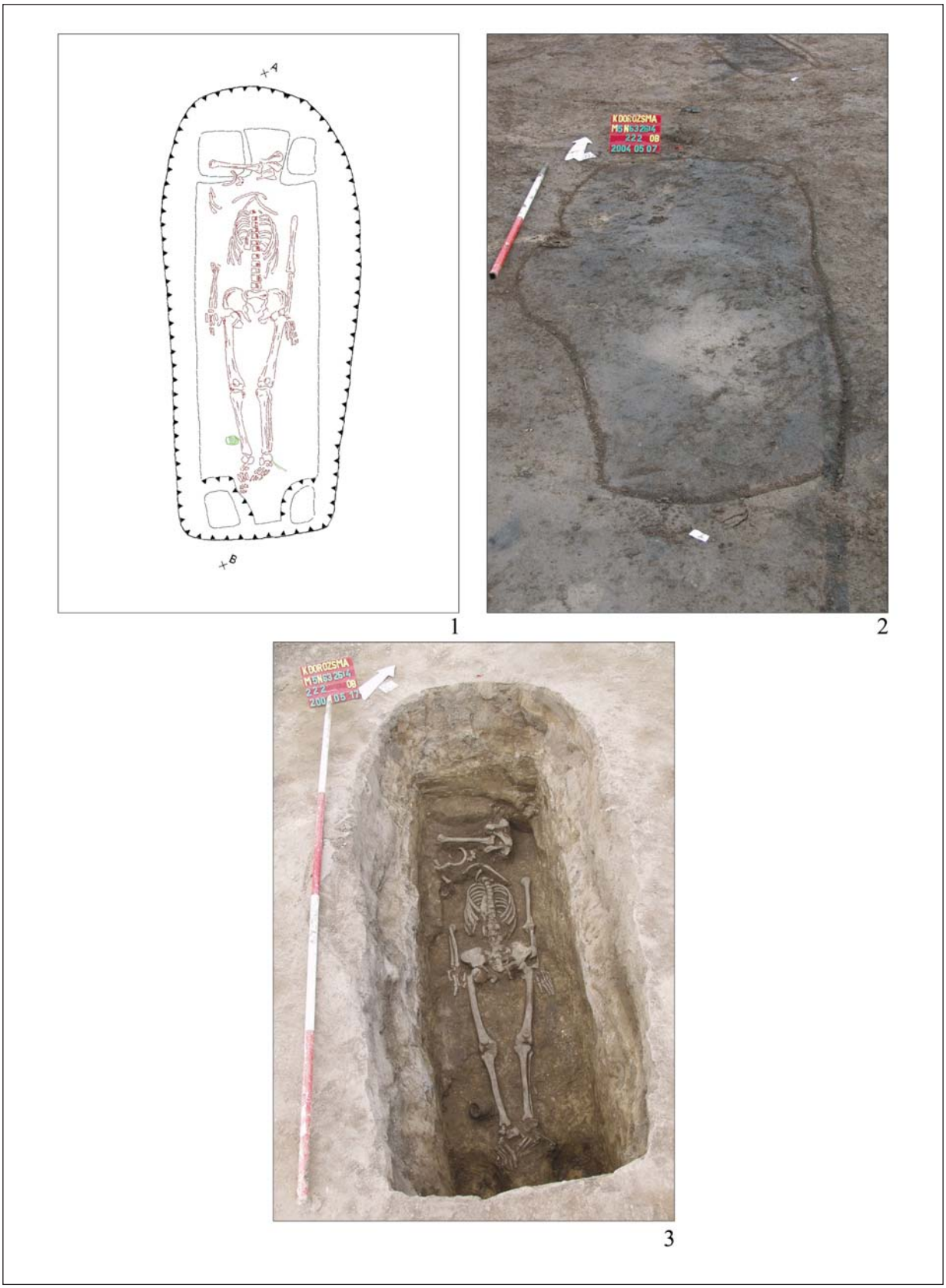
10. kép. Kiskundorozsma-Kettőshatár úti II. temető. 1–2: Kevésbé bolygatott sír (670. sír); 3–4: A gerincoszlop egy része feküdt in situ (424. sír)

Fig. 10. The cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út II. 1–2: A less disturbed grave (Grave 670); 3–4: Part of the spine lay in situ (Grave 424)



11. kép. 1–2: A sírgödörhöz rablóakna csatlakozik (A Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő 140. sír); 3–4: A rablás a felsőtestre koncentrálódott (Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. 72. sír)

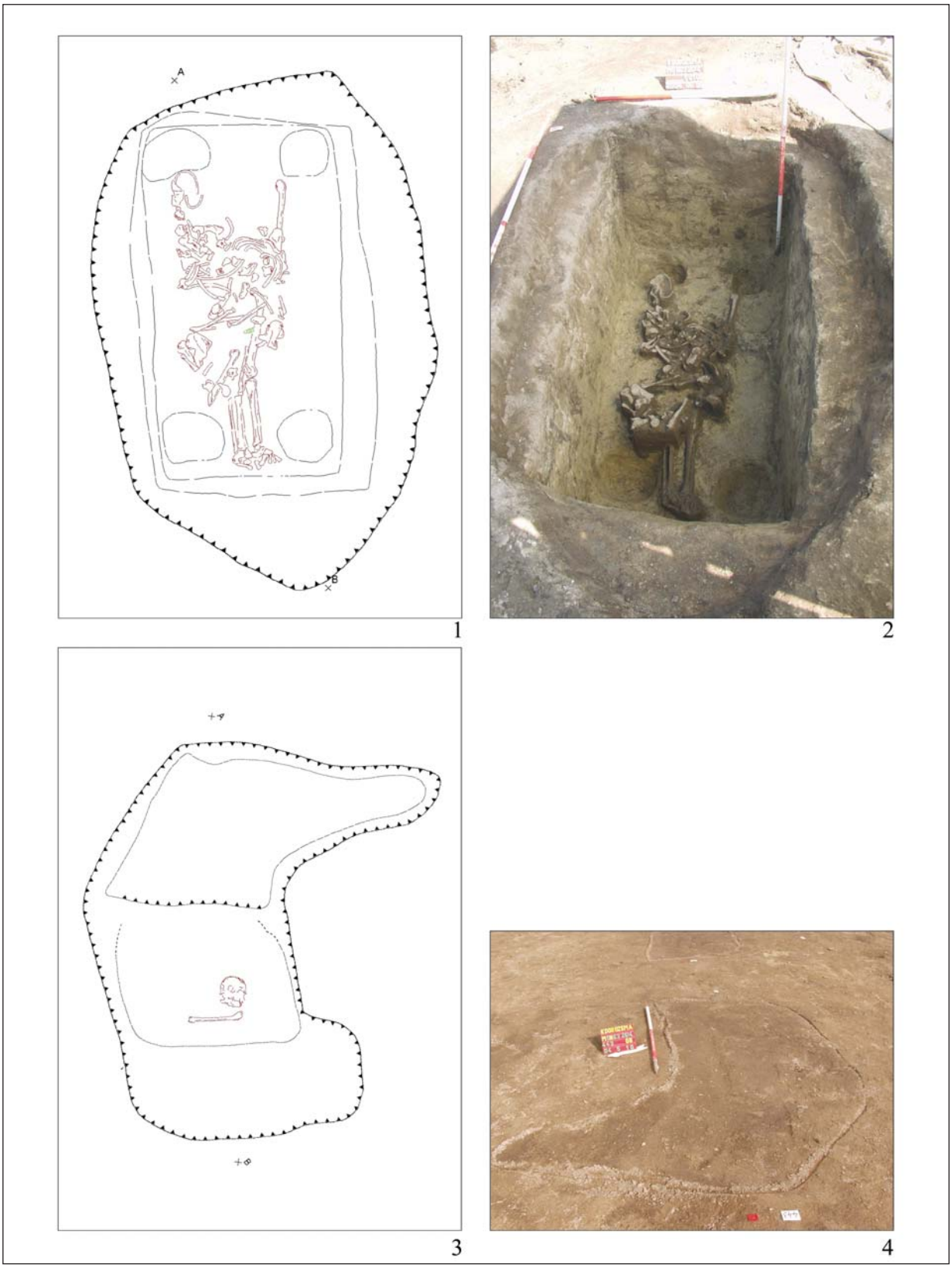
Fig. 11. 1–2: Robber pit joined to the grave (Grave 140 at Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő); 3–4: Robbery focused on the upper body (Grave 72 at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I)



12. kép. A rablógödröt a sír fej felőli végére ásták rá (Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. 222. sír)
Fig 12. Robber pit dug at the head end of the grave (Grave 222 at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I)

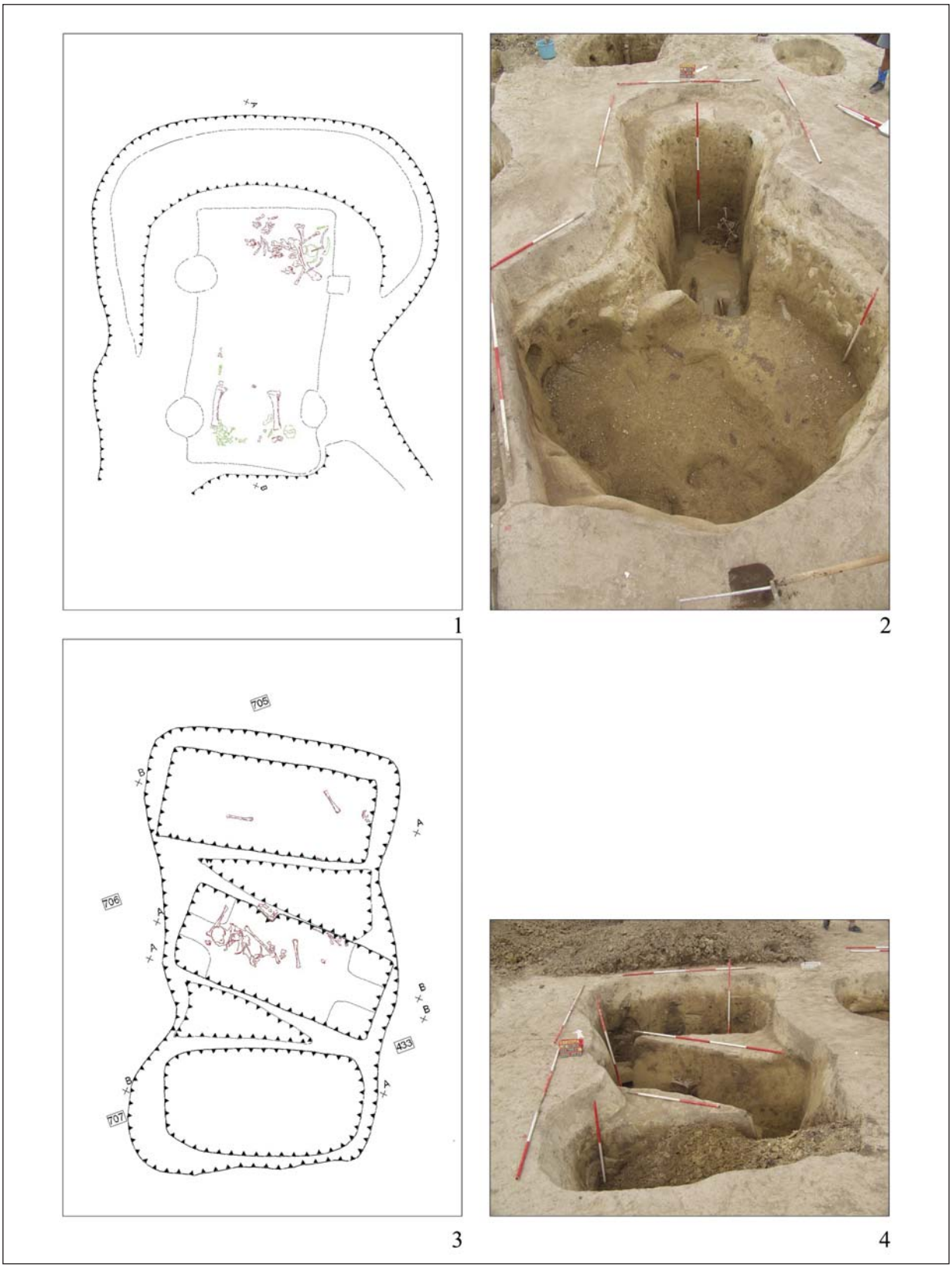


13. kép. A halott derekára ástak rá (Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. 236. sír)
Fig 13. Robber pit directed to the waist of the deceased (Grave 236 at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I)



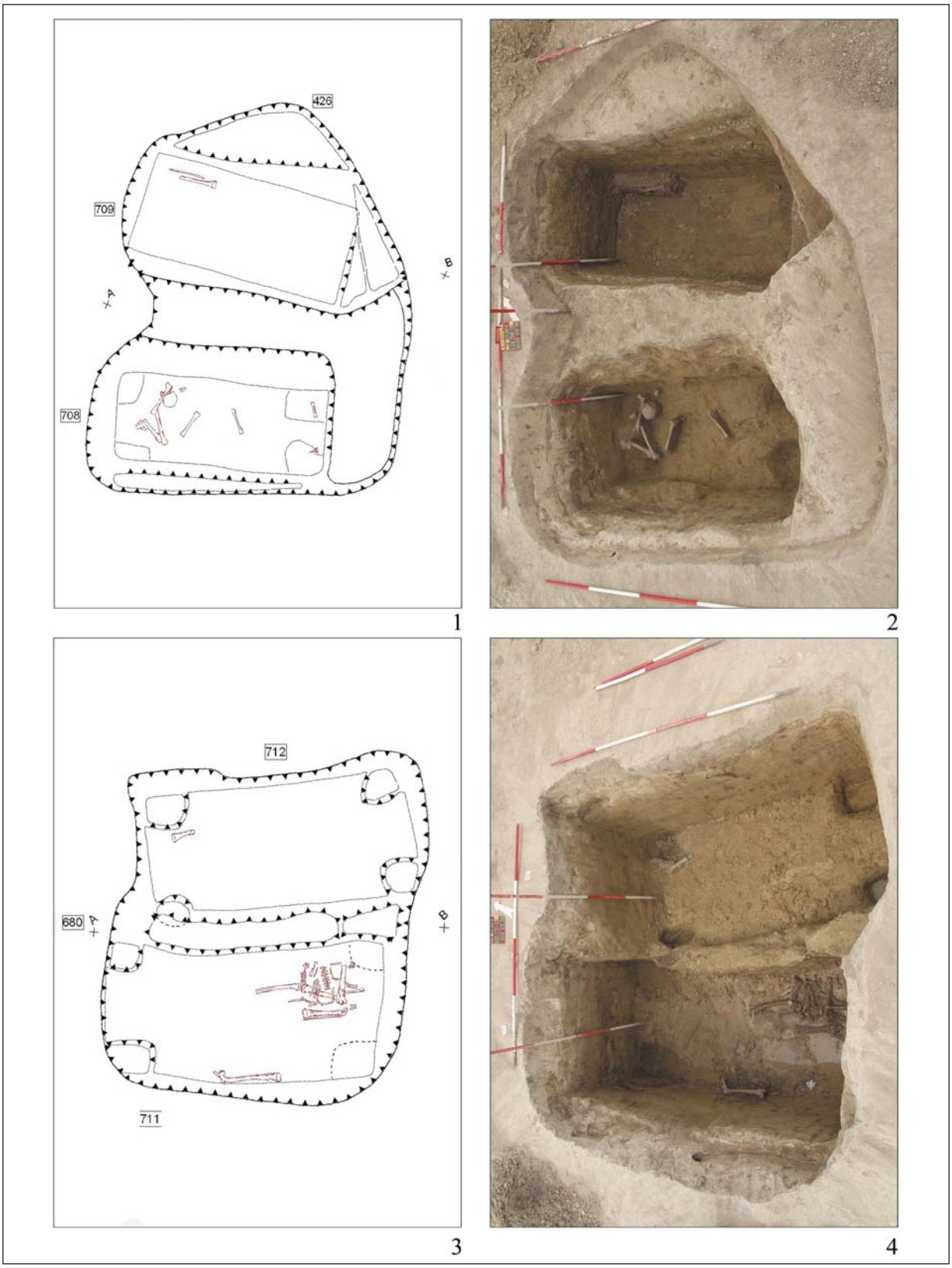
14. kép. 1–2: Nagyméretű ovális folt a sírgödör felett (Kiskundorozsma-Kettőshatár úti I. 501. sír); 3–4: Kutatóárok a sír északnyugati sarkában (Kiskundorozsma-Kettőshatár út II. 443. sír)

Fig 14. 1–2: Large oval patch over the grave (Grave 501 at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I); 3–4: Trial trench at the northwest corner of the grave (Grave 443 at Kiskundorozsma-Kettőshatár út II)



15. kép. 1–2: A rablógödör eltorzította a sír alakját (Kiskundorozsma-Kettőshatár út II. 453. sír);
3–4: Egy rablógödörrel egyszerre három sírt raboltak ki (Kiskundorozsma-Kettőshatár út II. 705., 706. és 707. sír)

Fig 15. 1–2: Shape of the grave distorted by a robber pit (Grave 453 at Kiskundorozsma-Kettőshatár út II);
3–4: Robber pit dug to loot three graves at the same time (Graves 705, 706, 707 at Kiskundorozsma-Kettőshatár út II)



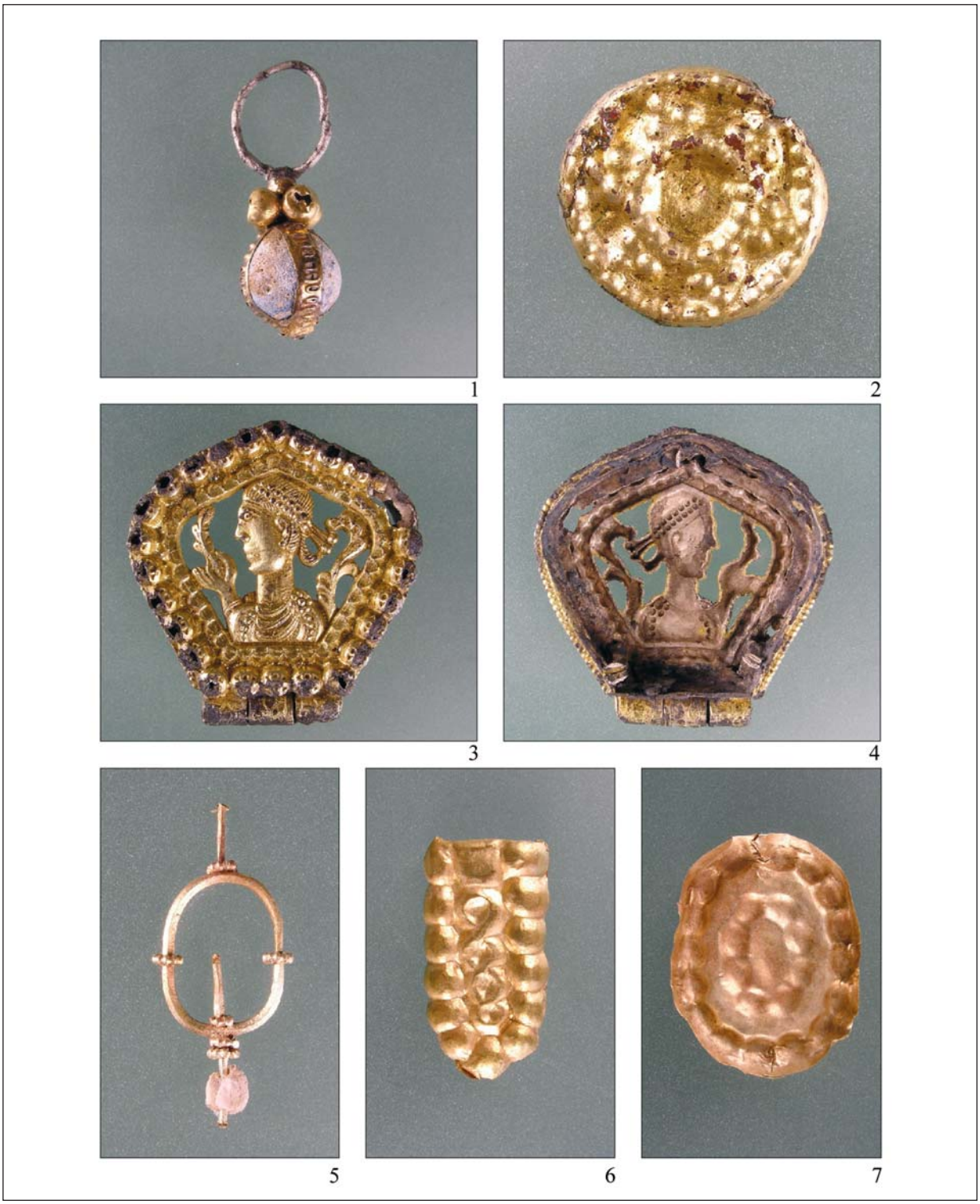
16. kép. Egy rablógödörrel egyszerre két temetkezést raboltak ki. 1–2: Kettőshatár II. 708–709. sír; 3–4: Kettőshatár 711–712. sír

Fig. 16. Robber pit dug to loot two graves at the same time. 1–2: Cemetery at Kettőshatár II, Graves 708–709; 3–4: Cemetery at Kettőshatár II, Graves 711–712



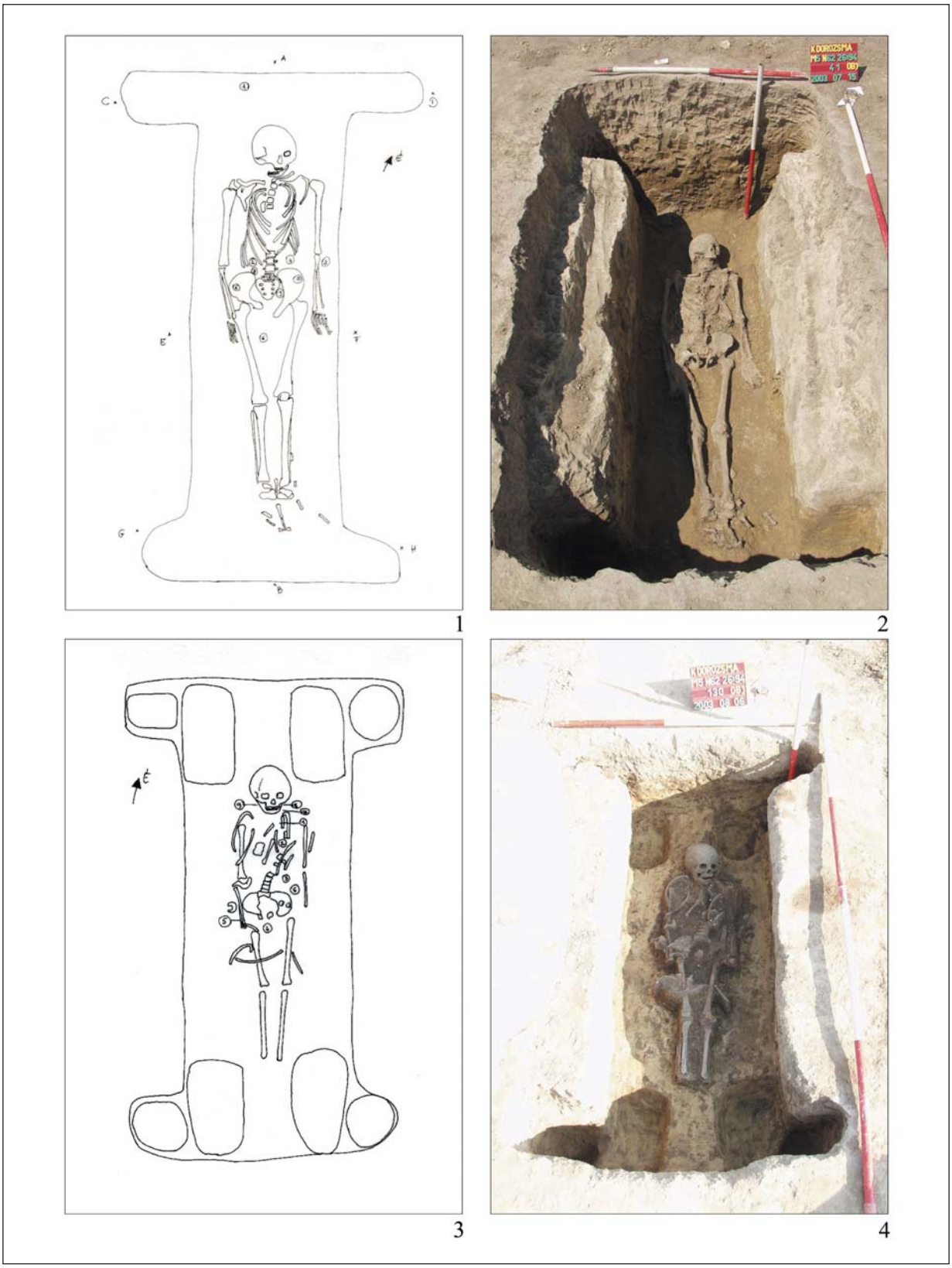
17. kép. 1–3: A Kiskundorozsma-Daruhalom dűlői temető fontosabb leletei. 1: Arany solidus (21. sír); 2: Arany fülbevaló (484. sír); 3: Bronzcsat, bronz övveretek, vascsat, vaskés, vastárgy (41. sír). 4–6: A Kiskundorozsma-Kettőshatár úti I. temető fontosabb leletei. 4: Arany fülbevaló (510. sír); 5: Arany fülbevaló (184. sír); 6. Arany gömbcsüngős ezüst fülbevaló (560. sír)

Fig. 17. 1–3: Important findings from the cemetery at Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő. 1: Gold solidus (Grave 21); 2: Gold earring (Grave 484); 3: Bronze buckle, bronze belt mountings, iron buckle, iron knife, iron object (Grave 41). 4–6: Important findings from the cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. 4: Gold earring (Grave 510); 5: Gold earring (Grave 184); 6: Silver earring with gold globe pendant (Grave 560)



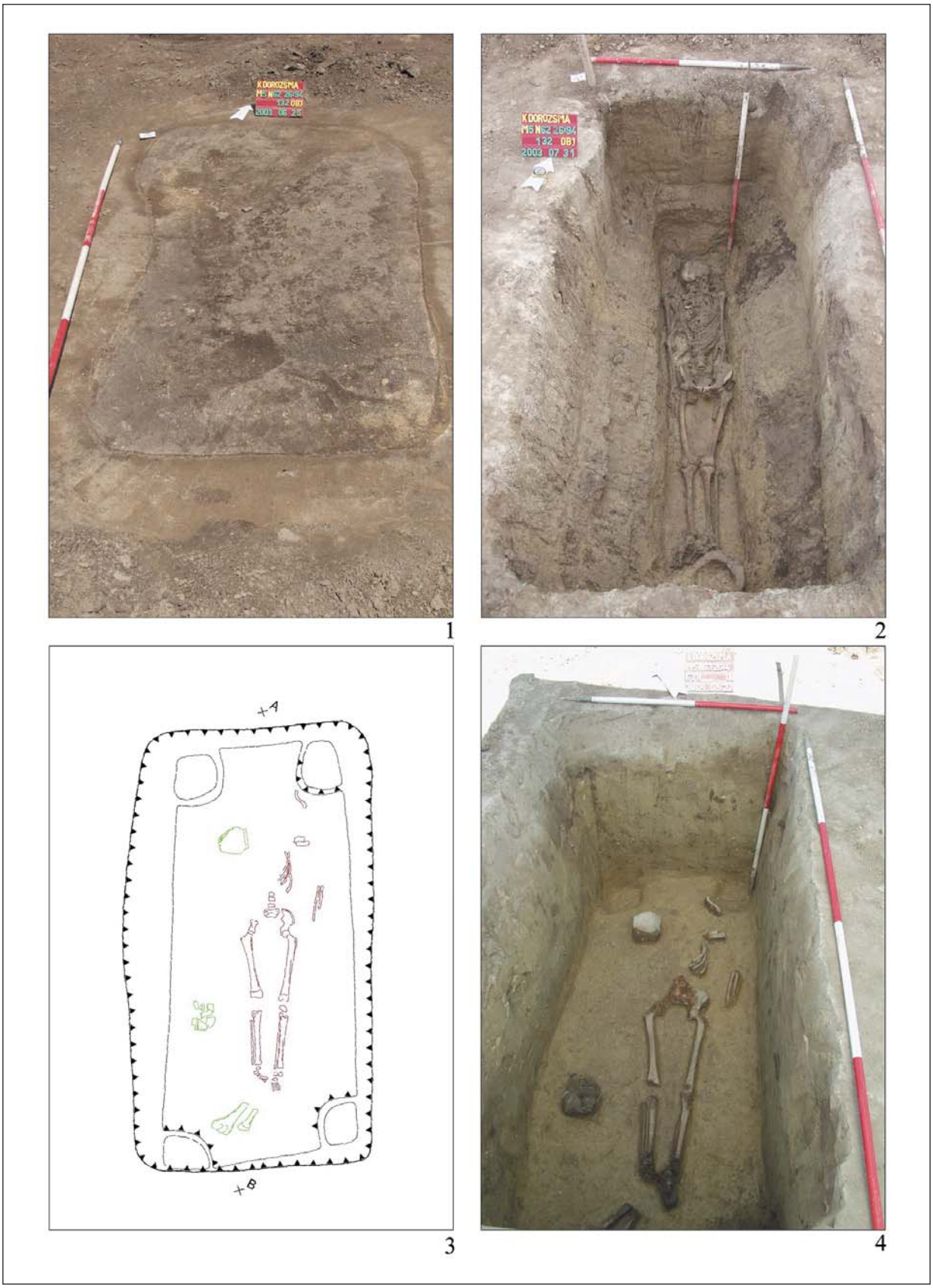
18. kép. 1: Nagy gömbcsüngős fülbevaló a Kiskundorozsma-Kettőshatár úti I. temetőből (229. sír). 2–7: A Kiskundorozsma-Kettőshatár úti II. temető fontosabb leletei. 2: Bronz veret (428. sír); 3–4: Császárportrés, aranyozott ezüst övveret (434. sír); 5: Arany fülbevaló (441. sír); 6: Arany lószerszámveret (711. sír); 7: Aranyveret (671. sír)

Fig. 18. 1: Earring with large bead pendant from the cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. (Grave 229). 2–7: Important findings from the cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út II. 2: Bronze mounting (Grave 428); 3–4: Gilt silver belt mounting with portrait of the emperor (Grave 434); 5: Gold earring (Grave 441); 6: Gold horse harness mounting (Grave 711); 7. Gold mounting (Grave 671)

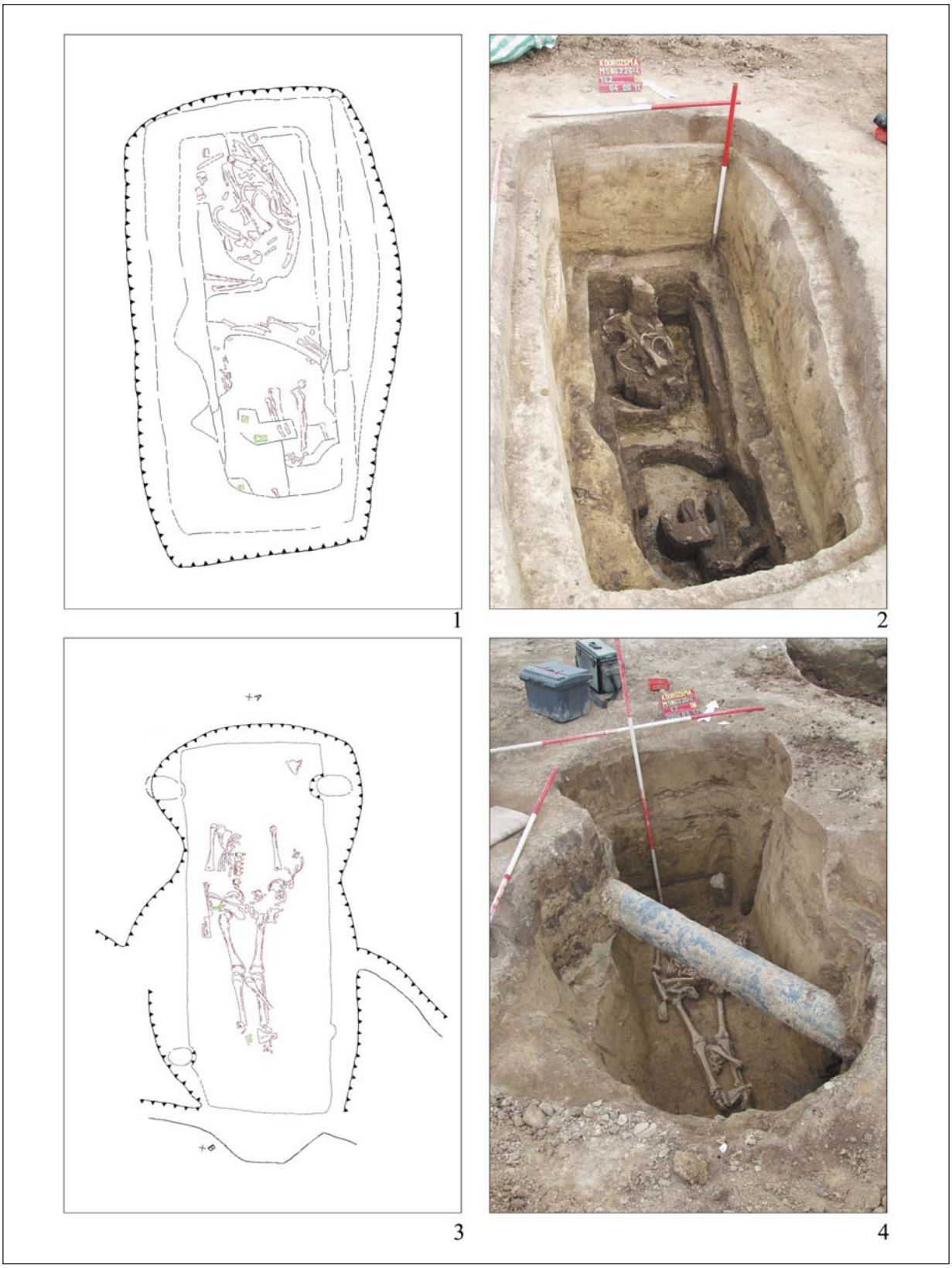


19. kép. Tetőszerű konstrukcióra utaló cölöplyukak a Kiskundorozsma-Daruhalom dűlői temetőből. 1–2: 41. sír; 3–4: 130. sír

Fig. 19. Postholes indicating a roof-like structure in the cemetery at Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő. 1–2: Grave 41; 3–4: Grave 130



20. kép. Fejfa maradványai a Kiskundorozsma-Daruhalom dűlői temető 132. sírjában
Fig. 20. Remnants of a headboard in Grave 132 of the cemetery at Kiskundorozsma-Daruhalom dűlő



21. kép. Kiskundorozsma-Kettőshatár úti I. temető. 1–2: Koporsónyomok a 162. sírban; 3–4: Oszlophelyek a 47. sír négy sarkában

Fig. 21. The cemetery at Kiskundorozsma-Kettőshatár út I. 1–2: Traces of a coffin in Grave 162; 3–4: Postholes in the corners of Grave 47

TYPOLOGICAL CLASSIFICATION OF THE CAST BELT MOUNTS OF THE LATE AVAR PERIOD (LATE 7TH – EARLY 9TH CENTURY)

Gábor Fancsalszky*

Abstract*: The main goal of the above rather dry list was to take the first tentative step towards the acutely needed classification of the accumulated archaeological material. Based on my own research, I shall here outline the conclusions that can be drawn for the belt sets with figural ornament. The analysis is based on the personal examination of the ornament and composition of 571 objects, all of which were separately drawn. The most interesting pieces were also analysed using magnified interpretative drawings. The distribution of individual types was mapped. The map showing the workshop areas were based on the comparison and analysis of these maps.*

Keywords: *Late Avar period, cast bronze belt mounts, typology, current studies on vegetal and geometric ornament*

Although the arbitrary nature of the categories set up in an archaeological typology can hardly be denied, the typological similarities, geographic distribution and the technological traits of a sufficiently large body of material nonetheless provide the necessary anchors, which enable the identification and classification of separate groups.[1]

This study proposes a procedure for the assessment of belt sets, complemented with a summary of my own findings,[2] the latter mostly concerning large strap-ends with figural scenes, described as Type 5. The modifications to the initial classification reflect the new findings after the closing of the study's original manuscript.

While gathering material for the study published in 2007, it became clear that the seeming homogeneity of Late Avar belt sets can only be resolved through a very precise classification based on an assessment of the material, size and ornament of the find assemblages. In the case of ornament, the origins and style of the decorative motifs need to be determined. However, artefacts cannot be studied in themselves, divorced from their find context, and thus the sex and age of the buried individual as well as the other grave goods (weapons and horse or horse-harness fittings) and the position and rank of the deceased within the cemetery must also be considered.

In the case of burial grounds, the proportion of the excavated and unexcavated area should be specified, alongside with the extent to which the burials were looted in antiquity and the ratio of burials with belts to the total number of graves. The examination of the possible strategic and/or geopolitical aspects of the location of the site and the metallurgical analyses of the finds can provide impor-

* Magyar Nemzeti Múzeum, Régészeti Feltárási és Leletfeldolgozási Főosztáy, H-1113 Budapest, Daróci út 3. fancsalszky.gabor@hnm.hu

1 The Hungarian version of this study was published in 2009 (Fancsalszky 2009) and it has been updated to include new findings. The papers read at the Sofia conference (Sofia, May 27–28, 2009) have since been published in English together with the Bulgarian presentations (Avars 2014), but my paper was omitted from that volume. The present publication is designed to remedy this omission, for which I am grateful to the editors of this volume, especially to Attila Türk.

2 Fancsalszky 2007.

tant clues for the interpretation of major sites. Obviously, meaningful statistics can, theoretically, only be derived from wholly excavated and unlooted burial grounds, but these are few and far between. Still, a sufficiently large sample does permit the identification of certain tendencies.

About two-thirds of the large strap-ends with figural decoration discussed here had a vegetal ornament on the other side, the implication being that there was no separate "griffin" and "tendril" people. I drew every object which I had personally examined and thus formed an overall idea of the typology of vegetal ornamentation too. These findings have not been published yet; however, together with the geometric designs, it did enable the elaboration of a typological scheme.

The findspots of the finds shown in the plates are not specified because they only serve to illustrate a particular type.

1. Research history, description of the studied material
2. Data collection, statistical tables, location of the analysed graves within the cemetery – representative examples
3. Environmental analysis (relief, hydrology, climate, flora and fauna) and physical anthropological analysis
4. Thematic subdivision of the objects and their ornament
   - 4.1. Object: mostly large strap-ends (a more complex imagery, with some exceptions)
   - 4.2. Material: bronze, white bronze, silver, lead, tin, gold
   - 4.3. Size: 1:1 for illustrations and measurements with millimetre accuracy in the text descriptions (in the case of verifiable data)
   - 4.4. Technique: pressing, casting, openwork, raised frame, chip-carved, punched, terminal knop, tinning, gilding, broken artefacts
   - 4.5. Typology: distinction between animal, human, vegetal and geometric ornament
   - 4.6. Typo-chronology: hypothesis of the growing complexity of the designs Ornament: simple/adopted/basic interpretation – complex/independent/creative
   - 4.7. Origins: late antique (Greek, Celtic, Roman, Byzantine); Iranian (Sassanian, Arab); steppean (animal style, "Scythian", Bulgar)
   - 4.8. Analysis: mathematical formulas in description (design formula – semiotics); art (mass-produced or creative)
   - 4.9. Other grave goods: ceremonial belt, weapons, horse deposition, possible correlation with traces of gilding, tinning (silvering)
   - 4.10. Arrangement: growing complexity of motifs; stylistic development; simultaneous presence and mixing of the four basic ornament types (geometric, vegetal, human, animal)
   - 4.11. Interpretation: similarity of motifs = creative treatment and workmanship of motifs
5. Animal and human depictions

   Pressed belt sets
   - 5.1. Pressed animal figures (middle Avar antecedents, belt mounts, large strap-ends)

   Cast belt sets

   Row of griffins
   - 5.2. Two griffins – large strap-ends
     - 5.2.a. Two griffins (in a row or antithetically)
     - 5.2.b. Two griffins (openwork, with animal figures on both sides)
   - 5.3. Three griffins – large strap-ends
     - 5.3.a. Three griffins in a row
     - 5.3.b. Three griffins in a row (within a raised frame)
     - 5.3.c. Three griffins in a row (one with its back to the other two)
     - 5.3.d. Three griffins in a row (one backward-looking)
     - 5.3.e. Three backward-looking griffins in a row (variations, buckles, mounts)
     - 5.3.f. Three beaked griffins (buckles, mounts)

5.4. Four or more griffins – large strap-ends
- 5.4.a. Four griffins
- 5.4.b. Five griffins
- 5.4.c. Six griffins

Lion belt sets

5.5. Lion belt sets – large strap-ends, small strap-ends, mounts
- 5.5.a. Lion mounts and large strap-ends: backward-looking animal figure
- 5.5.b. Lion mounts and large strap-ends: animal combat scene in a medallion
- 5.5.c. Lion mounts and small strap-ends: forward-looking animal figure
- 5.5.d. Large lion strap-ends: unique pieces, unassignable to type

Round animal mounts

5.6. Round animal mounts: griffin, bird, animal combat scene, lion, mask
- 5.6.a. Round griffin mounts
- 5.6.b. Round bird mounts
- 5.6.c. Round animal combat mounts
- 5.6.d. Round lion mounts
- 5.6.e. Bird and mask pendent mounts

Animal combat scenes

5.7. Large strap-ends, fragments and belt mounts with animal combat scenes
- 5.7.a. Basic animal combat scene on large strap-ends
- 5.7.b. Basic animal combat scene on large strap-ends: decorated with semi-globules
- 5.7.c. Basic animal combat scene on large strap-ends: punched decoration
- 5.7.d. Basic animal combat scene on large strap-ends: terminal knop
- 5.7.e. Large strap-ends with animal combat scenes, the animal bodies elongated into ribbons
- 5.7.f. Large strap-ends and belt mounts with incomplete or disjointed composition
- 5.7.g. Animal combat scenes with figures facing the lower end of the strap-end (to the right)
- 5.7.h. Animal combat scenes with clumsily drawn figures
- 5.7.i. Broken pieces with animal combat scene

5.8. Unique animal combat scenes
- 5.8.a. Artistically outstanding pieces with unique animal combat scene
- 5.8.b. Unique animal combat scenes with the animals subsumed into ornamental patterns
- 5.8.c. Unique animal combat scene in the dissolving style
- 5.8.d. Unique animal combat scene in a mixed style: simultaneous figural-vegetal-geometric depiction
- 5.8.e. Unique animal combat scenes of the Nyékládháza type

5.9. Animal-headed tendrils: large and small strap-ends

Belt sets with a "Christian" theme

5.10. Belt sets with a "Christian" theme
- 5.10.a. Two antithetic doves pecking at a tree
- 5.10.b. Two antithetic doves pecking at a tree and an eagle clutching a fish
- 5.10.c. Eagle with cross
- 5.10.d. Other depictions of birds or fishes

5.11. Unique pieces unassignable to animal depictions (large strap-ends, small strap-ends, strap-loop, mounts)

5.12. Large and small strap-ends with animal heads (boar, moose)

Human depictions

5.13. Human depictions on large strap-ends, small strap-ends, buckles, mounts
- 5.13.a. Large and small strap strap-ends, buckles, mounts with a bust or portrait
- 5.13.b. Large and small strap-ends with a circus scene (human-lion combat)
- 5.13.c. Nereid mounts and buckle
- 5.13.d. Small strap-ends with female figure
- 5.13.e. Riders with raised hands (feline-faced, female), depicted *en face*

5.13.f. Riders with raised hands (human figure, male), depicted in profile
5.13.g. Human depiction: unique pieces unassignable to type
6. Geometric and vegetal ornament
Pressed belt sets
6.1. Pressed geometric and vegetal ornament (middle Avar antecedents, belt mounts, large strap ends)
6.1.a. Interlace
6.1.b. Figure-of-eight looped interlace
6.1.c. Grid-like pattern
6.1.d. Stone inlay imitation
6.1.e. Wavy line, herringbone
6.1.f. Tendril
Cast belt sets
6.2. Belt sets with geometric ornament
Large strap-ends and mounts with geometric ornament
6.2.a. Grid
6.2.b. Small circles
6.2.c. Axially symmetric circles
6.2.d. Wavy line-circle-straight line combinations
6.2.e. Wavy line – herringbone
6.3. Pieces with vegetal type ornament
6.3.a. Mechanically repeated petals/leaves
6.3.b. Axially symmetric leaves/tendrils
6.3.c. Linearly symmetric leaves/tendrils
6.4. Pieces with vegetal ornament
6.4.a. S tendrils
6.4.b. Flat tendrils
6.4.c. Heart tendrils
6.4.d. Cornucopia
6.5. Genuine plants
6.5.a. Grapes
6.5.b. Lilies
6.5.c. Papyrus
6.5.d. Acanthus
6.5.e. Palmette/palmette bunch
6.5.f. Tree
6.6. Unique vegetal depictions of outstanding craftsmanship
7. Compositions in a mixed style (geometric – vegetal – animal – human)
8. Engraved-punched pieces (so-called Nagyszentmiklós circle)
9. Scale ornament
10. Workshops, chronology, results
10.1. Workshops
10.1.a. Tisza–Körös confluence
10.1.b. Vienna Basin
10.1.c. Northern Danube region
10.1.d. Upper Tisza region
10.1.e. County Baranya
10.1.f. Danube–Tisza confluence
10.1.g. Tisza–Maros confluence
10.1.h. Budapest area
10.1.i. Kiskőrös area
10.1.j. Area of the north-western marchland
10.1.k. Körös rivers confluence
10.1.l. Keszthely area
10.2. Chronology
10.3. Main findings
10.4. Conclusion
11. Social dimension and social history

SUMMARY

The main goal of the above rather dry list was to take the first tentative step towards the acutely needed classification of the accumulated archaeological material.

Based on my own research, I shall here outline the conclusions that can be drawn for the belt sets with figural ornament (see note 2). The analysis is based on the personal examination of the ornament and composition of 571 objects, all of which were separately drawn (57 plates). The most interesting pieces were also analysed using magnified interpretative drawings (28 figures). The distribution of individual types was mapped (31 maps). The map showing the workshop areas were based on the comparison and analysis of these maps.

The statistical analysis of the material was based on the detailed assessment of 78 Avar period cemeteries with a high number of burials according to various criteria. I only exam-

ined the cultural connections of belt sets with figural ornament. It must here be noted that a burial assemblage of horse deposition, weapons and belt set was only recovered from 31 graves, which seems realistic in the light of the 135 analysed cemeteries (including the 78 burial grounds mentioned above), even considering the high number of looted graves,

The material was classified according to the subject of the decorative depictions. The types and their sub-types are listed under Nos 5–9.

An examination of the finer details of the compositions indicated that most of the figures are not particularly well-drawn copies of the original imagery. The motifs can be derived from the late antique, Byzantine, Central Asian and Germanic ornamental vocabulary, and although they appear on a wide range of artefact types, this visual idiom was conceived locally and was typical solely for the Avars. Avar craftsmen tended to create mechanically repeated figures/patterns and rarely composed scenes. The large strap-ends usually have three figures, while parts of these compositions appear on the smaller belt mounts. The quality and workmanship of the figures and patterns indicate that these products rarely eclipsed the handicraft level – only in a few instances can we speak of the category of minor arts.

The most noteworthy findings with a bearing on some of the fundamental issues of Avar studies is that we cannot speak of separate "griffin" and "tendril" groups in the Avar population, that a mount-decorated belt was not accorded to every adult male and that the belt sets were not produced in a central workshop. It seems likely that the wearing of a mount-adorned belt was related to the individual's social position/rank.

The above findings must at this point be complemented with a brief overview of earlier studies on belt sets with vegetal and geometric ornament. In this case too, the identification, separation and analysis of smaller groups seems to represent the viable path to new results. The findings will either confirm or modify the above picture. It is hardly surprising that, daunted by its immenseness and the seeming lack of any orderliness, few scholars have ventured into the thicket of classifying the entire material.

The following findings can be quoted regarding vegetal and geometric ornament. It is quite obvious that an arbitrary, whimsical selection can hardly yield meaningful results either from an academic,[3] or an antiquarian[4] standpont.

An analysis and modelling based on mathematical interpretation can be fruitful in the classification of the elaborate geometric and vegetal designs, an approach that can be found already Hampel's monumental work.[5] Szaniszló Bérczi followed this path (alongside the analysis of the decorative motifs of the Conquest period), but we are still awaiting the publication of his more recent research conducted during the past two decades.[6] One possible reason for the impasse is that in order to make further progress, the entire published material has to be examined.

In her sadly discontinued research, Éva Pávai derived the tendril ornament from a single basic motif, the S-shaped animal figure.[7]

Mention must certainly be made of the works discussing the origins of various ornamental motifs[8] and of the studies devoted to the manufacturing techniques of the (early) belt sets.[9] The studies quoted here provide an ample bibliography for a better understanding

---

3 Dekan 1972.
4 Huszka 1930.
5 Hampel 1905, 524–525.
6 Bérczi 1987; Bérczi 1987a.
7 Pávai 1991.
8 Nagy 1998; Nagy 1999.
9 Heinrich-Tamáska 2006.

of the problems encountered in this field of research.

Margit Nagy's research on interlace is in part based on her exhaustive knowledge of Germanic art and in part on the proven survival of late antique art. Additionally, her pioneering studies introduced the findings of western ornament research to Hungarian archaeology, from which this direction was virtually absent. Her chosen field is extraordinarily exciting because interlace ornament marks the boundary between geometric and vegetal designs. The clarification of origins, meaning and technique is fundamentally important in the case of both. Moreover, her findings are wholly reliable and acceptable because they represent the opinion of a scholar who is equally at home in Roman and late antique as well as Germanic and early and Late Avar archaeology.

Modern analytical procedures can also yield exciting and wholly new results as shown by the findings discussed in the studies published in the volumes edited by Falko Daim.[10]

The monographic treatment of certain types clearly indicates that technique can provide irrefutable evidence in the case of cultural connections.[11] The modelling of the technical and cultural connections between the Lombards and the Avars also allows more general conclusions, pointing beyond the actual case study.[12]

Smaller motif groups have also been analysed. In his study on lobed mounts, Csaba Szalontai argued for the survival of the Avars into the 9th century.[13] His approach shares many similarities to the analytical procedure employed here, which in my view is a feasible path. He consistently applied this procedure in a later study devoted to the Hohenberg–Záhony type mounts, again with chronological implications.[14] József Szentpéteri discussed the scale-ornamented belt sets in a paper analysing the snake motif.[15] Falko Daim emphasised the Byzantine origins of one class of objects when creating his typo-chronological scheme, which is essentially based on tendril patterns, ranging from flat tendrils to thin rod tendrils.[16] His chronological groups are as follows: earlier eighth century; mid-eighth century to the later 8th century; later 8th century to the early 9th century. His geographic groups are the Italian-Byzantine, the Balkanic-Byzantine and the Black Sea-Byzantine groups. Éva Garam summarised her views on various motifs of the vegetal ornament appearing among the decorative designs of the Nagyszentmiklós Treasure in the catalogue accompanying the treasure's exhibition in Budapest.[17] In her view, these were represented by the metalwork bearing tendril designs and engraved-punched palmettes, which she grouped as follows: (1) semi-palmettes, dissolving tendrils and budded palmettes; (2) engraved-punched tendrils; (3) thin rod tendrils.

In his discussion of a widespread decorative motif broadly described as the "tendril flower", Béla Miklós Szőke distinguished the following main elements: the three-leaved palmette (fleur-de-lys), the cord-like, twisted stem and the tendril flower itself. He found that we cannot speak of any artistic development in the case of the basic motif.[18]

Birgit Bühler expressly treated early medieval vegetal ornament.[19] The categories set up in her first study followed the sub-divisions of late antique art: vegetal-geometric palmettes, semi-palmettes, semi-palmette with crescentic

---

10 DAIM 1996; DAIM 2000.
11 HEINRICH-TAMÁSKA 2006.
12 HEINRICH-TAMÁSKA 2005, 298–299.
13 SZALONTAI 1991.
14 SZALONTAI 1996.
15 SZENTPÉTERI 1993.
16 DAIM 2000, Abb. 112.
17 GARAM 2002, 104–108.
18 SZŐKE 2001, 116.
19 BÜHLER 2000; BÜHLER 2002.

outer leaf, S tendrils and wavy tendrils with semi-palmettes, semi-palmettes with a double tendril motif. A later study addresses the technical details of the ornaments.

Vegetal ornament has most recently been rigorously analysed by Gergely Szenthe, who contributed studies to both of the Sofia conference volumes. He also discussed manufacturing techniques and made a series of experimental castings for reconstructing metalworking procedures.[20]

The above brief survey indicates the complexity of the material and the arbitrariness of the current terminology. The main goal of this paper was to propose a viable solution for both – even though I am fully aware that in these cases, new advances can only be hoped from productive debates.

References

Avars 2014: Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensiae* 1. Eds.: Doncheva-Petkovka, L. – Balogh, Cs. – Türk, A. София–Piliscsaba 2014.

Bérczi 1987: Bérczi, Sz.: Szimmetriajegyek a honfoglalás kori palmettás és az avar kori griffes-indás díszítőművészetben (Kennzeichen der Symmetrie in der Palmettenornamentik in Zeiten der Landseroberung von Magyaren sowie in Greif-und Rankenmotiven der einmaligen Awaren). *Cumania* 10 (1987) 9–60.

Bérczi 1987a: Bérczi, Sz.: Szimmetriajegyek az avar- és honfoglaláskori díszítőművészetben (Symmetry Signs in the Ornamental Art of Avarians and Conquering Hungarians). In: *Magyarság és műveltség.* Szerk.: Bérczi, Sz. Budapest 1987, 45–66, 184.

Bühler 2000: Bühler, B.: Ranken und Palmetten. Studien zu pflanzlichen Ornamenten im Frühmittelalter. *Archäologie Österreichs* 11:2 (2000) 60–72.

Bühler 2002: Bühler, B.: Der Nachweis der Treibziselirttechnik an goldenem Gürtelschmuck der Früh-, Mittel- und Spätawarenzeit. *Medium Aevum Qoutidianum* 45 (2002) 147–165.

Daim 1996: *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen+Awaren. Burgenländische Landesausstellung 1996, Schloss Halbturn, 26. April–31. Oktober 1996. Begleitbuch und Katalog.* Hrsg.: Daim, F. Eisenstadt 1996.

Daim 2000: Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter. *Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 7.* Hrsg.: Daim, F. Innsbruck 2000.

Dekan 1972: Dekan, J.: Herkunft und Ethnizität der gegossenen Bronzeindustrie des VIII. Jahrhunderts. *Slovenská Archeológia* 20:2 (1972) 317–452.

Fancsalszky 2007: Fancsalszky, G.: *Állat- és emberábrázolások a késő avar kori öntött bronz övvereteken (Tier- und Menschendarstellungen auf den spätawarenzeitlichen gegossenen bronzenen Gürtelbeschlägen).* Opitz Archaeologica 1. Budapest 2007.

Fancsalszky 2009: Fancsalszky, G.: A késő avar kori (VII. sz. vége – IX. sz. eleje) öntött bronz övveretek tipológiai felosztása. In: *Avarok, bolgárok, magyarok. Konfenciakötet.* Ómúltunk tára 5. Szerk.: Vincze, F. Budapest 2009, 11–33.

Garam 2002: Garam É.: Avar kori fejedelmi és köznépi sírleletek kapcsolata a nagyszentmiklósi kinccsel (Die Verbindung awarenzeitlicher Fürsten- und Gemeinvolk-Grabfunde mit dem Schatz von Nagyszentmiklós) In: *Az avarok aranya.*

[20] Szenthe 2013.

A nagyszentmiklósi kincs (Gold der Awaren. Der Goldschatz von Nagyszentmiklós). Szerk.: Garam É. – Kovács T. Budapest 2002, 81–111.

HAMPEL 1905: Hampel, J.: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn* I–III. Braunschweig 1905.

HEINRICH-TAMÁSKA 2005: Heinrich-Tamáska, O.: Deutung und Bedeutung von Salins Tierstil II zwischen Langobardia und Avaria. In: *Die Langobarden. Herrschaft und Identität.* Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 9. Hrsg.: Pohl, W. – Erhart, P. Wien 2005, 281–299.

HEINRICH-TAMÁSKA 2006: Heinrich-Tamáska, O.: *Die Stein- und Glasinkrustationskunst des 6. und 7. Jahrhunderts im Karpatenbecken.* Monumenta Avarorum Archaeologica 8. Budapest 2006.

HUSZKA 1930: Huszka, J.: *A magyar turáni ornamentika története.* Budapest 1930 (Reprint: 1994).

NAGY 1998: Nagy, M.: Ornamenta Avarica I. Az avar kori ornamentika geometrikus elemei (Ornamenta Avarica I. Die geometrischen Elemente der awarenzeitlichen Ornamentik). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 377–459.

NAGY 1999: Nagy, M.: Ornamenta Avarica II. A fonatornamentika (Ornamenta Avarica II. Die Flechtbandornamentik). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 5 (1999) 279–316.

PÁVAI 1991: Pávai, É.: Az avar művészet indamotívumai (Die Rankenmotive der awarischen Kunst). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984–1985:2 (1991) 363–383.

SZALONTAI 1991: Szalontai, Cs.: Megjegyzések az Alföld 9. századi történetéhez. (A késő avar karéjos övveretek) (Bemerkungen zur Geschichte des Alföld im 9. Jahrhundert). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984–1985:2 (1991) 463–482.

SZALONTAI 1996: Szalontai, Cs.: „Hohenbergtől Záhonyig". Egy késő avar kori övverettípus vizsgálata („Von Hohenberg bis Záhony". Untersuchung eines spätawarenzeitlichen Gürtelbeschlagtyps). *Savaria* 22:3 (1992–1995) 1996, 145–162.

SZENTHE 2013: Szenthe, G.: *A késő avar kori növényi ornamentika.* Doktori disszertáció. Budapest 2013.

SZENTPÉTERI 1993: Szentpéteri, J.: Kigyómotívum a griffes-indás népesség hagyatékában (Das Schlangenmotiv in der Hinterlassenschaft des Greifen-Ranken-Ethnikums). *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 30–31:2 (1993) 225–278.

SZŐKE 2001: Szőke, B. M.: Egy avar kori indavirág. Késő avar kori övgarnitúra Zalaegerszeg-Ola, Új kaszárnya területéről (Eine awarenzeitliche Rankenblume. Eine spätawarenzeitliche Gürtelgarnitur aus Zalaegerszeg-Ola, auf dem Gebiet der Neueren Kaserne [Új kaszárnya]). *Zalai Múzeum* 10 (2001) 103–140.

A KÉSŐ AVAR KORI (7. SZÁZAD VÉGE – 9. SZÁZAD ELEJE) ÖNTÖTT BRONZ ÖVVERETEK TIPOLÓGIAI FELOSZTÁSA

A késő avar kori öntött bronz övveretek mintakincse az avar korszak második felének (670/700–829) jellemzője. Az anyag tipológiai beosztása az érintkező kultúrák (frank, szláv, bizánci, bolgár) hasonló anyagcsoportjainak konkordanciája miatt szükséges. A csoportosítás elemei: állat- és emberábrázolás, geometrikus és növényi motívumok.

Tisztában vagyok a régészeti tipológia beosztási rendszereinek önkényességével, de véleményem szerint a kellő nagyságú anyag belső összefüggései mégis adnak olyan támpontokat, amelyek alapján érdemes hozzálátni a csoportok rendszerezéséhez. A dolgozatban az övveretek feldolgozásának módszertanára teszek javaslatot, kiegészítve ezt saját eredményeim összefoglalásával. Ez utóbbiak nagyrészt az alakos ábrázolású nagyszíjvégekre vonatkoznak, ennek eredményeit tükrözi az 5. pont. A módszertani felosztás finomítása a 2007-ben megjelent munkám kéziratának lezárása után kialakult véleményemet tükrözi.

Meggyőződésem, hogy a késő avar kori övveretek látszólagos homogenitását azoknak minél precízebb csoportokra osztásával fel lehet oldani. Ennek alapja a tárgyak elemzése anyaguk, méretük, ábrázolásuk alapján. Ez utóbbinál meg kell próbálni a motívumok eredetének és stílusának meghatározását. A leleteket azonban nem csak önmagukban kell vizsgálni. Értékelésükhöz hozzátartozik az eltemetett személy neme és életkora, egyéb fontos mellékletei (fegyverek és ló, vagy lóra utaló szerelékek), helye és rangja a temetőn belül.

A fenti példákból világosan látszik az anyag összetettsége és a terminológia esetlegessége. Írásunk célja főleg az, hogy mindkét kérdésben megoldási javaslatot vessen fel. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy ilyen esetekben a termékeny vita az egyetlen lehetséges előre vezető út.

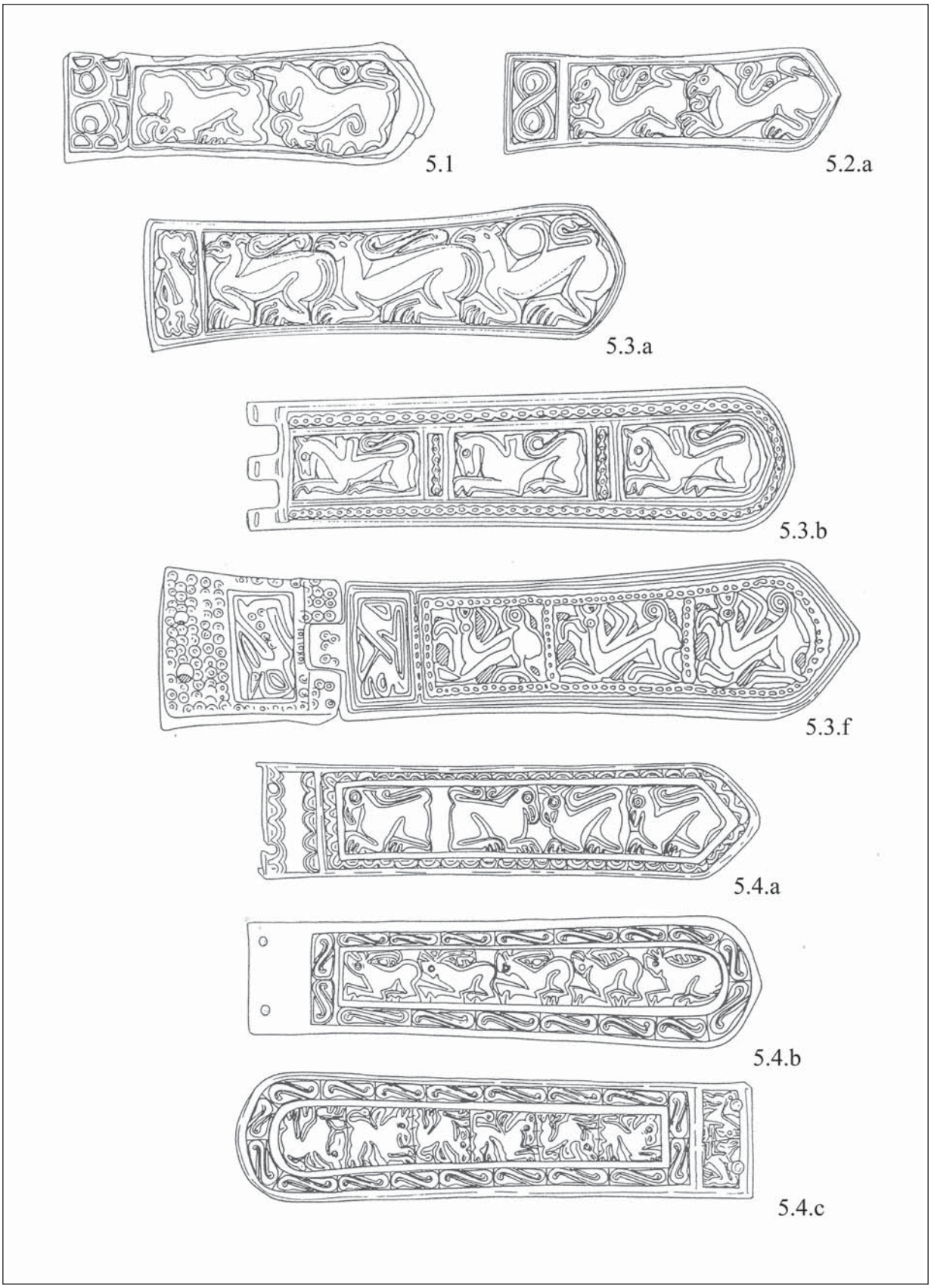


Fig. 1. Types 5.1–5.4.c
1. kép. 5.1–5.4.c típusok

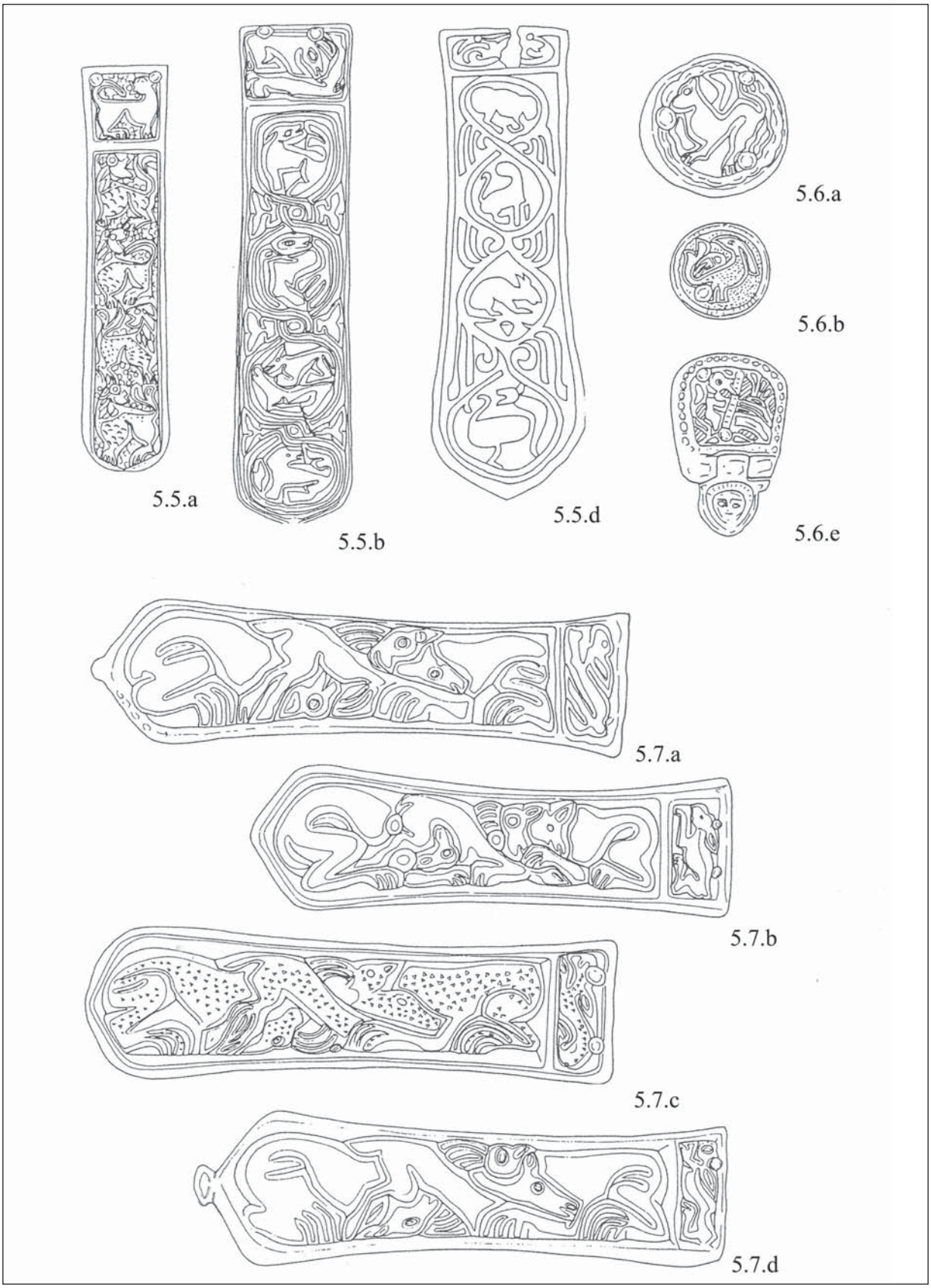


Fig. 2. Types 5.5.a–5.7.d
2. kép. 5.5.a–5.7.d típusok

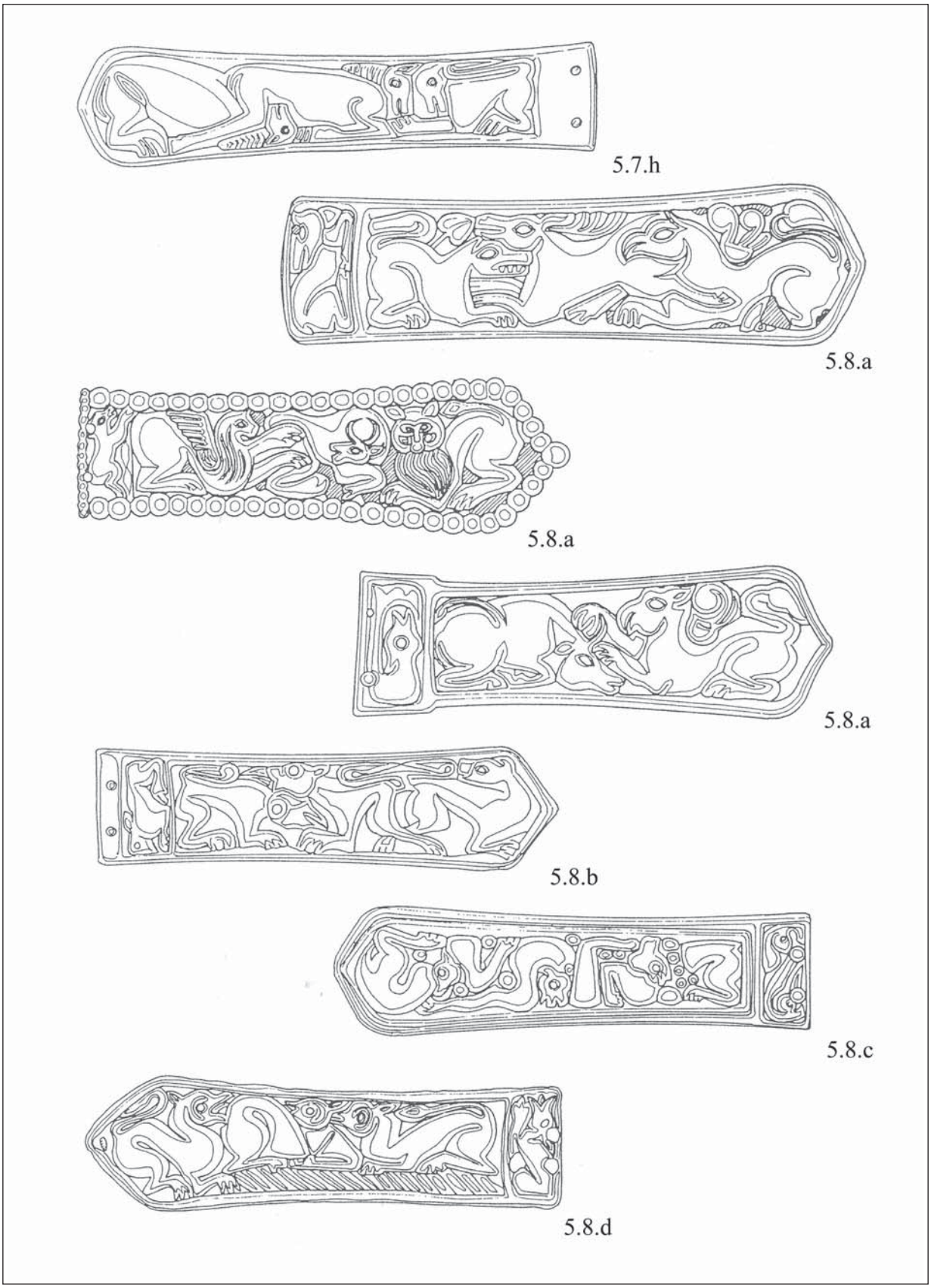


Fig. 3. Types 5.7.h–5.8.d
3. kép. 5.7.h–5.8.d típusok

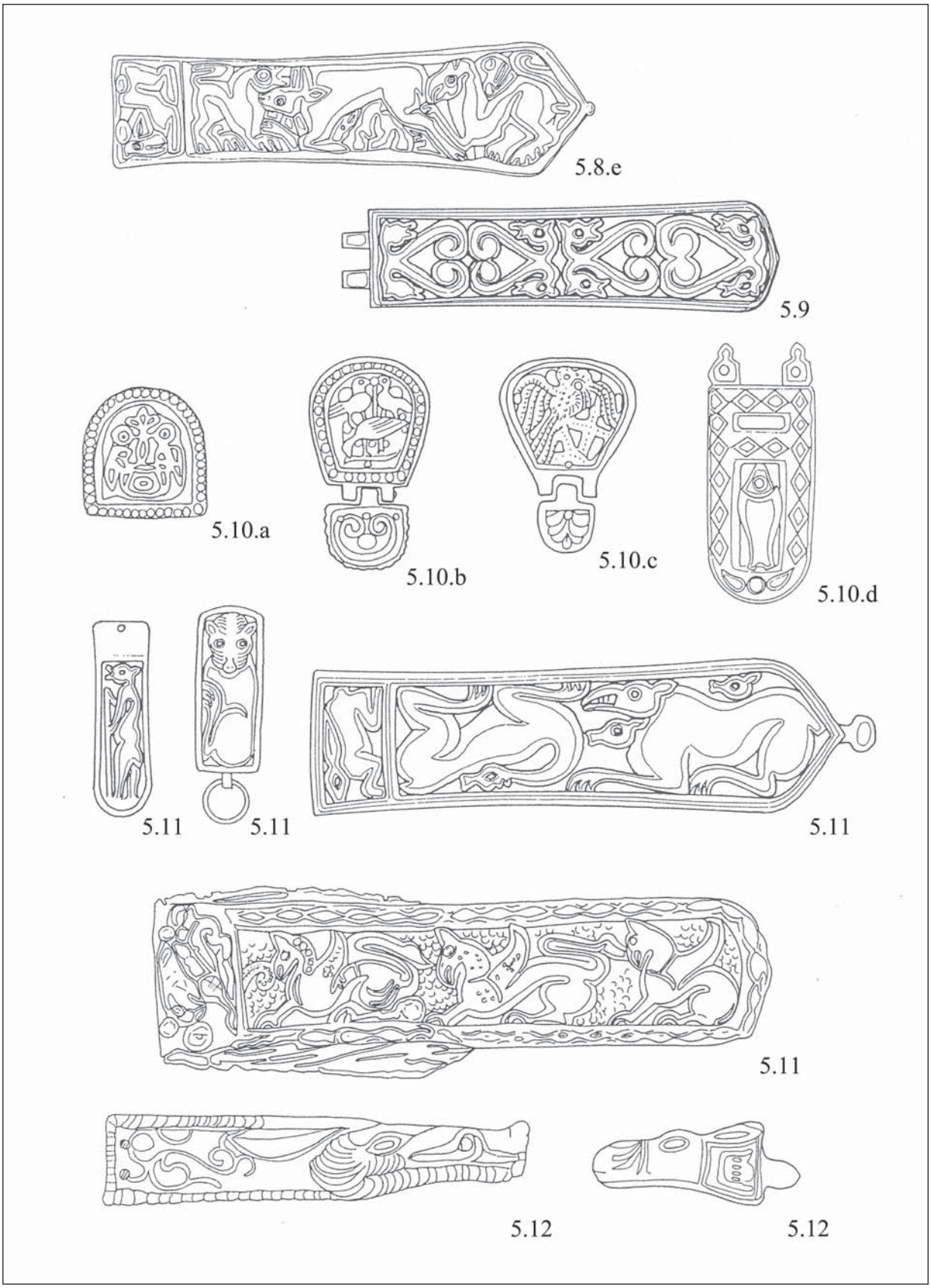


Fig. 4. Types 5.8.e–5.12
4. kép. 5.8.e–5.12 típusok



Fig. 5. Types 5.13.a – 5.13.g
5. kép. 5.13.a–5.13.g típusok

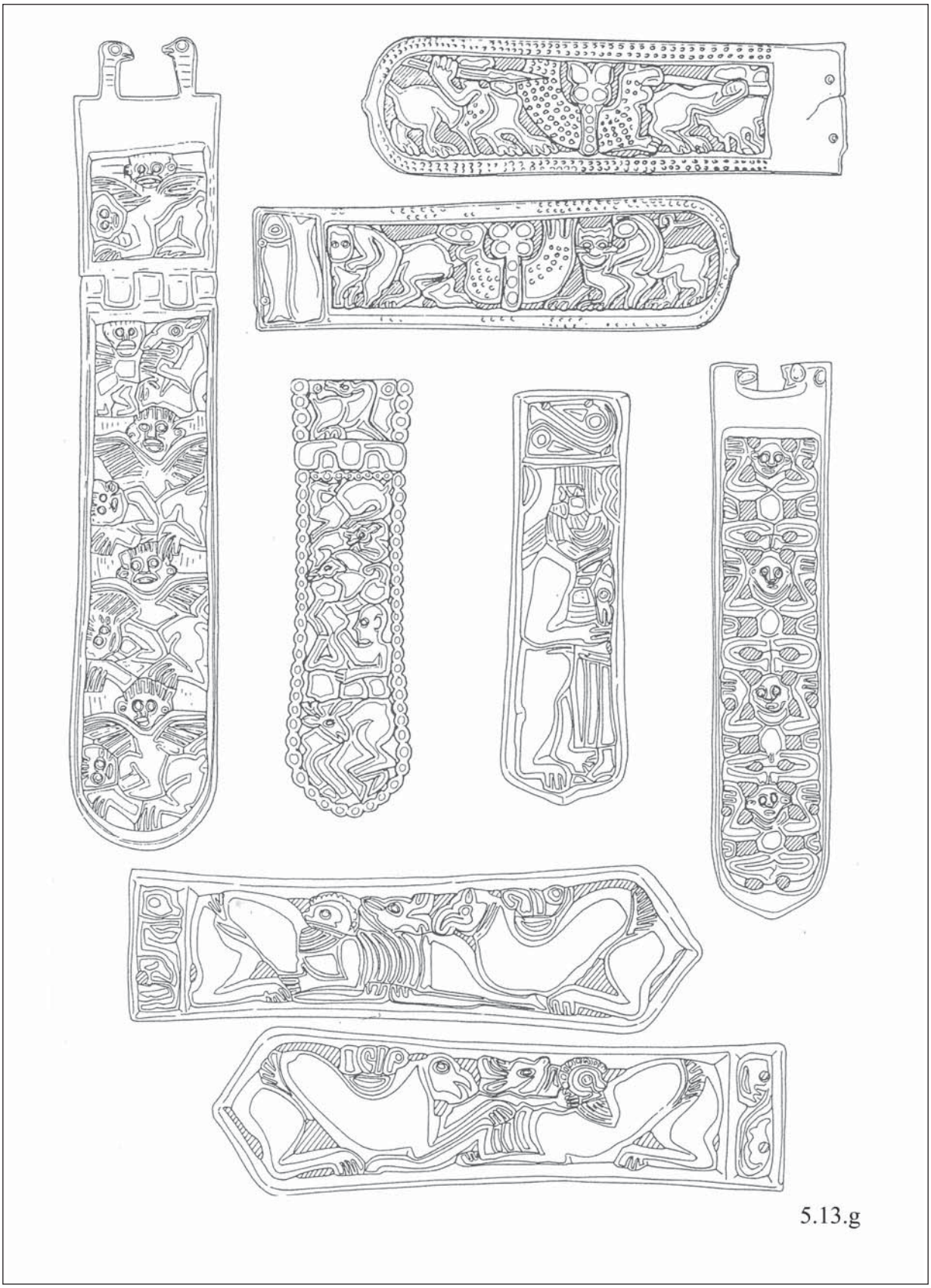


Fig. 6. Typ 5.13.g
6. kép. 5.13.g típus

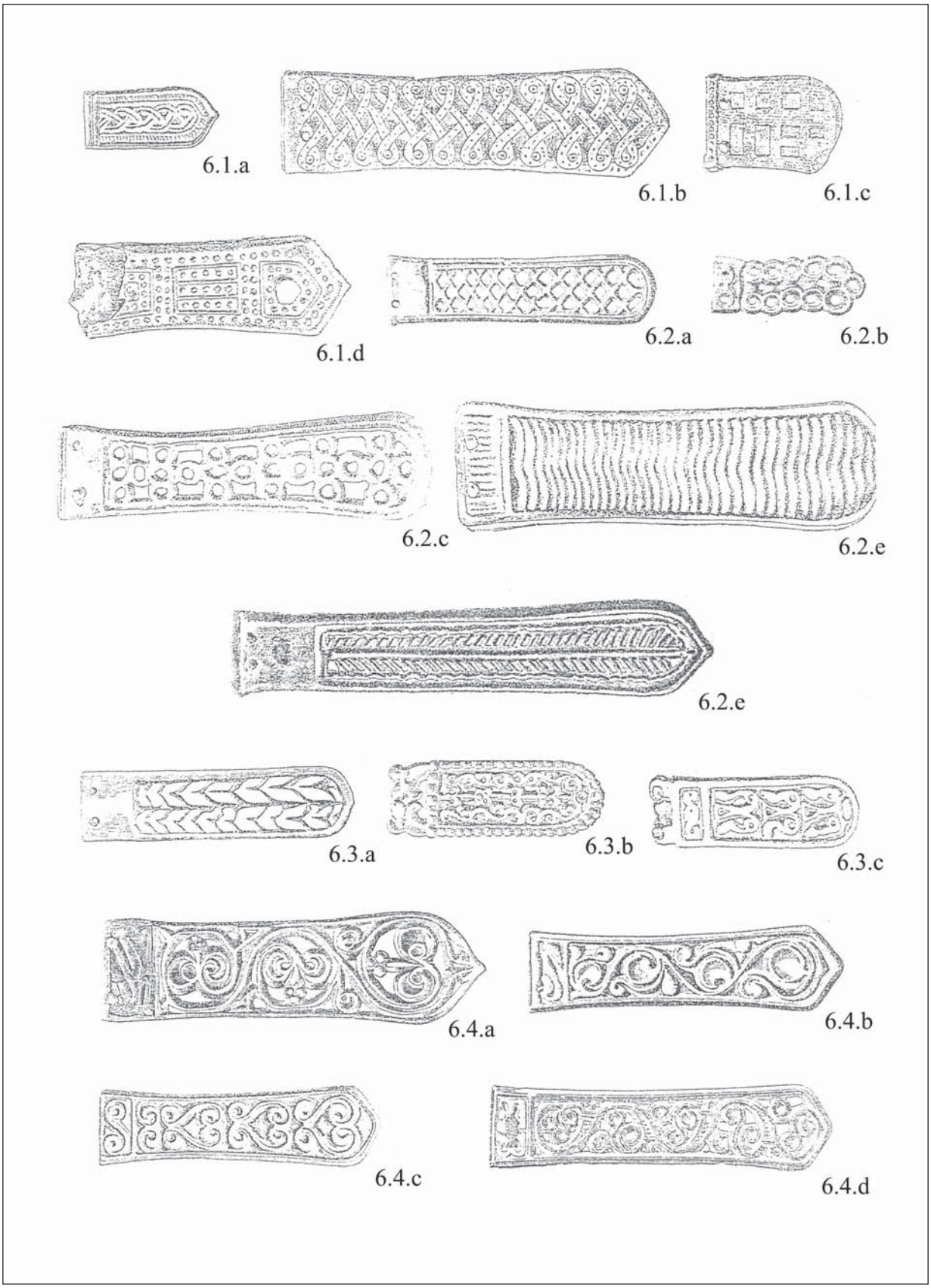


Fig. 7. Types 6.1.a – 6.4.d
7. kép. 6.1.a–6.4.d típusok

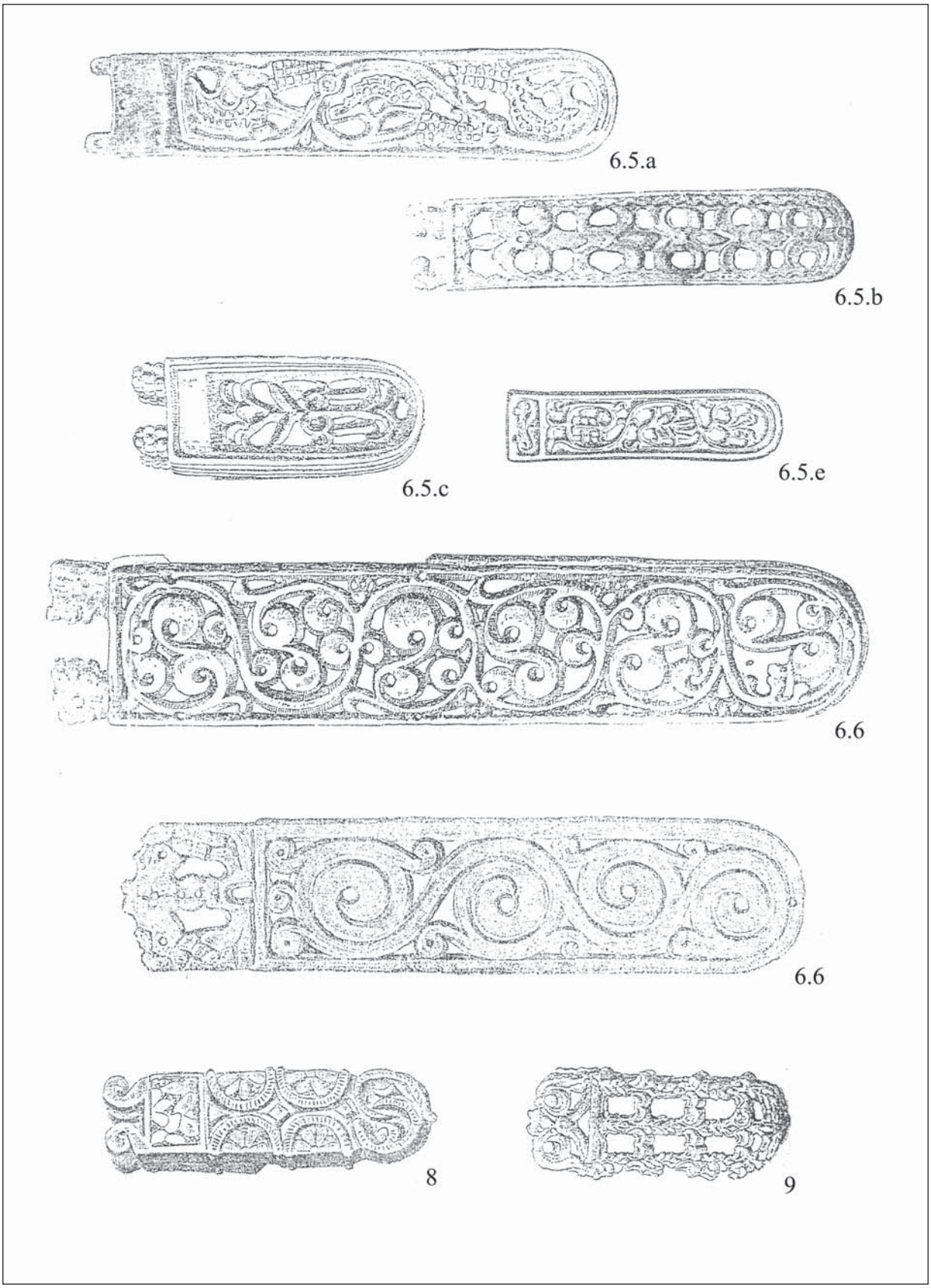


Fig. 8. Types 6.5.a–9
8. kép. 6.5.a–9 típusok

AVAR KORI TELEPÜLÉSNYOM HÓDMEZŐVÁSÁRHELY-KOPÁNCS I., OLASZ-TANYA LELŐHELYEN. EGY FÉLIG FÖLDBE MÉLYÍTETT ÉPÜLET RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYOS ÉRTÉKELÉSE

Herendi Orsolya* – Pető Ákos**

Absztrakt: *Hódmezővásárhely délnyugati, kopáncsi határrészében, a 47-es számú főúttól 200 méterrel délkeletre 2009 őszén került elő – a korábban terepbejárás során már lokalizált – Hódmezővásárhely-Kopáncs I., Olasz-tanya lelőhely. Jelen tanulmányunkban a lelőhely avar kori településobjektumait, a belőlük előkerült leletanyagot és a 23/23. épületobjektum padlóanyagán elvégzett természettudományos vizsgálatok közül a térhasználat-elemzés témakörébe tartozó foszfortartalom, valamint a fitolitelemzés eredményeit mutatjuk be. Eredményeinket összevetjük a korábban, avar kori lelőhelyekre vonatkozóan elvégzett táj- és környezethasználati elemzésekkel (is).*

Kulcsszavak: *Hódmezővásárhely, késő avar kor, háztartásrégészet, fitolitelemzés, geoarchaeológia*

Bevezetés

2009 őszén Hódmezővásárhely délnyugati, kopáncsi határrészében, a 47-es számú főúttól délkeletre, 200 méterre, az egykori Lenin Tsz központja felé vezető betonút délnyugati oldalán végeztünk megelőző feltárást. A korábban terepbejárás során ismertté vált Hódmezővásárhely-Kopáncs I., Olasz-tanya lelőhely[1] feltárása egy homokbánya tervezett megnyitása miatt vált szükségessé. A lelőhely az úgynevezett Nagyszigeten, az egykori Gyúló-ér északnyugat–délkelet irányú magaspartján, egy vízjárta, mocsaras területből kiemelkedő széles földháton fekszik (*1. kép 1*). Néhány újkőkori és avar kori objektum mellett a régészeti jelenségek legnagyobb részét a késő rézkori Baden-kultúra telepobjektumai alkották (*1. kép 2*).[2] Az árvízmentes terület jó védhetősége, a közlekedést biztosító vízi utak és a közeli, nagykiterjedésű legelők miatt emberi megtelepedésre igen alkalmas lehetett,[3] számos korszak régészeti emlékei kerültek már elő a közvetlen környékről.

A jelen tanulmányban a lelőhely avar kori objektumait (*1. kép 2*), a belőlük előkerült leletanyagot és a 23/23. épületobjektum padlóanyagán elvégzett összes foszfortartalom, valamint fitolitelemzés eredményeit mutatjuk be.

* Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ IV. Regionális Iroda, H-6724 Szeged, Árvíz utca 61. herendi.orsolya@mnm-nok.gov.hu

** Szent István Egyetem, Természetvédelmi és Tájgazdálkodási Intézet, Természetvédelmi és Tájökológiai Tanszék, H-2100 Gödöllő, Páter K. u. 1./Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ, Alkalmazott Természettudományi Laboratórium, H-1113 Budapest, Daróci út 3. peto.akos@mkk.szie.hu és peetoako@gmail.com

1 Tóth 2008, 72.

2 A rézkori leletanyag archaeobotanikai elemzését ld. Kenéz et al. 2014.

3 Andó 1984, 55.

AZ AVAR KORI OBJEKTUMOK LEÍRÁSA

A 6500 m² nagyságú területen mindössze 3 avar kori objektumot – egy épületet és két kutat – tudtunk azonosítani, bár elképzelhető, hogy a bizonytalan korú, leletanyagot nem tartalmazó régészeti jelenségek (gödrök) közül néhány szintén az avar településhez tartozott. Az épület a nagy objektumsűrűségű, magasabban fekvő területen helyezkedett el, míg a kutak az épülettől kb. 40 méterre, délre, az objektumok által gyéren fedett legmélyebb területen kerültek elő.

23/23. objektum: Sötétszürke, amorf folttal jelentkező, a sárga agyagos textúrájú (talajképző) alapkőzetbe mélyített, fő égtájakhoz tájolt, szabályos, lekerekített sarkú, téglalap alapú épület (*2. kép*;[4] *3. kép 1–2*). K—Ny-i hossztengelyében, az oldalfalak mentén egy-egy kisméretű oszlopgödröt (cölöphelyet) (SNR 175, 176) figyeltünk meg. Azokkal egyvonalban, az objektum közepén egy kisebb, sekélyebb, négyszögletes oszlopgödör (cölöphely) került elő (SNR 177), amely a tetőszerkezet egy támasztóoszlopához tartozhatott. Felmenőfalra utaló jeleket nem találtunk. Az objektum alján, a metszetfalban egy eltérő színnel jelentkező, 1–2 cm vastagságú réteget azonosítottunk, amelyet az épületobjektum padlószintjeként írtunk le (SNR 166) (*2. kép*). Az objektum erősen cementálódott betöltését kibontva a padló nehezen volt követhető, végül az északi negyed kivételével mindenhol megtaláltuk azt. Az épületben kemence nem volt. A padlóréteg alatt, a déli oldalfal mentén egy tűzhelyként azonosítható, 44 cm átmérőjű, 1–2 cm vastagságú, átégett, faszenes, kerek foltot (SNR 174) dokumentáltunk (*3. kép 3*), amelyet apró karólyukak öveztek. Az objektum betöltése két rétegre tagolódott: a felső részen szürke, paticsszemcsés, az alsó részen tömör, világosszürke színű, agyagos volt. Az épület északi sarkát részben ráásták az SNR 165 számú, késő rézkori gödörre, nyugati végét, pedig egy leletanyag nélküli, későbbi beásás metszette (SNR 167) (*2. kép*). Az objektum mérete: 360 × 280 cm, relatív mélysége: 36–40 cm. A félig földbe mélyített épületobjektum leletanyaga: A padlóba betaposott néhány újkőkori és az északkeleti negyedben talált, feltehetőleg az SNR 165 gödörből származó késő rézkori kerámiatöredékeken kívül az objektum betöltéséből igen szegényes avar kori leletanyag került elő. 1. Barna színű, koromfoltos, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, kézzel formált, vékonyfalú *fazék oldaltöredékei* (*4. kép 1*). 2. Barna színű, koromfoltos, kerámiazúzalékkal soványított, kézzel formált *sütőharang* vízszintesen levágott *perem-* és *oldaltöredékei*. Perem átm.: 32 cm, falv.: 1,7 cm (*4. kép 3*). 3. Vörösesbarna, foltosra égett, durva kerámiazúzalékkal soványított, kézzel formált *fazék aljtöredéke*. 4. Szürke, jól iszapolt, homokkal soványított, kézzel formált, lapos *orsókarika*. Átm.: 3,2 cm, v.: 1 cm. (*4. kép 4*). 5. Sárgásbarna, darázskővel és kerámiazúzalékkal soványított, porózus, kézzel formált *sütőharang* egyenesen levágott *perem-* és *oldaltöredékei*. Perem átm.: 36 cm, falv.: 1,4 cm (*4. kép 5*). 6. Barna színű, koromfoltos, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, kézzel formált, vékonyfalú *edények oldaltöredékei*. 7. A kerámiaanyagon kívül még néhány *állatcsont* (szarvasmarha, házi sertés) került elő az objektumból.

132/146. objektum: A délnyugati szelvényfal közelében sötétbarna, sárga agyaggal kevert folttal jelentkező, az agyagos altalajba beásott, nagyméretű, kör alapú, a felszín közelében enyhén lejtős falú, majd a felszíntől számított 140 cm mélységtől lépcsőzetesen összeszűkülő, egyenes aljú kút került elő (*5. kép*[5]). Az objektumot teljes mélységében fel tudtuk tárni. Faszerkezet nyomát nem találtuk. Betöltése a felső részen tömör, homogén, sötétszürke színű, enyhén agyagpettyes, a középső részen sűrű bemosódás-csíkok láthatóak, alján sárgásszürke, laza, homokos textúrájú volt. Az objektum méretei: átmérő a szájrésznél: 220 cm, az alján: 148 × 92 cm, relatív mélysége: 195 cm. A kút leletanyaga: 1. 180 cm mélységben oldalára dőlve egy teljesen ép, kézzel formált *edény* feküdt (*6. kép 4*; *7. kép 7*). Vörösesbarna, koromfoltos, kerámiazúzalékkal soványított, kézzel formált teljes fazék. Kihajló pereme lekerekített, nyaka tölcséresen összeszűkül, legnagyobb szélességét a középső harmadában éri el. Ma.: 22,5 cm, perem átm.: 12,7 cm, fenék átm.: 10,6 cm, falv.: 1 cm. 2. Barna színű, kerámiazúzalékkal soványított, kézzel formált *tárolóedény* enyhén kihajló, lekerekített *peremtöredéke*. Perem átm.: 25 cm, falv.: 1 cm. 3. Barna, koromfoltos, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított, kézzel formált, vékonyfalú *fazék* alj- és oldalindításának *töredékei* (*6. kép 1*; *7. kép 6*). Fenék átm.: 11 cm, falv.: 0,8 cm. 4. Barna, koromfoltos, kerámiazúzalékkal soványított, kézzel formált *fazék* alj- és oldalindításának *töredékei* (*6. kép 2*). Fenék átm.: 21 cm, falv.: 1 cm. 5. Vörösesbarna, barna, illetve szürkésbarna, he-

---

[4] Jelmagyarázat: 2. világosszürke, humuszos; 8. sötétszürke, agyagos; 19. szürke, paticsszemcsés, humuszos; 20. világosszürke, agyagos; 21. barna, löszszemcsével kevert; 22. sárgásbarna, homokos; 23/166. padló.

[5] Jelmagyarázat: 4. szürke, agyagos; 8. sötétszürke, agyagos; 16. sárgásszürke, laza, homokos; 34. állatcsont; 58. sárga, agyagos bemosódás-csíkok.

lyenként koromfoltos, kerámiazúzalékkal sovanyított, kézzel formált, vastagabb falú *fazekak oldaltöredékei*. 6. Barna, sötétbarna homokkal és kerámiazúzalékkal sovanyított, kézzel formált, vékonyfalú *edények oldaltöredékei*. 7. Kiskérődző sípcsontjából készült, minden oldalán csiszolt felületű, átfúrt *csonttárgy* (*6. kép 5*; *7. kép 4*). Az egyik oldalon szabályos, kör alakú, eldolgozott átfúrás látható. A tárgy furat felőli vége tömör, zárt, a másik, üreges vége eldolgozatlan, töredezett. H.: 17,8 cm. 9. Nagypatás bordájából készült *csonteszköz töredéke* (*6. kép 3*; *7. kép 3*). Két vége töredezett, egyik oldala fényesre csiszolt. H.: 16,9 cm, sz.: 3,3 cm. 10. Az avar kori kerámia mellett néhány újkőkori *edénytöredéket* találtunk jellemzően a betöltés felső rétegében, valamint néhány *állatcsont* (szarvasmarha, házi ló, juh/kecske, házi sertés) került elő az objektumból.

142/163. objektum: Nagyméretű, sötétszürke folttal jelentkező, É–D-i irányú, ovális alapú, a szájrésznél kissé kiszélesedő, majd hengeres falú, a legalsó részen összeszűkülő, egyenes aljú kút (*8. kép*[6]). Az objektumot teljes mélységében feltártuk. Betöltése a felső részen szürkésbarna, elszórtan agyagpettyes, paticsszemcsés, az alsó részen homogén, sötétszürke, helyenként agyagfoltok láthatók benne. Az objektum átmérője a szájrésznél: 230 × 170 cm, az alján: 120 × 70 cm, relatív mélysége: 186 cm. A kút szájrészéhez a nyugati oldalon egy szabályos, téglalap alakú folt csatlakozott, amelyben egy vékony, paticsos sáv kisebb, téglalap alakot rajzolt ki. Kibontva egy, a szélein és az alján vöröses színűre átégett, fekete, erősen faszenes betöltésű, téglatest alakú jelenséget figyeltünk meg (*8. kép 4*). Az objektum átmérője: 86 × 42 cm, mélysége: 22 cm. A kút leletanyaga: 1. Szürkés vörös színű, kerámiazúzalékkal sovanyított, kézzel formált edény oldalából kialakított félkész *orsókarika töredéke* (*4. kép 6*; *7. kép 2*). Méret: 4,5 × 2,6 cm, falv.: 1,4 cm. 2. Barna színű, kerámiazúzalékkal sovanyított, durva, kézzel formált *sütőharang* vízszintesen levágott *perem-* és *oldaltöredékei*, illetve *fülindítása* (*4. kép 7*; *7. kép 5*). Perem átm.: 44 cm, falv.: 1,4–1,8 cm. 3. Szürkésbarna színű, koromfoltos, homokkal és kerámiazúzalékkal sovanyított, kézzel formált, összeszűkülő nyakú, ívelt vállú *edény oldaltöredéke*. Méret: 13 × 11,6 cm, falv.: 1,3–1,5 cm. 4. Barnásszürke, sárgásbarna, helyenként koromfoltos, kerámiazúzalékkal sovanyított, kézzel formált, vastagabb falú *fazekak oldaltöredékei*. 5. Világosbarna, barna színű, helyenként koromfoltos, kerámiazúzalékkal sovanyított, kézzel formált *fazekak fenéktöredékei*. 6. Szürkésbarna, sötétbarna, homokkal és kerámiazúzalékkal sovanyított, vékonyfalú, kézzel formált *edények oldaltöredékei*. 7. Az avar kori kerámiákon kívül néhány újkőkori és késő rézkori *edénytöredék*, *állatcsont* (szarvasmarha, házi ló, sertés) is előkerült a betöltésből.

További, avar kori objektumhoz nem köthető leletanyag. A humuszréteg alján, a 40/40. számú, késő rézkori objektum közelében került elő egy barna színű, koromfoltos, kézzel formált, homokkal és kerámiazúzalékkal sovanyított, *cserépbogrács* egyenes, elvékonyodó *perem-*, illetve a perem alól induló, vízszintes állású, két lyukkal átfúrt, vastag *belső fül töredéke* (*4. kép 2*). Perem átm.: 25 cm, falv.: 1,7 cm.

A feltárt objektumok régészeti értékelése

Az épület az avar korban általánosan elterjedt, téglalap alakú, ágasfás-szelemenes tetőszerkezetű, félig földbe mélyített konstrukciók közé sorolható.[7] Jelen esetben a két főoszlop között egy kisebb, harmadik is alátámasztotta a szelement (*2. kép 1*; *3. kép 2*). Felmenő fal nyomát – a betöltésben, az épület környezetében paticsot, tapasztást, esetleg külső cölöphelyet – nem találtuk. A kemence hiánya miatt egyértelműen nem értékelhetjük lakóházként az építményt, elképzelhető a gazdasági épület, műhely funkció is.[8] A déli oldalfal mellett – tűzrakás szempontjából meglehetősen veszélyes helyen, a falhoz, tetősíkhoz közel – dokumentált vékony, faszenes folt alkalmi tűzhelyre, gyenge vagy rövid ideig tartó tüzelésre utal. Bejárat nyomát nem találtuk, azonban az épület tájolása (K–Ny) és a térségben uralkodó észak–északkeleti szélirány alapján feltételezhetjük,[9] hogy a bejárat a széltől legvédettebb déli oldalon volt.[10] Ebben az esetben a tűzhelyet közvetlenül a bejárat mellett alakították ki. Az épületben végzett tevékenységekre a padlón talált orsókarika utalhat.

---

6 Jelmagyarázat: 8. sötétszürke, agyagos; 14. szürkésbarna, agyagpettyes; 34. állatcsont; 69. szürkés sárga agyag.
7 Madaras 1989.
8 Bálint 1991, 76; Mesterházy 2002, 87.
9 Andó 1984; Dövényi 2010, 192.
10 Bálint 1991, 76–77; Vida 1996, 326.

A szelvény délnyugati végében, a magaspart szélén, egymás közelében két kutat tártunk fel. Mindkettő hasonló szerkezetű, mélységük – a közeli vízfolyás miatti valószínűleg magas talajvízszintnek köszönhetően – viszonylag csekély. A 142/163. kút nyugati oldalánál megfigyelt téglatest alakú, erősen faszenes betöltésű jelenség a kút felépítményéhez tartozhatott, a kútkáva vagy a vízkiemelő szerkezet része lehetett. A kutak betöltése többrétegű, ami azt jelzi, hogy az objektumok hosszabb időszak alatt töltődtek fel. Erre utalnak a 132/146. kút keresztmetszetében megfigyelt bemosódás-csíkok is (*5. kép 3–4*). Ugyanakkor az elenyésző mennyiségű leletanyag arra utal, hogy azokat valószínűleg nem használhatták szemetesgödörként. A kis mennyiségben előkerült leletanyag alapján azt sem tudtuk meghatározni, hogy a két kutat egyszerre használták-e.

A viszonylag nagy kiterjedésű feltárási területen az épület és a kutak között egyéb avar kori objektum nyoma nem került elő, hiányoznak a hódmezővásárhelyi lelőhelyen az avar településekre jellemző tároló- és hulladékvermek, árkok, kültéri kemencék. Elképzelhető, hogy a leletanyag nélküli, bizonytalan korú objektumok valójában avar koriak, de a területen folyt mélyszántás és a korábbi homokbányászat is elpusztíthatták a felszínhez közeli jelenségeket.

A feltárási eredmények alapján a településrészlet a lazább szerkezetű avar települések sorába illeszthető be.[11] A telep kiterjedésének megállapításához némi támpontot nyújthatnak a földrajzi környezet sajátosságai és a közelben folytatott további ásatások eredményei. Feltételezhető, hogy a magaspart délnyugati szélén feltárt kutak a település déli szélét jelzik, de nyugat, észak és kelet felé jóval kiterjedtebb lehetett az egykori település. Mindhárom irányban megközelítőleg 200–300 méterre kerültek elő avar kori telepobjektumok: nyugati irányban újabb két kút,[12] keletre további telepobjektumok, északra pedig egy nagyobb késő avar kori településrészlet objektumai, amelyek a feltárási eredmények alapján déli, délnyugati irányban biztosan folytatódtak. Elképzelhető, hogy ezek a településrészletek egyazon, nagy kiterjedésű település részei, esetleg annak különböző fázisait reprezentálják. A településnyomokon kívül Nagysziget területéről több avar kori temető is ismert: kora és közép avar kori temetkezések mellett, késő avar kori temetőrészlet és nagy sírszámú temető is feltárásra került az elmúlt évtizedekben.[13]

AZ ELŐKERÜLT LELETANYAG ÉRTÉKELÉSE

KERÁMIA

Az avar kori objektumokban mindössze 32 db edénytöredéket találtunk. Az edények mind kézzel formáltak, túlnyomó részt kerámiazúzalékkal soványítottak, díszítetlenek. Alapvetően három formai csoportba oszthatóak: fazék, sütőharang, cserépüst. A kerámiaanyag túlnyomó többsége a fazekak körébe sorolható, azonban a 132/146. kút alján talált, teljesen ép fazékon kívül csupán 0,7 és 1,4 cm közötti falvastagságú oldaltöredékek, és néhány aljtöredék került elő a feltárás során, amelyek alapján az edények méretére és alakjára vonatkozóan csak kevés adattal rendelkezünk. Az említett teljes edény a közepes nagyságú, tojásdad alakú fazekak körébe sorolható. A teljes aljtöredékek többsége is hasonló méretű kerámiákhoz tartozhatott.

A leletanyagban három sütőharangból származó töredéket azonosítottunk. Mindhárom

[11] MADARAS 1991, 311.
[12] TÓTH 2008, 72.
[13] B. NAGY 1984, 250–251; LŐRINCZY 1998, 347; TÓTH 2008; BÁCSMEGI 2012.

darab a nagyobb méretű, magas, kúpos, illetve íves oldalú típusba sorolható.[14] Peremük egyenesen levágott, szájátmérőjük 32–44 cm, falvastagságuk 1,4–1,8 cm között változik. A pelyvás soványítás nem jellemző töredékeinkre, azaz ezek a sütőharangok nem a durva, vastag falú típusba sorolhatók, de méretük és falvastagságuk alapján egyértelműen kizárható edényfedő funkciójuk.[15]

Jellegzetes darab a szórványként előkerült, kézzel formált, belsőfüles cserépüst töredék (*4. kép 2*), amely az enyhén befelé ívelődő falú, elvékonyodó, egyenes peremű típusba tartozik, amelynél a belső fül a perem szélétől számítva 1–2 cm-rel lejjebb indul.

Csonttárgyak

A 132/146. kútban két csonttárgyat találtunk, amelyeket csak feltételesen köthetünk az avar korhoz, mivel a betöltésből egyéb korszak kerámiaanyaga is előkerült. Mindkét tárgy rendeltetése ismeretlen. A kérődző hosszúcsontjából kialakított, átfúrt leletnek (*6. kép 5*) az avar kori temetőkben megtalálhatjuk párhuzamait. A hasonló, egylyukas, egyik végén zárt, hosszúkás csonttárgyak gyermeksírokban való felbukkanása alapján lehetséges funkciójukat Nagy Margit babaetetőként, azaz cumiként határozta meg.[16] Ugyanakkor Farkas Zoltán szerint inkább félkész sípokról lehet szó.[17]

Állatcsontok[18]

Az avar kori objektumokban talált állatcsontanyagot 48 db töredék alkotja, melyek között a szarvasmarha dominál. Ezen kívül házi ló, juh/kecske és sertéscsontok kerültek felszínre. Mivel mindhárom objektumban az avar kori leletek mellett más korszak kerámiatöredékei is megtalálhatók voltak, az állatcsontok keltezése nem egyértelmű.

Keltezés

A hódmezővásárhelyi településobjektumok keltezésekor mindössze a csekély mennyiségű kerámiaanyagra támaszkodhatunk. A közepes méretű, tölcséresen kihajló peremű, tojásdad alakú fazekak általánosak a késő avar kori településeken.[19] A két speciális használati edénytípus – a sütőharang és a cserépbogrács – megjelenésére és elterjedésére a letelepült életmód megszilárdulásának sajátos bizonyítékaként tekinthetünk.[20] A kutatás mai állása szerint a tárgytípusok kézzel formált változatai a 7. század utolsó harmadában jelentek meg, és használatuk a 8–9. századra jellemző.[21] A két felszínre került orsókarika nem keltező értékű, mivel mindkét típus előfordul az avar kor teljes időtartama alatt.

A keltezés leszűkítésére tett kísérletként említjük meg azt a trendet, amely szerint a késő avar korban a kerámiaanyag fejlődésében a kézzel formált, díszítetlen kerámiától a korongolt, díszített kerámia felé való eltolódás figyelhető meg.[22] Ennek alapján a hódmezővásárhelyi lelőhelyen a jellegzetes korongolt, illetve díszített kerámia dokumentált hiánya alapján levonható az a rendkívül óvatos következtetés, hogy a telep inkább a késő avar kor első felében lehetett használatban.

---

14 Hajnal 2008, 285.
15 Bálint 1991, 47.
16 Nagy 2005 103.
17 Farkas 2010, 185.
18 A lelőhely állatcsont-anyagának vizsgálatát, elemzését Kovács Zsófia végezte el.
19 Pl. Bálint 1991, 37; Vida 1996, 331.
20 Vida 2009, 116.
21 Vida 1991, 392; Hajnal 2008, 287.
22 Tomka 1988, 47; Madaras 2012, 729.

A természettudományos vizsgálatok

A tevékenységi területek (*activity area*) egy lelőhelyen belül, annak környezetében, illetve egy objektumon belül olyan meghatározott térrészek, amelyekhez adott tevékenységi funkció, illetve ezt indikáló leletanyag(együttes) kapcsolható.[23] Egy lelőhelyen, illetve egy objektumon belüli tevékenységi terület lehatárolására a régészeti leletanyag interpretációján kívül – a szisztematikusan és kellő precizitással gyűjtött – talaj-, illetve antropogén üledékminták természettudományos vizsgálata is alkalmas. A talajban és az antropogén üledékekben – kémiai, fizikai paraméterek, illetve növényi és állati maradványok formájában – tárolódó információhordozók térbeli eloszlása az egykoron élt emberi közösségek gazdasági életéről és mindennapjáról árulkodnak. A talajtani módszerek térhasználat-elemzésben történő alkalmazásának fő célja, hogy a múltban megvalósult (élet)tevékenységek nyomát, a jelenben mért talajkémiai és -fizikai paraméterek összefüggésén keresztül, a régészeti interpretáció szolgálatába állítsa.[24] Ehhez teret és anyagot a régészeti jelenségek, valamint a velük összefüggésben feltárt antropogén üledékek és az emberi hatásra módosult és bolygatott talajok adnak.[25] A vizsgálati anyag hozzáférhetősége és a szisztematikus mintázás kivitelezhetősége nagyban függ az alkalmazott régészeti ásatástechnika precizitásától; ugyanakkor természeténél fogva a vizsgálati anyag egy régészeti ásatáson még a kerámia-, kő- és csontleletanyagnál is nagyobb mennyiségben és változatosságban áll rendelkezésre.[26] A régész és a vizsgálatot megtervező, valamint kivitelező, természettudománnyal foglalkozó szakember felelőssége a vizsgálandó anyag precíz és szisztematikus megmintázásában és dokumentálásában elvitathatatlan. A talajtani módszerekkel tehát egy-egy tevékenység térbeli elhelyezkedésének „láthatatlan" lenyomatát fejthetjük fel. Ugyanakkor egy telep gazdasági életének, illetve az egyes objektumokban megvalósuló mindennapi tevékenységeknek a megismeréséhez az archaeobotanikai lelet- és ismeretanyagon keresztül is eljuthatunk,[27] és a talajkémiai módszerekkel nyert adatokat kiegészíthetjük a növényi maradványok értelmezésével. Az a tény, hogy a makroarchaeobotanikai leletanyag térbeli eloszlása tudatos emberi tevékenységekhez kötődő cselekvések lehatárolására alkalmas, régóta ismert; ugyanakkor a mikro-archaeobotanikai maradványok azonos elvek szerinti felhasználását csak később kapcsolták be a térhasználat-elemzés körébe.[28] A fent említettek tükrében kísérletet teszünk, hogy a régészeti talajtani módszerek közül az összes foszfortartalom-elemzés, a régészeti növénytan eszköztárából pedig a fitolitelemzés módszerével komplexebbé és árnyaltabbá tegyük a 23/23. épület-objektum régészeti értékelését, valamint a bepillantást nyerjünk a lehetséges belső térhasználati mintázatokba.

A természettudományos vizsgálatok módszerei

A 23/23. épület kipreparált padlójára 1 × 1 m-es mintavételi négyzethálót fektettünk. Mintázáskor az objektum nyugati, déli és keleti negyedében lehetett megfigyelni a padlót, éppen ezért három mintasorozatot képeztünk. A nyugati negyedből összesen 8 db, a déliből 5 db,

---

23 KENT 1984.
24 OONK ET AL. 2009.
25 PETŐ ET AL. 2015.
26 WELLS 2011.
27 JONES 1941; JACOMET–KREUZ 1999; PALMER–VAN DER VEEN 2002.
28 BRYANT–WEIR 1986; SCOTT CUMMINGS 1998; SULLIVAN–KEALHOFER 2004; PETŐ ET AL. 2012b.

a keletiből pedig 7 db padlómintát gyűjtöttünk az egyes mintavételi kvadrátokból (*9. kép 1*). A mintázás során – igazodva az előzetesen megmért padlóvastagsághoz – mintavevő spatulával vettük fel a kvadrátba eső padlóanyag felső 8–10 mm-es rétegét vigyázva arra, hogy a rétegeket ne vágjuk át. A horizontális mintavételezés során összesen 19 db almintát képeztünk. A mintákon összes foszfortartalom (P_{total}) mérést, illetve fitolitelemzést végeztünk annak érdekében, hogy képet kapjunk az objektum lehetséges belső térhasználatáról.

A talajminták összes foszfortartalmát Füleky György módszere alapján mértük.[29] A vizsgálat arra a koncepcióra épül, hogy hazánk talajainak teljes foszfortartalma természetes körülmények között ritkán haladja meg az 1000–1200 mg*kg-1 (ppm) koncentrációt.[30] A légszáraz talajmintákat 0,25 mm-es szitán engedtük át, majd 1 g mennyiséget alkalmaztunk a mérések elvégzéséhez. A hidrogénperoxid-kénsavas roncsolással előkészített és leszűrt oldatot 730 nm-es hullámhosszon fotometráltuk.[31]

A növényi opálszemcséket az egyes kvadrátok talajanyagából egy többlépcsős szeparálási folyamatban tártuk fel, a talajmátrix agyag-, homok-, vályog- és szervesanyag-tartalmának elválasztásával. A vizsgálatokban használt laborprotokoll a következő lépésekből épül fel:[32]

Előkészítés: 5 g talajt légszáraz állapotig szárítunk.

Szerves anyag elválasztása: A talajmintákat homokfürdőn melegen tartva, 33%-os hidrogén-peroxiddal (cc. H_2O_2) kezeljük a minta szerves anyagának elroncsolása végett.

Agyagtartalom elválasztása: A Stokes-féle súrlódási törvénynek megfelelően a minták agyagtartalmát iszapolóhengerben gravitációs ülepítéssel választjuk el.

Homokfrakció elválasztása: A standard eljárás szerint a mintákat egy 250 μm-es lyukátmérőjű szitán mossuk át, ugyanakkor jelen esetben nem zárhattuk ki a szét nem bomlott szöveti maradványok esetleges megjelenését a mintákban, éppen ezért 500 μm-es szűrőt használtunk.

Centrifugálás: A kiszárított minták anyagát centrifugatubusba fejtjük át. A centrifugatubusban lévő mintákat úgynevezett nehéz folyadékkal centrifugáljuk. Ez a munkafázis szolgál minden eddig el nem távolított talajalkotó és a számunkra fontos biológiai frakció szétválasztására. A centrifugáláshoz használt folyékony közeg nátrium-polytungstate (SPT), és desztillált víz (H_2O) elegye, amelynek fajsúlya 2,35 g/cm3. A pontosan beállított nehéz folyadékos centrifugálás eredményeképpen a növényi opálszemcsék felúsznak, így elválaszthatók a talaj egyéb – nagyobb fajsúllyal bíró – ásványi alkotóitól.

Tisztítás: A feltárt anyagot (extraktumot) lefejtjük, majd desztillált vízzel többször átmossuk.

Konzerválás, tárolás: A tisztított és szárított extraktumot glicerinben tároljuk.

Az egyes mintákban megfigyelt artikulált növényi opálszemcséket az ICPN (International Code for Phytolith Nomenclature 1.0) által javasolt 3 tagú nómenklatúrát használva neveztük el. Rögzítettük az adott fitolit formáját, textúráját és amennyiben lehetőség adódott, növényanatómiai származását.[33] Az objektumokból felvett mintákból feltárt növényi opálszemcsék meghatározásában a növényanatómiai, illetve taxonómiai megközelítési mód bizonyult sikeresnek.

---

29 Füleky 1973.
30 Füleky 1983.
31 Murphy–Riley 1962.
32 Pearsall 2000 nyomán módosítva.
33 Madella et al. 2005.

A 23/23. objektumból összesen 19 almintát gyűjtöttünk be. Ellentétben korábban végzett vizsgálatokkal, ahol számos vizsgálattípus elvégzéséhez elegendő anyagot tudtunk mintavételi kvadrátonként felvenni,[34] a hódmezővásárhelyi avar kori épületobjektum esetében minimális anyagmennyiség felgyűjtésére nyílt csupán lehetőség. Ebből adódóan két – alacsony kiindulási labor alapanyagot igénylő – vizsgálattípus elvégzése mellett döntöttünk. A régészeti talajtan tudományos eszközeinek tárházából az összes foszfortartalom (P_{total}) mérését; míg a régészeti növénytan módszerei közül a minták fitolitelemzését végeztük el.

A szervesanyag-terhelést megjelenítő összes foszfortartalom az objektum 19 mintájának átlagában 1594,47 ppm, ami csak kevéssel haladja meg a természetes talajok átlagos összes foszfortartalmát. Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy ehhez a – a természetes viszonyokhoz mérten – megközelítőleg másfélszeres átlagértékhez rendkívül alacsony, csupán 158,06 ppm-es szórás társul, ami azt jelenti, hogy a mintavételi kvadrátok közel mindegyikében érzékelhető az átlagértékben kifejeződő enyhe eltolódás a természetesnek tekinthető 1000 ppm-es alapértéktől.[35] Ezt támasztják alá a mintasorozat minimum és maximum értékei is. A legalacsonyabb koncentráció értéket, 1380 ppm-t a DF2-es kvadrát, míg a legmagasabbat, 1925 ppm-t a KF2-es kvadrát adta (*9. kép 2*).

Annak érdekében, hogy az épületobjektum belső terének lehetséges térhasználatbeli azonosságait vagy különbségeit felfejtsük, eloszlástérképeket készítettünk az összes foszfortartalom adataira támaszkodva. Az összes foszfortartalom adatot úgy ábrázoltuk, hogy a meg nem mintázott területrészekre a teljes mintasorozat átlagértékét vetítettük ki (*10. kép 1*).[36] Ebben a formában az eloszlástérkép kirajzolja, hogy az objektum mely pontja bír az átlagosnál magasabb, illetve az átlagosnál alacsonyabb összes foszforkoncentrációval. Ennek a gondolatsornak a logikáját követve, ebben a formában az egyes térrészek közötti relatív összes foszforterhelést vagy szerves anyag *input*ot tudjuk elemezni. Az ábrán a piros színnel jelölt térrészek a legmagasabb, 1900 ppm feletti értékeket, a türkizkék az átlagos 1600 ppm körüli értékeket, míg a sötétkék területek az átlagosnál alacsonyabb 1594,47 ppm alatti összes foszforkoncentrációt jelenítik meg. A bemutatott eloszlástérkép alapján az objektum belső terének használata során a déli negyed nyugati csücskét (DF5), illetve a keleti negyedben az ágasfát tartó oszlophely körülötti térrészt (KF2, KF6 és KF3 kvadrátok) érte a legmagasabb szervesanyag-terhelés (szerves anyag *input*). A nyugati negyed kvadrátjai – az NYF2 kivételével – mind átlag alatti értékkel bírnak, azaz az épületobjektum belső terének ezen részén mindenhol 1594,47 ppm alatt marad az összes foszfortartalom.

A *10. kép 2*. ugyanazt a mintasorozatot ábrázolja, de a meg nem mintázott térrészek esetében nulla értéket vettünk alapul;[37] ily módon nem az objektumra általánosan jellemző átlagértékhez viszonyított eloszlás mutatható be, hanem hogy mely gócpontok körül koncentrálódik legjobban az összes foszfortartalom. Egyetértésben az előzővel, itt is az figyelhető meg, hogy a vizsgált térrészek közül ugyan mindegyiket többlet szervesanyag-terhelés érte, de ezek elsősorban a déli negyed nyugati csücskére – a feltételezett bejárat helyére[38] – és hangsúlyosabban a keleti negyedre koncentrálódtak.

Az összes foszfortartalom-elemzés mennyiségi eloszlásmintázata nem ad lehetőséget

---

34 PETŐ ET AL. 2012a.
35 FÜLEKY 1983.
36 Vakminták az objektum átlagával számolva 1594,47 ppm értéken.
37 Vakminták nullával számolva.
38 Vö. BÁLINT 1991, 76–77; VIDA 1996, 326.

arra, hogy a szerves anyag jellegét, anyagtípusát meghatározzuk; ugyanakkor segítségével megállapíthatóvá vált, hogy a 23/23. objektum belső terében megvalósuló tevékenységekről megállapítsuk, hogy a természetesnek tekintett 1000–1200 ppm-es határértéknél magasabb foszforkoncentrációt hagyott hátra és az objektum belső terében csupán minimális térbeli eltérésekkel valósultak meg. Ez – legalábbis szervesanyag-terhelés szempontjából – a belső tér használatának egységességére utal. Az objektumban talált régészeti leletanyag előkerülési helyét vizsgálva megállapítható, hogy többségük a magasabb foszfortartalmú területek környezetéből, a déli és a keleti negyedből került elő. Az orsókarika pontosan a keleti gócpontban, az SNR 176 cölöphely mellett feküdt, a padlón. Ez a megfigyelés felvetheti azt az interpretációs lehetőséget, amely szerint a magasabb foszforkoncentráció az épületben esetlegesen végzett fonótevékenységhez felhalmozott állati eredetű (gyapjú) anyagoknak köszönhető. Ugyanakkor a gócpontok között megfigyelt, tüzelőhelyként azonosított jelenség és a sütőharang- és fazéktöredékek alapján felmerül egy másik értelmezési lehetőség is. Elképzelhető, hogy a tűzhely körüli ételkészítés, élelemfeldolgozás nyomán alakult ki a magasabb foszforkoncentráció.

A hódmezővásárhelyi avar kori objektum több szempontból hasonlóságot mutat a korábban Győr-Ménfőcsanak, Széles-földek lelőhelyen vizsgált kelta és római kori bennszülött objektumokkal. A ménfőcsanaki objektumok mind méretben, mind alaprajz tekintetében (két ágasfás) hasonlítanak a 23/23. objektumhoz. A bennük mért összes foszfortartalom értékek átlaga ugyanakkor alacsonyabbnak, míg az értékek szórása nagyobbnak mutatkozott.[39] Ez is alátámasztani látszik azt a fenti következtetést, hogy az azonos szervesanyag-terhelés a hódmezővásárhelyi objektumban egyenletesebben és az objektum teljes belső terét kitöltően megvalósuló tevékenység eredménye, míg a ménfőcsanaki objektumok esetében egy adott térrészre jelentősebb szerves anyag *input* koncentrálódott, azaz a belső térhasználatuk megosztottabb volt az egységesebbnek tűnő hódmezővásárhelyihez képest.

A 23/23. objektum mintáiban összesen 423 darab növényi opálszemcsét, 33 szivacstüske töredéket, illetve 100 fölötti – töredezett és épségben megmaradt – kovamoszatvázat írtunk le. A 19 db megvizsgált mintából 1 db mintát teljesen sterilnek tekintettünk (DF4), mert abból növényi opálszemcse nem került elő. Ugyanakkor számos olyan minta van, amelyben többszöri átszámolással sem tudtunk annyi növényi opálszemcsét kimutatni, ami elegendő lenne ahhoz, hogy a minták fitoliteloszlását egymással összevethessük és az objektum fitoliteloszlási térképét megrajzolhassuk. Mindössze az NYF2-es és az NYF6-os mintából került elő 100 db, vagy annál több opálszemcse.

Megoszlanak a vélemények arról, hogy hány darab fitolitszemcse kimutatása mellett lehet statisztikai biztonsággal egy adott minta fitoliteloszlását kiértékelni. A megállapítható/megállapítandó határérték erősen kontextusfüggő. A korábban térhasználat-elemzéshez kialakított archaeobotanikai módszertan szerint,[40] illetve korábbi régészeti elemzések során 200 db meghatározható növényi opálszemcse alapján végeztük el a minták kiértékelését, azonban jelen esetben – a minták rendkívül és szokatlanul alacsony fitolittartalma miatt – erre nem nyílt módunk. A legalább 100 db vagy annál több növényi opálszemcsét tartalmazó minták fitoliteloszlását azonban értékeljük, de sajnos a teljes objektumra nézve nem lehetséges az eloszlástérképek megszerkesztése; a 23/23. avar kori objektum esetében ettől el kell tekintenünk.

A 423 darab növényi opálszemcse összesen 17 db különböző morfotípusra oszlik, amelyek között epidermális rövid sejtek, bulliform sejtek, epidermális hosszú sejtek, trichómák, il-

[39] Pető et al. 2012, 2. táblázat.
[40] Pető et al. 2012a.

letve egyéb nem bőrszöveti képletek, valamint a kétszikűeket megjelenítő szöveti elkovásodás található (*11. kép 1*).

A mintákban általánosságban négy morfotípus, a *rondel SC*, az *elongate smooth psilate LC*, az *elongate echinate LC*, valamint az *elongate dendritic LC* van túlsúlyban. Az *elongate smooth psilate LC* általános pázsitfű (Gramineae) indikátor, amely sejtforma elsődlegesen a pázsitfüvek szár- és levélepidermiszében képződik. Ezzel ellentétben az *elongate dendritic LC* morfotípus a gabonák toklászának (*lemma*) és pelyvalevelének (*gluma*) indikátora. A *rondel SC* egyszerre jeleníti meg a pázsitfüvek generatív és vegetatív szerveinek epidermiszét. A legmagasabb *elongate dendritic LC* jelenlétet az NYF6-os kvadrátban mértük.

A minták nagyon szegényes fitolittartalma ellenére a 23/23. épületobjektum mintasorozata tartalmaz informatív adatokat. A *11. kép 2*. ábráján az NYF2-es és NYF6-os kvadrátok fitolitanyagának százalékos eloszlását ábrázoltuk. Mindkét mintát a pázsitfüvek (Gramineae) általános szár, lomblevél és virágzati morfotípusai uralják. A nagyméretű felszínfeletti vegetatív szerveket növesztő (vízparti) növényekben (pl. nád – *Phragmites communis*[41]) megjelenő nagyméretű bulliform sejtek az NYF2-es mintában 4%-os, míg az NYF6-osban 9%-os részaránnyal vannak jelen. Ezeknek a morfotípusoknak a jelenléte és a mintákban mérhető részaránya fontos indikátora lehet a padló takarására, belső használati tárgyak kialakítására használt növényeknek, mint amilyen például a nád. Természetesen ezek esetében nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy a – minden valószínűség szerint nádból készült – tető beszakadásával kerültek az objektumba. Mindazonáltal említésre érdemes közepes, illetve közepesen magas részarányuk a mintákban, illetve az a tény, hogy ezek a morfotípusok 7 kvadrátban is jelennek vannak a 19-ből (*12. kép 1*).

A kopáncsi lelőhely korábban feltárt részén megvizsgált félig földbe mélyített épületobjektumok padlóanyagán végzett fitolitelemzés kapcsán hasonló következtetésre jutottunk.[42] Egy hasonló, két-ágasfás épületobjektum padlószintjében jelentkező sötét folt antropogén üledékanyaga szignifikánsan nagyobb bulliform koncentrációval bírt, mint a „folton kívüli" mintavételi pont anyaga. Véleményünk szerint ehhez hasonló, igaz kevésbé markáns jelenség figyelhető meg ebben az esetben is.

Mindkét kvadrátban közel azonos arányban van jelen az úgynevezett *elongate dendritic LC* morfotípus (NYF2 10%, NYF6 13%), amely a gabonák jelenlétének közvetlen indikátoraként értelmezhető. Százalékos arányuk a mintákban nem kimagasló, de nem is tekinthető alacsonynak. A gabonák virágzati képletében létrejövő morfotípus megjelenése és közepesnek mondható részaránya a mintákban egyértelmű bizonyítéka a gabonaanyag vagy a gabonatisztítási hulladék előfordulására az objektumon belül. A *dendritic LC* morfotípusok nem csak a statisztikailag kiértékelhető két kvadrátban, hanem további 5 kvadrátban is előfordulnak. Megjelenésük az objektum középpontjára koncentrálódik (*12. kép 2*) és majdnem teljes átfedést ad a lomblevélzeti maradványokat megjelenítő bulliform sejtek megjelenés-mintázatával (*12. kép 1*). A gabonaanyag jelenléte és elhelyezkedése alátámaszthatja a magasabb foszforkoncentráció értelmezése kapcsán felvetett, az épületben végzett élelemfeldolgozó és ételkészítő tevékenységet is.

A vizsgálati objektum közelében feltárt teleprészlet[43] komplex archaeobotanikai vizsgálata során utaltunk arra, hogy a késői avar korban letelepedett életmódot folytató közösségek az állattartás mellett aktívan hasznosították a környezetüket és a bennük fellelhető haszonnövényeket.[44] Amellett, hogy a környezeti feltételek nyújtotta lehetőségeket kihasználták

---

41 Jelenleg elfogadott teljes rendszertani neve: *Phragmites australis* (Cav.) Trin ex Steud.

42 PETŐ–HERENDI 2012.

43 HERENDI 2012, 91–92.

44 PETŐ ET AL. 2012b.

(pl. gyűjtögetett növényi terméseket fogyasztottak és az arra alkalmas építőanyagokat felhasználták a mindennapi életükhöz), okunk van feltételezni, hogy gabona feldolgozásával is foglalkoztak. A gabonatermesztésre utaló adatok egyelőre hiányosak,[45] így biztosan nem jelenthető ki, hogy gabonatermesztést folytattak volna, de mind a makro-, mind a mikroarchaeobotanikai adatok arra utalnak, hogy a gabonafeldolgozás része volt a táplálkozási stratégiájuknak. Ezt a növényi maradványok indirekt módon, a gabonából készített ételfélék szenült maradványai direkt módon is bizonyítják.[46] Ebbe a képbe illeszkedik a 23/23. épületobjektum fitolitelemzése is, hiszen az objektum belső terében gabonáktól, egész pontosan a gabonatisztítási hulladékból származó fitolitformákat találtunk. Az adatok alapján nem lehet eldönteni, hogy az objektumban gabona feldolgozással kapcsolatos tevékenység megvalósulhatott-e, vagy csupán a földre terített anyagból, esetleg másodlagosan vagy időlegesen deponált cséplési hulladékanyagból származik-e ez a fitolitszignál.

Összefoglalás

Az objektum mind régészeti, mind fitolitkutatási szempontból szegényes lelet-, illetve növényi opálanyaggal jellemezhető, amely mélyreható belső térhasználat-elemzést nem tesz lehetővé. A régészeti talajtani elemzés rávilágított arra, hogy nem érte az objektum belső terét kimagaslóan erős szervesanyag-terhelés, ami kizárja magas szervesanyag-tartalmú anyagok depóniaszerű tárolását (pl. trágya, hamu). A közepesnek tekinthető összes foszfortartalom, illetve annak egyenletes eloszlása összhangban lehet az „általános" vagy „hétköznapi" objektumfunkciókkal, amire az orsókarika és az ételkészítés kellékei (sütőharang- és fazéktöredék) is utalnak. Ezt a feltételezést látszik alátámasztani a fitolitelemzés is, amely szegényes növényi opálszemcse anyagot szolgáltatott. Ugyanakkor a gabonákat indikáló morfotípusok megjelenése, illetve az építőanyagként (is) használt nagyméretű vegetatív szerveket fejlesztő vízparti növények indikátorai több lehetőséget is felvetnek. A gabona indikátorok jelezhetik a gabonaanyag felhasználását, vagy annak tisztítását a belső térben, míg az építőanyagok jelenléte a tetőfedés és a belső terek kialakításával állhat összefüggésben.

Köszönetnyilvánítás

A dolgozat részben a Szent István Egyetem Kutató Kari Kiválósági Támogatásával készült (9878/2015/FEKUT). Köszönettel tartozunk a feltárás és a feldolgozás során végzett munkájukért Bárdos Nándornak, Bárkányi Magdolnának, Kékegyi Dorottyának, Kovács Sándornak, Kovács Zsófiának, Kulcsár Kornélnak és Tihanyi Anikónak; a szakmai tanácsaiért Gyucha Attilának, az adatgyűjtésben nyújtott segítségéért Tóth Katalinnak és Csányi Viktornak. A kézirat átnézéséért és a szakmai tanácsokért külön köszönet illeti Schilling Lászlót.

[45] Gyulai 2010.

[46] Kenéz et al. 2012; Pető et al. 2012b; Rapan Papeša et al. 2015.

IRODALOM

ANDÓ 1984: Andó M.: Hódmezővásárhely természeti földrajza. In: *Hódmezővásárhely története. A legrégibb időktől a polgári forradalomig* 1. Szerk: Nagy I. Hódmezővásárhely 1984, 55–110.

BÁCSMEGI 2012: Bácsmegi G.: Hódmezővásárhely-Kopáncs III., Kishomok. In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól.* Szerk.: Kvassay J. Budapest 2012, 92.

BÁLINT 1991: Bálint, Cs.: *Die spätawarenzeitliche Siedlung von Eperjes, Kom. Csongrád.* Varia Archaeologica Hungarica 4. Budapest 1991.

BRYANT–WEIR 1986: Bryant, V. M. – Weir, G.: Pollen analysis of floor sediment samples: a guide to room use. In: *Archeological Investigations at Antelope House.* Ed.: Morris, D. Washington DC 1986, 58–71.

DÖVÉNYI 2010: *Magyarország kistájainak katasztere.* Szerk.: Dövényi Z. Budapest 2010.

FARKAS 2010: Farkas Z.: Avar kori temetőrészlet Bonyhád határából (Friedhofsteile in der Grenze von Bonyhád aus der Awarenzeit). *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 32 (2010) 179–211.

FÜLEKY 1973: Füleky Gy.: Néhány hazai talajtípus összes foszfor-tartalmának összehasonlító vizsgálata (Comparative Study for the Determintion of Total Phosphorus in Some Hungarian Soils). *Agrokémia és Talajtan* 22:3–4 (1973) 311–318.

FÜLEKY 1983: Füleky Gy.: Fontosabb hazai talajtípusok foszforállapota (Phosphorus status of characteristic soil types in Hungary). *Agrokémia és Talajtan* 32:1–2 (1983) 7–30.

GYULAI 2010: Gyulai, F.: *Archaeobotany in Hungary. Seed, Fruit, Food and Beverage Remains in the Carpathian Basin from the Neolithic to the Late Middle Ages.* Archaeolingua Main Series 21. Budapest 2010.

HAJNAL 2008: Hajnal Zs.: Adatok az avar kori cserépbográcsok és sütőharangok időrendjéhez (Angaben zur Chronologie der awarenzeitlichen Tonkessel und Backglocken). *Communicationes Archeologicae Hungariae* 267–293.

HERENDI 2010: Herendi O.: Hódmezővásárhely, Kopáncs II. (KÖH 55517) (Csongrád megye). In: *Régészeti kutatások Magyarországon* 2009 *(Archaeological Invetigations in Hungary 2009).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2010, 224–225.

HERENDI 2012: Herendi O.: Hódmezővásárhely-Kopáncs II. (Csongrád megye, Hódmezővásárhely XI. homokbánya, Kopáncs II. lelőhely). In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól.* Szerk.: Kvassay J. Budapest 2012, 91–92.

JACOMET–KREUZ 1999: Jacomet, S. – Kreuz, A.: *Archäobotanik: Aufgaben, Methoden und Ergebnisse vegetations- und agrargeschichtlicher Forschung.* Stuttgart 1999.

JONES 1941: Jones, V. H.: The Nature and Status of Ethnobotany. *Chronica Botanica* 6:10 (1941) 219–221.

KENÉZ ET AL. 2012: Kenéz Á. – Gyulai F. – Pető Á.: Keszthely-Fenékpuszta késő római erőd ásatásain előkerült ételmaradványok archaeobotanikai vizsgálata különös tekintettel a fogyasztott gabonafélékre és az elkészítés módjára (Archaeobotanical examination of food remains from Keszthely – Fenékpuszta Late Roman inner fortress with special focus on the consumption of cereals and the preparation of food). In: *Környezet – Ember – Kultúra. A természettudományok és a régészet párbeszéde. Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ 2010. október 6–8-án megrendezett konferenciájának tanulmánykötete.* Szerk.: Kreiter A. – Pető Á. – Tugya B. Budapest 2012, 173–179.

KENÉZ ET AL. 2014: Kenéz Á. – Gyulai F. – Pető Á.: Evidence of 'new glume wheat' from the Late Neolithic (Copper Age) of south-eastern Hungary (4th millennium cal. B.C.). *Vegetation History and Archaeobotany* 23:5 (2014) 551–556.

KENT 1984: Kent, S.: *Analyzing activity areas, an ethnoarchaeological study of the use of space*. New York 1984.

LŐRINCZY 1998: Lőrinczy G.: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez (Osteuropäische Steppenbevölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Einsiedlung des Gebietes jenseits der Theiß). *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 4 (1998) 343–372.

MADARAS 1989: Madaras L.: Az avar ház. In: *Építészet az Alföldön* 1. Az Arany János Múzeum Közleményei 6. Szerk.: Novák L. – Selmeczi L. Nagykőrös 1989, 23–32.

MADARAS 1991: Madaras L.: Az avar falu. In: *Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton*. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár 32. Szerk.: Tálas L. – Madaras L. Szolnok 1991. 227–316.

MADARAS 2012: Madaras L.: Avar kori település Törökszentmiklós határában (Awarenzeitliche Siedlung in der Gemarkung von Törökszentmiklós). In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére (Thesaurus Avarorum. Archaeological Studies in Honour of Éva Garam)*. Szerk.: Vida T. Budapest 2012, 721–731.

MADELLA ET AL. 2005: Madella, M. – Alexandre, A. – Ball, T.: International Code for Phytolith Nomenclature 1.0. *Annals of Botany* 96 (2005) 253–260.

MESTERHÁZY 2002: Mesterházy K.: Gödörház változatok Magyarországon térben és időben (Die Grubenhausvarianten in Ungarn in Raum und Zeit). In: *Központok és falvak a honfoglalás és kora Árpád-kori Magyarországon*. Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 6. Szerk.: Kisné Cseh J. Tatabánya 2002, 85–93.

MURPHY–RILEY 1962: Murphy, J. – Riley, J. P.: A modified single solution method for the determination of phosphate in natural waters. *Analytica Chimica Acta* 27 (1962) 31–36.

B. NAGY 1984: B. Nagy K.: Az avar kaganátus. In: *Hódmezővásárhely története. A legrégibb időktől a polgári forradalomig* 1. Szerk: Nagy I. Hódmezővásárhely 1984, 229–256.

NAGY 2005: Nagy M.: Kora népvándorlás kori gyereksír amulettek Mártélyról (Csongrád megye) (5th century child grave with amulets and iron bell from Mártély [Csongrád County]). *Zalai Múzeum* 14 (2005) 97–127.

OONK ET AL. 2009: Oonk, S. – Slomp, C. P. – Huisman, D. J. – Vriend, S. P.: Effects of site lithology on geochemical signatures of human occupation in archaeological house plans in the Netherlands. *Journal of Archaeological Science* 36:6 (2009) 1215–1228.

PALMER–VAN DER VEEN 2002: Palmer, C. – van der Veen, M.: Archaeobotany and the social context of food. *Acta Palaeobotanica* 42:2 (2002) 195–202.

PEARSALL 2000: Pearsall, D. M.: *Paleoethnobotany. A handbook of procedures*. London 2000.

PETŐ–HERENDI 2012: Pető Á. – Herendi O.: Fitolitkutatási adatok a Hódmezővásárhely-Kopáncs II. lelőhely (Csongrád megye) környezeti rekonstrukciójához és archaeobotanikai elemzéséhez (Phytolith research data for the environmental reconstruction and archaeobotanical analysis of Hódmezővásárhely-Kopáncs II. [Csongrád County] archaeological site). In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól*. Szerk.: Kvassay J. Budapest 2012, 431–459.

PETŐ ET AL. 2012: Pető Á. – Kenéz Á. – Baklanov Sz. – Ilon G. – Füleky Gy.: Talajtani paraméterek alkalmazása régészeti térhasználat elemzésben. Módszertani esettanulmány Győr-Ménfőcsanak-Szélesföldek lelőhelyről (Prospects of applying soil parameters in archaeological activity area analysis. A methodological case study from the Győr-Ménfőcsanak-Szélesföldek archaeological site). *Agrokémia és Talajtan* 61:1 (2012) 57–76.

PETŐ ET AL. 2012a: Pető Á. – Kenéz Á. – Baklanov Sz. – Ilon G. – Füleky Gy.: Integrált archaeobotanikai vizsgálatokra alapozott objektumon belüli térhasználat-elemzés. Módszertani esettanulmány Győr-Ménfőcsanak-Széles-földek lelőhelyről (Spatial analysis of the use of inner space based on integrated archaeobotanical analyses: a methodological case study from Győr-Ménfőcsanak Széles-földek archaeological site). *Archeometriai Műhely* 9:3 (2012) 173–204.

PETŐ ET AL. 2012b: Pető Á. – Kenéz Á. – Herendi O. – Gyulai F.: A késő avar kor növényhasznosítási és tájgazdálkodási potenciáljának értékelése egy dél-alföldi telepen végzett mikro- és makro-archaeobotanikai vizsgálat tükrében (Assessment of potential plant exploitation and land use of the Late Avar period in the light of micro- and macroarchaeobotanical analyses of an archaeological site in Southeastern Hungary). In: *Környezet – Ember – Kultúra. A természettudományok és a régészet párbeszéde. Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ 2010. október 6–8-án megrendezett konferenciájának tanulmánykötete*. Szerk.: Kreiter A. – Pető Á. – Tugya B. Budapest 2012, 181–194.

PETŐ ET AL. 2015: Pető, Á. – Kenéz, Á. – Csabainé Prunner, A – Lisztes-Szabó, Zs.: Activity area analysis of a Roman period semi-subterranean building by means of integrated archaeobotanical and geoarchaeological data. *Vegetation History and Archaeobotany* 24:1 (2015) 101–120.

RAPAN PAPEŠA ET AL. 2015: Rapan Papeša, A. – Kenéz, Á. – Pető, Á.: Arheobotanička analiza uzoraka iz kasnoavarodobnih grobova iz Nuštra (istočna Hrvatska). (The Archaeobotanical Assessment of Grave Samples from the Avar Age Cemetery of Nuštar [Eastern Croatia]). Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu 32 (2015) 261–288.

SCOTT CUMMINGS 1998: Scott Cummings, L.: Sampling prehistoric structures for pollen and starch granules. In: *New Developments in Palynomorph Sampling, Extraction, and Analysis. American Association of Stratigraphic Palynologists Foundation Contributions Series* 33. Eds.: Bryant, V. M. – Wrenn, J. H. Houston 1998, 35–51.

SULLIVAN–KEALHOFER 2004: Sullivan, K. A. – Kealhofer, L.: Identifying activity areas in archaeological soils from a colonial Virginia house lot using phytolith analysis and soil chemistry. *Journal of Archaeological Science* 31 (2004) 1659–1673.

TOMKA 1988: Tomka P.: Avar kori település Győr, Bokányi Dezső utcában (Siedlung aus der Awarenzeit in der Bokányi Strasse von Győr). *Arrabona* 24–25 (1988) 35–61.

TÓTH 2008: Tóth K.: A közelmúlt régészeti kutatásai Hódmezővásárhely környékén. *Hombár. Múzeumi Műhely* 5 (2008) 71–94.

VIDA 1991: Vida T.: Újabb adatok az avar kori fekete kerámia és a korongolatlan cserépbográcsok kérdéséhez (Weitere Angaben zur Frage der awarenzeitlichen „Schwarzen Keramik" und den handgeformten Tonkessel). *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1984–1985:2 (1991) 385–400.

VIDA 1996: Vida, T.: Avar Period settlement remains and graves at the site of Gyoma 133. In: *Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary II Prehistoric Roman Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133 (Békés County Microregion)*. Ed.: Bökönyi, S. Budapest 1996, 323–364.

VIDA 2009: Vida T.: „…kérték, hogy Pannóniában lakhassanak." Az avarok letelepedése. In: *Régészeti dimenziók. Tanulmányok az ELTE BTK Régészettudományi Intézetének tudományos műhelyéből*. Szerk.: Anders A. – Szabó M. – Raczky P. Budapest 2009, 105–122.

WELLS 2011: Wells, E. C.: Sampling design and inferential bias in archaeological soil chemistry. *Journal of Archaeological Method and Theory* 17 (2011) 209–230.

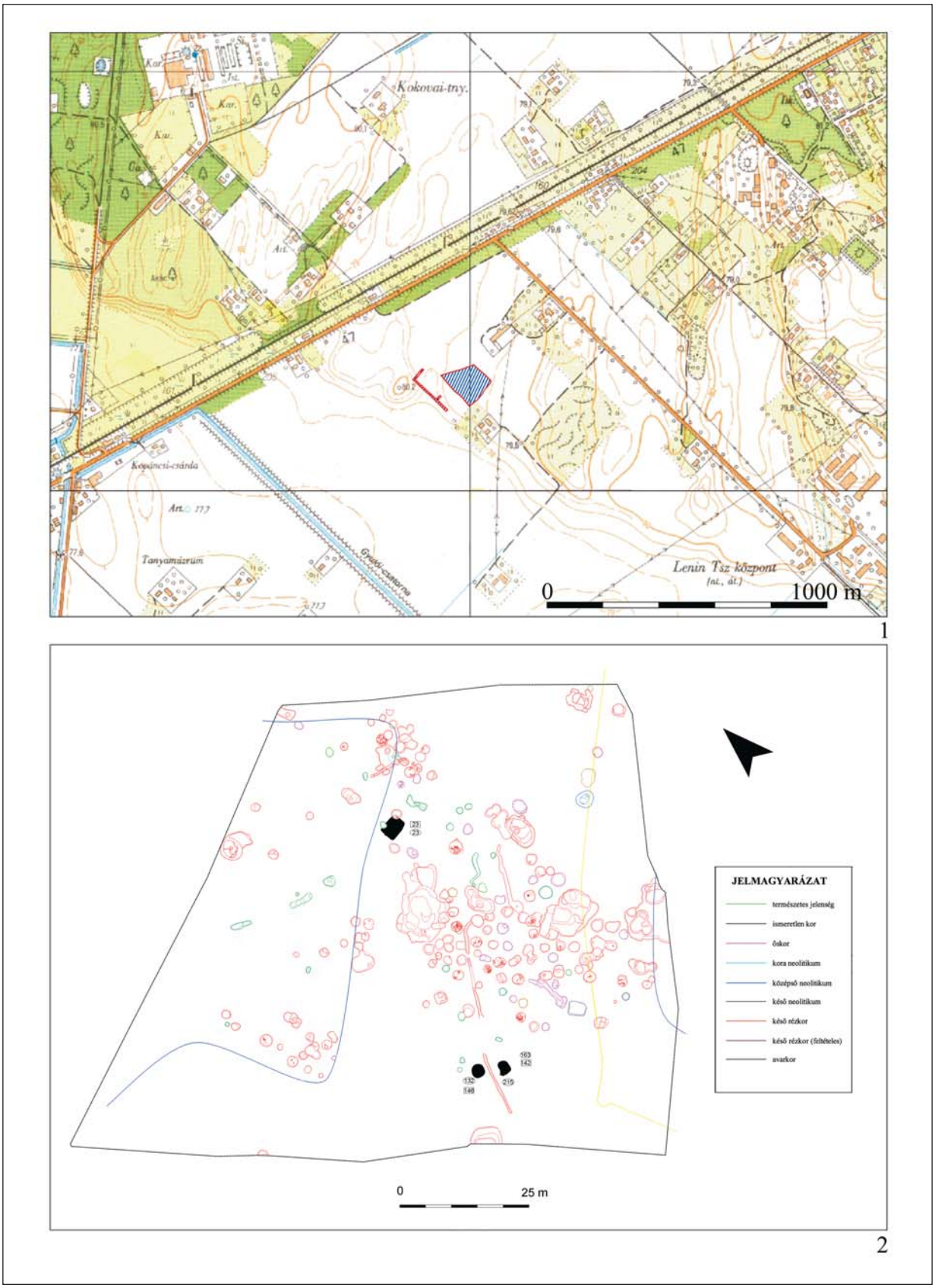
Remains of an Avar-age settlement at the Hódmezővásárhely-Kopáncs I, Olasz-tanya archaeological site (Csongrád County, Hungary). Archaeological and scientific assessement of a semi-subterranean feature

The Hódmezővásárhely-Kopáncs I, Olasz-tanya archaeological site is located southwest of the town Hódmezővásárhely, approximately 200 meters southwest of the highway 47. The archaeological site is situated on an elevated sand ridge near the onetime streamlet Gyúló, in the area called Nagysziget. The terrain is characterized by sand ridges surrounded with periodically overflooded areas.

The present case study offers an introduction to the archaeological examination of the Avar-age finds from this multi-period settlement. As an addition, the activity area analysis of the semi-subterranean feature Nr. 23/23 is presented. Semi-subterranean or sunken houses were characteristic structures of the Late Avar period. For the activity area analysis, nineteen floor samples were subjected to phosphorus (P_{total}) and phytolith analysis.

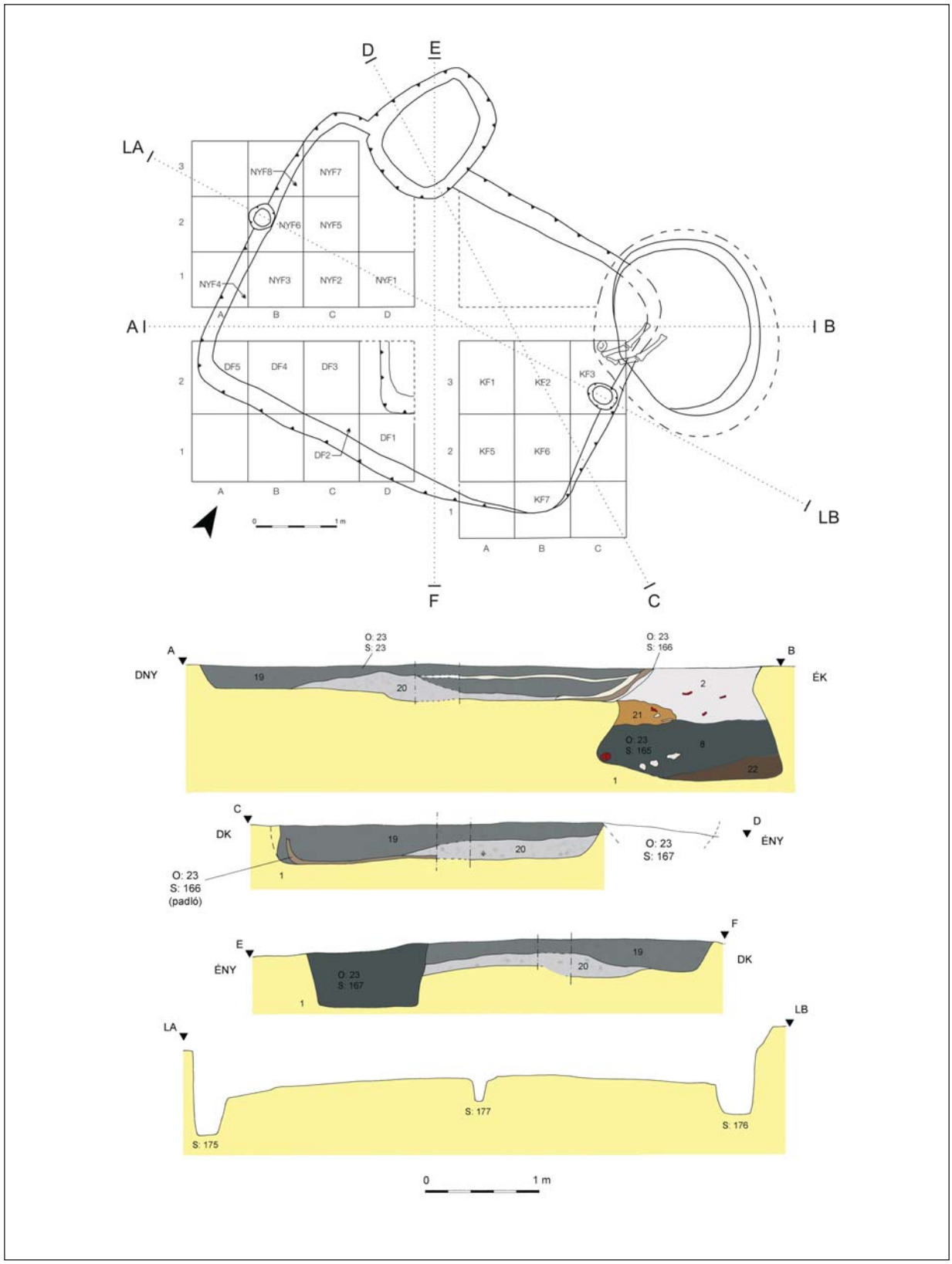
The geoarchaeological analysis revealed that there had been no significant and differentiated organic matter input to the inner space of the feature. This excludes the storage of materials with high organic matter content (e.g. animal dung, ash). The average level of total phosphorus content and its even distribution may be in correlation with the "average" or "domestic" functions of the feature. This is also supported by other finds such as a spindle whorl and cooking utensils (e.g. baking bell and pot fragments).

The presence of cereal husk (e.g. glumes, paleae, lemmae) related phytolith morphotypes, such as elongate dendritic LC, raises the possibility that cereals were either processed or cereal cleaning (by)products had been deposited within the inner space of the feature. The appearance of bulliform cell morphotypes may be in relation with the construction materials of the building, namely, they may be interpreted as the remains of roofing materials (e.g. reed) or elements of furnishing.



1. kép. Hódmezővásárhely-Kopáncs I., Olasz-tanya lelőhely elhelyezkedése és az ásatás térképe

Fig. 1. Location of the Hódmezővásárhely-Kopáncs I, Olasz-tanya archaeological site and its excavated features



2. kép. Hódmezővásárhely-Kopáncs I., Olasz-tanya 23/23. félig földbe mélyített objektum alaprajza és keresztmetszete

Fig. 2. Plan and cross-section of the semi-subterranean feature No. 23/23 at Hódmezővásárhely-Kopáncs I, Olasz-tanya



1



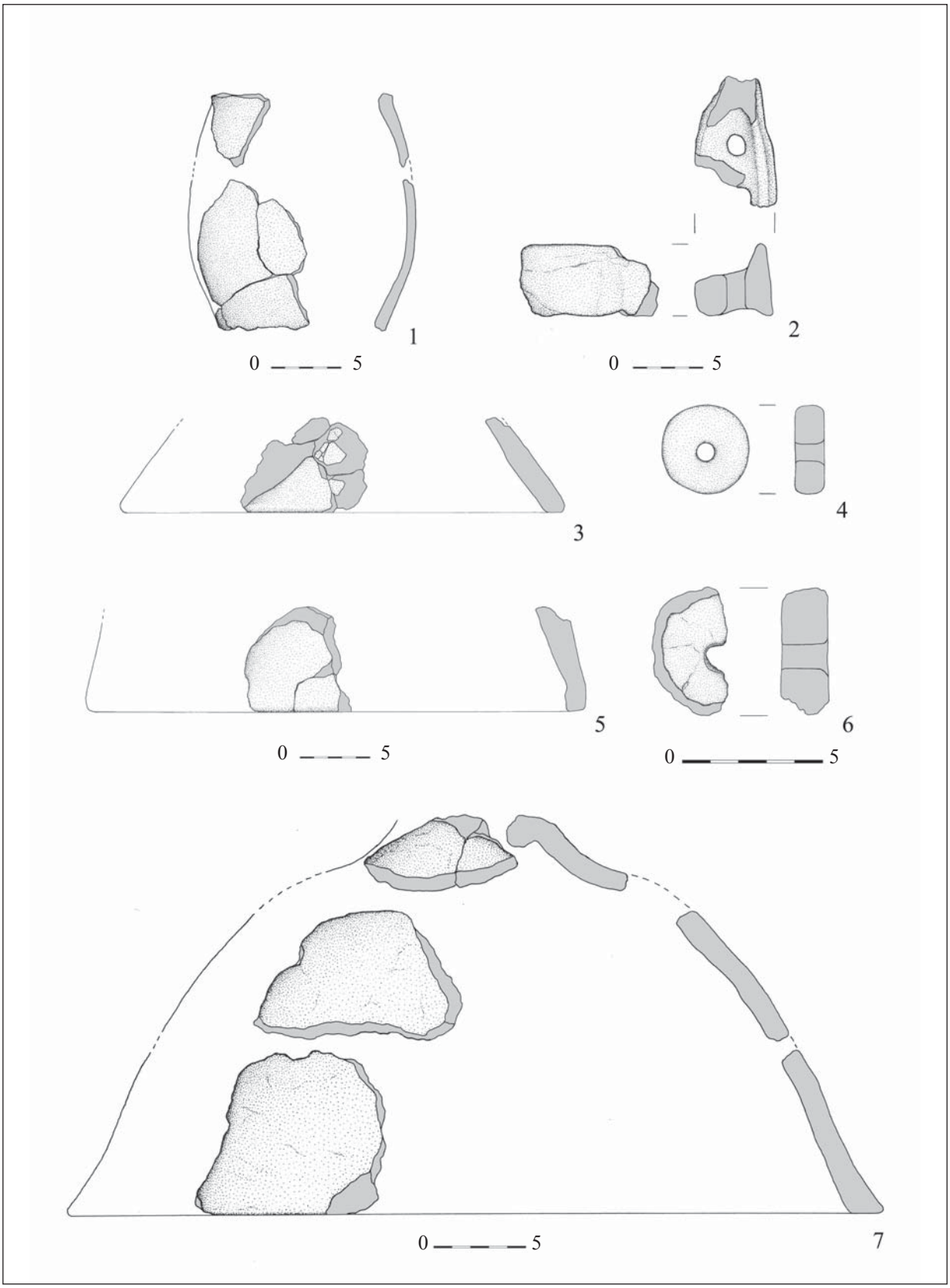
2



3

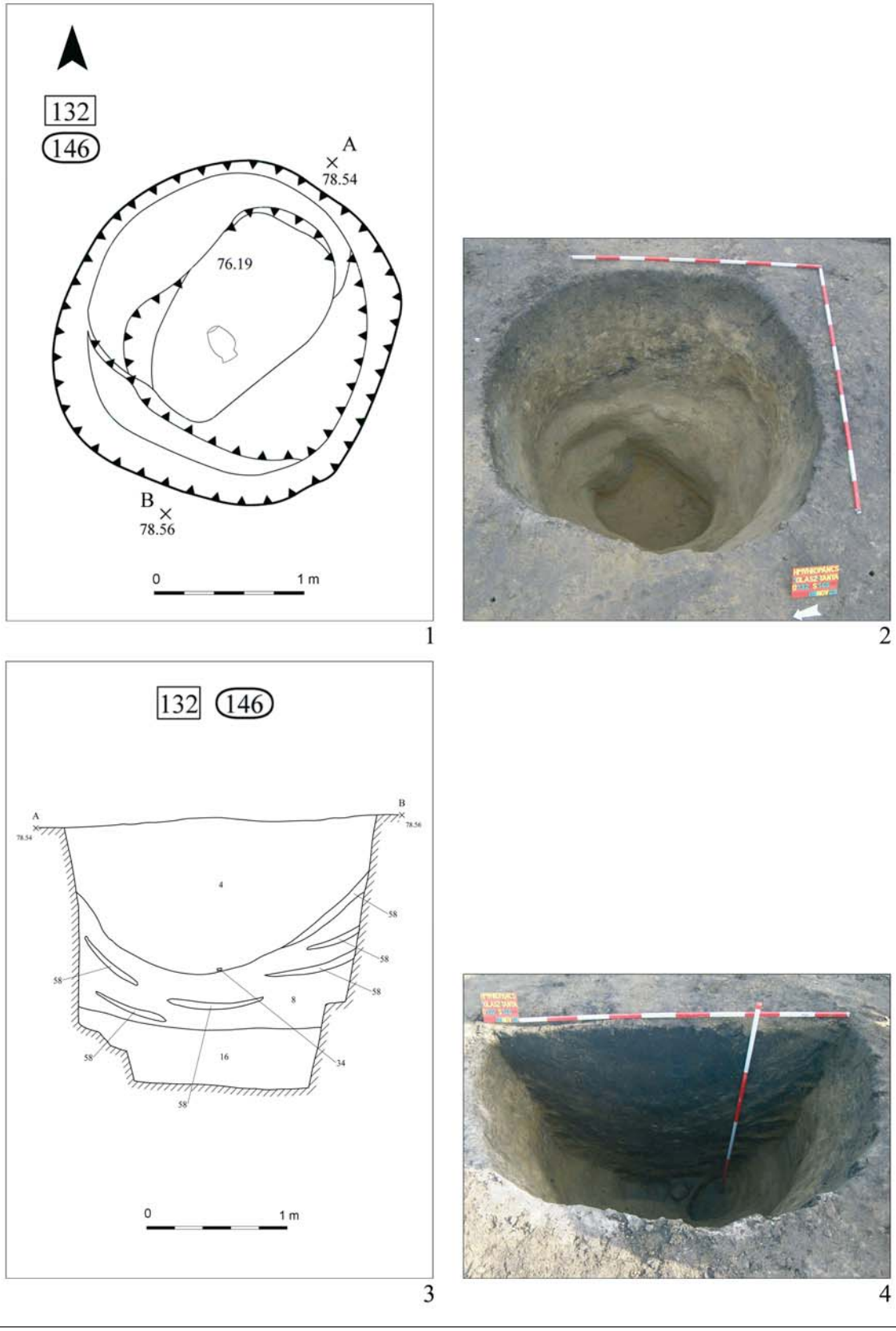
3. kép. A 23/23. épületobjektum és a 23/174. jelenség tűznyomai

Fig. 3. The semi-subterranean building No. 23/23 and traces of fire at the hearth within the building (23/174)



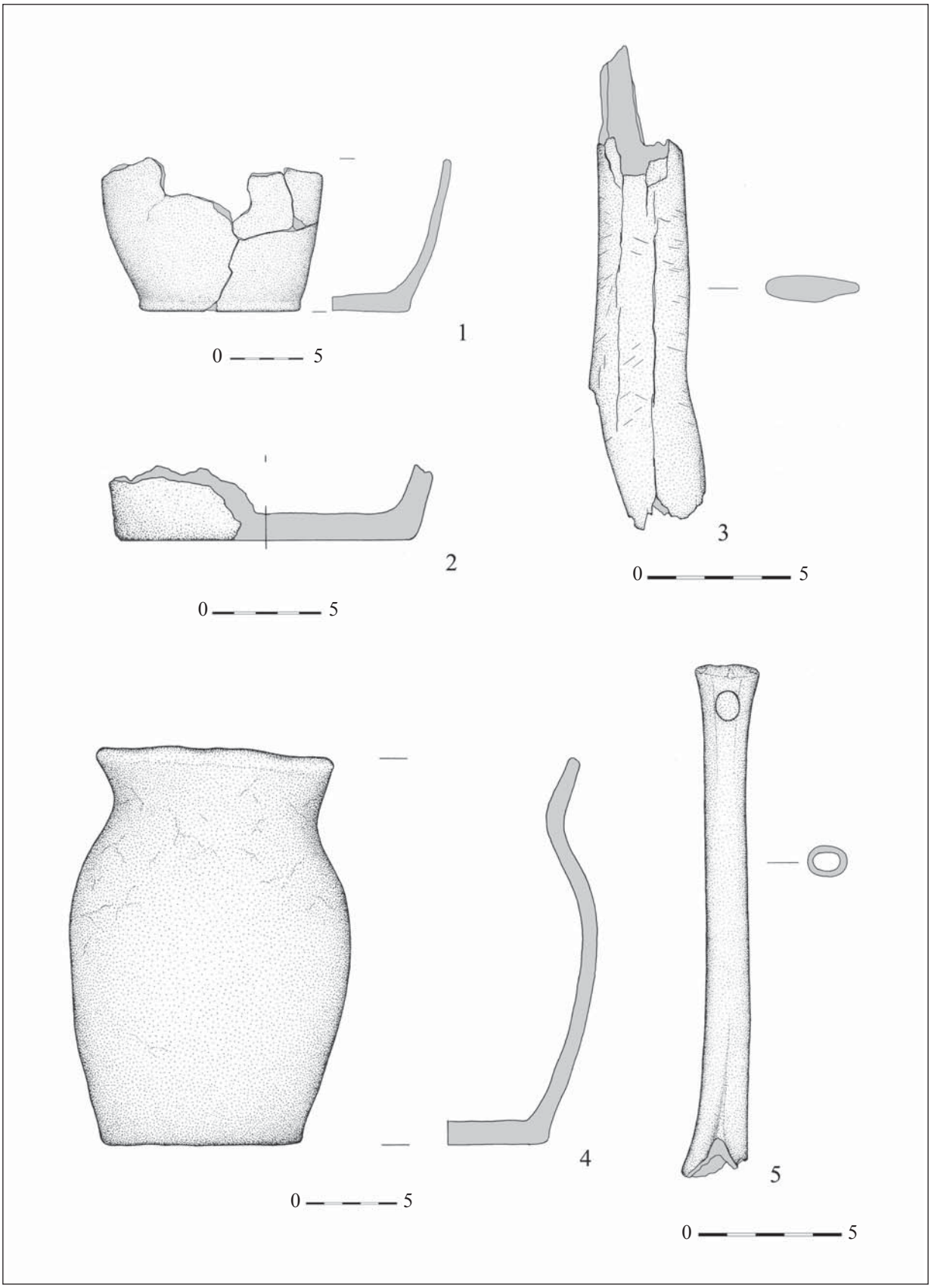
4. kép. 1, 3–5: A 23/23. épület leletei; 2: Szórványlelet; 6–7: A 142/163 kút leletei

Fig. 4. 1, 3–5: Finds from the semi-subterranean building No. 23/23; 2: Stray find; 6–7: Pottery fragments from the well No. 142/163



5. kép. A 132/146. kút metszete

Fig. 5. Cross-section of the well No. 132/146

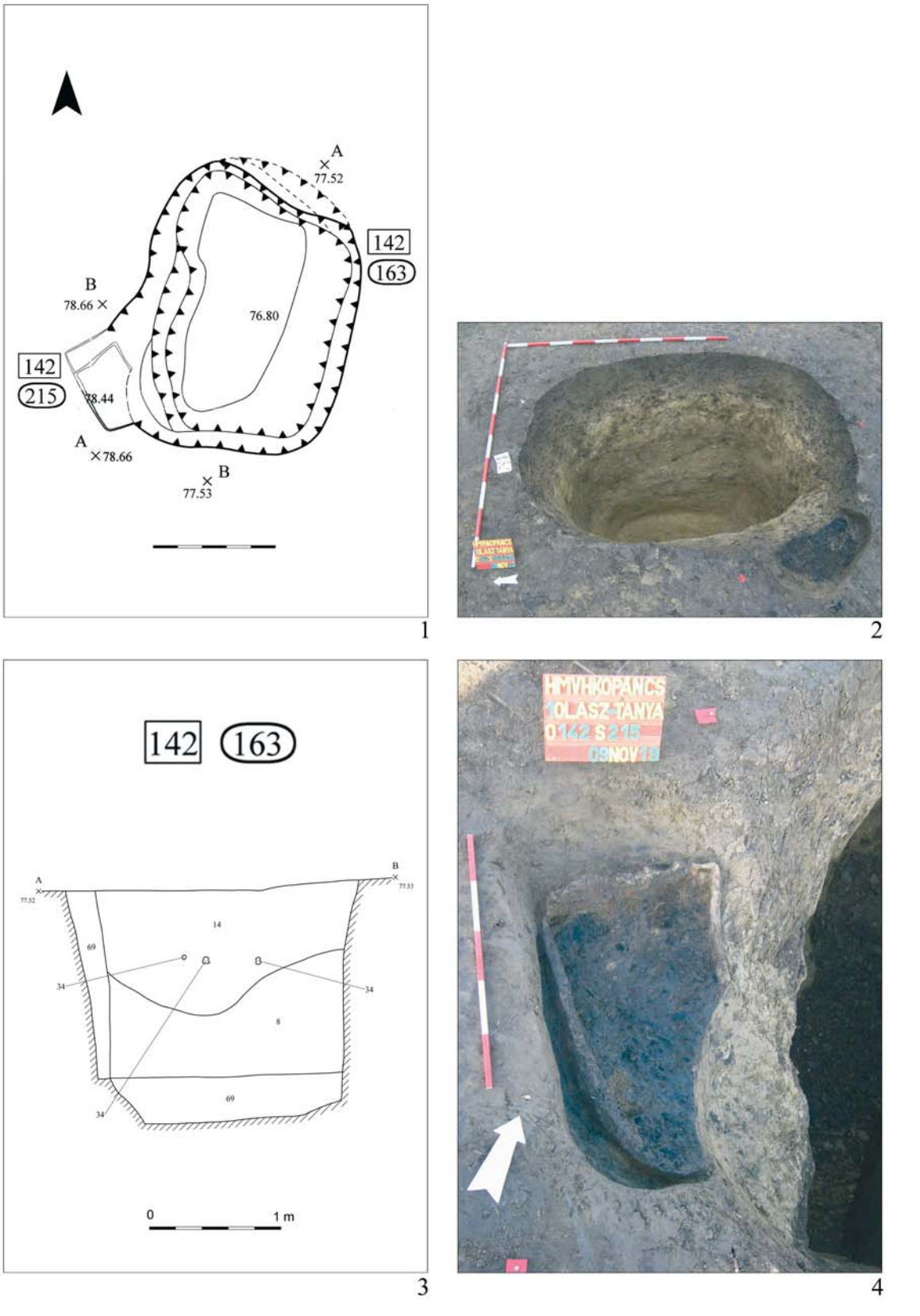


6. kép. A 132/146. kút leletei
Fig. 6. Finds from the well No. 132/146



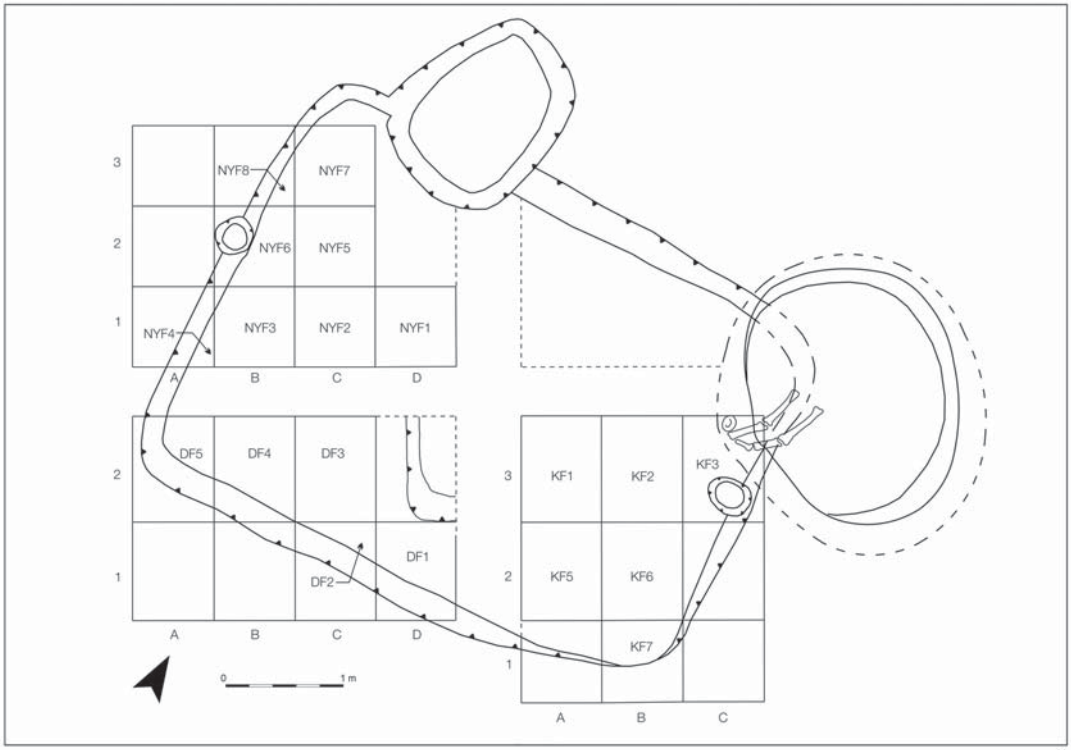
7. kép. 1: A 23/23. épületobjektum; 2, 5: A 142/163. objektum leletei; 3–4, 6–7: A 132/146. kút leletei

Fig. 7. 1: The semi-subterranean building No. 23/23 (1); 2, 5: Finds from the feature No. 142/163; 3–4, 6–7: Finds from the feature No. 132/146



8. kép. 1–3: A 142/163. kút részletei; 4: A 142/215. jelenség

Fig. 8. 1–3: Details of the well No. 142/163; 4: The archaeological feature 142/215



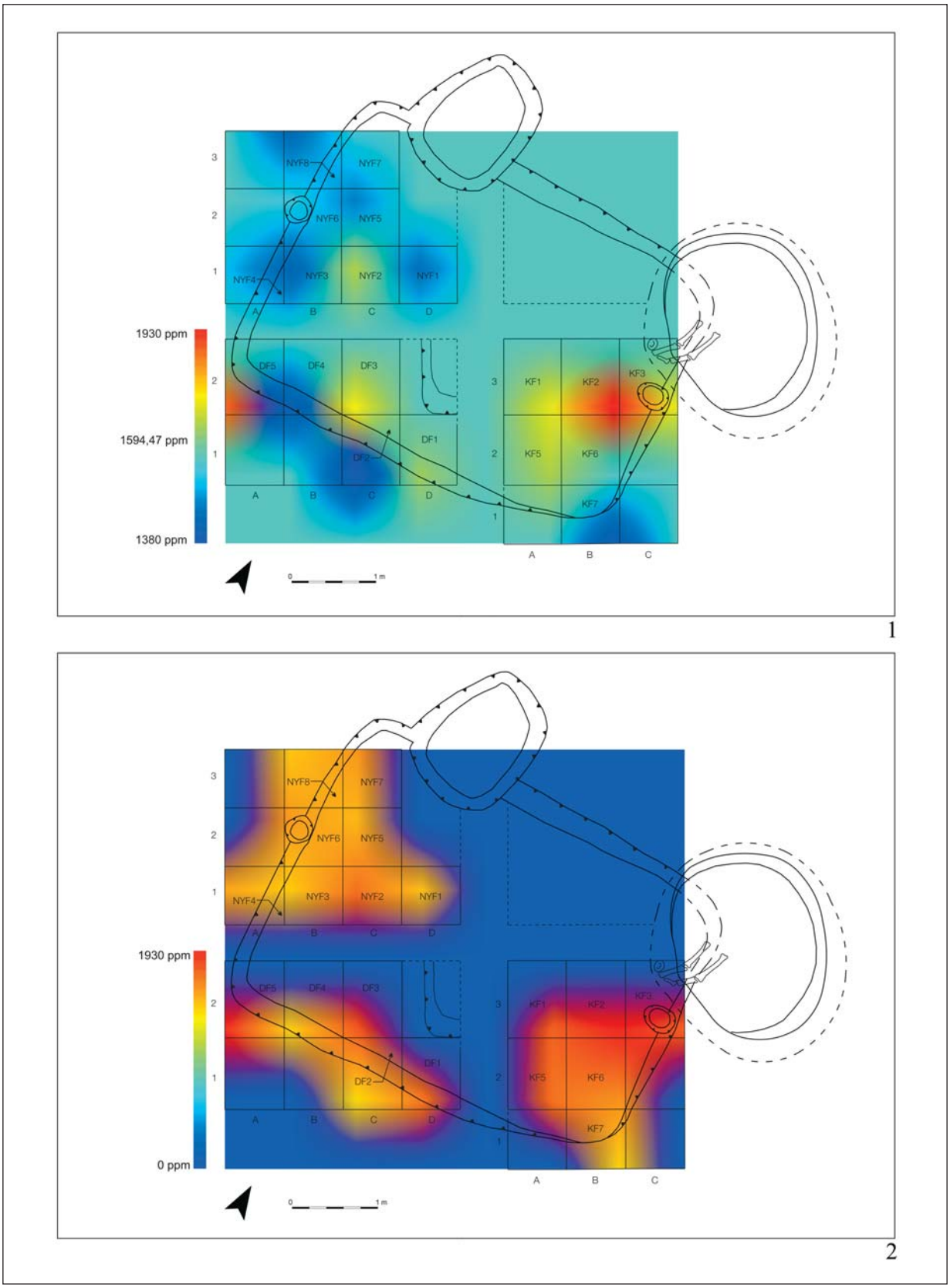
1

(1) Mintavételi kvadrát kódja*	(2) P_{total} [ppm]	(3) Érték	(4) P_{total}
DF1	1670	n (db) (5)	19
DF2	1380	n hiányzó (db) (6)	0
DF3	1750	n nem-zéró érték (db) (7)	19
DF4	1410	minimum (ppm) (8)	1380
DF5	1870	maximum (ppm) (9)	1925
KF1	1730	átlag (ppm) (10)	1594,47
KF2	1925	középérték (ppm) (11)	1575
KF3	1730	szórás (ppm) (12)	158,06
KF5	1680		
KF6	1590		
KF7	1395		
NYF1	1460		
NYF2	1685		
NYF3	1430		
NYF4	1530		
NYF5	1480		
NYF6	1565		
NYF7	1575		
NYF8	1440		

2

9. kép. Mintavételi kvadrátok a 23/23. épületobjektum padlószintjén, valamint a mintákon végzett összes foszfortartalom mérés eredményei és leíró statisztikája

Fig. 9. Sampling quadrats of the semi-subterranean feature No. 23/23 and baseline data and descriptive statistics of the total phosphorus measurements

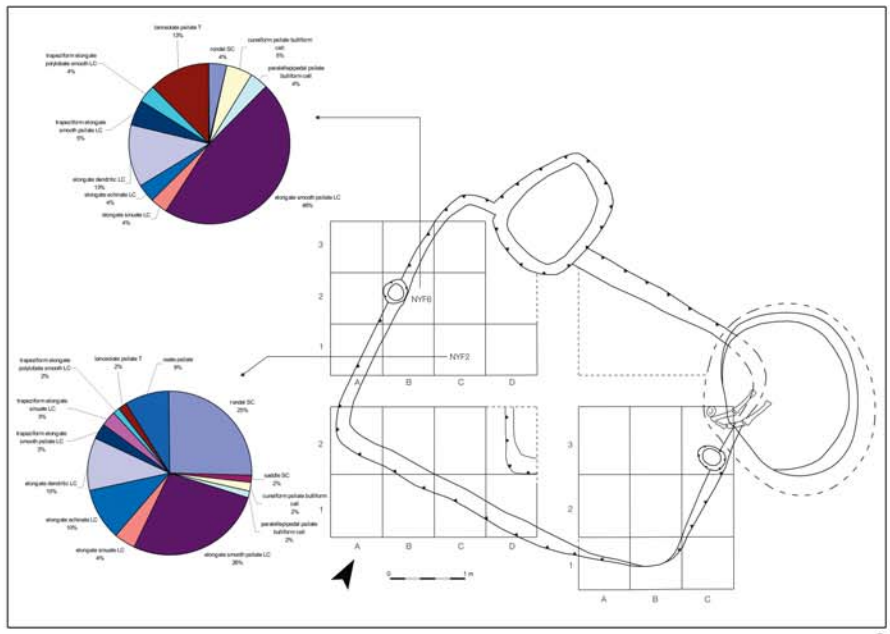


10. kép. A 23/23. épületobjektum Ptotal eloszlástérképei

Fig. 10. Horizontal distribution pattern of P_{total} values on the floor surface of the semi-subterranean building No. 23/23

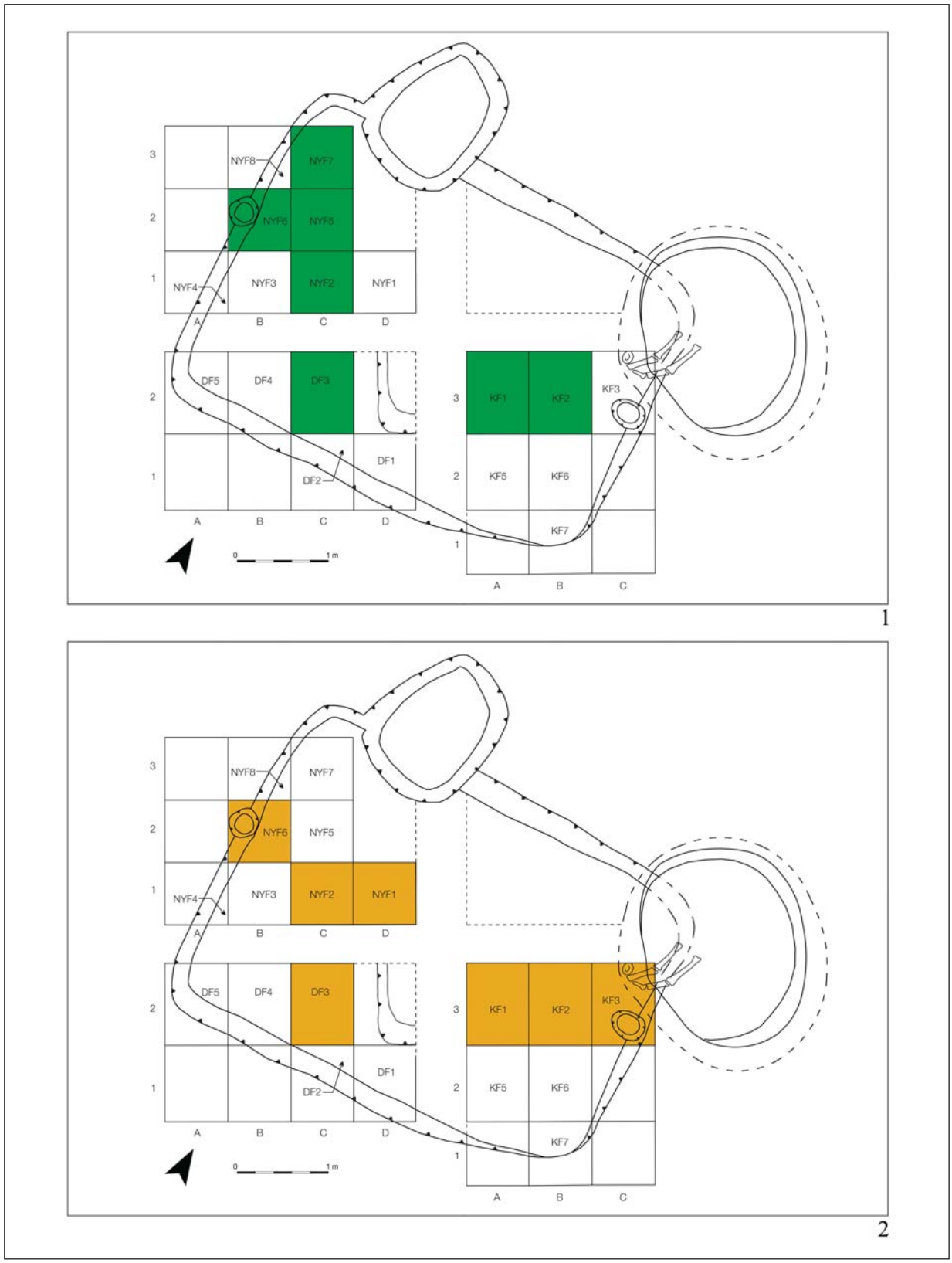
Mintakód (1)	rondel SC	saddle SC	cuneiform psilate bulliform cell	parallelepipedal psilate bulliform cell	elongate smooth psilate LC	elongate sinuate LC	elongate echinate LC	elongate dendritic LC	trapeziform elongate smooth psilate LC	trapeziform elongate sinuate LC	trapeziform elongate echinate LC	trapeziform elongate polylobate smooth LC	acicular T	lanceolate psilate T	lanceolate T (short type)	ovate psilate	irregular scrobiculate plate	total (n) (2)	total (p) (3)	szivacstüske	diatóma váz
DF1					3		2											5	2		3
DF2					2													2	1	1	
DF3			1		10	1	1	3		1						1		18	7		
DF4																		0	0		
DF5					2													2	1		
KF1	3		1	2	12		1	1					1	1	1			23	9	1	
KF2			2	1	16		12	3	1	1			1					37	8	1	
KF3	4				6		5	4			1		1	1				22	7		
KF5					11		3							1				15	3		
KF6					1	1												2	2		
KF7					4													4	1		
NYF1					5			1										6	2		>100
NYF2	26	2	2	2	27	4	11	11	3	3		2		2		9		100	13		
NYF3	1				9	1	1			1				1			1	15	7		
NYF4	1				4		2							2				9	4		
NYF5			1		1													2	2		
NYF6	4		6	4	52	4	4	14	6			4		14				112	10		
NYF7	5		1	4	16		3		1	1	1			2				34	9		
NYF8					5		8						1	1				15	4		
																	Összesen:	*423*	*17*		

1



2

11. kép. A fitolitelemzés eredménytáblázata és az NYF2-es és NYF6-os kvadrát fitoliteloszlása
Fig. 11. Baseline phytolith data and phytolith morphotype frequencies of quadrats NYF2 and NYF6



12. kép. A bulliform sejtek morfotípusainak, valamint a gabonákat indikáló elongate dendritic LC morfotípusok megjelenése a 23/23. épületobjektum egyes kvadrátjaiban

Fig. 12. Appearance of bulliform cell (green) and elongate dendritic LC (yellow) morhphotypes within the inner space of the semi-subterranean building No. 23/23

НОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ АРХЕОЛОГИИ КОЧЕВНИКОВ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ VI–IX ВВ.

Олексій В. Комар*

Absztrakt: *A Fekete-tenger északi partja menti füves sztyeppen lakó nomád népek történetében a hun egység 5. századi felbomlásakor feltűnt bolgárok alapvető szerepet játszottak abban, hogy az itt élő népességek a letelepedés irányába mozdultak el. Érdekes, hogy a bolgárokat előbb a szarmaták leszármazottaiként, majd a hun egység történeti, etnikai maradványaként értékelték. A bolgárok a 7. század közepére, Kuvrat idejében az avar fennhatóság lerázásával megteremtették a korai államisághoz szükséges egységet, Magna Bulgariat. A Kazár Kaganátussal foglalkozó régészeti munkákban a bolgárok és az alánok a szaltovói kultúra letelepült népességének többségét alkották a 8–10. században. Mindeközben csekély szerep jutott maguknak a kazároknak a Kaganátusban, pusztán a „parazita vezető réteg" személyében. Ennek analógiájaként említhető, hogy Délkelet-Európa avar és türk megszállásának sem tulajdonított nagy jelentőséget a kutatás.*

Kulcsszavak: *Kelet-európai sztyepp, bolgárok, kazárok, szaltovói kultúra, magyar őstörténet*

Введение

Раннесредневековая номадистика Восточной Европы получила в наследие от историографии советского периода несколько важных аксиоматических постулатов, следовавших из общей теории советской исторической науки.

1. Автохтонизм. Вне зависимости от конкретных исторических обстоятельств, процессы миграции всегда приводили не к полному вытеснению населения, а лишь его поглощению мигрантами, что находило отражение и в непрерывности развития археологических культур степи.

2. Полиэтничность кочевнических объединений, обязательно подразумевающая мультикультурность.

3. Ведущей производительной силой древних эпох всегда оставалось оседлое население, которое и генерировало основные культурные признаки археологической культуры, лишь заимствуемые и потребляемые кочевниками.

4. Прочное освоение кочевниками новой территории неминуемо приводило к процессам оседания кочевников на землю, образованию сначала временных, а затем стационарных поселений с могильниками, и в завершающей стадии – городов.

На этих постулатах базировались работы ведущих исследователей истории и археологии восточноевропейских степей раннесредневековой эпохи советского периода – М. И. Артамонова, И. И. Ляпушкина, Н. Я. Мерперта, С. А. Плетневой, А. В. Гадло, И. А. Баранова и др.

Развитие кочевых народов северопричернорской степи с момента распада объединения гуннов в сер. V в. в исторической модели виделось, как поступательное в направлении от кочевого до оседлого, а ос-

* Інститут археології НАН України, Київ-210, проспект Героїв Сталінграда, 12. akomar@mail.ru

новная роль отводилась племенам булгар, поначалу воспринимавшихся как потомки сарматов, затем как осколок гуннского объединения. В середине VII в. консолидация булгарских племен вокруг вождя Кубрата (Курта) привела к восстанию против авар и образованию собственного раннегосударственного объединения – Великой Булгарии, очень быстро, впрочем, подчиненной родственным булгарам племенем хазар. В составе Хазарского каганата, как следовало из работ археологов, булгары вместе с аланами составляли большинство оседлого населения салтовской культуры, тогда как собственно хазарские памятники VIII–X вв. не выделялись, что объяснялось малой ролью хазар в каганате лишь как „паразитирующей верхушки". Аналогично не придавалось значение эпизодам подчинения юга Восточной Европы аварам и тюркам.

Проблемы археологического плана включали не только отсутствие памятников хазар VIII–X вв., но также до 80-х гг. XX в. ничего не было известно о погребениях венгров эпохи переселения IX в., не были достоверно выделены памятники кочевников второй пол. V – первой пол. VI вв., погребения второй пол. VI – первой пол. VII в. были представлены лишь единичными погребениями, а памятники сер. VII – нач. VIII в., выделенные М. И. Артамоновым в перещепинскую культуру, соотносились разными исследователями с хазарами, булгарами и тюрками. Отсутствие археологической подосновы Великой Булгарии заставляло предполагать альтернативный вариант решения проблемы поиска археологических памятников булгар – путем соотнесения с ними лесосепных поселений пеньковской и волынцевской культур, Пастырского городища, кладов с пальчатыми фибулами, относимых археологами-славистами к культуре славян.

В 80-х гг. XX в. были выделены памятники типа Сивашовки с поясами геральдического стиля, для которых, вопреки хронологической схеме А. К. Амброза, была предложена дата ранее горизонта Перещепины (Р. С. Орлов и П. Шомоди). Сам же Перещепинский комплекс был датирован Й. Вернером ок. 650 г. и отождествлен с погребением вождя Великой Булгарии Кубратом. Справедливость таких датировок была немедленно подвергнута сомнению хронологической схемой А. И. Айбабина, созданной на материалах закрытых комплексов Крыма, но гипотеза Й. Вернера приобрела широкую популярность в среде исследователей истории и археологии булгар. Отнесению памятников типа Перещепины к культуре булгар способствовало и выделение кочевнических памятников типа Соколовской Балки с византийскими монетами VIII в., отождествлённых А. И. Семеновым с хазарами. Также в 80-х гг., после открытия новых разрушенных и раскопанных погребений из Субботцев, Манвеловки и Коробчино, впервые были рельефно выделены степные погребения IX–X вв., связываемые с культурой древних венгров.

Указанные историографические направления активно развивались и в 90-е гг. в работах С. А. Плетневой, Ч. Балинта, Р. Рашева, З. А. Львовой, И. О. Гавритухина, А. В. Богачёва, О. М. Приходнюка и др. исследователей.

В последние 15 лет основными тенденденциями в исследованиях памятников кочевников юга Восточной Европы стали дробная хронологизация памятников и активная дискуссия по этому поводу; переход от фазы синтеза разнородных памятников к фазе их детального анализа; постепенный отказ от этнической номенклатуры в атрибуциях памятников в пользу «нейтральных» археологических названий типов. В историческом плане повысилась роль восприятия процессов в степи в русле миграционизма, гораздо больше внимания стало уделяться государственным объединениям кочевников – Тюркскому и Хазарскому каганатам; а также в качестве важного фактора, влиявшего на исторические процессы, используется изменения природно-климатической ситуации.

Климат

В эмоциональной речи послов вождя Сандилха перед византийским послом Юстиниана утигуры жаловались, что живут в стране пустынной и во всех отношениях бесплодной. Природа действительно не благоприятствовала кочевникам в VI–VII ст. Возрастающая аридизация климата вызвала накопление солей в почве, засоление небольших водоемов и угнетение растительности. Поэтому степи Восточной Европы VI–VIII вв. по характеристикам были ближе к полупустынным условиям. Хозяйственный кризис вызвал кризис демографический, и именно поэтому количество известных археологических памятников кочевников VI–VII вв. в этом регионе крайне мало, и совершенно не может сравниться со степенью заселенности степи в скифский, сарматский или половецко-золотоордынский периоды.

Памятники типа Лихачёвки

Материальная культура огурских племен конца V – первой пол. VI в. представлена памятниками типа Лихачевки – впускными подкурганными погребениями с северной ориентировкой, но, в отличие от гуннского и последующего периодов, обычно без сопровождающих костей коня или его снаряжения, а также без оружия (Лихачевка, Ново-Подкряж, Старая Сарата, Абганерово). В погребениях отмечены берестяные гробовища, у головы обычно располагали лепной горшок или кувшин, на покойнике находились пряжки от пояса или обувных ремешков, иногда нож. В женских погребениях (Лихачевка, Старая Сарата) также найдены сережки, янтарное ожерелье, пряслице. Небольшое количество предметов в погребениях свидетельствует, что булгары подходили к погребальному обряду довольно прагматически. Одновременно, именно эта особенность и делает трудной задачу выделения рядовых огурских погребений из массы безинвентарных. Памятники типа Лихачевки не были явлением строго северопричерноморским, о чем свидетельствует полностью аналогичное по обряду и инвентарю п. 1 к. 1 Абганерово V из Нижнего Поволжья, из ареала проживания племени огуров. Поэтому есть основания рассматривать лихачевский тип не как культуру одного из огурских племен – кутригуров, а как культурный тип, отражающий в целом культуру племен огурского союза второй пол. V – первой пол. VI в. В Северном Приазовье у д. Белояровки обнаружен также клад золотых неполновесных византийских монет (546/547 гг. чеканки), появление которого несомненно связано с событиями кутригуро-утигурской усобицы.

Характерные особенности оформления некоторых предметов из погребений лихачевского типа (в частности, калачевидные серьги с ребром посредине) указывают, что по происхождению данная группа кочевников была связанной с регионом Восточного Приаралья и Южного Урала. Среднеазиатские традиции отражает и характерная антропологическая черта огуров – кольцевая искусственная деформация черепа. Но археология свидетельствует против гуннского происхождения огурских племен, которые, в отличие от населения Среднего Поволжья, не сохранили гуннских традиций в материальной культуре. Украшения узды в полихромном стиле обнаружены в зоне проживания огурских племен пока только в разрушенном комплексе из Сахарной Головки, но и форма деталей, и их декор указывают уже на традиции инкрустации VI в. Приуралья (Бирский могильник) и Северного Кавказа.

Группа кочевнического населения, оставившая в Поволжье синхронные памятни-

ки типа Шипово (вторая пол. V – первая пол. VI в.), была родственной как кочевникам гуннского союза, так и новоприбывшим огурским племенам, которые, очевидно, и потеснили данную группу на север. Погребения подкурганные основные, совершены по обряду ингумации с северной ориентировкой. Здесь наблюдается сохранение в погребениях рамчатых гробовищ, костей коня и его снаряжения, костей барана, а также дальнейшее развитие стиля гуннских вещей – диадем, серег, обкладок седла. В погребениях встречаются оружие – наконечники стрел; разнообразные украшения – браслеты, гривны; предметы туалета – зеркала, и быта – пряслица. Отмечен обычай искусственной деформации черепа. Эта группа традиционно включается в состав древностей гуннского объединения, но речь идет всего лишь о потомках кочевников, пребывавших ранее в составе гуннского объединения.

Третья группа кочевников второй пол. V – нач. VI в. выявлена ещё севернее – в районе Острой Луки Дона возле совр. Воронежа (Животино, Ксизово и др.). Здесь были открыты несколько бескурганных могильников с отдельными погребениями лошадей. Комплекс деталей пояса, обуви и вооружения в целом европеизирован и близок культуре германцев, но обычай деформирования черепа, ритуальное нарушение скелетов, бронзовые зеркала и т.п. детали обнаруживают близость к кочевническому миру. Присутствует и гончарная посуда, связанная по происхождению с Восточным Причерноморьем. По мнению А. М. Обломского, с данными памятниками также связаны поселения славянских и позднеантичных переселенцев Острой Луки, а причиной образования такого анклава в лесостепи было устройство центра одного из кочевнических объединений сер. V в. Письменные источники позволяют локализировать в данном регионе только одно объединение – акациров, действительно противостоявшее в 40-х гг. V в. гуннам, а после 463 г. разбитого огурскими племенами.

Памятники типа Суханово

Во второй пол. VI – нач. VII в. Северное Причерноморье продолжало принадлежать утигурам, а степи Нижнего Поволжья – огурам. Здесь обнаружены немногочисленные погребения типа Суханово, по обряду близкие к памяткам типа Лихачевки. Они преимущественно осуществлены в курганах скифского времени или эпохи бронзы, есть и безкурганные. Усложняются типы погребальных ям: появляются ямы с заплечиками для перекрытия, ямы с подбоями; появляются решетчатые гробовища или носилки. Ориентация погребенных преимущественно головой на север. Их опускали в яму с правой (западной) стороны, ноги часто сведены в коленях или ступнях. Сохраняется обычай кольцевой искусственной деформации черепа.

Во всех погребениях типа Суханово обнаружены византийские пряжки, среди которых особенно выделяются пряжки типа Сучидава (Большой Токмак, Малая Терновка, Суханово), распространенные в среде византийских федератов, особенно в Подунавье. Они ярко свидетельствуют, что данная группа кочевников определенное время находилась в числе византийских федератов, которыми в 548–561 гг. в самом деле были утигуры. Но в погребении из Суханово такая пряжка сочеталась с золотыми украшениями среднеазиатского стиля. Подобное сочетание византийских и среднеазиатских золотых украшений наблюдаем и в разрушенном погребении возле г. Морской Чулек близ Таганрога, а также в серии разрушенных комплексов, о которых не имеется более детальной информации. Смешение стилей свидетельствует, что утигуры, накопив византийские украше-

ния, довольно быстро попали под влияние новой моды Тюркского каганата.

К началу VII в. тюркское влияние на булгарские племена усилилось и отразилось и в погребальном обряде – воинов снова, как и в гуннское время, начали сопровождать луком, а также черепом и шкурой коня, снятой с костями ног – символическими заменителями целого (Шелюги, Царев). Под византийским же влиянием в начале VII ст. в моду булгар входят поясные и обувные украшения геральдического стиля.

Наиболее ярко тюркское присутствие в Восточной Европе отражает ритуальный комплекс из Нижнего Подонья Ливенцовский VII (к.35), в котором под каменной выкладкой неправильной вытянутой формы обнаружен комплекс обожженных вещей, включавший предметы вооружения (наконечники стрел и копья, панцирные пластины, Р-образные скобы ножен), детали пояса и обуви, украшения узды, нож, фрагменты импортной византийской посуды. Из предметов особо показательны пластины панцирного доспеха и ярусный наконечник стрелы, характерные для центральноазиатского региона.

Погребения сухановской традиции продолжают совершаться на юге Восточной Европы и позже, в сер. VII в. – Новоселки, Рисовое, Вилино, Таганский, Новопокровка, Дмитровка и др., но они обычно зачисляются к памятникам типа Сивашовки. От последних данная группа отличается строгой северной ориентировкой, положением скелета под правой стенкой ямы, наклоном головы влево, сомкнутыми ногами и др. признаками, характерными для памятников типа Суханово и Лихачевки, а также для праболгар Подунавья, т.е., в широком смысле отражающих погребальный обряд кочевых булгар. В тоже время, ни по обряду, ни по антропологическому составу, это население не могло быть предками Волжских булгар, указывая на различные пути формирования булгарского этноса в раннем средневековье.

Перещепинская культура (вторая пол. VII – нач. VIII в.)

Степную и частично лесостепную зону юга Восточной Европы во второй половине VII – в начале VIII ст. занимают памятники перещепинской культуры, состоящей из комплексов нескольких социальных рангов.

Памятники высшей знати репрезентуют ритуальные комплексы: тайно спрятанные в сопровождении костей жертвенных коней наборы золотых и серебряных вещей. Богатейший и ярчайший комплекс здесь находка из Малой Перещепины, принадлежавшая правителю кочевников. Скромнее по богатству комплекс из Вознесенки, представлявший, в тоже время, большое ритуальное каменное сооружение подовальной формы. Такие поминальные сооружения – „куруки” – строили тюрки Восточного и Западного Тюркских каганатов для каганов и членов их семей из династии Ашина. Следующего социального уровня были владельцы комплексов золотых и серебряных вещей с Келегеев, Новых Санжар, Ясинового, Макуховки, Лимаревки, Павловки.

Среди вещей из ритуальных комплексов перещепинской знати особо выделяются предметы византийского, сасанидского и тюрко-согдийского происхождения. Последняя группа – оружие, снаряжение коня, браслеты, сережки, нагрудные украшения, золотая и серебряная посуда – все эти предметы находят ближайшие аналогии в тюркских погребениях Алтая и на изображениях тюрков-нушиби 50–60-х гг. VII в. из дворца согдийских правителей в Афрасиабе. Впрочем, эти предметы присутствуют лишь в богатейших комплексах, подчеркивая, что собственно тюркское происхождение имели лишь представители ближайшего окружения хазарского кагана.

Обычную родовую знать и рядовое население перещепинской культуры предстиавляют подкурганные и безкурганные погребения типа Сивашовки. Похороненные ориентированны голавой в направлении восхода солнца, часто сопровождаются костями или целой тушей коня, барана, а также лепной посудой, ножом, огнивом, сложным луком со стрелами, реже – однолезвийным мечом. У знати (Виноградное, Портовое, Васильевка) пояс и обувь украшались серебряными деталями геральдического стиля с золотыми вставками с напаянной зерню. У рядовых кочевников такие детали были серебряными или бронзовыми. Деревянные блюда-столики на ножках, тюркские деревянные седла с „лопастями", характерные берестяные сагайдаки с „карманом" указывают на центральноазиатское происхождение населения, хотя его культура и выглядит заметно „европеизированной" на фоне культуры высшей знати. По погребальному обряду это население близко т.н. „телесским" погребениям с конем с восточной ориентацией, которые распространяются в Средней Азии вместе с экспансией I Тюркского каганата.

Таким образом, археология фиксирует этническую двокомпонентность населения перещепинской культуры, которая в целом соответствует представлениям о двукомпонентной „тюрко-телесской" структуре населения Западнотюркского и Хазарского каганатов.

Салтово-Маяцкая культурно-историческая общность (КИО)

Многокомпонентная этническая структура населения Хазарского каганата VIII–IX вв. выразилась в формировании обширной салтово-маяцкой культурно-исторической области, включавшей как целые локальные зоны культур (Крым, степное Подонечье, Нижнее Подонье), так и чересполосное существование памятников различных этносов (лесостепное Подонье), среди которых были ираноязычные аланы, тюркоязычные черные булгары и другие, пока не известные по имени племена, а также загадочное население, оставившее кремационные могильники, родственные по деталям обряда и инвентаря одновременно тюркам, адыгам и финно-уграм.

Памятники кочевников в рамках салтово-маяцкой КИО репрезентированы погребениями VIII в. соколовского, новинковского и уреньского типов. Для памятников типа Соколовской Балки, основной ареал распространения которых – междуречье Дона и Волги, характерны невысокие курганные нысыпи с подквадратной формой основания, окруженные подквадратными ровиками, подбойные, катакомбные или ямные погребения с западной или восточной ориентировкой в сопровождении целого скелета коня или его шкуры, лепной или гончарной посуды, оружия (лук со стрелами, сабля, кистень), украшений пояса и сбруи. Памятники уреньского типа очень похожи, но расположены севернее Самарской Луки, среди них высокий процент северной ориентировки. В области же самой Самарской Луки локализируются новинковские памятники, для которых характерно наличи нескольких погребений под курганом, подпрямоугольные каменные выкладки под курганами или в их основании, а также восточночная ориентировка погребенных. Основная масса скелетов погребений раннесалтовских курганов ритуально разрушена.

Антропологический анализ кочевнического населения Хазарского каганата показывает решительное преобладание монголоидных типов в составе носителей соколовского типа, смешанный европеоидно-монголоидный рассовый тип у новинковцев и европеоидный с небольшой монголоидной примесью – у полуоседлого булгарского населения, оставившего салтовские памятники степной зоны.

Разработка хронологии комплексов салтовской КИО продемонстрировала, что хазарская проблема в салтовском контексте совершенно не исчерпана выделением памятников типа Соколовской Балки, поскольку познейшие из погребений данного круга датируются рубежом VIII–IX вв., тогда как среди погребений IX–X вв. хазары по-прежнему аргументированно не вычленены.

Памятники типа Субботцев

Археологически переселение венгров к Поволжью связывали с появлением в Прикамье бескурганных Танкеевского и Больше-Тиганского могильников, откуда происходят характерные для венгров стили декора поясных и уздечных украшений, снаряжение коня, погребальные лицевые маски. Одиночные бескурганные погребения в 80-х гг. впервые были выделены и на юге Украины с наиболее ярким Субботцевским могильником.

Количество погребений рассматриваемого круга в последние годы резко выросло за счет археологических раскопок и введению в научный оборот ранее исследованных, но неверно атрибутированных комплексов. Субботцевский тип представлен подкурганными и безкурганными погребениями IX ст. с западной ориентировкой костяков, часто в сопровождении костей коня, поясных украшений с характерными мифологическими сюжетами, вооружения, снаряжения коня и гончарной или серебряной посуды (Субботица, Манвеловка, Твердохлебы, Бабичи, Нововоронцовка, Коробчино, Орджоникидзе, Дмитровка). Отмечены также лицевые маски (Манвеловка) и лицевые покрытия с нашивками золотых пластинок на глаза и рот (Дмитровка). Тюркское влияние хорошо заметно в украшениях сбруи, вооружении (композитный лук, сабля), а также серебряной посуде хазарских и восточнотюрких форм (Коробчино, Манвеловка). Памятники несомненно синхронны салтовской КИО, но представляют совсем иной комплекс культуры, близкий Больше-Тиганскому могильнику в Поволжье, караякуповскими древностям Приуралья и могильнику Уелги в челябинском Зауралье. Генетическим продолжением культуры памятников типа Субботцев выступает культура венгров Подунавья X в., что позволяет уверенно отождествить кочевников – носителей типа Субботцев с древними мадьярами.

Литература

Afanaszjev 1993: Афанасьев, Г. Е.: *Донские аланы. Социальные структуры алано-ассо- буртасского населения Среднего Дона*. Москва 1993.

Afanaszjev 2001: Афанасьев, Г. Е.: Где же археологические свидетельства существования Хазарского государства? *Российская археология* 2001:2 (2001) 43–55.

Ajbabin 1993: Айбабин, А. И.: Могильники VIII – начала X вв. в Крыму. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии* 3 (1993) 121–132.

Ajbabin 1999: Айбабин, А. И.: *Этническая история ранневизантийского Крыма*. Симферополь 1999.

Ajbabin 2006: Aibabin, A.: Early Khazar archaeological monuments in Crimea and to the North of the Black Sea. In: *La Crimee entre Byzance et le Khaganat Khazar*. Éd.: Zuckerman, C. Paris 2006, 31–65.

Akszjonov 1999: Аксёнов, В. С.: Старосалтовский катакомбный могильник. *Vita Antiqua* 2 (1999) 137–149.

Akszjonov–Kriganov–Mihejev 1996: Аксенов, В. С. – Крыганов, А. В. – Михеев, В. К.: Обряд погребения с конем у населения салтовской культуры (по материалам Красногорского могильника). In: *Материалы I тыс. н.э. по археологии и истории Украины и Венгрии*. Ред.: Ващенко, Л. Л. Київ 1996, 116–129.

Akszjonov–Mihejev 2006: Аксенов, В. С. – Михеев, В. К.: Население хазарского каганата в памятниках истории и культуры. „Сухогомольшанский могильник VIII–X вв." *Хазарский альманах* 5. Киев–Харьков 2006.

Ambroz 1971: Амброз, А. К.: Проблемы раннесредневековой хронологии Восточной Европы. *Советская археология* 1971:2 (1971) 96–123.

Ambroz 1971a: Амброз, А. К.: Проблемы раннесредневековой хронологии Восточной Европы. *Советская археология* 1971:3 (1971) 106–132.

Ambroz 1981: Амброз, А. К.: Восточноевропейские и среднеазиатские степи V – первой половине VIII в. In: *Степи Евразии в эпоху средневековья*. Ред.: Рыбаков, Б. А. Москва 1981, 10–23.

Ambroz 1982: Амброз, А. К.: О вознесенском комплексе VIII в. на Днепре – вопрос интерпретации. In: *Древности эпохи великого переселения народов V–VIII веков*. Ред.: Амброз, А. К. – Эрдели, И. Ф. Москва 1982, 204–222.

Artamonov 1962: Артамонов, М. И.: *История хазар*. Москва–Ленинград 1962.

Artamonov 1990: Артамонов, М. И.: Первые страницы русской истории в археологическом освещении. *Советская археология* 1990:3 (1900) 271–290.

Atavin 1996: Атавин, А. Г.: Погребения VII – начала VIII вв. из Восточного Приазовья. In: *Культуры Евразийских степей второй половины 1 тысячелетия н.э.* Отв. ред.: Сташенков, Д. А. Самара 1996, 208–264.

Bagautgyinov–Bogacsov–Zubov 1998: Багаутдинов, Р. С. – Богачёв, А. В. – Зубов, С. Э.: *Праболгары на Средней Волге (у истоков истории татар Волго-Камья)*. Самара 1998.

Baranov 1990: Баранов, И. А.: *Таврика в эпоху раннего средневековья (салтово-маяцкая культура)*. Киев 1990.

Bezuglov–Naumenko 2007: Безуглов, С. И. – Науменко, С. А.: Курган раннехазарского времени на Нижнем Дону. In: *Средневековые древности Дона. Материалы и исследования по археологии Дона 2*. Ред.: Гугуев, Ю. К. Москва–Иерусалим 2007, 73–84.

Bokij–Pletnyova 1988: Бокий, Н. М. – Плетнева, С. А.: Захоронение семьи воина-всадника X в. в бассейне Ингула. *Советская археология* 1988:2 (1988) 99–115.

Botalov 2009: Боталов, С. Г.: *Гунны и тюрки (историко-археологическая реконструкция)*. Челябинск 2009.

Fljorov 1993: Флёров, В. С.: Погребальные обряды на севере Хазарии (Маяцкий могильиик). In: *Материалы и проблемные исследования по древней и средневековой археологии Восточной Европы* 1. Ред.: Круглов, Е. В. Волгоград 1993, 1–144.

Fljorov 1996: Флёров, В. С.: *Раннесредневековые юртообразные жилища Восточной Европы*. Москва 1996.

Fljorov 2000: Флёров, В. С.: *Аланы Центрального Предкавказья V–VIII веков: обряд обезвреживания погребённых*. Москва 2000.

Fljorova 2001: Флёрова, В. Е.: *Образы и сюжеты мифологии Хазарии*. Иерусалим–Москва 2001.

Fljorova–Fljorov 2000: Флёрова, В. Е. – Флёров, В. С.: Дагестанский вариант салтово-маяцкой культуры: правомерность выделения. In: *XXI «Крупновские чтения» по археологии Северного Кавказа*. Кисловодск 2000, 137–141.

Gavrituhin 2005: Гавритухин, И. О.: Хронология эпохи становления Хазарского

каганата (элементы ременной гарнитуры). In: *Хазары*. Ред.: Петрухин, В. Москва–Иерусалим 2005, 378–426.

Gavrituhin–Oblomszkij 1996: Гавритухин, И. О. – Обломский, А. М.: *Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст*. Москва 1996.

Ivanov 2000: Иванов, А. А.: *Раннесредневековые подкурганные кочевнические захоронения второй половины VII – первой половины IX вв. Нижнего Дона и Волго-Донского междуречья. Автореф. канд. ист. наук*. Волгоград 2000.

Ivanov 2001: Иванов, А. А.: Находки поясных наборов из курганов хазарского времени Нижнего Дона и Волго-Донского междуречья. In: *Культуры Евразийских степей второй половины I тыс. н. э. (из истории костюма)* 2. Отв. ред.: Сташенков, Д. А. Самара 2001, 118–131.

Ivanov–Kopilov–Naumenko 2000: Иванов, А. А. – Копылов, В. П. – Науменко, С. А.: Поясные наборы из курганов хазарского времени междуречья Дона и Сала. *Донская археология* 2000:1 (2001) 81–90.

Kazakov 1992: Казаков, Е. П.: *Культура ранней Волжской Булгарии*. Москва 1992.

Koloda 1999: Колода, В. В.: *Черная металлургия Днепро-Донского междуречья во второй половине I тыс. н.э.* Харьков 1999.

Komar 1999: Комар, А. В.: Предсалтовские и раннесалтовский горизонты Восточной Европы. *Vita Antiqua* 2 (1999) 111–136.

Komar 2001: Комар, А. В.: Происхождение поясных наборов раннесалтовского типа. In: *Культуры Евразийских степей второй половины I тыс. н. э. (из истории костюма)* 2. Отв. ред.: Сташенков, Д. А. Самара 2001, 103–117.

Komar 2002: Комар, А. В.: К вопросу о дате и этнокультурной принадлежности шиловских курганов. *Степи Европы в эпоху средневековья* 2. Донецк 2002, 11–45.

Komar 2004: Комар, А. В.: Кутригуры и утигуры в Северном Причерноморье. *Сугдейский сборник* 1 (2004) 169–200.

Komar 2006: Комар, А. В.: Перещепинский комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников Восточной Европы VII – начала VIII в. *Степи Европы в эпоху средневековья* 5. Донецк 2006, 7–244, 413–432.

Komar 2008: Комар, А. В.: Наследие Западнотюркского каганата в Восточной Европе. In: *Збірка праць на пошану дійсного члена Національної академії наук України Петра Петровича Толочка з нагоди його 70-річчя*. Ред.: Івакін, Г. et al. Київ 2008, 288–300.

Komar 2008: Комар, А. В.: Памятники типа Суханово: к вопросу о культуре булгар Северного Причерноморья 2-й половины VI – начала VII в. *Сугдейский сборник* 3 (2008) 87–117.

Komar 2010: Комар, А. В.: К дискуссии о хронологии раннесредневековых кочевнических памятников Среднего Поволжья. In: *Культуры евразийских степей второй половины I тысячелетия н.э. (вопросы межэтнических контактов и межкультурного взаимодействия).* Отв. ред.: Сташенков, Д. А. Самара 2010, 169–206.

Komar 2010: Комар, О. В.: Хозарський каганат і ранньосередньовічна номадистика: завершення епохи. In: *Археологія і давня історія України 1. Проблеми давньоруської та середньовічної археології*. Ред.: Толочко, П. П. Київ 2010, 137–143.

Komar 2011: Комар, А. В.: Древние мадьяры Этелькеза: перспективы исследований. In: *Археологія і давня історія України 7. Мадяри в Середньому Подніпров'ї*. Київ 2011, 21–78.

Komar 2013: Комар, А. В.: Кочевники восточноевропейских степей второй половины VI – первой половины VIII в. In: *Западный Тюркский каганат. Атлас*. Ред.: Досымбаева, А. – Жолдасбеков М. Астана 2013, 671–737.

Komar–Hardajev 2012: Комар, А. В. – Хардаев, В. М.: Зачепиловский ("Новосанжарский") комплекс рубежа VII–VIII вв. *Степи Европы в эпоху средневековья* 9. Донецк 2012, 243–296.

Komar–Kubisev–Orlov 2006: Комар, А. В. – Кубышев, А. И. – Орлов, Р. С.: Погребения кочевников VI–VII вв. из Северо-Западного Приазовья. *Степи Европы в эпоху средневековья* 5. Донецк 2006, 245–374.

Kovalevszkaja 2000: Ковалевская, В. Б.: *Компьтерная обработка массового археологического материала из раннесредневековых памятников Евразии*. Москва 2000.

Kraszilnyikova 2001: Красильникова, Л. И.: Конструктивные признаки жилых построек и их типология на поселениях степного Подонечья VIII – нач. X в. *Степи Европы в эпоху средневековья* 2. Донецк 2001, 323–332.

Kravcsenko 2005: Кравченко, Э. Е.: Мусульманское население среднего течения Северского Донца и распространение ислама в Восточной Европе в хазарское время. *Степи Европы в эпоху средневековья* 4. Донецк 2005, 153–186.

Kravcsenko–Davigyenko 2001: Кравченко, Э. Е. – Давыденко, В. В.: Сидоровское городище. *Степи Европы в эпоху средневековья* 2. Донецк 2001, 233–302.

Kriganov 2012: Криганов, А. В.: *Військова справа кочевників Північного Причорноморья кінця IV – початку XVIII століть*. Суми 2012.

Kruglov 1990: Круглов, Е. В.: О подкурганных захоронениях калмыко-астраханских степей хазарского времени. In: *Вопросы археологии юга Восточной Европы*. Ред.: Эрдниев, У. Э. Элиста 1990, 159–171.

Kruglov 1992: Круглов, Е. В.: Хазарские погребения в бассейне реки Иловли. *Советская археология* 1992:4 (1992) 176–183.

Kruglov 2005: Круглов, Е. В.: Сложносоставные луки Восточной Европы раннего средневековья. *Степи Европы в эпоху средневековья* 4. Донецк 2005, 73–142.

Kruglov 2006: Круглов, Е. В.: Заметки на полях некоторых статей по антропологии в свете проблем археологии хазарского времени. *Нижневолжский археологический вестник* 6 (2006) 257–301.

Limberisz–Marcsenko 2011: Лимберис, Н. Ю. – Марченко, И. И.: Погребения эпохи великого переселения народов и раннего средневековья из курганов степного Прикубанья. In: *Петербургский апокриф. Послание от Марка*. Ред.: Шаров, О. В. Санкт-Петербург–Кишинев 2011, 417–441.

Magomedov 1983: Магомедов, М. Г.: *Образование Хазарского каганата*. Москва 1983.

Majko 2004: Майко, В. В.: *Средневековое городище на плато Тепсень в юго-восточном Крыму*. Киев 2004.

Majko 2007: Майко, В. В.: *Средневековые некрополи Судакской долины*. Киев 2007.

Marsak–Szkalon 1972: Маршак, Б. И. – Скалон, К. М.: *Перещепинский клад*. Ленинград 1972.

Matvejeva 1997: Матвеева, Г. И.: *Могильники ранних болгар на Самарской Луке*. Самара 1997.

Mihejev 1985: Михеев, В. К.: *Подонье в составе Хазарского каганата*. Харьков 1985.

Oblomszkij 2004: Обломский, А. М.: Раннесредневековое трупоположение у с. Лихачевка Полтавской области. In: *Культурные трансформации и взаимовлияния в Днепровском регионе на исходе римского времени и в раннем средневековье*. Ред.: Горюнова, В. М. – Щеглова, О. А. Санкт-Петербург 2004, 221–227.

Orlov 1985: Орлов, Р. С.: Культура кочевников IV–VIII вв. In: *Этнокультурная карта территории Украинской ССР в 1 тыс. н.э.* Ред.: Баран, В. Д. Киев 1985, 98–105.

PLETNYOVA 1967: Плетнёва, С. А.: От кочевий к городам. Салтово-маяцкая культура. *Материалы и исследования по археологии СССР* 146 (1967) 1–196.

PLETNYOVA 1982: Плетнёва, С. А.: *Кочевники средневековья: поиски исторических закономерностей*. Москва 1982.

PLETNYOVA 1989: Плетнёва, С. А.: *На славяно-хазарском пограничье. Дмитриевский археологический комплекс*. Москва 1989.

PLETNYOVA 1990: Плетнёва, С. А.: Хазарские проблемы в археологии. *Советская археология* 1990:2 (1990) 77–91.

PLETNYOVA 1996: Плетнёва, С. А.: *Саркел и «шёлковый путь»*. Воронеж 1996.

PLETNYOVA 1999: Плетнёва, С. А.: *Очерки хазарской археологии*. Москва–Иерусалим 1999.

PLETNYOVA 2003: Плетнёва, С. А.: *Кочевники южнорусских степей в эпоху средневековья – IV–XIII века*. Воронеж 2003.

PRIHODNYUK 2001: Приходнюк, О. М.: *Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.)*. Київ–Чернівці 2001.

RASEV 2004: Рашев, Р.: *Прабългарите през V–VII век*. София 2004.

SZEMJONOV 1988: Семёнов, А. И.: К выявлению центральноазиатских елементов в культуре раннесредневековых кочевников Восточной Европы. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа* 29 (1988) 97–111.

SZEMJONOV 1991: Семёнов, А. И.: Византийские монеты келегейского комплекса. *Археологический сборник Государственного Эрмитажа* 31 (1991) 121–130.

SZEMJONOV 1997: Семёнов, А. И.: К оценке различий погребального обряда курганных захоронений типа Сивашёвки и типа Соколовской балки. In: *Древности Кубани*. Ред.: Пьянков А. В. et al. Краснодар 1997.

SZOKROVISCSA HANA KUBRATA 1997: *Сокровища хана Кубрата*. Санкт-Петербург 1997.

TÜRK 2011: Türk, A. A.: *Die Vorgeschichte der Ungarn und die Archäologie des Saltovo-kulturkreises. Thesen der Dissertation (PhD).* Szeged 2011.

VERNER 1988: Вернер, Й.: *Погребалната находка от Малая Перешчепина и Кубрат – хан на българите*. София 1988.

VINNYIKOV–AFANASZJEV 1991: Винников, А. З. – Афанасьев, Г. Е.: *Культовые комплексы Маяцкого селища*. Воронеж 1991.

VINNYIKOV–PLETNYOVA 1998: Винников, А. З. – Плетнёва, С. А.: *На северных рубежах Хазарского каганата. Маяцкое поселение*. Воронеж 1998.

VLASZKIN–ILJUKOV 1990: Власкин, М. В. – Ильюков, Л. С.: Раннесредневековые курганы с ровиками в междуречье Сала и Маныча. *Советская археология* 1990:1 (1990) 137–153.

WERNER 1984: Werner, J.: *Der Grabfund von Malaja Perescepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren*. München 1984.

ZALESSZKAJA–LVOVA–MARSAK–SZOKOLOVA–FONYAKOVA 1997: Залесская, В. Н. – Львова, З. А. – Маршак, Б. И. – Соколова, И. В. – Фонякова, Н. А.: *Сокровища хана Кубрата*. Санкт-Петербург 1997.

ZASZECKAJA 2010: Засецкая, И. П.: Михаэльсфельд – эталонный памятник раннего средневековья. *Археологический сборник* 38 (2010) 123–159.

ZASZECKAJA–KAZANSZKIJ–AHMEDOV–MINASZJAN 2007: Засецкая, И. П. – Казанский, М. М. – Ахмедов, И. Р. – Минасян, Р. С.: *Морской Чулек. Погребения знати из Приазовья и их место в истории племён Северного Причерноморья в постгуннскую эпоху*. Санкт-Петербург 2007.

Új tendenciák Délkelet-Európa 6–9. századi nomád népeinek régészeti kutatásában

A kelet-európai nomád népek kutatása a szovjet történeti kutatás általános történelemszemléletének következményeként néhány fontos, axiomatikus megállapítást örökölt a szovjet időszakból.

1. Autohtonizmus. A konkrét történeti események körülményeitől függetlenül a vándorlások folyamatai soha nem jártak a korábban ott lakó teljes népesség kiszorításával. Ez alapján a régészeti kultúrák egymásba történő, megszakítás nélküli átfejlődése, illetve tükröződése vizsgálható.

2. A nomád közösségek polietnikussága feltétlenül magában hordozza a multikulturalitást.

3. A történeti korokban a vezető termelő erő mindig a letelepedett népesség volt, mely az adott korszak és térség generális régészeti markereit mindig és döntően meghatározta. Továbbá, hogy a nomádok mindig ebből kölcsönöztek, és erre rá is voltak szorulva.

4. A nomád népek egy új terület elfoglalását és az azon történő masszív megtelepedést követően kivétel nélkül a letelepedés útjára léptek: előbb szállásokat, majd ideiglenes telepeket, végül pedig városokat létrehozva.

Ezekre alapozódott korábban a szovjet időszak valamennyi vezető kora középkori régészének és történészének munkája (M. I. Artamonov, I. I. Ljapuskin, Ny. Ja. Merpert, Sz. A. Pletnyova, A. V. Gadlo, I. A. Baranov stb.).

A Fekete-tenger északi partja menti füves sztyeppéken lakó nomád népek történetében a hun egység 5. századi felbomlásakor feltűnt bolgárok alapvető szerepet játszottak abban, hogy az itt élő népességek a letelepedés irányába mozdultak el. Érdekes, hogy a bolgárokat előbb a szarmaták leszármazottaiként, majd a hun egység történeti-etnikai maradványaként értékelték. A bolgárok a 7. század közepére, Kuvrat idejében az avar fennhatóság lerázásával megteremtették a korai államisághoz szükséges egységet, Magna Bulgariát. A Kazár Kaganátussal foglalkozó régészeti munkákban a bolgárok és az alánok a szaltovói kultúra letelepült népességének többségét alkották a 8–10. században. Mindeközben csekély szerep jutott maguknak a kazároknak a Kaganátusban, pusztán a „parazita vezető réteg” tagjaiként. Ennek analógiájaként említhető, hogy Délkelet-Európa avar és türk megszállásának sem tulajdonított nagy jelentőséget a kutatás.

A régészeti összkép problémái között azonban sokáig nemcsak a kazárok 8–10. századi emlékeinek hiányát említhetjük, hanem például azt is, hogy az 1980-as évekig a magyarok elődei 9. századi vándorlásának semmilyen régészeti emlékét nem ismertük. Ezen túlmenően nem voltak megbízhatóan elkülönítve az 5. század második felére – 6. század első felére tehető nomád régészeti emlékek. A 6. század második és a 7. század első felére keltezhető lelethorizontokat pusztán néhány magányos sír képviselte, míg a 7. század közepétől a 8. század elejéig keltezett, még M. I. Artamonov által elkülönített Perescsepino-kultúrát különböző kutatók egyaránt kötötték a kazárokhoz, bolgárokhoz, illetve türkökhöz. Magna Bulgaria régészeti alapjainak hiánya vezetett ahhoz, hogy alternatív megoldásként a bolgárok régészeti emlékeit a ligetes sztyepp Penkovka- és Volincevo-kultúrájának, a Pasztirszkoje gorogyiscse, illetve az ujjas fibulákkal jellemezhető kincsleletek népességének hagyatékával hozták összefüggésbe, noha azokat a régészek és a szlavisták egyértelműen a korai szlávokhoz kötötték.

Az 1980-as években különítették el az úgynevezett heraldikus stílusú övekkel (magyar terminológiával Martinovka-típus) jellemezhető Szivasovka-lelethorizontot, amelyet – A. K. Ambroz kronológiai rendszere ellenére – R. Sz. Orlov és Somogyi Péter is a Perescsepino-horizontnál korábbra keltezett. Magát a perescsepinói leletegyüttest J. Werner 650 környékére datálta és Magna Bulgaria fejedelmének, Kuvrat temetkezésének határozta meg. Ezzel a keltezéssel kapcsolatban komoly kételyek merültek fel több esetben az A. I. Ajbabin által a Krímből közzétett, zárt leletegyütteseken alapuló kronológiai rendszer alapján. Ennek ellenére J. Werner hipotézise

nagy népszerűségre tett szert a bolgár történelemmel foglakozó régészek és történészek körében. A perescsepinoi leletkör bolgárokhoz kapcsolása hozzájárult ahhoz, hogy az 1980-as évek első felében A. I. Szemjonov a 8. századi bizánci pénzekkel keltezett Szokolovszkaja Balka nomád leletkörét a kazárokkal azonosítsa. Még szintén az 1980-as években történt, hogy a Szubbotcy-i, a manvelovkai, majd később a korobcsinói részben elpusztított, részben pedig feltárt temetkezések kapcsán főbb vonalaiban sikerült felismerni és kimutatni a magyarok elődeihez köthető, 9–10. századi sztyeppi temetkezéseket is.

A fent felsorolt kutatástörténeti irányok az 1990-es években aktívan fejlődtek Sz. A. Pletnyova, Bálint Csanád, Raso Rasev, Z. A. Lvova, I. O. Gavritukhin, A. V. Bogacsov, O. M. Prihodnyjuk és más kutatók által.

Az elmúlt 15 évben a délkelet-európai nomádok régészeti emlékeinek kutatási tendenciái az aprólékos kronológia körüli aktív vitákban csúcsosodtak ki. A polietnikus népességhez köthető leletanyagok mikroelemzései kapcsán a fázisról fázisra történő beosztás jellemző. Továbbá folyamatos eltávolodás figyelhető meg a kutatásban az etnikai nomenklatúrától és attribúcióktól a semlegesebb régészeti lelethorizontok elnevezései felé.

Történeti kitekintésben előtérbe kerültek a sztyeppén végbement migrációs folyamatok, egyre nagyobb figyelem fordult a nomádok által létrehozott államalakulatok felé (Türk és Kazár Kaganátus).

A történeti kutatásban megfigyelhető másik fontos új elem a természetföldrajzi-klimatikus változások vizsgálata és az eredmények aktív felhasználása a történeti folyamatok értelmezésében és értékelésében.

Először ez utóbbiakat, tehát a klimatikus változásoknak a nomád népek történelmére gyakorolt hatásainak kutatásában elért új eredményeket mutatom be, elsősorban a 6–7. századi arid periódus és a kisszámú, a korszakhoz köthető nomád emlékek vonatkozásában, mely a szkíta, a szarmata és az Aranyhorda időszakkal hasonlatos.

Ezt követően az 5. század végétől a 6. század első feléig keltezhető Lihacsovka-típusú leletkört mutatom be (Lihacsovka, Novo-Podkrjazs, Sztaraja Szarata, Abganerovo), melyekre a hun, illetve késő hun periódussal ellentétben a kurgánba vagy a kurgán alá történő északi tájolású temetkezések jellemzőek, melyekből hiányzik a lócsont, illetve a lószerszám, továbbá a fegyvermellékletek is. A jellemző ékszereken, főleg fülbevalókon mutatkozó jellegzetességek azt mutatják, hogy ez a nomád népesség az Aral-tó vidékéről, illetve a Dél-Urál területéről ered. A Volga-vidéken maradt rokon népességük hagyatéka a Sipovo-típusú leletkör.

A korszak harmadik nagy nomád leletköre jóval északabbra, a mai Voronyezs környékén figyelhető meg (Osztraja Luka, Zsivotyino, Kszizovo), és amely az írott forrásokban szereplő akacirokkal kapcsolható össze. A. M. Oblomszkij kutatásai alapján itt egy az erdős sztyeppi vidéken élő nomád zárványközösségről van szó.

A 6. század második felétől a 7. század kezdetéig a következő lelethorizont a Szuhanovo-típusú leletkör, mely a Fekete-tenger előterében az utigurokkal, míg az Alsó-Volga mentén az ogurokkal hozható kapcsolatba. A leletanyag főként bronzkori és szkíta kori kurgánokba beásott, északi tájolású sírokból kerül elő, mely rokon a lihacsovkai leletkörrel. Ugyanakkor a temetkezési szokásokban a padmalyos és padkás sírok, illetve a koporsók használata a jellemző, valamint a koponyatorzítás szokása. A szuhanovói leletkörre a bizánci csatok széles körű használata a jellemző, főként a Szucsidava-típusúaké. Ez elsősorban az Al-Duna menti bizánci szövetséges-*foederati* viszonnyal hozható összefüggésbe. A Morszkoj Csulek lelőhelyen feltárt leletek egyértelmű belső-ázsiai kapcsolatokra utalnak, bennük az új, türk divat tükröződik.

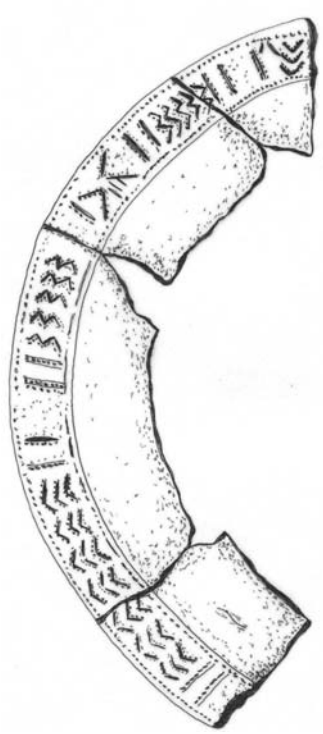
A 7. század második felétől a 8. század elejéig keltezhető a Perescsepino-kultúra, melyet főként rituális, szakrális leletegyüttesek és lelőhelyek jellemeznek. Malaja Perescsepino, Voznyeszenka, Kelegej, Novyh Szanzsar, Makuhovka, Limarevka, Pavlovka leletegyütteseit olyan kővel kirakott

emlékhelyek maradványaiként értelmezhetjük, amelyeket a Türk Kaganátusban az Asina-dinasztia szokásai esetében mutattak ki. A leletegyüttesekben bizánci, szászánida és türk-szogd eredetű tárgyakat figyelhetünk meg, mely utóbbiak világosan összefüggésbe hozhatók a kazárok türk eredetével.

A polietnikus Kazár Kaganátus legfontosabb régészeti műveltsége a 8–9. században kibontakozó szaltovoi történeti-régészeti egység, mely a Krímtől a Szeverszkij Donyecig lokális variánsok sorát foglalja magába. Ezek közé tartozik a Szokolovszkaja Balka-horizont, és a Novinki-, valamint Ureny-típusú, szinte kivétel nélkül kurgántemetkezéshez tartozó leletek a Volga-vidéken, melyek a korai szaltovói időhorizontba tartoznak. A kazár régészeti probléma azonban a szaltovói történeti-régészeti egységen belül a Szokolovszkaja Balka-horizont elkülönítésével még máig nem megoldott, tekintve, hogy ennek legkésőbbi temetkezései egyelőre nem keltezhetőek a 8–9. század fordulójánál későbbre. Vagyis a 9–10. századi kazár régészeti emlékek továbbra sem állnak rendelkezésünkre.

A magyarok elődeinek a Volga és a Dél-Urál–Káma menti feltételezett régészeti hagyatéka elsősorban olyan kurgán nélküli temetkezésekhez köthető, mint a tankejevkai és a Bolsije Tyigani temető. A halotti maszkokkal, jellegzetes díszítésű aranyozott ezüstveretekkel felszerelt övekkel és lószerszámokkal jellemezhető dél-uráli leletanyagot az 1980-as években sikerült kimutatni először megbízhatóan Ukrajnában a Dnyeper folyó mentén, és amelyet az első temető nyomán manapság Szubbotcy-lelethorizontnak nevezünk. Az elmúlt években az ebbe a körbe sorolható lelőhelyek száma ugrásszerűen megnőtt. A horizontra a kurgán alatti és kurgán nélkül, nyugati tájolású sírok a jellemzőek, időrendjük a 9. század második fele. A lábnál elhelyezett részleges lovastemetkezések, a sírokban előforduló halotti maszkok és ezüstcsészék, illetve a jellegzetes övdíszek a szaltovói történeti-régészeti egységgel időben párhuzamosak. Ugyanakkor volgai, dél-uráli közvetlen eredetük (kusnarenkovói és karajakupovói kultúra) továbbra is egyértelmű, mely az utóbbi évek kutatásai alapján az Urálon túl is kimutatható. A Szubbotcy-horizont (Manvelovka, Dmitrovka, Tverdohleby, Szubbotcy, Korobcsino stb.) régészetileg közvetlen kapcsolatban áll a Kárpát-medence 10. századi, honfoglalás kori hagyatékával is.

Támogatóink



Salisbury
Régészeti Kft.

A Salisbury Kft. a régészet és műtárgyvédelem terén hazánk egyik legrégebben működő magánvállalkozása.

Országosan akkreditált vállalkozásként a régészeti munkák és az örökségvédelem területén a legkorszerűbb technológia segítségével nyújt teljes körű szolgáltatásokat.

www.salisbury.hu







ÁSATÁRS KFT

ÁSATÁRS Kulturális
Régészeti Szolgáltató és Kereskedelmi
Korlátolt Felelősségű Társaság







TEVÉKENYSÉGI KÖRÖK

- megelőző feltárások, leletmentések szakmai-technikai lebonyolítása, ásatásvezetés
- régész és technikus biztosítása
- terepbejárások, egyéb régészeti terepmunkák
- régészeti kézi földmunka
- szakértői tevékenység, hatásvizsgálatok, ERD-k
- lelet- és adattári anyag leltározása
- régészeti feldolgozások: dokumentáció készítés, leletanyag rajzolása, fotózása, publikálás
- régészeti leletanyag restaurálása
- légifotózás

6000 Kecskemét, Futár u. 12. www.asatarskft.hu



Conference of Young Scholars
on the Migration Period
Esztergom, November 4–6, 2014